

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM.

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 865) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM

ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCIter VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRAUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXXV.

S. GREGORIUS NAZIANZENUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

PATROLOGIE

SÆCULUM IV.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

SANCTI PATRIS NOSTRI

GREGORII THEOLOGI

VULGO NAZIANZENI, ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI,

OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA,

AD MSS. CODICES GALlicANOS, VATICANOS, GERMANICOS, ANGLICOS, NEC NON AD ANTIQUIORES

EDITIONES CASTIGATA, MULTIS AUCTA ET ILLUSTRATA,

CURA ET STUDIO MONACHORUM ORDINIS S. BENEDICTI ET CONGREGATIONE S. MAURI,

ACCEDUNT

VARIORUM COMMENTARII ET SCHOLIA IN OMNIA OPERA SANCTI GREGORII;

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

Bibliotheca Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

TOMUS PRIMUS.

VENEUNT QUATUOR VOLUMINA 4½ FRANCIS GALlicIS.



EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
[SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

8117

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXXV CONTINENTUR.

S. GREGORIUS THEOLOGUS, ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS.

Orationes.

col 393

1808
2829

PRÆFATIO GENERALIS.

Præclara duo Ecclesiæ Græcæ sidera, Gregorium Nazianzenum et Basilium Magnum, eadem tellus eodem tempore tulit. Ambo sanctissimis editi parentibus, ambo ipsi sanctitate insignes, ambo dicendi copia præstantissimi, ambo denique paribus studiis universam Ecclesiam quam late patet, scriptis illustrarunt, moribus ornavunt.

Plures jam anni sunt, ex quo eximia Basilii scripta castigata et pristinæ reddita integritati in lucem emissa sunt. Spes erat Gregorium Nazianzenum proximo secuturum intervallo. Id fuit in votis; et certe idem sperare licebat ab iis, qui tam præclaram in emendandis ad veterum codicum fidem tum Græcorum tum Latinorum Patrum scriptis navaverant operam. Cum enim primum ad opus istud animum appulissent nostri, novasque in diem e prelo exeuntes priscorum monumentorum editiones placere bonis omnibus conspexissent, id sibi negotii crediderunt dari, ut maximos quosque utriusque Ecclesiæ, Græcæ scilicet et Latine, Patres in lucem emitterent. Ad opus tam arduum strenne aggressi sunt. Quo successu porunt omnes. Insignes quatuor Latini Patres, Augustinus, Ambrosius, Hieronymus, Gregorius, prodire; tres quoque e Græcis, Athanasius, Basilus, Chrysostomus. Unus hactenus expectabatur; unum omnes desiderabant: extremum hoc munus postulabant. Quæ tantæ Gregorium moræ tenerent mirabantur. Nihil necesse est causas percurrere, quæ tandiu Gregorium retardarunt. Varii eventus, morsque ipsa impedimento fuit. Domnus Fr. Louvard istud opus aggressus fuerat, vir acris ac vehementis ingenii et « quasi ignis » multa jam congesserat, innumeras ex variis manuscriptis codicibus lectiones descripserat ipse, et describi curaverat; sed tot jaclatus est tempestatibus, ut incepto desistere coactus sit. Tum ejus serinia, et quæcunque paraverat, in amici manus pervenere, quo non erat quisquam ex nostris ad opus istud perficiendum magis idoneus. Nostrum dico Prudentium Maran, qui in Basilii epistolarum editione elaboranda, aliisque præclaris operibus, maximam laudem adeptus est: qui Græce Latineque luculenter sciebat: qui in versandis diurna nocturnaue manu sanctorum Patrum, maxime Græcorum, scriptis, vitam omnem consumpserat. Sed heul dum nimium operi manum admoveere moratur, aliisque in dies elaborandis scriptis occupatur, morte correptus, imperfectum istud relinquit. Audacior profecto videbitur, quisquis inchoatum tam difficile opus suscepit. Nec dubium quin temerarius audiat, ac in sui comparatione defuncti desiderium excite!. Verumtamen si quis temeritatis notam inurat, justa nobis esse potest excusatio. Quantum enim licuit, onus tam impar viribus nostris suscipere recusavimus; sed reluctantibus, et tenuitatem nostram causantibus imposita nobis hæc est provincia ab his, quorum imperia detrectare nefas fuisset. Jubentibus itaque cessimus: admota deinceps operi manu, nec curis nec laboribus pepercimus ut jussa faceremus. Nemo non intelligit quantum laboris et operæ impendendum fuerit in emendanda, saltem pluribus in locis, veteri editione, in seligendis variis lectionibus, vertenda carminum parte maxima, disponendis ordine chronologico epistolis, in adornanda S. Gregorii Vita, exponenda ejus doctrina, in enodandis variis difficultatibus, rebusque in aliis pluribus quas accurata editio postulat.

PARS PRIMA.

§ I. DE VARIIS S. GREGORII OPERUM EDITIONIBUS.

Primum quidem doctorum virorum, qui opera Gregorii in lucem proferre studuerunt, labores sunt commemorandi. Alii plura, alii pauciora: alii Græce, alii Latine tantum, alii

¹ Eccl. XLVIII, 1.

Græce simul et Latine; alii quasdam tantum orationes, aut carminum partem aliquam, vel epistolarum. Non enim omnia simul, dispersa hinc inde sancti doctoris opera prodire poterant, sed per particulas, quatenus in hominum studiosorum manus et cognitionem venerunt. Suae singulis laus reddenda; quippe qui, tametsi imperfectum reliquerint opus quod aggredimur, nobis tamen præeundo viam monstraverint, et ad perficiendum non-nihil contulerint.

Editiones Græcæ.

I. Ut de Græcis editionibus primum dicamus, quod quidem ordo videtur postulare, prima sese offert illa, qua continentur « Gregorii Nazianzeni orationes lectissimæ xvi Græce ex editione M. Musuri: Venetiis in ædibus Aldi 1516, in-8° (a). »

Epistolæ nonnullæ Gregorii, una cum epistolis Basilii, typis excusæ sunt primum Haganonæ anno 1528 in-8°, deinde Venetiis anno 1532 curis Obsopæi, in-fol.

Gregorii Nazianzeni Theologi orationes ix elegantissimæ prodierunt anno 1536 in ædibus hæredum Aldi, in-8°.

Easdem orationes typis mandavit Vechelius Parisiis anno 1544.

Paulo post longe locupletior vulgata est editio Operum Gregorii; quæ non modo orationes, si minus omnes, saltem earum partem maximam; verum etiam lxxx epistolas, et permulta carmina complectebatur. Anno Christi 1550 prodiiit Basileæ, sumptibus Joannis Hervagii, Græca illa editio; quam proxime, eodem scilicet anno, subsecuta est eorundem operum elaborata variis ab auctoribus Latina interpretatio. Exstat in Regia Bibliotheca hujus Græcæ editionis exemplar cum notis ad oram libri scriptis. In hac editione recensetur inter Opera Gregorii tragœdia, *Christus patiens*, quæ jam bis Græce prelo exierat: Romæ, anno 1542, in-8°, per Antonium Bladum Asulanum; et Lovanii anno 1544, per Rutgerum Rescium: utriusque editionis hujus tragœdiæ non meminit Fabricius. Eodem anno editio Bladi Parisiis in officina Christiani Vechelii recusa est.

Sententias et regulas vitæ ex Gregorii Nazianzeni scriptis collectas, Græce; ejusdem iambos aliquot, Græce etiam, studio Joannis Sambuci, Antuerpiæ in lucem emisit Plantinus anno 1568, in-8°.

Nec vero prætermittenda *Selecta carmina ab Hieronymo Brunello S. J. edita*, cum Georgio Piside et Synesii ac Clementis Alexandri hymnis: Romæ anno 1590, in-8°.

Addenda etiam poemata quædam a Davide Hoeschelio, Lugduni Batavorum anno 1591, in-8°, ex officina Plantiniana, cum paraphrasi Græca, quam Hoeschelius Nicetæ opus esse arbitrat.

Denique, geminæ Gregorii in Julianum imperatorem invectivæ, Græce, cum scholiis Græcis; ejusdem oratio in *Martyres et contra Arianos*; decem novæ epistolæ, testamentum Gregorii: omnia ex Bibliotheca Henrici Savillii edita sunt Etonæ, in-4°. anno 1610, cura et studio R. Montagu, typis Joannis Norton.

Editiones Latine.

Gregorii Nazianzeni carmina, ad bene beateque vivendum utilissima, Latine, ex editione Aldi Manutii Romani et Petri Candidi monachi. Venetiis, Aldus Manutius, in-4°, 1504.

Anno 1508, decem Gregorii orationes, ex earum numero quas a Rufino Latine redditas ferunt, vulgatæ sunt Argentorati, cum ipsius Præfatione ad Apronianum, per Joannem Knoblauch. Hæ sunt orationes, olim i, xii, xv, xvii, xxviii, xxxiii, xxxviii, xxxix, xliv, l.

Eodem anno, alias septem orationes, Latine a se redditas, Augustæ Vindelicorum OEcopolampadius vulgavit.

Anno 1522, alia quarundam Gregorii orationum editio Lipsiæ prodit in-8°: at illa non differt ab Argentoratensi.

Anno 1531, Bilibaldus Pirkheimerus, qui tribus ante annis Gregorii Apologeticum Latinitate donatum in lucem emiserat, triginta octo orationes, quas Latine verterat, Basileæ prelo supposuit. Necdum inde exierant, cum mors abstulit interpretem; cujus « non mortem deplorandam, ait Erasmus, sed defendendam publicam studiorum jacturam. » Quippe, Pirkheimerus, ni festina mors obstitisset, « eximium Christianæ philosophiæ præconem

(a) Cat. Bibl. Reg., tom. I, pag. 340. n. 204.

Gregorium Nazianzenum sic Latine loquentem nobis » daturus fuisset, ut Græci sermonis sonos nemo desideraturus fuisset. Joannes Straub, Bilibaldi gener, translatus a socero suo orationes edendas curavit Basileæ ex officina Frobeniana, anno 1531. Editioni, quæ plurima alia Gregorii opera complectitur, præfixa est elegantissima Erasmi epistola in qua laudes interpretis prosequitur.

Anno sequenti, Claudius Chevallon Parisiis vulgavit Gregorii Nazianzeni cognomento Theologi orationes xxxviii, tractatus, sermones et libros aliquot Latine, Bilibaldo Pirkheimero, Rufino presbytero, et Petro Mosellano interpretibus, ex editione Joannis Straub et Desiderii Erasmi. Hujus Parisiensis editionis anni 1532 non videtur meminisse Fabricius.

Aliam anno 1550 Volfangus Musculus, Basileæ, apud Joannem Hervagium, præfixa epistola nuncupatoria Augustanæ reipublicæ præfectis consulibus, adornari curavit editionem, quæ Latine exhibet quicquid Græce complectitur editio ejusdem anni apud eundem Hervagium; scilicet xxxviii orationes a Pirkheimero Latine redditas, orationes quinque de Theologia a Petro Mosellano, quatuor autem ab ipso Musculo, nempe i, xlii, xlv et xlvii; demum tragædiam, *Christus patiens*, ex versione Sebastiani Guldebeccii Tigurini, et alia poemata cum interpretatione Aldi Manutii.

Anno 1550, orationem de pauperibus amandis et benignitate complectendis, cum duobus Gregorii Nysseni orationibus ejusdem argumenti, ex interpretatione Petri Francisci Zini edidit Parisiis Vascosanus, in-4°.

Anno 1569, prodiiit Parisiis apud Claudium Fremy prima Operum Gregorii, adornata a Jacobo Billio Prunæo Sancti Michaelis in eremo abbate, editio, sive interpretatio. Aliud enim est editio, aliud interpretatio. Id sensit ipse Billius, librumque suum inscripsit: *Gregorii Opera nova translatione donata*, etc., cum commentariis Nicetæ Serronii, etc. Non una novæ hujus interpretationis fuit editio. Vel ipso anno sequenti prodiiit Colonie, pluriesque deinceps recusa est. De hac versione, quæ cæteris longe præstat, mox plura dicemus.

Quo tempore Billius Gregorii Operibus Latine vertendis incumberebat, Leuvenklaius, hortantibus amicis, eundem laborem susceperat; cumque de Billii labore certior factus fuisset, manum de tabula tollere cogitabat. At eo deinceps edito sententiam mutavit, cum cernebat se quam multa non prius visa, quibus caruisset Billius, congressisse; maximo vero quod nactus esset Eliæ Cretensis archiepiscopi in Nazianzenam commentarios, quibus ducibus ad eruendos abstrusos in plerisque locis Nazianzeni sensus uti se posse magna cum utilitate conspexit. Præterea egregia scriptorum Nazianzeni exemplaria, quibus usus est, celebrat, inter quæ duo summis effert laudibus; alterum Choniatae Acuminati manu scriptum; alterum longe antiquius, litterarum elegantia præstans, et scriptio- nis integritate; tanta scilicet diligentia exaratum, nullum ut in eo verbum perperam scriptum reperiatur. Is codex Basileam, ubi etiamnum magna veneratione asservatur, allatus tempore concilii Basileensis, plurimas exhibet picturas, hasque inter elegantem Gregorii imaginem. Horum exemplariorum ope depravata plurima se correxisse, et mutila integritati restituisse asserit Leuvenklaius. Prodiit illa editio Basileæ anno 1571 ex officina Hervagiana, eaque tam diuturnis vigiliis tantisque curis elaborata, ut in prima libri pagina hæc inscribere non dubitaverit: « Nec deinceps aliam expectari locupletio- rem posse de præmio lector intelliget. » Num Germanus interpres plus æquo sibi indulgeat, ex dictendis declarabitur.

Leuvenklaius editionem in tres omnino distribuit tomos: quorum primus orationes xx cum Elianis commentariis continet, totusque ipsius debetur industriæ, qui eum de Græco in Latinum sermonem transtulit. Alter reliquas orationes xxxii, cum epistolis et poematis hactenus editis complectitur; quæ quidem sumpsit ex Billiana editione. Huic tomo præfatiunculam Billio honorificam præfixit, hisque verbis eum alloquitur: « Quapropter mihi polliceor te virum sapientem ac doctum optimam in partem consilium nostrum interpreta- turum. Debet enim abesse, cum omni ab hominum genere, tum a litteratis potissimum invidia; quibus esse nihil antiquius par est, quam ut et ipsi juvandæ totis viribus reipublicæ studeant, » etc. Sua Leuvenklaium spes fefellit: nam male est a Billio habitus, et a

Billianæ interpretationis anni 1583 Parisiensibus editoribus, tum in præfatione, tum in notis, in quibus plerumque acrioribus verbis repulsus et increpitus est. In tertium et ultimum tommum, « qui totus, » inquit Leuvenklaius, « itidem noster est, » ea refert Gregorii poemata, quæ hactenus non erant luce donata. Præterea Nicetæ commentarium in Gregorii sententias, tam quaternis quam singulis versibus inclusas, adjecit, et egregium Pselli Christiani philosophi de difficultum Nazianzeni locorum intellectu librum : demum dialogos, quos Cæsario falso ascriptos ne quidem suspicatur.

Julius Gabriellis Eugubinus tres Gregorii orationes, scilicet 1° *Apologeticum*, 2° *De amore erga pauperes*, 3° *In natalem diem Salvatoris nostri*, Latine redditas edidit anno 1573, Antuerpiæ, typis Plantinianis, in-8° : quas etiam scholiis, sive commentariis illustravit. Addidit præterea emendationes ex multis vetustissimis ac probatissimis exemplaribus erutas in Græca omnia Gregorii opera, quæ editione Basileæ anni 1530 continentur. Præfixa est nuncupatoria Antonio Carasæ cardinali epistola.

Billiana versio iterum Parisiis apud Nivellium et Nicolaum Chesneau, anno 1583, ex secunda Billii recognitione, qui operi immortuus est : verum auctior illa atque emendatior recusa est cura et studio Genebrardi, qui eam Gregorio XIII Pontifici dicavit. In duos distincta est tomos, propter novam plurimorum librorum accessionem. Accessere siquidem Nicetæ Serronii, Pselli, Eliæ Cretensis commentarii, epistolæ plusquam centum quinquaginta, tam Græcæ quam Latine.

Anno 1753, Venetiis sumptibus Antonii Zatta Latine prodierunt omnia Gregorii Nazianzeni Opera ex eadem versione et cum iisdem commentariis et scholiis ; quibus accessere Latine tantum quæ a Jacobo Tollio et Muratorio utraque lingua jam edita fuerant, ut postea dicemus.

Editiones Græco-Latinæ.

Primum occurrunt Gregorii Nazianzeni carmina ad bene beateque vivendum utilissima, e Græco in Latinum ad verbum conversa ab Aldo Manutio Romano, et ejusdem typis excusa Græcæ et Latine, Venetiis, anno 1504, in-4°. Laudandus Aldus, qui primus partem aliquam Gregorii carminum vertere tentavit ; quamvis enim crassa et ineleganti ea veste donaverit, donavit tamen, et aliis viam aperuit.

Gregorii quædam et sancta carmina cum Joannis Langi Silesii interpretatione, et ejusdem Langi poemata aliquot Christiana : Basileæ, 1561, in-8°, per Joannem Oporinum. Versus Græcos Latinis totidem versibus non inelegantibus reddit interpretes.

Anno 1568, Henricus Stephanus in lucem emisit, cum Synesii hymnis, Gregorii Nazianzeni odas aliquot Græcæ et Latine, ex versione et cum notis Francisci Porti : Parisiis, in-24(a).

Ibidem anno 1570, Joannes Benenatus vulgavit Gregorii Nazianzeni odas Græcæ, cum Latina versione, in-8° (b). Ibidem, Gregorii Nazianzeni odæ aliquot Græcæ et Latine, ex versione et cum notis Francisci Porti, apud Claudium Morellum, 1618, in-24 (c).

Opuscula quædam tunc primum in lucem edita, aliaque item versibus reddita, magna ex parte Cyri Dadybrensis episcopi commentariis illustrata, cum prævia epistola ad cardinalem Sirletum, interprete Jacobo Billio, in-8°, 1575, Parisiis, apud Joannem Benenatum.

Anno 1582, Lipsiæ typis Joannis Steiman prodiit in-8° (d), oratio Gregorii Nazianzeni *De Pentecoste* Græcæ et Latine, ex editione et cum scholiis Matthæi Dresseri.

Anno 1591, S. Gregorii Nazianzeni definitiones rerum simplices incerti auctoris, et Maximi monachi definitiones, Græcæ et Latine ex versione Joannis Leuvenklaii, ex editione et cum notis Davidis Hoeschelii : Heidelbergæ, ex officina Santandreana in-8° (e).

Anno 1596, Nonni Panopolitani... et S. Gregorii Nazianzeni tetrasticha, disticha, monastica carmina cum versione Latina e regione, ex interpretatione Erhardi Hedenecii : Basileæ ad Lecythum Valdkirchianum, in-8 (f).

(a) Cat. Bib. Reg., tom. I, pag. 350, sub num. 302.

(b) Ibid., n. 303.

(c) Ibid., n. 394.

(d) Ibid., n. 208.

(e) Ibid., n. 208 et n. 258.

(f) Ibid., n. 230.

Anno 1608, Gregorii Nazianzeni *Threnodia*, seu poemation elegiacum de animi sui affectibus et miseriis, Græce et Latine : Ingolstadt, Adam Satorius, 1608, in-8°.

Anno 1619, Epistolæ Gregorii Nazianzeni : Ingolstadt. Elegantissima hæc est Epistolarum editio.

Anno 1658 prodiiit liber, cui titulus Ἐμπόρευμα εὐσεβείας, varia ex Patribus Græcis collectanea exhibens, atque inter ea « Gregorii Nazianzeni carmina quædam... » Omnia Græce cum interpretatione Latina et ex editione Joannis Gaspari Suiceri : Tiguri, Joan. Jacob. Bodmerus, in-12 (a).

Anno 1696, *D. Gregorii Nazianzeni theologi Carmina cygnea inedita*. Hæc continentur in libro, cui titulus : *Jacobi Tollii insignia itineris Italici* : Trajecti ad Rhenum, 1696, in-4°.

Anno 1709, carmina, sive epigrammata cccxxviii S. Gregorii Nazianzeni : Patavii, in-4°. Inter *Anecdota Græca*, quæ Antonius Muratorius, ducis Mutinæ bibliothecarius, publici juris fecit.

Anno 1716, collecta D. Gregorii Nazianzeni plurima poemata in Latinum conversa, auctore Dionysio Gaullier : Parisiis, in-12.

Editiones Vulgari sermone.

Quatrains sententieux de S. Grégoire de Nazianze, avec une brève exposition, tournés en vers français par Jacques de Billy : Paris, Guillaume Chaudières, 1576, in-8°.

1693. Orationes omnes Gallico idiomate versæ sunt per Nicolaum Fontaine, ut notatur in Catal. Reg. Bibl. Parisiis, 2 vol. in-8°, apud Joannem Pralard.

1735. Geminas orationes contra Julianum desertorem, a se Gallice redditas, cum notis edendas curavit ecclesiasticus Gratianopolitanus : Lugduni, in-12, apud Duplain.

1747. Oratio I, sive *Apologeticus*, Gallice cum notis : Parisiis, apud Ludovicum Lottin, in-12.

De editione Græco-Latina Parisiensi 1630.

Nunc ad Græco-Latinam editionem, quæ Græcum Gregorii, et Latinam Billii interpretationem complectitur, veniamus. Non una est hæc editio. Prodiit primum anno 1609, deinde anno 1630, Parisiis, denique Coloniae, vel potius Lipsiæ; quæ editio ab aliis hoc solo discrepat, quod pluribus scateat mendis. Hanc magnifice commendat Fredericus Morellus « ut a nunquam satis laudato Billio diligenter collatam cum Regiis mss., et cum Medicæis Reginæ matris, necnon quos illustrissimus cardinalis Sirletus ex Italia miserat, denique cum codice quem ultro commodavit vir clarissimus Paulus Petavius, curiæ supremæ senator integerrimus; in cujus libri ora marginali variantes quidem lectiones, conjecturas et emendationes Billius operosa sedulitate adnotaverat, » etc. Hæc et alia mira prædicat. Rem tamen propius considerantes, fidem habere detrectant. Imo Parisiensibus typographis, pro laudibus tam impense dilectæ editioni concessis, « eos nihil minus præstitisse, quam quod polliciti erant (b), » a Montacutio objectum est, qui præclarum elogium irridet et depellit sic proseguendo : « Habebant fortasse, habere sane poterant, Regios, Regineos, Petavii libros, Sirleti, etc., sed, ut ille Epicteti lucernam, ad ostentationem, non ad usum; quippe qui deformarunt magis Gregorium quam fuerat in editione prima. »

Quid tum Parisienses, et fortassis ipse Morellus? ab ipsis audiamus : « Nec molestum, nec injucundum tibi, (lectorι φιλαληθει) inquirunt in præfatiuncula, si propositi consilii que nostri, ac non dubiæ destinationis in D. Gregorii Nazianzeni operibus Græce et Latine edendis te paucis admonemus. Sic igitur habeto, nos in animo habuisse hujus sanctissimi et eloquentissimi antistitis operum διγλωττον editionem aggredi ex codice Basiliensis εκδόσεως anni 1550 apud Hervagium, quem clarissimus vir Jacobus Billius, utriusque linguæ peritissimus, cum Regiis codicibus Gallicis et cum Italicis accurate contulerat.... Verum enim quoniam non ubique cum ipsius Latina interpretatione conveniebant ejus emendationes et εἰκασμοί, multaque ab illo fuerant in textu deleta, quæ idem rursus δευτέρων ἀμεινόνων reponenda ἀναπεισθεὶς censuerat, et contra sustulerat in Latina interpretatione, quæ in Græcis relicta erant; tantum sibi assumere noluit præfectus διορθώσας, ut de tanti

(a) Cat. Lib. Reg. tom. I, n. 271.

(b) Greg. Naz., in *Jul. Invect.* duæ.

viri opere et ἀρχινοῖα sententiam ferret; maluitque de hoc sibi tradito exprimere, ac deinde in notis ac scholiis collectas varias lectiones repræsentare, quæque magis cum interpretum oratione consentirent, vel cum auctoris sensu convenirent, in locis ambiguis indicare.»

Quoddam autem «traditum illud, de quo bona fide correctioni præfectus exprimere maluit? Si traditum illud, is erat emendatus a Billio codex probe collatus et castigatissimus effectus;» cur ad calcem rejectæ Billii lectiones? Hominem quippe credas, quod solet, quodque prorsus hic operis necessarium, præ manibus habuisse Billii quoddam autographum; si minus «castigatissimum,» at e quo diligens saltem et acutus typographus expedire se utcumque posset. Sed neutrum uspiam affirmat Genebrardus. Igitur «si traditum» illud nihil est nisi Hervagiana editio Basiliensis, unius, ut constat, Billii manu, liturisque tam confusa, tam perturbata, «ut quam λέξιν καὶ ῥῆσιν magis probaret, quam rejiceret, διαρρήδην nunquam exprimeret,» quod ipse fatetur atque etiam scribit Morellus; cur insertæ passim atque suffectæ Billii seu lectiones, seu conjecturæ; cum fatente Morello, ne obscure quidem, nec ullo modo unquam expresserit, quid probaret, quid rejiceret? Denique quis Hercules ad hoc «Augiæ» plusquam «stabulum repurgandum?» Et tamen huic operi admoveatur «præfectus correctionibus typographicis;» qui forsitan vix, ut fere fit, Græce legere norat

Venia tamen digni videntur Parisienses editores. «Quid enim hic agas,» ut Morelli verbis utar, «ubi quam λέξιν καὶ ῥῆσιν magis probaret, quam rejiceret diserte nunquam (Billius) exprimeret? Ubi non ubique,» quod aiunt in altera præfatione, «cum Latina interpretatione conveniebant emendationes et conjecturæ: ubi multa in textu deleta, quæ idem Billius reponenda censuerat; et contra sustulerat in Latina interpretatione, quæ in Græcis relicta erant:» uno verbo, ubi nec Latina cum Græcis, nec Græca cum Latinis convenirent. Quid agas, inquam, nisi, nec Basiliensia, quæ plerumque deleta aut perturbata, nec Billiana quæ dubia penitus et incerta, sed inconditum quoddam, informe et ambiguum opus edas?

Ecce jam, non «propositum,» non «consilium ac destinatio,» sed opera Parisiensium editorum. Hoc eorum opus, ipsis fatentibus. Hinc mirari subit qui falso Græcis inscriptum doctissimi Billii nomen doctos pariter et indoctos in errorem induxerit, ut in hac editione, Græca meliora quam in Basiliensi sibi persuaderent. Inde Gregorius sub falsi Billii nominis umbra neglectus incultusque jacet, quia summa cura collatus cum mss. et emendatus a Billio temere prædicatur.

De correctione seu codice Billii.

Præ manibus habemus famosum Billii volumen, de quo tam mira Genebrardus, Morellus, alique prædicant. Châtardi primum, cui bibliothecam Billius legarat, tum Genebrardi, deinde in Petavii manus venit is codex. A Petavio senatore Parisiensi ad Richerios, Sorbonicum doctorem alterum, alterum medicum fratris ejus filium, demum ad bibliopolas transiit. Hunc emptum vir clarus, librorum et litterarum amans, D. Baron Senonensis metropolis canonicus et promotor, cum de nova Gregorii operum editione cogitare nostrum audisset Louvardum, ipsi statim ultro obtulit librum, atque etiam generosius misit.

Liber editus est Basileæ apud Hervagium anno 1550. «In ora,» non tantum, ut Morellus aomonebat, sed intra lineas longe frequentius; «nec emendationes, conjecturas, lectiones» duntaxat, verum glossemata etiam, synonyma, et id genus alia, manu sua adnotavit Billius. Sed intra lineas ita plerumque hæc inserta, tam male picta, tanta confusione ascripta sunt, ut nec aperte, nec obscure, nulloque prorsus modo pernoscas, non dicam, quæ spuria sit, quæ germana lectio, sed ut ne divinando quidem assequaris, an illa lectio sit e manuscryptis eruta, aut e quibusnam, an glossa, an conjectura, an emendatio. Credo equidem, ne Billius ipse redivivus, quid sibi tum vellet, modo posset explicare. Pura puta sunt adversaria, in quæ aliud agentes scriptores cursim ac festinanter ex tempore mentem exonerant, sine serie, sine ordine, sine distinctione, ut nisi cito, aut perendie digerant, quid sibi voluerint, ipsi postea non intelligant.

Versionem suam primo quidem magna, tum secundis curis summa sedulitate Billius ad-

ornavit; ad idque consilii lectiones, scholia, glossas, conjecturas, emendationes in edito suo promiscue congegit. Verum de Græcis edendis, seu desperarit omnino, quod insinuat Genebrardus; seu quod verius, serio nunquam cogitarit; iis certe neque studium, neque curam ullam impendit; imo sic perturbata reliquit, ut quid rejiciendum, quid retinendum, ipsi editores non potuerint agnoscere nec quisquam possit intelligere. Nunquam Græca Gregorii Opera edere destinatum illi animo fuit: et certe, si id serio cogitasset, si operi manum admovisset, si quid promovisset, cur eo statu saltem Græca Nazianzeni non reliquit, quo Isidori Pelusiotæ epistolas, quas e Billii schedis triennio post ejus obitum Græce et Latine Chatardus excudi curavit: imo quo statu reliquit centum viginti septem ejusdem Gregorii epistolas, quæ Græce pariter et Latine ipso pene quæ mortuus est anno prodire? Quid Chatardus, qui et in elogio Jacobi Billii, et in epistola ad Godefridum Billium ejus fratrem, deposita apud se Billii inedita opera, « velut posthumos » quosdam « libros » pollicitus erat, hunc nobis unum, et natu majorem, et parenti chariorem, et merito præstantiorem invidit? Primo namque conceptus a Billio fetus hic fuit, vixque Græcælinguæ tyrocinia excesserat ille, « (a) Cum incessit ei cupiditas Latinitate hunc (Gregorium) donandi et ab innumeris quibus scatebat mendis et salebris repurgandi. Totus erat (Billius) in Gregoriano illo opere, quod non immerito pistrinum suum, in quo diu ei molendum fuit, alicubi appellat. » Addit infra Chatardus: « Cupiebat et ipse (Billius) impense, dum superstes erat, ut Græcus sanctorum illorum Patrum quos transtulit, contextus ab ipso recognitus et ab innumeris mendis vindicatus recuderetur, maximeque D. Gregorii Nazianzeni... in quo castigando, convertendo et illustrando diu multumque se torsit... Sed hoc a bibliopolis nunquam consequi potuit, qui a Græcis et Hebræis edendis plane abhorrent. »

Id quidem impense Billius, et a primis fere Græcælinguæ tyrocinis cupiebat, nullus dubito: Operi par erat, et confusa licet parata materia, feliciter tamen perfecisset inceptum, si spes edendi aliqua tum affulsisset. Verum cum nulla affulgeret, in Græcis operæ tantum collocavit, quantum interpretationi suæ conducere judicavit. Hoc fuit opus Billii circa Græcum Gregorii: hic unus labor, « in quo totus fuit, » cui etiam immortalis est. Cum autem Chatardus ait in elogio Billii: « Omnia D. Gregorii Nazianzeni Opera repurgata et multo auctiora facta, conquisitis nimirum undequaque veteribus Græcis exemplaribus, multisque ad eum missis... typis mandat, » etc.: ex his verbis discimus, quænam a Billio « repurgata, » et cui rei « conquisitis, » missæque exemplaria Græca; nimirum « castigandis, recognoscendis, repurgandisque » pauculis Græcis, et Latine ipsius interpretationi editionique Gregorii perficiendæ, qualem extrema manu politam moriens anno 1582 Billius reliquit quæque anno sequenti e prelo egressa est: at Græcis orationibus, carminibus, et epistolis plus operæ præterea nihil impendit.

Si Græcus contextus a Billio est « collatus, recognitus, repurgatus, castigatissimusque » effectus, ut narrant Genebrardus et Chatardus; cur, quæso, viri docti Billioque conjunctissimi opus « castigatissimum » præ cæteris mandari typis non curarunt? Ergone id a bibliopolis consequi non potuerunt; qui recalescentibus paulo post Græcarum Hebraicarumque litterarum studiis, ipsius Nazianzeni plurima, tum Isidori volumen integrum, omnia, Græce et Latine vulgaverunt? Quin etiam haud ita multo post, ipsa Gregorii Nazianzeni omnia aliorumque bene multorum opera Græce et Latine typis elegantissimis edita sunt. Unum duntaxat addam: textus ille « expurgatus et castigatissimus, » quem Chatardus et Genebrardus viderunt, ille ipse est, quem exhibet emptum a D. Baron Senonensis metropolis canonico, missumque D. Francisco Louvard exemplar; quod opportune servatum non exiit. Hinc certo discimus correctionem Billianam nusquam exstare, nusquam exstitisse, adeoque Parisiensem editionem non majori in honore, quam Basileensem habendam, de qua Billius: « Hervagianus codex, qui unus suppetebat, tot tamque fœdis erroribus scatebat, ut ad hoc Augiæ stabulum repurgandum non uno Hercule opus esset. Nulla oratio, nulla propemodum pagina gravissimis mendis vacabat. Ὀλοσώματος, ut ita dicam, erat hæc plaga. » Chatardus etiam hæc de Billio scribit ad fratrem ejus Laudunensem abbatem, cui Bil-

(a) Elog. Billii, epist. ad Godef. Billium, oper. Gregor. ed. an. 1583, p. 1550.

lianum Isidorum nuncupat. « Pudebat enim eum, quod Græcia... tam doctum, tam disertum, tamque facundum auctorem et oratorem suum haberet tam mutilum ac lacerum, totque plagis confossum, ut semivivus relictus videretur. » Quæ cum vera sint, atque in Parisiensem editionem possint retorqueri, ut ex dictis constat, inde quoque constare debet necessariam esse novam Operum Gregorii Nazianzeni editionem; maxime cum nulla sit quæ omnia ejus Opera contineat, nulla quæ non innumeris mendis scateat. Ad novam igitur Operum Gregorii editionem adornandam nostri sunt aggressi. Primus operi manum admovit D. Jacobus Frischius; quo paulo post extincto, operi successit D. Franciscus Louvard; verum tot tempestalibus jactatus est ut rem infectam relinquere coactus sit. Tum partes illas suscepit D. Prudentius Maran, sed e transverso mors incurrens virum doctum abstulit, priusquam opus promoveret, nedum perficere potuerit. Demum nos, licet impares tanto oneri, « in eorum labores, » inviti sed jussi, intravimus. Quid singuli in hac editione præstiterint, nunc exponendum.

§ II. QUID NOSTRI IN HAC EDITIONE OPERUM GREGORII ADORNANDA PRÆSTITERINT EXPONITUR

Stadium istud qui prior ingressus fuerat, Jacobus Frischius morte statim est sublatus; quasdam tantum variantes lectiones reliquit.

D. Franciscus Louvard, qui successit operi, diu multumque insudavit, nulli pepercit labori. Ardentis ingenii impetum secutus, undequaque conquirebat quidquid propositum suum juvare posset. Quo factum est, ut immensam rerum ad Gregorii editionem necessariarum copiam congesserit. Omnes pene editiones comparavit, sive Græcas, sive Latinas, sive Græco-Latinas; ad quas, « omnia, si pauca quædam excipias, » a se exacta fuisse Gregorii Opera testatur. Has omnes longo ordine recenset, Basileenses, Billianas, etc., lectiones, quæ ad calcem editionum rejiciuntur: atque etiam si quas lectiones vel notas a viris doctis in ora librorum scriptas novit, tanta diligentia exquisivit, ut tandem repererit. Famosissimum volumen Basileensis editionis, in quo lectiones et emendationes, quæ e manu Billii ad oras et intra lineas scriptæ sunt, sponte sua benigne obtulit, ut jam dictum est, vir clarissimus D. Baron. Aliud ejusdem editionis exemplar, « cum emendationibus et adnotationibus scriptis manu viri docti » accepit a D. Naulin, viro cætera docto, atque imprimis Scripturarum studio clarissimo, in curia Parisiensi advocato. Exemplar istud Hervagianæ editionis, in Heinsii Bibliothecæ catalogo Lugduni Batavorum edito an. 1682, p. 7, n. 129 inscriptum est. Lectiones et emendationes sunt eleganter pictæ, sed Anglum, Calvini discipulum, sapiunt, ni fallor. Quasdam emendationes, quas in ora Parisiensis editionis anni 1630, olim apposuit doctissimus de Barcos abbas Saneygiranus, describi et ad se mitti, emendationes quoque ac notas a doctissimo Tillemontio ad oram Parisiensis editionis scriptas, et a domino Tronchai oblatas exscribi curavit.

Tandem copiosissimas lectiones, quas e Regiis, Colbertinis Mazarinæisque manuscriptis collectas, ad oram Græco-Latinæ editionis Parisiensis anni 1630 manu propria appinxit vir doctissimus, ac de litteris Græcis optime meritis R. P. Combefisius, Dominicanus, ipse sua exscripsit noster Louvardus: cui præterea R. P. le Quien doctrina, eruditione, scriptis clarissimus, e Dominicana familia, Parisiis ad vicum Sancti Honorati, sui decus maximum ordinis, emendationes et notas censorias in Billianam omnem operum Gregorii interpretationem, ab eodem Patre Combefisio elaboratas benigne tradidit; et quidem eo majori benignitate, quod ipse pene statuerat edere Gregorium, propter singularem theologi affinitatem cum Damasceno, cujus tum editionem adornabat.

Primum autem nostro Louvardo studium fuit scrinia bibliothecarum revolvere, et quidquid e re sua erat describere. Scriptorum manu codicum tantam reperit copiam, ut in his deligendis operæ plus insumptum, quam in inveniendis fateatur, atque ex iis immensam variarum lectionum copiam sive propria, sive aliena manu collegit.

His omnibus comparatis, præfationes, vitam auctoris, præfigendas singulis orationibus admonitiones, quidquid demum accuratam solet atque etiam debet editionem comitari, summa diligentia ac celeritate parabat, atque eo progressu, ut fastigium operi imposuis-

set, ni continuis molestiis et impedimentis conflictatus fuisset. Demum incepto desistere coactus, nihil absolvit. Tum pependit interrupta Gregorii operum editio, minæque ingentes operum. Minæ, inquam, ingentes operum; nam præter Grægorii Opera, Eliæ in novemdecim orationes, easque insigniores ac theologicas; Nicetæ item in sexdecim alias Orationes commentaria; Basilii, medio sæculo decimo Ecclesiæ Cæsariensis episcopi longe optimi scholiastæ, in duas supra quadraginta orationes scholia; demum simul cum operibus Gregorii, plus septem scriptorum, quorum ne quidem nota sunt nomina, fetus edere, imo præmittere statuerat. Pleraque parata erant, et quidem prelo maturiora quam ipsa Gregorii Opera.

Intermissum diu opus, tandem longo post tempore in nostri Prudentii manus pervenit, viri eruditione et laboribus Ecclesiæ utilitati impensis, nempe edendis sanctorum Patrum scriptis, clarissimi. Nemo certe e nostris ad Gregorii editionem concinnandam, et ad inceptum opus istud perficiendum magis idoneus. Verum suscepto operi serius manum admovit, nec multum acceleravit. Delectum quemdam variarum lectionum, quarum florem libaverat, ejus manu scriptum, et plurima carmina, quæ stricta oratione verterat Billius, ab ipso soluta oratione reddita reperimus.

Multum adhuc operæ et laboris impendendum supererat, ad perficiendam Operum Gregorii editionem. Collati quidem erant manu exarati codices orationum, epistolarum et carminum; sed variæ lectiones adhuc dissipatæ, in chartis tantum descriptæ, necdum ad oram exemplaris edendi appictæ. Quemadmodum priusquam domus ædificetur, res ad ædificandum necessariæ, materia, calx, cæmenta, ligna, et quæcunque ædificanti sunt necessaria, præparantur; sic quæ ad editionem Gregorii necessaria, præparata quidem, sed nondum tractata et elaborata: variæ lectiones sanandis Græci textus locis depravatis præsto erant, sed nondum adhibita; adeoque emendandus supererat textus, emendanda quoque Billii interpretatio. Concinnanda erat vita Gregorii; ad quod opus fragmenta Gallica Tillemontii commentariorum, quæ omnes vitæ ipsius annos minime complectuntur, præcipue suppetebant. Notæ sive observationes, aliaque plurima quæ requiruntur ad editionem, nondum elaborata: hæc omnia pro viribus præstare conati sumus.

Primum id nobis studium fuit varias lectiones cum edito Gregorii textu Græco conferre, loca corrupta sanare, ut sua textui puritas restitueretur, suusque nitor redderetur. Ad interpretationem quod spectat, Billius vir utriusque linguae peritissimus, Gregorii Opera tam felici successu Latine reddidit tantoque apud omnes in honore est ejus interpretatio, ut temerarius certe auditurus sit, quisquis novam adornare tentaverit. Nihil tamen eo de Billiana interpretatione judicio deterritus noster Louvardus, aliam sibi elaborandam putaverat, et in vertendis duabus orationibus, nempe prima et secunda, *al.* 1^a et 41^a, rei periculum fecerat: verum mutata sententia incepto destitit, et Billianam interpretationem servare decrevit. Idem fuit consilium nostro Prudentio. Utriusque vestigiis inherentes, eam e regione Græci contextus sartam tectam servavimus; et si quando a mente Gregorii Billiana interpretatio aberrare aut eam non satis assequi visa est, aliam textui inserere non dubitavimus, vel in notis subjicere, lectorem monendo. Id autem de orationibus tantum et epistolis intelligendum; nam de carminibus aliud fuit consilium. Cum enim Latina Billii carmina Græcis Gregorii carminibus non satis respondeant, visum est Græca pedestri sermone reddere, Latinis Billii versibus ad marginem inferiorem rejectis.

Priusquam autem ulterius progrediamur, hic obiter exponendum quinam sint manu exarati codices, excusi a D. Louvardo, quibus usi sumus.

§ III. NOTITIA VETERUM CODICUM, AD QUOS GREGORII ORATIONES EMENDAVIMUS.

Plurimos et quidem probatissimæ notæ codices in consilium adhibuimus. Hos inter unus est Regius, olim num. 1809, nunc autem num. 510 tota republica litteraria famosissimus, qui solus e Gallicanis omnibus cunctas Gregorii orationes continet. De quo Billius: « Tuli, inquit, amplissimum codicem capitalibus litteris exaratum, tantum antiquitatis præ se ferentem, ut ipsius Gregorii propemodum ætate scriptus esse videretur, qui præter epistolas et versus, omnia ipsius Opera continebat. Quem cum paucissimis diebus incre-

dibili celeritate perlegissem, ex eoque innumera loca, quæ in impresso vitiose legebantur integritati suæ restituissem, statim eum Athenas (quo enim alio nomine incomparabile illud bonarum omnium litterarum gazophylacium appellem?) referendum habui. » Quantum festinaret Billius, hic ex ipso discimus, ac de Græcis « integritati suæ restituendis » eum non cogitasse, nisi quoad versionem suam satis haberet.

Famosi illius codicis, omnium quotquot in Regia bibliotheca Græci asservantur ornatissimi, formam ex catalogo bibliothecæ Regiæ expressam oculis subjicere, nec molestum nobis, nec forsitan ipsi ingratum lectori. Membranaceus codex est, totus a capite ad calcem uncialibus litteris oblongis et ad sinistram paululum deflexis elegantissime descriptus, cum accentibus prima manu. Columnis duabus paginæ distinctæ: tituli orationum in membrana aurea exarati: singulæ ferme distinctiones majores, aut periodi, litteris aureis, pictisve figuris incipiunt. Initio imagines quinque paginas singulas occupant: primæ, tertiæ et quartæ membrana cærulea; secundæ vero et quintæ, aurea.

I^a Christus in cathedra sedens, et sinistra manu librum resignatum tenens. In libro hæc leguntur: Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι, id est, *Pacem meam do vobis*¹. Cætera deleta.

II^a Tres figuræ stantes cum diadematis et aliis imperii insignibus. In medio Eudocia Augusta, dextra sceptrum, sinistra globum tenens. Juxta duo filii; hinc Leo Despota, inde Alexander. Uterque sinistra globum gestat. Imaginem ambit limbus quidam cæruleus, in quo hi versus albis litteris sunt scripti.

Εὐκλειματοῦσαν ἀμπελὸν σε τοῦ κράτους
Βότρυς φέρουσαν τοὺς γαληνοὺς δεσπότης
Βασιλεὺς πρόηξε Ῥωμαίων ἀναξ
Μεθ' ὧν προλάμπεις, Εὐδοκία φωσφόρος.
Felicem te palmitibus vitem imperii
Hacemos ferentem, serenos scilicet principes,
Basilius promovit Romanorum imperator
Cum quibus præfulges, Eudocia lucifera.

III^a et IV^a cruces duæ aureæ gemmatæ cum simbriis utrinque pendentibus et hac inscriptione ιϥ xc ιηϥ. « Jesus Christus vincit. »

V^a. Tres figuræ stantes. In medio Basilii cum imperii insignibus. Dextra Elias propheta, rosei seu lucidi coloris veste indutus, labarum manu elatum tenens, et Basilio quasi porrigens. Læva Gabriel archangelus, alatus et habitu imperatorio, diadema Basilii capiti imponens. Imaginem totam ambit inscriptio, seu tetrastichon, cujus versus primus deletus est: reliqui tres etiamnum legi possunt.

Νικῆν κατ' ἐγθρῶν Ἥλιος ὑπογράφει·
Ὁ Γαβριὴλ δὲ τὴν χάραν προμηνύων,
Βασίλειε, στέφει σε κόσμου προστάτην.
Victoriam de hostibus Elias designat,
Gabriel autem gaudium annuntians,
O Basili, coronat te orbis rectorem.

Ex his figuris apparet scriptum esse hunc codicem ante annum 886, quo anno obiit Basiliius imperator, cognomento Macedo, maritus Eudociæ, Leonis Sapientis et Alexandri pater.

Præterea in eodem codice una et quadraginta imagines sunt amplissimæ; totque olim erant, quot orationes. Sed ex illis integræ novem desiderantur. Ex iis quæ supersunt novem decemve ad historiam ecclesiasticam, maxime Gregorii nostri, pertinent. Orationum ordo in hoc manuscripto ad chronologicum proxime accedit, initio maxime. Prima namque est, « in Pascha et tarditatem, » quæ male in editis xli^a est.

Codicem hunc cum omnibus editis orationibus noster Louvardus contulit, quem his litteris designat b m, quia tempore Basilii Macedonis scriptus ipsique oblatus.

Longum esset ire per singula: sat erit codicum quibus usi sumus, quique a nostro Louvarde collati sunt seriem texere, cum notis quibus indicantur.

¹ Joan. xiv, 27.

Catalogus mss. codicum, quibus in emendandis Gregorii Operibus uti sumus.

NOTÆ INDICES.

REGII.		
	Olim. nunc.	
a.	1914. 512.	Membranaceus, Francisci I Parisiensibus editoribus l ^{as} . Maximam partem manu antiqua ineunte sæc. xi exaratus videtur.
b.	1916. 517.	Olim Medicæus, ante annos saltem 700 videtur scriptus; sed Oratio in pascha et tarditatem, nunc 1, recentiori manu.
c.	2206. 550.	Codex sæculo xiii elegantî manu scriptus, litteris aureis initio orationum, et picturis ornatus. E Bibl. Petaviana in Regiam transiit.
d.	2297. 542.	Circa decimum sæculum; præfert nomen Joan. Gaddi.
e.	1915. 571.	Olim Medicæus, xv sæculi.
f.	2511. 541.	Codex optimæ notæ, olim Mazarinæus, ante annos 700 ad minus, scriptus elegantissime.
g.	1820. 1173.	Olim monasterii Cryptæ Ferratæ, anno 950 descriptus; inter multa sanctorum Patrum opuscula, septem Gregorii orationes continet.
h.	2426. 858.	Duas tantum Gregorii orationes, variorum opusculis permistas habet: xii sæc. exaratus videtur.
i.	2886. 984.	Chartaceus, xiv sæc.
m.	1913. 573.	Membran. Basilii scholia in orationes Gregorii quadraginta quinque continens: xi, ut creditur, sæculo exscriptus.
n.	2513. 570.	Chartaceus xiv sæc.
o.	2885. 996.	Anonymi scholia in Gregorii orationes quatuordecim continens, xii sæc.
pl.	1917.2. . . . 525.	x vel certe xi ineunte sæc. videtur exaratus. Longe optimæ notæ liber, qui passim ac ubique pene cum famosissimo cod. 510, olim 1809 consonat; vel eo etiam emendatur. Paucissimis amanuensium sphalmatis dehonestatur: xvi tantum orationes representat. Ludovico magno, anno 1701, ab archiepiscopo Philippopolitano oblatus est hic codex.
q.	1917.1. . . . 548.	Membranaceus, Francisci I sub finem x sæc
r.	1918. 516.	Item Francisci I. Parisiensibus li ^{as} , x sæc.
t.	2299. 554.	Membranaceus, xiii sæc. orationes decem et septem continens, quarum initio leguntur carmina argumentum explicantia: editis in omnibus fere concurs. Henrici IV nomen et insignia præfert.
u.	2508. 524.	Ante annos 500 exaratus, optimæ notæ, et optimis lectionibus refertus. Ideo hac nota, Cypr. quandoque designatus, quod Vanslebii hunc emit Nicosiæ in Cypro, et in bibliothecam Regiam detulit, anno 1671.
v.	2510. 540.	Membranaceus, olim Mazarinæus, xii sæc.
x.	2512. 553.	Olim Mazarinæus, novem tantum orationes habens, quibus Nicetæ commentarii accedunt, xiii sæc.
y.	1921. 526.	Membranaceus, xi sæc. ex Oriente in Bibliothecam Regiam, anno 1669 illatus.
z.	2500. 556.	Membranaceus, xiii sæc. Quibusdam orationibus addita sunt scholia.
bm.	1809. 510.	Celeberrimus codex, de quo supra dictum est.
hu.	2502. 552.	Membranaceus, xiii sæc. ex bibliotheca Hurantii Boistalerii in Regiam illatus.
Chrys. 543.	xii sæc. exaratus, et Ludovico XV oblatus a Chrysanto patriarcha Hierosolymitano.

NOTÆ INDICES.

COLBERT.		<i>Codices olim Colbertini dein Regii.</i>	
Vel.		Olim. nunc.	
a	1. 5062.	2294.	576.
		3.5.	
b	2. 2696.	1917.	528.
		5.5.	
c	3. 2693.	1918.	545.
		3.5.	
d	4. 4241.	2891.	977.
		3.5.	
e	5. 2776.	1918.	539.
		5.5.	
f	6. 2792.	2508.	547.
		4.4.	
g.	g. 2194.	2297.	575.
		2.	
h.k.	8. 1542.	2501.	569.
		3.	
i.	9. 612.	1914.	532.
		5.	
l.	10. 929.	2548.	766.
		3.	
m.	11. 4248.	2508.	515.
		5.	

Alii codices manuscripti.

Or.	1. 74 ^{as} inter cod. mss. Oratorii Domini Jesu in vico Sancti Honorati, Paris.
Jes.	65 ^{as} inter mss. cod. collegii Ludovici Magni, via Jacobæa.

- Pass. Cod. mss. eminentissimi cardinalis Passionæi.
 Vat. Cod. mss. ex bibliotheca Vaticana.
 Coisl. Cod. mss. D. de Coistin, nunc in bibl. S. Germani a Pratis.

Codices excusi.

- Ald. Aldi Manutii editio anni 1516.
 Bas. Basilii Scholiastæ lectiones.
 Bill. Billius, Billianæ editiones, ac lectiones mss.
 Bod. Bodleianus codex in Montacutio.
 Comb. Combefisii lectiones.
 El. Cret. Elias Cretensis.
 Gab. Gabriellii lectiones.
 Heins. Heinsiani codicis lectiones.
 Herv. Basileensis editio apud Hervagium, 1530.
 Leuv. Leuvenklaii editio.
 Mont. Montacutius.
 Ox. Oxoniensis codicis lectiones apud Montacutium.
 Par. Parisiensium editio 1609 ac deinceps.
 Sav. Savilius.
 Sancig. Sancigyransensis emendationes.
 Sch. Andreæ Schotti in Montacutio Schedæ.
 Syr. Sylleti mss. in Bill. lect.
 Th. Codex mss. D. Thomson in Montac.
 Till. DD. Tillemontius.
 Tr. Codex mss. S. Trinitatis apud Montac.
 Vaq. Vaquerii codex in notis Parisiensibus.

Hi sunt libri majoris momenti, tam manu scripti, quam excusi, quorum subsidio novam Gregorii Operum editionem adornare, inceptumque opus et diu interruptum prosecui et absolvere tentavimus. Multo plures codices manuscriptos evolvimus, quorum seriem integram ibi texere longum fuisset: præcipuos designare satis visum est; ceteros acervatim generali nuncupatione in notis appellavimus, maxime dum in eandem lectionem convenirent. Optimas quasque ex omnibus variis lectionibus selegimus, easque vel textui inseruimus, ut corruptis mederemur, si eas in contextum referri vulnus postulavit, apposita ad marginem nota quæ lectorem emendationis commonefaceret, vel in margine inferiori subjecimus. Sunt aliquando longiores notæ, cum explananda difficultas occurrit, vel spinæ, quas sibi non recidi lector ægre ferret. Orationum, quæ ordine temporum collocantur, fronti præfixæ sunt admonitiones, in quibus tempus quo habita quæque est astruitur, et argumentum exponitur. Exspatiantur illæ nonnunquam fortassis longius, sed rei gravitas, vel difficultates, quæ intra notarum angustias concludi vel dissolvi non poterant, brevioribus esse non permisit. Orationes in capita, seu numeros divisæ, ac temporum ordine sunt collocatæ. Minutus autem earum numerus, nedum auctus: quippe ex illarum numero resectas quatuor, inter spurios fetus amandavimus. Geminas quoque ad Cledonium litteras, et unam ad Nectarium ex orationum classe remotas, ad propriam sedem inter epistolas revocavimus.

Tandem præfari desinam, postquam virorum doctorum, qui amicam porrexerunt munus, officia commemoravero. Primus sese offert vir e Regia numismatum, inscriptionum, humaniorumque litterarum Academia clarissimus, ejusdemque Γραμματεὺς, D. Dupuy, in quovis scientiarum genere et linguarum, maxime Græcæ, versatissimus et peritissimus; qui non perfunctorie, sed diligenter censoris vices agens, singula prout subjecta prelo exhibant folia, nihil cunctatus, ea legere solitus et expendere; atque ut vir ille bonus et prudens, de quo Horatius, culpabat dura, mutanda notabat, ambigue dicta arguebat, parum claris addere lucem monebat, etc. Quantum ipsi debeamus vix dicere, nedum gratias, quantas debemus, possimus referre.

Vigilantissimi et doctissimi Regiæ bibliothecæ curatores, D. Caperonier et D. Bejot, ditissimum hunc thesaurum peramanter pro more reseravunt; nec modo uti permiserunt, sed et manu exaratos codices, quos vellem, ad nutum benigna manu suppeditarunt.

Vellem nunc ego cunctis, qui suppetias contulerunt, imprimis bibliothecarum præfectis, non tantum Gallicanarum, sed etiam exterarum, grates pro suis in nos beneficiis dignas rependere.

Eminentissimus cardinalis Passionæus, qui dum viveret litteras amabat et fovebat, litteris ipse ornatissimus, his nostris favebat studiis, ut argumento sunt plures datæ ad nostrum Franciscum Louvardum et Prudentium Maranum litteræ, quibus propensa in nos nostraque studia, ac contestata humanitas, et amor litterarum, quas ipse non colere solum, sed ornare studebat. Permultas ex variis codicibus manu scriptis, non tantum suæ ipsius bibliothecæ, sed etiam Vaticanæ, lectiones varias, tam orationum, quam epistolarum, atque etiam carminum describendos eleganter, ipsisque mittendas curavit. Ad opus strenue agendum cohortabatur, significans summum pontificem (is erat felicitis memoriæ Benedictus XIV) in magno hujus editionis esse desiderio, et Sanctitatem Suam una secum de illo opere frequentem habere sermonem.

Insignis abbatæ S. Germani bibliothecarius, e charissimis nostris sodalibus unus, D. Patert, ex pluribus codicibus scriptis manu, non tantum S. Germani, sed etiam Regiæ, Claromontanæ, etc., varias lectiones, et quidem elegantissima manu et sagaciter descriptas liberaliter subministravit D. Prudentio Maran. Alias quoque alter e nostris, a se descriptas, D. Andreas Brion peramanter obtulit.

Nec tacitum relinquam dilectissimum sodalem D. Danielem Labbat, qui diligenti et multo labore indices locupletissimos adornavit, nec D. Dionysium d'Olive, qui menda typographica corrigendi libenter in se curam suscepit, et operam studiose prosecutus est. Jam faxit Deus ut noster hic quantuluscunque labor in usus cedat Ecclesiæ catholicæ, cui quidquid fecerim totum consecro, quidquid scripserim totum submitto.

SECUNDA PARS.

DEFENSIO GREGORIANA.

§ I. DEFENSIO GREGORII ADVERSUS TOLLIIUM.

Plures non tantum ex heterodoxis, quod mirum non est, sed etiam ex Catholicis, Gregorio parum æquos se præbuerunt, imo eum conviciis lacessere, calumniis atque etiam falsis criminibus insimulare ausi sunt, quorum petulantiam frangere et contumelias juvat retundere. Singulorum tamen calumniis et diatribis in Gregorium refellendis non immorabor. Missis igitur Dallæi, Clerici, Basnagii, etc., sat erit Tollium qui eos imitatus est, castigare, et diluere quæ adversus Gregorium falso et inverecunde scripsit. Is quidem in scriptis Theologi versatissimus, sed in auctorem iniquissimus, tam multa huc illuc, tamque injuriosa viro sancto sparsit in argumentis et nolis quorundam carminum, quæ ipse vulgavit anno 1690, ut omnia proferre longum foret : præcipua tamen delibare, et falsa ostendere, animus est.

Primum quidem in argumento, sive « causa scripti » carminis, quod Gregorius « de se ipso et adversus episcopos » condidit, quodque Tollius Græcæ primus vulgavit, sic amarissimis poetam carpit : « Cum vero omni vita, tum et cultu victuque monachum potius severissimæ integritatis, quam tantæ dignitatis ageret ac referret episcopum ; ad hæc et altiores ob eruditionem defensamque SS. Trinitatis doctrinam spiritus gerere videretur, Ciceronianæque imbecillitati affinis, ut ille consulatum suum et expulsum urbe Catilinam omnibus tantum non horis memorabat, ita et ipse contusos Arianos et suam Triadem assidue prædicaret, ingentem sibi quorundam suorum presbyterorum, aliorumque episcoporum conflavit invidiam ... Sero sapiunt Phryges. Gregorius, qui promptissimum hunc assensum non exspectarat ; propria se captum videns ingenuitate animi, quanquam statim facti pœnitebat, pudore tamen adductus, in sententia perstitit ... Hinc statim natæ hæc querelæ, hinc illæ, ut ita dicam, lacrymæ et cæteri threni, in quibus et patientiam, et animi robur, ac moderationem in tam probo viro desideres ... Ciceronem sane nemo

melius expressit vita; moribus, eloquentia, fortuna, usque in exsilium; et in exsilio, uter mollior vix quisquam dixerit. »

Neque vero his contentus Tollius, Gregorium adhuc gravius perstringit in notis ad carmina a se vulgata. Ad primum versum carminis adversus episcopos (p. 4) : « Est in hisco vir, inquit, sanctissimus aliquid humani passus; optimi quidem consilii atque voluntatis, sed in ferendis injuriis aliquanto quam oportebat mollior, minusque a conviciis et acerbitate, quæ Christianum dedecet, temperans. » Quin et hæc scripta esse dixerat Tollius, aucto ex pœnitentia et adversariorum ludibriis dolore, irritatque inde in hanc veluti vindictam ægri jam nimis animi perturbatione. Ad versum 18 ejusdem carminis, ubi ait Gregorius : « Neminem in iis quæ dicam indicabo; attamen », inquit Tollius (p. 3), « id carmine de vita sua impigre et peracerbe fecit; » id est, nominavit. Addit insuper Tollius (p. 6) : « Ita exacte iis designatis, quos perstringit, ut nominasse non opus fuerit; sed et alibi Maximum nominat... ejus comam adeo satyricè exagitat et adeo asperere, ut nihil supra. Quid? inquit, laqueum proponere inimico ad suspendium, ut nihil de conviciis istis dicam, hominisne est Christum sectantis? Non videtur. Denique » ad carminis 3, vers. 1, (p. 84) « Capistrum ori suo impositum, præreptamque docendi publice facultatem Gregorius gravissime tulit et... acerbis questibus deplorat; ergo nunc in adversarios suos, qui eum malis artibus ad episcopatus abdicationem compulerant, satyricè invehitur. »

Gregorio æquior non fuit Dupinius, qui de eo talia scribere non est veritus (a) : « Gregorius quidem piissimus fuit, sed homo paulo minus consideratus, et negotiis ineptus. Tanto solitudinis desiderio flagrabat, ut nullo, quod ab ea retrahebat, officio diu fungi posset. Aggredi res arduas, moxque susceptas relinquere pernix. Cum tres episcopatus habuerit, ne unum quidem legitime habuisse dici potest. Ingenio erat Gregorius moroso et satyrico, et ita ad jocandum procax ut nemini parceret, ac ne quidem episcopis, quibus erat apprime infensus. Ita, quem impense prius laudarat, Maximi famam atris admodum et ad stuporem infuscavit coloribus ac denigravit. »

Vellem ut eruditi viri qui hæc de Gregorio sentiunt et dicunt, nomina eorum, quorum famam maligno dente prosciderit, in medium proferrent. Nam quod spectat Maximum, quem unum opponunt, nihil moror. Interea vero nobis fas est his conviciis et calumniis omnia Gregorii opera tam orationes, quam epistolas et carmina opponere. Legantur, inquam, orationes, maxime quas habuit de moderatione in disputationibus servanda, etc. Legantur epistolæ, in quibus, velut in filio, parentis imago resplendet. Ibi liberales joci, jucundissimus in jocando lepos, argutiæ meræ ac venteres, sed satyræ nullæ. Legantur epistolæ ad Theodorum et ad Theoctenum (b), quorum iram, desideriumque vindictæ suo ipsius exemplo comprimit. Legantur etiam carmina (c); legantur, inquam, vel ea ipsa unde calumniandi ansam arripuit Tollius. Hanc sibi statim regulam statuit Gregorius : « Conviciis quidem exagitare fas non est quemquam; et ut homines cuncti ab eo abhorrent, ita peculiariter ipse vitium hoc odi. » Vel, ut ipse vertit Tollius (p. 5) : « Neminem vero in his quæ dicam, indicabo, veritus ne quemquam calumniari videar; quæ res et per se illicita est, et mihi præ primis exosa. Non enim quemquam designabo, ne proferre videar in lucem quæ occultanda erant. » Et paulo post (d) : « Et quinam sint mali patebit deinceps, ubi meam orationem oppugnans manifesto te tuimetipsius accusatorem declaraveris. » Nimirum, ut cum Tullio loquar (e), « ego neminem nomino. Quare irasci nemo mihi poterit; nisi qui ante de se voluerit confiteri. » Quæ verba Hieronymus ad Nepotianum (f) de clericorum vitiis et ipse disputans usurpat, ut ad Rusticum (g), ex prologo libri tertii, Phædriana : « Qui generalem de vitiis disputationem in suam referunt contumeliam... suam indicant conscientiam; » vel ipsissimis Phædri verbis elegantius, « stulte nudabunt animi conscientiam. » Unde Hieronymus contra Rufinum generaliter pronuntiat (h) : « Quando sine nomine contra vitia scribitur; qui irascitur, accusator sui est. »

(a) Bibl. eccles., t. II, p. 633

(b) Epist. al. 81 et 198.

(c) Carm. de seipso et adversus episcopos, v. 19 et seqq.

(d) Vers. 29.

(e) Pro lege Manil., c. 13.

(f) Hier. ep. 35, t. IV, par. II, p. 266.

(g) Id., ibid., epist. 95, p. 771.

(h) Adv. Ruf., lib. I, t. II, part. II, p. 361.

Conticescant igitur atque erubescant, qui Gregorio crimina inferunt, quæ oderat, et a quibus « peculiariter abhorrebat. » Neminem quemquam conviciis, vel satyris lacecessit, nec nisi generalis ejus de vitiis est disputatio. At nominavit Maximum, inquires. Quidni nominasset Proteum illum, lupum, Christiani orbis totius fabulam, notumque perturbatorem? Hocceine demum est denigrare hominem? Hocceine famam ejus atris admodum et ad stuporem coloribus infuscare? Imo vero, qui talia fatur, nivem aspergit nigredine, ut Æthiopem lavet; et viro sanctissimo infamiam inurit, ut perditam impio famam restituat. Quid quod longe graviora de Maximo reticet Gregorius?

Verum (a) « cæteros ita designat, ut nominasse non opus fuerit. » Fatemur id quidem. Qua vero cautione, quæso, attendas. Primo namque, ne in episcopalem ordinem dicenda derivarentur et redundarent admonet Gregorius: « Non omnium, inquit (b), mentionem faciam... Nam multos etiam novî, de quibus loquendum est honestius. Verum quisquis improbus est, et plusquam improbus, vinci se domarique patiatur (c). Mali quidquid est vulnerabit orationis gladius; imo sicarios et homicidas, qui falsis sermonibus atque figmentis, » pastores ipsamque doctrinam infamantes, « innoxium animarum sanguinem effundebant. » Verbo dicam, lupos pastores insectatur, doctores spurios et adulterinos. Putasne vero nunquam licere, laudabile nunquam esse, ovinam pellem ac larvam lupis detrahare, ut detecti cognoscantur? « Si reipublicæ interest cognosci malos; » profecto interest Ecclesiæ, minus catholicos, falsosque pastores cognoscere. Et qui larvam detrahit, ut cognoscantur, ne mactent et furentur, is laudabilis est.

Id præstitit Gregorius, qui posthabito privato commodo, periclitantium saluti animarum Ecclesiæque totius consulens, in improbos et vitia calamum strinxit; nihil nisi claritatem, nisi pacem spirans (d). Ista flens potius quam mordens scripsit; imo « ludens » nonnunquam, quia ridiculum acri res fortius ac melius plerumque secare noverat. Miror virum, alioqui ingenio perspicaci, lusum non intellexisse, ubi Gregorius, dubium de coma quid faciat ac propemodum desperantem cynicum fingens, sermone jam tritum ei proverbium festive suggerit: « Reliqui tibi præter malam crucem jam video nihil. » Quis vanam Tollii (e) exclamationem risu non excipiat? Cui, inquam, risum non moveat hæc verborum Gregorii acceptio? « Quid? Laqueum proponere inimico ad suspendium, hominisne est Christum sectantis? » Quis enim mitior Gregorio? Etiamsi scripta tacerent facta, ipsa Maximi historia, acta concilii, sicarii, lapides quos excepit, nec quemquam ulcisci passus est.

In his quæ obijciuntur Gregorii carminibus, nihil, aut fere nihil quod in *Apologetico* suo et alibi passim ad populam orationibus non reperiatur; imo nihil quod in suis *De sacerdotio* libris non scripserit paulo post Chrysostomus. Non igitur animi « imbecillitate, » non « ægritudine, » non « impositi capistri » dolore, non abdicali « pœnitentia » episcopatus, quæ nulla fuit, illa conscripsit Gregorius. Fimenta hæc sunt ab heterodoxis prolata, male a quibusdam Catholicis repetita. Apage ergo, Tolli, lepidam hanc tuam, imo injuriosam in Gregorium comparisonem, qua Theologum cum Cicerone componis; hoc est, « ita animo perculso et abjecto, ut sine sermone ullo, sine cogitatione ulla jaceret, » ut « (f) mentis errore teneri » vulgo crederetur (g). Quid confers violentum coactum Tullii exsilium, cum voluntaria Gregorii, et expetita, atque etiam extorta ab imperatore, et omnium ætatum admiratione digna, Constantinopolitanæ sedis abdicatione? (h) Quid puerum tantum non ejulantem, et fletibus, ne scriberet, « impeditum, » cum athleta et glorioso « confessore » componis (i)? Legesis omnes ad Atticum epistolas, quæ libro tertio continentur, Liviique Historiarum librum cxx, et tuæ te pudeat comparisonis.

Denique quid ambitiosa illa Ciceronis et usquequaque fusa jactantia, cum assidua, cum modesta, cum necessaria et religiosa prædicatione Trinitatis? Quid Christi ad Belial?

(a) Toll. not. ad v. 21 carm. 1, p. 6.

(b) Vers. 23 et seqq.

(c) Carm. al. 12, v. 12, 15-17.

(d) Carm. al. 1, v. 6.

(e) Vers. 939.

(f) Ad Attic., lib. III, epist. 2.

(g) Ibid., ep. 12.

(h) Ibid., ep. 14.

(i) Ibid., ep. 10.

Quid hic theologo sanctissimo cum oratore profano? Quid humilitatis Christi discipulo, cum turpi et abjecto gloriæ mancipio, quem gloriolam, veritatis dispendio, corrogare non pudet? *Ardeo*, inquit epistola ad Luceium (a), « cupiditate incredibili. . . . nomen ut nostrum illustretur, et celebretur tuis. . . . Itaque te plane etiam atque etiam rogo, ut et ornes ea vehementius etiam quam fortasse sentis. . . . amorique nostro plusculum etiam, quam concedit veritas, largiari. » Item ad Atticum epistola 58. « Epistolam, inquit, Luceio quam misi, quares meas ut scribat rogo, fac ut ab eo sumas; valde bella est; eumque ut appropere adhorteris, et quod mihi ita se facturum rescipsit, gratias agas. » Quis tulerit cum homine tam glorioso Gregorium componi? Nequidem ratione eloquentiæ comparari posse concederem. Argutum namque, acutum, et plane laconicum scribendi genus, sectatus est Gregorius; Tullius vero, ut scribit auctor (pag. 78), « obstetricis animorum » Edm. Richerius, « Asianum et redundans » potius quam atticum et pressum affectavit. In Dialogo de oratoribus, « elumbem et enervatam Ciceronis eloquentiam » vocat Brutus. Diutius forsitan iis refellendis immoror, quæ ridenda potius et contemnenda, quam serio erant refellenda. Verumtamen cum lectores nonnulli sint, quibus plus religionis quam scientiæ inest, et quorum conscientia infirma ac timida lædi posset carminibus adversus Maximum et episcopos scriptis; juvat hos ex animis scrupulos evellere, quinam illi sint episcopi, quos exagitavit Gregorius, ostendendo; ut merito exagitatos, atque etiam dure increpitos, quilibet intelligat.

Primo quidem nemo nescit correctionis fraternæ præceptum esse tam in veteri quam in nova lege: « Non oderis fratrem tuum, » ait Moyses ¹, « sed publice argue illum, ne habeas super illo peccatum; » Matth. xvii, 16, 17: « Si autem te non audierit (frater tuus), adhibe tecum adhuc unum, vel duos testes. . . . Quod si non audierit eos: dic Ecclesiæ. » Quin et ante legem scriptam, naturæ vi et charitatis, eo quisque officio tenebatur, imprimis præpositi, parentes, magistri, pastores. Ab ipsa enim natura et charitate, qua proximi salus nobis cordi esse debet, hujus præcepti necessitas fluit.

Potest itaque, atque etiam debet et tenetur, qui scientia, dignitate, et officio eminet, arguere peccantes, « dure » etiam interdum « increpare, » maxime « ut sani sint in fide, » ut vitentur improbi ², idque nominatim ut discipulus, quem diligebat Jesus ³; vel graphice, ut apostolorum Princeps ⁴, ac Jud. ⁵, perstringere, atque etiam publice traducere. « Manifesta enim peccata, » ut inquit Gregorius alter et ipse Magnus (b), « non occulta correctione purganda; sed palam sunt arguendi, qui palam nocent. » Apostolo præcipiente: « Peccantes coram omnibus argue ⁶: » quod Christus docuit et fecit, « acerbè et amare, » ut ait Augustinus (c); « sed amando, » quos arguebat Judæos. Hoc a prophetis et apostolis egregie præstitum nemo nescit.

Ecclesiæ certe interest « hypocritas, falsos propnetas, » lupos sub ovina pelle latentes dignosci, ut in odium adducantur et fugiantur a simplicioribus, ut nemini noceant (d). Hæc omnia charitatis erga proximum, erga Deum et Ecclesiam, officia fuere in Christo, in Joanne, in Stephano, cui « lingua ferox, lenis cor; » qui « sæviebat et amabat. » Hæc etiam in Theologo aliisque viris sanctis, quos aliquando Dei gloria, zelus domus Dei, imminetia simplicibus mala, oppressa calumniis innocentia, religio, acrioribus verbis impios exagitare compulerunt, charitatis officia fuisse dubium non est.

Nunc qui et quales fuerint episcopi, quos Gregorius in carminibus exagitat, et quæ facies Ecclesiæ totius fuerit, dicamus (e). Theodosius magnus anno 380 sacro fonte ab Ascholio Thessalonicensi episcopo lustratus « aureum ad populum urbis Constantinopolitane » edictum dedit, quo sancivit « judicandos plectendosque hæreticos, » qui « quam pontifex Damasus Petrusque Alexandriæ episcopus sequebantur, fidem non amplecterentur. » Tunc itaque in palatium redeunte ac dominante catholica fide, ad eam quoque rediere

¹ Levit. xix, 17. ² Tit. i, 13. ³ II Tim. ii, 17; iii, 5. ⁴ III Joan. 9. ⁵ II Petr. ii, 1 sqq. ⁶ Jud. 4. ⁷ I Tim. v, 20.

(a) Cicer., *Ep. fam.*, lib. v, ep. 15.

(b) Greg. Mag., ep. 17, lib. xiv, tom. II, pag. 1230.

(c) Aug., serm. 317, tom. V, p. 1270.

(d) Aug. serm. 315, tom. V, p. 1262.

(e) Socr., lib. v, c. 6; Soz., lib. vii, c. 7; *Cod. Theodos.*, tit. 1, leg. 2. Gothof.

et aulici præsules, qui ex principum favore metuque penduli, omni facile vento doctrinæ circumlati, dubio animo et fide, momento huc illuc impellebantur : « Misera, inquit Gregorius (a), et abominanda vitæ ludibria: quod fidem attinet, partem in utramque parati, non Dei legum, sed temporum observantes. Euripi doctrinæ, hinc inde reciproce fluctuantes, adulatōres, dulcia mulierum venena, parvis leones, at rerum potentibus canes. » In carmine *De vita sua* « aleatores » vocat hos episcopos, κυβισταί, chamæleontes, χυαυιζόντων, καὶ τρόπον πολυπόδων.

Tales episcopi, qui inter Arianos et Catholicos mediū, utrique parti, pro temporum ratione, se venditabant, ab Ecclesia cum episcopatus dignitatisque, quam obtinuerant, honore et gradu suscepti, improborum jam episcoporum ita numerum auxerant, ut bonis episcopis, atque etiam in conciliis aliquando prævalerent. Hinc illæ Gregorii, qui zelum et indignationem continere non valebat, justæ querelæ. Hinc suam ipsius, vel suo potius nomine, collegarum in sacerdotio facilitatem in hujusmodi episcopis admittendis deplorat his verbis (b) : « Proposuimus voce præconis, pro foribus sanctuarii omnibus denuntiavimus : Ingredietur qui volet, bis licet, aut etiam sæpius fidem, pro occasione, mutaverit. Adest tempus nundinarum, nemo abeat nihil operatus, » etc.

Quisquis hæc et alia similia in aliis Gregorii carminibus legerit, is profecto intelliget quinam fuerint episcopi, de quibus tacere non potuerit, nec debuerit. Excusandæ tam præposteræ benignitati ac facilitati tales episcopos admittendi, Alexandrinæ synodi anno 362 habitæ, vel certe Athanasii de recipiendis hæreticis decretum procul dubio prætendebant. Verum, ut observat Annalium eminentissimus parens, Alexandrinis Patribus « magna ratio, quod multiplex illorum, » qui recipi jubebantur, episcoporum « numerus esset, qui in concilio » Ariminensi, vel nescientes, vel coacti, Arianis consenserant; ipsique, qui ab Arianis partibus tum redibant, sincero veritatis amore odioque perfidiæ, quippe qui sub Juliano Apostata ad id adduci videbantur. Præterea, ut ait Hieronymus (c), « huic assensus est Occidens; et per tam necessarium concilium, Satanæ faucibus ereptus est mundus. »

Longe vero dispar ratio sub Theodosio, aliaque Ecclesiæ facies. Ex iis enim episcopis, qui spe vel metu redibant, plerique omnes ab Arianis, Constantio mortuo, desciverant, æsdemque iterum sese adjunxerant sub Valente, « bis ac sæpius, » ut ait Gregorius, « fidem mutantes, et alearum instar, » aut arundinis momento versati. Unde facilitas illa episcopos lapsos recipiendi, quæ, Hieronymo teste (d), laudi Athanasio quondam, vitio probroque tunc data est Petro Alexandrino præsuli. « Præsto » ei concilio, inquit Baronius (e) de concilio generali Constantinopolitano primo loquens, « fuerunt plures ex illis, qui antea, Valentis tempore, pulsus orthodoxis, Arianorum favore, vacantes sedes acceperant. Hi enim tempori inservientes, sub catholico imperatore æque catholicæ fidei defensores se præbuere, cum antea vel gratia ducum exercitus, vel favore aliorum magistratuum, in episcopatum omnino licet indigni nihilominus irrepsissent. De quibus omnibus fusius ipse Gregorius Nazianzenus. » Hæc Baronius, qui, expressa horum episcoporum imagine, sic prosequitur (f) : « Intelligis, puto, quales, exceptis paucis, tunc esse solerent episcopi Orientalis Ecclesiæ; quomodo fidem habere consueverint pro ratione temporis mobilem, et nonnisi ad privatum commodum accommodatam. Cujus quidem rei non Gregorius duntaxat, sed et Basilii suis scriptis locuples testis accedit, ut suo loco superius est demonstratum. » Alios bene multos adhibere testes, maxime Chrysostomum et Hieronymum, poterat Baronius; qui, postquam narravit quam male atque indigne Gregorium habuerint : « Ex his, inquit (g), disce alia, nempe quam vera sint quæ in eodem Gregorius conscripsit. »

Id quidem optime et apposite auctor eminentissimus. Nam palam, vivis illis et audien-

(a) Carm. 1, Toll., v. 334-338.

(b) Carm. 1 *De vita sua*, v. 17-27.

(c) *Dial. adv. Lucif.*, tom. IV, part. II, pag. 362.

(d) *Chron.* an. 374.

(e) *An.* 381, § 22.

(f) § 49.

(g) § 82.

tibus, vales sanctissimus vera se dicere professus est nec quisquam ausus est contradicere: Ὡς σφόδρα χρώμεθ' ἀναξίτοις τοῖς προσητάταις! Βοήσομ' οὐ ψευδῇ μὲν, οὐχ ἥδιστα δέ (a). « Quam indignos habemus antistes! Elatiore quidem voce dicam, non falsa quidem, sed auditu non jucunda. » Si vera hæc sunt, ut vera esse constat; quis tam gravia, tam aperta Ecclesiæ probra atque scandala, simpliciorum dispendio et periculo animarum, tacenda audeat asserere? Quid? quod multo peiores adhuc erant illi, de quibus loquitur Gregorius? Nam de iis Gregorius pleraque tacet. Maximus, qui cane pejor et angue, ac vipera fabulosa, quæ se foveant in sinu enecavit, omnes facile sceleribus, iisque publicis, et impudentia superabat. Ipsi non diffidentur adversarii. Unde mirari subit, cur Tollius, qui huic monstro parvitum vellet, Juliani Apostatæ non etiam contra Gregorium defensionem ausus sit suscipere. Verum, quod ausus non est Tollius, audet clericus, quod mirum non est; imo e Catholicis, quod luctuosum valde, sunt nonnulli, quorum nomini parco, qui Apostatæ adversus Theologum patrocinantur, atque Juliani laudes prædicare non verentur.

Plures etiam ex orthodoxis episcopis vitiis gravibus laborantes, quorum minimum erat « ignorantia, quæ quidem ipsa malum est » (b), ἀγνοία γὰρ κακὸν μὲν, ἀλλ' ἥσσον κακὸν qui vix baptismo expurgati, « priora vitia, » (c) τὰ πρὶν κακά, virtutes nullas ad episcopatum afferbant. De his sic habet Gregorius (d): « Pudet me quidem dicere quo pacto res nostræ comparatæ sint, sed canam tamen. (e) Cum ordinati constitutique simus virtutis doctores, omnium malorum officina sumus. (f) Antistes facili momento reperitur, qui nihil antea præstiterit, et novitius ad dignitatem accedat. (g) Res divinæ modo sunt jactus alearum, cuborumque.... (h) Heri oratoris munere fungens, jus fasque venale habebas..... (i) nunc autem subito iudex et Daniel factus es..... (j) Ne vestimentum quidem tam facile mutare quis queat, ut tu mores mutas..... (k) Heri Simon Magus eras, hodie Simon Petrus. Heu nimiam celeritatem! Heu! pro vulpecula leo prodisti. » Ii sunt episcopi de quibus in carmine *De vita sua* scribit (l): « Hoc brevissimum dari potest præceptum, et optimum ne salute excidas documentum, ut qua illi præeunt, ne sequaris: quorum thronus accusator est morum; et cancelli atque supercilium potius quam vita hos a plebe secernunt. » Horrida sane hæc pastorum hujus temporis imago; quos ea tantum ratione utiles dicit Ecclesiæ Gregorius, ut, quo non eundum sit, eorum exemplo fideles agnoscant.

Eligant jam nunc adversarii. Vel hæc falsa esse probent, vel contendat ea non esse hujusmodi, quæ acri et publica etiam reprehensione digna videantur; vel, si vera esse fateantur, quod quidem fateantur necesse est, ostendant a nemine unquam, ne quidem a pastoribus, etiam episcopis, ita debere, aut posse, illæsa charitate, exagitari: quod sacris Scripturis adversatur, et fraternæ correctionis præceptum evertit. Salutaris enim pudor nonnunquam incutiendus, et peccantes corripiendi sunt, tum propriæ ipsorum, tum salutis eorum causa, quos scandalis, prava doctrina, pravisque exemplis pessundant. « Quasi tuba, ait Scriptura¹⁹, exalta vocem tuam, et annuntia populo meo scelera eorum, et domui Jacob peccata eorum. » Reis ergo annuntianda sunt peccata; justaque, necessaria et sancta indignatio et verborum acrimonia; nec injuriosus et contumeliosus est habendus, qui duris et probris increpationibus peccatores coercet.

An vero Gregorius, Chrysostomus, et alii passim viri sancti, non noverant, quæ illa sit acerbitas, quam Christus damnat, quæ maledicentia; quid sit alicui detrahere, quid denigrare? Quam iniqui sanctorum nos sumus æstimatores! Ab iis exercendi zeli et correctionis leges accipiendæ, non a nobis dampnandi, qui eodem spiritu non agimur et igno-

¹⁹ Isa. LVIII, 1.

(a) *Adv. episc.*, v. 357, 358.

(b) *Ibid.*, v. 351.

(c) *Ibid.*, v. 446, 448.

(d) *Ibid.*, v. 361 et seq.

(e) *Ibid.*, v. 393.

(f) *Ibid.*, v. 394.

(g) *Ibid.*, v. 396.

(h) *Ibid.*, v. 415.

(i) *Ibid.*, v. 419.

(j) *Ibid.*, v. 424.

(k) *Ibid.*, v. 430.

(l) *Carm.* 56, 37, 38.

Famus quid sit «zelatum esse pro Domino Deo exercituum¹¹, » et quæ Christiana libertas esse debeat; ignoramus, inquam, licet et apostolos virosque apostolicos, imo Agnum ipsum mansuetum ita fuisse locutum legamus et audiamus.

Non ergo culpandus, sed laudandus Gregorius, qui Christiana libertate utens, apostolorum et Christi ipsius vestigia secutus, « zelo zelatus est pro Domino Deo exercituum, » ac peccatores dure increpavit. Non « imprudenti nimium fervore, » ut somniavit Tollius, « successorem sibi petivit; » sed ardenti ac sincero vitæ privatæ et solitudinis desiderio. Non eum « statim, » nec unquam pœnituit, quod sedem Constantinopolitanam abdicasset. Nullæ inde « querelæ, » nullæ « lacrymæ, » nulli « threni, in quibus patientiam et animi robur ac moderationem in tam probo viro desideres. » Id omne in viro sancto miramur: æquiores tantum in Tollio rerum æstimatorem desideramus. Fabulæ et somnia hæc sunt: longe aliæ sunt querelarum Gregorii et lacrymarum causæ. Dolebat, si doluit, derelictas oves, quas unice diligebat, imo quos in Christo genuerat filios; hos alieno, qui nec amore patrem satis, nec sollicitudine pastorem referret traditos dolebat, fame, siti ærentes, hæresisque prope dominanti expositos. Id quidem, et merito dolebat Gregorius. Hinc illæ lacrymæ fuere: non aliunde; non, ut male sanus fingit Tollius (p. 84 in not.) quod « capistrum ori suo impositum, præreptamque docendi publice facultatem, » gravissime ferret. Nihil a veritate magis alienum fingi potest; si quidem adeo silentii tenax erat Gregorius, ut hoc ipso etiam tempore, ne verbum quidem per totam Quadragesimam sit prolocutus; et ad loquendum alias sic tardus, ut ad id vix ac ne vix quidem compelli posset.

Dolebat etiam tamen suavissimos sibi præreptos familiares et amicos; non autem se verbo « captum, » et abdicationem proponenti citius quam vellet episcopos assensisse, sedemque Constantinopolitanam deseruisse, quam gaudens reliquit; ut argumentum sunt plurimæ post reditum scriptæ a Gregorio epistolæ, maxime vero xciv ad Amasonium data. Si iis de rebus dolere, mœrere et indignari crimen est, Gregorii crimen esse, nec ab eo facile liberari posse lubenter fatemur. Cætera vero nihil dolebat, nec relictarum rerum ullo tenebatur desiderio.

Tantorum itaque Ecclesiæ, quam Deus « acquisivit sanguine suo¹², » malorum dolore Gregorius, non secus ac Athenis Apostolus incitatus, pie sibi temperare non poterat, neque etiam debuit, ut teretibus ac teneris auribus consuleret, veritatis ac religionis dispendio, sermonem emollire. Habent enim molliores illæ elocutiones nescio quid frigidi flaccidique, quo veritati semper nonnihil perit. Movent profecto aliter propria rerum nomina, propriisque inusta notis crimina: nec satis, si molliter innocentia, religio, fides defenditur; pene deseritur, si non etiam proditur. Nihil veri nimium videri debet adversus innocentiam et veritatis hostes: traducendi palam ii sunt, et nativis pingendi coloribus, ut agnoscantur, agnitique vitentur ac fugiantur. Hac ratione simplicibus consulitur, mendacium revincitur, error repellitur, vincit et triumphat veritas. Non jam immoramur falsis criminationibus propulsandis quæ in Gregorium conguessit D. Dupin., cum et satis ex modo dictis refellantur, et Dupinus ipse in suâ ad DD. archiepiscopum Parisiensem declaratione, ut temere confictas damnaverit et revocaverit.

§ II. PERPETUA GREGORII VIRGINITAS CONTRA BEVEREGIUM ET MURATORIUM ASSEKITUR.

« Post Nicænum concilium, inquit Beveregius (a), Spiridionem, Gregorium Nyssenum ut Nazianzenum, tam patrem quam filium Theologum matrimonio copulatos fuisse, nemo in antiquitate versatus nescit. » Hæc confidenter scribere ausus est Beveregius, nulla ratione, nullaque nixus auctoritate. Tam inauditam et insanam opinionem dormitanti scriptori excidisse, dixerit quisquis in sola theologi lectione versatus fuerit; vel potius id a Beveregio scriptum in gratiam episcoporum suæ gentis, pro sua in matrimonium devotione.

Tale commentum notare sat esse, nec ullam huic refellerio operam impendendam arbi-

¹¹ III Reg. xix, 40. ¹² Act. xx 28.

(a) In notis ad canonem v apost.

trarer, nisi malum serpere longius, et virum clarissimum, e Catholicis unum, Muratorium (a), qui mirabatur olim confidentiam Beveregii, præter quem « nullus adhuc affirmavit Nazianzenum filium unquam sese matrimonio obstrinxisse, » ipsius postea errorem amplexum fuisse cernerem. Non tamen absolute amplexus est, sed suspicatus « Beveregii sententiam cum veritate consentire. » Qui etiam de Theosebia hæc ait : « Aut Nazianzeno nupsit, » quod « simillimum vero arbitror. » Itaque commentum Beveregii et pravæ Muratorii suspitionis fundamenta simul convellenda sunt.

Ut a Muratorio incipiamus, verba, quæ viro docto fucum fecerunt, hæc sunt in epigrammate Theosebiæ, quod ipse vulgavit : Γρηγορίου μεγάλου σύζυγε ἀτρεχέως : « Gregorii Magni vere conjux. » Ex his plurima colligit Muratorius : primo, Gregorii Nysseni uxorem non fuisse Theosebiam ; id quidem optime deinde ; Gregorium, qui « Magnus » ibi appellatur, Theologum esse, cujus uxor, eaque germana, Theosebia fuerit ; id vero pessime : denique hinc epigramma Theologi esse non posse. Quæ quidem ut penitus convellamus, primo statuendum, quod caput est, nullius unquam conjugii vinculis Theologum irretitum, nedum Theosebiæ copulatum ; 2^o deinde nihil adeo impedire, quominus epigramma tribuatur Gregorio Nazianzeno, 3^o neque ex epitaphio, neque ex epistola alias xcv sequi Nysseno Theosebiam nupsisse. Sic Gregorium, utrumque a conjugio liberum, et cælibem vitam duxisse constabit.

Muratorius inter Theologum et Theosebiam matrimonium fuisse suspicatus, Theosebiam « cum viro Nazianzeno castitatem potius, quam thori conjunctionem servare voluisse » conjiciebat : mox idem « inter utrumque carnis communionem » admittit, sed ad breve tempus, et arbitratur « recenti huic opinioni suffragari posse versum illum Theologi, ita scribentis in carmine iv de animæ suæ calamitatibus : Ἀντάρ ἔπειτα γάμου βαρὺν ζυγὸν ἔστος ἔθιχα. Deinde vero grave jugum matrimonii a me seposui. » Nihilominus tamen hæc ita se habere asserere non ausus est Muratorius. Amamus virum doctum quod præ verecundia rem tam inauditam pro certe non affirmat.

Nos vero omne prorsus matrimonium a Gregorio propulsamus. Ipse Muratorius (b), argumenta suppeditabit : « Cur enim Gregorius, inquit, qui tam sæpe ac tot verbis, vel minuta vitæ suæ monimenta versibus clausit, hoc unum non levis momenti præterisset, aut tam jejunos commemorasset ? » Neque vero id tantum silentio, et argumento, ut vocant, negante ; quanquam id genus argumenti valere debet, ubi quid habet, quod facti vim et locum obtineat : hic autem habet, si unquam habuit ; cum qui rerum suarum historiam, non uno, sed multiplici poemate, non obiter, sed dedita opera accurateque texere se proficetur, rem tamen unam e præcipuis, si non etiam ex omnibus præcipuam silet, quæ ad vitæ varietates, quas litteris mandat quam maxime facit, quale profecto est vitæ genus et cursus, quem Gregorius tenere decreverat. Ubi enim de genere vitæ diligendo Nazianzenus agebat, ibi sane debuit agere de matrimonio, si posthabita cælibe vita ad nuptias convolvit.

Neque vero eos, qui matrimonii vinculis astrictum fuisse Gregorium censent, istud matrimonium collocaturos esse arbitror postquam presbyter creatus est. Ad confectas itaque Theologi nuptias tempus id unum superest, quod ante sacerdotium ejus effluxit. Consentit Muratorius et ait (c) : « Non diu constitisse carnis communionem inter Nazianzenum et Theosebiam ; sed utrumque castitatem jam pridem elegisse, ut sacerdotium ille iniret, ut inter diaconissas ista cooptaretur. » Verum tempus illud ipsum est, in quo accurata Gregorii narratio nullum ullo vitæ ipsius momento consistere matrimonium patitur. Ut enim fingas Theosebiam, aliamve quamlibet Gregorium uxorem duxisse, quidquid et quoquo modo finxeris, id omne ruit et penitus subvertitur disertissimis Gregorii verbis, vitam suam describentis, ibique accuratissime ubi de vitæ genere deligendo.

Gregorii parentes non ipsi auctores fuerunt ut animum ad uxorem appelleret ; parentes, inquam, qui non modo filii votum castitatis ac propositum norant, sed eum ipsi, prius-

(a) Murat. notæ in epigr. 32 Theoseb. a se editum, p. 131, 132, 134.

(b) Ibid.

(c) Ibid.

quam nasceretur, Deo dicaverant, et natum obtulerant, adeo ut « ab utero matris Deo sacer, ac puer oblatus » fuerit, et quidem ad altare, solemnī ritu tactisque sacræ Scripturæ libris: quod ipse scribit Gregorius (a), qui « parentis votum ac desiderium ratum habuit, » et præstare quovis tempore studuit, atque etiam præstitit. « (b) Devinxit me sibi amica castitas, inquit, et carni vincula injecit, simulque ardentem divinæ sapientiæ ac vitæ monasticæ amorem injecit; vitæ, quæ dici potest futuræ primitiæ; quippe quæ costâ non indiget, quæ corpus circumplectatur suum, verbisque deceptum blandis ad amara degustanda adducat: » hæc sunt conjugii vincula, quibus Gregorius a puero copulatus est. Conjux ipsius, non Theosebia, sed perpetua castitas; conjux sapientia fuit, ac utriusque socia et adiutrix « monachi vita, cujus amorem ipsi » injecit castitas, quam in naufragii periculo vovit, et quam toto vitæ tempore, quantum licuit ac penes ipsum fuit, professus est.

Innumera ex Gregorii scriptis alia proferre testimonia facillimum esset, quibus illum nullo unquam matrimonio constrictum fuisse, sed ejus, quam amabat unice, « castitatis jugo colla perpetuo firmiterque submisisse » manifestum fieret (c). Legatur narratio somnii quod sanctissimus doctor fuse describit (d), et in quo adhuc « puer, nec tamen admodum puer, verum ea ætate qua boni et mali imaginibus animus informatur, » castitas et sapientia sibi visæ sunt humana specie, tantaque ex ipsarum ællatu et colloquio puritatis dilectio in cor emanavit ipsique semper inhæsit, ut recorderes, ne quid dicam amplius, merito videantur, qui de Gregorii perpetuo cœlibatu vel tantisper dubitaverint (e). Unde vir factus Gregorius, et cum Athenis reversus deliberaret, non de vitæ cursu, verum de via, qua expeditus ad propositum finem certius perveniret, hoc primum ponit: « (f) Jam olim mihi certum erat, ac veluti lege sancitum, quæ carnis sunt in profundum ea projicere; idque tum magis ac magis arridebat. »

Quid igitur sibi vult Gregorius his verbis (g), « grave jugum matrimonii a me seposui? » Non impositum hoc onus abjecit, sed ab eo semper declinavit, a se amovit, ab eo abhorruit, amore castitatis et vitæ monasticæ. Sic grave onus matrimonii excussit, haud quidem impositum unquam; sed a se amovendo ne imponeretur. Non aliter Gregorius excussit onus matrimonii, quam caute fugiendo quidquid hoc vitæ genus spectat, utpote contrarium proposito servandæ virginitatis et voto monasticæ vitæ. Certe Gregorius, qui vitam monasticam iterato voto se amplexurum promiserat, uxorem sibi adjungere non poterat, quin datam Deo fidem falleret, scelusque maximum in se admitteret. Absit igitur ut virum tam sanctum, pietate insignem, tantum scelus perpetrasset; absit, inquam, ut Gregorium spreto servandæ virginitatis voto, quo obstrictus erat, qui « ab utero matris sacer erat, qui matris votum ac desiderium ratum habuerat, » uxorem duxisse arbitremur, aut suspicemur. Talis suspicio tam in Gregorium injuriosa, quam contraria veritati.

Constare debet ex dictis Gregorium nullis unquam nuptiis, nec cum Theosebia, nec cum alia qualibet femina alligatum fuisse. Quo disputationis capite posito, ac eorum, quæ sequuntur, fundamento, jam sponte sua sequitur Theologum non esse eum, qui in epitaphio Theosebiæ « Magnus » dicitur, et cujus Theosebia « vere conjux » comparve appellatur. Hinc efficitur, nihil obstande quominus hoc epitaphium a Gregorio elaborari potuisse credatur. Imo non tantum potuit, sed reipsa ab ipso elaboratum esse ex epistola al. xcv manifestum est; quæ quidem epistola cum epitaphio rebus et verbis ita consonat, ut utriusque, vel neutrius, auctor agnoscendus sit Gregorius. Fatentur autem omnes epistolam, germanum esse Theologi fetum ad Gregorium Nyssenum scribentis. Pro certo itaque habendum, Theologum nec Theosebiæ, nec ulli alii unquam connubio junctum, eundemque esse auctorem epitaphii. Præterea Muratorii, qui epitaphio, ut et epistola ad Gregorium Nyssenum, perpetuam Theologi virginitatem labefactari suspicatus est, rationes evanescent et funditus corrunt.

(a) Carm. al. 2, v. 426, 433, 448, 449.

(b) Ibid., v. 456, etc.

(c) Carm. 5, v. 110.

(d) Ibid., v. 205, 206, 207, 208 ad 313.

(e) Carm. al. 1, v. 280 et seq.

(f) Ibid., v. 284, 285.

(g) Carm. al. 5, v. 283.

Jam vero si quæras, quis ille sit Gregorius, qui in epitaphio « Magnus » dicitur, ultro respondebimus, nullum alium esse quam Nyssenum. Quod autem Theosebiam spectat : in epistola « sacerdotis conjux » comparve appellatur ; in epitaphio sacerdotis illius nomen declaratur ; rursusque ejus sacerdotis et ejus Gregorii fuerit « compar » Theosebia denuntiatur. Quisquis illas litteras legerit, non dubitabit quis ille sit Gregorius. Ejus enim ipsius sacerdotis, ut est in epistola, ejus Gregorii, ut disertius habet epitaphium, Theosebia « compar, » vel si mavis, « conjux, » a quo illam in epistola commendat laudatque Theologus ; ejus iterum sacerdotis, cui et virtute « par » et honore Theosebia prædicatur, ejusque adeo sacerdotis, ejus Gregorii « compar, » ad quem pertinent illæ laudes, ad quem datæ sunt litteræ. Quæ cum sint ad Nyssenum scriptæ, ipsissimus ille Gregorius habendus est, ejus et « soror » et « conjux, » seu magis « compar, » ut in epitaphio Theosebia designatur. Et certe cum Nysseni, et non sacerdotis alterius εὐζου-
ρον Baronius, continuatores Bollandi, Rivetus et alii senserint Theosebiam in epistola dictam, eandemque sororem ; quid incommodi esse potest idem admittere in epitaphio, quod in epistola admittitur ?

Superest, ut quo sensu Nysseni « soror et conjux, » εὐζουρος, Theosebia dicatur, exponamus. Primo quidem, significatione propria utrumque dici non potuit ; ab obvio igitur et proprio sensu vox deducenda, et quærenda interpretatio. Theosebia in epitaphio τέχος Emmeliae filia dicitur : quod si « nurum » interpreteris, ad Baronii, Henschenii et Papebrochii, Riveti aliorumque, qui Nyssenum connubio junctum cum Theosebia fuisse volunt, sententiam accedes ; nec a consuetudine, qua nurus « filia » plerumque appellantur ab iis, quas socrus habent, penitus recesseris, a veritate autem prorsus abscesseris. Neque enim sinit epistola, de qua toties, illam epitaphii vocem ullo modo sollicitare, atque etiam huc et quam maxime cum epitaphio epistola concurrit, ut « Basilii soror, » quod præ se fert epitaphii titulus, et Emmeliae filia, quo in ipso est epitaphio, germanaque adeo ac proprie Nysseni soror Theosebia astruatur. Epistolæ verba sunt : « Te admiror ob eam tolerantiam ac philosophiam, quam discessu beatæ sanctæque sororis vestræ præstare te audio : » quæ quidem verba illud epitaphium alio prohibet detorqueri. Et paulo inferius prædicat Theosebiam, « Ecclesiæ decus, Christi ornamentum, ætatis illius bonum, feminarum fiduciam, Theosebiam in tanta fratrum pulchritudine formosissimam et clarissimam ; » fratrum, inquam, quinque, et sororum totidem. Quibus egregie concinit in Emmeliae epitaphium cxxx apud Muratorium. Mitto quæ ex iis laudibus pro Theosebiæ perpetua virginitate colligi possint, quam quidem si professa non esset, digna profecto non esset quæ tot inter fratres ac sorores virgines « clarissima, et Christi ac Ecclesiæ decus et ornamentum » diceretur.

In epistola Theologi ad Nyssenum hæc observanda maxime sunt verba : « Theosebiam meam ; meam enim voco, quæ ut Dei legibus consentaneum erat vixit ; quandoquidem spiritalis cognatio corpoream antecellit. » Tantam hæc verba vim habent ad probandum Theosebiam sororem esse germanam Nysseni, et ad arcendum penitus cum ab eo, tum a Nazianzeno conjugium, ut mirum valde sit viros doctos ex his verbis ansam arripuisse alterutri Gregorio cum Theosebia matrimonium affingendi, ex quibus contrarium statuere debuerant.

Certe Gregorius, cum « cognationi corporeæ, » qua Nyssenum Theosebia attingebat, « spiritali » opponit qua ad se ipsum pertinebat ; cum « spiritalis » hujus « cognationis » causas ac rationes reddit, quod nimirum Theosebia « Dei legibus consentaneæ vixit, » omnem prorsus a se et a Nysseno matrimonii suspicionem propulsat. Theosebia soror erat Nysseni, cognatione corporali ; soror vero Nazianzeni, « cognatione spiritali ; » neutrius autem uxor. Nec movere debet vox ista εὐζουρος, qua usus est auctor epitaphii. Idem enim hac voce significare voluit Gregorius, quod in epitaphio xli apud Muratorium p. 40 : Κατέριον τῆς τῆς εὐζουρον εὐσεβίης. « Rapuisti, inquit, Nicomedes, Carterium tuæ pietatis socium. » Nazianzeno certe licuit quod cuique licet, vocibus iis abuti, quibus voluerit, modo debeat, novamque quam iis affingit significationem exponat. Quod sane disertissime præstitit, Theosebiam sororem Nysseni germanam esse confirmans, ejus-

demque diaconissam his verbis astruens, quibus aptiora non sunt ad designanda diaconissæ merita et munia: « Theosebiam vere sacram, atque adeo sacerdoti comparem et parem honore et magnis mysteriis dignam. »

Præterea vox Græca σύζυγος non proprie significat eos, quos Latine conjuges vocamus, maritum et uxorem; sed eos generatim, qui operis ejusdem socii, idem veluti jugum trahere censentur. Ita consilii participem vocat σύζυγον Aristophanes in Pluto: ita quoque Plato. Sic e nostris, Macarius Ægyptius monachus συζύγους nominat discipulos, quos binos Dominus misit, tanquam conjugales. Eo etiam sensu Theosebia σύζυγος Gregorii Nysseni fuit et dici potuit, quod illi « par honore, » ὁμότιμον, quod « magnis digna mysteriis, » τῶν μεγάλων μυστηρίων ἀξίαν, iisque ministrandis fratrem soror, sacerdotem diaconissa adjuvabat, et conjuncta opera collaborabat. Hæc autem de voce σύζυγος disputavimus, salvo Basilii patris ejusdemque episcopi connubio cum Emmelia, et Gregorii patris cum Nonna. Emmelia enim et Nonna, sanctissimæ feminæ, vere conjuges, altera Basilii patris, altera Gregorii patris fuere, quod aliis et plurimis argumentis constat. Neutra cum marito consanguinitatis ullo gradu erat conjuncta, ut vocem a nativa significatione deducere opus sit.

Nemo jam non intelligit quo ordine habenda sit vana Muratorii de matrimonio Theologi suspicio, et quanto in errore versatus sit Beveregius, qui confidenter asserit neminem in antiquitate versatum nescire Gregorium Theologum matrimonii copulatum fuisse. Imo nemo in antiquitate versatus id unquam cogitavit: unus Beveregius natum ex se tam inauditum commentum protulit. Certum igitur et inconcussum maneat nullis alligatum unquam nuptiis fuisse Theologum, qui, ut ait Theodulus monachus in Gregorii Theologi laudatione (p. 153), « nuptias non attingit, verum in perpetua virginitate vixit. » Certum quoque et inconcussum maneat Gregorium Nyssenum connubio junctum non fuisse cum Theosebia, quæ quidem soror ipsius erat, non autem conjux; adeoque et ipsum, si alio non fuerit conjugio implicatus, liberum et cælibem perpetuo vixisse. Sane qui eum nuptias attingisse voluerunt, non aliam quam Theosebiam eum uxorem habuisse statuerunt, nec alio nixi fundamento quam epistola al. xcv; quæ cum aliam præ se ferat sententiam, ruit omnino nuptiarum Nysseni fundamentum, victrix est opinio Centuriatorum (a), qui eum perpetuo cælibem vixisse volunt, et laudant orationem Gregorii al. xx in Basilium Magnum.

Librum *De virginitate* scripsit Nyssenus (p. 117), in quo hæc sunt verba: « Veluti quodam terræ hiatu prohibemur, quominus ad hanc virginitatem accedamus; » quæ verba amissæ virginitatis quamdam suspensionem videntur injicere. Verum hæc verba ipsa, et comparationes quas adhibet si perpendas, suspicio evanescet. Non enim virginitatem ipsam, sed illius vitæ commoda, utilitates, quietem deplorat. Non, inquam, nudam ac simplicem virginitatem in eo tractatu proponit Nyssenus; sed vitam Deo devotam, liberam curis ac cælestem, cujus adjutrix in primis et socia virginitas. Negotiis autem sæcularibus distracta primum, dein episcopali sollicitudine Nysseni vita cum fuerit, nihil mirum ab eo, qui tantis bonis carebat, sortem suam deplorari. Qui vel prologum legerit, ubi accuratum totius libri argumentum, rem intelliget.

§ III. DE VITA MONASTICA QUAM PROFESSUS EST GREGORIUS.

Monasticæ vitæ professione astrictum fuisse Gregorium, nec non Basilium, Chrysostomum constans est omnium retro sæculorum sententia. Cum id negari absolute non possit, novam quamdam opinionem, apud antiquos inauditam prorsus, doctus Thomassinus invenit, ut monachum non fuisse Gregorium, nec Basilium ostenderet. Hujusmodi signum arrisit celeberrimo abbati Trapensi, monachorum studia impugnanti (b); ne, si Gregorium, Basilium, Chrysostomum, etc., monachos fuisse agnosceret, monachis fas esse studio incumbere, agnoscere cogeretur. Hæc Hieronymi epistolæ ad Principiam verba, hujus novæ opinionis fundamentum statuit Thomassinus (c): « Suburbanus vobis ager pro monasterio fuit, et rus electum pro solitudine... Quis hoc crederet, ut con-

(a) Cent. iv, c. 10, verbo *Greg. Nyss. centur.*
p. 322.

(b) Rép. aux étud. monast., p. 178.

(c) *Discip. ec.*, part. ii, lib. i, cap. 46.

sulum pronepos (Pammachius, quem Hieronymus appellat ἀρχιεπίσκοπον monachorum) « inter purpuras senatorum furva tunica pullatus incederet? » Hoc totum est, si fides Thomassino (a), mysterium monasticæ professionis Gregorii, Basilii, Chrysostomi, etc., nimirum furva tunica pullatum incedere, rure versari. Non aliam in his sanctis vitæ monasticæ professionem agnoscit Thomassinus, simulque negat « vere monachum esse, nisi qui se ad totum vitæ tempus astringat, seque omnibus professionibus spoliet ac nudet. » — « Verum difficile non erit, inquit noster Prudentius Maranus, Thomassinum refellens, utrumque de Basilio astruere; et quod eruditus Thomassinus statuit, ut eum monachum non fuisse probet, id convertere in argumentum veræ illius monasticæ professionis. » Quod de Basilio difficile non est, de Gregorio difficilius non erit, cujus scripta amplam segetem suppeditant.

Vereor ne actum agere videar, et supervacaneo incumbere labori, si de Gregorio id probare aggrediar, quod de Basilio probavit ejus epistolarum editor. Qui enim unus vitæ monasticæ professionem probat, utrumque monachum fuisse ostendit. Aggrediar tamen, si quidem hanc provinciam noster Prudentius « sodali operum Gregorii editionem elaboranti » reliquit, nihil ipse « in his quæ ad sanctum Gregorium Nazianzenum spectant immoratus. »

Ut quis vere et proprie monachus sit, requirit Thomassinus ut « se ad totum vitæ tempus astringat, seque omnibus possessionibus spoliet ac nudet. » Utrumque præstissime Gregorium, Gregorius presbyter, ejus Vitæ scriptor, disertis verbis testatur (p. 8 et 9). « Iose sibi consulebat ut, quemadmodum in vitæ discrimen adductus promiserat, Deo sese offerret, et a mundo sejunctus, cum eo qui solus purissimus est, vitæ consuetudine jungeretur, atque ex librorum sacrorum lectione veritatis splendorem hauriret. »

« Idque etiam per omnem vitam facere non destitit, monachus esse potius habens quam mundanus, et pauper quam quæstuaris : μοναχὴς ἀντὶ κομιχῆς. » Quidquid igitur Thomassinus requirit, ut quis proprie dicatur et vere sit monachus, id omne Gregorius præstitit; imo plura quam postulat.

Quidquid obijcitur a Thomassino, adductum crederes ad probandum monasticam vitam professum fuisse Gregorium. Opponit tamen vir doctus, Gregorio fontem et hortum fuisse, adeoque ipsum suorum sibi reservasse partem bonorum et propterea vere et proprie monachum non fuisse. Hæc Gregorii verba sunt in carmine post abdicatam Constantinopolitanam sedem condito (quod quidem observare plurimum interest), in quo se monachum appellat, quod dissimulat Thomassinus (b) : « Nuper quidam, inquit, stultus, deliciis perditus, dives atque insolens, delicias mihi vitæque mollitiem objectabat, cum alia multa dicens, tum etiam illud, me divitem et copiosum esse, ut qui et hortum, et otium, et mediocre fontem habeam. » Hinc concludit Thomassinus, Gregorium non omnia bona abjecisse, adeoque non proprie monachum fuisse. An serio, an jocosè et ridere volens hoc dixerit vir doctus, dubitari posset : mirum enim virum doctum talibus momentis, si momenta licet appellare, rem tam apertam impugnare. Gregorius hortum habuit et parvum fontem; quæ quilibet, ut quotidie videmus, habet eremita : quis inde serio colligat, Gregorium suorum siti partem bonorum reservasse? Idem etiam posset dicere cum « stulto deliciisque perdito, » Gregorium divitem et copiosum fuisse. Quem Gregorius sic refellit (c) : « Si fontem, vel hortulum, vel umbrosum nemusculum... possideamus, id delicias interpretamini, » magis nostrorum nobis partem bonorum reservasse arbitramini. « Quid vero, inquam, o miser, lacrymasne taces, et ventris frenum, et genuum vulnera, noctesque insomnes, quibus monachi sua corpora conficientes enecant? » Hæc Gregorius : quem omnia abjecisse, seque omnibus possessionibus spoliasset ac nudasset, quod requirit Thomassinus ut quis vere monachus dici et esse possit, certum est ipsiusmet verbis. Omnia dimisit, nihil sibi servans, etiam faciendæ labores : « Omnia ei qui me in sortem accepit et servavit dono dedi, possessiones, κτήνη, » etc. : eadem passim repetit Gregorius in orationibus et in carminibus.

(a) N. 13, 44 et 45, p. 163.

(c) Carm. al. 59, v. 1-4.

(c) Ibid., v. 13 et seq.

Quod autem Gregorii testamentum spectat, nihil in eo reperias, quod nostræ adversetur sententiæ, imo nihil quod non faveat. Ut enim omittam tunc temporis non tantum testari, sed etiam hæreditates adire monachis licitum fuisse, legibusque concessum : bonorum, de quibus in testamento statuit, non dominus, sed procurator tantum et administer fuit. Hæc enim omnia jam dudum abjecerat : « Omnemque meam substantiam catholicæ Nazianzi consecravi, inquit, ad pauperum, qui sub eadem sunt Ecclesia, ministerium ; » atque ita omnia abjecit, ut « ea de causa tres alendis pauperibus curatores instituerit. » Non de rebus suis, quæ nullæ erant, quippe omnia abjecerat, testamento suo statuit, sed confirmat, quod jampridem destinaverat, sanctorumque parentum voluntati obsequitur. Veniam sibi dari postulat, quod nihil possit dare Alypianæ dulcissimæ filiæ ; rationem hanc addit : « Quippe qui omnia jam pauperibus destinavi, aut potius beatissimis parentibus, qui ita polliciti erant, obsecutus sum, quorum voluntatem irritam reddere, nec sapientum, nec tutum arbitror. »

Hæredem suum hoc testamento instituit Gregorium monachum : « Hæres meus esto Gregorius monachus ; » additque postea : « ita quidem ut ipse meam omnem substantiam, mobilem et immobilem, sanctæ catholicæ Nazianzi Ecclesiæ restituat... sciensque... in eam rem se institutum hæredem, ut per ipsum Ecclesiæ omnia sine fraude conserventur (a). » Poterat ergo Gregorius, quamvis monachus esset, et omnia abjecisset, fontem et exiguum hortum habere. Sic Gregorii testamentum confirmat eum vitæ monasticæ professioni addictum fuisse, difficultatesque omnes dissolvit, nedum imoedimento esse et difficultatem possit aliquam parere.

Achillæum Thomassini argumentum, ad expugnandam Gregorii monasticam professionem, sunt hæc Gregorii verba (b) :

Μέσσην τιν' ἤλθον ἀζύγων καὶ μιγάδων.
Τῶν μὲν τὸ σύννουν, τῶν δὲ τὸ χρηστὸν φέρων.

Media inter illos hosque procedo via,
Meditans ut isti, commodum illorum æmulans.

Quæ verba, si viro docto fides, significant Gregorium, cum deliberasset quodnam vitæ genus inter solitudinem monachorum et vitam in media civitatum turba sequeretur, mediam iniisse viam, ut aliis prodesset, nec sibi perniciem inveniret, si ita Gregorii verba licet interpretari, fas sit dicere cum poeta :

Nil intra est oleam, nil extra est in nuce duri (c).

Quam longissime Thomassinus aberrat a mente Gregorii! quam si velimus assequi, paulo superiora repetenda sunt verba (d) :

Πρῶτον δὲ τοῦτο φιλοσοφῆσαι προυθέμην,
Τίθει θεῷ καὶ τάλλα, καὶ πόνους λόγων,
Ὡς οἱ παρέντες μηλοβάτους τὰς οὐσίας,
Ἢ χρυσὸν ἀθροίσαντες εἰς ἄλμης βύθους.

Primum quidem philosophari statueram,
Ut Deo projicerem et alia omnia, et facundiæ labores,
Velut qui agros pecudibus pascendos reliquerunt,
Vel aurum congesserunt in maris profundum.

Gregorius his certe verbis declarat, se jamdudum omnia abjecisse in perpetuum, desiderio philosophiæ, id est, ut monachi vitam exerceret; quod ad vitam monasticam requirit et sufficere fatetur ipse Thomassinus : neque enim plura fas est requirere. Id autem decreverat Gregorius jamdudum, id fixum statutumque erat (e) :

Τὸ μὲν τὰ σαρκὸς εἰς βύθους βίβαι, πάλαι
Δεδογμένον τ' ἦν, καὶ τότε ἤρεσκε πλεόν.

Ea quidem quæ carnis sunt, in profundum projicere
Dudum statutum erat, tuncque placebat magis.

Hoc fixum animo Gregorii sedebat, votoque sanctissimus præsul astrictus tenebatur (f).

(a) Orat. 2, p. 50.

(b) Carm. De vita sua, v. 510, 511.

(c) Horat., Ep. lib. II, ep. 1.

(d) Carm. De vita sua, v. 270 et seq.

(e) Ibid., v. 282, 283.

(f) Orat. 2, al. 1.

quod « in maximis gravissimisque periculis, » cum Athenas mari peteret, « Deo voverat. » Nulla jam de eo deliberatio.

Quid igitur illud erat, de quo Gregorius intus amicos (a) ad consilium vocat?

Ἐνδὸν καθίζω τῶν φίλων κριτήριον,
Ἐμῶν λογισμῶν, γνησίων παραινετῶν.

Intus amicos in consilium voco,
Meas cogitationes, quæ sinceræ sunt hortatores.

Scilicet Gregorius « (b) inter ea quæ præstantiora sunt, id quod præstantius est quærebat; nam quæ carnis sunt in profundum abicere dudum statutum erat, tuncque placebat magis. Consideranti autem vias quæ ad Deum ducunt, quænam melior esset, invenire non facile erat. Aliud enim, aliorum habita ratione, bonum aut malum videbatur, ut sæpe fit, ubi quid agendum est. Longam veluti quamdam peregrinationem meditabatur. Navigationem quidem effugerat, et maris labores, sed investigabat quænam expeditior esset via. Magnificiebat Eliam Thesbiten, Carmelum, desertum Joannis præcursoris, filiorum Jonadab vitam sine apparatu: verum rursus eum tenebat sacrorum Librorum amor, res cum deserto et quiete non quadrans. In utramque partem sæpe delatus, tandem inter sua desideria sic litem diremit, mentisque agitationem cohibuit: videns enim eos, quos actiosa delectabat vita, aliis quidem utiles, sibi autem inutiles ac malis agitari; eos autem qui vale sæculo dixerunt, stabiliiores quidem esse, ac in Deum placida mente respicere, at sibi solis prodesse, angusta charitate, vitamque insolitam et asperam traducere: mediam inter utrosque viam iniit, meditari ut hi, prodesse ut illi statuens. » Hinc Gregorio eremitarum atque etiam anachoretarum vivendi genus arridebat, hinc cœnobitarum. Sed in illis, quod sibi solis utiles essent, in iis vero quod aliis quidem utiles, sibi vero essent inutiles, displicebat. Itaque mediam iniit viam inter eremitas et migades, id est inter eremitas et cœnobitas, illorum ad cœlestia conversionem, et istorum charitatem retineus, ut sibi et aliis utilis, maxime parentibus, esset.

Ea igitur fuit deliberatio Gregorii, utram ex duobus monachorum generibus, eremitarumne an cœnobitarum vitam sequeretur. Ac veluti qui in aliquo periculo gravi constitutus se vitam religiosam professurum Deo pollicitus, etiam voto se obstrinxisset; deinde secum reputans, quomodo promissum faciat, varia hujus temporis virorum religiosorum instituta et leges, Trappistarum scilicet, Mendicantium, etc., perpendit; demum, habito secum consilio, vitam trappisticam ut asperiores refugit, Mendicantium autem ut nimis actuosam et sibi minus utilem respuit, Deo militare sub regula sancti Benedicti mavult: isne monachus dicendus, et vitam monasticam amplexus videret posset? Credo equidem. Atqui hoc ipsum est quod præstitit Gregorius, cum habita secum deliberatione utrum vivendi genus, an eremitarum, an migadum sequeretur, unum ex utroque temperatum amplexus est cum Basilio; qui vitam solitariam et cœnobiticam præclare inter se reconciliaverat et permiscuerat, exstructis monasteriis quæ sociata vitæ utriusque commoda, nulla autem permista habebant incommoda.

Hoc si non statim atque optasset, certe quam primum licuit, vitæ genus secutus esset Gregorius; et secessit ad Basilium, unaque cum eo Ponticam solitudinem incoluit: « Degebant tamen singuli, » inquit *Annalium ecclesiasticorum* parens ex Rufino (c), « in singulis cellulis separatis, ita tamen inter se distantes, ut non incommoda sæpius conveniendi daretur facultas. Id etenim ex Gregorii epistola (d), quam tunc in eremo agens ad Amphiloichium, in eadem solitudine philosophantem, scripsit, facile potest intelligi.

« Qualis autem fuerit ejus habitatio et victus, pergit Baronius, ex his etiam assequimur, quæ idem ad Basilium, postquam inde recesserat, ludens scribit his verbis: « Quoniam quæ jocando ad te scripsimus, æquo animo fers, eam quoque quæ deinceps sequuntur adjiciemus, ex Homero autem initium ducetur: Nunc age, progrediens internum

(a) Ibid., v. 278, 279.

(b) Ibid.

(c) Apud. Bell., 9 Maii, in *Vita Gregorii*, c. 3,

p. 887.

(d) Ep. al. 12.

« concine, quæso, ornatum; tugurium videlicet et tecto et januis carens, focum ignis et
 « fumi expertem, parietes igne exsiccatos, ne luti guttis impetamur, Tantalus similes, ea-
 « demque pœna multati, nimirum in aquis sitientes, miserandas illas epulas et jejunas,
 « ad quas e Cappadocia, non tanquam ad Lotophagorum paupertatem, sed veluti ad Alci-
 « noi mensam, nos novi et ærumnosi naufragi vocati sumus. Memini enim panes illos et
 « juscula, sic enim nominabantur, semperque meminero, dentibus circa fragmenta colla-
 « bescentibus, ac postea erectis, velutque e cœno retractis; quæ sublimius tu amplifica-
 « bis, propriis calamitatibus videlicet orationis magnitudinem tibi suppeditantibus. Qui-
 « bus nisi illa magna, et pauperum vere studiosa, mater tua nos quam celerrime liberasset,
 « nobisque tempestate jactatis velut portus exstitisset; jampridem apud viros esse desiis-
 « semus, fidei Ponticæ nomine non majorem laudem consequentes, quam miserationem
 « moventes (a). »

Hæc licet joco Gregorius, seria tamen describit. Quanta enim vitæ austeritate, cum ipse, tum cæteri monachi eamdẽ solitudinem incolentes vixerint, ex his, quæ de sibi subjectis monachis ad Hellenium scribit, satis apparet (b) : « Ipsi enim, inquit, partim in antris solitariisque, et ad terram stratis rudibusque cubilibus delectantur; a domibus abhorrent, cognatamque cœlestis sapientiæ quietem amplectuntur : partim ferreis compe-
 dibus sese excruciant, ut vitium una cum corpore conficiant. Alii rursus ferarum ritu parvis angustisque domibus inclusi, ne mortalis quidem ejuspiam vultum aspiciunt, ac sæpe etiam totos viginti dies, totidemque noctes, a cibo abstinent, dimidiaque ex parte Christi jejunium imitantur; utque nonnihil ipse gloriosi prædicem, quidam illorum mei gregis ovis erat, hinc parvo quodam oppido egressus. Sunt insuper qui garrulam linguam quasi vinculis quibusdam astringunt, labiaque silentio comprimunt, summæque illi Menti laudis sacrificium sola mente offerunt. Est etiam qui annos integros in templo stans, puras ad Deum manus expanderit, nec, quod vix cuiquam fidem facturum est, vel tantillum obdormierit, sed vivi lapidis instar Christo defixus steterit, ac velut obriguerit. Huic porro exigui cibi reliquias vicinus corvus impertiebat, panemque integrum, si duo forte essent, afferebat. Quin etiam quo tempore Christus salutifero illo supplicio perfunctus mortales reliquit, inventus est quidam, qui hinc ad divinum montem ascenderet, ibique et sermone, et mente, et membris immotus stans, ventis nivibusque jactaretur; nec, quanquam aliqui plures viri pii eum circumstarent, et ab eodem omnixe contende-
 rent, ut aliquam sui corporis rationem haberet, precibus tamen nullis moveretur; sed Christum regem fortissime consortis, ut dici solet, manibus retineret. »

Alibi de Ponticis monachis hæc habet Gregorius (c) : « Plerique sub ferreis vinculis ingemiscunt; alii rursus pro cibo cineres habent; sunt quibus potus lacrymis temperatur; alii hibernis nivibus impetiti, quadraginta dies, totidemque noctes, velut arbores quædam perstant, corde nempe e terra migrantes, Deumque solum in mente habentes... Quid denique eos commemorem, qui oculos claudunt, et aures velut pessulo quodam obdunt, ne aculeus quispiam mortis furtim irrepat? At hæc medicamenta carni hosti meo propino. » Hæc Gregorius, qui hæc etiam alibi fusius (d) : « Carnem meam ætatis flore lascivientem et æstuantem multis ac crebris laboribus attrivi, ventris satietatem vicinamque rabiem sustuli, oculos temperantiæ adjumento palpebris infixi, iram abrui, membra devinxi, risum deploravi; omnia Christo cesserunt, priora omnia conciderunt. Terra mihi lectus fuit, asperissima vestis membra contexit; pervigilia etiam et lacrymarum imbres adhibui : interdum labori humeros subjunxi : hymnis tota nocte concinendis corpus instar statuæ defixi; nullam omnino humanam voluptatem nec in animum quidem et cogitationem admittens. Atque hoc quodam mihi vitæ institutum erat. »

Sic mediam viam iniit Gregorius inter eremitarum et migadum vivendi rationem, cœnobiticam amplexus ex utraque temperatam a Basilio. Is primus omnium cœnobitas in Oriente instituit, legesque condidit, quas etiam exemplo docuit una cum Gregorio, qui

(a) Ep. al. 8.

(b) Carm. al. 47.

(c) Carm. al. 4.

(d) Carm. al. 51.

Basilio in condendis cœnobitarum regulis atque etiam servandis socius fuit, ut constat. Itaque ambo jure ac merito cœnobitarum patriarchæ habendi sunt, qui leges monachis condidere, monasteria exstruxerunt, et vitam monachi exercuerunt, ut Benedictus in Occidente.

Præter privatas cujusque exercitationes, quas ex Rufino (a) describit Baronius (b), erant communia utrique exercitia; a quibus cum aliquando abstractus fuisset Gregorius, hæc ingemiscens scripsit: « Quis mihi dabit ut pristinorum dierum afflictionem, in quibus tecum jucundissime vixi, vel mensem unum ferre liceat? quoniam res tristes, quæ sponte feruntur, coactis deliciis potiores habentur. Quis dabit mihi psalmodias illas, et vigiliis, et ad precandum recessus, vitamque illam quasi spiritualem et incorpoream? Quis fratrum, qui a te in pietate instituuntur et in sublime eriguntur, unanimatem dabit et concordiam? Quis virtutis certamen et acumen, quod præscriptis modis et canonibus stabiliebamus? Quis divinorum oraculorum exercitium, inque illis cum spiritus modamine inventam lucem? aut, ut minora ac leviora dicam, quis dabit quotidianas illas et manuarum operas? Quis lignorum findendorum, comportandorum, ac compendendorum laborem et lapidicinas? Quis consitiones et irrigationes plantarum? Quis platanum illam auream, Xercis platano præstantiorem, in qua non rex mollis et enervatus, sed monachus afflictus et debilitatus? quam ego plantavi, Apollo rigavit, hoc est excellentia tua, Deus autem in honorem nostri provexit. »

Quo tempore Gregorius in solitudine versabatur, et monachi vitam cum Basilio exercebat, crebris suorum litteris cum Basilio Cæsaream revocaretur, respondit (c): « Nunc quoniam per gratiam Dei voti nostri pro viribus compotes facti sumus, organum benedictum puteumque profundum adepti, Gregorium, os illud dico Christi; parumper nobis, obsecro, parumper hanc morulam indulgete, quam non ad hoc petimus, ut urbium sectemur delicias, sed ut fruamur sanctorum convictu. » Gregorium quoque pietas erga parentes solitudinem relinquere et Nazianzum reverti compulsi; nec tamen interea quod voverat, id est, monachi vitam, in paterna domo agere cessavit: « Adeo ut, inquit (d), philosophiam quoque ipsam, qua nec possessio ulla, nec nomen ullum mihi charius est, contempserim; vel, ut verius loquar, hoc primum studuerim, ut ne philosophantis speciem præberem. » Quod externum est in Vita monachi, vel, ut ipsius verbis utar, « philosophantis speciem, » amore parentum despexit, ὥς καὶ φιλοσοφίας ὑπεριδεῖν αὐτῆς: sed intus vere monachi vitam agebat: ut enim ait ipse Gregorius (e): « Morum est, non corporum, vita monastica: »

Τρόπων γὰρ εἶναι τὴν μονήν, οὐ σωμάτων.

Observare juvat Gregorium a solitudine abductum (f) metu ne « benedictionem paternam amitteret: » οὐκ ἔνεγκα. . . καταλυθῆναι τὴν εὐλογίαν: quo postea metu depulso, nempe post sanctorum mortem parentum et abdicatam sedem Constantinopolitanam, totam « philosophiam, qua nec possessio ulla, nec nomen ullum ipsi charius erat, » id est, ipsam « philosophantis speciem » et nomen amplexus est; et tam exterius quam interius, « ruri, » ut scribit Hieronymus, « vitam monachi exercuit. »

Priusquam hinc discedamus, et Gregorii locum, qui objicitur ex carmine primo, relinquamus; voces quædam explanandæ sunt, ut vitiligatoribus occurratur. Ἀζύγων, ἀζυγος, « injugatus, cælebs, » vulgo redditur: verum apud Gregorium, qui hanc vocem huic voci μιγάδων opponit, accipi debet de eremita, anachoreta, vel quolibet monacho, qui omnino solus est, nec ullum habet socium. Ideo Bollandistæ interpretantur *Solitarios*: Leuvenklaius ad marg. γρ. καὶ ἐρημικῶν. Aliter interpretari vocem hanc non sinunt, quæ præcedunt et quæ sequuntur in Gregorio. Vereor, ne doctus Sirmundus in Vita sancti Theodori Studitæ, num. 5, p. 7, minus recte verterit hæc verba: Τοῦ κοινωνικοῦ βίου τὴν ἀζυγὰ προτιμήσαντας, « cælibem vitam conjugio anteponentes: » Κοινωνικὸς βίος namque in Gregorio orat. 21, n 19, de vita cœnobitica sunt accipienda.

(a) Ruf. lib. II, c. 9.

(b) Bar., apud Boll., 9 Maii, p. 388. Epist. al. 9.

(c) Apud Boll., 9 Maii, p. 388.

(d) Or. 2, p. 59.

(e) Carm. De vita sua.

(f) Or. 2, p. 59.

Μυγάδων, alia vox exponenda est, si quidem viros doctos in errorem impulit. Μυγάδες accipit Gregorius pro cœnobitis; quo sensu vox illa a pluribus accipitur, in quorum numero sunt sanctus Chrysostomus, hom. in falsos prophetas; Theophylactus in *Marcum* c. iv. Ἄλλοι μὲν εἰσι παρθένοι καὶ ἐρημικοὶ ἄλλοι μυγάδες καὶ ἐν κοινότητι ἑτέροι λαϊκοὶ καὶ ἐν γάμῳ· id est, « Alii quidem virgines sunt et solitarii: alii misti et in cœnobio; rursus alii laici et in conjugio viventes. » Verum a nullo alio certius ac melius discere possumus quam ab ipso Gregorio quid significare voluerit voce μυγάδων. Primum quidem in oratione secunda n. 29, conjugatos a continentibus secernit, hosque inter eremitas cœnobitis aut mistis opponit: « Quantum, inquit, intervallum inter conjugatos et cœlibes.... quantum ex his rursus inter eremitas et cœnobitas, qui permisti communiter degunt, » id est, migades. In oratione xxi eadem utitur distinctione, sed mutatis verbis, ut magis illucescat oppositio: Οἱ τῆς ἐρημίας.... οἱ τῆς ἐπιμείζουσας. In eadem oratione eremitas eos esse ait, « qui vitam prorsus solitariam, et ab hominum societate remotam agunt, sui ipsorum tantum et Dei colloquio fruentes; » quibus opponit cœnobitas: « alii autem charitatis legem per communionem et societatem colentes, solitarii simul et cœnobitæ sunt, » etc.; ἐρημικοὶ τὰ ὅμοια καὶ μυγάδες. Equis jam erit, qui cœnobitas fuisse μυγάδες, et Gregorium qui inter eremitas et migades mediam inivit viam, vitam monasticam exercuisse negaverit? Nisi forte qui velit monachos non fuisse eremitas et cœnobitas, quos cum Athanasius exsul peragraret Ægyptum, consociavit; nec Basilii discipulos, quos, ex eremitis et migadibus præclare inter se reconciliatis, congregavit; quibus etiam leges condidit, asceteria et monasteria extruxit.

§ IV. CUJUSNAM ECCLESIE EPISCOPUS HABENDUS DICENDUSQUE SIT GREGORIUS, QUI VULGO NAZIANZENUS APPELLATUR, INVESTIGATUR.

Primo quidem Sasimensis Ecclesiæ, quæ recens a Basilio sedes erecta erat, episcopus consecratus fuit Gregorius ab ipso Basilio et patre Gregorio compellentibus. Huic ordinationi, si minus animum, saltem cervicem inflexit: sed cum ad capessendam sedem nullus paterat aditus, quam scilicet Anthimus armatis militibus occupatam tuebatur, abjectis Sasimis, in solitudinem se contulit; nec oblationem, nec ordinationem, nec quidquam eorum quæ apud episcopos in more et instituto sunt, Sasimis peregit, ut ipse testatur; sed simul atque consecratus est episcopus, fugam quam animo conceperat, arripuit.

Deinde revocatus e solitudine, regimen Ecclesiæ Nazianzenæ, jubente iterum patre, qui præ ætate huic administrandæ impar erat, verum ea conditione, ut mortuo patre liber esset abire quo vellet, suscepit. « Ad breve tempus, » inquit ipse Gregorius (a), « et quasi hospites, præfecturam suscepimus: » accepit quidem, sed mortuo patre eam abiecit.

Denique Constantinopolim accersitus ab episcopis Thraciæ et orthodoxis, ut causam fidei contra grassantes lateque dominantes in regia civitate Arianos, Macedonianos aliasque veritatis pestes tueretur, cum advenisset, fideique causam defendisset, hæreticos profligasset, errores fugasset, collapsam fidem restituisset, et omnium animos sibi conciliasset; totius populi clerique consensu, annuente Theodosio imperatore, in sede Constantinopolitana, pulso Demophilo, pulso etiam Maximo, non tamen repugnans ut antea, collocatus est a sancto Melëtio, concilii generalis, quod tum celebrabatur, præside. Ortis deinde querelis inter episcopos, arrepta occasione, Gregorius abdicat se episcopatu, effringit vincula, et gaudio gestiens patriam repetit, optata solitudine se fruiturum sperans.

Quo tempore, Constantinopoli relicta, in patriam reversus est Gregorius, adhuc pastore destituta erat Nazianzena Ecclesia, Apollinaristarum insidiis patens. Hujus periculo permotus Gregorius, rogantibus episcopis et universo populo, illius curam, donec præficere- tur episcopus, se suscepturum promisit: quo præfecto, fugit iterum in solitudinem.

Esto nunc judicium lectoris, cujusnam Ecclesiæ Gregorius habendus et appellandus sit episcopus, et an tres episcopatus habuerit. Nemo, opinor, dicturus est eum fuisse Sasimensis Ecclesiæ præsulem. Certe nusquam scripsit Gregorius se hujus Ecclesiæ episcopatu renuntiatum fuisse, ut ipse loquitur, ἀπαρχθέντα, hoc est, ullo præconii genere declaratum.

(a) Ep. al. 42.

Designatum quidem, propositum, inauguratum etiam hujus Ecclesiæ episcopum se fateatur in oratione nona undecimaque passim et in epistola al. 44. « Non Nazianzi, inquit, sed Sasimorum (episcopus) designati, » seu mavis, « propositi sumus : » Σασίμων δὲ προσεβλήθημεν. Id enim hoc verbum eo loci sonat, sensu sæpius a voce « prædicari et renuntiari » diverso ; quod vel ex Sozomeno patet, *Hist.* lib. v, cap. 8, et Socrate lib. v, c. 8, nec non et Cyro Prodomo, in titulo epigrammatum suorum in hanc ordinationem Gregorii :

Εἰς Γρηγόριον προβαλλόμενον εἰς Σάσιμα.

At neque hic, neque usquam alibi episcopum Sasimensen renuntiatum se Gregorius dixit ; imo attendenti certo negasse videtur. Quemadmodum enim Nazianzi « designatum, » propositumve episcopum hic se negat, ac Sasimorum fatetur ; sic ille Nazianzo se renuntiatum epistola al. 225 fatetur, ac de Sasimis negat, quorum « designatum propositumque » episcopum fuisse sese concesserat. « Ego certe, inquit, si corpore quidem ita me haberem, ut Ecclesiæ possem Nazianzenæ præesse, cujus ab initio præsul sum renuntiatus, minus autem Sasimorum, ut vobis haud recte nonnulli suadent. » Hæc sunt Gregorii verba, quæ non bene vetus interpret reddidit.

Porro nihil obest, imo plurimum juvat, renuntiationem illam « ab initio, seu primam a Gregorio vocari, cum Sasimorum, ob quæ primum ad episcopatum assumptus, designatus ante fuisset quam Nazianzo renuntiatus : multo obsit minus de renuntiatione tacita tantum aut non publica ; id a Gregorio aliis in locis explicatum. Quin inde colligas, nullo Sasimis, nec taciti quidem, nedum solemnisi genere præconii renuntiatum : quippe de Nazianzo concedit Gregorius, de Sasimis expresse negat ; de illis vicissim quod affirmat, negat de Nazianzo.

Erant itaque diversi generis renuntiationes episcoporum, publicæ et canonicæ aliæ, alic non ita. Vulgata res est, maxime in Oriente, « populi totius suffragiis, » ψήφῳ τοῦ λαοῦ πάντος, tunc temporis electos esse episcopos, uti de Athanasio scribit Gregorius (a) ; vel ut habet concilium Chalcedonense, actione 16, « pascendorum omnium calculis. » Exempla longius petenda non sunt : Nectarius in sede Constantinopolitana Gregorio subrogatus est, « communibus, » inquit Sozomenus (b), « synodi suffragiis ; » ipsique Constantinopolitani Patres (c) « ad episcopos Romæ congregatos » eundem a se scribunt ordinatum « universi cleri totiusque suffragiis civitatis, » πάντος τε τοῦ κλήρου, καὶ πάσης ἐπιεικτιζομένης τῆς πόλεως. Moxque de Flaviano Antiocheno : « Canonice, » vel, « uti canones jubent, tota illa Ecclesia suffragante, ordinarunt episcopi illius provinciae et dioceseos Orientalis. » Οἱ τε τῆς ἐπαρχίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως.... κανονικῶς ἐχειροτόνησαν πάσης συμφήρου τῆς Ἐκκλησίας. In concilio Chalced. act. 11, Stephanus Ephesinus se canonicè electum probat, his verbis : quia, « et populus, inquit, et clerus, et episcopi, » episcopum me constituerunt. Idem concilium, act. 16, non alios agnoscit episcopos, præter eos, « qui decreto facto a clericis uniuscujusque metropolis et possessoribus, κτητόρων, et clarissimis viris, super hæc et a reverendissimis episcopis provinciae omnibus aut pluribus » instituti sunt. S. Athanasius (d) Gregorium negat esse episcopum Alexandrinum, quia « neque plebi cognitus, neque postulatus a presbyteris fuerat. » Manifestius de Lucio Theodoretus ait (e) : « Non in orthodoxorum episcoporum synodo, non suffragio legitimorum clericorum, non postulatione plebis, ut Ecclesiæ leges præcipiunt, ordinatus est. »

Nunc vero de constituendis erigendisve novis episcopatibus, veluti Sasimensi, ad quem potissimum collimat hæc oratio, quid Patres definierint ut constet, ecce concilii Sardicensis canon sextus : « Provinciae episcopi debent in iis urbibus episcopos constituere, ubi etiam prius episcopi fuerunt. Si autem urbs aliqua inveniatur tam populosa, ut ipsa episcopatu digna judicetur, accipiat, » iisdem profecto legibus, et a provinciae suffragantibus episcopis ; quod vel conciliis definitum. In Carthaginensi secundo, can. 5, de novis sedibus erigendis præscribitur, ut « populus Dei multiplicatus sit ; » deinde « ut desideraverit, » seu postulaverit episcopum ; tum ut fiat « cum ejus voluntate in cujus potestate est

(a) Orat. 21, p. 390.

(b) *Hist.* l. vii, c. 7.

(c) Conc. Const. 1, Ep. Syn., t. II. *Conc.* p. 966.

(d) *Apol.* 2.

(e) *Hist.* lib. iv, c. 22.

diœcesis. » Concilium vulgo dictum Africanum addit (a) : « Placuit ut plebes, quæ nunquam habuerunt proprios episcopos, nisi ex plenario concilio uniuscujusque provinciæ et primatis, atque consensu ejus ad cujus diœcesim eadem Ecclesia pertinebat, decretum fuerit, minime accipiant. » Ad confirmanda hæc omnia vel sufficeret epistola Gregorii, alias 22, ubi de Basilii Magni electione : sed ad astruendam Occidentalis Ecclesiæ hac in re cum Orientali consensionem, Sidonius Apollinaris, lib. iv, ep. 25, et lib. v, ep. 5, 8 et 9, hujus renuntiationis specimen exhibet : « In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Simplicius est, quem provinciæ nostræ metropolitanum, civitati vestræ (Bituricis) summum sacerdotem fieri debere (Sidonius) pronuntio. Proclamationum formulas, quo nomine appellat Morinus, plurimas ipse suppeditat, *De sac. ordin.* exerc. 1, c. 3. Insignior autem illa est, quam ex *Euchologio* Cryptæ Ferratæ idem profert : « Suffragio et approbatione Deo maxime amabilium episcoporum, et sanctissimorum presbyterorum et diaconorum, divina gratia... promovet hunc... in episcopum urbis, » etc., etc. E Vaticano exemplari aliam exhibet, in qua dicitur « suffragio et approbatione SS. metropolitanorum, archiepiscoporum, episcoporum, » etc., atque ex Cedreno relata in translatione episcoporum formulam eandem adducit. « Hæc est, inquit vir doctus, electionis legitimæ jam factæ denuntiatio publica, fieri solita cum episcopus ad ordinationem, » adde, et ad inthronizationem « accinctus est. »

Tales erant in Ecclesiis omnibus publicæ, legitimæ, canonicæ electiones, renuntiationes, ordinationes episcoporum ; tacitæ vero, et ut ita dicam, interpretativæ, quales irritas esse decrevit Antiochena synodus anno 341, can. 16, qui citatur in conc. Chalcæd. act. II (b). « Si quis episcopus vacans in Ecclesiam vacantem prosiliat, sedemque pervadat, absque integro perfectoque concilio, hic abjiciatur, etsi cunctus populus quem diripuit, eum habere delegerit. » Et infra can. 21 (c) : « Nec vi coactus a populis, neque si etiam hoc ei ab episcopis suadeatur, » vacantis ecclesiæ, « qui propriam deseruit, » habetur episcopus. « Ubique integræ et plenariæ synodi decretum » requiritur, et ut « nullas ordinatio secus facta vires habeat » canone 19 decernitur. His expositis, facile dijudicare est an episcopus Sasimorum Gregorius habendus sit.

Magei Basilii factum, quanquam a pluribus minime probatum, arguere non ausim : at certe, quod Sardicense concilium postulat ad novos episcopatus constituendos, Πληθύνουσα πῶλις, « Populosa plebs, » nequaquam erant Sasima : « non multiplicatus Dei populus, » ut Carthaginense requirit ; episcopum nec postulaverat, nec desideraverat plebs Sasimorum ; ejusdem Ecclesiæ cleri ac populi nulla convocatio, coitio nulla ; nec episcoporum provinciæ plenaria synodus, ut Antiochenum et Africana sanciant, ulla intervenerat ; nullus « consensus » ejus, « in cujus potestatem diœcesis, » tum dubii juris, postea tandem, ipso consentiente Basilio, cessit. Adeo primatis suffragium non accesserat, ut armata prope modum manu repugnaret Anthimus, quem « martium et pugnacem » virum festive Gregorius appellat (d). Itaque episcopum eundem epistola, alias 33, adversus ordinationem suam, cum aliis quibusdam episcopis, multa causatum, scribentem, minitantem, postulantemque synodum inducit. Unde Baronius (e) : « Existimamus, inquit, quod Anthimus alium Sasimis, quæ sibi vindicasset, episcopum ordinaverit ; et Basilius, ad dirimendas Ecclesiæ controversias inter Catholicos periculoso illo tempore obortas, Anthimo pugnaci homini loco cesserit. »

Hinc fortasse referri possit illud epistolæ, alias 33, « epinicium » quod de Gregorio « quasi devicto (f) » concinebat Anthimus ; illique etiam versus (g), quibus Ægyptii præsules suggillautur : « Leges versantes jampridem mortuas, a quibus quam maxime et manifesto eramus liberi. » Et quidem liber, etiamsi vera fuissent quæ illi objiciebant, Sasimorum præsulem eum esse renuntiatum, unde ad Sasima revocabant ; sed frustra certe,

(a) Can. 65.

(b) Εἰ τις ἐπίσκοπος σχολάζων ἐπὶ σχολάζουσιν ἐκκλησίαν αὐτὸν ἐπιβήσας ὑπαρπάξῃ τὸν θρόνον διὰ συνόδου τελείας, τοῦτον ἀπόκλητον εἶναι, καὶ εἰ πᾶς ὁ λαὸς, ὃν ὑπαρπάσεν, ἔλοιτο αὐτόν.

(c) Μῆτε ἀπὸ λαῶν ἐκδιαιζόμενον, μῆτε ὑπὸ ἐπι-

κόπων ἀναγκαζόμενον.

(d) Ep. al. 31, ἀρχὴν Ἀνθιμου.

(e) Baron. an. 371 n. 107.

(f) Ὡς περ ἐπινίκιον τινα... ὡς ἡττημένων.

(g) Carin. *De vita sua*, v. 1813, 1814.

his etiam positis : quanto magis si falsa sint, ordinato in ejus locum suffectoque episcopo, vel novo certe episcopatu extincto ?

Constat enim alioqui cum Anthimo Basilium in concordiam postea rediisse. Et qua, quæso, conditione, pacato Anthimi bello, Gregorius per bellum istud ex Antiocheni concilii canone 18 hucusque liber, liber esse perseveravit, idque palam ac « manifesto, » nisi alterutra ex his conditionibus accepta ; vel ut Anthimi, cujus provinciæ Sasima cedebant, ordinatio valeret, vel sane locus episcopo careret ? Alioqui si ejus loci renuntiatus erat episcopus, quod objiciebant adversarii, jam nec occultis nec cognitis rationibus liber, sed tunc Ecclesiæ Sasimensi manifesto Gregorius illigatus ; imo et « communione privandus » ex ejusdem Antiocheni concilii canone 17, « si ad Ecclesiam sibi commissam, » remotis jam impedimentis, « ire non acquievisset. » Liber itaque a Sasimis Gregorius ac liberrimus semper fuit, tum ante, tum post factam cum Anthimo pacem ; etiamsi ad eam Ecclesiam fuisset publice et canonice renuntiatus. Superest igitur ut tacita et occulta, si dici liceat, renuntiatione, Sasimorum episcopus Gregorius fuerit : verum ne id quidem ulla ratione defendi potest. Neque enim conniventibus vel tacite probantibus episcopis, clero, populis, quæ tacita renuntiatio est, unquam hanc Ecclesiam administrasse ullo modo dici potest ; quam forte nec adivit unquam, nec a limine salutavit, in qua nec sedit, nec ut sederet ulla vi cogi potuit et adduci. « Certamen iniiit pater, » inquit ipse (a), « ut in Sasimensi sede me collocaret : ut autem non valuit, » etc. Paulo post : « Datam autem ne minimum quidem Ecclesiam attingi ; ita ut nec unum ibi sacrificium Deo obtulerim, vel preces una cum populo fuderim, nec clericorum cuiquam manus imposuerim. »

Ex his tum factis, tum dictis liquet, quis in Gregorio « renuntiationis et proclamationis » sensus : ille nimirum, qui hodieque initæ possessionis, et ut vocant, beneficii cujuspiam « investituræ ; » seu fuerit illa « tacita, » cum alicui sedem invadenti, aut eorum ad quos conferendi beneficii non omnino jus pertinet precibus, vel etiam vi quadam Ecclesiam administranti connivent, silentque veri patroni ac legitimi collatores beneficii ; seu fuerit « renuntiatio » ad juris apices formamque legibus sancitam, lectis et expositis patroni, regisve « diplomate » conferentis, seu, ut vocant, provisionibus, et « bulla, » si qua sit, papæ, aut « visa, » atque a promovente, in sede ut plurimum eo qui promovetur collocato, aliisque de more peractis, quibus hodie quis vel episcopatus, vel alterius beneficii possessor firmatur, aut certe, si alius intercedat, « denuntiatur, et prædicatur, » quod Græca ipsa *κηρύσσεται* sonant ; quanquam non eo id in Oriente, quo in his partibus, modo fieret. Sensus hunc exhibent verba Gregorii, contraria et opposita de Nazianzo Sasimisquæ scribentis (b) : Sasimis « propositum, » designatum, ac si velis, nominatum antistitem, non autem Nazianzo ; contra vero Ecclesiæ Nazianzenæ non propositum, non designatum, non ordinatum episcopum, sed renuntiatum tamen, idque « (c) primum et ab initio, » quanquam « non publico, » sed tacito tantum genere renuntiationis : quæ quidem specie tenus pugnantia, hac ratione conciliari et intelligi possunt.

Ecclesiæ alicujus pastor non is censetur, nec in pastorum numerum refertur, qui ad eam electus, promotus, vel etiam ordinatus, jure tandem cadit ; sed qui victa causa possessionem adit atque obtinet. Qua igitur ratione Sasimensis Ecclesiæ episcopus dici posset Gregorius, qui Sasima non attingit quidem, nec illic episcopalis muneris vices ullas obit ? Si Sasima dixit « sua, » id non nisi ironice : egregium illud Basilianæ amicitiae munus ridet et exprobrat. Vel etiam « sua » dicere potuit, quia sibi attributa, sibi oblata, sibi data, sed a dubio possessore.

Priusquam Sasima dimittamus, exemplo rem illustrabimus. Beneficium, ut vocant illud, cui animarum cura incumbit, vulgo curatum, uni clerico patronus ; alter pro patrono se gerens alteri præsentet conferatque ; aut certe in curia Romana quivis alius obtineat. Possessione jura sua firmet alter ; alter aut arceatur, aut segnius agat. Dum interim sub iudice lis est, intra annum, ut fit, sacerdotio uterque iniiitur ea mente et consilio, ut officio suo fungi valeat. Ad Ecclesiam eandem ordinati ambo vel interea paciscantur, vel senatus

(a) Carm. *De vita sua*, v. 497, et seq.

(b) Epist. al. 42.]

(c) Epist. al. 225.

consulto possidenti jus asseratur, vel alter denique, minime contentiosus, nec litium amans, æmulum ultro sinat possessorem, ipsique suo jure cedat. Sacerdos quidem is erit, propositus etiam, designatus, ordinatusque ad Ecclesiam illam, velut ad Sasimensem Gregorius Num idcirco dicetur illius loci sacerdos, et in pastorum hujus Ecclesiæ catalogum unquam referetur? Minime sane; quia dubio semper aut controverso jure suo cecidit aut sponte cessit.

Quod ætate nostra « præsentationes, provisiones, collationes » vocant, hoc majores nostri ad hanc vel illam Ecclesiam ordinationes appellabant; quia tunc nemo sine titulo ordinabatur. Quæ si alicunde cassæ haberentur et irritæ, nullum, ut ita loquar, ad extra sortiebantur effectum: et qui nullius loci sacerdos aut episcopus manebat, « Vacans, » σχολάζων, dicebatur. Talis fuit, ut ex dictis patet, ordinatio Gregorii ad Sasima.

Fuerit ergo Gregorius ad Sasima propositus, designatus, inauguratusque episcopus, ordinationi suæ consenserit, Sasimensis tamen episcopus nec fuit, nec dici potest, nisi ab invidis et calumniatoribus; quippe qui nec aperte, nec tacite, non canonica, non alia quavis ratione loci illius episcopus fuerit renunciatus, nedum unquam in Sasimensi sede collocatus et firmatus.

Quæ hactenus disputavimus, aperta, vera, certa, necessaria erant ad propulsandas a Gregorio nostro calumnias; apta etiam et commoda ad abstergendam a textu Græco corruptionis notam, atque ad tollendam ab innumeris locis, qui pugnare inter se videntur, repugnantiam. Hac via nimirum iniquæ de translatione ad sedem Constantinopolitanam quæstiones; de tribus episcopatibus, simulque nullo, meræ veteris invidiæ ac recentioris cujusdam scriptoris seu calumniæ seu commenta (a); de corrupto epist. cccxv textu conjecturæ evanescent; veraque sunt et expedita, quæ in epistola alias xlii et iterum in epistola alias cccxiv, et in aliis locis legenti negotia facessebant: quod amplius sequenti dissertatione de episcopatu Nazianzeno patebit. Hanc claudet testimonium Nicetæ Paphlagonis tom. VI Bibl. Concionatoriaræ parte prima sub finem, quo quidem testimonio tota propemodum ὁσέπλATIO præsens ac proxima continetur.

Postquam narravit orator (b), quomodo episcoporum, Antiocheni in primis magni Meletii votis, Gregorius fuerit in sede Constantinopolitana collocatus, objectioni occurrit pergitque: « At nemo illegitime, contraque ac sacra Ecclesiæ regula statutum est, ad tertiam eum arbitretur transferri sedem. Nam neque ea res translatio est, sed electio, primaque ac unica in urbe Augusta pro episcopi dignitate, atque munere sedis collocatio. Nam quod primo Sasimis, uti dicebam, præfectus est, id solum promotionis causa fuit, cum neque sedem receperit, nec omnino illic ordinaverit, ullamve mysticam initiationem pro antistitis partibus celebraverit; quod nempe viculus ad sustentandam episcopalem sedem esset omnino ineptus. Nazianzenam autem cathedram quondam curavisse, cum pater illius episcopus esset; at non ejus creatum esse episcopum, aut sedem illam unquam suscepisse. Solum autem patris hortatu ac jussu ut sacri ministerii defectum impleret, sic Ecclesiæ curam suscepisse, ut senectæ fulcrum ac paternæ imbecillitatis sustentaculum audiret. Ita vero se rem habere, etiam ex iis perspicuum est, quæ ipse ad Gregorium sibi cognominem scribit (c): « Inter omnes etenim constat me non Nazianzi, sed Sasimorum antistitem creatum, (propositum, προσβληθῆμεν) fuisse, tametsi in patris reverentiam eorum qui supplices « hoc a me contenderunt, ad breve tempus, quasi hospites præfecturam suscepimus. » Quod igitur pater mortalem vitam divina commutaverat, vacantem jam inventum divina Spiritus gratia, vitæque ac doctrinæ humana majore præstantia postea clarissimum effectum, in urbis Augustæ solio quantum oculis conspicuum erat, constituit; quantum autem animo aspectabile, orbis terrarum bonum pastorem magnumque antistitem præficit. »

Rejecto Sasimensi episcopatu, rejiciendus quoque Nazianzenus, et Constantinopolitanus est asserendus: id quidem exsequimur. Abjectis Sasimis, Gregorius in solitudinem se contulit, e qua retractus, roganti, vel jubenti patri id tantum concessit (d) ut « collaborans cum

(a) Dupin. *Bibl. eccl.* tit. GREGORIUS.

(c) Ep. al. 42.

(b) Tom. VI, p. 631, col. 2, ex orat. in Gregorium.

(d) Carin. *De vita sua*, v. 500.

eorum Ecclesiæ Nazianzenæ « susciperet; » ea lege ac conditione, ut ne huic astringeretur Ecclesiæ, et parente mortuo (a), « pennam spiritui quo vellet et quomodo vellet suam permetteret deferendam, nec quisquam foret, qui se cogere posset, aut alio traducere repugnantem. » Mirum est, Gregorium Nazianzenæ Ecclesiæ episcopum appellatum fuisse, cum tantopere precaverit, ut ne huic Ecclesiæ alligaretur: multi tamen scriptores, veteres et recentiores, Theologo reclamante, eum Nazianzenum appellant, Socrates, Sozomenus, Gregorius ejus Vitæ scriptor, Baronius, Bellarminus. Vetus et communis error est manuscriptis, qui nunc exstant, longe antiquior, ipsique Gregorio suppar. Rufinus in prologo ad orationes Gregorii Latine versas scribit: « Defuncto patre succedit in episcopatum apud Nazianzum; » et *Hist.* lib. II, c. 9, « in locum patris eundem subrogatum » asserit. Imo Hieronymus (b), qui familiariter cum eo Constantinopoli versatus est, et qui eo magistro Scripturæ se didicisse gloriabatur: « Gregorius, inquit, primum Sasimorum, deinde Nazianzenus episcopus. »

Quin etiam, notante Baronio ad annum 371, et in Vita Gregorii apud Bollandum cap. 9, « ejus adversarii id ei dabant crimini, eumque ob contumeliam appellabant triepiscopum, cum jam sedis Constantinopolitanæ fuisset electus episcopus. » Sed tam diserte Gregorius negat se fuisse Nazianzi episcopum, ut ipsi fides adhibenda sit: « Manifestum est, inquit (c), omnibus me non Nazianzi designatum episcopum esse. » Non certum duntaxat et indubitatum, sed manifestum; non amicis solum et paucis, sed « omnibus » omnino debuit esse « manifestum. » In carmine autem *De vita sua* (d): « Postquam, inquit, parentes excessere vita, et hac ego calamitate liber sum relictus, datam equidem Sasimensem Ecclesiam nullatenus attigi.... Paternæ vero.... exiguo sane tempore, velut hospes alienæ, curam aliquam gessi, non diffitebor: id ipsum usque denuntians episcopis, poscens instar beneficii ex imo corde, ut urbi virum aliquem præficerent episcopum. Hinc illud quidem vere affirmans, nondum ullam a me acceptam fuisse publica renuntiatione (Ecclesiam).... Cum autem non persuaderem alium ut præficerent, quia hi quidem præ magno mei desiderio retinere volebant, illi vero forte despiciebant; nulli autem causabantur non esse liberum: primum Seleuciam fuga me contuli, atque ibi in Parthenone celeberrimæ martyris Theclæ non exiguo tempore commoratus sum (e).

Nec dicas Gregorium fateri ac scribere, episcopum Nazianzi se renuntiatum: « Ego si certe corpore quidem ita me haberem, ut Ecclesiæ possem Nazianzenæ præesse, cujus ab initio sum præsul renuntiatus, minus autem Sasimorum, ut vobis haud recte nonnulli suadent, non adeo sum (f), » etc. Scripsit quidem Gregorius non semel se Nazianzi episcopum renuntiatum, sed de publica renuntiatione non est intelligendus: vere, inquit, post obitum patris, « affirmabam nondum ullam acceptam a me fuisse publica renuntiatione ecclesiam: » scripsit iterum ep. alias CCXXII, « ea se non teneri renuntiatione, » qua Nazianzi renuntiatum sese eo. alias CCXXV scribit, « ea non astringi, » uti rursus carm. *De vita sua*, v. 523.

Postquam Constantinopoli in patriam reversus est Gregorius, Nazianzenam iterum administrare Ecclesiam, anarchia laborantem, ab Apollinaristis misere laceratam, cleri populi-que precibus et lacrymis coactus est; sese iterum administrationi « concessit (g), jugum subiit (h), vinci ac vinciri » se iterum passus est, ἡττήθη, δέσμιος ἔρχομαι. Verum sicut prius a patre victus, ita tum, non « in plenario concilio renuntiatus » ab episcopis, sed a civibus tantum amicisque coactus, ob patris, (i) « cujus solvi labores dolebat, et eorum qui hoc a se precibus contendebant reverentiam, ad breve tempus præfecturam quasi hospes (j) accepit, ac veluti peregrinus. » Iterum (k), non « proprias, » proprius ut episcopus, « habenas, » sed « alienas, » ξένην ἡνία, suscepit; quippe qui eo ipso loco alterius gregis pedum,

(a) Or. 12, al. 8.

(b) Ad Pam. et epist. 51, Lib. I cont. Jov. et *De script. eccl.*

(c) Epist. al. 42.

(d) Carm. *De vita sua*, v. 528 et seq.

(e) Ibid., v. 554.

(f) Ep. al. 225.

(g) Ἐπιθεωρεῖ. Ep. al. 222.

(h) Ἀγέην ἔραμψα. Carm. 7, v. 80.

(i) Carm. 145, v. 191, et Ep. al. 42.

(j) Ὡς ξένος. Epist. al. 42.

(k) Carm. 145, v. 105 et 189.

ἑλλοῦ ποιμνίου, scilicet Constantinopolitani, suscepisse se fateatur (a). Unde ne id quidem, nisi « quoad valeret, » concessit; atque iterum discessit quasi liber, recrudescente paulo post ægritudine : « Constrictum, inquit (b), me morbus tenet, et ab Ecclesiæ gubernaculis celerius abduxit. »

Quod vero omnem tollit dubitationem, Eulalio tandem renuntiato publice et episcopo Nazianzi canonice ordinato, Nysseno præsulī et iis qui canones objiciebant, respondet Gregorius (c) : « Quod si quis est, qui putet episcopo vivente alium institui non debere, is sciat se ne hac quidem in parte nobis causa superiorem esse. Apud omnes enim liquido constat, me non Nazianzi, sed Sasimorum antistitem propositum esse; » id est, ne Nazianzi quidem « propositum, » nedum publice ac canonice renuntiatum esse episcopum. Exspirantibus tamen vitæ reliquias, si per valetudinem licuisset, ipse Ecclesiæ Nazianzenæ consecratorum se epist. cccxv profitetur, potius quam Sasimensi, cui nunquam, inquit Bollandenses, se credidit obligatum, cui nullo unquam præconii genere renuntiasset : quamquam id molestiæ facessendæ gratia quidam invidi per calumniam et « contentionem, » ut ibidem loquitur, objiciebant.

Innocuum quo ludebat Gregorius cum adversarios, tum amicos, artificium quis non miretur? Cum ad Nazianzenam Ecclesiam tacita saltem objectabatur renuntiatio, Sasimensem protinus designationem regerebat, ut epist. cxlii, eique Ecclesiæ, a qua, vel impleta vel abolita sede, nihil penitus timebat, plus illigatus quam Nazianzo videri volebat. Cum autem ad Sasima, ut epist. cccxv, revocabatur, aut magis contemptus causa relegabatur; Nazianzenam illico « renuntiationem » objiciebat, « qua se teneri » nihilominus non timeret. Genuinum hunc esse epistolarum sensum, præter gravissima quæ jam attulimus momenta, probant eadem epistolæ xlii, lxv, lxxxiii, cccxv, in quibus omnibus eos salse ridet qui, ut Ecclesiæ probarent alterutri vere addictum, frustra canones opponebant.

Ad cumulum accedat jam palmaris locus, qui Sasimensem Nazianzenumque simul episcopatum Gregorii vel unus possit ad fabulas amandare. Locum illum exhibet carmen 1 editum a Tollio, vers. 93 : « Cæterum posteaquam accessissem » Constantinopolim, « relicta Cappadocia, quæ fidei propugnaculum esse plerisque videtur, nequaquam deserto populo, cui aliqua necessitudine obligatus essem : οὐ λιπὼν λαόν, οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐμοί· nam illa sunt hostium meorum signa, falsique sermones, invidiæ velamenta quædam ingeniose excogitata. »

At, inquit, Gregorius se fatetur propriam habuisse Ecclesiam, aliam a Constantinopolitana, his verbis (d) : « In gratiam porro cum veritate redeant, qui nos alienam uxorem expetivisse aiunt, cum ne propriam quidem habere voluerimus. » Quæ Thomassinus (e) ad Sasima trahit, quamvis Nazianzum perinde spectare possint. Sed Basilii scholiastes hæc verba, « alienam uxorem a nobis expetitam esse, » sic interpretatur : ἡτοι καὶ αὐτὸ τοῦτο, ὡς συκοφαντησάντων οἰητέον τῶν ἐναντίων· ἡ δὲ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἐκληπτόν· hoc est : « Vel idipsum per inimicorum calumniam objectum fuisse putandum est, vel sane de Ecclesia Constantinopolitana accipiendum. » De Ecclesia itaque dicta hæc etiam intelligantur, Ecclesiæ tamen alteri mancipatum unquam Gregorium inde non magis sequitur, quam eundem uxorem aliquando duxisse quam reliquerit postea, ex interpretatione priori sequatur. Sequitur tantum uxore ac Ecclesiæ cura liberam solutamque vitam et matrimonio anteposuisse et episcopatu, priusquam ad Constantinopolitanam sedem eveheretur. Sunt versus nonnulli carminis 1, qui cum hoc loco quamdam habent affinitatem (f) : Ἄλλ' οὐκ ἐμὸν γὰρ τῇ βίᾳ κάμψαι γόνυ, οὐδ' ἀσπάζεσθαι τὴν ἀθεσμον Ἱερουσιν, ὅς οὐδὲ τὴν ἐνθεσμον ἡναγχασμένος· quos versus Cardonus, apud Bollandum (g), paraphrastice et soluta oratione feliciter sic reddit, quam Billius strieta : « Sed non iis ego sum moribus, ut violentiæ ulli facile cedendum existimem, aut occupandam cathedram, non rite et sicut oportet colla-

(a) Ep. al. 222.

(b) Ep. al. 88.

(c) Ep. al. 42.

(d) Orat. al. 27, nunc 36, n. 6.

(e) Discip. eccl. part. 1, l. II, c. 25, n. 9

(f) V. 1071 et seqq.

(g) ix Mail, p. 439.

tam, qui nulla ratione passus sum in ea me collocari, quam jure æquissimo obtinere poteram. »

Legitimam enim illam, ut ita loquar, « inthronizationem, » ἐνθρονισμὸν ἐποίησιν, non factam, sed oblatam; non traditam, ut Billius reddit, sed tradendam uxorem Gregorius, si fas est dicere, dereliquit. Nec incerta res: illam probant versus carminis *De vita sua* 541 et seq. Et certe nemini dubium esse potest, quin universi, non tantum provinciæ, sed orbis totius, quam late patet, præsules ad evehendum Gregorium ad episcopatum, seu Sasimensem, seu Nazianzenum libenter conspirassent, si ipse consensisset. « Nec enim, inquit de se ipso (a), adeo episcopis contemptui sumus, ut alium manente me renunciarent: » eo sensu ne « propriam quidem uxorem, » sedemve legitimam, « habere » voluisse credendus est. Leviora sunt quæ obijciuntur, quod Gregorius « suos » appellat Nazianzenos (b): « sui » profecto erant, patria, habitatione, affectu, cura ac sollicitudine eorum, quam pluries suscepit, sive dum pater senio confectus superstes esset, sive post mortem ipsius, sive post abdicatam sedem Constantinopolitanam, sed nunquam ut proprius eorum episcopus. Sat de Sasimensi et Nazianzeno episcopatibus dictum, atque etiam plura forsitan quam necesse erat.

Amotis Sasimensi et Nazianzeno episcopatibus, quos nunquam a Gregorio occupatos fuisse demonstratum nobis videtur, superest ut vel nullius, vel sane urbis Constantinopolis, nec nisi Constantinopolis episcopus renunciatus fuerit Gregorius. Constantinopolitani episcopi titulum plerique manu exarati codices præferunt; Constantinopolitanum revera episcopum fuisse res ipsa loquitur, loquuntur acta scriptaque omnia. Tanta fuerunt « plebis, possessorum, » ut canones præscribunt, « clarissimorum, imperatoris, cleri, episcoporum, » virorum etiam ac mulierum, Gregorium præsulem postulantium studia et vota, ut nemo satis, nisi Gregorius ipse, verbis expresserit. Cum Theodosius urbis Constantinopolitanæ ecclesias Catholicis restituit, unaque cum eo majorem basilicam Theologus subiit, qui prius erat in nubilo sol refulsit. « Ibi, » inquit Gregorius (c), « cum hoc spectaculo subiisset animos fiducia, » quæ aderat multitudo « clamare totis viribus ac deprecari nos, in præsentiarum » haud aliter « ac si hoc unum defuisset; princepsque ac maximum a summo principe hoc civitati fore thronis ipsis anteponendum munus, si urbis solio » episcopali « ab ipso donaremur. Hoc viri dignitate præcipui, hoc infimum vulgus agitabat. Omnes ex æquo rem desiderabant, pari flagrabant desiderio: hoc alta voce mulieres inclamabant, pene amplius quam mulieres deceret. Incredibile quoddam, percussu fragore, tonitru audiebatur. »

Tunc quidem vicit Theologi modestia (d), neque tum cogi potuit ut episcopale solium conscenderet: verum ad agendas uni Deo gratias populi studia vir divinus, Θεολόγος, provida dexteritate convertit (e). Tam unanimi omnium ordinum postulationi, tam ardentibus votis et clamoribus, episcoporum, plenarii que concilii provinciæ non tantum, sed Orientis etiam pene totius et œcumenicæ synodi suffragia solemniter accesserunt. « Quidquid Oriens, inquit (f), habebat, excepta Ægypto, populi antistitem ad Romam usque secundam, terræ marisque ex recessibus intimis concitatum coit. His præsidebat vir pietate maximus..... moribus mellitus (Meletius) et nomine. Hi me collocant firmantque, πηξουσας, in augusta sede clamantem gementemque, una tamen de causa non plane repugnantem. »

Sed nec Ægyptiorum etiam defuisse videtur consensus, quos quidem maxime his verbis alloquitur Gregorius (g): « Heri, ut ita dicam, inthronistæ, hodie persecutores, ac e throno, in quo me collocastis, deturbantes. » Conjecturam astruunt carminis ejusdem versiculi 1810 et 1811, quibus testatur Ægyptios minime voluisse in throno Constantinopolitano alterum a se collocare: quin et contraria Gregorio ipsi omnino persuadere conabantur, adeo ut nullius in toto concilio generali consensus atque suffragium defuisse videatur.

(a) Ep. al. 42.

(b) Carm. *De suis calamit.*

(c) *De rebus suis*, v. 1374 et sqq.

(d) Carm. *De vita sua*, v. 1395.

(e) Theodoret. *Hist.* lib. v. c. 8.

(f) Carm. *De vita sua*, v. 1507.

(g) *Ibid.*, v. 1951

Gregorius autem, qui binos episcopatus fugerat, Constantinopolitanum suscepit spe pacis conciliandæ; eaque desperata deseruit, ut in solitudine, Deo contentus, expetita pace frueretur. Ita quod schismate laborantibus Corinthiis vir apostolicus Clemens epistola priori suadebat (a), ut « Si quis esset generosus, si quis misericors, si quis charitatis plenus, diceret: Si propter me seditio et discordia et schismata, discedo.... solum ovile Christi in pace degat, » etc.; ad quod paratum se esse post exemplum Theologi Chrysostomus profitebatur (b): id Gregorius Nazianzenus reipsa præstitit, qui ut seditioni obviam iret, postquam ad Constantinopolitanam sedem admotus esset, protinus Ecclesiæ repudiavit præfecturam, nec aliam « vir generosus, » ut verbis S. Clementis utar, « vir misericors et plenus charitatis, » vita divina insignis, Christianæ in Ecclesia pacis martyr et hostia (c), discedens ab imperatore poposcit gratiam, nisi ut ad concordiam adduceret episcopos, contestatus se mundi gratia, quæ patiebatur pati facile, et ad conciliandam mundo pacem urbe thronoque excedere libenter, paci denique omnia litare: « Quin etiam scis, » inquit (d), alloqui pergens imperatorem Theodosium, « quam reluctantem in throno me collocasti. »

Nunquam Sasimensem, nunquam Nazianzenum episcopum se dixit dicive passus est Gregorius, sed semper in carminibus et epistolis vehementer reclamat: Constantinopolitanam vero sedem se accepisse fatetur, in ea se collocatum fuisse testatur, seque ipse nominat illius urbis episcopum. Certe nec major nec apertior ulla potest esse auctoritas quam istud authenticum testamenti principium et finis. Ac principium quidem: « Gregorius, inquit, episcopus catholicæ Constantinopolis Ecclesiæ, vivens ac prudens... » In fine vero subscriptio hæc est: « Gregorius episcopus catholicæ Constantinopolis Ecclesiæ relegi testamentum, et omnia approbans subscripsi manu mea, et vim obtinere volo et jubeo. »

Denique inter episcopos Constantinopolitanos in episcoporum hujus urbis serie sic recensetur: « Gregorius Theologus, Sasimorum primum episcopus (designatus), Constantinopolitanus sub Theodosio Magno renuntiatus est, eique hæc sedes, veluti qui multa laborasset, ac Ecclesiam ab injuria vindicasset in libertatem, est a synodo confirmata: » Ἐπὶ τοῦ ὁριζήσαντος αὐτῷ τοῦ θρόνου παρὰ τῆς συνόδου.

Nullum jam circa episcopatum Gregorii dubium videtur superesse, nec evellendus restat scrupulus. Siquidem ex dictis constare debet eum, nec Sasimorum, nec Nazianzi, sed solius Constantinopolis Ecclesiæ episcopum renuntiatione publica et canonica, communibus totius cleri ac populi votis et suffragiis, necnon plenarii concilii Patrum omnium consensu, fuisse renuntiatum. Non aliud igitur huic nostræ Gregorii operum editioni titulum præfigere licebat, quam qui præfixus est: « Sancti Patris nostri Gregorii Theologi, archiepiscopi Constantinopolitani, opera. » Hunc sibi in manuscriptis pens omnibus Orationes omnes, hunc sibi Carmina, hunc sibi Epistolæ titulum præscribunt.

§ V. DE AMPHILOCHIO, CUM PATRE, TUM FILIO, EPISCOPO ICONIENSI, TOTÆQUE GREGORII MATERNA COGNATIONE, AD QUAM PERTINERE AMPHILOCHIUS DEMONSTRATUR.

Amphilochium illum, cujus uxor Livia fuit, ab Iconiensi hujus nominis præsule diversum statuit quidem vir clarissimus Muratorius in notis ad epitaphium xxxi, pag. 31. At nihil ille præterea, nec ei de utriusque Amphilochii cum Gregorio nostro consanguinitate aut suboluit quidquam, aut certe quid sentiret vir doctus non aperuit. Verum Amphilochium filium, de quo in epigrammatibus, Iconiensem esse episcopum celeberrimum illum ac vulgo eo nomine cognitum, tametsi non ita fortasse constet; constat tamen certissime Amphilochios, de quibus hic agitur, Gregorio sanguine conjunctissimos fuisse: ac patrem quidem avunculum Gregorii, filium vero Amphilochium ex avunculo fratrem aut amitinum. Quod postremum ubi probaverimus, partem alteram attingemus.

Mitto Amphilochium, Amphilochii Euphemiique parentem, et Liviae conjugem, natum

(a) Ep. 1 S. Clem., p. 176, ed. Cotel.

(b) Rom. xi, ad Eph.

(c) Vers. 1891 et 1898.

(d) Vers. 1899.

Diocæsareæ, id est Nazianzi. Is Amphilocheus dicitur « (a) magna Philtatii et Gorgoniæ proles : » οὐία Φιλτατίου Γοργωνίας τε μέγαν. Porro Philtatii filia appellatur Nonna (b), quæ alia esse non potest, quam mater Theologi : quippe quæ Nonna in testamento Gregorii vocatur, Alypium et Gorgoniam juniorem parentes habuit, sororemque Alypianam.

Hoc vel uno momento constat Nonnæ, Theologi matris, Amphilocheum fuisse ex Philtatio et Gorgonia parentibus germanum fratrem. Hinc ad Nonnæ filiam manavit Gorgoniæ nomen, quemadmodum ab avia Basilii magni soror dicta est Macrina, imo ipsius Gorgoniæ junioris filia ab avia quoque, matre Theologi, Nonna vocata : et ab avo, aut proavo Philtatio, Philtati, (c) de qua in quodam epitaphio, quem ex Gregorii familia fuisse nemo dubitaverit.

Jam vero quantum lucis hæc affundant singulis epigrammatibus, totique historiæ et genti Gregorii attendat lector. Hinc primo apparet cur vir se ipso adeo commendabilis Amphilocheus, suis nobilitetur parentibus. Nimirum isti, Gregorio quoque avi erant, illaque « radix sancta, » unde orta Nonna « sanctior, » Gregorii mater, toties in carminibus atque orationibus hoc nomine a filio commendata.

Deinde planum est, quid hæc verba epitaphii **xxix** (d) significant : *πρὸς πάντα πέπασσο*. Agitur enim de doctrina et scientiæ bonis, quæ consanguineis et affinis, eos docendo, paraverat Amphilocheus. Unde iterum in epitaphio **xxx** (e), doctrina idem ipse dicitur « auxilium et robur fuisse cognatis, piis, nobilibus, litteratis, verbique dator, » id est eloquentiæ, seu ut in alio (f) « Rhetoricæ » magister « eximius : » quod quidem Græca sonant.

Quippe ex discipulis Amphilochei patris et necessariis, Gregorius non unus solum erat, *πατρὸν ὧν ἐνός* : verum ex propinquis etiam, et sanguine conjunctissimus. Hinc adeo sic epitaphium **xxx** claudit : « Gregorius hæc scripsi, orationem oratione, quam a te, Amphiloche, edidici, mutuam rependens. » Didicerat porro Gregorius, utique in patria, sub patre primum et avunculo, priusquam ad externos, velut ad mercaturam bonarum artium proficisceretur.

Antequam vero longius progrediamur, operæ pretium fuerit observare, quod Muratorius (g) in epitaphii titulum **xxxi** conjiciebat, jam ut certissimum esse habendum, scribendumque, *εἰς Ἀμφιλόχιον ἄλλο*, « in Amphilocheum aliud, » scilicet epitaphium : non autem, « in Amphilocheum alium. » Idem enim est Amphilocheus, Gregorii avunculus, de quo in epitaphiis **29, 30, 31, 32, 33, 34, 35**, etc., in quibus « (h) vim igneam dicendi habuisse, *ρήτραν πυρρῆσαν*, omnesque Cappadocas superasse eloquentia » dicitur. Is, inquam, unus idemque Amphilocheus : nec dubium cuiquam esse potest, quin ille Amphilocheus, qui in posterioribus sub novo titulo epitaphiis ab eloquentia tantopere commendatur, ille ipse sit, qui « fons eloquentiæ omnibus, » Gregoriique magister prioribus in epitaphiis audire meruit.

Plana demum est et aperta totius Gregorianæ gentis ex matre series, hucusque prope modum ignota. Quam enim exhibet Baronius in Vita Gregorii, ea mendosa, et præterea ab aliis perturbata et adulterata fuit. Sic igitur, lector, habeto.

Ex Philtatio et Gorgonia ejus uxore orta est Nonna, Gregorii mater, ejusdemque avunculus Amphilocheus, Nonnæ germanus frater. Natu majorem fuisse Nonnam id pene persuadet, quod Gregorius (i) Amphilochei filios, nonnisi quia ætate minores erant, « filiorum » nomine compellere soleat, seque ipse « senem » appellare. De Amphilochei sobole primum dicamus.

Amphilocheus, Gregorii avunculus, uxorem habuit Liviam, *μάκαιρα δάμαρ Ἀμφιλόχου Λιβίη* : « (j) Beata Amphilochei uxor Livia. » Tres ex ea liberos Amphilocheus suscepit : *ὧν τε τριάς τεκνών*, « (k) tuorum filiorum trias. » Hi filii fuere « (l) Euphemius et Amphilocheus : » *οὗτος Ἀμφιλόχου Εὐφήμιος, Ἀμφιλόχος τε*. De tertii nomine postea dicemus.

(a) Apud Mur., ep. 33, p. 33.

(b) Ibid., ep. 115, p. 106.

(c) Epist. 136 lib. II.

(d) Apud Mur., ep. 29, p. 29.

(e) Ibid., ep. 30, p. 29.

(f) Ep. 31, p. 30.

(g) Ep. 50, p. 31.

(h) Ep. 52, p. 32. Ep. 33, p. 54.

(i) Epist. 23, al. 106.

(j) Murat., ep. 17, p. 17.

(k) Ep. 49, p. 20.

(l) Ep. 20, p. 20.

Liviæ matri hos tres liberos superstites fuisse probat epitaphium **xix** (a), in quo « liberorum trias maritusque tumulo Liviam illustrasse » dicuntur. Primus omnium mortuus est Euphemius, quem pluribus epitaphiis celebravit Gregorius (b), quibus epitaphiis belle consonat epistola Gregorii **ccxxx**, alias **cxiv**, ad Theodosium sive Theodorum, cujus filia Euphemio jam desponsata, nuptiis proxima, ibi (c) non describitur aliter ac in epitaphio **xxi**, conjux ejus Euphemius.

Si alia non suppetere momenta, ea satis essent ad demonstrandam Euphemii, ejusque patris Amphilochoi et Amphilochoi fratris cum Gregorio cognationem. Scribit enim epistola mox laudata Gregorius Theodosio jamjam futuro Euphemii vitrico : « Nunc genera copulantur, » et inferius, cognationis gradum ut intelligas : « Et tu nos per suavissimum filium nostrum Euphemium habe, et nos item per suavissimam filiam vestram vos habemus. » Mox Theodosii filiam, suam quoque ob matrimonium ducens : « Patris (de se ipso loquitur) benevolentia par erga liberos. »

Utrum autem Euphemius iste, de quo in Epistola **ccxxx**, al. **cxiv**, ille ipse sit, cujus fit mentio in Epistola **lxxxiii**, al. **cxlix**, an ille quoque de quo circa finem testamenti agitur, non ita perspicuum est. Si unum tantum admittas Euphemium, occurrunt difficultates, quæ solvi non possunt. Satiùs ergo arbitramur, imò necessarium, duos Euphemios distinguere; unum, de quo epitaphia et epistola **ccxxx**, alias **cxiv** ad Theodosium; alterum, de quo testamentum Gregorii loquitur, utrumque tamen affinitate Gregorio conjunctum.

Tres Amphilocho ex Livia fuisse liberos diximus, Euphemium et Amphilochoium : quis sit tertius, quærendum. Epitaphium (d), in quo « trias liberorum » Amphilochoi tribuitur, tertii nomen silet. In Epitaphio **xx** (e) duorum duntaxat filiorum Amphilochoi fit mentio : Euphemii jam defuncti, et Amphilochoi superstitis. Primo quidem Philtatum tertium eum esse filium suspicabamur; verum Gregorius nodum hunc ipse solvit in carmine ad Olympiadem, his verbis (f) : « Ἐστὶ σοι, ὦ χαρίεσσα, θεοδόσις [θεοῦ δόσις] · ἥ δὲ προκρίσθω πάντός σοι μύθοιο καὶ ἔργματος ἔμπνοος εἰκὼν.... αὐτοκασιγνήτη μέγ' ἀμύμονος ἀρχιερέος Ἀμφιλόχου. » « Est tibi, o elegantissima mulier, Theodosia, quæ tibi omnis sermonis et operis vivum exemplar proposita sit..... soror innocentissimi antistitis Amphilochoi. » En tertii Amphilochoi progenies. Amphilochoius vero, cujus soror Theodosia dicitur, non alius est quam Iconiensis episcopus; Amphilochoius, inquam, Euphemii ex Amphilocho et Livia frater germanus. Omnia conveniunt; patria, genus, vitæ et morum sanctitas.

Patriam Amphilochoi Iconiensis fuisse Cappadociam testatur Basilius epistola alias **cccxciv**, et maxime Hieronymus, qui epistola ad Magnum **lxxxiii**, alias **lxxxiv**, inter viros doctos Cappadociæ Basilium, Gregorium et Amphilochoium recenset. Amphilochoi parenti, ejusque filiis, Diocæsarea, id est, Nazianzum, patria assignatur in epitaphio **xxxi** (g).

De genere quoque sibi consentiunt omnia, epitaphia, epistolæ, poemata. In epitaphiis Amphilochoius ille, qui Gregorii ex avunculo frater dicitur, parentem ejus nominis Amphilochoium habuit : habuit et Iconiensis Amphilochoius, ut ex epigraphe epistolæ **lxii**, alias **clxi** optime Tillemontius eruit et astruit nota priori in Vitam Amphilochoi et eruditi concedunt.

Gentem vero ac familiam Amphilochoi eandem atque Gregorii sapiunt epitaphia, ut vidimus, propemodum omnia; sapiunt et epistolæ. Epistola namque **xiii**, alias **clx** ad Amphilochoium, quem Iconiensem postea episcopum fuisse nemo negaverit, Gregorius ait : « Non multum una fuimus, quanquam illud omnino oportuit, cum propter nos ipsos, tum propter traductam ad nos a parentibus amicitiam. » Ac paulo post Nicobulus, ex Gregorii sorore Gorgonia filius, non Gregorii solum, sed Amphilochoi pariter, tametsi inferiori gradu, filius dicitur : « Filius noster, » ἡμῶν, amborum, « Nicobulus. » Epistola **lxii**, alias **clxi**, certissime ad Amphilochoium Iconiensis episcopi patrem scripta, cognationem Amphilochoi cum Gregorio a capite ad calcem aut diserte exprimit, aut non obscure signi-

(a) Murat., ep. 19.

(b) Ep. 20^{et seq.}

(c) Murat., ep. 21.

(d) Murat., 19.

(e) Murat., 20.

(f) Carm., ad Olymp. v. 97 et sqq.

(g) Murat., ep. 31, p. 30.

ficat; maxime vero illa comparatione inter funus Gregorii patris, quem Theologus sibi morte sublatum dolet, et amissionem Amphilocho filii, quem Amphilocho pater ademptum sibi queritur; illaque etiam, jure utique propinquitatis, debita consolatione, quam Amphilocho pater, et Gregorius filius a se mutuo expectare ac reposcere poterant. Clarius adhuc his ad Amphilochoium verbis illud declarat Gregorius: « Nos accusas, inquit..... minime detrimentum agnoscere, quod amici omnes et cognati, συγγενεῖς, acceperunt; atque ego in primis, » etc. : disertissime porro exprimit, ubi Iconiensem episcopum æque vocat Amphilochoii, ad quem scribit, « filium ac suum ipsius fratrem : filium tuum, fratrem autem nostrum, » etc. Τὸν σὸν υἱόν, ἡμέτερον δὲ ἀδελφόν. Has ob causas consolationem a Theologo expectare debuerat Amphilocho pater de filio sibi adempto, nempe Amphilocho Iconiensi, cujus ex avunculo frater erat Gregorius.

Tam clara sunt isthæc et firma, ut jam pigeat epistolam ad Themistium xxiv, alias cxi. adicere, ubi hæc leguntur : Σοὶ φίλος πατὴρθεν ὁ ἐμὸς Ἀμφιλόχιος. Hæc verba sive cum interprete sic reddideris : « A paterno latere tibi amicus est meus Amphilocho; » sive magis ad litteram, « tibi amicus est, meus a parentibus Amphilocho; » vim certe aut verborum horumce, aut sententiæ prioris haud effugeris. Dicere enim voluit seu interpres, seu Gregorius, minime degenerem ab eloquentia patris Amphilochoium esse; qua Themistio « eloquentiæ regi » charus pater cum esset, charus eidem et filius esse debebat. Quæ quidem avunculo Gregorii, ejusque filio, qui in epitaphiis tantopere ob eloquentiam celebrantur, egregie conveniunt. Unde in eadem epistola mox subjicit Gregorius : « Addam etiam, quod ejusmodi est, » nempe Amphilocho, « qui nec majorum generi, nec nostræ amicitiae dedecori sit. » Sic enim reddenda Gregorii verba, πατέρων γένει non ut interpres, « paterno generi; » alioqui πατὴρ dixisset Gregorius, non πατέρων. Ita autem loquitur, ut genus Amphilochoii, suum quoque fuisse, majoresque eosdem significet. Simili prorsus et sententia et ratione in carmine 57, vers. 103, « decus suum » Iconiensem episcopum Amphilochoium Gregorius vocat (a). Decus autem esse poterat Gregorii Amphilocho, vel ut tanti magistri discipulus, vel ut communis stirpis et originis ornamentum. Præstat hæc vero sententia priori, cum Amphilocho epistola xiii, alias clx, scribentem Gregorium viderimus : « Non multum una fuimus, » etc., quæ a disciplina quam longissime remota sunt. Ita quoque epitaphio apud Muratorium xxxvi, Nicomedem « decus meum » ait; quia sanguinis particeps ejusdem, gentem et ipse Gregorianam illustrabat.

Nec minus ad rem nostram faciunt testamentum Gregorii, et plures epistolæ; xxii, alias cx; xxiii, alias cvi; in quibus Amphilocho sive honore, sive amore dignissimum, vel reverendissimum, sane ob episcopatus dignitatem, filium suum appellat : Τὸν τιμωτάτων υἱόν, ἀδελφωτάτον, etc. Euphemium quoque, Amphilochoii, postea Iconiensis episcopi, germanum fratrem, filium suum appellat Gregorius. Si rationem quæras, cur amitinos Gregorius noster eo nomine donaverit, epistola xxiii, alias cvi, quæ pro Amphilocho ipso scripta est, docebit : « Ipse tibi, inquit Gregorius, charissimum filium nostrum Amphilochoium offero, virum probitatis nomine usque adeo nobilem, etiam præter quam ætas ferat; ut ipse, qui et senex et sacerdos..... præclare mecum agi existimaturus sim, si eam hominum existimationem obtinerem. » Ætatis igitur dignitatisque prærogativa, hoc usus esse vocabulo Gregorius videtur, et amitinos appellavit, modo fratres, modo filios.

De Nonnæ, Gregorii matris, nepotibus nunc dicamus. Nonna tres liberos procreavit, Gregorium, Cæsarium, et filiam nomine Gorgoniam. Celebs obiit Cæsarius; Gregorius virginitatem perpetuo coluit, vitamque monasticam exercuit. Sola posteros reliquit Gorgonia, quæ nupsit Alypio. Nullum jam conjecturis locum de marito Gorgoniæ, quem Baronius in Vita Gregorii Vitalianum fuisse conjiciebat, Tillemontius modeste suggerebat esse Meletium, relinquit epitaphium lxx (b). In eo siquidem Alypius Gorgoniæ maritus appellatur :

(a) Carm. ad Olympiad.

(b) Murat., ep. 70, p. 65.

Κτῆσιν ἔην, σάρκας τε καὶ ὀστέα, πάντ' ἀναθεῖσα
 Γοργόνιον Χριστῷ, μόνον ἀφῆκε πόνον,
 Οὐ μὴν οὐδὲ πόνον θηρόν χρόνον· ἀλλ' ἄρα καὶ τὸν
 Ἥρπασεν ἐξαπίνης κύδιμον Ἀλύπιον.

Censum suum, carnes et ossa, omnia cum sacrasset
 Gorgonium Christo, solum reliquerat sponsum,
 Veruntamen non diu sponsum. Sed profecto et ipsum
 Illustrem Alypium ex improvise rapuit.

Ad Alypium sine controversia scriptæ sunt epistolæ, LXXXII, alias CXLVIII; LXXXIII, al. CXLIX; LXXXVI, al. CL, cum in postremo laudata sororis suæ mentionem sic faciat Gregorius, ut uxorem Alypii facile agnoscas. Ad eundem datæ sunt epistolæ, LXXXIV et LXXXV, al. CLI et CLII: neque tamen Alypium illum Cappadociæ presidem constituere necesse est. Num ad Alypium eundem epistola LXI, alias LXXX, verisimile non est. Repugnat omnino iudiciis, quæ in oratione funebri Gorgoniæ Alypius conjux ornatur, et epitaphio LXX (a), de eo Alypio scriptas esse epistolas CCVII et CCVIII, al. CXLVI et CXLVII. Alypius enim, de quo his in litteris, Simpliciam uxorem habuerat, et viduam moriens reliquerat. Gorgoniæ vero conjux Alypius, et uxori superstes fuit, et ita ei superfuit baptizatus. ut ad secundas nuptias convolandi nec animum nec tempus habuerit.

Baronius Gorgoniæ, præter Alypianam filiam, filios quoque duos, Petrum et Phocam tribuit eodem errore, quo Vitalianum, cujus filii Petrus et Phocas fuere, ei sponsum assignavit. Filios itidem duos Gorgonia natos in orationem octavam, alias XI, num. 14, Elias Cretensis affirmat; nomina autem reticet, et ambos tantum « ad episcopatus fastigium electos » asserit: quod vix credere sinit scriptorum omnium de his silentium. Veri longe similis est Gorgoniam, præter Alypianam, de qua constat vel ex epigraphe epistolæ XII, alias CLV, et maxime ex carmine 50 (b), ubi Alypianæ filius Nicobulus Gregorium vocat « matris avunculum, » δέρας μητρός ἐμῆς μήτρων μέγαν· verisimilius, inquam, præter Alypianam geminas alias Gorgoniam, enixam filias, Eugeniam et Nonnam.

Etenim Gregorius Alypianæ « filiæ suæ dulcissimæ, » ut vocat, Eugeniam et Nonnam ita in testamento adjungit, ut eodem illas atque Alypianam gradu fuisse dubitare non sinat hic loquendi modus: « Alypianam filiam meam dulcissimam (cæterarum enim Eugeniam et Nonnam exigua ratio habenda est), etc. hæc ad ipsius Alypianæ liberos pertinere volo; » et « nulla in re ipsam, vel sorores ejus, » nempe Eugeniam et Nonnam, « molestas esse. » Quid clarius ut demonstretur Alypianam illam, non virginem eam esse de qua epistola CLVIII, al. CCXXXII, sed quæ Nicobulo nupserat, et sorores ejus germanas fuisse Eugeniam et Nonnam? Quas quidem virgines permansisse nihil necesse est credere. Quod enim de Gorgonia dictum est in oratione VIII, alias XI, « corporis fructum, hoc est liberos et nepotes spiritus fructum effecit, » de baptismo et consecratione quæ ex eo fluit, potest et debet accipi: alioqui virginitate consecrasse filias suas omnes Gorgonia dicenda esset, quod quidem absurdum et facto contrarium; siquidem Alypiana nupsit Nicobulo, Eugenia quoque, vel Nonna, Meletio. Is est Meletius, qui in testamento Gregorii γαμβρός dicitur, quod ejus sororis filiam uxorem duxisset.

Ex Nicobulo, ad quem plures Gregorii epistolæ, et Alypiana Nicobulus alter natus est, et Alypiana virgo, de qua epistola CLXXXI, al. CXXXII. De Nicobulo certa res est, vel ex carmine quod Nicobuli nomen sibi præscripsit, et ex patris Nicobuli responsione, itemque ex epistola CXCIV, alias XLIV; unde discimus alios Nicobulo juniore germanos fratres fuisse, quorum vel nomina penitus ignorantur.

Sunt alii bene multi Gregorio nostro affines et consanguinei; in quorum numero est Euphemi, alter ab Amphilocho filio. De eo in testamento, ubi res inter affines agitur.

Helladium Eulaliumque fratres epistola XV, alias CXCIV, Gregorius vocat « consobrinos » suos, aut patruales, ἀνεψίτους, nisi mavis ex sorore aut propinquorum aliquo nepotes, pro varia vocis significatione.

Georgius et Basilissa soror ejus germana epitaphio L (c), necnon Eusehius, qui utrius-

(a) Murat., ep. 70, p. 65.

(b) Carm., ad Nicob. patr.

(c) Murat., ep. 50.

que frater omnino videtur (a), una cum Nonna matre Theologi ex variis epitaphiis eo tumulo conditi (b), qui Gregorii et Nonnæ sanguini paratus erat, αἷμα τὸ Γρηγορίου, Νόννης τὰ μεγαλῆτος, ab eodem alieni genere esse non possunt.

Nicomedes, in quem tria sunt epitaphia (c), cujus etiam laudes plenius celebrantur in ærmine al. XLVIII (d), ex eodem cretus sanguine videtur.

Jam de Philtatii adolescentis cum Gregorio affinitate dubitare vix nomen sinit, quod ab avo Gregorii manasse videatur. Suadet etiam epitaphium XLV, Murat. p. 42, ac penitus persuaderent hæ voces « sacra tellus, » si tumulum certo significarent. « Verisimillimum, inquit Muratorius, necessarios Nazianzeni fuisse Philtatio. » Huic adolescenti adolescentulus alter adjungendus, Gregorius nomine, Gregorii ex sorore nepos aut abnepos, de quo epitaphium CXXXIII apud Murat. Hos omnes præter stemmatis seriem recensemus, quia quo ordine illi ac loco statuendi sint ignoramus. Sit igitur a matre, Gregoriani stemmatis ista delineatio.

PHILTATIUS ET GORGONIA.

AMPHILOCHIUS et ejus uxor LIVIA.			NONNA et GREGORIUS conjux.		
EUPHEMIUS mortuus sine liberis paulo ante nuptias.	AMPHILOCHIUS postea Iconiensis episcopus.	THEODOSIS Olympiadis educatrix.	GREGORIUS Theol.	GORGONIA conjux ejus ALYPIUS.	CÆSARIUS sine liberis.
				ALYPIANA cujus conjux NICOBULUS.	EUGENIA. NONNA.
			NICOBULUS junior.	ALYPIANA virgo.	Fratres multi, nomine ignoto.

PRÆTER ORDINIS SERIEM SUNT

Euphemius alter ab Amphilochii filio, de quo in Testamento.
Meletius maritus Eugeniæ, aut certe Nonnæ junioris.
Helladius et Eulalius Nazianzi episcopus, fratres.
Eusebius, Georgius, Basilissa germani et ipsi.
Nicomedes ac filii duo.
Philtatius adolescens.
Gregorius juvenis.

(a) Ep. 46, p. 43.

(b) Murat., ep. 49, p. 45; ep. 50, p. 46; ep. 66, p. 61.

(c) Ep. 36, 37, 38.

(d) Carm. ad Hellen. vers. 143 et seq.

TERTIA PARS.

DE VARIIS GREGORIANÆ DOCTRINÆ CAPITIBUS.

Quamvis Gregorius diu multumque patuerit invidiæ, quamvis plurimos vitæ toto tempore acerbosque expertus sit adversarios, nunquam ex iis quisquam ausus est eum erroris insimulare et ipsius doctrinam carpere. « Hujus, inquit Rufinus, neque vita aliquid probabilius et sanctius, neque eloquentia clarius et illustrius, neque fide purius et rectius, neque scientia plenius et perfectius inveniri potest; utpote qui solus sit, de cujus fide ne dissidentes quidem inter se, ut fieri solet, partes et studia disputare potuerint; sed id obtinuerit apud Deum et Ecclesias Dei meriti, ut quicumque ausus fuerit doctrinæ ejus in aliquo refragari, ex hoc ipso quia ipse magis sit hæreticus arguatur. Manifestum namque indicium est non esse rectæ fidei hominem, qui in fide cum Gregorio non concordat. » Adeo pura enim et sincera, et omni prorsus vitio carens ejus doctrina, ut inde Theologi nomen unus post apostolum Joannem sit adeptus.

Plura tamen sive Clericus ad Sociniana commenta, de tribus naturis in Deo per antiquos orthodoxos excogitatis, fovenda, prave detorsit; sive Barbeiracus quædam moralis doctrinæ capita acriter et insulse reprehendit. Quid mirum in hominibus qui, auctoritatis jugo omni excusso, nihil non experti sunt, nihil sacrum in fide reliquerunt? At inter ipsosmet Catholicos Petavius, vir eruditione præstans, Gregorium ut male de adversariis quos confutat triumphum agentem traducit: sed ipse in venerandos Patres nimium iniquus, et a Bullo Anglicano scriptore bene castigatus, censuræ acerbitate tantis viris non nocuit; imo potius propriæ gloriæ, jam inde simulationibus quibus usus est in causa pergravi obnubilatæ, labem æternam inussit. Hæc omnia exponere et exagitare si animus esset, ultra hujus voluminis fines protenderetur oratio: in sequens igitur diligens et exacta querelarum omnium consideratio, quæ in doctrinam sanctissimi doctoris congestæ sunt, extrahenda. Quidquid tunc occurrerit quod offendere infirmos, vel in deterius posset accipi, elucidabimus, et scrupulos si qui sint studiose evellemus. Satis nunc erit si præcipua doctrinæ Gregorii capita in unum collecta lectori exhibeamus; ut vel sic pateat quam accurate et alte de divinis disserat, ac recte Theologus nuncupari meruerit: hinc apparebit quanta ipsius injuria, quantaque veritatis offensa, erroris potuerit insimulari.

De Deo.

Quo tempore docendi munus Gregoriæ impositum est (a), tanta de divinis rebus disputandi prurigo animos incesserat, ut omnia loca, ne gynæceis quidem exceptis, hujusmodi contentionibus ac tumultu personarent. Cui malo medicam ut manum adhiberet, «Non cujusvis est, inquit (b), o viri, de Deo disserere, non, inquam, cujusvis; non adeo vilis ac protrita hæc res est, et eorum qui adhuc humi reptant... His duntaxat hoc muneris incumbit, qui exactissime explorati sunt, ac contemplando longe processerunt.... aut, ut parcissime loquar, jam hoc agunt, ut se a vitiorum labe purgent. Sed nec cujusvis temporis illud est; «nec apud quosvis, nec de quibusvis, sed certo tempore, et apud certos homines, et aliquousque hoc faciendum.» De his omnibus, tum oratione vicesima septima, quæ theologicarum velut exordium est, tum aliis in locis, saluberrima præcepta dedit.

De Deo præclare et subtiliter disputat, nihilque magnificentius et ad persuadendum accommodatius quam argumenta quæ ex naturæ miranda structura ac eleganti forma deprompsit: «Etenim, inquit (c), quod Deus sit, ac princeps quædam causa, quæ res omnes procreavit atque conservet, tum oculi ipsi, tum lex naturalis docent; illi, dum rebus in aspectum cadentibus aciem affigunt, easque et pulchre fixas et stabiles esse, et progredi, atque immote, ut ita dicam, moveri volvique perspiciunt: hæc autem, dum per res oculis subjectas, ac recto ordine collocatas, auctorem earum certa ratione colligit atque assequitur. Quonam enim modo universa hæc rerum moles vel producta unquam fuisset, vel consisteret, nisi Deus omnia in rerum natura protulisset, atque conservaret?» Hoc omnes et singulæ creaturæ conclamant (d), «nobisque ipsius numen declarant, non secus videlicet ac solis in aquis umbræ atque simulacra infirmis oculis solem representant.» Quis etiam instrumenti musici concinnitatem aspiciens, aut cantum audiens, conditorem ipsius, aut citharistam, facie licet ignotum, mente non reputet? Plurima ejusdem generis argumenta tractat, quibus mundi cursum et rerum aspectabilium ordinem casui vel fortunæ ascribere, nonnisi summæ dementiæ dandum manifesto evincit. Sed si ex rerum natura divinitas animis tam perspicue elucet, num ipsa mens et mundo latior, et creaturis omnibus supereminetior, Deum auctorem suum sibi ipsi non melius indicabit et exhibebit? «(e) Sic igitur ratio quæ ex Deo est, et cunctis insita, et prima in pectoribus nostris condita lex, cunctisque mortalibus innexa, nos ab iis rebus, quæ oculis cernuntur, ad Deum subvexit.»

Interea quid sit Deus si petas, cave ne tibi ex cæteris creaturis visibilibus, quæ Deum undique celebrant, aliquid verisimile fingas. «(f) An corpus eum esse dices? Quonam ergo modo immensus, infinitus, figuræ expers est, ac denique ejusmodi, ut nec tangi ne-

(a) Orat. 27, n. 3.

(b) Ibid.

(c) Orat. 28, n. 6.

(d) Orat. 28, n. 3.

(e) Ibid., n. 16.

(f) Ibid., n. 7.

oculis cerni queat? An hæc quoque in corpora cadunt? O licentiam! non enim næc corporum natura est. An vero corpus quidem esse statues, immensum vero atque infinitum, cæteraque hujus generis esse negabis? O crassitiem! ut nulla re nobis Deus præstet. Quid enim afferri potest, cur colatur atque adoretur, si circumscriptus est? aut quid causæ esse dicemus, quin ex elementis conflatus sit, atque in eadem denuo redigatur, aut etiam prorsus intreat? Compositio quippe pugnæ initium est, pugna autem dissidii, dissidium solutionis: solutio porro nullo modo in Deum ac primam illam naturam cadit. »

Transcendere itaque necesse est omnem naturam sensibilem et cogitare « (a) Deum omnium quæ sunt pulcherrimum et sublimissimum esse, nisi quis tamen eum malit supra omnem essentiam ponere, aut in ipso, quidquid est, collocare: utpote a quo alia quoque, ut sint, acceperint. » Et quantum de ineffabili loqui fas est, paucis totum complectitur dum vocat Deum « (b) Pelagus quoddam essentiæ immensum et interminatum. » Quid aliud enuntiat nomen quod Deo perexcellenter tribuitur? Ens siquidem dicitur, quod et a se sit et in se ipso entis habeat fontem inexhaustum. « (c) Quantum nobis assequi concessum est, Ens et Deus magis quodammodo essentiæ nomina sunt: ex iisque etiam vox Ens, ad eam indicandam aptior est; non hoc solum nomine quod ipse, cum Moysi in monte oraculum ederet.... ita seipsum appellavit; sed etiam quia nomen illud magis proprium esse comperimus..... Naturam ejusmodi exquirimus, quæ ipsum esse per se habeat, ac non cum alio quopiam copuletur. Ens vero, proprium sanè est Dei, ac totum, nec priore aliqua re, nec posteriore (nec enim erat, aut erit) definitum ac circumciscum. »

At quantumlibet et rerum universitas et mens opificem suum profiteantur, inconsiderate et periculose quis, hoc uno fultus præsidio, ad eum sese certo erigere putaverit; nec mirum si tot docti et sapientes, solo lumine naturali ipsum quærendo cogitationum suarum fuco decepti, a Deo magis ac magis aberraverint: ut enim Deus recte a nobis percipiatur, neque orbis aspectus, neque ipsamet ratio satis nos erudiunt, « (d) sed nunc, et semper opus fuerit Spiritu, per quem solum Deus et intelligitur, et exponitur, et auditur. » Verumtamen quidquid de Deo sentiamus, licet altum quid et sublime excogitaverimus; quantumvis crescat in hac vita cognitio, essentiam Dei nunquam assequemur. « (e) Quid tandem Deus natura sua et essentia sit, nec hominum quisquam unquam invenit, nec invenire potest. » Hinc Gregorius Eunomiano fatuæ se jactanti omnia scire, et arroganter ab orthodoxis, « quænam esset Dei essentia » quærenti: « Tuæ, inquit (f), dementiæ est hoc dicere, qui generationem quoque ipsam anxie perscrutaris: nobis autem abunde magnum atque amplum fuerit, si in posterum quoque discamus, soluta videlicet hac caligine et crassitie, ut pollicitus est is qui non mentitur. » Nunc vero Theologus ille merito censeatur, « (g) non qui in totum, quid Deus sit, invenerit.... sed qui ampliorem ipsius speciem mente conceperit, ampliusque veritatis simulacrum, vel adumbrationem, vel quocunque tandem alio vocabulo uti quis malit, in seipso collegerit. » Et ne ab hac regula vel ipsos Patres antiquos excipias, vel prophetas qui Deum aliquando vidisse in Scripturis narrantur. « (h) Si quis enim Deum cognovit, aut, Scriptura teste, cognovisse dicitur, eatenus cognovisse censendus est, quatenus uberioris splendoris particeps sit.... Ita exsuperantia hæc, perfecta cognitio existimata est, non ad ipsius rei veritatem, sed ad aliorum modulum et facultatem perpensa. »

Nec mirum si mortale, tam angustis circumscriptum terminis, divinum et immensum non capiat: quoniam enim pacto totam illius naturam ratio humana apprehendere poterit, cum « (i) omne creatum, sive cœleste, sive supercœleste, licet sublimiori quam nos natura præditum, Deoque vicinius, longiori tamen intervallo a Deo, ac plena illa et absoluta cognitione distat, quam quo compositam hanc nostram, et abjectam atque humi vergentem massam superat? » Nihil interea expostulandum, si Deus, a nobis non (j) « plene perfecte-

(a) Orat. 6, n. 12.

(b) Orat. 45, n. 3.

(c) Or. 30, n. 18.

(d) Orat. 2, n. 39.

(e) Or. 28, n. 17.

(f) Or. 29, n. 11.

(g) Or. 30, n. 17.

(h) Or. 28, n. 17.

(i) Ibid., n. 3.

(j) Or. 45, n. 3.

que comprehendere queat, » dum tam multa oculis etiam subjecta, manibus sæpe contrita, rationis captum superare quotidiana experientia discamus, et varia naturæ arcana post tantas inquisitiones abscondita et tectissima permaneant. Nonne prope infinita rerum creaturarum mysteria, quæ mortales undique circumstant, monent, ne *altiora se quærant* ^{12, 13}, aut tot mirabilium ductorem scrutari præsumant, ne a *magnitudine gloriæ ipsius opprimantur* ¹⁴? Hæc sanctus doctor eximie et fuse prosecutus est (a), totus in sua oratione incumbens « ut ostendat, ne ipsam quidem secundarum rerum naturam hominis mente atque ingenio comprehendere posse, nedum primam illam ac solam, vereor enim dicere, omnibus rebus excelsiorem. » Sic et animi dotes, mentis et corporis in homine societatem, membrorum inter se concinnitatem, elementorum ordinem, animantium et germinantium species perlustrat, eos qui philosophiæ principatum sibi vindicant egregie compellens, ut vel singularum proprietatum, quas elegantissime describit, recondita principia delegant, aut tandem divinis rebus, ob intelligentiæ difficultatem, detrahendi finem faciant.

De Trinitate.

Quoad vixit Gregorius, accuratioris doctrinæ circa Trinitatem prædicator indefessus fuit et defensor acerrimus contra Arianos et Macedonianos; ita ut omnia ejus scripta, sive orationes, sive epistolæ, sive carmina, Trinitatem resonent et suscepta pro Trinitatis defensione contra quoslibet adversarios certamina: unde ejus æmuli hoc ipsum vitio vertebant et objiciebant, prout etiamnum objicere Gregorio Clericum et Tollium non puit, quod « assidue suam Trinitatem prædicaret et omnibus tantum non horis memoraret » obita pro Trinitate certamina, et exantillatos labores. Si quæcunque ad exponendam et defendendam Ecclesiæ catholicæ fidem circa Trinitatis mysterium scripsit Gregorius, hic animus esset referre, maxima ejus scriptorum pars exscribenda esset, nequidem ullo prætermisso: verum pauciora excerptare et insigniora sat erit. Itaque Trinitatis mysterium his verbis exponit (b): « Unus Deus retinendus est, et tres hypostases, sive tres personæ, confitendæ, et quidem unaquæque cum sua proprietate. » Et in alia oratione (c): « At unum Deum agnoscere oportebat principii expertem et ingenitum, et unum Filium ex Patre genitum, et unum Spiritum ex Deo substantiam habentem, concedentem Patri ingenti proprietatem, Filio vero generationem; de cætero autem ejusdem omnino naturæ, dignitatis, honoris, gloriæ. Hæc, inquam, agnoscere oportebat, hæc confiteri. » Trinitati accommodat hæc Joannis verba de Filio: « *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* ¹⁷. Erat lux vera ... Pater. Erat lux vera ... Filius. Erat lux vera ... alius Paracletus. Erat, et erat, et erat: sed unum erat. Lux, et lux, et lux: sed lux una, Deus unus. » Quælibet persona est ab æterno (d): « Patrem vere dicimus, ac multo quidem verius, quam qui apud nos id nomen obtinent; tum quia proprio et singulari modo Pater est, non autem sicut corpora; tum quia solus, non enim ex conjunctione; tum quia solius, nempe unigeniti; tum quia solum, nec enim ipse priusquam Pater esset, Filius fuit; tum quia in totum et totius Pater, quod de nobis certo affirmari nequit; tum quia ab initio, nec enim posterius Pater esse cœpit. Filium vere Filium, quod et solus sit, et solius, ac singulari modo, et solum; non enim Pater quoque simul est, et in totum Filius, et totius, et a principio, hanc scilicet rationem habens, ut nunquam Filius esse cœperit; non enim ex pœnitentia est deitas, neque ex profectu deificatio, ut ille aliquando Pater, hic aliquando Filius esse desinat. Spiritum sanctum vere sanctum: neque enim alius talis est, nec eodem modo, neque ex accessione sanctitatem habet, sed est ipsamet sanctitas, nec magis et minus, nec, quoad tempus, originem unquam habuit, nec finem habiturus est. Hoc enim Patri et Filio et Spiritui sancto commune est, quod minime creati sunt, atque ipsa divinitas. Hoc autem Filio et Spiritui sancto, quod uterque eorum ex Patre est. At vero Patris proprietas hæc est, quod ingenitus sit: Filii quod genitus: Spiritus sancti quod procedat. » Hæc generatio et processio, quæ nullis verbis potest explicari, scrutanda non est: « Hoc tantum sciamus Trinitatem in unitate, et unitatem

^{12, 13} Eccli. III, 22. ¹⁴ Prov. xxv, 27. ¹⁷ Joan. I, 9.

(a) Or. 28, n. 31, in fine.

(b) Or. 32, n. 5.

(c) Or. 31, n. 3.

(d) Or. 25, n. 16, 17.

in Trinitate adorandam. Colamus Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, tres proprietates, unam divinitatem, nec gloria, nec honore, nec essentia, nec regno divi-
sam (a). »

Tres vero personæ, licet reipsa distinctæ, ita sunt sibi invicem cohærentes ut quisquis vel unam excindere tentaverit, tres simul ac totam prorsus deitatem sustulerit; siquidem una sine altera esse nunquam potest (b). « Si fuit tempus, cum non esset Pater, fuit quoque, cum non esset Filius. Si fuit tempus, cum non esset Filius, fuit quoque, cum ne Spiritus quidem esset. Si unum illud a principio erat, utique et tria. Si unum dejicis, audax hoc dicam, ne duo quidem superiore loco colloces. Quæ enim imperfectæ deitatis utilitas? Imo quæ deitas, si imperfecta? Perfecta autem quomodo erit, in qua ad perfectionem aliquid desideretur? Desideratur enim, si sanctitate crearet. Hanc porro quomodo habere queat, ni Spiritum habeat? Si enim alia quædam præter illum sanctitas est, quæ tandem illa intelligenda sit, dicat quispiam: aut, si quidem eadem hæc est, quid afferri potest, quamobrem non jam inde a principio fuerit? Quasi vero præstiterit Deo, aliquando imperfectum exstitisse, ac Spiritus expertem. »

Quis autem pergrande mysterium valeat vel saltem subolere? Nobis semper inaccessum fuisset, nisi Scripturæ divinitatis thesauros mortalibus expandissent. At Ecclesiæ doctores tantam majestatem, captui humano nimis præcellentem et cujus fulgore mens perstringitur, variis comparationibus delineare et adumbrare aggressi sunt, ut vel sic quamdam Trinitatis notionem nobis suppeditarent. Hoc Gregorius exsequitur dum nomen ad se ipsum advocat, et in intimo animæ impressam mysterii imaginem ad contemplandum allicit. Mens siquidem, sermo et spiritus in una ejusdem hominis natura, licet ab invicem secernantur, non tamen tres essentias, sed unam numero substantiam constituunt. « Nos autem, » ut loquitur sanctus doctor (c), « unam et eandem deitatis naturam teneamus, quæ ex principii experte, et generatione, et processione agnoscitur; quemadmodum id quod nobis inest, mente, sermone, ac spiritu intelligitur (d). »

Multæ sunt aliæ comparationes, quarum ope infirmum animum sublevare scriptores nostri conati sunt: sed quam parum ad rei veritatem accedunt, ut Gregorius testatur (e). « Cum mentis curiositate multum diuque mecum considerassem, rei tantæ imaginem quamdam exquirens, cui tandem rerum inferarum divina illa natura comparanda sit, reperire non potui. Quamvis enim exiguam aliquam similitudinem invenerim, major tamen me pars fugit, humique relinquit. » Cavendum itaque ne terrenis cælestia metiendo, dignitatem mysterii deprimamus; ideoque ex singulis similitudinibus apage quidquid vel nimis abjectum, vel dispar prorsus fuerit (f): « In summa nihil est in quo mens mea gradum figere queat, dum, quod imaginor, in exemplis considero; ni forte quispiam ea animi æquitate sit, ut, cum unum aliquid ex proposita imagine acceperit, reliqua projiciat. »

Trithieæ crimen quod in Gregorium increpabant Ariani ita diluit, ut mirum sit fuisse deinceps qui unam substantiam specie tenus admisisse ipsum incusarent (g). « Si Deus, et Deus, et Deus, » sciscitabantur Ariani, « quid causæ esse potest, quin tres sint Dii? » Ad hæc Gregorius (h): « Nobis inquit, Deus unus est, quoniam una deitas; atque ad unum, ea quæ ex eo sunt, referuntur, etiamsi tres personas credimus. Neque enim hoc magis, illud minus est Deus; nec hoc prius, illud posterius. Nec voluntate scinduntur, aut potentia dividuntur, aut denique quidquam eorum, quæ dividuis rebus contingunt, hic quoque reperitur. » Et quo veram et integram in deitate unitatem asserat, non simulatam aut imperfectam, ab hac unitate amovere satagit quidquid vel in cælestibus, vel in humanis, male ipsi exæquare contenderent (i). « Quid autem, dixerint fortasse, nonne apud ethnicos quoque deitas una est, ut docent qui plenius apud illos perfectiusque philosophantur, atque apud nos genus universum, humanitas una? Et tamen plures sunt dii, et non unus, sicut etiam multi homines. At illic communitas unitatem habet, quæ

(a) Or. 51, n. 28.

(b) Ibid., n. 4.

(c) Or. 25, n. 1.

(d) Ὡς νόϋ τῷ ἐν ἡμῖν, καὶ λόγῳ καὶ πνεύματι.

(e) Or. 31, n. 31.

(f) Ibid., n. 33.

(g) Or. 31, n. 13.

(h) N. 14.

(i) N. 15.

cogitatione sola considerari possit. » Contra vero perfectam unitatem tribus æque personis absque ullo discrimine congruere statuit *sanctus doctor*, aureis hisce verbis præ sensus altitudine non satis perscrutandis (a) : « At nostræ doctrinæ non eadem est ratio; sed horum (nempe divinorum suppositorum) quodlibet unitatem habet, non minus ejus, cum quo conjungitur, quam sui ipsius respectu, propter essentiali et potentiæ identitatem : » τῷ ταυτῷ τῆς οὐσίας, καὶ τῆς δυνάμεως. Sed verbis quid opus est, ut Gregorium purgemus? cum Eunomium, qui divisionem in paternam substantiam inducere orthodoxos ut probaret, tanto studio laborabat, omnibus nervis propulsare intendat. Quæ sane animis bene affectis plus æquo sufficiant, ne quid vel levissimum de fide eximii doctoris suspicentur.

De Patre.

Deum Patrem divinitatis Filii et Spiritus sancti causam, quod idem valet ac principium apud Latinos, Gregorius edocet : « Parvorum certe, inquit (b), ipsoque indignorum principium fuerit Pater, nisi deitatis ejus, quæ in Filio et Spiritu sancto consideratur, causa sit. » Ut a Patre Filius et Spiritus sanctus emanant et perinde ad eum referuntur, sic unitatis in Trinitate origo et fons Pater est (c) : « Una his tribus natura Deus est : unio vero est Pater, ex quo, et ad quem ea, quæ deinceps sequuntur, referuntur, non ut confundantur ac permisceantur, sed ut cohæreant. » Si quandoque Pater solus Deus nominatur, et Christus ipsum sic alloquitur (d) : « Ut cognoscant te solum verum Deum »; Gregorius hoc « ad eorum, qui, quanquam falso, dii tamen appellantur, sublationem dici » existimat. Major utique Pater solus Filio dici potest, non ob aliquam in natura disparitatem, sed quatenus Pater Filii causa et principium esse dignoscitur. Majorem etiam asserere possumus, si Filii humanitatem attendamus : sed hæc interpretatio sancto doctori non multum arridet, ut minus honorifica : « Nonne perspicuum est, inquit (e), majoris vocem ad causam referendam esse?... Quod ratione humanitatis Pater Filio major intelligendus sit, vere quidem dici potest, sed non perinde honorifice. »

De Filio.

Nullus unquam Filii divinitatem magis strenue propugnavit, sive argumentis firmando, sive objecta adversariorum convellendo, sive difficiliora explanando. Singulis quibusque proferendis non immorabimur, pauca ex tam multis delibare contenti. Primum unde acceperit Filii divinitatem ostendit, plurima Scripturarum loca congerendo quæ ipsam aperte declarant. « Nos, inquit (f), ex magnis et excelsis vocibus Filii divinitatem percepimus, ac prædicamus. Quibus tandem? His nimirum, Deus, Verbum, quod in principio erat, et cum principio, et principium; ut in his locis : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* ». Et, *Tecum principium* : et, *Qui vocat eam & generationibus principium* ». Ad hæc Filius unigenitus dicitur : *Unigenitus Filius*, inquit, *qui est in sinu Patris, ipse enarravit* ». Via, Veritas, Vita, Lux : *Ego sum via, veritas et vita* ; et, *Ego sum lux mundi* ». Sapientia, Potentia : *Christus Dei potentia et Dei sapientia* ». Splendor, Character, Imago, Sigillum, ut in his verbis : *Qui cum sit splendor gloriæ* : et, *Character substantiæ ipsius* : et, *Imago bonitatis* ». Et, *Qui erat, qui est, et qui venturus est, omnipotens ille* ». Quæ perspicue de Filio dicuntur, sicut et alia plura, quæ eandem vim habent, quorum nihil ascititium est, nec Filio, aut Spiritui sancto posterius accessit, quemadmodum nec Patri. Neque enim ex accessione perfectio ipsis comparata est. Non enim Pater Verbi unquam expers fuit; nec unquam fuit quin Pater esset; nec denique unquam veritate, sapientia, viribus, vita, splendore, aut bonitate caruit. »

Sed quid? Nonne qui divinitatem Filio abrogant, et ipsi plurima Scripturæ loca in sui erroris patrocinium afferunt? His sanctus doctor obviam it, regulam constituendo, ejus

¹⁰ Joan. xvii, 3. ¹¹ Joan. iv, 28. ¹² Joan. i, 1. ¹³ Psal. cix, 3. ¹⁴ Eccli. xxiv, 14. ¹⁵ Joan. i, 18.
¹⁶ Joan. xiv, 6. ¹⁷ Joan. v, 10. ¹⁸ I Cor. i, 24. ¹⁹ Hebr. i, 3. ²⁰ Sap. vii, 26. ²¹ Apoc. i, 14, iv, 8.

(a) Or. 31, n. 16.

(b) Or. 20, n. 6.

(c) Or. 42 n. 15.

(d) Or. 30, n. 13.

(e) Ibid., n. 7.

(f) Or. 29, n. 17.

ope intricata emodantur, cujus lumine obscura dilucidantur, et umbræ quibus veritatem error obtegere nitebatur, evanescent. Ipsum audire juvat. « (a) Multa etiam alia congerere queas... Quamquam autem unumquodque horum sigillatim persequi, pioque sensu explicare minime difficile est, atque offendiculum illud, quod in Litteris existit, repurgare et eximere, si modo vere offendis, ac non potius de industria peccas; ut tamen rem summam contraham, hoc tibi faciendum est, ut sublimiores voces divinitati, ac præstantiori illi et incorporeæ naturæ, passionibusque superiori attribuas: humiliores autem, composito, et tua causa inanito, atque incarnato... ut tu videlicet intelligas quæ prioris illius naturæ sit ratio, et quæ assumptæ humanitatis. »

At ne errorem minus intolerandum aut peccatum non tam immane censeas, negare Filio divinitatem, ex Gregorii sensu offensæ atrocitas est statuenda. « (b) Deitati fidem abrogas? hoc ne dæmones quidem ipsi fecerunt. O dæmonibus incredulior, et Judæis insipientior! Isti enim Filii nomen æqualitatis vocem esse censebant: hi autem eum, a quo fugabantur, Deum norant.

De Spiritu sancto.

Nec minori ardore ac zelo Spiritus sancti divinitatem astruit contra Macedonianos. Spiritum sanctum Deum aperte confitetur, quo tempore etiam inter Catholicos non pauci erant, qui quamvis Spiritus sancti divinitatem agnoscerent, eum tamen Deum aperte non dicebant, nec dici volebant. Tam aperta prædicatione non tantum Arianorum et Macedonianorum, sed etiam nonnullorum Catholicorum offensam incurrit, adeo ut ipsius adversarios ad eum e sede Constantinopolitana deturbandum, hoc etiam nonnihil moverit et adjuverit (c). « Fortasse Spiritus impetitur: » Ἰσως τὸ Πνεῦμα βιάζεται: hoc est, inquit Billius, fortasse hac de causa oppugnor et exagitor, quia Spiritus sancti, cui bellum isti indixerunt, divinitatem assero et prædico. Pergit Gregorius: Τὸ Πνεῦμα (ἀκούσαθ') ὡς Θεός, πάλιν λέγω· ἐμοὶ Θεός σὺ καὶ τρίτον βοῶ, Θεός: « Spiritus ut Deus, audite, iterum dicam: tu mihi Deus, et tertio clamabo, Deus est, » etc. Quod in defendenda Filii divinitate Athanasius præstitit, id Gregorius in defendenda Spiritus sancti divinitate. Si tot et tantas non est expertus persecutiones, quot et quantas perpressus est Athanasius, non nisi id accidit, quia occasio defuit, non autem animus et voluntas. Est tamen aliquid in ejus scriptis, quod mirationem facit. Sibi, nomine hæreticorum, objicit, (d) « Spiritus sancti divinitatem nullo Scripturæ loco proditam haberi; » quod quidem refellit duplici ratione; primo affirmans (e) « Scripturæ testimonio admodum confirmatam esse Spiritus divinitatem, iis quidem certe, qui non nimis stolidi et obtusi fuerint, atque a Spiritu aversi. » Deinde ipse innumera Scripturæ profert testimonia, quibus ostenditur Spiritus sancti divinitatem in Scripturis proditam haberi (f). « Spiritus Dei dicitur, Spiritus Christi, mens Christi, Spiritus Domini, ac Dominus ipse, Spiritus adoptionis... scientiæ, pietatis... omnia essentia sua implens, omnia continens, » etc.

Præterea, hoc etiam posito, quod Spiritus sancti divinitas nullo Scripturæ loco predita haberetur, illud impedimento esse non deberet quominus Spiritum Deum esse confitemur, siquidem alia plurima credimus quæ in Scripturis non apparent. « Undenam, » inquit (g), alloquens adversarium, « tu arces illas tuas, Ingenitum aut Anarchum accepisti, aut nos etiam immortalis vocem? Hoc nominatim et expresse ostende, vel ea rejiciemus, quia in Scriptura non exstant, vel expungemus... Nonne perspicuum est, hæc de iis sumpta esse, ex quibus colliguntur, tametsi minime dicantur? »

Hujus responsionis dilucidandæ causa, Gregorius comparationem instituit. « Duæ, inquit (h), ex omni ævo illustres vitarum mutationes exstiterunt, quæ etiam duo Testamenta, atque ob rei celebritatem, terræ motus appellantur; altera a simulacrorum cultu ad legem, altera a lege ad Evangelium. Ac tertium etiam terræ motum Scriptura nobis annuntiat, nempe migrationem ab hac vita ad alteram illam motus omnis et jactationis

(a) Or. 20, n. 18.

(b) Or. 38, n. 15.

(c) Carm. al. 123, v. 33

(d) Or. 31, n. 21.

(e) Ibid., n. 29.

(f) Ibid.

(g) Ibid., n. 23.

(h) Ibid., n. 23.

expertem. Idem porro duobus Testamentis accidit. Quid illud? Non repente, nec ad primam aggressionis impulsione commutata sunt. Quamobrem? Id enim scire operæ pretium est: ut ne vi pertraheremur, sed persuasione adduceremur. Quod enim voluntarium non est, ne diuturnum quidem est.... Ergo prima lex sublati simulacris sacrificia permisit. Secunda submoti sacrificiis, circumcisionem minime prohibuit. Ac postea, ut semel subtrahi sibi aliquid æquo animo tulerunt homines, rebus etiam sibi concessis, hoc est, illi sacrificiis, hi circumcisione abstinerunt; atque ut ex ethnicis Judæi, ita ex Judæis Christiani facti sunt, per mutationes quasi furtim ad Evangelium allecti (a).... Huic exemplo divinitatis doctrina comparari potest, nisi quod contrario modo res procedit.... Sic enim se res habet: Vetus Testamentum Patrem aperte prædicabat, Filium obscurius. Novum autem nobis Filium perspicue ostendit, et Spiritus divinitatem subobscurè quodammodo indicavit. Nunc vero Spiritus ipse nobiscum versatur, seseque nobis apertius declarat. Neque enim tutum erat, Patris divinitate nondum confessa, Filium aperte prædicari; nec, Filii divinitate nondum admissa, Spiritum sanctum, velut graviores quamdam, si ita loqui fas est, sarcinam nobis ingeri.... Quin tacitis potius accessionibus, et, ut David loquitur, ascensionibus, atque ex gloria in gloriam progressionibus et incrementis, Trinitatis lumen splendidiorebus illuceret.... Quin etiam ab ipso Jesu paulatim declaratur.... « Rogabo enim Patrem, inquit, et alium Paraclætum mittet vobis, Spiritum veritatis ».... Habebat quædam Salvator, quæ a discipulis, licet alioqui multiplices doctrina impleverentur, tunc tamen portari posse negabat, ob eas forsitan, quas attuli, causas, atque idcirco ea ipsis occultabat. Ac rursus dicebat fore, ut ab adveniente Spiritu omnia edocerentur. Ergo unum ex eorum numero esse censeo, ipsam Spiritus sancti deitatem, in posterum apertius declarandam, tam videlicet, cum jam post Salvatoris in integrum restitutionem, matura et perceptibilis esset ipsius cognitio, utpote cui ob tam insigne miraculum fides non jam abrogaretur (b).»

Ex superioribus Gregorii verbis de Filii divinitate obscure in Veteri, perspicue in Novo Testamento cognita; item de Spiritu subobscurè tantum in Novo Testamento significato: ex his, inquam, verbis, id sequitur tantum et colligendum, præter Scripturam, traditionem non scriptam fuisse necessariam, cujus ope Filii ac Spiritus sancti divinitas in Scripturarum testimoniis subobscurè expressa, perspicue et aperte declararetur. Quod quidem alibi (c) Gregorius docet expressius: « Præclarum depositum, quod a patribus nostris accepimus, custodientes; Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum adorantes; in Filio Patrem, in Spiritu Filium cognoscentes, in quorum nomine baptismi aqua tincti sumus. » Et or. xxxi (n. 21): « Identidem sæpiusque inculcas Spiritus sancti divinitatem nullo Scripturæ loco proditam haberi. Enimvero quod nec novus ac peregrinus, nec introductitius ipse sit, verum et a priscis, et hujus ætatis hominibus agnitus et patefactus, quanquam a pluribus jam ostensum est, qui de hac re disseruerunt, atque in divinis Scripturis nec ignave, nec perfunctorie versati sunt, sed litteram penetrantes, atque intro prospicientes, reconditam pulchritudinem divino beneficio viderunt, scientiæque luce collustrati sunt, » etc. Quæ certe confirmant necessariam esse traditionem ut Scripturæ intelligantur, fideique dogmata definiantur ab Ecclesia, penes quam est depositum istud, quod acceptum ab apostolis servat et semper servabit.

Si quædam sunt, quæ mira videri possint, dicta a Gregorio ad defendendam Spiritus sancti divinitatem; mirum adhuc magis quod ait, tunc temporis nonnullos fuisse, etiam ex Catholicis, qui quamvis Spiritum sanctum æqualem Patri et Filio, consubstantialemque crederent, ipsum tamen Deum appellare nollent: quod quam absurdum sit, nemo non intelligit; nec tamen in dubium revocari potest, cum tam diserte asserat ac dicat, se libere prædicante Spiritum sanctum Deum esse, commotam fuisse terram.

³⁰ Joan. xiv, 16.

(a) Or. 31, n. 26.

(b) Ibid., n. 27.

(c) Or. 6, n. 22.

Οὐδὲν γὰρ οὕτως οὐποτε
 Ὀλὴν ἐσεισε γῆν
 Ὡς Πνεύματος παρρησία
 Θεοῦ βουμένου.
 Ὁ καὶ προσάντη τοῖς φίλοις
 Τέθεικεν, οἶδαμεν.

(a) Nihil enim sic unquam
 Totam commovit terram,
 Ut libertas, qua Spiritus
 Palam Deus prædicatur:
 Quod et invisum me amicis
 Effecit, id scimus.

Quæ tamen verba sic accipienda esse arbitror, ut iis significare voluerit mirabilem Constantinopoli mutationem factam, cum in ea urbe, quæ metropolis et propugnaculum erat Macedonianorum, Spiritus sancti divinitas ipsius Gregorii opera singularique animi fortitudine prædicata est.

Inanis autem ille scrupulus, de prædicatione Spiritus sancti divinitatis, non nisi in quibusdam Orientis partibus grassatus est, maxime Cæsareæ; ita ut etiam Basilius, cum firmissimis argumentis Spiritus sancti divinitatem demonstraret, eum esse Deum non aperte prædicaret, ne animos efferaret, ne novis dissidiis, novisque vexationibus ansam præberet, quod fuscè prosequitur Gregorius oratione quam habuit in laudem Basili (b): in Occidente vero nunquam; nemo enim illic Spiritum sanctum Deum dicere et prædicare dubitavit.

Quamvis de processione Spiritus non agat Gregorius, plura tamen in ejus scriptis sunt loca, ex quibus conflare licet, eum a Patre et a Filio Spiritum sanctum procedere arbitratum fuisse, ut ista (c): Προσκυνοῦντες Πατέρα ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι. « Adorantes Patrem in Filio, et Filium in sancto Spiritu. » Quibus verbis id supponitur quemadmodum Filius substantiam suam a Patre trahit, sic suam a Filio Spiritus sanctus.

De Incarnatione.

Incarnationis non minus accurate quam Trinitatis mysterium explicat Gregorius. Tam enim diligens et accuratus in eo exponendo, ut ex immensa illa hæresum circa Incarnationem cohorte, quæ terris incubuit, nulla sit quam calamo non confixerit, natus pariter et nascituras. Nestorianorum enim, Eutychianorum et Monothelitarum impia dogmata, quæ necdum eruperant, convellit, oppositas his dogmatibus veritates prædicans. Ac primo quidem non aliam agnoscit Incarnationis causam (d), quam humani generis restaurationem: Τίς δὲ τῆς ἀνθρωπότητος, ἣν δι' ἡμᾶς ὑπέστη Θεός, αἰτία; Τὸ σωθῆναι πάντως ἡμᾶς· τί γὰρ ἕτερον; Docet Verbum animæ proxime unitum fuisse (e), mediaque anima corpori: Διὰ τοῦτο Θεὸς σὰρξ διὰ μέσης ψυχῆς ἀνέκρᾰθη, καὶ συνεδέθη τὰ διεστώτα τῇ πρὸς ἑαυτοῦ τοῦ μεσιτεύοντος οὐκείότητι. Divinitas et corpus, res discrepantes ita conjunctæ sunt, animæ interventu (f). Apollinaristæ Jesum Christum Dominicum hominem appellabant; quo nomine e sanctis Patribus usi sunt Athanasius, Epiphanius, Cassianus, etc.; verum longe alio sensu, hominem scilicet perfectum intelligentes. Apollinaristæ autem hominem in Christo admittebant, modo anima carentem, modo intelligentia, cujus scilicet vices divinitatem supplere volebant; quos sic refellit Gregorius (g): « Neque hominem a divinitate separamus, inquit, sed unum et eundem profitemur, » etc. Duæ exscribendæ essent ad Cledonium epistolæ, quæ olim inter orationes numerabantur, quas inter LI et LII occupabant sedem, et orat. XXXVIII (n. 13). « Qui est, sit: qui creatus non est, creatur; qui nullo loco contineri potest, per interventum animæ intellectualis, inter divinitatem et carnis crassitiem, continetur. Qui locupletes alios ditat, paupertate afficitur: carnis enim meæ paupertatem subit, ut ego divinitatis ipsius opes consequar. Qui plenus est, exinanitur: sua enim gloria non nihil exinanitur, ut ego plenitudinis ipsius particeps efficiar... Christus humana omnia, excepto peccato, suscipit, conceptus quidem ex Virgine, animo et corpore a Spiritu præpurgata; nam et generationem honore affici, et virginitatem præferri oportebat. » Virginem Mariam, quæ Dominum concepit et peperit, non semel θεοτόκον παρθένον appellans (h), anathema dixit Nestorio priusquam nasceretur, iisque omnibus qui hanc honorificam appellationem beatæ Virginis adimunt.

(a) Carm. n. 145, v. 15 et seq.

(b) Orat. 43, n. 68, 69.

(c) Or. 24, n. 19.

(d) Or. 30, n. 2.

(e) Or. 2, n. 23.

(f) Socrat., l. II, c. 46, p. 161.

(g) Epist. 1 ad Cledonium, olim or. 51.

(h) Or. 33, n. 4.

De angelis.

Quod angelos spectat, hærere videtur Gregorius circa eorum creationem, naturam, statum, et varios eorum ordines : in ea tamen cum antiquis Patribus Græcis fuisse sententia videtur, ut crederet ante mundum creatos esse angelos. « (a) Quoniam autem bonitati » divinæ « nequaquam satis erat sua ipsius solum contemplatione moveri, sed bonum diffundi ac propagari oportebat, ut plura essent, quæ beneficio afficerentur, id enim summæ bonitatis erat, primum angelicas et cœlestes virtutes cogitavit : atque illa cogitatio opus erat, quod Verbo conficiebatur, ac Spiritu explebatur. Atque ita secundi splendores procreati sunt, primi splendoris administri ; sive intelligentes spiritus, sive ignem vel materiæ expertem et incorporeum, sive aliam quamdam naturam eos existimare oportet. » Verumtamen angelos « (b) simplici quadam natura » præditos, et « puras naturas » sanxit. « Ignem » vero ipsos nuncupat (c), non quod corpoream substantiam vel tenuissimam eis affingat, sed ob munera quibus erga nos funguntur. Sic Deus « ignis » etiam in Scripturis vocatur, vel ob nimiam puritatem, vel ob flagrantissimum justitiæ studium quo peccata exurit, pravos mores sive immutando, sive plectendo. His annuit sanctus doctor, et interpretationi suffragatur. « Spiritus, inquit (d), atque ignis angelus appellatur ; illud, quia intellectili natura est præditus, hoc, quia purgandis animis nostris adhibetur ; quandoquidem primaria quoque illa essentia (Deus) iisdem nominibus in Scriptura nuncupatur. » Videtur alicubi (e) angelos natura sua omni peccato prorsus immunes opinari. « Quoniam omni peccati labe carere, Dei est, primæque et incompositæ naturæ (simplicitas enim peccata est, atque ab omni dissidio remota) ; audacter etiam addam, et angelicæ, quæ aut prorsus extra peccandi aleam est, aut ad id certe ob eam propinquitatem, quam ad Deum habet, proxime accedit. » Verum sententiam aut temperare, aut saltem explanare sequentibus dicere nihil vetat « (f) Gestit quidem animus dicere ad malum immobiles » angelos, « atque ad bonum duntaxat agitationem habentes, utpote Deum circumstantes, ac primario Dei fulgore collucentes ; verum ut non omnino immobiles, sed ægre mobiles existimem ac dicam, mihi persuadet ille ob splendorem Lucifer, qui propter superbiam caligo, et effectus est, et nominatur, ac subjectæ ipsi rebelles potestates, quæ per boni fugam vitium effecerunt, illudque nobis contraxerunt. » Angelos hic attendit quales erant, dum de futura forte adhuc inscii, et nondum in sanctitate constabiliti, libero poterant arbitrio a prima sententia in aliam deflectere, licet ad justitiam mentis affectu tunc oculos, promptiores ad bonum quam ad malum essent.

« (g) Angelicæ potestates divinæ voluntatis ministræ sunt, roboreque non modo naturali, sed etiam adventitio pollent, loca omnia peragant, tum ob ministerii promptitudinem, tum ob naturæ levitatem. Aliæ aliam quamdam orbis partem complectuntur, aut certe aliis quædam pars commissa est, ut novit qui hæc ordinavit ac distinxit. Ad unum rerum omnium Conditoris nutum omnia in unum jungunt. Divinas laudes canunt, ac sempiternam illam gloriam sempiternæ intuentur, etc. (h) Nobis » etiam « ad optima quæque adjuvamento sunt. »

De anima ejusque immortalitate et origine.

Animam ex Deo et immortalem esse docet (i) : « Anima ex Deo est, atque divina, supernæque nobilitatis particeps, ad eamque properans ; tametsi villiori interim ac deteriori sit astricta... (j) De animæ salute periclitamur, quæ beata et immortalis est, atque immortalibus, vel suppliciis, vel laudibus, ob vitium aut virtutem afficietur. » Patres, carnis tantum sunt patres :

Ὁὐχ ὅλου ἀνθρώπου πατὴρ βροτῶς, ὡς ἐνέπουσιν,
 Ἄλλ' ὅσον σαρκὸς τε καὶ αἵματος ἀμφοτέρων μὲν
 Ὀλλυμένων, ψυχῇ δὲ Θεοῦ κρατέοντος ἅμα,
 Ἐκ τοῦθεν εἰσπίπτουσα γοδὸς πλάσσει. Οἶδεν ὁ μίξας,
 Ὡς τὸ πῶτον ἔπνευσεν, καὶ εἰκόνα μίξατο γαῖῃ.

(a) Or. 38, n. 9.

(b) Or. 31, n. 15.

(c) Or. 28, n. 31.

(d) Ibid.

(e) Or. 40, n. 7.

(f) Or. 38, n. 9.

(g) Or. 28, n. 31.

(h) Or. 40, n. 56.

(i) Or. 2, n. 17.

(j) Ibid., n. 28.

(a) Non totius hominis homo pater est, ut dici solet.
Sed tantum carnis et sanguinis, quorum utrumque
Peribit. Anima autem Dei omnipotentis spiraculum est.
Extrinsecus incidens in terrestre figmentum. Novit qui miscuit.
Quomodo primum afflavit, ac imaginem terræ miscuit.

Peccatum originale.

Originale peccatum apertissime confitetur: « Totus cecidi, inquit (b), atque ob primi hominis inobedientiam et diaboli fraudem condemnatus sum . . . (c) Quomadmodum in veteri Adamo mortui sumus, ita in Christo vivamus²¹; dum nimirum cum Christo et nascimur, et cruci affigimur, et sepelimur, et resurgimus. Pulchra enim in contrarium mutatio mihi subeunda est, ut quomadmodum ex secundis rebus molestæ venerunt, sic etiam ex molestis lætæ et jucundæ redeant. « Ubi enim abundavit peccatum, superabundavit et gratia²²: » et si gustus condemnavit, quanto magis Christi passio justificavit? » Locum hunc exscripsit Augustinus l. i *cont. Jul.* c. 5, p. 505, tom. X. Triplicem nativitatem Gregorius, Scripturarum auctoritate, numerat et decernit, quarum duæ priores vitium originis nostræ declarant; cum una quæ sit per corpus, servilis sit et libidinosa; altera quæ per baptismum nobis confertur, malum primæ nativitatis depellere, et damnum resarcire monstretur. « (d) Triplex nativitatis genus agnoscit Scriptura, primum ex corporibus, alterum ex baptismo, tertium ex resurrectione. Horum primum nocturnum et servum est, ac cum libidine conjunctum: alterum diurnum et liberum, ac depellendarum vitiosarum affectionum vim habens, omne id, quod a nativitate contractum est, velamen amputans, et ad supernam vitam nos revocans, » πρὸς τὴν ἀνω ζωὴν ἐπανάγουσα. Radix tamen peccati extincta penitus non est. « Utinam, inquit (e), funditus pereat vitium, et primum illius semen, ac pravus ille, qui dormientibus nobis zizania superseminavit²³ . . . Hæc nobis lignum illud invexit, et amarus esus, et invidus serpens, et lex violata, quæ nobis hanc pœnam irrogavit, ut in vultu sudore nobis victus sit parandus²⁴. . . E paradiso dejectus sum, atque ad terram, ex qua assumptus fueram, aversus sum, in unum deliciarum loco habens, quod calamitates meas cognitæ habeam: et pro exigua voluptate, perpetuo mœrore damnatus sum; eamque pœnam pendo, ut mihi cum eo qui male in meam amicitiam irrepsit, ac per arboris gustum in fraudem me induxit, bellum gerere sit necesse. Hinc factum est ut in labore et ærumna nascer, et vivam, ac moriar. Hinc indigentia nata est; ex indigentia cupiditas habendi, ex cupiditate bella, ex bellis porro tributa, quibus in divina condemnatione nihil gravius est et acerbius. » S. Augustinus, pluribus ad confirmandam fidem catholicam prolatis Gregorii testimoniis, sic Julianum alloquitur (f): « Sed non tibi deerit magni nominis et fama celeberrima illustris episcopus etiam de partibus Orientis, cujus eloquia ingentis merito gratiæ, etiam in linguam Latinam translata usquequaque claruerunt. Sedeat ergo cum istis patribus etiam sanctus Gregorius, et cum eis tuæ criminationis inanem patiatur invidiam: dum tamen cum eis contra novitiam pestem vestram, medicinalem proferat et ipse sententiam . . . An tibi parva in uno Gregorio episcoporum orientalium videtur auctoritas? Est quidem tanta persona, ut neque ille hoc nisi ex fide Christiana omnibus notissima diceret, nec illi eum tam clarum haberent atque venerandum, nisi hæc ab illo dicta ex regula notissimæ veritatis agnoscereut. »

De baptismo et confirmatione.

Baptismum appellat « omnium Dei beneficiorum præclarissimum et præstantissimum (g). Donum, inquit (h), vocamus, gratiam, baptismum, unctionem, illuminationem, incorruptionis indumentum, regenerationis lavacrum, sigillum, ac denique excellentissimum quovis nomine appellamus. Donum dicitur, quia iis, qui prius nihil contulerunt, datur. Gratia, quia etiam debentibus. Baptismus, quia peccatum in aqua sepelitur.

²¹ 1 Cor. xv, 22. ²² Rom. v, 20. ²³ Matth. xiii, 25. ²⁴ Gen. iii, 19.

(a) Carm. in laud. Virg., v. 392 et seq.

(b) Or. 22, n. 15.

(c) Or. 58, n. 4.

(d) Or. 40, n. 2.

(e) Or. 19, n. 14.

(f) S. August., l. i *cont. Jul.*, pag. 504 et 505, l. X.

(g) Or. 40, n. 5.

(h) Ibid., n. 5, 4.

Unctio, quia sacer et regius.... Illuminatio, quia splendor et claritas. Indumentum, quia ignominiae nostrae velamen est, » etc. Tandem quodlibet peccatum purgat et abstergit. « (a) Haec baptismi gratia et facultas est, non orbem terrarum ut olim obruens, sed uniuscuiusque hominis peccatum purgans, easque obstrukciones vel maculas, quae vitio contrahuntur, prorsus abstergens. »

Collatum a laicis baptisma irritum videtur existimasse Gregorius : saltem colligi ex eo potest quod narrat de se, cum Caesarea navigaret Athenas. « Orta gravi tempestate, in periculum miser veneram, inquit (b), ne non initiatus e vita discederem, spiritualem aquam inter exitiosas et mortiferas undas desiderans ; ac proinde clamabam, obsecrabam, breve quoddam temporis spatium expectabam : clamabant etiam in communi licet vitae discrimine, qui simul navigabant. » Verebatur Gregorius, ne baptismi gratia privaretur : remedium tamen erat ipsi perfacile, si existimasset manu laici baptismum posse conferri. Non enim dubium quin plures tunc adfuerint, eadem fide informati : « (c) Quippe omnes ad unum fletibus genas rigabant ; junctique Christum voce gemebunda vocabant. » Haec tamen apud eum legere est, quae primam sententiam infirmare viderentur : « (d) Quivis tibi initiator sit, qui modo eadem fide informatus est. »

Existimat sanctus doctor (e) eos qui, non quidem per contemptum, ad baptismi gratiam non pervenerint, sed moras producentes ante susceptum baptisma morte correpti fuerint, « leviores penas duros, utpote qui non tam animi pravitate, quam stultitia, a baptismo aberrarint. » De adultis et infantibus, propter inopinatum et violentum casum, non suscepta baptismi gratia, mortuis haec habet : « (f) Postremi denique, nec caelesti gloria, nec supplicii a justo Iudice afficiantur, utpote qui licet signati non fuerint, improbitate tamen careant, atque hanc jacturam passi potius fuerint, quam fecerint. » Haec vero non sic accipienda, quasi censuerit Gregorius originalis peccati penas infantes non luere. Revera infantes suppliciis non afficiuntur quod baptismo caruerint, sicut nec adulti, si desidia vel contemptu ad baptismum non accesserint : siquidem defectus ille baptismatis non eis crimini verti posset. Interea licet adulti non puniantur ob omissum baptisma, penas tamen exsolvent de peccatis quae in vita perpetrarunt ; sic et infantes natura filii irae et peccato originali obnoxii, merito pleentur, misera a Deo in aeternum repulsi, ut Gregorius docet : « (g) Hominem invidia diaboli, atque acerbo peccati gustu, a Deo conditore misere separatum despicere, a Deo alienum est. »

Hortatur parentes, ut infantibus suis baptismum conferri curent, et eos ab infantia sanctificari. « (h) Infans tibi est ? Ne occasionem improbitas arripiat : ab infantia sanctificetur, ab ipsis unguiculis Spiritui consecratur. At propter naturae imbecillitatem sigillum meum : Quam imbecillis animi mater es, pusillaeque fidei ! Anna vero Samuelem, prius etiam quam procreatus esset, Deo vovit, atque in lucem editus statim consecravit ». » Non vult pueros prima aetate baptizari, nisi quod urgeat periculum. « (i) De reliquis ita censeo, ut triennio expectato, aut aliquanto breviori vel longiori temporis spatio (nam tum, et mystici quiddam audire, et respondere possunt, ac si minus plene et exacte intelligunt, imbuuntur tamen et informantur), ita demum, magno perfectionis sacramento et animas et corpora sanctificent. . . (j) Propter inopinatos et repentinos periculorum impetus, quique nulla ope atque auxilio propulsari queant, lavacro communiri omnino conducibilis est. » Objurgat eos qui baptismum differunt, subvertitque inanes, quas obtrudunt causas. « (k) Omne tibi tempus ad ablutionem idoneum est, quandoquidem nullum tempus mortis periculo vacat. » Verum solemne baptisma, in Cappadocia, non nisi diebus Paschae ; Pentecostes et Epiphaniae conferebatur. Primus Gregorius dissi Epiphaniae meminit : sed in Oriente mos iste vigeat. (l) Imperante Justiniano, rex Herulorum, Gethes nomine, Con-

²² I Reg. I, 11, 28.

(a) Or. 40, n. 7.

(b) Or. 18, n. 31.

(c) Carm. De vita sua.

(d) Or. 40, n. 26.

(e) Ibid., n. 25.

(f) Ibid.

(g) Or. 39, n. 13.

(h) Or. 40, n. 17.

(i) Ibid., n. 28.

(j) Ibid., n. 16 et seqq.

(k) Ibid., n. 13.

(l) Paul. Diac., Hist., l. xvi, pag. 272, tom. XIII.

Bibl. Patr.

stantinopolim venit, et die Æpiphaniæ baptismum suscepit, ac pro sacro fonte sponsor illius ipse fuit imperator.

Fœdus cum Deo in baptismo contractum fideliter servandum docet Gregorius his verbis (a): « Nihil aliud esse vim et facultatem baptismi existimare debemus, quam secundæ vitæ ac purioris vivendi rationis pactum cum Deo initum. Ac proinde vel maximo in metu omnes esse, atque omni custodia nostras animas servare debemus, ne mendacio fidem pactumque violasse comperiamur. Nam cum ad mutua hominum pacta firmanda Deus medius adhiberi soleat, quantum, quæso, periculum est, ne fœdera cum Deo ipso contracta perfregisse reperiamur; ac, præter alia peccata, ipsius quoque mendacii apud Veritatis tribunal rei peragamur? »

De confirmationis sacramento hoc unum in scriptis Gregorii reperimus: necessarium (b) esse, ut perfecti simus Christiani, ἐπιζητείται πρὸς τὴν τελείωσιν. (c) atque sacramentum istud in nomine Spiritus sancti conferri

De Eucharistia.

Quod Eucharistiæ sacramentum spectat, realem Christi in Eucharistia præsentiam tam multis et tam perspicuis testimoniis agnoscit Gregorius, ut nullum de ejus fide circa mysterium istud dubium esse possit. « O Dei cultor sanctissime, » inquit (d), Amphilochio scribens, « ne cunctis orare et intercedere pro nobis, quando dicto allicis Verbum Dei; quando incruenta sectione corpus et sanguinem Dominicum secas, vocem adhibens pro gladio. » Et oratione xlv (n. 19): « Lex, inquit, fulcientem baculum tibi præscribit, necubi animo titubes, dum sanguinem Dei, et passionem, ac mortem audis, ac dum Dei patronus ac defensor videri cupis, impie corruas. Quin potius sine pudore ac dubitatione corpus ede, sanguinem bibe, si modo vitæ desiderio teneris, nec sermonibus de carne fidem abrogans, nec ad eos, qui de passione habentur, impingens. Innixus sta, firmus et stabilis, atque ita comparatus, ut nulla in re quatiaris ab adversariis, nec verborum lepore atque illecebris abripiaris. »

In Eucharistiæ consecratione verum agnoscit sacrificium, cum ait episcopos et presbyteros incruentas hostias offerre, atque altaria nostra ita appellari, quod super ea incruenta sacrificia offerantur: « (e) O sacerdotes, qui hostias incruentas offertis... (f) O genua, o palmæ, purissimis Deum quæ placabatis hostiis, Carterii, quomodo cessastis? » Magnas virtutes in eo requirit, qui sacrificium istud ad altare supernum transmittit, qui externum sacrificium, illud magnorum mysteriorum antitypum, offert. « (g) Quo tandem modo externum illud sacrificium... Deo offerre audeam, aut quo modo sacerdotis habitum et nomen subire, priusquam sanctis operibus manus purificassem? » — « Per externum autem sacrificium, illud, quod per panem et vinum peragitur, intelligit Gregorius, quæ quidem in sacra mensa proposita, per ineffabilem quamdam omnipotentis Dei vim et facultatem, in Christi corpus et sanguinem vere commutantur... Nec vero, quin hoc verum sit, ullo pacto ambige, cum ipse aperte dicat, « Hoc est corpus meum, » et « Hic est sanguis meus ». » Quin potius Salvatoris sermonem fide accipe. Nam cum verus sit, minime mentitur. » Hæc Elias Cret. in Orat. al. 1, nunc 2, tom. II, apud Bill. p. 200, 201.

Per incruentum hoc sacrificium, nos Christi participes effici docet Gregorius (h): « Per quod (incruentum sacrificium) nos Christo ipsiusque passionibus et divinitati communicamus. » Sunt alia Gregorii verba, ex quibus, ut observat Muratorius (i), probari potest, apud veteres sacrificia et preces pro iis qui decesserunt in signo fidei, et dormiunt in somno pacis, viguisse; sic enim in epitaphio cxviii inducit mortuos Gregorium et Nonnam loquentes: « Nos pii parentes Gregorii, qui et senectutem reddidit suis laboribus levem nostram, et nunc prosequitur nos sacrificiis; » καὶ νῦν ἀμείψεται θυσίαις. Nec minus oblatione sacrificii ægros ex morbo recreatos asserit et repræsentat sanctus doctor. In exemplum proferit patrem suum Gregorium, nec non Gorgoniam sororem suam, quorum alter: « (j) Illud

^a Math. xxvi, 26, 28, et alibi

(a) Or. 40, n. 8.

(b) Or. 34, n. 14.

(c) Or. 55, n. 17.

(d) Epist. al. 240

(e) Carm. al. 11, v. 1.

(f) Apud Murat. epist. 40.

(g) Or. 2, n. 95.

(h) Or. 4, n. 52.

(i) Anecd. Græc., p. 112.

(j) Or. 18, n. 38.

quidem cum aliis hominibus commune habuit, quod ægrotaret; hoc autem non item commune, sed admodum peculiare, aliisque miraculis consentaneum. Nam cum nunquam dolore non premeretur, et quidem persæpe singulis diebus, atque interdum etiam horis, ex sola liturgia robur concipiebat, ac morbus, tanquam ex edicto et imperio fugatus, se subducebat. (a) Illa vero (Gorgonia) cum caput suum pari cum clamore, lacrymisque, quibus abundabat, mulierculæ illius instar, quæ olim Christi pedes rigavit, altari admovisset, nec se prius illud dimissuram esse denuntiasset, quam sanitatem obtinisset; ac deinde hoc suo pharmaco corpus totum perfudisset, et si quid uspiam antityporum pretiosi corporis aut sanguinis manus recondiderat, id lacrymis admiscuisset (o rem admirandam), statim liberatam se morbo sentit, atque et corpore, et animo, et mente levis discedit. »

Nec vero quemquam movere debet, quod Gregorius, de Eucharistia loquens, figuras et antitypa appellat. Movit tamen id, aut certe movere visum est nonnullos. Neque enim, inquit ministri Claudius et Albertinus, his nominibus fuisse usus Gregorius si vere et realiter Christi corpus et sanguinem in Eucharistia contineri existimasset. Elias Cretensis (b) hæc nomina de Eucharistia interpretatur, ac de vero Christi corpore et sanguine exponit. Sed et inanes Claudii et Albertini objectiones refellit, ac funditus evertit auctor operis *De perpetuitate fidei*, lib. 1, c. 5, p. 49, tom. III.

De penitentia.

Justitiam amitti posse et recuperari, satis tot lapsorum experientia didicerat sanctus doctor; attamen ne qui innocentia baptismi exciderent, nova contrahendo peccata, sibi de venia nimis blandirentur, aliud eis non superesse remedium præter lacrymas denuntiavit Gregorius, « nunc aliud remedium extra lacrymas nullum prorsus scio. » Quin ut homines a peccato magis deterreat et in justitia stabilis confirmet, monet eos penitentiam laboriosum esse pharmacum, difficiliorem et molestiorem disciplinam : « (c) Grave est facilioris medicinæ loco difficiliorem et molestiorem adhibere, ac, projecta misericordiæ gratia, supplicii seipsum obnoxium reddere, atque ex delicti ratione emendationem æquare. Quantam enim lacrymarum vim impendimus, ut ea cum baptismi fonte exequari possit? Quis autem sponsor erit, fore, ut vitæ finis curationem expectet, ac non potius adhuc ære alieno pressos, atque illius ignis ardore opus habentes, tribunal illud suscipiat? Tu quidem fortasse, bone et humane agricola, dominum supplex rogabis, ut ficulnæ adhuc peccat, nec eam sterilitatis accusatam adhuc succidat, verum tibi permittat ut stercora undique in eam injicias », hoc est lacrymas, gemitus, preces, chameunias, vigiliis, animæ et corporis macerationem, ac denique correctionem eam, quæ ex peccati confessione, contemptiorque vitæ genere existit; at incertum est, an Dominus illi parcel, utpote quæ etiam locum otiose occupet, cum interim alius misericordia egeat, atque ob longanimitatem, quæ ipsi exhibetur, deterior fiat. »

Licet Gregorius (d) purgationem animæ ac instaurationem in pristinum statum rarissimam esse agnoscat, et ægre tandem post assiduos gemitus, longosque labores vulneribus cicatricem obduci, acriter tamen Novatianorum sævitiam coarguit. « Tu vero quid ais? inquit; quam legem statuis, o nove Pharisæe, ac nomine, non autem animi proposito, pure ac Novati dogmata cum eadem infirmitate nobis efflans? Penitentiam non admittis? luctibus locum negas? lacrymas lacrymis non prosequeris? Utinam talem tibi judicem experiri non contingat! Benignitate Jesu non moveris, qui infirmitates nostras suscepit, et morbos nostros portavit », qui non venit vocare justos, sed peccatores ad penitentiam », qui misericordiam mavult quam sacrificium », qui septuagies septies peccata condonat »? Quam beata esset sublimitas tua, si puritas ea esset, non autem fastus, leges supra hominis captum instituens, ac morum correctionem per desperationem tollens! In eodem enim vitio sunt, indulgentia omnino animadversionis expers, et condemnatio omni venia carens; illa omnes habenas laxat, hæc quæ vehementiam strangulat. »

²⁷ Luc. xii, 6-9. ²⁸ Isa. liii, 4. ²⁹ Marc. ii, 17. ³⁰ Matth. ix, 43; xii, 7. ³¹ Matth. xviii, 22.

(a) Or. 8, n. 18.

(b) In or. al. 1, nunc 2 apud Bill., tom. II, pag. 201.

(c) Or. 40, n. 9.

(d) Or. 59, n. 18.

Prosequitur Gregorius (a) urgens Novatianos : « Quid ? ne pœnitentem quidem Davidem admittis , cui prophetiam quoque gratiam pœnitentia conservavit ? Nec magnum illum Petrum , qui circa Salvatoris passionem humani aliquid perpessus est ? At Jesus eum suscepit , ac per triplicem interrogationem et confessionem ⁴⁴ , triplicem abjuratorem ⁴⁵ sanavit. Quid.... nec eum (admittis) qui scelere sese in Corintho devinxit ? At Paulus charitatem etiam erga eum firmavit , simul atque eum ad meliorem vitæ frugem rediisse perspexit , istamque causam affert : ne « abundantiori tristitia absorbeatur ⁴⁶ , » etc. Quod ait Gregorius de Novatianis (b) : « In altero ævo igni fortasse baptizabuntur , qui postremus est baptismus , nec solum acerbior , sed et diuturnior , qui crassam materiam instar feni depascitur , vitiique omnis levitatem absumit ; » forte sperabat Gregorius Novatianos errorem suum agnituros , quapropter verba de igne purgatorio , non de æterno igne , ut putat Nicetas (c) , videntur intelligenda.

De ordinis sacramento.

De ordinis sacramento non multa dogmaticè tractata in Gregorii scriptis reperias , nisi quod episcopis in ordinatione Spiritum sanctum conferri testatur. « Num tu , inquit (d) , Spiritus sancti non es particeps ? atqui maxime te hoc ipso effers. » Jure divino pastores a populo secerni et præesse docet (e). « Quemadmodum in corpore aliud principatum tenet , ac veluti præsidet , aliud subest et regitur : ad eundem quoque modum Deus , vel æquitalis lege , quæ meritum cujusque perpendit , vel etiam providentiæ , per quam omnia inter se velut devinxit , hoc in Ecclesiis constituit , ut alii pascantur et pareant , quibus videlicet id utilius est , ac tum sermone , tum opere , ad officium dirigantur : alii autem ad Ecclesiæ perfectionem pastores ac magistri sint , nimirum qui virtute , conjunctioneque et familiaritate apud Deum , vulgo sublimiores sunt , rationem animæ ad corpus , aut mentis ad animam obtinentes , ut hæc duo , hoc est et id quod deficit , et id quod redundat , inter se , velut in membris , composita et compacta , spiritusque compage connexa et colligata , unum corpus , omni ex parte perfectum , atque ipso Christo , qui caput nostrum est , omnino dignum existant. » Ritus tandem quibus inaugurabatur pontifex , sic describit , eum a quo consecratus fuerat alloquens (f). « Me pontificem ungis , ac podere cingis , capitique cidarum imponis , atque holocausti spiritualis altari admoves , et initiationis vitulum mactas , manusque spiritui consecras , et Sancta sanctorum spectatum introducis , verique illius tabernaculi , quod non homo , sed Deus finxit ⁴⁷ , ministrum efficis. »

Meminit lectoris officii Gregorius , ubi narrat (g) Gallum et Julianum , qui postea fuit apostata , in clerum seipsos ascripsisse : « Adeo ut divinos quoque libros lectitarent plebi , non minus amplum id sibi et honorificum esse existimantes , quam aliud quidvis , imò omnium ornamentorum maximum præstantissimumque pietatem esse censes. »

Agnoscit disertissime primatum Petri , quem discipulorum omnium charissimum appellat (h). « Non modo suo Christus , sed etiam Petri , discipulorum omnium charissimi , nomine didrachmum pendit ⁴⁸. (i) Petrus apostolorum princeps , sed Ecclesiæ petra , non ut piscator , sed ut fervoris scatens. (j) Vides quemadmodum ex Christi discipulis , magnis utique omnibus et excelsis , atque electione dignis , hic petra vocetur , atque Ecclesiæ fundamenta in suam fidem accipiat ⁴⁹. » Hinc a Gregorio (k) , « Petrus Ecclesiæ columen dicitur. »

Hunc primatum ad Petri successores manasse declarat sanctus doctor , Romanum pontificem orbis Christiani præsidem , et unitatis catholicæ vinculum designans :

Τούτων δὲ πλείους , ἡ μὲν ἦν ἐκ πλείονος
καὶ νῦν ἐστὶν εὐδρόμος , τὴν Ἐσπεράν

⁴⁴ Joan. xxi. 15-17. ⁴⁵ Matth. xxvi. 69-75. ⁴⁶ II Cor. ii. 7. ⁴⁷ Hebr. viii. 2. ⁴⁸ Matth. xvii. 23.
⁴⁹ Matth. xvi. 18.

(a) Or. 39, n. 1

(b) Ibid., n. 49.

(c) Apud Bill., t. II, p. 1057.

(d) Carm. adv. episc., apud Toll., p. 27.

(e) Or. 2, n. 3.

(f) Or. 10, n. 4.

(g) Or. 4, n. 23.

(h) Or. 49, n. 13.

(i) Carm. adv. episc., apud Toll., p. 23.

(j) Or. 32, n. 18.

(k) Or. 9, n. 1.

Ἦσαν δέουσα τῷ σωτηρίῳ λόγῳ,
 Καθὼς δίκαιον τὴν πρόδρον τῶν ὧων
 Ὀλὴν σέβουσιν τὴν Θεοῦ συμφωνίαν.

(a) Quod spectat ad illarum fidem; vetus quidem (Roma) jamdudum
 Atque etiam nunc recte currit. Occidentem
 Totum devinciens salutari doctrina,
 Quemadmodum par est, ut quæ universis præsidet,
 Totam colat Dei concordiam.

De sacramento matrimonii.

Bonum esse matrimonium, sed tamen virginitati posthabendum censet Gregorius (b). « Bonum est matrimonium, inquit; sed quod virginitate præstantius sit, dicere non possum. Neque enim magnum aliquid esset virginitas, nisi re aliqua bona melior et præclarior esset. Nolite hoc moleste ferre, quæ matrimonii jugo subjectæ estis: « *Obedire Deo oportet magis quam hominibus* »⁴³. » Cæterum facite, ut inter vos quasi vinculo constringamini, et virgines et uxores, atque unum sitis in Domino, mutuumque aliæ aliarum ornamentum. Non esset cælebs, nisi matrimonium esset. Unde enim in hanc vitam virgo prodiiisset? Nec esset honorificum et venerandum matrimonium, nisi virginem proferret, tum Deo, tum vitæ. »

Secundas nuptias non videtur probare. « Si enim duo Christi sunt, inquit (c), duo quodque viri sint, et duæ uxores. Si autem unus Christus, unum Ecclesiæ caput, una etiam caro sit, secunda autem respuatur. Quod si secundam prohibeat, de tertia quid dicendum est? Primum lex est, secundum venia et indulgentia, tertium iniquitas. Qui autem hunc numerum excedit, porcinus plane est, utpote ne multa quidem vitii exempla habens. » Ex his verbis critici nonnulli minus recte existimarunt Gregorium damnasse secundas nuptias: sed immerito, si quidem Novatum ita sentientem impugnat et refellit (d). « Anne juvenibus quidem viduis, propter ætatis lubricum, ineundi matrimonii potestatem facis? At Paulus hoc facere minime dubitavit ».... (e) At hæc minime post baptismum, inquis. Quo argumento id confirmas? Aut rem ita se habere proba, aut si id nequis, ne condemnes. Quod si res dubia est, vincat humanitas et facilitas. »

Impudicam quidem mulierem expellendam censet Gregorius (f), cum id Christus permiserit; reliquis autem omnibus in rebus animi æquitate et patientia uti jubet. Si fuco illitos et cerussa colores et pigmenta perspexerit vir, hoc ornatu mulierem spoliaret, cæteraque inhonesta coerceat et reprimat.

Adulterii causa uxorem dimittere viro permittitur; mulieri autem virum dimittendi non eandem datur facultas: hanc legem non probat Gregorius, eamque impugnat: « Quid enim causæ fuit, inquit (g), cur mulierem coercerent, marito contra indulgerent?... Et mulier quidem, quæ improbum consilium adversus viri sui cubile susceperit, adulterii piaculo constringatur, acerbissimisque legum pœnis excrucietur; vir autem qui fidem uxori datam per adulterium violaverit, nulli supplicio obnoxius sit? Hanc legem haudquaquam probamus.... Viri erant, qui hanc legem sanxerunt, ac propterea adversus mulieres lata est. »

Episcopos præcipuos matrimonii fuisse ministros, sæpiusque interfuisse dum celebraretur, sequentibus confirmari potest. Cum Gregorio non liceret adesse Olympiadis nuptiis, scribit Procopio (h): « Quantum ad voluntatem attinet, et adsum, et simul festum celebri; juvenilesque dexteras inter se jungo, atque utrasque Dei manui. »

De invocatione sanctorum.

Invocationis sanctorum, atque imprimis beatæ Virginis, testis locupletissimus est Gregorius, ubi hæc narrat (i) de beata Justina martyre, quæ « desperatis omnibus aliis remediis ad Deum confugit, atque adversus detestabilem amorem sponsum suum patronum ac defensorem assumit.... Christum.... Virginemque Mariam supplex obsecrans, ut periculi

⁴³ Act. v, 29. ⁴⁴ 1 Tim. v, 14.

(a) Carm. *De vita sua*, v. 571 et seqq.

(b) Or. 37, n. 10.

(c) Ibid., n. 8.

(d) Or. 39, n. 18.

(e) N. 49.

(f) Or. 37, n. 8.

(g) Ibid., n. 6.

(h) Epist. al. 57.

(i) Or. 24, n. 10, 11.

tanti virgini suppetias ferret, jejunii et chameuniæ pharmaco sese communit; partim ut formæ venustatem tanquam insidiosam obscuraret, sicque flammæ materiam subtraheret, ac libidinis fomitem absumeret; partim ut per fidem et humilitatem propitium sibi Deum et exorabilem redderet. Neque enim Deus ulla re perinde, atque voluntaria corporis afflictatione, conciliatur, lacrymisque misericordia vicissim rependi solet. » Dubium Gregorio non erat quin sanctis in cœlo nota essent et vota nostra, et plurima quæ hic agimus; sic enim de Athanasio jam vita functo loquitur (a): « Nos autem utinam ipse benignus desuper et placidus aspicias, atque hunc populum gubernes, perfectum perfectæ Trinitatis, quæ in Patre et Filio et Spiritu sancto intelligitur et colitur, adorantem; meque, siquidem res pacatæ futuræ sint, in vita, teneas, gregemque mecum pascas: sin autem Ecclesia bellis flagrata est, reducas, aut assumas, tecumque et cum tui similibus colloces, tametsi magnum sit quod postulo. » Non tantum Athanasium, sed et Basilium invocat et Cyprianum (b); sanctique martyris cineribus morbos et dæmones depelli scribit (c). Sanctorum reliquiarum cultum, invocationem, intercessionem, tam sæpe tamque aperte proficitur Gregorius, ut id negare cum hæretici non possint, piam hanc consuetudinem cæcam in divos superstitionem appellare ausi sint. Ita Dallæus (d): « Cæca in divos superstitio, quam hic ipse Gregorius non parum promovisse suis et verbis et exemplis videtur. »

De gratia.

Quam optime Augustino et Latinis Græci Patres in causa gratiæ assentiant, satis confirmatum est, maxime a doctissimo Meldensi episcopo; et vel unus Gregorius, in tanto apud Græcos habitus honore, hoc suo suffragio evinceret. Plura jam ab Augustino adversus Pelagianos nostri Theologi testimonia prolata sunt, quædam ex deperditis libris, et singula tam perspicua, tam ad controversiam expediendam apta, ut Augustinus ipse in Gregorio loqui, et Gregorius Pelagianos tot ante annos confutare voluisse crederetur. Hæc lectori mox constabunt, si ad doctrinæ capita quæ exhibentur paulisper animo attendat.

Nihil sane magis auxilii divini necessitatem arguit, quam ignorantie quotidianæ difficultates, et libidinis, vel in ipsis justificatis, miserandæ commotiones, quas Gregorius et palam confessus est, et amare ingemuit. « Invidia diaboli, inquit (e), persecutio adversus Dei signum excitata est: idcirco Dei imago probro ac dedecore affecta, et quemadmodum mandato parere recusavimus, ita licentiæ erroris traditi sumus. » Bellum hoc intestinum, quod ex variis et militantibus invicem contrariis desideriis intra nos frequenter exurgit, tam vividis coloribus depinxit, tam nervose expressit, ut Augustinus, adversus Pelagianos de hac re agens (f), Gregorium testem adhibere non dubitaverit, cujus verba (g) sic Billius reddidit: « Nondum de interno bello, atque in nobismetipsis et in affectibus sito, verba facio, quo nocte ac die, partim occulte, partim aperte, ab humilitatis corpore divexamur; et ab ea quæ nos per sensus, atque alia hujus vitæ oblectamenta, sursum deorsumque versat, jactatione, atque a luto fecis, cui infixi sumus, et a peccati lege spiritus legi repugnante, regiamque in nobis imaginem, et quidquid divinæ defluxionis nobis inspersum est, corrumpere conante. Vix porro quisquam, nec nisi diuturna philosophia seipsum domuerit, atque animæ nobilitatem et claritatem ab eo quod humile est et cum tenebris conjunctum, paulatim abriperit, vel Deum propitium nactus sit, aut etiam ambo hæc habuerit, atque ad oculos sursum erigendos quam maxime sese exercuerit, deprimentem materiam superare queat. » Si congerere omnia quæ sanctus doctor de hoc argumento disseruit susciperemus, volumen pene integrum exscribendum esset: siquidem, ad intimos pietatis sensus cordibus instillandos, nihil aptius in humanis judicavit quam frequentem, quæ nos undique premunt, miseriarum enumerationem; cum et superbiam retundere et ad humilitatem orationemque accendere tam salubriter valeant. Legendum maxime carmen flebile quod *De animæ suæ calamitatibus* inscriptum est, cujus hæc pauca promamus.

(a) Or. 21, n. 37.

(b) Or. 43, n. 81.

(c) Or. 24, n. 19 et 18.

(d) Adv. Lat. trad. De rel. cultu, p. 53

(e) Or. 39, n. 7.

(f) Lib. II cont. Jul., n. 7.

(g) Or. 2, n. 91.

(a) Inest quippe mihi, inest lex duplex, quarum altera quidem bona Bonum sectatur; altera autem deterior sectatur quæ mala sunt.

Ac ea quidem, quæ mentis est, parata est

Ad obediendum Christo, gradiens ad lucem:

Altera autem, quæ carnis est et sanguinis, prompta est

Ad excipiendum Belial, dum ad tenebras trahitur...

His autem pugnantibus inspector venit cœlitus.

Spiritus magni Dei, et menti manum dedit;

Corporis perniciosi solvens tumultum, atque atrorum

Compescens vitiorum fluctum assurgentem.

Sed tamen rabidum retinet furorem, nec bello

Desistit caro, inclinatur huc et illuc pugna.

Interdum quidem mente caro domatur. Rursus alias

Fortem carnem mens sequitur, non volens;

Sed illud quidem concupiscit quod melius est. Quod autem odit,

Id dum facit, perniciosam deplorat servitutem,

Et patris primigenii deceptionem, et matris nefandam

Transgressionem, nostræ matrem stultitiæ."

Tantas ærumnas vitæ humanæ mira varietate et intimis gemitibus lamentari non defatigatur, tot malis et fletibus et querelis solamen aliquantum ac medelam conferre satagens. At unde levamen speraret nisi a spiritu gratiæ, quem tam altis suspiriis, ac votis ferventibus sollicitat, et ad se allicere nititur? Sicut igitur innumeras animæ infirmitates non neglexit, sed satis deflevit; sic medicum bonitate et potentia solum morbis tam acutis et tenacibus curandis idoneum non desinit appellare: et quemadmodum voluntatis languorem et inertiam ad bonum ubique expertus et confessus est; ita quidquid boni sit in nobis et a nobis, ad Deum cordis humani motorem efficacem referre et ipsi ascribere non hæsit. Bonum omne a Deo initium sumere et ad finem perducere, paucis sed decretoriis testatur: «Deus, inquit (b), a quo bonum omne initium ducit, atque ad finem perducitur, orationi opitulatur accedat.»

Principium boni operis, justitiæ et bonitatis in homine fons et origo, haud dubie sincera fides, cujus initium et profectum absque ulla cunctatione Gregorius Deo assignat: «Trinitatem, inquit (c), o viri, unius Deitatis esse fateamini, aut, si magis placet, unius naturæ; atque hanc vocem (Deus) a Spiritu vobis postulabimus. Dabit enim profecto secundum, qui primum dedit.» Jam enim Spiritum sanctum Patri et Filio consubstantialem crediderant, sed Deum profiteri inficiabantur. Hoc testimonio usus est Augustinus, lib. *De dono perseverantiæ*, sed interpretis oscitantia non nihil depravatum, ut bene notarunt ejus editores novissimi.

Quid mirum inde si sanctus doctor errantes a Deo illuminari et immutari postulet, cum fides, quam a Deo nobis donari declaravit, sola infidelitatis tenebras discutat? «Qui autem, inquit (d), ligata exponit, et nexus dissolvit, ac nobis in mentem induxit, ut violentorum dogmatum obliquitates solveremus, maxime quidem optarim ut hos (Arianos) immutet, ac pro argutoribus pios, et pro iis, qui nunc appellantur, Christianos efficiat.»

Nec qui fidem acceperint, sibi jam satis esse arbitrentur ut deinceps quoslibet pietatis actus exerant; sed adhuc et semper ipsis auxilio divino opus esse, ut recte velint recteque agant, sanctus doctor, ne fallaci confidentia cæcutiant et cadant, eos potenter commonefacit, explanando hoc Salvatoris effatum: «Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est¹.» Postquam (e) a voluntatibus humanis omnem fatalem necessitatem repulit, libertatem asserendo; jam ut eorum qui sibi de propriis viribus nimium blandiuntur frangat superbiam, verba Pauli magnis intonat vocibus: «Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei²»; ex quibus sic infert: «Quoniam enim nonnulli sunt, qui ob recte facta ita animis efferuntur, ut id totum sibi ipsis ascribant, nec quidquam Creatori, et sapientiæ eorum auctori, ac bonorum omnium suppeditatori acceptum ferant, his verbis eos docet Paulus, quod ipsum etiam recte velle divino indigeat auxilio; imo, ut rectius loquar, voluntas quoque ipsa, et electio eorum, quæ recta et cum officio conjuncta sunt, divinum

¹ Rom. vii, 15-25. ² Matth. xix, 11. ³ Rom. ix, 16.

(a) Carm. 4, v. 71 et seqq.

(d) Or. 29, n. 21.

(b) Or. 6, n. 1^a.

(e) Or. 37, n. 13.

(c) Or. 41, n. 8.

quoddam beneficium est, atque a Dei benignitate manans.....Idcirco ait: « non volentis, » id est, non solum volentis, « nec currentis » solum, « sed » etiam « miserentis Dei. » Ita quoniam velle quoque ipsum a Deo est, optimo jure totum Deo assignavit. Quantumlibet curras, quantumlibet certes, opus habes eo qui dat coronam. ' Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam '». Scio, inquit, quod nec velocium cursus est, nec bellum fortiusq, nec pugnantium victoria, nec prospere navigantium portus; sed Dei est, et victoriam asserre, et incolumem scapham in portum perducere.»

Quid plura? et quid sibi arrogare humana voluntas præsumat, cum et ipsa bona voluntas, et electio ad recte agendum, et labor et cursus et victoria et incolumitas, et quidquid cogitari potest usque ad triumphum et plenam post pericula securitatem, totum Deo sit optimo juretribuendum? Hinc si Deo munera, grati animi obsequia, offerre studeamus, non a nobis tanquam ex nobis hæc promamus, sed tanquam dona ipsius munificentiae, prout sunt, dicemus ei et voveamus; quod et pietatis officium Deo gratissimum est nobisque saluberrimum. « Alius, inquit (a), minus quidem, alius majus, omnes tamen citra exceptionem offeramus, in opus perfectum, in habitaculum Christi, in templum sanctum, architectonica Spiritus arte constructi et coagmentati. Illud quidem minime dubium est, quin, etiamsi omnia contulerimus, minus tamen collaturi simus, quam accepimus. Quandoquidem divini beneficii est quod sumus, quod Deum cognoscimus, quodque etiam, quod offeramus, habemus. » Tandem quemlibet profectum in virtute fecerimus, quantumvis immutemur in melius, non nobis gratulemur, sed Deo gratias referamus, cujus dextera fit hæc quotidiana morum emendatio, ut Gregorius confirmat hæc verba Scripturæ interpretando: « *Non apparebis in conspectu meo vacuus* '»: « Verum si quid pulchri habes, tecum feres. At nunc, inquit (b), diverso modo novus appare, sic nempe, ut totus immuteris..... Huic festo, muneris loco, præclaram mutationem offer, ac ne sic quidem magnifice de te sentias, verum dic cum Davide: « *Hæc mutatio dexteræ Excelsi* '», a quo promanat quidquid ab hominibus recte et cum laude geritur. »

Quis autem inter tot pericula, tot tentationum prælia firmus et securus gradietur, si solus contra hostes tam formidandos pugnare cogatur? Nunc ergo sollicitationes mundi, impulsus diaboli, carnis titillationes, cupidinum æstus, et quidquid animum a virtute deicere potest, superare, comprimere et extinguere, nullus sane potest nisi ope divina munitus et adjutus, ut Gregorius docet (c):

Si tremis, quia stipulam scintilla levis accendit:
Confide. Imber e cælo refrigerabit ingentem flammam.

Quibus addenda quæ Augustinus (d) ex deperdito opere Gregorii decerpit et protulit: « Anima namque, cum in laboribus fuerit et in angustiis, cum hostiliter urgetur a carne, tunc ad Deum refugit, et cognoscit unde debeat auxilium poscere. »

Jam vero ut sibi supernam virtutem conciliet, quid sapientius, quid salubrius languens et invalidus excogitaret, quam totum divinæ gratiæ se committere, suis conatibus nullo modo subnixum? Nec minus probandum si, quidquid potest, quidquid valet, Christo libenter omnia concedat.

(e) In te, Christe, plus habeo fiduciæ quam in conatibus meis...

(f) Ex te, in te, Beate, rursus intueor robur meum...

(g) Rex Christe, tu mihi patria, robur, divitiæ, omnia.

Et quanta sit gratiæ virtus, quanta ejus in corde movendo efficacia, nobis graviter inculcat, dum toties profert miracula quæ Christus corporibus sanandis edidit, ut ejus potentiam illustrius demonstret. « Jesum videbis, inquit (h), angelorum ministerio uti, et morbos omnes ac languores curare, et mortuos ad vitam revocare, quemadmodum utinam te quoque fidei pravitate mortuum. » Tantam divinæ gratiæ fiduciam, tantam de sua effi-

²² Psal. cxxvi, 1. ²³ Exod. xxxiv, 20. ²⁴ Psal. lxxvi, 11.

(a) Or. 49, n. 8.

(b) Or. 44, n. 8.

(c) Carm. al. 3, v. 66, 67.

(d) Aug., l. xi cont. Jul., n. 7.

(e) Carm. 97.

(f) Carm. 8, v. penult.

(g) Carm. De reb. suis, circa finem.

(h) Or. 38, n. 16.

racitate opinionem et existimationem in mente habuit, ut carmine *De rebus suis* ea virtute qua olim Christus morbos depulit, demones exturbavit, mortuos ab inferis excitavit, simili operatione vim gratiæ in suam animam exerere ardentissime exoptet.

(a) Fortem tuam manum

Mitte, et dolorum ser remedium, ac in me omnia
Miracula, et prodigiorum virtutem, ut olim, ostende.
Dic, et celerrime fluxus sanguineus desinat.
Dic, et porcorum gregem in furorem agat legionis
Spiritus, et in mare cadat, et a me recedat.
Lepram tristem remove, lumen accedat
Oculis cæcis, et aures sonum audiant.
Aridam manum meam extende. Vincula linguæ
Rumpe, et pedum firma gressum debilem.
Ex modico pane satia. Sterne mare
Terribile. Splendidius sole corusca.
Fige membra ingravescentia, et ex mortuis
Rursus suscita foetentem; nec me infructuosum,
Postquam veluti ficum videris, arefacias.

Igitur miracula quæ Christus edidit corporibus sanitatem restituendo, nonnisi umbra e: figuræ miraculorum quæ quotidie operatur, dum homines ad salutem reducit; nec minori virtute ac potentia in animas agit quam in corpora, quinimo majori, cum et voluntatis repugnantiam compellere necesse sit, et ejus libertatem permulcere ac tractare, ut pravi cordis affectus non cogendo, sed mira suavitate immutando, animum ad se efficaciter convertat.

Si gratiæ necessitatem et vim tantis attollat studiis, æqualiter saluberrima quæ exinde oriantur pietatis monita proderet ipsi cura est, ut sic sincera grati animi reverentia ac cordis humilitate gratiam ad nos pelliciamus, et assidua oratione summaque vigilantia eam in nobis foveamus et adaugeamus.

(b) Gradior, non sine præmii spe, inter currendum membra protendens,
Christum habens pro afflatu, Christum pro robore, pro opibus amplissimis:
Qui mihi et perspicaces oculos, et prosperos cursus præstat.
Sine ipso omnes vana ludibria sunt mortales,
Et mortui viventes, foetidi peccatis
Neque enim sine aere vidisti volantem avem;
Neque sine aqua maris cursor natavit delphinus.
Sic nec sine Christo mortalis pedem attollit.
Quamobrem ne nimium gloriaris, nec tuæ
Viribus mentis confidas, etsi magnopere sapiens fueris:
Neque aliquem videns abjectiorem, in altum attollaris,
Quasi omnibus superior sis, et ad metam propius accedas.

Hæc procul dubio satis evincunt Græcos Patres, et maxime Gregorium, de gratia tam docte et luculenter quam Latinos disserere, nec minus ipsam prædicare et commendare sollicitos fuisse.

De fide.

Per fidem via salutis capescitur, salusque comparatur. Doctorum pariter et indoctorum est fides; « (c) Nam si in eruditos tantum viros caderet fides, nihil Deo minus dives foret: » *Εἰ δ' εἰς σοφοὺς ἐπίπτεν ἡ πίστις μόνον, Θεοῦ παρ' ἡμῖν οὐδὲν ἦν πνεύστερον.* Sermonem simplicis fidei sufficere docet Gregorius: *Λόγος γὰρ ἀρκεῖ καὶ ψυχῆς τῆς πίστεως, μὴ ἥς ἀτέχνως τὸ πλεόν ὁρᾷ θεός;* « (d) Nam sermo simplicis fidei sufficit, cum qua pars hominum maxima salutem comparat. » Mystera autem, maxime vero Trinitatis, penitus cognoscere non præsumendum, et perscrutari nefas. « Ne Patris naturam inquiras, inquit (e), Unigeniti ortum, Spiritus sancti gloriam et potentiam; unam, inquam, et eandem in tribus personis deitatem et claritatem, individuam illam naturam, ac confessionem, et gloriam, spemque hominum fide præditorum. Verba illa, quibus simul cum lacte imbutus es, mordicus retine: sermonis autem et disputationis curam eruditioribus manda. Satis superque tibi est fundamentum habere: superstruat architectus. » Non cujusvis esse ait de Deo disserere; sed his duntaxat hoc muneris incumbit, qui exactissime sunt explorati. « Non cujusvis est, inquit (f) de Deo disserere, non, inquam, cujusvis.... Addam etiam non cujusvis

(a) Carm. *De reb. suis*, circa finem.

(b) Carm. 59, v. 98 et seqq.

(c) Carm. *De vita sua*, v. 1250.

(d) Ib., v. 1228.

(e) Or. 32, n. 21.

(f) Or. 27, n. 3.

temporis, nec apud quosvis, nec de quibusvis, sed certo tempore et apud certos homines.... Non cujuslibet quidem, quoniam his duntaxat hoc muneris incumbit, qui exactissimo explorati sunt, ac contemplando longe processerunt, priusque etiam et corpus, et animam a vitiorum sordibus purgarunt; aut, ut parcissime loquar, jam hoc agunt, ut se a vitiorum labe purgent.... Quando autem? tum videlicet, cum ab externo luto et tumultu quietem agimus, nec princeps nostri pars improbis vagisque simulacris confunditur.... Apud quos porro? Nempe apud eos, qui rem hujusmodi studiose ac serio amplectuntur, quique non ut quidpiam aliud, sic hoc quoque inepta nugacitate prosequuntur, post circenses ludos et spectacula, post cantiones, post denique quam ventri et iis quæ sunt sub ventre indulserint. Qui quidem ita perditæ affecti sunt, ut hoc quoque in oblectamentorum parte numerent, nimirum de divinis rebus nugari, atque arguta disputatione concertare. Jam de quibus, et quousque disputandum? De his solum, quæ ingenii nostri modulum, atque auditoris captum non excedunt.... (a) Neque vero hæc quisquam ita accipiat, quasi Deum perpetua memoria colendum esse negem.... Nec enim tam sæpe spiritum ducere, quam Dei meminisse debemus; imo, si dici potest, aliud nihil quam hoc faciendum.... Quocirca, ne quis perpetuo Deum memoria teneat, haud veto, sed ne de Deo disputet; imo nec hoc prohibeo, id enim pium est, sed ne intempestive.»

Quod autem maxime prohibet Gregorius illud est, ne de mysteriis nostris immoderato dicendi vel scribendi studio irreverenter disputemus. (b) Illud saltem inter nos conveniat, ut mystica mystice, et sancta sancte proloquamur, nec in profanas aures, quæ in vulgus efferri nefas est, projiciamus; nec patiamur religiosiores quam nos videri eos, qui dæmones adorant et turpium fabularum ac rerum cultum profitentur.»

De lectione librorum ethnicorum.

Juveni ethnicorum librorum lectioni incumbenti hæc consilia dat Gregorius: «(c) Dilligenter optimis disciplinis incumbe, et in libris poetarum, historicorum commentariis, fluente oratorum facundia, subtilibus philosophorum meditationibus temet exerce; sic tamen, ut prudenter in omnibus hisce verseris. Debes enim sapienter ex eis colligere quæcunque sunt utilia; contraque solerti judicio vitare quidquid in singulis est noxium, adeoque apud argutæ industriam imitari. Nam ea quibuslibet floribus insidere cum consueverit, de singulis utilia tantum decerpit, singulari quadam sapientia naturam ipsam magistratam secuta. Tu vero rationem sequens alia quidem largiter decerpe, si quæ prodesse possunt: si autem aliquid ejusmodi sit ut detrimentum afferat, celeriter intellecta rei pravitate avola. Quippe mens hominibus data est ejus celeritatis, ut velociter admodum avolare possit. Quapropter quidquid ab iis perscriptum est, vel ad virtutis laudem atque prædicationem, vel e diverso ad vitiorum reprehensionem; ea tu velim singulari studio cognoscas, ac tum mentem et sensum eorum retineas, tum dictionis elegantiam. Quæ autem de diis scripserunt, insignes nugæ continentia, verbi gratia, fabulas inhonestas ac scædas, malorum geniorum doctrinas, fabulas, inquam, tum risu tum lacrymis dignas; hæc omnia tanquam laqueos et decipulas aversare. Cumque simul utraque legeris, deos ipsorum et orationes, deos ridiculos, et orationes amabiles; deos quidem illos voluptuarios respue, verum orationes maximi facito: quasi scilicet de eodem frutice spinas caveto, et rosas decerpito. Atque hæc quidem optima de doctrinis extraneis lex fuerit.» Eadem præscribit Basilii Magni libros ethnicorum legentibus.

De potestate temporali et ecclesiastica.

Quid de potestate temporali cogitare debeamus, atque etiam quid cogitare debeant ipsi, qui ea insigniti sunt, his verbis significat Gregorius: «(d) Imperatores, purpuram revereamini.... Cognoscite quantum id sit, quod vestræ fidei commissum est, quantumque circa vos mysterium. Orbis universus manui vestræ subjectus est, diademate parvo atque exiguo panno retentus. Supera quidem solius Dei sunt; infera autem vestra etiam sunt. Subditis vestris deos vos præbete; liceat enim audacius aliquid dicere: «Cor regis in manu Dei est», ut ex Scriptura audimus ac credimus. Hic imoerium vestrum sit, non autem

» Prov. xxi, 1.

(a) Or. 27, n. 4.

(b) Ibid., n. 5.

(c) Carm. ad Seleucum, v. 35 et seqq.

(d) Or. 36, n. 11.

in auro et in exercitiis. Aulici, procures, ac sublimibus thronis et dignitatibus insignes, ne ob potentiam magnopere animos efferatis, nec de mortalibus rebus tanquam immortalibus cogitetis. Fidem imperatoribus servate, sed prius Deo, propter quem his etiam quibus commissi et traditi estis. »

Ecclesiasticam potestatem agnoscit, hisque verbis coram præfecto provinciæ prædicat et tuetur : « (a) Vos quoque imperio meo ac throno lex Christi subicit. Imperium enim nos quoque gerimus; addo etiam præstantius ac perfectius : nisi vero æquum sit spiritum carni, et cœlestia terrenis cedere. » Nec minus tamen principibus parendum esse docet (b) : « Submittamus nos, tum Deo, tum alii aliis, tum iis qui in terris imperium gerunt : Deo quidem omnibus de causis, alii autem aliis propter charitatis sœdus : principibus denique, propter ordinem publicæque disciplinæ rationem; idque tanto etiam magis, quanto facilioribus illis ac benignioribus utimur. »

De hierarchia et calibatu presbyterorum.

Quod attinet hierarchiam, ubi Gregorius de clero Constantinopolitano verba facit, episcoporum, presbyterorum, diaconorum et lectorum tantum meminit (c). « Vide presbyterorum concilium, canitie et prudentia ornatorum, diaconorum modestiam..... lectorum concinnitatem. » Primos in hierarchia ecclesiastica gradus episcopi, secundos occupant sacerdotes : ad episcopatum non nisi per inferiores gradus ascendebatur. Quandiu Ecclesia floruit, et vigor disciplinæ stetit incolumis, quisquis ad supremum sacerdotii honorem promovendus erat, ob sanctitatis meritum assumebatur, ac diligenter de ejus vita, moribus et doctrina exquirebatur. Verum quo tempore nefanda Arianorum hæresis omnia miscuit, hic ordo perturbatus, conculcatæ leges. Hinc illæ Gregorii querelæ (d) : « Nos vero cunctos, facile collocamus in antistitem solia, modo ipsi velint : nequaquam recentium, aut priscorum, vel actiones considerantes, vel doctrinam, vel conversationem..... Non eos antistites facimus, qui aliquo temporis spatio fuerint examinati; sed qui suomet judicio digni videntur. » Hinc tam tristes, tam luctuosæ hujus temporis episcoporum imagines, tam nigris coloribus ab ipso in carminibus efformatæ. Sic in oratione de hoc argumento (e) : « Aliorum me puduit, qui cum plerisque nihilo meliores sint, atque utinam non etiam multo peiores, illotis, ut dici solet, manibus, profanisque animis in sanctissima mysteria sese inferunt, ac priusquam digni sint, qui ad res sacras accedant, sacrarium ipsum ambiunt, et circum sacrosanctam mensam sese invicem premunt ac protrudunt, tanquam non virtutis exemplum, sed victus parandi occasionem et subsidium hunc ordinem esse judicantes, ac non munus referendis rationibus obnoxium, sed imperium ab omni censura immune. »

In Oriente presbyteri non tam stricte cœlibis vitæ legem observasse videntur, quin ab ea aliqui recederent, quod ipse significat Gregorius, ubi scribit esse quosdam qui baptismum ab eo presbytero velint suscipere, (f) « qui cœlebs sit, qui continentia laude atque angelica vivendi ratione floreat. »

De causis ecclesiasticis.

Causarum ecclesiasticarum judices erant episcopi; et si quando res ecclesiasticæ publicis prætoriis traducebantur, id ægre ferebant, et exinde querimonias apud judices habebant, ut epistola Gregorii de episcopo Bosphorio argumento est. « Hanc tibi, » inquit scribens Nectario (g), « precessionem ausus sum offerre pro reverendissimo episcopo Bosphorio..... Controversiam certe de circummanentibus exortam ipse nimirum dissolves juxta Spiritus gratiam, quæ in te est, et canonum tenorem. Illud autem minime ferendum tuæ reverentiæ videatur, quod nostra publicis prætoriis traducantur. Nam tametsi sint Christiani, ut certe Dei benignitate sunt, ejusmodi negotiorum judices; quid commune gladio et spiritui? Quod si etiam concesserimus, quomodo aut ubinam justum, disputationem de fide cum aliis controversiis implicari? » Quod hac epistola postulabat Gregorius, conse-

(a) Or. 17, n. 8.

(b) Ibid., n. 6.

(c) Or. 42, n. 11.

(d) Carm. adv. episc., apud Toll., p. 39.

(e) Or. 2, n. 8.

(f) Or. 40, n. 26.

(g) Ep. al. 227.

cutus videtur, occasionemque dedisse rescripto Theodosii, dato 4 Febr. an. 384 vel 385, ad Optatum Ægypti præfectum, quo sancitur, « (a) ne nomen episcoporum, vel eorum qui Ecclesiæ necessitatibus serviunt, ad judicia sive ordinariorum sive extraordinariorum pertrahatur. Habent illi iudices suos, nec quidquam his publicis commune cum legibus : quantum ad causas tamen ecclesiasticas pertinet, quas decet episcopali auctoritate decidi. Quibuscunque igitur mota fuerit quæstio quæ ad Christianam pertineat sanctitatem, eos decebit sub eo iudice litigare, qui præsul est in suis partibus omnium sacerdotum, » etc.

De virginibus et monachis.

Notatione dignum maxime quod ait Gregorius de virginibus Deo consecratis, deque iis omnibus, qui post nuncupata Deo vota, promissa non curant persolvere, aut graviter officium deserant :

(b) Qui virginitatem Christo regi obtulit, :
 Rationale sacrificium, victimam incrementam,
 Nuptias si deinceps quæsierit, non jactura tantum illi, verum gravissimus
 Est casus, morti proximus, ac præterea opprobrium indelebile...
 Quis vero audiens Sapphiram infelicem et Ananiam
 Lucro qui suo malam mortem commutarunt⁸⁷,
 Non vereatur vel leviter promissa violare?
 Regulam etiam quis auream cum furtim subripuisset
 E populi primoribus, inscio duce,
 Vestem et pecuniæ modicum; toti nocuit populo.
 Talis est, qui virginitatem amplexus, retro graditur; aut etiam deterior.

Nazianzi monachorum exercitia sic describit Gregorius (c) : « Vigiliæ, jejunia, præces, lacrymæ, callosa genua, pectoris converberationes, suspirium ex imo manans, pernox siatio, mentis ad Deum peregrinatio, tenuis inter orandum fletus, audientium animos ad compunctionem incitans, psallentes, Dei gloriam celebrantes, legem Domini diu noctuque meditantes, exaltationes Dei in gutturibus⁸⁸ ferentes; atque hæc etiam vitæ Deo gratæ pulchra indicia et argumenta, tacitique præcones, sordida nimirum et squalida coma, pedes nudi, et apostolicos imitantes, nihil mortuum ferentes, apta et moderata tonsura, amictus fastum coercens, zona ob ornatus neglectum culta et ornata..... oculus minime vagus, subrisus blandus..... silentium sermone præstantius, laudatio sale condita, non ad blanditias comparata, sed ad meliora dirigens, objurgatio laudatione optabilior..... modus tum in commune prodeundi, tum secedendi, hoc ut ipsi Spiritus mysteriis imbuantur; atque ita utrumque, ut et in communi solitudinem servant, et in solitudine fraternam benevolentiam et charitatem; et, quæ his adhuc majora et sublimiora sunt, opes in paupertate, possessio in peregrinatione, gloria in contemptu, potentia in infirmitate, secunditas in cælibatu, siquidem præstantiores fetus illi sunt, qui secundum Deum existunt, quam qui a carne ortum ducunt : qui deliciis minime studere pro deliciis habent; qui regni cælestis causa humiles sunt, qui nihil in mundo habent et supra mundum existunt, qui etiam in carne extra carnem vivunt, qui pro portione Deum habent, qui propter regnum inopia laborant, et propter inopiam regnant. »

De monachis et virginibus Deo sacris sic iterum in carmine iambico (d) :

Sed quod semper ac omnibus notissimum est,
 Cernis insomnes virginum psalmodias,
 Virorum ac mulierum naturæ oblitum.
 Quot et qualium ! quam ad Divinitatem accedentium
 Continentem et angelis respondentem chorum
 Duplicem, in cælo et in terra ordinatum,
 Divinæ laudatorem majestatis et naturæ.

Non una omnium virginum vita, eademque vivendi instituta :

(e) Αἱ μὲν ὁμηγερέες εὐνὸν πόθον ἀμφιέπουσαι
 Οὐρανίου ζωῆς, ἴσα τε μέτρα βίου.

Aliæ quidem simul congregatæ, sub uno conclavi commune vivendi institutum servabant commune desiderium foventes cælestis vitæ, similesque vivendi modos secutæ.

Αἱ δ' ἕρ' ἑοῖς τοιέσσιν παρήμεναι ἀβρατέουσιν,
 Ἡὲ κασιγνήτους μάρτυσι σωφροσύνης.

⁸⁷ Act. v, 4-11. ⁸⁸ Psal. cxlix, 6.

(a) Lege 3, apud Sirmundum, in appendice Codicis Theod., tom. I oper. variorum, p. 720.

(b) Carm. 4, De præc. ad virgines.

(c) Or. 6, n. 2.

(d) Carm. De virtute.

(e) Carm. 48, ad Illelenium.

(a) Or.
 (b) Ibi

Aliæ vero intra paternas domos infirmis assidebant parentibus, quorum curam suscipiebant, atque etiam affinium, quos suæ continentiæ testes habebant. Sic Marcellina, sancti Ambrosii soror, sacra Deo fuit virgo in paternis domibus; sic Eustochium, sic Principia, aliæque non paucae, Hieronymiano calamo celebratæ, quæ nullis se monasteriis addixerant, et sub una parentum cura degebant. Progrediente tempore, abusus irrepere: nonnullæ ex his virginibus interdum, aut parentibus fratribusque orbatæ, aut infirmitate, aut paupertate, aut aliis incitatæ rationibus, clericos vagosque monachos in contubernium asciverunt; atque ita factum est ut parentum ac fratrum loco succederent clerici sive monachi, *οὐκ ἐκ τῶν*, introductitii, qui etiam honestis nominibus talem et tam noxiam consuetudinem obtegebant. Hinc agapetorum et agapetarum origo, quibus nominibus tam periculosam vivendi normam decorabant. Hinc sanctorum Patrum, maxime Hieronymi querelæ deplorantis indictum virginitati vulnus; in epist. *De custodia virginitatis* ad Eustochium: « Pudet dicere, inquit, proh nefas! triste, sed verum est. Unde in Ecclesiis agapetarum pestis introiit? Unde sine nuptiis aliud nomen uxorum? Imo unde novum concubinarum genus? » etc. Tantis malis sancti Patres querelis suis, admonitionibus et scriptis, nec non concilia severis edictis obviam ire non cessarunt; quæ quidem si singula commemorare animus esset, longa nobis texenda esset historia. Hæc dixisse sat est; qui plura volet, legat Antonii Muratorii *Disquisitionem de Synisactis et Agapetis in Anecdotis Græcis*, etc., Patavii in-4°, an. 1709, p. 218.

Observationes circa Ecclesiæ disciplinam ex Gregorii scriptis.

Plurima in Gregorii scriptis observatione digna occurrunt, tam circa Ecclesiæ disciplinam, quam circa morum regulas. Ecclesiæ asylum iis erant, qui ad eas confugiebant; unde nemini eos extrahere licebat. Insigne profert exemplum Gregorius in oratione de Basilio (a). « Mulieri cuidam amplissimo loco natæ, cujus maritus haud pridem extremo vitæ die functus erat, iudicis assessor vim afferebat, invitamque ad nuptias pertrahabat. Ista autem, cum nulla ratione hanc vim effugere posset... ad sacram mensam confugit, Deumque adversus hanc injuriam propugnatorem sibi adoptat. Quid igitur... faciendum fuit, non dico Magno Basilio, qui de his rebus leges quoque omnibus statuerat, sed alii cuiquam longe illo inferiori, dum tamen sacerdoti? Quid aliud, nisi ut eam assereret, retineret, omni cura tueretur, Dei clementiæ et legi, quæ altaribus honorem haberi jubet, manum porrigeret, omnia denique prius faceret et pateretur, quam ut inhumanius ullum adversus eam consilium iniret; sicque et mensam sacrosanctam, et fidem etiam illam cum qua supplex erat, contumelia afficeret? » Non passus est Basilius ullam piæ viduæ injuriam inferri, sed eam adversus ejus persecutorem, quamvis Dominicæ Augustæ præsidio fretum, omni ope et opera tutatus est.

Priscis Ecclesiæ temporibus Christianorum mos erat, ut quilibet propriis manibus Eucharistiæ materiam efficeret, hique panes omnes in divina mensa offerrentur. Ne imperator quidem ab hoc usu liber erat, ut exemplo Valentis discimus: « Cum dona, quæ ipsemet, ut scribit Gregorius (b), effecerat, divinæ mensæ offerenda essent, » etc.

Omnes simul fideles, viri ac mulieres, psalmos in Ecclesia decantantes sedebant: « Nos cum vetulis sedemus et psallimus (c). » Signum crucis in quovis casu efficax remedium habebatur. Quanta sit hujus signi vis, manifestum est ex eo quod Juliano de rebus suis dæmones consulenti contigisse narrat his verbis Gregorius (d): « Ut autem egregium virum progredientem terrores adoriri cœperunt, ac subinde plures ac formidabiliores sonos quosdam insuetos, aiunt, tetrosque odores atque ignea spectra, et nescio quas nugas et deliramenta, rei novitate percussus... ad crucem vetusque remedium confugit, hocque se adversus terrores consignat, eumque, quem persequabatur, opitulatorem asciscit... Valuit signaculum, cedunt dæmones, pelluntur timores. Quid deinde? Respirat malum; rursus audaciam concipit, rursus aggreditur, rursus iidem terrores urgent, rursus signaculum adhibetur, ac dæmones conquiescunt. Hæret consilii inops discipulus. » Sacros jejunii dies fideles observabant, quidam etiam ultra vires. « Christus, inquit Gre-

(a) Or. 43, n. 56.

(b) Ibid., n. 52.

(c) Or. 5, n. 23.

(d) Or. 4, n. 53, 56.

gorius (a), paulo ante tentationem jejunavit; nos ante Pascha... Ille totos quadraginta dies a cibo abstinuit, utpote Deus; nos autem ad virium nostrarum modulum jejunium attemperavimus, etiamsi quidam, zelo impulsus, ultra virium facultatem in jejunando prosiliant. » Qui sacra jejunia non celebrabant, arguebantur. Sic Gregorius acriter præfectum, ob violatam jejunii legem, increpat (b) : « Inique agis, o iudex, qui non jejunas. Et quomodo leges humanas servabis, qui divinas contemnis, et pro nihilo ducis? »

Mortuorum corpora magno apparatu fideles tumulo componebant, ut, exemplo est Constantius imperator. « Ille igitur, ut narrat Gregorius (c), publicis præconiis faustisque omnibus, ac celebri pompa deducitur, religiosisque etiam his nostris officiis, hoc est, nocturnis cantionibus, ac cereorum ignibus, quibus nos Christiani pium e vita discessum ornandum existimamus. » Sic etiam exsequias describit Gregorius (d). « Nobis magnus ille Cæsarius servatus est, cinis pretiosus, mortuus laudatus, hymnis sibi succedentibus deductus, ad martyrum sacraria cum pompa ductus, sanctis parentum manibus honoratus, matre candida veste induta pietatem mœrori subrogante, lacrymis a philosophia superatis, psalmodiis luctum sedantibus... (e) Atque alia quidem persolvimus, alia vero dabimus, anniversarios honores et commemorationes offerentes, ii quidem certe, qui superstites erunt. » Hinc patet consuetudinem fuisse etiam, ut honores anniversarii et commemorationes ab iis, qui superstites erant, offerrentur.

Præter festa præcipua, nempe Natalis Domini, Epiphaniæ, Paschæ, Pentecostes, festa etiam apostolorum Constantinopoli celebrabantur, nec non martyrum, quos inter numerabantur Machabæi. Apostolorum namque festa ibi se celebrasse, etsi non sæpe, inter valedicendum testatur Gregorius (f). « Valete, apostoli, præclara colonia, certaminis mei magistri, etsi minus sæpe festa vestra celebravi. » In festum sancti Cypriani martyris orationem ad populum habuit Gregorius, nec non aliam in festum Machabæorum, quorum dies festus Constantinopoli agebatur : « Qui quamvis (g), apud multos non honorentur, quia non post Christum decertarunt, digni sunt tamen qui ab omnibus honore afficiantur, quoniam pro legibus institutisque patriis fortem animum præstiterunt. Qui porro ante Christi passionem martyrium subierunt, quid tandem facturi erant, si post Christum persecutionem passi fuissent, ejusque mortem salutis nostræ causa susceptam ad imitandum propositam habuissent? » Quibus virtutibus pietatisque operibus festa sanctorum, præcipue martyrum, cohonestentur, digno caractere exprimit, et exinde in hæc verba prosequitur (h) : « Si ita convenimus, aut concurrimus, revera festum hunc diem, ut Christo gratum est, celebramus, revera martyres honore affecimus, aut afficiemus, revera triumphalem choream agimus. Sin autem eo convenimus, ut ventris voluptatibus indulgeamus, et fluxis ac brevi perituris deliciis fruamur, eaque, quæ mox evacuantur, inferamus; atque hæc loca, non temperantiæ, sed crapulæ, et hæc tempora, non spiritualis ascensus, ac (nisi hoc a me audacius dictum videatur) divinitatis consequendæ, cujus mediatores sunt martyres, sed rerum gerendarum et negotiationum tempora esse arbitremur : primum quidem quod hoc tempori conveniat, haud agnosco. Quid enim valeam cum tritico? quid carnis voluptati cum martyrum certaminibus? »

Hospitales erant Christianis excipiendis domus, quæ ut perfugium adversus humanam infirmitatem atque adversus miseras paupertatis habebantur. Unam Basilius extra urbem Cæsaream ædificavit, cujus descriptionem a Gregorio factam huc referre juvabit, nec legere pigebit (i) : « Paululum extra civitatem pedem effert, ac novam civitatem conspice, illud pietatis promptuarium, commune locupletum ærarium, in quo, non modo redundantes ac superflue opes, sed jam necessariæ quoque facultates per illius cohortationes reconduntur... in quo morbus æquo animo toleratur, et calamitas beata censetur, et misericordia exploratur.... Mihi vero nulla res perinde admirabilis videtur, atque compendiaria hæc ad salutem via, facilis in cælum ascensus. »

(a) Or. 46, n. 30.

(b) Epist. al. 74.

(c) Or. 5, n. 46.]

(d) Or. 7, n. 15.

(e) Ibid., n. 17.

(f) Or. 42, n. 26.

(g) Or. 15, n. 1.

(h) Or. 11, n. 5.

(i) Or. 43, n. 65.

Julianus rem nullam Christianæ religioni, quæ ipsi erat invisissima, tam honorificam esse, quam hospitalis domos et pauperum curam animadvertens, nec ulla re tam crevisse, statuit hujusmodi domus construere, datisque litteris ad quemdam gentilem sacerdotem, Arsacium nomine, jussit crebra in singulis civitatibus xenodochia constitui. Apostatam audire juvat. «(a) Religio gentilium nondum ex animi nostri sententia viget, culpa eorum qui illam profitentur. Nam ea quidem quæ ad deos pertinent, præclara sunt atque magnifica, omnique voto ac spe majora.... Quid ergo? putamusne nos ista sufficere? Nec attendimus quid Christianorum religionem auxerit, humanitas scilicet in peregrinos, et in sepeliendis mortuis sollicita diligentia, et simulata morum gravitas. Quorum singula a nobis exercenda esse existimo. Nec sufficit quod tu hujusmodi sis, sed quotquot in Galatia sunt flamines tales esse decet... Singulos flamines hortare, ut nec ad theatrum accedant, nec in tabernis bibant, nec artem ullam, aut opificium turpe ac probrosum exercent.... Crebra in singulis civitatibus xenodochia constitue, ut peregrini non ex nostris solum, sed ex aliis etiam, si pecunia forte opus habuerint, humanitate nostra perfruantur. Porro unde sumptus tibi suppetant; a me jam provisum est.... Turpe enim ex Judæis neminem mendicare, impios vero Galilæos, præter suos pauperes, etiam nostros alere: nostros autem mendicos nostra ope ac subsidio destitutos videri. »

Circa morum regulas.

Bibliothecæ ecclesiasticorum scriptorum auctor scribit, Gregorium morum disciplinam docere ratione, quæ philosopho magis quam populo conveniat: quod quidem, si verum foret, non laudi sed vitio vertendum esset episcopo, qui, cum artem callere debeat docendi omnes, sic orationem suam auribus auditorum accommodet; necesse est, ut tam rudes quam doctos cœlestibus imbuat disciplinis. Quisquis tamen legerit Gregorii sermones, si diligenter attendat quomodo varia circa mores doctrinæ capita proponat et explicet coram frequenti populo, facile noscet Gregorium, fidelem in domo Dei dispensatorem, provida manu frumenta patrisfamilias singulis ita erogasse, ut nullus, ne pauperculus quidem, fame laboraret; et sapientiæ fontes tanta reserasset prudentia, ut omnes, sive parvi, sive magni, sitim possent restinguere. Paucis juvat exemplis rem demonstrare.

1^o Si quæras a Gregorio, quomodo quis sermonem, vel rem aliquam auspicari debeat? «Optimus hic ordo est, inquit (b), ut qui vel sermonem, vel rem aliquam auspiciatur, a Deo initium ducat, et in Deo conquiescat. » Hæc omnium actionum nostrarum norma.

2^o Quid Deo offerendum? «(c) Unusquisque Deo, quod poterit, offerat, quovis tempore, quovis genere vitæ et fortunæ, pro præsentis facultatis modulo, pro gratia sibi concessa, ut per omnes virtutis modos, omnes cœlestis regni mansiones impleamus. »

3^o Tamen benignus, tam clemens est Deus, ut vel minima lubens accipiat, si voluntatem cupiditas non comprimat, et angustiis pectoris munera non coarcentur: «(d) Nihil eorum quæ Deo offeruntur, tam parvum est, quamvis etiam minimi momenti sit, quamvis longe infra illius dignitatem, quod non omnino accipiat, gratumque habeat.... Illud quidem minime dubium est, quin, etiamsi omnia contulerimus, minus tamen collaturi simus, quam accepimus. Quandoquidem divini beneficii est, quod sumus, quod Deum cognoscimus, quodque etiam, quod offeramus, habemus. Atque illud pulcherrimum humanissimumque censendum est, quod Deus largitionem, non oblatæ rei pretio et dignitate, sed offerentis affectu et facultate metitur. »

4^o Quid maxime postulet a nobis, totum gravi sententia et memoratu digna inculcat. «(e) Dixit abbas Gregorius Theologus: Tria hæc exigit Deus ab omni homine baptizato, fidem rectam ex animo; veritatem in lingua et temperantiam de corpore. »

5^o Quibus ex causis, quo line præclara facinora quisquis aggrediatur optime constituit, omnem aditum vanæ gloriæ obstruendo. «(f) Si gloriæ cupiditate, ac non veritatis studio et amore nos pericula adire existimabat (Julianus), hæc sane apud illos ludant Empedocles, et Aristæi,

(a) Sozom. l. 5, c. 16, p. 619.

(b) Or. 2, n. 1.

(c) Or. 19, n. 7.

(d) Ibid., n. 8.

(e) Apoph. Pat. apud Cotel., p. 410, t. II Mon. Ec. Græc.

(f) Or. 4, n. 50.

et Empedotimi quidam, ac Trophonii, atque hujusmodi miserorum hominum chorus... (a) At Christianis jucundius est pietatis causa pati, etiamsi nemo id resciturus sit, quam aliis cum impietate vivere, atque in gloria versari. Hominibus quippe placere, parum admodum curamus; id unum expetentes, ut honorem a Deo consequamur; imo sublimius etiam assurgimus. (De iis loquor, qui vere philosophi, veroque Dei amore præditi sunt). Quippe qui bono conjungi propter ipsum bonum exoptamus, non autem propter honores in altero ævo reconditos. Secundus enim hic honestorum et laudabilium virorum gradus est, pretio ac mercede aliquid facere; quemadmodum in tertia classe collocandi sunt, qui pœnæ metu a scelere et maleficio deterrentur. »

6^o Leges amicitiae ita describit, ut ad perpetuam hominum concordiam et societatis incolumitatem nihil amplius desiderandum, si mores ad illud exemplar informarentur :

« (b) Apud Christianos lex et norma amicitiae quisque ipse est, atque eadem proximis velle quæ et sibi ipsi. Crimen autem, non modo malum exstitisse, sed etiam a malo parum abfuisse, cum cupiditas ipsa pene ut actio plectatur; apud quos tantum pudicitiae studium est, ut oculus quoque frenetur ac reprimatur; et manus sanguinaria et mortifera ita longe arcetur, ut ira etiam ipsa coerceatur; perjurium autem adeo atrox et nefarium censetur, ut jusjurandum quoque ipsum nobis solis interdictum sit. »

7^o Benignitatem erga pauperes non tantum suadet, sed maximis urget momentis. (c) « An tu benignitatem, non necessariam, sed tibi liberam esse putas? Ac non legem, sed consilium? Hoc quoque ipse magnopere vellem et existimarem. Sed me sinistra illa manus terret, et hædi, et probra, quæ ab eo, a quo illic collocati sunt, conjiciuntur; non quia manus alienis bonis attulerunt, nec quia templa diripuerunt, aut abulterium perpetrarunt, aut aliud quiddam ex aliis quæ interdicta sunt, admiserunt, hoc ordine mulctati, sed quia Christum per pauperes minime curarunt. »

8^o Tandem Christianum beneficiis divinis aut cumulatam, aut multum egentem seipsum intueri cogendo, egregie ad charitatis officia accendit. « (d) Habes beneficium, quod te multorum mandatorum submoneat: ne contemptim prætereas. Pauper accessit? In mentem tibi veniat, ex quam gravi paupertate ad quantas divitias provectus es. Pane carens, aut potu, atque etiam fortasse Lazarus quispiam ad domus tuæ fores provolutus? Moveat te mystica mensa, ad quam accessisti; moveat te panis ille cujus particeps factus es, calix ille, quem accepisti, cum Christi passionibus initiareris. Peregrinus ad genua tua procubuit, domo carens, advena? Per hunc eum excipe, qui propter te peregrinatus est, idque in propriis, quique per gratiam ad te immigravit, teque ad cœlestis domicilium pertraxit. Zachæum imitare²², illum, inquam, heri publicanum, hodie animi magnitudine et liberalitate præditum. Facultates omnes tuas ingredienti Christo offer, ut, licet corporali statura pusillus, animo tamen eveharis, Christum egregie conspicatus. Ægrotus prostat, ac saucius? Moveat te sanitas tua, et vulnera quibus te Christus liberavit. Si videris nudum, operi eum, tuum incorruptionis indumentum, hoc est, Christum honore prosequens: quotquot enim in Christum baptizati sumus, Christum induimus²³. Si debitorem nactus sis ad pedes tuos sese abjicientem, syngrapham omnem, tam justam, quam injustam rescinde. Decem illa talentorum millia, quæ tibi Christus remisit, in memoriam revoca. Noli te acerbum minoris debiti exactorem præbere, et quidem conservis, cum tibi a Domino major summa condonata sit; ne humanitatis quoque illius, quam tibi in exemplum propositam haudquaquam imitatus es, pœnæ a te expetantur²⁴. »

Plurima sunt in operibus Gregorii historiam spectantia, quæ singula referre longum foret. Pauca e multis seligam. In oratione xxxiii (n^o 11) scribit Petrum in Judæa Evangelium prædicasse, Lucam in Achaia, Andræam in Epiro, Joannem Ephesi, Thomam in India, Marcum in Italia.

²² Luc. xix, 2-9. ²³ Gal. iii, 27. ²⁴ Matth. xviii, 21-33.

(a) Or. 4, n. 60.
(b) Or. 4, n. 123

(c) Or. 11, n. 39.
(d) Or. 40, n. 31.

Videtur inter victimas pro Christo cæsas recensere SS. Lucam et Joannem. « (a) Non victimas pro Christo cæsas veritus es? nec magnos pugiles extimuiſti, Joannem illum, Petrum, Paulum, Jacobum, Stephanum, Lucam, Andræam, Theclam, eos qui et post illos, pro veritate periculis se objecerunt. Qui cum igni, et ferro, et belluis, et tyrannis, et præſentibus malis, » etc. Joannes tamen et Lucas, quamvis crucis mortificationem jugiter in ſuis corporibus pertulerint, et perimultas propter Christum et ejus Evangelium calamitates paſſi ſint: « Haudquaquam, ut ſcribit Elias Cretenſis (b), Comment. in orat. II, nunc IV, interempti ſunt, verum in pace ad eum, qui pacis Deus eſt », reſerſi ſunt. »

Scribit Gregorius Petrum lupinis unico aſſe emptis vitam toleraſſe: « Pulchra reſ victus tenuitas, inquit (c): documento mihi eſt. . . Petrus qui lupinis unico aſſe emptis alebatur. » — « Hoc autem, ait Nicetas, Comm. in orat. al. XVI, p. 659, ex quodam libro deſumptum eſt in eccleſiaſticum canonem minime recepto. » Gregorius hæc verba Petro aſcribit in epiſtola al. XVI, p. 778: « Ægra anima vicina eſt Deo, ut eximie alicubi loquitur Petrus. » Annotat Elias hunc locum ſumptum eſſe ex eo libello, qui *Doctrina Petri* inſcribitur: Commentario in orat. al. XVII, p. 684. Hæc autem verba: « (d) Petrum dicentem audiamus: Erubescite qui aliena detinetis, Deique æquitatem vobis imitandam proponite, et nemo erit pauper: » ex libro *Apoſtolicarum quæſtionum*, quem poſtea ſexta ſynodus improbavit, tanquam ab hæreticis depravatum et adumbratum, ſumpta eſſe ſcribit Nicetas, Comment. in orat. al. XVI, p. 672.

Scribit Gregorius (e) Theclam virginem necis flammæque periculo primum ereptam, dein morſibus unguibusque leonum, qui generoſos virginis artus dente premere et diſcerpere minime auſi ſunt, e tyranno ipſius proco ope Chriſti ſervatam. (f) Quamvis eam pro Chriſto ſanguinem ſuum fuſiſſe non aſſerat, hanc tamen numerat inter cæſas et illuſtres pro Chriſto victimas: hanc alii martyrem appellant. Sacrum egregiæ huic virgini templum erat Seleuciæ, quo, abdicata ſede Conſtantinopolitana, Gregorius ſeſe recepit.

De Judæis hæc, digna quæ obſerventur, habet Gregorius (g): « Una utique illis calamitatis columna totus terrarum orbis eſt, per quem varie fuſi ſparſique ſunt, divinusque cultus compreſſus et exſtinctus, ipſumque adeo Jeruſolymitanæ urbis ſolum, quod vix jam agnoſcitur, atque hactenus duntaxat illis patet, idque duntaxat fructus ex veteri ſua gloria et amplitudine capiunt, ut per diem conſpici ſolitudinem lugeant. » Eadem et plura etiam de Judæis plurimi narrant ſcriptores, maxime Hieronymus qui ait (h), uſque ad ſua tempora Judæos prohiberi Jeruſalem ingredi; eoſque, qui Chriſti ſanguinem emerant, emere lacrymas ſuas, id eſt pecunia facultatem obtinuiſſe ut quo die a Romanis capta dirutaque et eversa fuit Jeruſalem, illi campos ubi Jeruſalem fuerat, veniant, et eis ruinam civitatis flere liceat. Eusebius teſtatur lib. IV *Hist.*, cap. 6, univerſam gentem Judæorum in regionem circa Hieruſolyma ſitam pedem inferre prohibitam fuiſſe conſtitutione Adriani imperatoris; adeo ut ne proſpicere quidem e longinquo patrium ſolum ipſis liceret. Quod tamen poſtea conſeſſum, vel potius pecunia emptum, ut notat Gregorius.

Ex ipſo diſcimus Maximinum crudeliori adverſus Chriſtianos perſecutione graſſatum, quam Diocletianum, et ejus ſucceſſorem Maximianum. (i) « Perſecutio erat, et quidem perſecutionum omnium atrociffima, maximeque horrenda. Iis loquor, quibus Maximini perſecutio nota eſt; qui, cum poſt multos, qui paulo ante exſtiterant, ingruiffet, hoc effecit, ut omnes humani ac faciles fuiſſe viderentur. » Præclaram hanc vocem dictam refert a Conſtantini Magni patre Conſtantio, principe optimo, qui cum

^a Philipp. IV, 9.

(a) Or. 4, n. 49.

(b) In edit. Bill., t. II, pag. 222, 223.

(c) Or. 14, n. 4.

(d) Or. 14, n. 24.

(e) Carm. De præc. ad virgines.

(f) Or. 24, n. 40.

(g) Or. 6, n. 18.

(h) In cap. 1 *Sophon.*, t. III, p. 1655.

(i) Or. 45, n. 5.

ad persecutionem Christianis movendam his verbis inter alia a malevolo impellere-
tur (a) :

Τί τῆς μελίσης ἐστὶν ἡμερώτερον ;
'Αλλ' οὐδ' ἐκείνη τῶν τρυγῶντων φείδεται·

Estne animal ape mitius ?
Sed nec illa favos auferentibus parcit ;

Constantius respondit :

Πῶς οὐκ οἶδας, ὦ βέλτιστε σὺ,
Ὡς οὐδ' ἐκείνη κέντρον ἐστὶν ἀσφαλές ;
Παῖσι μὲν, αὐτὴ δ' εὐθέως ἀπόλλυται.

An te fugit, vir optime,
Quod ipsius aculeus periculo non vacat ?
Ipse quidem pungit, sed illa statim moritur.

Plurima de Constantio honorifice prædicat; imperatorem piissimum, Christi amantissi-
mum, qui Deo adjunctus sit, qui cœlestis gloriæ hæreditatem acceperit, qui moriens
imperium cum meliore commutarit. Non hæc Hilarius, non hæc Athanasius, non Theo-
doretus, aliique scriptores ecclesiastici. Sed jam in Præloquio ad orationem quartam
hæc diligenter excussa sunt. Monitum, si velit, adeat lector; nobis semel dicta retra-
ctandi otium non est; quin etiam cum voluminis tum temporis angustiae nos cogunt ut
præfandi terminum hic tandem habeamus.

(a) Carm. adv. iram.

VITA SANCTI GREGORII THEOLOGI EPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI

EX IPSIUS POTISSIMUM SCRIPTIS ADORNATA.

Gregorius Nazianzenus, qui ab eximia rerum A suburbanum Nazianzo censi putant : idque inde
divinarum scientia Theologi nomen solus post apo- colligunt, quod, cum ea regio grandine vastata
stolum Joannem invenit, quis, qualis et quantus fuisset, Nazianzenos ad poenitentiam hortatus sit
fuerit, omnes uno ore Græci et Latini melioris notæ Gregorius, ut quos ea calamitas propius spectaret.
scriptores ecclesiastici honorificentissime testati Id haustum est ex collatione 5 Synodi v, ubi Eu-
sunt; pauciora tamen de ejus vita rebusque gestis phrantas episcopus Thyandensis ait : « Arianus
litteris mandarunt. Verum ipse Gregorius proprio quidem prædium est, unde ortus fuit Gregorius, sub
calamo supplevit, tum in prolixo et egregio carmine Nazianzo constitutus (b). » Bollandistæ aiunt se non
quod de suis rebus ipse scripsit, tum variis in locis, intelligere « cur hæc debeant ad nativitatem referri,
seu carminum cæterorum, seu orationum et episto- cum sufficiat, si ex illo suæ possessionis prædio
iarum, in quibus plurima de seipso commemorat. Gregorii pater, aut avus, in ipsam Nazianzenam
Quare scripta Gregorii, Vitæ ipsius, ac eorum quæ civitatem migravit, ibique Gregorium filium peperit
de ipso scribimus, basis sunt ac fundamentum. mater. » Præterea inquirunt : « Arianus non præ-
dium fuisse videtur, sed pagus, in quo prædium

I. Gregorii patria : an Nazianzum, an Arianus
pagus.

Nazianzum Cappadociæ civitatem, haud procul a B
Cæsarea, in cujus diocesi erat, Gregorii esse pa- viora hæc sunt quam ut iis immoremur diutius; ac
triam, indeque Nazianzenum eum dictum fuisse parum interest, natusne sit Gregorius Nazianzi, an
plerique existimant. Sunt tamen qui eum, non Arianzi; maxime cum constet Arianzum vicinum
Nazianzi, sed Arianzi natum arbitrantur. Arianus fuisse Nazianzo.

II. Mala veterum de Cappadociæ incolis opinio.

Patriam igitur, ut ait Gregorius presbyter in ejus
Vita, secundam Cappadocum provinciam habuit.

(b) 9 Maii, p. 376.

urbem Nazianzum. Juvat observare Nazianzum, A
ut ex Hieronymo, libro *De scriptoribus ecclesiasticis*,
et ex Gregorio discimus (a), appellatam olim fuisse
Diocesaream. Parva quidem urbs et obscura, Na-
zianzum, nullo in honore, imo communi cum cæ-
teris Cappadocibus infamia laborans. Ubique enim
terrarum pessime audiebant Cappadoces: nec ullus
est scriptor, sive e nostris, sive ex profanis, qui
eos conviciis non lacescat; quæ etiam proverbio,
melius dixerim, veteri *σφαχάστω, τρία ΚΚΚ χά-
ρισται*, increbuerunt. Unum inter multos audiamus
Isidorum de Cappadocibus loquentem (b): « Sub-
dola atque improba magna ex parte hæc natio est.
Pace offenditur, contentionibus ac dissidiis alitur,
eundemque dulcis et amari fontem habet. In con-
gressu blande ac benigne loquitur, in absentia ob-
trectat. Fallax est, impudens, temeraria, metien-
losa, cavillatrix, illiberalis, versuta, inhumana,
superba et contumax, in secundis amicorum rebus
mœsta, in adversis læta et insatiabilis. Sub pietatis
larva mulierculas in captivitatem redigit, atque
Insano auri amore Babylonium superat. Ad men-
tiendum proclivis est, ad pejerandum celer. Ac
denique qualem habes improbissimum ac prorsus
exosum gigantium, tales omnes Cappadoces esse
existima, ac pro certo habe (c)... Quid tibi cum
genere belluinis moribus prædito? Quid tibi cum
barbara natione? Quid te cum ignobilibus commi-
sces? Quid cum Cappadocibus collideris?... Quid
tuam ipsius existimationem commaculas, cum illis
te conferens, quibus nec ut mancipiis quisquam
mente præditi uti veli? » Hæc erat antiquorum
de Cappadociæ incolis opinio, adeoque de Nazianzi
civibus, quippe quæ pars ejus erat, secundæ nimi-
rum Cappadociæ obscura civitas. Verum a Gregorio
nostro « adeo nobilitata... est, verba sunt ejus bio-
graphi, ut apud extremos etiam orbis terrarum
fines propter eum clara atque illustris exstiterit.
Neque enim Pella ob Alexandrum celebrior est,
inquit, aut Persæ propter Cyrum ad tantam gloriæ
splendorisque magnitudinem evecti sunt; quantum
hæc propter magnum Gregorium assecuta est. Quo-
circa ipsi quoque ob educatum Gregorium abunde
persolutam esse mercedem existimo, quippe quæ
et Indis et Britannis ex diametro inter se oppositis
æque inclauerit. »

Quamvis autem Isidorus tam male de Cappadoci-
bus senserit et scripserit, in altera tamen epi-
stola (d), postquam Priscum Cappadocem sic allo-
cutus est: « Vereor ne tu illius Cappadocum partis
sis, quæ omni vitiorum genere injusta est; » hæc
addit: « Altera enim rursum Cappadocum pars est
quam optima, *πανάριστος*, ex qua illi exstiterunt,
qui vitæ suæ ac præceptorum luce orbis terrarum

sinibus præluxerunt, *δαδουχίσαντες*. » Quibus ver-
bis non alios certe quam Gregorium magnumque
Basilium significare voluit Isidorus, ut et Istitis in
epistola cccxli (e): « Ego vero sanctos illos e Cap-
padocia exstitisse assentior. Atque hoc potissimum
istorum improbitatis argumentum est; » nempe
Cappadocum, quorum mores indigni veterum san-
ctorum Patrum virtute tunc decantabantur.

Gregorius tamen Cappadociæ non illibenter me-
minit, eamque, ut sese dat occasio, laudibus effert.
De Georgio Cappadoce, qui Athanasio infensissimum
se præbuerat, verba faciens, sic ait (f): « Atque
hic mihi charissimum solum, patriam, inquam,
meam, omni crimine solutam velim: improbitas
enim, non patriæ, sed iis, qui animi inductione
B ipsam elegerunt, assignanda est. Illa enim sacra,
et apud omnes pietatis laude clara et illustris est. »
Alibi (g) Cappadociam venerandam patriam suam
vocat, nec minus juvenum, quam equorum bonam
nutricem. Et in fine carminis ad Nemesium (h),
« Cappadoces suos » dicit, et hoc nomine se gloriam
profitetur.

III. Parentes Gregorii.

Parentibus ortum esse nobilibus Gregorium asse-
rit ejus Vitæ scriptor; quod quidem incertum est
de patre ipsius Gregorio; nisi quis inde illud colli-
gere velit, quod Gregorius noster in oratione, qua
defuncti patris laudes prosequitur, his verbis inci-
piat (i): « Ille igitur, ut patriam, genus, corporis
dotes, externum splendorem, et alia, ob quæ ho-
mines magnifice de se sentiunt, ad encomiorum
leges remittam, » etc. Dum enim ait Gregorius se
genus patris, corporis dotes, externum splendorem
ad encomiorum leges remittere, nonne indicare
videtur sibi ista in laudibus parentis ponere li-
cuisse; adeoque eum et genere, et corporis dotibus,
et externo splendore, et aliis, ob quæ homines ma-
gnifice de se sentiunt, præstitisse? Nisi enim iis
C præstitisset, orator certe tali exordio risum mo-
visset.

IV. Hæresis Hypsistariorum.

Hypsistariorum sectam profitebatur Gregorius
pater; quæ secta « Ex gentili errore, inquit noster
Gregorius (j), et legali vanitate conflata erat;
quarum utriusque partes quasdam fugiens, ex qui-
busdam partibus conflata et constituta est. Etenim
illius quidem simulacra et sacrificia rejicientes,
ignem et lucernam colunt: hujus autem Sabbatum
et jejunam quamdam a nonnullis cibis abstinentioniam
venerantes, circumcisionem aspernantur. » Ei his
patet Gregorium non fuisse omnino idololatram,
quamvis Gregorius, carmine *De rebus suis*, hunc
« sub idolis » vixisse scripserit. Qua quidem voce
non deorum aut animalium simulacra, ut Joanni

(a) Hier., *De scrip. eccl. Greg.*, Ep. ad Hellen. ad Olymp.

(b) Isid. Pelus., lib. 1, epist. 281, p. 101.

(c) Ibid., p. 125. ep. 351.

(d) Lib. 1, ep. 158, p. 64.

(e) Ibid., p. 124.

(f) Or. 21, n. 14.

(g) Or. 45, n. 5.

(h) Carm. 62.

(i) Or. 18, n. 5.

(j) Or. 18, n. 5.

Clerico visum est, sed ignis aut lucernarum elementa Gregorium intellexisse; in monito ad orationem xviii ostendimus (P. 329); idque ex relatis Gregorii verbis aperte declaratur. Quod autem Hypsistarium nomen spectat, Græco fonte cadit, nempe voce ὑψιστος, quæ altissimum sonat; sibi que Hypsistariorum nomen vindicant, quod solum Altissimum adorent. De hac hæresi nihil legitur apud Epiphanium, Augustinum, cæterosque qui de hæresibus scripsere. Consimilia tamen fere de Euphemitis, seu Massalianis, narrat Epiphanius, hæresi lxxx; ait enim illos ex gentilibus, nec Judaismo, nec Christianismo attendentes, deos quidem dicere; nullum autem adorare, sed unum solum venerari, quem omnipotentem vocant. Quamdā etiam similitudinem habent Hypsistarii cum subortis postea Cælicolis Africae, de quibus Augustinus, epistola clxiii; *Codex Theodosianus*, lib. xliii, *De hæreticis*, et lib. xix, *De Judæis Cælicolis et Samaritanis*.

V. Mores Gregorii patris.

Longo Gregorius pater tempore in Hypsistariorum errore, nimirum ad quadragesimum quintum ferme ætatis suæ annum, versatus est. Verumtamen priusquam religionem Christianam profiteretur, moribus erat Christianus. « Ille enim, inquit Gregorius noster (a), ante etiam quam ad nostram causam se contulisset, noster erat. Mores quippe ipsum nobis asciscabant. Ut enim multi ex nostris nobiscum non sunt, quos scilicet a communi corpore vita remouet; sic contra multi exterorum ad nos spectant, quicunque nimirum fidem moribus antevertunt, ac solo nomine carent, cum rem ipsam teneant. Quo in numero meus quoque pater erat; rarus quidem ille alienus, cæterum vita et moribus ad nos propendens. » Pudicitiae laude excellebat Gregorius; idem simul anabilissimus et castissimus, quæ duo hand facile in unum concurrunt. Justitiæ tam tenax fuit, ut in magnis reipublicæ muneribus versatus, ne teruncio quidem facultates suas auxerit. Sed his omissis, ad annum, quo Christo nomen deliit, ac Christianam religionem professus verasque virtutes est assecutus, veniamus. Is fuit annus, quo habita est synodus Nicæna, post Virginis partum 325. Etenim ab episcopis, qui illuc contendebant ut Arii furoribus obsisterent, præcipue vero a Leontio, qui tum metropolim gubernabat, cum sponte sua desiderium suum confessus fuisset, communis salutis auxilium poposcisset, catechesis sermonibus imbutus, baptismum suscepit.

VI, VII. Gregorius pater baptismum suscipit ab episcopo Nazianzeno. — Patriam fugere cogitur ab irata matre.

Anno igitur 325 baptizatus est Gregorius, aut aliquanto post tempore; siquidem, teste Gregorio nostro (b), « Ad lavacrum accessit, cum se pro viribus suis prius purgasset; atque tum animo, tum

^a I Cor. vii, 14.

(a) Or. 18, n. 6.

(b) Ibid., n. 15.

A corpore, multo magis, quam qui olim a Moyse tabulas accepturi erant, purificasset. » Ex his patet Gregorium tempus aliquod impendisse, ut sordes elueret priusquam aquis baptismi purgaretur, quo purgatio prævia purgationis dono firmitatem asserreret, seu gratiam in tuto poneret. Egressum ex aqua lumen circumfudit: quo miraculo percussus episcopus, Gregorium sibi in episcopatu successurum palam ac publice clamavit. Id argumento est eum Nazianzi ab ejus Ecclesiæ episcopo baptismum suscepisse, non vero a Leontio Cæsariensi, ut putat Baronius, quem sequitur Papebrochius. Quod cum mater ejus, fictorum numinum cultui addicta, indigne ferret, patriam fugere coactus est (c), « Patriis celestis ac veræ hereditatis causa, et matre, et facultatibus aliquandiu carere sustinens, atque hanc ignominiam æquius et facilius quam alii summos honores tulit. »

VIII. Episcopus creatur.

Quod de Gregorio e lavacro ascendente prænuntiatum fuerat, contigit. Creatus est episcopus anno 329, vel 328, ut placet Gothofrido Hermant, annos natus ferme quinquaginta; cumque Nazianzenam Ecclesiam per quadraginta quinque annos sapientissime administrasset, exactis pene centum annis, plenus dierum, sanctissime obiit anno 373 exeunte, vel inenunte 374.

IX. Nonna, mater Gregorii, e radice sancta prodiiit.

Ipsi non diu superstes fuit piissima conjux Nonna: tali digna sponso erat, ut ipse tali dignus sponsa; atque, ut pii filii verbis utar (d), « Si quis ab ultimis terrarum finibus, atque ex universo hominum genere, præstantissimum conjugium conciliare studuisset, nullum usquam hoc præstantius aptiusque reperiri potuisset. Ita enim virorum ac mulierum optima et præclarissima quæque in unum confluerant, ut hoc matrimonium, non minus virtutis, quam corporum nexus esset. » Habuit Nonna, quod ex editis a doctissimo Muratorio epigrammatibus discimus, patrem nomine Philatium; matri nomen fuit Gorgonia, fratri Amphilocheus, ex quo ortus magnus ille Amphilocheus Iconii episcopus. Nonna ex radice sancta prodiiit; acceptamque a parentibus virtutis hereditatem ita pietate sua præclaris actionibus auxit, ut si singula percurrere animus esset, de illis volumen impleteretur. Sed ea suavius leget, et ex ipso fonte hauriet lector, versans Gregorii nostri scripta, in quibus sæpius Nonnæ sit mentio. Legenda imprimis oratio xviii, quæ tota de Gregorio patre, et de Nonna; carmina i et ii, etc. Unum duntaxat referam, quod prætermittere nefas esset. Nonnæ ascribenda est sui ab Hypsistariorum secta sponsi ad Christianam religionem transitio, quam assiduis ad Deum precibus, dies ac noctes cum lacrymis et jejuniis obsecrando, impetravit: Sanctificatus est vir infidelis per mulierem fidem^{es}. Non-

(c) Or. 18, n. 5.

(d) Ibid., n. 7.

næ ascribendi sunt abundantes ipsius in episcopatu fructus; Nonnæ ascribenda est natorum pietas, quos enixa non minus spiritu quam carne, Deum unum timere et amare docuit; quos tam egregiis moribus ac præceptis informavit atque imbuit, ut singulos, aspirante gratia, ardens ad sidera virtus erexerit, atque inter sanctos ipsi numerentur cum sanctis parentibus; nimirum Gorgonia, quæ forsitan natu maxima fuit; Gregorius, de cuius vita, rebus gestis, et scriptis dicturi sumus, et Cæsarius.

X. Quo anno natus sit Gregorius.

Nisce ergo parentibus natus est Gregorius (a), « atque ad Deum a vulva ipsa projectus, et ex materna pollicitatione ipsi donatus. » Etenim Nonna, cupiens masculam prolem, cum eam crebris precibus a Deo impetrasset, ut olim Anna Samuelem, voti compos facta pia mater, filium sibi dono Dei concessum illi a quo acceperat, Annam æmulata, consecravit ¹. Quo anno id contigerit gravis est difficultas, et certant inter se scriptores. Quamvis nostrum non sit tantas lites componere, quid tamen sentiamus dissimulare lex operis non sinit: sed prius diversarum opinionum expendenda sunt momenta. Doctissimus ac piissimus Tillemontius, cum aliis pluribus, Gregorium nec citius nec serius anno ter centesimo vicesimo nono natum esse statuit ex pluribus Gregorii ipsius verbis, quo certe non est alius ætatis suæ testis locupletior. Palmaria imprimis videntur hæc Gregorii patris verba filium ad suscipiendum munus pastoritium impellentis (b):

Ὁὖτω τοσοῦτον ἐκμεμέτρηχας βίον,
Ὅσος διῆλθε θυσιῶν ἐμοὶ χρόνος.

*Nondum tot annos vita percurrit tua,
Quot mi in sacris jam sunt peracti victimis.*

Illis duobus versiculis manifestum est Gregorium Nazianzenum natum esse, cum jam Deo ejus pater victimas offerret; sive victimas eas intellexeris quas quilibet Christianus ex corde puro offert, sive quas solius est sacerdotis aut episcopi, ut ministri, offerre. Cum autem Gregorius non ante annum 328 creatus sit sacerdos et episcopus, necesse est ut Gregorius filius ex patre episcopo sit procreatus, si victimas quas obtulit, priusquam nasceretur filius, eas esse credideris, quas soli sacerdoti offerre competit, adeoque non ante annum 328 aut 329, quo creatus est episcopus.

XI-XIII. Bollandi sententia de anno, quo natus est Gregorius. Quot annis Gregorius Athenis eloquentiæ operam dedit. Refellitur opinio Bollandi.

Reclamant Bollandistæ (c), interpretes accusant, verba Græca ab ipsis male reddita Latine queruntur, et absurdissimum esse clamant, si Gregorius Nazianzenus dicatur patre sacerdote vel episcopo editus. Id quidem mirum et prorsus insolitum, nec

A cum legibus ecclesiasticis valde consonum. Sed verba Græca aliter intelligere, ne vel ipsimet Papebrochio possibile est (d); quippe qui aliter ea interpretari nequit, nisi mutando Gregorii verba Græca arbitrio suo, nullius scriptoris, nullius codicis manu exarati auctoritate. Quod mirum videri possit in viro, qui de versionibus expostulat, atque interpretes minime curiosos fuisse, ubi eos maxime scrupulosos esse oportuisset, clauitat?

Legendum igitur ἐτησιῶν pro θυσιῶν conjicit:

Ὅσος διῆλθε ἐτησιῶν ἐμοὶ χρόνος.

Quod etesiarum transiit tempus mihi.

Quæ lectio nullo nititur fundamento, nec ulla ei habet notio. Quis enim credat Gregorium patrem significare voluisse, nondum tot annos vixisse Gregorium filium, quot ipse vixerit? Nam sic ipse interpretatur Papebrochius (e):

Ἔτας peracta tam longa nondum est tibi,
Quot, etc.

Sed correctionis suæ « licentiam, » sic enim ipse appellat, agnovit postea; confessus est etiam vir candidus eam nullius manuscripti auctoritate fulciri, ac demum pollicitus hanc se libenter dimissurum, cum vel aliam magis fundatam certamque inveniret quispiam, vel explicandæ phraseos istius rationem aptiorem. Aliam ipse Papebrochius lectionem invenit (f), seu potius finxit; cuius non major quam prioris auctoritas esse potest, cum nullius ipsa codicis auctoritate fulciatur; et quæ suo, si admitteretur, plus noceret, quam faveret fabricatori: sic igitur legendum suggerit:

Ὅσος διῆλθε δις τὼν ἐμοὶ χρόνος.

Bis quantum eundo labitur tempus mihi.

Satius est, ut ait noster Prudentius Maran in *Vita sancti Basilii* (p. 38), « cum Tillemontio faceri, legem ecclesiasticam de continentia episcoporum nondum in omnibus omnino Ecclesiis viguisse, quam apertissimum locum ejusmodi conjecturis attentare. » Recte, si prius demonstrari posset legem illam in Cappadocia non viguisse, quod quidem probare non facile fuerit.

Est alius Gregorii textus, qui ad confirmandam sententiam Tillemontii de anno quo vir sanctus natus est, non minus idoneus videtur: ait namque Gregorius, cum Athenis in patriam reditum parabat anno 355, se longum tempus studio eloquentiæ impendisse, ac se jam circiter triginta annos natum. Hæc sunt ejus verba:

Καὶ γὰρ πολὺς τέτριπτο τοῖς λόγοις χρόνος.

Ἦδη τριακοστὸν μοι σχεδὸν τοῦτ' ἦν ἔτος (g).

Verum ex adverso occurrunt Bollandistæ (h), atque in eo disputant. « Gratis, inquit, præsumitur signari annus ætatis, ubi annus studii, acquirendæ eloquentiæ Athenis impensi, multo congruentius potest intelligi.... Alias enim quomodo tempus an-

¹ I Reg. i, 41, 28.

(a) Or. 2, n. 77.

(b) Carm. De vita sua, v. 512.

(c) 9 Maii, p. 370, 371.

(d) 9 Maii, p. 371.

(e) Tom. II Maii, p. 845.

(f) Tom. VII Maii, p. 657.

(g) Carm. De vita sua, v. 236.

(h) 9 Maii, p. 371.

norum octo vel decem (nec enim plures tunc numerare posses, si solum erat tricenarius), longum dixisset ad eam exercitationem, cui plurimi totam dicabant vitam, neque vel extrema ætate oratorie artis perfectionem se assecutos credebant? Ergo ne decem vel octo anni eloquentiæ studio Athenis Impensi, viro Christiano, qui jam antea per plures annos, tum Nazianzi a parentibus, tum Cæsareæ, aliisque in locis a doctissimis magistris in omni litterarum et scientiarum genere fuerat institutus, satis superque erant, ut ipsi dicere liceret se longum tempus in eo curriculo trivisse? An vero necesse est, ut vitam quis totam dicaverit studio eloquentiæ, quo vere possit dicere se longum tempus huic exercitationi impendisse? Potuit ergo dicere Gregorius, quod eum dixisse manifestum est. Imo miror Gregorium tot annos Athenis versatum; Gregorium, inquam, quem mater a Deo precibus impetrarat, pollicita se ei dicaturam, si votis annueret; quem a vulva ipsa ad Deum projecerat; qui se a matre Deo dictum norat; cui, cum jam pueritiæ ætatem transisset, divinæ Scripturæ exempla instillarat, quibus significarat parentum vota, Abrahæ historiam et Isaac, Annæ et Samuelis; quem, cum eum Deo puerulum obtulit, sic affata erat (a):

*Nate, ego te vivum Christo, charissime, munus
Offero, quo matris rotum promissaque firmes;
Quæ te concepi precibus, quæque optimus ut sis
Et vita eximius, flagrantibus expeto votis.
Hoc genitricis erat votum: cui protinus ipse
Cedendum, in tenera quavis ætate, putavi.*

Equis, hæc serio perpendens, in animum induxerit Gregorium, qui pietatem a parentibus cum lacte hauserat, ad annum usque ætatis LV acquirendæ eloquentiæ operam dedisse: nec ipsi, nost impensos huic studio Athenis octo vel decem annos dicere licuisse se longum tempus impendisse?

XIV. Imberbis Gregorius rediit Athenis.

Adeo autem annum LV non attigerat, cum Athenis rediit Gregorius, ut se tunc et Basilium et ex Imberbibus viros factos, fuisse dicat. Ὡς δ' οὖν ἐπαυήκαμεν, μικρὰ τῷ κόσμῳ καὶ τῇ σκηνῇ χαρισάμενοι, καὶ ὅσον τὸν τῶν πολλῶν πόνον ἀποσιώσασθαι (οὐ γὰρ αὐτοὶ γε εἴχομεν θεατρικῶς, οὐδ' ἐπιδεικτικῶς), τάχιστα ἐγενόμεθα ἡμῶν αὐτῶν, καὶ τελούμεν εἰς ἀνδρας ἐξ ἀγενεσιῶν, ἀνδρικιώτερον τῇ φιλοσοφίᾳ προσβαίνοντες. An vero imberbem se esse dicere potest vir LV annos natus? « Ut igitur, inquit Gregorius (b), domum reversi sumus, cum aliquantulum mundo ac scenæ serviissemus, quantum scilicet satis erat, ut plurimorum obsequeremur cupiditati (neque enim ipsimet ad theatrum et ostentationem propendebamus), continuo facti sumus juris nostri, et ex imberbibus facti viri ad philosophandum nos contulimus generosius. » Quid ad hæc Bollandistæ? Solertes sibi videntur, verba Gregorii in metaphoricum sensum detorquentes,

(a) Carm. De rebus suis, v. 445, et seqq.

(b) Or. 45, n. 25.

(c) 9 Mail, p. 371.

A quod etiam signant addita particula « tanquam ex imberbibus. » Sic, inquit (c), nec quod « ex imberbibus, dicat (Gregorius), factos viros, » debet cum respectu ad ætatem accipi, sed referri ad animum; qui tunc primum viriliter erigi cœpit ac roborari, cum seposito aliis placendi studio, quod imperfectorum est, ad veram solidamque virtutem, quæ est virorum perfectorum, conatum suum intenderunt. Hæc profecto a Bollandistis inconsiderate dicta, fas sit dicere; nec injuriam se Basilio et Gregorio facere cogitarunt, cum aiunt, « tunc primum, » scilicet cum annum ætatis quinquagesimum quintum attigissent, eorum animos « viriliter erigi cœpisse ac roborari, et seposito aliis placendi studio, ad veram solidamque virtutem conatum intendisse. » Egregia vero laus Basilio et Gregorii! Imo maxima contumelia. Tantorum virorum animus, non nisi exactis LV annis, « viriliter erigi cœpit et ad veram solidamque virtutem conatum intendere? » Considerent Bollandistæ quid scripserint.

XV Objecta Bollandi.

Plurima objicit Papebrochius: 1. Qui fieri possit ut Gregorius, qui vix quadragenario major erat secundam Tillemontii calculum, cum paulo post fratris Cæsarii et Gorgoniæ sororis mortem carmen de rebus suis scripsit, queratur (d) « jam caput canis albescere, rugosaque membra ad tristic vite occasum prona ferri? » 2. Quomodo Nonna quinquagenaria filium peperit? Eam enim Gregorius, non solum ἐμδύζον, « conjugem, » verum etiam ἐμδύζον, « contineam » fuisse asserit, τὴν πολὺν τε καὶ ἡθεσ, « moribus et canitie æqualem. » 3. Quomodo id tacitum prætermisisset filius in oratione, qua parentum laudes prosequitur, multa longe minutiora expendens? Suis quidem non caret difficultatibus Tillemontii opinio, sed quæ tamen solvi possint. Age ergo, 1. mirum esse non debet senectutis incommoda circumvenisse Gregorium priusquam ad eam ætatem, quæ senectus appellatur, pervenisset. Id enim non tam illius annis, quam infirmitatibus, studiorum ac pœnitentiæ laboribus, quibus jam fractum ipsius erat corpus, et senectutis incommoda supervenerant, tribuendum. Quod autem aiunt, Gregorium silentio non fuisse prætermisurum, si ex matre tam provecæ ætatis esset natus; ut id concedamus, certe silentio non prætermisit, si minus in oratione, qua parentes laudavit, saltem in carmine De Vita sua. Ibi enim narrans, quomodo sua eum mater statim ab utero obtulerit Deo; ac deinde iterum offerens, cum jam rationis esset particeps, consecratis sacrorum librorum tactu ipsius manibus, quibus verbis eum allocuta fuerit, sic prosequitur (e):

*Jam carum filium aliquis divinitus datum bonum,
[optimus,*

(d) V. 307 et 308

(e) Carm. De rebus suis, v. 412 et seq.

Properantem ut sacra victima fieret, ad aram adduxit,

Saræ tardiparæ prolem.
Nunc ego te vivum Deo munus, ut promisi.
Offero.

Suam namque matrem conferens Gregorius cum tardipara Sara, eam quoque, ut ipsius verbis utar, *ὀψιτροχον*, tardiparam fuisse satis indicat.

XVI. *In sententia Tillemontii gravissima est difficultas.*

Verum ana longe gravior est in opinione Tillemontii difficultas, quæ maxime scrupulum movet Papebrochio, nec immerito, atque etiam nobis ipsis. Vix enim adduci possumus, ut patre episcopo, qui quinquagenario major erat cum episcopale munus suscepit, natum esse credamus Gregorium. Nihil tale apud omnes hujus sæculi scriptores, qui de Gregorio verba fecere, reperitur. Nihil apud Hieronymum, qui hujus doctoris consuetudine usus est, quo etiam magistro se Scripturas sacras didicisse gloriatur. Si patre episcopo natus esset Gregorius, quomodo Hieronymus, qui id profecto non ignorasset, his verbis Pammachio scripsisset: « Episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur, aut vidui, aut certe post sacerdotium in æternum pudici? » Quomodo idem sanctus doctor Jovinianum sic alloqui ausus fuisset (a): « Certe confiteris non posse esse episcopum, qui in episcopatu filios faciat; alioquin, si deprehensus fuerit, non quasi vir tenebitur, sed quasi adulter damnabitur? » Nec vero Hieronymum de consuetudine tantum Occidentalis Ecclesiæ loqui respondere licet, si quidem contra Vigilantium disputans: « Quid faciunt, inquit, Orientis Ecclesiæ, quid Ægypti, et sedis apostolicæ, quæ aut virgines clericos accipiunt, aut continentes; aut si uxores habuerunt, mariti esse desiderunt? » Innumeros conciliorum canones, veterumque Patrum testimonia fas hic esset subicere, quibus sacerdotes quarto sæculo ab uxoribus abstinuisse manifestum est, quique non sinunt credere Gregorium patre episcopo natum esse. E medio si abesset is, qui est in Tillemontii opinione, scrupulus, hanc per obstantes difficultates sequeremur, quæ quidem leviores sunt quam quæ in aliorum opinionibus occurrunt.

XVII. *Contrariæ opinionis incommoda.*

Suidas scribit Gregorium nonagenario majorem obiisse, adeoque natum anno 299; ex quo sequeretur Gregorium octogenarium fuisse, cum Constantinopolim ad defendendam catholicam fidem profectus est. Sed quis credat virum octogenarium illic ea præstitisse, quæ præstitit; paresque tantis laboribus subeundis hac ætate vires habuisse, tanta vi dicendi valuisse et efficacia, ut auditores omnes, non modo catholicæ fidei addictos, sed ipsos etiam hæreticos sibi devinciret? Ex ipso enim Gregorio discimus,

A nullum fuisse, quameunque religionem profiteretur, qui ejus sermonibus, ad quos concursu magno accedebant, non delectaretur. Quid si addiderimus Gregorium, postquam relicta Constantinopoli in otia tuta recessit, longum *De Vita sua* carmen, hujusque carminis veluti quamdam appendicem (sic enim nobis appellare licet conditum in episcopos eorum temporum), carmen acri ac vehementi stylo, imo immensam aliorum carminum, quæ « Carmina cygnæa » vocant, copiam condidisse? Deinde, ut cætera omittam, Gregorius, qui anno 362 ad sacerdotalem dignitatem erectus est una cum Basilio, annos sexaginta tres habuisset ex Suidæ calculo, videlicet natus anno 299. Queritur tamen maturius se factum sacerdotem, in oratione secunda. « Ne extrema quidem senectus, inquit (b), huic rei præstituta, longum tempus censi debet. » Quibus verbis manifeste satis indicat se juniorem fuisse quam oportuisset; posteaque hæc, ad confirmandum quod dixerat, affert verba Salomonis: « Væ tibi civitas, ejus rex junior est ». Vir certe sexagenario major queri non potest, nec debet, se citius sacerdotale munus suscepisse.

Quod spectat Bollandistas, in sua *Chronologia Vitæ S. Gregorii expensa et innovata*, Suidæ opinionem amplectuntur; quam ut tueantur, omnibus nervis contendunt in vertendis explicandisque quibusdam Gregorii testimoniis, quæ ipsis incommodant; nec tamen feliciter, si quidem vela dare retrorsum, novasque subinde interpretationes afferre coguntur, quæ vel ipsis non admodum placent. Quapropter sibi non constant, nisi in eo, quod Gregorium patre episcopo natum constanter negent. Candidè fatetur Papebrochius (cujus animi candoris alia laude digna habemus testimonia), cum eruditioribus quibusdam amicis nonnulla eorum, quæ proposuit innovandæ chronologiæ fundamenta, communicasset; se non omnes æque assentientes habuisse. « Erant, inquit (c), quibus videbatur superstitiosa sollicitudo cavendi, ne ex patre jam episcopo natus crederetur Nazianzenus; metuebantque ne ex nostræ ac paulo superioris ætatis præjudicio procederet illa, hæreticis nupluriensibus risum motura, » etc. Demum postquam diu disputa vit, modo huc, modo illuc inclians, ipsi alternanti fere potior videtur Baronii sententia « Interim, inquit (d), qui nihil mutatum volet, eo, quod Ἐτάρται ipsi non videantur pro « anni curriculum » posse per metaphoram accipi, sequatur « Baronii sententiam. »

XVIII. *Baronii sententia.*

Ea autem est Annalium parentis sententia; per hyperbolem locutum fuisse Gregorium patrem, cum his verbis, « nondum tot annos, etc., » suadere filio conaretur, ut pastoritiam curam susciperet;

^a Ecclesi., x, 3.

(a) Lib. i adv. Jovin.
(b) N. 72.

(c) App. ad t. VII Maii, p. 844.
(d) Ibid., 845, col. 4.

quomodo sæpe non multum grandiores natu tantillo se junioribus dicunt, se id de quo agitur scivisse priusquam nascerentur alii. Hac ratione scrupulum iis ex animo evellit, qui ut credant Gregorium patre episcopo natum esse adduci non possunt. Censet (a) namque eum etiam « patre nondum Christiano natum. » Verum Baronius scrupulum simul sua interpretatione donat et aufert. Illis quidem aufert, qui censent Gregorium patre episcopo natum non esse; donat autem aliis, atque imprimis Tillemontio, qui Gregorium absque mendacio sic loqui non potuisse, et tali hyperbole graviter offendi veritatem affirmat.

XIX. *Quælibet opinio suis laborat difficultatibus. Minoribus urgetur quæ statuit Gregorium patre christiano, sed nondum episcopo natum.*

Nulla ex his omnibus est opinionibus, quæ non multis gravibusque difficultatibus laboret. Illa porro, nobis omnia meditantibus incommoda, minoribus urgeri visa est, quæ Gregorium patre nondum episcopo, sed jam Christiano natum anno 325 aut ineunte 326 statuit ex ipsius Gregorii verbis. « Anus mihi, » inquit (b) « jam pene tricesimus erat, » cum Athenis, anno 355 vel 356, discedere cogitabat. Nasci ergo debuit anno 325 exente, aut ineunte 326, ut trigesimus illi annus esset is quo Athenas reliquit. Ejus pater nondum erat episcopus; sed eum Christianum tunc fuisse, quamvis contra sentiat Baronius, colligimus ex carmine quinto ubi ait Gregorius se natum statim a Nonna Deo oblatus: deinde addit, « et a parentibus suscepit donum: » καὶ ἐκ τοῦτων ὑπέδεχτο δῶρον. Igitur ipse quoque Gregorius pater filium vero Deo obtulerat, proindeque eum tunc colebat. Carmine etiam alio (c), postquam narravit quomodo vix natus Deo dicatus fuerit et oblatus, instar vituli vel agni; « non enim dicere audeo, ut novus quidam Samuel, nisi ad eorum qui dederunt desiderium respiciam. »

XX. *Alia verborum Gregorii patris interpretatio ex Memor. Trev. Apr. 1707, art. I, p. 711.*

Jam vero si roges qua ratione Gregorii textum interpretemur, ex quo alii eum patre episcopo natum colligunt, accipe. Verba ipsa huc revocanda et oculis subjicienda.

Ὅπως τοσούτων ἐκμετρήσας βίον,
Ὅσος παρήλας θυσίων ἐμὸν χρόνος.

*Nondum tot annos vita percurrit tua,
Quot mi in sacris jam sunt peracti victimis.*

Gregorii verba sic reddunt qui eum patre episcopo natum esse contendunt: verum hi addunt in sua interpretatione, quod in Græco textu non apparet, nempe « peracti. » Porro textui nihil addatur nec detrahatur, sed ad verbum reddatur. Sic optime reddidit auctor epistolæ, in commentariis Trevoltianis, ex qua hæc hausimus:

(a) 9 Maii, p. 375, col. 4, n. 9.

(b) Carm. De anim. suæ calam., v. 199.

(c) Carm. De vita sua, v. 88.

Nondum tantam emensus es vitam,

Quantum præterit mihi sacrificiorum tempus.

Non ait Gregorius facta a se, sive ut sacerdote, sive ut episcopo, sacrificia; sed filium suum tantam nondum vitam esse emensus, quantum sibi ipsi sacrificiorum tempus « præterisset. » Quid porro vetat quominus dicamus sacrificia ea esse sacra mysteria, quibus post susceptum baptismum interfuerat, quorum particeps fuerat, imo quæ etiam, si minus ut sacerdos, saltem ut Christianus suo modo per aliquot annos obtulerat, quemadmodum fideles offerre solent, juxta hæc Missæ canonis verba: *Memento etiam, Domine... et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis?* etc. Ex quo ergo suscepit baptismum Gregorius, sacris mysteriis interfuerat, horum particeps fuerat, exinde « sacrificiorum » tempus ipsi fluere cœperat, ut ipsi dicere licuerit filium alloquendo: « Nondum tantam emensus es vitam, quantum præterit mihi sacrificiorum tempus. » Quod quidem longe verissimum erat. Quia, Theologus ipse, carmine *De Vita sua* (d), sic Deum affatur: « Precor, si quando te pater et veneranda mater aut victimis puris et sanctis munerati sunt; » victimarum nomine pia opera ex charitatis affectu Deo oblata haud dubie intelligens; et carv. xi (e), « animæ victimas incruentas » memorat: quid igitur obstat, quominus eodem sensu Gregorius pater sacras victimas intellexerit; idque solum versibus illis declaraverit; videlicet non tot vitæ annos decurrisse filium, quod ipse in offerendis Deo Christianis operibus impenderat?

XXI. *Gregorii verba mendacii nota non debet inuri.*

Præterea, cum Baronio licet dicere, per hyperbolen sic locutum fuisse Gregorium; quod illæsa veritate potuit poeta. Certe Gregorius pater his verbis nec se felicit filium, nec fallere intendit, aut potuit, nec aliud demum significare voluit quam quod filio notissimum erat. Mirum profecto est his Gregorii verbis mendacii notam inuri ab iis, qui fatentur cum Bollandistis Gregorio licuisse dicere absque mendacio, matrem suam cœtaneam fuisse patri, Ἰσὸν πολὺν τε καὶ ἤθεσι, quamvis annis decem atque etiam D amplius eam juniorem fuisse concedant.

XXII. *Patre nondum episcopo natus est Gregorius.*

His omnibus expensis, arbitramur Gregorium patre nondum episcopo natum, et Gregorium patrem per hyperbolen locutum fuisse, nec ejus verbis nullatenus veritatem attentari. An vero Gregorius Gorgonia sorore junior, seniorve fuerit, dubitant nonnulli, nec facile est definire, ut Papebrochio placet. « Potuit certe, inquit, primo partu nata femina, in matre acuisse desiderium proles masculæ. » Sed levissimam, imo nullam hanc esse difficultatem quis

(d) V. 416, 419.

(e) Carm. De div. vitæ generib., v. 40.

non intelligat? An vero in Anna, quam cum matre A sua conferre solet Gregorius, et illic quidem potissimum, « primo partu nata femina acuit desiderium prolis masculæ? » Ut ergo stet comparatio Nonnæ cum Anna, rectius Gorgoniam juniorem fratre Gregorio fuisse inferretur; quod plures Scholiastæ (a) confirmant.

XXIII. Gregorius nascitur. Prima educatio in domo paterna.

Itaque natus videtur Gregorius (sive senior, sive junior Gorgonia fuerit) anno 325 vel 326, patre nondum episcopo, sed Christiano, ut jam diximus. Ab ipsis incunabulis pie a piis parentibus educatus est, qui regendæ ipsius pueritiæ curam ipsi susceperunt. Cum eam ætatem, quam dicunt rationis expertem, pertransisset, eum mater, quem jam statim B ab ortu Deo obtulerat, atque etiam priusquam nasceretur dicaverat, iterum obtulit et dicavit; sacris litteris pueri manus lustravit, libros divinos teneris manibus tractandos exhibendo; quibus eum votis obstrinxisset significavit, atque hortata est ut matris promissa factis expleret. Ipse protinus annuit, quamvis in tenera ætate, rataque omnia habuit, ac perficere semper studuit (b). Optimis in domo paterna, ubi præclara virtutum exempla præ oculis habebat, præceptis informatum, gravitatis senum aliquid præferebat, ætate simul et ratione crescens. Crescebat et boni cupiditas, quemadmodum ex nubibus nubes coire solent. Librorum, qui de rebus divinis tractant, lectione oblectabatur. Cum viris probis frequens erat. Sic tenera mens optimis imbuatur moribus, formamque pietatis induerat, donec tempus adesset, quod eum sacro fonte abluendum esse Christus notum faceret; qui singulari beneficio servum suum affecit, eumque verbis compellare dignatus est (c). Castitati alligavit, carnem frenavit, flagrantem sapientiæ divinæ amorem inspiravit, ac vitæ monasticæ, *μοναχου βιωτου*, quæ vitæ futuræ præcludit.

XXIV. Ardor servandæ pudicitie.

Divinus quidam incessit juvenis animum ardor servandæ pudicitie, quem visum cœleste ipsi in somnis ostensum magis magisque firmavit. Hæc sunt, ut ego quidem opinor, miracula, quæ Deus, qui sic piæ mentes ad salutem trahit, ejus desiderio D calcar addidit, ut ipse scribit Gregorius (d), dubitans an ea tegere debeat, quod animi parum grati est, an prædicare, quod fastum videtur sapere. Rem tamen ipse totam aperit in carmine *De animæ suæ calamitatibus* (e), nocturnumque visum narrat, quo Deus ipsi castioris vitæ amorem inmisit, « cum adhuc puer parvulus esset, nec tamen omnino parvulus, » sed ea ætate qua boni et mali imagines in animo inscribuntur, mensque nondum

certis cogitationibus formam accipit. His Gregorii verbis manifestum est, id contigisse cum adhuc in domo paterna, non autem cum jam Athenis versaretur, ut Rufinus perperam scripsit.

XXV. Visum nocturnum quo castitatis amore accenditur.

Virgines duas videre sibi videbatur propius stantes, candidisque vestibus collucentes, ambas formosissimas, ejusdemque ætatis, quibus ornamento erat inornata forma. Quærenti Gregorio quænam essent, et unde venissent, altera se castitatem esse dixit, altera temperantiam: cumque ipsum hortatæ essent, ut mentibus mentem et faciem facibus jungeret, quo eum miro fulgore splendentem in cœlum ferrent, protinus in cœlum evolarunt. Cum igitur viso nocturno incensus esset Gregorius, amor castitatis, C ejus fulgor intimis animi recessibus contineri non poterat, in eo splenduit.

XXVI. Piorum virorum consuetudinem expetit.

Primum igitur congressum piorum virorum appetivit, qui matrimonii vincula fugerant, æque a terrenis hominibus sejunxerant, ut Christum regem animi pennis sequerentur (f). Hos unice amans et toto corde complectens, spei cœlestis duces habuit (g). Postea grave matrimonii jugum excussit, præclaram eorum, qui perpetua virginitate florent sortem exoptans. Non convivia, et quæcunque juvenibus curæ esse solent, ipsi placebant; non mollis vestis, non petulans risus, non scopuli et montes, non equi et canes venatici. Ea omnia missa fecit; projectaque omni vitæ hujus felicitate, austere temperantiæ collum submisit. Ex singulari illo, quem tunc hausit animo, castitatis amore, condita postmodum ab eo fuisse illa insignia poemata, quibus laudes virginitatis et præcepta ad virgines continentur, recte cum Papebrochio colligas.

XXVII. Gregorii studia extra limen proferuntur.

Postquam intra domum paternam sicut primum instituta fuit Gregorii pueritia, sacrarumque litterarum studiis et omni virtutum genere informata, extra limen prolata sunt ejus studia (h). Quamvis enim nihil unquam antiquius sacris litteris habuerit, externas tamen investigare et comparare non est dedignatus, eo nimirum consilio, ut veris litteris per nothas ferret opem; ne superbe jactitarent se, qui nihil præter inanem eloquentiam in gutture et suavis vocum sonis sitam norunt; neve sophismatum nexibus implicaretur. Itaque, « Cum ætate jam adolevisset, inquit ejus Vitæ scriptor (i), Cæsaream profectus, illicque cum præstantibus quibusdam magistris consuetudine habita, doctrinæque non exigua collecta, in Palæstinam navigavit. »

(a) Elias Cret., in edit. Bill., t. II, p. 761.

(b) Carm. *De vita sua*, v. 95 et seq.

(c) Carm. *De rebus*, v. 455.

(d) Carm. I *De vita sua*, v. 405 et seq.

(e) Carm. 5, v. 205.

(f) Ib., v. 284.

(g) Ib., v. 505.

(h) Carm. *De vita sua*, v. 412 et seq.

(i) Vita Greg., p. 4.

XXVIII. *Cæsaream Cappadociæ proficiscitur.*

Nullus certe ambigendi locus, utram Cæsaream petierit Gregorius. Etenim Cæsaream, quæ in Cappadocia sita est, non Palæstinam ubi altera est Cæsarea, tunc navigavit. Viri tamen docti plures Cæsaream Palæstinæ intelligunt, imprimis Billius, Baronius, atque etiam ipse Tillemontius; quorum opinionem auctor *Vitæ Basilii* (p. 40, 41). novæ editioni operum sancti doctoris præviæ, validissimis momentis impugnât et refellit.

XXIX. *In Cappadocia primum emicittiam cum Basilio junxit Gregorius.*

Narrat Gregorius Nazianzenus (a) se et Basilium, « Ve uti fluxum quemdam fluminis, ex eodem patriæ fonte in diversas regiones doctrinæ cupiditate dissectos, rursus, velut ex composito, Deo videlicet ita impellente, Athenis coivisse. » Uterque ergo in Cappadocia conjunctus fuerat, quod perperam negat Papebrochius (b), qui etiam asserit Gregorium et Basilium primum Athenis mutuo se novisse: uterque inde in varias regiones profectus non alter e Ponto, alter e Cappadocia. Id confirmatur verbis Gregorii in eadem oratione (c), ubi Athenas sibi « vere aureas, dicit, ac si cuiquam alii, bonorum parentes. Nam illæ mihi hominem, non illum quidem ante ignotum, sed tamen plenius noscendum præbuerunt. » Ἐκείναι γὰρ μοι τὸν ἀνδρὰ τοῦτον ἐγνώρισαν τελειώτερον, οὐδὲ πρὶν ἀγνοοῦμενον.

Idem efficitur vel ex ipsis Gregorii verbis, quibus post Billium et Baronium Tillemontius Cæsaream in Palæstina indicari arbitratur. Hæc sunt Gregorii verba in *Oratione De Basilii laudibus* (d), habita Cæsareæ: Ἐπὶ τὴν Καισαρέων πόλιν ἐπιγεται, τὼν τῇδε μεθέξων παιδευτηρίων ταύτην δὲ λέγω τὴν περιφανῆ τε καὶ ἡμετέραν, ἐπεὶ καὶ τῶν ἡμῶν λόγων αὕτη καθηγεμῶν καὶ διδάσκαλος, τὴν οὐχ ἥττον λόγων μητρόπολιν ἢ τῶν πόλεων, ὣν ὑπέρκειται, καὶ καθ' ὧν ἔχει τὴν δυναστείαν· ἦν εἴ τις τοῦ ἐν λόγοις κράτους ἀποστερήσειεν, ἀφηρηκίως ἔσται αὐτὸ τὸ κάλλιστόν τε καὶ ἰδιωκότατον. Ἄλλαι μὲν γὰρ τῶν πόλεων ἄλλοις ἀγάλλονται καλλωπίσασιν, ἢ παλαιῶς ἢ νέως, ὅπως ἂν, οἶμαι, τῶν διηγημάτων ἔχωσιν, ἢ τῶν ὁρωμένων· τῇ δὲ λόγοι, τὸ γνῶρισμα, ὥσπερ ἐν τοῖς ὅπλοις ἢ τοῖς δράμασι τὰ ἐπίσημα. « Cæsaream, ut scholarum illius civitatis particeps esset, contendit; hanc, inquam, illustrem civitatem, et nostram: nam meorum quoque studiorum dux et magistra exstitit; quæ non minus litterarum atque doctrinæ, quam urbium, quibus præcellit et dominatur, metropolis; quam si quis doctrinæ palma spoliaverit, rem omnium pulcherrimam ipsique maxime propriam eripuerit. Nam, cum aliæ civitates aliis ornamentis, vel antiquis, vel novis gloriuntur, prout, opinor, vel historiis, vel

A rebus quibusdam visendis ornatæ sunt; hanc contra, ut arma vel tragædias notæ quædam atque insignia, sic litterarum gloria nobilitat illustremque reddit. »

XXX. *Cæsarea Cappadociæ litteris fuit insignis.*

Nihil est in his verbis, ut observat noster Prudentius Maran (e), quod non optime conveniat Cæsareæ Cappadocum. Aptè quidem Gregorius urbem, in qua loquebatur, et voce et manu designans, dicebat: « Hanc, inquam, illustrem civitatem, et nostram; » Ταύτην δὲ λέγω τὴν περιφανῆ τε καὶ ἡμετέραν. Non putat Tillemontius hanc Cæsaream a studiis litterarum, ut a præcipuo urbis ornamento, laudari potuisse. Sed, ut omittam Eusebium, qui Cappadociæ præsules doctrina inter alios enituisse testatur (f), ipse Basilius Gregorii testimonio suum adjungit, et litteris inter patriæ ornamenta dat palmam. Sic enim loquitur (g) de eo statu in quæ divisione Cappadociæ redacta erat: « Spectaculum fœdissimum facta est, quæ prius tum de literatis viris... gloriabatur. » Similiter in alia epistola (h), litterarum studia inter ea quæ civitati nomen et famam pepererant, præcipue commemorat. An vero Gregorius, pronuntiato nomine Cæsareæ, admonere poterat auditores, Cæsaream, de qua loquebatur, non eam esse in qua orationem habebat, sed illustrem illam in Palæstina Cæsaream designari? Certe si de Cæsarea Palæstinæ locutus fuisset Gregorius, auditorum animos offendisset, nedum benevolentiam captasset, meritoque ex postulandi ansam præbuisset Cappadocibus, qui litterarum et eloquentiæ laudem nec Cæsariensibus Palæstinæ, nec aliis civitatibus concedebant. Quomodo etiam Cæsaream Palæstinæ « civitatem nostram » dicere licuisset, imo « patriam » appellare, ubi ait (i), « ex eodem patriæ fonte.... dissectos.... Athenis coivisse? »

Addit (j) hæc verba Gregorius, quæ litem dirimunt: « Jam quæ sequuntur, ii exponant, qui et eum apud se erudierunt, et fructum ex ipsius eruditione ceperunt; quantus videlicet magistris, quantus æqualibus esset. » Quis ambigendi locus, utris Cæsariensibus narranda Gregorius relinquat? Hisne, qui longe remoti erant, nec majorem ex Basilii eruditione utilitatem quam aliæ civitates perceperant; an iis quos alloquebatur, quique et Basilii studiorum meminisse poterant, et qui ejus doctrina per tot annos imbuti fuerant? Cum igitur his verbis manifeste Cæsarea Cappadocum dignoscatur, immerito quærit Tillemontius, quod pace tanti viri dixerim, cur Gregorius, qui Cæsareæ perorabat, Basilium in hanc urbem venisse conceptis verbis non dicat; cur non eam designet, nisi ejusmodi notis, quæ saltem ei cum altera Cæsarea communes sint. Quod autem objicit Tillemontius ex eo quod Gre-

(a) Or. 43, n. 15.

(b) 9 Maii, p. 379, col. 2, not.

(c) Or. 43, n. 14.

(d) Ibid., n. 13.

(e) Vita Basil., ibid.

(f) Vita Const. c. 43, p. 548.

(g) Epist. 76.

(h) Epist. 74.

(i) Or. 43, n. 15.

(j) Ibid., n. 13.

gorius Cæsaream, de qua loquitur, « civitatem nostram » appellet, quia « ipsius studiorum dux et magistra exstitit; » quod, inquam, obicit vir doctus, ut probet hæc verba non esse accipienda de Cæsarea Cappadociæ, quam Gregorio « suam » aliis de causis, atque imprimis quod suæ provinciæ metropolis esset, appellare licebat, in ipsum regeritur. Etenim, cum Cæsaream Gregorius ob disciplinas, quas ibi hauserat, non solum ob metropolitica jura, « suam » diceret; rationem addere debuit, cur eam singulari modo suam appellaret, alioqui nemo non existimasset eum ad jura metropolis respicere (a).

XXXI. Litterarum amore in Palæstinam se confert.

Idem litterarum amor, qui Basilium et Gregorium Cæsareæ Cappadocum conjunxerat, alterum ab altero distraxit. Basilium namque inde profectus est Constantinopolim, Gregorius vero in Palæstinam navigabit; « Ob artis oratoricæ amorem in Palæstinæ scholis, tum florentibus, moratus. (b) » Ilustres enim erant scholæ illæ ac florentissimæ, in quibus ex Christianis olim, Pamphilus martyr, Eusebius, alique doctissimi viri professi fuerant; his autem temporibus, Thesperiū Gregorius, ut scribit Hieronymus, rhetorem, eloquentiæ præceptorem habuit; et inter socios Euzoium, qui postea, impetrante Valente, patrocinio Arianorum creatus episcopus, Cæsariensem sedem occupavit.

XXXII. Alexandriam petit.

Aliquando commoratus in Palestina Gregorius Alexandriam se contulit, cujus urbis scholas olim illustrarant Clemens, Origenes, alique viri pietate et scientia commendandi, et quas demum Didymus celebriores reddidit. Adhuc noster Gregorius, licet ex voto Deo oblati, erat catechumenus, ex usu, seu potius abusu illorum temporum, antiquis Ecclesiæ moribus traditionibusque apostolicis adversante, quem ipse postmodum Gregorius, Basilus, Gregorius Nyssenus graviter insectati sunt.

XXXIII-XXXIV. Athenas navigat et gravi tempestate jactatur. — Validitas baptismi per laicos collati non satis nota Græcis.

Demum haustis utriusque Cæsareæ et Alexandriæ scientiarum fontibus, majori animi ardore Athenarum flumina sitiens, moræque impatiens, conscensa navi Æginea circa medium Novembrem, quo tempore periculosissimæ tempestates exoriri solent, in Græciam per mare Parthenicum navigat. Itaque vix jam paululum navis processerat, cum gravis exorta

A est tempestas, quam egregio metro recinit (c). Omnia præsentem omnibus mortem intentabant: Gregorio autem mors animæ longe majorem formidinem afferebat. « In periculum enim miser veneram, inquit (d), ne non initiatus e vita discederem, spirituales aquam inter exitiosas et mortiferas undas desiderans. » Clamabat, obsecrabat, breve quoddam temporis spatium expetebat; tantos demum gemitus edebat, ut cæteri, quod vix credibile est, omissis quisque propriis calamitatibus, suas Gregorii ejulatibus preces jungerent, ejus infortunio condolentes. Omnes, etiam qui Deum ante non norant, Deum invocabant, ut scribit Gregorius (e); quod certe argumento est plures in ea navi fuisse fideles Christianos, baptismo initiatos, a quibus et ipse Gregorius necessitate compulsus eum petere et suscipere poterat (f): quod quidem licere docent Tertullianus, Hieronymus, Augustinus, alique doctores, atque etiam approbat Ecclesia. Quomodo ergo ipsi in mentem non venit, ut a vectorum quopiam baptismum peteret? Validitas baptismi per laicos collati non satis nota fuisse Græcis videtur. Sic Basilus, post Cyprianum et Firmilianum, in epistola canonica, canone 1º: « Quare eos, inquit (g), qui ab ipsorum partibus stabunt, tanquam a laicis baptizatos, jusserunt verò Ecclesiæ baptismate ad Ecclesiam venientes exergari. » Quibus verbis liquet collatum a laicis baptismum irritum apud Græcos habitum fuisse.

XXXV-XXXVI. Promittit Gregorius se Deo victurum si sœpes evadat. — Parentum se precibus servatum agnoscit.

Per viginti dies sævit tempestas, totidemque diebus gemundus supra puppim jacuit Gregorius, Deum supplex exorans, pollicitus si maris periculo liberaretur, atque expetito baptismi frueretur, ei, a quo salutem accepisset, sese consecraturum. « Tuus sum, inelamabat (h): antea jam eram, et nunc iterum. Tu me his accipies, pretiosam tibi possessionem, terræ marisque munus, tibi consecratum voto parentis et metu gravissimo. Tibi vivam, si duplex periculum effugero. Si me perire siveris, cultor tibi peribit. Expergiscere mihi, aut gradere, et metum compesce. » Vix hæc dixerat, cum statim sedata est et commutata in auram procella. Servatum se agnoscit Gregorius (i) precibus parentum, qui in somnis admoniti quem in casum adductus esset filius, orationibus ac lacrymis Deum obsecraverant ut periclitanti opem ferret. Quin et in ipsa periculi flamma, juveni cuidam ex vectori-

non Cappadocum est intelligenda, nisi dixerimus utrumque tunc versatum Cæsareæ Cappadocum, unde alter Palæstinam, alter Alexandriam petit.

(b) Or. 40, p. 165, A.

(c) Carm. De Vita sua, v. 151 et seq.

(d) Or. 18, n. 131.

(e) Boll., 9 Maii, p. 379.

(f) Tillem., t. IX, p. 326.

(g) T. III novæ edit., p. 270.

(h) Carm. De Vita sua, v. 191 et seq.

(i) Or. 48, n. 51.

(a) Scrupulum aliquem mihi injiciunt verba Gregorii orat. in laudem Cæsarii (or. 7, n. 6), ubi postquam de prima educatione Cæsarii, suæque ipsius mentionem fecit, sic prosequitur: « Cum jam peregrinationis tempus esse videretur, ac tum primum alter ab altero distracti sumus; ego nimirum ob artis oratoricæ amorem, in Palæstinæ scholis, tum florentibus, moratus, ille autem Alexandriam profectus. » Si cum primum Gregorius et Cæsarius alter ab altero distracti sunt, Gregorius Palæstinam petit, et in scholis est moratus, Cæsarea Palæstinæ,

lis, qui Gregorio charissimus erat, visa est in somnis mater ejus Nonna mare conscendere, arreptamque navim ad terram protrahere: qua visione perspecta et narrata, statim consecuta est tranquillitas (a). Tum vectores omnes, quotquot infideles erant, se Dei, quem colebat Gregorius, benignitate servatos agnoscentes et constantes, Christianam religionem ex animo anplexati, duplicem facti sunt salutem. « Hujus ipsi periculi, inquit Gregorius (b), donum exstitimus: ut enim nos Deo voveramus, si discrimen effugeremus; ita periculo liberati, nos etiam ipsos obtulimus. » Quibus verbis Gregorius, si Baronio fides (c), se et vectores sacro baptismo tum fuisse initiatos significat.

XXXVII. *Athenas advenit circa annum 350.*

Interim navis tranquillum per æquor Rhodum appulit, Rhodo Æginam, indeque solvens secundis fluctibus tandem expetitas Gregorius Athenas pervenit. Quo autem anno pervenerit, certo definire difficile fuerit. Tantummodo ex ipso discimus, eum imberbem adhuc fuisse, cum litterarum amore incensus Athenas petiit. His enim verbis narrare incipit tempestatem, quæ in hanc urbem nave tendenti supervenit:

(d) *Lanugo nondum genas texerat, tamen
Me litterarum ceperat fervens amor, etc.*

In oratione quoque XLIII, n. 25, ait se et Basilium Athenis in patriam reduces « ex imberbibus viros factos, » καὶ τελοῦμεν εἰς ἀνδρας ἐξ ἀγενειῶν. Quod certe funditus evertit eorum opinionem, qui eum triginta annos Athenis studio eloquentiæ impendisse sentiunt. Verba tamen Gregorii, ut verum fatear, sic accipi et quidem recte possunt, ut imberbem fuisse existimemus, cum primum paternam domum reliquit ut plurimas urbes peragraret studiorum causa, Cesaream utramque, Alexandriam, et tandem Athenas, quas potissimum adire cupiebat, tanquam litterarum sedem et domicilium. Has igitur, ut verisimile est, adiit circa annum 350; si quidem Athenis jam versabatur, cum eo venit, anno 351, Basilium, cuius adventum jam fama nuntiabat, magnamque omnibus expectationem moverat, præcipue autem Gregorio, qui Athenas Basilii adventu « aureas » sibi factas singulari amoris declaratione significabat: « Athenas mihi vere aureas, inquit, (e), ac, si cuiquam alii, bonorum parentes. Nam illæ mihi hominem, non illum quidem ante ignotum, sed tamen plenius noscendum præbuerunt. Ac doctrinam exquirens, beatitudinem reperi; mihiq; dispari modo idem quod Sauli accidit, qui patris asinas quærens, regnum invenit.... Habebant nos Athenæ, velut fluxum quemdam fluminis, ex eodem patriæ fonte in diversas regiones doctrinæ cupiditate dissectos, rursumque velut ex composito, Deo videlicet ita impellente, coeuntes. »

A XXXVIII-XL. *Stolidi ritui subducit Basilium Gregorius — Opem fert contra Armenios. — Arcissima Basilium inter et Gregorium necessitudo.*

Omnibus humanitatis officiis Basilium suscepit Gregorius; gratamque imprimis ei operam advenienti præbuit, virum gravem et modestum subducente stolidæ ludificationi Athenis usitatæ erga novos discipulos, qui in hanc urbem se conferebant. Insanum hunc ritum, in oratione *De Basilii laudibus*, eleganter describit Gregorius; qui mox adversus Armenios quosdam non minorem amico opem tulit. Hi nimirum Armenii Basilii olim sub ipsius patre condiscipuli, invidis oculis ejus laudes conspicientes, tanquam Athenis diutius commorati, temere lacescebant Basilium, a quo facile refellebantur. Gregorius quidem, Athenarum amans, ipsarum æstimationem in Armeniis a Basilio superatis periclitari agere ferens; veritus ne civitas aliquid dedecoris acciperet, si novus accola antiquiores superaret, primo Armeniis opem ferebat; at ubi perfidum eorum esse consilium perspexit, totum se ad Basilium vertit, eoque juvante Armenii penitus profligati. (f) Hæc altera, Basilio et Gregorio, amicitiae non jam scintilla, sed fax clara et sublimis accenditur. His namque amicitiae officiis Gregorius adeo sibi Basilium conciliavit, Basilius autem morum gravitate adeo Gregorium devinxit, ut unanimis simul effecti, sibi quisque felicissimus videretur quod talem tantumque nactus esset amicum. Hæc sunt arcissimæ Basilium inter et Gregorium amicitiae fundamenta. Perfectissimum istud est amicitiae Christianæ exemplar, quo noti ac celebres fuere, tum hominibus suæ ætatis, tum omnibus retro sæculis.

XLII. *Crescit amicitia inter Gregorium et Basilium. Una utrique anima esse videbatur. Unum utrique studium erat virtus.*

Crevit adhuc progressu temporis tam sancta amicitia voluntatum ac studiorum consentione. Cum enim mutuum inter se confessi fuissent desiderium sectandæ philosophiæ, tum uterque alteri quidvis erat, contubernalis, convictor, concors, unum spectans, iisdem rebus gaudens. Quis digne scripserit præclaros tam eximiae necessitudinis fructus? Ecce tanta dicendi copia, ut utriusque tum in litteris, tum in pietate progressu enarrare queat? Unus id posset exsequi Gregorius. « Par spes doctrinæ, inquit (g), hoc est, rei omnium invidiosissimæ, nos ducebat: et tamen aberat invidia, æmulatio autem in pretio habebatur. Hoc utrique certamen, non uter primas ferret, sed uter alteri eas concederet, uterque enim alterius gloriam pro sua ducebat. Una utrique anima videbatur, duo corpora ferens.... Unum utrique opus et studium virtus erat, et ad futuras spes vivere, nosque ita comparare, ut,

(a) Vit. Greg., p. 5.

(b) Or. 48, n. 31.

(c) 9 Maii, p. 378.

(d) Carin. De Vita sua, v. 113.

(e) Or. 43, n. 14 et 15.

(f) Ibid., n. 15, 17.

(g) Ibid., n. 20.

ante discessum ex hac vita, hinc migraremus. Quod quidem nobis ob oculos ponentes, vitam actionesque omnes nostras dirigebamus, tum divini præcepti ductum sequentes, tum alter alteri virtutis studium exacuentes; atque, nisi hoc arrogantius dicere videar, uterque alteri norma et amussis eramus, quæ rectum a pravo discernitur. Non enim cum sodalium nostrorum petulantissimis et impudicissimis, sed cum castissimis consuetudinem habebamus; nec cum pugnacissimis, sed cum pacatissimis, iisque, quorum consuetudo maximos fructus afferebat: illud nimirum exploratum habentes, facilius esse vitium contrahere, quam virtutem impertiri; quemadmodum etiam facilius esse morbo alieno infici, quam sanitatem largiri. Disciplinis porro, non tam jucundissimis, quam optimis oblectabamur: nam hinc quoque, vel ad virtutem, vel ad vitium, juvenes informantur.)

XLIII-XLV. *In sacris domibus assidui. Christiani et esse et nominari volunt. Pestifera aliis Athenæ, nihil illis nocent, sed ad fidem confirmant.*

« Duæ nobis viæ notæ erant: altera prima et præstantior, altera secunda et inferioris pretii: illa nempe, quæ ad sacras nostras domos, eosque qui illic erant doctores, ferebat; hæc autem, quæ ad externos præceptores. Cæteras omnes, quæ ad festa, spectacula, celebres conventus, epulas ducebant, æquo ac libenti animo aliis reliqueramus... Jam cum aliis alia quædam cognomenta sint, vel a parentibus accepta, vel ex seipsis, hoc est ex propriis vitæ studiis institutisque comparata: nobis contra magna res et magnum nomen erat, Christianos et esse et nominari... Atque, ut rem in pauca contraham, pestiferæ quidem aliis, quod ad animæ salutem attinet, Athenæ sunt... nobis autem nihil detrimenti ab iis allatum est, utpote qui animo communiti et obsepti eramus. Quin potius hinc ad fidem confirmati sumus. » Inde contigit, ut egregium illud par amicorum, non in universa Græcia solum, sed extra Græciam celebraretur; et cum eorum magistri famam Athenarum adæquarent, ipsi quoque, ubicunque noti erant magistri, in hominum ore versarentur, et Oresti ac Piladi longe ab omnibus præferrentur.

Quidquid præterea de Basilio privatim Gregorius honorifice prædicat, de ipso quoque Gregorio intelligendum esse nemini dubitare licet, quamvis id silentio prætermittat vir tam modestus, ut (a) « laudes suas ne ab alio quidem unquam prædicari pateretur. » Dicere ergo liceat, cum Vitæ ipsius scriptore, de Gregorio, quod ipse Gregorius noster de Basilio scripsit; nempe Gregorium his præditum fuisse moribus, qui etiam sine doctrina laudem habuissent; sed ad hos mores et egregiam indolem tantam accessisse doctrinæ copiam, ut nemo cum eo comparandus esset, sive in rhetorica, quæ linguam ad Græcissimum format, historiam colligit, metris præ-

A est, et carminibus leges præscribit; sive in omnibus philosophiæ partibus: ne geometriam quidem ab eo neglectam fuisse, nec astronomiam, nec arithmetica; sed iis relictis, quæ ad pietatem prodesse non poterant, tantum ex iis disciplinis sibi sumpsisse, quantum satis erat, ut ab iis, qui æse in hoc genere venditabant, exagitari non posset.

XLVI. *Præceptores quibus usus est Athenis.*

Præceptores, quibus usus est Athenis Gregorius, apud tot homines celebres erant, apud quot Athenæ ipsæ. Hi fuere Himerius et Proæresius: primus gentilis erat, alter vero Christianus. Is, ob dicendi copiam, primum in Gallias, inde Romam a Constantio missus, illic ex senatusconsulto donatus est statua ejusmodi inscriptione nobilitata: REGINA RERUM ROMA REGI ELOQUENTIÆ. Christianum hunc diximus, quidquid scripserit Eunapius, qui hunc ut gentilem sibi vindicat. Proæresius enim Christianæ religioni sic addictus fuit, ut cum Julianus, lege data ne Christiani liberalium artium doctores essent, ipsi Christianos docere permisisset, scholam sponte deseruerit: quod ex Hieronymo discimus. Quin ipse Eunapius scribit, Proæresium sententia Juliani a lectione remotum fuisse. An vero Julianus, ethnicorum philosophorum studiosissimus, sententia sua a lectione removisset Proæresium, nisi Christianam religionem fuisset professus?

XLVII. *De Juliano Gregorii augurium.*

Habuit Athenis Gregorius, inter studiorum socios, Julianum exæquatorem, quem in oratione decima nona (n. 12 et 16) alloquitur; alterum item Julianum longe famosorem. Is erat Julianus, Constantii Augusti successor, sua a religione Christiana defectione notissimus, omnibusque retro sæculis execrandus. Cum Athenas venisset circa annum 555 medium, ubi primum cum eo congressus est Gregorius, hominem novit; et quidquid postea infelix comprobavit eventus, perspexit et prænuntiare non dubitavit his verbis (b): « Quale Romanorum regio malum alit! » Οὗτον κακὸν ἢ Ῥωμαίων τρέφει πόλις.

XLVIII. *Reditum in patriam meditatur.*

Non diu post Juliani adventum, Gregorius et Basilus, plena doctrinæ mercibus nave, reditum in patriam, ut initum sanctioris instituti consilium perficiant, meditantur (c). « Aderat discessus dies, et quidquid ad discessum pertinebat, extremæ allocationes, prosecutiones, revocationes, gemitus, complexus, lacrymæ. » Tum eos circumstat sodalium (d), æqualium, ac magistrorum etiam nonnullorum chorus: negant se eis abeundi potestatem facturos; obsecrant, vim faciunt, hortantur, spondent se calculis suis duros eloquentiæ principatum Gregorio: nihil non efficiunt ut reditum intercludant. Omnia perrumpit Basilus; sed Gregorius, partim amicorum precibus emollitus, partim ab ipso Basilio proditus, sic enim ipse Basilium inca-

(a) Or. 45, n. 22.

(b) Or. 5, n. 24.

(c) Or. 45, n. 21.

(d) Carm. De vita sua, v. 248 et seq.

sat, victus est, et invitus Athenis remansit. Verum cum diu ab animæ suæ dimidio separari ægre ferret, et præterea patriæ parentumque desiderio teneretur, paulo post furtim se subduxit et ad suos reversus est. « Nec tamen in longum, inquit (a), mihi producta est hæc calamitas.... Sed non ita multo tempore Athenis postea commoratus, velut præ animi desiderio equum illum Homericum imitor, perfractisque eorum, a quibus retinebar, vinculis, campos pedibus pulso, atque ad sodalem meum impetu feror. » Id contigit anno 356, aut forsitan ineunte 357.

XLIX. Ad parentes cum fratre Cæsario simul redit.

Digressus Athenis Gregorius Constantinopolim terra petiit; quam in urbem Cæsarius ejus frater Alexandria præfectus, eodem tempore appulit. Quod quidem Gregorius non temere ac fortuito, sed singulari Dei providentia, parentum votis favente, contigisse observat (b). « Pia namque mater, materno quodam voto, atque amoris erga filios pleno, hoc optabat, quemadmodum ambos eodem tempore emiserat, sic ambos quoque simul redeuntes cerneret. » Itaque Cæsarius, spretis honoribus quibus princeps civitas ipseque imperator eum retinere nitebantur, proposito nobili matrimonio oblataque senatoria dignitate, itineris socium ac comitem fratri se adjunxit, atque ita ad paternam domum, unde simul emissi fuerant, simul rediere.

L. Rogatus a parentibus et civibus, mundo aliquantulum temporis impendit. Pietas erga parentes domi retinet Gregorium, ibique monasticam vitam agit.

Redux in patriam Gregorius, ut Basilii in suam, mundo et scenæ aliquantulum temporis impendit, quamvis ab ambitione et theatra ingenii ostentatione quam maxime abhorreret; sed civibus et amicis rogantibus, ut comportatas ab exteris regionibus opes promeret, ingenii sui specimina denegare non licuit; et, ut ipsius verbis utar (c), amicis saltavit, τοῖς φίλοις ὡρχησάμην. Propositum namque ipsi erat ab initio, projectis omnibus, etiam facundie laboribus, uni philosophiæ operam dare, seu vitam monasticam amplecti. Si Rufino (d) credendum, rhetoriæ munus magnifice Basilii exercuit, Gregorius vero magnificentius contempsit. Basilio etiam, cum Athenis versarentur, promiserat, se cum eo in eandem solitudinem recessurum. Verum in ædes paternas reversum ætas senilis parentum domi manere compulit, ut eorum curam haberet, datamque amico fidem debitæ parentibus pietati posthabere coegit. « Promissis non steti, fateor, » inquit querelis Basilii respondens (e): « quippe jam inde ab Athenis illiusque loci amicitia et animorum connexionem (nec enim aptius verbum occurrit) fa-

cturum me receperam ut tecum vitæ consuetudinem haberem, simulque philosopharer. Fidem autem fefelli, haud sponte ac libenter: verum quod lex legem superarit, ea nimirum, quæ parentes colere jubet, legem sodalitatæ ac familiaritatæ. » Interea tamen Gregorius, quantum ipsi licuit, quod Deo promiserat, vitæ genus est secutus; cumque ipsi in solitudinem sese recipiendi facultas non daretur, ab amici consortio abstractus sic vitam in paternis ædibus instituit, ut media quadam via incedens, cum actioni tum contemplationi vacaret. Quippe media hæc via, tametsi illud vitæ genus non esset, quod se in solitudine cum Basilio acturum promiserat, minime tamen a propositæ philosophiæ scopo aliena erat. Imo vita ipsa monastica erat, si minus corpore in deserto et solitudine acta, saltem mente et moribus. « Morum enim est vita monastica, non corporum, » ut ipse Gregorius his verbis testatur (f), ubi viam illam mediam describit: Τρόπος γὰρ εἶναι τὴν μονήν, οὐ σωμάτων. Sic etiam Sozomenus, φιλοσοφούντας, monachos appellat: non tantum eos « qui in solitudine delituerunt, » verum etiam eos, « qui, licet in media civitatum turba, vixerint viles et abjecti, nec a vulgo ullatenus discrepantes (g). » Veram igitur monachi vitam in domo paterna, nondum in eremo, agebat Gregorius; vereque monachus, non corpore, sed vita et moribus fuit.

LII. Vitam monasticam se amplexurum, etiam voto se astrinxerat.

Quisenimvero piura, quam quæ præstitit Gregorius, requirat ut quis vitam monasticam egisse credatur, et monachus existimandus sit, eo maxime tempore quo nondum erat in usu solemnium votorum Deo nuncupatio? Sua cum mater Deo dicavit, a quo acceperat; quæcunque mater fuerat pollicita, Gregorius rata habuit. Ipse non semel se Deo obtulit et addixit; vitam monasticam amplexurum etiam voto se astrinxit, cum tempestate jactatus in periculo, quod precibus et voto propulsavit, versaretur. Promissa fideliter perfecit (h). Omnia, etiam facundie labores, contempsit non secus ac illi duo philosophi, quorum alter prædia sua dereliquit, alter collectum ex venditis agris argentum in mare projecit (i). Missum fuit matrimonium, castitatem vovit, quam amplecti fixum ipsi immotumque semper fuit: Πάλαι δεδογμένον τ' ἔην; omnibus se penitus exiit: « Cætera quidem, inquit (j), mandato et Spiritui reliqui; ac pretiosam margaritam cum omnibus iis, quæ quondam habebam, commutavi; factusque sum, aut, ut rectius loquar, fieri opto magnus ille negotiator, qui exiguis rebus atque omnino por-turibus magna et aeterna emit. »

(a) Or. 45, n. 24.

(b) Or. 7, n. 8.

(c) Carm. De vita sua, v. 274.

(d) Hist., lib. II, c. 9.

(e) Epist. ad 5.

(f) Carm. De vita sua, v. 329.

(g) Sozom., l. III, c. 47, p. 528.

(h) Carm. De vita sua, v. 272.

(i) Ibid., v. 285.

(j) Or. 6, n. 5.

LIII. *Baptisma suscipit. Quo tempore non constat.*

Tam perfectum vitæ genus haud dubie aggressus est Gregorius post susceptum baptismum; quod quo tempore suscepit, inter scriptores non convenit. Arbitratur Baronius (a) id contigisse cum Athenas navi peteret, postquam e periculo liberatus fuit. « Quod autem ait (Gregorius) e periculo liberatum ex voto statim se Deo obtulisse, haud aliud putamus id esse, quam quod baptismum tantopere expetitum sit assecutus. » Gregorii Vitæ scriptor censet, eum distulisse baptismum usque ad tricesimum ætatis annum, cum Athenis est reversus in patriam. « Nos, inquit Papebrochius (b), neque ad finem commorationis Atheniensis baptismum dilatum fuisse putamus, neque statim susceptum post naufragii periculum, sed post alterum vitæ discrimen a terræ motu. » Idem Papebrochius (c), in appendice ad diem nonam Maii, fingit Gregorium Athenis excurrisse Antiochiam, ut Libanium audiret, eaque occasione Nazianzo iter habuisse ut susceptum patriæ episcopatum patri gratularetur, ejusque manibus baptismum suscepisse, atque iterum Athenas se contulisse. Sed signimenta hæc sunt, quæ nullo penitus nituntur fundamento. Præterea Libani Antiochiæ non nisi post annum 351 docuit. Itaque standum est, ut nobis videtur, Gregorii presbyteri sententiæ, qui scribit (d) Gregorium nostrum patriæ restitutum, primum divino baptismate tinctum, vi et facultate jam ante colluctatum.

LIV. *Nunquam jurandi legem sibi indicit et servat.*

Tum sibi legem nunquam jurandi, quandiu in hac vita versaretur, quam etiam usque ad extremum diem servavit, indixit. Tum sibi consulens, Deo se obtulit, ut a mundo se junctus, cum eo qui solus purissimus est vitæ consuetudine jungeretur, atque ex sacrorum librorum familiari lectione veritatis splendorem hauriret. Quod etiam per omnem vitam facere non destitit. « monachus esse potius habens, » inquit ejus Vitæ scriptor, « quam mundanus, et pauper quam quæstuarium. » Tunc ei, qui eum in sortem accepit et servavit, omnia dono dedit, opes, splendorem, etc. « Nam cæteris in rebus, inquit (e), me quovis homine segnior ac languidiorem esse non inficior, omnem enim cupiditatem abjeci, ex quo Christo nomen dedi, » ἀπὸ οὗ Χριστοῦ συνεταξάμην; « neque ex omnibus rebus, quæ aliis jucundæ et expetendæ videri solent, ulla teneor, non opibus, » etc. Plurima alia fas hic esset referre de vita gestisque Gregorii post susceptum baptismum, cujus gratia eo uberior fuit (f), quod simul se asceticæ vitæ consecrarit et

A omnibus se exuerit, quod dudum statuerat, ἀποουθέμην εἶναι, ut Christum totus indueret.

LV. *Non affectu tantum, sed reipsa se exiit Gregorius.*

Nec vero affectu tantum, ut quibusdam visum est, sed reipsa omnibus se bonis exiit Gregorius. Nihil contra ex ipsius testamento objici potest; siquidem, pro temporum illorum consuetudine, parentum hæreditatem ipsi adire licebat (g). Præterea non idcirco hæreditatem adiit, ut eam sibi servaret; sed ut piorum parentum, qui facultates suas pauperibus erogandas reliquerant, extremas voluntates exsequeretur. Quinimo, ne in episcopatu quidem minus pauper exstitit. Factus Sasimorum episcopus, nec panem quidem habere se ait (h), quem hospiti offerat, μήδ' ἄρτον ἔξω τῷ ξένῳ διακλάσαι. Neque ditior fuit Constantinopoli. « Pecunias, » inquit (i), « eripient? Si meas quidem, ipsi eadem opera pennas etiam, quibus minime indutus sum, abscondant. » In carmine, quo Julianum exæquatorem rogat, ut rem familiarem vectigalibus eximat, ait (j) suas se opes pauperibus, studio ferendæ crucis, erogasse, easque communem navigantibus portum esse, commune indigentibus auxilium. Alio in carmine (k) se ipse interrogans ubi sint opes, respondet: « Partem Deus habet, partem alteram sceleratus livor rapacibus manibus tradidit. » Scribens amico qui nonnullos ab eo libros poposcerat, his eum verbis alloquitur (l): « Quod si tibi videtur minime philosophicum esse librorum pretium postulare, tu mihi pecuniam solve, objectionem autem tuam solvent pauperes. » Quæ quidem omnia Gregorium omnibus se facultatibus exuisse liquido demonstrant.

LVI, LVII. *Omnia, litteras quoque, Christo dimisit. Alia vana, alia est utilis eloquentia, famula verbi. Hanc sibi et amicis exoptat Gregorius. Hanc solam complectitur: hac quam maxime delectatur.*

Nihil enim sibi ex omnibus servavit præter eloquentiam, quam tanto labore, peragratis pluribus Orientis atque Occidentis regionibus comparaverat: « Unum mihi in amoribus fuit, inquit (m), litterarum decus, quas mihi compararunt Oriens et Occidens, et Græciæ ornamentum, Athenæ. In his diu multumque laboravi; sed et illas pronas coram Christo demisi, humique affixi, cedentes magno Dei Verbo, quod omnem humanæ mentis varium et mutabilem sermonem longe superat. » Cætera quidem omnia volentibus reliquit, opes, generis nobilitatem, gloriam, etc.; at eloquentiam solam complexus est, nec suscepti, ut eam sibi compararet, laboris eum unquam pœnituit. Ut enim vana et

(a) Boll., 9 Maii, p. 378, col. 1.

(b) 9 Maii, p. 379.

(c) Tom. VII Maii, p. 659, col. 1 et 2.

(d) Vit., p. 8.

(e) Or. 24, n. 5.

(f) Carin. De vita sua, v. 270.

(g) Till., t. IX, p. 357.

(h) Carm. De Vita sua, v. 470.

(i) Or. 26, n. 16.

(j) Carm. al. 49, ad Julian.

(k) Carm. al. 8, ad seipsum.

(l) Ep. al. 199.

(m) Carin. De reb. suis, v. 98 et seq.

inutilis est eloquentia, quæ in verbis duntaxat sita est, quam aspernatur et damnat Gregorius; sic alia est ejus utilitatem agnoscit, et patrocinium adversus Julianum suscipit, quem in nulla re magis iniquum et sceleratum se præbuisse existimat, quam cum sermones eripere Christianis tentavit. « Unde igitur, » inquit Julianum alloquens (a), « homo omnium levissime, hoc tibi in mentem venit, ut sermones Christianis eriperes? » Sic Christianam eloquentiam tætur contra Apostatam; hanc sibi et amicis exoptat: « (b) Atque utinam mihi, amicisque meis sermonum robur adsit! » Hanc solam se complecti, utpote verbi famulam, nec unquam libenter neglecturum hanc possessionem fatetur; quin potius eam et colere et exosculari, majoremque ex ea voluptatem capere, quam ex omnibus aliis rebus in unum collectis, quibus plerique delectantur: hanc sibi totius vitæ sociam, ut probum consiliarium, atque congerronem, et ducem viæ in cælum ferentis, ac promptum commilitonem adsciscere. Et quia jucunditatem omnem humi sitam aspernabatur, omnis illius amor post Deum in eloquentiam Christianam effusus est, vel potius in Deum quoque, quandoquidem ad Deum cum prudentia rapit, per quam etiam Deus sincere percipitur, et conservatur, atque in nobis adolescit.

LVIII. *Fidem datam Deo non fefellit Gregorius: quo modo datam Basilio fefellerit.*

Sed quo nos rapit oratio, de Gregorii effuso in eloquentiam amore disserentes? Ad ipsum Gregorium revertamur, quem Athenis reducem in domo paterna reliquimus, media incedentem via quam inierat, ut simul voti sponsonem, qua Deo obligatus erat, impletet, et debitæ parentibus pietati faceret satis, sic agendo, vitamque instituendo ut alterum alteri non postponeret, sed utrumque expleret. Basilii quidem querelis respondens Gregorius, fatetur se promissis non stetisse, et fidem fefellisse. Verum promissa hæc et fidem datam Basilio intelligit, cui Athenis se cum ipso in solitudinem, ut vitam ageret solitariam, recessurum promiserat. His promissis, ut jam memoratum est, non stetit, hanc fidem fefellit: « (c) Haud sponte ac libenter; sed quod lex legem superarit, ea nimirum, quæ parentes colere jubet, legem sodalitatis ac familiaritatis. » Sed fidem datam Deo nullatenus fefellerit, promissisque stetit, eam primum in ædibus paternis vitam agendo, quam in solitudine acturum se fuerat pollicitus; ac deinde in eremo, in quam ubi primum licuit se recepit.

LIX. *Vitam quoque solitariam egisse Gregorium in Tiberina, in qua situm erat Arianzum, credibile est.*

Quin etiam credibile est Gregorium, cum Athenis in ædes paternas rediisset, hinc in Tiberinam regionem se contulisse, ubi Arianzum rus, ejus natale solum, situm erat non longe a Nazianzo; ut simul

A et vitam solitariam ageret, et parentibus debitam charitatem posset exhibere; ac præterea datam fidem Basilio servaret, quem ut in hanc solitudinem se conferret litteris invitavit. Illuc venisse Basilium verisimile est, quamvis longas non duxerit moras. Novæ editionis epistolarum Basilii auctor agnoscit, primo Basilium in Tiberinam recipere sese voluisse, quod his epist. 14 verbis confirmat (d): « Nunc igitur intelligis, quo ego periculi stultus venerim, qui locum ejusmodi cum Tiberina, orbis terrarum barathro, commutare contenderim. »

LX-LXII. *Nihil minus esse videbatur Gregorius in domo paterna, quam quod reipsa erat. Molestias parit Gregorio rei familiaris cura. Basilium invitat ut ad se veniat, ut omnia sint communia.*

B Quo ergo tempore Gregorius confectorum annis parentum curam gessit, nihil minus esse videbatur quam quod reipsa erat. Pars namque ejus philosophiæ hæc fuit, « (e) Non videri primariæ vitæ labores exantlare, magisque esse quam videri Deo amicum. Sed major eum tenebat monachorum amor, quamvis videretur inter multos versari. » Nec minus interea parentibus omnem exhibebat sollicitudinem, eorum senectam fovens, nihil magis pium ratus quam primum post Deum parentibus honorem præstare. Verumtamen rei familiaris curam sibi maximas fatetur attulisse molestias. « (f) Parentes quidem observans et fovens laborantes, spebus animum deliniebam, inquit, ut optimum aliquid adimplens, et imposito fungens a natura officio. Certo constat barathris refertam esse improborum viam, quandoquidem mihi etiam ex bono malum evenit. Nam multæ me et molestiæ sollicitudines, quæ mentem ac membra die ac nocte rodunt, e cælo animam in terras dejiciunt. Primum quidem servis imperare quale exitii rete? qui acerbos quidem dominos semper oderunt, pios autem impudenter conculcant; nec malis placidi, nec bonis dociles. . . Deinde vero rem familiarem administrare, et Cæsaris pondus humeris semper sustinere, ac duram audire exactoris vocem... Posthac autem circa frequentis fori tumultum, et sedes excelsas, miseris litibus sollicitos versari, et sermonum delitigantium strepitu obtundi, ac legum volubilibus laqueis molestias pati; ubi pugnae et labores, ac malis plus tribuitur quam bonis, ipsique legum arbitri utrisque venales; et improbus si ditiore sit, is optimus est. » Licet tota hæc Gregorii ratio in vitæ instituto, laude atque admiratione digna videatur, dubitat tamen vir sanctus (g), an hinc sibi omnis vitæ difficultas asperitasque fluxerit, per quam incommodum ac salebrosum ad philosophiam iter habuerit, nec desiderio suo animique proposito satis dignum. Quare Basilio scribens objectanti, quod una secum in solitudinem sese non recepisset, quemadmodum ab Athenis se facturos munio promiserant, da-

(a) Or. 4, n. 101.

(b) Ibid., n. 100.

(c) Ep. al. 5.

(d) Vita Basil., p. 46.

(e) Carm. De vita sua, v. 323.

(f) Carm. De reb. suis, v. 137 et seq.

(g) Or. 43, n. 25.

tamque fidem fefellisset, id ultro fatetur, ac promittit deinceps se fidem servaturum. « Fidem fefelli, inquit (a). . . non autem prorsus fallam, siquidem hoc gratum tibi futurum est. Partim enim nos tecum erimus, partim ipse nobiscum esse ne, quaeso, graveris, ut omnia sint communia, et aequalis amicitia. Sic enim fiet, ut nec parentes mœrore afficiamus, et te fruamur. » Ita Gregorius amicum invitavit ut ad se veniat, scilicet in solitudinem Tiberinæ regionis, quæ cum Nazianzo vicina esset, id moleste non ferrent parentes, quibus etiam posset solitudinem impendere, et simul cum amico solitariam vitam agere, ut pollicitus fuerat. Non igitur Basilium Gregorio, ut visum Bollandistis (b), sed Gregorius Basilio suadere conatus est ut in Tiberinam regionem secederet. Recte tamen aiunt se non dubitare, quin Arianzum excurrerit Basilium ad visendum amicum.

LXIII. *Basilium, exstructo monasterio, Gregorium allicere conatur.*

Interea Basilium, qui docendi munus apud Cæsarienses abjecerat, ad quod eum piissima soror Macrina, nec non Gregorius impulerant, varia in Oriente et Ægypto invisit monasteria, et circa annum 358 in patriam reversus, nulla interposita mora, in solitudinem sese recipit, ardens studio præclara virtutum exempla imitandi, quæ in monasteriis Ægypti, Palestinæ, Coesæsyriæ et Mesopotamiæ, non sine stupore conspexerat. Idoneum secessui locum ad ripam Iridis fluvii, qui ex Armenia ortus Pontum irrigat, ab omni prorsus hominum consuetudine remotum elegit e regione monasterii, quod ad alteram ejusdem fluvii ripam Macrina construxerat.

LXIV. *In solitudinem ad Basilium se confert: ambo vitam asceticam agunt. Vitæ austeritas, rerum inopia, manuum labor, etc.*

Illic primus omnium in Cappadocia vitam cœnôbiticam, quam solitariæ longe præferendam existimabat, instituit Basilium. Optaverat fratrem aliquem reperire, qui vitam asceticam profiteretur, ut una cum eo brevem hujus vitæ fluctum pertransiret. Speraverat se cum Gregorio victurum; sed imposita amico fovendæ parentum senectutis necessitas impedimento fuit, quo minus id quod inter se, cum Athenis versarentur, pacti fuerant, exsequerentur. Quapropter eo destitutus præsidio, postquam varia lustravit monasteria, solus in solitudinem se recipit; cujus delicias ubi primum delibavit, datis ad Gregorium litteris, per jucunda loci descriptione eum allicere conatus est. Gregorius amici et solitudinis desiderio flagrans, quam primum licuit, in Pontum ad Basilium se contulit, anno 358 vel 359 (c). Illic miratur et laudat eximiam fratrum, quos ad pietatem Basilium instituebat, concordiam; suavem psalmodum et hymnorum cantum, quo magno pere delectatus fuit; vitam pauperem, quæ illic

A agebatur, et quam ipse traduxit, cum panis adeo durus apponeretur, ut dentes frangeret; tantaque erat rerum omnium inopia, ut nisi mater Basilii opportune succurrisset, moriendum fuisset. Commemorat etiam Gregorius laborem manuum, Augiæ flumem e domo exportatum ut horti fertiles redderentur, ac immane plaustrum sua et Basilii cervice manibusque tractum. His addit lignorum comportationes et lapicidinas. arborum consitiones et irrigationes.

LXV. *Studio sacrarum litterarum incumbit, eoque studio mirifice delectatur Gregorius.*

Quod supererat otii ab asceticæ vitæ muniis, Scripturarum meditationi impendebant. Id longe gratissimum erat Gregorio, cui de vitæ instituto consultanti ac fluctuanti utrum eligeret, illud præ aliis eligendum visum fuerat, in quo frequentius ac liberius sacros libros versare ac meditari posset. Ambo igitur concordibus animis, pari studio parique successu sacræ huic lectioni incumbunt, atque eos fructus percipiunt, qui non modo in suam ipsorum, verum etiam in Ecclesiæ totius utilitatem redundarunt. Nullus dubitavit quin hæc ad primum Gregorii secessum pertineant, nec dubitare sinunt hæc verba ipsius Gregorii Basilio scribentis, et post aliquot annos pristinas illas delicias, quas cum ipso in secessu degustaverat, desiderantis (d): « Quis me secundum pristinorum illorum dierum statum constituet, in quibus ego tecum afflictionem pro deliciis habebam?... Quis psalmodias illas et vigiliis dabit, atque ad Deum per orationem peregrinationes, illamque velut materia vacantem et incorpoream vitam? Quis fratrum eorum, qui a te dii efficiebantur atque in altum evehebantur, concordiam animorumque conjunctionem? Quis virtutis certamen, et ad eam incitationem, quam scriptis legibus ac regulis obfirmavimus? Quis divinarum oraculorum studium, lucemque in ipsis ductu atque auspiciis Spiritus sancti inventam? » Cum autem in Scripturarum studio plus antiquis scriptoribus quam ingenio proprio tribuerent, plurima ex Origene collegerunt observatione digna, quæ in unum corpus redacta *Philocaliam* appellarunt.

D LXVI. *Philocalia et Regulæ monasticæ sunt fructus studiorum Basilii et Gregorii.*

In ediscendis Scripturis Basilium et Gregorium mutuam sibi operam præstabant, familiares etiam de his inter se sermones conferendo, cum in eremo, ubi testantur eas se didicisse, versarentur. Sed præcipuum in divinarum oraculorum studio magistrum habuere Spiritum sanctum, cujus ductu et auspiciis lucem in ipsis a se inventam declarant. Præter *Philocaliam*, alius exstat fructus commemorationis Gregorii in monasterio Basilii, et commune utriusque opus, ut ex ipso Gregorio discimus, nempe leges monasticæ et regulæ. « Quis da-

(a) Ep. al. 5.

(b) 9 Maii p. 385, col. 4, not. B.

(c) Greg. ep. al. 9.

(d) Ep. al. 9.

bit virtutis certamen, et ad eam incitationem, quam scriptis legibus ac regulis obfirmavimus? » Quæ Gregorii verba dubitare non sinunt, quin ad has leges regulasque vitæ monasticæ scribendas suam cum Basilio operam contulerit. Quod ni fecisset, certe vir modestus de se non prædicaret.

LXVII. Voti compos fit Gregorius, mediam carpenis viam inter anachoretas et mygades.

Sic in Basilii monasterio quiete ac solitudine fruebatur. Hanc ab initio adamarat, eam in maximis gravissimisque periculis Deo voverat. Voti compos factus, mediam carpebat viam, quam dudum animo conceperat, inter anachoretas, et mygades; cum illis meditari, cum istis Scripturas versare et aliis prodesse; cum illis contemplari, cum istis agere poterat. Psalmis, hymnis, orationibus, vigiliis, inediæ, meditationi Scripturarum die nocteque vacabat. Quid plura? Habebat quod tota mente peterat, eoque vitæ genere, licet asperrimo, sic oblectabatur, ut peractis in eo annis duobus, se « nonnihil attigisse quod optaverat, ac velut in limine esse » dicat (a), « atque ex ipso gustu majore desiderio exarsisse. » His namque verbis utitur pro eo, quo solitudinis amore flagrabat; cujus desiderio ita tenebatur, ut plures etiam anni breve tempus visi fuissent.

LXVIII. Gregorium ab eremi deliciis in domum paternam revocat pietas erga parentes.

Haud tamen credimus tredecim annos, ut narrat Rufinus, Gregorium in Basilii monasterio versatum fuisse, in quod se receperat anno 358 vel 359, et ex quo extractus est anno 360 aut 361, ut ad patrem se conferret, qui tali auxilio se destitui ægre patiebatur. Sic pietas erga parentes, quæ reversum Athenis Gregorium Nazianzi retinuerat, eum ab eremi deliciis ægre avulsam rursus Nazianzum revocavit. Primus hic Gregorii secessus ab altero, qui contigit postquam presbyter creatus fuit, discernendus est, ut recte observant Bollandistæ adversus Baronium, quem etiam refellunt.

LXIX. Gregorium revocare conatur Basilius.

Gregorium absentem, datis ad eum litteris, in solitudinem revocare conatus est Basilius, cui amicus rescripsit. Hinc jocosæ illæ utriusque litteræ ultro citroque datæ: Gregorii laudantis suam Tiberinam, et Ponticæ silvas posthabentis; Basilii vero cavillantis Tiberinam, et Ponticæ solitudines celebrantis. Sed quamvis jocaretur Gregorius, quam maximo tamen relictæ solitudinis desiderio se teneri dissimulare non potuit, hisque verbis declaravit (b): « Quæ de Pontica commemoratione prius scribebam, joco, non serio scribebam: quæ autem nunc scribo, admodum serio scribo. Quis me secundum pristinorum illorum dierum statum constituet, in quibus ego tecum afflictionem pro deliciis habe-

bam?... Sed hæc optare quidem per facile, consequi autem non perinde facile. At tu mihi adesto... Equidem ipse te magis quam aerem spiro, idque solum vivo, quod tecum sum, vel coram, vel absens per animi simulacrum. »

LXX, LXXI. Presbyter creatur, et fugit in Pontum. Revertitur ad diem festum Paschæ, primamque habet orationem. In longiori postea, fugæ et reditus rationem reddidit.

Citius tamen, quam spes erat, id consecutus est Gregorius. Cum enim suus eum pater invitum ac reluctantem presbyterum creasset, hac tyrannide, sic enim appellat (c), offensus, ad Basilium recurrit, tum ut dolorem suum amici colloquiis leniret, tum etiam ut quid sibi agendum esset cum eo deliberaret. Eum vicesima quinta Decembris, quæ Natalis erat Domini dies, ordinatum fuisse, atque in Pontum fugisse die festo Luminum, qui paucis post diebus celebratur, arbitramur cum Niceta et Tillemontio: sed brevissimo post tempore in patriam reversus est, nempe ad diem Paschæ. Unde in oratione quam habuit, « *Mysterium*, inquit (d), unxit me: mysterio paulisper cessi, ut me ipsum inspicerem et explorarem; cum mysterio etiam simul introeo. » Quibus verbis significat, se die festo, cum creatus fuisset presbyter, discessisse, et die etiam festo rediisse. Quod annum spectat, is erat 362; si quidem Julianus nondum in Cappadociam venerat, nec in Christianos adhibuerat eam crudelitatem, cujus horrenda reliquit monimenta in regionibus, quas Constantinopoli profectus mense Maio anno 362, Antiochiam petens, peragravit, quibus postea cumulum in Oriente imposuit. Gregorius namque in *Apologetico*, quem scripsit, vel declamavit, exponens quas ob causas, postquam presbyter creatus fuerat, in Pontum fugisset, ac rursus Nazianzum rediisset, hæc de Juliano verba facit (e): « Nec vero externum bellum metuo, nec feram illam, quæ nunc adversus Ecclesias impetum fecit, etiamsi ignem minetur, etiamsi gladios, » etc. His perspicue liquet, nondum Apostatam in Cappadociam venisse, et crudelitatem exercuisse, sed tantum minas intentasse, ex quibus Gregorius quid factorus esset suspicatus hæc scripsit. Gregorius igitur creatus est presbyter die 25 Decembris anni 361: cumque fugisset in Pontum, inde ad suos reversus est ad diem Paschæ anni 362, eoque die brevem de festo habuit orationem; sed paulo post prolixam exaravit seu declamavit, in qua cur in Pontum fugerit ac inde redierit rationem reddit.

LXXII. Bis e solitudine avulsus Gregorius.

Itaque bis in Ponticam eremum sese contulit Gregorius; bis amata solitudine avulsus est, et Nazianzum e Ponto ad suos redire coactus. Primo quidem circa annum 361, secundo ad diem Paschæ anni 362, cum die xxv Decembris anni proxime

(a) Or. 2, n. 6.

(b) Ep. al. 9.

(c) Carm. De vita sua, v. 351.

(d) Or. 1, n. 2.

(e) Or. 2, n. 87.

elapsi creatus fuisset presbyter. Secundæ in Pontum profectionis et reditus causas ipse in oratione, quæ primum olim, nunc secundum occupat locum, prosequitur. Cur vero pater eum e Basilii monasterio extraxerit, et Nazianzum redire anno 361 compulerit, perinde non est perspicuum. Nihil moror quæ Baronius in sua Gregorii Vita scripsit. Is enim utramque Gregorii nostri in Pontica solitudine commorationem confundens, et perturbans tempora, quod Bollandistæ non semel observant, ad Valentis usque imperium, « (a) Qui Arianae perfidiæ favens, adversus Catholicos concitavit turbas, Gregorii reditum promovet. Fuit id in causa, inquit Baronius, ut pater Gregorii vehementius ageret, ut filium ab eremo revocaret. Erat enim jam longo senio hebetior, et ut subeundis laboribus impar eum precibus urgebat, ut pater jussis, ac denique ut episcopus cogeat imperio. Licet enim diutius surdo, ut aiunt, fabulam ingessisset, flexit tandem, coegit extorsitque ab invito, revocatque filium Nazianzum. Qui reversus in patriam, habuit egregiam illam orationem, quæ inscribitur *Apologeticus*... Dixit etiam tunc præclaram eam orationem, ejus est titulus, *In sancta lumina*, » etc. Hæc Baronius. Egregia oratio, quæ inscribitur *Apologeticus*, habita est sub Juliano, non vero sub Valente; oratio autem *In sancta lumina*, non « tunc, » ut vult Baronius, sed anno pene elapso.

Haud negaverim turbas ab Arianis excitatas in causa fuisse cur Gregorius Nazianzum redierit; sed, ut id concedam, certe non has esse turbas arbitror, quæ a Valente sunt excitatæ, ut visum est Baronio. Vix etiam adduci possum ut credam cum doctissimo Tillemontio, Gregorium patrem formulæ Ariminensi tum subscripsisse, et jam ab ejus communione Nazianzenos monachos discessisse, cum ejus filius, relictis Ponticæ solitudinis deliciis, Nazianzum rediit anno 361; idque causæ fuisse cur rediret, ut opem ferret longævo patri, qui Ariminensi formulæ subscripsisset, ovo e luto emerget.

LXXIII-LXXV. Turbas Ariani excitant. Fraus Arianorum. Multos in fraudem impellunt.

Magnas quidem turbas anno 360 excitant Arianæ, qui post luctuosas synodos, Ariminensem in Occidente, Seleucianam in Oriente, habitas anno 359, item etiam Constantinopoli anno 360, Constantii Augusti præsidio freti, vi et arte rem agebant; omnesque episcopos, in tota quam late patebat Ecclesia, formulæ, quæ ipsorum impietatis totum virum artificiose tectum continebat, subscribere cogerant. Fuit enim ea fallacia et dolus Arianorum, ut *ὁμοούσιον* subscribendum ac profitendum traderent, unius litterulæ mutatione magnam sensus discrepantiam adducentes; Filium nempe non ejusdem substantiæ cum Patre, quod *ὁμοούσιον* signifi-

cat, sed similis dicerent, *ὁμοιούσιον*, hoc est consimilem Patri et non consubstantialiæ prædicarent. « Erat autem, inquit Gregorius (b), in promptu atramentum, et calumniator a tergo. Ea res permultos e nobis, invictos aliqui viros, in fraudem impulit; qui quamvis mente nequaquam prolapsi fuerint, tamen subscriptione transversa acti sunt, et cum illis, utroque nomine sceleratis, consenserunt; ac si non flammæ, fumi certe participes fuerunt. » Tanta inde secuta est Ecclesiæ catholicæ tempestas, ut qui videbantur esse templi columnæ, prostrati, vel saltem concussi sint, si quidem etiam nolentes seducti sunt; atque, ut Hieronymi verbis utar, ingemuerit orbis, et Arianum se esse miratus sit.

B. LXXVI. Formulæ Ariminensi post medium annum 362 subscripsit Theologi pater.

In eorum tamen numero, qui Ariminensi formulæ tum subscripserunt, scilicet Constantii imperatoris tempore, non fuisse Gregorium, nec eum nisi post medium annum 362 subscripsisse, ortamque esse inter episcopum et monachos Nazianzenos discordiam tam multis probatur momentis, ut nullum de ea re dubium esse possit. Primo quidem Gregorius noster non ait (c), jussa Constantii imperatoris, aut rerum perturbationem, quæ tunc summa fuit, subscribendi causam suo fuisse patri, sed desiderium pacis et cum nonnullis ineundæ communionis. Secundo ante istud dissidium, Ecclesiam Nazianzenam arcam Noe vocari solitam esse, ut quæ universi orbis diluvium sola effugisset, testatur Gregorius (d). Testis profecto mendax foret, si Nazianzenus episcopus dolis Arianorum deceptus fuit tempore Constantii; falsoque dixisset commune universi orbis diluvium effugisse Nazianzenam Ecclesiam, ejus Ecclesiæ episcopus ipse artificiosius verbis circumscriptus in oravam societatem pertractus fuisset.

LXXVII-LXXVIII. Schisma monachorum ob subscriptionem Gregorii patris, non contigit sub Constantio. Brevis fuit hæc discordia.

At longe graviora suppetunt momenta. Cum Gregorius e Ponto Nazianzum reversus est ad diem festum Paschæ anni 362, summa pace fruebatur Ecclesia Nazianzena, quam magnis effert laudibus: nec veretur dicere (e) se non concessurum, ut « amplissimæ civitates, gregesque numerosissimi ulla in re Nazianzenæ Ecclesiæ præferantur. » Nulla ergo Nazianzi discordia fuit anno 362, nec ulla etiam Gregorii patris tunc erat subscriptio, e qua dissidium erupit. Quinimo recens erat tumultus, cum Gregorius noster primam contra Julianum orationem scriberet, ut his verbis manifestum est (f): « Atque utinam ille quoque cœtus ad eorum nostrum se adjungeret, qui, cum prius cantionem haudquaquam adulterinam atque ignobilem nobis-

(a) 9 Maii, p. 388.

(b) Or. 21, n. 23.

(c) Or. 18, n. 18.

(d) Ibid., n. 17.

(e) Or. 3, n. 6.

(f) Or. 4, n. 10.

cum Deo accineret, ac dextro quondam ordine dignus haberetur, atque etiam brevi, ut confido, haberetur, haud scio qua re commotus, repente cantum in diversum mutai, alioque gradu atque ordine sese collocat; ac ne ob communem quidem lætitiā, quod etiam magis miror, adduci potest ut nobiscum conjungatur. » Hæc profecto verba, « cum prius cantionem ... nobiscum Deo accineret ... repente cantum in diversum mutat, » dissidium monachorum recens ortum fuisse indicant satis; nec non spes illorum reditus, lenitas qua eos ut membra sua complectitur Gregorius (a); ac demum quod non semel ait (b) monachos omnium postremos discessisse. Ex his etiam pariter conficitur recentem quoque fuisse Gregorii subscriptionem, vel certe eum non longe antea subscripsisse. Etenim si sub Constantio, anno 360 vel 361, subscripsisset episcopus Nazianzenus, quomodo monachi indignationem suam ad annum usque 363 corde pressissent? Aut si tandiu presserunt, cur discessionem subito et præcipiti consilio tribuit Gregorius? Quomodo, inquam, indignationem suam tam longo tempore pressissent monachi, quos ipse (c) « ferventiorē Ecclesiæ partem appellat? Qui, » ut idem Gregorius ait in alia oratione (d), « tametsi aliqui pacati ac moderati sint, hac tamen in re lenes et faciles esse non sūnt, cum per silentium et quietem Dei causa proditur; verum hic admodum bellaces sunt, atque in configendo acres et feroces, hujusmodi enim zeli æstus est, citiusque aliquid, quod non oporteat, tentaverint, quam quod ex officio sit prætermiserint. » Videant, qui Gregorium patrem, sub Constantio, Ariminensi formulæ subscripsisse arbitrantur, ex quo sequeretur monachos per duos aut etiam tres annos indignationem suam dissimulasse, quomodo hæc conciliare valeant; maxime vero cum ex Gregorio breve fuerit dissidium. « Eos enim, qui ob pietatis zelum dissidebant, inquit (e), et sibi et cæteris reconciliavit (Gregorius pater) postremos a nobis sejunctos, et primos reversos. » Brevissima, inquam, illa fuit divisio, teste Gregorio, qui « eam calamitatem hactenus durasse scribit (f), ut per hoc dissidium, quantum pacis bonum esset, qui divisi fuerant, intelligerent, statimque odium illud odio haberent ac detestationi. Qua pacis celeritate subreptum pene fuit et obscuratum, quod in medio contigit. » Equis autem resarcitum tam « celeriter » et redintegratum, vix ut exstitisse credatur, atque etiam breve dissidium putet quod annis tribus ad minimum aut quatuor perseveraverit? Quis credat tot annis indignationem suam pressisse monachos, quos « admodum bellaces atque in configendo acres et feroces » scribit Gregorius noster (g)?

Quid plura? Quandiu discissa fuit Nazianzena

A Ecclesia, Gregorius obmutuit, ut ipse testatur. Nondum ergo discissa erat, cum primos tres ad populum sermones habuit anno 362. Idque etiam inde patet, quod non modo nihil in his orationibus contra dissidium, nihil de pace dicat Gregorius, quod profecto non omisisset orator pacis amantissimus; verum etiam Nazianzenam Ecclesiam (h) « uno eodemque animo unum idemque sentientem » laudet.

LXXIX. *Sub Juliani finem subscripsit impiæ formulæ, sed illasum cor servavit.*

Non igitur sub Constantio, sed vergente ad finem Juliani imperio, formulæ minus orthodoxæ videtur subscripsisse Gregorius, deceptus Arianorum dolis, qui, absente filio, nacti opportunam senem circumveniendi occasionem, specie pacificationis eum in pravam societatem pertraxerunt. Dixi, absente filio, qui interdum paternæ domus sollicitudini se subtrahens, in amicam Ponti solitudinem ad Basilium evolare solebat; nunquam enim eo præsentē patri insidias struere ausi fuissent. Magnas in Ecclesia Nazianzena turbas excitavit Gregorii subscriptio, et statim monachi ab ejus communione discesserunt; quod anno 363 contigit, si quidem nondum discesserant, cum anno 362 Nazianzenæ Ecclesiæ concordiam laudaret Gregorius; recens autem erat discessio, cum primam contra Julianum jam extinctum invectivam scriberet. Denique dissidio, quod diuturnum non fuerat, sedato, composito, etc., instaurata est concordia anno 364. Monachos enim a se « ob pietatis zelum » dissidentes sibi et cæteris reconciliavit Gregorius, tum ob ipsius reverentiam, tum ob dogmatis puritatem. « Solus namque, ut ait Gregorius noster (i), illasam mentem, minimeque simul cum atramento infectam animam habere creditus est, tametsi per animi simplicitatem abreptus fuisset, dolumque ob animi sinceritatem ab omni dolo alienam minime cavisset. » Ita gravis Ecclesiæ Nazianzenæ tempestas sedata est Gregorii episcopi precibus et admonitionibus, nato interim pietatis et opæ socio; qui cum patri ad omne bonum comes et adiutor esset, ac velut a latere curreret, hic Dei beneficio multo maximam laboris studiiq; partem contulit.

LXXX. *Theologus loquitur perinde ac si reus ipse foret, quod pietati erga patrem tribuendum est.*

Miretur forsitan quispiam cur Gregorius, de seditione adversus patrem suum excitata a ferventiorē Ecclesiæ parte verba faciens, perinde loquatur ac si ipse reus esset et cum patre in pravam societatem pertractus fuisset: « Nam cum, inquit (j), a ferventiorē Ecclesiæ parte ob eam causam seditio in nos excitata esset; quod scripto

(a) Or. 6, n. 10.

(b) Or. 18, n. 18.

(c) Ibid.

(d) Or. 21, n. 25.

(e) Or. 18, n. 18.

(f) Or. 6, n. 8 et 12.

(g) Or. 21, n. 25.

(h) Or. 3, n. 6.

(i) Or. 18, n. 18.

(j) Or. 18, n. 18.

quodam et artificiosis verbis circumscripti, in pravam societatem pertracti fuisset. » Verum absit ut arbitremur Gregorium nostrum, doctrinæ catholicæ pugilem egregium, simul cum patre ab Arianis deceptum fuisse. Id enim pietati erga parentem et humanitati datum videri debet, quod de culpa velut communi loquatur. Cum autem non seipsum, sed solum patrem excuset, « (a) qui solus illæsum cor habere, nec simul animam cum atramento fœdassee creditus est, » indicat seipsum non subscripsisse, adeoque nec externa actione errasse. Præterea observandum, culpam subscriptionis paternæ præcipue derivatam in filium, quod cum patre, ut videbatur, lapsio communionem retineret, nec ab eo sese, uti ferventiores, separaret.

LXXXI. *Præclara Gregorii in hanc rem sententia.*

Huic nostræ de dissidio Nazianzenæ Ecclesiæ et instaurata pace disquisitioni finem imponamus præclara in hanc rem Gregorii sententia : « Nihil, » ut observat vir sanctus in oratione quam de pace habuit (b), « eos, qui sincero animi affectu Deum colunt, æque inter se conciliat, atque consentiens de Deo doctrina; quemadmodum contra nihil ad dissidium ita promptum ac paratum est, ut diversa in hac re animorum sententia. Hic enim, etiam qui aliis in rebus æquissimus et facillimus est, ferventissimus existit; ac mansuetus vere pugna efficitur, cum se per lenitatem Dei jacturam facere, in eo, ut rectius loquar, per prolapsionem suam, Deum, qui nos et pro divitiis habet et divites reddit, damno afficere conspiciat. Sic igitur, nos in ipsa quoque contentione moderatius nos ipsos gessimus; adeo ut concordia disjunctione ipsa clarior fuerit, ac per ea, quæ utrinque læta et commoda exstiterunt, id, quod in medio contigit, pene subrepta et obscuratum. »

LXXXII. *Nascenti in Ecclesia Cæsariensi discordiæ mederi satagit Gregorius, et orationes in Julianum elaborat*

Quo tempore discissa erat Nazianzena Ecclesia, aliud schisma non minus exitiale Cæsariensi Ecclesiæ impendebat, et jamjam erat oriturum ex similitudinibus, quas Eusebius Cæsariensis episcopus, præsul licet morum honestate clarus et pietate insignis, adversus Basilium exercebat; cujus rei causa optimorum quorumque, præcipue vero monachorum, in se odium concitavit. Hi namque, iniquo animo ferentes ducem suum Basilium ab Ecclesiæ administratione removeri atque injuria affici, statim audaci facinore ab episcopi communione recedere statuunt, secumque partem plebis et honoratorum non exiguam abstrahunt. At Basilium, filius pacis, non is erat, qui sua causa Ecclesiam lacerari pateretur; consiliario et hortatore Gregorio utens, una cum illo in Ponticam solitudinem secessit : « Nobis, in-

A quit, Gregorius (c), hac in re consultoribus ac sinceris monitoribus usus, nobiscum in Pontum profugit. » Secessionem illam anno 364 exeunte, aut ineunte 365, collocandam esse probat auctor *Vitæ sancti Basilii*, cap. 9, n. 6 : itaque jam extincto schismate Nazianzeno contigit.

Basilium autem presbyterio nondum initiatum, et in solitudine agentem, anno 363, Gregorius convenerat : sublato scilicet e vivis Juliano Apostata, et adhuc flagrante Nazianzeno schismate; ibique ambas in Apostatam orationes scripserat, adjuvante seu consiliante Basilio, ut ex his secundæ Steleuticæ (sic enim illæ nuncupantur) verbis colligunt eruditi : « Hæc tibi Basilium et Gregorius, » etc. Non imprudenter, ut Petro Cuneo videtur, Julianum, B « tanquam in scena, palam omnibus ludibrium fecit; » sed multis et magni momenti rationibus Apostatam publice proscindere compulsus est. Præcipuas tantum cæteris, brevitatis causa prætermittimus, exhibemus. (d) Primo igitur oportebat, hoc exemplo eos in veritate confirmari, qui cum universarum quidem rerum Deum confiteantur, tamen ob animæ suæ levitatem, superbiente impio, cogitationibus incenduntur, peccatorum pacem non ferunt, nec Dei consilium exspectare sistent. (e) Deinde Juliani facinorum enarratione gentilibus ostendendum erat, « quid illos demones doceant. » (f) Tandem ipsi fideles, eorum quæ passi fuerant expositione, commonendi fuerunt, ne tempestatis in tranquillitate obliviscerentur, « nec morbi in sanitate, nec captivitatis, incolumes in Jerusalem reversi, nec Ægypti post Ægyptum. » Ex his orationibus duo præterea discimus, quorum prius ad historiam Gregorii et Basilii pertinet; alterum fidelibus, qui sub impio rege vivunt, erudiendis idoneum est. Itaque Gregorius se et Basilium postremos ad persecutionem a Juliano reservatos esse docet, sic eum compellens (g) : « Hæc tibi Basilium et Gregorius... quos cum et vita et sermone, et mutua concordia claros et celebres jam inde a Græcia nosces... postremos ad persecutionem reservabas. » Fortunæ templum a Cæsariensibus Cappadociæ sub Juliano eversum, pœnas factum ob illud ab eis sumptas memorat et propriam eo de negotio sententiam in prima Steleutica Gregorius aperit hoc modo (h) : « Quæ » Julianus « in Cæsarienses nostros admisit, hos, inquam, animi magnitudine præditos, ac pietatis studio ferventes, ita ab eo exagitatos, ac per contumeliam veratos, fortasse ne obicere quidem æquum fuerit. Etenim ob Fortunam, fortunatiori tempore infortunio affectam, justa indignatione commotus, ad hanc ultionem progressus esse videbatur : quandoquidem injustitiæ dominanti nonnihil concedendum est. » Cæterum in proscindendo Apostata Gregorium nullatenus modum excessisse, et in Monitis jam demoa

(a) Boll., 9 Maii, p. 385.

(b) Or. 6, n. 12.

(c) Or. 43, n. 29.

(d) Or. 4, n. 8.

(e) Or. 5, n. 36.

(f) Ibid., n. 34.

(g) Or. 5, n. 39.

(h) Or. 4, n. 92.

stratum fuit, et si quid superest dicendum, in prolegomenis tomī secundi addetur.

Orationibus illis ad finem perductis, (a) cum Basilio Cæsaream venisset, atque ab Eusebio civitatis episcopo, mense Septembri anni 364, presbyter creatus esset, dolorem inde conceptum, datis ad Gregorium litteris, significavit; cui Gregorius ita respondit (b): « Epistolæ tuæ proœmium laudo. Quid autem tuorum non est laudandum? Ac tu captus es, quemadmodum nos quoque circumscripti: quandoquidem ad presbyteri gradum pertracti sumus... Hoc non fieri fortasse quidem præstitisset... Quoniam autem factum est, ferre necesse est, ut mihi quidem videtur, ac præsertim ob tempus istud, quod multas nobis hæreticorum linguas invehit. » Hoc tempus ad Valentis imperatoris initia referendum esse, cum scilicet Ariani ejus patrocinio freti omnia ex arbitrio suo successura sperarent, auctor *Vitæ sancti Basilii* (c) certissimis argumentis comprobavit. Non multo post evenere Basilii cum Eusebio episcopo suo similitates, antea memoratæ; quarum quidem componendarum hæc fuit occasio.

LXXXIII. *Ad spiritualem conventum sive ad diem festum ab Eusebio invitatur Gregorius.*

Gregorius ab Eusebio ad aliquem conventum spiritualem, sive diem festum, perhonorifice vocatus rescripsit (d), et de illata Basilio injuria libere conquestus est. « Honore quidem me abs te affici lætor... Verum contumeliam charissimo fratri Basilio a tua pietate illatam esse, atque etiamnum inferri moleste fero... Tu dum eo contempto nos honore afficis, perinde mihi facere videris, ac si quis unius viri caput altera manu demulceat, altera malam feriat; aut etiam convulsis domus fundamentis parietes pingat, atque externas partes exornet. Proinde si quid mihi obtemperandum putabis, hoc facies. Ut autem obtempere, abs te peto atque contendo: æquum est enim. Si illum, ut par est, colueris, ipse quoque ab eo vicissim observaberis. Nos autem sequemur, quemadmodum umbræ corpora, utpote parvi et ad pacem propensiores. » In contumeliam accepit Eusebius libertatem Gregorii, qui rescripsit (e), se non contumeliose, sed accommodate ad leges spiritus, scripsisse; æquum enim esse, ut sibi Eusebius, quamvis gradu superior sit, justam libertatem concedat. Mox in alia epistola (f) Eusebio significavit Gregorius, se nullam animo offensionem suscepisse; sed etiamsi suscepisset, libenter depositurum cum videat feras in Ecclesiam irruentes, et genere resistente Eusebium; cui se venturum, si ita ipsi videatur, promittit, ut cum eo adversus hæreticos pugnet.

LXXXIV. *Inter Eusebium et Basilium pacem componit Gregorius.*

Non ingrati fore operam suam Eusebio certior factus Gregorius, ad eum illico se contulit; cumque

A ipsum tempore molitum, ut ferrum igne, et ad reddendam Basilio benevolentiam propendere, imo ad scribendum ut eum placaret, haud dubiis testimoniis intellexisset, id amico quantocius significavit, atque eum hortatus est Gregorius, ut episcopum occuparet, aut adveniendū aut scribendū, simulque itineris se comitem futurum pollicetur. Annuit Basilius, et confestim eum Gregorius (g) e Pontica solitudine in arenam certaminis educit. Tam prudenti consilio, de Basilio, de Eusebio, de Ecclesia Cæsariensi optime meritis est Gregorius; extinctæ namque sunt simultates, instaurata concordia, profligati Ariani, qui cum alias jam Ecclesiis vicissent, alias oppugnabant, alias victuros se sperabant; nec ulla re magis ad spem evitendæ Cæsareæ, cui Valens imperator agmine Arianorum episcoporum stipatus imminebat anno 365, erigebantur, quam Basilii absentia et ducis imperitia. Reportata ex Valente Arianisque episcopis victoria, cujus pars magna fuit ipse Gregorius, Basilium cum Eusebio tam arcte conjunxit, ut nec episcopo molestum esset ab eo, quem dignitate superabat, scientia et eloquentia et consilio et virtute superari; nec Basilius ideo episcopum minus coleret et observaret, quod eo tot esset partibus superior ac præstantior. Tillemontius, Hermantius, Pagius, Baronius, Bollandistæ, alii aliis annis hæc contigisse arbitrantur. Nos vero cum novissimo Basilii epistolarum editore, Basilium anno 364, vel ineunte 365, secëssisse, et eodem anno Gregorii operam et consilio Cæsaream rediisse, ac de Valente Arianoque agmine victoriam reportasse existimamus.

LXXXV. *Ætas et morbi parentum abesse Gregorium non sinunt.*

Non diuturna fuit hæc postrema Gregorii in Ponticæ solitudine commoratio, cujus nequidem mentionem facit in carmine *De vita sua*. Neque enim tam necessario filii auxilio provecta parentum ætas longo tempore destitui patiebatur, atque etiam frequentes morbi, quibus eorum senectus patebat; quique Gregorium domo exire non sinebant; vel eum, si quando aberat, revocabant. Sic Basilio instanti ut in solitudinem se conferret, excusat se, morbum matris afferens. « Assidemus enim, inquit (h), dominæ matri, gravi jampridem morbo laboranti. Quam si non dubio et ancipiti statu relicturi sumus, tua præsentia mihi crede haudquaquam carebimus. » Gravem quoque patris morbum in oratione decima octava, qua laudes ejus prosequitur, narrat; quo singulari Dei beneficio repente liberatus est, adeo ut quo die moriturus putabatur, consurgens synaxim cum populo celebraverit. In eadem oratione, matrem gravi morbo laborantem, insperato nec minori miraculo, ut quoddam visum ei divinitus ostensum docuit, ab ea ægritudine qua detinebatur, refert convaluisse.

(a) *Vita Basil.*, c. 9, n. 11.

(b) *Epist.* al. 11.

(c) *Cap.* 4, n. 1.

(d) *Epist.* al. 20.

(e) *Ep.* al. 169.

(f) *Al.* 170.

(g) *Ep.* al. 19.

(h) *Epist.* al. 4.

LXXXVI. *Ingentem Gregorio dolorem parit Cæsarii fratris mors; et post ejus obitum molestissimis est obrutus negotiis.*

Si parentibus senio confectis, atque graviter interdum aegrotantibus, curam sollicitudinemque frequenter impendere coactus est Gregorius; longe graviore curas, seu molestias ipsi Cæsarii fratris, thesaurorum præpositi in Bithynia, mors attulit. Cum Nicæa, terræ motu longe post hominum memoriam maximo, tota pene subversa est die undecima Octobris anni 368, solus ex viris insignibus, aut certe cum admodum paucis, mirabili divinæ providentiæ beneficio Cæsarius incolumis evaserat. At non diu vitam produxit, quippe mortuus eodem anno desinente, vel incipiente proximo, seu 25 Januarii 369, ut volunt Bollandistæ. Cæsarii obitu, Gregorius, cui rei familiaris cura incumberebat, invisus negotiis obrutus fuit. Cum enim munere publico fungeretur Cæsarius, quo tempore mortuus est, suaque omnia pauperibus eroganda reliquisset, mox ut extremum halitum efflavit, « (a) Hostes, » nempe curiales illi harpagones, « impetum fecerunt, ejusque facultates liberrime et insolentissime diripuerunt. Erat thesaurorum custos, » ait Gregorius (b); « medio autem in munere moritur, canumque multitudo assilit in defuncti pecuniam; et quidquid reliquerat, omnia dilacerant famuli, extranei, amici. Quis enim collapsam non prædatur quercum? » Basilius, qui res Gregorii suas esse ducebat, scribens Sophronio Constantinopolis præfecto (c), narrat mortui pretiosissima quæque servos aliosque homines servis non meliores diripuisse, et paucissima parentibus reservata, quæ statim pauperibus erogata fuerunt ex mortui voluntate, qui moriens dixerat: « Mea omnia volo esse pauperum. » Addit Basilius, plurimos prodiisse commentitios creditores, qui Cæsarium a se pecuniam accepisse dicerent; quibus numeratum fuerat quidquid petebant, unde nonnullos pœnituerat quod plus non petissent: at crescente ejusmodi sycophantarum numero, negare quod petebant necesse fuisse; repulsam passos lites intulisse, ac Gregorium in maximas ærumnas conjectum, a quibus ut eximatur, Sophronium rogat Basilius. De Cæsarii pietate, rebus gestis, eruditione, etc., dicendi forsitan hic locus esset; sed de his satis Gregorius in oratione quam de eo habuit coram parentibus. Hanc legat lector, si velit. Gorgoniæ sororis, aliquanto post Cæsarium e vivis sublata, præstantissimas virtutes oratione funebri similiter ornavit.

LXXXVII. *Gregorius Basilium minus caute electioni Cæsariensis episcopi providentem reprehendit.*

Anno 370, Gregorius singularem in re maximi momenti prudentiam animique fortitudinem ostendit, ac perruptis omnibus quæ obstabant, ad felicem exitum rem perduxit. Ipsius enim potissimum

opera Basilium Cæsareæ episcopum electum fuisse constat. Nemo quidem tanta sede dignior erat Basilio, cujus administrandæ jam plurimas partes ab Eusebio sibi commissas sustinuerat. Quanta ipsius pietas, quam eximia doctrina, quanta demum essent merita in Ecclesiam Cæsariensem, neminem latebat. Verumtamen plurima obstitere, quæ ni sua Gregorius prudentia removisset, in irritum recessisset. Basilius ipse, cum media jam morte Eusebii teneretur, ne suspicatus quidem in se oculos conjectum iri, amicum suum Gregorium accersivit, his verbis scribens, ac veluti ipse extremos spiritus ageret, atque supremum vale moriens amico dicere cuperet. Gregorius, acceptis litteris, vim lacrymarum profudit, ingemuit, et ad iter se accinxit. Verum cum postea episcopos ad urbem accurrere sensisset, Basilii consilium intellexit, navigii proram convertit, ac proficisci detrectavit. Tum datis ad Basilium litteris, quam incaute se gereret libere significavit. « Videris tu quidem mihi, inquit (d), viri constantis et solidi atque animi firmitate præditi existimationem habere: multa tamen simpliciter magis quam caute et circumscripte consultare atque exsequi. Nam qui a vitio liber est, is quoque ad suspiciendum vitium segnior esse consuevit. Cujusmodi quiddam nunc quoque contigit. Ad metropolitanam urbem nos accivisti, cum de episcopo creando consultatio proposita esset. » Quibus præmissis, sic prosequitur carpens quod incaute a Basilio actum videbatur: « Demirari cœpi, primum si quid deceret atque honestum esset non perspiciebas, nec improborum linguis currendum putabas, quæ simplicissimis quibusque celerrime calumniam struunt. Deinde, si non eodem tibi ac nobis convenire existimas, quibus et vita, et doctrina, et reliqua omnia communi sunt, nimirum a Deo ita jam inde a prima ætate consociatis. Tertio, liceat enim hoc quoque dicere, si piorum Deique metu prædatorum hominum hujusmodi electiones esse judicasti, non autem potentium et apud vulgus gratiosorum. » His de causis Gregorius se navigii proram convertisse, et proficisci detrectasse significat Basilio, cui auctor est ut prudenti secessu tumultus et pravas suspiciones fugiat. Huic consilio paruisse Basilium, ac latebras quæsiisse, dum electio perageretur, verisimile est.

LXXXVIII, LXXXIX. *Gregorius uterque operam navat, ut Basilius Ecclesiæ Cæsariensi præficiatur. Nihil ab iis prætermissum ut res prospere cederet.*

Nec minus interea Gregorius uterque nituntur, ut in Eusebii locum subrogetur Basilius. Gregorium episcopum Cæsaream invitarunt præsules, qui jam in urbem sese contulerant; sed adeo invenuste ac impolite, ut nec illum adesse oportere, nec quam ob causam, nec quo tempore significaverint. Rescri-

(a) Greg. ep. 18.

(b) Carin. *De vita sua*, v. 370 et seq.

(c) Ep. 32 nov. edit.

(d) Ep. Greg. al. 21.

bens (a) episcopis venerandus senex factam sibi injuriam non dissimulavit, nec tamen adesse detrectavit. At cum varia fore hominum studia in eligendo episcopo non dubitaret, notum fecit episcopis neminem se habere quem Basilio, ob ejus vitæ sanctitatem ac doctrinæ præstantiam, præferre possit; nec vero illius corporis debilitatem impedimento esse debere, cum episcopus, non athleta quærat. Promittit se adfuturum, si suffragium istud recipiant, ac operam eis daturum vel spiritu vel corpore; sin autem certis conditionibus via capessenda sit, ac factiones contra æquitatem conflentur, gavisurum se quod fuerit contemptus. Eadem episcopus Nazianzenus de Basilio, quem præ cæteris omnibus eligendam decernit, Ecclesiæ Cæsariensi scripsit (b), quæ honorifice eum invitavit. Nihil prætermissum ab optimo sene, ut prospere res cederet. « Litteras scribebat (quod argumento est plures ab eo fuisse scriptas, quam supersunt), monebat, conciliabat populum, sacerdotes, et reliquos, quotquot erant clerici, obtestabatur, suffragium ferebat, ordinabat etiam adhuc absens, canitiei suæ hoc dabat, ut apud alienos, tanquam apud suos, auctoritate uteretur (c). » Hanc sollicitudinem a Gregorio postulare videbatur Ecclesiæ Cæsariensis status, in qua animorum magna erat dissensio. Omnibus præferebant Basilium, populi pars selectissima, universus clerus, ascetæ. Verum invidebant et obnitebantur magistratus, ac infimæ plebis perditissimi quique cum magistratibus conjuncti, imo ipsi episcopi, quod iocandi materiam religionis hostibus præbebat.

XC. *Eusebium Samosatensem accersunt ab Oriente.*

Præterea cum ab Arianis periculum esset, ne laborantem dissidiis Ecclesiam Cæsariensem occuparent atque everterent, Gregorius (d), qui nondum adesse poterat, magnum ex Oriente lumen accersit sanctum Eusebium Samosatensem, missis per Eustathium diaconum litteris, in quibus quanto versaretur in periculo Cæsariensis Ecclesia declarabat. Accurrit sanctus martyr in Cappadociam, quod asserit Basilius (e), et confirmat Gregorius (f), qui Spiritum sanctum ab exteris regionibus viros pietate insignes zeloque flagrantés ad ungendum Basilium excitasse testatur.

XCI. *Basilium electus est Cæsariensis episcopus, Gregorii utriusque opera.*

Quid plura? Cum eorum numero episcoporum, qui Basilium erant proclamaturi, unus deesset ad canonicam electionem; Nazianzi episcopus, (g) non solum senectute, sed etiam morbo fractus, ac pene animam agens, iter aggredi non dubitavit, ut calculo suo electionem juvaret, Spiritus videlicet

A ope atque auxilio fretus. » Proficiscenti patri Gregorius noster litteras (h) ad sanctum Eusebium dedit, cujus zelum, sudores, gratamque Deo libertatem laudat, atque ei acceptam refert renovatam patris senectutem, unde etiam rem ex sententia successuram sperat. « Senectus renovatur, morbus superatur, lecto affecti exiliunt, infirmi potentia accinguntur. Quæ res mihi conjecturam afferunt, negotia nostra ex animi sententia successura esse. Ac patrem quidem, tum suo, tum nostro nomine habes, pulchrum universæ vitæ et venerandæ canitiei finem impositurum, nimirum præsentem hanc pro Ecclesiæ dimissionem. At certum habeo fore, ut precibus vestris, quibus fretus nemo non sibi quidvis polliceri debet, firmiorem eum valentiorumque recipiamus. » Spes Gregorii irrita non fuit. « Fieri aliter non poterat, ut ipse ait (i), quin Spiritus sanctus vinceret; atque adeo abunde vicit. » Basilius electus fuit Cæsariensis episcopus, ordinatus, et in throno collocatus. Quibus peractis, Gregorius qui profectus fuerat, (j) vehiculo non secus ac mortuus feretro impositus, juvenis redit, firmus ac valens, oculos erectos habens, a manuum impositione et unctione, addo etiam, et ab illius, qui ungebatur, capite roboratus. Hoc igitur ad prisca narrationes accedat, quod labor sanitatem affert, et animi alacritas mortuos excitat, et exilit senectus Spiritu delibuta. » Sic Basilius, Gregorii utriusque et sancti Eusebii Samosatensis opera, Ecclesiæ Cæsariensis episcopatum suscepit anno 370, ut multis argumentis confirmat noster Prudentius Maran (k) post Petavium et Tillemontium: nec audiendi sunt Bollandistæ et Baronius, qui Basilium anno 369 ordinatum scribunt; multo autem magis repellendus est Pagius, qui ejus ordinationem ad annum usque 371 differt.

XCII. *Gregorius nec electioni Basilii interfuit, nec eum post electionem invisit; Basilio querenti se neglectum respondit.*

Nemini dubium fuit, quin Gregorius, qui electioni Basilii non interfuerat, electo gratulaturus Cæsaream occurreret. Verum Christianæ modestiæ consulens, atque horum temporum invidiam fugiens, D represso amicam videndi desiderio, domi se continuit, datis interea litteris, quibus se summa perfunctum lætitia fuisse fatetur (l), cum lucernam a Spiritu sancto victore supra candelabrum positam intellexit; simulque causas cur statim ad ipsum non advolaverit, exponit, ac ne id a se exposcat precatur. Gregorii orationes, seu excusationes non accepit Basilius, sequæ ab eo parvipendi ac negligi conquestus est. Basilii querellis sic peracute respondit (m): « Si nobis propterea succenses, quod te

(a) Greg. Ep. al. 23.

(b) Or. 18, n. 36.

(c) Or. 45, n. 37.

(d) Ep. 47, inter Basilianas, p. 140

(e) Ep. 48.

(f) Or. 45, n. 37.

(g) Or. 18, n. 36; or. 45, n. 37.

(h) Ep. al. 29.

(i) Or. 45, n. 37.

(j) Ibid.

(k) Vita Bas. c. 15, p. 83.

(l) Ep. al. 24.

(m) Ep. al. 10.

minus, quam tua virtus meretur, suspicimus et admiramur, omnibus quoque mortalibus succenseas oportet. Neque enim alius quisquam satis te laudavit, aut laudaturus est, præter te tuamque in dicendo sublimitatem; si quidem fieri posset ut quispiam suas ipse laudes prædicaret, idque sermonum lex ferret. Quod si contemptum tui nobis objicis, quin prius insaniam? At quod philosophamur indignaris? Liceret mihi cum bona tua venia dicere, hoc unum doctrina quoque tua et eruditione sublimis est et præstantius. » Cessit tandem Basilius, et amici prudentiam judicio suo comprobavit; quemadmodum cum postea Cæsaream venisset Gregorius (a), atque oblatam sibi ab amico insigniorem inter presbyteros sedem repudiasset, hoc factum non accusavit, sed laudavit Basilius.

XCIII. *De Valente adversus Ecclesiam Nazianzenam impetum faciente, una cum patre victoriam reportat.*

Sub finem anni 371 videtur contigisse, quod de patris zelo narrat Gregorius (b), qui magna animi constantia « sese hæreticis opposuit, cum illi una cum imperatoria impietate expeditionem adversus Nazianzenam Ecclesiam susceperunt, tanquam nos quoque, inquit Gregorius, in potestatem suam redacturi, aliisque jam fere omnibus servitute oppressis adjuncturi. » « Imperatoriam impietatem » intelligit Valentem, qui, composita cum Gothis pace, ad impugnandam catholicam fidem imperii vires convertit, et hæretico agmine cinctus in Capadociam se contulit. Intentus potissimum erat Valentis arcus in Basilius; sed Cæsaream petens, exeunte anno 371, vel inde forsitan discedens anno sequenti, Nazianzo iter habuit, confectumque senio aggressus est episcopum, qui gloriosum de eo triumphum reportavit. Magnam profecto in eo triumpho partem habuit Gregorius noster, quod quidem ipse, vir licet modestissimus, fateri coactus est, cum ait Gregorium patrem suum « magno adjumento » fuisse decertantibus Nazianzenis adversus imperatoriam impietatem, « tum per se ipse, tum per nos etiam fortasse, inquit Gregorius (c), de seipso loquens, quos, velut non ignavos ac degeneres catulos, in illos hæreticos velut in sævissimas feras immittebat, ad pietatem nimirum hac ratione nos exercens. »

XCIV. *Adversus eundem Valentem certanti Basilio socius est Gregorius.*

In egregio quoque Basiliæ certamine adversus eundem imperatorem socius fuit Gregorius, ejusque consors in nobili triumpho quem de devictis et expugnatis catholicæ fidei hostibus petulit exeunte anno 371 et ineunte anno 372. His certaminibus interfuisse Gregorium ex ipso discimus. Etenim se in ecclesiam una cum Basilio ingressum testatur (d),

A ejusque voces audisse quas « Dei voces » appellare non dubitat, cum alloqueretur imperatorem qui semel et iterum in eam se contulerat, ut Basiliæ colloquio, quod jam pridem expetebat, frueretur. Nec vero tantum Basiliæ colloquiis cum imperatore, verum etiam habitis antea cum præfecto et præposito coquorum, qui artis suæ gladios minabatur, « atque ad ignem sibi congruentem transmissus » est, ut festive jocatur Gregorius (e), concertationibus eum interfuisse certum nobis videtur. Eum invitaverat Basilius, ut sibi adesset ad propositum certamen, venturum se promiserat; itaque eum venisse pro certo habendum. Arbitratur Tillemontius matris Gregorii morbum attulisse moras, et causam fuisse cur a Basilio vocatus statim non venerit. Verum, ut omittam chariorem fuisse Gregorio Ecclesiæ utilitatem, quam ut, ea posthabita, ægrotanti matri assideret, atque ad defendendam Ecclesiam accurrere detrectaret; certe in his litteris, quibus nittitur Tillemontius, nihil legitur de gravissimis veniendi causis, nihil de Gregorii promissis, qui cum pugnandi tempus adesset, adfuturum se pollicitus fuerat; sed tantum desiderio videndi Basilius se teneri significat, cui satisfactorum se ait (f), si sua mater Basiliæ precibus sanetur. Quare hæc ad aliud tempus pertinet epistola; et quæcunque narrat Gregorius (g) de Basiliæ proluxa et acri com præfecto Modesto concertatione, suis ipse auribus credendus est hausisse.

C **XCIV.** *In aliis Basiliæ præliis partes suas agit Gregorius.*

Idem etiam dicendum de variis Basiliæ præliis cum cæteris ab imperatore præmissis, sive « ex judicum classe, » sive « ex militari ordine, » sive « ex gynæceo. » In his omnibus Basiliæ socius fuit Gregorius, qui lætus et alacer victoris latus cingebat, strenue commissas sibi a Basilio partes agens. Hanc namque, propter temporis angustias, rationem inierat Basilius, ut ipse quidem sibi verbi dispensationem vindicaret; Gregorio autem, quem ob nominis obscuritatem [sic loquitur vir modestus (h)], nemo esset accusaturus et in exilium ejecturus, loquendi libertatem committeret. Atque ita, inquit, Evangelium nostrum firmum validumque erat, auxilio utriusque suffultum. Ex his intueri licet quantos labores, quam difficilia ac periculosa onera sustinuerit Gregorius, cum adversarios cominus adortus manusque cum illis consequens, acrius illorum in se odium excitavit. Plura de his dicere supervacaneum fuerit, cum nullus pene sit scriptor antiquus, qui præclara hæc Basiliæ certamina, egregiamque ipsi a Gregorio præstitam in his certaminibus operam, non longius prosequatur. Verum lectorem monitum volumus, recentiores, in

(a) Or. 45, n. 45.

(b) Or. 18, n. 57.

(c) Ibid.

(d) Or. 45, n. 55.

(e) Ibid., n. 47.

(f) Ep. 4.

(g) Or. 45, n. 48 et seq.

(h) Ibid., n. 47.

disponenda harum rerum serie, nonnunquam aberrare. Ne Tillemontius quidem, quo non alter cautior ac diligentior, ab omni errore immunis est. Locus quidam Gregorii nostri minus recte intellectus in maximas angustias virum doctum coniecit. Postquam Gregorius retulit Valentem Basilii admiratione perculsum, vetuisse ne vis ei inferretur, et dum dona offerret mirum in modum titubasse, cumque rursus in ecclesiam venisset, intra velum divinas Basilii voces audivisse; postquam, inquam, hæc narravit Gregorius, sic prosequitur (a): Αὐτὴ γίνεται τῆς τοῦ βασιλέως περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπίας ἀρχή, καὶ κατάστασις πρώτη, τοῦτο τὸ λῆμμα τῆς τότε διοχλοῦσης ἐπηρείας τὸ πλεῖστον, ὥσπερ τι ρεῦμα διέλυσεν: « Hoc exstitit imperatoris erga nos humanitatis et clementiæ principium; hæc prima rerum sedatio, hæc occasio maximam impressionis illius, qua tum vexabamur, partem, non secus ac fluctus quosdam, fregit ac dissolvit. » Hæc ad secundum Valentis in ecclesiam ingressum refert Tillemontius, indeque colligit Basilium ac omnes etiam Cappadociæ Ecclesias reliquo Valentis imperatoris tempore, vel saltem diu satis post Valentis cum Basilio colloquium, pacem retinuisse. Verum pax illa nequaquam conciliari potest cum persecutione, quam post secundum Valentis in ecclesiam ingressum consecutam esse auctor est Gregorius. Conjecturis Tillemontius hanc difficultatem solvere nititur. Sed quid conjecturis opus est, cum res per se plana sit et expedita? Hæc enim verba Gregorii: « Hoc fuit imperatoris erga nos humanitatis initium, hæc prima rerum sedatio, » non ad Valentis intra velum cum Basilio colloquium, sed ad illam Basilii virtutis admirationem, qua perculsus Valens vetuit ei vim asferri, referenda sunt: quod quidem ex tota rerum serie patet. Etenim Gregorius ait Valentem, auditis quæ gesserat Basilius, in tantam illius virtutis admirationem venisse, ut vim ei inferri vetuerit, eique satisfaciendi causa in ecclesiam venerit, ubi ad solum Basilii conspectum contremuit, ac postea rediens longum videndi Basilium desiderium explevit. Quod ergo statim addit Gregorius, hanc primam fuisse tempestatis sedationem, referri debet ad jussum Valentis, qui miratus summam Basilii constantiam in certamine adversus præfectum, quæ ipsi a præfecto narrata fuerat, ne vis illi inferretur vetuit, atque in ecclesiam se conferre et cum ipso colloqui statuit. Præterea idem probant hæc verba Gregorii: καὶ κατάστασις πρώτη, « hæc prima sedatio, » quæ Billius non reddidit. Certum namque est, tunc primum sedatam fuisse tempestatem, cum Valens vetuit ne vis Basilio inferretur, quod profecto vetuit priusquam in ecclesiam se conferret. Hæc monuisse sat est. Qui plura volet, legat *Vitam Basilii* novæ operum sancti doctoris editioni præfixam, cap. 20, p. 104, n. 8.

(a) Or. 43, n. 53.

(b) Ep. al. 25.

A XCVI. *Operam suam, offert Basilio adversus Anthimum Tyanensem.*

Hic etiam legere licebit egregie tractata in capite 23, quæcunque spectant orta, post Valentis discessum, inter sanctum Basilium et Anthimum Tyanensem episcopum dissidia, ex divisione Cappadociæ in duas provincias; et quæ gessit Gregorius, ut amici partes tueretur, et jura defenderet contra Anthimum. Ubi primum Gregorius audiit Basilio molestias exhiberi, suam ei sponte operam obtulit (b), seque Cæsaream pollicitus est venturum, tum ut eum consilio juvaret, tum ut contumelias cum eo partiretur, quamvis pro certo haberet Basilium nihil prorsus facturum quod philosophia sit indignum. Quæ verba satis indicant epistolam al. 25, scriptam fuisse hujus dissensionis causa, in qua non de fide aut doctrina agebatur, sed de reditu et sedis amplitudine. Divisionem civilem Cappadociæ, quæ sub initium hiemis anni 372 instituta fuit, non statim secuta est ecclesiasticæ provinciæ divisio, quæ non nisi post Valentis discessum, circa mensem Martium hujus anni, videtur contigisse. Tum vero Anthimus, Tyanensem civitatem, quæ secundæ Cappadociæ metropolis facta fuerat, eodem jure in rebus ecclesiasticis esse debere contendit, easque parœcias, quæ novæ provinciæ nuper adjunctæ fuerant, ut jam sibi attinentes et a Basilio distractas, vindicavit. Contra Basilius veteri consuetudini, atque huic divisioni, quæ olim a Patribus facta fuerat, inhærebat. Partes Anthimi sequebantur plerique Cappadociæ episcopi: « Tres quidem erant causæ, inquit Gregorius (c), cur multi etiam ante parum leni et candido erga eum (Basilium) animo essent. Prima, quod in fidei negotio cum eo minime consentiebant, nisi quantum id ipsis, cogente multitudine, necessario faciendum erat. Altera, quod dolorem ex ipsis electione conceptum nondum omnino ex animis ejecerant. Postrema, quod se longe multumque ab eo gloria superari acerbissime ferrent; tametsi id confiteri turpissimum esset.... Ex hac contentione permulta mala partim jam accidebant, partim impendebant. Subtrahebantur conventus a novo metropolitani. proventus diripiebantur, » etc.

D XCVII. *Gregorius Cæsaream venit. Basilio addit se socium, et interest pugnæ prope Sasima contra Anthimum.*

His auditis, Gregorius debitum huic tempori officium non prætermittit, suamque protinus, ut jam dictum, Basilio operam profertur; quod amico pergratum fuit. Nec mora, Basilius rogat Gregorium ut quantocius ad se veniat; qui cum venisset, ambo simul profecti sunt ad montem Taurum, ubi locus quidam erat, sive ecclesia sub sancti Orestis nomine, unde annuos redditus capiebat Cæsariensis episcopus. Dum redirent, Anthimus, quem Taurici redditus maxime in furorem agebant, quippe quos in trans-

(c) Or. 43, n. 53.

itu Cæsaream portari iniquo animo cernebat, cum prædatoria manu angustias occupat; transeuntis Basilii mulis, qui rebus ex Sancto Oreste perceptis onusti erant, iter intercludit, ne ultra progrediantur. Commissa hæc pugna prope Sasima. Nam Gregorius (a) non sine stomacho jocatur in Basilium, quod se Sasimorum episcopum constituisse, ut cum Anthimo bellum gereret, si quando is Basilii mulos arriperet angustias tenens, et velut Amalec Israellem coercens. Datum se etiam Sasimis ait in carmine *De vita sua*, quia bellicam fortitudinem ad Basilii causæ defensionem ostenderat: quod argumento est eum pugne prope Sasima interfuisse.

XCVIII. *Gregorius Sasimorum episcopus consecratur Nazianzi, non Cæsareæ, anno 372.*

Istud tamen dissidium ad Ecclesiæ utilitatem convertit Basilium multiplicando episcopatus: « Ex quo, inquit Gregorius (b), tres præclarissimæ res secute sunt. Nam et animarum cura major suscepta est; et quælibet civitas proventus suos habuit; et bellum hac ratione compressum et extinctum est. » Harum in numero sedium episcopaliū, quas erexit Basilium, fuere Sasima, ignobilis quidem locus, cui Gregorium nostrum præficere episcopum statuit; eumque reluctantem, atque episcopale onus reformidantem ac prorsus fugientem cedere, et, si minus animū, saltem caput ordinationi submittere, adjuvante Gregorii patre, compulsi. Hæc ordinatio non Cæsareæ, ut vult doctissimus Tillemontius, sed Nazianzi peracta est, ut ipse testatur Gregorius (c), qui Basilium venisse Nazianzum manifeste asserit: « Sed venit ad nos amicorum charissimus Basilus, » etc. « Ἄλλ' ἤκεν ἡμῖν τῶν φίλων ὁ φιλάτος Βασίλειος. » Tum narrat, quomodo, patre Basilium adjuvante, deceptus fuerit. Præterea, quo die ordinatus est, orationem coram patre et Basilio aliisque episcopis, qui eum ordinauerant, habuit. Quis credat Gregorium patrem senio confectum Cæsaream venisse hujus ordinationis causa; aut si venerit, id silentio prætermisurum fuisse Gregorium, qui simile patris iter, Basilii causa susceptum, ut summæ animi fortitudinis in effeto corpore specimen admiratur? Ordinatus est Gregorius Sasimorum episcopus ante Pascha, quod anno 372 incidit in diem viii Aprilis: siquidem sanctus Eusebius Samosatensis, litteris paulo post Pascha anni illius datis respondens, hanc sibi ordinationem non placuisse significat.

XCIX. *Invisitur a Gregorio Nysseno, quem misit Basilium.*

Perpaucis post ordinationem diebus, Gregorium nostrum invisit Gregorius Nyssenus, ab amico missus, ut cognominem suum solaretur. Hunc amicum esse sanctum Eusebium Samosatensem aut sanctum Meletium arbitrat̃ur Tillemontius: verum is amicus non alius est quam ipse Basilus. Postquam enim Gregorius in orationis exordio, quam coram Nys-

A seno habuit, sibi amicum ab amico venire dixit, ab auditoribus postulat num rem clarius exponi velint, et statim Moysen et Aaron in medium profert; hisque peracute inter se comparatis, iterum postulat, annon perspicue cognominem suum, id est Gregorium, et unanimum, id est Basilium, oratio effinxerit: « Horum alter, inquit (d), nos unxit, et latentes in medium produxit.... non ut dignum erat, eo spiritu qui in ipso est.... Alter venit ut nos consoletur, ac confirmet, spirituique mansuescat. » Cum ergo missus sit a Basilio Gregorius Nyssenus, quod manifestum est ex dictis, advenire non potuit postmodum ordinationis, ut Baronio visum est, atque perperam legitur apud Billium in interpretatione tituli orationis undecimæ: verumtamen paucioribus post ordinationem diebus advenit. In ista oratione, ut in ea quam ante coram Basilio habuerat, vim sibi illatam conqueritur, sed tamen obsequium suum proficitur. Dolet quod Nyssenus serius venerit, veluti post cladem auxilium, post tempestatem gubernator, post cicatricem medicina: verum se nunc cedere et fiduciam concipere declarat, quod argumento est hanc habitam orationem priusquam fuga elapsus in solitudinem se contulerit.

C. *Querelæ Basilii contra Gregorium, et Gregorii contra Basilium.*

Vix Nyssenus Nazianzo discesserat, cum Gregorius deceptum se esse sentiens, fugit iterum, solitudinisque deliciis perfruitur. Basilium consilia sua conspiciens Gregorii fuga penitus corrui, cum eo graviter expostulavit. At Gregorius jam altum gerens cordi inflictum vulnus, ex quo per vim ordinatus fuerat a Basilio, non minus acriter respondit. Hinc illæ litteræ, haud quidem jocosæ ut antea, sed stomachosæ ac vehementes, ultro citroque datæ, quibus, dum suam quisque causam tueretur, suas etiam animis cœlestibus esse iras docent; quæ si longius processissent, non tam perfectum Christianæ amicitiae exemplar in Basilio et Gregorio haberemus.

CI, CII. *Queritur Gregorius fraudem sibi factam. A pluribus culpatur Basilus.*

Acceptis Basilii litteris, rescripsit atque his verbis exorsus est Gregorius (e): « Desinesne tandem nos maledictis incessere, ut insulos ac rusticos, et ab amicis inopes, et ne vita quidem dignos, quoniam ea, quæ passi sumus, intelligere ac persentire ausi sumus?... Fraudem in quam inducti sumus, serius quidem quam oportuit, sed tamen aliquando agnovimus. Atque hujus rei culpam in episcopalem thronum conferimus, utpote qui te repente supra nos evexerit... Hoc omnium, quæ patimur, maxime ridiculum est, vel potius miserandum, nimirum quod iidem et injuria afficiuntur, et accusantur. » Vituperationem non effugit Basilus, quod fidissimum amicum ac optime de se meritum in episco-

(a) Or. 43, n. 58.

(b) Ibid., n. 59.

(c) Carni. *De vita sua*, v. 589.

(d) Or. 41, n. 3.

(e) Ep. al. 31.

pales curas, præter ipsius voluntatem, coniecisset: et quod minus excusatione dignum erat, virum pietate et eloquentia insignem, qui Ecclesiæ egregiam dare operam poterat, in obscurissimum angulum ac omnibus vitæ commodis destitutum relegasset. Obiciebant alii aliud quiddam, prout vel moribus comparati erant, vel Gregorii causa irascebantur: « benignissimi autem » quique neglectum et contemptum a Basilio fuisse Gregorium, et postquam ipsius opera usus fuerat, veluti vas quoddam ignobile projectum. Declarat Gregorius (a) se arma ferre non posse, et « pro lactentibus et avibus tanquam pro animabus et canonibus digladiari. » Rogat ut ipse cum Anthimo bellum gerat, ac sibi omnium rerum loco quietem concedat. Demum his verbis, quæ ejus dolorem maxime indicant, epistolam claudit: « Quocirca tu quidem viriliter age, et confortiare, omniaque ad tuam ipsius gloriam, quemadmodum fluvii torrentes, trahæ; nec amicitiam, nec vitæ consuetudinem et familiaritatem virtute ac pietate potiozem habens, nec quæ ex his rebus hominum de te opinio futura sit, quidquæ curans, seu uni duntaxat te Spiritui addicens. Nos vero id duntaxat lucri ex amicitia tua capiemus, ut amicis posthac minime fidamus, nec Deo quidquam præferamus. » Haud equidem crediderim ea ingressisse Basilium maledicta, quæ prioribus epistolæ verbis continentur; sed ea ex ejus dictis consequi Gregorius præ nimio dolore existimavit. Scriptam hanc epistolam, non tantum post ordinationem, sed etiam post fugam inde patet, quod Gregorius fraudem sibi factam se sensisse dicat, atque omnium rerum loco quietem sibi a Basilio concedi postulet. Ipsa etiam maledicta, quibus se petitum a Basilio queritur, eum jam fugisse probant. Scripta quoque in recessu epistola tricesima secunda (b), in qua indignatur Gregorius se inertix accusari quia Sasima non accepit, otio et quiete unice se gloriari proficitur.

Inter hæc jurgia scriptam arbitratur Tillemontius epistolam Gregorii ad Nicobulum (c); sed immerito. Mittens Gregorius Nicobulo litteras Basilii cum suis, his quæ Basilii erant priore loco positæ, suas subjunxit, sese quidem cum Basilio ubique conjungi volens, sed eum sibi anteponeus. Minus videtur intellexisse Tillemontius (d) hæc verba: « Cum Basilium Magnum mihi semper prætulerim, tametsi illi contrarium videatur: tum nunc quoque præfero, » etc., id est, inquit Billius, « tametsi ille me sibi anteferat. » Non enim hæc verba ita accipienda sunt, quasi Basilium existimet Gregorius plus sibi tribuere quam ipsi.

^a Psal. xxxiii, 3. ^b Psal. lxxvi, 5.

(a) Epist. al. 31.

(b) Ep. al. 32.

(c) Ep. al. 2.

(d) In Bas., p. 179.

A CIII. Gregorius de solitudine revocatus a patre, Basilio instante, coram utroque habet orationem.

E solitudine, in quam se post ordinationem receperat Gregorius, cito retractus est jubente patre et instante Basilio; quapropter in oratione (e), quam post reditum coram utroque habuit, eo utitur exordio: « Nihil senectute fortius, nihil amicitia venerabilius. Ab his ego ad vos ductus sum, vinetus in Christo, non ferreis catenis, sed tenacissimis Spiritus vinculis constrictus. » Alicunde se venire his verbis declarat Gregorius; proinde hæc oratio non statim post ordinationem, ut visum est Tillemontio, habita, sed post reditum ex fuga. Deinde addit se antea aliis omnia reliquisse, ut secum philosopharetur, et Eliæ Carmelum ac Joannis desertum cogitasse; quod ei dicere non licuit quo die ordinatus fuit Sasimorum episcopus, si quidem hanc ordinationem non solitudo, sed impensus in juvando patre sacerdotii labor subsecutus est. Præterea disertis verbis solitudinem, in quam se receperat, indicat, cum ait (f) se, « ne his quidem sui amantissimis ac fratribus sermones impertire sustinuisse, ut ab omni negotio feriatus secum philosopharetur. » Quid plura? Recantat (g) quiddam post ordinationem præ dolore in Basilium asperius dixerat: « Jam enim iram abjicio, audiant mansueti et lætentur »; manumque hanc, quæ mihi vim attulit, placido vultu conspicio, ac Spiritui arrideo, mihi que commotum pectus sedatur, reditque ratio; atque amicitia, instar flammæ consopitæ et extinctæ, rursus ex parvo igniculo reviviscit et excitatur. Renuerat consolari anima mea, et anxietate afficiebatur in me spiritus meus ». Dixi, nunquam in posterum amicitia fidem habebø. » Nulla sane ante ordinationem jurgii causa Basilium inter et Gregorium exstitit; sola ordinatio rixas movit: hæc verba, quæ fatetur se dixisse Gregorius, « nunquam in posterum amicitia fidem habebø, » leguntur ad calcem epistolæ tricesimæ primæ, quam post abiectionem regende Sasimorum Ecclesiæ consilium scripsit. Quæ quidem omnia, orationem nunc decimam habitam non fuisse post ordinationem, sed postquam e fuga rediit Gregorius, manifeste demonstrant.

D CIV. Gregorius in oratione sua mutatum se proficitur. Anthimus in suas partes Gregorium pertrahere frustra conatur.

In ea oratione sinceram mutationem proficitur Gregorius, rataque omnia habet, ac tandem Ecclesiæ sibi commissæ gubernacula capescere in animum videtur induxisse. Itaque Sasima ire constituit, sed priusquam ad iter se accingeret, Doaris, quæ novæ Cappadociæ civitas erat, Eulalium episcopum una

(e) Or. 10, n. 1.

(f) Ibid.

(g) Ibid., n. 2.

cum Gregorio patre aliisque nonnullis episcopis ordinavit, tumque orationem habuit quæ nunc tertia decima est. Hæc vero cum fierent absente ac forte etiam ignorante Basilio, qui se pro metropolita et capite utriusque Cappadociæ adversus Anthimum gerebat, necdum finita esset controversia, verendum erat ne ordinationem istam velut in contumeliam sui factam haud æquo ille animo interpretaretur. Occurrit amici querelis Gregorius his verbis (a): «Non venimus in magni illius pastoris contemptum et ignominiam, qui splendide civitati præsidet. Honorabilem scimus, caput agnoscimus... Sacerdotes et præsules augere studuimus, non subtrahere; hæreticos evertere, non orthodoxos imminuere.» Cum Gregorius Sasima aut venisset, aut venire pararet, sua ejus consilium diligentia præripuerat Anthimus, et Sasimorum paludes ante occupaverat. Quinetiam prohibenti et comminanti Gregorio, conviciis probrisque refertam scripsit epistolam, veluti triumphum in victum canens.

«Fortissimus Anthimus ad nos,» inquit Gregorius (b), «cum episcopis quibusdam venit; sive ut patrem meum inviseret (nam id quoque præ se ferebat), sive ut quæ egit ageret. Cumque multis modis animum nostrum tentasset, paræcias commemorans, et Sasimenses paludes, et nostram ordinationem, nunc blande alloquens, nunc postulans, nunc minas intentans, nunc exposulans, nunc laudans, nunc vituperans, variis denique orationis circulis, strophis atque ambagibus utens, tanquam ipse solus nobis ob oculos proponendus esset, novaque metropolis, utpote major ac præstantior.» Hæc Anthimus, qui, cum nulla in re cedere Gregorium conspexisset, rebus infectis iratus abscessit, Basilismum ei veluti Philippismum quemdam exprobrans. Non multo post, Gregorium ad synodum vocavit Anthimus; quod cum Gregorio permolestum esset, atque injuriam fieri clamaret, Anthimus eum rogavit, ut saltem ejus opera Basilius ad deliberandum ea de re secum adduceretur. Id pollicitus est Gregorius, et scripsit Basilio, rem totam ejus judicio permittens. Hæc Gregorii litteræ ad nos non pervenerunt.

CV. *Novas Basilii querelas aliis Gregorius auerelis repellit.*

Quamvis Basilii causam strenue satis, ut videtur, defendisset Gregorius, illius tamen literis offensus est Basilius, et cum eo iurgavit quasi Anthimo faveret. His verbis respondit Gregorius (c), jocando quidem, sed acriter carpendo Basilium: «Quam ferociter, et equinorum pullorum more, exsilis in tuis litteris! Nec mirum te ad gloriam nuper eventum ostentare nobis velle quam gloriam nactus sis, ut hac ratione teipsum augustiorem reddas, quemadmodum pictores, qui eximias formas depin-

gunt.» Deinde breviter exponit quid ejus causa gesserit, æquumque non esse demonstrat, ut cum Basilii causa in offensionem Anthimo venerit, Basilio displiceat veluti in Anthimum propensior. Denique sic epistolam claudit: «Quod si ostentationis gloriæque nimio studio teneris, atque e loco superiore nos alloqueris, velut metropolitani parvæ civitatis incolæ, vel etiam nullius, nobis quoque supercilium est, quod opponamus. Hoc enim omnibus facillimum est, ac fortasse æquius.»

CVI. *Abjectis Sasimis Gregorius repetit solitudinem.*

Cæterum propositam ab Anthimo conationem, ut de restituenda pace communis iniretur deliberatio, non repudiavit Basilius, imo libenter accepit. Interea Gregorius, cum nullum sibi ad capessendam sedem, quam occupaverat atque armatis militibus tuebatur Anthimus, accessum patere cerneret, ac nollet obscura spe et cæca expectatione exitus deliberationis de pace componenda pendere, amatam diuque optatam solitudinem repetit. Gregorius presbyter in ipsius Vita scribit eum ad ægrotorum domicilium confugisse, εἰς ὀρρωτιστικὸν ἀσθενῶν καταφεύγει. Tum addit: «Ferunt autem eum, nec oblationem, nec ordinationem, nec quidquam aliud eorum, quæ apud episcopos in more et instituto posita sunt, Sasimis peregrisse; verum simul atque episcopus ordinatus fuit, fugam animo concepisse.»

Sic tam grave onus excussit Gregorius, sic invisâ abiecit Sasima, quæ tot ei molestias, et quas nulla unquam dies, quoad vixit, exhaustire potuit, pepererunt: Sasima, inquam, ex quibus Gregorio, ut ipsius verbis utar (d), «omnis vitæ inconstantia et perturbatio manavit.» Quis et qualis ille sit locus, Gregorii calamitatibus, quarum fons et origo fuit, atque etiam carminibus tam famosis, ex ipso Gregorio discimus.

CVII. *Sasimorum descriptio:*

*Statio quædam est in medio pervulgatæ viæ,
In terra Cappadocum, quæ scinditur in triplicem viam.
Sine aqua, sine virore, nihil habens liberale,
Horridus valde et angustus pagus.
Omnia hic pulvis, et strepitus, et currus,
Lamenta, ejulatus, exactores, tormenta, compedes;
Populus vero, quotquot peregrini et erronei.
Hæc erat Sasimorum meorum Ecclesia.....
Quid igitur, per Deum, facere me æquum fuit?
Contentum esse? maiorum excipere incursus,
Ense feriri, suffocari luto?
Nec habere ubi hoc senium collorem,
Dum semper e tecto per vim exturbor?
Nec panem habiturus eram, quem hospiti (frange-rem.....)*

*Rursus fugitivus quidam et cursor in montem,
Surripienti amicum vitæ genus, delicias meas.
Sed quid sum lucratus? non enim constans fugitivus
Eram, ut apparet. Sed cum omnia perferre sciam,
In hoc uno ignavus sum: patris iram non fero (e), etc*

(a) Or. 13, n. 2.

(b) Epist. al. 33.

(c) Epist. al. 33.

(d) Or. 43, n. 59.

(e) Carm. De Vita sua, v. 489 et seq.

CVIII. *Gregorius Nazianzenae Ecclesiae regimen suscepit, iubente patre, ea conditione ut eo mortuo liber sit abire quo velit.*

Itaque Gregorius, abjectis Sasimis, in solitudinem sese recepit; sed aliud ipsi subeundum fuit certamen cum patre, qui cum ab eo ut Sasima teneret obtinere nullatenus pōtuisset, saltem precibus jussisque est consecutus ut Nazianzum rediret, eamque Ecclesiam, cui regendae per aetatem impar erat, administrandam suscipere. Ea autem lege vicariam praefecturam Nazianzenae Ecclesiae, cogente patre, suscepit ut tantummodo his nexibus teneretur obligatus, dum pater superstes esset; eo autem e vivis sublato, sibi liberum esset abire quo vellet. His ipse testatur verbis in oratione, quam ad populum Nazianzenum habuit (a): « Nunc quidem cum praecelaro parente curam hanc suscipere non recuso, velut magnae aquilae et altissime volanti pullus non incommodus e propinquo advolans. Postea vero pennam meam Spiritui, quo volet, et quoquo modo volet, ferendam dabo; nec quisquam erit, qui me cogere, aut aliorum traducere possit, cum eo consultantem.... Haec habui, viri Nazianzeni, quae simplici animo benevolentiaeque pleno ad vos dicerem, atque hoc est animi mei arcanum. » In carmine *De vita sua* Nazianzenam Ecclesiam se suscepisse jussu parentis declarat, ita secum reputantem ac dicentem (b):

*Neque enim res ista invitum me constringet,
Qui nec ulla denuntiatione, nec ullo promissa teneor:*

*Ὁὐ γὰρ καθέξει τοῦτ', ἐγὼν, ἀνοχὰ μὲ,
'Ὅρ οὐτε κήρυγμα, οὐδ' ὑπόσχεσις κρατεῖ.
Οὕτως ἀντήγαγε με νικήσας φόβος.*

Sic me victrix formido reduxit.

Ex hac Gregorii praefectura, qua, patre adnente, invitus administrandae Ecclesiae Nazianzenae curam suscepit, non pauci eum hujus Ecclesiae ordinatum fuisse episcopum arbitrati sunt. Sed quidquid ea de re scripserint veteres ac recentiores, locupletior non est alius testis quam Gregorius; nec alii ulli major quam ipsi fides habenda est. Haec ipsius sunt ad Gregorium Nyssenum scribentis verba (c): « Inter omnes etenim constat, me non Nazianzi, sed Sasimorum antistitem creatum fuisse, tametsi in patris reverentiam, et eorum qui supplices hoc a me contenderunt, ad breve tempus praefecturam quasi hospites suscepimus, » etc.

CIX. *Gregorius Basilium defendit, a quodam monacho accusatum, quod Spiritum sanctum Deum non appellasset.*

Post susceptam a Gregorio Ecclesiae Nazianzenae administrationem, habitamque orationem duodecimam, contigisse videtur jargium quod inter ipsum et quemdam monachum exstitit de Basilio. Rem sic narrat Gregorius in epistola al. 26: « Convivium quoddam erat, in quo plurimi clarissimi viri nobisque amicitia conjuncti accumbebant, atque inter eos vir

A quidam pietatis nomen habitumque praese ferens. Nondum ad pocula ventum erat, cum, ut in convivii fieri solet, de nobis sermo excitatur. Omnibus porro virtutes tuas amplissimis laudibus effrentibus, nosque etiam, ut iisdem vitae studiis deditos, adjungentibus... indigne tulit hic philosophus. Et quidnam hoc est, inquit, admodum furioso exclamans, o viri, quam valde mendaces et adulatorum estis! Caetera quidem laudentur sane viri mihi, si ita lubet, nihil repugno: verum quod maximum est, illis non concedam. Orthodoxiae nomine frustra laudatus Basilius, frustra Gregorius; ille, quia sermonibus suis veritatem prodit; hic, quia patientia sua eandem simul prodit. » Tum his Gregorius conviciatorem verbis redarguit: « Unde hoc, o homo vane, atque arrogantiae nomine, nove Dathan et Abiron? Unde nobis dogmatum promulgator venis? Sicce tantarum rerum iudicem te ipsum efficies? Tum ille: ex Enpsychii martyris synodo nunc venio, eamque dicti mei testem habeo (sic enim res se habebat), atque illic Basilium Magnum audiui, de Patre quidem et Filio optime et perfectissime, atque ut vix quisquam alius facile queat, disserentem: Spiritum sanctum autem convellentem ac distorquentem, » etc. Igitur philosophus ille Basilium vituperabat eo quod Spiritum sanctum Deum non appellasset concionando; ac veluti a veritate declinaret, eamque politicae magis quam pie praedicaret. Basilii partes strenue defendit Gregorius, causasque reddidit cur Spiritum sanctum expresse et palam Deum non diceret; quamvis eum esse Deum, non secus ac Filium, crederet, ac verbis etiam ostenderet, nimirum in insidiis esse haereticos, observantes si quam ex ejus ore nudam vocem possent arripere, ut eo ejecto Ecclesiam occuparent, caeterasque Ecclesias popularentur; itaque satius esse unam vocem, sententia in tuto posita, praetermittere, quam Ecclesiam in tantum discrimen adducere. Temperamentum istud, quod probavit postea Magnus Athanasius, iis qui adlerant displicuit, ipsumque Gregorium clamoribus insectati sunt, ut ignaviae magis quam sanae doctrinae consulentem.

CX. CXI. *Gregorius Basilio controversiam ejus causa susceptam significat, rogans ut ipse doceat quousque liceat uti oeconomia, ut contradicentes possit repellere. Epistolam Gregorii pejorem in partem accipit Basilium.*

Datis ad Basilium litteris, rem totam narravit Gregorius, rogans ut doceret quousque in disputatione de Spiritu sancti divinitate progredi, quasque voces usurpare, et quousque oeconomia uti liceret; haud equidem sua causa, qui omnium esset miserimus et stolidissimus, si dubitaret de Basilii sententia, sed ut contradicentibus responderet. Has Gregorii litteras, tametsi adhibita cautione quam maxima, omnibusque honoris atque amoris significationibus refertas, pejorem in partem accepit Ba-

(a) Or. 12, n. 5 et 6. (b) V. 523. (c) Epist. al. 42.

silius; qui etiam Gregorio respondens, mirari se ait, non quod monachus hoc dixisset, sed quod germanissimos suos fratres, suos et amicos auditores habuisset ac discipulos. His respondere dedignatur, et cum Gregorio expostulat, quod ad se non veniat; aditum enim non habituras calumnias, si magnam anni partem simul traducerent. Quanto in honore esset apud Basilium Gregorius ex hac perhonorifica eum invitandi ratione liquet: « Si enim tantum appareas, inquit, suppresses ipsius impetum, eosque qui ad patriæ res evertendas conspirant dissipabis, ubi ipsis notum fuerit te Dei gratia nostri cætus ducem esse, » etc.

CXII. Gregorius Basilio scribit eum immerito litteris suis offensum.

Basilio rescripsit Gregorius, ipsum immerito offensum fuisse litteris suis, non malo et subdolo, sed simplici animo, et ea qua solebat benevolentia scriptis; eumque admonuit satius fuisse incommodis medicinam asferre, quam consilium danti succensere. Cæterum se venturum promittit, et Basilio duce libenter dimicaturum: « Quis enim, inquit (a), langueat, imo quis non magno et fidenti animo futurus sit, te duce ac socio de veritate disputans, atque contendens? »

CXIII. Quis ille sit hostis, contra quem rogat Gregorium Basilius, ut veniat auxilium laturus.

Existimat vir clarissimus Tillemontius, quem sequitur noster Prudentius Maranus (b), contentionem Gregorium inter et monachum Basilio crimen proditæ veritatis inferentem, contigisse anno 371: suam viri docti opinionem confirmant his Basilii verbis (c), quibus Gregorium rogat ut veniat auxilium laturus contra hostem qui bellum inferebat: « Ipse vero exorari te sine, ut nobiscum ad propositum certamen allabores, ac nobiscum occurras ei, qui bellum nobis infert. Si enim tantum appareas, suppresses ipsius impetum, » etc. Hostem hunc non alium esse quam Valentem contendunt. « Nullum enim aliud tempus occurrit, inquit noster Prudentius, in quo instantem hostem expectaverit Basilius, et exsilium aut aliquid gravius ex prælio speraverit. Appropinquantem Valentis adventum designat Gregorius (d) cum ait in convivio, « ingens circa Basilium esse bellum, vicinis omnibus captis et subjugatis. » Præterea, si jam Basilius cum Valente pugnasset, num ignaviæ crimen futuri prælii promissione refelleret (e)? Quibus enim illius fidem præterita certamina non approbassent, multo minus nondum commissa approbarent. Aliam rationem addit Tillemontius, scilicet Basilius post Sasimenses molestias dicere non potuisse: se nullius sibi in Gregorium, « neque parvi, neque magni delicti esse conscium. » Verum hanc rationem ipse noster Prudentius, quamvis idem sentiat ac Tillemontius, refellit.

A « Sed non video, inquit, cur Basilius etiam post turbas Sasimenses hanc amicitiae nunquam violatæ laudem sibi vindicare non potuerit, cum præsertim Gregorius pluribus locis dicat amicitiam hac in re Basilium spiritui posthabuisse. » Sic in oratione *De laudibus Basilii* loquens de turbis Sasimensibus, quas nondum pectore excusserat: « Nisi quis tamen, inquit (f), hoc a me pro illius apologia accipiat, quod sublimiora, quam pro hominis conditione, sentiens, atque hinc prius etiam quam vita excederet, digressus, omnia ad Spiritum referebat; atque amicitiae officia, quæ alioqui sancte colebat, hic solum aspernabatur, ubi Deum anteponi oportebat. » In altera oratione coram Basilio: « Quandoquidem, inquit Gregorius (g), ut nos pluris fortasse, quam alios omnes ducis; ita rursus Spiritum nobis longe anteponis. Non passus es talentum in terra defossum atque obrutum latere, » etc. Potuit ergo Basilius, etiam post Sasimenses turbas, dicere se nullius sibi in Gregorium, « neque parvi, neque magni delicti esse conscium. » Et certe id dicere licuit Gregorio, cui acerbiora in Basilium verba excidere: quanto magis Basilio?

CXIV. Ille hostis, non Valens.

Nunc vero expendendum, an hostis qui bellum inferebat Basilio, is Valens imperator esset; an certamen, ad quod Basilius Gregorium accersebat, ut una secum pugnaret, illud fuerit certamen, quod imminere sibi ex adventuro Cæsaream Valente arbitrabatur. Id quidem volunt doctissimus Tillemontius et noster Prudentius, quos, ob egregias virtutes et scientiam singularem, observantia quam maxima colimus. Hic tamen ab eorum opinione discedimus; neque enim Gregorii et Basilii verba de Valente debere intelligi nobis videntur. Basilius ad certamen contra hostem advocans Gregorium, his eum verbis compellat. « Si enim tantum appareas, ipsius suppresses impetum, eosque qui ad patriæ res evertendas conspirant, dissipabis, ubi ipsis notum fuerit te Dei gratia nostri cætus ducem esse. » Itane, amabo, scribere, et hæc de Valentis impetu dicere licuit Basilio? An vero Basilius unquam existimavit Gregorium, vel imperatori, vel præfecto, vel coquorum magistro, adeo aut terribilem aut acceptum esse, ut vel auctoritate vel gratia, imo sola sui præsentia, et cum Basilio societate, tantos confestim impetus retardare, ne dicam « dissipare » penitus posset? Quin his certaminibus cum præfectis ab imperatore præmissis, et cum ipso Valente adfuit Gregorius: quid porro tale præstitit, quale præstiturum confidit Basilius?

CXV. Eustathius Sebastenus intelligendus est Basilio infensus.

Non ergo de Valente intelligenda sunt Basilii verba, sed de ejus suffraganeis aliisque episcopis.

(a) Epist. al. 27.

(b) *Vita Basil.*, p. 96.

(c) *Bas. ep.* 71, p. 164.

(d) *Vita Bas.*, p. 96.

(e) Epist. al. 26.

(f) Or. 43, n. 59.

(g) Or. 10, n. 3.

inprimis Eustathio Sebasteno, qui Sabellii et Apollinaris errores Basilio affingebat. Præterea ob eam, qua de Spiritu sancto verba faciens utebatur Basilius, œconomiam, alii timiditatis, alii proditiæ aut etiam innovatæ fidei notam inurebant; quam adventu suo Gregorius et communione cum Basilio abstergere penitus et eluere poterat, quippe quem divinitatis Spiritus sancti liberrimum et præ cæteris omnes propugnatorem agnoscebant. Propterea Basilius Gregorium advocat, his verbis: « Si tantum appareas, ipsius suppresses impetum, eosque qui ad res patriæ evertendas conspirant, dissipabis, » etc.

Nec vero ex sequentibus colligas Valentis « impetum » significari. Expectare namque Basilius etiam tum potuit, ut ab ecclesia paternisque ædibus ejiceretur, non tantum ab Arianis, qui id anno 372, iterumque anno 376 tentarunt; verum a Catholicis etiam pluribus, qui et ipsi cæco zelo abrepti, Basilio adversabantur. Præterea Eustathius Sebastenus, homo versipellis, qui cum Arianis erat tum communione et in Basilium odio conjunctissimus, Eustathianique famosis libellis Cæsariensem episcopum lacerabant; adeo ut a multis male audiret, etiam orthodoxis, atque ejus in fide dubia esset integritas.

CXVI. Episcopum tunc fuisse Gregorium constat.

Quin etiam Gregorium nostrum tunc episcopum fuisse, ex his ejusdem epistolæ, quam ad eum scripsit Basilius (a), verbis certo colligi posse nobis videtur: Εἰ γὰρ κατὰ τὰς ἀρχαίας συνθήκας, καὶ κατὰ τὴν ὑπειλομένην νῦν ταῖς ἐκκλησίαις παρ' ἡμῶν ἐπιμέλειαν, τὰ πολλὰ τοῦ ἐν αὐτοῦ μετ' ἀλλήλων διήγομεν. « Si enim ex veteri pacto, ac juxta eam, quam nunc debemus ecclesiis, curam et sollicitudinem, sæpius per annum convenissemus, » etc. Hæc certe verba Gregorium non secus ac Basilium fuisse episcopum denotant, novamque ac parem jam nunc incumbentem ambobus Ecclesiarum curam. Unde sequitur, τὰ πολλὰ τοῦ ἐν αὐτοῦ μετ' ἀλλήλων διήγομεν, quæ recte velus interpret sic Latine reddidit: « Sæpius per annum convenissemus, » quod episcopos maxime juvat, probantque frequentes synodi. Quapropter Basilius malorum causam inde repetit, quod non una conveniant: τούτων δὲ αἴτιον ἔχειν. . . τὸ μὴ συντυχάνειν ἡμᾶς. Denum hæc ejusdem epistolæ verba, episcopum fuisse tunc Gregorium confirmant: ὅτι αὐτὸς τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι τοῦ καθ' ἡμᾶς συλλόγου κατάρχεις, vel ut velus editio κατάρχεις. « Conventui nostro, seu synodo, præsidebis; » vel ut Tillemontius, « Ecclesiæ nostræ: caput te præbeas ac commonsires: » quod episcopis duntaxat proprie convenire nemo nescit.

(a) Epist. 71, p. 165.

(b) Or. 12, n. 6.

A CXVII. In epistola 26 Gregorii fit mentio orationis 12 quo constat post orationem scriptam esse epistolam.

His jam ad eumum accedat (quod opinio suæ incommodare non dissimulat Tillemontius), orationem Theologi habitam anno 372, posteaquam abjectis Sasimis Nazianzenæ Ecclesiæ administrationem, jubente patre, suscepit Gregorius, laudari in epistola 26, de qua agitur: « Simulque, inquit (b), vocem quandam meam commemoravit (monachus qui in Basilium atrociter invehebatur), cum ego, ut in frequentissimo cœtu, de divinitate verba faciens pervulgatum illud de Spiritu sancto interfatus essem: Quousque lucernam abscondemus sub modio? » Quæ totidem verbis in oratione habentur. Ex quo sequitur hæc contigisse post orationem, quæ habita est anno 372; proindeque epistolam 26 non anno 371, sed anno 372 scriptam esse, idque post Septembrem, quem in mensem incidit beati martyris Eusepii sive memoria, sive conventus, unde calumniandi Basilium occasionem monachus arripuerat. Neque etiam citius hoc anno Hellenius, qui Gregorii litteras Basilio reddidit, exequandis Nazianzi tributis præpositus, Cæsaream profectus est.

Cæterum quo tempore Gregorius una cum patre Nazianzenam Ecclesiam administrabat, sive ante, sive post exortam cum monacho de Basilio controversiam, Cæsaream se contulit, ibique eximiam illam orationem (c) habuit quæ *De pauperum amore* inscribitur. Eorum causa potissimum habita est, quæ in hospitali domo, alendis pauperibus a Basilio Magno constructa, sacro morbo laborabant. Ad hoc etiam tempus pertinent orationes sequentes; videlicet decima quinta in laudem Machabeorum, quorum passiones non ex libris sacris qui Machabeorum nomen habent, sed ex Josephi libro *De imperatrice ratione*, exponit et eloquentiæ suæ floribus exornat. Decima sexta, in patrem tacentem propter plagam grandinis, qua Tiberina regio, Gregorii natale solum, anno circiter 373 afflicta fuit. Decima septima, ad cives Nazianzenos gravi timore percussos, ob delictum alias incognitum, et ad præfectum irascentem.

D CXVIII. Mors Gregorii senioris et Nonnæ ejus conjugis.

Quomodo, abjectis Sasimis, Gregorius solitudinem iterato petierit, eaque retractus Ecclesiæ Nazianzenæ curam suscepit, rogante vel jubente patre, jam narravimus. Ea autem, ut dictum est conditione vicariam præfecturam suscepit, ut, morte sublato patre, discedere et quo vellet abire sibi liceret.

Non ita longo post tempore Gregorius noster, parentis utriusque obitu, Nazianzenæ Ecclesiæ regimen excussit seque sibi vindicavit. Anno sequi-

(c) Or. 14.

dem 374, circa vernal tempus, Gregorium patrem A CXX. Basilii morte cumulus accedit ad Gregorii calamitates.

dem 374, circa vernal tempus, Gregorium patrem A CXX. Basilii morte cumulus accedit ad Gregorii calamitates.

dem 374, circa vernal tempus, Gregorium patrem A CXX. Basilii morte cumulus accedit ad Gregorii calamitates.

CXIX. Parentibus orbatu Seleuciam se confert Gregorius.

Asserit Baronius « Gregorium parentibus orbatum nullatenus adduci potuisse, « ut vel diem unum in administratione Ecclesie Nazianzenae perseveraret, » rogante licet Basilio, aliis simul episcopis, et civibus precibus importunis id ipsum efflagitantibus; a quibus omnibus, captata fuga, se abripuit profectus Seleuciam pietatis ergo ad memoriam sanctae Theclae, quo frequens fidelium peregrinatio esse solebat. » Rectius vero scribit Tillemontius (b), hujus Ecclesie regimen, Basilii aliorumque episcoporum ac civium precibus victum suscepisse Gregorium, et in eo aliquandiu perseverasse (c). Nec tamen interea cessabat rogare episcopos, ut huic Ecclesie pastorem praeficerent, quam ipse regendam, non nisi quoadusque praepositus esset episcopus, susceperat (d). Cum autem Gregorii precibus non moverentur, nec quod rogabat obtineret, fuga elapsus Seleuciam se contulit, cum Ecclesiam Nazianzenam tribus tantum circiter annis ante et post mortem patris rexisset.

Seleucia non exiguo tempore commoratus est Gregorius, ut ipse testatur (e); nimirum usque ad Valentis obitum, qui victus a Gothiis, sagitta percussus, incensa agresti casa, in quam delatus fuerat, ultricibus flammis absumptus fuit die nona Augusti anni 378. Illic tamen optata pace et otio quod speraverat, frui non licuit: « Nihil boni, » ut ejus verbis utar (f), « prorsus reperit; imo negotia, quae effugere in animo habuerat, velut ex composito incurrerunt, vinque attulerunt. » Quenam illa fuerint negotia definire non licet: forsitan his verbis significat se ab haereticis vexatum fuisse. Gregorii vitae scriptor Theologum scribit Nazianzum rediisse, nec ullis civium precibus flecti potuisse; quod ex iis verbis colligit, ut videtur, quibus Gregorius in se solitas recidisse calamitates, postquam fuga Seleuciam petiit, ipsemet fatetur.

Anno sequenti 379, Gregorius adhuc Seleucia sedebat, et quidem gravi ac periculoso morbo detentus, cum Basilii Magni mors ipsi nuntiata est. Quantum in defendenda tam chari capitis morte dolorem conceperit Gregorius, ipse solus enarrare sufficit. Ex morte Basilii cumulus ad suas calamitates ipsi accessisse visus est. « Hoc quoque, » exclamat in epistola, qua de Basilii obitu fratrem ejus Gregorium Nyssenum consolatur (g), « hoc quoque ærumnosae huic vitae reliquum erat, ut Basilii mortem audirem; » etc. In alia epistola: « Queris, » inquit, Eudocium alloquens, « quo statu res nostrae sint? Admodum acerbo. Basilium non habeo; Caesarium non habeo, fratrem meum secundum carnem et spiritum: pater meus et mater mea deliquerunt me, ut cum Davide loquar. Corpus adversa valetudine laborat, senectus caput premit: curae aliae aliis intexuntur. Incursant negotia, infidi amici, Ecclesiae res pastore et gubernatore carent. Pereunt bona, nuda et aperta sunt mala, navigatio in nocte, fax nusquam, Christus dormit. Quid faciam? Una mihi malorum depulsio, mors. At res etiam alterius vitae mihi formidolosae sunt, ex hujus vitae rebus conjecturam ducenti (h). » Morbus, quo laborabat Gregorius, fuit impedimento quominus in hoc tristi eventu communibus amicis adesset, et sanctos Basilii cineres exoscularetur. Caesariensis Ecclesiae, tanto ornameto spoliata, solitudo, spectaculum erat Gregorio prorsus intolerabile. Ipse dimidia sui parte mortuus et dissectus sibi videbatur, amisso tali socio; a quo etiam per nocturnas visiones, ut olim cum viveret, admonebatur et castigabatur, si quid fecisset minus decore. Basilii funus stricta et pedestri oratione prosecutus est Gregorius. Etenim carmen funebre, duodecim epigrammatibus constans, sui in Basilium amoris et desiderii monumentum esse voluit: sed multo uberius, cum Constantinopoli reversus eximiam de Basilii laudibus habuit orationem, in qua omnes ingenii vires et eloquentiae flores profudit. Si Baronio (i) fides in Vita Gregorii, is « cum de infirmitate, qua detinebatur, aliquantulum allevatus esset, nobilissimam illam panegyrim in laudem Basilii conscripsit, qua vitam ejus exacte monumentis perpetuis consignavit. »

CXXI. Gregorius proficiscitur Constantinopolim, ab Thraciae episcopis et orthodoxis accersitus.

Quamvis praeclara sint quaecunque hactenus de Gregorio narravimus, longe praeclariora supersunt dicenda, ea scilicet quae duobus vel tribus annis gessit Constantinopoli; sive illuc a synodo Antiochena, ut Baronio videtur, missus fuerit, sive ro-

(a) Carm. De Vita sua, v. 527.

(b) Ad an. 372, t. IV, p. 351.

(c) Vita Greg., art. 39, p. 398; art. 42, p. 404.

(d) Carm. De Vita sua, v. 550.

(e) Καί μοι διήλθεν οὐ βραχύς χρόνος.

(f) Carm. De Vita sua, v. 553.

(g) Epist. al. 37.

(h) Epist. al. 39.

(i) Apud Boll., ad diem 9 Maii, p. 398.

gantibus Constantinopolitanis se contulerit. Credo A
equidem episcopos veritatis defensores, quibus, postquam fidei perduellis extinctus est Valens, ad suas ecclesias revertendi facultatem dedit Gratianus, consilia iniisse, ut illatas Ecclesiis plagas ab Arianis sanarent, tristesque ruinas repararent: credo etiam in eam rem habitas fuisse synodos. Haud tamen crediderim cum Baronio (a) Gregorium nostrum, Antiochenæ synodi decreto, eadem de causa jussum esse Constantinopolim proficisci; sed accersitum ab episcopis Thraciæ et ab orthodoxis, qui in urbe regia versabantur. Id ipse testatur Gregorius, cujus verba non significant eum jussu Antiochenæ synodi Constantinopolim petiisse, ut Baronio placet.

*Ἐπέμψεν ἡμᾶς ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος,
Πολλῶν καλοῦντων ποιμένων καὶ ὁρεμμάτων,
λαοῦ βοηθὸς καὶ λόγον συλλήπτρας.*

*Ad hos gratia Spiritus, multis adeocantibus
Et pastoribus et ovibus, nos misit,
Populi adjutores et doctrinæ defensores (b).*

Gregorii biographus eodem quo nos sensu verba illius interpretatur, quamvis erret in Basilio qui jam tum obierat, cum ait, nulla synodi Antiochenæ facta mentione, cum Constantinopolim statim adfuisse, « Basilio luminari magno, ipsius cupiditati alacritatque quasi faces quasdam subdente, atque ad spiritualia certamina ipsum inungente, aliisque compluribus episcopis, principisque urbis civibus, fidei pietate præditis, ab eo obnixè contendentibus, ut ipsis auxilio egentibus malorum se depulsores præberet. » Id ipse Gregorius in carmine *De vita sua* (c) confirmat, ubi scribit Constantinopolitanorum in se civium amorem inde natum, quod ab ipsis accitus, et « eorum opus esset: »

Οὐ δ' ὥς αὐτῶν ἔργον εἶχον ἀσπέρως.

In altero autem earmine, narrans quomodo a suis deliciis bonisque omnibus abreptus et longe abduetus, Constantinopolim se conferre coactus sit, meminit quidem Gregorius « conventuum episcoporum: »

*Τὸ δ' οὖν ἀπόδηλος, σύλλογοι τε ποιμένων,
καὶ λαὸς ἐρῶδες...*

Verum nihil opus est hæc verba, ut recte observat Tillemontius (d), de synodo Antiochena, quæ non nisi exeunte anno 379 coacta est, interpretari, cum de Thraciæ episcoporum conventibus commode et recte possint atque etiam debeant intelligi. Demum ab amicis etiam, inter quos, præter Basilium, fuere Meletius, Bosphorus Coloniae episcopus, et alii plures, Constantinopolitanis auxilium ferre compulsus fuit Gregorius. Sic profectus aliquanto post Basilii mortem tempore, « non sua sponte, sed coactus, » ut ipse testatur (e):

Ὅτω μὲρ ἡλθον οὐχ ἐκόν, etc.

Eadem passim repetit, maxime in oratione quam tum ad Arianos habuit: « Ego, inquit (f), parvu-

lus ille, obscura et ignobili patria natus, ad vos accessi, idque non ultro, nec me ipsum offerens, ut moris est hodie plerisque, qui ad Ecclesiæ gubernacula temere prosiliunt, sed accitus ac vi compulsus, et timori Spirituique obsecutus. Quod si falsa loquor, hoc mihi pro scelere poena imprecor, ut diutius hic belli molestias incassum sustineam, nec quemquam errore liberem, sed voti sui compotes fiant, qui animæ meæ sterilitatem imprecantur. »

CXXII. *Deploratus Constantinopolitana Ecclesiæ status.*

Luctuosa tunc omnium Ecclesiarum facies, sed nullius luctuosior quam Constantinopolitana, in qua jam ab annis quadraginta grassata fuerat Ariana lues, sub pontificibus hæreticorum antesignanis, B
atque etiam ipsis novorum dogmatum conditoribus; sub principibus, quales fuere Constantius et Valens, qui hæreticorum partes tuebantur, Catholicos vexabant, et pro errore contra veritatem toto, ut ita dicam, imperii corpore certabant. Quam deploratus esset Ecclesiæ Constantinopolitanae status, quivis facile colliget auditis tantum eorum nominibus, qui sedem illam tenuerunt ab anno 359, quo Arianis, cæso vindice fidei orthodoxæ pontifice Paulo, impune in ea grassari licitum est. Hanc, relicta sede Nicomediensi, Ariani dux agminis confestim eo anno invasit Eusebius, post quem in Macedoniæ manus infelix hæc Ecclesia devenit. Expulso ab ipsismet Arianis, anno 360, ob inauditam crudelitatem doctrinæque inconstantiam Macedonio, Eudoxius fex hæreticorum, idemque perditissimus hæresiarcha, Aetii Arianorum longe impiissimi discipulus, suffectus est. Is anno 370 impietatis cursum absolvit.

CXXIII. *Ariani late dominantur in urbe: templa occupant: alia commutata in sepulchra.*

Tum vero respirare paululum visi sunt Catholici, sibi que Evagrius episcopum jam cooparant. Sed mox Valens imperator, Arianæ tutela perfidiæ, pulso in exilium Evagrio cum Eustathio presbytero, qui ipsius electionis auctor fuerat, Eudoxio Demophilum æque impium ac nefandum substituit. Ita Ariani summa rerum Ecclesiæ potiti, vix pietatis « reliquias, » et excitandæ a Gregorio fidei « semina » reliquerant. Templorum alia ab hæreticis D occupata, atque in primis amplissimum illud (g), « Sophia cognominatum, » tunc « diaboli propugnaculum » magis quam ecclesia, ubi « suos ille milites ac defensores collocarat; » imo ubi « dæmonum exercitus, furiarumque ac spirituum legiones adebant immundorum. » Alia (h), « ex templis in sepulchra commutata, alia cruore sanctorum aspersa profanataque: presbyteri exusti; » Catholici « contumeliis » vexati, « bonorum direptione, exilio; ecclesiis, domibus, ipsis etiam pulsi solitudinibus... (i) grex exiguus ac ne grex quidem, sed par-

(a) Bar., ih., p. 399, col. 1.

(b) Carm. *De Vita sua*, v. 598.

(c) Ibid., v. 1151.

(d) Adv. episc.

(e) Carm. *De Vita sua*, v. 610.

(f) Or. 33, n. 13.

(g) Or. 35, n. 3.

(h) Or. 42, n. 25.

(i) Ibid., n. 2.

vum quoddam et tenue grægis vestigium, aut reliquæ; præclare secum agi putabant, si salutem suam surripere liceret. »

CXXIV. *Varie hæreses Constantinopoli grassabantur præter Arianam.*

(a) Neque solum Ariana lues Constantinopoli grassabatur, verum ibi quoque Novatiani, Macedoniani, Photiniani, Marcelliani, Sabelliani, Eunomiani, jamjamque Apollinaristæ pullulantes, veritati ac fidei una cum Catholicis exsultanti bellum indixerant. His etenim, inquit Baronius (b), e portis inferi eductis legionibus, et Constantinopoli velut in stativis collocatis, antiquus hostis fidem catholicam oppugnabat.

Tam tristi, atque etiam « tristiciori statu, » si Gregorium ipsum audias (c), Constantinopolitanæ Ecclesiæ res erant, cum ab episcopis et a populis ob eam, quæ mare transierat, scientiæ ac sanctitatis famam, qua precibus, qua obtestationibus vocatus necitusque, Constantinopolim antiquæ rursum fidei conditor Theologus venit.

CXXV. *Quibus armis pugnaturus contra hæreticos instructus venit Gregorius.*

Venit autem « cum potestate minime sane contemnenda, » cumque ipsius, ut quidam interpretantur, auctoritate imperatoris; quanquam Davidis nostri contra Goliath et Philisthæos arma non carnalia sed potentia Deo ⁶⁷. Nec enim præsentia corporis quidquam infirmius (d): « Peregrinus præco et exterus; parva civitate ac ne civitate quidem, sed arido, inameno, infrequenti loco natus, obscuro terrarum angulo abditus hucusque; contractis senectute membris, et curvato humi corpore, vultu laud eleganti, rugis aratus, fletu tabidus et fame, agresti voce et aspera, villiori veste; pauperrimus, nec pecunia quam alis instructior. » Sic se ipse in carminibus et orationibus depingit Gregorius. Corpore vir tantulus, sed Spiritu potens opere et sermone, principum hujus sæculi potestatumque munitiones, consilia, et quæ adversus scientiam Dei se extollebat, altitudinem omnem destructurus progrediebatur ⁶⁸, « Theologi triumphale nomen, » ut cum Baronio loquar, inde merito sibi comparaturus.

CXXVI. *A cognatis hospitio exceptus. Pia erat domus, in quam conveniebant orthodoxi.*

Constantinopolim igitur veniens Gregorius anno 379, a cognatis quibusdam suis hospitio exceptus est. Nulla enim tum Catholicis in ea urbe erat ecclesia, adeo Arianorum factio invaluerat. De domo, quæ Theologum excepit, hæc scribit (e): « Domus quedam pia, amore Dei flagrans, non secus atque Eliseum Sunamitidis domus ⁶⁹, nos refocillavit; domus, inquam, hominum corporis spiritusque mecum cognitione conjunctorum; apud quos populus hic quoque compactus est, cum furtim orthodoxam si-

A dem persecutionibus vexatam atque afflictam hauriret; nequaquam libere nec sine periculo. »

CXXVII. *Exiguus ille locus, ob restitutam fidem dictus postea Anastasia.*

Exiguus erat ille locus, ubi tunc primum convenit populus, et in ecclesiam mutatus; idemque est qui laxatus, ob restitutam ac velut a mortuis excitata in ea catholicam fidem, Anastasia subinde est appellatus.

*Ἀναστασία, ὡς ὁ τιμωτάτος,
ἡ πόλις ἐξήλειψας ἐν τῇ κειμένῃ.*

*Anastasia, templorum maxime venerabile,
Quæ jacentem humi fidem exsuscitasti (f).*

Quam etiam appellationem confirmatam nonnulli volunt, apud Sozomenum, resurrectione femine ejusque fetus, quem utero gestabat; et sanctæ martyris Anastasiæ reliquiis postea depositis ad rostra Domini, sive, ut aliis placet, porticum, ubi Anastasiæ templum ab eruditis collocatur. Verum quidquid sit de resurrectione femine ejusque fetus, et de depositis a Gennadio patriarcha in hac æde reliquiis; constat Anastasiam inde dictam esse, quod collapsa fides illie excitata est; quod iterum atque iterum testatur Gregorius, et tam diserte, ut nulum esse possit dubium. Jam nunc res ejus præclare gestas Constantinopoli prosequamur.

CXXVIII. *Ita crescit Anastasia, ut brevi omnes Constantinopolitanas amplitudine et magnificentia superet ecclesias. In hac nova Bethlehem omnes hæreticos oppugnat fugatque Gregorius.*

Exiguus, ut jam diximus, primum locus fuit Anastasia; sed mutatus in ecclesiam ita crevit brevi tempore, ut jam ab anno 398 marmora, quibus ornaretur, quæreret Nectarius, atque etiam sacras ædes Constantinopolitanas magnificentia et amplitudine, Socratis et Sozomeni tempore (g), superaret. In hac itaque « nova Bethlehem, » quo nomine eam appellat Gregorius, ob angustos loci ambitus, Christi antiqua fides revixit, et « intermorta » ad vitam rediit. Demum in hac « Silo, quadraginta annis circumacta in deserto, incertisque vagata sedibus, arca fixa est, ac requievit arca Noe altera, novi mundi et orthodoxorum seminarium ferens » et conservans. « Tam angusto foramine, ut optime Baronius (h), perinde ac si in latissimo campo, adversus fidei hostes certabat Theologus; uno rotatu gladii circume circa positos hæreticos, Arianos, Macedonianos, Photinianos, Sabellianos, Apollinaristas, ac Novatianos perurgebat profligabatque... Erant manus ejus contra omnes, ac manus omnium contra eum; sicque exaltata sunt opera Dei, ut unus non tantum mille fugaret, sed et decem millia ⁷⁰. Exstat adhuc, pergit eminentissimus scriptor, appensus in ecclesia pallio involutus post Ephod gladius ille, quo noster coryphæus manu foris Philistinorum turmas in fugam vertit. Exstant, inquam, sublimes

⁷⁰ I Reg. xviii, 7.

(e) Or. 26, n. 17.

(f) Carm. De Vita sua, v. 1083.

(g) Socr., l. v, c. 7, p. 263. Soz., l. vii, c. 5.

(h) Ap. Bol., 9 Maii, p. 400.

(a) Socr. l. ii, c. 58. Sozom., p. 571.

(b) Boll., 9 Maii, p. 403.

(c) Carm. al. 1, v. 591.

(d) Or. 33, n. 13.

illæ Gregorii orationes, pretiosissima Dei Ecclesiæ suppellectilia, quibus prædictas hæreses oppugnavit; inter quas illæ celebriores habentur, quæ *De theologia* sunt inscriptæ, etc.

CXXXIX. *Fidei causam egregie defendit Gregorius. Tali defensore tempus egebat.*

His eloquentissimis sermonibus egregie fidei causam defendit Gregorius, Catholicos docet, hæreticos refellit. Tali defensore tempus egebat; tam peritum oratorem, ad defensionem fidei catholicæ, luctuosus Ecclesiæ Constantinopolitanæ status requirebat; eaque causa fuerat, cur in hanc urbem se conferret, vel potius cur in eam mitteretur. Civitas quæ, Arianis aliisque hæreticis plena, adveniente Gregorio effluerat, (a) commota ejus orationibus in eum exarsit. Quam ex iis orationibus quæ supersunt, veram de Trinitate fidem nuntiandi exordium sumpserit, haud constat. Oratio quæ nunc vicesima est, olim vero vicesima nona, non immerito prima videri possit, aut saltem una ex prioribus quas Theologus Constantinopoli habuit.

CXXX, CXXXI. *Qua ratione res divinas tractat Gregorius. Gregorii ratio disputandi contra hæreticos; placido animo disputat, mira urbanitate demulcet. Nihil de veritate deterit, leniter disputando.*

Res divinas suis in sermonibus leniter, moderate, prudenter tractabat orator Christianus; non disputando, sed docendo; non ut philosophus, verum ut apostolorum discipulus; non ut profanus, sed ut sacer orator atque Evangelii præco. Perniciosa hæreticorum dogmata refellebat, non conviciis lacessendo, neque enim quemquam vel sermone læsit unquam, sed invictis rationibus et argumentis pugnando, ita ut aut suaderet, aut elingues redderet. Bellum indixit erroribus, non hominibus; perversa dogmata insectabatur, non ipsos homines; quorum salutis tanto desiderio tenebatur, et ut anathema etiam a Christo esse, ac nonnihil, ut damnatus, perpeti non recusasset; modo secum adjungerentur (b), communibusque animis Trinitatem celebrarent (c). Ex ipso discimus Gregorio, quam in defendenda veritate, refellendisque hæreticorum dogmatibus, viam secutus fuerit. « Vultis, » inquit Patres concilii Constantinopolitani alloquens (d), « aliquid juvenilius adjiciam? Videtisne adversarias linguas mitescentes, et eos qui divinitati bellum indixerunt, nihil jam nobis barbarum facessentes? Id quoque Spiritus, id quoque agriculturæ nostræ est. Non enim inperdite docemus, neque adversarios conviciis et contumeliis incessimus, quemadmodum plerique faciunt, non cum dogmate sed cum dogmatis assertoribus confligentes, ac rationum et argumentorum infirmitatem maledictis interdum contegentes; non aliter ac sepias ante se atramentum vomere aiunt, ut piscatores effugiant.

(a) Carm. *De Vita*, v. 656.

Πολλοὶς συνηνέχθημεν ἔλθόντες κακοῖς.

Πρῶτον μὲν ἐξέζεσε καθ' ἡμῶν ἡ πόλις,

ὧς εἰσαγόντων ἀνθ' ἑνὸς πλείους θεοῦς.

(b) Ὅστε καὶ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ, καὶ πα-

A Verum nos pro Christo bellum gerere hoc argumento declaramus, quod secundum illum pacificum et clementem Christum, ac nostras infirmitates portantem, dicamus. » Hæc fuit Gregorii de rebus fidei disputandi ratio: id placido animo, a jurgiis temperans, mira quadam eos urbanitate et lepore demulcens, agere solebat. Insignem in eo genere orationem, *De moderatione in disputatione serranda*, Constantinopoli pronuntiavit. At non is erat qui, ut moderationis famam sibi colligeret, aliquid de veritate, mollius contendendo, detereret. « Neque enim, » inquit (e), « cum veræ atque orthodoxæ fidei perniciæ paci studemus, nonnihil de animorum contentione remittentes, ut moderationis et æquitatis colligamus (non enim quod bonum est male aucupamur), atque interim tamen pacem colimus, legitime nimirum pugnantes, atque intra limites nostræ Spiritusque regulam nosmet continentes. Ac de his quidem ita sentio, cunctisque animarum dispensatoribus rectæque doctrinæ arbitris legem statuo: ut nec asperitate sua adversariorum animos exulcerent, nec submissione insolentiores efficiant; sed prudenter et consulte in fidei causa se gerant, nec in alterutro horum mediocritatis lineas transiliant.»

CXXXII. *Accurritur ab universis Catholicis, hæreticis, infidelibus, ad ejus sermones.*

Omnes concursu magno ad talem oratorem audiendum accedebant, non modo Catholicis, verum etiam hæreticis, cujusvis sectæ, imo exteri et a fide alieni; alii ejus doctrina, alii ipsius eloquentia illecti. Exsultabant gaudiis sanæ fidei sectatores, cum cernerent veritatem, quæ tot annis urbe exsularat, et extincta videbatur, reducem et redvivam libere prædicari; hæreticos autem, qui tandiu grassati fuerant, tanta dicendi copia, tam firmis expugnari argumentis et obrui, ut ne mutire quidem auderent, et ad Theologi verba aures suas vel pervicacissimi inflecterent.

CXXXIII. *Non tantum pædei dogmata confirmat, et errores refellit Gregorius, sed morum quoque præcepta tradit.*

Nec vero tantum errores refellere, perversa dogmata convellere, qui quidem præcipuus fuit Gregorii scopus, verum etiam morum præcepta tradere satagebat. In quo dicendi genere sic compositus erat, ut quæ prodessent audientibus, illorum auribus ingereret. Commonefaciebat ut se in Dei lege exercerent, alendo pauperes et hospites, morbo laborantibus opem ferentes, in hymnis Deum celebrando, in precibus, gemitibus, lacrymis; humi cubando, sensus cohibendo; gulam, risum, iram, carnem frenando; linguæ temperando, ut nec omnia, nec ubique, nec apud quosvis, sed quantum, quando et ad quos loqui esset opportunum, loquerentur. Hæc et alia plurima, non ad ingenii et do-

θεῖν τι ὡς κατάχρητος λέγομαι· μόνον εἰ σταλγῃ μεθ' ἡμῶν καὶ κοινῇ τὴν Τριάδα δοξάζομεν.

(c) Or. 41, n. 8.

(d) Or. 42, n. 13.

(e) Or. 42, n. 13.

cliræ ostentationem, sed ad pietatem excitandam plebemque permovendam tractabat minime fucatæ eloquentiæ vi. Hæc erat Gregorii circa institutionem morum ratio dicendi et docendi: ex quo colligi potest permultas huius generis orationes Constantinopoli habitas periisse.

CXXXIV, CXXXV. *Ad verba oratoris accedente exemplo, et ad orationes vitæ sanctitate, viros habet fructus. Hos se fructus habiturum speraverat, ipsique Deus forsitan ostenderat.*

Cum autem ad verba exemplum, ad orationes vitæ sanctitas accederet, dictisque facta congruerent, mirum quantos successus habuerit Gregorius; quam multos e Catholicis ad meliorem vitam et hæreticos ab errore ad sanam doctrinam reducerit; quot oves perditas ad ovile reportaverit, quot lupos deposita sævitie inter oves recensuerit, quam immensum denique gregem ex exiguo conspexerit. Id quidem, priusquam accideret, speraverat, cum Arianos Constantinopoli late dominari cerneret: secum enim cogitans, his se verbis et spe melioris temporis solabatur (a): « Domos Ariani habent, nos hospitem; hi templa, nos Deum, idque præterea quod viva Dei vivi templa sumus, victimæ vivæ... Hi populos habent, nos angelos; hi temeritatem et audaciam, nos fidem; hi minas, nos preces et orationes; hi ferendi insolentiam, nos patientiam; hi aurum et argentum, nos purgatam fidei doctrinam... At mihi grex exiguus? Sed ad præcipientia non fertur. At angusta mihi caula? Sed lupis inaccessa... Nec dubito quin eam quoque aliquando latiore prospecturus sim. Multi enim ex iis qui nunc in luporum numero sunt, a me inter oves recensentur, ac fortasse etiam inter pastores. » Addit Gregorius: « Hoc mihi annuntiat feliciter bonus ille Pastor, propter quem ego animam meam pro ovibus pono. » Quibus significare videtur se Dei beneficio, quorundam quæ futura essent honorum visione ac promissione recreatum fuisse.

CXXXVI. *Hi fructus non eloquentiæ, quæ tamen maxima erat, sed oratoris pietatis et patientiæ tribuendi. Tales fructus unius iusti persecutione vexati precibus aliquando Deus concedit.*

Tam felices exitus non tam eloquentiæ Gregorii, quæ maxima erat, quam ipsius pietati et patientiæ ascribendi sunt. Hos uberrimos prædicationis fructus percepit, illo dante incrementum ⁷¹, et (b) qui pauperem facit et ditat, qui mortificat et vivificat ⁷², qui sola voluntate omnia facit et immutat... idque plerumque unius iusti diuturna persecutione vexati precibus permotus. Vir ille ipse fuit Theologus, qui diuturna Arianorum persecutione vexatus; qui non modo dictis, scommatibus, calumniis, injuriis

laccessitus, verum etiam ad iudicum tribunal raptus, ac veluti cædis reus, demum saxis impetitus, patienter tulit, dicens cum Stephano: Domine, ne statuas illis hoc peccatum ⁷³, uberes benedictiones pro maledictis rependit, pro persecutoribus preces fudit. Tanta patientia complurium perditorum animos sibi conciliavit, idque consecutus est ut victos hostes ad catholicam fidem amplectendam provocaret. Quæ profecto res hominibus nostris documento esse debet, licet ad convertendas ad Christum animas ingenii ac doctrinæ præsidia requirantur, tamen conspecta vitæ morumque innocentia et patientia plus multo quam litteris aut concertationibus profici.

CXXXVII. *Permotus Gregorii fama Hieronymus, e Syria Constantinopolim venit, ut ejus fiat discipulus.*

Tot et tam præclare pieque rebus gestis Gregorii fama longe lateque diffusa est, adeo ut Hieronymus e Syria, tam longinquo terrarum spatio, Constantinopolim se contulerit. Res plane admiratione digna est, ut cum Baronio loquar (c), « hominem, quem ob insignem eruditionem consulerent Occidentales episcopi, qui orbem doceret, tam longa ei difficilia itinera peragrasse, ut Gregorii mereretur esse auditor, ac sub tanto magistro posset profiteri discipulum; inde sibi summum gloriæ decus conciliaturum existimans eum acceSSIONE doctrinæ. Imo eo nomine, ut regalibus quibusdam insignibus ac præclarissimo quodam ornamento, gloriari consuevit. Ego eo magistro gloriari et exsulto, » inquit. Et ad Pammachium scribens (d), se eo explicante sacras didicisse Scripturas affirmat, eumque præceptorem suum appellat. Præceptor quondam meus, Gregorius Nazianzenus, inquit, rogatus a me ut exponeret quid sibi vellet in Luca (e) δευτερόπρωτον eleganter lusit: « Docebo te, » inquit, « super hac re in ecclesia, in qua mihi omni populo acclamante, cogeris invitus scire quod nescis; aut certe si solus tacueris, solus ab omnibus stultitiæ condemnaberis. » Quo tempore adhaerebat Gregorio Hieronymus, tanto duce ac magistro obscurissimam visionem illam Isaïæ de Seraphim exponere, tentavit, ut is ipse verbis testatur (f): « De hac visione ante annos circiter triginta, cum essem Constantinopoli, et apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianzenum, tunc ejus urbis episcopum sanctum, Scripturarum studiis erudirer, scio me brevem dictasse subitumque tractatum, ut experimentum caperem ingenii mei, et amicis jubentibus obedirem. » Episcopus ergo tunc erat Gregorius Constantinopolis, cum eo magistro usus est Hieronymus, ut ipse asserit; qui si in hanc urbem se contulerit anno 379, ut putat Baronius, necesse est

⁷¹ I Cor. v. 6. ⁷² I Reg. ii. 7. ⁷³ Act. viii. 59.

(a) Or. 33. n. 15.

(b) Or. 42. n. 5.

(c) Apud Boll. 9 Maii, p. 402.

(d) Epist. ad Pammach.

(e) Primum a die secundo azymorum; ab hoc enim die septem Sabbata, sive sept. hebdomadæ numerandæ erant.

(f) Comm. in Isa., c. 6.

ut tribus fere annis in hac urbe versatum fuisse Hieronymum concedamus : anno siquidem 381 Gregorius hujus urbis Ecclesiae praefectus est episcopus. Id non agra Baronio concederemus, si suae opinionis firmas afferret rationes ; verum nullas affert.

CXXXVIII. *Orti inter orthodoxos dissidii occasione, haeretici ipsis insultandi ansam arripiunt, quos Gregorius refellit.*

Interea dissidium inter orthodoxos Constantinopoli exortum est, unde ipsis insultandi ansam arripiebant haeretici, quos gemina oratione *De pace* refellit Theologus. Dissidium illud non aliud nobis videtur fuisse, quam Meletii et Paulini de Antiocheno episcopatu contentio, cujus causa non urbs modo Constantinopolitana, verum etiam orbis universus contraria in studia scindebatur. De his dictum satis in monito ad utramque orationem ; ambae enim sunt de eodem argumento. Altera Theologus ad pacem dissentientes hortatur, altera compositam pacem gratulatur. Alias orationes habuit eodem anno 379 Gregorius, sed de his commodius in monitis cuique praevius.

CXXXIX. — *Maximus philosophus Constantinopolim venit. Quis et qualis Maximus. Benignissime excipitur a Gregorio, quem dolis et mendaciis ita decipit, ut in ejus laudem habuerit orationem.*

Acto tot tempestatibus Gregorio alia adhuc gravior et molestior supervenit : de turbamentis Ecclesiae Constantinopolitanae a Maximo excitationis anno 380 loquimur. Latissima quidem hujus anni fuerant initia. (a) Theodosius imperator, jam debellatis hostibus firmatoque solio, baptizatus ab Ascholio Thessalonicensi episcopo catholico, lege data 28 Februarii, fidem quam Damasus Romae, Petrus Alexandriae profiterentur, tenendam sanxerat. Mutatis in melius Catholicorum rebus, aliqua Gregorio spes erat se tandem pace fruiturum, cum Maximus novam et periculosiorem excitat tempestatem. Patria is Alexandrinus erat, philosophus, secta cynicus, professione, habitu et moribus. Constantinopolim venerat, habitu corporis, baculo, pallio, barba et proluxa coma ostentans philosophum, verbis autem Christianum ; martyrum filium, sequē martyrem jactitans ; catholicae fidei causa verberibus caesum, atque in oasim vastam illam solitudinem se relegatum fuisse mentitus, cum revera ob foedissima scelera in exsilium missus esset, ut Gregorius testatur. Quid plura ? Gregorius dolis et mendaciis deceptus hunc humanissime exceperat, mensa et lecto dignatus, veneratus ut martyrem, et demum pro concione laudarat : dixit enim in laudem ejus orationem illam, cui titulus in laudem *Heronis*, quae forsitan exeunte anno 379 habita est. Hunc alio profecturum rogavit Gregorius, ut Constantinopolim rever-

teretur. Redux ex itinere, benignissime iterum a Gregorio suscipitur, inter amicos numeratur, et beneficiis cumulatur. Fallitur tamen *Gregorii* vitae scriptor, cum ait Maximum ab eo in clerum ascriptum fuisse. Tunc enim primum prolixam comam deposuit, cum episcopus a suis fuit ordinatus.

CXL, CXLI. *Gregorium e sua sede deturbare eamque invadere tentat Maximus. Cum suum acclis perficeret Maximus, operique incumberet, deprehensus, ejectus est civitate.*

Quibus dolis et fraudibus nefarium istud consilium, quod jam diu mente conceperat, perficere conatus sit homo nequissimus, longe lateque prosequitur Gregorius in carmine *De vita sua* : nobis sat erit summa rerum sequi fastigia. Postquam Maximus, (b) « peritus scelerum artifex et machinator, » suis mendaciis circumvenit Theologum, virum candidum, minime suspicacem, aliisque longe artibus occupatum et assuetum, sua eum sede deturbare, et eam invadere aggreditur. Huic se facinori aptaverat, avertendo paulatim nonnullos a Gregorio, quos ab ipso alienos noverat ; asciscendo sibi sceleris consortem e Gregorii sacerdotibus unum, natione barbarum et moribus, qui licet beneficiis a Gregorio cumulatus, veteri in eum odio et invidia urebatur. Hi ambo ingrati contra Gregorium una conjurant ; viros seditiosos et ad quodlibet scelus paratos, nautasque emptos pecunia ad se convocant. Pecuniam suppeditavit quidam presbyter, qui ex Naxo insula Constantinopolim venerat ad emendas pro ecclesiae suae usu marmoris Proconesi tabulas. Petrum Alexandrinum a Gregorio divellunt, et in suam sententiam pertrahunt ; Petrum, inquam, abducunt, suisque fraudibus perficiunt, ut qui per litteras nuper Gregorium Ecclesiae Constantinopolitanae episcopum praefecerat, huic Ecclesiae Maximum, abjecto Gregorio, praeficere laboret, mittatque episcopos Aegyptios, qui episcopatum illi decernant. His ita paratis, jam factum opus erat, et extrema sceleri, seu iniquae molitioni, manus admovenda. Rem aggrediuntur per amicas noctis tenebras, opportunam nacti occasionem, cum Gregorius in morbum incidisset. Ecclesiam invadunt, Maximum consecrare et in solium collocare festinant. Prius tamen quam absolvissent, res tam nefaria innotuit, omnesque, non modo orthodoxos, verum ipsos etiam Arianos horrore affecit. Concurrere omnes ad ecclesiam, deprehendunt in epus peregrinos incumbentes episcopos, in eos conclamant. Quibus conclamantibus, Maximus cum suis effugit Aegyptiis : tum in sordidam Choraulae domunculam ingressi, clanculum scelus inchoatum absolvunt. Haec fuit Maximi ordinatio, qui furente plebe, totaque in eum plaustra conviciorum effundente, ejectus est civitate. Repulsam quoque a Theodosio passus est, quem

a) *Cod. Theod.* xvi, c. 1, l. 2, p. 43.

(b) *Carin. De Vita sua*, v. 1000.

cum suis episcopis Maximus, opem imploraturus, A adit Thessalonica circa mensem Augustum anni 380. Tum Alexandriam petit, ipsumque Petrum hujus urbis episcopum aggreditur, et ab eo postulat, ut vel sedem Constantinopolitanam adipisci faciat, vel suum ipsi solium tradat; sed prætor cum manu militari superveniens Maximum expulit.

CXLII. *Percussus dolore Gregorius, solabatur spe discedendi copiam se consecuturum*

Interea Gregorius, quam maximo percussus dolore, id tamen solatii habebat, quod spes aliqua affulgebat id se consecuturum, ut sibi ab urbe discedendi copia daretur. Cujus consilium cum populus cognovisset ex quibusdam verbis, quæ ut suorum memores essent laborum hortabatur; (a) tum facto agmine, viri, mulieres, juvenes, virgines, senes, nobiles, ignobiles, circumstantes quæruatur, vim pene inferunt, suum ejulando præselem a sententia demovere nituntur. Quod cum constanter recusaret, precibus exorant ut saltem maneat, nec trucibus lupis gregem addicat: sicque ipsi concessum est urbe egredi, ut corporis animique vires ea tempestate nonnihil læsas in villa aliquantulum restauraret. Non ita multo post redux orationem, olim xxviii, nunc xxvi, habuit, quæ miram pastoris erga oves charitatem spirat.

CXLIII-CXLV. *Theodosius Constantinopolim venit. Honorifice Gregorium excipit: Demophilum ejicit: ecclesias Catholicas restituit. Majorem basilicam ingreditur Gregorius una cum Theodosio: cælum, quod antea nubilum erat, serenatur ad ingressum Gregorii in templum.*

Hic erat rerum status, cum Theodosius Thessalonica Constantinopolim venit die Novembris 24, anni 380. Ab ipso imperii sui initio nihil antiquius habuerat quam de fide catholica bene mereri: «Justissimis et misericordissimis legibus,» ut Augustini verbis utar (b), «adversus impios laboranti Ecclesiæ subvenire» non cessaverat, quam Valens hæreticus, impense favens Arianis, vehementer afflixerat; cujus Ecclesiæ «membrum esse, magis quam in terris regnare gaudebat.» Gregorium quam honorificentissime Theodosius excipit, amplexatur, benigne alloquitur, præcipuam urbis ecclesiam, nimirum Sanctæ Sophiæ, quam annis quadraginta occupaverant Arianis, tradit his verbis cum compellens (c): «Dat tibi Deus et tuis laboribus per nos templum istud,» etc. Demophilum, qui Endoxio Ariano Arianus ipse successerat in Constantinopolitana sede, accersit imperator, monet ut abdicata hæresi fidem catholicam cum suis profiteatur; quod eo negante, jussit Theodosius hæreticos ecclesiis excedere, quas orthodoxis restituit. Hæc 26 Novembris contigisse auctor est Socrates; mense vero Decembri Marcellinus in

Chronico. Mox imperator una cum Gregorio majorem basilicam ingreditur: quo simul ut ingressi fuere, sol, qui prius erat in nubilo, refulsit. «Ibi,» inquit Gregorius, «cum hoc spectaculo snbisset animos fiducia, quæ aderat multitudo infinita, clamare totis viribus ac deposcere nos impræsentiarum haud aliter ac si hoc unum defuisset, princepsque ac maximum a summo principe hoc civitatis thronis ipsis anteponendum munus, si urbis solio (episcopali) ab ipso donaremur. Hoc viri dignitate præcipui, hoc infimum vulgus agitabat. Omnes ex arquo rem desiderabant. Hoc alta voce mulieres inclamabant, pene amplius quam mulieres deceret. Incredibile quoddam repercusso fragore tonitru audiebatur.»

B CXLVI. CXLVII. *Episcopale solium ut conscenderet, quamvis omnes peterent, cogi non potest. In sede Constantinopolitana Gregorius collocatur.*

Tunc quidem victrix fuit Theologi modestia, nec cogi potuit ut episcopale solium conscenderet: verum ad agendas Deo gratias populi studia «vir divinus,» Theodoretus verba sunt (d), provida dexterritate convertit. Fredebant Arianis, sed circumstantes milites hos in officio continuere: «Unus tantum ensis nudatus fuit et postea reconditus, fractaque plebis audacia.» Aliquanto post tempore, cum unanimi omnium ordinum postulationi, votis et clamoribus, suffragia episcoporum plenarique, non provinciæ solum, sed Orientis etiam pene totius et œcumenici concilii quod Theodosius convocarat, renuntiatio solemniter accessisset, in sede Constantinopolitana clamans et gemens collocatus est Gregorius. «Quidquid Oriens,» inquit (e), «habebat, excepta Ægypto, populi antistitum ad Romam usque secundam, terræ marisque ex intimis recessibus concitatum coit. Illis præsidebat vir pietate maximus... moribus melius et nomine (Meletium significat). Illi me collocant firmantque in augusta sede clamantem et gementem, una tamen de causa non plane repugnantem.

CXLVIII. *Summo consensu Gregorius in sede Constantinopolitana collocatus, nullius pene suffragium defuit.*

Ne quidem Ægyptiorum consensus videtur defuisse; quos scilicet, maxime his verbis, alloquitur D Gregorius: «Illi inthronistæ, hodie persecutores;» e throno nimirum, in quo vos ipsi me collocastis heri, hodie deficientes. Itaque nullius propemodum in toto concilio generali consensus suffragiumve defuit. Demum non defuit ipsius Gregorii consensus, «una tamen de causa non repugnantis.» Hinc apparet quam legitime et canonibus convenienter Constantinopolitanæ Ecclesiæ episcopus creatus sit Gregorius, atque habendus.

CXLIX. *Gemens et clamans, non tamen plane repugnans collocatur Gregorius.*

Quænam autem illa una fuit causa, cur vir tam

(a) Καὶ τῶν ἐμῶν μέμνησθε, φιλῆτατοι, τόνων. *Carm. De Vita sua*, v. 1064.

(b) Lib. v *De civit.*, c. 26.

(c) *Carm.* 1, v. 1315.

(d) *Theod.*, l. x *Hist.*, c. 5 et 6.

(e) *Carm. De Vit.*, v. 1317.

modestus regendæ Ecclesiæ curam, quod toties A illo audito civitas omnis quæ, ob traxit ortho-
detrectaverat, suscipere non recusaverit? Pacis
studium. Quo enim Sasimensem primum fugit epi-
scopatam, deinde Nazianzenum, hoc eodem pacis
amore Constantinopolitanum suscepit. Spes erat
illi quippe conciliandorum regia in urbe animorum,
et extinguendæ discordiæ, quæ exorta erat occa-
sione schismatis Antiochenæ Ecclesiæ. Quid gesserit
Gregorius, quid præstiterit Constantinopoli, ex
ipso juvat audire (a): « Laboravi, populum in
medio luporum collegi, gregi aqua carenti de meæ
doctrinæ fonte potum præbui, feci sementem ejus
fidei, quæ est in Deo fundata, Trinitatis lumen illis
patefeci, qui prius in tenebris versabantur. Adeo-
que quasi coagulum quoddam eram in lacte per-
suasionis vi cogentis pharmacum. Et alios quidem
jam constrictos tenebam, alii prope aberant, alii
statim idem facturi erant: in omnibus autem ira-
cundia flebatur, quæ prius in eis fervebat, et
doctrina mea jam benevolentia quadam erat tem-
perata. Idem de toto populo sperandum videba-
tur, » etc. Hi fuere Gregorii successus Constanti-
nopoli; hæc felix rerum mutatio ipsius curis et
laboribus parva; hæc nova et splendida fidei et re-
ligionis facies, quæ horrida erat cum in urbem se
contulit, cujus omnes ecclesias per quadraginta
annos occupaverant Arianorum antesignani, im-
peratorum ficti potentia. Hæc vero cum certa sint
ex historicis Græcis, etiam testimonio suo Ambro-
sius in libro *De Spiritu sancto* confirmat.

CL. *Gregorianna gesta in urbe Constantinopolitana.*

Quæ Gregorio in urbe regia vivendi ratio fuerit,
quæ in eum paratæ insidiæ, quæ adversariorum
ejus de eo quæstionibus, quæ demum ejus defensio-
nes, Gregorius ipse tum in carminibus, tum in ora-
tionibus enarrare compulsus est:

Haud scio, inquit, quibus verbis enarrem quæ secuta
[sum].

Cum ingentem rerum ac negotiorum molem secum
[trahant...]

Dicam tamen quam poterò moderatissime (b).

Primo apud se statuit (c) non eos imitari, qui re-
gum ei magnatum januis assidebant; et accusando,
vel pietatis quæstum ambiendo indecore se gere-
bant; desiderari potius quam odio haberi maluit;
ex raritate venerationem sibi meratus est. Quos
anxios vidit ob ea in se commissa, quorum sibi
consci erant, alios beneficentia prosecutus est,
alios pecuniis juvit; omnes metu liberavit. Sicarium
in cubiculum ejus ingressum, et consilii sui atroci-
tate permotum, in genua provolutum et lacryman-
tem, his verbis coram omnibus affatus est:

Serret te Deus; me autem qui servatus sum,
Lenem videri in sicarium non magna res est.

Menum te fecit audacem: vide

Quomodo et me, et Deo dignus fins (d).

(a) Carm. *De episc.*

(b) Carm. *De Vit.*, v. 1400 et seq.

(c) Ibid.

(d) Ibid., v. 1406.

(e) Ibid.

doxis templa et ejectos Arianos, (e) « ingemisciebat,
et ut gigas ille fertur qui fulmine ictus in monte
Ætna fumum et ignem e profundo emittebat, sta-
tim emollita est, ut ferrum ignis violentia. »

Tantæ porro Ecclesiæ præsul institutus, proven-
tusque et infinitam omnis generis eximiamque
supellectilem consecutus, ne unica quidem drachma
hinc facultates suas auxit; cum tamen maximam
talentorum copiam, si ita ipsius voluntas tulisset,
colligere potuisset. Ne redituum quidem et admini-
strationis rationem ab iis, qui Ecclesiæ negotia
procurassent, repetivit; haud tamen ignarus id ab
iis improbatum iri qui pecuniis inferiores sunt, et
quam indecora sit in Ecclesiæ ministris avaritiæ

suspicio, non intelligunt. Ipsi etiam exprobratum
est quod nec mensa lauta et opipara, nec magni-
fica veste uteretur, nec splendide in publicum pro-
dired, nec eos qui eum adibant graviter et cum
fastu exciperet. Quam quidem accusationem in
oratione valedictoria coram universali concilio ita
diluuit (f): « Nesciebam scilicet nobis cum consu-
libus, et præfectis, clarissimisque belli ducibus,
qui tot opibus copiisque circumstant, ut, quo sua
projiciant, non habeant, æmulationem et certamen
esse; illudque oportere, ut et nobis, pauperum
bonis ad luxum et delicias abutentibus, venter un-
dique comprimatur, et necessaria in res superfluas
effundantur, atque altaria ipsa ructibus nostris con-
taminentur. Nesciebam nos equis insignibus et la-
scivis ferri, sellisque et curribus magnifice attolli,
ac cum fastu et pompa deduci, velutque blanda
manu demulceri oportere, atque omnes nobis, per-
inde ac belluis, de via decedere, et in utramque viæ
partem scindi et distrahi, aut etiam tantam præeun-
tium turbam esse, ut procul incessus noster conspi-
cuius appareat. » Cum autem multi essent quos
hæc apologia perstringeret, inde est quod Gregorius
se a multorum moribus alienum esse profiteatur,
nec se miraturum, si quando vinculis ut incommodus
et morosus astringatur, aut etiam musto ple-
nus censeatur, ut Christi discipuli cum linguis lo-
querentur: (g) « Ignorante scilicet multitudine id
Spiritus vi et facultate fieri, non mentis aberratione. »

Alunde novimus quibusnam oblectamentis
labores suos levare solitus esset: « Inambulabam,
inquit (h), ego solus, vergente jam ad ocerasum
sole. Locus porro in quo spatibam, maris ripa erat
Semper enim soleo ejusmodi oblectamentis labores
dissolvere ac relaxare; quandoquidem nec perpetuam
contentionem nervus ferre potest. »

Quo pacto se adhiberet erga eos qui persecutionis
tempore lapsi erant, ipse Gregorius docet his ver-
bis (i): « Ne ipse quidem eos recipio, qui vel nullo
modo, vel non satis deprimuntur, nec patrato cri-

(f) Or. 42, n. 24.

(g) Ibid., n. 22.

(h) Or. 26, n. 8.

(i) Or. 39, n. 19.

mini parem vitæ emendationem afferunt; cumque recipio, convenientem ipsis locum assigno. »

CLI. Concilium generale convocat Theodosius an. 381.

Proposita quasi universa Gregorii in urbe Constantinopolitana episcopatus summa, nunc singula recenseamus. Post restitutas orthodoxis ecclesias, convocatum a Theodosio concilium diximus. Ex toto Oriente Constantinopolim episcopi convenere numero CL, ut fidem Nicenam confirmarent, et regie urbi episcopum præficerent. Nullum forte celebratum unquam est concilium, ad quod tot præsules sanctitate insignes convenirent. Hos inter eminebant sanctus Meletius Antiochenus, sanctus Gregorius Nyssenus ejusque frater sanctus Petrus Sebastenus, sanctus Amphilochius, etc. Alii vero non pauci aderant longe dissimiles, et valde moribus dispares, quos Gregorius noster asperius tractat. Ex his erant nonnulli, qui Valentis tempore, pulsus in exilium præsulibus orthodoxis, Arianorum favore vacantes sedes occupaverant. Hujusmodi pontifices, temporis servientes, sub Arianis principibus Ariani erant, sub orthodoxis fidem orthodoxam profitebantur.

CLII. In eo concilio Maximi irrita ordinatio declaratur. Maximus ab Ecclesia ejectus. Electio Gregorii confirmata. Præfuit concilio, saltem post Meletii mortem, Mors Meletii.

In hoc concilio, quod secundum generale est, et primum Constantinopoli habitum, causa Maximi Cynici, qui in sedem Constantinopolitanam irrepere tentaverat, tantasque turbas excitarat, agitata est. Communi omnium consensu irrita Cynici ordinatio habita fuit, sancitum est Maximum nec fuisse nec esse episcopum; et qui ab ipso ordinati essent in quocunque Ecclesiæ gradu, clericos non esse habendos. Uno verbo quocunque circa ipsum, vel ab ipso acta fuerant, a concilio improbata ac rescissa sunt, ejectusque Maximus ab Ecclesia, et a fidelium consortio remotus. Quibus peractis, Theologi electio communi Patrum calculo probata et confirmata, ipse in sede Constantinopolitana multum quidem gemo, non tamen ut antea repugnans, collocatus est a sancto Meletio concilii præside, qui jam vel ante concilium in urbem venisse creditur, ut Gregorii electionem confirmaret, et « sponsum sponsæ daret, » ut loquitur Nyssenus, qui hac die orationem habuit. Gregorius noster concilii præses fuisse videtur, si minus statim atque in solio episcopali constitutus fuit, saltem postquam mors abstulit Meletium, bonis omnibus flebilem, nulli vero flebiliorem quam Gregorio. Insignis hoc sæculo moribus, pietate, scientia præsul fuit Meletius, maxime vero certaminibus pro defendenda veritate adversus hæreticos susceptis, sub imperatoribus Constantio, Juliano, Valente, a quibus sæpe in exilium pulsus fuit. Ecclesiæ pacem sanctus

A præsul moriens episcopis commendaverat, Gregorio teste; qui et ipse pacis studiosissimus, hac una causa in sede Constantinopolitana locari se passus fuerat, ut Orientales et Occidentales, quorum alii pro Meletio, alii pro Paulino stabant, ad concordiam revocaret, et luctuosum schisma, quo catholicus orbis scindebatur, exstingueret.

CLIII-CLV. Gregorius in hac erat sententia, ut Meletio successor non ordinaretur. Sed adeo non persuasit, ut omnium pene omnia in se concitaverit. Vincit juniorum factio episcoporum, qui etiam seniores in suum pertrahunt sententiam; et Flavianus presbyter Antiochenus Meletii successor electus est. Orientales et Occidentales episcopi, variis de causis, Gregorio sedem suam relinquere volenti, non adversantur.

B Sublato igitur e vivis Meletio, Gregorii sententia fuit, pacta esse servanda, nec Meletio ordinandum esse successorem; siquidem antea convenerat, ut illi qui prius moretetur, sive Paulinus, sive Meletius foret, nullus subrogaretur, et superstes aliter Antiochenam sedem occuparet. Hæc, inquam, fuit Gregorii sententia, cui quidem si cæteri parvisent, magna illa lis composita fuisset. Suadere conatus est, ut sineretur Paulinus, jam senio confectus, paucis diebus quibus vita superstes foret, solus Antiochenam sedem occupare; quo defuncto, in ejus tunc locum subrogarent Orientales quem vellent. Hæc ejus fuere verba ad concilii Constantinopolitani Patres (a): « Thronum retineat qui tenuit ad hunc diem (nempe Paulinus): quid hoc nocebit, » etc. Nihil tam prudenti sententia profecit Gregorius, adeoque non persuasit quod volebat, nec dissidentes ad concordiam revocavit, ut etiam omnium in se odia incenderet. In sua tamen sententia, vir justus rectique tenax, constanter perseveravit, contestatus se throno episcopali potius celsurum, quam ut eos, si prava decernerent, sequeretur. Quæ Gregorii contestatio indecoris excepta est clamoribus (b): « Clamitant illi undique, ut græculorum turba, » etc. Itaque vicit juniorum episcoporum factio, qui seniores in suam pertrahere sententiam; atque etiam, haud quidem per se, sed per Gregorii familiares, ipsius constantiam tentare ausi sunt, ut suaderent id quod de Flaviano in Meletii locum substituendo cogitabant. Sed repulsam passi sunt. « Quid necesse est dicere, quibus vocibus ab his amicis nostra canities fuit tentata? » Hæc et alia plura Gregorius, qui indignandus « e medio pedem cœpit eximere; » imo et e domo sua in aliam migravit, extrahens seipsum « a profundo ecclesiæ, » ubi domus erat episcopalis, ut procul esset « a malis sermonibus et conventibus. » Ut audivit populus domum a Gregorio commutatam esse, pene incredibile est quibus gemitibus, quot et quantis lacrymis pastorem suum omnes Catholici dellerent, quibus orationibus, ut a proposito desisteret, cum eo contenderent. His quidem

(a) Carm. De Vita sua, vers. 1627, etc.

(b) Ibid., vers. 1683.

movebatur Gregorius, sed tamen nondum a prima sententia desistere potuit. Cum autem a concilio discessisset, tum Flavianus presbyter Antiochenus, Meletii successor electus est communibus eorum omnium qui remanserant votis; sicque discordia Orientales inter et Occidentales perseveravit: quod tantum Gregorio mœrorem incussit, ut sedem Constantinopolitanam deserere firmus statuerit. Assensi sunt omnes concilii Patres; tum Orientales, Gregorio infensi ob denegatum Flaviano suffragium; tum Occidentales, Aegyptii nempe et Macedones, recens Constantinopolim advecti, qui pro sua in Orientales emulatione, Gregorium, licet Paulini causam tueretur, ipsisque adeo faveret, non ob aliud eum throno episcopali cedere passi sunt, quam quod ab Orientalibus in eo fuisset collocatus, ac quidquid ab ipsis actum fuerat cassum irritumque esse velent.

Hinc illorum querelæ adversus Gregorii promotionem, et non tam ipsius odio, vel ut alium in throno collocarent, quam ut molestiam aliquam his, qui eum in illo collocaverant, parerent, negotiumque facerent. « Saltem remotis arbitris, » inquit Gregorius (a), « hoc mihi interdum asserebant. » Certe Aegyptii ac Macedones, qui Occidentalium partes tuebantur, non poterant nisi bene velle Gregorio, qui tam strenue pro componenda pace adversus Orientales decertans, episcoporum Occidentalium patrocinium susceperat. Itaque Orientalibus episcopis odio erat Gregorius, eo quod causam Occidentalium defendisset; Occidentales vero, in odium Orientalium, de sede in qua ab Orientalibus collocatus fuerat, ac veluti non legitime occupata, Gregorio negotium conflabant.

CLVI-CLVIII. *Gregorius abdicat se episcopatu. Facilitatem discedendi a Theodosio facilius obtinet Gregorius. Non sine lacrymis quisquam legerit extremum vale, quod gregi suo lacrymis perfuso dixit Gregorius in orat. coram episcopis, nunc 42.*

Hæc ubi moveri intellexit Gregorius, arrepta occasione et effringit vincula. In medium progressus, episcopos alloquitur, ad pacem et concordiam hortatur. Tum subiungit (b): « Quæ quidem ad me spectant parvi pendite... Ego Jonas propheta ero. Trado me ipse ad salutem navis, quamvis procellæ nulla in me causa resideat. Sublatum me sortis exitu projicite. Hospitale me ex profundo cete excipiet. » Sic mirando inauditoque honorum ac sui ipsius contemptu, nec non raro et singulari pacis concordieque studio, Gregorius episcopatu Constantinopolitano sese abdicat. Protinus e conventu egressus adit Theodosium, a quo enixis impetrat precibus ut abdicationi acquiescat. Pius quidem imperator, qui Gregorium ob singularem eloquentiam maximi faciebat, et ob eximiam pietatem impense venerabatur, (c) et haud libenter, ut ferunt,

A ejus votis cessit; cessit tamen. Non solum autem pacis amor et concordie, sed alia bene multa in causa fuere, cur episcopatum deponeret Gregorius. Id cernere est in variis Theologi carminibus et epistolis, sed potissimum in egregia illa oratione, quam, accepta a Patribus concilii et ab imperatore discedendi facultate, in primario urbis templo coram centum quinquaginta episcopis populoque Constantinopolitano habuit, priusquam discederet. Hanc qui legerit, vix temperet a lacrymis: nihil enim hac oratione eloquentius, nihil ad permovendum aptius; maxime vero cum extremum vale gementi lacrymisque perfuso gregi dicit et dilectissimæ Anastasie, quæ in medullis ipsi hærebat, et hæsit semper; adeo ut semper in ejus mente esset, in ore versaretur, atque etiam dormienti per somnia representaretur. Tanta vi omnes adversariorum querelas diluit, tam diserte et manifesto suam ipsius innocentiam, charitatem, pastorem sollicitudinem oculis omnium exhibuit, ut mirum si ejus detractores pudore non suffunderentur, et singuli, ejus discessum lamentantes, eum a proposito deteriere non conarentur.

CLIX, CLX. *Anno 381, labente mense Julio, Constantinopolim reliquit. Fuere episcopi qui id ægre tulerunt, auresque obstruxerunt, et effugerunt ne alium in throno Gregorii sedentem cernerent.*

Sic Gregorius Constantinopolim reliquit anno 381, labente Julio, post triennium in urbe commorationem; ejus sedem non nisi per aliquot hebdomadas tenuerat, ex quo scilicet in ea a concilio generali, ab imperatore, toto spectante et plaudente populo, fuerat collocatus. Hinc Gregorius sic episcopos alloquitur (d): « Hæc locastis in throno, hodie dejecistis. » Quamvis autem nimium faciles episcopi ejus votis annuerint, nonnullos tamen id ægre tulisse, auresque obstruxisse, atque etiam effugisse ne alium in ipsius throno sedentem conspicerent, ex Gregorio discimus: quorum nomina, licet taceat, hos episcopos fuisse credimus Amphilochem, Gregorium Nyssenum, Petrum Sebastenum ejus germanum, Helladium, ceterosque præsules singulari pietate et scientia commendandos, qui cum Gregorio familiaritate jamdudum conjuncti erant, ejusque virtutem norant.

CLXI. *Testamentum condidit Gregorius.*

Nostri non est instituti cætera, quæ in concilio Constantinopolitano gesta sunt post Gregorii discessum, prosequi; quæ licet magni sint momenti, a proposito nostro, ad quod etiam non videntur pertinere, nos longius abducerent. Gregorium urbe discedentem et patriam repentem sequamur. Quo tempore Constantinopoli digressus sit non patet; at credibile est eum, quam primum potuit, profectum esse, nec exspectasse donec alter in ejus locum sub-

(a) Carm. De Vit., v. 1810.

(b) Ibid., v. 1827 et 1841.

(c) Carm. De Vita sua, v. 1901.

(d) Ibid., v. 1936.

rogaretur. Priusquam discederet, testamentum A condidit, quod etiamnum exstat, appositis plurimum episcoporum nominibus, qui tunc Constantinopoli versabantur. « Sane testamentum hoc, » inquit Possavinus, (a), « dignissimum est, in quod episcopi, quique sacerdotia pingua tenent, serio inspiciant, eumque imitentur, si velint procul a carne et sanguine sibi et animarum saluti serio consulere.

CLXII. Nazianzum revertitur Gregorius.

Gregorius, tot gloriosis adversus hæreticos defunctus præliis, tot exantlatis laboribus ad reparandam fidem antiquam, quæ pene collapsa erat Constantinopoli, denique tot rebus præclare gesis, gaudio gestiens patriam repetit, in qua se otio ac quiete optataque solitudine fruturum sperabat. Gaudio tamen permixtus erat dolor: non enim sic oculis dulces natos, quos in catholica fide genuerat, et charam liquit Anastasiam. In natale solum æger advenit, nec idcirco suam abdicationem pluribus tunc approbavit, licet præclarum facinus tanta sui oblivione decrevit, tanta animi elatione consummatum, omnes posthac mirati sint. Amicorum variae de hac re opiniones Gregorium non lauerunt. Philagrio, viro spectabili, semetipsum per litteras excusanti quod eum non inviseret, ac timere se significanti ne nimis inconsiderate suam ipse Gregorius Ecclesiam deseruisset, ita respondit (b): « Et me scito admodum afflicta esse valetudine... Nobis haudquaquam parva levisque momenti sunt ea, de quibus scripsisti: proinde nec ipsi perfunctorie et negligenter, sed perquam accurate, considerata res atque perpensa, ad hoc iudicium venimus. Fessi ac fracti sumus, cum invidia, et cum sacris episcopis communem concordiam dirimentibus, fideique causam privatis contentionibus posteriorem habentibus, concertantes. Quocirca navigii proram, ut dici solet, convertere, nosque... in nos ipsos colligere decrevimus: atque alios quidem eminus spectare mutuo se impetentes: »

CLXIII. Episcopum Nazianzi constituere frustra conatur.

Attamen in patriam reverso ea frui requie, cui tantopere studebat, nec domestico statim licuit otari. Vacabat per id temporis Ecclesiæ Nazianzenæ sedes, nequicquam Sozomeno contrarium scribente. Hanc enim sibi charissimam Ecclesiam, navis instar ductore carentis, mediis in fluctibus errantem, procellis actam et Apollinaristarum incursibus patentem, a se inventam Gregorius ipse testatur iambico carmine olim XIII, nunc CLX (c):

*Cum enim venissem, peregrina
Linquens sedem terræ,
Dulcemque plebem
Ut vidi, statim menti occurrit
Arca, quæ sola
Effugit inundationem...*

(a) Appar. sac., p. 674.

(b) Epist. al. 65.

*Hanc enim, cum defecisset
Pene vera doctrina,
Servavit ligno
Magnus pater meus,
Totius totam Trinitatis
Cultricem reddens.
Hanc afflicta absque præsule,
Velut navem in alto,
Carentem gubernatore
Incitantem tempestate
Maximorum malorum,
Extrahere e gurgite volebam.*

Cum vero navis pene contractæ clavum nec tenere ipsi animus esset, nec per valetudinem liceret; memor tamen pii parentis in hac gubernanda et instauranda laborum, eam penitus naufragio perire non ferebat. Itaque virum frangendis astutantium undarum incursibus idoneum ei præficere curavit, virum quidem adhuc laicum atque ærarii ecclesiæ custodem recens constitutum, cætera virtutibus, quales in episcopo requiras, insigniter ornatum et abunde instructum. Verum spem mentitus est exitus, flagrante invidia presbyterorum Ecclesiæ; quarum pars a Gregorio Sarcolatrarum appellata (Tillemontius Apollinaristas interpretatur) palam aperteque repugnabat; pars obsecundantis specie clanculum adversabatur: quodque magis mirere, antistites qui se Gregorii amicos profitebantur, qui suam illi hac in re opem erant professi, fidem datam sefellerunt. Quam porro graviter id tolerit, his atque aliis verbis in eodem carmine significat:

*Verumtamen deceptus sum, o Trinitas
A me prædicata!
Periit fides in Deum,
Periit ex hominibus.
Quo quis se conferat? et quibus
Jungat se socium?*

CLXIV. Arianzum se recipit, et inde Cæsaream se confert.

Tum vero Gregorius, commissa Cledonio presbytero Nazianzenæ Ecclesiæ cura, Arianzum, in domum paternam, valetudinis causa et solitudinis amore se recepit, nec ante medium circiter annum 382 Nazianzum reversus est. Cæsaream interea se contulit, ut Basilio Magno, tribus abhinc prope annis ad superos evocato, justa persolveret: quod quidem in oratione nunc XLII sic exsecutus est, ut in præclaris amici facinoribus enarrandis omnes eloquentiæ Christianæ opes profunderet, atque obtreptatoribus qui Basilii indolem accusare, aut ejus de Spiritu sancto doctrinam, et in ea prædicanda morem carpere ausi fuerant, os in perpetuum occluderet.

CLXV. Quid in solitudine ngeret.

In solitudine quo pacto se haberet Gregorius, quibus rebus vacaret, quo sensu amicos, quo etiam inimicos prosequeretur, scribens ad Amazonium ipsemet declarat his verbis (d): « Si quis communium amicorum, quos permultos esse confido, ex te percontetur, ubi nunc Gregorius, et quid rerum

(c) Lib. VII, cap. 7.

(d) Epist. al. 75.

agat, dicere ne dubites eum quiete ac tranquille philosophari, non magis eos, a quibus injuria ipsi lata est, curantem, quam eos, de quibus, in lucem et vitam prodierint, ignotum atque obscurum est: adeo invicto est animi robore. Quod si te rursus idem roget, quomodo amicorum disjunctionem ferat, non jam fidenter respondeas eum philosophari, verum animo esse perquam humili et abjecto. Alii enim in aliis rebus molliores sunt, ego autem in amicitia et amicis. »

CLXVI. *Calamitates quibus tunc temporis afflictabatur Ecclesia.*

Hæc dum ageret ille, optatoque frueretur otio, vehementibus Ecclesia procellis agitabatur, hinc Antiocheno schismate dilacerata, illinc Apollinaristarum turbata conatibus; qui licet ab Oriente et Occidente rejecti, disseminandis nunc palam, nunc occulte suis erroribus nihilo segnius allaborabant. Ad hæc cynicus ille, qui turpiter e sede Constantinopolitana depulsus, in Ægyptum primo se receperat, eamque calumniando sus deque verterat, Italianam concitabat iisdem artibus. Quibus malis quantocius occurrendum ratus pontifex Damasus, generale concilium Romæ haberi decrevit. Ast imperator rem in Oriente peragi satius ducens, Constantinopoli synodum indixit, cui Gregorium præsertim interesse summopere cupiebat. Cujus voti per Procopium certior factus Gregorius, infelici omnium quibus adfuerat synodorum exitu ad memoriam revocato, suas quominus Augusto pareret infirmitates obtendit. « Ego, inquit (a), si vera scribere oportet, hoc animo sum, ut omnem episcoporum conventum fugiam: quoniam nullius concilii finem lætum et faustum vidi, nec quod depulsionem malorum potius, quam accessionem et incrementum habuerit... Huic quoque meo judicio patronus morbus accedit, quippe qui me ita distorqueat, ut quotidie fere extremos spiritus essem, nec ulla re meipso uti queam. » Excusationem, quam fictam arbitrabatur, adeo non admisit imperator, ut novis per Icarium virum illustrem et Olympium Cappadociæ rectorem Gregorio insisteret mandatis: quibus acceptis Olympio sic rescripsit vir mentiri nescius (b): « Hoc mihi morbo ipso gravius est, quod cum æger sim, ægrotare tamen non creder, verum peregrinationem ita longam inire, atque in medios tumultus meipsum impellere jubear: a quibus secessisse tam mihi gratum fuit, ut hoc nomine gratiam quoque corporis afflictioni propemodum habeam... Hoc et illustrissimo quoque Icario non ita pridem scripsi, cum idem ab eo jussu accepissem; et nunc a tua animi magnitudinis peto, ut pro nobis quoque id scribere non gravetur. » Vicit tandem Gregorii modesta recusatio, qui jam antea statuerat nunquam interesse episcoporum conciliis, ut ipse fatetur ad

Theodorum episcopum Tyanensem scribens. « Vocas? inquit (c). Nos vero properamus. Properamus autem, ut soli cum solo congregiamur. Synodos enim atque colloquia procul salutamus; ex quo scilicet tempore multa eorum, ut parce loquar, improba et flagitiosa esse comperi. »

Quamvis synodos vitaret Gregorius, enim tamen, non secus ac orbi præset, omnium Ecclesiarum tenebat sollicitudo, semper intentus iis quæ ad hæresim extinctionem aut propagationem fidei spectare conspiceret. « Omnia, inquit (d), apud nos Dei beneficio recte se habent, hoc uno excepto, quod de Ecclesiis anxii et solliciti sumus tam sæpe perturbatis. » Sua enim inprimis angebat Nazianzena, quam non modo corrumpere, sed et invadere tentabant Apollinaristæ. Dum enim ad Xanxaridas thermas longius Gregorium morbus abduxisset, suæ factionis hominibus, quos Nazianzi habebant, contra jus fasque episcopum constituere præsumperunt. Hos lenitate sua mansuetos placidosque reddere voluerat et paulatim emollire; at peiores eos effecit: « Non enim, inquit (e), pravos homines lenitas inflectit. » Cum autem absens malo mederi non valeret, litteras sibi vicarias substituit, scribens Olympio præfecto his verbis (f): « Mali homines, episcopos quosdam, quibus dignitas ab universali concilio abrogata fuerat, accersentes, aut transeuntibus abutentes, imperialibus omnibus constitutionibus atque omnibus vestris edictis violatis, cuidam impij et adulterini sui gregis episcopi nomen imposuerunt, nulla re, ut opinor, perinde freti, atque summa mea imbecillitate. » Deinde sceleris hujus ultionem petit, mitiorem tamen quam tanta audacia mereretur.

CLXVII. *Ecclesiæ Nazianzenæ curam gerit.*

Anno 382 circiter exente, rogantibus episcopis et universo populo, pusillis ac magnis vociferantibus et obsecrantibus, ut assumpto Ecclesiæ Nazianzenæ clavo eam ab imminente servaret naufragio, cessit. « Tuæ pietati, » inquit Gregorius (g), datis ad Bosphorium Coloniensem litteris, « hoc denuntio, nos manus dare et cedere, atque Ecclesiæ curam, Deo dante, suscepturos esse, quandoquidem hoc contenditis, ac præsertim urgente hac tempestate, propter imminuentem, ut ipse scribis, adversariorum incursionem, humileque hoc corpus Deo commodaturos esse, quandiu durabit, viresque nostræ ferent, » etc. Hæc verba, « quandiu durabit, viresque ferent, » satis evincunt epistolam non ad annum 374, ut vult Tillemontius, esse referendam, quo Gregorius defuncto patre Ecclesiæ Nazianzenæ curam aliquam gessit; si quidem tunc temporis non pollicitus fuerat Nazianzi se mansurum quandiu vires ferrent, sed tantum donec episcopus aliter eligeretur.

(a) Epist. al. 53.

(b) Epist. al. 76.

(c) Epist. al. 81.

(d) Epist. al. 72.

(e) Epist. al. 77.

(f) Ibid.

(g) Epist. 138, al. 14, Bosphorio.

CLXVIII. *Patriam ab ingenti periculo liberat Gregorius.*

Circa idem tempus Nazianzenos cives ab ingenti periculo, atque urbem ipsam ab excidio liberavit, quam solo se æquaturum minabatur Cappadociæ præfectus in ultionem gravissimi facinoris. « Audax facinus, fatetur Gregorius (a), verum nequaquam a communi consilio, sed a temerario quorundam adolescentum impetu profectum. » Ob irrogatum forsitan gravius quoddam tributum, ventum erat ad seditionem; protervi quidam juvenes, violato Cæsaris decreto, etiam hominem occiderant. Interea Gregorius morbo laborans, cum adire præfectum non posset, litteras scripsit, ut eum ad misericordiam flecteret. His litteris atque precibus Gregorii liberata est civitas. Ea occasione habitam fuisse orationem xvii coram præfecto (is erat Olympius), quæ inscribitur, *Ad cives Nazianzenos trepidantes et præsidem iratum*, existimavit Baronius (b); sed falli videtur. Hæc enim oratio, cum adhuc Gregorii pater superstes esset, habita est: præterea culpa Nazianzenorum, de qua in oratione agitur, non perinde gravis est ac illa, de qua in epistola ad Olympium.

CLXIX. *Eulalium Nazianzi episcopum præfici curat.*

Gregorium tandiu Nazianzi in urbe permansisse, donec illi firma securitas redderetur, et optimus illic præficeretur antistes, scribit Baronius (c); simulque egisse apud Helladium Cæsareæ Cappadociæ episcopum metropolitanum, ut Eulalium virum probatissimum præficeret Ecclesiæ Nazianzenæ, dum ipse interim secessum in solitudinem meditabatur. Rem paulo aliter contigisse ab ipso Gregorio discimus. Ecclesiam quidem Nazianzenam regendam susceperat, quandiu vires ferrent; et eam aliquandiu rexit. Cum autem gravi morbo laboraret, datis litteris ad Theodorum Tyanensem significavit se morbo ab Ecclesiæ gubernaculis abductum fuisse, ipsique Theodoro hanc curam incumbere: quod si non audiat, addit se omnibus publice prædicaturum, Ecclesiam hanc pastore indigere (d). « Testificor coram Deo et electis angelis, Dei gregem indigna pati, ut qui ob perditam valetudinem meam nec pascatur, nec visitetur... Cum autem pietas tua superiore loco sita sit, ad te oculos coniectos habere necesse est. Ecclesiam tuam, quo pacto tibi videbitur, cura... Quod si hæc dicens ac scribens minime audiar... perspicuum reddam quod Ecclesia episcopo indigeat. » Quod minabatur se facturum præstitit Gregorius, gubernacula Ecclesiæ Nazianzenæ abdica- vit, nec cogi ultra potuit ut ea susciperet. Nequidquam Bosphorus Coloniensis, cui primum cesserat, iterum hortatus est ut remaneret tantisper, donec ejus loco episcopum constituissent: repulsam passus

A est. Quare coacti sunt episcopi Ecclesiæ Nazianzenæ pastorem dare, et Eulalius, vir insignis pietate, episcopus creatus est. Quo ordinato, falsus rumor increbuit Gregorium Nazianzena sede privatum fuisse ab Helladio Cæsariensi; qua calumnia Helladium, cæterosque episcopos qui Eulalium ordinaverant, liberavit, eos in epistola ad Gregorium Nyssenum excusans (e), simulque denuntiando se nunquam Ecclesiæ Nazianzenæ creatum fuisse episcopum.

CLXX. *Vita Gregorii in solitudine.*

Ex eo tempore Gregorius in rure paterno, voti compos factus, latuit abditus, totosque, quotquot superfuissent vitæ dies, traduxit; atque, ut cum Hieronymo loquar, « monachi vitam exercuit. » A mulierum consuetudine sic alienus, ut cum propinquus ejus quidam, B Valentinianus nomine, sedem in vicinia cum mulieribus posuisset, locum ipse mutaverit, scripta subinde ad eum epistola conquestus his verbis (f): « Per summum scelus ejicimur... Multo melius erat, tabula publice proposita, nobis secessionem indicere, quam per mulieres, quas e regione nostra collocasti... Nisi hoc dictu audax est, nos quoque per Evam e paradiso expulisti. » Sic sibi fuga consulebat Gregorius, non tantum ut ab oculis removeret scandalum; verum etiam ne stimulus carnis, angelus Satanæ qui ipsi datus fuerat ⁷⁴, letale vulnus indigeret. Mirum sane quod homo gravissimis fatigatus angustiiis et ærumnis, senio confectus, morbo laborans, in eremo consistens, carnem continuis domans jejuniis ac vigiliis, cum spiritu fornicationis manus conserere fuerit coactus; ipsi tamen fides habenda, cum hoc iterum atque iterum lugens profiteatur. « Furibundo robore sævit caro, inquit (g), nec unquam a bello quiescit... Quamobrem in luctu et squalore versor, cœlestemque illum Regem, qui omnia imperio tenet, supplex obtestor, ut corporis animæque controversiam disceptet, bellumque comprimat. » Dum belli hujus exitum semper timeret, non solis gemitibus amoris Christum, ut sedaret tempestatem hostemque depelleret, urgebat: « Perniciosos, inquit, fluctus extimescens, ventri claustra impono, animum mœrore conficio, lacrymarum vim effundo, sempiterno Regi debilitata genua flecto, et sordidatus incedo. » Eodem animi ardore beatus senex, nihil sciens nisi Christum, et hunc crucifixum ⁷⁵, novum sibi mortificationis genus invenit. Ætate gravis fractusque morbo, aliquid de vite austeritate remisit licet invitus: ut autem mysticum semper cum Christo sacrificium ageret et huic mundo jugiter moreretur; ut oris delicta senumque peculiare vitium, qui quandoque nimium loquuntur, purgaret, continuum silentium toto Quadragesimæ tempore sibi imperavit. « Sic ego, inquit (h), præcipitis sermonis impetum conspiciens excedere

⁷⁴ II Cor. xiii, 7. ⁷⁵ I Cor. ii, 2.

(a) Ep. al. 49.

(b) Apud Boll. II Maii, p. 421.

(c) Ibid. p. 422.

(d) Epist. al. 88.

(e) Ep. al. 42.

(f) Ep. al. 196.

(g) Carm. De calamitatibus suis.

(h) Carm. 53.

modum et regulam... inveni optimum remedium; scilicet comprimens totum sermonem excelso pectore, ut discat lingua quæ dicenda et quæ non dicenda sint discernere. »

CLXXI. *Nectario scribit adversus Apollinaristas.*

Hoc temporis tractu, hæretici caput extulerunt in urbe regia, adeo ut libere conventus agerent, et dogmata sua prædicarent. Alii quidem sola episcoporum aut præfectorum tolerantia id agebant; Apollinaristæ vero, tacita vel expressa licentia, se ipsos orthodoxis æquiparare, et eadem cum ipsis libertate frui sinebantur. Quibus auditis Gregorius, Nectario, quem in se benevolum jam expertus erat, epistolam scripsit, quæ inter orationes numero XLVI censebatur, et de concessa Apollinaristis licentia vehementissime conquestus est: « Quod autem, inquit, ex omnibus ecclesiasticis calamitatibus acerbissimum, Apollinaristarum licentia est, quod haud scio quomodo pietas tua conventuum æque ac nos habendorum auctoritatem sibi arrogasse atque usurpasse passa fuerit. » Hæreticos illos, errorem suum occultando, Nectario fucum fecisse cõjicimus ex eo quod Gregorius claram dogmatum illorum expositionem epistolæ suæ inserendam crediderit; cui expositioni ista subjunxit: « Si illis, ut et pie sentientibus (nimirum, utpote qui pie sentiant), ea quæ sentiant docere libereque promulgare permittitur, quis non videt Ecclesiæ doctrinam condemnari, perinde ac veritate ab illorum partibus stante? Neque enim rerum natura fert duas de eadem re contrarias doctrinas veras esse. » Non ex eo tantum quod tolerentur, sed ex eo quod pie sentientes judicentur Apollinaristæ, concludit Gregorius Ecclesiæ doctrinam condemnari. Qua quidem observatione falsi convincitur, quod Barbeiracus in hoc sancti doctoris ratiocinium protulit.

Alias ad Nectarium litteras dedit Gregorius pro Bosporio episcopo Coloniensi, de erroribus circa fidem, ac de infractis canonibus insimulato. Verendum erat, ne hujusmodi causa in publico prætorio ageretur; quod ne fieret, obnixè rogavit Gregorius: « Illud autem, inquit (a), minime ferendum tuæ reverentiæ videatur, quod nostra publicis prætoriis traducantur. Nam tametsi sunt Christiani, ut certe Dei benignitate sunt, ejusmodi negotiorum judices: quid commune gladio et spiritui? Quod si etiam concesserimus, quomodo aut ubinam justum, disputationem de fide cum aliis controversiis implicari? »

CLXXII. *Scribendis epistolis et condendis versibus occupatur.*

Sic Gregorius, post abdicatam Ecclesiæ Nazianzenæ curam, nil minus decoris domus Dei flagrans desiderio, catholicis utilitatibus totus incumbere; nec inertem in solitudine vitam illius fuisse satis testantur tot carmina, quorum pars maxima ab eo tunc condita sunt; tot epistolæ, quibus innocentie adversus oppressores patrocinium suscipit; quibus

A fidem adversus hæreticos aut defendit ipse, aut alios, ut defendant, hortatur. Quæ quidem omnes epistolæ argumento sunt, quantum in eo fidei studium fuerit, quanta sollicitudo circa res Ecclesiæ, quantum amor proximi, quantum pacis studium, etc.

Longum esset hæc per singula enarrare; sed silentio prætermittere nefas quod sanctus pontifex egit, salutis animarum semper intentus, ut Nemesium ad Christum alliceret. Vir erat omni liberali doctrina politissimus, summæ eloquentiæ, et in foro celeberrimi nominis. Mox illustris factus, Cappadociæ præfecturam primum obtinuit, et integra mente magnæque reverentia res provinciæ administravit; sed quantumvis et eruditus et prudens, adhuc idolorum cultui addictus erat. Interea, vir litterarum B amans, doctorem maximum singulari honore prosequi non destitit, ipsique necessaria levandæ senectutis et infirmitati juvandæ subsidia generose suppeditavit. Gregorius, ut episcopum decebat, non laudes amplificando, sed monita salutis tribuendo, beneficiorum memorem se digne comprobavit. Ingenio hominis exquisitæ litteraturæ obsequens ipsi egregium poema dedicavit, quo ei simulacrorum vanitatem et mendacium exprobraret, et ad unius Dei cultum præsidem tot præclaris dotibus ornatum traduceret. Nemesius tanti magistri præcepta æquo animo exceperit, ad sanctum doctorem se contulit, cum eo de religione disseruit; satisque verisimile est, pontificis sermonibus edoctum et sanctitate perculsum, idola ejurasse, ipsumque philosophum hunc esse Christianum, Nemesii nomine, qui *De anima* opus edidit, quod inter opera Gregorii Nysseni vulgatum est.

Talibus negotiis in solitudine distentus erat Gregorius et condendis carminibus, quæ nihil nisi Christum pietatemque spirant, tutissimaque dogmata et morum præcepta complectuntur. Pia ubique argumenta, vel animæ et corporis purgatio, vel theologia, vel preces ad implorandam opem divinam adversus carnem et malum dæmonem ad scelus sollicitantem; vel gemitus viri pii, ærumnas suas lugentis Christumque orantis, ut vitæ finem afferat. Cantare non cessavit vates piissimus ad extremum usque vitæ spiritum, morbi quærens solatium; quo quidem in dies ingravescente, et appropinquante morte, ludere versibus, et carmina quæ cycnea vocant, componere pergebat.

CLXXIII. *Moritur Gregorius.*

Quamvis autem asperam semper, victuque horridam duxisset vitam, sæviens in corpus, carnem vigiliis, jejuniis aliisque pœnitentiæ laboribus afflicta, extremæ vitæ certamen imminere sentiens, jamjam « tartarum caligine horrendum » videre sibi videbatur, et « ignis flammam, altissimamque noctem. » Tum supplex ad sidera palmas tendebat, inclamans beatorum choris ut opem sibi ferrent, totoque corde ad Deum aspirans, Christum

enixe rogabat ut se exciperet, et imaginem suam non desereret. Ita beatissimus senex (a) proxime moriturus, cyneo cantu Domino cantans, purissimum Deo spiritum reddidit, ac optatam quietem cum agminibus beatorum adeptus est. Mortuum hunc esse anno undecimo Theodosii imperatoris, sive anno 389, ex Hieronymo discimus, qui in libro *De aërioribus ecclesiasticis* de Gregorio scribit: « Decessit ante hoc ferme triennium sub Theodosio imperatore. » Porro Hieronymus testatur se hoc opus scripsisse anno ejusdem imperatoris decimo quarto, ex quo sequitur Gregorium, qui triennio ante decesserat, obiisse anno undecimo Theodosii, adeoque anno 389.

CLXXIV, CLXXV. *Qua statura corporis fuerit Gregorius. Dies festus Gregorii.*

Corpore robusto fuit Gregorius, sed assiduus morbis vitæque molestiis, prætereaque jejuniis, vigiliis, chameuniis ita fracto ac debilitato, ut sibi senectutem, quod ipsemet testatur, acceleraverit. Anonymus Græcus, a Baronio laudatus (b), qua statura fuerit his verbis exprimit in codice 540 Bibl. Vat.: « Statura mediocri erat, pallidus aliquantulum, non tamen citra venustatem: depresso naso, superciliis in rectum protensis, aspectu blando et suavi, altero oculo nempe dextro subtristis, quem cicatrix quædam contrahebat, barba non promissa, sed densa tamen. Qua parte calvus non erat, nam subcalvus erat, albos crines habebat, summas item barbæ partes velut fumo obsitas ostendebat. » Gregorii autem animi effigies ex rebus gestis, quas enarravimus, necnon ex ipsius scriptis, in quibus ipse sese depingit, satis perspicitur. Suum ipse sibi epitaphium paraverat, quod præcipuus vitæ ipsius eventus duodecim versibus elegiacis complectitur. Dies festus Gregorii agitur nono Maii apud Latinos; apud Græcos autem Januarii tricesimo, unâ cum sancto Basilio et sancto Chrysostomo. Sed peculiaris Gregorio soli sacer et solemnus apud eosdem Græcos est mensis Januarii vicesimus quintus dies.

CLXXVI. *Quanta apud omnes Gregorii existimatio.*

Quanta fuerit olim apud veteres, hodieque etiamnum sit apud recentiores, Gregorii ejusque operum existimatio, inde constat, quod Patres omnes non tantum Græci, verum etiam Latini, ac theologi, necnon Scripturarum interpretes, in astruendis fidei dogmatibus, oppugnandis erroribus et exponendis Scripturis, ipsius auctoritatem passim adhibeant. Exemplo esse potest, et instar omnium sit Augustinus, qui lib. 1 *Contra Julianum* (c), peccatum originale adversus Pelagianos Gregorii auctoritate astruit: « Sed non tibi deerit magni nominis et fama celeberrima illustris episcopus etiam de partibus Orientis, cujus eloquia ingentis merito gratiæ, etiam in linguam Latinam translata usquequaque clarue-

runt: sedeat ergo cum istis Patribus etiam sanctus Gregorius, et cum eis tuæ criminationis inanem patiatur invidiam: dum tamen cum eis contra novitiam pestem vestram, medicinalem proferat et ipse sententiam. » Hæc de Gregorio nostro Augustinus; qui, prolatis pluribus Gregorii testimoniis, ita prosequitur (d): « An tibi parva in uno Gregorio episcoporum Orientalium videtur auctoritas? Est quidem tanta persona, ut neque ille hoc nisi ex fide Christiana omnibus notissima diceret; nec illi enim tam clarum haberent atque venerandum, nisi hæc ab illo dicta ex regula notissimæ veritatis agnoscerent. »

CLXXVII. *Translatio.*

Sacræ Gregorii reliquæ e Cappadocia Constantinopolim translatae sunt, imperante Constantino Porphyrogenito, qui epistolam a se Gregorio Nazianzeno scriptam iis tradidit, quibus sacri thesauri Constantinopolim devehendi cura fuerat commendata. Hac autem epistola Gregorium rogabat, ut ne Constantinopolim venire gravaretur. « Tu ad nos credere ne dubita, a quibus spiritu ac favore tuo nunquam absis, qui plane orphanus ut essemus non es passus... Votis igitur piis annue, ad nos te inclina, revertere ad eum qui tanto tui desiderio tenetur gregem, populum tuum benignus revise, in urbem eam ingredi, in qua periclitantem religionis orthodoxæ causam egregie quondam confirmasti. » Exstat hæc epistola in oratione habita de translatione, quam orationem ex ms. Græco regis Sardiniae Latine vulgavit Bollandistæ, p. 448, etc., Græce quoque, p. 769, etc. Ii vero qui missi fuerant, Gregorii ossa plane integra reppererunt, insolitam et inexplicabilem odoris fragrantiam spirantia, eaque loculo ad id parato imposita læti detulerunt. Imperator cum sacerdotibus, omnibusque magnæ urbis incolis, honorifice obviam profecti sunt sacris reliquiis, quæ primum intra regias aedes, in palatii ecclesia, seu oratorio, depositæ, posteaque in Apostolorum templo juxta sancti Chrysostomi corpus repositæ sunt.

CLXXVIII. *Altera translatio corporis Gregorii CP. Romam.*

Alteram corporis sancti Gregorii translationem Constantinopoli Romam factam, firma certa que traditione didicimus, inquit Baronius (e), eam ob causam, quod grassantibus barbaris in eas regiones, sanctimoniales feminæ, in quarum ecclesia tantus thesaurus erat conditus, fuga suæ pudicitiae consulentes, acceptum venerandum corpus, impositumque navigio, ad tutum pietatis asylum Romanam confugientes, detulerunt; atque in templo Sanctæ Mariæ in Campo Martio, sibi ab apostolica sede concesso, condiderunt; ibique in adjacente domo, in qua habitabant, more patrio divinas laudes per dies singulos persolvebant. Quibus jam vita

(a) Apud Boll., 9 Maii, p. 427.

(b) Ibid., p. 428.

(c) Cap. 5, n. 15, tom. X, p. 504.

(d) Ibid., n. 16.

(e) Boll., 9 Maii, p. 434.

functis, cersit locus Romanis virginibus, quæ ibidem non sub Regula sancti Basilii, ut illæ olim, sed sub institutis sancti Benedicti hactenus perseverant. » Hæc Baronius, qui addit hanc translationem « subobscuram » fuisse. Subobscura sane; nam tam densis tenebris involuta, tam gravibus intricata difficultatibus, ut eas depellere et solvere difficillimum sit.

CLXXIX. *Translatio corporis Gregorii facta a Gregor. XIII summo pontifice.*

Denique alia est, et celeberrima quidem illa, translatio corporis Gregorii, quod Gregorius XIII, summus pontifex, ex ecclesia Dei Genitricis ad Campum Martium, in capellam a se in basilica Sancti Petri magnificentissime exornatam, summa celebritate transiulit ix mensis Junii anni 1578. Hujus translationis historiam ex ms. libro bibliothecæ Vaticanæ vulgarunt Bollandistæ ad diem nonam Maii, p. 457. Veneti tamen corpus Gregorii Nazianzeni integrum Constantinopoli devectum Venetias apud se in ecclesia Sancti Zachariæ asservari gloriantur. Alterutrum ex his corporibus forsitan esse Gregorii patris corpus cum Bollandistis dicere fas est.

CLXXX. *Sanctorum Basilii et Gregorii characteres adumbrantur.*

Ad hujus historiæ coronidem consentaneum forte quibusdam videbitur, ut cum in ea frequens adeo Basilii mentio injecta fuerit, arctissimoque doctor eximius societatis vinculo, veritatis amore ac virtutum digna æmulatione Gregorio conglutinatus fuerit, diversos utriusque, comparatione quadam inter eos instituta, characteres adumbramus; ut sic singulis eorum velut collectis lineamentis, amborum perfectam imaginem, quantum tenni penicillo fas est, exprimamus.

Illud quidem latiat scriptorum profanorum conditio, ut quorum virtutes nihil excedunt humanæ naturæ vires, eos ratio inter se mutuo conferre utcumque possit. Sed longe major est mea erga sanctissimos illos præsules veneratio et observantia, quam ut id oneris in me suscipiam. Quibus enim inter se convenient quibusve differant dotibus, solus hic novit qui eos, quibus voluit, pro summa sua sapientia distinxit donis, vel pares fecit.

Nemo tamen non mirabitur quæ spiraret in eorum libris solidum eloquentiæ robur, quam ingeniose politeque scribendi copia, quam acuta sententiarum venustas, eam ut solitudo non obscuraverit, non exstinxerit austerioris vitæ asperitas. Quanquam hoc quidem inter utrumque discrimen reperitur, quod plus admodum seria sit Basilii oratio, Gregorii vero plus habeat vividi salis, plus gratiæ.

Id sibi magis sumebat ille, ut animos moveret flecteretque; hic vero magis etiam ut delectaret. Orationem ille magis copiosam, uberibusque sententiis plenior effundebat; hic vero plus abundabat lepore, plus argutiis. Suavis quidem et fortis, sed nativa plane, et nihil ab arte mutuata præsidii, sese ultro Basilii prodebat eloquentia. Huc vero

A etiam adiciebat animum, et quasi in parte officii ponebat Gregorius, ut suam aliqui splendissimam exereret.

Ille in exigendis ad Christianæ disciplinæ rigorem moribus adeo religiosus fuit, ut vel severior videretur. Hic vero summam vitæ austeritatem divino delibutus gaudio adeo colebat, eam ut omnibus esse vel maxime amabilem insinuaret.

Majestatem spirabat moderata lenisque Basilii indoles: contra micabat in Gregorio ignea quædam ingenii vis, et vivax perspicacia. Gravitatis alter et modestiæ adeo diligens fuit, ut quamvis ipsi suppetere argutissimus in jocando lepos, ab iis tamen prorsus abhorruerit quæ vel levissimam joci speciem præ se ferrent. Jocos alter eo pietatis succo B respersit, ut sales inter et facetias virtutem animis instillaret. Basilii denique hominum observantiam sibi magis conciliabat, ac pene cultum; Gregorius vero suavi morum amœnitatē omnium amorem sibi et studia magis promerebatur.

Elucet divina quædam in Gregorii orationibus majestas, nihil ut videam aut ornatius aut sublimius quod fieri unquam potuerit, quo sua mysteriis nostris vindicetur auctoritas, sua servetur reverentia, suum decus asseratur. Quarum vis et robur quanta sint, vel ex hoc intelligi maxime potest, quod inde Theologus, quasi omnium exceptione major, fuerit appellatus. Atque adeo male quis ex Gregorii litteris nativum ejus characterem duxerit.

C Secus vero Basilium suæ totum referunt litteræ, quæ tam suaves illecebras habent, eas ut omnes vincant quas Græca retro omnis antiquitas ad nos usque transmisit.

Nihil hic stricta oratione condidit, sed quidquid politioris humanitatis hocce scribendi genere vtores consignarunt, sagaci cum judicio et exquisito delectu lustravit, pluraque disseruit saluberrimis præceptis referta, quibus tutam in legendis hujusmodi libris juvenibus viam sterneret; ne vel, ut sæpe fit, latentibus undequaque scopulis impingerent, vel nihil inde perciperent utilitatis. Neque hoc satis.

Longe etiam majora nobis Gregorius adjumenta contulit. Utile enim dulci miscuit, ut sanctissimas virtutis præceptiones, dulci quodam voluptatis sapore conditas libentius degustaremus; atque adeo varia ipse eaque exultissima scripsit poemata, quorum si ad argumentum spectas, omnia prorsus seria, nil nisi Christum pietatemque spirant: si ad stylum, nihil concinnius faciliusve, ut Homerum possis agnoscere. Carmina vero Gregorii cum appello, ea non appello, quæ micant fictitio poetarum fuco, mendacibusque fabularum pigmentis illita, sed quæ sincera veritatis luce splendent; quæ miram, simplice sub cultu, promunt artificis inventionem cum singulari sermonis elegantia conjunctam; quæ demum nativam sapientem felicitis cujusdam ingenii amœnitatem, nemini facile parabilem,

quæ tamen in Gregorio non labore quæsitæ, sed A que amplificanda ærumnæ, spectata denique orbi innata atque insita videatur.

Hinc adeo doctissimos illos Ecclesiæ Patres quos morem sanctimoniam atque integritas vitæ, solitudinis litterarumque amor, veritatis studium, eloquentiæ laus eximia, sudati pro Christo in episcopali munere labores, haustæ pro religione tutanda at-

Christiano sanctitatis fama felicissime consociarunt; in id etiam quasi mutuo inter se animo diceret conspirasse, ut ne quid in studiis peccemus, leges alter nobis statueret quas tuto sequeremur; nobis alter pietatis plenam studendi materiem subministraret.

MONITUM IN VITAM SEQUEM

A Gregorio presbytero scriptam.

Quis sit ille Gregorius, plures exquisierunt et disputarunt; sed nihil certi aut de persona aut de ejus ætate proditum est. Bollandus (a), Vossius et alii Vitam hanc ascribunt Georgio Cæsareæ Cappadociæ presbytero, qui in *laudem Patrum Nicænorum* orationem habuit. At quo tempore vixerit Georgius iste, auctores inter se non consentiunt. Bollandus quidem, ineunte septimo vixisse putat; Vossius vero (b), cui favent Henschenius et Papebrochius (c), medio circiter sæculo decimo floruisse probare nititur, sed frustra; nec ad nos spectat hæc disceptatio, cum nulla saltem probabili ratione concludi possit Georgium hunc nostrum esse Gregorium Theologi biographum. Interea licet quo tempore scripta fuerit ejus vita non pateat, constat tamen sæculo decimo eruditius optime notam fuisse, ut satis enuntiat oratio, sub initium hujus sæculi, in prima sancti doctoris translatione recitata, quæ hanc ipsius vitam sic commendat: « Hic igitur (de Theologo loquitur [d]), ut conscripta de ipso Vita discere cupientibus manifestum facit, natale solum nactus Cappadociam. » Liquet hinc jamdudum editam fuisse hanc Vitam, lateque diffusam tunc temporis. In magno Ecclesiæ consensu, encomii vice, jubente episcopo lecta est, quod exordii verba referunt. Male suspicatur Adrianus Baillet in translationis gratiam decimo sæculo peractæ adornatam fuisse, cum ne minimis quidem momentis hoc colligi possit. Mox ut vulgata, cito e Græco in Latinum versa est; sed ad nos usque non pervenit ejus interpretatio, de qua Billius hæc edidit: « Hanc Gregorii Vitam sexaginta plus minus annis post nongentesimum a Christo nato annum primus, quanquam prorsus barbare, transtulit Anastasius quidam, ut annotatum vidi in libro quodam manuscripto Dionysianæ bibliothecæ. » Potuit tamen advertere Billius, ut observat Combefisius, Anastasium hunc Bibliothecarium esse, qui multa alia Latine reddidit Græca monumenta, nec prorsus ita barbare, ut ipsius labor non desideretur aut sit inutilis. Vixit Anastasius ille sæculo nono; hinc recte conjicitur, cum interpretationis sit auctor, Gregorii Vitam saltem sæculo octavo fuisse conscriptam.

(a) 13 Januar., p. 781.

(b) *De historic. Græc. et Latin.*

(c) 9 Maii, p. 369.

(d) Bolland., 9 Maii, p. 450.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

(1) ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ,

Συγγραφεὺς ἐπὶ Γρηγορίου πρεσβυτέρου.

VITA S. PATRIS NOSTRI GREGORII

THEOLOGI, EPISCOPI NAZIANZENI,

A Gregorio presbytero Graece conscripta.

Ad spirituale sermonum convivium, o viri audientes, praeclarus ille Gregorius, cognomentum a theologia consecutus, nos invitat. Ipse nimirum proponitur nobis velut exquisita confectio quae extra materiam est, deliciarumque corruptione omni superiores. Nec vero mirum vobis videatur, me eo audaciae progressum esse, ut et meae imbecillitatis, et excellentis illius ingenii atque indolis memoriam abjecerim, qui propter incomparabilem virtutis praestantiam ad hunc ferme diem silentii honore apud omnes ornatus est: nec quisquam adhuc exstitit, qui vitam ipsius exposuerit, ac serie quadam et ordine res ejus praeclare gestas et virtutes ad nos ipsius posteros transmiserit; quemadmodum ipse, et in Basilio Magno, et in aliis beatis episcopis et martyribus, vitam ipsorum argumento integro prosecutus praestitit. Primum quidem nulla ratione venerando Patri, huic nimirum nobiscum considenti, adversari poteram, qui orationem, velut aliud quoddam debitum, exigebat, et ad sancti Gregorii laudes celebrandas paterna et herili auctoritate etiam atque etiam excitabat, sibi, ut morem gererem, imperabat, seque alioqui nullum

Συγκαλεῖ μὲν ἡμᾶς (2), ὦ ἄνδρες, Γρηγόριος ὁ πᾶν, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος (3), εἰς τὴν πνευματικὴν πανδαισίαν (4) τῶν λόγων· πρόκειται δὲ αὐτὸς ἄλλος καρυκία (5), καὶ τρυφὴ φθορᾶς ἀπάσης ὑψηλοτέρα. Μὴ θαυμάσητε δὲ, εἰ πρὸς τοσούτον (6) θράσους ἐξῆλθον, ὥς καὶ τῆς οἰκείας ἀσθενείας, καὶ τῆς ἐκείνου μεγαλοφυίας ἐπιλελῆσθαι, ὅς διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἀπρόσιτον μέχρι τῆς σήμερον ὀλίγου δεῖν σιωπῇ παρ' ἅπασι (7) τετίμηται· καὶ οὐδεὶς ἀποδέδεικται τῆς αὐτοῦ πολιτείας ὑψηλότης καὶ διδάσκαλος, ἀκολουθίᾳ τινὶ καὶ ἀξίᾳ τὰ τῷ ἀνδρὶ κατωρθωμένα παραπέμφας ἡμῖν τοῖς μετέπειτα, ὥσπερ αὐτὸς ποιήκεν, ἐπὶ τε Βασιλείῳ τῷ Μεγάλῳ καὶ ἑτέροις μακαρίοις ἐπισκόποις, καὶ μάρτυσιν. ὅλην ὑπόθεσιν τὸν βίον αὐτῶν (8) ἐνστήσάμενος. Ἀλλὰ πρῶτα (9) μὲν οὐχ ὅλον τε τὴν ἀντιλέγειν τιμὴν γεννήτορι, τοῦτω δὴ τῷ σὺν ἡμῖν (10) ἐνθάδε καθιδρυμένῳ, ὥσπερ ἄλλο τι χρέος ἀπαιτοῦντι τοὺς λόγους, καὶ πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ Γρηγορίου εὐφημίαν, λίαν παρορμῶντι πατρικῶς τε καὶ δεσποτικῶς, τὴν ὑπακοὴν ἐγκαλεσόμενῳ, καὶ οὐ μεθήσειν ἐπαπειλοῦντι, καὶ τῆς εἰς ἐμὲ γεννήσεώς τε καὶ τροφῆς ταύτην ἀντίδοσιν εἰσπρατομένῳ· ἔπειτα οὐδὲ ὅσιον (11) δοκεῖ μοι τοσαύτης

(1) Libri manuscripti habent Ναζιανζῶν· sed Gregorius nunquam fuit episcopus Nazianzenus, ut demonstravimus in Dissertatione praevia. Sasimis fuit designatus episcopus; Nazianzeno episcopo patri suo factus est coadjutor: at Constantinopolis tantum publico praeconio proclamatus episcopus; errore tamen antiquo vocatur Nazianzenus episcopus. Vide Baronium ad annum 371.

(2) Sic Colb. 1, 2, et Comb. Sic et eod. DD. du Poirier Turonensis, Ambasiani, doct. med. Montisp. qui varias codices, quem praemanibus habuit, lectiones transmisit domno Louvard: hunc deinceps codicem designabimus littera P. In edit. ὁμᾶς.

(3) Γρηγόριος ὁ πᾶν, ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, hoc est, κατ' ἐξοχὴν ὁ θεολόγος, seu, ut explicat Sophronius Hierosolymorum patriarcha, epistol. 1 apud Photium in Biblioth. : Ὁ τῆς θεολογίας μυσταγωγός.

(4) Cod P. in nota marg. τράπεζαν, mensam.

(5) Cod. P. in not. marg. ἄρτυμα, ὄψοφαγία, ἡ ἡδύτης τῶν ζωμῶν· pulmentum, deliciosum opsonium, jusculum jucundi saporis. Quid sit καρυκία, docent vulgares lexicographi, imo et Favorinus, a quo et doctiss. Ducangius; at quid revera sit καρυκία ἄλλος, ut non docuere, sic et doctissimus Billius in versione sua non attigit. Notā R. P. Combessii interpretationem versionī inseruimus. Aliam proponunt veteres editi. nempe: Ipse in cibum materiae expertem offertur, epulumque corruptione omni sublimius.

(6) Cod. Or. habet τοσούτω.

(7) Colb. et Comb. legunt παρὰ πᾶσι.

(8) Αὐτῶν deest in cod. Colb. 2 et Comb.

(9) Cod. Colb. 4 et Or. πρῶτον. Cod. P. πρῶτον μὲν οὐ δύνατον.

(10) Ita Colb. 1, 2, Or. et Comb. In edit. ὁμῖν.

(11) Colb. 2 et Comb. habent ὅσιον. Colb. 1, 2, et Comb. δοκεῖ· in edit. τῶν ὁσίων ἐδόκει.

ἡμᾶς ἀρετῆς ἀλογῆσαι, ἢ, τῷ βίῳ προτιθεμένη, πολ-
λοὺς ἂν προτρέψειεν εἰς τὴν μέμνησιν, καὶ οὐκ ἔασι
τὸ καλὸν ἐξίτηλον (12) γενέσθαι, λόγοις τοῖς καθ'
ἡμέραν καινοποιοῦμενον.

Φέρε δὲ οὖν, τὴν ἀναβολὴν ἀποθέμενος, ἀπαρχῇ
τῶν ἑμῶν λόγων, οἷόν τισι νεοδρέπτοις γεννήμασι
στεφανώσω τὸν Θεολόγον, εἰ καὶ τῆς ἀξίας καταδεέ-
στερον (13), ἀλλὰ τῆς προθυμίας οὐδὲν ἔλλειπον. Οἴ-
μαι δὲ, ὡς ἐν πᾶσι τέλειος ὁ ἄνθρωπος, καὶ τοῦτο με-
τριάσει τὸν παρ' ἐμοῦ ἔπαινον· ἐπειδὴ καὶ φίλα πα-
τράσι τὰ τῶν νηπίων ψελλίσματα, ἐξ ἀτέχνου μάλιστα
προϊόντα τῆς διανοίας, ἢ τῶν τελείων οἱ ἐμβριθέστε-
ροι (14) λόγοι καὶ τὰ σοβαρὰ λαρυγίσματα. Ἔσται
δὲ αὐτῷ καὶ οἰκειοτάτῃ (15) ἡ διὰ τῶν λόγων τιμὴ (16).
Οἷς γὰρ ἕκαστος ἡδέεται, τούτοις δῆπου καὶ τιμώμε-
νος γάνυνται (17). Καὶ εἰ ζῶν ἔτι (18) σωματικῶς
πάντων κτημάτων τοὺς λόγους ἡλλάξατο, καὶ τὴν
σοφίαν περιλαβὼν καὶ ἐρασθεὶς αὐτῆς, καὶ τηρη-
θεὶς ὑπ' αὐτῆς, παροικιακῶς εἰπεῖν· πῶς οὐχί, καὶ
τῶν τῆδε ἀπολειφθεὶς, καὶ πρὸς τὴν καθαρὰν καὶ
φρονήσει πλησιάζουσιν ζῶν μεταθέμενος τὰ παρ-
όντα, τούτοις γαυροῦται τε πλέον (19) καὶ ἀγάλλεται;
Ἵμᾶς δὲ αἰτοῦμαι, ὦ ἱερὰ πανήγυρις, μὴ πρὸς
ἀκρίβειαν τὸ πλῆθος τῶν ἐκείνων καταρωμένων δι-
ερευνᾶσθαι· πρῶτον μὲν, ὅτι μὴ κατ' ἐμὴν δύναμιν ἢ
ὑποσχέσθαι τοῦτο, ἢ ἀπαιτεῖσθαι· ἔπειτα, ὅτι μηδέ
τις τὰ κατ' αὐτὸν ἡμῖν γεγραφὼς καταλείψειν· ἀλλὰ
σποράδην ἐκ τῶν αὐτοῦ συλλέξας λόγων τὰ κατ' αὐ-
τὸν, μιμοῦμαι τοὺς λιθολόγους, οἱ, κατασμιχρὸν τὰς
ψηφίδας συνηροικότες, εἰς μίαν οἴκον συμπλήρωσιν
ἅπαντας (20) συναρμολοῦσιν.

Ἐπεὶ μετὰ τὰς νῦν εἰρησθεὶς, ut vel hoc ipse polliceri queam, vel vos a me exigere debeatis. Deinde, quia nec il-
lius vitam quisquam literis consignatam nobis reliquit; verum ipsius vita ex ejus scriptis sparsim collecta,
latomos imitor, qui posteaquam lapides paulatim aggrasserunt, ita demum ad unam eandemque do-
mum construendam et absolvendam eas omnes accommodant.

Ἀρχὴ δὲ τῶν λόγων (21), ὅθεν ἀρχεσθαι προεπωδέ-
στατον (22). Πατρίς μὲν αὐτῇ ἡ δευτέρα τῶν Καπ-
παδοκῶν, πόλις δὲ Ναζιανζός (23)· ἥτις τοσοῦτον πε-
ριφανέστερα γέγονεν ἐξ ἐκείνου, ὡς μέχρι τερμάτων
τῆς οἰκουμένης δι' ἐκείνον γυωρίζεσθαι. Οὐ γὰρ μάλ-
λον δι' Ἀλέξανδρον εὐκλειεστάτῃ Πέλλῃ, ἢ Πέρσαι
διὰ Κύρον πρὸς δόξαν τοσοῦτον ἤρθησαν, ὅσον αὐτὴ
διὰ τὸν μέγαν Γρηγόριον. Ὡστε μοι δοκεῖν (24) καὶ
ἀπέχειν αὐτὴν τὰ τροφεῖα διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ ὁσίου

⁷⁶ Prov. iv, 6.

(12) Cod. P. in not. marg. τὸ ἐγγὺς ἀφανι-
σμοῦ.

(13) Cod. Or. ὑποδεέστερον.

(14) Cod. P. in not. marg. στερεώτεροι. Mox ad
hanc vocem σοβαρὰ, id. cod. etiam in not. marg. τὰ
ὕψηλα καὶ ἐπαιρόμενα λόγια.

(15) Cod. P. τιμωτάτῃ.

(16) In edit. mox sequebantur hæc verba: Εἰ γὰρ
τὸ οἰκεῖον πιάζει πᾶν, κατὰ Πίνδαρον. Hæc verba
quæ reperiuntur orat. iv, p. 132, conjicit Billius ex
glossemate in textum irrepisse: cum autem illa nec
legerit in variis codd. nec in versione sua admisit,
delenda judicavimus, siquidem desunt in ipsis quos

A urgendi finem facturum minabatur, atque hanc in-
dultæ mihi originis educationis mercedem ef-
flagitabat. Deinde, ne pium quidem et fas mihi
esse videtur, nullam tantæ virtutis rationem habe-
re, quæ, si vitæ humanæ proponeretur, multos
fortasse ad æmulationem provocaret, nec virtutem
ipsam dilabi atque evanescere sineret, quotidianis
nimium sermonibus subinde efflorescentem.

Age igitur, cunctatione omni posita, sermonum
meorum primitiis, quasi fructibus quibusdam re-
cens decerpitis, coronam Theologo nectam, si qui-
dem illius merito ac dignitati imparem, at certe
viribus nostris, animique alacritate, haddquaquam
inferiorem. Ac futurum opinor, ut vir ille, quem-
admodum in omnibus perfectus est, ita quoque lau-
dationem hanc nostram æquo animo accipiat :
quandoquidem et balbutientium infantium sermonu-
culi, a simplici maxime animo prodeuntes, paren-
tibus jucundiores esse solent, quam robustiores
adultorum sermones, et graves ac phaleratæ ora-
tiones. Quin et ipse sermonum honor illi quam pul-
cherrime congruet. Quibus enim rebus quisque de-
lectatur, iisdem quoque profecto honorari mirifice
gaudet. Cumque, corpoream adhuc vitam agens,
doctrinæ et eloquentiæ studia omnibus opibus fa-
cultatibusque prætulit, sapientiamque complexus
atque amore prosecutus, ab eaque, ut est in Pro-
verbiis ⁷⁶, conservatus fuerit: eccui tandem du-
bium esse possit, quin nunc quoque, cum res hu-
manas reliquerit, ac præsentem vitam cum pura
illa ac intelligentiæ præpina commutarit, oratio-
nibus et impensius gestiat et exsultat? A vobis
autem peto, sacrosancte cœtus, ne virtutum illius
multitudinem accuratius exactiusque perscrutan-

C dam atque indagandam putetis. Primum, quia non
eæ meæ vires sunt, ut vel hoc ipse polliceri queam, vel vos a me exigere debeatis. Deinde, quia nec il-
lius vitam quisquam literis consignatam nobis reliquit; verum ipsius vita ex ejus scriptis sparsim collecta,
latomos imitor, qui posteaquam lapides paulatim aggrasserunt, ita demum ad unam eandemque do-
mum construendam et absolvendam eas omnes accommodant.

Orationis porro initium hinc ducemus, unde eam
auspicari maxime deceret. Patriam igitur ipse se-
cundam Cappadociam habuit, urbem Nazianzum (23):
quæ quidem ab eo adeo nobilitata est, ut propter eum
ad extremos usque orbis terrarum fines claritatem
suam protulerit. Neque enim Pella ob Alexandrum
celebrior est, aut Persæ propter Cyrus ad tantam
gloriæ splendorisque magnitudinem evecti sunt,
quantam hæc propter magnum Gregorium assecuta

vidimus codicibus manuscriptis.

(17) Cod. P. in not. marg. λαμπρύνεται.

(18) Ἐτι deest in cod. Or.

(19) Ita Combef. Cod. P. τοῦτοις γὰρ εἰ τι πλέον
In edit. τέ deest.

(20) Ita cod. P. In edit. ἅπαντα.

(21) Cod. P. Ἀρχὴ δὲ τοῦ λόγου.

(22) Sic legunt codif. Or. et P. Colb. 1 et 2. In
edit. προεπωδέστερον. Colb. 1 mox habet τοῦτον πατρίς
μὲν.

(23) Cod. P. πόλις δὲ αὐτῷ.

(24) Colb. 1 et cod. P. Ὡστε μοι δοκεῖ.

(25) Vide oration. De vita Basilii.

est. Quocirca ipsi quoque propter sancti virtutem A educationis illius mercedem abunde persolutam esse existimo: quippe quæ et Indis et Britannis, ex diametro inter se oppositis, æque illustris reddita sit.

Parentibus ortus est nobilibus, iustitiæque præditis, animorumque puritate, quam corporum nexu arctius inter se conjunctis (26). Ac pater quidem, Abrahamæ ejuspiam instar, solo patrio idolisque relictis ad pietatis cultum migravit, excussaque Hypsistariorum superstitione acimpostura, sincerus divinæ gratiæ discipulus eluxit; ovis quidem primum, postea vero peritus quoque Ecclesiæ Nazianzenæ pastor institutus. Mater autem et ipsa sacer, et a progenitoribus sacris originem traxit, atque, ut aliorum bonorum, ita pietatis quoque patrimonium hereditate accepit. Quæ cum masculæ prolis cupiditate flagraret, supplex Deum hujusmodi beneficii auctorem precata est, ut se desiderii compotem faceret: eique ante conceptionem (o fidem incredibilem! o prædicandum animi fervorem!) se filium, qui exoriretur, oblaturam spondet, quemadmodum Anna Samuelem ¹⁷. Quid igitur ille, qui voluntatem timentium se facit ¹⁸? Per nocturnum visum ei filium nondum procreatum præmonstrat, puerique vultum et nomen indicat. Hæc vero ipsum haud ita multo postquam in lucem editus fuerat, Deo consecravit, maternos partus largiendi magnificentia superans.

At puer, cum parentum moribus imbueretur, C egregia naturæ indole ingeniique dexteritate æquales omnes adeo præcedebat, ut immatura ætas nullo ipsi ad eorum, qui adulta ætate erant, mores disciplinasque percipiendos impedimento esset. Ac ludos quidem, et pueriles lascivias, cursusque et saltationes, ut inutiles, meliorumque rerum studio moram afferentes, prorsus contempsit. Ut enim præsens sætor unguenti suavitatem inficit: ita vitium quoque virtutis adeptionem interseclit. Cum autem ætate jam adolevisset, litterarum amore succensus, Cæsaream profectus est, illicque cum præstantissimis quibusque magistris congressus, doctrinaque haud exigua collecta, in Palestinam navigavit, non ille quidem ut rhetorum mores, sed ut verborum elegantiam dicendique artem addisceret. Hinc Alexandriam, quæ ad Pharum sita est, perrexit, ut multas urbes multorumque hominum prudentiam, sapientiæ doctrinæque coacervandæ causa, ut eruditus quidam dixit, cognosceret. Qua etiam ex urbe cum plurimum utilitatis perceperisset, Athenas tandem, litterarum parentem, petit, navi Eginæa vectus.

¹⁷ I Reg. 1, 11. ¹⁸ Psal. cxliv, 19.

(26) Vide orat. quam habuit in funere patris.

(27) Cod. P. in not. marg. τὰ γυναικία τῶν παίδων, τὰ παῖδα, καὶ τοὺς δρόμους.

(28) Cod. P. πάντι.

(29) Cod. P. in not. marg. παῖς, νέος ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμῇ. Juvenis, in ipso flore juventutis.

(30) Addit Colb. 1, Ταύτην δὲ λέγω τὴν ἡμετέ-

Ἰνδοῖς τε καὶ Βρεττανοῖς τοῖς ἐκ διαμέτρου ἀπεναντίας, ἐξίστου γενομένοις ἐπίσημον.

Πατέρες δὲ αὐτῷ εὐπατρίδαι τε καὶ δίκαιοι, καὶ πλείω τῶν σωμάτων καθαρότητι ψυχῶν ἀδιαίρετοι. Ὦν ὁ μὲν πατὴρ οἷόν τις Ἀβραάμ, καταλιπὼν γῆν τε πατρῴαν καὶ εἰδωλα, γίνεται μετανάστης πρὸ θεοσέβειαν· καὶ τὴν τῶν Ὑψισταρίων ἀποσεισάμενος δεισιδαιμονίαν καὶ πλάνην, γνήσιος μύστης ἀνεφάνη τῆς χάριτος, πρόβατον μὲν ἐν πρώτοις, ἔπειτα δὲ καὶ ποιμὴν ἐπιστήμων τῆς Ναζιανζοῦ καταστάς Ἐκκλησίας. Ἡ δὲ μήτηρ ἱερά τε καὶ ἐξ ἱερῶν τῶν προγόνων. Καὶ τοῦτο μετὰ τῶν λοιπῶν κληρονομήσασα B τὴν εὐσέβειαν, αὐτῇ παιδὸς ἄρρενος ὀρεγομένη, ἱερίαν προσάγει τῷ δοτῇ τῶν τηλικούτων Θεῷ τυχεῖν τῆς ἐφέσεως. Ὡς τῆς πίστεως· ὡς τῆς θερμότητος· πρὸ συλλήψεως ὑποσχομένη αὐτῷ τὸν ἐσόμενον προσοίσειν, καθάπερ Ἀννα τὸν Σαμουὴλ. Τί οὖν ὁ τὸ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιῶν; Διὰ νυκτερινῆς ὕψεως προδείκνυσιν αὐτῇ παῖδα τὸν ἐπιμέλλοντα, εἰδὸς τε καὶ κλήσιν τοῦ παιδὸς ἐμφανίσας. Ἡ δὲ τεχθέντα μετ' οὐ πολλῷ Θεῷ καθιέρωσε, προθυμίᾳ πίστεως, μητρικὰς τε ὠδῖνας καὶ γυναικῶν ὀλιγωρίαν τῇ τῆς ἐπιδόσεως μεγαλοψυχία νικήσασα.

dolores fidei alacritate, muliebremque socordiam

Ὁ δὲ παῖς, ἐν τοῖς ἥθεσι τῶν πατέρων τρεφόμενος, εὐκλήριζ φύσεως ἐκράτει τῶν ὀμηλικῶν ἐπιτοσοῦτον, ὥστε τὴν ἡλικίαν τῆς ἡλικίας ἐμποδὼν αὐτῷ μὴ γενέσθαι πρὸς τὰ τῶν τελείων ἦδη τε καὶ μαθήματα. Παιδιάς (27) μὲν οὖν καὶ τωθασμούς μεираκιώδεις, ἄττειν τε καὶ φέρεσθαι δρόμοις, πάντη (28) διέπτυσεν, ὡς ἀχρηστά τε καὶ ἀσχυλίαν ἐμποιοῦντα τῇ σπουδῇ τῶν ἀμεινόνων. Ἀρετῆς γὰρ κτήσιν ἐπικόπτει κακία· ἐπεὶ καὶ μύρον ἡμαύρωσε δυσωδία παρούσα. Ἐφηθος (29) δὲ ἦδη γενόμενος, καὶ λόγων κατασχεθεὶς ἔρωτι, εἰς τὴν Καισαρέων ἦκε (30)· κἀνταῦθα τοῖς ἀρίστοις τῶν παιδευτῶν (31) ὁμιλῶν, καὶ παιδείας οὐ βραχὺ συναθροίσας, ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην ἔπλει (32), ῥητορικῆς ἐφιέμενος, κάλλος φράσεως, οὐκ ἦθος ταύτης ἐκπαιδευθῆναι. Κάκειθεν ἐπὶ D τὴν Ἀλεξάνδρου ἀφικνεῖται, τὴν πρὸς τῇ Φάρα, πολλὰς τε πόλεις καὶ πολλῶν ἀνδρῶν καταμαθεῖν φρόνησιν, εἰς συναγυρμὴν σοφίας, ὡς τις ἐξῆ σοφός. Πλείστην δὲ κἀντεῦθεν καρπωσάμενος τὴν ὠφέλειαν, τὴν μητέρα τῶν λόγων τὰς Ἀθήνας μεταδιώκει, ἐπὶ νηὸς ἀναγθὲς Αἰγυπιάας (33).

ραν, quibus verbis discernitur Cæsarea Cappadocke ab urbe ejusdem nominis quæ sita erat in Palestina.

(31) Plures mss. παιδευμάτων.

(32) Cod. P. Παλαιστίνην ἐπλη.

(33) Cod. P. Αἰγυπιάας.

Πλέοντι δ' οὖν (34) τὸ Παρθένιον πέλαγος ἐν καιρῷ Α παραγῶδει τε καὶ οὐκ ἔχοντι εὐπλοιδν, ἐξαίφνης ὑπελθὼν πνεῦμα ἐξαΐσιν, τὸν περὶ ψυχῆς ἔφερε κίνδυνον. Σκότος δὲ πόντον αἰθέρα τε καὶ οὐρανὸν συνεκάλυπτεν, οὐδὲν τῆς ἐννάτης τῶν Αἰγυπτίων πληγῶν (35) ἀνεκτότερον. Πάντων οὖν τὸν σωματικὸν ὀδυρομένων θάνατον, αὐτὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἐδεδίατο πινολεθρίαν. Οὐδέπω γὰρ ἦν σφραγισθεὶς τῷ βαπτίσματι· καὶ ἔφθανε τὴν ἐξ ὕδατος σωτηρίαν ὃ ἐν ὕδασι θάνατος. Τί οὖν ποιεῖ ὁ μέγας ἐκεῖνος, καὶ πρὸ τῆς ἀναγεννήσεως ἑαυτὸν μορφώσας τῇ ἀληθείᾳ; Τὴν ἐσθῆτα περιβρῆξάμενος, καταπλήσσει (36) βοαῖς τε καὶ ὀδυρμοῖς τοὺς συμπλέοντας, ὡς πάντας τῶν (37) καθ' ἑαυτοὺς ἀλογήσαντας, τὸν τοῦτου θορῆνον συνεργάζεσθαι. Ὁ δὲ, ὑπομνήσας θεὸν τῶν αὐτοῦ θαυμασίων, ὅσα τε ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ὅσα κατὰ τὴν ἐρημον (38) ἢ πολλacha γῆς ἢ θαλάσσης ἔδρασαν· (οἶον, Ἐρυθρὰς (39) διάστασιν, καὶ αὐθις ἐπὶ κλύουσιν· ὅπως τε ἐκ πέτρας ὕδωρ ἐπήγαγε (40), καὶ Μερβάν ἐγλύκανεν· Ἀμάλθῃ θανάτωσε χειρὸν ἀόπλους τὸν σταυρὸν μηχανήσας· τελεῖν καθεῖλεν Ἱερικιόνην καὶ ἀνευ μηχανημάτων· προσήτην ἔσωσεν ἐκ σπλάγχνων κήτους· καὶ τὰλλα ὅσα περ ἱεροὶ βίβλοι φέρουσιν,) ὑποσχόμενος ἅμα, εἰ περιωδύει τοῦ πελάγους, καὶ τύχοι τῆς ἐφέσεως τοῦ βαπτίσματος, τῷ σώσαντι (41) αὐτὸν ἀναθῆσιν· κάμπει ταῖς ἱκεσίαις αὐτὸν, ὡς ὡς τε δὲντα, καὶ τὰς αἰτήσεις φθάνοντα τῷ μελιγίῳ τῆς φύσεως. Καὶ ὁ μὲν κλύων αὐτίκα ἐλώφησεν· ἡ δὲ καταγῆς εἰς αὐραν μετεποιήθη (42), καὶ ἡ τέως ἀγρία κατεστορέσθη θάλασσα. Ὁ μὲν ἐν τούτοις ἦν (43). preces antevertit. Ita tempestas statim sedata est, ac

Itaque Parthenium mare turbulento atque incommo- modo tempore naviganti, coortus repente gravissimus ventus summum vitæ periculum intulit : atque et mare, et æthera, et cælum obducere cœperunt nona illa Ægyptiorum plaga nihilo leniores tenebræ⁷⁹. Omnibus igitur corporis mortem deflentibus, ipse animæ exitium extimescebat. Nondum enim baptismo obsignatus erat : ac mors in aquis salutem ex aquis antevertebat. Quid igitur facit magnus ille vir, qui que, etiam ante regenerationem, sese ad veritatem informarat? Vestem lacerans clamoribus querelisque vectores omnes exterret, adeo ut nemo esset, qui non, omni sui ipsius cura poshabita, illius luctui socium sese adjungeret. Ipse autem Deo miracula ea omnia commemorans, quæ, tam in Ægypto quam in deserto, ac plerisque aliis terra marique locis ediderat (velut Rubri maris divisionem⁸⁰, ejusdemque rursus eluvium ; quo item modo aquam ex petra velut ex fonte duxisset⁸¹, et Maram edulcasset⁸² ; Amalecitas inermibus manibus, crucem indicantibus, oppressisset⁸³ ; muros Jericho, nullis etiam admotis tormentis, evertisset⁸⁴ ; prophetam ex celi visceribus salvum et incolumem extraxisset⁸⁵ ; ceteraque omnia quæ sacrosanctis libris continentur), simulque se facturum recipiens, ut, si maris periculo liberaretur, atque expetito baptismo fruere- tur, ei a quo salutem acceperisset, seipsum consecraret : precibus ipsum flectit, qui ipse placidus ac propitius est, et naturæ suæ suavitate nostras ipse procella in auram mutata⁸⁶ ; mareque prius ferum et truculentum consopit. Atque hic eo rerum statu erat.

Οἱ δὲ αὐτοῦ γονεῖς δι' ὀνείρου κατεμνηνύοντο τὰ συμ- C βαίνοντα τῷ παιδί· καὶ οἱ πατέρες (τί γὰρ δεῖ πλέον εἶπεν;) εὐχαῖς τε καὶ δάκρυσι τὸν θεὸν ἐλιπάρουν βοήθησαι τῷ κατὰ θάλασσαν κινδυνεύοντι. Εὐθὺς οὖν μετὰ τὴν ἱκεσίαν καθ' ὅππῃ ἐκείνων τὸν υἱὸν ἐνὸν ἴδοντι (44) θαύματα κολαστήριον χειρωσάμενον, ὅστις αὐτῷ (45) ἐπανετείνετο δεξιὴν. Ταῦτα δὲ μετὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ὑποπροφήτην αὐτῷ διηγούμενων τῶν γονέων ἀκούσας, ἀνωμολογεῖτο τῷ σώσαντι. Καὶ ταῦτα μὲν ὕστερον. Τῶν δὲ συμπλεόντων τις νεανίας, ὃς ἦν αὐτῷ θυμηρέστατος, ἐώρα νυκτὴ ἐν ἀκμῇ τοῦ κινδύνου τὴν μητέρα τοῦ μακαρίου τῆς θαλάσσης ἐπιβᾶσαν, καὶ τῆς νῆος λαβομένην (46), ἐξέλκεν ἐπὶ τὴν ἡπειρον. Ταύτης δὲ δευχθείσης καὶ ἐξηγηθείσης τῆς ὕψεως, εὐθὺς γαλήνην τε ἀκολουθεῖται, καὶ πάντας D

Parentes autem ipsius, quem in casum adductus esset filius, per somnum didicerunt : atque, ut parentes (quid enim pluribus verbis opus est?), votis et lacrymis Deum obsecrabant, ut filio in mari periclitanti opem ferret. Confestim itaque post orationem filium in somnis vident, furiam quamdam ac supplicii præpositum dæmonem, qui ipsi perniciem intentabat, subactum tenentem. Quæ cum ipse domum reversus ex eorum narratione acceperisset, laudes et gratias Servatori agebat. Sed hæc posterius. Ex iis autem qui eadem navi vehabantur, adolescens quidam, ipsi charissimus, in ipsa periculi flamma, beati viri matrem conspiciebat, consensu mari, arreptam navem in terram pertrahentem. Qua visione perspecta et narrata, tranquil-

⁷⁹ Exod. x, 21. ⁸⁰ Exod. xiv, 16. ⁸¹ Exod. xvii, 6. ⁸² Exod. xv, 25. ⁸³ Exod. xvii, 11. ⁸⁴ Jos. vi, 3 seq. ⁸⁵ Jon. ii, 11. ⁸⁶ Psal. cxi, 25.

(34) Colb. 1. Πλέοντι δ' οὖν αὐτῷ.

(35) Colb. 1, 2, nec non Or. et P. πληγῆς.

(36) Colb. 2 et Comb. καταπλήσσει.

(37) Colb. 1, et Or. τοῦ καθ' ἑαυτοῦ. Colb. 2 ὡς πάντων τῶν καθ' ἑαυτοῦ. Colb. P. τοῦ καθ' ἑαυτοῦ.

(38) Colb. 1, et Or. ἐρημον· πολλacha γῆς. Colb. 2, et Combef. ἢ ἀλλacha γῆς.

(39) Addit cod. P. τῆς θαλάσσης.

(40) Colb. 1. cold. P. et Or. πέτραν ἐπήγαγε.

(41) Ita Colb. 2 cold. P. et Or. In. ἐλίτ. σώσαντι.

(42) Cod. P. in not. marg. ἔπαυσεν εἰς λαπτήν πνοή. Mox idem cod. ad hoc verbum κατεστορέσθη, in not. marg. κατεστορέσθη, ἢ ὑπεστρώθη.

(43) Colb. 1, 2, et P. legunt : Ὁ μὲν οὖν ἦν ἐν τούτοις.

(44) Cod. P. in not. marg. καταχθονίων τιμωρη- τικόν.

(45) Ὅστις αὐτῷ. Colb. 2, cold. P. et Or. habent ἥτις αὐτῷ. Verterat Billius : *Eriunym quamdam ac dæmonem pestiferum*. Combef. interpretationem secuti sumus.

(46) Λαβομένην. Colb. 1, ἐπιλαβομένην.

litas statim consecuta est, vectoresque omnes ad Drum Gregorii fide accurrerunt, periculi tanti depulsorem eum agnoscentes atque constantes. Hoc vero quid magui illius Eliae miraculo cedit? qui Sidoniae reginae, vesanae idolorum cultrici, obstitens, sacrificio insolita et coelesti flamma consumpto, Israelitas ad veri Dei fidem induxit: ita ut admiratione correptus populus diceret: Vere Dominus Deus, hic est Deus⁸⁷. Talis fere Gregorius erat, per insperatam ex tempestate salutem, eos qui variis et multifidis erroribus tenebantur, ad unam fidei semitam ducens.

Posteaquam autem in Græciam, ac nobilem florentemque Athenarum urbem se contulit, quid referre necesse est qua hominum lætitia exceptus fuerit, præstantissimus statim in litteris et a præceptoribus et a discipulis judicatus? Non multum tempus fluxerat, cum magnus ille Basilius Byzantio, ejusdem eruditionis gratia, Athenas appulit. Itaque et vitæ consuetudinem, et contubernii necessitudinem inter se contraxerunt. Ex mutua porro eorum conjunctione, animorumque concordia, ne exprimi quidem oratione facile potest, quantum emolumenti ad utrumque redierit. Is namque qui solus est, quamvis mentis acumine quidpiam intellexerit, sibi tamen ipsi minime fidit, ac proinde circumiens aliquem quærit, cum quo fulciatur et confirmetur. At cum duo, una animi conspiratione, ad unam eruditionis cupiditatem velut coaluerint, mutuo adminiculo nituntur, duas nimirum personas in sese complexi, nempe et ejus qui veritatem invenit, et ejus qui eandem confirmat.

Atque, ut multa incidam, præclarum quoddam amicorum par efficitur. Nam et una eademque fide collustrati erant, et pari virtutis amore flagrabant, concordii motu currentes; et quemadmodum aratores aut agricola, pari animi promptitudine sapientiae arvom proscindentes et seminantes, multiplicemque messem colligentes. Fortitudine quidem, et in adversis rebus perferendis constantia, omnes ferme æquales suos anteibant. Hoc enim fere juvenum vitium est, ut, quemadmodum equulei strepitus et umbras, sic ipsi quoque ingruentes adversos casus ægre ac moleste ferant. Ipsi contra ea firmitate erant, ut ea, quæ repente plerumque ac præter morem accidebant, tranquillis atque immotis animis exciperent: adeo ut etiam terræ motu Græciam invadente, fortes animique magnitudine præstantes apud omnes inventi sint, dignique qui propheticis verbis uterentur: Propterea non timebimus, dum turbabitur terra⁸⁸.

⁸⁷ III Reg. xviii, 59. ⁸⁸ Psal. xlv, 5.

(47) Έαντὶ restituendum putant Montac. et Combef. in notis suis.

(48) Combef. legit: 'Ο Θεός τοιοῦτός ἐστιν. Colb. 1, 2. et Or.: 'Ο Θεός οὕτός ἐστι Θεός.

(49) Έκτριχυμίας. Comb. legendum censet ex τριχυμίας.

(50) In edit. et in codd. quibusdam πολυσχηδεῖ, sed Montac. et Combef. melius judicant πολυσχιδεῖ: nam apud Theodoretum: ἀπλὴ γὰρ ἀλήθεια, πολυσχιδὲς τὸ ψεῦδος καὶ πολυτροπον· simplex enim et candida veritas, mendacium multifidum et versutum.

Α τοὺς συμπλωτῆρας τῇ πίστει προσδραμεῖν τῷ τοῦ Γρηγορίου Θεῷ, καὶ ἑαυτὸν (47) εἶναι ὁμολογοῦντας ἐπικούρον. Τί τοῦτο τοῦ κατὰ τὸν μέγαν Ἠλίαν θαύματος ἀτιμότερον; ὅς, τῇ εἰδωλομανίᾳ τῆς Σιδωνίας ἀντιτασσόμενος, ξένῳ πυρὶ καὶ οὐρανίῳ τὴν θυσίαν ἐκδραπνήσας, εἰς πίστιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐνήγε τὸν Ἰσραὴλ· ὥστε θαυμάσαντα τὸν λαὸν εἰπεῖν· Ἀληθῶς Κύριος ὁ Θεός (48), οὗτός ἐστιν ὁ Θεός. Τοιοῦτός τις ἦν ὁ Γρηγόριος, τῇ ἐκτριχυμίας (49) ἀδοκίμῳ σωτηρίᾳ τοὺς πολυσχιδεῖ (50) πλάνῃ κατεχομένους εἰς μίαν ἄγων τρίβον καὶ ὁδηγίαν τῆς πίστεως.

Ἐπεὶ δὲ αὐτὸν ἡ Ἑλλὰς εἶχε καὶ τὸ εὐκλεές Ἀθηναίων ὄνομα, τί δεῖ λέγειν μεθ' ὅσης προσδέχθῃ τῆς θυμῆδας; κράτιστος εὐθὺς ἐν λόγοις, παιδευταῖς τε καὶ φοιτηταῖς ἅμα κρινόμενος. Χρόνου δὲ οὐ πολλοῦ παρερχομένου, ἐκ τοῦ Βυζαντίου Βασίλειος ὁ μέγας Ἀθήναζε παρεγένετο, τῆς ἰσῆς χάριν παιδεύσεως, σύσειτοί τε ὁμοῦ καὶ ὁμοβόβοι καθίστανται ἀλλήλοις. Ἡ γ' οὖν ἀμφοτέρων συζυγία καὶ συμφύτα οὐδὲ παραστήσαι ῥάδιον ὅσον ἑκάτερον ὥνησεν. Ὁ μὲν γὰρ μόνος, κἂν τι νοήσῃ, μὴ καταπιστεύων ἑαυτῷ, περιέρχεται (51) ζητῶν μεθ' οὗ βεβαιώσεται· ὅτ' ἂν δὲ συγκαθώσιν ἄμφω πρὸς μίαν ἐπιθυμίαν παιδεύσεως, ἀλλήλων ἀποδείκνυνται στήριγμα, τὸν τε εὐρίσκοντα ἐν μέρει (52) καὶ τὸν βεβαιούμενα τὴν ἀλήθειαν συνειληφότες ἐν ἑαυτοῖς.

Καὶ ἵνα συντέμω τὰ πλεῖον, ζηλωτῇ γίνεται ξυνωρίς (53). Πίστει τε γὰρ ἦσαν μὴ πεφωτισμένοι. καὶ ἀρετῆς ὁμότιμοι ἔραστοι, σύνδρομα θέοντες, καὶ καθάπερ ἀροτῆρες ἡ γερήνοιο, ἰσοσθενεῖ τῇ προθυμίᾳ τὴν ἄρουραν τῆς σοφίας τέμνοντές τε καὶ σπειρόντες, καὶ πολὺχουν ἀμύμενοι τὸν καρπὸν. Ἀνδρεία μὲν οὖν καὶ τῇ πρὸς τὰ δεινὰ καρτερίᾳ μικροῦ πάντων ὁμηλικίων (54) ἐκράτησαν. Φίλει γὰρ ἡ νεότης, ὥσπερ (55) οἱ πῶλοι τῶν ἵππων πρὸς τοὺς φόβους καὶ τὰς σκιάς, οὕτω τοῖς ἐπιγινόμενοις αὐτῇ δυσχεραίνειν καὶ ἀνιδῆσαι. Αὐτοὶ (56) τούναντιον ἦσαν πάγιοι καὶ δυσκίνητοι πρὸς τὰ ἀθρόως πολλάκις καινοτομούμενα· ὥς καὶ σεισμοὺ τὴν Ἑλλάδα κατεληφότος μεγαλοψύχους αὐτοὺς παρὰ πᾶσιν ἀποδειχθῆναι, καὶ τῶν προφητικῶν ἀξίους φωνῶν· Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθήσόμεθα ἐν τῷ ταρασσέσθαι τὴν γῆν.

Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθήσόμεθα ἐν τῷ ταρασσέσθαι τὴν γῆν.

Cod. P. similiter habet πολυσχιδεῖ, et in not. marg. πολυμερῇ, εἰς πολλὰ ἐσχισμένον.

(51) Legendum existimat Combef. βεβαιώσεται.

(52) Post Montac. legit Combef. ἐν μέρει, ita cod. P. In quibusdam edit. ἐν deest.

(53) Colb. 1, et cod. P. γίνονται ξυνωρίς.

(54) Πάντων ὁμηλικίων, sic in edit.; at codd. P. Colb. 1, 2, et Or. ὁμηλικίων.

(55) Ita Colb. 1. In edit. ὥς. Mox cod. P. οἱ πολλοί.

(56) Sic Colb. 1. In edit. autem, Αὐτοὶ δέ.

Ἐγκράτειαν δὲ ἐκ νέου τοῦ σώματος ἥσυχσαν τοῖς ἀναγκάλοις (57) ἀρχοῦμενοι, κατὰ Ἡλίαν τε καὶ Ἰωάννην τὸν ἐξ ἀκροδρύων βιοῦντα (58)· τὰ δὲ ὅσα πρὸς τρυφήν τε καὶ κολακείαν γαστρός, πάντα διαπύοντες καὶ χαίρειν ταῖς ἡδοναῖς φράζοντες. Τί δ' ἂν λέγοιμι σωφροσύνην, ἥ μέχρι παντός αὐτοὺς τοῦ βίου ἀνούς καὶ καθαρούς τῷ θεῷ συντήρησεν; ὡς μικροῦ τούτων ἠττάσθαι τὸν Ξενοκράτην ἐκείνον καὶ τὸν Πολέμωνα (59). Ὃν ὁ μὲν, ἐταιρίδος συγκαθευδούσης, ἀκίνητος ἦν· ὁ δὲ μικροῦ καὶ ἀπρόσιτος ταῖς ἐκ τῶν χαμαιτυπείων ὑπῆρχε, λίαν δεδοικυῖαι τὴν αὐστηρίαν τοῦ φιλοσόφου. Ἄρα οὖν ταῦτα μὲν οἱ ἄνδρες ἐπιτοσοῦτον κατώρθωσαν, δικαιοσύνης δὲ καὶ ἀκτεσίας ἤττον ἐφρόντισαν (60); Οὐ μὲν οὖν· ἀλλὰ κἀνταῦθα τὸν Ἀριστείδην (61) μιμούμενοι, οὐκ ἀρετῆς ἐξωνούμενοι χρήματα, οὐδὲ μισθαρλίαν τὴν φιλοσοφίαν ποιοῦμενοι, προῖκα χρηστοὶ τοῖς πᾶσιν ἦσαν ἐξίσου (62), μειονεξίαν τε καὶ πλεονεξίαν ἀποδιδράσκοντες, καὶ ἐν ὅροις τοῦ καλοῦ μένοντες. Ἀκτεσίας δὲ τοσοῦτον αὐτοῖς τὸ περιὸν (63), καὶ

“ Ill Reg. xvii, 3, 4. “ Matth. iii, 4.

(57) Montae. addit *μόνοις*, quemadmodum coll. P. et Colb. 1.

(58) Colb. 1, τοὺς ἐξ ἀκροδρύων βιοῦντας. Olim nonnulli legebant ἀκρίδων, et ea voce significari volebant summas olerum partes, ut Isidorus Pelus., lib. i, epist. 132: Αἱ ἀκρίδες οὐ ζῶα εἰσιν, ἀλλ' ἀκρέμονες βοτάνων ἢ φυτῶν. *Ἀκρίδες non animantia sunt, verum herbarum aut plantarum summitates.* Nicephorus lib. i *Hist.*, cap. 4, tenerioribus arborum frondiumque summitatibus vesci solitum Joannem scribit, id est, ut annotat interpres, ἀκριος δρυῶν, quæ in Evangelio dicuntur ἀκρίδες. Ita placuit quibusdam: alii aliam sententiam sequuntur, et ne vel iota unum a sacro textu, quod nefarium ipsis videretur, discedendum putant. Hi volunt locustas Joannis fuisse cibum, proferuntque S. Clementis Alexandrini testimonium, qui constanter asserit, *Pædag.* lib. ii, quod Joannes in deserto locustis victitavit: Καὶ μὲν ἐσθίει καὶ τὰς ἀκρίδας. Præterea constat ex Levitici xi, 22, locustam secundum speciem suam ex mundorum animalium censu in usum escamque populo Dei concessam: Καὶ ταῦτα φάγεσθε, καὶ τὴν ἀκρίδα· sic interpretes LXX. Sed et versiones tum veteres, tum novæ, locum Matthæi ubi Ἡ δὲ τροφή αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες, per locustas reddiderunt. Suus itaque sacris oraculis utriusque Testamenti sensus integer asseratur, et lis doctos inter mota dirimitur.

(59) In cod. P. addit nota marg. Ἕλληνες οὗτοι τὴν ἀρετὴν ἀσκήσαντες, Græci illi virtutem coluerunt. Venerandam Polemonis philosophi, et ad philosophiam compositam imaginem, infame scortum fugasse Gregorius noster, ut inauditum præclarumque facinus, memoria prodidit carm. iamb. *De virtute*:

Meretricem accersivit juvenis intemperans:
Ille autem ubi ad atrium, ubi narrant, prope accessit,
Prominentem Polemonis imaginem,
Quæ venerabilis erat, conspicit,
Statim ipso visu superata, abiit,
Ut virum reverita eum qui pictus erat.

In eodem carm. refert Gregorius factum Xenocratis his verbis:

Xenocratem ferunt, cum meretrix quædam
Et noctu dormienti immissa esset
Quorundam tentamento; ubi id persensit,
Neque territum fuisse novitate injuriæ,

Frugalitatem porro jam inde ab ineunte ætate coluerunt, necessario victu contenti, Eliæ instar⁹⁹, et Joannis⁹⁹ arboris bacis vicitantis; ea autem omnia, quæ ad luxum ventrisque lenocinium spectabant, respuentes, voluptatesque longum valere jubentes. Nam quid de castitate dicam, quæ per omnem vitæ cursum eos puros et sanctos Deo conservavit? ut pene hac parte Xenocrates ille et Polemon ipsis cedere cogantur: quorum alter, scorto ad latus ipsius cubante, nullis libidinis stimulis ad venerem incitatus est: alter vitæ asperitate ita meretrices perterrefaciebat, ut vix etiam ad eum propius accedere auderent. Verum his quidem fortasse virtutibus illi tantopere floruerunt: cæterum justitiæ et inopiæ curam non perinde habuerunt? Prospecto minime. Nam hic quoque, quod de Aristide memorie proditum est, non virtutem pecunia commutabant, nec philosophia ad quæstum abutebantur: sed cunctis ex æquo a se sponte humani officiosique erant, defectum et excessum fugientes, ac intra

Nec surrexisse aut fugere dignatum fuisse.

Utrumque enim esse indignum Xenocrate.

Sic autem invictus et invulnerabilis fuit,

Ut illa fugiens festive clamaret:

Mortuo me copulantes decepistis.

Venerabilis effigies Polemonis meretrices arceat, per me licet; haud secus ac umbra fraxini serpentem fugare dicitur. At mirandam Xenocratis continentiam plurius esse faciendam nullus non dixerit, quanquam virtutem hanc ethnicam, falsam prorsus futilemque, utpote justitiæ ac charitatis exsortem, Christianus quivis asserat.

(60) Cod. P. ἐφρόνησιν.

(61) Aristides tanta justitiæ laude floruit, ut hinc etiam cognomentum invenerit. De cujus paupertate vide Plutarchum in ejus Vita. Hæc Billius in notis ad carmen iambicum *De virtute*, in quo Gregorius meminit Aristidis his verbis:

Is qui tributa Græcis aliquando exæquavit,
Lysimachi filius (Aristides) aliasque inter principes

In rebus publicis agendis ac militaribus expedi-
tionibus

(Ac illum quidem nomen ex agendi ratione ha-
buisse,

Ut qui justus fuerit, et justus hactenus vocetur,

Libens omitto) ita pecunia visus est altior,

Ut civitas ære publico et illius filius

Collocaverit, præclaræ pauperiati honorem ha-
bens,

Et ipsum sepelierit non habentem unde sepeliretur.

(62) Cod. P. ἐξίσου βίον ἀξίαν τε καὶ πλεονεξίαν ἀποδιδράσκοντες.

(63) Cod. A, τοσοῦτον ἦν αὐτοῖς τὸ περιὸν, καὶ οὕτως Ἀντισθένης. Hanc lectionem secutus est Billius, alioquin vertere debuisset: Adeoque inopiam superabant Antisthenis, etc. Inter philosophos quos ethnici plurimi faciebant, numerat Gregorius in oratione iv Antisthenem, Diogenem et Cratetem; sed et duos posteriores, necnon illorum inopiam Gregorius ipse versibus suis sic celebravit in carmine iambico *De virtute*:

Quis ignorat Sinopensem illum canem?

Is ita erat

Paucis contentus et in victu moderatus,

Ut rem unam possideret, nempe baculum,

Ac domum sub dio in medio civitatis.

virtutis fines consistentes. Inopia autem ita excelebant, tantoque Antisthenem, et Diogenem, et Crateiem, intervallo præcedebant, ut eorum laudes magnificæ tituli pro meritis nugis haberentur. Neque enim minus quam illi opes aspernabantur : et ostentationem interim, inanisque gloriæ studium procul ablegabant : quo vitio admirandi illi canes tenebantur, publicis præconiis, reliquorumque hominum contemplatione, philosophiæ gravitatem labefactantes et obterentes.

Jam de prudentia et sapientia quid attinet dicere? Cum omnis vita, una illis meditatio esset, ac cupiditas noctu diuque ejus adipiscendæ desiderio intenta, non secus atque iis, qui thesaurum effodiunt⁹¹, ut verbis Job utar. Probe etenim noverant egregii viri laborem in meditatione prius impensum, in perseverantia scientiæque ubertate et copia, vim suam proferre. Ex quo assequebantur, ut non modo æquales suos, sed et plurimos natu majores nominis splendore superarent, tum propter laborem et industriam naturæque bonitatem, tum etiam quia in honestarum tantum laudabiliumque rerum studium incumbabant. Atque in tota quidem grammatica nihil omnino eos fugit, non metrorum scientia, non poetici scopi et tropi, non historiæ copia, non forensis dictionis puritas. In rhetorica autem eam rationem habuerunt, ut verborum elegantia decerpta atque collecta, falsitatem ipsius mentiendique libidinem vitarent. Philosophiam porro, tam eam quæ in moribus, quam quæ in placitis et doctrina, medicæque indicatione et ratiocinatione versatur, non liberali tantum eruditione tenuis perceperunt, ne indoctis duntaxat superiores essent : verum quemadmodum præceptores quidam, præstantissimi-que doctores. Jam in musica ita se compararunt, ut quidquid in ea antiqui et concinni est addiscentes, eam animæ partem, in qua irarum existit ardor effrenisque impetus, emollirent : quidquid autem ad voluptatem impellit, ad theatra relegarent. Quinetiam numerorum supputationes, et geometriæ aequitates, siderumque situm ac motum, velut novi Moyses et Daniel, edocti sunt : ita tamen ut non tam ab illis ducerentur, quam, quod ait Scriptura, intellectum omnem in captivitatem redigerent in ob-

⁹¹ Job III, 21.

*Dolium versatile, ventorum vi expositum ;
Quod quidem ei domibus auro tectis erat
Præstiosius.....*

*Crates similiter, cum divitiis altiore
Se præberet, ac opes suas pecori pascendas reli-*
[quisset,

*Ut nequitie administras ac corporum ;
Aram ascendens, magno præconio
Seipsum ut in media Olympia renuntiavit,
Mirabile illud dictum proclamans :
Crates Crateiem Thebæum libertate donat ;
Servitutem esse ducens amorem pecuniæ.*

At quis virtutes philosophorum illorum veras esse virtutes ; quis illos rem bonam bene secutos dixerit? Non certe Gregorius qui paulo infra sic loquitur :

*Πρώτον μὲν οὐ καλῶς τὸ καλὸν μετήσκαρ·
Πλείον γὰρ ἦν ἐνδεής ἢ καλὸν πόθος.*

A οὕτω τῆς Ἀντισθένης καὶ Διογένης καὶ Κράτη-
τος (64) ὑπερήρθσαν, ὡς παιδιὰν ἀποφῆναι τὰ ἐκεί-
νων σεμνολογήματα. Ἦσαν γὰρ ἐξίσου μὲν ἐκείνοις
κτημάτων ὑπερφορῶντες, ἀλαζονείαν δὲ καὶ κeno-
δοξίαν (65) ἀποσεύμενοι· αἱς (66) οἱ θουμαστοὶ
κύνες ἐάλωσαν, δημοσίοις κηρύγμασι καὶ τῶν λοιπῶν
ἀνθρώπων ὑπεροφίᾳ τὸ τῆς φιλοσοφίας σεμνὸν λυμη-
νάμενοι (67).

Φρονήσεως δὲ ἐνεκεν τί χρὴ καὶ λέγειν ; οἷς μίᾳ
μελέτῃ ἅπας ὁ βίος (68), καὶ ἔρεσις ἀληκτος περὶ
τὴν αὐτῆς κτῆσιν ἐτέτατο καὶ νύκτωρ καὶ καθ' ἡμέ-
ραν, ὥσπερ θησαυρὸν ἀνορύττουσι, καθά φησιν
Ἰωβ ὁ μακάριος. Εὖ γὰρ ᾔδεισαν οἱ γεννάδαι, ὅτι ὁ
ἐν τῇ μελέτῃ προδανεισθεὶς πόνος ἐν τῇ διαμονῇ καὶ
τῷ πλῆθει τῆς γνώσεως τὴν ἰσχύν ἀποδίδωσιν. Οὕτω
μὲν οὖν ὑπῆρξεν αὐτοῖς τῶν τε καθ' ἑαυτοὺς καὶ
πλείστον ἀρχαιοτέρων εὐκλεεστέρους γενέσθαι πόνου
τε καὶ εὐκλήριᾳ φύσεως, καὶ τῷ περὶ τὰ καλὰ μόνον
ἐσπουδακέναι. Γραμματικῆς μὲν οὖν αὐτοῖς οὐδοσιῶν
παρεῖτο λαβὼν, οὐ μέτρων ἐπιστήμη, οὐ ποιητικοὶ
σκοποὶ καὶ τρόποι, οὐχ ἱστορίας πλῆθος, οὐ πολιτι-
κῆς λέξεως καθαρότης· ῥητορικῆς δὲ τὸ τῆς φρά-
σεως κάλλος ἀπανθῆσάμενοι, τὸ ψεῦδος ἐξέκλιναν·
φιλοσοφίας δὲ ἡθικῆς, καὶ ὅση ἐν δόγμασι καὶ ἱατρι-
κῆς ἐνδείξιν, καὶ ἀναλογισμῶν, οὐ μέχρις ἐλευθέρου
μετέσχον παιδεύσεως, ὥς ἂν μὴ ἰδιωτῶν μόνον τὸ
πλέον ἔχοιεν, ἀλλὰ καθάπερ τινὲς παιδεύται καὶ δι-
δάσκαλοι ἄριστοι (69). Τῆς δ' αὖ μουσικῆς ὅσον μὲν
ἀρχαῖον καὶ ἐναρμόνιον ἐκμαθόντες, τὸ τῆς ψυχῆς
θυμοειδὲς τε καὶ θυσκάθεκτον ἐξεμάλασσον· τὸ δ'
ὅσον πρὸς ἡδονὴν φέρει ταῖς σκηναῖς ἀπεπέμφαντο.
Ἀριθμῶν δὲ λογισμῶς, καὶ γεωμετρίας ἰσότητα,
καὶ ἀστρων θέσιν καὶ κίνησιν, καθάπερ νέοι Μωϋσῆς
τε καὶ Δανιὴλ, ἐκπαίδευονταί, οὐ πρὸς ἐκείνων μάλ-
λον ἀγόμενοι, ἀλλ' αἰχμαλωτίζοντες κατὰ τὸ γεγραμ-
μένον πᾶν ῥήγμα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ·
κάλλος τε καὶ σκέπη τῆς πρώτης σοφίας ταύτην
τιθέμενοι. Καὶ διὰ πάντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐβάδισαν,
βελτιόνων τε καὶ χειρόνων· ὥστε τὰ μὲν ἔχειν φυ-
γεῖν, τὰ δὲ ἐλέσθαι μετὰ συνέσεως. Ἐπαυνῷ γὰρ τὸν
εἰπόντα, κἂν θύραθεν ἔστηκε τῆς ἡμετέρας αὐλῆς·
Οὐ γὰρ τὸ γε (70) γινῶναι τι τῶν μὴ καλῶν ἄτιμον·

D Primo quidem non recte rectum secuti sunt ;
Magis enim erat ostentatio, quam studium virtutis.

(64) Pro Κράτητος, cod. P. habet Σωκράτους.

(65) Cod. P. καινοδοξίαν.

(66) Ita Coll. 2. In edit. οἷς.

(67) Cod. P. λοιμευόμενοι, contagione inficien-
tes.

(68) Οἷς μίᾳ, etc. Billius sic reididit : Cum
ipsi toto vitæ spatio nihil aliud meditati sint, cupi-
ditatemque omnem suam in ejus adaptione nocui atque
interdium defixam habuerint.

(69) Codd. Or. et P. καὶ διδασκάλων οἱ ἄριστοι.

(70) Cod. Or. τότε. Sic verterat Billius : Minima
turpe atque ignominiosum esse, aliquid eorum quæ
minus honesta sunt, cognitum habere. Brevior Com-
bessii interoretatio, quam adeptavimus.

ἀλλ' ἴσιν ἐξ αὐτοῦ συμβαίνεισθαι (71) τοῖς μὴ φθόνῳ *A sequium Christi*²¹, atque hanc primariæ sapientiæ pulchritudinem tegumentumque statuerent. Ac per

omnia, ut ita loquar, tam meliora quam deteriora, grassati sunt, ut cum iudicio ea partim fugere, partim ampl-xari possent. Mihi enim magnopere probatur, quod quidam, licet a nostra caula extraneus, dixit: Haud enim turpe ea nosse quæ minus honesta sunt: quin potius curationem ex eo contin-gere, iis utique qui non invido, sed candido ac benevolo animo ea quæ dicuntur, accipiunt.

Ἄλλὰ τί ἐπαθόν, ὦ φίλοι; Μεταξὺ γὰρ προῶν ὁ λόγος, συναρπάσας τὸν λέγοντα, καθάπερ ἵππος τὸν ἐπιδάτην, εἰς τοὺς ἐπαίνους κατέστησε Βασιλείου τοῦ μακαρίου. Μικρὸν οὖν ἐπισχόν, οἷόν τισι βυτήρ-σιν (72) ἀναστειλὼ τὸν λόγον, καὶ τὴν τόλμαν ἐφέξω, μὴ πρόσω φέρεσθαι. Οἱ γὰρ τῶν ὑπὲρ δύναμιν ἐφιέ-μενοι καὶ τῶν μετρίων ἀποτυγχάνουσιν. Ἄλλὰ Βα-σίλειος μὲν (73) τὴν καλὴν πραγματείαν ἐμπορευ-σάμενος, οἴκαδε ἔκτετο· Γρηγόριος δὲ ἀπριξ (74) κατ- B εἴγετο τοῖς Ἀθηναίων φοιτηταῖς, μήτε τὴν ἐξοδὸν αὐτῷ συγχωροῦσι, καὶ παιδεύειν αὐτοὺς ἐκλιπαροῦσι, τὸν τε σοριστικὸν θρόνον παρακαλοῦσι δέχεσθαι. Ὁ δὲ πρὸς μὲν ὄλγον, τὴν πρὸς αὐτοὺς χάριν ἀφοσιού-μενος (75), ἔμεινε· μικρὸν δὲ ὕστερον, ἅπαντας τοὺς ἐκεῖσε φίλους ἀντιβολήσας, καὶ πείσας, ὡς ἀναγκαῖα εἴη αὐτῷ ἡ πρὸς τοὺς τεκνόντας ἀριεῖς, τριακοστὸν ἤδη πληρώσας ἔτος ἐν τοῖς μαθήμασιν, οὕτω τῇ πα- τρίδι ἑαυτὸν ἀποδίδωσι.

Καὶ πρῶτον μὲν τὸ θεῖον λαμβάνει· βάπτισμα, ὁ καὶ πρῶτην τῇ δυνάμει πεφωτισμένος· καὶ τίθησιν ὅρον ἑαυτῷ μήποτε ὁμόσειν, μέχρις ἂν τῇ βίῃ τοῦτῃ ἐμπολιτεύηται· ὃν καὶ εἰς τέλος ἐφύλαξεν· ἔπειτα πᾶσαν γονέων καὶ φίλων ἀποπληροῖ, τῶν αὐτοῦ λό- γων ἐφεσμένων ἀκοῦσαι· οὐ γὰρ αὐτὸς εἶχε περὶ τοῦτο φιλοτιμίαν. Συμβουλευόντων δὲ δημοσίοις τε καὶ οἰκείοις ἐγκαλινδεῖσθαι· κακοῖς (οὕτω γὰρ ὀνομάζω τὴν ἐν τοῖς ὀλικοῖς περιφάνειαν), αὐτὸς ἑαυτῷ συν-εβούλευε δοῦναι ἑαυτὸν, καθάπερ ὑπέσχετο κινδυνεύων θεῷ, κόσμου τε χωρισθῆναι, καὶ μόνῃ τῷ καθαρωτάτῳ συνεῖναι· καὶ ταῖς ἱεραῖς βίβλοις καθομιλοῦντα, ἐκεῖ-θεν ἔλκειν τῆς ἀληθείας τὴν ἑλλαμψίν. Ὁ δὲ καὶ ποιῶν διατελεῖ, μοναστῆς ἀντὶ κοσμικοῦ, καὶ ἀκτῆ- μων ἀντὶ χρηματιστοῦ εἶναι ἐλόμενος.

Πολλάκις γοῦν καὶ Χριστὸν ἑώρα ἐναργῶς ἐν D ὕπνοις (76) καὶ ἐν μελέτῃ νυκτερινῇ, καθὼς φησι ἡ βίβλος ἡ ἱερὰ, ταύτην τῆς καθαρότητος λαμβάνων ἀντίδοσιν. Μακάριοι γάρ, φησὶν, οἱ καθαροὶ τῇ καρ- δία· οἱ αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. Καθάρων γὰρ τοῦ- τόν φησιν ὁ Κύριος, ὁποῖος ἦν ὁ μέγας Γρηγόριος, καταλιπὼν πόλεις, ἀγοράς, θεάτρα, σοφιστῶν τυφόν,

Sed quid mihi accidit, o amici? Interea enim progrediens oratio, velut equus sessorem, sic me hæc dicentem abripuit, atque in beati Basilii laudi- bus collocavit. Parum igitur insistens, velut quibus- dam habenis orationem reprimam, temeritatemque compescam, ne ulterius præceps feratur. Etenim qui viribus majora concupiscunt, ne mediocria quidem assequuntur. Ergo Basilii præclare nego- tiatus, domum se recepit: Gregorius autem a stu- diosa Atheniensium juventute, omni studio detine- batur, ut nec discedendi facerent facultatem, ac docendi provinciam subire, sophisticamque cathe- dram accipere, obnixè rogarent et obsecrarent. Ille vero, ne in ipsorum gratiam nihil facere velle vi- deretur, aliquantisper mansit. Verum haud multo interjecto tempore, cum omnes amicos, quos in ea urbe habebat, exorasset, suæque ad parentes pro- ffectionis necessitatem ipsis probasset, ita demum, tricesimo jam anno in artium studiis exacto, pa- triæ sese restituit.

Ac primum divino baptismate tingitur, qui jam ante potentia vique illuminatus esset: legumque sibi indicit nunquam jurandi, quandiu in hac vita versaretur: quam etiam ad extremum usque diem servavit. Deinde, ut parentum et amicorum, qui ipsum verba facientem audire gestiebant, cupiditati satisfaceret (neque enim id ipse ambitiose affecta- bat), hoc quoque munere defungitur. Verum cum iidem auctores ipsi essent, ut publicis domesticisque malis (sic enim rerum terrenarum splendorem amplitudinemque voco) seipsum involveret: ipse contra sibi consulebat, ut, quemadmodum in vitæ discrimen adductus promiserat, Deo sese offerret, et a mundo se junctus, cum eo, qui solus purissimus est, vitæ consuetudine jungeretur, atque ex libro- rum sacrorum familiari lectione veritatis splendorem hauriret. Id quod per omnem vitam facere non destitit, monachus esse potius habens quam mundanus, et pauper quam quæstuiarius.

Ac sæpenumero ipsi accidit, ut Christum quoque perspicuus in somnis, nocturnaque ut Scriptura loquitur, ²² meditatione conspiceret, eamque puri- tatis mercedem ferret. Beati enim, inquit, mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt ²³. Mundum enim eum dicit Dominus, qualis erat magnus Gre- gorius, qui urbes, fora, theatra, sophistarum fa-

²¹ II Cor. x, 5. ²² Job xxxiii, 15. ²³ Matth. v, 8.

(71) Colb. 1, 2, P. et Or. codd. συμβαίνει γίνε-σθαι.

(72) Ita Colb. 1 et 2; in edit. ῥυτήρσιν. Cod. P. pariter habet ῥυτήρσιν, et in not. marg. ἱμάσιν.

(73) Mær deest in cod. Or. qui mox habet οἴκαδε ἔκτετο. Sic et cod. P. domum cupiebat. In edit. vero οἴκαδε ἔκτετο.

(74) Cod. P. in not. marg. ἰσχυρῶς, ἀσφαλῶς, βία.

(75) Cod. P. in not. marg. προσποιούμενος δῆθεν, videlicet dissimulans.

(76) Quæ sequuntur desunt in Colb. 1, qui sic ha- bet: Ἐν ὕπνοις τὴν τῆς καθαρότητος.

stum, principum et magistratum contumaciam, A iudicum iniquas causarum inflexiones, litigantium rixas, rhetorum mendacia, forum insidias, inexplabilem negotiatorum avaritiam, cauponum iuramenta, divitum arrogantiam, pauperum fraudes et facinora, ingluviem, temulentiam, gloriam fluxam et fragilem, vestes magnificas, egregiam supellectilem auro et argento confectam, domos pictura et marmoreis tabulis insignes, ac calculis exornatas, aliaque omnia reliquerat, quæ animi puritatem turbant, purissimæque luci aditum intercludunt. Atque in juvenali ætate huiusmodi nobis erat Gregorius.

Posteaquam autem pater filium, quem, invitum et repugnantem ægreque cedentem, presbyterum creaverat, præsulem quoque instituere aggressus est, quid facit? Ab Ecclesia clam se proripit, ut curas, mentem humi detorquentes ac deprimentes, effugiat, atque in Pontum profectus, cum egregio illo Basilio philosophatur. Nam cum simul in litteris instituti, atque ad breve tempus alter ab altero distracti fuissent, ad se invicem rursus accurrerunt, nempe et morum concordia, et mutua pollicitatione impulsu ac incitati: adeo ut in ipsis dictum illud impleteret: *Ubi duo vel tres in nomine meo congregati fuerint, illic sum in medio eorum* ⁹².

Hic porro commorantes, et mutua exstimulatione virtutem augebant, et vitæ monasticæ leges piis Deoque devotis hominibus, atque a mundi societate disjunctis, ferebant, Lycurgi legibus paciores, Solonis graviore, Minois æquiores. Iuno vero, ut de his viris sublimius aliquid dicam, Mosem imitantur, nubeque oblecti, atque, ut a tumultuaria et turbulenta hac vita procul se removerent, in montem secedentes, legislatoris officio fungebantur. At vero pater, et canitie, et curis gravis, ac præterea C Cæsarii filii luctu mæstus et afflictus, solitudinem non ferens, gravibus nec mutire in contrarium sinentibus litteris Gregorio suadet reditum. Ipse igitur formidolosum esse ratus patri non obsequi, præsertim sacerdoti, et natu grandi, ad reditum se æcingit, partim invitus, partim æquo animo ac lubenti. Ut enim tranquillæ vitæ amor eum, ut in Ponto maneret, hortabatur: ita eundem altera ex parte pietas trahebat, inserviendum patri esse præscribens.

Cum autem Cæsarius, cui provincia maxima

⁹² Matth. xviii, 20.

(77) Ita cod. Or. et Combef. et Colb. 2. In edit. D μετακλήσεις.

(78) Cod. P., ῥητόρων ὑφεις, κλεπτῶν ἐπιδικασίας.

(79) Sic cod. Or. et melius forte quam in edit., ubi τύπον, siquidem jam paulo ante legitur σοφιστῶν τύπον.

(80) Πεποιημένα. Quibusdam edit. placeret magis πεποικιλμένα, supellectilem variegatam: paulo post pro γραφή Montac. legendum putat γραφαίς.

(81) Cod. P. προβάλλεται.

(82) Cod. P. ἔξαντα.

(85) Cod. P. φιλοσόφου.

ἀρχόντων ἀπονοίας, δικαστῶν μετακλήσεις (77), διαζομένων ξυρίδας, ῥητόρων ψεύδη (78), κλεπτῶν ἐπιβουλὰς, ἐμπόρων ἀπληστία, καπήλων ὄρκους, πλουσίων ἐπαρσιν (79), ἐνδεῶν κακούργιας, κόρον, μέθην, δόξαν τὴν ἀπανθοῦσαν, ἐσθῆτα πολυτελῆ, καίμηλια ἐκ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου πεποιημένα (80), οἴκους γραφή τε καὶ πλαζὶ μαρμάρων διαπρεπεῖς, καὶ ψηφισί διηριθισμένους· ἄλλα τε ὅσα, τὸ τῆς διανοίας καθαρὸν ἐπιθολοῦντα, τῷ καθαρωτάτῳ φωτὶ οὐκ ἐπιτρέπει τὴν εἰσοδόν. Ταῦτα ἡμῖν ὁ Γρηγόριος ἐν νῆα τῇ ἡλικίᾳ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ πατὴρ εἰς ἱερὰ προβάλλεται (81) τὸν υἱόν, χειροτονήσας πρεσβύτερον βίᾳ τε καὶ μύλῃς B εἰζάντα (82), τί ποιεῖ; Τῆς Ἐκκλησίας ὑπέξεισι, τὰς κατασπώσας τὸν νοῦν μερίμνας ἀποδιδράσκων· καὶ γενόμενος ἐν Πόντῳ μετὰ Βασιλείου τοῦ πάνυ φιλοσοφεῖ (83). Ἄμα γὰρ παιδευθέντες, καὶ πρὸς ὄλγον διαιρεθέντες, πάλιν ἀλλήλοις προσέδραμον (84), τρώπων τε κοινωνίᾳ καὶ τῇ πρὸς ἑαυτοὺς ὑποσχέσει συνακωνόμενοι· ὥς ἐν αὐτοῖς πληρωθῆναι τὸ εἰρημένον· Ὅπου δ' ἂν ὦσι (85) δύο ἢ τρεῖς συνηγημένοι εἰς τὸ ἐμὸν δόγμα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Διέτριβον οὖν τὴν (86) τε ἀρετὴν τῇ παραθήξει συναυξάνοντες (87), καὶ θεσμούς ἀσκήσεως τοῖς φιλοθέοις ἀσκηταῖς καὶ (88) κόσμῳ χωρίσθεισι τιθέμενοι, τῶν Λυκούργου μὲν εἰρηνικωτέρους, τῶν δὲ Σόλωνος σεμνότερους, καὶ δικαιοτέρους τῶν Μίνως· C μᾶλλον δὲ, ἵνα τι λέξω περὶ τῶν ἀνδρῶν ὑψηλότερον, Μωϋσέα μιμῶνται, νέφει τε καλυπτόμενοι καὶ θροῦς ἀναχωρήσει τοῦ παραχύδους βίου πόρῳ ἑαυτοὺς καθιστώντες, ἐνομοθέτου. Ὁ δὲ πατὴρ, πολὺ τε βαρυνόμενος καὶ φροντισίν, ἔτι δὲ καὶ πένθει τοῦ υἱοῦ Καισαρίου πιεσθεὶς, οὐ φέρων τὴν μόνωσιν, ἐπιστολαῖς δυσωπητικαῖς (89) τὸν Γρηγόριον πείθει πρὸς τὴν ἐπάνοδον. Ὁ δὲ, φοβερὸν κρίνας παρακοὴν πατρὸς, καὶ ἱερέως, καὶ πρεσβύτου, ἐπάνεισι, πῇ μὲν ἄκων, πῇ δὲ καὶ βουλόμενος. Ἐσχίας μὲν γὰρ πόθος ἐν τῷ Πόντῳ μένειν ἀνέπειθεν· ἀλλ' ἀνθεὶλκυσσε σκοπὸς εὐσεβῆς πατρικῆς θεραπεΐας.

Ἐπεὶ οὖν Καισάριος, ἀσχὴν μεγίστην πεπιστευ-

(84) Πάλιν ἀλλήλοις προσέδραμον. Billius interpretatur, inter se rursus mira celeritate juncti sunt. Textui consona magis videntur versio Combefissii.

(85) Colb. 1, Ὅπου δ' ἂν ὦσι, ἔφη, δύο, ubicunque fuerint, inquit, duo. Cod. P. δύο ἢ τρεῖς ἐξ ὑμῶν.

(86) Cod. Or. διέτριβον δὲ τὴν.

(87) In codd. Or. et P. συναυξόντες, ita etiam Montac. et alii.

(88) Καὶ deest in Colb. 2.

(89) Cod. P. δυσωπῶν. Hunc locum reddimus cum Combef. Billius verterat: Eas ad Gregorium epistolas scripsit, quibus ipsum pudore quodam et reverentia ad reditum impelleret.

μένος, ἐπιμελητὴς τῶν θησαυρῶν (90) καταστάς, καὶ ταμίας τῶν δημοσίων χρημάτων (91), ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀρχῆς ἐτελεύτα τὸν βίον· ἔδει δὲ κατὰ νόμους τῆς τε οὐσίας τοῦ παιδὸς τὸν πατέρα κληρονόμον ἀναδείχθηναι (92), καὶ τὰς ἐναγωγὰς τῶν κινούντων κατὰ τοῦ οἰχομένου ἐφ' ἑαυτὸν μεταστήσασθαι συνέβη πολλῷ ταραχῇ τὸν μέγαν ἐνεληθῆναι Γρηγόριον, πολλῶν κομιδῇ, οἷα κυνὼν ἐπιδραμόντων τῇ θήρᾳ, ἐρήμην οἰομένους λήψεσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ τελευτήσαντος. Καὶ ὁ μὲν πατήρ, γῆρα τε καὶ νόσῳ καμφθεὶς, ἐννεήκοντα ἤδη διηγουκὸς ἔτη, τὴν ἐκ τῶν δικαστηρίων συντριβὴν φέρειν οὐκ ἔσθενεν· εἰς τοῦτον δὲ οὖν πᾶσα ἡ φροντίς περιστάτο. Πλὴν γε δὴ ἡ πρὸς γονεὺς θεραπεία καὶ τὰ δυσχερῆ κατεμέριζεν ἐλπίδι τῶν ἐναποκειμένων μισθῶν (93), οἱ τοὶς εἰς γονεάς εὐσεβήσασιν ἐπηγγέλθησαν.

Ἐγένετο δὲ καὶ τι τοιοῦτον τῆς Ἀρειανικῆς (94) αἵρέσεως διὰ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας ἐπικλυζούσης τὴν Ἐκκλησίαν. Πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων τῶν πάλαιον ὑπερωρίσθησαν, αἰκίας τε πολυτρόποις καὶ συκοφανταίαις ἐκδεδομένοι· ἱερεῖς τε καὶ λαοὺ παμπληθῇ συστήματα ἐν ὑπαίθρῳ ἐταλαιπωροῦντο, οὔτε οἴκους προσευχῆς ἔχοντες, οὔτε τῆς ἐκ τῶν νόμων δικαιοσύνης τοῖς ἀσεβέσιν ἐξ Ἰσοῦ μεταλαμβάνοντες, πάντα σχεδὸν τῆς αἵρέσεως ἐπιλαβούσης τὰ πέριπα, βασιλικῇ τε χειρὶ καὶ ἀσεβεῖ θρασυνομένῃς. Ἐδόθη δ' οὖν παρῤῥησία τοῖς ὀλεθρίοις ποιμέσι, καὶ τῷ ἡμέρῳ κωδίῳ (95) τὸν λύκον περικαλύπτουσι, ἐξωθεῖν τοὺς πιστοὺς ἀρχιερέας, καὶ τοῦ πρώτου ποιμένος ἀξιόους Χριστοῦ. Ταύτῃ γοῦν ἔνιοι μὲν φόβῳ (96) καταπλαγέντες, οἱ δὲ κολακείαις μαλακισθέντες, ἢ χρήμασιν ἡττηθέντες, ἕτεροι δὲ ἀπλότητι τρέπων φανακισθέντες, τὸ δόλεον τῆς αἵρέσεως καταδέχονται, γραφῇ τε χειρὸς καὶ κοινωνίᾳ συναφθέντες τοῖς ὑπερβάνοις (97). Ὡν εἷς ἦν καὶ ὁ τοῦ μακαρίου πατρὸς, ἀκεραιότητι γνώμης τῷ ἀγκίστρῳ περιπεσὼν (98). Τοῦτον (99) οἱ τῆς χώρας μονασταὶ μὴ ἀνασχόμενοι, τῆς κοινωνίας αὐτοῦ ἀποτέμνονται, συναπέστη δὲ αὐτοῖς καὶ τοῦ λαοῦ μέρος οὐ τὸ βραχύτατον, τῇ ἀξιοπιστίᾳ τῶν ἀσκητῶν ἀτεχνῶς ἐξακολουθήσαντες (1).

Τί οὖν ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων; Τὰ μὲν πρῶτα λitais τε καὶ παννυχίαι τὸν Θεὸν ἐξευμενίζετο, δοῦναι λύσιν τοῦ κακοῦ, καὶ τῆς διαιρέσεως (2) γενέσθαι συνούλῳσιν, σιωπῇν τε τοῦ λέγειν ἑαυτὸν ἐπιτάξας, καὶ οὕτω τὸ σκυθρωπὸν ἐνδεικνύμενος· εἰτα νοθεύσας τὸν πατέρα συγγνώμην αἰτῆσαι τοῦ πταίσμα-

A commissa, ac thesaurorum cura, publicarumque pecuniarum quaestura mandata fuerat, dum magistratum gereret vitam cum morte commulasset; ac patrem, ut leges ferebant, simul et filii haerodem declarari, et actiones eorum, qui litem defuncto movebant, excipere atque in se transferre necesse esset: magnis gravibusque tumultibus Gregorio involvi contigit, permultis videlicet instar canum ad praedam accurrentibus, ac mortui facultates nullo obsistente se arrepturos existimantibus. Nam pater, et senectute et morbo fractus (nonaginta enim jam vitae annos expleverat) iudiciorum turbas molestiasque perferre minime valebat: ob idque ad hunc tota curarum moles devolvebatur. Caelorum parentum cultus molestias levabat, spem earum praemiorum asserens, quae filiis, parentes officiose pieque colentibus, promissa sunt.

Hic quoque huiusmodi quiddam ab Ariana haeresi, quae per nequitiae spiritus Ecclesiam obruebat, accidit. Plerique antistites in exsilium acti sunt, multiplicibusque tormentis calumniisque vexati: sacerdotes, ac numerosissimi populi coetus sub dio afflictabantur, ne domos quidem orationis habentes, nec legum aequitate cum impiis ex aequo fruantes, haeresi nimirum omnes fere orbis fines occupante, impique imperatoris ope atque auxilio subnitente ac ferociente. Concessa est itaque licentia perniciosioris pastoribus, et sub mansueta pelle lupum tegentibus, fideles episcopos, et Christo primo pastore dignos, exturbandi. Quo factum est, ut alii verborum illecebris deliniti, aut pecuniis subacti, alii morum simplicitate decepti, haeresis escam susceperint, chirographo suo et communione cum adversariis conjuncti. Quo in numero beati quoque huius viri pater erat, animi simplicitate in hamum prolapsus. Quod illius factum cum provinciales monachi ferre non possent, ab ipsius se communione abscindunt; simulque abscessit pars populi haud exigua, monachorum auctoritatem aperite secuta.

Quid igitur hic consilii capit Dei servus? Primum orationibus et vigiliis Deum placare studet, ab eoque impetrare ut hoc malum aboleat, dissidiumque exortum cicatrice obducat: silentiumque sibi indicit, ut animi moestitiam hac ratione declaret. Postea patrem ad veniam culpae petendam,

(90) Cod. Or. habet τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, *imperatorum thesaurorum cura.*

(91) Cod. P. πραγμάτων.

(92) Montac. et alii edit. volunt ἀποδείχθηναι, ita etiam cod. Or. scilicet *demonstrari.*

(93) Sic Colb. 1 et 2. In edit. ἐλπίδι καὶ τῶν ἐναποκειμένων. Cod. Or. ἀποκειμένων.

(94) Cod. Or. Ἀρειανῆς.

(95) Καὶ τῷ ἡμέρῳ κωδίῳ, et sub mansueta pelle, velut alludens ad Evangelium, sub ovina pelle: Bil-lius verit sub nostra pelle; sane quemadmodum nonnulli placuit edit. legit ἡμετέρῳ.

(96) Colb. 1, et Or. codd. Ταύτης γοῦν ἔνιοι μὲν φόβῳ· Illius igitur licentiae alii quidem metu.

(97) In edit. quidusdam sicut et in Colb. 2, ἐναντίοις.

(98) Cod. Or. τῷ ἀγκίστρῳ περιπαρεῖς, hamo transfixus.

(99) Cod. Or. τούτῳ.

(1) Colb. 1 et cod. P. ἀτεχνῶς ἐξακολουθήσαν.

(2) Cod. Or. διαστάσεως.

(3) Ita codd. Or. et P. ita et Montac. In edit. συμβιβάζει.

veritatemque pure et sincere profitendam, hortatur : atque eos qui secesserant, ad consensum et concordiam adducit : sicque suum Ecclesiae ornatum reddit, veneratione nimirum sui, utrosque permovens, patrem nempe, ac pium gregem. Quin etiam orationibus de pace habitis celebritatem exhilarat, distracta ac divisa membra conglutinans, et medendi celeritate oblivionem morbi afferens. Crates quidam Thebanus solitus esse fertur dissidentes domos adire, controversiasque lenibus et pacificis verbis disceptare. At hic noster longe superior; non enim privatim quibusdam, ut ille, sed universae patriae concordiam reulxit : quodque maximum est, non de pecuniis aut injuriis contentibus arbitrum se praebuit (ubi persaepe vel levis cohortatio facile prodest), sed de fide pugnantibus, ubi rixandi studium rei magnitudinem aequare solet, ac proinde quantumvis prudens et erudita oratio ad componenda dissidia parum aegreque proficit.

Enimvero postquam Christianorum perversitas ac dissoluta ignavia, Dei mandatorumque ipsius contemptu, quasi morbo quodam laborans, eoque grassans, imperatorem Christo infensum nobis suscitavit (Julianum tyrannum dico, qui avitam Constantini Magni fidem ac virtutem contrariis vitis superare studuit, eamque ob causam Christianos omnibus juris praesidiis spoliare, non quidem publico edicto Christianorum persecutionem promulgans, sed voluntate, iisque rebus, quas tacitus adversus eos perpetrabat, profana eruditione atque doctrina ipsis interdicens). Dei itaque aequanimitas, quae nefarium et execrandum hominem diutius efferrī atque insolescere permiserat, postquam ipsis improbitatem nulla omnino poenitentia frangi perspexit, *gladium vibrans* **, quas ipsius impietas merebatur, poenas exegit, in barbarorum sinibus barbaram ipsis et belluinam vitam abruptens. Mox magnus Gregorius ipsius scelus et impietatem invectiva oratione proscindit, ac Sybariticas Graecorum obscenitates, veteresque fabulas, ac multiplex divinitatis errorem detegens, atque omnibus ob oculos ponens, commune ludibrium cordatis viris proposuit. Sed quid magnas et excelsas hujus viri laudes orationis brevitate imminuere ac dedecore afficere aggredior, planeque in contrarium ire, quam orationis institutum ferat, idque laudationis tempore (quo potissimum in hoc elaborandum est,

Α τος, καὶ ὁμολογῆσαι καθαρῶς τε καὶ εὐκρινῶς τὴν ἀλήθειαν, τοὺς τε ἀποστάντας συμβιβάζας (3) πρὸς συγκατάθεσιν καὶ ὁμόνοιαν, ἀπέδωκε τὸν κόσμον τῇ Ἐκκλησίᾳ, αἰδέτιμος ἀμφοτέροις φανείς, πατρί τε καὶ ποιμνίῳ θεοσεβεί. Φαῖδρύνει δὲ λόγοις εἰρηνικοῖς τὴν πανηγυριν, συνάψας τὰ διεστώτα, καὶ τῷ τάχει τοῦ ἰάματος λήθην ἐμποίησας τοῦ ἀβήρωστίματος (4). Κράτης μὲν οὖν λέγεται ὁ Θηβαῖος, τοῖς στασιάζουσιν οἴκοις ἐπιφοιτῶν, λόγοις εἰρήνης διακρίνειν τὰς ἐριδας· ἀλλ' ἐνταῦθα τὸ μέζον πρόσσετιν· οὐ γὰρ ἰδίᾳ τισιν, ὥσπερ ἐκεῖνος, ἀλλὰ κοινῇ τῇ πατρίδι τὴν ὁμόνοιαν ἐπανήγαγε· καὶ τό γε μέγιστον, ὅτι οὐ περὶ χρημάτων ἢ ὑβρεων ἀμφοισθητοῦσιν ἐβράβευσεν (ὅπου γε (5) πολλάκις καὶ ἡ τυροῦσα παραίνεσις βεβῶως ὤνησεν), ἀλλὰ περὶ πίστεως στασιάζουσιν, ἐνθα φιλεῖ τῷ μεγέθει τοῦ πράγματος συνεξισούσθαι καὶ τὸ φιλονεικῶν, ὥς καὶ τοὺς ἄγαν σοφοὺς λόγους μικρὸν καὶ μόλις ἀνύειν (6) δύνασθαι πρὸς τὸ συνάψαι τὰ διεστώτα.

Ἐπειδὴ δὲ (7) ἡ Χριστιανῶν κακία καὶ ἐκλυσίς, καταφρόνησιν Θεοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν νοσήσασα (8) τε καὶ μελετήσασα, ἐπῆγειμεν ἡμῖν τὸν μισόχριστον αὐτοκράτορα (Ἰουλιανὸν δὲ (9) λέγω τὸν τύραννον, ὃς τὴν προγονικὴν πίστιν καὶ ἀρετὴν Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου τοῖς ἐναντίοις ὑπερνικήσας, ἐφιλονεικήσας, καὶ διὰ τοῦτο πάντων δικαίων ἀπεστέρει Χριστιανούς, εἰ καὶ μὴ δημοσίῳ προστάγματι (10) τὸν τῶν Χριστιανῶν διωγμὸν προκηρύξας, ἀλλ' οὖν τῷ βουλήματι, καὶ οἷς τε σιωπῶν κατ' αὐτῶν ἔδρασε, καὶ οἷς ἐνομοθέτησεν Ἑλληνικῶν λόγων καὶ παιδεύματων ἀμοίρους εἶναι Χριστιανούς). Ἡ οὖν ἀνοχὴ τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ πολὺ τὸν ἀλιτρίον (11) ὑφωθῆναι παρακωρήσασα, ὥς ἑώρα παντελῶς αὐτοῦ τὴν πονηρίαν ἀμεταμέλητον (12), *στειλῶσασα τὴν βομπαλαρ*, ἀξίαν τῆς ἀσεβείας δίκην εἰσπράττεται, ἐν ὅροις βαρβάρων τὴν βάρβαρον αὐτοῦ καὶ θηριώδη ζωὴν διαβρήξασα (13). Αὐτίκα ὁ μέγας Γρηγόριος στηλιτεύει μὲν αὐτοῦ τὴν κακίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, τὰς δὲ Συβαριτικὰς (14) Ἑλλήνων αἰσχρολογίας, καὶ τοὺς παλαιούς μύθους, καὶ τὴν πολὺθεν πλάνην ἐν τοῖς ἀπάντων ἀπογομνῶσας ὕψεσι, κοινὸν τοῖς σωφρονοῦσι προσέθηκε γέλωτα. Ἀλλὰ τί δὴ τὰ μέγала τοῦ ἀνδρὸς καὶ ὑπέρογκα βραχεῖ λόγῳ ἐγγεiriῶ καθυβρίζειν, καὶ εἰς τὸ ἐναντίον εἶναι τοῦ ἐνεστώτος σκοποῦ, καὶ ἐν καιρῷ ἐγκωμίων (15), ὅτε δεῖ μάλιστα τὸν ἐπαινούμενον, τῇ διεξόδῳ (16) τῶν πεπραγμένων ἐπιδοξότερον γίνεσθαι, ἐξὸν ἐντυχόντα τοῖς στηλιτευτικοῖς λόγοις θαυμάσαι τὸ τῷ

** Psal. vii, 13.

(4) Codd. Or. P. et Colb. 1, τῆς ἀβήρωστίας.

(5) *Γε* deest in codd. Colb. 1, 2, et Or.

(6) Ita codd. P. Colb. 1, 2, et Or. Combef. In edit. ἀνύει.

(7) *Δέ* deest in codd. Colb. 1, 2, et Or. Paulo post iidem codd. Θεοῦ τε καί.

(8) Cod. P. νοήσασα.

(9) *Δέ* deest in codd. Colb. 1, et Or.

(10) Colb. 1, δημοσίῳ πράγματι.

(11) Cod. Or., ἀλιτρίον.

(12) Cod. Or., ἀμεταμέλητον. Cod. P., ἀμεταμέλη-

τως.

(13) Cod. Or., ἀποβρήξασα.

(14) Συβαριτικὰς. *Molles*, voluptuosas. Colb. 1, τὰς δὲ ὑβριστικὰς Ἑλλήνων, *flagitiosas, in luxuriam protrahentes*. Cod. Or. habet Συβαριτικὰς, et ad marginem legitur: τρωφίλους, φιληδότους, *delictis, libidini servientes*.

(15) Cod. P. ἐγκωμιον.

(16) Ita Colb. 1, 2. Or. P. et Combef. nec non antiqui edit. Billius ἐξόδῳ.

πλήθος τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἁρμονίαν, ὅσην τε εἶχε A u l i s, ejus laudes prædicantur, rerum gestarum τοῦ λέγειν δύναμιν;

commemoratione clarior fiat), cum cuius liceat, ex invectivarum orationum lectione, tum historiarum copiam, tum orationis concinnitatem, ejusque in dicendo vim et facultatem admirari?

Πρὸς δὲ τὴν θαυμασίαν τοῦ τυράννου νομοθεσίαν τὴν προστατέουσαν μὴ δεῖν Χριστιανοὺς τὰ Ἑλλήνιον μυεῖσθαι μαθήματα, ὅρατε τοῦ μακαρίου τὴν σύνεσιν. Χρησάμενος ἡρωϊκοῖς τε καὶ ἱαμβικοῖς (17), καὶ ἐλεγείοις, καὶ τριμέτροις, καὶ ἑτέροις πολλοῖς, χαρακτηροὶ τε τραγῳδίας καὶ κωμῳδίας, καὶ ἀπάσης συγγραφικῆς ἰδέας (18), ὀλίγου δεῖν πᾶν εἶδος παιδεύσεως τοῖς ἰδίῳι λόγοις ἀπετυπώσατο, ὑποθέσεις θεοσεβεῖς (19) πανταχοῦ ἐνστησάμενος, ἡ ἀρετῆς ἔπαινον, ἡ ψυχῆς τε καὶ σώματος κάθαρσιν, ἡ θεολογίαν, ἡ προσευχὰς (20), ἡ τὰ τοιαῦτα ἅττα (21) λογογραφήσας ἑμμέτρως· φυγὼν μὲν παντάπασιν ἀσελείας τε καὶ λήρους μύθων, καὶ θεῶν τερατείας, ὥσπερ εἰκός, πάνσοφον δὲ διδασκαλίαν Χριστιανοῖς ἐνστησάμενος (22)· ὥστε μὴδὲν ὄφελος δευθῆναι (23) τῆς τοῦ ἀσεβοῦς ἀθέστου νομοθεσίας, Χριστιανοῖς ἐπὶ τῇ παιδείᾳ βασκαίνοντος (24), ἀλλὰ καὶ τούναντι ὀλῶναι καὶ προσεχημωθῆναι. Τοιοῦτον γὰρ ὁ φθόνος (25) μικρὰ ἢ οὐδὲν ἀδικήσας τοὺς φθονηθέντας, μεγάλως τοὺς αὐτὸν γενήσαντας ἐλωδήσατο (26).

Ἦδη δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις αὐτὸς τε διατρέδων, συνέβαλλε τῷ Ἰουλιανῷ κομιδῇ (27) νέψῃ ὄντι, καὶ οὐπω τῆς βασιλείας ἐπισημμένῳ, ἀλλ' εἰς διδασκάλους φοιτῶντι, καὶ τοῖς φίλοις προκατεμύνην, ὑπολὼν τε καὶ ἀπιστον, καὶ ἀσεβεῖς (28), καὶ πρὸς κακίαν πέσαν εὐκολον, προλέγων ἔσεσθαι τὸ μετράκιον τεκμήρια λαμβάνων χαρακτηροὺς μὲν (29) παραγῶδες κατὰ στήθεα, καὶ γέλῳτα προπετῆ, βλέμμα τε ὑπὲρ ὠδὲς, καὶ ἅπαν τὸ σῶμα ἄττον (30) τε καὶ φερόμενον· καὶ πλήρη ἀνοίας ὁράματα (31), διαλέξεις τε ἀσεβείας μεστὰς, καὶ σχήματι γυμνασίας δῆθεν παρεκαλύπτοντο, καὶ ὅτι ἦσαν αὐτῷ πονηροὶ τε στεργόμενοι (32), καὶ οἱ τῆς ἀρετῆς ἐπαινέται· καταφρονούμενοι. Ταῦτα ἑνὸς, προύλεγον ἅπανι τὴν ἐκείνου κακίστην ἐσομένην ἐκρηξίν καὶ φανέρωσιν. Διναὶ γὰρ αἱ καθαφαὶ φύσεις τεκμηριῶσαι τὸ μέλλον, καὶ τοῖς ἀμυδρῶς δεικνυμένοις εὐστοχίᾳ καὶ συνέσει τοῦ ἐσομένου καταστοχάσασθαι. Ἄλλ' ὁ μὲν κακῶς ἀπηλέγχθη (33), ἀνομήσας διακενῆ· καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ ὕλην κολάσεως ἐαυτῷ θησαυρίσας.

ratus quidem ille deprehensus est, frustra inique ac scelerate se gessit, nihilque aliud profecit, quam ut pœnarum materiam sibi ipse congereret.

Γρηγόριος δὲ μετ' οὐ πολὺν χρόνον στίφους αἶρετι·

Jam egregiam illam tyranni legem, qua Christianos Græcorum disciplinis imbui veluerat, videte, quæso, quam scite et prudenter vir beatus eluserit. Heroicis, et iambicis, et elegiacis, et trimetris, aliisque multis versibus, et tragædiæ et comædiæ caractere, atque omni conscriptionis genere usus est, in eoque labore ita se gessit, ut vix ullum doctriinæ sit genus, quod non libris suis expresserit, pia argumenta ubique instituens, vel laudem virtutis, vel animæ et corporis purgationem, vel theologiam, vel preces, vel alia ejusmodi versibus complexus, obscœnitates, et fabularum deliramenta, deorumque præstigias omnino, ut par erat, fugiens, ac sapientissimam doctrinam Christianis proponens. Ita impius homo, Christianis doctrinæ nomine invidens, ex scelerata lege nihil utilitatis est consecutus: quin potius ipse superatus est, graviorque damno affectus. Hujusmodi enim est invidia: parum aut nihil eos lædit, quos lacessit, gravem autem noxam parentibus affert.

Gregorius porro, Athenis adhuc agens, cum Juliano admodum adolescente, necdum ad imperium evecto, sed ludimagistris operam dante congressus, qualis aliquando futurus esset, amiris tanto ante significavit, subdolum videlicet, et insidum atque impium, et ad omne scelus proclivem eum fore prædicans; conjecturam hujus rei faciens ex perturbatis oris lineamentis, et risu petulantis, et ferino aspectu, et toto corpore vago temereque subsultante, recordiæ plenis animi agitationibus et conatibus, plenis impietate colloquiis et disputationibus, etiam si illa exercitationis prætextu tegeantur; ex eo denique, quod improbos complecteretur, et virtutis laudatores cultiores contemneret. Hæc ille perspiciebat, omnibus fore prædicebat, ut in gravissimum scelus tandem erumperet, atque in apertum prodiret. Puræ enim naturæ mira futuri conjiciendi facultate valent, ingenique sagacitate atque solertia ex obscuris etiam indicis, id quod eventurum est, conjectura assequuntur. Ac sceleratus quidem ille deprehensus est, frustra inique ac scelerate se gessit, nihilque aliud profecit, quam ut pœnarum materiam sibi ipse congereret.

Gregorius autem haud multo post tempore hære-

(17) Codd. Colb. 2, et Or. Ἡρωϊκοῖς μέτροις τε καὶ ἱαμβικοῖς· deest in Or. καὶ ἐλεγείοις.

(18) Cod. Or. εἰδέας. Mox Colb. 2, ὀλίγου δεῖ.

(19) Cod. P. θεοσεβεῖας.

(20) Codd. P. Colb. 1, 2, et Or. ἡ προσευχὴν.

(21) Cod. P. τινά.

(22) Cod. P. ἀναστησάμενος.

(23) Codd. Or. et P. nec non antiqui edit. volunt δευθῆναι.

(24) Cod. P. in not. marg. φθονήσαντος.

(25) Colb. 1, Τοιοῦτο γὰρ ὁ φθόνος.

(26) Cod. P. in not. marg. ἐλωλψεν.

(27) Ita codd. P. Colb. 2, et Or. In edit., κομιδῇ.

(28) Cod. Or. ἀσεβείας.

(29) Mær erat in edit. sed delet Montac. nec non et cod. Or. cod. P. in not. marg. σημεία, στοιχίσματα.

(30) Cod. P. in not. marg. πηδῶντα.

(31) Πλήρη ἀνοίας ὁράματα, vertit Billius, progressibus recordiæ plenis.

(32) Colb. P. in not. marg. ἀγαπώμενοι.

(33) Colb. 2, κακῶς ἀππλέγχθη.

ticorum agmine Casaream populante, Eusebio quidem, pio viro, adhuc metropolis clavum gubernante, ceterum cum magno Basilio, qui presbyter erat, atque in Ponto philosophabatur, inimicitias gerente, hæreticorum conjurata arma impetumque reformidans, quod antistes aciem contra educere non posset (quanquam enim ille vitæ integritate præstabat, theologiæ tamen rudis erat et imperitus), ad Basilium, illustre illud sidus, scribit, eumque obtestatur, ne ullam inimicitiarum rationem habeat, sed animarum periculum mente reputans, metropolitane Ecclesiæ sine ulla mora suppetias ferat: simul etiam se adfuturum, bellique societatem cum eo coiturum pollicetur. Qua oratione eximium ducem ad bellum suscipiendum impellit. Profectus igitur ipse quoque, susceptaque cum eo expeditione, in hæreticorum præsidium et arcem irrumpit, concisisque impiorum hominum ac profligatis dogmatibus tropæum simul cum Basilio erigit, hostibus ignaviæ suæ imbecillitatisque conscientia in fugam versis. Ac talia Deus per servos efficit: qui cum immodice excresecant atque exundantem hominum iniquitatem cernit, præstantissimi atque charissimi figmenti miseratione permotus, viros omnibus virtutis numeris absolutos excitat, auxilium quoddam disciplinamque iis, quorum salus periclitatur, procurans; ne futuræ atque adminiculi penuria humanum genus noxam contrahat et labefactetur: quemadmodum tum quoque fecit, hos viros excitans, ac velut coagulum quoddam laci injectum in medium ponens; atque ita eos qui se dissiti erant, in unam amicitiam concordiamque

Non multum temporis intercesserat, cum prædictus ejus Ecclesiæ antistes ad meliorem vitam migravit. Magnus porro labor Gregorio subeundus fuit, tum privatim quibusdam, tum publice universis urbis civibus scribenti, atque, et patris, et suo nomine suadenti ut Basilium in archiepiscopatus throno collocarent. Præclare id quoque atque perfecte. Neque enim ut amici commodis inserviret, hanc operam suscipiebat, sed ut publicæ utilitati prospiceret. Norat enim perspicue, norat opitulatorem Spiritu sancto dignum: ob eamque causam non ante impetum remisit, quam, quod recte proposuerat, ad exitum perduxisset, quemadmodum etiam perduxit. Ac Basilium quidem Casariensium gubernacula tenebat. Invidia autem, dominandique cupiditate gliscentibus, Cappadocia, quæ ante id tempus una agnoscebatur, in duas divisa est, ac

A κών καταδραμόντος τῆς Καισαρέων, Εὐσεβίου μὲν τοῦ ὁσίου ἐπὶ πηδαιουχοῦντος τὴν μητροπόλιν, πρὸς δὲ τὸν μέγαν Βασίλειον πρεσβύτερον ὄντα, καὶ ἐν τῇ Πόντῳ φιλοσοφούντα, ἔχθραν ἀνηρημένου, δαίνας τῶν αἰρετικῶν τὸν συνασπισμὸν, καὶ τὴν ἐφοδὸν τοῦ προεστῶτος μὴ σθένοντος παρατάττεσθαι (34), (ἦν δ' οὗτος, εἰ καὶ τὸν βίον σεμνὸν, ἀλλ' οὖν πρὸς θεολογίαν ἀγύμναστος), ἐπιστέλλει Βασίλειῳ, τῷ φωστῆρι, τῆς ἔχθρας μὲν (35) ἀντιβῶλον ἀλογῆσαι, τὸν κίνδυνον δὲ τῶν ψυχῶν ἐνοήσαντα ταχέϊαν ἐπικουρίαν (36) ἑαυτὸν κομίσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς μητροπόλεως ἅμα καὶ τὴν (37) ἑαυτοῦ παρουσίαν καὶ συμμαχίαν ὑποσχόμενος. Ταῦτα εἰπὼν, πείθει τὸν ἄριστον στρατηγὸν ἀνελέσθαι τὸν πόλεμον. Ἐλθὼν οὖν καὶ αὐτὸς, καὶ συνεκστρατεύσας (38) αὐτῷ, εἰς τὸ θυρόρωμα τῶν αἰρετικῶν παραδύεται (39), καὶ τὰ τῶν ἀσεβῶν δόγματα κατατέμνων καὶ διαλύων, συνεχίζει τὸ τρόπαιον, φυγάδας ἀπειλέγξας τοὺς πολεμίους, τῆς αὐτῶν ἀνανδρίας λαβόντας συναίσθησιν. Τοιαῦτα διὰ τῶν ἑαυτοῦ θεράποντων θεὸς κατεργάζεται. ὅς, ὅταν ἴδῃ πολλὴν ἐπιπολάζουσαν τῶν ἀνθρώπων παρανομίαν, οἰκτιρὼ τοῦ τιμωτάτου πλάσματος ἐξεγείρει: τελείους ἀνδρας ἐπικουρίαν τινὰ καὶ παιδαγωγίαν τοῖς κινδυνεύουσι προμηθεύμενος, ἵνα μὴ τοῦ στηρίζοντος ἡ ἀπορία τὸ γένος λυμῆνηται καθὰ καὶ τότε πεποίηκε, τούτους διαναστήσας, καὶ ὅσῳ τινὰ ὁπὼν τὸν ἐμβαλλόμενον γάλακτι τούτους εἰς μέσον τιθεῖς (40) τοὺς τῇ πολυσχιδεῖ πονηρίᾳ καὶ ἀσεβείᾳ πλείστον ἀλλήλων ἀφαιρεσθέντας (41) εἰς μίαν συνδέει φιλίαν καὶ ἀμοιβήν.

multifida improbitate et impietate plurimum inter constringens.

C Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ. καὶ ὁ μὲν εἰρημένος πρόεδρος τῆσδε Ἐκκλησίας (42) πρὸς τὴν ἀμείνω μετανέστη ζωὴν (43). πολὺς δὲ πόνησεν τῷ Γρηγορίῳ καθίσταται γράφοντι πρὸς τὴν πόλιν, καὶ ἰδίᾳ τοῖσι, καὶ κοινῇ πᾶσι, καὶ πείθοντι τὰ μὲν διὰ τοῦ πατρὸς, τὰ δὲ δι' ἑαυτοῦ τῷ θρόνῳ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐγκαθιδρύσαι Βασιλείων λίαν καὶ τοῦτο τελείως. Οὐ γὰρ ὡς φίλῳ χαρίζομενος ἔπραττεν, ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ προνοῶν. Ἦδει γάρ, ἥδει σαφὲς τὸν τοῦ Πνεύματος ἄξιον παραστάτην διὰ τοῦτο οὐκ ἀνῆκε, πρὶν εἰς τέλος ἀγάγῃ (44) τὸ προσηκόντως βεβουλευμένον καὶ μέντοι καὶ ἡγάγεν. Ὁ μὲν οὖν Βασίλειος εἶχε τῆς Καισαρέων τοὺς οἴκας. Φθόνου δὲ καὶ φιλαρχίας ἐπαυξηθέντων, διαίρεται εἰς δύο ἡ Καππαδοκίαν, μέχρι τότε μία τέως (45) γνωρίζομένη καὶ ἀντιδιαίρεται τῆς Καισαρέων τὰ Τύανα, ὡς λοιπὸν ἐκδικεῖσθαι παρ' ἀμφοτέρων (46). καὶ τὰς πόλιντας ἀμφισθητούντων,

(34) Ita cod. P. et sic legendum monet Montac. nec non et Combef. In edit. quibusdam, σπαράττεσθαι.

(35) *Mér* deest in codd. Colb. 2, et Or., μοχ- que Colbert. 1, et Or. legunt, ἀλογῆσαι, καὶ τὸν κίνδυνον.

(36) Cod. Or., ταχέϊα ἐπικουρία.

(37) Colb. 2. et Or. ἅμα δὲ καὶ τῇ.

(38) Colb. 4, et Or. Ἐλθὼν οὖν καὶ συνεκστρατεύσας.

(39) Colb. 1, ἀποδύεται.

(40) Colb. 2, et Or., εἰς μέσον θεῖς.

(41) Cod. P., πλείστον ἀλλήλων ἐφαστῶτων.

(42) Colb. 1, 2, et Or. cod., τῆσδε τῆς Ἐκκλησίας.

(43) Colb. 1, μετέστη ζωὴν, ad meliorem translatum est vitam.

(44) Cod. P., ἀγάγει. Cod. Or., ἀγαγεῖν.

(45) *Téws* deest in Colb. 2.

(46) Ita legendum monent antiqui editi; ita etiam codd. P. et Or. Colb. 2 habet ἐκδικεῖσθαι τῶν παρ' ἀμφοτέρων. Billius ἐκδικασθῆναι.

ὁποῖαν ἐκατέρας εἶναι χρεών. Πολλή γοῦν ἐντεῦθεν ἐξήχθη (47) φιλονεικία, πρόφασιν μὲν ἔχουσα πισιν (48) καὶ τὴν ψυχῶν ὀθῆν κηδεμονίαν, σπουδὴν δὲ πλεονεξίαν καὶ φιλαρχίαν, σεμναῖς κλήσεσι πειρωμένων κατακρύπτειν τὰ ἀσχη.

idem obtentu ac prætectu, quasi fidei negotio atque animarum cura moverentur: re autem ipsa, propter avaritiam dominandique libidinem; hominibus nimirum res turpes et fœdas honestis nominibus obvelare conantibus.

Καινοτομούμενος δὲ, καὶ τῶν οἰκείων ἀποστερούμενος (49) ὁ μέγας Βασίλειος, ἐννοεῖ καταστήσαι τοῖς Σασίμοις ἐπίσκοπον, ἵνα, κοινοποιήσας (50) τὸ σῆμα, τὴν ἄλλοθεν αὐτῷ παραγενομένην ζημίαν ἐντεῦθεν λάσῃται: καὶ ἅμα τὴν χώραν ἐπισκόποις καταπυκνώσας, ἐπιμέλειαν ταῖς Ἐκκλησίαις μᾶλλον χαρίσεται. Οὐδεὶς οὖν ἐδόκει Βασιλεῖοι χρησιμώτερος τοῦ Γρηγορίου, καὶ ἰσχυρότερος ἐπισκοπῆς καινοεργηθείσης ἀντιλαμβάνεσθαι (51). Τοῦτο βουλευσάμενος μετὰ τοῦ πατρὸς Γρηγορίου τοῦ θαυμασίου, προσάγει βιασάμενος τῇ χειροτονίᾳ (52) τὸν ἄνδρα: καὶ τὸ μὲν ἔργον εἶχε τέλος. Ὁ δὲ, καθὰ πολλάκις εἰρήκαμεν, σκοπὸν ἔχων ἡσυχίας τε καὶ πραγμάτων ἐλευθερίας, ἡνῶτο, ἐδυσφόρει, ἑαυτῷ προσέχειν καὶ ἰδιάζειν ἀναγκαῖον εἶναι οἰόμενος. Πρὸς δὲ καὶ τὸ χωρίον, τὰ Σάσιμα λέγω, ἦν αὐτῷ ἀνεπιτήδειον, οἷα ζῆλός τε καὶ ἀστικῶν θορύβων πεπληρωμένον. Λεωφόρου (53) γὰρ βασιλικῆς μέσον καίμενον, καὶ τοῦ δημοσίου δρόμου ἔχον τὰ ἱπποστάσια, δονεῖται τοῖς παροῦσι (54), πολλὴν μὲν ἀνίαν φέρον τοῖς ἡσυχίαις, ἀπόλαυνει δὲ ἡ ὠφέλειαν οὐδὲ τὴν τυχοῦσαν σχεδὸν παρεχόμενον. Ταῦτα ἐνιδὼν (55), εἰς φροντιστήριον ἀσθενῶν καταφεύγει, διακονίᾳ τε καὶ λόγοις πατρικοῖς τὸ δυσανθές (56) τῆς νόσου καταπραΰνων, καὶ φιλοσοφίας τὸν καιρὸν (57) ἐγγυμναστήριον τίθεται. Λέγεται οὖν (58) μηδὲ προσφορὰν ἢ χειροτονίαν (59), ἢ ἑτέρον τι τῶν συνήθων τοῖς ἐπισκόποις, ἐν τοῖς Σασίμοις (60) ἐπιτελεῖσαι, ἀλλ' ἅμα τῇ χειροτονίᾳ τὸν θρασυὲν (61) ἐννοῆσαι.

Ferunt autem eum, nec oblationem, nec ordinationem, neque quidquam aliud eorum quæ apud episcopos consueti munii sunt, Sasimis est, fugam animo concepissee.

Ὁ δὲ πατὴρ πολὺ μὲν ἦν ἀντιβολῶν αὐτὸν (62) τὰ Σάσιμα δέχεσθαι: ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦ σκοποῦ ἀπέτυχεν, δεῦτερον ποιεῖται ἀνθ' ἑαυτοῦ ἐκείνων τῆς Ἐκκλησίας (63) Ναζιανζοῦ ἀνελεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν. Καὶ τοῦτο ἔπραττεν οὐ νοουθεσίᾳ μόνον, ἀλλ' ἤδη

A Tyanensis civitas a Casarea distrahitur, eique opponitur: adeo ut deinceps de oppidis quoque inter utrosque controversia moveretur, inter se contententes, utri potius metropoli ea asserenda essent. Atque hinc contentio exorta est: hoc quidem obtentu ac prætectu, quasi fidei negotio atque animarum cura moverentur: re autem ipsa, propter avaritiam dominandique libidinem; hominibus nimirum res turpes et fœdas honestis nominibus obvelare conantibus.

idem obtentu ac prætectu, quasi fidei negotio atque animarum cura moverentur: re autem ipsa, propter avaritiam dominandique libidinem; hominibus nimirum res turpes et fœdas honestis nominibus obvelare conantibus.

At vero magnus Basilius, novo atque inusitato exemplo suis oppidis spoliatus, episcopum Sasimis constituere proponit, ut, quod abscissum erat, commune faciens, detrimentum aliunde acceptum hac ratione sarciret; simulque regione episcopis obfirmata, Ecclesiarum administrationi melius consuleret. Nemo porro ei ad moderandas episcopatus recens creati habenas Gregorio commodior firmiterque animi videbatur. Ac proinde consilio cum viri admirandi patre habito, invitum hominem ac repugnantem pontificali gratia consecratum, ejus Ecclesiæ clavo admoveat; ac res quidem opere perficitur. Cæterum ille, ut sæpe diximus, tranquillitatem, negotiorumque immunitatem sibi propositam habens, angebatur animo, permolestæque rem hujusmodi ferebat, sibi ipsi animum attentum habere, ac privatam vitam colere necessarium esse existimans. Iluc accedebat loci incommoditas, utpote procellis urbicisque tumultibus pleni. Sasimorum enim oppidum in regis et militaris viæ medio situm, ac veredariorum equorum stationes habens, prætereuntium tumultibus undique perstreptit et agitur; atque ingentem quidem molestiam hominibus tranquillæ vitæ studiosis gignit, fractum autem atque utilitatem ne minimam quidem propemodum offert. Quod cum ille perspiceret, ad ægrotorum domicilium confugit, ministerio verbisque paternis morbi difficultatem gravitatemque leniens: ac philosophiæ exercitamentum tempus illud sibi pergissee: verum simul atque episcopus ordinatus

Hic vero pater multum quidem diuque enim, ut Sasima teneret, obsecravit. Cum autem quod proponebat minime assequi posset, hoc secundo egit, ut pro se ille Ecclesiæ Nazianzenæ curam administrationemque susciperet. Ad eamque rem, non

(47) Cod. Or. P. et Colb. 1, ἐντεῦθεν ἐξήχθη, hinc D arcens est.

(48) Πίστιν deerat, sed in versione sua Billius restituit; sic volunt alii edit. nec non et Codd. P. et Colb. 1.

(49) In cod. P. desunt hæc verba: καὶ τῶν οἰκείων ἀποστερούμενος.

(50) Cod. Or. habere videtur καινοποιήσας, reficiens. Cod. P. τὸ σῆμα.

(51) Cod. P. addit. πλὴν τοῦ Γρηγορίου.

(52) Προσάγει χειροτονίαν: reddit Billius, electioni admovet, quod nihil ecclesiasticum sonat. Sic passim per χειροτονίαν electionem intelligit; Combelsius vero, quem sequimur, manuum impositionem, consecrationem.

(53) Cod. P., λεωφόρου.

(54) Δορεῖται τοῖς παροῦσι, hæc verba restitimus ex cod. Colb. 2 quæ reddidit in versione sua Billius.

(55) Colb. 1, et cod. Or. Ταῦτ' ἰδὼν. Combef., ταῦτ' οὖν ἰδὼν.

(56) Colb. 1, τὸ δυσανθές. Cod. Or., τὸ δυσανθές.

(57) Colb. P., φιλοσοφίαν τῶν καιρῶν.

(58) Colb. 1 et 2, Λέγεται γοῦν. Cod. Or., Λέγεται δ' οὖν.

(59) Sic cod. Or. in edit. χειροτονίαν.

(60) Colb. 2 habet tantum τῶν συνήθων τοῖς Σασίμοις.

(61) Codd. Or. et P. τὸ δράσειν.

(62) Αὐτόν deest in cod. Or.

(63) Ἐκκλησίαν: deest in cod. Or.

admonitionem tantum et cohortationem afferebat, sed jam etiam imprecationem quamdam admiscebat, ex senectutis contemptu proficiscentem. Hic autem simul quidem et vitam nullis occupationibus interpellatam sibi procurans, et magni momenti rem esse censens morem patri gerere, his verbis eum alloquitur : « Pater, tametsi mihi molesta sunt quæ imperas, in gratiam tamen tui haudquaquam recuso. Nazianzi curam suscipio. Hoc tamen velim sancta tua religiosissimaque prudentia cognoscat, nulla ratione fieri posse, ut te ex hac vita subtracto Ecclesiam retineam. » Præveniens igitur pater : « Ita sane, inquit, o fili, mihi viventi scipionis vice esto, senectutem meam suffulciens, paternisque precibus animi arbitratu res tuas constitue. »

His auditis, assiduus ipsi adhærebat, præclarissime curans tum ipsius canitiem, jam ad centesimum annum accedentis, tum matris senectutem, non multum ab ea ætate distantis; quorum uterque, ut probabile est, magna cura et a labore requie opus habebat, præsertim jam defuncto Cæsario, et Gorgonia sorore sanctissima femina, atque ambobus ad vitam senii expertem æternamque beatitudinem translatis, quos etiam funebribus orationibus decoravit, solus relictus senectutis solatium, infirmitatis medicina, piorum parentum, si ita loqui fas est, melior successio, abundeque ampla majoribus suis gloria ad propagandam eorum memoriam, et cum orbis incolumi statu porrigendam. Equis autem majore pietatis laude domesticis præfuit, scientia et pietate domum moderans, velut optimus quispiam procurator, quæ cuique commoda erant, distribuens, cognatis, amicis, famulis, hospitibus : atque ita rursus Ecclesiæ negotia administrans, ut ejus pascendi gregis ratio omnibus velut recta amussis proposita esset? Commode autem a Paulo dictum est : *Si quis domesticis præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei curam habebit* ? Etenim qui unum prudenter rexit, hic utique et domum servare quæst : qui autem domum, idem et Ecclesiam : qui rursus Ecclesiam, is et civitatem. Nam et domus, contracta quædam respublica est : et civitas, perfectior quædam domus descriptio. Ejusdem enim scientiæ est, et multos, et paucos, aut unum servare : nec in totum et universum, sed sola quantitatibus ratione hujusmodi res inter se differunt.

Enimvero cum Gregorius pater (sic enim ipse

¶ I Tim. iii, 5.

(64) Codd. Or. P. et Colb. 1, διατίθει.

(65) Combef. γηρωκομῶν.

(66) Cod. Or. P. et Colb. 1, μετελλαχότος, cum defunctus fuerit Cæsarius, vel vitam mutaverit.

(67) Ita codd. Or. et P.; in edit. ἀποληφθεῖς.

(68) Cod. P. in not. marg. κυκλεύειν, διὰ μακροθεν γυρεύειν.

(69) Cod. P. συμπαρατείνεσθαι.

(70) Cod. Or. τῶν οἰκῶν.

(71) Cod. P. προσεικόντως, et in not. marg. ἐξ ὁμοίως ἢ πρίπον.

καὶ ἀρὰν τινα προσμηνῶς ἐκ πρεσβυτικῆς ὁρμωμένην ὀλιγωρίας. Ὁ δὲ, τό τε ἀπερίσπαστον αὐτοῦ διοικούμενος, καὶ τῷ πατρὶ πεισθαρχεῖν μέγα κρίνων, φησὶ πρὸς αὐτόν : « Ὁ πάτερ, κἂν ὅτι δυσχερὴ μοι τὰ προσταττόμενα, ὅμως δὲ σὴν χάριν οὐκ ἀνανεύω. Δέχομαι τὴν φροντίδα Ναζιανζοῦ. Γινωσκέτω δὲ σου ἡ ἱερὰ καὶ θεοφιλὴς σύνεσις, ὡς οὐχ οἶόν τέ με, σοῦ τοῦ τῆδε βίου χωριζομένου, τῆς Ἐκκλησίας ἀντέχεσθαι. » Ὑποφθάσας οὖν ὁ πατήρ, « Ἐμοὶ μὲν, ἔφη, ὦ πατήρ, ζῶντι βακτηρία γενεοῦ, τὸ γῆρας ὑποστηρίζων, καὶ ταῖς πατρικαῖς εὐχαῖς στηριζόμενος. Τελευτήσαντος δὲ, ὡς ἂν ἦ σοι φίλον, διατίθεσο (64) τὰ πράγματα. »

vicissim sultus. Cum autem e vita excessero, pro

Τούτων ἀκούσας, προσέμενε γηρωκομῶν (65) ἀρίστα· αὐτόν τε ἤδη ἑκατὸν ἔτεσι πλησιάσαντα, καὶ τὴν μητέρα τούτων βραχύ τι ἀποδύσαντα, πολλῆς, ὡς εἰκὸς, θεραπείας καὶ ἀναπαύσεως χρῆζοντα, καὶ μάλιστα ἤδη Καισαρίου τὸν βίον μετελλαχότος (66), καὶ Γοργονίας τῆς ὁσιωτάτης ἐν γυναιξὶν ἀδελφῆς, ἀμφοτέρων μετατεθέντων πρὸς τὴν ἀγῆρω ζῶν καὶ ἀληκτον εὐδοκίμονίαν, οὗς καὶ λόγοις ἐπιταφίους ἐτίμησε, μόνος ἀπολειφθεὶς (67) γῆρας παραμυθία, ἀσθενείας ἱατρεία, γονέων εὐσεβῶν, εἰ μὴ μέγα εἰπεῖν, ἀμείνων διαδοχῇ, καὶ ἀρχοῦσα τοῖς προγόνοις εὐχλεία, ὥστε αὐτῶν δολιχεύειν (68) τὴν μνήμην, καὶ τῇ συστάσει τοῦ κόσμου συμπαρατείνεσθαι (69). Τίς μὲν οὖν θεοσεβέστερον οἰκείων προέστη, ἐπιστήμη οἰκονομῶν, καὶ φιλοθεῖα τὸν οἶκον (70), ὥσπερ τις ἄριστος οἰκονόμος, ἐκάστῳ νέμων τὰ πρόσφορα, συγγενέσι, φίλοις, οἰκείαις, ξένοις· τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας οὕτως, ὡς κανόνα προκεῖσθαι δίκαιον ἅπασιν τὴν ἐκείνου ποιμαντικὴν; Προσηκόντως (71) δὲ εἴρηται τῷ θεῷ Παύλῳ· *Εἰ δὲ τις τῶν οἰκείων (72) προστεῖναι οὐκ οἶδε, πῶς Ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται*; Ὅ γάρ ἐνα (73) παιδαγωγήσας μετὰ συνέσεως, οὗτος δὴπου καὶ οἶκον σώσειεν (74)· ὁ δὲ οἶκον, καὶ Ἐκκλησίαν· ὁ δὲ Ἐκκλησίαν, καὶ πόλιν. Οἶκός τε γάρ ἐστι πολιτεία συνσταλμένη· καὶ πόλις ἂν εἴη οἶκον τελεωτέρα (75) περιγραφή. Τῆς δὲ αὐτῆς ἐπιστήμης πολλοὺς τε σώζειν καὶ ὀλίγους, ἢ ἓνα, καὶ οὐ τῷ ὅλῳ καὶ παντὶ, ἀλλὰ τῷ ποσῷ μόνῳ (76) διαφέρει τὰ τοιαῦτα.

D

Τοῦ δὲ πατρὸς αὐτοῦ (77) ῥηγορίου ἰούτως ἔρρ

(72) Cod. Or. τῶν ἰδίων, *privatas res*. Cod. P. εἰ δὲ τι, τὴν ἰδίον οἶκον.

(73) Cod. Or. Ὁ δὲ ἓνα.

(74) Σώσειεν· ὁ δὲ οἶκον καὶ Ἐκκλησίαν· ὁ δὲ Ἐκκλησίαν καὶ πόλιν. Hæc reddiderat Billius, et restitimus ex consensu antiquorum edit. et omnium codd. manusc.

(75) Cod. P. τελεωτέρα.

(76) In edit. πόνῳ, sed cod. omnes volunt μόνω.

(77) Cod. Or. habet αὐτοῦ.

καὶ αὐτὸς ὀνομάζετο) τὸν βίον μεταλλάξαντος, τιμήσας τὸν πατέρα λόγοις ἐπιταφίοις, τὴν τε θεοφιλῆ μητέρα Νόνναν ἐγκωμιάσας ἐτι ζῶσαν· ὁσὶά γε ποιῶν καὶ οἷα εἰκὸς τὸν φιλοπάτορά τε καὶ φιλομήτορα, καὶ φιλόχριστον, καὶ ἀντιλαμβάνοντος αὐτῆς ἐν χηρείᾳ καὶ πολλῇ βαθεῖᾳ δεομένης ἐπικουρίας τε καὶ ἀνέσεως, μετὰ τὴν αὐτῆς τελευτὴν τῆς Ἐκκλησίας ὑπανεχώρησε· καὶ καταλαβὼν τὴν Σελεύκειαν, τῷ παρθενῶνι τῆς πανάγνου Θέκλῃς ἐνδιατᾶται (78), καὶ ρὸν ἐνδιδοὺς (79) ἐπίσκοπόν τινα καταστήναι Ναζιανζοῦ. Ὡς δὲ ὑποστρέψας ἐν τοῖς ὁμοίοις ἦν, μήτε ποιμένος προδληθέντος, καὶ τοῦ λαοῦ μετὰ δακρύων αὐτὸν ἱκετεύοντων, οὐ κάμπτεται πρὸς τὴν αἰτήσιν, ἀλλ' ἔμενεν ἀκλινῆς, οὐχ ἤττον ἢ δρῦς (80) πρὸς ἐμβολὰς ἀνέμων ἀτίνακτος.

Ὁ δὲ αὖ μικροῦ (81) παρέδραμε (82) τὴν ἐμὴν μνήμην, μέγιστον ὄν, τοῦτο ὅμιν διηγήσομαι, ἐκείνῳ γε εἰς εὐφημίαν οὐκ ἔλαττον ἢ ὅμιν εἰς εὐεργεσίαν. Πᾶν γὰρ καλὸν καὶ ζηλωτὸν δέχου· τὸ δὲ ζηλωτὸν καὶ ποριστικὸν ἀρετῆς· ἡ δὲ πρὸς Θεὸν φέρει τοὺς ἐπομένους. Ὅρῳ δὲ μέγας Βασίλειος τοὺς λωθουμένους (83) ἀδελφοὺς λίαν μὲν ἐλαεινούς καὶ συμπαθείας ἀξίους, ἥμισυ (84) δὲ οἰκτειρομένους, καὶ ὡς ἄγος (85) τι, καὶ μίasma, καὶ ἀποτρόπαιον τοῖς πολλοῖς ὄντας δι' ἀμάθειαν καὶ μισανθρωπίαν, καὶ εἰς ἐννοίαν τῆς φύσεως ἐλθὼν, βουλὴν προτίθεται εὐσεβεῖ, καὶ τῆς ἐκείνου φιλαδελφίας ἀξίαν. Οἴκους παμμεγέθεις ἀναδειμάμενος, καὶ προσέδους ἐτησίας (86) τάξας, ἃς ἐκ τῶν εὐπόρων περιποιήσας, προτρέψας συνέσεως λόγοις πρὸς τὴν ἐπίδοσιν, πάντας τοὺς ἀσθενεῖς εἰς ταῦτὸν ἤθροισε, φροντιστήρια ταῦτα καλέσας πτωχῶν. Τούτων συνεργὸς καὶ συναγωνιστὴς ὑπῆρχε Γρηγόριος, καθὰ δηλοῖ ὁ περὶ φιλοπτωχίας λόγος, ὅσην περὶ τὸ πρᾶγμα σπουδὴν Βασίλειος τῷ μεγάλῳ συγκατεβάλετο, μεγίστην δειξας τὸν ἐντολῶν πτωχοτροφίαν, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ μεγαλειότητος καὶ φιλανθρωπίας ἀξίαν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν εἰς τοσοῦτον, ὅσον τοῦ μὴ δοῦναι παραλείφθαι τοσοῦτον κατ' ὁρίωμα.

rit, maximum omnium mandatorum esse ostendens, alendorum pauperum studium, Deique magnificētia et benignitate dignum. Atque hæc quidem hactenus : ne adeo præclarum facinus prætermisisse videamur.

Τῆς δὲ Ἀρειανικῆς (87) αἵρέσεως ἐκ πολλῶν χρόνων πιεζούσης τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ βασιλικῇ χειρὶ καταστρεφομένης τὰ τοῦ Θεοῦ ὀχυρώματα, τῷ πρὸς ἀσέβειαν ὑποστάσασθαι τοὺς ἀπλουτέρους, μέγαν τε Θεὸν τὸν Πατέρα καὶ μικρὸν τὸν Υἱὸν, καὶ χρίσμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα δογματιζούσας, ἐπερῆν, οἷον ἐξ ὑδρας τινὸς νεοθαλῆς κεφαλῇ, τῶν πνευματομάχων ἢ αἵρεσις, περὶ μὲν τὸν Υἱὸν εὐγνωμονοῦσα, καὶ Ἰσον

A-vocabatur) ex hac vita migrasset, funebri orationis eum honore affecit, Deoque dilectam matrem Nonnam adhuc viventem laudibus prosecutus est ; pie id quidem faciens, atque ut hominem decebat, et patris, et matris, et Dei amantem, ipsiusque curam amplectens, in viduitate et profunda canitie summa ope et quiete opus habentis. Post cuius excessum ex Ecclesia se proripuit, Seleuciamque profectus, in castissimæ virginis Theclæ parthenone commoratus est : ut videlicet, interim dum ipse abesset, episcopus quidam Nazianzenæ urbi præficeretur. Uti autem Nazianzum reversus est, eodem statu omnium reperit, nec pastorem ullum institutum : ac quamvis plebs cum lacrymis ipsum obsecraret, precibus tamen minime flectebatur, sed firmus et immobilis manebat, non secus ac querens quæ nullo ventorum impetu concuti potest.

Quod autem mihi pene memoria effluxit, hoc jam commemorabo, ut ipse maximum momentum habens, tam illi ad laudem, quam vobis ad utilitatem. Quidquid enim honestum et præclarum est, id quoque æmulationem gignit : quod autem æmulationis studium gignit, idem etiam ad comparandam virtutem confert : virtus porro sui studiosos ad Deum ducit. Magnus itaque Basilii fratres lepræ lue infectos, licet admodum calamitosos et commiseratione dignos, minima tamen miseratione animos hominum permovere, imò etiam plerisque, quæ erant stoliditate et immanitate, velut nefas quoddam et piaculum, horrendumque spectaculum haberi perspicimus, naturæque humanæ conditionem animo reputans, pium consilium dignumque ipsius charitate destinat et proponit. Amplissimis enim ædibus exstructis, annuisque proventibus constitutis, quos a divitibus et copiosis hominibus solerti oratione ad largitionem impulsis collegerat, ægrotos omnes in unum coegit, pauperum gymnasia ac sacras domos hæc loca appellans. Huic ea in re adiutor laborisque particeps fuit Gregorius. Ex ea quippe, quam de pauperum amore habuit, oratione (88), liquido constat quanto studio in eam rem cum Basilio incubuerit, maximum omnium mandatorum esse ostendens, alendorum pauperum studium, Deique magnificētia et benignitate dignum. Atque hæc quidem hactenus : ne adeo præclarum facinus prætermisisse videamur.

D Ariana vero heresi jampridem Ecclesiam opprimente, imperatoriaque manu ac potentia, Dei præsidia subvertente (ea scilicet ratione, quod simpliciores ad impietatem fortim abstraheret), magnumque Deum Patrem, et parvum Filium, et Spiritum sanctum creaturam affirmante ; exortum est, velut ex hydra quadam, novum caput, hostium Spiritus sancti hæresis, de Filio quidem candide sentiens, ac

(78) Cod. P. ἐνδιατᾶται.

(79) Codd. Colb. 1. P. et Or. καὶ ρὸν διδοὺς.

(80) Cod. Or. ἡ δρῦς τις.

(81) Cod. P. μικρόν.

(82) Cod. Or. παρέδραμε mox in cod. cod. et cod. P. deest μέγιστον ὄν.

(83) Ita codd. Colb. 1, 2, et Or. In edit. λωθου-

μένους. Cod. P. λωθουμένους καὶ βλαπτομένους.

(84) Cod. P. οὐδαμῶς.

(85) Cod. P. βέλγυμα.

(86) Cod. Or. αἰτησίας.

(87) Codd. Or. et P. Ἀρειανῆς.

(88) Orat. xiv, p. 257.

Verbum Patri corquale statuens, cæterum Spiritum sanctum blasphemis verbis impetens, idque bifariam. Alii enim creaturam aperte ipsum asserebant: alii nec creaturam, nec Deum, sed liberum, quos proinde Semiarianos ille vocabat, nomen scilicet eorum opinioni congruum et appositum ipsis imponens; quippe qui ita Filium in honore haberent, ut interim Spiritum sanctum aspernarentur.

Igitur huiusmodi contentione per totam Romani imperii ditionem gliscente, magisque etiam Byzantii vigente ac obtinente, Dens eos, qui pestifera hac doctrina exstinguebantur, miseratus, sanctum Gregorii Theologi spiritum excitat⁸⁸, ac velut ad Moysen ait⁸⁹: *Visdens vidi afflictionem populi mei, qui in Ægypto est* (Ægyptus autem Hebræorum quidem lingua tenebras sonat, nunc vero obscuram ac delinquentem hæresum caliginem significat), *et gemitum eorum audiri, atque ad eos liberandos descendit. Quocirca nunc veni; in Ægyptum te mittam.* Atque hac cohortatione permotum, Spiritusque sancti numine impletum, Byzantium mittit, ut pro Spiritu dimicaret. Protinus igitur ille, magno illo luminari Basilio ipsius cupiditati alacritatique quasi facies quasdam subdente, atque ad spiritualia certamina ipsum inungente, aliisque compluribus episcopis, principisque urbis civibus, fidei pietate præditis, ab eo obnixæ contententibus, ut ipsi auxilio egentibus malorum se depulsores præberet, Constantinopolim venit, terrena quidem omni substantia et luxu ac divitiis carens, cæterum Spiritu plenus. Exceptus autem a quibusdam, et generis et pietatis afinitate cum eo conjunctis, Ecclesiam offendit, quasi *malum navis in monte, aut quasi signum in colle*, ut propheta⁹⁰ verbis utar, hoc est, numero perexiguam atque obscuram (quod videlicet piis viris libertas omnis ab eo qui imperium tenebat, sublata esset), sacras etiam omnes ereptas ædes, ac per vim occupatas. Una sanctæ Anastasiæ ædicula orthodoxis patebat, fortasse etiam quia propter ambitus et circumscriptis angustiam contemptui habebatur: quemadmodum norunt, qui vetus hoc fanum con-

spexere. Confestim itaque ipse, Davidis ejusdem more, ad prælium se comparat, firmisque ac solidis argumentis, quasi funda rotato lapide, Philistæa dogmata petens, piis hominibus pie libertatem reducit, quotidie novam aliquam copiarum suarum accessionem faciens, Deoque eos, qui adversus veritatem male insurrexerant, captivos adducens. Perexiguo itaque temporis exacto curriculo tantum multitudini incrementum attulit, ut nulla jam cum priorum statu comparatio relinqueretur; atque hic

⁸⁸ Dan. xiii, 45. ⁸⁹ Exod. iii, 7 et seq. ⁹⁰ Isa. xxx, 17.

(89) Codd. Or. et P. ἐκείνος ἐτοίμως· Colb. 1, et Comb. ἡμάρτους ἐτοίμως ὀνόμαζε· Colb. 2, ἐτόμως ὀνόμαζε.

(90) Cod. P. εἰπών. Mox ὡς deest in cod. Or.

(91) Ita codd. P. Or. et Colb. 1 et 2. In edit. τὴν τῶν Ῥωμαίων.

(92) Τοῦ. Deest in Colb. 1; mox idem et cod. Or.

τῷ Πατρὶ τιθεμένη τὸν Λόγον, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημοῦσα, καὶ τοῦτο διχῶς. Οἱ μὲν γὰρ κτίσμα φανερῶς ἰδογμάτιζον, οἱ δὲ οὔτε κτίσμα οὔτε Θεόν, ἀλλ' ἐλεύθερον· οὗς ἡμάρτους (89) ἐκείνος ὀνόμαζε, πρέπουσαν τῇ δόξῃ αὐτῶν τὴν προσηγορίαν ἐπειπόν· ὡς τιμῶσι μὲν (90) τὸν Υἱὸν τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀτιμάζουσι.

Τῆς οὖν τοιαύτης ἐριδος πάσαν ὑπολαβούσης τὴν ὑπὸ Ῥωμαίους (91) ἀρχὴν, πλέον δὲ τοῦ Βυζαντίου κατακρατούσης, ἐξεγείρει ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἐλεήσας τοὺς ἀπολυμένους ὑπὸ τῆς φθοροποιοῦ τῆς διδασκαλίας· καὶ οἶον πρὸς Μωϋσεῖα φησίν· Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ (σκότος δὲ ἡ Αἰγύπτos λέγεται τῇ φωνῇ τῶν Ἑβραίων· ὅτλοι δὲ νῦν τῶν αἰρέσεων τὸν κατασχόντα ζόφον), καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα· καὶ κατέβη τοῦ (92) ἐξελεῖσθαι αὐτούς. Καὶ νῦν δεῦρο ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον. Καὶ τοιαύτη παρακαλεῖται κινήσας τὸν ἄνδρα, εἰς τὸ Βυζάντιον ἀποστέλλει πληρώσας Πνεύματι, ἵνα ὑπερμαχήσῃ τοῦ Πνεύματος. Ὁ δὲ αὐτίκα, Βασιλεῖο τοῦ μεγάλου φωστῆρος τὴν ὁρμὴν αὐτῷ συνεπιτείνοντος, καὶ πρὸς τοὺς πνευματικούς ἀγῶνας ἀλείφοντος, ἄλλων τε πλείστοιν ἀρχιερέων, καὶ τῶν πιστῶν τῆς βασιλίδος ἀντιβολούντων αὐτοῖς ἀλεξίκακον (93) γενέσθαι χρῆζουσιν ἐπικουρίας τῇ βασιλίδι παρῇ· ὧς μὲν ἀπάσης, καὶ τρυφῆς καὶ πλουτοῦ ἄπορος, ἀλλὰ Πνεύματος πλήρης. Ὑπεδέχθη δὲ παρὰ συγγενῶν καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν εὐσέβειαν, εὖρε δὲ τὴν Ἑκκλησίαν, ὡς ἰσθὺν ἐπ' ὄρου, ἢ ὡς σημαίαν ἐπὶ βουνοῦ, προφητικῶς εἰπεῖν, βραχείαν, καὶ εὐαρίθμητον, καὶ λανθάνουσαν, διὰ τὸ πάσης παρῆρσίας ὑπὸ τοῦ κράτους ἀποστερεῖσθαι· οἶκος δὲ ἱεροῦς ἅπαντας διηρασμένους, καὶ βίᾳ κατεχομένους. Μόνῃ δὲ ἡ ἁγία Ἀναστασία τοῖς ὀρθοδόξοις ἀνεῖτο· τάχα μὲν καὶ αὕτη καταφρονηθεῖσα διὰ σμικρότητα περιγραφῆς, ὡς εἶδεν ἂν οἱ θεασάμενοι τὸ παλαιὸν αὐτῆς τέμενος.

Εὐθὺς οὖν αὐτὸς, ὥσπερ τις Δαβὶδ, παρατάσσεται· καὶ σφενδονᾷ τὰ ἄλλοφύλα δόγματα λόγων στερέσσει· καὶ τοῖς πιστοῖς πιστῶς ἐπανάγει τὴν παρῆρσίαν, καθ' ἡμέραν προσλαμβάνων, καὶ αἰχμαλωτίζων τῷ Θεῷ τοὺς κακῶς ἐπαναστάντας τῇ ἀληθείᾳ. Ὀλίγου τοίνυν χρόνου διαδραμόντος (94), τοσαύτην τοῦ πλήθους τὴν ἐπίδοσιν ἐποίησται, ὡς μὴ εἶναι ταῦτα (95) συγκρίνειν τοῖς πρότερον· κἀνταῦθα (96) τὸ ἱερὸν τελειοῦσθαι γράμμα· Ὁ οἶκος Δαβὶδ ἐπορεύετο, καὶ ἐμεγαλύνετο· ὁ δὲ οἶκος Ἰσραὴλ ἐπο-

ἀποστελῶ σε.

(93) Cod. P. in not. marg. ἀποκαλυπτικὸν τῶν κακῶν, ἵππος αὐτοῖς ἀποκαλύπτει. Billus vertit ἀλεξίκακον, quasi Herculem quemdam Alexicacum se præberet.

(94) Cod. P. παραδραμόντος.

(95) Colb. 2, ὥστε μὴ εἶναι ταῦτα.

(96) Colb. 1, ἀλλὰ κἄν ταῦτα.

ρεύετο, καὶ ἡσθάνει. Ἦν ὁρᾶν οὖν ποικίλην τινὰ ἁπλῶς σωζομένων τὴν εὐταξίαν (97). Οἱ μὲν γὰρ ἤδη ἐσαρηγεύθησαν, οἱ δὲ ἐμελλόν· οἱ δὲ, ἤδη τελευτωθέντες, ἄλλων ἦσαν θηρευταὶ καὶ διδάσκαλοι. Ἐπὶ τοῖς τίς ἂν ἕτερος ἦνεγκε τῶν μὲν Ἀρειανῶν τὴν ὀργήν, τῶν δὲ πέλας τὴν βασκανίαν; Οἷτινες, δέον ἐπικουρεῖν, καὶ ἀγωνιζομένῳ συναγωνίζεσθαι, τοῖς κατορθώμασιν αὐτοῦ ἐδυσχέρανον (98), ἔξαμμα τοῦ φθόνου τῆς Ἐκκλησίας ποιοῦμενοι τὴν ἐπίδοσιν, καὶ τοῖς ἰσοῖς κρατεῖν οὐκ ἰσχύοντες, ἧ οὐ βουλόμενοι (99) κακίᾳ τὴν ἀρετὴν ὑπερβαλεῖν ἡμιλήθησαν. faciem et inceniivum facientes : et cum iisdem rebus

illud Scripturae impleteretur : *Domus David ibat et increcebat ; domus autem Saul ibat et decrecebat*¹. Ac varium quemdam eorum, qui salutem consequantur, lepidum ordinem cernere erat. Alii enim jam sagena inclusi tenebantur, alii jamjam capiendi erant : alii etiam jam perfectionem adepti, aliorum venatores ac magistri erant. Verum enimvero quis alius hinc Arianorum iram, hinc propinquorum invidiam ferre potuisset ? Qui quidem, cum ipsi opem ferre ac decertantem adjuvare deberent, ipsius recte factis offendeantur, Ecclesiae incrementum livoris superiores ipso esse vel nequirent, vel nolent, virtutem scelere superare contendeant.

Οὕτω δὲ τούτου λωφίσαντος τοῦ κακοῦ, ἐπιφύεται ὁ Σύρος Ἀπολλινάριος, ἰδίαν τινὰ καινίζων κακοδοξίαν. Τὴν γὰρ ἐνανθρώπησιν ἀληθῆ μὴ δοξάζων, σαρκὸς πρόσληψιν καὶ ψυχῆς ἀλόγου μόνης ἐδίδασκε, ψυχῆς νοερᾶς τὴν οἰκονομίαν ἀποτεμνόμενος. Ἐλλόγημος δὲ ὢν τὴν τῶν Ἑλλήνων παιδεύειν, κλέπτει πολλοὺς τῇ ποικίλᾳ τῶν λόγων. Παρήσαν οὖν ἅπαντα τοῦ γῆς μαθηταὶ τῆς αἰρέσεως, ἔλκοντες τοὺς ἀμαθεῖς, ὥσπερ ἀγκίστροις εἰς τὴν ἀπύλῃαν. Αὐτοὶς οὖν ἀγωνίᾳ δυσμέλῳ συνείχετο, ἐλέγχων, ἐπιτιμῶν, παρακαλῶν, τοὺς μὲν ἐν τῇ πίστει διαφυλάττων, τοὺς δὲ ἐπανάγων, ὅθεν ἐξέπεσον. Οἷα δ' οὖν πέφυκε συμπίπτειν ἐν τοῖς τοιοῦτοις, ἡ τῆς τελείας ὁμολογία σαρκώσεως εἰς δύο υἱούς· ἐνομισθὲ τοῖς ἀπαιδεύτοις διαίρεσις. Ἀεὶ οὖν τῷ δήμῳ προσκαθεζομένων τῶν ποιητῶν Ἀπολλινάριου, καὶ ταῦτα τοῦ ὁσίου κατηγορούντων, ἰσχυρὴν ἡ ἐπήρεια. Πάντες γὰρ ἐνδελεχοῦσα κοιταίνε πετρᾶν. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ταῦτα τῆς τῶν πολλῶν ἀκοῆς ὑψηλότερα, μὴ δυναμένων συνιέναι τῆς οἰκονομίας τὸ βάθος, λύκοι μὲν ἐπιστεύοντο· ὁ δὲ ποιμὴν ὑπῆρχεν ἐν ὑποψίᾳ, τὴν ἀληθειαν ἐκπαίδευσεν. Οἱ οὖν τῆς Ἀρείου δόξης ὑπέρμαχοι, ὥσπερ εἰς (1) ἄγριοι κατὰ τοῦ ὁσίου πάλαι τὴν ὀργὴν παραβήγοντες (2), προσλαβόντες δὲ καὶ τὴν ἐπαναστάσαν αὐτῷ ταραχὴν καὶ συκοφαντίαν ἐκ τῶν δοξαζόντων τὰ Ἀπολλινάριου, ἐξάψαντες τὸν δῆμον ψευδέσι λόγοις, λίθοις μὲν τὸν ἄνδρα κατέλευσαν, ὡς ποτε Ἰουδαῖοι τὸν Στέφανον· πλὴν γε ἄστροχοι αὐτῶν γέγοναι· αἱ βολαὶ (3), θεοῦ σκέπτοντος τὸν ἑαυτοῦ πρόμαχον.

nem, quemadmodum olim Judaei Stephanum⁴, insectantur. Verum Deo militem suum causaeque suae defensorem tegente, frustra in eum saxa coniecerunt.

Συλλαβόμενοι δὲ αὐτὸν, τῷ τοῦ ὑπατικοῦ παρέστη· οὗ βήματι, ὡς τινὰ ταραχῶν καὶ στάσεων αἵτιον. Ὁ τῆς ἀναληθείας ὁ ἰσχυρὸς (4) τοῦ ψεύδους, εἰ Γρηγόριος περὶ τοιοῦτων ἐκρίνεντο, ὁ καὶ τῆς τῶν ἄλλων ὀργῆς τε καὶ ἀταξίας ἡπιώτατος ἱατρός, ὁ τῆς εἰρήνης βραβευτής, ὁ Χριστοῦ μαθητής, τοῦ πρῶτου καὶ ταπεινοῦ καὶ νομοθετοῦντος τὴν ἐπισκοπίαν ! Αὐτὸς δὲ, καίπερ

Nondum hoc malum sedatum erat, cum exortus Apollinaris Syrus peculiarem quamdam et novam heresim in lucem offert. Christum enim haudquam vere factum hominem sentiens, carnem tantum animamque rationis expertem ab eo assumptam esse dorebat, animam intelligentia praeditam ab ipsius humanitate abscindens. Cumque profana eruditione excelleret, multos verborum innocentio in fraudem inducebat. Aderant igitur ubique terrarum haeresis discipuli, indoctos homines quasi hamis quibusdam in exitium trahentes. Rursus igitur difficili certamine constrictus tenebatur Gregorius, arguens, increpans, obsecrans², alios in fide retinens, alios eo unde excederant reducens. Ut autem in huiusmodi rebus accidere solet, perfectae incarnationis confessio ab imperitis ita accepta est, quasi Christus in duos filios divideretur. Ac proinde Apollinarii discipulis nunquam non plebi assidentibus, piisque virum accusantibus, vim habuit calumnia. Guttia enim continenter decedens cavat lapidem. Et quoniam huiusmodi disputationes vulgi captu sublimiores erant, quippe quod incarnationis divinae profunditatem assequi non posset : idcirco lupi fide et auctoritate apud multitudinem valebant : pastor contra, veritatem docens suspitione laborabat. Quocirca Arianae sententiae propugnatores, qui velut apri truculenti iram suam jampridem adversus sanctum acuerant, accedente jam eo tumultu et calumnia, quae ipsi ab Apollinarii assectis conflata erat, falsis sermonibus inflammata plebe, lapidibus hominem, quemadmodum olim Judaei Stephanum⁴, insectantur. Verum Deo militem suum causaeque suae defensorem tegente, frustra in eum saxa coniecerunt.

Tum vero correptum ipsum ad consulare tribunal sistunt, velut quemdam tumultuum et seditionum auctorem. Qui quoniam admirandum ! o vim mendacii insignem, si Gregorius de his rebus causam dicendam habebat ; ille, inquam, etiam alienae irae et perturbationis lenissimus medicus, ille pacis arbiter, ille Christi, mansueti et humilis, mansuetudinem-

¹ II Reg. III, ² II Tim. IV, 2. ³ Act. VII, 58.

(97) Colb. 1, τὴν ἀταξίαν.

(98) Cod. Or. ἐδυσχέρανον.

(99) Cod. P. οὐκ οὐλοῦμενοι, superiores ipso esse nequirent quomodo vellent.

(4) Cod. P. ὅς, et in not. marg. χοῖροι.

(2) Cod. P. παροξύνοντας.

(3) Cambef. αἱ βολαί, irrita fuerunt eorum consilia.

(4) Cod. Or. ὁ τῆς ἰσχύος !

que nobis lata lege promulgantis, discipulus! At vero ipse, tametsi tot tantisque rerum acerbitatibus premeretur, hæc tamen sentiebat ac proloquebatur propter nomen tuum, Christe: *Etiamsi ambulare in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es*⁵. Hinc igitur a iudice sine verberibus et tormentis dimissus est, martyr sine periculis, et sine viliicibus laureatus, cum hoc unum præstitisset, ut ea animo et voluntate perferret, quæ ipsum pati Christus minime permisit.

Hujusmodi itaque certaminibus clarissime perfunctus, jam apud omnes clarus erat, beatusque, tum ob liberam veræ doctrinæ promulgationem, tum ob virtutem, totque exanilatos labores censebatur: illustis etiam et conspicuus ob Ecclesiæ multitudinem. Quo factum est ut Petrus, magnæ urbis Alexandrinæ episcopus, egregique illius Athanasii in pastoralis munere successor, ad Gregorium Magnum scripserit, Constantinopolitanæ Ecclesiæ imperium ei confirmans. Et quidem rectissime et acquissime, cum episcopus esse, qui labores ante impendebat, quam ad dignitatem perveniret, thronumque, non humano favore, sed pro sudorum præmia et mercede acceperat. Quanquam autem rerum ab eo gestarum copia repente in animum subiens orationis seriem perturbat, ac velut in reciproca fluctuum agitatione, sequentium impetus priora obruit: quoniam tamen ad dicendum semel aggressus sum, non prius abscedam quam ad finem pervenero, Gregorii Deum infirmitatis meæ opitulatorem assumens, vestramque humanitatem et facilitatem intuens.

Erat in regia civitate Maximus quidam, genere Ægyptius, moribus barbarus, novus quispiam Janes⁶, adversus Gregorium, velut adversus Moysem, aciem instruens. Hic, cum cynicam philosophiam amplexus esset, baculoque et coma et pallio gravitatis speciem præ se ferret, hactenusque philosopharetur; cæterum ingluvie et cupiditate atque impudentia canis potius quam cynicus esset. Antisthenis sectatoribus contrarius, talisque, qualem Scriptura Nabal describit⁷: ad sacrum pastorem accedit, atque ab eo fidei Christianæ rudimentis imbutus, impietatem dediscens, pars Ecclesiæ efficitur sacro baptismate renatus; fictaque pietatis specie ita episcopum cepit, ut eadem cum eo domo eademque mensa uteretur, atque ipsi quidvis esse censeretur, sincerus minister, doctrinæ sermonum-

α τληκοῦτος χαλεποῖς συνεχόμενος, ἐκεῖνα ἐφρόνει τε καὶ ἐφθέγγετο (5) ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Χριστέ· Ἐὰν καὶ πορευθῶ ἐν μέσῳ σκιᾶς θανάτου, οὐ φοβηθήσομαι κακὰ, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ. Κάντεῦθεν γοῦν (6) μαστίγων καὶ αἰκίας χωρὶς ἀπελύετο, μάρτυς ἄνευ κινδύνων (7), καὶ διὰ μωλύπτων στεφανηφόρος. τοσοῦτον μόνον εἰσενεγκών, ὅσον ὑπομεῖναι τῇ προαιρέσει, ἃ μὴ παθεῖν Χριστὸς συνεχώρησε.

Τοιοῦτος οὖν (8) διαλάμφας ἀγῶσιν, ἤδη πᾶσιν ὑπῆρχε καταφανής· ζηλωτὸς μὲν τῇ παρῆρησίᾳ τῆς ἀληθείας, ζηλωτὸς δὲ τῇ ἀρετῇ καὶ τοῖς τοσοῦτοις (9) πόνοις· ἀπόδλεπτος δὲ τῷ πλήθει τῆς Ἐκκλησίας. Ὡστε καὶ Πέτρον, ἐπίσκοπον ὄντα τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως, Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τὴν ποιμαντικὴν ἐκδεχάμενον (10), ἐπιστεῖλαι Γρηγορίῳ τῷ μεγάλῳ τὴν Κωνσταντινίου πόλεως ἀρχὴν βεβαιοῦντα (11). Καὶ λίαν γε ὀρθῶς καὶ δικαίως, τοῦτον ἐπίσκοπον (12) εἶναι, τὸν τοὺς πόνους προεἰσενεγκόντα τοῦ ἀξιωματος, καὶ μισθὸν ἰδρώτων τὸν θρόνον, ἀλλὰ μὴ χάριν ἀνθρωπίνην ἀπενεγκάμενον. Τὸ μὲν οὖν πλήθος τῶν πεπραγμένων αὐτῷ ἀθρόως, ἐπισιόν μου τῇ διανοίᾳ, συγχέει τὴν ἀκολουθίαν, καὶ καθάπερ ἐν κυμάτων ἐπαναττάσει τῶν δευτέρων ἡ φορὰ καλύπτει τὰ φθάσαντα. Ἀλλ' οὖν ὅπως καταστάς εἰς τὸν λόγον, οὐ προαποστήσομαι τοῦ τέλους, τὸν Γρηγορίου Θεὸν λαμβάνων τῆς ἀσθενείας (13) ἐπίκουρον, καὶ εἰς τὸ σύγγνωμον ἀσθενῶν τῆς ὑμετέρας ἐπισκοπίας.

Ἐγένετο τις ἐν τῇ βασιλίδι Μάξιμος, τὸ γένος Αἰγύπτιος, τὸν τρόπον βάρβαρος, Ἰανῆς τις νέος, οἷον κατὰ τοῦ Μωϋσεως Γρηγορίῳ παραταττόμενος· οὗτος φιλόσοφος ὢν κυνικὸς τῇ βακτηρίᾳ, καὶ τῇ κόμῃ, καὶ τῷ τρίβωνι σεμνυνόμενος, καὶ μέχρι τοῦτου (14) ἔχων τὸ φιλοσοφεῖν· τὴν δὲ γαστριμαργίαν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, καὶ τὴν ἀναίδειαν κύων μᾶλλον ἢ κυνικὴς, καὶ τῶν Ἀντισθένης γνωρίμων ἀντίθετος· καὶ οἷον τὸν Νάβαλ, ἀκούσμεν προσελθὼν τῷ ἱερῷ ποιμένι, καὶ παρ' αὐτοῦ κατηχηθεὶς, μεταμαθὼν τὴν ἀθειαν, μέρος τῆς Ἐκκλησίας καθίσταται, ἀναγεννηθεὶς τῷ βαπτίσματι. Εὐλόβειαν δὲ ὑποκρινόμενος, ὁμορφίος (15) καὶ ὁμοτράπεζος τοῦ ἀρχιερέως καθίσταται, πάντα αὐτῷ εἶναι (16) νομιζόμενος, γνήσιος ὑπέρτης, λόγων ἐπαινέτης. εὖ- νους Χριστιανός (17), οὐ φαυλότατος. Ὡς δὲ πεῖραν

⁵ Psal. xxii, 4. ⁶ Exod ii, 11; II Tim. iii, 8. ⁷ I Reg xxv, 3 sqq.

(5) Codd. P. ἐδιδασκεν.

(6) Codd. Or. et Colb. 2. Τοιγαροῦν. Colb. 1. Τοιγούν. Max cod. P. καὶ αἰτίας, sine culpa.

(7) Cod. P. ἄνευ μαστίγων.

(8) Colb. 1, τοσοῦτοις οὖν, tantis igitur.

(9) Ita cod. Colb. 1, 2, Or. et Combef. In edit. τοιούτοις.

(10) Sic Colb. 2, et Combef. cum antiquis edit. Cod. Or. εἰσδεχάμενον. In edit. ἐκδεχάμενον, sed perperam; nam Petrum, de quo Gregorius loquitur, certum est post Athanasium Alexandrinam Ecclesiam rexisse.

(11) Codd. P. Colb. 1 et 2, ἀρχιερωσύνην αὐτῷ

βεβαιοῦντα, summum sacerdotium ei confirmans.

(12) Codd. Or. P. et Colb. 1, τοῦτον ἐπίσκοπον.

(13) Codd. Or. τῆς ἀληθείας.

(14) Colb. 1, μέχρι τούτων.

(15) Colb. 2, ὁμορφίος τε, cod. Or. ὁμόρροτος.

(16) Εἶναι deest in cod. Or. et P.

(17) Cod. Or. Χριστιανός, cum qua lectione verendum esset, sermonum laudator benevolus, Christianus non vulgaris. Ita et cod. P. omnem solvit difficultatem, dum in eo legitur οὐ φαυλότατος Χριστιανός.

τῷ χρόνῳ διδοὺς, ἀξίως ἐνομίσθη τοῦ βήματος, τῇ-
νικαῦτα τῷ κλήρῳ ἐγκαταλέγεται· καὶ τὸν Ἰούδαν
ζηλῶτας, ἀπόστασιν ἐννοεῖ κατὰ τοῦ διδασκάλου
ἐπιστρατεύων, συνεργῶ χρώμενός τινι πρεσβυτέρῳ
τῆς Ἐκκλησίας, ὃς, μὴ δὲ ἐπιτιμηθεὶς πώποτε, ἀλλὰ
καὶ λίαν ἐν τοῖς τιμίῳις ὑπάρχων, τῷ Μαξίμῳ τὸ
δῶμα συνεσκαίωρει (18). Τὸ δὲ ἦν ἐπίσκοπον κα-
ταστήσαι τοῦ Βυζαντίου τὸν Μάξιμον. Ἐπεὶ δὲ καὶ
χρυσίου εἶδει πρὸς τὰ τοιαῦτα, πῶθεν ὁ πόρος, ἀκού-
σατε. Πρεσβύτερός τις νησιώτης ἐκ Θάσσου, τῷ
Βυζαντίῳ προσορμισθεὶς, ἐκόμεζε χρήματα, πλάκας
μαρμάρου (19) Προκονησίας ἐμπορευσόμενος. Τοῦ-
τον εἰδόντες, καὶ ὑποσχέσας (20) δολοῦσάντες (εὐ-
πιστον γὰρ ἡ κουφότης πρὸς ἀπάτην καθίσταται),
λαμβάνουσι τὸ χρυσίον τῆς κακούργιας συνέμπορον.
καὶ πέμφαντες εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, πείθουσι B
τὸν Πέτρον ἀποστεῖλαι ἄνδρας χειροτονήσαι τὸν
Μάξιμον.

f cile in fraudem impelluntur), aurum sceleris adminiculum accipiunt, atque Alexandriam mittentes, Petrum eo adducunt, ut certos mittat homines ad Maximum creandum episcopum.

Καὶ δὴ θάπτον λόγου ταῦτα ἐπαράττω. Παρήσαν
ἀπ' Αἰγύπτου οἱ τὴν ἐπισκοπὴν δώσαντες (21). Οὗτος
ὁ Πέτρος ἐκεῖνος, ὁ πρὶν μὲν Γρηγόριον ἐνθρονίσας,
νῦν δὲ χειροτονῶν Μάξιμον, καὶ οὐδὲ τὸ ἐαυτοῦ
γράμμα δυσωπηθεὶς, εἰ μὴ τι τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀν-
δρός καὶ τὸ κλέος. Ὡς δ' οὖν ἔχον οἱ παρ' αὐτοῦ
σταλέντες, ὁρῶντες ἦν, καὶ αὐτοὶ παρήσαν εἰς αὐτῆς
ἐκκλησίας, οὐ τῷ ποιμένι (22) ταῦτα γνωρίσαντες,
οὐ πρεσβυτέρους, οὐ κλήρω, οὐ τῶν ἐν τέλει τινῶν,
οὐ λαῶ πιστῶ, ἀλλ' αὐτεῖα τῆς χειροτονίας εἶχοντο. C
Ἀκοῆς δὲ γενομένης ἀθρόως, παρήσαν ἱερεῖς, κλη-
ρος, λαὸς ἔκκριτος, αἰρετικῶν σμῆνος. Πάντες γὰρ
ἐχθροὶ τε ὁμοίως καὶ φίλοι ὑπὸ μανίας ἀνήφθησαν
τὴν ἀτάξιν αὐτῶν καὶ τὴν μοχθηρίαν (23) καταπλα-
γνέσας. Κακία γὰρ ἀμαχος καὶ τοὺς ἐχθροὺς
πολλάκις τοῦ πάσχοντος πρὸς ἀμυναν διανίστησιν.
Ὡς δ' ὅτ' ἀνάγκης ἀνήνυστα ἦν αὐτῶν (24) τὰ βου-
λεύματα (ἡ γὰρ προπέτεια τὸν δῆμον αὐτοῖς ὑπ-
ετέλχισε [25]), τί δρῶσιν; Ἐξελθόντες τῆς ἐκκλη-
σίας, εἰς οἶκον ἀφικνουῦνται χοραύλου (26) τινός,
κακῇ χειροτονουσι τὸν Μάξιμον, συνεργούς ἔχοντες
τινας τοῦ λαοῦ καὶ συλλήπτους, ἐπ' αἰτίας ἀτα-
ξίας τῆς Ἐκκλησίας ἐκδεβλημένους. Χαίρουσι γὰρ
οἱ τοιοῦτοι ταῖς αἰφνιδίαις μεταβολαῖς, πρὸς μὲν τὰ
καθεστηκότα τῶν πραγμάτων ἀπεχθάνομενοι, ἀεὶ δὲ D
καινοτομίας ἐρῶντες. Ἡ δ' οὖν πόλις θυμῷ ζέουσα,
τί ἂν τις λέγοι, ὅπωςτος λοιδορίας τοῦ Μαξίμου κατε-
χεον (27), μεμφόμενοι καὶ αὐτῷ Γρηγόριῳ, ὁπό-
σης εὐνοίας (28) τὸν Μάξιμον καὶ παρρησίας

A que laudator, nec vulgari benevolentia erga Chri-
stianos affectus. Ut autem progressu temporis,
experimentum sui praebens, dignus jam iudicatus
est qui in ecclesiasticum ordinem cooptaretur, tum
vero in clerum ascribitur, ac Judam æmulatus, a
praeceptore suo perinde deficere, atque adversus
eum expeditionem suscipere, in animum inducit;
cujusdam Ecclesiae presbyteri opera usus, qui cum,
non modo nunquam a Gregorio obiurgatus duriusve
appellatus, sed et inter singulares amicos habitus
fuisset, fabulam hanc cum Maximo eudebat, hoc
videlicet agens, ut Maximum Byzantii episcopus con-
stitueretur. Ac quoniam ad ejusmodi res auro opus
erat, unde id suppeditatum fuerit, audite. Presby-
ter quidam insulanus Thasso Byzantium appulsus,
pecunias ferebat, ut marmoreas tabulas Praeonesias
emeret. Hoc arrepto, ac pollicitationum illecebris
delinito (leves enim homines nimia credulitate
facile in fraudem impelluntur), aurum sceleris adminiculum accipiunt, atque Alexandriam mittentes, Maximum creandum episcopum.

Et quidem haec dicto citius gerebantur. Aderant
ab Ægypto, qui episcopatum Maximo darent. Talis
Petrus ille erat, qui, cum prius Gregorium in throno
collocasset, postea Maximum episcopum institue-
bat, ne litteras quidem eas, quas ad Gregorium
scripserat, veritus; nedum ipsius viriutem, nomi-
nisque splendorem. Postquam igitur advenere qui
ab eo missi fuerant, sub exortum diei ecclesiam
ingrediuntur; reque nec pastori, nec presbyteris,
nec clero, nec cuiquam ex magistratibus, nec de-
nique plebi patefacta, statim in ordinationem
incumbunt. Verum hujus rei fama per urbem
sparsa, repente adfuere sacerdotes, clerus, plebs
selecta et orthodoxa, haereticorum etiam examen.
Omnes enim, amici iuxta et inimici, prae animi
furore exarserant, temeritate eorum perversitate-
que obstupescunt. Perdita enim et profligata nequi-
tia hostes etiam persepe ejus, qui injuria afficitur,
ad ultionem excitat. Ut autem consilia sua infecta
relinquere coacti sunt (petulantia enim sua populi
favorem sibi praecluserant), quid faciunt? Ecclesia
egressi, in choraulae ejusdam domum se conferunt,
illique Maximum episcopum ordinant, plebeiis ordi-
nibus quosdam, qui ob perturbatum ordinem ab
Ecclesia proscripti fuerant, socios habentes, faci-
norosque participes. Hujus enim generis homines
repentinis mutationibus delectantur, tranquillum
compositumque rerum statum ægre ferentes,
perpetuoque novarum rerum studio flagrant.

(18) Cod. Or. συνεσκαίωρει, cod. P. συνεσκαίωρει, machinabatur. Mox iidem cold. καταστήναι.

(19) Cod. Or. μαρμάρων· Colb. 1, μαρμάρου Προκονησίας. Antiqui editi. legendum putant Προκονησίας; et aiunt: Insula haec Propontidis, unde Cyziceum marmor, Ptolemaeo est Προκόννησος, Praeconnesus; Leuvenclaus idcirco veritit tabulas Praeconesii marmoris; at Straboni est Προκόννησος, lib. xiii, et Plinio, Praeconnesus, lib. v, c. 32.

(20) Cod. Or. ὑποσχέσαι.

(21) Cod. Or. ἐπειδύσαντες.

(22) Cod. P. οὕτω ποιμένι.

(23) Αὐτῶν καὶ τὴν μοχθηρίαν textui reiidimus ex consensu tum veterum edit. tum omnium manuscr.

(24) Cod. Or. et Colb. 2, αὐτῶν.

(25) Colb. 2, ἐπετελχισε.

(26) Cod. P. in not. marg. κιθαριστοῦ, ἡ τραγω-
δοῦ, ἡ τῶν ἄλλως πως τὴν αἰδέην.

(27) Sic volunt antiqui editi. et cold. P. Colb. 1
et 2, sic etiam legit Billius. In edit. κατατίων.

(28) Ita cold. P. Colb. 1, 2, et Combef. necnon
antiqui editi. In edit. ὁπότες ἐννοίας.

Urbs porro ira aestuans, dici non potest quot con-
viciorum plaustra in Maximum effuderit, ipsi quo-
que Gregorio succensens, qui tanta benevolentia
et familiaritate nefarium hominem complexus suis-
set. Itaque jam eo res ipsi reciderat, ut et ipse sui
exulceratos plebis animos orationis medicamento

A ἡξίου; Περιέστη γοῦν αὐτῷ κἀνταῦθα, εἰς ἀπολο-
γίας (29) ἀγῶνα τὸ δρᾶμα. Τοιγαροῦν τοῦ δήμου
τὸ φλεγμαῖον τῇ φαρμακείᾳ τῶν λόγων (30) κατα-
πραύων, φησὶ πρὸς αὐτούς·

purgandi laborem subire cogeretur. Ac proinde, ut
leniret, ita eos affatus est :

« Nolite. o viri, mihi patri vestro succensere. Si
enim ego, quod me benignum illi ac liberalem
præbuerim, culpæ obnoxius sum, quia malitiam non
præcivi : quid tandem ille fuerit, qui benignitate
mea et beneficio usus, hanc mihi gratiam rependit,
ut vitæ meæ insidias strueret? Neque enim fraudem
non prævidisse, crimini dari debet : hoc enim
soli Dei est. Ac præterea legis præscripto viscera
omnibus aperire jubemur, paternoque affectu et
benevolentia eos, qui fide præditi sunt, amplecti ac
tueri. *Eum enim, qui venit ad me*, ait Christus,
non ejectionem foras *. Magnum quiddam mihi erat,
Maximus a Græcorum superstitione ad baptismum
accedens, et Trinitatem Herculis loco adorans.
Amplum ac præclarum videbatur, homo virtuti
studens, etiamsi in postremis rebus prioris vitæ
hypocrisis luculenter ostendit. Sed nostrum non
est hæc explorare. Non enim in hominum cogita-
tiones penetramus, nec futuros eventus perspectos
habemus, nisi sapientissimo Dei consilio atque
munere id nobis tribuatur. Nos enim videmus in
faciem : Deus autem cor ipsum intuetur *, quemad-
modum audistis. » Hæc oratione multitudinis iracundia sedata atque repressa est, majorique bene-
volentia pontifici adjuncta.

Jam vero imperatore Theodosio, qui genus ex C
Hispania ducebat, in Macedoniam cum exercitu
profecto, bellumque cum Occidentalibus quibusdam
barbaris gerente, Maximus, Ægyptiorum præsulum,
a quibus episcopus designatus fuerat, agmen acci-
piens, ac Thessalonicam profectus imperatorem
adit, atque augustæ urbis episcopatum ab eo petit.
Quoniam enim in legibus sanctionibusque eccle-
siasticis nihil habebat quo niteretur, imperatorio
edicto sacerdotium vindicare cogitabat, ut qui non
sacerdotem, sed tyrannum agere in animum in-
duxisset. Verum illinc ejiciuntur, imperatore eos ira
minisque vehementibus insectante. Quid igitur
Maximus (vix enim frangi et expugnari potest am-
bitio)? Alexandriam navi petit, cumque iisdem
technis quosdam Petri familiarium auro pellexisset,
ipsum quoque pari improbitate aggreditur. « Aut
enim mihi, inquit, augustæ civitatis episcopatum
assere, aut a tuo non abstinerebo. » Et quidem in
æptum malum audax hominis facinus desiisset,

« Μὴ μοι, ὦ ἄνδρες, τῷ πατρὶ χαλεπαίνετε. Εἰ
γὰρ ἐγὼ, χρηστὸς ἐκείνῳ φανεῖς, αἰτίας ἔνοχος, μὴ
προγνοὺς τὴν κακίαν, τί ποτ' ἂν εἴη ὁ τῆς χρηστό-
τητος ἀπολαύσας, καὶ ἐπιβουλαῖς ἀμειψόμενος; Οὐ
γὰρ τὸ μὴ προεἰδέναι τὴν κακίαν ὑπεύθυνον· τοῦτο
γὰρ μόνου Θεοῦ. Πρὸς δὲ καὶ νόμος ἡμῖν ἐστὶν
ἅπανιν ἀνοίγειν τὰ σπλάγχνα, καὶ στοργῇ πατρικῇ
τῶν πιστευόντων ἀντιλαμβάνεσθαι. Τὸν γὰρ ἐρχό-
μενον πρὸς μὲ, Χριστὸς φησιν, οὐ μὴ ἐκβάλω
B ἔξω. Μέγα μοι ἦν ἐξ Ἑλλήνων Μάξιμος βαπτισ-
μένος, καὶ Τριάδα λατρεύων ἀνθ' Ἑρακλέους. Μέγα
μοι ἦν ἀνὴρ μεταποιούμενος ἀρετῆς, εἰ καὶ ἐν τοῖς
τελευταίοις ἔδειξε τὴν ἐν τοῖς πρώτοις ὑπόκρισιν.
'Ἄλλ' οὐχ ἡμῶν δοκιμάζειν ταῦτα. Οὐ γὰρ ἐγθυμή-
μασιν ἐμβατεύομεν, οὐδὲ τὸ μέλλον ἴσμεν πλὴν ἐπι-
προσύνη (31) Θεοῦ τοῦτο χάριται. Ἡμεῖς μὲν
οὐν ὀρώμεν εἰς πρόσωπον· Θεὸς δὲ ὁρᾷ εἰς καρ-
δίαν, ὅπερ ἡκούσατε. » Τοῦτοις τοιγαροῦν κατ-
εστάλη τὸ πλῆθος, καὶ τῇ εὐνοίᾳ μᾶλλον τῷ ἀρχιερεὶ
προστέθεισαν.

C Τοῦ δὲ βασιλέως Θεοδοσίου, ὃς ὑπῆρχεν ἐκ τῆς
Ἰσπανίας τὸ γένος, ἐν τῇ Μακεδονίᾳ στρατοπεδεύ-
σαντος, καὶ τισὶ τῶν ἐσπερίων πολεμούντος βαρβάρων,
λαβὼν Μάξιμος τὸ στίφος τῶν Αἰγυπτίων
ἐπισκόπων, τῶν προχειρισμένων αὐτὸν εἰς ἱερεῖα,
ἐλθὼν εἰς Θεσσαλονίκην, τῷ αὐτοκράτορι πρότεσιν,
αὐτῶν τῆς βασιλείδος τὴν ἐπισκοπὴν. Ἐκ γὰρ θε-
σμῶν ἐκκλησιαστικῶν τὸ ἱσχυεῖν οὐκ ἔχων, προστά-
γματι βασιλικῷ ἱερατεῦσιν διενόηθη, ὥστε οὐχ
ἱερατεῦσιν, ἀλλὰ τυραννεῖν ἡρημένους (32). Ἀπειλῶ-
νται δὲ ἐκείθεν, τοῦ βασιλέως αὐτοὺς ὀργῇ τε καὶ
ἀπειλαῖς σφοδραῖς ἐκδιώξαντος. Τί οὖν ὁ Μάξιμος
(δύσμαχον γὰρ ἡ φιλαρχία); Ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν
ἔπλει, καὶ τοῖς αὐτοῖς ἐγχειρήμασι τινας τῶν οἰ-
κείων τοῦ Πέτρου ὑποκλέψας χρυσόν, κάκεινῳ ἐκ
D τῆς Ἰσθμὸς μοθηρίας προσφέρεται. « Ἢ γὰρ μοι,
φησὶ, τῆς βασιλείδος τὴν ἐπισκοπὴν περιποίησαι, ἢ
τῆς σῆς οὐκ ἀφέξομαι. » Καὶ δὴ ἂν εἰς προὔπτον
κακὸν ἐτελεύτησεν ἡ τόλμα, εἰ μὴ ὁ τῆς Ἀλεξαν-
δρείας ὑπαρχὸς δέει στάσεως καὶ φόνων (33) τὸν

* Joan. vi, 37. * I Reg. xvi, 7.

(29) Codd. P. et Colb. 1, εἰς ἀπολογίαν καὶ
ἀγῶνα, ita antiqui edit... Vertit Billius: ut facti sui
purgationem querendam haberet.

(30) Cod. Or. τοῦ λόγου.

(31) Sic legit antiqui edit. et con. Colb. 2. Alii
alio modo, Combef. ἐπιπροσύνη, cod. Or. ἐπιπρο-
σύνη, Colb. 1, πλὴν εἰ μοι Θεοῦ ἐπιπροσύνη τοῦτο.

Cod. P. πλὴν Θεοῦ ἐπιπροσύνη. Billius vertit: Nisi
Dei prudentia et beneficio hoc nobis concessum fuerit.

In edit. ἐπὶ σωφροσύνη.

(32) Ita cod. omnes nec non edit. ant. olim προη-

ρημένος, Cod. P. οἰόμενος.

(33) Cod. Or. δέει στάσεως καὶ φόνων.

Μάξιμον τῆς πόλεως ἤλασεν. Ὁ μὲν οὖν (34) ἄξια A nisi Alexandriae praefectus seditionis et caedium metu Maximum urbe exturbasset. Atque ille quidem praemia temeritate digna tulit.

Γρηγόριος δὲ, τῷ κλήθει τῶν πόνων πισθεὶς (35), καὶ ἀπειρηκὸς πρὸς τὰς ποικίλας φροντίδας, οἷκαδε ἴετο, τὰ ἐξήτῃρια τῷ λαῷ προσφθεγξάμενος, νοθεύσας αὐτοὺς τηρεῖν τὴν πίστιν, ἣν παρελήφασιν, ἐργάζεσθαι τὴν ἀρετὴν, ἣν αὐτοῖς (36) ἔργῳ τε καὶ λόγῳ ὑπέδειξεν. Ἐπειδὴ τούτων ἤκουσαν κληρὸς τε καὶ λαὸς, μία βοή (37) παρὰ πάντων ἤρθη, τὴν ἐκδομίαν τοῦ ποιμένου ὀδυρομένων· ἦν τε ἰδεῖν ἑλεεινὸν θέαμα, ἀνδράς, γυναῖκας, (38) νέους, γέροντας, ἑλλογιμούς καὶ ἀμαθεῖς, ἀρχοντας, ἰδιώτας, ἀπαντας οἰμωγῇ συμφρόνῳ κατεχομένους, καὶ τὴν ὁρραλίαν οὐ φέροντας· ὥστε τινὰ, τὴν φωνὴν ἀραντα, τοιμῆσαι εἰπεῖν· «Ὁ Πάτερ, συνεκβάλλεις σε αὐτῷ (39) τὴν Τριάδα.» Ταύτης ἀκούσας τῆς φωνῆς ὁ γεννάδας, ἐλόφισε τῆς ὁρμῆς, καὶ ὑπέσχετο συμπαράμεναι αὐτοῖς· μέχρις ἂν ἐπισκοπῶν παρ- ουσία (καὶ γὰρ ἦν ἐλπίζομένη) προβάλληται (40) τινα τῆς ἐπισκοπῆς ἄξιον, ὃς αὐτὸν φροντίζων ἐλευθερώσει, ἐπιτρέψει τε ἅμα τὴν ἐξοδὸν. Οὕτως οὖν διελύθησαν τῇ ὑποσχέσει θαρρόντες, ὅρκῳ μὲν οὐ (41) βεβαιωθέντες, τῷ δὲ παγίῳ τοῦ τρόπου κα- ταπιστεύσαντες.

Τῶν οὖν δεινῶν εἰζάντων, καὶ σχολῆς ἐνδοθείσης τοῖς πράγμασιν, αὐτοῖς ἀνέλαμπε τῆς Τριάδος τὸ δόγμα, διδασκαλίᾳ καὶ πόνοις τοῦ μακαρίου πλατυ- νομένης εἰς πάντας τῆς πίστεως, ἣν ἐγεωργεῖ καλ- λιστά τε καὶ τῆς Νῦς γεωργίας τιμιωτέραν. Γεη- πονῶν γὰρ τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀρουραν, τὰς μὲν (42) ψυχὰς οἷον ἡροεργία τῶν ἀκανθῶν ἀπαλλάττων τῆς ἀσθείας, τὰς δὲ ὠμάλιζε, προφητικῶς εἰπεῖν. Ἀλ- λαις ἐσπερε τὸν θεῖον λόγον· αἱ δὲ ἀρτίως ἐφύοντό τε καὶ ἐρρίζοντο· αἱ δὲ ἦδη ἐπράζον τε καὶ οἷον γόναισι διεζώνοντο· ἄλλαι πρὸς στάχυν ἀπτυ- ποῦντο· ἑτεραι δὲ ἐπεπαίνοντο, καὶ πρὸς ἀμνητὸν ἦσαν ἐτοιμότεραι· τὰς δὲ ἄλως εἶχε, τὰς δὲ θημῶν τις· ἄλλαι τῇ λιμνῇσι τὸ ἀχυρῶδες καὶ ἀλογίας ἄξιον τῶν δογμάτων ἀπέβαλλον (43). Χριστῷ κα- θαίρονται· ἑτεραι δὲ ἦσαν ἐνδὸν τῶν ἀποθηκῶν ἄξια· αἱ δὲ ἄρτος ἦδη κατασπασμένοις. Τοῦτο γὰρ πέρας τῆς γεωργίας, σκοπὸν ἐχούσης τῆς τροφῆς (44) τὴν μετάληψιν, καὶ διὰ τοῦτο πονούσης τε καὶ τὸν ἀμνητὸν εὐθύμως κομιζομένης.

Ἄλλ' ὁ μὲν ἰδρὼς τῷ ἀνθρώπῳ (45) τοῦ Θεοῦ

¹⁰ Gen. ix, 20. ¹¹ Isa. xl, 4.

(34) Colb. 4. Ὁ μὲν οὖν οὗτος, col. Or. Ὁ μὲν οὖν οὗτος.

(35) Ita Montac. et Combef. in edit. πισθεὶς.

(36) Col. Or. ἦν αὐτοῖς.

(37) Col. Or. μία φωνή.

(38) Haec voluit edit. antiqui, haec colb. omnes, haec etiam ipse Billius; licet in edit. verba ἀνδράς, γυναῖκας deessent.

(39) Ita Montac. et alii, nec non colb. I et 2. In edit. ἐαυτῷ.

(40) Montac. et alii voluit προβάλλομένη, et huic lectioni consentiunt omnes colb. manuscripti; at

Gregorius autem laborum multitudine oppressus, variisque curis confectus ac debilitatus, in patriam reditum parabat, plebem extremum allocutus, atque hortatus ut fidem, quam acceperant, conservarent, et ut virtutem, quam ipsis opere pariter ac sermone ostenderat, colerent. Quae cum et clerus et populus audiissent, unus omnium clamor sublatus est pastoris discessum lugentium: ac triste spectaculum cernere erat, viros et mulieres, juvenes et senes, eruditos et indoctos, principes et privatos, omnes concordiae detentos fletu nec orbitatem seren- tes, adeo ut quispiam sublata voce dicere non dubi- taret: «O Pater, Trinitatem tecum ejicis.» Quae voce audita vir egregius discedendi cupiditatem repres- sit, tantisperque se apud eos mansurum recepit, quoad episcopi, quorum adventus in spe et exspe- ctatione erat, aliquem episcopatu dignum elegissent, sibi quoque curis liberato facultatem abeundi fecis- sent. Atque ita dimissi sunt, nihil omnino dubi- tantes, quin ille pro sua gravitate, morumque con- stantia, promissi sui fidem, licet nullo jure iurando firmatam, expleret.

Depulsis itaque periculis, et quiete rebus resti- tuta, Trinitatis dogma rursus edulgebant, ac beati viri doctrina et laboribus fides ad omnes porrige- batur: quam pulcherrime excolebat, praestantius- que, quam ut agricultura Noe¹⁰ cum ea comparari possit. Ecclesiae enim arvom excolens, animas quasdam velut aratro proscindebat, impietatis spi- nis eas liberans, alias, ut prophetae verbo utar, com- planabat¹¹, aliis divinum verbum inserebat, aliae recens enascebantur, radices quoque agebant, aliae jam herbescebant, ac velut geniculis praecingebantur, aliae ad culmum informabantur, aliae maturescebant, atque ad messem paratiores erant, aliae in area erant, aliae in acervo quodam, aliae, quae Christo purgarentur, viles et contemnendas dogmatum pa- lens per ventilationem exentiebant, aliae jam domi horreis dignae erant, aliae denique panis jam confe- ctus erant. Ille enim agriculturae finis est, quippe quae cibi sumptionem pro scopo habeat, ob idque labores suscipiat, messemque alacri animo con- gerat.

Ac labor quidem hominis Dei tantus erat, tan-

Colb. 4 sic habet: προβαλλομένη τινα τῆς ἐπισκο- πῆς ἄξιον, αὐτὸν φροντίζων ἐλευθερώσει, ἐπιτρέψει τε. Mox. cod. P. pro ἐξοδὸν habet εἰς ὁδόν.

(41) Col. P. Ὅρκῳ μὲν οὖν.

(42) Colb. 1. τὰς μὲν τῶν ψυχῶν.

(43) Ita Colb. 2 et col. Or. In edit. ἀπέβαλον.

(44) Col. Or. τῆς τροφῆς.

(45) Sic legendum proponit Montac. licet repug- nant colb. manuscripti praeter col. P.: hanc ta- men lectionem secutus est Billius. In edit. τῶν ἀν- θρώπων.

ταρque multitudinis salutem sibi proponebat : ceterum fructus nequaquam labori respondebat. Non enim instar agricolæ fructus percipiebat, sed gratuito benignus erat. labores quidem serens, verum sine sumptu Evangelium sibi constituens¹². Ex quo hoc assequabatur, ut ardentius amaretur, atque ex ardentiori amore libentius audiretur, pluresque ad Deum adduceret, non ex ira percutiens, sed lenitate ignorantiam et rusticitatem evellens, animabusque bonam ex sermone et doctrina habitudinem afferens. Alii enim orationis lenocinio capiebantur; alii accuratam et exactam dogmatum tractationem amplectebantur; alii, viri laboribus ac tolerantia cedeabant; alii mansuetudinem venerationi habebant; alii ob simplicem et inexactam philosophicamque vitæ rationem arctius ipsi conjungebantur; alii, quod ipsam accivissent, velut prædam tenentes, confovebant, suum in eo calculum tuentes ac sententiam. In hoc porro clarius lucebat ipsius solertia animique perspicacia, quod non omnibus omnia committebat, verum uniuscujusque vires, non secus ac præstantissimus medicus agrotantium habitudinem, explorabat, congruentem ejusque morbo medicinam distribuens, eamque rationem tenens, ut nec profanis aut infirmis auribus perfectissima mysteria concrederet, nec perfectis quidquam occultum haberet, quasi ipsorum utilitati invidens. Alios publice arguebat, quos nimirum probro ad pœnitentiam cogi opus erat: aliis rursus privatim errata commonstrabat. Alios objurgabat, cum id e re ipsorum esse arbitrabatur: alios contra, quos officio fungi videbat, paterne consueque laudabat. Nec enim hoc agebat, ut eos adulatione permulceret, sed ut viam virtutis strueret, et ad majora recte factorum approbatione proveheret. Hoc quippe nomine rethorica a philosophia differt. Ista enim sordida et cauponaria assentatione ac laudatione ad hominum benevolentiam irrepare solet: hæc contra eorum utilitatem spectans, laudibus quasi melle sermonem edulcat, ac per laudum voluptatem ad virtutem auditores trahit.

Dogmatum porro sublimitate ac theologia usque adeo excelebat, ut quamvis permulti viri doctrinæ laude celebres variis sæculis theologicæ rei operam dederint, hic tamen solus post Joannem evangelistam Theologi nomine insignitus sit, atque hoc cognomentum velut proprium et peculiare sit consecutus. Et quemadmodum omnem aliam virtutem ac laudem animi sinu complexus erat, ita nec in futurum vaticinandi ei gratia deerat. Nec vero du-

¹² I Cor. ix, 18.

(46) Sic legit Billius, sic volunt antiqui edit. et cod. d. ianusc. P. Colb. 1, et Or. Colb. 2, εἰς τοσούτων σωτηρίας. In edit. εἰς τοσούτων σωτηρίας.

(47) Καὶ κατέχοντες, etc. Clarior nobis videtur Combefisij interpretatio, quam sequimur; vertit Billius, velut prædam suam consertis manibus retinebant, eoque tuendo judicium suum forebant.

(48) Cod. P. μετάνοιαν.

(49) Hæret in cod. Or.

(50) Ὃς deest in cod. Or.; sed Montac., Combef. e: Colb. 2, ὡς καὶ ποικίλῃ ἐφ' αὐτήν. Cod. P. Ἡ

Α τοσούτος, καὶ εἰς τοσούτων σωτηρίας (46) ἐσπουδασμένος· ἡ δὲ ἀπολαυσις οὐχ ὁμοία. Οὗ γὰρ ὡς γεωργὸς μετείχε τῶν γεννημάτων, ἀλλὰ προῖκα χρηστὸς ἦν, τοὺς μὲν πόρους καταβαλλόμενος, ἀδίκαν δὲ τὸ εὐαγγέλιον αὐτῷ τιθεῖς. Ὅθεν συνέβαινε αὐτῷ πλεόν στεργεσθαι, πλεόν δὲ στεργομένῳ μᾶλλον ἀκούεσθαι, καὶ τῷ Θεῷ προσάγειν πλεονας, οὐ θυμῷ πλήσσοντι, ἀλλ' ἐπισκεῖται τὴν ἀμάθειαν ἐκμολεύοντι, καὶ εὐεξίαν ταῖς ψυχαῖς ἐμποιοῦντι διὰ τοῦ λόγου. Οἱ μὲν γὰρ τῇ γλυκύτητι τοῦ λόγου ἠλίσκοντο, οἱ δὲ ἡσπάζοντο τῶν δογμάτων τὸ ἀκριβές· ἄλλοι τοῖς πόνοις τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῇ καρτερίᾳ ὑπέκυντον· ἑτέροι δὲ τὸ πρῶτον αὐτοῦ δι' αἰδοῦς εἶχον· τοὺς δὲ τὸ ἀνεπιτήδευτον τοῦ ἀνδρὸς καὶ φιλόσοφον συνήπτε πλεόν· οἱ δὲ, ὡς καλέσαντες, καὶ κατέχοντες (47) τὸ θήραμα ἐβαλπον, τὴν αὐτῶν περιέποντες ψήφον. Καὶ τὸ δὴ μεῖζον αὐτοῦ τῆς ἀγγινοίας. οὐ πᾶσιν ἅπαντα κατεπίστευεν· ἀλλὰ τῆς δυνάμεως ἐκάστου κατεστοχάζετο, ὡς τις ἀριστος λατρὸς τῆς τῶν καμνόντων ἕξεως, κατὰλληλον τὴν φαρμακείαν διανεμὺν ἐκάστω, καὶ μήτε βεβήλοις ἢ ἀσθενέσιν ἀκοαῖς καταπιστεύων τοῦ μυστηρίου τὰ τέλεια, μήτε τῶν τελείων ἀνδρῶν ἀποκρύπτων τι, οἷον βασκαίνων αὐτοῖς τῆς ὠφελείας, τοὺς μὲν ἡλεγγε δημοσίᾳ, ὅσους αἰσχύνῃ πρὸς μετὰ μेलον (48) ἦγε· τοῖς δὲ ἱδία τὰ πταίσματα ἐνεφάνιζε· τοῖς δὲ ἐπετίμα, οἷς τοῦτο λυσιστελὲς εἶναι ἤετο· τοὺς δὲ, κατορθούντας ἐπὶ νῆα πατρικῶς τε καὶ κηδεμονικῶς. Οὐ γὰρ πρὸς θιοπείαν ἐσκόπει, ἀλλ' ὥδοποιεῖ τῇ ἀρετῇ διὰ τῆς ἀποδοχῆς ἄγων εἰς προκοπὴν. Ταύτῃ γὰρ ἡ (49) ῥητορικὴ διαφέρει φιλοσοφίας. Ἡ μὲν γὰρ κολακεῖα ὡς (50) καπηλικὴ ἐφ' αὐτὴν τοῖς ἐγκωμίοις κλέπτει τῶν πέλας τὴν εὐνοίαν· ἡ δὲ, τὴν ὠφελίαν τῶν ἀνθρώπων περισκοπούσα, οἷον μέλιτι τοῖς ἐπαίνοις τῶν λόγων (51) καταγλυκαίνουσα, τῇ ἡδονῇ τῶν ἐπαίνων πρὸς ἀρετὴν ἔλκει τοὺς ἐντυγχάνοντας.

laudatione ad hominum benevolentiam irrepare solet: hæc contra eorum utilitatem spectans, laudibus quasi melle sermonem edulcat, ac per

Εν δὲ δογματῶν ὕψει καὶ θεολογίᾳ τοσούτον αὐτῷ τὸ περιὸν τῆς δυνάμεως, ὥστε, πολλῶν κατὰ τοὺς χρόνους (52) θεολογησάντων ἀνδρῶν ἐπὶ σοφίᾳ γνωρίμων, μόνον τοῦτον μετὰ τὴν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην θεολόγον ὀνομασθῆναι (53)· καὶ οἷον ἐξαίρετον αὐτῷ ταύτῃ ἀποκληρωθῆναι προσγορίαν. Ἄπαν (54) τε καλὸν ἐν τῇ αὐτοῦ καρδίᾳ συνεληφώς, οὐδὲ τοῦ (55) προφητεύειν ἀπελιμπάνετο. Καὶ τὴν λόγον, εὖ οἶδα, πιστοῦσθε, ὅσοι τοῦ ἀνδρὸς τῆς σοφίας κατατρυφεῖτε.

μὲν γὰρ κολακίᾳ καπηλικῇ.

(51) Antiqui edit. volunt τὸν λόγον, et sic reddidit Billius.

(52) Cod. Colb. 2, et Or. κατὰ πολλοὺς τοὺς χρόνους.

(53) Ita Montac. et alii edit. Sic legit Billius et volunt codd. P. Colb. 1, 2, et Or. In edit. ἀναγκαζομένην.

(54) Combef. Ἐπὶ τὴν καλὴν· Colb. 2, Ἄπαν δὲ καλὸν· mox cod. Or. ἐν τῇ αὐτοῦ.

(55) Οὐδὲ τοῦ προφητεύειν, etc. Vertit Billius, nunc a prophetia autem gratia deserebatur.

Καλὸν δὲ τοῖς αὐτοῦ ῥητοῖς καὶ τὴν συγγραφὴν (56) τῶν αὐτῶ πεπραγμένων τήνδε κατακοσμεῖσθαι. Ἐχει δὲ ἡ λέξις οὕτως ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὴν παρ-
ουσίαν τῶν ἑκατὸν πενήκοντα (57) ἐπισκόπων· «Τοιοῦτό ποτε τοῦτο τὸ ποίμνιον, καὶ τοιοῦτο νῦν, οὕτως εὐεκτοῦν τε καὶ πλατυνόμενον· εἰ δὲ μήπω τελέως, ἀλλ' εἰς τοῦτο γε ταῖς (58) κατὰ μέρος ὁδεύον προσθήκαις· προφητεῦα δὲ, ὅτι καὶ ὁδεῦσον. Τὰς μοι προλέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἴ τι προ-
φητικὸς ἐγὼ, καὶ βλέπων τὰ ἔμπροσθεν. » Οὐκ εἰς μακρὰν δὲ καὶ τὸ προφητευόμενον ἐπληροῦτο, μι-
κροῦ θαλάσσης φάμμον (59) τῷ πληθεὶ τῆς Ἐκκλη-
σίας μιμησαμένης καὶ τὸ παράδοξον τῆς προφη-
τείας τὸ θαῦμα τῆς ἐκδόσεως ἐπιστοῦτο.

Ἐπεὶ δὲ, βασιλέως εὐσεβοῦς ἀνακηρυχθέντος τοῦ
ἤδη εἰρημένου Θεοδοσίου, φῶς ἐλευθερον τῇ Ἐκκλη-
σίᾳ ἐπέλαμψε, τί δὲ λέγειν, ὅσας πανηγύρεις λόγους
ἐφαίρουνεν, ὅσων (60) ὀρθοδόξων θυμὸν κατεπαύονεν,
ἀντιμετρησαί τοις αἰρετικοῖς τὴν ποτε κακίαν ἀμιλ-
λωμένων, καὶ τοὺς ἐν καιρῷ δυναστείας διώξαντάς
τε καὶ αἰκισαμένους ἐν καιρῷ μεταβολῆς τοῖς ἱστοῖς
ἀντιτυπῆσαι; Τί οὖν ὁ μακάριος ἔλεγεν; «Οὐ ταῦτα,
ὡ ποίμνιον ἐμὸν, Χριστὸς ἀπαιτεῖ· οὐδ' οὕτως ἡμᾶς
διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον. Καίριος οὗτος ἐπιστρέψαι πε-
πλανημένους. Γινώτῃσαν διδασκλήντας τὰ ἁμαρτήματα·
προσπεσάτωσαν τῷ Κυρίῳ· ἐξαγγειλάτωσαν τὴν ἀσέ-
θειαν, καὶ τῇ ποίμνῃ μυχθήτωσαν. Τοῦτο ἐμοὶ ἐκδι-
χσις, σωθῆναι τοὺς ἀδικήσαντας (61), καὶ ὁμολογή-
σαι καλὰ εἶναι ἢ πρῶην ἐδίωκον. Μακροθυμήσατε,
τίκνα. Ἄνθρωποι μακροθύμοι πολὺς ἐν ᾧ φρονήσει.
Καλῶ; ποιήσατε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ ἀφετε αὐ-
τοῖς τελέως τὰ παραπτώματα. Εἰ δὲ λίαν ὁ θυμὸς
περιζεῖ (62), καὶ δυσκάθεκτος ἡ ὀργή, γενέσθω παρ'
ὡμῶν καὶ τὸ δευτερον (63). Ἐάσται ταῦτα Χριστῷ,
καὶ τῷ ἐκείσε δικαστηρίῳ παραμείψατε. Ἐμοὶ
γὰρ ἐκδιχσις, ἐγὼ ἀνταποδώσω (64), λέγει Κύ-
ριος. » Τοιοῦτοις δὲ λόγοις ἀγειν πεῖθει τὴν ἡσυ-
χίαν (65.)

ad futurum tribunal transmittite. Mihi enim vindictam, ego retribuam, dicit Dominus¹². » Quibus ver-
bis iras sedare persuasit.

Τοῦ δὲ πολέμου λωφθάντος, ὃς πρὸς τοὺς ἐσπε-
ρίους βαρβάρους συνέστη, καὶ κατὰ νοῦν ἐκδεδηχό-
τος τῷ αὐτοκράτορι, δίκην τε αὐτοῖς εἰσπραξαμένῳ
τοῦ θράσους ἀξίαν, αἰχμαλώτους τε λαβόντι καὶ φό-
ρους τάζαντι τοῖς ἡττημένοις, συνέδῃ παρῆναι τῇ
βασίλιδι, τοῖς θριάμβοις ἐπηρμένῳ καὶ γαυρουμένῳ·

¹² Prov. xiv, 29. ¹³ Matth. v, 44. ¹⁴ Deut. xxxii, 35; Rom. xii, 19.

(56) Ita corrigendum voluit Montac. et alii; sic
habet Colb. 1. in edit. τῇ συγγραφῇ.

(57) Ἐκατὸν πενήκοντα desunt in cod. P. Or.
et in Colb. 1.

(58) Ταῖς deest in cod. Or.

(59) Cod. P. φάμμον· mox idem cod. μιμησα-
μένων.

(60) Codd. P. Or. Colb. 1 et 2, ὅσων.

(61) Hanc lectionem ex variis codd. proponunt
Montac. et alii edit.; hanc in versione admisit Bil-
lius, et exhibent nobis codd. Or. et P. In edit. ἐκδι-
κῆσαντας.

A bito quin apud vos, qui ipsius sapientia maiorem
in modum oblectamini, fidem hæc oratio inveniat.
Sed tamen operæ pretium fuerit hanc de rebus ab
eo gestis historiam ipsiusmet verbis ornari. Sic au-
tem ad verbum habetur in ea oratione, quam habuit
in præsentia centum quinquaginta episcoporum :
« Talis ante hic grex noster erat, talisque in præ-
sentia, tamque succulentus, lateque porrectus, ac
si nondum perfectionem assecutus, ad eam tamen
quotidianis incrementis progrediens, atque etiam,
ut auguror, progressurus. Hoc mihi vaticinatur
Spiritus sanctus, si quid vaticinandi arte valeo, fu-
turaque prospicio. » Nec vero longo post tempore,
quod prædixerat explebatur, Ecclesia nimirum are-
prophetiamque ab hominum opinione remotam,

Cum autem pio Theodosio, cuius jam a nobis
mentio facta est, imperatore creato, liberum Eccle-
sia lumen affluisset, quid commemorare quot pub-
licos conventus orationibus suis exhilararit, quot
orthodoxorum iracundiam mitigarit, qui hæreticis
eam, qua quondam usi erant, perversitatem inju-
riamque rependere, atque eos, a quibus, cum re-
rum potirentur, afflicti et excruciatii fuerant, con-
versis jam temporis vicibus, iisdem molestiis affli-
cere contendebant? Qua igitur oratione vir beatus
utelatur? « Non hæc, o grex, Christus postulat :
non ita nos Evangelium docet. Hoc tempore aber-
rantes in viam reducere convenit. Curandum ut
peccata sua intelligant, Domini pedibus advolvun-
tur, impietatem enuntient, gregique admisceantur.
C Hoc ego pro ultione habeo, ut ii, a quibus injuria
laccessiti sumus, salutem consequantur, præclara-
que ea esse confiteantur, quæ non ita pridem inse-
ctabantur. Animi æquitatem habete, Filii. Vir ani-
mi æquitate præditus affluit prudentia¹³. Beneficæ
afflicte eos qui vos oderunt¹⁴, iisque delicta per-
fecte condonante. Quod si nimium ira infervescit,
ejusque agre impetus coerceri potest : quod secun-
dum est, præstate. Christo hæc relinquite, atque

Cum autem bellum illud, quod cum occidentali-
bus barbaris gestum fuerat, sopitum esset atque
imperatori ex animi sententia cessisset, ab iisque
ille, quas eorum audacia merebatur, pœnas exp-
liisset, captivosque cepisset, et victis tributa im-
posuisset, ad urbem augustam venit, triumphis ela-

(62) Cod. Or. περιζεῖ.

(63) Colb. 1, καὶ τὸ δευτερον.

(64) Cod. P. Combef. et in edit. quousdam ἀντα-
ποδώσω.

(65) Hunc locum varie varii edit. legerunt. Mon-
tac. ἡσυχίαν ἀγειν πεῖθει τὴν Ἐκκλησίαν. Persuasit
Ecclesia ut conquiesceret. Leuvenclaus : Ecclesiam
mirifice in suam sententiam pertrahit. Quam res-
tituimus videtur Billius lectionem admisisse : hanc
nobis exhibent codd. P. Or. et Colb. 1. Colb. 2. ἄγαν
πεῖθει τὴν ἡσυχίαν : illa oratione mirifice persuadet
ut quiescant. In edit. ἄγαν πεῖθει τὴν Ἐκκλησίαν.

ius et gestiens. Ac tum pontificem Gregorium, pro eo ac laboribus illius dignum erat, honorifice accepit, proluxiorique alloquio suam erga eum benevolentiam animique alacritatem declaravit; ac postremo hæc ad eum verba habuit: « O Pater, Deus tibi, tuisque sudoribus, per me Ecclesiam committit. En sacram ædem et thronum tibi trado. » Beatus porro Gregorius, mirifica lætitia perfusus, cum imperatorem salutasset, ac votis precibusque remuneratus esset, pedem aula extulit. Ariani autem, qui ad hoc usque tempus sacrosanctam ædem tenuerant, sicariorum manum parabant, pro ea cum beato viro armis decernere constituentes. Itaque ab imperatore quidem precibus contendebant, ne templum sibi auferri sineret, quod videlicet ipsius imperio resistere vererentur: ceterum pio viro, iisque qui partibus ipsius studebant, mortis metum intentabant, tum publice armis instructi, tum privatim subornato quodam, qui ad pontificem accederet, ejusque pectus ense traiceret. Atque hæc erat hostium conspiratio.

Mane itaque, cum populus Dei simul cum pastore ad sacram ædem recipiendam perrexissent, non minus gravis, quam si civitas hostili impetu expugnaretur, tumultus excitatus est, multis hominibus in vicis et distegis ac tristegis cum armis stantibus, mulieribusque et pueris gravem ejulatum permittim edentibus. Ipse quoque imperator templum una cum beato Gregorio ingressus est. Ut autem multa in rebus humanis casu evenire solent, nubibus solis orbem sub auroram subeuntibus, tenebræ repente coortæ sunt. Quæ res, ut a festo huiusmodi que hilaritate aliena, Arianos majorem in modum recreabat, perinde ac si Deus sacræ ædis translationem minus gratiam haberet: fidelium contra animas intolerabilis dolor cruciabat. Verum simul atque episcopus et imperator sacras valvas ingressi sunt, atque omnes unam eandemque laudationis vocem sustulerunt, manusque cum lacrymis extenderunt, confestim, Dei providentia, subducta nube, fulgentis solis radii sacram domum splendore perfuderunt; aereque collustrato homines animi morem in lætitiâ commutarunt, atque imperatorem, ut episcopum in throno collocaret, obsecrare atque obtestari cœperunt. At Gregorius, cum ab illa sede abhorreret, nec præ vitæ continentia, et corporis infirmitate, vocem in tanto hominum numero efferre posset, per quemdam his verbis multitudinem affatur: « O filii, nunc tempus est ut beneficii memores, ob ea quæ largita Trinitas est,

καὶ τηλικαῦτα προσδέξασθαι τὸν ἀρχιερεῖα Γρηγόριον ἐντίμως τε καὶ τῶν αὐτοῦ πόνων ἐπαξίως, καὶ διαλέξει πλατυτέρῃ τὰ περὶ αὐτὸν ἐνδείξασθαι πρόθυμον, καὶ τέλος εἰπεῖν· « Ὁ πάτερ, σοὶ τε καὶ τοῖς ἱερώσι τοῖς σοῖς δι' ἡμῶν ὁ θεὸς ἐγγχειρίζει τὴν Ἐκκλησίαν. Ἰδοὺ δίδωμι σοὶ τὸν οἶκον τὸν ἱερὸν καὶ τὸν θρόνον. » Ὁ δὲ μακάριος, περιχαρείας πληρωθεὶς (66), ἀπασάμενος τὸν αὐτοκράτορα, καὶ εὐχαῖς ἀμειψάμενος, ἐξῆει (67) τῶν βασιλείων. Οἱ δὲ Ἀρειανοὶ (μέχρι γὰρ τοῦ χρόνου τοῦδε τὸν ἱερὸν κατεῖχον οἶκον) παρετάττοντο ξιφῆρεις, ὑπὲρ αὐτοῦ πολεμεῖν ἡρημένοι πρὸς τὸν μακάριον. Καὶ τὸν μὲν βασιλεῖα ἐκέτευσον μὴ ἀφαιρεθῆναι (68) τὴν οἶκον, δεδουκότες ἀντιβαίνειν τῷ κράτει· τῷ δὲ ὁσίῳ καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ θάνατον ἐπιπελοῦν, δημοσίᾳ τε ὀπλισθέντες, καὶ ἰδίᾳ τινὶ ὑποθέμενοι, λάθρα προσελθόντες διὰ τῶν σπλάγγνων τοῦ ἀρχιερέως ὠθεῖν τὸ ξίφος. Καὶ ἡ μὲν σύστασις τῶν πολεμίων τοσαύτη

Πρωτὰς δὲ γενομένης, ὁ λαὸς τοῦ θεοῦ ἅμα τῷ ποιμένι ἦσαν (69) τὸν ἱερὸν οἶκον ἀποληψόμενοι· ἦν οὖν θροῦς τε πολὺς καὶ τάραχος, οὐχ ἥττον ἢ πόλεως πορθουμένης ἐκ πολεμίων ἐφόδου, πολλῶν ὀπλοφόρων ἐν πλατείαις τε καὶ διαωρόφοις καὶ τριωρόφοις ὄντων, πολλῆς τε οἰμωγῆς γυναικῶν καὶ παιδῶν συμμειγνυμένης. Εἰσῆει (70) δ' οὖν καὶ ὁ βασιλεὺς ἅμα τῷ μακαρίῳ εἰς τὸν ναόν. Οἶα δὲ πολλὰ συμβαίνει ἐν (71) ἀνθρωπίνους πράγμασι, πρωτὰς οὕτως γίνεται σκότος, νεφέλης τὸν ἥλιακὸν κύκλον ὑποδραμούσης (72). Καὶ τὸ συμβᾶν, ἰορτῆς τε καὶ φαιδρότητος τοιαύτης ὑπάρχον ἄλλοτριον, τοὺς μὲν Ἀρειανούς ἐποίει φαιδρότερους, ὡς τοῦ θεοῦ μὴ εὐδοκούντος τῇ μεταθέσει τοῦ οἴκου· ψυχὰς δὲ πιστῶν ἀνία ἐπέειξεν ὑποσχύουσα (73). Ὡς δὲ τῆς ἱερᾶς κιγκλίδος ὅ τε ποιμὴν καὶ ὁ βασιλεὺς εἰσω παρέδυσαν (74), ἦρθη τε φωνὴ μία παρὰ πάντων αἰνέσεως, δάκρυά τε καὶ χειρῶν ἔκτασις. Ἀθρόως τοῦ νέφους ὑπεξεληθόντος προνοίᾳ θεοῦ, ἐκλάμψαν (75) ἥλιακὸν σέλας τὸν ἱερὸν οἶκον κατηύγασε· καὶ τῷ ἀέρι φωτισθέντι αἱ τῶν ἀνθρώπων διάνοιαι τὴν δυσθυμίαν (76) εἰς φαιδρότητα συμπετάλον, τὸν τε βασιλεῖα ἐκέτευσον ἐγκαθιδρῦσαι (77) τὸν ἀρχιερεῖα τῷ θρόνῳ. Ὁ δὲ μακάριος, μὴ βουλόμενος ἐκείσε καθιδρυνθῆναι, αὐτὸς ἐν τοσοῦτοις ἐκφωνεῖν ὑπὸ τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς ἀσθενείας οὐχ οἷός τε ὢν, προσφωνεῖ τῷ πλήθει διὰ τινος λέγων αὐτοῖς· « Ὁ τέκνα, νῦν καιρὸς εὐγνώμωνούντας τῇ χάριν ὁμολογεῖν ἐφ' ὅς ἐχαρίσατο ἡμῖν ἡ Τριάς. Περὶ δὲ τοῦ θρόνου εἰσαυθίς· ἀναλαβώμεθα (78). » Ταῦτα

(66) Montac. et alii edit. volunt πληθεῖς.

(67) Cod. Or. ἐξῆει.

(68) Sic volunt antiqui edit. et codd. nostri. In edit. ἀφεθῆναι.

(69) Cod. Or. ἦσαν· mox Colb. 2, ἀπολειψόμενοι. Cod. P. κατερχόμενοι, ad sacram domum descendissent. In quibusdam edit. ἀποκληψόμενοι.

(70) Cod. Or. et P. εἰσῆει.

(71) Ἐν deest in cod. Or.

(72) Ita Montac. et alii edit. nec non omnes codd. nostri. In edit. περιδραμούσης.

(73) Hanc lectionem exhibent codd. Or. Colb. 1 et 2, nec non Combef. In edit. ἀνίατα ἐπέειξεν ὑποσχύον.

(74) Sic omnes codd. nostri. In edit. παρέδυσαν. (75) Ita Montac. et omnes codd. nostri ac Combef. In edit. ἐκλάμψαν.

(76) Cod. Or. δυσφημίαν.

(77) Cod. Or. καθιδρῦσαι.

(78) Codd. Colb. 1 et 2, εἰσαυθίς· ἀναβαλλώμεθα, in posterum differamus.

Συ
πτόμ
δὴ το
ἐνθα
πτοου
τούς
10
(79)
(80)
(81)
(82)
(83)
let φ
(84)

μὲν λαὸς δεξιόμενος, ἐπραίνετο· ὁ αὐτοκράτωρ δὲ τῆς A
μετριότητος (79) τοῦ ἀνδρὸς κατεπλήττετο. Καὶ
οὕτως μὲν ἡ πανήγυρις διελύθη, εὐφροσύνην τε
πλείστην παρασχομένου Χριστοῦ καὶ ἀσφάλειαν, ὥστε
κατευασθῆναι τῶν τε ὅπλων τὴν παρασκευὴν καὶ
τῆς μανίας τὸ ζέον· ἐν δὲ μόνον γυμνωθὲν ξίφος
ἀναιμωτὶ πάλιν ἐμβληθῆναι τῇ ξιφोधήκῃ.

Πλὴν γε οὐκ εἰς τέλος συνεχωρήθη μὴ ἐνιδρυνθῆ-
ναι τῷ θρόνῳ. Καίπερ γὰρ οὐκ ἐθέλοντα, καὶ ἰσχυ-
ρῶς ἀναινόμενον, ὁμῶς ἐνίδρυσε τῆς ἀρχιερωσύνης
τοῖς θώκοις ἀρχιερέων πληθύν. Ταῦτα δὲ μικρὸν
ὑστερον. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τῷ ἀνδρὶ ἐγγεγίθει, B
πατὴρ αὐτῷ τιμὴν καὶ αἰδῶ ἀπονέμων. Καὶ γὰρ
ἦν, εἰ καὶ παιδεύσεως ἄμοιρος, ἀλλ' οὖν εὐσεβὴς ὁ
ἀνὴρ καὶ πρῶτος, εἰ περ (80) τις ἄλλος. Αὐτὸς δὲ Θεῷ
σχολάζειν μάλλον ἢ βασιλεῖ τῶν καλῶν εἶναι οἰόμε-
νος, οὐ συχνῶς ὠμίλει τοῖς βασιλεῦσι. Φιλαργυρίαν
δὲ τοὺς παρισταμένους τῷ βασιλεῖ νοσοῦντας ὁρῶν,
καὶ τοὺς δῶρα χαριζομένους ἀποδεχομένους, τῶν δὲ,
οἷος ἦν αὐτὸς (81), μάλα καταφρονούντας· διὰ τοι-
αῦτα ταῖς προσευχαῖς καὶ ἀγρυπνίαις καὶ διδασκα-
λίαις προσεῖχε, καὶ ἀσθενῶν θεραπείαις καὶ ἐπισκέ-
ψει, Θεῷ τοῦτοις καθαίρων ἑαυτὸν καὶ τὸ ποίμνιον·
ποτὲ δὲ καὶ πρὸς ἀγροῦς ὑπανεχώρει, τὴν ἡσυχίαν
ποθῶν, καὶ τὸ συνεχὲς τῶν πόνων ταύτῃ ἰώμενος,
ὥς ἂν αὐτῷ τὸ σῶμα πρὸς τοὺς ἐφεξῆς πόνους μὴ
ἀποκάμῃ. Αὐλαῖς δὲ βασιλείων χρονίως ἐνέβαλλε (82),
τὸ τῆς Παροιμίας εὖ καὶ πρεπόντως ἐκμελετήσας· C
Σπάνιον εἰσαγε σὸν πόδιν πρὸς σὸν φίλον, ἵνα
μὴ πλησθεῖς σου (83) μισήσῃ σε.

Τοσαύτης δὲ ποιμῆν Ἐκκλησίας ἀποδειχθεὶς, καὶ
παραλαβὼν προσόδους τε καὶ παντοδαπῶν κειμηλίων
πλήθος, μίαν δραχμὴν ἐντεῦθεν οὐ προσεκτήσατο·
καίτοι γε βουλομένη καὶ τάλάντων ἀφθονίαν αὐτῷ
περιποιεῖσθαι ἂν ἐξέγινετο, οὐ λογισμῶς προσόδων
καὶ διοικήσεως (84) παρὰ τῶν οἰκονομησάντων τὰ
τῆς Ἐκκλησίας ἐπεζήτησεν, οὐκ ἀναγράφην σκευῶν
ιερῶν, καπηλίων μάλλον ἢ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν
τὸ ἔργον (85) τοῦτο ὑπολαβὼν, καὶ ἀρχόντων οὐκ
ἐπισκόπων· τοῦτοις ἅπαντας ἐκπαιδεύων Θεῷ (86)
καθαρότητα προσφέρειν τῆς συνευδήςσεως, καὶ μὴ
ἐνδρώπους πειρᾶσθαι λονοθετοῦντας πείθειν.

Συνεχεῖα δὲ πόνων, γῆρας τε καὶ ἀσθενεῖα ἤδη καμ-
πόμενος, ἀρρώστησας ἐπὶ τοῦ σκίμποδος ἦν. Καὶ
ἡ τοῦ δήμου πλήθος ἀθρόως ἐπιστήλῃ τῷ δωματίῳ,
ἐνθα κατέκειτο. Ὁ δὲ, οἷα φιλεῖ συμβαίνειν τοῖς
πονομένοις (87), ἐπιστρέψας ἐπὶ τοῦ σκίμποδος
τοὺς πόδας, εἰς τοῦδαφος οὕτως ἀκαθάρτετο, τί βού-

¹⁰ Prov. xxv, 17.

(79) Collb. 1, τὴν μετριότητα.

(80) Cod. P. εἰ καὶ τις.

(81) Codd. Collb. 2, et Or. οὗτος.

(82) Ita codd. Collb. 2, et Or. In edit. ἐνέβαλλε.

(83) Soud. deest in Collb. 2, ἵνα in cod. Or. qui ha-
bet φίλον, μήπως πληθεῖς.

(84) Codd. Or. et P. διοικήσεων, mox cod. P. ἐξή-

A gratias referamus. De throno autem alias agemus. Hæc verba audiens populus mitescebat; imperator vero hominis modestiam ad stuporem usque mirabatur. Sic concio soluta est, Christo lætitiæ summam securitatemque afferente; ita ut et armorum apparatus consopitus fuerit, et furoris ardor extinctus, atque unus duntaxat ensis exultus sine ulla cruoris effusione rursus vagina conditus.

Cæterum ei ad extremum usque obsistere non licuit, quominus in throno collocaretur. Pontificum enim multitudo eum, quamvis nolentem vehementerque recusantem, in archiepiscopali sede constituit. Sed hæc aliquanto posterius. Interea imperator hominis consuetudine delectabatur, eumque pro parente colebat. Quamvis enim doctrinæ expertus esset, pius tamen vir erat, morumque lenitate præditus, ut si quispiam alius. Verum Gregorius Deo, quam imperatori, operam dare præclarius existi-
mans, haud frequenter in aula versabatur, eos qui imperatoris latus cingebant, avaritiæ morbo teneri, atque ut eos qui munera afferebant, caros habere, ita sui similes admodum aspernari perspiciebat. Quocirca precationibus et pervigiis, atque doctri-
nis, ægrotisque curandis et invisendis incumbibat, Deo sese his rebus gregemque purgans: interdum etiam ruri secedebat, solitudinem expetens, eaque perpetuis laboribus afflictum corpus recreans, ne ad sequentes labores fatisceret. Ad aulam autem raro commeabat, illud Proverbiorum recte congrueque permeditatus: *Raro pedem tuum infer ad amicum, ne forte satiatuſ oderit te* ¹⁰.

Tantæ porro Ecclesiæ præsul institutus, proven-
tusque et infinitam omnis generis eximiamque sup-
pellectilem consecutus, ne unica quidem drachma
hinc facultates suas auxit: cum tamen maximam
talentorum copiam, si ita ipsius voluntas tulisset,
colligere potuisset. Ne redditum quidem et admi-
nistrationis rationem ab iis, qui Ecclesiæ negotia
procurassent, repetivit, nec suppellectilis sacræ de-
scriptionem cauponum verius, quam ecclesiastico-
rum virorum, id esse statuens, ac præfectorum,
non episcoporum: atque his rebus omnes erudiens,
ut conscientię puritatem potius Deo offerrent, quam
D rationibus referendis muneris sui administratio-
nem hominibus probare niterentur.

Tandem assiduis laboribus, et senio, corporisque
imberillitate fractus, urgente vi morbi, grabato
se tenebat. Ac multitudo populi ingens, cubiculum
in quo jacebat repente ingressa est. Ipse igitur, ut
solent qui strepitu aliquo commoventur, ad se col-
lectis in sella pedibus, in eum modum in pavimento

τησεν.

(85) Το ἔργον deest in cod. Or.

(86) Ita Montac. Cod. P. et Combef. In edit. Θεοῦ.

(87) Sic volunt Montac. codd. Or. P. et Combef. hanc lectionem secutus est Billius. In edit. qui-
busd. ποιούμενους. Mox Collb. 1, ἐπιστρέψας ἐκ τοῦ
σκίμποδος. Billius vertit, *conversis in sella pedibus*.

sedebat, quid sibi eorum adventus vellet percunctans. Illi autem cum et ob ea quæ acciderant gratias Deo egissent, ac pro imperatoris salute, ob receptum templum, aliasque sacras aedes, orthodoxorumque ecclesiam, vota fecissent, ipsumque horum omnium auctorem et architectum professi fuissent, lati cubiculo excesserunt. Adolescens vero quidam relictus, manibusque suis beati viri pedes comprimens, ab eo cum lacrymis et lamentationibus sceleris veniam supplex postulabat. Gregorio autem disciscitante quid sibi hoc sermone vellet, nihil responsi dabat: sed tantum lugebat, ac veniam petebat. Tum quidam ex iis qui astabant, ita locutus est: « Hic est ille carnifex tuus, o pater, qui a nonnullis subornatus ferrum tibi in præcordia defixurus erat, nisi Christus perspicue tibi auxilio fuisset. Quod autem ad eorum voluntatem attinebat, facinus perpetratum est. Proinde nunc ad pedes tibi procumbens clamat, suscepti sceleris pœnitundine affectus. » Confestim autem Pater, ut patrem æquum erat, adolescentem ita alloquitur: « Propitius tibi Christus sit, o charissime, tibi que ipse ignoscat, qui me quoque servavi. Hoc solum ad facinoris excusationem et purgationem a te peto, ut meus fias, hæresim exsecratus, atque ad Deum accedas, ipsique sinceram et voluntariam servitutem facta esset civitas, ardentiori erga eum amore incensa est.

Sub id vero tempus ex omni Romanorum imperio, præterquam ex Ægypto et occiduis partibus, sancta episcoporum centum et quinquaginta synodus coacta est, tum ut pium præsulem angustæ urbi præficerent, tum ut hæreses quæ interim, dum Ariani rerum potirentur, exortæ fuerant, œcumenici concilii decreto ab Ecclesia extruderentur. Enimvero, quæ ad hæreses profligandas pertinebant, multo ante magnus Gregorius præstruxerat, velut insidias bestias ab Ecclesiæ ovili arcens: atque in ipsa etiam sacrosancta synodo pari animi contentione cum aliis decertavit. Sancta autem synodus eum episcopum constituit, antesignanum et ducem habens magnum illum Antiochenum pastorem Meletium, virum pia fide præditum, quique florentibus Arianorum rebus Ecclesia pulsus fuerat, multisque calamitatibus exhaustis diuturno mulctatus exilio. Quibus autem moribus præditus esset, quid referre necesse est? Idem enim et mansuetus erat et rebus gerendis solers et efficax, temperans, justus, fortis, sapiens, atque omni virtutum genere perpolitus. Huius consilio atque hortatu Gregorio angustæ urbis episcopatus concilii decreto confirmatus est. Ipse autem, quamvis alioquin ab episcopatu alie-

Α λεται, πυνθανόμενος, ἡ αὐτῶν παρουσία. Οἱ δὲ, χάριν ὁμολογήσαντες (88) τῷ Θεῷ ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις, καὶ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ὑπερευξάμενοι (89), ἐνεκεν τοῦ νεῶ, καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν οἰκῶν, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ὀρθοδόξων, πάντων δὲ τούτων αἰτίων προσειπόντες τὸν ποιμένα, γεγηθότες ἀπήσαν (90). Νεανίας δὲ τις ὑπολειφθεὶς, καὶ ταῖς αὐτοῦ χερσὶ συμπίσας αὐτοῦ τοὺς πόδας, ὀδυρμοῖς καὶ δάκρυσιν ἰκέτους τὸν μακάριον συγγνώναι αὐτῷ τὸ πλημμέλημα. Τοῦ δὲ πυνθανομένου τί τὸ λεγόμενον εἶη, οὐδὲν ἀπεκρίνατο, πλὴν τοῦ θρηνεῖν, καὶ συγγνώμην αἰτεῖν. Τῶν δὲ περισταμένων τις εἶπεν· « Οὗτός ἐστιν ὁ σὸς φονεὺς, ὃ (91) πᾶτερ, ὃς ἐμελλεν ἐκ σκατωρίας τινῶν κατὰ τῶν σὺν ἐγκάτων ἐλαύνειν ξίφος (92), καὶ ὁ Χριστὸς σου σαφῶς ἀντελάβετο. Γνώμης δὲ τῆς αὐτῶν ἐνεκεν τὸ δῆγμα ἐξετελέσθη. Ταύτη ται προσπίπτων βοᾷ ἐπὶ τῇ τόλμῃ μεταμελούμενος. » Αὐτίκα δὲ ὁ Πατὴρ, οἶα πατὴρ (93), τάδε φησί· « Γένοιτό σοι Χριστὸς (94) εὐμενής, ὃ φίλτατε, καὶ δῶκε σοι συγγνώμην αὐτῆς, ὃ καμὲ περισώσας. Μόνον εἰς ἀπολογία τῆς τόλμης ἐμὸς γενοῦ, τὴν αἵρεσιν βδελυξάμενος, Θεῷ τε πρόσελθε, καὶ δοῦλε αὐτῷ δουλείαν εὐκρινῇ καὶ (95) ἐκούσιον. » Ἦ οὖν πόλις, ἀκούσασα τῆς ἀποκρίσεως τὸ μακρόθυμον, πλέον ἐπ' αὐτῷ ἐξήσθη φιλοστοργία.

servias. » Cujus jam lenis responsi cum certior

Ἦτο δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐκ πάσης τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων (96) ἀρχῆς, πλὴν Αἰγύπτου καὶ τῆς ἐσπερίας, συνήλθεν ἡ τῶν ἐκατὸν πενήτηντα ἀγία σύνοδος, ἀρχιερεῖα καταστήσαι τῇ βασιλίδι πιστὴν, καὶ τὰς αἰρέσεις τὰς ἐν τῷ μεταξύ τῶν Ἀρειανικῶν (97) χρόνων ἀναψεύσας ἐξωθήσαι τῆς Ἐκκλησίας ψήφῳ οἰκουμένης συνελθούσης. Τὰ μὲν οὖν κατὰ τῶν αἰρέσεων προωδοποίησεν ὁ μέγας Γρηγόριος ἐκ πολλῶν τῶν χρόνων, ὥσπερ θῆρας ἐπιδούλους τοῦ ποιμνίου τῆς Ἐκκλησίας ἀποδιώκων· καὶ αὐτῆς δὲ παρουσίας τῆς ἀγίας συνόδου, ὁμοίως συνηγωνίσαστο. Ἡ δὲ ἀγία σύνοδος αὐτὸν ἐνεθρόνισεν, ἡγεμόνα ἔχουσα τὸν μέγαν ποιμένα τῆς Ἀντιοχείων, Μελέτιον, ἄνδρα εὐσεβῆ μὲν τῇ πίστει καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἀρειανικοῦ κράτους ἐξελαθέντα (98) τῆς Ἐκκλησίας, πλείστᾳ τε κακοπαθήσαντα, συνέβη ἐξορία πολυχρόνιῳ παραδοθῆναι· τὸν δὲ τρόπον τί δεῖ λέγειν, ὁποῖός τις ὑπῆρχεν; Ὁ γὰρ αὐτὸς πρῶτος τε ἦν καὶ δραστήριος, σώφρων (99), δίκαιος, ἀνδρεῖος, σοφός, καὶ πρὸς πᾶν τῆς ἀρετῆς (1) κάλλος ἀπεξεσμένος. Τοῦτου δὲ εἰσηγήσει καὶ συμβουλία συνοδικὴ ψήφῳ ἐκύρωσε τὴν προεδρίαν τῆς βασιλίδος τῷ Γρηγορίῳ. Ὁ δὲ, καίπερ τὰ ἄλλα δυσχεραίνων πρὸς τὴν ἐπισκοπὴν, πόθῳ μέντοι τῆς ποιμένης, καὶ τῷ νομίζειν, εἰ τῆς βασιλίδος κρα-

(88) Codd. Colb. 1, 2 et Or. ὁμολογῆσαντες.

(89) Codd. Or. et Colb. 1 et 2, ὑπερευξάμενοι.

(90) Codd. Or. et P. ἀπίσαν.

(91) Ὡς deest in cod. Or. Mox codd. P. et Colb. σκευωρίας.

(92) Cod. Or. τὸ ξίφος.

(93) Οἶα πατὴρ desunt in cod. P.

(94) Cod. Or. σοῦ Χριστοῦ.

(95) Καὶ deest in edit., sed restituendum Montac.

judicavit.

(96) Edit. quidam volunt Ῥωμαίους, Montac. Ῥωμαίων, et sic habet Colb. 1.

(97) Cod. Or. Ἀρειανῶν.

(98) Cod. P. ἐξελαθόντα.

(99) Σώφρων deest in cod. Or.

(1) Ita codd. Or. Colb. 1 et 2. In edit. tantum πᾶν ἀρετῆς.

τῆς αἰσε, δυνάτεις ἐσσεσθαι τὰς ἐν κύκλῳ τῆς οἰκουμένης ἁγίας, ὡς περ ἀπὸ σκοπίας τινος καταμπαθάνων, διαλύειν, καὶ πρὸς ἑνωσιν ἀμφοῖν ταῖν χερσὶν ἅγειν διεστώσας τὰς Ἐκκλησίας, εἴλετο δεῖξασθαι τὴν ἐπισκοπὴν.

Τοῦ δὲ ὁσίου Μελετίου τελευτήσαντος τὸν βίον ἐν τῇ βασιλίδι, γίνεται αὐτῷ τιμὴ προπεμπτήριος, ὥστε πᾶσαν ἐπ' αὐτῷ ἐκχυθῆναι τὴν βασιλίδι, πολλὰ δὲ καταγαγεῖν δάκρυα, καὶ τῆνικαυτὰ ἐν πρώτοις, ὅσον εἴη πληθὺς ἐπιγνωσθῆναι τοῦ ἀσπεως. Αὐθις φιλονεικία περὶ τοῦ θρόνου, καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐξυγομάχουν ἐπίσκοποι. Καὶ οἱ μὲν τὰ ψηφισθέντα δίκαια εἶναι κρίνοντας, βέβαια μέναι ταῦτα ἐβούλοντο· οἱ δὲ ἀντίπειπτον πρὸς τὰ ἥδη δεδογμένα καλῶς. Ὁ δὲ Γρηγόριος, ὡς (2) ἀπαξ τὴν καθέδραν δεξάμενος, μετεποιεῖτο αὐτῆς, πρὸς αὐτοὺς χρώμενος τοιοῦτο λόγοις· « Ἐγὼ, ποιμένες ἱεροὶ καὶ τίμιοι, τὴν ἀρχὴν οὐκ ἤθελον τῆς βασιλίδος ἡγήσασθαι· ἀλλὰ καὶ εἰ πόνοις τε καὶ ἰδρώσιν ἡμεῖς ἐπάγῃ τε καὶ ᾗδῃ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἔρχομαι μοι ταῦτα τῷ Θεῷ θησαυρίζειν παρ' αὐτοῦ τὴν ἀντίδοσιν ἀναμένοντι. Ἐπεὶ δὲ πόθος τε ποιμένης καὶ ὑμῶν κοινὴ ψῆφος δεῖξασθαι μετὰ τὴν (3) καθέδραν ἐξεδιάτατο, οὐ μοι δοκεῖτε τοῦτο ὁρθῶς νῦν πράττειν, ἀνατρέποντες τὰ οἰκεῖα πρὸς τῷ (4) μηδὲ ἀπαντας συμφωνεῖν· ἀλλὰ τοῖς μὲν δοκεῖν κρατῆσαι τὰ ἥδη δέξαντα, τοῖς δὲ οὐ δοκεῖν. Ἐγὼ δὲ οὐ πλούτου, οὐδὲ ὑψηλῆς ἐπιμέμενος καθέδρας, τάδε φημὶ, οὐδὲ βασιλίδος χρηματίζω ἐπίσκοπος· ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὁρρατῆριαν τέκνων φέρειν ἀπαθῶς δυσχερέστατον, καὶ ἡλιθίων τὸ πάθος· ἐπειτα μὴ δόξῃτε ὑμεῖς φθόνῳ τινὶ ἢ κορυφῇ ἑτέρα πράττειν τῶν πρῶτῳ ἐγνωσμένων. Εἰ δὲ νικᾷ παρ' ὑμῖν τὰ νῦν, καὶ τὰ πρῶτῳ ὡς ἔωλα καταφρονεῖται (5), ἀλύπως τῆς ἐπισκοπῆς ἐξίσταται. Βουλευέσθε, πράττετε τὰ καθ' ἑαυτοὺς, τὰ παριστάμενα. Ἐμοὶ δὲ ἀγαπητὸν ἡ ἐρμηία καὶ πάλαι καὶ νῦν. Οὐ γὰρ καὶ Θεοῦ εἰρεῖουσι οἱ τὸν θρόνον ἀποστερήσαντες. »

sunt, ac res haud pridem constitutas velut obsoletas scopatu me abduco. Consilium inite, res vestras agite, et quidquid vobis in mentem venerit. Mihi quidem solitudo et olim chara fui, et nunc est. Non enim a Deo quoque nos arcebant, qui thronum ablaturi sunt. »

Ταῦτα εἰπὼν, καὶ αἰσθόμενος τοὺς πολλοὺς προδολὴν ἄλλον σπουδάζοντας, αὐτὸς, ἀπολιπὼν τὸν οἶκον, ἔνθα κατέμενεν, ἄλλον περισκοπεῖ πόρῳ τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς τε θορύβους ἀποδιδράσκων καὶ τὰς ὀχλήσεις τῶν συνελεύσεων. Πολλοὶ γοῦν τοῦ λαοῦ (6) ἐκείσε συνέβρον, δακρύοντες, ἱκετεύοντες, ἀντιβολῶντες ἐλεῆσαι τὸ ποιμνιον, ὃ πόνοις τε καὶ ἰδρώσι τοσούτοις ἐξέβρεψέ τε καὶ ᾗδῃσε. « Ἄς τὴν χάριν, Ἐλεγον, τοῖς σοῖς φιλάττοις, καὶ οἷς τὸ ἀκαμίῳ σου τῆς ζωῆς προανάλωσας ἡμῖν, διώρῃσαι καὶ τὸ λειπόμενον· ἐν ἔχοιμεν (7) λείψανον τὸ σὸν σῶμα, οἱ τῇ σῇ διδασκαλίᾳ περρωτισμένοι. » Τούτοις, οἷα φιλότεκνος

num animum haberet, gregis tamen amorē, et quia futurum existimabat, ut si urbem angustam tenere, contentiones per orbem terrarum oborientes, velut e specula quadam perspectas, exstingeret, dissidentesque Ecclesias ambabus, ut dicitur, manibus ad unionem concordiamque adduceret, episcopatum accipere non recusavit.

At vero Meletius extremo vitæ die Constantino-poli perfunctus, adeo celebri atque honorifico funere essetur, ut ad ipsam urbem tota sese effunderet, maximamque lacrymarum vim emitteret, ac tum imprimis, quanta civium multitudo esset, agnosceretur. Rursus itaque de throno contentio excitata est, atque inter se altercabantur episcopi. Alii enim, quæ suffragiis statuta fuerant, iusta esse iudicantes, firma ea manere volebant. Alii iis, quæ iam recte decreta fuerant, adversabantur. At Gregorius, ut qui semel cathedram admisisset, eam vindicabat, huiusmodi ad eos oratione utens : « Ego, pastores sacri et venerabiles, primum augustæ urbis præfecturam accipere recusabam : ac licet hæc Ecclesia laboribus sudoribusque meis cognomentata atque amplificata fuisset, mihi tamen satis superque erat hæc Deo thesaurizare, atque ab eo mercedem expectare. Postquam autem et gregis amore, et communibus vestris calculis, cathedram accipere coactus sum, mihi haudquaquam recte agere videmini, qui, quod ipsi fecistis, convellit atque abrogatis : ut interim taceam, quod ne inter omnes quidem satis convenit ; verum alii ea quæ jam constituta sunt, rata esse debere censent ; aliis secus videtur. Nec verò hæc a me eo dicuntur, quod vel opes, vel sublimem cathedram expectam, vel augustæ urbis episcopus nominari concupiscam. Sed primum filiorum orbitatem tranquillo animo ferre difficillimum est, nec nisi vecordis cuiuspiam hominis planeque stupidi. Deinde illud metuendum, ne invidia quadam aut levitate res nuper decretas immutare videamini. Quod si vobis presentia magis cordi et frivolas contempnit, haud mæsto animo epi-

Hæc oratione habita, cum plerosque in aliteris episcopi creationem studiose incumbere sensisset, ipse domo ea, in qua manebat, relicta, aliam ab Ecclesia procul dissitam circumspectat, ut tumultus, molestosque et importunos hominum congressus effugeret. Pernulti quippe ex plebeiæ ordine illoc confluebant, cum lacrymis eum orantes atque obstantes, ut gregis, quem tot tantisque laboribus ac sudoribus aluerat atque provexerat, miseretur. « Da hoc charissimis tibi hominibus, in- quiebant, et quibus vitæ tuæ vigorem prius impendisti, iisdem quoque, quod vitæ superest, largire :

(2) Ὡς deest in cod. Or.

(3) Ita codd. Or. et P. In edit. tantum δεῖξασθαι τὴν.

(4) Cod. Or. πρὸς τὸ

PATROL. GR. XXXV.

(5) Codd. Or. et P. καταφρονεῖτε.

(6) Codd. Or. et P. ἐκ τοῦ λαοῦ.

(7) Codd. Or. et Coll. 4, ἔχομεν.

ut qui doctrina tua collustrati sumus, tui etiam corporis reliquias habeamus. » His verbis molliabatur quidem indulgentissimus Pater; ceterum anticipis erat animi quid ageret, Deumque supplex orabat ut, quod sibi maxime conveniret, disponeret. Quæ cum ita se haberent, affuere episcopi, tum ex Ægypto, tum ex Macedonia, Byzantium vocati, cum adhuc supradicta synodus in urbe consisteret. Et quidem illi, quoniam Gregorius citra eorum sententiam throno impositus fuerat, humano affectu obsessi, decreto repugnabant: non quod eum odio haberent (quemadmodum occultis ei significationibus confirmabant), sed ut eos, qui ipsum præsece- rant, ulciscerentur: ut qui sine eorum sententia archiepiscopali sede Gregorium donassent. At vir concilio stans, ad hunc modum verba facit:

« Viri collegæ, et compastores sacrosancti gregis Christi, turpe fuerit, prorsusque a vobis alienum, si, qui ad pacem alios eruditis, intestinum ipsi bellum inter vos excitetis. Quoniam enim modo alios ad concordiam adduxeritis, ipsi circa sententias vestras et decreta discrepantes? Ac vos per Trinitatem ipsam obsecro, ut vestra negotia præclare et pacifice inter vos transigatis. Quod si vobis ullo modo dissidii causa sum, Jonam prophetam vitæ integritate non supero. *Mittite me in mare, et cessabit a vobis tumultuum procella*. » Quidquid vobis visum fuerit, tametsi a culpa immunis, vestræ concordie causa, libenter perpetiar. Throno exturbate, urbe ejicite. *Tantum veritatem et pacem, ut eum Zacharia loquar, diligite*. Valete, sacri pastores, meorum laborum memoriam perpetuam conservate. » Hæc eo prolucato, pudore quodam ipsi tenebantur, ejus oratione compuncti. Tum ipse in Cappadociam perrecturus e concilio excessit, voluptate simul et mœrore affectus: illud, quod laborum requiem invenisset; hoc, propter gregem, quoniam modum ipsum relinqueret.

In aulam autem profectus, beneficium ab Imperatore postulabat, his verbis prius eum affatus: « Tibi quidem, o Imperator, pro tuis erga Ecclesiam meritis retribuat Christus in die retributionis. Beneficium autem, quod nunc a te peto, potentissimo princeps, dare ne graveris. Non pro pecuniis tibi sum supplex; non pretiosa altarium tegumenta concupisco; non cognatis dignitates ambio; sed, ut laboribus liberer, obsecro. Cesset etiam invidia; pacem colant episcopi; tu maxime in eam rem ad- nitere; sacerdotum bellum comprime, qui barbaro-

¹⁷ Jon. i. 42. ¹⁸ Zach. viii, 19.

(8) Cod. Or. δράσει.

(9) Cod. Or. ἐπειθον.

(10) Ita codd. Or. Colb. 1, et 2. In edit. γνώμων· mox in eisdem δωδεκάτες, sed lectionem cod. Or. amplectimur.

(11) *ἡνάρων* deest in cod. Or.

(12) Cod. P. τῶν συλλόγων.

(13) Cod. Or. αἰσχρὸν μὲν ἂν εἴη.

πατὴρ, ἐμαλάσσετο μὲν, ἡπόρει δὲ ὅτι δράσει (8), καὶ τὸν θεὸν ἐξελεῖσθαι τὸ αὐτῷ πρέπον οἰκονομῆσαι. Τοῦτων ἔχοντων τὸν τρόπον τοῦτον, παρῆσαν ἐπίσκοποι κεκλημένοι ἐκ τε Αἰγύπτου καὶ Μακεδονίας εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐπὶ τῆς εἰρημέτης ἐνδημούσης συνόδου. Καὶ δὴ οὗτοι, ὡς χωρὶς τῆς αὐτῶν γνώμης καθιδρύον- θέντος τοῦ μακαρίου Γρηγορίου, πάθει ἀνθρωπίνῳ κατασχεθέντες, ἀντέλεγον τῇ ψήφῳ· οὐχὶ Γρηγόριον μισούντες (ὡς αὐτὸν συνέπειθον (9) κρυφαῖς δηλώμα- σιν), ἀλλὰ τοὺς καθιδρύσαντας ἀμυνόμενοι, ὡς δίχα γνώμης (10) αὐτῶν δεδοκότες τὸν θρόνον. Ὁ δὲ μα- κάριος ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάντων (11) συναθροισθέντων τῶν ἐπισκόπων, καταστάς ἐν μέσῳ τῷ συλλόγῳ (12), τὰδε φησί·

beatus, omnibus episcopis in unum coactis, in medio

« Ἄνδρες συμποιμένες τῆς ἱερᾶς ποιμένης Χριστοῦ, αἰσχρὸν μὲν εἴη (13) καὶ παντελῶς οὐχ ὁμῶν, εἰ, τοὺς ἄλλους εἰρήνην παιδεύοντες, αὐτοὶ πρὸς ἀλλή- λους πόλεμον ἤρασθε. Πῶς δ' ἂν ὁμολογῶντες ἐτέρους πείσῃτε (14), αὐτοὶ ὄντες περὶ τὰ δοκούντα ἀσύμφο- νοι; Ἀλλ' ἱκετεύω ὑμᾶς πρὸς τῆς Τριάδος αὐτῆς καλῶς τε καὶ εἰρηνικῶς διαθεσθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους. Εἰ δέ τι ὑμῖν ἐγὼ τῆς διαστάσεως αἴτιος, οὐκ εἰμὶ σεμνότερος Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. *Βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ παύσεται ἅψ' ὁμῶν ὁ κλύδων τῶν ταραχῶν* (15). Αἰρούμαι παθεῖν ὅτι ἂν βούλησθε, καίπερ ἄδωός ὢν, τῆς ὁμῶν ἐνεκεν ὁμολογῶ. Θρόνον ἐξώσατε, πόλειος ἀπελάσατε. *Μόρον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην, ὡς ὁ Ζαχαρίας φησὶν, ἀγαπήσατε*. Ἐρρώσθε, ἱεροὶ ποιμένες, καὶ τῶν ἐμῶν πόνων μνη- μονεύοντες, μὴ ἀπολήξητε. » Ταῦτα εἰπόντος, αἰδῶς τις αὐτοὺς εἶχε τοῖς εἰρημίοις καταναυγέτας (16). Ὁ μὲν οὖν ἐπὶ τὴν Καππαδοκίαν βαδιούμενος ἐξῆλθε (17) τοῦ συλλόγου, συμμιγῆς χαρᾷ τε καὶ κατηφείᾳ· τὸ μὲν, ὅτι τῶν πόνων ἀνάπαυλιν ἤρατο (18), τὸ δὲ τοῦ ποιμνίου χάριν, ὅπως αὐτὸ καταλείψειεν.

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὰ βασίλεια, ἦται χάριν τὸν αὐτο- κράτορα, τοιᾶδε εἰπὼν πρότερον· « Σὺ μὲν, ὦ βασιλεῦ, ὢν τὴν Ἐκκλησίαν εὐηργετήσας, ἀντιμετρήσαι σοι Χριστὸς ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως· ἦν δὲ νῦν αὐτῷ χά- ριν, ὦ κράτιστε, δοῦναι μὴ ἀπαρνήσῃ. Οὐδὲ περὶ χρη- μάτων ἱκετεύω· οὐδὲ ποθῶ πολυτελεῖ θυσιαστηρίων σκεπάσματα, οὐ συγγενῶν ἀρχάς· ἀλλ' ἱκετεύω τῶν πόνων ἀνεθῆναι. Ληγέτω δὲ καὶ (19) φθόνος, εἰρηνευέ- τωσαν οἱ ἐπίσκοποι, σοὺ μάλιστα τοῦτο σπουδάζοντος. Παῦσον τὸν ἱερέων τὸν πόλεμον, ὁ στήσας βαρβάρων θράσος· τὰ μέγιστα τρόπαια τοῦ σοῦ κράτους ἐνὶ κό-

(14) Colb. 1, πείσσετε.

(15) Codd. Or. P. Colb. 1 et 2, τῶν συμφορῶν.

(16) Cod. Or. καταναυγέτας. Cod. P. κατανοι- γέντας.

(17) Cod. Or. ἐξῆλθε.

(18) Cod. Or. εὔρατο, Colb. 1. εὔρατο. Col. P. ἤρατο.

(19) Δὲ καὶ desunt in cod. Or.

σημειον, τῇ συμφωνίᾳ (20) τῶν ἐπισκόπων. Ταύτην ἐγὼ θεωρεῖν αἰτούμαι· ταύτην τελευταίαν μοι (21) παρέχεις χάριν. » Θυμιάτας δὲ τὰ εἰρημένα ὁ τε (22) αὐτοκράτωρ καὶ οἱ τῆς συγκλήτου βουλῆς, οἱ αὖ (23) σφοδρῶς τῷ περὶ αὐτὸν πόθῳ συντετηκότες, μόλις ἀπέλυσαν αὐτὸν (24), τὴν ἐξοδὸν ἐπιτρέψαντες.

Ἐνδημοῦντος δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ, καθίσταται εἰς τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν ὑπὸ τῆς συνόδου Νεκταρίου τις ἐπίσκοπος, Ταρσεὺς ὑπάρχων τῆς Κιλικίας. Αὐτοῦ δὲ προσκαλεσάμενος (25) τὸν κλῆρον καὶ τοῦ λαοῦ τοὺς ἐγκρίτους (26), νοθεύσας τε αὐτοὺς φυλάττειν τὴν παρακαταθήκην τῆς πίστεως, καὶ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ κατεργάζεσθαι, ἀσπασάμενος, πολλὰ τε κινήσας ἅπασιν δάκρυα, τῆς ὁδοπορίας εἰχeto. Ἐρχεται δὲ εἰς Ἀριανζὸν, χωρίον Καππαδοκίας, ὅπου ἐκέστητο (27) ἐκ πατρικοῦ κλήρου, κατελθὼν εἰς αὐτόν. Πολλοὺ δὲ χρόνου παρωχηκός, ἀφ' οὗ Βασίλειος ὁ μέγας πρὸς τὸν Θεὸν ἐνεδημήσεν ἐκ τοῦ βίου τούτου, πρὶν ὑψηλοτέραν ζωὴν μεταθέμενος τὰ παρόντα, γράψας τὸν ἐπ' αὐτῷ ἐπιτάφιον, εἰς τὴν Καισαρίων ἦκε τὴν ἱερὰν μητρόπολιν· καὶ προσφωνήσας τὸν λόγον τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐβάδιζεν οὐκ ἄε.

Χρόνον δὲ πλείστον τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἀπολειφθέντος διὰ τὴν ἐν τῇ βασιλείᾳ διατριβὴν (ὅσο γὰρ καὶ δέκα ἔτη λόγος αὐτὸν ἐν τῷ Βυζαντίῳ πεποιτηκέναι), συνέβη τῶν Ἀπολλιναρίου μαθητῶν τινος εἰς τὴν δευτέραν ἐπαρχίαν τῶν Καππαδοκῶν (28) πολλοὺς μὲν ἐξαπατήσαι τοῖς λόγοις τῆς ἀσεβείας, τολμήσαι δὲ μέχρι καὶ τοῦδε (29) προσελθεῖν, ὥστε καὶ ἐπισκόπους ἐν τῇ χώρᾳ χειροτονῆσαι, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς Ναζιανζοῦ. Καθαίρει μὲν οὖν (30) τὴν Ναζιανζὸν τοῦ τοιοῦτου ἁγίου ὡς τάχιστα· λίαν δὲ ἐκτενόμενος προστῆναι τῆς πατρίδος, οὐ δέχεται τὴν ἐπισκοπὴν (μάλα γὰρ τὸν ἡσύχιον μετέδωκε βίον)· καὶ τινα Εὐλάλιον τῆς Ναζιανζοῦ ποιμένα κατέστησεν, ὃν ἔσχον δὴν ἐν τοῖς τιμίῳις, θεραπεύοντά τε αὐτὸν, καὶ μέτριον τὸ ἦθος τυγχάνοντα (31). Αὐτοῦ δὲ ἐν ἀσθενείᾳ κρατούμενος, ἐν Ἀριανζοῖς ἀνέψυχεν (32).

Ὅδοιπορεῖν οὐκ ἔτι οἶδς τε ὢν, ἐπέστελλε Κληδόνῳ τῷ πρεσβυτέρῳ, ἀνδρὶ θεοσεβεῖ καὶ θαράποντι γνησίῳ Θεοῦ, καὶ ἐτέροις τισίν, ὥστε μὴ παραδίδεσθαι τὸν λοιπὸν τῆς αἰρέσεως, τὰς τε χειροτονίας

A rum audaciam compescuisti : maxima imperii tui trophæa una re exorna, nimirum episcoporum concordia. Hoc ego donum a te peto : hoc mihi beneficium ultimum porrige. » Hac oratione Imperator, et qui senatorii ordinis erant, in admirationem rapti, ut pote acerrimo ipsius amore contabescentes, abeundi facta facultate vix a se dimiserunt.

Cæterum illo adhuc in augusta urbe agente, Nectarius quidam, Tarso Ciliciæ civitate ortus, Ecclesiæ ipsius a synodo episcopus constituitur. Ipse autem cum clerum ac præstantissimum quemque ex populi multitudine accivisset, eosque, ut fidei depositum servarent, Deique præcepta exsequerentur, admonuisset, complexusque fuisset, multasque omnibus lacrymas movisset, itineri se dedit, tandemque Arianzum pervenit. Cappadociæ autem is locus est, quem ex paterna hæreditate ad se devolutum possidebat. Cum autem multum temporis fluxisset, ex quo Basilius magnus ex hac vita ad Deum evolarat, ac presentia cum sublimiore vita commutarat, funebri oratione in ipsius laudem conscripta sacram Cæsariensium metropolim alit, Ecclesiæque nuncupata ac dicata ea oratione domum se recepit.

Sed cum perdiu ipse a patria, propterea quod in imperatoria urbe commemoraretur, abfuisset (duodecim namque ipsum Byzantii annos egisse serunt), accidit ut quidam Apollinarii discipuli in secunda Cappadocum præfectura suis impietatis sermonibus multos in fraudem inducerent, eoque audaciæ progredierentur, ut ad hunc quoque accederent, atque episcopos in ea regione crearent, ne ipsi quidem Nazianzo parcentes. Ipse vero Nazianzum quidem hoc piaculo quam celerrime purgavit. Cum autem obnixis precibus roicaretur, ut patriæ antistes esse vellet, adduci non potuit ut episcopatum acciperet (tranquillam enim vitam mirifice consecraturus) ; verum Eulalium quemdam, quem, ut sui cultorem, moderatumque hominem, imprimis charum habebat, Nazianzi episcopum constituit. Ipse autem infirmitate pressus Arianzi corpus resocillabat.

Cum autem iam iter facere non valeret, Cledonium presbyterum, virum pium, verumque Deo cultiorem, aliosque nonnullos per litteras admonuit, ne hæresis pestem susciperent, sed Apollinarista-

(20) Ita volunt Montac. et alii edit. Ita codd. nostri. Or., Colb. 1, 2., P., necnon et Comb. In edit. κόσμιον τὴν συμφωνίαν.

(21) Sic Colb. 1, et codd. Or. In edit. μοι drest : mox codd. P. et Colb. 1, παρέχους, quam lectionem indicat Montac.

(22) Ita Colb. 1 et 2, ὅτε deest in edit.

(23) Cod. Or. οὐ σφοδρῶς, mox idem cod. συντετηκότες.

(24) Μόλις ἀπέλυσαν αὐτόν, etc. Nobis Combefisii interpretatio magis arridet quam versio Billii qui sic reddit : « vix discedendi potestatem ipsi fecerunt. »

(25) Sic Montac. et alii volunt edit. : sic codd. Or., P., Colb. 1, 2, et Combef. In edit. Αὐτὸν δὲ προσκαλεσάμενος.

(26) Cod. Or. ἐγκρίτους, νοθεύσας αὐτοὺς φυ-

λάττειν τὴν παραθήκην.

(27) Ita Montac. et alii edit. volunt : ita codd. P., Or., Colb. 1 et 2. In edit. ἐκέστησεν.

(28) Montac. cui non repugnant alii edit. : Forte, inquit, deest ἐπισκοπώντας, αὐτὴν ἐπισκοπώντας· nam de iis in prima ad Cledonium epistola Gregorius ait οἱ οὖν ἐπελθόντες, vel ut est in scriptis, ἐπισκοπώντας.

(29) Sic Montac. et alii edit. quorum lectionem confirmant codd. P., Or., Colb. 1 et 2, in quibusdam προσελθεῖν.

(30) Ita Montac. et alii edit. Ita codd. Colb. 1 et 2. In edit. οὖν deest.

(31) Montac. et alii edit. ὑπάρχοντα, ita etiam codd. P., Colb. 1, 2. Mox duo posteriores habent, αὐτοῦ δὲ ἀσθενείᾳ.

(32) Cod. P. ἀνέψυχεν.

rum ordinationes, ut nefarias et ab Ecclesia Catholica alienas, pro irritis haberent. Nec vero satis habebat nuda et simplici contestatione ad eos uti: verum plenius uberiusque scribebat, singula abortivæ Apollinarii hæresis impietatisque capita evergens atque opprimens, quemadmodum liquido ostendunt tum duæ illæ ad Cledonium epistolæ, tum præcipue tractatus poetici, quos reliquit. Porro in poeticis lucubrationibus, quarum etiam ante meminimus, duplex illi scopus propositus erat: alter, ut impiam tyranni Juliani legem, qua Christiani a profanis disciplinis arcebantur, puerilem atque infirmam et ridiculam esse ostenderet: alter, quoniam Apollinarium multos libros variis carminum generibus texuisse, iisque, utpote eruditum hominem, dicendicæ facultate præstantem, multos ad hæresim suam illexisse perspiciebat, necessario sibi faciendum putavit, ut Arianzi post reditum suum quiescens, atque ab omnibus negotiis occupationibusque feriatas, cudentis versibus animum adjiceret. Atque hinc uberrima mihi hujus orationis materia collecta est.

Cum autem nonnihil temporis illic solitarius egisset, vitamque philosophia purgasset, ac majori contemplationi animum addixisset, in extrema tandem senectute caducam hanc vitam cum meliori et sublimiori rerum statu, cujus hic pertenuis etiam species vix reperiri queant, permutavit. Atque ornandi quidem Gregorii munere pro virili mea perfunctus sum, quantum ad id attinebat, ut et boni Patris et eorum, qui vitam illius audire gestiebant, votis satisfacerem, atque ut exiguam quamdam vitæ descriptionem breviter comprehensam haberemus. Nam omnes illius laudes vitæque ornamenta exponere, aut pro rei dignitate tractare, adeo difficile atque arduum fuerit, ut haud scio an quisquam, eorum etiam qui summam eruditionis laudem consecuti sunt, hoc præstare possit. Tu vero, Pater beate, *verique illius tabernaculi* inspector et conscie, ubi *exultationis et salutis vox* laudantium Deum angelorum pariter ac sanctorum, Gregorii tui, qui exiguam hanc orationuculam elaboravit, memor esto. Quamvis enim ob virium imbecillitatem virtutibus tuis parem orationem non attulerim, idque de te verba faciens; promptitudinem tamen animi haudquaquam accensabis. Tua enim vox illa sacra est, Deo id gratum esse, quod viribus respondet.

¹¹ Hebr. viii, 2. ¹² Psal. cxviii, 15.

(53) Montac. et alii edit. sic volunt, nec non codd. P. et Colb. 2. In edit. καταλείπει.

(54) Cod. P. πρώτον μὲν.

(55) Cod. P. δεύτερον δέ.

(56) Montac. et alii edit. ac codd. Colb. 2, et P. γράψαντα.

(57) Ita Montac. et alii edit., nec non codd. P., Colb. 1, 2, ac Combef. In edit. ἄγων δεest.

(58) Codd. Colb. 1 et 2 ἄδεις.

A ἀθετεῖν τῶν Ἀπολλιναριστῶν, ὡς ἀθέτους καὶ ἀλογοῦντας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἦδη δὲ οὐ μέχρι τοῦ ψιλῆ διαμαρτυρίᾳ πρὸς αὐτοὺς χρήσασθαι, ἀλλὰ καὶ διεξοδικώτερον ἔγραψε, καθ' ἐν ἀνατρέπων τὰ τῆς ἀσεβείας Ἀπολλιναρίου ἀμειβώματα. Τοῦτο δὲ δεικνύουσι σαφῶς αἱ τε πρὸς Κληδόνιον δύο ἐπιστολαί, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ οἱ ἐμμετροὶ λόγοι, οὓς καταλείπει (53). Περὶ δὲ τῶν ἐμμέτρων, ὧν ἐμνήσθη καὶ πρώην, διττὸς αὐτῷ γέγονεν ὁ σκοπὸς· πρῶτος μὲν (54), ὅπως τὴν ἀθεσμον Ἰουλιανοῦ τοῦ τυράννου νομοθεσίαν μαρκακώδῃ καὶ ἀνίσχυρον ἀπελέρῃ, κελεύουσιν μὴ μεταίναι Χριστιανοῖς τῆς Ἑλλήνων παιδείας· δεύτερος δὲ (55), ἐπὶ ἑώρα Ἀπολλινάριον βράψαντα (56) πολυστίχους βίβλους ἐκ διαφόρων μέτρων, καὶ τούτοις κλέψαντα τοὺς πολλοὺς εἰς τὴν αἵρεσιν, ὡς ἰλλόγιμον δῆθεν, ἀναγκαῖον ψῆθῃ, ἐν Ἀριανζοῖς ἡσυχάζων μετὰ τὴν ὑποτροφὴν καὶ σχολὴν ἄγων (57), οἷα πραγματῶν ἀπληλαγμένος, τῇνικαῦτα γράψαι τὰ ἐμμετρα, ὅθεν μοι εὐρηται ἡ πλείστη ὕλη τῆδε τῆς ὑποθέσεως.

Ἐνταῦθα ἡρεμήσας χρόνον, καὶ καθάρας τὸν βίον φιλοσοφίᾳ, γενόμενος τε ἐν θεωρίᾳ μέizonι, μετατίθεται τὴν ἐπίκτητον τήνδε ζωὴν ἐν βαθείᾳ τῇ πολιῇ πρὸς τὴν ἀμείνω καὶ ὑψηλότεραν κατάστασιν, ἥς ἐνταῦθα μόλις (58) ἀν εὐρεθείη καὶ τὰ ἐνδάλματα Ἑμοὶ μὲν οὖν (59) τῆς εἰς αὐτὸν τιμῆς εἰς δύναμιν ἀφωσιῶται ὅσον τὸν πόθον ἀποπληρῶσαι Πατρός τε ἀγαθοῦ καὶ τῶν τὰ ἐκεῖνου ποθοῦντων, καὶ ὥστε, ἐν ὀλίγῳ συνειληφότες, ἔχειν βραχεῖαν τινὰ τοῦ βίου ἀναγραφὴν. Τὸ γὰρ ἅπαντα ἐκδιηγέσθαι, ἢ πρὸς ἀξίαν, οὐκ οἶδα εἰ τις καὶ τῶν ἀγαν ἐπὶ σοφίᾳ θαυμαζομένων ποιῆσαι ἱσχύσειεν· σὺ δέ μοι, ὦ μακάριε Πάτερ, καὶ τῆς σκηρῆς τῆς ἀληθινῆς ἐπόπτα καὶ μύστα, ἐνθα φωνῇ ἀγαλλιάσεως καὶ σωτηρίας, ὑμνουμένων Θεὸν ἀγγέλων τε καὶ ἁγίων (40), μέμνησο Γρηγορίου τοῦ σοῦ, βραχεία σοι τάδε φιλοσοφήσαντος. Εἰ γὰρ καὶ τῆς δυνάμεως ἐνδύων (41) τῆς ἀξίας ἀπολιμπάνομαι, καὶ (42) ταῦτα περὶ σοῦ (43) λέγων, ἀλλ' οὐ μέμνη τῇ προθυμίᾳ. Σὴ γάρ ἐστιν ἐκεῖνη ἡ ἱερὰ φωνή, καὶ Θεῷ λέγουσα φίλον εἶναι τὸ κατὰ δύναμιν (44).

D

(39) Colb. 1 et 2, ac Combef. habent τὰ τῆς εἰς. Mox col. P. κατὰ δύναμιν.

(40) Cod. P. καὶ ἀνθρώπων.

(41) Ἐνδύων δεest in cod. P.

(42) Orat. in Basilium.

(43) Colb. 2, ὑπὲρ σοῦ. Mox cod. P. αὐτῷ οὖν οὐ μέμνη.

(44) Cod. P. addit, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

SELECTA VETERUM TESTIMONIA.

IN LAUDEM SANCTI GREGORII.

Ex Basilio (epist. 8).

Ἐκείνος ἐκλογῆς καὶ φρέαρ βαθύ· λέγω δὲ τὸ τοῦ Α
Χριστοῦ στόμα Γρηγόριον.

Vas electionis, et puteus profundus, os dico Chri-
sti Gregorium.

Ex Hieronymo, Catalogo script. eccles., n. cxvii, tom. IV, part. II, pag. 126.

Gregorius, primum Sasimorum, deinde Nazian-
zenus episcopus, vir eloquentissimus, præceptor
meus, a quo Scripturas explanante didici, ad tri-
ginta millia versuum omnia opera sua composuit,
e quibus illa sunt : *De morte fratris Cæsarii* ; *Περὶ
φιλοπρωχίας* : *Laudes Machabæorum* ; *Laudes Atha-
nasii* ; *Laudes Maximi philosophi*, post exsilium re-
versi, quem falso nomine quidam Heronis super-
scripserunt : quia est et alius liber vituperationem
ejusdem Maximi continens ; quasi non licuerit eum-

dem et laudare et vituperare pro tempore. Et liber
hexametro versu, virginitalis et nuptiarum contra
se disserentium. *Adversum Eunomium* liber unus ;
De Spiritu sancto liber unus ; *contra Julianum impe-
ratorem* libri duo. Secutus est autem Polemonem
dicendi caractere : vivoque se episcopum in loco
suo ordinans, ruri vitam monachi exercuit. De-
cessitque ante hoc ferme triennium, sub Theodosio
principe.

Ex Rufino. Prologo in orat. Gregorii, quas Latine reddidit.

Gregorius, vir per omnia incomparabilis, qui B
verbo et operibus clarus, splendidissimum lumen
scientiæ Christi Ecclesiis præbuit, dum ea docuit
quæ fecit, nec seipsum condemnnavit agendo con-
traria quam docebat. *Et multis interjectis* : Hujus
neque vita aliquid probabilius et sanctius, neque
eloquentia clarius et illustrius, neque fide purius
et rectius, neque scientia plenius et perfectius in-

veniri potest, utpote qui solus sit de cujus fide ne-
dissidentes quidem inter se (ut fieri solet) partes et
studia disputare potuerint : sed id obtinuerit apud
Dominum et Ecclesias Dei meriti, ut quicumque au-
sus fuerit doctrinæ ejus in aliquo refragari, ex hoc
ipso quia ipse magis sit hæreticus arguatur. Mani-
festum namque indicium est, non esse rectæ fidei
hominem, qui in fide Gregorio non concordat.

Ex Theodoro Studita. Iamb. lxxvii, pag. 766, edit. Sirmondi.

Ἐργατῶν τὰ θεῖα τῇ βοῇ τῶν δογμάτων.
Ἥχησας ἔντως τῇ ὑποφάνει· μάκαρ·
καὶ πάσας ἀπρίε μωράνας τὰς ἀρέσεις,
τὸν κόσμον ἐστήριξας ἐν τοῖς σοῖς λόγοις.

Quæ tu potenti voce sudisti tonans
Oracula, omnis, dive, mundus audit :
Perimensque cunctas hæreses radicitus,
Orbem universum sermo firmavit tuus.

Idem ibid. Antirrhethico II adversus Iconomachos, pag. 123.

Καὶ ἔῃ ἀκουσόμεθα τῶν κορυφαίων Πατέρων, C
Γρηγορίου μὲν τοῦ Θεολόγου. . . . Βασιλείου δὲ τοῦ
Μεγάλου.

Andiemus certe ipsos Patrum coryphæos, Grego-
rium Theologum. . . . Basilium quoque Magnum.

Ex τῶν Σουῖδα.

Γρηγόριος, Ναζιανζοῦ ἐπίσκοπος (σταθμὸς δὲ
ἐστὶν οὗτος Καππαδοκίας), ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος,
ἀναγκαῖος φίλος Βασιλείου τοῦ τῆς Καισαρείας ἐπι-
σκόπου, τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ. Οὗτος οὐ μόνον γραμ-
ματικὸς καὶ τὰ ἐς τὴν ποιήσιν δεξιὸς, ἀλλὰ πολλῶν
πλεῖον καὶ εἰς φιλοσοφίαν ἐξήσκητο, καὶ ῥήτωρ ἦν
ἀμφοτέρως. Οὗτος ἔγραψε καταλογάδην πολλά. Εἰς
γὰρ τρεῖς μυριάδας στίχων τὰ συντάγματα αὐτοῦ
συνέθηκεν· ἀφ' ὧν εἰσι τὰδε· *Περὶ τῆς τελευταίας
τοῦ ἀδελφοῦ Καισαρίου*, ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἐκτεῶν
πατέρα, ἕτερος εἰς τὴν ἀδελφὴν Γοργονίαν, *Περὶ φι-
λοπρωχίας*, *Ἐπαινοὶ τῶν Μαχκαβίων*, *Ἐπαινοὶ
Κυπριανοῦ*, *Ἐπαινοὶ Ἀθανασίου*, *Ἐπαινοὶ Ἡρω-
νός φιλοσόφου*. Κατὰ Ἰουλιανὸν τοῦ βασιλέως
λόγοι δύο, *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγος* εἰς,
πανηγυρικὸν λόγον δεῖκα, καὶ ἕτερον πλείστον, καὶ
πῶς γινώσκοντο. Ἐκολούθησε δὲ τῷ Ποσειδωνίῳ γα-

Ex Suida, Lexic. tom. I, pag. 496.

Gregorius, episcopus Nazianzenus (est autem Na-
zianzus statio Cappadociæ), vir eloquentissimus, sum-
mus amicus Basilii Cæsareæ Cappadociæ urbis epi-
scopi. Hic non modo grammaticæ poeticesque laude
florebat, sed multo magis philosophiam excoluerat,
atque in oratoria facultate insignis erat. Prosa ora-
tione permulta conscripsit. Ad triginta enim ver-
suum millia opera sua contexuit, ex quibus sunt
hæc : *De morte Cæsarii fratris*, funebris oratio in
obitu patris, altera in funere Gorgoniæ sororis, *De
pauperum amore*, *Laudes Machabæorum*, *Cypriani*,
Athanasii, *Heronis philosophi*, *adversus Julianum*
orationes duæ, *De Spiritu sancto* liber unus, pæne-
gyricæ orationes decem, aliæque complures ac cui-
vis notæ. Secutus est in scribendi genere Polemo-
nem Laodicensem, qui Smyrnæ rhetoricam docuit,
atque Aristidis oratoris præceptor exstitit. Alium

quoque tractatum heroico carmine scripsit, in quo virginitatem et vitam conjugatam per se disserentes inducit, aliaque etiam argumenta omni carminum genere complexus est, quæ quidem ad summam subducta, triginta versuum millia continent. Huius porro Gregorii Arianus quoque Philostorgius in sui temporis historia mentionem facit his verbis: « Ea tempestate Gregorius in urbe Nazianzena florebat (est autem Nazianzus statio Cappadociæ), Basilus in Cæsarea Cappadociæ urbe, et Apollinarius in Laodicea Syriæ. Hi tres viri pro hominibus, id est consubstantiali, adversus eos qui Filii essentiam a Patris essentia diversam esse profitebantur, decertabant, longæque omnes eos antecellebant, qui vel prius vel post, ad meam usque ætatem huiusce sectæ patrocinium susceperunt: adeo ut præ ipsis Athanasius puer censeretur. Namque et in summam illi externæ doctrinæ magnitudinem evaserant, et in sacris Scripturis, quantum ad lectionem et expeditam memoriam conducebat, non vulgarem experientiam habebant, ac potissimum Gregorius. Jam vero in suo quisque scribendi genere maxima facultate præditus erat. Apollinarius quippe in commentario dicendi genere præcellebat. Basilus autem in panegyrico insigniter eminebat. At vero Gregorio in utroque licet exercitato, ad conscriptionem tamen magis tendebat oratio. Atque ut Apollinario in dicendo grandior ac plenior, ita rursus Basilio firmiter erat. Cumque tanta eorum esset tum in dicendo tum in scribendo facultas, tum vero ita moribus comparati erant, ut vel solo aspectu plerosque ad se allicere facillime possent. Itaque partim ipso intuitu, partim sermonibus, partim editis lucubrationibus ad suas partes familiaritatemque suam eos pertrahabant, qui aliqua harum rerum facilius capi poterant. Hæc de illis obiter Philostorgius, isque Arianus, litteris mandavit. Adhuc porro superstes Gregorius, subrogato sibi in Ecclesia Nazianzena episcopo, ruri vitam monasticam egit. Atque ad nonaginta annos et ultra ætate proventus, Theodosio decimum tertium imperii annum agente, vitam cum morte commutavit, hoc ædum indignum virtute sua passus, quod principis urbis cathedra expulsus est, improbiusque potius electi sunt, quam qui virtute ac vitæ splendore omnes antecibat.

A ραχτῆρι τοῦ Λαοδικεύς, τοῦ σοφιστεύσαντος ἐν Σμύρνῃ, ὃς ἐγγεγονέτι διδάσκαλος Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος. Ἐγράφη δὲ αὐτῷ καὶ ἑτέρα βιβλίος δι' ἐξαμέτρων, παρθενίας καὶ γάμου καθ' ἑαυτοὺς διαλεγόμενων· καὶ εἰς ἑτέρας ὑπόθεσεις ἐν παντοίοις καὶ διαφόροις μέτροις, ὅτινα συνάγονται εἰς ἑπτὼν μυριάδας τρεῖς. Τοῦ δὲ Γρηγορίου τούτου καὶ Φιλοστόργιος ὁ Ἀρειανὸς ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ιστορίᾳ μνήμην ποιῆται, καὶ φησι· « Γρηγόριος γὰρ ἤματι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν τῇ Ναζιανζῷ (σταθμὸς δὲ οὗτος ὁ τόπος Καππαδοκίας), καὶ Βασίλειος ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας, καὶ Ἀπολλινάριος ἐν τῇ Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας. Τρεῖς δὲ οὗτοι τότε ἄνδρες τοῦ ὁμοουσιῶν προὔμαχον κατὰ τοῦ ἑτεροουσιῶν, μακρῷ πάντας παρενγκόντες τοὺς πρότερον καὶ ὑστερον ἄχρις ἐμοῦ τῆς αὐτῆς αἰρέσεως προστάτας· ὡς παῖδα παρ' αὐτοῖς κριθῆναι τὸν Ἀθανάσιον. Τῆς τε γὰρ ἑξωθεν καλουμένης παιδείσεως ἐπιπλεῖστον οὗτοι προεληλυθείσαν, καὶ τῶν ἱερῶν Γραφῶν, ὅποσα εἰς ἀνάγνωσιν καὶ τὴν πράξειρον μνήμην ἐτέλει, πολλὴν εἶχον τὴν ἐμπειρίαν, καὶ μάλιστα γε αὐτῶν ὁ Γρηγόριος. Καὶ μὴν καὶ συγγράφειν ἕκαστος αὐτῶν εἰς τὸν αὐτοῦ τρόπον ἦν ἱκανότατος. Τῷ μὲν γε Ἀπολλινάριῳ τὸ ὑπομνηματικὸν εἶδος τῆς λέξεως μακρῷ ἄριστα εἶχε· Βασίλειος δὲ πανηγυρίζαι λαμπρότατος ἦν· τῷ δὲ γε Γρηγορίῳ, καὶ παρ' ἀμφοτέροις ἐξεταζομένῳ, μείζω βάσιν εἰς συγγραφὴν εἶχεν ὁ λόγος. Καὶ ἦν εἰπεῖν Ἀπολλινάριου μὲν ἁδρότερος, Βασιλείου δὲ σταθερώτερος. Τσαύτης δὲ αὐτοῖς ἐν τῷ λέγειν καὶ γράφειν δυνάμειος οὕσης, καὶ τὸ ἥθος οὐδὲν ἥσσον οἱ ἄνδρες παρείχοντο πρὸς τὴν τῶν πολλῶν θεῶν ἐπαγωγότατον. Ὡς καὶ οἱς ἐκωρῶντο, καὶ οἱς ἐλεγον καὶ ὅποσα γράφοντες διεδίδον, διὰ πάντων ἤρουν εἰς τὴν ἑαυτῶν κοινωνίαν τοὺς καθ' ὅτιον αὐτῶν εὐμαρέστερον ἀλίσκεσθαι δυναμένους. Τσαῦτα περὶ αὐτῶν ὡς ἐν παραδρομῇ Φιλοστόργιος, καὶ ταῦτα Ἀρειανὸς ὦν, ἔγραψεν. Ἐτι γοῦν περιῶν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον ὁ Γρηγόριος, ἐπίσκοπον καταστήσας ἐν τῇ λαχοῦσῃ αὐτὸν Ἐκκλησίᾳ, αὐτὸς ἐν ἀγρῷ τινὶ βίον μοναδικὸν ἀπηνέγκατο. Ἐλάσας δὲ περὶ τὰ ἐννεμήκοντα ἔτη καὶ ἐπέκεινα, Θεοδοσίῳ τρίτῳ καὶ δέκατον ἔτος ἄγοντος, καταλύει τὸν βίον, ἀνάξιον οὗτο τοῦ εἰς αὐτοῦ παθὸν ἀρετῆς, καὶ τῆς καθέδρας ἀποκρουσθῆναι τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, καὶ προκριθῆναι μῆλλον τοὺς φαυλοτέρους, ἢ τὸν ἐπ' ἀρετῇ καὶ λαμπρότητι βίου πάντων μᾶλλον ὑπερέχοντα.

Ex Simeone Metaphraste.

Magnus hic Gregorius Theologus vitam ipse suam exposuit in iis funebribus orationibus, quibus Basilium Magnum, Gregorium patrem, Cæsarium fratrem, et Gorgoniam sororem ornat. Ac proinde qui vitam illius conscripserunt, non aliunde quam ex ipsius operibus dicendi argumentum acceperunt. Hoc unum necessario dicendum, quod siquidem apud homines existere necesse erat effligiem quandam et columnam ex omnibus virtutibus constantem, hoc erat Gregorius. Nam cum vitæ splendore

eos qui actionis laude florebant, superasset, eo rursus contemplationis progressus est, ut omnes illi sapientiæ doctrinæque laude cederent, tam ejus quæ in verbis quam quæ in fidei dogmatibus versatur. Unde etiam Theologi cognomentum adeptus est. Quantum autem ad corporis formam attinet, statura mediocri erat, pallidus aliquantulum, non tamen citra venustatem, depresso naso, superciliis in rectum protensis, aspectu blando et suavi, altero oculo, nempe dextro, subtiatis, quem etiam cica-

ix quædam contrahebat, barba non promissa, A calvus erat) albos crines habebat, summas item densa tamen. Qua parte calvus non erat (nam sub- barbæ partes velut fumo obsitas ostendebat.

Canon de sancto Basilio, apud Bolland. Append. ad tom. II Junii, ode VII.

Ὁ σύμπνοια νοῦ ἱερὰ τε ξυνωρίς, ἥ ὥσπερ ψα
ψυχὴ ἐν δυτὶ σώμασιν ἀδιαίρετος, ἐν Γρηγορίῳ Βα-
σιλείῳ, πόθῳ θεϊκῷ συνημμένοι, ἐν Βασιλείῳ Γρη-
γόριῳ· νῦν ἔχετεύσατε Χριστὸν ὑπὲρ τῆς ποιμνῆς
ἡμῶν.

O consensio animorum et sancta societas! qua
velut unus et individuus in gemino corpore spiritus,
in Gregorio Basilius divino amore unitus, in Basilio
Gregorius fuit. Orate nunc pro grege nostro Chri-
stum.

His subnectere potuissem testimonia Haimonis Halberstatensis, cap. 4, lib. x. Histor. Eccles.; Adonis Viennensis episcopi in Chronic. ætate sexta; Goffridi Viterb. Chronic. parte sexta, ubi de Juliano verba facit; Petri de Natalibus in catalogo sanctorum, lib. II, cap. 69; Petri Criniti, lib. VII, cap. 1, De honest. discipl.: Trithemii De scriptor. ecclesiast.; Mantuani, lib. 1, Fast. Sabellici Enneade 7, lib. IX. Sed quia hi omnes non aliunde haurire potuerunt, quam ex his quos supra citavimus, nulla mihi causa visa est, quam obrem eandem cramben toties tibi obtruderem. Quare hic finem imponam, non tamen ante quam Pselli Cyri Græci scriptoris epigramma de Nazianzeno nostro Latine utcumque reddidero, ac coronidis vice, magni illius Erasmi de eodem iudicium apposuerō.

PSELLI EPIGRAMMA.

Divinæ sophiæ decus immortale canamus
Gregorium, vigit quo nova Roma duce.
Viribus eloquii valuit, linguæque disertæ:
Mellifluos dulci protulit ore sonos.
Maxima laus in eo doctrinæ utriusque refulsit,
Sive profana velis dogmata, sive sacra.
O salve conjunx charissime virginitatis,
Quæ prius in summo numine, deinde choris
Angelicis, purisque hominum complexibus hæret:
Assidueque tuum læta cubile fovet.

B Christicolæ columen defensor maxime gentis;
Stentoreo Triadis numen in ore ferens.
Hæreticæ salve manæ certissima pestis,
Qua simul oppressi Lybs Macedoque cadunt.
Quæque Arium perimis, cujus sanctissima primum est
Horribili ac stygio secta furore Trias.
Salve doctrinæ Antistes, atque unica cura
Pieridum, eloquii rhetoricesque decus.
Saltator lugens, Triadis qui numine plenus
Hanc quoque terrigenis omnibus eloqueris.

ERASMI DE GREGORIO NAZIANZENO JUDICIUM.

Epist. præfixa edit. Claudii Chevallonii, an. 1532.

In Gregorio Nazianzeno pietas propemodum ex
æquo certat cum facundia; sed amat significantes
argutias, quas eo difficilior est Latine reddere, quod
pleræque sunt in verbis sitæ. Tota vero phras
nonnihil accedit ad structuram Isocraticam. Adde
quod de rebus divinis, quæ vix ullis verbis huma-
nis explicari possunt, libenter ac frequenter philo-
sophatur. Frater hujus Basilius suavi quodam et
inaffectato dictionis fluxu, et pietatem, et eruditio-
nem, et acumen, sicubi res postulat, et perspicui-
tatem, et jucunditatem, et si quam aliam virtutem
in oratore Christiano quisquam desiderare possit,
complectitur. Joannes Chrysostomus Basili
quemadmodum in literis, sic etiam in professione sin-
cerioris vitæ socius, atque (ut ita loquar) Achates,
quidquid fere scripsit, ad popularem captum accom-

modavit, eoque fusior est, ac simplicior; et in lo-
cis communibus spatium maluit, quam in difficilli-
mis versari questionibus. Hos triumviros una tulit
ætas apud Græcos, pietate pares, nec dispares eru-
ditione, sed dictionis caractere dissimiles. Quos si
cum nostris conferre velis, Chrysostomus non dissi-
milis est Augustino, Gregorius Ambrosio, qui si
Græce scripsisset, plurimum negotii fuisset exhibi-
turus interpreti. Quem Basilio conferam nondum
invenio, nisi si quis Scripturarum cognitionem,
quam habuit Hieronymus, cum Lactantii felici faci-
litate copulet. Me certe a vertendo Gregorio semper
deterruit dictionis argutia, et rerum sublimitas, et
allusiones subobscuræ. Eam provinciam eximio
quodam pietatis ardore sibi sumpsit Hilibaldus no-
ster, cui et immortalis est.

Qui apud veteres auctores Nazianzeni meminerint ex illiusque scriptis testimonia protulerint.

Vix ullus in tota Græciæ scriptor exstitit, de ec-
clesiasticis loquor, qui non perhonorificam Grego-
rii mentionem fecerit, ex ipsiusque operibus tes-
timonia produxerit. Damascenus certe non con-
tentus scripta sua ipsius auctoritate sæpenumero
confirmare, sexcentis locis ita eum compila-

vit, ut bonam partem librorum suorum de fide
Orthodoxa ex ejus libris consuerit, totas plerumque
periodos nullis verbis immutatis in volumina sua
transferens. Id quod productis quibusdam locis pla-
num facere constitueram, ni id ipsi tam frequenter
esse comperissem, ut prima fronte furtum depre-

hendi posset. Quid de Theodoro dicam, qui ipsam quoque theologi phrasim affectavit? Quemadmodum ex unico capite libri quarti *Hæret. fabularum* aper- tissime liquet, ubi ex variis Gregorii scriptis oratio- nem suam coniecinnavit. De Nestorio enim loquens (45).

Ἄλλην ἐξ ἄλλης ἀμείβων χώραν, καθάπερ Αἰγυπτια- κή τις μάστιξ, τῇ μεγάλῃ τῶν Ἀντιοχείων ἐνέσκηψε πόλει· ἐν ταύτῃ λόγων ἐλευθερίων μετρίως μετεσχέ- κως...., τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ προὖν εἰσεφθά- ρη. Et paulo inferius: Ἐνταῦθά μοι λοιπὸν καὶ τὰ δῶματα, ὧν μικροῦ πλήρης πᾶσα γῆ τε καὶ θά- λαττα. Annon hæc duo loca ad verbum transcripta sunt ex Athanasiana Gregorii oratione? Rursus hæc verba, Τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν τῶν ὁρδο- δόξων καθολικῆς Ἐκκλησίας τὴν προεδρίαν πί- στεύεται, οὐδὲν δὲ ἦν καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης. Ipsissima sunt verba Gregorii, etsi locum nunc non satis memini. Quod et aliis verbis ita effert in Basi- liana, Διὰ μίαν τῆς Καισαρείας πόλεως τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ πυρσεύειν. Jam cum idem Theod. eodem loco ait, Ὡς γὰρ τὸν μέγιστον ἐκείνων κατέλαβεν θρόνον, καθάπερ τινὰ τυραννίδα τῆς ἀρχιερωσύνης τὴν προ- στασίαν ἀρπάσας· proculdubio hæc a Gregorio acce- pit, cujus in Athanasiana hæc verba sunt, Οὐ γὰρ ἐμοῦ τε καταλαμβάνει τὸν θρόνον, ὥστε οἱ τυραννί- δα τινὰ ἢ κληρονομίαν παράδοξον ἀρπάσαντες. Rur- sus illa, οἵκοι τὰ πολλὰ βιβλίοις προσανέχων, καὶ καθ' ἡσυχίαν ἐαυτῷ συγγινόμενος, ex oratione ad Aria- nos sumpta sunt. Sed de hoc satis. Quantæ autem famæ atque auctoritatis in universa Ecclesia ipsius monumenta fuerint, nullo argumento apertius de- monstrari potest, quam quod Latini ne punctum quidem temporis illis carere sustinuerint, sed statim in Latinum transferenda curarint, eorumque testimo- niis libros suos illustrarint. Nos cæteris omissis ipsa tantum lumina proferemus.

Hieronymus (46) eum præceptorem suum facit in *Catalogo scriptorum ecclesiast.* et in *Apologia priore adversus Rufinum*: « An injuria, inquit, tibi facta est, quod pro te Apollinarium, Didymumque sectatus sum? Nunquid in illa epistola Gregorium virum eloquentissimum non potui nominare? Quis apud Latinos par sui est? Quo ego magistro glorior et exsulto. » Sui autem imparem apud Latinos Grego- rium videtur dicere, ut notet Rufinus: qui cum ipse apud suos esset eloquentissimus, Rufinus in in- terpretatione aliquot illius orationum parum gnavi- ter se gesserat, neque satis feliciter tantæ eloquen- tiæ responderat.

Idem Hieronymus (47), explicans illud Ephes. v. 22, *Sacramentum hoc magnum est: ego autem*, etc. « Gregorius Nazianzenus, inquit, vir valde eloquens, et in Scripturis apprime eruditus, cum de hoc me- cum tractaret loco, solebat dicere: Vide quantum istius capituli sacramentum sit, ut Apostolus in

A Christo illud, et in Ecclesia interpretans, non se ita asserat, ut testimonii postulabat dignitas, expressis- se, sed quodammodo dixerit: Scio quia locus iste ineffabilibus plenus sit sacramentis, et divinum cor quærat interpretis. »

Augustinus (48) epistola cxxviii ad Fortunatianum, citatis quibusdam ex Athanasio, « Gregorius etiam, inquit, sanctus episcopus Orientalis apertissime dicit, Deum natura invisibilem, quando patribus vi- sus est, sicut Moysi, cum quo facie ad faciem loque- batur, alicujus conspicabilis materiæ dispositione assumpta, salva sua invisibilitate videri potuisse. » Citat postea Ambrosius.

Idem (49) lib. i *Contra Julianum Pelagianum*, de peccato originali, post citatos Occidentis episcopos, sic de Gregorio Nazianzeno, quem primum inter Orientis episcopos nominat: « Sed non tibi deerit magni nominis et fama celeberrima illustris episco- pus etiam de partibus Orientis, ejus eloquia ingen- tis merito gratiæ, etiam in lingua Latinam trans- lata usquequaque claruerunt. Sedeat ergo cum istis Patribus (Latinis scilicet) etiam sanctus Gregorius, et cum eis tuæ criminationis inanem patiatur invi- diam: dum tamen cum eis contra novitiam pestem vestram, medicinalem et ipse proferat sententiam. Audi ergo quid dicat: Imago, inquit, Dei labem corporeæ inundationis expurget, et conjunctam sibi carnem Verbi Dei sublevet pennis. Et quamvis, » etc. Citat et postea ex oratione *De baptismo*. « An tibi parva in uno Gregorio episcoporum Orientalium videatur auctoritas? Est quidem tanta persona, ut ne- que ille hoc nisi ex fide Christiana omnibus notissi- ma diceret: nec illi eum tam clarum haberent atque venerandum, nisi hæc ab illo dicta ex regula notissi- mæ veritatis agnoscerent. »

Idem lib. ii adversus eundem pag. 530 citat et explicat Nazianzenum ex lib. *Apologetico*. Et lib. *De dono perseverantiæ* cap. 19, ex oratione in *Penteco- sten* testimonium profert: ubi tamen pro « depre- cabitur, » vertendum fuerat, « deprecabimur. »

Gregorius Papa (50), in prologo tertiæ partis *Pa- storalis curæ*, Theologum nostrum ita citat: « Ut longe ante nos reverendæ memoriæ Gregorius Na- zianzenus edocuit. Non una eademque cunctis exhor- tatio congruit, quia non cunctos par morum quali- tas astringit. » Hæc porro verba sunt Gregorii nostri i *Apologet*.

Leo Papa (51), Magni cognomento honoratus, qui pontificatum suscepit circa annum Domini 441, epi- stola cxxxiv ad Leonem Augustum contra blasphe- mias Nestorii et Eutychetis, sancti Gregorii episcopi Nazianzeni in homilia *De Epiphania* hæc verba ci- tat: « Cum ergo processisset ex Virgine Deus, in ea, quam assumpserat humana natura, unum e duobus sibi invicem contrariis existens, carne et

(45) Tom. IV, pag. 244.

(46) Tom. IV, part. ii, p. 363.

(47) Tom. IV, part. i, p. 393.

(48) Tom. II, p. 500.

(49) Tom. X, p. 504.

(50) Tom. II, p. 33.

(51) S. Leo, edit. in-fol. p. 333.

spiritu, aliud in Deum assumitur, aliud deitatis gratia præstat. Idem infra : Missus est quidem, sed ut homo. Duplex enim erat in eo natura. Inde denique et laboravit ex itinere, inde et esuriit, et sitivit, et contristatus est, et flevit, humani corporis lege. » Citat postea Basilium episcopum Cappadocum.

Vincentius Lirinensis fere ad finem libri, quem docte adversus profanas novitates conscripsit, in Ephesina synodo suo tempore contra Nestorium celebrata, scripta Nazianzeni recitata scribit. « Adhibita sunt etiam, inquit, illa Cappadociæ lumina, sanctus Gregorius episcopus et confessor de Nazian-do vel Nazianzo : sanctus Basilius Cæsareæ Cappadociæ episcopus et confessor. »

Quæ autem in ea synodo ex Nazianzeno recitata sint, sic Rusticus diaconus contra Accephalos commemorat, ubi de differentia inter Unus et Unum, Alius et Aliud. « Sua, inquit (52), dogmata confirmavit (Ephesina scilicet synodus) inter beati Nazianzeni Gregorii lectiones, dicens ita : Alius quidem et Aliud ex quibus Salvator : siquidem non idem invisibile visibili, et id quod intemporale illi quod subtemporale. » Quæ verba ex priorē ad Cledonium epistola sumpta sunt, quam in eodem libro pluribus locis citat; atque etiam hæreticos (ut illi nihil intentatum et incorruptum relinquunt) et maxime Nestorianos Nazianzeni sententias quasdam ad sui erroris confirmationem detorquere tentasse. Sic enim ibi hæreticus, qui loquens inducitur, objicit : « Hominem quem Apostolus velut in duo partitus est, sanctæ memoriæ Gregorius unum modis omnibus nominat, ne Christo cum conferens, duos videatur Christos asserere, » etc. Et post : « Dixit alicubi Apostolus : Quia quanto iis qui foris ²¹, » etc. Subjicitur inde explicatio locorum Pauli et Nazianzeni. Ibi enim contra hæreticos pluribus explicatur ista Theologi sententia : Sic ex duabus naturis Christus, sicut ex anima et corpore homo. Illam enim hæreticus ut a suis partibus stantem in medium proponebat, ut et nonnullas alias, quas Rusticus ipse eodem libro pluribus explicat.

De operibus et scriptis Nazianzeni.

Omnia quæ Nazianzeni nomine inscribuntur, citra controversiam ipsius sunt præter metaphrasin in *Ecclesiasten*, quæ ipsi falso tribuitur, ut in argumento ex Hieronymo docuimus : et significationem in *Ezechielem*, quæ aut illius non est, aut certe ab eo non edita.

Duæ exstant orationes illius a Rufino Latine factæ, quæ non sunt in Græco exemplari. (Perperam Gregorio orationes istas tribuit Billius, ut in præloquio notavimus.)

Ex docta illius in dictum Evangelii homilia videtur multas alias ejus generis composuisse : ut quem certum sit et Nazianzi et Constantinopoli et alibi

A Gelasius de duabus in Christo naturis adversus Eutychem et Nestorium, multa veterum theologorum, ut Ignatii, Eustathii, Hippolyti, Athanasii, Eusebii Pamphili citans testimonia, et hæc Gregorii Nazianzeni in Natali Domini laudat (53) : « Duplex erat Christus, homo quidem quod videbatur, Deus vero quod non videbatur, comedens quidem ut homo vere et sicuti nos. Habuit enim carnis similem passibilitatem sicuti nos. » Ibidem etiam ex ejusdem priorē ad Cledonium epistola permulta profert, quemadmodum et ex epistola ad Nectarium.

Joannes episcopus Romanus, tribus Justiniani imperatoris quæstionibus respondens, ut probet Christum unam esse ex personis Trinitatis, post Augustinum hæc Gregorii Nazianzeni ex sermone de Epiphania citat (54) : « Deum cum dico, omnino uno lumine illustramur simul et tribus, uno quidem secundum uniuscujusque proprietates sive substantias, sicut placet aliquibus dicere, sive personas (nihil enim pro vocabulorum diversitate dissidendum est, cum ad eundem sensum nominum diversitas provocet et intellectum) unum autem secundum substantiam, vel deitatis ratione. Dividitur ergo, ut ita dicam indivisibiliter, conjungitur divisibiliter, una est in tribus deitas. »

Justinianus I Imperator, Edict. adversus tria Capitula, ut duas naturas et unitatem personæ asserat in Christo, sanctum Gregorium Theologum semel et iterum nominat. *Concil. tom. V, p. 695, 698.*

C Sanctus Theodorus Studita pluribus in locis (55) Gregorii profert testimonia, vel in suæ sententiæ patrocinium, vel ut verba sancti doctoris a pravis hæreticorum interpretationibus vindicet. Sic Antirrhético II adversus Iconomachos, tom. V Oper. Sirmondi, p. 107. Item, ibid. pag. 125, 126, 127. Item *Refutatione impiorum poematum*, pag. 193. Rursus *Adversus Iconomachos*, cap. vi et vii, pag. 213 et seq. Iterum epist. lib. II, epist. XXXVI, pag. 445. Ac deum epist. CLIV, p. 625.

D sæpius e suggestu ad populum concionatam. Ac fortasse in sacros libros commentarios edidit, Epistolamque Pauli ad Philippenses videtur scriptis suis illustrasse. In fine enim Anathematis morum Cyrilli sic legitur, D. Gregorii episcopi in *Epistola ad Philippenses*. Atque hoc fragmentum hic ascribitur : *Hoc sapiatur, inquit, quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualem Deo : sed semetipsum exinanivit, formam servi suscipiens* ²². « Quid pauperius in Deo, quam forma servi? Quid humilior in Rege cunctorum, quam ad communionem pauperis nostræ naturæ sponte venire? Rex regum et Domi-

²¹ I Cor. v, 13.

(52) *Bibl. Patr.* tom. IV.

(53) *Id.* ibid.

²² Philipp. II, 5-7.

(54) *Epist. 3 ad Sen., l. IV Conc., p. 1751.*

(55) *Edit. Sirmon.*

nus dominantium induitur forma servi: iudex omnium fit subditus postestatibus creaturæ: Dominus in spelunca deponitur: qui omnia continet, in diversorio non invenit locum, sed in præsepe projicitur jumentorum; mundus et immaculatus sordes suscipit humanæ naturæ, et per omnia paupertatem nostram transiens, usque ad mortis venit experimentum. Considerate paupertatis spontaneæ mensuram: vita mortem gustat: Iudex deducitur ad iudicium: vitæ omnium existentium Dominus subditur sententiæ judicantis; rex omnium virtutum, quæ ultra mundum sunt, spiculatorum non respuit manus. » Hæc ibi ex Gregorio episcopo, qui videri

A possit Nazianzenus noster, quando statim aliud subicitur ex Basilio Magno, de fructu passionis Christi testimonium. Nyssenus autem et Neocæsariensis, quod sciam, nihil in hanc Pauli Epistolam scripserunt.

Baptista Guarinus Guarini viri doctissimi filius in Latinum vertisse dicitur Gregorii Nazianzeni ad Christum et Mariam orationes in appendice: *Catalogi scriptorum ecclesiasticorum* Trithemii et *Bibliotheca* Lycosthenis, ut et beatus Rhenanus duos epistolæ ejusdem ad Themistium. At illæ neque Græce neque Latine in manus meas adhuc incidere potuerunt.

Hæc sunt quæ Billius collegit et adornavit in laudem et illustrationem eximii Doctoris. Pauca adjecimus. Billio vel ignota, vel nondum in lucem edita. Jam superest ut Billii, Leuvenklaii, Genebrardi, et aliorum qui Gregorii operibus munus adhibuerunt præfationes hic subjiciamus. Billii epistolam Carolo Lotharingo cardinali nuncupatam, priorique editioni præfixam, forsitan detrudere licuisset. At tanti viri reverentia, libellum in quo calamitosas tempestates sui ævi tam eleganter describit, tam amare luget, cæteris ejus ingenii monumentis connectere decrevimus, maxime ut ne minimum quid vel ex antiquis editionibus desiderare lectorum sinamus.

REVERENDISSIMO IN CHRISTO PATRI AC DOMINO D. CAROLO LOTHARINGO
CARDINALI, AC PRINCIPI ILLUSTRISSIMO,
JACOBUS BILLIUS ABBAS S. MICHAELIS IN EREMO, S. D.

Quod ait ille totius philosophiæ antistes Plato (56), summæ atque effrenatæ libertatis extremam plerumque servitutem assecutam esse, quod etiam Hippocrates (57), corporum habitudines ad extremum bonitatis perducitas, periculosas esse: hoc in Christiana nostra republica non sine maximo piorum omnium dolore hac misera tempestate natus quisque nostrum experitur. Nam si quis florentissimum illum statum, quo Patrum memoria religio erat, cum eo quem his perditissimis temporibus videmus, composuerit, profecto quantum distat *Ortus ab Occidente* ⁵⁸, tantum inter utrumque statum interesse comperiet. Nec vero in re adeo manifesta longa oratione opus esse puto. Illud potius dolendum atque ingemiscendum, nos tam præclaram hereditatem a majoribus acceptam tenere non potuisse. Sed scilicet verum est quod dici solet, satisfactam contumeliæ atque insolentiæ matrem esse.

Nos prosperarum rerum velut nectare quodam obruti, bona nostra ignoravimus, nec μέγαν ἔλεον, ut de Tantalo ait Pindarus (58), κατὰπέλας (59) potuimus: idemque nobis accidit quod Judæis olim sæpe usu venisse legimus, qui simulatque incrassati, impinguati, dilatati sunt, protinus recalcitrarunt ⁶⁰, ut quod Appianus ille de Romanis dicebat, negotium illis melius, quam otium committi posse, in nos non immerito torqueri possit, Ecclesiæque his Ezechiae verbis commode uti queat: Ecce in

C *pace amaritudo mea amarissima* ⁶¹. In tanta tranquillitate somnus iis obrepsit, qui ad Ecclesiæ gubernacula sedebant. Non litterarum sacrarum studiis incumbere, non plebem sibi commissam salutaris doctrina pascere, non vitæ integritate ac sanctionibus cæteris præluere; sed vel dormire, vel sibi ipsis tantum vigilare, et quidem ita vigilare, ut altum dormire præstiterit. Qualis porro gubernator, tales prætore, tales nautæ, tales vectores; et, ut ait Scriptura, *qualis sacerdos, talis et populus* ⁶², malæ sementis mala seges, malorum magistrorum mali discipuli, mali exempli mala expressio. Omnes declinavimus, et inutiles facti sumus ⁶³. Pastores inertia languerunt: populus quales merebatur, tales pastores habuit.

D Interim versipellis noster inimicus, « (59) qui inferioris hujus mundi scabiem ac languentium ulcera scalpit atque ablingit, qui ubi quid vitii et corruptelæ est, cadaveribus assidet putredinesque contrectat, » pastoribus in officio cessantibus, in agrum Domini furim ingressus zizania superseminavit ⁶⁴, tantamque justissimo Dei judicio tempestatem rerumque omnium perturbationem excitavit, ut a jactis religionis nostræ fundamentis, vix ulla gravior acerbiorque exstiterit: quoque majorem stragem in Dei castris ederet, angeli lucis personam sibi induendam putavit, ut quo tectius, hoc quoque nocentius perniciosiusque virus suum sim-

⁵⁶ Psal. cii, 12. ⁵⁷ Deut. xxxii, 15. ⁵⁸ Isa. xxxviii, 17. ⁵⁹ Ose. iv, 9. ⁶⁰ Psal. lvi, 4. ⁶¹ Matthæ

(56) Lib. *De rep.*, c.

(57) Lib. i, aph. 3.

(58) *Olymp.*, od. 1.

(59) Id est ingentem felicitatem concoquere.

(60) Ap. Cyprian., in *App.*, p. cviii.

plicioribus animis instillaret. Sub hac larva ita omnia confudit ac sursum deorsumque jactavit, ut in antiquum chaos pene reciderint, facti que simus quasi in principio cum Deus nostri non dominaretur, nec invocretur nomen ejus super nos²². Terris salutem longam dixisse videtur charitas; improbitati atque impudentiæ habentiæ omnes remissæ sunt. Plena omnia odii, rixarum et maledicentiæ, plena livoris et virulentæ contentionis. Amicorum et Lestium nullum discrimen. Nemo seipsum propius inspicit, sed salutem suam in tuto versari existimat, dum alios omni animi acerbitate atque amarulentia insectetur. «Pereunt bona, ut ait noster Gregorius (60), nuda et aperta sunt mala, navigatio in nocte, fax nusquam; Christus dormit. » Refrigescens vel potius exstincta charitate abundat in orbe iniquitas²³. Exundante porro atque in immensam excrecente iniquitate, vindicem Dei gladium ardentemque illas sagittas²⁴ in nos cadere non est mirum.

Itaque haud scio an non multo commodius de hoc nostro tempore dicere nobis liceat, quod Epiphanius (61) olim de sua tempestate ob eandem causam dicebat. «Mirandum est hoc tempore, et non mirandum. Mirandum, quod nostro sæculo omnia implentur: non autem mirandum, quia impleri ea necesse est. » Et paucis verbis interjectis: «Quo progressa est mens hominis prona ad malum ab adolescentia sua? Quas fidei partes non perdidit? In quibus disputationibus utilitatem non perturbavit consilii perversitas?» Quid enim? An non deploratissimam hanc ætatem velut digito indicare videtur vir ille sanctissimus, in qua vel nova quotidie dogmata feruntur, vel jam olim oppressa et sepulta in lucem revocantur? Neque enim satis habuit Satan inferioribus telis adversus nos uti, nisi etiam venena, ut ait ille, cælo peteret, atque ex saluberrimis vitæ fontibus a se vitiatas, mortem nobis propinaret, sagittaque illa per diem volante²⁵, hoc est, ut per hæreticos in sanctarum intelligentiam Scripturarum, Ecclesiam convulneret.

Hinc illæ tot tamque dissectæ sectæ, quas per suos satellites toto orbe Christiano spargit, qui utinam ipsi tum suæ tum aliorum salutis minus prodigi essent! Utinam factum illum suum atque arrogantiam comprimerent, nec antiquitatem universam cæcitate atque ignorantia damnare mallent, quam errorem suum couliteri! Sed habet hoc imprimis φιλανθία, hæresum omnium parens certissima, quod iis, qui hoc vitio infecti sunt, oculos prorsus morboque sensum omnem eripit, planeque eodem modo eos afficit, quo Harpastem fatuam suam Seneca (62) laborasse scribit, quæ cum vi-

A dere desiisset, se tamen cæcam esse nesciebat, sed in domum tenebrosam id rejiciebat, alioque migrare velle dicebat. Ex quo efficitur ut nemini prorsus cedere sustineant, verum cerebri sui fragmenta ita perditæ ament atque amplexentur, ut a visceribus suis potius avelli, quam a concepta semel opinione abstrahi patiantur. (63) «Ita perditæ perdunt, et depravati errorem pravitatis infundunt, » ac virus suum quaquaversum spargere molliuntur: ut non abs re Cyprius ille episcopus (64) eos ἐκθαμβητάς τῶν προβάτων καὶ πύργους τῶν περιστέρων, καὶ σοφητάς τῶν τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώπων καὶ θερμμάτων vocet. Sic impurus hostis fructum omnem memorabilis illius supplicii, quod Christus in cruce pertulit, ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum²⁶, fonditus tollere atque evelere modis omnibus conatur. Nihil enim eum gravius angit et excruciat, quam pax aliorum et concordia, ejus se suo scelere expertem videt. Nihil est quod avidius expetat, atque in quo vehementius elaboret, quam ut nobile illud amoris ac benevolentiae legatum, quod Christus Ecclesiæ suæ testamento reliquit, nobis extorqueat. Ac proinde quas potest contentiones in domo Dei serit, et quod de morte Hieronymus aiebat (65), «fratres dividit, et charissima inter se nomina crudelis et durus dissociat. »

Hæc pro dolor! non jam auribus, sed oculis ipsis haurimus: non jam legimus, sed sentimus, quamque κακίστην διαίτην, ut Enripidis verbo utar, sit hæresis, non tam ex annalium memoria, quam ex nostrismet ipsi calamitatibus cognoscimus. Multas quidem gravesque hæreses procellas in veterum monumentis descriptas videmus: sed multo gravius nos afficiunt, quas ipsi cernimus ac sentimus. Ut enim res procul ab oculis dissitæ multo minores videntur, quam quæ propiori intervallo spectantur, eodem modo fieri non potest, quin præsens calamitas multo graviores nobis dolorem inurât, quam quas in historicorum libris velut in tabula quadam pictas intuemur. Et sane æquum erat, ut qui vicinorum nostrorum tristissimis exemplis erudiri negleximus, ipsi tandem aliis in exemplum proponeremur, cæterique ex nobis documentum caperent, quid sibi esset in eadem causa pertimescendum. Atque utinam verbis saltem, ut Phryges, et quidem iterum ac tertio repetitis, meliores efficeremur, ac non potius ad tam duras plagas obstupesceremus. Sed; quod vix sine lacrymis dici potest, ad doloris sensum obdruisse videmur. Dissipati enim sumus, ut inquit Propheta, et non compuncti²⁷. Percussit nos Dominus, et non doluimus; attrivit nos, et tenuimus ac-

²² Isa. LXIII, 19. ²³ Matth. XXIV, 12. ²⁴ Psal. VII, 17. ²⁵ Psal. XC, 6. ²⁶ Joan. XI, 52. ²⁷ Psal. XXXIV, 16.

(60) Epist. ad Endoxium. al. XXXIX.

(61) Lib. III, tom. II, Anticras Antidic., p. 1054.

(62) Senec. in Herculi. Oeuv.

(63) Cyprian. lib. De idol. van., p. 226.

(64) Epiph. lib. III, tom. II, p. 1009.

(65) Epist. 35, t. IV, part. II, p. 267.

cipere disciplinam ²². Bellæ si quando e laqueis evaserint, ea omnia loca, in quibus laqueos esse suspicantur, sedulo fugiunt; nos bardi et vecordes ad eundem quotidie lapidem impingimus, et pyraustarum in morem, ambusta jam toties ac fere jam adusta corpora flammis adhuc admovemus.

Quotusquisque est enim, qui in tam denso calamitatum agmine meliorem mentem induat, et concipiat, ac quasi parturiat spiritum salutis ²³? Omnes pene lisdem vestigiis insistimus, vitiiis nostris indulgemus, ea mordicus retinemus, novisque quotidie flagitiis cumulamur, nec, ut cum lyrico loquar (66), per nostrum patimur scelus iracunda Jovem ponere fulmina. Hanc rerum acerbiter deploramus, hanc temporis infelicitatem accusamus, ejus ipsi unici fabri atque artifices sumus. Ad flagra murmuramus, qui scorpionum ²⁷ ictus mere-mur. Dolemus omnia plus quam feralibus odiis ardere, et cum Deo in gratiam redire non curamus. Quasi vero certa pax inter eos coalescere queat, qui a Deo pacis sese averterunt; atque ii membra tenere queant, qui *caput*, ut est apud Apostolum ²⁸, non tenent. Ut enim in circulo quo longius a centro lineæ protrahuntur, hoc quoque longioribus intervallis inter se distant: ad eundem modum quo quisque longius a Deo discedit, eo etiam magis a fraterna charitate, imo etiam a seipso removetur.

Nam quid de iis dicam, qui ab Ecclesiæ corpore nefarie se præciderunt, qui *inconsutilem* ²⁹ illam Christi vestem, cui immanissimi etiam carnifices pepercerant, in infinitas partes sciderunt, tantaque amentia præcipientes feruntur, ut quemadmodum salamandra in igne, sic ipsi in dissidiis funestisque confictionibus vivant, atque adversus publicam orbis concordiam conjurasse videantur? (67) Nisi enim pacem odissent, in unitate certe permansissent. I. summa miseria summam felicitatem, in maxima perturbatione jucundissimam quamdam quietem vel simulat, vel opinionis errore sibi confingunt. Extra arcam esse gaudent, ac velut de certa salute sibi gratulantur. Sic nimirum ægroti quidam nusquam non quietiores se fore, quam in stratis suis arbitrantur. Perire miseri non recusant, dum alios in eandem secum perniciem trahant. Idemque si non ore, reipsa tamen clamant, quod ille apud tragicum (68), « Hæc ipsa pollens inelyti Pelopis domus ruat vel in me, dummodo in fratrem ruat. »

Itaque qui non ita pridem (tantum in eis simulationis artificium erat) nil nisi pacem concordiamque spirare plerisque videbantur, iidem nunc aperta fronte, et regno Parides, et optimo cuique Phalarides, sacri etiam ordinis hominibus plus quam

A tigrides se præbent. Christi, cujus admirabilem quemdam zelum præ se ferebant, templa disturbant, patrimonium diripiunt, ministros obtruncant. Regis, cujus auctoritatem imperiumque sibi sacrosanctum esse alternis prope verbis affirmabant, urbes vi atque armis expugnant, tributa legunt, sceptrum etiam, si possint, extorquere contendunt. Populi, cujus causa, populares videlicet homines, anno superiori ad arma se invitos trahi testabantur, fortunas omnes per crudelissimum latrocinium eripiunt, eique pro libertate promissa gravissimam tyrannidem invexerunt, pro ligneo jugo ferreum imposuerunt? Unde autem fures agnoscere-mus, nisi furarentur, et mactarent, et perderent ³⁰? Unde lupos, nisi sanguinem sitirent? Unde viperarum progeniem ³¹, nisi matrem arroderent? Unde apros solitarios ³², nisi pulcherrimam illam vineam pervastarent? Unde leonis rugientis ³³ catulos, nisi obvium quemque devorarent? Unde denique ejus, qui jam inde a prima rerum origine homicida fuit ³⁴, liberos, nisi cruore atque omni feritatis genere pascerentur?

Quis interpretari potest iniquiusne bellum susceperint, an crudelius et rapacius gerant? Quibus opibus hæc barathra, quo sanguine hæc hircines, ante quas, ut Scripturæ verbis utar, *quasi nihilum est sanguis* ³⁵, expleri queant? Habent certe unde in confusione sua gloriantur. Vicerunt omnes omnium ætatum hæreticos. Vicerunt impudentia, scelere, impertunitate, rapinis, crudelitate. Non destruendo, ut Babylonicæ ædificatores ³⁶, sed vastando, evertendo, exurendo nomen suum celebrare, immortalæque sui memoriam posteris relinquere moliantur. Quanquam credetne unquam posteritas tantum furoris in Francis hominibus, iisque defectæ religionis titulo sese venditantibus, extitisse? Non credet, imposturam sibi factam clamabit, nisi expressa tantæ amentię monumenta in templorum ruinis viderit. Mihi quidem non in publica modo, sed etiam in privata calamitate, quam nihil in illis, non dicam Christiani, sed ne hominis quidem esset, abunde experiri contigit. Nam, ut Regiensis insulæ vastitatem præteream (in qua, quandiu superiores fuimus, licuit illis suo ritu vivere, facultatibus suis libere tranquilleque frui: simulatque autem vicinæ Rupellæ perfidia basiliscum illum, quem tot annis parturierat, peperit, illico templis flammæ injectæ, fortunis nostris, domesticisque omnibus, quos quidem arripere potuerunt, manus allatæ sunt), quis Michaelini nostri cœnobii cladem ulla quamlibet tragica oratione pro rei atrocitate deplorare queat?

Domus ea antiquissima et illustrissima erat, atque ipsa quoque structuræ specie religionem quam-

²² Jer. v. 3. ²³ Isa. xxvi. 18. ²⁷ Ill Reg. xii. 14. ²⁸ Coloss. ii. 19. ²⁹ Joan. xix. 23. ³⁰ Joan. x. 10. ³¹ Math. iii. 7. ³² Psal. lxxix. 14. ³³ I Petr. v. 8. ³⁴ Joan. viii. 44. ³⁵ Eccl. viii. 19. ³⁶ Genes. xi. 4.

(66) Horat., lib. i Carm., od. 3.

(67) August. in psal. cxix, l. IV, p. 1371.

(68) Senec. in *Thyest.*

dam spectatoribus incullebat. Ea multis calamitosis solatio, pietatis causa exsulantibus perfugio ac præsidio, et ut cum Job ⁴⁷ dicam, *oculus cæco, pes clauda, mater pauperi* plerumque fuerat. Præcipuum autem ipsius decus erat, quod in hoc animarum diluvio sola pene, velut arca Noe, diluvii vim minime senserat. Bis obsessa, bis de hostibus triumpharat.

Felix heu! nimium, felix si littora tantum Anglorum nunquam tetigissent nostra carinæ.

Quamprimum enim Rupellani pro vino et sale aliisque rebus ad vitæ usum necessariis, æneas machinas ingentis magnitudinis ab Anglis acceperunt, statim tertia expeditio adversus domum nostram suscipitur. Accurrunt undique hostes ex oppidis et pagis, ex insulis, Deus bone, quam truci vultu, quam impotenti furore, quam inaudita animorum rabie! Nostris quidem primo nec animus ad resistendum, nec vires deerant. Sed, posteaquam immanes illæ bombardæ dirutis omnibus propugnaculis muros jam ipsos dejicere cœperunt: quemcunque Deus voluisset eventum expectare maluerunt, quam ullum ditionis verbum apud eos habere, quos quidquid promisissent non alia quam Punica fide præstituros esse certissimum habebant. Idibus ergo Januarii, quem diem Rupellæ defectio superiore anno toti Galliæ nefastum reddidit, hostis per disjectas muri partes irrumpens, promiscuam cœnobarum, domesticorum meorum, ac rusticorum stragem edidit. Optato tamen nox adveniens finem cœdibus attulisset, si cum iis hostibus res nostris fuisset, qui nonnisi in primis expugnationis tumultibus, animi ferociam adhibere consueverunt. Sed cum monstis, cum furiis, cum teterimis omnis humanitatis hostibus res erat.

Itaque postero die, cum jam per noctis quietem ira deferbuisse debuerat, inchoatas cædes proseguuntur, ac fusos per templum, passimque tota domo, nequidquam eorum misericordiam, quæ nulla in ferreis pectoribus erat, implorantes necant. Multi, quibuscum de vita pretio redimenda transactum fuerat, statim jussu ducum contra jus belli, fasque omne, trucidati. Multis etiam ad importunam victoris libidinem laqueo fractæ cervices. Direpta mox, atque incensa domus: direptus etiam pagus, et quidem tam inhumane, ut viduis et orphanis, quibus nunc solis propemodum constat, nihil præter acerbissimam famem lacrymasque relictum sit. Sed, o beatos, qui propter Christum (nam is quoque, ut veris et sempiternis opibus nos cummlaret, in egestate vixit ⁴²) facultatum suarum naufragium æquo animo ferunt! Longe vero beatiores, qui stolas suas in agni sanguine laverunt, quibusque non alia mortis causa fuit, quam quod nec adulteram pro sponsa, nec semen Chanaan pro semine Juda, nec Absalonem aut Jeroboam aut Ta-

A belchem pro legitimo principe agnoscere voluerunt. At tu, filia Babylonis misera, tu vesana carni-fex, tu mortis filia, atque in medio umbræ mortis habitans, quid egisti? Ubi est victoria tua? Diruendo ruisti, perdendo periisti. Cælum habent, quibus terram; patriam habent, quibus exilium invidisti. O beatæ animæ, quam pretiosus in conspectu Domini transitus vester, a luto facis ad locum pascuæ, a terra deserta invia et inaquosa ad terram fluentem lacte et melle, a torrente amaritudinis ad torrentem voluptatis, ab igne et aqua ad refrigerium! Quam dulce est vobis in Agni comitatu esse, Christo frui, sub magnæ illius gallinæ alis requiescere, nulla jam scandala, nullam gladium aciem, nullos venantium laqueos, nullam vim bombardarum extimescere! Quam præclarum negotiationis genus, pro exiguis sanguinis guttis regnum cælorum, pro carbonibus thesaurum, pro stercoribus margaritam accipere!

Sed profecto (ne diutius extra curriculum serator epistola) nec nostra domus, nec tot templorum millia in hoc regno conflagrassent, nisi *vulpibus* istis, quæ vineas demoliuntur ⁴³, *foveas habere* ⁴⁴, vespis istis favos (69); id est, hæreticis Ecclesias facere nimium diu licuisset. Hinc gravissima illa apud Basilium Magnum querela: Baptizant, inquit (70), illi, mortuos efferrant, ægrotos invisunt, etc. Quis hic non ingemiscat? Quis non lacrymarum fontem cum Jeremia ⁴⁵ requirat, ut tantam calamitatem pari fletu prosequaretur? Hic enim tota vis mali versatur. Nam cum altare adversus altare erigitur, ac veræ sponsæ loco pellex inducitur, infirmi quique addubitare incipiunt, utram tandem pro vera conjugē agnoscant: idemque propemodum aiunt, quod Tullius ex tragædia, *Ποῦ σκότος τὸ τῶν Ἀρπεδῶν*; Ex quo efficitur, ut velut duabus sellis sedeant, quodque de Dioscuris antiquitas sinxit, nunc apud superos sint, nunc apud inferos: ac desultoria quadam levitate nunc ad hos nunc ad illos se conferant. Nunc Deum Israel sequuntur, nunc Baal; nunc de mensa Domini comedunt, nunc de mensa Jezabel, imo dæmoniorum; nunc filiorum vel potius angelorum pane vescuntur, nunc porcorum siliquis herbisque illis amaris, quæ in mortis olla coquuntur; nunc de Jordane bibunt, nunc de Mara, de Amana et Pharphar fluviis Damasci; nunc de fontibus Salvatoris aquas hauriunt, nunc de cisternis dissipatis. Et quemadmodum animalia quædam sunt, quæ in utroque elemento degunt, ob eamque causam a Græcis ἀμφίβια nominantur, et monstra quædam interdum exsistunt, altera corporis parte humanam, altera belluinam formam præferentia; eodem modo ipsi nec plane orthodoxi, nec aperte hæretici sunt, sed mediam quamdam inter utrosque conditionem tenent. Ita vel cum Zacharia obmutescunt, vel cum dubitante Petro mergi incipiunt,

⁴² Job xxix, 15. ⁴³ II Cor. viii, 9. ⁴⁴ Cant. ii 15. ⁴⁵ Luc. ix, 58. ⁴⁶ Jerem. ix, 4.

(69) Tertul., l. iv *adv. Marc.*

(70) Basil. 1 epist.

jam jamque nūd dubie pessum ituri, nisi Christus A eos manu arreptos in naviculam retraxerit.

Sunt alii, qui tametsi ab omni hæresi abhorreant, perinde tamen atque eos orthodoxiæ pudeat, veritatis patrocinium deserunt, ac ne quid odii sibi apud homines conflent, impias adversus Deum blasphemias surdis auribus transmittunt: quasi verò non ut corde ad justitiam creditur, sic ore quoque confessio ad salutem fieri²² debeat. Ad quos accedunt, qui ad adversariorum gratiam aditum sibi muniunt, ac velut amicos parant, qui, si forte defecerint, recipiant eos in sua tabernacula²³. His non paulo secleratiores habendi sunt, qui sub ovium pelle lupos celant; quorum vox quidem vox Jacob est, sed et manus et animus Esau sunt; qui in Ecclesiæ corpore ita sunt, ut Sinon in urbe Trojana, vel ut Judas in cœna. Nemo est qui oratione assequi possit, quantam isti versutis suis consiliis perniciem reipublicæ Christianæ quotidie afferant. Plus artibus suis efficiunt, quam ferrum omne, quam vis omnis armorum. Ac propterea illis cum totius mundi scandalo a suis coryphæis permittitur, religionem, quam morte pejus oderunt, simulare, orthodoxorum templa adire, rei sacræ interesse, aliaque omnia, quæ secta exsecratur, facere; dummodo hac simulatione factionem provehant. Hic profecto mihi succurrit illud Augusti, qui ex tota ea suppellectile quam moriens quidam Romanus immenso aere alieno obrutus reliquerat, lectum solum emendum curavit, quod fieri non posse diceret, quin longe optimus esset, in quo homo tanta æris alieni mole oppressus somno frueretur. Consimili enim modo firmissimas ac robore triplicique ære, ut ille ait (71), obseptas esse hujusmodi conscientias necesse est, quæ in tanto scelere securæ conquiescant.

Est aliud hominum genus quorum salus spe exigua extremaque pendet, ac prope deplorata est, ut non tam medico, quam Christo, qui mortuos suscitavit, opus habere videantur. De his loquitur quos aptissimo nomine ἀπελγηστές Apostolus vocat²⁴, qui ut in Nili catadupis ad ruentis fluminis fragorem incolæ obsurdescunt: ita illi perpetuarum disputationum tædio fracti atque enecti, omnes in universum religiones peræque aversantur, atque in pestilenti derisorum cathedra sibi sedem figunt²⁵. Hi tantum abest ut hac rerum omnium perturbatione commoveantur, ut etiam ex publicis calamitatibus uberrimam risus nessem faciant. Omnes, quos Ecclesiæ causa serio afficit, pro stultis et insanis habent, ac de lana caprina contendere atque inter se altercari aiunt. Compendiariam viam ad tranquillitatem esse censent ἀσέβειν, ejusque beneficio se ex gravissima servitute in li-

bertatem vindicatos esse gloriantur, eum qui emit eos negantes, ac superducentes sibi celerem perditionem²⁶. Ridendo pereunt, jocando serium exitium sibi accersunt. Hi sunt veri gigantes, qui blasphemam linguam in cælum mittunt, ac Deum omnipotentem impio bello lacescunt: quos in Satanæ peculio jam esse quispiam non immerito dixerit, quippe qui æternas inimicitias²⁷ cum eo susceperint, qui solus ipsis mederi poterat. Hos non minus quam Epiphanius Anomæus (72), et virgini corruptæ, cæcæ, surdæ, et mutæ comparare possumus, quam nemo corruptam esse nescit: rogata autem a quo corrupta sit, non audit, quia surda, nec eum vidit, quia cæca, nec dicere potest, quia muta.

Quanquam quid mutos eos appello, qui non jam, ut olim, impietatem pectore clausam tenent, non in angulis, ut nuper, effundunt, sed in omnium plerumque oculis atque conspectu ex ore terribimo evomunt, portasque aperiunt non justitiæ²⁸, sed atheismi. Hi si superis placet, Scripturas quoque proferunt, quas rident, nec serio se agere, sed tantum disputare velle profitentur: ac Christum osculantur, ut prodant; hoc est, doctrinam sacram allegant, ut evertant. Quorum hac tempestate tantus proventus est, ut non sine causa apud nostrates in proverbium abierit, Noxias herbas cito exrescere. « (73) Sic inanes palæ tempestate jactantur, et invalidæ arbores turbinis incursione evertuntur. » Sed quanquam nulla capitalior pestis ab infestissimo generis nostri hoste excogitari potest, quam hæresis: ex ea tamen hoc commodi percipitur, quod hinc elucet, qui probi, qui fucati atque adulterini Christiani sint. Necesse est, inquit Apostolus²⁹, hæreses esse, ut qui probati sunt, manifesti fiant. Rebus tranquillis et pacatis, fortis et generosus miles ab ignavo et timido internosci non potest. At exorto bello quid inter utrumque descriminis sit facile perspicitur. Alter statim abjecto scuto turpiter se in fugam conjicit: alter periculis omnibus magno atque intrepido animo sese offert. Quot homines superioribus hisce annis vidimus, qui cum orthodoxiæ speciem omni vita præ se tulissent, ad primas noctis tenebras in Christo scandalizati sunt, eoque relicto fugerunt³⁰, imo transfugerunt? Et qui plus quam trabali, ut aiunt, clavo in Ecclesia fixi esse videbantur, seque Israeli pro muro futuros ostendebant, ipsi primi foedissime corruerunt?

Hoc ergo bonum attulit hæresis, quod et horum simulationem prodidit, et bonorum constantiam animique magnitudinem declaravit. Fuit ergo illa quasi lapis quidam heraclius verum aurum a falso discernens, quasi ignis contrarias materias distin-

²² Rom. x, 10. ²³ Luc. xvi, 9. ²⁴ Ephes. iv, 19.
²⁵ I Cor. xi, 19. ²⁶ Matth. xxvi, 56.

(71) Horat. l. i. Carm., od. 3.

(72) Lib. iii, t. i, pag. 390.

²⁷ Psal. i, 1. ²⁸ II Petr. ii, 1. ²⁹ Psal. cxvii, 19.

(73) Cypr., De unit. Eccl., p. 197.

guens, quasi ventilabrum paleam a tritico separans⁶⁰, denique quasi ventus et pluvia quibus perspicuum fieret, qui in levi arena, qui in firma petra fidei suæ fundamenta jecissent⁶¹. Rebus lætis in adulatorum turba sinceri amici latent: ætate qui parietes, quæ tecti partes vitiosæ sunt, quæ contra vitio careant non facile dignoscitur: tranquillo mari vix discerni potest, quæ pars navis integra sit, quæ naufragium minetur. Rebus autem afflictis, et orta hieme, atque urgente tēpestate statim discrimen clucescit, tolliturque omnis dubitatio. Certus Christianus in re incerta cernitur: hieme non ruit, sed firmiore etiam quam antea gradu consistit, periculisque ipsis roboratur, atque ut eleganter ait poeta (74), Ab ipso ducit opes animumque ferro. Et quemadmodum egregiæ gemmæ in noctis tenebris clarius quam in media luce micant: sic ille in persecutionum caligine illustriora pietatis suæ documenta præbet. Etiam si in Ecclesia zizania videat: non ideo tamen Ecclesiam deserit. Expectandam esse messem non ignorat: alioqui periculum impendere, ne simul cum zizaniis triticum etiam evellatur. Dolet quidem ipsi noxias herbas in optimo agro pullulare: sed non hoc sibi temere superbeque arrogat, quod soli Dei Filio reservatur, nimirum zizania a tritico separare, areamque perpurcare. Scit quidem ea in aræ esse posse, in horreo non posse. Quoties hæreses enatas videt, toties declarandæ virtutis constantiæque suæ occasionem sibi oblatam sentit.

Cur autem ob hæreses nutet illius fides, quæ nisi existerent, verbis Christi fides non constaret, veritasque ipsa falsi convinceretur? Nonne Christus ne nos inopinata mala perturbarent, exsurrecturos pseudochristos et pseudopphetas prædixit, tantaque etiam miracula edituros, ut si fieri possit, electi quoque in errorem impellantur⁶²? Ut quisquis miretur hæreses esse, idem nihil aliud mirari videatur, quam rem a Christo tanto ante prædictam representari. Quid quod expedit plerumque hæreses exoriri, ut intermortuum pietatis studium renovetur, collapsa ac prope deleta morum disciplina erigatur et instauretur, ac denique, quod ait Augustinus, pigritia hominum excutitur. Certe cum Themistocle nobis optimo jure dicere licet, Perieramus, nisi perissemus. Tanto veterino oppressi tenebamur, ut non nisi durissimo hoc baculo expergeferi possemus, atque ab inertia ad laborem doctrinæque studium revocari. Hæc itaque tempestas nobis innumerabiles heroas procreavit, qui partim optimæ ac probatissimæ vitæ exemplo, partim eruditissimis suis lucubrationibus Ecclesiam adversus foriosos hæreticorum impetus acerrime defenderunt. Quos equidem ipse pro eo ac meretur singularis eorum pietas et virtus, unice admiror ac su-

A spicio, immortalique laude dignos existimo: quippe qui omnes ingenii doctrinæque opes ad ornatum templi Dei, hoc est Ecclesiæ conferant, nulla hominum odia, nullam invidiam extimescant, nullas hostium minas insidiasque reformident, modo rempublicam Christianam ab omni errore puram atque integram tueantur. O quantam illis laboris operæque mercedem propheta pollicetur: *Fulgebunt, inquit, quasi splendor firmamenti, et quasi stellæ in perpetuas æternitates*⁶³.

Quid igitur de iis dicemus qui in summa juvande Ecclesiæ facultate, dum præsentis otio consulunt, aut, quod sceleratius est, hominibus displicere timent, sacri hujus belli otiosos se spectatores præbent, nec ad hujusmodi incendium restinguendum guttulam unam aquæ afferre curant? Sed ut his omissis ad institutum sermonem redeam, eximium illud ac singulare erga nos Christi beneficium fuit, quod hæreses fore prænuntiavit, ut adversus eas, tanquam adversus infestissimum atque immanissimum hostem animi nostri arcem multo ante muniremus. Accedit etiam illa, et quidem maxima consolatio, cum cogitamus ab Ecclesiæ incunabulis usque ad hanc ætatem vix ullum tempus exstitisse, quo non ei adversus fidei hostes decertandum fuerit: ut non sine causa militans Ecclesia appelletur. Ne aurea quidem ætas ab hujusmodi fluctibus immunis fuit. Ipsa quoque suos habuit Hymenæos et Alexandros, suos Nicolaos et Cerinths, qui vix in lucem editam adhucque lactentem opprimere ac de medio tollere conati sunt. Vix ex his fluctibus emergerat, cum aliis aliisque subinde procellis jactari cœpit. *Sæpe, inquit, expugnaverunt me a juventute mea, sed quid? non potuerunt mihi*⁶⁴. *Adversum me ne ipsæ quidem inferi portæ prævaluerunt, nec unquam prævalebunt*⁶⁵.

Quanto ergo solatio perfundi debet Christiani pectus, cum tristissimam hujusce tempestatis imaginem in veterum monumentis ita ad vivum depictam videt, ut sub eorum persona res nostra geri videatur? Nam si ægroto ea demum consolatio gratissima esse solet, quæ ab eo affertur, qui eodem morbi genere aliquando conflictatus est: quid tandem causæ esse potest, quin in gravissima hac calamitate magno solatio Christiani hominis dolor mitigetur, cum mentis oculos ad prisca sæcula convertit, ac cum sanctissimis viris, qui in iisdem rerum acerbitatibus versati sunt, velut colloquitur? Nam cum illos ex tot tantisque afflictionibus Dei benignitate tandem aliquando extractos fuisse legit, tamne impie vel de summi numinis potentia, vel de ipsius erga nos amore cogitabit, ut aut manum ejus abbreviatam esse⁶⁶, nec jam salvare posse, aut ejus ergo nos charitatem refrixisse arbitretur? Quid in hujusmodi librorum lectione aliis accadat, pronun-

⁶⁰ Matth. iii, 12. ⁶¹ Matth. vii, 25-27. ⁶² Matth. xxiv, 11-24. ⁶³ Dan. xii, 3. ⁶⁴ Psal. cxxviii, 2. ⁶⁵ Matth. xvi, 18. ⁶⁶ Isai. i, 2.

tivæ nequeo. De me certe affirmare possum, eam mihi plerumque magno solatio atque utilitati fuisse. Ex quo factum est, ut Græcos Latinis conjungens, in nobile illud amicorum par tandem inciderem, Basilium Magnum et Gregorium Nazianzenum dico: in quorum scriptis tantum veræ pietatis, tantum doctrinæ atque eloquentiæ luceat, ut nescio an apud Græcos Latinosque inveniri possint, qui plus eruditionis cum majori dicendi facultate copularint.

Me certe Nazianzenus gravi illo ac sublimi scribendi genere ita affecit, ut incredibilem quandam oblectationem ex ejus lectione semper ceperim. Quocirca mihi jampridem haud mediocriter dolebat, tantum virum minus frequenter hominum manibus teri, quam singularis ipsius facundia atque doctrina merebatur. Cujus rei cum eam causam esse intellexissem, quod ita Latinitate donatus esset, ut theologorum studia minimum juvare posset, operam suscepi, quam rei theologicæ utilem nescio, mihi certe admodum arduam ac difficilem, ut quantum labore ac diligentia consequi possem, hunc auctorem ita verterem, ut si non elegantior, minus saltem obscurus in lucem prodiret. Potui certe in antiquioribus, mihiq; longe gravioribus scribendi argumentis versari, sed vixit publicæ utilitatis studium, cui pro virili parte optimus quisque inservire debet. Nec vero eorum labores, qui in hoc pistrino ante me desudarunt, elevabo ac suggillabo, ad quorum eloquentiam doctrinæque laudem me minime aspirare posse sentio, ingenueque fateor. Hoc tantum dicam eos gravioribus studiis addictos, nec fortasse nisi recreandi animi causa in hac translatione versatos, tot locis ab auctoris sententia recessisse, ut mihi neminem fore persuadeam, qui inutilem ac supervacaneam hanc secundam versionem fuisse dicat. Hunc porro laborem cum, cujus potissimum nomini consecrarem, mecum ipse dispicerem, statim unus occurristi, cui pluribus de causis merito nuncupandus videretur.

Primum enim, si personas ipsas spectemus, cui nam quæso congruentius offerri potuit hoc optimi, eruditissimi, atque imprimis eloquentis episcopi volumen, quam archiepiscopo et cardinali, singulari virtute, doctrina ac rara quadam et eximia dicendi facultate prædito? Deinde cum eos omnes, qui de re litteraria bene mereri student, benevolentia tua et comitate semper complexus fueris, quacunque potueris ratione juveris, exveris; profecto litteræ ipsæ in tuum, tanquam in optimi parentis et patroni sinum confugere gestiunt: non tam ut te illustrent (nec enim aquis Oceanus eget) quam ut ex illustrissimo tuo nomine splendorem ipsæ trahant. Huc accedunt multa tua et præclara in quosdam meorum beneficia, quos cum æque ac vitam ipsam amem, non minus certe me magnitudini tuæ debere censeo, quam si in meipsum ea contulisses. Sed nullo

A nomine me tibi obstrictiorem agnosco, quam quod in Ecclesiæ, Christianissimi regis, totiusque hujus afflictissimi regni causam tanta animi sollicitudine incumbis, tot curas, tot arumnas suscipis, eo denique omnia tua studia refers, ut truncatis (quandoquidem nec sanari volunt, nec sine certa corporis perniciæ ultra retineri queunt) putridis membris, reliquæ partes conserventur. Quis autem non videt, quantum tibi laboris perferendum sit, quantum dimicationis subeundum, ut tot Achitophelium sub vulpe latentium consilia dissipet; et dum alii in aperto bello egregiam reipublicæ operam navant, provides interim, ne quid ab occultis hostibus ea detrimenti patiatur? Est quidem omnino grave ac molestum ei, qui ex publicorum negotiorum tumultibus ad studiorum vitæque tranquillitatem (cujus dulcedinem nemo scit, nisi qui gustavit) sese asseverit, ex hoc quietis velut paradiso quodam exturbari, atque ad publicarum rerum administrationem, tot molestiis refertam, tot hominum odiis, invidiaque expositam, trahi.

Verum hominis est vere Christiani, cum Paulo querere, non quod sibi, sed quod multis utile est⁴⁷, seque totum reipublicæ Christianæ commodis devovere. Atque illud satis animadverit insignis tua prudentia, multiplices illas omnis generis dotes, quibus te Dominus exornavit, non in hoc tibi creditas fuisse, ut eas vel sudario obvolutas ac reconditas habeas, vel terre infodias; sed ut magno fœnore augeas et amplifices, atque ut fabulosus ille Atlas cælum, sic tu Ecclesiam, quæ regnum cælorum a Christo appellatur⁴⁸ quæque te ipse eardinum suorum numerum. ascivit, pro virili tua parte succurrere ac sustinere cures. Id quod sane summo studio facis: et quia facis, idcirco improborum omnium odia in te concitasti. Quotusquisque enim est hodie patriæ fideique hostis, qui non simul quoque te acerbissimo odio insectetur? Quis famosus libellus his novem annis in lucem prodit, in quo nominis tui fama perpetuis fœdissimisque conviciis non sit lacerata? Quanquam quid mirum te virulentis linguis peti, cum et Elias Israelis perturbator, et apostoli temulenti, et Paulus insanus, et paterfamilias ipse Beelzebub, appellati sint? Quid autem, per Deum immortalem, tibi ad laudem illustrius accidere queat, quam quod eosdem hostes habes, quos Christus, quos religio, quos patria, quos omnes boni? Quod iis displices, quibus placere nemo sine perfidia possit? Quod ab iis omni conviciorum genere proscinderis, qui Ecclesiam prius, vel potius seipsos ab Ecclesia sciderunt? Quos tu optima hercule ratione ulcisceris, cum impurissima eorum maledicta contemnis, teterrimasque linguas, quæ bene loqui non didicerunt, male loqui sinis. Disrumpuntur enim miseri, cum te nihilo magis eorum calumniis, quam elephantos Indicos pulicem morsibus, commoveri vident. Satis graves iniquissimi in te

⁴⁷ I Cor. x, 33. ⁴⁸ Matth. xiii, 44, 33, 45.

odii pœnas pendunt, cum te, quem de summæ auctoritatis gradu dejicere, atque omnibus hominibus invisum reddere conati sunt, et stare et florere, quodque Palladium Trojæ, id te Franciæ nostræ esse conspiciunt.

Quocirca noctuis istis, quæ, quoniam male agunt, merito lucem oderunt, nec nisi in tenebris mordent, forti animo contemptis, in pulcherrimo eo munere, quod tibi, tanquam pœoni, languens patria imposuit, constanter persevera. Medicis illis obsiste, qui non tam imperitia, quam malitia, vulnus nostrum nondum suppuratum ac percuratum, cicatrice obducere nituntur, ac cinere doloso ignem obtegere, quo mox tota Gallia rursus exardescat. Chananæos in medio Israelis habitantes observa. Bonum certamen certa⁹⁹: pugna consilio, auctoritate, opibus omnibus, adversus eos, qui tot jam cladibus patriam affecerunt, ut stultitiæ sit sperare, iis salvis rempublicam salvam esse posse. Maneant qui volent in Siceleg, subsistant etiam ignavi ad sarcinas: tu nec oculis tuis somnium, nec palpebris dormitationem prius dato⁷⁰, quam cum Davide Amalecitas, regni spoliis exultantes, assecutus fueris⁷¹, atque ita fregeris, ut non levem tantum pacis umbram et inane simulacrum, sed veram ac solidam pacem videamus.

Sed quid ego hæc ad te? Quasi vero aut mea, aut cujusquam cohortatione opus habeas, qui tua sponte curris, et ut vacæ illæ Palestinæ, arcam Dei gestantes, in directum graderis, nec ad dextram aut sinistram declinas⁷²: in hoc certe cum alios omnes fratres tuos clarissimos principes, tum præsertim incomparabilem illum heroem, illud belli fulmen, illum Israelis currum et aurigam⁷³, domusque Dei murum haud dubie aheneum⁷⁴ referens, Martium, inquam, illum Franciscum, qui simul et Domini et regis sui prælia præliabatur, aquila velocior, leone fortior, rupe firmitior, plenus victoriis ac triumphis. Cujus nisi singularis quædam ac prope divina virtus incredibilem hostibus terrore attulisset, nunquam sane tam nefario parricidio sese devinxissent, nec toties salutare

A Galliæ sidus exstinxissent. Qui si colubinus, si Euripus, si Proteus quispiam, aut arundo vento agitata⁷⁵ exstitisset, viveret quidem adhuc fortasse in hoc facis luto, sed turpis et inglorius, et ut illi qui vitam suam in mundo diligere malunt, quam in vitam æternam custodire⁷⁶. Quod quia non fuit, per summum scelus nobis ereptus est: ita tamen, ut quemadmodum Elias melotem⁷⁷, vel, ut aptiori exemplo utar, Judas Machabæus Jonathan⁷⁸, sic ipse nobis Aumalæum fratrem, præstantissimum belli ducem reliquerit, qui per eadem vestigia ad eandem immortalitatem grassatur, nunquam adversus Germanicas Harpyas (quæ Franciæ vulneribus feros ungues intligunt, acetum pro oleo infundunt, eique pene jam exsangui, quidquid reliquum erat sanguinis, detrahunt) cum militum robore procedit, ita animo comparatus, ut etiam si in hoc belli discrimine vita ipsi ponenda sit, præclare secum actum iri putet, dum hujusmodi pestes a patriæ cervicibus avertat.

Perge itaque, amplissime cardinalis, cum fortissimo tuo germano, senescentem Galliam fovere, atque, ut Græci dicunt, ἀντιπαραγγεῖν. Quod autem ad Nazianzenam nostram translationem attinet, tamen si non eram nescius, eam haud admodum dignam esse, quæ in tuo nomine appareret, ob idque, ne ad te cum tantillo munere accederem, pudore nonnullo deterrebar: fecit tamen perpetua tua humanitas, propensaque erga studiosos omnes voluntas, ut hunc metum abstergerem, cum mecum rogitassem, magnorum principum esse, non minus libenter parva accipere, quam magna dare, diisque, ut quidam in simili causa dicebat (75), non solum thure, sed etiam mola salsa litari. Accipe ergo grato ac libenti animo hoc quidquid est muneris, illustrissime cardinalis, mihi que, si importuna quadam tui interpellatione publicis commodis moram attuli, velim ignosceas. Dominus Jesus te quam diutissime Ecclesiæ suæ incolumem servet. Nannetibus 15 Kalend. Januar. anno a salutifero partu quingentesimo sexagesimo nono supra millesimum.

Πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπιφανέστατον τῆς κατὰ τὴν Φραγκίαν Ἐκκλησίας προστάτην καὶ εὐγενέστατον ἄρχοντα, τοῦ αὐτοῦ.

Ἔργα Θεοῦ κομéis, κομéis δὲ τε καὶ βασιλῆος, ὅστε βίος ποταμοῦ ἀνδρα τεμνόμενος.

Πιστὸν ἔχει θεράποντα Θεός, καὶ πιστὸν ἀνάκτωρ,

Πιστὸν ἔχει πρόμαχον πίστις, ἔρπαισμα πατρίδος.

Ἡ δ' ἀρετὴ μελέτημα τῶν, Χριστοῦ τὸ τὸ σῶμα

Σχίζοντας βαλέειν, αἰμοχαρεῖς τε λύκοις.

Τοῦνεκεν, εἰ πάντεσσιν ἀπήχθεο τοῖς κακίστοις,

Οὐδὲν θαῦμα· κύνας γὰρ συγγένοι λύκοι.

D Idem ad eundem illustrissimum Ecclesiæ Gallicanæ antistitem et nobilissimum principem.

Res cœli tractas, tractasque negotia regni,

Ambas in partes finditur ut fluvius.

Fidum te præbes regisque Deique ministrum,

Tu vallum fidei, tu columen patriæ.

Hæc tua cura, decus virtutis, sternere Christi

Corpus scindentes, mortiferosque lupos.

At te non moveant odii turbata veneno

Corda: lupum jungunt fœdera nulla cani.

⁹⁹ I Tim. vi, 12. ⁷⁰ Psal. cxxxi, 4. ⁷¹ I Reg. xxx, 1 sqq. ⁷² I Reg. vi, 12. ⁷³ IV Reg. ii, 12. ⁷⁴ Jer. i, 18. ⁷⁵ Matth. xi, 7. ⁷⁶ Joan. xii, 25. ⁷⁷ IV Reg. ii, 13. ⁷⁸ I Machab. ix, 30, 31.

In te non mirum livor si torqueat arma :
 Virtuti semper tristitia bella ciet.
 Invida tabescant vis agmina; turba dolore
 Angatur rabido dogmata prava serens?
 Certamen cerja fidei; virtutis, ut olim,
 Perge viam; fer opem consiliumque throno.
 Igne suos uret livor: disrupta, furoris
 Occidet esca sui, gens inimica Deo.

Ejusdem alia.

Pandoram divum donavit copia mundo :
 Pandorum nobis te dedit Omnipotens.
 Illi in perniciem nostram (nam perniciosos
 Perniciosa decet mittere dona deos).
 Illic vero ad generis certissima commoda nostri :
 Commoda quippe bonus dat sua dona Deus.

*In Nazianzenam D. Jacobi Billii abbatis Michaelini translationem God. Billius frater,
 abbas Vincentius.*

Gregorius quondam patria tellure fugatus,
 Appulerat sedes exsul ad Occiduas.
 Excipere virum quidam: sed balba loquentes
 Hunc etiam balbe condocuere loqui.

*G Genebrardus Theologus Parisiensis, ad D. Jacobum Billium cœnobiarcham, trium
 linguarum peritissimum, Gregorii Nazianzeni interpretem.*

Gregorium ob versum nostra te voce salutat
 Pieris et Charitum nuda corona trium.
 Quin et Gregorius tanto pro munere summas
 Cum superum grates agmine gratus agit.
 Nam cum barbaricis olim graderetur in arvis,
 Arte tua jam nunc regna Latina tenet.

*Joannis Chatardi Aquipersani ad Mæcenatem suum D. Jacobum Billium, Sancti Michaelis in
 Eremo Abbatem ornatissimum, et D. Gregorii episcopi Nazianzeni interpretem fidelissimum,
 epigramma.*

Ut Tobie lucem soboles perchara parenti
 Restituit⁷⁹, sic tu lumina Gregorio.
 Ille quidem patris ex oculis caligine pulsa,
 Tu vero a toto corpore Gregorii.
 Illum nam veluti fœde cæcarat hirundo,
 Hunc ita mendorum versio plena prior.

Ejusdem Chatardi ad lectorem.

Squalidus in cæco Iosephus carcere, dignus
 Vix erat aspectu regis, et alloquio.
 Inde sed eductus, fœdo squallore remoto,
 Principis et populi dignus amore fuit.
 Sic quoque Gregorius dum sordidus ante jaceret
 Obsitus, indignus qui legeretur, erat.
 Nulla etenim gravibus vitiis pagella carebat
 Et sine mente sonum singula verba dabant.
 Ast tibi purus adest, et quovis purior auro,
 Ut primum accessit Biblica docta manus.
 Nunc oculis regum, nunc summo dignus honore,

A Οὐδὲ, τὴν ἀρετὴν ὅτι βάσκανον ἔμμα τιταίνει,
 Θαυμά μ' ἔχει· καλοῖς ὁ φθόνος ἐχθρὸς ἀεί.
 Τῆκεσθαι φθονεροῦς ἐθέλεις, καὶ ἀνάρσια φύλα
 Αἰρετικῶν κρατεροῖς ἄλγεσιν ἐμπελάειν;
 Εὐσεβεῖ προμάχιζε λόγῳ· χαλᾶσθησιν ἀνακτι·
 Παντοίῃς ἀρετῆς, ὡς τοπάρῳιθεν, ἔχου.
 Δὴ τότε καὶ φθονεροῦς τῆξει φθόνος· ἀντιθέους τε
 Ὅψεται αὐτοφρόνῳ βοσκομένους μανίη.

Τοῦ αὐτοῦ ἔτερον.

Πανδῶρην ποτὲ δῶκε θεῶν χορὸς ἡμερίῳσι·
 Πάνδωρὸν σε μέγας ἡμῖν ἔδωκε θεός.
 Οἱ μὲν ἐπ' ἀργαλέῳ μερόπων κακῷ· ὡς γὰρ ἔφακει,
 Οὐλομένους πέμπειν οὐλῇ δῶρα θεοῦ·
 B Ὃς δ' ἐπὶ τῷ πάντων ἀγαθῷ· καὶ γὰρ παναρίστου
 Πάντα θεοῦ χρονοῖς χρήσιμα δῶρα πέλει.

Condoluit frater profugo, docuitque rogantem
 Mollius Ausoniis verba sonare modis.
 Miratur jam Gregorius, dubitatque Pelasgum
 Dicere se posthac debeat, an Latium.

Δῖάν σου κεφαλὴν ἀσπάζοντ' ἐννέ' ἀδελφαί,
 C Ταυτί τε γυμνοχρόων ὀρώσι γένη Χαρίτων.
 Γρηγόριος δ' αὐτὸς ἑατέαν δι' ἐμοῦ χάριν οἶδεν,
 Ὅτι μὲν ὡς Ἑρμῆν ἔσχε σε Αἰσόνιον.
 Ἐν χώραις πρόπαλαι γὰρ ἐνόηκε βαρβαροφώνους,
 Νῦν δὲ ἔχει διὰ σοῦ σκένεα Ρωμαῖα.

Sed tu præterea vocem cum lumine reddis,
 Ut modo cum Græcis verba Latina sonet.
 Sic per te (præclara duo miracula) nuper
 Cæcus et elinguis nunc videt, et loquitur.
 Vis referam majus? Toto jam fulget in orbe,
 Qui velut in tenebris ante sepultus erat.

D Dignus qui volitet cuncta per ora virum.
 Billius, idque libens magno sudore peregit
 Unus, quod multi non potuere simul.
 Præstitis hic labor est, quo non præstantior alter,
 Pluresque ingenii qui tibi servet opes :
 Ex his quas facile fulvum velut ungue leonem
 Primitiis, lector candide, nosse potes.
 Noscit et extinctus (dictu mirabile) præsul,
 Præsulis alterius jam redidivus ope.
 Atque ita qui clara florebat in Hellade tantum,
 Nunc etiam tota floret in Ausonia.

⁷⁹ Tob. xi, 13-15.

JACOBUS BILLIUS, ABBAS S. MICHAELIS IN EREMO,

PIO LECTORI S

En habes, pie Lector, eximium illum Orientalis Ecclesiæ doctorem Gregorium a nobis Latinitate donatum: ex cujus lectione utinam tantum fructus tibi capere contingat, quantum laboris ac molestiæ fuit nobis in eo vertendo subeundum. Vix enim cuiquam credibile futurum est, quam invitus hic auctor apud nos peregrinetur, nisi qui hujus rei periculum fecerit. Hoc vero te exorandum habeo, ne me aut nimis supini cujusdam otii notandum censeas, qui velut rem actam, ut dici solet, non sine magno temporis dispendio rursus egerim; aut parum candidi animi esse judices, qui in labores aliorum introierim, ipsisque meritis laudis argumentum eripere sim conatus. Quorum utrumque facile, a te, ut opinor, obtinebo, si modo tantum tibi a gravi-
bus tuis studiis otii fuerit, ut eorum, qui ante me in hoc negotio versati sunt, translationem cum hac nostra, et utramque ad exemplar Græcum, tanquam ad Lydium lapidem, explorare vacet. Quod si feceris, non equidem dubito, quin ita sis existimaturus, laborem hunc nostrum non modo non inanem ac supervacaneum, sed etiam prope necessarium fuisse. Neminem insector, nullius errata traduco. Barbarum est sugillandis aliorum laboribus ingenii doctrinæque laudem aucupari. Monstrum, non hominem esse statuo, qui piis aliorum conatibus studiisque non favere, sed obtreclare cupit, eorumque lapsus crudeliter potius detegere atque omnium oculis exponere conatur, quam fraterne obvelare, vel saltem excusare. Sed ut nefarium in primis habendum est, ex alienarum lucubrationum insectatione ac depressione crescere, aditumque sibi ad hominum famam munire velle: ita cum publici commodi causa id postulat, nemini vitio verti debet, rem ab aliis tractatam retractare, ac velut sub incudem revocare. Nimis enim profecto sibi arrogat qui contumelia se affici censet, si quis vel quæ ipse scripserit, emendare ac perpolire, vel etiam eidem materiæ, si id e re litteraria fore videatur, secundam manum admolari audeat: modo duæ illæ terribilissimæ pestes procul arceantur, livor et obtreclandi studium. Quod cum in omni scriptorum genere hactenus licuerit (nec enim sine causa Græcorum proverbio dicitur, δευτέρως προνοήσας σωφρονέστερας εἶναι), tum vero in traductionibus multo
justius concedendum est; quarum copia atque diversitas, ut nihil aliud utilitatis pariat, hoc certe commodi affert, quod ex plurium interpretum collatione auctoris sententia clarius elucescit. Sic videmus a priscis illis Ecclesiæ doctoribus libenter factitatum esse, ut præter nobilem illam septuaginta

A Interpretum translationem, cujus tum toto orbe sacrosancta erat auctoritas, Aquilam etiam et Symmachum et Theodotionem plerumque consulerent: ut si quid ipsis caliginis oboriretur, hujusmodi collatione discuti posset.

Quod quidem ad me attinet, potui hoc tempus, quod Gregorianæ versionis datum est, longe amœnioribus mihiq; jucundioribus studiis impendere: sed quorundam consilio atque auctoritati cedendum putavi, qui doctissimo quidem viro, cæterum apud Latinos nimis, ut aiebant, obscuro, suique, ut Hieronymus loquitur, dispari, lucis aliquid ex hac nostra traductione accessurum mihi certo pollebantur. Hanc itaque provinciam suscepi, quam utilem nescio, mihi certe ita gravem ac molestam, ut inchoatum opus abrumpere ac perpetuis tenebris damnare non semel cogitarim. Quod si vires meas probe exploratas habuissem, atque ut Dominus in Evangelio admonet, sumptus ad rem hujusmodi necessarios computassem⁸⁰; si summam operis difficultatem, corporis plusquam vitream valetudinem, doctrinæque tenuitatem animo perpensissem, nunquam, ita me Deus amet, huic traductioni manum adjeissem. Sed vera est Thucydidis sententia, Ἀμαθία θράσος, ὁ λογισμὸς δ' ὄκνον φέρει. Nec abs re τὸ Γνωθὶ σεαυτὸν, tanti ab erudita antiquitate factum est, ut id non mortali cuiquam, sed Deo, et deorum sapientissimo attribuendum existimarit. Ac mihi idem prorsus accidisse sentio, quod navigandi insolentibus usu venire solet; qui allubescente e terra maris aspectu mira cum animi voluptate navim ingrediuntur, læti etiam et alacres littora legunt, quoad in altum pervecti, subducta jam omni illa amœnitatis specie, in gravissimos capitis dolores incidunt, nausæaque misere divexantur. Ad eundem enim ipse quoque modum in hac traductione, cum primi aditus facilitate illectus et inescatus, juvenili quodam animi ardore ac præcipiti impetu stadium unum atque alterum emensus fuisset: ita repente lubrica omnia gressumque fallentia, ita aspera et salebrosa reperi, ut nec regredi jam præ pudore, nec progredi sine periculo possem. Tantum in me temeritas valuit, quæ non minus quam ebrietas, spes jubet esse ratas, in prælia trudit inermem! Inermem enim plane me esse fateor, quod quidem ad id attinet, ut cum tanto Milone quantus est noster Gregorius facundia certamine dimicare queam, eximiasque ipsius dotes Latina oratione repræsentare. Atque haud scio an quisquam sit tanta dicendi facultate ac verborum copia præditus, qui tam uberes et profusas eloquentiæ opes ita e Græcia in Latium

⁸⁰ Luc. xiv, 28.

asportare possit, ut non multum illis gratiæ pretii-
que ex hujusmodi transvectione decedat, cogaturque
tandem hoc Homeri versu uti,

Δυστήνων δέ τε παῖδες ἐφ' μένει ἀντιώσι.

Nam cum nulla lingua tam inops atque jejuna
sit, quin permultas voces habeat, quæ in aliam
linguam sine molesto verborum circuitu atque
elegantiae dispendio transferri nequeant, quid hic
cum eo auctore interpret faciet, qui in copio-
sissima ac sine dubio omnium locupletissima lingua
verborum argutias undecunque eaptat : ut quot ejus-
modi voces orationi asperserit, tot pene cruces in-
terpreti fixisse videatur.

Quid de prolixis illis periodis dicam, quæ ut Græco
sermoni ob connectendi facilitatem non parum gra-
tiæ atque ornamenti afferunt, ita cum Latine effe-
runtur, nimium diu suspensum lectoris animum ten-
nent, nec sine quodam fastidio transmittuntur. Jam
vero brevissimæ illæ allusiones quæ toto opere un-
dique sparsæ sunt, quam attentum ac diligentem,
quam non modo multæ lectionis, sed etiam felicitis
cujusdam memoriæ interpretem requirunt, utpote
quæ vel ignoratæ vel neglectim transcurssæ, tantas
nonnunquam interpreti tenebras offundunt, ut psit-
taci more quid loquatur nesciat, atque ut Jobi verbis
utar, ἄλλοις νήχεται λόγοις, seque velut in alieno
cælo esse arbitretur? Ex quo satis apparet quibus
præsidii instructum eum esse oporteat, qui in hu-
jusmodi scriptis transferendis specimen sui præbere
capit. Huc accedit, quod peculiarem quamdam
phrasim habet Gregorius, disertissimam quidem
illam atque in primis eruditam, sed quæ vel perspi-
cacissimos interpretis oculos sæpenumero perstrin-
gat, ut nisi summam curam animadversionemque
adhibuerit, quemadmodum Ixion ille pro adamata
Junone nubem, sic ipse pro vera auctoris sententia
non nisi levem quamdam et inanem verborum um-
bram amplectatur. Ut enim Dædali statuas, nisi
firmissimis vinculis astringerentur, fugam corripere
solitas esse scribit Plato : ita germanus Theologi
sensus nisi arcuissima attentione ac diligentia vin-
ciatur, interpreti quasi de manibus elabatur. Quæ
omnia cum me miris modis torserint, tum illud
longe vehementius animum exercuciavit, quod Her-
vagianus codex, qui unus suppetebat, tot tamque
sædis erroribus scatebat, ut ad hoc Augiæ stabulum
repurgandum non uno Hercule opus esset. Nulla
oratio, nulla propemodum pagina gravissimis men-
dis vacabat; ὁλοσώματος, ut ita dicam, erat hæc
plaga. Quocirca cum deploratis morbis medicam
manum admoveere medici vetent, ne ipse quidem
causam ullam esse putavi, cur in tam corrupto at-
que insanabili codice diutius me inani labore con-
ficerem.

Tantisper itaque mihi ab incepta versione quie-
tem imperavi, quoad ab amico quodam certior fa-

cius sum, permulta eaque castigatissima exemplaria
in illustrissimæ reginæ bibliotheca esse, quorum
ope atque adjumento insanabilibus alioqui vulneri-
bus medicinam afferre possem. Quo nuntio supra
quam dici queat oblectatus, per doctissimum atque
humanissimum virum Ludovicum Rusæum, regium
confessorem, haud magno negotio a regina impe-
travi, ut mihi liceret codicem unum (nec enim plu-
res simul passa est) ex ipsius bibliotheca mecum
efferre. Tuli igitur amplissimum codicem capitalibus
litteris exaratum, tantum antiquitatis præ se fe-
rentem, ut ipsius propemodum Gregorii ætate scri-
ptus esse videretur : qui, præter epistolas et versus,
omnia ipsius opera continebat. Quem cum paucis-
simis diebus incredibili celeritate perlegissem, ex
eoque innumera loca quæ in impresso vitiose lege-
bantur, integritati suæ restituissim, statim eum
Athenas (quo enim alio nomine incomparabile illud
bonarum omnium litterarum gazophylacium appel-
lem?) referendum habui, ut alterum exemplar inde
rursus auferrem. In hoc sexdecim duntaxat oratio-
nes erant, doctissimis Nicetæ Serronii commenta-
riis illustratæ, intextis etiam quibusdam Pselli enar-
rationibus in obscuriora loca secundæ orationis *De
Paschate*. Quo quidem volumine cum mihi pro animi
arbitratu uti liceret, non modo ad ea quæ inchoa-
veram ac velut pro derelictis habebam, prosequenda,
sed ad ea etiam quæ Nicetas commentatus fuerat
Romano sermone donanda me accinxi. Nec enim a
publicis commodis alienum fore putavi, si commen-
tator Latine loqueretur, qui Græcum hominem Græ-
cus ipse interpretandum duxisset. Quod autem non
omnes ejus commentarios, sed eos solum, quos in
panegyricas orationes ediderat, in totum converti,
hoc non tam laboris fugiendi causa feci, quam quod
vererer, ne nimia hæc nostra sedulitas plus tibi tæ-
dii quam utilitatis afferret. Sic itaque negotium
temperavi, ut eas quidem enarrationes, quæ ad re-
rum potius quam verborum explicationem facere
videbantur, totas Latinas facerem : ex iis autem quæ
non tam res ipsas exponebant, quam orationis verba
aliis verbis exprimebant, utilissima tantum excer-
perem, atque in scholiorum formam redigerem. Ubi
etiam si quid mihi occurrit, quod Nicetæ expositioni
non incommode adjici posse videretur, id quoque in-
serere non dubitavi : affixo tamen fere semper aste-
risco, ut nostra a Nicetanis facilius internoscantur.
Quod quidem consilium nostrum tibi facile probatum
iri confido. Atque hic quoque verum esse comperi
quod proverbio Græco dicitur (76), Πόνος πόνῳ πό-
νον φέρει. Ut enim primus ille Gregorianæ versionis
labor alterum laborem suscipere, hoc est, Nicetam
Latinis auribus exhibere me coegit : ita secundus
hic labor, quasi quidam Eurysteus, mihi novi labo-
ris suscipiendi necessitatem imposuit. Venit enim in
mentem subverendum esse, ne parum sibi constaret
hic noster labor, si quibusdam orationibus, partim

contractiore expositione, partim integro commentario explanatis, reliquæ velut nothæ sine ullo annotationum comitatu prodirent, cum tamen ipsæ quoque compluribus locis lumen aliquod explicationis haud dubie flagitarent.

Ergo in has etiam scholia elucubravi, prolixitatem ubique quantum licuit vitans : ut si forte Nicetæ interpretatio prolixitate aliqua animum tuum interdum suboffendat, hæc molestia scholiorum nostrorum brevitate diluatur. De quibus nihil aliud dicam, nisi me summa cura diligentique contemdisse, ut hic auctor aliquanto clarior et apertior in manus tuas perveniret. Adjeci præterea Nonni opusculum, quo profanas historias et fabulas exponit, de quibus in *Invectivis* adversus Julianum Apostatam mentionem facit Gregorius : quod etiam ipsum de Græco in Latinum convertimus. Illud autem velim, mihi frauci ne sit, quod multa loca Veteris Testamenti aliter verti, quam in *Vulgata* traductione habeantur. Nam cum mihi cum eo homine res esset, qui non alia quam *LXX* Interpretum translatione uteretur, decuit me profecto, imo omnino oportuit, ipsius vestigiis in versione mea insistere, atque eandem translationem sequi. Alioqui innumeris prope locis nec Gregorii explicatio cum Scripturæ textu, nec Nicetæ expositio cum Gregorii, Scripturæque verbis ullo modo quadrasset; verum aliud tibi, ut vulgo dici solet, cecinisset, aliud pes saltasset.

Hæc sunt, Lector, quæ ad D. Gregorii, imo ad templi Dei, cujus ille lapis vivus fuit, exornatione a nobis collata sunt : quæ si ad virium nostrarum modulum exigantur, non parva fortasse; si autem ad excellentem auctoris dignitatem perpendantur, minus quam pili caprarum, pellesque arietum ru-

A bricatæ futura sunt, atque ut Græci aiunt : Οὐδὲν ὁ βωμὸς πρὸς τὸ λερόν. Ingenue enim et sine ullo verborum furo fateor, tantum inter Græcum *Naxianzenum* et nostram versionem interesse, ut si res in contentionem veniat, non magis hæc ad illius splendorem, quam noctua ad meridianos solis radios consistere possit. Sed cum Christus duo illa pauperis viduæ minuta, amplissimis etiam divitum muneribus, quæ opum nonnisi περισσεύματα, et, ut Plauti verbo utar, præsegmina quædam erant, pluris æstimavit : debet profecto tibi quoque gratum esse τὸ κατὰ δύναμιν libet enim hoc loco Gregorii nostri verba usurpare. Iniqua enim prorsus mihi abs te gratia rependetur, si pro tanto labore utilitatis tuæ causa suscepto, nihil aliud quam obrectationem laborisque nostri suggillationem referas. Longe enim æquius ac Christiano homine dignius est ob multa bene dicta ad quædam errata connivere, quam ob quædam errata totum opus lacerare, ac scabros imitari, qui unguentis minus delectati putida consecantur. Quamquam non tam peto ut ad errores lapsusque nostros conniveas, quam ut ab obrectatione et maledicentia temperes. Admonendo vel etiam corrigendo ea in quibus errasse videbimur, rem et mihi non ingratam, et aliis utilem facies : oblatrando et calumniando nec aliis proderis, et gravi crimine te ipsum obstringes. Nam cum Christus iis etiam a quibus injuria nobis orta est, vicem refferre prohibeat : quanto tandem atrocior eos pœna manet, qui bene de se merentes, aut certe mereri studentes rabido dente insectantur? A quo vitio utinam te Deus semper incolumem servet. Bene vale, optime Lector, et laborem hunc nostrum boni consule.

ΙΑΚΩΒΟΣ Ο ΒΛΑΔΙΟΣ ΤΟΙΣ ΕΝΤΕΤΛΟΜΕΝΟΙΣ ΕΥ ΗΠΑΤΤΕΙΝ.

Κάλλιστα μὲν καὶ φιλοσοφώτατα τῷ Σιράχ εἰρηται, Μὴ βιάζεσθαι δεῖν τοῦ ποταμοῦ· ἐγὼ δὲ προσθεῖην ἂν οὐκ ἀπεικόντως, ὅτι μὴδὲ τὴν φύσιν. Τοῦτο δὲ λέγει οὐχ ἀπλῶς εἰκάζων, οὐδὲ τοῖς ἄλλων ὑποδείγμασι πεισθεὶς, ἀλλ' αὐτῇ τῇ πείρᾳ μαθὼν, ὅσης ἐστὶν εὐθυσίας καὶ ματαιότητος τὴν πρὸς ἐπιτήδευσμά τι προσφόρως καὶ οἰκείως ἔχουσιν ψυχὴν ἐφ' ἐτέραν τινὰ τοῦ βίου ἰδεῖν ἀποτρέπειν, καὶ βίᾳ μεθ-

ἔλκειν. Ἐπειδὴ γὰρ τρίτον ἤδη ἔτος εἰς τὰ οἴκοι διδασκαλεῖα φοιτήρας ἑλὶς ἔχειν ἔδοξα τῆς ἐγγυρλου στοιχειώσεως, ἐπὶ τὴν Λουθηρίαν ἐπέμψην, ὡς δὴ μεθ' ἑξῶν τελεωτέρας παιδεύσεως, καὶ μέζονα τὴν ἀπὸ τῶν λόγων ὠφέλειαν καρπωσόμενος. Ἐγὼ γὰρ οὖν αὐτίκα μὲν τοῖς τὴν Ῥωμαίων, ὀλίγω δ' ὕστερον καὶ τοῖς τὴν Ἑλλήνων διδάσκουσιν ἑμαυτὸν φέρων παρέδωκα. Καὶ ὅθι ἐνθὺς οὐ πολλοῦ χρόνου, εἰ μὴ περιττὴν τινὰ καὶ θαυμασίαν, ἀλλὰ τοσαύτην γε ἐν

JACOBUS BILLIUS LECTORIBUS FELICITATEM (77).

Rectissime et sapientissime Sirach dicit : *Ne coneris contra ictum fluvii* ⁷¹. subjunxissem, non absurde, neque contra naturam et indolem. Illud autem non ex conjectura temere profero, non aliorum edoctus exemplis; ipsa namque experientia didici quam inane sit et iniquum retrahere mentem ab utilibus amicisque studiis, et invitam ad aliud

D vitæ genus convertere.

Jam domi per tres annos scholas frequentaveram, cum patriis rudimentis, aliorum judicio, satis instructus, Lutetiam missus sum, ut perfectionis institutionis socius et particeps majorem ex studiis fructum utilitatemque perciperem. Protinus igitur Latine et paulo post Græce docentibus libenter memetipsum tradidi. Et quidem intra breve tempus, si non supra modum admirationemque, at certe tantum in utraque lingua profeci, ut, absit a me

⁷¹ Eccli. iv, 32.

arrogantia, nec Impensi mei causa pretii parentes, nec suscepti ut me informarent laboris institutores ac ludimagistros peniteret. Integros sex annos postquam illis in scholis perseverassem, accersivit me pater, et apud se haud diu detentum Pictavium misit, urbem his diebus in omni Gallia præstantissimam florentissimamque jurisprudentiæ scientiæ.

Ecquis exprimeret verbo quæ mihi voluptas et quæ fuerit lætitia in societatem jus legesque colentium ascribi? Hoc enim fere juvenum vitium est, ut assuetis satiati nova semper capient et totis insequantur viribus. Sed evanescere cito voluptatis illecebræ. Primis legum elementis imbutus (nam sua Themis non aperit mysteria nisi prius initiatis) intus quasi transgresso limine admissus sum: verum in interiora penetranti sic aspera omnia, sic ardua et inaccessa præter spem apparuere, ut quod venerim Pictavium, mihi nequaquam ignoscerem, urbemque illam vocare vanæ sedem felicitatis. Ipsi tamen ingenio vim inferens, ultra progredi omni ope tentabam, et juxta illud Apostoli, *ad ea quæ anteriora erant meipsum extendere*⁸³. At illa quid mihi profuit animi contentio? Ad expetitam non perveni juris scientiam; quin et ipsa prior institutio plurimum detrimenti pertulit. Spem enim meam non modo fefellit jurisprudentia, pene totum etiam effluxit quod in magna urbe comparaveram. Et idem fere mihi contigit quod iis quibus vitiatum est palatum: cibi aliquem illis offeras, ægre ferunt; quemlibet deinde apposueris, pariter respuunt aspernantes: sic et nos spe sublata jurisprudentiæ, et erga eam male affecti, omnes ex æquo litteras aversati sumus et horruimus, cujuslibet eruditionis fastidiosi.

Longum igitur valere studio cum dixissem litterarum, meipsum deliciis et comessionibus totum addixi, mollitiei voluptatique serviens omnino, pro musæis frequentans sphaeristeria, donec prava et immoderata vivendi consuetudine in gravem obstinatumque morbum incidi, qui me per quatuor menses in lecto retinuit jacentem et pene confecit. Morbo quiescente et fugata febri, vehiculo, nec enim equitare præ nimia infirmitate poteram, impositus sum et domum paternam relatus. Illic et multo tempore, et cura non minima, necnon arte medicorum opus habui ut deperdita valetudo resciretur. Vix autem e morbo recreatum, corporis viribus reparatis, ad studium litterarum continuis sermonibus incitavit me pater: etsi enim illitteratus, at certe litteratorum amantissimus et fervens laudator, ut si quispiam alius. Cui inter alia reponebam ad excolendas altiores scientias me paratum

Ἀ ἐκατέρω τῶν γλωττῶν προκοπὴν ἐποιήσάμην, ὥστε, ἵνα μηδὲν φορτικὸν εἶπω, μηδὲ τοῖς γονεῦσι μεταμέλειν τῆς ἐπ' ἐμοὶ δαπάνης, μηδὲ τοῖς καθηγηταῖς καὶ διδασκάλοις· ὧν ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ παιδεύσει ἐμύχθησαν. Ἐξ δὲ ἔτεσιν ὅλοις ἐναπομείναντά με τοῖς ἐκείσε παιδευτηρίοις μεταπεμφάμενος ὁ πατήρ, καὶ βραχὺν τινα χρόνον παρ' αὐτοῦ κατασχὼν, ἐπὶ τῷ Πικτάδιον ἀπέστειλεν, πόλιν τῆς κατὰ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην εὐκλείας τότε τὰ πρωτεῖα φερομένην ἐν ἀπάσῃ τῇ Γαλλίᾳ.

Καὶ τίς ἂν τῷ λόγῳ παραστήσειεν ὡς ἥδεως καὶ μεθ' ὅσης τῆς περιχαρείας τοῖς τὴν τέχνην τήνδε μετιούσιν ἐμαυτὸν ἐγκατέλεξα; Φιλεῖ γὰρ ἡ νεότης, τοῖς εἰθισμένοις ἀπαρεσχομένη, τὸ καινὸν ἀεὶ θηροῦσθαι καὶ κατὰ κράτος διώκειν. Ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πολὺ παρτάθη μοι τὸ τῆς ἡδονῆς. Ὡς γὰρ, τὰ πρωτεῖα τῆς τέχνης κατηχηθεὶς (οὐ γὰρ θέμις κοινωνεῖν τῶν μυστηρίων τοῖς μὴ πρότερον μυηθεῖσι), καὶ οἶονεῖ τὰ πρῶθινα διαβάς, ἔνδον ἐγενόμην, τοῖς βαθέσιν αὐτοῖς ἐμβατεύων, οὕτω δύσκολά πάντα, οὕτω τραχέα καὶ δυσέφικτα παρὰ τὴν ἐμὴν ἐλπίδα κατέλαβον, ὥστε πολλὰ ἐμαυτὸν μέμψεσθαι τῆς ἐπὶ τῷ Πικτάδιον ἐπιδημίας, καὶ κενὴν μακαρίαν τὴν πόλιν ἐκεῖνην ἀποκαλεῖν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν βιάζόμενος ἐς τὸ πρόσω χωρεῖν, καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου, εἰς τὰ ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεσθαι, κατὰ πάντα τρόπον ἐπεχειροῦν. Τί δὲ τῆς βεβιασμένης ταύτης σπουδῆς ὠνάμην; Πρὸς τῷ τῆς διωχθείσης τέχνης ἀποτυχεῖν, εἰ καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν παιδεύσιν ἐξημιώθην· οὐ μόνον γὰρ τῆς ἐλπισθείσης ἐπιστήμης διημαρτον, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν τι διεβρύη πᾶν τοῦτο, ὅπερ μοι συνειλεγμένον ἦν ἐν τῇ μεγαλοπόλει. Καὶ παραπλήσιόν τι πέπονθα τοῖς τὴν γεῦσιν διεφθαρμένοις, οἱ, ἐπειδὴν πρὸς τι τῶν ἐδωδῶν εἶδος δυσχεράνωσι, καὶ πρὸς ὅτιον ὁμοίως τῶν προσφερομένων ἀηδὺς ἔχουσι· τοῦτον γὰρ καὶ ἡμεῖς τρόπον ἧς ἡλπίζομεν νομικῆς ἀποσφαλέντες, καὶ πρὸς ταύτην δυσαρραστήσαντες, πάντας ἐπίσης τοὺς λόγους ἐμισθασαμεν, καὶ ἀπεστρεψάμεθα, καὶ πρὸς πᾶν παιδείας γένος κακοστίτως διετέθημεν.

Πολλὰ τοίνυν χαίρειν φρόσας τῇ φιλολογίᾳ, ὅλον ἐμαυτὸν τρυφῇ καὶ κίωμῳ ἔκδοτον ἐποίησα, τὸ ἀδρὼν καὶ ἐφθόρον ἐξ ἀπαντός θεραπεύων, καὶ τὰ σφαιριστήρια ἀντὶ τῶν μουσείων ἐλόμενος, ἄχρις οὐ ἐκ μοχθηρᾶς καὶ πληγμμελοῦς διαίτης εἰς χαλεπὴν τινα καὶ δύσμαχον ἀβρώστιαν ἐνέπεσον, ἐξ ἧς τέτταρας μῆνας ἐπὶ κλίνῃ κατακείμεθα μοι συνέβη καὶ παρὰ μικρὸν ἀποθανεῖν. Λωφίσαντος δὲ τοῦ ἀβρώστηματος, καὶ τοῦ πυρετοῦ ἐκ ποδῶν γενομένου, φορεῖν τινὶ ἐντεθείς· οὐ γὰρ ἵππευσιν οἶός τε ἦν ὑπὸ τῆς ἄγαν ἀσθενείας· ἐς τὸν πατρίων οἶκον ἀπηνέχθη. Ἐνθα μοι καὶ πολλοῦ χρόνου, καὶ πολλῆς ἐπιμελείας, καὶ παρὰ τῶν ἱατρῶν ἐπικουρίας ἐδόθησε πρὸς τὴν ὑγίειαν ἀπελθοῦσαν ἀνακαλέσασθαι. Μόλις δὲ ἐκ τῆς νόσου ἀνεγχνών, καὶ τὴν τοῦ σώματος δύναμιν ἀναλεξάμενος, συνεχέσει λόγους παρορμῶντός με τοῦ γεννήσαντος πρὸς τὴν φιλολογίαν (ἦν γὰρ, εἰ καὶ λόγων ἄμοιρος, ἀλλ' οὖν τῶν περὶ λόγους ἐσπουδαχέντων

⁸³ Philipp. iii, 15.

ἐραστῆς καὶ θερμὸς ἐπαινετῆς, εἰ καὶ τις ἄλλος), τὰ μὲν ἄλλα ἑτοιμὸς εἶναι ἐρασκόν τοις καλλίστοις τῶν μαθημάτων ἐμφιλοπονεῖν, τὴν δὲ νομικὴν μόνην παραπομπήν, ἃτε πρὸς αὐτὴν ἀλλοτρίως καὶ παντελῶς ἀνεπιτηδείως ἔχων, καὶ μάτην αὐτῇ δύο ἔτη προσαναλώσας. Ἀντιτείνοντος δὲ τινος τῶν κατὰ γένος προσηκόντων, εἰκεῖν ἡγαγέσθην, καὶ τὴν ἐπαχθεστάτην μοι τέχνην αὐθις ἀσπάζεσθαι καὶ περιέπειν, ὥς μήποτε ὠφελον.

Ἀπὸ γὰρ τῶν προσφυστέρων ἐπὶ τὰ οὐκ οἰκεῖα μεθελκυσθεὶς, ἐπτά καὶ δέκα μῆνας ἐν τῇ Ἀδρηλίᾳ εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἀνῆλθα, τοῖς ἡλικιώταις συμμεινόμενος, καὶ, ἵνα συνελὼν εἴπω, τὸ παίζειν ἀντὶ σπουδῆς ἔχων, καὶ ταῖς τοῦ σώματος ἡδοναῖς ἐγκαλινδούμενος. Ὁ δὲ πατήρ, τὰ κατ' ἐμὲ πυθόμενος, καὶ πάνυ μετανοῶν ἐφ' οἷς ἀκοντά με τῇ νομικῇ πάλιν συγκατείρας ἔτυχεν, αὐτίκα δὴ μάλα πρὸς αὐτὸν ἐπανελθεῖν ἐκέλευσεν, ἵνα τὸ δυσκἀθεκτόν μου τῶν ὁρμῶν καὶ πρὸς πᾶν εἶδος φλυαρίας κεχυμένον οὕτως ἀναστειλῇ, καὶ οἷονεὶ δεσμοῖς τισιν ἐπισφίγῃ.

Τότε δὴ ὥσπερ ἐκ βαθέος ὕπνου διαναστάς, καὶ τοῦ ἀθλίως ἀπολωλὸτος χρόνου εἰς συναίσθησιν ἑλθὼν, καὶ τῆς νεότητος πάσης ἐν τοῖς ματαίοις διατριφείσῃς ἐννοίαν λαμβάνων, μεγάλῳ πένθει συνεσχέθην, καὶ τῇ φιλολογίᾳ καταλλάττεσθαι καὶ ταύτης περιέχεσθαι διέγνων. Τοιγαροῦν ταῖς βίβλοις νύκτωρ καὶ μεσημέριαν συγγινόμενος, καὶ πρὸς τοδὶ τὸ ἔργον συνεῶς ἑμαυτὸν κατεπεύγων, ἐν βραχεῖ μετρίαν τινὰ τὴν ἐν τοῖς λόγοις δύναμιν συνέλεξα. Τό γε μὴν τῆς παρομιλίας, τῆς ἀλωτὰ πάντα πόνῳ καὶ ἐπιμελείᾳ εἶναι λεγούσης, ἀληθῶς ἔχειν, ἐν τε τῇ τῶν Ἰταλῶν καὶ πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ τῶν Ἑλλήνων γλώττῃ κατέμαθον· ἦν, παντάπασιν ἀπορρύεϊσαν, καὶ τῷ τῆς λήθης θυφῶ καταποθεῖσαν, μεγίστοις πόνοις σὺν Θεῷ μόνῳ πάλιν ἐκτησάμην, ὅσον γε πρὸς τὸ τῶν Ἑλληνιστῶν φθεγγομένων συγγραμμάτων ὁπωστίουν ἐπαίειν, καὶ οὐ πάνυ τι τοῦ ἐρμηνεύειν δεῖσθαι.

Τοῦ δὲ πατρὸς ἐν λιπαρῷ τῷ γήρᾳ τὸν βίον καταστρέψαντος, καὶ τὴν ἀναγκαίαν εἰσφορὰν τῇ φύσει λειτουργήσαντος, ἔπειδὴ πολλὰ ἦν τὰ τὸν ἡμέτερον νοῦν ὁρμυδοῦντα, καὶ τῆς ἐρωμένης μοι φιλομαθείας πρὸς βίαν ἀποσπῶντα, οὐκ ἤνεγκα τυραννοῦμενος, καὶ τῶν κοσμητικῶν πραγμάτων ἐν μέσῳ στρεφόμενος. Διὰ τοῦτο πάντας τοὺς ἀπὸ γένους μοι ὄντας λαθὼν, ὥς εἶχον τάχους, εἰς τὴν Ἀδενιῶνα φυγὰς ὤχόμην. Ἐκεῖ δὲ μακρὰ τινι νόσῳ προσπαλαίσας, καὶ τέλος αὐτὴν καταπαλαίσας, τοῖς βίβλοις προσκειμένην, καὶ ἐπὶ μαθήσει λόγων ἑμαυτὸν τοῖς πόνοις κατέτρυχον.

Ἐν τούτοις δὲ ὄντι μοι, καὶ τῶν λόγων φιλοτίμως ἀντιποιοιμένῳ, ἀγαθῇ τινι τύχῃ ἐγνωρίσθη Πέτρος ὁ Γαλισαρδὸς, τῶν ἐκεῖ θεολογούντων ὁ κορυφαῖος, οὗ τὴν φιλίαν ἐν τῆς ἐμῆς εὐδαιμονίας μέρει τιθεὶς οὐ παύσομαι. Μὴ γὰρ ποῦποτε γένοντό με οὕτω μαίνεσθαι, ὥστε τῆς τιμῆς ἐκεῖνης κεφαλῆς ἀμνημονεῖν, καὶ ἐπιλανθάνεσθαι ὧν πρὸς αὐτοῦ εὖ πέπονθα. Οὗτος γὰρ πλανομένην μου τὴν φιλοπονίαν, καὶ ἀτάκτως φερομένην εἰς εὐθείαν ὁδὸν καὶ ἀνήγαγε, καὶ, εἰ μὴ μέγα μοι τὸ τοῦ Αἰτάρχου εἰπεῖν, νῆπιον ὄντα

A expeditumque, una tantum excepta legum disciplina, cum ad eam ineptus ab eaque alienus essem omnino, ipsique frustra duorum annorum labores impendissem. Sed repugnavit ex parentibus quidam: ideo cedere, mihiq[ue] molestissimas leges iterum salutare coactus sum et amplecti; quod utinam non fecissem

B Etenim remotis studiis in quæ propensior indoles, ut ipsi contrariis attenderem, Aureliæ septem et decem menses incassum perdi, cum coactaneis simul insanens, et, ut paucis dicam, ludi tantum flagrans amore, voluptatibusque corporis involutus. Hæc audit pater: statim qua decreverat ut invitum me rursus ad jurisprudentiam compelleret damnat sententiam, jubetque quam primum ad se reverti, ut effrenatas effusasque in omne petulantia genus tandem meas coerceat cupiditates, et velut quibusdam vinculis constringat.

C His permotus excutior velut e gravi somno: mox infeliciter tritum tempus animo volvens, omnemque reputans nugis deditam juventutem, alto premor dolore, in gratiam redire cum litteris instituo easque colere. Nec mora: diu noctuque cum libris conversatus, et ad laborem sine intermissione memetipsum exacuens, brevi nonnullis litterarum fructus collegi. Quod autem dicit proverbium: Studio et opera facile omnia comparari possunt, illud verum esse cognovi ex Italica et maxime ex Græca lingua. Hanc quippe mortuam prorsus mersamque oblivionis profundo plurimis laboribus, Deo solo juvante, revocavi scivique quantum sane mihi opes erat ut Græcos auctores quomodocunque intelligerem et sine interpretis auxilio.

D Porro cum pater in bona senectute vitæ finem implevisset, necessariumque solvisset naturæ tributum, eorum quæ mihi sæpius obstreperant, et per vim avellebant mentem a familiari discendi cupiditate, non tuli tyrannidem, nec temporalium negotiorum quæ latus mihi cingebant molestiam. Ea propter, insciis omnibus cognatis, ut potui celerime, Avenionem profectus sum. Illic diuturno quodam cum morbo decertavi; quo tandem superato, impallui libris assiduus, invictusque vires exhausit labor.

Eo res devenerant: litteras autem appetens enixe, benigna quadam fortuna consuetudinem junxi cum civitatis illius theologorum principe Petro Galisardo, cujus amicitiam in numerum eorum quæ felicitatem mihi pepererunt referre non desinam. Ea enim procul a me semper insipientia, ut honorandi illius viri obliviscar, et ex animo meo beneficiorum quibus me cumulavit excidat memoria. Nam in studiis ipse me vagantem inordinate reduxit in viam rectam; et, si mihi fas est illud Æschyli

usurpare, ex stulto et imprudente prudentem reddidit et mentis compotem. Tanta erat illius in me humanitas, ut sæpe, depositis quæ habebat in manibus, mihi daret operam, et quæ utilitati meæ conducere suis ipsius studiis præponeret. Invisibam igitur eum quantum et quotiescunque mihi libebat, majoremque diei partem cum eo ducebam, plurimis variisque ditior semper eruditionibus.

Ille quidem, vir omni doctrina propemodum excultus, multa libenter, libentius vero rhetorice doctus rhetoricam me docebat. Ut autem a theologia, cujus erat arbiter, omnino non recederet, artis oratoriae præcepta, de quibus inter nos colloquium, inspicenda monstrabat in interpretibus sacræ Scripturæ et iis qui pia orationis argumenta instituerunt. Hæc eadem laudabat indicabatque in aliis omnibus qui sermonis virtute et elegantia nomen sibi compararunt, at præcipue in Gregorio Nazianzeno cujus in dicendo eloquentiam et sublimitatem maxime mirabatur. Ipsi tamen operum Gregorii lectio molestiæ nonnihil creabat. Eum enim dolore multum afficiebat obscuritate referta interpretatio, quæ pluribus in locis vitiosa, instar nubis cujusdam, offundebat viro doctissimo tenebras, et non solum facundiam ejus, sed scriptorum etiam sensum obnubilabat. Quandoque igitur librum indignandum projiciebat in pavimentum; quandoque etiam a me postulabat ut quæ obscura videbantur accuratius dilucidiusque redderem et explanarem. Denique cum omnis ei stomachum moveret versio, me rogabat ut secundam manum adjicerem Gregorio, et illud onus humeris imponerem, publicæ prospiciens utilitati. Ast ego meæ partim conscius imbecillitatis, quam ipse pro nimia in me benevolentia non persenserat, partim operis arduum metuens fugiensque, mente cæterum rebus aliis tunc intentus, nequaquam potui precibus flecti; sed quæ semel proposueram consertisque tenebam manibus, in his persisti tenax. Illic igitur non modico tempore transacto domum me recepi.

Multis postea diversisque percussus vulneribus, simul ut remissionem quamdam et otium impetravi a Dei clementia, dimisi quæ mihi amœniora erant et ardebant magis, ad opus memet admovi desiciente meliori interprete, et in illud summa cum alacritate et diligentia incubui. Sed non multo post cognovi me miserum viribus impar onus suscepisse: hinc mihi succensebam quod illud tractare non reformidasseim. Etenim mihi primum, velut e portu solvenii, serena omnia tranquillaque videbantur, ita ut et mihi de incepto gratularer: at longius abductum tanta me tempestas tamque gravis jactavit procella, ut vicinum immineret naufragium. Et certe periissem submersus, nisi emendati quidam augustissimæ reginæ libri jam fluctibus abreptum reduxissent. Ubi adjutores mihi venere, tum secare undas, multis quidem cum sudoribus, et pelagus interpretationis trajicere.

Α τὸ πρῶτον, ἐννοῦν ἐθῆκε, καὶ φρενῶν ἐπίβολον. Τοσοῦτον γὰρ ἦν αὐτῷ τὸ περιὸν τῆς εἰς ἐμὲ φιланθρωπίας, ὥστε καὶ τῶν ἐν χερσὶ πολλὰκις ἀφέντων, ἐμοὶ σχολάζειν, καὶ πλεονα τῆς ἐμῆς ὠφελείας ἢ τῆς αὐτοῦ πραγματείας λόγον ποιήσασθαι. Χρῶμενος οὖν τάνδρῳ ὅσα καὶ ὁσάκις βυλομένη μοι ἦν, τὸ πολὺ τῆς ἡμέρας μετ' αὐτοῦ ἤμην, ἀεὶ τι κατὰ παιδείαν ἐμπορευόμενος.

Ὁ δὲ καὶ πολλὰ μὲν ἄλλα ἀσμένως ἐμοὶ παρείδου (πάσης γὰρ παιδεύσεως εἰς αὐτὴν σχεδὸν ἐφθάκει τὴν ἀκρότητα) ἀσμενέστερον δὲ τὴν ῥητορικὴν ἐδίδασκεν, ἥς πλείστην εἶχε τὴν ἐμπειρίαν. Ἵνα δὲ μὴ πάμπαν, ἥς ἐπρέσβευεν, ἀποσταίῃ τῆς θεολογίας, τὰ τῆς τέχνης παραγγέλματα κινούμενα θεωρεῖν παρεῖχεν ἐν τοῖς τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἐξηγηταῖς, καὶ εὐσεβεῖς τῶν λόγων ὑποθέσεις ἐνστησαμένους. Ἐποίει δὲ τοῦτο καὶ ἐν πᾶσι μὲν ἄλλοις τοῖς ἐπὶ λόγων δυνάμει καὶ καλλιφωνίᾳ εὐδοκίμοῦσιν, ἐξαίρετως δὲ ἐν τῷ Ναζιανζηνῷ Γρηγορίῳ, οὗ τὴν περὶ τὸ λέγειν δεινότητα καὶ ὑψηγορίαν διαφερόντως ἐθαύμαζεν. Οὐ μὴν ἀμύτης ἀηδίας παντελῶς ἦν αὐτῷ τῶν τούτου συνταγμάτων ἢ ἀνάγνωσις. Ἐλπίει γὰρ αὐτὸν οὐ μετρίως ἢ μετὰ φρασὶς ἀσαφείας ἀνάπλεως οὔσα, καὶ ἐν πολλοῖς ἐσφαλμένη, νεφέλης τινὸς δίκην ἐλλογιμωτάτῳ ἀνδρὶ ἐπιπροσθούσα, καὶ οὐχὶ τὴν εὐπειαν αὐτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν νοῦν τῶν γεγραμμένων συγκαλύπτουσα. Διὸ καὶ ἀγανακτῶν, ποτὲ μὲν καὶ αὐτὴν τὴν βίβλον εἰς τοῦδαφος ἀπέβριμπεν, ποτὲ δὲ μετὰ σκοτεινῶς ἔχειν δοκοῦντα τρανύτερον ἐξηγεῖσθαι καὶ διασαφηνίζειν ἐκέλευε· τέλος δὲ καὶ πρὸς ὅλην τὴν μετάφρασιν δυσχεράνας, παρεκάλει με χεῖρα δευτέραν ἐπάγειν τῷ Γρηγορίῳ, καὶ τοῦ κοινῇ συμφέροντος χάριν τότε τὸ ὄχθος ἐπ' ὤμῳ ἄρασθαι. Ἐγὼ δὲ, πῇ μὲν πρὸς τὴν ἐμὴν ἀσθένειαν ἀφορῶν, ἦν αὐτὸς διὰ τὸ πρὸς με φίλτρον οὐκ ἐσεῖδε, πῇ δὲ τὸ τοῦ ἔργου δυσχερὲς εὐλαθεύμενος, καὶ ἅμα πρὸς ἄλλους ἔχων τότε τὸν νοῦν, πρὸς τὴν αἰτησιν οὐκ ἐκάμθην· ἀλλ' οἷς ἅπας προσιόμην ἐνεκαρτέρησα, τῶν ἐν χερσὶν ἀπριζέχόμενος· συγχῶν δὲ χρόνῳ ἐκεῖ διεληλυθὸς ἐπανιών οἶκαδε.

Πολλὰς τε καὶ ποικίλας παρὰ τοῦ καιροῦ προσβολαῖς πληγῆς, ἐπειδὴ ἀνέσειός τις καὶ σχολῆς παρὰ τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ τυχὼν, τῶν προὔργιατέρων ἀπηλλάχην, τῆνικαῦτα δὴ κατὰ βελτίονος ἐρμηνεύς ἐρμήσαν τὸ ἔργον ἐπεβαλόμην, καὶ μετὰ πάσης προθυμίας ἐπὶ τούτῳ ἐπέκυφα. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡσθόμην ἄθλιος, μέλιον ἢ κατὰ με φορτίον ἀράμενος, καὶ πολλὰ ἐμαυτὸν τῆς τολημῆς ταύτης ἐγχειρήσεως κατεμεμψάμην· καὶ γὰρ τοῖς τι μὲν πρῶτον ὥσπερ ἐκ λιμένος ἀνάγοντί μοι εὐδία πάντα καὶ γαλήνης μεστὰ ἐφαίνετο, ὥστε καὶ τοῦ ἐγχειρῆματος ἐμαυτῷ συνήδεσθαι· πορρωτέρω δὲ προϊόντα με τοσοῦτος χειμὼν καὶ οὕτω δεινὴ ζάλη κατέλαθεν, ὥστε καὶ μικρὸν ἀπέλειπον τοῦ μὴ καταδύεσθαι. Καὶ πάντως ἂν καταβρύχιος ἔδυν, εἰ μὴ ἐπηνωρωμένα τινὰ τῆς πάνυ βασιλίσσης βιβλία καθ' ὑδάτων ἤδη φερόμενον ἐπεκούρισαν· ὅφ' ὧν βοηθούμενος, τοῦ κλύδωνος μόγις ὑπερῆρα, καὶ τὸ τῆσδε τῆς μεταφράσεως πέλαρος διεπέρασα.

Πολλοὺ δ' ἂν ἐτιμησάμην εὐρεῖν τινὰ τῶν τυπο-
γραφούντων, ὅστις ἅμα τῷ Ῥωμαίῳ καὶ τὸν Ἑλ-
ληνικὸν Γρηγόριον ἐκτυποῦν ἐβούλετο, ἵνα τῶν ἐπι-
ανορθώσεων ἐκείνων, ἃς ἐκ τῶν τῆς βασιλείας ἀντι-
γράφων ἔλαβον, αὐτῷ μεταδοίην. Ἐπεὶ δὲ τοιοῦτον
τινὲς ἐντυχεῖν οὐκ ἐξεγένετό μοι, ὃ λοιπὸν ἐστὶ, τὸν
Ῥωμαῖον ἐκδίδωμι, εἰ μὲν πρὸς τὴν τοῦ Γρηγορίου
λογιότητα καὶ μεγαλοφωνίαν παραμετροῖτο, παραβ-
ριβησόμενον, εὖ οἶδα, ὡς οὐδενὸς ἄξιον· εἰ δὲ πρὸς
τὴν ἡμετέραν δύναμιν, οὐ μικρὸν ἴσως φανησόμενον.
Ἐπεικὼν δὲ ἀνθρώπων ἐστὶ τὸ κατὰ δύναμιν ἀπαι-
τεῖν, καὶ μηδὲν πόρρω ἐπιζητεῖν. Ἐρρώσθε, ὦ φίλοι
κεφαλαί, καὶ πρὸς τὴν ὁποιοῦντοσιν ἐργασίαν ἡμῶν
εὐγνωμονεῖτε.

A Mirum porro me tenuit desiderium typographi
qui una cum versione prelo subijcere vellet textum
Gregorii Græcum, ut illas ipsi traderem quas erue-
ram e reginæ exemplaribus emendationes. At voti
minime compos, diligenter quæsitus non offendi :
quod igitur superest, interpretationem Latinam
emitto. Si perpendatur ad facundiam Gregorii et
elocutionis dignitatem, nullus dubito quin repu-
diatur, ut nullius pretii ; si vero exigatur ad virium
nostrarum modulum, non contemnenda fortasse
videbitur. Vir bonus id exigit quod viribus respon-
det, nihil ultra. Valete, amici, et qualiscunque
nostri laboris memores vos gratosque præbeo.

JOANNIS LEUVENKLAI

Ad reverendissimum et illustrissimum Principem D. Joannem, Monasteriensem, Osnabrugiorum et Paderboniorum antistitem, nobilissima comitum Hoianorum gente natum, dominum suum clementissimum, in Gregorii Nazianzeni editionem suam.

PROCEMIUM.

Inter alia, quæ primis ab annis supra res cæte-
ras animo meo fuerunt in deliciis et amoribus,
reverendissime ac illustrissime Princeps, semper
occulta quadam et incredibili naturæ propensione
tam litterarum, quam antiquitatis Græcæ studiosum
me fuisse fateor : qua quidem lingua omnis generis
doctrinarum, et sapientiæ thesauros amplissimos
contineri animadverterem. Hac usus tum priscos
illos philosophos, tum recentiores eorum interpre-
tes, qui se scholæ Platonice successores Athenis
appellabant, quidquid de arte disserendi, de orato-
ria, de civili prudentia, de moribus, de natura
rerum, de geometricis astronomicisque disciplinis
tradi potest, litterarum monumentis complexos esse
videbam : hac maximam per orbem gestarum
rerum historias comprehendi : hac artis medicinæ
arcana memoriæ prodi : hac illustrium Ecclesiæ
veteris hominum de sacris rebus accuratissimas
disputationes esse expositas : in hanc denique juris
etiam civilis, quo utimur, libros ita transcriptos
esse, ut multa loca, cæteroque obscurissima, sin-
gulare quoddam ex interpretatione Græcorum lumen
accipiant. Quod sane postremum, tametsi de libris
quibusdam hactenus editis perspicere satis possit ; ta-
men longe planius apparebit, ubi LX librorum Βασι-
λικῶν epitome locupletissima, quam a clarissimo
viro, Joanne Sambueo, Cæsareæ familiæ domestico,
homine mihi amicissimo nactus sum, in lucem opera
nostra prodierit.

Hæc ego posteaquam Græcis contineri litteris per
ætatem intelligere cœpi, sic ejus me linguæ studio
dedi, nullum ut tempus abire sinerem, quo non
aliquis in ea percipienda progressus facerem. Ista
qualiquali diligentia mea cum tandem usum ejus

B aliquem, aliorum quoque judicio, consecutus vide-
rer : liberali quodam animi desiderio, et ambitio-
ne honesta (fatebor enim quod res est) excitatus, in
hoc totis viribus incumbendum duxi, ut si qui vete-
rum Græcorum libri vel Latinam in linguam hacte-
nus conversi non essent, vel in bibliothecarum
tenebris delitescerent necdum lucis usuram acce-
pissent, meo studio tum Latinam vestem induerent,
tum ea exornati publice hominum oculis sese
spectandos exhiberent. Hoc modo consecuturum
me sperabam, ut non ignavæ pecudis in morem
vitam hanc transirem, sed emolumentum aliquid affer-
rem rei litterariæ, quam a puero meorum auctori-
tate jussuque coluissim ; et apud bonos optabilem
mihi nominis existimationem pararem.

C Itaque meum hoc institutum ut eo felicius urge-
rem, in hanc clarissimam urbem me contuli, quæ
ob insignium typographorum officinas, non in Ger-
mania modo nostra, sed omni etiam Europa longe
lateque merito celebratur. Illic dum publicandis
egregiis quibusdam priscorum monumentis invigilo,
annus jam mihi quintus agitur (quo publicæ rei
fructu nescio), non sine meis certe laboribus ærum-
nisque maximis, quæ hactenus mihi cum aliquo
nonnunquam valetudinis detrimento sunt exantlate.
Inter alios autem scriptores, quos certo judicio
delectos librorum non editorum accessione ampli-
ficandos, et in sermonem Latinum transcribendos
existimavi, facile principem sibi locum Gregorius
hic noster vindicat, cui ob summam rerum divina-
rum peritiam, secundum Joannem apostolum ex
priscis doctoribus soli, Theologi cognomentum pecu-
liariter est concessum. Ejus præclarissima ingenii
monumenta, quæ quidem typis expressa prodie-

rant, quia miserum in modum ab interprete sic tractata videbam, ut exiguo cum hominum fructu (ne quid gravius dicam), cæteroqui longe utilissima, lectitarentur: cœpi tandem hortantibus amicis, qui tanti viri tam barbare garrientis apud nos vicem dolerent, ad ejus interpretationem animum adjicere. Factum hoc est ante totos quatuor annos, id quod et Guillelmi Canteri, et Martini Crusii, clarissimorum virorum, ac plerorumque hujus academix doctorum testimoniis ostendere possum.

Cum autem id omnino facere cum animo meo constituiissem, ita mihi elaborandum hoc opus existimabam, ut et legentum expectationi satisfaceret, et sui auctoris libros illos quoque secum in medium proferret, qui alicubi bibliothecarum adhuc carceribus clausi continerentur. Ad hanc rem perficiendam temporis aliquod spatium fuisse necessarium, perspicere facile abs quovis potest. Interim in Galliis vir doctissimus, Jacobus Billius, archimandrita Michaelinus, itidem uti nos, Gregorii sortem acerbam miseratus, eundem exornandi ejus scripta laborem, et quidem eodem mecum tempore suscipit. De hoc cum ex Canteri nostri litteris certior factus essem, etsi jam complures orationes Latine descripsissem, tamen de tabula (quod aiunt) manum tollere cogitabam, quod gauderem alterius labore scriptorem illum, qui aliam in linguam traduci se perinvite pateretur, in hominum manus pervenire. Nec deerant alia quædam scripta, de quibus certam mihi laureolam polliceri possem, præsertim antehac prorsus ignotis, et tamen apprimè utilibus.

Verum ubi deinceps edito labore Billii, satis cernebam, quam multa prius non visa, quibus ipse caruisset, hinc inde congestissem; minime committendum putavi, ut viri boni ac Nazianzeni amantes egregio thesauro fraudarentur. Feci hoc eo quoque lubentius, quod Eliæ Cretensis archiepiscopi commentariorum in Nazianzenum libros XIX nactus, illis ipsis ducibus ad eruendos abstrusos in plerisque locis Nazianzeni sensus uti me posse magna cum utilitate viderem. Nec præterea parum erat, habere tot egregia Nazianzeni scriptorum exemplaria, pluribus ante sæculis manu exarata. Nam ut dem Billium etiam de bibliotheca reginæ suæ libros vetustissimos accepisse, quemadmodum res ipsa docet: tamen longe nos integrioribus usos esse, vel inde perspicias licet, quod non solum ea, quæ Billius notat, in nostris reperiantur; verum etiam bene longæ periodi passim in versione Billiana desiderantur, quas exemplaria nostra suppeditant. Patebit hoc de Annotationibus nostris in Nazianzenum, quas sub tertii tomi finem lectori daturi sumus.

Inter alia vero exemplaria, quibus sumus usi, duo præcipue celebrari merentur. Eorum alterum scriptum est manu Choniatae Acominati ante aliquot sæcula, ejus qui imperatorum Byzantinorum res gestas compluribus libris est complexus, quos

A Hieronymus Wolfius, vir clarissimus, Græcæ et Latine ex interpretatione sua publicavit. In eo me minime falli, duobus argumentis docere possum. Primum ipse Choniatas quodam loco versiculum hunc ascripsit:

Θεοῦ τὸ δῶρον, καὶ πόνος Χωνιάτου.

Quo versu indicari, rem quidem ipsam Dei donum esse, verum descriptionis laborem Choniatae deberi, quivis animadvertere potest. Deinde sparsim more suo quædam epigrammata, senariis iambicis facta, Nazianzeni orationibus præfixit: quod ipsum in sua quoque fecit historia, sicut editio Wolfiana demonstrat. Ea nos Latine exposita suis locis inseruimus, in annotationibus Græca daturi, de quibus agnoscere Choniatas plane poterit. In eodem libro extremo fragmentum publicarum litterarum cernitur, quibus manu sua Joannes Cantacuzenus imperator rubrica, pro more, subscripsit, sequentibus etiam longa serie subscriptionibus antistitem: Callisti, patriarchæ Byzantini; Philothei Heracliensis, qui se *πρόεδρον τῶν ὑπερτίμων* appellat, et πάσης Θράκης καὶ Μακεδονίας ἐξαρχόν. Gregorii Thessalonicensis, ἐξαρχοῦ πάσης Θεσσαλίας. Macarii Philadelphensis, ἐξαρχοῦ πάσης Λυδίας, qui se etiam *καθολικὸν κριτὴν τῶν Ῥωμαίων* nuncupat: multorum denique aliorum, quorum nomina titulosque referre prolixum fuerit.

C Alterum autem exemplar longe hoc etiam videtur antiquius. Litterarum quidem elegantia multis modis præstat, cui plane respondet descriptionis integritas: etenim tanta exaratum est diligentia, nullum ut verbum in eo perperam scriptum reperitur. Ejus utendi potestas a Basiliensis academix doctoribus, viris et eruditione summa, et humanitate eximia præstantibus, quorum exstat in bibliotheca publica, benigne mihi facta est. Constat ante annos CL, tempore concilii Basiliensis huc allatum esse, ac deinceps magna veneratione asservatum. Intersperse sunt passim picturæ quædam, quibus Græcorum vestitus et habitus eleganter exprimitur. Eodem imago Gregorii continetur, ita prorsus efficta, quemadmodum ejus tum faciei lineamenta, tum aliorum membrorum formam Simeon ille Metaphrastes descripsit, cujus verba Vitæ Nazianzeni subjecta sequuntur. His ergo nos exemplaribus D freti, et depravata plurima correximus, et mutila integritati suæ restitimus.

De Eliæ commentariis aliud nihil dicam, nisi opus ipsum bonitatem suam abunde commonstratum. Fuit certe vir ille, quandocunque tandem vixit (nihil enim de hoc nobis constat), maximus et philosophus et theologus, qui omnium philosophorum, poetarum, oratorum, historicorum, aliorumque libros diligentissime lectitarat, tam veteres quam novos, præsertim Platonicos, Porphyrium, Iamblichum, Proclum, cæteros: id quod facile de thesimo conjunximus, quam multis locis pulcherrimas et præclara doctrina refertas inseruit, tractatione deprehendi potest. Nihil commentario in ora-

tionem *De recta disserendi de Deo ratione*, quam A temere vaneque dici, more nunc pervulgato, quo nos in ordine secundam fecimus, legi perfectius eruditiusve potest. Et scripsit omnia phrasi sane pereleganti, munda, minime barbara, cujusmodi est Græcorum, qui proximis sæculis vixerunt, oratio : de quo licet æstimare, non usque adeo recentem Eliam hunc nostrum esse, sed ante pluscula sane sæcula vixisse.

Faciet ipsius commentariorum lectionem id quoque jucundior, quod eis fragmenta quædam scriptorum veterum contineantur, quorum nos hodie libros integros non habemus. Inter alios est summus ille Maximus, cujus Lutetiæ publicatus est in Dionysii scripta commentarius. Exstat ejusdem apud Græcos adhuc τῆς θείας λειτουργίας ἐρμηνεία. Liber ad Thalassium, ab eodem scriptus, B a Micaelo Glyca citatur, cujus Annales necdum editos hoc tempore interpretamur : itemque κατήχησις, et θεῶν δογμάτων κεφάλαια, cujus libri noster Elias quoque meminit. Multis etiam in locis Elias indicat, se alias quoque Nazianzeni orationes perpetuis commentariis enarrasse. Quapropter et Nicetas Serronius, et Gregorius Palamas,* et alii bucula hujus arasse videri possunt ; furta quidem esse facta, multis locis deprehendi potest. Citat passim de Nazianzeni poematis versus quosdam, qui cum in editis prorsum non exstarent, nos ad manuscriptos poematum libros nostros recurrentes, universos reperimus : id quod divino beneficio factum crediderim, ut quo tempore Nazianzeni opera illa nactus essem, ne quis ea ipsius esse inficiaretur, hominis certi testimonio commode uti possem. Cossimile quiddam in Cæsario, Nazianzeni germano fratre, mihi usuenit. Eum ante quatuor annos divina mihi largitas obtulit ; cumque de scripto nonnihil dubitarem, propterea quod Cæsarium aulicis negotiis et quæstorio munere occupatum, matureque rebus humanis exemptum fuisse, de Gregorii fratris oratione funebri accepissem : ecce superiori anno testem Glycam invenio, qui de illis ipsis Cæsarii dialogis, quos nunc primum Gregorii nostri monumentis tomo tertio subjicimus, ad verbum nonnulla citat.

Quod si hoc quoque addendum est de Elia, equidem existimo vixisse id temporis hominem, cum D Creta per Sarracenos occupata, et Byzantinis imperatoribus esset adempta, nimirum annis ab ævo nostro plus minus sexcentis. Scribit enim in præmio commentariis præmisso, ab se in exsilio scriptum hoc elaboratum fuisse, quod exsiliū sane in hos ipsos annos sævitæ Sarracenicæ incidere videtur.

Tot talibusque scriptis cum sic et expoliri et augeri posse Nazianzeni libros videremus, parum ut ab illa perfectione, quam in editionibus priscorum monumentorum requirimus, absent : Billiano labore non contenti, pristinum ad institutum de integro animum adiecit. Ne vero quispiam id, quod de operum Nazianzeni perfectione pollicemur,

emporibus imponatur, existimet : libet hoc loco pauca quædam subjicere, de quibus et vere nos id prædicare lector intelligat, et editionis nostræ rationem perspiciat.

Statim ab initio præemii sui tradit Elias, ab Nazianzeno tantum orationes sive commentationes (nam vox λόγος generatim a veteribus usurpatur, de quovis scripto atque tractatu) numero LII esse publicatas, quas inter et epistolæ certæ referri debeant, cujus generis illæ sunt, quas ad Nectarium, Evagrium, Cledonium perscripsit. Hoc Eliæ dictum cum animo meo insedisset altius, primum ea me liberari opinione animadverti, quam Billium secutum fuisse video. Putat enim Gregorium haud dubie plures ad populum ejus generis orationes habitas edidisse, cujus est illa, qua dictum Christi ex Evangelio Matthæi explanat. Quod si verum esset, perquirendæ nobis essent bibliothecæ, ut eas orationes, si non omnes, saltem plerasque publici usus causa proferremus. At hoc toto labore molestiaque me verbum hoc unicum Eliæ levat, cui qui fidem detrahat, arbitror fore neminem.

Hoc primum considerato, cœpi deinceps aciem animi mei dirigere ad faciendum de orationibus iis, quotquot exstarent, judicium : quo viderem, essentne germani setus hujus auctoris omnes, an sub ejus nomine suppositiit quidpiam latitaret. In hac censura deprehendo, duobus in scriptis ante me Billium id animadvertisse, quod res est, nimirum ea Nazianzeno tribui nequaquam debere ; in tertio tam ipsum, quam cæteros omnes hactenus allucinatos fuisse. Priora duo sunt, metaphrasis in *Ecclesiastem*, quæ Hieronymi testimonio Gregorii Neocæsariensis est ; et annotatio in *Ezechielum* vatem, quæ tantum abest, ut Nazianzeni sit, vix ut homini mediocriter docto tribui debeat. Metaphrasin retinendam propterea putabamus, quod Eliam crederemus communi fortassis errore ductum, inter Gregorii libros eam numerasse : quod si maxime verum sit, mirum nemini videri debet, quando vix mortuo Gregorio titulus orationis in *Heronem* mutatus fuit, ut Hieronymus, Gregorii coetaneus, monet. Quod si hac ratione lectori non satisfacimus, restat ut polliceamur, omni nos studio genuinum Gregorii scriptum pervestigaturos, quod hujus loco substituat. Annotationem in *Ezechielum* prorsus ex editione nostra, seu spuriam, efficiendam statuebamus : cujus locum ut germanum ali-quod Gregorii scriptum occuparet, libros veteres diligenter evolvendo, tandem id quod optabamus, adepti sumus. Nam in libro Choniatae manu exarato panegyricam Gregorii orationem, habitam in honorem testium veritatis, Arianorumque furorem graphice describentem, reperimus : quam extra dubitationem omnem hujus auctoris esse, tum dicendi character, tum rerum ipsarum facies ostendit.

Tertium denique scriptum illud, cujus modo mentionem feci, est *Exhortatio ad virginem*. Hoc

inter orationes hactenus relatum est, et Nazianzeno attributum : quorum alteri parum repugnans, alterum plane perperam factum aio. Nam si quidem est aliqua rhythmorum ratio, quam Aurelius Augustinus in libro *De musica* tradit, et vero consentaneum est priscis in usu fuisse, facientibus ejus mentionem tum Aristotele, tum Athenæo, et aliis, dabo equidem Nazianzeni hoc scriptum esse, quemadmodum et Choniatas credidit, et exemplaria vetustissima testantur : verum handquaquam inter orationes, sed poemata referri debere volo. Nam totum meris rhythmis constat, uti res ipsa declarat :

Παρθένε νύμφη Χριστοῦ,
δόξαζέ σου τὸν νυμφῶνα.
Ἄει χάθαίρε σαυτὴν
Ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ, etc.

Quod quidem apud nos a nemine deprehensum hactenus, in antiquissimo libro poematum Nazianzeni meo notatum paucis verbis inveni, quæ Latine proferam : « In hoc scripto Syrracusium Gregorius imitatur, qui solus poetarum rhythmis atque colis usus est, omni alia scribendorum versuum poetica ratione neglecta. » Error ex ambiguitate vocis λόγος, quæ passim in librorum lemmatis reperitur, ortus est. Nam ea non orationem tantum significat, uti jam antea quoque monuimus : sed in genere quamvis commentationem atque scriptum. Quo ipso fit, ut Elias noster Gregorii poemata λόγους ἐμμέτρους vocet. Hoc modo quibusdam resectis, et oratione *De martyribus* restituta, quinquaginta et duos Nazianzeni tractatus habemus, quem illorum esse numerum integrum, Elias memoriæ prodidit. Quapropter hic quidem quod amplius desideremus, nihil est.

Sequuntur epistolæ, quas una tantum adjecta de libris manu scriptis auximus : addituri aliquando plures, quas hoc tempore nancisci non potuimus, tametsi non ignoremus, ubi locorum supersint. Poemata vero tantopere nunc studio nostro excreseunt, ut jam prodeuntia prius editorum magnitudinem numero versuum æquæ, bonitate pietateque longe superent. Unus restat adversus Apollinariū liber, versibus a Gregorio scriptus, quem adhuc Romæ in Vaticana bibliotheca exstantem ut describi curaremus, jampridem operam dedimus, D

De hac commemoratione nostra lector intelligere potest, non esse abs re, quod hanc editionem quam proxime ad operum Gregorii perfectionem accedere diximus. Ea vero tres omnino in tomos distribuere certis de causis visum est, quorum primus orationes xx cum Elianis commentariis continet, totusque nostræ debetur industrie, qui cum de

A Græco in Latinum sermonem transcripsimus. Alter reliquas xxxii orationes cum epistolis et poematis hactenus editis complectitur : quæ quidem omnia de editione Billiana sumpsimus, ne prius versa retextendo, actum agere videremur. In tertium et ultimum tomm, qui totus huiusmodi noster est, ea Gregorii poemata referimus, quæ nunc primū a nobis luce donantur : præterea Nicetæ commentarium in Gregorii sententias tam quaternis quam singulis versibus inclusas adjicimus, et egregium Pselli, Christiani philosophi, de difficultum Nazianzeni locorum intellectu librum. Accedit ad hos Cæsarius quoque, germanus Nazianzeni frater, cujus antehac nihil omnino scriptorum prodiiit. Ejus Dialogos propterea potissimum Gregorii scriptis addendos putavi, quod in eis Cæsarius Gregorium fratrem a seipso, Leontio, Gregorio Nysseno, Domno, et aliis familiaribus interrogatum, de questionibus gravissimis toto quadriduo respondentem introduxit. Huic et Annotationes in Gregorii scripta, quibus lectionum varietas continetur, et Indicem necessarium subijcimus.

Cur autem in orationibus collocandis ordinem a Billio præscriptum secuti non simus, causæ multæ sunt, eæque graves. Nam duum omnino generum sunt Nazianzeni orationes. Aliarum tempus, quo vel scriptæ sint, vel pronuntiæ, sciri potest : aliarum non potest. Primi generis sunt, orationes *De pace, contra Maximum*, ad Basilium et patrem aliquot, purgatio fugæ in Pontum, pleræque laudationes funebres, et aliæ : secundi, orationes *ad Eunomianos, de recta disserendi de Deo ratione, De recta doctrina sententia, De Filio dæ, De Spiritu sancto, De moderata disserendi ratione, De Machabæis*, et aliæ complures. Quod cum ita sit, in collocationis serie temporis haberi ratio certa nequit : uti profecto ne a Billio quidem accurate habita est, si recte rem consideremus.

Nam ratione temporis (si quidem Eliæ Cretensi et Nicetæ Serronio credimus) esse prima debebat, non ea qua fugam in Pontum suam prolixè purgat, sed altera, cujus inscriptio notat, habitam fuisse ad illos qui ipsum initio acciverant, nec postquam senioris munus ei commissum fuisset, venerant. Etenim ea pronuntiata fuit id temporis, quo primū sacerdos factus est : ac secundum hanc actionem in Pontum aufugit, a qua fuga reversus, in Pascha et tarditatem orationem habuit (quæ hoc nomine secundum sibi locum vindicabit), illaque dicta, per otium fugæ Ponticæ purgationem conscripsit. Jam Billius et illam orationem, quæ pronuntiata est in electione Doarensium antistitis Eulalii, post eam collocavit, quæ in concilio c. episcoporum est habita. Atqui prius dicta est vivo etiamnum Basilio, posterior eo jamdudum rebus humanis exempto. Funebris in Basilium oratio postrema fuit omnium, sive scriptiōem, sive recitationem spectes, pronuntiata Cæsareæ Cappadocum in extrema senecta, cum relicta Constantinopoli Gregorius in

patriam reverteretur. Atqui hæc locum inter priores invenit. E contrario duæ in *Julianum Augustum* in-
vectivæ loco postremo ponuntur, quæ prius fuere
scriptæ, quam vel Gregorius, vel Basilius antistitum
munere fungi cœpissent.

Hæc mihi mecum expendenti visum fuit, primum
iis orationibus in editione nostra locum tribuere,
quas egregie noster Elias hactenus incognitus enar-
rasset: atque illis deinceps aliàs subjicere, Billii
labore Latina veste donatas. Hanc autem spatio non
exigui temporis absolutam, et magno quidem cum
labore lucubrationem, cur ad reverendissimam ex-
celsitatem tuam potissimum mittam, illustrissime
Princeps, variis ac gravibus sane rationibus mo-
veor. Primum tam clari antistitis opera nemini
rectius, quam claro itidem antistiti putabam offerri
debere. Deinde patronum mihi censoremque litteris
excultum deligere volui, contra plerorumque mo-
rem, qui lucubrationes suas hominibus plane litte-
rarum imperitis inscribere non verentur.

Hoc vero consideranti, non occurrebat in toto
nostræ nationis imperio quisquam virorum princi-
pum, quem illustri præstantiæ tuæ præferrem.
Etenim non eximia tantum doctrinæ laus omnium
consensu tibi tribuitur: sed etiam plerisque per
omnem Europam admirationem merentibus linguis
sane quam eleganter uteris. Accedit ad hæc, quod
ei regioni cum imperio potestateque præsis, e qua
mihi avita patriaque origo ducitur. Summam enim
tum potentiam, tum auctoritatem obtines in occi-
dua Saxonia, quæ recenti appellatione Vestualia
dicitur, cum vera sit ac vetus Saxonia, quemadmo-
dum Cranzius Saxo multoties in historiis suis in-
culcat. Habes episcopatum Monasteriensem, a ma-
joribus nostris Mimingrodensem appellatum, qui
tertio loco in Saxonia imperatoris Cæsaris Caroli
Magni Augusti studio constitutus est. Ejus semper
magna fuit dignitas, quæ vel inde potest æstimari,
quod cum aliquando Bremonensis archiepiscopus
hunc peteret, non prius impetrarit, quam archie-
piscopatum illi postponeret, et in commendam (uti
superioribus annis barbare loquebantur) acciperet.
Es autem huic optimo jure præfectus, vel ob insi-
gnem sapientiam tuam, vel prisca nobilissimæ fa-
milie tue merita. Nam Otho Mimingrodensis an-
tistes numero xlii, comes Hoianus, agnatus tuus,
Tekeneburgensi comite, aliisque domitis, qui Eccle-
siæ possessiones contra jus fasque invaserant, im-
mortale nomen (ut ipsius historici verbis utar)
apud suos reliquit, propter additas diocesi ditiones,

A et auctoritatem ejus revocatam, quæ jam apud
multos in contemptum pene venerat. Habes et di-
tionem Paderbornensem, in qua idem Carolus
Magnus episcopatum, Saxonum gente devicta, con-
stituit. Habes Osnabrugicam denique, primam
omnium in Saxonia sedem antistitum Christiano-
rum, ejusdem imperatoris auctoritate munitam:
in cujus immunitatibus, quæ privilegia vocant,
quiddam merito memorandum ad omnem posterita-
tem continetur.

Lubet autem ipsa Carolinæ constitutionis verba
certis de causis hoc loco ponere, quæ hodieque
publicis diplomatis inscripta supersunt. « Eidem
episcopo, inquit Carolus ille Magnus imperator,
ejusque successoribus libertatem perpetuam con-
cedimus, et ab omni regali imperio absolutionem:
nisi forte contingat, ut imperator Romanorum, et
rex Græcorum, conjugalia foedera inter filios eorum
contrahere disponant. Tunc enim Ecclesiæ illius
episcopus cum sumptu a rege vel imperatore adhi-
bito laborem simul et honorem illius legationis
assumet. Et ea de causa statuimus, ut in eodem
loco Græcæ Latinæque scholæ in perpetuum ordi-
natione nostra maneant: nec unquam clericos
utriusque linguæ gnaros defuturos confidimus. »

Hoc majorum instituto motus haud dubie supe-
riori anno dominus noster, imperator Cæsar Maxi-
milianus II Aug. filiam suam regum Christianorum
maximo desponsam per te potissimum deduci voluit:
quo quidem in munere obeundo magnam industriæ
prudentiæque laudem invenisti. Quod si recte rem
æstimare velimus, majorem in iis locis potestatem
a multis annis habuit nemo: quam quidem felici-
tatem boni omnes eximie virtuti tue debitam fa-
tentur, ac tibi gratulantur. Quorum in numero ut
me quoque arbitreris esse, ac meam hanc velut
acclamationem benigne accipias, etiam atque etiam
rogo. Fortassis offeretur aliquando mihi occasio mei
erga tuam excelsitatem animi venerationem illustriori
quodam argumento declarandi. Interea summopere
peto, ut studium in hoc genere publicis commodis
serviendi, quod animo meo pluribus ab annis insi-
det, non modo gratum habeas atque probes, uti
sane facturum te confido: sed etiam favore tuo be-
nignitateque magis excites, quam exhaustis gravi-
bus molestiis experiri jucundum est. Vale, claris-
sime Princeps, meque per hanc lucubrationem re-
verendissimæ excelsitati tue se tradentem, in eorum
numerus, quos gratia benevolentiaque tua digna-
s, recipito.

ΕΙΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΤΟΝ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΝ
ΙΩ. Ο ΑΕΓΓΚΛΑΙΟΣ.

DE GREGORIO NAZIANZENO JOANNES LEUVENKLAIIUS.

Γρηγόριον λόγους, μέγα χρέμα καὶ Ἀττικιστὴς
Ἀτρεχέως, ἐν ἐμῇς ἡνίκα χερσὶν ἔχω.

Gregorii quoties Hyblæ redolentia nectar
In manibus verso scripta diserta meis:

Non me oratores fraude amplius illicce prisci,
Quos tulit argutos Attica terra, movent.
Rursus Gregorii cum dia poemata vatis
Pellego, Mæonidæ mox abit omnis amor.
Vilius æs auro velut est; ut cedere plumbum
Argento, ut superis inferiora, patet:
Gregorius priscos palma sic vicit adempta
Carminibus vates, rhetoras eloquio.

Aliud.

Tellus Cappadocum, quondam semibarbara,
Superavit ipsas inde Athenas Atticas,
Ubi Basilius et Gregorius doctissimi
Suavisonam Cecropidarum eloquentiam,
Et cuncta totius ornamenta Græciæ,
Sue intulere, seu victores, patriæ.
Quis te ergo non ob hos beatam prædicet,
Tellus Cappadocum, talium virum parens

De Cæsario, ejusdem.

Nicæam terræ cum motu succuteret vis,
Cæsarius jacuit pondere pressus humi.
Sed Deus e latebris saluum produxit, eique
Vivendi spatium longius inde dedit.
Consimilis casus monumenta excepit, obisset
Postquam immaturo funere Cæsarius.
Et tamen hæc etiam divino munere profert
Cura Leontonychi, semisepulta prius.
Salve iterum atque iterum, terræ bis operte cavernis,
Et dono in lucem bis revocate Dei.

De Elia Cretensi antistite.

Ejusdem.

Gregorii obscuros scriptorum inquirere sensus
Antea res magni plena laboris erat,
Donec ab Elia lux illis est data, summa
Grægorii explicuit qui monumenta fide.
Haetenus ignotum toti quem scilicet orbi,
Nunc iterum donat luce Leontonychus.
Doctrinæ egregium thesaurum sumite grati,
Quos bona, quos pariter plurima nosse juvat.
Scipionis Carteromachi, interprete Leuvenklaio.
Inspirare animis divina poemata Musas,
Vate magis Chio Gregorius docuit.
Imo flabat huic potius diviniore aura,
Deberet Musis cum sua Mæonides.

A Οὐ μάλα θαυμάζω τοὺς ῥήτορας, οὓς ποτ' Ἀθηναίων
Ἔσχε πόλιν, δολερῆς ἰθιμονας εὐεπίης·
Ὡς δ' ἀναγινώσκοντα ποιήματα Γρηγορίου
Οὐκ ἐπέων τις ἔχει Μηονίδαο πόθος.
Χρυσὸς ὅσον χαλκοῖο, μολύβδοῦ τ' ἄργυρος αὖθι·
Κρείττων, οὐρανόθεν χείρονα τὰ χθόνια·
Ῥήτορες ἀρχαῖοι τόσον ἡττῶνται καὶ ἀοιδοὶ
Γρηγορίου τ' ἔπεισι, Γρηγορίου τε λόγοις.

Ἄλλο.

Γῇ Καππάδοσσα τοπρὶν ἡμιδάρβαρος,
Αὐτὰς ὑπερέβη τὰς Ἀθήνας Ἀττικὰς,
Ἐξ οὗ Βασίλειος Γρηγορίου τε τῷ σφῶ
Τὴν ἡδύφθογον Κεκροπιδῶν εὐγλωττίαν
Πάσης μετῆνεγκάν τε κόσμον Ἑλλάδος·
Εἰς Καππάδοσσαν γαίαν, ὡς νικηφόροι.

B Τίς οὐ μακαρίσειέ σε γὰρ εὐτεκνίας,
Γῇ Καππάδοσσα, μῆτερ ἀνδρῶν κυδιμῶν;

Εἰς τὸν Καίσαρον; τοῦ αὐτοῦ.

Ἦνίκα Νικαίης μεγάλῃ σεισμῷ πολίεθρον
Κάππεσε, Καίσαριος ζῶν ὑπὸ γῆν ἐκρύβη.
Ἄλλὰ θεὸς νιν σῶον ἔης ἐξήγαγε χερσὶ,
Καὶ λυκάθαντας ἔτι δῶκε βίου πλέονας.
Ὡσαύτως ὅτε Καίσαριος τέθνηκε πρόωρος,
Αἰψ' ἐγένοντο ἀφανεῖς Καίσαριος λόγοι.

Δημοσιοὶ δὲ Λεοντόνυχος θεῖα πάλι μοῖρα
Κρυπτοῦς Καίσαριος τοῦσδε πάροιθε λόγους.
Χαῖρε, μάκαρ, δις ἐνὶ γαίῃς κευθμῶσι καλυφθεὶς,
Καὶ δις ἀναστρέψας θεοῖθεν εἰς τὸ φῶς.

Καίσαρι' καὶ Γρηγορίῳ, μαχάρεσιν ἀδελφοῖς,
Ταῦτα Λεοντόνυχος θῆκ' ἐπὶ γραμμάτια.

C Εἰς Ἑλλὰς τὸν Κρήτης μητροπολίτην.

Τοῦ αὐτοῦ.

Θείων Γρηγορίου δυσέφικτα νοήματα βίβλων
Τοπρὶν ἀνιχνεύειν ἦν ἄρα παγγάλεπον,
Ἄμμιν ἕως ἐφάνη περιδέξις ἐρμηνευτῆς
Ὁ Κρῆς Ἑλλὰς Γρηγορίου λόγων.
Ὅν περ ἐόντα τέως θνητοῖς ἀγνωστον ἅπασιν,
Εἰς φῶς αὖθις ἄγει νυνὶ Λεοντόνυχος.
Θησαυρὸν σοφίης ἐριούνια δόγματ' ἔχοντα
Δέξασθ', οἷς γνῶναι πολλὰ καὶ ἐσθλὰ φίλον.

Σκιώδης τοῦ Καρτερομάχου.

Γρηγόριος Μούσας πολλῶν πλέον ἤπερ Ὀμηρος
Θειοτάτων ἐπέων δεῖξεν ὑπερτιδὰς
Ἡ μᾶλλον τόγῃ πᾶν Μουσῶν ὕπο λέξεν Ὀμηρος,
Γρηγορίῳ δ' ἔπναι πνεῦμα ἄρα θεϊότερον.

Joannes Leuvenklaius S. D. Jacobo Billio V. C.

Annus hic quartus est, Jacobo Billi, ex quo pri-
mum ad interpretationem præstantissimorum Gre-
gorii Nazianzeni scriptorum hortantibus amicis
animum adjeci, de causis iisdem fere, quas eodem
tempore (nisi fallor) impulsisse te idem ad institutum
scribis. Cum autem numero non paucas orationes
cum Eliæ Cretensis antistitis, eximii tum philosophi

tum theologi, commentariis absolvisses; visum est
relaxandi, quod ex continua mensium aliquot scri-
ptione obrepserat, tædii causa quiddam laboris al-
terius suscipere: quo posteaquam defunctus essem,
ita deinde pristinum illud opus velut interpolatum,
majore cum aliorum fructu, voluptatēque mea per-
ficeretur. Et facta nobis præterea de quibusdam Na-

zianzeni libris non editis spes erat, quos dum apisceremur, in alio versari malebamus interpretationis genere, quo paratiores ad Nazianzenum rediremus: itaque Xenophonteam interea lucubrationem publicavi, et Gregorii Nysseni xv orationes in *Canticum canticorum*, Constantinique Manassis Chronicon interpretatus sum. Quibus omnibus expoliendis dum occupatus est animus meus, seque totum alacriter ad elaborationem institutæ Gregorii conversionis parat; commodum Theologus noster Latina veste vigiliis tuis ornatus prodit. Quæ res non tantum non molesta (quod usuvenire plerisque solet, ægre ferentibus officere quasi luminibus suis alios) accidit animo meo; sed etiam volaptati fuit, præsertim posteaquam inspecto libro, et eleganter abs te versa, nec sine iudicio pleraque viderem. Verum ubi deinceps ad tua collatis iis, quæ ipse Latinam in linguam transcripsissem, in orationibus xix præclare ab Elia Cretensi enarratis multa cum ob varias nostrorum codicum antiquissimorum lectiones, tum acutas admodum Eliæ declarationes, longe aliter a me traducta, quam tuis in libris reperirentur, animadverterem: minime tibi molestum fore putabam, si hac quidem in parte pro tuis nostra cum Elianis commentariis conjuncta reponerem: cætera vero, quæ partim Nicetæ adjutus opera, partim per te feliciter ac studiose transtulisses, in editione Nazianzeni nostra prorsus uti abs te facta fuissent, retinerem. Atque hoc quidem citra omnem invidiam eo fieri a me posse confidentius existimabam, quod nonnulla jam Nazianzeni scripta nactus essem, quibus nunquam hacenus nostra sane me-

A moria publice visis rectius impendi laborem interpretationis amici judicabant, quam si abs re prius elaborata quasi retexerentur. Accessere deinceps et alia quædam, hinc inde congesta partim industria nostra, partim amicorum ope, quæ ipsa quoque cum Nazianzeno in lucem proferenda necessario viderentur. In quo genere Nicetæ commentarium in sententias tam singulis quam quaternis inclusas versibus, Pselli de difficultum Nazianzeni locorum intellectu librum, Cæsarii germani Nazianzeni fratris dialogos iv, tomo tertio exhibebimus: ut taceam de multorum locorum restitutionibus, quæ libris aliquot venerandæ vetustatis studio nostro collectis et collatis debentur. Quapropter equidem mihi polliceor, te virum sapientem ac doctum, optimam in partem consilium nostrum interpretaturum. Debet enim abesse cum omni ab hominum genere, tum litteratis potissimum invidia: quibus esse nihil antiquius par est, quam ut et ipsi juvandæ totis viribus reipublicæ studeant, et alios idem institutum urgentes non modo non livore quodam impediant; sed etiam ultrò benevolis cohortationibus excitent. Qua de re pluribus agerem, nisi te probaturum editionem hanc plane confiderem, et lubenter etiam agniturum, conjunctam hanc esse non tam meæ cum famæ propagatione (nam illam ego minime spectavi, sed utilitatem publicam potius), quam honore dignitateque tua: quem de tot orationum poematumque conversione merito boni omnes et Nazianzeni monumentorum studiosi amabunt. Vale.

Basilea.a. d. 3 Non. Jan. anno Domini 1571

Orthodoxo lectori Jacobus Billius salutem.

Cum in Basiliensi Gregorii nostri editione Joannem Leuvenklaium orationes aliquot, Elianis Commentariis explanatas, transtulisse vidissem, atque insuper ad operis calcem annotationes quasdam adjecisse, in quibus, laureolam scilicet in mustaceo quærens, si quid, in quo auctoris mentem non satis ei assecutus esse videar, animadvertit, idque non tam ex suo ingenio, quam ex Eliæ aliisque cujusdam Græci scholiastæ vestigiis vix dici potest, quam libenter ac læto animo id proferat. Equidem aliter existimare non poteram, quin, qui in erratis aliorum notandis ac publicandis tam sedulum et diligentem se præbuisset, in iis, quæ ipse transtulisset, non summam quamdam doctrinam atque industriam, καὶ πᾶντων τῶν μύμων βέλων ἀνωτέραν, præstitisset. Sed tamen cum ita fere natura comparatum esse scirem, ut qui in aliorum scriptis censendis et carpendis lubenter versantur, interdum in suis cæcutiant, in mentem mihi venit experiri, an ipse hoc in genere αὐτῷ τῷ μέτρῳ, ut Hesiodi verbo utar, gratiam ei remetiri possem. Neque enim arbitrabar, non dico quemquam alium, sed ne ipsum

quidem Leuvenklaium, iniquo animo laturum, si, quod ille juris in me sumpsisset, idem quoque in eum usurparem. Hujus porro rei, non ex omnibus, quæ ex hoc auctore transtulit (nimis enim hoc longum fuisset, nec animus erat bonas horas tam male collocare), sed ex unico opusculo periculum facere placuit, et quidem ex eo, quod totius voluminis frons erat: ut proinde mihi parum verisimile esset, multa illic offendi posse, quæ quantumvis moroso lectori minus satisfacerent: quandoquidem, si quid est in ullo homine ingenii, si quid industrie, ac diligentiae, id in operis principio potissimum elucere solet: nec fere quisquam, nisi plane stupidus, tam cito dormire, nedum stertere incipit. Hanc igitur Vitam cum attentissime perlegissem, cum eaque ipsius translationem contulissem, magna sane admiratione repente sum affectus. Plane etenim, ut cum Gregorio nostro loquar, εὖρον ἅπαντα. Etenim, ut versus ipsos non καλῶς (ut de Platone Gorgias dicebat), sed χείριστα prorsus λαμβίζοντας, atque ubique παρανομοῦντας, omittam, inveni eum, qui aliorum offendicula tam sedulo explorat, in ipso limine plusquam

centies, non leviter offendentem, sed turpissime corrudentem eum, qui me, si quid forte in Græcis suis codicibus invenerit, quod a meis dissentiat, id, nullo adhibito iudicio, tanquam ἔμφατον arripiens, petulanter in me insuliat; ita hebetem atque obtusum, ut non modo nullum mendosum vocabulum per se animadvertere, nedum emendare possit, sed etiam in levissimis quibusque interpunctionum Græcarum villis misere hæreat, atque in sensum ab auctoris mente alienissimum præceps feratur: eum denique, qui etiam celeberrimos quosque historię ecclesiasticę scriptores exagitat, in historia ita rudem et hospitem, ut ne quidem in quo Arii error consistat, perspectum habeat, verum eum velut διψῶν quemdam Cæcropem, simul et terribitum hæresiarcham, et orthodoxum nobis per summam inscitiam pingat. Quanquam illud postremum minus mirum videri debet, in homine præsertim ita cachectico, ut ei magis placeat Zosimus ethnicus, in optimos imperatores, ac de Christiana religione præclare meritos, caninam suam rabiem evomens, quam pii scriptores, a quibus eorum laudes litterarum monumentis commendatę sunt. Testis est vesana illa planeque sacrilega, et ex Christiani orbis finibus cum perpetua parentis sui ignominia exterminanda Apologia, in qua ita se gerit, ut quemadmodum de Milesiis olim quidam dicebat, eos stultos non esse, sed eadem, quę stultos facere, ita de eo non minus commode dici possit, Leuvenklaium gentilem non esse, sed eadem quę gentiles facere.

A Quid enim ethnicus, quantumlibet Christiano nomini infestus et infensus hostis, acrius pro gentili scribere, ac furiosius contra Christianos debacchari potuisset, quam is facit, qui se Christianum, et quidem defecatum, profitetur? Sed ut ad rem redeam, cum in iis Annotationibus quas huic Vitę subiecimus, quam sæpe δοκησισοφος iste interpret, et in vertendis Græcis erraverit, et in corrigendis cæcus fuerit et in iis, quę ad historiam pertinent, inscitiam suam prodiderit, meridiana luce clarius demonstrato, tum vero lectori conjiciendum relinquam, cum in une quaternione, et quidem primo toties peccarit, quanta, si omnia quę ipse transtulit, ad eundem modum examinare atque colligere voluissem, errorum llias et colluvies exstitisset. Hęc si Leuvenklai molesta lectu sunt, discat μετριοπρεπείν, et cum se ἀπὸ τοῦ ἀναμαρτήτου tam longe remotum esse perspicat, necessariam potius in suis recognoscendis, quam in aliorum, qui, dum vivunt, sibiipsis fortasse mederi possunt, erratis, iisque plerumque perquam levibus, traducendis atque insectandis operam ponat, seque deinceps ex eorum numero eximere studeat, qui, ut de Arianis dicebat Nazianzenus, lenes sibi sunt iudices, aliis autem severi censores; vulnera habent, et aliis vibices obijciunt; turpiter cadunt, et aliorum offensusculas exagitant; in cœno volutantur, et ex aliorum maculis voluptatem sibi fingunt; denique oppressos trabibus oculos habent, et festucas aliis probro vertunt.

SANCTISSIMO AC BEATISSIMO PAULO V, PONTIFICI MAXIMO,

S. ET HUMILLIMA PEDUM OSCULA.

(Ex Edit. 1609.)

De Sanctorum Patrum tam Græcorum, quam Romanorum scriptis, beatissime Pater, jure ac merito dici potest, quod de Historia sua scribit Thucydides, Κτῆμα ἐς δὲ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύχεται, perpetuum monumentum potius exstare, quam quod animi causa in præsencia audiat. Enimvero ejusmodi sacrarum musarum setus ab ingenii maximis et mentibus purissimis Deoque afflatis exprompti, genio optimo comitati Canescent seclis innumerabilibus: et cum iis auctores illorum ac parentes parte sui meliore, ut cœlis ævo sempiterno fruuntur, sic in terris fama veri conscia vivent, quandiu piorum studiosorumque genus consistet, et quę μαχαρίται illi memorię prodidere, diurna nocturnaue manu versabit: siquidem hos thesauros (ut aiebat Domitius Piso) censere oportet, non libros. Idcirco D. Hieronymus Ecclesię Romanę doctorum celeberrimus, ecclesiasticos scriptores in ordinem digerere, eorumque catalogum texere, Dextri prætorio præfecti cohorta-

U tione, non est dedignatus: cujus vestigiis Gennadius Massiliensis insistens, in reliquis scriptoribus enumerandis elaboravit. Hęc tantorum virorum opera, omnis generis doctrinę, ac cœlestis et divinę potissimum, gazis referat, et in linenda credro, et tenui servanda cupresso, arcubus, καμηλοῖς, bibliothecis, a pontificibus ac principibus litteras literatosque amantibus et pietate insignibus, magnifice structis, magna ex parte sarta tecta sunt conservata: et typographicę demum artis librorum promę condę beneficio ab injuria temporis hominumque vindicata quotidie reviviscunt.

Nec minus hodie in Galliis quam in ullis aliis Christiani imperii oris, hęc litterarię reipublicę cura et gloria viget; sub Henrico IV, rege Christianissimo clementissimoque, ut armis invicto, ita pacis artium amantissimo, cujus felicibus auspiciis reverendissimi Gallię episcopi, antistites, et clerus Francię regni, uno consensu, summo studio, singulari benignitate ac liberalitate, optimam operam

In hac optima re collocarunt, ut pii probatique A utriusque linguae scriptorum auctores sedulo, nitide, culte, castigatque typis elegantioribus ederentur; atque hoc præclarissimum cœptum et institutum usque adeo processit, ut ex typographica radice imbre aureo irrigata optimorum codicum διγλώττων, densissima silva pullulare incipiat.

In his vero fere principem locum tenent absolutissima scripta beati Gregorii Nazianzeni theologorum Orientalis Ecclesiae κορυφαϊστάτου, quem D. Hieronymus præceptorem suum virum eloquentissimum prædicat, eoque scripturas explanante se didicisse constat. Hæc utraque lingua Regiis typis Græcis nunc accurate quoad ejus fieri potuit edita, et quodam etiam epistolarum hactenus non editarum corollario a nobis cumulata, cujusnam augustioris B nominis tutiore præsidio munita prodirent in publicum, quam tuo, Pater sanctissime, quo uno Ecclesiae militantis acies recreatur?

Nonne reverendissimus Sancti Michaelis cœnobiarcha Jacobus Billius, a quo pererudito ac fideli interprete ejusdem Gregorii Nazianzeni scripta, primum Latinitate donata, et Gregorio XIII, pontifici Maximo dedicata fuerant, si hodie, volente Deo, ad hanc vitam revocaretur, ultro libentissimeque versionem editionemque Gregorianam Græco-Latinam eidem felicissimo Nomini tuo consecraret, cum

in Sanctitate Tua tot clarissima virtutum omnium sidera conspiceret? Hoc certe in votis fuisse constat nobilissimis illius μαχαρίτου consanguineis, inter quos pietate atque eruditione non vulgari eminet reverendissimus episcopus et dux Laudunensis, par Franciæ, Jacobi frater αὐτοκατήγητος.

Equidem ita feci ac lubens, ut tot doctrina ac probitate insignium virorum consensu, antistitem hunc et Orientis theologorum solem radiis nativis Attici leporis et ascitiis Romani tui pontificatus tempora illustrare gaudentem, Sanctitati Tuae tot heroicarum cœlestiumque gratiarum luminibus undique fulgenti dicatum producerem. Nec vero dubitare fas est, beatissime Pater, quin placido vultu, quo Christianum orbem, tempestates Ecclesiae, C cœlumque serenas, hunc mystagorum Hyperionem in augustissima D. Petri cathedræ sacrariis benigne intromittas, acceptissimumque habeas. Hoc prout nobis persuasissimum est, sic nos Deus bene amet, ut Sanctitas Tua votis suis divinis, cunctus autem piorum cœtus te optimo maximo suo pontifice perdiu potiatur. Lutetiæ Parisiorum xii Kal. April. MDCIX.

Tuæ Beatitudinis

Humillimus servus FED. MORELLUS,
profess. et interpretes regius.

AD LECTOREM.

(Ex Edit. Morel. 1609 et 1630.)

Scio quo tendas et properes, suavissime rerum; C quia cras serum est sapere et discere, discere et sapere vis hodie. Quominus certe id facias, in me mora non erit ulla. Vacuis et religiosis auribus tuis dare nihil constitui, quo offendatur. Si patientiam paulisper accommodare non piguerit, forte an brevis hujus proloquii meminisse juvabit. Ad tui similes φιλογρηγορούς, « Quique sui memores alios fecere merendo, » te voco. Sic igitur habeto.

Cum novam Gregorii Nazianzeni operum editionem utraque lingua aggredi constitutum fuisset, e re fuit, imo operæ pretium Græcos codices vetustos comparare. Hos nobis augustissima regis Christianissimi Bibliotheca suppeditavit; et amplissimus vir Jacobus Augustinus Thuanus, curiæ supremæ præses, vetustissimum optimæque notæ manuscriptum e librario penu suo perbenigne, quo in litteras est animo, exhibuit. Alium codicem cum variis manuscriptis in Belgio eruditissimorum virorum cura studioque collatum, nobis vir doctissimus Antonius Vaquerius Noviodunensis communicavit. Ex iis codicibus quos reverendissimus Jacobus Billius Sancti Michaelis abbas, Latine versionis hujus scriptoris auctor, legisse, aut certe contulisse non

videtur, collectæ sunt variae lectiones quædam, non infrugiferae.

Jam vero editionem Græcam Germanicam ab eodem nunquam satis laudato Billio diligenter cum Regiis manuscriptis collatam, et cum Medicæis reginæ matris; iisque quos illustrissimus cardinalis Sirletus ex Italia miserat, ἱερὰν παρακαταθήκην, ultro nobis commodavit V. C. Paulus Petavius, Parisiensis curiæ supremæ senator integerrimus. In ejus autem libri ora marginali, variantes quidem lectiones, conjecturas et emendationes Billius operosa sedulitate adnotaverat: verumtamen academicam ἐποχὴν, atque assensionis retentionem tam caute constanterque adhibuerat, ut quam λέξιν καὶ ῥῆσιν magis probaret, quam rejiceret, διαβρίθην nunquam D exprimeret. Quid hic agas? An, ut olim factum, a Philippo tacito et sopito ad Philippum excitatum attentumque provocas? Nimirum ab interpretatione ejusdem Latina omnium ferme eruditorum theologorum calculo jamdudum approbata receptaque, ut Mercuriali quadam virga, dijudicandum solerter fuit quæ potissimum lectio, ut germana, sequenda esset. At hic opus, hic labor erat. Ἐν οἷς μάλιστα μεγάλο τὰ διαφέροντα, ἣν τι πταίσωσιν οἱ κρίναντες.

praesertim ubi προτιμῶν θεῖ τὴν ἀλήθειαν.

Occurrit divina quasi virgula qui te, qui φιλαλή-
θεις omnes, hoc fasce levaret, reverendissimus Pat-
ter Fronto Ducæus, Societatis Jesu theologus, tanto
nomine dignus, et utriusque linguæ peritissimus :
hic indefesso labore in republica Christiana et lit-
teraria juvanda, in hoc opere palmario assiduam
optimamque operam optime collocavit; tametsi
eodem tempore in Χρυσόστομῶν Latina versione
et editione bilingui distineretur; sed utrumque ἀσχο-
λῶς ὑπέρτερον πρᾶγμα existimavi. Quid autem
præstiterit, magna cum animi tui voluptate, si men-
tem adhibueris, facile perspicies.

Quid tu, Morelle, inquires, nullamne huc sym-
bolam contulisti? Equidem operam denegare meam
in ejus auctoris scriptis edendis, qui mihi ab ado-
lescentia in deliciis fuit, religioni habuissem. Spici-
legium saltem aliquod seu racemationem contuli-
mus: est ubi in ᾠδῇ maxime mendi suspectis
qua ab interpunctione, qua a litterarum traiectione,
medicas adhibere manus conjectura vel ope mss.

LECTORI ΦΙΛΑΛΗΘΕΙ MORELLUS.

(Ex Edit. 1509, tom. II, ad calcem.)

Non fugit nos pectoris tui candor, qui facit ut
omnia æqui bonique consulas, et calculo tuo com-
probes quæ bono publico suscipi ac perfici vides.
Idcirco nec molestum nec injucundum tibi fore
duximus, si propositi consiliique nostri ac non du-
biæ destinationis in D. Gregorii Nazianzeni operibus
Græce et Latine in lucem edendis te paucis admo-
neremus. Sic igitur habeto, nos in animo habuisse
hujus sanctissimi et eloquentissimi antistitis ope-
rum διγλωττον editionem aggredi ex codice Basi-
liensis ἐκδόσεως, an. 1550, apud Hervagium, quem
clarissimus vir Jacobus Billius S. Michaelis in
Eremo quondam abbas meritissimus, utriusque
linguæ peritissimus, cum regiis codicibus Gallicis,
et cum Italicis, ab illustrissimis cardinalibus Ca-
rolo Lotharingo, et Guil. Sirleto secum communi-
catis, accurate contulerat, ut doctissimus Gilb.
Genebrardus in præfatione sua refert, dum a summo
pontifice obnixis precibus contendit, ut sumptibus
suis auctorem illum excudi curaret. Verum enim
quoniam non ubique cum ipsius Latina interpre-
tatione conveniebant ejus emendationes et εἰκασμοί,
multaque fuerant ab illo in textu deleta, quæ idem
rursus, δευτέρων ἀμεινόνων, reponenda ἀναπεισθεῖς
censuerat: et contra sustulerat in Latina inter-
pretatione, quæ in Græcis relicta erant; tantum
sibi assumere noluit præfectus διωρθώσεσι typo-
graphicis, ut de tanti viri opere et ἀγχινοῖα senten-
tiam ferret; maluitque bona fide de hoc sibi tra-
dito exprimere, ac deinde in notis ac scholiis
collectas varias lectiones repræsentare, quæque
magis cum interpretum oratione consentirent, vel
cum auctoris sensu convenirent, in locis ambiguis
indicare. Ilas porro notas, ut in more positum

A tentavimus: et corollarium epistolarum ἀνεκδό-
των adjecimus cum versione nostra cuicunque sit,
extemporanea certe, et unico nostro manuscripto
antiquo magnam partem fulta, ταχυγράφου potius
cujusdam quam καλλιγράφου manu exarato: ut bene
agatur cum eo qui vertit, si « intra spem veniæ
cautus, vitavit culpam, non laudem meruit; ex
opera nimium celeri cura que carente. » Nisi ejus
animum perpendas, qui nihil tam suum esse duxit,
quam quod esset publicum.

Cæterum, si hoc quoque scire aves, ὡς οὐδὲν γλυ-
κύτερον ἢ πάντα εἰδέναι, consulto sejunctæ sunt
perdoctæ Billii adnotationes, et cum Nicetæ alio-
rumque scholiastarum commentariis in secundum
B nostri poemata, et scholia quæ exstant in ejus opera
Græce pariter et Latine continebit. Vive, vale, et
quæ dantur, æqui bonique consule, et muneris
atque operis hujus auctores, adjutores, συνεργούς
ama: memor illius Pythagoræ dicti, |

Μὴ ἐχθαίρει φίλον σὸν ἀμαρτάνος εἶνεκα μικρῆς.

est, in totum secundum rejiciendas censuerat :
quippe qui cæteras Nicetæ, Pselli, Nonni, Eliae
Cretensis annotationes et commentarios comple-
xurus erat, una cum Gregorii poematis : ex
C quibus quoniam mille circiter ac ducenti versus
iambici desiderabantur in regie Bibliothecæ co-
dicibus, quos Joannes Lewenclaus in Germania
Latine tantum, et soluta oratione, ante multos
annos ediderat; proinde danda opera fuit, ut ne
hanc quidem partem operum ejus, ὡς οὐκ ἐλάχι-
στον μέρος τῶν ἱερῶν, editio Gallica prætermitteret.
Cum igitur diligenter per omnes Europæ biblio-
thecas ea metra κείμενα conquistata essent, nus-
quam reperiri potuerunt illi codices ex quibus illa
quondam Lewenclaus exscripserat, et Latine ver-
terat. Verum Roma tandem nobis missa sunt (ut τὸ
ζητούμενον ἀλωτὸν fieret) illustrissimi card. Maffei
Barberini studio, cura et impensa, Vaticanis e li-
bris, aliisque Bibliothecis Romanis exscripta :
D deinde alterum eorumdem ἀπογράφων ab humanis-
simo doctissimoque viro Davide Hoeschelio missum
accepimus; quod a Judæo Francofurti feliciter
pretio redemptum fuerat. Interim tamen dum se-
cundi tomii editionem hæc perquisitio moratur,
ecce tibi novum ex Anglia monitorem, qui ut in
alio opere curiosus, ἀλλοτριοεπίσκοπος, tantæ di-
lationis impatiens, duas orationes στηλιτευτικὰς
contra Julianum, cum scholio Græco edere voluit,
et notas attulit, quibus varias lectiones com-
plexus est variis e libris collectas, simulque typo-
graphicis errores, σφάλματα, νέως, editionis Pa-
risiensis observavit et indicavit. Fuerunt quippe
olim ab Anglis amanuensibus eruditissimi viri
Henrici Savillii lustrati codd. manuscripti; et illæ

ipse Billii manu emendatus, qui nunc est penes A clarissimum senatorem Parisiensem Paulum Petavium: perinde ac si de nostri alterius tomi editione spem omnem deposuissent, non tulerunt tantam correctionum segetem sibi θεωρηθῆναι perire; quasi in iis fortunæ Græciæ consisterent. Inventus tandem est κοινὸς Ἑρμῆς, Richardus Montacutius, qui suum illis obsequium deferret, et laureolam in mustaceo quærens dicticis ac lepidis salibus illorum observationes condiret, quibus editionem Parisiensem exagigaret: ac pauculis mensibus notas nostras antevitit. Verum accidit ut dum nimis σθαπρῶς, προπετῶς, et iracunde in nos fertur, hominem quoque se fuisse proderet, ut errare posset; adeoque cæco præceps impetu rueret, ut in illos ipsos quos nobis objiciebat errores incurreret. B Exempli gratia: exciderat operis nostris error pag. 349, ὃ οὗτος, spiritu denso nimirum pro leni: ergo legendum monet Montacutius eodem plane modo, non ὃ οὗτος, ut ratio recta postulat: p. 350, ἀρποντες, cum spiritu item aspero. Sæpenumero etiam veteres errores Aldinæ aut Basiliensis editionis a Billio prætermissis novis erroribus corrigi; ut cum pag. 342, ἔθνους τε πλήρεις, emendat, ἔθνους τε πλήρης: quasi πλήρης, cum voce seq. λέβητας possit congruere. Pag. 370, λογισθέν, legit pro ζηλωθέν. Pag. 354, νικήσαντος, corrigit κινήσαντες, pro κινήσαντος, atque absurditatem sanare vult absurditate. Pag. 379, ὡς οὖν νεκρῶν, pro ὡς οὐ pag. 346, legi vult τῷ Ἰωνᾷ, prorsus inepte; C quis enim sensus esset, ἐπασχε τῷ Ἰωνᾷ. Etiam τὰ τῆς γραμματικῆς ignorare se ostendit, cum pag. 751, emendat ἐδύνατο, quasi mendosum esset τὸ ἡδύνατο, duplici augmento, per Atticismum. Τίς ἐμφράζει τοῦτω τὸ στόμα; Emendationes porro et varias lectiones ex lib. Billii falso perperamque profert: ut pag. 397, ἐπανάγοις legi asserit, ubi scriptum est διεξάγοις: atqui illa correctio Billiana, ἐπανάγοις est referenda ad lin. d. c. 2, ubi legebatur in Basil. ἀπάγοις, et correxit Billius ἐπ-

ανάγοις. Nonnunquam vero, quia multa exscripserat ex scholiis Græcorum Billius, et in libri sui margine adjunxerat, eo factum est, ut non modo corrigere, sed etiam augere se posse Gregorii libros autumarit Montacutius, ac ejusmodi glossemata in textum inseruerit, ut ostendimus in pag. 152; et contra ex genuino textu quædam temere expunxit, tanquam glossemata, quæ plane sunt necessaria, ὧν ἀνευ οὐ τὸ εὔ, cœu liquet ex notis in pag. 212. Fatur saepe quamplurimos typographiæ errores ex collatione cum Billii Latino textu corrigi posse: attamen notandis λεπτομερέστατα ex accentuum ac spirituum, incisorumque omissione seu παραράσει paginas impendit totas; cum ipsius interim notæ Augiæ stabulo similes, ita mendis scateant, ut vix una sit, in qua decem vel duodecim pueriles lapsus non occurrant. Sexcenta possemus loca proferre falso ex Gabriello, Billioque et Regiis codicibus prolata, vel etiam ex Basiliensi editione, quæ nusquam in illis possunt inveniri, denique ἄλλων ἱατρὸς αὐτὸς ἔλασε βρύων. Jam calumnias ejus quis enumeret? cum ea quæ fuerant a Billio deleta finxit a nobis erosa, ut pag. 350, p. 212, Τίς ἐκκόψει τὸ κέντρον τῆςδε διαβολῆς;

Hoc duntaxat agit, ut nostram hanc Parisiensem editionem falso tanquam mendosam accuset: tametsi nihil tale in ea reperiat, quale ipse somniat: «Nec mente innocens,» ut D. Ambrosius scribit, «et manu feralis.» Interim cymba nostra κύμασι συκοφαντικῶς agitata fluctuat. Sed hæc sigillatim, lector æquissime, ex notarumstrarum lectione penitus cognosces. Unum illud addam, cum ille nobis Epicteti lucernam exprobet, jure nos posse Diogenis potius lucernam assumere, ut hominem in ejus scriptis quæramus: nihil enim in his humanitatis, nihil ἐπιεικείας occurrit; cum vel levissima σφάλματα, tanquam monstra quædam obstupescendo detestetur, et ex musca gignat elephantum.

EJUSDEM FED. MORELLI

PHALEUCHI.

Paulum Christigeni gregis, supremum
Pastorem in cathedra Petri sedentem,
Ingens Gregorius, decus Pelasgum,
Antistes pius ille Nazianzi,
Romam Parisiis petens relictis,
Et Graio decoratus et Latino
Cultu lætus adit, salutatur, oratur
Ut Roma incolumi stet ipse utraque,
Casta ut scripta legantur orbe toto

REVERENDISSIMO IN CHRISTO PATRI AC DOMINO, DOMINO RICHARDO, CANTUARIENSI ARCHIEPISCOPO,
TOTIUS ANGLIÆ PRIMATI ET METROPOLITANO.

(Ex Edit. Montacut. Etonæ 1610.)

Antiquorum Ecclesiæ Patrum scripta (quod tu minime ignoras, reverendissime Pater) multum intererit rei Christianæ, quam emendatissima circumferri. Nam, et ei ἐξ ἐναντίας Patres crepant, ut juratos in causam suam testes, et ad Patres, ut ad supremum tribunal, semper in omni questione solent provocare: et nos libenter in controversis dogmatibus, eos facile admittimus diribitores. Nam sunt religionis Christianæ proceres, doctrinæ revelatæ promi-condi, quam ab apostolis derivatam, perpetua praxi confirmatam ad nostra usque tempora transmiserunt. Quocirca, rem ipsis gloriosam, Deo procurant perplacentem, reipublicæ utilem et communi causæ, qui in evolvendis Patrum scriptis, atque illis emaculandis, et nunc et olim desudarunt. Quo quidem in genere prima laus debetur illustrissimo et doctissimo D. Savilio, qui summa fide et diligentia, labore etiam indefesso, Chrysostomi scripta, quotquot haberi possunt Græce, innumeris in locis correxit, supplevit, elucidavit. Confidenter dico, reverendissime Domine, post inventam typographiam, nemo veterum aut recentium scriptorum, tanta fide et religione, tam emaculate, in manus hominum prodit, quam prodibit apud nos ὁ χρυσοῦς ῥήμων. Interim vero, dum urgetur opus, quod ad tertium jam processit tommum, καὶ σὺν Θεῷ εἰπεῖν, ad septimum procedet aut octavum, præludit illi Nazianzenus, mellitissimo scriptori orator vehemens, et Græcorum Patrum μεγαλοφωνότατος. Sic enim solent οἱ ἐστιάτορες, convivas bellarilis invitare, dum lautiores epulæ apparantur. Præludit quidem, nec injuria: fuerat in episcopatu antecessor qui est ad vulgus anteambulo. Nec id ferendum videri possit, ut e duobus episcopis Constantino-politanis, alter ornatus sic et excultus abeat, alter

A in squalore despectus jaceat. Anno ediderunt Nazianzenum Parisienses Latino-Græcum, sed nec integrum, et plurimis mendis per summam negligentiam deformatum. Actum, quod dicitur, nolimus agere, at castigationes valde necessarias, ex multis membranis collectas in omnes orationes edimus et epistolas, quibus Augiæ stabulum purgavimus, et Gregorio nitorem restituvimus. Prætermissa nonnulla supplevimus, adhuc publice non visa: et illas in *Julianum* invectivas, inter omnes orationes κορυφαϊοτάτας, qua a Nonno, qua a scholiaste vetere et erudito ornatior, qua a mendis innumeris correctiores multo quam ante fuerant, emittimus. Hoc quidquid est opellæ, reverendissime Pater, sub tuo nomine, sub tuis auspiciis in lucem B prodit. Nam si quid in hoc genere elaboratur, videris tibi jure vindicare, cui nos, qui sumus λερατικὸν βήματος (cum ipso loquor Nazianzeno) nos et nostra comprobare κατὰ μεγάλην ἐντολήν obligamur. Deinde, videbatur consentaneum ut ad archipræsulem festinet archiepiscopus, Gregorius, dicam libere, ad Gregorium. Quod si et locum in illo tuo φροντιστηρίῳ, instructissima quam adornas bibliotheca, Nazianzenus hic noster sortiatur, nec illum pudebit ab homine novo transiisse, nec hunc in posterum pœnitebit se suosque labores in hac parte Ecclesiæ consecrare. Quod superest, ὁ μέγας μητροπολίτης, et magnus totius orbis patriarcha, unigenitus Dei Jesus Christus vestram, Reverendissime, paternitatem, diutissime Ecclesiæ, et bonis omnibus conservet et C tueatur.

Reverendissimæ Vestræ Paternitati
humiliter deditissimu

RICHARDUS MONTACUT.

AD LECTOREM.

(Ex Edit. Montacutii Etonæ 1610.)

Invectivas hasce duas orationes, τὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ πολιτεῖαν σκλητεροῦσας, tibi, mi lector, se-junctim Græce, cum scholiis Græcis, et nonnullis ejusdem Gregorii ἀνεκδότοις exhibemus. Nam cum Nazianzeni opera revocari sub prelo correctiora, et studiosis conducere et auctori, quod et illa editio Basileensis depravatissime prodidisset, atque etiam distractis exemplaribus apud officinas non prostaret

D amplius: D. Savilius, ὁ πάνω, ut est de litteris optime meritis, de editione cœperat cogitare. Et quidem post Chrysostomum τὸν πολυγραφώτατον, quem magnis impensis per omnes bibliothecas perquisitum, ad tertium jam tommum subjecit prelo, ad hanc provinciam exornandam undiquaque acciverat adjumenta: sed intervenit hæc cogitanti editio nupera Latino-Græca, a Parisiensibus typographis

specioso frontispicio lemniscata; qui nihil minus præstant quam pollicentur. Habebant fortasse, habere sane poterant, Regios, Regineos, Petavii libros, Sylleti, Thuani, Vaquerii codices; sed, ut ille Epicteti lucernam, ad ostentationem non ad usum, quippe qui magis deformarunt Gregorium, quam fuerat in editione prima. Hinc tibi, mi lector, intercisum, de edendo Gregorio, consilium prius, ne tamen possis carere penitus quibus nequit carere Nazianzenus, visum est clarissimo illi viro, hæc quæ nunc damus communicare; qui, quo me solet amore prosequi, ad hanc vicariam ipsi locandam operam impari oneri, et imparatum protraxit. Quocirca ut scias quid præstitum sit a nobis in hac istorum ἀποσπασμάτων ἐκδόσει, textum Nazianzeni Græcum, cum variis collatum manuscriptis, quam possumus emendatissimum exhibemus, scholia ad-junximus non inutilia, de cod. descripta per-vestro collegii beatæ Mariæ Magdalænæ in Acad. Oxon. Nonnum huic scholiastæ quem adjunximus, τὸν ἐξηγητήν, καὶ τῶν ἱστοριῶν συναγωγὰ suppe-ditavit Casarea Viennensis bibliotheca, ex scriptore diligentissimo Samuele Slado. Aberrant interdum uterque, fateor, alicubi sunt manifeste corrupti, sed de iis solliciti noluimus esse, tantum contenti τὰ ἀπὸ γράφα fideliter ubique expressisse, cætera eru-dito lectori permitimus. De epistolis et oratione ἀνεκδότοις, et de testamento correctius edito, in loco diximus ad notas. Jam vero quas damus casti-gationes in orat. epist. et ipsius Vitam, de variis συνηρῶσθαι manuscript. quas per litteras initiales in singulis pag. designamus; R. notat cod. Reginæ matris Mediceum e bibliotheca illa περιβοήτω. P. varietatem lectionum, quas olim doctissimus Jaco-

bus Billius, ad sui libri marginem adnotaverat, ex Italicis et Gallicis exemplaribus, qui liber nunc est Pauli Petavii senatoris Parisiensis. Syrl. optimæ notæ M. S. a G. Sylleto cardinale apud Petavium in libro Billii. Tr. denotat cod. satis vetustum col-legii Sanctæ Trinitatis in Oxon. Academia, quem ad librum, ipse D. Savilius, xvi illas orationes exegerat, in quas scripsit Nicetas Commentator. Porro vir doctissimus Richardus Thomson, et Au-gustinus Lindsel amicissimus, suas huc symbolas contulerunt. Hic enim castigationes Julii Gabriellii, ad omnes ep. et orat. e Vaticanis membranarum ad me misit, editas illas apud Plantinum, sed Parisiensibus non visas: atque is est liber quem vocamus G; ille autem suum cod. communicavit, cum scri-ptis collatum in Italia: atque is est quem per Th. intelligimus. Ox. notat membranas Magdalenses, xxxii orat. et scholia perpetua continentes. Pal. illum Palatinæ bibliothecæ cod. quem vir eruditus P. Felckmannus citat ad illam Gregorii εἰς Ἀθανά-σιον. Bas. est editio Basileensis: Bill. interpret Jacobus Billius: El. interpret Elias Cretensis. Sch. notat schedas ab Andrea Schotto: et Bod. codicem, sane memorabilem, bibliothecæ Bodleianæ Oxon.; nam et omnes Nazianzeni epistolas habet, prius editas, et quas primi damus: et præterea Basilii aliquot decadas, omnes adhuc ἀνεκδότους, quas hinc descriptas habemus nos. Has autem lectiones et castigationes concinnavi ad Parisiensem editionem, illius methodum in orationibus, orationum paginis, C paginarum numeris sic secutus, ut utrosque libros comparanti non sit difficile, κατὰ πόδα sequi. Tu autem his, lector, utere, frui ad tuam utilitatem comparatis. Vale.

GREGORIO XIII PONTIFICI MAXIMO TOTIUSQUE ECCLESIE PATRI SANCTISSIMO,]

GILBERTUS GENEBRARDUS ET JOANNES
CHATARDUS, T. DD.

EX Edit. Nivel. 1583, Morel. 1609 et 1630.)

Multis gravibusque causis adducti sumus, san-ctissime Pontifex, ut in tuo sanctissimo nomine hanc novam, plenam, perfectam D. Gregorii Na-zianzeni conversionem apparere faceremus. Pri-mum hæc perpetua fuit et constans doctissimi et nobilissimi interpretis Billii voluntas, cujus su-premis votis minime parentare nefas esse duximus, præsertim cum neque æquorem suæ eruditionis patronum, neque potentiorum suorum laborum propugnatores, neque vehementiores sui Nazian-zeni cultores, neque similibus suæ virtutis anti-stitem nancisci posset. Deinde quoniam te mirifice recreat ac reficit hujus Gregorii nomen, ut Romæ Gregorianum sacellum a te augustissime et muni-ficentissime excitatum declarat, ut sanctissima pul-vinaria huic divo splendidissime a te consecrata

D ostendunt, ut sancti monumenta undique tuis in-gentibus sumptibus conquisita testantur; quidquid reliquiarum ejus adipisci potuimus, in tuum sa-crum ærarium ipsi etiam comportamus, ac apud te, tanquam fidissimum custodem, religiose depo-nimus. Godofredus Billius Jacobi interpretis frater, sancti Vincentii Laudunensis abbas, a nobis expe-tiit: cæteri ejus consanguinei non modo generis stemmate et præcipuis regni honoribus insignes, verum etiam catholica professione, tota Gallia con-spicui, hanc sui vulneris e tanti propinqui obitu acceptæ levationem et solatium esse interpretantur, si se apostolica benedictione perfusos, si sui san-guinis exuvias ab apostolico throno, ejus sunt studiosissimi, bene habitas, si sui Billii pientissimi ac doctissimi cœnobiarchæ recordationem aliquantū

factam a doctissimo doctissimorumque amantissimo pontifice intellexerint.

Accipe igitur communibus omnium nostrum optatis Billii Gregorium, imo vero tuum, qui eum tam magnificis ædibus, tam augustis honoribus, tam pretiosis donariis prosequeris: quorum etiam causa addidimus, consilio venerabilis Sanctitatis Vestrae nuntii Joannis Castellii Ariminensis episcopi, Gregorianum Laurentii Frizolii sacellum, ut posterius illius dedicationem tibi omnino fuisse debitam norint, ad cuius perpetuandam exornandamque venerationem tot tantaque insumpsisti, et cum tot seminariis toto orbe Christiano sumptuosissime excitatis, cum tot tamque variarum linguarum typis Romæ censis theologiam ab ipso traditam tabulis signisque instruxisti. Gratulaberis, sat scimus, interpreti, qui eo præsertim tempore auctoris elegantissimam editionem fidelissimamque orbi Latino exhibuit, quo erat utilissima ac prope necessaria. Isto videlicet, quo Calviniana pestis totum terrarum nostrarum orbem depasci conata, cuncta illa monstra, quæ theologus olim labore plusquam Herculeo domuerat, et in orcum transmiserat, ex inferorum antro eduxit. Profudit enim nobis Valleum et ejusmodi atheos, quibus omnia religio est fabula. Peperit Natalem Jornetum ludimagistellum hoc anno Metis in vincula conjectum, et fortassis suorum commilitonum ope evasurum, qui librum contra patriarchas, prophetas, apostolos condidit, eosque ut imposteris ac falsarum religionum auctores præconesque traducit. Genuit Bezam Nestoriane duas hypostaticas uniones in Christo constituentem: Langum, Eutychis ritu, carnem Christi vere et essentialiter deificatam asserentem: Brochardum Manichæa musica Calvinistarum furores demulcentem. Protulit scholam Genevensensem Ariane et Macedoniane sanctissimam saluberrimamque precationuculam, « Sancta Trinitas unus Deus, miserere nostri, » damnantem, ut inconsulte a Patribus dictam, ut periculosam, ut barbaram, ut impropriam.

Quis posterorum tantam copiam in blasphemando credet: cui deinceps ad istam impie fandi licentiam non horrebunt pili? Procreavit Calvinianus vomicas, hanc enuntiationem a Patribus Nicænis contra inferorum portas dulcissime personatam, « Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, » ut duram, ut impropriam, ut maxime periculosam abhorrentes. Induxit per Lemanicam colluviem, novam personæ sive hypostaseos definitionem, qua non jam persona divina subsistat per se, sed per essentiam et in essentia; non jam per sese cohæreat, sed de communi quadam substantia pendeat, eique more accidentium inhaereat. Quid addam Autotheanos temere pronuntiantes Filium et Spiritum sanctum nihil substantiæ a Patre consecutos, sed a se deos esse?

A Quid Trinitarios, Deitas, Tredeitas, (tot enim prodigiosa vocabula propter prodigiosam impietatem sunt sortiti) quibus tres dii existunt, nunc æqui et pares, nunc inæquales et impares? Quid Antitrinitarios his contraria sentientes, atque ita unum Deum conflantes, ut inter istos et Sabellium vix quidquam discriminis percipiatur? Quid Valentinum, Paulum Alciatum, Blandratum, Mahometanum belluam in suam communionem recipientes ac mysteria divinissimæ fidei e diabolico Alcorano deducentes, atque Alcoranum, Evangelium et propheticam Scripturam, tanquam tria θεόπνευστα portentosissime jungentes? Quid reliqua humani generis, nedum Christiani, dedecora, quæ theologiæ omnis sensum pene ex hominum conscientiis exstirparunt. B Nam non jam inter ipsos de rebus ad Deum pertinentibus impure queritur, verum de Deo ipso summo rerum parente sceleratissima ardet lis atque contentio.

Quibus omnibus cum vel unus efficacissime et fortissime occurrat theologus, suscepti a Billio labores ad illum nobis contra istas furias pugnaturis fide ac pure exhibendum, apud te potissimum, cui provincia divinitus commissa est videndi, ne quid detrimenti religio capiat, inibunt, opinamur, gratiam quam maximam. Accedit ad istos labefactandos et universa Ecclesia penitus exturbandos, nullum videri remedium præsentius, quam ut cognominem hunc tuum patriarcham æmuleris, ac quo pacto se ille adversus sui temporis sectarios gessit, eodem adversum istos enitare. Verbo Dei illos repulit, litteras coluit et promovit, eas præcipue, quibus istorum audacia et temeritas frangitur. Eulalium et alios probos doctosque episcopos constituit, qui verbo, exemplo, scriptis istorum blasphemias, improbitatis, imperitiæ resisterent. Basilium magnum magna contentione juxta ad Cæsariensem archiepiscopatum consequendum, ut in Cappadocia serpens Pneumatomachorum et amentium Apollinaristarum cancer restingeretur. Theodosii Christianissimi imperatoris opem imploravit ad retundendam Arianorum, Macedonianorum, Apollinariorum impudentiam, qui verbo Dei se persuadendos non præbebant. Olympium, Sophronium, Asterium, D Victorem, Modarium, Eutropium, Amphilochium, Julianum, Candianum, principes præfectosque ad perdendos istos, ac ea quæ sunt pacis ecclesiasticæ præstanda impulit. Pacem fovit inter principes et pastores catholicos, ut Christiana acies contra impios esset firmior. Gladium spiritus et ferri miscevit, atque cum Apostolo modo in virga venit, modo in charitate et spiritu mansuetudinis³³, ut Ecclesiam hæresibus corruptam suæ puritati restitueret. Charitatem coluit cum omnibus, sui etiam nominis et throni dispendio. Projicite me, inquit, in mare, si propter me orta est tempestas: indeque, et quidem Cæsare aliisque piis gementibus

³³ I Cor. iv, 21.

Nectario, summo ac ditissimo patriarchatu, nempe A Constantinopolitano, post apostolicum amplissimo cessit, ne vel minimum schismatis inter episcopos cerneret.

Cætera scriptorum ejus lectio copiosissime docebit, quæ eo futura est gratior ac probatior, quo meliorem nacta est interpretem: nempe eum, in quo tantum videtur eloquentiæ, ut per alium Gregorius tuus eloquentius Latine dicere vix possit; tantum doctrinæ, ut per alium doctius et eruditius representari vix queat; tantum sanctitatis ac virtutis, ut Spiritum sanctum sui organi sensa libenter ei inspirasse consentaneum sit; tantum diligentiae et studii, ut ipse neque vitæ, ad volvendos libros suo instituto commodos, neque fortunis ad parandos indulserit. Et sane, ut prima editione recte ab ipso B est annotatum, eum qui in hoc auctore transferendo, specimen sui præbere vult, multis magnisque præsidii instructum esse oportet. In eo enim verborum argutiæ undecunque captatæ, ubique pene cruces figunt interpreti. Prolixæ periodi, ut Græcæ locutioni ob connectendi facilitatem non parum gratiæ atque ornamenti afferunt, ita ad Latinas aures non sine animi suspensione et fastidio transfunduntur. Brevissimæ allusiones crebris locis sparse non modo plurimæ lectionis, verum etiam felicissimæ memoriæ interpretem exigunt, quibus vel ignoratis vel neglectis decursis, necesse sit peregrinari, velutque in alieno solo versari, ac quemadmodum habet Job, *ἄλλως νῆχσθαι λόγοις*. Peculiaris quædam phrasid, et quidem Polemonica Hieronymo, Isocratica Suidæ, C disertissima omnibus Græcæ scientibus, inprimisque erudita vel perspicacissimos oculos sæpius perstringit, ut nisi summa cura animadversioque adhibeatur, vera scriptoris mens, in levem quendam et iuanem umbram, ut ab Ixione adamata Juno in nubem migret. Ut enim Dædali statuas, nisi firmissimis vinculis astringerentur, fugam corripere solitas retulit Plato, ita genuina hujus sententia, nisi arctissima attentione et diligentia vinciat, vertenti quasi de manibus elabatur.

Difficultatem auxit Græcus codex impressus, qui cum unicus suppetat, tot tantique momenti mendis scatet, ut ad hoc Augiæ stabulum repurgandum non uno Hercule opus fuerit. Nulla prope pagina gravissimis vulneribus vacat, quibus sanandis aliter succurri non potuit, quam vel nanciscendo doctissimos D Nicetæ, Pselli, Nonni, Eliæ Cretensis commentarios hactenus in tenebris abditos, vel evocando codices castigatiores manuscriptos, id est, Regios, a rege Christianissimo exquisitos; Regineos, a regina matre impetratos; Italicos, ab aliquot illustrissimis cardinalibus et aliis summis viris sponte oblatos. Inter quos illustrissimus ille cardinalis Sirletus primas

tenet partes. Nam interpretem, dum viveret, non modo amicissime coluit, verum etiam consilio, sententia, recondita sua eruditione, omni denique qua potuit re ac studio juvit, missis etiam ex Urbe exemplaribus Græcis penes nos adhuc depositis, quibus vel corrupti loci emendarentur, vel obscuri illuminarentur, vel opus ipsum novorum commentariorum, orationum, epistolarum, carminum nunquam antea editorum accessione valde locupletaretur. Ex quibus omnibus cum suum jam unum probe collatum et castigatissimum effectum absolverit, optime mereretur, Pater sanctissime, de re Christiana, atque adeo de ipso Gregorio, quem pie colis et ad pie colendum omnes excitas, si eum de integro ex ipsius emendato codice excudi imperares, ac illum typis tuis elegantissimis, quibus concilium Florentinum et pleraque alia emitenda curasti, traderes. Alioquin nostri typographi torpent, nec Græcas primæ notæ editiones facile suscipiunt, sive quod privatim minutis sumptibus sufficiant, sive quod lucrum e Latinis et vernaculis præsens publicæ utilitati anteponant. Græcorum enim venditionem lentiores esse causantur, haud dubie propter bella et hæreses, quorum causa linguæ et solidiores disciplinæ ubique nisi a te foveantur, languere incipiunt; ut taceamus avaritiam, quæ non sinit homines his litteris incumbere, quæ opes neque magnas, neque faciles conciliant. Tibi erit maximo ornamento, tibi cedit immortalis gloriæ, si eas conserves, ac, ut cœpisti, eruditos libros suis primis linguis characteribusque restituas, atque ad posteros transmittas.

Habes domesticum exemplum Nicolai quinti nunquam satis celebrati pontificis, cujus opibus, largitionibus, potentia, auctoritate Græcæ litteræ, quæ in Italia atque adeo universo Latino orbe septingentis prope annis occiderant, spiritum et sanguinem resumpserunt; Hebraicæ tanti factæ sunt, ut quinque aureorum millia Evangelium D. Matthæi Hebraicum ad ipsum deferenti sint promissa. In quo se vere catholicæ Ecclesiæ antistitem præstitit. Ecclesia enim proprie catholica dicitur ab universitate gentium, quas ipsa suo gremio complectitur, et cum quibus per linguas, præsertim eruditas, grammaticas, titulo crucis Dominicæ consecratas longe lateque communicat et loquitur: non ut Judaica, quæ uno fere populo circumscribatur, vel hæretica, quæ angustis paucarum gentium finibus concluditur. Verum, ne videamur de tua in eas propensione dubitare, ad institutum revertimus, teque obsecramus, ut memoriæ tam præstantis interpretis faveas, ac nos, qui ejus monumenta a labe vindicamus, et ad tuos postes, fratrum ipsius nobilissimorum et religiosissimorum jussu, affligimus, apostolica benedictione prosecuare. Lutetiæ Kalendis Julii an 1582.

ELOGIUM REVERENDI PATRIS D. JACOBI BILLII PRUNÆ, ABBATIS SANCTI MICHAELIS
IN EREMO PIENTISSIMI ET ERUDITISSIMI CUM TUMULO.

Joanne Chatardo, priore Tossiniaco, auctore.

Ad nobiles defuncti propinquos et amicos.

LECTORI.

(Ex Edit. Nivel. 1583, tom. II, pag. 1548 et seq.)

OPERÆ pretium me facturum putavi, si hic insereretur Elogium istud, quale editum est in ipsius Billii morte, quam obiit dum hoc Gregorianum opus pro secunda editione typis mandaret, exornaret et amplificaret; ut hinc paucis ac velut compendio quodam vitæ mortisque ipsius (nam ex ejus variis doctissimis et piissimis scriptis plura nosse poteris) intelligeres, quis, qualisve et quantus fuerit fides ille D. Gregorii interpres. Cujus non modo doctrinæ, sed et morum vitæque sanctissimæ verus discipulus ac imitator fuit: haud dubium quin et qui similem vitam in terris egerunt, et totam per Dei Ecclesiam profuderunt, in cælis quoque simul fruuntur ejus gloria, quem ad extremum vitæ spiritum sincere coluerunt, et cujus ampla talenta tam diligenter et alacriter, tam pie et sancte atque feliciter impenderunt ac multiplicarunt. Vale et frue.

POSTERITATI.

JACOBO BILLIO PRUNÆ, NOBILISSIMA ET CLARISSIMA BILLIORUM FAMILIA ORTO, ABBATI SANCTI MICHAELIS IN EREMO PIENTISS. SACRÆ ET POLITIORIS LITERATURÆ CALLENTIS S. LINGUARUM HEBRAICÆ, GRÆCÆ, ET LATINÆ PERITISS. SANCTORUM GRÆCORUM PATRUM INTERPRETI FIDISS. CATHOLICÆ FIDEI PROPUGNATORI ACERR. PAUPERUM PATRI CHARISS. IN CUNCTIS RELIGIONIS ET PIETATIS OPERIBUS EXERCITATISS. OMNI DENIQUE VIRTUTUM GENERE CUMULATISS. MULTIS LIBRIS GRÆCIS, LATINIS. ET GALLICIS SUMMA PIETATE ET DOCTRINA REFERTIS, PROSAQUE ET METRO EDITIS CELEBERR. JOANNES CHATARDUS MULTAS OB CAUSAS MÆRENS POSUIT.

Librorum quos scripsit Elenchus.

COLLECTIONES consolationum, et salutaria fidelis animæ documenta, ex volumine D. Augustini in *Psalmos* excerpta, Gallice conscripta.

De secundo Domini adventu libri sex, Gallicis versibus editi, cum tractatu D. Basilii *De Dei judicio*.

D. Gregorii Nazianzeni tetrasticha, cum brevi et familiari expositione Gallica.

Anthologiæ sacræ ex probatissimis utriusque linguae Patribus collectæ, atque octastichis comprehensæ, ac brevi commentario illustratæ libri duo, adjectis ad calcem aliquot octastichis Græcis.

Quos duos libros aliis duobus odibus Gallicis spiritalibus summa ingenii dexteritate reddidit: adjectis etiam Gallicis commentariis ex solis fere antiquis theologis collectis, cum aliquot aliis poeticis tractatibus ejusdem argumenti.

D. Gregorii Nazianzeni cognomento Theologi opuscula quædam nunc primum in lucem edita, aliaque item versibus reddita, magnæ ex parte Cypri Dadrybrensis commentariis illustrata.

Locutionum Græcarum in communes locos per alphabeti ordinem digestarum volumen.

D. Joannis Damasceni opera multo quam antehac auctiora, magnæ ex parte nunc de integro conversa.

Ex D. Joanne Chrysostomo translata multa, ejusque variis scriptis inserta, ut explanatio in *psal.* 1, desumpta ex bibliotheca illustriss. Catharinæ Medicæ reginæ Matris. De pœnitentia commentarius. Item, explicatio *psal.* 111, et enarratio in *psal.* c, et septem sequentes, et in *psal.* cxviii et proœmium. Liber epistolarum e bibliotheca Cujacii jurisconsulti. Nova denique interpretatio narrationis ipsius Chrysostomi in *II Pauli Epistolam ad Corinthios*.

D. Gregorii Nazianzeni cognomento Theologi opera omnia, quæ quidem exstant, nova translatione donata; una cum doctissimis Nicetæ Serronii commentariis in sexdecim panegyricas orationes; Eliæ Cretensis in aliquot alias; Pselli in secundam orationem *De Paschate*; Nonni *De historiis et fabulis* quæ in invectivis adversus Julianum Apostatam reperiuntur, adjectis etiam ubique brevibus scholiis.

Multa alia reliquit opera eadem pietate et erudi-

tionem, quæ veit posthumi liberi, Deo auspice, magno Christianæ reipublicæ commodo brevi prodibunt. Ex his vero omnibus qualis, quantusve fuerit, sive eximiam ejus doctrinam, et multiplicem rerum et linguarum cognitionem, Tullianamque eloquentiam, sive singularem ejus pietatem, vitæque et morum integritatem, sive quidquid aliud oratores, poetæ, historici, philosophi ac theologi desiderare et commendare solent, spectemus, facile perspicui potest. Ipsi quippe muti magistri (qualis enim vir, talis oratio) quos condidit et ad posterum transmisit, de his loquuntur fusius et elegantius veriusque testificantur, quam ullus quamlibet facundus orator possit: ita ut supervacaneum putarim de his longiorem texere narrationem. Quis vero fuerit, et quis vitæ ejus cursus, quosve progressus fecerit, si quis scire desideret, ex hac narratiuncula paucis intel- liget.

Anno 1553, nobilissimis et clarissimis parentibus Ludovico Billio et Maria Brichtantæa Guisiz natus est, quo tempore generosissimus ipsius pater Ludovicus Billius Corvillæus (sic enim a paterno et insigni pago Corvillæo, ut postea a nobili sua Prunæa domo et vico ad Carnutum sito, Prunæus nuncupabatur) ibi proregis officio fungebatur. Admodum puer, ut a teneris annis bonis literis ac disciplinis informaretur, et velut cum lacte nutritricis imbueretur, Lutetiam Parisiorum venit. Unde, jactis Latinarum litterarum (nam Græcas tantum attigerat) fundamentis, a parentibus revocatus, vix annos natus xviii, Aureliam et Pictavum mittitur, ut jurisprudentiæ navaret operam. Sed hanc lusisse, in illaque nihil, aut parum promovisse, sive reluctantem et invita ejus minerva, sive obstante juniore illa ætate ad juveniles lusus propensiore, sive etiam Deo ad sublimiora eum studia destinante, ingenue fateri solebat, eamque temporis (quo nihil tandem habuit charius) jacturam sæpiusculum legebat.

Postmodum parentibus orbatus Lugdunum et Avinionem (ea quærens loca in quibus a nemine agnosceretur, quo liberius et familiarius mansuetioribus musis frueretur) proficiscitur, ubi incredibili litterarum Græcarum amore flagrare cepit. In quibus nullo pene præceptore usus, sua industria (ut sagacis erat ingenii, memoriæ tenacis, et peracris judicii) indefessoque labore ita brevi profecit, ut cœvos suos omnes anteverterit, longoque post se intervallo reliquerit, imo et paucos suo sæculo pares habuerit: super senes nimirum (ut Scripturæ verbis utar²²) intellexisse videtur, maxime in sacris et antiquis intelligendis, enucleandis, interpretandis et traducendis Græcis auctoribus. Inter quos summopere delectatus est D. Gregorio Nazianzeno Theologo, cum propter summam ejus eloquentiam, tum ob singularem ejus pietatem et doctrinam: unde tunc temporis incessit ei cu-

A piditas Latinitate hunc donandi, et ab innumeris, quibus scatebat, mendis et salebris repurgandi atque illustrandi. Quod nullus unquam alius aggre- di ausus est, vel ea sane elegantia et nitore sermonis, eaque felicitate et fide, et oratoria et metrica qua ipse, præstare potuit.

Ibi ergo dum delitescit, et mirabilem Græcarum litterarum sitim die nocteque explet, et lingue Hebraicæ sub Judæo quodam rudimenta ponit, ecce, vix exacto Avinioni biennio a reverendo et pientiss. fratre Joanne Billio abbate Sancti Michaelis in Eremita, et divæ Mariæ in Regiensi insula accersitur et revocatur. Tum enim de abbatis illis, deque amplo et nobili patrimonio (quippe qui fratrum natu erat maximus) et de ipso relinquendo

B sæculo, deque novo vitæ genere instituendo et deligendo, nempe Chartusiano (ut via arctiore quidem, sed etiam ad vitam cœlestem compendiosiore) meditabatur, ac vehementer cupiebat in suum locum Jacobum fratrem sufficere, ac sibi successorem relinquere, non tam ratione fraternæ necessitudinis, aut carnis et sanguinis (quæ jam illi viderant), quam illius singularis pietatis et eruditionis, quæ in ipso omnibus affolgebat, concepta de eo, velut de segete in herbis spe (haud sane inani) eum tantum aliquando fore, qui Dei Ecclesiam magnopere juvaret et exornaret. Sed vix adduci potuit adolescens nondum annos natus quinque et viginti, ut hæc sacerdotia susciperet, sua contentus C Ferrariensi abbatiuncula, suoque (quo me tandem magna sua erga me benevolentia ornavit et locupletavit) prioratu Tossiniaco, quod existimaret his oneribus sustinendis impares se habere humeros, ipsosque amplios proventus sæpius esse impedimento litterarum studii (quorum solo desiderio tenebatur) quam adjumento. Verum precibus fratris et amicorum victus ea suscipit, non sine frequenti postea tædio ac mœrore. Ita autem in ipsis se gessit, atque in omni pietatis genere excelluit, ut non modo cœnobitis suis, sed et omnibus vicinis, illucque adventantibus velut juvenis alter Daniel admirationi et exemplo esset.

Sed hanc nobis et Dei Ecclesiæ invidens felicitatem ille qui sua invidia mortem invehit in mundum, secundis bellis civilibus ad defectionem a rege et Ecclesia Rupellanos (eos excipio quibus inerat scintilla quedam pietatis et amoris erga litteratos) velut ex orco suo et tanquam alacres et peraccommodos nefarii sui instituti administratos suscitavit, quorum ministerio id erga novum abbatem effecit, quod olim erga Jobum servum Dei eximium. Nam duo ejus monasteria illi exusserunt, diruerunt et solo adæquarunt. Arbores etiam (nam illic erat in littore maris locus arboribus perpetuo virescentibus consitus, et peramœnus, musisque aptissimus) partim succiderunt, partim radicitus avulserunt: et quotquot in Sancti Michaelina arce et

²² Psal. cxviii. 100.

templo viros religiosos, milites ac subditos (quos ibi velut præsidarios privatis sumptibus alebat) admotis bellicis tormentis expugnato repperunt, crudeliter trucidarunt, alios gladiis conscindentes, alios laqueo præfocantes, alios præcipitio collidentes, alios semineces ac vivos in puteos projicientes. Hanc enim suam primo rabiem in vicinos evomuerunt, eoque crudelius sævierunt, quo sanctior erat locus et sanctiores ipsi incolæ (cibus enim ipsius Satanz, ut ait propheta⁸⁵, electus); invisus nimirum illis erat tam pius abbas, quippe qui splendore virtutis suæ noctuas istas perstringeret. Ipse tamen tunc aberat.

Nam paulo ante (ægre quidem, sed utiliter, ac cœnobarum et amicorum suorum consilio et impulsu, ut sibi magis ad litterarum studia et pacem, quam ad arma nato consuleret, seque Dei Ecclesiæ ad meliora servaret) Nannetas se receperat. Ubi aliquanto post tempore hac tam truculenta ac barbara strage ab illustriss. Martignio Britannicæ prorege, qui tum ibi aderat, et cui in via forte fortuna occurrerat, primum audita, domum rediit, et in lacrymas prorupit. Ad quem dum accedo ei pro virili aliquid solatii impertiturus, voce faucibus præ angore hærente in lacrymas simul etiam erumpo, quibus uterque tam miserabilem cædem affatim prosecutus est, sicutque utrique tum quædam flere voluptas. Sed tandem arescentibus illis, et pene exhaustis, collectisque animis, *Deus* (inquebat ille), *venerunt gentes in hæreditatem tuam, posuerunt templum sanctum tuum in pomorum cultodiam, posuerunt morticinia servorum tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ, effuderunt sanguinem ipsorum tanquam aquam, et non erat qui sepeliret*⁸⁶. *Altaria tua, Domine, suffoderunt, et servos tuos occiderunt gladio, et ego ex Michaelinis nostris relictus sum solus*⁸⁷. Et quemadmodum David, audita tam misera clade Saulis jussu et manu Doeg Idumæi perpetrata occisorum octoginta quinque virorum ephod lineo vestitorum, dicebat ad Abiathar filium Achimelis, qui solus ad ipsum ex ea effugerat: *Ego sum reus omnium animarum domus patris tui*⁸⁸; ita et ipse, Ego, inquit, reus sum omnium animarum istarum. Sed luctuosis illis etiam verbis ego eum solabar, quod ei idem quod Davidi viro innocenti et secundum cor Domini contigisset, eodemque pene telo cum eo confusus fuisset.

Post hanc ruinam et cædem Nannetibus menses aliquot commemoratur, non procul (quia propius accedere non licebat) a cœnobio suo, similis avibus illis quæ nidis etiam in terram excussis circumvolitare solent, nec longe abscedere. Nihil unquam ei funestius ac tristius contigisse, nulloque graviore casu et dolore in vita perculsum fuisse meminî: quanquam multa ei tristitia et luctuosa maxime sævientibus bellis civilibus acciderint. Nam

A præter innumerorum consanguineorum et amicorum, quam in ipsis fecit, jacturam, amisit primis tumultibus in Droecensi pugna avunculos duos viros illustrissimos, Brichanteum Bellovacum et Givrium, fratres, qui in prima acie cum magistro equitum fortiter pugnantes ceciderunt: hic quidem in ipso confictu, ille ex vulnere ibi accepto aliquanto post tempore; Pronæum etiam fratrem Claudium Billium in prælio ad Jarnacum commisso, dum fractos ac fugientes hostes longius et acrius persequitur; Ludovicum Billium Vertronæum alterum fratrem in obsidione Pictavensi urbem regi et civibus protegentem; alios etiam duos fratres in Droecensi prælio: quorum tres priores fuere equites Torquati, et Cataphractorum equitum duces inclyti ac fortissimi; alii strenui et generosi adolescentes peditibus imperabant. Horum, inquam, (quorum ipse etiam in *Anthologia* sua sacra meminit) et aliorum propinquorum et amicorum quamplurimorum interitus cum magno perculit dolore, summaque affectu tristitia: sed quæ mox in lætitiâ vertebatur, dum cogitaret eos velut alios Machabæos pro aris et focis, pro Ecclesia, pro rege et republica fortiter dimicando occubuisse, et ex sua familia et cognatione velut ex equo Trojano tot viros fortes et de republica bene meritos exsiliisse.

Sed tristitia illa de crudeli et eruenta Michaelitana cæde et ruina (de qua ipse in nuncupatoria illa epistola ad Carolum Lotkaringum cardinalem amplissimum, quam operi Nazianzenæ præfixit, verba faciens: Quis, inquit, Michaelini nostri cœnobii cladem ulla quamlibet tragica oratione pro rei atrocitate deplorare queat?) ut major erat, ita cordi ejus et animo penitus ac diutius in hæsit. Postea regione illa exturbatus, huc et illuc vagari cœpit, et peregrinorum more cupidius expectare et inquirere civitatem illam futuram statim et nulli bellorum ac temporum vi et injuriæ perviam. Secessit primo Laodunum ad charissimum fratrem et reverendum cœnobii Sancti Vincentii abbatem, in quo, et Sandionysiaci (ubi etiam summi prioris munere fangebatur), aliquot annos transegit propriis cœnobii pulsus, et redivitibus spoliatus. Verum semper cupidus revisendi Michaelini soli, inita pace et sedatis utcumque tumultibus, modo Lutetiam, modo Oysonvillam, modo Nannetas, modo ad Turonicum Tossiniacum nostrum perrexit, spe ulterius progrediendi, et illuc perveniendi. Sed renascentibus civilibus bellis, vel potius illic perseverantibus: vel morbis, quibus profligabantur, obstantibus, ac reflantibus procellosæ nostræ reipublicæ ventis, illuc nunquam appellere potuit ante postremam ætatem, aliquot ante mensibus quam tributum naturæ penderet.

Interea vero valetudinarius licet, et miserrimi nostri sæculi fluctibus huc et illuc jactatus, nus-

⁸⁵ Habac. i, 16. ⁸⁶ Psal. LXXVIII, 1-5. ⁸⁷ III Reg. xix, 10. ⁸⁸ I Reg. xxii, 22. 7

quam fuit otiosus (otium enim et desidiam tanquam lethale quoddam venenum, ipsosque desides, ut reipublicæ inutiles ac perniciosos summopere oderat); quin plura, et doctiora, utilioraque edidit opera, quam ullus suæ fortasse ætatis alius: ut cum Paulo dicere potuerit: *Tunc potens sum, cum infirmior: virtus enim in infirmitate perficitur*⁸⁸. Nihil enim ei excidebat, ne momentum quidem temporis, nec diem ullam labi sinebat sine linea, imo nec sine exarata saltem pagina aliqua. Nam morbo etiam laborans (ut frequentibus erat obnoxius, maxime articulari, et fluxionibus) relaxato vel intermisso dolore versus aliquos vel Græcos, vel Latinos, vel etiam Gallicos, aut aliud quidpiam semper condebat. Etenim silvam etiam quamdam sibi paraverat sententiarum et argumentorum, quæ B in lecto, ubi non licebat multos libros volvere, versaret animo, et amanuensi dictaret. Quin etiam cum aliquando equitaret, a comitatu sæpe secedebat ut meditationi vacaret, et ea quæ in animo habebat, apud se agitaret, quorum capita pugillaribus inscribere solebat, idque raptim et furtim.

A me namque potissimum sese subducebat, quod ei sæpius objicerem, ac velut bellum inferrem, quod se non respiceret, et animum litterarum studiis velut arcum semper intensum nunquam relaxaret. Non enim ob aliud inter nos obortum est dissidium, et quod nimia inedia et crebrioribus jejuniis (nullum enim, præter alia spontanea, ex his quæ indixit Ecclesia, intermittebat) tabescens corpus, tenue ac macilentum, atque σκελετόν pene simile conficeret. In vase enim fictili et admodum fragili magnus erat repositus thesaurus, eratque ejus animus velut pretiosus lapillus annulo vitreo inclusus, ac sub villosis Esau integumentis versus latitabat Jacob. Enimvero ut pacis erat amantissimus, et ipsa litterarum studia otia et secessum quærent, magnopere cupiebat locum aliquem quietum et tranquillum nancisci, in quo bibliothecam statueret et instrueret, et mansuetiores musas liberius amplexaretur, foveretque tutius.

Quod plerique intelligentes et spe quæstus (nam de annuo suo redditu multum ille remittere volebat) allecti ad eum adventarunt, et crebro cum eo sermonem instituerunt de permutandis illis suis abbatiis. Sed quia alii, vel suspecti erant hæreseos, vel arma profitebantur, vel non carebant suspicione Simonæ (quam velut malorum nostrorum lernam imprimis detestabatur) maluit cum periculo suæ valetudinis, et studiorum suorum dispendio huc et illuc perpertuo ferri, quam nomini suo vel minimam maculam inurere, et quam conscientiam (in qua pura servanda erat vigilantissimus) vel tantillum lædere. Quin et sæpe illi fuit animus relinquendæ alterius suæ abbatiæ, quod ei bigamia illa non placeret: sed id commode fieri non potuit ob adversa tempora et loca quæ nullum ibi abbatem vel

A monachum tolerare poterant. Ad episcopatu frequenter sibi oblato tanquam a letali scopulo semper profugit, se tanto munere indignum ratus, multis fretus sanctorum et doctissimorum antiquorum Patrum exemplis, et magno animæ imminente periculo deterritus. Animo autem sæpe angebatur, ferebatque indignissime quod episcopi, abbates, reges, ac pontifices sacerdotia tam male locarent, et Christi oves tanto pretio redemptas lupis sæpe ac leonibus (addo etiam) et lenonibus committerent.

Ex cujus Christi schola ut omnis generis virtutes, maxime vero ipsius propriam perdidicerat, tantoque cupidius, quanto magis oderat vitium illi contrarium, quod angelos ipsos de cælo deturbavit. Cum humilibus repebat humi, cum superbis et elatis male cohærebat. Generis sui nobilitatem, quæ clarissima erat, nusquam ostentavit (quod vani passim solent, et ea intumescere), nullam veram aliam existimans quam quæ virtute pararetur aut fulciretur. Doctrinam pariter suam et multiplicem rerum ac linguarum cognitionem, quæ multis cristas erigere, et supercilium attollere consuevit, nunquam extulit, quin eam depressit potius. Erat enim ei velut innata illa charitas, quæ non inflat, sed ædificat⁸⁹, ut ex ejus scriptis, nihil certe aliud spirantibus, liquet: sicut et ex ipsius quotidianis sermonibus et colloquiis cuius etiam notum ac perspicuum erat. In quibus familiaris, comis, ac facetus, creber sententiis, et pietate et eruditione semper insignis fuit.

C De republica Christiana et Gallica vir publici amantior quam sui, frequenter et ex animo verba faciebat, juxta vulgatum proverbium, ubi vulnus, ibi manus: ubi plaga, ibi lingua. Deplorabat enim quotidie miserrimum ejus hodiernum statum, nec aliud sperandum dicebat, quam brevem quamdam ipsius eversionem, ac eam pene (quod Deus opt. max. avertat) quæ sub Phaethonte accidit, conflagrationem. Tanta autem erat prudentia, tamque acri et perspicaci ingenio et judicio, ut ex antegressis futura etiam conjectaret, ac sæpe divinaret, eaque velut ex alta quadam specula prævideret. U litterarum, ita et litteratorum erat amantissimus; sed eorum præsertim qui rempublicam litterariam, et Dei Ecclesiam juvarent. Nam eorum, qui ei infestati erant, consortium diligenter vitabat, et ab eorum libris absteinebat. Oderat vir castissimus poetas et scriptores spurcos et obscenos, eosque omnes qui Dei talentis abuterentur, et ea impenderent in celebrandis potius Bacchi et Veneris, vel etiam immeritorum hominum laudibus, quam Christi.

D Lectissima ejus domus velut sanctum quoddam cœnobium et xenodochium, scholaque virtutis erat, quod ex bene moratis et pacificis ejus domesticis innotescebat, adeo ut ex ipsis agnosceretur patrisfamilias prudentia: qualis videlicet rector civitatis, tales habitantes in ea. Viris piis, doctis et religiosis

⁸⁸ II Cor. xii, 10, 9. ⁸⁹ I Cor. viii, 1.

(nempe sui similibus) patens et pervia, atque Christi pauperibus, quorum perpetuo fuit amantissimus, et pater locupletissimus. Ideo enim gregatim et passim sequebantur, juxta illud Evangelicum: *Ubiunque fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilæ* ¹⁰. Dignus qui cum Joanne Eleemosynario conferretur, et cum Jobo jure diceret: *Oculus fui cæco, pes claudu, pater pauperum* ¹¹. Quos etiam moriens testamento hæredes suarum facultatum reliquit, maxime earum quæ ex Christi patrimonio ei supererant, sacrilegium quoddam arbitratus si alio transferrentur. Ejus mensa læta et lauta: sed eo lætior ac lautior quo spiritalibus epulis, animum magis quam corpus reficerebat ac saginantibus erat instructior. Symposia ejus Platonice tanto præstantiora, quanto theologia, et Christiana philosophia (qua dapes suas condire et aspergere solebat) Platonice antecellit. Quod si quid in eis a virtute aversum aliquibus, ut nobilibus et arma profitentibus (quibus sæpe minus est curæ pietas et Christiana religio, et a quibus, ut nobilissimis et clarissimis parentibus ortus, invisebatur) excideret, mox eos ita amice corripiebat, tantaque cum venustate et sale, ut ipsos statim dicti aut facti pœniteret. Norat enim ille alter evangelicus Samarites oleum lenitatis, et vinum austeritatis ita miscere et temperare, ac vulneribus peccatorum infundere, ut illis facile ac sine dolore mederetur. Quare ad eum postea meliores redibant, et ab ejusmodi abstinebant.

Amicus fuit amicissimus et officiosissimus. Ad conciliandos inter se dissidentes paratissimus, nulli inimicus, pacem cum omnibus, quantum fieri potuit, colens. Quod si quid dissidii sive disputando, sive quid aliud faciendo, forte suboriretur, mox illud componere studebat, ac diligenter cavebat, ne sol occideret super iracundiam. Longius excurreret narratio si singula (de quibus alias fortasse fusius, nam pro viri dignitate et merito nihil mihi hæcenus dictum videtur satis. Tanto enim ampliora meretur laudum suarum præconia vita sanctus, quanto magis ea superstes, ac modestus aversabatur) in quibus vir tantus excelluit, ac se laudabilem et admirabilem præbuit, commemorare vellem. Hoc unum tantum adjiciam, non sibi, sed Ecclesiæ natum fuisse, totumque ei addictum et consecratum. Quare cum nihil ardentius cuperet, quam quidquid haberet ingenii, doctrinæ, opum, et virium in ejus utilitatem et obsequium profundere, timeretque ne morte quam illi frequentes morbi minitabantur, præreptos labores suos et studia posteritati relinquere non posset, e Turonensi Tossiniaco nostro nondum bene obfirmata valetudine, ex alvi profluvio debilitata, mira animi alacritate in hanc urbem se contulit.

Ubi cum iterum omnia divi Gregorii Nazianzeni opera repurgata et multo auctiora facta (conquisitis nimirum undecumque veteribus Græcis exemplari-

bus, multisque ad eum Roma missis ab illustrissimis cardinalibus Pelvæo, Sirleto, Caraffa, Baro subdatario, Gerardo Ursio, Morino, aliisque ei nomine pietatis et litterarum conjunctissimis, quos et ipse scriptis suis celebravit) typis mandat, et hoc opus ob grassantem pestem pridem intermissum urget, renascitur alvi profluvium, quod mox comitantur parotidis et catarrhus ubertim in pulmones defluens: plithisi quippe interiit. Sentiens autem ingravescere morbum aliquot ante dies quam extremum clauderet, quasi cum Ezechia audisset ab Isaia: *Dispone domui tuæ, cras enim morieris* ¹², sacris primo postulatis, et pie sumptis, atque postea repetitis, (nam dum bona valetudine frueretur in celebrandis tremendis mysteriis creberrimus et religiosissimus erat) de singulis sive quæ ad animam, sive quæ ad corpus, sive quæ ad rem domesticam, et temporaria pertinerent, ita disposuit, ut nihil pene intactum reliquerit, eique fere omnia ad animi voluntatem fluxisse viderentur. Quanta vero fide, quam ardenti charitate, quam profunda et abjecta (sed spe meliorum erecta) humilitate hoc sacrum visticum, in quo summum semper præsidium collocaverat, et quo se in cælestem montem invitis omnibus hostibus ascensurum sperabat, sumpserit, vix sermone explicari potest.

Duo autem, dum alia multa prætereo, tum maxime præstitit. Alterum, quod, viso Domino, ei de tot tantisque ab eo acceptis beneficiis gratias ex animo, et quantas potuit, egerit, ac potissimum quod peropportune et ad vitæ extremum (quasi videret in se adimpletum, quod summis votis David posecebat his verbis: *Ne projicias me in tempore senectutis, cum defecerit virtus mea, ne derelinquas me* ¹³) Dominus servum, Deus creaturam, rex subditum, summus medicus ægrotum, vita morientem invisere, et sub tectum suum intrare dignatus sit, ac cum eo velut in lecto decumbere, qui cum Josepho fuerat in carcere, et cum Jona in piscis ventre: Amicus quippe certus in re incerta cernitur. Alterum, quod commissa sua gravissime detestatus, eorum veniam summa cum pœnitundine et cordis contritione petierit. In quibus tam piis et elegantibus verbis, aut velut cygneo quodam cantu usus est, ut astantes in sui admirationem raperet, ac eis lacrymas excutere

Pridie vero quam piam efflaret animam sacro etiam oleo inungi voluit strenuus Christi athleta, qui bonum certamen certaverat, cursum consummaverat, fidem servaverat, ne qua parte comprehendi posset ab inimicis illis, qui toto quidem vitæ tempore, sed maxime calcaneo nostro insidiari solent. In qua sacra et extrema unctione cum a Sanseveriano curione suo Jacobo Prevotio theologo eximio de more sanctissimæ Triadis misericordia, et cœlitum imploraretur patrocinium, in singulis ea spe et fiducia respondebat, ut eorum paratam

¹⁰ Matth. xxiv, 28. ¹¹ Job xxix, 15. ¹² Isa. xxxviii, 1. ¹³ Psal. lxx, 9.

sibi opem, et cum Jacob castra Dei²², vel, cum Eliseo igneo et auxiliares circa se equos et currus videre videretur²³: *Angeli enim Domini in circuitu timentium eum*²⁴. Unde nullo unquam metu mortis consternatus apparuit, quin eo vegetior et alacrior, quo se majori et potentiori comitatu stipatum, et portui, post tractum hujus sæculi procelosum et periculum plenum fretum, propinquorem sentiebat.

In hoc autem postremo suo morbo patientissimus ut aliis in omnibus semper fuit, nihilque aliud quam de Deo, deque summa ejus erga peccatores misericordia, velut vastum quoddam mare omnia peccata obruente, audire volebat. Cumque de ea sæpius verba facerem, et de sæculi hujus miseriis, deque eis oppositis gaudiis cœlestibus quæ hinc emigraturos solari et exhilarare solent, jubebat ut de peccati etiam gravitate et fœtore dicerem, quo magis suorum (quæ certe vel nulla, vel paucissima, eaque quæ humanitas admitti solent, et a quibus vix optimus quisque se vindicare potest, in eo unquam animadverti: sed *justus est prior accusator sui*²⁵) eum tæderet, majorique dolore et horrore concuteretur. Gaudebat et Psalmographi hemistichii ad excitandam suam et mentem, et memoriam eorum quæ ipse sanus ad mortis (quam lætus et pervigil expectabat: quippe cui vivere Christus, et mori lucrum esset²⁶) viaticum sibi paraverat. Nam paucis auditis (siquidem plura ejus cerebrum ferre non poterat) ipse postea sublati semper in altum oculis hæc apud se meditans, et more mundorum animalium ruminans velut in cœlum rapiebatur. Cumque illi perpetuo assiderem, et quid ageret tacitus aliquando contemplarer, ipse meditando vel precando fessus: Age vero, inquebat, dic aliquid. Tum ego de thesauro biblico proferebam modo nova quædam, modo vetera²⁷, eosque animi cibos, quibus eum libenter vesci, palatoque ejus arridere ad Rebeckæ imitationem noveram. Dicebam et de salutiferæ crucis mysterio, cujus imaginem, ut verum serpentem æneum ab omnibus venenatis antiqui serpentis moribus curantem, fixis oculis intuebatur¹, osculabatur, amplexabatur: hæcque, velut scala Jacob, ad Dominum ipsi innixum et suffixum, ac sibi quasi manum inde porrigentem rapi, et in cœlum ascendere videbatur². Accersi et ipse jussit amicos, aliquos theologos viros doctos et pios, quorum consolationes libentissime excipiebat.

Ita prorogata est illi vita (nam toto pene Adventus tempore in lecto decumbens, eo, velut suggesto in prædicandis Dei laudibus usus est) in sanetam

A Natalem Domini diem. De cujus mysterio postquam multa me dicentem audiisset, et plura ipse meditat-
tus fuisset (nam vox illi impediende fluxione libera non erat) hora nona serotina, pulsante Sorbonæ campana, velut se ad somnum compositurus: Sub-
vehite me, ait astantibus. Mox ego, qui ex ejus
verbis aliquam dicendi occasionem semper capta-
bam, et vultum ejus jam immutari videbam: En,
aio, subvectus es: sed altius, et in cœlum ipsum
subvehendus. Ecce chorus angelorum, et ille cœle-
stis militiæ exercitus, qui hodie de cœlis in mun-
dum descendit ad personandas Dei laudes, et ad
pios omnes exhilarandos, ad te etiam accessit, te-
que circumstat, illi adjuncto fratre tuo a Gallione.
(Erat enim ei frater ille prior novæ Charthusiæ
B Gallionensis charissimus et desideratissimus, cum
propter naturæ et magnæ necessitudinis, quæ illis
ab infantia intercesserat, vinculum, tum propter
singularem animi ejus candorem, et summam vitæ
integritatem.) En, ecce, aio, hi te omnes aperto sinu
et obviis ulnis excepturi expectant, eo erga te, quo
erga Lazarum, functuri officio, utque hinc cum illis
in cœlum migres. Tum, Amen inquires (presente
et audiente communi amico Genebrardo) obdormivit
in Domino inter meos amplexus, postquam annos
plus viginti continuos simul amicissime et in utra-
que fortuna versati sumus,

Dicere enim aliquando solebat cum de me aliis
sermones sereret, nos dextras societatis (sic enim
de alumno suo amico loqui solebat) dedisse, nulla vi
nisi mortis disjungendas. Quod summo Dei beneficio
inter alia multa mihi contigit. Nec enim ullo alio
unquam diutius et familiarius usus est, nec alteri
cuiquam (ni fallor) sua libentius ac fidelius arcana
commisit. Quas ob res, et in grati animi testifica-
tionem hoc ejus elogium scripsi, eique luctuosissime
parentavi. Obiit autem servus Domini, et litterarum
decus anno ætatis suæ quadragesimo septimo, Lu-
tetia Parisiorum, in ædibus amici Gilberti Gene-
brardi theologi Parisiensis, divinarum Hebraicarum
litterarum professoris, anno salutis m^olxxxxi hora
nona serotina diei illius quo Christus Dominus in
mundum venit, ut eum, cæterosque pios ejus simi-
les in cœlum assumeret. Ejus corpus multis studiis,
D vigiliis, ac laboribus pro Dei Ecclesia dum viveret
protritum et exhaustum, in choro ædis Sancto Se-
verino sacræ ad magni altaris dextram dormit in
pulvere, donec a Domino excitetur, ac beatæ animæ
sanctorum laborum suorum sociæ et consorti ite-
rum uniatur.

²² Gen. xxxii, 2. ²³ IV Reg. ii, 11. ²⁴ Psal. xxxiii, 8. ²⁵ Prov. xviii, 17. ²⁶ Philipp. i, 21. ²⁷ Matth. xiii, 52. ¹ Num. xxi, 8. ² Gen. xlviii, 12, 13.

SIMILIA QUIBUS D. GREGORIUS NAZIANZENUS IN SUIS IPSIUS SCRIPTIS EST USUS

ORDINE LITTERARIO DIGESTA

A

Equalitas rerum omnium apud Deum : et in corporibus eminentes ac demissæ partes ex quibus pulchritudo nascitur, seu etiam quæ se in terra effcunt, et quæ subsidunt, 280.
Amicitia, et flamma ignis, 259.
Amicorum disjunctorum redintegratio; et plantarum per vim in diversum tractarum reunio, 183.
Amicus post afflictionem, et post hostilem impetum suppetitæ, seu etiam post tempestatem gubernator, post cicatricem medicina, 245.
Amores corporum, et flores veris, seu etiam flamma, 785.
Anima versuta ac fide dubia prædita, et vulpes, 497.

Anima multiplici virtutis et disciplinæ genere ornata, et navis omnis generis mercibus onerata, 202.

Animarum curandarum ratio, et corporum medicina, 25.

Animi nobilis et egregia indoles, vanis studiis occupata, et imperiti athletæ aerem plus quam corpora ferientes, 589.

Animus, et via, 55.

Antistes, et qui multiplicem ac variam belluam cicurare ac ducere aggreditur, 55.

Athanasius, et adamas, sive magnes, 406.

Avarus, et facultates raptu collectæ, 881.

Avarus, et infernus, ignis. mare, et si qualia impleri nequeunt 314.

B

Baptismi ministri prohi vel mali; et annuli diversæ materiæ, 712.

Ad baptismum accedentes, et febricitantes, 699.

Basilius, et aquila, 251.

Basilius adhuc juvenis, et pulvis equinus vel vitulus, 779.

Basilius officio probe functis benignus, peccantibus autem severus, et leo, seu etiam histrio, 819.

Basilius, et sol, 821.

Bellum civile ac domesticum foventes, et qui proprias carnes morsibus appetunt, 158.

C

Catamitates, et ignis, 520.

Charitas, et plantæ, per vim in diversum tractæ, et deinde laxatæ, 425.

Christiani in virtute quotidie non proficientes, et trochi scuticæ vi in orbem rotati, 147.

Christiani Catholici, et milites ejusdem exercitus invicem se ex armorum signis agnoscentes, 625.

Christiani Catholici inter se dissidentes, et furentes qui in proprias carnes sæviunt, 158.

Christiani mortui qui loco male atque improbe distrahuntur, cum doctrinæ vinculo constricti sunt : et oculi distorti unam eandemque rem cernentes ; ac non obtutu, sed situ duntaxat inter se dissidentes, 758.

Christianorum linguæ, et Nili cataractæ, vel etiam solis radius, 174.

A Christus aliorum salus, et aliorum ruina; et regula recto parcens, et superfluum resecans; itemque sol sanis oculis splendorem afferens, et imbecilles obscurans, 522.

Christus Judæis quædam permittens; et medici ægrotis, 572.

Concio gravidam mentem feriens, et ferrum sili- cem, 52.

Constantes in adversis, et petra, 478.

Contentio et flamma per stipulam currens, 417.

D

De Dei natura disputantes : et qui aerem totum haurire tentant, 552.

Deum cognoscere cupientes, sine corporearum ac sensilium rerum adminiculo; et qui umbram suam antevertere, vel etiam oculos rebus in aspectum cadentibus citra intermediam lucem et aerem conjungere, aut pisces extra undas volvere conantur, 505.

Deus, et sol, 255. 497. 695.

Deus animæ morbum adventu suo indicans, et sol oculorum imbecillitatem prodens, 235.

Deus, hujus universi conditor : et citharæodus, seu citharæ confector, 499.

Deus muneribus nostris vinci nequit : et umbram suam nemo præterire, ut nec corporis magnitudo supra caput sese efferre potest, 272. 275.

Deus Pater essentia trinus, et fons quinam billuus ac bilidus, Vide infra Trihitas.

Disputantes acrius pro verbo quam par sit : et nsani, 492.

Ex disputationis unius tædio, ad cæteras omnes nauseantes, et qui ex unius cibi fastidio cibos omnes aversantur, 557.

Disputationibus stringendis vel solvendis dediti, et qui in theatris certamina proponunt, 488.

Dissidii compositio, et membrorum corporis consensus, 184.

Dissidium Christianorum, et nocturna pugna, 51.

Doctrina, et cibus, 317.

Doctrina jejuna ac minuta, et araneorum telæ, 468.

Doctrinam adulterantes, et qui vinum aquæ miscent, 54.

E

Ecclesia, et corpus humanum, 586.

Ecclesia Dei, et Mosis tabernaculum, 368.

Ecclesia recte composita, et hortus, cælum, et corpus, 250.

Ecclesiæ pastores, et membra corporis, 12.

Episcopatum ambientes lucri causa, et navigantes quæstus gratia, 641.

Episcopi, et in pendulo et sublimi fune gradientes, 28.

Episcopi, et pastores, 16.

Episcopus vel concionator evangelicus : et belluæ multorum capitum moderator, 54.

Ethnici a divino afflatu constitutionis suæ robur non habentes, et radices quæ quod stabili loco minime fixæ sint undis feruntur, 140.

F

Felicitatis præsentis conservatio, et agrorum
corporum curatio, 170.
Fidei desertores, et semen supra petram siccam
seminatum, 82.
Fidem nostram irridentes ut incertam, et qui
oculorum vel aurium vitio laborant, 35.
Filius Dei, et solis splendor, 382.
Filius Dei homo factus, et sol nube tectus, 903.
Filius Dei iniquitates nostras in se suscipiens, et
ignis ceram conficiens, aut etiam solis radius terræ
vaporem absumens, 343.
Filius Dei, et Spiritus sanctus, et lumen ex sole,
467.
Fortunarum omnium suarum periculo dimicans,
et malus pugili seu etiam gubernator navis, 152.

G

Gregorius acerbitate et mœstitia impletus, et
puerorum ad fulgetra affectio, 236.
Gregorius et silex ex quo latens ferro excutitur
ignis, 365.
Gregorius cum amicis in gratiam rediens, et
plantæ per vim in diversum tractæ, ac deinde
laxatæ, 483.
Gregorius maledictis impetitus, et arbor excelsa
ouam auræ circumfluit, 420.
Gregorius Basilii laudes celebrans: et athletæ
currentes, 777.
Gregorius de disciplinis et litteris locuturus, et
qui quod in aere et terra est aut utile aut gratum
decerpunt: aut etiam qui igne, cibo vel ferro utun-
tur, 778.
Gregorius, et polyphus, 785.
Gregorius Ecclesiam Constantinopolitanam susci-
piens, et navi periclitanti, vel urbi obsidione
cinctæ opem ferentes, vel etiam ædibus flammis
conflagrantibus aquam injicientes, 639.
Gregorius ad suum rediens episcopatum: et flu-
vius, qui non nisi coactus per acclivia fertur, sed
per declivia celerime labitur, 472.
Gregorius oblectamentis labores dissolvens, et
cornuum arcus laxatio, 477.

H

Hæresis, et letale poculum, 898.
Hæresis contrita paululum adhuc et languide pal-
pitans, et serpentis intereisi cauda, 620.
Hæretici Ecclesiæ gloriam detondentes, et qui
Sampsoni crinem abstulerunt, vel etiam arcem
quamdam expugnantes, 402.
Hæretici Catholicorum erratis imminentes, et
muscæ vulneribus, 491.
Homines sub imperio, et membra corporis, 113.
Hominis passionem, et anni partes, 840.
Homo prudens ac cordatus, et aurum, 17.
Homo sapiens in sermone, peritus autem animo,
et sepulchra, 301.
Homo erectus incedens, et qui navigat, 277.
Homo fortis et generosus, et equus, 581.

I

Improbitas, et flamma, 426.
Impuri de Deo disputantes, et qui agris oculis
solis radios intuentur, 489.
Inconstantes, et polyphi, 641.
Inimicitias exercentes, et eadem terra, quæ
sanis immota, et vertigine laborantibus videtur in-
stabilis, 417. Seu etiam idem columnarum inter-
vallum, quod his qui propius majus, qui longius
remoti sunt, minus videtur, *ibid.*
Iratus, et Aëna, 120.

A

Julianus, et Rapsaces, 138, et simia, 139.
Julianus, et qui sementem facit, aut qui ignem
excitat, 157.
Julianus, et Aënaeus ignis, 120.
Julianus, et Chamæleon, 105, vel etiam Proteus,
ibid. et 118.
Julianus adversus Christianos, et venator, 106.
Julianus, et ii qui cibis toxicum immiscunt, 117.
Julianus multiplices Christianis persecutiones pa-
rans, et draco, atque etiam fulmen, 128.
Julianus suam occultans impietatem, et ignis in
obscura et crassa materia latens, vel fontes per
specus quosdam fluentes, 90.
Juventus imperita, et temeritas inconsulta, 48.

L

Lex vetus, et medicus, vel etiam pruens egno-
rum domitor, 854.
Lex vetus, et maceria, 854.

M

Machabæi septem martyrium patientes, et flu-
ctuum jactatio, 296.
Machabæorum septem fratrum mater suos filios
cernens in tormentis, et avicula pullos suos ab
angue arripi contuens, 294.
Martyres, et nodi, 366.
Martyrum gloria ex mysteriis istis migrantium,
et sol ex nube qua obducebatur prius liberatus, et
ver post hiemem, atque etiam sedatis ventis æquor,
440.
Mens quæ id quod sentit verbis exprimere ne-
quit, et incessus hominum torpore laborantium,
780.
Mœror, et zizania, 256.
Mors, et portus, 352.
Mortui, et peregrini qui in patriam redierunt, 332.
Multitudo populi, et instrumentum musicum mul-
tis fidibus constans, 31.
Multitudo cupiditates suas coercens, et ignis in
materia latens, aut amnis repressus, 122.

N

Nonnæ Gregorii matris pietas, et sol, 337.

O

Officium suum deserentes, et athletæ leges pa-
læstræ non servantes, item et ægroti medico male-
dicentes, 322.

P

Pastores imperite docentes, et sepiæ, 757.
Pastoris functio, et cibus, 250.
Peccator, et aspis surda obturans aures suas, 22.
Peccatores seipsos gravissimis malis afficientes,
et qui carnes proprias commordent, 22.
Philosophantes extra tempus, et athletæ extra
arenam præstantissimos se jactantes, vel etiam
gubernatores artem suam in tranquillitate magni
facientes, 478.
Philosophi in speciem sciti et elegantes, et mu-
lierculæ nativa pulchritudine destitutæ, ad colores
confugientes, 345.
Pietatis cultores ab orthodoxis non in parvis
dogmatis præcisi, et aqua quæ manu comprehensa
per digitos effluit, 409.
Præcepta sapientum, et stimulus, 891.

Præflecti ecclesiastici, et subterraneæ aquæ, A
757.
Præfectorum ac subditorum conditio, et varii va-
riorum animalium motus atque impetus, sicut et
æstus ac qualitatium inter homines discrimen,
401.
Prosperitas, et venti, aut etiam litteræ in arena
scriptæ, 370.

S

Salutis viæ, et vitæ humanæ instituta, 001.
Sapientiæ defectus et excessus, et regulæ additio
aut subtractio, 584.
Seminis germina, et venti naufragia, 425.
Senectus prudens, et considerata tarditas, 48.
Sermo, et musicus concentus, 455.
Sermo, et cibus, 517.
Sermo de rebus suavissimis, et oculi spectacula
cernentes, 781. B
Sophistarum contentioneibus qui oblectantur, et
qui equestribus certaminibus letantur, 781.
tudium præceps, et semina quæ in petras ce-
ciderunt, et fundamentum in arena iactum, 48.

Trinitas, et margarita undique surgens, 637.
Trinitas, et sol, radius, atque lux, 576.

V

Verba stulta, quibus nugacitas conjuncta es.,
et variae animæ curæ quas multiplex insomniorum
species subsequitur, 881.
Verba vana, et magna insomniorum ars, 881.
Via impura iter facientes, ac sese leviter inqui-
nantes, et qui compedibus victi non nihil progred-
iuntur, 705.
Violentia ac necessitate expressum, et planta per
vim manibus inflexa, 19.
Vir parvus onus aliquod subiens, et qui turrim
ædificat, 59.
Virgo tota Deo amore conjuncta, et aquarum pro-
fluvia plumbeis canalibus inclusa, 655.
Virtutem amplectentes, et qui clarissimæ lucis
tempore iter faciunt, 876.
Virtutum præstantissima, et prati florum fragran-
tissimus, et pulcherrimus, 258.
Vita, et carcer, seu etiam stadium, 323.
Vita hominum, et torrentium transitus, 874.
Vita activa et contemplativa, et mare ac terra,
817.
Vita humana, et mare, 477.
Vitæ humanæ vanitas, et avis volatus, navis in
mari, pulvis, vapor, ros matutinus, flos, 211.
Vitiose implicantes, et qui in obscura caligine
aberrant, 45.
Vitium, et aqua, sive etiam festuca, 425.
Vitium, et absinthium, 18.

PROVERBIA QUÆ SCITE ET APPOSITE CITAVIT D. GREGORIUS NAZIANZENUS.

A

Absalonis manus, 594.
In abyssi vestigiis deambulantes, 504.
Auri imbecillæ tonitruum sonum committere, 756.

B

Bilis etiam aliqua utilitas, 426.
Briarei manus, 354.

C

Crates Cratetem Thebanum libertate donat, 810.

F

Ferrum quandiu calet, frigida obduretur, 711.
Figulinam in dolio discere, 35.
In fonte medio siti cruciari, 709.
Frontem perfricare, 22.

G

Gutta cavat lapidem sæpe cadendo, 337. D

H

Hirundo una non facit ver, 687.

L

Lacte adhuc utentibus solidum cibum commit-
tere, 756.
Leonem ab unguibus laudare, et statuam ab
ambra, 225.

C

Luto lutum purgare, 466.
Luto margaritam committere, 756.

M

Manibus victis linguam armare, 492.

N

Nudo capite in nagitium prorumpere, 22.

O

Obolo nihil præstantius, 445.

P

Pedites ad Lydum currum, 787.
Phœbus sine ære non divinat, 445.

S

Sani num inter prophetas? 16. 235.
Solem infirmis oculis committere, 756.
Sus in cæno provoluta, 401.

U

Ultra Gades transmeare non omnibus concessum,
789.

V

Vestem hanc Histæus consult, induit autem
Aristagoras; de Samiorum tyrannide, 157.
Vulneribus scatens, aliis mederi temptat, 18.

MONITUM IN SEQUEM ORATIONEM (78).

I. Inter orationes Gregorii primam illa sibi sedem vindicat, quæ quadragesimo primo loco ab editoribus Parisiensibus numeratur; quamvis in omnibus pene codicibus cæteris præmissa sit orationibus. Regii namque plusquam quadraginta sunt codices, in quibus ordine prima est *Oratio in Pascha et tarditatem*. Primum quoque locum tenet in Anglicanis, imperatoriis, etc., ut vel ex editis catalogis notum. Quin ipsa orationis verba eam omnium primam esse ostendunt satis. Ἀναστάσεως ἡμέρα, καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιᾶ· « Resurrectionis, inquit, dies faustumque principium. » — « Principium, inquam, sermonum et initi pastoralis officii. » Ἀρχὴ τῶν λόγων μου, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ διδάσκειν καὶ τοῦ προϊστασθαι. Ita post veterem scholiastam Nicetas. Ἐντεῦθεν γάρ, ait apud Lambecium (79) ille, ὁ θεϊότατος οὗτος Πατὴρ τῶν ἑαυτοῦ λόγων ἀπῆρξατο. Id est: « Hinc enim divinissimus ille Pater sermonum suorum initium duxit. »

II. Idem astruit Basilius insigni scholio, quod in commentario exhibetur: imo ineditus alter scholiasta, qui in Colb. cod. 3063, in orationem secundam in Pascha, hæc verba: Ὁ λόγος Θεοῦ, « O verbum Dei, » etc., sic commentatur (80): « Habes itaque nunc orationem hanc nostram, non quidem primitias, neque primam, ut illa (quæ sic incipit) Resurrectionis dies. » In eam denique sententiam cum veteres tum recentiores iverunt. Nec enim moror quod Leuvenklaius in sua nuncupatoria epistola ait: « Ratione temporis, siquidem Eliæ Cretensi et Nicetæ Serronio credimus, esse prima debeat oratio, » quæ in Parisiensi Græco-Latina editione ordine secunda est. Etenim longe aliam esse Nicetæ mentem modo vidimus. Eliæ vero sententiam alibi refellemus, quam interim explodit satis utriusque orationis principium, et finis istius: ubi Theologus: « Jam sermones, inquit (81), habetis, quorum desiderio tantopere flagrabatis; » sermones hucusque denegatos, quorum studio eo amplius ardebant, quo diutius illi differebantur. Quæ quidem interpretatio non nostra, sed ipsius est Gregorii, ut tota oratio tertia, alias secunda, probat, atque in eam admonitio demonstrabit.

III. Hæc igitur prima omnium scripta dictaque fuit oratio anno Christi 362, pridie Kalendarum Aprilis, qua die, juxta Bucherium, hoc anno festum Paschæ incidit. Qua vero occasione quibusve de causis, infra commodius admonitio in *Apologeticum magnum* declarabit. Brevis illa quidem oratio: verum certe, rerum habita ratione, amplissima; tametsi temere fluens et dissipata forsitan prima fronte videatur. In ea resurgentis Christi mysteria, cum defensione tarditatis suæ, et utrumque cum præceptis morum ita conjungit, ita singulis singula miscet, ut oratio panegyrica tota, tota moralis, apologetica tota pene possit appellari. In ea se idem accusat et defendit, demittit et extollit, paret et imperat, benevolentiam captat et objurgat. Denique dum esse pastor bonus exoptat, ipsum quem esse exoptabat, se demonstrat, 2 et Christo alacriter commorientem et una simul resurgentem, novum hominem, quem pastorem oves sequi debeant et audire. Munerum autem injecta mentio, quam artificiosa, quam apta festo, præceptis morum, laudibus patris, sibi ipsi tam magnifice quam modeste ac necessario, novo sub patre pastori vicario, commendando! Atque hæc est prima Gregorii, et, si Basilio credimus extemporalis oratio.

(78) In omnibus pene mss. hæc oratio primam sedem occupat.

(79) Lambec. in catal. ad cod. 97.

(80) Νῦν μὲν ἔχεις τὸν λόγον τοῦτον, οὐκ ἀπαρχὴν, οὐδὲ πρῶτον, ὡς τὸ, ἀναστάσεως ἡμέρα.

(81) In *Monito* ad orat. 3.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ (82)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΛΟΓΟΙ.

S. P. N. GREGORII THEOLOGI
ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI
ORATIONES.

ORATIO I^a.

3 In sanctum Pascha et in tarditatem.

I. Resurrectionis dies, faustumque principium. Hac celebritate exsplendescamus, ac mutuo nos complectamur. Dicamus, fratres, his etiam qui nos oderunt ^a, nedum his qui per charitatem aliquid fecerunt, vel passi sunt. Resurrectioni omnia condonemus; veniam alii aliis demus, tum ego qui laudabilem vim perpressus sum, hoc enim nunc adjicio, tum ^b vos qui laudabiliter vim attulistis, si quid est quod mihi tarditatis causa succenseatis. Quandoquidem ea fortassis apud Deum melior est atque praestantior quam aliorum celeritas. Bonum enim est, et Deo parumper sese subducere, ut Moyses ille olim ^c, ac postea Hieremias ^d, et rursus ad vocantem prompte atque impigre accurrere, quemadmodum Aaron ^e et Isaias ^f, modo utrumque pio animo fiat, alterum ob propriam infirmitatem, alterum ob vocantis potentiam.

II. Misterium unxit me; misterio paululum successi, quoad ipse me explorassem; cum misterio etiam simul introeo, praeclarum timiditatis infirmitatisque meae adiutorem, diem hunc asciscens, ut, qui hodierno die a mortuis surrexit, idem me quo-

^a Isa. LXVI, 5. ^b Exod. IV, 43. ^c Jerem. I, 6. ^d Exod. IV, 27. ^e Isa. VI, 8.

^f Alias XLI, quae autem 1 erat, nunc 2.—Habita anno 562.

(82) Θεολόγου. Gregorio nobile Theologi cognomen ascribunt ducenti saltem manu exarati codices. Vide in Praef.

(85) Τὸ ἄγιον Πάσχα. Sic Par.; deest in pluribus.

(84) Δι' ἀγάπην. Billius, « propter charitatem et benevolentiam. »

(85) Μέμφοισθε. Par. cod. μέμψεσθε.

A

ΛΟΓΟΣ Α'.

Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα (83) καὶ εἰς τὴν βραδυτητα.

Α'. Ἀναστάσεως ἡμέρα, καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιᾶ, καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει, καὶ ἀλλήλους περιπτωμέθα· εἰπωμεν, ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς, μὴ ὅτι τοῖς δι' ἀγάπην (84) τι πεποιηκόσιν, ἢ πεπονθόσι· συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει· δώμεν συγγνώμην ἀλλήλοις, ἐγὼ τε ὁ τυραννηθεὶς τὴν καλὴν τυραννίδα, τοῦτο γὰρ νῦν προστίθηναι, καὶ ὑμεῖς οἱ καλῶς τυραννήσαντες, εἰ τί μοι μέμφοισθε (85) τῆς βραδυτητος, ὡς τάχα γε κρείττων (86) αὕτη καὶ τιμιωτέρα Θεῷ τῆς ἐτέρων ταχυτητος· ἀγαθὸν γὰρ καὶ ὑποχωρῆσαι Θεῷ τι μικρόν, ὡς Μωϋσῆς· ἐκεῖνος τὸ παλαιόν, καὶ Ἰερεμίας ὕστερον, καὶ προσδραμεῖν ἐτόλμως καλοῦντι, ὡς Ἀαρὼν τε καὶ Ἡσαΐας, μόνον εὐσεβῶς ἀμφοτέρα, τὸ μὲν διὰ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν (87), τὸ δὲ διὰ τὴν τοῦ καλοῦντος δύναμιν.

B

Β'. Μυστήριον ἔχρισέ με, μυστηρίῳ μικρόν ὑπεχώρησα (88), ὅσον ἐμαυτὸν ἐπισκέψασθαι· μυστηρίῳ καὶ συνεισέρχομαι (89), καλὴν ἐπαγόμενος τῆς ἐμῆς δειλίας καὶ ἀσθενείας ἐπίκουρον τὴν ἡμέραν, ἐν ᾧ σήμερον ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς καὶ καίνοποίησεν τῷ

C

(86) Ὡς τάχα γε κρείττων. « Quandoquidem. » Sic Bas., rectius quam Nicetas, quem secutus est Bil. qui veritatem in quanquam.

(87) Ἀσθενείαν. Bil. « imbecillitatem. »

(88) Ὑπεχώρησα. Bil. « cessi ut meipsum inspicere et explorarem. »

(89) Συνεισέρχομαι. Par. συνέρχομαι.

πνεύματι, καὶ πὺν καινὸν (90) ἐνδύσας ἄνθρωπον, δὴ τῇ καινῇ κτίσει (91), τοῖς κατὰ Θεὸν γεννωμένοις, πλάστην ἀγαθὸν καὶ διδάσκαλον Χριστὸν καὶ συνεκρούμενον προθύμως καὶ συνανισταμένον.

Γ'. Χθὲς ὁ ἄμυνος ἐσφάζετο, καὶ ἐχρίοντο αἱ φλῆαι, καὶ ἐθρήνησεν Αἴγυπτος τὰ πρωτότοκα, καὶ ἡμᾶς παρήλθεν ὁ ὀλοθρευτὴν, καὶ ἡ σφαγὴς φοβερά καὶ αἰδέσιμος, καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι ἐτειρίσθημεν (92) · σήμερον καθαρῶς ἐφύγομεν Αἴγυπτον, καὶ Φαραὼ τὸν πικρὸν δεσπότην, καὶ τοὺς βαρεῖς ἐπιστάτας, καὶ τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς πλινθείας (93) ἡλευθερώθημεν (94) · καὶ οὐδεὶς ὁ κωλύων ἡμᾶς ἐορτάζειν Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐορτὴν τὴν ἐξῆδιον, καὶ ἐορτάζειν, οὐκ ἐν ζύμῃ καλλιῇ κακίας καὶ ποτηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εὐκλειείας καὶ ἀληθείας, μηδὲν ἐπιφερομένους (95) Αἰγυπτιακοῦ καὶ ἀθέου ψυχράματος.

Δ'. Χθὲς συνεσταυρούμην Χριστῷ, σήμερον συνδοξάζομαι · χθὲς συνεκρούμην, σὺζωποιοῦμαι σήμερον · χθὲς συνεπαπτόμην, σήμερον συνεγείρομαι. Ἀλλὰ καρποφορήσωμεν (96) τῷ ὑπὲρ ἡμῶν παθόντι (97) καὶ ἀναστάντι. Χρυσὸν με ἴσως οἴεσθε λέγειν, ἢ ἄργυρον, ἢ ὑφάσματα, ἢ λίθους τῶν διαφανῶν καὶ τιμίων, γῆς βέουσαν ὕλην, καὶ κάτω μένουσαν, ἥς ἀεὶ τὸ πλεῖον ἔχουσιν οἱ κακοὶ καὶ δοῦλοι τῶν κάτω καὶ τοῦ κοσμοκράτορος (98). Καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, τὸ τιμωτάτον Θεῷ κτήμα καὶ οἰκειότατον (99) · ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι (1) τὸ κατ' εἰκόνα, γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἄξιωμα, τιμήσωμεν τὸ ὀρχέτυπον, γνῶμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν, καὶ ὑπὲρ τίνος (2) Χριστὸς ἀπέθανε.

Ε'. Γενώμεθα ὡς Χριστὸς, ἐπεὶ καὶ Χριστὸς ὡς ἡμεῖς · γενώμεθα θεοὶ δι' αὐτὸν, ἐπειδὴ κακείνος δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος. Προσέλαβε τὸ χειρὸν, ἵνα δὴ τὸ βέλτιον · ἐπιώχευσεν (3), ἵν' ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν · δούλου μορφὴν ἔλαβεν, ἵνα τὴν ἐλευ-

A que spiritu innovet, novoque indutum homine *, novae creaturae, hoc est iis qui secundum Deum nascuntur *, fictorem bonum et magistrum donet cum Christo alacri animo et morientem et resurgentem 10.

III. Heri agnus mactabatur, et postes ungebantur, luxitque primogenita Aegyptus, ac nos exterminator praeteriit, signaculum quippe terrori ipsi ac venerationi fuit, pretiosoque sanguine protecti sumus. Hodie Aegyptum omnino fugimus, et amarulentum illum dominum Pharaonem, et acerbos praefectos; ac luto et lateritio opere liberati sumus, nec quisquam est, qui nos Domino Deo nostro exitus festum celebrare prohibeat; et quidem celebrare, non in fermento veteri malitiae et nequitiae, sed in azymis sinceritatis et veritatis 11, nihil Aegyptiaci atque impii fermenti nobiscum fereantes.

IV. Heri cum Christo in crucem agebar, hodie simul glorificor; heri commoriebar, hodie simul vivificor; heri conselpiebar, hodie simul resurgo. Itaque ei, qui pro nobis passus est ac surrexit, offeramus. Aurum fortasse dicere me putatis, aut argentum, aut texturas, aut pellucidos et ingentis pretii lapides, fluxam fragilemque terrae materiam, humique manentem, cuius maiorem partem improbi fere et servi rerum 5 terrenarum ac mundi principis possident. Imo vero nosmetipsos offeramus, hoc est possessionem Deo pretiosissimam, maximeque propriam. Imagini reddamus quod imagini congruit, dignitatem nostram agnoscamus, exemplar honore prosequamur, mysterii vim intelligamus, et cuius rei gratia Christus morte functus est.

V. Simus ut Christus, quoniam Christus quoque sicut nos. Efficiamur dii propter ipsum, quoniam ipse quoque propter nos homo. Assumpsit quod deterius erat, ut daret quod praestantius est. Egenus factus est, ut illius nos inopia divites esse-

* Ephes. iv, 25, 24. * Joan. i, 13. 10 Rom. vi, 8. 11 I Cor. v, 8.

(90) Τὸν καινόν. Coisl. 1, τὸν νέον.

(91) Κτίσει. In edit. Par. κτήσει, mennoese.

(92) Ἐτειρίσθημεν. «Quasi muro vallati sumus.»

(93) Καὶ τῆς πλινθείας. Bil. «et laterum confectione.»

(94) Ἠλευθερώθημεν. Par. cod. ἡλευθερώμεθα.

(95) Ἐπιφερομένους. Ἐπιφέροντες. «Nihil inferentes Aegyptiaci atque impii fermenti.» Impium Aarii dogma intelligit, ut observat Nicetas.

(96) Ἀλλὰ καρποφορήσωμεν. «Jam vero offeramus.» Mos olim fuit, ut in celebratibus, tum saceris, tum profanis, dona offerrentur Deo, imperatori, victori. Quam quidem in Ecclesia consuetudinem viguisse canones passim et historiae loquuntur. Deus ipse sibi dona offerri praecipit populo suo his verbis, ubi de celebrandis tribus praecipuis festis leges statuit: «Non apparebis in conspectu meo vacuus.» (Exod. xxiii, 15; xxxiv, 20; Deut. xvi, 16.) Eadem non semel repetit. Credo equidem Gregorii sermonem ad haec Moysis verba spectare. Sic etiam Doctrotheo Archimandrita visum est. «Quandoquidem,» inquit, doctrina 22, Bibl. PP. Graeco-Lat. ed. Par. 1624, t. II, p. 858, «in festis et panegyricis coetibus Domino dona filii Israel ex lege quondam offe-

rebant, hortatur S. Gregorius, ut quemadmodum illi, ita et nos festum agamus.» Ἐπειδὴ τὸ καλὸν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐορταῖς ἢ ταῖς πανηγύρεσι προσέφερον δῶρα τῷ Κυρίῳ κατὰ τὸν νόμον. ... παραινέει ἡμῖν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐορτάζει ὥσπερ ἐκεῖνοι.

(97) Παθόντι. Coisl. 1, ἀποθάνοντι. Sic Apost. II Cor. v, 15.

(98) Κοσμοκράτορος. Diabolus «mundi princeps» appellatur, non quod mundi rerumque terrenarum illi sit imperium; sed quod eos, qui scelerate vivunt, in sua potestate habeat. Nicetas.

(99) Τὸ τιμωτάτον Θεῷ κτήμα καὶ οἰκειότατον. «Possessionem Deo pretiosissimam.» Sic Billius in prima editione, melius quam in postrema. Sic etiam Nicetas: «qui possessio sumus Deo longe pretiosissima maximeque propria.»

(1) Τῇ εἰκόνι. «Imagini quod imaginis est,» vel, «quod secundum imaginem est, reddamus.» Billius autem, «imaginis decus imagini reddamus.»

(2) Ὑπὲρ τίνος. Billius, «pro quo.»

(3) Ἐπιώχευσεν. «Egenus factus est,» sic II Cor. vii, 9, «ut illius inopia divites essetis.» Billius vero, «mendicus factus est, ut illius mendicitate ditetur.»

mus¹¹. Servi formam accepit¹², ut libertatem reciperemus. Descendit, ut eveheremur. Tentatus est, ut vinceremus. Contemptus est, ut nos gloria donaret. Mortuus est, ut salutem nobis afferret. Ascendit, ut peccati lapsu humi jacentes ad seipsum traheret. Omnia quispiam donet: omnia ei, qui seipsum redemptionis pretium pro nobis¹³, ac commutationem dedit¹⁴, offerat: nihil autem daturus est tantum, quantum si se ipse obtulerit hujus mysterii rationem probe intelligentem, ac propter illum est.

VI. Ac vobis quidem, ut cernitis, pastor hic bonus, qui animam posuit pro ovibus¹⁵, pastorem offert; hoc enim sperat, et in votis habet, et a vobis, qui subestis, postulat, duplicemque pro simplici seipsum vobis tradit, ac baculum senectutis¹⁷ baculum spiritus facit; atque inanimato templo animatum adjungit; huic, inquam, peregrino et coelesti, alterum quaecunque tandem illud et quantumcumque, ceterum ipsi charissimum, multis etiam sudoribus ac laboribus absolutum: atque ultimam laboribus dignum adjicere liceat! suaque omnia vobis proponit. O miram animi magnitudinem, vel, ut verius loquar, paternum amorem! Canitiem, juventutem, templum, pontificem, testatorem, haeredem, sermones, quorum desiderio flagrabatis; ac sermones quidem, non temere et in aerem fluentes, nec ultra aures audientium sese porrigentes, sed quos spiritus describit, tabulisque lapideis sive carneis imprimit¹⁸, non leviter ac superficiei tantum insculptos, et qui facile deleri queant, **6** sed altissime consignatos, non atramento, sed gratia.

VII. Atque hæc omnia vobis offert venerabilis hic Abraham, patriarcha ille, illud charum et augustum caput, illud virtutum omnium domicilium, virtutis norma, sacerdotii perfectio: qui voluntarium hodie Domino sacrificium offert, unigenitum illum ex promissione¹⁹. Vos autem et Deo et nobis id muneri loco offerte, ut recte pascamini, in loco pascuæ collocati, et super aquam refectionis educati²⁰, ut recte pastorem cognoscatis, et ab eo cognoscamini, et pastoris in modum ac libere vocantem per ostium sequamini; alienum autem non sequamini²¹, qui, latronum et insidiatorum more, caulam

A θερίαν ἡμεῖς ἀπολάβωμεν (4) · κατήλθεν, ἐν ὧσιν ἡμεῖς ἐπειράσθη, ἵνα νικήσωμεν · ἐτίμασθη, ἵνα δοξάσῃ · ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ · ἀνῆλθεν, ἐν ἡλικίᾳ πρὸς ἑαυτὸν κάτω κειμένους ἐν τῷ τῆς ἁμαρτίας πώματι. Πάντα δίδωται τις, πάντα καρποφορεῖται τῷ δόντι ἑαυτὸν λυτρὸν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀντάλλαγμα (5) · δώσει δὲ οὐδὲν τοιοῦτον οἷον ἑαυτὸν τοῦ μυστηρίου συνιέντα, καὶ δι' ἑκείνον πάντα ὅσα ἑκεῖνος δι' ἡμᾶς γενόμενος (6).

omnia factum, quæcunque ipse propter nos factus

B Γ'. Καρποφορεῖ μὲν ὑμῖν, ὡς ὁρατε, ποιμένα · τοῦτο γὰρ ἐλπίζει καὶ εὐχεται, καὶ παρ' ὑμῶν αἰτεῖ τῶν ὑπὸ χεῖρα ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων · καὶ διπλοῦν (7) ἀνθ' ἀπλοῦ δίδωσιν ὑμῖν ἑαυτὸν · καὶ ποιεῖται τὴν βακτηρίαν (8) τοῦ γή- ρως βακτηρίαν τοῦ πνεύματος · καὶ προστίθῃσι τῷ ἀφύχῳ κατὰ τὴν ἐμφύχον, τῷ περιχαλεῖ, τῷ δὲ καὶ οὐρανίῳ, τὸν ὁποιοῦν καὶ ἡλίκον, ἀλλ' οὖν τὸν ἑαυ- τῷ τιμώτατον, καὶ αὐτὸν ἰδρῶσι πολλοῖς συντελε- σθέντα, καὶ πόνοις, εἴη δὲ εἰπεῖν, ὅτι καὶ τῶν πόνων ἄξιον · καὶ πάντα προστίθῃσιν (9) ὑμῖν τὰ ἑαυτοῦ. Ὡς τῆς μεγαλοφυΐας, ἥ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, τῆς φιλοτεχνίας · τὴν πολιὰν, τὴν νεότητα, τὸν ναόν, τὸν ἀρχιερέα, τὸν κληροδότην, τὸν κληρονόμον, τοὺς λόγους, οὓς ἐποθεῖτε · καὶ τούτων οὐ τοὺς εἰκῆ, καὶ εἰς ἀέρα βέοντας, καὶ μέχρι τῆς ἀκοῆς ἰσταμένους, ἀλλ' οὓς γράφει τὸ πνεῦμα, καὶ πλαστὴν ἐντυποῖ λιθί- ναις, ἐστὸν σαρκίνας, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς χαρασσομέ- νους, οὐδὲ βρόδῳ ἀπαλειφομένους, ἀλλ' εἰς βάθος ἐν- στυμνωμένους, οὐ μέλανι, ἀλλὰ χάριτι (10).

Z'. Ταῦτα μὲν οὖν (11) ὑμῖν ὁ σεμνὸς Ἀβραάμ οὖ- τος, ὁ πατριάρχης, ἡ τιμία κεφαλὴ καὶ αἰδέσιμος, τὸ πάντων τῶν καλῶν (12) καταγωγίον, ὁ τῆς ἀρετῆς κανὼν, ἡ τῆς ἱερωσύνης τελειώσις, ὁ τὴν ἐκούσιον θυσίαν προσάγων τῷ Κυρίῳ (13) σήμερον, τὸν μονο- γενῆ, τὸν ἐκ τῆς ἐπαγγελίας. Ὑμεῖς δὲ καρποφορεῖτε καὶ θεῶ καὶ ἡμῖν τὸ καλῶς ποιμαίνεσθαι, εἰς τόπον γλῶσς κατασκηνοῦμενοι, καὶ ἐπὶ ὕδατος (14) ἀναπαύ- σεις ἐκτρεφόμενοι, γινώσκοντες καλῶς τὸν ποιμένα, καὶ γινώσκόμενοι, καὶ ἐπόμεινοι καλοῦντι ποιμενικῶς καὶ ἐλευθερίως διὰ τῆς θύρας · ἀλλοτρίῳ δὲ μὴ ἀκολου- θοῦντες ὑπερβαίνοντι διὰ τῆς αὐλῆς, ληστρικῶς τε καὶ

¹¹ II Cor. viii, 9. ¹² Philipp. ii, 7. ¹³ Matth. xx, 28. ¹⁴ Matth. xvi, 26. ¹⁵ Joan. x, 15. ¹⁶ Tob. x, 4. ¹⁷ Ezech. xxxvi, 26; II Cor. iii, 2, 5. ¹⁸ Gen. xxii, 2; Gal. iii, 16. ¹⁹ Psal. cxii, 1. ²⁰ Joan. x, 14, 5.

(4) *Τὴν ἐλευθερίαν ἡμεῖς ἀπολάβωμεν*, «ut libertatem reciperemus.» Ita Billius in 4 edit. qui non raro felicius reddit, quam secundis curis. Vox est Apostoli, Rom. viii, 21, non minus Latina, teste Tullio.

(5) *Ἀντάλλαγμα*. «Culpæ nostræ succidaneum.» Ita Billius.

(6) *Γερόμενον*. Sic Regii plerique.

(7) *Διπλοῦν*. «Duo templa, inquit, Pater vobis dono dedit, alterum inanime, quod Nazianzi extruxit, alterum animatum;» sic seipsum appellat. Ita Nicetas.

(8) *Βακτηρίαν*. «Baculum.» Billius, «subsidium.»

(9) *Προτίθῃσιν*. Sic plures mss.: sed Reg. u optimæ notæ, et Coll. m qui omnium instar esse possit, Basilius in scholiis: *προτίθῃσι*. Comb. servat *προτίθῃσι*, et sic vertit: «sua omnia vobis proponit utenda et fruenda: suorum omnium vobis copiam facit, sui ipsius, templi, filii.»

(10) *Χάριτι*, «gratia.» Billius, «spiritu.»

(11) *Οὐδὲν* deest in pluribus mss., verum in codicibus melioris notæ legitur.

(12) *Καλῶν*, «virtutum.» Bil. «bonorum.»

(13) *Τῷ Κυρίῳ*. Comb. τῷ Θεῷ.

(14) *Ἐπὶ ὕδατος*. Coisl. 1, ἐπ' ὕδατος. Billius sic vertit: «Quod quidem futurum est, si in loco pascuæ habitetis, et in aqua refectionis educamini.»

ἐπιβοῶντες, μηδὲ ξένης φωνῆς ἀκούοντες, ὑποκλεπτούσης καὶ διασπαιρούσης ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἰς ὄρη, καὶ ἐρημίας, καὶ βάραθρα, καὶ τόπους, οὓς οὐκ ἐπισκοπεῖ Κύριος, καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ὑγιούς πίστεως ἀπαγούσης, τῆς εἰς Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὴν μίαν θεότητά τε καὶ δύναμιν, ἧς ἤκουσεν αἰ φωνῆς (15), καὶ ἀκούει τὰ ἐμὰ πρόβατα, λόγοις δὲ κιθάρῃς καὶ καταφθαρμένοις συλαγωγούσης καὶ διασπώσης ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ πρώτου ποιμένου· ὧν εἴη πάντας ἡμᾶς, καὶ ποιμένας καὶ ποιμνιον, ὡς νοσερᾶς (16) πᾶς καὶ θανασίμου πόρρου, καὶ νεμομένους καὶ νέμοντας, ἐν εἶναι πάντας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ νῦν τε καὶ εἰς τὴν ἐκείθεν ἀνάπαυσιν· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας (17). Ἀμήν.

¹⁵ Ezech. xxxiv, 5, 6. ¹⁶ Joan. xvii, 21.

(15) Ἦς ἤκουσεν αἰ φωνῆς, «quam vocem semper audierunt.» Bil. vero, «quam vocem semper audivi.» Minus recte.

(16) Νοσερᾶς. Sic omnes pene mss. : ed. Par.

A transcendit; nec peregrinam vocem audiat, suflrantem et a veritate in montes, et solitudines, et voragine, et loca, quæ non visitat Dominus, dispergentem ¹⁵, atque a sana quidem fide abducentem (quæ est in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unam et divinitatem et potentiam, quam vocem semper audierunt, audiantque utinam oves meæ), adulterinis autem sermonibus et corruptis deprædantem, atque a vero et primo pastore distrahentem, a quibus opto, ut nos omnes, tam pastores quam ovile, velut a morbida et pestilenti herba, procul pascamur atque pascamus, unumque omnes simus ¹⁶ in Christo Jesu, nunc et in alterius vitæ requie: cui gloria et imperium in sæcula.

B Amen.

νοσερᾶς.

(17) Αἰῶνας. Add. plures cod. τῶν αἰώνων, et ita legit Bill.

7 MONITUM IN ORATIONEM II.

I. (18) «Post priorem in Pascha,» inquit Basilius, «scripta hæc oratio videtur. Ex tempore siquidem ac breviter fusa post impositas sibi manus in presbyterum, postque fugam illa pronuntiata est. Hæc autem per otium subinde maturius fusiusque digesta.» Consentiant melioris notæ scripti codices, ejusmodi est Regius 1809, aliique permulti, in quibus proximum oratio ista post primam occupat locum.

II. Concinit Elias Crētensis in hujus orationis argumento, quod Billius sic vertit: «Post autem (priorem in Pascha), ingentem hunc apologeticum per otium conscripsit.» Id rursus Elias, in argumento secundæ invectivæ contra Julianum præfixo, his verbis confirmat: «Nam et illic, inquit, cum amplissimum argumentum esset, nec in oratione, quæ: *In Pascha et tarditatem*, inscribitur, comprehendi posset, in duas orationes eam divisit; nimirum et in hanc, quam modo diximus, et in eum apologeticum, qui magnus appellatur; et hic rursus, cum Juliani perversitatem infamia notandam suscepisset, in duas item orationes ob malignitatis illius magnitudinem rem totam divisit.» Qua ratione traditam ab Hermogene artis rhetoricæ legem, ut ob accusationis aut defensionis magnitudinem causa dividatur, «secutum Gregorium Elias astruit. Hinc non male colligas, ad utramque orationem, sive ad geminas defensionis partes paratum e Pontio accessisse Gregorium; verum de industria aut ex necessitate alteram ab altera fuisse divisam, quod in orationibus,» In lumina et In baptisma «factum constat, ac Elias videtur affirmare. Hæc fusius idcirco prosequimur, quod clarissimus vir Tillemontius (19) has orationes, seu potius binas unius ejusdemque orationis partes divellit, quamvis separari nec debeant nec possint. Jam vero dicendum, qua occasione quibusve de causis habita sit hæc oratio.»

III. Cum «vi» quadam ac «tyrannide» presbyter creatus fuisset Gregorius, velut æstro percussus, inopinatioque percussus fulmine, in Pontum ad amicum Basilium fuga se contulit. Hæc ipse in eleganti carmine prosequitur (20). (21) «Ordinatus namque presbyter,» ut legitur in celeberrimi codicis Regii 1809, scholio (22), «religioso quodam metu secessit in Pontum, ubi non ita pridem vitam solitariam egerat. Tum inde redux apologiam edidit;» hanc nimirum orationem habuit, qua, cum rediisset, se de fuga ac recusato presbyteri munere purgavit; vel, ut cum scholiasta loquar (23), «quod presbyteri munus non suscepisset.» Itaque Gregorius in solitudinem se recepit, non ut sacerdotii dignitatem fugeret, quam invitus licet ac reluctans susceperat; neque ⁸ etiam ut, ne ad episcopatum cogeretur; quorum alterum nonnulli scholiastæ significare videntur, alterum a Billio conflictum. Verum fuga elapsus Ponti solitudinem petiit, ut formidandum angelicis humeris

(18) Ἔοικεν οὗτος ὁ μετὰ τὸν εἰς τὸ Πάσχα πρῶτον γεγράφαι· ἐκείνος μὲν γὰρ αὐτοσυεδίως ἐκδέδοται, καὶ συντόμως μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν καὶ τὴν φυγὴν ἐκπεφώνηται· οὗτος δὲ ἐν ὑστέρῳ συντάσσεται, καὶ μετὰ πλείονος τῆς σχολῆς καὶ ἐπιστάσεως.

(19) Vita Greg. § 21.

(20) Carm. 1, vers. 346, et or. xi, n. 6.

(21) Χειροτονηθεὶς γὰρ πρεσβύτερος ἀνεχώρησεν ὑπ' εὐλαβείας ἐπὶ τὸν Πόντον, ἐνθα τὸ πρῶτον ἐμόνασεν· εἰτα ἐπανελθὼν ἀπελογήσατο.

(22) Idem scholium exhibent duo Colb. 2695 et 4248.

(23) Διὰ τὸ μὴ καταδέχασθαι τὸν πρεσβύτερον.

onus declinaret, Ecclesiæ regimen et animarum, verbo dicam, sacerdotis pastorisque munus; quod, ut cum viro docto (24) loquar, « veluti vicario summo et generali, » hac ordinatione sibi a patre imponi sentiebat. »

IV. Hoc et Elias Cretensis vidit optime: « Divinus ille vir, inquit (25), quoniam haud labenti animo suscepto presbyteri gradu.... Ecclesiæ illius (Nazianzenæ) curam suscipere, ac eas partes, quas ille (pater) obire non poterat, explere cogebatur: ipse quidem religioso metu ductus hinc abscedit atque in Pontum migrat, ubi prius, etc.... Hic itaque cum tempus aliquod exegisset.... atque illud statuisset, grave esse in inobedientiæ periculum incidere, e Ponto in patriam revertitur die ipso Paschæ (26). » Religioso igitur metu Theologus solitudinem petierat, rursusque eum metus e Ponto in patriam revocavit, metus, inquam, ne inobedientiæ crimen incurreret.

V. Cum autem plurimos offendisset Gregorii fuga, qui jam « apud Christianos aliquid esse » cœperat, in sui defensionem hanc orationem scripsit (27). « Ostendit, » verba sunt jam laudati scholiastæ, « se freni tam impatientem contumacemque fuisse, ut etiam offensionis fuerit nonnullis, quibus ædificationi quondam ipse fuerat; ob eosque illi apologia opus fuit, qua inobedientiæ timiditatisque causas declararet (28). » Itaque, « ne suspitione quidem peccati » huiusmodi laborare tutum ratus, seu fuga, seu reditu « vulneratos » hac apologia « sanare » necessarium habuit. Ex illis enim, « alii levitatem et imprudentiam, » alii « contemptum ordinis; » nonnulli etiam, perinde ac Augustino paulo post, « altioris gradus cupiditatem » objiciebant, aut suspicabantur.

VI. Quapropter longiorem hanc apologeticam orationem scripsit, in qua, ut ait Elias (29), « illud ostendit, nec metum et cessionem suam, nec rursum animi promptitudinem et reversionem reprehendendam esse; » seu quod priori oratione proposuit, « utrumque bonum esse, et Deo subducere se nonnunquam, et vocanti rursus interdum occurrere (30). » Primam partem spectant ea, quibus describit sacerdotum, sive pastorem munera, virtutes, officia, difficultates, pericula, Dei in eos minas, prophetarum et apostolorum oracula, exempla, quæ de suo solitudinis amore tradit, quæ de tempestate qua sub Juliano tunc temporis Ecclesia jactabatur: non quod (31) « feram illam, ignes, gladios, præcij itia, voragines, ab exteris denique bellum ullatenus formidaret (32). Sed bellum hæreticorum, Christianorum vitia, sacerdotum pugnas, episcoporum dissidia, » jure metuebat (33). Huic bello « imparem se sentiebat ac ultro fatebatur. Hæc metu carnes conficiebant, mentem contrahebant, linguæ vinculum injiciebant, et terga dare » merito persuadebant.

(34) Ad alteram partem, qua reditus causas breviter exponit, pertinent, in cives amor, parentum cura, inobedientiæ timor ac periculum, Jonæ exemplum; quibus omnibus « victus, » tandem, onus subire se profitetur, haud quidem episcopatus, sed sacerdotii, seu pastoris.

9 VII. Etenim « de episcopatu, » ut recte observat doctus Combefisius, « nullus hic ex instituto est sermo, ad quem nerdum assumptus Gregorius. » Addere liceat, nec assumendum se tunc cogitabat. Quamvis Billius in argumento hujus orationis, uti et in summariis ac notis passim, affirmet, hic « exponi causas cur episcopatu repudiato in Pontum Gregorius fugerit; » et ideo fugisse quod « præter opinionem ad episcopatum postulabatur. » In eandem opinionem inductus, forsitan ab interprete, videtur Augustinus (34*), qui postquam iterum verba Gregorii ex *Apologetico* descripsit, subjungit: « Hæc dicebat beatus Gregorius, non inter principia emendationis suæ, sed jam episcopus. » Quin et ipse Petavius (35), contra Salmasium, adductis ex apologetico testimoniis, conatur ostendere « episcopatum » a Gregorio vocatum ibidem « principatum, magistratum, præfecturam, imperium, » etc., adeoque « curationem solam, simplexque munus » non esse. Errat vir doctus, dum putat Gregorium de episcopatu verba facere; at nihilominus firmum stat ejus argumentum adversus Salmasium, imo firmitus evadit. Etenim si sacerdotium generatim a Gregorio dictum est « principatus, magistratus, præfectura, » etc., quanto magis id de episcopatu dici potest ac debet!

Alii plures in eundem scopulum impeerunt, ut crederent cum Billio, in Gregorii *Apologetico* de episcopatu ex instituto sermonem esse, quorum errorem sic breviter refellimus. Gregorius initio et in fine orationis profitetur se suscipere quod fugerat: igitur necesse est, ut episcopatum tunc suscepit, si, « episcopatu repudiato, » ut vult Billius, in Pontum fugerit. Deinde hinc etiam sequitur, quod non minus absurdum est, Gregorium, priusquam Sazimorum episcopus crearetur, Nazianzi episcopum fuisse consecratum; vel denique concedendum est, hanc dictam non esse orationem, nec impleta quæ in

(24) Thomass. *De disc. eccl.* pag. 1, lib. II, c. 7, n. 3.

(25) Elias, arg. in hanc orat.

(26) Orat. II, n. 111 et 112.

(27) Or. II, n. 11.

(28) Ἐμφαίνει, ὅτι τοσοῦτον ἀφηνίασεν, ὥστε καὶ τινὰς πληγῆναι τῶν πάλαι οἰκοδομουμένων εἰς αὐτὸν, δι' οὓς καὶ τῆς ἀπολογίας ἐδίδεν αὐτῷ, δηλοῦσθαι τὰς αἰτίας τῆς ἀπειθείας καὶ τῆς δουλίας.

(29) Prolog.

(30) Or. I, n. 4.

(31) Or. II, n. 87.

(32) Ib. n. 79 ad 88.

(33) N. 90.

(34) N. 101 ad 109.

(34*) Lib. *Op. imp. cont. Jul.* n. 69, p. 912.

(35) Petav. *De eccles. hier. cont. Salmas.* lib. III, c. 9, n. 11 et 12.

ea narrantur, nisi postquam Sazimorum episcopatu repudiato, Nazianzeni episcopi munia loco patris obeunda suscepit. Quæ quam sint absurda et ab historiæ veritate aliena nemo non intelligit.

VIII. Alia via aggreditur Gabrielius, ut statuat de episcopatu sermonem esse: « Quoniam, inquit (35*), » sacerdotium commune est sacerdotis ac presbyteri munus, estque fundamentum episcopalis consecrationis.....congruenter factum est, ut simul in eadem oratione declararetur, quæ, quantaque sit sacerdotii professio, et qualem oporteat esse episcopum. » Insinuat præterea Gabrielius, « consuevisse veteres, eosdem episcopos, » et « presbyteros vocare. » Verum etsi viro docto concederemus, quod ex qualibet communione eruditi scriptores fatentur, ab initio « communem et promiscuam (36), synonymam (36*), indistinctam (37), initio (37*) ac primis Ecclesiæ temporibus (38), » seu apostolorum « diebus (38*), » vel etiam « primo et secundo ineunte sæculo (39), » communem episcopi et presbyteri appellationem fuisse; « post primum attamen sæculum, » fatentibus ipsis Salsasio et Blondello, « distingui cœperunt (39*), » secundoque inclinato et ad finem vergente sæculo (40), » ne Dallæo quidem negante, vel « secundo exeunte (41), » 10 tertioque ineunte, ac maximo ab Aerii damnatione medio sæculo quarto, de qua hæresi Epiphanius et Augustinus (42), ita distincta sunt ea nomina, ut ea promiscue deinceps sumere nemini liceret. Hinc orationis titulum Gabrieli explicatione non indigere, eaque gravari nedum juvari, constare debet.

IX. Verum rejecta inscriptionis illa parte: *Καὶ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον*, « et qualem esse oporteat episcopum, » quæ profecto Gregorii non est, aperta ac certa res est, et cum erudito Combefisio fas est asserere, « de episcopatu nullum hic ex instituto sermonem esse. » Quid ergo? Creatus presbyter Gregorius pastoris munus refugerat, nunc illud suscipit. Sua erat ordinatione pastor, ut cæteri sacerdotes; qui, ut Chrysostomi (43) verbis utar, « docendi potestatem acceperunt, atque ut Ecclesiæ præsent. » Suscepto igitur Gregorius munere, quod refugerat, pastorum omnium munia hac in oratione prosequitur. Ad omnes igitur sacerdotes pertinet egregium istud opus; et quamvis ex instituto de episcopatu sermo non sit, quæcunque orator de pastorum sive sacerdotum muniis tam eloquenter quam vere prædicat, ad se pertinere præ cæteris existimare possunt atque etiam debent episcopi, qui sacerdotii arcem occupant. Merito proinde codices optimæ notæ hanc Gregorii orationem, librum *De sacerdotio* *Περὶ ἱερωσύνης*, generatim inscribunt, quo vocationis ecclesiasticæ ac sacerdotii regulæ sanctiores legesque, « pauca » vero dogmatica continentur, ut omnium accuratissimus Colb. ms. 4248 annotavit.

X. Ex tam eximio opere, sex itidem libros *De sacerdotio* Chrysostomus, quatuor etiam *Curæ pastoralis* Gregorii magnus, ita hauserunt ac velut ex archetypo expresserunt, ut propemodum nihil aliud præstitisse videantur, quam dilatasse et amplificasse quæ a Theologo acutius, brevius nervosiusque dicta fuerant. Et certe, quod ante nos observavit vir nomine et ingenii monimentis, atque imprimis edito Gregorio clarus, non eodem solum argumento, verum etiam simili occasione, opera de sacerdotio in suo quæque genere egregia, trias illa Patrum elaboravit. Expostulantibus amicis respondent omnes; et cur sacerdotium fugerint reddita ratione, fugæ apologiam condunt. Omnes regimen Ecclesiæ captantium insaniam, officii difficultatem et pericula ostendunt. Qua scientia, qua sapientia, qua prudentia, qua perfectione, qua sanctitate et arte opus sit, ut animæ curentur, regantur, et ad cælum usque evehantur, exponunt. Quin et Gregorium nostrum habere se ac sequi Gregorium magnus ab initio statim libri tertii declarat his verbis: « ut enim longe ante nos reverendæ memoriæ Gregorius Nazianzenus edocuit, non una eademque cunctis exhortatio congruit, » etc. Idem sanctus pontifex, lib. I, c. 1, celeberrimam illam sententiam, « Ars artium et scientia scientiarum » est « hominem regere, » ab hoc Theologi opere, num. 16, mutuatus est. Nec vero quisquam existimet Gregorii magni laudem idcirco minui. Ista enim apologetica oratio tam eximium opus est, ut dignum sit ex quo Gregorius magnus multa excerpisse videatur. Ipse Augustinus ex eodem libro arma contra Pelagianos deprompsit. Denique Facundus Hermianensis, Eulogius Alexandrinus, alique bene multi Ecclesiæ Patres et doctores ex eodem fonte bene multa hauserunt.

(35*) Schol. in or. II, n. 1.

(36) Petavius, Append. *De eccles. hierar.*, I, n. c. 1, n. 2.

(36*) Blondel. *Apol.*, p. 52.

(37) Bever., *Cod. Can. Eccl. prim. vind.*, I, II, c. 5, n. 3.

(37*) Petav., *ibid.*, c. 6, n. 3.

(38) *Ibid.*, c. 1, n. 2.

(38*) Bever., *ibid.*, I, II, c. 9, n. 2 et 4.

(39) *Ibid.*, n. 4.

(39*) Petav., *ibid.*, I, II, c. 2, n. 3.

(40) Bever., I, II, c. 2, n. 3.

(41) *Ibid.*, c. 9, n. 4.

(42) Epiph., *hær. LXXV*; Aug., *hær. LIII*.

(43) Hom. 2 in 1 ad Tim.: Καὶ γὰρ καὶ αἱ τοὶ διδασκαλίαν εἶσιν ἀναδεχόμενοι καὶ προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας.

ORATIO II^a.

A

ΛΟΓΟΣ Β'.

11 *Ejusdem apologetica, in qua causas exponit, ob quas, post sibi impositam sacerdotii dignitatem, in Pontum fugerit, ac rursus Nazianzum redierit, et quæ sit sacerdotis professio.*

I. Victus sum, et me victum fateor; subditus sum Domino, et oravi eum²¹. Libet enim a beatissimo Davide sermonis initium sumere, vel ab eo potius, qui in Davide locutus est, ac per eum etiamnum loquitur. Quoniam etiam optimus hic ordo est, ut qui vel sermonem, vel rem aliquam auspicatur, a Deo initium ducat, et in Deo conquiescat. Causam vero vel prioris contentionis, ac pusillanimitatis, ob quam elongari fugiens²², peregreque a vobis haud exiguo fortasse tempore, iis quidem certe, qui mei desiderio tenebantur, abfui; vel præsentis lenitatis ac mutationis, ob quam me rursus vobis tradidi, alii quidem aliam quampiam, pro suo in nos, vel odio vel amore, suspicentur, atque in medium afferant; illi nimirum me culpa minime liberantes, hi contra laudibus etiam efferentes. Nihil enim hominibus adeo suave ac jucundum est, ut de rebus alienis sermonem habere: idque præsertim, si vel benevolentia quadam vel odio trahantur, a quibus veritas plerumque subripi solet. Ego vero nihil veritas, rem, ut se habet, in medium proferam, atque utrique parti æquum me arbitrum præbebo, nempe et iis qui me accusant, et iis qui prompto et alacri animo causæ meæ patrocinium partim meipsum accusum, partim etiam purgem ac defendam.

²¹ Psal. xxxvi, 7. ²² Psal. lrv, 8.

^a Alias prima; quæ autem 2 erat, nunc 5. Habita anno 362.

(14) *Μετὰ*. Jes. habet διὰ, sic etiam Reg. a, qui C pro ἐπάγγελμα legit μέγας.

(45) Addunt nonnulli codd. et editi: Καὶ οὖν εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον, et qualem esse episcopum oporteat.

(46) *Καὶ τὴν ἡτταν ὁμολογῶ*. Bill. et idque agnosco, et fateor.

(47) *Ἰκέτευσα*. Obsecravi, obtestatus sum. Alludit hic Greg. ad verba Psalmistæ: et Subditus esto Domino, et ora enim (Psal. xxxvi, 7).

(48) *Μοι*. Deest in Reg. a.

(49) *Ἀρχομένῳ*. Ita Reg. r, sed a habet ἀρχομένου.

(50) *Ἀναπαύεσθαι*. Combef. legit ἐπανάγεσθαι. Sic etiam legisse videtur Rufinus. Gabrielus sic vertit hunc locum: et ut a Deo incipias, et in Deum pariter desinas. Observat hujus rei insitam et quasi consignatam in animis notionem ita habuisse omnes, ut externi quoque sapientes idem ferme suis monumentis testatum reliquerint. Sic Theocr., idyll. 17, vers. 1.

Ἐκ Διὸς ἀρχόμεσθα, καὶ εἰς Δία λήγεις, Μοῖσαι.

Ab Jove incipimus, et in Jovem desinite, Musæ.

Sic etiam Demosthenes, epist. 1, Παντὸς ἀρχομένου σπουδαίου λόγου καὶ ἔργου ἀπὸ τῶν θεῶν ὑπολαμβάνω προσήκειν πρῶτον ἀρχέσθαι. et Quicunque velit ad graviores aliquam orationem aut actionem aggredi, eum decere existimo a diis primum exordiri. Id cum illis de fictis diis plane persuasum esset, quid nobis tandem faciendum est, quibus veri Dei cognitio, eo ipso menti nostræ in tantis tenebris clarissimum lumen præferente, illuxit?

Τοῦ αὐτοῦ ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἐνεκεν, καὶ αὐθις ἐπανόδου ἐκείθεν, μετὰ (44) τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτοσίαν, ἐν ᾧ τί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα (45).

A'. Ἦττημαι, καὶ τὴν ἡτταν ὁμολογῶ (46). ὁπ-
ετάρην τῷ Κυρίῳ, καὶ ἰκέτευσα αὐτόν (47). ὁ γάρ
μοι (48) μακαριώτατος Δαβὶδ ἀρχέτω τοῦ λόγου·
μᾶλλον δὲ ὁ ἐν τῷ Δαβὶδ φθεγγόμενος, καὶ εἰσέτι
καὶ νῦν δι' αὐτοῦ φθεγγόμενος. Ἐπειδὴ καὶ τάξεις
ἀρίστη πάντος ἀρχομένου (49) καὶ λόγου καὶ πράγμα-
τος, ἐκ Θεοῦ τε ἀρχέσθαι, καὶ εἰς Θεὸν ἀναπαύε-
σθαι (50). Τὸ δὲ αἴτιον ἢ τῆς πρῶτου στάσεως (51)
καὶ ὁμιλογησίας, δι' ἣν ἐμάκρυνα σφυγαδύναν, καὶ
ἠύλισθην ἀφ' ὧν χρόνον οὐ μικρὸν ἴσως τοῖς γε πο-
θεῦσιν, ἢ τῆς νῦν ἡμερότητος καὶ μεταβολῆς, δι' ἣν
αὐθις ἐμαυτὸν ἔδωκα φέρων ὑμῖν (52), ἄλλος μὲν ἄλ-
λο τι οἰεσθῶτε καὶ λεγέτω τῶν ἢ μισούντων ἢ ἀγα-
πώντων ἡμᾶς· ὁ μὲν οὐκ ἀφίεις αἰτίας (53), ὁ δὲ καὶ
πρωταποδεχόμενος (54). οὐδὲν γὰρ οὕτως ἡδὺ τοῖς
ἀνθρώποις ὥς τὸ λαλεῖν τὰ ἀλλότρια, καὶ μάλιστα
ἐὰν τύχωσιν ὑπ' εὐνοίας τινὸς ἢ μίσους ἐλκόμενοι,
ὅφ' ὧν καὶ φιλεῖ κλέπτεσθαι ὥς τὰ πολλὰ ἡ ἀλήθεια.
Ἐγὼ δὲ τάλιθές (55) εἰς μέσον θήσω, μηδὲν αἰσχυ-
νέας, καὶ διαιτήσω δικαίως ἀμφοτέροις τοῖς μέρεσιν.
δοσι τε κατηγοροῦσιν ἡμῶν, καὶ δοσι ὑπεραπολογού-
νται προθύμως· τὸ μὲν τι κατηγορήσας ἐμαυτοῦ, τὸ
δὲ ὑπεραπολογησάμενος.

suscipiunt: eam videlicet rationem tenens, ut

(51) *Στάσεως*. Billius in prima edit. « quietis »
verterat. Gabr. reddit, « secessionis. » Constantius
Sebastianus Olivetanus interpretatur, « dissensio-
nis. » Comb. « renitentiae. » non absurde forsitan
« inobedientiae. » Sed nihil horum satis. Observat
Tillemontius adversariorum sensum et verba, imo et
scelus esse, cujus culpam in se transferi Theologus.
Vertendum igitur, « seditionis, » et addendum, « ut
ajunt. » Lucem his affert non modicum Philæ epi-
gramma in margine operum Gregorii, Lambecio et
Tollio testibus.

Τὸν ἀπεικὸν θόρυβον οὐ στέργων, πάτερ,
εἰς Πόντον ἐκπλεῖς· ἀλλ' ὑποστρέφεις πάλιν,
Ἐκείθεν ἡμῖν ἔλθον οὐ φαῦλον φέρων.

*Urbis tumultum non ferens, o pater.
In Pontum navigas; at remeas rursus.
Hinc nobis opes non contemnendas adrehens.*

His patet « tumultum » ex seditione ortum.

(52) *Ὑμῖν*. Coisl. 2 et alii edd. ἡμῖν, men-
dose.

(53) *Ἀφίεις αἰτίας*. Gregorio usitata elocutio;
sic in eadem oratione: Οὐκ ἀφίει τοῦ τῆς ἀπει-
θείας ἐγκλήματος. « Inobedientiae culpa minime li-
berabit. »

(54) *Πρωταποδεχόμενος*. « Alii vero benigne
etiam excipientes, defensionem etiam suscipien-
tes. »

(55) *Ἐγὼ δὲ τάλιθές*. Sic Reg. r, sed Jes. et
Pass. ἐγὼ δὲ τὸ ἀληθές.

B'. Καὶ ἵνα γε καθ' ὅδον ὁ λόγος ἡμῖν πρὶν, περὶ A
τῆς δευτέρας προτέρας οὐσίας καὶ διαλέξομαι· οὐδὲ γὰρ
ἀνέχομαι πλήττεσθαι τινὰς ἐν ἑμοὶ τῶν πάντα τη-
ροῦντων ἐπιμελῶς τὰ ἡμέτερα, εὖ τε καὶ ὡς ἐτέρως
ἔχοντα· ἐπειδὴ τι τὸ καθ' ἡμᾶς εἶναι Χριστιανούς εὐ-
δόκησεν (56) ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς ἥδη πεπληγότας, ἐφ-
περ τινὲς εἰσι, διὰ τῆς ἀπολογίας λάτομαι· καλλὴν γὰρ
μὴτε ἀμαρτάνοντα, μὴτε ὑπονοούμενον, ἔως ἂν οἶόν
τε ᾖ, καὶ ὁ λόγος αἰρή (57), τιθέναι πρόσκομμα τοῖς
πολλοῖς ἢ σκάνδαλον· εἴπερ καὶ τοῖς ἑνα τῶν μικρῶν
σκανδαλίσασιν ἴσμεν ὅπως ἀπαράλτῃτος καὶ βαρυτά-
τη παρὰ τοῦ ἀψευδοῦς ἢ τιμωρία.

Γ'. Ἐγὼ γὰρ ἔπαθον τοῦτο, ὡς ἄνδρες, οὐτε ὡς B
ἀπαίδευτος καὶ ἀσύνετος (58), ἀλλὰ μέλλον, ἵνα καὶ
μικρόν τι καυχῆσωμαι (59), οὐτε ὡς ὑπερόπτης τῶν
θεῶν νόμων καὶ διατάξεων. Ὅτι καθάπερ ἐν σώματι
τὸ μὲν τι (60) ἄρχον ἐστὶ καὶ οἶον προκαθεζόμενον,
τὸ δὲ ἀρχόμενον καὶ ἀγόμενον· οὕτω καὶ ταῖς Ἐκκλη-
σίαις διάταξεν ὁ Θεὸς ἰσότητος νόμῳ τῆς ἐχούσης τὸ
κατ' ἀξίαν (61), ἢ καὶ προνοίας, ἢ (62) τὰ πάντα
συνέδησε (63), τοὺς μὲν ποιμαίνεισθαι τε καὶ ἀρχε-
σθαι (64), ὅσους τοῦτο λυσιτελέστερον, καὶ λόγῳ καὶ
ἔργῳ πρὸς τὸ δέον ἰθυνομένους (65)· τοὺς δὲ εἶναι ποι-
μένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῆς Ἐκ-
κλησίας, ὅσοι τῶν πολλῶν εἰσιν ἀνωτέρω κατ' ἀρετὴν
καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν οἰκειώσιν (66), λόγον ψυχῆς
πρὸς σῶμα, ἢ νοῦ πρὸς ψυχὴν ἐπέχοντας (67)· ἐν
ἀμφοτέροις συντεθέντα ἀλλήλοις καὶ συκραθέντα, τὸ
τε ὑστεροῦν καὶ τὸ πλεονάζον, ὥσπερ ἐν μέλεσι, καὶ
τῇ ἀρμονίᾳ τοῦ πνεύματος συμβεβασθέντα καὶ συνδε-
θέντα ἐν ἄρτιον ἀποδειχθῇ (68) σῶμα, καὶ αὐτοῦ
Χριστοῦ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν ὄντως ἄξιον.

Δ'. Οὐτε οὖν τοῖς ἄλλοις ἀναρχίαν καὶ ἀταξίαν λυ-
σιτελεστέραν οἶδα τάξεως καὶ ἀρχῆς, οὐτε ἀνθρώπους·
ἀλλὰ τοῖς καὶ πάντων οὐχ ἥκιστα (69), ὅσῳ καὶ

⁵⁶ Matth. xviii, 6. ⁵⁷ I Cor. xii, 12. ⁵⁸ Ephes. iv, 11. ⁵⁹ ibid. 16. ⁶⁰ I Cor. xi, 20. ⁶¹ Ephes. iv, 13.

(56) *Εὐδόκησεν*. Comb. *ἡδούκησεν*.

(57) *Αἰρή*. Codices nonnulli *ἀρῆ*, sed meliores ut
addidimus: « ac ratio sinit. » Sic Billius in prima
edit.

(58) *Καὶ ἀσύνετος*. Desunt in Jes. et in sex Colb.,
sed in aliis pluribus optimæ notæ, tum Regiis tum
Colb. leguntur; et, quod est maximi momenti, in Ba-
silio. Πρὸς τὸ [οὕτε ὡς ἀπαίδευτος καὶ ἀσύνετος] ἔδει
ἀκολούθως εἶπειν, ἀλλὰ μέλλον, ὡς πεπαιδευμένος καὶ
συνετός. « Post illud, » non ut imperito et insipienti
« consequens erat ut diceret, imo ut admodum per-
ito ac sapienti. » Quapropter sic vertendum, ut
Gregorii reticentia intelligatur; « imo vero, ut et
ego modicum quid gloriar, contra magis; » ἀλλὰ
μέλλον, quod Billius prætermisit.

(59) *Καυχῆσωμαι*. Jes., Pass. in ed. *Καυχῆ-
σμαι*.

(60) *Τὸ μὲν τι*. « Aliud quoddam. » Rufin., Bill.,
Gahr, « aliud membrum » interpretantur, non recte.
Siquidem Gregorius his verbis, *τὸ μὲν τι*, « aliud
quoddam principatum tenet, » animam intelligit, ut
ex sequentibus manifestum est: « vulgo sublimiores
sunt, rationem animæ ad corpus, aut mentis ad ani-

12 II. Atque ut recta via oratio nostra progre-
diatur, de timiditate, quæ prior exstitit, priore
quoque loco disseram. Nequæ enim ferre possum
nonnullos ex iis, qui res nostras, tam recte, quam
secus se habentes, sedulo explorant, in me offendi,
quandoquidem nobis benigna Dei voluntate aliquid
apud Christianos esse contigit; et iis, qui jam
vulnus acceperunt, si qui sunt, facti mei defensione
medebor. Pulchrum est enim, nec peccando, nec
suspicionem subeundo, quādiu fieri potest, ac ratio
sinit, offendiculum aut scandalum multis ponere:
quippe cum iis etiam, qui unum ex pusillis offen-

III. Mihi siquidem, o viri, non ut imperito et
insipienti, imo ut nonnihil gloriar, contra magis,
nec ut divinarum legum et constitutionum contem-
ptori hoc accidit. Nam quemadmodum in corpore
aliud principatum tenet, ac velut præsidet, aliud
subest et regitur ⁵⁶: ad eundem quoque modum
Deus, vel æquitatis lege, quæ meritum cuiusque
perpendit, vel etiam providentiæ, per quam omnia
inter se velut devinxit, hoc in Ecclesiis constituit (26'),
ut alii pascantur et pareant (quibus videlicet id
utilius est), ac tum sermone, tum opere, ad officium
dirigantur: alii autem ad *Ecclesiæ perfectionem*
pastores ac magistri sint ⁵⁷, nimirum qui virtute,
conjunctioneque et familiaritate apud Deum, vulgo
sublimiores sunt, rationem animæ ad corpus, aut
mentis ad animam obtinentes; ut hæc duo, hoc est
et id, quod deficit, et id quod redundat, inter se
velut in membris, composita et compacta, spiritus-
que compage connexa et colligata ⁵⁸, unum cor-
pus ⁵⁹, omni ex parte perfectum, atque ipso Christo,
qui caput nostrum est ⁶⁰, omnino dignum exsi-
stant.

IV. Quamobrem nec aliis solutam atque effrena-
tam licentiam et confusionem ordine ac principatu
conducibiliorem esse censeo, nec ipsis hominibus,

mam obtinentes, » etc.

(61) *Τῆς ἐχούσης τὸ κατ' ἀξίαν*, « quæ unius-
cujusque dignitatis rationem habet. »

(62) *Ἡ*. Comb. *ἡ*. Bas. *ἡ* τις.

(63) *Συνέδησε*. Jes. et Pass. *συνέδησεν*.

(64) *Ἀρχεσθαι*. Reg. 1, *ἀρχεσθαι*.

(65) *Ἰθυνομένους*. Colb. m, in margine *εὐθύνου-
μένους*.

(66) *Οἰκειώσιν*. Combef. *οἰκειότητα*, et vertit
« necessitudine. »

(67) *Ἐπέχοντας*. Sic Pass. et quinque Colbert.,
alii *ἐπέχοντας*. Prave in editis *ἐπεσχόντας*.

(68) *Ἀποδειχθῇ*. Reg. r, *ἀποδειχθῇ*.

(69) *Οὐχ ἥκιστα*. Id est, interprete Basilio, μά-
λιστα δ' ἐν ἀνθρώποις, « imo, quam maxime homi-
nibus. » Τοῦτο γὰρ τὸ οὐχ ἥκιστα βούλεται. « Hoc
enim sibi vult, non minus. » Videntur hæc a Theo-
logo scripta ad imitationem Platonis, lib. xii *De le-
gibus*: Μελετητέον εὐθύς ἐκ τῶν παίδων ἀρχεῖν τε
ἄλλων, ἀρχεσθαι θ' ὅς' ἐτέρων· τὴν δ' ἀναρχίαν ἐξ-
αιρετέον ἐκ παντὸς τοῦ βίου ἀπάντων, τῶν ἀνθρώπων
τε καὶ τῶν ὑπ' ἀνθρώπους θηρίων. Curandum est
statim a pueris, ut et imperent aliis, et aliorum im-

imo etiam **13** his tanto minus id conducit, quod A gravioribus in rebus periclitantur: quibus magnum illud atque amplum est, si minus id, quod rationis primum est, servent, hoc est ut nihil peccent; at certe id, quod posterius est, cum peccant, emendari atque in viam reduci. Quod quoniam praelarum ac iustum esse visum est, par meo quidem iudicio malum est, ac peraeque inordinatum, et omnes praeesse atque imperare velle, et neminem id suscipere. Nam profecto, si omnes hoc, sive ministerium dicere oportet, sive imperium defugiant, maxima ex parte claudicabit, nec jam pulchritudinem suam retinebit pulchrum illud Ecclesiae complementum. Ubinam porro, et a quibusnam Deus mysticis illis ac sursum ferentibus sacris coleretur, quibus nec majus quidquam, nec praestantius apud nos est, si nec rex, nec praefectus esset, nec sacerdotium, nec sacrificium, nec alia omnia, quibus olim inobedientes homines et contumaces ingentia peccata multati sunt?

V. Nec velo alienum ac praeposterum est, multos ex iis, qui divinarum rerum studio dediti sunt, e subdiliorum classe atque ordine ad imperium evehi, nec ab usitatis philosophiae legibus remotum, ac cum probro et dedecore conjunctum: quemadmodum nec probro nautae proretam esse, nec proretae, qui ventos recte et cum laude observavit, clavum regendum suscipere, aut, si lubet, forti ac strenuo militi cohorti praeesse, et ei, qui cohorti recte praefuerit, exercitum ducere, totiusque belli principium suscipere. Sed neque id quod homines quidam plane improbi et absurdi, quique aliorum res propriis affectibus perpendunt, existimare fortasse queant, hujusce honoris gradus ob altioris cupidi-

perata faciant. Eliminanda est anarchia ex omni vita omnium, tum hominum, tum pecudum quae hominum imperio subjacent.

(70) *Ὅς μέγα, κὰρ εἰ τὸ πρῶτον*, etc. « Nam etsi minus, quod primum est rationis, servaverint, ut nihil omnino peccent; at iis tamen praeterea magnum, quod ab illo proximum est, ut a peccatis revocentur. » Obscuro huic loco parum affert lucis Billiana interpretatio. Particula *εἰ* hic redundat, teste Elia.

(71) *Ἐποῖ*. Deest in Reg. r, Jes. et quinque Coll.

(72) *Δέχεσθαι*. Billius ita scripserat ad oram Bas. ed., « ed *ἀρχεσθαι* integrum in textu reliquerat: *δέχεσθαι* optimum est, ut ait Combefisius; in tribus Vaticanis codicibus aliisque paucioribus legitur, sed et in Basilio plenius: *Καὶ μηδὲνα δέχεσθαι τὴν ἀρχήν*. Verum, ut hoc fateamur, certe plerique manu exarati codices, Vaticani, si tres excipias, Regii fere omnes, Pass., Coisl. 2, Or. 1, etc., habent *ἀρχεσθαι*: quae vox si tollatur, perit in verbis lusus Gregorio familiaris. Praeterea quid prohibet quominus active sumatur, ut apud Homerum *Ilad.* β, v. 345: *Ἄρχεω Ἀργείοισι*, « impera Argivis. » Sic evanescet quidquid a Gabriello objicitur.

(73) *Πλήρωμα*. « Complementum, » vox illa durior videtur Combefisio, qui vertit, « cœtus. » Mallem, « plenitudo. »

(74) *Ποῦ δ' ἄρ' ἐστὶ*. Depravatum hunc fuisse locum queritur novus interpres Gallicus hujus orationis, et male intellectum ab iis, qui Gregorium sive in Latinum, sive in Gallicum sermonem vertere studuerunt. Vetus interpres Gallicus Graeca male intellecta male reddidit: Latinus vero non satis perspicue est

περὶ μειζόνων αὐτοῖς ὁ κίνδυνος· οἷς μέγα, κὰρ εἰ τὸ πρῶτον (70) τοῦ λόγου μὴ σώζοιεν, τὸ μηδὲν ἀμαρτάνειν, ἀλλὰ τὸ γε δευτερον ἐκείνου, τὸ ἀμαρτάνοντας ἐπανάγεσθαι. Ἐπειδὴ τοῦτο καλὸν ἐφάνη καὶ δίκαιον, ἴσον ἐμοὶ (71) κακὸν καὶ ὁμοίως ἀτακτον, πάντας τε ἀρχεῖν ἐθέλειν, καὶ μηδὲνα δέχεσθαι (72)· ὥς, εἰ γε πάντες ψεύζοιεν ταύτην τὴν εἴτε λειτουργίαν χρὴ λέγειν, εἴτε ἡγεμονίαν, χωλεῖται ἂν τῷ μεγίστῳ μέρει, καὶ οὐδ' ἂν καλὸν ἐστὶ μέναι τὸ καλὸν τῆς Ἐκκλησίας πλήρωμα (73). Ποῦ δ' ἂν ἐστὶ (74) καὶ παρὰ τίνων θρησκευοῖτο ἡμῖν ὁ θεὸς τὰ μυστικά καὶ ἄνω φέροντα, ὃ δὴ μέγιστόν ἐστι τῶν ἡμετέρων καὶ τιμιώτατον, οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδὲ ὄντος ἀρχοντος, οὐδὲ ιερατείας, οὐδὲ θυσίας, οὐδ' ὅσα ὡς μέγιστα ἐπὶ μεγάλῳ τοῖς πταίσμασιν, οἱ πάλοι (75) B ἀπειθεῖς κατεκρίθησαν;

B ἀπειθεῖς κατεκρίθησαν; omnia, quibus olim inobedientes homines et contumaces ingentia peccata multati sunt?

E. Ἄλλ' οὐδὲ ξένον τι καὶ ἀπὸ τρόπου τοῖς πολλοῖς τὰ θεῖα φιλοσοφοῦσιν (76) ἐπὶ τὸ ἀρχεῖν ἀναβαίνειν ἀπὸ τοῦ ἀρχεσθαι, οὐδὲ ἔξω τῶν νενομισμένων τῆς φιλοσοφίας (77) ὅρων, καὶ φέρον εἰς θνείδος· ὥσπερ οὐδὲ ναυτῶν τῶν εὐδοκίμων τὸ πρῶρατεῦσαι, καὶ πρῶρα καλῶς τοὺς ἀνέμους τηρήσαντι τὸ πιστευθῆναι τοὺς οἰακὰς· εἰ δὲ βούλει, στρατιωτῶν γενναίῳ τὸ ταξιαρχῆσαι, καὶ ταξιαρχῇ καλῶ τὸ στρατηγῆσαι τε καὶ πολέμου παντὸς ἡγεμονίαν ἐγγχειρισθῆναι. Οὐ μὴν οὐδ', ὅπερ ἂν ὑπολάβοι τις ἴσως τῶν πάντα ἀτόπων καὶ μοχθηρῶν, ὃ κρίνουσι τὰ τῶν ἄλλων τοῖς οἰκαίοις πάθεσιν, ἡσχύνθη τὸ βῆθμοῦ τὴν τάξιν ἐπιθυμία τῆς μείζονος (78)· οὐχ οὕτως ἐγὼ ἢ τοῦ θεοῦ μεγέθους, ἢ τῆς ἀνθρωπίνης ταπεινώσεως ἄπειρος,

C interpretatus. Is autem est Gregorii sensus: Si desini ministri, sacra atque augusta mysteria, quibus nihil in Christiana religione praestantius, interibunt. Sicque coninget ut, cum simus absque rege, absque sacerdotio, iisdem involerimur malis, quibus olim contumaces Judaei ob ingentia scelera multati sunt, juxta *Osee prophetiam* iii, 4: « Sine rege, sine principe, sine sacerdotio, sine sacrificio. »

(75) *Οἱ πόλοι*. Ita Regii; in edit. oz, male.

(76) *Πολλοῖς τὰ θεῖα φιλοσοφοῦσιν*. Sav. τῶν τὰ θεῖα φιλοσοφούντων.

(77) *Φιλοσοφίας*. Nec a constitutis philosophiae finibus. Externam profanamque philosophiam intelligunt Elias et Basilius. Annon potius eam significat Gregorius, de qua mox loquitur adversus monachorum amulos, qui forsitan jam tum Christianam philosophiam, seu professionem monasticam sacerdotio repugnare causarentur?

(78) *Ἐπιθυμία τοῦ μείζονος*. Nempe βῆθμοῦ. Ita natura comparati sunt homines, ut credere nequeant quemquam honores ac dignitates vere et humilitatis causa rejicere, sed statim suspicentur eum simulate id facere. Itaque cum Gregorius creatus fuisset presbyter, atque in Pontum fugisset, nonnulli id eum pinguioris dignitatis cupiditate fecisse suspicati sunt. Quam suspicionem vir sanctus a se removet. In eandem aliquot post annos suspicionem venit Augustinus. Possid., cap. 4. Nam cum eum Valerius presbyterum creasset, idque ipse permoleste ferret, atque etiam « ubertim fleret, nonnulli lacrymas » ejus ex inanis gloriae cupiditate promanare suspicabantur, et tanquam eum consolabantur ac dicebant, quia locus presbyterii, licet ipse majori dignus esset, appropinquaret tamen episcopatu, cum contra longe

ὡς μὴ μέγα νομίζειν πάσῃ γένετῃ φύσει, καὶ ὅπως οὖν (79) πλησιάζειν Θεῷ τῷ μόνῳ φανοτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ, καὶ ὑπερέχοντι πάσης ὀλίκῃς τε (80) καὶ ἀόλου φύσεως καθαρότητι.

mus est, naturamque omnem, tam materia constantem, tum a materia secretam, puritate superat, vel quoquo modo appropinquare.

Γ'. Τί οὖν ἐστὶν ὃ πέπονθα; καὶ τίς ὁ λόγος τῆς ἐμῆς ἀπειθείας; Οὐδὲ γὰρ ἔδοξα τοῖς πολλοῖς ἐν ἑμαυτῷ τότε μένειν, οὐδ' εἶναι ὥσπερ (81) ἐγινωσκόμεν, ἀλλ' ἕτερος ἐξ ἑτέρου τις γεγόνειναι, καὶ πλέον ἢ καλῶς εἶχεν ἀντιτείνειν καὶ αὐθαδιάζεσθαι (82). Τοῦτου δὲ τὰς αἰτίας ἀκούουσιν ἂν ἦδη πάλαι ποθοῦντες. Μάλιστα μὲν τῷ ἀδοκῆτῳ πληγῇ, ὥσπερ οἱ τοῖς αἰφνιδίοις τῶν φόβων καταπλαγέντες, οὐ κατέσχον τοὺς λογισμούς· καὶ διὰ τοῦτο ἔλυσα τὴν αἰδῶ (83), πάντα τὸν χρόνον ταύτῃ συνειθισμένος Ἐπειτὰ μὲ τις ὑπείσθῃ ἔρω (84) τοῦ καλοῦ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως· ἥς ἐραστῆς γενόμενος ἐξ ἀρχῆς, ὡς οὐκ οἶδ' εἰ τις ἄλλος τῶν περὶ λόγους (85) ἐσπουδακότων (86), καὶ ἦν ἐν τοῖς μεγίστοις καὶ χαλεπωτάτοις κινδύνοις καθυποταγόμενος τῷ Θεῷ, καὶ τι (87) καὶ προσεψάμενος ταύτης, ὅσον ἐν προθύροις γενέσθαι, καὶ πλείονά μοι τὸν πόθον ἐξαφθῆναι διὰ τῆς πείρας, οὐκ ἤνεγκα τυραννούμενος καὶ εἰς μέσους τοὺς θυρούς ὠθούμενος, καὶ οἷον ἀπὸ ἱεροῦ τινος ἀτύλου τοῦ βίου τούτου πρὸς βίαν ἀποσπώμενος.

Ζ'. Οὐδὲν γὰρ ἔδοκει μοι τοιοῦτον ὅλον μύσαντα τὰς αἰσθήσεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον (88), εἰς αὐτὴν συστραφέντα, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσεπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, ἑαυτῷ προσκαλοῦντα καὶ τῷ Θεῷ. Ὕψερ τὰ ὁρώμενα, καὶ τὰς θείας ἐμφάσεις ἀεὶ καθαράς ἐν ἑαυτῷ φέρειν ἀμιγῆς τῶν κάτω χαρακτηριστῶν καὶ πλανωμένων, ὄντως ἑσοπτρον ἀκρίλειον Θεοῦ καὶ τῶν θεῶν καὶ ὃν (89) καὶ ἀεὶ

³¹ I Cor. xiv, 28.

alia de causa fieret. Hinc Augustinus, ep. al. 148, nunc 21. « Multis sermonibus, qui ad vulnus meum non pertinent, dolorem meum bono animo consolati sunt. » Oneris videlicet magnitudinem vir optimus ac summa humilitate praeditus extimescebat; at illi ut ambitionis morbo laboranti medicinam adhibebant.

(79) Ὅπως οὖν. Scripti codices vulgo ὅπως οὖν divisim.

(80) Ὑλικῆς τε. Ita Reg. cum quinque Colb.

(81) Ὡσπερ. Coisl. 1, ὥπερ. Sic Colb. 5. Jes. ὥσπερ.

(82) Αὐθαδιάζεσθαι. Coisl. 1 et 2, Colb. 5.

(83) Αἰδῶ. Codices nonnulli sic accunt, αἰδῶ.

(84) Ἐρως. Sic legendum ex aliis Gregorii verbis forsitan quis inferat. Mox namque, quasi repetita voce qua usus fuerat, numero proxime sequenti ait: Εἰ τις ὁμῶν τούτῳ τῷ ἔρωτι. Verumtamen omnes manu exarati codices, si paucissimos excipias, pro ἔρωτι habent, ἔλεος. Ipse Billius agnoscit, qui in margine e. l. Ba. il. scripsit: ἔλεος in antiquis; et infra ἔλεος τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἡσυχίας. Si roges quo sensu Gregorius dixerit ἔλεος· eo scilicet, quem Basilius exponit: Τίνος ἔλεος; Ἐμαυτοῦ, φρεσίν, οἴου καλοῦ, τῆς ἡσυχίας ἀναχωρεῖν ἐμελλόν. Id est: « Cujusnam misericordia? Mei ipsius, inquit, quanto bono, quiete, caritursus essem attendens. » Sic Basilius, qui non

A tatem 14 me podoit. Non enim ita vel divinae sublimitatis, vel humanae pusillitatis ignarus sum, quin magnum esse existimem omni procreatae naturae, ad Deum, qui solus clarissimus et splendidissimus est, naturamque omnem, tam materia constantem, tum a materia secretam, puritate superat, vel quoquo modo appropinquare.

VI. Quid igitur illud est, quod mihi accidit? quaeque inobedientiae meae causa fuit? Per multis enim tunc a me quoque ipso descivisse visus sum, nec id, quod existimabar, esse, verum ex alio in alium quempiam migrasse, ac plus aequo reluctari, nimisque pertinacem me praebere. Hujus itaque rei causas, jampridem avide expetitas, accipite. Maxime quidem inopinato rei eventu percussus, quemadmodum qui ad repentinos sonitus metu percelluntur, rationem tenere non potui: ac propterea pudorem, cui per omne vitae tempus assueveram, solvi ac propuli. Deinde animum subibat amor quidam illius boni, quod in quiete ac solitudine inest: quam cum jam inde ab initio adamassem, sicut vix quispiam alius eorum, qui literis operam dederunt, eamque in maximis gravissimisque periculis Deo novissem, imo jam eam quoque nonnihil attigissem, hactenus scilicet, ut velut in limine essem, atque ex ipso gustu majore desiderio exarsissem, non tulli me velut tyrannide quadam premi, atque in medios tumultus impelli, ab hacque vita, perinde atque ab asylo quodam per vim avelli.

VII. Nihil enim mihi tam optandum cuiquam esse videbatur, quam ut oclusis sensibus, atque extra carnem mundumque positus, et in seipsum collectus, nec, nisi quantum necessitas exigit, quidquam humanarum rerum attingens, atque secum ipse, et cum Deo colloquens ³¹, superiorem iis rebus, quae in aspectum cadunt, vitam agat, divinasque species puras semper, nec terrenis ullis et errantibus formis

secus ac Rufinus, τὴν ἀναχώρησιν, « a bono quietis, » seu a monastica vita recessum, impedimentum videtur interpretari. Eandem vocis ἔλεος interpretationem suppeditat Gregorius Nyssenus episcopus orat. 5 De beatit.: « Ἐλεός ἐστὶν ἐπίτασις τῆς ἀγαπαιτικῆς διαθέσεως τῷ κατὰ τὴν λύπην πάθει συμμειγμένῃ. » Misericordia est intentio et vehementia affectionis diligendi, cum affectu tristitiae commista. » Talis profecto erat tum affectus Theologi erga solitudinem, a qua abstrahi se per vim atque avelli miserabiliter dolebat. Porro « misericordiam in se ipsum quisque » facere potest, ut Augustini, lib. x De civ., cap. 6, verbis utar, quod sanctus doctor his Scripturae verbis confirmat: « Miserere animae tuae placenti Deo (Eccl. xxx, 24). »

(85) Τοὺς λόγους. Litteras intellige saeculares, et eloquentiam, ut in orat. vii, al. x, num. 16 et 20; item orat. xliii, al. xx.

(86) Ἐσπουδαχότωρ. Deest in septem Regg. et quinque Colb., item in orat. 1.

(87) Καὶ τι. Ita Reg. r, Jes. et Pass: ed. xai τοι.

(88) Post γενόμενον, habent editi xai, quam voculam delevisse auctoritate sex eodd. Regg.

(89) Καὶ ὅν. Ita omnes Regii, Or. 1, Jes., Colb. scriptem. Billius in ora Herv. scripsit ὄντα, quod secuti sunt Parisienses editores.

admistas, in seipso circumferat, Deique ac rerum divinarum **15** purum omnino speculum sit, in diesque efficiatur, ac lucem per lucem excipiat, clariorem per obscuriorem : jamque futuri aevi bonum spe percipiat, et cum angelis versetur, ac licet adhuc in terris sit, terram deserat, atque a spiritu sursum collocetur. Si quis vestrum hoc amore correptus tenetur, quid dicam, intelligit, atque affectui ei, in quem tum incidi, facile ignoscat. Nam apud plerisque ne fidem quidem fortasse, hæc dicens, nanciscar, qui risui etiam et ludibrio rem eam habere videntur, male utique ac perniciose affecti ; sive propriæ eorum amentię tribendum sit, sive iis ascribendum, qui eo vitæ genere, quod profitentur, indigni sunt : qui rei bonæ ac præclaræ malum nomen imposuerunt, philosophiæ nimirum cenodoxiam, hoc est inanem gloriam, opululatrice assumpta invidia, vulgique improbitate, semper in pejus proclivior, ut de duobus peccatis in alterutrum omnino incidant, ut vel malum perpetrent, vel bono fidem abrogent.

VIII. Ad hæc, totum enim animi arcanum apud vos effera, mihi res accidit, rustico, an ingenuo viro digna haud scio, sed accidit tamen. Aliorum me puduit, qui cum plerisque nihilo meliores sint, atque utinam non etiam multo peiores, illotis, ut dici solet, manibus, profanisque animis in sanctissima mysteria sese inferunt, ac priusquam digni sint, qui ad res sacras accedant, sacrarium ipsum ambiunt, et circum sacrosancitiam mensam sese invicem premunt ac protrudunt, tanquam non virtutis exemplum, sed victus parandi occasionem et subsidium hunc ordinem esse judicantes, ac non munus referendis rationibus obnoxium, sed imperium ab omni censura immune. Qui etiam eos quibus præsumunt, numero jam fere superant ; ob pietatem utique miseri, ob splendorem infelices. Itaque **16**

(90) Ταῖς ἑλπίσι. Deest in sex Colb. et sept. Reg., Or. 1.

(91) Καταλιπόντα. Non pauci habent καταλείποντα.

(92) Εἰ τις ὑμῶν. « Si quis vestrum, » etc., ita Aug., tract. xxvi in Joann., c. 6, n. 4 : « Da amantem... et sentit quod dico, » etc.

(93) Πράγμα δοκεῖ. Sic Reg., Colb., Or. 1, Jes.; ed. vero πρᾶγμα εἶναι δοκεῖ.

(94) Εἴτε ὑπὸ τῆς ἰδίας. Elias, « sive per se, ob stoliditatem suam et dementia, sive ab aliis depravati et decepti. Malorum enim magistrorum male sunt disciplinae. »

(95) Πράγματι καλῶ. Elias, « honestæ rei, » hoc est, monasticæ vitæ ac secessui a mundo.

(96) Ἴν' ἔν γέ τι πάντως αὐτοῖς ἀμαρτάνηται. Billius : « quo fit, » etc. Gabr. « ita ut, » etc. Melius Elias : « hoc porro eo faciunt, qui ejusmodi professione indigni sunt, ut ex his duobus peccatis alterutrum omnino admittant. Jam si roges qui sint quos peccare asserit Gregorius : vel ipsa multitudo improba ; vel invidi et irrisores, quod præ se ferre videtur textus ; vel indigni professione sua monachi, ut Eliæ placet ; demum ipsi sæculares cum Tillemontio possunt intelligi. Quid vero peccant ? Nimirum vulgus et invidi irrisores a vita monastica deterrent, et sese aliosque mundo adducunt, aut secessionis bono fidem detrahunt. Deinde pravi monachi, si illos intelligas, hoc multi perpetrant, ut impune sibi licere putent mundo ac rebus humanis adherere, atque etiam adherere, etc. Haud absimilis loquendi modus occurrit

γινόμενον, φωτὶ προσλαμβάνοντα φῶς, καὶ ἀμαυροτέρῳ τρανότερον, ἤδη τὸ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὸν ταῖς ἐλπίσι (90) καρποῦμενον, καὶ συμπεριποιεῖν ἀγγέλοις, εἰ ὑπὲρ γῆς ὄντα καταλιπόντα (91) τὴν γῆν, καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἄνω τιθέμενον. Εἰ τις ὑμῶν (92) τούτῳ τῷ ἔρωτι κάτοχος, οἶδεν δὲ λέγω, καὶ τῷ τότε πάθει συγγνώσεται : τοὺς γὰρ πολλοὺς οὐδ' ἂν πείσαιμι λέγων ἰσως, ὅσοις καὶ ἐν γέλωτι τὸ πρᾶγμα δοκεῖ (93), κακῶς διαταθεῖσιν εἴτε ὑπὸ τῆς ἰδίας (94) αὐτῶν ἀνοίας, εἴτε ὑπὸ τῶν ἀναξίων τοῦ ἐπαγγέλματος : οἱ πράγματι καλῶ (95) κακὸν περιθεύκασιν ὄνομα, τῇ φιλοσοφίᾳ τὴν κενοδοξίαν, συνεργὸν λαβόντες τὸν φθόνον καὶ τὴν τῶν πολλῶν κακίαν πρὸς τὸ χειρὸν οὖσαν ἐτοιμοτέραν· ἴν' ἐν γέ τι πάντως αὐτοῖς ἀμαρτάνηται (96), ἥ τὸ κακὸν ἐνεργούμενον, ἥ τὸ καλὸν ἀπιστούμενον.

H. Πρὸς δὲ τούτοις πρᾶγμα ἔπαθον, ἐκλαλήσω γὰρ πρὸς ὑμᾶς πᾶν τὸ ἀπόρρητον, οὐκ οἶδ' (97) ἄγροικον εἴτε ἐλευθέρων, ἔπαθον δ' οὖν· ἡσχύνθη ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ὅσοι, μηδὲν τῶν πολλῶν ὄντες βελτίους, μέγα μὲν οὖν (98), εἰ καὶ μὴ πολλῶν χεῖρους, ἀνίπτοις χερσίν, ὅ δὲ λέγεται, καὶ ἀμύητοις ψυχαῖς τοῖς ἀγνωτάτοις ἑαυτοὺς ἐπεισάγουσι· καὶ πρὶν ἄξιον γενέσθαι (99) προσιέναι τοῖς ἱεροῖς, μεταποιεῖσθαι τοῦ θήματος (1), θλίβονται τε καὶ ὠθοῦνται περὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ὥσπερ οὐκ ἀρετῆς τύπον, ἀλλ' ἀφορμὴν βίου τὴν τάξιν ταύτην εἶναι νομίζοντες, οὐδὲ λειτουργίαν ὑπεύθυνον, ἀλλ' ἀρχὴν ἀνεξέταστον. Καὶ εἰσὶ θεοδὸν τι πλείους κατ' ἀριθμὸν ἢ ὑπόσων ἀρχόντων : δεῖλαι οὖν τῆς εὐσεβείας, καὶ ἁθλίου τῆς λαμπρότητος (2)· ὥστε ξμοίγε δοκοῦσι, προέοντος τοῦ χρόνου καὶ τοῦ κακοῦ, μὴδὲ ἔχειν λοιπὸν ὧν

in Admonitione Agapeti ad Justinianum imperatorem, num. 12 : Ἵνα οὖτοι θάτερον αὐτοῖς ἀμαρτάνηται, ἥ τὸ κακὸν ἐπαίνουμένον, ἥ τὸ καλὸν ὑδρίζόμενον. Quod interpres sic reddit : « Ut de duobus alterum ab ipsis committatur, vel pravorum laus, vel contumeliosus bonorum contemptus. »

(97) Οἶδ'. Reg. r et Jes. : in ed. οἶδα.

(98) Μέγα μὲν οὖν. Imo satis superque fuerit.

(99) Γενέσθαι. Deest in sex Reg. et quinque Colb.

(1) Μεταποιεῖσθαι τοῦ θήματος. « Sacrarium ambiunt. » Præclare Combefisius ad hæc verba scribit : « De presbyteris accipit (Gregorius), quos jam plures dicit quam sint subditi. Nec bene in Billio ubique margini ascriptum de episcopis, ac si unos hic tangat Gregorius, non ipsos simplices sacerdotes, quorum ipsorum ἀρχὴ et προεδρία tum maxime cum non ordinabantur sine titulo, ac, quam regerent, plebe. »

(2) Δεῖλαι οὖν τῆς εὐσεβείας, καὶ ἁθλίου τῆς λαμπρότητος. Locus is a nullo nobis videtur, ne quidem a novissimo interprete Gallico, intellectus aut explicatus. Non male primis cujus Billius vertisse, si nota mentem suam aperuisset, videri possit : « Pietate miseri, dignitatis splendore infelices. » Sed minus recte, posterioribus curis reldidit, « ob pietatem miseri. » Latine certe non hebraizat Billius, ut pietatis defectum, qui hujus loci sensus est, his verbis exprimat ; quomodo in psal. cviii, n. 24 : « Caro mea immutata est propter oleum, » id est, « propter incipiam olei. » D. de Barco

ἀρξουσιν, πάντων διδασκόντων ἀντὶ τοῦ διδασκοῦς εἶ-
ναι Θεοῦ, ὡς φησιν ἡ ἐπαγγελία (3), καὶ πάντων
προφητευόντων, ὥστε εἶναι καὶ Σαούλ ἐν προφῆταις,
κατὰ τὴν παλαιάν ἱστορίαν καὶ παροιμίαν. Οὐδὲν γὰρ
οὕτω πολὺ κατ' οὐδένα καιρὸν οὗτ' ἐστίν, οὗτ' ἐγέ-
νετο, ἄλλοτε ἄλλων ἀκμασάντων τε καὶ ληξάντων, ὡς
νῦν Χριστιανοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ δυνεῖδ' καὶ ἀμαρτή-
ματα. Ὡς εἰ καὶ στήσαι τὴν φορὰν κρείσσον ἢ καθ'
ἡμᾶς, ἀλλὰ τό γε μισεῖν καὶ αἰσχύνεσθαι μέρο' εὐσε-
βείας οὐ τὸ σμικρότατον.

peccata. Quorum etsi impetum comprimere, majus est, quam pro virium nostrarum facultate; ac certe olisse, ac pudore affici, pietatis pars est non minima.

Θ. Ὁ δὲ τελευταῖον καὶ μεῖζον τῶν εἰρημένων,
εἶμι γὰρ ἐπ' αὐτὸν ἦδη τὸν κολοφῶνα (4) τοῦ λόγου,
καὶ οὐ ψεύσομαι· οὐδὲ γὰρ θέμις τοῖς περὶ τηλικού-
των (5) ποιουμένοις τὸν λόγον· οὐκ ὥμην ἴσον εἶναι,
οὐδὲ νῦν οἶμαι, ποιμνὴς ἀρχειν ἢ βοουκόλου, καὶ
ἀνθρώπων ἐπιστατεῖν ψυχᾶς. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ἐξα-
κεῖν, ὅτι παχύτατον καὶ πύκτον (6) ἀποδείξει τὸ
βοουκόλιον ἢ τὸ ποιμνιον· καὶ πρὸς τοῦτο ὁρῶν ὅτε
βοουκόλος καὶ ὁ ποιμὴν τῶν τε χωρίων ἐπισκέψεται
τὰ ἐνυδρα (7) καὶ ἐπινόμα, εἰσελάσει τε καὶ
ἐξελάσει ἀπὸ τε νόμων καὶ ἐπὶ νομᾶς, ἀναπαύ-
σει τε καὶ ἀποκινήσει καὶ ἀνακαλέσει, ὀλίγα μὲν
τῇ βακτηρίᾳ (8), τὰ πολλὰ δὲ τῇ σύριγγι. Ἄλλο δὲ
οὐδὲν ἔργον εἶναι τῷ ποιμένι ἢ τῷ βοουκόλῳ πλὴν
ἵσον βραχέα προσπολεμῆσαι τοῖς λύκοις, καὶ τοῦ
τῇ (9) καὶ ὁρῶντος ἐπισκέψασθαι· τὰ πολλὰ δὲ αὐτῷ
μελήσει δρῦς, καὶ σκιὰ, καὶ δόνακας, καὶ ἐν καλῷ
τῆς πᾶς κατακλιθῆναι, καὶ παρὰ ψυχρὸν ὕδωρ, καὶ

A malo hoc una cum tempore progressum ac vires
capiente, ne habituri quidem mihi videntur, quibus
praesint, omnibus videlicet, pro eo ut a Deo, quem-
admodum divina promissio ferebat, edoceantur²²,
docentibus et vaticinantibus²³, adeo ut, juxta vete-
rem historiam et parœmiam, Saul quoque inter
prophetas sit²⁴. Neque enim tanta ullius rei uber-
tas aut nunc est, aut unquam fuit, cum alia alias
viguerint, ac tandem finem acceperint, quam nunc
apud Christianos crebra sunt hujusmodi probra et

IX. Postrema causa, et quidem omnibus, quas
supra commemoravimus, major graviorque hæc
B fuit; ad ipsum quippe orationis colophonem jam me
confero, nec mentiar; non enim fas est, eum qui de
tantis mysteriis verba faciat, mentiri. Haudqua-
quam idem esse existimabam, ac ne nunc quidem
existimo, gregi aut armento praesesse, et hominum
animas gubernare. Illic enim quam pinguisimas et
obesissimas oves ac boves reddere sulciti; idque
sibi, et pastor, et bubulcus, ob oculos ponens, irri-
gua et compascua loca explorabit, gregemque et ad
pascua ducet, et a pascuis educet, fessumque recrea-
bit, et alio movebit, ac revocabit, aliquoties quidem
pedo, ut plurimum autem fistula. Nihil porro aliud
negotii pastor aut armentarius habet, quam ut cum
lupis nonnunquam pugnet, atque interdum etiam
C ægram ovem aut bovem visitet. Magna autem tem-
poris parte quereus ipsi, et umbra, et fistulae curæ

²² Isa. liv, 13; Joan. vi, 45. ²³ I Cor. xiv, 24; Num. xi, 29. ²⁴ I Reg. x, 11; xix, 24.

Sancigiranus abbas: « Miseri ob ipsam pietatis
speciem, quam habent, qua se ipsos decipiunt,
et ad tantum munus aspirare audent; et infeli-
ciores ob elarritatem et famam talibus pietatis
ostentationibus partam, qua aliis tantis muneribus
digni videntur et ad ea assumuntur. » Ut intelli-
gatur hic locus, observandum est id quod antea
dixit Gregorius. Itaque ait esse homines, qui cum
aliis nihilo meliores, imo peiores sint, sacerdotium
velut principatum ambiunt; deinde dixit ipsos tam
multos esse, ut jam numero superent eos, quibus
imperant, atque etiam brevi futurum, ut neminem
habeant cui praesint. Tum denique Theologus ex-
clamat: « Miseri pietate, » quam aut vulgarem vix,
aut forte nullam habent: et « dignitate infelices, »
seu imperio, seu splendore, quem jam fere nullum,
ac brevi omnino nullum habituri sunt. « Diaconos, »
inquit Hieronymus, ep. 101, al. 85, « paucitas vene-
rabilis, presbyteros turba contemptibiles facit. »
Hac interpretatione plana sunt omnia; omnia co-
hærent, superiora cum mediis, media cum et pro-
xime sequentibus.

(3) Ὡς φησιν ἡ ἐπαγγελία. Deest in pluribus
Regg., Jes. et Or. 1.

(4) Τὸν κολοφῶνα. « Colophonem, ait Gabrielius,
pro extrema cujusque rei parte poni, nemo est qui
nesciat. » Tum refert σχῶλον, quod reperit in vetu-
stissimo codice: Κολοφῶνα λέγουσι τὸ ἀκρότατον
καὶ τὸ κεφάλαιον ἀπὸ ταύτης ἱστορίας, etc. (Scho-
lium istud non in uno tantum vetustissimo codice,
sed in plurib. Regiis et Colb.) « Colophonem vo-
cant extremam ac summam cujusque rei partem. »
Hinc veteres proverbii loco dixere κολοφῶνα ἐπιτι-
θεῖναι, « fastigium imponere. » Sic Demosthenes, ep. 3
ad Dionysium. Alia addi possent exempla. Verum

hic gravis occurrit difficultas, quomodo Theologo
dicere licuerit, se ad « summam extremamque par-
tem » orationis pervenisse, cum ne quidem sit pars
decima? vix enim initium istud est, nedum apex
et fastigium. Quapropter malim cum Billio vertere:
« Colophona vocant quod velut arx et caput est. »
Sin autem vocem λόγου non « sermonem » vel
« orationem » interpreteris, sed « rationem, » quam
reddidit lucæ suæ Gregorius, intelligas, faveat tē-
λευταῖον Gregorii, et Basilii verba. Ὁ δὲ τελευταῖον
καὶ μεῖζον αἰτίον δηλονότι τῆς ἀπειθείας· ἐπ' αὐτὸν,
φησὶ, τὸν κολοφῶνα τοῦ λόγου παραγέγονα· ἐκ πα-
ροιμίας καὶ τοῦτο· εἴρηται δὲ ἐπὶ τῶν μεγάλων
καὶ ἀνσυντόρητων, καὶ μεγάλῃν ἰσχὺν ἔχόντων.
« Postrema, et quidem cæteris major, causa nimi-
rum inobedientiæ. Ad ipsum jam, inquit, Colopho-
nem orationis jam deveni. Proverbium istud est,
diciturque de gravissimis minime dubiis ac sine
controversia, et quæ vim longe maximam ha-
bent. » — Proverbii κολοφῶνα ἐπιτιθεῖναι, colopho-
nem addere, originem inde Strabo deducit (14 ante
med.) quod Colophonii in bellis adeo equitatu præ-
stabant cæteris nationibus, ut quocunque accessis-
sent in auxilium, victoriam parerent et bello finem
imponerent. FORCELLINI ad vocem.

(5) Τηλικούτων. Ita Coisl. I et sex Colb.: ed.
τηλικούτων.

(6) Καὶ πύκτον. Glossa videri possit addita a
Parisiensibus ex Billio. Hanc tamen duo codices
exhibent.

(7) Ἐνυδρα. Coisl. 2, εὐδρα, sic Or. 1 et Elias.

(8) Βακτηρία. « Pedo, » minus proprie de ar-
mentario. Ruf. « virga. » Gab. « bacillo. »

(9) Καὶ ποῦ τι. Cum unico accentu plures ha-
bent codd.

erunt, et in pulchra herba corpus sternere, atque A prope gelidam aquam et sub lenissima aura lectulum ex tempore compingere, amatorum etiam quiddam cum 17. cissybio cantillare, ac oves vel boves alloqui, et ex his etiam pinguisimas quasque comedere, aut pretio addicere. Virtutis vero gregum aut armentorum ne levissima quidem ullum unquam cura tetigit. Quæ enim virtus eorum esse voluptatem suam spectavit?

X. At vero homini cum difficile sit scire parere, tum multo difficilius esse videtur, scire hominibus imperare, ac præsertim in hoc nostro imperio, quod in lege divina situm est, et ad Deum ducit: cujus quo majus est fastigium, majorque dignitas, eo etiam majus periculum est, prudenti utique homini et cordato. Quippe cui primum illud curandum erit, ut argenti atque auri instar, omni ex parte versatus, atque in omnibus temporibus et rebus, iusquam adulterinum aut subæratum quiddam tinniat, nihilque deterioris materiam, flammaque acriori dignæ, in seipso gestet²⁵: nam alioqui tanto gravius malum fuerit, quanto pluribus imperarit. Si quidem major est ea improbitas, quæ ad multos serpit, quam ea quæ in uno delixa hæret.

XI. Neque enim, vel indelebilem tincturam panis, vel fœtidum aut suavem odorem res admotæ ita facile contrahunt, vel exitialis quidam vapor tam facile in aerem diffunditur, ac per aerem animantia occupat, quod quidem pestis et est et appellatur, quam subditi, antistitis improbitate celerrime impleri solent, et quidem multo facilius quam virtute. Hoc enim est, in quo improbitas probitatem maxime superat, et quod ipse mecum reputans, indignissime atque acerbissime fero; quod cum res quædam ad imitandum prona et expedita sit improbitas, nec quidquam tam facile sit, quam malum fieri, etiamsi nemo ducem se nobis ad vitium præbeat, rara tamen et ardua est virtutis adeptio, quamlibet etiam multa sint, quæ nos ad eam trahant et invitent. Quod etiam ipsum a beatissimo

²⁵ I Cor. III, 12 et seq.

(10) *Μετὰ τοῦ κισσυβίου*. Deest in octo Reg., quatuor Colb., Jes., Or. 1, etc. « Cum cissybio, » haud quidem ut organo musico, sed eo ad latus pendente; nam cissybium est poculi genus pastorum proprium, ἀπὸ τοῦ κισσοῦ, quod ab hedera fieri vel circumdari solet.

(11) *Θοιρήσασθαι*. Exponunt Colb. m et Or. 1, τροφὴν προσενέγκασθαι, id est, « cibos et pabula præbere. »

(12) *Οὐδεὶς πω ποιμνίων*. « Virtutis vero gregum, » etc. Sic Elias, Rulin. Oliv. et Gab. Gregorii verba interpretantur. Billius vero curam ad gregem refert, et sic vertit: « Virtutis porro ne levissima quidem cura gregem ullum aut armentum unquam tetigit. »

(13) *Τίς τὸ ἐκείνους*. Deest τίς in sex Reg. ple-risque Colb.: Jes., Or. 1, habent tamen alii non pauci. Pro ἐκείνους, Reg. 1 habet ἐκείνης, nempe ποιμνίης.

(14) *Κινδυνεύει*. Coisl. 1, κινδυνεύει.

(15) *Ἀρχὴν ταύτην*. Petav. t. III, lib. Eccles. hier., n. 11, p. 857, « præsertim tali imperii ge-

νὸς τὰς αἰσῶν σχεδιάσαι σιτίδα, καὶ ποῦ τι καὶ ἐρωτικὸν ἔσαι μετὰ τοῦ κισσυβίου (10), καὶ προσλα-
λῆσαι ταῖς βουσίῃς ἢ τῇ ποιμνίῃ· καὶ τούτων αὐτῶν
θοιρήσασθαι (11) ἢ ἀποδόσθαι τὸ πύτατον. Ἀρετῆς
δὲ οὐδεὶς πω ποιμνίων (12) ἢ βουκολίων ἐφρόντισε.
Τίς γὰρ καὶ ἀρετὴ τούτων; ἢ τίς τὸ ἐκείνους (13)
καλὸν πρὸς τῆς ἰδίας ἡδονῆς ἐσκέψατο;

queat? aut quis eorum commodum potius quam

I. Ἀνθρώπων δὲ χαλεποῦ ὄντος τοῦ εἰδέναι ἀρχε-
σθαι, κινδυνεύει (14) πολλῶ χαλεπώτερον εἶναι τὸ
εἰδέναι ἀρχεῖν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα δὴ ἀρχὴν ταύ-
την (15) τὴν ἡμετέραν, τὴν ἐν νόμῳ θεῷ, καὶ πρὸς
θεὸν ἄγουσαν, ἥς ὅσον τὸ ὕψος καὶ τὸ ἀξίωμα, τοσοῦ-
τος καὶ ὁ κίνδυνος τῷ γε νοῦν ἔχοντι. Ὅν γε πρῶ-
τον μὲν δεῖσαι, καθάπερ ἀργυρον ἢ χρυσόν, παντα-
χόθεν στραφόμενον, καὶ ἐν παντοίοις (16) καιροῖς καὶ
πράγματι, μηδαμῶς κίβδηλον ἔχειν ἢ ὑπόχαλκον,
μηδὲ τι φέρειν ἐν αὐτῷ ὕλης τῆς χειρόνος, καὶ θερ-
μοτέρου πυρὸς ἀξίας· ἢ τοσοῦτον μείζον ἔσται κα-
κόν, ὅσῳ περ ἂν ἀρχὴ πλειόνων (17)· εἴπερ καὶ μεί-
ζων τῆς περὶ ἓνα ἱσταμένης πονηρίας ἢ εἰς πολλοὺς
δεδύουσα.

IA. Οὐ γὰρ οὕτως οὕτε δευσοποιοῦ βαφῆς μετα-
λαμβάνει βλάβος ὕψασμα, οὕτε δυσωδίας ἢ τοῦ ἐναν-
τίου τὸ πλησιάζειν, οὕτε νοσερά τις οὕτω; εὐκόλως
ἀναχέεται εἰς τὸν αἶρα, καὶ διὰ τοῦ αἵρος ὀμίλει
τοῖς ζώοις αἱμαῖς, ὃ δὴ λοιμὸς ἐστὶ τε (18) καὶ ὀνομά-
ζεται, ὡς φιλεῖ τάχιστα τῆς τοῦ προεστῶτος (19)
κακίας ἀνατίμπασθαι τὸ ὑπὴρξον, καὶ πολλῶ γε
ῤῥον ἢ τοῦ ἐναντίου, τῆς ἀρετῆς. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὃ
μάλιστα (20) πλεονεκτεῖ τὴν καλοκαγαθίαν ἢ πονη-
ρίαν, καὶ ὃ μάλιστα ἐγὼ δυσχεραίνω κατανοῶν, ὅτι
εὐζήλωτον μὲν τι καὶ πρόχειρον (21) πρᾶγμα ἢ μο-
χθηρία, καὶ οὐδὲν οὕτω ῥᾶδιον, ὡς τὸ γενέσθαι κα-
κόν, καὶ (22) εἰ μὴ τύχοι πρὸς ταύτην (23) ἡμᾶς
ἄγων μηδεὶς· σπάνιον δὲ ἢ τοῦ ἀγαθοῦ κτήσις καὶ
πρόσαντες, καὶ εἰ πολὺ τὸ μεθέλκειν εἴη καὶ προκα-
λοῦμενον. Καὶ τοῦτο ἐστὶν ὃ μοι δοκεῖ καὶ ὁ μακα-

nere, cujusmodi est nostrum, quod in lege divina positum est, et ad Deum perducit. Cujus imperii quanta est sublimitas, » etc. Quibus verbis sacerdotii potestatem contra Salmasium demonstrat.

(16) *Παντοίοις*. « In cujusvis generis temporibus et negotiis, » Combef.

(17) *Ἀρχὴ*. Reg. r, ἀρχει, non male.

(18) *Λοιμὸς ἐστὶ τε*. Alii codices, λοιμὸς ἐστὶ τε.

(19) *Προεστῶτος*. « Antistitis, » quæ vox de omnibus qui præsumt, sive episcopis, sive sacerdotibus est intelligenda. Hinc Gabrielius mag's adhuc generatim: « Principum vitii infici solet tota civitas. »

(20) *Ὁ μάλιστα*. Sic sept. Regg., Colb. quatuor, Or. 1, Jes. Bas. Chrys., hom. 2, *De statu*: « Ev ἐστὶν, ὃ δοκεῖ τῆς παντὸς πλεονεκτεῖν ὁ πλοῦτος. Alii habent ὁ μάλιστα. Sed perinde est. »

(21) *Πρόχειρον*. Similia habes in Or. al. 23, nunc 14, n. 6.

(22) *Καὶ*. Alii codices καὶ εἰ.

(23) *Πρὸς ταύτην*. Coisl. 1, πρὸς τοῦτο.

ρῶτατος Ἀγγαῖος κατανοήσας ἐπὶ τὴν θαυμασίαν εἰκόνιν ἐλθεῖν καὶ ἀληθεστάτην εἰκόνα· Ἐρωτήσατε, *Ιερεῖς* (24), νόμον, λέγων· *Εἰ κρέας ἄγιον ἐν ἱματίῳ βρωτοῦ τιнос· ἢ ποτοῦ, ἢ σκεύους ἀγῶμενον εὐθὺς ἀγάσει τὸ πλησιάζαν· τῶν δὲ ἀποψησάντων· Ἐρωτήσατε πάλιν εἰ καὶ ἀκαθαρσία τούτων τι προσομιλήσαν, μὴ παραχρῆμα μετέλαβε τοῦ μιάσματος;* ὡς ἐρούντων γέ μεταλαμβάνειν, καὶ μὴ καθαρὸν μένειν τῇ κοινωνίᾳ.

IB. Τί τοῦτο λέγων (25)· ὅπερ ὁ ἐμὸς λόγος· ὅτι δούληπτον μὲν τὸ ἀγαθὸν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ὥσπερ καὶ πῦρ ὕλη τῇ ὑγροτέρᾳ· ἔτοιμοι δὲ πρὸς τὴν τοῦ κακοῦ μετασίαν οἱ πλείστοι καὶ ἐπιτήδαιοι, καλὰ μιν τις (26) πρὸς σπινθήρα, οἶμαι, καὶ ζνεμον βρῶτως ἐξαπτομένη καὶ δαπανωμένη διὰ ξηρότητα· θάπτον γὰρ ἂν τις ὀλίγης κακίας μεταλάβοι πλουσίως ἢ ἀρετῆς βαθείας κατὰ μικρόν. Ἐπεὶ καὶ μέλιτι μὲν μικρὸν ἀφίνθιον ὡς τάχιστα (27) μεταδίδωσι τοῦ πικροῦ· μέλι δὲ οὐδὲ τὸ διπλάσιον ἀφίνθιον τῆς ἑαυτοῦ γλυκύτητος· καὶ μικρὰ μὲν ὑποσπασθεῖσα ψήφης ποταμὸν ὅλον ἐκλύσειεν ἂν (28) ἐπὶ τὸ πρηνές· ἐπισχεῖν δὲ ἢ ἀνακλῆαι μόλις ἂν δυναθῇ καὶ τὸ κατεριώτατον ἔρουμα.

infundat; ac parvo quidem lapide submoto flumen firmissimo etiam aggere cohiberi reprimique vix potest.

II'. Πρῶτον μὲν δὴ τοῦτο (29), ὧν εἴπομεν (30), εὐλαβεῖσθαι ἄξιον, μὴ φαινόμεθα (31) τῆς θαυμασίας ἀρετῆς κακοὶ ζωγράφου, μᾶλλον δὲ ζωγράφων οὐ φαύλων ἴσως, τῶν δὲ πολλῶν φαύλων ἀρχέτυπον (32).

²⁴ Agg. II, 12, 13. ²⁷ ibid. 14.

(24) Ἐρωτήσατε *Ιερεῖς*, etc. LXX habent ἐρωτήσον τοὺς *Ιερεῖς*, νόμον, λέγων, etc. Legem ex arbitrio interpretari non licet, sed adeundum sacerdotibus. « Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirunt ex ore ejus (*Malach.* II, 7). »

(25) Τί τοῦτο λέγων; « Quorsum hæc illius spectat oratio? nempe eodem quo mea. »

(26) *Καλὰ μιν τις*. Non immerito Gabriellus Gregorinum ad hæc *psal.* LXXXII, 12, verba, « sicut stipulam ante faciem venti, » alludere arbitratur.

(27) Ὡς τάχιστα. Sic Reg. I, I, Colb. I, m, etc. : ὡς deest in Bas. et Par.

(28) *Ἐκλύσειεν ἂν*. Reg. I, I, ἐκλύσει ἐπὶ· abest ἂν a Reg. I et Colb. I, m.

(29) Πρῶτον μὲν δὴ τοῦτο, etc., locus quidem ille intellectu difficilis, et multum interpretes torsit. Sic illum vertit Gabriellus : « Primum igitur eorum, quæ diximus, id opere pretium est caverē, ne virtutis quæ summa est admiratione digna, mali videamur esse pictores, vel potius pictorum non malorum fortasse, multorum certe quidem, malum exemplar, neve illud in nos cadat proverbium : Qui alios curare profitentur, ipsi scatent ulceribus. » Legendum ὡς εἴπομεν conjiciebat vir doctus. Sic « sensus apertus, » ipsi videbatur, et « commodus. » Quod ille optavit, reperimus in Reg. I, δ εἴπομεν, istud δ, certe eundem, vel etiam meliorem sensum efficit. Cæterum hæc verba : « primum illud quod diximus, » etc., manifeste referuntur ad illa n. 10, « primum illud curandum, » etc.

Abbas Sancyiranensis Billii versionem sic emendat : « Pictores fortasse non mali, totius autem

A Aggæo animadversum mihi fuisse videtur, cum admiranda illa et verissima imagine uteretur : Interrogate legem, sacerdotes : Si tulerit homo carnem sanctificatam in vestimento suo, et tetigerit cibum aliquem 18 aut potionem, aut vas denique aliquod, nunquid sanctificabit id quod admotum fuerit 20? Quod cum pernegassent : Interrogate rursus, inquit, si quid horum rei polluat admotum fuerit, nunquid non contaminabitur 21? tanquam videlicet id immunditiæ particeps esse, atque ob hujusmodi contactum puritatem suam amittere, haud dubie affirmaturi sint.

XII. Quibus verbis, mea quidem sententia, hoc significat, hanc virtutis naturam esse, ut eam homines non facili negotio consequi possint : quemadmodum nec humida materia ignem facile concipere solet; contra ad vitium contrahendum homines maxima ex parte promptos et idoneos esse, non secus, ut opinor, ac stipula quædam ad scintillam et ventum ob naturæ siccitatem facile accenditur atque consumitur. Citius enim exiguum vitium uberrime largissimeque quispiam perceperit, quam ingentem et copiosam virtutem parce ac tenuiter. Nam et parum absinthii amaritudinem suam melli celerrime impertit : cum contra mel, ne dupla quidem parte copiosius, dulcedinem suam absinthio totum in primum trahitur : ejusdem autem impetus potest.

XIII. Hoc igitur primum ex his quæ diximus cavendum est, ne admirandæ virtutis mali pictores existamus, aut, ut rectius loquar, pictorum non fortasse malorum, multorum quidem certe, malum

populi malum exemplar. » Planior interpretatio, sed mutandus esset textus.

Basilii eodem pene sensu sic exponit : « Ut prælati pictores, imo pictoribus non malis exemplaria virtutis sermone quidem existant; at opere multis iidem sint archetypum pravitatis. » Eo fere redit optimum codicis Or. I aliiqum margini scholium : « Ὅτι ὁ ζωγράφος τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ παράδειγμα, ἡγουν ἀρχέτυπον, ἐργάζεται : ὑμεῖς δὲ οὐκ εἰκόνες ἐστὲ, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ παραδείγματα, ἡγουν ἀρχέτυπα εἰς τὸ κακόν. » Ad exemplar namque, sive archetypum imaginem pictor exprimit. Vos autem non imagines, verum ipsa quoque exemplaria, seu pravitatis archetypa estis. »

Combellisius vero, in Gregorii recensiti superstitionibus schedis nondum editis, sic vertit : « Hoc igitur primum ex his quæ diximus, cavendum est, ne admirandæ virtutis mali pictores existamus; aut, ut rectius loquar, pictorum non fortasse malorum, multorum certe malum exemplar, » etc.

Denum sic recte intelligi potest hic locus repetendo ἀρχέτυπον, « ut prælati sermone quidem sint probis hominibus, seu pictoribus, exemplar virtutis, adeoque bonum; opere vero multitudini, quæ non verbis, sed exemplis movetur, archetypum pravitatis existant. »

(30) Ὡς εἴπομεν. Sic omnes fere codices. Unus tamen Reg. I habet δ εἴπομεν, quæ lectio melior videtur.

(31) Φαινόμεθα. Duo Colb. φανόμεθα.

(32) Φαῦλον ἀρχέτυπον. Reg. I et Colb. m habent, φαῦλον ὄντες ἀρχέτυπον.

exemplar : aut a parcemia non longe recedamus, alii mederi tentantes, cum ipsi ulceribus scateamus.

XIV. Deinde, ut etiam sese aliq̄is ab omni peccati labe purum conservet, aut quam **19** maxime; haud tamen scio idne ei sufficiat, qui alios ad virtutem erudire parat. Neque enim ab eo qui hanc curam suscepit, hoc solum requiritur, ut malus non sit; malum enim esse, plerique etiam e vulgo turpissimum censent: verum etiam ut virtute præstet, juxta illud Scripturæ præceptum, *quo declinare a malo, et bonum facere* ³⁸ jubemur. Nec ut vitiosas animæ notas duntaxat expungat, verum ut meliores etiam inscribat, ita ut magis virtute antecellat, quam honore ac dignitate superet; nec modum sibi ullum honeste vivendi, atque altius ascendendi constituat; nec lucro potius, id quod arripuit, quam damno ³⁹, id quod effugit, deputet: verum quod præ pedibus est, gradum ad id quod deinceps sequitur, esse arbitretur; nec virtute vulgus anteire, magnopere amplum atque illustre iudicet; verum detrimento ducat, si a suscepti muneris dignitate absit; sicque se comparet, ut, quod ex virtute gerit, ad legis divinæ normam ⁴⁰, non autem ad alios, sive mali illi sint, sive nonnihil in virtute optimo maximo, a quo omnia, et in quem omnia ⁴¹,

XV. Nec eadem omnibus convenire putet, quemadmodum nec staturæ omnibus eadem sunt, nec oris lineamenta, nec animantium naturæ, nec terræ qualitates, nec eadem siderum omnium pulchritudo et magnitudo ⁴²; verum privati quidem hominis vitium esse existimet, turpia supplicioque digna, et quorum lex dura et gravis domina est, perpetrare: præfecti autem vel antistitis, non quam optimum esse, nec novas subinde virtutum accessiones facere; si quidem virtutis suæ præstantia multitudinem ad mediocritatem tracturus sit, ac non per vim imperatoris, sed persuasione allecturus. Nam quod vi ac necessitate exprimitur, præ-

α ἢ τῆς παροιμίας μὴ πόρρω θέμεν, ἄλλους ἰατροῦ-
εἶν (35) ἐπιχειροῦντες αὐτοὶ βρῶντες ἔλκεσι.

ΙΔ'. Δεύτερον δὲ, εἰ καὶ τις ἀγνὸν (34) ἐαυτὸν ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας τηρήσειεν, ἢ ὡς μάλιστα (35), οὐκ οἶδα μὲν, εἰ καὶ τοῦτο αὐταρκεῖ τῷ μέλλοντι τοὺς ἄλλους παιδεύειν πρὸς ἀρετὴν (36)· οὐ γὰρ μὴ κακὸν εἶναι δεῖ μόνον τὸν τοῦτο πεπιστευμένον, τοῦτο μὲν γὰρ καὶ τῶν ὑπὸ χεῖρα τοῖς πολλοῖς αἰσχίστην, ἀλλὰ καὶ τῷ ἀγαθῷ διαφέροντα, κατὰ τὴν, ἐκκαίρειν ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιεῖν ἀγαθόν, κελεύουσιν ἐντολὴν· οὐδὲ τοὺς φαύλους ἐξαλεῖψαι τῆς ψυχῆς τύπους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀμείνους ἐγγράφασθαι, ὡς πλέον κατ' ἀρετὴν προέχειν, ἢ ὅποσον περισσὺν ἀξιωματι· καὶ μηδὲν μέτρον εἶδέναι τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀναβάσεως, μηδὲ κέρδος μάλλον τὸ κρατηθὲν ἢ ζημίαν τὸ διαφεύγον· ἀλλ' ἐπίθεασιν αἰεὶ ποιεῖσθαι τὸ ποσὶ τοῦ ἑξῆς (37)· καὶ μὴ μέγα νομίζειν ἂν τῶν πολλῶν διαφέρωμεν, ἀλλὰ ζημίαν ἂν τῆς ἀξίας λειπώμεθα (38)· καὶ τῇ ἐντολῇ παραμετρῆιν, ἀλλὰ μὴ τοῖς πέλας, τὸ κατορθούμενον, ἂν τε ὥτι κακοί, ἂν τε ἀρετῆς ἐπὶ ποσὸν ἦκοντες· καὶ μὴ μικροῖς σταθμοῖς (39) ταλαντεύειν τὴν ἀρετὴν, τῷ μεγίστῳ (40), καὶ παρ' οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα χρεώστουμένην.

processerint, expendat: nec virtutem, quæ Deo debetur, exigua lance ponderet.

ΙΕ'. Μηδὲ τὰ αὐτὰ πᾶσιν ἀρμόζειν οἰεσθαι, ὥσπερ οὐδὲ ἡλικία πᾶσιν (41) αἱ αὐταί, οὐδὲ προσώπων χαρακτήρες, οὐδὲ ζῶων φύσεις (42), οὐδὲ γῆς ποιότητες, οὐδὲ κάλλη τε καὶ μεγέθη λαμπτήρων· ἀλλ' ἡγεῖσθαι ἰδιώτων μὲν εἶναι κακίαν τὸ φαῦλα πράσσειν, καὶ ὅσα κολάσεως ἄξια (43), ὧν καὶ ὁ νόμος (44) βαρὺς δεσπότης· ἀρχοντο; δὲ ἢ προεστώτος τὸ μὴ ὡς ἀρίστον εἶναι, καὶ αἰεὶ τῷ καλῷ προβαίνοντα (45), εἰπερ μέλλοι τῷ περιόντι τῆς ἀρετῆς ἔλξειν τοὺς πολλοὺς εἰς τὸ μέτριον, καὶ μὴ βίᾳ κατάρξειν (46), ἀλλὰ παιθεῖν προσάξεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἀκούσιον, πρὸς τὸ (47) τυραννικὸν εἶναι, καὶ οὐκ ἐπαινετὸν, οὐδὲ μόνιμον (48)· φιλεῖ γὰρ τὸ βιασθὲν, ὥσπερ φυτὸν βίᾳ

³⁸ Psal. xxxvi, 27. ³⁹ Phil. iii, 7. ⁴⁰ II Cor. x, 12, 15. ⁴¹ I Cor. viii, 6. ⁴² I Cor. xv, 41.

(35) Ἄλλους ἰατροῦεἶν. Alludit ad hæc verba ejusdam poetæ apud Plut. *De dignoscendo assentatore ab amico*: Ἄλλων ἰατρὸς, αὐτὸς ἔλκεσι βρῶν. « Aliorum medicus, ipse ulceribus scateans. »

(34) Εἰ καὶ τις ἀγνόν. Hic Or. 1 ad marginem: Τὰ τοῦ ἀληθῶς ἐπισκόπου ἰδιώματα. « Ejus qui reipsa (non nomine tantum) est episcopus, proprietates. »

(35) Ἡ ὡς μάλιστα. « Aut quam maxime; » id est juxta Eliam, « et quam maxime. »

(36) Πρὸς ἀρετὴν. Ita Reg. 1, Comb. vero εἰς ἀρετὴν, in Reg. r utraque deest præpositio, sicut ei paulo post, δεῖ.

(37) Ἐξῆς. Plures codices habent ἐφεξῆς.

(38) Λειπώμεθα. Sic septem Reg. quatuor Colb. Or. 1. Sic Bithius emendaverat in Bas. in quo sicut et in Par. legitur ἀπολειπώμεθα, quod nec a Montacutio, nec a Parisiensibus observatum.

(39) Σταθμοῖς. Colb. 1, μέτροις.

(40) Τῷ μεγίστῳ. Reg. a, καὶ τῷ.

(41) Ἡλικία πᾶσιν. Reg. n habet πᾶσαι, « æta-

tes omnes. »

(42) Φύσεις. « Naturæ. » Comb. « indoles. »

(43) Ἄξια. Deest in sex Regg., in Colb. septem, Jes., Or. 1. Præclaram hanc sententiam ad verbum pene descripsit in sua *ad imperatorem admonitione* Agapetus: « Privati quidem, ait, hominis vitium habendum esse, mala et supplicio digna facere, principis autem et præsentis non vel optimum esse. »

(44) Καὶ ὁ νόμος. Alludit ad hæc verba Apost. ad Gal. v, 23, « adversus hujusmodi non est lex. »

(45) Προβαίνοντα. Duo Regii, Comb. διαφέροντα, quæ vox significantior: « ut non solum proficiat, sed ut proficiendo etiam excellat. »

(46) Κατάρξειν. Sic quatuor Regii, duo Colb., Coisl., Pas. Billius ad oram Bas. scripserat καθέλκειν, « per vim cohibitorum, » quod nimium faciles admisserunt Parisienses.

(47) Πρὸς τὸ. Sic plures cod. Coisl. 1. Edit. πρὸς τῷ.

(48) Μόνιμον. Reg. r νόμιμον, non male forsitan, si ἐνομώζατον sequens attendas. Unde Gabr. « maxime legitimum. »

τὸν (40) βίφ' ἑρπεὶ μετασπώμενον, εἰς ἑαυτὸ πάλιν ἀφ' ὧν ἀνατρέχειν· τὸ δ' ἐκ προαίρεσως ἐννομώτατόν τε ἔμα καὶ ἀσφαλέςτατον, εὐνοίας δεσμῷ τηρούμενον. Ὅθεν δὴ καὶ μάλιστα ποιμαίνειν τὸ ποίμνιον ἐκούσιως, ἀλλὰ μὴ ἀναγκαστῶς, ὃ ἡμέτερος διακελεύεται νόμος καὶ νομοθέτης.

Id est, utpote benevolentiae vinculis astrictum atque et legislator noster sanxit, ut grex non coacte, sed sponte ac libenti animo pascatur ⁴¹.

147. Ἄλλ' ἔστω τις μήτε κακός, καὶ ἀρετῆς ἥκων εἰς τὸ ἀκρότατον· οὐχ ὁρῶ, τίνα λαβὼν ἐπιστήμην, ἢ ποῖα δύναμις πιστεύσας, ταύτην ἀν' ὁρῶσιν τὴν προστάσιν· τῷ ὄντι γὰρ αὐτῇ μοι φαίνεται τέχνη τις εἶναι τεχνῶν, καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν, ἀνθρωπὸν ἀγειν, τὸ πολυτροπώτατον (50) ζῶον καὶ ποικιλωτάτον. Γνοίη δ' ἂν τις τῇ τῶν σωμάτων θεραπείᾳ· τὴν τῶν ψυχῶν ἰατρειάν ἀντιζητάσας· καὶ ὅσω (51) μὲν ἐργώδης ἔκεινη καταμαθὼν, ὅσω δὲ ἡ καθ' ἡμᾶς ἐργωδεστέρα προσεξετάσας, καὶ τῇ φύσει τῆς ὕλης, καὶ τῇ δυνάμει τῆς ἐπιστήμης, καὶ τῷ τέλει τῆς ἐνέργειας τιμιωτέρα. Ἡ μὲν γὰρ περὶ σώματα (52) πονεῖται, καὶ τὴν ἐπικτητὴν ὕλην καὶ κάτω ρέουσάν, πάντως λυθησομένην καὶ πεισομένην τὸ ἑαυτῆς (53), καὶ νῦν τῇ συμμαχίᾳ τῆς τέχνης κατακρατήσῃ τῆς ἐν αὐτῇ (54) στάσεως· ἡ γὰρ νόσος ἢ χρόνος ἔλυσεν, εἴλασαν τῇ φύσει, καὶ τοὺς ἰδίους ὁρῶν οὐχ ὑπερβαίνουσιν.

148. Τῇ δὲ περὶ ψυχῆν ἢ σπουδῇ, τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ θεῖαν, καὶ τῆς ἀνωθεν εὐγενείας μετέχουσιν, καὶ πρὸς ἐκείνην (55) ἐπειγομένην, εἰ καὶ τῷ χεῖρονι συνεδέθη· τάχα μὲν καὶ δι' ἄλλας αἰτίας, ὅς μόνος οἶδεν ὁ συνῴσας Θεός, καὶ εἰ τις ἐκ Θεοῦ τὰ τοιαῦτα ἐσοφίσθη μυστήρια· ὅσον δ' οὐκ ἐμὲ γινώσκειν καὶ τοὺς κατ' ἐμὲ, δοῦναι ἔνεκεν· ἐνὸς μὲν, ἵνα δι' ἀγῶνος καὶ πάλης, τῆς πρὸς τὰ κάτω, τῆς ἀνω δόξης κληρονομήσειεν, ὥσπερ χρυσοῦς πυρὶ (56), τοῖς τῆδε βασανισθεῖσα, καὶ ἀρετῆς ἄθλον, ἀλλὰ μὴ Θεοῦ δῶρον μόνον ἔχη τὰ ἐλπίζόμενα· καὶ τοῦτο δὲ ἦν (57) ἄρα τῆς ἀφρας ἀγαθότητος, ποιῆσαι τὸ ἀγαθὸν

⁴¹ I Petr. v, 2. ⁴² Ephes. vi, 12.

(49) Ὅσπερ φυτὸν. Elegans hic plantæ similitudo, qua non semel usus est Greg. Vide orat. vi, al. xii, num. 8, et orat. xiiii, al. xiii, num. 1. Ut enim, orat. xii, al. viii, num. 5, βουλομένων, οὐ τυραννουμένων ἐστὶ τὸ τῆς σωτηρίας μυστήριον, « volentium, non coactorum est salutis mysterium; » ita et or. xxxi, al. xxxvi, num. 25, « nihil enim est tam voluntarium quam religio. »

(50) Πολυτροπώτατον ζῶον. Vera et plana lectio, quamvis altera, τῶν ζῶων in pluribus legatur codicibus.

(51) Ὅσω. Reg. b, m, utrobique ὅσον. Post alterum ὅσον, Reg. l, et Colb. m, δ' habent.

(52) Σώματα. Comb. τὰ σώματα. Ita Reg. l.

(53) Τὸ ἐντὶς. Sapienter et caute observat Elias, dictum illud esse propter « veterem primorum nostrorum parentum transgressionem, unde fluxit illa sententia : « terra es, et in terram reverteris. » Nam alioqui « Deus creavit hominem inexterminabilem (Sup. ii, 23). »

(54) Ἐρ αὐτῇ. Reg. b, m, ἐν αὐτῇ.

PATROL. GR. XXXV.

A terquam quod tyrannicum est, minimeque laudandum, ne firmum quidem ac stabile est. Solet enim id cui vis adhibita est, non secus ac planta per vim manibus inflexa, simul ut dimissum fuerit, ad se rursum relire : quod autem a libera voluntate ²⁰ proliscitur, æquissimum ac firmissimum esse conservatum. Ac proinde vel maxime id lex nostra

XVI. Sed sit sane aliquis, non modo a vitiorum contagione purus, verum ad summum etiam virtutis fastigium evectus; haud equidem video quamvis scientia instructus, aut quibus viribus fretus, huiusmodi praefecturam intrepide suscipere queat. Nam profecto ars quædam artium, et scientia scientiarum mihi esse videtur, hominem regere, animal omnium maxime varium et multiplex. Id porro hac demum ratione quispiam perspexerit, si animarum curandarum rationem cum corporum medicina contulerit, quantoque hæc nostra laboriosior quam illa sit, expenderit, ac, tum materiae natura, tum artis facultate, tum actus fine, præstantior. Illius enim labor circa corpora versatur, fragilemque hanc et humi labentem materiam, omnino tandem interituram, eaque, quæ fert ipsius conditio, perpressuram, etiamsi artis subsidio dissidium illud, quo laborant, nunc superet. Eam enim, aut morbi vis, aut tempus exstinguet naturæ legi cedentem, nec fines suos excedentem.

XVII. At huius studium atque opera in anima ponitur, quæ ex Deo est, atque divina, supernæque nobilitatis particeps, ad eamque properans; tametsi villiori interim ac deteriori astricta sit. Cujus rei multæ quoque aliæ fortasse causæ sunt, quas solus Deus, qui hæc astrinxit, cognitas et exploratas habet, aut si quis huiusmodi mysteriorum scientiam divinitus est consecutus : quantum autem ego, meliusque similes, cognitione assequimur, duplici causa id factum est; altera ut per concertationem et collucationem ⁴⁴ cum rebus inferioribus ad supernæ gloriæ hæreditatem perveniat, rebus scilicet fluxis

(55) Καὶ πρὸς ἐκείνην. Citat hæc Justinianus Augustus ad Menam. Conc. ed. Lab. tom. IV, pag. 520.

(56) Πυρὶ. Delevimus τῷ auctoritate quinqu Regg. codic., sex Colb., Or. 1.

(57) Τοῦτο δὲ ἦν. Comb. τοῦτο γὰρ ἦν. Sic Billius hunc locum verterat, Gregorii mentem non assecutus : « Quod etiam ipsum summæ ac singularis Dei bonitatis argumentum est, nimirum facere, ut virtus nostra quoque aliqua ex parte sit, etc. Quasi vero Deus boni partem faciat, nos alteram faciamus. Haud ita Gregorius. Sed « summa bonitas, » quæ Deus est, omnia opera nostra in nobis operatur, et efficit ut bonum suum etiam sit nostrum, præbendo vires libero arbitrio, ut bonum operetur, et nostrum sit : « summa bonitate » ita volente, non tantum « aliqua ex parte. » Nam ut Bernardi verbis utar, « non partim gratis, partim liberum arbitrium, sed totum singula opere individuo peragunt. Totum quidem hoc, et totum illa; sed ut totum in illis, sic totum ex illa. » De grat. et lib. arb., n. 47.

et fragilibus, non secus atque aurum igne, probata et explorata, eaque, quæ in spe posita sunt, non solum ut Dei beneficium, sed etiam ut virtutis præmii obtineat. Atque hoc ipsum erat summæ bonitatis, efficere ut bonum esset **21** quoque nostrum, non natura tantum insertum, sed etiam per voluntatem, liberique arbitrii in utramque partem motiones, excultum : altera rursum, ut deteriore quoque partem crassitie sua paulatim solutam, ad se est animæ, hoc anima sit corpori, posteaquam scilicet materiam, qua ministra utitur, domuerit, conservamque suum Deo adjunxerit.

XVIII. Enimvero medicus, loca, et tempora, et ætates, et tempestates, cæteraque hujus generis inspiciet, medicamenta etiam exhibebit, victusque rationem præscribet, ac noxia observabit, ut ne ægroti cupiditates arti obstant. Ignem etiam interdum, et ferrum, atque asperiora remedia nonnullis adhibebit : quæ tametsi perquam laboriosa et molesta esse videantur, nihil tamen eorum perinde arduum ac difficile est ut mores, et affectus, et vitas, et studia atque instituta, et si quid aliud eorum, quæ in nobis sunt, his simile est, conspiciere ac medicari, atque quidquid agreste ac ferinum est, a conjunctione nostra expellere, quidquid autem mansuetum, ac Deo charum est, inducere et confirmare, atque animæ et corporis causam juste disceptare : sic nempe, ut id, quod præstantius est, deterioris imperio premi, quæ injustitia omnium maxima est, minime patiamur; verum ut ei, quod imperium, ac principatum tenet, id, quod natura inferius est, subjiciamus : quæ quidem lex Dei est, in omnibusque rebus ab ipso conditis, tam quæ aspectu sentiuntur, quam quæ oculorum sensum fugiunt præclarissime consituta.

XIX. Quin etiam illud mecum considero, quod ea omnia, quæ modo enumeravi, ut quæ a medico observentur, ut natura se habent, sic manent, nec contra quidquam versute moluntur, atque iis, quæ ab arte admoventur, subdole sese opponunt : quin potius materiam ipsam medicina colligit : nisi forte ægroti culpa aliqua et temeritas incidat, quam etiam ipsam cavere ac reprimere haud magni negotii fuerit. At nobis sagacitas et præposterus nostri amor, et, quod facile quicquam credere, nec scimus, nec sustinemus, plurimum ad virtutem impedi-

A καὶ ἡμέτερον, οὐ φύσει μόνον κατασπειρόμενον, ἀλλὰ καὶ προαιρέσει γεωργούμενον, καὶ τοῖς ἐπ' ἑμῶν τοῦ αὐτεξουσίου κινήμασιν· ἐτέρου δὲ ὡς (58) ἂν καὶ τὸ χεῖρον ἐλκύσειε πρὸς ἑαυτὴν καὶ ἄνω θείῃ, λύσσεια κατὰ μικρὸν τῆς παχύτητος· ἐν' ὅπερ ἐστὶ θελὲς ψυχῇ, τοῦτο ψυχῇ σώματι γένηται παιδαγωγή- σατα δι' ἑαυτῆς τὴν ὑπερέτιν (59) ὕλην, καὶ οἰκειώ- σατα Θεῷ τὸ ἐμὸδούλον.

pertrahat, atque in sublimi collocet : ut, quod Deus

III. Χώρας, καὶ καιροὺς, καὶ ηλικίας, καὶ ὥρας, καὶ τὰ τοιαῦτα ὁ ἱατρὸς ἐπισκέψεται· φαρμακεύσει τε καὶ διατιθήσει, καὶ τηρήσει τὰ βλαβερὰ, ὡς ἂν μὴ ἀντιθῆναι τῇ τέχνῃ τὰς τῆς ἀβήρωστικῆς ἐπιθυμίας· καὶ B ποὺ καὶ καύσει, καὶ τομαίᾳ, καὶ τοῖς αὐστηροτέροις τῆς θεραπείας, ἔστιν ὅτε καὶ ἐφ' ὧν χρήσεται· ὧν οὕτω τοσοῦτον οὐδὲν, κἂν ἐπίπῳνα σφόδρα (60) καὶ χαλεπὰ φαίνηται, ὅσον ἦθῃ, καὶ πάθῃ, καὶ βίους, καὶ προαιρέσεις, καὶ εἰ τι ἄλλο τοιοῦτο (61) τῷ· ἐν ἡμῖν, κατοπτεῖσθαι τε καὶ ἱατρεῖσθαι, καὶ πᾶν ὅσον θηριώδες καὶ ἄγριον (62) ἐξορίσαντας τῆς συζυγίας τῆς ἡμετέρας, πᾶν ὅσον ἡμερον καὶ Θεῷ φίλον ἀντισ- αγαγεῖν τε καὶ βεβαιώσασθαι, καὶ βραβεύσαι δι- καίως ψυχῇ τε καὶ σώματι· μὴ τῷ χεῖρονι τὸ κρεῖτ- τον δυναστεύεσθαι συγχωρήσαντας, ἥ περ ἀδικίων ἢ μεγίστη· τῷ δὲ ἄρχοντι καὶ ἡγεμονικῷ τὸ τῇ φύσει δεύτερον ὑποτάξαντας· ὥσπερ δὴ νόμος θεῖος, καὶ κάλλιστα ἔχων ἐπὶ πάσης αὐτοῦ τῆς κτίσεως, ὅση τε ὁρατὴ, καὶ ὅση ὑπὲρ (63) τὴν αἴσθησιν.

C 19. Σκοπῶ δὲ κἀκεῖνο, ὅτι ἐκείνων μὲν ἕκαστον ὧν (64) ἀπρηθμισάμην ὡς τῷ θεραπευτῇ τηρου- μένων (65) ὅπως ἔχει (66) φύσεως, οὕτω μένει· καὶ οὐδὲν ἀντιτεχνᾷται παρ' ἑαυτοῦ πανουργῶς, οὐδ' ἀντισφίζεται (67) τοῖς παρὰ τῆς τέχνης προσαγομέ- νοις (68)· ἀλλὰ καὶ περιστάσει μᾶλλον τὴν ὕλην (69) ἢ ἱατρεία· πλὴν εἰ ποὺ βραχεῖα τις παρεμπέσοι τοῦ κάμ- νοντος ἀταξία, ἣν καὶ φυλάξει καὶ ἀνακόψει οὐ χαλε- πόν· Ἡμῖν δὲ ἡ σύνασις (70) καὶ τὸ φίλαυτον, καὶ τὸ νικᾶσθαι ῥαδίως μὴ· εἰδέναι, μὴ· ἀνέχεσθαι (71), μέ- γιστον πρὸς ἀρετὴν ἐστὶν ἐμπόδιον, καὶ οἷόν τις παρά-

(58) Ἐτέρου δὲ ὡς. Ita Regii omnes, quinque D Colb. 3.

Colb., Or. 1, Jes. Sed Par. et Bas. δὲ πάλιν.

(59) Ὑπερέτιν. Reg. 2, ὑπερέτην.

(60) Ἐπίπῳνα σφόδρα. Reg. hu, πᾶν. Colb. 3, utrumque πᾶν σφόδρα καὶ.

(61) Τοιοῦτο. Sic septem Regg., plures Colb., Bill. Alii τοιοῦτον.

(62) Ἄγριον. Reg. 1, ἄγρικον.

(63) Καὶ ὅση ὑπὲρ. Regg. καὶ ὅση κατὰ τὴν αἴσθη- σιν σκοπούμεν.

(64) Μὲν ἕκαστον ὧν. Sic duo Regg. hm, 1.

(65) Τηρουμένων. Modeste Billius in margine, « forte τηρούμενον. » Audacius editores Billii con- jecturam, quam ipse transverso calamo eraserat, in textum inserere non dubitarunt. Plures tamen Regg. et Colb. codi., Or. 1, Coisl. 1, habent τηρου- μένων.

(66) Ὅπως ἔχει. Sic sex Regg., totidem Colb.

(67) Οὐδ'. Sic Regg. hm, optimæ notæ, et 1,

D Colb. 3.

(68) Προσαγομένοις. Reg. 1, εἰσαγομένοις.

(69) Περιστάσει μᾶλλον τὴν ὕλην. « Materiam quasi circumstans medicina coeret. » Oliv. « vin- cit et superat. » Gabr. « subigit. » Comb. « Quin etiam medicina in contrarium corpus affectionem mutat et qualitatem. » Deinde subjicit : « hic verus sensus. Quid enim illud Billii : Materiam colligit ? » Et alio loco, « vis ipsa vocis est : velut obsidet expugnatque et cogit. » Denique τὴν ὕλην, inquit, « ipsum corpus humanum dicit, ut in superiori- bus. »

(70) Σύνασις. Nicetas ironice dictum censet, pro « stoliditate : » et φίλαυτον pro « irrationali erga corpus amore. » Quis hoc credat ?

(71) Ἀνέχεσθαι. Olivetanus videtur legisse, ἀπ- έχεσθαι, et vertit : « a quibus abstinendum sit non abstinere. »

ταξίς κατὰ τῶν συμμαχοῦντων γίνεται· καὶ ὅσην εἰσφέρειν ἔδει σπουδὴν γυμνοῦν τὴν νόσον τοῖς θεραπεύουσι, τοσαύτην (72) ὥστε τὴν ἰατρειάν φεύγειν εἰσφερόμεθα, καὶ ἔσμεν ἀνδρεῖοι καθ' ἑαυτῶν, καὶ κατὰ τῆς ὑγείας (73) ἡμῶν ἐπιστήμονες.

Κ'. Ἡ γὰρ δουλοπρεπὴς τὴν ἁμαρτίαν ἐκλέψαμεν, ὥστερ τι πάθος ὑποῦλον καὶ (74) κακότηδες ἐν τῷ βᾶθει τῆς ψυχῆς συγκαλύπτοντες, ὡς καὶ τὸν μέγαν λήσσαντες ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δίκης, ἀν τοὺς ἀνθρώπους λάθωμεν· ἢ προφασιζόμεθα (75) προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, λόγους συνηγόρους (76) τοῖς πάθεσιν ἀνευρίσκοντες· ἢ τὰς ἀκοὰς ἀποφράξαντες ἀσπίδος κυψῆς καὶ τὰ ὅτα βυοῦσης τρέπον, μὴ ἀκοῦσαι φωνῆς ἐπαδόντων φιλονεικούμεν, μηδὲ φαρμακευθῆναι (77) σοφίας φαρμάκοις, οἷς ἀβρώστια ψυχῆς θεραπεύεται· ἢ τὸ τελευταῖον, οἱ γε τοιμηρότεροι ἡμῶν καὶ γενναῖοτεροι (78), καὶ φανερώς ἀναισχυνοῦμεν (79) πρὸς τὴν ἁμαρτίαν καὶ τοὺς ταύτης θεραπευτάς, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ, τὸ δὴ λεγόμενον, χωροῦντες πρὸς πᾶσαν παρανομίαν· ὡς τῆς παραπληξίας, ἢ εἰ τι ἄλλο τῷ τοιοῦτῳ πάθει κυριώτερον νομα! καὶ οὐς ἀγαπᾶν ὡς εὐεργέτας ἔχρην, τοὺτους ὡς ἐχθροὺς ἀμυνόμεθα, μισοῦντες ἐν πύλαις ἐλέγχοντας, καὶ λόγον ὅτιον βδελυσσόμενοι· καὶ οἰόμεθα μᾶλλον πολεμήσειν τοὺς ἡμῖν εὐνοῦς, ἢ ὅτι μάλιστα (80) ἡμᾶς αὐτοὺς κακῶς δράσωμεν, ὥστερ οἱ τῶν ἰδίων σαρκῶν ἀπτόμενοι (81) τὰς τῶν πέλας δαπανᾶν νομίζοντες.

mus, si nosmetipsos plurimis gravissimisque malis affecerimus, iis profecto non dissimiles, qui carnes ipsimet suas commordent, cum alienas absumere sibi videantur.

ΚΑ'. Ταῦτά ἐστιν, οἷς ἐγὼ τὴν καθ' ἡμᾶς ἰατρικὴν (82) τῆς περὶ τὰ σώματα ἐργωδετέραν τίθεμαι μακρῶ, καὶ διὰ τοῦτο τιμιωτέραν· καὶ ὅτι ἐκεῖνη μὲν, ὀλίγα τῶν ἐν τῷ βᾶθει κατοπτρευοσῆ, περὶ τὸ φαινόμενον ἢ πλείων (83) τῆς πραγματείας· ἡμῖν δὲ περὶ τὸν χρυστὸν τῆς καρδίας ἀνθρώπων ἢ πᾶσα θεραπεία τε καὶ σπουδὴ, καὶ πρὸς τὸν ἑνδοθεν (84) ἡμῖν ἀντιπολεμοῦντα καὶ ἀντιπαλοῦντα ἢ μάχῃ, ὅς ἡμῖν αὐτοῖς ὅποιος καθ' ἡμῶν χρώμενος, τὸ δεινότερον, τῷ τῆς ἁμαρτίας θανάτῳ δίδωσι. Πρὸς οὖν ταῦτα πολλῆς μὲν καὶ παντελοῦς τῆς πίστεως (85), μελίζονος δὲ τῆς παρὰ Θεοῦ συνεργίας, οὐκ ὀλίγης δὲ τῆς ἡμετέρας ἀντιτεχνήσεως (86) (ὡς γε ἑμαυτὸν πεί-

⁷² Psal. cxi, 4. ⁷³ Psal. lvii, 6. ⁷⁴ Amos v, 10.

(72) *Τοσαύτην*. Ita Regii, Colbertique omnes, D Coisl., Pass., etc.

(73) *Υγιείας*. Alii codices ὑγείας.

(74) *Καί*. Sic Regg. et Colb. omnes, Pass., etc. Deest in ed. Par.

(75) *Προφασιζόμεθα*. Sic legendum. Male ed. Par. προσφασίζομεθα.

(76) *Λόγους συνηγόρους*. « Rationes quæ vitiis nostris suffragentur. » Gabr.

(77) *Φαρμακευθῆναι*. Μηδὲ θεραπευθῆναι σοφίας. Coisl. 1, Jes. Lectio vulgaris ad marginem.

(78) *Γενναῖοτεροι*. Novus interpres Gallicus reddit, *les grands du siècle*; qui majore supercilio, de nobilitate gloriantes, flagitiis et voluptatibus, quod certe non est magni animi, sed abjecti, se tradunt.

Λ affert, ac velut instructa quædam arces adversus eos, qui **22** nobis opem ferunt, existit: quantumque studium a nobis adhiberi conveniebat, ut morbum medicis detegeremus, tantum ad medicinam fugiendam adhibemus, atque in nostram perniciem fortes sumus, et adversus sanitatem nostram periti.

XX. Aut enim servilem in modum peccatum suffragamur, non secus ac malignum quemdam et subputridum morbum in intimis animæ recessibus occultantes, perinde ac magnum quoque Dei, visque illius ultricis, oculum fugituri, si homines fefellerimus: aut excusationes in peccatis excusamus ⁷⁵, verborum patrocinium vitiis nostris exquirantes: aut etiam obstructis auribus, instar aspidis surdæ, et obturantis aures suas, obstinato studio in hoc incumbimus, ut ne incantantium vocem audiamus ⁷⁶, ac sapientiæ remediis, quibus animæ morbus depelli solet, curemur. Aut postremo, qui majore inter nos animo atque audacia sunt, ad peccatum hujusque medicos frontem aperte perficimus, nudo capite, ut est in proverbio, in flagitium omne prorumpimus. O insignem stuporem, aut si quo alio aptiori nomine hujusmodi affectu: appellari potest! Quosque, ut præclare de nobis merentes, amore prosequi decebat, eos ut hostes ulciscimur, odio eos, qui nos in portis corripunt, habentes, ac verbum sanctum abominamur ⁷⁷, eaque demum ratione futurum existimamus, ut homines nobis amicos et benevolos magis oppugne-

XXI. Atque hæc causæ sunt, quæ me, ut nostram medicinam corporea medendi ratione longe difficiliorem, ac proinde præstantiorem, existimem, impulerunt. Huc accedit, quod illa pauca omnino ex iis, quæ in intimis corporis partibus sunt, inspectat, magna ex parte circa ea, quæ in aspectum cadunt, occupatur. At nobis circa occultum et internum hominem curatio omnis et studium versatur; atque cum eo hoste dimicandum habemus, qui nos interne oppugnat, et certamine lacessit, ac nobismetipsis, quo nihil miserius est, tanquam armis in perniciem nostram utens, peccati morte nos afficit. Ergo adversus **23** ista, tum ma-

(79) *Ἀναισχυνοῦμεν*. Comb. αἰσχυνοῦμεν.

(80) *Μάλιστα*. Ita Regg. l, t, Colb. m. At plures alii codices, et ed. πλείστα.

(81) *Ἀπτόμενοι*. Alii cum leni spiritu ἀπτομενοι.

(82) *Τὴν καθ' ἡμᾶς ἰατρικὴν*. « Nostram hanc medendi artem, quæ circa corpora versatur, » etc.

(83) *Ἡ πλείων*. Tillem. « forte ἢ πλείων. »

(84) *Τὸν ἑνδοθεν*. Sic omnes codices; Billius ipso scripserat.

(85) *Πίστεως*. Duo Regg. νήψεως. Comb. παντελοῦς πίστεως. « Quod Paulus, » inquit, « *1 Cor. xiii, 2*, πᾶσαν πίστιν. »

(86) *Ἀντιτεχνήσεως*. Comb. « Nostra in contrarium molitione et opera. »

gna perfectaque fide opus est, tum majori Dei auxilio, nec parva, ut mihi quidem persuadeo, contentione nostra quæ partim sermone, partim opere spectetur: si quidem id nobis propositum est, ut animæ, quibus nihil præstantius habemus, probe curentur atque purgentur, maximeque sint pretii.

XXII. Jam quod utriusque medicinæ fines attineat, id enim nobis conferendum adhuc superest: illa nihil aliud spectat, quam ut sanitatem, aut bonam carnis habitudinem, vel præsentem conservet, vel absentem revocet: quorum nondum certum est an aliquid iis profuturum sit, qui ea consecuti fuerint; quippe cum res contrariæ majorem plerumque dominis suis utilitatem afferant, quemadmodum opes et paupertas, gloria et ignominia, splendor et humilitas, cæteraque alia, quæ suapte natura in medio posita, nihiloque magis in hanc, quam in illam partem propendunt, ex dominorum usu, animique instituto, vel virtutis, vel vitii nomen accipiunt. Huic contra scopus est, animæ pennas addere, ac mundo eam eripere, Deoque dare, divinamque imaginem, aut manentem conservare, aut periclitantem fulcire, aut dilapsam in pristinum statum revocare, Christumque per Spiritum sanctum in matrem dicam, eum, qui superni agminis sit, Deum efficere, ac supernam beatitudinem ipsi comparare.

XXIII. Huc magistra lex tendit: huc inter Christum et legem interjecti propheta: huc spiritualis legis consummator et finis Christus. Huc exinanita deitas, Huc assumpta caro: huc nova illa mistio, Deus, inquam, et homo: unum ex utroque, et utrumque per unum. Ob hanc causam Deus animæ interventu carni junctus est, ac res inter se

⁸⁸ Gen. i, 26. ⁸⁹ Ephes. iii, 17. ⁹⁰ Gal. iii, 24.

(87) Θεωρουμένης. Addunt Par. εἴτε καὶ προσαγομένης, quamvis Billius scripserit in ora Bas. « non habentur in antiquo, nec in Card. » Quin etiam desunt in novem Regg., quinque Colb. et in Or. 4, prorsusque addititia videntur. Ea tamen agnoscit Gabriellus; atque ea sic reddit Sangiyraniensis albas: « quæ in verbis et operibus nostris palam cernatur, aliis admoveatur a vobis. »

(88) Ἡμῖν. Reg. i, ἡμῶς, non incommode, sed alieno sensu: ita etiam Colb. i.

(89) Ὑψίστης. Ita Reg. r, Jes., etc. Ed. vero, ὑψίστων.

(90) Ὡς οὐκ ὦν, etc. Totum hunc locum mallem sic reddere: « quæ an iis, qui ea fuerint adepti, profutura sint, necne, nondum sane constat: cum eorum contraria sæpe his qui habuere, plus utilitatis attulerint... ex habentium usu animoque boni vel mali nomen accipiunt. » Or. 4, in margine scholium hujusmodi exhibet: « Ὅτι πένια καὶ πλοῦτος, δόξα τε καὶ ἀδόξα, καὶ ὅσα τοιαῦτα μέσα ὄντα παρὰ τὴν χρεῖαν γίνονται ἀγαθὰ ἢ κακὰ. Μέσα δὲ λέγεται τῶ ὁμοίως διεστηκέναι τοῦ φόβου γὰρ καὶ ἱπταίνου. » Quod paupertas atque divitiæ, gloria pariter atque ignominia, ac id genus cætera, quæ media sunt, usu bona vel mala evadunt. Media porro dicta sunt idcirco quod tum a laude tum a vituperio ex æquo remota sint. »

(91) Τὰ ἐναντία. Reg. hu, τὰναντία.

(92) Πτερῶσαι. « Pennas aptare. » Gregorius, or. xl, nunc autem xliii, n. 81, Basilium τὸν τῆς ἀρημίας πτερῶντιν appellat, quasi qui solitudinis studiosus ad pennas aptandas idoneus esset. Apud Plat., Polit., lib. v, πτερῶσαι significat: « equites e

θεω, χρεῖα, τῆς καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ θεωρουμένης (87), εἰ δὲ καλῶς ἡμῖν (88) θεραπεύεσθαι καὶ ἀποκαθαίρεσθαι, καὶ ὡς πλείστου ἀξίας εἶναι, τὸ τιμωτάτων ὧν ἔχομεν, τὰς ψυχὰς.

KB. Τὰ γε μὴν ἀμφοτέρων τῶν θεραπειῶν τέλος, τοῦτο γὰρ ἡμῖν εἰς τὴν ἐξέτασιν εἰσιλείπεται, τῇ μὲν ὑγιείαν (89), ἣ εὐεξίαν σαρκὸς, ἣ οὖσαν φυλάξαι, ἣ ἀπελθοῦσαν ἀνακαλέσασθαι, ὧν οὐκ (90) δὴλον, εἴ τι συνοίσει τοῖς κεκτημένοις: ἐπεὶ καὶ τὰ ἐναντία (91) πολλάκις πλείω τοὺς ἔχοντας ὦντουν, ὥσπερ πένιαι τε καὶ πλοῦτοι, δόξαι τε καὶ ἀδόξαι, ταπεινότητες καὶ λαμπρότητες, καὶ ὅσα ἐν μέσῳ κείμενα κατὰ τὴν φύσιν, καὶ οὐδὲν μᾶλλον ἤθε ἢ τῇδε νεύοντα, τῇ χρήσει καὶ τῇ προαιρέσει τῶν κεκτημένων τὸ βέλτιον ἢ τὸ χεῖρον λαμβάνει: τῇ δὲ τὸ προκείμενον πτερῶσαι (92) ψυχὴν, ἀρπάσαι (93) κόσμου, καὶ δοῦναι (94) θεῷ, καὶ τὸ κατ' εἰκόνα ἣ μένον τηρῆσαι, ἣ κινδυνεύον χειραγωγῆσαι, ἣ διαρρῦν ἀνασώσασθαι, εἰσοικίσαι (95) τε τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς καρδίαις διὰ τοῦ Πνεύματος: καὶ τὸ κεφάλαιον, θεὸν ποιῆσαι, καὶ τῆς ἀνω μακαριότητος, τὸν τῆς ἀνω συντάξεως (96). pectoris domicilium admittere: atque, ut summ-

KG. Τοῦτο ἡμῖν οὐ παιδαγωγὸς βούλεται νόμος: τοῦτο οἱ μέσοι Χριστοῦ καὶ νόμου προφηταὶ: τοῦτο δὲ τοῦ πνευματικοῦ νόμου τελειωτὴς καὶ τὸ τέλος Χριστός (97): τοῦτο ἡ κενωθείσα (98) θεότης: τοῦτο ἡ προσληφθεῖσα σὰρξ: τοῦτο ἡ καινὴ μέζις, θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ἐν ἐξ ἀμφοῖν, καὶ δι' ἐνὸς ἀμφοτέρων (99). Διὰ τοῦτο θεὸς σαρκὶ διὰ μέσης ψυχῆς ἀνεκρά-

⁹¹ Hebr. xii, 2.

pedibus constituere. »

(93) Ἀρπάσαι. Ed. Reg. i, et Colb. m, habent καὶ ἀρπάσαι. Verum istud καὶ abest a septem Regg., tribus Colb. et Or. 4.

(94) Δοῦναι. Bas. δοθῆναι.

(95) Εἰσοικίσαι. Jes. εἰσοικίσαντες. Reg. r, εἰσοικίσαντες, sed melius ed. Gregorius enim videtur adumbrare locum Apostoli, Eph. iii, 16, 17, « virtute corroborari per Spiritum ejus in ineriorum hominem Christum inhabitare, » nisi quod pro κατοικῆσαι quo usus est Apostolus, dicit εἰσοικίσαι, quod significat, « habitare facere, facere ut inhabitet. »

(96) Τὸν τῆς ἀνω συντάξεως. « Qui et ipse superni ordinis est. » Ad hoc enim a Deo creatus fuit homo, quod recte observat Elias, « ut supernis ordinibus annumeraretur. »

(97) Χριστός. Sic maxima pars codicum, qui nec δ, nec τὸ habent.

(98) Κενωθείσα. « Id ostendit, » inquit Elias, « totam divinam naturam in una suarum hypostasium toti naturæ humanæ copulatam fuisse. »

(99) Ἐν ἐξ ἀμφοῖν, καὶ δι' ἐνὸς ἀμφοτέρων. « Unum ex utrisque, et per unum utraque. » Hæc verba sunt « vere gladius ex utraque parte acutus. » ut loquitur Gabriellus, « adversus hæreticos, una enim percussit letaliter Nestorium divina ab homine dividentem, altera Eutychetem in divinis humana vacuantem. » Eadem dixit Elias, ejus profecto hæc sunt verba in margine Regg. codicis, a et i: Πομπαία διάσπορος κατὰ τὸν αἰρετικὸν. Τὸ γὰρ, ἐν ἐξ ἀμφοῖν, πλήσσει καιρίως τοὺς ἀπὸ Nestορίου δύο ὑποστάσεις λέγοντας: τὸ δὲ δι' ἐνὸς ἀμφοτέρων, ἀντὶ πλήσσει τοὺς ἀπὸ Σεβήρου τὰς δύο φύσεις, ἐν τῇ ἐν

θη (1), καὶ συνεδέθη τὰ διεστώτα τῇ πρὸς ἄμω τοῦ μεσιτεύοντος οἰκειότητι καὶ πάντα (2) ὑπὲρ πάντων ἦλθεν εἰς ἓν, καὶ ὑπὲρ ἐνὸς τοῦ προπάτορος· ἡ ψυχὴ διὰ τὴν παρακούσασαν, ἡ σὰρξ διὰ τὴν ὑπουργήσασαν καὶ συγκατακριθεῖσαν· ἡ μὲν ψυχὴν, ἡ δὲ σάρκα· ὁ Χριστὸς διὰ τὸν Ἀδὰμ τὸν γενόμενον ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, ὁ κρείττων (3) ἁμαρτίας καὶ ὑψηλότερος.

ΚΔ'. Διὰ τοῦτο ἀντείσχθη τῷ παλαιῷ τὸ νέον· καὶ διὰ πάθους ὁ παθὼν ἀνεκλήθη, καὶ ὑπὲρ ἑκάστου τῶν ἡμετέρων ἕκαστον τοῦ ὑπὲρ ἡμᾶς ἀντεδόθη (4)· καὶ γέγονε καινὸν μυστήριον ἡ περὶ τὸν πεσόντα δι' ἀπειθεῖαν ἐκ φιλάνθρωπιας· οἰκονομία. Διὰ τοῦτο γέννησις (5) καὶ Παρθένος· διὰ τοῦτο φάτιν καὶ Βηθλεέμ· ἡ γέννησις ὑπὲρ τῆς πλάσεως· ἡ Παρθένος ὑπὲρ τῆς γυναικός· ἡ Βηθλεέμ διὰ τὴν Ἑδέμ· ἡ φάτιν διὰ τὸν παράδεισον· τὰ μικρὰ καὶ φαινόμενα ὑπὲρ τῶν μεγάλων καὶ κρυπτομένων (6). Διὰ τοῦτο ἄγγελοι δοξάζοντες τὸν οὐράνιον, εἶτα ἐπίγειον· καὶ ποιμένες δόξαν (7) ὁρῶντες ἐπὶ τῷ ἁμνῷ καὶ ποιμένι· καὶ ἀστὴρ ἡγούμενος, καὶ μάγοι προσπίπτοντες καὶ δωροφοροῦντες, Ἰν' εἰδωλολατρεία καταλυθῇ. Διὰ τοῦτο Ἰησοῦς βαπτιζόμενος, καὶ ἀνωθεν μαρτυρούμενος, καὶ νηστεύων, καὶ πειραζόμενος, καὶ νικῶν τὸν νικησάντα (8). Διὰ τοῦτο δαίμονες ἐλαυνόμενοι, καὶ νόσοι θεραπεύμεναι, καὶ τὸ μέγα κήρυγμα μικροῖς ἔγχειριζόμενον καὶ κατορθούμενον.

ΚΕ'. Διὰ τοῦτο ἔθνη φρουασόμενα, καὶ λαοὶ μελε-

τῶντες κενά· διὰ τοῦτο ξύλον κατὰ τοῦ ξύλου (9), καὶ κατὰ τῆς χειρὸς χεῖρες, τῆς ἀκρατῶς ἰκταθείσης αἱ γενναῖαι ταθείσαι· τῆς ἀνείμενης αἱ τοῖς ἥλοις δεθείσαι· τῆς ἐκβαλούσης (10) Ἀδὰμ αἱ τὰ πέριτα οἰκειούμεναι (11). Διὰ τοῦτο ὕψος κατὰ τοῦ πτώματος· καὶ χολή (12) κατὰ τῆς γέσσεως, καὶ στέφανος ἀκάνθινος κατὰ τοῦ πονηροῦ κράτους (13), καὶ θάνατος κατὰ τοῦ θανάτου, καὶ σκότος ὑπὲρ τοῦ φωτός,

¹ Gen. ii. 7. ² I Cor. xv. 49. ³ Luc. ii. 14. ⁴ Matth. ii. 9 et 11. ⁵ Matth. iii. 15-17. ⁶ Matth. iv. 2. ⁷ ibid. 3 sqq. ⁸ Luc. viii. 50. ⁹ Matth. ix. 35. ¹⁰ Psal. ii. 1. ¹¹ Gen. iii. 24.

Χριστῷ ἀρνούμενους. Hæc adversus hæreticos· gladius sunt utraque parte acutus; hæc enim verba, « unum ex ambobus, » Nestorianis, qui unum Christum in duas hypostases dividunt, letiferam plagam infligunt. Illa autem, « per unum ambobus, » Severianos rursum qui duas in Christo naturas negant, easque in unam naturam contrahunt, aliosque non paucos feriunt.

(1) Ἀνεκράθη. Κρῶσις, ἀνάκρασις, vox catholica in Gregorio est frequens. Ea tamen abusi postea hæretici. Idcirco rejecta est in concil. Chalced. Act. v, ed. Lab. t. IV. p. 565. Vide Petav., Dog. theol., t. IV, lib. iii. n. 8.

(2) Καὶ πάντα, etc. Sic omnes fere codices: « atque in unum omnia pro omnibus et pro uno protoparente coierunt. »

(3) Κρείττων. Ita codices. « Fortior peccato, » ut Billius vertit in Elia.

(4) Ἀντεδόθη. « Repensum, » quasi « compensatione, pretio et permutatione. » Petav. De Incarn. l. iv. c. p. 15, n. 2.

(5) Γέννησις. Ita quinque Regg., septem Colb., Cr. 1, Jes., etc. « Γένεσις quidem, ea est fictio, » ut

A disjunctæ ac dissidentes per interpositæ rei cum utraque earum affinitatem et cognationem copulatæ sunt: atque omnia propter omnia, et pro uno illo generis nostri principe in unum coierunt; anima nimirum propter eam, quæ præcepto divino minimo paruit; caro, propter eam, quæ animæ cupiditati obsecuta est, simulque condemnata, illa propter animam, ista propter carnem; Christus denique propter Adamum, hoc est propter eum, qui sub peccato factus est, is, qui peccato sublimior ac præstantior erat.

XXIV. Ob hanc etiam causam veteri novum substitutum est, et per passionem, is, qui passus fuerat, in pristinum statum revocatus, ac pro unaquaque rerum nostrarum, unaquaque res ejus, qui nobis sublimior est, repensa: novumque mysterium factum est illa, quæ circa eum, qui per inobedientiam cecidit, per benignitatem contigit dispensatio. Idcirco generatio et virgo: idcirco præsepium et Bethlehem: generatio propter effusionem¹, virgo propter mulierem, Bethlehem propter Eden, præsepium propter paradisum, res parvæ et conspicuæ propter magnas et ab oculis remotas. Idcirco angeli, cœlestis primum, ac deinde terreni², gloriam prædicantes, et pastores ob agni et pastoris ortum gloriam cernentes³, et stella præiens, et Magi sese prosternentes, ac munera offerentes⁴, ut scilicet idolorum cultus everteretur. Idcirco Jusus baptismi aqua tingitur, et superno testimonio coornatur⁵, et jejuna⁶, et tentatur, et eum, qui vicerat, devincit⁷. Idcirco dæmones ejiciuntur⁸, et morbi depelluntur⁹, et magnæ prædicationis munus parvis hominibus committitur, et cum laude administratur.

C XXV. Idcirco gentes frementes, et populi inania meditant¹. Idcirco lignum adversus lignum, et manus adversus manum; illæ, inquam, fortiter extensæ, adversus incontinentem extensam; illæ clavis confixæ, atque constrictæ, adversus remissam et solutam; illæ orbis fines conjungentes, adversus eam, quæ Adamum e paradiso exturbavit². Idcirco sublimitas adversus lapsum, ²⁵ et fel adversus gustum, et spinea co-

ait Elias, « quæ ex Deo primum fluxit; γέννησις vero, nostra est generatio, qua per mortis condemnationem alii ex aliis gignuntur. »

D (6) Ὑπὲρ τῶν μεγάλων καὶ κρυπτομένων. His verbis, si Eliæ fides, suam de paradiso sententiam Gregorius indicat.

(7) Δόξαν. « Gloriam. » Malim cum Erasmo, « claritatem. »

(8) Νικήσαρτα. Πεντάζορτα habent quinque Regg. cold., Coisl. 1, Pass. Colb. 8, tres alii, et Or. 1, ad marginem.

(9) Τοῦ ξύλου. Τοῦ deest in Reg. a, Or. 1, sicut et τῆς ante χειρός.

(10) Ἐκβαλούσης. Reg. i, ἐκβαλλούσης.

(11) Πέριτα οἰκειούμεναι. « Extrema quæque conciliant. » Neque enim ea solum, « quæ in terris, » sed et « quæ in cœlis sunt » Christus in se velut in capite adunavit (Ephes. i. 10).

(12) Καὶ χολή. Sic novem Regg., Col. tres. Or. 1, Pass.

(13) Τοῦ πονηροῦ κράτους. « Contra maligni, » nempe « diaboli imperium. »

rona adversus pravum imperium, et mors adversus mortem, et tenebrae propter lumen, et sepultura adversus illam in terram reversionem, et resurrectio propter resurrectionem. Haec omnia divinae cuiusdam erga nos disciplinae loco erant, infirmitatisque nostrae velut medicina quaedam, veterem Adamum eo, unde exciderat, reducens, et ad illud vitae lignum adducens, a quo scientiae lignum intempestive atque incommode perceptum nos removerat.

XXVI. Ac nos hujus medicinae ministri et adjuutores sumus⁴⁵, quicumque aliis praesidemus: quibus, cum magnum atque amplum sit propria vitia morbosque perspicere, iisque mederi, quanquam nondum id magnum censi debet; verum multorum hujus ordinis hominum improbitas, ut ita loqueremur, effecit; multo tamen majus et praeclarior est aliorum morbos curare, ac scite repurgare posse, atque ut utrisque utile sit, nempe et iis, qui curatione indigent, et iis, qui medendi scientiam profitentur.

XXVII. Itane autem corporum medici labores, et vigilias, et curas, quas nemo ignorat, subibunt, atque ex alienis calamitatibus, ut quidam ex iis, qui apud illos sapientes habiti sunt, pronuntiavit, proprios maerores carpent; atque alia quidem ipsi suo labore investigantes et indagantes, alia autem ab aliis corrogantes et colligentes, aegrotis porrigent; nec quidquam tam parvum ab ipsis vel excogitatum vel praetermissum est, etiam si minimum illud sit, quod non magnum, vel ad salutem, vel ad periculum momentum habere censeatur: idque quam tandem ob causam? ut homo pluribus in terra diebus vivat, atque hic ne probus quidem fortasse, sed pessimus et sceleratissimus, cui, utpote malo, jampridem e vivis excessisse fortasse utilius fuerat, ut vitio, morbo omnium maximo, liberaretur. Atque ut probum honestumque esse demus, quando 26 tandem victuro? semperne? aut quid ex

⁴⁵ I Cor. iv, 1; I Cor. ni, 9.

(14) Ὑπὲρ τῆς ἀναστάσεως. Sancig. « Resurrectio propter resurrectionem, » quasi id pertineat ad Adamum contra Deum insurgentem. Quae sequuntur, ita extulit Augustinus *De vera religione*, num. 52: « Tota vita ejus in terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit. »

(15) Ὡς ἂν ἀμφοτέροις λυσιτελοῖη. « Ut utrisque utile sit. » Praeclara Eliae in hanc rem verba juvat referre. « Quin ne his quidem, qui non totos se ipsos Deo consecrarunt, nec carnis affectum extinxerunt, ac divini amoris igne desolant, utilis est aliorum curatio. Periculum enim est, ne cum lenum sint, per vitiorum ejus, cui medicinam faciunt, recordationem, concupiscentiae carbonem in se ipsis accendant, atque in flammam eorum igne comburantur. Haec sunt, quae significavit, cum dixit: « ut utrisque utile fuerit. »

(16) Πεπιστευμένοις. « Quibus alios curandi onus commissum. »

(17) Ἐτα. « Deinde. »

(18) Ὡς ἔφη τ.ς. Is est auctor libri qui inscri-

bitur: *Περὶ φρονῶν*, *De flatibus*, quisquis ille sit, sive Hippocrates, cui tribuitur, sive alius; nam medici certant quis hunc librum emiserit.

KΓ'. Ταύτης ἡμεῖς τῆς θεραπείας ὑπηρετοὶ καὶ συνεργοί, ὅσοι τῶν ἄλλων προκαθεζόμεθα οἷς μέγα μὲν τὸ τὰ ἴδια πάθη καὶ ἀρρώσθημα καὶ γινώσκειν καὶ θεραπεύειν· μᾶλλον δὲ οὕτω μέγα, πλὴν τοῦτο λέγειν ἡμᾶς ἢ τῶν πολλῶν κακία πεποίηκε, τῶν ἐπὶ ταύτης ὄντων τῆς τάξεως· πολλῶν δὲ μείζον τὸ τὰ τῶν ἄλλων ἴσθαι δύνασθαι καὶ ἀνακαθαίρειν ἐπιστημῶνως, καὶ ὡς ἂν ἀμφοτέροις λυσιτελοῖη (15), τοῖς τε τῆς θεραπείας χρῆζουσιν καὶ τοῖς ἰατροῦν πεπιστευμένοις (16).

KZ'. Εἴτα (17) οἱ μὲν τῶν σωμάτων θεραπευαὶ πόνους τε καὶ ἀγρυπνίας καὶ φροντίδας, ὥς ἴσμεν, ἔχουσι· καὶ τὸ ἐπ' ἀλλοτρίαις συμφοραῖς ἰδίας καρποῦσθαι λύπας, ὡς ἔφη τις (18) τῶν παρ' ἐκείνους σοφῶν· καὶ τὰ μὲν αὐτοὶ μοχθοῦντες (19) καὶ ἀνευρίσκοντες, τὰ δὲ παρ' ἄλλων ἐρανίζόμενοι καὶ συνεισφέροντες (20) προσοίσουσιν τοῖς δεομένοις· καὶ οὐδὲν οὕτω μικρὸν αὐτοῖς ἢ εὐρεθὲν ἢ διαφυγόν, οὐδὲ τῶν ἐλαχίστων, ὡς μὴ μέγα πρὸς τὴν τῆς ὑγείας (21) ῥοπὴν, ἢ τοῦ κινδύνου τούναντίον ὑποληφθῆναι (22)· καὶ ταῦτα ὑπὲρ τίνος; ἢ ἀνθρώπος ζῆσθαι πλείους τὰς ἐπὶ γῆν (23) ἡμέρας, καὶ οὗτος οὐδὲ τῶν ἐπεικίων ἴσως, ἀλλὰ καὶ τῶν μοχθηροτάτων, ὧς τὸ πάλας (24) τεθνάναι ἴσως ἀμεινὸν ἦν, ὅτι κακῶ, ἵνα τοῦ μεγίστου τῶν ἀρρώσθημάτων, τῆς κακίας (25), ἀπαλλαγῇ· εἰ δὲ καὶ τῶν καλῶν θεύμεν, ἐπὶ πόσον (26) βιωσόμεν; τὸν ἅπαντα χρόνον; ἢ τί τῆς ἐνταῦθα κερδανοῦντι ζωῆς, ἢς τὸ λυθῆναι ζητεῖν (27), τῶν καλῶν

bitur: *Περὶ φρονῶν*, *De flatibus*, quisquis ille sit, sive Hippocrates, cui tribuitur, sive alius; nam medici certant quis hunc librum emiserit.

(19) Μοχθοῦντες. Reg. l, et Comb. πονοῦντες.

(20) Συνεισφέροντες. Regg. a, b, m, Colb. 7 Jes. συμφέροντες.

(21) Τῆς ὑγείας. In Reg. r, deest τῆς. Reg. l, ae Jes. habent ὑγείας.

(22) Ὑποληφθῆναι. Regg. l, u, r, et Jes. ὑπολειφθῆναι. Idem hu, in quo is ordo verborum: "H τούναντίον τοῦ κινδύνου ὑπολειφθῆναι."

(23) Ἐπὶ γῆν. Sic Regg. hu, i, x, Colbert. m, etc. Bas. verò, Par. et non pauci codd. ὑπὲρ γῆς.

(24) Τὸ πάλας. Addidimus τὸ ex Reg. i.

(25) Τῆς κακίας. Ita Regg. a, l, et Colbert. i.

(26) Ἐπὶ πόσον. Sic Regg. i, l, Colb. m.

(27) Ζητεῖν. Pro ποθεῖν καὶ ἐπίσθαι. « Optare. » Elias et Basil.

τὸ πρῶτον καὶ ἀσφαλέστατον (28), καὶ ἀνδρὸς ὄντως ἁγίου καὶ νοῦν ἔχοντος;

KH. Ἡμῖν δὲ, οἷς τὸ κινδυνεύμενόν ἐστι σωτηρία ψυχῆς, τῆς μακαρίας τε καὶ ἀθανάτου, καὶ ἀθάνατα κολασθησομένης, ἢ ἐπαινεθησομένης, διὰ κακίαν ἢ ἀρετὴν, πόσον χρὴ δοκεῖν εἶναι τὸν ἀγῶνα, ἢ ὅσης δεῖν τῆς ἐπιστήμης λατρεύσαι καλῶς, ἢ λατρευθῆναι (29), καὶ τὴν ζωὴν μεταθέσθαι, καὶ δοῦναι τὸν χρόνον τῷ πνεύματι; Οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν οὔτε λόγων (30) οὔτε ὁρμῶν, οὔτε τὸ θῆλυ τῷ ἄρρενι, οὔτε γῆρα νεότης, οὔτε πνίξις πλοῦτος (31), οὔτε εὐθυμῶν ἀθυμοῦντι, οὔτε ὁ κάμνων τῷ ὑγιαίνοντι, ἀρχόντες τε καὶ ἀρχόμενοι, σοφοί τε καὶ ἀμαθεῖς, δειλοί τε καὶ θρασεῖς, ὀργίλοι καὶ πρόδοι (32), κατορθοῦντες καὶ πίπτοντες (33).

KΘ. Κἂν ἔτι ἀκριβῶς (34) ἐξετάσῃς, ὅσον τὸ μέσον τῶν ἐν συζυγίαις πρὸς τοὺς ἀγάμους, κἂν τοῦτοις πάλιν τῶν τῆς ἐρημίας πρὸς τοὺς κοινωνικούς καὶ μιγάδας (35) τῶν ἐξητασμένων (36) καὶ διαθεσθῶντων ἐν θεωρίᾳ πρὸς τοὺς ἀπλῶς κατευθύνοντας, ἀτιμῶν τε αὐτῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς ἀγροικίας, ἀκεραιότερων τε καὶ πανουργότερων, τῶν ἐν πράγμασι πρὸς τοὺς ἡσυχάζοντας, τῶν μεταβολῇ (37) πληγέντων πρὸς τοὺς εὐδρομοῦντας καὶ ἀμαθεῖς τοῦ χεῖρονος· τούτων γὰρ ἕκαστος πλεον ἁλλήλων ἔστιν ὅτε ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ ταῖς ὁρμαῖς ἢ κατὰ τὰς τῶν σωμάτων ἰδέας διαφέροντες· εἰ δὲ βούλει, τὰς τῶν στοιχείων μίξεις καὶ κράσεις, ἐξ ὧν συνεστήκαμεν, οὐ βέστην ἔχουσι τὴν οἰκονομίαν.

corporum figuris et lineamentis; aut, si mavis, elementorum, et ex quibus constamus, nistionibus et temperamentis: ac proinde nec facile regi gubernarique possunt.

Λ'. Ἄλλ' ὥσπερ τοῖς σώμασιν οὐ τὴν αὐτὴν φαρμακίαν τε καὶ τροφὴν προσφέρονται, ἄλλοι δὲ ἄλλην (38), ἢ εὐεκτοῦντες ἢ κάμνοντες, οὕτω καὶ τὰς ψυχὰς διαφόρῳ λόγῳ καὶ ἀγυγῇ θεραπεύονται. Μάρτυρες δὲ τῆς θεραπείας, ὧν καὶ τὰ πάθη (39) τοὺς

(28) Ἀσφαλέστατον. Addunt Bas. ed. et Par. ὡς ἐμοὶ δοκεῖν, quæ desunt in omnibus tum Regg. tum Colb. præter unum, et in Or. 1.

(29) Λατρευθῆναι. Rectius videtur interpretari Combefisius quam cæteri: « Aut ipsi curentur, vitæque in melius commutent, ac terram spiritui ad dicant. » Hic enim non agitur de ipsius medici propria curatione, sed ovium quæ, ut supra dixit Gregorius, « curari nec sciunt, nec sustinent. » Quæ præcedunt, et quæ sequuntur, hanc interpretationem confirmant.

(30) Ὅτε λόγων. Billius, « eadem rationes, » quod eo sensu Latine non dicitur. Mallem: « nec enim mens eadem et ratio. » Favet Tullius *Offic.* lib. 1, cap. 28: « Duplex est enim vis animorum... una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμή Græce... altera in ratione, » etc.

(31) Περὶ πλοῦτος. Bill. « Divitiarum et paupertatis. »

(32) Ἰπᾶσι. Reg. 1, πράξις.

(33) Κατορθοῦντες καὶ πίπτοντες. Gab. « felices et infelices. » Sed hic de his qui recte vitam instituunt, agitur; proindeque melius verteretur «stantis et cadentis. »

A hujus vitæ usura lucri facturo, cujus finem exoptare, primum, ac tutissimum bonum est, virique, haud dubie, sani, et mente præditi.

XXVIII. Nobis autem, qui de animæ salute periclitamur, quæ beata et immortalis est, atque immortalibus, vel suppliciis, vel laudibus, ob vitium aut virtutem afficietur; quantum tandem certamen propositum esse, quantaque arte opus esse existimandum est, ut recte curemus, aut ipsi curemur, et vitam in melius commutemus, ac terram spiritui addicamus? Non enim eadem rationes, nec iidem animorum impetus sunt maris et feminae, senectutis et adolescentiæ, divitis et pauperis, hilaris et mœrentis, sani et ægrotantis, principum et subditorum, eruditorum et indoctorum, audacium et timidorum, mansuetorum et iracundorum, munere suo præclare fungentium, et cadentium.

XXIX. Quod si accuratius rem expendas, quantum intervallum inter conjugatos et celibes interjectum reperies? Ex his rursus, quantum inter eremitas et cœnobitas, qui permisti communiter degunt, discriminis erit? quantum inter eos, qui in contemplatione longe processerunt, et eos qui dontaxat rectum vitæ iter tenent? quantum rursus inter urbanos et rusticos, inter simplices et callidos, inter eos, qui in rebus publicis gerendis versantur, et quietis studiosos, inter eos quorum res in deterius mutatae sunt, et eos qui prospero cursu feruntur, nec duriore unquam fortuna conflictati sunt? Horum enim singuli cupiditatibus nonnun-

C quam et affectibus magis inter se differunt, quam

XXX. Quin potius, quemadmodum non eadem medicamenta, nec eadem alimenta corporibus quibusvis adhibentur, sed alia 27 aliis, habita videlicet vel sanitatis eorum vel adversæ valetudinis ratione: eodem quoque modo animæ diversa ratione

(34) Ἐτι ἀκριβῶς. Quatuor Regg. ἔτι ἀκριβῶς. Billius hæc omnia reddit interrogando, quamvis nulla sit interrogationis nota in Græcis. Nec opus est quidquam supplere. Sed vertendum: « Quin id etiam diligenter expendas, velim, quantum, » etc.

(35) Τῶν τῆς ἐρημίας πρὸς τοὺς κοινωνικούς καὶ μιγάδας. Communis est omnium interpretum lapsus in his vertendis. Nullum excipimus, nec Latinum, nec Gallicum. Billius: « Inter solitudinis amantes, et eos qui sodalitiis vitæque societate gaudent. » Nihil hac in interpretatione, et cæteris, quas referre nihil est necesse, quod sæcularibus solitudinis amantibus non conveniat. Manifestum tamen est Gregorii verbis significari monachos, quorum duo genera agnoscit, eremitarum scilicet et cœnobarum.

(36) Ἐξητασμένων. « Qui versati, » vel, « exercitati sunt et longe processerunt. »

(37) Τῶν μεταβολῇ. Reg. hu. τῶν ἐν μεταβολῇ.

(38) Ἀδ ἄλλη. Quidam, ut Regg. 1, 1, δ' ἄλλη. Hic plerique codd. ad marg. Διάφοροι τρόποι τῶν ψυχικῶν φαρμάκων. « Remediorum animi varia genera. »

(39) Πάθη. Male πάθη in Par.

ac disciplina curantur. Si porro curationis testes sunt, qui morbis huiusmodi vexantur. Alios sermo ducit; alii exemplo componuntur. Alii calcaribus opus habent, alii freno. Nam qui segnes sunt atque ad bonum aegre impelluntur, hi verborum stimulis excitandi sunt, qui vero spiritu, quam par sit, ferventiores sunt; atque effrenato quodam animorum impetu feruntur, velut equulei generosi procul a meta currentes, hos utique orationis freno coercere ac cohibere praestiterit.

XXXI. Aliis laudatio utilitati fuit, aliis reprehensio, utraque videlicet tempestive adhibita: aut contra detrimento, non tempestive et cum ratione adhibita. Alios cohortatio ad officium dirigit, alios objurgatio: atque haec rursus alios, si palam arguantur; alios, si remotis arbitris admoneantur. Sunt enim qui privatas admonitiones contemnant, publica autem reprehensione ad officium revocentur: sunt rursus, qui liberius reprehensi, pudorem omnem abstergant, contraque occulta objurgatione meliores reddantur, iisque, quos vicem suam dolere perspiciunt, hoc muneris vicissim rependant, ut eorum admonitionibus pareant.

XXXII. Quidam etiam ad minima usque ac levissima observandi sunt; nimirum qui eo quod peccata sua obscura et incognita esse putant (quando quidem id moliantur), tanquam sapientiores animis inflantur; in quibusdam rursus ad nonnulla conuivere satius fuerit, ita ut videntes non videamus, et audientes non audiamus, quemadmodum dici solet, ne aliqui eos nimis crebris objurgationibus tanquam fluctibus obruentes, ad desperationem incitemus, ac dissoluto tandem pudore, quod persuasionis pharmacum est, ad quodvis facinus audaciores reddamus. Quin etiam cum nonnullis ita agendum est, ut non irascentes irascamur, non contemntes contemnamus, non desperantes desperemus: quatenus videlicet eorum natura id

μὲν ἀγεί λόγος, οἱ δὲ θυμίζονται παραδείγματι· οἱ μὲν δέονται κέντρων, οἱ δὲ χαλινῶν. Οἱ μὲν γὰρ εἰσι νόθεις, καὶ δυσκίνητοι πρὸς τὸ καλόν, οὗς τῇ πληγῇ τοῦ λόγου διεγερτέον (40)· οἱ δὲ θερμότεροι τοῦ μετρίου τῷ πνεύματι, καὶ δυσκάθεκτοι ταῖς ὁρμαῖς, καθάπερ πῦλοι γενναῖοι πόρρω τῆς νύσσης θέοντες, οὗς βελτίους ἀνποιήσειεν (41) ἀγῶνι καὶ ἀνακόπτῳ λόγος.

AA'. Τοὺς μὲν ἔπανος ὤνησε, τοὺς δὲ φόβος, ἀμφοτέρω μετὰ τοῦ καιροῦ· ἡ τοὐναντίον ἐβλάψεν ἐξω τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ λόγου. Τοὺς μὲν παράκλησις κατορθοῖ, τοὺς δὲ ἐπιτίμησις· καὶ αὕτη, τοὺς μὲν ἐν τῷ κοινῷ διελεγχομένους (42), τοὺς δὲ κρύβδην νοθευομένους (43). Φιλοῦσι γὰρ οἱ μὲν καταφρονεῖν τῶν ἰδία νοθευμάτων, πλήθους καταγνώσει σωφρονιζόμενοι· οἱ δὲ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐλέγχων ἀναισχυντεῖν, τῇ τῆς ἐπιτιμήσεως μυστηρίῳ παιδαγωγούμενοι, καὶ ἀντιδιδόντες τῆς συμπαθείας (44) τὴν εὐπείθειαν.

AB'. Τῶν μὲν πάντα τηρεῖν ἐπιμελῶς ἀναγκαῖον μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων, ὅσους τὸ οἰεσθαι λανθάνειν (45) (ἐπειδὴ τοῦτο τεχνάζουσιν) ὡς σοφωτέρους ἐφύσησε· τῶν δ' ἔστιν (46) ἃ καὶ παρορᾶν ἀμεινον, ὥστε ὀρώντας μὴ ὀρᾶν, καὶ ἀκούοντας μὴ ἀκοῦειν, κατὰ τὴν παροιμίαν, ἵνα μὴ πρὸς ἀπόνοιαν (47) αὐτοὺς ἐρεθίζωμεν, τῷ φιλοπόνῳ τῶν ἐλέγχων καταβαπτίζοντας (48), καὶ τέλος πρὸς πάντα ποιήσωμεν τολμηροῦς, τὸ τῆς πειθοῦς φάρμακον τὴν αἰδῶ διαλύσαντες. Καὶ μέντοι καὶ ὀργιστέον τισίν, οὐκ ὀργιζόμενοι· καὶ ὑπεροπτέον, οὐκ ὑπερορῶντας· καὶ ἀπογνωστέον, οὐκ ἀπογινώσκοντας, ὅτων (49) τοῦτο ἡ φύσις ἐπιζητεῖ. Καὶ ἄλλους ἐπεικεία (50) θεραπευτέον καὶ ταπεινότητι, καὶ τῷ συμπροθυμεισθαι δὴ περὶ τὰς χρηστοτέρας ἐλπίδας. Καὶ τοὺς μὲν νι-

(40) Διεγερτέον. Reg. I, θεραπευτέον. Comb. « Sermonis ictu curandi. »

(41) Οὗς βελτίους ἀνποιήσειεν. « Quos sermo, quasi habens coercens ac reprimens, meliores effecerit. »

(42) Διελεγχομένους. Sic Elias increpationem ab objurgatione distinguit: « increpacio, » ut inquit Chrysostomus, « ad peccatoris correctionem adhibetur: exprobratio autem ad ejus, qui deliquit, confusionem et ignominiam. »

(43) Κρύβδην νοθευομένους. E regione horum verborum, codices Regii plures et Colb. appingunt: Πῶς δὲ ἐπιτιμᾶν καὶ διορθοῦσθαι τοὺς ἱερεῖς. « Qua ratione increpari corrigique sacerdotes debeant. »

(44) Συμπαθείας. « Commiserationi obedientiam rependentes. »

(45) Λανθάνειν. Male in Par. λανθάνει.

(46) Τῶν δ' ἔστιν. Sic melioris notae codices. Alii, τῶν δὲ ἔστιν. « Hi porro sunt, » ut interpretatur Elias, « qui servilem quemdam in modum peccatum subripiunt metuentque evulgari. Dissimulanda porro quae gravissima non sunt, ne increpationis assiduitate, ea exstimulari desinant. »

(47) Ἀπόνοιαν. « Contumaciam » interpretatur

Gabrielius juxta Augustini et Gregorii Magni sententiam, ac contendit nusquam apud Theologum ἀπονοία « desperationem » significari, sed « contumaciam, » aut « arroganciam, » aut « dementia. »

(48) Καταβαπτίζοντας. Sic editi libri, sed frustra quaesieris in scriptis. Alii habent καταπίδοντας, quae verior lectio videtur, « deprimentes, concutientes. » Sic duo Coisl., tres Reg I, tres Colb. Alii, καταπίσαντες. Ita tres Colb., Or. 1, etc. Vulgatam tamen lectionem retinere visum est, quod ipsi favet iste Gregorii Magni locus: « Cum vero, inquit, pravus quisque impudenter innotescit, quo liberius omne facinus perpetrat, eo etiam licitum putat, et quod licitum suspicator, in hoc procul dubio multiplicius mergitur. » in parte Cura seu Reguli. past., cap. 51, admon. 52, ed. Par. 1705.

(49) Ὅσων. Alii codices habent, ὅσων. Hinc Elias: « quoniam autem in nonnullis, inquit, exemplaribus, per o haec vox ὅσων scripta reperitur, sic sensus hic fuerit: ob nonnullos tantum irascendum ac desperandum esse, quantum licet, ac vera rei natura exigit. »

(50) Ἐπεικεία. « Jus infractum, » inquit Elias, id est, quod de severitate aliquid remittitur; ut enim Tullius, « summum jus, summa injuria. »

κῆν, τῶν δὲ ἡττώσθαι πολλάκις λυσιτελέστερον· καὶ τῶν μὲν εὐπορίαν καὶ δυναστείαν, τῶν δὲ πέναν ἢ δυσπραγίαν, ἢ ἐπαινεῖν ἢ ἀπεύχεσθαι (51).

plurimumque nilius fuerit: atque aliorum opes et potentiam, aliorum inopiam et calamitatem, vel laudare, vel deprecari.

ΑΓ'. Οὐ γὰρ ὡσπερ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ἔχει καὶ τῆς κακίας, τὴν μὲν καλλίστην εἶναι καὶ ὠφελιμωτάτην αἰεὶ καὶ πᾶσι, τὴν δὲ χειρίστην τε καὶ βλαβερωτάτην οὕτω καὶ (52) τῆς φαρμακείας τῆς ἡμετέρας, ἐν τῇ καὶ τὸ αὐτὸ ὑγιεινότερον (53), ἢ ἐπισφαλέστατον αἰεὶ καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀποδίδεσθαι (54)· οἷον τὸ αὐστηρὸν, ἢ τὸ πρᾶον (55), ἢ τῶν ἄλλων ὧν ἀπρηριθμησάμην ἕκαστον. Ἀλλὰ τοῖς μὲν τοῦτο καλὸν καὶ χρήσιμον, τοῖς δὲ τοὐναντίον (56) πάλιν, ὅπως ἂν, οἶμαι, συμπιπτουσιν (57) οἱ τε καιροὶ καὶ τὰ πράγματα, καὶ ὁ τῶν θεραπευομένων ἐπιδέχεται τρόπος. Ἄ πάντα μὲν διελίσσεται λόγῳ, καὶ συνιδεῖν ἐπὶ τὸ ἀκριβέστατον (58), ὥστε καὶ κεφαλαίῳ (59) τὴν θεραπείαν περιλαβεῖν ἑμύχανον, κἂν ἐπὶ πλείστων ἐξίχηται τις ἐπιμέλειά τε καὶ συνέσις· ἐπὶ δὲ τῆς πείρας αὐτῆς καὶ τῶν πραγμάτων τῇ θεραπευτῇ λόγῳ καὶ ἀνδρὶ (60) καταφαίνεται.

ΑΔ'. Καθόλου δὲ ἡμῖν ἐκεῖνο γινώριμον, ὅτι, καθάπερ τοῖς ἐπὶ κάλου (61) μετεώρου καὶ ὑψηλοῦ βαίνουσι· τῆδε ἢ τῆδε ἀποκλίνειν οὐκ ἀσφαλές, οὐδὲ εἰς μικρὸν φέρουσα ἢ βοήθῃ, κἂν μικρὰ φαίνεται, ἀσφάλεια (62) ἐπὶ αὐτοῖς ἢ ἰσορροπία καθίσταται· οὕτω κἂν τοῖς ὁποτέρως νεύσῃ (63) τις, εἴτε διὰ κακίαν, εἴτε δι' ἀμείβειαν, κίνδυνος οὐχ ὁ τυχὼν αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἀγομμένοις τοῦ τῆς ἀμαρτίας πτώματος. Ἀλλ' ὁδῷ βασιλικῇ πορευτέον ὄντως, καὶ περισσευτέον, μήτε εἰς δεξιὰ μήτε εἰς ἀριστερά, καθὼς αἱ Παροιμίαι φασίν, ἐκκλινόντας. Οὕτω μὲν δὴ τὰ (64) τῶν παθῶν ἔχει τῶν ἡμετέρων, καὶ τοσοῦτον ἐνταῦθα τὸ ἔργον τῷ ἀγαθῷ ποιμένι, τῷ γνωστῷ (65) γνωστομένῳ ψυχῆς ποιμένι, καὶ ἀφηγησμένῳ κατὰ λόγον ποιμαντικῆς, τῆς γε ὁρθῆς καὶ δικαίας, καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ποιμένος ἡμῶν ἀξίας.

ΑΕ'. Αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ λόγου διανομήν, ἵνα τελευ-

* Prov. iv, 27. ** Prov. xxvii, 25.

(51) Ἀπεύχεσθαι. Bill. in 1 ed. «Exsecrari,» D Gabr. «deiesari,» Oliv. «Culpare.»

(52) Οὕτω καὶ. Tres Colb. οὕτως οὐκ ἔχει καὶ τῆς.

(53) Ὑγιεινότερον. Sic Regii omnes et Colb. i, Coisl. 1. Or. 1. Jes. In ed. ὑγιανότερον.

(54) Ἀποδίδεσθαι. Reg. hu, ἀποδίδονται.

(55) Ἡ τὸ πρᾶον. Reg. i, καὶ τό, Comb. «austerioritas» vel «lenitas.»

(56) Τοὐναντίον. Alii nonnulli τὸ ἐναντίον.

(57) Συμπιπτουσιν. Sic omnes codices. In ed. συμπιπτουσιν.

(58) Ἐπὶ τὸ ἀκριβέστατον. Regg. hm, hu, Coisl. 1. melioris notæ, εἰς τό. Reg. i, et Coisl. 1, ἀκριβέστερον.

(59) Καὶ κεφαλαίῳ. Regg. cold. l, x, z, Colb. 7, Pass. habent ἐν κεφαλαίῳ.

A requirit. Alii rursus lenitate et humilitate enrandi sunt, atque alacri animo una cum illis meliorem spem induendo. Alios vincere, ab aliis vinci plurimumque nilius fuerit: atque aliorum opes et potentiam, aliorum inopiam et calamitatem, vel laudare, vel deprecari.

XXXIII. Neque enim, quemadmodum in virtute ac vitio res se habet, ut illa quidem semper pulcherrima et omnibus utilissima sit, hoc autem turpissimum et perniciosissimum sit; eodem modo medicinæ quoque nostræ ratio ea est, ut unum idemque medicamentum iisdem semper vel saluberrimum sit, vel periculosissimum: verbi gratia, acerbitas aut elementia, aut unum quodque aliorum, quæ modo a nobis enumerata sunt. Verum aliis hoc medicinæ genus bonum atque utile fuerit, aliis autem rursus contrarium medendi genus; prout, opinor, vel res vel occasio tulerit, vel agrotantium denique mores admiserint. Quæ quidem omnia sermone distinguere, atque ita exacte perspicere, ut tota medendi ratio in summam colligatur, impossibile est, quantacunque cura et diligentia ingenique sagacitate quispiam polleat: in rebus tamen ipsis et experimentis curatrici rationi et medico perspicua sunt.

XXXIV. In universum autem illud apud nos constat, quod quemadmodum in sublimi et pendulo fune gradientibus, in hanc vel illam partem deflectere, minime tutum est, nec etiam parva inclinatio parvum periculum affert, verum eorum salus in æquilibrio posita est: ad eundem quoque modum utramvis in partem quispiam, sive ob vitæ improbitatem, sive ob imperitiam propenderit, haud leve periculum, tum ipsi tum iis quibus præest, inminet, ne in peccatum prolabantur. Quocirca via procul dubio regia ipsis incedendum est, ac circumspiciendum, ne vel ad dexteram, vel sinistram, velut in Proverbiis est, declinent. Ac talis morborum nostrorum natura est, tantusque bono pastori labor incumbit, qui gregis animas scite cogniturus est, perspectasque habiturus, eisque juxta pastoralis artis leges præiturus, duntaxat rectæ et justæ, ac vero pastore nostro dignæ.

29 XXXV. Jam ipsam verbi distributionem, ut

(60) Θεραπευτῇ λόγῳ καὶ ἀνδρὶ. Billius in Elia virtut, «e medico sermone et viro,» Viro pro exemplo positum videtur.

(61) Ἐπὶ κάλῳ. Regg. cold. u optimæ notæ et x, et Gabr. ἐπὶ κάλῳ. Item Coisl. 1.

(62) Ἀσφάλεια. Bill. in prima ed., «salus et securitas.»

(63) Νεύσῃ. Ita Regg. hm, l, z, Colb. 3, m, et Jes. Lectio melior, quamvis rarior. In ed. νεύσει.

(64) Μὲν δὴ τὰ. Colb. i, μὲν οὖν. Reg. a, μὲν δὴ καὶ τὰ. Emphatica lectio.

(65) Γνωστῷ. «Non leviter et perfunctorie, verum sedulo et diligenter,» Sic exponit Elias; Gabr. vero, «non modo exterius, verum etiam interius plane cognitās oves habere, ut vocet eas nomina-

quod nostrorum omnium primum est, postremo loco dicam, divini, inquam, verbi et excelsi distributionem, quam omnes hac ætate profitentur, si quis est alius, qui præsentī animo suscipiat, aut cuiusvis ingenii esse censeat, hunc ego solertius nominē admiror, ne dicam stultitiæ. Mihi quidem res minime vulgaris, parvique spiritus esse videtur, verbi, perinde ac tritici⁶⁶, mensuram tempestive cuique dare, et dogmatum nostrorum veritatem cum iudicio dispensare. Hoc est, ea omnia, quæ sacra philosophia, de mundis, vel de mundo disseruit, de materia, de anima, de mente, et intelligentibus naturis, tam melioribus quam deterioribus, de providentia omnia constringente atque gubernante, tum quæ modo rationi consentaneo evenire videntur, repugnante accidere videntur.

XXXVI. Quæ de prima nostra constitutione et postrema reflectione, de typis et veritate, ac testamentis, de Christi adventu tam primo quam secundo, de incarnatione et cruciatibus et reversione, de resurrectione, de fine, de iudicio, ac retributione, tam tristiore quam splendidiore: et quod caput est, quæcumque de principe ac beata Trinitate credenda sunt. Quia quidem in re, iis quibus alios illuminandi munus commissum est, periculum omnium maximum objicitur, ne vel in unam personam contractus sermo, dum multos deos inducere veremur, nuda et inania nobis nomina relinquat, eundem videlicet Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse sentientibus: vel in tres alienas et externas, aut inordinatas et principii expertes, atque, ut sic loquar, adversarias divisus, in idem malum per contraria prælabatur: non secus ac distorta planta, cum in alteram partem nimis inflectitur.

XXXVII. Nam cum tres sint hoc tempore circa theologiam morbi, atheia nempe, Judaismus, et multorum deorum cultus, quorum primi Libycus Sabellius propugnator **30** fuit; alterius, Alexan-

ταίων εἶπω τὸ πρῶτον τῶν ἡμετέρων, τοῦ θεοῦ λέγω καὶ ὑψηλοῦ, καὶ ὃν νῦν (66) πάντες φιλοσοφοῦσιν, εἰ μὲν τις ἄλλος θαρραλεῖ, καὶ πάσης διανοίας ὑπολαμβάνει, θαυμάζω τοῦτον ἐγὼ τῆς συνέσεως, ἵνα μὴ λέγω τῆς εὐθείας· ἐμοὶ δ' οὖν πρᾶγμα φαίνεται οὐ τῶν φαυλοτάτων (67), οὐδὲ ὀλίγου τοῦ πνεύματος, διδόναι κατὰ καιρὸν ἐκάστῳ τοῦ λόγου τὸ σιτομέτριον, καὶ οἰκονομεῖν ἐν κρίσει τὴν ἀλήθειαν τῶν ἡμετέρων δογμάτων· ὅσα περὶ κόσμων (68) ἢ κόσμου πεφίλοσφεται, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ νοῦ, καὶ τῶν νοερῶν φύσεων, βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ τῆς τὰ πάντα συνδεύουσης τε καὶ διεξαγούσης προνοίας, ὅσα τε κατὰ λόγον ἀπαντᾶν δοκεῖ, καὶ ὅσα παρὰ λόγον τὸν κάτω καὶ τὸν ἀνθρώπινον.

ΛΖ. Ἔτι τε ὅσα περὶ τῆς πρώτης ἡμῶν συστάσεως, καὶ τῆς τελευταίας ἀναπλάσεως, τύπων τε καὶ ἀληθείας, καὶ διαθηκῶν, καὶ Χριστοῦ παρουσίας πρώτης τε καὶ δευτέρας (69), σαρκώσεώς τε καὶ παθημάτων, καὶ ἀναλύσεως (70), ὅσα τε (71) περὶ ἀναστάσεως, περὶ τέλους, περὶ κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως (72), σκυθρωποτέρας τε καὶ ἐνδοξοτέρας (73)· καὶ τὸ κεφάλαιον (74) ὅσα περὶ τῆς ἀρχικῆς (75) καὶ μακαρίας Τριάδος ὑποληπτέον· ὅσπερ (76) δὴ καὶ κινδύνων μέγιστος τοῖς φωτίζουσιν (77) πιστευμένοις, ὥς μήτε εἰς μίαν ὑπόστασιν συναيرهθέντα τὸν λόγον (78) δεῖε πολυθείας, ψιλὰ καταλιπεῖν ἡμῖν τὰ ὀνόματα, τὸν αὐτὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ὑπολαμβάνουσι· μήτε εἰς τρεῖς, ἢ ἐκ φύλου καὶ ἀλλοτρίας διαιρεθέντα, ἢ ἀτάκτους καὶ ἀνάρχους, καὶ ὅσον εἰπεῖν, ἀντιθέους (79), πρὸς καθὼν ἴσον ἐκ τῶν ἐναντίων μεταπεσεῖν· ὥσπερ φυτοῦ διαστροφῆς ἐπὶ θάτερα πολὺ μετακλινομένης.

ΛΖ. Τριῶν γὰρ ὄντων τῶν νῦν περὶ τὴν θεολογίαν ἀρρώστημάτων, ἀθείας, καὶ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ πολυθείας, ὧν τῆς μὲν Σαβέλλιος προστάτης ὁ Αἰβύς ἐγένετο, τῆς δὲ Ἀρειοῦ ὁ Ἀλεξανδρεὺς, τῆς δὲ τινος

⁶⁶ Luc. xiii, 42.

(66) Ὑψηλοῦ καὶ ὃν νῦν. Ita quinq. Regg. Collb. 4, Jes., Or. 1. Alii nonnulli ὁ. Comb. ὑψηλοῦ καὶ ὃν γε νῦν. In ed. ὑψηλοῦ καὶ ὃν.

(67) Τῶν φαυλοτάτων. «Hominum non vulgarium.»

(68) Περί κόσμων. «De mundis,» etc. Immateriali uno et invisibili, materiali altero et visibili; quorum ille primum, iste deinde creatus est. Hunc esse sensum Gregorii ex aliis orationibus liquet: orat. xviii, al. xix, in Patrem, n. 3; or. xxvii, al. xxxiii, adversus Eunomianos, n. 40; or. xxviii, al. xxxiv, secunda De theologia, n. 31; or. xxxviii, in Christi nativitate, n. 40, ubi aperit quid per invisibile mundum intelligat; orat. xi, De baptismo, n. 45.

(69) Δευτέρας. Quæ sequuntur usque ad 82, deunt in Reg. I.

(70) Καὶ ἀναλύσεως. Comb. «de profectione, morte, transitu, migratione.» Sed Elias, Gabrielius aliique de reversione Christi ad Patrem cum carne intelligunt, et consequenter, id quod sequitur, περὶ ἀναστάσεως, non ad Christum, sed ad universum genus humanum referunt.

(71) Ὅσα τε. Deest τε in pluribus codicibus; at

non pauci, nec inutiliter, retinent.

(72) Ἀνταποδόσεως. Tres Regii, totidem Collb., Or. 1, Pass. ἀνταποδόσεων.

(73) Σκυθρωποτέρας τε καὶ ἐνδοξοτέρας. Regg. u, optima notæ et x, Collb. 3, et h, Pass. σκυθρωποτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων. Ruf. «de retributione vel tristitiam vel bonorum.» Gab. «prææ vel gloriæ.»

(74) Καὶ τὸ κεφάλαιον. Sic Regg. hu, l, i, et Or. 4, καὶ deest in pluribus cod. et in edit.

(75) Ἀρχικῆς. Addunt editores Paris. καὶ τῆς βασιλικῆς, quæ non agnoscunt Regii cod. nec Collb.

(76) Ὅσπερ. Reg. z, ὥσπερ.

(77) Φωτίζουσιν. Baptismum hic significari censet Comb. Aliter Elias, qui vocem hanc a pseudo-Dionysio mutuam assertit, quamvis isto scriptore antiquiorem esse Theologum hodie constet apud eruditos.

(78) Συναيرهθέντα τὸν λόγον, etc. Hic locus magnam affert lucem iis quæ in variis orationibus iisdem pene verbis tradit Gregorius; or. in Bas. n. 39; or. 1 De theol. n. 5, In nat. n. 45, etc.

(79) Ἀντιθέους. Oliv. «pugnantes inter se deos.»

τῶν ἁγῶν παρ' ἡμῖν ὀρθοδόξων (80). Τίς ὁ ἐμὸς λόγος; τῶν τριῶν ὅσον ἐστὶ βλαβερὸν διαφυγόντας, ἐν ὅροις μένειν τῆς εὐσεβείας, καὶ μῆτε πρὸς τὴν Σαβελλίου (81) ἀθεΐαν ἐκ τῆς καινῆς (82) ταύτης ἀναλύσεως ἢ συνθέσεως ὑπαχθῆναι, μὴ μᾶλλον (83) ἐν τὰ πάντα ἢ μὴδὲν ἕκαστον εἶναι ὀριζομένους (84). φεύγει γὰρ εἶναι ὅπερ ἐστὶν εἰς ἄλληλα μεταχωροῦντα καὶ μεταβαίνοντα· ἢ σύνθετόν τινα καὶ ἀποπον ἡμῖν Θεόν, ὥσπερ τὰ μυθώδη τῶν ζώων σχισμαφυόντας καὶ ἀναπλάττοντας· μῆτε τὰς φύσεις τέμνοντας κατὰ τὴν Ἀρείου (85) καλῶς ὀνομασθεῖσαν μανίαν, εἰς Ἰουδαϊκὴν πενίαν (86) κατακλεισθῆναι, καὶ φθόνον ἐπεισάγειν τῇ θεῇ φύσει, μόνῳ τῷ ἀγεννητῷ τὴν ὁσιότητα περιγράφοντας, ὥσπερ δεδοικότες μὴ διαφθείρωτο (87) ἡμῖν ὁ Θεός, Θεοῦ Πατρὸς ὡν ἀληθινοῦ καὶ ὁμοτίμου τὴν φύσιν· μῆτε τρεῖς ἀρχὰς ἀλλήλαις ἀντεπεξάγοντας (88) ἢ συντάσσοντας πολυαρχίαν εἰσάγειν (89) Ἑλληνικὴν, ἣν πεφεύγαμεν (90).

Αἱ. Δέον μῆτε οὕτως εἶναι τινὰς φιλοπάτορας, ὡς καὶ τὸ εἶναι Πατέρα περιαιρεῖν (91). τίνας γὰρ ἂν καὶ εἴη Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ τὴν φύσιν κειχωρισμένου καὶ ἀπεξενωμένου μετὰ τῆς κτίσεως; οὐ γὰρ τοῦτο Υἱὸς τὸ ἀλλότριον ἢ συναλειφομένου πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ συγχεομένου, ἵσον δὲ εἶπειν, καὶ συγγέοντος· μῆτε τοσοῦτον φιλοχρίστους, ὡς μῆτε τοῦτω φυλάττειν τὸ εἶναι Υἱὸν (92). (τίνας γὰρ ἂν καὶ εἴη (93), μὴ πρὸς ἀρχὴν ἀναφερόμενος τὸν πατέρα;) μῆτε τῷ Πατρὶ τὸ τῆς ἀρχῆς ἀξίωμα, τῆς ὡς πατρὶ καὶ γεννητόρ· μικρῶν γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀναξίων ἀρχῆς, μᾶλλον δὲ μικρῶς τε καὶ (94) ἀναξίως, μὴ θεότητος ὡν ἀρχὴ καὶ ἀγαθότητος, τῆς ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι θεωρουμένης· τῷ μὲν ὡς Υἱῷ καὶ Λόγῳ, τῷ δὲ ὡς προδῶ καὶ οὐ διαλύτῳ (95) Πνεύματι· ἐπειδὴ γε ἀναγκαῖον καὶ τὸν ἕνα Θεὸν τηρεῖν, καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν, καὶ ἑκάστην μετὰ τῆς ἰδιότητος.

(80) Ὀρθοδόξων. «Ironice» dictum putat Elias.

(81) Σαβελλίον. Sic quidem Colb. 3, 7, aliique nonnulli. Verumtamen melior videtur lectio, Σαβελλίον, quam exhibent Regg. codd. a, et e, et quam ipse Billius in ora Bas. ascripserat. Porro, ut observat Gab., Gregorius Sabellii hæresim atheiam non ideo nuncupat, quod Deum nullum esse omnino putaret... sed quod ita divinas hypostases resolveret, vel componeret, ut non magis unum omnes, quam nihil singulas esse definiret. «Nam id quod sunt,» ut ait Billius, «esse desinunt, cum in sese mutuo confluentes, proprietates amittunt suas.»

(82) Καινῆς. Sic Reg. hu, aliique permulti, et sic legendum ex Or. in Athan. colligitur, ubi Gregorius ait, Σαβελλίου καινοτομίας. Habent nonnulli, καινῆς.

(83) Μὴ μᾶλλον, etc. «Non magis unum omnia, quam nihil esse singula definientes.» Ita vertit Petav. t. II, c. 6, n. 3, p. 54.

(84) Ὀριζομένους. Reg. n, ὀριζομένης, non male.

(85) Ἀρείου. «Arius,» inquit Elias, «a belli cupido et furioso daemone Marte nomen duxit. Quia,» pergit Gabriellus, «die festo Ἀρεῖος, id est, Martis, natus esse fertur.»

(86) Πενίαν. Sic omnes pene ad unum codices.

A drinus Arius; tertii, quidam e nostris nimis orthodoxi: quænam mea ratio est? nimirum, ut quidquid in his tribus noxi est, fugientes, intra pietatis metas consistamus, ac neque in Sabellii atheiam ex hac nova resolutione aut compositione devolvamur, non magis omnia hæc unum, quam unumquodque horum nihil esse constituentes; id enim, quod sunt, esse desiderint, mutuo inter se commeantia et transeuntia; aut mistum quemdam et absurdum nobis Deum, quemadmodum fabulosa quædam animalia, confluentes et adumbrantes: nec rursus juxta Arii pulchre nominatum furorem, naturas secantes, in Judaicam inopiam redigamur, atque in divinam naturam invidiam inducamus, solo ingento deitatem circumscribentes; perinde ac vereamur, ne Deus nobis corrumpatur, si Dei veri et natura æqualis Pater esse credatur; nec denique tria principia inter se opposcentes, vel construentes, gentile multorum imperium quod fugimus, invehamus.

XXXVIII. Cum contra oporteat, nec quosdam Patris amore ita affici, ut etiam ab eo quod Pater sit auferant: cujus enim Pater fuerit, si Filius natura disjungatur, atque una cum rebus creatis semoveatur? non enim Filius est, quod externum atque alienum est: aut cum Patre permisceatur, atque confundatur, eumque pariter confundat: nec rursus ita Christi amantes esse, ut nec ei filii nomen servant, (cujus enim Filius fuerit, si ad Patrem tanquam ad causam non referatur?) nec Patri principii servetur dignitas, quæ ei ut Patri et genitori competit. Parvorum enim sane et indignorum principium fuerit, vel, ut rectius loquar, parve et indigne, nisi divinitatis et bonitatis illius causa sit, quæ in Filio et Spiritu sancto consideratur; in illo, inquam, ut Filio et Verbo, in hoc autem ut procedente, ac minime solubili Spiritu. Quandoquidem et Deum unum retinere necesse est, et tres 31 personas consiteri, atque cum sua quamque proprietate.

Reg. μνίαν, non recte.

(87) Διαφθείρωτο, etc. «Ne pereat nobis Deus, si sit Pater Dei veri et natura sibi æqualis.»

(88) Ἀντεπεξάγοντας. «Sumpta, ni fallor,» inquit Gabriellus, «metaphora a bello; ἀντεπεξάγειν enim proprie de copiis dici videtur.»

(89) Εἰσάγειν. Sic plerique codd. Male Par. εἰσαγάγειν.

(90) Πεφεύγαμεν. In paucis codicibus, quos inter Pass. sequitur: μῆτε εἰς τρεῖς ἐκφύλους καὶ ἀλλοτρίας διαιρεθέντα ἀτάκτους καὶ ἀνάργους καὶ οἷον εἶπειν ἀντιθέους. Verum hæc adjectitia sunt nec in melioris notæ codicibus leguntur.

(91) Ὡς καὶ τὸ εἶναι Πατέρα περιαιρεῖν. «Ut ab eo id etiam quod Pater sit, auferant.» Quod ait Billius: «Patris nomen ipsi adimant,» non satis est contra Sabellium, qui Patris nomen non detrahebat. Oliv. «ut ei esse Patrem,» etc.

(92) Τὸ εἶναι Υἱὸν. «Quod sit Filius, esse Filium, conservetur.»

(93) Εἴη. Addit Coisl. 1, υἱός.

(94) Μικρῶς τε καὶ. Habent permulti Regg., Colb., Or. 1, Jes., Pass., Bill. μικρῶς ἅτε καί.

(95) Ὡς προδῶ καὶ οὐ διαλύτῳ. «Processione,» seu «processionis termino.» Gab. «ut in eo, qui indissolubiliter procedit, Spiritu.»

XXXIX. Sed ad hæc intelligenda, et satis com- A
mode ac pro dignitate declaranda, longiori oratione
opus fuerit, quam præsens institutum, atque adeo
vita hæc ferat. Quin ad id potius, et nunc, et sem-
per, opus fuerit Spiritu, per quem solum Deus, et
intelligitur, et exponitur, et auditur. Puri enim
duntaxat est, id attingere quod purum est, sique
semper simile. Hæc autem idcirco in præsentia
paucis commemoravimus, ut istud planum fiat, ei,
qui de tantis rebus disputationem habeat, præser-
tim apud multitudinem, quæ ex variis ætatibus ani-
mique affectionibus conflata est, ac musici ejus-
dem instrumenti multis fidibus constantis in mo-
do, variis pulsibus opus habet. difficile ejusmodi
orationem invenire, quæ omnes concinnare ac scien-
tiæ lumine collustrare possit: non modo quod, cum
in tribus his rebus periculum versetur, hoc est in
mente, et sermone, atque auditu, si non ad omnia,
ad unum certe aliquod horum offendere necesse
est; aut enim mens minime illuminata est, aut
sermo elanguit, aut denique auris hand satis pur-
gata minime exceperit: atque ex horum uno peræque
atque ex omnibus veritas claudicet necesse est.
Verum etiam quia id quod his, qui aliud quoddam
sermone reddidit, hoc est auditorum religio, in detrimentum et periculum hic cedit.

XL. Ut enim de Deo, ac re omnium maxima,
atque ipsa salute, et prima omnibus spe, certamen
habentes, quo fervidiore fide præditi sunt, eo etiam
acrius orationi adversantur, ac veritatis proditionem,
non autem pietatem, obedientiam esse inter-
pretantes, prius omnia projecerint, quam opinionones
eas quas domo secum afferunt, et dogmatum, qui-
bus innutriti sunt, consuetudinem: atque hic affe-
ctus, de quo adhuc 32 loquor, moderatiorum ho-
minum est, nec prorsus malorum, qui etiamsi a

(96) Καθαρὶ γὰρ. etc. Comb. sic vertit: «Puri enim est duntaxat eum attingere qui purus est, et eodem se modo habet,» non-pe θεός.

(97) Οὐ δ' εἴνεκα. Edit. οὐ δὲ εἴνεκα.

(98) Κρουμάτων. Ita novem Regg., sex Colb., Or. 1, Pass. et Comb. Ed. habent, κρουμάτων.

(99) Λαμπύραι. Reg. hu, Jes., Colb. 5, 1, λαμπύραι.

(1) Διανοία. «Mente,» malim, «intelligentia.»

(2) Πάντα. Colb. h, πρὸς πάντα.

(3) Ἐνελάμψθη. Reg. hu, ἐνελλάμψθη. Sic scripserat Billius in Herv.

(4) Ὁμοίως. Monet Gabrielinus hac voce, «æqualitatem usquequaque non significari; quemadmodum nec in orat. de amore erga pauperes: «Πάντες πτωχοὶ ὁμοίως ἐξείνολι. Alii enim aliis sunt miserabiliores, sed eorum nullus est, qui non aliqua misericordia dignus sit. Licet ergo plus claudicet veritas, si in duobus aut etiam si in tribus offendas, quam si in uno: æque tamen ad efficiendum ut claudicet, satisque est, si vel uni tantum e tribus impingas.

(5) Ὅτι καὶ δ. Deest δ in duob. Colb.

(6) Ἡ τῶν ἀκούοντων εὐλάβεια. Pietas religiosa demissos, obsequentes, et citra curiositatem audientes homines reddit, cum de moribus, de judicio, ceterisque hujusmodi sermo est; verum eadem pietas eos efficit suspiciosos, curiosos, cautos, re-
luctantes, si quis de rebus fidei disputei. «Hoc autem ea ratione fit,» inquit Elias, qui hæc observat,
«quod illic quidem ex morali disciplina utilitatem

ΛΘ'. Ταῦτ' οὖν μακροτέρου μὲν ἢ κατὰ τὸν παρ-
όντα καιρὸν, οἶμαι δὲ καὶ βίον, τοῦ λόγου καὶ
νοῆσαι καὶ παραστῆσαι ἱκανῶς τε καὶ ὅσον ἄξιον·
μᾶλλον δὲ καὶ νῦν καὶ δεῖ τοῦ Πνεύματος, ὃ μόνον
θεὸς καὶ νοεῖται καὶ ἐρμηνεύεται καὶ ἀκούεται. Κα-
θαρῶ γὰρ (96) μόνον ἀπτίον τοῦ καθαροῦ καὶ ὡσαύ-
τως ἔχοντος· οὐ δ' εἴνεκα (97) νῦν ἐν ὀλίγῳ διεληλύ-
θαμεν. Ἐν' ἐκείνῳ δηλώσωμεν, ὅτι χαλεπὸν ἐν πληθει
μάλιστα, περὶ τληκιστῶν διαλεγόμενον, ἐκ παντο-
δαπῆς συγκειμένῳ καὶ ἡλικίας καὶ ἕξεως, οἷον ὁρ-
γάνῳ τινι πολυχρόνῳ διαφόρων δεομένῳ καὶ τῶν
κρουμάτων (98), εὐρεῖν τινα τὸν πάντας καταρτίσαι
δυνάμενον λόγον, καὶ λαμπρῶναι (99) τῷ φωτὶ τῆς
γνώσεως· οὐ μόνον ὅτι ἐν τρισὶ τοῖς τοῦ κινδύνου
σαλεύοντος, διανοίᾳ (1) καὶ λόγῳ καὶ ἀκοῇ, ἀναγκαῖον
περὶ ἐν γέ τι τοῦτων, εἰ καὶ μὴ πάντα (2), προσπα-
σαι· ἢ γὰρ οὐκ ἐνελάμψθη (3) νοῦς, ἢ λόγος ἡσθένη-
σεν, ἢ οὐκ ἐχώρησεν ἀκοὴ μὴ καθαθαρμένῃ· καὶ
ὁμοίως (4) ἐξ ἑνὸς τούτων καὶ πάντων χαλεπὸν
ἀνάγκη τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' ὅτι καὶ δ (5) τοῖς ἄλλοις
διδάσκειν ὑπισχνουμένοις ῥῆστον ποιεῖ τὸν λόγον καὶ
εὐπαράδεκτον, ἢ τῶν ἀκούοντων εὐλάβεια (6), τοῦτο
ἐνταῦθα ἡ ζημία καθίσταται καὶ ὁ κίνδυνος (7).

doctrinæ genus proficitur, facilem et plausibilem
sermone reddidit, hoc est auditorum religio, in detrimentum et periculum hic cedit.

M'. Ὡς γὰρ περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ μεγίστου τῶν θυ-
των ἔχοντες τὸν ἀγῶνα, καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς,
καὶ τῆς πρώτης πᾶσιν ἐλπίδος (8), ὅσω τὴν πίστιν
εἰσὶ θερμότεροι, τοσοῦτον προσηνέστεροι τῷ λόγῳ,
καὶ προδοσίαν τῆς ἀληθείας, οὐκ εὐσέδειαν τὴν εὐ-
πίθειαν ὑπολαμβάνοντες, πάντα πρόειν' (9) ἀν-
πρότερον ἢ τοὺς οἰκοθὲν λογισμοὺς, (10), μεθ' ὧν ἐρ-
χονται, καὶ τῶν δογμάτων οἷς συναναστρέψαν (11)
τὴν συνήθειαν καὶ τοῦτο ἐστὶ λέγω (12) τῶν μετρωτέ-
ρων καὶ οὐ πάντῃ κακῶν τὸ πάθος, οἱ καὶ τῆς ἀληθείας

omni periculo vacuam ad se manare conspiciunt; istie vero, de spe ipsaque salute certantes, suam ipsorum obedientiam, fidei proditionem existimant; unde sit ut citius quidvis prodiderint contempserintque, quam eas sententias, quas domo secum afferunt, ac dogmatum eorum, in quibus educati sunt, consuetudinem. In his Elias, atque etiam Gregorii verbis, traditæ semel sanctis fidei mutandæ impossibilitas, ut ita dicam, mirabiliter elucet; atque etiam ab erroribus, quibus mens semel imbuta est, emergendi quantitas sit difficultas.

(7) Ὁ κίνδυνος. Deest in Jes.

(8) Πρώτης πᾶσιν ἐλπίδος. Coisl. πρώτης πάντων ἐλπίδος. «Prima spes,» inquit Elias, «est spes in Deum; secunda, est salutis expectatio.» Sed rectus Gabr. qui ad hæc eadem verba ait: «Ita appellare consuevit Theologus excelsum illum Trinitatem, Patrem, Filium et Spiritum sanctum.» Et est vere hic Gregorii sensus, ut ipse exponit or. xxxii, al. xxvi, De moderatione servanda: Τὸ μέγιστον, ἢ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐπίγνωσις, καὶ ὁμολογία τῆς πρώτης ἡμῶν ἐλπίδος. «Id quod maximum est, Patris, et Filii, et Spiritus sancti cognitio, confessioque primæ nostræ fidei.»

(9) Πρόειν'. Reg. 2, πρόειντο.

(10) Ἐρχονται. Reg. 1, ἐρχονται.

(11) Συναναστρέψαν. Reg. 1, Comb. συνα-
εστρέψαν, quæ forsitan est germana lectio.

(12) Καὶ τοῦτο ἐστὶ λέγω. Comb. «Addo præterea.»

εἰς μαρτύριον, ἀλλὰ τῷ γε (13) δι' εὐλαβείαν τοῦτο πάσχειν. καὶ ζῆλον μὲν ἔχειν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, τυχόν εἶναι τῶν οὐ σφόδρα (14) κατακρινομένων, οὐδὲ πολλὰς δερομένων (15), ὡς οἱ διὰ κακίαν καὶ (16) πονηρίαν τοῦ θεοποικίου θελήματος ἀποπίπτοντες. Καὶ (17) τάχα ἂν οὗτοι μεταπεισθεῖεν ποτε, καὶ μεταδληθεῖεν ὑπὸ τῆς αὐτῆς εὐλαβείας, ὅς τις καὶ ἀντέβαινον, εἰ τις αὐτῶν ᾤψαιτο (18) λόγος, ἢ οἴκοθεν ἢ ἐξωθεν κρούσας καιρίως (19), ὥσπερ σιδήρου πυρίτιν (20), λίθον, τὴν ἐγκύμονα καὶ ἀξίαν (21) φωτὸς διανοίαν· ἐν ᾗ καὶ τάχιστα ἂν ἐκ μικροῦ σπινθήρος ὁ τῆς ἀληθείας πυρρὸς ἐκλάμψει (22).

fortasse ex parva scintilla veritatis flamma explendescat.

MA'. Τί δ' ἂν εἴποι τις (23) περὶ τῶν διὰ κενόδοξίαν ἢ φιλαρχίαν, ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος (24) λαλούντων, Ἰαννοῦ (25) τινος ἢ Ἰαμβροῦ μεγαληγορίας, οὐ κατὰ Μωυσέως (26), τῆς δ' ἀληθείας ὀπλιζομένων, καὶ τῆς ὑγαινοῦσης κατεξανισταμένου διδασκαλίας; ἢ τῆς τρίτης μοίρας τῶν δι' ἀπαιδεύσαν καὶ τὴν ἐπομένην ταύτη θρασυότητα (27) ὁμοσε (28) παντὶ λόγῳ χωρούτων συνῶδει πάθει, καὶ καταπατούντων τοὺς καλοὺς μαργαρίτας τῆς ἀληθείας;

MB'. Ἡ ὅσοι μηδεμίαν μὲν οἴκοθεν ὑπόληψιν φέροντες, μηδὲ τινα τύπον τῶν περὶ Θεοῦ λόγων ἢ χεῖρονα ἢ βελτίονα, πᾶσι δὲ ὑποτιθέντες ἑαυτοὺς λόγους καὶ διδασκάλους, ὡς ἐξ ἀπάντων ἐκλεχόμενοι τὸ κρεῖττον καὶ ἀσφαλέστερον, καὶ κριταῖς οὐ καλοῖ; τῆς ἀληθείας σφίσι αὐτοῖς (29) πιστεύσαντες (30)· ἔπειτα ὑπὸ τῆς πιθανότητος (31) ἄλλοτε ἄλλης (32) περιφερόμενοι καὶ στρεφόμενοι, καὶ παντὶ λόγῳ καταπλυνθέντες καὶ πατηθέντες (33), πολλοὺς ἀμείψαντες διδασκάλους καὶ πολλὰ γράμματα, ὥσπερ χοῦν ἀνέμοις βρῆδως ἀποβαλόντες, τέλος ἀποκαμόντες καὶ ἀκούην καὶ διάνοιαν, (34) (ὦ τῆς ἀλογίας!) πρὸς πάντα λόγον ὁμοίως δυσχεραίνουσι, καὶ μοχθηρὸν τύπον ἑαυτοῖς ἐγγράφουσιν, αὐτῆς καταγελῶν ἡμῶν καὶ καταφρονεῖν ὡς ἀστάτου καὶ οὐδὲν ὑγίης ἐχούσης τῆς πίστεως, μεταβαίνοντες ἀπαιδεύτως ἀπὸ τῶν λεγόντων ἐπὶ τὸν λόγον· ὥσπερ ἂν εἰ τις τοὺς ὀφθαλ-

⁷⁰ Rom. x, 2. ⁷¹ Luc. xii, 47. ⁷² Psal. lxxii, 8.

(13) Τῷ γε. Reg. r, Jes., Coisl. 4, τὸ γε.

(14) Οὐ σφόδρα. Reg. hu, οὐ πάνυ τι.

(15) Δερομένων. Regg. a, et l, δαιρομένων. Quod ad evangelistae verbum magis accedit.

(16) Κακίαν καὶ. Reg. i, καλίαν ἢ.

(17) Καὶ. Addidimus ex octo Regg., totidem Colb., Or. 1.

(18) ᾤψαιτο. Reg. z, Colb. 3, 4, m, Jes. Billius ad oram Herv., ᾤψηται.

(19) Καιρίως. Reg. i, καιρίαν.

(20) Πυρίτιν. Sex Regg. Coisl. 1, Or. 1, prima manu, πυρίτην.

(21) Καὶ ἀξίαν. Hæc desunt in sex Regg., quinque Colb., Or. 1, Jes.

(22) Ἐκλάμψει. Colb. 6, ἀνάψει.

(23) Εἴποι τις. Regg. a, et l, εἴποις.

(24) Εἰς τὸ ὕψος. Gabr. « ad excelsam Trinitatem. » Elias, « ad Dei majestatem. »

(25) Ἰαννοῦ, etc. Orig., in Math., tract. xxiv, n. 117, sic loquitur: « Quod ait Apostolus, » II Tim. cap. iii, 8, « Sicut Jannes et Mambres resistebant Moysi, non invenitur in publicis Scripturis, sed in

veritate aberrepti, tamen quia ob religionis studium, et quod x-olum quidem habeant, sed non secundum scientiam ⁷⁰, hoc patiuntur, ex eorum fortasse numero erunt, qui non tam graviter condemnabuntur, nec multis vapulabunt ⁷¹, quemadmodum qui ob improbitatem et pravitatem, a Domini voluntate exciderunt. Atque hi quoque fortasse de sententia quandoque deduci, et ab eadem illa religione, ob quam prius repugnabant, immutari queant, si quis sermo eos attingat, qui, aut interne, aut externe, ut ferrum silicem, sic gravidam mentem ac luce dignam opportune seriat: in qua etiam celerime

XLl. Quid autem de illis dixeris, qui ob inania gloriæ cupiditatem aut dominandi studium iniquitatem in Excelsum loquuntur ⁷², de Jannis, inquam, et Jambbris arrogantia ⁷³, non adversus Mosem, sed adversus veritatem arma induentium, atque adversus sanam doctrinam insurgentium? Quid etiam de tertia classe, hoc est, eorum qui ob imperitiam, ejusque comitem temeritatem, adversus omnem sermonem, porcorum in modum, ruunt, ac pulchras veritatis margaritas concalcant ⁷⁴?

XLII. Quid postremo de iis qui nullam quidem opinionem, nec ullam de divinis sermonibus vel deteriorem vel meliorem formam secum adferentes, verum quibuslibet sermonibus et magistris sese subjicientes, tanquam ex omnibus id quod melius certiusque sit, electuri, ac sibi ipsis, hoc est, malis veritatis judicibus, confidentes; deinde alia atque alia sermonis probabilitate circumacti, et undique versati, atque omni sermonum genere obrati et protrititi ⁷⁵, postquam multos magistros commutaverunt, ac multas litteras, pulveris instar, in ventos facile abiecerunt, auribus tandem et animo defatigati, (o ingentem rationis penuriam!) ⁷⁶ sermones omnes ex æquo fastidiunt, ac pravam formam sibi ipsis insculpunt, ipsam videlicet fidem nostram, ut incertam, nihilque sani habentem, irridentes et aspernantes, stultique ab his qui ser-

⁷⁰ II Tim. iii, 8. ⁷¹ Math. vii, 6. ⁷² Ephes. iv, 14.

libro apocrypho, qui inscribitur: Jannes et Mambres liber; unde ausi sunt quidam epistolam ad Tim. repellere, » etc. Non omitendum Jannis et Mambres portenta, ab Elia pro prastigiis haberi

(26) Μωδσέως. Plerique Regg. Μωσέως.

(27) Θρασυότητα. Videtur alludere Gregorius ad illud quod est apud Thuc. Ἀμαθία θράσος, ὁ λογισμὸς δ' ἔκον φέρει. « Inscitia impudentiam parit, prudentia metum et cunctationem. » Bill. in I ed.

(28) Ὁμοσε. « Accipitur apud veteres, » inquit Elias, « pro ὁμοῦ, simul, et rursam pro ἀνατιῶς, impudenter atque aperta fronte. »

(29) Αὐτοῖς. Pass., Colb. m, Herv. ἑαυτοῖς.

(30) Πιστεύσαντες. Reg. i, Comb. πιστεύοντες.

(31) Πιθανότητος. Reg., bin, et Bill., πιθανότητος.

(32) Ἀλλης. Reg. t, et l, ἄλλως, sicque emendandum commendit Comb.

(33) Πατηθέντες. Duo Colb., καταπατηθέντες.

(34) Ὁ τῆς ἀλογίας! « Proh stoliditatem! »

monem habent, ad doctrinam transeunt : non secus videlicet, ac si quis, vel oculorum, vel aurium vitio laborans, solem aut voces accuset, illum ut obscurum ac minus fulgentem, has ut absonas et imbecilles.

XLIII. Ac proinde minoris est negotii rudi adhuc animæ veritatem primum, instar ceræ nondum signatæ, imprimere, quam super litteras, hoc est pravas doctrinas et dogmata, pium sermonem scribere, ita ut posteriora cum prioribus confundantur ei perturbentur. Ut enim præstat planam et tritam viam calcare, quam asperam nullisque pedum vestigiis impressam, arvumque colere aratro jam sæpe proscissum et emollitum, ita commodius quoque fuerit animum pingere, cui nondum vitiosa jam aliqua doctrina impressa sit, improbæque litteræ altissime consignatæ. Alioqui pio scriptori duplex hic labor suscipiendus erit, ut et priores formas deleat, et probatiores dignioresque quæ maneat, ipsis substituat. At tot quidem sunt, tum quantum ad reliquas affectiones, tum quantum ad sermonem ipsum, pravi, et pravi illius typi et characteres : tantumque ei negotium incumbit, cui hæc animarum institutio et præfectura commissa est, ac plura etiam oratio, ne modum excederet, prætermisit.

XLIV. Quemadmodum igitur, si quis variam quamdam et multiplicem belluam, ex multis belluis, magnis juxta parvisque, ferisque ac mitibus, conflatam cicurare et ducere aggrediatur, huic in natura adeo præpostera et prodigiosa gubernanda maximus procul dubio labor subeundus sit, maximaque dimicatio; quippe cum nec vocibus iisdem, nec alimentis, nec manuum blanditiis, ac sibilis, nec reliquis dènique institutionis modis, belluæ omnes delectentur, sed aliæ aliis, pro sua quæque natura et consuetudine, vel gaudeant, vel offendantur: ut qui ejusmodi belluæ curam susceperit, eum varia omnino et multiplex scientia ornatum instructumque esse oporteat, 34 et eam, quæ cuique apta sit, curationem adhibere, si quidem belluam cum laude ducere atque conservare cupit. Eodem modo cum commune hoc Ecclesiæ corpus instar compositæ cujusdam et inæqualis belluæ; ex pluribus variisque moribus et rationibus consti-

μουδ κακῶς διακείμενος, ἢ τὰ ὅτα διεφθαρμένος, κατηγοροῖ τοῦ ἡλίου ἢ τῶν φωνῶν, τοῦ μὲν ὡς ἀμαυροῦ καὶ οὐ στίλβοντος, τῶν δὲ ὡς ἐκμελῶν καὶ ἀτόνων.

ΜΓ'. Καὶ διὰ τοῦτο ῥῶον ἄρτι καινοτομεῖν ἀλήθειαν ψυχῇ, ὥσπερ κηρὸν οὐπω κεχαργμένον, ἢ γράφειν κατὰ γραμμάτων, πονηρῶν λέγω διδαγμάτων (35) τε καὶ δογμάτων, εὐσεβῆ λόγον, ὡς συγχεῖσθαι καὶ ἀτακτεῖν τοῖς προτέροις τὰ δεύτερα. Ὅδον μὲν γὰρ (36) πατεῖν ἄμεινον τὴν λείαν καὶ τετριμμένην ἢ τὴν ἀτριβῇ καὶ τραχείαν, καὶ γῆν ἀροῦν ἣν πολ- λάκις ἄροτρον ἔτεμεν καὶ ἡμέρωσεν· ψυχὴν δὲ γρά- φειν, ἣν οὐπω λόγος ἐχάραξε μοχθηρὸς, οὐδὲ εἰς βάθος τὰ· τῆς κακίας ἐνεσημάνθη γράμματα· δύο γὰρ ἂν οὕτω τὰ ἔργα γίνοντο (37) τῷ θεοσεβεῖ καλ- λιγράφῳ, ἐξαλείφειν τε τοὺς προτέρους τύπους, καὶ μετεγγράφειν τοὺς δοκιμωτέρους τε καὶ τοῦ μένειν ἀξιοτέρους. Τοσοῦτοι μὲν δὴ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ πάθη, καὶ κατὰ τὸν λόγον αὐτὸν, οἱ πονηροὶ καὶ τοῦ πονη- ροῦ (38) τύποι καὶ χαρακτῆρες· τοσοῦτον δὲ τὸ ἔργον τῷ ταύτην πεπιστευμένῳ τὴν τῶν ψυχῶν (39) παιδα- γωγίαν καὶ προστασίαν· καὶ τὰ πλείω παρήκεν ὁ λό- γος, ἵνα μὴ περιττότερος ἢ τοῦ δέοντος.

ΜΔ'. Ὡςπερ οὖν εἴ τις θηρίον ἐκ πολλῶν θηρίων συγκείμενον πολυειδές (40) καὶ πολύμορφον, μειζό- νων τε καὶ μικροτέρων, ἡμερωτέρων τε καὶ ἀγρι- ωτέρων, ἀγειν ἐπιχειροῖ καὶ τιθασσεύειν, πάντως ἂν ἦν ἔργον αὐτῷ, καὶ οὐ μικρόν τὸ ἀγώνισμα, οὕτως ἀνωμάλου καὶ ἀλλοκότου προστατεῖν φύσεως, οὕτε φωναῖς ταῖς αὐταῖς, οὕτε τροφαῖς, οὕτε χειρὸς (41) ἐπαφαῖς (42), οὕτε συρίγμασιν (43), οὕτε τοῖς τῆς ἄλλης ἀγωγῆς τρόποις ἐκάστου τῶν θηρίων χαίρου- τος, ἄλλων δὲ ἄλλοις ἡδόμενων, ἢ ἀθοιόμενων, ὡς ἡ φύσις ἐκάστου καὶ ἡ συνήθεια· καὶ τί ἂν ἔδει (44) ποιεῖν τὸν τοιοῦτου (45) θηρὸς ἐπιστάτην; τί δ' ἄλλο γε ἢ πολυειδῆ τε εἶναι καὶ ποικίλον τὴν ἐπιστήμην; καὶ κατὰλληλον ἐκάστῳ προσάγειν τὴν θεραπείαν, ὡς ἂν ἄγοιτο καλῶς αὐτῷ τὸ θηρίον καὶ διατῶσιτο; οὕτως ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων καὶ ἡθῶν καὶ λό- γων, καθάπερ ἐνὸς ζώου συνθέτου καὶ ἀνομοίου, τοῦ κοινοῦ τούτου τῆς Ἐκκλησίας συγχευμένου σώματος, πᾶσα ἀνάγκη καὶ τὸν προστατὴν ἀπλοῦν τε εἶναι (46)

(35) *Διδαγμάτων*. « Moralem disciplinam » intel- ligit Elias: et *δογμάτων* « fidei doctrinam. »

(36) *Ὅδον μὲν γάρ*. « Viam enim planam, tri- tantique præstat calcare, quam asperam, etc.; ani- mam vero, quæ nondum pravis imbuta est doctrinis, bonis informare est facilius. »

(37) *Γίνονται*. Sic Billius, sex Regg., duo Colb., Or. 1, Jes. Nonnulli γίνονται. Reg. x, γίνονται. In editis, γένονται.

(38) *Πονηροῦ*. « Malignum vocat ipsum dæmo- nem, » inquit Gab. alludique Gregorius, opinor, ad Matth. vi. 13.

(39) *Τὴν τῶν*. Sic Regg. bm, hu, melioris notæ codices. Combef. τῶν ταύτην πεπιστευμένων. Deest τῶν in ed.

(40) *Πολυειδές*. Reg. hu, πολυειδές τε.

(41) *Χειρὸς*. Jes. χειρῶν.

(42) *Ἐπαφαῖς*. Significat, inquit Gabr., gestum illum quo solemus pecudibus aut etiam homini- bus blandiri, dorsum eorum aut caput contrectan- tes.

(43) *Συρίγμασιν*. Reg. l, συρίσμασιν. Montac. σο- φίσμασιν.

(44) *Καὶ τί ἂν ἔδει*, etc. « Et quid oporteat face- re hujusmodi bestię præfectum? Quid aliud profecto quam curare ut multiplex sit ac varius scien- tia, » etc.

(45) *Τὸν τοιοῦτου*. Reg. x, τοῦ τοιοῦτου.

(46) *Ἀπλοῦν τε εἶναι*. « Simplicem, » inquit Elias, « quantum ad dogmata et actionis rectitudi- nem. » Brevius orat. in Athan. Gregorius se ipse exponit: ἀπλοῦς τὸν τρόπον, πολυειδὲς τὴν κυβέρνη- σιν. « Moribus simplex, gubernandi arte multiplex. » Vide Chrys., lib. vi *De sacerdot.* c. 5.

τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐν πᾶσιν (47) ὁρδότητα· καὶ ὅτι μάλιστα παντοδαπὸν καὶ ποικίλον κατὰ τὴν πρὸς ἕκαστον οἰκείωσιν, καὶ τὸ τῆς ὁμιλίας πρὸς πάντας ἐπιτῆδεόν τε καὶ πρόσφορον.

ME. Οἱ μὲν γὰρ δέονται γάλακτι τρέφεσθαι, τοῖς ἀπλουτέροις καὶ στοιχειωδετέροις τῶν διδαγμάτων, ὅσοι τὴν ἔξιν (48) νήπιοι καὶ ἀρτιπαγεῖς, ὡς ἂν εἴποι τις, τὴν ἀνδρείαν τοῦ λόγου τροφὴν οὐ φέροντες· ἦν εἰ προσάγοι τις παρὰ δύναμιν, τάχα ἂν καταπιεσθέντες (49) καὶ βαρυνθέντες (50), οὐκ ἐξαρκούσης τῆς διανοίας, ὥσπερ ἐκεῖ τῆς ὕλης (51) τὸ ἐπαισελθὼν ἐλκῦσαι καὶ οἰκείωσασθαι, ζημιωθείν ἂν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν δύναμιν· οἱ δὲ τῆς ἐν τοῖς τελείοις λαλουμένης σοφίας χρῆζοντες καὶ τροφῆς B τῆς ὑψηλοτέρας καὶ στερέροτέρας (52), τῇ πρὸς διάκρισιν ἀληθοῦς τε καὶ ψευδοῦς ἱκανῶς (53) γεγυμνάσθαι τὰ λισθητήρια, εἰ γάλα ποτίζονται καὶ τρέφονται λαχάνοις, ἀσθενῶν βρώματι, δυσχεραίνουσιν ἂν· καὶ μάλ᾽ εἰκότως, οὐ δυνατούμενοι (54) κατὰ Χριστὸν, οὐδὲ αὖθις τὴν ἐπαινετὴν αὐξήσειν, ἣν ἐργάζεται λόγος τελειῶν εἰς ἄνδρα, καὶ εἰς μέτρον ἡλικίας ἄγων πνευματικῆς, τὸν καλῶς τρεφόμενον. capientes, quod sermo divinus affert⁷⁷, eum, qui tualis ætatis mensuram ducens⁷⁸.

MC. Καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός; Οὐ γὰρ ἐτμεν ὡς οἱ πολλοὶ καπηλεύειν δυνάμενοι (55) τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ἀναμιγνύναι τὸν οἶνον ὕδατι· τὸν εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου λόγον τῷ πολλῷ καὶ εὐώνῃ καὶ χαμαὶ συρομένῃ καὶ ἐξιτλήῃ καὶ εἰκῇ βέοντι, ὥστε αὐτοὶ τε παρακερδαίνειν (56) ἐκ τῆς καπηλείας, ἄλλο τε ἄλλως ὁμιλοῦντες τοῖς πλησιάζουσι καὶ πᾶσι πρὸς χάριν· ἐγγαστριμυθοὶ (57) τινες ὄντες καὶ κενολόγοι, τὰς ἐαυτῶν ἡδονὰς θεραπεύοντες (58) λόγοις ἐκ γῆς φωνουμένοις καὶ θυμέ-

A tutum sit, summopere quoque necesse est, antistitem simul et simplicem esse, quantum ad eam, quam ad res omnes adhibere debet, rectitudinem; et rursus quam maxime varium ac multiplicem, quantum ad id attinet, ut unuscujusque animum sibi adjungat, apteque et apposite omnes alloquatur.

XLV. Quidam enim lactis alimonia opus habent, hoc est, simplicioribus et elementariis doctrinis, nimirum qui puerili animi habitudine sunt, recenatque, ut sic dicam, compacti, nec virilem sermonis cibum ferunt⁷⁵: quem si quis ipsis præter vires admoverit, ejus pondere oppressi fortasse atque obruti, animo ad id quod transmissum est, attrahendum sibi accomodandum baud satis virium habente, quemadmodum nec corpore in cibis materia constantibus, pristinas etiam eorum vires labefactabit. Alii, quod sensus ad verum a falso internoscendum ac secernendum exercitatos habeant, ac proinde sapientia ea quæ inter perfectos exponitur⁷⁶, sublimiorique et firmiori cibo indigeant⁷⁷, si quis lac illis propinet, oleribusque, hoc est, infirmiorum cibo, eos alat⁷⁸, molesto animo id laturi sunt: ac merito sane, utpote nihil Christiani roboris colligentes, nec laudabile illud augmentum pulchre alitur, in virum perficiens, atque ad spiri-

XLVI. Et ad hæc quis idoneus⁷⁹? Non enim plerisque similes sumus, qui veritatis doctrinam adulterant⁸⁰, ac vinum aquæ miscent⁸¹; hoc est, doctrinam cor hominis exhilarantem⁸², cum vili et vulgari, humique serpente, et evanida, frustra et temere fluente, ut ipsi ex hac cauponandi ratione obiter aliquid elucentur, aliaque alio modo cum iis qui ad ipsos accedunt, verba 35 faciunt, omnibusque assentantur, ventriloqui sane quidam et vaniloqui, voluptatibus suis servientes, verbis e terra

⁷⁵ Hebr. v, 12. ⁷⁶ I Cor. ii, 1, 2. ⁷⁷ I Cor. ii, 6. ⁷⁸ Ephes. iv, 13. ⁷⁹ II Cor. ii, 16. ⁸⁰ ibid. 17. ⁸¹ Isa. i, 22. ⁸² Psal. ciii, 15.

(47) *Ἐν πᾶσιν*. Deest in Reg. r.

(48) *Ἐξίν*. Reg. hu, addit, *εἰς*.

(49) *Καταπιεσθέντες*. Reg. r, n, Colb. 3, 4, Or. 1, prima manu, *καταπιεσθέντες*. Colb. 6, 5, *καταπιεσθέντες*.

(50) *Βαρυνθέντες*. Ita novem Regg., octo Colb., Or. 1, Jes., Par. vero *βαρυνθέντες*.

(51) *Υλῆς*. Observat Comb. hac voce, « corpus » D a Gregorio passim significari.

(52) *Στερέροτέρας*. Reg. hu, Bill. in marg. *στερεωτέρας*, « solidiori. »

(53) *Ἰκανός*. « Sufficiens, abunde. »

(54) *Δυνατούμενοι*. Reg. hu, *δυνάμενοι*.

(55) *Καπηλεύειν δυνάμενοι*. « Qui possimus adulterare verbum veritatis. » Billius non reddidit δυνάμενοι, nec Gabriellus; quam tamen vocem magni esse momenti, et sic vertendam censet novus interpres Gallius: « qui potentes sunt avare atque fraudulenter tractare verbum veritatis, illudque corrumpere, ac vinum aqua miscere. » Deinde Gregorius 1^o alludit ad hæc Isaie verba, c. i, 22, Οἱ κήληροι σου μίγξουσιν τὸν οἶνον ὕδατι. « Caupones tui miscent vinum aqua; » et ad hæc Apost. II Cor. ii, 17, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, « adulterantes verbum Dei; » 2^o voce δυνάμενοι significare videtur praves pastores, qui sua utuntur potestate ad verita-

tem corrumpendam, et alludere simul ad hæc verba ps. li, 5, Τὶ ἐγκαυχᾶ ἐν κακίᾳ, ὁ δυνατός ἀνομίαν; « Quid gloriaris in malitia qui potens es in iniquitate? »

(56) *Παρακερδαίνειν*. De his Apostolus I Tim. vi, 5, « Qui existimant quæstum esse pietatem. » Eodem sensu ac Greg. S. Hieronymus in II Cor. ii ait: « omnem doctorem, qui auctoritatem Scripturarum, per quam potest audientes corrigere, vertit ad gratiam... vinum sanctorum Scripturarum violare atque corrumpere sensu suo. »

(57) *Ἐγγαστριμυθοὶ*. Vox illa, quam Vulgata « pythones » interpretatur, sæpe occurrit in Scripturis. Hic autem Gregorius alludit ad hæc Is. cap. viii, 19, verba: Ζητήσατε τοὺς ἐγγαστριμύθους καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας, τοὺς κενολογούντας, οἱ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσι. Quos ventriloquos appellat Isaías, eosdem Vulgata « pythones, magos, divinos, » etc. Antiquos gentiles e terra fundi oracula credidisse patet, inquit Gab. ex illo Ciceronis loco, *De div.*, in lib. i, ubi ait: « Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum; quibus inflatæ mentes oracula funderent. »

(58) *Θεραπεύοντες*. Oliv. « venantes, » Bill. prima edit. « aucupantes. » Uterque videtur legisse *θηρώντες*.

proialis et in terram pessummentibus; ut maximam apud vulgus gloriam et nominis celebritatem consequantur, maximis ipsos damnis efficiētes, aut etiam omnino perdentes, atque innoxium simpliciorum animarum cruorem effundentes, de manibus nostris aliquando requirendum⁵⁹.

XLVII. Quin potius illud scimus, melius esse aliis qui artis peritia præsent, salutis nostræ habenas concedere, quam imperitos aliorum aurigas esse, atque anrem potius æquam submittere, quam imperitam linguam movere. Hæc cum nobiscum ipsi, non pessimis fortasse consiliariis, benevolis quidem certe, collocuti, præstabilius esse duximus, cum quæ dicenda et facienda essent, nesciremus, ea addiscere, quam nescientes docere. Præclare enim cum eo agitur, cui vel in profundam senectutem canus sermo veniat, eamque vim habens, ut recenti adhuc in pietate animæ adjumento esse possit. Nam certe alios docere aggredi, priusquam ipsi satis edocti simus, ac figulinam, ut dici solet, in dolio discere, hoc est in aliorum animabus pietatem meditari et exercere, valde stultorum aut temerariorum hominum esse mihi videtur: stultorum si ne inscitiam quidem suam agnoscunt: temerariorum, si cum eam cognitam habeant, hoc tamen negotium aggredi non verentur.

XLVIII. Enimvero Hebræorum sapientes hanc olim Hebræis legem fuisse narrant, in primis rectam et laude dignam, qua non cuivis ætati quivis Scripturæ liber concedebatur, nam ne hoc quidem utilius esse, quandoquidem nec tota statim a quolibet percipi possit, ac, quod in ea reconditus est, ob externam speciem imperitioribus plurimum detrimenti afferre possit; verum **36** alii libri ab initio cunctis patebant, et communes erant, hoc est quo-

⁵⁹ Ezech. iii, 20; xxxiii, 8.

59) *Εὐδοκίμοιμεν*. Sic octo Regg., Pas., Or. 1, quinq. Colb. et Jes., Coisl. 1, *εὐδόκιμοι* ἤμεν. Nonnulli *εὐδοκίμοιμεν*. Par. et Bas. *εὐδοκίμοι*. Sic legit Billius et vertit: «celebritatem consequantur.» pro «consequamur;» et fortasse omnia quæ præcedunt prima persona rectius verterentur.

(60) *Αὐτοὺς*. Sic Billius emendaverat in Bas. et Tillem. quod plurimi codices confirmant. Billius tamen, ut et Gabriellus, vertit: «seipso.» In ed. *ἑαυτοὺς*.

(61) *Ἐκζητηθόσμενον*. Ita Jes. In edit. *ἐκζητητόμενον*.

(62) *Ἐβροις*. Sequitur in ed. Bas. *διὰ τοῦτο*, quæ a Billio deleta sunt, «quia, inquit, deerant in Card.» Addimus, et in cæteris codicibus.

(63) *Εἰδότες*. Coisl. 1, *εἰδότες*, ut postea *ἀγνοούντας*.

(64) *Πολὺς*. Elias, «canitie dignus.» Bas. *πρότιον πεπολιτωμένον ἄνθρωπος*: «ἔστι, συνετός.» «Homine cano dignus,» hoc est, sapiens et «intelligens.»

(65) *Αὐτοὺς*. Reg. hu, *πρὶν ἂν αὐτοὺς*. Coisl. f, et Colb. m, *πρὶν αὐτοὺς*.

(66) *Κεραυλαί*. Sic septem Regg., Or. 1, Jes. *Κεραυλαί* vero habent non pauci, Basilus et editi libri. «Proverbum istud,» juxta Basilium et Eliam, «in eos est, qui majora, priusquam minora, docentur aut addiscunt.» Nec enim in dolio, verum

νοὺς εἰς γῆν· ὥς ἂν μάλιστα εὐδοκίμοιμεν (59) παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὅτι μάλιστα ζημιούντες αὐτοὺς (60). ἢ ἀπολλύντες, καὶ αἵμα ἄθωον ἀπλουστέρων ψυχῶν ἐκχέοντες ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἐκζητηθόσμενον (61).

MZ'. 'Αλλ' εἰδότες ἑτέροις βέλτιον εἶναι τὰς ἑαυτῶν ἡνίας ἐνδιδόναι τεχνικωτέροις, ἢ ἄλλων ἡνιόχους εἶναι ἀνεπιστήμονας, καὶ ἀκοὴν ὑποτιθέναι μᾶλλον εὐγνώμονα, ἢ γλώσσαν κινεῖν ἀπαίδευτον· ταῦτα διαλεχθέντες ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ ἴσως οὐ φαύλοις συμβούλοις, εἰ δὲ μή γε, ἀλλ' οὖν εὐνοῖς (62), καὶ τὰ βήτεια καὶ τὰ πρακτεῖα μαθεῖν οὐκ εἰδότες (63), μᾶλλον ἢ διδάσκειν ἀγνοοῦντες, ἔδοκίμασαμεν. Ἀγαπητὸν γὰρ ὅτῳ καὶ εἰς βαθύ γῆρας λόγος ἀφίκοιτο πολὺς (64), καὶ ὠρελῆσαι νέαν ἐν εὐσεβείᾳ ψυχὴν δυνάμενος. Ὡς τό γε παιδεύειν ἄλλους ἐπιχειρεῖν, πρὶν αὐτοὺς (65) ἱκανῶς παιδευθῆναι, καὶ ἐν πίστει τὴν κεραμειαν (66) μακροθάνειν, τὸ δὲ λεγόμενον, ἐν ταῖς τῶν ἄλλων ψυχαῖς ἐκμελεῖσθαι τὴν εὐτέθειαν, λίαν εἶναι μοι φαίνεται ἀνοήτων ἢ τολμηρῶν· ἀσυνέτων μὲν, εἰ μὴδὲ αἰσθάνοντο (67) τῆς ἑαυτῶν ἀμαθείας· θρασέων δὲ, εἰ καὶ (68) συνιέντες, κατατολμῶσι (69) τοῦ πράγματος.

MH'. Ἑβραῖων μὲν οὖν οἱ σοφώτεροι λέγουσιν, ὥς ἄρα ἦν τις πάλαι νόμος (70) Ἑβραίοις, ἐν τοῖς μάλιστα εὐ ἔχων καὶ ἐπαινούμενος, μὴ πᾶσαν ἡλικίαν πάσῃ Γραφῇ ἐνδιδόσθαι· μὴδὲ γὰρ (71) εἶναι τοῦτο λυσιτελέστερον, ὅτι μὴδὲ πᾶσαν εὐθέως εἶναι παντὶ ληπτῇ, καὶ τὰ μέγιστα ἂν τοὺς πολλοὺς κακῶσαι τῷ φαινομένῳ, τὴν βαθυτέραν· ἀλλὰ τὰς μὲν ἀπ' ἀρχῆς ἀνείσθαι πᾶσι καὶ εἶναι κοινὰς, ὧν καὶ τὸ σωματικὸν (72) οὐκ ἀδόκιμον· τὰς δὲ μὴ ἄλλους

in minoribus vasculis, velut ollis aut cynathis, in quibus tanti non est peccare, figulinam figuli docent.

(67) *Αἰσθάνοντο*. Alii, *αἰσθάνονται*.

(68) *Εἰ καὶ*. Kai deet in omnibus pene codicibus.

(69) *Κατατολμῶσι*. Male in ed. *κατατολμῶσι*.

(70) *Νόμος*. «Consuetudinem» interpretatur Elias, recte quidem. Nam in lata lege prohibitum non reperias. Eas autem tantum Scripturæ partes, quarum profundior erat sensus, ut prima Ezechielis capita de cherubim, postrema de instauratione templi, Canticum canticorum, legere usus non erat; alias autem partes cunctis fas erat versari. Quapropter non satis accurate totum hunc locum vertisse Billius videtur; imprimis, cum hæc usurpat verba, «tota, alia libri,» etc., cum de libris totis non sit sermo, sed de librorum partibus, quarum sensus reconditior erat, quam ut a nonnullis capi posset, atque etiam nonnullis posset nocere.

(71) *Μηδὲ γάρ*. Reg. a, et Col. 1, *Μὴ γάρ*. Max Reg. 1, εἶναι οὐκ ὀμνίτι; et paulo post Reg. 1, τὰ μέγιστα ἂν.

(72) *Τὸ σωματικόν*. «Quod corporeum est. Unde,» inquit Orig., *hom. 5 in Lev.*, «et corpus inesset scripturæ et animam ac spiritum intelleximus.» Et idem Orig., *Philos.*, c. 1, *τῆς οὐκ ἐστὶ σαρκὸς τῆς γραφῆς*. «ut simplicior ædificetur ab ipso velud carne scripturæ.»

ἢ τοῖς ὑπὲρ εἰκοστὸν καὶ πέμπτου γεγονόσιν ἔτος πιστεῦσθαι, ὅσαι δι' εὐτελοῦς τοῦ ἐνδύματος τὸ μυστικὸν κάλλος περικαλύπτουσιν, ἄθλον φιλοπονίας καὶ λαμπροῦ βίου, μένοισι τοῖς κεκαθαρμένοις (73) τὸν νοῦν ὑπαστράπτου καὶ φανταζόμενον, ὡς μόνης (74) δυναμένης τῆς ἡλικίας ταύτης ὑπὲρ τὸ σῶμα γενέσθαι, καὶ ἀναβῆναι καλῶς ἐπὶ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ γράμματος.

ΜΘ. Ἡμῖν δὲ (75) οὐδεὶς ὁρὸς τοῦ παιδεύειν καὶ τοῦ παιδεύεσθαι, ὥσπερ οἱ λίθοι (76) πάλοι ταῖς ὑπὲρ τὸν Ἰορδάνην καὶ ταῖς ἐντὸς Ἰορδάνου φυλαῖς· οὐδὲ τίσι μὲν ἐκείνῳ, τίσι δὲ τούτῳ ἐπιτρεπτέον· οὐδὲ τις κανὼν (77) τῶν ἐξεῶν· ἀλλ' οὕτω τὸ πρᾶγμα ἑρρίπτει καὶ συγκέχυται, καὶ οὕτω κακῶς διακαίμεθα, ὥστε οἱ πλείους ἡμῶν, ἵνα μὴ λέγω πάντες, πρὶν ἀποθέσθαι (78) σχεδὸν τὴν πρώτην τρίχα καὶ τὸ τὰ παιδικὰ ψελλίσσθαι, πρὶν παρελθεῖν εἰς τὰς θείας αὐλὰς, πρὶν τῶν ἱερῶν βίβλων γινῶναι κἄν (79) τὰ ὀνόματα, πρὶν Καίνης καὶ Παλαιᾶς χαρακτῆρα (80) γνωρίσαι καὶ τοὺς προστάτας (81)· οὕτω γὰρ λέγω πρὶν ἢ τὸν βόρβορον ἀποπλύνασθαι, καὶ τὰ τῆς ψυχῆς αἵσχη ὅσα ἡ κακία ἡμῖν προσεμάξατο, ἂν δύο ἢ τρία ῥήματα τῶν εὐσεβῶν ἐξακρίσωμεν, καὶ ταῦτα ἐξ ἀκοῆς, οὐκ ἐντεύξεως, ἢ τῷ Δαβὶδ βραχέα καθομιλήσωμεν, ἢ τὸ τριθῶνιον εὖ περιστειλώμεθα (82), ἢ μέχρι τῆς ζώνης φιλοσοφῶμεν, εὐσεβείας τι πλάσμα καὶ ὄφιν ἡμῖν αὐτοῖς περιχρῶσαντες (83)· βαβαὶ (84) τῆς προεδρίας καὶ τοῦ φρονήματος! Ἰερὸς καὶ ἐκ σπαργάνων ὁ Σαμουὴλ (85)· εὐθὺς ἔσμεν σοφοὶ καὶ διδάσκαλοι, καὶ ὕψηλοι τὰ θεῖα, καὶ γραμματέων τὰ πρῶτα καὶ νομικῶν, καὶ χειροτονουμένων ἡμᾶς αὐτοὺς οὐρανίου, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων βαβὺ ζητοῦμεν, καὶ οὐδαμοῦ τὸ γράμμα, καὶ πάντα δεῖ νοηθῆναι πνευματικῶς, καὶ λῆρος (86) πλατὺς τὰ

^{83, 84} I Reg. II, 41. ⁸⁵ Matth. XXIII, 7.

(75) Τοῖς κεκαθαρμένοις. Omissum in Reg. I.

(74) Μόνη. Regii quatuor, totidem Colb., Or. 4, Jes., Pass. habent μόλις, « vix; » et quidem ea vox optimum exhibet sensum.

(73) Ἡμῖν δὲ. Pass. ἡμῶν. Mox οὐδὲ εἰς, Jes. divisim.

(76) Λίθοι. « Limitanei lapides. » Nulla hic difficultas. Gregorius his verbis significat, singulas tribus defixis in terram lapidibus distinctas fuisse, quod Elias et Basilii ipsi etiam testantur. Certe in hb. Jos. capp. xv, xvi, xvii, uniuscujusque tribus limites accurate describuntur.

(77) Οὐδέ τις κανὼν. In prima ed. Billius, melius quam secundis curis, « nec ad ullam normam hominum pretia qualitatesque perpendimus. » In Gregorio subtilius quid latet. Spectat namque ὃ ult. cap. v Hebr.

(78) Πρὶν ἀποθέσθαι, etc. Elias: « antequam infantiam et puerilem aetatem excesserimus. »

(79) Κάρ. Sic plerique scripti et editi libri. Par. καί.

(80) Χαρακτῆρα, Reg. I, tres Colb. Coisl. 1, χαρακτῆρας.

(81) Προστάτας. Gab. « propugnatores et quasi patrones. » Comb. « duces et auctores. » Basilii optime τῆς παλαιᾶς Γραφῆς τοὺς συγγραφεῖς λέγει, « instrumenti veteris (utriusque, » Elias) « scriptores dicit. »

PATROL. GR. XXXV.

rum ne id quidem, quod corporeum est, laude caret: alii autem his duntaxat qui vicesimum quinquatum aetatis annum excessissent, committebantur, hoc est qui sub vili indumento mysticam pulchritudinem obtegunt, laboris et industriæ, ac luculentæ vitæ præmium, solis iis, qui mente purgati sint, fulgentem et conspicuam, quod scilicet sola hæc ætas supra corpus assurgere, atque a littera ad spiritum recte ascendere queat.

XLIX. At nobis nullus docendi ac discendi terminus est constitutus, velut olim lapides tribubus, quæ ultra Jordanem et intra Jordanem erant; nec quibusnam illud, quibusnam rursus hoc committendum sit; nec norma ulla, ad quem habitus exigamus: verum ita projecta et confusa hæc res est, tamque male afflicimur, ut quam plurimi ex nobis, ne omnes dicam, prius fere quam primam com abjecerimus, puerilique more balbutire desierimus, priusquam in divina atria introierimus, priusquam sacrorum librorum vel nomina ipsa noverimus, priusquam novi veterisque Testamenti characterem et auctores cognitos habuerimus; nondum enim dico priusquam cœnum, et animæ labe, quas peccatum nobis impressit, eluerimus; si duo aut tria pia verba edidicerimus, eaque non ex lectione, sed auditione sola hausta, aut Davidi paulum operæ dederimus, aut pallium scite contraxerimus, aut zona tenus philosophati fuerimus, pietatis speciem quamdam et larvam nobis illinentes: o præfecturam! o elatum animum! Sacer etiam ab incunabulis Samuel^{85, 86}: statim sapientes et magistri sumus, et in divinis rebus sublimes, et scribarum ac legisperitorum primi, ac cœlestes nos ipsos designamus, et vocari ab hominibus Rabbi expetimus⁸⁷, nec usquam littera, sed omnia spirituali modo intelligantur oportet, ac meræ nugæ somnia sunt, at-

(82) Περιστειλώμεθα. « Est vere contrahere. Studiose venusteque circumponere: » τὸ ἐπιμελῶς καὶ κοσμίως περιβεβλησθαι. Sic Basil. interpretatur.

(83) Περιχρῶσαντες. Reg. II, et Col. I, ἐπιχρῶσαντες.

(84) Βαβαί, etc. « Papæ! quam egregii præsides! » Ambitosorum obiectio est cum indignatione relata, et ironice refutata. Εἰτα θαυμαστικῶς, εἰ βούλει, καὶ σχετλιαστικῶς ἀνεφώνησεν· Ὡς θαυμαστοὶ πρόεδροι οἰησόμεθα εἶναι καὶ τὴν φρόνησιν ὕψηλοι. « Deinde cum admiratione, vel indignatione, si navis, exclamavit: Quam admirandi præsides, quam sapientia sublimes esse videbimur! » Quem verborum sensum non satis reddit Billii interpretatio.

(85) Σαμουήλ. Tillem. « Quasi Samueles quidam essemus universi. » Billius, prima edit. « Protinus Samuelem... in ore habemus. »

(86) Καὶ λῆρος, etc. Alii arbitrantur hæc esse hominum illorum verba, quibus objecta sibi Samuelis charismata rejiciant. Alii, ut Elias, ea ut Gregorii verba iudicium suum interponentis agnoscunt: « Sed nugæ et somnia crepamus. » Noster Louvardus sic sibi videtur assequi: « Et quæ somniamus veræ nugæ sunt, quæque dividimus, somnia; cum ipsi tamen, nisi laudibus efferamur, indigemur. »

que, nisi magnis laudibus efferamur **37** indignatione afficimur. Atque hæc, qui benigniores inter nos et simpliciores sunt: quid porro ii qui magis spirituales sunt, ac generosiores? Multum nos, si ita visum fuerit, condemnantes et vexantes, ac miseris modis exagitant, nec loco ullo ac numero ponentes, abscedunt, societatem nostram, velut haud piorum hominum aspernantes.

L. Quod si cuipiam eorum dicamus leniter ad hunc modum, ac disserendo, eum provehentes: Dic mihi, vir admirande, vocasne aliquid saltare, et tibia canere? Maxime vero, inquiet. Quid sapientiam, et sapientem esse, quod nos divinarum humanarumque rerum scientiam definimus? Id quoque concedet. Age vero censesne artes illas sapientia meliores et sublimiores esse, an hanc potius illis? Mihi quidem non est dubium, quin hanc omnibus etiam præstantiorem esse dicturi sint, atque hactenus æqui et candidi iudices sint. Utrum igitur, saltationis quidem et cantus tiliarum doctrina quædam et disciplina est, ad idque, et diuturno tempore, et plurimis laboribus ac sudoribus opus est, atque interdum etiam mercedem persolvere oportet, et perductores adhibere, longasque peregrinationes suscipere, cæteraque omnia facere et pati, quibus artis peritia comparatur: sapientiam autem, quæ omnibus præest, ac bona omnia complexu suo tenet, adeo ut ipse quoque Deus, quamvis permultis nominibus vocetur, hoc tamen nomine impensius quam ullis aliis delectetur, rem usque adeo levem et protritam esse existimabimus, ut ad hoc, ut quispiam sapiens sit, voluntas sola requiratur? Magnæ præfectio stultitiæ hoc fuerit. Si hæc ad eos dicamus, erroremque paulatim repurgemus, aut alius quispiam doctiorum et prudentiorum, hoc nimirum illud fuerit supra petras seminare⁹³, atque in aures non audientium loqui⁹⁴. Ita ne hactenus quidem sapientes sunt, ut inscitiam suam cognitam habeant. Ac mihi commodum esse videtur illud Salomonis de ipsis **38** usurpare: *Est malum quod vidi sub sole, virum qui sibi sapiens esse videtur*⁹⁵: et quod peius est, alios erudiendos suscepit, qui ne inscitiam quidem suam persentit.

⁹³ Luc. viii, 6. ⁹⁴ Eccli. xxv, 12. ⁹⁵ Eccli. x, 5; Prov. xxvi, 12.

(87) Πνευματικοί. In margine Colb. καὶ ὑποκρισιν, « per hypocrisim ac fecte. »

(88) Μαλλοί. Deest in septem Regg. aliisque nonnullis. Legitur tamen in pluribus optimæ notæ codicibus.

(89) Προβιβάζοντες. Sic Regg. b, l, m, Colb. m, etc., cujus vocis vis hæc est, « ratiocinando gradatim urgentes. » Alii codices habent συμβιβάζοντες. Ed. Bas. προβιβάζοντες.

(90) Τί δαί. Plerique Regg. Jes. et plures Colb. τί δέ.

(91) Εὖ οἶδ'. Εὖ deest in quatuor Regg., septem Colb. et Or. 1.

(92) Καὶ αὐλήσεως. etc. Sic Horat. Arte poet. v. 415 et seq.

Qui Pythia cantat

Tibicen, didicit prius, extimuitque magistrum. Nec satis est dixisse, ego mira poemata pango.

(93) Καταβάλλειν. Comb. καταβάλλειν.

(94) Προσαγωγών. Comb. « qui aditum præstent,

Α δειράτα· καὶ ἀγανακτοίημεν ἂν, εἰ μὴ σφόδρα ἐπαίνοίμεθα. Τοῦτο ἡμῶν οἱ χρηστότεροι καὶ ἀπλούστεροι· τί δὲ οἱ πνευματικοί (87) μᾶλλον (88) καὶ γενναϊότεροι; Πολλὰ κατακρίναντες ἡμᾶς, ἂν οὕτω δόξῃ, καὶ βασανίσαντες, καὶ οὐδαμοῦ θέντες, ἀπλήθον, καὶ τὴν κοινωνίαν ὥς οὐκ εὐσεβῶν διαπτύσαντες.

N. Ἄν δέ τινα αὐτῶν λέγωμεν οὕτως πρῶως καὶ λογικῶς προβιβάζοντες (89)· Εἰπέ μοι, ὦ θαυμάσιε, καλεῖς τι τὸ ὀρχεῖσθαι, τὸ τε αὐλεῖν; Πάνυ γε εἰποιεν ἂν. Τί δαί (90) σοφίαν τε καὶ σοφὸν εἶναι, τοῦθ' ὃ δὴ θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην τιθέμεθα; Καὶ τοῦτο δώσουσι. Πότερον δὲ κρεῖττον εἶναι καὶ ὑψηλότερον, ταῦτα σοφίας, ἢ τούτων μακρῶ τὴν σοφίαν; Καὶ πάντων εὖ οἶδ' ὅτι (91) φήσουσι· καὶ μέχρι τούτων εἰσὶν εὐγνώμονες. Ἀρ' οὖν ὀρχήσεως μὲν καὶ αὐλήσεως (92) ἐστὶ διδασκαλία καὶ μάθησις, καὶ χρόνον πρὸς τοῦτο δει, καὶ ἰδρώτων συγχῶν καὶ πόνων, καὶ μισθοῦς καταβαλεῖν (93) ἐστιν ὅτε, καὶ προσαγωγῶν (94) δεηθῆναι, καὶ ἀποδημῆσαι μακρότερα, καὶ τᾶλλα (95) τὰ μὲν ποιῆσαι πάντα, τὰ δὲ παθεῖν, οἷς ἐμπειρία συλλέγεται· τὴν δὲ σοφίαν, ἢ πᾶσιν ἐπιστατεῖ (96), καὶ πάντα ἐν αὐτῇ τὰ καλὰ συλλαβοῦσα (97) ἔχει, ὥς καὶ τὸν θεὸν αὐτὸν τοῦτο μᾶλλον ἢ τι ἄλλο χαίρειν ἀκούοντα, ἐπειδὴ καλεῖται πολλοῖς ὀνόμασιν, οὕτως κοῦφόν τι καὶ πεπατημένον πρᾶγμα ὑποληφόμεθα, ὥστε θελήσαι δεῖν (98) μόνον καὶ εἶναι σοφόν; Πολλῆς (99) τοῦτο τῆς ἀμαθείας. Ἄν ταῦτα λέγωμεν αὐτοῖς, καὶ κατὰ μικρὸν τὴν πλάνην ἀνακαθαίρωμεν (1), ἢ τις ἄλλος τῶν εὐμαθεστέρων καὶ συνετωτέρων, τοῦτο ἐκεῖνο κατὰ πετρῶν σπείρειν, καὶ λαλεῖν εἰς ὅτα μὴ ἀκούοντων. Οὕτως οὐδ' αὐτὸ τοῦτό εἰσι σοφοί, τὴν αὐτῶν γινώσκειν ἀπαιδεύσιαν. Καὶ μοι δοκεῖ καλῶς ἔχειν τὸ τοῦ Σολομώντος περὶ αὐτῶν εἰπεῖν (2)· Ἐκτε πορνεία, ἣν εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἄνδρα δόξαντα παρ' αὐτῶν σοφὸν εἶναι· καὶ ὁ τοῦτου πονηρότερον, παιδεύειν ἄλλους πεπιστευμένον τὸν μηδὲ τῆς οἰκείας ἀμαθείας ἐπισθανόμενον.

conciliatores. » Bill. prima editione, « commendatores. »

(95) Τᾶλλα. In Reg. i, desideratur: in Reg. l, et Colb. m, legitur: Καὶ τὰ μὲν ποιῆσαι, τὰ δὲ παθεῖν.

(96) Ἐπιστατεῖ. « Quæ in omnibus primatum tenet (Eccli. xxiv, 10). »

(97) Συλλαβοῦσα. Ita Regg. hu, l, et Colb. 5, m.

(98) Δεῖν. Sic Reg. l. In ed. δεῖ.

(99) Πολλῆς. Addit Mont. ὅντως. Vertit Billius, « magnæ Hercle, » quam vocem non satis piæ expunximus. Quid enim Christiano cum jurato Hercule?

(1) Ἀνακαθαίρωμεν. « Expurgare tentaverimus. »

(2) Περί αὐτῶν εἰπεῖν. Is ordo verborum est in melioris notæ codicibus. In ed. εἰπεῖν περί αὐτῶν.

ΝΑ'. Τοῦτο δακρύων μὲν καὶ στεναγμῶν, εἴπερ Α
 τι ἄλλο, τὸ πάθος ἄξιον· ὃ καὶ πολλάκις ἐγὼ κατ-
 ηλέησα, εὖ εἰδὼς, ὅτι τὸ οἶσθαι τοῦ εἶναι τὸ πλεῖ-
 στον ἀφαιρεῖται, καὶ μέγα τοῖς ἀνθρώποις ἡ κενο-
 δοξία (3) πρὸς ἀρετὴν ἐμπόδιον· ἰάσασθαι δὲ καὶ
 στήσαι τὴν νόσον Πέτρου ἂν (4) εἴη τινὸς ἡ Παύλου,
 τῶν μεγάλων Χριστοῦ μαθητῶν, καὶ μετὰ τῆς ἐν
 λόγῳ καὶ ἔργῳ κυβερνήσεως εὐληφόντων τὸ χά-
 ρισμα (5), καὶ πᾶσι πάντα γινομένων, ἵνα τοὺς
 πάντας (6) κερδήσωσιν· ἡμῖν δὲ τοῖς ἄλλοις μέγα,
 καὶ εἰ καλῶς κυβερνοίμεθα καὶ ἀγοίμεθα πρὸς τὸν
 ἐπανορθοῦν τὰ τοιαῦτα καὶ διευθύνειν πεπιστευ-
 μένων.

ΝΒ'. Ἀλλ' ἐπειδὴ γε Παῦλον καὶ τὸν κατ' ἐκεί-
 νον ἐμνήσθημεν, ἀφέντες, εἰ δοκεῖ, τοὺς ἄλλους Β
 ἅπαντας, ὅσοι κατὰ νομοθεσίαν, ἢ προφητείαν, ἢ
 στρατηγίαν, ἢ τινα τοιαύτην ἄλλην οἰκονομίαν τοῦ
 λαοῦ προσεβλήθησαν, οἷον τὸν Μωσῆν, τὸν Ἀαρὼν
 ἐκείνων, τὸν Ἰησοῦν, τὸν Ἡλῖαν, τὸν Ἐλισσαῖον, τοὺς
 κριτὰς, τὸν Σαμουὴλ, τὸν Δαβὶδ, τῶν προφητῶν τὸ
 πλῆθος, τὸν Ἰωάννην, τοὺς δώδεκα μαθητὰς τοὺς ἐπ'
 ἐκείνοις ὕστερον (7), οἱ πολλοὶς ἰδρῶσι καὶ πόνους
 διεξῆλθον τὴν προστασίαν κατὰ τοὺς ἐκείνων χρόνους
 ἑκάστοι· τοὺς ὑπερβάντες ἅπαντας, Παῦλον προ-
 στήσωμεθα μόνον τοῦ λόγου συνίστορα (8), καὶ τούτῳ
 θεωρήσωμεν, ὅσον ἐστὶ καὶ ψυχῶν (9) ἐπιμέλεια, καὶ
 εἰ βραχείας τῆς πραγματείας, ἢ μικρὰς τῆς συν-
 ἑσεως. Ὡς ἂν δὲ ῥᾶστα τοῦτο γινώσκωμεν καὶ κατέδοι-
 μεν, τί Παῦλος αὐτὸς περὶ Παύλου φησὶ, ἀκούσωμεν. C

ΝΓ'. Ἐὼ λέγειν (10) τοὺς πόνους, τὰς ἀγρυ-
 πνίας, τοὺς φόβους, τὰς ἐν λιμῇ καὶ ὀψίῃ κακοπα-
 θείας, τὰς ἐν ψυχῇ καὶ (11) ἐν γυμνότητι, τοὺς ἐξωθεν
 ἐπιβουλεύοντας, τοὺς ἐνδοθεν ἀντιπράττοντας. Ἀφ-
 ἱρμι τοὺς διωγμοὺς, τὰ συνέδρια, τὰ δεσμοτήρια,
 τὰ δεσμά, τοὺς κατηγόρους, τὰ δικαστήρια, τοὺς
 καθ' ἡμέραν καὶ ὅραν θανάτους, τὴν σαργάνην, τοὺς
 λιθαρμοὺς, τοὺς ραβδισμοὺς, τὴν περίεσθον, τοὺς
 κατὰ γῆν κινδύνους, τοὺς κατὰ θάλασσαν, τὸν βυ-
 θόν, τὰ ναυάγια, κινδύνους ποταμῶν, κινδύνους λη-
 στῶν, κινδύνους ἐκ γένους, κινδύνους ἐν ψευδαδέλ-
 φοις, τὸν ἐκ χειρῶν βίον, τὸ ἀδάπανον Εὐαγγέλιον,
 ὥς (12) θέατρον ἦν καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους,
 μέσος Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἱστάμενος· ὕπερ μὲν
 τῶν (13) ἀγωνιζόμενων, τῷ δὲ προσάγων καὶ οἰκειῶν D

LI. Hoc malum lacrymis quidem et luctibus, si
 quod aliud, dignum est; quod etiam ipse sæpe mi-
 seratus sum, non ignorans opinionem plurimum de
 re ipsa auferre, inanisque gloriæ studium homini-
 bus magno ad virtutem impedimento esse. Morbum
 autem sanare ac reprimere, Petri cuiusdam, aut
 Pauli fuerit, magnorum, inquam, illorum Christi
 discipulorum, qui una cum gubernatione, tam in
 sermone quam in opere, gratiam acceperunt, omni-
 busque omnia facti sunt, ut omnes lucrifacerent⁹⁷.
 Nobis autem aliis magnum atque amplum fuerit, si
 ab iis, quibus emendandarum et dirigendarum hu-
 jusmodi rerum cura commissa est, recte gubernetur
 atque ducamur.

LII. Ac quoniam Pauli, ejusque similium mentio-
 nem fecimus, relictis, si ita videtur, omnibus aliis,
 qui ob leges ferendas, vel ob prophetiæ munus, vel
 ob rei militaris imperium, vel ob aliam quādam
 ejusmodi administrationem, populi antistites fue-
 runt, velut Moses, Aaron, Josue, Elias, Elisæus, Judi-
 ces, Samuel, David, prophetarum multitudo, Joannes
 duodecim apostoli, eorumque posterī, qui non sine
 multis laboribus et sudoribus præfecturæ munus
 suis quisque temporibus obierunt; his, inquam,
 omnibus prætermisiss, Paulum unum sermonis no-
 stri conscium proferamus, atque in eo, quanta et
 qualis res sit animarum cura, et an parum negotii
 parumque solertiæ requiratur, consideremus. Quod
 quo facilius intelligi perspicique possit, quid Paulus
 ipse de Paulo dicat, audiamus.

LIII. Multo labores, vigilias, timores, vexationes
 in fame et siti, in frigore et nuditate⁹⁸, eos qui vel
 externe insidiabantur, vel interne obsistebant. Mitto
 persecutiones, concilia, carceres, vincula, accusa-
 tores, tribunalia, mortes in dies atque horas incur-
 santes, sportam, lapidationes, virgarum ictus, cir-
 cultum, pericula in terra, pericula in mari, profun-
 dum, naufragia, pericula fluminum, pericula latro-
 num, pericula ex genere, pericula in falsis fratri-
 bus, victum manuum labore quæsitum, Evangelium
 sumptus³⁹ expers⁹⁹; quemadmodum etiam specta-
 culum esset et angelis et hominibus¹, medius inter
 homines ac Deum constitutus; pro illis videlicet di-
 micans, huic autem peculiarem populum concilians
 et adjungens: præter hæc, quæ extrinsecus ipsi

⁹⁷ I Cor. ix, 22. ⁹⁸ II Cor. xi, 27. ⁹⁹ ibid. 25-26, 35; I Cor. iv, 12; ix, 18. ¹ I Cor. iv, 9.

(3) *Kerodoξία*. Colb. m. *κενή δόξα*.

(4) *Πέτρου ἀν*. Sic novem Regg., octo Colb., Jes. Or. 1, Pass. Deest ἂν in ed.

(5) *Εὐληφόντων τὸ χάρισμα*. De gratia cura-
 tionum exponit Elias. Tillem. de gratia miracu-
 lorum.

(6) *Πάντας*. In prima ad Cor ix, § 22, legitur
 πάντως. Quod Vulgata reddit « omnes. »

(7) *Τοὺς ἐπ' ἐκείνοις ὕστερον*. « Hos qui postea
 subsecuti sunt. »

(8) *Συνίστορα*. Deest in melioris notæ codicibus;
 in septem Regg., totidem Colb., Or. 1, Jes. et certe
 sine dispendio sententiæ posset exulare. Nonnulli
 tamen retinent. Comb. vertit, « testem et assertorem
 præficiamus. »

(9) *Ὅσον ἐστὶ καὶ ψυχῶν*. Sic septem Regg., tol-

idem Colb. Jes. vero ὅσον τι. Or. 1, ὅσον τι.

(10) *Ἐὼ λέγειν*. Reg. e, Colb. m. *ἐὼ γάρ*.

(11) *Τὰς ἐν ψυχῇ καὶ*. Permulti codices, elo-
 ganti repetitione: *Τὰς ἐν ψυχῇ, τὰς ἐν γυμνό-
 τητι*.

(12) *Ὡς*. Reg. i, ὥς.

(13) *Ὑπερ μὲν τῶν*. etc. Combefisius ex Reg.
 Medic. singulariter legit: *Ὑπερ μὲν τοῦ ἀγωνιζό-
 μενος, τοὺς δὲ προσάγων, et vertit: « Pro illo de-
 certans, hos vero, populum peculiarem adjungens
 ac concilians. »* Quæ quidem lectio melior est.
 Certe Reg. i. habet τοὺς δὲ. An vero idem sit, quem
 Combefisius Regium Medicarum appellat, nobis non
 liquet. « Omnes tamen, » inquit noster Louvardus,
 « vidisse possumus affirmare. »

accidebant. Quis enim satis digne quotidianam ipsius animadversionem commemoret? quis singulorum curam? quis Ecclesiarum omnium sollicitudinem¹⁴, commiserationem erga omnes, et fraternam charitatem? Offendebat aliquis; et Paulus infirmitate laborabat: alius scandalizabatur, et Paulus urebatur¹⁵.

LIV. Jam quid de dicendi labore atque industria dicam? quid de multiplici medendi ratione? quid de benignitate? quid rursum de asperitate? quid de utriusque missione et temperamento? ut nec per benignitatem homines molles ac languidos reidderet, nec per acerbitatem exasperaret. Heris ac servis leges statuit, præfectis¹⁶ et subditis, viris et mulieribus¹⁷, parentibus et liberis, matrimonio et coelibatui, deliciis et continentiae, sapientiae et inscitiae, circumcisioni et præputio, Christo et mundo, carni et spiritui¹⁸. Pro his gratias agit: illos perstringit. Hos gaudium suum et coronam nominat¹⁹: illos dementiae accusat²⁰. His, rectum iter tenentibus, comitem se adjungit, atque alacritatis socium se præbet: alios male incedentes reprimit. Nunc a piorum cœtu proscrit²¹: nunc charitatem firmat²²: nunc luget, nunc lætitia afficitur: nunc læd propinat: nunc mysteria attingit: nunc ad alios se demittit: nunc eos secum erigit: nunc virgam minatur²³: nunc lenitatis spiritum offert²⁴: nunc sublimibus elatum, nunc humilibus humilem se præbet: nunc apostolorum minimus est²⁵: nunc experimentum pollicetur Christi in se loquentis²⁶: nunc ex hac vita discessum exoptat, ac delibatur²⁷.
40 nunc propter suos magis necessarium esse censet in carne permanere²⁸. Non enim, quod suum

λαβὼν περιούσιον, χωρὶς τῶν παρεκτός (14). Τοῦτων τίς ἂν ἀξίως (15) διέλθοι τὴν καθ' ἡμέραν ἐπιστάσιαν (16), τὴν τῶν καθ' ἑκάστον κηδεμονίαν, τὴν μέριμναν πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν, τὸ πρὸς πάντας συμπάθες καὶ φιλάδελφον; Προσέκοπτε τις, καὶ Παῦλος ἡσθάνει· καὶ ἄλλος; (17) ἐσκανδαλίζετο, καὶ Παῦλος ἦν ὁ φλεγόμενος (18).

ΝΑ. Τὸ δὲ τῆς διδασκαλίας φιλόπονον; τὸ δὲ ποικίλον τῆς θεραπείας; ἡ φιλανθρωπία δέ; τὸ δὲ αὐστηρὸν πάλιν; ἡ δὲ ἐξ (19) ἀμφοτέρων μίξις καὶ κρᾶσις; ὥς μῆτε τῇ χρηστότητι μαλακίζειν (20), μῆτε τραχύνειν τῇ χαλεπότητι. Νομοθετεῖ δούλοις καὶ δεσπόταις, ἀρχουσι καὶ ἀρχομένοις, ἀνδράσι καὶ γυναῖξιν, γονεῦσι καὶ τέκνοις, γάμῳ καὶ ἀγαμίᾳ, ἐγκρατείᾳ καὶ τρυφῇ, σοφίᾳ καὶ ἀμαθείᾳ, περιτομῇ καὶ ἀκροβυστίᾳ, Χριστῷ καὶ κόσμῳ (21), σαρκὶ καὶ πνεύματι. Ὑπὲρ μὲν τῶν εὐχαριστεῖ, τῶν δὲ καθάπτεται. Τοὺς μὲν χαρὰν καὶ στέφανον ὀνομάζει, τοὺς δὲ ἄνοιαν ἐγκαλεῖ· τοὺς μὲν συνοδεύει καὶ συμπροθυμεῖται ὀρθοτομοῦσι, τοὺς δὲ ἀνακόπτει κακῶς ἰδεύοντας. Νῦν ἀφορίζει, νῦν ἀγάπην κυροῖ· νῦν θρηνεῖ· νῦν εὐφραίνεται· νῦν γάλα ποτίζει, νῦν μυστηρίων ἀπτεται· νῦν συγκατέρχεται, νῦν ἑαυτῷ συνοψοῖ· νῦν βάθρον ἀπειλεῖ, νῦν προτείνεται· πνεῦμα πραότητος· νῦν ἐπαίρεται τοῖς ὑψηλοῖς, νῦν ταπεινοῦται (22) τοῖς ταπεινοῖς· ἄρτι τῶν ἀποστόλων ἐστὶν ἐλάχιστος, ἄρτι δοκιμὴν ὑπισχνέται τοῦ ἐν αὐτῷ λαλοῦντος Χριστοῦ· ἄρτι τὴν ἐκδημίαν ποθεῖ καὶ σπένδεται· ἄρτι παραμειναι τῇ σαρκὶ δι' αὐτοὺς ἀναγκαῖοτερον δοκιμάζει (23)· οὐ γὰρ ζητεῖ τὸ ἑαυτοῦ, ζητεῖ δὲ τὸ τῶν τέκνων, οὗς ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγέννησεν. Οὗτος ὅρος· πᾶσης πνευματικῆς προστασίας, πανταχοῦ τὸ καθ' ἑαυτὸν (24) παρορᾷ πρὸς τὸ τῶν ἄλλων συμφέρον.

¹⁴ II Cor. xi, 28. ¹⁵ Ibid. 29. ¹⁶ Ephes. vi, 9; Col. iii, 22. ¹⁷ Col. iii, 19, 18. ¹⁸ Rom. ii, 25 et seq. ¹⁹ Philipp. iv, 1. ²⁰ Gal. iii, 1. ²¹ I Cor. v, 5. ²² II Cor. ii, 8. ²³ I Cor. iv, 21. ²⁴ Ibid. ²⁵ I Cor. xv, 9. ²⁶ II Cor. xiii, 3. ²⁷ Philipp. i, 23, 24.

(14) *Παρεκτός*. Vocem hanc acuunt, et majori distinctione claudunt sex Regg. codd. octo, Colb., Or. i, Jes. Sicque τούτων, quod sequitur ad periodum sequentem pertinet, atque ita vertendum: «ez vel cursim recensere pro dignitate quis possit, » etc. Sin autem, sublata interpolatione, legas: *Παρεκτός* τούτων, optime cum Rufino reddideris: «Præter ergo hæc omnia, quis, » etc.

(15) *Ἀξίως*. Plures codd. melioris notæ habent: *πρὸς ἀξίαν*.

(16) *Τὴν καθ' ἡμέραν ἐπιστάσιαν*. «Instantiam quotidianam. » Hic aperte alludit Gregorius ad hæc Apost. verba, II Cor. c. xi, 28, ἡ ἐπιστάσις μου ἡ καθ' ἡμέραν, quæ Vulgata reddit, «instantia mea quotidiana. » Quamvis hæc vox Apost. ἐπιστάσις, non proprie significet «instantiam, » sed potius «incursum, » quemadmodum interpretati sunt, non modo Græci, sed et ipse August. *De doctr. Christ.* lib. iv, c. 7, ubi ait, «Incursum meus quotidianus; » attamen nullatenus dubitamus quin Gregorius legerit ut vulgatus interpres; adeoque vertendum cum ipso «instantiam, » seu «attentam considerationem, sollicitudinem et assiduitatem; » quod maxime etiam convenit Apostoli proposito. Ipsi siquidem, cum plurima perstrinxisset, quæ corpus exterius vexabant, propositum erat transire ad ea, quæ animum interius cruciabant, quod præ-

clare exprimitur verbo, ἐπιστάσις, non autem illo, ἐπισύστασις, cuius loco, ἡ ἐπίστασις μοι se in duobus codicibus legisse testatur Gabriellus.

(17) *Καὶ ἄλλος*. Deest καὶ in Regg. a et h.

(18) *Φλεγόμενος*. In Reg. r, πυρούμενος, quod est Apost. verbum.

(19) *Ἡ δὲ ἐξ*. In pluribus deest ἐξ. In aliis, ἡ δ' ἐξ, in aliis vero, ἡ δ' ἀμφοτέρων legitur.

(20) *Μαλακίζειν*. Ruf., Oliv., Elias, ut Billius, ad homines referunt, Gabriellus ad Paulum: «Ne esset aut lenitate mollior, aut acerbitate durior. » Sententiam utramque Græca et Latina sic exhiberent; «ut esset sine mollitie lenitas, et sine acerbitate severitas. »

(21) *Χριστῷ καὶ κόσμῳ*. Hoc est, inquit optime Elias, «his qui Christi sunt, et his qui mundi. »

(22) *Ταπεινοῦται*. Comb. συνταπεινοῦται.
(23) *Δοκιμάζει*. Reg. l, et Coisl. l, δογματίζει.

(24) *Τὸ καθ' ἑαυτὸν*. Reg. Or. r. 1, τὸ ἑαυτοῦ. Imo cuiuscunque administrationis publicæ is esse debet finis, ut Plato præcipit, et post Platonem Tullius i *Offic.* c. xxv, n. 120, «Omnino qui reip. præfectori sunt duo Platonis præcepta teneant: unum ut utilitatem civium sic tueantur, ut quæcumque agunt ad eam referant obliti commodorum suorum, » etc.

est, querit, sed quod filiorum, quos in Christo per Evangelium genuit ¹⁶. Ille enim spiritualis omnis imperii finis est, ubique, privata utilitate neglecta, commodis aliorum consulere.

NE. Ἐγκυαυχᾶται τοῖς ἀσθενεῖσι καὶ τοῖς (25) θλι- A
ψουσιν ὡς ἄλλω (26) τινὶ κόσμῳ, τῇ Ἰησοῦ νεκρώσει
ἐγκαλλωπίζεται· ὑψηλός ἐστι τὰ σαρκικά, καὶ τοῖς
πνευματικοῖς ἀγάλλεται οὐκ ἰδιώτης τὴν γνώσιν,
καὶ βλέπειν φησὶ δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν σινίγματι.
Θαῤῥεῖ τῷ πνεύματι (27), καὶ ὑποπιάζει (28) τὸ σῶ-
μα καθαιρῶν (29) ὡς ἀντίπαλον· τί διδάσκων ἡμᾶς
ἐν τούτοις, καὶ τί παιδεύων; μὴ φρονεῖν τοῖς κάτω,
μὴ φυσιοῦσθαι τῇ γνώσει, μὴ τὴν σάρκα ἐπεγεῖρειν
τῷ πνεύματι. Πάντων ὑπερμαχεῖ, πάντων ὑπερεύ-
χεται, ζηλοῖ πάντα, ἀνάπτει ὑπὲρ πάντων, τῶν
ἐξω νόμου, τῶν ὑπὸ νόμον· κήρυξ ἐθνῶν, Ἰουδαίων
πρωστάτης. Ἐτόλμησέ τι καὶ μεῖζον ὑπὲρ τῶν ἀδελ-
φῶν αὐτοῦ τῶν κατὰ σάρκα, ἵνα τολμήσω τι καὶ
αὐτὸς οὕτω λέγων· ἀντεισαχθῆναι (30) τοὺτους ἑαυ-
τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν ἀγάπην εὐχεται. Ὡς τῆς μεγαλο- B
νοίας (31)! Ὡς τῆς τοῦ πνεύματος ζήτησις! Μιμεῖται
Χριστὸν, τὸν γενόμενον ὑπὲρ ἡμῶν κατάραν, τὸν τὰς
ἀσθενείας ἡμῶν ἀναλαβόντα (32), καὶ τὰς νόσους βα-
στάσαντα· ἦ, τὸ γε μετριώτερον εἰπεῖν, παθεῖν τι
ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ὡς ἀσθεὺς, δέχεται, πρῶτος ἀπὸ
Χριστοῦ, μόνον εἰ οὗτοι σώζοντο.

ΝΓ'. Καὶ τί λέγω καθ' ἑκάστον; ζῶν γὰρ οὐχ ἑαυ-
τῷ, Χριστῷ δὲ καὶ τῷ κηρύγματι, καὶ κόσμον ἑαυτῷ
σταυρώσας, καὶ σταυρωθεὶς (33) κόσμῳ καὶ τοῖς
ἔρωμένοις, πάντα ἡγείται μικρὰ καὶ τῆς ἐπιθυμίας
ἐλάττωνα· κἂν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ οὐκίμῳ μέχρι τοῦ
Ἰλλυρικοῦ πληρώσῃ τὸ Εὐαγγέλιον, κἂν ἐπὶ τὸν τρί- C
τον οὐρανὸν φθάσῃ δι' ἀρπαγῆς (34), κἂν τοῦ (35)
παραδείσου γένηται θεατῆς, κἂν τῶν ἀβρῆτων
ἡμῶν (36) ῥημάτων ἀκροατῆς. Ταῦτα Παῦλος, καὶ εἰ
τις κατ' ἐκείνον τῷ πνεύματι. Ἡμεῖς δὲ δεδοίκαμεν

LV. In infirmitatibus et afflictionibus gloriatur,
In mortificatione Jesu, tanquam in alio quodam
ornamento sibi placet. In carnalibus sublimis est,
et ob spiritualia exsultat. Imperitus non est scien-
tia : et tamen se per speculum duntaxat et in æni-
gmate videre ait. Spiritui confidit : et tamen corpus
castigat, tanquam adversarium ejiciens. Quid autem
in his rebus nos docet atque admonet? nempe, ne
ob terrena efferamur, ne ob scientiam inflamur, ne
carnem adversus spiritum excitemus. Pro omnibus
dimicat, pro omnibus precatur, zelo omnes prose-
quitur, pro omnibus inflammatur, tam a lege alie-
nis, quam legi subjectis, gentium concionator,
Judæorum patronus. Quin etiam majus aliquid ¹⁷ pro
suis secundum carnem ¹⁸ fratribus ausus est, ut
ipse quoque aliquid audeam hoc dicens, eos ad
Christum loco suo introduci, pro sua charitate
optat. O ingentem animi præstantiam! o ingentem
spiritus fervorem! Christum, qui nostra causa
maledictum factus est ¹⁹, qui infirmitates nostras
suscepit, et morbos portavit ²⁰, imitatur; aut, ut
moderatus dicam, primus post Christum, eorum
causa, etiam tanquam impius, aliquid perpeti non
recusat, modo ipsi salutem consequantur.

LVI. Quid singula commemoro? ipse enim, non
sibi, sed Christo et prædicationi vivens, mundum-
que sibi ipsi crucifigens, ac mundo ²¹, et rebus iis
quæ in aspectum cadunt, crucifixus, parva omnia
et cupiditate sua inferiora existimat ²² : quamvis
41 etiam ab Hierusalem, et per circuitum, usque
ad Illyricum, Evangelium impleverit, quamvis ad
tertium cælum per raptum pervenerit ²³, quamvis
paradisi spectator fuerit, quamvis arcanorum ver-
borum auditor ²⁴. Hæc Paulus, et si quis eodem spi-

¹⁶ I Cor. iv, 15. ¹⁷ II Cor. xi, 21. ¹⁸ Rom. ix, 3. ¹⁹ Gal. iii, 13. ²⁰ Isa. liii, 4. ²¹ Gal. vi, 14.
²² Philipp. iii, 8. ²³ Rom. xv, 19. ²⁴ II Cor. xii, 25.

(25) Καὶ τοῖς. Deest καὶ in novem Regg., etc.

(26) Ὡς ἄλλω. Gabr. legit, ὡς καλῶ, et vertit, « tanquam pulchro quodam ornamento. » Sic etiam videtur legisse Rof. « velut pretioso quodam monili. »

(27) Θαῤῥεῖ τῷ πνεύματι. Comb. « fudit spiritui, securus spiritu est, » id est, « mentis sensu. »

(28) Καὶ ὑποπιάζει. Sic Reg. a, r, bm, i, tres Colb., etc. Regii tamen hu, n, u, Or. 1. optimæ notæ. ὑποπιάζει. Alii duo Regii, duoque Colb., Coisl. 1, habent, ὑποπιάζει.

(29) Καθαίρων. Billius melius primis curis vertit, « velut adversarium profligat. »

(30) Ἀντεισαχθῆναι. Rufinus hic plura de suo addit : « Andet aliquid ultra quam fas est... ultra mandatum Dei nititur; nam proximos suos non sicut se, sed plus quam se diligit. Denique, se etiam abjecto, illos pro se introduci orat ad Christum... et eligit extra pietatem iteri pro pietate. » Gabr. « optat... suum in locum suffectos Christo exhiberi. » Nihil aliud his verbis significat Gregorius, nisi Paulum optasse pro Christo interfici, vel devoveri, ut Judæos lucrifaceret et ad Christum introduceret. Anathema a Christo esse, id est, pro Christo; quo sensu particula « ab » a Cicerone ipsosumitur : « ab reo dicere, » id est, « pro reo, in rei gratiam dicere. » Potuit etiam optare Apostolus, in

Ecclesia Christi contemptissimus haberi, modo Judæos ad veram justitiam perduceret. Demum, si quid difficultatis hic esset, verbis quæ sequuntur penitus tollitur : « imitatur Christum qui factus est pro nobis maledictum. » Optavit Paulus pro fratribus suis, id esse, et pati, quod fuit et passus est Christus pro nobis. Optavit. Frustra in erroris sui patrociniū hæc Gregorii verba trahere conantur novi Hesychiastæ, quos egregie refellit illustrissimus et doctissimus Meldensis episcopus in libro qui Gallice est inscriptus : « Divers écrits ou mémoires sur le livre, qui a pour titre : Explication des Maximes des Saints, » etc.

(31) Μεγαλονοίας. Habent pauci, μεγαλοφυλίας.

(32) Ἀναλαβόντα. Regg. novem, plures Colb., Jes. Or. 1, λαβόντα.

(33) Σταυρωθεὶς. Reg. 1, Colb. m, Comb. συσταυρωθεὶς : « una crucifixus. »

(34) Δι' ἀρπαγῆς. Colb. 5, uno verbo, διαρπαγείς, et in margine δι' ἀρπαγῆς.

(35) Κἂν τοῦ. Habet Reg. hu, καί, et paulo post idem. Regg. a, i, x, Colb. 1, 7, m. Or. 1, Gabr. καὶ τῶν.

(36) Ἀβρῆτων ἡμῶν. Regg. a et u, ἀπορρήτων, « arcanorum verborum, quæ nobis loqui non licet (II Cor. xii, 4). »

ritu præditus est. Nos autem veremur, ne, si cum illis comparemur, stulti quidam principes Taneosimus²⁵, aut exactores spicas legentes, aut populum falso beatum dicentes²⁶; addam etiam beati dicti, et pedum vestrorum viam turbantes: aut illusores dominantes²⁷, aut juvenes antistites²⁸ ac prudentia minime adulti, ne panem quidem et vestimentum²⁹, ad hoc ut quibusdam regendis præsimus, habentes; aut prophetae iniqua docentes³⁰, aut principes inobedientes, et digni qui cum patribus ob famis duritiam³¹ male audimus. Aut sacerdotes longe ab eo remoti, ut ad cor Hierusalem loquamur³², quæ omnia Isaias, per Seraphim et carbonem purgatus³³, pulchre exprobrat, et contestatur.

LVII. Sed fortasse tantum quidem est hoc opus, tamque molestum et laboriosum cordi sensu prædico, et mærenti, ac vere tinea ossium³⁴ viro prudenti. Verum parvum est periculum, aut casus levis et contemnendus? At enimvero magnum mihi terrorem injiciunt, hinc beatus Oseas, adversus nos sacerdotes et præfectos iudicium esse dicens, quia laqueus speculæ facti sumus, et quasi rete extensum super Itabyrium³⁵, quod ab iis fixum est, qui humanas animas venantur, minitansque se facturum, ut malos prophetas demetat³⁶, ac iudices eorum igne absumat³⁷, seque paulisper contineat, ne reges et principes ungat, quoniam sibi ipsis ac non per ipsum regnarunt³⁸.

LVIII. Hinc autem divinus Micheas, Sion in sanguinibus ædificari non ferens, utrumvis sanguinem intellexeris, et Hierusalem in injustitiis, præfectis nimirum ejus 42 in muneribus judicantibus, et sacerdotibus ejus mercede respondentibus, et prophetis in pecunia divinantibus; pro quibus rebus quid futurum? nempe ut Sion quasi ager aretur, et Hierusalem ut pomorum custodia sit, et mons

²⁵ Isa. xix, 11. ²⁶ Isa. ix, 16. ²⁷ Isa. xiii, 12. ²⁸ ibid. 4. ²⁹ ibid. 7. ³⁰ Isa. ix, 15. ³¹ Isa. viii, 21. ³² Isa. xl, 2. ³³ Isa. vi, 6. ³⁴ Prov. xiv, 30. ³⁵ Ose. v, 1, 2. ³⁶ Ose. vi, 5. ³⁷ Ose. vii, 7. ³⁸ Ose. viii, 4.

(37) Καταμύμενοι. « Exactores ad spicam usque spoliantes, » ut in Is. iii, 12.

(38) Ἡ νεανίσκος προστάται. « Aut pueri principes. »

(39) Μηδ' ὅσον, etc. « Nequidem tantum habentes, quantum satis sit. »

(40) Πατριῶν. « Cum paternis, familiis » scilicet « aut capitibus. » Vulgata et Hebr. « Diis aut iudicibus. »

(41) Καθαρθεῖς. Regg. bm, r, u, tres Colb., Or. 1, καθαρισθεῖς.

(42) Ἀρ' οὖν τό. Sic omnes codd.; τό deest in ed.

(43) Τῇ σκοπιᾷ. Delevimus præpositionem, ἐν, quam in nullis reperimus codicibus. Non legitur etiam in ipso Scripturæ textu, nec in edit. Romana, Veneta, etc.

(44) Ἰταβύριον. Thabor, ut habent Hebræa, Aquila, Symmachus, Codex Barberinus in margine: ἐπὶ Θαβὼρ. Joseph. Antiq. l. v. c. 1, habet Ἰταβύριον. Porro « mons in Galilæa, » ut scribit Hier. lib. 1, Comm. in Osee c. v, et libro De nom. Hebr. « nemorosus ille, in quo aucupes exercebantur, » testibus Grotio et Kimchi; quibus Scholium ad

παρὰ τούτους, μὴ μωροὶ τινες ὦμεν ἄρχοντας Τά-
νεως, ἢ πράκτορες καταμύμενοι (37), ἢ μακαρίζοντες
τὸν λαὸν ψευδῶς· προσθήσω δὲ, καὶ μακαρίζόμενοι,
καὶ τὴν τρίτον τῶν ποδῶν ὡμῶν ταράσσοντες· ἢ ἐμ-
παίχται κυριεύοντες, ἢ νεανίσκοι προστάται (38) καὶ
ἀτελεῖς τὴν φρόνησιν, μηδ' ὅσον (39) ἄρτου καὶ ἱμα-
τίου πρὸς τὸ καθηγείσθαι τινων εὐποροῦντες· ἢ προ-
φῆται διδάσκοντες ἄνομα, ἢ ἄρχοντες ἀπειθοῦντες,
καὶ κακῶς ἀκούειν μετὰ τῶν πατρίων (40) ἀξιοί·
διὰ λιμοῦ σκληρότητα· ἢ ἱερεῖς τοῦ λαλεῖν εἰς τὴν
καρδίαν Ἰερουσαλὴμ πλεῖστον ἀπέχοντες, ἃ δὴ πάν-
τα ὁ τῷ Σεραφίμ καὶ τῷ ἀνθρακὶ καθαρθεῖς (41) Ἡ-
σαΐας ἐνειδίξει· καλῶς καὶ μαρτυρεῖται.

NZ'. Ἀρ' οὖν τὸ (42) μὲν ἔργον τοσούτον, καὶ οὕ-
τως ἐπίπονον τῇ αἰσθητικῇ καρδίᾳ καὶ λυπηρᾷ, καὶ
ὅντως σὴς ὅστέων τῷ γε νοῦν ἔχοντι. Μικρὸς δὲ ὁ
κίνδυνος, ἢ τὸ πτώμα εὐκαταφρόνητον; Ἀλλὰ μοι
πολὺν ἐπανατείνεται φόβον ἔνθεν μὲν ὁ μακάριος
Ἰσὴρ, πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸ κρίμα λέγων τοὺς ἱερεῖς
καὶ τοὺς ἄρχοντας, ὅτι παγίς ἐγενήθημεν τῇ σκο-
πιᾷ (43), καὶ ὡς δίκτυον ἐκτεταμένον ἐπὶ τὸ Ἰταβύ-
ριον (44), ὃ καταπεπῆχθαι (45) ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων
ἀγρευνῶντων ψυχῆς, ἀποθερίζειν (46) τε τοὺς φαύλους·
ἀπειλῶν προφῆτας, καὶ πυρὶ (47) καταναλίσκειν τοὺς
κριτὰς αὐτῶν, ἐφέξειν (48) τε μικρὸν τοῦ χρίειν βα-
σιλέα καὶ ἄρχοντας· ὅτι ἐαυτοῖς ἐδασάλευσαν, ἀλλ' οὐ
δι' αὐτοῦ.

NH'. Ἐνθεν δὲ ὁ θεὸς Μιχαῖας οὐ φέρων οἰκοδο-
μουμένην Σιών ἐν αἱμασιν, ὁποτέρους βούλει, καὶ
Ἰερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις, τῶν ἡγουμένων αὐτῆς μετὰ
δώρων κρινόντων, καὶ τῶν ἱερέων μισθοῦ (49) ἀπο-
κρινόμενων, καὶ τῶν προφητῶν μετὰ ἀργυρίου μαν-
τευομένων· ἀνθ' ὧν τί γενήσεσθαι (50); Σιών ὡς
ἀγρὸν ἀροτριάθησεσθαι (51), καὶ Ἰερουσαλὴμ ὡς
ὁπωροφυλάκιον ἔσσεσθαι, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς

oram cod. Or. 1, ascriptum mirifice favet.
Ἵρος ὑψηλὸν, οὕτω καλούμενον, μίαν ἔχον πηγὴν, ἐν
ἣ τὰ θηρία συνέρχεται πίνειν ὕδωρ. Ἔστι δὲ ἐν τῇ
Γαλιλαίᾳ, ἐνθα ἐθήρευσον τὰ ὄρνεα καὶ τὰ κτήνη.

D « Mons altius ita dictus; fontem habens, in quo
aquam bibituræ coeunt feræ. Est autem in Galilæa,
ubi volucres ac pecora venabantur. » (Silvestria ni-
mirum, ut indicat Bas. per vocem ἀγρίων), quod
non nisi locis nemorosis convenit.

(45) Καταπεπῆχθαι. Sic Regii omnes et Colb.
Savilius vero apud Montac. καταπέπηχται.

(46) Ἀποθερίζειν τε. Reg. z, pro τέ, habet
δέ.

(47) Καὶ πυρὶ. Hæc quidem vox non est in pro-
pheta; verum cum « Clibanus » verbo utatur hic,
appellatis etiam urbibus quæ igne perierunt, potuit
Gregorius hæc voce uti, et illam proposito suo ac-
commodare.

(48) Ἐφέξειν. Reg. r, ἐφέλξειν.

(49) Μισθοῦ. Coisl. 1, μισθῶ.

(50) Τί γενήσεσθαι. « Quid futurum? » Bill. « Quid
fore? »

(51) Ἀροτριάθησεσθαι. Reg. r, ἀροτριάθησεσθαί.
Colb. 5, ἀροτριάθησεσθαί.

ἄλσος· δρυμοῦ λοχισθῆσθαι· θρηγῶν τε τὴν ἐρημίαν τῶν κατορθούντων (52), ὡς μόλις που καλὰ μὴν ὑπολειπεσθαι ἢ ἐπιφυλλῖδα (53)· ὁπότε καὶ τὸν ἀρχοντα αἰτεῖν, καὶ τὸν κριτὴν λόγους πρὸς χάριν λαλεῖν, καὶ σχεδὸν τὰ αὐτὰ τῷ μεγάλῳ Δαβὶδ φθεγγόμενος· Σῶσόν με, Κύριε, λέγοντι, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὁσῖος· ἐξ οὗ καὶ τὰ ἀγαθὰ ἐπιλείψειν αὐτοὺς, ὡς (54) ὑπὸ σπητρὸς δαπανώμενα.

ΝΘ'. Ἰωὴλ δὲ ἡμῖν καὶ θρηγῶν (55) διακαλεῖται, καὶ κόπτεσθαι βούλεται τοὺς λειτουργούντας τῷ θυσιαστηρίῳ, λιμοῦ πιέζοντας· τοσοῦτον ἀπέχει τρυφῆν ἐπιτρέπειν ἐν τοῖς τῶν ἄλλων κακοῖς· καὶ πρὸς τῷ ἀγιάζειν (56) νηστεῖαν, καὶ κηρύσσειν θεραπείαν, συναγαγεῖν πρεσβυτέρους, νήπια, ἡλικίας ἐλαυνᾶς, ἔτι καὶ αὐτοὺς τὸ ἱερὸν καταλαβόντας ἐν σποδῷ καὶ σάκκοις (57), καὶ λίαν ταπεινῶς κατὰ γῆς ἐβριμμένους, διότι τεταλαιπωρήκει περὶ τῇ ἀκαρπείᾳ, καὶ ἐξῆρτο ἐξ οἴκου Κυρίου σπονδὴ καὶ θυσία, ἔλκειν τῇ ταπεινώσει τὸν ἔλεον.

Ξ'. Τί δαὶ ὁ Ἀμβακούμ (58); Οὗτος μὲν καὶ θερμότερον ἀπεται λόγων, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀποδυσπετεῖ τὸν θεόν, καὶ οἶον καταβοᾶ τοῦ χρηστοῦ (59) δεσπότη διὰ τὴν τῶν κριτῶν ἀδικίαν· Ἔως τίςτος, Κύριε, κεκράξομαι, λέγων, καὶ οὐ μὴ εἰσακούσεις (60); φησόμενος πρὸς σὲ ἀδικούμενος, καὶ οὐ σώσεις; Ἰνα τί μοι ἐδείξας κόπους καὶ πόρους, ἐπιβλέπειν ἐπὶ (61) ταιλαιπωρίαν καὶ ἀσέβειαν; Ἐξεραντίας μου γέγονε (62) κρίσις, καὶ ὁ κριτὴς λαμβάνει, διὰ τοῦτο διεσκέδασται νόμος, καὶ οὐ διεξάγεται εἰς τέλος κρίμα. Ἐἴτα ἡ ἀπειλή, καὶ ἡ ἐπὶ τούτοις· Ἰδετε, οἱ κατασφρονηταί, καὶ ἐπιβλέφατε, καὶ θαυμάσατε θαυμάσια (63), καὶ ἀσπασθητε, διότι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι. Καὶ τί χρὴ πάντα ἐπιφέρειν τὰ τῆς ἀπειλῆς; Ἀλλὰ μικρὸν ἔμπροσθεν (64) τοῦτο γάρ μοι δοκεῖ βέλτιον εἶναι προσθεῖναι (65) τοῖς εἰρημμένοις· πολλοὺς ἀνακαλεσάμενος καὶ ἀποκλαυσάμενος τῶν περὶ τὴν ἀδικίαν καὶ πονηρῶν, τέλος ἀνακαλεῖται (66) καὶ τοὺς τῆς μοχθηρίας ἡγεμόνας καὶ διδασκάλους, ἀνατροπὴν μὲν

A domus in nemus silvæ reputetur⁵². Simul etiam eorum, qui officio recte funguntur, paucitatem deplorans, quæ tanta sit ut vix alicubi stipula aut racemulus supersit: quippe cum princeps etiam postulet et iudex ad gratiam loquatur⁵³, atque iisdem propemodum verbis cum magno Davide utens: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus*⁵⁴; hincque fore denuntians, ut bona eos deserant, tanquam a linea consumpta.

LIX. Joel porro luctum etiam nobis indicit, atque altaris ministros, premente fame, in planctu versari jubet⁵⁵; tantum abest ut in aliorum calamitatibus eos deliciis indulgere permittat; ac præter quam quod jejuniū sanctificat, et curationem prædicat⁵⁶, ac seniores et parvulos, miserandas, inquam, ætates congregat, insuper ipsos quoque sacerdotes hortatur, ut templum ingressi, atque in cinere et saccis, ac perquam demisse et abjecte in terram prostrati⁵⁷, quoniam agri sterilitate afflicti fuerint, ac sublatum de domo Domini libamen et sacrificium, humilitate misericordiam attrahant.

LX. Quid autem Habacuc? Hic quidem acriori etiam oratione utitur, atque adversus Deum ipsum stomachatur, ac benignum Dominum propter Judicium iniquitatem velut clamoribus insequitur, dicens: *Usquequo, Domine, clamabo, et non exaudies? vociferabor injuriam patiens, et non salvabis? Quare ostendisti mihi labores et ærumnas? videre afflictionem et impietatem? In conspectu meo factum est iudicium, et iudex capit. Propter hoc dissipata est lex, et non pervenit usque ad finem iudicium*⁵⁸. Deinde comminatio; ac deinceps, *Videte contemptores, et respicite, admiramini mirabilia, et disperdimini, quia opus ego operor*⁵⁹. Sed quid totam illam comminationem subungere necesse est? Verum paulo ulterius; hoc enim mihi satius esse videtur ad ea quæ dicta sunt adjungere: cum multos eorum qui in re 43 aliqua improbi et iniqui erant, appelleret ac deslisset, ad extremum ipsos quoque improbitatis duces et magistros appellat, subversionem quidem turbidam ac mentis ebrietatem et

⁵² Mich. iii, 10 seqq. ⁵³ Mich. vii, 5. ⁵⁴ Psal. xi, 4. ⁵⁵ Joel i, 13. ⁵⁶ ibid. 14. ⁵⁷ Isa. lvm, 5. ⁵⁸ Habac. i, 2-4. ⁵⁹ ibid. 5, 6.

(52) Κατορθούντων. « Qui corrigant, » ut in LXX D Nobilius. Nemp̄ « qui corrigant se, » vel « vitam suam. » Non enim propheta et theologus, de prælatis tantum, quorum est alios corrigere; sed de omnibus omnino loquuntur.

(53) Ἐπιφυλλῖδα. Ita Scripturæ textus, et omnes mss. Male in Par. ἐκφυλλῖδα.

(54) Ὁς. « Tanquam, quasi. » Bill. « nimirum. »

(55) Θρηγῶν. Duo Regg. θρηγῶν. Comb. θρηγῶν.

(56) Καὶ πρὸς τῷ ἀγιάζειν. Tres Regg., quatuor Colb., duo Coisl. πρὸς τό. At pro ἀγιάζειν, iidem Regg. habent, ἀγειν.

(57) Σάκκοις. Coisl. 1, σάκκω.

(58) Ἀμβακούμ. Reg. 1, Ἀββακούμ.

(59) Χρηστοῦ. Sic decem Regg., septem Colb., duo Coisl. In Par. vero Χριστοῦ.

(60) Εἰσακούσεις. Quatuor Regg., tres Colb. l-8. habent εἰσακούσῃ. Alii pene totidem εἰσακούσῃς.

(61) Ἐπὶ. Præpositio hæc deest in tribus Regg., sept. Colb., Coisl. 1, et Or. 1.

(62) Γέγονε. Unus Reg. ἐγένετο.

(63) Καὶ θαυμάσατε θαυμάσια. Sic LXX, decem Regg., sex Colb., Coisl. 1, et Pass. In Par. vero ed. θαυμάσατε, καὶ ἴδετε θαυμάσια.

(64) Ἀλλὰ μικρὸν ἔμπροσθεν. « Verum paulo ulterius; » id est, « paulo post; » et hic est vera sensus hujus vocis, ἔμπροσθεν, ut patet ex orationis serie. Quæ enim adjungit ex propheta Gregorius, non præcedunt, sed subsequuntur ea quæ prius posuerat, cum desumantur ex c. ii. Habac. priora vero in c. i, reperiantur. Eodem sensu hæc voce utitur Apost. Philipp. iii, 14. Non bene igitur Billius, qui vertit, « Verum enim vero aliquanto ante. »

(65) Προσθεῖναι. Sic plures Regg. Alii, προσθῆναι.

(66) Ἀνακαλεῖται. Comb. « inelamat, quadam vocis contentione appellat. »

errorem vitium vocans : his autem proximos ab A ipsisolari dicens, ut respiciant ad tenebras animæ ipsorum, et speluncas serpentum ac bestiarum, hoc est, improbarum cogitationum domicilia. Atque hi quidem tales sunt, et cum talibus doctrinis ad nos sermonem habent.

LXI. Malachiam autem quonam modo dignum fuerit præterire, nunc quidem et graviter et acerbe sacerdotes accusantem ac probris incessentem, ut Domini nomen despicientes, quibusque in rebus, adjungentem, in eo nempe, quod pollutos panes ad altare afferant, cibos non primitias, et quæ ne ducum quidem ulli offerrent, aut, si offerrent, infamia afficerentur⁴⁷, ea tamen factis votis omnium regi offerant, hoc est, clauda, et ægra, et corrupta, prorsusque profana et despuenda. Nunc autem divini cum Levitis pacti eos submonentem (erat autem illud vitæ et pacis), ac timore timere Dominum, et a facie nominis ejus pavere⁴⁸. *Lex veritatis*, inquit, *erat in ore ejus, et iniquitas non est inventa in labiis ejus. In pace rectum iter tenens ambulavit tecum, et multos convertit ab iniquitate, quoniam labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirunt ex ore ejus*⁴⁹. Causa autem quam præclara simul et formidanda ! quia *Angelus Domini omnipotentis est*⁵⁰. Atque maledictiones quidem eas quæ deinceps sequuntur, vitandi mali ominis causa, prætereo : veritatem autem pertimesco. Quod vero dictu moderatius simul et utilius est, *An dignum est*, inquit, *ut respiciam ultra ad sacrificium vestrum, aut suscipiam acceptabile de manibus vestris*⁵¹ ? tanquam scilicet maxime stomachans, ac sacrificium ipsorum ob ipsorum improbitatem repudians.

LXII. Nam Zachariæ quidem quoties 44 meminimus, falcem perhorresco, atque item ea quæ ipse adversus sacerdotes contestatur ; atque ea quidem quæ de insigni illo Jesu, magno sacerdote, subindicat ; quem cum sermone suo sordida et indigna veste exuisset, splendidam et sacerdotalem postea ipsi imponit : et quæ etiam angelum ad Jesum di-

θολερὰν τὴν κακίαν ἀποκαλῶν καὶ τοῦ νοῦ μέθην καὶ πλάνην (67)· ποτίζεσθαι δὲ λέγων (68) τοῖς ὑπ' αὐτῶν τοῦς πλησίον, ὅπως ἐπιβλέπωσιν ἐπὶ τὸ σκότος αὐτῶν τῆς ψυχῆς, καὶ τὰ σπήλαια ἑρπετῶν καὶ θηρίων (69), λογισμῶν πονηρῶν οἰκητήρια. Οὗτοι μὲν δὲ τοιοῦτοι, καὶ μετὰ τοιούτων ἡμῖν διαλεγόμενοι τῶν παιδευμάτων (70).

ΞΑ' Μαλαχίαν δὲ πῶς παρὶδεῖν ἄξιον ; νῦν μὲν ἐγκαλοῦντα πικρῶς τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ὀνειδίζοντα ὡς τὸ ὄνομα Κυρίου φαυλίζουσι· καὶ προστιθέντα ἐν τίσιν (71), ἐν τῷ προσάγειν πρὸς τὸ θυσιαστήριον ἄρτους ἡλισγημένους, βρώματα οὐκ ἀπάργματα, καὶ ἃ μὴδ' ἂν τῶν ἡγουμένων κινὴ προσενέγκοιεν, ἢ ἀτιμασθεῖεν ἂν προσενεγκόντες, ταῦτα προσφέρειν τῷ βασιλεῖ τῶν ὧων εὐχὴν εὐχαμένους, χωλὰ, καὶ ἄρρωστα, καὶ διεφθαρμένα, καὶ βέβηλα παντελῶς, καὶ ἀπόπτυστα· νῦν δὲ τῆς (72) πρὸς τοῦς Λευίτας τοῦ Θεοῦ διαθήκης ὑπομνήσκοντα, (ἡ δὲ ἦν τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης), καὶ φόβῳ φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, καὶ ἀπὸ προσώπου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ στέλλεσθαι (73). *Νόμος* (74), φησὶν, *ἦρ ἀληθείας ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἀδικία οὐκ εὗρεθῆ ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτοῦ. Ἐρ εἰρήνη κατευθύνων ἐπορεύθη μετ' ἐμοῦ, καὶ πολλοὺς ἐπέστρεψεν ἐξ ἀδικίας, ὅτι χεῖλη ἱερῶς φυλάσσεται γινώσκιν* (75), καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ στόματος αὐτοῦ. Καὶ ἡ αἰτία ὡς τιμὰ τε ἅμα καὶ φοβερὰ ; διότι ἄγγελος Κυρίου παντοκράτωρ ἐστίν. Καὶ παραιτοῦμαι μὲν τῶν ἐπὶ τοῖς ἄρτων τὸ βλάσφημον (76)· φοβούμαι δὲ (77) τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' ὃ μέτριόν τε ἅμα (78) εἰπεῖν καὶ συμπερὶν· *Εἰ ἐστὶ ἄξιον*, φησὶν, *ἐπιβλέψαι εἰς θυσίας ὑμῶν* (79), ἢ λαθεῖν δεκτὸν εἶ τῶν χειρῶν ὑμῶν ; ὡς ἂν μάλιστα δυσχεραίνων, καὶ τὴν ἱερουργίαν αὐτῶν διὰ τὴν κακίαν ἀποπεμπόμενος.

ΞΒ' Ζαχαρίου μὲν γὰρ ὅτ' ἂν μνησθῶ, φρίσσω τὸ δρέπανον, ὁμοίως καὶ ἃ κατὰ τῶν ἱερῶν μαρτύρεται οὗτος (80)· ἃ μὲν περὶ Ἰησοῦ τοῦ πάνυ, ἱερῶς τοῦ μεγάλου, παραδηλοῖ, ὃν περιδύσας (81) τῷ λόγῳ τὴν ῥυπαρὰν ἐσθῆτα καὶ ἀναξίαν, τὴν ἱερατικὴν καὶ λαμπρὰν περιτίθουσιν· ὅσα τε ὁ ἄγγελος αὐτῷ λέγων πρὸς τὸν Ἰησοῦν καὶ ἐπισκήπτων πεποιήται (82).

⁴⁷ Malach. i, 6-8.

⁴⁸ Malach. ii, 3.

⁴⁹ ibid. 6, 7.

⁵⁰ ibid. 7.

⁵¹ ibid. 13.

(67) *Μέθην καὶ πλάνην*. Reg. u. optimæ notæ. πλάνην καὶ μέθην. Forte Habac. ii, 16, sed verbis mutatis.

(68) *Λέγων*. Deest in plerisque codicibus.

(69) *Θηρίων*. « Hæresum auctores, » non male interpretantur Elias et Gabrielius.

(70) *Παιδευμάτων*. Ita Colb. 5, et Coisl. 3.

(71) *Ἐν τίσιν*. In Reg. i, et Colb. m, deest. In quibusdam interrogative legitur, ut in sacro textu.

(72) *Νῦν δὲ τῆς*, etc. Reg. a, νῦν δὲ πρὸς τοῦς Λευίτας τῆς τοῦ Θεοῦ. Reg. alter, τῆς τοῦ Χριστοῦ.

(73) *Στέλλεσθαι*. « Contrahere se, » præ timore.

(74) *Νόμος*... *ἦρ ἀληθείας*. In LXX νόμος ἀληθείας ἦν.

(75) *Γινώσκιν*. Duo Regg. et Coisl. i, habent, κρίσιν.

(76) *Βλάσφημον*. « Quod posset offendere ; quod

durum et contumeliosum esset prætereo. »

(77) *Φοβούμαι δέ*. Ita Regg. omnes, Pass., Jes. et Or. i. Deest δὲ in ed.

(78) *Μέτριόν τε ἅμα*. Ita Regg. decem, aliique plures.

(79) *Θυσίας ὑμῶν*. Deest ὑμῶν in octo Regiis, Colb. quatuor, et Or. i.

(80) *Οὗτος*. In plerisque codicibus vocem hanc antecedit major distinctio ; in aliis sequitur, quod commodius est. Clarius in Reg. i, αὐτὸς μαρτύρεται.

(81) *Ὃν περιδύσας*. « Quem cum exuisset, » nempe jubendo, ut auferretur, quemadmodum habet sacer textus Zach. iii, 4, « Ἀφέετε τὰ ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ. » Auferite vestimenta sordida. » Eadem est vis vocis περιδύω, ac ἐκδύω, uti etiam περιαιρώ aufero, detraho. Bill. « induisset. »

(82) *Πεποιήται*. Reg. i, et Comb. πεποίηκε.

ταῦτα μὲν, εἰς μελίζονα (83) καὶ ὑψηλότερα ἰσως ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς ἱερέας ἀναφερόμενα, σιωπῇ τιμάσθω· πλὴν ὅτι καὶ τούτου ἐκ δεξιῶν ὁ διάβολος εἰστέχει τοῦ ἀντικεισθαι αὐτῷ· πρῶγμα ἐμοὶ γοῦν οὐ μέτριον, οὐδὲ ὀλίγου φόβου καὶ φυλακῆς ἄξιον.

ΞΓ'. Ἄ δὲ τῶν λοιπῶν κατηγορεῖ ποιμένων ἐπιμελῶς καὶ καθάπτεται, τίς οὕτω τολμηρὸς καὶ τὴν ψυχὴν (84) ἀδαμάντινος, ὥστε μὴ τρέμειν ἀκούων, καὶ αὐτὸς ἐαυτοῦ γίνεσθαι μετριώτερος; Φωνῇ, φησί, θρηνοῦντων ποιμένων, ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλοσύνη αὐτῶν· φωνῇ ὠρυομένων λεόντων, ὅτι τάδε πεπόνθησι. Μονοῦ ἀκούει (85) τῶν ὀρνέων ὡς ἦδη παρόντων, καὶ συνθρηνεῖ τοῖς πάσχουσιν. Ἐτι δὲ μικρὸν ἔμπροσθεν (86) πληκτικώτερον καὶ σφοδρότερον· Ποιμαίνετε, φησί, τὰ πρόβατα τῆς σφαγῆς, ἃ οὐ κτεσάμενοι κατέσφαζον (87), καὶ οὐ μετεμελοῦντο (88)· καὶ οἱ παλοῦντες αὐτὰ ἔλεγον. Εὐλογητὸς Κύριος, καὶ πεπλουτήκαμεν· καὶ οἱ ποιμένες αὐτῶν οὐκ ἔπασχον οὐδέν (89) ἐπ' αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο οὐ φέλομαι οὐκ ἔτι (90) ἐπὶ τοῖς κατοικοῦντας τὴν γῆν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· καὶ πάλιν· Ῥομφαία, ἐξεγέρθητι ἐπὶ τοὺς ποιμένας, καὶ πατάξατε τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκσπάσατε τὰ πρόβατα· καὶ, ἐπεί μιν τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας, καὶ ὠργίσθη ὁ θυμὸς μου ἐπὶ τοῖς ποιμένας (91), καὶ ἐπὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἐπισκέψομαι· προστιθεὶς (92) ἦδη τῇ ἀπειλῇ καὶ τοῦ λαοῦ τοὺς προέχοντας. Οὕτω φιλοπόνως προσκαθέζεται τῷ λόγῳ καὶ οὐδὲ ἀπαλλαγῆναι δύναται βραδίως τῶν ἀπειλῶν· ὥστε δέδοικα μὴ καὶ αὐτὸς ἀπευκτὸς ὦ, οὕτως.

ΞΔ'. Ἦνα δὲ τοὺς ἐν τῷ Δανιὴλ παραδράμωμεν πρεσβυτέρους· καὶ γὰρ παραδράμοιμεν, καὶ τὸ τῷ δεσπότῃ περὶ αὐτῶν καλῶς (93) εἰρημένον καὶ προηγορευμένον (94), ὅτι ἐξηλθεν ἀνομία ἐν Βαβυλῶνος ἐκ πρεσβυτέρων κριτῶν (95), οἱ ἐδόκουν κυβερεῖν τὸν λαόν· πῶς οἴσομεν (96) Ἰεζεκιήλ, τὸν τῶν μεγάλων ἐπόπτην καὶ ἐξηγητὴν μυστη-

A centem ac mandantem inducit; ea, inquam, ut ad majora fortasse et sublimiora quam multorum sacerdotum captus ferat, tendentia, silentio commendentur; nisi quod a dextris etiam ipsius diabolus stabat, ut ei obsisteret⁸³; res, meo quidem iudicio, non parva, nec parvo metu et cautione digna.

LXIII. Quæ autem, reliquos pastores studiose accusando et insectando ait, equis tam audax est, tamque adamantino animo, qui ea audiens non contremiscat, et seipso moderatior reddatur? Vox, inquit, lugentium Pastorum, quia afflicta est magnificentia eorum. Vox rugentium leonum, quia hæc passi sunt⁸⁴. Ipsos quoque propemodum luctus, velut jam præsentem, audit, atque una cum iis qui cruciantur, lugeat. Ac paulo post acrius adhuc et vehementius: B Pascite, inquit, oves occisionis, quas qui possidebant, jugulabant, nec pœnitentia ducebantur: et qui vendebant eas, dicebant, Benedictus Dominus, quia divites facti sumus: et pastores earum nihil doloris ob eas capiebant. Propterea non parcam ultra super habitantes terram, dicit Dominus omnipotens⁸⁵; ac rursus, Framea; suscitare super pastores⁸⁶; et, Percutite pastores, oves extrahite, et inducam manum meam super pastores; et rursus, Iratus est furor meus super pastores, et super agnos visitabo⁸⁷; jam scilicet ipsos quoque populi præsides in comminatione adjungens. Tanto studio in hac oratione insidet, nec a minis facile abduci potest. Itaque vereor, ne ipse quoque in odium incurram, omnia ordine commemorans. Verum Zacharias quidem ad hunc modum. πάντων ἐξῆς μεμνημένος. Ἀλλ' ὁ μὲν Ζαχαρίας

C 45 LXIV. Ut autem illos apud Daniele senes prætereamus; etenim prætereamus, et quod pulchre de iis a Domino dictum ac prædictum est, nempe quod egressa est iniquitas ex Babylone a senioribus iudicibus, qui populum regere videbantur⁸⁷; quo tandem modo Ezechielem feremus, illum, inquam, magnorum mysteriorum et visionum conspectorem

⁸³ Zach. iii, 1 sqq. ⁸⁴ Zach. xi, 3. ⁸⁵ ibid. 4-6. ⁸⁶ Zach. xiii, 7. ⁸⁷ Zach. x, 3. ⁸⁷ Dan. xiii, 5.

(83) *Εἰς μελίζονα*. Sic decem Regg., septem Colb. et Or. 1. Paris. vero, et Gabr. ὡς μελίζονα. Colb. 3, utrumque, ὡς εἰς μελίζονα. Hæc autem Gregorii verba non sic accipienda, ac si contemptu « multorum sacerdotum, » dicta sint. Elias idcirco locutum sic fuisse theologum censet, quia « soli » Christo, non autem iis « qui plures facti sunt sacerdotes » (Hebr. vii, 25), id convenire existimavit. Unde vox « multos » quasi « soli » opposita accipi debet. Favei Rufinus, vertendo : « ad homines pertinere, » etc. et mox : « humani sacerdotii, » etc., qui genuinus est sensus.

(84) *Τολμηρὸς καὶ τὴν ψυχὴν*. Deest καὶ in Reg. l, t, Colb. m. Sed eius loco, post ψυχὴν, ἡ ponitur. Comb. legit, τολμηρὸς τὴν ψυχὴν καὶ ἀδαμάντινος, et vertit : « tam audax animo et adamantinus. »

(85) *Μονοῦ ἀκούει*. Sic plerique codices. Nonnulli, οὐκ ἀκούει. Reg. hu, μονονουχὶ καὶ ἀκούει.

(86) *Ἐτι καὶ μικρὸν ἔμπροσθεν*. Solus Billius reddit; « paulo ante. » Gabrielius : « atque etiam

paulo post. » Comb. « adhucque paulo ulterius. »

(87) *Κατέσφαζον*. Reg. l, κατέσφαξαν.

(88) *Μετεμελοῦντο*. Octo Regii, tres Colb., Or. 1, D Jes. habent, μετεμέλοντο.

(89) *Οὐκ ἔπασχον οὐδέν*. Reg. l, t, u, Colb. m, οὐδὲν ἔπασχον ἐπ' αὐτοῖς.

(90) *Οὐκ ἔτι*. In Reg. r, οὐκέτι.

(91) *Ὁργίσθη ὁ θυμὸς μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας*. Hæc desunt in omnibus pene codicibus, in octo regii, sex Colb., Or. 1, et Jes. Habent tamen nonnulli. Pro ὠργίσθη, legitur in sacro textu, παρωξύνθη.

(92) *Προστίθεις*. Colb. 3, in marg. προστίθησι. Billius in not. προστίθησι δὲ ἦδη. Elias, et Reg. l, ita etiam habent, omisso tamen ἦδη.

(93) *Περὶ αὐτῶν καλῶς*. Reg. l, καλῶς περὶ αὐτῶν.

(94) *Καὶ προηγορευμένων*. Abest a pluribus Regg., Colb., etc.

(95) *Κριτῶν*. In permultis codicibus deest.

(96) *Οἴσομεν*. Duo Regg. et Jes. οἴσωμεν.

et interpretem? Quomodo quæ pastoribus præcipit, hoc est ne vitium gladiumque ipsi supervenientem silentio dissimulent? quod nimirum hoc nec ipsis, nec iis qui peccant, utile futurum sit; contra autem, prævidere ac prænuntiare, utrisque utilitatem allaturum sit⁸⁸; si illi quidem dixerint, hi autem audierint: sin minus, at iis certe qui denuntiaverint.

LXV. Quo item modo alium eum impetum, quem in pastores facit, nunc in his verbis, *Væ super vae erit, et nuntius super nuntium, et visio a propheta requiretur, et lex a sacerdote peribit, et consilium a senioribus*⁸⁹; nunc rursum in his, *Fili hominis, dic ipsi, Tu es terra non compluta, nec pluvia venit super te in die iræ: cujus præfecti in medio ejus velut leones rugientes, rapientes rapinas, devorantes animas in potentia*⁹⁰. Et nonnullis interjectis: *Sacerdotes ejus contemnebant legem meam, et polluebant Sancta mea: inter profana et sancta, inquit, nihil discriminis statuebant, sed omnia unum eis erant, et a Sabbatis meis oculos suos operiebant, et in medio eorum coinquinabar*⁹¹. Consumpturumque se, et parietem, et eos qui eum liniunt, minatur⁹², hoc est, eos qui peccant, et eos qui peccantium delicta obtegunt: quod malorum principum et sacerdotum est, ac domum Israelis in transversum agentium, secundum corda sua, abalienata in cupiditatibus suis.

LXVI. Mitto quæ de iis disserit, qui seipsos pascent, et lac comedunt, et lanis teguntur, et quod crassum est, jugulant, gregem autem non pascent, nec quod infirmum est, corroborant, nec, quod confractum, alligant, nec, quod errat, reducant, nec, quod periit, requirunt, nec, quod firmum est, conservant⁹³, sed labore conficiunt, ac de industria enecant: sic, ut oves ob pastorum inopiam, per omnem campum et montem dispersæ sint, atque omnibus avibus et bestiis prædæ fuerint, quod non esset, qui requireret ac reduceret⁹⁴. Quid postea? *Vivo ego, dicit Dominus, pro eo quod hæc ita se habent, atque oves meæ in prædā fuerunt, ecce ego super pastores, et requiram oves meas de manibus eorum*⁹⁵, atque eas quidem colligam mihi que asseram; illi

ρίων καὶ θεαμάτων (97); Πῶς μὲν ἂ τοῖς σκοποῖς (98) διακελεύεται, μὴ κατασιωπῶν τὴν κακίαν, καὶ τῇ ἐπερχομένῃ (99) ταύτῃ βρομαίαν; ὥς οὕτως αὐτοῖς τοῦτο λυσitelοῦν, οὕτως τοῖς ἁμαρτάνουσιν· τοῦ δὲ προειδέσθαι καὶ προκηρύξαι (1) ἀμφοτέρους ἀνθρώπων, εἰ οἱ μὲν εἴποιεν, οἱ δὲ ἀκούσαντες, ἢ πάντως γὰρ τοὺς μὴνύσαντας.

ΣΕ'. Πῶς δὲ τὴν ἄλλην καταδρομὴν, ἣν ποιεῖται κατὰ τῶν ποιμαίνοντων, νῦν μὲν ἐν τούτοις τοῖς ῥήμασιν· Ὅσα ἐπὶ ὅσα ἔσται, καὶ ἀγγελία ἐπὶ ἀγγελίας, καὶ ἐκκλητηθήσεται ὁρασις ἐκ προφήτου, καὶ νόμος ἀπολείται ἐξ ἱερῶς, καὶ βουλή ἐκ πρεσβυτέρων· νῦν δὲ ἐν ἐκείνοις πάλιν· *Τὴν ἀνθρώπου, εἰπον αὐτῇ· Σὺ εἰ γὰρ οὐ (2) βρεχόμενη, οὐδὲ ὑπερὸς ἐγένετο ἐπὶ σέ ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς· ἥς οἱ ἀσπυροῦμενοι ἐν μέσῳ αὐτῆς, ὡς λέοντες ὠρυόμενοι, ἀρπάζοντες ἀρπάγματα, ψυχὰς κατεσθίοντες ἐν δυναστείᾳ καὶ μετ' ὀλίγα· Οἱ ἱερεῖς αὐτῆς (3) ἠθέλουν νόμον μου, καὶ ἐδεθέλουν τὰ ἁγία μου· βεβήλεις τε καὶ ἄγριοι, φησὶν, οὐ διεστέλλον, ἀλλὰ πάντα ἦν αὐτοῖς ἐν, καὶ ἀπὸ τῶν σαββάτων μου παρεκάλυπτον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐδεθλοῦμεν ἐν μέσῳ αὐτῶν· συντελεῖν τε τὸν τοῖχον, καὶ τοὺς ἀλείφοντας αὐτὸν ἀπειλῶν· τὸ δὲ ἔστι, τοὺς ἁμαρτάνοντας (4) καὶ τοὺς συγκαλύπτοντας· ὅπερ εἶναι κακῶν ἀρχόντων καὶ ἱερῶν, καὶ πλავιαζόντων (5) τὸν οἶκον τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὰς καρδίας αὐτῶν τὰς ἀπληροσφωμένους ἐν τοῖς ἐπιθυμήμασιν (6) αὐτῶν.*

ΣΤ'. Καὶ σιωπῶ λέγειν ὅσα περὶ τῶν βοσκόντων ἑαυτοὺς διαλέγεται, τὸ γάλα κατεσθίωντων, καὶ τὰ ἔρια περιβαλλομένων, καὶ τὸ παχὺ σφάζοντων (7), ἀλλὰ μὴ ποιμαίνοντων τὰ πρόβατα, τὸ ἡσθενηκὸς οὐκ ἐνισχυόντων, καὶ τὸ συντετριμμένον οὐ καταδυσμούντων, καὶ τὸ πλανώμενον οὐκ ἐπιστρέφοντων, καὶ τὸ ἀπολωλὸς οὐκ ἐκζητούντων, καὶ τὸ ἰσχυρὸν οὐ φυλαττόντων, ἀλλὰ μόχθῳ καταργαζομένων, καὶ κατὰ σπουδὴν ἀπολλύντων· ὥς διεσπάρθαι τὰ πρόβατα κατὰ παντὸς πεδίου καὶ ὄρους, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ποιμένας, καὶ γένεσθαι κατάδρομα πᾶσι πετεινοῖς καὶ θηρίοις (8), οὐκ ὄντος τοῦ ἐκζητούντος καὶ ἐπιστρέφοντος. Εἰτα τί; Ζῶ ἐγώ, φησὶ (9), λέγει Κύριος, ἀπὸ τοῦ ταῦτα οὕτως ἔχειν, καὶ γένεσθαι τὰ πρόβατά μου εἰς ἀρονομήν, ἰδοὺ ἐγώ

⁸⁸ Ezech. xxxiii, 2-6. ⁸⁹ Ezech. vii, 26. ⁹⁰ Ezech. xii, 24, 25. ⁹¹ ibid. 26. ⁹² Ezech. xiii, 15. ⁹³ Ezech. xxxiv, 2-4. ⁹⁴ ibid. 8. ⁹⁵ ibid. 10, 11.

(97) Θεαμάτων. « Visionum, » malim, pro more Scripturæ, quam « spectaculorum, » ut Billius.

(98) Μὲν ἂ τοῖς σκοποῖς. Ad oram Reg. u, scriptum: Ἐνταῦθα τοὺς ἀρχιερεῖς λέγει. Imo, inquit, Comb. « Speculatores, qua voce nihil communius in Ezechiele. »

(99) Ἐπερχομένην. Regg. l et i, ἐρχομένην ἐπὶ ταύτῃ.

(1) Προκηρύξαι. Duo Regg. et Comb. addunt ἦ.

(2) Γὰρ οὐ. Omnes pene codices et LXX habent, γὰρ ἡ οὐ.

(3) Αὐτῆς. In Reg. y, ad oram scribitur, αὐ-

τῶν.

(4) Τοὺς ἁμαρτάνοντας. Sic mss. omnes. Deest τοὺς in Paris. edit.

(5) Πλავιαζόντων. « In obliquum flectunt. »

(6) Ἐπιθυμήμασιν. Vulgata, « in cogitationibus. »

(7) Σφάζοντων. Comb. κατασφάζοντων.

(8) Πᾶσι πετεινοῖς καὶ θηρίοις. Verba sunt ex Is. xviii, 6, aut Jer. xxiv, 20, aut Ezech. xxxviii, 4 et xxxix, 17. Duo Regg. post πετεινοῖς, addunt τοῦ οὐρανοῦ.

(9) Φησὶ. Deest in duobus Regg.

ἐπὶ τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκζητήσω τὰ πρόβατά μου ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν, καὶ τὰ μὲν συνάξω καὶ περιποιήσομαι (10)· οἱ δὲ τὰ καὶ τὰ παύονται, ἃ τοὺς κακοὺς ποιμένας εἰκόσ.

ΞΖ'. Ἀλλ' ἵνα μὴ, τὰ πάντων καὶ πάντας ἀπαριθμούμενος τοὺς προφῆτας, μακρόν ἀποτείνω λόγον (11), ἐνὸς ἐπιμνησθεὶς ἐτι τοῦ πρὸ τῆς πλάσεως ἰγνωσμένου, καὶ ἐκ μήτρας ἡγιασμένου (Ἰερεμίας ἦν οὗτος), τοὺς λοιποὺς ὑπερβήσομαι. Ζητεῖ μὲν οὗτος ὑπὲρ κεφαλῆς ὕδωρ, καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς πηγὴν δακρύων, ἵνα κλαύσῃ πρὸς ἀξίαν τὸν Ἰσραήλ· ὁδύρεται δὲ οὐχ ἥττον καὶ τῶν προσώτων τὴν μοχθηρίαν.

ΞΗ'. Λέγει μὲν αὐτῷ διελεγχόμενος (12) πρὸς τοὺς ἱερεῖς ὁ Θεός· Οἱ ἱερεῖς οὐκ εἶπαν, ποῦ ἐστι Κύριος; καὶ οἱ ἀντεχόμενοι τοῦ νόμου μου οὐκ ἠπίσταντό με, καὶ οἱ ποιμένες ἠσέβουν εἰς ἐμέ. Λέγει δὲ αὐτοὺς πάλιν· Ποιμένες ἤφρονεῦσατε, καὶ τὸν Κύριον οὐκ ἐξεζήτησαν (13), καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐνόησε (14) πᾶσα ἡ νομὴ, καὶ διεσκορπίσθησαν. Ποιμένες τε, ψαῖ, πολλοὶ διεσθεῖραν τὸν ἀμικλῶνά μου· ἐμόλυραν τὴν μερίδα μου τὴν οὖσαν ἐπιθυμητήν, δεδόσθαι εἰς τὴν ἔρημον (15) ἄβατον. Εἴτα πρὸς αὐτοὺς (16) πάλιν ἀποτείνεται τοὺς ποιμένας· Ὁ, οἱ ποιμένες οἱ ἀπολλύντες καὶ διασκορπίζοντες τὰ πρόβατα τῆς νομῆς μου· διὰ τοῦτο τὰδε λέγει Κύριος ἐπὶ τοὺς ποιμαίνοντας τὸν λαόν μου· Ὑμεῖς διεσκορπίζετε τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐδεώσατε αὐτά, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθε αὐτά· ἰδοὺ ἐγὼ ἐκδικῶ ἐφ' ὑμᾶς, κατὰ τὰ ποτηρὰ ἐπιτηδεύματα ὑμῶν. Ἀλαλάζειν τε βούλεται τοὺς ποιμένας (17), καὶ κόπτεσθαι τοὺς κριοὺς τῶν προβάτων, C

διότι ἐπληρώθησαν αἱ ἡμέραι αὐτῶν εἰς σφαγὴν. ΞΘ'. Καὶ τί μοι τὰ παλαιὰ (18) λέγειν; Τίς δὲ, τοῖς Παύλοιοι κανόσι καὶ ὁμοῖς αὐτὸν παρακτείνων, οὓς περὶ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἔταξε, νηφαλίου (19), σώφρονος εἶναι, μὴ παροῖνους, μὴ πλῆκτας, διδακτικούς, ἀλήπτους ἐν πᾶσι καὶ ἀνεπάφους (20) τοῖς ποτηροῖς, οὐ πολὺ τὸ διαφρεῦγον εὐρήσει τὴν τῶν κανόνων εὐθύτητα; Τί δὲ (21) ἂν εἰς μαθηταῖς Ἰησοῦς ἐπὶ τὸ κήρυγμα πέμπων νομοθετεῖ; ὣν τὸ κεφάλαιον, ἵνα μὴ τὰ καθ' ἕκαστον λέγω, τοιοῦτους εἶναι τὴν ἀρετὴν, καὶ οὕτως εὐσταταῖς (22) καὶ μετρίους, καὶ ἐτι (23) συντόμως εἰπεῖν, οὐρανίους, ὥστε οὐχ ἥττον διὰ τὸν τρόπον αὐτῶν, ἢ διὰ τὸν λόγον τρέχειν τὸ Εὐαγγέλιον.

quam ob sermonem atque doctrinam Evangelium currat?

⁶⁶ Jerem. i, 5. ⁶⁷ Jerem. ix, 1. ⁶⁸ Jerem. ii, 8. ⁶⁹ Jerem. x, 21. ⁷⁰ Jerem. xii, 10. ⁷¹ Jerem. xxiii, 4, 2. ⁷² Jerem. xxv, 34. ⁷³ I Tim. iii, 2, 3; Tit. i, 7, 9. ⁷⁴ Matth. x, 9; Luc. ix, 3.

(10) Περιποιήσομαι. « Acquiram, » quod Scripturae est verbum; vel forte ex Isaia, « redimam; » vel, « servabo, tutabor. »

(11) Λόγον. Reg. r, τὸν λόγον.

(12) Διελεγχόμενος. Budæus: « disceptans cum sacerdotibus. »

(13) Ἐξεζήτησαν. Comb. « exquisierunt. »

(14) Οὐκ ἐνόησε. Comb. legit οὐκ ἐνόησαν, καὶ πᾶσα νομή, etc. « Non intellexerunt, et omnis grex dissipatus est. » Sic Vulgata et Nobil.

(15) Εἰς τὴν ἔρημον. Deest τὴν in omnibus pene codicibus.

(16) Πρὸς αὐτοὺς. « In ipsos pastores. » Græcum non habet κακοὺς, « malos, » ut reddit Bill.

A autem, hæc et illa patientur, quæ videlicet malos pastores pati consentaneum est.

LXVII. Sed ne omnium voces, atque omnes prophetas enumerans, sermonem in longum protraham, postquam unius adhuc Jeremie, antequam formaretur, cogniti, et ab ipsa vulva sanctificati⁶⁶, mentionem fecero, reliquos omnes præteribo. Quærit quidem hic capiti aquam, et oculis fontem lacrymarum, ut Israel pro dignitate lugeat⁶⁷: non minus autem antistitem etiam improbitatem deplorat.

LXVIII. Ac Deus quidem sacerdotes coarguens, his ad eum verbis utitur: Sacerdotes non dixerunt, Ubi est Dominus? et qui legem meam complectebantur, nesciebant me: et pastores impie agebant adversum me⁶⁸. Ipse autem rursum ait: Pastores stulte egerunt, et Dominum non quasierunt: ac propterea grex universus non intellexit, et dispersi sunt⁶⁹. Atque alio loco: Multi pastores demoliti sunt vineam meam; contaminaverunt partem meam desiderabilem; adeo ut in inviam solitudinem redacta sit⁷⁰. Mox in malos pastores rursum invehitur: Væ pastoribus, qui disperdunt et dispergunt gregem pascuæ meæ. Ideo hæc dicit Dominus ad eos qui pascunt populum meum: Vos dispersistis gregem meum, et ejecistis eos, et non visitastis. Ecce ego ulciscar super vos, secundum malitiam studiorum vestrorum⁷¹. Quin etiam pastores ululare, atque arietes ovium plangere jubet, quoniam impleti sunt dies eorum, ut interficiantur⁷².

LXIX. Verum quida antiqua colligo? Quotusquisque est, qui si ad canones eos et regulas seipsum exigat, quas Paulus de episcopis et presbyteris constituit, nempe 47 ut sobrii et pudici sint, non violenti, non percussores, ad docendum idonei, irreprehensibiles in omnibus rebus⁷³, atque hujusmodi, ut ab improbis attingi nequeant, non sese a canonum rectitudine permultum abesse comperiet? Quid ea referam, quæ Jesus discipulis suis, ad prædicationem eos mittens, præscribit⁷⁴? quorum ne singula explicem, hæc summa est, ut virtute tales sint, atque ita expediti ac modesti, et, ut uno verbo dicam, cœlestes, ut non minus ob eorum vitam et mores,

(17) Τοὺς ποιμένας. Reg. t, καὶ τοὺς ποιμένας.

(18) Τὰ παλαιὰ. « Quid antiqua commemoro? » Nonnulli habent: Τί πολλά; « Quid multa? »

(19) Νηφαλίου. Reg. i, νηφαλίου.

(20) Ἀνεπάφους. Non male Comb. « extra omnem improborum calumniam. »

(21) Τί δὲ. Alii, τί δέ.

(22) Εὐσταταῖς. Comb. « frugi homines ac modesti. Nec bene Billius, » inquit, expediti; « melius Budæus, quem sequor. »

(23) Καὶ ἐτι. Ita decem Regg. sex Colb., Jes., Or. i, et Pass. Par. ed. καὶ εἰ δέ.

LXX. Mihi vero timorem incutiant etiam Pharisaei et probis onerati, et scribae redarguti: quibus cum nos virtute longe superiores esse debeamus, quemadmodum nobis praeceptum est, si modo caelorum regnum consequi cupimus, turpe profecto fuerit, si ipsis etiam peiores inveniamur; adeo ut ipsi quoque, serpentes appellemur, et genimina viperarum, et duces caeci, culicem colantes, et camelum deglutientes, et sepulcra externe quidem pulchra, interne autem sordida, et paropsides in speciem mundae⁷⁶, aliaque omnia, quae illi et sunt et nominantur.

LXXI. In his ego cogitationibus dies noctesque versor: Haec medullas etiam meas eliquant, et carnes conficiunt, nec me audacem esse sinunt, ac sublata facie incedere. Haec animum meum dejiciunt, et mentem contrahunt, et linguae vinculum injiciunt, faciuntque, ut non de praefectura, nec de corrigendis et gubernandis aliis cogitem, id quod exuberantis ejusdem facultatis est; sed quomodo ipse venientem iram effugere, atque a vitii rubigine nonnihil meipsum abraderere queam. Purgari prius oportet, deinde purgare; sapientia instrui, atque ita denum alios sapientia instruere; lux fieri, et alios illuminare; ad Deum appropinquare, et ita alios adducere; sanctificari, et postea sanctificare; cum manibus ducere, cum prudentia consilium dare.

LXXII. Quando igitur haec erunt, inquit homines ad omnia celeres, nec satis cauti, facile aedificantes, et diruentes? Quando lucerna supra candelabrum⁷⁷? Ubi talentum⁷⁸? sic enim gratiam vocant. Haec ii, qui amicitia quam religione servidiores sunt. Quando haec erunt, et quae mea est ratio, quaeritis, viri fortissimi? Ne extrema quidem senectus huic rei praestituta, longum tempus censeri debet. Senectus enim cum prudentia conjuncta imperitiae juventuti praestat, et considerata tarditas inconsultae temeritati, et breve regnum, diuturnae tyrannidi; quemadmodum et exigua portio maximi pretii, multis vilibus et periculosis opibus, et parum auri multis plumbi libris, et parva lux densissimis tenebris.

LXXIII. Alioqui verendum est, ne lubrica haec celeritas, praepesque studium, seminibus illis non

Ο'. Ἐμὲ δὲ φοβοῦσι καὶ ἐνεδιδύμενοι Φαρισαῖοι καὶ γραμματεῖς ἐλεγγόμενοι· ὧν αἰσχρὸν, εἰ πολὺ περιεῖναι δέον τὴν ἀρετὴν, ὡς διατετάγμεθα, εἴ τι δεσόμεθα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, καὶ τὴν κακίαν φανοίμεθα (24) χεῖρους· ὥστε καὶ ἔρεις εἰκότως ἂν (25) ἀκούσαι, καὶ γεννήματα ἐχιδνῶν, καὶ ὀδηγοὶ τυφλοῖ, τὸν κύνωπα διυλίζοντες, καὶ τὴν κάμηλον καταπίνοντες, καὶ τάρφοι ῥυπαροὶ τὰ ἔνδον, μετ' εὐπρεπείας τῆς ἐξωθεν καὶ παροφίδες καθαροὶ τὸ φαινόμενον, καὶ τὰλλα ὅσα ἐκεῖνοι καὶ εἰσι καὶ ἀκούουσι.

ΘΑ'. Τοῦτοις ἐγὼ σύνειμι καὶ νύκτωρ (26) καὶ μεθ' ἡμέραν τοῖς λογισμοῖς· ταῦτά μοι (27) τὸν μυελὸν ἐκτρέπει, καὶ δαπανᾷ τὰς σάρκας, καὶ οὐκ ἐξ θρασῦν εἶναι καὶ ἄνω βλέποντα (28)· ταῦτά μοι ταπεινῶν τὴν ψυχὴν, καὶ τὸν νοῦν συστέλλει, καὶ τῇ γλώσσῃ δεσμὸν ἐπιτίθεται (29), καὶ οὐ περὶ προστασίας εἶναι ποιεῖ τὸν λόγον, οὐδὲ τοῦ κατορθοῦν (30) ἄλλους καὶ διευθύνειν, ὃ πολλῆς ἐστὶ τῆς περιουσίας· ἀλλ' ὅπως ἂν αὐτὸς τὴν ἐρχομένην ὀργὴν (31) διαφύγοιμι, καὶ μικρὸν τι τοῦ ἰοῦ τῆς κακίας ἐμαυτὸν ἀποξέσαιμι. Καθαρθῆναι (32) δεῖ πρῶτον, εἴτα καθάραι· σοφισθῆναι, καὶ οὕτω σοφίσαι· γενέσθαι φῶς, καὶ φωτίσαι· ἐγγίσει θεῷ, καὶ παραγαγεῖν ἄλλους· ἀγιασθῆναι, καὶ ἀγιάσαι· χειραγωγησά (33) μετὰ χειρῶν, συμβουλευσά μετὰ συνέσεως.

ΟΒ'. Πότε οὖν εἶναι ταῦτα, φασὶν οἱ τάχεις τὰ πάντα, καὶ οὐκ ἀσφαλεῖς, οἱ ῥαδίως οἰκοδομοῦντες, καὶ καταλύοντες; Καὶ πηνίκα ὁ λύχνος ἐπὶ τὴν λυχνίαν; Καὶ ποῦ τὸ τάλαντον; οὕτω τὸ χάρισμα λέγοντες. Ταῦτα οἱ θερμότεροι τὴν φιλίαν ἢ τὴν εὐλάβειαν. Πότε ταῦτα, καὶ τίς ὁ ἐμὸς λόγος, ὃ γενναϊότατοι; Οὐ μακρὰ προθεσμία, οὐδὲ γῆρας τὸ ἔσχατον. Κρείσσων γὰρ πολιὰ μετὰ φρονήσεως ἀπαιδεύτου νεότητος, καὶ λογιζομένη βραδύτης τάχους ἀπερισκέπτου· καὶ ὀλιγοχρόνιος βασιλεία μακροῦς τυραννίδος· ὡς καὶ ὀλίγη μερὶς τιμὴ πολλῆς κτήσεως (34) ἀτίμου καὶ σφαλερᾶς (35), καὶ χρυσὸς ὀλίγος μολύβδου πολυταλάντου, καὶ πολλοῦ σκότους ὀλίγον φῶς.

ΟΓ'. Τὸ δὲ ταχὺ τοῦτο καὶ σφαλερὸν, καὶ λίαν κατεσπουδασμένον (36), μὴ τῶν σπερμάτων ἐκείνους (37)

⁷⁶ Matth. xxiii, 23-25. ⁷⁷ Matth. v, 15. ⁷⁸ Matth. xxv, 15.

(24) *Φανοίμεθα*. Sic Regii undecim, quatuor Coll., Jes. Or. 1, Pass. et Comb. Ed. φανόμεθα.

(25) *Εἰκότως ἂν*. Ita Reg. et Coll. In ed. ἂν εἰκότως.

(26) *Καὶ νύκτωρ*. Ita octo Regg. sex Coll., Or. 1, etc. Deest καὶ in ed.

(27) *Ταῦτά μοι*. Alii, μου.

(28) *Εἶναι καὶ ἄνω βλέποντα*. Sic legitur in octo Reg., septem Coll., Jes., Or. 1, etc., omisso, οὐδὲ πορεύεσθαι. Habent tamen Reg. l, t, et Coll. m, καὶ πορεύεσθαι ἄνω.

(29) *Ἐπιτίθεται*. Reg. γ, ἐπιτίθεται.

(30) *Κατορθοῦν*. Comb. « ad virtutem componere et dirigere. »

(31) *Ὀργήν*. Reg. l, ῥομφαίαν.

(32) *Καθαρθῆναι*. Reg. l, addit γάρ. Additio necessaria, si post καθαρθῆναι legas δεῖ, cum Billio, Par., Gab. et mss. Regiis hm, l, t, x, Coll. 7, m. Alioquin hiulca foret oratio. Sin autem legeris καθαρθῆναι δέ cum Bas. mss., Reg. a, lu, n, r, u, z, Coll. 5, 4, h, i, et Pass., constabit sensus.

(33) *Χειραγωγησά*. Gab. « manibus deducere, prudentia consulere. »

(34) *Κτήσεως*. In ed. κτίσεως, prave.

(35) *Σφαλερᾶς*. « Fallacibus. »

(36) *Κατεσπουδασμένον*. Comb. κατεσπευσμένον.

(37) *Μὴ τῶν σπερμάτων ἐκείνους*. Sic novem Regg., sex Coll., Or. 1, Jes. et Pass. In ed. Par. μὴ τῶς

τοῖς ἡ, ἃ κατὰ τῶν πετρῶν πεσόντα, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς, εὐθὺς ἀνακύψαντα, οὐδὲ τὴν πρῶτην ἤνεγκε τοῦ ἡλίου θερμότητα· ἡ τῷ κατὰ τῆς ψάμμου τεθέντι θεμελίῳ, μηδὲ ὀλίγον ἀντισχόντι πρὸς τὴν βροχὴν καὶ τὰ πνεύματα. *Ὁδα σοι, πόλις, ἥς ὁ βασιλεὺς σου νεώτερός ἐστι, φησὶ Σολομῶν* (38)· καὶ, *Μὴ ἴσθι ταχύς ἐν λόχοις, τοῦ αὐτοῦ Σολομῶντος φωνή, πράγμα τι ἑλαττον* (39), λέγοντος, τὸ περὶ λόγον τάχος τῆς περὶ πράξιν θερμότητος. Καὶ τίς ἐστι παρὰ ταῦτα (40) ὁ τὸ τάχος ἀπαιτῶν πρὸ τῆς ἀσφαλείας καὶ τοῦ συμφέροντος; Τίς ὁ πλάττων, καθάπερ αὐθήμερον τοῖς πηλίνους, τὸν τῆς ἀληθείας προστάτην, τὸν μετὰ ἀγγέλων στησόμενον, καὶ μετὰ ἀρχαγγέλων δοξάζοντα, καὶ ἐπὶ τὸ ἄνω θυσιαστήριον ἀναπέμψοντα τὰς θυσίας, καὶ Χριστῷ συνιερεύοντα (41), τὸν ἀναπλάσσοντα τὸ πλάσμα, καὶ παραστήσοντα τὴν εἰκόνα, καὶ τῷ ἄνω κόσμῳ δημιουργήσοντα (42), καὶ τὸ μεῖζον εἰπεῖν, Θεὸν ἐσόμενον, καὶ θεοποιήσοντα;

ΟΔ'. Οἶδα τίνος ἐσμὲν λειτουργοί, καὶ ποῦ κείμενοι, καὶ ποῦ πέμποντες· οἶδα τοῦ Θεοῦ τὸ ὕψος, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, καὶ τὴν δύναμιν πάλιν· *Ὀὐρανὸς ὕψηλός, γῆ δὲ βαθεῖα*. Καὶ τίς ἀναβήσεται τῶν ῥέριμμένων τῇ ἁμαρτίᾳ; Τίς περιεικόμενος ἔτι τὸν κάτω ζῶον καὶ τῆς σαρκὸς τὴν παχύτητα ὅλῳ νοὶ καθαρῶς ἐποπτεύσει νοῦν ὅλον, καὶ μιγήσεται τοῖς ἐστῶσι καὶ ἀόρατοις ἐν τοῖς ἀστάτοις καὶ ὀρωμένοις; Μόλις γάρ ἂν τις ἐνταῦθα τῶν σφόδρα κερκαθαρμένων καὶ εἰδωλον (43) τοῦ χλοῦ θεωρήσειεν, ὥσπερ οἱ τὸν ἥλιον ἐν τοῖς ὕδασι. *Τίς ὁ μετρήσας τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν ὀρακί; Τίς ἐστῆς τὰ δρη σταθμῷ, καὶ τὰς νύκτας ὕψος; Τίς τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ, καὶ τίνοι τῶν πάντων ὁμοιωθήσεται;*

ΟΕ'. Τίς ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ, καὶ τῇ σοφίᾳ κατασκευάσας ἄνθρωπον, καὶ εἰς ἐν ἀγαθὸν τὰ διεστώτα, καὶ μέλας τὸν χοῦν τῷ πνεύματι, καὶ συνθεὶς ζῶον ὁρατὸν καὶ ἀόρατον, πρόσκαιρον καὶ ἀθάνατον, ἐπίγειον καὶ οὐράνιον, ἀπόκτονον Θεοῦ καὶ οὐ περιδρασόμενον, ἐγγίζον καὶ μακρυνόμενον; *Εἶπα, σοφισθήσομαι, φησὶν ὁ Σολομῶν, καὶ αὐτὴ ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὸν ὑπὲρ ὃ ἦν, τὴν σοφίαν λέγων* (44). Καὶ ὅντως ὁ προστιθεὶς γνώσιν προστίθησιν ἄλγισμα· οὐ μᾶλλον εὐφραίνοντος τοῦ

A absimile sit, quæ in petras ceciderunt; et quia terræ altitudinem non habebant, statim exorta, ne primum quidem solis calorem ferre potuerunt⁷⁸: aut etiam fundamento in arena jacto, quod pluvie ac ventis ne tantillum quidem restitit⁷⁹. *Væ, tibi civitas*, ait Salomon, *cujus rex junior est*⁸⁰: idemque, *Ne sis celer in verbis*⁸¹: minorem scilicet rem esse asserens celeritatem in verbis, quam ferventem in actione festinationem. Et quis est, qui contra hæc omnia celeritatem potius quam securitatem et utilitatem exposcat? Quis est qui veritatis propugnatores, unius dieculæ spatio, velut e luto statuum fingit: illum, inquam, qui cum angelis stabit, cum archangelis glorificabit, ad supernum altare sacrificia transmittet, cum Christo sacerdotio fungetur, B figmentum instaurabit, imaginem exhibebit, superno mundo opificemaget, et, ut, quod majus est, dicam, deus erit, aliosque deos efficiet?

LXXIV. Scio, cujus ministri sumus, et ubi jacentes, et quo mittentes. Scio, quæ Dei sublimitas, quæ humana infirmitas, ac rursus potentia sit. *Cælum excelsum, terra autem profunda*⁸². Et quisnam eorum ascendet, qui peccato prostrati sunt? Quis internam caliginem et carnis crassitatem adhuc gerens, tota mente totam illam mentem pure spectabit, rebusque stabilibus et ab oculorum aspectu remotis inter instabiles oculisque subjectas miscebitur? Vix enim C quisquam hic eorum qui majorem in modum 49 purgati sunt, etiam ipsum summi illius boni stimulum cernere queat, non secus atque ii qui solem in aquis intuentur. *Quis mensus est aquam manu, et cælum palmo, et universam terram pugillo? Quis statuit montes in pondere, et silvas in statera*⁸³? *Quis locus requietis ejus*⁸⁴, et cui ex omnibus rebus assimilabitur⁸⁵?

LXXV. Quis est qui omnia in verbo effecit⁸⁶, et sapientia hominem condidit, ac res inter se dissitas copulavit, terramque spiritui miscuit, animalque visibile et invisibile composuit, caducum et immortale, terrestre et cæleste, Deum attingens nec comprehendens, appropinquans et procul recedens? *Dixi: Sapiens efficiar*, ait Salomon: *at ipsa multo quam ante longius a me recessit*⁸⁷, nempe sapientiam dicens. Ac sane qui addit scientiam, addit do- lorem⁸⁸. Quippe cum non plus lætitiæ afferat id quod

⁷⁸ Matth. xiii, 5; Luc. viii, 6.

⁷⁹ Luc. vi, 48; Matth. vii, 26.

⁸⁰ Eccl. x, 16.

⁸¹ Prov. xxix, 20.

⁸² Prov. xvi, 31.

⁸³ Isa. xl, 12.

⁸⁴ Isa. lxvi, 1.

⁸⁵ Isa. xl, 18, 25.

⁸⁶ Psal. xxxii, 6.

⁸⁷ Eccl. vii, 24.

⁸⁸ Eccl. i, 18.

σπέρμασιν. Cæterum iste Gregorii locus, qui difficultate non caret, sic reddi potest: « verum hæc celeritas parum etiam iuta, ac periculum est, ne quod sit præcipit studio, vel iis illorum seminum simile sit, » etc. Posset etiam quis, καὶ κατεσπουδασμένον, sic interpretari: « licet maxima cura adhibeatur. »

(38) *Σολομῶν*. Deest in quinque Regg., septem Colb., Or. 1.

(39) *Ἐλάττω*. « Minus aliquid. » His verbis significat Gregorius, celeritate loquendi, minus quam

agenai, peccari.

(40) *Παρά ταῦτα*. Gab. « his neglectis, »

(41) *Συνιερεύοντα*. Quinque Regg., et Colb. 1, συνιερατεύοντα.

(42) *Δημιουργήσοντα*. « Qui superiori mundo operam suam præstabit. »

(43) *Καὶ εἰδωλον*. Sic octo Regg., Colb. quique, Jes., Or. 1, « Vel ipsum simulacrum. » Ed. x, εἰδωλον.

(44) *Τὴν σοφίαν λέγων*. Hæc omisit in versione Billius.

inventum est, quam molestiae, id quod effugit: quo magis, iis, ut opinor, usu venire solet, qui, cum adhuc siti laborent, ab aquis abstrahuntur; aut qui id quod se habere existimant, manibus tenere nequeunt; aut quos fulgetri splendore perstrictos lux statim deseruit.

LXXVI. Hoc me inferiori loco tenebat, humilique reddebat, in eamque mentem impellebat, ut melius esse censerem laudis vocem audire⁹⁹, quam earum rerum, quae vires meas superarent, explanatorem me profiteri: nempe majestas, et altitudo, et dignitas, et purae naturae, vix Dei splendorem capientes, quem abyssus operit⁹⁹, cuius tenebrae latibulum sunt⁹⁹, utpote luminis purissimi ac plerisque inaccessi; qui et in universo, et extra universum est; qui et pulchritudo omnis est, et supra omnem pulchritudinem; qui mentem illuminat, et mentis celeritatem ac sublimitatem effugit; quantumque percipitur, tantumdem semper se subducit, amantesque sui, ex eo quod fugit, ac velut jam comprehensus se proripit, ad superna illicit.

LXXVII. Ac tantum quidem et tale est id quod expetimus, et quod consequi studemus; talemque esse oportet animarum nymphagogum ac pronubum. Mihi vero periculum est, ne etiam manibus et pedibus vinctis a thalamo extrudat, ut qui nuptiali veste haudquaquam indutus sim⁹⁹, verum impudenter me ipsum iis qui illic recumbunt, immiscuerim. Quanquam ab ipsa juventute accitus sum; libet enim aliquid multis incognitum efferre, atque ad Deum **50** a vulva ipsa projectus⁹⁹, et ex materna sollicitatione donatus, ac postea periculis confirmatus; simulque desiderium crevit, et ratio concurrit, omniaque ei, qui me in sortem accepit, et servavit, dono dedi, opes, splendorem, valetudinem, sermones ipsos, ex quibus hunc duntaxat fructum cepi, quod eas contempsi, ac quaedam habui quibus Christum anteponebam. Ac dulcia mihi facta sunt eloquia Dei, ut favius mellis⁹⁹: et prudentiam advocavi, ac sapientiae dedi vocem meam⁹⁹. Aliaque etiam haec adjungi, nempe irae moderari, linguam frenare, oculum coereere, ventrem regere, gloriamque humi manentem calcare. Insipienter hoc quidem, sed tamen dicam; his rebus plerisque fortasse haud deterior factus sum.

LXXVIII. At vero hoc philosophari, majus est

⁹⁹ Psal. xxv, 7. ⁹⁹ Psal. ciii, 6. ⁹⁹ Psal. xvii, 42. 403; xviii, 11; Prov. xvi, 24. ⁹⁹ Prov. ii, 3.

(45) *Εὐρεθέντος*. Sic Reg. l, t, et Colb. m. Cæteri αἰρεθέντος.

(46) *Ταπεινὸν ἐποίησι*. Ita Reg. l, t, x, Colb. m. In aliis desunt.

(47) *Ὅς καλὸν ἐστὶν ἅπαν*. « Qui est omne bonum. » Ut Exod. xxxiii, 19.

(48) *Κλέπτεσθαι*. Ita codicum pars maxima. Reg. l, κρύπτεσθαι. Bas. ed. βλέπεσθαι.

(49) *Δέος*. Additur apud Montac. ἐπεισι.

(50) *Ἐμάντόν*. Reg. hu, n, et Jes. ἐαυτόν.

(51) *Δοτός*. Apud Montac. additur τῷ Θεῷ.

(52) *Ὁ πόθος*. « Desiderium, amor. » Non apte

A εὐρεθέντος (45) ἢ ἀνιόντος τοῦ διαφεύγοντος· ὅπερ οἶμαι, φιλεῖ συμβαίνειν τοῖς ἐτι διψῶσιν ἀποσπώμενοις ὕδατος· ἢ κρατεῖν τι οὐ δυναμένοις, ἔχειν νομίζουσιν· ἢ οὗς ἀπῆλθεν εὐθύς ἀστραπὴ περιλάμψασα.

Οἶ'. Τοῦτό με .στη κάτω, καὶ ταπεινὸν ἐποίησι (46), καὶ εἶναι βέλτιον ἐπειθεν ἀκούειν φωνὴν αἰνέσεως, ἢ ἐξηγητὴν εἶναι τῶν ὑπὲρ δύναμιν· ἢ μεγαλειότης, καὶ τὸ ὕψος, καὶ τὸ ἀξίωμα, καὶ αἱ καθαραὶ φύσεις μόλις χωροῦσαι Θεοῦ λαμπρότητα, ὃν ἄδυσσος καλύπτει, οὐ σκότος ἀποκρυφῇ, φωτὸς ὄντος τοῦ καθαρωτάτου καὶ ἀπροσίτου τοῖς πλείοσιν· ὃς ἐν τῇ παντὶ τῇδε, καὶ τοῦ παντός ἐστιν ἔξω· ὃς καλὸν ἐστὶν ἅπαν (47), καὶ ἄνω παντός καλοῦ· ὃς νοῦν φωτίζει, καὶ διαφεύγει νοῦ τάχος καὶ ὕψος, ὑποχωρῶν ἀεὶ τοσοῦτον, ὅσον καταλαμβάνεται, καὶ ὑπάγων πρὸς τὰ ἄνω τὸν ἐραστὴν τῷ φεύγειν, καὶ τῷ οἷον κρατούμενος κλέπτεσθαι (48).

Οἶ'. Τοσοῦτον μὲν δὴ καὶ τοιοῦτον ἡμῖν τὸ ποθεῖμενον καὶ σπουδαζόμενον· τοιοῦτον δὲ εἶναι χρὴ τὸν νυμφαγωγὸν τῶν ψυχῶν καὶ προμνήστορα. Ἐμῶγε μὴν δέος (49), μὴ καὶ τοῦ νυμφῶνος ἔξω ῥιπῶ δεθείς χειρὰς καὶ πόδας, ὡς οὐκ ἐνδοξυμένος ἐνδυμα γάμου, ἀλλὰ τολμηρῶς παρενεύρας ἑμαυτὸν (50) τοῖς ἐκείσε ἀνακαίμενοις· καίτοι προσεκληθὴν μὲν ἐκ νεότητος, ἴν' εἴπω τι τῶν τοῖς πολλοῖς ἀγνωσμένων, καὶ ἐπ' αὐτὸν ἐπεβρέφην ἐκ μητρὸς, καὶ ἐδόθην δοτὸς (51) ἐκ μητρικῆς ὑποσχέσεως, καὶ μετὰ τοῦτο τοῖς κινδύνους ἐθεβαιώθην· καὶ ὁ πόθος (52) συνηυξήθη, καὶ ὁ λογισμὸς συνέδραμε, καὶ πάντα ἔδωκα φέρων τῷ λαχόντι καὶ σώσαντι, κτήσιν, περιφάνειαν, εὐεξίαν (53), τοὺς λόγους αὐτοῦς, ὧν τοῦτο ἀπῆλυστα (54) μόνον, τὸ παριδεῖν καὶ ἐσχηκεῖναι ὧν Χριστὸν προετίμησα. Καὶ ἡδύνηθαι μοι τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια, ὡς κηρία μέλιτος· καὶ τὴν σύνεσιν ἐπεκαλεσάμην, καὶ τῇ σοφίᾳ ἔδωκα φωνήν μου. Καὶ τὰλλα δὴ ταῦτα (55), οἷον θυμὸν μετρήσαι, καὶ γλώσσαν χαλινῶσαι, καὶ ὀφθαλμὸν σωφρονίσαι, καὶ γαστέρα παιδαγωγῆσαι, καὶ δόξαν πατήσαι τὴν κάτω μένουσαν. Παραφρονῶν λέγω (56), ἀλλ' οὖν εἰρήσεται· ταῦτα μὲν οὐ τῶν πολλῶν ἱσώς ἐγενόμεν φαιλότερος.

D Οἶ'. Τοῦτο δὲ (57) φιλοσοφῆσαι κρεῖττον ἢ καθ'

⁹⁹ Matth. xxii, 45. ⁹⁹ Psal. xxi, 44. ⁹⁹ Psal. cxviii,

Billius, « cupiditas. »

(53) *Εὐεξία*. Reg. g, ἀξίαν.

(54) *Ἀπῆλυστα*. Ita Reg. bm, Colb. m, 4, 5, Gab. Billius. Alii vero ἀπέλυστα.

(55) *Καὶ τὰλλα δὴ ταῦτα*. « Atque haec etiam alia, nempe hunc fructum cepi, ut irae moderarer, » etc.

(56) *Παραφρονῶν λέγω*. « Ut minus sapiens dico. » II Cor. xi, 25.

(57) *Τοῦτο δέ*, etc. « At vero majus, quam pro viribus nostris, est alterum istud philosophiae genus. »

ἡμᾶς, δέξασθαι ψυχῶν ἡγεμονίαν καὶ προστασίαν, καὶ μήπω μὴδὲ ποιμαίνεσθαι καλῶς μαθόντας ἡμᾶς, μὴδὲ καθαρθεύοντας τὴν ψυχὴν ὅσον ἀξιον, ἔπειτα ποίμνης ἐπιστατεῖν πιστευθῆναι· καὶ ταῦτα ἐν καιροῖς τοιοῦτοις, ἐν οἷς ἀγαπητὸν ὄρωντα τοὺς ἄλλους ἄνω καὶ κάτω στρεφομένους (58) τε καὶ ταρασσομένους, φυγόντα φυγῇ ἐκ τοῦ μέσου (59), ὑπὸ σκέπην ἀναχωρήσαντα, λαθεῖν (60) τοῦ πονηροῦ τὴν ζήτην καὶ τὴν σκοτομαιναν· ἦνίκα πολεμεῖ μὲν ἀλλήλοις τὰ μέλη, οἴχεται δὲ τῆς ἀγάπης, εἰ καὶ τι ἦν λείψανον, ὄνομα δὲ κενὸν ἄλλως ὁ ἱερεὺς, ἐκχυθείσης ἐπ' ἀρχοντας ἐξουθενώσεως, ὥσπερ εἴρηται.

ΘΘ'. Καὶ εἴθε κενὸν (61)· νυνὶ δὲ τρέποιο (62) εἰς κεφαλὰς ἀθέων ἡ βλασφημία. Φόβος δὲ ἀπας ἐξώρσεται τῶν ψυχῶν· ἀντιστήσεται δὲ ἀναίδεια· τοῦ βουλομένου (63) δὲ ἡ γνῶσις, καὶ τὰ βάθη τοῦ Πνεύματος· πάντες δὲ ἔσμεν (64) εὐσεβεῖς ἐξ ἐνὸς μόνου τοῦ καταγινώσκειν ἄλλων (65) ἀσέβειαν. Χρῶμεθα δὲ δικασταῖς τοῖς ἀθέοις (66), καὶ ριπτούμεν τὰ ἄγρια τοῖς κυσὶ, καὶ βάλλομεν τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, βεδήλοισ ἀκοαῖς καὶ ψυχαῖς τὰ θεῖα δημοσιεύοντες· καὶ τὰς τῶν ἐχθρῶν εὐχὰς ἐπιμελῶς ἐκπληροῦμεν οἱ δειλαιοὶ, καὶ πορνεύοντες ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἡμῶν οὐκ αἰσχυρόμεθα. Μωαβῖται δὲ καὶ Ἀμμανῖται, οἳ οὐδ' ἐξῆν παρίεναι (67) εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου (68), τοῖς ἀγιωτάτοις ἡμῶν ἐμβατεύουσιν. Ἦνοῖζαμεν δὲ πᾶσιν οὐ πύλας δικαιοσύνης, ἀλλὰ θύρας λοιδορίας τε καὶ τῆς κατ' ἀλλήλων θρασυτητος· καὶ οὗτος δριστερός ἡμῖν, οὐχ ὅς ἂν (69) μὴδὲ ῥῆμα πρόηται ἀργὸν φόβον Θεοῦ, ἀλλ' ὅς ἂν τύχη πλεῖστα τὸν πῆχυν εἰπὼν κακῶς, ἢ διαβρόδῃ, ἢ ἐν αἰνύμασι· καὶ ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ στρέφων κόπον καὶ πόνον, ἢ ἰὸν ἀσπίδων, εἰπεῖν οἰκεώτερον.

Π'. Τηροῦμεν δὲ τὰς ἀλλήλων ἀμαρτίας, οὐχ ἵνα θρηνησώμεν, ἀλλ' ἵνα ὀνειδίσωμεν· οὐδ' ἵνα θεραπεύσωμεν, ἀλλ' ἵνα προσπλήξωμεν (70), καὶ ἀπολογίαν ἔχωμεν (71) τῶν ἡμετέρων κακῶν τὰ τῶν πλησίων τραύματα. Κακοὺς δὲ καὶ ἀγαθοὺς οὐχ ὁ τρόπος, ἀλλ' ἡ διάστασις καὶ ἡ φίλια (72) χαρακτηρίζει· καὶ ἡ σή-

A quam ut ipsi præstare possimus, nimirum animarum imperium ac præfecturam accipere, eumque ne recte quidem pasci adhuc sciamus, nec animo, quantum par est, purgati simus, regi gubernando præfici: idque huiusmodi temporibus, in quibus præclare cum eo agitur, qui alios sursum deorsumque jactari ac perturbari conspiciens, effuso cursu de medio fugiat, ac sub locum aliquem a periculo tutum secedens, pravi illius tempestatem et caliginem vitet. Hoc, inquam, tempore, quo membra inter se pugnant, et si quid charitatis supererat, abscedit, atque inane jam nomen est sacerdos, effusa videlicet, ut Scripturæ verbis utar, in ipsos quoque principes contemptione."

LXXIX. Atque utinam inane esset; nunc vero veritatur in impiorum capita blasphemia. Cæterum metus omnis ex animis pulsus est, in ejusque locum subrogata impudentia: estque cujusvis scientia, et profunda Spiritus": atque omnes ex hoc uno pii sumus, quod alios impietatis damnamos. Judicibus porro iis utimur", qui Deo bellum indixerunt, canibus sancta projicimus, atque ad porcorum pedes margaritas mittimus", profanis auribus et animis divinam doctrinam evulgantes: atque hostium vota miseri sedulo explemus, et in adinventionibus nostris sine ullo pudore 51 fornicamur¹. Moabitæ vero et Ammonitæ, quibus ne Domini quidem Ecclesiam ingredi licebat², in ea quæ apud nos sanctissima sunt, irrumpunt. Ac nos omnibus, non justitiæ portas³, sed maledicentiæ, mutuæque in nos ipsos audaciæ januas aperuimus. Atque hic apud nos optimus habetur, non qui, Dei metu præditus, ne verbum quidem otiosum plurimis maledictis, vel aperte, vel occulte fixerit; ac sub lingua laborem et dolorem⁴, aut, ut aptius loquar, venenum aspidum⁵ versaverit.

LXXX. Huc accedit, quod alii aliorum peccata observamus, non ut lugeamus, sed ut exprobremus; neque ut medicinam asseramus, sed ut novum vulnus infligamus, atque a proximorum vulneribus excusationem vitiis nostris petamus. Jam vero malos et bonos, non vita, sed dissensio, vel amicitia,

⁹⁶ Psal. cvi, 40. ⁹⁷ I Cor. ii, 10. ⁹⁸ I Cor. vi, 1, 7. ⁹⁹ Matth. vii, 6. ¹ Psal. cv, 39. ² Deut. xxiii, 5. ³ Psal. cxvi, 19. ⁴ Psal. x, 7 seqq. ⁵ Psal. xiii, 3, et lxxxix, 4.

(58) *Στρεφομένους*. Ita Reg. undecim, octo Colb., Or. 1, Jes. Coisl. 1, etc. Edit. vero Bas. et Par. *φερομένους*.

(59) *Ἐκ τοῦ μέσου*. Reg. a, ἐκ μέσου.

(60) *Λαθεῖν*. In ora Reg. bni, appingitur *φυγεῖν*. In Colb. 7, intra lineas veteri manu, ἢ *φυγεῖν*.

(61) *Καὶ εἴθε γερὸν*. Gregorius sic loquitur, juxta Eliam, eo quod principes ac pontifices, quos insectatur, non modo omni virtute destituti, sed vitiis omnibus repleti essent.

(62) *Τρέποιο*, etc. Comb. « Vertat Deus omen in capita impiorum. »

(63) *Βουλομένον*. « Volentis cujuslibet est scientia. » Ita supra num. 50, « nobis satis est voluisse, ad sapientiam. »

(64) *Πάντες δὲ ἔσμεν*. Alii scribunt δὲ ἐσμὲν. Alii δ' ἐσμέν.

(65) *Ἀλλων*. Pass. ad marg. ἀλλήλων. Sic Bas. ed. et Gabriellus: « alter alterius damnamus. »

(66) *Ἀθέους*. « Impiis, quibus nec Deus sit. » Comb. « infidelibus, impiis, Græcis, ut bene Elias, « provinciarum rectoribus. »

(67) *Παρίεναι*. Ita septem Regg., Colb. omnes, Jes., Herv. Alii vero quatuor Regg. Comb. Coisl. 1, *παρίεναι*.

(68) *Κυρίου*. Pass. ad marg. Θεοῦ.

(69) *Ὅς ἂν*. Deest in ed. ἂν.

(70) *Προσπλήξωμεν*. Gabriellus vertit, « exulceremus. »

(71) *Ἐχωμεν*. Sic omnes pene codices. Pauci, *ἐχομεν*.

(72) *Φίλια*. Septem Regg., octo Colb., Coisl. habent *ὁμοδοξία*, « consensio opinionum. » Ipse Billius expunxit *φίλια* in ed. Bas., et scripsit *ὁμοδοξία*.

tanquam notis quibusdam insigniunt : et quæ hodie A laudamus, eadem erastino die vituperamus : et quæ apud alios infamia notantur, eadem apud nos admirationi sunt : omniaque flagitia impietatem amplectentibus facile condonantur. Usque adeo in vitio magnanimitas sumus !

LXXXI. Facta denique omnia sunt, ut ab initio, cum nondum mundus erat, nec pulchra ea constitutio et formatio, quam nunc cernimus : sed omnia confusa et incondita, formatricem manum et potentiam requirebant. Aut, si mavis, non secus atque in nocturna pugna, obscurisque lunæ radiis hostium et amicorum vultus non internoscentes ; vel sicut in navali conflictu et tempestate, ac ventorum impressionibus, et stridentis undæ fervore, ac fluctuum incursionibus, et navium collisionibus, et contorum B impulsibus, et celestarum vocibus, et cadentium gemitibus undique personantes, atque consilii inopia oppressi, nec virtutis declarandæ tempus habentes (heu gravem calamitatem !), inter nos incidimus, atque a nobis ipsis mutuo conficimur.

LXXXII. Nec verò populus quidem ita se habet, verum aliter sacerdos. Quin potius illud nunc mihi prorsus expleri videtur, quod in maledictione olim dicebatur : **52 Factus est sacerdos sicut populus** *. Nec rursus vulgus quidem ita se gerit, populi autem optimates, ac præsidēs contrario modo : quin potius hi aperte quoque bellum sacerdotibus inferunt, subsidium ad persuadendum habentes pietatem. Quanquam ii quidem qui de fide ac supremis et primariis quæstionibus pugnant, ita sane afficiantur : nec ego reprehendo, imo, si vere loquendum est, insuper etiam laudo, iisque gratulor. Atque utinam ex eorum numero sim, qui pro veritate decertant, atque in offensionem et odium incurrunt, imo etiam in hoc numero esse gloriabor. Melius enim est laudabile bellum, pace a Deo disjungente : ob eamque causam lenem et mansuetum hominem C obere queat.

* Isa. xxiv, 2 ; Ose. iv, 9.

(73) *Ἡμῖν*. Septem Regg. ἡμῶν.

(74) *τῷ ἀσεβεῖν*. Sic omnes ferme codices. Reg. i, τῷ ἀσεβεῖ.

(75) *τὴν κακίαν*. Sic Reg. plerique et Colb. Coisl. 1 et Pass. Ed. Par. δὴ κακίαν.

(76) *Γέγρεν δὲ πάντα*. Non pauci, τὰ πάντα. In duobus Colb. et Or. 1, exstat scholium in quo quæritur ; « Quomodo ante conditum mundum, cum nihil esset, potuerit esse confusio rerum, de qua hic Theologus ; » et his verbis respondetur : *Τὰ χα κόσμον ἐνταῦθα λέγει τὴν τελείωσιν τῶν κατ' εἶδος γεγονότων*. « Hic fortasse dicit perfectionem eam quam juxta speciem suam creatæ res consecutæ sunt. »

(77) *Φέγγουσιν*. Sic omnes codices. Par. σφέγγουσιν.

(78) *καὶ πνευμάτων*. Deest καὶ in plerisque. Habet tamen nonnulli.

(79) *ὑπερηχούμενοι*. Reg. r, ὑπερχούμενοι.

(80) *Περιπίπτουσιν*. « Irruimus alter in alterum. »

(81) *Ἐν κατάργῃ*. Verba prophetarum inverso ordine refert Gregorius ; minusque verba, quam natum profert proverbium.

μερον ἐπαινοῦμεν, αὐριον ἐκαχίσταμεν : καὶ ἃ παρ' ἄλλοις στηλιτεύεται, παρ' ἡμῖν (73) θαυμάζεται : καὶ πάντα συγχωρεῖται προθύμως τῷ ἀσεβεῖν (74). Οὕτω τὴν κακίαν (75) ἐσμὲν μεγαλόφθογοι !

ΠΑ'. Γέγονε δὲ πάντα (76) ὡς τὸ ἀπαρχῆς, ὅτε οὐπω κόσμος ἦν, οὐδὲ ἡ νῦν εὐταξία καὶ μόρφωσις : ἀλλὰ συγκεχυμένον τὸ πᾶν καὶ ἀνώμαλον ἰδεῖτο τῆς εἰδοποιῶ χειρὸς καὶ δυνάμεως. Εἰ βούλει δὲ, ὡς ἐν νυκτομαχίᾳ καὶ σελήνης ἀμυδροῖς φέγγουσιν (77), ἐχθρῶν ἢ φίλων ὅφεις οὐ διαγιγνώσκοντες : ἢ ὡς ἐν ναυμαχίᾳ καὶ ζάλῃ, καὶ πνευμάτων (78) ἐμβολαῖς, καὶ βοθίῳ ζέοντι, καὶ κυμάτων ἐπιδρομαῖς, καὶ νηῶν ἀραγμοῖς, καὶ κοντῶν ὀπισθομοῖς, καὶ κλειυστῶν φωναῖς, καὶ πιπτόντων οἰμωγαῖς ὑπερηχούμενοι (79) τε καὶ ἀπορούμενοι, καὶ τῆς ἀνδρείας καιρὸν οὐκ ἔχοντες, φεῦ τοῦ πάθους ! ἀλλήλοις περιπίπτομεν (80), καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλίσκομεθα.

ΠΒ'. Καὶ οὐχ ὁ λαὸς μὲν οὕτως, ὁ δὲ ἱερεὺς ἐτέρως ἀλλὰ μοι νῦν ἐκεῖνο πληροῦσθαι δοκεῖ καθαρῶς, τὸ. *Γέγρεν δὲ ἱερεὺς καθὼς ὁ λαός*, ἐν κατάργῃ (81) πάλαι λεγόμενον. Καὶ οὐχ οἱ πολλοὶ μὲν οὕτως, οἱ δὲ ἄλλοι τοῦ λαοῦ (82) καὶ προέχοντες ἐναντίως : ἀλλ' οὗτοι γε καὶ φανερώς πολεμοῦσι τοῖς ἱερεῦσιν, ἐφ' ὧς ἔχοντες εἰς πειθὴν τὴν εὐσέδειαν (83) : καὶ ὅσοι μὲν περὶ κρίσεως τοῦτο πασχόντων (84), καὶ τῶν ἀνωτάτω (85) ζητημάτων καὶ πρώτων οὐδ' ἐγὼ (86) μέμφομαι, ἀλλ' εἰ δεῖ τάληθες εἰπεῖν, καὶ προσεπαινεῖν καὶ συνήδομαι. Καὶ τούτων εἰς εἴην τῶν ὑπὲρ ἀληθείας ἀγωνιζομένων (87) καὶ τῶν ἀπεχθανομένων (88) : μᾶλλον δὲ καὶ εἶναι καυχήσομαι. Κρείττων γὰρ ἐπαινετὸς πόλεμος εἰρήνης χωριζούσης Θεοῦ : καὶ διὰ τοῦτο τὸν πραῆν μαχητὴν ὀπλίζει τὸ Πνεῦμα, ὡς καλῶς πολεμεῖν δυνάμενον.

Spiritus ad pugnam armat, ut qui bellum recte ge-

(82) *λαοῦ*. Addunt nonnulli codices, et editi libri, καθὼς εἴρηται, quæ cum desunt in novem Regiis, Colb. septem, Jes. Or., 1, rescanda esse judicavimus.

D (83) *Εἰς πειθὴν τὴν εὐσέδειαν*. Multa hic addit Rufinus in monachos, de quibus nihil, aperte saltem, Gregorius. Imo cum monachi, fidei causa, a Patre dissiderent, hos non potuit vituperare Theologus, ubi laicos pro fide pugnantibus laudat, et unus ex ipsis esse cupit.

(84) *Πασχόντων*. In ora Reg. r, scriptum, πάσχοιεν. Sed vulgatam lectionem confirmat codicum consensus ; et in marg. Reg. u, Glossa sequens : *Ἀντὶ πασχέτωσαν Ἀττικῶς*, id est, « ἅλις », « πασχέτωσαν. Till. « forte » πάσχοιεν.

(85) *Ἀνωτάτω*. Sic omnes codices. Par. ἀνωτάτων.

(86) *Οὐδ' ἐγὼ*. Sic meliores notæ exemplaria.

(87) *Ἀγωνιζομένων*. « Periclitantur. » Vocem hanc passive hic accipiendam, quod Demostheni familiare est, contendit Combefisius.

(88) *καὶ τῶν ἀπεχθανομένων*. Non habet Reg. i. Deest τῶν in ed.

ΠΓ' Νῦν δὲ εἰσὶ τινες οἱ καὶ περὶ μικρῶν πολεμοῦντες, καὶ εἰς οὐδὲν ὄφελος, καὶ κοινωνοὺς, ὅσους ἂν δύνωνται, τοῦ κακοῦ προσλαμβάνοντες, λίαν ἀμαθῶς καὶ θρασέως. Εἴτα (89) ἐπὶ πᾶσιν ἡ πίστις, καὶ τοῦτο τὸ σεμνὸν ὄνομα (90) ταῖς ἰδίαις αὐτῶν φιλονεικίαις παρασυρόμενον. Ἐκ δὲ τούτων, ὡς τὸ εἰκὸς, μισοῦμεθα μὲν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ὁ τούτου χαλεπώτερον, οὐδὲ εἰπεῖν ἔχομεν, ὥς οὐ δικαίως· διαβεβλήμεθα δὲ καὶ τῶν ἡμετέρων τοῖς ἐπικειστέροις· οὐδὲν γὰρ θαυμαστὸν εἰ τοῖς πλείοσιν, οἱ μὲν ἂν τι καὶ τῶν καλῶν ἀποδέχοντο (91).

ΠΔ' Τρεταίνουσι δὲ ἐπὶ τῶν νότων (92) ἡμῶν οἱ ἀμαρτωλοὶ· καὶ ἃ κατ' ἀλλήλων ἐπινοοῦμεν, κατὰ πάντων ἔχουσι· καὶ γηγόναμεν θέατρον καὶνὸν (93), οὐκ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους, οἷον ὁ γενναϊότατος τῶν ἀθλητῶν (94) Παῦλος, πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἀγωνιζόμενος, ἀλλὰ πᾶσι μικροῦ τοῖς πονηροῖς, καὶ ἐπὶ παντὸς καιροῦ καὶ τόπου, ἐν ἀγοραῖς, ἐν πότοις (95), ἐν εὐφροσύναις, ἐν πάνθεσιν. Ἦδη δὲ προήλθομεν καὶ μέχρι τῆς σκηνῆς· ὁ μικροῦ καὶ δακρύω λέγων (96), καὶ μετὰ τῶν ἀσελγεστάτων γελώμεθα· καὶ οὐδὲν οὕτω τερπνὸν τῶν ἀκουσμάτων καὶ θαυμάτων, ὥς Χριστιανὸς κωμωδοῦμενος.

ΠΕ' Ταῦτα (97) ἡμῖν ὁ πρὸς ἀλλήλους πόλεμος· ταῦτα (98) οἱ λίαν ὑπὲρ τοῦ αγαθοῦ καὶ πράου μαχόμενοι· ταῦτα οἱ πλέον (99) ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν ἢ ὅσον συμφέρει· καὶ παλαίειν μὲν οὐκ ἔξεστιν ἔξω τῶν νενομισμένων, οὐδ' ἄλλο τι ἀγωνίζεσθαι· ἢ καταδοῦναι (1) καὶ ἀτιμασθήσεται, καὶ ἀπολεῖ τὴν νίκην ὁ ἐκπαλαίων (2), ἢ ἄλλο τι μὴ καλῶς ἀγωνιζόμενος, μηδὲ κατὰ (3) τοὺς κειμένους ὁρους· τῆς ἀγωνίας, κἂν (4) ὅτι γενναῖος ἢ καὶ τεχνικώτατος· ὑπὲρ Χριστοῦ (5) δὲ ἀγωνιεῖται τις οὐ κατὰ Χριστὸν, ἔπειτα χαριεῖται (6) τῇ εἰρήνῃ, πολεμῶν ὑπὲρ αὐτῆς ὥς οὐκ ἔξεστι;

ΠΖ' Καὶ οἱ μὲν δαίμονες φρίττουσιν εἰς ἔτι καὶ νῦν Χριστοῦ καλούμενου, καὶ οὐδὲ ὑπὸ τῆς κακίας ἡμῶν ἐξέτηςλος γέγονεν ἡ τοῦ ὀνόματος τούτου δύνα-

Psal. cxviii, 3. * I Cor. iv, 9. * Ephes. vi, 12. * Jac. ii, 19.

(89) Εἴτα. Bill. in prima ed. « hisque omnibus postmodum. » Et in Elia, « et post hæc omnia. »

(90) Ὅρομα. Nomen, « fidei, » vel, ut vult Elias, « Christiani, » dum se quisque Catholicum jactat, vel etiam « Christi, » ut diserte n. 86. Vel potius « sacerdotis, » juxta num. 78, idque forsan sequentia postulanti, cum iis moderatores laicos opponat. « Isuid ergo nomen distorquetur ac præposere trahitur, » ait Comb., « dum illud quisque sibi vindicat, nominis probro, καθυβριζόμενος, ut ipse postmodum Gregorius explicat. »

(91) Ἀποδέχοντο. Colb. m, ἀποδέχονται.

(92) Ἐπὶ τῶν νότων. Coisl. 4, τῶν νότων.

(93) Καὶνόν. Regg. plures, κοινόν « commune, » quod præfert Comb.

(94) Τῶν ἀθλητῶν. Deest in Reg. 1.

(95) Ἐν πότοις. Habent nonnulli τόποις. Sed prave.

(96) Δακρύω. Alii δακρύων. Sic Apostolus ad Philipp. iii, 18, κλαίων λέγω, « flens dico. »

PATROL. GR. XXXV.

A LXXXIII. Nunc autem nonnulli sunt, qui de parvis etiam rebus, nec quidquam utilitatis afferentibus, digladiantur, sociosque mali, quoscunque possint, admodum imperite ac temere asciscant. Posteaque his omnibus fides prætextitur, atque sanctum et venerandum hoc nomen privatis eorum contentionibus distrahitur. Ac proinde, ut consentaneum est, odio quidem apud gentes flagramus, quodque gravius est, causam nullam afferre possumus, quin jure ac merito. Apud nostros autem, etiam probiores et faciliores, infamia laboramus. Non enim mirum, si apud multitudinem, quæ vix aliquid boni probarit.

LXXXIV. Supra dorsa nostra fabricant peccatores, et quæ alii in alios excogitamus, ea adversus omnes habent: ac spectaculum novum facti sumus, non angelis et hominibus, ut ille athletarum fortissimus Paulus, adversus principatus et potestates certans; sed omnibus propemodum improbis, et omni tempore ac loco, in foris, in conviviis, in voluptatibus, in luctibus. Jam autem etiam ad scenam usque prodimus, quod pene lacrymans dico, et cum impudicissimis ridemur: nec ullum tam jucundum acroama, et spectaculum est, quam cum Christianus comicis cavillis incessitur.

53 LXXXV. Hæc nobis intestinum bellum attulit: hæc ii qui pro bono illo et mansueto immodice pugnant: hæc ii qui Deum plus amant, quam utile sit. Et quidem præter ea quæ legibus statuta sunt, luctari, vel aliud quoddam certaminis genus obire non licet; aut aliqui omnium clamoribus exagitantur, ignominiaque afficiuntur, ac victoriæ jacturam faciet, qui perperam luctatus fuerit, aut aliud quoddam certaminis genus non recte obierit, nec juxta constitutas certaminis regulas, quantumvis alioqui fortis sit, artisque peritissimus: pro Christo autem, non ut Christo gratum est, quispiam pugnabit, ac deinde gratum paci faciet, pro ea, non ut licet, bellum gerens?

LXXXVI. Ac demones quidem etiamnum vocato Christo contremiscunt, nec ob nostram improbitatem hujus nominis vis imminuta et exstincta est:

(97) Ταῦτα ἡμῖν. Comb. Ταῦθ' ἡμῖν.

(98) Ταῦτα οἱ. Alii ταῦθ' οἱ.

(99) Ἰλέορ. Reg. hm, πλεον.

(1) Ἡ καταδοθήσεται. Regg. g, i, et Colb. m, ἡ γὰρ καταβληθήσεται. Sic etiam videtur legisse Gab. qui vertit, « explodetur. » Item Coisl. 4, et Pass. in marg.

(2) Ἐκπαλαίων. Comb. « qui aliter luctatur ac gymnasticæ leges permittunt. » Ita Heins., Elias, et Gab.

(3) Μηδὲ κατὰ. Male Par. ed. contra omnium codicum fidem, μετὰ.

(4) Κἂν ὅτι γενναῖος. Regg. quinque, Colb. quatuor, ὁ γενναῖος.

(5) Ὑπὲρ Χριστοῦ. Regg. n, et Jes. ὑπὲρ Θεοῦ.

(6) Χαριεῖται τῇ εἰρήνῃ. « Gratum faciet paci. Hoc est, » inquit Elias, « ipsi Christo, qui est pax nostra. »

nos vero rem nomenque adeo venerandum contumelia afficere non veremur : idque, cum aperte propemodum ac singulis diebus clamantem eum audiamus : *Nomen meum propter vos inter gentes blasphematur* ¹⁰.

LXXXVII. Nec vero externum bellum metuo, nec feram illam, quæ nunc adversus Ecclesias impetum fecit, ac diaboli complementum, licet ignem mineatur, licet gladios, licet feras, licet præcipitia et voragine, licet omnes, qui unquam furore præcipientes acti sunt, sævitia et crudelitate superet, licet jam inventis suppliciis acerbiora alia comminiscatur. Unum adversus hæc omnia remedium habeo, unum ad victoriam iter : *In Christo gloriabor* ¹¹, nimirum ut pro Christo mortem oppetam.

LXXXVIII. Quod autem ad meum bellum attinet, quo me vertam, nescio, quod subsidium excogitem, quam sapientem orationem, quam gratiam, qua armatura adversus pravi illius astus instruar ¹². Quis Moses hunc devincet, manus in monte extendens, ut crux efformata, et ante indicata, palmam obtineat ¹³? Quis Josue post eum, cum divini exercitus imperatore simul in aciem prodians ¹⁴? Quis David, vel psallens ¹⁵, vel funda pugnans ¹⁶, potentiaque ad bellum a Deo accinctus digitisque ad **54** prælium exercitatus ¹⁷? Quis Samuel, pro populo orans et sacrificans, eumque, qui victoriam adipisci poterat, in regem ungens ¹⁸? Quis Jeremias hæc pro dignitate deplorabit, lamentationes pro Israel litteris mandans ¹⁹?

LXXXIX. Quis clamabit : *Parce, Domine, populo tuo, et ne des hereditatem tuam in opprobrium, ut dominentur eis nationes* ²⁰? Quis Noe pro nobis orabit, et Job, et Daniel, illi, inquam, qui simul orant ac numerantur ²¹ : ut bellum nobis paulum conquiescat, ut ad nosipsos redeamus, ut alii alios tandem agnoscamus, ut pro uno Israele, non amplius Judas et Israel simus, non amplius Roboam et Hieroboam, non amplius Hierusalem et Samaria, quæ vicissim propter peccata hostibus traduntur, ac vicissim deplorantur?

¹⁰ Isa. iii, 5; Rom. ii, 24. ¹¹ Philipp. iii, 3. ¹² I Reg. xvi, 16. ¹³ I Reg. xvii, 49. ¹⁴ Psal. cxliiii, 1. ¹⁵ I Reg. vii, 5. ¹⁶ Thren. i-v. ¹⁷ Joel ii, 17. ¹⁸ Ezech. xiv, 14, 20.

(7) Καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Hæc desunt in D Reg. 1. In Colb. 5 deest tantum καί.

(8) Βλασφημεῖται. in Regg. 1, t, præcedunt δι' ὑμᾶς.

(9) Θῆρα. Codices pene omnes ad marg. habent « Julianum. »

(10) Τοῦ πονηροῦ. Coisl. 4, τοῦ διαβόλου.

(11) Ὁσπλίσσωμαι. Sic Reg. r, et Jes. Ed. ὁπλί-
σσωμαι.

(12) Τίς νικήσει τοῦτον Μωϋσῆς. Bas. ed. Τίς νικήσει τοῦτον; Μωϋσῆς, etc. « Quis vincet hunc? Moyses, » etc. Reg. a. hu. Τίς νικήσει τοῦτον Μωϋσῆς. Cæteri melius ad finem usque periodi interrogationis notam differunt. Non displicet tamen Comb. si legatur : Τίς νικήσει τοῦτον; « Quis eum vincet? Moyses, » etc., Ruf. non male, « quis bella ista cohibeat, » referens τοῦτον ad πόλεμον, non ad πο-
νηρόν.

(13) Σφενδόνας. Reg. z, prima manu σφενδόνη.

A μίς ἡμεῖς δὲ οὐκ αἰσχυρόμεθα τὸ σεμνὸν οὕτω καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα καθυβρίζοντες· καὶ μονοῦ φαμε-
ρὸς αὐτοῦ βουίντος ἀκούοντες καὶ καθ' ἑκάστην (7)
ἡμέραν· Τὸ γὰρ ὄνομά μου βλασφημεῖται (8) δι'
ὑμᾶς ἐν τοῖς ἔθνεσι.

ΠΖ' Καὶ τὸν μὲν ἐξωθεν οὐ δέδοικα πόλεμον, οὐδὲ
τὸν νῦν ἐπαναστάτα θῆρα (9) ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ
τοῦ πονηροῦ τὸ πλήρωμα, καὶ πῦρ ἀπειλή, καὶ ξί-
φη, καὶ θῆρας, καὶ κρημνοὺς, καὶ βάραθρα, καὶ
πάντων γένηται τῶν πώποτε μανέντων ἀπανθρωπό-
τατος, καὶ ταῖς οὐσαις τιμωρίαις προσεξέυρη χαλε-
πωτέρας. Ἐν ἔχω πρὸς πάντα φάρμακον, μίαν ὁδὸν
εἰς νίκην· Ἐρ Χριστῷ καυχῆσομαι, τὸν ὑπὲρ Χρι-
στοῦ θάνατον.

B ΠΗ' Πρὸς δὲ τὸν ἐμὸν πόλεμον οὐκ ἔχω τίς γένω-
μαι, τίνα συμμαχίαν ἐξεύρω, τίνα λόγον σοφίας, τί
χάρισμα, ποίᾳ πανοπλίᾳ πρὸς τὰς τοῦ πονηροῦ (10)
μεθοδείας ὁπλίσωμαι (11). Τίς νικήσει (12) τοῦτον
Μωϋσῆς ἐκτείνας τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἐν ᾧ σταυ-
ρὸς ἰσχύσει τυπούμενος καὶ προμηνυόμενος; Τίς Ἰη-
σοῦς μετὰ τοῦτον, τῷ ἀρχιστρατήγῳ τῶν θείων πα-
ρατάξεων συμπατατούμενος; Τίς Δαβὶδ, ἡ ψάλλον,
ἡ πολεμῶν ἐν σφενδόναϊς (13), καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ περι-
εζωσμένος δύναμιν εἰς πόλεμον, καὶ τοὺς (14) δακτύ-
λους εἰς παράταξιν γυμναζόμενος; Τίς Σαμουὴλ, καὶ
προσευχόμενος (15) τοῦ λαοῦ καὶ προθυόμενος (16),
καὶ χρίων εἰς βασιλεῖα τὸν νικῶν δυνάμενον; Τίς θρη-
νήσει ταῦτα πρὸς ἀξίαν Ἱερειᾶς, θρήνους γράφων
ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ;

C ΠΘ' Τίς βοήσεται (17), Φεῖσαι, Κύριε, τοῦ λαοῦ
σου, καὶ μὴ ὥς τὴν κληρονομίαν σου εἰς ὄνει-
δος, τοῦ κατάρχει αὐτῶν (18) ἔθνη; Τίς περὶ ἡμῶν
προσεύξεται Νῦν, καὶ Ἰωβ, καὶ Δανιὴλ, οἱ συνευ-
χόμενοι καὶ συναριθμούμενοι, ἵνα κοπάη μὴκρόν ἡμῖν
ὁ πόλεμος, ἵνα γενώμεθα ἡμῶν αὐτῶν, ἐν ἀλλή-
λους (19) ποτὲ γνωρίσωμεν, ἵνα μὴκέτι ὦμεν ἀνθ'
ἐνὸς τοῦ Ἰσραὴλ (20) Ἰούδας καὶ Ἰσραὴλ, μὴκέτι
Ῥοβοὰμ καὶ Ἱεροβοὰμ, μὴκέτι Ἱερουσαλὴμ καὶ Σα-
μάρεια, αἱ ἐν μέρει (21) διὰ τὰς ἀμαρτίας παραδιδο-
μεναι, καὶ ἐν μέρει θρηνοῦμεναι;

¹⁰ Ephes. vi, 11. ¹¹ Exod. xvii, 11. ¹² Jos. v, 14. ¹³ I Reg. xvi, 16. ¹⁴ I Reg. xvii, 49. ¹⁵ Psal. cxliiii, 1. ¹⁶ I Reg. vii, 5. ¹⁷ Thren. i-v. ¹⁸ Joel ii, 17. ¹⁹ Ezech. xiv, 14, 20.

(14) Καὶ τοὺς. Sic codices. Male in Par. ἡ
τούς.

(15) Προσευχόμενος. Regg. bm, x, Jes., Colb. h,
m, ed. Bas. etc. προσευχόμενος.

(16) Προθυόμενος. Comb. legit, προθυμούμε-
νος, et vertit, « eique (populo) studens. »

(17) Βοήσεται. Coniicit Gab. addendum Ἰωήλ.
« Quis Joel clamabit? »

(18) Αὐτῶν. Nonnulli, αὐτῆς.

(19) Ἰν' ἀλλήλους. Reg. a, t, x, Pass. ad marg.
Ed. Bas. καὶ ἀλλήλους.

(20) Ἰσραὴλ. Addit editio Par. καί, quod expun-
ximus novem Regg. aliorumque mss. auctoritate.
Porro quis sit horum verborum sensus, ex aliis
Gregorii locis discimus. Orat. vi, num. 7, orat. xxxii,
num. 4.

(21) Ἐν μέρει. Comb. « per vices. » Gab. « sepa-
ratim. » Nonne rectius, « partim. » Vult enim, ni
fallor, Gregorius non omnes, sed aliquos, et eorum

Ι' Ἐγὼ μὲν γὰρ ἀσθενέστερος εἶναι τοῦ πολέμου τούτου ὁμολογῶ, καὶ διὰ τοῦτο ἔδωκα τὰ νῦτα (22), καλύψας (23) τὸ πρόσωπον ἐν τροπῇ, καὶ καταμόνας καθεσθῆναι, ὅτι πικρίας ἐνεπλήσθην, ἐξήγησα καὶ σιωπῆσαι, συνιών (24), ὅτι ὁ καιρὸς πονηρὸς ἐστίν· ὅτι ἀπελάκτισαν οἱ ἡγαπημένοι, ὅτι γεγόναμεν υἱοὶ ἀφιστηκότες, ἡ ἀμπελος ἡ εὐκληματοῦσα, ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή, πᾶσα καρποφόρος, ὡραία πᾶσα, καλῶς ταῖς σταγόσι ταῖς ἀνοθεν ἀνατέλλουσα (25)· ὅτι ἐστράφη (26) εἰς ἀτιμίαν ἐμοὶ τὸ διάδημα τοῦ κάλλους (27), τὸ ἀποσφράγισμα τῆς ἐμῆς δόξης, ὁ τῆς καυχήσεως στέφανος· εἰ δέ τις πρὸς ταῦτα τολμηρὸς καὶ γενναῖος, μακάριος οὗτος ἐσὶ τοῦ θάρρους καὶ τῆς γενναιότητος.

ΙΑ' Καὶ οὕτω λέγω τὸν ἔνδον (28) καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, τὸν ἐν τοῖς πάθεσι πόλεμον, ὃν πολεμοῦμεθα νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὸ τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος, τὰ μὲν κρύβδην, τὰ δὲ φανερώς· καὶ τῆς ἄνω καὶ κάτω κυμαινούσης ἡμᾶς καὶ στροβουλούσης, διὰ τε αἰσθήσεως (29) καὶ τῶν ἄλλων τερπνῶν τοῦ βίου τούτου περιφορᾶς (30), τοῦ τε πηλοῦ τῆς ἰλῦς, ὃ ἐμπιπήμεθα, καὶ τοῦ νόμου τῆς ἀμαρτίας ἀντιστρατευόμενου τῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος, καὶ διαφθείρειν ἐπιχειροῦντος (31) τὴν βασιλικὴν ἐν ἡμῖν εἰκόνα, καὶ ὅσον τῆς θείας (32) ἀπορροίας ἡμῖν συγκαταδέδωται· ὥς μάλιστα ἂν τις ἑαυτὸν ἢ μακροῦ φιλοσοφία παιδαγωγήσας, καὶ ἀπορρήγνυς κατὰ μικρὸν τὸ τῆς ψυχῆς (33) εὐγενὲς καὶ φωτεινὸν τοῦ ταπεινοῦ καὶ τῷ σκότει (34) συνεκφυγμένον, ἢ Θεοῦ τυχὼν ἴδω, ἢ καὶ ἀμφοὶ ταῦτα, καὶ μελέτην ὅτι μάλιστα ποιοῦμενος ἄνω βλέψιν τῆς κατασπώσης ὕλης (35) ἐπικρατήσας. Πρὶν δὲ ταύτην ὑπερσχεῖν ὅση δύναμις καὶ ἀνακαθάραι ἱκανὸς τὴν διάνοιαν, ὑπὲρ τε τοὺς ἄλλους μακροῦ γενέσθαι τῇ πρὸς Θεὸν ἐγγύτητι, ἢ ψυχῶν προστασίαν δέξασθαι (36), ἢ μετρίαν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων (τοῦτο γὰρ ἴσως ὁ ἱερεὺς), οὐκ ἀσφαλὲς εἶναι γινώσκω.

ΙΒ' Καὶ ὅθεν εἰς τοῦτο ὑπῆχθην τὸ θεός· ἵνα μὴ με τοῦ (37) δέοντος δειλότερον ὑπολαμβάνετε, ἀλλὰ

²² Thren. iii, 28. ²³ Thren. i, 20. ²⁴ Mch. ii, 5. ²⁵ Dent. xxxii, 15. ²⁶ Jerem. iii, 14. ²⁷ Ose. x, 1. ²⁸ Jerem. ii, 21. ²⁹ Jerem. xi, 16. ³⁰ Psal. lxxv, 10; Gen. xxvii, 59. ³¹ Ose. iv, 7; Sap. v, 17. ³² I Cor. ix, 2. ³³ I Thess. ii, 19. ³⁴ Philipp. iii, 21. ³⁵ Psal. xxxix, 3. ³⁶ Psal. lxxviii, 5. ³⁷ Rom. vii, 23.

partem tradendam deplorandamque, aut sane traditam; quippe qui num. 83 dixit: « nonnullos tantum illa affectos esse. »

(22) *Τὰ νῦτα*. Abest τὰ a pluribus.

(23) *Καλύψας*. « Operiens confusione faciem meam. » Psal. lxxviii, 8.

(24) *Συνιών*. Deest in Reg. a. In aliis plerisque circumflectitur.

(25) *Ἀνατέλλουσα*. « Pullulans, germinans. » Oliv. « efflorescens. »

(26) *Ἐστράφη*. Ita mss. omnes. In ed. εἰσεστράφη.

(27) *Τοῦ κάλλους*. Ita plerique codices, exceptis duobus Regiis et uno Colb. Par. ed. τοῦ ἐμοῦ κάλλους.

(28) *Ἐνδον*. Regii u, x; or. 1, Pass. ἐνδοθεν.

(29) *Αἰσθήσεως*. Regg. l, i, et Comb. αἰσθήσεων.

(30) *Τούτου περιφορᾶς*. In Col. l, i, et in uno Regio legitur, καὶ τῆς κάτω περιφορᾶς.

XC. Etenim ego huic bello imparem me esse fateor, ac propterea terga dedi, oblectoque prae pudore vultu me in fugam converti, et solitarius sedere²², quia amaritudinae impletus sum²³, ac silere quæsi, tempus malum esse cognoscens²⁴: quoniam calcitrarunt dilecti²⁵, quoniam filii desertores facti sumus²⁶, nos, inquam, vinea illa pulchris palmitibus prædita²⁷, vinea vera²⁸, tota fructifera, tota speciosa²⁹, et supernis imbribus pulchre exorients³⁰: quoniam in ignominiam mihi conversum est diadema decoris³¹, signaculum gloriae meae³², gloriationis corona³³. Quod si quis ad hæc audax et fortis est, hunc ego prædientiae ac fortitudinis nomine beatum esse censeo.

XCI. Nondum de interno bello, atque in nobis ipsis et in affectibus sito, verba facio, quo nocte ac die, partim occulte partim aperte ab humilitatis corpore³⁴ divexamur; et ab ea quæ nos per sensus, atque alia hujus vitæ oblectamenta, sursum deorsumque versat, jactatione, atque a luto facis³⁵, cui infixi sumus³⁶, et a peccati lege spiritus legi repugnante³⁷, regiamque in nobis imaginem, et quidquid divinae defluxionis nobis inspersum est, corrumpere conante. **55** Vix porro quisquam, nec nisi diuturna philosophia seipsum domuerit, atque animæ nobilitatem et claritatem ab eo quod humile est et cum tenebris conjunctum, paulatim abrupterit, vel Deum propitium nactus sit, aut etiam ambo hæc habuerit, atque ad oculos sursum erigendos quam maxime sese exercuerit, deprimentem materiam superare queat. Prius autem quam eam pro virili sua quispiam superarit, mentemque, quantum sat sit, repurgarit, longeque supra alios ad Deum appropinquarit, animarum curam et imperium suscipere, ac mediatore inter Deum et homines agere (hoc enim fortasse sacerdos est) minime tutum esse censeo.

XCII. Unde autem in hunc metum inductus sum? ne me timidiorem quam par sit, existimetis, sed

(31) *Ἐπιχειροῦντος*. Reg. y, in ora, ἐπιθυμούντος.

D (32) *Τῆς θείας*. Sic omnes pene codices. Ita etiam ed. Bas. et Comb. Deest τῆς in Par. ed.

(33) *Τὸ τῆς ψυχῆς*. Ita Regii et Colb. codices, paucissimis exceptis, or. 1, Jes. Sic Tillem. legendum conjicit, et Comb. reddit, « animæ nobilem partem ac lucidam paulatim, » etc. Abest τὸ a Par. ed.

(34) *Τῷ σκότει*. In quibusdam deest τῷ. In aliis, τοῦ, legitur.

(35) *Ἰλῦς*. Terrenum et crassum corpus est. Juvat hic observare, ab initio hujus numeri ad hæc usque, omnia Augustinum, ex Rufini interpretatione, intexere lib. *contra Julianum*. cap. 3, n. 7, p. 530 et 531. Iterumque lib. i *Op. imp.*, n. 69, p. 311; ac tertio, l. vi, n. 14, p. 1510, ubi Gregorium bis a se laudatum commemorat Augustinum.

(36) *Δέξασθαι*. Quatuor Regg., Colb. m, Coisl. l, Comb. ἀναδέξασθαι.

(37) *Μὴ με τοῦ*. Reg. un., μήτε τοῦ.

consilium potius meum et prudentiam magnopere probetis. Audio quidem ex ipso Mose, quo tempore Deus ipsi oracula edebat, quod cum plures ad montem acciti fuissent, inter quos Aaron etiam erat, duobus filiis, iisque sacerdotibus, comitatus, et septuaginta seniores senatus³⁸, cæteri quidem omnes e longinquo adorare iussi sunt, Moses autem solus appropinquavit, plebs verò simul non ascendit: tanquam videlicet non omnium esset ad Deum appropinquare, sed eorum duntaxat, qui Dei gloriam, Mosis instar, capere possent. Atque etiam ante hæc, cum primum lex ferretur, alios quidem buccinæ, et fulgura, et tonitrua, et caligo ac mons totus fumo circumfusus, et horrendæ minæ³⁹, etiam si *bestia montem tetigerit, lapidibus opprimetur*⁴⁰, atque alii huiusmodi terrores inferiori loco sistebant, abundeque amplum ipsis erat vel solam Dei vocem audire, idque cum apprime seipsum purificassent: Moses autem et ascendit, et nubem ingreditur⁴¹, et leges ac tabulas accipit; vulgo quidem, litteræ; iis autem, qui supra vulgus assurgunt, spiritus⁴².

XCIII. Audio item de Nadab et Abiud, quod cum solum alieno igne thura adolevisset, alieno quoque igne assumpti fuerint⁴³, per id nimirum, quo impium facinus **56** perpetrarant, puniti, atque idem exitii quod et impietatis, tempus ac locum nacti. Ac ne pater quidem Aaron, qui secundum Mosem primas apud Deum obtinebat, saluti ipsis esse potuit. Quin illud compertum habeo, et Heli sacerdotem, et aliquando postea Ozam; illum quidem sceleris filiorum, quod adversus sacrificia committebant, ollas ante tempus delibantes, pœnas pependisse, idque cum eorum impietatem non modo non probaret, sed etiam persæpe ipsos objurgasset⁴⁴: hunc autem, quod arcam a bove distractam tantummodo contigisset, eam quidem servasse, ipsum autem periisse, Deo nimirum hac ratione arcæ suæ venerationi consulente⁴⁵.

XCIV. Illud insuper scio, ne corporum quidem labe in sacerdotibus, aut sacrificiis, a censura immunes existitisse, verum legibus ita sancitum fuisse, ut perfecti perfecta offerrent⁴⁶, ad significandam, ut opinor, animæ integritatem. Nec sacerdotalem stolam, aut vas aliquod sacrum cuivis attingere licuisse. Nec sacrificia ipsa a quibus, et quo tem-

³⁸ Exod. xxiv. 1-9. ³⁹ Exod. xix. 16; Hebr. xii. xxiv. 15-18. ⁴⁰ II Cor. iii. 6-8. ⁴¹ Lev. x. 1, 2. ⁴² Levit. xxi. 17; xxii. 18 et seq.; Deut. xviii. 15.

(58) *Ἐπαυήτε*. Jes., Colb. m. ἐπαυήτε.

(59) *Προφητείας*. Or. 1, et duo Reg. προθυμίας. In Coisl. 1, aliisque nonnullis, sequitur, *φράσω καὶ πρὸς ὑμᾶς*, « indicare vobis de-beo. » Agnoscit Rulinius, recipit Comb., respuit Gabriellus.

(40) *Μωσέως*. Mss. Μωυσῆς, et Μωσέως.

(41) *Πρεσβυτέρων τῆς γερουσίας*. LXX, « Senes de senioribus; » Oliv. « e Senatu. »

(42) *Ὁὐ πάντων ὄντος*. Reg. a, οὐ πάντων ὄντων Θεοῦ. Reg. l, πάντας ὄντων τε Θεοῦ. Reg. t, pariter prima manu, et in margine ὄντων τε. Secunda vero manu ὄντων τε. Reg. z, ὄντως Θεοῦ.

(43) *Μόνης*. Tres Colb. μόνους.

(44) *Ξένος*. Reg. a, ξένως.

(45) *Καὶ ἡ.τ.ε.* In pluribus deest καὶ. Reg. bm,

A καὶ σφόδρα ἐπαυήτε (58) τῆς προμηθείας (59). Ἀκούω μὲν αὐτοῦ Μωσέως (40), ἥνίκα ἐχρημάτιζεν αὐτῷ ὁ Θεός, ὅτι, πλείονων εἰς τὸ ὄρος προσκεκλημένων, ὧν εἰς ἣν καὶ Ἀαρὼν σὺν τοῖς παισὶ τοῖς δύο τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρων τῆς γερουσίας (41), οἱ μὲν λοιποὶ προσκυνῆσαι πόρρωθεν ἐκελευσθήσαν, ἐγγίσει δὲ Μωσῆς μόνος, οὐ συναναθῆναι δὲ ὁ λαὸς ὡς οὐ πάντων ὄντος (42) Θεοῦ γενέσθαι πλησίον, πλὴν εἰ τις κατὰ Μωσέα Θεοῦ χωρῆσαι δόξαν δυνάμενος· καὶ ἐτι πρὸ τούτων ἐν ἀρχῇ τῆς νομοθεσίας, τοὺς μὲν ἄλλους σάλπιγγες, καὶ ἄστραπαὶ, καὶ βρονταὶ, καὶ γρόφος, καὶ ὄλον καπνίζομενον τὸ ὄρος, καὶ ἀπαιταὶ φρικώδεις, καὶ ὁ θηρίον θίγη τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, καὶ ἄλλα τοιαῦτα δαίματα ἴσθη κάτω, καὶ μέγα ἦν αὐτοῖς, μόνῃς (43) Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ φωνῆς, εὐ μάλα ἀγνισαμένοις· Μωσῆς δὲ καὶ ἀνέεισι, καὶ τῆς νεφέλης εἰσω χωρεῖ, καὶ νομοθετεῖται, καὶ δέχεται πλάκας· τοῖς μὲν πολλοῖς τὰς τοῦ γράμματος, τοῖς δὲ ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς τὰς τοῦ πνεύματος.

LC. Ἀκούω δὲ Ναδὰβ καὶ Ἀβιουδ, ὅτι, ξένῳ πυρὶ θυμιάσαντες μόνον, ξένῳ (44) καὶ ἀνηλώθησαν κολασθέντες δι' ὧν ἡσέθησαν, καὶ τὸν αὐτὸν εὐρόντες τῆς ἀπωλείας, ὃν καὶ τῆς ἀσεβείας καιρὸν καὶ τύπον καὶ οὐδὲ Ἀαρὼν ἤρκεσε πρὸς σωτηρίαν αὐτοῖς ὁ πατήρ, ὁ Μωσέως παρὰ Θεῷ δευτέρος. Γινώσκω δὲ καὶ Ἡλὶ (45) τὸν ἱερέα, καὶ μικρὸν ὕστερον Ὁζάν, τὸν μὲν ὑπὲρ τῆς τῶν παίδων παρανομίας ἀπαιτηθέντα δίκην, ἣν ἐτόλμων κατὰ τῶν θυσιῶν πρὸ καιροῦ τῶν λεβήτων ἀπαρχόμενοι (46), καὶ ταῦτα οὐκ ἀποτρέψαντες αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν, ἀλλὰ πολλὰ (47) πολλάκις ἐπιτιμήσαντα· τὸν δὲ, ὅτι, ψεύσας τῆς κιβωτοῦ μόνον περισπαθείσης (48) ὑπὸ τοῦ μόσχου, τὴν μὲν περιεσώσατο, αὐτὸς δὲ ἀπόλετο, φυλάσσοντος τοῦ Θεοῦ τῇ κιβωτῷ τὸ σεβάσμιον.

LD. Οἶδα δ' ἔγωγε μὴδὲ τοὺς ἐν τοῖς σώμασι μώμους τῶν ἱερέων, ἣ τῶν θυμάτων ἀνεξετάστους μένοντας, ἀλλὰ τελείους τέλεια προσάγειν (49) νομοποιμένους (50), σύμβολον, οἶμαι, τοῦτο τῆς κατὰ ψυχὴν ἀρτιότητος· μὴδὲ στολῆς τῆς ἱερατικῆς, ἣ σκεύους τινὸς τῶν ἁγίων ψάψεν παντὶ θεμιτὸν ὅν· μὴδὲ τὰς θυσίας αὐτὰς, ὅφ' ὧν, καὶ ὅτε, καὶ οὐ μὴ (51) καθῆκον ἦν, 18. ⁴⁰ Exod. xix. 12, 13; Hebr. xii. 20. ⁴¹ Exod. xii. 11, 12, 14, 25. ⁴² I Reg. vi. 6-8.

D r, δὲ Ἡλ. Gabr. Ἡλ

(46) *Ἀπαρχόμενοι*. Reg. r, ἀπτόμενοι. « Carnium primitias præripientes. »

(47) *Πολλά*. Deest in Regg. r. t, Jes. et ed. Bas. Reg. vero l, et Comb. πολλά καὶ πολλάκις.

(48) *Περισπαθείσης*. Reg. l, et Comb. περιτραπίσης.

(49) *Προσάγειν*. Sic Regii undecim, cæterique pene omnes codd. Ita etiam Pass. etc. In ed. Par. προσάγειν.

(50) *Νομοποιμένους*. « Sanctum. » Billius, « comparatum. »

(51) *Καὶ οὐ μὴ*. Sic mss. omnes, ipse quoque Billii versio postulat. Par. ed. καὶ οὐ μὴ.

ἀναλίσκεσθαι· μηδὲ τὸ ἔλαιον ἀπομιμῆσθαι τῆς χρίσεως, μηδὲ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως· μηδὲ (52) εἰς τὸ ἱερὸν εἰσελθεῖν, ὅστις ἢ ψυχὴν ἢ σῶμα οὐ καθαρὸς, μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων· τοσούτου δεῖ (53) εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων προσφορὰν θαρρύνοντα, ὧν ἐνὶ καὶ ἅπασι τοῦ ἑνιαυτοῦ μόνον ἐπιβατὸν ἦν· τοσούτου δεῖ τὸ καταπέτασμα, ἢ τὸ ἱλαστήριον, ἢ τὴν κιβωτὸν, ἢ τὰ χερουβίμ, ἢ προσβλέπειν (54) εἶναι παντός, ἢ προσάπτεσθαι.

LE' Ταῦτα οὖν εἰδὼς ἐγὼ, καὶ οἱ μὲν ἄλλοις ἀξίως τοῦ μεγάλου καὶ Θεοῦ (55, καὶ θύματος, καὶ ἀρχιερέως, ὅστις μὴ πρότερον ἑαυτὸν παρέστησε τῷ Θεῷ θυσίαν ζῶσαν, ἅγιαν (56), μηδὲ τὴν λογικὴν λατρείαν εὐάρεστον ἐπεδείξατο, μηδὲ ἔθυσσε τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως καὶ πνεῦμα συντετριμμένον, ἢν μόνον ὁ πάντα δοῦς ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν θυσίαν, πῶς ἐμελλόν θαρρῆσαι προσφέρειν αὐτῷ τὴν ἔξωθεν, τὴν τῶν μεγάλων μυστηρίων ἀντίτυπον (57)· ἢ πῶς ἱερέως σχῆμα (58) καὶ ὄνομα ὑποδύεσθαι, πρὶν ὅσοις ἔργοις τελειῶσαι τὰς χεῖρας; πρὶν τὸν ὀφθαλμὸν ἐθίσαι βλέπειν ὕψους (59) τὴν κτίσιν, καὶ εἰς θαῦμα μόνον τοῦ κτίσαντος, ἀλλὰ μὴ ζημίαν τοῦ πλάσαντος (60); πρὶν τῇ παιδείᾳ Κυρίου ἱκανῶς ἀνοιγῆναι τὰ ὦτα, καὶ προστεθῆναι μοι (61) ὥστίον μὴ βιρῶς ἀκούειν δυναμένον, ἀλλὰ ἐνώτιον χρυσοῦν (62) σαρδίην πολυτελεῖ δεθῆναι, λόγον σοφοῦ (63) εἰς οὓς εὐήκοον; πρὶν τὸ στόμα, τὰ χεῖλη, τὴν γλῶσσαν, τὸ μὲν ἀνοιγῆναι καὶ ἐλκύσαι πνεῦμα, ἢ πλατυνθῆναι καὶ πληρωθῆναι τῷ πνεύματι λαλουμένων μυστηρίων τε καὶ δογματῶν· τὰ δὲ αἰσθῆσιν (64) θεῖα, κατὰ τὴν σοφίαν εἰπεῖν, δεθῆναι, προσθεῖναι δ' ἂν οἱ καὶ ἐν καιρῷ λυθῆναι· τὴν δὲ πλησθῆναι ἀγαλλιέσεως, καὶ θείας μελωδίας γενέσθαι πληκτρον, ἐξεγειρομένην τῇ ὁδῇ, συνεξεγειρομένην ὁρῶν, καὶ μέγρι τοῦ κολληθῆναι τῷ λάρυγγι κάμνουσαν; πρὶν ἐπὶ πέτρᾳ στήναι τοὺς πόδας μου, καταρτισθέντας ὡς ἐλάφων, καὶ κατευθυνθῆναι μοι τὰ κατὰ Θεὸν διαδύματα (65), μὴ παρ' ὀλίγον μὲν ὅλως ἐκχεόμενα; πρὶν ἅπαν μέλος ὅπλον γενέσθαι δικαιοσύνης, καὶ ἀποθέσθαι πᾶσαν νεκρότητα, καταποθεῖσαν ὑπὸ τῆς ζωῆς, καὶ ὑποχωρήσασαν τῷ πνεύματι;

⁵² Lev. viii, 31. ⁵³ Exod. xxx, 9, 25. ⁵⁴ ibid. 10. Lev. xvi, 34; Hebr. ix, 7. ⁵⁵ Rom. xii, 1. ⁵⁶ Psal. xlix, 14. ⁵⁷ Isa. i, 5. ⁵⁸ Isa. vi, 10. ⁵⁹ Prov. xxv, 12. ⁶⁰ Psal. cxviii, 131. ⁶¹ Psal. lxxx, 11. ⁶² I Cor. xiv, 2. ⁶³ Prov. xv, 7. ⁶⁴ Psal. cxv, 2. ⁶⁵ Psal. lvi, 9. ⁶⁶ Psal. cxxxvi, 6. ⁶⁷ Psal. lxxii, 2; xxxix, 3. ⁶⁸ Psal. xvii, 34.

(52) *Μηδὲ εἰς*. Plures sic scribunt, μηδ' εἰς.

(53) *Δεῖ*. Nonnulli δεῖν. « Ad Sancta sanctorum frequenter auderet accedere. »

(54) *Προσβλέπειν*. Sic plerique codices. Par. ed. προσβλέπειν.

(55) *Μεγάλου καὶ Θεοῦ*. Deest καὶ in Regg. a et hu.

(56) *Ἄγιαν*. Reg. hu, καὶ ἅγιαν.

(57) *Μεγάλων μυστηρίων ἀντίτυπον*. Nempe, « Christi in cruce immolationis. »

(58) *Τερέως σχῆμα*. « Personam, dignitatem, nomen. Non itaque, » hic ait Tillem., « jam antea sacerdos Gregorius. »

(59) *Υψὺς*. « Salubriter. » Alludit forte ad hæc verba Prov. iv, 25, « Oculi tui recta videant. »

(60) *Πλάσαντος*. « Fictoris. » Regii quinque, Coisl.

A pore ac loco minime conveniebat, consumere⁵⁷: nec unctionis oleum imitari, nec compositionis thymiamma⁵⁸: nec denique templum ingredi cuiquam liberum fuisse, nisi et animo et corpore, vel ad minima usque purus esset: tantum aberat, ut ad Sancta sanctorum audacter accederet, quæ uni duntaxat, ac semel quotannis adire licebat⁵⁹; tantum aberat, ut cuivis jus esset, velum, aut propitiatorium, aut arcam, aut cherubim, vel prospicere, vel attingere.

XCV. Hæc igitur cum ego nossem, illudque insuper, neminem magno, et Deo, et sacrificio, et pontifice, dignum esse, nisi qui prius seipsum Deo hostiam viventem, sanctam exhibuerit, rationabile obsequium⁶⁰ gratum atque acceptum ostenderit, B Deoque sacrificium laudis⁶¹, ac spiritum contritum obtulerit, quod solum sacrificium, is qui omnia dedit, a nobis exposcit; quo tandem modo externum illud sacrificium, illud magnorum mysteriorum antitypum ipsi offerre auderem, aut quo modo sacerdotis habitum et nomen subire, priusquam sanctis operibus manus purificassem? priusquam rebus creatis, sane, atque ad Creatoris solum admirationem, non autem ad signimenti damnum aspiciendis, oculos 57 assuefecissem? priusquam per Domini disciplinam aures meæ satis apertæ fuissent⁶², ac mihi adjuncta esset auricula, quæ non graviter audire posset⁶³, atque aurea inanris pretioso Sardinia alligata⁶⁴, hoc est sapientis sermo, auri recte audienti? priusquam os, C labia, et lingua, illud quidem apertum fuisset, ac Spiritum attraxissem⁶⁵, aut dilatatum et impletum Spiritu⁶⁶ exponendis mysteriis et dogmatibus⁶⁷: hæc autem divino sensu, ut Sapientiæ verbis utar, ligata fuissent⁶⁸, addam etiam tempestive soluta: ac denique lingua exultatione impleta fuisset⁶⁹, divinæque melodix plectrum effecta, a gloria excitata, diluculo exsurgens⁷⁰, atque eousque laborans, ut faucibus ipsis adhæreret⁷¹? priusquam statuti essent ad petram pedes mei⁷², perfecti tanquam cervorum⁷³, meique secundum Deum gressus directi essent, ita ut nec pene, nec ullo omnino modo effunderentur? prius denique quam omnia membra

D et alii habent, πλάσματος. Sic etiam legendum pronuntiat Gabriellus. Billius quoque scripsit, πλάσματος in margine ed. Basil. et vertit « signimenti, » quamvis in Elia reddat: « Creatorem damno afficiunt, » Basilium vero legit πλάσαντος.

(61) *Μοι*. Deest in octo Regiis, sex Colb., Jes., or. 1. Billius ipse delevit in Basil. ed.

(62) *Χρυσοῦν*. Deest in sex Regiis, tribus Colb., or. 1. Jes. Habetur tamen Prov. xxv, 12.

(63) *Ἀδρον σοφῶν*. Alii legunt, λόγον σοφόν, ut in Prov. xxv, 12, juxta LXX, « Sermo sapiens in aures bene audientem. » Sic Comb.

(64) *Αισθήσει*. Sancyg. « rerum divinarum sensationi alligata. »

(65) *Διαδύματα*. Sequitur in editis, καὶ, quod auctoritate omnium pene mss. delevimus.

justitiæ arma ⁶⁶ effecta fuissent, omnemque mortalitatem abjecissent, a vita scilicet absorptam ⁶⁷, ac spiritui cedentem?

XCVI. Equis porro, cum nondum castis et igne A
examinatis Dei eloquiis ⁶⁸ corde incensus sit, dum Scripturæ ipsi aperiuntur ⁶⁹, nec ea super latitudinem cordis tripliciter descriperit, ut Christi mentem habeat ⁷⁰, nec in thesauros multitudini absconditos, et invisibiles ac tenebrosos ingressus sit ⁷¹, ut opes in ipsis conditas spectet, aliosque ditare queat, spiritualia spiritualibus comparans ⁷².

XCVII. Equis, cum Domini voluptatem nondum, ut videre dignum est, viderit, templumque ipsius visitaverit ⁷³, vel potius vivum Dei vivi templum factus sit ⁷⁴, Christique in spiritu habitaculum ⁷⁵. Equis, cum figurarum et veritatis cognationem et discrimen nondum agnovit, atque ab illis, quidem secesserit, huic autem sese adjunxerit, ut litteræ vetustatem fugiens spiritus novitati serviat ⁷⁶, pureque ad gratiam a lege transeat, spiritualiter impleta in corporis evacuatione.

XCVIII. Equis, cum nondum, et opere 58 et contemplatione, per omnes Christi appellationes et virtutes perrexerit, tam sublimiores illas ac primas, quam humiliores propter nos et ultimas: nimirum Dei, Filii, Imaginis, Verbi, Sapientiæ, Veritatis, Lucis, Vitæ, Virtutis, Vaporis, Defluxionis, Splendoris, Factoris, Regis, Capitis, Legis, Vitæ, Ostii, Fundamenti, Petræ, Margaritæ, Pacis, Justitiæ, Sanctificationis, Redemptionis, Hominis, Servi, Pastoris, Agni, Pontificis, Hostiæ, Primogeniti ante res conditas, Primogeniti ex mortuis, Resurrectionis: equis, inquam, hæc nomina et res incassum audiens, necdum ullam cum Verbo nactus communicationem, nec ipsius quatenus unumquodque horum, et est, et appellatur, particeps factus.

XCIX. Equis, cum nondum vacaverit, ac Dei sapientiam in mysterio absconditam, loqui didicerit ⁷⁷, sed parvulus adhuc sit, adhuc lacte alatur ⁷⁸, adhuc ex iis sit qui inter Israelitas non numeran-

4. Γ' Τίς μήπω τοῖς ἀγνοῖς καὶ πεπυρωμένοις τοῦ Θεοῦ λόγοις (66) καὶ ἐκ τῆς καρδίας ἐν τῷ διανοιγῆναι αὐτῷ τὰς Γραφάς· μὴδὲ ἀπογραφάμενος αὐτὰ τρισπῶς (67) ἐπὶ πλάτος τῆς καρδίας, ὥστε νοῦν ἔχειν Χριστοῦ· μὴδὲ τῶν τοῖς πολλοῖς ἀποκρύφων καὶ ἀοράτων καὶ σκοτεινῶν θησαυρῶν εἰσὼ γενόμενος, ὥστε τὸν ἐν αὐτοῖς κατοπεύσαι πλοῦτον, καὶ ἄλλους πλουτίζειν δύνασθαι, πνευματικὰ συγχρίνων πνευματικοῖς;

4. Ζ' Τίς μήπω θεωρήσας, ὡς θεωρεῖν ἄξιον, τὴν τερπνότητα Κυρίου, καὶ ἐπισκεψάμενος τὸν ναὸν (68) αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ ναὸς γενόμενος Θεοῦ ζῶντος καὶ ζῶν κατοικητήριον Χριστοῦ (69) ἐν πνεύματι; τίς μήπω τύπων καὶ ἀληθείας ἐπιγνοὺς συγγένειαν (70) καὶ διάκρισιν, καὶ τῶν μὲν ἀναχωρήσας, τῇ δὲ προσθέμενος, ἵνα τὴν τοῦ γράμματος φυγὼν παλαιότητα, τῇ καινότητι δουλεύσῃ τοῦ πνεύματος, καὶ μεταβῇ καθαρῶς ἐπὶ τὴν χάριν ἀπὸ τοῦ νόμου πληρουμένου πνευματικῶς ἐν τῇ καταργήσει τοῦ σώματος (71);

4. Η' Τίς μήπω διὰ πασῶν ὁδεύσας (72) τῶν τοῦ Χριστοῦ προσηγοριῶν καὶ δυνάμεων, καὶ ἔργῳ καὶ θεωρίᾳ, τῶν τε ὑψηλοτέρων καὶ πρώτων, καὶ τῶν δι' ἡμᾶς ταπεινοτέρων καὶ τελευταίων, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Υἱοῦ, τῆς Εἰκόνης, τοῦ Λόγου, τῆς Δοξίας, τῆς Ἀληθείας, τοῦ Φωτὸς (73), τῆς Ζωῆς, τῆς Δυνάμεως, τῆς Ἀτιμίδος, τῆς Ἀπορροίας, τοῦ Ἀπαυγασματος, τοῦ Ποιητοῦ, τοῦ Βασιλέως, τῆς Κεφαλῆς, τοῦ Νόμου, τῆς Ὁδοῦ, τῆς Θύρας, τοῦ Θεμελίου, τῆς Πέτρας, τοῦ Μαργαρίτου, τῆς Εἰρήνης, τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ Ἀγιασμοῦ (74), τῆς Ἀπολυτρώσεως, τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ Δούλου, τοῦ Ποιμένου, τοῦ Ἀμνοῦ, τοῦ Ἀρχιερέως, τοῦ Θύματος, τοῦ Πρωτοτόκου πρὸ κτίσεως (75), Πρωτοτόκου ἐκ τῶν νεκρῶν, τῆς Ἀναστάσεως· τίς τούτων τῶν ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων ἐπακούων (76) εἰκῇ, καὶ μήπω κοινωνήσας (77) τῷ Λόγῳ, μὴδὲ μεταλαβὼν αὐτοῦ, καθ' ὃ τούτων ἕκαστόν ἐστι τε καὶ κέκληται;

4. Θ' Τίς, μήπω σχολάσας, μὴδὲ μαθὼν λαλεῖν (78) Θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἐτι νήπιος ὢν, ἐτι τρεφόμενος γάλακτι, ἐτι τῶν οὐκ ἀριθμουμένων ἐν τῷ (79) Ἰσραὴλ, οὐδὲ καταλεγομένων εἰς

⁶⁶ Rom. vi, 13. ⁶⁷ II Cor. v, 4. ⁶⁸ Psal. xi, 7. ⁶⁹ I Cor. ii, 15. ⁷⁰ Psal. xxvi, 4. ⁷¹ II Cor. vi, 16. ⁷² Ephes. ii, 22. ⁷³ Rom. vii, 6. ⁷⁴ I Cor. ii, 7. ⁷⁵ I Cor. iii, 2.

(66) Λογίοις. Nonnulli, λόγοις.

(67) Τρισπῶς. Advertere juvat a Gregorio dictum trisπῶς, quia bis in tabulis lex scripta est, semel autem in corde per Spiritum.

(68) Τὸν ναόν. Duo codices addunt, τὸν ἅγιον.

(69) Χριστοῦ. Quatuor Regii, or. 1, Colb. m, Θεοῦ. Jes. Χριστοῦ Θεοῦ.

(70) Συγγένειαν. «Cognitionem.» Ed. «cognitionem.»

(71) Σώματος. Regii quinque, duo Colb., ed. Bas. γράμματος.

(72) Ὁδεύσας. Gab. «peragraverit.» Porro horum Christi nominum pene omnium rationem et commentarium, ipso Theologo interprete, habes,

D orat. xxx, quæ est secunda de Filio, num. 21 et 22.

(73) Τοῦ φωτός. Sequitur in Reg. r, τῆς Δόξης.

(74) Ἀγιασμοῦ. Colb. i, Ἀγιάσματος.

(75) Πρὸ κτίσεως. Reg. a, ἐκ κτίσεως.

(76) Ἐπακούων. Reg. hu, et Colb. 5, ambo optime notæ, ἐτι ἀκούων εἰκῇ, «adhuc incassum audiens.»

(77) Μήπω κοινωνήσας, etc. «Necdum ullam cum Verbo nactus communicationem.» Billius, «necdum commercio ullo cum Verbo habito.»

(78) Λαλεῖν. Sic omnes codices. Male, λαλεῖν in ed. Paris. et Bas., in qua tamen Billius emendaverat.

(79) Ἐν τῷ. Deest ἂν in Reg. hu.

Θεοῦ παράταξιν, μήπω τὸν Χριστὸν σταυρὸν ὡς ἀνὴρ αἴρειν δυνάμενος, μήπω μὴδὲ (80) ἄλλο τι μέλος ὡν ἰσως καὶ τιμιωτέρων. ἔπειτα εἰς κεφαλὴν καταστῆναι Χριστοῦ πληρώματος δέξεται χαίρων καὶ προθυμούμενος; Οὐκ ἔμοιγε κριτὴ καὶ συμβούλῃ (81)· ἀλλ' οὗτος ὁ φόβος μέγιστος, οὗτος ὁ κίνδυνος ἔσχατος παντὶ τῷ συνιέντι καὶ τοῦ κατορθουμένου τὸ μέγεθος, καὶ τῆς διαμαρτίας τὸν θάνατον.

P. Ἄλλος μὲν οὖν πλεῖτω κατ' ἐμπορίαν, ἔλεγον, καὶ (82) τὰ μακρὰ διαπραιούσθω πελάγη, καὶ συμπερέσθω τοῖς ἀνέμοις ἀεὶ καὶ τοῖς κύμασι μεγάλα καὶ κερδῶν, ἂν οὕτω τύχη, καὶ κινδυνεύσων, ὅστις πλευστικώτατος ἢ ἐμπορικώτατος (83)· ἐμοὶ δ' οὖν αἰρετώτερον ἐπὶ γῆς ἀνέχοντι (84), βραχεῖαν αὐλακα τέμνοντι καὶ γλυκεῖαν, πόρρωθεν ἀσπαζομένην κέρδη καὶ θάλασσαν, ζῆν οὕτως ὅπως ἂν δύνωμαι σὺν ὀλίγῃ καὶ μικρῇ τῇ μάζῃ; καὶ βίον ἔλκειν ἀσφαλῇ καὶ ἀκύναντον (85), ἢ μακρὸν ἀναρρίπτειν (86) καὶ μέγαν ἐπὶ μεγάλοις κέρδεσι κίνδυνον.

PA. Ὑψηλῶ μὲν γὰρ ζημία τὸ μὴ ἐγχεῖρεῖν μέλ-
ζοσι, μὴδὲ (87) εἰς πλείους διατείνειν τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐπὶ μικρῶν ἵστασθαι, οἷον μεγάλῳ φωτὶ μικρὸν οἶκον αὐγάζοντα, ἢ πανοπλίᾳ νεανικῇ σῶμα παιδικὸν πε-
ρισκέποντα· μικρῶ δὲ (88) ἀσφάλεια μικρὰ φορτίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ, τοῖς ὑπὲρ δύναμιν ἑαυτὸν ὑποτιθέντα (89), γέλῳτα τε ὀρλισκάνειν ὁμοῦ, καὶ προστιθέναι τὸν κίνδυνον· ὥσπερ γε καὶ πύργον οἰκοδομεῖν οὐκ ἄλλῳ
C τινὶ προσῆκεν (90) ἢ ὅς ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν, ὡς ἠκούσαμεν.

AB. Ἔχετε τὴν ἀπολογίαν τὴν ὑπὲρ τῆς φυγῆς, καὶ ἰσως οὐ μετρίαν. Ἄ μὲν οὖν με ἀφ' ὧν ἀπήγαγεν, ὧ φίλοι καὶ ἀδελφοί, λυπηρὸς μὲν ἐμοὶ καὶ ὧν ἰσως, ἀναγκαῖος δ' οὖν, ὡς γούν ἑμαυτῷ τότε ἐδόχουν, ταῦτά ἐστιν· ἐπανάγαγε δέ με (91) μάλιστα μὲν ὁ πρὸς ὧμὰς πόθος, καὶ τὸ ἀντιποθούτων αἰσθάνεσθαι· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν πρὸς ἀγάπην, ὡς ἀντιτιδομένη διάθεσις.

PI. Δεύτερον δὲ ἡ ἐμὴ φροντίς, τὸ ἐμὸν ἔργον, ἢ D τῶν ἱερῶν γονέων πολιὰ καὶ ἀσθένεια, ἐπ' ἐμοὶ πλέον ἢ τῷ χρόνῳ χιμνόντων, Ἀβραῆμ τοῦδε τοῦ πατριάρχου, τῆς τιμᾶς ἐμοὶ κεφαλῆς καὶ μετ' ἀγγέλων (92)

⁷⁷ Num. 1, 5. ⁷⁸ Luc. xiv, 28.

(80) Μὴδὲ. Alii μὴδ'.

(81) Συμβούλῃ. Regg. r. Addit χρώμενος, sed recentiori manu.

(82) Καί. Deest in Regg. t, z, et Colb. 5, m.

(83) Πλευστικώτατος καὶ ἐμπορικώτατος. Mallem sic reddere: « Navigandi et faciendæ mercaturæ desiderio flagrans. » Non enim de peritis, ut videtur, sed de temerariis loquitur Theologus.

(84) Ἀνέχοντι. Colb. h, ἂν ἔχοντι, divisim.

(85) Ἀκύναντον. Colb. h, καὶ ἀκινδύνον. Forsan glossema.

(86) Ἀναρρίπτειν. Colb. m, in margine, ἀνα-

tur"; nec in Dei castris recensentur, nondam denique Christi crucem tanquam vir ferre queat, ac ne aliud quoddam fortasse præstantius membrum sit, læto tamen alacrique animo se Christiano cœtui caput constitui patietur? Non profecto, si quidem consilio meo ac iudicio standum putabit. Est quippe hic metus omnium maximus, hoc periculum omnium gravissimum, huic quidem certe, qui et operæ præclare navatæ magnitudinem, et rei infelicer gestæ perniciem intelligit.

C. Alius igitur, mecum ipse dicebam, mercaturæ causa naviget, et longa maria trajiciat, et cum ventis ac fluctibus perpetuo configat, magna vel lucra facturus, si ita casus tulerit, vel pericula subiturus, quisquis nimirum vel navigandi peritia, vel negotiandi arte excellit: mihi vero potius atque optabilius est, in terra degenti, atque exiguum arvum et dulce sulcanti, ac lucra et mare procul salutanti, vivere ut potero cum pauca et exigua maza, vitamque tutam et tranquillam ducere, quam ob ingenites quæstus grave ac diuturnum periculum suscipere.

CI. Etenim sublimi quidem viro detrimentum est, 59 res magnas non aggredi, nec virtutem ad multos propagare, sed in parvis consistere, non secus ac si magno lumine parvam domum illustret, aut virilibus armis puerile corpus obtegat. Parvo autem salus in eo consistit, ut parvum onus subeat, nec iis rebus quæ vires ipsius excedunt, seipsum subiciens, simul et risum moveat, et periculum adiungat. Quemadmodum scilicet nec alii cuiquam turrim ædificare convenit ⁷⁹, quam ei qui ea habeat quæ ad perficiendum requiruntur, ut ex Scriptura audivimus.

CII. Habetis nostram de fuga purgationem, ac fortasse plus æquo prolixam. Hæc sunt, o amici et fratres, quæ me, mihi quidem moleste, ac vobis etiam fortasse, sed tamen necessario, ut saltem mihi tum temporis videbatur, a vobis abduxerunt. At vero me ad reditum impulerunt, maxime quidem vestri desiderium, et quia vos mutuo mei desiderio teneri sentiebam: neque enim quidquam ad amorem ita firmum ac robustum est, ut mutuus affectus.

CIII. Deinde mea hæc cura, meus hic labor, hoc est, sanctorum parentum canities et infirmitas, mea causa magis quam senectute, laborantium, hujus, inquam, patriarchæ Abrahæ, venerandi mihi

λαμβάνειν. Sed prima vox retinenda et vertenda, « me in periculum conjicere. »

(87) Μὴδὲ. Comb. μὴδ'.

(88) Μικρῶ δέ. Comb. μικρῶ δ'.

(89) Ὑποτιθέντα. Comb. legit, ὑποτιθέντα χρεώσται, et vertit, « sese obnoxium faciat ac subiciat. »

(90) Προσῆκεν. Reg. bm, et Comb. προσῆκειν. Non male.

(91) Ἐπανήγαγε δέ με. « Me autem reduxerunt. » Sic plures Reg. codd. In ed. mæ deest.

(92) Μετ' ἀγγέλων. Ruf. « Angeli instar aspectus. »

capitis, atque cum angelis numerandi, et Sarra, nos in fidei doctrina spiritualiter parturientis : quorum senectuti baculus esse, atque infirmitatem ope fulcire, cum inter prima vovissem, idque etiam pro virili mea præstitissem, adeo ut philosophiam quoque ipsam, qua nec possessio ulla, nec nomen ullum mihi charius est, contempserim, vel, ut verius loquar, id imprimis philosophatus, ne philosophari viderer, non tuli, ob unum vitæ propositum laboris mei fructum mihi intercidere, ac benedictionem exstingui, quam etiam sanctus quidam olim subripuisse dicitur, patre per cibum ac pilorum figmentum circumvento, ac re bona, non bene, per insidias captata⁷⁹. Ac duas quidem has causas habui, cur manus tandem darem, lenemque et placidum me præberem. Nec fortasse absurdum fuit, rationem ipsam duabus his causis cedere, quandoquidem cedendi quoque tempus est, ut et alius cujusvis rei : præstatque **60** honeste vinci, quam periculose et nefarie vincere.

CIV. Accessit et alia causa, eaque maximi momenti, quam cum adhuc exposuero, reliquas omnes silentio præteribo. *Memoi fui dierum antiquorum*⁸⁰, atque ad veterem quamdam historiam ascendi, illincque mihi ipsi consilium ad res præsentis traxi. Neque enim nobis in mentem veniat, existimare, ea temere litterarum monumentis commendata fuisse, atque inanem quamdam rerum et verborum turbam esse, ad oblectandos audientium animos compositam, ac velut quamdam aurium illecebram, ultra voluptatem haud sese porrigentem. Hæc sane ludant fabulae, et gentiles; qui de veritate parum solliciti, figmentorum venustate, ac verborum lenocinio quasi præstigiis quasdam auribus atque animis offundunt.

CV. At nos, qui spiritus diligentiam vel usque ad levem apicem et lineam trahimus, nunquam, nec enim fas est, ne minimas quidem actiones ab iis a quibus memoriae prodita sunt, temere perscriptas et elaboratas, memoriaque ad hæc usque tempora conservatas esse concedemus : verum ut nos submonitiones et documenta in promptu habe-

⁷⁹ Gen. xxvii, 21 seqq. ⁸⁰ Psal. cxlii, 5.

(95) *Τῆς καί*. Sic Regg. quinque et totidem Colb. alique. Bis ex matre, carne scilicet et spiritu, genitum se significat Gregorius. Deest καί in Par.

(94) *Ταύτην*. Reg. i, αὐτήν.

(95) *Τὸ μὴ φιλοσοφεῖν*, etc. « Ostendit hic Gregorius, » inquit Gabr., « se quidem nunquam litterarum studiis operam dare destitisse, sed ita id egisse, ut aliud agere videretur. » Colb. 7, in margine sic exponit : Τοῦτο πρῶτον ἐφιλοσόφησα, τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι φιλόσοφος.

(96) *Τῶν πάλαι*. Reg. i, τῶν παλαιῶν.

(97) *Οὐ καλῶς*. In Reg. u, et Colb. 3, et m, istud scholium legitur : Κατὰ τὸ φαινόμενον δηλονότι τοῦ γράμματος, οὐ κατὰ τὸ νοούμενον καὶ κρυπτόμενον τοῦ πνεύματος. Quo significatur de Jacobi facto statuendum ita esse, « specie nimirum ac secundum litteram, non autem secundum spiritum, illudque quod intelligitur ac latet. » Ut ut sit, « patet, » inquit Combef., « Gregorio minime probatam esse patri factam a Jacobo fraudem, quam istu scholiaste, Augustini vestigiis inherentes, excusare volunt. »

ἀριθμουμένης, καὶ Σάρρας, τῆς καὶ (95) πνευματικῶς ὠδινούσης ἡμᾶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς πίστεως, ὧν γενέσθαι βακτηρία τῷ γήρᾳ, καὶ ὑπερβαίνειν τὴν ἀσθένειαν, τῶν πρῶτων εὐχὴν εὐξάμενος, καὶ μέντοι καὶ πληρώσας ταύτην (94), ὁπόση δύναμις ὥς καὶ φιλοσοφίας ὑπεριδεῖν αὐτῆς, τοῦ πάντων ἐμοὶ τιμωτάτου κτήματος καὶ ὀνόματος, ἣ τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, τὸ μὴ φιλοσοφεῖν (95) δόξαι πρῶτον φιλοσοφῆσας, οὐκ ἤνεγκα διαπεσεῖν μοι τὸν μόχθον ἐκ μιᾶς ὑποθέσεως, οὐδὲ καταλυθῆναι τὴν εὐλογίαν, ἣν καὶ κλέψαι τις ἤδη τῶν πάλαι (96) ὁσίων λέγεται, βρώματι τὸν πατέρα καὶ τριχῶν πλάσματι σοφισάμενος, καὶ τὸ καλὸν οὐ καλῶς (97) δι' ἐπιβουλῆς θηρασάμενος. Δύο μὲν δὴ ταῦτα τῆς ἡμῆς ἡττης καὶ ἡμερότητος αἰτία. Καὶ ἴσως οὐκ ἄτοπον, ἀμφοτέροις ἐκείνοις (98) εἶξαι καὶ ὑποχωρῆσαι τοὺς λογισμοὺς, ἐπεὶ καὶ τοῦ νικᾶσθαι καιρὸς (99), ὥσπερ οἶμαι καὶ παντὸς πράγματος (1) καὶ χρεῖτον ἡττᾶσθαι καλῶς ἢ νικᾶν ἐπισηαλῶς καὶ ἀδίσωκως.

PD' Τρίτον δὲ ὃ καὶ μέγιστον, καὶ δὴ τοῦτο εἰπὼν ἔτι, τὰ λοιπὰ σιωπήσομαι. *Ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων*, καὶ πρὸς τινὰ τῶν παλαιῶν ιστοριῶν ἀναδραμὼν, ἐκεῖθεν εἰλκυστα συμβουλήν (2) ἐμαυτῷ πρὸς τὰ παρόντα· μὴ γὰρ εἰχὴ ταῦτα συγγεγράφαι (5) νομίζωμεν, μηδὲ ὅλγον ἄλλως εἶναι ῥημάτων τε καὶ πραγμάτων, ψυχαγωγίας ἕνεκα τῶν ἀκούοντων συγκαίμενα, καὶ ὅσον ἀκοῆς τι δέλεαρ μέχρι τῆς ἡδονῆς ἰστάμενον. Ταῦτα μὲν παιζόντων (4) μῦθοι καὶ Ἕλληνες, οἱ, τῆς ἀληθείας ὅλγα φροντίζοντες, τῷ κομφῷ τῶν πλασμάτων καὶ τῷ λίγῳ τῶν λέξεων καὶ ἀκοῇ καὶ ψυχῇ γοητεύουσιν.

PE' Ἡμεῖς δὲ, οἱ καὶ μέχρι (5) τῆς τυχοῦσης καιρίας καὶ γραμμῆς (6) τοῦ πνεύματος τὴν ἀκρίβειαν (7) ἔλκοντες, οὐποτε δεξιόμεθα, οὐ γὰρ (8) ὅσion, οὐδὲ τῆς ἐλαχίστης πράξεως εἰχὴ σπυρδασθῆναι τοῖς ἀναγράφαι, καὶ μέχρι τοῦ παρόντος μνήμη διασωθῆναι· ἀλλ' ἐν ἡμεῖς (9) ἔχωμεν ὑπομνήματα καὶ παιδεύματα τῆς τῶν ὁμοίων, εἰ ποτε συμπέσοι και-

(98) *Ἐκεῖνοις*. Sic Reg. i, Coisl. 2, et Colb. m, qui in modum glossæ ascribit : ὑποχωρῆσαι καὶ χύψαι.

(99) *Νικᾶσθαι καιρὸς*. Reg. i, νικᾶσθαι καλῶς.

(1) *Παντὸς πράγματος*. Coisl. 1, παντὶ πράγματι.

(2) *Συμβουλήν*. Reg. y, συμπλοκήν.

(5) *Συγγεγράφαι*. Reg. a, et Colb. i, συγγεφῆσθαι.

(4) *Παιζόντων*. Attice, pro παιζέτωσαν. Sic Billius, ac certe Basilii; παιζόντων ἀντὶ τοῦ παιζέτωσαν.

(5) *Οἱ καὶ μέχρι*. Reg. i, Colb. m, οἱ μέχρι καὶ τῆς.

(6) *Γραμμῆς*. Malim reddere « litterulam, » vel cum Gabriello, « minimam litteram. »

(7) *Ἀκρίβειαν*. Bill. « sinceritatem. »

(8) *Οὐ γὰρ*. Reg. i, Colb. m, Comb. 0582 γάρ.

(9) *Ἀ.Ι.Ι' ἐν ἡμεῖς*. Sic Regg. septem, etc.

ρὸς, διασκέψως· ὥστε τὰ μὲν φεύγειν, τὰ δὲ αἰρεῖσθαι, ὅσον κανόνι τισὶ καὶ τύποις, τοῖς προλαβοῦσιν ἐπόμενοι παραδείγμασι.

ΚΓ' Τίς οὖν ἡ ἱστορία καὶ πόθεν ἡ συμβουλή; οὐδὲ γὰρ χεῖρον ἰσως ἀπαλαΐας (10) ἔνεκεν τῶν πολλῶν διελθεῖν. Ἐφευγε καὶ Ἰωνᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ φεύγειν ᾤετο· ἀλλὰ κατελήφθη (11) πελάγει, καὶ χειμῶνι, καὶ κλήρῳ, καὶ γαστρὶ κήτους, καὶ τριημέρῳ ταφῇ, τύπον ἔχουση μυστηρίου μείζονος. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν, ἵνα μὴ τὴν σκυθρωπὴν καὶ ἀτοπον ἀγγελίαν ἀγγελῇ (12) τοῖς Νινευίταις, καὶ μετὰ τοῦτο φεύσσης ἄλλῃ, σωθείσης τῇ μετανοίᾳ τῆς πόλεως· οὐ γὰρ τῇ σωτηρίᾳ (13) τῶν πονηρῶν ἐδυσχέραινεν, ἀλλὰ τὴν διακονίαν τοῦ ψεύδους ἡσχύνετο, καὶ ὅσον ἐζηλοτύπει τῆς προφητείας τὸ ἀξιοπίστον, ὅπερ ἐν αὐτῷ καταλυθῆναι (14) κίνδυνος ἦν, οὐ δυναμένον τῶν πολλῶν συνιδεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ ταῦτα οἰκονομίας τὸ βάθος.

quæ quidem, ne in ipso exstingeretur, periculum erat, nimirum imperita iniquitudo quæ divini in hujusmodi rebus consilii altitudinem perspicere non valet.

PZ' Ὡς δὲ ἐγὼ (15) τινος ἤκουσα σοφοῦ περὶ ταῦτα ἀνδρὸς, οὐκ ἀτόπως βοηθοῦντος τῷ φαινομένῳ τῆς ἱστορίας ἀτόπως, καὶ ἱκανοῦ καταλαβεῖν ἀνδρὸς προφήτου βαθύτητα, οὐδὲ ταῦτα ἦν ἢ τὸν μακάριον Ἰωνᾶν ἐποίει φυγάδα, καὶ εἰς Ἰόππην ἤγαγε, καὶ ἐξ Ἰόππης ἀνήγαγεν ἐπὶ Θαρσεῖς, πελάγει πιστεύσαντα τὴν ἑαυτοῦ κλοπὴν (16)· οὕτε γὰρ ἄγνοεῖν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπίνοιαν, προφήτην γε ὄντα, εἰκὸς αὐτὸν ἦν· ὅτι διὰ τῆς ἀπειλῆς, τὸ μὴ παθεῖν τὰ τῆς ἀπειλῆς Νινευίταις ἐπραγματεύετο κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν (17), καὶ κατὰ τὰ ἀνεξερεύνητα αὐτοῦ κρίματα, καὶ τὸν ὁδὸν αὐτοῦ τὸ ἀνεζηγίαστον τε καὶ ἀκατάληπτον· οὕτ', εἴπερ ἠπίστατον, μὴ ἀκολουθῆσαι Θεῷ, δι' οὐ περ ἐβούλετο τρόπου τὴν σωτηρίαν ἐκείνοις μηχανωμένῳ (18). Τὸ δὲ δὴ καὶ οἰεσθαι, ὡς ἀποκρύψειν (19) ἑαυτὸν τῷ πελάγει ἤλπισεν Ἰωνᾶς, καὶ τὸν μέγαν ὀρθαλμὸν τοῦ Θεοῦ διαλήσσεσθαι τῇ ψυγῇ, μὴ καὶ παντελῶς ἀποπονῇ καὶ ἀπαλειθεύον, καὶ οὐχ ὅπως περὶ προφήτου πιστεύεσθαι (20) δίκαιον, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἄλλου τινὸς τῶν νοῦν ἔχόντων,

mus, quibus de iisdem rebus, si ita tempus tulerit, consultemus; atque alia fugiamus, alia amplectamur, priora videlicet exempla, non secus ac canones quosdam et regulas, sequentes

CVI. Quæ igitur hæc historia est, et unde hoc consilium? neque enim incommodum fortasse fuerit, hoc, ut complurium securitati consulatur, oratione complecti. Fugiebat quoque Jonas a facie Domini, vel potius fugere putabat; verum a mari, et tempestate, ac sorie, cetique ventre, atque tri-duana sepultura, majoris mysterii figuram gerente, comprehensus est⁸¹. Hæc porro inennda fugæ causa ipsi erat, quod vereretur, ne cum tristem et præposterum Ninivitis nuntium tulisset, periculo postea per poenitentiam liberata civitate, mendax inveniretur. Non enim improborum hominum salutem ægre ferebat, sed mendacii ministerium obire præ pudore non sustinebat, ac prophetiæ fidem et auctoritatem velut zelotypia quadam prosequebatur, C

CVII. Ut autem a viro quodam in his rebus erudito accepi, absurditati ei, quam historia præ se ferebat, non absurde succurrente, atque ad intimos prophetæ sensus percipiendos idoneo, ne hæc quidem causa beatum Jonam in fugam conjiciebat, atque in Joppem, et ex Joppe rursum in Tharsis ducebat, sui ipsius furtum mari committentem. Neque enim verisimile est, eum, cum propheta esset, Dei consilium ignorasse; pro ingenti nimirum sua sapientia, et inscrutabilibus judiciis viisque impervestigabilibus atque incomprehensibilibus⁸², id per minas agentis, ut ne ea, quæ minæ ferebant, Ninivite paterentur: nec, si quidem hoc perspectrum habebat, Deo obsequi recusasse, quo volebat modo, salutem illis procuranti. Illud porro existimare, Jonam in spem inductum fuisse, fore, ut mari sese absconderet, magnumque Dei oculum falleret, an non ineptum prorsus et absurdum fuerit, atque indignum, quod non dicam de propheta, credatur, sed ne de alio quidem ullo mente prædito, ac divi-

⁸¹ Jon. i, 3 et seqq. ⁸² Rom. xi, 33.

(10) Ἀπαλαΐας. Exponit Elias: « Ne plerique erant, fugæ mee, vel reditus causam ignorantes. »

(11) Κατελήφθη. In hanc vocem major est codicum et interpretum consensus, quam ut retineamus κατελήφθη, quod habent editi.

(12) Ἀγγελῇ. Tres Regii, duo Colb. ἀναγγεῖν.

(13) Τῇ σωτηρίᾳ. Reg. n, in ora, τὴν σωτηρίαν.

(14) Καταλυθῆναι. « Quæ ne labefactaretur, periculum erat. »

(15) Ὡς δὲ ἐγὼ, etc. In quodam Græco scholiasta legitur: Ὀργισμένη σαφῶς αἰνέσσεται, οὐ καὶ ἐξηγήσιν ἐπιφέρει, εὐρισκομένην σαφῶς ἐν τοῖς κατὰ τὸν Ἰωνᾶν ἐξηγημένοις. « Palam Origenem significat, cujus etiam expositionem adjungit, quæ aperte in illius in aliam commentario occurrit. » Hæc eadem habent alii plures scholiastæ in codd. Regiis,

Colb., etc. Basilii vero et Elias hunc virum sapientem esse Methodium Tyri episcopum diserte affirmant. Ex quibus manifestum est, quo tempore scribebat Elias, existisse Methodii commentarium in Jonam, siquidem hanc interpretationem se in Methodii commentario legisse testatur. Combefisius nec Origenem, nec Methodium a Gregorio intelligi putat, sed alium ipsius temporis virum doctum, a quo id audierat, sive is vir doctus in Origene legerat, sive ipse invenerat.

(16) Κλοπῇ. Reg. γ σωτηρίαν, et ad oram κλοπῇ.

(17) Κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν. Hæc desunt in Regg. novem et sex Colb.

(18) Μηχανωμένῳ. Coisl. 1, μηχανωμένου.

(19) Ἀποκρύψειν. Regg. i, ἀποκρύπτειν.

(20) Πιστεύεσθαι. Reg. i. et Comb. πιστευθῆναι.

nam super omnia potentiam mediocriter agnoscen-

CVIII. Norat profecto Jonas, et quidem magis quam quivis alius, aiebat vir ille, qui hoc dicebat, mihi que fidem faciebat, quo prædicatio hæc Ninivitis tenderet; quodque consilium fugæ iniens, locum quidem mutaret, Deum autem haudquaquam effugeret, nam nec mortalium ullus alius id potest, sive in terræ sinibus, aut maris profundo se occultet; sive pennis, si qua arte id consequi possit, sublevetur, atque in cælum evolet, sive ad imas inferni partes se conferat, sive crassa nube se contegat, sive denique quidvis aliud ad fugam in tuto collocandam animo agitet⁸². Solus quippe ex omnibus rebus Deus est, qui nec fuga vitari, nec superari potest, cum aliquem arripere, ac sub manum et potestatem redigere voluerit. Celeres antevertit, prudentes decipit, fortes subvertit, sublimes contrahit, audaciam mitigat, potentiam premit.

62 CIX. Non ergo potentem Dei manum, quam aliis comminabatur, Jonas ignorabat, nec hoc in animum inducebat, fore, ut divinum numen prorsus effugeret; absit a nobis hæc persuasio: verum quia Israelis prolapsionem perspiciebat, gratiamque propheticam ad gentes migrare sentiebat, idcirco prædicationem defugit, atque imperata facere cunctatur; ac gaudii specula relictæ, nam Jæppe apud Hebræos hoc significat, id est veteri fastigio et dignitate, in mœroris pelagus se projicit. Ac propterea tempestate jactatur, et dormit, et naufragium patitur, e somno excitatur, et sorte capitur, et fugam fatetur, et in mare demergitur, atque a ceto absorbetur quidem, sed non absumitur; verum Dei opem illic implorat, simulque cum Christo, res mira! die tertio educitur. Verum hæc de Jonæ oratio hoc loco expectet, accuratius brevi, si Deus donet, a nobis expolienda et pertractanda.

CX. Nunc autem, ut ad institutum sermonem redeam, subibat animum hæc cogitatio; quod illi quidem nonnihil fortasse veniæ tribuendum erat, ob eam, quam attuli, causam, prophetiam detrectanti: mihi vero quænam tandem oratio, aut quis defensionis locus reliquus foret, si diutius ad frenum contumax essem, atque hoc ministerii jugum, leve an grave dicere oporteat, nescio, mihi quidem certe impositum recusarem?

⁸² Psal. cxxxviii, 8 et seq.

(21) *Μετρίως αισθανομένων Θεοῦ.* « Qui sapiat, ac vel modice Deum ejusque super omnia potentiam sentiat. » Comb. « tantillum Dei sensum habente. »

(22) *Τὸν λόγον εἰπών.* Hæc verba argumento sunt, audivisse Gregorium in colloquio quæ narrat, ac proinde virum doctum non esse Origenem, nec Methodium.

(23) *Καὶ ἐγὼ πείθομαι.* « Et persuasum habeo. » Hæc verba videntur esse ipsius viri docti, non vero Gregorii, ut Basilii interpretatur.

(24) *Ἐφερε.* Coisl. 1, φέρεται.

(25) *Κατωτάτω.* Regg. u. et l. κατωτάτοις. Ita in marg. Colb. m.

(26) *Περιβαλλόμενος.* Tres Regg. Colb. quinque, περιβαλλόμενος.

καὶ μετρίως αἰσθανομένων Θεοῦ (21) καὶ τῆς ὑπερπάντα δυνάμεως.

PH' Ἀλλ' ἦδε μὲν τοῦτο παντὸς μᾶλλον ὁ Ἰωνᾶς, φησὶν ὁ τὸν λόγον εἰπὼν (22), καὶ ἐγὼ πείθομαι (23), εἰς ὃ τι ἔφερε (24) τοῖς Νινευιταῖς τὸ κήρυγμα, καὶ ὅτι, τὸν θρασυὸν βουλευόμενον, τόπον μὲν ἤμειβε, Θεὸν δὲ οὐκ ἔφευγεν· οὐδὲ γὰρ ἄλλος τις ἀνθρώπων, οὐ γῆς αὐτὸν κατακρύψας κόλποις, οὐ θαλάσσης βάθει· οὐ περὶς κουφισθεῖς, εἰ τις ἐπινόια, καὶ ἀναδραμὼν εἰς ἄερα, οὐχ ἄδου τοῖς κατωτάτω (25) προσομιλήσας, οὐ νέφους παχύτητα περιβαλλόμενος (26), οὐκ ἄλλο τῶν ἀπάντων οὐδὲν εἰς ἀσφάλειαν τοῦ θρασυμοῦ βουλευσάμενος· ἀλλὰ τοῦτο μόνον τῶν πάντων ἀφευκτότατόν τε (27) καὶ ἀμαχώτατον Θεὸς, κατασχεῖν καὶ ὑπὸ χεῖρα λαβεῖν θελήσας, φθάνει (28) τοὺς ταχεῖς, σφάλλει τοὺς συνετοὺς, περιτρέπει τοὺς ἰσχυροὺς, συστέλλει τοὺς ὑψηλοὺς, ἡμεροὶ θράσος, πῆζει δυνάμιν.

PH' Οὐ τοίνυν ἠγνοεῖ τοῦ Θεοῦ τὴν κραταίαν χεῖρα ὁ τοῖς ἄλλοις (29) ταύτην ἀπειλῶν Ἰωνᾶς, οὐδὲ ὡς φευξόμενος εἰς ἄπαν διανοεῖτο τὸ θεῖον, μὴ τοῦτο πιστεύσωμεν (30)· ἀλλ' ἐπειδὴ τὴν ἐκπωτὴν ἑώρα τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ μεταβαίνουσιν εἰς τὰ ἔθνη τὴν προφητικὴν χάριν ἠσθάνετο, διὰ τοῦτο ὑποχωρεῖ τῷ κηρύγματι, καὶ ἀναβάλλεται τὸ ἐπίταγμα· καὶ τὴν κατασκοπὴν τῆς χαρᾶς ἀφείλε, τοῦτο γὰρ Ἑβραίοις ἡ ἰσότης δύναται, τὸ παλαιὸν ὕψος λέγω (31) καὶ τὸ ἀζήτωμα, εἰς τὸ τῆς λύπης αὐτὸν ἐβόησε πῆλαγος· καὶ διὰ τοῦτο χειμάζεται, καὶ καθεύδει, καὶ ναυαγεῖ, καὶ ἐξυπνίζεται, καὶ κληροῦται, καὶ ὁμολογεῖ τὴν φυγὴν, καὶ καταποντίζεται, καὶ ὑπὸ τοῦ κήτους καταπίνεται· μὲν, οὐκ ἀναλίσκεται· δέ· ἀλλ' ἔχει τὸν Θεὸν ἐπικαλεῖται, καὶ, τὸ θαῦμα, Χριστῷ τριήμερὸς συνεκδίδεται. Ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τοῦτου λόγος ἀναμεινάτω, μικρὸν ὕστερον (32), ἂν διδῶ Θεὸς, φιλοπονώτερον ἐξεργασθῆσόμενος.

PI' Νῦν δὲ (33) ὁ μοι λέγειν ὁ λόγος ὠρμήθη, σκοπεῖν ἐπεισὶ μοι καὶ ὑπολαμβάνειν, ὅτι ἐκείνῳ μὲν τάχα τι καὶ συγγνώμης ἦν, δι' ἣν εἶπον αἰτίαν ὀκνοῦντι τὴν προφητείαν· ἐμοὶ δὲ τίς ἄρα λόγος, ἢ τίς ἀπολογίας ὑπελείπετο (34) τόπος ἐπὶ πλέον ἀρηνιάζοντι, καὶ τὸν οὐκ οἶδ' (35) εἴτ' ἐλαφρὸν εἴτε βαρὺν εἰπεῖν χρή, ἀλλὰ τὸν γε τεθέντα ζυγὸν τῆς λειτουργίας ἀναινομένην (36);

(27) *Ἀφευκτότατόν τε.* Decem Regg., sex Colb., or. 1. Jes. Comb. Billius, ἀφευκτόν τε, habent.

(28) *Φθάνει.* Duo Regg. δὲ φθάνει.

(29) *Ἀλλοις.* Reg. i. πολλοῖς.

(30) *Πιστεύσωμεν.* Reg. z, νομίζω. Regii itidem x. y. itemque Reg. u, in marg. cum solito γρ. νομίζωμεν.

(31) *Λέγω.* Abest a Reg. 1. et Colb. m.

(32) *Μικρὸν ὕστερον.* Id Gregorium præstitisse, ait Elias, « in Ezechielis prophetæ historia, » sed nobis non exstat.

(33) *Νῦν δὲ.* Reg. a, νυνὶ δέ.

(34) *ὑπελείπετο.* Tres Regg. et unus Colb. ὑπολείπεται.

(35) *Οὐκ οἶδ'.* Plures Regg. οὐκ οἶδα εἴτε.

(36) *Ἀναινομένην.* Reg. a ἀπαναινομένην.

PIA' Εἰ γὰρ, ὃ μόνον ἐν τούτοις ἰσχυρόν ἐστίν· A
εἶπεν τούτῳ δοῖν τις, ὅτι πολλῶν κατωτέρω καίμεθα τοῦ
ιερατεύειν (37) Θεῷ, καὶ ὅτι τῆς Ἐκκλησίας ἄξιον
εἶναι χρῆ. πρῶτον, εἶτα τοῦ βήματος, καὶ τούτου
πρῶτον, εἶτα (38) τῆς προεδρίας· τάχα ἕτερος ἡμᾶς
οὐκ ἀφῆσει τοῦ τῆς ἀπειθείας ἐγκλήματος. Δεινὴ δὲ
ἀπειθείας ἀπειλὴ (39), καὶ δεινὰ ταύτης τὰ ἐπιτίμια,
ὥσπερ γε καὶ τῆς ἑτέρας μερίδος, μὴδὲν ὀκνεῖν,
μὴδὲ ἀναδύεσθαι, μὴδὲ, ὥσπερ ὁ Σαουλ ἐκείνος, τοῖς
σχεύεσιν ὑποκρύπτεσθαι τοῖς πατρικοῖς (40), κἂν
πρὸς ὀλίγον καλούμενον (41) ἐπὶ προστασίαν, ἀλλ'
ὥς ἐπὶ τὴν πρᾶγμα κοῦφον καὶ ῥᾶστον χωρεῖν ἐτοι-
μως, οὐ μὴδὲ μεταθέσθαι ἀσφαλές (42), μὴδὲ βουλῇ
δευτέρᾳ θεραπεύσαι τὴν προλαβοῦσαν.

PII' Διὰ τούτου ἔκαμνον ἐγὼ τοῖς λογισμοῖς τὸ δέον
ἀνερυνούμενος, καὶ μέσος δύο φθόνων ἱστάμενος, τοῦ
τε κατασπῶντος καὶ τοῦ ἀνάγοντος. Καὶ ἐπὶ πλείστον
τούτοις ἐναπορήσας, καὶ ἀμφοτέρωθεν ἑμαυτὸν τα-
λαντεύσας, ἥ ὥσπερ ρεύμα ἀστάτοις πνεύμασι (43),
τῆδὲ χιχίεσσι μετακλιθεῖς, τέλος ἐγενόμην τοῦ σφο-
δρτέρου, καὶ με νικήσας, ἔχει παρασύρας ὁ φόβος
τῆς ἀπειθείας. Καὶ σκοπεῖτε ὡς ὀρθῶς καὶ δικαίως
διαितῶ (44) τοῖς φόβοις, μήτε τῇ; οὐ δεδομένης (45)
ἐφίεσθαι προστασίας, μήτε ἀπωθεῖσθαι τὴν δεδομέ-
νην. Τὸ μὲν γὰρ εἶναι θρασέων, τὸ δὲ ἀπειθῶν, καὶ
ἀπαιδεύτων ἀμφοτέρω. Καὶ μέσος εἰμὶ τις τῶν τε ἄγαν
τολμηρῶν καὶ τῶν λίαν δειλῶν· τῶν μὲν πάσαις ἐπι-
πρώτων δειλότερος, τῶν δὲ φευγόντων πάσας
θαρσαλέτερος. Οὕτως ἐγὼ περὶ τούτων γινώσκω. C
interjectus sum; nempe et his qui ad praefecturas
fugimus, audacior. Haec de his rebus mea est sententia

PII' Καὶ, ἐτι διελέσθαι σαφέστερον τῷ μὲν φόβῳ
τῆς προστασίας, τάχα ἂν βοηθῆται καὶ ὁ νόμος τῆς
εὐπειθείας, τοῦ Θεοῦ τὴν πίστιν (46) ἀμειβομένου
διὰ τῆς αὐτοῦ χρηστότητος, καὶ εἰς προστατὴν τέ-

⁴¹ I Reg. x, 22.

(37) Τοῦ ιερατεύειν. «Quam ut Deo sacerdotio fungamur.»

(38) Εἶτα, etc. Sic plures Regii. Alii non pau-
ciores: Εἶτα τοῦ βήματος τούτου· εἶτα τῆς προ-
εδρίας· «Prius ecclesia, tum sacrario, ac postea
sedis principatu.» Quæ quidem simul presbyterum
et episcopum spectant. Ecclesia et sacrarium etiam
ministorum sunt. Hancque unam προεδρίαν καὶ
προστασίαν Gregorius tota hac oratione intendit.
Adeoque ab ipsius mente aberrant, qui eam de
episcopatu interpretantur. In sacerdote requirit
primo, ut «Ecclesia» dignus sit, id est ut iis om-
nibus pastori necessariis dotibus ac virtutibus sit
præditus: deinde dignus «Sacrario», seu, ut Elias
exponit, «instar angeli in corpore mortali:» de-
nique «sedis principatu», id est ut eos quibus præ-
est, summa et singulari virtute superet. «Ut enim»,
inquit Elias, «armentarius, aut pastor, nec ovīs,
nec bos est, sed sublimioris ac præstantioris na-
turae; eodem modo, qui hominibus præest, quan-
tum ad virtutem et conjunctionem cum Deo, supra
hominem esse debet.»

(39) Ἀπειλή. Regg. a, l, m, hu, ἡ ἀπειλή. Antea
Colb. m, δι' ἀπειθείας.

(40) Πατρικοῖς. Male ed. Bas. πνευματικοῖς.

(41) Πρὸς ὀλίγον καλούμενον. Reg. l, ἐπιχα-
λούμενον. Reg. l, προσκαλούμενον. Billius hæc ver-

CXI. Si enim, quod unum in his rebus firmum
et validum proferri potest, hoc quispiam concesse-
rit, nos multo inferius sitos esse, quam ut sacerdotio
apud Deum fungamur; ac prius oportere ut quispiam
Ecclesia dignus sit, ac deinde sacrario; priusque
hoc, ac postea sedis principatu: alter fortasse nos
inobedientiæ crimine minime liberabit. Graves
porro minæ gravesque pœnæ adversus inobedien-
tiam intenduntur; quemadmodum scilicet in alte-
ram quoque partem, hoc est eorum qui nihil re-
fugiant, ac recusant, nec ut Saul ille, sub paternis
vasis paulum saltem se occultant ⁴¹, cum ad præ-
fecturam vocantur; verum ⁶³ tanquam ad levem
quamdam rem et perfacilem, prompto animo se
conferunt, quam ne deponere quidem tutum est,
B nec posteriore consilio priori medicinam asserre.

CXII. Ac proinde ipse variis cogitationibus labo-
rabam, quid facto opus esset exquirens, mediusque
inter duos timores hærens, quorum alter me de-
primebat, alter erigebat. Cumque diu in his dubio
et ancepsit animo fuissem, atque in utramque par-
tem meipsum librassem, aut fluminis in modum
dubii ventis huc atque illuc inclinatus fuissem,
tandem vehementiori cessi, meque victum et ab-
tractum tenet inobedientiæ metus. Ac videte, quam
recte quamque iuste inter utrumque timorem nego-
tium transigam, nimirum ut nec minime oblatam
praefecturam appetam, nec oblatam repudiem. Illud
enim temerarium hominum est, hoc inobedien-
tium, utrumque autem imperitorum. Atque ipse
inter nimis audaces, et nimis timidos quodammodo
omnes prosiliunt, timidior, et iis rursus qui omnes

CXIII. Atque, ut dilucidius adhuc hæc distinguam,
timori quidem suscipiendæ præfecturæ lex quoque
obedientiæ fortasse opem ferre queat, Deo vide-
licet pro sua benignitate fidem remunerante, eum-

tendo, non animadvertit Græca verba, πρὸς ὀλί-
γον, ad breve Saulis imperium pertinere. Itaque
sic reddenda, «etiamsi ad modici temporis præ-
fecturam postulatur.» Non enim ad tempus quod
latuit Saul, sed quod regnavit, alludit Grego-
rius.

(42) Οὐ μὴδὲ μεταθέσθαι ἀσφαλές. Hæc desunt
in Colb. 5. At vero non sic intelligenda, ac si tu-
tum non sit prælaturæ onus deponere; non ea est
mens Gregorii. Sed Theologus id vult, eos, ne de-
posita quidem prælatura, in tuto esse. «Una enim»,
ait Elias, «medicina est iis, qui ad huiusmodi di-
gnitatem indigne prosiliunt, ab ea abscedere, ac
per diuturnam pœnitentiam Deum placare.» De iis
etiam loquitur Gregorius, «qui nihil refugiant ac
recusant, cum ad præfecturam vocantur, sed prom-
pto animo se conferunt.»

(43) Πνεύμασι. Colb. h, κύμασι.

(44) Διαίτω. «Arbitrum agam, causam deci-
dam.»

(45) Δεδομένης. Reg. hu, δεδομένης. «Qui mi-
nime oblatam non appetierim, et nunc delatam
non repudiem præfecturam.» Billius, «appetam,»
quasi de episcopatu sermo sit.

(46) Τὴν πίστιν. Deest in Reg. l, «Deo remu-
nerante,» nempe «obedientiam.»

que in perfectum ac numeris omnibus absolutum Antistitem componente, qui fiduciam in ipso ac spes suas omnes positas habuerit: at inobedientiae periculo haud scio quisnam opitulari aut quanam ratio ad fiduciam hortari possit. Verendum enim est, ne de iis qui fidei nostrae commissi sunt, hoc audiamus: *Animas eorum de manibus vestris requiram*⁸⁴. Et: *Quemadmodum repulistis me, ne populi mei duces et principes essetis, ita et ego repellam vos, ne sim vobis in regem*⁸⁵. Ac rursus: *Quemadmodum non audivistis vocem meam, sed dedistis tergum durum, et inobedientes fuistis: sic erit, cum invocaveritis me, ego autem non respiciam ad orationem vestram nec exaudiam*. Absit ut hæc voces nobis a justo Iudice veniant, cui quamvis misericordiam cantemus, tamen iudicium quoque procul dubio simul canimus⁸⁷!

XXIV. At enim rursus ad historiam feror, ac veterum probatissimos quosque considerans, eos omnes, quos divina gratia, vel ad gubernandam plebem, vel ad prophetiae munus unquam elegit, partim alacri animo vocationi paruisse, partim oblatae gratiae moram iniecisse reperio: nec, vel eorum, qui pedem subdixerunt, culpandam timiditatem, vel eorum, qui ad impositum sibi munus obeundum impigre se accinxerunt, reprehendendam alacritatem. Illi quippe ministerii magnitudinem extimuerunt, hi contra vocantis ope confisi paruerunt. Aaron promptus erat, Moses autem repugnabat. Isaias impigre obedivit; at Jeremias juvenilem ætatem metuebat, nec prophetiae munus prius subire ausus est, quam et pollicitationem, et

XXV. His rationibus meipsum incanto, ac mihi animus ferri instar paulatim cedit et emollitur: ac tempus rationum socium assumo, et consilium Dei justificationes⁸⁸, quibus universam meam vitam commisi. Propterea non renuo neque contradico⁸⁹, ut ait Dominus meus, cum non ad præfecturam vocaretur, sed tanquam ovis ad occisionem ducetur⁹⁰; verum et procido et sub potenti Dei manu humilior⁹¹, ac pristinae socordiae et inobedientiae, si quid hac in re criminis admisi, veniam peto. Tacui, sed non semper tacebo. Subdixi me aliquantisper, ut ipsum inspicerem, ac mœrori solatium afferrem, sed nunc in Ecclesia plebis ipsum

⁸⁴ Ezech. iii, 18. ⁸⁵ Ose. iv, 6. ⁸⁷ Psal. c, 1. ⁸⁸ I Petr. v, 6.

(47) Ὁ θαρρύνει διακελευόμενος λόγος. Gab. D « Quænam ratio succurrere, quidve fiduciam et alacritatem afferre possit. »

(48) Τοῦτό γε ἀκούσωμεν. Deest γε in pluribus eod. qui etiam habent ἀκούωμεν pro ἀκούσωμεν.

(49) Τὰς ψυχὰς. « Animas. » In Ezech. c. iii, 18, juxta LXX legitur: τὸ αἷμα, « sanguinem. » Sed hic semel observandum, sapissime non tam verba Scripturarum, quam sensum a Gregorio proferri, ut hic apparet.

(50) Ὁ. Colb. m, Comb. et Coisl. 1, οὐ.

(51) Ἠπρόβλετο. Reg. r, προέβλετο. « Præfecit. »

λεϊον καταρτίζοντος, τὸν αὐτὸν θαρρύνοντα, καὶ πάσας θέμενον ἐπ' αὐτὸν τὰς ἐλπίδας· τῷ δὲ κινδύνῳ τῆς ἀπειθείας, οὐκ οἶδα τίς ἔσται ὁ βοηθῶν, ἢ τίς ὁ θαρρύνειν διακελευόμενος λόγος (47). Φόβος γὰρ μὴ τοῦτό γε ἀκούσωμεν (48) περὶ ὧν ἐπιστεύθημεν, ὅτι τὰς ψυχὰς (49) αὐτῶν ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν ἐκλήτῃσω· καὶ καθὼς ἀπόσασθέ με τοῦ εἶναι εἰς ἡγουμένους τοῦ λαοῦ μου καὶ ἀρχοντας, οὕτω καὶ ἀπόσσομαι ὑμᾶς τοῦ εἶναι ὑμῖν εἰς βασιλεῖς· καὶ, καθὼς οὐκ εἰσῃκούσατε τῆς φωνῆς μου, ἀλλ' ἐδώκατε ῥῶτοσιν σκληρόν, καὶ ἡπειθήσατε· οὕτως ἔσται, ὅταν ἐπικαλέσησθέ με· ἐγὼ δὲ οὐκ ἐπιβλέψω ἐπὶ τὴν προσευχὴν ὑμῶν, οὐδ' εἰσακούσομαι. Ταύτας μὴ γένοιτο ἔλθειν ἡμῖν παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ τὰς φωνάς, ἧς (50) καὶ τὸν Ἰεσὺν ἔδωκεν, ἀλλὰ καὶ τὴν χρίσιν γε πάντως συνάδομεν.

PIA' Ἀλλὰ γὰρ πάλιν ἐπὶ τὴν ἱστορίαν φέρομαι, καὶ τῶν παλαιῶν τοὺς εὐδοκιμωτάτους ἀνασκοπῶν, εὐρίσκω ὅσους πώποτε εἰς ἐπιστάσιαν ἢ προφητείαν ἢ χάρις προὔβλετο (51), τοὺς μὲν εἰξαντας προθύμως τῇ κλήσει (52), τοὺς δὲ ἀναβαλομένους (53) τὸ χάρισμα· καὶ οὐδετέρων (54) μεμπτήν, οὔτε τῶν ὑποχωρησάντων τὴν δειλίαν, οὔτε τῶν ὀρμησάντων τὴν προθυμίαν. Οἱ μὲν γὰρ (55) τῆς διακονίας τὸ μέγεθος ἡὐλαβήθησαν· οἱ δὲ τῷ καλοῦντι πιστεύσαντες ἡκολούθησαν. Πρόθυμος ἦν Ἀαρὼν· ἀλλὰ Μωσῆς ἀπεμάχετο· ὑπήκουσεν Ἡσαΐας ἐτοίμως· ἀλλ' ἐδεδοίκει τὸ νέον Ἰερεμίας, καὶ οὐ πρότερον τὴν προφητείαν ἐθάρρυσεν, ἢ παρὰ Θεοῦ λαβεῖν καὶ ὑπόσχεσιν καὶ δύναμιν τῆς ἡλικίας χρίεσθαι.

C vim ac facultatem ætate præstantiorem a Deo accep-

PIE' Τοῦτοις ἐμαυτὸν ἐγὼ καταπέσω τοῖς λογισμοῖς, καὶ μοι κατὰ μικρὸν εἶκει τε καὶ μαλάσσεται, ὥσπερ σίδηρος, ἢ ψυχὴ· καὶ συνεργῶν λαμβάνω τῶν λογισμῶν τὸν χρόνον, καὶ συμβουλίαν τὰ τοῦ Θεοῦ (56) δικαιώματα, οἷς πᾶσαν τὴν ἐμαυτοῦ ζωὴν κατεπίστευσα. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω, φησὶν ὁ ἐμὸς Δεσπότης (57), οὐκ ἐπὶ προστασίαν καλούμενος, ἀλλ' ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος· ἀλλὰ καὶ προσπίπτω καὶ ταπεινούμαι ὑπὸ τὴν κραταιὰν τοῦ Θεοῦ (58) χεῖρα, καὶ συγγνώμην αἰτούμαι τῆς πρὶν ἀργίας καὶ ἀπειθείας, εἰ τί μοι τοῦτο ἐγκλημα. Ἐσιώπησα μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀεὶ σιωπήσομαι. Ὑπεχώρησα μὲν τι μικρὸν, ὅσον ἐμαυτὸν ἐπισκέψασθαι, καὶ

⁸⁹ Psal. cxviii, 24. ⁹⁰ Isa. l, 5. ⁹¹ Isa. liii, 7.

(52) Κλήσει. Male ed. Par. κλήσει.

(53) Ἀναβαλομένους. Tres Regg. ἀναβαλλομένους.

(54) Οὐδετέρων. Duo Regg. οὐδ' ἐτέρων.

(55) Οἱ μὲν γὰρ, etc. « Nam illi quidem ministerio magnitudinem pie sunt reveriti, isti autem vocanti confidentes obsecuti sunt. »

(56) Τὰ τοῦ Θεοῦ. In Coisl. 1, τὰ τοιαῦτα.

(57) Φησὶν ὁ ἐμὸς Δεσπότης. « Ait Dominus meus, non ad præfecturam vocatus, sed sicut ovis ad occisionem ductus. » Non ea protulit, sed perfecit, quando ad mortem ductus est Christus.

(58) Τοῦ Θεοῦ. In paucis desideratur.

τῇ λύπῃ δοῦναι παράκλησιν· ἀλλὰ νῦν ὕψουν αὐτὸν ἐν Ἐκκλησίᾳ λαοῦ, καὶ ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων (59) αἰνεῖν ἐδεξάμην. Εἰ ἐκεῖνα κατηγορίας, ταῦτα συγκνώμης ἀξία.

PIQ' Τί δὲ μακροτέρων ἡμῖν τῶν λόγων; Ἐχετε ἡμᾶς, ὡ ποιμένες καὶ συμποιμένες· ἔχετε, ὡ ποιμνιον ἱερὸν καὶ Χριστοῦ τοῦ ἀρχιποιμένου ἀξιον· ἔχεις, ὡ πᾶτερ, εἰς πάντα νενικημένον, καὶ κατὰ τοὺς τοῦ Χριστοῦ (60) νόμους πλέον ἢ τοὺς ἐξωθεν (61) ὑπεξούσιον. Ἐχεις τὴν εὐπείθειαν, ἀπόδος τὴν εὐλογίαν. Χειραγωγῆσον καὶ σὺ ταῖς εὐχαῖς, ὁδήγησον τῷ λόγῳ, τῷ πνεύματι στήρισον (62). Εὐλογία πατὴρς στηρίζει οἴκους τέκνων· καὶ στηριχθεῖμεν ἐγὼ τε καὶ ὁ πνευματικὸς οἶκος οὗτος (63), ὃν ἡρετισάμην, ὃν μοι καὶ γενέσθαι κατὰ παυσιν εἰς αἰῶνα αἰῶνος εὐχομαι (64), ἀπὸ τῆς ἐντεῦθεν Ἐκκλησίας, ἐπὶ τὴν ἐκεῖθεν (65) παραπεμφθέντι, καὶ πανήγυριν πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς.

PIZ' Ἡ μὲν δὲ (66) πρεσβεία τοσαύτη, καὶ οὕτως εὐλογος (67)· ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν, καὶ ἀποδοὺς ἡμᾶς ἀλλήλοις, ὁ καθίζων βασιλεῖς (68) ἐπὶ θρόνων, καὶ ἀπὸ γῆς ἔγειρων πτωχόν, καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα· ὁ ἐκλεξάμενος Δαβὶδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ, καὶ ἀναλαβὼν ἐκ τῶν ποιμνίων τῶν προβάτων, ἐλάχιστον ὄντα ἐν τοῖς υἱοῖς Ἰεσσαὶ καὶ νεώτατον· ὁ διδοὺς ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις· δυνάμει πολλῇ πρὸς τὴν τοῦ Εὐαγγελίου τελείωσιν, αὐτοὺς κρατήσσει τῆς χειρὸς (69) ἡμῶν τῆς δεξιᾶς, καὶ ἐν τῇ βουλῇ αὐτοῦ ὁδηγήσσει, καὶ μετὰ δόξης προσλάβοιτο, ποιμαίνων ποιμαίνοντας (70), καὶ ὁδηγῶν ὁδηγοῦντας· ὡς ἂν ποιμαίνομεν τὸ ποιμνιον αὐτοῦ μετ' ἐπιστήμης, ἀλλὰ μὴ ἐν σκεύει ποιμένος ἀπειροῦ, τὸ μὲν ἐν εὐλογίᾳ (71), τὸ δὲ ἐν κατάρξε τοῖς πάλαι καίμενον· αὐτοὺς δόξῃ (72) δυνάμει καὶ κραταίωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ· καὶ παραστήσειεν αὐτοὺς (73) ἑαυτῷ λαμπρὰν τὴν ποιμνὴν καὶ ἀσπίλον, καὶ τῆς ἀνω μάνδρας ἀξίαν, ἐν τῇ κατοικίᾳ τῶν εὐφρανόμενων, ἐν τῇ τῶν ἁγίων λαμπρότητι· ὡς ἂν ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πάντες λέγωμεν δόξαν, ποιμνὴν τε ὁμοῦ καὶ ποιμένες, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν (74)· ᾧ πᾶσα δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

⁹⁹ Psal. cvi, 32. ¹⁰⁰ I Petr. v, 4. ¹⁰¹ Eccli. iii, 11. ¹⁰² I Petr. ii, 5. ¹⁰³ Psal. cxxxi, 14. ¹⁰⁴ Hebr. xii, 22, 23. ¹⁰⁵ Rom. xv, 33. ¹⁰⁶ Ephes. ii, 14. ¹⁰⁷ I Reg. ii, 8; Psal. cxii, 7. ¹⁰⁸ Psal. lxxvii, 70. ¹⁰⁹ I Reg. xvii, 14. ¹¹⁰ Psal. lxxvii, 12. ¹¹¹ Psal. lxxii, 24. ¹¹² Zach. xi, 15. ¹¹³ Psal. lxxvii, 36. ¹¹⁴ Ephes. v, 27. ¹¹⁵ Psal. lxxvii, 7. ¹¹⁶ Psal. cix, 5. ¹¹⁷ Psal. xxviii, 9.

(59) Ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων. « In cathedra D seniorum, quorum est, » inquit Combef., « σύνθρονος cum episcopo suo. »

(60) Τοῦ Χριστοῦ. Deest τοῦ in plerisque codicibus.

(61) Τοὺς ἐξωθεν. « Externas leges. » Observat hic Gabr. Gregorium sic vocare leges civiles, « quæ et ipsæ, ex Romanorum instituto, decernunt filios ex iustis nuptiis susceptos in patris esse potestate. »

(62) Στήρισον. Sic Regg. bm, hu, melioris notæ codices, et sex Colb. Nonnulli tamen cum Par. habent στήριξον.

(63) Οἶκος οὗτος. Nazianzenum presbyterium intelligit Gregorius.

(64) Εὐχομαι. Reg. hu, ἀπεύχομαι.

A exaltare, et in cathedra seniorum laudare ⁹⁹, animum induxi. Si illa reprehensionem, hæc certo veniam promerentur.

CXVI. Quid longiori oratione nobis opus est? Habetis nos, o pastores et collegæ: habes nos, o grex sancte, ac Christo principe pastorum ¹⁰⁰ digne: habes, o Pater, ad omnia victum, magisque secundum Christi leges quam externas, tuæ potestati subiectum. Obedientiam habes; benedictionem redde. Duc tu quoque precibus tuis, præci sermone, fulci spiritu. Benedictio enim Patris firmat domos filiorum ¹⁰¹. Atque utinam firmemur, tam ego quam spiritualis hæc domus ¹⁰², quam elegi, quamque mihi requiem ⁶⁵ in sæculum sæculi ¹⁰³ fieri opto, ab hac Ecclesia ad cælestem transmissio, atque ad celebrem illam primitivorum frequentiam, qui in cælis descripti sunt ¹⁰⁴.

CXVII. Talis quidem deprecatio nostra est, tamque æqua et honesta; Deus autem pacis ¹⁰⁵, qui fecit utraque unum ¹⁰⁶, nosque nobis invicem reddidit, qui reges in thronis collocat, et pauperes a terra excitat, atque inopes e stercore erigit ¹⁰⁷; qui elegit David servum suum, et de gregibus ovium sustulit ¹⁰⁸, cum inter filios Jesse minimus natu esset ¹⁰⁹; qui ad Evangelii perfectionem dat verbum evangelizantibus virtute multa ¹¹⁰, ipse dexteram nostram manum teneat, et voluntate sua deducat, et cum gloria suscipiat ¹¹¹, pastores pascens, et ductores ducens; ut ipsius gregem scite pascamus, non autem in vasis imperiti pastoris ¹¹², quorum alterum in benedictione, alterum in maledictione apud veteres positum erat: ipse det virtutem et fortitudinem plebi suæ ¹¹³, et exhibeat sibi splendidum gregem, et immaculatam ¹¹⁴, ac cælesti caula dignum, in lætantium habitatione ¹¹⁵, in sanciorum splendore ¹¹⁶: ut in templo ejus omnes dicamus gloriam ¹¹⁷, grex simul ac pastores, in Christo Jesu Domino nostro, cui omnis gloria in sæcula sæculorum. Amen

(74) Κυρίῳ ἡμῶν. ᾧ πᾶσα δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

(65) Ἐκεῖθεν. Sic plerique codd. Ed. ἐκεῖσε.

(66) Ἡ μὲν δὲ. Reg. i, Ἡ μὲν οὖν.

(67) Εὐλογος. « Rationi consentanea. »

(68) Βασιλεῖς. Tres Regg. δυνάστας. Ruf. veritit: « potentes. »

(69) Τῆς χειρὸς, etc. Reg. i et Colb. m, τῆς δεξιᾶς ἡμῶν χειρὸς.

(70) Ποιμαίνοντας. Reg. r, τοὺς ποιμαίνοντας, non male.

(71) Εὐλογία. Regg. i, t, Colb. m, et Comb. addunt, τοῖς πάλαι.

(72) Δόξῃ. Reg. y, in marg. habet, δώσει.

(73) Αὐτοῦ. Reg. i, αὐτοῦς.

(74) Κυρίῳ ἡμῶν. Reg. i, addit: Μεθ' οὗ πρόκειται τῷ Πατρὶ τιμὴ καὶ κράτος ὅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας, etc.

66 MONITUM IN ORATIONEM III.

I. De hac oratione Leuvenklaius in epistola nuncupatoria, seu proœmio, ut¹ vocat, in Gregorii opera, hæc habet : « Ratione temporis, si quidem Eliæ Cretensi et Nicetæ Sermonio credimus, esse prima debebat oratio, non ea, qua fugam in Pontum prolixè purgat; sed altera ejus inscriptio notat habitam fuisse ad illos, qui ipsum initio acciverant, nec postquam (75) senioris munus ei commissum fuisset, venerant. »

II. Licet ea sit Leuvenklaii mens, nihil tamen necesse est ordinem, quem in monitis 1^o et 2^o statuimus, immutare. Longe enim aliam esse Nicetæ mentem, in monito priori vidimus. Quod Eliam spectat, fatemur, favel Leuvenklaio. In eandem etiam sententiam ipse concedit Billius ultimis argumenti verbis in *Apologeticum magnum*. Sed quem iste citat testem, nullus est; nec enim hujusmodi quidquam apud Gregorium presbyterum reperias. Eliam forsân dicere cum Leuvenklaio voluit Billius. Verum, quid ex Elia contra Gregorium confici possit? Nimirum Gregorius, ut in monito nostro primo legere est, orationem, quam primam posuimus, « faustum principium » appellat, ἀρχὴν δεξιάν, exhibetque tandem Nazianzenæ plebi « sermones, quorum desiderio tantopere flagrabant. » Quin et in hac ipsa oratione tertia, priorem a se jam antea dictam aperte significat. (76) « Ecquid causæ est, inquit, cur, quod accipere cupiebatis, id jam acceptum negligitis? » Sermones nimirum, de quibus, in oratione prima iisdem omnino verbis. Moxque : (77) « Nec ut novum negotium aggredientibus manum porrexistis. (78) Hoc est, » inquit Basilus paraphrasi explicando, « sive dignitatis ac magisterii, sive ministerii nostri initia cum poneremus. »

III. Clarius adhuc circa medium, jam pronuntiatam a se orationem his verbis declarat Gregorius : (79) « Nihilque propius factum est, quam ut sermonem, quem loco muneris nuptialis offerre constitueram apud me continerem. » Qui sic loquitur, testatur se non continuisse, sed orationem habuisse, quam parum abfuit quin contineret. His adde quæ carmine *De Vita sua*, vers. 345 ad 360, cecinit Gregorius, ordinatione, seu « tyrannide, » ut vocal, adeo percitum et perturbatum animo se fuisse, ut « velut asili spiculo incitatus, mox sine mora parentes, propinquos, sodales, patriam deseruerit; » de sermone habendo; de « festivitate, » de « nuptiis celebrandis, » quemadmodum hic ille loquitur nihil procul dubio cogitans.

IV. Quid quod in ipso Paschate et dictam esse orationem, et eos, qui hic objurgantur, non occurrisse, manu exarati codices passim, ut modo videbimus, affirmant; expressiusque scholium vetus ad oram Regii codicis 2308 confirmat? 67 (80) « Orationem hanc dixit, postquam presbyter factus est. Adhuc enim monachum indutus, Nazianzi primum, cujus episcopus tum pater erat, manuum impositione (presbyter) consecratur. Ille vero in Arianzi pago, unde et ortus erat, solitarie degebat. Rogatus autem a Nazianzenis clericis, ut Paschatis die festum una secum ageret, adfuit ille quidem, illi vero defuerunt. » Unde præter cætera discimus, necdum ullo presbyteri officio functum Gregorium, nedum ante Paschatis diem, quo primam orationem habuit, publicè docuerit : deinde sermonem hunc ipsum, ex paschalibus diebus uno aliquo die, ἐν τῇ Πάσχᾳ, paulo post alterum, eodem anno, habitum esse. Qui quidem, si prior foret, dictus necessario fuisset, vel in Natali Domini, quo die Nicetas ordinatum Gregorium censet, et quidem merito; vel certe ante Luminum festum, quo juxta eundem Nicetam, recessit Gregorius, Paschatis die rediturus. Neque tum abesse potuissent, qui eum ad sacerdotii gradum « tyrannice » promoverant.

V. Duo scholiastæ, unus in codice Colb. 2695, et alter cujus fragmentum exhibet Lambecius ad codicem 97, affirmant Gregorium in Natali Domini diaconum duntaxat ordinatum, in Luminum festo fugisse; ac non nisi Paschatis die, quo certo certius habita est oratio prima « in Pascha et tarditatem » sacerdotem consecratum. Quæ si vera sint, orationem De Paschate et tarditate, non modo nulla alia antecessit, sed nec potuit antecedere.

VI. Singularis est doctissimi viri de hac oratione tertia conjectura. « Patem, » inquit Combesius, « hanc primam a Gregorio habitam orationem, ubi primum rediisset, quam secuta sit oratio quadragesima prima (id est oratio nunc prima), utraque in Pascha, paulo latius accepta ea voce, non pro uno Dominicæ resurrectionis die. » Verum hæc conjectura nec cum iis quæ jam dicta sunt, nec cum oratione in « Pascha et tarditatem, » quam ipso die

(75) Senioris. Id est, « presbyteri. » Vox « Senioris » usitata apud recentiores hæreticos.

(76) Πῶς δ' λαβεῖν ἐποθεῖτε, περιφρονεῖτε λαβόντες;

(77) Οὐδ' ὡς ἀρχομένους ἐχειραγωγῆσατε.

(78) Τοῦτ' ἐστίν, ἀρχὴν ἔχοντος τῆς προστασίας, ἢ λειτουργίας.

(79) Καὶ μικρὸν μὲν ἀνέσθον τὸν λόγον ὃν θεωροῦνται διενεούμην τῇ γάμῳ.

(80) Μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερος λέγει τὸν λόγον. Ἐπὶ γὰρ τὸ μοναχικὸν σχῆμα περιβεβλημένος, χειροτονεῖται ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρός πρεσβύτερος πρῶτον ἐν Ναζιανζῷ, ἧς καὶ ἐπίσκοπος ὁ πατὴρ ἐτύγχανεν. Ὁ δὲ τὴν ἡσυχίαν φιλοσοφῶν ὦκει ἐν κώμῃ λεγομένῃ Ἀριανζῷ, ἀπ' ἧς καὶ ὠρμητο. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα παρεκάλεσαν αὐτὸν οἱ κληρικοὶ Ναζιανζοῦ συνεορτάσαι αὐτοῖς. Καὶ ὁ μὲν παρεγένετο, οἱ δὲ ἀπελίσθησαν.

Paschæ dictam legenti patet, conciliari potest. Singula quippe orationis verba præsentem ipsum Resurrectionis diem, hesternam Dominicæ passionis celebritatemque sapiunt. Præterea vir doctus his movetur verbis Gregorii, « veteri et novo pastori, » ac se nescire profitetur, an hæc in presbyterum simplicem quadrent, an in episcopum, qui jam communibus curis cum patre Ecclesiam Nazianzenam regeret. Levior hæc difficultas, quam ut virum perinde doctum morari debuerit. Quippe qui cum ecclesiasticæ antiquitatis esset peritissimus, apprime norat nomen « pastoris, » imo « præsulis, prælati, præsidis, antistitis » nomina, non ita, iis maxime temporibus, episcopo fuisse propria, ut secundi ordinis sacerdotibus non convenirent. Ipse Combefisius, in suis ad *Apologeticum magnum* notis, Billium reprehendit frequenter, quod ea episcopis singulariter tribuat, quæ a Gregorio tam sacerdotibus quam episcopis ascribuntur. Nec vero tantum in hac oratione tertia iis utilis verbis Gregorius, quæ Combefisio scrupulum injiciunt, sed et in oratione prima, n. 6 et 7, et in orat. 11, n. 116 et 117, eadem a Gregorio de se ipso dicta reperies. Has autem orationes ante ejus episcopatum scriptas nemo est qui non fateatur. In his non de se duntaxat hæc ait, qui parentis episcopi quasi vicarius et adjutor, verum etiam de cæteris sacerdotibus, quos « æque pastores et compastores » vocat. Denique in hac oratione tertia de Nazianzenis ubique et ad Nazianzenos est sermo, quibus nunquam Gregorius noster episcopus fuit ordinatus. Vultiani etiam Apostolæ persecutionem circa finem non obscure designat, qui tamen imperator pœnas impiæ desertionis ante luerat, quam Gregorius ad episcopatum provelletur.

VII. Si quis inde sequi contendat, non nisi post orationem istam *Apologeticum magnum* politius elaboratum esse, non multum repugnabimus; imo is concedat, eam commode satis post priorem in Pascha, velut orationis ejusdem, ut ait Elias, partem alteram, collocatum. Quin et si temporis, quo *Apologeticum* extrema manus admota est, habenda sit ratio, post orationes plerasque, atque etiam fortassis omnes, statuendus videri possit. Quivis namque facile sibi persuadeat, ex iis orationibus eam unam esse, quam majori cura et limatius expolivit Gregorius. Denique orationis argumentum, tempus et occasio ex titulo et scholio superiori satis agnoscuntur. Expostulatoria primum est oratio, deinde laudatoria, demum hortatoria. Mira Gregorius arte, ingeniose et peramanter conqueritur, laudat, hortatur; veteri, seu longævo parenti, ac sibi novo pastori, Nazianzenorum benevolentiam, suam ipsis exhibendo, conciliat, animisque simul ad virtutem stimulos addit.

ΛΟΓΟΣ Γ'.

Πρὸς (80*) τοὺς καλέσαντας, καὶ μὴ ἀπαντήσαντας.

A' Πῶς βραδεὶς ἐπὶ τὸν ἡμέτερον λόγον, ὧ φίλοι καὶ ἀδελφοί, καίτοι γε ταχέως εἰς τὸ τυραννῆσαι, καὶ τῆς ἡμετέρας ἀκροπόλεως ἀποσπᾶσαι τῆς (81) ἐρημίας, ἦν ἐγὼ πάντων μάλιστα ἠσπασάμην, καὶ ὡς συνεργὸν καὶ μητέρα τῆς θείας ἀναβάσεως, καὶ θεοποιῶν, διαφερόντως ἡγάσθην τε καὶ παντὸς τοῦ βίου προεστησάμην (81'); Πῶς ὁ λαβεῖν ἰποθεῖτε περιφρονεῖτε λαβόντες, καὶ βελτίους ἐφάνητε ποθεῖν ἀπόντας, ἢ ἀπολαύειν παρόντων, ὥσπερ κρατῆσαι μᾶλλον (82) τῆς ἡμετέρας φιλοσοφίας ἢ διασθαι ταύτης θελήσαντας; Ἢ καλὸν μοι καὶ τοῦτο εἰπεῖν· ἐγενήθημεν ὅμιν εἰς πλῆσμον, πρὶν γευσθῆναι, καὶ πείραν δοῦναι· τὸ παραδοξότατον.

sophiæ nostræ compotes essetis, quam ut ullum ex ea fructum caperetis? Ac mihi sane hoc quoque di-

ORATIO III

Ad eos qui ipsum acciverant, nec occurrerant.

I. Quidnam hoc rei est, o amici et fratres, quod tam lente et segniter ad sermonem nostrum acceditis: cum præsertim ad vim asserendam, nosque ab arce nostra extrahendos, hoc est a solitudine (quam ex omnibus rebus maxime complexus eram, ac velut sociam et administram, divinæque ascensionis matrem, ac Deum ex homine efficientem, mirifice suspexeram, totiusque vitæ ducem et moderatricem mihi statueram), ita prompti celeresque fueritis? Equid cause est, cur, quod accipere cupiebatis, id jam acceptum negligitis, melioresque visi estis absentis desiderio teneri, quam præsentem frui, tanquam id vobis propositum fuisset, ut philo-

sophiæ nostræ compotes essetis, quam ut ullum ex ea fructum caperetis? Ac mihi sane hoc quoque di-

* Al. secunda. quæ autem 3 erat, nunc 4. — Habita anno 362, circa festum Paschæ.

(80*) Πρὸς τοὺς καλέσαντας, etc. Sic Colb. 1. In Reg. a. ad orationis calcem scribitur: Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ μὴ ἀπαντήσαντας ἐν τῷ Πάτῃ. Billius vero huic orationi hunc præfixit titulum: Πρὸς τοὺς καλέσαντας ἐν τῇ ἀρχῇ, καὶ μὴ ἀπαντήσαντας μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον « Titulum, » inquit Combefisius, « ex Elia Billius supplēvit, ni magis corripuit. Quid enim sibi vult, μετὰ τὸ γενέσθαι πρεσβύτερον, ac si de Gregorii ordinatione sermo esset, non de revocatione et solitudine, quo se receperat, mox ut fuerat ordinatus. » Censet ergo vir doctissimus, delenda a

esse præpositionem μετὰ, vel scribendum παραγενέσθαι, « qui non occurrerant cum advenisset. » Billius lexit: μὴ ἀπαντήσαντας ἐν ἀρχῇ μετὰ τὸν πρεσβύτερον. Plures Regg. et Colb. necnon or. 1, et Pass. addunt: ἐν τῷ Πάτῃ. Cæterum lectionem Colb. 1, ut simpliciore, prætulimus.

(81) Ἀποσπᾶσαι. « Abstrahendos. »

(81') Παντός τοῦ βίου προεστησάμην. « Onni vitæ generi anteposueram. » Agitur enim de monastico Instituto.

(82) Κρατῆσαι μᾶλλον. « ut meam potius philosophiam expugnaretis, quam, » etc. Id rectius, quandoquidem « eos victores suos » appellat.

cere licet : *Facti sumus vobis in saturitatem*¹⁵, antequam gustum ullum nostri specimenque præbuissemus ; quod valde mirandum est.

69 II. Nec vero nos ut hospites collegistis¹⁶, aut A nobiscum, ut aliquid, quod majorem commiserationem præ se ferat, dicam, collecti estis, si nulla alia re, ac certe præcepto divino commoti : nec ut novum negotium aggredientibus manum porrexistis, nec ut timidis animum addidistis, nec ut vim perpessis solatium attulistis : sed infestivam, vereor dicere, sed dicendum est tamen, nobis festivitatem reddidistis, præludiisque minime faustis nos excipistis, ac celebritatem mæstitia diluistis, utpote vobis, quod ad emulandum gaudium maximi momenti erat, victoribus meis, non enim vere dixerim amatoribus carentem. Adeo facile in contemptum venit, quidquid facile superatur : atque ut coli et facile contemnitur, qui Deo se humilem ac submissum

III. Quid vultis ? Judicione ut vobiscum contendam, an ut vester ipse sim iudex ? sententiam ut feram, an ut accipiam ? Nam utrumque futurum spero, ut sive de me iudicium feratur, victor discendam : sive de causa pronuntium, juste ac merito vos condemnem. Crimen autem vestrum illud est, quod nequaquam in amore nobis respondetis ; nec pro eo quod vobis morem gessimus, nobis vicissim honorem rependitis ; nec eam nunc animorum alacritatem adfertis, quæ mihi ad bene de vobis in posterum sperandum pignoris loco sit : idque cum etiam si ipsa accesserit, vix tamen satis locuples sponsor esse queat officii in futurum præstandi : quoniam acrior ac ferventior quivis esse solet, cum aliquid auspiciatur. Quin potius alii alia habetis, quæ et veteri et novo pastori præferatis, nec canitiem honore prosequentes, nec juvenilem ætatem excitantes.

IV. Enimvero in Evangelis laeta et magnifica C cæna est¹⁷, et bonus ac festivus convivator, et amici, et convivium, ut in filii nuptiis¹⁸, jucundissimum. Convocantur illi, nec tamen veniunt : quam rem ipse acerbè ferens, ut iis quæ intermedia sunt, mali ominis vitandi causa, prætermittis, minus aspere loquar, aliis hominibus convivium suum implendum curat¹⁹. Hoc quidem utinam Deus a vobis avertat : sed tamen, quomodo id leniter proloquar ? sublimius aut insolentius mecum egistis, quam illi qui, **70** cum invitati essent, cænam insultando repudiaverunt, atque invitantem contumelia affecerunt : vos namque, cum nec extranei, nec ex eorum, qui ad nuptias invitantur, numero sitis, qui me potius ipsi

B. Καὶ οὐδὲ ὡς ξένους ἡμᾶς συνηγάγητε, ἢ συνήχθητε μεθ' ἡμῶν, ἐν εἰπω τι συμπαθέστερον, ταύτην, εἰ μὴ τι ἄλλο, τὴν ἐντολὴν αἰδεσθέντες (82')· οὐδὲ ὡς ἀρχομένους ἐχειραγωγήσατε, οὐδὲ ὡς δειλοὺς ἐθαρσύνετε, οὐδὲ ὡς βιασθέντας παρεκαλέσατε· ἀλλ' ἀέροτον ἡμῖν, ὁκνῶ μὲν εἰπεῖν, εἰρήσθω δὲ ὁμῶς, πεποιθήκατε τὴν ἑορτὴν, καὶ προοιμίοις οὐκ ἀγαθοῖς ἡμᾶς ἐδεξιώσασθε (83)· καὶ τῇ πανηγύρει κατήφειαν κατεμίξατε, τὸ μέγιστον εἰς ἡδονὴν οὐκ ἐχούση τοὺς ἐμοὺς νικητὰς ὑμᾶς, οὗ γὰρ ἑραστὰς εἰπεῖν ἀληθές. Οὕτως εὐκαταφρόνητον ἅπαν τὸ βραδίως νικώμενον· καὶ θεραπεύεται μὲν τὸ ὑψηλόν, ἀτιμάζεται δὲ τὸ θεῶ ταπεινούμενον.

observari solet, qui altius spiritus gerit ; ita contra præbet.

B Γ. Τί βούλεσθε ; Κριθῶ (83') πρὸς ὑμᾶς, ἢ κριτὴς γένομαι ; ἐνέγκω ψῆφον, ἢ δέξωμαι ; Καὶ γὰρ νικήσιν ἐλπίζω, κρινόμενος, καὶ καταψηφισθαι δικαίως ἀποφαινόμενος. Τὸ δὲ ἐγκλημα, ἐτι μὴ τοῖς ἰσοῖς μέτροις (84) ἀμείβεσθε τῆς ἀγάπης ἡμᾶς, μὴδὲ τῆς εὐπειθείας τὴν τιμὴν ἀντιδίδετε, μὴδὲ τὸ μέλλον (84') ἐγγυᾶσθε τῇ νῦν προθυμίᾳ, μάστις καὶ μετὰ ταύτης πιστευθῆναι δυνάμενον· ἐπειδὴ θερμότερος ἅπας ἀρχόμενος. Ἄλλος δὲ ἄλλο τι προτιμότερον τίθεσθε καὶ τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου ποιόμενος (85), μὴτε τὴν πολὺν αἰδοῦμενοι, μὴτε τὴν νεότητά προσκαλούμενοι.

C Δ'. Δεῖπνόν ἐστιν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λαμπρόν, καὶ δεξιὸς ἐστὶν ἰατὼρ, καὶ φίλοι, καὶ τὸ συμπόσιον ἡδιστόν· οὐδὲ γὰρ γάμος. Καὶ ὁ μὲν συγκαλεῖ (85'), οἱ δὲ οὐ συνέρχονται· ὁ δὲ ἀγανακτεῖ· καὶ παρήκμειν ἐν μέτρῳ διὰ τὸ δύσφημον· ἀλλ' ὁ μέτριον εἰπεῖν (86), δι' ἄλλων πληροὶ τὸ συμπόσιον. Τοῦτο μὲν οὖν ἀπευχόμεθα· ὑμεῖς δὲ τοσούτων ἐκείνων γεγυῶνται μοι (πῶς εἶπω πρῶτος ;) ὑψηλότεροι (87) ἢ θρασύτεροι, ὅσον οἱ μὲν κεκλημένοι τοῦ δεῖπνου κατεξανίστανται, καὶ κατὰ τοῦ κεκληκότες ὑβρίζουσιν· ὑμεῖς δὲ, οὐ τῶν ἐξωθεν ὄντες, οὐδὲ τῶν κεκλημένων ἐπὶ τοὺς γάμους, ἀλλ' αὐτοὶ συγκαλέσαντες ἡμᾶς, καὶ τῇ ἱερᾷ (88) ταύτῃ τραπέζῃ προσδύσαντες, καὶ τοῦ νυμφῶνος τὴν λαμπρότητα παραδείξαντες, ἔπειτα

¹⁵ Isa. i, 14. ¹⁶ Matth. xxv, 35. ¹⁷ Luc. xiv, 16.

¹⁸ Matth. xxii, 2. ¹⁹ ibid. 10.

(82') Αἰδεσθέντες. « Divinum præceptum revelavit. »

(83) Ἐδεξιώσασθε. Gabr. ἐδεξιώσατε.

(83') Κριθῶ. « Judice. »

(84) Μὴ τοῖς ἰσοῖς μέτροις. « Quod non parem nobis amore rependitis. Non pari mensura. »

(84') Μὴδὲ τὸ μέλλον, etc. « Atque de futuro ne ea nunc quidem alacritate spondetis, quæ futuri fidem vel ipsa præsens præstare vix posset. »

(85) Καὶ τοῦ νέου ποιόμενος. Ille hæret Combefistius, et ignorare se fatetur, an hæc simplici presbytero conveniat, an potius episcopo, qui jam communibus curis cum patre Ecclesiam Nazianzenam

D regeret, postquam Sazimorum episcopus ordinatus fuerat. « Forsitan Gregorius, » inquit vir doctus, « relictis Sazimis, in solitudinem se contulit, e qua a patre et amicis revocatus, sic in frequenti conventu apud suos cepit verba facere. »

(85') Καὶ ὁ μὲν συγκαλεῖ. « Ac ille quidem invitavit, ipsi autem non veniunt, ille autem indignatur, » etc.

(86) Ἄλλ' ὁ μέτριον εἰπεῖν. Comb. τὸ μέτριον, « quod dictu mitius est. »

(87) Ὑψηλότεροι, etc. « Majori factu et audacia. »

(88) Τῇ ἱερᾷ. « Sacra huic mensæ. »

καταλιπόντες ἡμᾶς τοῦτο γὰρ ὁμῶν τὸ γενναῖόντα-
τον (89) · ὁ μὲν ἐπὶ τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὁ δὲ ἐπὶ τὸ ζευ-
γος τῶν βοῶν τὸ νεώνητον (90), ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γυναῖκα
τὴν νεόνυμφον, ὁ δὲ ἄλλος ἐπ' ἄλλο τι τῶν μικρῶν
διασπάρητε καὶ ἀπεπρόδραστε, μικρὰ τοῦ νυμφώνος
(91) καὶ τοῦ νυμφίου φροντίσαντες.

ponderis negotium prosillistis, ac dispersi estis, parva
sius etiam sponsi.

Ε'. Διὰ τοῦτο ἀθυμίας ἐνεπλήσθην (92) καὶ ἀπο-
ρίας · οὐ γὰρ ὃ πέπονθα, σωπῆσθαι · καὶ μικροῦ
μὲν ἀνέσχον τὸν λόγον, ἐν δωροφορῇσι διεννοῦμην τῷ
γάμῳ, τὸ κάλλιστον ὧν εἶχον καὶ τιμιώτατον · μι-
κροῦ δὲ ὑμῖν ἐπαφῆκα τοῖς ποθομένοις (93), ἐπει-
δὴ γε ἅπαξ ἐξεβιάσθην (94) · ἅτε δὴ λαμπρὰς οὕτω
λαβόμενος ὑποθέσεως, καὶ τοῦ φίλτρου τὴν γλῶσ-
σαν θήγοντος, ὃ δὴ θερμότερον εἰς κατηγορίαν καὶ
εὐπορώτατον, ὅταν γένηται ζῆλος, λύπην ἐκ τῆς
ὑπεροφίας προσλαβὼν (95) ἀπροσδόκητον. Εἰ τις ὁμῶν
οἴστω πλῆγεις ὑπερώφῃ, γνωρίζει τὸ πάθος, καὶ
συγγνώσεται τοῦτο παθεῖν, καὶ ταύτης ἐγγὺς γενο-
μένοις (96) τῆς ἀπονοίας.

caestro percitus se neglectum sensit, is nimirum vim
his, atque in hanc amentiam fere prolapsus ignoscet.

Γ'. Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν οὐτε νῦν θεμιτόν ἐστιν ὁμῶν
τι καθάψασθαι, μήτ' ἄλλοτε γένοιτο. Καὶ ταῦτα ἴσως
ὑπὲρ τὸ μέτριον (97) καθηψάμην, τῆς ἱερᾶς ποι-
μνης (98), τῶν ἐπαινετῶν Χριστοῦ θερημάτων, τῆς
θείας κληρονομίας, δι' ἣν (99) πλούσιος σὺ (1), καὶ
ἦς πένης. Κάκεινά σοι γέρεται ἡγούμαι τὰ ῥήματα ·
Σχοινία ἐπέπεσε (2) σοι ἐν τοῖς κρατίστοις · καὶ
γὰρ ἡ κληρονομία σου κρατίστη σοὶ ἐστὶ · καὶ οὐ
παρῆσω ταῖς ἀριθμουμέναις τῶν πόλεων, οὐδὲ τῶν
ποιμνίων τοῖς πλατυτάτοις ἔχειν τι πλεόν ἡμῶν τῶν
ὀλίγων τῆς ἑλαχίστης φυλῆς· ἐν οἰοῖς Ἰσραὴλ, τῶν
ὀλιγοστῶν ἐν γηλασίᾳ Ἰούδα, τῆς μικρᾶς Βηθλεὲμ
ἐν πόλεσιν, ἐν ἣ Χριστὸς γεννᾶται, νῦν τε καὶ ἀπ'
ἀρχῆς καλῶς καὶ γνωσκόμενος καὶ σεβόμενος · παρ'
οἷς Πατὴρ ὁφούται, καὶ Υἱὸς ἰσάζεται, καὶ Πνεῦμα
ἅγιον συνδοξάζεται · συμφύχοις, τὸ ἐν φρονούσι, μη-
δὲν τῆς Τριάδος ζημιουμένοις, ἣ ὑπεριθεῖσιν, ἣ
ἀποτέμνουσιν· ὥς οἱ κακοὶ διαίτηται καὶ μετρηταὶ
(3) τῆς θεότητος, δι' ὧν ἐν τι πλεόν, ἣ καλῶς ἔχει,
σεμνύνουσι, τὸ πᾶν ἐλαττοῦντες καὶ καθυβρίζον-
τες.

¹⁷ Luc. xiv, 18 sqq. ¹⁸ Psal. xv, 6. ¹⁹ I Reg. ix, 21. ²⁰ Mich. v, 2; Matth. ii, 4 seqq. ²¹ Philipp. ii, 2.

(89) Γενναῖότητα. « Summæ ingenuitatis faci-
nus. » Dictum ironice, velut fraude potius quam
simplici animo invitaverint.

(90) Τὸ νεώνητον. Sic melioris notæ codices,
quinque Regii, Colb. quatuor, etc. Pauciores cum
Par. τῶν νεωνήτων. « Non ergo, » inquit Sancyg.
« tam quod se deseruerint, quam quod ad res fluxas
abierint cupiditatibus suis abstracti, arguit. »

(91) Τοῦ νυμφώνος. Deest in septem Regg. et
Pass.

(92) Ἐνεπλήσθην. Reg. 1, Col. 1, m, et Comb.
ἐπλήσθην.

(93) Τοῖς ποθομένοις. « Quibus præ amore cupiebam adesse, » Non satis expressit Billius per
« amicos. »

(94) Ἐξεβιάσθην. Colb. 3, ἐβιάσθην.

PATROL. GR. XXXV.

A convocaveritis, ac sacrosanctæ mensæ astrinxeritis
thalamique nuptialis splendorem ostenderitis nobis
subito relictis (hoc enim facinus vestrum est præcla-
rissimum) : alius ad agrum suum, alius ad par boum
recens emptum, alius ad uxorem nuperrime in ma-
trimonium acceptam ¹⁷, alius ad aliud quodpiam levis

ratione habita, cum thalâmi connubialis, tum ip-

V. Propterea mœrore atque animi anxietate im-
pletus sum; nec enim quid mihi acciderit, silentio
tegam; nihilque propius factum est, quam ut sermo-
nem, quem loco muneris nuptialis offerre consti-
tueram, quoque nec pulchrius nec præstantius quid-
quam habeo, apud me continerem: nihil rursum

B propius, quam ut ejusdem aculeum in vos amicos
meos, quando mihi semel vis allata est, stringerem:
tam luculentum scilicet orationis argumentum na-
ctus, ac simul amore linguam acuente, qui quidem
ad accusandum acerrimus copiosissimusque est,
cum ob mœrorem ex inopinato contemptu susce-
ptum in zelotypiam exarserit. Si quis vestrum amoris
hujus affectus intelligit, ac proinde nobis hoc pas-

VI. Verum nec me hoc tempore quidquam aspe-
rius in vos dicere fas est, nec alias unquam acci-
dat velim. Atque etiam plus æquo fortasse vos hac
oratione perstrinximus, vos, inquam, sacrum gregem,
præclaras Christi oves, divinam hæreditatem,
propter quam copiosus es et locuples, o Pater,
tametsi alioqui opibus careas. Ac verba illa Scri-
pturæ tibi convenire arbitror: Funes ceciderunt

C tibi in præclaris: etenim hæreditas tua præclara est
tibi ¹⁸. Nec vero concedam, ut amplissimæ civitates,

gregesque latissimi, nobis ulla in re præferantur,
qui exiguo numero sumus, qui minime tribus inter
filios Israel, qui paucissimi in millibus Juda ¹⁹, qui
Bethlehem parvæ civitatis, in qua Christus nasci-
tur ²⁰, recteque, et nunc, et a principio cognoscitur
et colitur: **71** apud quos Pater extollitur, et Filius
æqualis prædicatur, et Spiritus sanctus conglorifi-

catur: qui uno eodemque animo sumus, unum
idemque sentimus ²¹, nec ullam, vel præponendo, vel
abscindendo, Trinitatis jacturam facimus: quem-
admodum malis divinitatis arbitris ac dimensoribus

(95) Προσλαβὼν. Pass. λαβὼν.

(96) Ἐγγὺς γενομένοις. « Propius delatis. »

(97) Μέτριον. Quatuor Colb. μέτρον.

(98) Ποίμνης. Subdunt Gab. et Comb. quod etiam
pluribus mss. confirmatur: ὅσον ἐπὶ τῷ πόντῳ τοῦ
κοινοῦ πατρὸς. « Gregem (ad communis patris amo-
rem quod attinet) laudatas Christi oves. »

(99) Δι' ἡρ. Reg. 1, Colb. m, δι' ἡς.

(1) Πλούσιος σὺ, etc. Reg. n, in marg. τοῦτο
πρὸς τὸν πατέρα φησί, etc. « His patrem alloqui-
tur. »

(2) Ἐπέπεσε. Regg. quinque, Colb. duo, Or. 1,
Pass. ἐπέπεσον. Reg. 1, ἐπέπεσόν σοι ἐν τοῖς κρατί-
στοις σου. Tillem. μοι.

(3) Μετρηταί. Reg. r μερίσταί.

usu venit, qui dum unum quoddam, plusquam par sit, attollunt; universum imminuunt, injuriaque afficiunt.

VII. Vos vero si quid mihi gratificari est animus, A vos inquam agricultura mea²², vinea mea²³, viscera mea²⁴, aut communis potius Parentis hujus nostri, a quo per Evangelium in Christo geniti sumus²⁵, nos quidem etiam ipsos colite atque observate; æquum est enim, cum vos omnibus rebus prætulimus: vos testes estis, et qui hoc sive imperium sive ministerium fidei nostræ commiserunt. Et, si ei qui plus amavit, plus debetur²⁶, quam mensura charitatem eam metiatur, qua vos mihi charitas mea tanquam ære alieno devinxit? Imo vobismetipsis magis, commissæque imagini, et ei qui commisit, et Christi passionibus, et spei vitæ futuræ honorem habeatis. Id porro assequimini, si eam quidem fidem teneatis, quam accepistis, et in qua educati estis, et cum qua non modo ipsi servari, sed aliis B etiam salutem afferre credimini; quæ quidem vestra laus hujusmodi est, ut non multum eam sibi vindicare possint. At vero pietatem non in multum et sæpe de Deo loquendo, sed ut plurimum tacendo, positam esse judicetis; lingua enim, nisi ratione gubernetur, in lapsum facile homines impellit, semperque minus periculosum esse audire, quam loqui existimetis, ac proinde lubentius de Deo quidpiam discatis, quam doceatis: vosque ita comparetis, ut exactiore harum rerum examinatione dispensatoribus Verbi relictis, sermone minimum, operibus majori ex parte Deum colatis, magisque legis observatione, quam legislatoris laude et predicatione vestrum erga eum amore declaratis, nimirum vitia fugientes, virtutem consecrantes, spiritu viventes²⁷, spiritu vestigiis ingredientibus, eoque cognitionem attrahentes²⁸, fundamento fidei superstruentes, non lignum, non fenum, non stipulam²⁹, levem materiam facileque consumendam, cum actiones nostræ igne judicabuntur, aut purgabuntur; sed aurum, argentum, lapides pretiosos, res firmas et stabiles.

72 VIII. Hæc velim faciat, atque hujusmodi nos honoris genere complectamini, sive sermonibus nostris aditis, sive abesse malitis, sive orationumstrarum cupiditate ducamini, sive quid aliud hujus rei studio antiquius habeatis: ac filii Dei puri, et sine reprehensione, in medio pravæ ac perversæ

Z'. Ὑμεῖς δὲ, εἴ τι χαρίζεσθε (4) μοι, τὸ ἐμὸν γέγονον, ἢ ἀμπελος ἢ ἐμὴ, τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, μᾶλλον δὲ τοῦ κοινοῦ Πατρὸς ἡμῶν, οὓς (5) οὗτος ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγέννησεν, αἰδεῖσθε (6) μὲν καὶ ἡμᾶς· δίκαιον γάρ, οἱ πάντων ὑμᾶς προετιμήσαμεν· ὑμεῖς μάρτυρες, καὶ οἱ ταύτην ἡμῖν ἐγγχειρίσαντες τὴν ἐκτε ἡγεμονίαν, εἴτε διακονίαν· καὶ εἰ τῷ πλείον (7) ἀγάπῃ σάντι πλεονόφελεταί (8). πῶς μετρήσω τὴν ἀγάπην, ἥς ὑποχρέους (9) ὑμᾶς διὰ τῆς ἐμῆς ἑλαθον; αἰδεῖσθε (10) δὲ πλεον ὑμᾶς αὐτοὺς, καὶ τὴν πιστευθεῖσαν εἰκόνα, καὶ τὸν πιστεύσαντα, καὶ τὰ Χριστοῦ πάθη, καὶ ἃς ἐκείθεν ἐλπίδας· πίστιν (11) μὲν ἔχοντες ἦν παρειλήφατε, καὶ ἡ συνετράφητε, μεθ' ἧς καὶ σώζεσθε, καὶ σώζειν ἄλλους πιστεύετε· οὐ γὰρ πολλῶν, εὖ ἴστε, τὸ ὑμέτερον καύχημα. Τὸ δὲ εὐσεβὲς μὴ ἐν τῷ πολλάκις περὶ Θεοῦ λαλεῖν, ἀλλ' ἐν τῷ τὰ πλείω σιγᾶν εἶναι τιθέμενοι· γλῶσσα γὰρ δαιστος ἀνθρώποις μὴ λόγῳ κυβερνωμένη· καὶ ἀκινδυνότεραν ἀκοὴν ἂν λόγῳ νομίζοντες, ὥστε (12) τι μανθάνειν ἤδιδον, ἢ διδάσκειν περὶ Θεοῦ· τὴν μὲν ἀκριβεστέραν τούτων ἐξέτασιν τοῖς οἰκονόμοις τοῦ λόγου παραχωροῦντες· αὐτοὶ δὲ λόγῳ μὲν εὐσεβοῦντες ὀλίγα (13), ἔργῳ δὲ πλείονα, καὶ τῇ τηρήσει τῶν νόμων μᾶλλον ἢ τῷ θαυμάζειν τὸν νομοθέτην (14) τὸ περὶ αὐτὸν (15) φιλοτρον ἐπιδεικνύμενοι, φεύγοντες κακίαν, διώκοντες ἀρετὴν, πνεύματι ζῶντες (16), πνεύματι (17) στοιχοῦντες (18), τούτῳ τὴν γνώσιν ἔλκοντες, ἐποικοδομοῦντες τῷ θεμελίῳ τῆς πίστεως, μὴ ξύλον (19), μὴ δὲ χόρτον, μὴ δὲ καλάμην, ὕλην ἀσθενῆ καὶ ῥαδίως δαπανωμένην, ἥνικα ἂν πυρὶ κρήνηται τὰ ἡμέτερα, ἢ καθαίρηται (20)· ἀλλὰ χρυσὸν, ἀργυρον, λίθους τιμίους, τὰ μένοντα καὶ ἱστάμενα.

H'. Ταῦτα πράσσετε, καὶ τούτοις ἡμᾶς (21) δοξάζετε εἴτε παρόντες εἴτε ἀπόντες, εἴτε μεταποιούμενοι τῶν ἡμετέρων λόγων, εἴτε ἄλλο (22) τι προτιμότερον ἄγοντες· καὶ γίνοισθε (23) τέκνα Θεοῦ καθαρὰ καὶ ἀμόμῃτα, ἐν μέσῳ γενεᾶς σχολιάς καὶ διεστραμμένης· καὶ μὴ περιπλέκοιτο ὑμῖν τὰ τῶν κύκλῳ πε-

²² I Cor. III, 9. ²³ Isa. v, 1. ²⁴ Philem. 12. ²⁵ Psal. cxviii, 131. ²⁶ I Cor. III, 11, 12.

²⁷ I Cor. IV, 15. ²⁸ Luc. VII, 43. ²⁹ Rom. XII, 11.

(4) Χαρίζεσθε. Tres Regg. χαρίζεσθε. Colb. m, χαρίζεσθαι.

(5) Οὗτος... ἐγέννησεν. « A quo... geniti sumus. » Sic profecto vertendum, non vero, ut Billius, « geniti estis; » alioquin « communis parens » non esset.

(6) Αἰδεῖσθε. « Reveremini. »

(7) Πλείον. Nonnulli πλεον. Ed. Bas. πλείστον.

(8) Ὀφελεται. Duo Regg., ὀφελεται.

(9) Ὑποχρέους. « Qua vos obstrictos mea charitate accipit. »

(10) Αἰδεῖσθε. « Honorem habeatis. » Billius, « habebitis. »

(11) Πίστιν. « Fidem. » Billius addit: « minime dubiam, » quæ cum a Græco absint, delevimus.

(12) Ὡστε τι. Sic quatuor Regg., et totidem Colb. Comb. Ὡς ἔστι: μανθάνειν. Reg. γ, ὥστε τό.

(13) Ὀλίγα. Reg. g, ὀλίγω. Sic vertit Comb.

D « Paucis sermone pietatem jactantes, majori ex parte opere præferentes. »

(14) Νομοθέτην. Reg. 1, νόμον.

(15) Αὐτόν. Reg. γ, αὐτόν.

(16) Ζῶντες. Billius in marg. forte ζέοντες, « spiritu ferventes. »

(17) Στοιχοῦντες. « Incedentes, » seu « ambulantes. » Galat. v, 25.

(18) Τούτῳ. Reg. α, τούτων.

(19) Ξύλον. Septem Regg., quatuor Colb., Jes. ξύλα. Mox μὴ χόρτον pro μὴδὲ χόρτον.

(20) Καθαίρηται. Abest a Reg. l.

(21) Ἡμᾶς δοξάζετε. Duo Colb. ὑμᾶς δοξάζετε.

(22) Ἄλλο τι. Sic quatuor Regg., etc.

(23) Γίνοισθε. Reg. α, Colb. m, γένοισθε. Billius ex Elia γινώσκουσθε.

ριπατούντων ἀπεδῶν σχοινία, μὴδὲ σιραιὰς τῶν οὐ-
 κελίων (24) ἀμαρτιῶν περισφιγγούσθαι, μὴδὲ ταῖς βιω-
 τικαῖς μερίμναις συμπνίγγοιτο ὅμιν ὁ λόγος (25), καὶ
 ἀκαρποὶ γίνουσθαι· ἀλλ' ὁδῶ πορεύουσθε (26) βασιλι-
 κῇ, μὴ ἐκκλίνοντες (27) εἰς δεξιὰ, μὴδὲ εἰς ἀριστερά,
 καὶ διὰ τῆς στενῆς ὡς πλατείαις ὑπὸ τοῦ Πνεύματος
 ὁδηγούμενοι· καὶ τὸ ἡμέτερον εὖ ἔξει νῦν τε καὶ εἰς
 τὴν ἔκλειθεν ἐξέτασιν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ
 ἡμῶν· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

erunt, cum in hac vita, tum in alterius sæculi censura, in Christo Jesu Domino nostro: cui gloria in sæcula. Amen.

²⁰ Philipp. II, 15. ²¹ Psal. XI, 9. ²² Prov. V, 22. ²³ Matth. XIII, 22. ²⁴ Num. XXI, 22. ²⁵ Matth. VII, 13.

(24) Οὐκελίων. Reg. I, 18. 19.

(25) Ὑμῖν ὁ λόγος. Reg. I, ὅμιν ὁ λογισμός· Colb. m, ὅμιν ὁ λογισμός.

(26) Πορεύουσθε. Reg. II, πορεύεσθε.

(27) Μὴ ἐκκλίνοντες. In Reg. II, in marg. γρ. μὴ ἐκκλίνοντες δεξιὰ, μὴδὲ ἀριστερά. Colb. m sic habet in textu. Reg. I, ἡ ἀριστερά.

MONITUM IN ORATIONES IV ET V.

73 I. « Non obscurus est, » ut cum Basilio loquar (28), « oratoris scopus: quippe qui Apostatæ impietatem publice, quasi in columna sculptam, infamia notat. Nec designatis tantummodo ab eo sceleribus hunc petit, sed ipsis etiam ferit, quibus ille veluti quibusdam alis ad cælum usque efferri sibi videbatur, fabulis, historiis dolosisque sophismatibus, præstigiis, sacrificiis, fraudibusque dæmonum et oraculis, quæ, per summam adversum nos et Christum injuriam, eructabat. Abundans autem et varia illa tota materia cum sit, varium quoque ac multiplex dicendi genus et artificium Pater adhibet. Panegyrico modo, modo judiciali, tum deliberativo dicendi genere procedens, in omnem, quam ars patitur, formam sese vertit, ut varietur oratio. »

II. Geminas « contra Julianum » invectivas primis pueritiæ suæ temporibus a Gregorio scriptas Camerarius existimavit; quod quidem, ut optime observat Billius, respuit orationis gravitas pondusque sententiarum, atque etiam certissime narrata ibidem Apostatæ funesta mors et exsequiæ (29). Ac certe jam Athenis Gregorius anno circiter suæ ætatis tricesimo, de Juliano, quem ibi versantem norat, tam male quam vere ominatus, excesserat. Mox illa, ut loquitur (30), grassante « bellua, » eximium « De Sacerdotio » librum elaborabat; nec ergo potuit has utrasque orationes conscribere, nisi postquam ejuratæ religionis impietatisque pœnas Apostata luit. Mortuus est scilicet ea nocte, quæ anno 363, diem Junii vicesimam sextam cum vicesima septima committebat. Nec ita multo post, adeoque ut videtur, labente anno 363, quod ostendit satis Steleuticæ prioris exordium ac posterioris clausula, Gregorius in Ponti solitudinem tertio secedens, (31) non jam « Augiæ stabulum » una cum Basilio, non « plaustrum » curavit aut « platanum (32); » non « lapides quoslibet, » sed « herculeis sublimiorem insignioremque columnam » duplici scopo excidit et ornavit, quam non uni fixam, sed omni mobilem loco ac tempore, et Apostatæ sceleribus, et posterorum admonitioni statuere cogitabat. Id namque Gregorius de Orationibus suis consecutus est, ut explosis laudibus, quas in Julianum Eunapius, Libanius, Callistus, cæterique adulatores perverse congesserant, æternam nomini ejus notam inureret. In hujus laboris ac gloriæ societatem aliquam vocare Basilius, eo cum Baronio (33) veremur minus, quod, animo atque etiam loco tum conjuncti, ambo in iis Orationibus loqui videantur: « hæc tibi, » inquit (34), « Basilius et Gregorius conatus tui adversarii, etc. » Utroque certe sunt dignæ « Orationes, quarum excellentiam, » inquit Baronius (35), « haud satis digne 74 laudare queant clarissimi oratores; easque prudens quisque dixerit duo fulmina magno cum fragore tonitru, veritatis luce corusca, in horrendum monstrum valido impetu cœlitus missa. »

III. Facessant igitur, et si quis pudor, latebris sese occultent temerarii scriptores, ne

(28) Οὐκ ἀδόλος ὁ σκοπός. Τὴν τοῦ παραβάτου B τικῶς πρόεισι, κατὰ πᾶν εἶδος τῆς τέχνης στρεφόμε-
 στηλεῦσιν κακίαν, καὶ πολλοὺς αὐτὸν βᾶλλον τοῖς
 ἐγχειρήμασιν· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τοῖς αὐτοῦ πε-
 ροῖς κατατοξεύων, οἷς ὁ ἐκείνους ἐπὶ ῥῃθι, καὶ μύθοις,
 καὶ ιστορίαις, καὶ σοφίσμασι δολεροῖς, γοητείαις τε
 καὶ θυσίαις, καὶ δαιμόνιον ἀπάταις τε καὶ χρησμοῖς,
 καθ' ἡμῶν τε καὶ Χριστοῦ ἐξυβρίσας, ἐπετρούετο.
 Πλείστης δὲ ὅσης τῆς ὕλης ὑποκειμένης, πολὺς ἐστὶ
 αὖ πατρὶ καὶ ὁ τῆς τέχνης σχηματισμός. Πῇ μὲν γὰρ
 πανηγυρικῶς, πῇ δὲ δικανικῶς, πῇ δὲ καὶ συμβουλευ-

(29) Vita Greg. et carm. I, v. 241.

(30) Or. v, n. 24; orat. II, n. 87.

(31) Ep. v.

(32) Ep. vi.

(33) Bar. ad annum 363, t. IV, p. 146.

(34) Or. v, n. 40.

(35) Ann. 363, p. 144.

quid acerbius dicam, qui Eunapii, Zozimi, Libanii vestigiis inhærentes, miserum Apostatam non modo maximis laudibus efferunt, verum etiam eam laudationem cum sanctorum Patrum vituperatione ac Christiani nominis injuria, conjungunt. Quis tulerit Petrum Cunnæum (36) asserentem « viros pietate insignes, studio partium obcæcatos et perquam acerbos fuisse; » indeque accidisse, « ut cum de iis, qui olim vixere, principibus judicium ferretur, multum nos decipiat veterum quorundam, quos in Ecclesia Dei claros atque illustres fuisse scimus, auctoritas. » Me pudet cætera proseguere quæ in sanctos Patres per calumniam evomit, ac quæ gloriose prædicat de Juliano, quem Constantino longe præstantiorem non veretur asserere, et eo usque progreditur impietatis, imo amentię, ut dicat, « subisse animum suum Juliani venerationem; » viri nimirum cujus execranda omnibus retro sæculis fuit, eritque semper memoria. Clericus (37) eodem ac Cunnæus delirio vexatus, Theologo « acerbitem animi et impotentiam » affligit. Vox Libanio et Zozimo digna, atque iis, qui a catholica religione defecerunt. Iis sanctissimos Ecclesiæ Patres aspernari, et Apostatam laudare concessum est. At unde, quæso, illis de Juliani virtutibus constat? Non aliunde profecto, si vera fateri velint, quam ex ipsius de se Juliani testimonio (38), vel Libanii, Zozimi, Ammiani Marcellini, ethnicorum nempe scriptorum, qui pro suo in religionis Christianæ desertorem amore atque in Christianos odio ac livore, plurima de eo sunt mentiti. Quo jure? quæ æquitate, ethnicis scriptoribus sanctissimi ac doctissimi Ecclesiæ Patres posthabentur? An vero graviores ac luculentiores sunt veritatis testes Libanius et Zozimus, gentiles, quam Gregorius noster et Cyrillus Alexandrinus? Hæc serio perpendant illi e nostris, qui inconsiderate de Juliano plura nimium gloriose, nec sat veracunde de SS. Patribus, maxime Gregorio, scripserunt. Legant Apostatæ laudatores, quid scripserit Augustinus (39) adversus Donatistas, qui, oblato huic imperatoris supplicii libello, ejus justitiam laudaverant, ne quidem passus S. Doctor vel unius justitiæ laudem Juliano tribui, nec id Christianos decere ratus, acriter objurgat atque exagitat Donatistas. Hæc a nobis nostra in sanctos Patres observantia, et debitum religioni studium elicit.

IV. Posthabito igitur adulatorio ethnicorum de Apostata testimonio, vera esse quæ de ipso scripsere sancti Patres, atque inprimis Theologus, agnoscamus. Hæc firma, hæc inconcussa manent; et jam cum clarissimo « Annalium ecclesiasticorum » parente (40) mirari subit, quam graphica sub adumbrata hominis apostatæ forma, ipsius Juliani singula quæque lineamenta Scriptor sacer expresserit hisce verbis: « Homo apostata, vir inutilis, graditur ore perverso, annuit oculis, terit pede, digito loquitur, pravo corde machinatur malum, et omni tempore jurgia seminat. Huic extemplo veniet perditio sua, et subito conteretur, nec habebit ultra medicinam ».

V. In prima Steleutica, « hominis, » ut ipse ait Gregorius, seu Juliani « improbitas ac perversitas » abunde ostenditur, tam per ea quæ adversus Catholicos 75 perpetravit, quam per ea quæ facere parabat. » In altera autem Invectiva, seu oratione quinta (41), quæ est pars altera et appendix hujus operis, alium sibi orator scopum proponit, eumque, « tum apud Deum sanctiorem, tum auditoribus jucundiorem, atque adeo posteris utiliorem; nimirum ut ad ea quæ superius dicta sunt, justas Dei lances adjungat, easque pœnas quibus improbitas compensatur et exercetur » describat. Is est scopus alterius invectivæ, in qua Juliani mortem prosequitur. Duo igitur nobis expendenda supersunt. Primum quidem, de Orationibus, an scriptæ tantum, an dictæ quoque fuerint; alterum de Constantii laudibus, quæ non paucorum animos offenderunt olim, hodieque etiam offendunt.

VI. Has Orationes factas scriptasque, ut coram populo declamarentur, exordium prioris, aliaque passim verba videntur demonstrare; at re ipsa pronuntiatas non fuisse, ex ipso Gregorio credere cogimur: quippe qui, divisit « a Patre » discissisque monachis, sermonem se abjecisse, nemini concessisse, iterum atque iterum profitelur (42). Illa autem divisio perseverabat, et de Nazianzenæ Ecclesiæ schismate dolor, qui (43) « veluti nubes aliqua cor Gregorii subiens sermonis radios obtegebat, » cum Invectivas scriberet. Quod quidem manifestum est his verbis Gregorii, quibus non alios quam monachos fidei zelo ferventiores, et a Gregorio patre idcirco dissidentes notat (44). « Atque utinam ille quoque cœtus ad chorum nostrum se adjungat, qui cum prius cantionem haudquaquam adulterinam et ignobilem (atque ideo non Arianam) Deo accineret, ac dextro quondam ordine (quo statuebantur honoris causa monachi) dignus haberetur, atque etiam, ut confido, brevi habebitur, haud scio qua re commotus, repente cantum in diversum mutat, alioque gradu atque ordine se collocat; ac ne ob communem quidem lætitiā adduci potest, ut nobiscum conjungatur, » etc. Hæc nullatenus Arianis, sed monachis optime conveniunt, uti permulta alia. Istorum « se retineri fide, » ne zelum in eos exercent, eosdem, « ut membra sua fovere se adhuc atque complecti, » ait Theologus (45). Itane de Arianis locutus fuisset? De monachis igitur a patre Gregorio dissidentibus hæc sunt intelligenda; dissi-

³⁶ Prov. vi, 12-15.

(36) Petr. Cunnæus, Præf. in *Juliani Cæsares*.

(37) Clericus Bibl. univ. t. XVIII, ann. 1690, art. 1, p. 34.

(38) Præf. edit. Oper. Juliani ann. 1650.

(39) Aug. contr. Epist. Parmen. lib. 1, c. 12, n. 49, p. 23, t. IX.

(40) Bar. ad an. 565, t. IV, p. 141.

(41) Or. v, n. 1.

(42) Or. vi, n. 3.

(43) Ib. n. 2.

(44) Or. iv, n. 10.

(45) Ib.

dium autem istud tantam Theologo molestiam attulit, ut, quandiu perseveraverit, sermonem omnem abjecerit, ac nemini concesserit. Inde sequitur geminas « contra Julianum » Invectivas quas scripsit Gregorius quo tempore monachi Nazianzeni ab episcopo suo dissidebant, scriptas tantummodo, non autem coram frequenti populo habitas.

VII. Jam vero quod ad Constantii laudes attinet, Gregorii de eo præconiis plures olim, ut jam dictum, offensi sunt, atque etiam hodie offenduntur; eoque progressi sunt complures, teste Baronio (46), « ut Gregorium inverecunde atque admodum temere in crimen vocarent proditæ veritatis. » Iniquiorem certe Catholicis, et Arianæ hæreseos defensoribus faciliorem se præbuit Constantius, quam ut excusari, nedum absolvi possit: excusari tamen et defendi potest Gregorius, qui eum laudavit. Primo quidem observandum est, non tanto apud veteres odio flagrasse Constantium, quanto apud nos flagrat. Hodie namque Constantii nomen vix ac ne vix quidem aliud sonat, præter Christi ac veritatis hostem, Ecclesiæ persecutorem, 76 ac pene Antichristum. Indulgentiores fuere veteres, qui nonnullas hujus imperatoris egregias dotes, ac præclara quædam facinora conspicientes, mitiorem de eo sententiam tulerunt, atque etiam laudibus ornarunt. Cujus rei ut unum e multis, gravissimum testem proferam. Ambrosius de eo sic honorifice loquitur scribens Valentiniano (47). « Constantius Augustæ memoriæ nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret; jussit auferri; non jussit reponi. » Id quidem Romæ accidit, cum Constantius ascendens Capitolium, aram Victoriæ inde tolli præcepit.

VIII. Præconia Gregorii de Constantio in iis occurrunt Orationibus, quas contra Julianum ejus successorem scripsit. Quis porro adeo severum ac rigidum oratoris censorem se exhibebit, ut nihil ei concedendum putet, si comparans cum Juliano Constantium, illum deprimat, hunc extollat? Hac igitur ratione, licuit Gregorio comparatione Juliani laudare Constantium, et in laudando excusationem mereri potest, si nimius fuerit. Comparatione pessimi interdum laudari malum usu venit.

IX. Commendari etiam potuit Constantius, citra adulationem et mendacium, ex pietate, seu ex cultu erga religionem exhibito. Luculentissima certe testimonia sunt illius in Christianam religionem cultus, promulgatæ ac Constantio ea de causa leges, et sancita adversus idololatrias, superstitiones, incantatores, magosque edicta; quibus patri suo Constantino, aliisque compluribus orthodoxæ fidei principibus minime impar videri possit. Si in crimen vocatur Gregorius, eo quod laudavit Constantium, vocandus etiam erit S. Hilarius Pictaviensis; ille ipse præsul, quo non alter ferventior catholicæ fidei defensor contra Arianos. Laudat namque Hilarius (48) Constantium, « a singulari et admirabili sapientia, a beata et religiosa voluntate. » — « Vere te, Domine Constanti imperator, » inquit, « admiror fidem tantum secundum ea quæ scripta sunt desiderantem; et merito plane ad illa ipsa Unigeniti Dei eloquia festinans, ut imperatoriæ sollicitudinis capax pectus etiam divinorum eloquiorum conscientia plenum sit. » Si laudasse Constantium crimen est, magnus Athanasius in crimen vocabitur, invictus ille orthodoxæ fidei propugnator, in quo annis pluribus catholica fides inclinata recumbere visa est: quippe qui « humanum et pium imperatorem » appellat Constantium. « Illi, » inquit, de Arianis episcopis loquens (49), « præter mentem Constantii imperatoris humani et pii pro libidine quæ volunt promulgant, » etc. Cujusmodi plurima alia in Apologiis Athanasii reperias (50); quanquam ab eo, ut ab Hilario, patronus impietatis, hæreseos imperator et Antichristus non semel audierit. Hinc colligere est, quam vere Gregorius hæc de infelici principe scripserit (51). « Qui quidem (Constantius), si quid molestiæ nobis exhibuit, non nostri contemptu id fecit, nec ut nos contumelia afficeret, nec ut aliis quibusdam potius quam nobis indulgeret; sed ut omnes in unum coiremus animarumque consensione conjungeremur, nec perschismata inter nos dirempti atque dissecti essemus. » Et in Steuletica secunda (52): « Nam etsi a recta fide non nihil declinare visus est, hoc tamen crimen importunitati procerum fideique parvitati tribuendum est, » etc.

77 X. Deceptus nimirum, tametsi, teste Hilario (53), cupidissimus audiendæ veritatis, bonus princeps Catholicos nesciens urgebat, atque in eos sævire compellebatur. Quia ii non erant, qui, prodita veritate atque conscientia, falsam pacem emerent. Eoque credibilis istud evadit, quod Theodoretus scribit (54): « Etsi Constantius deceptus ab iis, quibus se regendum permiserat, consubstantialis vocabulum non admisit, sensum tamen ejus sincere confessus est. » Quæ profecto, si vera sunt, minuenda est Constantii culpa, quamquam absolvi penitus non possit.

XI. Hunc tamen videtur absolvere Gregorius, atque etiam in cælis collocare. Sed error ignoscendus, cum ignorans facti Constantium putaverit pœnitentem; quippe quem audierat morientem doluisse, quod novis studuisset dogmatibus. Pro certo habebat Gregorius, cum invectivas scriberet (55), « Constantium pio fine vitam clausisse. Quod si vere, prout ipse putavit, inquit Baronius (56), accidisse contigerit; haud abhorret a fide, quod relatione multorum fuerat diffamatum de auditu cælitus cantu, cum gaudium fiat in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente. »

(46) Bar. an. ann. 361, t. III, p. 838.

(47) Epist. xviii, n. 32.

(48) Lib. I, ad Const. n. 2, pag. 1219; lib. II, n. 8.

(49) Hist. Arian. n. 45.

(50) Ibid. n. 74 et 75.

(51) Or. IV, n. 37.

(52) Or. V, n. 17.

(53) Lib. II ad Const. n. 1 et 2.

(54) Hist. I, III, c. 1, p. 126.

(55) Or. V, n. 18.

(56) Bar., ad ann. 361, § 31.

XII. Mirum nemini profecto videri debet, si Gregorius, quo tempore *Invectivas* scripsit, minus noverit quaecunque Constantius in gratiam Arianorum, contra catholicam fidem ejusque defensores gesserat. In tenerrima adhuc ætate erat, cum Constantius imperium est adeptus, atque toto ejus imperii tempore, laicus et a mundi hujusce rebus propemodum alienus, studiisque litterarum deditus, aut etiam in eremo, et in domo paterna, non secus atque in solitudine, abditus vixit. Quin forte ignoravit ab Euzoio Constantium in extremis baptisma suscepisse, et demum credidit imperatorem jam jam morituro pœnituisse quod novis dogmatibus studuisset. Id vero credidisse Gregorium necesse est, qui pro certo habuit, ut scribit Baronius, « pio sine vitam clausisse Constantium. » Verum posteaquam is illi notior fuit imperator, aliter de eo sensit et scripsit. Quod quidem constat ex *Oratione* xxv, ubi de Constantio hæc habet. (57) « Rursus malum imperium, et rursus malum reviviscit... gravesque lupi, alii aliunde non intercipientes, Ecclesiam discerpunt. Armantur sacerdotes adversus sacerdotes, plebs adversus plebem furibundo impetu fertur. Imperator ipse impietati auctoritatem præbet, atque adversus orthodoxam doctrinam leges instituit; ilque præterea, qui nec in virorum, nec in mulierum numero censendi sunt, quorum magna apud eum erat potentia. Quis vero temporis illius mala pro dignitate deplorare queat? Exsilia, bonorum proscriptiones, » et cætera quibus gravissimam illorum temporum tempestatem, miserandumque Ecclesie statum, imperante Constantio, perfecte exprimit. Hic « malum » vocat « imperium, » quod olim rerum ignarus « justum » appellaverat. Exsilia, proscriptiones bonorum, ipsumque « imperatorem, qui impietati auctoritatem » præbuerit, sic insectatur, ut laudes, quibus ante Constantium cumulaverat Gregorius, postmodum recantasse merito videri possit.

(57) Or. xxv, n. 9.

ORATIO IV^a.

A

ΛΟΓΟΣ Δ'.

78 *Adversus Julianum imperatorem prior Invectiva.*

Κατὰ Ἰουλιανοῦ (58) Βασιλέως (59) Σηλιτευτικού (60) πρώτος.

I. Audite hæc, omnes gentes, auribus percipite omnes qui habitatis orbem⁵⁷. Omnes enim, quasi ex edita quadam et mediterranea specula, magno ac sublimi præconio appello. Audite, populi, tribus, linguæ⁵⁸, homines omnes, cujusvis generis et ætatis, tam qui nunc estis, quam qui postea eritis; atque quo latius præconium pateat, omnis cœlorum virtus, omnes angeli, quorum opera tyrannus extinctus ac deletus est, non Seon ille rex Amorrhæorum, neque Og, rex Basan⁵⁹, exigui principes, atque Israellem, hoc est, parvam orbis partem, vexantes; verum draco ille⁶⁰, apostata ille, magna illa mens, Assyrius ille, ille communis omnium inimicus atque hostis⁶¹, qui et multum furem, multasque minas in terra profudit, et multam iniquitatem in excelsum locutus ac molitus est⁶².

A' Ακούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη, ἐνωτίζασθε πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην⁵⁷· καλῶ γὰρ ἅπαντας, ὥσπερ ἐξ ἀπόπτου τινὸς καὶ μεσατῆτος περιωπῆς (61), μεγάλῳ καὶ ὑψηλῷ τῷ (62) κηρύγματι· ἀκούσατε, λαοί, φυλαί, γλώσσαι, πᾶν γένος ἀνθρώπων (63), καὶ ἡλικία πᾶσα, ὅσοι τε νῦν ἐστε, καὶ ὅσοι γενήσεσθε· καὶ ἐν' ἣ μοι μείζον τὸ κήρυγμα, πᾶσα δύναμις τῶν οὐρανῶν, πάντες ἄγγελοι, ὅς ἐργον ἡ τοῦ τυράννου κατάλυσις, οὐ τὸν Σηὸν (64) καθελούσι τὸν βασιλέα τῶν Ἀμορραίων, οὐδὲ τὸν Ὀγ βασιλέα τῆς Βασάν, μικροὺς δυνάστας, καὶ μικρὸν (65) μέρος τῆς οἰκουμένης κακοῦντας τὸν Ἰσραὴλ· ἀλλὰ τὸν δράκοντα, τὸν ἀποστάτην, τὸν νοῦν τὸν μέγαν, τὸν Ἀσσύριον (66), τὸν κοινὸν ἀπάντων ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, τὸν πολλὰ μὲν ἐπὶ γῆς μανέντα καὶ ἀπειλήσαντα, πολλὴν δὲ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλήσαντα τε καὶ μελετήσαντα.

II. Audi cœlum, et auribus percipe, terra⁶³. Jam enim mihi tempus est, ut iisdem verbis utar, qui-

B' Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ· καίρὸς γάρ μοι τὰ αὐτὰ τῷ μεγαλοφρονότατῳ τῶν προφητῶν.

⁵⁷ Psal. xlviii, 1. ⁵⁸ Dan. v, 19. ⁵⁹ Num. xxi, 26, 35. ⁶⁰ Ezech. xxix, 3. ⁶¹ Isa. xxxvii, 36 seq.

⁶² Psal. lxxii, 8. ⁶³ Isa. i, 2.

⁶⁴ Al. tertia, quæ autem 4 erat, nunc 5. — Scripta C

circa finem anni 363 vel initium ann. 364. (58) Κατὰ Ἰουλιανοῦ. Regg. b. hu, Oxon. Pass., etc., κατὰ Ἑλλήνων καὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ. Id quidem recte; nam Greg. non tantum Julianum, sed etiam gentilium superstitiones exagitat. Colh. 6, κατὰ Ἰουλιανοῦ καὶ κατὰ Ἑλλήνων. Socrates *Hist.* iii, c. 25, vocat λόγον πρὸς Ἑλλήνας, id est, « contra Gentiles. »

(59) Βασιλέως. Deest in pluribus Regg. et Colh. (60) Σηλιτευτικός. Vox in nonnullis præmissa, in aliis postposita. Λόγος subauditur; sed a plerisque exprimitur. Reddi potest: « Sermo in columna inscriptus. » Id est, « Oratio infamatrix, seu invectiva, in qua, velut in cippo, flagitia alicujus inscripta omnium oculis exponuntur. »

(61) Περιωπῆς. Reg. l, περιωπῆς.

(62) Τῷ. Deest in duob. Regg. et Or. 1.

(63) Πᾶν γένος, etc. « Omne genus hominum et ætas omnis. »

(64) Οὐ τὸν Σηὸν, etc. « Qui non Seon sustulerunt, » etc.

(65) Καὶ μικρὸν... Ἰσραὴλ. « Exiguam... Israellem devexantes, sustulerunt, sed, » etc.

(66) Τὸν Ἀσσύριον. Reg. hm, tres Colh. τῶν Ἀσσυρίων. Alludit ad hæc Isaie verba c. x, 12, juxta LXX, Ἐπισκέψομαι, vel, ut in aliis libris legitur: Ἐπάξει ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν, ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων. « Visitabo, vel, inducet super sensum magnum, super principem Assyriorum. »

Ἰσαΐα συμφθεγξασθαι. Πλὴν ὅσον ὁ (67) μὲν ἐπὶ τῷ Ἰσραὴλ ἀθετήσαντι ταῦτα καλεῖται καὶ μαρτύρεται· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τυράννῳ, καὶ ἀθετήσαντι καὶ πεσόντι πτώμα τῆς ἀσεβείας ἄξιον.

Γ' Ἄκουε, καὶ ἡ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίου ψυχὴ, εἰ τις αἰσθησὶς (68), ὅσαι τε (69) πρὸ αὐτοῦ βασιλέων φιλόχριστοι· τοῦ δὲ (70) καὶ πάντων μάλιστα, ὅσῳ τῇ Χριστοῦ κληρονομίᾳ συναυξηθεῖς, καὶ αὐξήσας ταύτην εἰς δύναμιν, καὶ χρόνῳ βεβαιωσάμενος, ὥστε καὶ πάντων διὰ τοῦτο γενέσθαι τῶν πώποτε βασιλέων ὀνομαστότατος, (ὡς τῆς ἐμπειρίας (71)!) ἀγνῶμα ἠγνῶσε σφόδρα τῆς οικείας εὐσεβείας ἀνάξιον· ἔλαθεν ἐπιτρέφων Χριστιανοῖς τὸν Χριστοῦ πολέμιον, καὶ τοῦτο μόνον τῶν ἀπάντων οὐ καλῶς ἐφίλανθρουπέυσας, καὶ σῶσαι καὶ βασιλεύσαι (72) τὴν κακῶς καὶ σωθέντα καὶ βασιλεύσαντα· καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα ἂν ἡσθεῖν, ὥσπερ τῇ καταλύσει τῆς ἀσεβείας, καὶ τοῖς Χριστιανῶν πράγμασιν εἰς τὸ ἐρχαῖον ἐπανελθεῖν, οὕτω δὴ καὶ τῷ λόγῳ. Λόγον γὰρ ἀναβῆσαι τῷ θεῷ χαριστήριον, πάσης ἀλόγου θυσίας ἱερωτέρον τε καὶ καθαρώτερον, οὐ κατὰ τοὺς ἐναγελῆς ἐκείνου λόγους καὶ λήρους, καὶ τὰς ἐναγεστέρας θυσίας, ὣν ἡ περιουσία (73) καὶ τὸ δυνατὸν ἀσεβείας ἦν δύναμις, καὶ ἄσφορος, ἐν οὕτως ὀνομάσει, σοφία· ἐπεὶ καὶ (74) πᾶσα ἡ τοῦ αἰῶνος τούτου δύναμις τε καὶ παλίδευσίς ἐν σκότει διαπορευομένη, καὶ τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς πόρῳ πίπτουσα· ἐκείνη μὲν δὴ τοιαύτη καὶ παρὰ τοιοῦτοις, καὶ τοιαύτας ἔχουσα τὰς ἐπικαρπίας, ὥστε χόρτος ταχὺ ἀποξηραίνον, καὶ ὥστε λάχανα χλόης ταχὺ ἀποπύπτουσα, καὶ συναπιόουσα τοῖς πατράσιν ἀπολλυμένοις μετ' ἥχου, καὶ περιφαναστέροις τὴν πτώσιν ἢ τὴν ἀτίθειαν.

decidens ⁴⁴, ac simul cum parentibus suis abscedens, cum sonitu pereuntibus ⁴⁵, atque ob ruinam clarioribus quam ob impietatem.

Δ' Ἐμοὶ δὲ θύοντι θυσίαν αἰνέσεως σήμερον, καὶ τὴν ἀναίμακτον τῶν λόγων τιμῇ (75) ἀνάπτοντι, τίς θέατρον περιστήσῃ (76) τῇ χάριτι παριστούμενον; ἢ τίς συνηχῆσαι γλώσσα τοσούτον, ὁπόσον καὶ βούλομαι; Τίς ἀκοῇ τῷ λόγῳ συμπροθυμηθήσεται (77); Καὶ γὰρ οὐ τῷ λόγῳ μόνον ἢ διὰ λόγου (78) χάρις εἰκισιότητι μετὰ τῶν ἄλλων ὧν ὀνομάζεται, καὶ ταύτη χαίροντι τῇ προσηγορίᾳ διαφερόντως καὶ τῇ δυνάμει τῆς κλήσεως· ἀλλὰ καὶ αὐτὴν πρέπουσα δίκῃ, λόγῳ

⁴⁴ Psal. LXXI, 5. ⁴⁵ Psal. XXXVI, 2. ⁴⁶ Psal. IX, 7. ⁴⁷ Psal. XLIX, 23.

(67) *Ὅσον ὁ*. Ita quatuor Regg., tres Colb. et edit. D. lori.) Aldi Man. Deest ὁ in Par.

(68) *Εἰ τις αἰσθησὶς*. « Si quid defuncti sentiant. » Sic Isocrates iisdem verbis, sed paulo fusius: *Εἰ τις ἔστιν αἰσθησὶς τοῖς τετελευτηκόσι περὶ τῶν ἐνθάδε γυγνομένων*. « Si quid eorum quae hic fiunt defuncti septiant. » Or. funebri in laudem Evagorae.

(69) *Ὅσαι τε*. Combef. *ἔσοι τε*.

(70) *Τοῦ δέ*, etc. Combef. *τοῦ δέ γε*. « Illius enim vero maxime omnium, quanto una cum Christi haereditate adauctus, eaque pro viribus adaucta, ac temporis diuturnitate confirmata. »

(71) *Ὁ τῆς ἐμπειρίας*. Bill. « o gravem impressionem! » Comb. « o noxam! » Edit. Bas. « prob do-

bus Isaias vocis sublimitate prophetas omnes antecellens. Hoc unum interest, quod ille ob Israellem, qui Dei legem rejecerat, ea vocat contestatur: ego autem ob tyrannum, qui et eam reject, et misere, ut ipsius impietas merebatur, occidit.

III. Audi haec etiam Constantii magni anima, si quis mortuis sensus est, omnesque eorum, qui imperium ante ipsum tenuerunt, piaē Christique amantes animae: verum ille praeter ceteris, qui cum simul cum Christi haereditate erevisset, eamque pro viribus auxisset, temporisque diuturnitate confirmasset, adeo ut eo nomine omnes, qui unquam imperio potiti fuerant, splendore gloriaeque superasset (o injuriam ac nefas!), ignorantione lapsus est, ipsius pietate admodum indigna: Christianis Christi ⁷⁹ hostem insciens aluit, in eoque uno haud recte humanitate ac benignitate usus est, quod eum et servavit et ad imperium eiecit, qui male ac funeste et servatus est et imperium administravit. Atque hac potissimum de causa eum crederim, ut ex impietatis oppressione rerumque Christianarum ad pristinum splendorem reditu, sic etiam ex hac oratione maximam voluptatem capitorum. Sermonem enim Deo in grati animi significationem dicabo, omni rationis experte victima puriorem et sanctiorem, non juxta nefarias illius orationes ac nugas, magisque nefaria sacrificia, quorum praestantia et potentia impietatis potentia erat, et insipiens, ut sic loquar, sapientia; siquidem omnis huius saeculi potentia et eruditio in tenebris ambulat ⁴⁴, atque a veritatis luce procul excidit. Atque illa quidem talis est et apud tales, taliaque opera pretia habet, quasi fenum velocius arescens, et quemadmodum olera herbarum cito

IV. Mihi autem hodierno die sacrificium laudis sacrificanti ⁴⁷, atque ineventum sermonem honorem Deo consecranti, quis ejusmodi theatrum exhibebit, quod accepti beneficii magnitudinem adaequet? aut quae lingua, pro eo ac cupio, simul insonabit? Quae auris parem sermoni alacritatem allatura est? Neque enim duntaxat Verbo, ea grati animi significatio, quae per verba rependitur, aptissima et congruentissima est, utpote praeter alia vocabula,

D. lori.)

(72) *Βασιλεύσαι*. Schol. *Βασιλεύσαι ποιῆσαι*, Recte quidem ad Gregorii mentem et ad Scripturae sensum. I Reg. VIII, 22.

(73) *Ὅρ ἡ περιουσία*. « Quorum copia et vis, impietatis vis erat. »

(74) *Ἐπεὶ καὶ*. « Siquidem. » Bill. « velut etiam. »

(75) *Λόγων τιμῇ*. « Sermonum holocaustum. »

(76) *Περὶστήσει*. Schol. *κύκλω στήσσει*, « auditorum coronam exhibebit. » Reg. bm, Colb. 3, παραστήσει.

(77) *Συμπροθυμηθήσεται*. Regg. a, b, Or. 1, συμπροθυμήσεται.

(78) *Ἡ διὰ λόγου*. Reg. bm. ἡ λόγου. Bill. ex Card. ἡ τοῦ λόγου.

quibus appellatur, hoc quoque nomine, ac nominis vi et facultate singulariter gaudenti: verum etiam poena hæc illi pulchre convenit, ut pro eo scelere, quod in sermones admisit, sermone crucietur. Nam cum illi omnium ratione prædicatorum communes sint, eos tamen ipse tanquam sibi peculiare Christianis invidebat, stolidissime sane de sermonibus cogitans, homo, iudicio suo, mortalium omnium facundissimus.

V. Primum quia subdole ac improbe nomen ad opinionem traduxit, quasi sermo Græcus, non linguae, sed religionis sit: atque ob eam causam, velut alieni boni fures, a sermonibus nos abegit: perinde ac si nos quoque artibus illis, quæ apud Græcos inventæ sunt, uti prohibuisset, idque sua interesse, propter vocis homonymiam, iudicasset. Tum, quia nobis obscurum esse putavit, id se minime eo consilio facere, ut insigne quoddam et primum bonum nobis eriperet, quippe qui hos sermones majorem etiam in modum aspernemur: verum quia impietatis confutationes extimescebat, velut in dictionis elegantia verborumque lenocinio robur habentes, ac non potius in veritatis cognitione atque argumentis, a quibus minus compesci ac reprimi possumus, quam inhiberi, ne Deum confiteamur, cum linguam habeamus; quandoquidem una cum aliis rebus sermonem etiam immolamus, quemadmodum et corpora, quoties res ita nata fuerit, ut his quoque pro veritatis defensione dimicare necesse sit. Quare, qui hoc edixit, Attice quidem et eleganter loqui prohibuit: at, ne vera loqueremur, suam prodidit, nec confutationes effugit: imo vero

VI. Neque enim hominis erat, vel religionis suæ causæ, vel ipsis etiam sermonibus confidentis, sermones nostros comprimere: perinde ac si quis athletarum omnium fortissimus sibi videatur, ac publico præconio omnibus præferri postulet, qui edixerit, ne fortium ac strenuorum virorum ullus certamen ineat, atque in arenam descendat, vel qui membrum aliquod amputarit, id quod timiditatis potius, quam fortitudinis argumentum est. Coronæ

(79) *Μετέθηκεν ἐπὶ τὸ δοκοῦν*. «Ad opinionem traduxit.» Id est, de cognato vocabulo, «Ἑλλην», «Græcus», non linguae, sed religionis vocabulum duxit, ut «Græcam» religionem sic subdole a «Christiana» religione secerneret.

(80) *Τὸν λόγον ἡμῶς ἀπήλασεν*. Lege lata Julianus Christianis interdixit sive docendis, sive discendis humanioribus litteris. Baronius, spreta veterum omnium auctoritate, existimavit, aliis tantum docendis interdictum fuisse Christianis, non vero discendis. Dixi, «spreta veterum omnium auctoritate»; nam Baronius ipse contra se citat Rufinum, Socratem, Sozomenum, Augustinum. «Et quis,» inquit Montacutius, «talibus et tantis viris non credat? Quis non credat Gregorio Nazianzeno?» (quem etiam contra se potuerat Baronius citare) qui litteras, λόγους, disciplinas, scholas prohibitos Christianis omnibus proficitur; adeoque tam discere quam docere litteras Christianis prohibuit Julianus. Et certe si litteras discere ipsis permisisset, et docere tantum prohibuisset, immerito Gregorius tam acerbis Julianum verbis exagitaret, et tanquam litterarum hostem execraretur. Iniquus in Julianum vel ipse fuisset ejus admirator Ammianus Marcellinus, qui bis lib. xxi, p. 222; lib. xxv, p. 294, «inclemens et perenni silentio

κολάζεσθαι ὑπὲρ τῆς εἰς λόγους παρανομίας.» ὡν κοινῶν ὄντων λογικοὶ ἄπασι, ὡς ἴδιον αὐτοῦ, Χριστιανοῖς ἐφθόνησεν, ἀλογώτατα περὶ λόγων διανοηθεὶς, ὁ πάντων, ὡς ἔστο, λογιώτατος.

Ε'. Πρῶτον μὲν, ὅτι κακούργως τὴν προσηγορίαν μετέθηκεν ἐπὶ τὸ δοκοῦν (79), ὥστε τῆς θρησκείας ἔντα τὸν Ἑλληνα λόγον, ἀλλ' οὐ τῆς γλώσσης· καὶ διὰ τοῦτο, ὡς ἀλλοτρίου καλοῦ φῶρας, τῶν λόγων ἡμᾶς ἀπήλασεν (80). ὥστε ἂν εἰ καὶ τεχνῶν εἰρξεν ἡμᾶς, ὅσαι παρ' Ἑλλήσιν εὐρήνται, καὶ τοῦτο (81) διαφέρειν αὐτῷ διὰ τὴν ὁμωνυμίαν ἐνόμισεν· ἐπειτα, ὅτι λανθάνειν ἡμᾶς ὑπέλαθεν, οὐκ ἀγαθοῦ τινος τῶν πρώτων (82) ἀποστερήσειν μέλλων, οἳ γε καὶ σφόδρα τοὺτους περιφρονοῦμεν τοὺς λόγους· ἀλλὰ τοὺς ἐλέγχους τῆς ἀσθείας (83) φοβούμενος, ὥστε ἐν τῇ κομφεῖᾳ τῆς λέξεως τὴν ἰσχὺν ἔχοντας, ἀλλ' οὐκ ἐν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας καὶ τοῖς ἐνθυμήμασιν, ὡν ἐπιχειρῶν ἡμᾶς ἀδυνατώτερον (84) ἢ τὸν θεὸν ὁμολογεῖν (85) γλώσσαν ἔχοντας· ἐπεὶ καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων ἱεουργοῦμεν τὸν λόγον, ὥστε τὰ σώματα, ἤνικα ἂν καὶ τοῦτοις ἀγωνίζεσθαι δέη περὶ τῆς ἀληθείας· ὥστε ὁ τοῦτο προτάξας Ἀττικίζειν μὲν ἐκώλυσε, τὸ δὲ ἀληθεύειν οὐκ ἔπαυσε· καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ σαθρὸν ἤλεγξε, τοὺς ἐλέγχους δὲ οὐ διέφυγεν· ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον τοῦτοις αὐτὸν ὑποθεῖς ἠγνόησεν. ἠαυδῶταquam impedit: simulque et imbecillitatem imprudens sese his magis subiecit atque implicuit

Γ'. Οὐ γὰρ θαρρόντος ἦν οὐτε τοῖς ὑπὲρ τῆς θρησκείας δικαίοις, οὐτε τοῖς λόγοις αὐτοῖς τὸ τοὺς ἡμετέρους ἐπίσχειν λόγους· ὥστε ἂν εἰ τις κράτιστον αὐτὸν νομίζοι τῶν ἀθλητῶν, καὶ ἀξιοῖα κατὰ πάντων κηρύττεσθαι, μηδένα τῶν γενναίων ἀγωνίζεσθαι, μηδὲ καταβαίνειν εἰς τὸ στάδιον ἐπιτάξας, ἦ τι τῶν μελῶν περικόψας (86), ὅπερ ἀνανδρίας μᾶλλον ἢ ῥώμης τεκμήριον. Κατὰ γὰρ τῶν (87) ἀγωνιζομένων, οὐ τῶν ἀνω καθεζομένων (88) οἱ οβρυνδὸν» appellat Juliani «decretum,» de quo tamen Apostate gratulari debuerat, si Christianis tantum docendi munus interdixisset.

(81) *Καὶ τοῦτο*, etc. Regg. a, b, Colb. 6, τούτῳ διαφέρειν. Billius: «Easque propter ejusdem nominis appellationem suas esse duxisset.» Verum ut stet ipsius versio, legendum pro τούτῳ, ταύτας, et αὐτῷ pre αὐτῷ, vel subaud. cum Comb. post τούτο, λόγων καλόν. Vide n. 101.

(82) *Τῶν πρώτων*. In pluribus Regg. et Colb. desunt.

(83) *Ἀσθείας*. Edit. Ald. et Herv. εὐσθείας. Non sperneada lectio, quam tamen in nullo codice reperimus.

(84) *Ἀδυνατώτερον*. Sancyg. οὐ δυνατώτερον.

(85) *Τὸν θεὸν ὁμολογεῖν*. Schol. μὴ ὁμολογεῖν.

(86) *Ἡ τι τῶν μελῶν περικόψας*. Ita Coisl. 1, Pass., Elias et Savil. Hæc omiserat Billius.

(87) *Κατὰ γὰρ τῶν*, etc. «De iis enim qui pugnant, coronæ reportantur, non autem de illis qui in superiori gradu sedent.» Deridet Gregorius Julianum, qui, sublato Christianis litterarum studio, inepte eos se victurum sperabat.

(88) *Καθεζομένων*. Illic Ἀγωνοθέτας, id est, «Certaminum iudices ac præsides» intelligit Gregorius

στéφανοι· καὶ τῶν πάσῃ τῇ·ρώμῃ χρωμένων, οὐ A
τῶν περιηρημένων τὸ πολὺ τῆς δυνάμεως. Εἰ δὲ
ὅλως συμμίσξει καὶ εἰς χεῖρας ἐλθεῖν ἐφοβήθης, αὐτῷ
τοῦτω τὴν ἤτταν ἐδεῖξας, καὶ νικᾶν ὑπῆρξέ μοι (89)
μηδὲ ἡγωνισμένῳ, ὃν (90) ἡγωνίσω μὴ ἁγωνίσασθαι.
Ταῦτα μὲν ὁ σοφὸς ἡμῖν βασιλεὺς τε καὶ νομοθέτης,
ὥσπερ (91) ἵνα μηδὲν αὐτοῦ τῆς τυραννίδος ἀμοιρον
ᾷ, καὶ προκηρύξῃ τὴν ἀλογίαν ἐν ἀρχῇ (92) τῆς
ἐαυτοῦ βασιλείας, τυραννήσας πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς
λόγους· ἡμῖν δὲ καλὸν καὶ ὑπὲρ τῶν λόγων αὐτῶν
ὁμολογεῖν τῷ Θεῷ χάριν, τὴν ἐλευθερίαν ἀπολαβόν-
των· καὶ μέλιστα μὲν καὶ τοῖς ἄλλοις τιμᾶν αὐτὸν
ἀναθήμασι φειδομένους (93) μηδενὸς, μήτε χρημά-
των μήτε κτημάτων, ἀ, τοῦ καιροῦ γενόμενα καὶ
τῆς τυραννίδος, ἡ φιланθρωπία τοῦ Θεοῦ διεσώσατο,
τιμᾶν δὲ πρὸ τῶν ἄλλων τοῖς λόγοις, τῇ δικαίᾳ καρ- B
ποφορίᾳ καὶ κοινῇ πάντων, ὅσοι τῆς χάριτος μετε-
λήφασιν. Ἄλλ' ὁ μὲν (94) ὑπὲρ τῶν λόγων λόγος το-
σοῦτος· ἵνα μὴ, μακρότερον ἀποτείνοντες, ἔξω τοῦ
καιροῦ (95) πίπτωμεν, καὶ ἄλλο τι μᾶλλον σπου-
δάειν δοκῶμεν ἢ οὐ χάριν συνεληλύθαμεν (96).

pro sermonibus institutus sermo finem habeat, ne eum longius producentes, mediocritatis fines exco-

damus, atque aliquid quiddam potius agere videamur, quam id cuius causa convenimus.
Ζ'. Ἡδὲ οὐ μοι πηδᾷ καὶ ἵεται πρὸς πανηγυρισμὸν
ὁ λόγος, καὶ τοῖς ὀρωμένοις συμφαιδρύνεται, καὶ
καλεῖ πάντας εἰς χορείαν πνευματικὴν, ὅσοι τε
νηστεύουσιν καὶ κλαυθμῷ, καὶ δεήσει (97) προσέκεινται, C
νυκτὸς καὶ ἡμέρας αἰτούμενοι (98) λύτρωσιν τῶν
κατεχόντων ἀναιρῶν, καὶ δεξιὸν ἐν τοῖς κακοῖς φάρ-
μακον, τὴν οὐ κατασιγύονσαν ἐλπίδα ποιοῦμενοι·
ὅσοι τε, μεγάλους ἀνατλάντες ἀγῶνας καὶ ἀθλους,
καὶ πολλαὶς πληγῖντες καὶ χαλεπαῖς τοῦ καιροῦ προσ-
βολαῖς, θέατρον ἐγενήθησαν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέ-
λοις, καὶ ἀνθρώποις, κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου
φωνήν· καὶ τὰ μὲν σώματα κάμνοντες, τὰς δὲ ψυχὰς
ἀήττητοι διαμείναντες, καὶ πάντα ἰσχύοντες ἐν τῷ
δυναμοῦντι (99) αὐτοὺς Χριστῷ· ὅσοι τε (1) κοσμητὴν
ἀποθέμενοι κακίας ὕλην καὶ δυναστείαν, ἢ τὴν ἀρπα-
γὴν τῶν ὑπαρχόντων μετὰ χαρῆς προσδεξάμενοι, ἢ
τῆς ἐαυτῶν, ὃ δὴ λέγεται, φυγαδευθέντες ἀδίκως, ἢ
ἀνδρῶν, ἢ γυναικῶν, ἢ γονέων, ἢ τέκνων, ἢ ὅσοις
ἄλλοις ὀνόμασι τῆς μικρῆς οἰκεύτητος κατεχόμεθα, D
τούτων πρὸς ὀλίγον διαζευθέντες, καὶ τῷ Χριστῷ

A quippe adversus pugnantes, non autem supra se-
dentes, comparantur: et adversus eos, qui robur
omne suum ad certamen adhibent, non qui magna
virium parte truncati sunt. Quod si omnino signa
conferre, manusque conserere veritus es, hoc ipso
te victum esse declarasti, mihiq[ue] etiam sine ulla
dimicatione palmam adipisci licuit, dum tantopere
abs te dimicatum est, ne dimicationem subires.
Atque hæc quidem sapiens noster imperator et le-
gislator; qui, ne tyrannidis suæ quidquam expers
esset, verum brutæ stoliditatis edictum proponere!

81 in imperii sui auspiciis, ante omnia alia, ser-
mone tyrannide oppressit. Nobis autem honestum
et præclarum fuerit pro ipsis quoque sermonibus,
quibus libertas restituta est, Deo gratias agere,
cumque tum votivis muneribus honorare, nec po-
cuniis parcendo, nec opibus et fortunis, quas sub
temporis et tyrannidis potestate constitutas, Dei
misericordia conservavit; tum præsertim sermoni-
bus, hoc est iusta oblatione, omnibusque, qui gra-
tiæ participes fuerint, communi. Atque hic sane

VII. Enimvero mihi jam exsiliit atque ad pane-
gyrismum gestit oratio, simulque cum his, quæ
cernimus, hilarescit, atque ad spiritualem choream
omnes vocat, tum qui jejuniis, et lacrymis, et
orationi addicti erant, prementium molestiarum
depulsionem finemque noctu diuque postulantes,
ac commodum in malis pharmacum efficientes
nimirum spem non confundentem ⁸², tum qui ma-
gnis certaminibus et ærumnis exantlatis, multisque
et gravibus temporis insultibus percussi atque
vexati, mundo et angelis, et hominibus, ut Apostoli
verbis utar, spectaculum exstiterunt ⁸³: ac corpo-
ribus licet fracti et debilitati, animis tamen invicti
permanserunt, omniaque in Christo ipsos confor-
tante potuerunt ⁸⁴: tum qui mundana vitii materia
et auctoritate ac potentia deposita, vel bonorum
rapina cum gaudio suscepta ⁸⁵, vel (patria) sua, ut
quidem dicitur, per injuriam pulsī, vel a viris, aut
uxoribus, aut parentibus, aut liberis, aut quibus-
cunque tandem aliis parvæ necessitudinis nominibus

⁸² Rom. v, 5. ⁸³ I Cor. iv, 9. ⁸⁴ Philipp. iv, 43.

⁸⁵ Hebr. x, 34 et seqq.

(89) Ὑπῆρξέ μοι. Ita Comb. Deest μοι. in edit.
(90) Ὅρ. Sic Reg. I, et Sav. Bill. vero δὲ ὄν.
Gabr. φ. Comb. sic reddit: « In quem sic tibi di-
micationem est, ut a dimicatione removeres. »

(91) Ὅσπερ. Prætermissum a Billio. Sic reddit
optime Comb. « Velut hoc consilio, ne, » etc.

(92) Ἐν ἀρχῇ. Non igitur cum Antiochie ver-
saretur, Persis bellum illaturus.

(93) Φειδομένους. Savil. φειδομένους.

(94) Ἄλλ' ὁ μὲν. Bas. edit. addit γάρ, quod Bill.
et Savil. abjiciunt.

(95) Ἐξω τοῦ καιροῦ. « Ab eo quod temporis
ratio postulat, excidamus: » aliud nimirum agen-
tes, quam quod temporis, præsentisque est insti-

tuti.

(96) Συνηλυθήμεν, etc. Sancyg. ad hæc verba
in marg. scripsit: « Ergo habita est in publico
cætu. » Scripta quidem a Gregorio, ut haberetur;
dicta tamen non videtur.

(97) Δεήσει. Nonnulli, δεήσει.

(98) Αἰτούμενοι. Comb. καὶ ἀπεκδεχόμενοι, « at-
que expectantes. »

(99) Ἐδυναμοῦντι. Sic quatuor Regg., duo
Comb., Comb., edit. Ald. et Herv. In Par. δυνα-
μοῦντι.

(1) Ὅσοι τε. Reg. I, addit ἢ τινα. Reg. bm.
omissis vocibus, ὅσοι τε, habet, ἢ τινα.

retinemur, ad breve tempus disjuncti, Christi sanguini passionibus pro Christo obtulerunt, ob idque nunc commode illud dicere et cantare queant: *Imposuisti homines super capita nostra: transivimus per ignem et aquam: et eduxisti nos in refrigerium* ⁸².

VIII. Quin alteram quoque partem ad festum diem agendum voco, eos nimirum qui cum universarum quidem rerum Deum consteantur, atque hactenus animo sani sint, cæterum ad providentiæ rationes minime ⁸² penetrant; quæ plerumque ex contrariis meliora procurat, ac per benignitatem ad resipiscentiam invitat ⁸³; verum ob animæ paupertatem et levitatem, dum superbit impius in cogitationibus, incenduntur ⁸⁴ atque inflammantur, ac peccatorum pacem, ut cum Davide loquar, non ferunt ⁸⁵, nec Dei consilium expectare sustinent ⁸⁶, nec ad extremum usque animi æquitatem præstant; verum cum præsentibus rebus et in aspectum cadentibus perpetuo serviant, hujusmodi miraculis in veritate confirmantur.

IX. Jam eas quoque animas voco, quæ hujusmodi scenam, et magnum hoc theatrum ad stuporem usque mirantur, et quidem his Isaïæ verbis: Mulieres a spectaculo venientes, huc adeste, animique oculo ab externa oberratione reducto atque collecto, vacate et cognoscite, quoniam ipse est Deus, qui exaltatur in gentibus, et exaltatur in terra ⁸⁷, semper ille quidem in omnibus miraculis et prodigiis, quæ fecit, at in præsentibus clarius et expressius.

X. Atque utinam ille quoque cætus ad chorum nostrum se adjungeret, qui, cum prius cantionem haudquaquam adulterinam atque ignobilem nobiscum Deo accineret, ac dextro quondam ordine dignus haberetur, atque etiam, ut confido, brevi habebitur, aut scio qua re commotus, repente cantum in diversum mutat, alioque gradu atque ordine sese collocat: ac ne ob communem quidem lætitiā, quod etiam magis miror, adduci potest ut nobiscum conjungatur: quin potius privatim choream quamdam parum modulatam ac numerosam et concinnam instituit: hoc enim mihi bona eorum venia fortasse dicere licebit: quamnam autem, et qualem? zelus quidem, ut dicam, me incitat, fides autem retinet: ac sermonis molestiam ob spem, qua moveor, comprimam. Adhuc membra mea foveo atque complector: adhuc majorem pristinæ charitatis, quam præsentis contemptus rationem habeo; atque idcirco lentorem me præbeo, ut acrius postea et ferventius objurgem.

⁸² Psal. lxxv, 12. ⁸³ Rom. ii, 4. ⁸⁴ Psal. ix, 25. ⁸⁵ Psal. lxxii, 3. ⁸⁶ Psal. cv, 13. ⁸⁷ Psal. xlv, 11.

(2) Αἱματι. Combef., et in ora Reg. i, ὀνόματι.

(3) ἄδοιεν. Regg. a, b, et Or. 4, habent, ἄδοιεν καὶ λέγοιεν. Edit. λέγοιεν καὶ ἄδοιεν.

(4) Τοῖς λογισμοῖς. Colb. 6 et Combefisius τοῖς λογισμοῖς.

(5) Ἐμπατεύοντες. Reg. bm, Colb. 5 et Comb. ἔμπατεύσαντες.

(6) Προκαλουμένης. Videtur interpres legisse, προκαλουμένης, ut habet Reg. codex.

(7) Γυναῖκες. « Mulieres opulentæ, surgite, et

καρποφορήσαντες αἱματι (2) τὰ ὑπὲρ Χριστοῦ πάθη, νῦν ἂν ἐκεῖνο λέγοιεν καὶ ἄδοιεν (3) ἐν καιρῷ, τὸ, Ἐπεβίβασαι ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν· εὐλόγοιεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος· καὶ ἐξηγάγετε ἡμᾶς εἰς ἀναψύχην.

H'. Καλῶ καὶ τὴν ἑτέραν μοῖραν εἰς τὴν πανήγυριν, ὅσοι, τὸν μὲν τῶν ὅλων ὁμολογοῦντες Θεὸν, καὶ μέχρι τούτου τοὺς λογισμοὺς (4) ὑγιαίνοντες τοῖς δὲ τῆς προνοίας λόγοις οὐκ ἔμπατεύοντες (5), ἐκ τῶν ἐναντίων πολλάκις τὰ βελτίω διοικουμένης, καὶ τῇ χρηστότητι προκαλουμένης (6) τὴν ἐπανόρθωσιν, ἀλλὰ διὰ πτωχείαν ψυχῆς καὶ κουφότητα, ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ τοὺς λογισμοὺς, ἐμπυριζόμενοι τε καὶ ἀναπτόμενοι, καὶ εἰρήνην ἀμαρτωλῶν οὐ φέροντες, ὃ δὴ φησὶν ὁ ψαλμὸς, οὐδ' ὑπομένοντες τοῦ Θεοῦ τὴν βουλήν, καὶ πρὸς τὸ πέρας μακροθυμοῦντες· δοῦλοι δὲ ὄντες αἱ τῶν παρόντων καὶ τῶν ὁρωμένων, τοῖς τοιοῦτοις θαύμασι βεβαιούνται πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Θ'. Καλῶ καὶ τὰς ἐπτοημένας ψυχὰς περὶ τὴν τοῦ κόσμου τοῦδε σκηνὴν καὶ τὸ μέγα θέατρον· καὶ καλῶ γε τοῖς Ἰσαΐου ῥήμασι· Γυναῖκες (7) ἐρχόμεναι ἀπὸ θέας, δεῦτε, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα ἐκ τῆς ἐξω περιπλανήσεως ἐπιστρέψασαι, σχολάσατε καὶ γνῶτε, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς, ὑψούμενος ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψούμενος ἐν τῇ γῇ, αἱ ποτε ἐν πᾶσιν οἷς ἐποίησε θαυμασίους (8) καὶ τέρασι, καὶ τοῖς νῦν ἐναργέστερον.

I'. Εἶθε μοι (9) τοῦ χοροῦ μέρος ἦν κἀκεῖνο τὸ σύστημα, ὃ, σὺν ἡμῖν τέως τῷ Θεῷ προσῆδον οὐ κίβδηλον ὦδην, οὐδὲ ἀδόκιμον, ἀλλὰ καὶ τῆς δεξιᾶς ποτε στάσεως ἀξιούμενον, πιστεύω δὲ, ὅτι καὶ μετ' ὀλίγον ἀξιωθησόμενον, οὐκ οἶδ', ὃ τι παθόν, ἐξαίφνης μεθαρμόζεται τε καὶ μετατάσσεται· καὶ οὐδὲ ὑπὸ τῆς κοινῆς (10) εὐφροσύνης, ὃ καὶ θαυμάζω μᾶλλον, εἰς ταυτὴν ἔρχεται· ἀλλ' ἰδίαν ἱστην οὐκ εὐρυθμόν τινα ταύτην χορείαν, οὐδὲ ἐναρμόνιον· τοσοῦτον γὰρ ἱσως εἰπεῖν καὶ αὐτοὶ δώσουσιν· ἀλλ' ὅποιαν καὶ τίνα· εἰ καὶ κινεῖται λέγειν ὁ ζῆλος, ἀλλ' ἡ πίστις κρατεῖ· καὶ καθέξω τοῦ λόγου τὸ ἀηδὲς αἰδοῖ τῆς ἐλπίδος. Ἐτι μου περιέπω τὰ μέλη· ἔτι δίδωμι πλέον τῇ πρὶν ἀγάπῃ τῆς παρουσίας ὑπεροφίας· καὶ διὰ τοῦτο γίνωμαι μακροθυμότερος, ἵν' ὀνειδίσω θερμότερον.

audite vocem meam; filiae confidentes, percipite auribus eloquium meum. » Sic in Isa. xxxii, 9

(8) Θαυμασίους. Sic tres Regg., Pass., edit. Bas. et Comb. Ed. Par. θαύμασι.

(9) Εἶθε μοι, etc. Monachi nazianzeni tum a Patre Gregorio divisi; non vero Ariani, qui nulli erant Nazianzeni, uti gloriatur Theologus, hic sunt intelligendi.

(10) Κοινῆς. « Ia Regg. b, l, Colb. 5, 6, Pass. Deest in edit. Par.

IA'. Μίαν μοῖραν, ἐν ψυχῶν γένεσι ἀποκηρύττω τῆς Α πανηγύρεως, στένων μὲν καὶ ἀλγῶν, καὶ οὐδὲ ἐπαυ-
τας (11) ἰσως πενθῶν, οὐδ' αἰσθανομένους τῆς ἐαυ-
τῶν ἀπωλείας ἀποδυσμένος· τοῦτο γὰρ τῆς πληγῆς
αὐτῶν τὸ ἐλκεινότατον· ἀποκηρύττω δ' ὅμως, οἱ,
ἐπαρέντες οὐκ ἐπὶ τὴν στερὰν πέτραν καὶ ἀσειστον,
ἀλλ' ἐπὶ τὴν ξηράν τε καὶ ἄγονον· εἰσὶ δὲ οἱ τῷ λόγῳ
προσελθόντες ἐπιπολαῖες καὶ ὀλιγόπιστοι, καὶ διὰ τὸ
μὴ ἔχειν βάθος γῆς, εὐθέως ἐξανασταίναντες, καὶ
προκύψαντες (12), ἵνα τοῖς πλησίον ἀρέσωσιν (13),
ἔπειτα ὑπὸ βραχείας τοῦ πονηροῦ προσβολῆς καὶ
ὀλίγου πειρασμῶν καύσωσιν (14), ἐξηράνθησαν καὶ
ἀπέθανον. Καὶ τούτων ἐτι χειρότερους, καὶ μᾶλλον ἀπο-
κηρυκτοὺς τῆς πανηγύρεως, ὅσοι μὴδὲ πρὸς ὀλίγον
ἀντέστησαν τῷ καιρῷ, καὶ τοῖς τὴν κακὴν αἰχμαλω-
σίαν ἡμᾶς αἰχμαλωτίζουσιν ἀπὸ τοῦ ἀναδάντος εἰς Β
ὑψος, καὶ καλῶς ἡμᾶς αἰχμαλωτίσαντος· ἀλλ' ἐκ
περιουσίας ἐβάνθησαν πονηροὶ τε καὶ εὐνοιοὶ (15), οὐδὲ
πρὸς ὀλίγον ἀντιστόντες, οὐδὲ γενομένης τινὸς αὐτοῖς
ὀλίψεως, ἢ πειρασμοῦ, διὰ τὸν Λόγον (16) σκανδαλι-
σθέντες, ἀλλὰ προσκαίρου κέρδους, ἢ θεραπείας, ἢ
δυναστείας μικρᾶς, οἱ θελαῖοι τὴν ἐαυτῶν σωτηρίαν
ἀπεμπολήσαντες.

cum brevi quodam et caduco quæstu, aut obsequio, aut exigua potentia salutem suam miseri commu-
tarint.

16'. Ἐπεὶ δὲ ἀνεκαθήραμεν τῷ λόγῳ τοῦ χοροῦ τὸ
πλήρωμα, φέρε, ὅση δύναμις, ἀγνισάμενοι καὶ σώ-
ματα, καὶ ψυχὰς, καὶ μίαν ἀναλαβόντες φωνήν, ἐν
συναρμολογημένοις Πνεύματι, τὴν ἐπὶ νικίον ἄδωμεν
ἐκείνην ψῆδον, ἣν ποτε ἦσεν ὁ Ἰσραὴλ ἐπὶ τοῖς Αἰ-
γυπτίοις, τῇ Ἐρυθρᾷ καλυφθεῖσι θαλάσῃ (17), ἐξαρ-
χοῦσας Μαρίας, καὶ ἀνακρουομένης τὸ τύμπανον·
Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ· ἐνδόξως γὰρ δεδύξασται·
Ἰσραὴλ καὶ ἀναστάνη ἐβρίνην, οὐκ εἰς θάλασσαν,
τοῦτο γὰρ μεθαρμόζω τῆς ψῆδος, ἀλλ' ὅποι (18) φίλον
ἦν αὐτῷ, καὶ ὅπως αὐτὸς ἐδικαίωσεν· Ὁ ποιῶν
πάντα καὶ μετασκευάζων, εἰπέ που τῆς ἐαυτοῦ προ-
φητείας Ἀμὼς φιλοσοφῶν ἐνθεώτατα· ὁ ἐκτρέπων
εἰς τὸ πρῶτ' οὐκὶν θανάτου (19), καὶ ἡμέραν εἰς
νύκτα συσκοτίζων, καὶ οἶονεῖ διὰ κύκλου τινὸς εὐ-
θύων (20) καὶ διεξάγων τὸν ἅπαντα κόσμον, καὶ τὰ
ἡμέτερα, σαλευόμενά τε ὁμοῦ καὶ μὴ σαλευόμενα,
ταῖς μεταβολαῖς κινούμενα καὶ περιτρεπόμενα, καὶ
ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα· τῇ τάξει δὲ τῆς προνοίας πά-
για καὶ ἀκίνητα, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων ὁδεύη, τῷ D
Λόγῳ μὲν ὀφλίων, ἡμῖν δὲ ἀγνωστομένων· ὁ καθαίρων (21)
δυναστάς ἀπὸ θρόνων, καὶ ἀνυπολόγητον κόσμῳ δια-

XI. Unam classem, unum animarum genus ab
hac læta celebritate abdoico atque propello, gemens
quidem et dolens, nec gemitum forte (meum) au-
dientes, nec exitium suum sentientes deslens. Hoc
enim totius eorum plagæ maxime miserabile est ;
sed tamen abdoico, eos nempe, qui non supra firmam
et stabilem petram, sed supra siccām et sterilem
seminati **. Hi autem sunt 83 qui leviter ac de-
functorie ad pietatis doctrinam accesserunt, atque
exigua fide præditi sunt, quia altis in terra radices
non egerant, confestim exorti sunt, ac prospici-
entes, ut aliis placerent, postea ad brevem et exi-
guum diaboli assultum, parvumque tentationum
æstum exaruerunt et emortui sunt. Atque his etiam
adhuc pejores, magisque ab hoc fausto et læto
conventu proscribendi sunt, qui tempori, atque iis
qui nos ab eo qui in altum ascenderat, pulchreque
captivos nos duxerat, in malam et funestam capti-
vitatem abducebant **, ne tantillum quidem obsti-
terunt, verum ultro ac sponte improbos ac venales
se præbuerunt, ut qui ne paulisper quidem repu-
gnarint, aut oborta ipsis ob Verbum aliqua cala-
mitate aut tentatione scandalum passi sint, verum

XII. Postquam autem chorum universum sermon^o
repergavimus, age, corporibus atque animis, quoad
ejus fieri poterit, purificatis, voceque una assum-
pta, atque uno eodemque Spiritu concordēs redditi,
triumphale illud carmen canamus. quod olim Is-
raeliæ propter Ægyptios mari Rubro coopertos
atque obrutos, auspicante Maria, tympanumque
pulsante, cecinerunt : *Cantemus Domino : gloriose
enim magnificatus est : equum et ascensorem proje-
cit, non in mare ***, hoc enim ex carmine illo im-
muto, verum ubi ipsi gratum fuit, et quemadmodum
ipse justum censuit ; qui, ut quodam prophetiæ suæ
loco Amos divinissime philosophans, ait : *Omnia
facit atque immutat : qui mortis umbram in dilu-
culum vertit, et diem in nocturnas tenebras mu-
tat ***, ac velut per circulum quemdam mundum
hunc universum gubernat ac moderatur, resque
omnes nostras, fluctuantes simul minimeque flu-
ctuantēs, ut quæ per mutationes quidem moveantur,
ac sursum deorsumque agitentur, aliasque aliter se
habeant ; at quantum ad divinæ providentiæ ordi-
nem et constitutionem fixæ et stabiles sint, etiam si

** Matth. vii, 24. ** Psal. lxxvii, 19 ; Ephes. iv, 8. ** Exod. xv, 1. ** Amos v, 8.

(11) Καὶ οὐδὲ ἐπαύοντες, etc. Billius : « ac ne
audientes quidem fortasse lugens. »

(12) Προκύψαντες. « Erumpentes, » velut ἔμβρυον
vulva προκύπτειν, ait Plutarchus.

(13) Ἀρέσωσιν. Sic Reg. quinque, Pass., etc.
Edit. ἀρίσκωσι.

(14) Πειρασμῶν καύσωρος. Sic Reg. bm et
Colb. 5. Editi. πειρασμοῦ καὶ καύσωρος.

(15) Εὐνοιοι. « Venales. » Billius, « viles. »

(16) Διὰ τὸν Λόγον. « Ob fidei doctrinam. »

(17) Καλυφθεῖσι θαλάσῃ. Sic Colb. 1, et duo

Colb. Deest θαλάσῃ in pluribus mss. et in Par. edit.
quæ habet, κατακαλυφθεῖσιν. Bas. edit. καταλη-
φθεῖσιν.

(18) Ὅποι. Regg. bm, 1, ὅπη. Ald. et Herv.
ὅπερ.

(19) Θανάτου. Hæc vox a Græco textu vulgate
abest ; in omnibus tamen Gregorii mss. et in bi-
bliorum codicibus non paucis legitur.

(20) Εὐθύων. Reg. 1, Colb. 6, διευθύων. Oxon.
θύων.

(21) Καθαίρων. Colb. 3, καθελών.

per contraria gradientur, Verbo quidem clara et perspicua, nobis autem incognita et obscura : qui potentes de sedibus deponit⁶², et insuspicabilem diademate ornat⁶³; nam id quoque a divina Scriptura accipio : qui *infirmis et invalidis genibus fortitudinem imponit*⁶⁴, ac peccatoris et maligni brachia confringit⁶⁵ : **84** etenim hæc quoque ex alio summo cantico, prout quodque memorie occurrit : multis videlicet locis cantionem mihi conficientibus, atque ad contexendam gratiarum actionem aliquid erogantibus. Qui dat ut impius nunc supra cedros elatus conspiciatur⁶⁶, nunc dejectus, atque in nihilum redactus : si quidem ipsius impietatem cauto

XIII. Ecquis eorum, qui res divinas narrant, hæc pro dignitate decantabit, atque narrabit? *Quis loquetur potentias Domini, auditas faciet omnes laudes ejus*⁶⁷? Qua voce, aut qua dicendi facultate hoc miraculum adæquabit? Quis arma, et gladium, et bellum confregit⁶⁸? Quis capita draconum in aqua contrivit⁶⁹? Quis eum populis illis, quibus traditus est, in *escam dedit*? Quis procellam in auram statuit⁷⁰? Quis dixit mari, *Tace, obmutesce*⁷¹? et, *In te confringentur fluctus tui*⁷²: atque adeo confregit, cum haud diu intumuissent atque inferbuissent? Quis hoc nobis dedit, ut calcemus supra serpentes et scorpiones⁷³, quemadmodum feri condemnatio, verum perspicue insurgentes, caputque, cujus proculcatione damnati sunt, attollentes? Quis iudicium et justitiam inopinato fecit⁷⁴? Quis virgam peccatorum non prorsus emisit, audendumne est dicere, in sortem iustorum⁷⁵? an, quod eo moderatius est, in sortem eum cognoscentium?

XIV. Non enim ut iusti traditi atque afflicti sumus : hoc enim paucis et raro contigit; ut, velut fortes athleteæ, tentatorem ignominia perfundant : verum ut peccantes condemnati, ac postea misericordiam consecuti sumus, provide nimirum et paterne hactenus percussis, ut prudentiores efficeremur, atque hactenus castigati, ut ad eum nosipsos convertamus. Arguit enim, sed non in furore : et corripuit, sed non in ira⁷⁶ : per utrumque videlicet benignitatem suam ostendens, hoc est, et per submonitionem, et per indulgentiam. Quis ille est, qui vindictam fecit in nationibus, increpationes in populis⁷⁷? Dominus fortis et potens, Dominus potens in bello⁷⁸.

A δῆματι· παρὰ γὰρ τῆς θείας καὶ τοῦτο λαμβάνω Γραφῆς· ὁ γόνανεν ἀδυνατοῦσι θάρσος περιτιθεῖς (22), καὶ συντριβὼν ἁμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ βραχίονας καὶ ταῦτα παρ' ἄλλης ψῆδης (23), ὅπως ἂν ἕκαστον ἐπὶ τῇ μνήμῃ, πολλῶν συμπληρούντων μοι τὴν ψῆδην, καὶ συνερανιζόντων (24) τὸν χαριστήριον (25)· ὁ διδοὺς ὁρᾶσθαι τοῦ ἀσπεθοῦς καὶ τὴν ὑπὲρ τὰς κέδρους ἐπαρσιν, καὶ τὴν εἰς τὸ μηκέτι εἶναι καθαίρειν· ὅταν αὐτοῦ παρελθεῖν δυνήθωμεν τάχει καὶ ἀσφαλεῖα ποδὸς τὴν ἀσέθειαν.

ac celeri pede præterire possimus.

II'. Τίς ταῦτα πρὸς ἀξίαν ἄσεται, καὶ διηγῆσεται τῶν τὰ θεῖα διηγουμένων; Τίς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου, ἀκουστάς ποιήσει πάσας τὰς ἀνρέσεις αὐτοῦ; τίνα φωνὴν, ἢ τίνα λόγου δύναμιν ἐξισώσει τῷ θαύματι; Τίς συνέτριψεν ὄπλον (26), καὶ ῥομφαίαν, καὶ πόλεμον; Τίς συνέθλασε τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος; Τίς ἔδωκεν αὐτὸν βρῶμα λαοῖς, οἷς καὶ παρέδωκε; Τίς ἔστησεν εἰς αὐραν καταγίδα; Τίς εἶπε τῇ θαλάσῃ, *Σιώπα, πεφίμωσο*; καὶ, *Ἐν σοὶ συντριβήσεται σου τὰ κύματα*· καὶ μέντοι καὶ συντρίψας, οὐκ ἐπὶ πολὺ μετewρισθέντα καὶ ἀναξέσσαντα; Τίς ἐπάνω ὄρειων καὶ σκορπίων πατεῖν ἐδωρῆσατο, οὐκ ἐπὶ λάθρα τὴν πτέρυν τηρούντων, ὡς ἡ κατάκρισις, ἀλλὰ φανερώς (27) ἐπανισταμένων καὶ διαιρόντων τὴν κεφαλὴν, ἣν πατεῖσθαι κατεδικάσθησαν; Τίς ὁ ποιήσας κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἀδόκητον; Τίς ὁ μὴ παντελῶς ἐπαφεί; τὴν ῥάβδον τῶν ἁμαρτωλῶν, ἃρα θαρρόσθαι χρὴ τῷ κλήρῳ τῶν δικαίων εἰπεῖν; ἢ, ὁ τοῦτο μετρίωτερον, τῷ κλήρῳ αὐτῶν (28) γνωσκόντων;

IA'. Οὐ γὰρ ὡς δίκαιοι παρεδόθημεν, τοῦτο γὰρ ὀλίγοι καὶ ὀλιγάκις (29)· ἔν, ὡς ἀθλήται γενναῖοι, τὸν πειραστὴν κατασχύνουσιν (30)· ἀλλ' ὡς ἁμαρτάνοντες κατεκρίθημεν, εἴτα ἡλεήθημεν κηδεμονικῶς (31) τε καὶ πατρικῶς, ὅσον σωφρονισθῆναι, πληγνέσθαι, καὶ ὅσον πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφαι νοουθετηθέντες. Ἥλεγε μὲν γὰρ, οὐ τῷ θυμῷ δέ· καὶ παιδεύει μὲν, οὐ τῇ ὀργῇ δέ· δι' ἀμφοτέρων δεικνὺς τὸ φιλόανθρωπον καὶ τῆς ὑπομνήσεως, καὶ τῆς ἀνέσεως. Τίς ὁ ποιήσας ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς, Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς, D Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ.

⁶² Luc. i. 52. ⁶³ Eccl. xi. 5. ⁶⁴ Job iv. 4. ⁶⁵ Psal. ix. 36. ⁶⁶ Psal. xxxvi. 35. ⁶⁷ Psal. cv. 2. ⁶⁸ Psal. lxxv. 4. ⁶⁹ Psal. lxxiii. 13, 14. ⁷⁰ Psal. cvi. 29. ⁷¹ Marc. iv. 39. ⁷² Job xxxviii. 11. ⁷³ Luc. x. 19. ⁷⁴ Gen. iii. 15. ⁷⁵ Psal. cxviii. 121. ⁷⁶ Psal. cxxiv. 3. ⁷⁷ Psal. vi. 2; xxxvii. 2. ⁷⁸ Psal. cxlix. 7. ⁷⁹ Psal. xliii. 8.

(22) Περιτιθεῖς. « Circumponit, præstat. »

(23) Ψῆδης. Sic Regg. bm, l, tres Colb. Deest in edit. Billius, « scripturæ loco. » Combefisius qui varias lectiones colligit, hanc sibi vocem, ψῆδης, non placere testatur, nec congruere putat cum his quæ ex Isaia, ut ipsi videtur, præcedunt; sed fallitur. Nihil hic descriptum ex Isaia, sed ex Job iv. 4. v. 17. psal. xxxvi. 17, atque hæc ex alio cantico petita scribit Gregorius, respiciens ad verba cantici Moysis et Mariæ. Siquæ ex diversis canticis et Scripturæ locis, prout occurrebant, suum se ait conficere χαριστήριον.

(24) Συνερανιζόντων. « Simul conferentibus. »

(25) Χαριστήριον. Subaud. λόγον.

(26) Ὀπλον. « Scutum. » Billius, « arma. »

(27) Φανερώς. « Palam, aperte. »

(28) Αὐτόν. Vitiose τὸν αὐτόν, in Herv. et Par. edit.

(29) Ὀλιγάκις. Par. in notis ex Oxon. et aliis duobus addunt, πάσους.

(30) Κατασχύνουσιν. Reg. h, κατασχύνωμεν, melius.

(31) Κηδεμονικῶς. « Provide, benigne, salubriter. »

1Ε'. Μίαν εὐρίσκει φωνήν, ἐν μέλος, των παρόντων πως ἄξιον, ἣν Ἡσαίας πρὸ ἡμῶν ἀνεφθέγγετο, σφόδρα τῷ νῦν καιρῷ πρέπουσαν, καὶ τῷ μεγέθει τῆς εὐεργεσίας ἀμειλλωμένην· Εὐφραίνεισθω (32) ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν, καὶ αἱ νεφέλαι βανάτωσαν δικαιοσύνην· ῥηξάτω (33) τὰ ὄρη εὐφροσύνην, καὶ οἱ βουνοὶ ἀγαλλιάσιν· ἐπεὶ καὶ κτίσις πᾶσα, καὶ δυνάμεις οὐράνιοι, καὶ τῶν τοιούτων, ὥς γε δὴ ὁ ἐμὸς λόγος, συνεπαισθάνονται· οὐ γὰρ συστενάζει μόνον καὶ συνωδίνει δουλεύουσα τῇ φθορᾷ, τοῖς κάτω λέγω γινόμενοις τε καὶ ἀπογινόμενοις, ἀποκαρadoxουσα τὸ τέλος τούτων καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, ἵνα καὶ αὐτὴ τότε τύχῃ τῆς ἐλπίζομένης ἐλευθερίας, ὥς νῦν ἀκουσα τούτοις προσδεδεμένη διὰ τὴν τοῦ δημιουργήσαντος δύναμιν. ἀλλὰ καὶ συνδοξάζει καὶ συναγάζεται τοῖς τοῦ Θεοῦ τέκνοις εὐφραينوμένοις.

ΙΓ'. Τοιγαροῦν, οὐ γὰρ ἀφέξομαι θείων φωνῶν θείαν ἐξηγουμένης δύναμιν, ἀγαλλιᾶσθω ἔρμος, καὶ ἀνθεῖτω ὡς κρίνον, ἡ χήρα χθές καὶ πρῶτη, ὥς γε ἰδούκει, καὶ ἀνάνδρος Ἐκκλησία, καὶ πᾶς ὁ τῷ φθορῷ καὶ ἀτερπεῖ χειμῶνι τῆς ἀσεθείας τέως συνεσταλμένος· ὅτι ἠλέησε Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ οὐκ ἐγκαταλείπειν· ὅτι ἐποίησε θαυμαστά πράγματα, βουλὴν ἀρχαίων ἀληθινήν· ἡ δὲ ἦν, εὐδοκεῖν ἐπὶ τοὺς φοβούμενους αὐτὸν, καὶ τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοῦς σιδηροῦς συνέθλασεν· ὅτι διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἐταπεινώθημεν, ἀλλ' ἀνεκλήθημεν (34), καὶ, τῆς παγίδος συντριβίσης, ἐβρύσθημεν ἐν χάριτι τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῇ καρδίᾳ παρακαλοῦντος Θεοῦ.

ΙΖ'. Ὅρατε ὅπως πλέκω τὴν ψῆδὴν θείοις καὶ ῥήμασι καὶ διανοήμασι; καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἄλλοις τοῖς ἐπαίρομαι τε καὶ καλλωπίζομαι, καὶ ὥσπερ ἐνθους ὕψ' ἡδονῆς γίνομαι· ἀτιμάζω δὲ ἅπαν ταπεινὸν καὶ ἀνθρώπινον, ἅλλα ἅλλοις συμβιβάζων καὶ συναρμόζων, καὶ εἰς ἐν ἄγων τὰ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος;

1Ε'. Πρῶτερον μὲν οὖν ἐδείκνυ τοῦ Θεοῦ τὰ θαυμάσια Ἐνὸχ μετατιθέμενος, Ἥλιος ἀναλαβανόμενος, Νῶε διασωζόμενος, καὶ διασώζων τὰ σπέρματα τῶν γενῶν (35), ἐν μικρῷ ξύλῳ τὸν κόσμον, φυγόντων οἰκουμένης ἐπὶ κλυσιν, ἐν ἡ γῇ κοσμηθῇ πάλιν εὐσεβεστέροις οἰκήτορσιν· Ἀβραὰμ καλούμενος, καὶ παιδὶ παρ' ἡλικίαν τιμώμενος, εἰς πίστιν ἐτέρου τοῦ ἐπηγελμένου σπέρματος, καὶ τὸν μονογενῆ προσφέρων θυσίαν πρόθυμον, καὶ ἱερτεῖον ξένον (36) ἀντὶ (37) τοῦ παιδὸς κομιζόμενος· παράδοξος (38) ἀσεδῶν ἀπώλεια,

³² Isa. xlv. 8; xlix. 13; Psal. lxi. 15. ³¹ Rom. viii. 92. ³³ Isa. xxiv. 1. ³⁴ Psal. cii. 15. ³⁵ Psal. xciii. 14. ³⁶ Isa. xxv. 1. ³⁷ Psal. cxlvi. 41. ³⁸ Psal. cvi. 46. ³⁹ Psal. cv. 43. ⁴⁰ Psal. cxliii. 7. ⁴¹ Galat. i. 15; II Cor. vii. 6. ⁴² Gen. v. 24. ⁴³ IV Reg. ii. 11. ⁴⁴ Gen. vii. 1 sqq. ⁴⁵ Gen. xii. 1 et seq. ⁴⁶ Gen. xviii. 10. ⁴⁷ Galat. iii. 16.

(32) *Εὐφραίνεισθω*. In Isaia legitur, *Εὐφραίνεισθω*.

(33) *Ῥηξάτω*. Billius: «effundant.»

(34) *Ἀνεκλήθημεν*. «Revocati sumus.» A Billio omissum.

(35) *Γενῶν*. Alii: ἐθνῶν.

(36) *Ἱερτεῖον ξένον*, etc. «Alienam victimam,»

A XV. Unam vocem, unum carmen, praesentibus beneficiis quodammodo dignum reperio, illud scilicet, quod Isaias ante nos pronuntiavit, huic tem-pori mirifice congruens, et cum beneficii magnitudine ⁸⁵ contendens. Laetetur caelum desuper, et nubes stillent justitiam. Erumpant montes laetitiam, et colles exsultationem ⁸⁶; quandoquidem etiam res omnes conditae, et coelestes virtutes, mea quidem sententia, hujusmodi rerum sensu afficiuntur: neque enim creatura simul tantum ingemiscit, et par-turit, corruptioni serviens ⁸⁷, hoc est, iis qui in terra nascuntur, et intereunt, finem eorum et revelati-onem expectans, ut ipsa quoque tunc sperata liber-tate potiat, velut nunc his invita propter Crea-toris potentiam alligata: sed simul etiam cum Dei filiiis laetantibus gloriam ipsius praedicat, et exultat.

XVI. Quocirca, neque enim a divinis vocibus abstinebo, divinam potentiam commemorans, exsul-tet deserta, et floreat sicut lilium ⁸⁸, hoc est, Ec-clesia, heri et nudius tertius, ut quidem videba-tur, vidua, et viro carens, atque omnes, quos in-vida et inamœna impietatis hiems antea contraxe-rat: quoniam Deus plebem suam miseratus est ⁸⁹, et hereditatem suam non dereliquit ⁹⁰: quoniam res mirabiles fecit, consilium antiquum verum ⁹¹; hoc est, ut beneplacitum esset ipsi super timentes eum, et in iis qui sperant in misericordiis ejus ⁹²: quoniam contrivit portas aereas, et vecies ferreos confregit ⁹³: quoniam propter iniquitates nostras humiliati sumus ⁹⁴, sed revocati sumus, ac laqueo contrito ⁹⁵, per gratiam Dei qui nos vocavit, et hu-miles corde consolatur, liberati sumus ⁹⁶.

XVII. Videtisne quo pacto divinis verbis ac sen-tentiis canticum texam? atque hand scio quonam modo alienis me efferam et ostentem, ac prae vo-luptate velut numine corripiar; quidquid vero hu-mile atque humanum est, contemnens, alia cum aliis compingens atque concinnans, eaque, quae ejus-dem sunt Spiritus, in unum colligens?

XVIII. Ac prius quidem Dei miracula testaban-tur: Enoch, dum transferretur ⁹⁷; Elias, dum in sublime assumeretur ⁹⁸: Noe, dum conservaretur, ac generum semina conservaret, in exiguo ligno mundum, orbis universi diluvium fugientium, ut terra rursus sanctioribus incolis ornaretur ⁹⁹: Abra-ham, dum vocaretur ¹⁰⁰, ac filio praeter aetatem do-naretur ¹⁰¹, ad confirmationem nempe alterius se-minis promissi ¹⁰², atque unigenitum offerret, sacri-ficium promptum et alacre, alienamque victimam

in comparatione filii, «inexpectatam;» nulla enim erat usitatio victimam quam aries. Non ergo bene Bill. «inuitatam.»

(37) *Ἀντὶ*. Ald., Herv., Par. καὶ ἀντὶ. Sed abest καὶ ab omnibus codd.

(38) *Παράδοξος*. «Stupendus, novus ac mira-bilis.»

filii loco accipiens ⁷: mirabilis impiorum interitus, **86** igne et sulphure obrutorum, mirabilis etiam piorum furtum, et salis columna, conversionem ad vitium traducens, de eaque velut triumphum agens: Joseph item, dum venderetur, et amaretur, et pudicitiam coleret, sapientiaque a Deo donaretur, et liberaretur, et potentiam obtineret ⁸, majorisque dispensationis causa, dispensatoris munere fungeretur ⁹: Moses, dum Dei conspectu dignus haberetur ¹, legesque acciperet, et ferret ², et Pharaonis Deus efficeretur, et Israelitis ad promissionis terram dux esset: numerosa Aegyptiorum flagra, atque eorum, qui laboribus premiebantur, inter medios Aegyptos conservatio ³. Mare item, tum ad virgæ ictum cedens, tum ad sermonem rursum coeius; atque illos terræ in modum transmittens, hos autem, at ipsius natura ferebat, inundans atque obruens. ⁴

XIX. Aliaque omnia quæ hæc secuta sunt; nimirum nubes columna interdiu obumbrans, ignis columna noctu splendorem afferens, atque ambæ iter præmonstrantes ⁵: panis in deserto pluviae instar fusus, obsonium e cælo missum; ille necessitati correspondens, hoc etiam supra necessitatem imperitum ⁶: aqua e petra, partim emanans, partim edulcata ⁷: Amalec per orationem atque arcanam et mysticam manu figuram victus et profligatus ⁸. Sol stans, et luna retenta ⁹, et Jordanis cursus intercisis ¹⁰; muri sacerdotum circuitu, ac tubarum clangore, numerique viribus concussi atque subversi ¹¹. Terra et vellus, vicissim compluta, et sicca remanentia ¹²: in crinibus situm robur, integro exercitui par ¹³: pauci delecti milites lambentes, qui victores fore creduntur, ac juxta spem de se conceptam vincunt, exiguus, inquam, muneris multa hominum millia ¹⁴. Quid autem me omnia sigillatim enumerare necesse est, quæ per Christum ipsum, salutiferæ præsentiae suæ atque incarnationis tempore; quæ etiam post illum ac per illum a sacrosanctis ipsius Apostolis verbique ministris mirifice gesta sunt? Quot ea libri et me-

XX. At, quæ nunc acciderunt, *venite, audite, et narrabo, omnes qui timetis Deum* ¹⁵. ut divinæ po-

A πυρὶ καὶ θείῳ (39) κατακλυσθέντων (40), εὐσεβῶν κλοπῇ (41) παραδοξότερα, στήλῃ ἀλλὰ τὴν πρὸς τὸ κακὸν ἐπιστροφὴν θριαμβεύουσα. Ἰωσήφ τε ππρασκόμενος, καὶ ἐρώμενος, καὶ σωφρονεῖν, καὶ παρὰ Θεοῦ σοφίζόμενος, καὶ ἐλευθερούμενος, καὶ δυναστεύων, καὶ σιτοδοτῶν (42) ἐπ' οἰκονομίᾳ μέizonι. Μωϋσῆς θεοφανείας ἀξιούμενος, καὶ νομοθετούμενος καὶ νομοθετῶν, καὶ Θεὸς Φαραὼ γινόμενος, καὶ πρὸς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας τῷ Ἰσραὴλ ἐξηγούμενος. Αἰγυπτίων τε ἀριθμούμεναι μάστιγες (43), καὶ σωτηρία τῶν πονουμένων ἐν μέσοις τοῖς Αἰγυπτίοις. θάλασσά τε ὑποχωροῦσα ῥάβδῳ (44), καὶ συνιούσα λόγῳ, καὶ τοὺς μὲν ὡς ξηρὰ παραπέμπουσα, τοὺς δὲ (45) κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς ἐπιβρέουσα.

B 10'. Τὰλλα τε, ὅσα (46) τούτοις ἐπηκολούθησε, στύλος νεφέλης ἐπισκιάζων ἡμέρας, στύλος πυρὸς φωτίζων νυκτὸς, καὶ ὁδηγούντες ἀμφότεροι. ἄρτος ὕμενος ἐν ἐρήμῳ, ὅλον ἐξ οὐρανοῦ πεμπόμενον. ὁ μὲν τῇ χρεΐᾳ σύμμετρος, τὸ δὲ καὶ ὑπὲρ τὴν χρεΐαν ὕδωρ ἐκ πέτρας, τὸ μὲν ἐκδιδόμενον, τὸ δὲ γλυκαίνόμενον. Ἀμαλὴκ εὐχῇ καταπολεμούμενος, καὶ χειρῶν ἀπορρότῃ καὶ μυστικῷ σχήματι (47). Ἡλὶός τε (48) ἰστάμενος, καὶ σελήνῃ κατεχομένη, καὶ Ἰορδάνης ἀνακοπτόμενος. τεῖχη κατασειόμενα ἱερῶν περιόδῳ, καὶ σαλπίγγων ἤχῳ, καὶ ἀριθμῷ δύναμιν ἔχοντι (49). γῆ καὶ πόκος, ἐναλλάξ ὕμενά τε καὶ ἄβροχα διαμένοντα. δύναμις ἐν θριβί, στρατιᾶς ὅλης ἀντίρροπος. λογάδες ὀλίγοι λάμποντες, καὶ νικῶν πιστευόμενοι, καὶ νικῶντες, κατὰ τὰς ἐλπίδας, ὁ βραχὺς ἀριθμὸς (50) τὰς πλείονας χιλιάδας. Τί με δεῖ καταριθμεῖν ἕκαστα, ὅσα δι' αὐτοῦ Χριστοῦ (51) κατὰ τὴν σωτήριον αὐτοῦ παρουσίαν καὶ σάρκωσιν, ὅσα μετ' ἐκεῖνόν τε καὶ δι' ἐκεῖνον τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ, καὶ ὑπηρέταις τοῦ λόγου θαυματουργηται; Πόσαι ταῦτα καὶ βίβλοι καὶ μνημαὶ φέρουσι;

C K' Τὰ δὲ δὴ νῦν (52), δεῦτε, ἀκούσατε, καὶ διηγῆσομαι (53), πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν,

⁷ Gen. xii, 10-13. ⁸ Gen. xix, 24, 26. ⁹ Gen. xxxvii, 28; xxxix, 8; xli, 41 sqq. ¹ Exod. iii, 2. ² Exod. xx, 2 seqq. ³ Exod. vii, 1 et seqq. ⁴ Exod. xiv, 21, 27. ⁵ Exod. xiii, 21. ⁶ Gen. xvi, 14. ⁷ Exod. xvii, 6; xv, 25. ⁸ Exod. xvii, 11. ⁹ Josue x, 12. ¹⁰ Josue iii, 13. ¹¹ Josue vi, 6. ¹² Jud. vi, 37. ¹³ Jud. xvi, 17. ¹⁴ Jud. vii, 5. ¹⁵ Psal. lxxv, 16.

(39) Πυρὶ καὶ θείῳ. « Igne et sulphure. » Billius: D « sulphureo igne. » Verum cum Gregorius Scripturæ verba religiose servaverit, hæc itidem servare debuisset interpretes.

(40) Κατακλυσθέντων. « Quasi diluvio obrutorum. »

(41) Κλοπῇ. Clarius in Elia Billius, « subductio. » Lothi nempe ac ejus familiæ, qui per angelos quasi furtim educti sunt.

(42) Καὶ σιτοδοτῶν. « Frumenta annonamque distribueret. »

(43) Ἀριθμούμεναι μάστιγες. « Celebria Aegyptiorum flagella. » Sic orat. iii, n. 6, suam parvam Bethlehem opponit τὰς ἀριθμουμένας τῶν πόλεων, « claris urbibus. »

(44) Ὑποχωροῦσα ῥάβδῳ. « Virgæ cedens. » Non legitur a Moyse virga mare percussam.

(45) Τοὺς δέ. Reg. b et Montac. τοῖς δέ.

(46) Τὰλλα τε ὅσα. Plerique codd. et Reg. i, τὰλλα δ' ὅσα.

(47) Μυστικῷ σχήματι. Par. et Montac. in notis de crucis signo interpretantur.

(48) Ἡλὶός τε. Sic scripti libri. Deest τε in Par.

(49) Ἀριθμῷ δυνάμιν ἔχοντι. Combef. « Septenario nimirum ac mysticæ significationis, ex qua illi vis inerat. »

(50) Ὁ βραχὺς ἀριθμός. Colb. k, οὐ πολλὸς ἀριθμός.

(51) Δι' αὐτοῦ Χριστοῦ. Montac. διὰ τοῦ Χριστοῦ.

(52) Τὰ δὲ δὴ. Regg. a, d, Ταῦτα δὲ δὴ.

(53) Διηγῆσομαι. Addunt editi omnes, ὅμην. Deest tamen in omnibus pene codicibus.

ὅπως ἂν γνῷ γενεὰ ἑτέρα, καὶ διαδοχὰι γενεῶν, τῆς τοῦ Θεοῦ δυναστείας τὰ θαύματα. Ἐπεὶ δὲ οὐχ οἶόν τε ταῦτα δηλῶσαι, μὴ τὸ τοῦ κινδύνου παραστήσαντας μέγεθος· τοῦτο δὲ οὐχ οἶόν τε, μὴ τὸ τοῦ τρόπου κακότητος διελέγξαντας, καὶ ἐξ οἷων ἀρχῶν καὶ τῆς κακίας σπερμάτων ἐπὶ τὴν κακοδαίμονίαν τοσαύτην ἐξέπεσε, κατὰ μικρὸν (54) τὴν ἀσέβειαν συναυξήσας, ὥσπερ τὸν ἰὼν τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν θηρίων ὅσα πικρότατα, πάντα μὲν οὖν (55) ἐκτραγωδεῖν τὰ ἐκείνου βίβλους καὶ ἱστορίας παρήσομεν· οὐ γὰρ ἡμῖν γε σχολὴ μακρότερα τῆς παρουσίας ὑποθέσεως βαψώδεῖν· αὐτοὶ δὲ ὀλίγα ἐκ πολλῶν διελθόντες, στηλογραφίαν ὥσπερ τινὰ τοῖς μεθ' ἡμᾶς καταλείβομεν ἐπὶ τὰ κυριώτατα καὶ περιφανέστατα (56) τῶν κατ' ἐκείνου τῷ λόγῳ χωρήσαντες.

KA'. Ἐκεῖνος ἐν μὲν καὶ πρῶτον (57), ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίου σωθεὶς, ἄρτι παρὰ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένου τὸ κράτος (ἦνίκα τὸ στρατιωτικὸν ἐξωλλίσθη κατὰ τῶν ἐν τέλει, καινοτομοῦν φόβῳ καινοτομίας, καὶ διὰ νέων προστατῶν καθίστατο τὰ βασιλεία) καὶ σωθεὶς γε (58) σὺν τῷ ἀδελφῷ σωτηρίαν ἄπιστον καὶ παράδοξον, οὔτε τῷ Θεῷ χάριν ἔσχε τῆς σωτηρίας, οὔτε τῷ βασιλεῖ, δι' οὗ σέσωστο· ἀλλ' ἀμφοτέροις ὤφθη κακός, τῷ μὲν ἀποστασίαν ὠδίνων, τῷ δὲ ἐπανάστασιν.

KB'. Ὁ δὲ μοι πρὸ τούτων (59) εἰπεῖν ἀναγκαῖον, διαίτης μὲν καὶ θεραπείας ἐν τινι τῶν βασιλικῶν (60) χωρίων ἤξουσιν βασιλικῆς παρὰ τοῦ φιланθρωποτάτου βασιλέως, ὡς τοῦ γένους λείψανα τῇ βασιλείᾳ τηρούμενοι· ὁμοῦ μὲν ἀπολογίαν ἐπισκοπῶντος τῶν νεωτερισθέντων ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας, ὡς οὐ κατ' ἐκείνου γνῶμην τετολημμένων· ὁμοῦ δὲ καὶ τὸ μεγαλόφυγον ἐπιδείξασθαι ζητούντος τῇ κοινῇ τῆς βασιλείας· καὶ τρίτον, τὴν ἀρχὴν καταστήσασθαι ταῖς προσθήκαις βεβαιότεραν, ὅπερ ἦν (61) διανοουμένου· ῥηστότερα ἢ σοφώτερα.

KΓ'. Ἐπεὶ δὲ ἦγον ἀπὸ πάντων (62) σχολὴν, τῆς

¹⁸ Psal. LXXVII, 6.

(54) Κατὰ μικρὸν. Reg. bm, κα. κατὰ μικρὸν. (55) Πάντα μὲν οὖν. Ita Colb. k. Deest οὖν, in Par.

(56) Περιφανέστατα. «Notissima, famosissima, atrocissima.» Billius, «nobilissima.» Minus recte, cum hic agatur de flagitiis viri, qui nihil dignum laude gessit.

(57) Ἐκεῖνος ἐν μὲν καὶ πρῶτον. Sic magno consensu codices: «Ille, quod quidem unum primumque est, a magno Constantio servatus.» Savil. legit ἐκεῖνο.

(58) Καὶ σωθεὶς γε. Quo tempore, anno videlicet 338, caedes principum Constantinianae familiae contigit, Julianum tum septennis servatus est, vel annuente, vel dissimulante Constantio. Nec enim jubente eo servatum Julianum, dicere sinunt scriptores, qui eadem principum in Constantium reijciunt; non modo Zozimus, et Julianus ipse *Ad Athenienses*, p. 497, verum etiam Athanasius *Ad monachos*, Hieronymus in *Chronico*, etc. Servatus

A tentiae miracula cognoscat generatio altera ¹⁹, et generationum successiones. Quoniam autem ea, nisi periculi magnitudine velut ob oculos posita, declarari **87** nequeunt; hoc vero fieri non potest, nisi morum istius pravitatem ostenderimus, quibusque ex principibus, vitisque seminibus, in perditam hanc et profligatam amentiam prolapsus fuerit, impietatem suam, non secus ac saevissimi quique serpentes et ferae venenum, paulatim augens, omnia quidem illius scelera tragicis verbis exaggeranda ad libros historiasque remitteremus; neque enim nobis vacat longius quam praesentis instituti ratio seriat, sermonem producere; ipsi autem pauca e multis commemorantes, quasi in columna insculptam ipsius ignominiam posteris relinquemus, ad praecipua illius notissimaque flagitia sermonem conferentes.

XXI. Unum igitur et princeps illius facinus hoc est, quod a magno Constantio, qui patri nuper in imperio successerat, salutem consecutus (iure scilicet, cum exercitus, rerum novarum metu res novas moliens, adversus proceres arma cepit, ac per novos praefectos aulicæ res constituebantur); et quidem salutem inopinatam et incredibilem cum fratre consecutus, nec Deo ob salutem, nec imperatori, per quem salutem acceperat, gratiam habuit: verum utrique nequam et improbum se praebuit, illi nimirum defectionem, huic rebellionem parturiens.

XXII. Quod autem necessario mihi prius exponendum est, splendidissimo quidem victu cultoque in imperatoria quadam domo ab humanissimo imperatore digni habebantur, ac velut generis reliquiae ad imperium servabantur. Id autem ea mente faciebat, primum ut se de iis rebus quae in imperii sui auspiciis designatae fuerant, purgaret, tanquam de ipsius consilio ac voluntate haudquaquam perpetratis; deinde ut eos ad imperii societatem asciscendo magnitudinis animi argumentum praeberet; postremo, ut principatum his incrementis firmiorem redderet: quod quidem hominis erat benigne magis quam sapienter cogitantis.

XXIII. Cum autem omni negotio vacarent, tum

porro Julianus in primis cura Marci Arethusi, de quo Gregorius postea n. 91; cui consentiunt acta Basilii presbyteri Ancyran, quae Bollandus refert in diem Martii 22, ubi S. martyr his verbis Apostatam increpat: «Non es reveritus altare, quo salvatus fuisti.» Deinde Frumentino comiti Scutariorum, de Juliano: «Non est recordatus, quomodo (Deus) eruerit eum a morte per sanctos suos sacerdotes, abscondens eum sub sancto et admirabili ecclesiae altari.»

(59) Πρὸ τούτων. Reg. bm, περὶ τούτων.

(60) Ἐν τινι... βασιλικῆς. Deest βασιλικῆς in Reg. bm. Vocem hanc legit Socrat., *Hist.*, lib. v, c. 2, additque «domum illam fuisse palatium in macello ad Argæum montem haud procul ab urbe Caesarea.»

(61) Ὅπερ ἦν. Sic codd. Mallet Montac. ἄπερ ἦν.

(62) Ἦγον ἀπὸ πάντων, etc. «Cum vitam procul ab omni publico munere agerent, tum quod imperium abesset,» etc.

quod imperium eos adhuc moraretur, atque in cogitatione duntaxat et meditatione esset, tum quod ætas et spes nondum eos secundis dignitatibus admoveret, **88** utebantur illi quidem aliarum quoque artium præceptoribus, nempe patruo imperatore omni orbicularis disciplinæ genere ipsos erudiente. Verum nostræ philosophiæ impensius operam dabant, non huic solum, quæ in verbis et doctrina versatur, sed illi etiam quæ pietatem in moribus positam habet. Atque et cum optimis quibusque viris consuetudinem habebant, et elegantissimis actionibus, ac luculentum virtutis specimen præ se ferentibus, incumbabant. Quinetiam in clerum se ipsos ascripserunt, adeo ut divinos quoque libros plebi lectitarent, non minus id sibi amplum et honorificum esse existimantes, quam aliud quidvis, imo omnium ornamentorum maximum præstantissimumque pietatem esse censentes.

XXIV. Jam sumptuosissimis quoque martyrum monumentis et votivorum donorum munificentis, omnibusque aliis rebus, quibus divinus timor insignitur, sapientiæ studium Christi quæ amore declarabant: alter quidem vere et serio pietatem proficiens; quamvis enim natura ferocior ac fervidior esset, vere tamen ac sincere pietatem colebat; alter autem tempus redimens, ac sub mansuetudinis specie atque obtentu morum pravitate occultans. Quod quidem ex eo conicere licebit, neque enim miraculum, quod tum accidit, silentio præterire queam, utpote memoria inprimis dignum, atque possit.

XXV. Martyribus, ut diximus, ambo laborabant, munificentiaque et liberalitate præclare inter se contendebant, tum multarum manuum opera, tum multis impensis ædem sacram exstruentes. Verum quoniam non pari voluntate animique instituto in hoc opus incumbabant, idcirco nec in eundem quæque finem labor utriusque progrediebatur. Etenim alterius, hoc est, fratris natu majoris, opus perficiebatur, atque ex ratione procedebat, Deo videlicet munus illud libenter admittente, velut Abelis sacrificium, recte et oblatum et divisum¹⁷: atque hæc oblatio veluti quædam primogeniti consecratio

¹⁷ Gen. iv, 4.

(63) Δευτέραις τῶν ἀρχῶν. Caesaris dignitatem, vel militaria imperia significat, quibus ob teneram ætatem impares erant.

(64) Παιδευταίς. Nicocle in Grammatica, Eccebolio in Rhetorica, juxta Socratem, lib. iii, c. 1.

(65) Ἐγκύκλιον παιδεύειν. Disciplinarum orbem, et Encyclopædiam, appellant.

(66) Τοῦ πατρὸς. (Patruo,) non « avunculo » cum Bill. siquidem non materna, sed paterna erat cognatio. Utriusque enim parentes germani fratres erant; nempe Constantinus pater Constantii, et Julius Constantius pater Juliani; sicque fratres patruales erant Julianus et Constantius.

(67) Σπουδαιωτάτοις. « Cum optimis » atque etiam « doctissimis. » Utrumque Græca significant.

(68) Χαριστάτοις. Tres Colb. χρηστοτάτοις, idque etiam scribitur in ora Reg. bii.

(69) Μαρτύρων τε μνήμασι. In ora Reg. y,

A μὲν βασιλείας μελλούσης ἔτι καὶ μελετωμένης, τῆς δὲ ἡλικίας ἅμα καὶ τῆς ἐλπίδος ταῖς δευτέραις τῶν ἀρχῶν (63) οὐ προσαγοῦσης, ἐχρῶντο μὲν καὶ τῶν ἄλλων παιδευταῖς (64) μαθημάτων, πᾶσαν τὴν ἐγκύκλιον παιδεύειν (65) ἐκπαίδευοντος αὐτοὺς τοῦ θεοῦ (66) καὶ βασιλέως· ἐχρῶντο δὲ καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίᾳ πλεόν, οὐ τῇ περὶ λόγους μόνον, ἀλλ' ὅση καὶ διὰ τῶν ἡθῶν ἔχει τὸ εὐσεβές· ἀνδρῶν τε τοῖς σπουδαιωτάτοις (67) προσομιλοῦντες, καὶ πράξεων ταῖς χαρισεστάταις (68), καὶ πολλὴν ἐχούσαις τῆς ἀρετῆς τὴν ἐπιδειξιν· τῷ μὲν γὰρ κλήριον φέροντες ἑαυτοὺς ἐγκατέλεξαν, ὥστε καὶ τὰς θείας ὑπαναγινώσκειν τῷ λαῷ βίβλους, οὐδενὸς ἑλαττον εἰς ὄψαν αὐτοῖς τοῦτο εἶναι νομίζοντες, ἀλλὰ καὶ πάντων μείζον καλλώπισμα τὴν εὐσεβείαν.

B ΚΑ'. Μαρτύρων τε μνήμασι (69) πολυτελεστάτοις, καὶ ἀναθημάτων φιλοτιμίαις, καὶ πᾶσιν οἷς ὁ θεὸς φόβος χαρακτηρίζεται, καὶ τὸ φιλόσοφον καὶ φιλόχριστον κατεμύνηον· ὁ μὲν, καὶ κατ' ἀλήθειαν εὐσεβῶν· καὶ γὰρ ἦν, εἰ καὶ τὴν φύσιν θερμότερος, ἀλλ' οὖν γνήσιος εἰς εὐσεβείαν· ὁ δὲ, τὸν καιρὸν ἐξωνοῦμενος, καὶ κρύπτων ἐν ἐπικεικασίᾳ πλάσματι (70) τὸ κακὸν ἔχει. Τεκμήριον δὲ· καὶ γὰρ οὐκ ἂν δυναίμην παραδραμεῖν τὸ συμβῶν θαῦμα, σφόδρα τε ὄν (71) μνήμης δέξιν, καὶ πολλοὺς παιδεύσαι τῶν ἀσεβῶν δυνάμενον.

ejusmodi, ut impiorum multis documento esse

C KE'. Ἐχαίμον μὲν τοῖς μάρτυσιν, ὅπερ εἶπον, ἀμφοτέροι, καὶ ἀντεφιλοτιμοῦντο λαμπρῶς ἀλλήλοις, καὶ χειρὶ πολλῇ (72) καὶ δαπάνῃ τὸν οἶκον ἐγείροντες· ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐκ τῆς αὐτῆς προαιρέσεως, οὐδὲ εἰς ὁμοίον πέρας προέβαινεν ἀμφοτέροις ὁ πόνος· τοῦ μὲν γὰρ τὸ ἔργον ἡνέστο, καὶ κατὰ λόγον ἐχώρει, τοῦ πρεσβυτέρου λέγω τῶν ἀδελφῶν, οἷα τοῦ θεοῦ τὴν ἐπίδοσιν ἐτοιμῶς προσειμένον, κατὰ τὴν Ἀβελ θυσίαν, ὁρθῶς καὶ προσενηχθεῖσαν καὶ διαριθεῖσαν· καὶ ἦν ὡς περ πρωτοτόκου (73) τις καθιέρωσις ἢ ἐπίδοσις· τοῦ δὲ, περὶ τῆς ἐντεῦθεν ἤδη τῶν ἀσεβῶν ἀτιμίας (74) τὰ ἐκείθεν μαρτυρομένης (75),

D μνήμασι. Theod., Hist., lib. iii, c. 2, σηκὸν ἐδομήσατο, « Basilicam exstruxit. » Sozom., lib. v, c. 2, τάφον Μάμα τοῦ μάρτυρος, « sepulcrum Mamæ, » vel, « Mamantis martyris, » etc.

(70) Πλάσματι. Juliani hypoerisim non tantum Gregorius, Socrates, Sozomenus, verum etiam ipsi Juliani laudatores testantur, ut Ammianus lib. xxii, p. 208, et Libanius Or. 12.

(71) Σφόδρα τε ὄν. Sic Regg. hu, i, Colb. 3. Deest in nonnullis ὄν, in aliis τε, in paucis utrumque.

(72) Χειρὶ πολλῇ. Comb. « Operarum copia et sumptui. »

(73) Πρωτοτόκου. Reg. i, Colb. 3, Coisl. i, πρωτοτόκων.

(74) Ἀτιμίας. Colb. 3, τιμωρίας.

(75) Μαρτυρομένης. Sic Regg. i, bm, etc. Editi vero omnes, et codices pauci, μαρτυρομένης.

καὶ μικροῖς μηνύμασι τὰ μεγάλα προκηρυττούσης, ὡς περὶ τὴν Κἀὴν θυσίαν ὁ τῶν μαρτύρων θεὸς ἀπέμπετο.

ΚΖ'. Καὶ ὁ μὲν ἐπίνει, ἡ δὲ γῆ (76) τὸ πονηθὲν ἀπεισέτεο. Καὶ ὁ μὲν ἐφιλονεῖται μᾶλλον, ἡ δὲ ἀπηξίου δέχεσθαι θεμελίου τοῦ σαθροῦ (77) πρὸς εὐσέδειαν, οἷα βώσας τὸν ἐσόμενον ἐξ ἐκείνου σεισμόν (78), καὶ τιμῶσα τοὺς μάρτυρας τῇ περὶ τὸν ἀσεβέστατον ἀτιμίᾳ. Τοῦτο τὸ ἔργον προσητεία τις ἦν τῆς ὑστερον (79) τοῦ ἀνδρὸς αὐθαδείας καὶ ἀπονείας, καὶ τῆς εἰς μάρτυρας ἀτιμίας, καὶ περὶ τοὺς ἁγίους οἴκους παρανομίας· τοὺς μὲν ἄλλους λανθάνουσα, τὸν δὲ διώκτην πύρρῳθεν προδιώκουσα, καὶ τὰ τῆς ἀσεδείας ἐπιχειρα προσημαίνουσα (80).

ΚΖ'. Ἡ ψυχῆς σοφῆς εἰς τὸ κακοποιῆσαι, τὴν δὲ ἰδίαν οὐ φευγούσης βᾶτανον! Ἡ θεοῦ τὸ μέλλον κηρύττοντος, ἵνα ἡ ἀνακόψῃ (81) τὴν ἀσέδειαν, ἡ δείξῃ τὴν πρόγνωσιν! Ἡ παραδόξου μὲν, ἀληθοῦς δὲ (82) πλείον ἢ παραδόξου θαύματος! Ἡ τῆς τῶν μαρτύρων φιλαδελφίας (83)! Οὐκ ἐδείξαντο τιμὴν τοῦ πολλοῦς μάρτυρας ἀτιμάσαντος· οὐ προσήκοντο (84) δῶρον τοῦ πολλοῦς ἀθλητᾶς ἀποδείξαντος, μᾶλλον δὲ φθονήσαντος (85) καὶ αὐτῆς (86) τῆς ἀθλήσεως· ἡ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, οὐκ ἤνεγκαν μόνοι μαρτύρων ὑβρίζεσθαι, τῶν ἄλλων (87) ὁσίαις χερεῖ τεθησομένων τε καὶ θεραπευθησομένων, οὐδὲ δοῦναι τῷ σοφιστῇ τῆς κακίας ταῖς ὑβρεσιν ἐγκαυχῆσασθαι· ἵνα μὴ παρὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς τὰ μὲν ἀνιστῇται μαρτύρων μνήματα, τὰ δὲ καταλύηται· καὶ οἱ μὲν τιμῶνται μάρτυρες, οἱ δὲ ἀτιμάζονται (88), μικρὸν φθονούσης τῆς ἐν σχήματι τιμῆς τὴν ἀληθινὴν ἀτιμίαν· μηδὲ πρὸς τῷ μεγέθει τῆς ὑβρεως καὶ σοφὸς εἶναι νομίση παρ' ἑαυτῷ, λανθάνων, ὡς περὶ ἀνθρώπους, οὕτω καὶ θεὸν τὸν πάντων δέοντα καὶ σωφύτατον, καὶ δρασσόμενον τοὺς σοφούς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, διὰ τὸ φαινόμενον προβλήματος· ἀλλὰ γινώσκων νοούμενος, καὶ μὴ ὑπεραίρηται καταλαβανόμενος.

ita Deum, qui omnium acutissimus et sapientissimus est, ac sapientes in astutia sua comprehendit¹⁸, per externam speciem fallens: verum consilia sua patere intelligeret, minimeque animo efferretur fraudem suam teneri sentiens.

¹⁸ Job v, 15.

(76) Ἡ δὲ γῆ. Sic melioris notæ codices. Par. ἡ γῆ δέ.

(77) Σαθροῦ. Billius, « agra pietate præditi. » Comb. « exulcerati in pietatem. » Mallem, « pietate carentis. »

(78) Σεισμόν. Non video, ait Comb., quid velit Billius qui vertit, « terræ motum. » Ecclesiæ potius, quam terræ motus fuit ingens illa tempestas, quam Julianus excitavit. Melius ergo sic reddideris: « Quasi futurum illo auctore motum clamas. »

(79) Τῆς ὑστερον. Colb. 6, τῆς εἰς ὑστερον.

(80) Προσημαίνουσα. « Indicis prodens. »

(81) Ἴνα ἡ ἀνακόψῃ. Sic melioris notæ codices. Regg. a, b, quatuor Colb., Pass., iv' ἡ. Reg. bui, iv' ἀπακόψῃ, pro ἀνακόψῃ. Par. ed. iv' ἀνακόψῃ.

(82) Ἀληθοῦς δέ, etc. « Verius, quam ut sua no-

PATROL. GR. XXXV.

A erat. Alterius autem munus, prohi impiorum in hac quoque vita ignominiam, futuris rebus testimonium præbentem, ac per parva indicia res magnas prænuntiantem, non secus ac Caini sacrificium, Deus martyrum repudiabat.

XXVI. Itaque ille quidem laborabat, sed terra, quod elaboratum fuerat, excutiebatur. Ille vehementius adhuc obnitebatur; hæc hominis in pietate corrupti fundamenta capere detrectabat, tanquam motum eum, quem ipsius scelus allaturum erat, proclamans, ac per impiissimi hominis dedecus martyres honore afficiens. Hoc opus insequentis ipsius arrogantiae et contumaciæ, ignominiaque in martyres, scelerisque in ædes sanctas vaticinium quoddam erat: illis quidem incognitum, cæterum B persecutorem eminens persequens, atque impietatis pœnas ante significans.

XXVII. O sapientem animam ad malefaciendum, suum autem cruciatum minime fugientem! O singularem Dei providentiam futura proclamantem, ut vel impietatem compesceret, vel præscientiam suam demonstraret! O miraculum, novum illud quidem et mirandum, sed tamen verius quam mirabilius! O insignem martyrum inter se charitatem! Honorrem illius, qui multos martyres ignominia et dedecore affecturus erat, recusarunt: donum illius, qui multos athletas effecturus erat, vel potius ipsos quoque palæstra et decertatione per invidiam prohibebaturus erat, non admisit: imo, ut verius loquar, non tulerunt sibi solis ex omni martyrum numero contumeliam inferri, cum aliæ ædes sacris piis manibus construendæ atque colendæ essent, nec pravitatis artificis ansam præbere de contumeliis sibi iniustis gloriandi: ne ab eadem manu martyrum monumenta partim erigerentur, partim everterentur; ac martyrum alii quidem honore, alii autem contemptu et dedecore afficerentur, ficto nimirum ac simulato honore veram ignominiam paulum antevertente: neve præter contumeliæ magnitudinem sibi quoque ipsi sapiens videretur, ut homines,

vitæ existimationem hæcque hominum excedat. » Comb.

(83) Φιλαδελφίας. « O fraternam martyrum charitatem! »

(84) Προσήκοντο. Reg. u, προσήκοντο τὸ δῶρον.

(85) Φθονήσαντος. Ita Regg. b, bu, l, duo Colb. Nonnulli vero cum ed. φθονήσαντος.

(86) Καὶ αὐτῆς. Alii legunt αὐτοῖς. Idem sensus, utro modo legas. Billius legit αὐτοῖς. Si legas αὐτῆς, vertendum: « Ipsius quoque palæstræ gloriam invideret. »

(87) Τῶν ἄλλων, etc. « Cum alii (martyres) piis manibus deponendi et colendi essent, exstructis scilicet illorum monumentis, illatisque in ea sacris pignoribus. » Ita Comb. Recte quidem, ex tota rerum serie, constat.

(88) Ἀτιμάζονται. Alii, ἀτιμάζονται.

XXVIII. Etsi enim ille martyrum Deus **90** impietatem non repressit, nec scelus, quod meditabatur atque animo premebat, velut malum quoddam profluvium statim exsiccavit, aut inhibuit, ob eas causas quas ipse pro ineffabili sua potentia gubernandique ratione cognitatas et exploratas habet, per quam Amorrhæerum quoque iniquitatem cumulari atque expleri certo consilio permittebat ⁸⁹; tamen ut plerisque consuleretur, pravitatem illam odio et detestationi esse conveniebat, honoremque hunc rejici, ac Dei erga omnia quæ ipsi offeruntur, æquitatem et puritatem demonstrari.

XXIX. Nam qui Israeli impie se gerenti dixit, Si obtuleris siliginem, vanum est; suffimentum abominatio mihi est ⁹⁰; quippe etiam eorum Neoménias et Sabbata et diem magnum repudiat: neque enim se, cum plenus sit, ulla re humana et parva opus habere, ut indigne etiam oblati muneribus delectetur: et iniqui hominis sacrificium, quamvis etiam vitulum mactet, quasi canem execratur ⁹¹, et thus quasi blasphemiam, ac meretricis mercedem a templo exterminat atque excutit, unumque illud sacrificium in pretio habet, quod puræ manus, et mens excelsa et ab omni vitiorum labe expiata, purissimo numini offerunt; quid mirum, si idem ne honorem quidem eum, quem iste scelerate ac scelerata mente offerebat, suscepit; ille, inquam, qui non humano more conspiciet, nec speciem externam spectat, verum occultum hominem ⁹², atque internam vitii vel virtutis officinam intuetur? Atque hoc quidem tale est. Quod si quis mihi minus fidei habendum putat, eos ipsos, qui spectaculo interfuerint, testes producat: nam multos habeo, qui et ad nos hoc miraculum transmiserunt, et ad posteros transmittent.

XXX. Posteaquam autem ad virilem ætatem jam progressi, philosophiæ placita degustarunt (quod utinam nunquam fecissent!) dicendi facultatem, quæ ut probis et honestis virtutis instrumentum ac subsidium est, ita improbis et flagitiosis vitii stimulus efficitur, insuper assumpserunt, minime jam omni ex parte morbum animo clausum tenere, nec impietatis fraudem prorsus secum ipse solus meditari poterat. Quin potius, quemadmodum ignem in materia latentem, etiamsi nondum in luculentam flammam attollatur, emicantes tamen scintillæ quædam, aut fumus e profundo subindicant; aut, si major, quemadmodum fontes illi, qui per specus **91** quosdam cum flatu volvantur, ac deinde arctissime compressi, nec liberum exitum habentes, multis terræ locis vaporem in sublime mittunt, taci-

⁸⁹ Gen. xv, 16. ⁹⁰ Isa. i, 15. ⁹¹ Deut. xxiii, 18.

(89) *Ψῆμα*. Montac. legit *ψεύματα*.

(90) *Τὴν τε*. Bill. in Orat. Bas. τὴν γε.

(91) *Τὸν πολλὸν*. « Ut vulgo consuleretur ac multitudini. »

(92) *Προσφέρεις*. Reg. a, b, *προσφέρεις*. Montac. *προσφέρεις*. In Isa. φέρεις.

(93) *Ὡς κύριος*. Reg. i, et Comb. *ὡς κύριος*.

(94) *Ὡς ἄνθρωπος*. Reg. lm, Comb. alique non-

ΚΗ'. Ei γὰρ καὶ τὴν ἀσέβειαν οὐκ ἐπέσχευε τῶν μαρτύρων Θεός, οὐδὲ τὴν μελετωμένην καὶ κρυπτομένην κακίαν ὡς περ βέυμα (89) πονηρὸν εὐθὺς ἀν ἐξήρανε, ἢ ἀνέκολεν, οἷς αὐτὸς ἠπίστατο λόγοις, κατὰ τὴν ἀρρήτον αὐτοῦ σοφίαν τε καὶ κυβέρνησιν, καθ' ἣν καὶ τὰς Ἀμορραίων ἀνομίας ἀναπληρωθῆναι ὥκονομει· ἀλλ' ἔδει τὴν τε (90) κακοφθειραν μισθῆναι, καὶ τὴν τιμὴν ἀπωσθῆναι τῶν πολλῶν (91) ἐνεκεν, καὶ δειχθῆναι τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ πάντα τὰ προσφερόμενα ἰσότητά τε καὶ καθαρότητα.

ΚΘ'. Ὁ γὰρ εἰπὼν ἀσεβοῦντι τῷ Ἰσραὴλ· Ἐὰν προσφέρης (92) *σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα βδέλυγμά μοι ἔστι*· τὰς τε Νουμηνίας αὐτῶν καὶ τὰ Σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐ προσιέμενος· μηδὲ γὰρ δεῖσθαι, πλήρης ὢν, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων τε καὶ μικρῶν, ἵνα χαίρῃ καὶ τοῖς ἀναξίως προσφερομένοις· τὴν τε τοῦ ἀνόμου θυσίαν, κἂν ἢ μόσχος, ὡς κυνὸς (93) βδελυτόμενος; καὶ ὡς βλασφημίαν τὸν λίθον, καὶ ἀλλαγμὰ πόρνης ἐξορίζων τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀποσεισόμενος, μόνην δὲ θυσίαν τιμῶν, ἣν καθαρά τῷ καθαρωτάτῳ προσφέρουσι χεῖρες, καὶ νοῦς ὕψηλός τε καὶ ἡγνισμένος· τί θαυμαστόν, εἰ μηδὲ τὴν ἐκείνου τιμὴν προσεδέξατο πονηρῶς τε καὶ μετὰ πονηρίας τῆς διανοίας προταγομένην, ὃ μὴ καθορῶν ὡς ἄνθρωπος (94), μηδὲ εἰς τὸ φαινόμενον βλέπων, ἀλλ' εἰς τὸν κρυπτόν ἄνθρωπον, καὶ εἰς τὸ ἔνδον τῆς κακίας ἢ τῆς ἀρετῆς ἐργαστήριον; Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτο· καὶ εἰ τις ἀπιστεῖ, τοὺς τε θεαμένους αὐτοὺς ἐπιμαρτυρόμεθα· πολλοὶ δὲ εἰσιν, οἳ καὶ ἡμῖν καὶ τοῖς ἔπειτα τὸ θαῦμα τοῦτο παρέπιψάν τε καὶ παραπέμψουσιν.

Λ'. Ἐπεὶ δὲ εἰς ἄνδρας προϊόντες ἤδη τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ δογματῶν ἤψαντο (ὡς μήποτε ὤφελον!) καὶ τὴν ἐκ τοῦ λόγου προσελάμβανον δύναμιν, ἢ τοῖς μὲν ἐπεικείσιν ἀρετῆς ὅπλον, τοῖς δὲ μοχθηροτέροις κέντρον κακίας γίνεται, οὐκέτι κατέχειν ὅλην τὴν νόσον οἷός τε ἦν, οὐδὲ παντελῶς τὸν τῆς ἀσεβείας ὄκλον ἐν ἑαυτῷ μόνῳ φιλοσοφεῖν· ἀλλ' ὡς περ πῦρ ἐμφωλεῦσεν ὕλην, κἂν μήπω πρὸς φλόγα λαμπρὰν ἀρθῇ, σπινθηρὲς τινες ἐξάπτοντες (95) ἢ καπνὸς ἐκ βάθους ὑποσημαίνουσιν· εἰ βούλει δὲ, τῶν πηγῶν αἱ σήραγγæ τινὰς ὑποτρέχουσαι μετὰ πνεύματος, εἴτ' εὐρυχωρίαν οὐκ ἔχουσαι, οὐδὲ διέξοδον ἐλευθέραν, πολλαχοῦ τῆς γῆς ἀναρυσώσιν καὶ ὑπάρχουσι κάτωθεν, ὑπὸ μὲν τῆς (96) τοῦ πνεύματος ἀνωθούμεναι, ὑπὸ δὲ τῆς ἄνωθεν βίας κατεχόμεναι τε καὶ ἀνακοπόμεναι· οὕτω καὶ αὐτὸς τὸ μὲν πολὺ τῆς ἀσεβείας κατε-

⁹⁵ I Petr. iii, 4.

nulli addunt *κατέδοι*. « Qui non ita videt, ut homo perviderit. »

(95) *Ἐξάπτοντες*. Ita quinque Regii alique plures. Reg. bm et Colb. k habent *ἐξάπτονται*.

(96) *Τῆς*. Non inelegans hic articulus qui ad βίας referri potest; hunc tamen in nullo codice reperimus.

ἐκρυπτεν ὑπὸ τοῦ καιροῦ (97) καὶ τῆς τοῦ κρατοῦντος παιδαγωγίας· οὕτω γὰρ τὸ φανερώς ἀσεβεῖν ἦν ἀσφαλές· ἔστι δὲ ὅποι (98) καὶ παρεγόμενον τὸ τῆς γνώμης ἀπόρρητον τοῖς δευτέροις τὴν ἀσέβειαν ἢ τὴν σύνεσιν· ἐν τε τοῖς (99) πρὸς τὸν ἀδελφὸν λόγοις πλέον ἢ καλῶς εἶχεν, ὑπὲρ Ἑλλήνων διατεινόμενος (προφάσει δῆθεν ὡς τὸν ἥττω γυμνάζων λόγον, τὸ δὲ ἦν ὄντως γυμνασία κατὰ τῆς ἀληθείας), καὶ πᾶσι χαίρων οἷς ἀσεδῆς τρόπος χαρακτηρίζεται.

in disputationibus quas cum fratre habebat, plus quam æquum erat, pro ethnicis contendens (hoc quidem prætextu quasi inferiorem doctrinam exercitationis causa tueretur, cæterum reuera adversus veritatem seipsum exercens); tum omnibus illis rebus gaudens, quibus morum impietas quasi certissimis quibusdam notis exprimitur.

AA'. Ἐπεὶ δὲ τὸν μὲν ἀδελφὸν ἢ φιλανθρωπία τοῦ αὐτοκράτορος ἀποδείκνυσι (1) βασιλέα, καὶ μέρος οὐκ ὀλίγον ἐγγχειρίζεται (2) τῆς οἰκουμένης, τῷ δὲ ὑπῆρχε κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν καὶ ἀδειαν, καὶ λόγων καὶ διδασκάλων τοῖς ἐλεθριωτάτοις (3) προσομιλεῖν (Ἀσία δὲ ἦν αὐτῷ τὸ τῆς ἀσέβειας διδασκαλεῖον, ὅση τε περὶ ἀστρονομίαν καὶ τὰς γενέσεις, καὶ φαντασίαν προγνώσεως τερατεύεται, καὶ τὴν ἐπομένην τοῖς τοῖς γοητικὴν)· ἐν ἑτὶ τὸ λείπον ἦν (4), προστεθῆναι τῇ ἀσείδῃ καὶ δύνανται. Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ ταύτην δίδωσιν αὐτῷ καθ' ἡμῶν ἢ πληθυνθεῖσα τῶν πολλῶν (5) ἀνομία, καὶ ἡ ἐπ' ἄκρον (6), ὡς ἂν εἴποι τις, Χριστιανῶν εὐεξία, τὴν ἐναντίαν ζητοῦσα μεταβολὴν (7), καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ τιμὴ (8), καὶ ὁ κόρος δι' ὃν (9) ὑδρίσκειται.

AB'. Τῷ ὅντι γὰρ κινδυνεύει χαλεπώτερον (10) εἶναι τὸ κατασχεῖν τὰ ἀγαθὰ τοῦ μὴ παρόντος κτήσασθαι· καὶ ῥῆον ἀπειλοῦσαν εὐημερίαν ἀνακαλέσασθαι δι'

(97) Ὑπὸ τοῦ καιροῦ. Billius: « ob temporis incommoditatem. » Combef. pressius ac melius, « per temporis rationem et imperatoris disciplinam. »

(98) Ὅποι. Sic Reg. bm. Alii autem non pauci cedices, et Herv. ὅπη.

(99) Τοῖς. Ita scripti et editi libri, præter Par.

(1) Ἀποδείκνυσι. Pas. ἀναδείκνυσι. Quod hic benignitati imperatoris tribuit Gregorius, id malitiæ ascribit Zoëmus: « εἴτε (ὅπερ ἀληθὲς ἦν) πρόφασιν τῆς αὐτοῦ ἀναίρεσεως· » sive, quod quidem verum erat, in eo motis causam invenire voluerit. »

(2) Ἐγγχειρίζεται. Plerique codices habent ἐγγχειρίζεται. Non tantum Oriens, sed etiam Thracia, adeoque Constantinopolis ipsa, commissæ est Gallo. Quod incurre anno 331 contigit.

(3) Διδασκάλων τοῖς ἐλεθριωτάτοις. « Perniciosi hi magistri » sive (ut Libanum orittam, quem mirifice coluit, licet eum non audierit). Maximus Ephesinus, qui Valentiniani jussu, ob magicas artes, interfectus est, ut ex Socrate, lib. iii. c. 1; Sozom. lib. v. c. 2; Liban. orat., 12, discimus; Eusebius ejusque discipulus Eusebius, ipse quoque Iamblichus, qui sub Valente obiit, ad quem plures Apostata scripsit epistolas; denique Priscus et Chrysanthius. « His imperii cupiditate, » ait Theodoretus, Hist. lib. iii. c. 3, « Julianus addictus, pietatem exiit. » Et Augustinus lib. v. De civit. Dei, c. 21, « Ejus egregiam indolem decepti amore domini sacrilæga et detestanda curiositas. »

(4) Λείπον ἦν. Reg. h. λειπόμενον.

(5) Πληθυνθεῖσα τῶν πολλῶν. Comb. « accumulata vulgi hominum iniquitas. »

A tumque ab ima parte strepitum edunt; a flatu quidem sursum impulsu, cæterum a superna vi retenti et coerciti: eodem quoque modo ipse, tametsi ob temporis necessitatem, ejusque, qui rerum potiebatur, auctoritatem atque disciplinam, majorem impietatis partem occultaret; nondum enim impietatem aperte profiteri tutum erat; interdum tamen iis qui impietate quam prudentia acutiores erant, mentis arcanum aperibat; tum in

XXXI. At postquam imperatoris benignitas fratrem Casarem creavit, partemque orbis terrarum haud exigua ei commisit; huic autem pro animi libidine ac sine ullo metu perniciosissimis et studiis et præceptoribus operam dare licebat (ipsi porro Asia impietatis schola erat, tam quæ circa siderum scientiam et genturas, inanemque præscientiæ speciem vanissime occupatur, quam quæ circa præstigiæ artem, earum assecram, versatur); unum hoc jam scilicet restabat, ut ad impietatem vis ac potestas accederet. Non multum porro temporis intercessit, cum hanc quoque illi adversus nos concedit exundans multorum iniquitas, Christianorumque, ut sic loquar, ad summum bonitatis propecta valetudo, contrariamque mutationem querens, licentiaque et honor, et saturitas, ob quam in insolentiam ac petulantiam prolapsi sumus.

XXXII. Vere enim difficilior esse videtur præsentia bona tueri ac retinere, quam absentia adipisci: faciliusque est sublatam ex oculis felici-

(6) Ἄκρον. Sic tres Regii codd. Non pauci cum editis, ἄκρον.

(7) Τὴν ἐναντίαν ζητοῦσα μεταβολήν. Basil. in hæc verba: « Bonas ad summum corporis habitudines, periculosos medici pronuntiant. Motis enim, sive in bonum, sive in malum omnibus, motuque et corpora et negotia moveri mutarique necesse est, hincque petulantiam parentem saturitatem vocant... ad summum itaque bonæ, ut ita dicam, valetudinis propecta res Christiana; nec enim ad meliora proficere poterat, in pejora atque contraria ruit ac mutata est: » Τὰς εἰς ἄκρον εὐεξίας σφαλερὰς ἰατρῶν παίδες λέγουσι, etc.

(8) Καὶ ἡ τιμὴ. Hæc desunt in tribus Reg., nec agnoscit Combef.

(9) Δι' ἑν. Sic plerique codd. Nonnulli tamen cum Par. habent, δι' ὧν.

(10) Χαλεπώτερον. In or. 4C De baptismo, num. 31, sic habet Gregorius: Τῆς αὐτῆς ἐστὶ δυσχερέστες καὶ κτήσασθαι τὰ τῶν ἀγαθῶν ὅχι ὑπάρχον, καὶ κτηθεῖν διασωσάσθαι. « Eiusdem est difficultatis, et bonum aliquod, quo prius carebas, adipisci, et, cum adeptus fueris, conservare. » Sententia Demosthenis hæc est, juxta Eliam et Heinsium, qui Laudant Olynthiacam secundam, ubi tamen contraria sententia legitur circa finem: Πολὺ γὰρ ῥῆον ἔχοντες φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκε. « Multo enim facilius, quæ habeas, defendi solent omnia, quam parari. » Ad Gregorii sententiam propius accedit Q. Curtius lib. iv. c. 11: « Facilius est quædam vincere quam tueri. » Expeditius manus nostræ rapiunt, quam continent. »

tatem studio et cura recuperare, quam praesentem conservare. Atque contritionem quidem praecedat contumelia ²¹, ut, praecclare habetur in Proverbiis, gloriam autem humilitas ²²: aut, ut dilucidius loquar, quemadmodum calamitas insolentiam, ita splendor et gloria humilitatem comitatur. Dominus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam ²³, atque contrariis contraria vicissim inducit, qui omnia iuste admetitur. Quod ipse quoque David perspectum et exploratum habens, hoc in bonorum numero collocat, quod animo contractus et depressus fuerit: gratiamque habet ei, a quo depressus est, tanquam hinc divinarum justificationum cognitio ipsi accesserit. Priusquam, inquit, humiliarer, ego deliqui: propterea eloquium tuum custodivi ²⁴: dejectionem scilicet inter delictum et resipiscentiam interponens, utpote ab illo quidem genitam, hanc autem parientem. Peccatum enim dejectionis parens est; dejectio autem, resipiscentiae. Nos quippe, cum probi et moderati essemus, in altum sublatis, eoque paulatim proveci ut in hanc rerum speciem hominumque multitudinem Dei ope ac favore pervenerimus, posteaquam incassati sumus, recalcitravimus: et posteaquam dilatati fuimus ²⁵, in arctum redacti sumus: quamque in persecutionibus et adversis gloriam potentiamque collegeramus, eam in secundis rebus dissipavimus, quemadmodum deinceps oratio decla-

rabat. XXXIII. Ac Caesari quidem, et imperium, et vita C finem accipit; quae enim interea acciderunt, silentio premam, tam ejus gratia qui fecit, quam ejus qui passus est: quorum utriusque pietatem venerans, temeritatem haudquaquam laudo. Quoniam enim oportebat, ut cum homines essent, peccati aliquid admitterent, hoc illud est quod fortasse quispiam in utroque reprehenderit: nisi tamen hic quoque, dum alterum accusamus, alterum crimine liberemus. Julianus autem statim fratri in imperio, sed non in pietate; paulo autem post ei quoque, a quo imperator creatus fuerat, succedit; partim volenti, partim a communi fine coacto, atque ita superato, ut ea clades orbi universo funesta et exitiosa fuerit

93 XXXIV. Quid tibi accidit, o imperatorum divinisime, Christique amantissime? (eo enim provehor, ut tecum velut cum praesente atque audiente expostulem, etsi multo praestantior te esse scio,

²¹ Prov. xvi, 18. ²² Prov. xv, 33. ²³ Jac. iv, 6.

41) Ὑβρις. Vulgata minus aequivoce vertit, « superbia. »

(12) Ἐπιμετρῶν. Reg. i, ἀντιμετρῶν.

(13) Πλημμελείας τε. Deest τε in plerisque codd. Hunc locum sic reddit Comb.: « Inter delictum et emendationem mediam interponens resipiscentiam. »

(14) Γεννωμένην. Comb. « quae ex illo orta sit, jusque parens. »

(15) Ὡς εἰς τὸδε τὸ σχῆμα. « Ut in hanc dignitatem. »

(16) Τὰ γὰρ ἐν μέσῳ σιωπήσομαι. « Gregorius, » ut cum Basilio loquar, « ait se silentio praeterire juxta interim contiguerunt, reveritus amborum, utpote Christianorum, pietatem. Alludit ad facinus, quo

A ἐπιμελείας, ἢ τὴν ὑπάρχουσαν διασώσασθαι· καὶ πρὸ μὲν συντριβῆς ἡγεῖται ὕβρις (11), αἱ Παροιμίαι καλῶς φασί, πρὸ δὲ δόξης ταπεινώσεις· ἢ, ἵνα σαφέστερον εἴπω, ὕβρις μὲν ἐπεται συντριβή, ταπεινώσεις δὲ εὐδοξία· Κύριος γὰρ ὑπερφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, καὶ ἀντεισάγει τὰ ἐναντία τοῖς ἐναντίοις ὁ πάντα δικαίως ἐπιμετρῶν (12). Ταῦτα εἰδὼς καὶ ὁ θεὸς Δαβὶδ, ἐν τι τῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ συνεσθᾶλθαι τίθεται· καὶ χάριν ὁμολογεῖ τῷ συστειλάντι, ὡς τοῦ τὰ δικαιώματα μαθεῖν ἐντεῦθεν προσγινομένου· καὶ, Πρὸ τοῦ με ταπεινωθῆναι, φησὶν, ἐγὼ ἐπλημμέλησα· διὰ τοῦτο τὸ λόγιόν σου ἐφύλαξα· μέστην πλημμελείας τε (13) καὶ διορθώσεως τίθεις τὴν ταπεινώσιν, ὡς ἐκ μὲν ταύτης γεννωμένην (14), τὴν δὲ γεννήσασαν· ἀμαρτία μὲν γὰρ ταπεινώσεως μήτηρ, ἐπιστροφῆς δὲ ταπεινώσεως. Ἡμεῖς γοῦν, ὕψωθέντες, ὅτε ἤμεν ἐπικεικῆς τε καὶ μέτριοι, καὶ κατὰ μικρὸν αὐξηθέντες, ὡς εἰς τὸδε τὸ σχῆμα (15) καὶ πλῆθος σὺν χειραγωγίᾳ Θεοῦ προελθεῖν, ἡνίκα ἐλιπάνθημεν, ἐσχιρτήσαμεν· καὶ ἡνίκα ἐπαυτύνθημεν, ἐστενωχωρήθημεν· καὶ ἦν ἐν τοῖς διωγμοῖς καὶ ταῖς θλίψεσι συνελεξάμεθα δόξαν καὶ δύναμιν, ταύτην εὖ πράττοντες καταλύσαμεν· δηλώσει δὲ τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου.

B in persecutionibus et adversis gloriam potentiamque collegeramus, eam in secundis rebus dissipavimus, quemadmodum deinceps oratio decla-

AB ΓΓ. Ὅρον μὲν ἡ βασιλεῖα τῷ Καίσαρι καὶ ὁ βίος λαμβάνει· τὰ γὰρ ἐν μέσῳ σιωπήσομαι (16) φεῖδοι καὶ τοῦ πεποικηκότος καὶ τοῦ πεπονθότος· ὧν ἀμφοτέρων αἰδοῦμενος τὴν εὐσέβειαν, οὐκ ἐπαίνῳ τὴν θρασυτέτα. Ἐπειδὴ γὰρ ἔδει τι· καὶ ἀμαρτεῖν, ὄντας ἀνθρώπους, τοῦτό ἐστιν ὃ τάχα ἂν τις ἀμφοτέρων οὐκ ἐπαίνεσσειεν· εἰ μὴ κἀναυθὰ δι' ὧν τοῦ ἐτέρου κατηγορήσομεν, τὸν ἕτερον αἰτίας ἀφήσομεν (17). Ὁ δὲ εὐθὺς μὲν κληρονόμος τῆς τοῦ ἀδελφοῦ βασιλείας, ἀλλ' οὐκ εὐσέβειας· μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ τοῦ βασιλεύσαντος αὐτὸν γίνεται, τὸ μὲν ἐκόντος (18), τὸ δὲ βασιθεύοντος τῷ κοινῷ τέλει, καὶ ἡγετηθέντος ἦτταν παντὶ τῷ κόσμῳ κακὴν καὶ ὀλέθριον.

D ΔΔ. Τί τοῦτο, ὦ θεότατε βασιλέων (19) καὶ φιλοχριστότατε (προάγομαι (20) γὰρ ὡς παρόντι καὶ ἀκούοντι μέμψασθαι, καὶ εἰ πολὺ κρεῖττονα γινώσκω τῆς ἡμετέρας μέμψεως, μετὰ Θεοῦ (21) τεταγμένον.

²¹ Psal. cxviii, 67. ²² Deut. xxxii, 15.

Gallus res novas est molitus, et ad mortem quam huic intulit Constantinus. Si enim alterum accusasset Gregorius, alterum culpa liberari necesse erat. Quapropter, misso utriusque facinore, quae in medio dicenda erant, silentio se premere proditetur. »

(17) Ἀφήσομεν. Vix unum reperias codicem, qui aliter habeat. Ed. ἀφήσωμεν.

(18) Τὸ μὲν ἐκόντος, etc. « Constantio volente, fratri suo successit Julianus; ipsi vero Constantio morte coacto et superato. »

(19) Βασιλέων. Reg. p. Βασιλεῦ.

(20) Προάγομαι. Reg. i, προσάγομαι.

(21) Μετὰ Θεοῦ. Sic omnes codices. Ed. μετὰ τοῦ Θεοῦ.

καὶ τῆς ἐκεῖ ὁδοῦς κληρονομήσαντα, καὶ τοσοῦτον μεταχωρήσαντα, ὅσον μεταθέσθαι τὴν βασιλείαν· τίνα ταύτην ἐδουλεύσω βουλὴν, πάντων συνέσει καὶ ἀγγινοίᾳ κατὰ πολὺ διαφέρων, οὐ τῶν ἐπὶ σοῦ (32) βασιλείων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐμπροσθεν; ὁ τὸ βαρβαρικὸν ἀνακαθαίρων κύκλῳ, καὶ τοὺς οἴκοι τυράννους χειρούμενος, τοὺς μὲν τοῖς λόγοις, τοὺς δὲ τοῖς ὅπλοις, καὶ τούτων ἑκάτερον ὡς μηδὲν ὑπὸ τοῦ ἐτέρου διοχλούμενος· οὐ μεγάλα μὲν τρόπαια τὰ μεθ' ὀπλίων καὶ μάχης, μείζω δὲ καὶ περιφανέστερα τὰ ἀναίμακτα· πρὸς δὲ καὶ αἱ πανταχόθεν πρεσβεῖαι καὶ ἱκεσίαι· ᾧ τὰ μὲν (25) ὑπῆκουε, τὰ δὲ ἐμελλε (24)· πᾶν δὲ ἦν τὸ ἐλπισθὲν ἴσον τῷ χειρωθέντι· ὁ χειρὶ Θεοῦ πρὸς πᾶσαν καὶ βουλὴν καὶ πράξιν ὁδηγούμενος· οὐ μᾶλλον μὲν τῆς χειρὸς ἢ συνέσεως, μᾶλλον δὲ τῆς συνέσεως ἢ χειρὸς ἐθαυμάζετο· πλέον δὲ τῆς ἐν ἀμφοτέροις εὐδοκίμησης ἢ εὐσέβειας.

quorum expugnatio in spe posita erat, ac si jam domiti atque in potestatem redacti essent: qui Dei manu ad omnia consilia resque omnes gerendas utebaris: cujus denique et prudentia maiorem sui admirationem movebat, quam manuum vires; et rursus vires majori admirationi erant, quam prudentia: atque utroque præclarior illustriorque erat pietatis gloria.

ΑΕ'. Πῶς οὖν ἐνταῦθα μόνον ἀμαθὴς ἐφάνης (25) καὶ ἀπερίσκεπτος; Τί τὸ τάχος τῆς ἀπανθρώπου φιλανθρωπίας; Τίς συνεισῆλθε δαιμόνων (26) τῷ σκέμματι; Πῶς τὸν μέγαν κληρὸν καὶ τὸ πατρῷον καλλώπισμα, τοὺς ἐπινυόμεους λέγει Χριστοῦ, τὸ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐκλάμψαν ἔθνος, τὸ βασιλεῖον ἱεράτευμα, τὸ πολλῶ πόνῳ καὶ πολλοῖς ἰδρώσι συνωξηθὲν, οὕτως ἐν ὀλίγῳ καὶ ἀμυγρῇ βραχείᾳ καιροῦ τῷ κοινῷ παλαμναίῳ φέρων παρέδωκας;

ΑΓ'. Ἵσως τι καὶ ἀσέβειν ὁμῶς, ἀδελφοί, φαίνομαι, καὶ ἀγνωμονεῖν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις, καὶ ὅτι μὴ ταχὺ τοῖς τῆς κατηγορίας ῥήμασιν ἐπάγω τὰ τῆς ἀληθείας. Καίτοι γε ἱκανῶς ἀπολελόγημαι, καὶ δι' αὐτῶν ὧν ἐγκέκληκα, εἰ τι τῇ κατηγορίᾳ τὸν νοῦν προσέχετε· κἀνταῦθα μόνον (27) ἡ κατηγορία τὴν ἀφροσύναν ἔχει· χρηστότητα γὰρ εἰπὼν, τὴν ἀπολογίαν ἐδῆλωσα. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε καὶ τῶν μετρίως ἐκείνων ἐπισταμένον, ὅτι ἕνεκα μὲν εὐσεβείας καὶ τοῦ περὶ ἡμᾶς φιλετροῦ, καὶ τοῦ βούλεσθαι πᾶν ἡμῖν ἀγαθόν, μὴ ὅτι ἐκείνων (28) παρεῖδεν ἂν, ἢ γένους ὅλου τιμὴν, ἢ προσθήκην τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας (29), καὶ πάντων τῶν ὄντων, καὶ τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἥς οὐδὲν οὐδὲν τιμώτερον, τὴν ἡμετέραν ἀσφάλειάν τε καὶ σωτηρίαν οὐκ ἂν χαλεπῶς ἠλλάξατο;

qua nemini quidquam est cbarius, incolumitatem nostram ac salutem haud illibenti animo prætulisset?

²⁵ I Petr. II, 9.

(22) *Τῶν ἐπὶ σοῦ.* « Tuæ ætatis, tibi æqualium. »

(23) *ᾧ τὰ μὲν, etc.* Ita plerique codd. Paucissimi cum ed. ὧν. Bill.: « Cui nationes omnes partim jam dicto audientes erant, partim jamjam futuræ erant. »

(24) *Τὰ δὲ ἐμελλε, etc.* Comb. sic locum hunc vertit: « Mox futurum erat, ut in eadem causa essent, tum quorum expugnatio in spe posita erat, tum qui jam in potestatem redacti erant. »

A quam ut a me reprehendi debeas, utpote qui Deo adjunctus sis, cælestisque gloriæ hæreditatem acceperis, atque in tantum a nobis migraris, ut imperium cum meliore commutares.) Quodnam hoc consilium suscepisti, qui omnes, non tuæ solum, sed etiam superioris memoriæ imperatores animi solertia et acumine longe antecellebas? qui barbaras nationes per gyrum repurgabas, tyrannosque intestinos ditioni tuæ, partim sermonibus, partim armis subjeciebas, et quidem utrumque ita dextre et egregie, quasi ab altero nihil molestiæ tibi exhiberetur: cujus cum magna et eximia trophæa armis et prælio quæsitæ, tum majora et illustriora sine ulla cruoris profusione paritæ; ad quem legationes et supplicationes undecunque confluebant: cui na-

B tiones partim jam subditæ, partim jamjam subji-ciendæ erant; ut in eadem causa essent omnes li-quorum expugnatio in spe posita erat, ac si jam domiti atque in potestatem redacti essent: qui Dei manu ad omnia consilia resque omnes gerendas utebaris: cujus denique et prudentia maiorem sui admirationem movebat, quam manuum vires; et rursus vires majori admirationi erant, quam prudentia: atque utroque præclarior illustriorque erat pietatis gloria.

XXXV. Quonam igitur modo hic solum imperitus minimeque circumspectus existitisti? Quæ hæc inhumanae humanitatis celeritas? Quis dæmonum ad hanc deliberationem simul irrepsit? Quomodo magnam illam hæreditatem, ac patrium decus et ornamentum, eos dico, qui a Christo cognomentum habent, gentem illam toto passim orbe lucentem, regale sacerdotium²⁵, multo labore multisque sudoribus auctum, tam brevi atque exiguo temporis puncto communi huic pesti et furæ tradidisti?

XXXVI. Sed fortasse vobis, fratres, impie facere videor, atque in hoc sermone iniqui et ingrati animi specimen exhibere, quod non statim accusationis verbis veritatis verba subnectam. Quamquam per ea quoque quæ obiecti, satis ipsius causam egi, eumque purgavi, si modo accusationi nostræ attentum animum præbuitis; atque hic dentatæ accusationi absolutio conjuncta est. Nam cum benignitatem dixi, id aperte 94 dixi quod eum crimine omni ac culpa liberet. Cui enim, vel ex iis quibus non perinde cognitus erat, dubium est, quin ipse ob pietatem amoremque erga nos, ac propensissimam bene de nobis merendi voluntatem, non modo illum, aut totius generis honorem, imperii quoque ipsi

D omnibusque fortunis, atque ipsi denique vitæ, nostram ac salutem haud illibenti animo prætulisset?

(25) *Ἐφαρξ.* Deest in plerisque non infimæ notæ codicibus.

(26) *Δαιμόνων.* Colb. 2, δαίμων.

(27) *Κἀνταῦθα μόνον, etc.* « Atque hic accusationi, etiamsi sola esset, absolutio conjuncta est. Nam cum lenitatem dixi, » etc.

(28) *Ἐκείνων.* « Illum, » scilicet « Julianum. »

(29) *Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας.* Hæc desunt in duobus Regiis optimæ notæ. In aliis deest tantum τῆς ante βασιλείας.

XXXVII. Neque enim quisquam aliquando ullius rei tam acri amore atque cupiditate correptus est, quam ille Christianos crescere, atque in summam gloriæ potentiaque amplitudinem pervenire cupiebat. Ac neque domitæ et subactæ gentes, nec respublica præcariis legibus constituta et gubernata, nec pecuniarum copia, nec gloriæ magnitudo, nec quod rex regum et esset, et appellaretur, nec omnia alia, quibus hominum felicitas declaratur; nec denique quidquam ex omnibus rebus tantum ipsi voluptatis afferebat, quantum, ut et nos per ipsum, et per nos ipse, tum apud Deum, tum apud homines laudaremus, ac firma semper et stabilis nobis potentia permaneret. Illud enim probe perspiciebat, altius videlicet magisque regie quam plerique soleant, de his cogitans, cum Christianorum rebus Romanorum quoque res incrementum simul cepisse, atque cum adventu Christi imperium simul ingressum fuisse, cum nondum prius hoc evicisset, ut in unius principatum plane deveniret. Ob idque, et merito quidem, res nostras magis amplecti mihi videbatur. Qui quidem, etsi quid nobis molestiæ exhibuit, non nostri contemptu id fecit, nec ut nos contumelia afficeret, nec ut aliis quibusdam potius quam nobis indulgeret; sed ut omnes in unum co-

XXXVIII. Sed, ut dicebam, parum cauta est simplicitas, ac benignitati adjuncta est imbecillitas; minimeque est improbitatem suspicatur, cujus animus ab improbitate liber ac purus est. Propterea, quod futurum erat, ignoratum est, nec fucus et simulatio deprehensa, sensimque obrepsit impietas, ac duæ benignitates inter se occurrerunt, altera erga pium genus, altera erga omnium hominum impiissimum, maximumque divini numinis contemptorem. Quid ille, qui cum nihil haberet, quod de Christianis quereretur, nihil quod doctrinam nostram improbaret, nihil rursus quod ex gentiliū dogmatibus eximium et excellens existimaret, atque ejusmodi, ut sermone vix convelli posset, nec denique ullius majorum suorum exemplum hac in re sequeretur, nobilissimum sese ex impietate reddidit, novoque modo cum eo, a quo Caesar designatus fuerat, certavit? Nam cum eum virtute rebusque præclaris superare non posset, contrario

AZ'. Οὐδὲν γὰρ οὐδὲν οὕτω πῶποτε πράγματος ἔρωσ θερμὸς ἐνέσκηψεν, ὥς ἐκεῖνι Χριστιανούς αὐξηθῆναι, καὶ εἰς πλεῖστον (30) καὶ δόξης προσελθεῖν καὶ δυνάμει· καὶ οὕτε ἔθνη χειρούμενα, οὕτε τὸ κοινὸν εὐνομούμενον, οὐ πλῆθος χρημάτων, οὐ δόξης περιουσία (31), οὐ τὸ βασιλεῖα βασιλείων καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι, οὐχ ὅσοις ἄλλοις ἀνθρώπων εὐδαιμονία γνωρίζεται· οὐδὲν οὕτω τῶν πάντων ἐκεῖνον ὑβρίζαιεν, ὥς τὸ δι' αὐτοῦ μὲν ἡμᾶς, διὰ δὲ ἡμῶν ἐκεῖνον, καὶ παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις (32) εὐδοκίμειν, καὶ ἀκατάλυτον ἡμῖν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον παραμεῖναι τὴν δυναστείαν· καὶ γὰρ πρὸς τοὺς ἄλλοις ἐκεῖνο ᾗδει σαφῶς, ὑψηλότερόν τε (33) καὶ βασιλικώτερον ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς περὶ τούτων διανοούμενος, ὅτι τοὺς Χριστιανῶν πράγμασι τὰ Ῥωμαίων συνηύξησε, καὶ συνεισήλατο τῇ ἐπιδημίᾳ Χριστοῦ τὸ κράτος, οὕτω πρότερον τελείως (34) εἰς μοναρχίαν νενικηκός (35)· καὶ διὰ τοῦτο πλεόν ἐδόκει μοι περιῖπαιν εὐ ποιῶν τὰ ἡμέτερα· ὅς γε, καὶ εἰ τι παρελύπησεν ἡμᾶς, εὐ περιφρονῶν, οὐδὲ ὑβρίζων, οὐδὲ ἄλλοις τίσι πρὸ ἡμῶν χαριζόμενος (36), ἀλλ' ὥστε πάντας ἐν εἶναι, καὶ συμφρονεῖν παρελύπησε, καὶ μὴ διακεκόφθαι, μηδὲ διεστάναι τοῖς σχίσματιν.

AH'. Ἀλλ' ὅπερ εἶπον, ἀφύλακτον ἡ ἀπλότης, καὶ μετὰ τοῦ σαθροῦ (37) τὸ φιλόνητον, καὶ ἥκιστα κακίαν ὑφορᾶται τὸ κακίας ἐλευθερον· διὰ τοῦτο ἡγνοήθη τὸ μέλλον, καὶ τὸ πλάσμα οὐκ ἐφωράθη, καὶ παρεισήλατο κατὰ μικρὸν ἡ ἀσέβεια, καὶ οὗο χρηστότητες συνεισήλατον ἀλλήλαις, ἥ τε περὶ τὸ εὐσεβὲς γένος καὶ τὸν ἀσεβέστατον πάντων καὶ ἀθεώτατον. Ὅς, τί (38) μεμφόμενος Χριστιανοῖς, τί δὲ οὐκ ἐπαίνειν ἔχων τῶν ἡμετέρων, τί δὲ τῶν παρ' Ἑλλήσι δογμάτων ὑπερφυεὶς νομίσας, καὶ δυσκίνητον λόγῳ, πότῳ δὲ καὶ ἀκολουθῶν ὑποδείγματα, γνωριμώτατον (39) αὐτὸν ἐξ ἀσεβείας κατέστησε, καὶ κακνότερον τρόπον ἡμιλλήθη τῷ ἀναδείξαντι; Ἐπειδὴ γε ὑπερβάλλειν οὐκ (40) ἦν ἀρετῇ καὶ τοῖς κρείττοις, διὰ τοῦ ἐναντίου φανῆναι φιλονεικήσας (41) τῆς εἰς δυσσεβείαν ἀμετρίας· καὶ τῆς περὶ τὸ χεῖρον φιλοτιμίας. Ἡ μὲν οὖν ὑπὲρ Χριστιανῶν τοῦ ἀνδρός, καὶ πρὸς Χριστιανούς ἀπολογία τοιαύτη, καὶ οὕτω δίκαια τοῖς γε νῦν ἔχουσιν.

(30) Εἰς πλεῖστον. Sic plerique codices. Ed. ἐπὶ D le, etc.

(31) Οὐ πλῆθος χρημάτων, οὐ δόξης περιουσία. Hæc excider. Par. edit. tribus.

(32) Καὶ ἀνθρώποις. Comb. καὶ παρὰ ἀνθρώποισι.

(33) Τε. Deest in codicibus non paucis.

(34) Τελείως. Codices communiter τελείως.

(35) Νενικηκός. Comb. κεννηκός.

(36) Χαριζόμενος. Billius, primis curis, « gratificari, » rectius quam in edit. Paris. quæ habet, « commendare. »

(37) Μετὰ τοῦ σαθροῦ. Hic optime convenit quod ait Tullius, II Tusc. n. 21, 47: « In animis omnium est fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo et languidum, seni-

(38) Ὅς, τί. Hic, et in sequenti membro, τί δὲ οὐκ, habent nonnulli codices, ut alibi non raro, τί δαί. Græca hæc per interrogationem videntur reddenda: « Qui, quid in Christianis causatus? Quid in nostris non laudandum inveniens? Quid in Græcorum dogmatibus eximium et non facili negotio sermone convellendum arbitrat? Quod porro exemplum secutus, famosissimum sese ex impietate constituit? »

(39) Γνωριμώτατον. Superscriptum, ὀνομαστότατον, « celeberrimum. »

(40) Ὑπερβάλλειν οὐκ ἦν. In mss. non paucis et in Basil. legitur, οὐκ ἦν ὑπερβαλεῖν.

(41) Φιλονεικήσας. Reg. f. ἐφιλονεικήσας.

modo, hoc est, per inmodicam quamdam et effrenatam impietatem, pervicaxque vitii studium, nominis splendorem sibi conciliare obnoxius est. Ac de Christianis, et ad Christianos, talis est Constantii purgatio, tamque æqua et justa, his quidem certe qui mente præditi sunt.

ΑΘ. Ἐπεὶ δὲ (42) εἰσὶ τινες, οἱ, κἂν ταύτης ἡμᾶς Α πολυύσωσι τῆς αἰτίας, ἐτέρας οὐκ ἀφιέντες, ἀλλὰ κατηγοροῦντες εὐθελαν, ὅτι τῷ δυσμενεστάτῳ καὶ πολεμιωτάτῳ τὴν ἀρχὴν ἐνεχείρισε, καὶ τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν πρότερον, εἰτα ἰσχυρὸν κατεσκεύασε, τὴν μὲν ἐχθραν διὰ τῆς τοῦ ἀδελφοῦ σφαγῆς προκαταβάλόμενος, τὴν δὲ δύναμιν διὰ τῆς βασιλείας προσθείς· ἀναγκαῖον καὶ περὶ τοῦτου βραχέα διεξελθεῖν (43) καὶ δεῖξαι μὴ παντάπασιν ἄλογον τὸ φιλάνθρωπον, μὴδὲ ἔξω τῆς βασιλικῆς μεγαλονοίας καὶ προμηθείας· καὶ γὰρ ἀναίτιχυνόμην, εἰ, τοιαύτης παρ' αὐτοῦ τυγχόντες τιμῆς, καὶ τοσοῦτον αὐτὸν εὐσεβεῖς διαφέρειν πεπιστευκότας, μὴ τὰ (44) δίκαια συνηγορήσαιμεν· ὃ καὶ τοῖς μὴδὲν εὐεργετηκόσιν (45) ὀφείλεται παρ' ἡμῶν, τῶν λόγου καὶ Ἀληθείας θεραπευτῶν· καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγὴν, ἥνικα καὶ τὸ κολακεύειν δοκεῖν ἐκπεφεύγαμεν, καὶ πονηρὰς ἐλευθεροῦς ὑπονοίας ὁ λόγος.

Veritatis cultum profitemur, præstari debet; idque præsertim post illius e vita discessum, cum jam verendum non est, ne in assentationis opinionem incidamus, ac jam omni mala suspicione vacat oratio.

Μ. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἤλπισεν, εἰ μὴ τι ἄλλο, ταῖς τιμαῖς ποιήσειεν αὐτὸν ἡμερώτερον; Τίς δὲ οὐκ ἐκ τῆς πίστεως, ἣν ἐπιστεύθη (46) καὶ παρὰ τὸ εἶδος, δικαιότερον; ὡς ἄμφοιν δικάει καὶ βασιλικῇ κρίσει, τοῦ μὲν ἐπιτιμηθέντος, τοῦ δὲ προβληθέντος· ὁ γὰρ τὸν δεύτερον τιμήσας, οἷς οὐκ ἂν τις ἤλπισεν, οὐδὲ αὐτὸς ὁ τυχὼν τῆς τιμῆς, ὄφλον, ὡς οὐδὲ τὸν πρότερον ἄνευ δικαίας ὀργῆς ἐκολάσατο· καὶ τὸ μὲν τῆς ἐκείνου προπτείας ἦν, τὸ δὲ τῆς τοῦ τιμηθέντος C φιλάνθρωπίας.

affectus est, temeritati assignandum esse; alterum nitati.

ΜΑ. Καὶ ἅμα τὸ θαρβεῖν εἶχεν, εἰ δεῖ τὸ μεῖζον εἰπεῖν, οὐ τοσοῦτον ἐκ τῆς ἐκείνου πίστεως, ὅσον ἐκ τῆς ἰδίας δυνάμεως· ἥ μοι δοκεῖ καὶ Ἀλέξανδρος θαρρόντας ὁ πᾶν δοῦναι μὴ μόνον τὸ ζῆν ἡττημένῳ Πύρῳ, καὶ ταῦτα νεανικῶς οὕτως ἡγωνισμένῳ περὶ τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ τὴν βασιλείαν αὐθις Ἰνδῶν· ὡς τὸ μεγαλόφυχον (47) οὐκ ἄλλως ἢ οὕτως ἐπιδειξόμενος, ὃ κρατηθῆναι (48) χεῖρον ἐνόμιζεν Ἀλέξανδρος ὢν ἢ τοῖς ὀπλοῖς· τοῦ δὲ, εἰ κακὸν λάθοι, D χειρώσασθαι πάλιν ἐπ' αὐτῷ τυγχάνοντος. Καὶ ἦν αὐτῷ ἡ περιουσία τοῦ θαρβεῖν τὸ φιλάνθρωπον.

ΜΒ. Καίτοι τί τοῦτο ἀγωνίζομαι, σφόδρα ἐνὸν κρατεῖν καὶ ἡττημένον; Εἰ γὰρ ὁ πιστεύσας κακός,

(42) Ἐπεὶ δὲ. Ita plerique codd. Ed. ἐπειδὴ δὲ.

(43) Διεξελθεῖν. Tres Colb. διελθεῖν.

(44) Μὴ τὰ. Combef. legit μὴδὲ τὰ.

(45) Εὐεργετηκόσιν. Reg. I, Or. I, Combef. etc. εὐεργετηκόσιν.

(46) Ἦν ἐπιστεύθη. Reg. bm, Colb. b, ἥς ἐπιστεύθη.

XXXIX. Quoniam autem nonnulli sunt, qui, quamvis nos hoc crimine liberent, altera tamen culpa minime solvunt, verum stultitiæ propterea insimulant, quod ipse inimicissimo homini hostique acerrimo imperium commiserit, atque eundem primo hostem effecerit, deinde robur ipsi comparari, nimirum per fratris cædem inimicitiae fundamentum jaciens, post autem per imperium eidem vires addens; de hac quoque re pauca necessario mihi dicenda sunt, illudque ostendendum, nequaquam omnino inconsultam atque a ratione alienam hanc clementiam exstitisse, nec ab imperatoria animi præstantia providentiaque remotam. Etenim pudore suffunderer, si, cum tantum ab eo honorem acceperimus, eumque tanta pietatis laude excelluisse B persuasum habeamus, justum illi patrociniū nequaquam afferremus; quod iis quoque, qui nihil beneficii in nos contulerunt, a nobis, qui Verbi et

Veritatis cultum profitemur, præstari debet; idque præsertim post illius e vita discessum, cum jam verendum non est, ne in assentationis opinionem

XL. Quis enim non spem habuisset, fore ut, si nihil aliud, honoribus certe ipsum mitiorem efficeret? Quis non ex fide, quæ illi etiam præter æquum habita est, justiorem? tanquam justo et imperatorio iudicio alter pœnam luisset, alter electus fuisset. Nam qui natu minorem iis honoribus affecerat, quos nemo sperasset, ne ipse quidem qui honorem acceperat; perspicuum utique est, eum, ne in priorem quidem, nisi justa ira commotum, animadvertisse: alterumque 96 ejus, qui supplicio

XLI. Ad hæc, ut, quod majoris momenti est, dicam, non tam istius fide quam suis opibus et potentia nitebatur: quibus etiam, ut opinor, fretus magnus ille Alexander, victo Poro non modo vitam dedit, idque cum de imperio adeo strenue dimicasset, sed ludorum etiam regnum ipsi restituit: perinde atque non alia ratione magnanimitatis specimen editurus, qua vinci, cum Alexander esset, turpius existimabat, quam armis superari: præsertim cum in sua potestate esset, eum, si malum beneficiique immemorem comperiret, rursus sub ditionis suæ jugum mittere. Ita benignitas hæc ab ingenti quadam animi præsentia manabat.

XLII. Sed quid in hac re tantopere laboro atque contendo, cum mihi causam facile obtinere liceat,

(47) Μεγαλόφυχον. Edit. et mss. nonnulli addunt μέν. Sed deest in melioris notæ codicibus.

(48) Ὁ κρατηθῆναι. Ad hæc verba Reg. u, appingit: αὐτῷ μεγαλόφυχον· κρατῆσαι γὰρ τοῦτω, ἀλλ' οὐ κρατηθῆναι ἐβούλετο. « Ipsa magnanimitate, qua vincere magis quam vinci volebat. » Rem narrat Plutarch. in Vita Alex.

etiam superato? Etenim si is malus est, qui credit, quid tandem præ eo ille, cui fides habita est? Et, si mores illius non prævidisse, in crimine ponendum est, vitium ipsum ubi tandem collocabimus? Sed profecto res quædam considerationis expers est improbitas: nec ulla ratio iniri potest, qua homines nequam et improbos quisquam meliores efficiat. Quippe cum iste, quibus ex rebus maiorem benevolentiam concipere, ac si quos improbitatis igniculos habebat, eos exstinguere debebat, etiarit, ut bene de se meritum ulcisceretur.

XLIII. Hæc ipsum Platonem, et Chrysippi, et clarus Peripatus, et veneranda Stoa, et scita illa venusta sonoro gutture fundentes edocuerunt. Hæc geometricæ æqualitas et de iustitia sermones, illudque, eligendum potius esse injuriam accipere, quam inferre. Hæc egregii magistri, et imperii defensores et legislatores, quos ex trivili et barathris sibi collegerat; quorum non vitam ac mores laudaverat, sed facundiam suspexerat: ac ne hanc quidem fortasse, sed impietatem solam, ut sat idoneam 97 consiliariam, rerumque gerendarum vel omittendarum magistratam.

XLIV. Quidni autem hos admirari par est, qui civitates etiam, quæ reipsa consistere non possunt, sermone fingunt, quique splendidas tyrannides modo non adorant, et cum superba gravitate supra deos obolum efferunt; quorum alii, ne Deum quidem omnino esse, alii rerum humanarum cura non tangi, sed temere et fortuito omnia ferri censent; alii autem sideribus duci, necessariisque et fatalibus figuris, haud scio unde et a quo ductis; alii vero omnia voluptatem appetere, idque vitæ humanæ finem arbitrantur? Virtus porro ipsis speciosum duntaxat nomen est, nec ultra hanc vitam porrigitur, nec ulla postea rerum in hac vita gesta-

A τί ποτ' ἂν εἴη παρ' ἐπειὶν ὁ πιστευθεὶς; Καὶ εἰ τὸ μὴ προϊδέσθαι τὸν τρόπον ὑπαίτιον, αὐτὴν γε τὴν κακίαν τοῦ θήσομεν; Ἀλλ' ὅντως ἀσυλλόγιστον (49) τι πράγμα ἡ πονηρία· καὶ οὐκ ἔστιν ὧς τοὺς μοχθηροὺς ἂν τις βελτίους ποιήσῃεν· ὅποτε κακείνος ἐξ ὧν εὐνοώστερος φανῇαι δίκαιος (50) ἦν, καὶ εἰ τι κακίαν εἶχεν ἐμπόρευμα τοῦτ' ἀνελείν, ἐκ τούτων (51) εἰς μείζον ἀνήφθη μῖσος, καὶ ὅπως ἂν ἀμύνηται (52) τὸν εὐεργέτην ἐσκόπει.

MI'. Ταῦτα Πλάτωνες αὐτὸν, καὶ Χρυσίπποι, καὶ ὁ λαμπρὸς Περίπατος (53) καὶ ἡ σεμνὴ Στοά (54), καὶ οἱ τὰ κομψὰ λαρυγγίζοντες ἐξεπαίδευσαν· ταῦτα ἡ τῆς γεωμετρίας ἰσότης, καὶ οἱ περὶ δικαιοσύνης λόγοι, καὶ τὸ χρῆναι ἀδικεῖσθαι (55) μᾶλλον αἰρεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν· ταῦτα οἱ γενναῖοι διδάσκαλοι, καὶ τῆς βασιλείας συναγωνισταὶ τε καὶ νομοθέται, οὓς ἐκ τῶν (56) τριδῶν καὶ τῶν βαράθρων αὐτῶ συνέλεξατο· ὧν οὐ τὸν τρόπον ἐπήνεσεν, ἀλλὰ τὴν εὐγλωττίαν θαύμασε· καὶ οὐδὲ ταύτην ἰσως, ἀλλὰ ἀσέβειαν μόνην, ὡς σύμβουλون ἱκανὴν καὶ τῶν πρακτέων καὶ μὴ διδάσκαλον (57).

MA'. Πῶς δὲ οὐ θαυμάζειν ἔξιν τοὺτους, οἳ καὶ λόγῳ πλάττουσι πόλεις, τὰς ἔργῳ συστῆναι μὴ δυναμένας, καὶ τὰς σεμνὰς τυραννίδας (58) μονοῦ προσκυνοῦσι, καὶ τὸν ὁβολὸν ὑπὲρ τοὺς θεοὺς ἄγουσι μετὰ τῆς ὀφρῦος (59)· καὶ οἱ μὲν οὐδὲ εἶναι Θεοὺ τὸ παράπαν, οἱ δὲ (60) οὐ προνοεῖν τῶν ἡδὲ δογματίζουσιν, ἀλλ' εἰχὴ καὶ ὡς ἔτυχε τὸ πᾶν φέρεσθαι, οἱ δὲ ἀστράντι ἄγεσθαι καὶ σχηματισμοῖς ἀνάγκης (61), οὐκ οἶδ' ὑπὸ τίνος ἀγομῆνοι καὶ ὄθεν· οἱ δὲ εἰς ἡδονὴν τὸ πᾶν φέρειν (62), καὶ τοῦτο εἶναι πέρας ζωῆς ἀνθρωπίνης ὑπολαμβάνουσιν; Ἡ ἀρετὴ δὲ αὐτοῖς ἄλλως ὄνομα εὐπρεπὲς, καὶ οὐδὲν τοῦ παρόντος βίου μακρότερον, οὐδὲ τις ἐξέτασις τῶν ἐνταῦθα βε-

(49) Ἀσυλλόγιστον, etc. « Gregorius, » juxta Eliam, « dixit improbitatem esse ἀσυλλόγιστον, vel quia non facile animadverti ac deprehendi potest... vel quia ratiocinando non assequitur id quod justum est. » Ex Phocylidis scriptis desumpta hæc sententia; dicit enim:

Ἀσυλλόγιστόν ἐστιν ἡ πονηρία,

« inconsiderata est improbitas, » id est, « nec jus, nec æquum perspicit vir improbus. » Hæc sententia utitur Theologus ad significandum quod prius insinuat Elias; id nimirum impietatis esse, ut ratiocinationes fallat omnes, nihilque ab ea expectandum, quod in aliis necessario consequitur. Unde nihil mirum expectatione sua frustratum fuisse Constantium.

(50) Δίκαιος. Reg. I, δίκαιον.

(51) Ἐκ τούτων. Savilius, ὁ δ' ἐκ τούτων, quæ priora verba censet retinenda, quamvis desint in melioris notæ codicibus.

(52) Ἀμύνηται. Regg. a, b, etc. ἀμύναιτο.

(53) Λαμπρὸς Περίπατος. Sic quinque Regg. alii-que plures. In edit. σεμνός.

(54) Σεμνὴ Στοά. Ita plerique codd. Deest σεμνὴ in ed.

(55) Χρῆναι ἀδικεῖσθαι, etc. « Eligendum... injuriam pati. » Billius: « Optandum... injuriam ferre. » Paulo aliter Plato in fine Gorgiæ: Εὐλαβη-
τίον ἐστὶ τὸ ἀδικεῖν μᾶλλον ἢ ἀδικεῖσθαι: « Ma-

gis cavendum est injuriam facere quam pati. » Rationem superius attulerat: Δυσὶν οὖν ὄντων, τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι, μείζον ἐν κακῶν φαιμεν τὸ ἀδικεῖν, ἑλαττον δὲ ἀδικεῖσθαι. « Cum duæ igitur sint hæc res, injuriam facere et pati, majus quidem malum esse dicimus facere quam pati injuriam. »

(56) Οὓς ἐκ τῶν, etc. Porphyrium et Libanium intelligit Elias; quibus recte addideris impietatis magistros.

D (57) Καὶ μὴ διδάσκαλον. Non is est horum verborum sensus, quem reddit Billius, ut videtur Tillamontio, sed iste, « impietatem operis tantum sciam; » non vero magistratam fuisse Julianum, quippe qui per se satis sciret. In Regg. tamen codd. optimæ notæ, b, hu, etc., cum hac distinctione, quæ Billio favel, legitur, καὶ μὴ διδάσκαλον.

(58) Καὶ τὰς σεμνὰς τυραννίδας. Hic Platonem carpit, qui pecuniæ cupiditate ductus ad Dionysium navigasse fertur, atque ad ejus pedes se provolviss, ipsique assentari consuevisse, ut hinc lucri aliquid referret, atque obolum pluris quam gentiliū deos fecisse. Deinde Epicureos cavillis petit, qui Providentiam negabant, etc.

(59) Μετὰ τῆς ὀφρῦος. Billius, « cum supercilio. »

(60) Οἱ δὲ. Reg. I, et Billius, οἱ οὐδὲ.

(61) Ἀνάγκης. Colb. k, ἀναγκάσις. Eadem in Theopore o de providentia reperias.

(62) Φέρειν. Montac. mavult βέλπειν.

ὡμώμενον ὕστερον τὴν ἀδικίαν συστέλλουσα. Ἡ γὰρ οὐ συνεδέ τις ταῦτα τῶν παρ' ἐκείνους σοφῶν, ἀλλὰ βαθεῖ βορβόρῳ, τὸ δὴ λεγόμενον, καὶ ἀφεγγεῖ ζόφῳ πλάνης καὶ ἀγνοίας (63) συνεκαλύφθη, μηδ' ὅσον προσβλέπει ταῖς τῆς ἀληθείας αὐγαῖς καθαρθεὶς τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ περὶ τὰ κάτω (64) καὶ τὴν αἴσθησιν ἱυσπώμενος, καὶ μηδὲν ὑπὲρ τοὺς δαίμονας φαντασθῆναι δυνήθεις, καὶ διαρθῆναι (65) τοῦ πεποιηκότος ἀξίως· ἢ εἰ τις διέβλεψε καὶ μικρὸν, ὡς ὁδηγῶ λόγῳ, καὶ μὴ Θεῷ χρώμενος, ὑπὸ τοῦ πιθανωτέρου παρεσύρη, καὶ τοῦ μᾶλλον τοὺς πολλοὺς ἔλκοντος δι' ἐγγύτητα.

ME. Τί οὖν θαυμαστόν τὸν ἐκ τοιούτων μὲν ὁρμώμενον δογματίων, ὑπὸ τοιούτων δὲ κυβερνητῶν εὐθύνμενον, οὕτως καὶ τῷ πεπιστευκότι φανῆναι κακὸν τὸν πιστευθέντα (66), καὶ πῶ τιμῆσαντι τὸν τιμηθέντα; Εἰ γὰρ δεῖ τι καὶ διὰ τῆς κατηγορίας ἀπολογίσασθαι, οὐ μοι δοκεῖ τοσοῦτον ὑπεραλγῶν τοῦ ἀδελφοῦ, ὅν γε καὶ πολέμιον ἐκ τῆς θρησκείας ἐγίνωσκεν, ὅσον τὰ Χριστιανῶν οὐ φέρων αὐξανόμενα, καὶ λυσσῶν κατὰ τῆς εὐσεβείας, τοῖς καθεστηκόσιν ἐπιτολμῶν, καὶ ζητεῖν ἐλευθερίαν τῇ ἀπονοίᾳ· χρῆναι γὰρ φιλοσοφίαν καὶ βασιλείαν, ὥς ὁ ἐκείνων λόγος, εἰς ταυτὸ (67) συνελθεῖν· οὐχ ἵνα παύσωνται κακῶν αἱ πόλεις, ἀλλ' ἵνα πλησθῶσι.

MG. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῷ τῆς αὐθαδείας καὶ ἀπονοίας ἑαυτὸν ἀναδῆσαι (68), καὶ τῇ μεγάλῃ προσηγορίᾳ τιμῆσαι (ἦν οὐχ ἄρπαγμα τύχης, ἀλλ' ἀρετῆς ἅλλον ἢ χρόνος ἢ ψήφος βασιλείῳ χαρίζεται, ἢ τῆς συγκλήτου βουλῆς, ὡς τὸ παλαιὸν, κρίσις), καὶ οὐ ποιεῖται τοῦ μέτρου τῆς τιμῆς κύριον τὸν τῆς βασιλείας· δεύτερον δὲ (καὶ γὰρ ἀναγκαίαν ἑαυτῷ τὴν (69) ἀπόνειον ἐκ τῶν ἡδὴ τετολμημένων ἔδει πεποιηκώς), τί διανοεῖται; καὶ ποῖ πρόβεισιν ἀσέβειας τὸ καὶ θρασυτέτος; Ὡς τῆς μανιωδούς ἐκείνης ψυχῆς! Ἐπ' αὐτὸν ἐκστρατεύει, καὶ τῆς δύσεως ἀπαν-

A rum censura injustitiam reprimens. Aut enim quispiam eorum qui apud illos in sapientum numero habentur, hoc non intellexit, sed in alto cœno, ut dici solet, atque obscura erroris et ignorantie caligine obrutus hæsit, ne eatenus quidem purgatus, ut veritatis radios intueri posset, verum in terrestrium et sensibilibum cœno provolutus, nec supra dæmones quidquam animo concipere valens, sublimiusque, ut Creatore dignum est, ferri: aut si quis vel leviter prospexit, quia non Deum, sed humanam rationem ducem sequeretur, ab eo quod probabilius erat, pertractus est, quodque promiscuam multitudinem ob propinquitatem magis alliciebat.

B XLV. Quid mirum igitur, si is, qui ab hujusmodi placitis prodibat, atque ab hujusmodi gubernatoribus regebatur, erga eum qui fidem ipsi habuerat, honoreque ipsum affecerat, malum ac sceleratum se præbuit? Nam si per accusationem quoque ipsius causa nonnihil defendenda est, non tam quod fratris interitum doleret, quippe quem hostem quoque propter religionem duceret, quam quod Christianorum res augeri permoleste ferret, atque adversus pietatem fureret, rerum statum convellere aggressus esse, ac contumaciæ suæ libertatem quæsisse videtur. Oportere enim philosophiam et imperium, juxta illorum sententiam, in unum coire; non ut civitates miseræ esse desinant, sed ut malis potius impleantur.

C 98 XLVI. Ac primum quidem illius arrogantiae atque audaciæ facinus sibi ipse diadema imposuit, magnoque nomine seipsam ornavit (quod non fortune prædam, sed virtutis præmium, vel tempus, vel imperatoris calculus largitur, vel, ut moris prisce fuit, senatus judicium), nec honoris modum ad imperatoris arbitrium revocavit. Deinde (siquidem ob ea, quæ jam ausus fuerat, in omnem audaciam providendi necessitatem se sibi imposuisse norat), quid cogitat? et quo, tum impietatis, tum temeritatis progreditur? O furiosam mentem!

(63) Καὶ ἀγνοίας. Deest in tribus Regg. et Or. 1.

(64) Περὶ τὰ κάτω, etc. Billius, « circa terrena atque in sensum cadentia provolutus. »

(65) Διαρθῆναι. Heins. διαθρῆσαι.

(66) Τὸν πιστευθέντα. Hæc desunt in septem Regg., tribus Colb. et Or. 1.

(67) Εἰς ταυτὸ, etc. Nonnulli codices ταυτὸν. Or. 1. ταυτὸ. Ille advertendum discri-men, quod inter Socratem et Julianum reperitur. Volebat Socrates reges philosophari, vel philosophos regnare, « ut bene esset civitatibus; » e contra Julianus, « ut malis replerentur. »

(68) Ἐαυτὸν ἀναδῆσαι. Acrius verbis hic in Montacutium invehiuntur Parisienses, eo quod scripserit ab Ammiano negari id quod affirmat Gregorius, « diadema sibi Julianum arrogasse. » Major certe fides habenda scriptori pio pariter et docto, quam ethnico, qui Apostatæ impense favet. Verum utrumque conciliare facile est; nec enim multum dissentiant. Ammianus ipse scribit lib. xx, Julianum coactum fuisse, ut Augusti nomen et diadema acci-

peret. Igitur sibi arrogavit licet coactus; deinde si coactus accepit, cogi se curavit, « corruptis largitione, » ut ait Zonaras, « et humanitate tribunis et centurionibus; » qui, ut auctor est Zosimus, gentilis scriptor, lib. iii, sparsis libellis animos militum commoverant. Itaque Julianus specie tenus coactus fuit, et eum diadema sibi arrogasse recte vereque scripsit Gregorius. Id etiam confirmant « objurgatoria et mordaces litteræ » Juliani ad Constantium secreto datæ, non apologeticae facti, et responsa Constantii quæ coram armata multitudine, quam de industria convocarat, legi curavit Julianus. Denique, si invitus diadema accepit, quare jubenti Constantio, ut illud deponeret, parere detrectavit? Hæc omnia ipse Ammianus memoriæ mandavit lib. xx et xxi, et disertis verbis scripsit, « sibi ipsi Julianum imposuisse diadema. » Ergone Gregorio scribere non licuit, nulla habita ratione seu veræ, seu fictæ coactionis, « Julianum diadema sibi arrogasse? »

(69) Τῇ, etc. In ora edit. Montacutii scribitur, τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν ἔδει πεποιηκώς. Abesi ἔδει a Reg. hu, ac ita legit Comb.

Adversus eum expeditionem suscipit, atque ab Occidente pedem movet: in speciem quidem, quasi se de arripio diademate purgare vellet, adhuc enim audaciam suam occultare videbatur, revera autem, ut totum imperium ad se traderet, ac per improbitatem et ingratitudinem suam in hominum admirationem veniret. In eoque spe sua minime falsus est.

XLVII. Nec tamen hoc mirentur, qui Dei rationum, quibus omnia reguntur, altitudinem omni conjectura sublimiorem non assequuntur, nec opifici gubernatione cedere sustinent, nobis quidem certe sapientiori, suaeque, et quo, et qua vult, ratione ducenti, non dubium autem quin ad id quod melius est, atque ad morborum sanationem, quantumvis ii quibus medicina sit, indignantur. A quibus rationibus non ille quidem ad malum excitatus est: Deus enim nullo modo mali causa est, quippe natura bonus, vitiumque ejus est qui elegit; haud tamen ab impetu suo repressus est. Verum cum ingenti celeritate, tum regionem suam, tum nonnullam barbaricæ orae partem peragrasset, transiitque, fallendo potius quam vincendo, rapuisset, aule imminere incipit: ut quidem narrant qui partes ejus tuentur, futuri prænotione ad hanc expeditionem ineundam elatus, dæmonumque impulsu atque hortatu, prosperum eventum pollicentium, rebusque mutationem decernentium: ut autem aiunt, qui vera loquuntur, 99 ad tempus areano atque occulto facinori præstitutum adveniens, atque ad mortem, cujus ipse architectus erat, properans, conatum interim suum per domesticorum quemdam celans. Ita facinus illud, non præscientia, sed sententia erat, scelerisque opus, non dæmonum beneficium: qui quidem, quam in his rebus æciti ac solertes sint, Persia luculenter ostendit. Ac finem tandem faciant, qui illius celeritatem dæmonibus ascribunt: nisi hoc quoque insum, scel-

XLVIII. Quod nisi tyranni adventum et impressionem mors imperatoris anteverisset, plusque obscurum bellum, quam aperta manus potuisset, intellexisset fortasse consceleratus ille ac nefarius

Α ἴστανται· προφάσαι (70) μὲν, ὡς (71) ἀπολογησάμενος ὑπὲρ τοῦ διαδήματος· ἐτι γὰρ ἰδὼκει κρύπτειν ἑαυτοῦ τὴν ἀπόνοιαν· τὸ δὲ ἀληθές, ὡς μεταστήσων εἰς ἑαυτὸν ἅπαν τὸ κράτος, καὶ διὰ τῆς ἀγνωμοσύνης θαυμασθῶσμενος· καὶ οὐκ ἐφεύσθη γε τῆς ἐλπίδος.

MZ. Μὴ θαυμάζεσσαν οἱ τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων, ὅψ' ὦν τὸ πᾶν φέρεται, τὸ ἀτέκμαρτον μὴ ἐπιστάμενοι βάθος, καὶ μὴ (72) παραχωροῦντες τῷ τεχνίτῃ τῆς κυβερνήσεως, ἡμῶν γε πάντως συνετωτέρῳ, καὶ ἄγοντι τὸ οἰκεῖον ἔπη καὶ ὅπως βούλεται· πάντως δὲ πρὸς τὸ χρεῖστον καὶ τὴν ἰατρείαν, κἂν οἱ θεραπευόμενοι δυσχεραίνωσιν· ὅψ' ὦν λόγων κακείνος οὐκ ἐπήρθη μὲν εἰς τὴν κακίαν· ἀνάτιον γὰρ παντάπασιν κακῶν τὸ θεῖον, ἀγαθὸν τῇ φύσει τυγχάνον, καὶ τοῦ προσιωμένου τὰ τῆς (73) κακίας· οὐ μὴν ἐπεσχέθη γε τῆς ὁρμῆς· ἀλλὰ τάχει πολλῷ τὴν τα οἰκίαν, καὶ τῆς βαρβαρικῆς ὁχθῆς ἔστιν (74) τὴν διαδραμῶν, καὶ τῷ λαθεῖν (75) μᾶλλον ἢ τῷ κρατῆσαι τὴν πάροdon ἀρπάξας, πλησίον τῶν βασιλείων γίνεται· ὡς μὲν οἱ τὰ ἐκείνου φρονούντες, κατὰ πρόγνωσιν ἐπὶ τὴν ἐκστρατείαν (76) ἄρβεις, καὶ δαιμόνων κίνησιν τὸ μέλλον ὑπισχνουμένων, καὶ μεταβολὴν πρυτανευόντων τοῖς πράγμασιν· ὡς δὲ ὁ τῶν ἀληθευόντων λόγος, κατὰ προθεσίαν παρών, ἀλλ' (77) ἀπορόρητοτέραν τε καὶ βαθυτέραν, καὶ σπεύδων ἐπὶ θάνατον, οὐ δημιουργὸς αὐτὸς ἦν, κλέψας τινὲ τῶν ἐνδον τὴν ἐπιχείρησιν (78)· ὥστε εἶναι μὴ (79) πρόγνωσιν, ἀλλὰ γνῶσιν, καὶ πονηρίας ἔργον, ἀλλὰ μὴ δαιμόνων εὐεργέτημα τὸ γινόμενον· οἱ γε πῶς εὐστοχοὶ τὰ τοιαῦτα, Περσὶς σαφῶς ἔδειξε (80). Καὶ παυσάσθωσαν οἱ τὸ ἐκείνου τάχος τοῖς δαίμοσιν ἐπιτημίζοντες· εἰ μὴ γε (81) καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν εἶναι τοῦτοις προσθήσομεν.

dæmonibus ascribunt: nisi hoc quoque insum, scel-

MH'. Εἰ μὲν οὖν μὴ προῦλαβε (82) τὴν ἐφόdon τοῦ τυράννου τὸ τέλος τοῦ βασιλείως, μὲν δὲ ὁ ἀγανὴς πόλεμος τῆς φανερᾶς χειρὸς πλείον ἰσχυσε, τάχα ἂν ἔγνω καθ' ἑαυτοῦ ταχύνας ὁ ἀλιτῆριος· καὶ πρὶν ὑπὸ

(70) Προφάσαι. Plures codi. πρόφασιν.

(71) Ὡς. Colb. 5, ὡς ἄν.

(72) Καὶ μὴ. Ita Reg. hu, Colb. 5, Or. 1, Pass. Deest μὴ in ed.

(73) Τὰ τῆς. Plures codi. τὸ τῆς. Calvinus his feriri vel ipse Montacutius notat.

(74) Ὀχθῆς ἔστιν. Reg. u, et Pass. ὁχθῆς ὅση ἔστιν.

(75) Τῷ λαθεῖν. Regg. nonnulli et Colb. Or. 1, τὸ λαθεῖν μὲν ἢ τὸ κρατῆσαι. Pass. τὸ κρατεῖν. Sic iter Juliani describunt Mammertinus, Libanius orat. 2, Zosimus et Ammianus lib. xxi, p. 188.

(76) Ἐκστρατείαν. Regg. a, b, hm, ἐκστρατίαν.

(77) Παρών, ἀλλ'. Ita Reg. hm. Colb. quatuor, et Or. 1. Alii tres Regii ἀλλὰ. In pluribus deest sicut in ed.

(78) Κλέψας τινὲ τῶν ἐνδον τὴν ἐπιχείρησιν. « Domesticorum unius opera rem fortim aggressus, » nempe per illum lento Constantium ve-

neno extincturus, ut ad præstitum diem ipse adveniens, in demortui locum, imperium adiret. Ita locum hunc intelligit Comb. De veneno tamen nihil Gregorius, nihil Elias, nihil scholiasta. Iste proditoris tantum meminit Juliano indicantis, quo tempore rem aggredi opportunum esset. Elias vero stratas Constantii vitæ insidias commemorat; quænam autem illæ fuerint, silet. Non aliud forsitan vult Gregorius, quam Juliano certum fuisse, Constantio necem consuecere, dolo, proditiione, veneno, aliisve modis occulioribus, et jam ad facinus diem condictum.

(79) Ὅστε εἶναι μὴ. Sic Regg. melioris notæ codi. a, b, u, hm. In ed. μὴ εἶναι.

(80) Ἐδειξε. Colb. k, ἐδίδαξε.

(81) Εἰ μὴ γε, etc. « Nam si hoc dæmonibus concedamus, etiam hoc ipsum quod Julianus nequam et improbus sit, ascribemus. »

(82) Προῦλαβε. Mss. nonnulli, προέλαβε.

Περσῶν τὴν ἐμπληξίαν (83) σοφρονισθῆναι τῆς ἀπονοίας, ἔδωκεν ἂν δίκην ἐν ὅροις Ῥωμαίων, ὧν κακῶς κατετόλμησε· τεκμήριον δέ· καὶ γὰρ ἐτι προῖων καὶ ἀγνούμενος, ὡς ἐνόμιζεν, ὑπὸ τοῦ γενναϊοτάτου βασιλέως (84) στρατιᾷ περιλαμβάνεται προὔποτεμονοῦσθαι καὶ τὴν φυγὴν, ὡς ὄφλιν γέγονεν ἐκ τῶν ὕστερον· καὶ γὰρ ἤδη τὸ κράτος ἔχοντι, τὸ κρατῆσαι ταύτης οὐ μικρὸν ἔργον ἐγένετο· νῦν δὲ ὁ μὲν θυμῷ ζῶν κατὰ τῆς ἀπονοίας ὁμοῦ καὶ τῆς ἀσεβείας, καὶ τὸν σοφώτατον ἔχων ἐν ἄρυσιν, ὃ τῆς ἡμετέρας κακίας (85)! ἐν ἀκμῇ τῆς ὁδοῦ καταλείπει τὸν βίον, πολλὰ (86) καὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ὑπὲρ τῆς ἐαυτοῦ φιλανθρωπίας ἀπολογησάμενος, καὶ διὰ τῆς ὁρμῆς (87) δειλῆς Χριστιανοὺς τὴν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας κίνησιν.

num hominem laqueis irretitum tenens, proh diem vitae extremum claudit, cum de benignitate excusasset, ac per caepia sua et conatus testatum Christianis reliquisset, quanto pietatis tuendae studio incitaretur.

ΜΘ'. Ὡς δὲ τι (88) δάκρυον ἐπέρχεται μοι χαρὰ συμμιγῆς διὰ τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου· καὶ οἶον ποταμοῦ καὶ πελάγους μάχη, καὶ μίξις, καὶ στάσις, ἀλλήλοις ἀντιστατούντων, καὶ συνόντων· ἐκ μὲν γὰρ τῶν τελευταίων πᾶσιν τὰ (89) τῆς ἡδονῆς, ἐκ δὲ τῶν προλήθόντων τὸ δάκρυον· οὐχ ὑπὲρ Χριστιανῶν μόνον καὶ τῆς συμπεσοῦστος αὐτοῖς ἐπηρείας. ἢ παρὰ τοῦ πονηροῦ προσπεσοῦστος, καὶ (90) παρὰ Θεοῦ συγχωρηθείσης δι' ἧς οἶδεν αἰτίας, καὶ τυχὸν διὰ τὴν ἐπαρσιν ἡμῶν δεομένην καθάρσεως (91)· ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἐκείνου ψυχῆς, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ συναρπασθέντων πρὸς τὴν αὐτὴν ἀπόλειαν.

Ν'. Οἱ μὲν γὰρ τὰς τελευταίας αὐτῶν πληγὰς καὶ τὰς ἐντεῦθεν βασάνους δούρονται· οἷς τὸ ζῆν τοῦτο νομίζεται (92) μόνον, καὶ οὐκ ἐξικονοῦνται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὰ ἐκείθεν, οἷς δὲ εἶναι τινα νομίζουσι τῶν τῆδε βεβιωμένων λογισμὸν (93) καὶ ἀντίδοσιν· ἀλλὰ ζῶσι βίον ἀλόγων, τὸ πρὸς ἡμέραν καὶ τὸ παρὸν ἀεὶ βιοτεύοντες, ἐνὶ τούτῳ, τῇ ἐντεῦθεν βρωτῶν μετροῦντες τὸ εὐδαιμονεῖν, καὶ τῷ ἐναντίῳ τὸ κακοδαιμονεῖν τοῖς ἀντιπίπτουσιν· ἐμοὶ δὲ πλέον θορυγεῖν αὐτοὺς ἔπεισι τῶν ἐκείθεν βασάνων, καὶ τῆς ἀποκειμένης τοῖς πονηροῖς κολάσεως. Καὶ οὐπω λέγω τὸ μέγιστον, αὐτὸ τὸ ἐξωσθῆναι Θεοῦ, πηλίκον αὐτοῖς εἰς κόλασιν.

(83) *Τὴν ἐμπληξίαν*. Sic octo Reg., quatuor Coll., Or. 1, etc. Ed. τῆς ἐμπληξίας.

(84) *Βασιλέως*. Sex Regg. alique nonnulli, βασιλέων. quod maiorem emphasis habet.

(85) *Ὡς τῆς ἡμετέρας κακίας!* Proh malum nostrum! id est: Nostro vitio effectum est, ut Constantius ante moreretur, quam Julianum vince-ret » e repelleret.

(86) *Πολὺν*, etc. Vult hic Gregorius Constantium morientem suae in Julianum benignitatis paenituisse. Ammianus vero scribit eum statuisset » voce suprema et integro sensu, ut suus esset successor Julianus. » Uterque forsitan est verax. Promoti Juliani poenitere potuit Constantium, eumque re ipsa poenituisse argumento est suscepta contra eum expedi-

A se in capitis sui perniciem hac celeritate usum fuisse; ac priusquam Persae de ipsius vesania supplicium sumpsissent, amentiae poenas in Romanorum finibus, in quos impetum facere non dubitarat, persolvisset; quod vel hinc conjectura colligi potest. Nam cum adhuc progredieretur, atque obscuram et incognitam expeditionem suam esse existimaret, praestantissimus imperator ita eum toto exercitu circumfudit, atque undequaque cinxit, ut fugam quoque omnem ipsi praecideret, quemadmodum ex his quae postea secuta sunt, liquido demonstratum est. Nam cum jam etiam imperio potiretur, ad hunc tamen exercitum superandum non parum negotii habuit. At nunc ille adversus audaciam simul et impietatem furore ardens, ac sapientissimum malum et peccatum nostrum! in medio itinere sua, tum Deo tum hominibus, multis verbis se

XLIX. Atque hic mihi ob ea quae deinceps sequuntur, lacrymae gaudio permixtae subeunt; ac velut fluminis et maris pugna, commistioque et dissidium, inter se contententium, ac coeuntium. Quemadmodum 100 enim ex postremis voluptas, ita ex illis quae praecesserunt, mihi lacrymae oriuntur; non ob Christianos tantum, eamque, quae ipsis accidit, vexationem, aut a diabolo invecta est, et a Deo propter iudicia, quae ipse novit, permissa, ac fortasse propter elationem nostram, purgatione indigentem; verum etiam ob ipsam illius animam, eorumque qui ad eandem perniciem ab eo simul abrepti sunt.

L. Quidam enim extremas duntaxat eorum plagas, poenasque in hoc saeculo persolutas deplorant; nimirum ii qui hujus tantum vitae rationem habent, nec ad futura supplicia mente penetrant, nec ullam rerum in hac vita gestarum reddendam rationem atque mercedem fore arbitrantur; sed brutorum animantium ritu in diem atque in praesens semper vivunt, ac sola hujus vitae tranquillitate beatitudinem metiuntur, contraque adversis rerum casibus infelicitatem definiunt. Mihi vero gravius eos lugere subit ob sequentis vitae cruciatus, eaquo quae improbos et sceleratos manent, supplicia. Nondum enim quod maximum est dico, nempe hoc ipsum, a Deo ejici, quam dura et acerba illis poena sit.

Idem potuit nihilominus imperium Juliano asserere, quod jam auferre non valebat, idque ut tum publicae tranquillitati, tum imperatrici Faustinae et fructui, quo gravida erat, consuleret.

(87) *Διὰ τῆς ὁρμῆς*, etc. Ex ipsa aggressionem, suscepta pietatis causa expeditione, etc.

(88) *Ὡς δὲ*. Deest δὲ in multis coll.

(89) *Τελευταίων πᾶσιν τὰ*. Sic plures mss. Regg.; sic Coll. et Pass.; sic etiam legunt Sav. et Combef. Deest πᾶσιν in ed.

(90) *Καὶ*. Sic Regg. septem pro ἧ, quod prave habent editi.

(91) *Καθάρσεως*. Plerique coll. καθαιρέσεως.

(92) *Νομίζεται*. Mont. scribit, λογίζεται.

(93) *Λογισμὸν*. Billius, « censuram. »

LI. Qui potero miserum illum non lacrymis prosequi? qui potero non et eos amplius lugere, qui sua sponte accurrerunt, quam quos ille persecutus est? et rursus eum amplius deslere, qui alios secum in exitum traxit, quam eos qui sua sponte ad malum ecurrerunt? Quin potius, Christianis quidem haudquaquam triste et calamitosum est, quod pro Christi nomine passi sint, imo omnium beatissimum, non propter futura tantum præmia, sed propter hujus etiam vitæ gloriam et libertatem, quam ipsi per pericula sibi pepererunt. His contra repositorum ac impenduntium suppliciorum quasi præludium quoddam sunt ea quæ jam perpassi sunt: satiusque ipsis fuisset diuturnioribus in hac vita doloribus excruciiari, quam ad alterius vitæ tribulatio reservari. Atque hæc mihi propter eam legem atque ab iis qui stant commiserationem exposcit.

LII. Quodnam hoc tam pertinax mali studium? Quis tantus impietatis amor? quis tam effusus ad exitum cursus? Unde tam infestus Christi hostis, qui Christi discipulus fuerat, qui tot tantisque veritatis sermonibus assueverat, multa que ad salutem spectantia, partim dixerat, partim audiverat? **101** Vix enim imperii hereditatem adire cœperat, cum impietatem palam libereque proficitur, perinde atque hoc quoque nomine erubescens, quod Christianus aliquando fuisset, aut ea de causa Christianis succensens, quibus nominis societate junctus fuerat. Atque hinc quidem facinora sua auspicatur, quemadmodum narrant, qui ipsius arcanis gloriuntur (prob, in hujus sermones incurrere cogor!) impuro et nefario sanguine lavacrum abstergit, initiationi nostræ execrabilem initiationem opponens, sua videlicet in cœno provoluta, sicut est in proverbio: manusque suas profanat, ut nimirum eas ab incruento sacrificio, per quod nos Christo ipsiusque passionibus et divinitati communicamus, elueret ac repurgaret. Per incisiones autem et

sacrificia imperialem aulam consuevit, malis malis imperii consiliariis utens.

LIII. Ac quoniam incisionum, superstitionisque, aut, ut aptius loquar, diabolicæ vesaniæ qua ad res hujusmodi ferebatur, mentionem feci, nondum satis constitutum habeo, litterisne hoc miraculum, quod

²⁰ Prov. xxiv 17.

(94) Ἐκεῖ δικαιοῦντο. Alibi δικαιοῦντο. In lleins. et Montac. γρ. ἐκεῖθεν δικαιοῦντο.

(95) Νόμον, τὸν τῷ. In plerisque codicibus, νόμον τῷ.

(96) Αὐτόν. Billins, ταυτόν.

(97) Τοσαύτη. Sic tres Regg., duo Colb., Or. 1, Pass. etc. In ed. τοιαύτη.

(98) Ἀγαγνίσεται. Sanctitatem exuit, abstergit. Infandus hic Apostata Christianismi professionem sic est execratus, ut quidquid in ea sanctitatis contraxerat, tum per baptismum quem susceperat, tum per Eucharistiam quam acceperat, eluere et eradere modis omnibus conatus sit.

(99) Δι' ἧς, etc. Insignis ille locus ad sacramenti simul et sacrificii eucharistici veritatem astruendam. Non tantum enim ait nos per Eucharistiam communicare Christi passionibus, seu Christo in cruce passio, cruentoque ejus sacrificio; verum id

NA'. Πῶς μὴ θαυμάσω τὸν ἄθλιον; πῶς μὴ πλέον μὲν τῶν δεδιωγμένων τοὺς προσδραμόντας; πλέον δὲ τῶν αὐτομολησάντων εἰς τὴν κακίαν θρηνησῶ τὸν συναρπάσαντα; Μᾶλλον δὲ τοῖς μὲν οὐδὲν δεινὸν τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ παθεῖν, ἀλλὰ καὶ πάντων μακαριστότατον, οὐ διὰ τὰ ἐκεῖθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐντεῦθεν εὐδοξίαν καὶ παρῥησίαν, ἣν διὰ τῶν κινδύνων ταυτοῖς ἐχαρίσαντο· τοῖς δὲ προσίμων τῶν ἀποκειμένων καὶ ἀπειλουμένων, ἅπερ ἤδη πεπόνθασι· καὶ βέλτιον ἦν αὐτοῖς, εἰ ἐντεῦθεν μακρότερον ἐκολάσθησαν ἢ τοῖς ἐκεῖ δικαιοῦντο (94) ἐταμειώθησαν. Ταῦτα μὲν οὖν διὰ τὸν νόμον, τὸν τῷ (95) πτώματι τοῦ ἐχθροῦ μὴ ἐπιχαίρειν καλεῖοντα, καὶ τὸ συμπαθὲς ἀπαιτοῦντα παρὰ τῶν ἐστηκότων· ἐμοὶ δὲ πάλιν πρὸς αὐτὸν (96) ἐπανακτεῖν τὸν λόγον. dicta sunt, quæ de inimici casu letari nos vetat ²¹, Nunc ad ipsum rursus oratio referenda est.

B NB'. Τίς ἡ τοσαύτη (97) τοῦ κακοῦ φιλονεικία; Τίς ὁ τῆς ἀσεβείας ἔρω; τίς ὁ δρόμος τῆς ἀπωλείας; Πόθεν οὕτω μισόχριστος ὁ Χριστοῦ μαθητής, ὁ τοσούτοις λόγοις τῆς ἀληθείας προσομιλήσας, καὶ τὰ μὲν εἰπὼν, τὰ δὲ ἀκούσας τῶν φερόντων εἰς σωτηρίαν; Οὐ γὰρ ἐβῆ κληρονομήσας τὴν βασιλείαν, καὶ παρῥησιάζεται τὴν ἀσέβειαν, ὥσπερ καὶ τὸ γενέσθαι ποτὲ Χριστιανὸς αἰσχυρόμενος, ἡ μνησιχακῶν ὑπὲρ τοῦτου Χριστιανός, οἷς τοῦ ὀνόματος ἐκοινώνησε. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῷ τῶν τολμημάτων, ὡς οἱ τοῖς ἀπορρήτοις ἐκείνου καλλωπιζόμενοι (εἰς οἷους ἐμπέπτειν ἀναγκάζομαι λόγους!) αἵματι μὲν οὐχ ὀσίῳ δὲ λουτρὸν ἀπορρύπτεται, τῇ καθ' ἡμᾶς τελειώσει τὴν τελείωσιν τοῦ μύστου ἀντιτεθείς, ὡς ἐν βορβόρῳ κυλισθείς, κατὰ τὴν παροιμίαν· καὶ τὰς **C** χεῖρας ἀπαγνίσεται (98) τῆς ἀναιμάκτου θυσίας ἀποκαθαίρων δι' ἧς ἡμεῖς Χριστῷ κοινωνοῦμεν (99), καὶ τῶν παθημάτων καὶ τῆς θεότητος· ἐντόμοις (1) δὲ καὶ θυσίαις καθιστᾷ (2) τὰ βασίλεια, κακοῖς συμβούλοις κακῆς ἀρχῆς χρώμενος.

sacrificia imperialem aulam consuevit, malis malis imperii consiliariis utens.

NI'. Ἀλλ' ἐπειδὴ γε ἐντόμων (3) ἐμνήσθην, καὶ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα τοῦ ἀνδρὸς δεισιδαιμονίας, ἡ κακῶδαιμονίας εἰπεῖν οἰκνότερον, οὐκ οἶδα πότερον γραφῇ (4) παραδῶ τὸ θρυλούμενον θαῦμα, ἢ ἀπὶ

etiam quod in liturgia peragitur, esse « sacrificium, » illudque « incruentum, » per quod cruento ejus sacrificio communicatur. Igitur tam in altari sacrificium est, quam in cruce, et in utroque Christus. Quod autem de Juliano ait, eum « manus suas ab incruento sacrificio repurgasse: » non aliud quidquam intelligit, quam quod Cyrillus, atque alii passim veteres, de recipiendo nuda manu sacro Christi corpore, tradunt.

(1) Ἐντόμοις. « Cæcis victimis et sacrificiis, »

(2) Καθιστᾷ. Colb. k, Pass. καθίσταται. Recte Sozomenus, lib. v, c. 2, videtur interpretari, ubi ait Julianum tum publice et palam aruspicina ei victimis usum fuisse.

(3) Ἐντόμων. Comb. « cæsarum memini hostiarum, extiorumque inspectionis, ac viri superstitionis; vel, ut aptius loquar, miseræ et infortunii. »

(4) Οὐκ οἶδα πότερον γραφῇ, etc. Ex his inferri

στήσω τοῖς λόγοις. Καὶ γὰρ αὐτὸς (5) ταλαντεύομαι τὴν γνώμην, καὶ οὐκ ἔχω ὁποτέρωσθε (6) νεύσω, μεμιγμένον τῶν δικαίως ἂν πιστευθέντων τοῖς οὐκ ἀξίοις πίστεως· τὸ μὲν γὰρ ἐπιστημῇ αἰ τῇ τοσαύτῃ τοῦ κακοῦ καινοτομία καὶ δυσσεβεῖς τῶν οὐκ ἀπίστων (7), ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἤδη συμβεβηκότων περὶ τὰς μεγίστας μεταβολάς· τὸ δὲ καὶ (8) τὸν τρόπον τοῦτον σφόδρα ἐμοὶ γοῦν θαύματος ἄξιον, καὶ πᾶσι τοῖς καθαρῶς δηλοῦσθαι τὰ καθαρὰ βουλομένοις τε καὶ νομίζουσι.

quidem admiratione cum primis dignum videtur, ac declarandas existimant.

ΝΔ'. Τὸ δ' οὖν λεγόμενον, ὅτι θυομένη τὰ σπλάγχνα τὸν σταυρὸν ἀναδείκνυσι στεφανούμενον, ὃ τοῖς μὲν ἄλλοις φρίκην παρέσχε, καὶ ἀγωνίαν, καὶ τοῦ ἡμετέρου κράτους συναίσθησιν (9)· τῷ δὲ διδασκάλῳ τῆς ἀσεθείας καὶ θάρσους δόξαν, ὡς περιγεγραμμένων ἡμῶν καὶ συνειργμένων (10)· οὕτω γὰρ τὸν σταυρὸν καὶ τὸν κύκλον παρεσχέδασε. Τοῦτο μὲν δὴ τὸ ἐμὸν θαῦμα· καὶ εἰ μὲν ψευδὲς, αὐραὶ φέροιεν· εἰ δὲ ἀληθές, πάλιν Βαλαὰμ προφητεύει, καὶ Σαμουὴλ ἔλκεται, ἣ δοκεῖ (11), δι' ἐγγαστριμύθου, καὶ δαίμονες ὁμολογοῦσι τὸν Ἰησοῦν ἀκοντες, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων, ἵνα καὶ (12) πιστευθῇ μᾶλλον, ἣ ἀλήθεια δεικνύται· τυχὸν (13) κάκεῖνον ἐπισχεθῆναι τῆς ἀσεθείας διὰ τούτων ἐπρυτανεύετο· πολλὰς γὰρ καὶ παραδόξους ὁδοὺς σωτηρίας οἶδε τὸ θεῖον καινοτομεῖν, νεῦον πρὸς τὸ φιλόανθρωπον· ὃ δὲ λέγεται ὑπὸ πλειόνων, καὶ πιστεύειν οὐκ ἀπὸ τρόπου (14).

plurimum et misericordiam propendens. Quod autem a pluribus commemoratur, nec a fide alienum est, oratione persequar.

ΝΕ'. Κατ'ἑστὸν μὲν εἰς τι τῶν ἀδύτων τῶν τοῖς πολλοῖς ἀβάτων καὶ φοβερῶν (ὡς ὠφελὸν γε (15) καὶ τὴν εἰς ἡδου φέρουσαν, πρὶν εἰς τοιαῦτα κακὰ προελθεῖν), συμπάρητος αὐτῷ καὶ τοῦ πολλῶν ἀδύτων ἀξίου, τοῦ σοφοῦ τὰ τοιαῦτα, εἰπουν (16) σοφιστοῦ· ἔστι γὰρ ὅτι καὶ τοῦτο εἶδος παντελὲς αὐτοῖς, ζόφῳ τινὶ καὶ ὑποχθονίοις δαίμοσι περὶ τῶν μελλόντων συγγίνεσθαι· εἴτε ὡς σκότῃ χαίρουσι μᾶλλον, ἔπει καὶ εἰς σκότος, καὶ σκότους δημιουργοὶ τῆς κακίας· εἴτε ὡς φεύγουσι τὰς ἐπιμειξίας τῶν εὐσεβῶν ὑπὲρ γῆς (17), καὶ διὰ ταῦτα ἀσθενεστέροις· ὡς δὲ προϊόντα (18) τὸν γεννάδαν προσβάλλει τὰ δειμάτα (19), καὶ αἰ πλείω καὶ φοβερώτερα, ἤχους τινὰς φασὶν ἀήθεις (20), καὶ ὁμάς τῶν ἀηδῶν, καὶ πυραυγῇ φάσματα, καὶ οὐκ οἷδ' οὐστίνως ὕθλους καὶ

²⁰ Num. xxii, 7. ²¹ I Reg. xxviii, 42. ²² Marc. i, 34; Luc. iv, 41.

potest, hanc orationem coram populo habitam non potest, hic etiam cernere est, quam eade Gregorius se gereret, rebusque miris fidem adhiberet.

(5) Καὶ γὰρ αὐτός. Sic melioris notae codices Regii huius, l, u, etc. Par. ed., Καὶ γὰρ αὐτὸς καὶ.

(6) Ὁποτέρωσθε. Regg. huius, l, u, ποτέρωσθε.

(7) Ἀπίστων. Reg. l, et Pass. addunt, ἔστιν.

(8) Τὸ δὲ καὶ. Deest καὶ in pluribus.

(9) Τοῦ ἡμετέρου κράτους συναίσθησιν. Comhef. « nostrae sensum potentiae ac victoriae injectit. » Ille est, ominari fecit, fore ut res Christianorum crescerent Graecisque ritibus superiores evaderent. Quod quidem narrat Sozom., lib. v, c. 2.

(10) Συνειργμένων. Colb. 3, συνειργμένων.

(11) Ἡ δοκεῖ. « Vere aut apparenter evocatur. »

A omnium sermone celebratur, mandare, an narrantibus fidem abrogare debeam. Etenim ipse dubii atque ancipitis sum animi, nec utram in partem propendeam, habeo, utpote mistis iis quae fidem mereri queant, cum iis quae fide carere videntur. Nam quod tam novo atque inusitato sceleri et impietati signum aliquod et portentum accesserit, hoc non modo a vero non abhorret, sed persaepe jam in maximis mutationibus accidit. Quod autem ad hunc modum id contigerit, id vero est quod mihi

LIV. Ferunt igitur, cum ipse sacrificaret, victimarum exta coronatam crucem ostendisse. Quae res alios quidem horrore atque anxietate perfudit, effecitque ut potentiam nostram agnoscerent : at impietatis magistro animum videlicet addidit, tanquam circumscripti atque undique conclusi essemus.

102 Sic enim crucem et circulum ex tempore interpretatus est. Atque hoc sane est, quod miraculi instar habeo. Quod si falsum est, in auras abeat : si autem verum, rursus Balaam vaticinatur ²², et Samuel per ventriloquam trahitur, aut trahi videtur ²³, et daemones Jesum inviti confitentur ²⁴, ac per contraria, quo plus fidei atque auctoritatis habeat, veritas demonstratur. Ac fortasse his rebus id agebat providentia, ut illius impietatem compesceret. Multas enim et mirabiles salutis vias Deus inusitato modo aperire novit, ad humanitatem ei misericordiam propendens. Quod autem a pluribus commemoratur, nec a fide alienum est,

LV. Descendebat in quoddam adytum vulgo inaccessum et horrendum (quemadmodum utinam in infernum quoque, priusquam in huiusmodi scelera prorumperet!) comitem eum habens, qui multis adytis dignus erat, hoc est, hominem in huiusmodi rebus sapientem aut sophum, vel potius sophistam et impostorem. Nam hoc quoque apud ipsos divinationis genus est, ut in caliginoso quodam specu cum subterraneis daemonibus ob res futuras congregiantur : sive quia tenebris magis oblectantur, ut qui ipsi tenebrae quoque sint, ac tenebrarum vitii artifices ; sive quia piorum hominum, qui in terra sunt, societatem et congressum fugiunt, ex eisque infirmiores redduntur. Ut autem egregium virum progredientem terrores adoriri coeperunt, ac subinde

(12) Ἰνα καὶ. Deest καὶ in nonnullis.

(13) Τυχόν. Reg. f, Colb. r, Pass., Comb., καὶ τυχόν.

(14) Τρόπον. Pass. et Reg. l, addunt διέξασθε διηγούμενον. « Accipite rem ut audiri. »

(15) Ὡς ὠφελὸν γε. « Atque utinam ducentem in orcum viam capessivisset prius, » etc.

(16) Εἰπουν. Plures codd. εἰπ' οὖν.

(17) Ὑπὲρ γῆς. Sav. ἐπὶ γῆς.

(18) Προϊόντα. Reg. hu, προϊόντα, « virum fortem ac strenuum in malo, » ut ait Elias, vel ironice.

(19) Δείματα. Reg. a, δειμάτα.

(20) Ἀήθεις. Deest in Colb. r.

plures et formidabiliores evaserunt (sonos quodam insuetos audiri aiunt, tetrosque esse odores, atque ignea spectra, et nescio quas nugas et deliramenta), rei novitate percussus, harum enim rerum studium sero amplexus fuerat, ad crucem vetusque remedium confugit, hocque se adversus terrores consignat, eumque, quem persequeretur, opitulatorem asciscit. Ac quæ sequuntur, magis

LVI. Valuit signaculum, cedunt demones, pelluntur timores. Quid deinde? Respirat malum; rursus audaciam concipit, rursus aggreditur, rursus iidem terrores urgent: rursus signaculum adhibetur, ac demones conquiescunt. Haeret consilii inops discipulus: ac sacrarum antistes, ipsius lateri haerens, veritatem sinistre interpretatur: «Abominatio illiis finimus, inquit, non terrori: vincit quod pejus est.» Haec enim loquitur, et locutus persuadet, persuasumque **103** discipulum ad exitii voraginem ducit. Nec mirum videri hoc debet. Improbus enim promptius ac libentius malum sequitur, quam a bono cohibetur. Quæ porro dixerit aut fecerit, aut quibus imposturis elusus sit, priusquam sursum remitteretur, norint illi, qui mysteriis hisce partim alios iustitiant, partim ipsi initiuntur. Cæterum ascendit, tum animo arreptitius, tum rebus ipsis, ac furioso oculorum obtutu satis significans, quos coluisset: nisi tamen ab eo quidem die, quo tam nefaria in animum induxit, demonibus oppletus est. Verum id apertius tunc patuit: ut ne scilicet incassum descendisse, ac demonum particeps factus fuisse videretur, quem illi enthusiasmum commutantes. Haec prima ipsius facinora exstiterunt.

LVII. Cum autem jam, quod parturiebat, continere non posset, persecutio erumperet, quiddam inadvertere cepit, sapienti in vitio atque in impietate excellenti viro dignum; aut certe ab iis qui ipsum ad eam acuebant, ac velut inungebant, edoctus est. Sic enim secum reputavit, si bellum aperte susciperet, seque impietatis ducem profiteretur, præterquam quod id nimis temerarium atque imperitum futurum esset, huic insuper scopo, ad quem collimabat, omnino contrarium fore. Nos enim, si vis inferretur, acriori contentione in victoriam incubituros, ac tyrannidi obnixum pietatis tuendæ studium obiecturos cogitavit. Solent enim fortes

A λήρους), τῷ ἀδοκῆτῳ πλῆγεις, καὶ γὰρ ἦν ὀψιμαθὴς τὰ τοιαῦτα, ἐπὶ τὸν σταυρὸν ῥαταφεύγει, καὶ τὸ παλαιὸν φάρμακον, καὶ τοῦτο (21) σημειοῦται κατὰ τῶν φόβων, καὶ βοηθὸν ποιεῖται τὸν διωκόμενον· καὶ τὰ ἐξῆς φρικωδέστερα.

B ΝΖ'. Ἰσχυρὸν ἡ σφραγὶς, ἡττῶνται οἱ δαίμονες, λύνονται οἱ φόβοι. Εἰτα τί; Ἀναπνεῖ τὸ κακόν. θρασύνεται πάλιν, αὐθις ὁρμῇ (22), καὶ οἱ αὐτοὶ φόβοι, καὶ ἡ σφραγὶς πάλιν, καὶ ἡρεμοῦντες οἱ δαίμονες· καὶ ὁ μύστης ἐν ἀπορίᾳ· καὶ ὁ μυσταγωγὸς ἐγγύθεν παρεξηγούμενος τὴν ἀλήθειαν· Ἐδδελύθημεν, λέγων, οὐκ ἐροβήσαμεν (23)· νικᾷ τὸ χεῖρον· λέγει γὰρ ταῦτα, καὶ εἰπὼν παῖθαι, καὶ πείσας ἀγει τὸν μαθητὴν ἐπὶ τὸ τῆς ἀπωλείας βάραθρον. Καὶ θαυμαστὸν οὐδέν· πρόχειρος (24) γὰρ ἡ πονηρία τῷ κακῷ μᾶλλον ἀκολουθεῖν ἢ ὑπὸ τοῦ κρείττονος ἀνακοπτεσθαι. Ἄ μὲν οὖν εἰπὼν, ἢ ποιήσας, ἢ ἐξαπατηθεὶς ἀναπνεύεται, εἰδείας· ἀνὸς οἱ τὰ τοιαῦτα τελούντες τε καὶ τελούμενοι· ἀνίστα δ' οὖν καὶ τῇ ψυχῇ δαιμονῶν καὶ τοῖς πράγμασι, καὶ τῷ μανιώδει τῶν ὀφθαλμῶν ἐπιστημαίνων οὗς ἰθεράπευσεν· εἰ μὴ γε καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπλήσθη δαιμονίων, ἀπ' ἧς οὕτω πονηρὰ προῦθετο· ἀλλὰ τότε καὶ περιφανεστέρον· ἵνα μὴ μάτην ἢ κατεληλυθὼς, καὶ τῶν δαιμονίων μεταληψῶς (25), ὃν ἐνθουσιασμὸν ἐκείνοι καλοῦσι, μεταποιούντες συμφῶς τὰ ὀνόματα. Τὰ μὲν δὲ πρῶτα τοιαῦτα.

appellant, honeste nempe ac speciose vocabula ΝΖ'. Ἐπεὶ δὲ ἡ ὥδης ἐκράτει, καὶ ὁ διωγμὸς ἐξεβήγγυτο, εἶδε τι (26), εἶτ' οὖν ἀνδρὸς σοφοῦ τὴν κακίαν καὶ περιττοῦ τὴν ἀσέβειαν, εἶτ' οὖν ἐδιδάχθη παρὰ τῶν εἰς ταύτην αὐτὸν ἀλειφόντων. Ὡς τὸ μὲν φανερώς ἀνελίσθαι τὸν πόλεμον, καὶ προκαθεσθῆναι (27) τῆς ἀσεβείας αὐτόχειρα, πρὸς τῷ (28) λίαν εἶναι θρασὺ καὶ ἀπειθεύον, ἐτι καὶ ἐναντιώτατον τῷ σκοπῷ παντελῶς· φιλονεικοτέρους γὰρ ἂν ἡμᾶς γε νέσθαι βιαζομένους, καὶ ἀντιθῆσιν τῇ τυραννίδι τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας φιλοτιμίαν. Φίλας γὰρ τὰ γενναῖα φρονήματα πρὸς τὸ βίη κρατοῦν ἀσθαδιάζεσθαι (29)· καὶ καθάπερ φλὸς ὑπὸ ἀνέμου ῥιπιζομένη, τοσοῦτε μᾶλλον ἀνάπτεσθαι, ὅσῳ περ ἂν σφοδρότερον κατὰ

(21) Τοῦτο. Regg. hm, h, Or. 1. τοῦτο.

(22) Ὀρμῇ. Coisl. 2, ὁρμαῖ, quod magis arridet Parisiensibus.

(23) Ἐδδελύθημεν. Sic Magus Juliani magister discipulum delusit. Quantam autem ad fugandos demones vim habeat signum crucis, duplex portendit, quod hic narrat Gregorius, probat satis, ut dicere liceat cum Augustino, «Magna res est signum, et crux Christi.» Vim illam crucis signi uno ore prædicant Græci Latiniq. Patres. Nec id unquam negatum nisi ab ethnicis et hæreticis.

(24) Πρόχειρος, etc. Id est: «Facilius namque vir improbus sceleratum hominem, a quo ad malum impellitur, quam virum bonum, qui eum a malo retrahit, sequitur.»

(25) Δαιμόνων μεταληψῶς. Comb. «dæmonum commercio donatus, quod illi divinum allatum,

D seu enthusiasmum vocant.»

(26) Εἶδε τι. Reg. hm, εἶδέν τι. Reg. x. Ἶε τι. «Porro huius loci sensus est,» inquit Basilios: «sive hoc a se ipse invenit, nec ab aliis accepit, qui ipsum quo lammodo ad impietatem inungebant.» Εἶτ' οὖν ἐδιδάχθη, τοῦτέστιν ἀπ' ἐαυτοῦ συνείδεν, ἀλλ' οὐ παρὰ τῶν εἰς ἀσέβειαν ἀλειφόντων ἐδιδάχθη.

(27) Προκαθεσθῆναι ... αὐτόχειρα. Reg. n Coisl. k, Or. 1. illi in textu, iste in ora, προκαθῆσθαι ... αὐτόχειρ, «præesse et quasi præsidere sui ipse manibus pugnans.» Regg., a, b, l, y, προκαθῆσθαι αὐτόχειρα. Reg. hm, αὐτόχειρον.

(28) Πρὸς τῷ. Sic sex Regg. Or., 1, etc. Alii cum Pat., πρὸς τῷ.

(29) Ἀσθαδιάζεσθαι. Regg. l, u. Herv., Ald., Oxon ἀσθαδίζεσθαι.

πνέται. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ τῶν λογισμῶν εὗρισκε (30) ἄλλον, ἀλλὰ καὶ τοῖς προλαβοῦσι διωγμοῖς εἶχε γινώσκειν, οἱ τιμώτερον τὸν Χριστιανισμὸν πεποιθήκασι θάπτων ἢ ἀσθενέστερον, βώσαντες τὰς ψυχὰς εἰς εὐσέβειαν, καὶ ὡσπερ σιδήρον θερμὸν ὕδατι, τοῖς κινδύνους στομώσαντες. Εἰ δὲ μετὰ τῆς τέχνης στρατεύσει, καὶ τῷ πεθεῖν τὸ (31) βιάζεσθαι χρώσειν, ἢ καθάπερ γαλκῷ περιβάλλοι (32) δέλεαρ τῇ τυραννίδι τὸ προσήγνῃς, σοφὸν τε οὕτως ἂν (33) ἅμα καὶ δυνατόν γενέσθαι αὐτῷ τὸ ἀγώνισμα.

rumque blanditiis illineret, aut tyrannidi clementiam tanquam hamo escam circumponeret, ita deum non solum prudentem, sed validam quoque sibi concertationem fore.

NH. Καὶ γὰρ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τῆς τῶν μαρτύρων τιμῆς ἐφθόνηι τοῖς ἀθληταῖς· καὶ διὰ τοῦτο μηχανάται αὐτοὺς μὲν καὶ βιάζεσθαι, καὶ μὴ δοκεῖν, ἡμᾶς δὲ καὶ πάσχειν, καὶ μὴ τιμὴν ἔχειν (34) ὡς ὑπὲρ Χριστοῦ πάσχοντας. Ὡς τῆς εὐθεσίας! Πρῶτον μὲν εἰ λαμβάνειν ἐνόμισεν ὑπὲρ τίνος οἱ κίνδυνοι, καὶ συγκαλύψειν τὴν ἀλήθειαν τοῖς σοφίσμασιν, ἀλλ' οὐχ ὅσῳ κατὰ τῶν τιμῶν ἐπενόει, τοσοῦτω μείζους αὐτὰς ποιήσειν καὶ λαμπροτέρας.

bus suis callidissimisq[ue] consiliis veritatem obtegeret, ac non potius, quo plura adversus honores illos comminisceretur, hoc eos majores clarioresque redderet.

NΘ. Δεύτερον δὲ, εἰ δόξης ἐπιθυμία κινδυνεύειν ἡμᾶς, ἀλλὰ μὴ τῆς ἀληθείας, ὑπέλαβε· ταῦτα μὲν παιζέτωσαν (35) παρ' ἐκείνους Ἐμπεδοκλεῖς (36), καὶ Ἀρισταῖοι, καὶ Ἐμπεδοτῖμοι τινες, καὶ Τροφώνιοι, καὶ τοιοῦτων δυστυχῶν ἀριθμός· ὧν ὁ μὲν τοῖς Σικελικοῖς κρατήρσιν ἑαυτὸν θέσας, ὡς ᾔετο, καὶ εἰς τὴν κρείττονα λῆξιν ἄφ' ἡμῶν (37) ἀναπέμφας, τῷ φιλάτῳ σανδάλῳ κατεμνησθὲν παρὰ τοῦ πυρὸς ἐκδρασθέντι· καὶ οὐ θεὸς εἰδείθη (38) μετ' ἀνθρώπων (39), ἀλλ' ἀνθρώπος κενόδοξος, καὶ ἀφιλόσοφος μετὰ θάνατον, καὶ οὐδὲ τὰ κοινὰ συνετός· οἱ δὲ ἀδύτοις τίσιν ἑαυτοὺς ἐγκρύψαντες ὑπὸ τῆς αὐτῆς νόσου καὶ φιλατίας (40), εἰς ἐλεγχθέντες, οὐ μᾶλλον ἐκ τῆς κλοπῆς ἐτιμήθησαν ἢ ἐκ τοῦ μὴ λαθεῖν καθυβρίσθησαν.

Σ. Χριστιανοὶ δὲ ᾗδιον (41) ὑπὲρ εὐσεβείας τὸ πάσχειν, κἂν πάντας λαμβάνωσιν, ἢ ἄλλοις τὸ εὐδοξεῖν μετὰ τῆς ἀσεβείας· τοῦ μὲν γὰρ ἀνθρώποις ἀρέσκειν βραχύς ἡμῖν ὁ λόγος· τῆς δὲ παρὰ Θεοῦ τιμῆς ἢ πᾶσα ἐφεςσις· μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ ταύτην (42), ὅ γε ἀληθῶς φιλόσοφοι καὶ φιλόθεοι, τὴν πρὸς τὸ κα-

A et generosi animi, ei, qui vim afferre parat, contumaciter obistere; non secus ac flamma, quæ a vento excitatur, quo amplius perficitur, eo vehementius accenditur. Idque non cogitatione solum reperiebat, sed ex pristinis quoque persecutionibus cognoscere poterat, quæ Christianam religionem potius illustrarant, quam debilitarant, animas nimirum ad pietatem roborantes, ac periculis, ut aqua candens ferrum, obdurantes. At si callide et artificiose bellum gereret, ac vim persuasionis verborumque blanditiis illineret, aut tyrannidi clementiam tanquam hamo escam circumponeret, ita deum non solum prudentem, sed validam quoque sibi concertationem fore.

LVIII. Etenim, ut alia, ita eum quoque, quo martyres affici solent, honorem athleteis **104** inviderebat. Ac proinde id molitur, ut ipse quidem et vim afferat, et interim afferre non videatur; nos contra et supplicia perferamus, et eo interim honore, qui pro Christi nomine patientibus haberi solet, careamus. O singularem hominis stultitiam! Primum si ejus causa pericula a nobis adirentur latere existimabat, facturumque se putabat, ut arti-

LIX. Deinde, si gloriæ cupiditate, ac non veritatis studio et amore nos pericula adire existimabat: hæc sane apud illos ludant Empedocles, et Aristæi, et Empedotimi quidam, ac Trophonii, atque hujusmodi miserorum hominum chorus. Ex quibus ille, cum per Sicula foramina divinitatem, ut sibi opinione fingebat, comparasset, seque ad meliorem sedem transmisisset, charissimo calceo ignis æstu ejecto, proditus est: atque ita non deus post hominem ostensus est, verum homo inanis gloriæ studiosus, philosophiæque post mortem expertus, ac ne communi quidem sensu præditus. Ili autem, cum eodem morbo gloriæque amore affecti, in penitissimos quosdam terræ recessus sese abdidissent, deprehensa postea fraude, non plus honoris ex hujusmodi furtivo secessu adepti sunt, quam contumeliæ ob compertam fraudem.

LX. At Christianis jucundius est pietatis causa pati, etiamsi nemo id resciturus sit, quam aliis, cum impietate florere, atque in gloria versari. Homini- bus quippe placere, parum admodum curamus: id unum expetentes, ut honorem a Deo consequamur: imo sublimius etiam assurgimus (de iis

(30) *Εὔρισκε*. Flores codd. ἡῦρισκε.

(31) *Τό*. Reg. hm, τῷ.

(32) *Περιβάλλοι*. Regg. hm et l, περιβάλλοι.

(33) *Ἄρ*. Vest in Reg. hm.

(34) *Καὶ μὴ τιμὴν ἔχειν*. Combef. sic reddit: nec, velut qui pro Christo pateremur, honorem haberemus.

(35) *Παιζέτωσαν*. Bill. «velut animi causa faciant.»

(36) *Ἐμπεδοκλεῖς*, etc. Empedocles inanis gloriæ studio, ut sibi divinitatis opinionem, quasi in cælum raptus, colligeret, in ardentem Ætnam se præcipitem dedit. Sic enim Horat. *Arte poet.*:

...Deus immortalis haberi

Dum cupit Empedocles, ardentem frigidus Ætnam Insilit, etc.

Trophonius, Empedotimus et Aristæus Thebani vates, in subterraneos quosdam specus se abdidierunt, ut in cælum rapti existimarentur, ac dii haberentur; verum illic fame extincti sunt.

(37) *Ἄφ' ἡμῶν*. «A nobis,» sive, «a mortalibus.»

(38) *Ἐδείχθη*. Reg. l. et Mont. in ora γρ. ὤφθη. «apparuit.»

(39) *Μετ' ἀνθρώπων*. «Cum hominem exisset.»

(40) *Φιλατίας*. «Cæco sui amore.»

(41) *Ἠδιον*. Nonnulli codd. ἔδιον, «proprium.»

(42) *Ὑπὲρ ταύτην*. Ald. et Herv., ὑπὲρ ταύτης.

loquor, qui vere philosophi, veroque Dei amore A λόν (43) οικειώσιν αγαπῶντες δι' αὐτὸ τὸ καλὸν, οὐ
præditi sunt): quippe qui bono conjungi propter
ipsum bonum exoptamus, non autem propter hono-
res in altero ævo reconditos. Secundus enim hic
honestorum et laudabilium virorum gradus est,
pretio ac mercede aliquid facere; quemadmodum
in tertia classe collocandi sunt, qui pœnæ metu a
scelere et maleficio deterrentur. Ac nostræ quidem res ad hunc modum se habent; idque promptum et
proclive est pluribus argumentis demonstrare, si cui ita collibuerit.

LXI. Hic vero perinde ac si Christianos 105
insigni quodam honore spoliatus esset (plerique
enim homines alios affectibus suis metiuntur), ante
alia gloriam nostram nominisque celebritatem inse-
ctatur. Nec vero strenuo ac generoso animo, ut aliis
persecutoribus moris erat, impietatem edicto profite-
tur; nec, si non imperatorie, tyrannice saltem omnino
de nobis consilium init: ut insigne atque honorifi-
cum ipsius scelus sit, orbis populo vim intulisse,
doctrinamque omnibus doctrinis superiorem tyrannide
oppressisse: verum turpiter admodum et ignave
pietatem vexat, animique fraudes et versutias
persecutioni, quam adversus nos excitabat, induxit.
Quocirca cum potentia in persuasionem et coactionem
divisa sit, ita se comparavit, ut quod inhumanus
erat, hoc est, vim et tyrannidem, populari
turbæ civitatibusque permitteret, ut quarum vesana
audacia propter temerarios animorum motus præ-
cipitesque ad omnia impetus effrenatior esse videretur:
idque haud publico edicto, verum ex eo
quod impetum audaciamque minime reprimebat, velut
promulgans.

LXII. Quod autem lenius atque humanius erat, C
magisque imperatorem decebat, id sibi videlicet assumit,
nempe suadendi atque illiciendi partes. Nec tamen id
quidem usquequaque retinuit. Non enim natura ferebat ut vel pardus distinctas macularum

ΞΑ'. Οὐ δὲ, ὡς μεγάλης τιμῆς ἀποστερήσειν μέλλων
Χριστιανούς (κρίνουσι γὰρ οἱ πολλοὶ τὰ τῶν ἄλλων
τοῖς ἰδίοις πάθεσι), τοῦτο διώκει πρὸ τῶν ἄλλων τὴν
εὐδοκίμωσιν. Καὶ οὐδὲ μεγαλοφύχως, τοῖς ἄλλοις
διώκταις ὁμοίως (45), ἀπογράφεται (46) τὴν ἀσί-
B βειαν· οὐδ', εἰ μὴ βασιλικῶς, τυραννικῶς γε παντά-
πασι διανοεῖται περὶ ἡμῶν, ἐν' ἣ (47) μεγαλοπρεπῆς
αὐτῷ τὸ ἀσέβημα βιάζεσθαι (48) λαὸν οἰκουμένης,
καὶ τυραννῆσαι (49) δόγμα πάντων δογμάτων ὑπερ-
ανεστηχός· δουλοπρεπῶς (50) δὲ λαὸν καὶ ἀγεννῶς
κακουργεῖ τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὰς περὶ τοὺς λογισμοὺς
πλοχάς (51) καὶ διπλάς τῷ καθ' ἡμῶν διωγμῷ
φέρων ἐπιείσθαται. Τοιγαροῦν εἰς δύο ταῦτα διηρη-
μένου τοῦ κρατεῖν (52), τὸ πείθειν καὶ τὸ βιάζεσθαι,
δὲ μὲν ἦν ἀναθροῦνότερον, δῆμοις ἐφῆκε (53) καὶ
πόλεσι τὸ τῆς τυραννίδος, ὧν καὶ μέλλον ἀληπτος (54)
ἡ ἀπόνοια διὰ τὴν ἀλογίαν, καὶ τὴν ἀπερίσκαπτον
ἐπὶ πάντα φορὰν· καὶ τοῦτο οὐ προσταγμάτι (55)
δημοσίῳ· τῷ δὲ μὴ ἀνακόπτειν τὰς ὁρμὰς ἀγραφον
προβείας νόμον τὸ βούλεσθαι (56).

velut proposita quadam lege non scripta, id se velle

ΞΒ'. Οὐ δὲ ἡμερώτερον καὶ βασιλικώτερον, εἰς ἐαν-
τὸν δῆθεν φέρεται, τὸ τῆς πειθοῦς· οὐ μὴν εἰς τὸ παν-
τελὲς τοῦτο γέ διεσώσατο· οὐδὲ γὰρ εἶχε (57) φύσιν
ἢ πάρεσθαι ἀποθέσθαι τὸ κατὰ στικτον, ἢ Αἰθιοπα τὸ
μέλαν, ἢ πῦρ τὸ καίειν, ἢ τὸν πονηρὸν (58) τὴν

(43) Τὸ καλόν. «Bono,» non ut vertit Billius, «summo bono.»

(44) Πράττειν. Sic codices communis. Ed., πρᾶσσειν.

(45) Ὁμοίως. In Montac., γρ. ὁμοίως.

(46) Ἀπογράφεται. «Edicto profutetur.» Addidimus «edicto,» quod quidem Græca videntur postulare.

(47) Ἴν' ἧ. Reg. bm, ἴνα ἧ.

(48) Βιάζεσθαι. Quinque Regg., tres Colb., βιάσασθαι.

(49) Τυραννῆσαι. Sic omnes, quos vidimus, codices. Ed., τυραννεῦσαι.

(50) Δουλοπρεπῶς. «Servili admodum atque ignavo animo.»

(51) Πλοχάς. Sic Reg. 1. et Coisl. 2. Quæ lectio videtur cæteris præferenda, tum ob sequens διπλάς, tum ob similia Gregorii loca in aliis orationibus, maxime orat. xxx, n. 1, ἐπειδὴ ἐκ τῶν λογισμῶν στροφὰς καὶ πλοχὰς ἱκανῶς διετίσκαμεν, ubi πλοχάς Billius recte «nexus» interpretatur. Nam Latine nihil ex æquo respondet. Locum, de quo agitur, rectius in Elia quam in oratione reddidit Billius. Græca sic reddi possint: «Fraude et malitia rem agit contra pietatem; et quæ in ratiocinationibus intricate ac implicitæ esse possunt, aut duplici sensu argutiæ, eas persecutioni quam adversus nos exci-

tabat, superinduxit.» Par. e.l., πλοχάς.

(52) Τοῦ κρατεῖν. «Cum victoria, qua quis alium superat, in duobus sita sit, suasionem et vi.»

(53) Ἐφῆκε. Reg. b, et Pass., ἀφῆκε.

(54) Ἀληπτος. Sic plerique codices. «Inexpugnabilis, effrenata,» vel «inculpabilis,» sen «minus culpabilis,» ut apud Thucydidem, ἀληπτότεροι, «minus culpabiles:» ἀλήπτως apud Suidam ἀκαταγνώστως. Sic Combefisius, cui Billius hic non placet, locum hunc reddit: «quarum vesana audacia minus nocens;» seu magis a culpa immunis, «quod ratione careat et cæco impetu abripiatur.» Hac arte Julianus a se persecutionis invidiam remove-
re satagebat: nullo adversus Christianos proposito edicto, sed sævienti in eos populi furorem non cohibendo, atque adeo quasi lege non scripta probando.

(55) Προσταγμάτι. Addunt tres Regg., Pass., Sav., Comb. κατορθοί, «id præstat;» quæ vox necessaria nobis non videtur. Legimus tamen qui velint.

(56) Προβείας νόμον τὸ βούλεσθαι. «Veluti legem, agendi pro libidine ac voluntate licentiam denuntians.»

(57) Εἶχε. Duo codices ἔχει. «Forte, ait Hein-
sius, ἔξ φύσεως.»

(58) Τὸν πονηρὸν. Reg. bm, τῶν πονηρῶν.

μισανθρωπίαν ἀπαρχῆς ἀνθρωποκτόνον τυγχάνοντα, ἢ ἐκείνον τὴν πονηρίαν, ἀφ' ἧς καθ' ἡμῶν ὤρμησεν· ἀλλ' ὥσπερ τὸν χαμαιλέοντα λόγος παντοῖον γίνεσθαι βεβῶως, καὶ πάσας μὲν ἀναλαμβάνειν (59) χροᾶς, πλὴν μίᾱς τῆς λευκότητος, τὸν γὰρ Πρωτέα παρήμι· τὸν τοῦ μύθου τὸν Αἰγύπτιον σοφιστὴν, οὕτω καὶ ἐκείνος πάντα ἦν καὶ ἐγένετο Χριστιανοῖς, πλὴν ἡμερότητος, καὶ ἦν λίαν ἀπάνθρωπον αὐτῷ τὸ φιλόανθρωπον, καὶ τὸ πιθανὸν βίαιον, καὶ ἀπολογία τῆς ἀγριότητος ἡ χρηστότης· ἐν εἰκότως δοκῇ βιάζεσθαι, τοῦ πείθειν ἀποτυγχάνων.

acerbitali crudelitateque suae excusationem quaerebat : ut non sine causa vim afferre videretur, cum blandiendo et alliciendo nihil profecisset.

ΣΓ'. Καὶ τοῦτο δῆλον ἐξ ὧν βραχὺ μὲν παρ' αὐτῷ τὸ τῆς παιθούς, πλείον (60) δὲ τὸ τῆς βίας εὐθύς ἐπόμενον ἦν· ἐν ὧσπερ ἐν ταῖς θήραις, ἢ ταῖς πάγαις ἀλώμεν, ἢ τοῖς διώγμασι, καὶ εἰς γε τρόπος πάντως ἡμᾶς χειρώσεται. Οὕτω δὲ διανοηθεὶς τε καὶ διελόμενος, δεύτερον ἐκεῖνο στρατηγεῖ, καὶ μόνον ἀσφαλῶς, εἰ καὶ ἀσεβῶς λίαν, ἐκ τῶν ἐγγυτάτω (61) καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χειρὸς, ὃ πᾶσι διώκταις σύνηθες, τῆς κακίας ἀρχεται· καὶ γὰρ οὐδὲ οἷόν τε (62) τοῖς ἐκτός ἐγγειρησάι (63), μὴ τούτων οἰκειωθέντων, ὥσπερ οὐδὲ στρατὸν ἐπάγειν (64) ἐχθροῖς, πρὸς τὸν στρατηγὸν στασιάζοντα.

nisi his sibi conciliatis atque adjunctis ; quemadmodum nec exercitum adversus hostes ducere, cum imperatore contendente et dissidente.

ΣΔ'. Καὶ διὰ τοῦτο μεταποιεῖ μὲν τὰ βασίλεια, τοὺς μὲν θανάτῳ προὔπεραγαγὼν πρότερον, τοὺς δὲ παρ' ὧσπερ οὐχ ὡς εὐνοὺς τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ (65) μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐνουστέρους (66) τῷ μεῖζονι, καὶ ἀλυσιτελεῖς αὐτῷ κατ' ἀμφοτέρας ὑποποιεῖται (67) δὲ τὸ στρατιωτικὸν, τὸ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τὸ δὲ διὰ τῶν ἐν τέλει (68), ὃ καὶ μᾶλλον εὐπιστον ὑπελάμβανε, τὸ μὲν τῶν τιμῶν ἠτῶμενον, τὸ δὲ ἀπλότῃ παρασυρόμενον, καὶ νόμον ἕνα γινώσκον μόνον, τὴν τοῦ βασιλέως βούλησιν.

partim per animi simplicitatem abriperentur, nullamque aliam legem quam principis voluntatem agnoscerent.

ΣΕ'. Μᾶλλον δὲ τοῦ στρατιωτικοῦ μέρος (69) οὐκ ἐλάχιστον, καὶ ὅσον εὔρε σαρὸν καὶ νοσῶδες, τοῦ καιροῦ δοῦλον καὶ τότε καὶ πρότερον· οὐ τὸ μὲν δεδούλωτο, τὸ δὲ ἡλιπτεν. Οὐ γὰρ ὅθι τὸ πᾶν ὑφέλειν, οὐδὲ τοσοῦτον ἔδωκεν αὐτῷ καθ' ἡμῶν ὃ δι' ἐκείνου διώκτης (70)· ἀλλ' ἔμειναν ὑπὲρ τοὺς ἐπτακισχιλίους, οἱ μὴ κάμψαντες γόνυ τῇ Βαβλ., μηδὲ τῇ εἰκότι τῇ χρυσῇ προσκυνήσαντες, μηδὲ ὑπὸ τῶν ὄψεων τρωθέν-

⁵⁹ Jer. xiii, 23. ⁶⁰ Joan. viii, 44.

(59) Ἀναλαμβάνειν. Septem Regg. Or. 1, tres Collb. πάσας μεταβάλλειν χροᾶς. Alii duo Collb., μεταλαμβάνειν.

(60) Πλείον. Sic pene omnes codices. Pass. πλείον. Par. πλείον.

(61) Ἐγγυτάτω. Pass. ἐγγυτάτων.

(62) Οἷόν τε. Regg. bni. I, addunt ἦν. Pass. οὐχ οἷόν τε ἦν.

(63) Ἐγγειρησάι. Reg. bni, ἐγγειρῆσαι.

(64) Ἐπάγειν. Pass., ἐπαγαγεῖν.

(65) Μεγάλῳ βασιλεῖ. «Constantinum» hic intelligit Theologus, et paulo post, τῷ μεῖζονι, «Christum».

(66) Εὐνουστέρους. Tres Collb., εὐνουστοί-

PATROL. GR. XXXV.

A notas, vel Æthiops atrum colorem ⁵⁹, vel ignis ardorem, vel diabolus qui homicida est ab initio ⁶⁰, hominis odium, vel iste improbitatem, qua adversum nos impellebatur, abjiceret. Verum quemadmodum chamæleonem aiunt in quidvis facile mutari, atque omnes subinde colores, candore uno excepto, suscipere, fabulosum enim illum Proteum Ægyptium sophistam prætereo, sic etiam ille Christianis, præter clementiam, in quidvis se vertebat ac perquam crudelis erat ipsius lenitas, et violenta persuasio, atque per hujusmodi ¹⁰⁶ benignitatem

LXIII. Idque ex eo perspicuum est, quod non multum suasionem utebatur, sed plus violentiæ confestim sequebatur : ut, quemadmodum in venatione, aut laqueis aut persecutionibus caperemur, atque alterutro omnino in ipsius potestatem veniremus. Quod cum in animum induxisset, negotiumque ita partitus esset, alterum ipsius stratagemata hoc fuit, solumque ex omnibus cautum et circumspertum, tametsi alioqui valde impium, ut a domesticis et satellitum manu, quod omnibus persecutoribus familiare est, sceleris exordium duceret. Neque enim fieri posse, ut externos aggrediretur, ut externos aggrediretur,

LXIV. Atque ob hanc causam aulam totam commutat, aliis morte prius subductis ac de medio sublatis, aliis submotis et expulsis ; non tam quia benevolo erga magnum imperatorem animo fuerant, quam quod majori erga majorem imperatorem benevolentia afficerentur, ac proinde utroque nomine ipsi incommodi essent. Milites etiam, et per se ipse, et per eos qui magistratus gerebant, allicit, quos etiam ad persuadendum faciliores esse arbitrabatur, quod partim honoribus dediti essent,

LXV. Imo, si rectius loquendum est, multum partem non minimam ad se pertraxit, et quotquot ex iis ægros et imbecilles invenit, temporariaque, et tum, et jam antea servos ; quos vel jam in potestatem redegerat, vel redacturum se sperabat. Non enim omnes pertraxit, nec tantum illi adversum nos dedit, qui per eum persecutionem excitabat : verum plus quam septem hominum millia reliqui

πους. Ammianus ipse, lib. xxii, p. 206 et 207, longo ordine recenset quos Julianus submovit ; ubi narrat Julianum, quamvis a pueritia in numinum cultum esset inclinatus, animi tamen arcana, nonnisi abolitis quæ verebatur, patefecisse.

(67) Ὑποποιεῖται. «Sibi subjicit,» vel, ut Elias, «suos efficit.»

(68) Τῶν ἐν τέλει. «Præfectus, duces exercitus.»

(59) Μέρος. Regg. hni, I, Collb. 3, μέρος. Negatio οὐκ, quæ sequitur, deest in nonnullis codicibus.

(70) Διώκτης. «Diabolum» intelligit.

fuerunt, qui non flexerunt genu coram Baal²², nec a serpentibus vulnerati sunt²³; quod serpentem illum suspensum Christique passionibus oppressum atque confectum intuerentur; multi scilicet proceres, altissimisque dignitatibus præditi, quos minus etiam mirum fuisset, tum **107** periculorum metu, tum honorum spe, cedere ac manus dare; multi etiam plebei ordinis, ac numero solo cogniti, quos cum adortus esset, non aliter repulsus est, quam levis quædam machina a firmissimo muro. Cæterum eo animo geretur, quam, utpote furore percitus, ob eos qui spe conceptum erat, quasi jam manibus teneretur,

LXVI. Quin jam etiam adversus magnum illud vexillum audacia effertur, quod cum cruce magnifice præcedit, in altumque elatum, exercitum ducit, laborum solvendorum vim habens, hincque apud Latinos nomen trahens, principatumque, ut ita dicam, in reliqua omnia vexilla tenens; tam quæ imperatorum imaginibus, atque expassis texturis, in variis tincturis ac litterarum picturis, decorantur, velutque exsultant, quam quæ horrendis draconum hiatibus super summas lanceas elatis inflata, et per tractus contextis squamis distinctos agitata, jucundissimum simul et horrendum spectaculum oculis præbent. Posteaquam autem res domesticas ex animi sententia confecit, ac periculum illud, quod in manibus erat, ut existimabat, depulit, dicitur.

LXVII. Homo stultissime, et impiiissime, et in C magnis rebus imperitissime! Tune adversus tantam sortem, ac per totum orbem fusam Ecclesiam, quæ per sermonis villitatem, prædicationisque, ut ipsi fortasse dixeritis, stultitiam²⁴, omnes terræ fines complexa est, quæ sapientes vici, et dæmones oppressit, et tempus superavit; eadem vetus simul, et nova, ut vos deorum quemdam portentose confingitis; illa paucis, hæc promiscuæ multitudini; illa adumbratione, hæc perfectione mysterii ad sua tempora reservati? Tune (quis autem, et quantus, et unde?) adversus magnam Christi hæreditatem? magnam, inquam, illam, nec, etiam si quidam majori quam tu furore atque insania præ-

²² Ill Reg. xix, 18; Rom. xi, 4. ²³ Dan. iii, 18.

(71) Ὁφίρ. «Serpentem suspensum.» De «diabolo» interpretatur Elias.

(72) Πολλοὶ μὲν τῶν ἐν δυναστείαις. Hos inter generosos confessores, Jovianus et Valentinianus numerantur.

(73) Οὐκ ἦντι μᾶλλον, etc. «Non plus mœroris ac molestiæ ob eos, qui ejus manus effugerant, capiebant, quam fiducia perfundebar ob eos quos jam cœperat; ex quibus hoc assequeretur, ut ne de illis quidem desperaret; verum voluntas ipsi quod spe conceperat, jam acceptum repræsentaret.»

(74) Καμάτων. «Laborum.» Sic Bill. in prima edit. melius quam, «ærumnarum.»

(75) Πεπτασμένοις. Plures regii codices, Or. 4, Pass. πεπταμένοις.

(76) Ἐμπνεόμενα. Sic legunt Elias, Mont. et Gab. Codices tamen pene omnes habent ἐμπνέ-

τες, ἐκ τοῦ βλέπειν εἰς τὸν ὄφιν (71) τὸν κρεμασθέντα, καὶ καταλυθέντα τοῖς Χριστοῦ πάθεσι· πολλοὶ μὲν τῶν ἐν δυναστείαις (72) καὶ ὤφειν, οὓς καὶ μᾶλλον εἰκὸς ἦν ἡττηθῆναι καὶ διὰ φόβον, καὶ δι' ἐλπίδας· πολλοὶ δὲ τῶν κάτω καὶ ἀριθμῶ μόνῳ γνωριζομένων, οἷς προσβαλὼν ἀπεκρούσθη, καθάπερ ὑπὸ γενναίου τείχους μηχανήματι τῶν οὐ καιρίων. Πληθὺς ἡνία μᾶλλον (73) τὸ διαφεύγον ἢ ἐθάρρουν, ὡς ἂν λυσσῶντα, τὸ ἀλίσκόμενον· καὶ τὸ βούλεσθαι περίσση τὸ ἐλπισθὲν ὡς κρατούμενον.

erat, ut non magis ob eos qui ipsi effugiebant, accipiebantur, præfideret: voluntasque ipsa, id quod repræsentabat.

ΞΓ'. Τοῦ μὲν δὲ ἤδη καὶ κατὰ τοῦ μεγάλου συνθημάτων, ὁ μετὰ τοῦ σταυροῦ πομπεύει, καὶ ἀγει τὸν στρατὸν εἰς ὕψος αἰρόμενον, καμάτων (74) λυτήριον ἐν τε καὶ κατὰ Ῥωμαίους ὀνομαζόμενον καὶ βασιλεῦσιν, ὡς ἂν εἴποι τις, τῶν λοιπῶν συνθημάτων· ὅσα τε βασιλέων προσώποις ἀγάλλεται, καὶ πεπετασμένοις (75) ὠφασμασιν ἐν διαφοροῖς βαφαῖς καὶ γράμμασιν, ὅσα τε δρακόντων φοβεροῖς χάσμασιν ἐμπνεόμενα (76) ἐπ' ἀκρων δοράτων αἰωρουμένοις, καὶ διὰ τῶν ὀκνῶν ῥιπιδόμενα φολίσιν ὕφανταῖς καταστρίκτων, ἡδιστόν τε ὁμοῦ καὶ φρικτόν θεῖον προσπίπτει ταῖς ὄψεσιν. Ὡς δὲ εἶχεν αὐτῷ κατὰ νοῦν τὰ πλησίον, καὶ τοῦ ἐν χερσίν, ὡς ὤρετο, κινδύνου κρείττων ἐγένετο, οὕτως ἤδη περᾶται (77) καὶ τῶν ἐξῆς.

ΞΔ'. Εὐθθέστατε, καὶ ἀσεβέστατε, καὶ ἀπαιδεύο-
τατε τὰ μεγάλα! σὺ κατὰ τοσούτου κλήρου καὶ τῆς οἰκουμένης καρποφορίας (78), τῆς πάντα διαλαβούσης τὰ πέρατα, διὰ τῆς εὐτελείας τοῦ λόγου καὶ τῆς μωρίας, ὡς ἂν αὐτοὶ φαίητε, τοῦ κηρύγματος, ὁ σοφοῦς ἐνίκησε, καὶ δαίμονας ἔπαυσε (79), καὶ χρόνον ὑπερῆκόντισε, τὸ αὐτὸ παλαιὸν τε ὁμοῦ τυγχάνον καὶ νέον, ὡς ὁμεῖς τῶν θεῶν τινα (80) τερατεύεσθε· τὸ μὲν τοῖς ὀλίγοις, τὸ δὲ τοῖς πολλοῖς· καὶ τὸ μὲν τῇ σκιαγραφίᾳ, τὸ δὲ τῇ τελειώσει τοῦ μυστηρίου καιροῖς ἰδίῳ ταμειουθέντος; Σὺ κατὰ τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ (81) κληρονομίας; (ὁ τίς, καὶ πόσος, καὶ πόθεν;) τῆς μεγάλης καὶ οὐ παυσομένης, οὐδ' ἂν πλεον· σὺ μανῶσί τινες, ἀλλ' ἐπὶ πλεον (82) ἀεὶ

²⁴ Num. xxi, 9. ²⁵ I Cor. i, 21.

μνη. «Volitantia.»

(77) Περᾶται. «Aggreditur,» nempe religionem Christianam evertere.

(78) Καρποφορίας. Billius, post Eliam, «de Christi oblatione» interpretatur hanc vocem, quæ nihil aliud sonat quam «orbis totius messes» frugumque ubertatem, ut bene Comb.: «Vitis illa est, quæ orbem implevit, cujus umbra operuit montes.» Christi profecto hæreditas est Ecclesia, quæ per prædicationis stultitiam omnia pervasit, quæ quidem prædicatione «sapientes vicit,» etc.

(79) Δαίμονας ἔπαυσε. «Dæmonibus silentium indixit.»

(80) Τῶν θεῶν τινα. Mss. non pauci in. marg. Διώνυσον, «Bacchum.»

(81) Τοῦ Χριστοῦ. Reg. bni., τοῦ Θεοῦ

(82) Ἐπὶ πλεον... ὀρωμένοις. Bill. «longius

βαδισομένης τε καὶ ἀρθρομένης· πιστεύω γὰρ ταῖς προρρήσεσι καὶ τοῖς ὁραινέουσιν· ἦν ὡς θεὸς ἐποίησε, καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐκληρονόμησεν· ἦν νόμος ἐτύπωσε, καὶ χάρις ἐπλήρωσε, καὶ Χριστὸς ἐνεκαίνισεν (85)· ἦν προφῆται συνέπηξαν, καὶ ἀπόστολοι συνέδησαν, καὶ εὐαγγελιστὰι κατηρτίσαντο (84);

dicavit; quam prophetæ coagmentarunt, et apostoli
meris omnibus absolverunt?
EH'. Σὺ κατὰ τῆς Χριστοῦ θυσίας τοῖς σοῖς μίσμασι; Σὺ κατὰ τοῦ τὸν κόσμον καθήραντος (85) αἵματος τοῖς σοῖς αἵμασι; Σὺ πόλεμον (86) κατὰ τῆς εἰρήνης; Σὺ χεῖρα κατὰ τῆς ὑπὲρ σοῦ ἡλωθείσης τε καὶ διὰ σέ; Σὺ κατὰ τῆς χάριτος τὴν σὴν γεῦσιν; κατὰ τοῦ σταυροῦ τρόποιον; κατὰ τοῦ θανάτου κατάλυσιν (87); κατὰ τῆς ἀναστάσεως ἐπανάστασιν; κατὰ τοῦ μάρτυρος οὐδὲ μάρτυρας (88); μετὰ Ἡρώδην διώκτης (89), καὶ μετὰ Ἰούδαν προδότης; πλὴν ὅσον οὐκ ἀγχόνῃ τὴν μετάνοιαν ἐδειξας ὥσπερ ἐκεῖνος· καὶ Χριστοκτόνος μετὰ Πιλάτον, καὶ μετὰ Ἰουδαίους μισόθεος;

EH'. Οὐκ ἤδέσθης τὰ ὑπὲρ Χριστοῦ (90) σφάγια; οὐδὲ ἐφοβήθης τοὺς μεγάλους αγωνιστάς, τὸν Ἰωάννην ἐκεῖνον, τὸν Πέτρον, τὸν Παῦλον, τὸν Ἰάκωβον, τὸν Στέφανον, τὸν Λουκᾶν, τὸν Ἀνδρέαν, τὴν Θέκλαν, τοῦ; ἐπ' ἐκεῖνους τε καὶ πρὸ ἐκεῖνων τῆς ἀληθείας προκινδυνεύσαντας; οἱ πυρὶ, καὶ σιδήρῳ, καὶ θηροῖ, καὶ τυράννοις προθύμως ἀντηγωνίσαντο, καὶ παρῶσι κακοῖς καὶ ἀπειλούμενοις, ὥσπερ ἐν ἄλλοις σώμασιν ἢ σώματι; τίνος ἐνεκεν; ἵνα μὴ (91) προδῶσι μηδὲ μέχρι ῥήματος τὴν εὐσέβειαν. Ὡν αἱ μεγάλαί τιμαὶ καὶ πανηγύρεις· παρ' ὧν αἱ δαίμονες ἐλαύνονται, καὶ νόσοι θεραπεύονται· ὧν αἱ ἐπιφάνειαι, καὶ ὧν αἱ προρρήσεις· ὧν καὶ τὰ σώματα μόνον ἴσα θύονται (92) ταῖς ἀγίαις ψυχαῖς, ἢ ἐπιπρώμενα, ἢ τιμώμενα· ὧν καὶ ῥανίδες αἵματος μόνον, καὶ μικρὰ σύμβολα πάθους ἴσα δρῶσι (93) τοῖς σώμασι.

U'. Ταῦτα οὐ σέβεις, ἀλλ' ἀτιμάζεις· ὁ τὴν Ἡρακλέους θαυμάζων πυρὰν (94) τὴν ἐξ ἀτυχήματος, καὶ

progressuram, altiusque assurrecturam, mihi enim et prophetarum oracula, et ea quæ cernimus, fidem faciunt.)

(85) Χριστὸς ἐνεκαίνισεν. Hæc interpreti, vel typographo exciderant. Desunt in Reg. hu, in Ald. et Bas. sed mss. fere omnes agnoscunt.

(84) Κατηρτίσαντο. Mont. Ald. et Bas., κατηρτίσαντο. Quamvis hic theologus nonnihil immolet scripture verba, præ oculis tamen habet quæ Apostolus de Ecclesia scribit. Eph. iv, 16; Col. ii, 19; I Cor. xii, 12 et seq.

(85) Καθάρτης. Reg. i, Colb. k, καθάρνυτος.

(86) Πόλεμον. Reg. q, Pass. Sav. addunt, ἡγεῖρας.

(87) Κατάλυσιν. Locus iste intellectu difficilis; putamus tamen Gregorium hic agere de Christi morte, cujus pretium et merita dissolvere ac evertere excogitabat Julianus. Comb. «adversus mortem mortis interitum.»

(88) Οὐδὲ μάρτυρας. «Habit Julianus, etsi impium ac nefarium,» ait Billius, «quod Christo opponeret, ut sanguinem adversus sanguinem, sacrificia adversus sacrificium; at quos martyres oppo-

A cipites serantur, sinem habituram, verum magis semper ac magis progressuram, altiusque assurrecturam: fidem enim habeo et iis quæ prædicta sunt, et iis quæ cernimus; quam ut Deus creavit, et ut homo hæreditate consecutus est; quam 108 lex adumbravit, et gratia explevit, et Christus de-

LXVIII. Tunc adversus Christi sacrificium cum tuis piaculis? Tunc adversus eum cruorem, quo mundus purgatus est, cum tuis cruoribus? Tunc bellum adversus pacem? Tunc manum adversus eam quæ, et pro te, et propter te, clavis transfixa est? Tunc adversus fel, gustum tuum? adversus crucem, trophæum? adversus mortem, dissolutionem? adversus resurrectionem, insurrectionem et rebellionem? adversus martyrem, ne martyres quidem? post Herodem persecutor, et post Judam proditor? nisi quod non laqueo ut ille, pœnitentis animi significationem dedisti? post Pilatum Christicida, post Judæos Dei hostis?

LXIX. Non victimas pro Christo cæsas veritus es? nec magnos pugiles extimisti, Joannem illum, Petrum, Paulum, Jacobum, Stephanum, Lucam, Andream, Theclam, eos qui, et post illos, et ante illos, pro veritate periculis se objecerunt? qui cum igni, et ferro, et belluis, et tyrannis, et presentibus malis et denuntiatis, alacri animo, velut in alienis corporibus, imo quasi corporum expertes, dimicarunt? Cur ita? ne pietatem vel verbotenus proderent. Quibus præclari honores et festa constituta sunt: a quibus dæmones propelluntur, et morbi curantur; quorum apparitiones et prædictiones; quorum vel sola corpora idem possunt quod animæ sanctæ, sive tangantur, sive honorentur: quorum vel solæ sanguinis guttæ, atque exigua passionis signa idem possunt quod corpora.

LXX. Hæc non colis, sed contemnis; qui Herculis rogam, ex calamitate injuriisque mulieribus il-

neret, nullos omnino habuit.)

(89) Μετὰ Ἡρώδην διώκτης. Elias putat per Herodem, non tetrarcham, sed ipsius patrem, ovium carnificem, esse intelligendum.

(90) Ὑπὲρ Χριστοῦ. Deest ὑπὲρ in quinque Regg. duob. Colb. et Or. i, Reg. u; in ora, ἢ οὐκ ἡδέσθης.

(91) Μη. Deest in quinque Regg. aliisque pluribus.

(92) Δύναται. Non pauci codd. et Sav. δύναται.

(93) Δρῶσι. «Idem præstant.» Deest in pluribus codd.

(94) Ἡρακλέους ... πυρὰν. Hercules ex Jove et Alcmena natus, matrimonioque cum Dejanira conjunctus, in maximas calamitates ob eam incidit. Cum enim Nessus centaurus vim ei inferre pararet, sagitta hydræ sanguine infecta ab Hercule confossus est. Nessus autem se morientem sentiens, Dejaniræ vestem proprio sanguine perfusam dono dedit, quam ipsa postea ad Herculem misit. Eam cum induisset Hercules, veneno exandescens, et in furorem versus, congesta ingenti lignorum strue, ac magno rogo excitato, in eum insilivit, et seipsum combussit.

latis excitatum admiraris; et Pelopis laniationem, illam, inquam, vel hospitalem, vel a deorum amore profectam, ex qua Pelopidæ ab humeris et ebone nobilitati sunt: qui etiam Phrygum, qui tibiæ suavitate mulcentur, et post tibiæ cantum contumelia afficiuntur, exsectiones; et in Mithræ sacris adhibitos cruciatus, justasque aut etiam mysticas ustiones; et hospitum apud Tauros cædem, illudque apud Trojam puellæ regię sacrificium, et Menœcei pro Thebanis fustum sanguinem, posteaque filiarum Scedasi in Leuctris: qui Spartanos adolescentes virgis sese lacerantes laudas, et aram cruore respersam, deam castam et virginem oblectantem: qui Socratis cicutam extollis, et Epicteti crus, et Anaxarchi utrem; quorum patientia coacta potius ac necessaria, quam libera et voluntaria erat: qui Cleombroti Ambraciote saltum, ad quem ex libelli *De anima* lectione impulsus est: qui Pythagoricam illam pro fabis contentionem, et Theanus, aut nescio cujus alius ex iis qui Pythagoricis mysteriis initiati erant ejusque dogmata sequebantur, mortis contemtionem.

Hunc Julianus rogum, tanquam animi magnitudine factum admirabatur. Gregorius vero demonstrat id Herculi ex infortunio et calamitate contigisse.

(95) Πέλοπος. Reg. bn, Πέλωπος. Tantalus Pelopem filium coctum diis hospitibus in mensa apposuit. Illi vero ab esu abstinuerunt, et Pelopem ad vitam revocarunt junctis partibus, præter humerum a Cerere voratum, cujus loco additus est eburneus.

(96) Τὰς Φρυγῶν ἐκτομὰς. «Phrygum exsectiones.» In Phrygia Rheæ templum erat, in quo, cum dies festi agebantur, nefanda in pueros crudelitas adhibebatur, ac tibiis canebant, ut eorum dolores lenirent.

(97) Μετὰ τὸν αὐλόν. Permulti codices, Ald. et Bas. ed. μετὰ τὸν αὐλόν.

(98) Ἐν Μίθρῳ βασάνους καὶ καύσεις ἐνδίκους. Reg. l et Pass. τὰς ἐνδίκους, ἥ καὶ μυστικὰς. Hanc lectionem sequitur Bill. Melius vero Combef. videtur reddere Græca ut nunc sunt: «justasque ustiones, mysticas illas et ex sacrorum ritu,» etc. Porro, Μίθρῳ, «solem,» teste Elia, plurimi interpretantur. Qui Mithræ sacris initiandi erant, per duodecim cruciatus ducebantur, nimirum per ignem, per frigus, per famem, per sitim, per flagra, per itineris molestiam, aliaque id genus.

(99) Ἐν Ταύροις. In Taurica Chersoneso, ad Pontum Euxinum, erat insigne templum Dianæ consecratum, in quo ipsi homines immolabantur, præsertim si qui naufragio ad istas oras ejecti fuissent.

(1) Ἐπὶ Τροίας ... τῆς βασιλικῆς κόρης. Sunt nonnulli qui, per «regiam puellam,» intelligant Iphigeniam Agamemnonis filiam, quam pater, ut Dianam Græcis iratam placaret, in Aulide immolavit. Verum notandum est, quod si ea esset Gregorii mens, non ἐπὶ Τροίας, «apud Trojam,» sed ἐπὶ Τροίαν, «adversus Trojam,» scripsisset. Unde plerique reperiuntur interpretes, qui hic intelligant Polyxenam Priami filiam, quam Pyrrhus Achillis manibus immolando consecravit. Ita censet Elias, qui hanc historiam veriore esse judicat, et magis Gregorii sermonibus congruentem.

(2) Μεναικῆος. Menœceus Creontis Thebanorum regis filius erat. «Cum autem,» inquit Elias, «ipsius patria bello premeretur, atque oraculum datum esset, fore ut bellum exstingueretur, et hostes in fu-

τῶν περι γυναικας ἀδικημάτων· καὶ τὴν Πέλοπος (95) χρεουργίαν, τὴν φιλόξενον, ἢ φιλόθεον, ἐξ ἧς ἐπίσημοι Πελοπίδαι παρὰ τῶν ὤμων καὶ τοῦ ἐλέφαντος· καὶ τὰς Φρυγῶν ἐκτομὰς (96), τῶν ὑπ' αὐλοῦ κηλουμένων, καὶ μετὰ τὸν αὐλόν (97) ὀβριζομένων· καὶ τὰς ἐν Μίθρῳ βασάνους καὶ καύσεις ἐνδίκους (98) τὰς μυστικὰς· καὶ τὴν ἐν Ταύροις (99) ξενοκτονίαν, καὶ τὴν ἐπὶ Τροίας θυσίαν τῆς βασιλικῆς κόρης (1)· καὶ τὸ Μεναικῆος (2) ὑπὲρ Θηδῶν αἷμα, καὶ τῶν Σκεδάτου θυγατέρων (3) ἐν Λεύκτροις ὕστερον· ὁ τοὺς Λακωνικοὺς ἐπαίνων ἐφέβους ξαινομένους (4) ταῖς μάστιγι, καὶ τὸ ἐπιβόμιον αἷμα τέρπον θεῶν ἀγνὴν καὶ παρθένον· ὁ τὸ Σωκράτους ἐπαίρων (5) κώνειον, καὶ τὸ Ἐπικτήτου σκέλος (6), καὶ τὸν Ἀναξάρχου θύλακον (7), ὀνάναγκαῖα μᾶλλον ἢ ἐκούσιος· ἢ φιλοσοφία· καὶ τὸ Κλεομέδοντος πῆδημα τοῦ Ἀμβρακιάτου (8), τῶν Περὶ ψυχῆς λόγων φιλοσοφηθέν· καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν κυάμων Πυθαγορικὴν (9) ἔνστασιν, καὶ θανάτου περιφρόνησιν Θεανοῦ; (10), ἢ οὐκ οἶδ' οὐτίνος τῶν τὰ ἐκείνου τετελεσμένων ἢ φιλοσοφησάντων.

gam verterentur, si quis e regia familia necaretur, recognita ille, inscio patre, se in mortem dedit.)

(3) Τῶν Σκεδάτου θυγατέρων. «Scedasi filiarum,» quæ a quibusdam Lacedæmonius vi fuerunt corruptæ, atque etiam ferro occisæ. Hanc historiam narrat Plutarchus.

(4) Τοὺς Λακωνικοὺς ... ξαινομένους, etc. «Spartaneos ... quorum corpora flagris dilaniantur;» non quidem ipsi seipso, aut alii alios, ut reddit Billius, cederent, sed ab eis qui huic Ephæborum carnificinæ præerant dilaniarentur. Ita fere Combef. Apud Lacedæmonios in honorem Dianæ quoddam celebrabatur festum, in quo adolescentes, fortitudinis nimirum specimen præferentes, flagris proscindebantur, et aram sanguine respergebant.

(5) Σωκράτους ἐπαίρων. Ita Regg. u, x, y, Colb. 3, et Or. 1. Quæ lectio orationis scopo convenientior quam ἐπαίνων, quod tamen cum editis, codices non pauci exhibent. Socrates morte damnatus, quod nova quædam demonia induceret ac prædicaret, epota cicutâ interiit.

(6) Ἐπικτήτου σκέλος. «Epicteti crus.» Cum a tyranno quodam vinctus fuisset Epictetus, diuturno post tempore interrogatus, utrum solvi vellet? «quid?» inquit, «an vinctus sum?»

(7) Ἀναξάρχου θύλακον. «Anaxarchi utrem.» Anaxarchus philosophus ab Archelao tyranno comprehensus, cum in mortuario injectus tunderetur ut hordeum: «Tundite,» inquit, «Anaxarchi utrem; neque enim Anaxarchum tunditis.»

(8) Κλεομέδοντος πῆδημα τοῦ Ἀμβρακιάτου. Cleombrotus, lecto Platonis libro *De animorum immortalitate*, tanto ejus amore exarsit, ut statim præcipit vitam finierit. Aug., *De civ. Dei*, l. 1, c. 22.

(9) Τὴν ... Πυθαγορικὴν, etc. «Pythagoricam illam pro fabis contentionem.» Pythagoras a fabis abstinere sectatores suos jubebat, cujus rei alii alias afferunt rationes. Sunt qui existiment Pythagoram nihil aliud voluisse, quam ut suos dehortaretur, ne judicium munere fungerentur. Veteres namque in judiciis ferendis fabis utebantur.

(10) Θεανός. Theano a tyranno comprehensa, ne cruciatus patriæ arcana enuntiare cogeretur, contemptu mortis commorsam linguam, ac dentibus excisam in tyrannum expuit.

GA. Σὺ δὲ, εἰ μὴ ἐκεῖνα, τὰ γε παρόντα θαύμασον, ὡς φιλοσοφώτατε καὶ γενναϊότατε, καὶ τοὺς Ἐπαμινώνδας ἱκνέουσας καὶ Σκιπίωνας τῇ καρτερικῇ βλέπων ὁ συμβαλίζων τῷ στρατῷ, καὶ οἷτα αἰρούμενος σχέδια, καὶ τὴν κῆρυγόν ἐπαινῶν στρατηγίαν. Ἔστι τοι γενναίου καὶ φιλοσόφου ψυχῆς μὴδὲ πολέμιων ἀρετὴν ἀτιμάζειν, καὶ πλεῖον νέμειν ἐχθρῶν γενναϊότητι ἢ κακίᾳ τῶν οἰκειοτάτων καὶ μαλακίᾳ. Ὅρᾳς τοὺς ἀδίκους τούτους καὶ ἀνεπίστους, καὶ ἀσάρχους μικροῦ καὶ ἀναίμονας, καὶ Θεῷ κατὰ τοῦτο πλησιάζοντας; τοὺς ἀνιπτόποδας καὶ χαμαιεύνας, ὃ φησὶν (11) ὁ σὸς Ὀμηρος, ἵνα τινὰ δαιμόνων τιμῇ τῷ πλάσματι (12), τοὺς κάτω (13) καὶ ὑπὲρ τὰ κάτω; τοὺς ἐν ἀνθρώποις, καὶ ὑπὲρ τὰ ἀνθρώπινα; τοὺς δεδεμένους, καὶ ἐλευθέρους; τοὺς κεκρατημένους, καὶ ἀκρατεῖς; ὧν οὐδὲν ἐν κόσμῳ, καὶ πάντα τὰ ὑπὲρ κόσμον; ὧν διπλοῦν τὸ ζῆν, τὸ μὲν ὑπερορῶμενον, τὸ δὲ σπουδαζόμενον; τοὺς διὰ τὴν νέκρωσιν ἀθανάτους, τοὺς διὰ λύσιν (14) Θεῷ συνημμένους; τοὺς ἐξω πόθου (15), καὶ μετὰ τοῦ θείου καὶ ἀπαθούς ἔρωτος; ὧν ἡ πηγὴ τοῦ φωτός, καὶ ὧν ἡδὴ τὰ ἀπαυγάσματα; ὧν αἱ ἀγγελικαὶ ψαλμοῖται, καὶ ἡ πάννυχος στάσις, καὶ ἡ τοῦ νοῦ πρὸς Θεὸν ἐκδημία προαρπαζόμενου; ὧν ἡ καθαρις, καὶ ὧν τὸ καθαίρεσθαι (16), μὴδὲν μέτρον εἰδόντων ἀναδάσεως καὶ θεώσεως; ὧν αἱ πέτραι, καὶ ὧν οἱ οὐρανοί; ὧν τὸ ἐρρίεσθαι, καὶ ὧν οἱ θρόνοι; ὧν ἡ γυμνότης, καὶ ὧν ἀφθαρσίας ἔνδυμα; ὧν ἡ ἐρημία, καὶ ὧν ἡ ἐκίεθιν πανήγυρις; ὧν τὸ τυραννεῖσθαι τὰς ἡδονάς, καὶ ὧν ἡ ἀπολαύσις (17) ἡ δόλουτος (18) καὶ ἀνέκφραστος; ὧν τὸ δάκρυον ἀμαρτίας κατακλυσμὸς, κόσμου καθάρσιον; ὧν ἑκτασις χειρῶν φλόγα σβέννυσι, θήρας κοιμίζει, ἀμβλύει ξίφη, κλίνει φάλαγγας, ἐπιστομίζει (19) καὶ τὴν σὴν ἀσέβειαν, εὖ ἴσθι, κἂν πρὸς ἑλίγον ἀρθῇς, καὶ πάλιν τὸ τῆς ἀσεβείας δρᾶμα μετὰ τῶν σῶν δαιμόνων;

strictæ voluptates, et quorum perpetua omnemque sermonis facultatem excedens animorum oblectatio? quorum lacrymæ peccati diluvium, et mundi piammentum? quorum extentæ manus flammam exstinguunt, feras conspiciunt, gladiatorum aciem retundunt, instructas acies in fugam vertunt, tuamque etiam impietatem, mihi crede, compressuræ sunt, etiamsi ad aliquod tempus extollaris, impietatisque fabulam cum tuis dæmonibus ludas?

OB. Πῶς οὐδὲ ταῦτά σοι φοβερά, ὡς λίαν τολμηρὸς καὶ θανατῶν (20), εἴπερ ἄλλος τις; Πῶς οὐκ αἰδέσιμα; Ταῦτα μὲν ἡδὴ καὶ πολλῶ τιμώτερα τῆς Σόλωνος (21) ἀπληστίας τοῦ σοφοῦ τε καὶ νομοθέτου,

²⁰ Hebr. xi, 33 seqq.

(11) Ὁ φησὶν, etc. Pass., ὡς φησὶν ὁ σὸς Ὀμηρος. *Iliad.*, lib. xvi, vers. 236.

Σοὶ *valentes* ὑποφῆται ἀνιπτόποδες, χαμαιεύ-
[rai.]

Tui habitant vates, illotis pedibus, humi dormien-
[tes.]

(12) Τῷ πλάσματι. Nonnulli codices, τοῖς πλάσμασι.

(13) Τοὺς κάτω, etc. Billius, « hos humiles et supra infera. »

(14) Διὰ λύσιν. « Per dissolutionem, » nempe corporis. »

(15) Τοὺς ἐξω πόθου, etc. Billius, « hos ab amore alienos, et divino atque omni vitiosa affectione vacuo amore flagrantibus. »

(16) Κα: ὧν τὸ καθαίρεσθαι. Billius: « et quorum purgari; » malim, « qui purgati sunt et pur-

LXXI. Quod si tu superiora illa nostra non miraris, at certe præsentia mirare, o omnium sapientissime et fortissime, qui Epaminondas illos et Scipiones tolerantia ratione intuearis: qui simul cum exercitu iter carpis, et victum tenuem ac obivium amplecteris, et eam gerendi belli rationem laudibus effers, in qua dux omnia per se administrat. Est quippe generosi et sapientis **110** animi, ne hostium quidem virtutem contemnere, verum hostium fortitudini plus tribuere quam suorum, etiam familiarissimorum, ignavia atque languori. Videsne hos vitæ facultatibus carentes, et laris expertes, ac carne ferme et sanguine destitutos, eoque ipso ad Deum propius accedentes? hos, inquam, peditus illos, et humi cubantes, quod ait tuus Homerus, ut hoc sigmento dæmonum quemdam ornet; hos in terra positos et terrenis celsiores? hos inter homines et supra humana? astrictos simul ac liberos? qui teneantur, et retineri nescios? quorum nihil in mundo, et omnia sunt, quæ supra mundum sunt? quorum duplex vita est, altera contempta, altera studiose culta et expetita? hos, inquam, per mortificationem immortales, per dissolutionem Deo conjunctos? hos a cupiditate alienos, amore vero qui divinus est, et animi perturbatione vacuos, accensos? quorum fons lucis, et quorum jam illius radii? quorum angelici psalmi cantus, et pernox statio, et mentis jam raptæ in cælum, ad Deum excessio? quorum purgatio, et quorum studium ut purgentur, quippe qui nullum ascensus et deificationis agnoscunt modum? quorum rupes, et quorum cæli? quorum abjici et consternari, et quorum throni? quorum nuditas, et quorum incorruptibilitatis indumentum? quorum solitudo, et quorum sæculi alterius celebritas? quorum compressæ atque con-

strictæ voluptates, et quorum perpetua omnemque sermonis facultatem excedens animorum oblectatio? quorum lacrymæ peccati diluvium, et mundi piammentum? quorum extentæ manus flammam exstinguunt, feras conspiciunt, gladiatorum aciem retundunt, instructas acies in fugam vertunt, tuamque etiam impietatem, mihi crede, compressuræ sunt, etiamsi ad aliquod tempus extollaris, impietatisque fabulam cum tuis dæmonibus ludas?

LXXII. Quonam modo ne hæc quidem pertimescis, homo audacissime, atque, ut si quis alius, ad mortem præceps? Quonam modo non veneraris? Hæc jam sane et sapientis illius ac legislatoris So-

D gantur. »

(17) Ἡ ἀπόλαυσις. Deest ἡ in plerisque codicibus.

(18) Ἡ ἄλυστος. Sic plures codd. In pluribus tamen Regg., Colb., Pass. etc. legitur, ἡ ἀναλλοίωτος, « nulli obnoxia mutationi. »

(19) Ἐπιστομίζει, etc. « Tuæque ipsius impietatis os obturabunt. » Ex his liquet nondum morte sublatum Apostatam, cum hæc scripsit Gregorius.

(20) Θανατῶν. Heinsius, « forte, ἀνασχυντῶν, « impudentissime. »

(21) Τῆς Σόλωνος, etc. « Solonis inexplebili cupiditate. » Non legimus Solonem a quoquam avaritiæ insinulatum fuisse, imo potius narratur ipsum Cræsi opes sprevisse, hancque ob causam a Cræso turpiter expulsus fuisse.

lonis inexplibili cupiditate, quam Cræsus auro Ly-
dæo coarguit, multo præstantiora sunt, et Socratico
pulchri amore; vereor enim puerorum **111** amo-
rem dicere, etiamsi honestiore vocabulo callide ob-
tegatur; et Sicala Platonis liguratione, ob quam
etiam ipse venditur, ac ne ab ullo quidem discipu-
lorum, imo nec ab aliquo Græcorum redimitur; et
Xenocratis voracitate; et Diogenis illius dolium
incolentis dicaritate, per quam tragicis tyrannis
hospites, hoc est placentis viles panes, loco cedere
jubeat; et Epicuri philosophia, quæ nullum voluptate
superius bonum constituit. Magnus apud vos est
Crates: vere enim philosophicum est, pecudibus
depascentia prædia sua reliquisse, nostrisque phi-
losophis consimile. At publico præconio libertatem
ostentat, perinde ac quispiam, non sapientiæ magis
quam gloriæ studiosus. Magnus ille, qui, cum na-
vis tempestate jactaretur, atque omnia in mare
projicerentur, gratias Fortunæ agebat, tanquam ad
philosophici pallii angustias eum redigenti. Magnus
Antistheves, quod a petulanti quodam atque au-
dacis homine toto ore contusus, in fronte duntaxat,
quasi in statua artifex, percussoris nomen inscrip-
psit; fortasse ut acerbius accusaret. Laudas etiam
quemdam eorum qui non longe ante nos fuerunt,
quod toto die stans soli preces adhibuerit: for-
tasse id tempus captarat, quo propinquior terris
esse solet. ut orationem contraheret, eamque simul

A ἤν Κροῖσος ἤλεγε τῷ Λυδῷ χρυσῷ· καὶ τῆς Σωκρά-
τους (22) φιλοκαλίας· αἰδοῦμαι γὰρ εἰπεῖν παι-
δεραστίας, καὶ σιμονοποιεῖται ταῖς ἐπινοαῖς· καὶ τῆς
Πλάτωνος (23) λιγυρίας τῆς Σικελικῆς, δι' ἣν καὶ
πιπράσκειται, καὶ οὐδ' ὑπὸ τίνος ἐξωνεῖται τῶν αὐτοῦ
μαθητῶν, ἢ ὅπως Ἑλλήνος· καὶ τῆς Ξενοκράτους (24)
ὀψοφαγίας· καὶ τῆς Διογένης (25) στρωμυλίας, τοῦ-
τὸν πίθον οἰκούντος, ὅς ἦς τοὺς ξένους ὑπεξίστηται
τοῖς τυράννοις ἐκ τῆς τραγῳδίας, τοὺς εὐτελεῖς
ἀρτους τοῖς σιτισμοῦσι (26)· καὶ τῆς Ἐπικούρου (27)
φιλοσοφίας, οὐδὲν ὑπὲρ τὴν ἴδοντὴν ἀγαθὸν ὀριζομέ-
νης (28). Μέγας ὑμῖν ὁ Κράτης (29)· καὶ γὰρ ὄντως
φιλόσοφος τὸ μὴ λόστον ἀπεθῆναι τὴν οὐσίαν, καὶ
τοῖς παρ' ἡμῖν φιλοσόφοις ὁμῶς. Ἀλλὰ πομπεύει
τὴν ἐλευθερίαν τῷ κηρύγματι, ὡς ἂν τις οὐ φιλόσοφος
μᾶλλον ἢ φιλόδοξος (30). Μέγας ὁ, τῆς (31) νῆδος
χειμαζομένης, καὶ πάντων ἐκριπτουμένων, χάριν
ὁμολογῶν τῇ τύχῃ συσταλλομένη εἰς τὸ τριδώνιον.
Μέγας ὁ Ἀντισθένης (32), ὅτι, τὸ πρόσωπον συντρι-
βεῖς ὑπὸ τίνος τῶν ὀδυστῶν καὶ θρασέων, ἐπιγράφει
τῷ μετώπῳ (33) μόνον, ὥσπερ ἀνδριάντι δημιουρ-
γῶν (34), τὸν παῖσαντα, ἵσως ἵνα κατηγορήσῃ θερμο-
τερον. Ἐπαινεῖς τινα καὶ τῶν οὐ πολὺ (35) πρὸ
ἡμῶν, ὅτι πανημέριος ἐστὼς τῷ ἡλίῳ προσήετο·
ἵσως αὐτὸν τηρήσας καὶ προγαγιότερον, ἵνα καὶ συν-
έλῃ τὴν εὐχὴν, δυσμένη (36) σφυκαταλύσας· καὶ
τὴν ἐν Ποτιδαῖα (37) στάσιν, τὴν ἐν χειμερίῳ τῇ ὥρᾳ,
πάννυχον τῇ θεωρίᾳ προσφιλοποιήσαντος (38), ὥστε

(22) Τῆς Σωκράτους, etc. « Socratico pu-
cari amore, » Socratem hoc nomine persæpe insectatur
Lucianus.

(23) Τῆς Πλάτωνος, etc. « Platonis lignitione. »
Lucianus in Dial. De parasito scribit nullam aliam
Platoni causam fuisse in Siciliam navigandi, quam
ut Dionysio parasitaretur, eumque ob hujus artis
imperitiam in maximas calamitates incidisse.

(24) Τῆς Ξενοκράτους, etc. « Xenocratis vor-
acitate. » Xenocrati objecta non legitur voracitas;
imo frugalitatis laude donatur a scriptoribus.

(25) Τῆς Διογένης... ἐκ τῆς τραγῳδίας. Hæc
ultima verba desunt in Reg. u. et Or. 1. Combefisius
sic vertit: « Dicacitate qua salse usurpata ex tra-
gædia voce tyrannis hospites cedere, » etc. Cum
Diogenes aliquando apud quemdam cænaret, eique
simul et placentæ et hordeacei panes apponerentur,
submotis panibus, in placentas manus injecit, non
infestive illud tragicum proferens:

Ὁ ξένη, τυράννοις ἐκποδὼν μεθίστασο.

O hospes, tyrannis cede locum.

Id est, « melioribus et præstantioribus cede. » Sic
Diogenes per tyrannos « placentas, » per hospites
significans « viles panes, » quos melioribus cedere
jubebat.

(26) Τοῖς σιτισμοῦσι. « Placentis ex sesamo,
melle et oleo. »

(27) Τῆς Ἐπικούρου, etc. « Epicuri philoso-
phia. » Deum et Providentiam ejiciens Epicurus,
omnis boni finem voluptatem statuebat.

(28) Ὁριζομένης. Reg. 1, ὀριζομένης. Pass. ὀρι-
σαντος.

(29) Κράτης. Crates Thebanus, pecunias populo
proiecit, ac prædia μὴ λόστον, id est « ovium pabu-
la, » fieri permisit. Deinde consensu sublimi loco,
publico præconio hæc verba pronuntiavit: « Crates
Thebanum Cratem libertate donat. »

(30) Φιλόδοξος. « Gloriæ studiosus. » Ex his pa-

let, quam vere Tertullianus philosophos « gloriæ
animalia » appellavit. Ipse Lucianus frequenter phi-
losophorum vitia irridet.

(31) Μέγας ὁ τῆς, etc. Ad Zenonem hic alludit
Gregorius. Ille enim philosophus, cum navis tem-
pestate jactaretur, atque merces in mare projiceren-
tur, Fortunæ gratias agebat, ut quæ eum ad pallium
compulisset.

(32) Ὁ Ἀντισθένης. Antisthenes a petulanti
quodam homine toto ore contusus, ut injuriam ul-
cisceretur, percussoris nomen in fronte inscrip-
psit.

(33) Μετώπῳ. Pass. προσωπῳ.

(34) Δημιουργῶν. Ita ed. Alii, δημιουργόν. Opti-
ma lectio, quæ sic reddi potest, « fronti inscripsit
percussorem, ut statuæ artificem; » id est « percus-
soris et opificis nomen. » Elias sic exponit, « accepta
charta, in eaque inscripto percussoris nomine, eam
fronti agglutinavit, hac videlicet ratione ipsum per-
spicuum reddens, non secus ac si quis in statua
sculptoris nomen inscriberet. »

(35) Πολύ. Sic omnes codd. Par. ed. addit τό.

(36) Δυσμένη σφυκαταλύσας. « Utpote quam
una cum sole occumbente finiret. » Is est Eliæ sen-
sus, qui sic de isto philosopho historiam refert,
« Cum Roma, inquit, quondam a barbaris bello ve-
xaretur, Romanus quidam philosophus sub solis or-
ium stans, per totum diem in oratione versatus est;
ac delapso de cælo igne una cum barbaris ipse quo-
que crematus est. »

(37) Ἐν Ποτιδαῖα. « Potidææ. » Id exciderat in-
terpreti. Combef. Ποτιδαῖα. In Elia legitur, « Poi-
dææ urbs est ad Thraciam sita. Philosophus quidam
Potidææ, cum precandi causa stetisset, ac dein-
de in contemplatione extra se raptus fuisset, tota
nocte ita in oratione perstitit, ut vim frigoris nullo
modo persentiret. »

(38) Προσφιλοποιήσαντος. « Addito ad stu-

μηδὲ ἐπισθάνεσθαι (39) τοῦ κρύους διὰ τὴν ἔκστα-
σιν· ἢ καὶ τὴν Ὀμήρου φιλομάθειαν περὶ τὸ Ἀρ-
καδικὸν (40) ζήτημα, καὶ τὴν Ἀριστοτέλους (41)
φιλοσοφίαν καὶ προσεδρίαν ἐπὶ ταῖς τοῦ Εὐρίπου
μεταβολαῖς, ὅφ' ὧν (42) τεθνῆκασιν· καὶ τὸ Κλεάν-
θους (43) φέρειν, καὶ τὸν Ἀναξαγόρου (44) ἱμάντα,
καὶ τὴν Ἡρακλείτου (45) κατῆφειαν.

moram ad reciprocos Euripi æstus, quibus uterque
goræ cingulum, et Heracliti mæstitiam.

ΟΓ'. Πόσοι ταῦτα, καὶ μέχρι τίνος; Τὰς δὲ παρ'
ἡμῶν οὐ θαυμάζεις χιλιτάδας καὶ μυριάδας· καὶ ταῦτα
καὶ τούτων ἐστὶ θαυμασιώτερα φιλοσοφούντων ἐν
παντὶ τῷ βίῳ (46) καὶ κατὰ (47) πᾶσαν, ὡς εἰπεῖν,
τὴν οἰκουμένην, ἀνδρῶν τε ὁμοίως (48) καὶ γυναι-
κῶν, εἰς ἀνδρείαν (49) ἀμιλλωμένων, κἀνταῦθα μό-
νον ἐπιλανθανομένων τῆς φύσεως, οὐ δεῖ θεὸν
εἰκασιεῖσθαι δι' ἀγνείας καὶ καρτερίας· οὐ τῶν ἀγεν-
νῶν (50) μόνον, καὶ τῷ πόνειν συνευθισμένων διὰ τὴν
ἀπ' ἀρχῆς εὐτέλειαν, ἀλλὰ καὶ τῶν λίαν ὀφληδὼν
ποτε καὶ λαμπρῶν, καὶ περιουσιῶν, καὶ γένει, καὶ
δυναστείᾳ, καινοτομοούντων τὸ δυσπαθεῖν (51) διὰ τὴν
Χριστοῦ μέμησιν· ὧν, κἂν ὁ λόγος μὴ ᾖ (52) (διὰ
τὸ μὴ) ἐν λόγῳ τίθεσθαι τὴν εὐσέβειαν, καὶ τῆς ἀπὸ
τοῦ στόματος σοφίας βραχὺν εἶναι τὸν καρπὸν, ὡς
καὶ τῶν παρ' ὑμῖν τινι ποιητῶν ἔδοξεν), ἀλλὰ τὸ
ἐβλογον πλεῖον, καὶ ἢ ἐν τοῖς πράγμασι παιδεύσεις.

ΟΔ'. Ἀλλ' ὅμως, ἅπαντα περιδὼν ταῦτα, καὶ πρὸς
ἐν τούτῳ μόνον ἰδὼν, ὅπως ἂν χάριται τοῖς κατ'
ἐνεργουσί πολλὰς αὐτὸν ἀξίας (53) δαίμοσι, πρὶν
ἄλλο τι καταστήσασθαι τῶν κοινῶν, ἐπὶ Χριστιανούς
φέρεται. Καὶ δύο μὲν ταῦτα ἦν αὐτῷ τὰ σπουδάζο-

dium labore. » Montac. præfert, προσφιλοπονήσαν-
τα, sed male tuetur. Hanc vocem non reddidit Bil-
lius.

(39) Ἐπισθάνεσθαι. Ita Sav. Combef. Ald.
Bas. et Codices. In Par. ed. ἐπισθάνεσθαι.

(40) Τὴν Ὀμήρου... περὶ τὸ Ἀρκαδικόν, etc.
Arcades piscatores cum aliquando obvios habuisset
Homerus, his verbis interrogavit :

Ἄνδρες ἀπ' Ἀρκαδίας ἀλιητορες, ἢ ᾖ ἔχομεν τι ;
Viri Arcades piscatores nunquid piscati sumus ?

Qui respondentes hunc versum illi regesserunt :

Οὐδ' ἐλομεν λιπόμεσθ', οὐδ' οὐχ ἐλομεν, φερόμεν-
[σθα. D

Quoscumque cepimus, reliquimus, quos vero non ce-
[pimus nobiscum portamus.

nimirum, cum nihil piscium capere possent, in li-
tore desidentes, pediculis querendis operam dede-
rant. Horum quotquot ceperant, abjecerant; quos
autem non invenerant, domum reulerant. Quod
æmigma solvere cum non potuisset Homerus, præ
mœrore obiit, ut scribit Plutarchus; sunt tamen qui
d' negant.

(41) Τὴν Ἀριστοτέλους, etc. » Aristoteles cum
Euripi Chalcidici naturam investigare non posset,
maximo ex dedecore et ignominia dolore percussus,
vitam reliquit. » Οὐδὲ τοῦ Εὐρίπου φύσιν τοῦ θνός
ἐν Χαλκίδι γνῶναι δυνάμεις, τὴν πολλὴν ἀδοξίαν καὶ
αἰσχύνην λυπηθεὶς, μετέστη τοῦ βίου. Sic Justinus
Mariyr cohort. ad Græcos, p. 35.

(42) Ὅφ' ὧν. Reg. I. addit, καὶ.

A cum ipsius occasu finiret. Quin illum etiam laudi-
bus afficit, qui Potidææ hiberno tempore, addito ad
studium labore, pernox in speculatione quadam
stetit, ita ut ne vim quidem frigoris propter men-
tis abstractionem sentiret. Laudas insuper in Ho-
mero discendi amorem circa Arcadicam quæstionem,
et in Aristotele 112 philosophiam et diutinam
occubuit. Effers etiam Cleanthis puteum, et Anaxa-

LXXIII. Quot vero homines his virtutibus excel-
luerunt, et quandiu? Infinitam autem illam apud
nos hominum multitudinem non miraris ac suspi-
cis, qui et hæc et his sublimiora philosophantur,
in omni vitæ genere et instituto, atque in omnibus,
ut sic loquar, terrarum oris, viri juxta ac mulie-
res, virtutis æmulatione certantes, atque hic solum
sexus obliviscentes, ubi Deus per castitatem et to-
lerantiam conciliandus est: nec obscuri solum et
ignobiles, et propter pristinae conditionis tenuita-
tem laboribus assueti, sed etiam valde quondam
sublimes et splendidi, tum opibus, tum nobilitate,
tum potentia, Christi imitandi studio sese præter
morem afflictautes: qui, etsi sermonis elegantia
careant (quod ne in sermone quidem pietatem
constituant, parvusque, ut cuidam etiam poetarum
vestrorum placuit, sapientiæ ab ore manantis fru-
ctus sit), præstantiores tamen sunt prudentia atque
doctrina in actione.

LXXIV. Sed tamen his omnibus contemptis ac
pro nihilo habitis, unumque id spectans, ut a dæ-
monibus, a quibus sæpe, ut æquum erat, prostra-
tus fuerat, gratiam iniret, priusquam negotiorem
publicorum aliud quidquam constituisset, in Chri-

(43) Τὸ Κλεάνθους, etc. » Cleanthis puteum. »
Tanto philosophiæ amore flagrasse dicitur » Clean-
thes, » ut noctu aquam in hortis hauriret, indeque
non nihil pecuniæ colligeret, qua diuturna tempora
litterarum studiis daret.

(44) Τὸν Ἀναξαγόρου, etc. » Anaxagoræ cingu-
lum. » Anaxagoras librum de difficultibus quæstionibus
edidit, quem « Iorum » nuncupavit, putans fore
ut ii qui hunc librum legerent, difficultatibus illiga-
rentur.

(45) Καὶ τὴν Ἡρακλείτου. Heraclitus philoso-
phus Ephesinus, qui, quoties domo egrediebatur,
 flere solitus erat, humanam miseriam prospici-
ens.

(46) Ἐν παντὶ τῷ βίῳ. « Per omnem vitam, »
quod opponitur, μέχρι τίνος; « quandiu? » De mo-
nachis hic præcipue est sermo.

(47) Καὶ κατὰ. Pass. aliquæ plures, καὶ τῶν
κατὰ.

(48) Ὅμοιος. Reg. bm, et Montac. ὁμοῦ.

(49) Εἰς ἀνδρείαν. Ileinsius, « forte, » τοῖς ἀν-
δρασιν. Bill. interpretatur « cum viris. » Combef.
« virilis animi laude. »

(50) Οὐ τῶν ἀγεννῶν. Ita Reg. bm, et Sav. Edd.
οὐκ ἀγεννῶν. Tres Regg., οὐκ ἀγεννῶν.

(51) Τὸ δυσπαθεῖν. Sic omnes codices. Deest
τὸ in editis Combef. « novo sibi vitæ genere duram
corporis traktionem atque labores indicendo. »

(52) Κἂν ὁ λόγος μὴ ᾖ. Pass. καὶ ὁ λόγος ἀπ' ἡ.
Alii, καὶ οὐ λόγος ᾖ. « Quibus etsi dicendi facultas
desit et eruditio. »

(53) Ἀξίας. Deest in quatuor Regg. Or. 1, etc.

stianis impetu fertur. Ac duo quidem ista eum sollicitum habebant, Galilæi nempe, sic enim ipse contumeliæ causa nos appellabat, et Persæ; magna tolerantia in gerendo bello perstantes: verum usque adeo majori cura animique studio et contentione in perniciem nostram incumbendum esse ducebat, ut Persicum bellum instar nugarum et ludi ejusdem haberet. Quod licet non aperte declararet, non tamen obscure ferebat. Tanta enim in eo furoris magnitudo erat, ut apud quosvis id confiteri nunquam desineret. Ac ne hoc quidem perspiciebat vir omnium sagacissimus, optimusque reipublicæ antistes, quod prioribus quidem persecutionibus idcirco parva perturbatio et convulsio sequebatur, quia nondum dogma nostrum ad multos propagatum erat, sed in paucis adhuc hominibus veritas hærebat, splendoremque desiderabat: nunc autem salutari doctrina longe lateque fusa, et apud nos præsertim dominante, religionem Christianam immutare, atque in diversum movere conari, nihil aliud erat quam Romanorum imperium convellere, ac de rerum summa periclitari, eaque, quibus ne hostes quidem gravius quidquam nobis imprecari possint, a nobismetipsis perpetui, atque ab hac nova et admiranda philosophia et principatu, propter illam ætatem gerendæque reipublicæ rationem rediimus, illam, inquam, seditionis et pugnæ omnino expertem.

LXXV. Au vero tolerabilis cursus gubernationis, et tributorum relaxatio, et magistratuum delectus, et furtorum castigatio, alique omnia, quæ brevis et momentaneæ felicitatis ac pompæ sunt, magnam quamdam reipublicæ utilitatem allatura erant, atque harum rerum laudibus aures nostras personare oportebat: populorum autem atque urbium dissidia, et concertationes, et familiarum divisio, et domorum dissensio, et matrimoniorum direptio, quæ omnia hoc malum secutura esse verisimile erat, atque etiam secuta sunt, vel illi insignem quamdam gloriam, vel reipublicæ securitatem afferebant? Quis tam vel ad impietatem proclivis, vel communi sensu captus est, ut hoc assentiat? Quemadmodum enim in corporibus, cum unum aut alterum membrum ægrium est,

α μὲν, Γαλιλαῖοι τε, ὡς αὐτὸς (54) ἐφυβρίων ἐκάλει, καὶ Πέρσαι τῷ πολέμῳ καρτερῶς παραμένοντες· οὕτω (55) δὲ τὸ ἡμέτερον μείζον (56) καὶ περισπουδαστότερον (57), ὥστε λήρον καὶ παιδίαν αὐτῷ τὸ κατὰ Πέρσας νομίζεσθαι. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐκφαίνει (58) μὲν, οὐ κρύπτει δέ· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦν αὐτῷ τὸ περιὲν τῆς μανίας, ὥστε αἰεὶ καὶ πρὸς πάντας ὁμολογῶν οὐκ ἐπαύετο. Καὶ οὐδὲ τοῦτο συνείδεν ὁ πάντων συνεπώτατος καὶ ἀριστος τοῦ κοινοῦ προστάτης, ὅτι τοῖς μὲν προτέροις διωγμοῖς ὀλίγον ἦν τὸ συγχεόμενον καὶ παρακινούμενον, οὕτω τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος ἐπὶ πολλοῦς (59) φθάσαντος· ἀλλ' ἔτι ἐν ὀλίγοις ἱσταμένης τῆς ἀληθείας, καὶ θεομένης ἐκλάμψεως· νῦν δὲ ἥδη τοῦ σωτηρίου λόγου χεθέντος (60), καὶ περὶ ἡμᾶς· μάλιστα δυναστεύσαντος, τὸ πειρᾶσθαι τὰ Χριστιανῶν μετατιθεῖναι καὶ παρακινεῖν, οὐδὲν ἔτερον ἦν ἢ τὴν Ῥωμαίων παρασταλεῖν ἀρχήν, καὶ τῷ κοινῷ (61) παντὶ κινδυνεύειν, καὶ ὧν οὐδ' ἂν οἱ ἐχθροὶ χεῖρόν τι καθ' ἡμῶν εὗξαιντο (62), ταῦτα πάσχειν ὅφ' ἡμῶν αὐτῶν, καὶ τῆς νέας ταύτης καὶ θαυμαστῆς φιλοσοφίας καὶ βασιλείας, ὅφ' ἡς (63) ἡμεῖς εὐδαίμονες, καὶ πρὸς τὴν χρυσὴν ἐκείνην γενεάν τε καὶ πολιτείαν ἐπανελγύθαμεν (64), τὴν ἀστασίαστόν τε καὶ ἀμαχόν.

quem nos scilicet beati sumus, atque ad auream

Οἷ. Ἡ δρόμος (65) μὲν ἀνεκτῶς διοικούμενος, καὶ φόρων ἀνεσις, καὶ ἀρχόντων ἐκλογὴ (66), καὶ κλοπῶν (67) ἐπιτίμησις, καὶ τὰλλα ὅσα τῆς προσκαιροῦ καὶ ἀκαριαίας μακαριότητος καὶ φαντασίας, μεγάλην ἐμελλε τῷ κοινῷ παρέξειν τὴν ὠφέλειαν, καὶ περιθρulleῖσθαι ἡμῶν ἔδει τὰ ὥτα τούτων ἐπαυνομένων (68)· ὅμοιοι δὲ στασιάζοντες καὶ πόλεις, καὶ γένη βήγνύμενα, καὶ οἰκίαι διεσπόμεναι, καὶ συζυγίαι σχιζόμεναι, ἃ τῷ κακῷ πάντα ἦν εἰκὸς ἀκολουθεῖν ἐκείνῳ, καὶ μέντοι καὶ ἠκολούθησε σφόδρα, ἢ πρὸς εὐδοξίαν ἐκείνῳ κάλλιστα εἶχεν, ἢ τῷ κοινῷ πρὸς ἀσφάλειαν (69); Καίτοι τίς οὕτως ἢ πρὸς ἀσέθειαν ἐύκολος, ἢ τῶν κοινῶν ἑξω λογισμῶν, ὅστις ἂν ταῦτα συμφήσεν; Ὅπερ γὰρ ἐν τοῖς σώμασιν, ἐνδὸς μὲν ἢ θυεῖν (70) μελῶν ἀσθενέστερον διακαίμενων, οὐ

(54) Ὡς αὐτὸς. Reg. hu, Colb. 3, et Pass., οὗς D αὐτὸς.

(55) Οὕτω. Hensius, « forte, τούτων. »

(56) Μείζον. Reg. bm, μείζω.

(57) Περισπουδαστότερον. Pass. περισπουδαστότερον.

(58) Οὐκ ἐκφαίνει, etc. Sic Schol. « ex hoc nec divulgat, nec dissimulat. » Montac. οὐ κρύπτει, ἐκφαίνει δέ. « Non celat, imo declarat. »

(59) Ἐπὶ πολλοῖς. Colb. 3, ἐπὶ πολλῷ.

(60) Χεθέντος καί, etc. In ora Montac. γρ. Χεθέντος περὶ ἡμᾶς καί.

(61) Τῷ κοινῷ. Ita editi et mss. In Par. ed. τὸ κοινῷ.

(62) Εὗξαιτο. Pass. ἤξαιτο.

(63) Ὅφ' ἡς, etc. « Cujus nos auspiciis beati. » Savil. ὅφ' ὧν.

(64) Ἐπανελγύθαμεν. Reg. bm. συνεληλύθαμεν.

(65) Ἡ δρόμος. Sic fere omnes codices. Combef. « an publici cursus tolerabilis æquitate gubernatio. »

D Pass. Ἡ δρόμος. Alii, ἡ δρόμος, « populi, » aut « plebis gubernatio. »

(66) Ἀρχόντων ἐκλογὴ. Pass. ἐκλογαί. Crudelissimi et impiissimi erant hi magistratus, ut ex scriptoribus discimus.

(67) Κλοπῶν, etc. Montac. ex Gabr. γρ. κλοπῶν. Cæterum rerum publicarum administratos intelligit Montacutius, qui Julianum laudat. Verum monere debuerat, illam judiciorum curiam Julianique justitiam, ipsius etiam adoratoribus lacrymis dignam aliquando visam fuisse, quam « ipsa fletet justitia. » Neque enim in magistratibus deligendis, sed « ne in amicis quidem, » teste Eutropio, tam solers ac diligens erat Julianus, qui, ut ipse fateatur Ammianus, lib. xxii, « suo, non legum arbitrio agebat. »

(68) Ἐπαυνομένων. Cuiusl. 2, alique nonnulli addunt, καὶ τῷ κοινῷ τιμωμένων.

(69) Ἀσφάλεια. « Securitatem. » Billius: « tranquillitatem. »

(70) Δυεῖν. Alii cum editis legunt θυεῖν.

γαλεπῶς ἀναφέρει τὰ λοιπὰ, καὶ συντηρεῖται τὸ τῆς ὕμιας (71) ἀγαθὸν τῷ πλείονι, ὃ τάχα ἂν κάκεινα πρὸς τὸ βέλτιον ἐπανέλθοι· τοῦ δὲ πλείονος στασιάζοντος καὶ πικρῶς ἔχοντος, οὐδὲ μία μηχανὴ μὴ τὸ πᾶν ἔχειν κακῶς, καὶ κίνδυνος ἦδη τὸ τοιοῦτο (72) σαφές· οὕτω γὰρ τοῖς ἀρχομένοις τὰς μὲν καθ' ἑκαστον ἀρρώστιας συμβαίνει τῷ κοινῷ κρύπτεσθαι κρείσσον ἔχοντι· τῶν πλείονων δὲ σαθρῶς (73) ἔχόντων, τῷ παντὶ κίνδυνος. Ὁ μοι δοκεῖ ἄλλον μὲν ἂν ἰδεῖν, καὶ τῶν σφόδρα μισούντων ἡμᾶς ἐν τῷ νῦν καιρῷ, καὶ τῇ τοσαύτῃ τῶν Χριστιανῶν ἐπιδόσει. Τοῦ δὲ ἡ πονηρία τοῖς λογισμοῖς ἐπισκόπτει (74)· καὶ διὰ τοῦτο μικροῖς τε ὁμολογῶ καὶ μελλοῖσι πλέκει τὸν διωγμὸν.

rum istius improbitas rationi et consilio tenebras offudit : ob eamque causam parvis juxta ac magnis persecutionem molitur.

ΟΓ'. Ἐκεῖνο μὲν οὖν καὶ σφόδρα μεираκιῶδες καὶ κοῦφον, καὶ οὐχ ὅπως βασιλέως ἀνδρὸς, ἀλλ' οὐδὲ ἄλλου τινὸς τῶν καὶ μετρίως στυβαρῶν τὴν διάνοιαν, ἐτι, τῇ μεταθέσει τῆς κλήσεως ἐφασθαι νομίνας τὴν ἡμετέραν διάθεσιν, ἣ αἰσχυνεῖν γε ἡμᾶς ὥσπερ τι τῶν αἰσχίστων (75) ἐγκαλουμένων, εὐθὺς καινοτομεῖ περὶ τὴν προσηγορίαν, Γαλιλαίους ἀντὶ Χριστιανῶν ὀνομάσας τε καὶ καλεῖσθαι (76) νομοθετήσας (77)· ἔργῳ δηλῶν, ὅτι (78) μέγιστον εἰς ὄψαν καὶ τιμώτατον ἡ τοῦ Χριστοῦ (79) κλήσις, ἐξ ὧν ἀποστερηθῆσαι ταύτης ἡμᾶς ἐπένοησεν· ἢ φοβούμενός γε τὴν δύναμιν τῆς προσηγορίας, ὥσπερ οἱ δαίμονες, καὶ διὰ τοῦτο μεταβαλὼν ἐφ' ἕτερον ὄνομα τῶν οὐκ εἰωθῶτων οὐδὲ γνωρίμων.

ΟΖ'. Ἡμεῖς δὲ οὐ παρακινήσομεν αὐτοῖς τὰ ὀνόματα· οὐδὲ γάρ ἐστιν εἰς ὃ τι μεταβείημεν ἂν ἄλλο γελοιότερον, τοὺς φαλλοὺς (80), καὶ τοὺς ἰθυφάλλους, καὶ τοὺς μελαμπύγους, καὶ τοὺς ἀπύγους (81), καὶ τὸν τραγόπουν, καὶ τὸν σεμνὸν Πᾶνα (82), τὸν ἐκ πάντων μνηστήρων ἕνα θεόν, καὶ ὄνομα λαβόντα τὴν ὕδριν, ὥσπερ ἦν ἄξιον. Δεῖ γὰρ ἢ ἀδικεῖν (83) παρ' ἑκείνοις εἰς πολλὰς (84) ἕνα καὶ τὸν κράτιστον, ἢ ἐκ πολλῶν γίνεσθαι (85) καὶ τὸν αἰσχίστον· οὐκοῦν φθονήσομεν αὐτοῖς οὔτε τῶν πραγμάτων οὔτε τῶν

(71) Ὑμῖας. Pass. συζυγίας, « concordiae. » Non spernenda lectio quæ optimum sensum efficit.

(72) Κίνδυνος ἦδη τὸ τοιοῦτο. Pass. κίνδυνος ἦδη ἔχει τὸ τοιοῦτον. Coisl. 2, κίνδυνος ἦδη ἔχει τὸ τοιοῦτο. Bill. τῷ τοιοῦτῳ.

(73) Σαθρῶς. Plerique codices, σαθρόν.

(74) Ἐπισκόπτει. Sic pars codicum maxima. Ed. ἐπισκόπτει.

(75) Αἰσχίστων. Pass. Coisl. 2, alique non pauci γαιρίστων. Comb. verit : « ac si turpissimorum inde criminum rei teneremur. » De his Juliani ineptiis legendus Theodoretus, *Hist.*, lib. iii. c. 21.

(76) Καλεῖσθαι. Deest in edit. Ald. et Herv.

(77) Νομοθετήσας. Addunt Pass. Reg. I, et Coisl. 1, ὡς αἰσχρόν τι καὶ ἀπρεπέστερον, « tanquam aliquid turpe ac indecorum. »

(78) Δηλῶν, ὅτι. Alii δηλώσας. Par. ed. δηλονότι.

(79) Τοῦ Χριστοῦ. Reg. I et q, Comb. et Pass. Χριστιανῶν.

A reliqua membra haud magno negotio emergunt, par-
tique majori sanitatis bonum conservatur, cujus etiam
ope interdum agræ partes in meliorem statum re-
deunt : at cum pleraque membra inter se 114 dis-
sident, et graviter afficiantur, fieri jam non potest,
quin totum corpus ægrotet, atque in perspicuo peri-
culo sit : ad hunc modum in iis quoque, qui sub
imperio sunt, singulorum morbos commodiori totius
reipublicæ valetudine occultari contingit ; pluribus
autem exulceratis et morbo affectis, tota jam respu-
blica in periculo versatur. Quod meo quidem judicio
alius, etiam nobis infensissimus et infestissimus,
animadvertisset, præsertim hoc tempore, atque in
tanta Christianorum amplitudine et incremento. Ve-
rum istius improbitas rationi et consilio tenebras

B LXXVI. Atque illud sane perquam juvenile ac
leve, atque ne ullo quidem alio homine, vel medio-
cri animi gravitate prædito, nedum imperatore dig-
num, quod, simul cum nominis mutatione, animo-
rum quoque nostrorum mutationem secularum esse
arbitratus, aut certe nobis id pudori fore, quasi tur-
pissimi cujusdam criminis accusatis, novandum co-
gnomen statim censuit, Galilæos pro Chris-
tianis nominans, atque, ut ita vocaremur, publica
lege decernens. Ex quo perspicue ostendit Christi
appellationem perhonorificam esse, maximique ad
gloriam momenti, quoniam eam nobis eripere co-
gitavit. Nisi fortasse hoc ea ratione fecit, quod hu-
jusce nominis vim et potestatem, instar demonum,
reformidaret, ac proinde ad alterum nomen minus
C notum et vulgare transierit.

LXXVII. Nos vero nomina ipsis haudquaquam in-
vertemus ; nec enim quidquam magis ridiculum ex-
cogitari potest, in quod ea commutare queamus ;
phallos et ithyphallos, et melampygos, et apygos,
et hircopedem, et venerandum Pana, illum ex om-
nibus procis unum deum, atque a contumelia no-
men, ut par erat, consecutum. Apud illos enim vel
unum et potentissimum multas injuria afficere opor-
tet, vel ex multis unum eumque deformissimum pro-
creari. Quocirca nec res ipsis, nec nomina invide-

(80) Τοὺς φαλλοὺς, etc. « Phallos, ithyphallos, melampygos, apygos, » etc. Turpia hæc nomina quid significant, exponere pudor non sinit ; quæ quidem Gregorius Juliano, non nisi ut ruborem ipsi eliciat, objicit.

(81) Καὶ τοὺς ἀπύγους. « Et apygos. » Sic duo Regg. Pass. etc. ; desunt in pluribus codd. et in edi-
tis.

(82) Πᾶνα. Pan, contumeliæ nomen est. Signifi-
cat « ex omnibus esse generatum. » Unde, apud
poetas, ipsi aliquid ex tota rerum natura tribue-
batur.

(83) Ἀδικεῖν. Regg. novem, tres Colb., Pass.,
Coisl. 1, Or. 1, etc. ἀτυχεῖν, quæ vera lectio vide-
tur, quamvis non satis perspicue appareat hic Gre-
gorii mens.

(84) Πολλὰς. Heins. « forte πολλοὺς, multos. »
Alii πολλά.

(85) Γίνεσθαι. Heinsius addit ἕνα. Ita Billius in
versione ; idque ad Gregorii mentem.

bimus. Per nos sane sua illis stultitia frui liceat, et ob restitissimas magnifice gloriarī. Quin etiam ipsis, si velint, Buthenam prætermittimus, et **115** Trivestrum, ut majorem apud eos gratiam ineamus; eum, inquam, et ita progenitum, et adeo magnifice progignentem, ac pro decimo tertio certamine, unius noctis spatio, quinquaginta Thesii filias compriimentem, ut ex iis rebus dei nomen adipiscatur. Etenim, si hujusmodi nominibus innovandis animum adicere liberet, multa profecto nomina etiam adversus eum, ab ejus vita petita, Christianis suppetere, tum turpiora, tum magis apposita et congruentia. Quid enim prohiberet, quominus nos quoque, Romanorum, atque adeo orbis universi, quemadmodum ipse dæmonum fraude circumventus existimabat, imperatorem, eodem ludo ulciscerentur, Idolianum, et Pisæum, et Adonæum, et Tauricremum vocarem, ut jam nonnulli quoque nostrum, lepidi et festivi homines, appellarunt, quandoquidem mira est hujus rei facilitas, et alia quælibet ipsi obijcienda nobis historia porrigit?

LXXVIII. Hoc vero omnium absurdissimum, quod cum Salvator ipse, omniumque rerum Dominus, et mundi hujus opifex atque gubernator, ille magni Patris Filius, et Verbum, et conciliator, et pontifex, et throni consors; qui pro nobis, qui ipsius imaginem ignominia affeceramus, atque in terram projecti eramus, eoque redacti, ut magnum hujusce conjunctionis mysterium ignorarem, non solum ad servilem usque formam se dejecerit¹⁰, sed etiam crucem conscenderit, peccatumque meum secum, ut illic interiret, duxerit: cum hic, inquam, Judæis eum Samaritanum vocantibus¹¹, et quod multo sceleratius est, quasi dæmonis intemperis agitatam accusantibus¹², nec erubescat, nec de convicatoribus suis querat; idque, cum ipsi per angelorum exercitum¹³, vel sermone solo, pravos homines ulcisci promptum esset; verum leniter admodum et placide contumeliosos homines amandet, ac pro eorum, a quibus in crucem agebatur, salute lacrymas fundat¹⁴; cum hæc, inquam, ita se habeant, nonne absurdissimum est, existimare, nobis Galilæorum nomen, vel dolori, vel pudori fore, nosve ob eam causam ab obnixio virtutis stu-

A ὀνομάτων· ἀλλ' ἀπολαύουσάν τῆς αὐτῶν εὐθείας, καὶ τοῖς αἰσχυροῖς ἐγκαλλυπνέσθωσαν· εἰ βούλονται δὲ, καὶ τὸν Βουθῖναν (86) παρήσσωμεν αὐτοῖς, καὶ τὸν Τρίεσπερον (87), ἵνα καὶ μᾶλλον αὐτοῖς χαρισώμεθα· τὸν καὶ γεννῶμενον οὕτω, καὶ γεννῶντα μεγαλοπρεπῶς, καὶ ἄθλον ποιησάμενον τρισκαίδέκατον, ἐν μετ' ἑσπέρῃ, τὰς Θεοῦ πεντήκοντα θυγατέρας, ἐν ἑκ τούτων ὀνομασθῇ θεός· ἐπεὶ βουλομένοις γε τὰ τοιαῦτα καὶνοτομεῖν, καὶ πολλὰ (88) κατ' ἐκείνου κλήσεις ἐκ τῶν ἐκείνου Χριστιανοῖς αἰσχυροῖς τε ἅμα καὶ οἰκιστοῖται. Τί γὰρ ἂν κωλύσει καὶ ἡμᾶς τῇ βασιλεῖ κατὰ τὸ ἴσον ἀντιπαίζοντας Ῥωμαίων, ὡς δὲ ᾤετο, καὶ τῆς οἰκουμένης, ἡπατημένους τοῖς δαίμοσι, τὸν Εἰδωλιανὸν καλεῖν, καὶ τὸν Πισαῖον (89), καὶ τὸν Ἀδωνάϊον, καὶ τὸν Κανσίταυρον (90), ὅπερ καὶ ἦδη τινὲς αὐτὸν τῶν παρ' ἡμῖν κομψῶν ὀνομακασιν, ἐπειδὴ ῥασιώνῃ πολλῇ τοῦ πράγματος, ὅσα τε ἄλλα παραποιεῖν ἢ ποιεῖν ἐκ τῆς ἀληθείας ἡ ἱστορία δίδωσι;

vel inllecteremus nomina vel cuderemus, quæ vere

OH. Πάντων δὲ ἀτοπώτατον, τὸν μὲν Σωτῆρα καὶ Δεσπότην ἀπάντων, τὸν τοῦδε τοῦ παντός δημιουργόν τε καὶ κυβερνήτην, τὸν τοῦ μεγάλου Πατρὸς καὶ Υἱὸν (91), καὶ Λόγον, καὶ προσαγωγέα (92), καὶ ἀρχιερέα, καὶ σύνθρονον· τὸν ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἀτιμασάντων αὐτοῦ τὴν εἰκόνα, καὶ πρὸς τὸν γοῦν ἀπεινηγμένων, καὶ ἀγνοησάντων τὸ μέγα τῆς συζυγίας (93) μυστήριον, μὴ μόνον εἰς δούλου καταβάνα μορφήν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀναβάνα, καὶ συναγαγόντα τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν τεθνηξομένην· τοῦτον μὲν Σαμαρεῖτην ἀκούοντα, καὶ ὁ πολλῶ χειρὸν, δαιμονῶν ἐγκαλούμενον, μήτε αἰσχυρῆσθαι, μήτε ἐγκαλεῖν τοῖς ὑβρίζουσιν· ὃ καὶ ταῖς ἀγγελικαῖς παρατάξεις, καὶ λόγῳ μόνῳ (94) ἀμύνεσθαι τοὺς πονηροὺς βῆδιον ἦν· ἀλλ' ἡμέρους πάντων καὶ πρῶτος τοὺς ὑβρίζοντας ἀποπέμπεσθαι, καὶ ὑπὲρ τῶν σταυρούντων αὐτὸν ἀρίναι· δάκρυον, ἡμᾶς δὲ οἰεσθαι ἀληθεῖσιν οὕτω καλούμενους, ἢ αἰσχυρῆσθαι, ἢ τῆς ὑπὲρ τοῦ καλοῦ φιλοτιμίας διὰ τοῦτο ἀποστήσεσθαι, καὶ πλείω ποιήσεσθαι (95) λόγον τῶν ὑβρεῶν τούτων ἢ τῶν ψυχῶν καὶ σωμάτων, ὧν καταφρονεῖν ἴσμεν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας (96); Ἀλλὰ τοῦτο μὲν, ὅπερ (97) εἶπον, γελοῖον μᾶλλον ἢ λυπηρὸν, καὶ εἰς τὴν σκη-

¹⁰ Philipp. II, 7. ¹¹ Joan. VIII, 48. ¹² ibid.

¹³ Matth. XXVI, 53. ¹⁴ Luc. XXIII, 34.

(86) *Bouthénar*. « Buthenam. » Buphagus dictus est Hercules, quod aratori Lindio boves duos, quibus tota ipsius spes terræ colendæ nitebatur, sustulisset atque in una cæna devorasset.

(87) *Τρίεσπερον*. Herculis epitheton, quod tribus vespers in unam conjecit, Jupiter cum Alcmena concubuerit, unde, juxta poetas, natus est Hercules.

(88) *Καὶ πολλά*. Addidimus καὶ ex pluribus coll.

(89) *Πισαῖον*. Regg. b et bm, Coll. 3 et 6, *Πισαῖον*. Pisæus a Jove Pisæo forsan dictus Julianus. Etenim celebre fuit præ cæteris Pisæ templum Jovis Olympii.

(90) *Καὶ τὸν Κανσίταυρον*. Amm. I, XII, p. 227, « victimarium » reponit, ubi Antiochenus di-

cteria in Julianum recenset. Basilium « Tauricremum » a Gregorio ideo vocari Julianum scribit, « quod assidue taurorum holocausta offerret: » ὅτι πολλάκις ταύρους ὠλοκαύτου.

(91) *Καὶ Υἱόν*. Ita mss. Deest καὶ in editis.

(92) *Προσαγωγέα*. « Qui adiutorem præbet. Per quem habemus accessum (Rom. V, 2). »

(93) *Συζυγίας*. « Conjunctionis mysterium, » scilicet « corporis cum anima. »

(94) *Μόνῳ*. Pierique codices Regg. bm, I, Or. I, P. ss. μόνον.

(95) *Ποιήσεσθαι*. Ita Reg. I, et Or. I. Edit. ποιήσεσθαι.

(96) *Ἀληθείας*. Reg. a, εὐσεβείας, « pietatis. »

(97) *Ὅπερ*. Sav. ὥσπερ.

νήν (98) ἀποπεμπόμεθα· πάντως οὐ ποτ' ἂν ὑπερ-
βαλλόμεθα (99) τοὺς βαδῖως ἐκεῖ κατὰ τῆς κόρ-
ρης (1) τὰ γε τοιαῦτα παιζομένους, καὶ παίζου-
τας.

ut dixi, ridiculum potius, quam grave et molestum, atque ad scenam et theatra id remittimus. Neque enim profecto iis unquam superiores fuerimus, qui facile illic in maxillam res huiusmodi ludunt, simulque luduntur.

ΟΘ'. Ἐκεῖνο δὲ ἦδη καὶ λίαν πονηρὸν καὶ κακότηδες, ὅτι, τὸ μὲν φανερώς πείθειν οὐκ ἔχων, τὸ δὲ βιάζεσθαι τυραννικῶς αἰσχυρόμενος, τῇ λεοντῇ τὴν καρδα-
λὴν (2) ἐγκρύπτων, εἰ βούλει δὲ, τῷ Μίνως προσ-
ωπείῃ τὸν ἀδικώτατον (πῶς ἂν εἴποιμι κυρίως (3);)
ἐπεικῶς (4) ἐδιόχετο. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα τοῖς βουλο-
μένοις ἱστορεῖν τε καὶ γράφειν παρήσω, τοῦ λόγου
σπεύδοντος· πολλοῖς δὲ οἶμαι σπουδασθήσεσθαι τοῦ
τότε καιροῦ τὴν εἴτε τραγωδίαν χρὴ λέγειν, εἴτε
κωμωδίαν, οἷς μέρος εὐσεβείας δοξεῖ λόγῳ βάλλειν
τὸν ἀλιτήριον· ὥς καὶ τοῖς ἔπειτα παραδοθῆναι
πρᾶγμα τοσοῦτον, καὶ ἥκιστα τοῦ λαθεῖν ἄξιον· αὐ-
τὸς δὲ ἀντὶ πάντων ἐν ἡ δύο δείγματος ἐρῶ χάριν
τοῖς σφόδρα τὰ ἐκείνου θαυμάζουσιν, ἵν' εἰδῶσι τοῦ-
τον (5) ἐπαινεῖν ἀξιούντες, οὐ μὴδὲ ψόγον ἔστιν εὐ-
ρεῖν ἄξιον.

tantopere admirantur, exponam, ut se eum virum vituperatio excogitari potest.

Π'. Νόμος ἐστὶ βασιλικὸς, οὐκ οἶδα μὲν εἰ καὶ πᾶσιν
ἀνθρώποις παρ' ὅσοις (6) τὸ βασιλεύεσθαι, Ῥωμαίοις
δὲ καὶ τῶν λίαν σπουδαζομένων εἰκόσι δημοσίαις
τιμᾶσθαι τοὺς βασιλεύοντας· οὐ γὰρ ἐξαρκοῦσιν οἱ
στέφανοι καὶ τὰ διαδήματα, καὶ τὸ τῆς ἀλουργίδος
ἄνθος, οἱ τε ἀριθμοῦμενοι λογχοφόροι (7) καὶ τὸ τῶν
ἀρχομένων πλήθος, συγχροτεῖν τούτοις τὴν βασι-
λείαν; ἀλλὰ δεῖ καὶ προσκυνήσεως αὐτοῖς, ὅφ'
ἦς (8) σεμνότεροι δόξουσιν (9)· οὐχ ἦν (10) αὐτοὶ
προσκυνούνται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν πλάσμασι τε
καὶ χρώμασιν, ἵν' ἡ τὸ σέβας αὐτοῖς ἀπληστότερόν τε
καὶ τελειώτερον. Ταύταις ταῖς εἰκόσιν ἄλλοι μὲν ἄλλο
τε τῶν βασιλέων προσπαρογράφουσι· οἱ
μὲν τῶν πόλεων (11) τὰς λαμπροτέρας δωροφορού-
σας, οἱ δὲ νίκας ὑπὲρ κεφαλῆς στεφανοῦσας· οἱ δὲ
τοὺς ἐν τέλει προσκυνούντας, καὶ τοῖς τῶν ἀρχῶν
τιμωμένους συνθήμασιν· οἱ δὲ θηροφονίας καὶ εὐστο-
χίας· οἱ δὲ βαρβάρων ἡττημένων, καὶ ὑπὸ τοῖς πο-

A dio abscessuros, maioremque harum contumeliarum quam animarum et corporum **116**, quæ pro ver-

itatis defensione contemnere ac pro nihilo putare consuevimus, rationem habituros? Cæterum hoc, ut dixi, ridiculum potius, quam grave et molestum, atque ad scenam et theatra id remittimus. Neque enim profecto iis unquam superiores fuerimus, qui facile illic in maxillam res huiusmodi ludunt, si-

LXXIX. Jam vero illud admodum pravum ac malignum, quod cum nec aperte nos allicere posset, nec tyrannice cogere præ pudore sustineret, leoninæ pelli vulpinam, aut, si mavis, Minois larvam summæ injustitiæ prætexens (quibus verbis proprie id exprimam?) leniter vim afferebat. Atque alia quidem memoriæ prodenda litterisque mandanda volentibus relinquemus, festinante jam videlicet nostra oratione. Multos autem summo studio elaboraturos existimo in condenda illius temporis, sive tragœdia illa dicenda est, sive comœdia, quibus pietatis pars esse videbitur, impium illum et sacrilegum oratione insectari, ut ad posteros quoque res tanta minimeque digna quæ in obscurâ jaceat, transmittatur. Ego autem pro omnibus unum aut alterum, exempli causa, iis qui vitam illius laudare vellet intelligant, cujus nulla satis digna

LXXX. Est hoc in regio more positum, haud quidem scio an apud omnes quoque alios homines, qui imperio subsunt, cæterum apud Romanos studiosissime observatum, ut publicis statuis imperatores ornentur. Nec enim coronæ ac diademata, et purpuræ nitor, et numerosi satellites, et subditorum multitudo, ad constituendum ipsis imperium sufficiunt: verum adorationem quoque accedere oportet, per quam augustiores appareant: non eam solum qua adorantur ipsi, sed eam etiam quæ in imaginibus picturisque præstetur, quo cumulationi ipsis perfectiorque veneratio reddatur. His porro imaginibus alii imperatores aliud quiddam præterea appingi gaudent; quidam clarissimas quasque urbes dona offerentes; alii victorias, caput eorum corona cingentes; nonnulli magistratus adorantes, et dignitatum notis exornatos; alii ferarum cæles et scitas jaculationes; alii barbarorum **117** domito-

(98) Σκηνήν. Heinsius legit: ἀποπεμπόμεθα πάν-
τως. Οὐ γὰρ ποτ' ἂν, etc.

(99) Ὑπερβαλλόμεθα. Regg. bm, l, Or. 1,
ὑπερβαλλόμεθα.

(1) Κατὰ τῆς κόρης. Alii μετὰ τῆς κόρης. Sch.
Κόρην δὲ λέγει τὴν κεφαλὴν, ἣν εἰώθασιν πατάσσειν
οἱ μῖμοι παίζοντες. « Caput appellat, quod mimi in
scenæ ludis solent percutere. »

(2) Καρδαλήν. Heins. ἀλωπεκὴν, « vulpem. »

(3) Κυρίως. Pass. quatuor Regg. totidemque Colb.
Or. 1, etc. κυρίως, « opportune. »

(4) Ἐπεικῶς ἐδιόχετο. « Ea leni specie vim cru-
deliter afferebat. »

(5) Εἰδῶσι τούτων. « Ut intelligant se velle lau-
dare, quem ne vituperare quidem pro meritis satis
quis potest. » Reg. bm, et Pass. εἰδῶσιν οἱ τοῦ-
τον.

(6) Παρ' ὅσοις. Sic Regg. l, γ, et Or. 1. In Regg.

D y, ascriptum in ora, παρ' ὅσον, et in textu βουλεύε-
σθαι pro βασιλεύεσθαι.

(7) Λογχοφόροι. In Regg. a et b, in textu ponitur,
pro νόμοι καὶ φόροι, quod habent editi. Or. 1, et
Reg. γ, uterque ad oram γρ. λογχοφόροι. Quæ pro-
fecto vera nobis videtur lectio. Quid enim sibi vo-
lunt hic « numerosæ leges? » ut verit Billius. Ne-
que enim tanta legum copia initio statim imperii
principem decet.

(8) Ὑψ' ἦς. Codd. nonnulli ὕψ' οἷς.

(9) Δόξουσιν. Ita Regg. bm, l, u, etc. Alii δό-
ξουσι.

(10) Οὐχ ἦν. Ita sex Regg. Or. 1, et Mont. Billius
legit οὐχ ἔν, et sic reddit: « parumque habent ipsi
adorari, nisi idem quoque sibi in imaginibus præ-
stetur. »

(11) Τῶν πόλεων. Deest τῶν in pluribus mss.

rum, atque ad pedes jacentium, aut caesorum varias multiplicesque figuras. Neque enim rerum earum, ob quas magnifice de se sentiunt, veritatem solum amant, sed earum quoque simulacra.

LXXXI. Quid autem iste comminiscitur? et quam firmioribus Christianis fraudem nectit? Nimirum quemadmodum qui cibis toxicum miscent, ita hic usitatis imperatorum honoribus impietatem admiscere instituit, ritusque Romanorum cum idolorum adoratione conflare. Proinde cum daemones, velut alias quasdam consuetas picturas, imaginibus adjunxisset, tum demum populis et civitatibus, ac praeertim provinciarum praefectis, imagines illas proponebat, ut nulla omnino ratione malum vitari posset: verum aut cum imperatorum honore daemonum honor conjungeretur, aut horum fuga imperatores contumelia afficerentur, mista scilicet adoratione. Hanc fraudem, atque hunc ita callide excogitatum impietatis laqueum, pauci quidem ex iis, qui majori pietate et sagacitate praediti erant, effugerunt, qui etiam sagacitatis poenas luerunt: hoc quidem praetextu, quasi adversus imperatoris honorem deliquissent: at revera pro vero imperatore ac pro pietate in periculum adducti. Permulti autem ex simplicioribus et imperitiis capti sunt; quibus etiam fortasse ob ignorantiam venia tribui queat, utpote arte et fraude ad impietatem abreptis. Atque hoc sane tale est, ut vel unum ad perpetua infamia notandum imperatoris istius voluntatem animique inductionem abunde sufficiat. Neque enim res easdem principibus ac privatis convenire existimo: quandoquidem nec ejusdem utrique sunt dignitatis. Privato enim homini astate quoque aliquid facere fortasse concedemus; nam qui vim aperte adhibere nequit, hic si vafre et callide aliquid faciat, veniam aliquam meretur. Imperatori autem, cum vi et potentia superari admodum turpe sit, tum vero turpius, ut opinor, et indignius est, conatus suos et propositum arte occultare.

LXXXII. Alterum jam superioribus adjiciam; quod ut ejusdem animi ac propositi est, ita magnitudine longe atrocius, magisque impium, nimirum malo ad plures permeante. Imperatoriae largitionis dies aderat, sive anniversarius, sive tunc ab imperatore pro sua improbitate ac versutia ex tempore ita institutus: atque adesse militares ordines oportebat, ut pro suo quisque gradu et dignitate donativum acciperent. Rursus illiberalitatis scena: rursus impietatis fabula. Etenim benignitate quadam crudelitatem condire studeat, militum-

Α σὶν ἐβρίμμενον ἢ κτεινομένων (12) πολυειδῆ σχήματα· φιλοῦσι γὰρ οὐ τὰς ἀληθείας τῶν πραγμάτων μόνον (13) ἐφ' οἷς μέγα φρονοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων ἐνδάλματα.

ΠΑ'. Ὁ δὲ τί μηχανάται; καὶ τίνα τῶν Χριστιανῶν τοῖς στερροτέροις ἰσότησι δόλον; Ὅσπερ οἱ τοῖς βρώμασι καταμιγνύντες τὰ δηλητήρια, μίξει ταῖς ἐξ ἔθους τῶν βασιλέων τιμαῖς τὴν ἀσέβειαν, καὶ εἰς ἐν ἀγαγεῖν νόμους Ῥωμαίων καὶ εἰδῶλων προσκύνησιν· καὶ διὰ τοῦτο ταῖς εἰκόσι συμπαραγράφων τοὺς δαίμονας, ὡς δὴ τινὰς ἄλλας τῶν ἐξ ἔθους γραφὰς προϋτίθει (14) δῆμοις καὶ πόλεσι, καὶ μάλιστα τοῖς τῶν ἐθνῶν ἀρχουσι τὰς εἰκόνας, ὡς κακοῦ γέ του πάντως (15) μὴ εἶναι διαμαρτεῖν· ἀλλ' ἢ τῇ τῶν βασιλέων τιμῇ τὴν τῶν εἰδῶλων συμφέρεσθαι, ἢ τῇ τούτων φυγῇ τοὺς βασιλεῖς ὑβρίζεσθαι, μικτῆς οὖσης τῆς προσκυνήσεως. Τοῦτον τὸν δόλον καὶ ταύτην τὴν οὐτω σοφιστικῶς ἐπινοηθεῖσαν πᾶν τῆς ἀσέβειας ὀλίγοι μὲν διεφύγον τὸν εὐλαβεστέρων καὶ συνετωτέρων, οἱ καὶ δίκην (16) ἔδοσαν τῆς συνέσεως· πρόσχημα μὲν ὡς εἰς τιμὴν βασιλικῶς παρανομήσαντες (17), τὸ δὲ ἀληθές ὑπὲρ τοῦ ἀληθινοῦ βασιλέως καὶ τοῦ εὐσεβοῦς (18) κινδυνεύσαντες. Πολλοὶ δὲ ἤλωσαν τῶν εὐθεστέρων καὶ ἀπλουστέρων· οἷς καὶ συγγνώμη τυχὸν τῆς ἀγνοίας, τέχνη συναρπασθεῖσιν εἰς τὴν ἀσέβειαν. Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτον, ὃ καὶ μόνον ἐξήρκει στηλιτεῦσαι βασιλεῶς προαίρεσιν· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ βασιλεῦσι τε καὶ ἰδιώταις πρέπειν ὑπολαμβάνομεν· οἱ μὴ δὲ τῆς αὐτῆς ἀξίας ἀμφοτέρω (19). Ἰδιώτῃ μὲν γὰρ καὶ τεχνικῶς πράττειν τι συγχωρήσαιμεν (20)· ὃ γὰρ τὸ φανερώς βιάζεσθαι μὴ δυνατὸν, τούτῳ συγγνωστὸν τὸ τῆς περινοίας· βασιλεῖ δὲ, τοῦ δυνάμει κρατεῖσθαι (21) λίαν αἰσχροῦ τυγχάνοντος, ἔτ' αἰσχρὸν, οἶμαι, καὶ ἀπρεπέστερον τὸ τέχνη κλέπτειν τὰς ἐγχειρήσεις καὶ τὰ προκείμενα.

ΠΒ'. Ἐτερον δὲ ὃ διανοίας μὲν ἐστὶν καὶ προαιρέσεως τῆς αὐτῆς, τῷ μέτρῳ δὲ πολὺ χεῖρον καὶ ἀσεβέστερον, εἰς πλείους (22) τοῦ κακοῦ φθάνοντος, τοῦτο προσθήσω τοῖς εἰρημένους. Δωρεᾶς βασιλικῆς ἦν ἡμέρα, εἴτ' οὖν ἐτήσιος, εἴτε τῆνικαῦτα τῷ βασιλεῖ σχεδιασθεῖσα διὰ τὴν καχοργίαν, καὶ παρῆναι τὸ στρατιωτικὸν ἔδει τιμηθῆσομένους, ὡς ἕκαστος ἀξίας εἶχεν ἢ τὰς. Πάλιν ἡ τῆς ἀνελευθερίας σκηνή· πάλιν τὸ δρᾶμα τῆς ἀσέβειας· φαρμαχθῆναι φιλανθρωπίᾳ τινὶ τὸ ἀπάνθρωπον, καὶ χρήμασι δελεασθῆναι στρατιωτικὴν ἀλογίαν σὺν ἀπληστία, μεθ' ὧν τὰ

(12) Ἐβρίμμενον ἢ κτεινομένων. Ita plures Reg. Colb. Pass. Coisl. 2. In paucis vero et editis deest, ἢ κτεινομένων.

(13) Μόνον. In quibusdam deest.

(14) Προϋτίθει. In Or. 1 fuit olim, προτίθει.

(15) Κακοῦ γέ του πάντως. Sic mss. In ora Reg. h. τοῦ ἀντὶ τινός. Ald. et Herv. πάντας.

(16) Δίκην. Plerique codices, δίνας.

(17) Παρανομήσαντες. Reg. 1, ὑβρίζαντες, « in iuria afflicentes. »

(18) Τοῦ εὐσεβοῦς. In Or. 1, ad marg. δόγματος. Comb. « pro fide ac pietatis doctrina. »

(19) Ἀμφοτέρω. Sav. ἀμφοτέροι.

(20) Συγχωρησάμεν. Reg. b, 1, aliique nonnulli, συγχωρήσομεν.

(21) Κρατεῖσθαι. « Superare; » active scilicet. ut Elias; « sibi subicere, opprimere. »

(22) Πλείους. Reg. bn, πολλούς. De historia, quam hic admiratur Gregorius, legendus Theod. Hist. lib. iii, cap. 45 et 46; et Sozom. lib. v, cap. 16.

πολλά βιοτεύουσιν. Ο μὲν οὖν προῦκάθητο, (23) λαμ-
πρῶς πανηγυρίζων κατὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ μέγα
φρονῶν τοῖς τεχνάσματι. Μελάμπους (24), οἶμαι, τίς,
ἢ Πρωτεύς, πάντα καὶ ὧν καὶ γινόμενος, καὶ βρόδῳ
ἐκλυτὸν ὑπὸ πλάττων τοῖς εἰδεῖσι· τὰ δὲ περὶ αὐτὸν οἶα,
καὶ ὅσων (25) ὁδῶν τοῖς εὖ φρονούσιν ἄξια, οὐ
τοῖς τότε παροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς νῦν ἀκοῇ δε-
χομένοις ἐκείνῳ τῷ θέαμα;

erant, qualia tandem quantisque luctibus et querelis apud cordatos homines digna, non iis solum

qui tum affuere, sed iis etiam qui nunc spectaculum illud auribus usurpant?
III'. Προῦκαίτο χρυσὸς, προῦκαίτο λίθανος, ἐγγύ-
θεν τὸ πῦρ, οἱ κελευσταὶ πλησίον· καὶ τὸ σχῆμα
ὡς πιθάνον, βασιλικῆς δωρεᾶς τοῦτον εἶναι δοκεῖν (26)
τὸν νόμον, τῆς γε ἀρχαιοτέρας τε καὶ τιμιωτέρας.
Εἶτα τί; Θυμιᾶν εἶδε κατὰ τοῦ πυρὸς, καὶ δέχεσθαι
παρὰ τοῦ βασιλέως τὸν τῆς ἀπωλείας μισθόν, οὕτως
ὀλίγον τοσούτου πράγματος, ψυχῶν ὅλων καὶ τῆς εἰς
θεὸν ἀσεβείας. Φεῦ τῆς πραγματείας! φεῦ τῆς ἀντι-
δόσεως! Στρατὸς ὅλος (27) ἐνδὲς τεχνάσματος ὄνιος ἦν·
καὶ οἱ τὴν οἰκουμένην παραστησάμενοι μικρῷ πυρὶ
καὶ χρυσίῳ, καὶ διὰ κνίσσης (28) ὀλίγης ἐπιπτον,
οὐδὲ τὴν ἑαυτῶν σφαγὴν εἰδότες οἱ πλείους· τοῦτο γὰρ
ἦν τὸ βαρύντατον. Παρθεῖ τις ὡς κερδανῶν, καὶ οὐδὲ
ἑαυτὸν εἶχε μετὰ τὸ κέρδος· προσεκύνει δεξιᾶν βασι-
λέως, καὶ τὸν αὐτόχειρα προσκυῶν οὐκ ἠπίστατο.
Τοῖς δὲ καὶ γινώσκουσιν οὐδὲν ἦν πλεόν, ἀπαξ τῷ
κακῷ προκατειλημένοις, καὶ νόμον ἄλυστον ἡγουμέ-
νοις τὴν πρώτην ἀνοίαν. Ποῖαι ταῦτα (29) Περσῶν
μυριάδες, τίνες τοξόται, τίνες σφενδονῆται (30) κατ-
ώρθωσαν, ποῖος σιδηροῦς στρατιώτης (31) καὶ παν-
ταχόθεν ἀπρωτος, τίνα κατὰ τῶν τεχνῶν μηχανήματα,
οἷα χεῖρ μία, καὶ καιρὸς εἷς, καὶ βουλὴ μίαν κατ-
επράξατο;

a vulneribus tutus, quæ tormenta diruendis muris admoia, ea efficere potuissent, quæ mœnus una, et
tempus unum, et nefarium consilium perfecit?

IIΔ'. Μίξω τοῦτοις τι (32) διήγημα τῶν εἰρημένων
ἐλευνότερον. Λέγονται τοι τῶν ἀλόντων τινὲς ἐξ
ἀγνοίας, ἐπειδὴ τοῦτο ἔπαθον καὶ ἀνεχώρησεν (33) οἴκα-
δε, τοῖς συσσίτοις κοινωνεῖν τραπέζης· εἶτα τοῦ πότου
προελθόντος (34) εἰς τὴν συνήθη ψυχροποσίαν (35), ὡς

(23) Προῦκάθητο. Duo Reg. Or. 1, προῦκαθέ-
ζετο.

(24) Μελάμπους, etc. « Melampus. » Melampus
et Proteus juxta Eliam, præstigiores vates fuerunt,
in quamvis formam facile se immutantes.

(25) Ὅσων. Reg. hm, ὅσων.

(26) Δοκεῖν. Deest in duobus Reg. duobus Colb.
et in Or. 1. Heinsius expungendum censet.

(27) Ὁλος. Male in editis ὅλος;

(28) Κνίσσης. Plerique codd saltem melioris
notæ, κνίσσης.

(29) Ταῦτα. Heins. τοιαῦτα.

(30) Σφενδονῆται. Sic acciunt quidam. Alii σφεν-
δονῆται. Alii σφενδονῆται.

(31) Σιδηροῦς στρατιώτης. « Cataphractus mi-
les. » Billius: « ferreus exercitus. »

(32) Μίξω τοῦτοις τι. Alii μίξω τι τοῦτοις.

(33) Ἐπαθὼν καὶ ἀνεχώρησεν. Quatuor Reg.
Or. 1. Ed. Ald. et Herv. etc., παθεῖν καὶ ἀναχωρή-
σαντες.

(34) Προελθόντος. Reg. hm, l, Or. 1. Ald. Herv.
προελθόντος. Alii vero Regii quinque, duo Colb.
Mont. Pass. Comb. περιελθόντος, quæ vox videtur
aprior, ac sic vertitur a Comb.: « In orbem recur-

A que recordiam et avaritiam, quas magna ex parte
vitæ comites habent, pecuniis allicere atque in-
escare. Ille igitur splendidus præsidebat, splendide
adversus pietatem festum diem agens, atque ob
asuta sua consilia magnopere animo elatus. Me-
lampum quemdam aut Proteum suspicari posses:
ita in omnia vertebatur, facileque seipsum in di-
versas formas immutabat. Quæ autem circa ipsum

LXXXIII. Proponebatur aurum, proponebatur
thus, in propinquo erat ignis, hortatores ad latius.
Porro quam plausibilis species, ut imperatoris lar-
gitionis hic mos esse videretur, antiquioris utique
et præstantioris. Quid deinde? Thus incendere
oportebat, atque ita exitii mercedem ab imperatore
accipere, tantillam tantæ rei, hoc est, ipsarum
animarum impietatisque adversus Deum. O mise-
rum quæstum! o miseram mercedem! Exercitus
totus unica techna et fraude venalis prostabat; et
qui universum orbem terrarum armis subegerant,
parvo igne atque auro, ac per exiguum suffitum
corruebant, magna ex parte ne suam quidem nec-
cem, quod omnium gravissimum erat, agnoscentes.
Aderat quispiam, ut lucrum facturus, ac post lu-
crum ne seipsum quidem habebat: dextram impe-
ratoris adorabat, nec se carnificem suum adorare
norat. Quod si qui etiam id agnoscerent, nihili
tamen propterea hinc ipsis accedebat: quippe malo
semel occupatis, ac primam stoliditatem pro ejus-
modi lege, quam infringi nefas esset, ducentibus.
Quæ Persarum myriades, qui sagittarii, qui fundi-
bularii, quis cataphractus miles atque undequaque
admoia, ea efficere potuissent, quæ mœnus una, et

LXXXIV. Hic narrationem quamdam admiscebo,
superioribus tristiores et miserabiliores. Ferunt,
quosdam eorum qui per ignorationem capti ac
circumventi fuerant, 119 postquam contracta
hac calamitate domum se recepissent, una cum
rente frigida hac comotatione, » militari utique
sobrietate.

(35) Ψυχροποσίαν... Ψυχροπόρῳ κύλικι. Billius
non videtur intellexisse, nec recte has reddidisse
voces, dum vertit, « frigida potationem, et aquæ
poculum. » Certe Basilii de « meraco, » seu « vino, »
quod Billius de « aqua, » interpretatur. Hæc sunt
Basilii verba: Μετὰ τὴν πολλὴν χειραμένην οἶνο-
ποσίαν τῇ συνήθει· ἐκέχρητο ἀκρατοποσίᾳ ψυχροῦ
οἶνου· εἶτα εἰς ὀνόματά τινες ἀναβλέψαντες Χριστὸν
εὐφρῆως ἀνείπον· ἐπειδὴ τις τῶν συμποταζόντων·
Μετὰ τὴν ἀρνησιν, ἔφη, Χριστὸν ἐπιχαλεῖσθε; etc.
« Post longam misti vini et temperati comotationem,
meracum de more frigidumque adhibuerunt.
Deinde ad invocationes conversi, quidam Christum
pie cœperunt appellare. Tum combibonum aliquis:
Quid, inquit, postquam negastis Christum, eundem
ievocalis? » etc. Quantum distet a sententia Basilii,
interpretatio Billii, nemo non intelligit. Revera voce
ἀκρατον apud antiquos aquam significari novimus; at
nunquam nisi addito ὁδῶρ, ut anceps tollatur sen-
sus. Qui nosse cupit quæ veterum sit sententia de
calidis frigidisque potionibus, legat Jul. Poll. lib.
ix; Plin., lib. xxxi, c. 5; Athen., Dipnosoph., lib. iii,

contubernalibus suis in mensam accubuisse : A delinde, cum convivium ad consuetam frigidi vini potationem processisset, non secus ac si nihil gravius ipsis accidisset, ad meraci vini poculum, sublati in altum oculis, Christum cum crucis signo appellasse. Cumque contubernalium quidam id miratus fuisset, dixissetque : *Quidnam hoc est? Christum post abjuratorem invocatis?* illos statim, his verbis exanimatos, dixisse : *Quo tandem modo abjuravimus? et quoniam hic novus sermo est?* hunc vero respondisse, *Quoniam ad ignem thus adolevistis: quod idem est, docebat ille, ac Christum abnegasse.* Tum vero illos nulla interposita mora e convivio exsistentes, velut furiosos et mente captos, ac zelo et iracundia aestuantes, per forum currere, clamare et dicere : *Christiani, Christiani animo sumus: audiant omnes mortales, et ante omnes Deus, cui et vivimus, et moriemur. Fidem tibi datam, Christe Salvator, non fregimus: beatam confessionem non abjuravimus. Si quid manus peccavit, mens certe minime secuta est. Imperatoris fraude circumventi, non auro sauciati sumus. Impietatem exuimus, jamjam cruore purgamur. Posteaque ad imperatorem clamoriter profectos, atque aurum forti et strenuo animo projicientes, ad hunc modum vociferari: Non dona accepimus, imperator: sed morte damnati sumus. Non honoris causa vocati, sed ignominia notati sumus. Da hoc beneficium militibus tuis; Christo nos immola, cujus unius imperio subjicimur. Ignem igni repende; pro cinere illo in cinerem nos redige. Manus amputa quas scelerate porreximus: pedes, quibus male 120 **cucurrimus. Alios auro dona, quos accepisse postea non poeniteat. Nobis satis superque est Christus, quem instar omnium habemus. Quam cum orationem habuissent, simulque alios hortarentur, ut fraudem intelligerent, atque ab hac temulentia se colligerent et evigilarent, Christoque sanguine suo satisfacerent; tum vero imperatorem ira incensum, aperte quidem***

c. 34, 35. Sed maxime lib. xv, c. 5, ubi oculus occurrit, qui ad illustrandum Gregorium, et Basilii scholiastæ confirmandam interpretationem scriptas videri possit: Οἱ Ἕλληνες τῷ μὲν παρὰ δειπνον ἀκράτῃ προσδοκίμῳ τὸν ἀγαθὸν ἐπιφωνοῦσι δαίμονα, τιμῶντες τὸν εὐρόντα δαίμονα· ἦν δὲ οὗτος ὁ Διόνυσος· τῷ δὲ μετὰ δειπνον κεκραμένῳ πρῶτῳ προσδοκίμῳ ποτηρίῳ Δία Σωτήρα ἐπιλέγουσι. « Græci cum temetum inter cœnandum mensæ infertur, elato clamore bonum deum invocant, illum venerantes qui reperit. Is autem fuit Bacchus. Cum vero post cœnam primum aqua temperatum poculum ministratur, Jovem Servatorem exsultantes acclamant. » Et lib. x, c. 6, ait: Τοῖς οὖν θεοῖς, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὡς ἐν Φιλιβῳ φησὶν, εὐχόμενοι κεραυνίζομεν, εἴτε Διόνυσος, εἴθ' Ἡραϊτος, εἴθ' ὅστις ταύτην τὴν τιμὴν εἴληχεν τῆς συγχράσεως. « Deos igitur precati, quod ait Plato in Philebo, vinum misceamus, seu Bacchus, seu Vulcanus, seu quivis alius deorum hunc sortitus est honorem, cum vinum miscetur: » seu, ut ex altero Athenæi loco liquet, atque ex historia quæ hic narratur, « inventæ missionis honorem sortitus est. » Hic observare juvat, in convivio primum meraco et temeto potatum, procedente vero potatione, ac « post cœ-

οὐδενὸς ὄντος αὐτοῖς δεινῷ, τῇ ψυχροφῶρῃ κύλικι, Χριστὸν ἐπιπαιεῖν μετὰ τῆς σφαργίδος (36) ἄνω βλέψαντας. Τῶν δὲ συσσίτων τινὸς θαυμάσαντος, καί· τί τοῦτο; εἰπόντος, Χριστὸν ἐπικυλεῖσθε μετὰ τῆς ἀρρησιν; Πῶς ἡρρήμεθα (37); φάναι τοὺς ἡμηνήτας, καὶ τί τὸ καιρὸν τοῦτο (38) ἀκουσμα; Τοῦ δὲ, Ὅτι κατὰ τοῦ πυρὸς ἐθυμιάσατε, φήσαντος, καὶ τοῦτο εἶναι διδάξαντος τὴν ἀρρησιν, εὐθὺς ἀναπηδήσαντες (39) τοῦ συμποσίου, καθάπερ ἐκμανεῖς καὶ παραπλήγεις, ζήλω καὶ θυμῷ ζέοντες, διὰ τῆς ἀγορᾶς θέειν βοῶντες καὶ λέγοντες· Χριστιανοί, Χριστιανοί τὰς ψυχὰς ἡμεῖς ἀκουέτω πᾶς ἀνθρώπος, καὶ πρὸ πάντων θεός, ᾧ καὶ ὤμεν καὶ τεθνηξόμεθα. Οὐκ ἐψενσάμεθά σε, Σῶτερ Χριστέ· οὐκ ἡρρησάμεθα τὴν μακαρίαν ὁμολογίαν. Εἰ τι καὶ ἡ χεὶρ ἔκταί σε, ἀλλ' ἡ διάδοις γέ οὐκ ἠκολούθησεν. Βασιλεῖ κατεσφρίσθημεν, οὐ χρυσοῦ τραυματῆαι γεγόραμεν. Ἀπεκδυόμεθα (40) τὴν ἀσέβειαν, αἵματι καθαίρομεθι. Εἶτα τῷ βασιλεῖ προσδραμόντες, καὶ τὸν χρυσοῦν προσρίψαντες λίαν νεανικῶς· Οὐ δῶρα δεδέγμεθα, βασιλεῦ, βοᾶν, ἀλλὰ θάνατον κατακεκρίμεθα· οὐκ εἰς τιμὴν ἐκλήθημεν (41), ἀλλ' ἀτιμίαν κατεψήφισθημεν. Ἀδὲ χάριν τοῖς σοῖς στρατιώταις· Χριστῷ σφαγίσαν (42) ἡμᾶς, ᾧ μόνῳ βασιλευμένῳ ἀντίδοτος πῦρ τοῦ πυρὸς· τέτραν ἀντὶ τῆς τέτρας ἐκεῖνης ποίησον. Ἀπόκοψον χεῖρας, ἃς κακῶς προὔτετραμεν (43)· πῶδας, οἷς κακῶς ἐδράμομεν. Ἄλλους τῷ χρυσῷ τίμησον, οἷς οὐ μεταμελήσει λαβοῦσιν· ἡμῖν δὲ ἀρκεῖ Χριστός, ὃν ἀντὶ πάντων ἔχομεν (44). Ταῦτα λέγειν τε (45) ὁμοῦ, καὶ τοῖς ἄλλοις διακελεύεσθαι γινῶναι τὴν ἀπάτην, ἀναντῆσαι τῆς μέθης, ἀπολογησάσθαι τῷ Χριστῷ δι' αἵματος· ἐφ' οἷς ἀγανακτήσαντα τὸν βασιλέα, τὸ μὲν φανερώς κτεῖναι φυνεῖν, ἵνα μὴ μάρτυρας ἐργάσθαι τοὺς ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς μάρτυρας, ἐξορίᾳ δὲ παραδόντα, οὕτως ἀμύνασθαι, καὶ μεγίστην εὐεργεσίαν καταθέσθαι, τὸ πόρρω στήσασθαι (46) τῶν ἐαυτοῦ μισαμάτων (47) καὶ τεχνασμάτων.

nam, » pocula fuisse vulgo temperata.

(36) Μετὰ τῆς σφαργίδος. « Juxta mandatum, » ἐν πᾶσιν εὐχαριστοῦντες, « in omnibus gratias agentes. » Hæc Montacutius, a quo veritas extorqueat, ut plurima, de salutiferæ crucis signo, catholicæ fidei consentanea candidè fateatur. Utinam parem in cæteris confessionem a Montacutius extorrisset, atque ab ejus popularibus etiamnum extorqueret veritatis amor et candida fides!

(37) Ἠρρήμεθα. Reg. hu, ἡρρησάμεθα.

(38) Τί τὸ καιρὸν τοῦτο. Ita melioris notæ codices. Par. ed. τί τοῦτο τὸ καιρὸν.

(39) Ἀναπηδήσαντες. Pass. ἀποπηδήσαντες.

(40) Ἀπεκδυόμεθα, etc. « Impietatem exuli, cruore purgab. mur. »

(41) Ἐκλήθημεν. Colb. k, κεκλήμεθα.

(42) Σφαγίσαν. In Ald. et Herv. prave σφαγίσαν.

(43) Προὔτετραμεν. Pass. προὔτετραμεν.

(44) Ἐχομεν. Pass. ἔχομεν.

(45) Λέγειν τε. Pass. λέγειν θ'.

(46) Στήσασθαι. Tres Reg. Or. 1, στήσαι. Alii, στήναι.

(47) Μισαμάτων. Reg. b, duo Colb. Or. 1, addunt, τε.

illos interficere noluisse, ne martyres efficerentur, qui, quantum in ipsis erat, martyres erant, exsilio tamen mulctasse ac pœna ea vindictam sumpsisse, maximoque eos beneficio affecisse, quos a piaculis suis versutisque consiliis procul removisset.

ΠΕ'. Καίπερ δὴ (48) οὕτως ἔχων ὁρμῆς, καὶ πρὸς Ἀ πολλὰ τῇ κακονοίᾳ χρῆσάμενος· ὁμῶς, οὐ γὰρ εἶχε πῆξιν τοῦ ἀνδρός ἢ διάνοια, οὐδὲ τῶν οἰκείων λογισμῶν μᾶλλον ἢ τῆς φοβᾶς τοῦ δαίμονος, οὐ διεφύλαξεν· εἰς τέλος τὴν γνώμην, οὐδὲ τὸ τῆς πονηρίας ἀπόρρητον διεσώσατο· ἀλλ' ὥσπερ τὸ Αἰτναῖον πῦρ λόγος τοῖς πυθμέσι τῆς Αἰτνῆς (49) ἐγκρύπτεσθαι, κάτωθεν πλημμυροῦν καὶ βίᾳ κρατούμενον, εἴτε τι ἄλλο τοῦτό ἐστιν, εἴτε ἄσθμα κολαζομένου γίγαντος, τέως μὲν φοβερὸν ὑπ᾿ ἔχειν, καὶ καπνὸν τοῦ κακοῦ μῆνυμα τῆς κορυφῆς ἀπερυέσθαι· εἰ δέ που πλεονάσαν τύχοι καὶ δυσκἀθεκτον γένοιτο, τῶν οἰκείων κόλπων ἀποδρασθὲν, ἄνω φερόμενον καὶ ὑπὲρ τοὺς κρατῆρας χεόμενον, ἐστὶν ἃ καὶ τῆς ὑποκειμένης γῆς φθεῖρειν ἀπίστῳ (50) καὶ φοβερῷ ρεύματι· οὕτω καὶ κείνον ἐστὶν εὐρεῖν, ἄχρι μὲν τινος ἑαυτοῦ (51) κρα-

τούνητα καὶ τοῦ σοφιστικοῦ δόγματος, ἀπάτῃ τε διατιθέντα (52) κακῶς τὰ ἡμέτερα· εἰ δέ που τὸ ἀκρατὲς τῆς ὀργῆς ὑπερβλύσει, μὴδὲ κρύπτειν δύνασθαι τὸ κακὸς ἔχεις, ἀλλὰ γυνῶν χρῆσθαι τῷ διωγμῷ κατὰ τοῦ θεοῦ καὶ εὐσεβοῦς ἡμῶν συντάγματος.

res nostras incommodis afficientem : cæterum, si quando iræ impotentia redundantior esset, tum vero

ne animi quidem perversitatem premere ac dissimulare posse, verum adversus pium divinumque nostrum agmen nuda et aperta persecutione grassari.

ΠΓ'. Ἴνα γὰρ ἕασω τὰ κατὰ τῶν ἁγίων οἰκῶν προστάγματα, δημοσίᾳ τε προτιθέμενα καὶ ἰδίᾳ πληρούμενα, καὶ σὺλῃσιν ἀναθημάτων τε καὶ χρημάτων, οὐ μᾶλλον ἐξ ἀσεβείας (53) ἢ ἀπληστίας, καὶ σκευῶν ἱερῶν ἀρπαγὴν, χερσὶ βεβήλοις ὑβρίζομένων, τοὺς τε ὑπὲρ τοῦτων ἀγομένους (54) καὶ στρεβλομένους, ἱερεῖς τε καὶ ἀρχομένους, καὶ τοὺς πλήρεις αἱμάτων κίνας ταῖς τοῦτων χερσὶ κυκλομένους, καὶ ζωννυμένους, ξαινομένους ταῖς μάστιξι, τοὺς τε διαθείοντας τοξότας κατὰ πόλεις καὶ χώρας ὠμοτέρους (55), καὶ θερμότερους τοῦ ταῦτα ἐπιτάττοντος, ὥς ἂν ἀντι Περσῶν καὶ Σκυθῶν καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων παραστήσωνται· ἵνα μὴ ταῦτα λέγω, τίς οὐκ οἶδε τὴν Ἀλεξανδρέων ἀπανθρωπίαν; οἱ πρὸς πολλοῖς ἄλλοις, οἷς ἐνεανιεύσαντο (56) καθ' ἡμῶν ἀμέτρως τῷ καιρῷ χρῆσάμενοι, δῆμος ὄντας στασιώδους φύσει καὶ μακινὸς, ἐτι καὶ τοῦτο λέγονται προσθεῖναι (57) τοῖς ἀσεβήματιν, αἵματος διπλοῦ τὸν ἱερὸν οἶκον ἡμῶν ἐμπλῆσαι, ὅσος τε θυσῶν καὶ ὅσος ἀνθρώπων·

(48) Καίπερ δὴ. Pass. Καίπερ δ'.

(49) Τοῖς πυθμέσι τῆς Αἰτνῆς. « Αἰτνᾶς radicibus. » Virg. *Æneid.* iii :

Fama est, Enceladi semistum fulmine corpus Urgeri mole hac, ingentemque insuper Ætnam Impositam, ruptis flammam exspirare caminis. Ovidius vero, lib. v *Metamorph.* non Enceladum, sed Typhœum hunc vocat giganteum.

Degravat Ætna caput, sub qua resupinus arenas Ejecit, flammamque doli vomit ore Typhæus. Hæc interposuit Gregorius, inquit Elias, ut Græcorum futiles nugæ sugillet.

(50) Ἀπίστῳ. « Infido. » Or. 4, in ora γρ. ἀπλέτω, quod secutus videtur Billius.

(51) Ἐαυτοῦ, etc. Comb. sic reddit : « sui com-

potem ac decreti sophistici tenacem. » (52) Διατιθέντα. Sic quinq. Regii, Or. 4, et Colb. 8, διατιθέντα. Edit. διατιθέναι. Heinsius sic legit, ἀπάτῃ χρώμενον διατιθέναι. (53) Ἀσεβείας. Duo Reg. ἀπιστίας. (54) Ἀγομένους. Comb. « qui ducebantur et torquebantur; diris modis habitis idcirco quod his rebus obstarent. » (55) Κατὰ πόλεις καὶ χώρας. « Per urbes et regiones. » Sic melioris notæ codices. Ed. κατὰ χώρας καὶ πόλεις. (56) Ἐνεανιεύσαντο. « Quæ adversum nos ausi sunt : » vel, « petulanti licentia; » vel, « rerum novarum studio adversum nos designarunt. » (57) Προσθεῖναι. Reg. bm, προσθεῖναι.

LXXXV. Sed quanquam ea mente esset, hæcque animi malignitate ac vafritie ad multa uteretur, tamen, ut qui nullam animi firmitatem et constantiam haberet, nec tam cogitationes ac rationes suas, quam dæmonis impetum sequeretur, nequaquam ad extremum usque in sententiam mansit, nec pravitatis arcanum retinuit. Verum, quemadmodum Ætnæum ignem narrant Ætnæ radicibus abscondi, ab ima parte exundantem, ac vi retentum atque compressum, sive hoc aliud quidpiam est, sive gigantis pœnas dantis anhelitus, prius quidem horrendum quemdam sonum edere, fumumque, propinqui mali indicem, vertice suo evomere : quod si forte amplior et exuberantior fuerit, rapidiorque, quam ut coerceri queat, tum vero sinibus suis æstu vehementi extrusum, sursumque tendentem, ac supra foramina sua sese effundentem, adjacentes quoque nonnullas terræ partes incredibili illo et horribili fluxu pervastare : eodem quoque modo illum reperire licet, aliquantisper quidem et seipsum, sophisticum suum decretum in potestate tenentem, ac per fraudem

potem ac decreti sophistici tenacem. »

(52) Διατιθέντα. Sic quinq. Regii, Or. 4, et Colb. 8, διατιθέντα. Edit. διατιθέναι. Heinsius sic legit, ἀπάτῃ χρώμενον διατιθέναι.

(53) Ἀσεβείας. Duo Reg. ἀπιστίας.

(54) Ἀγομένους. Comb. « qui ducebantur et torquebantur; diris modis habitis idcirco quod his rebus obstarent. »

(55) Κατὰ πόλεις καὶ χώρας. « Per urbes et regiones. » Sic melioris notæ codices. Ed. κατὰ χώρας καὶ πόλεις.

(56) Ἐνεανιεύσαντο. « Quæ adversum nos ausi sunt : » vel, « petulanti licentia; » vel, « rerum novarum studio adversum nos designarunt. »

(57) Προσθεῖναι. Reg. bm, προσθεῖναι.

ita immoderate abutentes, plebs etiam aliqui A
seditiosa et furiosa, hunc quoque impietatibus suis
cumulum addidisse referuntur, ut sacrosanctum
templum nostrum duplici cruore, hoc est, victima-
rum et hominum, impleant, idque imperatorii
eiusdem philosophi ductu atque auspiciis perpe-
trasse, ab his tantum rebus nominis famam conse-
cuti? Ecce Heliopolitarum concursio incognita est?
eccei Gazæorum, qui apud eum in admiratione et
honore erant, propterea quod ipsius magnificen-
tiam probe persentiebant, effrenis audacia? Eccei
Arethusiorum furor, qui cum prius obscuri atque
ignobiles essent, ab eo tempore perquam etiam noti
ac celebres fuerunt? Nec enim præclara dumtaxat
actio celebritatem parit, sed etiam improbitas, quæ
pravorum hominum gloriam superat.

LXXXVII. Illi enim, ut unum ex multis comemo-
rem, quod etiam atheis horrorem inculere
queat, virgines castas et mundo sublimiores, quæ-
que vix etiam unquam viris in conspectum vene-
rant, in medium productas, vestibusque nudatas, ut
per aspectum contumeliam ipsis prius inferrent, ac
postea proscissas atque dissectas, o Christe, quo-
modo tuam illius temporis patientiam feram! par-
tim propriis etiam dentibus comminutas edisse,
atque, ut eorum execrandum furorem decebat,
crudis hepatibus sese ingurgitasse feruntur, ac cibo
illo perfunctos, communem et usitatum admisisse:
partim palpitantibus adhuc visceribus suillum pabu-
lum inspersisse, ferocissimisque porcis immissis
hoc spectaculum **122** objecisse, ut simul cum hor-
leo carnes laniari atque exedi perspicerent, mi-
stum alimentum, ac tum primum conspectum et
auditum: quo sane is solum dæmones suos alere
merebatur, qui horum scelus architectus erat;
quemadmodum etiam, ut par erat, et sanguine illo
et vulnere aluit, quod in præcordiis accepit:
etiamsi miseri homines ad res huiusmodi sensu
careant, ac præ impietate ne mentis quidem sint
compotes.

LXXXVIII. Jam vero, illud eximii viri, Marci, et

καὶ ταῦτα ἐργάσασθαι, στρατηγούντος τινος ἐνός (58)
τῶν βασιλικῶν φιλοσόφων, ἐκ τούτων μόνον ὀνομα-
σθέντος; Τίς ἀγνοεῖ τὴν Ἡλίουπολιτῶν συστροφὴν (59);
τίς τὴν Γαζαίων ἀπόνοιαν, τῶν ὑπ' ἐκείνου θαυμαζο-
μένων καὶ τιμωμένων (60), ὅτι καλῶς αὐτοῦ τῆς με-
γαλοπρεπείας ἡσθόντο (61); τίς τὴν Ἀρεθουσίαν
μανίαν, τῶν τέως ἀγνοουμένων, ἐξ ἐκείνου δὲ (62)
τοῦ καιροῦ καὶ λίαν ἐπιγινωσκομένων (63); Ποιεῖ γὰρ
περιβοήτους οὐ δεξιὰ πρᾶξις μόνον, ἀλλὰ καὶ κα-
κία (64), νικῶσα πονηρῶν εὐδοκίμησιν.

B ΠΖ'. Οἱ μὲν γὰρ λέγονται, δεῖ γὰρ ἐν ἐκ πολλῶν
εἰπεῖν, φρίκης καὶ τοῖς ἀθέοις ἀξίων, παρθένους ἀγνὰς
καὶ ὑπερκοσμίους, ἀψύστους μικροῦ καὶ ὀφθαλμοῖς
ἀρρένων, εἰς μέσον προαγαγόντες (65), καὶ τῆς ἐσθῆ-
τος γυμνῶσαντες, ἵνα τῇ θεᾷ πρότερον ἐνυδρίσωσιν,
εἴτ' ἀναλείψαντες, καὶ διχάσαντες (ὡ πῶς ἐνέγκω
σου, Χριστέ, τὴν τότε μακροθυμίαν!) οἱ μὲν καὶ
ἰδοῖς δοῦσι κακῶς (66) ἐσταθῆναι, καὶ τῆς ἐαυτῶν
κακοδαίμονίας ἀξίως, ὥμῶν τῶν ἡπιάτων ἐμφορηθῆ-
ναι, καὶ μετ' ἐκείνην τὴν τροφὴν ἄλλην προσενέγκα-
σθαι, τὴν κοινὴν τε καὶ νενομισμένην· οἱ δὲ σπαίρου-
σιν ἐπὶ τοῖς σπλάγχχνις σῶδῃ τροφὴν ἐπισπείραντες,
καὶ σὺν ἐπαφέντες τοὺς θερμότερους (67), οἷον
ἀγαγεῖν (68) ἐκεῖνο τὸ θέατρον σάρκας ἰδεῖν κριθαῖς
συνεσθιομένας, καὶ σπαρταττομένας, τροφὴν ἀνάμικτον,
καὶ τότε πρῶτον ὀφθεῖσθαι καὶ ἀκουσθεῖσθαι· ἦν θρέψαι
μόνον τοὺς ἐαυτοῦ δαίμονας, ὁ τούτων δημιουργὸς
ἀξίος ἦν ὡς μὲν οὖν (69) καὶ καλῶς ἐθρέψεν ἐκ τοῦ
αἵματος ἐκεῖνον καὶ τῆς πληγῆς, ἦν κατὰ τῶν (70)
σπλάγχχνων ἐδέξατο· καὶ ἀναισθητῶς ἔχωσι πρὸς τὰ
τοιαῦτα οἱ δειλαιοὶ, καὶ μὴ δὲ τὸ φρονεῖν ἐκ τῆς δυσ-
σεβείας ἔχοντες.

ΠΗ'. Τὸ δὲ γε Μάρκου τοῦ θαυμασίου (71) καὶ

(58) *Τινος ἐνός*. Sic plures codd. Mont. ἐνός
τινος præfert, atque in eo disputat. Pass. ἐνός, dem-
pτο τινός. Alii τινός sublato ἐνός, quod perinde est;
nam unum sufficit. Reg. bm addit, Πυθιδώρος οὐ-
τος ἦν· «Pythiodorus is erat,» quod non agnoscunt
mss., sed Billius approbat.

(59) *Ευστροφὴ*. «Factiosa coitio.» Quam furiosa
fuerit, litteris mandavit Sozom., lib. v, c. 9, Theod.,
Hist., lib. iii, c. 6. De Gazæis vide etiam Sozom.
ibid.

(60) *Καὶ τιμωμένων*. Deest in Reg. bm.

(61) *Ἡσθόντο*. Reg. l, ἡσθάνοντο.

(62) *Ἐκείνου δὲ*. Sic codices insigniores. Deest
ἐξ in editis.

(63) *Ἐπιγινωσκομένων*. Ita habent melioris no-
tæ codd. In editis γινωσκομένων.

(64) *Ἀλλὰ καὶ κακία*, etc. Comb. «sed improbi-
tas, quæ ipsa pravorum hominum gloriam maiori
immanitate exsuperat.»

(65) *Προαγόντες*. Non pauci, ἀγαγόντες.

(66) *Κακῶς*. «Scelerate, infando crimine.» Deest
in quinque Reg. et aliis plerisque codicibus.

(67) *Θερμότερους*. Coll. k, θερμώτατους.

(68) *Ὀλοῦ ἀγαγεῖν*, etc. Heinsius legit, οἷον
ἀρα γούν ἐκεῖνο τὸ θέατρον; conjicit doctissimus
censor legendum cum parenthesi (ἀπαγε ἐκεῖνο τὸ

θέατρον) «ut viderent (apage immane hoc spectacu-
lum) una cum hordeo discerptas carnes et comesas.»

(69) *Ὡς μὲν οὖν*. Mont. γρ. ὅντων μὲν οὖν καλῶς
ἐθρέψεν. Ita habuisse quædam exemplaria Elias te-
statur. Pass. ἀξίος ἦν, εἰ μὴ καλῶς ἐθρέψεν. De Ju-
liano hic loquitur, qui eorum scelerum architectus,
dæmones humani sanguinis cupidos colebat, et di-
gnus erat, qui eos suo pasceret sanguine, ut revera
aluit, accepto in præcordiis vulnere.

(70) *Ἦν κατὰ*. Reg. hu, ἦ κατὰ. Reg. bm, ἡνίκα
τά.

(71) *Τοῦ θαυμασίου*. Ita Reg. quatuor, Or. 4,
Pass. etc. In errorem facti lapsus videtur Gregorius,
qui «virum eximium» appellat Marcum Arethu-
sium, quem Arianis partibus fuisse addictum certis
monumentis constat. Etenim Marcus, ut discimus ex
Athanasio, t. II, part. II, *De Syn.*, initio, num. 25,
p. 737, «unus ex iis fuit, qui,» anno 344, vel 342,
«legati, cum quarta fidei formula, ad Constantem
Augustum missi sunt.» Idem Marcus, juxta Hila-
rium, fragm. 3, p. 1324, «Arianorum decreto,
quod Sardicæ conditum mentiti sunt, subscripsit.»
Et fragm. 6, p. 1358, ipse etiam «apud Sirmium
e perlidia consignatoribus, qui omnes hæretici
erant,» unus fuit. Tertium Sirmii formulam, teste
eodem Hilario, fragm. 15, p. 1363, eandem prope-

Ἀρεθουσίων, τίς οὕτως ἔξω τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, ὥστε ἀγνοεῖν. καὶ μὴ φθάνειν τῇ διηγῆσαι τὸν μνημονεύοντα; Οὗτος ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ πάνυ, κατὰ τὴν τότε δεδομένην ἐξουσίαν Χριστιανοῖς, δαιμόνων τι καθελώνοικητήριον, καὶ πολλοὺς Χριστιανῶν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης μεταστῆσας εἰς σωτηρίαν οὐχ ἥττον διὰ τὴν τοῦ βίου λαμπρότητα ἢ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν, ἣν μὲν ἐκ πλείονος ἐν ὀργῇ τοῖς Ἀρεθουσίαις, μᾶλλον δὲ Ἀρεθουσίων (72) τοῖς φιλοδαίμοσιν. Ἐπεὶ δὲ τὰ πράγματα ἐκινήθη Χριστιανοῖς, καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων φλεγμαίνειν ἤρξατο, τὴν τοῦ καιροῦ δυναστείαν οὐκ ἔφυγε. Φιλοῦσι γὰρ οἱ δῆμοι, καὶ πρὸς τὸ παρὸν κατὰσχευσι τὰς ὀργὰς (73), ὥσπερ πῦρ ἐμφολεῖται ὕλαις, ἢ βεῦμα βίᾳ κρατούμενον, εἰ καιροῦ λάθωιντο, ἀνάπτεσθαι τε καὶ ἀναβρῆγγυσθαι. Ὅρῶν οὖν τὴν τοῦ δήμου κίνησιν ἐπ' αὐτὸν (74), οὐδὲν μέτρον ἢ ἐννοοῦντων, ἢ ἀπειλοῦντων, τὰ μὲν πρῶτα δραστήριον βουλευέται, οὐ δὲ ἀνανδρίαν μᾶλλον ἢ τὴν φεύγειν ἐκ πόλεως εἰς πόλιν καλεῖσθαι ἐντολήν, καὶ ὑποχωρεῖν τοῖς διώκται· χρῆναι γὰρ μὴ τὰ αὐτῶν σκοπεῖν μόνον (75) Χριστιανούς ὄντας, μηδὲ εἰ λίαν εἶεν ἀνδρείωτάτοι (76) τε καὶ καρτερικώτατοι, ἀλλὰ καὶ τὸν δικαίον φεῖδεσθαι, ὥς, τὸ γε εἰς αὐτοὺς ἔχον μέρος, μὴ τῷ κινδύνῳ τι συνεισφέρειν (77) τῶν πολέμων. Ἐπεὶ δὲ ἤθετο πολλῶν μὲν δι' αὐτὸν ἔλκομένων καὶ ἀγομένων, πολλῶν δὲ τῶν περὶ ψυχῆς τρεχόντων διὰ τὴν τῶν δικαίωντων ὁμότητα, οὐκ ἤνεσχετο τῷ καθ' αὐτὸν ἀπαλεῖ (78) τοὺς ἄλλους περιόρῃ κινδυνεύοντας· καὶ διὰ τοῦτο βουλευέται βουλὴν ἀρίστην τε καὶ φιλοσοφωτάτην· ἐκ τῆς φυγῆς ἐπάνεισι, καὶ τῷ δήμῳ φέρων αὐτὸν ἐκδίδωσι χρῆσθαι ὅτι βούλοιντο (79), καὶ πρὸς τὴν τοῦ καιροῦ παρατάσσεται δυσκολίαν. Ἐνταῦθα τί μὲν ἀπὴν τῶν δεινῶν; τί δὲ οὐκ ἐπεννοεῖτο βαρύτερον; ἄλλων ἄλλο τι (80) συνεισφρόντων πρὸς ἐνὸς κακοῦ συμφωνίαν, οὐδὲ τὸ φιλόσοφον τοῦ ἀνδρὸς αἰδουμένον, εἰ μὴ τι ἄλλο, τῶν ἐγκείμενων (81) διὰ τοῦτο μὲν οὖν καὶ πλεόν ἄναγκαστούντων, ὅτι περιφρόνησιν αὐτῶν μᾶλλον ἢ ἀνδρείαν πρὸς τοὺς κινδύνους τὴν τοῦ ἀνδρὸς παρουσίαν (82) ἐνόμизον.

imminebant: quin potius hoc quoque nomine vehementius incandescerent, quod illius reditum ac praesentiam, non tam fortitudinem adversus pericula, quam ipsorum contemptum interpretarentur.

⁷² Math. x, 23.

modum ac famosam Ariminensem, ipse Marcus Arethusius dictavit anno 358. Hæc profecto Gregorius si novisset de Marco Arethusio, nunquam eum, « virum eximium » appellasset, nec tam multa de eo honorifice prædicasset. In Marco Arethusio igitur Gregorius, perinde atque in Constantio Augusto, ignoracione facti erravit. Vel postmodum abjicerat, Marcum ante finem vitæ impietatem abjurasse, et ad Ecclesie fideliumque communionem rediisse, quod arbitratur Baronius.

(72) *Μᾶλλον δὲ Ἀρεθουσίων*. Bill. « vel potius Arethusiorum impiissimo cuique, demonumque amantissimo. »

(73) *Τὰς ὀργὰς*. « Iras. » Montac. *τὰς ὀρμὰς*, « impetus, » et in ora γρ. *ὀργὰς*. Mss. nostri nihil præter edita exhibent.

(74) *Ἐπ' αὐτόν*. Duo Reg., Colb. 3, duo Coisl., Pass. Combef. addunt, *ἰούσαν*.

(75) *Σκοπεῖν μόνον*. Ita Reg. I, tres Colb., etc.

PATROL. GR. XXXV.

A Arethusiorum, quis tam ab orbe nostro remotus est, ut ignoret, ac commemorantem narratione non anteverat? Hic cum, insigni illo Constantio imperante, pro ea potestate, quæ tum Christianis concessa fuerat, domicilium quoddam demonum evertisset, ac multos nunc Christianos a gentili errore ad salutem, non minus ob vitæ splendorem, quam ob dicendi facultatem atque doctrinam traduxisset, jampridem odio Arethusiis erat, vel iis potius qui inter Arethusios erant demonum amantes et cultores. Posteaquam autem mutatis Christianorum rebus, gentiliū res timere et assurgere cœperunt, temporis potentiam haudquaquam effugit. Multitudo quippe, etiamsi in præsens impetus cupiditatesque suas coerceat, quemadmodum ignis in materia latens, aut amnis repressus, oblata tamen occasione accendi atque erumpere consuevit. Quocirca, cum populum adversum se incitatum, nec moderati quidquam vel cogitantem, vel comminantem cerne-
ret, primum consciscendæ fugæ consilium init, non tam ignavia fractus, quam præcepto illo permotus, quo e civitate in civitatem fugere, et persecutoribus cedere jubemur⁷². Neque enim Christianos, quantumvis sortes, ac singulari tolerantia præditos, sui tantum rationem habere oportet, sed persecutoribus quoque parcere, ut ne, quantum in ipsis est, et hostium periculum et damnationem ex seipsis aliquid⁷³ conferant. At postquam multos sua causa duci ac trahi, multos etiam ob persequen-
tium credulitatem in animæ periculo versari intellexit, tum vero alios, eo quod ipse in tuto, periclitantes negligere minime sustinuit, ac proinde præstantissimum maximeque philosophicum consilium capit. Ex fuga enim redit, seseque ultro plebis arbitrio tradit, atque adversus temporis difficultatem velut aciem instruit. Hic vero quid acerbioris aberat? quid non etiam atrocior excogitabatur? cum scilicet alii aliud pari consilio ad unius mali conspirationem conferrent, nec, si nulla alia re, saltem hujus viri constantia moverentur, qui illi

conferant. ⁷³ conferant. At postquam multos sua causa duci ac trahi, multos etiam ob persequen-

tium credulitatem in animæ periculo versari intellexit, tum vero alios, eo quod ipse in tuto, periclitantes negligere minime sustinuit, ac proinde præstantissimum maximeque philosophicum consilium capit. Ex fuga enim redit, seseque ultro plebis arbitrio tradit, atque adversus temporis difficultatem velut aciem instruit. Hic vero quid acerbioris aberat? quid non etiam atrocior excogitabatur? cum scilicet alii aliud pari consilio ad unius mali conspirationem conferrent, nec, si nulla alia re, saltem hujus viri constantia moverentur, qui illi

D In ed. *μόνον* post *όντας*.

(76) *Ἀνδρείωτατοι*. Reg. bm, I, Colb. k, Pass. *ἀνδρικώτατοι*.

(77) *Συνεισφέρειν*. Eandem ob causam Chrysostomus fugiendam esse persecutionem docet exemplo Davidis, qui fugit, ne, innoxium Saulis sanguinem fundendo, reus fieret.

(78) *Καθ' αὐτόν ἀπαλεῖ*. Billius; « ob cautionem suam. »

(79) *Βούλοιντο*. Tres Regg. Colb. 8, *βούλωνται*. Reg. bm, *βούλονται*.

(80) *Ἄλλω ἄλλο τι*, etc. Billius, « ex iis, qui illi imminebant, alii aliud quidpiam ad unius mali concentum afferrent. »

(81) *Τῶν ἐγκείμενων*. Sic plerique codd. Duo autem Regg., Pass., duo Coisl. *τῶν ἐκείνων*... Duo Colb. *τῶν ἐν ἐκείνῳ* pro *τῶν ἐγκείμενων*.

(82) *Παρουσίαν*. Mont. γρ. *παρῆρσιν*.

LXXXIX. Ducebatur semper sacerdos, athleta A voluntarius, per mediam civitatem, omnibus, prae- ter persecutores et carnifices, tum ob aetatem vene- rabilis, tum ob vitae probitatem venerabilior. Ducebatur porro ab omnibus, cujuslibet aetatis, et conditionis ac fortunae, omnibus aequae urgentibus, viris, feminis, adolescentibus, senibus, tam qui publica negotia administrabant, quam qui honori- bus ac dignitatibus praediti erant. Atque hoc unum certamen cunctis propositum erat ut furoris ad- versus senem immanitate sese mutuo superarent; omnibusque pietatis pars esse censebatur, quam- plurimis eum malis afficere, pugilemque senem ad- versus totam civitatem decertantem superare. Ra- piabatur per plateas, protrudebatur per cloacas: erinibus, et quavis alia corporis parte, admista nempe tormento contumelia, ab iis trahabatur, qui in Mithrae sacris hujusmodi suppliciis juste cru- ciantur. A pueris ad pueros pendulus remittebatur, qui siliis generosum illud corpus excipiebant, at- que hanc tragediam instar ludi habebant. Tor- mentis etiam tibiae illius ad ipsa usque ossa com- primebantur: lineis siliis aures amputabantur, et quidem tenuissimis et firmissimis. Ipse interim **124** sporta in altum sublatus, melle et garo undique perfusus, apibus et vespis meridiano tempore pun- gebatur, ardentissimo sole lucente, atque huic quidem carnes colliquante, illis autem beatarum illarum carniurn, non enim dixerim miserarum, morsum acriorem efficiente. Illic enimvero, ut hoc quoque litteris mandem, senex ille, idemque ad certamina juvenis (nam ne in tormentis quidem animi hilaritatem reliquerat, verum ex ipsis etiam cruciatibus delicias capiebat) celebratum illud et memorabile dixisse fertur: nimirum signum illud sibi placere, quod sublimem se perspiceret, illos contra abjectos atque humi sitos. Usque adeo superior

ΠΘ. Ἦγετο γέρων ἱερεὺς, ἀθλητὴς ἐθειλοντὴς διὰ μέσης τῆς πόλεως, αἰδέσιμος τὴν ἡλικίαν, τὴν πολι- τείαν (85) αἰδέσιμωτερος, πᾶσι πλὴν τῶν διωκόντων καὶ τυραννούντων ἦγετο δὲ ἡλικία πάση καὶ τύχῃ (84), οὗ τῷ μὲν, τῷ δ' οὐ· πᾶσι δὲ ὁμοίως, ἀνδράσι, γυναιξί, νέοις, πρεσβύταις, ὅσοι τε τὰ πολιτικά διψῶσιν, καὶ ὅσοι τῶν ἐπ' ἀξίας (85). Ἀγὼν δὲ ἦν ἅπασιν εἰς ἀλλή- λους ὑπερβαλέσθαι (86) τῇ περὶ τὸν πρεσβύτη· θρασύ- τητι· καὶ μέρος εὐσεβείας ἅπασιν ἐνομιζέτο, ὅτι (87) πλείστα ἐκείνων δρᾶσαι (88) κακὰ, καὶ γέροντα νικῆσαι ἀθλητὴν κατὰ πάσης ἀγωνιζόμενον τῆς πόλεως· εἴλετο δὲ πλατειῶν, ὥδετο καὶ ὑπονόμων· τῶν τριχῶν εἴλετο, οὐκ ἔστιν οὗτο μὴ μέρους τοῦ σώματος, μι- γνυμένης τῇ αἰκίᾳ τῆς ὕδρεως, παρὰ τῶν ἀξίως ἐν Μίθρου (89) ταῦτα κολαζομένων· παισὶν ἐκ παίδων μετέωρος ἀντεπέμπετο, γραφίσιν (90) ὑποδεχομένων τὸ γενναῖον σῶμα, καὶ παῖγνιον ποιοιμένων τὴν τραγωδίαν· πείσματι τὰς κνήμας ἐθλίβετο μέχρις ὁστέων αὐτῶν· λίνους τὰ ὡτα διετέμνετο, καὶ τούτων τοῖς στερότατοις καὶ λεπτοτάτοις· σαργάνῃ πρὸς ὕψος αἰρόμενος, μέλιτι καὶ γάρῳ (91) διάδροχος (92), σφηρὶ καὶ μελίσσαις ἐξαινετο (93) μεσοῦσης ἡμέρας, ἡλίου τὸ φλογώδες ἐλλάμποντος· καὶ τοῦ μὲν (94) τὰς σάρκας ἐκτρίχοντος, τοῖς δὲ θερμότεραν ποιοῦντος τὴν βρωσὶν τῶν μαχαρίων ἐκείνων σαρκῶν, οὗ γὰρ ἀθλίων ἂν εἴποιμι. Ἐνταῦθα δὲ λέγεται, ὡς ἂν καὶ τοῦτο ἀξιωθεῖν γραφῆς. ὁ πρεσβύτης ἐκεῖνος καὶ νέος πρὸς τοὺς ἀγῶνας, (μηδὲ γὰρ ἐν τοῖς δαινοῖς τὸ φαιδρὸν ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐντροφεῖν ταῖς βασά- νοις (95)), τὸ μνημονεύμενον ἐκεῖνο καὶ ἀδόμενον ἐπαιπεῖν ὡς ἐπαινοῖν (96) τὸ σύμβολον, ἐαυτὸν μὲν ὕψηλόν ὄρων, ἐκείνους δὲ ταπεινοὺς καὶ κάτω κειμέ- νους· τοσοῦτον περιτὴν τῶν κρατούντων, καὶ οὕτως ἦν πόρρω τῶν λυπηρῶν (97), ὡς ἄλλω παρὼν κιν- δυνεύοντι, καὶ πουπὴν ἄλλ' οὐ συμφορὰν τὸ πᾶννα ποιοῦμενος.

(85) *Πολιτείας*. Pass., Colb. 3, *πολιάν*.

(84) *Πάση καὶ τύχῃ*. Codices nonnulli *τύχῃ πάσῃ*. Alii omittunt *πάσῃ*, et ad oram ascribunt scho- lium istud: ἀντὶ τοῦ, πλουσίῳ καὶ πέντῃ, καὶ ἀργοντὶ καὶ ἀργομένῳ, καὶ δούλῳ καὶ ἐλευθέρῳ, « pro, divite et inope, principe et subdito, servo et libero. » Mox, οὗ τῷ μὲν, τῷ δ' οὐ. « Ducebatur porro. . . non ab illo quidem, ab illo vero minime, sed omnibus aequae, » etc.

(85) *Ἀξίας*. Reg. hu, duo Colb. *ἀξίας*.

(86) *ὑπερβαλέσθαι*. Sic quinque Regg., Or. 1, Pass. Editi vero et mss. non pauci *ὑπερβάλλεσθαι*.

(87) *Ὅτι*. Pass., Coisl. 2, aliique nonnulli *ὅστις*. (88) *Δράσαι*. Iidem codices *δράσαι*. . . νικῆσαι ἀθλη- τὴν νίκην ἀλγίστην « turpissimo victoria genere superaret. » Sic etiam legunt Sav. et Comb.

(89) *Μίθρου*. Per « Mithram, » solem quidam in- telligunt, in cuius honorem festa celebrabantur; et qui ipsius sacris initiandi erant, per duodecim tor- mentorum genera ducebantur, hoc est per famem, per ustionem, per flagra, etc.

(90) *Γραφίσιν*. « Stilis, » quibus scribebant in pugillaribus; nec bene Billius, ex huius temporis u-u, « cultris pennariis. » Neque enim Gregorii tem- pore pennarum usus erat ad scribendum.

(91) *Γάρῳ*. « Gato. » Bill. « jusculo; » sic « ga-

rum » reperimus a Valerio interpretatum in Theo- doreto: et ipse Billius in Elia verterat. Est autem « garum » liquamen muscis ac vespis aptissimum.

(92) *Διάδροχος*. Coisl. 1, *διαδρεχόμενος*.

(93) *Ἐξαινετο*. Theod. *ἐστιμώμενος*, quasi « dis- cerpebatur, erodebatur, punctim lacerabatur. »

(94) *Τοῦ μέρ*, etc. Tres Regg., totidem Colb. et Or. 1, ad oram, καὶ τῷ μὲν. Billius etiam τῷ, sed subjecto τοῦ. « Ego malim, » ait Heinsius, « τοῖς μὲν priori loco, et posteriori τῷ δέ, id est, μέλιτι καὶ γάρῳ, vel τῷ μὲν, id est, φλογώδει, τοῖς δέ, id est, μέλιτι καὶ γάρῳ, » sive potius, ut nobis videtur, σφηρὶ καὶ μελίσσαις. Elias autem videtur legisse, τοῦ, ut ex versione patet. Quo nimirum viri sancti carnes colliquefierent, et animalia ad eas edendas excita- rentur.

(95) *Ταῖς βασάνοις*. Pass. ἐν ταῖς βασάνοις.

(96) *Ὡς ἐπαινοῖν*. In hunc locum Heinsius: « Primum lego, inquit, ὡς ἐπᾶνω ἦν τὸ σύμβολον, et subijcio verba Christi: « Ὅστις ὕψώσει ἐαυτὸν, ταπεινωθήσεται » καὶ ὅστις ταπεινώσει ἐαυτὸν, ὕψω- θήσεται. Quicunque se exaltaverit, humiliabitur; et quicunque se humiliaverit, exaltabitur. » (Matth. xiii, 12.)

(97) *Τῶν λυπηρῶν*. Ita melioris notae codices. Deest τῶν in editis.

loribus et molestiis remotus, non aliter ac si alienis periculis interesset, suppliciumque suum pom-
pam, non calamitatem, esse duceret.

Λ'. Καίτοι ταῦτα τίς οὐκ ἂν ᾔδεισεν τῶν καὶ με-
τρίως ἐπεικῶν τε καὶ φιλανθρώπων; Ἀλλ' οὐκ
ἐκείνους γε εἶπεν ὁ καιρὸς, οὐδὲ ἡ τοῦ βασιλέως
ὁρμή, τὸ ἀπάνθρωπον ἀπαιτοῦσα καὶ δέμους, καὶ
πόλεις, καὶ ἄρχοντας, εἰ καὶ μὴ τοῖς πολλοῖς ἐδόκει
τῶν ἀγνοούντων τὸ βάθος τῆς ἐκείνου κακοθείας.
Τοιαῦτα ἦμιν τὰ τοῦ στεφάνου γέροντος. Καὶ ταῦτα
ὕπερ τίνος; ἕνα χρυσοῦν (98) ἕνα μὴ πρόχται τοῖς
βασανισταῖς· ὧ καὶ ὅλῳ, ὡς ὕπερ εὐσεβείας διακαρ-
τέρει (99). Ἐως μὲν γάρ, βαρυτάτην ποιησάμενοι
τοῦ ναοῦ τὴν ἀποτίμησιν, τὸ πᾶν ἦτον χρυσίον, ἡ
αὐτὸν γε ἀναδείμασθαι τὸν νῶον (1) ἐκέλευον, ἐδόκει
τὸ ἀδύνατον τοῦ ἐπιτάγματος μᾶλλον ἢ τὸ εὐσεβὲς τῆς
ψυχῆς ποιεῖν ἐκεῖνον τὴν ἐνστάσιν· ἐπεὶ δὲ νικῶν
αὐτοὺς κατὰ μικρὸν (2) τῇ καρτερίᾳ, καὶ ὑπαίρων
ἅει τι τῆς ἀποτιμῆσεως, τελευταῖον εἰς τοῦτο κατ-
έστησεν, ὡς κομιδὴ μικρὸν εἶναι τὸ αἰτούμενον, καὶ
ὅσον βῆστον καταβαλεῖν καὶ ἴσος ἄγων ἦν τοῖς μὲν
νικῆσαι τῷ καὶ ὀτιοῦν (3) λαβεῖν, τῷ δὲ μὴ κρατη-
θῆναι τῷ μὴδὲ ὅλως καταβαλεῖν, καίτοι πολλῶν ἐν-
τῶν καὶ πλείον συνεισπέρειν προθυμουμένων οὐ
μόνον διὰ τὴν εὐσέβειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τοῦ ἀνδρὸς
ἀνάγκων καὶ ἀήττητον τηλικαῦτα ἐδείχθη σαφῶς (4)
οὐ περὶ χρημάτων, ἀλλὰ περὶ τοῦ εὐσεβοῦς τὸν ἄγωνα
τιθέμενος.

expugnabili ejus fortitudine commoti, ampliorem etiam summam erogare pararent; tum vero liquide
declaratum est, eum non pro pecuniis, sed pro pietate certamen iniisse.

ΛΑ'. Ἀρ' οὐν ἐπεικέας ταῦτα καὶ ἡμερότητος,
ἡ τούναντιον θράσους καὶ ἀπανθρωπίας ἐστὶ γνωρί-
σματα, λεγέτωσαν ἡμῖν οἱ τὸν φιλόσοφον βασιλέα
θαυμάζοντες. Ἐγὼ μὲν οὐδένα τῶν πάντων ἀπορεῖν
οἶμαι τῆς (5) δικαίας καὶ ἀληθοῦς ἀποκρίσεως (6).
Καὶ οὐπω προστέθεικα, ὅτι τῶν πεσόντων (7) τὸν
ἐξάγιστον, ἦν καὶ τὸ γένος αὐτῷ πᾶν ἐκινδύνευε, καὶ
διὰ κλοπῆς ὑπεξαγαγόντων, εἰς οὗτος ἦν ὕπερ οὗ
τάχα μόνου δικαίως ταῦτα ἐπάσχε, καὶ πλείω προ-
παθεῖν ἄξιός ἦν, ὅτι κακὸν τοσοῦτο τῇ οἰκουμένη πάσῃ
σώζων ἐλάνθανε. Φασὶ τοι διὰ ταῦτα καὶ τὸν τη-
λικαῦτα ὑπαρχόν (8) (γενέσθαι γὰρ ἄνδρα Ἕλληνα
μὲν τὴν θρησκείαν, τὸν τρόπον δὲ ὕπερ Ἕλληνα, καὶ
κατὰ τοὺς ἀρίστους τῶν πάλοι καὶ νῦν ἐπαινουμένων),
ἐκεῖνον πρὸς τὸν βασιλέα μετὰ παρόρησιν εἰπεῖν, οὐ
φέρωντα τὸ πολυειδὲς τῆς τοῦ ἀνδρὸς αἰκίας καὶ καρ-
τερίας· οὐκ ἀσχυρόμεθα, βασιλεῦ, παρὰ τοσοῦτον
ἡττώμενοι (9) πάντων Χριστιανῶν, ὡς μηδὲ (10)

(98) Ἰνα χρυσοῦν. Plures codices, et Herv. ἵνα
μὴ χρυσοῦν.

(99) Διεκαρτέρει. Alii, ἐκαρτέρει.

(1) Νῶον. Regg. bm, l, et Bill. ναόν.

(2) Κατὰ μικρόν. Reg. hu, Colb. a, 2, et Pass.
κατὰ μέρος.

(3) Τῷ καὶ ὀτιοῦν. Sav. τῷ ὀτιοῦν.

(4) Ἐδείχθη σαφῶς. Sav. γρ. διεδείχθη.

(5) Οἶμαι τῆς. Subauditur περὶ, vel, ἕνεκα τῆς,
non observatur ad oram Reg. cod. u.

(6) Ἀποκρίσεως. Sav. addit in marg. μηδὲν με-
τεῖναι φιλανθρωπίας, « omnis expertem humanitatis
esse. » Quod agnoscunt nonnulli codices, Pass.,
Coisl. 2, etc.

(7) Ὅτι τῶν πεσόντων, etc. Auctor animi

XC. Et quidem quem tandem hæc reverentia
non novissent, etiam exigua lenitate atque
humanitate præditorum? Sed hoc illis per tempus,
et imperatoris cupiditatem, tum a populis, tum ab
urbibus et præfectis crudelitatem exposcentis,
etiamsi plerisque improbitatis ipsius arcanum
ignorantibus secus videretur, minime licuit. Hæc
firmus senex et constans pertulit. Si causam que-
ris, ut ne nummum unum aureum tortoribus pro-
jiceret. Ex quo perspicue intelligi potest, eum pie-
tatis causa cruciatus tolerasse. Nam quandiu Are-
thusii gravissima templi æstimatione facta, totam
auri summam posebant, aut ipsum certe templum
reficere jubebant, videri poterat ille idcirco potius
obsistere, quod jussa exsequi non posset, quam
quod pietatis studio duceretur. Posteaquam autem
tolerantia sua eos paulatim vincens, atque ex
æstimatione aliquid semper detrahens, eo tandem
rem adduxit, ut perquam exiguum id esset, quod
ab eo postulabatur, ac persolvere facillime posset;
parique certamine inter se contenderent, illi, ut
vincerent, hic, ne vinceretur; hoc est, illi, ut vel
tantillum pecuniæ acciperent, hic ne quid omnino
numeraret, quamvis alioqui multi essent, qui, par-
tim pietate adducti, 125 partim iuncta et in-

XCI. An vero hæc lenitatis et mansuetudinis,
aut contra furoris et crudelitatis argumenta sint,
nobis velim exponant, qui philosophum imperato-
rem admirantur. Ego quidem certe neminem fore
existimo, cui justa et vera responsio defutura sit.
Necdum illud adjeci, hunc ex iis unum fuisse, qui
sceleratum illum et execrandum, tum, cum genus
ipsius totum periclitaretur, servavit, fortimque
subdlexerant: quo etiam solo nomine merito for-
tasse hæc perpetiebatur, ac plura perpeti mereba-
tur, quod tantum malum universa terrarum orbi
imprudens servaret. Ob id enimvero, qui tum præ-
fecti munere fungebatur (quanquam enim reli-
gione gentilis, moribus tamen gentili sublimior
erat, ac præclarissimis quibusque et laudatissi-
mis, tam veteris quam nostræ memoriæ viris com-
parandus), multiplicem hominis hujusce cruciatum
ac tolerantiam non ferens, illud ad imperatorem

versionum quæ ad oram Heinsiani codicis leguntur,
hic se Anglum prodit, et reformatæ, ut aiunt, reli-
gioni nomen dedisse; qui Marco Julianum ser-
vanti, Cramnerum suum Mariam reginam servan-
tem, his verbis comparat: « Sic Cramnerus noster
Mariam, reginam postea Angliæ, magno et suo et
aliorum malo, ab imminente capitis periculo ser-
vavit. »

(8) Ὑπαρχον. Bill. « Hyparchum » vertit, Combe-
fisio non placet. In Sozom. redditur, « Præfectus
prætorii. »

(9) Ἡττώμενοι. Pass. ἡττημένοι.

(10) Ὅς μηδέ. Sic quatuor Regg. et Sav.; Par.
ὥς τε μηδέ.

fidenter ac libere dixisse memoratur : Non nos pudet, imperator, usque adeo Christianis omnibus inferiores esse, ut ne senem quidem unum superare poterimus, per omnia tormentorum genera grassatum? Et quem vincere haud magnum et honorificum, an non extrema calamitatis est ab eo victos discessisse? Ita iisdem rebus, ut apparet, hinc praefecti erubescabant, hinc imperatores gloriabantur. His porro quidnam miserius, non iam iis qui patiebantur, quam qui faciebant, contingere potuit? Atque Arethusiorum quidem facinus ad hunc modum se habuit, ut jam parva sit Echeti et Phalaridis crudelitas, si cum illorum saevitia et immanitate conferatur, vel ejus potius quo auctore et impulsore haec committebantur : siquidem seminis sunt germina, et venti naufragia.

XCH. Alia autem qualia, quaeso, quamque **126** B gravia! Quis mihi Herodoti ac Thucydidis otium linguamque suppedabit, ut istius improbitatem futuro quoque tempori tradam, atque hujus temporis historiam quasi in columna insculptam posteris relinquam? Tacebo Orontem, et nocturnas caedes quas hic socia imperatoris opera occultabat cadaverum acervis compressus, atque obscure necem afferens. Hoc enim loco poeta verba usurpare aptius fuerit. Praeternittam etiam concavas et semotissimas aulae partes, quaeque etiam in lacubus, et puteis et fossis, malis thesauris mysterisque scatebant; non modo dissectorum puerorum et virginum, ad animarum evocationem et divinationem, sacrificiaque minime legitima, sed eorum etiam qui pietatis causa in peri-

A γέροντος ἐνδὸς κρατεῖρ διωθῆναι πάσας διεξελθόντος βασάνους; Καὶ οὐ κρατῆσαι μὴ μέγα, τοῦτου πῶς οὐ τῆς ἐσχάτης συμφορᾶς ἀπελθεῖν (11) ἡττημένους; Καὶ, ὡς εἶποι, τοῖς αὐτοῖς ὑπαρχοῖ μὲν ἡτχύνοντο, βασιλεῖς δὲ ἐκαλλωπίζοντο. Τοῦτων τί ἂν γένοιτο τοῖς δρώσι μᾶλλον ἀθλιώτερον ἢ τοῖς πάσχουσι; Τὰ μὲν δὴ τῶν Ἀρεθουσίων τοιαῦτα καὶ οὕτως ἔχοντα, ὡς μικρὰν (12) εἶναι τὴν Ἑχέτου καὶ Φαλάριδος (15) ἀπανθρωπίαν πρὸς τὴν ἐκείνων ὀμότητα, μᾶλλον δὲ τοῦ ταῦτα πελθόντος καὶ κατασκευάζοντος· εἴπερ τοῦ σπέρματος τὰ βλαστήματα, καὶ τοῦ πνεύματος τὰ ναυάγια (14).

B LB. Τάλλα δὲ (15) οἷα καὶ ὅσα; Τίς ἂν μοι δοῇ τὴν Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου σχολὴν τε καὶ γλῶτταν, ἵνα καὶ τῷ μέλλοντι χρόνῳ παραδῶ τὴν τοῦ ἀνδρὸς πονηρίαν, καὶ στηλιτευθῇ τοῖς μετέπειτα τὰ τοῦ καιροῦ διηγήματα; Σιωπήσομαι τὸν Ὀρόντην (16) καὶ τοὺς νυκτερινούς νεκρούς (17), οὓς τῷ βασιλεῖ συνεκρυσπεν οὗτος στενόμενος (18) νεκύεσαι, καὶ κτείνων ἀδῆλως (19)· ἐνταῦθα γὰρ οὐ τοῦ ἔπους (20) εἰπεῖν οἰκευότερον. Παραδραμοῦμαι καὶ τῶν βασιλευμένων τὰ κόλλα καὶ ἀπωτάτω, ὅσα τε ἐν λάκκοις (21) καὶ φρέσιν, καὶ διώρυγῃ κακῶν γέμοντα θησαυρῶν τε καὶ μυστηρίων· οὐ μόνον τῶν ἀνατεμενομένων παίδων τε καὶ παρθένων ἐπὶ ψυχαγωγίᾳ καὶ μαντείᾳ, καὶ θυσίαις οὐ νονομισμέναις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας κινδυνεύοντων. Συγχωρήσωμεν (22), εἰ δοκεῖ, ταῦτα, οἷς κάκεινος ἡτχύνετο,

(11) Ἀπελθεῖν. Ita editi et mss. Male omissum C quod res quas absomit, ex oculis et conspectu tollat.

(12) Μικρὰν. Nonnulli, μικρόν.
(15) Ἑχέτου καὶ Φαλάριδος. Echetus et Phalaris ambo tyranni, ille Epirotarum, hic Agrigentinarum, crudelitatis nomine celebres. De Echeto autem apud Hom. *Odys.* σ, vers. 82 legimus; Αἱ κέν σ' οὗτος νικήσῃ, κρείσσειν τε γένηται, Πέμφω σ' Ἡπειρόνδε, βλαῶν ἐν νηὶ μελαίνῃ· Εἰς Ἑχέτον βασιλῆα, βροτῶν δηλήμονα πάντων, ὅς κ' ἀπὸ βίνα τάμησσι, καὶ οὕατα νηλεῖ χαλκῷ, etc.

Si te hic vicerit, superique fuerit,
Mittam te in Epirum, conjectum in navem nigram,
Ad Echetum regem, omnium hominum nequissimum,
Quia navem et aures saevo aere abscindet, etc.

De Phalaride vero apud Ovid. in *Ibin.* vers. 459.

Ære Perillæo veros imitere juvencos,
Ad formam tauri conveniente sono;
Utque ferox Phalaris, lingua prius ense resecta,
More bovis, Paphio clausus in aere gemas.

(14) Τὰ ναυάγια. Sic melioris notæ codices. In Par. ed. τὸ ναυάγιον.

(15) Τάλλα δὲ. Tres Regg. et Or. 1, τὰ δ' ἄλλα.
(16) Ὀρόντην. Alii, Ὀρένταν, alii, Ὀρέντα. Est autem Orontes Antiochiæ fluvius.

(17) Νυκτερινούς νεκρούς. Billius, « nocturnos mortuos. » Nonnulli codices habent, νυκτερινούς τοὺς κατ' ἐκείνους νεκρούς. « Nocturna ex ipso profecta cadavera, » vel « per ipsum devoluta. »

(18) Στενόμενος. Quatuor Regg. et Or. 1, στενούμενος.

(19) Ἀδῆλως. Duo Regg. ἀριδῆλως, « perspicue, » quod a Gregorii scopo est alienum. In *Iliad.* φ, ut videtur est in sequenti nota; legitur, ἀδῆλως, quod Suidas exponit, ἀφανιστικῶς, « evanide, obscure, » etc. Ita etiam, ἀδῆλῳ πῦρ, « ignis elax, »

C quod res quas absomit, ex oculis et conspectu tollat.

(20) Τὰ τοῦ ἔπους, etc. Hic alludit Gregorius ad hunc Hom. locum. *Iliad.* φ, vers. 214, in quo Scamander Phrygiæ fluvius, Achilli iratus, ob fluentia ingentibus Trojanorum cadaverum acervis abrupta, eum his verbis increpat :

ὦ Ἀχιλεῦ.
Εἰ τοι Τρώας ἔδωκε Κρόνου παῖς πάντας δέεσσαι,
ἔξ ἐμέθεν γ' ἑλάσας, πέδῳ κατὰ μέγερα βέξειν.
Πλήθει γὰρ δὴ μοι νεκῶν ἑρατεινὰ βέεθρα·
οὐδέ τί μ' ἔδναται πρόχειον ῥέον εἰς ἅλα εἶπαι,
στενόμενος νεκύεσαι· σὺ δὲ κτείνεις ἀδῆλως.
Ἄλλ' ἄγε δὴ καὶ ἔαρ' ἄγῃ μ' ἔχει, etc.
O Achilles.

Si tibi concessit Saturni filius Trojanos omnes per-

D Ex me saltem cum exegeris, per campum ardua pa-

Referta enim jam sunt mihi cadaveribus amœna

Neque prorsus aliquo possum effundere undas in

Angustatus cadaveribus; tu autem penitus interficis

Quin agedum et desiste, stupor me occupat, etc.

Nemo est qui hic ingeniose obvolutam Orontis cum Scamandro similitudinem a Gregorio exhibitam non videat.

(21) Λάκκοις. Duo Regg. totidemque Coisl. τοῖς χοῖς. Pass. τύχοις. Quæ hic attingit Gregorius, fuscus narratur a Theod., *Hist.* l. iii, c. 22.

(22) Συγχωρήσωμεν. Combef. συγχωρήσομεν

τοῦτο γε ποιωὺν μέτριον· ὁ γὰρ (23) δὲ τῷ χύπτειν ἐπιχειρεῖν, ὡς οὐκ εὐπρεπὲς ὅν τὸ ἄγος δημοσιεύσθαι· τὰ μὲν γὰρ Καισαρίων (24) τῶν ἡμετέρων, τούτων δὲ τῶν μεγαλοφύων καὶ θερμοῦν εἰς εὐσέβειαν, οὕτως ὅπ' αὐτοῦ περιεληλαμένον καὶ ὑβρισμένων, ἴσως οὐδὲν (25) ἐνεδίδειν ἄξιον· ἐδόκει γὰρ ὑπὲρ τῆς τύχης ἐνδίκως ἀγανακτῶν ἐν καιρῷ τῆς εὐτυχίας (26) ἀτυχεύσας, ἐπὶ ταύτῃ προσεληλυθέναι τὴν ἀντίθεσιν· ἐπειδὴ δεῖ τι καὶ συγχωρεῖν καὶ ἀδικίᾳ κατακρατούσῃ.

ἰσχυρὸν ἄλλοις ἐντυχίᾳ ἀφαιρῶν, ἡμετέροις δὲ ἐντυχίᾳ προσεληλυθέναι τὴν ἀντίθεσιν· ἐπειδὴ δεῖ τι καὶ συγχωρεῖν καὶ ἀδικίᾳ κατακρατούσῃ.

LI. Ἀλλὰ τίς οὐκ οἶδεν, ὡς, δήμου τινὸς ἐπιμαρτύροντος Χριστιανούς, καὶ πολλὴν μὲν ἐργασαμένων φόβον, πλείω δὲ ἀπειλούντων, ἐπειδὴ μέσση βαδίζων ὁ τοῦ ἔθνους ἄρχων τοῦ καιροῦ καὶ τῶν νόμων (τῷ μὲν γὰρ δουλεύειν ἦτο δέον, τοὺς δὲ μετρίως ἡσυχύνει), καὶ διὰ τοῦτο πολλοὺς μὲν ἀπαγαγόν (27) Χριστιανῶν, ὀλίγους δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπιτιμήσας, εἰς ἀναγκάς (28) τῷ βασιλεῖ, κατηγορίας γενομένης, ἄτιμος καὶ ἀνάρπαστος (29) περὶ τούτων ἐκρίνετο· καὶ τοὺς νόμους προβάλλετο, καθ' οὓς ἐπιστεύθη δικάζειν, μικροῦ μὲν ἀπήχθη τὴν ἐπὶ θανάτῳ τέλος δὲ, φιλανθρωπίας τυχόν, ἐξορίαν κατακρίνεται; Καὶ ἡ ἀπόφασις ὡς θαυμασία τε καὶ φιλόανθρωπος! Τί γὰρ μέγα, φησὶν ὁ δίκαιος δικαστὴς, καὶ μὴ δίκαιον Χριστιανούς, εἰ Γαλιλαίους δέκα μία χεὶρ Ἑλληνικὴ καταειργάσατο; Ταῦτα οὐκ ὠμότες περιφανής; ταῦτα οὐ πρόγραμμα διωγμοῦ, καὶ πολὺ γε τῶν δημοσίων προτιθεμένων ἐναργέστερον καὶ (30) φοβερότερον; Τί γὰρ διαφέρει τοῦ κίνδυνον προγράψαι Χριστιανούς τὸ τοῖς δίκαιαις Χριστιανῶν ἡδόμενον φαίνεσθαι, καὶ μέγα ἐγκλημα ποιῆσθαι τὸ μετριάξαι; τὸ γὰρ βούλεσθαι βασιλεὺς ἄγραφός ἐστι νόμος, τῷ κράτει συνηγοροῦμενος, καὶ πολὺ γε τῶν γραπτῶν ἰσχυρότερος, τῶν οὐ δυναστεία βοηθοῦμένων.

ut? Velle etenim imperatoris, lex est non scripta, imperii et potentiae patrocinio septa, et quidem scriptis legibus, quae potentia non sulciuntur, longe firmiter atque valentior.

LII. Οὐ, φησὶν οἱ τὰ ἐκείνους σέβοντες, καὶ τὸν νέον ἡμῖν θεὸν ἀναπλάττοντες, τὸν ἔδον καὶ φιλόανθρωπον· ἀλλ' ὅτι μὴ δημοσίᾳ, διωκόμενοι Χριστιανοί, προὔθηκε, καὶ πάντα πασχέτωσαν, ὅσα δοκαί τοις δίκαιου σιν, ἀφίεντες αὐτὸν τῆς τοῦ δίκαιου αἰτίας. Τὴν ὕδραν (31) δὲ οὐδεὶς πώποτε εἶπεν ἡμερον, ὅτι ἐννέα κεφαλὰς ἀντὶ μιᾶς προβάλλετο, εἰ τι τῷ μύθῳ

A culum vocabantur. Condonemus ista, si placet, utpote quorum ipsum etiam pudebat, in hoc certe moderatum. Id enim hinc liquido constat, quod hoc scelus, ut inhonestum ac turpe, omninoque indignum quod evulgaretur, premere atque occultare satagebat. Nam quae in Caesarienses nostros admisit, hos, inquam, animi magnitudine praeditos, ac pietatis studio ferventes, ita ab eo exagitatos, ac per contumeliam vexatos, fortasse ne objicere quidem aequum fuerit. Etenim ob Fortunam, fortunatiori tempore infortunio affectam, justa indignatione commotus, ad hanc ultionem progressus esse videbatur: quandoquidem injustitiae dominanti nonnihil concedendum est.

XCIII. At vero quis est nescius, cum promiscua plebs furenter in Christianos impetum fecisset, atque ingenti caede perpetrata, plura etiam comminaretur, gentis praefectum, quoniam media via inter tempus et leges incedens (ut enim tempori serviendum putabat, ita etiam leges quoque 127 mediocriter verebatur), multis Christianorum in iudicium raptis, in nonnullos etiam gentilium animadvertisset, orta postea accusatione, ad imperatorem ductum esse, ac summa cum ignominia iudicium subiisse: cumque se legibus, ex quarum praescripto sibi iudicandi provincia commissae fuerat, tueretur, nihil propius factum esse quam ut ad mortem raperetur: ad extremum autem imperatoris clementiae exsilio duntaxat mulctatum esse? Porro quam praecleara et humana sententia! Quid enim grave, inquit justus iudex, minimeque Christianos persequens, si manus una gentilis decem Galilaeos interfecit? Haec vero annon perspicua crudelitas? annon persecutionis edictum, et quidem iis quae publice proponuntur, multo expressius et formidabilius? Quid enim interest, periculum Christianis edicas atque promulges, an te Christianorum persecutoribus delectari praeter te feras, magnique criminis loco ducas, moderatione quadam erga eos imperii et potentiae patrocinio septa, et quidem

XCIV. Non ita est, inquiunt, qui res illius venerantur, novumque deum illum nobis effingunt, suavem, inquam, illum et benignum: verum quia nequaquam aperte promulgavit, ut Christiani vexarentur, atque ea omnia paterentur, quae persecutoribus collibitum esset, idcirco eum a persecutionis crimine vindicant. Atque hydram nemo unquam

(23) Δῆλ' ὅρ. Pass. δηλῶν.

(24) Καισαρίων, etc. « In urbe Caesariensi, » inquit Elias, « erat templum quoddam, et statua Fortunae, quam majorem in modum colebant gentiles, atque imprimis Julianus, omnium mortalium supersticiosissimus. Hoc autem templum simul cum statua, Caesariensis quispiam, acriori pietate praeditus, incendit atque in cinerem redegit. Iratus Caesariensis Julianus, eos contumeliis affectos diuturnis mulctavit exiliis, ipsamque urbem, Cappadociae metropolim, e civitatum catalogo expunxit. »

(25) Οὐδὲρ. Tres Regg., unus Collb. et Or. 1, οὐδέ. Pass. omittit.

(26) Ἐρ καιρῷ τῆς εὐτυχίας. Billius, « melioris fortunae tempore. »

(27) Ἀπαγαγόν. Billius, « abductis; » Elias,

« procul a solo patrio pulsus. »

(28) Ἀραχθεῖς. « Delatus ad imperatorem, » sive, « ad imperatoris tribunal tractus. »

(29) Ἀνάρπαστος. Praetermissum a Billio; agnoscent tamen mss. et excusi omnes. Non male hunc locum sic reddideris: « cuius rei causa, iudicio abrogata ei dignitate, officio motus est. »

(30) Ἐναργέστερον καὶ. Plerique codd. ἐναργέστερον τε καὶ.

(31) Τῇ Ὑδρᾳ. « Hydra, » juxta poetas, erat serpens immanis in Lerna palude, prope Argos. Huic septem capita sic uni collo inserebantur, ut cum unum excinderetur, alia multa repullularent. Omnia simul eodem ictu Hercules abscidit, aut igne, ut alii tradunt, exussit.

lenem et mansuetam dicit, quoniam novem capita pro uno proferret, si quid fidei fabulæ habendum est: nec Pataricam chimæram, quod tria ac diversa, ut terrorem majorem afferret: aut illum apud inferos Cerberum, quod totidem et similia: aut Scyllam, æquoream pestem, quod sex in orbem maximeque horrenda: et tamen superiores ipsius partes suaves et humanas fuisse narrant, nec aspectu injucundas; virgo enim erat, cognationis ejusdam necessitudine nobiscum devincta: at reliqua capita canina erant, et belluina, atque omnino perniciose, classes **128** totas corripientia, nec, quantum ad periculum, ab opposita Charybdi quidquam differentia. An tu etiam sagittariorum et funditorum sagittas ac lapides, non autem funditores ipsos et sagittarios accusabis? An venatorum canes, et veneficorum toxica, et cornupetarum boum, et dilanantium ferarum cornua et ungues: qui autem iis utuntur, extra culpam ponentur, nec criminis earum rerum, quas perpetrarint, participes erunt? Magnæ profecto hæc stultitiæ fuerint, ac sophista procul dubio opus habuerint, qui vitiorum suorum patrocinium suscipiat, viribusque eloquentiæ veritatem obtegat. Sed nulla unquam ratione seipsum occultabit, ne si in omnem quidem partem se verset, ac per vafrutiam suam in omnes formas immutet; atque Orci galeam, ut dici solet, induat, aut Gygis annulo et palæ conversione sese suffuretur. Imo contra, quo magis elabi atque effugere tentat, hoc magis comprehenditur et convincitur apud veritatis tribunal, ac prudentissimos quosque earum rerum judices, utpote hæc faciens atque committens, quæ ne ipse quidem, ut justa defendere queat. Adeo expugnatu facilis res est improbitas, atque undecunque secum ipsa pugnât.

XCV. Nec putandum est, ea quidem, quæ faciebant, talia fuisse, tamque ab imperatoria nobilitate et magnificentia remota; ea vero quæ facere instituebat, humaniora, et imperatore digniora. Magno profecto æstimandum esset, si non iis quæ comme-

(32) Πειστέον. Tres Regg. πιστέον. Reg. u, πιστευτέον.

(33) Τῇ Παταρικῇ Χίμαιρᾳ. « Patara » Lyciæ urbis, cui mons quidam ignivomus imminet; in cuius cacumine leones, in medio capræ, in radicibus autem serpentes habitant. Unde factus est locus fabulæ, « Chimæram » monstrum esse quod flammam evomat, caput leonis habens, ventrem capræ et caudam draconis, aut, ut alii, tria capita, unum leonis, alterum capræ, et tertium serpentis.

(34) Ἀνομοίους. Addit Pass. κεφαλὰς, et pro ÷ste sequente legit, ÷ς.

(35) Κέρβερον. Inferorum canis est « Cerberus », qui tria habere capita fingitur.

(36) Τῇ Σκύλλᾳ. « Scylla » est scopulus in mari Siculo naufragiis famosus, ad quem illi fluctus latratus eanum imitantur. In hunc mutata est Scylla Phorci filia, quæ, ut fabulantur poete, mulier formosa superne, in piscem vel in horrendum serpentem desinebat.

(37) Οὐδένος, etc. Septem Regg., duo Colb. οὐδὲν ἔσαν ἀγαθού. « nihil habebant boni: omnis boni expertia. »

(38) Τῆς ἀντιθέτου Χαρύδδωος. Par. ed. τοῖς, etc. « Charybdis » erat gurgis verticosus in freto Siculo.

πιστέον (32) οὐδὲ τὴν Παταρικὴν Χίμαιραν (33), ὅτε τρεῖς καὶ ἀνομοίους (34), ὥστε εἶναι φοβερωτέραν ἢ τὸν ἐν ἁδου Κέρβερον (35), ὅτι τοσαύτας τε καὶ ὁμοίας ἢ τὸ θαλάττιον κακὸν τὴν Σκύλλαν (36), ὅτε ἐξ ἐν κύκλῳ καὶ ψευδοτάτας καίτοι γε τὰ ἀνω φασιν, αὐτῆς χρηστὰ καὶ φιλόανθρωπα, καὶ εἰς ὕψι οὐκ ἀγῶν· κόρη γὰρ ἦν πρὸς ἡμᾶς τι συγγενὲς ἔχουσα· αἱ δὲ ἀπὸ τοῦτου κινῶνδεις κεφαλὰ καὶ θηριώδει οὐδένος (37) ἦσαν ἀγαθού, σκόλους ὅλους ἀρπάξουσιν καὶ μηδὲν εἰς κίνδυνον διαφέρουσαι τῆς ἀντιθέτου Χαρύδδωος (38). Ἡ καὶ τῶν τοξοτῶν σύ καὶ τῶν σφενδονιτῶν (39) τὰ βέλη καὶ τοὺς λίθους κατατινάσσει ἄλλ' οὐ τοὺς σφενδονιτῶν καὶ τοὺς τοξοδόντας; Ἐπεὶ δὲ τῶν κυνηγετῶν (40) τοὺς κύνας, καὶ τῶν φαρμακίων τὰ δηλητήρια, καὶ τῶν κεραττόνων (41) βοῶν καὶ σπαρattόντων θηρίων τὰ κέρατα καὶ τοὺς θύγα· οἱ δὲ χρώμενοι τοῦτοις ἐκτὸς στήσονται (42) καὶ οὐ μεθέξουσιν τῆς ὧν τολμῶσιν αἰτίας; Πολλῆς ταῦτα τῆς ἀλογίας, καὶ ὄντως σοφιστοῦ (43) δεόμενα, τοῖς ἑαυτοῦ συνηγοροῦντος κακοῖς, καὶ τῇ τοῦ λόγου θυνάμει τὸ ἀληθὲς συγκαλύπτοντος. Ἄλλ' οὐκ ἔστι ὅπως ἑαυτὸν ἀποκρύψει (44). οὐδ' ἂν πολλὰ στραφῇ καὶ παντοῖος γένηται ταῖς ἐπινοίαις, οὐδ' εἰ τῇ Ἄλδος κυνέην (45), ὃ δὴ λέγεται, περιθέμενος, ἢ τῇ δακτυλίῳ Γύγου (46), καὶ τῇ στροφῇ τῆς σφενδόνης χρησάμενος, ἑαυτὸν ἀποκλέψει (47)· τούναντίον μὲν ὄν, ὅσην φεύγειν ἐπιχειρεῖ καὶ διαδιδράσκειν, τοσούτην πλέον ἄλσκειται παρὰ ἀληθείᾳ δικαίωσιν, καὶ τοῖς συντεταγμένοις τούτων κριταῖς, ὡς ταῦτα πράττων τε καὶ τολμῶν, οἷς οὐδ' ἂν αὐτὸς ὡς δικαίως πραττο-
C μένοις ἔχη συνηγορεῖν οὕτως εὐάλωτόν ἐστιν ἡ πονη-
ρία, καὶ πανταχόθεν ἑαυτῇ περιπίπτουσα.

res est improbitas, atque undecunque secum ipsa

LE. Καὶ οὐχ ἂ μὲν ἔπραττεν ἦδη, τοιαῦτα καὶ οὕτω πόρρω βασιλικῆς εὐγενείας καὶ μεγαλοπρεπείας· ἂ δὲ διανοεῖτο πράξειν, ἡμερώτερά τε καὶ βασιλικώτερα. Πολλοῦ μὲν ἂν ἄξιον ἦν, εἰ μὴ πολὺ τῶν εἰρημένων ἀπάνθρωπώτερα. Ὅσπερ γὰρ δράκοντος κινουμένου

Scyllæ oppositus.

(39) Σφενδονιτῶν. Quatuor Regg., duo Colb. σφενδονητῶν.

(40) Δὲ τῶν κυνηγετῶν. Quatuor Regg., Colb. 8, Or. 1, ex quibus alii δέ, alii δαὶ τῶν κυνηγῶν.

(41) Κεραττόνων. Sex Regg., or. 1, κυριττόνων. Sic etiam putat legendum Budæus, vel, κερατιζόντων. Reg. γ, κυριττόνων. Bill. et Colb. δ, κυριτόνων. Pass. σχηπτόνων.

(42) Ἐκτὸς στήσονται. Colb. 3, ἐκστήσονται.

(43) Σοφιστοῦ. Libanium hic carpit Gregorius.

(44) Ἀποκρύψει. Reg. hm, et Savil. ἀποκρύψει. Combef. ἀποκρύψει.

(45) Τῇ Ἄλδῳ κυνέην. « Orci galeam. » Hoc de iis dici solet, inquit Erasmus, Prov. 74, qui se arte quapiam quasi caliginosa galea, occultant.

(46) Τῷ δακτυλίῳ Γύγου. « Gygis annulo. » A poetis narratur Gygen Lydiæ pastorem, cum in speluncam descendisset, illicque æneum equum, in quo hominis cadaver, et annulum, cuius pala flexilis erat, invenisset, secum annulum abstulisse, cuius virtute, occultata pala, ipse quoque occultabatur.

(47) Ἀποκλέψει. Savil. ὑποκλέψει. Bill. et Montac. ἀποκρύψει, « furtim sese oculis subducatur. »

φολίδες, αἱ μὲν ἤδη φρίσσουσιν, αἱ δὲ επιφρίσσουσιν, αἱ δὲ μέλλουσι, τὰς δὲ οὐκ ἔστι μὴ κινήθηναι, καὶ ἡρεμῶσαι τῶς τυγχάνουσιν· εἰ βούλει δὲ, ὥσπερ κεραυνῷ, τὰ μὲν ἤδη κατέχεται (48), τὰ δὲ προμελαίνεται, μέχρις ἂν καὶ ταῦτα ἐπέλθῃ τοῦ κακοῦ δυναστεύοντος, οὕτω κακείνῳ τὰ μὲν ἤδη παρηγομεῖτο, τὰ δὲ ὑπεγράφτο ταῖς ἐλπίσι καὶ ταῖς καθ' ἡμῶν ἀπειλαῖς· καὶ ταῦτα οὕτως ἔκτοπα, καὶ πῶρρω τῶν εἰθισμένων, ὥς τῆς ἐκείνου διανοίας εἶναι μόνης, ταῦτα καὶ βουλευσασθαι, καὶ εἰς ἔργον ἀγαγεῖν ἐθελῆσαι, καίτοι πολλῶν πρὸ αὐτοῦ γεγεννημένων (49) θυοκτῶν καὶ πολέμιων Χριστιανοῖς.

mentem hoc cadere posset, ut hæc cogitaret, et efficere vellet, tametsi aliqui multi ante eum Christianorum persecutores et hostes exstissent.

147. Ἄ γὰρ μήτε Διοκλητιανός, ὁ πρῶτος (50) B ἐνυθρίσας Χριστιανοῖς, μήτε ὁ τοῦτον ἐκδεχάμενος (51) καὶ ὑπερβαλὼν Μαξιμιανὸς ἐνεθυμήθη πῶποτε, μήτε Μαξιμίνος, ὁ μετ' ἐκείνους, καὶ ὑπὲρ ἐκείνους διώκτης (οὗ τὰ σύμβολα (52) τῆς ἐπὶ τούτῳ πληγῆς αἱ εἰκόνες φέρουσιν ἔτι δηλωσά προκειμέναι, καὶ στηλιτεύουσαι τὴν λώβην τοῦ σώματος), ταῦτα ἐκείνος διανοεῖτο μὲν, ὥς οἱ τῶν ἀπορρήτων ἐκείνου κοινωνοὶ καὶ μάρτυρες· ἐπισχέθη (53) δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία, καὶ τοῖς Χριστιανῶν (54) δάκρυσιν, ἃ πολλὰ δὴ καὶ παρὰ πολλῶν ἐχέθη (55), τοῦτο μόνον ἐχόντων κατὰ τοῦ διώκτου φάρμακον· ταῦτα δὲ ἦν πάσης μὲν παρῆρησίας ἀποστερεῖσθαι Χριστιανούς, πάντων δὲ αὐτοὺς εἰργεσθαι· συλλόγων, ἀγορῶν, πανηγύρεων, τῶν δικαστηρίων αὐτῶν μὴ γὰρ ἐξεῖναι κεχρῆσθαι τούτοις, ὅστις μὴ κατὰ τῶν βωμῶν θυμιάσειεν ἔμπροσθεν κειμένων (56), καὶ μισθὸν δόξῃ μέγαν οὕτω καὶ τοσούτου πράγματος. Ὡ νόμοι, καὶ νομοθέται, καὶ βασιλεῖς, οἱ καθάπερ οὐρανοῦ κάλλος, καὶ ἡλίου φῶς, καὶ ἀέρος χύσις, ἅπασιν πρόκεινται φιλανθρωπία κοινή τε καὶ ἀφθονος, οὕτω δὲ καὶ τὴν τῶν νόμων μετουσίαν προθένης ἅπασιν ἐλευθέρους, ἴσῃν τε καὶ ὁμότιμον! ἦς ἐκείνος ἀποστερεῖσιν (57) διανοεῖτο Χριστιανούς· ὥς μήτε τυραννουμένους δίκας ἐξεῖναι λαβεῖν, μήτε ζημιουμένους εἰς χρήματα, μήτε ἄλλο τι πάσχειν μικρὸν ἢ μείζον τῶν ἀπηγορευμένων (58) ἐπικουρεῖσθαι (59) τοῖς νόμοις· ἀλλ' ἐφρίστους εἶναι, καὶ ἀναιρεῖσθαι, καὶ μικροῦ τῶν ἀνα-

moravimus, multo inhumaniora et crudeliora fuisse. Quemadmodum enim cum draco moveri incipit, squamæ ejus partim jam horrescunt, partim superhorrescunt, partim mox horrescent, partim denique non possunt non tandem moveri, etiamsi in præsens quietæ ac tranquillæ sint: aut, si mavis, quemadmodum fulmine aliæ partes jam occupantur, aliæ nigrore prius inficiuntur, quoad eas malo quoque dominante pervaserit: sic etiam ab eo alia jam inique et scelerate patrabantur, alia spe et minis, quas nobis intendebat, velut adumbrabantur, eaque ita absurda et inusitata, ut in illius duntaxat

129 XCVI. Nam quæ nunquam in animum induxerunt, nec Diocletianus, qui primus Christianos contumeliis affectit, nec Maximianus, qui ei successit, eumque superavit; nec denique Maximinus, qui, ut tempore illis posterior, ita persecutionis atrocitate superior fuit (cujus signa plagæ ob eam rem acceptæ, imagines et statuæ ferunt publice adhuc prostantes, sædamque corporis mutilationem sempiterna infamia notantes), hæc ille quidem cogitabat, ut narrant qui arcanorum illius participes ac testes erant: verum Dei benignitate inhibitus atque repressus est, Christianorumque lacrymis, quas multas multi profuderunt, hoc unum adversus persecutorem medicamentum habentes. Christianos enim omni libertate et fiducia spoliare, eosque ab omnibus conventibus, foris, publicis cœtibus, ipsisque adeo tribunalibus arcere constituebat. Neque enim fas esse quemquam his uti, qui ad aras ante propositas thura non adolevisset, tantamque tantulæ rei mercedem hac ratione pependisset. O leges, et legislatores, et principes; qui, quemadmodum cœli pulchritudo, et solis lumen, et aeris fusio, communi et perenni beneficentia omnibus patent, sic legum quoque usum liberis omnibus hominibus ex æquo proposuistis! quem tamen ille Christianis eripere in animo habebat: ut nec per vim oppressis injurias suas judicio persequi liceret, nec ii, qui pecuniarum atque opum detrimento, aut alio quo-

(48) Κατέχεται. Coisl. 2, et Pass. καίεται, « aliæ partes jam ardent. »

(49) Γεγεννημένων. Combef. γενομένων.

(50) Ὁ πρῶτος. Schol. πρῶτος τῶν ἐν ἐκείνῳ διωγμῶν, τοῦτ' ἔστι, τῷ ἐσχάτῳ. « Primus in illa persecutione, id est, posteriori, » seu, decima, quam movit, Diocletianus; vel, « cuius principium fuerat, » ut cum Lactantio loquar cap. 10, De morte persee. Tres namque atrocissimæ Diocletiani, Maximiani et Maximini persecutiones sine ulla intermissione Christianos afflixerunt. Primus autem dicitur Diocletianus, « non quod temporis ratione, » ait Elias, « persecutorum omnium primus exstiterit; multi enim ante ipsum Christianos persecuti sunt, sed quia primus illam persecutionem excitavit, quæ sub ejus successoribus Maximiano et Maximino protracta est. »

(51) Ἐκδεχάμενος. Coisl. 2, et Pass. διαδεχάμενος.

(52) Οὗ τὰ σύμβολα. « Divina ira, » inquit Elias, « eum (Maximinum) persecuta est, virgamque suam

in eum immisit.... ac plagæ divinitus ipsi ob libidinem et impietatem inflictæ signa et notas, tum statuæ ferunt, publiceque prostantes infamiam ei inurunt, tum historiarum voluminibus de eo tanquam triumphum agunt. »

(53) Ἐπισχέθη. Duo Regg. ἐσχέθη.

(54) Τοῖς Χριστιανῶν. Reg. 1, τοῖς τῶν Χριστιανῶν.

(55) Ἐχέθη. Ita sex Regg., tres Colb. et Pass. Paris. ed. ἐχύθη.

(56) Θυμιάσειεν... προκειμένων. Duo Regg. et Pass. θυσιάζσειεν... προκειμένων. « sacrificasset. »

(57) Ἀποστερεῖσιν. Tres Regg. et Or. 1, ἀποστερεῖν.

(58) Τῶν ἀπηγορευμένων. « Ex his quæ interdicta sunt. »

(59) Ἐπικουρεῖσθαι. Restituimus vocem hanc, quam præferunt quatuor Regii codices, Colb. 5, Pass. etc. adeoque mutanda versio Billii, qui, sublato ἐπικουρεῖσθαι, duas in unam sententias compingens, sic reddidit: « ut nec per vim oppressis, nec iis...

piam malo sive parvo sive magno legibus prohibito, affecti fuissent, legum subsidio jvari possent, verum patriis ipsi finibus pellerentur et interficerentur, respirationeque etiam ipsa pene prohiberentur. Quae, ut iis qui patiebantur, majorem gloriam fiduciamque apud Deum afferebant, ita iis qui faciebant, majorem iniquitatem et infamiam importabant.

XCVII. Porro quam scita et acuta ratio carnificis illius et patroni, legum transgressoris et legislatoris, aut, ut aptius loquar, inimici et ultoris⁴², quemadmodum noster sermo loquitur! Hoc enim lege nostra sanciri, ne injuriam acceptam ulciscamur, **130** nec liem intendamus, nec quidquam omnino possideamus, propriumque ducamus⁴³: verum alibi vivamus⁴⁴, ac praesentia, ut vana et inania, contemnamus et pro nihilo putemus. Nec vero cuiquam licere malum pro malo referre, nec, si quis colaphum in genam unam impegerit, alteri parcere, verum eam quoque percutienti porrigere; ac praeter pallium tunicam etiam exuere oportere⁴⁵. Adjiciet autem fortasse, eam quoque illud praescribere, ut pro iis a quibus injuriam accipimus, preces ad Deum adhibeamus, iisque, qui nos persequuntur, optima quaeque exoptemus⁴⁶. Quidni autem haec apprime nosset, qui divinorum oraculorum auctus et ornatus, quique martyres templis et sanis

XCVIII. Cujus hoc primum demiror, quonam pacto, cum in his libris diligenter et accurate versatus esset, illud tamen non legerit, aut consulto praeterierit: *Malus male perdetur*⁴⁷? hoc est, quisquis divinum Numen ejuravit, quodque gravius est, eos, qui in ipsius confessione perstant, exagitet, atque in hujusmodi calamitates conjiciat, in quas ipse incidere merebatur. Enimvero, si, quemadmodum nobis hoc praescribit, ut tales simus, atque in constitutis legibus maneamus, sic illud etiam demonstrare potest, sibi, ut sceleratissimus sit, indictum et imperatum esse, aut diis suis id honestum et praeclarum videri: et cum habitus in virtutem et vitium divisi sint, nobis quidem meliorem partem assignatam et attributam, deteriore autem ipsis projectam fuisse: hoc dicat, et ita, testibus etiam nostris hostibus, iisque qui res nostras insectantur, causam obtinebimus. Sin autem ipsi quoque prohibitatis aliquid et lenitatis, si non rebus ipsis, verbo saltem, sibi vindicant; nec, tametsi aliqui per-

⁴² Psal. viii, 5. ⁴³ Act. iv, 32. ⁴⁴ Philipp. iii, 20.

qui malo legibus interdicto affecti fuissent, injurias suo judicio persequi liceret.)

(60) *Προστάτον*. Ita septem Regg., Or. 1, etc. Haec siquidem lectio melior videtur quam si legatur, ut in ed. *ἀποστάτον*. Quin etiam hanc lectionem ipsa postulat antithesis.

(61) *Ἐκδικητοῦ*. Regg. a, bm, et Or. 1, ad marg. *ἐκδικητοῦ καὶ*, etc.

(62) *Μήτε κεκτηῖσθαι τί τὴν ἀρχήν*. «Nec quidquam possideamus jure dominii.» Omne scilicet dominii jus, et judiciarii muneris genus Christianis interdictum fuisse volebat Julianus; quod quidem probant haec num. sequentis verba: *Τίνας ἀρχῶν ἀπηλάσμεν, καὶ τῶν τιμῶν*, etc.

(63) *Ἰδιόν τι*. Deest τι in quatuor Regg., duobus

πνοῶν ἐφργεσθαι: ἂ τοῖς μὲν πάσχουσι πλεῖον φιλοτιμίαν εἶχε καὶ τὴν πρὸς θεὸν παρῆρσιαν, τοῖς δὲ ὁρῶσι δὲ μείζω τὴν παρανομίαν καὶ ἀδοξίαν.

ΛΖ'. Καὶ ὁ λόγος ὡς πανσοφός τοῦ φονευτοῦ καὶ προστάτου (60), καὶ παρανόμου καὶ νομιθέτου, ἦ, ἐν οἰκειότερον εἶπω, τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐκδικητοῦ (61), κατὰ τὸν ἡμετέρον λόγον· εἶναι γὰρ τοῦ ἡμετέρου νόμου μήτε ἀμύνεσθαι, μήτε δικάζεσθαι, μήτε κεκτηῖσθαι τι τὴν ἀρχήν (62), μήτε νομίζειν ἰδιόν τι (63)· ἀλλὰ ζῆν ἐτέρωθεν, καὶ τῶν παρόντων καταφρονεῖν ὡς οὐκ ὄντων· κακοῦ δὲ μὴ ἀντιδιδόναι, μηδὲ ἐξεῖναι (64), κακῶν μηδὲ (65) τὴν παρείαν παυομένους φεῖδεσθαι τῆς ἐτέρας, ἀλλὰ καὶ ταύτην (66) ἐμπαρέχειν τῷ παλόντι, καὶ τὸν χιτῶνα τῷ ἱματίῳ προσαποδύεσθαι. Προσθήσει δὲ ἰσως, ὅτι καὶ ὑπερεύεσθαι τῶν ἀδικούντων, καὶ τὰ κάλλιστα βούλεσθαι τοῖς διώκουσι. Τί δὲ (67) οὐκ ἐμελλε ταῦτα γινώσκειν ἀκριδῶς ὁ τῶν θεῶν ὑπαναγνώστης ποτὲ λογίων, καὶ τῆς τοῦ μεγάλου βήματος ἡξιωμένος τιμῆς; καὶ τοὺς μάρτυρας τιμῶν σηκοῖς τε καὶ τεμένεσιν;

lector quondam fuerat, magnique sacrarii honore honorabat?

ΛΗ'. Οὗ τοῦτο πρῶτον θαυμάζω, πῶς τοῦτοις μὲν ἀκριδῶς καθωμίλησεν, ἐκεῖνο δὲ οὐκ ἀνέγνω, ἥ ἐκὼν παρέδραμεν ὅτι *Κακὸς κακῶς ἀπολείται*; πᾶς ὁ τῷ θεῷ ἐξαρνησάμενος, καὶ ὁ τοῦτο μεῖζον ἐστὶ, τοὺς ἐμμένοντας τῇ ὁμολογίᾳ περιωθῶν, καὶ τοιούτοις κακοῖς περιβάλλων, οἷς αὐτοὺς περιπεσεῖν ἦν ἄξιος. Εἰ μὲν οὖν ὥπερ ἡμεῖς τοιούτους εἶναι νομοθετεῖ, καὶ τοῖς ὠρισμένοις ἐμμένειν, οὕτω δύναται δεῖξαι, καὶ αὐτῷ (68) τὸ κακίστον εἶναι προσταταγμένον, ἢ τοῖς αὐτοῦ θεοῖς ἐν καλῷ τοῦτο τυγχάνον· καὶ εἰς δύο ταῦτα διηρημένων τῶν ἐξῆων, ἀρετὴν τε, φημί, καὶ κακίαν, ἡμῖν μὲν ἀποκεκρίσθαι τὴν κρίσιν μοῖραν, αὐτοῖς δὲ ἀπερρίσθαι τὴν χειρὸν· λεγέτω τοῦτο, καὶ οὕτω νικήσομεν ὑπὸ μάρτυσι τοῖς ἐχθροῖς (69), καὶ τοῖς διώκουσι τὰ ἡμέτερα· εἰ δὲ καὶ αὐτοὶ τι μεταποιεῖνται κολοκαγαθίας καὶ ἡμερότητας, λόγῳ γούν, εἰ καὶ μὴ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς, καὶ οὐχ οὕτως εἰσὶν ἀναίσχυντοι, καὶ σφόδρα ὡς κακοὶ (70), καὶ πονηροὶ θεοῖς χαίροντες, ὥστε φάσκειν ὥπερ ἄλλον τινὰ κληρον προσχεῖν αὐτοῖς τὴν κακίαν· δει-

⁴⁷ Matth. v, 39 sqq. ⁴⁸ ibid. 44. ⁴⁹ Matth. xxi, 41.

Colb. et Or. 1.

(64) *Μηδὲ ἐξεῖναι*. Tres Regg. optimaē notae, Pass. *μηδενί*, quae lectio est optima. Duas inter virgulas Ald. claudit, *μηδὲ ἐξεῖναι*, et quidem recte. Sic autem reddideris: «nec malum pro malo, neque enim licere, reddere.»

(65) *Μηδὲ*. Ita mss. non paucis Editi *μήτε*.

(66) *Φειδεσθαι τῆς ἐτέρας, ἀλλὰ καὶ ταύτην*. Ita septem Regg., Colb. 8, Or. 1, et Montac. Edit. vero, *φειδεσθαι ταύτης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐτέραν*.

(67) *Τί δὲ*. Mss. nonnulli et Mont. *Τί δαί*.

(68) *Αὐτῷ*. Or. 1, αὐτῷ, et paulo post, τοῖς αὐτοῖς θεοῖς.

(69) *Ἐχθροῖς*. Pass. addit *χρώμενοι*.

(70) *Κακοὶ*. Pass. *κακοῖς*.

ξάτωσαν πῶς ἢ ποῦ δίκαιον ἡμᾶς μὲν καὶ πάσχοντας καρτερεῖν, αὐτοὺς δὲ μὴδὲ φειδομένων φείδεσθαι· σκόπει (71) γὰρ οὕτω. Τῶν μὲν ἡμῖν γεγονότων καιρῶν τοῦ δύνασθαι, τῶν δὲ ὑμῖν ἄλλοτε ἄλλως τούτων περιτρεχόντων τε (72) καὶ μελισταμένων, τί τοιοῦτο παρὰ Χριστιανῶν ποτε (73) συνέβη τοῖς ὑμετέροις, οἷα παρ' ὑμῶν πολλάκις Χριστιανοῖς; Ποίας παρῆρτης ὑμᾶς ἀπεστερήσαμεν; Τίσι δὴ μὲν ἐπανεστήσαμεν ζέοντας; τίσιν ἄρχοντας, πλείω τῶν ἐπιταττομένων ὑπηρετοῦντας; Τίσι τὸν περὶ ψυχῆς ἐπιγάγομεν κίνδυνον; Μᾶλλον δὲ τίνας ἀρχῶν ἀπηλάσαμεν, καὶ τῶν ἄλλων τιμῶν αἱ τοῖς ἀρίστοις ὀφείλονται; Καὶ συνελόντα (74) φάναι, τί τι τοιοῦτον ἐπενήνοχαμεν, ἵνα πολλὰ παρ' ὑμῶν τὰ μὲν ἐτολμήθη, τὰ δὲ ἡπειλήθη; Ἄλλ' οὐδ' ἂν αὐτοὶ (75) φαίητε, οἱ δὲ ἡμερον ἡμῖν (76) ἐγκαλοῦντες καὶ τὸ φιλόφρων.

quibusque viris debentur, submovimus? Atque, ut summam dicam, eecū aliquid simile intulimus, quia multa a vobis partim patrata, partim denunciata sunt? Sed ne ipsi quidem hoc dixeritis, qui nobis mansuetudinem et humanitatem crimini vertere soletis.

ΛΘ. Ἐπειτα πῶς ἔκεινο (77) οὐ λογιζῆν, ὃ σφώτατε πάντων καὶ συνετώτατε, ὁ πρὸς τὸ τῆς ἀρετῆς ἄχρον συγκλείων Χριστιανούς, ὅτι τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας τὰ μὲν ἀνάγκη ἔχει τοῖς ἐπιταττομένοις, ἃ καὶ μὴ φυλάττουσι κίνδυνος (78)· τὰ δὲ οὐκ ἀνάγκη, αἵρεσιν δὲ ἃ φυλάττουσι μὲν, τιμῇ καὶ ἀντίδωσιν (79), μὴ φυλάττουσι δὲ, οὐδ' ὄντιν' οὖν (80) κίνδυνον; Εἰ μὲν γὰρ οἶόν τε ἦν (81) ἀπαντας ἀρίστους εἶναι, καὶ τοῦ ἄχρου τῆς ἀρετῆς ἐπιβαίνειν, τοῦτ' ἂν ἦν κράτιστόν τε καὶ τελειώτατον· ἐπεὶ δὲ χωρὶς τὰ θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ τοῖς μὲν οὐκ ἔστιν ὅτου (82) μὴ τῶν καλῶν μέτεστι, τοῖς δὲ μέγα, καὶ εἰ τοῦ μέσου τυγχάνοιεν, τί σοι βούλεται τὸ ταῦτα νομοθετεῖν, ἃ μὴ τῶν πάντων ἔστιν, ἢ κατακρίτους εἶναι τοὺς οὐ φυλάσσοντας; Ὅπερ γὰρ ὅστις (83) οὐ κολάσεως ἀξίος, ἥδη καὶ ἀναρρήσεως· οὕτως ὅστις (84) οὐκ ἀναρρήσεως, ἥδη καὶ τιμωρίας· ἀλλ' ἐν ὅροις δεῖ μένοντας τῆς ἡμετέρας φιλοσοφίας, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως (85), οὕτως ἀπατεῖν καὶ τὸ κατορθοῦμενον

statim laudem et prædicationem meretur; eodem modo nec quisque laude et prædicatione dignus non est, idem confestim poenam quoque commeretur: sed philosophiæ nostræ virtutumque humanarum finibus nos ipsos continere debemus, sicque id, quod recte et ex virtute geritur, exigere.

P' Ἄλλ' ἀναχτέον μοι πάλιν τὸν λόγον ἐπὶ τοὺς

A quam mali sint, pravisque dñs gaudeant, ita tamen impudentes sunt, ut vitium perinde atque aliam quamdam hæreditatem, ad se attinere contendunt: ostendant velim, quoniam pacto æquum sit, aut ubi hoc exstet, nos quidem, etiam injuriis affectos, constanter ferre debere, ipsos autem ne parcentibus quidem parcere. Sic enim rem expende. Cum non defuerint tempora quibus nos potentia floruerimus, quibus vos autem, his nimirum alias aliter rotantibus, atque in diversum labentibus, **131** quid tandem simile vestri a Christianis perpassi sunt, qualia sæpenumero Christiani a vobis pertulerunt? Quam libertatem vobis eripuimus? In quos plebem furem concitavimus? In quos nostri præsidēs, plura etiam quam ipsis imperatum esset, exsequentes?

B Quibus vitæ periculum creavimus? Imo quosnam præturis aliisque honoribus, qui præstantissimis

XCIX. Ad hæc quomodo illud non animadvertis, omnium sapientissime et ingeniosissime, qui ad virtutis arcem et verticem Christianos cogis, quod in legibus nostris, alia parendi necessitatem imponunt, nec sine periculo prætermitti possunt; alia non necessitate constringunt, sed in arbitrio et voluntate posita sunt: ac proinde hanc rationem habent, ut qui ea custodierint, honore et præmiis afficiantur; qui autem minus ea expleverint, nihil periculi pertimescant? Etenim, si fieri posset ut quam optimi omnes essent, atque ad summum virtutis fastigium pervenirent, hoc quidem præclarissimum et perfectissimum esset. Quoniam autem divina ab humanis dirempta sunt, atque alii quidem nullo non virtutis genere excellunt, alii autem bene secum agi putant, si vel mediocritatem assequantur, quæ hæc tua ratio est, dum ea indicis et præscribis, quæ non omnium sunt; aut eos pro damnatis habes, qui non custodiant? Quemadmodum enim quisque supplicio haud dignus est, non idem

C. At mihi rursum faciendum est, ut orationem

(71) Σκόπει. Reg. bm, Comb., Sav. σκοπεῖτε.

(72) Περιτρεχόντων τε. Sic duo Regg. et Pass. Deest te in ed.

(73) Χριστιανῶν ποτε. Ita Regii quatuor, duo Colb., Or. 1. Gab., alii servato, alii rejecto accentu; Reg. l, Pass. et Savil. πώποτε. Deest ποτε in editis.

(74) Συνελόντα. Alii, συνελόντι.

(75) Αὐτοῖς. Pass. addit ταῦτα.

(76) Ἡμῖν. Deest in duobus Regg. et Or. 1.

(77) Πῶς ἔκεινο. Pass. et alii, πῶς οὐκ. Par. πῶς ἔκειν' οὐ.

(78) Κίνδυνος. Montac. legendum putat, κίνδυνον, ut referatur ad φέρει, quod subaudiendum censet. Quidni vero ad ἔστι, quod subaudiri solet? Favent omnes codices.

(79) Τιμῇ καὶ ἀντίδωκον. Subaudiendum, φέρει,

D vel repetendum ἔχει.

(80) Οὐδ' ὄντιν' οὖν. Reg. hu, Ald., Her. μὴδ' ὄντιν' οὖν. Regg. bm, l, οὐδ' ὄντινα οὖν. Basil., ὄντιν' οὖν.

(81) Οἶόν τε ἦν. Ita plerique codices. In ed. οἶον τ' ἦν.

(82) Ὅτου. Reg. b, ὅτω.

(83) Ὅστις. Paris., οὐχ ὅστις. Delevimus οὐχ, quod a codicibus fere omnibus abest.

(84) Ὅστις. Hic iterum expunximus οὐχ ante ὅστις.

(85) Ἀνθρωπίνης δυνάμεως. Reg. hu, Ald., Herv. ἡμετέρας. Mallem hunc locum sic reddere: «Oportet igitur philosophiæ nostræ viriumque humanarum finibus continere se, ac ita demum quod recte et ex virtute geritur, exigere.»

ad sermones revocem; neque enim mihi temperare possum, quin hoc identidem replicem, enitendumque, ut ipsis pro virili opem feram. Nam cum multa et gravia sint quæ odium illi merito conflare debeant, nihil tamen est in quo magis quam in hac re, iniquum ac sceleratum se præbuisse **132** videatur. Ac mecum, velim, indignetur, quisquis sermonibus doctrinæque studiis delectatur, huicque parti addictus est, quo in numero me quoque esse non inficior. Nam cætera quidem omnia volentibus reliqui, opes, generis nobilitatem, gloriam, potentiam cæteraque, quæ terrenæ hujus jactationis sunt, et vanæ somniisque similis oblectationis. At sermones solos complector: nec habeo, quod labores tum terra tum mari susceptos incusem, qui eos mihi compararunt. Atque utinam mihi, amicisque meis, sermonum robur adsit: quod primum, post id quod primum est, amplexatus sum, atque etiamnum amplexor, hoc est, post divina, et spes ab oculorum sensibus remotas. Quare, si sua quemque premunt, ut est apud Pindarum, mihi quidem certe de his sermonem habere necesse est: maximeque, ut haud sciam an quidquam aliud, æquum est, instituta pro sermonibus oratione gratiam sermonibus referre.

CI. Unde igitur hoc tibi in mentem venit, homo omnium levissime et inexplabilissime, ut sermones Christianis eriperes? hoc enim ex eorum numero erat, quæ non in minis posita, sed jam decreta et lege sancita erant. Unde, et qua ex causa? Quis logicus Mercurius, ut ipse dixeris, hoc tibi in mentem immisit? Qui pravi Telchines, et invidi demones? Si placet, hujus quoque rei causam afferemus. Nimirum oportebat, ut cum multa et nefaria scelera tentares, huc tandem impellereris, atque in teipsum perspicue incurreres: ut qua re tibi maxime gloriantium existimabas, in eadem imprudens maxime ineptires, ac brutæ stoliditatis notam subires. Responde enim: Quid tibi hoc decretum vult? quæque te ratio movit, ut circa sermones aliquid novandum duceres? Quod si justî aliquid afferre visus fueris, dolebimus quidem, at minime te reprehendemus. Quemadmodum enim cum ratione dicimus.

CII. *Nostri sunt sermones, inquit, et nostrum est*

(86) *Προσκειμερος*. Schol. τυγχάνει.

(87) *Συνεπέρισαν*. Reg. *bm*, συνεπέρησαν.

(88) *Λόγων κράτος*. « Sermonum victoria, principatus, præcipuum decus. »

(89) *Τὰς ἐξω*. Mont. mavult, τὰς ἄνω. Sed repugnant scripti codices. Utrumvis autem legeris, eadem est sententia. Vide II Cor. iv, 18. Τὰ δὲ μὴ βλέπομενα αἰώνια, « quæ autem non videntur, æterna sunt. »

(90) *Εἰ τὸ οἰκεῖον*. Hæc apud Pindar. *Nemeorum* Ode 1, στρ. γ', ἐπωδ., κώλ. η'.

Τὸ γὰρ οἰκεῖον πικτεῖ

Πάνθ' ὁμῶς· εὐθὺς δ' ἀπήμων καρδία

Κάδος ἀμφοῖν ἀλλέτριον.

Mala enim propria premunt
Unumquemque pariter; verum cor statim maioris
Cum de alieno luctu agitur.

[etpers,

λόγους· οὐ γὰρ φέρω μὴ τοῦτο πολλάκις ἀνακυκλεῖν, καὶ πειρατέον συνηγορησάι τούτοις εἰς δύναμιν· πολλῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων, ἐφ' οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἔστιν ὃ τι μᾶλλον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται. Καὶ μοι συναγανακτεῖται πᾶς ὅστις λόγους χαίρων, καὶ τῇ μείρῃ ταύτῃ προσκείμενος (86), ὧν εἶναι καὶ αὐτὸς οὐκ ἀρνήσομαι. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα παρῆκα τοῖς βουλομένοις, πλοῦτον, εὐγένειαν, εὐκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφορᾶς ἐστὶ καὶ ἐνερῶδους τέρψεως· τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου· καὶ οὐ μέμφομαι χερσαίοις τε πόντοις καὶ θαλασσίαις, οἱ τούτους μοι συνεπέρησαν (87). Ἐμοὶ γοῦν εἴη, καὶ ὅστις ἐμοὶ φίλος, τὸ τῶν λόγων κράτος (88)· ὃ πρῶτον μετὰ τὸ πρῶτον ἡσπασάμην τε καὶ ἀσπάσομαι, τὰ θεῖα λέγω, καὶ τὰς ἐξω (89) τῶν ὀρωμένων ἐλπίδας. Ὡστε εἰ τὸ οἰκεῖον (90) πικτεῖ πᾶν, κατὰ Πίνδαρον, ἀναγκαῖος ὁ περὶ τούτων ἐμοίγε λόγος· καὶ μάλιστα δίκαιον, ὥς οὐκ οἶδ' εἴ τι τῶν (91) ἄλλων, λόγῳ τὴν ὑπὲρ λόγων χάριν ἀποδιδόναι τοῖς λόγοις.

de his sermonem habere necesse est: maximeque, ut haud sciam an quidquam aliud, æquum est, instituta pro sermonibus oratione gratiam sermonibus referre.

PA. Πόθεν οὖν ἐπὶ ἡλθέ σοι τοῦτο, ὦ κουφότατε πάντων καὶ ἀπληστότατε, τὸ λόγων ἀποστερησάι Χριστιανούς; τρῦτο γὰρ οὐ τῶν ἀπειλούμενων (92) ἦν, ἀλλὰ τῶν ἔξῃ νενομοθετημένων. Πόθεν, κἀκ τίνος αἰτίας; Τίς Ἐρμῆς σοι λόγιος (93), ὥς ἂν αὐτὸς εἴποις, τοῦτ' ἐπὶ νοῦν ἔγαγε; Τίνες Τελχῖνες (94) πονηροὶ, καὶ βάτκανοι δαίμονες; Εἰ βούλει (95), καὶ τοῦτου τὴν αἰτίαν ἡμεῖς παραστήσομεν. Ἐδεῖ γὰρ σε πολλοῖς ἐγγειροῦντα καὶ παρανόμοις κακοῖς, εἰς τοῦτο ὑπαχθῆναι τελευτώντα, καὶ σαυτῷ προδῆλως περιπεσεῖν· ἴν' ᾧ (96) μάλιστα φρονεῖν ᾧου δεῖν, τούτῳ (97) μάλιστα λάθῃς ἐνασχημονῶν, καὶ ἀλογίαν κατακρινόμενος. Ἀπόκριναι (98) γὰρ· τί σοι τὸ δόγμα βούλεται; καὶ τίς ὁ λόγος τῆς περὶ λόγους καινοτομίας; Κἂν τι δίκαιον ἐδῶξῃ λέγειν, ἀνιστάμεθα μὲν, οὐ μεμψόμεθα δέ· καὶ γὰρ ὥσπερ σὺν λόγῳ νικᾷν, οὕτω καὶ νικᾶσθαι καλῶς μεμαθήκαμεν.

vincere, sic etiam honeste ac laudabiliter vinci didicimus.

PB. *Ἡμέτεροι, φησὶν, οἱ λόγοι, καὶ τὸ Ἑλλη-*

D (91) *Εἴ τι τῶν*, etc. Reg. *bm*, et *Bill*. εἴ τι τῶν ἄλλων λόγων τὴν ὑπὲρ λόγον. Postea vero Billius λόγων εἰ λόγον expunxit. Pass. εἴ τις τῶν ἀλόγων λόγῳ τῇν, etc.

(92) *Ἀπειλούμενων*. Montac., ἡπειλούμενων.

(93) *Λόγιος*. Ald. et Herv. λόγος. Combef. reddit: « quis eruditæ linguæ Mercurius? » vel, « sermonum præses? »

(94) *Τελχῖνες*. « Præstigiatores. » Vox derivata a θέλω, « mulceo. »

(95) *Εἰ βούλει*. Ald., Herv., Montac. addunt δέ. Deest εἰ, in Colbert. 3, Or. 1, etc. Regius I, ἢ βούλει.

(96) *ἴν' ᾧ*. Coll. 8, ἴν' ὃ.

(97) *Τούτῳ*. Reg. *bm*, τούτο.

(98) *Ἀπόκριναι*. Quatuor Coll. ἀπόκρινε. Ita etiam Pass. qui addit μοι.

ρίζειν, ὧν καὶ τὸ σέβειν (99) θεοῦς· ὧν δὲ ἡ Ἀ Γράρει, utpote quorum etiam sit deos venerari : vestra autem est stoliditas et rusticitas, nec quidquam aliud, quam, Crede, 133 sapientiae vestrae est. At qui hoc, ut opinor, non irriserint, qui apud vos Pythagorae philosophiam colunt, quibus illud, Ipse dixit, dogmatum omnium primum est et maximum, aureisque, imo plumbeis carminibus praestantius. Etenim post primam illam, atque apud eos, qui illius placitis initiabantur, celebratissimam silentii philosophiam, ut sermonis moderationem tacendo condiscerent, solemne et usitatum erat, de quocunque dogmate interrogarentur, rationemque poscerentur, nihil aliud respondere, quam quod Pythagorae ita placuisset : rationemque dogmatis esse, id quod illi in mentem venisset, ab omni examine ac censura liberum atque immune. Ita, licet in aliis syllabis et verbis, eodem tamen recidit illud, Ipse dixit, quo nostrum Crede, quamvis id sugillare ac morsibus appetere non desinatis. Hoc enim sermone id intelligimus, non licere iis quae ab hominibus divino Numine affatis dicta sunt, fidem abrogare, verum pro sermonis et doctrinae confirmatione, illorum auctoritatem esse, omni logica facultate atque contradictione validiorem.

PI'. Ἐστω δὲ καὶ τοῦτο τῶν ἡμετέρων εὐεπηρέατον· πῶς δὲ (10) οὐ δέξῃς τοὺς λόγους σοι διαφέροντας; Εἰ δὲ καὶ σοὺς, πῶς τούτων ἡμῖν οὐ μετὸν (11) κατὰ τὴν σὴν νομοθεσίαν καὶ ἀλογίαν; τίνος (12) γὰρ τοῦ Ἑλληνίζεω εἶναι οἱ λόγοι, καὶ τοῦ πῶς λεγομένου καὶ νοουμένου (13); Ἴν' ἐγὼ σοι διέλω τὴν τοῦ ὀνόματος δύναμιν, ὧ περὶ τὰς ὁμωνυμίας ἔχον σὺ, καὶ τὰ δηλούμενα, ἢ μὴ προσγορίᾳ διάφορα, ἢ διαφοροῖς ταυτὰ (14), ἢ ἑτέροις (15) ἕτερα· ἢ γὰρ τῆς θρησκείας εἶναι τοῦτο φήσεις, ἢ τοῦ θένους δηλαδὴ, καὶ τῶν πρώτων (16) εὐρισκομένων τῆς διαλέκτου τὴν δύναμιν. Εἰ μὲν οὖν τῆς θρησκείας (17), δεῖξον ποῦ καὶ παρὰ τίσι τῶν ἱερέων (18) τὸ Ἑλληνίζειν ἔννομον, ὥσπερ καὶ τὸ (19) θύειν ἔστιν, καὶ

(99) *Σέβειν*. Heins., *σέβασθαι*.

(1) *Αὐτὸς ἔφα*. « Ipse dixit. » Solemne ac usitatum apud Pythagorae discipulos responsum. Cum enim de dogmate quodam, quod a magistro accepissent, interrogarentur, cumque ejus causa ac probatio ex eis requireretur, nihil aliud omnino respondere solitum, quam, *Αὐτὸς ἔφα*, « Ipse dixit, ita ipsi visum est. » Quod quidem apte et opportune Juliano objicit Gregorius, ut ipsius cavillationes adversus istud Christianorum, *Πίστευσον*, « Crede, » retundat. Christianam enim fidem impie irridens Apostata, religiosi fidei asseclis « stoliditatis ac rusticitatis » notam inurere conabatur.

(2) *Μολιῶν*. Heins., « Id est, » *μολιῶδων*.

(3) *Φιλοσοφίαν τῆς σιωπῆς*. « Silentii philosophiam. » Alludit hic Gregorius ad Pythagoram, qui discipulos suos per quinquennium tacere jubebat. Ille enim erat veluti primus ipsius philosophiae gradus.

(4) *Ἐπεὶ ἀποφαινομένοις*, etc. Duo Colb. et Pass. *εἰ* ἀποφαινομένοις, « ac ubi respondissent, rationem cum rogarentur. »

(5) *Μηδέν*. Duo Regg., tres Colb., οὐδέν.

(6) *Παραστὰν ἐκείνῳ*. Colb. 3, *παραστάν*. Pass. *ἐκείνῳ*.

(7) *Ἀνεύθυνόν τε*. « Nullis rationibus obnoxium, censura liberum. »

Α Γράρει, utpote quorum etiam sit deos venerari : vestra autem est stoliditas et rusticitas, nec quidquam aliud, quam, Crede, 133 sapientiae vestrae est. At qui hoc, ut opinor, non irriserint, qui apud vos Pythagorae philosophiam colunt, quibus illud, Ipse dixit, dogmatum omnium primum est et maximum, aureisque, imo plumbeis carminibus praestantius. Etenim post primam illam, atque apud eos, qui illius placitis initiabantur, celebratissimam silentii philosophiam, ut sermonis moderationem tacendo condiscerent, solemne et usitatum erat, de quocunque dogmate interrogarentur, rationemque poscerentur, nihil aliud respondere, quam quod Pythagorae ita placuisset : rationemque dogmatis esse, id quod illi in mentem venisset, ab omni examine ac censura liberum atque immune. Ita, licet in aliis syllabis et verbis, eodem tamen recidit illud, Ipse dixit, quo nostrum Crede, quamvis id sugillare ac morsibus appetere non desinatis. Hoc enim sermone id intelligimus, non licere iis quae ab hominibus divino Numine affatis dicta sunt, fidem abrogare, verum pro sermonis et doctrinae confirmatione, illorum auctoritatem esse, omni logica facultate atque contradictione validiorem.

CH. Sed nostrum hoc sit sane tale, ut calumniae ac reprehensioni pateat. Illud autem quo tandem modo probabis, sermones ad te pertinere? Quod si tuos quoque esse ostendes, quomodo nobis non licere eorum esse participes, juxta tuam legem ac stoliditatem conficies? cujus enim sunt sermones, quibus Graecantur homines? et quo sensu Graecismus intelligitur hic et usurpatur? Libet enim, c ambiguarum vocum captator, nominis vim tibi distinguere, atque ea, quae vel uno vocabulo diversa significant, vel diversis eadem, vel diversis diversa. Aut enim ethnicae religionis hoc esse dices, aut utique gentis, et eorum qui vim linguae primi invenerunt. Si (ethnicae) religionis, ostende quonam loco

(8) *Κωμωδοῦντες*. « Comice sugillantes; vel etiam in theatris ac comædiis. »

(9) *Πάσης*, etc. Combef. « omni dialectica argutaque disputandi ac contradicendi facultate validiorem. »

(10) *Πῶς δέ*. Ita Pass. alique plures codices. Deest δὲ in ed.

(11) *Μετόν*. Pass. *μεθεκτόν*. Juxta Basilium, *μετόν* usurpatur pro *μέτεστι*, sicut *ἔξόν* pro *ἔξεστι*, id est participium pro indicat. presenti: *Τὸ μετόν*, inquit, *μέτεστι* σημαίνει, ὡς τὸ *ἔξόν*, *ἔξεστι*.

(12) *Τίτος*, etc. Billius: « Cujus enim Graecismi sermones sunt? et quo pacto intellecti atque usurpati? »

(13) *Λεγομένου καὶ νοουμένου*. Codices vulgo, *νοουμένου καὶ λεγομένου*. In Reg. bm, deest *λεγομένου*.

(14) *Ταυτά*. Pass. *τὰ αὐτά*.

(15) *Ἑτέροις*. Pass. *ἑτέροις*.

(16) *Τῶν πρώτων*. Sic duo Regg., Or. 1. Non pauca, πρώτων. Mox quinque Regg., tres Colb., *εὐρομένων*. Pass. *εὐραμένων*.

(17) *Θρησκείας*. Pass. addit *τοῦτο εἶναι φήσεις*, « hoc esse dixeris. »

(18) *Τῶν ἱερέων*. Tres Regg. et Or. 1, *ἱερέων*.

(19) *Καὶ τό*. Deest καὶ in plerisque mss.

et apud quos sacerdotes, Græcari lege præscriptum sit, quemadmodum quasdam victimas et quibusdam dæmonibus mactare. Neque enim **134** omnibus easdem licet, neque uni omnes, neque eodem modo, quemadmodum vestris sacrorum interpretibus videtur, iisque qui de sacrificiis pertractant. Ubinam autem, ut apud Lindios, Buthœnam exsecrari ac diris devovere pium habetur, sicque deus ille optime colitur, si convicia in eum et maledicta conjiciantur? aut apud Tauros hospites necare, aut apud Lacedæmonios ad Dianæ aram virgis lacerari, aut apud Phryges castris tibiæ cantu delinitos, ac saltando eviratos, aut apud alios, pueros ad amare, aut apud alios, scortari, aut, ne singula percrensem, omnia quæ in aliis mysteriis peragi solent, sic etiam Græcari deorum aut dæmonum cuiuspiam proprium atque selectum est? Et certe hinc perspicue constaret hoc ad gentiles pertinere, si quod commune est, cuiuspiam vestrorum deorum aut dæmonum privatim attributum esset, quemadmodum pleraque etiam alia quæ communia sunt mactare legibus sancitum est.

CIV. Quod si hoc non dicas, verum linguam hanc tanquam vestram vindices, atque idcirco nos ab ea, quasi a paterna hæreditate, nihilque ad nos attinente, procul submoveas, primum non video, qua ratione id facere possis, aut quomodo hoc ad dæmones referre queas. Non enim, si eosdem et lingua et religione Græcari contigit, protinus sermones quoque religionis esse consequetur, eaque de causa ab ea jure depellemur. Nam ne hoc quidem ita colligi posse censent, qui apud vos de dissidentibus arte scripserunt. Non enim si duo circa idem versentur, ambo proinde eadem inter se sunt: pari enim alioqui ratione, si aurificem eundem et pictorem fingeremus, auri fusio in picturam, aut pictura in auri fusionem recideret, ac circumstiteret: quæ profecto nimium frivola et inepta sunt.

CV. Ad hæc sciscitabor ex te, o Græcismi et sermonum amans, utrum: ab omni Græcismo nos arcebis, hoc est, a pervulgatis his et pedestribus verbis, atque in multitudinis usu positis, an ab elegantioribus duntaxat et sublimioribus, utpote ad quæ nemo, nisi excellenti doctrina præditus, aspirare queat? Si a posteriori hoc Græcismi **135** generè,

oīs τῶν δαιμόνων· οὕτε γὰρ πᾶσι τὰ αὐτὰ, οὕτε ἐνὶ τὰ πάντα, οὕτε τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥς τοις παρ' ὑμῖν ἱεροφάνταις (20) δοκεῖ, καὶ τοις τῶν θυσιῶν τεχνολόγοις. Πού δέ, ὡς περ Λινδίοις, εὐσεβὲς τὸ καταρᾶσθαι τῷ Βουθόινῃ (21), καὶ τοῦτο εἶναι θεοῦ τιμὴν, τὰς εἰς αὐτὸν λοιδορίας; ἢ Ταύροις τὸ ξενοκτονεῖν, ἢ Λάκωσι τὸ ἐπιθώμια ξαίνεσθαι, ἢ Φρυγί τὸ κατατέμνεσθαι (22) ὑπ' αὐλῶν κηλουμένους, καὶ ἀνανδρουμένους ὑφ' ἄλματος, ἢ τὸ παιδεραστεῖν ἄλλοις, ἢ τὸ πορνεῦειν ἐτέροις, ἢ ὅσα τῶν ἄλλων (23) μυστηρίων ἐστὶν, ἵνα μὴ λέγω καθ' ἕκαστον, οὕτω δὲ καὶ τὸ Ἑλληνίζειν ἐκκριτόν (24) τινος θεῶν ἢ δαιμόνων; Καίτοι κἂν εἰ τοῦτ' ᾔην (25), οὐπω δὴλον, ὥς Ἑλληνικὸν ᾔην, ἢ τι (26) τῶν παρ' ὑμῖν θεῶν ἢ δαιμόνων τὸ κοινὸν ἀπεκρίθῃ, ὡς περ καὶ ἄλλα πολλὰ τῶν κοινῶν θύειν νενομοθέτῃται.

quamvis hoc etiam ita se haberet, nondum tamen si quod commune est, cuiuspiam vestrorum deorum aut dæmonum pleraque etiam alia quæ communia sunt

PA. Εἰ δ' οὐχὶ τοῦτο φήσεις, τῆς γλώσσης δὲ ὡς ὑπερέρας μεταποιήσῃ, καὶ διὰ τοῦτο πόρρω θήσεις ἡμᾶς (27), ὡς περ κλήρου πατρικοῦ, καὶ οὐδὲν ἡμῖν διαφέροντος, πρῶτον μὲν οὐχ ὁρῶ τίς ὁ λόγος, ἢ πῶς τοῦτο προσάξεις τοῖς δαίμοσιν. Οὐ γὰρ, εἰ τοὺς αὐτοὺς τὴν τε γλῶσσαν Ἑλληνίζοντας καὶ τὴν θρησκείαν εἶναι: (28) συμβέθεσκεν, ἥδη καὶ τῆς θρησκείας οἱ λόγοι, καὶ διὰ τοῦτ' ἂν εἰκότως ἐξω ταύτης ἡμεῖς γραφεῖμεν· ἀλλὰ τοῦτό γε καὶ ἀτυλλόγιστον δοκεῖ τοῖς καθ' ὑμᾶς (29) τεχνολόγοις· οὐ γὰρ, εἰ περὶ ταυτὸν ἄμφω, καὶ ἀλλήλοις ἄμφω ταυτὰ· ἢ οὕτω γε, εἰ χρυσοχὸν τὸν αὐτὸν καὶ ζωγράφον θείημεν, τὸ χρυσοχοεῖν εἰς τὸ ζωγραφεῖν, ἢ τὸ ζωγραφεῖν εἰς τὸ χρυσοχοεῖν (30) περισσέσεται· πολλῶν ταῦτα τῶν ληρημάτων.

PE. Ἐπειτα (31) ἐρήσομαι σε, ὦ φιλέλλην σύ καὶ φιλόλογε, πότερον παντὸς εἰρῆεις ἡμᾶς τοῦ Ἑλληνίζειν, οἷον δὴ καὶ τῶν ἐν μέσῳ καὶ περὶ τούτων ῥημάτων, καὶ τῆς τῶν πολλῶν χρήσεως, ἢ τοῦ κομψοῦ τε καὶ υπεραίροντος, ὡς οὐκ ἄλλοις ἐφικτοῦ (32) ἢ τοῖς κατὰ παιδείαν διαφέρονσιν (33); εἰ μὲν γὰρ τοῦτο, τίς ἢ ἀποκλήρωσις, τὸ μὲν *σμερδαλέον* (34),

(20) Ἱεροφάνταις. Schol. Montac: Ἱεροφάντης, D πρὸς τὸ τὰ ἱερὰ ἐκφαίνειν. « Hierophantes, quasi qui sacra docet, patefacit, » vel « interpretatur. »

(21) Τῷ Βουθόινῃ. Hic « Hercules » intelligitur. Quæ vero apud « Tauros, Lacedæmonios, » etc., perpetrabantur, vide in notis, p. 109.

(22) Τὸ κατατέμνεσθαι. Ita Pass. et alii quam multi codices. Deest τὸ in editis. Tam impura silentio prætermittenda videntur, nisi ad cæcæ gentilitatis probrum ea referre compulsus fuisset Gregorius.

(23) Ὅσα τῶν ἄλλων. Coll. 3, ὅσα ἄλλα.

(24) Ἐκκριτόν. Tres Regg., ἐγκριτόν.

(25) Εἰ τοῦτ' ᾔην. Sic plerique codices. Pass. vero alique nonnulli, εἰς τοῦτο.

(26) Ἡ τι. Sic magno consensu codices, præter Coll. 3, 6. Billius tamen et Comb. legunt εἴ τι.

(27) Θήσεις ἡμᾶς. Pass. θήσεις Χριστιανούς; ἡμᾶς Reg. 1, θήσεις Χριστιανούς, omisso ἡμᾶς.

(28) Θρησκείαν εἶναι, etc. Ita Pass. Quæ lectio certe melior videtur. Εἰ. θρησκείαν ἥδη συμβέθεσκεν εἶναι τῆς θρησκείας τοὺς λόγους.

(29) Καθ' ὑμᾶς. Quatuor Regg. καθ' ἡμᾶς.

(30) Εἰς τὸ χρυσοχοεῖν. Quatuor Regg., duo Coll., Pass. et Or. 1, in ora, εἰς χρυσοχοεῖν.

(31) Ἐπειτα. Pass. Εἴτα.

(32) Ὅς οὐκ ἄλλοις ἐφικτοῦ. Sic Pass. Ita etiam legunt Sav. et Comb. Editi δὲ οὐκ ἄλλοις ἐφικτός.

(33) Ἡ τοῖς κατὰ παιδείαν διαφέρονσιν. Ita habent septem Regg., duo Coll., Pass., sicque legendum, ut plana et expedita sit syntaxis ac littera. Editi, ἢ τοῦ ... διαφέροντος.

(34) Τὸ μὲν σμερδαλέον, etc. Hæc sunt verba poetica ex Homero collecta, quæ singula Elias sic exponit: σμερδαλέον, « horrendum; » κοναβίζειν, « strepere, timire; » μῶν, « num? » ὀψουθεν, « utique, profecto; » ἄττα, cum aspiratur, « quæ quidem; » cum tenuatur, « alia quædam; » ἀνωσγέ-

καὶ τὸ κοναδίζειν, καὶ τὸ μῶν, καὶ τὸ δῆπουθεν, καὶ τὸ ἄττα, καὶ τὸ ἀμωσγέπως εἶναι τῆς διαλέκτου μόνης, τὰλλα δὲ (35) ἀπερρίφθαι εἰς Κυνόσαργες (36), ὥσπερ τὸ πάλαι τοὺς νόθους; εἰ δὲ καὶ τὸ εὐτελὲς τοῦ λόγου καὶ ἀκαλλώπιστον ὁμοίως τοῦ Ἑλληνίζειν ἐστὶ, τί μὴ καὶ τούτων ἀποστερεῖτε ἡμᾶς, καὶ ἀπλῶς (37) πάσης Ἑλλάδος φωνῆς, ὅποια πότ' ἂν ᾦ, καὶ ὡς ἂν ἔχουσα τύχη (38); τοῦτ' ἂν ᾦν ὑμῶν φιλανθρωπότερον καὶ τελείως (39) τῆς ἀμουσίας τῆς ὑμετέρας.

PΓ'. Ἐχει γὰρ οὕτως, ἵνα σοι φιλοσοφῆσω περὶ τούτων, ὑψηλότερόν τε καὶ τελειότερον. Εἰ μὲν καὶ θεῖαι τινὲς εἰσι φωναὶ (40) φωνητικοῖς ὄργανοις ἐκπορευόμεναι (41), καὶ διὰ τοῦ ἀέρος χεόμεναι τε (42) καὶ ἀκούεῖς εἰσερούσαι, τῶν ἡμετέρων χρεῖτους καὶ εὐσημότραι (γελῶ γὰρ ὑμῶν τῶν σεμνῶν τὸ Μῶλυ, καὶ τὸν Ξάνθον, καὶ τὴν Χαλκίδα), ἢ διὰ (43) γυνῶν ἀλλήλοις συγγίνονται τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν τυπωμάτων, οὐχ ἡμέτερον λέγειν· τὸ δ' οὖν ἡμέτερον τοιοῦτόν ἐστιν. Οὕτε φωνῇ τῶν εὐρομένων μόνον (44) ἐστὶν, ἀλλὰ πάντων τῶν μετεχόντων· οὕτε τέχνη τις ἢ ἐπιτήδευσις, ἣν ἂν ἐνθυμηθῆναι θελήσης· ἀλλ' ὥσπερ ἐν ἀρμονίᾳ τεχνικῇ τε καὶ μουσικῇ ἄλλος μὲν ἦχος ἄλλης τινὸς τῶν νευρῶν συντεταμένος, ἢ ἀνεμμένος (45), πάντα δὲ τοῦ ἐνὸς ἀρμωστοῦ καὶ τεχνίτου, πρὸς ἐν τι κάλλος ἀρμονίας συντείνοντα· οὕτω καὶ τούτοις ὁ τεχνίτης καὶ δημιουργὸς λόγος ἄλλον μὲν ἄλλης τινὸς ἐπιτηδεύσεως ἢ τέχνης εὐρετὴν (46) προῦστήσατο, πάντα δὲ εἰς μέσον προῦθηχε πᾶσι τοῖς βουλομένοις, τῷ κοινωνικῷ καὶ φιλανθρώπῳ συνδέων τὸν βίον ἡμῶν, καὶ ποιῶν ἡμερώτερον.

C licet rerum artifex ac conditor Verbum, alium alius cujuscumque instituti vel artis inventorem elegerit, omnia tamen omnibus in medium proposuit, ut scilicet per societatem et communicationem ac benignitatem, veluti quibusdam vinculis vitam nostram astringeret ac mitiorem redderet.

PZ'. Σὺν τῷ Ἑλληνίζειν; εἰπέ μοι· τί δέ; οὐ Φοινίκων τὰ γράμματα; ὡς δὲ τινες, Αἰγυπτίων; ἢ τῶν ἐτι τούτων σοφωτέρων Ἑβραίων; οἳ καὶ πλαστὶ θεοχαράκτοις ἐγγραφεῖναι (47) τὸν νόμον παρὰ

πως, «partim, quadamtenus.» Billius in hæc verba observat Gregorium hæc mutuatum videri a Luciano, ubi lib. *De conscrib. hist.* salsissime irridet ineptissimum hominem sesquipedalium, exoletorum et Demosthenicorum verborum affectatorem, qui sibi facundia Demosthenem æquare videbatur, quod illius verbis uteretur.

(35) *Tállla dé*, etc. «Cæteræ vero dictiones rejiciantur et pro spurii habeantur.»

(36) *Κυνόσαργες*. Locus erat Athenis ignobilis, in quem spurii conjiciebantur.

(37) *Καὶ ἀπλῶς*. Quæ sequuntur usque ad hæc verba, «Ἐχει γὰρ, desunt in Reg. hu, et in edit. Ald. et Her.

(38) *Τύχη*. Colb. 3, et Comb. τύχοι.

(39) *Τελείως*. Savil. τελειώσεις.

(40) *Εἰ μὲν καὶ θεῖαι τινὲς εἰσι φωναί*, etc. Hic poetas ac præcipue Homerum, aliosque fabularum amatores, qui diis voces attribuebant, irridet Gregorius. In exemplum profert quasdam deorum voces, quas ipse Homerus finxit, nempe «Moly, Xanthum et Chalcidem, quarum prima, » inquit Elies, «radix stirpis cujusdam est, altera fluvius, tertia avis, his verbis utens : Moly hanc dii vocant : quem Xanthum dii vocant, homines autem Scamandrum :

A quæ tandem hæc partitio est, ut hæc verba, *μερ-δαλέον, κοναδίζειν, μῶν, δῆπουθεν, ἄττα, ἀμωσγέ-πως*, solius linguæ sint, reliqua autem in Cynosarges, ut olim spurii, relegentur? Si autem viles etiam et inornatæ atque inelegantes dictiones atque Græcismi sunt, quin has quoque nobis, atque omnes in universum Græcas voces, quæque tandem illæ et qualescunque sint, adimitis? hoc enim majus in vobis humanitatis ac supremæ inscitiae argumentum esset.

CVI. Etenim, ut de his rebus altius ac perfectius tecum agam, sic se res habet : Si quædam etiam deorum voces sunt, e vocalibus organis exeuntes, ac per aerem fusæ, auribusque influentes, vocibus nostris præstantiores et significantiores (rideo enim B hominum gravium, quales haberi vultis, hæc verba, Moly, et Xanthum, et Chalcidem), aut per nudas cogitationes et informationes commercium inter se habent, haudquaquam nostrum est pronuntiare. Quod autem ad nos attinet, ita se, ut dicturus sum, res habet. Nam nec vox tantummodo eorum est qui eam invenerunt, sed omnium qui ejus sunt participes : nec ars ulla aut vitæ studium atque institutum, quodcunque cogitare volueris ; quin potius, quemadmodum in concentu artificioso et musico, alia quidem chorda alium sonum edit, prout videlicet, vel eontenditur, vel remittitur, cæterum omnia unius ejusdemque sunt concinnatoris et artificis, atque ad unam quamdam concentus elegantiam referuntur : ad eundem modum in his quoque rebus,

C licet rerum artifex ac conditor Verbum, alium alius cujuscumque instituti vel artis inventorem elegerit, omnia tamen omnibus in medium proposuit, ut scilicet per societatem et communicationem ac benignitatem, veluti quibusdam vinculis vitam nostram astringeret ac mitiorem redderet.

136 CVII. Dic mihi : tuum est Græcari ? Quid autem ? Nonne Phœnicum sunt litteræ, vel, ut nonnullis placet, Ægyptiorum, aut his adhuc sapientiorum Hebræorum, qui etiam legem in tabulis a

Chalcidem dii vocant, homines autem Cymindin, » etc. Hæc est ergo Gregorii sententia : si quæ sunt deorum voces, ut nugatur Homerus, meum non est pronuntiare. Quod autem ad homines pertinet, nec vox, nec ars ulla cujusquam propria est, sed cuilibet volenti ad usum æque patet.

D (41) *Ἐκπορευόμεναι*. Ita Reg. I, Colb. 3, Pass. et Comb. Editi vero et plures mss., *ἐκπορεύεται*.

(42) *Χεόμεναι τε*. Sic Pass. Deest τε in edit.

(43) *Ἡ δὲ*. Sic Oxon. hancque lectionem verba proxime sequentia postulant, quamvis editi, et omnes quos vidimus codices habeant, *οἳ δὲ*.

(44) *Εὐρομένων μόνον*. Regg. bm, q, y, *εὐραμένων*. Alii duo Regg., *μόνων*. Utrumque Savilio placet.

(45) *Συντεταμένος, ἢ ἀνεμμένος*. Ita omnes codices, fatente Mont. qui tamen mallet, *συντεταμένης*, etc., sed perinde dicitur, «sonus intensus» aut «remissus, » ut «chorda intensa» aut «remissa.»

(46) *Εὐρετὴν*. Mendose in Herv. *ἀρετὴν*. Quæ lectio nullatenus defendi potest, quidquid dicat Montacutius.

(47) *Θεοχαράκτοις ἐγγραφεῖναι*. Malim, «divinis characteribus exaratam.»

Deo inscriptam esse persuasum habent? Tuum Attice loqui? Quid? Calculis uti, et numerare, et digitis supputare, mensuræ item et pondera, atque ante hæc etiam aciei instructio et res militaris, cujus sunt? nonne Eubæorum? si modo Eubæus erat ille multarum rerum inventor Palamedes, invidiæque ob id impetitus, atque adeo in judicium ob sapientiam vocatus, ab iisque qui adversus Ilium expeditionem susceperant, morte multatus? Quid igitur? Si Ægyptii, et Phœnices, et Hebræi, quibus ad eruditionem nostram utimur, si qui Eubæam insulam incolunt, hæc, tanquam sua, juxta tua principia, vindicarint, quid faciemus? aut quid ad eos causificari poterimus, nostrismet legibus capti atque constricti? Nonne nos omnino his rebus privari necesse erit, nobisque idem quod graculo, evenire, hoc est, ut alienis plumis nobis detractis, nudi ipsi ac turpes simus?

CVIII. Tua sunt poemata? Quid autem? An non potius anus illius, quæ cum quidam concitatore gressu ex adverso incedens, ipsius humerum concussisset, sic enim narrant, ipsaque postea eum conviciis incessest, impetus vehementia carmen effudit; quod cum juveni valde arrisisset, atque accuratus in numeros astrictum fuisset, admirabilem tibi hæc poemis creavit? Quid de cæteris? Si enim ob arma gloriaris, a quibus tandem, o fortissime, arma tibi venerunt? An non a Cyclopibus, a quibus ars ferraria nata est? Si autem magna quædam res, imo omnium maxima, tibi purpura videtur, ex qua tu sapiens evasisti, atque hujusmodi legum promulgator, quid? num eam Tyriis abjicies, a quibus pastoralis ille canis prodiit, qui exeso murice, labilisque cruore perfusus, pastori florem indicavit, ac per eos vobis imperatoribus pannum illum improbis luctuosum et superbum porrexit? jam vero quid dicturi sumus, si ab agricultura naviumque exstrukione Athenienses nos arceant, Cereres, et Triptolemos, et dracones **137** commemorantes, ac præterea Celeos, et Icarios, omnemque in istis mythologiam, quæ etiam vobis res istas turpi et obsceno mysterio, ac nocte sane digno, celebrandas dedit?

CIX. Atque, ut aliis prætermisiss, ad ipsum vecordix tuæ, seu potius impietatis, caput ascendam,

A Θεοῦ (48) πιστεύουσι; Ἐν τῷ Ἀττικίζειν; Τὸ πεπτεύειν (49) δὲ καὶ ἀριθμεῖν, καὶ λογίζεσθαι δακτύλοις, μέτρα τε καὶ σταθμὰ, καὶ ἐστὶ πρὸς τούτων, τὰ τακτικὰ καὶ πολεμικὰ, τίνος (50); οὐκ Εὐβοίων; εἰπερ Εὐβοεὺς ὁ Παλαμίδης, ὁ πολλῶν εὐρετής, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιφθονος, καὶ μέντοι καὶ δίκας τῆς σοφίας ἀπαιτηθεὶς, καὶ κατακρίθεὶς τοῖς ἐπὶ Ἰλίου στρατεύσασι; Τί οὖν; ἂν Αἰγύπτιοι, καὶ Φοίνικες, Ἑβραῖοι τε, οἷς ἡμεῖς συγχρόμεθα πρὸς τὴν ἡμετέραν παιδείαν, τί δ' ἂν οἱ τὴν νῆσον ἔχοντες (51) Εὐβοίαν μεταποιούνται (52) τούτων ὡς αὐτοῖς διαφερόντων, κατὰ τὰς σὰς ὑποθέσεις, τί δρᾶσμεν; ἢ τί δικαιολογησόμεθα πρὸς αὐτοὺς, τοῖς οἰκείοις ἐαλωκότες νόμοις; Ἡ πᾶσα στέρεσθαι τούτων ἀνάγκη, καὶ τὸ τοῦ κολοιοῦ πάσχειν (53), γυμνοὺς εἶναι τῶν ἄλλοτριων περιαιρεθέντας πτερῶν (54) καὶ ἀσχήμονας;

PH. Σὰ τὰ ποιήματα; τί δέ; οὐ τῆς γραφῆς (55) μᾶλλον ἐκείνης, ἣ, τὸν ὥμον σεισθεῖσα παρὰ τίνος συντόνας ἀντιπαριόντος, ὡς λόγος, εἴτ' ἐνυθρίζουσα τῷ σφοδρῷ τῆς ὀρμῆς, ἔπος ἐφθέγγετο· καὶ τοῦτ' ἀρέσαν τῷ νεανίᾳ λίαν (56), καὶ φιλοπονώτερον μετρηθὲν τὴν θαυμασίαν σου ταύτην ἐδημιούργησε ποιήσιν; Τί τᾶλλα (57); Εἰ δὲ τοῖς ὅπλοις μέγα φρονεῖς, παρὰ τίνων σοὶ τὰ ὅπλα, ᾧ γενναίωτατε; Οὐ τῶν Κυκλώπων, ἐξ ὧν τὸ χαλκεύειν; Εἰ δέ σοι μέγα καὶ μέγιστον τῶν ὄντων (58) ἡ ἀλουργίς, ἐξ ἧς σοφὸς σὺ, καὶ τῶν τοιούτων νομοθέτης· τί; οὐκ ἀποθήσῃ ταύτην Τυρίοις, παρ' ὧν ἡ ποιμενικὴ (59) κῶλον, ἡ τῇ κόχλῳ βρωθείση, καὶ τὰ χεῖλη καθαιμαξάσῃ, τῷ ποιμένι τὸ ἄθος γνωρίσασα, καὶ διὰ τούτων (60) παραδοῦσα τοῖς βασιλεῦσιν ὅμιν τὸ πένθημον τοῖς κακοῖς ῥάχοις καὶ ὑπερήφανον; Γεωργίας δὲ καὶ ναυπηγίας, τί φήσομεν, ἂν ἀπελαύνωσιν ἡμᾶς Ἀθηναῖοι, τὰς Δήμητρας καὶ τοὺς Τριπτολέμους διηγούμενοι, καὶ τοὺς δράκοντας, ἐστὶ δὲ Κελσεὺς τε καὶ Ἰκαρίους, καὶ πᾶσαν τὴν περὶ ταῦτα μυθολογίαν, ἣ καὶ μυστήριον ὅμιν αἰσχρὸν ταῦτα ἐποίησε, καὶ νυκτὸς ὄντως ἄξιον;

PH. Βούλει, τᾶλλα παρὰς, ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἀναδράμω τῆς σῆς ἐμπληξίας, εἴτ' οὖν θεοδία-

(48) Παρὰ Θεοῦ. Deest in Reg. hu, in Ald. et Herv.

(49) Πεπτεύειν. Ita vulgo mss. In ed. πεπτεύειν.

(50) Τίρος. Sic plerique codices. Edit. τίνων.

(51) Ἐχοντες. Septem Regg., Colb. 3, Coisl. 2 Pass. et Or. 1, ὡχοῦντες.

(52) Μεταποιούνται. Quinque Regg., Herv., Comb., Sav., μεταποιῶνται.

(53) Καὶ τὸ τοῦ κολοιοῦ πάσχειν. De cornicula Horatius, lib. 1, epist. 3, ait:

Ne, si forte suas repetitum venerit olim
Grex avium plumas, moveat cornicula risum
Furtivis nudata coloribus.

(54) Περιαιρεθέντας πτερῶν. Reg. a, περιαιρέωντων πτερῶν.

(55) Τῆς γραφῆς. «Mulier quædam,» ait Elias,

D «ab adolescente quodam propter transeunte in humero successa est. Hæc autem petulantius adversus adolescentem incitata, conviciis eum affecit, pronuntiato quodam versu, quo vehementem illius impetum perstringebat. Erat autem hoc dictum versus numeris astrictus. Qui contentus cum adolescenti, iisque, qui tum aderant, arrisisset, versus hujusce modus in artem redactus ad omnes dimanavit.»

(56) Ἀλαρ. Deest in tribus Regg., Colb. 3, Or. 1 et Herv.

(57) Τᾶλλα. Nonnulli mss., τᾶλλα, et τ' ἄλλα.

(58) Τῶν ὄντων. Pass. τῶν ἄλλων.

(59) Ποιμενική. Colb. k, ποιμαίνική.

(60) Διὰ τούτων. Colb. 3, διὰ τοῦτο. Colb. a, 4, διὰ τούτου.

σεις (61); αὐτο σε πῶθεν σοι τὸ μυσθεῖν, καὶ τὸ μυσθεῖν (62), καὶ τὸ θρησκαεῖν; Οὐ παρὰ Θρακῶν, καὶ ἡ κλήσις παιθέτω σε; Τὸ θύειν δὲ οὐ παρὰ Χαλδαίων, εἴτ' οὖν Κυπρίων; Τὸ ἀστρονομεῖν δὲ οὐ Βαβυλωνίων (63); Τὸ δὲ γεωμετρεῖν (64) οὐκ Αἰγύπτιον; Τὸ δὲ μαγεύειν οὐ Περσικόν; Τὴν δὲ δι' οὐραίων μαντικὴν τίνων ἢ Τελμησεύων ἀκούεις; Τὴν οἰωνιστικὴν δὲ τίνων (65); οὐκ ἄλλων ἢ Φρυγῶν, τῶν πρώτων (66) περιεργασμένων ὀρνίθων πτήσιν τε καὶ κινήματα; Καί, ἔνα μὴ μακρολογῶ, πῶθεν σοι τὸ καθ' ἕκαστον; οὐχ ἔν ἐξ ἑκάστου; ὣν πάντων εἰς ταυτὸ συνελθόντων, ἐν δεισιδαιμονίας συνέστη μυστήριον; Τί οὖν; δεξιόμεθα, πάντων ἀποχωρησάντων εἰς τοὺς πρώτους τε καὶ τοὺς (67) εὐρομένους, μηδὲν ἔχειν ἡμέτερον (68) πλὴν τῆς κακίας, καὶ τῆς περὶ τὸ θεῖον ταύτης καινοτομίας; Πρῶτος γάρ (69) Χριστιανῶν ἐπανάστασιν τῷ Δεσπότη, καθάπερ οἱ δοῦλοι ποτε τοῖς Σκυθαῖς, ὡς φασιν, ἐπενόησας. Πολλοὺ μὲν ἂν (70) ἄξιον ἦν, εἰ σοι διελύθη (71) τὸ πονηρὸν τοῦτο σύνταγμα, κατὰ τοὺς σοὺς ὅρους καὶ νόμους, ἐν ᾗ ἡμεῖς ἤμεν (72) πραγμάτων ἀπῆλλαγμένοι, καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας (73) εὐδαιμονίας τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν ὁρᾶν ὑπῆρχε, πάσης ἀπῆλλαγμένην ἐμυλίου στάσεως· ὃ τοῦ παρὰ τὸν ἔξωθεν πολέμου πολλῷ φευκτότερόν ἐστι καὶ φοβερώτερον, ὅσῳ τὰς οἰκείας δαπανᾶν σάρκας τῶν ἀλλοτρῶν φευκτότερον (74). dissidio solutum: quod **138** quidem externo bello

us ac proprias carnes morsibus appetere horribilius est, quam alienas.

PL. Εἰ δὲ ταῦτά σοι κακουργίας εἶναι δοκεῖ τὸ

hoc ipsum initiari, atque initiare, et deos θρησκαεῖν id est, colere, unde ad te promanavit? Nonne a Thracibus, ut ipsum quoque nomen ostendit? Sacrificare autem, nonne a Chaldaeis, sive Cypriis? Jam astronomia, nonne Babyloniorum inventum est? Nonne geometria, Aegyptiorum? Nonne magia, Persarum? Porro divinatio ea quæ in somnis sita est, a quibus aliis, quam a Telmessibus orta est? Augurandi item disciplina a quibus aliis quam a Phrygiis, qui primi avium volatum ac motum curiosius observarunt? Ac, ne sim longior, unde singula habes? nonne unum ab unoquoque? quibus omnibus in unum coactis, unum superstitionis mysterium conflatum et constitutum est? Quid igitur? an illud admitemus, omnibus rebus ad primos et eos, qui auctores fuerunt, recedentibus, nos nihil omnino habere, præter vitium, atque hanc circa divinum Numen novationem? Primus enim Christianorum, ut adversus Dominum rebellares, quemadmodum feriuntur quondam Scytharum servi adversus Scythas dominos suos, in animum induxisti. Magni vero hoc æstimandum fuisset, si pravum hoc, iuxta leges tuas ac regulas, et sceleratum agmen a te dissolutum fuisset, ut negotiorum molestiis liberaremur, prorsusque in prisca felicitate Romanum imperium cernere liceret, omni civili et domestico multo odiosius est magisque metoendum; non se-

CX. Quod si ea vobis versutam improbitatem

(61) Ἐμπληξίας, εἴτ' οὖν θεοβλάστιας. Comb. C. «Dira mentis a Deo percussæ stoliditas, quasi læsæ a Deo mentis stupor.» Nimirum utraque vox, ἐμπληξία et θεοβλάστια, idem sonat, nisi quod secunda auget et primam explicat.

(62) Καὶ τὸ μυσθεῖν. Sic duo Regg. et Pass. Deest τὸ in ed.

(63) Βαβυλωνίων... Αἰγύπτιον. Pass. cum aliis quibusdam, Βαβυλωνίων... Αἰγύπτιον.

(64) Γεωμετρεῖν. Comb. legit, γοητεύειν, et vertit: «nonne incantatio Aegyptiorum?» Nullum profert codicem; sed has rationes edit, quod geometria ad impietatem non pertineat, ut cætera quæ hic a Gregorio recensentur; deinde quod Elias geometriæ non opponat μαγεῖν, uti in Billio legitur; demum quod adversantes Moysi præstigiatōres hic respiciat Gregorius.

(65) Τίνων. Pass. ποίων.

(66) Τῶν πρώτων. Duo Regg. τῶν πρώτων.

(67) Πρώτους τε καὶ τοὺς. Ita Reg. hu, Sav., Ald. et Herv. Pass. πρώτους εὐραμένους. Alii, πρώτους καί, rejecto τε. Par. ed. cum quibusdam, πρώτους εὐρομένους.

(68) Ἡμέτερον. Hæinsius mavult ὁμέτερον. Favent sequentia, sicque videtur legisse Billius in prima versione: «Quid igitur, an fateberis... te nihil habere quod tuum sit?»

(69) Πρῶτος γάρ, etc. Difficilis est hic locus, quem idcirco corruptum aut mancum suspicatur Savilius. Binas tamen expositiones affert Elias. Neutram probat Billius; imo utramque refellit; et suam ipse afferens, censet hæc priora verba: Πολλοὺ μὲν ἂν ἄξιον ἦν, εἰ σοι διελύθη τὸ πονηρὸν τοῦτο σύνταγμα, ironice esse accipienda, et posteriora ista: ἐν ᾗ ἡμεῖς ἤμεν, etc., Juliano tribuenda, ita ut is sit horum verborum sensus: «Quam magni scilicet æstimandum esset, sic sceleratum hoc Christianorum agmen, ut quidem as-

serabas, et constituebas, deletura et extinctum esset, ut jam negotiis omnibus liberati, lætam et beatam, ut olim florente paganismo, vitam agerētis, nec ullis, ob contrariam Christianorum religionem, dissidiis agitatam, etc. Quartam nobis liceat expositionem asserere. Primo quidem existimamus hæc verba: πρῶτος γάρ Χριστιανῶν, etc., «primus enim Christianorum,» etc., esse expositionem vocis recedentis, καινοτομίας, quod certe nemo negaverit. Deinde hac expositione, veluti clausa parenthesi, et ad suæ orationis terminos revocata in sua comparatione pergit orator. Quod enim modo, ἐν δεισιδαιμονίας μυστήριον, «unum superstitionis mysterium» appellabat, idem nunc, σύνταγμα, «agmen sceleratum» dicit, Græcarumque illud superstitionum corpus et coagmentationem, vel ab ipso Juliano, vel ipsius Juliani legibus esse dissolvendum, si nimirum ille suis auctoribus et inventoribus unumquodque restituisset, aut si ipsi suo jure repetiissent, quemadmodum linguam Græcam sibi vindicabat Julianus. Quibus ostendit Gregorius quam insulsa et inconsequens esset Juliani mens et ratiocinatio. Nec jam ambigua istius loci sententia, nec dubius esse potest horum verborum sensus: κατὰ τοὺς σοὺς ὅρους καὶ νόμους, «juxta leges ac regulas tuas,» id est, juxta Juliani ratiocinationem et principia, quibus adversus Christianos utebatur, ut litteras ipsis interdiceret. Hac expositione plana sunt omnia. Porro diximus? Juliano, vel ab aliis superstitionum agmen dissolvendum; idque suadet orationis series et argumentatio

(70) Μέντ' ἂν. Pass. μέντοι ἂν.

(71) Εἰ σοι διελύθη. «Totum esset unaque dissipatum.»

(72) Ἡμεν. Pass. ὡμεν.

(73) Ἐπὶ τῆς ἀρχαίας. Or. 1, ἐπὶ ταῖς ἀρχαίαις.

(74) Φευκτότερον. Reg. I, et Sav. addunt, εἴεν. Ita Elias in Billio.

lenitate tectam sapere, atque ab imperatoria magnificentia procul remota esse videntur, age, his adhuc astutiora proferemus. Nam cum doctrinam nostram, dogmatibus quidem et cœlestibus testimoniis magnam et excelsam esse perspiceret, eamdemque veterem simul et novam; veterem, inquam, quantum ad prædictiones, ac sublucentes deitatis motus; novam autem, ratione posterioris Dei adventus, ac miraculorum eorum quæ tum ex ea, tum circa eam designata sunt; cæterum majorem et insigniorem ob Ecclesiæ formas nobis traditas, atque in hunc usque diem conservatas: ut ne hoc quidem ipsius malignam versutiam effugeret, quid comminiscitur, et quid facit? Rapsacem illum Assyrium, qui pro Sennacherib Assyriorum rege bellum administrabat⁷⁵, imitatur. Nam cum ille in Judæam cum exercitu profectus, maximis copiis et viribus Hierosolymam obsideret, atque ante urbem castra haberet, nec vi atque armis eam expugnare posset, nec sibi quidquam rerum urbicarum per proditores patere vidisset, lenibus verbis ac vernacula lingua cives allicere ac sibi conciliare aggressus est. Quod cum obsessi intellexissent, hoc primum recusarunt, postulantes, ut Syriaca lingua, non Hebraica, verba ad ipsos faceret, ne forte rentur.

CXI. Idem igitur hic quoque cogitans, scholas quidem in omnibus civitatibus, et sacraria, subsellaque, partim altiora, partim humiliora exstruere parabat, profanorum etiam dogmatum lectiones et explicationes instituire, tam quæ mores componerent, quam quæ in abstrusiorum rerum tractatione versarentur: tum precatationum alternatim canendarum formam, ac pœnæ in eos qui peccarent, pro delicti modo constituendæ: initiationum item et perfectionis, atque omnia, quæ nostræ auid dubie disciplinæ sunt. Diversoria etiam et hospitales domos ædificare, monasteria item et virginum cœnobîa instituebat, simulque **139** humanitatem et benignitatem erga pauperes adjungere, cum in aliis rebus, tum in commendatitiis epistolis sitam, quibus eos, qui inopia premuntur, ex ille in nostris rebus præsertim admiratus fuerat.

CXII. Atque hæc quidem novus iste dogmatistes et sophista in animo habebat. Quod autem illius conatus inanis et irritus fuerit, minimeque in opus

A λείων ἡμφιεσμένης. καὶ πόρρω βασιλικῆς μεγαλοπρεπείας, φέρε, σοὶ παραστήσω καὶ τὰ τούτων ἔτι κερδαλεώτερα. Ὅρων γὰρ τὸν ἡμέτερον λόγον μέγαν μὲν ὄντα τοῖς δόγμασι καὶ ταῖς ἀνωθεν μαρτυρίαις, τὸν αὐτὸν παλαιὸν τε (75) καὶ νέον· παλαιὸν μὲν ταῖς προρρήσεσι, καὶ τοῖς ὑπαστράπτουσι κινήμασι (76) τῆς θεότητος· νέον δὲ τῇ τελευταίᾳ θεωφανείᾳ, καὶ τοῖς ἐκ ταύτης τε καὶ περὶ ταύτης θαύμασιν· ἔτι δὲ μεῖζω καὶ γνωριμώτερον τοῖς παραδεδομένοις, καὶ εἰς τόδε τετηρημένοις τύποις τῆς Ἐκκλησίας· ἵνα μὴδὲ τοῦτο ἀκακούρητον μὲν, τι μηχανᾶται, καὶ τί ποιεῖ; Μιμεῖται Ῥαφάην τὸν Ἀσσύριον· ἐστρατήγει δὲ ἀρα τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων Σαναχχερείμ (77). Οὗτος, ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν στρατεύσας, καὶ δυνάμει πολλῇ καὶ χειρὶ τὰ Ἱεροσόλυμα πολιορκῶν, καὶ τῇ πόλει προσκαθεζόμενος. ἐπειδὴ μῆτε (78) δυνάμει παραστήσασθαι τὴν πόλιν οἷός τε ἦν, μῆτε τι τῶν ἐνδόν αὐτῷ παρὰ τῶν προδοτῶν ἐνεδίδωτο, λόγους ἡμέροις καὶ ὁμογλώσσους ὑποποιεῖσθαι τὴν πόλιν ἐπιχειρεῖ. Ὅ δὲ συνέντας (79) λέγεται τοὺς πολιορκουμένους, τοῦτο παραιτήσασθαι πρῶτον, Συριστὶ λαλεῖσθαι αὐτοῖς, ἀλλὰ μὴ Ἑβραῖστ' κελεύσαντας (80), ὥς τάχα ἂν εἰς δουλείαν κλαπαῖσι τῷ ἡμέρῳ τῆς διαλέξεως.

orationis suavitate in servitutem furim inducere

C PIA'. Τοῦτο δὲ καὶ οὗτος διανοηθεὶς, διδασκαλεῖα μὲν ἰδρύσασθαι κατὰ πᾶσαν πόλιν ἑτοιμός ἦν, βήματα δὲ καὶ προσδρίας, καὶ ὑπεδρίας, Ἑλληνικῶν τε δογμάτων ἀναγνώσεις καὶ ἀναπτύξεις, ὅσαι τε ἥθος ρυθμίζουσι, καὶ ὅσαι τῆς ἐπικρύψεως (81) εὐχῶν τε τύπον ἐν μέρει, καὶ τῆς τῶν ἀμαρτανόντων κατὰ μέτρον ἐπιτιμήσεως (82)· προτελείων τε (83) καὶ τελειώσεως, καὶ ὅσα τῆς ἡμετέρας σαφῶς ἐστὶν εὐταξίας· ἔτι δὲ καταγῶγια πῆξασθαι καὶ ξενῶνας, ἀγνευτήριά τε (84) καὶ παρθενῶνας, καὶ φροντιστήρια, καὶ τὴν εἰς τοὺς δεομένους φιλανθρωπίαν, τὴν τε ἄλλην ὁπόση, καὶ τὴν ἐν τοῖς ἐπιστολιμαίοις (85) συνθήμασιν, οἷς ἡμεῖς ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος τοὺς χρῆζοντας παραπέμπομεν· ἃ δὲ καὶ μάλιστα τῶν ἡμετέρων εἶχε θαυμάσας.

gente ad gentem transmittimus: quæ videlicet

D PIB'. Ταῦτα διανοεῖτο (86) μὲν ὁ καινὸς δογματιστής τε καὶ σοφιστής· μὴ ἐπιτελῇ δὲ γενέσθαι, μὴδὲ εἰς ἔργον ἀχθῆναι τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἐγχείρησιν, οὐκ οἶδ',

⁷⁵ IV Reg. xviii, 28.

(75) Παλαιὸν τε. Reg. l, addit, ὁμοῦ, « simul. » **A** ac mystici. »
(76) Κινήμασι. Sic omnes ad unum codices. Ed. Paris. νόημασι. Porro « motus » appellat Gregorius transitorias Dei apparitiones, sive per miracula, sive per speciem oculis objectam, quas opponit posteriori in carne, seu Christi adventui.

(77) Σαναχχερείμ. Alii, Σαναχχερίν.

(78) Ἐπειδὴ μῆτε. Mss. communius, ἐπεὶ μῆτε.

(79) Συνέντας. Regg. hu, q, Ald. et Herv. συνέντας.

(80) Κελεύσαντας. Ita libri omnes editi et scripti. Ed. Par. κινδυνεύσαντας. « Quod periculum esset. »

(81) Ἐπικρύψεως. « Quæ sunt allegorici sensus

»

(82) Ἐπιτιμήσεως. Non bene Billius, « supplicii, » quæ vox durior, nec unquam usitata ubi de poenis canonicis agitur.

(83) Προτελείων τε. Sic omnes mss., « initiationum ritus et perfectionis. » Ed. προτελείων δέ. »

(84) Ἀγνευτήριά τε, etc. Comb. « Religiosæ exercitationis extra sæculi turbas loca et gymnasia, castitatis puræque mentis palestra. »

(85) Ἐν τοῖς ἐπιστολιμαίοις. Vulgo, « litterarum formalæ. »

(86) Διανοεῖτο. Hæc in animo habuisse Apostatam scribit probatque Sozomenus, lib. v, c. 15, prolata Juliani ipsius ad Arsacium epistola.

εἴτε ἡμῖν κέρδος, τοῖς ἐκείνου τε (87) καὶ τῶν ἐκείνου
θᾶττον ἀπ' ἀλλήλων, εἴτε τῷ προσελθόντι μέχρι τῆς
ἐνείκτου· ἐδείχθη γὰρ ἂν τινὰ μὲν ἀνθρώπων κι-
νήματα, τινὰ δὲ πύθων μιμήματα. Ἐπεὶ καὶ οὗτοι
μιμῆσθαι (88) μὲν λέγονται τῶν ἀνθρωπίνων τινὰ
διεσασμάτων, κακοτέχνως προτιθεμένων· τοῖσι
μέντοι καὶ ἀλίσκονται, μὴ δυναμένης ἐξικέσθαι (89)
τοῦ ἡμετέρου σοφοῦ τῆς μιμήσεως. Οὐ γὰρ μᾶλλον
ἵππος Θεσσαλικῇ (90), καὶ γυνὴ Λακεδαιμονία, καὶ
ἄνδρες οἱ τῆς Ἀρεθοῦσης πίνοντες, οἷον δὴ λέγου
Σικελιώτας, ὡς ὁ περὶ αὐτῶν χρησμός, τὸ ἐκκρι-
τον (91) τῶν ὁμογενῶν ἔχουσιν, ἢ Χριστιανοὶ τὰ
τοιαῦτα εἶθ' τε καὶ νομοθετήματα τῶν προπεσόντων
(92) ἐστὶ· καὶ οἷα ὑπ' οὐδενὸς ἂν ἄλλου ζηλω-
θέντα τῶν ἡμῖν ἐπεσθαι βουλομένων· ἐπειδὴ μὴ ἀν-
θρωπίναις ἐπινοίαις (93) μᾶλλον ἢ θεῖα δυνάμει καὶ
χρόνου βεβαιότητι τὰ τοιαῦτα (94) νενίκηκεν.
non magis humanis ingeniis atque inventionibus,

adeptæ sunt
PIΓ'. Οὐδὲν δὲ οἷον καὶ τὴν θαυμασίαν (95) αὐτῶν
ταύτην ἀνάπλασιν (96) ἢ μετὰ πλάσιν ὡς ἐπὶ σκηνῆς
θεωρῆσαι καὶ καταμαθεῖν (97), τίς μὲν ἂν ἦν (98) ὁ
τῆς διδασκαλίας τρόπος αὐτοῖς, τί δὲ τὸ πέρα, τῶν συν-
ελευσέων· ἴν', ὃ φησι Πλάτων περὶ τῆς ἐν λόγῳ πό-
λεως, ἴδωμεν *κινουμένην* (99) αὐτῶν τὴν ἐπίνοιαν.
Εἰς δύο γὰρ ταῦτα διηρημένης πάσης φιλοσοφίας,
θεωρίαν τε λέγου καὶ πρᾶξιν· καὶ τῆς μὲν ὑψηλοτέ-
ρας οὐσίας, δυστεκμάρτου δὲ· τῆς δὲ ταπεινότε-
ρας (1), χρησιμωτέρας δὲ· ἡμῖν μὲν ἀμφοτέρω δι-
αλλήλων εὐδοκίμει· καὶ γὰρ θεωρίαν συνέκδημον
πρὸς τὰ ἐκείθεν (2) ποιούμεθα, καὶ πρᾶξιν θεωρίας

(87) *Ἐκείνου τε*. Sic plerique codices. Deest
in edit.

(88) *Μιμῆσθαι*. Pass. aliquæ nonnulli. σχηματί-
ζεσθαι. Locus difficilis, inquit Montacutius, qui
nec Elise nec Billii probat interpretationem. Verum
fallitur Montacutius, dum putat Gregorium allusisse
ad Historiam, de qua Nyssenus in *Vita Moysis* de
simiis regis Ægyptiorum. Historia namque de qua
hic agitur, ea est de qua Nyssenus, non in *Vita*
Moysis, sed in tractatu *De nomine et professione*
Christianæ ad Harmonium, l. III, p. 268 et 269, ubi
non de simiis regis Ægyptiorum, sed de simia circu-
latoris ejusdem et præstigatoris Alexandrini. « Is
circulator, » ut narrat Nyssenus, « exercuerat ac
docuerat simiam, ut agilitate quadam in formam et
habitum saltatricis sese componeret, eique saltatricis
apposuerat personam, ac vestem circumdederat
exercitio convenientem... simia ad numerum sese
flectebat et contorquebat, ac per omnia quæ et faciebat
et facere videbatur, naturam occultabat. Cum autem
capiti essent rei novitate spectatores, quidam cæ-
teris astutior, simiam esse simiam ludo quodam
ostendit. Acclamantibus enim cunctis et applau-
dentibus agilitati simiæ, ad cantum et modulatio-
nem apte se movens et circumagentis, projecit in
orchestra e bellariis ea quæ talium bestiarum in-
gluviem attrahunt atque invitant; illa vero nihil
cunctata, ut vidit ante chorum dispersa amygdala,
oblita saltationis accurrit ad ea, et manuum palmis
collegit; personam, ne impedimento esset, ori de-
traxit.... atque ita præ laudibus et admiratione
ritum abunde movit spectatoribus. » Hæc est nar-
rata a Nysseno historia, quam haud dubie oratoris
nostri verba spectant; quæ idcirco sic vertenda,
aut sic verti posse existimem: « Liquido enim pa-
tuisset, propositis vafre quibusdam illecebris... Nam

A prodierit, constimere nequeo, num id nobis lucra
atque utilitati deputandum sit, quippe qui, et illo
et illius sceleribus citius defuncti simus; an contra
illi, qui non ultra cogitationis somnium processerit.
Liquido enim patuisset quinam hominum mo-
tus, et quænam simiarum imitationes sint. Nam hæc
quoque humana quædam, illecebris vafre propo-
sitis, imitari dicuntur; verum per hæc quoque
ipsa produntur, quod solertiam nostram imitatione
assequi non possint. Neque enim magis equa Thes-
sala, et mulier Lacæna, et viri Arethuse æquam
bibentes, hoc est, Siculi, ut fert editum de ipsis
oraculum, principem inter eos, qui ejusdem generis
sunt, laudem obtinent, quam hujusmodi ritus et
sanctiones Christiani aptissime congruunt: tales
B que sunt, ut nullus eorum qui vestigiis nostris in-
sistere cupiunt, eas æmulari possit: quandoquidem
quam vi divina temporisque firmitate vigorem

CXIII. Nec vero quidquam commodius fuerit,
quam admirandam hanc eorum fictionem, vel po-
tius transfictionem, tanquam in scena spectare
atque cognoscere, tum quæ ipsorum in docendo
ratio, tum quis conventuum finis esset: ut, quod de
civitate illa in verbis sita Plato inquit, **140**
præditum eorum consilium aspiciamus. Nam cum
tota philosophia in duas partes, hoc est, in contem-
plationem et actionem, divisa sit; quarum altera
ut sublimior, ita difficilior; altera humilior quidem
atque abjectior, cæterum fructuosior; apud nos
utraq; alterius ope atque adjumento floret. Ut

C hæc quoque (simiæ) humanas quasdam actiones et
motus æmulari dicuntur; verum per hæc, illis ni-
mirum captæ, produntur.

(89) *Ἐξικέσθαι*. Colb. 3, et Pass. ἐξικνεῖσθαι.

(90) *Ἴππος Θεσσαλικῇ*, etc. Sensus est: quem-
admodum equa Thessala cæteris omnibus antecel-
lit, et mulier Lacæna omnibus aliis mulieribus, et
viri Siculi omnibus viris; ita Christiani, in reli-
giosis ritibus et sanctionibus, mortales omnes an-
tecellunt, nec eos imitari possibile est.

(91) *Ἐκκριτον*. Pass. ἐγκριτον. Sav. ἐξαιρετον.

(92) *Προπεσόντων*. In Reg. bm, et Mont. γρ.
προπεσόντων.

(93) *Ἐπινοίας*. In Bill. et Montac. γρ. ἐννοίας.

(94) *Τοιαῦτα*. Reg. bm, in textu; Billius et Mon-
tac. in ora, ταῦτα.

(95) *Θαυμασίαν*. Colb. k, θαυμαστήν.

(96) *Ἀνάπλασιν*. « Reformationem: » μετὰ πλά-
σιν, « transformationem, æmulam alieni ritus ac
Christiani fictionem. »

(97) *Ἐπὶ σκηνῆς*, etc. « Socrates, » apud Pla-
tonem in *Tim.*, « post fundatam instructamque le-
gibus civitatem, cupere se ait eam motu incitatam
videre, » hoc est, « juxta legum suarum præscrip-
tum regi ac gubernari. » Eodem modo Gregorius
ait se optare, ut illa Christianorum rituum imitatio
a Juliano excogitata, in opus tandem prodeat, quo
magis ridicula appareat.

(98) *Τίς μὲν ἂν ἦρ*. Colb. Alh. Herv. τίς μὲν ἂν
ὁ τῆς.

(99) *Κινουμένην*. Mont. γρ. ἐνεργοῦσαν. Alii,
ἐνεργουμένην.

(1) *Ταπεινότερας*. Pass. addit, μέν.

(2) *Πρὸς τὰ ἐκείθεν*. Bill. « ad celestium rerum
studium comitem. »

enim contemplationem ascensus ad cœlestia comitem asciscimus, ita vicissim actio nobis ad contemplationem gradus ac velut scala est. Neque enim fieri potest, ut sapientiæ compotes sint, qui sapienter non vixerint. Apud illos autem, haud scio ultra res magis ridicula atque infirma videbitur; ut qui a divino afflatu coagmentationis et constitutionis suæ robur haudquaquam habeant, radicibus illis non absimiles, quæ, quod stabili loco minime fixæ sint, undis feruntur. Ergo in beatam eorum jaciamus, ut cum ipsis ludentibus, et fabulantibus, quemadmodum in plerisque scenicis ludis fieri solet, nos quoque paulum ludamus: atque ad illud flentibus flere²² admonemur, hoc quoque adjungatur, ut cum nugantibus nugari sustineamus. Nam et poetæ risum in lacrymis persæpe agnoscunt.

CXIV. Sit igitur apte paratum theatrum: nam quo alio nomine templum suum vocari jusserint, nescio: præcones clament; populus confluat, præsideant, vel qui ætate, et canitie, ac vitæ integritate præstant, vel qui generis splendore ac gloria conspicui sunt, eaque sapientiâ quæ terrenis nectatur, et quæ jucunditatis plus habeat quam vera pietas. Id enim eorum arbitrio permittemus. Quid deinde agent? Ipsi præsidēs suos et antistites describant. Purpura eos ornabit, et vittæ, et floridæ ac pulchræ coronæ: quandoquidem plerisque in rebus gravitatem et majestatem ab ipsis affectari comperi, idque eos studere, ut supra privatos ac plebeios emineant: tanquam videlicet id quod commune atque humile est, facile in contemptum veniat: quod autem elatum et tumidum, atque assecutu difficile, auctoritatem afferat. An hic quoque ad nos usque se demittent, ac sublimitatem, non magis in gestu ac specie, quam in moribus sibi convenire, nostri instar, existimabunt? **141** Nos enim externam quidem speciem, ac velut picturam, parum admodum curamus: in interno autem homine multo plus operæ studique ponimus, idque potissimum studemus, ut spectatorem, ad ea quæ animo cer-

CXV. Atque hæc ad hunc modum se habeant.

²² Rom. xii, 15.

(3) Ἀναστραφέντας. Reg. b, Colb. k, ἀναστρέφοντας.

(4) Τὸ δυνατόν. Combef. « sui cœtus robur. »

(5) Βάλλωμεν εἰς τὴν μακαρίαν αὐτῶν. Ita plerique codices. Edit. βάλλωμεν. Pass. Καὶ δὲ καὶ εἰσβάλλωμεν, et post αὐτῶν addit, Ἐκκλησίαν. Quæ vox glossema est, quod in textum irrepsit. Cæterum paræmia hæc est ex Aristophane in *Equitibus*: Βάλλ' εἰς μακαρίαν, « aufer te in beatam, » id est, « in beatitudinem. » Hic sermo per antiphrasim, juxta Eliam, est a Gregorio usurpatus, ita ut « beatitudinis » nomine, veram « miseriam » intelligat; « atque idem est, » ut cum Billio loquar, « ac si diceret: fœdissimam illorum religionem examinemus et insectemur, quam tamen pro beata et veneranda habent. »

(6) Συμπαίζωμεν. Ita Pass. alique omnes. Edit. συμπαίζωμεν.

(7) Ποιηταί. Pass. addit, πολλάκις, « sæpe. »

(8) Θέατρον εὐτρεπέες. « Aptè paratum sit theatrum. » Sic Pass. cæterique codices. Editi, εὐτρε-

πέδασιν. οὐδὲ γὰρ οἶόν τε εἶναι σοφίας μετέχειν μησοφῶς ἀναστραφέντας (3). τοῖς δὲ οὐκ οἶδ' ὀπότερον δόξει γελιοτέρων τε καὶ ἀσθενέστερον, οὐκ ἔχουσιν ἐκ θείας ἐπιπνεύσεως τὸ δυνατόν (4) τοῦ συστήματος. ὥσπερ τῶν ριζῶν, αἱ καθ' ὕδατος ἔχονται, πῆξιν οὐκ ἔχουσαι. Καὶ δὴ βάλλωμεν εἰς τὴν μακαρίαν αὐτῶν (5), ἐν ὁλίγα καὶ αὐτοὶ παίζουσιν αὐτοῖς καὶ μυθολογοῦσιν, ὥσπερ ἐν πολλοῖς τῶν δραμάτων, συμπαίζωμεν (6). καὶ προστεθείη τῷ χαίρειν μετὰ χαίρόντων, καὶ κλαίονσι συνδακρύνειν, τὸ καὶ ληραίνουσι συλλερεῖν ἀνέχεσθαι. καὶ γέλωτα ἐν δακρύοις ποιηταί (7) γινώσκουσιν.

Scripturæ, quo cum *gaudentibus gaudere, et cum*

PID. Ἐστω τὸ θέατρον εὐτρεπέες (8). ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ καλεῖν τὸν οἶκον αὐτῶν κελεύουσιν (9). οἱ κήρυκες βοάτωσαν. ὁ λαὸς συνίτω. τὴν προεδρίαν ἐχέτωσαν εἴτε οἱ πολλοί, καὶ χρόνῳ, καὶ τῷ τῆς πολιτείας ἐξελεγμένῳ προέχοντες, εἴτε οἱ γένει καὶ δόξῃ περιδλεπτοί, καὶ σοφίᾳ τῇ κάτω πλεκομένη (10), καὶ πλεῖον ἔχουσα τὸ τερπνὸν τῆς ἀληθοῦς (11) εὐσεβείας. τοῦτο γὰρ ἐπ' αὐτοῖς ποιησόμεθα (12). Τί ποιήσουσι τὰ ἐξῆς; Αὐτοὶ τοὺς ἑαυτῶν προέδρους γραψάτωσαν. Ἀλουργὴς αὐτοὺς κοσμήσει, καὶ ταινία, καὶ στεφάνων ἄνθος καὶ κάλλος. ἐπειδὴ πολλὰ τοῦ σεμνὸν ἔργων αὐτοῖς σπουδαζόμενον, καὶ τὸ ὑπεράνω τοῦ ἰδιώτου ὡς τοῦ μὲν κοινοῦ καὶ πεζοῦ τὸ εὐκαταφρόνητον ἔχοντος, τοῦ δὲ ὑπερέργου καὶ δυσεφίχτου τὸ ἀξιόπιστον. Ἡ κἀνταῦθα μέχρις ἡμῶν καταβήσονται, μὴ τὸ ἐν τοῖς σχήμασιν ὑψηλὸν (13) μᾶλλον ἢ τὸ ἐν τῷ τρόπῳ πρέπειν αὐτοῖς, ὥσπερ ἡμεῖς, νομίζοντες; Ἡμῖν γὰρ τοῦ μὲν φαινομένου καὶ γραφομένου (14) βραχὺς ὁ λόγος. ἡ πλείων δὲ πραγματεία περὶ τὸν ἐντὸς ἀνθρώπου, καὶ μεθέλκειν τὸν θεατὴν (15) ἐπὶ τὸ νοούμενον, ὃ καὶ μᾶλλον τοὺς πολλοὺς ἐκπαιδεύομεν.

PIE. Ταῦτα μὲν δὴ ταύτη· τί δὲ τὸ ἐντεῦθεν; Παρ-

πέες, « speciosum, decore eximium. »

(9) Κελεύουσιν. Ita quatuor Regg. Or. 4, Ald. et Herv. In edit. Paris. κελεύουσιν.

(10) Σοφία τῇ κάτω πλεκομένη. Bill. « humi contexta sapientia. » Reg. q, et Pass. πλεονεκτούμενη, « superiori, præstantiori sapientia. »

(11) Τῆς ἀληθοῦς. Plerique codices, τῆς εὐσεβείας, « pietatis, » quod magis probat Comb.

(12) Ποιησόμεθα. Addunt Pass. alique nonnulli: Τί φήσουσι τὸ ἐξῆς; « quid postea dicent? »

(13) Μὴ τὸ ἐν τοῖς σχήμασιν ὑψηλόν, etc. Melius in Elia Billius: « Magis sibi morum ac vitæ, quam externam et in specie duntaxat ac furo positam sublimitatem judicantes. »

(14) Τοῦ μὲν φαινομένου καὶ γραφομένου. Combef. « Parum curamus quod oculis subiectum est ac literis deformatum; » id est, quod videtur, et in cortice est litteræ, cui opponitur, τὸ νοούμενον, « quod mente intelligitur. » Nihil hic de pictura.

(15) Τὸν θεατὴν. Reg. q, Colb. 3, et Pass. τὸν ἀκροατὴν, « auditorem. »

ἔξεις (16) αὐτοῖς ὑποφῆτας δηλαδὴ θεοφῶρων λογίων, ὡς ἂν αὐτοὶ φαίητε (17), καὶ βέλους ἀνελίξεις θεολογικάς τε καὶ ἠθικάς. Τίνας ταύτας, εἰπέ μοι, καὶ τίνων; Καλὸν προσῄδεσθαι τὴν Ἡσιόδου θεογονίαν αὐτοῖς καὶ τοὺς ἐκεῖ πολέμους καὶ κλονούς, τοὺς Τιτᾶνας, τοὺς Γίγαντας, μετὰ τῶν φοβερῶν ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων; Κότος (18), Βριάρεως, Γύγης, Ἐγκέλαδος, οἱ δρακοντόποδες ὑμῶν, οἱ κεραυνοφόροι θεοὶ, αἱ τοῦτοις ἐπαφιέμεναι νῆσοι, βέλη τε ὁμοῦ καὶ τάφοι τοῖς ἀπαντήσασιν· τὰ πικρὰ τούτων γεννήματα καὶ προβλήματα, Ὑδραί, Χίμαιραι, Κέρβεροι, Γοργόνες (19), φιλοτιμία παντὸς κακοῦ. Ταῦτα ἔστω τῶν Ἡσιόδου καλῶν ταῖς ἀκοαῖς προτιθέμενα. Ὀρφεὺς παρίτω μετὰ τῆς κιθάρας καὶ τῆς πάντα ἐλκούσης ὥδης, ἐπιβρεμέτω Διὶ τὰ μεγάλα καὶ ὑπερφυῇ τῆς θεολογίας ῥήματα καὶ νοήματα.

Ζεὺ κύδιστε, μέγιστε θεῶν, ἐλλυμένε (20) κόπρω,

ὅση τε μηλείη (21), ὅση τε ἱππων, ὅση τε ἡμίονων, ἴν' ἐντεῦθεν, οἶμαι (22), δειχθῇ τὸ ζωογόνον τοῦ θεοῦ καὶ φερέσβιον· οὐ γὰρ ἄλλως οἶόν τε ἦν· καὶ μηδὲ τῆς ἄλλης φεῖδεσθαι (23) μεγαληγορίας.

Ὡς εἰποῦσα θεὰ, δοιοὺς ἀνέσφύρατο μηρούς, ἵνα τελέσῃ τοὺς ἐραστάς, ἃ καὶ νῦν ἔτι τελεῖ (24) τοῖς σχήμασιν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Φάνης τε καὶ ὁ Ἑρικαπίος, καὶ ὁ πάντας καταπίνων τοὺς ἄλλους, εἴτ' ἀναδιοὺς θεοῦ, ἵνα γένηται πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ταῦτα ἐπεισοκυκλείσθω τοῖς θαυμαστοῖς τῆς θεολογίας ἀχροαταῖς, εἴτ' ἐπινοείσθω τοῖς ἀλλήγο· ῥήματα καὶ τερατεύματα· καὶ τῶν προκειμένων ἐκπιπτῶν ὁ λόγος εἰς βάραθρα χωρεῖτω, καὶ χρημνοὺς θεωρίας οὐκ ἔχουσης τὸ στάσιμον.

ΠΙΓ'. Ὁμηρον δὲ ποῦ θήσεις, τὸν μέγαν τῶν θεῶν σου (25) κωμωδιογράφον, εἴτ' οὖν τραγωδοποιόν (26); Ἀμφότερα γὰρ εὐρήσεις ἐν τοῖς θαυμαστοῖς αὐτοῦ ποιήμασιν· τὰ μὲν συμφορᾶς, τὰ δὲ γέλωτος ἄξια. Καὶ γὰρ ὅντως οὐ μικρὰς τῆς φροντίδος ἔκεινο ἰδεῖν, πῶς μὲν Ὀκεανὸς Τηθύϊ καταλλαγήσεται δι' Ἡρας πορνικῶς κοσμουμένης· ἐπειδὴ κίνδυνος τῷ παντὶ χρόνον τινα σωφρονούντων αὐτῶν· εἴτ' οὖν τὴν ξηρὰν φύσιν καὶ τὴν ὑγρὰν καταλλάττεσθαι δεοί, μὴ τῷ πλεονασμῷ τοῦ ἐτέρου τὸ πᾶν συγχυθῇ (27)· εἴτε τι ἄλλο τούτων (28) ἐπινοεῖς ἀτοπώτερον. Τίς δὲ ἡ θαυμασία μίξις τοῦ νεφεληγερέτου (29) καὶ τῆς σεμνῆς Ἡρας, ἥνικα ἀσχημονεῖν αὐτὸν ἀναπείθει μεσοῦστος ἡμέρας,

(16) Παρέξεις. Reg. q, Pass. παράξεις.

(17) Ὡς ἂν αὐτοὶ φαίητε. Hæc in uno Reg. q, reperimus.

(18) Κότος. Alii, Κόττος.

(19) Γοργόνες. Reg. hu., Γοργόναί.

(20) Ἐλλυμένε. Reg. hm, et alii, Ἰλυμένε. Edit. ελλυμένε. Cæterum hic versus et sequens, ὡς εἰπούσα, etc. non reperiuntur in editis Orphei carminibus.

(21) Μηλείη. Tres Reg. et Colb. k, μηλίη.

(22) Οἶμαι. Deest in Pass.

(23) Φεῖδεσθαι. Tres Reg. Or. 1, et Montac.

A Quid postea? Præbebis ipsis scilicet divinorum, ut ipsi dicere soletis, oraculorum interpretes; ac libros, tum theologicos, tum morales evolves et explicabis. Quosnam tandem hos, dic, quæso, et quorum? Præclarum erit Hesiodi Theogoniam ipsis accini, et bella illic descripta, et tumultus, Titanes, Gigantes, nominibus simul ac rebus horrendos? Proferentur Colus, Briareus, Gyges, Enceladus, anguipedes vestri, diique fulmen gestantes, et insula in eos injectæ, quæ tela simul et sepulcra illis ad prælium occurrentibus exstiterunt: tum acerbi atque immanes eorum fœtus ac soboles, Hydræ, Chimæra, Cerberi, Gorgones, omnis denique mali colluvies. Hæc sint egregia illa, quæ auditoribus ex Hesiodo proponuntur. Orpheus jam cum cithara, et cantu omnia trahente prodeat, Jovique magna illa et eximia theologiæ verba et cogitata infremat:

Jupiter augustissime, deorum maxime qui te volvis in simo,

tum ovium, tum equorum, tum mulorum, ut videlicet hinc vitalis et secunda dei vis declaretur; neque enim aliter poterat; quin nec alii quidem hujusmodi grandiloquentiæ parcere:

Ubi dea locuta est, utramque coxam detexit,

ut amasios suos initiaret, quæ quidem nunc quoque adhuc per signa et gestus celebrantur. Ad hæc omnia Phanes accedat, et Ericapæus, et qui omnes alios deos devorat, ac postea egerit, ut deorum atque hominum pater efficiatur. Hæc eximiis et admirandis divinitatibus auditoribus inculcentur, posteaque his allegoriæ ac portentosæ interpretationes excogitentur; atque a propositis rebus aberrans oratio, in prærupta contemplationis, quæ nihil stabile ac solidum habeat, feratur.

CXVI. At vero Homerum quo tandem loco pones, magnum, inquam, illum deorum tuorum comœdiarum dicam an tragœdiarum scriptorem? Utrumque enim in mirificis illius versibus reperies, alia nempe tristitia et calamitosa, alia risu digna. Neque enim profecto levis illud curæ est videre quemadmodum Oceanus, Junonis meretricio more cultæ instructæque opera, in gratiam cum Thetide rediturus sit: quandoquidem rerum universitati D periculum imminabat, si ipsi aliquantisper a rebus venereis abstinerent: sive his verbis hoc intelligas, naturam siccam cum humida in concordiam reduci oportere, ne alterutrius redundantia mundus per-

φεῖδεσθε. Schol. φεῖδεσθε οἱ Ἕλληνες ὕμεις.

(24) Ἐτι τελεῖ. Reg. hm. Bill. Elias ἔτι τελεῖται. Tres Reg. Pass. καὶ νῦν ἐπιτελεῖ. Sav. Ald. ἐπιτελεῖται.

(25) Τῶν θεῶν σου. Billius: «Divinarum.»

(26) Τραγωδοποιόν. Duo Regg. τραγωδιοποιόν.

(27) Συγχυθῇ. Ita Regg. omnes, Or. 1; Pass., etc. Mont. vero, Par. et Sav. συγχυθῇ.

(28) Τούτων. Sic plerique codices. Pauci cum editis τοούτων.

(29) Τοῦ νεφεληγερέτου. «Nubium congregatoris,» nempe, «Jovis.»

turbetur : sive aliud quiddam his absurdius exco-
gites. Jam , quis admirandus Jovis illius , ac vene-
randæ Junonis congressus, cum hoc ipsa ei persua-
det, ut medio ipso die obscenæ rei daret operam,
utcumque poetæ carminibus suis ipsi blandiantur,
lotum roscidum substernentes, et crocum atque
hyacinthum et terra producentes? Unde hæc, et
quæ horum est ratio? Quo etiam pacto vestra Juno,
illa magni Jovis soror et conjux, illa ulnarum can-
dore, roseisque digitis insignis, nunc in æthere et
nubibus pendet, ferreisque incudibus deprimitur,
aureisque manicis vincitur, adeo ut ne diis quidem
veniam ei a Jove impetrare contendentibus, periculi
expers hujusmodi humanitas esset: nunc autem
universum amorum cestum assumit, lascivoque
ornatu Jovem ita allicit, ut ipse quoque omnes suos
omnium feminarum amores hoc uno multis partibus
inferiores esse constiteatur? Quis præterea hic metus,
ne diis pro Lacæno scorto incitatis, cœloque into-
nante, terræ quidem sedes rumpatur, mare autem
invertatur, et Orci regia patefiat, atque ea, quæ
diuturno tempore oblecta fuerant, in apertum ven-
niant? Quis porro ille nigrorum superciliorum nu-
tus, et divinorum crinium commotio olympum
totum concutens? Quis etiam Mars ille vulneratus,
aut æneo carcere conclusus? ille, inquam, aureæ
Veneris illepidus amator, adulterque minime circumspectus, atque a loripede Vulcano correptus et
constrictus, deorumque theatrum ob turpitudinem suam et obscenitatem colligens, exiguoque pretio
dimissus?

CXVII. Cum hæc omnia, atque his plura, ita C
scite et varie composita atque prorsus inusitata se
habeant, quis apud vos 143 ita magnus et sublimis
est, ac vere Jovi consilio par, ut, supra nubes elatæ
contemplationis, mentisque nostræ captum et mo-
dulum superantis rationibus, ea honesta et decora
reddere possit? Et quidem, si hæc vera sunt, non
erubescant illi, sed potius glorientur, aut ea turpi-
tudine carere probent. Quid enim necesse est eos
ad fabulam, tanquam ad turpitudinis integumentum
perfugere? Neque enim præfidentium, sed metuen-
tium ac terga vertentium est fabula. Si autem falsa,
primum nudos theologos nobis ostendant, ut cum his
disputationem ineamus. Deinde dicant, annon stul-
tum sit, quibus ut fictis et fabulosis erubescunt,
iisdem, ut firmis, sese jactare; et quæ multitudini
obscura atque incognita esse potuissent, non enim
omnium est eruditio, hæc, tum per fragmenta, tum

A καὶ οἱ ποιηταὶ μετὰ τῶν μέτρων αὐτὸν κολακεύουσι,
λωτὸν ὑποστρωννύντες ἐρρήντα, καὶ χρόνον ἀνα-
φύοντες ἐκ τῆς γῆς καὶ ὑάκινθον; Πόθεν ταῦτα, καὶ
τίς τούτων ὁ λόγος; Πῶς δὲ ἡ αὐτὴ καθ' ὅμας Ἡρα,
ἡ τοῦ (30) μεγάλου Διὸς ἀδελφὴ καὶ ὁμόζυγος, νῦν
μὲν ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλαις κρεμαμένη, καὶ σιδηροῖς
ἄκμοσι καθελκομένη, καὶ χρυσαῖς τιμωμένη χειρο-
πέδαις, ἡ λευκώλενος τε καὶ ῥοδοδάκτυλος, ὥς μὴ δὲ
τοῖς παραιτεῖσθαι βουλομένοις τῶν θεῶν ἀκίνδυνον
εἶναι τὴν φιλανθρωπίαν· νῦν δὲ ὅλον τὸν τῶν ἐρώτων
κεστὸν ἐφ' αὐτὴν (31) ἔλκουσα διὰ τῶν πρὸς τὸν Δία
καλλωπισμάτων, ὥς καὶ πάντας ὁμολογεῖσθαι αὐτῇ
τοὺς ἐπὶ πάσαις ἔρωτας ἐνδὲς τούτου παραπολὺ (32) λει-
πομένους; Τίς δὲ ὁ φόβος, μὴ τῶν θεῶν κινουμένων
ὑπὲρ τῆς Λακαίνης μοιχάδος (33), καὶ οὐρανοῦ
B σαλπίζοντος (34), ἀναβράγῃ μὲν γῆς ἔδρα, μεθαρμωθῇ
δὲ θάλασσα, δημοσιευθῇ δὲ ἄβου βασιλεία, καὶ εἰς
τοῦμφανὲς ἔλθῃ τὰ τῷ μακρῷ χρόνῳ κέκαλυμμέ-
να (35); Τίς δὲ ἡ τῶν κυανέων ὀφρύων ἐπίνευσις, καὶ
ἡ τῶν ἀμβροσίων τριχῶν συγχίνησις, ὅλον Ὀλυμπον
κατασειοῦσα (36); Τίς δὲ ὁ τιτρωσκόμενος Ἄρης, ἡ
χαλκῷ κεράμῳ κατακλείμενος; ὁ τῆς χρυσῆς Ἀφρο-
δίτης ἀφύης ἐραστής, καὶ μοιχῆς ἀπερίσκεπτος καὶ
τῷ Ἀμφιγυήντι (37) κρατούμενος, καὶ θέατρον τῶν
θεῶν ἐφ' αὐτῷ συλλέγων ἀσχημονοῦντι, καὶ μικροῖς
χρήμασιν ἀφιέμενος;

PIZ'. Ταῦτα πάντα καὶ πλεον τούτων οὕτω σοφῶς
καὶ πολυτρόπως συγχεόμενα, καὶ παντάπασιν ἔξω τῶν
νενομισμένων, τίς οὕτως (38) ὁμῖν ὑψηλός τε καὶ
μέγας, καὶ δυνατός Διὶ μῆτιν ἀτάλαντος, ὥς εἰς τὸ
εὐπρεπὲς ἀγαγεῖν (39) λόγους θεωρίας ὑπερνεφούς,
καὶ ὑπὲρ τὰ ἡμέτερα μέτρα τῆς καταλήψεως (40);
Καίτοι ταῦτα εἰ μὲν ἀληθῆ, μήτ' αἰσχυνέσθωσαν, καὶ
φιλοτιμείσθωσαν, ἢ, ὅτι μὴ αἰσχρὰ, πεθεύωσαν· καὶ
τί δὲ καταφεύγειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸν μῦθον, ὥς τῆς
αἰσχύνης (41) συγχάλυμμα; οὐ γὰρ θαρρόντων, ἀλλ'
ὑποχωρούντων ὁ μῦθος (42)· εἰ δὲ ψευδῆ, πρῶτον μὲν
ἐπιδεικνύωσαν ἡμῖν τοὺς γυμνοὺς θεολόγους, ἔν' ἣ
πρὸς ἐκείνους ἡμῖν ὁ λόγος· ἔπειτα λεγέτωσαν πῶς
οὐκ εὐθες, οἷς ὥς μυθικοῖς αἰσχύνονται (43), τού-
τοις ὥς ἰσχυροῖς καλλωπίζεσθαι· καὶ ἂ τοὺς πολλοὺς
D λανθάνειν δυνατόν ἦν, οὐ γὰρ πάντων ἡ παιδευσις,
ταῦτα δημοσιεύειν ταῖς ἀπάντων ὕψεσιν ἐν πλά-
σμασι (44) τε καὶ σχήμασι, καὶ τὸ δεινότατον, μεθ'

(30) Ἡρα ἡ τοῦ. Sic Mont. Bill. Pass. et cæteri mss. Deest ἡ in Par. edit. ☞

(31) Ἐφ' αὐτὴν. Herv. ἐφ' αὐτῆς.

(32) Παραπολὺ. Plerique codices, παρὰ πολὺ.

(33) Ὑπὲρ τῆς Λακαίνης μοιχάδος. « Pro Lacæno scorto. » De Argivæ Helenæ raptu hic sermo est.

(34) Σαλπίζοντος. « Quasi tuba signum dante. »

(35) Κέκαλυμμένα. Reg. I, συγχεκαλυμμένα.

(36) Κατασειοῦσα. Pass. κατασειούσα.

(37) Ἀμφιγυήντι. Pass. ἀμφιγυή. Reg. hm, ἀμφιγυή. Alii, ἀμφιγυέι, ἀμφιγυέι, ἀμφιγυή.

(38) Τίς οὕτως. Reg. hm, τίς οὕτος.

(39) Εἰς τὸ εὐπρεπὲς ἀγαγεῖν. « Ut ea ad honesti ac decori speciem trahere possit. »

(40) Μέτρα τῆς καταλήψεως. Pass. καταλήψεως μέτρον.

(41) Αἰσχύνης. Reg. hu, duo Colb. et Pass. ἀσχη-
μοσύνης.

(42) Ὁ μῦθος. Pass. ἔστιν ὁ μῦθος. Colb. k, ὁ μῦ-
θός ἐστιν. In aliis omittitur, ἔστιν, vel scribitur ante,
aut post, ὁ μῦθος.

(43) Αἰσχύνονται. Ita melioris notæ codices. Edit.
αἰσχύνονται.

(44) Πλάσµασι, etc. Comb. vertit : « per vultura
et ceremonias et gesticulationes. »

δους τῆς εἰς χρήματα ζημίας, ἐν τε ναοῖς καὶ βωμοῖς, καὶ ἰδρύμασι (45), καὶ ἀναθήμασι, καὶ θυσίαις πολυταλάντοις, καὶ ἀζημίως (46) ἐνδὸν εὐσεβεῖν, ἀσεβεῖν αἰρεῖσθαι μετὰ ζημίας;

PIH'. Εἰ δὲ ταῦτα μὲν ποιητῶν εἶναι φήσουσι πλάσματα καὶ ληρήματα, δύο τοῦτοις προσχωμένω ἐῖς τὸ τερπνὸν τῆς ποιήσεως, μέτρῳ καὶ μύθῳ, καὶ οἷον καταγλυκαίνοντων τοῦτοις τὴν ἀκοήν, αὐτοῖς δὲ ἀποβρῆτότερον εἶναι καὶ βαθυτέρον τὸν ἐναποκείμενον τοῦτοις νοῦν, καὶ διαβατὸν ὀλίγοις τῶν σοφωτέρων, σκοπεῖτε, ὡς ἀπλῶς καὶ δικαίως περὶ τούτων ἐγὼ διαλέξομαι. Πρῶτον μὲν πῶς ἐπαينوῦσι τοὺς ὧν σέβουσιν ὁρισταῖς (47), καὶ μικροῦ τῶν ἰσοθέων ἀξιοῦσι τιμῶν, οἷς τὸ μὴ δοῦναι δίκην τῆς ἀσεβείας κέρδος αὐταρχεῖς ἦν; Εἰ γὰρ τοῖς εἰς ἓνα (48) θεὸν αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ καὶ μικρᾷ (49) βλασφημήσαι θανάτος ἢ ζημίας (50) παρὰ τῶν νόμων, τί πάσχειν ἔδει τοὺς πᾶσιν ὁμοῦ καὶ δημοσίᾳ, καὶ ἐπὶ τοῖς αἰσχίστοις ἐπαφέντας τὴν ποίησιν, καὶ μακροῦ χρόνου παραδόντας τὴν κωμωδίαν; Ἐπειτα καὶ τοῦτο λογιέσθαι ἀξιόνοισι καὶ παρ' ἡμῖν κατ' ἐπίκρουσιν λόγοι τινὲς, οὐκ ἀρνήσομαι, ἀλλὰ τίς ὁ τρόπος (51) αὐτῶν τῆς διπλῆς, καὶ τίς ἡ δύναμις; Οὐτε τὸ φαινόμενον ἀπρεπές, καὶ τὸ κρυπτόμενον θαυμάσιον (52) καὶ ὑπερλαμπρὸν τοῖς εἰς τὸ βάθος εἰσαγομένοις, καὶ ὥσπερ τι σῶμα καλὸν καὶ ἀπρόσιτον, οὐ φαύλη τῇ ἐσθῇ περικαλύπτεται· δεῖ γάρ, ὡς γούν ἐμοιγε δοκεῖ, τῶν θείων μηδὲ τὰς ἐνδείξεις (53), καὶ τὰς ἐμφάσεις ἀπρεπεῖς εἶναι καὶ ἀναξίας τῶν δηλουμένων, μηδὲ οἷαις ἂν καὶ (54) ἄνθρωποι λεγομέναις περὶ αὐτῶν δυσχεραίνουσιν· ἀλλ' ἢ τὸ κάλλιστον πάντως ἔχειν, ἢ μὴ τὸ αἰσχιστον, ἵνα τὸ μὲν τοὺς σοφωτέρους εὐφραίνῃ, τὸ δὲ μὴ (55) βλάβῃ τοὺς πλείονας.

species inhonestas esse convenit, rebusque significatis indignas, ac denique tales, ut homines quoque ipsi eas de se prædicari permoleste laturi sint; verum aut maximam omnino pulchritudinem habere, aut certe a summa turpitudine abesse, ut partim eruditiores oblectent, partim vulgi animos minime labefactent.

PIΘ'. Ὑμῖν δὲ οὐτε τὸ νοούμενον ἀξιόπιστον, καὶ τὸ προβεβλημένον ὀλέθριον. Καὶ τίς ἡ σύνεσις διὰ βορβόρου (56) πρὸς πόλιν ἀγεῖν, ἢ διὰ προβόλων τε καὶ ὑφάλων εἰς ὄρμον ἐπιγεσθαι; Τί γὰρ ἐκ τούτου (57) συμβήσεται; καὶ τί τῶν λόγων τὸ πέρας; Εὐ μὲν ληρήσεις, καὶ ἀλληγορήσεις τὰς σὰς ἀτυχίας ἢ φαντασίας· ὁ δὲ πεισόμενος οὐκ ἔσται· τὸ γὰρ ὀρώμενον πιθανώτερον. Οὐτε οὖν τὸν ἀκροατὴν ὠνησας, καὶ τὸν θεατὴν ἀπόλεσας μετὰ τοῦ φαινομένου.

(45) Ἰδρύμασι. Pass. ἰδρύσμασι.

(46) Ἀζημίως. Colb. k, ἀζημίως.

(47) Πῶς ἐπαينوῦσι τοὺς ὧν σέβουσιν ὁρισταῖς; Bene Billius in prima edit. i cur numinum suorum conviciatores laudant? In Paris. præterminissum, ὧν σέβουσιν.

(48) Εἰς ἓνα. Deest εἰς in duobus Regg. Pass. etc.

(49) Ἰδίᾳ καὶ μικρᾷ. Hic adverbialiter posita.

(50) Ἡ ζημία. Sic Reg. y, codex optimæ notæ, quem sequi non dubitamus. In edit. ἡ ζημία.

(51) Τίς ὁ τρόπος. Reg. v, Colb. k, Sav. Comb.

A per figuras, ob omnium oculos ponere, quodque gravissimum est, non sine maximo pecuniarum detrimento, in templis, aris, statuis, donariis, ac sumptuosissimis sacrificiis, cumque citra rei familiaris dispendium pietatem colere liceat, impium esse malle cum detrimento?

CXVIII. Quod si dixerint hæc quidem esse figmenta et nugamenta poetarum, qui duo hæc, carmen scilicet et fabulam, ad conciliandam poesi jucunditatem, adhibere, atque iis aurem velut demulcere voluerint; ceterum vero altiore et abstrusior in iis sensum reconditum esse, atque ejusmodi, ut sapientiorum pauci ad eum penetrare possint: videte quam simpliciter et æque de his rebus disseram. Primum, cur eos qui suis numinibus contumelias inferunt, laudant, divinisque pene honoribus afficiunt, quibus impietatis pœnam non persolvere satis amplum lucrum erat? Nam si in eos, qui unum quempiam deorum suorum privatim etiam ac levi maledicto affecerint, vel multa vel capitalis pœna legibus constituta sit, quas tandem eos pendere oportebat, qui in omnes simul et publice, et ob sædissima flagitia poesis suæ aculeos strinxerunt, atque hanc cœmœdiam posteris in longum tempus tradiderunt? Tum hoc quoque considerare operæ pretium fuerit: sunt etiam apud nos additi quidam et allegorici sermones, nec id negavero, verum quænam duplicis eorum sensus est ratio, et quæ vis ac potestas? Nec externa species indecora et inhonesta est, et quod occultatur, admirandum est, iisque, qui in penetralia ipsa inducuntur, mire splendidum, ac pulcherrimi instar cujusdam corporis inaccessi, haud aspernanda veste contegitur. Rerum enim divinarum, mea quidem sententia, ne indicationes quidem ipsas externasque species inhoneſtas esse convenit, rebusque significatis indignas, ac denique tales, ut homines quoque ipsi eas de se prædicari permoleste laturi sint; verum aut maximam omnino pulchritudinem habere, aut certe a summa turpitudine abesse, ut partim eruditiores oblectent, partim vulgi animos minime labefactent.

CXIX. Apud vos contra, nec quod intelligendum proponitur, fidem meretur; et quod externe oculis objicitur, funestum et exitiosum est. Quæ porro prudentia est per cœnum ad urbem ducere, aut per saxa et scopulos ad stationem contendere? Quid enim ex eo accidet, et quis verborum finis futurus est? Tu quidem nugaberis, tuosque errores aut animi figmenta, sensu allegorico explicabis: qui autem tibi fidem habeat, non erit. Nam quod oculis

τίς ὁ λόγος.

(52) Θαυμάσιον. Reg. f, Colb. k, et Pass. addunt, καὶ ὑψηλόν, i et sublime.

(53) Ἐνδείξεις. Pass. ἐπιδείξεις.

(54) Ἄρ καὶ. Hæc desunt in duobus Regg.

(55) Τὸ δὲ μή. Colb. k, τὸ δὲ ἵνα μή.

(56) Διὰ βορβόρου, etc. i Per cœnum ad urbem ducere. i Proverbialis locutio commode usurpata adversus eos, qui per obscenas fabulas ad allegoricos sensus ducunt.

(57) Τοῦτον. Savil. τούτων.

cernitur, majorem ad persuadendum vim habet. A Sicque nullam auditori utilitatem attuleris, et spectatorem perdidideris, qui nimirum ei quod oculis oblatum cernit, præbeat assensum. At contemplationis quidem locus apud eos talis est, tamque ab hypothesibus remotus, ut prius omnia inter se copulare quis possit, atque ea quæ longo intervallo disjuncta sunt, in unum adducere, quam ut hæc affirmet, fragmenta nimirum et eorum involnera.

CXX. Quid autem dixeris de ea ipsorum disciplinæ parte, quæ circa mores versatur? Unde, et a quibus rebus ordientes, quibusque rationibus utentes, ad virtutem eos informare, consiliisque suis et præceptis quam optimos efficere poterunt? Verbi gratia: optima res est concordia, optima res pari animorum consensu inter se civitates, et populos, et familias, et singulos homines jungi, legem videlicet ordinemque naturæ sequentes, quæ omnia divisit simul atque constrinxit, ac totam hanc rerum molem, mundum unum ex pluribus rebus effecit. Quibus autem exemplis hoc illi docebunt? An deorum bella narrantes, et dissidia, et rebelliones, malorumque multitudinem, quæ privatim ipsi publiceque, partim aliis inferunt, partim ab aliis perpetiuntur, 145 quibus omnes fere historiæ et poemata plena sunt? Citius profecto ex pacatis bellaces, et ex sapientibus excordes ac dementes, quam contra ex audacibus et stolidis moderatos atque prudentes hujusmodi exemplis reddiderint. Etenim quos, remotis etiam vitiorum illecebris, a malo avertere, atque a deteriori parte ad meliorem traducere difficile est, quis tandem his, ut placidi et moderati sint, persuaserit? cum deos vitiosarum affectionum duces et patronos habeant: ubi vitiosum esse, non modo non turpe, sed honorificum etiam existimatur (utpote deorum aliquem defensorem ac patronum assumens, qui vitiosa hac affectione laboret), atque æris et sacrificiis ornatur, legitimamque libertatem nactum est? Hoc enim omnium indignissimum est, quod, quæ legibus vindicantur, ea illi, ut divina, venerentur: tanta est apud ipsos injustitiæ ubertas et amplitudo.

CXXI. Secundo, honor et reverentia erga parentes ipsis proponatur: illudque, primam ortus causam statim post primam colendam ac venerandam esse: hoc et ratio doceat, et theologia persuadeat. Quidni autem hoc Saturnus persuadeat, Cælo genitales partes amputans, ne deos gignat, verum hoc

γενομενον. Ἄλλ' ὁ μὲν θεωρητικὸς τρόπος (58) αὐτοῖς τοιοῦτος, καὶ οὕτω πόρρω τῶν ὑποθέσεων, ὡς πάντα πρότερον εἶναι συμβαλεῖν (59) ἀλλήλοις, καὶ εἰς ἓν ἀγαγεῖν τὰ μακρῶς κεχωρισμένα, ἢ ταῦτα συνθεῖναι καὶ συναρμόσαι, καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς εἶναι φῆσαι. τὰ μυθολογήματά τε λέγω (60) καὶ τὰ σκεπάσματα.

componat atque conciliet, ejusdemque viri esse

PK'. Τί δ' ἂν εἴποις περὶ τοῦ ἡθικοῦ μέρους αὐτῶν; Πόθεν, καὶ ἐκ τίνων (61) ὁρμώμενοι, καὶ τίσι χρώμενοι λόγοις, πλάττειν αὐτοὺς εἰς ἀρετὴν δυνήσονται, καὶ πλείστου ποιεῖν ἀξίους ταῖς παραινέσεσιν; Ἀριστον ὁμόνοια, καὶ τὸ συμφρονεῖν ἀλλήλοις πόλεις, καὶ δῆμους, καὶ οἰκίας, καὶ τοὺς καθ' ἑκάστον, νόμῳ καὶ τάξει φύσεως ἐπομένους, ἢ πάντα διεῖλέ τε καὶ συνέδησε, καὶ τὸ πᾶν τοῦτο κόσμον ἓνα ἐκ πλειόνων πεποίηκε. Τίσι τοῦτο διδάξουσιν ὑποδείγμασιν; Ἄρα τοὺς πολέμους λέγοντες τῶν θεῶν, καὶ τὰς στάσεις, καὶ τὰς ἐπαναστάσεις, καὶ τῶν κακῶν τὸ πλῆθος, ὧν αὐτοὶ τε ἔχουσι, καὶ ἀλλήλοις (62) παρέχουσιν, ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ, ὧν μικροῦ πᾶσα πεπλήρωται συγγραφὴ τε καὶ ποιήσις; Θάπτον μὲν ἂν ἐξ εἰρηνικῶν μαχίμους, καὶ παραπλήγας ἀντὶ σοφῶν, ἢ τοῦναντίον μετρίους καὶ σώφρονας ἀντὶ θρασέων καὶ ἀπαιδεύτων τοῖς τοιοῦτοις ἂν ἐργάζαιντο παραδείγμασιν. Οὐδ' γὰρ καὶ δίχα τῶν εἰς τὸ χεῖρον ἐλκόντων χαλεπὸν μεταθεῖναι (63) κακίας, καὶ πρὸς τὴν κρείσσω μεταστῆσαι μοῖραν ἀπὸ τῆς χείρονος, τοῦτους τίς ἂν πείσειεν ἡμέρους εἶναι καὶ καθεκτούς, θεοῖς χρωμένους (64) ὁδηγοῖς τῶν παθῶν καὶ προστάταις· ἔνθα τὸ κακὸν εἶναι καὶ τίμιον, ὡς θεῶν τινα προϊστάμενον, οὗ τὸ πάθος ἐστὶ βωμοῖς τε καὶ θυσίαις τιμώμενον, καὶ παρῆρσιαν εὐληφὸς ἔννομον; Τοῦτο γὰρ τὸ δεινότατον, ὅτι ἅ τοις νόμοις κολάζεται, ταῦτα ὡς θεῖα σέβεται (65)· τοσαύτη τις ὑμῖν τῆς ἀδικίας ἡ περὶ οὐσίᾳ.

PKA'. Δεύτερον αὐτοῖς προχεῖσθω γονέων αἰδὼς καὶ τιμὴ, καὶ τὴν πρώτην (66) αἰτίαν τοῦ εἶναι σέβειν μετὰ τὴν πρώτην· τοῦτο (67) καὶ λόγος εισηγήσθω (68), καὶ θεολογία πειθέτω. Πῶς δὲ οὐ πείσει Κρόνος Οὐρανὸν ἐκτεμνόν, ἢ ἄγονος ἢ θεῶν, καὶ δῶ κύμασιν ἀποτελέσαι θεὸν, ἀφροῦ γέννημα·

(58) Τρόπος. Reg. u, Montac. et Savil. τρόπος, D
(59) Συμβαλεῖν. Colb. k, συμβάλλειν. Mont. γρ. συμβαίνειν. Ita Reg. l in textu.

(60) Μυθολογήματά τε λέγω. Deest, λέγω in Pass. qui mox pro, σκεπάσματα, habet, σκέμματα, « excogitationes. »

(61) Καὶ ἐκ τίνων. Non pauci, καὶ τίνων.

(62) Ἀλλήλοις. « Puto, » ait Billius, ἄλλοις.

(63) Μεταθεῖναι. Reg. hu, Colb. 5, Ald., Hervag. μεταστῆσαι.

(64) Θεοῖς χρωμένους, etc. Augustinus lib. ii. c. 7, De civitat. Dei, eadem gentilibus objicit: « Omnes cultores talium deorum, inquit, mox ut eos libido pepulerit ferventi, ut ait Persius, tincta veneno, ma-

gis intuentur, quid Jupiter fecerit, quam quod docuerit Plato, vel Cato censuerit. » Profert etiam, inter alia, illud Terentiani Chærea, qui, cum in flagitiosa libidine versaretur, « deos se imitari jactabat. »

(65) Κολάζεται... σέβεται. Reg. x, Mont. κολάζετε... σέβετε.

(66) Πρώτην. Mallem, δευτέραν, « secundam. » Mox, μετὰ τὴν πρώτην. Par. ed. addit αἰτίαν, quam vocem delevimus, utpote quæ in nullo codice legitur.

(67) Τοῦτο. Deest in duobus Reg. totumque Colb.

(68) Λόγος εισηγήσθω. Pass. ὁ λόγος ἡγεῖσθω.

καὶ Κρόνῳ Ζεὺς ἐπανιστάμενος, κατὰ μίμησιν τοῦ πατρὸς, ὁ γλυκὺς λίθος καὶ πικρὸς τυραννοκτόνος· εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον αὐτοῖς εἰς τιμὴν τῶν γεννησάμενων αἱ βίβλοι φέρουσι. Τρίτον αὐτοῖς ἔστω χρημάτων ὑπεροψία, καὶ τὸ μὴ πανταχόθεν κερδαίνειν, μηδὲ τοῦ δυστυχεῖν ἀρραβῶνα, τὸ κακῶς κτᾶσθαι λαμβάνειν. Πῶς οὖν ὁ Κερδῶς (69) αὐτοῖς σταθίσει, καὶ τὸ σακέλλιον (70) προβληθήσεται, καὶ ἡ κλεπτικὴ τοῦ θεοῦ δύναμις τιμηθήσεται, καὶ τό· Ἄρεν (71) χαλκοῦ Φοῖβον μὴ μαντεύεσθαι, μηδὲ εἶναι τι τοῦ ὀφλοῦ τιμώτερον; Ταῦτα γὰρ αὐτῶν τὰ σεμνὰ καὶ σεβάσμα.

PKB. Τί ἐτι; Σωφροσύνην διδασκέτωσαν, ἐγκράτειαν εἰσηγεσθῶσαν· καὶ ὁ πείθων ἐγγὺς, πάντα γινόμενος διὰ τὰς γυναῖκας, ὁ Ζεὺς, καὶ Φρυγί μειραχίτικοις (72) ἀετὸς ἐραστής ὁ φίλτατος (iv) ὡς ἥδιστα συμποσιάζουσι οἱ θεοὶ, τοῖς Διὸς οἰνοχοοῦμενοι παιδικοῖς· καὶ ταῖς πεντήκοντα Θεστίου θυγατράσιν ἐναθλεύων Ἡρακλῆς ἐν μὲν νυκτὶ ὁ Τριέσπερος, καὶ τρισκαίδεκατον ἄλλον τοῦτον ἐπιτελέσας, οὐκ οἶδ' ὅπως τοῖς ἄλλοις γε αὐ συναριθμούμενον. Ἐπικοπέτω τὸν θυμὸν Ἄρης (73), μέθην Διόνυσος, μισοθενίαν Ἄρτεμις, ἀπάτην ὁ Λοξίας (74) αὐτῶν χρησμολόγος, γέλως ἀμετρίαν ὁ καταχλεύων θεός, τῶν θεῶν λυπούμενων, καὶ ἀραιαῖς ταῖς κνήμας ἐπιβρῶννύμενος· γαστριμαργίαν ὁ Ζεὺς ἐπὶ δαῖτα λιπαρὰν τρέχων μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας σὺν τοῖς λοιποῖς δαίμοσιν· ὁ Βουθόινος (75), τὸν γεωργὸν τυραννήσας, καὶ τὸν ἀρότην βοῦν λαφύρας, καὶ τὴν κλησιν λαβὼν ἐκ τῆς πράξεως, καὶ πάντας ταῖς κνίσσαις καὶ ταῖς λοιβαῖς ἐπιτρέχοντες.

PKΓ. Καίτοι πῶς ταῦτα τῶν ἡμετέρων ἐγγὺς, οἷς ὁρος μὲν φιλίας (76) αὐτὸς ἑκάστος, καὶ τὸ τὰ αὐτὰ βούλεσθαι τοῖς πλησίον ἅ καὶ σφίσιν αὐτοῖς· ἐγκλημα δ' οὐ μόνον τὸ γενέσθαι κακὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ μελλῆσαι (77) μικροῦ, καὶ τῆς ὀργῆς (78) κολαζομένης, ὡς πράξεως· οἷς σωφροσύνη μὲν οὕτω σπουδάζεται, ὥστε καὶ ὀφθαλμοὺς ἀναστέλλεται· χεῖρ δὲ φονικὴ τοσοῦτον πόνῳθεν εἰργεταί· ὥστε καὶ θυμὸς σωφρονίζεται· ἐπιόρχον δὲ ὁμόσαι (79) οὕτω δεινὸν καὶ ὑπερόργον, ὥστε καὶ τὸν

fluctibus det, ut deam, spumæ setum, efficiant; et Jupiter adversus Saturnum, patris sui exemplo, insurgens, dulcis (inquam) ille lapis, et sævus tyrannicida: aut si quid aliud huiusmodi ad parentum honorem voluminibus eorum continetur? Tertium ipsis sit, pecunias despiciere atque aspernari, nec undecunquo lucrum captandum esse, nec facultatibus injusta ratione querendis, calamitatis arrhabonem accipere. Quomodo igitur Lucrus ipsis constituetur, et sacculus proferetur, et furax dei vis atque facultas honorabitur: illudque etiam, Sine ære Phæbum minime vaticinari, nec obolo quidquam esse præstantius? Hæc enim graves eorum ac venerandæ sunt sententiæ.

CXXII. Quid præterea? Pudicitiam doceant, continentiam suadeant. In propinquo est qui persuadeat, Jupiter nimirum, ob seminarum amorem quamlibet formam subinde induens, et Phrygibus adolescentulis amatrix aquila factus (ut dii, Jovis cinædis vinum fundentibus, 146 quam suavissime compotarent): ac Trivesperus ille Hercules, in quinquaginta Thestii filibus una nocte certans, ac decimum tertium hoc certamen conficiens, quod haud scio quare in certaminum ipsius numero fuerit prætermissum. Iram Mars reprimat, temulentiam Bacchus, hospitum odium Diana, fraudem obliquus ille ipsorum vates, risus petulantiam deus ille, mœrentibus aliis diis, claudicans, rarisque et tenuibus tibiis innitens: ingluviem Jupiter, pinguis convivii causa, simul cum reliquis dæmonibus ad inculpatores Æthiopes currens; Buthoenas etiam, qui agricolæ vim attulit, et bovem aratorem voravit, atque ex eo facinore nomen accepit; dii denique omnes, ad carniū nidores et libamina summa festinatione properantes.

CXXIII. An vero hæc ad nostram religionem et doctrinam accedunt, apud quod lex et norma amicitiae quisque ipse est, atque eadem proximis velle quæ et sibi ipsis: crimen autem, non modo malum extitisse, sed etiam a malo parum abfuisse, nimirum cupiditate quoque ipsa pene, ut actione, pœnam luente; apud quos tantum pudicitiae studium est, ut oculus quoque frenetur ac reprimatur; et manus sanguinaria et mortifera ita longe arcetur, ut ira etiam ipsa coerceatur: perjurium autem adeo

(69) Κερδῶς. « Lucrus, » Mercurii epithetum, ad subindicandam ipsius in quæstu faciendæ dexteritatem; quamobrem a prisce pingebatur accinctus pera, quam a sacco, sacculum appellabant. Habetur etiam ut lucri ac furtorum preses.

(70) Σακέλλιον. Mallet Montacutius, σακύλλιον, sed displicet Combesio, quia grammaticis inaudium.

(71) Ἄρεν, etc. Sic cold. et editi. Herv. vero in textu, et Montac. in ora, ἄνυσθε. Erat id Apollinis oraculum.

(72) Φρυγί μειραχίτικοις. Ita pene omnes mss. Editi vero, Φρυγί μειραχίοις. Alludit hic Gregorius ad Ganimedis raptum.

(73) Θυμὸν Ἄρης. Quinque Reg. Or. 1, et Combes. legunt: θυμὸν μὲν Ἄρης.

(74) Λοξίας. Sic Apollo appellatus, quod obscura

et ambigua oracula redderet, quæ plurimos in errorem et maximas calamitates induxerunt.

(75) Βουθόινος. Ita cognominatus Hercules. Vide col. 603, not. 86.

(76) Φίλας. Montacutius conjicit legendum φιλοσοφίας. Sed nullos favere codices asserit variarum lectionum collector; verum hallucinatur; Coisl. namque 2 habet, φιλοσοφίας.

(77) Μελλῆσαι. Reg. γ, μελλῆσαι.

(78) Καὶ τῆς ὀργῆς, etc. « Ipso animi motu ac cupiditate pene, » etc.

(79) Ἐπιόρχον δὲ ὁμόσαι. Ita Reg. quatuor, et duo Colb. Editi. ἐπιόρχον δὲ χωρῆσαι ἢ ὁμόσαι. Alii vero plures ἐπὶ ὄρχον δὲ χωρῆσαι ἢ ὁμόσαι, quæ lectio non spernenda, sed tamen nostræ posthabenda.

atrox et nefarium censetur, ut iurjurandum quoque ipsum nobis solis interdictum sit? Jam vero pecuniæ, multis ne unquam quidem ulkæ fuerunt: multi rursus hoc uno nomine multa libenter habuerunt, ut multa contemnerent, extremam inopiam instar omnium opum colentes. Ventre porro, tanquam acerbo quodam et detestabili domino, malorumque omnium parente, ad crassum vulgus abjecto; non sane magnum fuerit hoc de ipsis dicere, quod eam sibi vim adhibeant, ut pene carnis quoque omnis expertes esse videantur, nimirum id quod mortale est, per id quod immortale, absumentes: ac virtutis ipsis hæc una lex est, ne levissimis quidem vitiis, atque ab omnibus neglectis, succumbere. Nihil etiam præfarius ac præstantius, quam nos principia quoque ipsa plectimus, ac velut malum quoddam, quodque vix sisti ac reprimi queat, profuvium multo ante cohibemus.

147 CXXIV. Ubiam autem, quæso, et apud B quos homines, sancitum est, ut qui maledicuntur, benedicant²¹, qui blasphemantur, obsecrent²², quod scilicet non tam obiectum crimen, quam veritas ipsa nos lædat, qui persecutionem patimur, cedant, qui vestibis spoliuntur, amplius adhuc se exuant, qui maledictis et execratione afficiuntur, pro maledicentibus orent: atque, ut uno verbo dicam, audaciam et importunitatem benignitate vincant, eosque, a quibus injuriam accipiunt, patientia sua meliores efficiant? Atque ut hoc demus, eos fucatis suis præceptis vitium reprimere, quo tandem modo ad virtutis et doctrinæ nostræ gradum pervenerint, qui, non in virtute proficere, nec ex veteribus subinde novos effici, sed eodem statu hære, in vitio ponimus? Ita enim nobis idem quod trochis, accideret, quos in orbem volvi, non autem progredi, videmus, atque immote, ut sic loquar, scuticæ vi impulsos rotari. Quocirca nos ita constitutam habere vitæ rationem oportet, ut virtutes, partim jam exsequamur, partim in eas incumbamus, partim cupide appetamus, quousque ad finem ac deificationem illam pervenerimus, ob quam creati sumus, et ad quam properamus, si modo animo excelso et in altum penetrante sumus, atque aliquid Dei magnificentia dignum speramus.

²¹ Matth. v. 44. ²² I Cor. iv. 15.

(80) *Ὅδ' ἐγένετο.* Quia nimirum vel oblatas opes adire noluerunt, vel comparare neglexerunt. Alioqui coacta et ex necessitate paupertas a Gregorio minime commendatur.

(81) *τῷ ἀθανάτῳ.* Mendose in Par. edit. τὸ ἀθανάτῳ.

(82) *Κατηγορίας.* Ita Reg. quinque et Or. 1. Non pauci tamen cum editis, κατηγορίας. Potest reddi: « upote quos male obiectum crimen non magis quam veritas lædat. »

A ὅρκον μόνοις ἡμῖν τυγχάνειν ἀπώμοτον; Χρήματα δὲ τοῖς μὲν πολλοῖς οὐδ' ἐγένετο (80). πολλοὶ δὲ διὰ τοῦτ' ἂν ἦν ἡδέως πλεῖω καὶ μόνον, ἵνα κλειύων ὑπερίδωσι, τὸ μὴδὲν ἔχειν ἀντὶ πάντῃς πλούτου φιλοσοφούντες· γαστέρα δὲ τοῖς πολλοῖς ἀποβρίψαντες ὡς πικρὰν δέσποιναν καὶ ἀπόπτυστον, καὶ πάντων κακῶν μητέρα· οὐ μέγα φῆσαι, ὅτι μὴδὲ σάρκας εἶναι βιάζονται, τῷ ἀθανάτῳ (81) τὸ θνητὸν ἀναλίσκοντες· καὶ νόμος εἰς αὐτοῖς ἀρετῆς, τὸ μὴδὲ τῶν μικρῶν ἡττάσθαι, καὶ πᾶσι παρορωμένων. Τὸ γὰρ κάλλιστον, ὅτι, τῶν ἄλλων τὰ τέλη τιμωρουμένων κατὰ τοὺς νόμους, ἡμεῖς καὶ τὰς ἀρχὰς κολλάζομεν, ὥσπερ τι βέυμα πονηρὸν καὶ δυσκλίθετον πόρρωθεν ἀναστέλλοντες.

quod, aliis scelerum fines juxta leges vindicantibus, quoddam, quodque vix sisti ac reprimi queat, pro-

B PKΔ'. Ποῦ δὲ καὶ παρὰ τίσιν ἀνθρώπων, εἰπέ μοι, τὸ λουδορουμένους εὐφημεῖν, βλασφημουμένους παρακαλεῖν, ὡς οὐ τῆς κακῆς (83) βλαπτούσης μάλλον ἢ τῆς ἀληθείας, διωκομένους ὑποχωρεῖν, γυμνομένους προσπαχεδύεσθαι (85), καταρωμένους ὑπερεύχεσθαι τῶν ἀρωμένων· ἐνὶ λόγῳ, χρηστότητι νικᾶν θρασυτητα, καὶ βελτίους ποιεῖν τοὺς ἀδικοῦντας, οἷς καρτεροῦμεν πάσχοντες; Καίτοι καὶ εἰ κακίαν δόημεν αὐτοὺς (84) κολάζειν ταῖς τοῦ πλάσματος παραινέσεσι, τοῦ τὸ φθάσαι πρὸς τὰ μέτρα τῆς ἡμετέρας ἀρετῆς καὶ παιδείσεως, οἷς καὶ τὸ μὴ προβαίνειν (85) τῷ καλῷ, μὴδὲ νέους ἀντὶ παλαιῶν ἀεὶ γίνεσθαι, ἀλλ' ἐν ταυτῷ μένειν κακία δοκεῖ; Στρέβλων τὸ πάθος περιτρεχόντων, οὐ προϊόντων, καὶ στάσιμον κινουμένων, ἴν' οὕτως εἴπω, τῇ βίᾳ τῆς μάστιγος. Καὶ δεῖ τὸ μὲν (86) ἡμῖν ἐξηγύσθαι τῶν καλῶν, τοῦ δὲ ἔχεσθαι, τοῦ δὲ ἐφίσθαι μέχρι τοῦ τέλους καὶ τῆς θεώσεως, ἐφ' ἣ γέγοναμεν καὶ πρὸς ἣν ἐπιγόμεθα, οἷ γε διαβατικοὶ τὴν δέανοιαν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλονοίας ἐλπίζοντες ἄγειν.

C εἴπω, τῇ βίᾳ τῆς μάστιγος. Καὶ δεῖ τὸ μὲν (86) ἡμῖν ἐξηγύσθαι τῶν καλῶν, τοῦ δὲ ἔχεσθαι, τοῦ δὲ ἐφίσθαι μέχρι τοῦ τέλους καὶ τῆς θεώσεως, ἐφ' ἣ γέγοναμεν καὶ πρὸς ἣν ἐπιγόμεθα, οἷ γε διαβατικοὶ τὴν δέανοιαν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ μεγαλονοίας ἐλπίζοντες ἄγειν.

(85) *Προσπαχεδύεσθαι.* Sic Reg. et Colb. plures, Pass. et Montac. Editi vero, *προσπαδύεσθαι*.

(84) *Δοίημεν αὐτοὺς.* Plures Reg. et Or. 1, *δοίημεν αὐτοῖς*. Alii, *δοίημεν κολάζειν αὐτοῖς*.

(85) *Προβαίνειν.* Ita omnes nostri codices, præter Reg. q, qui cum edit. habet, *προβαίνειν*.

(86) *Καὶ δεῖ τὸ μὲν, etc.* « Oportet ut nos, cum quæ recta sunt alia opere compleverimus, in alia incumbamus. »

ORATIO V^a.

Secunda in Julianum imperatorem invectiva.

I. Ac primum quidem sermonum meorum certamen confectum et absolutum est. Etenim hominis

• Alias iv, quæ autem 5 erat, nunc 10.—Scripta initio anni 364.

(87) *Βασιλέως.* Deest in octo Reg. tribus Colb.

ΛΟΓΟΣ Ε'.

Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως (87) στηλιτευτικὸς δεύτερος.

A. Οὗτος μὲν δὴ τῶν ἐμῶν λόγων ὁ πρῶτος ἀέθλος (88) ἐκτετέλειται καὶ διήγυσται· καὶ γὰρ Or. 1, et Jes. 1.

(88) *Ὁ πρῶτος ἀέθλος.* Ita mss. omnes. Editi *πρῶτ' ἀέθλος*.

ἐπαδείξάμην ἱκανῶς τὴν τοῦ ἀνδρὸς κακοψθειαν ἐν ᾧ οἷς ἔδρασε τε καθ' ἡμῶν, καὶ οἷς ἐμελλεν, ἀεὶ τι τῶν παρόντων ἐπινοῶν βαρύτερον. Νῦν αὖτε σκοπὸν ἄλλον, ὃν οὐκ οἶδ' εἰ τις βέβληκεν, ἤδη τοῦ λόγου προστησόμεθα, Θεῷ τε ἱερώτερον, καὶ ἡμῖν ἡδίων, καὶ τοῖς ἔπειτα χρήσιμότερον· τοῖς εἰρημένοις προσθεῖναι (89) τὰ δίκαια τοῦ Θεοῦ σταθμῖα (90), καὶ οἷς ἀντιταλαντεύεται πονηρία (91), τοῖς μὲν αὐτόθεν (92) ἀπαντῶσα, τοῖς δὲ καὶ μικρὸν ὕστερον· ὅπως ἂν, οἶμαι, τῷ τεχνίτῃ Λόγῳ δοκῇ, καὶ ταμίᾳ τῶν ἡμετέρων (93)· ὃς οἶδε συμφορὰν μὲν ἐπικόπτειν ἑλῶν, θράσος δὲ ἀτιμίᾳ σωφρονίζειν καὶ μάστιγι, οἷς αὐτὸς ἐπίσταται μέτροις (94) παιδεύσας.

miseriordia reprimat, ita etiam ignominia et flagris, pro eo animadversionis modo, quem ipse perspe-

B. Νότους μὲν δὴ τῶν ἀσεβῶν ἐνδίκους, καὶ βῆξεις οὐκ ἀφανεῖς, καὶ πολυτρόπους ἄλλας πληγὰς καὶ μάστιγας οἷς τετολμήκασι παραπλησίως (95), καὶ θανάτους οὐ κατὰ τὸ εὐθὺς γυρίαντας, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς τοῖς δαινοῖς ἐξαγορεύσεις, καὶ ἀνοήτους μεταμελείας, τὰς τε δι' ὀνειράτων (96) παιδεύσεις, καὶ τὰ καθ' ὕπαρ (97) φαντάσματα, τίς ἂν ἀξίως ἐκτραγῶδησειεν; ὅσα τε ἡ περὶ τοὺς θεοὺς οἴκους παρανομήσασιν, ἡ περὶ τὰς ἱερὰς τραπέζας ἐξυβρίσασιν (98), ἡ περὶ τοὺς μυστικὸς κρατήρας (99) μανέσιν, ἡ τῶν σωμάτων ἡμῶν ἀνέδην (1) ἐμπορομένους, ἡ τὰλλα πάντα ὅσα τετολμήκασι, νεανειυσασμένοις αὐτοῖς ἀπήντησε, τῆς τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν τοιούτων ὀργῆς ἐναργὴ καὶ φανερά (2) γνωρίσματα; Ταῦτα μὲν οὖν ἐκὼν ὑπερβήσομαι, οὐκ ἀπιστῶν τοῖς ὁρμμένοις, καὶ λεγομένοις, οὐδὲ αὐτομάτῃ τινι φορᾷ καὶ συντυχίᾳ διδοῦς τὰ συμβαίνοντα, κατὰ τοὺς εἰκῇ τὰ τοιαῦτα ὑπολαμβάνον-τας, ἀλλ' ἵνα μὴ περὶ τὰ μικρὰ διατρέβειν δόξω, παρὲς τὰ μέγιστα καὶ ὀνομαστότερα (3)· τὸ δ' οὖν περιβόητον πᾶσι θαῦμα, καὶ οὐδὲ τοῖς ἀθέοις αὐτοῖς ἀπειτούμενον λέξων ἔρχομαι.

vero miraculum, quod omnium ore celebratur, ac caret, oratione prosequar.

Γ. Ἐμείνεται καθ' ἡμῶν ἀεὶ τι πλέον, ὥσπερ κύμασιν ἐπιγείρων κύματα, ὁ καθ' ἑαυτοῦ πρῶ-

A improbitem ac perversitatem abunde ostendi, tam per ea quæ adversus nos perpetravit, quam quæ facere parabat, sic videlicet animo comparatus, ut ad præsentēs acerbitates aliquid quotidie gravius excogitaret. Nunc vero alium jam orationis scopum, ad quem haud scio an quisquam collimavit, tum apud Deum sanctiorem, tum nobis jucundiorē, atque adeo posteris utiliorem, nobis proponemus: nimirum ut ad ea quæ superius a nobis dicta sunt, justas Dei lances adjungamus, easque pœnas quibus improbitas compensatur, aliis nimirum statim, aliis autem aliquanto 148 post occurrens; prout, opinor, artificii Verbo, rerumque nostrarum arbitro et moderatori visum fuerit: qui, ut calamitatem pro eo animadversionis modo, quem ipse perspe-

B II. Enimvero quis justos impiorum morbos, minimeque obscuras corporum ruptiones, ac multiplices alias plagas et flagra, eorum sceleribus congruentia, mortales haudquaquam usitato more obortas, eorumque inter ipsos cruciatus confessiones, et inutiles poenitentias, easque quæ tum per insomnia, tum per vera visa contigerunt, castigationes, pro dignitate narrare atque exaggerare sufficiat? quæque, vel ob flagitia circa sacras aedes admissa, vel ob sacras mensas contumeliis affectas, vel ob mystica pocula furiose contaminata, vel ob ventrem corporibus nostris projecta quadam impudentia saturatum, vel ob omnia alia scelera perpetrata ipsis acciderunt, clara utique et perspicua divinæ adversus hujusmodi homines iræ signa et C argumenta? Verum hæc consulto præteribo, non quod iis quæ in hominum oculis atque sermone posita sunt, fidem abrogem, aut rerum eventus temerario cuidam motui fortunæque tribuam, quemadmodum illi, qui res hujusmodi temere sentiunt, sed ne, majoribus atque insignioribus rebus prætermissis, levioribus immorari videar. Illud ne apud eos quidem, qui Deum nullum putant, fide

III. rurebat ille in dies adversus nos vehementius, non secus ac fluctus super fluctus excitans,

(89) Προσθεῖναι. «Lego,» ait Heinsius, οὖν προσθεῖναι θέλω.

(90) Σταθμῖα. Tres Reg. Colb. k, Or. 1, σταθμῖα.

(91) Πονηρία. In Mont. γρ. πονηρία, quod habent Ald. et Herv. Hunc locum sic reddit Comb. «Et quibus iniquitas rependitur pondera appendamus, ipsa nimirum,» etc.

(92) Αὐτόθεν. Reg. q, Colb. 3, αὐτίχα. Or. 1, ad marg. αὐτόθεν ἀπαντῶσα. Mont. censet legendum, ἀπαντῶσα.

(93) Ἡμετέρων. «Subaudi λόγων,» inquit Mont. «non πραγμάτων, ut Billius.»

(94) Οἷς αὐτὸς ἐπίσταται μέτροις. Oxon. καὶ οἷς. Pass. μάστιγι αἷς αὐτὸς ἐπίσταται, καὶ οἷς μετρίοις. Sic etiam Comb. qui vertit: «Quibus ipse novit flagris et quibus animadversionis modis.»

(95) Παράκλησις. «Flagella sceleribus ausisque afflictia.»

(96) Δι' ὀνειράτων. «Per insomnia.» Sic casti-

D gatus est Abimelech rex Geraræ, cum Saram Abraham uxorem abstulisset. Gen. xxi.

(97) Καθ' ὕπαρ. «Verisque visis oblata spectra.» Editi, ὑπέρ. Sic Balthasar impendens calamitas per verum visum præsignata est. Daniel. v.

(98) Ἐξυβρίσασιν. Reg. l, et Or. 1, ἐξυβρίσασιν.

(99) Μυστικὸς κρατήρας. «Mystica pocula.» Julianus præfectus, Apostata avunculus, et Felix regalis ærarii quæstor, cum sacra Deo vasa temerassent, extemplo horribili morbo correpti, miserrima morte interierunt. Rem narrat Niceph. Hist. l. x, c. 29, t. II, pag. 67. Chrysostomus quoque hom. 4, in laudem populi, et Theodoret. l. iii, c. 12.

(1) Ἀνέδην. Mss. non pauci, ἀναδην, «impudenter.»

(2) Φανερά. Pass. φοβερά. «Horrenda.»

(3) Ὀνομαστότερα. Reg. b, ὀνομαστότερα.

qui in seipsum primum insanierat, et sancta protri-
verat, Spirituique gratiæ contumeliam intulerat⁶⁶.
Jeroboam apposite dixerimus, aut Israelitam
Achab, homines iniquissimos, aut Ægyptium illum
Pharaonem, aut Assyrium Nabuchodonosor, vel
hæc omnia contrahentes, unum atque eundem nomi-
nabimus: quandoquidem eum omnium vitia in sese
collegisse constat, defectionem nempe **149** Jero-
boam⁶⁷, credulitatem Achab⁶⁸, duritiem Pharaonis⁶⁹,
sacrilegium Nabuchodonosoris⁷⁰, omnium denique
in unum collectorum impietatem. Cum autem per
alia omnia fuisset grassatus, atque omne tyrannidis
in nos et crudelitatis genus, ut leve et abjectum,
contempsisset (nec enim ulla unquam natura ad
malorum inventionem illius natura secundior et
uberior fuit), ad extremum, Judæorum quoque
nationem in nos immisit, tum veteri eorum levitate,
tum inveterato nostri odio in ipsorum pectoribus
clam flagrante, ad id, quod moliebatur, perficien-
dum, adiutoribus usus; ipsis nimirum in patriam
redire ac templum instaurare, patriorumque ritum
vigorem renovare, ex ipsorum scilicet libris et
arcanis fatale esse affirmans, ac benevolentia specie

IV. Postquam autem hæc in animum induxit,
ipsisque persuasit (facile enim imposturam facit,
quidquid delectat), illi quidem ad templi exstru-
ctionem se comparare, atque in id opus, et manu
multa, et animi alacritate ac labore incumbere.
Illud enim narrant, qui eorum res admirantur,
uxores quoque ipsorum non modo matronalem
omnem mundum corporisque ornatum prompto
animo detraxisse, atque in operis structuram la-
borantiumque opem contulisse, verum eo quoque
animo fuisse, ut, terram sinu efferentes, ac nec
vestibus præclaris et exquisitis, nec teneris mem-
bris parcentes, pietatis officio sese fungi existi-
marent, omniaque hoc conatu inferiora ducerent. Ut
vero, sævo turbine ac repentina æstuantis terræ
agitatione simul una repulsi, ad propinquum quod-
dam templum perrexerunt, alii orationis causa,
alii, ut in huiusmodi rebus accidere solet, eo,
quod offerebatur, ad periculi propulsationem uten-
tes, alii cum tumultu una proruentes, ac cum cur-
rentibus simul illabentes; sunt qui eos ne a tem-

τον (4) μανείς καὶ πατήσας τὰ ἅγια, καὶ τὸ Πνεῦμα
τῆς χάριτος ἐνουβρίσας. Ἰεροβοὰμ εἰπεῖν οἰκειότερον,
ἢ Ἀχαὰβ τὸν Ἰσραηλίτην (5), τοὺς παρανομοτάτους.
ἢ Φαραὼ τὸν Αἰγύπτιον, ἢ Ναβουχοδονόσορ τὸν Ἀσ-
σύριον, ἢ ταῦτα πάντα (6) συνελόντες, ἕνα καὶ τὸν
αὐτὸν ὀνομάσωμεν (7). ἔπειτα καὶ τὰς πάντων κακίας
εἰς αὐτὸν συλλεξάμενος φαίνεται, Ἰεροβοὰμ τὴν
ἀποστασίαν, Ἀχαὰβ τὴν μαιφονίαν, Φαραὼ τὴν
σκληρότητα, Ναβουχοδονόσορ τὴν ἱεροσυλίαν, πάντων
ὁμοῦ τὴν ἀσέβειαν. Ἐπεὶ δὲ πάντα διεξελθὼν
τὰλλα (8), καὶ πᾶν εἶδος τῆς καθ' ἡμῶν τυραννίδος,
ὡς μικρόν τι καὶ ἀγεννὲς ἀτιμάσας (οὐ γὰρ ἐγένετο
ποριμωτέρα φύσις ἐκείνης (9) εἰς κακῶν εὐρεσιν
καὶ ἐπίνοιαν), τέλος ἐπαφῆκε καὶ τὸ Ἰουδαίων φύλον
ἡμῶν τὴν παλαιάν τε αὐτῶν κορυφήν, καὶ τὸ καθ'
ἡμῶν ἀνωθεν ὑποσχυρόμενον ἐν αὐτοῖς μίσος συνερ-
γὼν λαβὼν τοῦ τεχνάσματος, ἐπιθειάζων (10) τε δῆ-
θεν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς βίβλων καὶ ἀπορρήτων, ὡς
νῦν αὐτοῖς ἀποκείμενον εἴη καταλθεῖν εἰς τὴν ἐαυ-
τῶν, καὶ τὸν νεῶν ἀναδειμασθαι, καὶ τῶν πατριῶν
τὸ κράτος ἀνανεώσασθαι, καὶ ἀποκρυπτόμενος εὐ-
νοίας πλάσματι τὴν ἐπίνοιαν.

commentum hoc occultans.

Δ'. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα καὶ διανοήθη καὶ ἐπεισεν (εὐχο-
λον γὰρ εἰς ἀπάτην τὸ πρὸς ἡδονὴν ἄπαν), οἱ μὲν ὡς
ἀναστήσοντες διενουσῶντο τὸ ἱερὸν, καὶ χεῖρι πολλῇ
καὶ προθυμίᾳ περὶ τὸ ἔργον ἑταλκιπώρουν· φασὶ γέ-
νοι καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν οἱ τὰ ἐκείνων θαυμάζον-
τες, οὐ μόνον ἄπαντας τοὺς περὶ τὸ σῶμα κόσμους
περιελομένας ἐτοίμως συνεπιφέρειν τῷ ἔργῳ καὶ τοῖς
πονουμένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς κόλποις τὸν χοῦν ἐκφε-
ρούσας, καὶ οὔτε πολυτελοῦς ἐσθῆτος, οὔτε μελῶν
ἀπαλότητος φειδομένας, εὐσεβεῖν οἰεσθαι καὶ πάντα
ἐλάττω νομίζειν τοῦ ἐγχειρήματος. Ὡς δὲ ὑπὸ ἀγρίας
λαβίας καὶ βρασμοῦ γῆς ἄνω συνελαθόντες (11),
ἐπὶ τι τῶν πλησίων ἱερῶν, οἱ μὲν ὡς ἱκετεύοντες,
ὥρμησαν, οἱ δὲ, ὅπερ (12) ἐν τοῖς τοιοῦτοις φιλεῖ συμ-
βαίνειν, τῇ παρόντι χρώμενοι πρὸς βοήθειαν, οἱ δὲ
ἄλλως τῇ ταραχῇ συμπερόμενοι, καὶ τοῖς θεοῦσι συν-
εἰσπίπτοντες. Εἰσὶ μὲν οἱ λέγουσιν, ὡς οὐδὲ τὸ ἱερὸν
αὐτοὺς προσεδέξατο, ἀλλ' ἀναπεπταμέναις προσελ-
θόντες ταῖς πύλαις, ἐπικλεισθείσαις (13) ἐνέτυχον ἐκ-
τινος ἀοράτου καὶ (14) ἀφανοῦς δυνάμεως, ἢ τὰ τει-
αυτα (15) τερατουργεῖ πρὸς τῶν ἀσεβῶν (16) κα-

⁶⁶ Hebr. x, 29. ⁶⁷ III Reg. xii, 26. ⁶⁸ III Reg. xxii, 26. ⁶⁹ Exod. vii, 22. ⁷⁰ IV Reg. xxv, 9.

(4) Ἐαυτοῦ πρῶτον. Ita tres Reg. Alii vero tres D Reg. et Or. 1 ad marg. πρώτου.

(5) Ἰσραηλίτην. Sic omnes codices, « quasi rex schismaticus et tyrannus. » Suspiciatur Mont. legendum, Ἰσραηλίων, « Regum Israel sceleratissimos. » Que lectio non displicet, sed nulli favent codices.

(6) Ἡ ταῦτα πάντα. Coll. 3, ἢ τὰ πάντα.

(7) Ὀνομάσωμεν. Reg. bm, ὀνομάσωμεν. Notam interrogationis hic ponendam arbitratur Heinsius.

(8) Τὰλλα. Mss. communius, τὰ ἄλλα.

(9) Φύσις ἐκείνης. « Ingenium, indoles. » Savil. ἐκείνου.

(10) Ἐπιθειάζων. « Per Deum obtestans, divinoque ex eis afflatu, quem fingebat, mōnens, » etc.

(11) Συνελαθόντες. Coll. 3, συνελασθέντες.

(12) Ὅπερ. Reg. a, ὥσπερ.

(13) Ἐπικλεισθείσαις. Sic vulgo codd. Edit. vero, ἐπιτεθείσαις.

(14) Ἀοράτου καὶ. Ita mss. et editi. In Par. deest, καὶ.

(15) Ἡ τὰ τοιαῦτα. Reg. bm, ἢ ταῦτα.

(16) Τῶν ἀσεβῶν. Reg. a, b, bm, et Or. 1, τῶν ἀσεβοῦντων. Porro de his miraculis consentientes habemus, non tantum Theodoretum, Sozomenum, Rufinum, Chrysostomum, Ambrosium, Hieronymum, etc., sed etiam Juliani adoratorem Ammianum, imo Judæos ipsos. Unde Sozomenus, lib. v, c. 21, ait: « Judæi ipsi ac gentiles fidem faciunt, qui opus imperfectum dimiserunt, aut, ut verius dicam, ne inchoare quidem potuerunt. » Addamus, nisi quantum necesse fuit, ut « ne lapis super lapidem relinqueretur, » egesta scilicet etiam e fundamentis

τάπηξιν, καὶ τῶν εὐσεβῶν ἀσφαλείαν· ὃ δὲ ἅπαντες ἤδη καὶ λέγουσι καὶ πιστεύουσιν, ὅτι βιαζομένους αὐτοὺς καὶ φιλονεικοῦντας περὶ τὴν εἰσοδόν, πῦρ ἔστησεν ἀπαντήσαν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, καὶ τοὺς μὲν κατέφραξε καὶ ἀνήλωσεν (ὡς ὁμοίον τι περὶ αὐτοὺς συμβῆναι τοῖς Σοδομιτῶν πάθεσιν, ἢ τῷ περὶ Νάδαβ καὶ Ἀβιδιὸς θαύματι ξένως καὶ θυμιάσας καὶ κηδυνεύσας), τοὺς δὲ τῶν καιρίων ἀκρωτηρίασαν (17), στήλην ἀφῆκεν ἐμφυγόν τῆς τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἀμαρτωλῶν ἀπειλῆς καὶ κινήσεως. Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτο, καὶ ἀπιστεῖτω μηδεὶς, ὅτι μηδὲ (18) ταῖς ἄλλαις τοῦ Θεοῦ δυνάμεσιν· ὃ δὲ ἐπὶ τούτου (19) παραδοξότερον καὶ περιφανέστερον, ἔστω φῶς ἐν τῷ οὐρανῷ (20) τὸν σταυρὸν περιγράφον (21), καὶ τὸ πρότερον ἐπὶ γῆς ἀτιμαζόμενον τοῖς ἀθέοις καὶ σχῆμα καὶ ὄνομα νῦν ἐν οὐρανῷ δείκνυται πᾶσιν ἐπίσης, καὶ γίνεται τρόπαιον τῷ Θεῷ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν νίκης, τροπαίου παντὸς ὑψηλότερον.

bendam putet. Quod autem hoc etiam mirabilis clariusque fuit, lux in cælo stetit, crucem in orbem describens, ac nomen illud et figura, quæ in terra prius impiis contemptui fuerat, in cælo nunc omnibus ex æquo ostenditur, Deoque victoriæ adversus impios trophæum efficitur, trophæo omni sublimius et præstantius.

Εἰ. Πρὸς ταῦτα τί φήσουσιν οἱ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοί, καὶ τὰ παρ' αὐτοῖς ἀποσεμνύνοντες, οἱ τὰς βαθεῖας ὑπῆλκας ἔχοντες, καὶ τὸ κομψὸν περισύροντες (22) ἡμῖν τριδώνιον; ἀντιδιήγησαί μοι καὶ σὺ τὰ σά, ὃ τοὺς μακροὺς λόγους γράφων, καὶ τὰς ἀπίστους συντιθεὶς ἱστορίας, καὶ κεχηγνὼς πρὸς τὰ ἄνω (23), καὶ τῶν οὐρανίων καταφευδόμενος, καὶ πλέκων ἐκ τῆς τῶν ἀστέρων (24) κινήσεως τὰς γενέσεις καὶ τὰ συμ-
C
βαίνοντα; Λέγε μοι καὶ σὺ τοὺς σοὺς ἀστέρας, τὸν Ἀριάδνης στέφανον, καὶ τὸν Βερενίκης πλόκαμον, καὶ τὸν ἀστεγὴ Κύνκον, καὶ τὸν ὕδριστὴν Ταῦρον· εἰ δὲ βούλει, τὸν Ὀριούχον (25) σου, καὶ τὸν Αἰγόκερω (26), καὶ τὸν Λέοντα, ἄλλους τε ὅσους ἐπὶ τῷ κακῷ (27) γνωρίσας, ἢ θεοὺς ἢ ἀστέρας ἐποίησας. Ποῦ σὺ τοῦτον (28) ἔχεις τὸν κύκλον ἐν τοῖς σοῖς μαθήμασι; Ποῦ δὲ τὸν ἐπὶ Βηθλεὲμ δραμόντα πρότερον ἐκ τῆς ἑώας ἀστέρα, τὸν ὁδηγὸν τῶν σὼν Μάγων καὶ πρόξενον; Ἐγὼ τι καὶ λέγειν ἐκ τῶν οὐρανίων· ἐκεῖνος τὴν Χριστοῦ παρουσίαν ἀνεδήλωσεν (29) ὁ ἀστήρ· οὗτος τῆς Χριστοῦ νίκης ὁ στέφανος.

¹¹ Gen. xix, 24. ¹² Levit. x, 2. ¹³ Matth. ii, 1 seqq.

humo. Ita impii Apostatæ spes, qua, ut cum Theodoro loquar, *Hist.* lib. iii, c. 17, « sese falsi prædictionem Domini convicturum esse sperabat, » impleta est, ut stultis ipse suis contra Deum consiliis. nescius, invitatusque adimplendæ servierit predicationi, quæ aliqui ad amissum necdum completa erat, cum decimam quingentam catechesim scriberet Cyrillus Hierosolymitanus.

(17) Ἀκρωτηρίασαν. Ita mss. omnes. Edit. ἀκροτερίασας.

(18) Ὅτι μηδέ. Sic Pass. alique plures codices; « Quandoquidem, » etc. Vel, « si modo aliis... fidem non abrogat. » Edit. Par. Ald. et Herv. ἐπὶ μηδέ.

(19) Ὅ δὲ ἐπὶ τούτου. Sic mss. omnes. Deest in Par. edit. τούτου.

(20) Τῷ οὐρανῷ. Deest, τῷ, in pluribus.

(21) Περιγράφον. « Crucem describens, » aut,

A
plo quidem admissos fuisse commemorari, seu cum ad apertas fores accessissent, repente easdem clausas pessuloque obductas offendisse, potentia quadam invisibili, quæ ad impiorum terrorem ac piorum incolunitatem hujusmodi prodigia efficit. Hoc autem uno jam ore omnes referunt, ac pro certo habent, 150 quod eos summa vi atque contentione ingressum sibi aperire conantes, ignis e templo occurrens inhibuit, et alios quidem exussit et absumpsit (ut simile quiddam ipsis, quod Sodomitis, acciderit¹¹, aut etiam quod Nadab et Abiud¹², qui inusitato more et thus adoleverunt, et oppressi sunt), alios vero præcipuis corporis partibus truncatos, vivam columnam divinæ adversus peccatores comminationis et motionis reliquit. Atque hoc quidem ad hunc modum se habuit, nec fidem quisquam deroget, nisi qui eadem ratione aliis quoque Dei miraculis nullam fidem ha-

V. Ad hæc porro quid dicturi sunt hujus sæculi sapientes, suæque magnificis verbis exornantes, qui profundas barbas gestant, ac scitum et venustum pallium trahunt? Tu quoque tua mihi ex adverso narra, qui prolixas orationes conscribis, historiasque a fide abhorrentes conficis, atque ad supera inhias, falsaque de cælestibus loqueris, atque nativitates et rerum eventus ex astrorum motu contextis? Sidera quoque tua mihi expone, Ariadnes coronam, et Berenices comam, et salacem Cygnum, et petulantem Taurum; atque etiam, si ita vis, Ophiubum tuum, et Capricornum, et Leonem, aliosque omnes, quos, ob malum cognitos, vel in deorum, vel in siderum numerum ascripsisti. Ubi tu hunc circulum in tua mathesi habes? Ubi etiam stellam illam, Magorum tuorum duces et auspicem, quæ prius ab ortu in Bethlehem ecurrit¹³? Ipse quoque nonnihil habeo quod de cælestibus disseram: stella illa Christi præsentiam indicavit: hæc victoriæ Christi corona fuit.

D « delineans. » Quid sit crux in orbem descripta non video. Miraculum istud testimonio suo confirmant Chrysostomus, Rufinus, Theod., Sozom., Socrat., etc.

(22) Περισύροντες. « Circumferunt. »

(23) Πρὸς τὰ ἄνω. Reg. a, εἰς τὰ ἄνω.

(24) Ἀστέρων. Duo Reg. Colb. k, Or. 1, ἀστρων.

(25) Ὀφιοῦχόν σου. « Serpentarium. » Pass. σοι. Sunt qui Æsculapium intelligant, quod anguem manu tenens pingeretur.

(26) Αἰγόκερω. Ita plerique codices. Par. edit. Αἰγόκερων.

(27) Ἐπὶ τῷ κακῷ. « Ab insigni malo notos, celebres. »

(28) Τούτου. Coisl. 2, τούτων.

(29) Ἀνεδήλωσεν. Codices, communis, ἐδήλωσεν. Coisl. 2, ἐμήνυσεν.

VI. Atque hæc mihi de cœlestibus atque superis, A quæ pro magna ea, quæ in universo elucet, concordia et necessitudine rebus nostris condescunt, dicta sint. Quæ vero sequuntur, Psalmistes jam mihi expleat: **Et 151 civitates destruxisti** (ut veteres illas obeasdem impietates), inter ipsas, quibus in nos atebantur, iniquitates, partim mari obrutas, partim terræ motu prostratas et eversas, ut propemodum id quod reliquum est, dicere possim: *Periit memoria earum cum sonitu* (151), et claro ac celebri exitio. Tanta enim ruina est tantaque confectio earum ac illarum quæ e vicino sunt, maximeque harum quæ impietate delectantur, ut si quis etiam earum instaurationem aggredi audeat, multo tempore ad eam rem opus futurum sit.

VII. Ac terræ quidem et cœli hæc ostenta fuerunt: cæterum aer huiusmodi tempore nihilne insigne edidit, nec passionis Christi signis sanctificatus est? Proferant nunc quoque vestes suas, qui huius miraculi spectatores et conscii exstiterunt, illas, inquam, crucis notis tunc inustas et consignatas. Simul enim ac quispiam, sive nostrorum, sive exterorum hæc narrabat, aut narrantes audiebat, statim hoc miraculum, vel in seipso, vel in vicino suo perspiciebat, stellatus nimirum ipse notisque distinctus, vel illum talem in vestimentis intuens, omnem textorii artificii elegantiam, aut summa cura elaboratam picturam varietate superantem. Quæ res spectantium animos tanto stupore affecit, ut omnes ferme, quasi ex signo uno, atque una voce, Christianorum Deum invocarent, eumque multis laudibus precibusque placare studerent; multi etiam non in longius rem extrahentes, sed eodem ipso tempore, quo hæc acciderunt, ad sacerdotes nostros properantes, adhibitis multis precibus in Ecclesiam admissi, ac sublimioribus mysteriis imbuti sint, sacro baptismo purificati, atque utilitatem ex timore consecuti.

VIII. Ita quidem se res habebant. Julianus vero furoris sensim ingravescentis æstro percitus et agitated, ad ipsum calamitatum suarum caput tandem devenit. Ut enim Christianorum res ex animi sententia se habere existimavit, atque ex his, quæ jam

¹⁵¹ Psal. ix, 7. ¹⁵² ibid.

(50) *Ψαλμός*. Reg. hu, Ald. et Herv. *ψαλμός*.

(51) *Αὐτῶν*. Duo Reg. αὐτοῦ.

(52) *Τοιοῦτο*. Sic mss. Edit. vero, τοιοῦτον.

(53) *Τῶν ἐκ γειτόνων*. Pass. et Schol. Montac. τῶν ἐν γειτόνων.

(54) *Ἀσθεῖα*. Ita Pass. alique codices, et sensus postulat. Editi autem, εὐσεβεῖα, « pietate, » quod tolerari poterat, si abesset, μάστις, quia in impiorum ruina, vel piissimo cuique vicino metuendum esse, probant, Sodomitarum et Abironis pereuntium exempla, et adhibitæ tum ab angelis, tum a Moyse cautiones.

(55) *Ὡς*. Pass. ὥστε.

(56) *Πρός*. Pass. alique, εἰς.

(57) *Ἄνθρωπος*. Male Ald. et Herv. ἀνὴρ, « vir. »

(58) *Ἐν*. Mont. εἰς ἔτι.

(59) *Κατασημαρθεῖσας*. Pass. ἐπισημανθείσας.

Γ'. Ταῦτα μὲν ἐκ τῶν οὐρανίων καὶ τῶν ἀνω συμπαραγόντων τοῖς ἡμετέροις, κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ παντὸς ἀρμονίαν τε καὶ οἰκείωσιν· τὰ δὲ ἐξῆς ὁ ψαλμὸς (30) συμπληροῦτω μοι· ὅτι *καὶ πόλεις καθείλες* (ὡς τὰς παλαιὰς ἐκείνας ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἀσεβήμασιν), ἐν αὐταῖς ταῖς καθ' ἡμῶν παρανομίαις, τὰς μὲν πελάγεισιν ἐπικλυσθείσας, τὰς δὲ σεισμῷ κατενεχθείσας, ὡς μικροῦ καὶ τὸ λειπόμενον ἔχειν εἰπεῖν, ὅτι *Ἀπώλετο τὸ μνημόσυνον αὐτῶν* (31) *μετ' ἧχον* καὶ περιβοήτου τῆς ἀπωλείας· τοσαύτη γὰρ αὐτῶν ἡ πτώσις, καὶ τοιοῦτο (32) τὸ σύντριμμα, καὶ τῶν ἐκ γειτόνων (33), καὶ μάλιστα τῇ ἀσεβείᾳ (34) περιχαίροντων, ὡς (35) πολλοῦ χρόνου δεῖν αὐταῖς, εἰ τις ἄρα καὶ τολμήσειε τοῦτο πρὸς (36) ἐπανάρθωσιν.

Z'. Ἄρ' οὖν γῇ μὲν οὕτω καὶ οὐρανός· ἄρ' (37) δὲ οὐκ ἐπισημαίνει τοῖς τοιοῦτοις καιροῖς, οὐδὲ ἡγιάσθη τότε τοῖς σημείοις τοῦ πάθους; Ἐπιδειξάτωσαν ἔτι (38) καὶ νῦν τὰς ἐσθῆτας, οἱ τοῦ θαύματος ἐκείνου θαταὶ καὶ μύσται, τὰς τότε κατασημανθείσας (39) τοῖς τοῦ σταυροῦ στίγμασιν. Ὅμοῦ τε γὰρ ταῦτα διηγείτο τις, εἰτ' οὖν τῶν ἡμετέρων, εἰτ' οὖν τῶν ἔξωθεν (40), ἡ διηγουμένων ἤκουε, καὶ τὸ θαῦμα ἑώρα παρ' αὐτοῦ, ἡ τῷ πλησίον γινόμενον, κατάσταρος ὢν, ἡ ἐκείνων ὁρῶν τοιοῦτον ἐν τοῖς ἐσθήμασι, πάσης ἱστορικῆς ψηφίδος ἡ περιέργου ζωγραφίας (41) ποιικιλωτέρον. Ἐκ τούτου τί γίνεται; Τοσαύτη τῶν ὁρωμένων κατάπληξις, ὡς μικροῦ μὲν ἀπαντας ὥσπερ ἐξ ἐνὸς συνθήματος (42) καὶ μιᾶς φωνῆς τὸν τῶν Χριστιανῶν ἀνακαλεῖσθαι θεόν, εὐφημίας τε πολλαῖς καὶ ἱκεσίαις αὐτὸν ἐξιλάσκεισθαι· πολλοὺς δὲ οὐκ εἰς ἀναβολὰς, ἀλλὰ παρ' αὐτὰ τῶν συμβάντων προσδραμόντας τοῖς ἱερῶσιν ἡμῶν, καὶ πολλὰ καταδεθέντας τῆς τε Ἐκκλησίας γενέσθαι μέρος, καὶ μυηθῆναι τὰ τελεώτερα (43), τῷ ἱερῷ (44) καθαρυνθέντας βαπτίσματι, καὶ διὰ τὸν φόβον (45) ὠφεληθέντας.

H'. Εἶχε μὲν οὖν οὕτω ταῦτα· ὁ δὲ, ταῖς κατὰ μικρὸν μανίαις οἰστρηλατούμενος καὶ δονούμενος, ἐπὶ αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἀπαντᾷ τῶν αὐτοῦ συμφορῶν. Ὡς γὰρ κατὰ νοῦν ἔχειν αὐτῷ τὰ Χριστιανῶν ὄψτο, καὶ οἷς ἦδη κατείργαστο (46), τὸ καὶ πᾶν ἄλωτὸν εἶναι

(40) *Τῶν ἔξωθεν*. Sic magno consensu mss. Edit. Par. ἔξων.

(41) *Ζωγραφίας*. Reg. nu, Colb. 3, Ald. et Herv. addunt ἀμπεχόμενον. Pass. Reg. I, ἀμπεσχόμενον. Ita etiam Comb. qui vertit, « majori varietate amictum. »

(42) *Ἐξ ἐνὸς συνθήματος*. Comb. « quasi ex una tessera, » vel, « quasi ex conducto. »

(43) *Τελεώτερα*. Ita mss. Editi, τελειώτερα.

(44) *Ἱερῷ*. Sic codices omnes. Edit. Par. θεῷ.

(45) *Διὰ τὸν φόβον*. Pass. διὰ τῶν φοβερῶν ὠφεληθέντας τὸ μὴ φοβεῖσθαι· « atque id utilitatis ex rebus timendis consecuti ut nihil timerent. » Sed hæc non agnoscunt plerique codices, nec vertit Billius. Herv. διὰ τῶν φόβων.

(46) *Κατείργαστο*. Sic Pass. cæterique mss. Mont. vero et edit. Par. κατείργαστο.

συμ-
του
ξής ο
καθ-
άσε-
τάς
κατ-
πείν,
ήχου
ών η
ν εκ
χαι-
ε, ε
νρόρ-

7) δε
άσθη
σαν
καί-
(59)
ύτα
των
ύμα
στε-
ασι,
ρα-
το-
μην
ιδί-
εύ-
θαι·
των
καί
θαι·
(44)
(45)
μι-
επ-
'Ως
καί
να

lit.

et
χό-
aie

na

ar.

re-
nis
ou
v.

nt.

θαλήσαντι μόνον (47) ἐλπίσας, καὶ τινα κατὰ τῶν
ἐσπερίων βαρβάρων εὐημερίαν ἀρκάσας, μίαν βου-
λεύεται ταύτην βουλὴν συνεπιωτάτην τε καὶ φιλανθρω-
ποτάτην. Ἡ ἄρα διττὸν ἐνθέως στρατὸν, τὸν μὲν (48)
ὀπλιτῶν, τὸν δὲ τῶν ἀγόντων αὐτὸν δαιμόνων, ὃ καὶ
μᾶλλον εἶχε θαρβεῖν, ἐπὶ Πέρσας στρατεύει, θράσους
ἀλογίᾳ μᾶλλον ἢ βώμης ἀσφαλείᾳ πιστεύσας· καὶ οὐδ'
ἐκεῖνο συνιδεῖν δυνήθεις ὁ σοφώτατος, ὅτι θάρσος καὶ
θράσος (49), καὶ εἰ τοῖς ὀνόμασι πλησιάζει, πλείστον
ἀλλήλων τῇ δυνάμει κεχώριται, ἀνδρία τε ἦν φαμέν
καὶ ἀνανδρία. Τὸ μὲν γὰρ ἐν τοῖς τολμητέοις θαρβεῖν
ἀνδρίας ἐστίν, ὥσπερ τὸ ὑφίστασθαι δειλίας· οὐ δὲ
πλείων ὁ κίνδυνος, ὁμοσε χωρεῖν καὶ ὠθίσεσθαι, ἀλλὰ
μὴ κατέχεσθαι, θράσους, ὥσπερ τὸ ὑποχωρεῖν ἀσφα-
λείας. Καὶ οὐ τοῦ αὐτοῦ λόγου θετέον φυλάξαι τὰ
ὄντα, καὶ τῶν οὐκ ὄντων τι προσλαβεῖν· τὸ μὲν γὰρ
μάλιστα καὶ πρῶτον τοῖς νοῦν ἔχουσι τιμητέον· τὸ
δὲ, ἂν μὲν ὑπάρχη μετὰ βραδύνης, δεκτέον· ἂν δὲ
ἀντιπίπτῃ, περιουτέον. Ὅ δὲ ὑπὲρ τοῦ κτήσασθαι τι
τῶν ἐλπιζομένων πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσι κινδυνεύων
λίαν ἀνόητος (50). Καὶ μοι προσεικέναι δοκεῖ πύκτη
κακῇ τὴν τέχνην, πρὶν τὴν στάσιν εὖ θέσθαι, προ-
βαλλομένῳ· ἡ κυβερνήτῃ λελυμένης αὐτῇ τῆς νῆος,
καὶ οὐ πλοῦμος (51) ἐχούσης, ναῦν καταδύοντι (52)
πολεμίαν, ἡ καταδύειν ἐσπουδαχότι. Ὅν μοι δοκεῖ
μηδὲν ἐκεῖνος ἐνθυμηθεῖς, ἐγχεῖρειν ἀπερισκέπτως
τοῖς ἐγνωσμένοις, εἰ τῶν Ῥωμαίων ὠδινόντων
αὐτῷ (53), καὶ κακῶς διακειμένων τῷ διωγμῷ μά-
λιστα, τὴν ἄλλοτριαν περινοῶν καὶ Σαλμωνεύς (54)
εἶναι τις ἐκ βύρσης βροντῶν, πρὸς τοὺς Τραϊανούς βλε-
πων ἐκείνους καὶ τοὺς Ἀδριανούς (55), ὧν οὐχ ἦτορ
τῆς ἀνδρείας τὸ ἀσφαλὲς ἐθαυμάζετο. Τὸν Κάρον δὲ
οὐκ ἐνεόει ἐκεῖνον, οὐδὲ τὸν Οὐαλεριανὸν (56), οἱ δίκας
ἔδωσαν ὁρμῆς ἀλόγιστου, ἐν', ὃ φησιν ἡ τραγῳδία, μὴ
ὀνειδίζω τὰς τύχας, ἐν Περσῶν ὄροις, ἐν ἀκμῇ τῆς
εὐτυχίας καταλυθέντες.

aggreditur, rebus Romanis adhuc exulceratis, maleque, praesertim ob excitatam persecutionem, affe-
ctis, alienam regionem cogitans; ac Salmooneum quemdam, e corio tonantem nobis referens, Traja-
nosque illos et Adrianos sibi ob oculos proponens, quorum minus cautio et prudentia, quam animi ma-
gnitudo admirationi esse solebat. Ac ei, nec Carus illius in mentem veniebat sors, nec Valeriani, qui
impetus inconsulti poenas dederunt (ne, quemadmodum ait tragicus (57), *fortunas exprobrem*), in
Persarum finibus in medio felicitatis cursu oppressi.

Θ. Ἄλλ' οὖν ἔδοξε ταῦτα, καὶ τῆς ὁρμῆς ἦν
πᾶσαν μαντείας καὶ γοητείας, ῥήτης τε καὶ ἀρήρητου

(47) *Μόνον*. Plures codices habent, οὐ μόνον. D
Pass. ol., Reg. l., ol., forsitan pro, οὐ, vel, ol.,
« sibi. »

(48) *Τὸν μὲν*, etc. Or. 4, Mont. τῶν μὲν... τῶν
δὲ.

(49) *Θάρσος καὶ θράσος*. « Fiducia et audacia
sono parum different, at significatione multum. »

(50) *Ἀνόητος*. Reg. quatuor, Coll. k., Bill. ἀνόη-
τος, ἵσος μοι δοκῶν πύκτη κακῇ, etc. Budaeus ita
hunc locum legit : Καὶ μοι προσεικέναι δοκεῖ πύκτη
τε κακῇ τὴν τέχνην, καί, πρὶν τὴν στάσιν εὖ θέσθαι,
προβαλλομένῳ. Quod sic reddit : « Mihique assimilis
esse videtur pugili artis ignaro, qui priusquam sta-
tum stabilio pede composuit, pugnos in adversarium
intendit. »

(51) *Οὐ πλοῦμος*. Reg. a., οὐκ εὐπλοῦμος.

(52) *Καταδύοντι*. Ita Pass. aliique plures; alii
vero καταδύονται.

A confecerat, in eam spem adductus est, nihil esse,
quod, modo vellet, 152 superare et expugnare non
posset, ac praeterea prosperi ejusdum adversus
Occiduos barbaros bellici successus occasionem rap-
piens, hoc unum consilium, prudentissimum simul
et humanissimum capit. Duplicem enim inde exer-
citum movens, alterum militum, alterum daemonum,
a quibus ducebatur, et in ejus ope ipsius fiducia
magis nitebatur, adversus Persas expeditionem sus-
cipit, praecipiti temeritate potius quam virium fir-
mitate fretus : ac ne illud quidem perspicies vir
sapientissimus, fiduciam et audaciam, licet nomi-
nis ratione inter se vicinae sint, potentia tamen et
facultate plurimum inter se distinctas esse, et di-
stare plus quam fortitudo distat ab ignavia. Etenim

B in rebus arduis praesidentem animum gerere, ma-
gnanimitatis est; quemadmodum contra, periculum
detrectare, timiditatis et ignaviae. At ubi plus peri-
culi imminet, tum obviam procedere, sequē in dis-
crimen obtrudere, non autem reprimere ac retine-
re, temeritati ducendum est; quemadmodum e con-
trario, cedere, cautioni et prudentiae. Nec eodem
loco ponendum est, ea quae adsunt, tueri, et eorum
quae non habeas, aliquid adipisci. Illius enim pra-
cipua et primaria ratio cordatis viris habenda est :
hoc vero, siquidem tuto facileque liceat, amplecten-
dum; sin autem in contrarium cedat, contemnen-
dum. Qui vero, ut aliquid eorum, quae spe conce-
pit, assequatur, fortunarum omnium suarum peri-
culo dimicat, in magna stultitia versatur. Ac mihi

C malo pugili non dissimilis esse videtur, artem suam,
priusquam gradum recte fixerit, proferenti : aut
gubernatori, soluta nave sua, nec ad navigandum
idonea, navem hostilem deprimentī, aut certe de-
primere conanti. Quorum ille nihil, ut mihi qui-
dem videtur, reputans, inconsulte ea quae statuerat,
aggreditur, rebus Romanis adhuc exulceratis, maleque, praesertim ob excitatam persecutionem, affe-
ctis, alienam regionem cogitans; ac Salmooneum quemdam, e corio tonantem nobis referens, Traja-
nosque illos et Adrianos sibi ob oculos proponens, quorum minus cautio et prudentia, quam animi ma-
gnitudo admirationi esse solebat. Ac ei, nec Carus illius in mentem veniebat sors, nec Valeriani, qui
impetus inconsulti poenas dederunt (ne, quemadmodum ait tragicus (57), *fortunas exprobrem*), in
Persarum finibus in medio felicitatis cursu oppressi.

153 IX. Verum haec ipsius animo insederant,
totusque in eam expeditionem ferebatur, omni di-

(53) *Ὁδινόντων*. Bud. « nondum pacatis rebus
domi, » vel, « adhuc laborantibus, sibi quoque velut
parturientibus. »

(54) *Σαλμωνεύς*. Salmonius, apud poetas, Elidis
rex, qui ut deus haberetur, super ponte aereo cur-
rum agitans fulmine armatus, fulminantem Jovem
imitari voluit. Sed eum Jupiter ad inferos fulmine
destruxit. Vide Virg., *Aeneid.* vi, vers. 585.

(55) *Τραϊανούς... καὶ τοὺς Ἀδριανούς*. « Tra-
janus et Adrianus Romani imperatores, qui, » ut lo-
quitur Elias, « ad fortitudinem, animique magni-
tudinem prudentiae quoque laudem adjunxerunt. »

(56) *Τὸν Κάρον... τὸν Οὐαλεριανόν*. Carus et
Valerianus imperatores Romani, cum in summa fe-
licitate versarentur, stolidi ac temerarii impetus
poenas dederunt, in Persarum finibus oppressi ac
deleti.

(57) Euripides in Oreste.

vinationis et praestigiarum, dicendorumque et tacendorum sacrificiorum portentosa vanitate in unum collecta, ut tota ea scilicet brevi deleteretur. Porro votiva victima, quam magna quamque eximia, o Christe, et Verbum, et impatibilis passionis, totiusque orbis mysterium! universam Christianorum gentem daemonibus subicere, si modo propositi compos existeret. Ac conatus quidem ipsius principia perquam strenua, et quae plerisque eorum qui ipsius partibus student, magnis vocibus celebrantur, sunt huiusmodi. Nam cum totam eam Assyriae partem, quam perluens Euphrates ac Persidem praeterlabens, illic cum Tigride miscetur, cepisset et pervastasset, nonnullaque castella omni praesidio destituta diruisset, sive quod Persas incursionis celeritate fefellisset, sive quod ab iis consulto ita duceretur, sensimque ad ulterius procedendum alliceretur (utrumque enim dicitur), ita demum progressus, atque exercitu a latere proficiscente, navibusque frumentum et vasa per fluvium convehentibus, paucis interjectis diebus ad Ctesiphontem castra ponit; cuius urbis tanto desiderio tenebatur ut vel ad maret.

X. Hinc vero jam, velut arena pedibus substracta, aut tempestate in navem illisa, res ipsi retro fluunt. Ctesiphon enim arx firma est, captaque haud facilis, muris cuncto latere conditis, et alta fossa, palustrique ac limoso amne communita. Hanc porro arx quoque altera firmiorem reddit, Cochen appellanti, pari tam nature quam artis praesidio constructa, alteri arci ita conjuncta, ut unius tantum civitatis speciem ambae praebant: quippe quae fluminis tantum divortio inter se dividantur. Quas cum nec repentino incursu atque impetu expugnare, nec obsidione capere, atque in potestatem redigere posset, nec vero ulterius cum exercitu, ac praesertim cum navalibus copiis, procedere (periculum enim erat, ne e loco superiori telis utrinque peteretur, transitque prohiberetur), hoc demum modo eas a tergo relinquit. Nam cum Euphratis fluminis omnium maximi, partem haud minimam dirupisset, ac per fossam quamdam (cujus vetera etiam vestigia exstare aiunt), tantum ex eo circumduxisset, ut gestandis navibus par esse posset, atque hac paulo superius cum Tigride **154** commisisset, ita demum naves conservat, e fluvio ad fluvium tuto pervectas. Ita

A θυσίας τερατείαν εἰς ἓν ἀγαγὼν, ἵν' ἐν βραχεὶ πᾶσα καταλυθῇ. Καὶ τὸ καλλιέρημα ὡς μέγα καὶ ὑπερφύεις, ὦ Χριστὲ, καὶ Λόγε, καὶ πάθη (58) τοῦ ἀπαθοῦς, καὶ κόσμου παντὸς μυστήριον (59)! ὅλον τὸ Χριστιανῶν γένος παραστῆναι τοῖς δαίμοσιν, εἰ τοῦ προκειμένου κρατήσῃ. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τῆς ἐγχειρήσεως αὐτῷ, καὶ λίαν νεανικὰ, καὶ πολλοῖς τῶν τὰ ἐκείνου φρονούντων περιδοόμενα ταῦτα. Τὴν γὰρ τῶν Ἀσσυρίων ὁσὴν διαβρέων ὁ Εὐφράτης, καὶ τὴν Περσίδα παραμειδόμενος, ἐκείτῃ τῇ Τίγριδι μίλνυται, ταύτην ἑλὼν καὶ τεμὼν, καὶ τινα τῶν φρουρίων ἐξελὼν κατὰ πολλὴν τοῦ κυλύσσοντος (60) ἑρμίαν, εἰς οὖν λαθὼν διὰ τὸ τῆς ἐφόδου τάχος, εἴτε ὑπὸ Περσῶν οὕτω στρατηγούμενος (61), καὶ κατὰ μικρὸν ὑπαγόμενος εἰς τοῦμπροσθεν (62) (λέγεται γὰρ B ἀμφοτέρα), οὕτω γούν προῖων, καὶ τῷ στρατῷ παραπορεύομένῳ, καὶ ταῖς ναυσὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ σιτηγούσαις (63) τε καὶ σκευαγωγούσαις, οὐ μικρὸν (64), τὸ ἐν μέσῳ, καὶ Κτησιφῶντι προσβάλλει· ἥς καὶ τὸ πλησίον γενέσθαι νίκης μέρος αὐτῷ διὰ τὸν πόθον ἐνομιζέτο.

eam propius accessisse, victoria: partem existimaret.

I'. Ἐντεῦθεν δὲ ἤδη, ὥσπερ ψάμμου ποδῶν ὑποσπαθείσης, ἡ νηὶ ῥάλης ἀντιπασούσης, εἰς τοῦπίσω χωρεῖ τὰ πράγματα. Ἡ γὰρ Κτησιφῶν φρούριόν ἐστι καρτερὸν καὶ δυσάλωτον, τείχει τε (65) ὀπτῆς πλίνθου, καὶ τάφρῳ βαθεῖα, καὶ τοῖς ἐκ τοῦ ποταμοῦ τεναγέσιν ὠχυρωμένη. Ποιεῖ δὲ αὐτὴν ὀχυροτέραν (66) καὶ φρούριον ἑτερον, ᾧ προσηγορία (67) Κωχῇ, μετὰ τῆς Ἰσῆς ἀσφαλείας συγκείμενον, ὅση τε φυσικὴ καὶ ὅση χειροποίητος, τοσοῦτον ἐνούμενον, ὡς (68) μίαν πόλιν δοκεῖν ἀμφοτέρας, τῷ ποταμῷ μέσῳ διειργόμενάς ταύτας· οὔτε γὰρ ἐξελεῖν οἶόν τε ἦν ἐξ ἐπιδρομῆς ἀθρόας, ἢ πολιορκίᾳ (69) παραστήσασθαι, οὔτε διεξέλαισι καὶ τῷ ναυτικῷ μάλιστα (κινδυνεύσαι γὰρ ἂν ἐξ ὑπερδεξιῶν, ἀμφοτέρωθεν βαλλόμενον, καὶ εἰργόμενον), κατόπιν ἑαυτοῦ ποιεῖται, καὶ ποιεῖται (70) τὸν τρόπον τοῦτον. Τοῦ Εὐφράτου ποταμῶν ὄντος (71) μεγίστου μέρος οὐκ ἐλάχιστον ἀπορρόχας (72), καὶ περιαγαγὼν, ὅσον ναυσὶν εἶναι πλῆθμον ἐκ διώρυγος (73) (ἥς καὶ ἀρχαῖα φασὶν ἔχνη φαίνεσθαι), καὶ ταύτῃ (74) τῇ Τίγριδι συμβαλὼν μικρὸν ἔμπροσθεν, οὕτω διασώζει τὰς ναῦς ἐκ τοῦ ποταμοῦ τῷ ποταμῷ δοθείσας ἐν ἀσφαλείᾳ. Ὡς μὲν οὖν τὸν ἐκ τῶν φρουρίων τοῦ-

(58) Πάθη. In Montac. γρ. πάθους

(59) Μυστήριον. Savil. καθάριστον. «Pisculum, expiatio.»

(60) Κυλύσσοτος. Ita mss. omnes. Edit. Par. κυλύσσοντος.

(61) Οὕτω στρατηγούμενος. Heins. καταστρατηγούμενος. «Sic imperatoria arte (Stratagemate) circumveniretur.» Bud.

(62) Τοῦμπροσθεν. Reg. 1. et Colb. 3, τὰ ἔμπροσθεν.

(63) Σιτηγούσαις. Ita magno consensu mss. Par. vero σιταγωγούσαις.

(64) Οὐ μικρόν. «Non minimo intervallo.»

(65) Τείχει τε. In edit. τείχει δέ.

(66) Ὀχυροτέραν. Edit. Par. ἰσχυροτέραν.

(67) Προσηγορία. Male in Herv. et Par. προσηγορίαν.

(68) Ὡς. Reg. bm. Pass. ὥστε.

(69) Πολιορκία. Duo Regg. πολιορκίας.

(70) Καὶ ποιεῖται. Sic plerique codices.

(71) Ὅντος. Reg. bm, ὅπως.

(72) Ἀπορρόχας. Reg. γ, γρ. διαρρόχας.

(73) Διώρυγος. Regg. septem, Or. 1, διώρυχος.

(74) Καὶ ταύτῃ. Sic mss. omnes, et editi, praeter Paris. et Mont. qui legunt, καὶ τοῦτο. Hos sequitur Comb. qui refert τοῦτο ad μέρος superior, et veritit: «atque hanc (scissam partem) cum paulo superius Tigridi conjunxisset, commisissetque,» etc.

των διαβιδράσκει κίνδυνον. Ὡς δὲ προΐοντι Περσικῇ δυνάμει παραφανείσα, καὶ ἀεὶ τις τῇ οὐσῃ προσγινομένη, κατὰ μετώπου (75) μὲν Ἰτασθαί, καὶ διακινδυνεύειν οὐκ ἔμετο δεῖν δίχα μεγάλης ἀνάγκης, ἐνὸν ἐκ περιουσίας κρατεῖν· ἐκ δὲ τῶν λόφων καὶ τῶν στενῶν ἢ παρείκοι, βάλλουσα καὶ τοξεύουσα, καὶ τὰ καίρια τῆς διόδου προκαταλαμβάνουσα, ῥαδίως εἶργε τοῦ πρόσω· τηνικαῦτα ἐν ἀπορίᾳ τε ἦν ἡδὴ πολλῇ, καὶ οὐκ ἔχων ὅπῃ (76) τράπηται· λύσιν εὐρίσκει πονηρὰν τοῦ βουλευματος.

vero in magna animi anxietate versabatur; nec, quo se verteret, habens, pravam tandem consilii sui exitum reperit.

ΙΑ'. Ἀνὴρ γάρ τις τῶν οὐκ ἀδοκίμων ἐν Πέρσαις, τὸν ἐπὶ Βαβυλῶνι πρὸς Κύρον (77) Ζώπυρον μιμησάμενος, ὡς δὴ τι τῷ Περσῶν (78) βασιλεῖ, μᾶλλον δὲ μέγιστα καὶ ἐπὶ μεγίστοις προσκεκρουκώς, καὶ δύνους μὲν τοῖς ἐκείνου μάστιγα, εὐνοὺς δὲ τοῖς Ῥωμαίων πράγμασι διὰ τοῦτο τυγχάνων, καὶ τὰ πιστεύεσθαι λαθὼν ἐκ τοῦ πλάσματος· *Τι ταῦτα, φησὶν, ὦ βασιλεῦ; Πῶς οὕτω σωθῶς περὶ τοσούτου βουλευέσθε πράγματος; Τίς ὁ κηλῆς οὗτος σοι σῖτος καὶ ὁ περιττός φόρτος, ὁ τῆς ἀναγρίας διδάσκαλος; Οὐδὲν γὰρ οὕτω δόσμαχον* (79) καὶ φιλόνοικον, ὡς γαστήρ, καὶ τὸ ἐν χερσὶν ἔχειν τὴν σωτηρίαν. Ἀλλ' εἰ τι ἐμοὶ πεῖθῃ, τὸ μὲν ναυτικὸν τοῦτο χαίρειν ἔδωκε, καὶ τὴν ἐπομένην ἐκλυσιν τῷ γενναίῳ τούτῳ στρατῷ· αὐτὸς δὲ δι' ἄλλης ὁδοῦ εὐπορωτέρας τε καὶ ἀσφαλεστέρας, ἧς ἐγὼ σοι καθηγητῆς (ἐμπειρος δὲ εἰ τις ἄλλος φημι τῆς χώρας εἶναι τῆς Περσικῆς), ἐμβάλεις τε εἰς τὴν πολέμην, καὶ τῶν κατὰ γῆμιν τυχῶν ἐπαυρήσεις· ἡμῶς δὲ τηνικαῦτα εὐ ποιήσεις, ἡρίκα ἂν ἔργῳ (80) πείρην λάβῃς τῆς ἡμετέρας εὐνοίας καὶ παραίνεσως.

ΙΒ'. Ὡς δὲ εἶπε ταῦτα, καὶ εἰπὼν ἔπεισεν, εὐπιστον γὰρ ἡ κουφότης, καὶ τοῦ θεοῦ μάστιγα συνελάνοντος, ἅπαντα ἦν ὁμοῦ τὰ δεινὰ· τὰς μὲν ναῦς εἶχε τὸ πῦρ, καὶ ὁ σῖτος οὐκ ἦν, καὶ προστὴν ὁ γέλως· αὐτόχειρ γὰρ ἡ σφαγὴ σχεδόν· τὰ δὲ τῶν ἐλπίδων (81) φροῦδα, καὶ ὁ ὁδηγός (82) συναπῆλθε ταῖς ὑποσχέσεσιν. Ἐν κύκλῳ δὲ οἱ πολέμιοι, καὶ περιβρέων ὁ πόλεμος· ἦ τε πρόδος οὐ ῥαδία, ἢ τροφή δὲ οὐκ εὐπορος· ἐν ἀθυμίᾳ δὲ ὁ στρατός, καὶ δι' ὀργῆς εἶχον (83) τὸν βασιλέα· ἐλείπετο δὲ χρηστῆς ἐλπίδος οὐδέν· μία δὲ ὡς ἐν τοῖς παρούσιν ἐδόκει μόνῃ, τῆς πονηρᾶς ἀπαλλαγῆναι βασιλείας καὶ στρατηγίας.

(75) Κατὰ μετώπου. Mont. γρ. κατὰ μέτωπον

(76) Ὅπῃ. Plerique codices, ὅποι.

(77) Κύρον. Non Cyrus, sed Darius Hystaspis, ut ex Herodoto et Plutarcho discimus.

(78) Τῷ Περσῶν. Ita tres Regg., duo Colb. et Or. 1. Pau. cum editis, τῶν Περσῶν.

(79) Ζῶπυρ δόσμαχον. Ita Pass. ac plerique codices. Par. edit. ἐπίμαχον. Nonnulli, οὕτως ἐπίμαχον, quos sequitur Comb. qui sic reddit hunc locum: « Nihil æque ad pugnam segne atque rixosum, ac venter, suamque præ manibus salutem habere. » Eodem

castrorum horum periculum effugit. Ut autem progredienti Persicæ copiæ in conspectum venientes, quotidieque augescentes, eam gerendi belli rationem tenere cœperunt, ut adversa quidem acie nequaquam sibi standum, nec, cum copiarum exuberantia vincere liceret, nisi magna necessitate urgente, tentandam sibi pugnam aleam judicarent; cæterum e tumulis et locorum angustiis, ubi facultas daretur, hostes sagittis impeterent, atque opportunissimis viæ transitibus occupatis, eos facillime, ne porro progredierentur, inhiherent: tum sui exitum reperit.

XI. Vir enim quidam, inter Persas non ignobilis, Zopyri illius erga Cyrum, in Babylonis obsidione, facinus imitatus, quasi ob gravissimas quasdam causas in gravissimam offensionem Persarum regi venisset, ob idque in eum pessime animatus, contraque erga Romanos optime affectus esset, ac per hujusmodi fucum et simulationem fidem sibi conciliasset: Quid hæc, inquit, imperator? Quid tam ignavum atque imbecillum de tanti momenti negotio consilium initis? Quorsum hoc navale frumentum, ac superfluum onus, ignavie magistrum? Nihil enim ad expugnandum difficilius, nihil pervicacius est, quam venter, sitamque in manibus habere spem salutis. Quocirca, si quid me audies, nauticum hunc apparatus valere jubebis, languoremque ex eo ad fortissimum hunc exercitum redeuntem: tu autem via faciliore et tutiori, cujus tibi me ducem fore profiteor (nam Persicæ regionis tam peritus sum quam quivis alius), in hostium terram impressionem facies, rebusque ex animi sententia confectis ad reditum te accinges. Me autem tunc demum beneficio afficies, cum te ipsa benevolentia erga te meæ consiliiq; mei documentum ceperis.

XII. Hac oratione cum, id quod proponebat, Juliano persuasisset, credula enim est levitas, præcipueque etiam Deo impium exagitante, omnibus simul incommodis premi cœpit exercitus. Naves igni conflagrabant, frumentum nullum erat, ac risus insuper accedebat; idem enim ferme erat, 155 ac si manus sibi ipsi necemque attulisset, spes omnes evanidæ, duxque itineris cum promissis suis abscesserat. In orbem porro hostes instabant, bellum circumfluebat: progressus non facilis, victus ægre parabilis: languebat exercitus, animisque conciderat, in imperatorem accensus erat: nihil

sensu exponit δόσμαχον Budæus in Plutar. Symp. Voluit profecto impostor suadere Juliano, militare robur frangi, ac rixosum fieri, cum diffudit deliciis; et præcidentem atque incautum plerumque labefactari, cum in manibus salus esse videtur.

(80) Ἠρίκα ἂν ἔργῳ. Sic mss. et editi. Montac. et Par. ἐν ἔργῳ.

(81) Τῶν ἐλπίδων. Pass. ἐλπίσθέντων.

(82) Ὁ ὁδηγός. Ita Pass. et alii plerique codd. Derst δ, in editis.

(83) Εἶχον. Comb. εἶχε.

bonæ spei reliquum erat; hæc una, ut in præsentī rerum statu salutis ratio patere videbatur, nimirum scelerato imperio et militari præfecturâ defungi.

XIII. Quæ autem hucusque gesta sunt, ita se habent; quæ vero sequuntur, non uno modo ab omnibus exponuntur, sed alius alii sermoni assentitur, ac subscribit, non minus eorum quibus certamini interesse, quam quibus abesse contigit. Nonnulli enim a Persis eum jaculo confixum fuisse aiunt, temere in hostes excursantem, atque hoc et illuc vane præstantem; idemque ipsi-quod Cyro Parysatis filio accidisse, qui cum adversus Artaxerxem fratrem cum ingenti exercitu ascendisset, ac fortiter pugnaret, temeritate tandem sua victoriam amisit. Alii huiusmodi quemdam de eo sermonem commemorant: Cum in sublimem quemdam tumulum ascendisset, ut velut e specula exercitum oculis usurparet, quantusque bello superfuisset, cognosceret, magnasque copias, speque sua ampliores vidisset: *Quam grave et indignum fuerit, dixisse, si hos omnes ad Romanorum terram reduxerimus*: quasi videlicet ipsis salutem invidentem. Quibus verbis commotum militem quemdam, iraque præcipitem actum, nulla salutis suæ habita ratione, in ipsius viscera gladium adegisse. Alii rursus facetum et ridiculum quemdam Barbarum (quales in militum comitatu, tum ad leniendas animorum molestias, tum ad exhilaranda convivia esse solent), hoc facinus perpetrasse ferunt. Nec desunt qui Saraceno cuiusdam gloriam hanc ascribant. Utcunque se res habet, le-

(84) *Τούτου*. Pass. et plerique codices, *τούτων*.

(85) *Κατηκοντίσθαι*. Hieronymus, Ep. ad Magnum oratorem ait: «Contio illa perfossa.» Damascenus Or. 1, *De imaginibus*, Elladio auctore, *δόρυ*, «hastam» vocat. Ita Sozom. l. vi, c. 1, Ammianus, «equestrem hastam», appellat.

(86) *Ἀτάκτοις ἐκδρομαῖς*. Reg. u, *ἐκδρομοῖς*. Reg. b. *τακτικοῖς ἐκδρομοῖς*.

(87) *Ἐμπληξία*. Quatuor Regg. Colb. k, Sav. Pass. *ἐκπληξία*. Cui sententiæ favet Eutrop., *Hist. Rom.*, l. x. Iulio August., l. iv *De civit.* c. 29, et l. v, c. 21, ubi Julianus dicitur, «merito temeritatis et hostili vulnere extinctus.» Id etiam supponunt extrema morientis ad circumstantes verba.

(88) *Τοῖς μυρίοις*. «Cum ingenti exercitu», nec bene Billius, «cum decem hominum millibus.» Quis enim hic tantulus exercitus, qui potentissimo Persarum regi esset negotium facturus? Cyrus non solum «decem millia Græcorum», sed alias etiam plures in auxilium copias habuit. Reg. b, Colb. 5, et Pass. *ὅστις τοῖς μυρίοις*.

(89) *Ἐπειδὴ οἱ*. Ita melioris notæ codices, Regg. hm, hu, alique plures. Mont. *ἐπειδὴ οἱ*. Pass. *ἐπεὶ δέοι φανῆναι*.

(90) *Ἦσται*. Schol. subaud. *ἕξος*, «ensis, gladius.»

(91) *Στρατιώταις*. Reg. q, Combef. *στρατοῖς*, «exercitus.»

(92) *Εἰς δὲ οἱ καὶ Σαρακηνῶν τινα*, etc. «Sunt autem qui Saraceno», etc. Hic advertendum est, nihil certum de Juliani interfectore apud scriptores reperiri. Varii, ut Gregorius noster, varias opiniones recensent. Vide Chrysost., lib. *De S. Babyla*; Damascenum orat. 1 *De imaginibus*; Theodoret., *Hist.*, lib. iii, c. 25; Socrat., lib. iii, c. 24; Sozom., lib. vi, c. 1, 2, etc. Libanius orat. funebri in Julianum sic loquitur: «Fortasse aliquis nosse cupit, quisiā illum occiderit; ego vero nomen quidem

A II'. Τὰ μὲν δὴ μέχρι τούτου (84) τοιαυτὰ· τὰ δὲ ἐντεῦθεν οὐχ εἰς λέγεται λόγος, ἄλλος δὲ ἄλλῳ συμφέρεται καὶ συντίθεται, τῶν τε παρόντων ὁμοίως τῇ μάχῃ· καὶ τῶν ἀπόντων. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ Περσῶν αὐτὸν κατηκοντίσθαι (85) φασὶν ἀτάκτοις ἐκδρομαῖς (86) χρώμενον, καὶ ἄττοντα τῇδε κάκεισε σὺν ἐμπληξίᾳ (87)· καὶ ὁμοῖον τι περὶ αὐτὸν συμβῆναι τῷ Κύρῳ τοῦ Παρυσάτιδος, ὅς, τοῖς μυρίοις (88) συνανελθὼν ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν Ἀρταξέρξη, καὶ νεανικῶς μαχόμενος, θράσσει τὴν νίκην διέφθειρεν· οἱ δὲ τοιοῦτόν τινα ἐπ' αὐτῷ διηγούνται λόγον· Ἐπὶ τινα λόφον τῶν ὑψηλῶν ἀνελθὼν, ὡς ἐκ περιωπῆς τὸν στρατὸν ὄψει λαβεῖν, καὶ ὅσος ὑπελείφθη τῷ πολέμῳ μαθεῖν, ἐπειδὴ οἱ (89) φανῆναι πολὺ τὸ πλῆθος, καὶ τῆς ἐλπίδος ἀφρονώτερον· Ὡς δεινὸν, εἰπεῖν, εἰ πάντας τῇ *Ῥωμαίων*

B γῇ τοὺτους ἐπαυδάμεν· ὥς ἂν τις βασιλεύων αὐτοῖς τῆς σωτηρίας. Ἐφ' ᾧ τινα τῶν στρατιωτῶν χαλεπήσαντα, καὶ οὐ κατασχόντα τὴν ὀργήν, ὥσαι (90) κατὰ τῶν σπλάγχων, ἀλογήσαντα τῆς αὐτοῦ σωτηρίας. Ὡς δὲ ἄλλοι, τῶν γελιοαστῶν βαρβάρων τινὰ τοῦτο τολμήσαι (οἱ τοῖς στρατιώταις) (91) ἔπονται, λύπης τε ψυχαγωγία καὶ πότοις ἡδυσμα). Εἰς δὲ οἱ καὶ Σαρακηνῶν τινα (92) τὸ κλέος τοῦτο διδῶσι. Πλὴν δέχεται πληγὴν καίριαν ὄντως, καὶ παντὶ τῷ κόσμῳ σωτήριον, καὶ μὴ τομῇ σφαγῆς (93), πολλῶν σπλάγχων ἀπαιτεῖται δίκην χαλῶς πιστευθέντων. Ὁ καὶ θαυμάζω, πῶς, πάντα γινώσκων ὁ μάταιος ἐντεῦθεν ὀβριμνος,

C nescio. Ab hoste tamen interfectum non fuisse, certissimum illud argumentum est, quod nemo ex hostibus ob vulnus illud honore affectus est, quamvis rex Persarum auctorem cædis, per præconem ad præmium vocaverit. » Deinde innuit Julianum a quodam «militē Romano», etiam «Christiano» percussum cecidisse. Id non veretur Libanio concedere Sozomenus, atque a culpa liberare videtur interfectorem, «qui propter Deum, et propter eam quam colebat religionem strenuum facinus edidit.» Absit ut in hac re Sozomeno assentiamur. A tali tamque inaudito sermone abhorrent aures vere Christianæ. Semper et ubique regibus ac etiam tyrannis fidele, constans ac perpetuum debetur obsequium. Dei hominumque odio premendus est, quisquis in regum aut etiam tyrannorum vitam, quacunque ex causa sacrilegas manus injicit. Nos eum gravissimi sceleris reum, ac acerbissimis suppliciis morteque turpissima plectendum iudicamus. Absit etiam ut ex Theodoretō, qui, *Hist.*, lib. iii, c. 25, ait: «Sed sive homo, sive angelus gladio eum (Julianum) percussit, certum est, quicunque tandem id fecerit, eum divinæ voluntatis administrum fuisse; » absit, inquam, ut inde colligamus Juliani interfectorem quisquis ille fuerit, utpote «divinæ voluntatis administrum», fuisse innoxium. Divinæ enim voluntatis administrum «fuerit Herodes et Pontius Pilatus, qui, » ut in Act. iv, 27, 28, «conveniunt facere quæ manus et consilium Dei decreverunt fieri; » Quis tamen eos dixerit a crimine immunes? nullus certe qui verissimam et inconcussa Christianæ fidei religionisque principia toto corde fovet ac tuetur.

D (93) *Μὴ τομῇ σφαγῆς*. «Per unam interfectoris incisionem.» Pass. Combef. alique, *μὴ τόλμῃ*, sublatō, *σφαγῆς*, «uno audaci facinore.» Utramque lectionem agnoscit Elias. Billius præfert *τομῇ*.

(93) *Μὴ τομῇ σφαγῆς*. «Per unam interfectoris incisionem.» Pass. Combef. alique, *μὴ τόλμῃ*, sublatō, *σφαγῆς*, «uno audaci facinore.» Utramque lectionem agnoscit Elias. Billius præfert *τομῇ*.

ἐν τούτῳ τὴν κατὰ τῶν ἑαυτοῦ σπλάγγνων πληγὴν ἄ

θῆναι ἔγνωσεν.

quibus male crediderat pœnas exsolvit. Quod et ipsum miror, quo modo homo vanus, qui omnia hinc se scire existimabat, hoc unum ignoravit, nimirum vulnus visceribus suis infligendum.

ΙΔ'. Ἀξίον δὲ μὴδὲ τοῦτο παραδραμεῖν τοῦ ἀνδρός, μεγίστην τῆς ἑκείνου κακοδαιμονίας (94) ἐπὶ πολλοῖς ἔχον ἀποδείξειν. Ἐκεῖτο μὲν ἐπὶ τῇ δόξῃ τοῦ ποταμοῦ, καὶ πονηρῶς εἶχε τοῦ τραύματος· πολλοὺς δὲ εἰδῶς τῶν πρὸ αὐτοῦ δόξης ἡξιωμένων, ὥς ἂν ὑπὲρ ἀνθρώπων νομισθεῖεν, τέχναις τιτὼν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθέντας, καὶ διὰ τοῦτο θεοὺς νομισθέντας ἔρωτι τῆς αὐτῆς δόξης ἐαλωκώς, καὶ ἅμα τῷ τρόπῳ τῆς τελευτῆς διὰ τὸ τῆς ἀβουλίας ἄδοξον αἰσχυνόμενος, τί μηχανάται, καὶ τί ποιεῖ; οὐδὲ γὰρ τῷ βίῳ συναναλλίσκεται πονηρία· ῥέψαι κατὰ τοῦ ποταμοῦ πειράται τὸ σῶμα, καὶ πρὸς τοῦτο ἐχρησά

Β simul cum vita improbitas exstinguitur: in profluentem corpus suum projicere conatur, ad eamque rem nonnullorum, quos maxime fidos arcanorumque conscios habuerat, opera utebatur. Quod nisi quispiam ex aulicis eunuchis, hac re cognita, scelerisque odio et detestatione aliis patefacta, huic conatui obstitisset, novus utique alius ex calamitate deus stolidis hominibus exstitisset. Atque ille quidem, cum sic et imperium gessisset et bellum administrasset, siē quoque e vita discedit.

ΙΕ'. Διαδεξάμενος δὲ τὴν βασιλείαν εὐθύς (96) μετ' ἑκείνου, ὁ μετ' ἑκείνου ἀναβήθει· ἐν αὐτῷ τῷ στρατοπέδῳ (97), καὶ τῇ τῶν κινδύνων ἀκμῇ ἀναγκαίως ἐπιζητούσῃ τὸν ἡγησόμενον, ἀνὴρ ἐπιφανὴς τὰ τε ἄλλα καὶ τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὸ εἶδος, ἀληθῶς τυραννίδος ἄξιος (98), τὸ μὲν εἰς χεῖρας ἰέναι Πέρσαις, ἣ προΐεναι οὐδαμῶς οἷός τε ἦν, καίτοι γε ἀνδρείας καὶ προθυμίας οὐδὲν ἔλλειπον, τοῦ στρατοῦ παρεικός (99) τὰς χεῖρας καὶ τὰς ἐλπίδας, ἐξήτει δὲ τὴν ἀνάξουξιν· καὶ ὅπως ἂν ἀσφαλῶς τύχοι (1) ταύτης ἐσκόπει, ὥσπερ οὐ βασιλείας, ἀλλ' ἥττης γεγενῶς κληρονόμος. Εἰ μὲν οὖν μὴ Πέρσαις πῇ νίκη μετριάζοντες (καὶ γὰρ νόμος οὗτος αὐτοῖς εἰδέναι μετρεῖν εὐπραγίαν [2]), ἥ τι δεισαντες ἄλλο τῶν λεγομένων, εἰς συμβάσεις ἐτραπόντο, καὶ ταύτας ἀδοκίτους οὕτω καὶ φιλανθρώπους, οὐδὲν ἐκώλυε μὴδὲ πυρφόρον (3), ὃ δὲ φανί, ὑπολειφθῆναι τῷ στρατῷ· τοσοῦτον εἶχον αὐτοὺς οἱ Πέρσαις διὰ χεῖρός, ἐν ᾗ τε ἰδίᾳ μαχόμενοι, καὶ προσεπηρμένοι τοῖς γεγενομένοις· ἱκανὸν γὰρ τό τι προσλαβεῖν (4) εὐμερίας, καὶ πρὸς τὴν ἐλπίδα τοῦ μέ-

(94) Κακοδαιμονίας. Combef. « fanatici illius animi. » Malim: « malo genio agitati. »

(95) Καταλύει τὸν βίον. Ammianus, lib. xxv, p. 291, « vita est absolutus medio noctis horrore, sexto Kal. Jul., anno ætatis 52 inchoato. »

(96) Εὐθύς, etc. Reg. b, in textu, alii plerique in margine Ἰουλιανός, « Jovianus. » Pass. et Colb. k, prætermittunt, μετ' ἑκείνου.

(97) Στρατοπέδῳ. Duo Regg. addunt, πλανωμένων. Regg. u, y, Colb. k, habent tantum πλανωμένων, et in marg. Reg. u, γρ. τῷ πολέμῳ. In Reg. hu, γρ. καὶ τῷ πλάνῳ. Pass. ἐν αὐτῷ τῷ πλάνῳ, inisso, μετ' ἑκείνου.

(98) Ἀξίος. Duo Regg. et Pass. ἀξίον. Verba sunt Euripidis.

(99) Παρεικός. Schol. παρειμένου.

thale 156 certe orbique universo salutare vulnus accipit, ac per unicum incisionem, multorum viscerum, ipsum miror, quo modo homo vanus, qui omnia

XIV. Sed ne hoc quidem prætereundam est, quod præter alia multa, maximum perditæ illius amentię argumentum habet. In fluminis ripa jacebat, graviter ex vulnere ægrotans: cum autem permultos eorum, qui ante ipsius ætatem gloriam consecuti fuerant, ut humana conditione majores censerentur, artibus quibusdam ex hominum oculis sese subduxisse, eamque ob causam pro diis habitos fuisse sciret, ejusdem glorię cupiditate captus, simulque mortis suę modum propter temeritatis infamiam erubescens, quid molitur? quid facit? neque enim simul cum vita improbitas exstinguitur: in profluentem corpus suum projicere conatur, ad eamque rem nonnullorum, quos maxime fidos arcanorumque conscios habuerat, opera utebatur. Quod nisi quispiam ex aulicis eunuchis, hac re cognita, scelerisque odio et detestatione aliis patefacta, huic conatui obstitisset, novus utique alius ex calamitate deus stolidis hominibus exstitisset. Atque ille quidem, cum sic et imperium gessisset et bellum administrasset, siē quoque e vita discedit.

XV. Statim autem post ipsius mortem imperium excipiens, qui post illum in ipsis castris, atque in ipsa periculorum flamma, ducem necessario requirente, renuntiatus fuerat, vir, ut aliis rebus, ita pietate clarus et insignis, atque oris majestate, regno profecto digna præditus, cum nec manus cum Persis conserere, nec progredi ullo modo posset; licet alioqui animi magnitudinis atque alacritatis nullæ partes deessent, quamvis milites manibus et spe fracti debilitatique essent, castra movere, copiasque reducere satagebat: idque, ut tuto sibi facere liceret, laborabat, perinde atque non imperii sed cladis hæres effectus. Quod nisi Persę in victoria moderate se gerentes (hoc enim apud eos in more positum est, 157 ut animi moderationem in prosperitate adhibeant), aut aliud quiddam eorum, quę fama ferebantur, metuentes, ad ineunda fœdera, et quidem adeo inopinata et humana, sese convertissent, ne ignifer quidem, ut dici solet, exercitui superfuisset; usque adeo eos ad manum Persę habebant, tum in terra sua dimicantes, tum etiam ob

(1) Τύχοι. Nonnulli, τύχη.

(2) Εὐπραγίαν. Pass. alii que nonnulli, ευπραγίαν.

(3) Πυρφόρον, etc. « Igniferum, » id est, juxta Eliam, « sacerdotem, qui sacrum ignem ad sacrificia consumenda olim in bello gestabat. His igniferis necem inferre nefas erat, atque ipsis victores maxime pargebant, quod deorum cultui et obsequio erant consecrati. Id autem in proverbii consuetudinem venit, et per hyperbolen dictum est de iis, qui in prælio ita ad interfectionem cæsi ac deleti sunt, ut ne is quidem, qui apud eos hujusmodi ignem gestat, cladi superfuert. »

(4) Προσλαβεῖν. Bill. et Savil. « forte, προλαβεῖν. »

ea quæ contigerant, animis altius elati. Felix enim quispiam successus eam vim habet, ut spem quoque lætam futuri afferat. At nunc, ut jam dixi, ille totus in eo erat, ut exercitum servaret, nervosque Romanis relinqueret: nervi enim erant, etsi rem male gesserant, ob ducis potius temeritatem quam suam ignaviam. Persæ vero, conditionibus turpibus sane, Romanorumque manu et potentia, ut brevissime dicam, indignis, sædus pepigerunt; quarum nomine si quis, absoluto illo, hunc criminandum censeat, meo iudicio perquam iniquus est eorum quæ tum acciderunt, æstimator. Non enim ejus qui messuit, spica est, verum illius qui sementem fecit: nec ei incendium assignandum est, qui ignem extinguere non potuit, sed qui excitavit. Atque illud Herodoti⁶⁶ de Samiorum tyrannide commodè dixerim: *Calceum hunc Histieus quidem consuit, induit autem Aristagoras, qui antecessoris rebus successit.*

XVI. Quid reliquum erat, nisi ut impii cadaver ad Romanos referretur, etiamsi ita e vivis excessisset? Quoniam autem nos etiam exanime corpus habemus, hunc scilicet, qui ante ipsum e vita migravit; videamus hic quoque, quantum inter utrumque imperatorem discriminis fuerit: si quid hoc etiam ad defunctorum felicitatem et infelicitatem conferat. Ille igitur publicis præconiis, faustisque omnibus, ac celebri pompa deducitur, religiosisque etiam his nostris officiis, per totam scilicet noctem productis canticis, et accensis facibus, quibus nos Christiani pium e vita discessum ornandum existimamus. Atque **158** corporis elatio conjunctam cum mœnore celebritatem habet. Quod si cui fidei narratio facit, id quoque in multorum auribus disseminatum est, quod cum corpus Tauri juga superaret, ut ad patriam civitatem, hanc, inquam, illis cognominem ac celeberrimam, referretur, vox quædam e summis locis a nonnullis exaudiebatur, velut psallentium et prosequentium (angelicarum opinor virtutum): quod

⁶⁶ *Hist.*, lib. vi.

(5) Καταμέμοιτο. In Montac. γρ. καταμέμ-
φαιτο.

(6) Ἀγνώμων. « Rudis, imperitus rerum æstima-
tor. »

(7) Λογιστής. Reg. a, Or. 1, Pass. λογιστή.

(8) Τὸ τοῦ Ἡροδότου, etc. Quod de Samiorum tyrannide, de calceo, de Histieo qui illum consuit, et de Aristagora qui eum induit, scripsit Herodotus, sic exponit Elias: « Histieus, genere Samius, cum Dario Persarum rege versabatur. A quo cum patriam adeundi potestas ipsi facta esset, Aristagoram nepotem suum, qui Samios gubernabat, monet ut ipsis et Ionibus in animum inducat defectionem moliri. Posteaquam autem illi a Persarum imperio defecerunt, Histieus Dario persuadet, ut sibi per eum liceat ad eos, qui defecissent, se conferre; dicebat enim posse se eos rursus ad regis partes traducere. Cum igitur eo perrexisset, atque a satrapa Artapherne ipsius fraus agnita esset, hunc sermonem audivit, qui etiam in proverbii consuetudinem venit. Per calceum autem significabatur defectio, quæ ab Histieo, ob consilium datum, concinnata fuerat, incuta vero ab Aristagora, qui eam executus fuerat. » Hæc ad Julianum et Jovianum detorquebat Gregorius. Julianus est, qui « seminavit, » qui « incendium excitavit, » qui « calceum » cladis

λοντος· νῦν δὲ ὁ μὲν, ὅπερ εἶπον, ἐνδὸς ἦν τοῦ δια-
σώσασθαι τὸν στρατὸν, καὶ τὰ νεῦρα Ῥωμαίοις
ὕπολιπεν· νεῦρα γὰρ ἦσαν, καὶ εἰ κακῶς ἐπραΰσαν
ἀδουλὰ μᾶλλον τοῦ στρατηγήσαντος ἢ σφῶν αὐτῶν
ἀνανδρία. Οἱ δὲ ἐπὶ ταῖς συνθήκαις ταύταις συν-
έβησαν, ταῖς οὕτως αἰσχαῖς τε καὶ ἀναξίαις τῆς
Ῥωμαίων χειρὸς, ἵν' εἴπω τὸ συντομώτατον· ὧν
εἴ τις, ἐκείνων ἀφελὲς τῆς αἰτίας, τοῦτον καταμέ-
μοιτο (5), λίαν ἐστὶν ἀγνώμων (6) ἐμοίγε λογι-
στής (7) τῶν τότε συμβεβηκότων. Οὐ γὰρ τοῦ ἀμύ-
σαντος ὁ στάχως, ἀλλὰ τοῦ σπείραντος· οὐδὲ τοῦ
κατασέσαι μὴ δυνθέντος ὁ ἐμπρησμός, τοῦ δὲ
ἀνάψαντος· καὶ τὸ τοῦ Ἡροδότου (8) περὶ τῆς Σα-
μίων τυραννίδος καιρὸς εἰπεῖν, ὅτι τοῦτο τὸ ὑπό-
δημα (9) ἐβράβε μὲν Ἰστιαῖος (10), ὑπεδύ-
σατο (11) δὲ Ἀρισταγόρας, ὁ τὰ τοῦ προειληφό-
τος ὑποδεξάμενος

17. Τί λοιπὸν ἦν (12) ἢ τὸ σῶμα Ῥωμαίοις
ἐπαναχθῆναι τοῦ δυσσεβοῦς, καίπερ οὕτω καταστρέ-
ψαντος; Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡμῖν ἐστὶ νεκρὸς ὁ πρὸ αὐτοῦ
καταλύσας τὸν βίον, ἰδωμεν κἀνταῦθα τοῖν βασιλείων
ἀμφοῖν τὸ διάφορον, εἴ τι καὶ τοῦτο φέροι πρὸς εὐ-
δαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν (13) τοῖς ἀπαιθοῦσιν. Ὁ
μὲν γὰρ (14) παραπέμπεται πανδήμοις εὐφημαῖς τε
καὶ πομπαῖς, καὶ τούτοις δὴ τοῖς ἡμετέροις σεμνοῖς,
ῥῥαῖς παννύχοις (15) καὶ δαδουχαῖς, αἷς Χριστιανοὶ
τιμῶν μετὰστασιν εὐσεβῇ νομίζομεν· καὶ γίνεται
πανηγύρις μετὰ πάθους ἢ ἐκχομιδῇ τοῦ σώματος.
Εἰ δὲ τῷ πιστὸς ὁ λόγος, καὶ τοῦτο διεδόθη ταῖς τῶν
πολλῶν ἀκοαῖς, ὅτι, ἐπειδὴ τὸν Ταῦρον ὑπερέβα-
λοι (16) τὸ σῶμα πρὸς τὴν πατρίαν αὐτῷ πόλιν
διασωζόμενον, ταύτην δὴ τὴν ὁμώνυμον ἐκείνοι, καὶ
μεγαλύνοντες, φωνή τις ἐκ τῶν ἄκρων ἐστὶν οἷς
ἐξηκούετο, ὅσον φασγάνων τε καὶ παραπεμπόντων,
ἀγγελικῶν οἶμαι δυνάμεων, γέρας τῆς εὐσεβείας
ἐκείνῳ, καὶ ἀντίδοσις ἐπιτάφιος. Καὶ γὰρ εἰ τὴν
ὀρθὴν δόξαν (17) παρακινεῖν ἐδοξεν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο

acceptæ « consuit; » Jovianus autem, « qui in-
ducit. »

(9) Ὑπόδημα. Non bene Billius, qui reddidit: « vestem. » Debnisset enim cum Herodoti interprete vertere: « calceum. »

(10) Ἰστιαῖος. Pass. Ἐστιαῖος.

(11) Ὑπεδύσατο. In quinque Regg. Or. 1, Montac. et Comb. γρ. ὑπεδήσατο, « subligavit. » Ita etiam Herodotus.

(12) Ἦν. Deest in pluribus.

(13) Ἡ κακοδαιμονία. Ita plerique codices. In nonnullis deest.

(14) Ὁ μὲν γὰρ. Sic omnes fere codd. Ed. Ὁ μὲν γὰρ.

(15) Ὑδαῖς παννύχοις. Billius: « nocturnis cantionibus. » Hic juvat observare in exsequiis fidelium, antiquo Christianorum more, producta in totam noctem cantica, et accensas faces.

(16) Ὑπερέβαλοι. Ita plerique codices. Pauci cum editis, ὑπερβάλλει.

(17) Καὶ γὰρ εἰ τὴν ὀρθὴν δόξαν, etc. Hæc, et quæ sequuntur ad ista usque verba, ὡς δὲ πλησιάζει, etc., desunt in sex Regg. duobus Colb. et Or. 1. Leguntur tamen ad latus, aut in margine inferiori, præmissis interdum verbis, ἐν ἄλλῳ. Regg. hu, q, x, Colb. 3, optimæ notæ, necnon editi omnes

τῆς τῶν ὑποδυναστευόντων σκατιότητος καὶ κακο-
δοξίας τὸ ἐγκλημα, οἱ, ἀπλὴν (18) καὶ ἀπαγῇ εἰς
εὐσέβειαν παραλαβόντες ψυχὴν, οὐ προορωμένην
τὰ βάραθρα, ἀπήγαγον ἥπερ ἐβούλοντο, καὶ προ-
σχήματι ἀκριβείας (19) τὸν ζῆλον κακίαν (20) εἰρ-
γάζαντο.

IZ. Ἀλλ' οὐν ἡμεῖς, τὸ κοινότερον, τὸν τε πατέρα
ἐννοοῦντες τὸν βαλόμενον τὴν κρηπίδα (21) τῆς
βασιλικῆς τῷ Χριστιανισμῷ (22) δυναστείας καὶ
πίστεως, καὶ τὸν εἰς αὐτὸν κατελθόντα κληρὸν τοῦ
δόγματος, ἐγεραίρομεν τὰ εἰκότα τὸ σκῆνος τοῦ δι-
καίου (23) βασιλεῖα συζήσαντος, καὶ τὸν βίον κατα-
λύσαντος τῷ ὁσίῳ (24) τέλει, καὶ τὸ κράτος ἡμῖν
καταλείναντος. Ὡς δὲ πληγαῖοι τῇ μεγάλῃ καὶ
βασιλίδι πόλει, τί δεῖ λέγειν δορυφορίας τε τοῦ
στρατοῦ παντός, καὶ τάξιν ἐνόπλιον, ὡς ζῶντι τῷ
βασιλεῖ γινομένην, ἢ τῆς λαμπρᾶς πόλεως ἔχουσιν,
ὀνομαστοτάτην τῶν πώποτε γενομένων ἢ ἐσομένων;
Ἀλλ' ὁ θρασὺς καὶ γεννάδας ἐκείνος, καὶ νέψ τῇ
πορφυρίδι καλλωπιζόμενος, καὶ διὰ τοῦτο, ὡς τὸ
εἰκότος, μέγα φρονῶν, μέρος γίνεται καὶ αὐτὸς ἐκείνῳ
τῆς προπομπίου τιμῆς, τὴν αὐτὴν καὶ ἀντιδι-
δούς (25) καὶ ἀντιλαμβάνων χάριν, τὸ μὲν τι βια-
σθεῖς, τὸ δὲ ἐκὼν, ὡς λέγουσιν. Ὁ γὰρ στρατὸς
ἅπας, εἰ καὶ τοῦ παρόντος ἡττητο κράτους, ἀλλ'
οὐν πλείον (26) τῷ κατοικοῦντι νέμων αἰδοῦς
(ἐπεὶ καὶ πεφύκαμεν εὐνοώστεροί πως εἶναι τοῖς
ἐτι προσφάτοις πάθεσι. τῷ φίλτρῳ προσπάσχοντες,
καὶ τὸν Εἰσὸν τοῦτω (27) προσάπτοντες), καὶ διὰ
τοῦτο οὐκ ἀνεγόμενοι τὸ μὴ οὐχ ὡς (28) βασιλεῖα
τιμηθῆναι τοῦτον (29), καὶ προσδεχθῆναι πείθουσι
τὸν ἀποστάτην, καὶ συναναγκάζουσιν ὑπανεῖναι τῷ
νεκρῷ μετὰ τοῦ προσήκοντος σχήματος· τὸ δὲ ἦν,
ἀποκοσμήσαντα τὴν κεφαλὴν τοῦ διαδήματος, καὶ
ὑποκύψαντα τῷ βασιλεῖ τὰ εἰκότα, οὕτως ἐπὶ τὸν
τάφον συμπαραπέμψαι τοῖς ἀγούσι, καὶ τὸν ἀοιδι-
μον (30) τῶν Ἀποστόλων σηκῶν, οἱ δὲ τὸ ἱερὸν
γένος καὶ ὑπεδέξαντο καὶ διαφυλάττουσι (31), μι-

sic locum integrum in textu habent. Hunc etiam
agnoscit et exponit Basilius. Denique nihil fere hic
de Constantio scribit Gregorius, quod in priori ad-
versus Julianum Invectiva non dixerit. Billius putat
glossema esse, quod temporis tractu in textum ir-
repsit.

(18) Ἀπλὴν. Mss. communius ἀπαλὴν, « tene-
ram, mollem, » etc., quod Combefisius sequitur.

(19) Ἀκριβείας. Reg. I, Montac. et Comb. εὐσε-
βείας.

(20) Τὸν ζῆλον κακίαν. Ita plerique codices.
Editi, κακία, unde Billius, « vitii zelum effecerunt. » Observat Comb. his verbis Gregorii, « Con-
stantium nonnihil a culpa liberari, etsi non omnino
purgetur. »

(21) Κρηπίδα. Sic plerique codices. Nonnulli,
κρηπίδα.

(22) Τῷ Χριστιανισμῷ. Deest in Or. 1.

(23) Τοῦ δικαίου, etc. Comb. « qui iustitia et
equitate imperium rexisset. » Crediderim Grego-
rium nihil aliud significare, quam legitimum ac non
usurpatum imperium.

(24) Τῷ ὁσίῳ. Ita plerique codd. Reg. I, ὁσιωτά-
τω. Deest τῷ in edit.

A pietatis illi præmium erat ac funebris remuneratio.
Nam etsi rectam fidem nonnihil luxare visus est,
hoc tamen crimen importunitati procerum fideique
pravitati tribuendum est, qui simplicem, parumque
in pietate firmam animam, minimeque barathra
prospicientem, nacti, eam, qua libuit, abduxerunt,
atque accuratoris doctrinæ orætextu, zelum in vi-
tium verterunt.

XVII. At nos, id quod communius est, tum pa-
trem, a quo imperatorie potentie fideique funda-
menta Christianismo jacta sunt, tum etiam fidei
hæreditatem ad filium devolutam cogitantes, ejus,
qui juste semper in imperio vixerat, pioque fine vi-
tam clauserat, ac principatum nobis reliquerat, ta-
bernaculum, ut par erat, honore complectebamur.
Ut autem ad magnam et imperatoriam urbem prop-
ius accessit, quid totius exercitus satellitium, et
armatorum ordines sese imperatori, tanquam vite
usura fruendi, exhibentes commemorare attinet, aut
splendide civitatis effusionem, omnium, quæ un-
quam fuerunt, aut futura sunt, celeberrimam? At
fortis ille et audax, novaque purpura ornatus, ea-
que de causa, ut probabile est, elatus atque insolens,
funeris ipse quoque honorem ei pro parte sua im-
pendit, eandem gratiam dans, vicissimque accipiens,
partim vi et necessitate, partim sponte, ut fama est.
Exercitus enim universus, tametsi præsentī imperio
sese submitteret, majori tamen honore defunctum
prosequens (quandoquidem recentibus adhuc cala-
mitatibus majorem quamdam benevolentiam præ
nobis ferre soleamus), ac pro ingenti suo amore mæ-
stitia affectus, et misericordia commotus, ac proinde
eum minime ut imperatorem honorari **159** ac suscipi
non ferens, apostatam, ut exanimi corpori cum con-
gruenti habitu obviam procedat, monent, atque adeo
cogunt: hoc est, ut detracto a capite diademate,
demissoque, ut decebat, ante imperatorem aspectu,
ita deinde eum simul cum iis qui efferebant, ad
sepulcrum nobileque illud Apostolorum sanum, qui
sanctum genus, æquos propemodum honores car-

(25) Ἀντιδιδούς. Codices non pauci et Herv. διδούς.

(26) Πλείον. Reg. I, Colb. 3, πλείονος. Pass. πλείω.

(27) Τοῦτω προσάπτοντες. Desunt in Reg. bii,
et Colb. k.

(28) Τὸ μὴ οὐχ ὡς. Non pauci, μὴ ὡς.

(29) Τοῦτω. Edit. Par. addit δέ, quod abest a co-
dicibus.

(30) Καὶ τὸν ἀοιδιμον. De sepulcro Constantini
Magni, sive imperatorum sepulcris, celeberrimoque
Apostolorum templo, legas, si lubet, quid scripse-
rit Euseb., lib. iv *De vita Const.*, cap. 59 et 60; So-
crat., lib. i, c. ult.; Sozom., l. ii, c. ult.; et auctor
anonymus *De Constantinopolitanis antiquitatibus*,
editus notisque illustratus a D. Bandurio Benedicti-
no. Porro sepulcra non in ipso templo, sed « in por-
tici templi ac vestibulo » fuere, ἐν τοῖς προθύ-
ροις, ut scribit Chrysost. *Adversus gentiles*, hom. 26.
« Locum hunc ipse sibi post mortem designaverat
Constantinus, » inquit Eusebius, lib. iv, cap. 60,
« incredibili fidei alacritate ... quo scilicet precatio-
num, quæ in honorem apostolorum ibi celebrandæ
erant, etiam mortuus participes fieret. »

(31) Ὑπεδέξαντο καὶ διαφυλάττουσι. Pass.
ὑπεδέξαντο καὶ διαφύλαξαν.

pens, et suscepunt et custodiunt, prosequeretur. A Tale fuit imperatoris nostri funus.

XVIII. Huic contra, cum turpis et fœda expeditio (exagitatatur enim a populis et urbibus, publicisque et scurrilibus vocibus, quarum nunc quoque permulti meminerunt), tum vero turpior atque ignominiosior reditus contigit. Quæ porro hæc ignominia erat? Mimi et histriones eum ducebant, probrisque a scena petitis, ac ludibriis incescebant, eique fidei abjuramentum, et cladem, vitæque finem exprobrantes. Quid enim ex iis non fecerunt ac dixerunt, quæ hujusmodi homines, qui petulantiam pro arte habent, perpetrare consueverunt, quoad eum tandem Tarsensis civitas excipit, haud scio quomodo, et quam ob causam, hac contumelia mulciata? Hic illi fanum ignobile, tumultusque impurus, templumque execrandum, ac ne piorum quidem oculis spectabile.

XIX. Atque hæc, ut maxima et gravissima illius crimina, sermone complexus sum, non alioqui nescius, duobus aut tribus aulicis adulatoribus, eique impietate paribus (alios enim consulto prætereo), tantam impietatis mercedem persolutam esse, ut nulla res obstitura videretur quominus ipsi brevi terras omnes et maria Romanorum imperio subiecta essent expilaturi, nisi secundior rebus exitus maturius contigisset. Adeo latrocinii et avaritia veteres illos Centimanos vincebant. Provinciarum porro imperia non optimis et moderatissimis, sed crudelissimis hominibus mandabantur: 160 atque ad honorem et dignitatem aliquam obtinendam unum suffragium erat, a fide defectio; et ut ab eo dona consequerentur, qui sibi ipsis pessime consulissent.

XX. Quid causarum immutationes inflexionesque commemorem, quæ plerumque interjecta duntaxat una nocte commutabantur ac convertebantur, non secus ac fluctuum reciprocationes; quandoquidem ei jus dicere volebat vir egregius, omnia videlicet ob gloriæ studium sibi arrogans? Parva fortasse et perquam exigua crimina colligere videar, ac maximis per exigua dedecus inferre. Cæterum illud fatendum est, hæc Elysiis campis minime digna esse,

A κρού τὰ ἴσα γέρα καρπούμενον. Οὕτως ὁ ἡμέτερος (32).

1H. Τῷ δὲ αἰσχρὰ μὲν τὰ τῆς ἐκστρατείας (ἡλαύ-
νετο δῆμοις καὶ πόλεσι, καὶ φωναῖς δημοσίαις καὶ
βωμολόχοις, ὧν ἐστὶ καὶ νῦν οἱ πολλοὶ (33) μνημο-
νεύουσιν), ἀδοξότερα δὲ ἡ ἐπάνοδος. Τίς δὲ ἡ ἀδοξία;
Μῖμοι γελῶντες ἦγον αὐτὸν, καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς σκηνῆς
αἰσχεσὶν ἐπομπεύετο καταυλούμενός τε καὶ κατορ-
χούμενος (34), καὶ τὴν ἀρνησιν, καὶ τὴν ἥτταν, καὶ
τὸ τέλος ὀνειδιζόμενος. Καὶ εἰ γὰρ οὐ πάσχων κα-
κῶν (35); τί δὲ οὐκ ἀκούων οἷς οἱ τοιοῦτοι νεανιεύου-
νται, τέχνην τὴν ὕβριν ἔχοντες, ἕως ἡ Ταρσίων αὐτὸν
ὀπιδέχεται (36) πόλις, οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ ἀνθ' ὅτου
τὴν ὕβριν ταύτην κατακριθεῖσα; Ἐνθα δὲ οἱ (37) τέ-
μενος ἀτιμον, καὶ τάφος ἐξάγιστος, καὶ ναὸς (38)
B ἀπόπτυστος, καὶ οὐδὲ θεατὸς εὐσεβῶν βίβει.

10. Καὶ ταῦτα διήλθεν ὡς (39) μέγιστα τῶν
ἐκείνου κατηγορημάτων καὶ κυριώτατα, οὐκ ἀγνοῶν,
ὅτι δυσὶ (40) μὲν καὶ τρισὶ τῶν περὶ τὰ βασίλεια κε-
λάκων, καὶ τὴν ἀσέβειαν ὁμοτίμων (τοὺς γὰρ ἀλ-
λους ἐκὼν παρήμῃ), τοσοῦτος ἐδόθη τῆς ἀσεβείας
μισθός, ὥστε οὐδὲν ἐκώλυεν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, πᾶ-
σαν αὐτοῦς ἀνελθῆναι τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις γῆν τε
καὶ θάλασσαν (41), εἰ μὴ θάπτον πέρας ἐδόθη τοῖς
πράγμασι δεξιὸν· τοσοῦτον ὑπερέβαλλον ληστεία καὶ
ἀπληστία (42) τοὺς πρὶν ἑκατοντάχειρας (43)· αἱ δὲ τῶν
ἐθνῶν ἀρχαὶ οὐ τοῖς ἐπιεικεστάτοις, ἀλλὰ τοῖς ἀπαν-
θρωποτάτοις ἐνεχειρίζοντο· καὶ μία ψῆφος ἦν εἰς
C ἀρχὴν, ἡ παράβασις, καὶ τὸ τυχεῖν τῶν παρ' ἐκείνου
θωρεῶν, τοὺς τὰ κακίστα περὶ ἑαυτῶν (44) βουλευ-
σαμένους.

K'. Τί δ' ἂν εἰ λέγοιμι (45) δικῶν μεταθέσεις καὶ
μετακλίσεις (46) διὰ μέσης (47) νυκτὸς πολλάκις
μεταβαλλομένων καὶ περιτρεπομένων, ὥστερ ἀμπώ-
τιδας (48)· ἐπεὶ καὶ δικάζειν ὁ γεννάδας ἤξιοι, πάντα
ἑαυτοῦ διὰ φιλοτιμίαν ποιούμενος; Τάχα ἂν (49) μι-
κρὰ λίαν ἐγκαλεῖν δόξαιμι, καὶ τὰ μέγιστα τοῖς μι-
κροῖς καθυβρίζειν. Πλὴν γε ὁμολογείσθω (50), ὅτι
οὐκ Ἠλουίων πεδίων ἀξία ταῦτα, οὐδὲ τῆς Παδα-
μάνθους ἐκείσε δόξης, ἥς μοίρας ἀξιοῦσιν ἐκείνων οἱ

(32) Οὕτως δ. Reg. bm, οὗτος δ.
(33) Οἱ πολλοί. Plerique, et potiores cooices non agnoscunt, ol.
(34) Καταυλούμενος, etc. Græca sonant: «cum tibi arum cantu ac saltationum motibus ejus pompa turpiter deducebatur, » etc.
(35) Κακῶν. Sic quatuor Regg. Editi, κακῶν.
(36) Ὀπιδέχεται. Pass., Herv. et Sav., ὀπιδέ-
χετο.
(37) Δέ οἱ. Ita plerique codices. Sav., δέ οἱ.
(38) Ναός. Deest in Oxon. in sex Regg., Or. 1, etc. Agnoscunt tamen bonæ notæ codices. Redundare Combelsio non videtur. Omitit Billius.
(39) Ὡς. Sav. etc. Colb. k, ὡς μέγιστον.
(40) Ὅτι δυσὶ, etc. Plerique codices, ὡς δυσὶ. Ita emendaverat Billius. Cæterum qui sint illi duo, vel tres aulici adultores, non consentiunt scriptores. Nobis alii non videntur, quam Ecclesiarum expilatores, de quibus num. 41 imprimis Julianus Orientis comes, Felix et Elpidius. Vide Eutrop. Libanum, p. 307 et seq., Amm., l. xii, p. 320.

(41) Ἦν τε καὶ θάλασσαν. Sic plerique codd. Desunt in Reg. bm.
(42) Ἀπληστία. « Insatiabili habendi cupiditate. »
(43) Ἐκατοντάχειρας. Sic plerique codd. Ed. ἑκατόγχειρας.
(44) Ἐαυτῶν. Savil. et Par. addunt, καὶ τῶν ἄλλων.
(45) Τί δ' ἂν εἰ λέγοιμι. Quidam, Τί δ' ἂν λέγοιμι. Alii, Τί δὲ εἰ, vel, Τί δέ, vel, Τί θα λέγοιμι.
(46) Μετακλίσεις. Reg. bm, Colb. k, μετακλήσεις.
(47) Διὰ μέσης. Reg. bm, διὰ πάσης. In Montac. γρ. μεσοῦσης.
(48) Ὡστερ ἀμπώτιδας. Colb. 3, Pass. ὥστερ φησίν. Reg. l, φασίν.
(49) Τάχα ἂν, etc. Non pauci, Τάχ' ἂν. « Objicere videar. » Bill. prioribus curis, « maximaque parvis dedecore et elevare. »
(50) Ὁμολογείσθω. Pass. ὁμολογείτωσαν.

τῆς αὐτῆς πατρίας τε καὶ τάξεως. Ἐν τῶν ἐκείνου
θαυμάζειν ἔχω· πολλοὺς γὰρ τῶν αὐτῶ συνήθων τε
καὶ γνωρίμων, ἐκ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν διατριβῶν
μάλιστα, ἐκάλει μὲν κατὰ πᾶσαν σπουδὴν, ὡς δρᾶ-
σων θαυμάσια, οἷα καὶ ταῖς ἐλπίσιν ἐπείρου, μεμνη-
μένους τῶν ὑποσχέσεων· ἐπεὶ δὲ παρέιν, τοῦτο
ἐκεῖνο (51) αἱ τῶν ψήφων κλοπαί, καὶ τῶν ὀφειλῶν (52)
ἀπάται· τοὺς μὲν τοὺς δὲ τὸν (53) τρόπον, τοὺς δὲ
τὸν διαπαίζων· ἔστι δὲ οὗς καὶ τραπέζῃ φιλοφρονοῦ-
μενος, καὶ πολλὸ τὸ Ἐταῖρος προπίνων, καὶ λαρυγ-
γίζων (54) ἀντ' ἄλλου τινὸς δολέασματος (55), ἀπρά-
κτους ἀπέπεμπεν, οὐκ ἔχοντας ὅτῳ μέφονται (56)
πλέον, ἐκείνῳ τῆς ἀπάτης ἢ σφίσιν αὐτοῖς τῆς κου-
φότητος.

rebus dimittebat, haud satis constitutum habentes, illiusne fraudem magis, an suam ipsorum levitatem accusarent.

KA'. Ἐκεῖνο δὲ πῶς οὐκ ἐπαίνεται (57) τῆς τοῦ
φιλοσόφου παιδείας, ὅτι τοσοῦτον ἀόργητος ἦν,
καὶ τῶν παθῶν ὑψηλότερος· κατὰ τοὺς πόποτε τῶν
βασιλέων ἀτρέπτους καὶ ἀκινήτους, καὶ μὴδ' ἄν. εἴ-
τι γένοιτο, τοῦ προσώπου τι παρατρέψαντας (58),
ἢ πάσους ἔργος ἐπιστημαίνοντας (59)· ὥσθ' ὅτι μὲν
βοῶν καὶ σεισμῶν ἐπλήρου τὰ βασίλεια δικάζων,
ὥσπερ αὐτὸς ὢν ὁ τυραννοῦμενος καὶ ζημιούμενος,
οὐκ ἄλλοις ταῦτα πάσχουσιν, ἐπαμύνων; Ταῦτα μὲν
οὐδὲ λόγου τινὸς ἀξιώσωμεν· τοῦτο δὲ τίς ἀγνοεῖ τῶν
ἀπάντων, ὅτι πολλοὺς προσιώντας οἱ (60) δημοσίᾳ
καὶ τῶν ἀγροικότερων, ὥστε τυχεῖν τινος ὢν ἄνθρω-
ποι βασιλέων δέονται, παίων πῶς δημοσίᾳ καὶ λᾶξ
ἐναλλόμενος οὕτω διετίθει κακῶς, ὥστ' ἀγαπᾶν ἐκεῖ-
νους τὸ μὴ τι παθεῖν χαλεπώτερον;

ratoribus petere solent, aliquid consequerentur, ita
tens, ut praecelare secum actum putarent, quod atrocius

KB'. Τὰς δὲ φουρήσεις τε καὶ ἀντιφουρήσεις, ἃς ὁ
θαυμάσιος ἐκεῖνος, καὶ τὰ ἡμέτερα διασύρων, τοῖς
γραιδίους ἀντεπεδίκνυντο, τὸ ἐπιβόμιον πῦρ ἀνάπτων,
ποῦ λόγου θήσομεν (61); Ἡ καλὸν (62) γε τοῦ Ῥω-
μαίων βασιλέως τὰς γνάθους ὄρν' ἀσχημονούσας,
καὶ γέλωτα πολλὴν παρεχούσας, οὐ τοῖς ἐξώθεν μόνον,
ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς, οἷς ταῦτα ποιῶν ἀρέσκειν ᾔετο. Τὴν
Ἀθηνᾶν δὲ οὐκ ἤκουε, τὴν ἑαυτοῦ θεὸν (63), ὅτι καὶ
τοῖς (64) αὐλοῖς κατηράσατο, οἷς ἑνασχημονοῦσαν
ἐκυτὴν κατεμάθανε (65), ἀντ' ἐσόπτρου χρησα-
μένη (66) τῷ ὕδατι. Τὰς δὲ προπώσεις τε καὶ φιλο-

or Virg., *Aeneid.*, vi.

(51) Τοῦτο ἐκεῖνο. Colb. k, τοῦτο ἐκεῖνο.

(52) Καὶ τῶν. Reg. l et Mont., καὶ αἱ τῶν.

(53) Τοὺς δὲ τόν. Ita mss. et ed. Par. Ed. τὸν δὲ τόν.

(54) Λαρυγγίζων. Combef. vērit, « gutture acclamans, suaviter e gutture fundens. »

(55) Δολέασματος. Duo Regg. δολέματος.

(56) Μέφονται. Sav. μέφωνται.

(57) Ἐπαίνεται. Duo mss. et Pass. ἐπαίνει-ται.

(58) Παρατρέψαντας. Sav. παρατρέποντας.

(59) Ἐπιστημαίνοντας. Duo codd. ἐπιστημάναντας. Hic observandum Regium codicem l omittere distinctionis notam, quae inter ἐπιστημαίνοντα et ὥστε subsequens reperitur.

(60) Προσιόντας οἱ. Par. edit. προσιώντας αὐτῶ οἱ. Alii, προσιώντας αὐτῶ, sed αὐτῶ utrobique redundat.

A nec ea, qua illic Rhadamanthus fruitur, gloria : qua parte dignum eum censent, qui ejusdem sunt sodalitiū atque ordinis⁶¹. Hoc unum ex illius rebus habeo quod admirer : nam multos quidem eorum qui ipsi noti ac familiares fuerant, ac praesertim ex Asiaticis scholis, summo studio, quasi mirificis quibusdam beneficiis eos ornaturus, accersebat, ac spe animos eorum erigebat, vetera ipsius promissa in memoriam revocantes. At cum adessent, hoc illud videlicet, calculorum praestigiae, et oculorum ludificationes ; hos enim hoc modo, illos alio eludens ; quosdam etiam mensa comiter accipiens ; ac multum illud, *Sodalis*, propinans, et pro alia quadam illecebra diducto gutture clamitans, infectis tandem

B XM. Illud vero an non in philosophi hujus doctrina landabile, quod adeo ab ira alienus erat, ac turbulentis animi permotionibus sublimior ; instar nimirum eorum regum ac imperatorum qui tranquillitatis et constantiae laude quondam florebat, nec, etiam si quid molestiae ipsis accidisset, vultum tamen ullo modo immutabant, aut perturbationis vestigium ostendebant ; ut quod, dum iudicis munere fungeretur, aulam clamoribus ac strepitu impleret, non aliter ac si ipse esset cui vis et damnum inferretur, ac non aliis potius haec patientibus succurreret ? Haec certe ne oratione quidem complecti velimus. Hoc autem eccui ex omnibus ignotum est, quod multos etiam e rusticioribus, qui ad eum publice accedebant, ut eorum, quae populi ab im-

XXII. Jam sufflationes et reflationes, quas admirandus ille vir, doctrinaeque nostrae sugillator, vetulis mulierculis in contrarium ostentabat, altaris ignem accendens, quo tandem orationis loco poneretur ? Praeclearum enim profecto erat, cernere imperatoris Romani buccas indecore tumentes, ac excitantes ingentem risum, non externis tantum, sed iis etiam, quibus hac ratione placere se putabat. Minervam autem deam suam non audiebat, quae tibus exsecrata dicitur, posteaquam, aquis speculi vice usa, eas dedecori sibi esse perspexit. Propina-

D (61) Θήσομεν. Duo Regg. et Or. 4, in marg. θήσεις.

(62) Ἡ καλόν. Montac. « forte, » Ἡ καλόν. Deinde observat hunc locum sic ab Elia accipi, quasi Julianus tantum, hac imitatione, Christianorum insufflationes in baptismatis ritibus irridere voluisset. Verum censet vir doctus, Julianum praecipue hic a Gregorio redargui, quod, cum esset imperator, non erubuerit se cum mulierculis de trivis et scortis, ad vilis et deridenda, circa sacra sua, ministeria demittere. Non male quidem ; etenim Montacutii sententiae favent Chrysost. in *gent.*, Prudent. Liban., or. x ; Ammian., lib. xxi, p. 225, etc.

(63) Θεόν. Coisl. 2, et Pass., θεάν.

(64) Καὶ τοῖς. Ita plerique codd. Deest καὶ in edit.

(65) Κατεμάθανε. Reg. bm, κατεμάθην

(66) Χρησαμένη. Reg. b, χρησαμένην.

iones vero, et pocula, quibus meretrices palam publice provocabat, vicissimque provocabatur, mysterii obtento petulantem libidinem obvelans, quis non laude et admiratione prosequatur?

XXIII. Hæc aliis quidem experientia ipsa, et dominatio licentiam adepta, declaravit; a me autem longe ante perspecta quodammodo fuerunt, ex quo Athenis cum eo versatus eram. Nam illic quoque statim post ea quæ adversus fratrem designata fuerunt, profectus est, ab imperatore hoc ipsum deprecatus. Duplicem autem eo proficiscendi causam habebat: unam honestiorem, ut Græciam ejusque scholas videret; alteram tectiorem, paucisque notiam, ut regionis ipsius aruspices et impostores qui illic erant de rebus suis consuleret, impietate videlicet nondum libertatem ac fiduciam adepta. Tunc igitur me non malum de hoc viro conjectorem fuisse memini, quanquam alioqui non ex eorum numero sim, qui in hujusmodi rebus sciti atque ingenui sunt. Sed me morum ac gestus ipsius inæquabilitas, atque ingens quædam mentis emotio, vatem efficiebat; **162** si quidem vates ille optimus est, qui recte conjicere novit. Neque enim mihi boni quidquam significare videbantur, cervix minime firma, humeri quos subinde agitabat et attollebat, oculus vagus et oberrans, ac furiosus obtutus, pedes instabiles et titubantes, nasus contumeliam et contemptum spirans, vultus configurationes ridiculæ idem significantes, risus immoderatus et exarsuans, nutus et renutus omni ratione carentes, sermo hærens spirituque intercisus, interrogationes inordinate et imperitæ, responsiones his nihilo meliores, aliæ in alias insultantes, non sibi constantes, nec eruditionis ordine progredientes.

XXIV. Quid singula describere necesse est? Talem ante opera conspicatus sum, qualem in operibus

(67) Ἀντιπροϋπνέτο. Reg. b, Colb. 4, ἀντιπροϋπνέτο. Quidquid de Juliano castitate dicant ejus adulatores Ammianus, Libani, etc., ipse se prodit *Misop.*, p. 69, et *epist.* 40. Nam etsi legitimos non habuerit liberos, illegitimos tamen non paucos procreavit.

(68) Προλαβούσα. Reg. l, Montac. Combef. προλαβούσα.

(69) Ἦλθε γάρ, etc. Hæc a Billio male reddita contendit Combefisius, et sic ipse vertit: « Nam illic quoque se contulit, statim atque frater ipsius, qui Cæsar creatus fuerat, rebellavit, hoc ipsum deprecatus, vel, ipsius petita facultate; » nempe ut paris rebellionis a se suspicionem amoveret. Vox enim illa, νεωτερίζειν, non videtur Combefisio significare, « rebellionem cohibere; » sed, « rebellis esse; » sicut nec ista, βασιλέα, ad Constantium, sed ad Gallum pertinere. Verum hæc interpretatio cum historia consentire nequit. Non enim Julianus, statim atque germanus frater res novas molitus est, seu rebellavit, Athenas se contulit; nec Gallus illic eundi facultatem dedit. Id constat ex ipso Juliano, *Or. ad Athen.*, p. 501, etc.; ex Ammian., *lib. xv*, p. 34, ex Liban., *or. xi*; ex Sozomen., *l. v*, c. 2, etc. Igitur Gallo Cæsare exauctorato, anno 354, mense Octobri, ut testantur Idacius, Socrates, Sozomenus, Eusebius, Scaligerus, Petavius, etc. Julianus, Eusebiæ imperatricis ope, crimine absolutus, ac, liber, Athenas petitit medio circiter anno

τηςίας, ἃς δημοσίᾳ ταῖς πόρταις προϋπνέ τε καὶ ἀντιπροϋπνέτο (67). ὑποκλέπτων τὸ ἀσελγὲς μυστηρίου προσχρήματι, πῶς οὐ θαυμάζειν ἄξιον;

KΓ'. Ταῦτα τοῖς μὲν ἄλλοις ἡ πείρα παρέστη, καὶ ἡ δυναστεία προλαβούσα (68) τὴν ἐξουσίαν· ἐμοὶ δὲ καὶ πόρρωθεν τρόπον τινὰ ἑωρᾶτο, ἐξ οὗ τῷ ἀνδρὶ συνεγενόμην Ἀθήνησιν. Ἦλθε γάρ (69) κάκεισε, ἄρτι τῶν κατὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ νεωτερισθέντων, τὸν βασιλέα τοῦτο αὐτὸ παραιτησάμενος. Διττὸς δὲ αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος· ὁ μὲν εὐπρεπέστερος, καθ' ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκεῖσε παιδευτηρίων· ὁ δὲ ἀπορρήτοτερος, καὶ οὐ πολλοῖς γνώριμος, ὥστε τοῖς ἐκεῖ (70) θύταις καὶ ἀπατεῶσι περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν συγγενέσθαι, οὐκ παρρησίαν ἐχούσης τῆς ἀσεθείας. Τότε τοίνυν οὐ φαῦλος ἐγὼ τοῦ ἀνδρὸς εἰκαστῆς οἶδα γενόμενος, καίτοι γε οὐ τῶν εὖ πεφυκότων περὶ ταῦτα εἰς ὧν. Ἄλλ' ἐποίησέν με μαντικὸν ἡ τοῦ ἥθους ἀνωμαλία, καὶ τὸ περιττὸν τῆς ἐκστάσεως (71)· εἴπερ μάντις ἄριστος, ὅστις εἰκάξειν (72) οἶδε καλῶς. Οὐδενὸς γὰρ ἰδοὺ μοι σημείον εἶναι χρηστοῦ αὐγὴν ἀπαγῆς, ὅμοιοι παλλόμενοι καὶ ἀνασχοῦμενοι (73), ὀφθαλμοὺς σοδοῦμενος καὶ περιφερόμενος, καὶ μανικὸν βλέπων, πόδες ἀστατοῦντες καὶ μετοκλάζοντες, मुखὴρ ὕβριν πνέων καὶ περιφρόνησιν, προσώπου σχηματισμοὶ καταγέλαστοι τὸ αὐτὸ φέροντες (74), γέλυτες ἀκρατεῖς τε καὶ βρασματούεις, νεύσεις καὶ ἀνανεύσεις σὺν οὐδενὶ λόγῳ, λόγος ἰστάμενος καὶ κοιπτόμενος (75) πνεύματι, ἐρωτήσεις ἀτακτοὶ καὶ ἀσύνητοι, ἀποκρίσεις οὐδὲν τούτων ἀμείνους, ἀλλήλῃσι ἐπεμβαίνουσιν καὶ οὐκ εὐσταθεῖς, οὐδὲ τάξει προῖοῦσαι παιδευσεύς.

KΔ'. Τί ἂν τα καθ' ἑκαστον γράφοιμι; Τοῦτον (76) πρὸ τῶν ἔργων ἠθεασάμην, ὃν καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων

355, cum, mox a fratris cæde, coram Constantio imperatore, ad objecta sibi crimina Mediolani respondisset.

(70) Ἐκεῖ. Reg. hu, l, alii que nonnulli, ἐκεῖσε.

(71) Καὶ τὸ περιττὸν τῆς ἐκστάσεως. « Et in-compositus corporis habitus. » Rectius quam, « incredibilis mentis excessus, » ut verit Valesius; aut, « emotio, » ut reddit Billius. Etenim exteriora erant ea ex quibus de Juliano sic conjiciebat Gregorius juxta hæc Scripturæ verba: *Amictus corporis, et risus dentium, et ingressus hominis emuntiant de illo (Eccl. xix. 27).*

(72) Εἰκάξειν. Duo Regg. Or. l, Mont. γρ. εἰκάξει.

(73) Ἀνασχοῦμενοι. Mont. γρ. ἀνακοιπτόμενοι. Sic Socrates. Valesius interpretatur, « humeros libratos. » Budæus, « vibrati ad modum libræ, cum lances vicissim subeunt et pessum eunt. » Mont. putat hoc esse quod ait Cicero, « gestum agere humeris, et quodammodo de lintre loqui exserto humero, et rursum quasi ad æquilibrium depressio. »

(74) Φέροντες. Mont. γρ. φρονούντες, ac ita Socrates.

(75) Κοιπτόμενος. Mont. γρ. περικοιπτόμενος, et ita Socrates.

(76) Τοῦτον. Mont. γρ. τοιοῦτον, ac ita Socrates.

ἐγνώρισα. Καὶ εἰ μοι παρήσαν τινες τῶν τηνικαῦτα A
 συνόντων καὶ ἀκουσάντων, οὐ χαλεπῶς ἀνέμαρτύρησαν·
 οὐδ', ἐπειδὴ ταῦτο ἐθεασάμην, εὐθύς ἐφθεγξάμην· *Ὁλον*
κακὸν ἢ Ῥωμαίων (77) *τρέφει* καὶ προαγορεύσας (78),
 καὶ γενέσθαι ψευδόμεναις ἑαυτοῦ κατευξάμενος (79).
 Κρείσσον γὰρ ἢ τούτων (80) πλησθῆναι τηνοίκουμένην
 κακῶν, καὶ τοιοῦτον ἀναφανῆναι τέρας, ὅσον οὐπω
 πρότερον (81)· πολλῶν μὲν ἐπικλυσμῶν θρυλλουμέ-
 νων, πολλῶν δὲ ἐμπρησμῶν, καὶ βρασμῶν (82) γῆς,
 καὶ χασμάτων, ἔτι δὲ ἀνδρῶν ἀπανθρωποτάτων (83)
 καὶ θηρίων ἀλλοκοτῶν τε καὶ συνθέτων, ὧν ἡ φύσις
 ἐκαινοτόμησε (84). Ταῦτοι τοι καὶ τέλος ἀξίον ἡνέγ-
 κατο τῆς ἀπονοίας· ἐνταῦθα μόνον οὐκ ἀνασχόμενου
 τοῦ Θεοῦ τῆς συνήθους μακροθυμίας, ἐνθα πολλοῖς
 κακῶν ἦν τὸ φιλάνθρωπον, καὶ πολλὴν μὲν ἔμελλε
 παρέξειν ἀθυμίαν τοῖς κατορθοῦσι, πολλὴν δὲ τοῖς B
 ἀμαρτάνουσι καταφρόνησιν· ὥς οὐκ ἐφορῶντος (85)
 οὐδενὸς τὰ ἡμέτερα, οὐδὲ οὕσης τινὸς κυβερνήσεως
 ἢ ἀντιδόσεως (86), ἀλλὰ τοῦ αὐτομάτου τὸ πᾶν φέ-
 ροντός τε καὶ περιτρέποντος· ὃ διανοίας ἐστὶ πονη-
 ρὸς καὶ λίαν ἐπισφαλὲς περὶ τῶν μεγίστων διακει-
 μένης.

ΚΕ'. Ταῦτα τῶν Γαλιλαίων ἡμῶν, ταῦτα τῶν ἀτί-
 μων τὰ διηγῆματα· ταῦτα οἱ τὸν ἐσταυρωμένον προσ-
 κυνοῦντες ἡμεῖς, ταῦτα οἱ τῶν ἀλλείων μαθηταὶ καὶ
 τῶν ἀπαιδεύτων, ὡς αὐτοὶ λέγουσι· ταῦτα οἱ τοῖς
 γραβδίσι συγκαθεζόμενοι, καὶ συμπάλλοντες· ταῦτα C
 οἱ ταῖς μακραῖς νηστεαῖς ἐκτετηγμένοι καὶ ἡμιθνή-
 τες (87)· ταῦτα οἱ μάτην ἀγρυπνοῦντες ἡμεῖς, καὶ ταῖς
 πανύκτοις στάσει παραληροῦντες, καὶ ὕμεις (88)
 καταβάλλοντες. Ποῦ εἰσιν οἱ γραμματικοί; ποῦ εἰσιν οἱ
 σύμβουλοι; Ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν τινος ἀσφῶν, ὡς γοῦν
 ὑμῖν δοκεῖ, λαμβάνω τὸν ἐπινίκιον. Ποῦ αἱ θυσίαι,
 καὶ τελεταί, καὶ μυστήρια; ποῦ σφάγια φανερά τε
 καὶ ἀφανῆ; ποῦ τέχνη κατὰ τῶν ἐντόμων ἐπαινου-
 μένη (89); ποῦ τερατεῖα προγνώσεως καὶ σημεῖα
 ἔγγραφισμῶν; ποῦ Βαβυλὼν ἡ ἐνδοξος θρυλλουμένη,
 καὶ οἰκουμένη πᾶσα περινοσούμενη (90) δι' ὀλίγου καὶ
 ἑναγροῦς αἵματος; ποῦ δὲ οἱ ἐν τῇ χειρὶ κρατούμενοι
 Πέρσαι καὶ Μῆδοι; ποῦ δὲ οἱ προπεμπόμενοι καὶ συμ-
 παραπέμποντες (91), καὶ προπολεμοῦντες καὶ συμ-

⁸⁴ Isa. xxxiii, 18; 1 Cor. i, 20. ⁸⁵ 1 Cor. x, 20.

(77) *Ἡ Ῥωμαίων*. Nempe, πολιτεία, vel, βασι-
 λεία. Billius. « Romanorum regio, » quod Combef-
 sius non placet.

(78) *Προαγορεύσας*. Ita plerique codd. Edit. προσ-
 αγορεύσας.

(79) *Κατευξάμενος*. Mont. γρ. κατευξάμην. Unde
 Valesius: « Cumque id prædixissem, Deum preca-
 tus sum ut falsus vates essem. »

(80) *Τούτων*. Mss. communius τοιούτων.

(81) *Πρότερον*. Plures mss. addunt, ἦν.

(82) *Βρασμῶν*. Vertit Vales. « terræ motus, »
 innoxque, « ad hæc hominum inhumane species ac
 belluina, feræ denique, » etc.

(83) *Ἀπανθρωποτάτων*. Ita omnes codices. Lo-
 cus hic omnino corruptus in Socrate Par. ἀπαν-
 θρώπων.

(84) *Ἡ φύσις ἐκαινοτόμησε*. Quinque Regg. Or.
 4, φύσις καινοτομηθεῖσαι.

(85) *Ὅς οὐκ ἐφορῶντος*, etc. Claudianus eam-
 dem fere sententiam habet:

A postea deprehendi. Quod si qui ex iis, qui tum si-
 mul erant, atque audiebant, mihi nunc præsto es-
 sent, haud ægre testimonium exhiberent. Ad quos,
 ut hæc conspexi, statim his verbis usus sum: *Quantum malum sibi alit Romanum imperium!* præfatus
 licet, ac mihi, ut falsus vates essem, imprecatus.
 Præstabilis enim id fuerat, quam tantis malis or-
 bem terrarum impleri, taleque monstrum existere,
 quale nunquam antea visum fuerat; etiamsi alioqui
 diluvia multa, et incendia multa, terræque velut
 ebullitiones, et hiatus, ac multi insuper crudelissi-
 mi homines, belluarque prodigiosæ, et ex variis
 generibus conflatæ, quas natura novo more produxit,
 sermone jactantur. Ac proinde finem quoque amen-
 tia sua dignum tulit: Deo hic solum consueta sua
 ac longa patientia uti non sustinente, ubi multis
 perniciose futura erat prorogata benignitas, ac tum
 iis qui honeste et ex officio vivunt animi defectionem
 multam, tum peccantibus contemptum et petulan-
 tiam non parvam allatura: tanquam videlicet nemo
 esset qui res nostras inspiceret, præmiaque et pœ-
 nas cuique pro merito rependeret, sed temere ac for-
 tuito mundus ferretur, et volveretur; quod pravæ mentis est, valdeque periculose de maximis rebus sentientis.

163 XXV. Hæc nostræ, hoc est, Galilæorum, hæc
 contemptorum et abjectorum hominum narratio-
 nes. Hæc nos, qui Crucifixum adoramus: hæc pi-
 scatorum, et, ut ipsi aiant, imperitorum discipuli.
 Hæc nos, qui cum vetulis sedemus et psallimus.
 Hæc nos longis jejuniis confecti, ac semianimes.
 Hæc nos, qui frustra vigilamus, atque in nocturnis
 stationibus nugamur, et tamen vos prosternimus.
 Ubi sunt grammatici? ubi consiliarii? Libet
 enim ab indoctorum nostratium quodam, ut quidem
 vobis videtur, triumphalem hymnum mutuari. Ubi
 sacrificia, et sacra, et mysteria? ubi victimæ, tam
 apertæ quam occultæ? ubi aruspiciæ ars, quæ
 laude ac prædicatione effertur? ubi præsentia
 vanitas, et ventriloquorum signa? ubi clara illa
 Babylon sermone celebrata, et universus terrarum
 orbis per exiguum et execrandum sanguinem cogi-
 tatione perceptus? ubi Persæ illi et Medi, qui manibus
 tenebantur? ubi dii illi, qui præbant et qui

*Sæpe mihi dubiam traxit sententia mentem
 Curarent Superi terras, an nullus inesset
 Rector, et incerto fluerent mortalia cursu.*

(86) *Ἀντιδόσεως*. Reg. hu, Pass. ἀνταποδό-
 σεως.

(87) *Ἡμιθνήτες*. Colb. k, ἡμιθνήτοι.

(88) *Ὑμεις*. Herv. ἡμᾶς.

(89) *Ἐπαινουμένη*. Sic Regg. septem, Colb. tres,
 Pass. etc. Pauci, ἐπαινομένη. « Ars quæ de cæsis
 exilis ac visceribus excogitata est. »

(90) *Περινοσούμενη*. « Orbis universus animi de-
 stinatione præceptus. » Sic Plut. in *Phocione*, με-
 γάλα ταῖς ἐλπίσι περινοῶν. « Spe magna animi
 complexus. »

(91) *Οἱ προπεμπόμενοι, καὶ παραπέμποντες*. Editi
 addunt: καὶ προπέμποντες, quod delevimus aucto-
 ritate sex Regg. Or. 4, etc. Agnoscit tamen Com-
 besf. et vertit, « Dii illi honoris causa deducti, et
 deducentes ac comites. »

comites erant, qui et ante et una pugnabant? ubi illa adversus Christianos oracula, et minæ, nostrique ad præstitutum diem, etiam ad ipsum usque nomen, oppressio? Evanuerunt omnes, irritæ fuerunt, diffuserunt, somnio similes exstiterunt impiorum jactationes.

XXVI. Ac quidem Ezechias rex Juda, cum adversus eum barbarorum quidam rex cum ingentibus copiis venisset, atque exercitu Hierosolymam cinxisset, impiaque et contumeliosa verba, tum adversus regem, tum adversus Deum ipsum acerbè projecisset⁹², perinde scilicet atque ille, quidquid moliretur, urbem tamen ex ipsius manibus ac potentia extrahere atque conservare minime posset, in templum se contulit, vesteque lacerata, magnaque lacrymarum vi profusa, manibusque in cælum extensis, blasphemiam Sennacherib Deum testem vocavit, atque, ut superbarum illius minarum vindex esset, his verbis rogavit: *Vidisti, Domine, quot probra in te Israelis Deum alienigena iste conjecerit: vidisti, Domine, ne sileas*⁹³. Nec vero petitione sua falsus ac delusus est. Nam impius ille Dei hostis, suam ipse insaniam furorēque ipsa re persensit, infestisque rebus cum suis minis discessit, invisibilis cujusdam virtutis repentino impetu, maximaque exercitus parte mulctatus, atque ob tristem et acerbum nuntium **164** pedem referre coactus, obsidionem spesque suas inopinato solventem. Hæc Ezechias ille, magna aliqui potentia cinctus, ille, inquam, rex magnæ Hierusalem, qui suismet quoque fortasse viribus hostem propulsasset ac propulisset. Nos autem, quibus arma, et murus, et præsidium atque defensio una est spes in Deum, utpote omni humano subsidio prorsus destitutus et accisis, quem tandem alium aut precum auditorem, aut minarum depulsores habituri eramus, quam Deum, qui jurat contra superbiam

A πολεμούντες θεοί; καὶ αἱ κατὰ Χριστιανῶν μαντεῖαι, καὶ ἀπειλοί, καὶ ἡ κατὰ προθεσμίαν κατάλυσις ἡμῶν μέχρις ὀνόματος; Οἴχεται πάντα, διέφευσται, διεσφύρην, ἔναρ ἐφάνη τῶν ἀσεβῶν τὰ κομπήματα.

KΓ'. Ὁ μὲν οὖν (92) τοῦ Ἰούδα βασιλεὺς Ἐζεχίας, ἐλθόντος ἐπ' αὐτὸν δυνάμει πολλῇ τῶν ἀλλοφύλων τινὸς βασιλεὺς, καὶ στρατοπέδῳ κυκλώσαντος τὴν Ἱερουσαλὴμ, λόγους τε βλασφημίας καὶ ἀσεβεῖς κατὰ τε τοῦ βασιλεὺς καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ πικρῶς ἀπορρίψαντος, ὡς οὐδ' ἂν ὀτιοῦν γένηται, περισώσοντος ἐκ τῆς αὐτοῦ δυναστείας τὴν πόλιν, ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἐλθὼν, καὶ τὴν ἐσθῆτα περιβρόχῳ δακρύων τε προχέων πηγὰς, καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείνας, τὸν Θεὸν τῆς (93) Συναχρηεῖμ βλασφημίας ἐπιμαρτύρεται, κάκεινον ἐκδικῶν γενέσθαι τῆς τῶν ἀπειλουμένων ὑπερηφανίας ἐπικρίτει· *Εἰδες, Κύριε, λέγων, ὅσα ὠκείδισέ σε ὁ ἀλλόφυλος οὗτος* (94) *τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ· εἰδες, Κύριε, μὴ παρασιωπήσης*· καὶ οὐκ ἐφέυσθη γὰρ τῆς αἰτήσεως· ἀλλ' ἤσθετο ἔργῳ τῆς ἑαυτοῦ μανίας ὁ θεομάχος, καὶ ἀπῆλθεν ἀπρακτος μετὰ τῶν ἀπειλῶν ὑπὸ τινος ἀοράτου δυνάμεως ἐπιπεσούσης ἄφνω, καὶ τὸ πολὺ τῆς στρατιᾶς ἀποβαλὼν, καὶ ἀγγελίᾳ πικρᾷ μεταναστὰς, ἀδοκήτως λυούσης καὶ τὴν πολιορκίαν· καὶ τὰς ἐλπίδας. Ταῦτα Ἐζεχίας, ὁ τὴν πολλὴν περιβεβλημένος δυνάμειν, ὁ τῆς μεγάλης βασιλεὺς Ἱερουσαλὴμ, ὁ τάχα ἂν (95) ἀποκρουσόμενος καὶ δι' ἑαυτοῦ τὸν πολέμιον. Ἡμεῖς δὲ, οἷς μόνον (96) καὶ ὄπλον, καὶ τεῖχος, καὶ ἄλλο πᾶν ἀμυντήριον, ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίς ὑπελείπετο, πᾶσαν ἀνθρωπίνην περιρηρημένους καὶ περικυκλωμένους ἐπικουρίαν (97) παντάπασιν, τίνα (98) ἄρα ἕτερον ἢ τῆς εὐχῆς ἀκροατὴν, ἢ κωλυτὴν τῶν ἀπειλουμένων ἔξιν ἐμέλλομεν, ἢ τὸν ὀμνύοντα κατὰ τῆς ὑπερηφανίας Ἰακώβ Θεόν (99); Ὡ τῶν ἀπίπτων διγνημάτων! Ὡ τῆς τῶν ἐλπιζομέ-

⁹² IV Reg. xviii, 1 et seqq. ⁹³ Isa. xxxviii, 17.

(92) Ὁ μὲν οὖν. Deest οὖν in nonnullis. Par. ed. Ὁ μὲν δὲ οὖν. Expunximus δὲ, quod abest a plerisque codd.

(93) Τὸν Θεὸν τῆς, etc. Ita mss. Deest τῆς in editis.

(94) Οὗτος. In paucis deest.

(95) Τάχα ἄν. Sic Pass. alique codices, omisso τὸν ὄπλον, quod in sola Par. ed. legitur. Quo servato, sic reddideris: «hostiles copias erat fortasse propulsaturus suis ipse viribus.»

(96) Οἷς μόνον, etc. Billius: «quibus nulla alia arma, nec muri, nec præsidia, præter spem in Deum, reliqua erant, utpote omni humano subsidio prorsus destitutus ac truncatus.»

(97) Πάντα ἀνθρωπίνην περιρηρημένοις καὶ περικυκλωμένοις ἐπικουρίαν. Pass. πάντες ἀνθρωπίνης περιρηρημένοι ἐπικουρίας, re, ecto, vel omisso, καὶ περικυκλωμένοι. Coisl. 2, περιρηρημένοι καὶ περικυκλωμένοι, quæ lectio optima.

(98) Τίνα. Deest in pluribus.

(99) Κατὰ τῆς ὑπερηφανίας Ἰακώβ Θεόν; Ita plurimi codd. juxta Amos viii, 7: Ὁμνῶν Κύριος κατὰ τῆς ὑπερηφανίας Ἰακώβ, «jurat Dominus contra superbiam Jacob.» Reg. hu. Colb. 3, Pass. κατὰ τῆς ὑπερηφανίας Θεὸν Ἰακώβ; Par. edit. κατὰ τῆς Ἰακώβ Θεὸν ὑπερηφανίας; Basil. ἢ τὸν ὀμνύοντα κατὰ τῆς Ἰακώβ ὑπερηφανίας Θεόν; «quam eum

qui jurat per superbiam Jacob Deum?» id est, «sive eum qui jurat per Jacob. In quem porro? in illum, qui supereminet omnibus, ac super omnia videtur, Deum; sive Deum qui jurat per Jacob fidem et magnitudinem, ut ipse Jacob ait, non per dæmones jurabat, sed per Deum,» etc. Ἦτοι τὸν ὀμνύοντα κατὰ τὸν Ἰακώβ· εἰς τίνα; Εἰς τὸν τῆς ὑπεροχῆς καὶ ὑπεράνω πάντων φαινόμενον Θεόν· ἥτοι ὀμνύοντα Θεὸν κατὰ τῆς Ἰακώβ καὶ πλῆτους καὶ μεγαλοφροσύνης, ὥσπερ φησὶν ὁ Ἰακώβ, οὐ κατὰ δαιμόνων ὠμνυνεν, ἀλλὰ κατὰ Θεόν. Quæ Basilii interpretatio, si minus forte ad Gregorii mentem, certe ad sensum Scripturæ accedit. Siquidem «superbia Jacob» plerumque significatur «excellētia, celsitudo, gloria, magnificentia,» ut videre est in plurimis Scripturæ locis, ac præcipue in hoc Amos viii, 7, in quo voce Hebraica יָכָב qua utitur Propheta, intelligitur Israelitarum gloria singularis, qua Dei hæreditas et peculium erant, juxta illud Psalmi xlii, 4, *Elegit nobis hæreditatem suam, speciem Jacob quam dilexit*. Alii Deum ipsum aut templum interpretantur. Gregorius vero id velle videtur, quod Deus impiorum superbiam adversus Jacob detestetur. Quid autem, si pro, ὀμνύοντα, legeretur ὀμνύοντα, «qui opulatur, qui ulciscitur?»

νων (1) θρασυτέτος! Ἐπηγγέλθημεν ἀντ' ἄλλου τινὸς ἱεροῦ τοῖς δαίμοσι· καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Θεοῦ κληρονομία, τὸ ἅγιον ἔθνος, τὸ βασιλικοῦ ἱεράτευμα, μᾶς ἄθλον ἐλπίδος, καὶ ἐνδὸς πολέμου (2) νικητήριον ἐγενόμεθα.

KZ. Ταῦτα Χριστιανοὶ παρὰ σοῦ ἀνθ' ὧν ἐσώθης δι' αὐτῶν κακῶς τὰ ἐπιχειρά (3); Ταῦτα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου ἀνταπέδωκας; Πρῶτερον μὲν οὖν (4), ἡνίκα ἔτι ἀνείχε καὶ ἀνεβάλλετο τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὀργὴν ὁ Θεός, καὶ οὕτω πάντα τὸν ἑαυτοῦ ζῆλον ἐξέκαυσεν (5), ἀλλ' ὕψλην ἔτι κατὰ τῶν ἀσεδῶν εἶχε τὴν χεῖρα, καὶ τὸ τόξον ἐνέτεινε μὲν καὶ ἠτοίμασε (6), κατεῖχε δὲ βίβη, καὶ ὥσπερ τι νόστημα ὑποῦλον καὶ κακότηδες ἐκραγῆναι πρῶτερον (7) ὅλην αὐτοῦ τὴν πονηρίαν ἀνέμενεν, ὥσπερ δὲ (8) Θεοῦ κρίσεως νόμος, ἐν' ἣ σῶσις τῇ μετανοήᾳ ἡ κολάσθαι δικαιοτέρον· τότε μὲν, δυσανασχετοῦντες τοῖς γινομένοις, καὶ πρὸς τὸ μέλλον κάμνοντες (οὐ γὰρ ἐφύρομεν τὴν ἀποκρυπτομένην αὐτοῦ τοῖς οἰκειοῖς χρηστότητα), ἐκείνας ἠφείμεν (9) πρὸς τὸν Θεὸν τὰς φωνάς, τὰ μὲν (10) ὡς δεσπότην ἐπικαλούμενοι, τὰ δὲ ὡς πρὸς πατέρα χρηστὸν ποτινῶμενοι, τὰ δὲ ὡς ὁνειδίζοντες καὶ δικαιολογούμενοι πρὸς αὐτὸν, ὅτι τὰ τῶν ἀλογούντων· Ἰνὰ τί ἀπόσω, ὁ Θεός, εἰς τέλος; ὥρῃσθ ὁ θυμὸς σου ἐπὶ πρόβητα νομῆς σου; Καὶ μνησθῇ τῆς συναγωγῆς σου, ἥς ἐκτίσω ἀπ' ἀρχῆς, ἣν περιποιήσω τοῖς τοῦ μονογενοῦς Λόγου σου πάθειν, ἣν τῆς μεγάλης σου διαθήκης ἡξίωσας, ἣν καὶ εἰλκυσας εἰς οὐρανούς (11) τῷ καιρῷ μυστηρίων, καὶ τῷ ἀρραβῶνι τοῦ Πνεύματος· καὶ, Ἐπαύρη τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας αὐτῶν εἰς τέλος, ὑπομνησκόντες (12) ὅσα ἐπονηρεύσαντο κατὰ τῶν ἁγίων σου οἱ ἐχθροὶ, καὶ κατὰ τῶν ἱερῶν σου ἐκαυχῆσαντο· τὴν βομφαίαν τε προσκαλούμεθα (13), καὶ τὰς Αἰγυπτιακὰς μάστιγας, καὶ δικάσαι τὴν ἑαυτοῦ δίχην ἡξιοῦμεν, καὶ διαναστήναι (14) ποτε διεκλεισμένα κατὰ τῶν ἀσεδῶν· Ἔως πότε ἀμαρτωλοὶ, Κύριε, λέγοντες, ἕως πότε ἀμαρτωλοὶ καυχῆσονται, τὸν τε λαόν σου ταπεινώσουσι, καὶ τὴν κληρονομίαν σου κακώσουσι, φθέγγονται τε ὁμοίως ἀνομίαν καὶ δρᾶσουσι; καὶ μὴν κακείνας ἔτι τὰς γοεράς καὶ τούτων οἰκειότερας (15) φωνάς· Ἔβου ἡμᾶς εἰς ἀντίλο-

A Jacob ⁷²? O incredibiles narrationes! O rerum conceptuarum temeritatem! Dæmonibus, instar cuiusdam alius victimæ, promissi fueramus: ac magna illa Dei hereditas, gens illa sancta, regale sacerdotium ⁷³, unius spei præmium, atque unius belli palma facti eramus.

XXVII. Hæc tu scilicet Christianis ob salutem per eos male acceptam præmia retulisti? Hæc tu Domino Deo tuo rependisti? Ac prius quidem cum Deus suam pro nobis iram adhuc sustineret, atque differret, necdum zelum omnem suum inflammasset, verum sublimem adhuc adversus impios manum haberet, atque arcum, tametsi jam adductum et paratum, per vim retineret, tantisperque expectaret, dum tota illius improbitas, quasi supputridus et malignus quidam morbus, erupisset; hic enim divini iudicii mos est, ut vel per poenitentiam salutem afferat, vel iustiori titulo puniat; tum nos ea, quæ siebant, ægre et acerbè ferentes, atque ad futurum animis fatiscences (nec enim ipsius benignitatem suis absconditam ferebamus); has ad Deum voces emittebamus, partim ut dominum invocantes, partim ut apud benignum et facilem patrem conquirentes, partim **165** velut exprobrantes, et cum eo expostulantes, ut solent qui in dolore versantur: *Ut quid, Deus, repulisti in finem? iratus est furor tuus super oves pascuæ tuæ? Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio* ⁷⁴, quam unigeniti Verbi tui passionibus tibi comparasti, quam magno tuo fœdere dignatus es, quam per novum mysterium et Spiritus arrham in cœlum traxisti; et: *Leva manus tuas in superbias eorum in finem, in memoriam revocantes, quanta essent malignati adversus sanctos tuos inimici, et adversus solemnitates tuas gloriati* ⁷⁵; gladium etiam, et Ægyptiacas plagas provocabamus, atque, ut causam suam ipse iudicaret, tandemque aliquando adversus impios exsurgeret, rogabamus, *Usquequo, Domine, dicentes, usquequo peccatores gloriabuntur, populumque tuum humiliabunt, et hereditatem tuam vexabunt, iniquitatemque et loquentur et perpetrabunt* ⁷⁶? Quin has quoque luctuosas et superioribus aptiores voces adjuungebamus: *Posuisti nos in contradictionem et probrum vicinis nostris, in similitu-*

⁷² Amos viii, 7. ⁷³ I Petr. ii, 9. ⁷⁴ Psal. lxxiii, 1, 2. ⁷⁵ ibid. 3, 4. ⁷⁶ Psal. xciii, 3-5.

(1) Ἐπιτιμώμενων. In Montac. et Combef. γρ. D edit. ἐφείμεν. ἐπηγγελέμενων. « O votorum temeritatem! voto enim devoti eramus, » etc.

(2) Καὶ ἐνδὸς πολέμου. « Unius belli ac prælii piacularis hostia atque victima facti eramus. »

(3) Τὰ ἐπιχειρά; Sic in mss. scribitur cum interrogationis nota.

(4) Οὐδ'. Deest in plerisque codicibus.

(5) Ἐξέκαυσεν. Sic Pass. alique plures. Par. ἐξέκαυσεν.

(6) ἠτοίμασε. Ita Regg. quatuor, Colb. 3. Pass. etc. Ed. Par. ἡτοίμασε.

(7) Πρῶτερον. Sic resituitimus auctoritate codicum. Par. πρῶτον.

(8) Ὅσπερ δὲ. Reg. b. Mont. Ὅσπερ δὲ.

(9) ἠφείμεν. Sic codices. Pass. ἡφείμεν. Par.

D edit. ἐφείμεν.

(10) Τὰ μέρ. Sic emendavimus, et deinceps, ubi ed. Par. habet, τὰς.

(11) Ἦν καὶ... εἰς οὐρανούς. Pass. ἦν καὶ... εἰς οὐρανόν. Par. καὶ ἦν, etc.

(12) Ὑπομνησκόντες. Ita Regg. septem, Colb. quatuor, Pass., etc., quæ vox refertur ad ἡφείμεν, « voces emittebamus... in memoriam revocantes, » Mont. ὑπομνησκόντων. Ed. Par. ὑπέμεινες, « sustinuisti. »

(13) Προσκαλούμεθα. Pass. προσεκαλούμεθα.

(14) Διαρυσθῆναι, etc. Billius: « excitaretur, hortabamur. »

(15) Οἰκειότερας. Comb. legit, οἰκτροτέρας. « Luctuosas voces, maioremque miserationem moventes. »

dinem gentibus, in risum omnibus hominibus⁷⁷: vineam etiam quamdam commemorabamus, ex Ægypto, hoc est, ex tenebrosa impietate, translata⁷⁸, atque in fidei pulchritudinem magnitudinemque auctam, ac deinde maceria, id est, Dei inspectione, qua prius munebamur, privatam et nudam, viatoribus omnibus, hoc est, sceleratis principibus in prædam objectam, atque devastatam a fero et agresti apro, qui propriam sibi fecit malitiam, huiusque cœno singulariter est refertus⁷⁹.

XXVIII. Hæc quidem ipse prius et cogitabam et ad Deum clamabam. Nunc autem quam diversas voces assumo! impiorum exitium deinceps lugeo, iisque, qui nos odio habent, benignum me præbeo, atque huiusmodi verbis utor: *Quomodo facti sunt in desolationem? subito defecerunt, perierunt propter iniquitatem suam⁸⁰, tanquam pulvis quem turbo abstraxit⁸¹, tanquam lanugo quæ a vento disjicitur⁸², tanquam ros matutinus⁸³, tanquam emissæ sagittæ stridor, tanquam tonitruus impetus, tanquam fulgur emicans. Quod si nunc saltem sententiam mutant, et ad meliorem mentem traducantur, atque ingenti errori ac temulentia¹⁶⁶ finem imponentes, veritatem consecretentur, fortasse ex ipsa quoque calamitate nonnihil fructus ad eos redierit: quandoquidem ipsa castigatio, iis qui malo aliquo afficiuntur, commodo sæpe atque utilitati est, sin autem in eadem sententia manserint, atque idolorum cultum adhuc amplexentur, ne ipsa quidem calamitate, quæ vel stolidos erudire solet, meliores fient. Hierosolymam quidem Jeremias usque adeo lugeat, ut rebus quoque inanimis luctum imperet, ac muros ad lacrymas invitet⁸⁴. His vero quis satis dignus luctus invenietur? Aut quis præsentibus eorum pœnas defleat, ac non potius futurum cruciatum deploret, pro eo quod stulte egerunt, et procul recesserunt⁸⁵, ac creaturam præ Creatore coluerunt⁸⁶: nec eo contenti, adversus etiam Dei cultores impetum fecerunt, manumque impiam atque huiusmodi malis dignam, intenterant?*

XXIX. Verum hoc, quemadmodum Deo gratum erit, ita se habeat. Equis novit num Deus, qui solvit compeditos⁸⁷, gravemque et humi vergentem a portis mortis in altum subvehit⁸⁸, qui peccatoris mortem non vult⁸⁹, sed reditum, qui nos etiam ipsos in tenebris et umbra mortis sedentes, illuminavit⁹⁰, ac sapientia instruxit, hos quoque tandem

ῥίαν καὶ ὕβριν τοῖς γείτοσιν ἡπῶν, παραβολὴν τε τοῖς ἔθνεσι, καὶ γέλωτα πᾶσιν ἀνθρώποις· ἀμπελὸν τέ τινα ἐλέγομεν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετασηνεγμένην τῆς σκοτεινῆς ἀθείας, καὶ εἰς κάλλος πίστεως αὐξηθεῖσαν καὶ μέγεθος, εἴτα τὸν φραγμὸν περιηρημένην, τὴν φρουροῦσαν ἡμᾶς τέως ἐπισκοπὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ πᾶσι τοῖς διοδεύουσιν ἐκκειμένην πονηροῖς δυνάσταις, καὶ λελυμασμένην (16) ἀγρίῳ αὐτῷ τῷ τὴν κακίαν ἰδιόζοντι πονηρῷ, καὶ κακίας βορρῶν γέμοντι.

KH. Ταῦτα μὲν οὖν πρότερον καὶ διανοοῦμην καὶ ἀνεβδὼν πρὸς τὸν Θεόν· νυνὶ δὲ οἷας ἀνθ' οὗων μεταλαμβάνω φωνάς! θρηγῶ λοιπὸν τῶν ἀσεβῶν τὴν ἀπώλειαν, καὶ γίνομαι φιλόανθρωπος τοῖς μισοῦσι, καὶ τοιαῦτα φθέγγομαι· *Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν; ἐξέλιπον ἐξέλιπον, ἀπώλοντο διὰ τὴν ἀνομίαν αὐτῶν, ὡς κοριορτὸς ὃν ὕφειλετο (17) λαλᾶν, ὡς χροὺς ὅπ' ἀνέμου διαβρίπτουμένος, ὡς ἐωθινὴ δρόσος, ὡς ῥολζος πεμφθέντος βέλους, ὡς προσβολὴ βροντῆς, ὡς ἀστραπὴ διὰ τούσα. Εἰ μὲν οὖν νῦν (18) μεταπαισθεῖεν, καὶ, τῆς πολλῆς παυσάμενοι (19) πλάνης καὶ μέθης, μεταδιώξαιεν τὴν ἀλήθειαν, τάχα ἂν τι γένοιτο κέρδος αὐτοῖς καὶ τοῦ πτώματος· ἐπειδὴ καὶ τὸ παιδεύθῃναι (20) πολλάκις εἰς καλὸν τοῖς πάσχουσιν· εἰ δ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς μένειεν γνῶμης, καὶ περιέχοντο τῶν ἐιδώλων ἔτι, μὴδὲ, ὃ καὶ τοὺς ἡλιθίους παιδεύει (21), σωφρονισθεῖεν τῇ συμφορᾷ. Τὴν μὲν Ἰερουσαλὴμ θρηγεῖ τοσοῦτον Ἰερουσαλὴμ, ὥστε καὶ τοῖς ἀψύχοις διακελεύεται θρῆνον, καὶ τῶν τειχῶν προκαλεῖται δάκρυον. Τοῦτοις δὲ τίς εὐρεθήσεται θρῆνος ἐπάξιος; Ἡ τίς ἂν οὐράιτο τὰ παρόντα (22), ἀφελὲς τὰ τῆς μελλούσης θαυρῶν κολλάσεις, ἀνθ' ὧν ἠφρονεῖσαντο, καὶ ἐμακρύνθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τοῖς λατρεύουσι τῷ Θεῷ ἐπανέστησαν, καὶ χεῖρα ἐπανετείναντο δυσσεβῇ καὶ τοιούτων κακῶν ἀξίαν;*

KΘ. Τοῦτο μὲν οὖν, ὅτι τῷ Θεῷ φίλον, οὕτως ἐχέτω. Τίς οἶδεν εἰ ὁ λύων τοὺς πεπεδημένους Θεός, καὶ ἀνάγων ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου τὸν βαρὺν τε καὶ κάτω νεύοντα, ὁ μὴ βουλόμενος τοῦ ἀμαρτωλοῦ τὸν θάνατον, ἀλλὰ τὴν ἐπάνοδον, ὁ καὶ ἡμᾶς καθημένους (23) ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φωτίσας καὶ συνετίσας (24), καὶ τούτους ποτὲ ἀναλήψεται, καὶ ποιμανεῖ

⁷⁷ Psal. LXXIX, 7. ⁷⁸ Psal. XLIII, 15. ⁷⁹ Psal. LXXIX, 9. ⁸⁰ ibid. 14. ⁸¹ Psal. LXXII, 19. ⁸² Job XXI, 18. ⁸³ Sap. V, 15. ⁸⁴ Osee VI, 4. ⁸⁵ Thren. II, 8. ⁸⁶ Jerem. X, 21. ⁸⁷ Rom. I, 25. ⁸⁸ Psal. CXLV, 7. ⁸⁹ Sap. XVI, 15. ⁹⁰ Ezech. XXXIII, 11. ⁹¹ Luc. I, 79.

(16) *Λελυμασμένην*. Sav. in marg. et Pass. λυ-
μαινομένην.

(17) *Ἰαλᾶτο*. Sic Pass. alique codices com-
munis. Editi, ὕφειλετο.

(18) *Εἰ μὲν οὖν νῦν*. Pass. alique plures, γοῦν. Mox
Pass. Regg. et Colb. plures, μεταβληθεῖεν καὶ μετα-
παισθεῖεν. Alii non pauci habent tantum, μεταβλη-
θεῖεν, pro μεταπαισθεῖεν. Et certe alterutrum sufficit.

(19) *Παυσάμενοι*. Regg. quatuor, Colb. k, Or. 1,
etc., ἀνανήψαντες, « ad sese redeuntes, ad sanam
mentem. » Vaquerii codex, ἀνακλῶντες, « emer-
gentes. » Ceteri ut editi.

(20) *Παιδεύθῃναι*. Sic omnes mss. Ea. vero, παι-
δεύεσθαι.

(21) *Μὴδὲ δ καὶ τοὺς ἡλιθίους παιδεύει*. Omnes
codices nostri, et Pass. καὶ ὁ μὴδὲ τοὺς ἡλιθίους
παιδεύει. Deest in omnibus μή, quod sequitur in
editis, ac videtur redundare.

(22) *Τὰ παρόντα*. Pass. et alii plerique, τῶν παρ-
όντων, ἀφελὲς τὰ τῆς μελλούσης, etc., « omnia fu-
turi supplicii deploratione. »

(23) *Καθημένους*. In Reg. bm et Montac. γρ.
καθεζομένους.

(24) *Συνετίσας*. Deest in Reg. l.

τῇ ποιμαντικῇ ῥάβδῳ, τὴν βαρεῖαν καὶ σιδηρᾶν κα-
ταθέμενος; Ἐμοὶ δὲ πάλιν πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπινίκιον
ἀναδραμεῖται ὁ λόγος. Ἐπεσε Βηλ, συνετρίβη Δα-
γὼν, ἔλη ἐγένετο ὁ Σαρὼν, κατησχύνθη ὁ Λίβα-
νος. Οὐκ ἔτι (25) ἐκπῶσι τῷ μωρῷ ἄρχειν, τῷ ἀκι-
νήτῳ καὶ ἀναισθήτῳ τῶν εἰδώλων συντάγματι· οὐδὲ
ζητήσουσι μύλαν θεὸν Ἀκκαρῶν, ἧ εἰ τι ταύτης
ἔστι γελιούτερον· οὐκ ἔτι τὰ ἀλσθ περινοήσουσι καὶ
τὰ ὑψηλὰ, καὶ πᾶν ὅρος εὐχομον καὶ κατασκίον· οὐκ
ἔτι θύσουσι τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας τοῖς
δαιμονίοις, ὅπερ πάλαι ὁ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν προφητῶν
ὠνειδίζετο. Ἀλλὰ τί τοῦτων ἔμοι; Πρὸς τὰ παρόντα
καὶ ἡμέτερα τρέφομαι. Οὐκ ἔτι τοῖς ἱεροῖς οἴκοις
ἡμῶν πονηρὸν (26) ἐμβλέψουσιν· οὐκ ἔτι μιανοῦσιν
αἵματι μιαρῷ (27) τὰ τῆς καθαρωτάτης καὶ ἀναι-
μάκτου θυσίας ἐπώνυμα θυσιαστήρια· οὐδὲ βο-
μοῖς (28) ἀθέοις τὰ ἄδατα κατασχοynoῦσιν· οὐκ ἔτι
συλῆσουσι καὶ βεηλωσοῦσιν ἀναθήματα, πλεονεξίαν
ἀσεβεῖα μίξαντες· οὐκ ἔτι καθυβρίσουσι πολὺν
Ιερών (29), σεμνότητα διακόνων, αἰδῶ παρθένων·
οὐκ ἔτι σπλάγχνοις (30) ἁγίων ἀνατμηθέντων ἐπ-
αφήσουσι τῶν μιαρῶν, ἵν' ὁμοῦ τε τῆς τροφῆς καὶ
τῶν σπλάγχνων ἐμφορηθῶσιν· οὐκ ἔτι προσάξουσιν
πῦρ μαρτύρων μνήμασιν, ὡς ἄλλων (31) ἐφείζοντες
ἀθλητὴν ταῖς κατ' αὐτῶν ἀτιμίαις· οὐκ ἔτι πυρὶ κατ-
αναλώσουσιν ἁγίων λείψανα, ὅστοις ἀτιμοτάτοις
συνατιμάσαντες, καὶ τοῖς ἀνέμοις δώσουσιν, ἵνα καὶ
τῆς ὀφειλομένης τιμῆς τοῖς τοιοῦτοις ἀποστερήσω-
σιν (32)· οὐκ ἔτι καθέδραν λοιμῶν συγκροτήσαν-
τες (33), ταῖς κατ' ἐπισκόπων, καὶ πρεσβυτέρων,
ἔτι δὲ καὶ προφητῶν, καὶ ἀποστόλων, καὶ αὐτοῦ τοῦ
Χριστοῦ βλασφημίαις ἐντροφέουσιν· οὐκ ἔτι πανη-
γυρίσουσι καθ' ἡμῶν, νόμῳ τῆς κιβδήλου παιδεύσεως
ἀποκλείσαντες, ὡς ὁμοῦ τούτῳ καὶ τὰς γλώσσας
ἡμῶν ἐμφορίζοντες.

agent, legis interdicto ab adulterina doctrina nos
quoque nostras obstructuri.

Α'. Δός μοι τοὺς λόγους σου τοὺς βασιλικούς τε καὶ
σοφιστικούς, τοὺς ἀφύτους συλλογισμούς σου καὶ τὰ
ἐνθυμήματα· ἴδωμεν οἷα καὶ παρ' ἡμῖν οἱ ἄλκιμοι καὶ
ἄγροικοι φθέγγονται. (34). *Μετὰ τὴν οὐρανὸν φθῶν*

A recipiet, depositaque gravi illa et ferrea virga²¹,
pastorali virga pascet? Mihi vero rursus ad trium-
phale canticum sese referet oratio: *Cecidit Bel,*
contritus est Dagon, palus factus est Saron, pade-
*factus est Libanus*²². Nec ultra dicent stulto, ut
princeps sit, hoc est, idolorum agmini motus et
sensus experti: nec muscam quærent, deum Ac-
caron²³, aut si quid ea magis est ridiculum. Non
jam lucos et excelsa loca mente concipient, mon-
temque omnem frondosum et umbrosum²⁴. Non
jam filios suos et filias dæmonis immolabunt²⁵,
quod olim Israeli a prophetis objiciebatur. Sed
quid hæc colligo? Ad præsentia et nostra me con-
vertam. Non jam in sacras nostras ædes pravos
oculos injicient. Non jam aras a purissimo et ia-
B cruento sacrificio nomen habentes scelesto san-
guine contaminabunt: nec loca sacra, per impia
altaria, probro ac dedecore afficient. Non jam sa-
cerilega manu votiva dona diripient et profanabunt,
impietatem avaritia cumulantes. Non jam sacerdo-
tum canitiem, diaconorum sanctitatem, virginum
pudorem contumelia perfundent. Non jam in san-
ctorum incisorum viscera sædos et impuros 167
porcos immittent, ut simul et pabulo et visceribus
saturentur. Non jam martyrum sepulcris ignem
almovebunt, ut per eorum ignominiam alios a cer-
tamine deterreant. Non jam sanctorum reliquias
cum vilissimis ossibus per contemptum permistas,
flammis absument, et in ventos spargent, ut eo
honore, qui ejusmodi hominibus debetur, ipsos pri-
C vent. Non jam cathedram pestilentie²⁶ construentes,
maledicta et convicia adversus episcopos, et pre-
sbyteros, atque etiam prophetas, et apostolos,
Christumque adeo ipsum, conjecta, pro delictis habe-
bunt. Non jam adversum nos festos ac lætos dies
excludentes, perinde atque eadem opera linguas

XXX. Age, imperatorias tuas et sophisticas ora-
tiones, atque inevitabiles tuos syllogismos et en-
thymemata deprome: videamus, qualia etiam pin-
scatores et rustici apud nos loquantur. *Transfer*

²¹ Psal. II, 9. ²² Isa. XLVI, 1; XXXIII, 9. ²³ IV Reg. I, 2. ²⁴ Jer. II, 20. ²⁵ Psal. CV, 37. ²⁶ Psal. I, 1.

(25) Οὐκ ἔτι. Nonnulli codd. et Par. ed. addunt, D
οὐ μή.

(26) Πονηρὸν. Ita plerique codd. Nonnulli vero
et Par. ed. πονηρῶς.

(27) Αἵματι μιαρῷ. Quatuor Regg. Or. I, etc.,
ἀκαθάρτῳ, « immundo. »

(28) Οὐδὲ βομοῖς, etc. Combef, « neque græca-
nicæ superstitionis aris sacra penetralia dedecore
afficient. »

(29) Ἰερών. Reg. bm, Bill., Montac. πρεσβυτέ-
ρων, « presbyterorum. »

(30) Οὐκ ἔτι σπλάγχνοις, etc. « Apud Ascalonem
et Gazam, inquit Elias, virorum et feminarum, quæ
perpetuæ virginitalis voto se obstrinxerant, ventres
lacerarunt, hordeoque impletos porcis vorandos
objecerunt; quorum etiam viscera et cruorem sce-
leratissimi illi degustarunt. Eodem modo in Seba-
stia urbe præcursoris loculum aperientes, ipsius
reliquias igni tradiderunt, earumque cineres dissiparunt,
aliaque plurima contumeliarum genera, tum

in sanctorum templa, tum in ipsa divina adyta de-
signarunt. » Hæc confirmantur testimonio Sozom.,
I. III, c. 6; Ruf., I. XI, c. 28; Philost., I. VII, c. 4.
Quid autem esset dicturus Gregorius, si eo tem-
pore vixisset, quo viri Christiani eadem ac majora
etiam facinora quam gentiles perpetrarunt, sub-
versis ædibus sacris, reseratis ac profanatis sancti-
monialium monasteriis, martyrum reliquiis igne
assumptis, etc. Etenim eo usque furoris et amenia-
tum proruperunt Calvinistæ, maxime in Gallia.

(31) Ὡς ἄλλων, etc. Heins. codex, « ut illorum
contumeliis, aliorum ad martyrium subeundum
impetum retonderent. »

(32) Ἴνα καὶ τῆς ὀφειλομένης, etc., « ut eo
etiam honore privent, qui vel hujusmodi homini-
bus, » nempe vilissimis, « debetur. »

(33) Συγκροτήσαντες. « Cathedram, » seu « con-
cilium conflantes, cogentes. »

(34) Καὶ ἄγροικοι φθέγγονται. Non pauci, φθέγ-
ονται. Deest καὶ in Par. edit.

sonum cantionum tuarum et psalmum organorum tuorum⁷⁷, quemadmodum te propheta meus hortatur. David autem rursus libere cantet, ille, inquam, qui sublimem illum et arrogantem Goliath mysticis lapidibus prostravit⁷⁸, qui per mansuetudinem multos superavit, et per spiritualem concentum Sauli, cum a pravo dæmone strangularetur, medicinam fecit⁷⁹. Ignem facifer tuus exstinguat; prudentes et sacre virgines lampades suas sponso accendant⁸⁰. Meretriciam stolam hierophantes exuat; sacerdotes, pro acedie spiritu, iustitiam gloriæque stolam induite, ac magnam illam immaculatam Christi tunicam, decus nostrum et ornamentum.

XXXI. Præco tuus turpia et obscena taceat; divina meus præco loquatur. Præstigiosos tuos et fatidicos libros preme; prophetici autem soli et apostolici evolvantur. Fœdas tuas et tenebris plenas noctes cohibe; ego contra sacra et luculenta pervigilia excitabo. Adyta tua et vias in Tartarum ferentes obstrue: ego perspicuas et in cœlum ducentes præibo. Quot tandem armorum apparatus, ac machinarum inventiones; quot viro-
rum myriades et instructæ acies, ea perficere potuissent, quæ nos precibus solis, et Deus voluntate sua perfecit? Verbo tenebras depulit, verbo lucem produxit, terram firmavit, cœlum tornavit, stellas ordine constituit, aerem sparsit, mari limites imposuit, fluvios traxit, animantes vita atque anima donavit, hominem ad formam suam effluxit, ornatu res circumcinxit omnes: verbo etiam, soluta præ-
senti caligine, omnia in lucem atque ordinem eumdemque concentum reduxit. Non jam liguritores et fraudulentî dæmones rerum potiuntur: non jam sub honoris obtentu contumelia creaturæ inferitur, dum pro Deo adoratur. Deice jam Triptolemos tuos, et Celeos, et mysticos dracones. Pudeat te tandem librorum Orphei, theologi tui; temporis beneficio utere, turpitudinem tibi contegentis. Quid si hæc fabulæ et fragmenta sunt, ego tua noctis mysteria præfeciã.

XXXII. Non jam querens loquitur; non jam lebes vaticinatur; non jam Pythia impletur, hand scio quibus, fabulis certe et deliramentis. Rursus Castalia siletur, ac silet, atque unda est, non vaticinia edens, sed risum excitans. Rursus muta statua Apollo; rursus Daphnè arbor est fabulis deplorata.

⁷⁷ Amos v, 23.

⁷⁸ I Reg. xvii, 49.

⁷⁹ I Reg. xvi, 23.

⁸⁰ Matth. xxv, 7.

(33) Μυστικοίς. Coll. 3, et Pass. μυστικῶς.
(36) Πραότητος. Pass. alique non pauci, πραύτης-
τος.

(37) Ἀποθέσθω τὴν πορνικὴν ἱεροφάντης. Meretriciam stolam hierophantes exuat, id est, Juliani morte, jam mutata est rerum facies; ethnicus sacrorum antistes, deposita meretricia veste, vestem lugubrem induat. Non jam festa celebrabunt ethnici, nec in lætitia versabuntur miseriis nostris insultantes.

(38) Χριστόν. « Christum. » Sic mss. omnes.
(39) Προφητικά. Mss. non pauci, προφητικά τε καί.

(40) Σκοτούς. Ita plerique codd. Reg. vero nu,

σου, καὶ ψαλμῶν ὁργάνων σου, διακαλεῖται σοὶ προφήτης ἑμός· ἀδῆτω δὲ αὖθις σὺν ἐλευθερίᾳ Δαβὶδ, ὁ τὸν ὤψληδν Γολιάθ λίθοις μυστικοῖς (33) καταβάλων, ὁ διὰ τῆς πραότητος (36) νικήσας πολλοὺς, καὶ διὰ τῆς πνευματικῆς ἁρμονίας θεραπεύσας Σαούλ τὸν τῷ πορνῶ δαίμονι συμπονηγόμενον. Στεσάτω τὸ πῦρ ὁ θαδοῦχος· ἀπείψωσαν τῷ νομῶν αἱ φρόνιμοι καὶ ἱσραὶ παρθένοι τὰς αὐτῶν λαμπάδας· ἀποθέσθω τὴν πορνικὴν ἱεροφάντης (37) στολὴν· ἱερεῖς ἐνδύσασθε δικαιοσύνην, καὶ καταστολὴν δόξης ἀντὶ πνεύματος ἀκηδίας, καὶ τὸν μέγαν καὶ ἀσπίλον χιτῶνα Χριστοῦ (38), τὸ ἡμέτερον κόσμημα.

ΛΑ'. Σιγάτω σὸς κήρυξ τὰ ἄτιμα· φθεγγέσθω κήρυξ ἑμός τὰ ἐνθεα. Παῦσόν σου τὰς γοητικὰς καὶ μαντικὰς βίβλους· αἱ προφητικαὶ (39) δὲ καὶ ἀποστολικά μόναι ἀνελιττέσθωσαν. Ἐπίσχες σου τὰς αἰσχρὰς καὶ σκότους (40) γαμουσὰς νύκτας· ἀντεγερῶ τὰς ἱερὰς ἐγὼ καὶ λαμπρὰς παννυχίδας. Φράξον τὰ ἄδυτά σου καὶ τὰς εἰς ἄδου φερούσας ὁδοὺς· ἐγὼ τὰς φανεράς καὶ φερούσας πρὸς οὐρανὸν (41) ἐξηγήσομαι. Πόσαι ταῦτα (42) κατέπραξαν ἂν ὅπλων παρασκευαὶ καὶ μηχανημάτων ἐπίνοιαι; πόσαι μυριάδες ἀνδρῶν καὶ φάλαγγες, ὅσα ἱκετεύοντες μόνον ἡμεῖς, καὶ Θεὸς βουλῆθει κατεργάσατο; Λόγῳ τὸ σκότος ἔλυσε, λόγῳ τὸ φῶς ὑπεστήσατο (43), ἤδρασε γῆν, ἐγύρωσεν οὐρανὸν, ἀστέρας ἔταξεν, ἔσπειρεν ἀέρα, θάλασσαν ὥρισε, ποταμούς ἐπλυσσε, ζωὰ ἐψύχωσεν, ἄνθρωπον πρὸς αὐτὸν ἐμόρφωσε, κόσμον τοῖς ἅπασιν περιέθηκε· λόγῳ καὶ τὴν νῦν σκοτούμενην (44) λύσας, εἰς φῶς ἅπαντα καὶ τὰξιν καὶ ἁρμονίαν τὴν αὐτὴν ἐπανήγαγεν. Οὐκ ἔτι μὲν λίγνοι καὶ ἀπατῆλοι δαίμονες δυναστεύουσιν· οὐκ ἔτι δὲ καθυβρίζεται κτίσις ἐν σχήματι τιμῆς ἀντὶ Θεοῦ προσκυνουμένη. Κατάβαλε τοὺς Τριπτολέμους σου, καὶ τοὺς Κελεούς, καὶ τοὺς μυστικούς δράκοντας· αἰσχύνθητι ποτε ταῖς τοῦ θεολόγου σου βίβλοις Ὁρφέως· δέξαι τοῦ καιροῦ τὸ δῶρον, τὴν ἀχημυσίνην σοὶ συγκαλύπτοντος. Εἰ δὲ ταῦτα μῦθοι καὶ πλάσματα, ἐγὼ σου τὰ τῆς νυκτὸς ἀποκαλύψω μυστήρια (45).

ΑΒ'. Οὐκ ἔτι φθέγγεται δρυς (46)· οὐκ ἔτι λέβης μαντεύεται· οὐκ ἔτι Πυθία πληροῦται, οὐκ οἷδ' ὧν-
τινων, πλὴν μύθων καὶ ληρημάτων. Πάλιν ἡ Κασταλία σεσίγηται, καὶ σιγῇ, καὶ ὕδωρ ἐστὶν οὐ μαντευόμενον, ἀλλὰ γελώμενον· πάλιν ἀνδριάς (47) ἄφρωνος ὁ Ἀπόλλων, πάλιν ἡ Δάφνη φυτὸν ἐστὶν μῦθος θρηνοῦ-

Or. 1, et Par. σκότου. Mox plerique etiam, φράξον, pro, φράξον.

(41) Πρὸς οὐρανόν. Reg. bm, Or. 1, εἰς. Pass. ἀεὶ πρὸς οὐρανόν.

(42) Πόσαι ταῦτα. Alii, πόσαι ἂν ταῦτα.

(43) Ὑπεστήσατο. Nonnulli, ὑπέστησεν.

(44) Σκοτούμενην. Plerique codd. σκοτομαιναν.

(45) Ἐγὼ σου τὰ... μυστήρια. Reg. bm, Pass. ἐγὼ σοι. Reg. bm, alique tres Regg. τὸ... μυστήριον.

(46) Οὐκ ἔτι, etc. Eadem legere est apud Theodoretum, De curatione Græcarum affectionum, orat. x.

(47) Ἀνδριάς. Pass. ἀδριάς.

μενον· πάλιν ἀνδρόγυνος ὁ Διόνυσος, καὶ χορὸν (48) Ἀ μεθυόντων ἐξηγητήμενος, καὶ τὸ μέγα σου μυστήριον ὁ φαλλὸς, καὶ Προσύμνω (49) τῷ καλῷ θεῷ παθαινό-μενος· πάλιν Σεμέλη κεραυνῷ βάλλεται· πάλιν Ἀμ-φυγυθεὶς Ἡφαίστος, ἀλλὰ ταχὺς εἰς μοιχῶν εὐρεσιν, καὶ θεὸς κατηθαλωμένος, εἰ καὶ κλυτοτέχνης, καὶ θεοσίτης· Ὀλύμπιος· πάλιν δεσμώτης Ἄρης διὰ μοιχείαν μετὰ τοῦ δαίμου (50), καὶ τοῦ φόβου, καὶ τῶν κудоιμῶν, καὶ τραυματίας διὰ θρασυτέτα· πάλιν Ἄφροδίτη πόρνη γενομένη τε αἰσχρῶς, καὶ γάμων αἰσχρῶν ὑπηρέτης· πάλιν Ἀθηναῖ παρθένος τέ ἐστι, καὶ τίκτει δράκοντα· πάλιν Ἡρακλῆς μαίνεται, μᾶλλον δὲ μαινόμενος πέπαιται· πάλιν τὰ πάντα γίνεται δι' ἀσέλειαν καὶ ἀχαθαρσίαν ὁ Ζεὺς, ὁ τῶν θεῶν μῆστορ (51) καὶ ὕπατος, καὶ μόνος μὲν πάντας οὐν πᾶσι τοῖς οὐσιν ἀνέλκων θεοὺς, αὐτὸς δὲ ὑπὸ πάντων οὐ καθελκόμενος. Πάλιν τοῦ Διὸς τάφος ἐν τῇ Κρήτῃ δείκνυται. Ἄν ἴδω σου τὸν Κερβῶνα, καὶ τὸν Λόγιον, καὶ τὸν Ἐναγώνιον (52), συγκρύπτω (53) τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ παρατρέχω σου τὸν θεὸν αἰδοῖ τοῦ θεάματος· σὺ δέ μοι προσκύνει τὸ σύντονον του λόγου καὶ τὸ σακέλλιον· ἔν σου μόνον αἰδέσιμον, αἰ παρ' Αἰγυπτίους δι' ἀνδρογυνῶν τιμαὶ τοῦ Νεῖλου, αἶ τε Ἴσιδες, καὶ οἱ Μενόησιοι θεοὶ (54), καὶ οἱ Ἀπι-δες, τὰλλὰ τε ὅσα πλάττεις, ἢ γράφεις, θηρία σύνθετα καὶ ἀλλόκοτα. Γελῶ σου τὸν Πάνα, καὶ τὸν Πρία-πον (55), καὶ τὸν Ἑρμαφρόδιτον, καὶ τοὺς ὑπὸ μανίας περιεκομμένους ἢ διεσπασμένους (56) θεοὺς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τῇ σκηπῇ (57) παρήσω, καὶ τοῖς κοσμοῦσιν αὐτοὺς ποιηταῖς· ἐγὼ δὲ εἰς παραίνεσιν τινα κατα-λύσω τὸν λόγον.

ΑΓ'. Ἄνδρες ὁμοῦ καὶ γυναῖκες, νέοι τε καὶ πρεσβύ-ται, ὅσοι τε εἰς τὸ βῆμα τοῦτο τελεῖτε, καὶ ὅσοι τὴν κάτω τέταχθε χώραν, πάντες ὅσοι, (58) ἐλυ-τρώσατο Κύριος, πρότερον μὲν ἐκ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀθείας, νυνὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἐθνῶν, καὶ τῶν ἡῃ γε παρόντων κακῶν καὶ προσδοκωμένων, ἀκούσατε λόγον ἀνδρὸς οὐ μετρίως τὰ τοιαῦτα πεπαι-δευμένου, ἐκ τε τῶν ὁσημέραι συμβαινόντων, καὶ τῶν παλαιῶν ιστοριῶν, καὶ βιβλίων (59), καὶ πράξεων. Μέγα μὲν τὸ μηδὲν πειραθῆναι τῶν δυσχερῶν· ἴσως δὲ οὐδὲ μέγα, εἴπερ ἀληθὲς ὁ λόγος, ὅτι Ὅν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα νιδὸν ὃν πα-ραδέχεται, καὶ οὐ κηδεταί. Ἀλλὰ μέγα μὲν τὸ μηδὲ τὴν ἀρχὴν τυχεῖν διαμαρτόντας (60), ἢ μὴ τὰ μέ-

¹ Prov. iii, 12; Hebr. xii, 6.

(48) Χορὸν. Ita Regg. quatuor, Colb. 2, Sav., Alb. et Herv. Par. ed. cum paucis codd. χορός.

(49) Προσύμνω. « Prosumnum » vocat Clemens Alex. Pausanias vero et Nonnus, « Polyannum. »

(50) Δαίμου. Regg. hm, he, Colb. k, ipse Billius, ἔθμου, « cum populo, » id est, « exercitu. »

(51) Μῆστορ. Sex Regg. et Pass. μῆστορ.

(52) Ἐναγώνιον. Billius reddit, « ac veluti Logii, seu Mercurii, nomen esset, » Comb. « Mentis anxium, non solum sermonis contentione, sed etiam turto-rum disciplina. » Mont. Ἐναγώνιος, « Palæstrites; » nam Mercurius palæstris præerat. Quare in ipso ingressu stadii Olympici ara fuit Mercurio Ἐναγω νίω dicata, ut scribit Pausanias.

(53) Συγκρύπτω. Reg. hm, et Sav. συγκαλύπτω.

rursus androgynus Bacchus, atque ebriorum chorū secum trahens, et magnum tuum illud mysterium Phallus, deus in pulchri Proshymni amorem propen- sus. Rursus Semele fulmine feritur. Rursus utroque pede claudus Vulcanus, verum in deprehendis adulteris idem celer, et deus fuligine obsitus, tam- etsi clarus artifex, ac Thersites Olympius. Rursus Mars cum suo timore et terrore ac tumultibus ob adulterium victus, et ob temeritatem saucius. Rursus meretrix Venus, tum turpiter progenita tum turpium nuptiarum administra. Rursus Minerva virgo est, et draconem parit. Rursus Hercules furit, imo furere desiit. Rursus Jupiter ob libidinem et spurcitiam quidvis efficitur, ille, inquam, deorum consiliarius et princeps, eamque vim habens, ut so- lus deos omnes cum omnibus 169 rursus sursum attrahat, ipse autem ab omnibus detrahi nequeat. Rursus Jovis sepulcrum in Creta ostenditur. Quoties Lucrium tuum, et Logium, et Enagonium intueor, oculos obtego, ac spectaculi pudore deum tuum prætereo. Tibi vero per me sane liceat sermonis contentionem et sacculum adorare. Unum solum in tuis rebus est, quod venerationem mereatur, nimi- rum honores ii, qui apud Ægyptios Nilo per andro- gnos habentur, et Isides, et Mendesii dii, et api- des, cæteræque omnes bestiae ex diversis generibus conflatae et prodigiosae, quas confligis et pingis. Pana tuum, et Priapum, et Hermaphroditum rideo, deosque illos, qui præ furore membris truncati aut discepti sunt. Verum hæc quidem scenæ, ac poe- tis eos exornantibus, relinquam: ego autem admo- nitione quadam orationem concludam.

XXXIII. Viri simul et feminae, juvenes item et senes, tam qui ad hoc sacrarium asciti estis, quam qui inferiorem locum tenetis, omnes denique, quos Dominus, ut prius ab errore et impietate, ita nunc a gentium insultu et impressione, malisque, par- tim jam urgentibus, partim imminutibus libe- ravit, audite orationem viri quem tuum quotidiani rerum eventus, tum veteres historiae et libri, et res gestae, non mediocriter in huiusmodi rebus erudierunt. Magnum quidem est, nihil molesti degustasse, imo nec magnum fortasse, si modo verus hic sermo est: Quem Deus amat, castigat; et flagellat omnem filium quem recipit, et cujus curam habet². Illud vero magnum, ne omnino

(54) Μενόησιοι θεοί. « Mendesii dii. » Hircum adorabant Ægyptii, et eorum lingua hircus « men- din » vocabatur: unde vox, Μενόησιος, derivata videtur; vel forsani loci nomen est. Cæterum hic ironice loquitur Gregorius.

(55) Πρίαπος. Mss. non pauci scribunt, Πρί-πον.

(56) Περιεκομμένους ἢ διεσπασμένους. « Le- gebatur olim, » inquit Combef. περιπλεκομένους, « complicatos. » In Pass. deest, ἢ διεσπασμένους.

(57) Τῇ σκηπῇ. Deest in duobus Regiis codd.

(58) Ὅσον. Reg. hm, οὐς.

(59) Καὶ βιβλίων. Deest in quinque Regg., Or. 1, Pass., etc.

(60) Τὴν ἀρχὴν τυχεῖν διαμαρτόντας. « Magnum

quidem peccasse, aut certe non gravissime; quandoquidem cum vitæ statum qui omni prorsus peccato vacet, Deus supra humanæ naturæ modum constituit. Proximum autem, ut mihi videtur, illud est, ut cum admissio aliquo peccato castigati fuerimus, ac postea soluti et indulgentius habiti, in disciplinæ saltem sensu permaneamus, ac secunda ob secundum peccatum verbera caveamus.

XXXIV. Quocirca nos quoque divinam animadversionem serio agnoscamus. Dignos nos ostendamus, non iis quæ prius perperissi, sed quæ postea consecuti sumus. De calamitate ea quæ nos invasit, nonnihil nos purgemus, nempe quod, non ut facinorosi et scelerati gentibus traditi, sed ut filii castigati sumus. Ne tempestatis in tranquillitate obliviscamur; nec morbi, in sanitate; nec captivitatis, incolumes in Hierusalem reversi; nec Ægypti, post Ægyptum. Ne afflictionis tempus tranquillitatis tempore melius faciamus: faciemus autem, si tum quidem demissi et moderati eramus, omnesque spes nostras in cælum erectas habebamus, nunc vero in sublimē attollamur et emolliamur, atque ad eadem peccata recurramus, ob quæ in eas calamitates quæ nobis evenerunt, inducti sumus. *Ne ita, filii, ne ita*, velut quodam loco ait Heli sacerdos, filios suos in Deum peccantes increpans; verum hoc exploratum habentes, minoris esse egotii, sublatam ex oculis felicitatem revocare, quam quæ Dei beneficio obvenit, incolumem conservare (illam enim prudentia et moderatio reducit, hanc socordia dissipat): illudque insuper, ægra corpora remediis quidem et inedia relevari, ac sanitati restitui, restituta autem, per incuriam et ingluviem paulatim rurem defluere, atque in eosdem morbos relabi. Hæc, inquam, comperta et explorata habentes, alique alios docentes, ad nos ipsi redeamus, atque hoc tempus prudenter ac moderate constituamus.

XXXV. Ac primum quidem, fratres, festum celebremus, non corporis nitore, non vestitus mutatione ac magnificentia, non comessionibus et ebrietatibus, quarum fructum cubilia et impudicitias esse didicistis, nec floribus vicos cingamus, nec unguentorum turpitudine mensas et vestibula or-

γιστα· ἐπειδὴ τὸ παντελῶς ἀναμάρτητον ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἔταξεν ὁ θεός· δεύτερον δὲ, ὡς ἔμοιγε (61) δοκεῖ, τὸ πταίσαντάς τι καὶ παιδευθέντας, εἴτα ἐπανεθέντας (62), ἐν αἰσθήσει (63) γούν διαμεῖναι τῆς παιδαγωγίας, καὶ φεύγειν (64) δευτέραν ἐκ δευτέρας κακίας μάστιγα.

ΛΔ'. Τοιγάρτοι (65) καὶ ἡμεῖς ἔργῳ τῆς θείας παιδεύσεως ἐκπαισθώμεθα. Δείξωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀξίους οὐχ ὧν πρώτον πεπόνθαμεν, ἀλλὰ ὧν ὑστερον τετυχήκαμεν. Ἀπολογησώμεθα (66) τι περὶ τῆς κατασχούσης ἡμᾶς συμφορᾶς, ὅτι οὐχ ὡς κακοῦργοι τοῖς ἔθνεσι παρεδόθημεν, ἀλλ' ὡς παῖδες ἐσωφρονίσθημεν. Μὴ ἐπιλαθώμεθα τῆς ζᾶλης ἐν τῇ γαλήνῃ, μηδὲ τῆς ἀβρῶστίας ἐν τῷ καιρῷ τῆς ὑγίειας, μηδὲ τῆς αἰχμαλωσίας, ἀνασωθέντες εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, μηδὲ τῆς Αἰγύπτου μετὰ τὴν Αἰγύπτον· μὴ ποιήσωμεν ἀμείνω τὸν τῆς κακοπαθείας καιρὸν τοῦ τῆς ἀνέσεως (67)· ποιήσωμεν δὲ (68), εἰ φανοίμεθα τότε μὲν συνεσταλμένοι καὶ μετριάζοντες, καὶ πάσας εἰς οὐρανὸν ἀνατείνοντες (69) τὰς ἐλπίδας, νυνὶ δὲ ἐπαίρομενοι (70) καὶ χαυνούμενοι, καὶ πάλιν εἰς τὰς αὐτὰς ἀνατρέγοντες ἀμαρτίας, ἐξ ὧν εἰς τὰς συμπεσούσας ἡμῖν συμφορὰς ὑπήχθημεν. Μὴ οὕτω, τέκνα, μὴ, λέγει ποὺ νοουθετῶν ὁ ἱερεὺς Ἡλὶ (71) τοὺς ἑαυτοῦ παῖδας εἰς θεὸν ἀμαρτάνοντας· ἀλλ' εἰδότες, ὅτι ῥᾶν ἐστὶν εὐπραγίαν ἀπελθοῦσαν (72) ἀνακαλέσασθαι, ἢ παραγενομένην ἐκ θεοῦ διασωσασθαι (τὴν μὲν γὰρ τὸ σωφρονεῖν ἐπανάγει, τὴν δὲ διαλύει τὸ ῥάθυμον)· καὶ ὅτι τὰ σώματα κάμνοντα μὲν ταῖς θεραπαλαῖς ἀναφέρει καὶ ταῖς ἐνδείαις, ἀνεγχετόντα δὲ ταῖς κατὰ μικρὸν ἀμελείαις καὶ ταῖς πλησμοναῖς, πάλιν ὑπορρεῖ, καὶ πρὸς τὰς αὐτὰς ἀβρῶστίας ἐπάνεισι. Ταῦτα εἰδότες, καὶ ἀλλήλους διδάσκοντες, γενώμεθα ἡμῶν οὕτων, καὶ σωφρόνως τὸν καιρὸν διαθώμεθα.

ΛΕ'. Πρῶτον μὲν, ἀδελφοί, πανηγυρίσωμεν, μὴ φαιδρότητι σώματος, μηδὲ ἐσθῆτος ἐξαλλαγαῖς καὶ πολυτελείαις (73), μηδὲ κόμοις καὶ μέθαις, ὧν κοίτας καὶ ἀσελγείας τὸν καρπὸν ἐμάθετε (74)· μηδὲ ἄνθεσι στέψωμεν ἀγνιάς, μηδὲ μύρων αἰσχύναις τραπέζας, μηδὲ πόδibus καλλωπίσωμεν (75)· μὴ τῷ αἰσθητῷ

* 1 Reg. II, 24

est ne peccati quidem initia vel leviter attigisse, etc.

(61) Ἐμοιγε. Deest γε in plerisque codd.

(62) Ἐπανεθέντας. Or. 4, et Pass. ἐπανεθόντας. « Quasi reparato statu, » inquit Comb. « solutione castigatione. »

(63) Ἐν αἰσθήσει. Reg. bm, ἐν συναίσθησει.

(64) Φεύγειν. Nonnulli, φυγεῖν. Billius, « fugiamus. »

(65) Τοιγάρτοι. . . . ἐκπαισθώμεθα. Malim sic reddere: « Quocirca divinam nos sensisse animadversionem operibus comprobemus. »

(66) Ἀπολογησώμεθα. Ita mss. Billius etiam et Comb. sic emendarunt. Par. ed. ἀπολογησόμεθα.

(67) Τοῦ τῆς ἀνέσεως. Comb. « remissionis, in-

dulgentiæ, prosperioris successus tempore. »

(68) Ποιήσωμεν δέ. Sic plerique codd. Edit. ποιήσωμεν.

(69) Ἀνατείνοντες. Plerique, ἀνατείναντες.

(70) Ἐπαίρομενοι. Non pauci ἐπηρμένοι, « nunc autem animis elati, mollesque, » etc.

(71) Ἡλὶ. Reg. bm, Hl.

(72) Ἐπραγίαν. Ita plerique codd. Edit. Par. ευπραγίαν. Paulo post, monet Comb. vocem, παραγενομένην, « motum » sonare.

(73) Πολυτελείαις. Mss. non pauci, ποικιλίαις, « varietate. »

(74) Ἐμάθετε. Regg. tres, ἔμαθετε.

(75) Καλλωπίσωμεν. Pass. καλλωπίζετε, μηδὲ τῷ. Sic mss. plerique. Reg. bm, καλλωπίζεσθαι, pro, καλλωπίζεσθε.

φωτὶ καταλαμπέσθωσαν αἱ οἰκίαι (76), μὴ δὲ συναυλαῖς καὶ κρῆτοις περιχρῆσθωσαν (77)· οὗτος μὲν γὰρ Ἑλληνικῆς ἱερομανίας ὁ νόμος (78)· ἡμεῖς δὲ μὴ τοῦτο τὸν Θεὸν γεραίρωμεν, μὴ δὲ τὸν παρόντα καιρὸν ἐπαιρωμεν, οἷς οὐκ ἄξιον, ἀλλὰ ψυχῆς καθαρότητι, καὶ διανοίας φαιδρότητι, καὶ λόχοις τοῖς ὅλοις τὸ σῶμα φωτίζουσι τῆς Ἐκκλησίας, θεοῖς λέγω θεωρήμασι καὶ νοήμασι, ἐπὶ τε τὴν ἱερὰν λυχνίαν ἐγειρομένοις, καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην (79) καταλάμπουσι. Μικρόν μοι πρὸς τοῦτο τὸ φῶς, πάντα ὅσα ἰδὲα τε καὶ δημοσίᾳ πανηγυρίζοντες ἀνάπτουσιν ἄνθρωποι. Ἐχω τι καὶ μύρον, ἀλλ' ὃ χρίονται μόνον (80) ἱερεῖς τε καὶ βασιλεῖς, ὅντι ποιικίᾳ τε καὶ πολυτελεῖ, καὶ δι' ἡμᾶς κενωθέντι, ἀλλὰ (81) μεγάλου μυρεψοῦ τέχνην συγκείμενον. Εἴθε μοι γένοιτο τοῦτο τοῦ μύρου τὴν εὐωδίαν (82) προσβαλεῖν τῷ Θεῷ! Ἐχω καὶ τράπεζαν τὴν πνευματικὴν ταύτην καὶ ἔνθεον, ἣν ἡτοίμασέ μοι Κύριος ἐξεναντίας (83) τῶν θλιβόντων με, ἣ προσαναπαύομαι καὶ τρυφῶ, καὶ οὐδὲν ἐξυδρίζω (84) διὰ τὸν κόρον, ἀλλὰ καὶ κοιμίζω πᾶσαν παθῶν ἐπανάστασιν. Ἐχω καὶ ἄνθη, πάντων ἑαρινῶν εὐανθέστερά τε καὶ μονιμώτερα (85), τοῦ ἀγροῦ τοῦ πλήρους, ὃν εὐλόγησε Κύριος, τοὺς ἱεροὺς (86) καὶ εὐώδεις ποιμένας καὶ διδασκάλους, καὶ τοῦ λαοῦ ὅσον καθαρὸν τε καὶ ἔκκριτον. Τοῦτοις στεφανωθῆναι βούλομαι καὶ πομπεύειν, τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνισάμενος, καὶ τὸν δρόμον τελέσας, καὶ τὴν πίστιν τηρήσας, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Ἀναλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων, ψαλμωδίαν ἀντὶ τῶν αἰσχυρῶν λυγισμάτων τε (87) καὶ ἁμάτων, κρότον εὐχαριστήριον ἀντὶ κρότων θεατρικῶν, καὶ χειρῶν πρᾶξιν εὐχον, σύννοιαν (88) ἀντὶ γέλωτος, ἀντὶ μέθης ἔμφρονα λόγον (89), ἀντὶ θρύψεως σεμνοπρέπειαν. Εἰ καὶ ὀρχήσασθαι δεῖ σε, ὡς πανηγυριστὴν καὶ φιλέορτον, ὀρχησάμεν μὲν, ἀλλὰ μὴ τὴν Ἡρωδιάδος ὀρχησιν τῆς ἀσκήμονος, ἥς ἔργον Βαπτιστοῦ θάνατος· ἀλλὰ τὴν Δαβὶδ ἐπὶ τῇ καταπαύσει (90) τῆς κιθαρῆς.

* Cant. i. 2. * Psal. xxii, 5. * Gen. xxvii, 27.

(76) Αἱ οἰκίαι. Ita Pass. alique plures. Deest ai in edit.

(77) Περιχρῆσθωσαν. Ita sex Regg., tres Colb., Or. 1. Regius unus aut alter, Mont. et ed. Par. ἀσχημονεῖσθωσαν, « indecore persisterant ».

(78) Ἱερομανίας. Reg. b, Mont. γρ. ἱερομανίας. Quod pene prætulerimus. Illic enim de ludorum festorumque omnium profanorum, non Neomeniarum tantum celebritate sermo est. Hic porro refellendum Suiceri somnium, qui, pro suo in ritus Catholicorum odio, scripsit cereorum in ecclesia luminumque gestationem, a Gregorio tanquam a gentilibus mutuam, reprehendi. Non vidit vir bonus, quod vidit hic ipse Montacutius, et approbavit superius ad num. 16. Deinde plura hic recenseri, quorum alia prohibita, quia mala sunt, alia non item, tum, quod palmare est, de cereis in ecclesiis templisque non loqui Theologum; sed de cereis in domibus, ubi profano gaudio, quasi in ethnicorum triumphis computationes inter et comessationes noctem lunalia vincebant. Locus per se patet, nec ullatenus adversatur sibi Gregorius.

(79) Τὴν οἰκουμένην. Tres Colb. et Pass. τὴν οἰκίαν, « domum, » quæ lectio nobis aridet. Matth. v, 15.

(80) Μόρον. Pass. μόνοι.

(81) Ἀλλὰ. Ita omnes mss. Deest in edit.

A nemus, nec visibili lumine splendescant domus, nec tibicinum cantu plausibusque personent; hoc enim more gentiles novæ lunæ festum celebrant. At nos ne committamus, ut ad hunc modum Deum 171 honoremus, ac præsens tempus iis rebus quæ minime decent, extollamus; verum animi puritate et mentis hilaritate, et lucernis totum Ecclesiæ corpus illustrantibus, hoc est, divinis contemplationibus et cogitationibus, supra sanctum candelabrum excitatis, quæ universum terrarum orbem luce perfundant. Parva, meo quidem iudicio, si cum hoc lumine comparentur, ea omnia lumina sunt, quæ homines, qui festos dies agunt, privatim publiceque accendant. Unguentum quoque ipse quoddam habeo^a, sed quo sacerdotes solum ac reges unguuntur, utpole vario et exquisito, ac nostra causa effuso, sed magni unguentarii arte confectum. Atque utinam mihi suavem hujus unguenti odorem Deo offerre contingat! Mensam etiam habeo, spirituales hanc scilicet ac divinam, quam Dominus paravit mihi, adversus eos qui tribulant me^b, in qua reficior, et delicio, nec propter saturitatem quidquam petulantius ago: quin potius quidquid insurgit turbidarum animi per-motionum consopio. Habeo etiam flores, vernis omnibus virentiores magisque durabiles, agri nempo illius pleni, cui Dominus benedixit^c, sacros scilicet et suaviter olentes^d pastores ac magistros, et quidquid in plebeio ordine purum est atque eximium. His redimi, ac pompam agere cupio, posteaquam bonum certamen certavero, et cursum consummavero, fidemque, instar sacri Apostoli, servavero^e. Hymnos pro tympanis assumamus, psalmodiam pro fœdis modulationibus et cantibus, plausum grati animi indicem et canoram manuum actionem pro theatricis plausibus, modestiam pro risu, prudentem rationem pro ebrietate, gravitatem pro lascivia. Quod si te etiam, ut lætæ celebritatis et festo-

^a II Cor. ii, 15. ^b II Tim. iv, 7.

(82) Εὐωδίαν. « Fragrantiam. »

(83) Ἐξεναντίας. Sic communis mss., non divi-sim, ἐξ ἐναντίας, ut in Par. ed.

(84) Ἐξυδρίζω. Ed. Par. addit αἰσχυρῶν, quoa non exhibent codd. Billius vertit, ἐξυδρίζω, « petulantia efflor; » et paulo post, ἐπανάστασιν, « impetum. »

(85) Εὐανθέστερά τε καὶ μονιμώτερα. « Virentiores magisque durabiles. » Sic tres Regg. et editi. Alii, ἀνθηρότερα τε καὶ, etc. Alii denum, quos sequitur Billius, et Elias, ἀνθηρότερα τε καὶ εὐωδέ-στερα, « virentiores et fragrantiores. »

(86) Τοὺς ἱεροὺς. Ita septem Regg., Pass., Or. 1, Sav., Comb. et ipse Billius in ora libri sui, quamvis reddiderit, ac veluti legisset, ἱερεῖς, « sacerdotēs, » ut in edit. Par.

(87) Ἀντισμάτων τε. Ita mss. Quod vertit Comb. « cum fœdis gestibus et cantionibus; utrisque, inquit, sic ad libidinem compositis, ut non solum verborum lenocinio, sed et fractis illis motibus ac gesticulationibus castitatem evertant; forte etiam, fractæ vocis inflexionibus. »

(88) Σύνοιαν. « Modestiam, gravitatem. » Comb. « Serii animi ac secum cogitandi disciplinam. »

(89) Ἀγρον. Ita mss. Sav. γρ. λογισμὸν.

(90) Ἐπὶ τῇ καταπαύσει, etc. « In deductione ar-cæ ad requiem. »

rum amantem saltare oportet, salta tu quidem, sed A non inhonestæ illius Herodiadis saltationem, quæ Baptistæ necem attulit⁹: verum Davidis ob arcæ requiem¹⁰, qua quidem Deo gratam incessionem, agilitate præditam et versatilem mystice designari existimo. Atque hæc quidem prima et maxima nostræ admonitionis pars est.

XXXVI. Quod autem ad secundam attinet, non equidem dubito, quin plerique, 172 quod dicturus sum, non libenter accipiant (etenim ita moribus comparatum videmus, ut qui referendæ injuriæ potestate nactus sit, præsertim si ob ea quæ perpessus est justam irascendi causam habeat, sermonis, iram reprimentis, freno minime pareat), dignum tamen est, quod audiat et admittatur. Ne immodice atque insolenter tempore abutamur; ne in potestate licentia luxuriemus; ne iis, a quibus læsi sumus, acerbos et amarulentos nos præbeamus; ne, quæ prius reprehendebamus, ea ipsi faciamus. Verum hoc uno fructu ex rerum mutatione percepto, quod molestias et acerbitates effugimus, quidquid ad referendam vicem spectat, detestemur. Satis enim magna pœna censi debet, hominibus utique probis ac moderatis, cum ii qui molestiam intulerunt, metu concutiantur, meritasque pœnas expectant, propriæque conscientie cruciati afficiuntur. Nam quæ quisque, ut jamjam perpessus, timet, hæc passus est, etiamsi non patitur; graviusque a se ipso fortasse, quam ab iis qui supplicium illaturi sunt, torquetur. Proinde ne iram metiri in animam inducamus, nec leviores, quam pro criminum atrocitate, pœnas inferre videamur: verum quoniam pœnas omnes exigere non possumus, omnes condonemus: hac ratione iis, a quibus injurias accepimus, meliores ac sublimiores nos præstemus. Ostendamus, quid illos demones doceant, quid rursum Christus nos erudiat, qui cum per ea quæ passus est, gloriam ac splendorem habeat, non minus tamen per id superavit, quod ea, quæ poterat, non fecit. Unum hoc Deo, in grati animi significationem referamus: mysterium benignitate augeamus, ad eam rem temporis commo- ditatem utamur.

XXXVII. Eos, a quibus tyrannice oppressi sumus, mansuetudine vincamus; ac maxime quidem nos benignitas ad ignoscendum adducat, visque mandati, eandem benignitatem nobis in iis rebus, in quibus ea opus habemus, remetiens. Qua enim mensura metiemur, eadem quoque nobis remensum iri perspectum habemus¹¹. Quod si quis animo admodum acerbo atque importuno est, Deo, ac futuro tribunali eos qui nos læserunt, relinquamus: nihil de futura pœna per nostram manum detrahamus. Ne bonorum proscriptionem cogitemus, ne ad judicium subsellia trahamus, ne patriis sedibus pella-

AG'. Δεύτερον δὲ χαλεπὸν μὲν (92) οἶδα λόγον ἐρῶν καὶ δυσπαράδεκτον τοῖς πολλοῖς· φιλεῖ γὰρ ἐν ἐξουσίᾳ τοῦ ἀντιδρῶν κακῶς γενόμενος ἄνθρωπος. ἄλλως τε καὶ δικαίαν ἔχων (93) τὴν ὀργὴν ἐξ ὧν πέπονθεν, ἥκιστα λόγου πείθεσθαι χαλινοῖς τὸν θυμὸν ἀνακόπτοντος· ἀκούσθηναὶ δὲ ὅμως καὶ προσδεχθῆναι ἄξιον. Μὴ ἀπλήστως χορσώμεθα τῷ καίρῳ, μὴ κατατρυφήσωμεν τῆς ἐξουσίας, μὴ πικροὶ γενώμεθα τοῖς ἡδικοῦσιν, μὴ ὧν κατέγνωμεν (94), ταῦτα πράξωμεν· ἀλλ' ὅσον φυγεῖν τὰ δεινὰ τῆς μετοβολῆς ἀπολαύσαντες (95), ὅσον εἰς ἀντιδρῶν ἦκαί, μισήσωμεν. Αὐτάρχης δίκῃ τοῖς γε μετρίοις τῶν λελυπηκότων θεός, καὶ τὸ προσδοκῆσαι ταῦτα παθεῖν, ὧν εἰσιν ἄξιοι, καὶ οἰκίῳ συγείδοι βασιανισθῆναι· ἃ γὰρ τις ὡς πεισόμενος δέδοικε, ταῦτα πέπονθε, καὶ μὴ πάθῃ, καὶ πλείω παρ' ἐαυτοῦ τυχὸν ἢ τῶν θρασόντων κολάζεται. Μὴ τοίνυν θαλῆσωμεν τὴν ὀργὴν μετρηθῆναι, μηδὲ φανώμεν ἐλάττους κολασταὶ τῆς ἀξίας· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πᾶν εἰσπράξασθαι μὴ δυνάμεθα, τὸ πᾶν συγχωρήσωμεν· γενώμεθα τούτῳ κρείττους τῶν ἡδικοῦτων καὶ ὑψηλότεροι· δειξώμεν τί μὲν διδάσκουσιν ἐκείνους οἱ δαίμονες, τί δαὶ (96) ἡμᾶς ἐκπαιδεύει Χριστὸς, ὅς, οἷς πέπονθε τὸ εὐδόκιμον (97) ἔχον, οὐχ ἥττον νενίκηκεν οἷς δυνάμενος οὐ πεποίηκεν. Ἐν ἀντιδρῶν τῷ θεῷ χαριστήριον· αὐξήσωμεν χρηστότητι τὸ μυστήριον· εἰς τοῦτο τῷ καίρῳ χρῶμεθα (98).

AZ'. Νικήσωμεν ἐπεικείᾳ τοὺς τυραννίσαντας, καὶ μάλιστα μὲν φιλανθρωπία ἔστω τὸ συγχωροῦν, καὶ ἡ τῆς ἐντολῆς δύναμις, τὴν ἰσὴν ἀντιδιδούσα φιλανθρωπία ἡμῶν, ἐν οἷς αὐτοὶ χρῆζομεν· ὃ γὰρ μέτρῳ μετροῦμεν, ἀντιμετρεῖσθαι γινώσκομεν· εἰ δὲ καὶ λίαν τις πικρῶς ἔχει, ἀφώμεν θεῷ τοὺς λελυπηκότας, καὶ τῷ ἐκείθεν δικαστηρίῳ· μηδὲν τῆς μελλούσης ὀργῆς διὰ τῆς ἡμετέρας χειρὸς ἐλαττώσωμεν. Μὴ δήμευσιν ἐνοήσωμεν, μὴ βήμασι παραστήσωμεν, μὴ πατρίδος ὑπερορίσωμεν, μὴ μάστιξιν αἰκισώμεθα, μηδὲ τι τῶν ὅσα πεπόνθαμεν, ἢ εἰπω συντόμως, δράσωμεν. Ποιήσωμεν κακείνους· ἐπεικτεστέ-

⁹ Matth. xiv, 1 et seq.; Marc. vi, 14 et seq. ¹⁰ II Reg. vi, 14. ¹¹ Matth. vii, 2; Marc. iv, 24.

(91) Τῆς εὐκνήτου καὶ πολυστρόφου κατὰ θεόν, etc. « Qua quidem ex Dei rationibus institutam incessionem agilitate celerem significari puto. »

(92) Χαλεπὸν μὲν. Ita quatuor Regg., Or. 1, Pass. etc. Deest μὲν, in ed.

(93) Ἄλλως τε καὶ δικαίαν ἔχων. Ita Regg. plures, Or. 1, et Pass. Elijii vero, ἄλλως τε δὲ, καὶ δικαίαν ἔχῃ.

(94) Κατέγνωμεν. Colb. k, κατεγνώκαμεν.

(95) Ἀπολαύσαντες. Colb. k, ἀπολαύσωμεν.

(96) Τί δαί. Alii, τί δὲ.

(97) Τὸ εὐδόκιμον. Tres Regg. et Mont. γρ. τὸ εὐδοκίμειν, « Qui quibus ulcisci licebat, » etc.

(98) Χρῶμεθα. Duo Regg., Pass., Comb., Mont. γρ. καταχρῶμεθα. Is addit, « forte etiam, χρῶμενοι. »

ρους, ἂν ἔρα δυνατόν (99), τῷ καθ' ἡμᾶς ὑποδείγματι. A Εἰ τῷ (1) πέπονθεν υἱός, εἰ τῷ πατήρ, εἰ τῷ γυνή, συγγενής (2), φίλος, ἢ ἄλλος τις τῶν τιμίων, πᾶσι τὸ παθεῖν ἔμμισθον καταστήσωμεν (3), διὰ τοῦ πείσαι φέρεται χαρτερώς ἢ πεπόνθαι· τοῦτο μείζον αὐτοῖς ἢ ἄλλο τι χαριούμεθα (4). Εἴπω καὶ τὸ μέγιστον ὧν εὖ πάσχομεν; δῆμοι καταβοῶνται καὶ πόλεις οἱ διώξαντες, ἐν θεάτροις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν συλλόγοις· τὰ παλαιὰ μακαρίζεται, τὰ νέα στηλιτεύεται, καὶ παρ' αὐτῶν τῶν συνδιωζάντων, ὃ καὶ παράδοξον, αὐτοὶ καθέλκονται παρ' αὐτῶν μετὰ πάσης καταβολῆσεως (5) οἱ θεοί, ὡς πολλὸν αὐτοὺς ἀπατήσαντες (6) χρόνον, καὶ ὅψε ποτε (7) τῆς ἀπάτης ἐληγεμένης· καὶ ὁ χθὲς προσκυνητὴς σήμερον ὕβριστής. Τούτων τί μείζον ἐπιζητούμεν; Νῦν ταῦτα καὶ ἰσως μικρὰ τοῖς ἀθλοῖς. Ἔσται καιρὸς, ἡνίκα ὀφθαί τοὺς ἐμὸς ὕβριστάς, καὶ τὸν μέγαν τούτων (8) καθηγητήν, τὴν ἐαυτῶν ἀποκλαιόμενους κακίαν, ἡνίκα ἂν πᾶσα κρίνεται καὶ βασανίζεται πονηρία.

capites deturbantur: isque, qui hesterni luce adorator erat, hodierna est conviciator. His quid majus, quid gravius exposcimus? Ac nunc quidem ista, et, ut fortasse miseri homines arbitrantur, exigua. Erit tempus, cum eos, a quibus contumelia affectus sum, ac magnum eorum ducem, improbitatem suam deplorantes videbo; tum nimirum, cum omnis iniquitas expendetur et examinabitur.

ΑΗ'. Ἐὼ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἡμέτερα, καὶ τὰς καθ' ἡμᾶς (9) ἐκείθεν ἀποκειμένας μάστιγας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς σοὺς ἐλθέ (10) λόγους καὶ φόβους οὐ ποιηταῖς μόνον (11), ἀλλὰ καὶ ἀνδράσι φιλοσόφοις ἀρέσκοντας, τοὺς Πυριφλεγέθοντάς (12) σου, καὶ τοὺς Κωκυτοὺς, καὶ τοὺς Ἀχέροντας, οἷς ἀδικίαν (13) κολλάζουσι, Τάνταλος, Τιτυὸς, Ἰξίων. Ἰουλιανὸς ταύτης ὁ βασιλεὺς ὑμῶν τῆς φρατρίας, μετ' ἐκείνων ἀριθμηθήσεται, καὶ πρὸ ἐκείνων, κατὰ γε τὸν ἐμὸν λόγον καὶ ὅρον (14)· οὐ δέψῃ κολαζόμενος ἐν λίμναις ἐπιγενεῖσι, ἢ κορυφῇ ὑπερτέλλοντα δειμαίνων πέτρον (15), ὡς τῇ τραγωδίᾳ δοκεῖ, ἀεὶ μὲν ἀνωθοῦμενον, ἀεὶ δὲ κατασυρόμενον· οὐδὲ φοιζομένῳ (16) τροχῷ συγκυκλούμενος, οὐδὲ ὄρνισι τὸ ἥπαρ κειρόμενος, οὐποτε λείπον, ἀεὶ δὲ πληρούμενον· εἴτε ἀληθεῖα ταῦτά ἐστιν, εἴτε μῦθος, παραδεικνύς τὴν ἀλήθειαν ἐν τοῖς πλάσμασιν· ἀλλ' ὁφόμεθα τίσι καὶ οἷοις

mus, ne flagris cruciemus, ne denique, ut brevi complectar, quidquam eorum quæ perpassi sumus, faciamus. Eos quoque, si modo id possint, exemplo nostro faciliores ac benigniores. 173 reddamus. Si cui filius passus est, si cui pater, si cui uxor, aut cognatus, aut amicus, aut alius quispiam nobis charus, demus operam, ut cuique eorum mercedem cruciatus afferat, ipsis nimirum persuadentes, ut forti animo ferant quæ passi sunt. Hoc beneficio nullum majus ipsis dare possumus. Vultis beneficium omnium, quæ accepimus, maximum commemorem? Vulgi et civitatum clamoribus exagitantur, qui nos persecuti sunt, in theatris, in foro, in conventibus. Vetera beata prædicantur, nova maledictis omnibus ad infamiam sempiternam configuntur; quodque mirandum est, ab iis etiam qui persecutionis socii fuerunt, ipsimet dii, ut qui eos longo tempore deceperint, sero tandem deprehensa fraude atque impostura, ab ipsis cum omni clamore præ-

XXXVIII. Mitto divina et nostra, eaque flagra, quæ juxta doctrinam nostram impios illic manent. Sed ad tuos tu sermones et terrores te confer, non poetis modo, sed philosophis quoque placentes; Pyriphlegethontes, inquam, tuos, et Cocytos, et Acherontes, per quos injustitiam puniunt, Tantalus, Tityus, Ixion. Julianus imperator vester hujus sodalitiæ est, ac cum illis, imo, ut quidem ipse statuo, ante illos recensebitur: non ille quidem sitis cruciatum in stagnis ad barbam usque prominentibus perpetuens, aut, ut tragiæ videtur, saxum expavescens grande cervici imminens, quod ut sursum semper impellitur, ita etiam semper deorsum labitur: aut hanc poenam luens, ut magno impetu cum rota stridente volvatur, vel ipsius jecur ab avibus depascatur, nec tamen unquam deficiat, sed semper impleatur; sive veritas hæc sint, sive fabula,

(99) *Δυνατόν*. Quinque Reg., Colb. 3, Or. 1, Pass. *δυνατόν*.

(1) *Τῷ*. Sine accentu, pro τινί, « cui, alicui. »

(2) *Συγγενής*, etc. Colb. 3, Pass. ἢ συγγενής, ἢ φίλος, ἢ, etc.

(3) *Τὸ παθεῖν ἔμμισθον καταστήσωμεν*. « Demus operam ut cuique eorum bene cedant acceptæ injuriæ, nec mercede careant. »

(4) *Χαριούμεθα*. Mont. γρ. χαρισόμεθα.

(5) *Καταβολῆσεως*. Pass. κακοδοσίσεως. Quæ lectio videtur optima.

(6) *Ἀπατήσαντες*. Ita Reg. hu, Coisl. 2, Pass., etc. In nonnullis tamen, ut in editis, ἀδικήσαντες, « injuria afflicientes. »

(7) *Ὅψε ποτε*. Sic Pass., Sav., Combef., etc. Deest ποτε in edit.

(8) *Τούτων*. Herv. τούτων. Paulo post ἀποκλαιόμενους; « deplorantes, » duo Regg. ἀποκλαιόμενους, « defringentes. » Et mox, ἡνίκα ἂν πᾶσα. Deest ἂν in tribus Regg. et Pass.

(9) *Καθ' ἡμᾶς*. Sic Pass. et alii plures. Tres vero Regg. καθ' ἡμῶν. « Sed falsa, » inquit Montac., « non enim nobis ista, sed Juliano et similibus repo-

sita sunt. » Correxii Billius. Reg. 1, Colb. 3, Coisl. 2, Oxon., καθ' ἡμῶν ἐπαναστάσεις, καὶ καθ' ἡμᾶς ἐκείθεν ἀποκειμένας μάστιγας.

(10) *Ἐπὶ τοὺς σοὺς ἐλθέ*. In Pass. aliisque nonnullis, deest ἐπὶ, et pro ἐλθέ legitur διέλθε. In quibusdam, ἐπὶ et διέλθε simul occurrunt; sed vacat ἐπὶ, servato διέλθε.

(11) *Μόνον*. Sic plerique codd. Editi vero, μόνοι.

(12) *Τοὺς Πυριφλεγέθοντες*. Sic rectius mss. codices. In edit. pro τοὺς ponitur καί. Pyriphlegethon, Cocytus et Acheron inferorum fluvii, juxta poetas.

(13) *Ὁς ἀδικίαν*, etc. « Quibus injustitiam compriunt, coercent, poenæ suæ exemplo, Tantalus, » etc., ut bene interpretatur Elias. De Tantali, Tityi et Ixionis cruciatibus, vide Ovid. *Metamorph.* iv, 5.

(14) *Κατὰ γε*, etc. Tres Regg., Colb. k, Or. 1, κατὰ γ' οὖν τὸν ἐμὸν ὅρον καὶ λόγον· οὐ δέψῃ, etc.

(15) *Δειμαίνων πέτρον*. Verba sunt Euripidis in *Oreste*.

(16) *Φοιζομένῳ*. Colb. k, φοιζομένῳ.

veritatem in figmentis indicans: **174** verum, quibus tum et quantis poenis afficiatur, videbimus, quamque his gravioribus et acerbioribus, siquidem scelerum magnitudini ultiones et supplicia respondent.

XXXIX. Hoc tibi pro pede sit hospitale munus, vir optime, et sagacissime, ut te tuis verbis alloquar. Hæc nos, qui per magnam et admirandam legem tuam a sermonibus atque litteris exclusi fuimus. Videsne jam quod non futurum erat ut perpetuo iaceremus, nec per decreta tua sermonibus ac litteris multaremur, sed liberam tandem vocem mitteremus, quæ stoliditatem tuam refutaret? Ut enim nec cataractæ Nilî ab Æthiopia in Ægyptum cadentes, ulla arte inhiberi possunt, nec solis radius, tametsi nube aliquantisper obducatur; sic nec Christianorum lingua præpediri, ne res vestras insectetur atque trahat. Hæc tibi Basilius et Gregorius, conatus tui adversarii artisque armuli, quemadmodum et ipse arbitraberis, et aliis persuadebas, per ea quæ minabaris, nos ornans, acriusque ad pietatem acuens, quos cum et vita, et sermone, et mutua concordia claros et celebres jam inde a Græcia esse nosces, Cyclopico honore afficiebas, postremoque ad persecutionem reservabas, ac fortasse tanquam triumphale quoddam ingens et magnificum munus dæmonibus excogitabas, si te a Perside redeuntem excepissent, aut etiam ad barathrum tuum una abripere sperabas, improbe hoc tibi opinione fingens.

XL. Neque enim adolescentibus illis ignaviores sumus, qui in flammis rore perfusi sunt, et belluas per fidem vicerunt, et cum forti matre, et fortiori sacerdote alacri animo periculis sese objecerunt; illudque planum ac perspicuum fecerunt, fidem unam ex omnibus rebus esse, quæ nulla vi expugnari queat: aut his, te imperante, juvenibus, **175** quorum alter, cum deorum tuorum matri contu-

(17) *Τῶν ἀμαρτανόμένων αἱ τίσεις καὶ ἀντιδόσεις.* Ita magno consensu codices. Ed. Par. τῶν ἀμαρτανόντων. Pass. αἰτήσεις. Reg. h, ἀνταποδόσεις.

(18) *Ἀντὶ ποδὸς ξεινήϊον.* « Hoc tibi pro pede sit hospitale munus, » id est, ut interpretatur Elias: « Hic tibi a nobis sermo, atque hæc pœnæ, pro ea, qua in Christianos usus es, crudelitate ac sævitia, te excipient. » Quod autem addit Gregorius: « ut te tuis verbis alloquar, » idcirco dixit, quod hæc verba ex Homero, *Odys.* xxii, vers. 290, sint desumpta. Unus enim e proci Penelopes, Ctesippus nomine, Ulyssem paupertatem simulantem bovis pede percusserat; cum vero proci caderentur, Ulysses bubulcus hunc Ctesippum hastæ ictu interemit, his eum verbis compellens:

Τοῦτό τοι ἀντὶ ποδὸς ξεινήϊον, ὃν ποτ' ἔδωκας Ἀντιθέφ' Ὀδυσσῆϊ δόμον κατ' ἀλητεύοντι.

Hoc tibi pro pede hospitale munus, quem nuper [dedisti]

Divino Ulyssi domi suæ mendicanti.

quæ verba videntur a Gregorio usurpata, instar proverbii, pro « malum malo rependere. »

(19) *Ὅδδ' ἀλογίαν.* Billius: « silentio. »

(20) *Ῥήξειν.* Oxon. ῤήξει.

(21) *Ἐλευθέραν.* Sic mss. non pauci. Herv. et Par. *λευθέριον.*

τηνικαῦτα κολαζόμενος, καὶ ὡς πολὺ τούτων χαλεπότεροις, εἴπερ πρὸς μέτρον τῶν ἀμαρτανόμενων αἱ τίσεις καὶ ἀντιδόσεις (17).

ΑΘ. Τοῦτό τοι ἀντὶ ποδὸς ξεινήϊον (18), ὃ λῶστε καὶ συνετώτατε, ἵνα σε προσείπω τοῖς σοῖς ταῦτα οἱ τῶν λόγων ἀποκλεισθέντες ἡμεῖς, κατὰ τὴν μεγάλην καὶ θαυμαστὴν σου νομοθεσίαν. Ὁρᾷς, ὡς οὐκ εἰς τέλος ἐμελλόμεν σιωπήσεσθαι, οὐδὲ ἀλογίαν (19) κατακριθῆσεσθαι τοῖς σοῖς δόγμασιν, ἀλλὰ ῤήξειν (20) φωνὴν ἐλευθέραν (21), καὶ τῆς σῆς ἐλεγχτικῆν ἀλογίας; Οὐτε τοὺς Νεελφούς (22) καταβράκτας ἐπιχεῖν μηχανῇ τις, τοὺς ἀπ' Αἰθιοπίας ὑπὲρ Αἰγύπτου (23) πίπτοντας, οὔτε ἡλιακὴν ἀκτίνα, κἂν πρὸς ὀλίγον νέφει καλύπτεται· οὔτε Χριστιανῶν γλώσσαν πεδῆσαι, τὰ ὑμέτερα στηλιτεύουσιν. Ταῦτά σοι Βασίλειος καὶ Γρηγόριος, οἱ τῆς σῆς ἐγχειρήσεως ἀντίθετοι καὶ ἀντίτεχνοι, ὡς αὐτὸς τε φῶς, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπειθεῖς, ἀποσεμνύνων ἡμᾶς οἷς ἡπειλεις, καὶ θήγων πλεόν πρὸς τὴν εὐσεβείαν, οὐς καὶ βίη, καὶ λόγῳ, καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους ὁμονοίᾳ περιφανεῖς, καὶ γνωρίμους ἐκ' ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος εἰδώς, τὴν Κυκλώπειον ἐτίμας τιμὴν (24), καὶ τελευταίους ἑταμιεύου τῷ διωγμῷ (25), καὶ δῶρον ἐπινίκιον ἰσως ἐπένδεις (26) τοῖς δαίμοσι μέγα τι καὶ μεγαλοπρεπές, εἰ σε ἀπὸ τῆς Περσίδος ὑποδεξώμεθα (27) ἐπανήκοντα, ἧ καὶ συναρπάσαι πρὸς τὸ σὸν βάραθρον ἤλπισας, κακῶς οἰόμενος.

Μ. Οὐ γὰρ ἀγεννέστεροι τῶν νεανίσκων ἔκαίνων ἡμεῖς, τῶν ἐν πυρὶ δροσισθέντων καὶ θῆρας νικησάντων ἐκ πίστεως, καὶ μητρὶ γενναίᾳ, καὶ ἱερῇ γενναιοτέρῳ προθύμῳ συγχινδυνεύσαντων (28), καὶ δεξιζάντων, ὅτι μόνον τῶν ἀπάντων πίστις ἀνάλωτον (29)· ἡ τούτων δὲ τῶν ἐπὶ σοῦ νεανίσκων (30), ὧν ὁ μὲν τὴν μητέρα τῶν σῶν θεῶν καθυβρίσας, καὶ βωμὸν διασπείρας, προστήχθη μὲν ὡς κατάκριτος,

(22) *Νεελφούς.* Pass., Νιλφούς. Heins., Νεῖλου.

(23) *Αἰγύπτου.* Reg. a, Αἰγύπτω.

(24) *Τὴν Κυκλώπειον,* etc. « Cyclopico honore afficiebas. » Cyclops Polyphemus, ut videre est *Odys.* ix, vers. 366, Ulyssi hospitale munus poscenti, quod promiserat pro dulci vino, respondit se ei hoc hospitale munus daturum, quod eum postremum omnium comederet.

Δ. *Οὐτὶν' ἐγὼ πύματον ἔδομαι μετὰ οἷς ἐτάροισι, τοῖς δ' ἄλλοις πρόσθεν· τὸ δὲ τοι ξεινήϊον ἔσται.*

Neminem (id est Ulyssem) ego extremum edam [post suos socios,

Alios vero prius: hoc tibi hospitale munus erit.

(25) *Διωγμῷ.* Vocem hanc restitui mus codicum omnium auctoritate. Billius legit, *κινδύνῳ*, et verit: « ad periculum. »

(26) *Ἐπένδεις.* Alter codex, *ἐπένδεις.*

(27) *ὑποδεξώμεθα.* Duo Regg. et Or. 1, *ὑποδεξώμεθα.* Quidam, *ὑποδεξώμεθα.* Alii, *ὑποδεξώμεται,* « demones » nimirum. Quæ lectio, quam sequitur interpret, satis commoda.

(28) *συγχινδυνεύσαντων.* Reg. a, *συγχινδυνεύοντων.*

(29) *ἀνάλωτον.* Reg. a, ἀνάλωτος.

(30) *Νεανίσκων.* Sic quinque Reg., Colb. k, Or. 1, et Sav. in Reg. b, γγ. νεανεισταμένων, quod se-

εισηλθε (31) δὲ ὡς νικηφόρος, καὶ πολλὰ σου τῆς αἰουργίας καὶ τῶν λόγων καταγέλασας, ὡς ψευδο-
γικῶν καὶ γελοίων, μετὰ πλείονος ἐξηλθε τῆς παρή-
σιας, ὡς εἰ τις (32) ἀπὸ δειπνοῦ ἐπαναστρέφων καὶ
λαμπρῶς ἐστιάσεως· ὁ δὲ πᾶν (33) τὸ σῶμα δοξα-
λίσαι καταξανθεὶς εἰς βάθος, καὶ μικρὰ πνέων ἐτι
τοῖς τραύμασι, τοσοῦτον ἀπεῖχεν ἐνδιδόναι πρὸς τὰς
βασάνους, ἢ δεινὸν τι τῶν παρόντων νομίζειν, ὥστε,
ἐπειδὴ τι τοῦ σώματος εἶδεν ἀνεπηρέαστον ταῖς πλη-
γαῖς, καὶ προσητιάτο τοὺς βασανιστάς, ὡς ὑβριστάς,
καὶ οὐ πᾶν τὸ σῶμα τιμήσαντας, ἀλλὰ τι παρέντας
ἄξαντον καὶ ἀνίερν· παραδεικνύς ἅμα τὴν κνήμην,
ὡς μόνην διαφυγοῦσαν τοὺς ὄνυχας, καὶ μὴδὲ ταύτης
φρεῖσθαι διακελευόμενος.

minime affecissent, verum aliquid non laceratum nec monstrans, ut quæ sola ungulas effugisset, eosque, ut

MA. Οὗτος ὁ λόγος (34) σοι τὸν Πορφυρίου B
ψευσμάτων καὶ ληρημάτων, οἷς ὁμοίως ὡς θεαῖς
φωναῖς ἀγάλλεσθε, ἢ τοῦ σου Μισοπόγωνος, εἴτ' οὖν
Ἀντιοχικοῦ (ἀμφότερα γὰρ ἐπιγράφεις τῇ λόγῳ),
οὐ τι (35) Χριστιανοῖς ἀτιμότερον· ὃν τότε μὲν ἡ
πορφυρὶς μέγαν ἐποίησε, καὶ οἱ πάντα τὰ σὰ θαυμά-
ζοντες κόλακας· νῦν δὲ πῶγων ἐστὶ περιφερόμε-
νος (36) καὶ περισυρόμενος, καὶ τοῖς συμπεπονη-
κόσιν (37) ὁμοῦ γελοῦμενος, ἐν ᾧ οὐ μὲν ἀπερίττω τοῦ
σώματος, καὶ τῇ μηδεπώποτε (38) τυχεῖν ἀπεπτή-
σας ἐξ ἀπληστίας, μέγα φασῆς (39), ὡς δὴ τι θαυ-
μάσιον λέγων· ὅτι δὲ Χριστιανούς ἤλασας οὕτω πι-
κρῶς, καὶ τοσοῦτον ἔθνος καὶ οὕτως ἱερὸν παρανά-
λωσας, ἐκὼν παραπετρίχεις. Καίτοι γε ἐνὸς μὲν ἀν-
θρώπου ἀπεπτήσαντος, ἢ ἐρυγὰς φυσικᾶς ἀφέντος, τί
παρὰ τοῦτο τῷ κοινῷ βλάβος; τοσοῦτου δὲ διωγμοῦ C
κινήθέντος, καὶ τοσαύτης καινοτομηθείσης συγχύ-
σεως, πῶς οὐκ ἀνάγκη (40) πᾶσα τὰ Ῥωμαίων
ἔχειν κακίως, ὥσπερ οὖν καὶ ἐσχρήματα φαίνε-
ται;

quitur Bilinus, et verbit, « aut his scilicet, qui te im-
perante strenuum animum præstiterunt. » Quinam
autem fuerint illi duo juvenes Christiani, ignoratur.
Putat Elias hic mentionem fieri de Marco Arethu-
sio, et de Eusebio Samosatense. Verum, ut cætera
omnia, quæ huic opinioni adversantur, omittam,
nunquam Gregorius eos, νεανίσκους, « juvenes, »
appellasset. Probabilius est forsitan unum ex his
fuisse Theodorum, quem anno 362 Antiochiæ Ju-
lianus Salustio præfecto cruciandum tradidit. Favet
Augustinus, qui lib. xviii *De civ. Dei*, c. 52, hunc
martyrem « juvenem » appellat.

(31) *Εἰσηλθε*. Lectionem hanc tuentur mss. non
pauci. Tres tamen Regg. habent ἦλθε. In Savil. pp.
προσῆλθε.

(32) *Ὡς εἰ τις*. Ita melioris notæ codices. Non-
nulli et Par. ed. *ἢ εἰ τις*.

(33) *Πᾶν*. Sic tres Regg. et Or. 1, Herv. et Par.,
ἅπαν.

(34) *Οὗτος ὁ λόγος*, etc. « Epilogus hæc sunt, »
inquit Elias, « ac brevis quædam et summaria eo-
rum, quæ dicta sunt, collectio. » Juliani ac Porphy-
rii libros hic insectatur Gregorius. Porphyrius enim,
de quo sæpe Augustinus lib. *De civ. Dei*, Christianæ
fidei, ut Julianus, desertor et hostis infensissimus,
libros quindecim adversus Christianam doctrinam,
mendacis et delirii plenos, ita ore pestifero evo-
nuerat, ut præstantissimi pietatis laude imperato-
res eos igni concremari jusserint. Julianus vero,

A meliam intulisset, atque ipsius aram diruisset,
adductus quidem est ut nocens ac facinorosus, in-
gressus est autem ut laureatus, ac purpuram tuam,
et sermones, ut inanes et futiles, ingenti risu
prosecutus, cum majori libertate ac fiducia exiit,
non secus ac si quis a cæna et splendido epulo
rediret: alter, loris toto corpore ad intimas usque
partes laceratus, ac præ vulneribus exiguum quid-
dam spirans, tantum tamen ab eo absuit ut tormen-
tis succumberet, aut præsentium quiddam gravè
atque æcerbum existimaret, ut, cum quamdam cor-
poris partem a plagis intactam et inoffensam vi-
disset, tortores etiam ipsos, tanquam contumeliosos,
accusaret, ut qui totum ipsius corpus honorè mi-
nime sanetitate affectum reliquissent: tibiæ simul de-
monstrans, ut ne huic quoque parcerent, inhortans.

XLI. Hæc oratio, Porphyrii mendacis et delira-
mentis, quibus vos tanquam divinis vocibus exsul-
tatis, aut etiam pro *Misopogone* tuo, seu *Antiochico*
(nam utroque modo orationem inscribis), apud
Christianos haudquaquam vilior est et contemptior.
Quam tuam orationem purpure tum magnam red-
debat, et adulatores illi, qui tua omnia laudibus in
cælum vehebant: nunc autem ea mera barba est,
quæ corrumpitur et raptatur, ac simul cum iis a
quibus elaborata est, irridetur, in qua tu quidem
ob frugalem minimeque supervacaneum corporis
victum cultumque, et quod nunquam ex nimia sa-
turitate crudelitatem contraxeris, magnopere te in-
flas, tanquam scilicet admirandum quiddam narrans:
quod autem Christianos tam acerbè vexaveris, tan-
tamque gentem tamque sacram obtiveris ac pene
confeceris, consulto præteris. Verum cum vir unus
crudelitate laboravit, aut naturales ructus emisit,
quid inde respublica detrimenti accipit? cum autem
176 tanta persecutio commota est, tantaque rerum

cum adversus Persas profectus Antiochiam venis-
set, orationem una cum magistro suo Libanio scri-
psit contra Antiochenes, qui hircinam ipsius bar-
bam cavillis incesserant. Hanc orationem duplici
titulo, *Misopogon* et *Antiochicum* inscripsit. Ad
hæc igitur scripta alludit Gregorius, quasi dice-
ret, ut cum Elia loquar: « Oratio, nuper a me edi-
ta, tuaque flagitia traducens, Porphyrii mendacis
et delirii, aut *Misopogone*, Christianorum quidem
judicio, neutiquam inferior est, et contemptior. »
Hunc locum non male reddit Pirchimerus: « Sit ti-
bi hic sermo pro Porphyrii mendacis... pro sermo-
ne tuo quem Osorem barbæ... quo nihil Christianis
est contemptibilis, » etc. Videtur legisse, ἀντὶ Πορ-
φυρίου ψευσμάτων, quæ lectio commoda, et acrius
Julianum ferit, ut observat Billius.

(33) *Ὅς τι*. Elias legit, οὐ τι, quod Billius sequi-
tur.

(36) *Περιφερόμενος*. Sic Elias, Pass., etc., quam
lectionem exhibet Par. ed. Billius tamen, ea postha-
bita, legit, *περιθεριζόμενος*, « quæ corrumpitur. »

(37) *Συμπεπονηκόσιν*. Pass. *πεπονηκόσιν*.

(38) *Μηδεπώποτε*. Regg. a, bm, *μηδέποτε*.

(39) *Φασῆς*. Sic Reg. bm, Pass., Sav. et Combef.
Par. ed. *φασσας*.

(40) *Πῶς οὐκ ἀνάγκη*, etc. « Nonne erat necesse,
ut res omnes Romanorum male se haberent. » Bill.
« Quidnam afferri potest, quin Romanorum res om-
nes male atque incommode se habeant. »

perturbatio inducta, qui fieri potest, ut Romanorum res omnes non male se habeant, quemadmodum etiam se habuisse cernuntur

XLII. Hæc tibi a nobis columna, Herculeis columnis sublimior et splendidior. Nam illæ uno tantummodo loco fixæ sunt, ab hisque duntaxat qui eo se conferunt, conspici possunt; hæc autem fieri non potest quin motu prædita ubique atque omnibus nota et clara sit: quam etiam futurum tempus, mihi crede, suscipiet, te tuaque scelera proscindentes, cæterosque omnes, ne huiusmodi quamdam adversus Deum rebellionem aggrediantur, erudientem et admonentem, ne aliqui eadem perpetrantes, eadem quoque recipiant.

(41) Πανταχού καί. Reg. bm, Savil., Pass. πάντη τε καί.

MB. Αὕτη σοι παρ' ἡμῶν στήλη, τῶν Ἑρακλείων στηλῶν ὑψηλοτέρα τε καὶ περιφανέστερα· αἱ μὲν γὰρ ἐφ' ἐνὸς τόπου πεπηγασί, καὶ μόνοις εἰσι θεαταὶ τοῖς ἐκείσε ἀφικνουμένοις· τὴν δὲ οὐκ ἔστι μὴ πανταχοῦ καὶ (41) πᾶσι γνωρίζεσθαι κινουμένην, ἣν καὶ ὁ μέλλων ὑπολήφεται (42) χρόνος, εὖ οἶδα, σέ τε καὶ τὰ σὰ στηλιτεύουσιν, καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας παιδεύουσιν, μὴ τινα τοιαύτην κατὰ Θεοῦ τολμᾶν ἐπανάστασιν, ἵνα μὴ, τὰ ὁμοία δράσαντες, τῶν ἰσῶν καὶ ἀντιτύχωσιν.

(42) Ὑπολήφεται. Reg. bm, ὑπολείπεται.

177 MONITUM IN ORATIONEM VI.

I. Gregorius, Theologi nostri pater, vir aliqui optimus, et veræ catholicæque religionis defensor studiosissimus, Arianorum fraudes, qua erat simplicitate, minus animadvertens, quosdam hoc veneno afflatos benigne suscepit, et cuidam impiæ eorum sententiæ subscripserat. Quæ res tanta indignatione monachorum animos permovit, ut confestim ab ipsius communione sese removerint, suoque exemplo magnam populi partem ad se pertraxerint. Hinc latissima Arianis ad oppugnandos Catholicos aperta est via; malumque multo longius serpsisset, nisi Theologi nostri cura restitisset, fidemque suam ipsius pater Gregorius aperte professus esset, petiissetque sibi condonari quidquid in ea re per imprudentiam deliquerat. Tum monachi cum episcopo suo facile in gratiam redierunt. Pace igitur composita, hanc Gregorius noster orationem habuit; qua primum officii sui causas reddit, ac, occasione data, vitæ monasticæ formam elegantissime describit; deinde pro accepto beneficio gratias Deo agit; et, ad inflammandos majori concordie studio Nazianzenos, pacis laudes atque utilitates exponit, easque cum discordiæ incommodis conferendo, mirum in modum amplificat. Postea eos hortatur, ne deinceps tam facile aberrantium fratrum societate se separant, sed eos potius humana fraternaque charitate corrigant. Demum patri suo de monachorum reditu gratulatus, orationem catholicæ Trinitatis confessione concludit.

II. Hanc autem orationem sic auspicatur Gregorius: « Linguam meam solvit alacritas, legemque humanam propter Spiritus legem contemno; ac sermonem, quem nondum ulli concessi, paci dono offero. » Postrema hæc verba: « quem nondum ulli concessi, » in errorem inducere virum aliqui non ineruditum (43), ut hanc esse omnium Gregorii orationum primam crederet, quamvis certum sit geminas *Adversus Julianum* invectivas fuisse Nazianzeni schismatis tempore scriptas (44). Præterea orationem *De Pascha et tarditate*, et alteram *De fuga in Pontum*, jam tum habitas fuisse, invictis, ni fallimur, argumentis demonstravimus, idque ipsæ per se orationes loquuntur. Itaque cum Gregorius ait se « nondum ulli sermonem concessisse, » non nisi de eo loquitur tempore, quo « discissa Christi tunica, » ut ejus verbis utar, imo « lacerato corpore, sermonis ipsius radios, veluti nubes quædam, dolor obtegebat; » unde, reddita pacis serenitate, silentium exiit, atque orationem coram populo habuit.

III. Paulo aliter censet doctissimus Tillemontius, qui tamen ipse hoc etiam ordine orationem, de qua agitur, collocat. Etenim veritus Nazianzenum schisma rejicere post Gregorii sacerdotium, huc pene inclinatus, ut « sermonem nondum ulli » priorem isto « concessum » a Gregorio fuisse credat. Nobis vero nullam hic esse difficultatem videtur, cum, in *Vita Gregorii*, non nisi postquam ordinatus est presbyter Theologus, ortum esse Nazianzenæ Ecclesiæ schisma, validissimis argumentis probaverimus. Quo vero 178 tempore fuerit istius luctuosi schismatis exordium, definire non facile est. Constat tamen nullum in Nazianzena Ecclesia fuisse dissidium, cum tres primas orationes habuit Gregorius. Felix namque et amantissimum pacis concordieque donum vigeat adhuc anno 362, omnesque mutue charitatis vinculo jungebantur. Prodiit igitur monachorum schisma intra fines anni 363 (45). Etenim exeunte hoc eodem anno, jam tum eruperat, cum in Pontica solitudine primam invectivam scriberet Gregorius, et ad sequentis anni 364 primordia perseverasse videtur. Duravit per breve et exiguum tempus, vel, ut cum Gregorio loquar, « quatenus per dissidium, pacis bonum dissidentes intelligerent. » Hi

(43) *Bibl. univ.*, tom. XVIII, an. 1690, art. 1.

(44) *Vid. Mon. in Orat. I et III.*

(45) *Vid. Or. IV, n. 10.*

sunt limites intra quos Nazianzenum schisma concludi debet. Cæterum in illo compe-
scendo, singularem uterque Gregorius prudentiam adhibuit, admirabilem charitatem ex-
hibuit, eamque mansuetudinem et moderationem, quam omnibus retro sæculis exem-
plo esse pastoribus ad componendas controversias, animosque flectendos, optandum
esset.

ΛΟΓΟΣ Γ'.

A

ORATIO VI*.

Εἰρηνικός Α' (46), ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῶν μοναζόντων, μετὰ τὴν σωπὴν (47), ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ (48).

Α'. Αὐεὶ μου (49) τὴν γλῶσσαν ἢ προθυμίαν, καὶ περιφρονῶ τὸν ἀνθρώπινον νόμον διὰ τὸν νόμον τοῦ Πνεύματος· καὶ δίδωμι τῇ εἰρήνῃ τὸν λόγον, ὅπως πρότερον οὐδὲν συγχωρήσας. Πρότερον μὲν γὰρ ἤνικα ἐστασίαζε πρὸς ἡμᾶς τὰ μέλη, καὶ τὸ μέγα καὶ τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ διηρείτο (50) καὶ διεκόπτετο, ὡς μικροῦ καὶ διασκορπίζεσθαι τὰ ὅσα ἡμῶν παρὰ τὸν ἄδην, ὅσον γῆς βάθος ἀρότρῳ βήγνυμενον (51), καὶ κατὰ γῆς σκεδανύμενον, καὶ τὸν ἀτμητον, καὶ ἀμέριστον, καὶ ὕφαντον δι' ὅλου χιτῶνα κατατεμὼν ὁ πονηρὸς ὅλον ἑαυτοῦ πεποίητο, τοῦτο δι' ἡμῶν ὀνηθεὶς, ὃ διὰ τῶν τὸν Χριστὸν (52) σταυρωσάντων οὐκ ἴσχυεν· τότε μὲν δὲ φυλακὴν ἐθέμην (53) τοῖς χειλεσιν, οὐδ' ἄλλως (54) προθύμοις οὔσι περὶ τὸν λόγον, ὅτι τῇ δι' ἔργων φιλοσοφίᾳ καθῆραι πρῶτον ἑμαυτὸν (55), εἶτα τὸ σῶμα τῆς διανοίας ἀνοίξας ἐλκύσαι πνεῦμα, εἶτα ἐξερεῦσθαι λόγον ἀγαθόν, καὶ λαλεῖν Θεοῦ σοφίαν τελεῖαν ἐν τοῖς τελείοις, ἀκολουθίας εἶναι πνευματικῆς ὑπελάμβανον· καὶ ὥσπερ καιρὸς ἐπὶ (56) παντὶ πράγματι καὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ (τὸ γὰρ τοῦ Σολομῶντος εὖ ἔχει καὶ λίαν ἐπεκατεμένως), οὕτω καὶ λόγου καὶ σωπῆς, εἰ καὶ τις ἄλλος, καιρὸν ἐγίνωσκον.

Β'. Διὰ τοῦτο ἐκωφώθην καὶ ἐταπεινώθην, πόρρω πάντος ἀγαθοῦ γενόμενος· καὶ οἷόν τι νέφος τὴν ἐμὴν καρδίαν ὑποδραμὸν συνεχάλυψε τὴν ἀκτίνα τοῦ λόγου, καὶ τὸ ἐληγμένον μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀνεκαίνιζέτο. Καὶ πάντα μοι ἦν ὑπεκαυμάτα καὶ ὑπομνήματα τῆς τῶν ἀδελφῶν διαζεύξεως (57), ἀγρυπνίαι, νηστεῖαι, προσευχαί, δάκρυα, τόλοι γονάτων, στηθῶν,

¹¹ Psal. cxi. 7. ¹² Joan. xix. 24. ¹³ Psal. xxxviii. 2. ¹⁴ Psal. cxviii. 131. ¹⁵ Psal. xlii. 1. ¹⁶ I Cor. ii. 6.

(46) Εἰρηνικός α'. « Prima de pace oratio. » Reg. hu, πρῶτος. Colb. maximus in marg. Ἐρρέθη οὗτος ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῶν μοναζόντων. Reg. Medic. εἰς τὴν σύμβασιν, ἣν μετὰ τὴν στάσιν πεποιήκαμεν οἱ ὁμόδοχοι. « De pace, quam post dissidium ini-
imus, qui ejusdem fidei eramus. » Cæterum inter Gregorii orationes, sunt et alie duæ, nempe vicesima secunda et vicesima tertia in hoc nostro ordine, quæ itidem « de pace » inscribuntur. Idcirco hæc oratio sexta εἰρηνικός α', id est « prima de pace, » inscribitur, quia nimirum prior respectu temporis habita est.

(47) Μετὰ τὴν σωπὴν. Desunt in Jes.

(48) Αὐτοῦ. Deest in Reg. a.

(49) Μου. Regg. a, bm, hu, Or. 1, Jes., etc. μοι.

(50) Τοῦ Χριστοῦ διηρείτο. Deest τοῦ, in Regg. bm, hu, Or. 1, et Jes. In aliis, pro διηρείτο, legitur,

Prima de pace, ob monachorum reconciliationem, post silentium, præsentē patre.

I. Linguam meam solvit alacritas, legemque humanam propter Spiritus legem contemno; ac sermonem, quem nondum ulli prius concessi, paci dono offero. Nam cum prius a nobis membra dissiderent, ac magnum illud et pretiosum Christi corpus ita divideretur, et discinderetur, ut pene etiam secus infernum ossa nostra dissiparentur ¹¹, non secus ac terræ profunditas aratro discissa, et in terram fusa; cumque insectam illam et divisionis expertem tunicam, ac pertotum contextam ¹², in multas jam partes conscissam, pravus ille prorsus sibi vindicasset, hoc scilicet per nos assecutus, quod per eos, qui Christum in crucem sustulerunt, haudquaquam potuit; tum quidem labiis meis custodiam posui ¹³, alioqui nec ad sermonem admodum promptis, quod scilicet hoc spiritalem rerum seriem postulare existimarem, ut per eam philosophiam, quæ in actione posita est, me primum ipse purgarem, deinde aperto animi ore spiritum traherem ¹⁴, atque ita demum eructarem verbum bonum ¹⁵, ac perfectam Dei sapientiam apud perfectos loquerer ¹⁶: et quemadmodum **179** cuivis alii rei, tam parvæ quam magnæ suum tempus est (recte enim

II. Ob hanc causam obmutui, et humiliatus sum, præcul ab omni bono remotus; ac velut nubes quædam cor meum subiens, sermonis radios obtegit, dolorque meus die ac nocte renovabatur ¹⁷. Omnia enim, fomites quidam mihi erant, dissidiique fraterni monumenta, vigiliæ nempe, jejunia, preces, lacrymæ, callosa genua, pectoris conversationes,

δισσέχαστο, « dissipatum erat. »

(51) Πηγνύμενον. Sic plerique codices. Par. ed. ἀγνύμενον, « fracta. »

(52) Τὸν Χριστόν. Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. omittunt τὸν.

(53) Φυλακὴν ἐθέμην. Sic Reg. hu, et Or. 1. Par. ed. ἐθέμην φυλακὴν.

(54) Οὐδ' ἄλλως. Regg. bm, hu, et Jes. οὐδὲ ἄλλως.

(55) Πρῶτον ἑμαυτόν. Reg. hu, duo Colb., Or. 1, πρότερον. Reg. a, et Jes. πρότερον ἑαυτόν.

(56) Καιρὸς ἐπὶ. Mallem, καιρὸς ἐστι, uti in pluribus mss. legitur.

(57) Διαζεύξεως. Sequitur in Reg. hu, et Coisl. 1, ἐν ἀλλοτρίοις ὁρώμενα. Billius sic legit et vertit, « quæ in aliis cernebam. »

* Alias 12, quæ autem 6 erat, nunc 11. — Habita ineunte anno 364.

suspirium ex imo manans, pernox statio, mentis ad Deum peregrinatio, tenuis inter orandum fletus, audientium animos ad compunctionem incitans, psallentes, Dei gloriam celebrantes, legem Domini diu noctuque meditant²⁰, exaltationes Dei in gutturibus²¹ ferentes : atque hæc etiam vitæ Deo gratæ pulchra indicia et argumenta, tacitique præcones, sordida nimirum et equalida coma, pedes nudi, et apostolicos imitantes, nihil mortuum ferentes, apta et moderata tonsura, amictus fastum castigans, zona ob inelegantiam elegans, tunicam nonnihil restringens, ita ut restringere minime videatur, gressus constans, oculus minime vagus, subrisus blandus, vel potius subrisionis motus quidam risus petulantiam castigans, sermo a ratione profectus, silentium sermone præstantius, laudatio sale condita, non ad blanditias comparata, sed ad meliora dirigens, objurgatio laudatione optabilior, modus tristitiæ et animorum relaxationis, atque utriusque permistio et temperamentum ; mollities fortitudine, austeritas verecundia temperata sic ut neutra ab altera lædatur, sed utraque alterius opera laudem consequatur ; modus tum in commune produendi, tum secedendi, illud ad alios instituendos, hoc ut ipsi Spiritus mysteriis imbuantur ; atque ita utrumque, ut, et in communi solitudinem, et in solitudine fraternam benevolentiam et charitatem servant ; et, quæ his adhuc majora et sublimiora sunt, opes in paupertate, possessio in peregrinatione, gloria in contemptu, potentia in infirmitate, fecunditas in celibatu (siquidem præstantiores fetus illi sunt, qui secundum Deum existant, quam qui a carne ortum ducunt) : qui deliciis minime studere pro **180** deliciis habent, qui regni cœlestis causa humiles sunt, qui in mundo nihil habent, et supra mundum existunt, qui etiam in carne extra carnem vivunt, qui pro portione Dominum habent, qui propter regnum inopia laborant, et propter inopiam regnant.

III. Hi me, opes, inquam, ac præclaræ deliciæ meæ, et præsentēs splendidum atque illustrem reddebant, et absentes mœrore contrahebant. Hæc mihi animum premebant, et conturbabant. Hinc ego lugens et contristatus ingrediebar²². Ob eam causam cum aliis jucundis rebus sermonem quoque abjeci : quoniam dilecti recalcitrarunt²³, et verterunt ad me terga et non facies²⁴, factique sunt

²⁰ Psal. i, 2. ²¹ Psal. clix, 6. ²² Psal. xxiv, 14.

(58) Ἐπιτιμήσεις. Reg. a, ἐπιτιμήσις.
(59) Τοῦ κατὰ Θεὸν βίου. Leuvenkl. « vitæ ex Dei præscripto institutæ. »

(60) Ἀκόσμη κοσμία, etc. Billius, « ob ornatus neglectum culta et ornata. »

(61) Χιτώνος. « Tunicam. » Nec bene Billius « pallium ; » siquidem brevia palliola humeros tegerent. Quæ cingulo astringi nihil opus erat, gestabant monachi.

(62) Οὐ πρὸς θαλάσσιαν, etc. « Non ad assentationem comparata, sed ad virtutem dirigens. »

(63) Τῷ γενναίῳ. Tres Colb., Oxon., Or. 1, Jes. σὺν τῷ γενναίῳ.

(64) Παραβιάπτεσθαι. Reg. a, tres Colb. Or. 1,

A ἐπιτιμήσεις (58), στεναγμὸς ἐκ βάθους ἀναπεμπόμενος, στάσις πάννυχος, νοῦ πρὸς Θεὸν ἐκδημία, θρήνος ἐν δεήσει λεπτός, φάρμακον τοῖς ἀκούουσι κατανύξεως, οἱ φάλλοντες, οἱ δοξάζοντες, οἱ μελετῶντες τὸν νόμον Κυρίου ἡμέρας καὶ νυκτὸς, οἱ τὰς ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς λάρυγγι φέροντες· καὶ ταῦτα δὴ τὰ κατὰ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου (59) προγράμματα καὶ μηνύματα, οἱ σιωπῶντες κήρυκες, αὐχμῶσα καὶ πιναρὰ κόμη, πόδες γυμνοὶ καὶ τοῖς ἀποστολικοῖς ἐπόμενοι, μηδὲν νεκρὸν φέροντες, κουρὰ σύμμετρος, περιβολὴ τύφον κολλάουσα, ζώνη τῷ ἀκόσμῳ κοσμία (60), μικρὸν τι τοῦ χιτῶνος (61) ἀναστέλλουσα, καὶ ὅσον μὴ ἀναστέλλειν, βάδισμα εὐσταθές, ὀφθαλμὸς οὐ πλανώμενος, μεϊδίαια προσήγες, μᾶλλον δὲ ὀρμὴ μεϊδιάματος, ἀκρασίαν γέλωτος σωφρονίζουσα, λόγος τῷ λόγῳ κινούμενος, σιωπὴ λόγου τιμιωτέρα, ἔπαινος ἄλατι ἡρτυμένος, οὐ πρὸς θαλάσσιαν (62), ἀλλ' ὀδηγίαν τοῦ κρείττονος, ἐπίπληξις εὐφημίας ποθεινότερα, μέτρα κατηφέας καὶ ἀνέσεως, καὶ ἡ δι' ἀμφοτέρων μίξις καὶ κράσις, τὸ ἀπαλθὲν τῷ γενναίῳ (63), τὸ αὐστηρὸν αἰδοῖ σύγκρατον, ὡς μὴδ' ἕτερον ὑπὸ τοῦ ἑτέρου παραβιάπτεσθαι (64), ἀλλ' ἀμφοτέρα δι' ἀλλήλων εὐδοκίμειν· μέτρα τῆς εἰς τὸ κοινὸν ἐπιμείας (65) καὶ ὑποχωρήσεως, τῆς μὲν τοὺς ἄλλους παιδαγωγούσης, τῆς δὲ τῷ Πνεύματι μυσταγωγούσης, καὶ τῆς μὲν ἐν τῷ κοινῷ τὸ ἀκοινοῦν φυλαττούσης, τῆς δὲ ἐν τῷ ἀμίκτῳ τὸ φιλάδελφον καὶ φιλόανθρωπον· καὶ ἡ μείζω τοῦτον ἔτι καὶ ὑψηλότερα, ὁ ἐν πενίᾳ πλούτος, ἡ ἐν παροικίᾳ κατὰσχεσις, ἡ ἐν ἀτιμίᾳ δόξα, ἡ ἐν ἀσθενείᾳ δύναμις, ἡ ἐν ἀγαμείᾳ καλλιτεχνία (εἴπερ κρείττων τῶν ἀπὸ σαρκὸς ἀρχομένων (66) τὰ κατὰ Θεὸν γεννήματα)· οἱ τρυφῶντες τῷ μὴ (67) τρυφῆν, οἱ ταπεινοὶ ὑπὲρ τῶν (68) οὐρανίων· οἱ μὴδὲν ἐν κόσμῳ, καὶ ὑπὲρ τὸν κόσμον· οἱ σαρκὸς ἔξω καὶ ἐν σαρκί, ὧν μερὶς Κύριος, οἱ πτωχοὶ διὰ βασιλείαν, καὶ διὰ πτωχείαν βασιλεύοντες.

Γ'. Οὗτοί με καὶ παρόντες λαμπρὸν ἐποιοῦν, ἡ ἐμὴ περιουσία, τὸ ἐμὸν ἀγαθὸν (69) ἐντρύφημα, καὶ ἀπόντες συνέστελλον. Ταῦτά μοι συνεῖχε τὴν ψυχὴν ταῦτα ἐτάρασσεν. Ἐκ τούτων ἐγὼ περθῶν καὶ σκυθρωπάζων ἐπορεύομην· διὰ ταῦτα μετὰ τῶν ἄλλων τερπνῶν καὶ τὸν λόγον ἀπεσεισάμην (70)· ὅτι ἀπελάχτισαν οἱ ἡγαπημένοι, καὶ ἔστρεψαν ἐπ' ἐμὲ νῶτα αὐτῶν καὶ οὐ πρόσωπον, καὶ γεγόνاسι ποίμνιον ἐλευ-

²³ Deut. xxii, 15. ²⁴ Jer. ii, 27.

καταβιάπτεσθαι.

(63) Εἰς τὸ κοινὸν ἐπιμείας. Leuvenkl. « modus conversationis in publico, et secessionis. »

(66) Ἀρχομένων. Reg. hu, Coisl. 1, duo Colb., Jes., Or. 1, ἐρχομένων.

(67) Τῷ μὴ. Reg. hu, Coisl. 3, Or. 1, τὸ μὴ.

(68) Ὑπὲρ τῶν... οἱ. Sic Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. « humiles qui supra cœlos, qui nihil sunt, » etc. Editi vero, ὑπὲρ τοῦ... οἱς.

(69) Ἀγαθόν. « Præclaræ deliciæ. » Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb., Or. 1, Jes. et Oxon. Prætermisum etiam a Billio.

(70) Ἀπεσεισάμην, etc. « Abjeceram, quoniam dilecti recalcitraverant et verterant, » etc.

θεριώτερον τοῦ ποιμαίνοντος (71), ἵνα μὴ εἰπω νεανικώτερον (72)· ὅτι ἐστράφη εἰς πικρίαν ἐμοὶ ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ τῇ καλῇ γεωργῇ κάλλιστα κακαθιρμένη, καὶ ταῖς θείαις ληνοῖς (73) γεωργοῦσα τὸ καλὸν γεωργίον· ὅτι οἱ φίλοι μου καὶ οἱ πλησίον μου ἐξ ἐναντίας μου (74) ἤγγισαν κατέστησαν, καὶ οἱ ἐγγιστά μου ἀπὸ μακρόθεν ἐστησαν· ὅτι διεκλόμεθα (75) τὸν Χριστὸν, οἱ λίαν φιλόθεοι καὶ φιλόχριστοι, καὶ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀλλήλων κατεφυσάμεθα, καὶ διὰ τὴν ἀγάπην μίσος ἐμελετήσαμεν, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀκρογωνιαίου διεκλύθημεν, καὶ ὑπὲρ τῆς πέτρας ἐπεσθήμεν· ὅτι πλέον ἢ καλῶς εἶχεν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐπολεμήσαμεν, καὶ ὑπὲρ τοῦ ὑψωθέντος ἐπὶ τὸ ξύλον κατενηγέμεθα (76), καὶ ὑπὲρ τοῦ ταφέντος καὶ ἀναστάντος ἐθανατώθημεν.

Δ'. Πρώτερόν μὲν ταῦτα· καὶ τί ἂν τις (77) ἐν καιρῷ παιδρότης ἀναξάνοι τὴν ἀφίαν, ἐνδιατρίβων τοῖς λυπηροῖς, ὧν ἀπευκατὰ (78) μὲν ἡ πείρα, φευκτὴ δὲ ἡ μνήμη; Κρείττων δὲ σιωπῇ λόγου, τὸ συμπεσόν ἡμῖν θαύσμα λήθης βάθει συγκαλύπτουσα· πλην εἴ τις διὰ (79) τοῦτο καὶ μόνον ἀνακινεῖ τὴν μνήμην τῶν λυπηρῶν, ἵνα τῇ ὑποδείγματι παιδευόμεθα, καὶ ὥσπερ ἐν τοῖς νοσήματι φεύγωμεν τὰς αἰτίας, ἐξ ὧν εἰς ταῦτα ὑπέχθημεν. Νυνὶ δὲ ἡνίκα ἀπέδρα ὁδύνη, καὶ λύπη, καὶ στεναγμός· ἡνίκα γέγοναμεν οἱ τοῦ ἐνός ἐν, καὶ οἱ τῆς Τριάδος (80) συμφύεις, καὶ ὁμόψυχοι, καὶ ὁμότιμοι· οἱ τοῦ Λόγου (81) τῆς ἀλογίας ἐκτός· οἱ τοῦ Πνεύματος οὐ κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ σὺν ἀλλήλοις ζέοντες· οἱ τῆς Ἀληθείας τὸ αὐτὸ φρονούντες καὶ λέγοντες· οἱ τῆς Σοφίας εὐσύνετοι· οἱ τοῦ Φωτὸς ὧν ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημονοῦντες· οἱ τῆς Ὁδοῦ πάντες εὐθυποροῦντες· οἱ τῆς Θύρας πάντες ἐντός· οἱ τοῦ Προβάτου καὶ τοῦ Ποιμένος πᾶσι, καὶ τῆς αὐτῆς μάνδρας, καὶ ποιμένος ἐνός· οὐκ ἐν σκεύεσι ποιμένος ἀπείρου ποιμαίνοντος, οὐδὲ καταφείροντος τὰ πρόβατα τῆς νομῆς, οὐδὲ προϊεμένου τοῖς λύκοις καὶ τοῖς κρημνοῖς, ἀλλὰ καὶ λίαν περιεσκεμμένου καὶ ἐπιστήμονος· ἡνίκα γέγοναμεν οἱ τοῦ παθόντος (82) ὑπὲρ ἡμῶν συμπαθεῖς, καὶ ἀλλήλοις τὰ βάρη συνεπικουφίζοντες· οἱ τῆς Κεφαλῆς, σῶμα ἐν συναρμολογούμενοι (83) καὶ συμβιβαζόμενοι κατὰ πᾶσαν συνάφειαν τὴν ἐν Πνεύματι· ἡνίκα ὁ ποιὼν πάντα καὶ μετασκευάζων πρὸς τὸ λυσitelέστερον ἔστραψε τὸν κοπετὸν εἰς χαρὰν ἡμῖν, καὶ τοῦ σάκκου τὴν εὐφροσύνην ἀντέδωκε, τῆνικαῦτα συναποδόμοι τοῖς παρελθοῦσι

A ovile pastore liberis, ne dicam audacius : quoniam vinea illa vera, atque a bono agricola optime purgata, et quæ pulchram vindemiam in divina torcularia inferre solebat, in amaritudinem mihi versa est : quoniam amici mihi et proximi mei adversum me appropinquaverunt et steterunt, et qui juxta me erant, a longe steterunt : quoniam, qui Deum et Christum majorem in modum amabamus, Christum divisimus, ob veritatem mendaciis nosipsos mutuo incessivimus, ob charitatem odium exercuimus, ob angularem lapidem soluti, ob petram concussi sumus ; quoniam ob pacem amplius quam æquum pugnavimus, ob eum, qui in lignum elatus est, dejecti sumus, atque ob eum, qui sepultus est, ac resurrexit, morte affecti sumus.

B IV. Ac prius quidem ista ; et quid attinet hilaritatis tempore res molestas refricare immorando, quarum non modo detestanda est experientia, sed memoria etiam ipsa fugienda ? Præstat enim sermoni silentium, obortam nobis calamitatem profunda oblivione contegens atque obluens ; nisi quis tamen hanc unam ob causam acerbarum rerum memoriam renovandam putet, ut exemplo erudiamur, ac, velut in morbis, causas, ex quibus in hæc mala incidimus, fugiamus. Nunc vero postquam effugit dolor, et mæror, et gemitus : postquam, qui unius sumus, unum effecti sumus ; 181 qui Trinitatis, concordēs, unanimēs, et hominē pares ; qui Verbi, a temeritate alieni : qui Spiritus, non jam alii adversus alios, sed simul ferventes : qui Veritatis, idem sentientes et loquentes ; qui Sapientiae, solertes ; qui Lucis, ut in die honeste nos gerentes ; qui Viæ, omnes rectum iter tenentes ; qui Ostii, omnes intus ; qui Ovis et Pastoris, mansueti et ejusdem causæ, ac pastoris unius, non in pastoris imperiti vasis gregem pascentis, aut pascuæ oves interimentis, aut lupis et præcipitiis objicientis, sed magnopere circumspecti, ac periti : postquam ejus, qui pro nobis passus est, facti sumus, miserationis affectu, alii aliorum onera sublevantes ; qui Capituli, unum corpus constructum et coagmentatum juxta omnem, quæ in Spiritu est, connexionem atque compagem : postquam is, qui omnia facit, atque in id quod utilius est immutat, planctum nostrum in gaudium convertit, ac pro

⁷⁵ Psal. xxxvii, 42. ⁷⁶ Isa. xxv, 40. ⁷⁷ Rom. xii, 11. ⁷⁸ ibid. 16. ⁷⁹ Rom. xvi, 13. ⁸⁰ Zach. xi, 45. ⁸¹ Colos. ii, 49.

(71) Ποιμαίνοντος. Mont. ποιμένος.
(72) Νεανικώτερον. Mont. et Schol. ὑπερφηανώτερον, « petulantius, majori superbia. »

(73) Ληνοῖς. « Torcularia, » minus recte Billius, « horrea. »

(74) Ἐξ ἐναντίας μου. Sic Regg. a, hu, Or. 1, Jes.

(75) Διεκλόμεθα. Reg. hm, et Jes. διεκλάμεθα.

(76) Κατενηγέμεθα. Billius addit : πτώμα δακρύων ἄξιον, « casu lacrymis digno. » Id glossema videtur ; non enim apparet in mss. nec agnoscit Rufinus.

(77) Τί ἂν τις, etc. Billius : « quid tandem hilaritatis tempore molestiam quispiam reduceret, acerbis rebus immorans, » etc.

(78) Ἀπευκατὰ. Alii, ἀπευκτὰ.

(79) Εἰ τις διὰ. Mont. καὶ διὰ.

(80) Καὶ οἱ τῆς Τριάδος, etc. « Et qui Trinitatis, sumus concordēs, conjuncti naturis et animis, honore æquales, » etc. ; alludit Gregorius ad æqualitatem Personarum divinarum.

(81) Οἱ τοῦ Λόγου. « Qui rationis rationabiles. »

(82) Οἱ τοῦ παθόντος. Billius : « Postquam, qui Christi pro nobis passi, misericordes facti sumus, alique alii onera, » etc. Mox Reg. hu, συνεπαθεῖς καὶ ἄλλοις.

(83) Σῶμα ἐν συναρμολογούμενοι. Sic Reg. hm, hu, Cuiusl. 1 et 2, Or. 1, et Jes. Par. ed. σῶμα ἐναρμολογούμενοι.

sæcæ lætitiā nobis retribuit²², nunc demum ipse quoque una cum iis, quæ præterierunt, silentium exuo, atque huic tempori, vobisque, imo Deo potius sermonem grati animi testem offero, maxime proprium sacrificium, donum auro purius, eximiis gemmis præstantius, texturis magnificentius, legali sacrificio sanctius, primogenitorum primitiis sacratius, placens Deo super vitulum novellum²³ cornibus adhuc et ungulis imperfectum et sensu carentem, super incensum, super holocaustum, super multa pinguum arietum millia, quibus lex rudis infantem Israellem tenebat, per cruenta sacrificia futurum adumbrans.

V. Hoc Deo offero, hoc appendo ac consecro, quod unum mihi superest, quo uno dives sum. Nam cætera quidem mandato et Spiritui reliqui; ac pretiosam margaritam cum omnibus iis, quæ quondam habebam, commutavi, factusque sum, aut, ut rectius loquar, fieri opto magnus ille negotiator, qui exiguus rebus, atque omnino perituris, magna et æterna emit²⁴. Solum autem sermonem complector, utpote Verbi minister, neque unquam libens hanc possessionem neglexerim: quin potius eam, et in pretio habeo, et exosculor, ex eaque maiorem voluptatem capio, quam ex omnibus aliis rebus in unum coactis, quibus plerique delectantur. **182** Atque hunc mihi totius vitæ socium, et probum consiliarium, atque congerronem, ducemque viæ in cælum ferentis, ac promptum commilitonem ascisco. Et quia iucunditatem omnem humi sitam aspernor, in eum omnis meus amor post Deum effusus est; C vel potius in hunc quoque, quoniam ad Deum cum prudentia evehit, per quem scilicet etiam solum, Deus sincere percipitur, et conservatur, atque in nobis adolescit. *Dizi Sapientia: Soror mea es*²⁵: eamque colui, et, quantum potui, complexus sum: ac quæro capiti meo coronam gratiarum et deliciarum, hoc est, sapientiæ dona, et rationis nobis insitæ, partem eam, quæ principatum in nobis tenet, sus illuminantis.

VI. Hoc iræ impetum freno, hoc tabem afferentem invidiam consopio, hoc mœrorem, cordis vinculum, sedo, hoc profusam voluptatem coerceo, hoc inimicitiam metior, non amicitiam; illi enim modum præscribere oportet, huius autem nullum terminum agnoscere. Hic me, et opibus abundantem modestum reddit, et pauperem fortem ac magna-

A τὴν σωτὴν, καὶ προσάγω τῷ παρόντι καιρῷ καὶ ὑμῶν τὸν λόγον, μᾶλλον δὲ τῷ Θεῷ (84) χαριστήριον θυσίαν οἰκειοτάτην, δῶρον χρυσοῦ καθαριώτερον, λίθων πολυτελέων (85) τιμαλφέστερον, ὑφασμάτων πολυτελέστερον, θυσίας νομικῆς ἀγιώτερον, πρωτοτόκων ἀπαρχῆς ἱερώτερον, ἀρέσκον Θεῷ ὑπὲρ μόσχον νέον, κέρασι καὶ ὀπλαῖς ἀτελῆ καὶ ἀναίσθητον ὑπὲρ θυμίαμα, ὑπὲρ ὀλοκαύτωμα (86) ὑπὲρ μυριάδας ἀρνῶν πiónων, οἷς ὁ στοιχειώδης (87) νόμος ἐκράτει τὸν ἐν τῇ νήπιον Ἰσραὴλ, ταῖς ἐναίμοις θυσίαις σκιαγραφῶν τὴν μέλλουσαν.

E. Τοῦτο προσφέρω Θεῷ, τοῦτο ἀνατίθηναι δὲ μόνον ἐμαυτῷ κατέλιπον, ὃ πλουτῶ μόνῳ. Τὰ μὲν γὰρ B ἄλλα παρήκα τῇ ἐντολῇ καὶ τῷ Πνεύματι· καὶ τὸν πολύτιμον μαργαρίτην πάντων ὧν εἶχόν ποτε ἀντηλλαξάμην (88), καὶ γέγονα μεγάλεμπορος, μᾶλλον δὲ γενέσθαι δι' εὐχῆς ἔχω τῶν μικρῶν, καὶ πάντως φθαρτομένων ὠνησάμενος τὰ μεγάλα καὶ μὴ λυόμενα· τοῦ Λόγου δὲ περιέχομαι μόνου, ὡς Λόγου θεραπευτῆς, καὶ οὐκ ἂν ποτε ἐκὼν τοῦτου τοῦ κτήματος ἀμελήσαιμι· ἀλλὰ καὶ τιμῶ, καὶ ἀσπάζομαι, καὶ χαίρω μᾶλλον ἢ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις, οἷς οἱ πολλοὶ χαίρουσιν· καὶ ποιῶμαι παντὸς τοῦ βίου κοινωνὸν, καὶ σύμβουλον ἀγαθὸν καὶ συνόμιλον, καὶ ἡγεμόνα τῆς ἐπὶ τὰ ἄνω ὁδοῦ, καὶ συναγωνιστὴν πρόθυμον· καὶ ἐπειδὴ πᾶν ἀτιμάζω τερπνὸν κάτω μένον, εἰς τοῦτό (89) μοι πᾶν ἐκενώθη τὸ φιλεῖν μετὰ Θεόν· μᾶλλον δὲ καὶ εἰς τοῦτον· ὅτι πρὸς Θεὸν φέροι μετὰ συνέσεως ὃ δὴ καὶ μόνῳ (90) Θεὸς καταλαμβάνεται γνησίως, καὶ τηρεῖται, καὶ ἐν ἡμῖν αὖξεται (91). *Εἰπον τὴν σοφίαν ἐμὴν ἀδελφὴν εἶναι*· καὶ ἐτίμησα ταύτην, καὶ περιέλαβον, ὡς ἦν ἐφικτὸν ἐμοί· καὶ ζητῶ τῇ ἐμῇ κεφαλῇ τὸν στέφανον τῶν χαρίτων καὶ τῆς τρυφῆς, ἃ δὴ σοφίας χαρίσματα, καὶ λόγου τοῦ ἐν ἡμῖν (92) τὸ ἡγεμονικὸν καταλάμποντος, καὶ φωτίζοντος ἡμῖν (93) τὰ κατὰ Θεὸν διαθήματα.

collustrantis, nostrosque secundum Deum gres-

C. Τούτῳ χαλινῷ θυμὸν ἐκφερόμενον, τούτῳ κοιμίζω φθόνον τήκοντα, τούτῳ προσαναπαύω λύπην, δεσμὴν καρδίας, τούτῳ σωφρονίζω διάχυσιν ἡδονῆς, τούτῳ μετρώ μῖτος, ἀλλ' οὐ φιλίαν· τὸ μὲν γὰρ μετρεῖσθαι δεῖ, τῆς δὲ μηδένα γινώσκειν ὄρον. Οὗτος D εὐποροῦντά με ποιεῖ μέτρον, καὶ πένητα μεγάλῳ ψυχῶν· οὗτος εὐδρομοῦντί με πείθει συντρέχειν, καὶ

²² Psal. xxix, 12. ²³ Psal. lxxviii, 32. ²⁴ Matth. xiii, 45, 46. ²⁵ Prov. vii, 4.

(84) Τῷ Θεῷ. Deest τῷ, in Regg. bm, hu, Or. 2, et Jes.

(85) Πολυτελέων. Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb., Or. 2, et Jes.

(86) Ὀλοκαύτωμα. Montan. ὀλοκαυτώματα.

(87) Στοιχειώδης. Regg. bm, hu, Or. 2, Jes. στοιχειώδης.

(88) Ἀντηλλαξάμην. Regg. bm, hu, tres Colb., Or. 2, Jes. ἡλλαξάμην.

(89) Εἰς τοῦτο. « In illud. » Sia vertendum suadet repetitio, sen correctio quæ sequitur, μᾶλλον δὲ καὶ εἰς τοῦτον. Reg. bm, tres Colb., Or. 2, pro εἰς

τοῦτο, habent εἰς τοῦτον. Leuvenkl. refert ad κτῆμα. Rectius forte ad φιλεῖν.

(90) Ὁ δὴ καὶ μόνῳ. Suband. λόγῳ. Ita Regg. bm, hu, tres Colb., Or. 2, Jes., etc. Editi vero, ἢ δὴ καὶ μόνῳ.

(91) Αὖξεται. Sic Regg. a, bm, et Jes. Prave in Par. ἀόζεται.

(92) Καὶ λόγου τοῦ ἐν ἡμῖν. « Et rationis quæ est in nobis, ut Verbum Dei intelligatur; » vel, « et Verbi quod in nobis est; » de « Verbo » enim exponit Elias.

(93) Ἡμῖν. Coisl. i, ἡμῶν.

πίπτουντι χεῖρα ὀρέγειν, καὶ ἀσθενοῦντι συνασθε-
νεῖν (94), καὶ ἰσχύοντι συνευφραίνεσθαι. Μετὰ τούτου
πατρὶς καὶ ξένης τῶ ἱσὺν ἔμοι, καὶ τόπων μετὰστασις
ἀλλοτρίων ὁμοίως, ἀλλ' οὐκ ἔμῳ (95). Οὗτός μοι
διαίρει κόσμους, καὶ τοῦ μὲν ἀπάγει, τῷ δὲ προστί-
θησιν· οὗτός με καὶ διὰ τῶν δεξιῶν ὅπλων διεξάγει
τῆς δικαιοσύνης οὐκ ἐπαίρόμενον, κἄν τοῖς ἀριστεροῖς
καὶ τραχυτέροις (96) συμφιλοσοφῇ, τὴν οὐ κατα-
σχύνουσαν ἐλπίδα παραξενγνὺς καὶ τὸ παρὸν κουφί-
ζων τῷ μέλλοντι (97). Τούτῳ καὶ νῦν δεξιούμαι τοὺς
ἐμούς φίλους καὶ ἀδελφούς, καὶ προτίθην (98) τρά-
πεζαν λογικὴν, καὶ κρατῆρα πνευματικὴν καὶ ἀέν-
ναον (99)· οὐχ οἷς ἡ κάτω (1) τράπεζα κολακεύει τὴν
καταργουμένην γαστέρα, καὶ ἀθεράπευτον.

Z. Ἐσιώπησα, μὴ καὶ ἀεὶ σιωπῆσμαι; Ἐκαρτέ-
ρησα ὥσπερ τίκτουσα (2), μὴ καρτερήσω διαπαντός;
Τῷ μὲν γὰρ Ζαχαρίᾳ λύει τὴν σιωπὴν γεννηθεὶς ὁ
Ἰωάννης· καὶ γὰρ οὐκ ἔπρεπε τὸν πατέρα τῆς φωνῆς
σιωπᾶν, ταύτης προελθούσης· ἀλλ' ὥσπερ ἀπιστη-
θεῖσα τὴν γλώσσαν ἔδωκεν, οὕτω φανερωθεῖσα δοῦναι
τῷ πατρὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἣ καὶ εὐηγγελίσθη, καὶ
ἐγεννήθη φωνὴ καὶ λύχνος, Λόγου (3) καὶ φωτὸς
προδρόμος· ἔμοι δὲ λύει τὴν γλῶσσαν, καὶ ὕψοι τὴν
φωνήν, ὡς σάλπιγξ, ἡ παρούσα εὐεργεσία, καὶ τὸ
κάλλιστον τοῦτο θέατρον, τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ διεσκορ-
πισμένα (4), συνηγμένα εἰς ἓν, καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς
ἀναπαυόμενα πτέρυγας, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ
πορευόμενα ἐν ὁμονοίᾳ, καὶ μίαν ἀρμονίαν ἡρμοσμένα
τὴν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· ὅτε οὐκ ἔτι φέρο-
μεν ἀλλήλους καὶ ἀγομεν, τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ πονη-
ροῦ κλαπέντες, ἢ βιασθέντες, καὶ κατατοξευθέντες (5)
ἐν σκοτομήνῃ τὸν νοῦν, ἣν αὐτὸς ἡμῖν ἐπήγειρεν·
καὶ οὐκ οἶδ' ὅτι χρὴ λέγειν, ὥστε καὶ τοῖς ἀλλήλων
κακοῖς ἐπευφραίνεσθαι, καὶ μὴ νομίζειν τοῦ παντὸς
εἶναι ζημίαν τὴν ἀλλήλων κατάλυσιν· ὅτε Ἰούδας καὶ
Ἰσραὴλ τίθενται ἑαυτοῖς ἀρχὴν μίαν, καὶ Ἱερουσα-
λήμ καὶ Σαμάρεια πρὸς μίαν τὴν ἀνω Ἱερουσαλὴμ
συνάγονται, καὶ οὐκ ἔτι Παύλου, καὶ Ἀπολλῶ, καὶ
Κηφᾶ, ὑπὲρ ὧν, καὶ καθ' ὧν ἡ φυσίωσις (6), πάντες
δὲ Χριστοῦ γεγόναμεν.

A nimum. Hic mihi, ut et cum eo, qui secundo cursu
fertur, curram, et labenti manum porrigam, et cum
infirmo infirmitate afficiar, et cum firmo et valente
gaudeam, persuadet. Cum hoc idem mihi patria et
externa regio est, ac locorum mutatio, alienorum
æque, non autem meorum. Hic mihi mundos dis-
tinguit, atque ab altero abductum alteri adjungit.
Hic me et per dextra justitiæ arma²² dirigit mi-
nime me effertentem; et in sinistris et asperis re-
bus mecum philosophatur, spem quæ non confun-
dit²⁷, adnectens, ac præsens per futurum levans.
Hoc nunc etiam amicos meos et fratres excipio, ac
rationalem mensam propono²⁸, et spirituale ac
perenne poculum statuo; non ea quibus terrena
hæc mensa ventri, qui destruitur²⁹, nec curari po-
test, blanditur.

VII. Tacui, num etiam semper tacebo? Sustinui
sicut pariens³⁰, num in perpetuum sustinebo? Ete-
nim Zachariæ quidem silentium editus in lucem
Joannes solvit³¹, nec enim Vocis patrem, ea prole-
eunte, silere conveniebat; verum ut non credita
linguam constrinxerat, ita etiam æquum erat, **183**
ut declarata libertatem patri daret, cui annuntiata
fuerat, nataque est vox et lucerna, Verbi Lucisque
prævia. Mihi vero linguæ vinculum solvit, ac vocem,
tubæ instar, attollit præsens beneficium, et pul-
cherrimum hoc theatrum, Dei filii, qui prius dis-
persi erant, nunc in unum congregati³², et sub
iisdem alis requiescentes, atque in domum Dei con-
sistentibus animis ambulantes³³, unoque virtutis
ac Spiritus concentu inter se concordēs: quando
non jam alii adversus alios dictis factisque pugna-
mus, a pravo illo usqueadeo decepti, vel coacti,
atque in ea caligine, quam ipse nobis exciavit,
mente tanquam sagittis quibusdam confixi; atque
quo verbo utendum sit, nescio, ut etiam ex mutuis
malis voluptatem caperemus, neque illud existima-
remus, mutuam evers-ionem, totius corporis detri-
mentum ac perniciem esse: quando Judas et Israel
principatum unum sibi ponunt³⁴, ac Hierusalem et
Samarita ad unam supernam Hierusalem colligun-
tur, nec jam Pauli, et Apollo, et Cephæ³⁵ propter
quos, et de quibus inflabantur animi, verum Christi
omnes facti sumus.

D

²² II Cor. vi, 7. ²⁷ Rom. v, 5. ²⁸ Prov. ix, 2. ²⁹ I Cor. vi, 13. ³⁰ Isa. xlii, 14. ³¹ Luc. i, 20.
³² Joan. xi, 52. ³³ Psal. liv, 15. ³⁴ Ose. i, 11. ³⁵ I Cor. iii, 4.

(94) *Συνασθεῖν*. « Cum infirmo infirmus sim
infirmum me exhibeam. »

(95) *Ἀλλ' οὐκ ἔμῳ*. Reg. hu, καὶ οὐκ.

(96) *Καὶ τραχυτέροις*. Deest in Coisl. 1.

(97) *Τῷ μέλλοντι*. « Futuri spe et expecta-
tione. »

(98) *Προτίθην*, etc. « Sermonum spirituales
mensam arpono. » Sic Nobilius ex Symmacho,
Prov. ix, 2, ubi semel et iterum προσέθηκε, pro
προέθηκε. In Reg. a, deest λογικὴν.

(99) *Ἀένναον*. Reg. hm, et Coisl. 1, ἀένναον.

(1) *Ἡ κάτω*. « Terrena. » Billius, « inferior. »

(2) *Ὡς τίκτουσα*. Reg. hu, Coisl. 1, Oxon. Or.
ὥς ἡ.

(3) *Λόγου*. Regg. a, et hu, τοῦ Λόγου.

(4) *Διεσκορπισμένα*. Tres Coll., Or. etc. τὰ
διεσκορπισμένα.

(5) *Καὶ κατατοξευθέντες*. Hæc et sequentia us-
que ad ὥστε, etc., desunt in Reg. hm, tribus Coll.
et Or.

(6) *ὑπὲρ ὧν, καὶ καθ' ὧν*, etc. « De quibus in-
flatio, et cujus inflationis illi occasio. » Hoc enim
sensu Æschines et Demosthenes usi sunt, et passim
utuntur dialectici. Non igitur bene Billius, « adversus
quos, » nec Leuvenklaius, « contra quos, » — « Nam, »
ut ait Elias, « pars quælibet pro suo doctore infla-
batur. »

VIII. Quoniam autem, et me, et sermonem habetis, ac propter charitatem haud invito ac repugnanti vim attulistis, loquar, etsi egre, quando ita jubetis: et quidem ea loquar, quæ ad grati animi significationem et admonitionem spectent. Ac gratiarum quidem actio erit hujusmodi. *Quis loquetur potentias Domini* ⁴⁶? Quis laudem omnibus communem, in omnium auribus defiget? quoniam facta sunt utraque unum, et medius paries maceræ dissolutus est ⁴⁷. Quoniam fecisti, ut jam non sinus parabola in gentibus, commotio capitis in populis ⁴⁸: quoniam hactenus nos afflixisti, ut per dissidium, quantum pacis bonum esset intelligeremus; atque illato dolore, in pristinum statum nos restituisti: o novam et mirandam medendi rationem! utpote qui per odium, quod statim detestationi habuimus, ad pacem nos erudiveris, ac contrarium per contrarium procuraveris, perinde atque hac de causa disjungi nos passus, ut ferventioribus animis ad nosipsos accederemus: non secus ac plantæ, quæ si in ignibus per vim in diversum trahantur ac deinde laxentur, rursus **184** ad sese et primam suam naturam recurrunt, idque sibi proprium esse ostendunt, ut vi quidem inflectantur, sponte autem erigantur, quoniam non jam manus oculum, nec oculus manum contemnit; quoniam caput non jam adversus pedes insurgit, nec pedes a capite abalienantur, non tam detrimentum inferentes, quam accipientes ex ordinis atque imperii perturbatione, quæ corpus universum confundit et evertit; verum naturæ ordine ac lege, quæ mutuo nexu omnia inter se devinxit, atque conservat, id ipsum pro invicem sollicita sunt membra ⁴⁹, corpusque unum, et in una spe vocationis vocati sumus ⁵⁰.

IX. Propterea laudabit te populus pauper, ex inope jam dives effectus ⁵¹: quoniam mirificasti super nos misericordias tuas ⁵², atque ad veteres narrationes aliquid accessit. *Ubi enim abundavit iniquitas, superabundavit gratia* ⁵³, quoniam, cum granum seminasset, spicas recepi; cum oves lugerem, pastores insuper adeptus sum: nec dubito, quin pastorum præstantissimum assumpturus sim,

⁴⁶ Psal. cv, 2. ⁴⁷ Ephes. ii, 14. ⁴⁸ Psal. xliii, 45. Psal. lxxiii, 21. ⁴⁹ Psal. xvi, 7. ⁵⁰ Rom. v, 20

(7) Καὶ διὰ. Omittitur καὶ, in Reg. bm, tribus Colb., Or. 1 et 2.

(8) Τοιαύτη. Deest in Regg. a, bm, tribus Colb. et Coisl. 3.

(9) Ἐπὶ πάντων. «Omniibus communem;» eo quod omnes ac singuli placide convenerint. Non bene Billius: «omniibus de causis debitam.»

(10) Μισθόθεντος. Sic Regg. a, bm, hu, Coisl. 4, Or. 2, etc. Quæ lectio melior videtur. Hanc lectionem Billius in prima editione secutus, reddiderat: «per odium nos statim tibi ob eam rem exosos ad pacem instruens.» etc. Editi, μισθόθεντας.

(11) Ἀνὰ πόμπερα. Or. 1 et 2, ἀποσπώμενα, «abstrahantur.»

(12) Μηδ' ὀφθαλμός. Reg. bm, μηδὲ ὀφθαλμός.

(13) Ὁ μᾶλλον, etc. Billius: «hac perturbatione imperique repudiatione, quæ corpus universum confundit et evertit, non plus detrimenti afferentes, quam accipientes,» etc.

H'. Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ με, καὶ τὸν λόγον ἔχετε, καὶ διὰ (7) τῆς ἀγάπης οὐκ ἄκοντα τυραννήσαντες, φθέγγομαι μὲν, εἰ καὶ μολίς, ἐπειδὴ τοῦτο κελεύετε· φθέγγομαι δὲ εὐχαριστίας καὶ νοουθεσίας ῥήματα. Ἡ μὲν οὖν εὐχαριστία τοιαύτη (8). *Τίς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου*; Τίς δὲ πάσαις ἀκοαῖς παραστήσει τὴν ἐπὶ πᾶσιν (9) αἰνεσιν; ὅτι γέγονε τὰ ἀμφοτέρωθεν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ διαλέλυται· ὅτι ἐπαυσας ἡμᾶς ὄντας παραβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι, κίνησιν κεφαλῆς ἐν τοῖς λαοῖς· ὅτι τοσοῦτον ἡμᾶς ἐκάκωσας, ὅσον τὸ τῆς εἰρήνης ἀγαθὸν τῇ διαστάσει γνωρίσαι, καὶ ἀλγεῖν ποιήσας, πάλιν ἀποκατέστησας· ὡς τοῦ παραδόξου τῆς λατρείας! παιδεύσας εἰς εἰρήνην διὰ τοῦ μίσους μισθόθεντος (10) ὡς τάχιστα, καὶ τῷ ἐναντίῳ τὸ ἐναντίον οἰκονομήσας, καὶ τοσοῦτον ἡμᾶς διαζεύξας, ὅσον θερμότερους προσδραμεῖν ἀλλήλοις· καθάπερ τῶν φυτῶν ἃ βίβ' χερσὶ μετασπώμενα, εἴτα ἀφίεμενα, πρὸς ταῦτα πάλιν ἀνατρέχει, καὶ τὴν πρώτην ἐαυτῶν φύσιν, καὶ δεικνυσι τὸ οἰκεῖον, βίβ' μὲν ἀποκλινόμενα, οὐ βίβ' δὲ ἀνορθούμενα (11)· ὅτι μηκέτι χεῖρ τὸν ὀφθαλμὸν περιφρονεῖ, μηδ' ὀφθαλμὸς (12) χεῖρα· ὅτι μηκέτι ποδῶν κατεξανίσταται κεφαλὴ, μηδὲ κεφαλῆς ἀλλοτριούνται πόδες, οὐ μᾶλλον (13) βλάπτοντες ἢ βλαπτόμενοι τῇ ἀταξίᾳ καὶ ἀναρχίᾳ, ἣ καὶ (14) τοῦ παντός ἐστι σύγχυσις καὶ διάλυσις· ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη τάξει καὶ θεσμῷ φύσεως, τῷ (15) δι' ἀλλήλων τὰ πάντα συνδύσαντι καὶ φυλάξαντι· καὶ πεφύκαμεν ἐν σῶμα καὶ πνεῦμα ἓν, καθὼς καὶ κεκλήμεθα ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως.

C corpusque unum, et spiritus unus existimus, quem-

Θ'. Διὰ τοῦτο ὁ λαὸς ὁ πτωχὸς αἰνέσει σε, πλοῦσιος ἐξ ἀπόρου γεγόμενος (16)· ὅτι ἐθαυμάστως τὰ ἐφ' ἡμᾶς ἐλέη σου, καὶ προστίθεται τι (17) τοῖς παλαιοῖς διηγήμασιν. Ὁ γὰρ ἐπέλεόρασεν ἡ ἀμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις· ὅτι, κόκκον καταβάλων (18), στάχυν ἐκομισάμην· ὅτι, πρόβατα πενήθων, ποιμένας (19) προσεκτησάμην· καὶ προσήγομαι γε, εὖ οἶδα, τῶν ποιμένων τὸν τιμώτα-

⁵¹ I Cor. xii, 25. ⁵² Ephes. iv, 4. ⁵³ Isa. xlv, 3;

(14) Ἀναρχία, ἣ καὶ. Sic Or. 2. Ed. ἀναρχία ἢ καί.

(15) Τῷ. Deest in Reg. bm.

(16) Γεγόμενος. Sic Regg. a, bm, hu. Par. edit. γινόμενος.

(17) Τι. Deest in Reg. a, et Or. 1 et 2.

(18) Καταβάλων. «Cum sevissem, seminasset.» Sic constanter legunt codices, idque «grani ac spicæ» metaphorā videtur postulare. Billius tamen Eliam secutus legit, ἀποβάλλον, et veritit, «cum granum amisissem.»

(19) Ποιμένας. Intelligit hic Gregorius quosdam ex iis monachis, qui a Gregorio patre secesserant, quique schismatis tempore in «sacerdotum» ordinem evecti fuerant, «sacerdotum», inquam, non vero «episcoporum», ut Billius ex Elia minus recte tradit; nisi secum pugnet Elias, qui infra num. 11 hos monachos «in sacerdotum ordinem cooptatos» diserte scribit.

τον (20), εἰ καὶ λόγοις τοῖς πνευματικοῖς τὴν ποιμαντικὴν ἀναβάλλεται (21), πιστευθέντα μὲν τὸ Πνεῦμα καὶ τῶν τάλάντων τὴν ἐργασίαν, καὶ τοῦ ποιμνίου τὴν ἐπιμέλειαν, καὶ χρισθέντα τῷ ἰσχυρισμῷ τῆς ἱερωσύνης καὶ τελειώσεως, ἐτι δὲ ἀναβαλλόμενον τὴν ἐπιστάσιον ὑπὸ σοφίας, καὶ τὸν λύχον ὑπὸ τῷ μοδίῳ κατέχοντα (ὅν θήσῃ μετ' ὀλίγον ἐπὶ τὴν λυχνίαν, πᾶσαν τὴν (22) τῆς Ἐκκλησίας ψυχὴν περιλάμβοντα, καὶ φῶς ταῖς τρίβοις ἡμῶν ἐσόμενον), ἐτι περισκοποῦντα νάπας, καὶ ὄρη, καὶ νάματα, καὶ τοῖς ἄρπαξι τῶν ψυχῶν λύκοις ἐπινοοῦντα θήρατρα, ἔν' ἐν καιρῷ εὐθέτω καὶ τὴν βλαπτικὴν δέξεται, καὶ συμποικιλιῇ τῷ ἀληθινῷ ποιμένι (23) τὸ λογικὸν τοῦτο ποιμνιον, ἐν τόπῳ γλῶσς κατασκηνοῦν τοῖς ἀειθαλεῖσι τοῦ Θεοῦ λόγοις (24) καὶ ἐκτρέφον ὕδατι ἀναπαύσεως, εἴτουν Πνεύματι. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ ἐλπίζομεν καὶ εὐχόμεθα· ἐμοὶ δὲ ἥδη καιρὸς προσθεῖναι τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ τὴν παραίνεσιν· ποιήσομαι δὲ καὶ ταύτην, ὡς οἶόν τε, βραχυτάτην, ἐπειδὴ τὸ πλεῖστον τῆς νοουθεσίας διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν προσιλήφατε (25) καὶ οὐ μακροτέρων δεῖ λόγων τοῖς περὶ παπαιδευμένοις.

I. Ἐδεῖ μὲν, ἀδελφοί, μήτε διαιρεθῆναι τὸ πρῶτον, μήτε τὸ παλαιὸν ἡμῖν καταλυθῆναι ἀξίωμα καὶ καλλώπισμα· ἦ, καίτοι μικρὸν (26) οὔσαν ἡμῶν τὴν ποιμνίαν, καὶ μηδ' ὀνομάζεσθαι ἀξίαν (27) ἐν ποιμνίοις ἀριθμουμένους, τοῖς μεγίστοις ἐξ Ἰσου εἶχον καὶ πλατυτάτοις· ἔστι δ' ὧν καὶ προστίθουν (28) ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος. Καὶ γὰρ εὐτως εἶχεν (29), ἄλλου μὲν ἄλλο τι καλλώπισμα ἢ μικρὸν, ἢ μέζον, τῆς δὲ ἡμετέρας ποιμνίης ἰδιωτάτων ἦν (30) τὸ ἀρρήκτον τε καὶ ἀσταςίαν· ὥστε δὲ (31) καὶ τὴν Νῶε κιβωτὸν πολλάκις (32) ὀνομασθῆναι, μόνην διαφυγοῦσαν τὴν τοῦ κόσμου παντὸς ἐπίκλυσιν, καὶ τὰ σπέρματα τῆς εὐσεβείας ἐν αὐτῇ (33) διασώζουσιν. Ἐπειδὴ δὲ (34) ἡλέγχθημεν ὄντες ἄνθρωποι, καὶ οὐ πάντῃ διαφύγομεν τοῦ πονηροῦ τὸν φθόνον, οὐδὲ τῆς πάντας κατεχούσης νόσου κρείττους πεφύγαμεν· ἀλλὰ τῆς κοινῆς συμφορᾶς μέρος, καὶ αὐτοὶ μεταλήψαμεν, καὶ τὴν καλὴν καὶ πατρὶαν κληρονομίαν, τὸ τῆς ὁμοιοῦς ἀγαθόν, οὐκ εἰς τέλος διαφυλάξαμεν, οὐ μικρὸν μὲν κἀναυθα τοὺς ἄλλους ἐπλεονεκτήσαμεν (εἰ τι δεῖ καὶ καυχέσθαι κατὰ τῆς ἡμετέρας ἑχθρας Χριστοῦ θαρρήσαντας), τὸ καὶ τελευταῖο ταῦτα παθεῖν, καὶ πρῶτοι διορθωθῆναι. Τὸ μὲν γὰρ ἀρρώσθησαι τῆς

²⁶ Matth. v, 15. ²⁷ Psal. xxii, 2.

(20) *Τῶν ποιμένων τὸν τιμωτάτωρ*. Juxta Scholiastam et Eliam, Basilium hic intelligendus, qui adhuc « sacerdos, » et nundum « episcopus, » ut vult Elias, in Ponti solitudinem se receperat, ut multorum invidia cederet.

(21) *Εἰ καὶ λόγοις... ἀναβάλλεται*. Hæc desunt in Reg. bm, tribus Colb., Or. 1, etc.

(22) *Πᾶσαν τὴν*. Deest τὴν, in Regg. a, bm.

(23) *Ἀληθινῷ ποιμένι*. Ille Gregorius patrem, Nazian. Ecclesie episcopum, significat; vel potius, Christum.

(24) *Λόγοις*. Reg. a, Coisl. 3, Or. 1, Montac. λογίοις, « oraculis. »

(25) *Προσιλήφατε*. Gadr. προσιλήφαμεν. Billius,

A tametsi spiritualibus quibusdam rationibus pastoris munus adhuc suscipere detrectet, et cum creditum sibi Spiritum ac talentorum negotiationem atque ovilis curam commissam habeat, oleoque sacerdotii et perfectionis delibutus sit, adhuc tamen pro sua sapientia regendo gregi præesse cunctetur, lucernamque sub modio retineat (brevi illam quidem super candelabrum collocandam ²², quo omnes Ecclesie animas splendore afficiat, semitasque nostras illuminet), ac montes adhuc, et saltus, et fluenta circumspiciat, lupisque animarum raptoribus laqueos excogitet, quo tempestive pedum quoque ipsum accipiat, et cum vero Pastore gregem hunc ratione præditum pascet, in loco ²³ pascuat, hoc est, perpetuo virentibus Dei sermonibus eum collocaus, ac refectiois aqua, id est Spiritu sancto educans. Atque hoc quidem, et speramus, et optamus. Mihi vero jam tempus est, ut gratiarum actioni admonitionem adjungam; hanc autem quam potero brevissime perstringam, quandoquidem vos jam maxima ex parte admonitionem ipsis operibus ¹⁸⁵ prævertistis; nec longiore illi oratione opus habent, quos experientia ipsa erudit.

X. Providendum quidem primum nobis erat, fratres, ne divideremur, ac vetus illud nostrum decus et ornamentum deleteretur; ob quod gregem hunc, cæteroqui parvum, vixque dignum, qui inter celebres greges numeretur, cum maxime et amplissimis adæquabam; imo etiam quibusdam in Spiritu virtute præferebam. Sic namque se res habebat, ut cum alii alio quodam ornamento, vel majori, vel minori præditi sint, nostri ovilis hoc maxime proprium esset, quod separari ac dividi non posset, atque ab omni dissidio abhorreret: ita ut persæpe arca Noe vocati simus, ut quæ sola orbis universi diluvium effugisset, ac pietatis semina in nobis conservasset. Quoniam autem homines esse compertisumus, nec pravi illius invidiam omnino effugimus, nec morbo eo, qui omnia occupabat, superiores exstitimus; verum publicæ calamitatis partem ipsi quoque accepimus, nec præclaram et paternam hereditatem, hoc est, concordie bonum, ad extremum usque retinuimus, non parum tamen hic quoque alios superavimus (si quid etiam adversus inimicitiam nostram gloriari oportet, Christo fretos), quod in hanc fraudem ultimi prolapsi, primi erecti sumus. Nam quod in morbum inciderimus, communis na-

« maxima jam ex parte vos opera ipsa monuerunt. »

(26) *Μικρὸν*, etc. Reg. a, μικρὸν ἡμῶν οὔσαν

(27) *Ἀξίαν*, etc. Duo Or. ἐν ποιμνίοις ἀξίαν.

(28) *Δ' ὧν καὶ προστίθουν*. Regg. bm, hu, Or. 1, δὲ ὧν. Coisl. 1, προστίθουν.

(29) *Εἶχεν*. Coisl. 1, εἶχον.

(30) *Ἰδιωτάτωρ ἦν*. Deest in pluribus codicibus.

(31) *Δέ*. Deest in Regg. bm, hu.

(32) *Πολύκις*. Reg. a, et Or. 1 addunt, ἡμέτερος, quod secutus est Billius.

(33) *Ἐν αὐτῇ*. Reg. hu, Or. 1, ἐν ἐκτῇ, « in seipsa. »

(34) *Ἐπειδὴ δέ*. Reg. hu, Or. 1, Ἐπεί δέ.

turæ est et humanæ infirmitatis, quæ omnes, etiam animo et corpore valentissimos, attingit; quod autem morbum depulerimus, atque ad concordiam inter nos redierimus, id rationis munus est, gratiæque divinæ, quæ pulchre et æque, ac melius quam optabamus aut alii futurum sperabant, causam nostram disceptavit.

XI. Nam et nos data præcisæ parti capita, velut pro pietate, atque ad rectæ doctrinæ laborantis subsidium designata, cum gaudio suscepimus, nec ut hostes defugimus, verum ut fratres, qui fraterne quidem, non vero malitiose pro paterna hæreditate paululum contendissent, amplexi sumus: atque ut illorum dissensionem haudquaquam laudavimus, ita rursus eorum zelum comprobavimus; melior enim est contentio pietatis causa suscepta, quam vitiosa concordia. Ac proinde subductionem **186** accessionem nostram fecimus, consilium adversum nos initum charitate dissimulantes, atque ordinem eatenus immutantes, ut non electionem gratia, sed gratiam electio sequeretur, eamque ad rem alienis manibus uteremur, paululum quiddam a Spiritu præventi. Et vos, rursum, abjecta sinistra ea suspitione, quam scriptum illud afferre potuit, ad spiritum accurristis; atque ut simplicitatem nostram ob eum sensum, quem verba præ se ferebant, minime probastis, ita impietatem nobis nunquam objecistis: verum perspectum habuistis, Trinitatem apud nos firmam et immotam, non minus quam in sua natura manere, ac nobis idem plane esse, Trinum horum aliquid præcidere, aut abalienare, quod totum submovere, ac de medio tollere, nudoque capite adversus divinitatem grassari. Atque hæc, vigente etiam ipso dissidio mutuo de nobis, quandoque et apud quosdam homines, prædicabamus, quod scilicet maximum etiam veritatis argumentum erat; quippe cum ipsa ne a tempore quidem vinceretur, nec inimicitia, charitatis ejus, quæ in nobis erat, igniculum prorsus exstingeret: propterea quod nobis, etiam dissidentibus, id, quod maximum erat, nimirum eadem de fide sententia suberat; illiusque nobis consilii eramus, nos in veritatis negotio mi-

A κοινῆς φύσεως, καὶ τῆς ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπίνης, ἣ (35) πάντων ἀπτεται, καὶ τῶν λίαν ἰσχυρῶν τὸ σῶμα καὶ τὴν διάνοιαν· τὸ δὲ θεραπευθῆναι, καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπανελθεῖν (36), τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς χάριτος, ἣ καλῶς ἡμῖν (37) καὶ δικαίως ἐδράβευσσε, καὶ κρεῖττον ἢ κατὰ τὰς ἡμετέρας εὐχάς, καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἐλπιδας.

IA'. Ἡμεῖς τε γὰρ τὰς δοθείσας τῷ τμήματι κεφαλὰς, ὡς ὑπὲρ εὐσεβείας καινοτομηθείσας, καὶ εἰς βοήθειαν τοῦ ὁρθοῦ λόγου κάμνοντες, ἐν χάριτι προσηκάμεθα, καὶ οὐχ ὡς ἐχθροὺς ἀπεστράφημεν, ἀλλ' ὡς ἀδελφούς περιεπτυσάμεθα μικρὸν ὑπὲρ κλήρου πατρικοῦ στασιάζοντας ἀδελφικῶς, ἀλλ' οὐ πονηρῶς· καὶ τῆς μὲν ἐχθρας οὐκ ἐπηνέσαμεν, τοῦ ζήλου δὲ ἀπεδεξάμεθα· κρείσσων γὰρ ἐμπαθοῦς ὁμονοίας ἢ ὑπὲρ (38) εὐσεβείας διάστασις· καὶ διὰ τοῦτο προσθήκην ἑαυτῶν (39) τὴν ὑφαίρεισιν πεποιήμεθα, κλέψαντες ἀγάπην τὴν καθ' ἡμῶν ἐπινόειαν (40), καὶ τοσοῦτον τῆς τάξεως ἐναλλάξαντες, ὅσον μὴ τῇ ψήφῳ τὴν χάριν ἀκολουθεῖν, τὴν δὲ ψήφον τῇ χάριτι, καὶ χερσὶν ἀλλοτριᾶς εἰς ταύτην προσχρήσασθαι, μικρὸν τι προληφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος· ὑμεῖς τε, τὴν κατὰ τοῦ γράμματος (41) ἀφέντες ὑπόνοιαν, τῷ πνεύματι προσεδράμετε· τῆς μὲν ἀπλότητος οὐκ ἐπαίνεσαντες ἐπὶ τῷ φαινομένῳ τῶν ῥημάτων, ἀσέβειαν δὲ οὐκ ἐννοήσαντες (42)· ἀλλ' εἰδότες, ὅτι ἀπτωτος παρ' ἡμῖν ἡ Τριάς καὶ ἀσάλευτος, οὐδὲν γε ἤττον ἢ (43) ἐν αὐτῇ τῇ φύσει, καὶ τὸ περιχέσθαι τι τῶν τριῶν ἢ ἀποξενῶσαι ἴσον ἡμῖν καὶ τὸ πᾶν ἀνελεῖν, καὶ κατὰ πάσης χωρῆσαι γυνῆ τε (44) κεφαλῇ τῆς θεότητος. Καὶ ταῦτα παρ' αὐτὴν ἀλλήλων ὑπεραπολογούμεθα (45) τὴν διάστασιν, ἔστιν ὅτε καὶ παρ' οἷς ἀνθρώπων, ὅπερ (46) δὴ καὶ μέγιστος τῆς ἀληθείας ἐλεγχος, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ καιροῦ νικωμένης, οὐδὲ τῆς ἐχθρας παντελῶς τὸν σπινθῆρα τῆς ἐν ἡμῖν ἀγάπης καταλυούσης· ὅτι τὸ μέγιστον ὑπὴν ἡμῖν καὶ στασιάζουσιν ἡ ὁμοδοξία, καὶ τὸ συνειδέναι μὴ ἑτεροζυγοῦσι περὶ (47) τὴν ἀλήθειαν, μὴδ' (48) ἐναντίως διακειμένοις, ἀλλὰ τῷ αὐτῷ χαρακτῆρι μεμορφωμένοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς πρώτης ἡβῶν ἐλπίδος.

(35) Ἀνθρωπίνης, ἢ. Sic Regg. a, bm, et Or. 1. Editi vero, ἀνθρωπίνης, ἢ.

(36) Καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπανελθεῖν. Hæc non venit Bill.

(37) Ἡ καλῶς ἡμῖν, etc. Sic Regg. a, bm, Or. In edit. ἡ καλῶς καὶ δικαίως ἡμῖν.

(38) Ὁμονοίας, ἢ ὑπὲρ. Sic Reg. hu, et Or. 1. In editis, ὁμονοίας ἢ ὑπὲρ.

(39) Προσθήκην ἑαυτῶν, etc. «Accessionem suam fecit» Gregorius senior, cum dissidentes monachos, et eos ex ipsis, qui, præter ipsius voluntatem, et contra ecclesiastici canonis præscriptum, alterius episcopi suffragio sacerdotes ordinati fuerant, benigne lubenterque post reditum in concordiam recepit, atque etiam in sacerdotes agnovit. Quamobrem «non electionem gratia, sed gratiam electio secuta est;» quia nimirum, non proprii episcopi suffragio delecti fuerant, licet postea, reddita pace per indulgentiam probati.

(40) Ἐπινόειαν. «Sinistram suspicionem.»

(41) Κατὰ τοῦ γράμματος. Intelligit scriptum cui

D Gregorius senior subscripserat: verum subtiliori sensu alludit ad hæc verba: *Littera occidit*, etc. (11 Cor. III, 6), adeoque vertendum, «vos vero, missa littera, quæ pravam suspicionem iniecit, ad spiritum confugistis;» id est, «ad latentem sub littera pietatem.»

(42) Ἐρροήσαντες. «Cogitastis.» Coisl. 1, ἐνκαλέσαντες. Reg. hu, ad marg. γρ. καὶ ἐγκαλέσαντες.

(43) Ἡττον ἢ. Sic Regg. a, bm, hu, Or. In editis, ἢ.

(44) Γυνῆ τε. Reg. hu, tres Colb., Or., γυνῆ τε.

(45) Ὑπεραπολογούμεθα. Or. ὑπεραπολογούμεθα.

(46) Ὅπερ. Or. ὥσπερ. Herv. ὅσπερ. «Quod maximum jam tum argumentum erat, nec a tempore quidem victam esse veritatem, nec ab inimicitia extinctos penitus esse illius, quæ in nobis erat, charitatis igniculos.»

(47) Περὶ. Reg. hu, Or., Oxon. πρὸς.

(48) Μηδ'. Regg. a, hu, Or. μηδέ.

nime inter nos dissentire, ac contrario modo affici, verum eodem fidei et primæ nostræ spei characterem formatos et consignatos esse.

IB'. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν εἰς ὁμόνοιαν τοῖς γνησίοις (49) τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, ὡς ἡ περὶ Θεοῦ συμφωνία· καὶ οὐδὲν οὕτως ἑτοιμον εἰς διάστασιν, ὡς ἡ περὶ τοῦτο (50) διαφωνία. Καὶ γὰρ ὁ τὰ ἄλλα (51) ἐπεικέστατος περὶ τοῦτο θερμότατος, καὶ ὁ πραῦς (52) ὄντως γίνεται μαχητής, ὅταν ἴδῃ μακροθυμίας Θεὸν ζημιούμενος (53), μᾶλλον δὲ Θεὸν ζημιῶν τῷ ἑαυτοῦ πτώματι, τὸν ἡμᾶς πλουτοῦντά τε καὶ πλουτίζοντα. Οὕτω μὲν οὖν, ὅπερ εἶπον, ἡμεῖς καὶ τὴν διάστασιν μετριώτεροι· ὡς περιφανέστεραν γενέσθαι καὶ τὴν ὁμόνοιαν τῆς διαζεύξεως, καὶ μικροῦ τὸ μέσον κλαπῆναι τοῖς ἀμφοτέρωθεν δεξιοῖς· ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐξαρκεῖ τὸ τάχος τῆς εἰρήνης πρὸς τὴν ἀσφάλειαν, εἰ μὴ τις καὶ λόγος ὁ ταύτην κρατῶν φανεῖ (54), καὶ Θεὸς εἶναι τῷ λόγῳ σύμμαχος, παρ' οὗ καλὸν ἅπαν καὶ ἄρχεται, καὶ εἰς τέλος ἔρχεται· φέρε καὶ δι' εὐχῶν, καὶ διὰ λογισμῶν βεβαιωσώμεθα ταύτην εἰς δύναμιν· ἐκείνο πρῶτον ἐνθυμηθέντες, ὅτι κάλλιστον μὲν τῶν ὄντων καὶ ὀψιλότατον Θεός, εἰ μὴ τῷ φίλῳ καὶ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν ἀγειν αὐτόν, ἢ ὅλον ἐν αὐτῷ τιθέναι τὸ εἶναι, παρ' οὗ καὶ τοῖς ἄλλοις· δεύτερον δὲ ὅσα ἐκ Θεοῦ πρῶτα καὶ περὶ Θεὸν, τὰς ἀγγελικὰς λέγω δυνάμεις καὶ οὐρανίους, αἱ, πρῶται σπῶσαι τοῦ πρώτου φωτός, καὶ τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ τρανοῦνται, φῶς εἰσι καὶ αὐταὶ τελείου φωτός ἀπαυγάσματα· τούτων δὲ οὐδὲν (55) οὕτως ἴδιον, ὡς τὸ ἁμαχόν τε καὶ ἀστασίαστον. Οὕτε γὰρ ἐν θεότητι στάσις, ὅτι μὴδὲ λύσις (56)· λύσις γὰρ στάσεως ἔκχον· ἀλλὰ τοσοῦτον τὸ τῆς ὁμονοίας καὶ πρὸς ἑαυτήν, καὶ πρὸς τὰ δεύτερα, ὥστε καὶ προσηγορίαν τῷ Θεῷ γενέσθαι μετὰ τῶν ἄλλων, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων, οἷς χαίρει καλούμενος, τοῦτο τὸ πλεονέκτημα. Εἰρήνη γὰρ καὶ ἀγάπη, καὶ τὰ τοιαῦτα ὀνομάζεται, ἡμῖν παρέχων διὰ τῶν ὀνομάτων ὡς Θεοῦ τούτων (57) μεταποιεῖσθαι τῶν ἀρετῶν.

præter alia, imo ante alia nomina, quibus Deus appellari gaudet, hac quoque prerogativa nuncupetur. Pax enim et charitas, atque id genus nominibus appellatur, quo videlicet per ipsa quoque vocabula nos admoneat, ut hasce virtutes, quæ propriæ Dei sunt, comparare studeamus.

II'. Ἀγγέλων δὲ ὁ μὲν στασιάζει τολμήσας, καὶ ὑπὲρ τὴν ἀξίαν ἀρθῆναι κατέναντι Κυρίου παντοκράτορος τραχηλιάσας, καὶ τὴν ὑπὲρ τὰ νέφη καθέδραν ἐπινοῶν, ὡς ὁ τοῦ προφήτου (58) λόγος, εἰκὴν ἔδωκε τῆς ἀπονοίας ἀξίαν, σκότος ἀντὶ φωτός εἶναι κατακριθεὶς (59), ἢ τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὅφ'

XII. Nihil enim eos, qui sincero animi affectu Deum colunt, æque inter se conciliat, atque consentiens de Deo doctrina; quemadmodum contra nihil ad dissidium ita promptum ac paratum est, ut diversa in hac re animorum sententia. Hic enim, etiam qui aliis in rebus æquissimus et facillimus est, ferventissimus existit; ac mansuetus vere pugnax efficitur, cum se per lenitatem Dei jacturam facere, imo, ut rectius loquar, per prolapsionem suam, Deum, qui nos, et pro divitiis habet, et divites reddit, damno afficere conspiciat. Sic igitur, ut a me dictum est, nos in ipsa quoque contentione moderatius nosipsos gessimus; adeo ut concordia ipsa disjunctione **187** clarior fuerit, ac per ea, quæ utrinque læta et comoda existerunt, id, quod in medio contigit, pene subreptum et obscuratum. At quoniam pacis celeritas ad firmitatem haud sufficit, nisi oratio etiam aliqua, quæ hanc teneat, existat, ac Deus, a quo bonum omne initium ducit, atque ad finem perducitur, orationi opulenti accedat, age, et votis, et rationibus, eam pro virili nostra confirmemus: illud primum cum animis nostris reputantes Deum, omnium, quæ sunt, pulcherrimum et sublimissimum esse, nisi quis tamen eum malit supra omnem essentiam ponere, aut in ipso, quidquid id est, collocare, utpote a quo alia quoque, ut sint, acceperint; deinde autem quæcunque ex Deo prima, et circa Deum, hoc est angelicas et cælestes virtutes, quæ primæ primum lumen haurientes, ac veritatis verbo illustratæ, lumen quoque ipsæ sunt, ac perfecti illius luminis radii. His porro nihil tam proprium est, quam pugnas et dissidia nescire. Nam nec in deitate dissidium est, quemadmodum nec solutio: dissidii quippe filia est solutio; verum adeo et secum ipsa, et cum inferioribus rebus concors et pacata est, ut appellari gaudet, hac quoque prerogativa nuncupetur. Pax enim et charitas, atque id genus nominibus appellatur, quo videlicet per ipsa quoque vocabula nos admoneat, ut hasce virtutes, quæ propriæ Dei sunt, comparare studeamus.

XIII. Ex angelis autem, is, qui seditiōnem concitare, ac supra dignitatem suam sese efferre, cervicemque adversus Dominum omnipotentem attollere, atque, ut Scriptura testatur, supra nubes sedem sibiipsi excogitare ausus est, dignas arrogantia sua pœnas dedit, lucis loco tenebris multatus, aut ut

⁵⁵ Ephes. II, 14. ⁵⁷ I Joan. IV, 8, 16. ⁵⁸ Isa. XIV, 14.

(49) Τοῖς γνησίοις. Coisl. 1, γνησίως.

(50) Τοῦτο. Coll. τοῦτου.

(51) Τὰ ἄλλα. Reg. h, et Mont. c' ἄλλα.

(52) Ὁ πραῦς, etc. Alludit ad hanc Joel. III, 14, ὁ πραῦς ἔστω μαχητής. Qui mansuetus est, sit pugnator.

(53) Ἰδὼ μακροθυμία Θεοῦ ζημιούμερος. Regg. a, hu, Or. ἴδων Θεὸν ζημιούμενος τῇ μακροθυμίᾳ.

(54) Εἰ μὴ τις καὶ λόγος ὁ ταύτην κρατῶν φανεῖ. Nisi aliqua, quæ ipsam confirmet, ratio appareat.

(55) Δὲ οὐδέν. Sic Reg. bm, et Or. Par. edit., δ'

οὐδέν.

(56) Ὅτι μὴδὲ λύσις. Quandoquidem nec dissolutio.

(57) Ὡς Θεοῦ τούτου. Billius, et ut has virtutes tanquam Deum consequi studeamus. Leuvenkl. refert ad nomina: quibus vocabulis, uti quæ Dei sint, nos admonet, ut virtutes hasce comparemus.

(58) Τοῦ προφήτου. Deest in Regg. a, bm, hu, tribus Coll., Oxon. et Or.

(59) Σκότος ἀντὶ φωτός εἶναι κατακριθεὶς. Ut lucis loco caligo sit, damnatus.

verius loquar, a seipso caligo effectus. Reliqui vero in sua dignitate perstant, cuius primum illud est, quod pacati sunt ac dissidii expertes, quippe qui a sancta et laudanda Trinitate hoc acceperint, ut unum sint, quemadmodum et ab eadem illuminationem acceperunt. Nam et illa Deus unus est, et esse creditur, non minus propter concordiam, quam propter eandem essentiam. Itaque omnes ii, qui pacis bonum amplectuntur, eique contrariam discordiam et seditionem infense oderunt, ad Deum et divinas mentes accedunt: qui vero bellicosus sunt moribus, et famam novitate captant, atque ignominia sua gloriantur, adversam partem amplexantur. Nam ille quoque et secum ipse pugnat, et hoc ipsum in aliis, tum multiplici specie, tum vitiosis perturbationibus (utpote ab initio et homicida, et boni inimicus), operatur, ut commune Ecclesiae corpus in occulto sagittet, sub seditionis caligine sese occultans; quemadmodum, ni fallor, ad unumquemque nostrum capiose ut plurimum ac subdole accedit, ac velut locum sibi ipsi furtim aperiens, ut totus, non secus ac strenuus quispiam et fortis bellator in exercitum, per disiectam muri partem aut hostilem aciem, irrumpat.

XIV. Atque hoc unum est, et quidem tale, ut nos ad benevolentiae concordiaeque studium necessario adducere debeat, nimirum Dei ac superiorum imitatione, in qua sola animae ad Dei imaginem creatae, imitari tutum est, ut per propensionem ad ea, quantum ipsi assequi datur, atque eorum imitationem, nobilitatem ipsa suam sartam tectamque tueatur. Alterum est, ut divinae voci obtemperantes, in caelum sursum, et in terram deorsum aspiciamus⁶⁰, atque conditarum rerum leges animadvertamus: quemadmodum videlicet caelum, et terra, et mare, ac denique universus hic mundus, magnum, inquam, hoc et celebre Dei elementum, quo etiam Deus declaratur, tacitaque voce praedicatur, quando, secum pacatus et tranquillus est, seque naturae suae finibus continet, nec quidquam adversus alterum insurgit, atque ex iis benevolentiae vinculis, quibus ab artifice Verbo rerum universitas constricta est, excedit, mundus vere est, ut appellatur, et incomparabilis pulchritudo, nec aliquid unquam opus, quod quidem materia constet, illustrius aut

⁶⁰ Prov. xxv, 3.

(60) *Ταυτότητα*. « Identitatem substantiae. »

(61) *Τῆς δ'*. Reg. bm, τῆς δέ.

(62) *Ἐπεὶ*, etc. Billius, « Nam ille quoque, tum multiplici specie, tum vitiosis permotionibus, et secum ipse pugnat, et, ut ab initio homicida, bonique odio percutit, hoc ipsum in aliis operatur. » In hac versione, inverso verborum ordine, invertitur etiam sensus.

(63) *Ταυτό*. Sic quidam codd. et ed. Alii, ταυτόν.

(64) *Ἰν'*. Regg. bm, hu, ἰνα.

(65) *Ὁλως*. Or. ὅλος. Sic legit Billius.

(66) *Ἀριστεύς στρατῶ*. Ita Reg. hu, qui omisso κατά, sic prosequitur, τῷ παραβήγγονμένῳ, « ut foris bellator in exercitum, per disiectam muri partem, irrumpat. » Billius legit, ἀριστεύς στρα-

αυτοῦ γενόμενος· οἱ δὲ λοιποὶ μένουσιν ἐπὶ τῆς αὐτῶν ἀξίας, ἧς πρῶτον τὸ εἰρηναῖον καὶ ἀστασίαστον, τὸ ἐν εἶναι λαβόντες παρὰ τῆς ἐπαινετῆς καὶ ἀγίας Τριᾶδος, παρ' ἧς καὶ τὴν ἑλλαμψιν. Ἐπεὶ κάκεινη εἰς Θεός ἐστι τε καὶ εἶναι πιστεύεται, οὐχ ἦττον διὰ τὴν ὁμόνοιαν ἢ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα (60)· ὥστε Θεοῦ μὲν καὶ τῶν θείων ἐγγύς, ὅσοι τὸ τῆς εἰρήνης ἀγαθὸν ἀσπαζόμενοι φαίνονται, καὶ τῷ ἐναντίῳ τῇ στάσει ἀπεχθανόμενοι τε καὶ δυσχεραίνοντες· τῆς δ' (61) ἀντικειμένης μερίδος ὅσοι πολέμικοι τὸν τρόπον, καὶ τὸ εὐδόκιμον τῷ καινῷ θηρώμενοι, καὶ τῇ αὐτῶν αἰσχύνη καλλωπιζόμενοι· ἐπεὶ (62) κάκεινος αὐτός τε στασιάζει πρὸς αὐτὸν, καὶ τῷ πολυειδεῖ, καὶ τοῖς πάθεσι, κἂν τοῖς ἄλλοις, αὐτὸ (63) τοῦτο ἐνεργεῖ, ὡς ἀνθρωποκτόνος ἀπ' ἀρχῆς καὶ μισόκαλος, ἵν' (64) ἐν σκοτομήνῃ κατατοξεύῃ τὸ κοινὸν σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, τῷ ὅσῳ τῆς στάσεως αὐτὸν ἐγκρύπτων, ὥσπερ οἶμαι, καὶ τοῖς καθ' ἕκαστον πρόσεισι σοφιστικῶς τὰ πολλὰ καὶ πανούργως, καὶ οἷον χώραν ἐν ἡμῖν ὑπανοίγῃ, αὐτῷ διὰ τῆς τέχνης, ἵν' ὅλως (65) εἰσπέσῃ, καθὰ περ ἀριστεύς στρατῶ (66) κατὰ τὸ παραβήγγονμενον τοῦ τευχίου ἢ τῆς παρατάξεως.

ΙΔ'. Ἐν μὲν δὴ τοῦτο, καὶ τοσοῦτον εἰς εὐνοίας (67) τε καὶ συμφωνίας ἀνάγκη, ἢ Θεοῦ καὶ τῶν θείων (68) μίμησις· πρὸς δ' βλέπειν ἀσφαλὲς μόνον τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένην ψυχὴν, ἵν' ὡς μάλιστα τὸ εὐγενὲς αὐτῇ διασώζηται διὰ τῆς πρὸς αὐτὰ νέσεως, καὶ ὡς ἐφικτὸν ὁμοιώσεως (69)· δεύτερον δὲ (70) ἀναβλέψωμεν εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ εἰς τὴν γῆν κάτω, θείας φωνῆς ἀκούσαντες (71), καὶ καταμάθωμεν νόμους κτίσεως· ὅτι οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ θάλασσα, καὶ ὁ σύμπας οὗτος κόσμος, τὸ μέγα τοῦ Θεοῦ στοιχεῖον καὶ περιβόητον, ᾧ καὶ δηλοῦται Θεὸς σιωπῇ χρηστεύμενος, ἕως μὲν εὐσταθεῖ (72) καὶ εἰρηνεύει πρὸς αὐτὸν, ἐν τοῖς ἰδίῳις ὅροις μένων τῆς φύσεως, καὶ οὐδὲν τοῦ ἑτέρου κατεφανίσταται, οὐδὲ τῶν τῆς εὐνοίας ἐκβαίνει (73) δεσμών, οἷς ὁ τεχνίτης Λόγος· τὸ πᾶν συνέδησε, κόσμος τέ ἐστιν, ὥσπερ λέγεται, καὶ ἀλλὸς ἀπρόσιτος, καὶ οὐδὲν μὴ ποτε τοῦτο τις ἐπινοήσῃ (74) λαμπρότερον (75) ἢ μεγαλοπρεπέστερον. Ὁμοῦ δὲ τοῦ εἰρηνεύειν πέπαυται, καὶ τοῦ εἶναι κόσμος. Ἡ γὰρ οὐ δοκεῖ σοι οὐρανὸς μὲν εὐτάκτως ἀέρι καὶ γῇ κοινω-

τός, « strenuus exercitus. » Quae lectio nobis non placet. Neque enim Gregorius diabolum cum « exercitu, » sed cum « forti bellatore » confert.

(67) *Εἰς εὐνοίας*. Sic Regg. a, bm, hu, Or. Deest εἰς in Par. edit.

(68) *Τῶν θείων*. « Rerum divinarum. »

(69) *Ὁμοιώσεως*. « Similitudinem. »

(70) *Δέ*. Deest in Reg. bm, et Or.

(71) *Ἀκούσαντες*. Coisl. 1, ἀκούοντες. Or. ἀκούοντες.

(72) *Εὐσταθεῖ*. Coisl. 1, εὐσταθῇ καὶ εἰρηνεύῃ.

(73) *Ἐκβαίνει*. Reg. bm, ἐκβαίνῃ.

(74) *Ἐπινοήσῃ*. Reg. hu, ἐπινοήσῃ.

(75) *Λαμπρότερον*. Addit Coisl. 1, ὕλης ἔργον. Sic legit Billius. Favent scholiastae alique nonnulli codices.

νών, τῷ μὲν φωτὸς, τῇ δὲ ὑπὸ τῶν, εὐνοίας κρατεῖσθαι νόμῳ; γῆ δὲ καὶ ἀήρ, ἡ μὲν τροφὰς, ὁ δὲ τὸ ἀναπνεῖν χαρίζομενοι ζώοις ἅπασι, καὶ διὰ τοῦτο (76) τὸ ζῆν συνέχοντος, γονέων ἀπομιμνεσθαι φιλοστοργίαν; lenitiæ legibus teneri videtur? Nonne terra et aer, cum, illa quidem cibos, iste autem respirandi facultatem cunctis animantibus largiuntur, atque per hæc vitam conservant, videntur parentum erga filios amorem imitari?

IE'. Ὅραι δὲ ἡμέρας κιννάμεναι, καὶ κατὰ μικρὸν ἀλλήλαις ὑπεξιούσαι, καὶ τὸ τῶν ἄκρων (77) αὐστηρὸν τῇ μεσότητι τιθασσεύουσαι, πρὸς τε τῶν ἄμα καὶ χρεῖαν ἐπιτηδείως εἰρήνην βραβεύεσθαι; Τί δαί (78) ἡμέρα καὶ νύξ, ἱσομοίρην πρὸς ἀλλήλας λαχοῦσαι καὶ περιτροπὴν ἐμμετρον, καὶ ἡ μὲν εἰς ἔργον ἡμᾶς ἐγείρουσα, ἡ δὲ ἀναπαύουσα; Τί δαί ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ κάλλος ἀστέρων καὶ πλῆθος, ἐν τάξει φαινομένων τε καὶ ὑπανιόντων; Θάλασσα δὲ καὶ γῆ πρῶως ἀλλήλαις ἐπιμιγνύμενα, καὶ διαδιδόντα χρηστώς, καὶ ἀντιλαμβάνοντα (79) φιλανθρώπως τὸν ἄνθρωπον τρέφει, καὶ ἀνθρώπῳ τὰ παρ' αὐτῶν χορηγούνα πλουσίως καὶ φιλοτίμως; Ποταμοὶ δὲ δι' ὁρέων καὶ πεδίων ἐλκόμενοι, καὶ οὐχ ὑπερβαίνοντες, ὅτι μὴ πρὸς τὸ χρησίμῳ, οὐδὲ ἐπιστρέφοντες; καλῶσαι τὴν γῆν; Στοιχείων δὲ (80) μίξεις καὶ κράσεις (81), καὶ μελῶν συμμετρίαι καὶ συμφωνίαι; ζῶων δὲ τροφαί, καὶ γενέσεις, καὶ οἰκήσεις μεμερισμέναι; καὶ τὰ κρατούντα καὶ τὰ κρατούμενα, καὶ τὰ ὑπεξευγμένα ἡμῖν, καὶ τὰ ἐλεύθερα; Ταῦτα πάντα οὕτως ἔχοντα, καὶ κατὰ τὰς πρώτας αἰτίας τῆς ἁρμονίας, εἴτ' οὖν (82) συρροίας τε καὶ συμποίας, εὐθυνομένα τε καὶ διεξαγόμενα, τί ποτ' ἐχρῆν (83) δοκεῖν ἕτερον ἢ φιλίας τε (84) καὶ ὁμονοίας εἶναι κληρύγματα, καὶ νομοθετεῖν ἀνθρώποις δι' αὐτῶν τὸ ὁμόφυχον (85);

existimandum est, quam quod ea amicitiam concordiamque proclament, suoque exemplo mortalibus animorum consensum quasi lata lege indicant?

IG'. Ὅταν δὲ στασιάζῃ πρὸς αὐτὴν ἡ ὕλη, καὶ δυσκάθεκτος γένηται, μελετώσα τὴν λύσιν διὰ τῆς ἀσάτειας, ἢ θεὸς τι παρασταλέουσι τῆς ἁρμονίας (86) εἰς φόβον τῶν ἀμαρτανόντων καὶ κόλασιν, ἢ θαλάσσης ὑπεξιούσης (87), ἢ γῆς βρασσομένης (88), ἢ ξέων ὑπὸ τῶν φερομένων, ἢ συγκαλυφθέντος ἡλίου, ἢ πλεοναζούσης ὥρας, ἢ πυρὸς ὑπερβλύζοντος (89), ἀκοσμία (90) κατὰ τοῦτο, καὶ φόβος περὶ τὸ πᾶν, καὶ τὸ τῆς εἰρήνης ἀγαθὸν τῇ στάσει δέκνεται. Καὶ ἵνα παρῶ δῆμους, καὶ πόλεις, καὶ βασιλείας, εἴτι

A magnificentius excogitari potest. At simul atque pacatus et quietus esse desiit, mundus quoque easse desinit. Quid enim? Cum cælum rato ordine, aeri lucem, terræ pluvias impertit, nonne tibi benevolentia legibus teneri videtur? Nonne terra et aer, cum, illa quidem cibos, iste autem respirandi facultatem cunctis animantibus largiuntur, atque per hæc vitam conservant, videntur parentum erga filios

XV. Nonne manifestum est, anni partes, 189 cum placide inter se miscentur, sensimque sibi invicem succedunt, et extremorum asperitatem mediocritate mitigant, ad hominum utilitatem simul et voluptatem, convenienter et pacifice gubernari? Quid autem de die ac nocte, quibus quasi sorte obigit æquales inter se habere partes, et moderatam conversionem, ut ille quidem nos ad opus faciendum excitet, ista vero quiete recreet ac reficiat? Quid de sole et luna, siderumque ordine lucentium seseque subducentium, multitudine et pulchritudine? Quid de terrâ et mari, quæ leniter inter se juncta, benigneque sese mutuis muneribus afficiunt, liberaliter hominem alunt, eique copiose et magnifice, quæ habent, suppeditant? Quid de amnibus, per montes et campos fluentibus, nec, nisi quatenus id expedit, redundantibus, nec se ad operiendam terram convertentibus? Quid de elementorum permistione ac temperatione, membrorumque proportionem et concinnitatem? Quid de animantium alimonia, et ortu, distinctaque habitatione? Quid quod alia imperant, alia imperio tenentur: quædam nobis subjecta sunt, quædam libera? Quæ cum ita se habeant, ac secundum primas concordia, sive confluxionis et conspirationis causas regantur et gubernentur, quid tandem aliud

XVI. At cum materia secum ipsa dissidet, nec cohiberi potest, dissolutionem scilicet per seditionem medians; aut Deus ad metu percellendos, vel etiam puniendos peccatores aliquid huiusmodi concionitatis luxaverit, nimirum vel exundante mari, vel terra dehiscente, vel novis et inusitatis imbribus cadentibus, vel obducto nubibus sole, vel quadam anni parte modum excedente, vel effundentibus se ignibus; tum vero perturbatio, et de hoc universo terror oritur, et quantum sit pacis bonum dissidio

(76) Διὰ τοῦτο. Regg. bm, hu, Or. τοῦτων.

(77) Τῶν ἄκρων. Minus recte Billius: « utriusque extremi. » Sunt enim quatuor anni partes.

(78) Τί δαί... τί δαί. Regg. a, bm, τί δέ.

(79) Καὶ ἀντιλαμβάνοντα... τρέφει... χορηγούνα. Hæc verba deerant in ediis. Leguntur tamen in Coisl. 1, cujus auctoritate depravatam hunc locum emendavimus. Combef. pro χορηγούνα, legit χορηγεῖ τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, etc. « Et copiose ac magnifice humanæ vitæ quæ penes se habent, suppeditant. » Billius, qui pleraque verba quæ restitutumus, in suo libro deleverat, Latine tamen reddidit.

(80) Στοιχείων δέ. Reg. a, et Or. στοιχείων τε.

(81) Μίξεις καὶ κράσεις. Reg. bm. μίξεις καὶ κράσεις.

(82) Εἴτ' οὖν. Or. εἴτ' οὖν. Par. εἴτοιον.

D (85) Τί ποτ' ἐχρῆν. Reg. bm, Or. τί ποτ' ἐχρῆν.

(84) Φιλίας τε. Deest τὲ in Regg. bm, hu.

(85) Ὁμόφυχον. Coisl. 1, ὁμότιμον.

(86) Ἀρμονίας. Montac. ὁμονοίας.

(87) Ὑπεξιούσης. Reg. a, ἐξιούσης, Reg. hu, et Or. ἐπεξιούσης.

(88) Βρασσομένης. « Concussa, succussa; æstus vi subsultante. »

(89) Ὑπερβλύζοντος. Sic Regg. bm, hu, tres Colb. et Coisl. 3. Coisl. vero 1, ὑπερβλύσαντος. Par. edit. ὑπερβλύζοντος.

(90) Ἀκοσμία, etc. Billius, « Tum vero in hac rerum perturbatione et confusione orbi universo terror injicitur, quantumque in pace boni inest, ex ipsa seditione perspicitur. »

ostenditur. Atque, ut populos, et urbes, et imperia A
præteream, ut cætus, exercitus, familias, naves.
vectoribus plenas, conjugia, sodalitia, quæ omnia,
ut pace conservantur, ita dissidio 190 funditus
evertuntur, ad Israelitas orationem convertam, ac
posteaquam vobis eorum calamitates, et dispersio-
nem, qua nunc sedibus suis pulsi vagam et mise-
ram vitam persequuntur, diutissimeque, ut mihi
edita de illis vaticinia fidem faciunt persequuntur,
exposuero, tum demum ex vobis, qui perfecte no-
stis quænam sit harum calamitatum causa, sciscitabor, ut aliorum malis ad concordiam erudia-
mur.

XVII. Quandiu igitur illi pacem, et inter se, et
cum Deo habuerunt, Ægyptiaca videlicet tyranni-
de, hoc est, ferrea fornace oppressi, ac per com-
munem afflictionem conjuncti atque collecti (non-
nunquam enim afflictio quoque ipsa commodum est
ad salutem pharmacum), plebs sancta vocabantur,
et portio Domini, ac regale sacerdotium⁶⁰. Nec
vero hoc dici potest, nomina quidem ampla et ma-
gnifica fuisse, cæterum nominibus res ipsas haud-
quaquam respondiisse. Nam et ducibus a Deo ductis
utebantur, et per columnam ignis et nubis diu
noctumque deducebantur⁶¹; et fugientibus mare di-
videbatur⁶², et fame laborantibus cælum cibos
subministrabat⁶³, et sitientibus petra usum fontis
præbebat⁶⁴, et pugnantis manuum extensio in-
numerabilium copiarum instar, erat orationis opera
tropæa erigens, viamque ulterius aperiens⁶⁵;
fluvii etiam, cognatum mare imitantes, cedebant,
et elementa consistebant, ac muri tubis quatieban-
tur⁶⁶. Quid enim Ægyptiorum plagas in eorum gra-
tiam indictas commemorare attinet⁶⁷? Quid Dei
voces a monte auditas⁶⁸? Quid duplicem legem,
alteram litteralem, spiritualem alteram? Quid cæ-
teros honores, quos Israel meritis suis longe am-
pliores olim consecutus est? At postquam ægrotare,
et in seipso mutuo furere, atque in multas partes
dividi cœperunt (cruce nimirum, et dementia, qua
adversus Deum et Salvatorem nostrum, ejus divini-
tatem in humanitate minime agnoscentes, insanie-
runt, eos ad extremum exitium adigente), virgamque ferream, hoc est, principatum et imperium,
quod nunc rerum summam tenet, multo ante illis denuntiata, in seipso attraxerunt, quid accidit?
quidque perpassi sunt?

XVIII. Jeremias quidem eos ob priores calami-
tates lugebat, atque captivitatem Babylonicam deplo-
rat; erant enim revera hæc lacrymis et gemitibus
digna; qui vero non maximis digna lamentis, ex-
cisa mœnia, urbs solo æquata, sacrarium eversum,
votiva dona compilata, profani pedes et manus
pedes quidem in loca non adeunda irrumpentes;
B
C
D

δὲ χοροὺς, καὶ στρατοὺς, καὶ οἰκούς, καὶ νηῶν πλη-
ρώματα, καὶ συζυγίας, καὶ ἑταιρείας, ὑπὸ μὲν εἰρή-
νης συνεχομένους, ὑπὸ δὲ στάσεως καταλυομένους, ἐπὶ
τὸν Ἰσραὴλ εἰμι τῷ λόγῳ, καὶ τῶν ἐκείνου παθῶν
ὑπομνήσας ὑμᾶς, καὶ τῆς διασπορᾶς, καὶ τῆς ἀλγῆς,
ἣν τε νῦν ἔχουσιν, καὶ ἣν ἐπὶ πλείστον (91) ἐξῴσι,
πειθόμεναι γὰρ ταῖς περὶ αὐτῶν προρρήσεσιν, ἔπειτα
ἐρῆσομαι ἀκριβῶς εἰδόντας ὑμᾶς, τί τὸ τῶν συμφορῶν
τούτων αἴτιον, ἵνα παιδευσθῶμεν τοῖς τῶν ἄλλων κα-
κοῖς τὴν ὁμόνοιαν.

IZ'. Οὐχ ὥς μὲν εἰρηγὴν ἔχον καὶ πρὸς ἀλ-
λῆλους καὶ πρὸς Θεόν, Αἰγύπτῳ τῇ καμίνῳ τῇ σιδη-
ρᾷ πιεζόμενοι, καὶ ὑπὸ τῆς κοινῆς (93) θλίψεως συν-
αγόμενοι (ἔστι γὰρ ὅτε καὶ τοῦτο φάρμακον ἀγαθὸν
εἰς σωτηρίαν ἡ θλίψις), λαὸς τε ἅγιος ἦκουσιν, καὶ
μερὶς Κυρίου, καὶ βασιλείον ἱεράτευμα. Καὶ οὐ τοῖς
μὲν ὀνόμασιν οὕτω (94), τοῖς δὲ ἔργοις ἐτέρως· ἀλλὰ
καὶ στρατηγοῖς ἦγοντο ἀγορεύοντες ὑπὸ Θεοῦ, καὶ στυ-
λῳ πυρὸς καὶ νεφέλῃς ὡδηροῦντο νυκτὸς καὶ ἡμέρας·
καὶ θάλασσα μὲν αὐτοὺς διέστατο φεύγουσι, πεινῶσι
δὲ οὐρανὸς ἐχορήγει τροφὴν, πέτρα δὲ διψῶσιν ἐπι-
γαγε, πολεμοῦσι δὲ χειρῶν ἑκτασις ἀντὶ μυριάδων
ἦν, δι' εὐχῆς ἐγείρουσα τρόπαια, καὶ ὁδοποιούσα τὰ
ἐμπροσθεν· ποταμοὶ δὲ ὑπεχώρουν τὴν συγγενῇ μι-
μούμενοι θάλασσαν, καὶ στοιχεῖα ἴστατο, καὶ τεῖχη
σάμπηξι κατεσεύετο. Καὶ τί δεῖ λέγειν Αἰγυπτίων
πληγὰς (95) τοῖσι χαριζόμενας, καὶ Θεοῦ φωνὰς
ἐξ ὄρους ἀκουόμενας, καὶ νομοθεσίαν διπλῆν, τὴν μὲν
ἐν γράμματι, τὴν δὲ ἐν πνεύματι, καὶ τὰλλα οἷς ἐτι-
μῶντο πάσαι παρὰ τὴν ἑαυτῶν ἀξίαν ὁ Ἰσραὴλ.
'Ἐπεὶ δὲ νοσεῖν ἤρξαντο, καὶ κατ' ἀλλήλων ἐμάνθησαν
καὶ διέστησαν εἰς μέρη πολλὰ (τοῦ σταυροῦ πρὸς τὴν
ἐσχάτην ἀπώλειαν (96) αὐτοὺς συναλύνοντος, καὶ
τῆς ἀπονοίας ἣν κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν
ἀπενοήθησαν, τὸν ἐν ἀνθρώπῳ Θεὸν ἀγνοήσαντες),
καὶ τὴν ῥάβδον τὴν σιδηρᾶν πᾶρβρῶθεν ἀπειλομένην
αὐτοῖς ἐφ' ἑαυτοὺς εἰλκυσαν, τὴν νῦν ἐπικρατοῦσαν
ἀρχὴν λέγω καὶ βασιλείαν, τί γίνεται; καὶ τί πεπόν-
θασιν;

IH'. Θρηγεῖ μὲν αὐτοὺς Ἰερεμίας ἐπὶ τοῖς προτέ-
ροις πάθεσι, καὶ τὴν ἐπὶ Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν
ὁδύρεται· καὶ γὰρ ἦν ὄντως κακείνα θρήνων καὶ
ἔδωρμῶν ἀξία· πῶς δὲ οὐ τῶν μεγίστων τεύχη κα-
τεσκαμμένα, πόλιν ἡδαισμένην, ἁγίασμα καθηρημέ-
νον, ἀναθήματα σεσυλημένα, πόδες βέβηλοι καὶ χεῖ-
ρες· οἱ μὲν τοῖς ἀβάτοις ἐμβατεύοντες, αἱ δὲ κα-

⁶⁰ Exod. xix, 6; I Petr. ii, 9. ⁶¹ Exod. xiii, 21, seqq. ⁶² Exod. xiv, 22. ⁶³ Exod. xv, 12 seqq.
⁶⁴ Exod. xvi, 6. ⁶⁵ ibid. 13. ⁶⁶ Jos. iii, 17; vi, 20. ⁶⁷ Exod. vii-xi. ⁶⁸ Exod. xix, 16 seqq.

(91) Πλείστον. Bas. πλείον, id est ἀντὶ τοῦ
αἰεὶ, quasi diceret « semper ».

(92) Οὐχ. Vel legendum, οὐχοῦν, vel per interro-
gationem veniendum: « nonne? annon? »

(93) Κοινή. Elias, πολλῆς, « multam afflictio-

nem ».

(94) Οὕτω. Regg. a, bm, οὕτως.

(95) Πληγὰς. Nonnulli codic. σφῆκας, « verras
crabrones ».

(96) Ἀπώλειαν. Deest in Par editione.

τῶν (97) ἀφ' αὐτῶν κατατρυφῶσαι, προφῆται σιγῶν-
τες, ἱερεῖς ἀγρόμενοι, πρεσβύτεροι μὴ ἐλεούμενοι, παρ-
θένοι καθυδριζόμεναι, νεότες πίπτουσαι, πῦρ ἀλλό-
τριον (98) καὶ πολέμιον, αἵματος ποταμοὶ ἀντὶ τοῦ
ὀσίου πυρός καὶ αἵματος, Ναζαρεῖοι κατασπυρόμενοι,
θρήνοι τοῖς ὕμνοις ἀντεγείρομενοι· καὶ ἐν' ἐξ αὐτῶν
εἶπω τι τῶν Ἱερουσαλὴμ θρήνων, οἱ υἱοὶ (99) Σιών, οἱ
τίμιοι καὶ ἀντιτιθέμενοι χρυσίῳ, οἱ τρυφεροὶ καὶ κα-
κῶν ἀπαθεῖς, ξένην ὁδὸν ὁδεύοντες· καὶ ὁδοὶ Σιών
πενθοῦσαι (1) παρὰ τὸ μὴ εἶναι τοὺς ἑορτάζοντας·
καὶ μικρὸν πρὸ τούτων· χεῖρες γυναικῶν οἰκτιρμό-
νων, οὐ τροφὴν ὀρέγουσαι τέκνοις, τῆς πολιορκίας
ἐπικρατούσης, ἀλλ' ἐπὶ τροφὴν ταῦτα σπαράττουσαι,
καὶ λιμοῦ φάρμακον τὰ ἐαυτῶν ποιοῦμεναι φίλιτα,
Ταῦτα πῶς οὐ δεινὰ καὶ πέρα δεινῶν, οὗ τοῖς πά-
σχουσιν τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ νῦν τοῖς ἀκούουσιν; Ἐγὼ
γοῦν ὁσάκις ἂν ταύτην ἀναλάβω τὴν βίβλον, καὶ τοῖς
Θρηνοῖς συγγένωμαι, συγγίνωμαι δ' (2) ὁσάκις ἂν εὐ-
ημερίαν σωφρονίσαι ἐθέλῃσω τῇ ἀναγνώσκατι, ἐγ-
κόπτομαι τὴν φωνήν, καὶ συγχέομαι δάκρυσι, καὶ
οἶον ὅπ' ὤβρι μοι τὸ πάθος ἔρχεται, καὶ συνθρηνῶ
τῇ θρηνήσαντι. Τὴν δὲ τελευταίαν αὐτῶν πληγὴν τε
καὶ μετανάστασιν (3), καὶ τὸν νῦν ἐπικείμενον αὐ-
τοῖς τῆς δουλείας ζυγὸν, καὶ τὴν περιδότητον ὑπὸ
Ῥωμαίοις ταπεινώσιν, ἥς οὐδὲν οὕτως ὥς ἡ στάσις
αἴτιον, τίς θρηνήσει πρὸς ἀξίαν τῶν θρήνων γρά-
φειν (4) εἰδόντων, καὶ λόγον ἐξισοῦν (5) πάθει; Ποῖαι
βίβλοι ταῦτα χωρήσουσι; Μία στήλη (6) τοῦτοίς τῆς
συμφορᾶς ἡ οἰκουμένη πᾶσα καθ' ἥς ἐσπάρησαν, καὶ
ἡ λατρεία πεπαυμένη, καὶ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸ
ἔδαφος μόγις (7) γινωσκόμενον, ἥς τοσοῦτον ἐπιβα-
τὸν αὐτοῖς; ἐστὶ μόνον, καὶ τοσοῦτον ἀπολαύουσα τῆς
ποσε αὐτῶν ὁδῆς, ὅσον ἐν ἡμέρᾳ φανίντες (8) θρηνη-
σαι τὴν ἐρημίαν.

αὐτοῖς Hierosolymitanæ urbis solum, quod vix jam agnoscitur, atque hactenus duntaxat illis patet, id-
que duntaxat fructus ex vetere sua gloria et amplitudine capiunt, ut per diem conspicui facti solitu-
dinem lugeant.

19. Δεινὸν δὲ ὄντος οὕτως τοῦ στασιάζειν, καὶ
τοσοῦτον αἰτίου κακῶν, ὥς τὰ τε ἐρημιζόμενα δείκνυσαι,
καὶ διὰ πλείονων ὑποδείγματων ἐστὶ μαθεῖν, ἐτι πολ-
λὴν δεινότερον τὸ, καταλύσαντας μικροψυχίαν (9),
καὶ τῶν τῆς εἰρήνης γευσάμενους καλῶν, πρὸς τὴν
αὐτὴν νόσον πάλιν ὑπενεχθῆναι, καὶ πρὸς τὸν ἴδιον
ἔμετον ἐπιστρέφαι, τὸ δὲ λεγόμενον (10), μὴδ' ὁ τοῦς
ἀνοήτους παιδεύει τῇ πείρᾳ σωφρονισθέντας. Καὶ γὰρ
ἄρῳ κούφους καὶ ἀνοήτους οὗ τοῦτους ὑπολαμβάνο-

⁹⁶ Thren. iv, 2. ⁹⁷ Thren. i, 4. ⁹⁸ Thren. iv, 10.

(97) Καὶ τῶν. Deest καί, in Reg. a et Or.

(98) Πῦρ ἀλλότριον. Illum intelligit ignem, quo
Nabuzardan Jerosolymam inflammavit.

(99) Οἱ υἱοὶ, etc. Sic Reg. hu et Or. Deest οἱ,
in Par. edit. Billius vertit «pretiosi illi filii,» etc.

(1) Πενθοῦσαι. Codices nonnulli, πενθοῦσι.

(2) Δ'. Regg. hm, hu; Or. δέ.

(3) Μετανάστασις. Coll. 3 et Montac. ἀνάστασις.
Non male, quicquid dicat variarum lectionum col-
lector. Nam ἀνάστασις, «desolatio» est et «ever-
sio,» ut recte observat Budæus, notumque est, nisi
quis valde in Græcis sit peregrinus.

(4) Γράφειν. Comb. legit συγγράφειν.

(5) Ἐξισοῦν. Oxon. ἐξισοῦντα τῷ πάθει.

(6) Στήλη. «Columna.» Quemadmodum, inquit

A manus vero 191 circa res eas, quas tangere nefas
erat, luxuriantes, prophetae silentes, sacerdotes
abducti, senes absque misericordia habiti, consu-
pratae virgines, juvenus cadens, flamma aliena et
hostilis, sanguinis fluvii pro sancto igne ac ernore,
Nazaraei raptati, luctus canticis subrogati: atque,
ut ex ipsis Jeremiae Threnis aliquid producā, in-
elyti illi filii Sion ⁹⁶, et auro æquandi, illi inquam
delicati atque a malis immunes, insuetam viam
obemntes: et vix Sion lugentes, eo quod nulli sint
qui festos dies celebrent ⁹⁷; ac paulo ante: manus
mulierum misericordium ⁹⁸, invalescente obsidione,
non victum filiis porrigentes, sed potius ad cibum
sibi parandum eos lacerantes, atque ex clarissimis
suis pignoribus medicinam adversus grassantem

B famem quaerentes? An non hæc gravia et plusquam
gravia, non iis solum, qui tum ea pertulerunt, sed
iis quoque qui nunc audiunt? Equidem, ut de me
loquar, quoties hunc libellum in manus sumo,
Threnosque lectito (id autem facio quoties secun-
darum rerum insolentiam coercere hujusmodi le-
ctione studeo), vocem mihi intercludi sentio, lacry-
misque obruior, eamque calamitatem velut ob oculos
positam videre videor, ac Jeremiae collamentor. At
vero postremam eorum plagam, et e sedibus suis
migrationem, ac servitutis jugum eorum capiti
nunc incumbens, celebremque illam sub Romanis
depressionem, quam nulla res æque ac seditio pe-
perit, ecquis eorum, qui lamentationes conscribere,
atque oratione calamitatem adæquare norunt,
C satis digne deplorabit? Quinam libri eam capient?
Una utique illis calamitatis columna totus terrarum
orbis est, per quem varie fusi sparsique sunt, divi-
nusque cultus compressus et exstinctus, ipsumque

XIX. Porro autem, cum dissidiis laborare, tam
grave sit, ac tot mala conflēt, quemadmodum, et
ex iis quæ diximus, liquet, et pluribus exemplis
discere licet, tum vero multo gravius est, depositis
inimicitias, pacisque bonis degustatis, 192 in eum-
dem rursus morbum provolvī, atque ad suum, ut
D dici solet, vomitum redire, ac ne ipsa quidem expe-
rientia, quæ stultorum magistra est, emendari.
Etenim eos levitatis ac stultitiæ opinionem subire

Elias, ære, aut ex lapide excitatæ columnæ, aut
aliquorum ærumnas, aut vituperationes prætereun-
tibus exhibent, sic totus terrarum orbis, per quem
dispersi sunt Judæi, instar columnæ, quæcumque
horrenda ipsis acciderint, prædicat.

(7) Μόγις. Regg. a, hm, μέλις.

(8) Φανέντες. «Apparentes.» Romani imperato-
ris, Adriani, ni fallor, lege, Judæis campos ubi urbs
Jerosolymitana fuerat, per unum diem ex certo spa-
tio videndi licentia dabatur. Comb. legendum pu-
tat, φανέντος.

(9) Καταλύσαντας μικροψυχίαν. «Deposita pu-
sillanimitate.»

(10) Τὸ δὲ λεγόμενον. Deest in Regg. a, hu, Or.
Mox Or. et tres Coll. μὴδ' ὁ, pro μὴδ' ὁ.

comperio, non qui in vitio aliquo permanent, sed qui, instar auræ subinde se immutantis, aut reciprocantium Euriporum, aut instabilium maris fluctuum, facili momento in contrarias sententias feruntur ac revolvuntur. Atque illud insuper mecum considero, iis, qui dissidiis conflictantur, spem saltem concordiae solatium asferre, calamitatesque ipsorum maxima ex parte levare. Spes enim mutationis, ac melior rerum status ante oculos positus, maximam opem afflictis hominibus asferre solet. Qui vero sæpe quidem in concordiam redierunt, semper autem ad vitium relapsi sunt, his una cum aliis rebus, melior quoque spes adempta est; ut qui non minus pacem ipsam, quam dissensionem, semper metuant, neutrique earum propter fidant.

XX. Nec vero hæc eo a me dici quisquam suspicetur, quod pacem omnem amandam et complectendam esse existimem; nam ut optimam quamdam dissensionem, ita perniciosissimam quamdam concordiam esse perspectum habeo; sed eam demum, quæ bona est, et boni causa initur, ac Deo copulat. Atque, ut hæc brevi distinctione explicentur, ita sentio; haud bonum esse, ut quis segnior sit, aut fervidior quam par est, ita ut vel omnibus ob levitatem acquiescat, vel ob temeritatem et insolentiam ab omnibus se removeat. Æque enim et inefficax segnities est, et mobilitas atque inconstantia a societate et communione aliena. Verum ubi aperte se prodit impietas, tum vero, nobis faciendum esse, ut adversus ignem et ferrum, et tempora, et principes, ac denique prius adversus cætera simul omnia feramur, quam ut mali fermenti participes efficiamur, ac male affectis assentiamur: nec quidquam perinde metuendum est, ut ne quid magis quam Deum metuamus, ac propterea, cum veritati serviamus, fidei et veritatis doctrinam perfide deseramus. At cum suspicio sola animum nostrum male habet, metusque non satis exploratus, tum vero lenitatem potius quam celeritatem, et indulgentiam **193** potius quam arrogantiam et contumaciam adhibere convenit; multoque melius et

XXI. Quæ cum cognita et explorata habeamus, fratres, complectamur nos mutuo, et exosculemur, unum vere efficiamur, et eum, qui medium maceriæ parietem solvit⁷¹, ac per sanguinem suum omnia

⁷¹ Ephes. 11, 14.

(11) Οὕτω γινώσκω... πασι συμφέρεσθαι. Billius, «sic statuo; nec segniorem quemquam esse debere, quam par sit, nec ferventior, ita ut, vel ob levitatem ad omnes se aggreget,» etc.

(12) Εὐκίνητον. In editis sequitur, καί, quod, auctoritate melioris notæ codicum, delevimus.

(13) Πρόδηλα. Regg. a, bm, et tres Colb. πρόδηλον.

(14) Ἀπάντων φοβητέον. Or., Coisl. 1, πάντων. Idem Coisl. 1, Hervag., Combef. εὐλαβητέον, «cavendum, fugiendum.»

Α μένους, οἱ ἂν κακῶ τινι παραμένωσιν, ἄλλα τοὺς ῥα-
δίους ἐπ' ἀμφοτέρω φερομένους καὶ μεταβρέοντας,
καθάπερ αὖρας μεταπιπτούσας, ἢ μεταβολὰς καὶ πα-
λιρρόδας Εὐρίπων, ἢ θαλάσσης ἀστάτα κύματα. Σκοπῶ
δὲ κακεῖνο, ὅτι τοὺς μὲν ἐπὶ τῆς ἀτάσεως μένοντας
ἢ γοῦν ἐλπίς τῆς ὁμονοίας ῥήτους ποιεῖ, καὶ τὸ πλεί-
στον αὐτοῖς ἐπικουφίζει τῆς συμφορᾶς· μεγίστη γὰρ
ἐπικουρία τοῖς ἀτυχοῦσι μεταβολῆς ἐλπίς, καὶ τὸ
κρεῖττον ἐν ὀφθαλμοῖς κείμενον· οἱ δὲ πολλάκις μὲν
ὁμονοήσαντες, ἀεὶ δὲ πρὸς τὴν κακίαν παλινδρομή-
σαντες, ἀφίρηνται μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦ κρεῖττο-
νος τὴν ἐλπίδα· οὐχ ἤττον τῆς στάσεως δεδοκότες
ἀεὶ τὴν ὁμόνοιαν, καὶ μὴδ' ἐτέρῳ θαρβύοντες, διὰ τὸ
ἐν ἀμφοτέροις εὐκίνητον καὶ ἀστάθμητον

B K'. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με λέγειν, ὅτι πᾶσαν εἰρή-
νην ἀγαπητέον· οἷσα γὰρ ὥσπερ στάσιν τινὰ βελτί-
στην, οὕτω καὶ βλαβερωτάτην ὁμόνοιαν· ἀλλὰ τὴν γε
καλὴν καὶ ἐπὶ καλῶ καὶ θεῶ συνάπτουσιν. Εἰ δὲ δεῖ
συντόμως διελέσθαι περὶ αὐτῶν, οὕτω γινώσκω (11),
οὔτε νωθέστερον εἶναι τοῦ μετρίου καλὸν, οὔτε θερ-
μότερον, ὥς ἡ δι' εὐκολίαν πᾶσι συμφέρεσθαι, ἢ δι'
ἀταξίαν πάντων ἀποστατεῖν· ὁμοίως γὰρ καὶ τὸ νω-
θὲς ἀπρακτον, καὶ τὸ εὐκίνητον (12) ἀκοινώνητον.
Ἄλλ' οὐ μὲν ἂν ἡ πρόδηλα (13) τὰ τῆς ἀσεβείας, καὶ
πυρὶ, καὶ σιδήρῳ, καὶ καιροῖς, καὶ δυνάσταις, καὶ
πᾶσι πρότερον ὁμῶς χωρητέον, ἢ τῆς ζύμης μεθ-
εκτέον τῆς πονηρᾶς, καὶ συγκαταθετέον τοῖς κακῶς
ἐχούσι, καὶ οὐδὲν οὕτω τῶν ἀπάντων φοβητέον (14),
ὥς ἄλλο τι πρὸ Θεοῦ φοβηθῆναι, καὶ διὰ τοῦτο προ-
δοῦναι περὶ τῆς πίστεως λόγους (15) καὶ τῆς ἀλη-
θείας, ἀληθεῖα δουλεύοντας· οὐ δὲ τὸ λυποῦν ὑπόνοια
καὶ φόβος ἀνεξέταστος (16), βελτίων τοῦ τάχους ἢ
μακροθυμία, καὶ τῆς αὐθαλείας ἢ συγκατάβασις (17),
καὶ πολλῶ κρεῖττον καὶ λυσιτελέστερον, ἐν τῷ κοι-
νῷ σώματι μένοντας, καταρτίζειν ἀλλήλους ὡς ἀλ-
λῶν μέλη, καὶ καταρτίζεσθαι, ἢ προκαταγνόντας
διὰ τῆς ἀποστάσεως, καὶ τὸ ἀξιώπιστον τῷ χωρισμῷ
λύσαντας, ἔπειτα ἐξ ἐπιτάγματος, ὥσπερ τυράννους,
ἀλλ' οὐκ ἀδελφούς, νομοθετεῖν τὴν διόρθωσιν.

conducibilis est, ut in communi corpore manentes, corrigamus atque corrigamur, quam ut præiudicio per secessionem facto, et auctoritate per separationem amissa, ex edicto postea, velut tyranni ac non

D KA'. Ταῦτα εἰδότες, ἀδελφοί, περιλάβωμεν ἀλλή-
λους, περιπτυσώμεθα, γενώμεθα γνησίως ἐν, μιμη-
σώμεθα τὸν τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσαντα, καὶ
διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ πάντα συναγαγόντα, καὶ εἰ-

(15) Περὶ τῆς πίστεως λόγους. Reg. hu, Or., etc. τοὺς περὶ πίστεως λόγους.

(16) Φόβος ἀνεξέταστος. «Metus non satis exploratus, qui,» ut ait optime Basil. Schol., «insti-
tuta inquisitione, est depellendus:» ὃν διὰ τῆς ἐμ-
μελοῦς ἐξετάσεως ἐκκλητέον. Billius: «timorque
nullis certis argumentis innixus.»

(17) Συγκατάβασις. Billius, «indulgens demis-
sio.» Leuvenklaius: «in concordiam reditio.»

ρηγνέσαντα· εἴπωμεν τῷ κοινῷ Πατρὶ τοῦτω, τῇ
σεμνῇ πολιᾷ, τῷ πρῶτῳ καὶ ἡμίῳ ποιμένι· Ὁρᾷς τὰ
ἐπίχειρα τῆς ἐπισκοπίας; Ἄρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλ-
μοὺς σου, καὶ ἴδε ἐπισυνηγμένα τὰ τέκνα σου, ὃν
τρόπον ἐπόθεις, καὶ ὁ (18) προστεθῆναι σοι μόνον
ἡτοῦ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐν ἑν γῆρα καλῷ καταλύ-
σῃ; τὴν παροικίαν· ἰδοὺ πάντες ἤκασι πρὸς σέ, καὶ
ὕπν τὰς σὰς ἀναπαύονται πτέρυγας, καὶ τὸ ἐαυτῶν
κυκλοῦσι θυσιαστήριον, μετὰ δακρύων ἀποροιτήσαν-
τες, καὶ μετ' εὐφροσύνης προστρέχοντες (19). Χαίρε
καὶ κατατέρπου, πατέρων ἄριστε καὶ φιλοτεκνύτατε,
οἱ πάντας αὐτοὺς ἐνέδουσαι καὶ περιβέβησαι, ὡς
κόσμον νύμφη. Φθέγγαι καὶ σὺ πρὸς ἡμᾶς· Ἰδοὺ
ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν (20) ὁ θεός. Πρόσ-
θες ἄλλην φωνὴν δεσποτικὴν καὶ μάλα οἰκτεράν·
Οὗς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐκ ἀπώλεσα ἐξ
αὐτῶν οὐδένα.

KB. Μηδέ γε ἀπλοῖτο μηδεὶς (21), ἀλλὰ πάντες
μένωμεν ἐν ἐν πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες
τῇ πίστει τοῦ Εὐαγγελίου, σύμψυχοι, τὸ ἐν φρονούν-
τες, ὥπλισμένοι τῷ θυρεῷ τῆς πίστεως, περιεζω-
σμένοι τὴν ὀσφύν ἐν ἀληθείᾳ, ἕνα μόνον εἰδότες τὸν
κατὰ τοῦ πονηροῦ (22) πόλεμον, καὶ τὸν ὅτι· ἐκείνου
στρατηγούμενων, μὴ φοβούμενοι τοὺς δυναμένους
ἀποκτείνειν τὸ σῶμα, τῆς δὲ ψυχῆς λαβέσθαι μὴ δυ-
ναμένους, φοβούμενοι δὲ τὸν καὶ ψυχῆς καὶ σώματος
Κύριον φυλάσσοντας τὴν καλὴν παρακαταθήκην, ἣν
παρὰ τῶν Πατέρων εἰλήφαμεν, προσκυνοῦντες Πατέ-
ρα, καὶ Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα· ἐν Υἱῷ τὸν Πατέ-
ρα, ἐν Πνεύματι τὸν Υἱόν γινώσκοντας, εἰς ἃ βεβα-
πίσμεθα, εἰς ἃ πεπιστεύκαμεν, οἷς συντετάγμεθα,
πρὶν συνάψαι διαιρούντες (23), καὶ πρὶν διαιρεῖν
(24) συνάπτοντες, οὔτε τὰ τρία ὡς ἕνα (25) (οὐ γὰρ
ἀνυπόστατα (26), ἢ κατὰ μιᾶς ὑποστάσεως (27), ὡς
εἶναι τὸν πλοῦτον ἡμῖν ἐν ὀνόμασι, ἀλλ' οὐ πρᾶ-
γμασι), καὶ τὰ τρία ἕν. Ἐν γὰρ οὐχ ὑποστάσει (28),
ἀλλὰ θεότητι· μόνος ἐν Τριάδι προσκυνουμένη, καὶ
Τριάς εἰς μονάδα ἀνακεφαλαιουμένη (29), πᾶσα
προσκυνητὴ, βασιλικὴ πᾶσα, ὁμόθερος, ὁμόδοξος,
ὑπερχόσμιος, ὑπέρχρονος, ἄκτιστος, ἀόρατος, ἀν-
αφής, ἀπερίληπτος, πρὸς μὲν ἑαυτὴν ὅπως ἔχει (30)
τάξεως, αὐτῇ μόνῃ (31) γινώσκουμένη (32), σεπτὴ δ'
ἡμῖν ὁμοίως καὶ λατρευτὴ, καὶ μόνῃ τοῖς Ἀγίοις τῶν
ἁγίων ἐμβατεύουσα. τὴν δὲ κτίσιν πᾶσαν ἐκτός ἐω-

A conciliavit, et pacavit⁷², imitemur. Dicamus com-
muni huic Patri, venerabili canitiei, mansueto et
placido Pastori: Vides moderationis tuæ præmia?
Tolle per circuitum oculos tuos, et collectos filios
tuos vide⁷³, quemadmodum cupiebas, quodque
unum ut tibi contingeret, noctes diesque postulabas,
ut in senectute bona peregrinationis tuæ dies con-
cluderes. En omnes ad te venerunt, ac sub pennis
tuis requiescunt, suumque altare cingunt, cum la-
crymis illi quidem egressi, cum gaudio autem re-
currentes. Gaude et oblectare, patrum optime ac
filiorum amantissime, quoniam his omnibus, non
secus ac sponsa mundo suo, indutus et amictus es.
Loquere tu quoque ad nos: Ecce ego, et pueri
mei, quos dedit mihi Dominus⁷⁴. Adde aliam
B quoque Domini vocem valde congruentem: Quos
dedisti mihi custodiri, et non perdi ex eis quem-
quam⁷⁵.

XXII. Atque utinam nemo pereat, sed omnes in
uno spiritu maneamus, una mente collaborantes
fidei Evangelii, unanimes, unum idemque sentien-
tes⁷⁶, fidei clypeo armati, succincti lumbos in ve-
ritate⁷⁷, solum unum istud bellum scientes, quod
adversus pravam illum, et eos, qui ipsius ductu ei
auspiciis pugnant, geritur: Non eos timentes, qui
corporis quidem necandi potestatem habent, cate-
rum animam arripere nequeunt; sed eum, cui in
corpora animasque nostras jus et imperium est,
formidantes⁷⁸: præclarum depositum, quod a Pa-
tribus nostris accepimus, custodientes⁷⁹; adoran-
tes Patrem, et Filium, et Spiritum sanctem; in Fi-
lio Patrem, in Spiritu Filium cognoscentes, in
quorum nomine baptismi aqua tincti sumus, in
quos credidimus, quibus nomen dedimus, prius eos
dividentes, quam conjunxerimus, priusque conjun-
gentes, 194 quam distinxerimus, nec tria tanquam
unum accipientes (neque enim ejusmodi sunt hæc
nomina, ut per se non subsistant, aut de una tan-
tum persona prædicentur, quasi opes nostræ in no-
minibus, non autem in rebus sitæ sint), et tria
unum esse credentes. Unum enim sunt, non perso-
næ, sed divinitatis ratione. Unitas in Trinitate
adorata, et Trinitas in unitate collecta, tota ado-
randa, tota regia, ejusdem throni et gloriæ, mundo
D sublimior, tempore superior, increata, invisibilis,

⁷² Coloss. i, 19. ⁷³ Isa. lx, 4. ⁷⁴ Isa. viii, 18. ⁷⁵ Joan. xvii, 12. ⁷⁶ Philipp. i, 27; ii, 2. ⁷⁷ Ephes. vi, 14. ⁷⁸ Math. x, 28. ⁷⁹ II Tim. i, 14.

(18) Καὶ ὁ Combef. καὶ ἅ. nempe, τέκνα, « filios. » D
(19) Προστρέχοντες. Sic Or. Editi vero, προτρέ-
χοντες.

(20) Ἐδωκεν. Reg. hu, Or. δέδωκεν.

(21) Μηδεὶς. Regg. a, bm, hu, Or., etc. μηδὲ εἰς.

(22) Τοῦ πονηροῦ. « Diaboli. »

(23) Διαιρούντες. His verbis, Sabellium, qui per-
sonas divinas confundebat, carpit Gregorius.

(24) Διαιρεῖν. Reg. bm, tres Colbert., Or. δι-
ελεῖν.

(25) Ὅτε τὰ τρία ὡς ἕνα. Coisl. i οὗτε τὰ τρία
εἰς ἕν.

(26) Ἀνυπόστατα. Coisl. i addit, τὰ ὀνόματα,
« nomina; » quæ vox ita subaudienda; vel, si mavis,
πρόσωπα, « persone. »

(27) Ἡ κατὰ μιᾶς ὑποστάσεως. « Aut de una
substantia, » sen, « subsistentia. » Billius reddit hanc
vocem, Ὑποστάσεως. hic et alibi, per, « Personam; »
quod non satis nobis Gregorii ac Orientalium menti
congruum videtur.

(28) Οὐχ ὑποστάσει, etc. « Non ratione subsi-
stendi, sed divinitate. »

(29) Ἀνακεφαλαιουμένη. « Recapitulata, com-
prehensa. »

(30) Ἐχει. Regg. bm, hu, ἔχει.

(31) Αὐτῇ μόνῃ. Sic Regg. bm, hu, et Or. In
Par. edit. αὐτῇ μόνῃ, etc., quod verit Billius: « sola
quidem, quo erga se ordine sit, intelligens. »

(32) Γινώσκουμένη. Combef. legit, γινώσκουσα.
Sic etiam Hervag. et Reg. bm, sed recentiori manu.

tactus et comprehensionis experts, secundum vero A
 ordinem qui in se est, sibi soli cognita, nobis tamen
 ex æquo veneranda et adoranda, sola etiam in
 Sancta sanctorum penetrans, res autem omnes con-
 ditas foris relinquens, alias primo velo, alias secu-
 do interclusas atque diremptas: primo nimirum,
 cœlestes et angelicas a deitate, altero vero, natu-
 ram nostram a cœlestibus. Hæc, fratres, agamus,
 hoc animo simus; eosque, qui aliter sentiunt, ut
 veritatis labem et corruptelam, quoad quidem lice-
 bit, assumamus atque curemus; incurabili autem
 morbo laborantes aversemur: ne alioqui morbum
 eorum ante contrahamus, quam illis sanitatem nostram impertiamus. Ac Deus pacis ³⁵, illius in-
 quam pacis quæ intellectum omnem exsuperat ³⁶, nobiscum erit, in Christo Jesu Domino nostro.
 Amen.

³⁵ II Cor. xiii, 11. ³⁶ Philipp. iv, .

(53) Λύμην. Reg. bm, λολύμην.

(54) Δ' ἔχοντας. Regg. bm, hu, Or. δὲ ἔχοντας.

(55) Μεθ' ἡμῶν. Sic tres Regg. ac tres Colb. Par.
 μεθ' ὁμῶν.

(56) Ἡμῶν. Ἀμῆν. Sic desinunt plerique codi-
 ces, his omissis quæ in Par. edit. leguntur: ὃ ἡ
 δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, « cui gloria in
 sæcula sæculorum. »

195 MONITUM IN ORATIONEM VII.

I. Cæsarius, cujus immatura mors est præcipuus istius orationis scopus, erat Gregorii Theologi frater natus minimus. Is paterna domo una cum Gregorio, studiorum causa, profectus, relicto in Palæstinæ scholis fratre, Alexandriam petiit (n. 6). Illic brevi tempore eam mathematicarum artium ac medicæ peritiā est adeptus (n. 8), quam postea « urbs princeps » Constantinopolis admirata, publicis dignitatum ornamentis, ipsoque senatorio gradu honorare voluit. Verum Cæsarius, spretis his omnibus honorum titulis, Gregorio fratri suo, qui Athenis digressus, in hanc urbem venerat, itineris socium se adjungens, in patriam reversus est.

II. Cum autem ibi aliquandiu moratus esset, inde iterum Constantinopolim repetens, « statim primum inter medicos gradum obtinuit, atque in amicorum numero apud Constantium imperatorem habitus, amplissimis honoribus est cumulatus (n. 10). » Nec minori in pretio fuit apud Julianum, qui, licet plerosque decessoris sui Constantii ministros valere jussisset, Cæsarium tamen libere ac publice coram Apostata Christi fidem profitentem nullatenus eiecit. Clarior adhuc, Joviano, ac subinde Valentiniano et Valente imperantibus, exstitit. Majorum etiam dignitatum quasi præludium erat præfectura, qua in Bithynia fungebatur, cum urbs Nicæna terræ motu subversa est. In hac calamitate ipse pene oppressus fuit Cæsarius. At « ipsa ruina, » rectius dixerim, divina virtute « protectus, solus propemodum incolumis evasit (n. 15). »

III. Interea parentes et amici, qui moleste ferebant tam illustrem animam in sæculi negotiis versari, arrepta hujus terræ motus occasione, eum, ut aulæ ac dignitatibus valediceret, vehementius hortari cœperunt. Eorum votis annuit Cæsarius, seque aulam derelicturum, per litteras Gregorio fratri significavit. Sed, heu! nimium cita mors ex adverso occurrit, et qui « terræ motu superior fuerat, morbo non item, » ut scribit Gregorius (ibid.); ex quibus colligunt eruditi (Bar. ad an. 368; Bolland. ad diem 25 Febr.; Tillemontius), non nisi brevissimum temporis spatium, inter terræ motum et Cæsarii mortem, intercessisse.

IV. Hæc sunt, quibus Gregorius oratorie amplificatis, suum ipsius et piorum parentum dolorem lenit ac sublevat. Inter Gregorianas orationes hanc specialiter accenset Hieronymus (37). Verisimile est habitam fuisse statim post Cæsarii obitum, id est, cum ejus exuvie Nazianzum devectæ, in sepulcro, quod sibi ipsis parentes longævi opportune paraverant, conditæ fuerunt. Non enim in patria sua mortuus est Cæsarius, ut contendit Baroni-
 us. Id autem nusquam legitur. Idcirco hæc funebris oratio in anno 368 exeunte, vel potius ineunte 369, collocanda videtur. Nam terræ motus, post quem Cæsarium obiisse diximus, idem ipse est, quem v Idus Octobris, Valentiniano et Valente consulibus, in Bithynia contigisse narrat Socrates (38); quod in annum vulgarem 368 r-
 cidit.

196 V. Sunt in hac oratione nonnulla a Theologo relata, quæ eruditus nonnihil negotii facessunt. Etenim de Cæsario loquens Gregorius, ait : « In Bithynia degebat, præfecturam ab imperatore haud postremam administrans. Ea autem erat exigere pro imperatore pecunias, ac thesaurorum curam gerere (ibid). » Hærent hic eruditi, et dubitant quannam hæc verba præfecturam significant; num « quæstoris munus, » ut Billius interpretatur; num « comitivam sacrarum largitionum, » aut « rerum privatarum » alteram, ut contendit Gothofredus (39); num denique « simplicem » in ea provincia « præfectum, » vel « comitem thesaurorum, » qui sub illustri viro comite sacrarum largitionum esset, ut volunt Bollandistæ (40) ac Tillemontius.

VI. Nihil certe immorabimur, ut hanc Billii interpretationem : « Quæstoris munere fungebatur, » refellamus. Etenim, ut observat Gothofredus, « quæstoris appellatione Græca vox, *ταμείωσις*, perperam hoc ævo exprimitur, quo quæstor non, ut olim, erat qui pecuniæ publicæ præerat; verum quem hodie ferme cancellarium dicimus, penes quem legum dicendarum pro principe, et rescriptorum ad preces supplicum jus erat, ut patet ex Claudiano. et notitia imperii. » Nihil etiam fere de Gothofredi, Bollandistarum ac Tillemontii opinione dicemus. Suam quisque sententiam variis momentis confirmare nititur. Verum non magnum esse utrique rationum pondus ac firmitas. Ipse clarissimus vir Tillemontius fatetur, harum quamlibet dignitatum, Gregorii verbis, significari posse; atque etiam cum Gothofredi opinione mirum in modum consentire, quod ait Gregorius : « Provinciam scilicet Cæsario creditam, non postremum inter imperii dignitates locum obtinere. » Dubitat autem vir doctus, num comitiva tanta « præludium » ad ampliores gradus dici possit. Deinde, num Cæsarius in ea dignitate ab anno 364 ad annum 369 hære debuerit, nec ad maiora interim promoveri. At, pace doctissimi viri, dicere liceat, nullum de primo enasci posse dubium. Hanc enim præfecturam ipse Gregorius « quasi præludium » vocat. Quod autem ad secundum attinet, posito, quod contendit Tillemontius, « Cæsarium ad maiora nunquam promotum, » si quid inde sequitur, nihil aliud sane, nisi quod Cæsarii dignitas non e tantulis, sed ex insignioribus aliqua fuerit, in qua pluribus annis eum hære permiserit, cuius promovendi cupidissimus erat imperator. Neque vero id concedit Gothofredus, qui deinceps Cæsarium a Valente præfectura urbis Constantinopolitanæ auctum fuisse affirmat, ejusque meminisse Ammianum Marcellinum in gestis anni 363, et Zosimum lib. iv, quod et Leuvenklaius ad Zosimum annotavit.

VII. In tanta opinionum varietate, non facile, quæ tenenda sit via, dignoscitur. Tutius igitur erit Gregorii vestigiis adhærere; et cum ipse non meminerit ullius præfecturæ illa amplioris, quam in Bithynia administravit Cæsarius, atque etiam administrabat, cum morte sublatus est, commissam ipsi fuisse Constantinopolitanæ urbis præfecturam asserere nobis non licet; imo vix concedere possumus eum « rei privatæ comitem » fuisse. Diu namque habitavit in provincia, in quibus singulis, ut notat Pancirolus, erant thesaurorum præfecti. Præterea, comitiva rei privatæ, una erat e primariis tribus imperii dignitatibus, ac proinde gradus ad **197** maiora, aut « præludium » dici non debuit, nec reipsa fuit. Repugnat enim Gregorii verbis, Cæsarium fratrem primo « comitem rei privatæ ac thesaurorum, » deinde « præfectum, » aut etiam « quæstorem » fuisse designatum. Si ita esset, longe profecto a majoribus ad minora descendisset, nedum prælusisset amplioribus. Id autem forte doctissimos viros in errorem induxit, quod non satis attenderint, non unum his temporibus existisse Cæsarium. Fuit namque Cæsarius, alter a Cæsario Gregorii fratre, vir potens, cui duas epistolas, quæ inter Gregorianas reperiuntur, inscripsit Gregorius. Is forte fuit anno 364 « rei privatæ comes, » ac deinceps « magister officiorum, prætorii præfectus, » atque etiam « consul, » nisi mavis hæc munera duos inter Cæsarios paritari.

VIII. Observare juvat Gregorium, in hac funebri Cæsarii laudatione, ne verbum quidem facere de scriptis, quæ ejus nomine circumferuntur. Quod silentium satis esse videtur, ut quatuor dialogos, qui sibi Cæsarii nomen præscribunt, ipsi falso ascriptos esse existimemus. Auctor siquidem dialogorum laudat Maximum, qui longo post Cæsarium tempore floruit, nempe sæculo septimo, adeoque recentior. Ridendus sane potius quam refellendus serio Leuvenklaius, qui mavult credere testimonia, quæ passim de Maximo in dialogis occurrunt, temere a quopiam assuta esse, quam Cæsario adjudicare dialogos.

IX. Deinde, dialogi præ se ferunt epigraphen, quæ ipsa dialogos Cæsarii fctum esse non posse prædicat; quippe quæ hujusmodi est, tum apud Leuvenklaium, tum in Bibliothecis Patrum, ut quæstiones tum propositas significet, cum Cæsarius « a secretis erat, » et Constantinopoli docens viginti totos annos commorabatur. » Quæ de Cæsario dici nequaquam possunt. Nec enim alii « docens, » aut « a secretis » unquam legitur, multoque minus « viginti totos annos Constantinopoli docere » potuit, qui in ea urbe, ne quidem decem, aut etiam octo annis versatus est. Et certe Theologus aperte satis indicat nihil a fratre Cæsario, de arte oratoria, de medica, de mathesi, de philosophia, etc., in publicam lucem editum. Potuisset sane de his artibus cum laude disserere; non vero de theologia, qua in palæstra non desudarat homo catechumenus. Unde dubitari merito potest, utrum hos di-

(39) *Cod. Theod.* tit. 1, l. viii, tom. III, p. 385 et 386.

(40) Febr. p. 496.

logos legerint, qui eos Cæsario ascribunt. Etenim cuilibet legenti patet dialogorum auctorem fuisse virum theologicis in rebus maxime versatum, et fama notissimum. Nam qui interrogant, profitentur (41) « se absurdarum fluctibus opinionum exhaustos, ad magistri benignitatem, velut ad portum quemdam, se conferre, quo de adoranda Trinitate, aliisque sacrarum litterarum capitibus vera doceantur; Patrisque filiorum studiosissimi » nomine « doctorem » compellant. Quæ quidem appellatio sacerdotem, eumque theologicarum rerum peritia insignem, significat. Ac re quidem ipsa doctor disputationem altera die abrum- pens ait: « (42) Quia nos modo ratio temporis ad peragenda mysteria, sancto cœtu nos expectante, compellit, » etc. Quisquis ergo hos dialogos Cæsario velit ascribere, necesse est ut idem medicum in theologum, catechumenum in sacerdotem, nova et plane admi- randa metamorphosi, transmutet.

198 X. Demum auctor dialogorum Origenem appellat (43) « vanum nugatorem, scripto- rum impiissimum, » et ejus dogmata « venenata et pestifera, quæ simpliciores decipiant. » Itane, amabo, de Origene locutus fuisset Gregorii frater, nedum Gregorius ipse, qui longo post tempore Origenis excerpta, « velut Basilii ac sui ipsius monumentum, » ad Theodo- rum mittebat (44)? Quo penitus subvertitur inepta scriptoris cujusdam (45) opinio, qui dialogos ab ipso Theologo, Cæsario fuisse suppositos voluit; idque ex perturbato quodam et obscurato Photii (46), qui, ne id quidem somniando, cogitavit, textu astruere conatur. Unum duntaxat ex Photii dictis colligitur, dialogorum auctorem, cujus meminit, Photio, qui sæculo nono vixit, esse antiquiorem.

(41) Lib. i Bibl. PP. 1624, t. XI, p. 545.

(42) Quæst. 114.

(43) Quæst. 140 et 147.

(44) Epist. 87.

(45) Labb. Script. eccles., t. I, p. 217.

(46) Phot., c. 210, p. 540.

ORATIO VII^a.

ΛΟΓΟΣ Ζ

Funebris in laudem Cæsarii fratris oratio, super-
stitibus adhuc parentibus.

Α ΕΙς Κασάριον τὸν παῖτα (47) ἀδελφὸν ἐπιτά-
φιος, περιόντων ἐτι τῶν γονέων.

I. Existimatis fortasse, o amici, et fratres, et patres, non re duntaxat, sed nomine quoque ipso dulces, me cupide ad dicendum prodire, ut eum qui discessit, lacrymis ac luctibus prosequar, aut longam et elegantem orationem, qua plerique gaud- dent, habeam. Et quidem vos, tanquam mihi mœ- roris ac luctus socii futuri, comparastis, ut in meo casu vestros casus deploretis, si quibus hujusmodi quidpiam accidit, et in amici calamitatibus dolere condiscatis; alii vero ut aures pascatis, animosque oblectetis. Oportere si quidem nos ex calamitate quoque ipsa ostentationis ansam arripere, ejus- modi quondam erat nostra ratio, cum et in cæteris perquam redundantes, ac terrenis rebus addicti essemus, et in sermonibus ambitiosi; priusquam scilicet ad verum et supremum sermonem oculos sustulissemus, Deoque, a quo omnia, rebus omni- bus donatis, Deum pro omnibus rebus accepisse- mus. Ne, quæso, id de nobis existimetis, si quid dextri existimare vultis. Nam nec eum qui disces- sit, amplius quam par sit, lugebimus, ut qui ne in aliis quidem talia probare soleamus; nec in ed lau- dando modum ac decorum excedemus, quanquam gratum, ac, si quod aliud, maxime congruum mu- nus est eloquenti viro oratio, et ei qui sermones

Α'. Οἷσθε με ἴσως, ὦ φίλοι, καὶ ἀδελφοί, καὶ πα- τέρες, τὸ γλυκὺ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, θρήνους ἐπιβαλοῦντα τῷ ἀπελθόντι καὶ ὀδυρμούς, ὑποδέχε- σθαι προθύμως τὸν λόγον, ἢ μακροῦς ἀποτενοῦντα καὶ κομποῦς λόγους, οἷς οἱ πολλοὶ χαίρουσιν. Καὶ οἱ μὲν ὡς συμπληροῦντες, καὶ συνθρηνησόντες παρ- εσκεύασθε, ἐν' ἐν (48) τῷ ἐμῷ πάθει τὰ οἰκτεῖα δα- κρύσητε, ὅσοις τι τοιοῦτόν ἐστι, καὶ σοφίσθητε τὸ ἀλγοῦν ἐν φιλικῷ πάθει· οἱ δὲ ὡς τὴν ἀκοὴν ἐστιάσσαντες, καὶ ἡδῶς ἐσόμενοι. Χρῆναι γὰρ ἡμᾶς ἐπιδειξιν ποιήσασθαι καὶ τὴν συμφορὰν, οἷά ποτε ἦν τὰ ἡμέτερα, ἥνικα τὰλλα ἤμεν ἱκανῶς περιττοὶ καὶ τῆς ὕλης (49), καὶ τὰ περὶ λόγους φιλόδοιμοι· πρὶν ἀναβλέψαι πρὸς τὸν ἀληθινόν λόγον καὶ ἀνωτάτω, καὶ πάντα δόντες (50) Θεῷ, παρ' οὗ τὰ πάντα, Θεὸν ἀντὶ πάντων λαβεῖν. Μηδαμῶς, μὴ τοῦτο περὶ ἡμῶν ὑπο- λάβητε, εἰ τι ὑπολαμβάνειν βούλεσθε δεξιόν. Οὕτε γὰρ (51) θρηνησόμεν τὸν ἀπελθόντα πλέον ἢ καλῶς ἔχει, οἷ γε μὴδὲ τῶν ἄλλων τὰ τοιαῦτα ἀποδεχόμεθα, οὔτε ἐπαινεσόμεθα πέρα τοῦ μέτρου καὶ πρέποντος (52), καίτοι γε δῶρον φίλον καὶ οἰκειότατον, εἴπερ τι ἄλλο τῷ λογίῳ λόγος, καὶ τῷ διαφερόντως ἀγαπή- σαντι τοὺς ἐμοὺς λόγους ἢ εὐφημία· καὶ οὐ δῶρον μόνον, ἀλλὰ καὶ χρέος ἀπάντων χρεῶν δικαιοτάτων. Ἄλλ' ὅσον ἀφοσιώσασθαι τὸν περὶ ταῦτα νόμον καὶ

« Alias X; quæ autem 7 erat, nunc 9. — Habita C
exempte anno 568 vel ineunte 569.

(47) *Εαυτοῦ*. Deest in Regg. a, ph, duobus Colb., Or. 1, Jes., etc. In aliis desunt, *περιόντων ἐτι τῶν γονέων*.

(48) *Ἰν' ἐν*. Reg. bm, Coisl. 1, Or. 1, *ἐν* ἐν.

(49) *Καὶ τῆς ὕλης*. Billius: « Ac rebus ex mate-
ria concretis. » Scholiastes antiquus observat hy-
perbatum hic esse, et sic legendum: ἥνικα καὶ τὰλ-

λα τῆς ὕλης ἤμεν περιττοί, etc. « Cum cæteris re-
bus terrenis, atque iis maxime quæ corporis sunt,
excelleremus, dicendique copia et sermonibus ambi-
tiosi essemus, » etc.

(50) *Δόντες*. In Or. 1, γρ. δόντας.

(51) *Γάρ*. Deest in Reg. ph, Or. 1 et Jes.

(52) *Καὶ πρέποντος*. Desunt in Regg. bm, ph,
tribus Colb., Or. 1 et Jes.

δακρύσαντες καὶ θαυμάσαντες (οὐδὲ γὰρ τοῦτο ἔξω
τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας· *Μνήμη* τε γὰρ *δικαίων*
μετ' ἐγκωμίων· καὶ, *Ἐπὶ νεκρῷ*, φησὶ, *κατάγαγε*
δάκρυα, καὶ ὡς *θεῖα πάσχων ἔπαρξαι θρήνου*·
ἴσον (53) ἀναληθείας χωρίζων ἡμᾶς καὶ ἀμετρίας),
τὸ μετὰ τοῦτο ἦδη τῆς τε ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν
ἀσθένειαν ἐπιδείξομεν, καὶ τοῦ τῆς ψυχῆς ἀξιώματος
ὕπομνήσμεν, καὶ τὴν ὀφειλομένην τοῖς ἀλγοῦσι
παράκλησιν ἐπιθήσομεν (54), καὶ μεταθήσομεν τὴν
λύπην ἀπὸ τῆς σαρκὸς καὶ τῶν προσκαίρων ἐπὶ τὰ
πνευματικὰ καὶ αἰδία.

animæ dignitatem vobis in mentem revocabimus,
tationem imponemus, et mœrorem a carne ac rebus

Β. Καίσαρι φιλῶντες πατέρες μὲν, ἵν' ἐντεῦθεν ἀρξώμαι
ὁδὸν ἡμῖν προεωδέσταν (55), οὗς πάντες γινώσκε-
τε, καὶ ὧν τὴν ἀρετὴν καὶ ὁρῶντες καὶ ἀκούοντες
ζηλοῦτε (56), καὶ θαυμάζετε, καὶ διηγείσθε τοῖς ἀγνο-
οῦσιν, εἴπερ τινὲς εἰσιν ἀνθρώπων, ἄλλος ἄλλο τι μέ-
ρος ἀπολαβόντες· ἐπεὶ μὴ πάντα τὸν αὐτὸν οἶόν τε,
μηδὲ μίαν γλώσσης τὸ ἔργον, καὶ σφόδρα τις ἡ τῶν
φιλοπονιῶν καὶ φιλοτίμων· οἷς πολλῶν καὶ με-
γάλων ὑπαρχόντων εἰς εὐφημίαν (εἰ μὴ τῷ περι-
τῆς (57) εἶναι δοκῶ τὰ οἰκεία θαυμάζων), ἐν μέγιστον
ἀπάντων, καὶ ὥσπερ ἄλλο τι ἐπίσημόν ἐστιν ἡ εὐσε-
βεια· τοὺς σεμνοὺς τοῦσδε λέγω καὶ πολιούς, καὶ οὐχ
ἤττον δι' ἀρετὴν αἰδεσίμους (58) ἢ διὰ γῆρας· ὧν τὰ
μὲν σώματα χρόνῳ κέκμηκεν, αἱ ψυχαὶ δὲ Θεῷ νεά-
ζουσιν.

virtutis quam senectutis nomine venerandos : quorum corpora quidem tempore fracta et d

Γ. Πάτερ μὲν ἐκ τῆς ἀγριελαιῶν καλῶς ἐγκεντρι-
σθεὶς εἰς τὴν καλλιέλαιον, καὶ τοσοῦτον κοινωήσας
τῆς πίστεως, ὥστε καὶ ἄλλους ἐγκεντρίζειν πι-
στευθῆναι, (59) καὶ θεραπείαν ἐγχειρισθῆναι ψυχῶν,
ὕψιλος ὑψηλῶς τοῦ λαοῦ τοῦδε προκαθήμενος, Ἀα-
ρὼν τις δεύτερος, ἢ Μωϋσῆς, Θεῷ πλησιάσειν ἤξιο-
μένος, καὶ θείαν φωνὴν χορηγεῖν, τοῖς ἄλλοις ἱστα-
μένους πόρρωθεν, πρῶτος, ἀόρητος, γαλήνης τὸ εἶ-
δος (60), θερμὸς τὸ πνεῦμα, πολὺς τὸ φαινόμενον (61),
πλουσιώτερος τὸ κρυπτόμενον. Τί ἂν ὅμιν ἀναζωγρα-
φοίην τὸν γινωσκόμενον ; Οὐδὲ γὰρ εἰ μακρὸν ἀποτεί-
νομεν λόγον, εἴποιμεν ἂν τι τοσοῦτον ὅσον ἄξιον,
καὶ ὅσον ἑκάστος συνεπίσταται (62) τε καὶ ἀπατεῖ
τὸν λόγον· καὶ βέλτιον ταῖς ὑπονοαῖς παραχωρεῖν
(63) ἢ τῷ λόγῳ τὸ πολὺ περικόπτειν τοῦ θαύμα-
τος.

lationibus relinquere, quam 200 sermone meo

Δ. Μήτηρ δὲ ἄνωθεν μὲν καὶ ἐκ προγόνων καθιε-

⁵⁵ Prov. x, 7. ⁵⁶ Eccli. xxxviii, 16.

(53) *ἴσον*. Reg. a, Coisl. 1, ἴσως, « fortasse. »
(54) *Ἐπιθήσομεν*. Sic Reg. ph, tres Coll., Coisl.
1 et 2, Or. 1, et Hervag. Par. edit. ἐπιδείξομεν,
« ostendemus. »

(55) *Προεωδέσταν*. Reg. ph, προεωδέστερον.
(56) *Ζηλοῦτε*. Reg. ph., Or. 1, et Jes. ζηλοῦ-
στέ τε.

(57) *Περιτὸς*. « Nimius, immoderatus. »

(58) *Αἰδεσίμους*. Reg. ph, tres Coll., Or. 1, et
Jes. ὀμεισίμους.

A meos unice amavit, laudatio; nec munus duntaxat,
sed etiam debitum omnium debitorum iustissimum.
Verum cum hactenus ipsum lacrymis et laudibus
prosecuti fuerimus, ut ne legem 199 eam, quæ in
hujusmodi rebus viget, neglexisse videamur (ne-
que enim hoc a nostra philosophia est alienum :
Memoria quippe justorum, inquit ille, *cum laudi-*
bus ⁵⁵; et, *Super mortuum plora, et quasi dira pas-*
sus incipe plorare ⁵⁶; æque scilicet nos et ab indo-

Β. H. Cæsarius igitur, ut hinc incipiam unde me
maxime decet, parentes eos habuit, quos omnes
notis, quorumque virtutem oculis atque auribus
usurpantes æmulamini, mirificis laudibus in cælum
effertis, aliisque, quibus ea ignota est, si qui ta-
men sint, narratis, alius aliam quamdam partem
accipientes. Neque enim fieri potest ut unus omnia
exponat, nec unius linguæ hoc opus est, quantum-
vis aliquis labore ac diligentia valeat, ac summum
animi studium et contentionem adhibeat. Quibus
cum multa et magna laudum argumenta suppe-
tant (nisi fortasse cuipiam inepte facere videor,
qui domesticas laudes prædicem), una tamen eos
res potissimum nobilitat, et insignes reddit, nem-
pe pietas. Hos graves et canos dico, nec minus

quorum corpora quidem tempore fracta et d

Γ. Ill. Pater quidem ex oleastro in fructiferam oli-
vam pulchre insitus, pinguedinisque usque adeo
particeps factus, ut alios quoque inserendi cura
ipsi commissa, et animarum cultura mandata sit,
excelsus excelsæ huic populo præsidens, alter
Aaron, aut Moses, hanc dignitatem consecutus, ut
ad Deum appropinquet, ac vocem divinam aliis
procul stantibus subministret, mansuetus, ab
ira alienus, vultu tranquillus, spiritu fervidus, di-
ves his rebus quæ oculis cernuntur, ditior iis quæ
tectæ et absconditæ sunt. Quid autem vobis eum,
qui notus est, describere aggredior? Neque enim,
etiamsi sermonem in longum protraherem, parem
tamen illius virtuti orationem afferrem, quantum-
que unusquisque vestrum novit ac postulat, dice-

rem. Ac præstat id in opinionibus vestris et cogi-
tationibus relinquere, quam 200 sermone meo

IV. Mater autem antiquitus quidem atque ab

(59) *Ὅστε... πιστευθῆναι*. Billius : « Ut aliorum
quoque insitio ipsi commissa. »

(60) *Τὸ εἶδος*. Reg. ph, τὸ ἦθος, « moribus. »

(61) *Πολὺς τὸ φαρόμενον*, etc. « Dives externis
dotibus ac virtutibus, quæ oculis conspiciuntur;
ditior iis quæ latent. » Sic intelligenda hæc Grego-
rii verba monet Elias.

(62) *Συνεπίσταται*. Coisl. 1, συνεπίσταται.

(63) *Παραχωρεῖν*. Reg. ph, tres Coll., Or. 1, et
Jes. συγχωρεῖν.

ipsis proavis Deo consecrata, pietatem, instar necessariae cuiusdam hereditatis, non ad seipsam tantummodo, sed ad liberos quoque deducens, ex sanctis primitiis vere sancta conspersio. Quam etiam tantum auxit et amplificavit, ut ne mariti quidem perfectionem (dicam enim, etiamsi hic sermo temeritate non careat), alii ulli, quam ipsi, ascribendam esse nonnulli credant, ac praedicent; eamque, o rem miram! pro pietatis praemio maiorem ac perfectiorem pietatem accepisse. Ambo filiorum simul et Christi amantes, id quod summa admiratione dignum est, imo Christi amantiores quam liberorum; quippe qui unum hunc ex liberis fructum caperent, ut a Christo agnoscerentur, nomenque ducerent, solaque virtute, atque cum eo, quod praestantius est, velut conjunctione ac necessitudine se prole felices definirent: ambo humani, misericordes, multa tunc, et latronibus, at mundi principi eripientes, ab incolatu ad habitationem eos transferentes, maximamque hereditatem, hoc est, futurae vitae splendorem, filiis coaccervantes. Sic illi ad altam senectutem pervenerunt, virtute atque annis inter se pares, ac pleni dierum, tam qui manent quam qui fluunt ac dilabuntur: uterque primas inter mortales habiturus, nisi mutuo ipsi sese principatu prohiberent. Denique omnes felicitatis numeros expleverunt, excepta hac postrema, ut quispiam existinare queat, sive probatione, sive dispensatione: hoc est, meo quidem iudicio, ut praemisso eo filio, cui propter aetatis lubricum magis timendum erat, ita jam ipsi domo ad superna transferantur.

V. Atque haec exposui, non ut illorum laudes praedicarem, aut quod essem nescius vix quemquam etiam tota oratione de eorum laudibus instituta, materiae dignitatem assequi posse: verum ut illud ostenderem a patribus debitam Caesario virtutem fuisse, nec mirum vobis aut incredibile videri debere, si tales parentes nactus talibus laudibus se dignum praebuit; sed illud potius, si, neglectis domesticis et propinquis exemplis, alios sibi spectandos proposuisset. Atque initia quidem ejusmodi fuerunt, et qualia esse vere ingenuis conveniebat, ac recte et honeste victuris. Ut autem media incidam, hoc est, pulchritudinem, magnitudinem, atque illius in omnibus rebus gratiam, et velut in sonis concentum (quandoquidem nec nostrum est res huiusmodi mirari, tametsi aliis non parvae esse videantur), ad ea quae deinceps sequuntur, et quae, ne si cupiam quidem, facile praetermittere possum, orationem conferam.

(64) *Μόνον*. Coisl. 1, *μόνην*.

(65) *Αὐτὸ αὐξήσασα*. Reg. hm, *αὐτήν*. Reg. ph, tres Colb., Or. 1, et Jes. *φύραμα*, ἡ τὸν αὐτὸν (nempe, *κληρον*) *αὐξήσασα*.

(66) *Τελειότεραν*. Or. 1, *τελειωτέραν*.

(67) *Κρείττον*. Hac voce «Deum» intelligere videtur Gregorius, ac proinde vertendum, «cum Deo conjunctione et necessitudine.» Billius in prima editione sic varterat: «sola virtute conjunctione cum Deo atque consortio, felicem liberorum procreationem definirent.»

A ρωμένη Θεῷ, καὶ κληρον ἀναγκαῖον οὐκ εἰς αὐτὴν μόνον (64), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς κατὰ φύσιν τὴν εὐσέβειαν, ἐξ ἁγίας ἀπαρχῆς ὄντως ἄνιν φύραμα τοσοῦτον δὲ αὐτὸ αὐξήσασα (65) τε καὶ πλεονάσασα ὥστε ἡδὴ τίσι (φθέγγομαι γὰρ, εἰ καὶ τολμηρὸς ὁ λόγος), μὴδὲ τὴν τοῦ ἀνδρὸς τελειότητα ἐτέρου τι νῆς ἢ ταύτης ἔργον γενέσθαι, πιστευθῆναι τε καὶ ῥηθῆναι· καὶ, ὦ τοῦ θαύματος! ἄθλον εὐσεβείας δοθῆναι μείζονα καὶ τελειότεραν (66) εὐσέβειαν. Φιλόπαιδες ἄμφω καὶ φιλόχριστοι, τὸ παραδοξότατον, μάλλον δὲ φιλόχριστοι πλείον ἢ φιλόπαιδες· οἷς γε καὶ τῶν τέκνων μία τις ἀπώλειος ἦν, τὸ ἀπὸ Χριστοῦ καὶ γνωρίζεσθαι, καὶ ὀνομάζεσθαι, καὶ εἰς εὐπαιδείας ὁρος ἢ ἀρετῇ, καὶ ἢ πρὸς τὸ κρείττον (67) οἰκείωσις· εὐσπλαγχνοί, συμπαθεῖς, ἀρπάζοντες τὰ πολλὰ σῆτῶν, καὶ ληστῶν, καὶ τοῦ κοσμοκράτορος, ἐκ τῆς παροικίας εἰς τὴν κατοικίαν μετασκευαζόμενοι, καὶ κληρον μέγιστον τοῖς παισὶ τὴν ἐκείθεν λαμπρότητα θησαυρίζοντες. Οὕτω τοι καὶ εἰς λιπαρὸν (68) ἐφθασαν γῆρας, ὁμότιμοι καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἡλικίαν, καὶ πλήρεις ἡμερῶν, τῶν τε μενουσῶν ὁμοίως καὶ τῶν λυομένων· παρὰ τοσοῦτον· ἐκάτερος οὐκ ἔχων τὰ πρῶτα τῶν ἐπὶ γῆς, παρ' ὅσον ὑπ' ἀλλήλων εἰς τὸ πρωτεῖον ἐκωλύοντο, καὶ πάσης εὐδαιμονίας μέτρον ἐπλήρωσαν, πλὴν τῆς τελευταίας ταύτης, ὡς ἂν οἰηθεῖ τις, εἴτε δοκιμασίας χρὴ λέγειν, εἴτε οἰκονομίας· ἡ δὲ ἐστίν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, τὸν σφαλερώτερον τῶν παίδων δι' ἡλικίαν προπέμψαντες, οὕτως ἡδὴ καταλῦσαι τὸν βίον ἐν ἀσφαλείᾳ (69), καὶ πρὸς τὰ ἄνω πανοικεσίᾳ μετατεθῆναι (70).

seculo animo vitam claudant, et cum universa

C E'. Καὶ ταῦτα διήλθον, οὐ τοῦτους ἐγκωμιάσαι βουλόμενος, οὐδὲ ἀγνοῶν, ὅτι μόλις ἂν τις τῆς ἀξίας ἐφίκοιτο, καὶ ὅλην ὑπόθεσιν λόγου τὸν τοῦτον ἐπαινον ἐνστησάμενος (71), ἀλλὰ ἐν' ἐπιδείξαιμι ἐκ πατέρων ὀφειλομένην Καισαρίῳ τὴν ἀρετὴν, καὶ μὴ θαυμάζετε, μὴδὲ ἀπιστεῖτε, εἰ, τοιοῦτων τυχὼν γεννητόρων, τοιούτων αὐτὸν παρέσχεον ἐπαινῶν ἄξιον· ἀλλὰ τούναντίον, εἰ πρὸς ἐτέρους εἶδε, τῶν οἰκείων καὶ τῶν ἐγγύθεν ἀμελήσας ὑποδειγμάτων. Τὰ μὲν δὴ πρῶτα τοιαῦτα, οἷα προσήκειν εἶναι τοῖς ὄντως (72) εὖ γεγονόσι, καὶ καλῶς βιώσεσθαι μέλλουσιν. Ἰνα δὲ τὰ ἐν μέσῳ συντέμω, κάλλος, καὶ μέγεθος, καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσι τοῦ ἀνδρὸς χάριν, καὶ ὥσπερ ἐν φθόγγῳ εὐαρμυστίαν (ὅτι μὴδὲ πρὸς ἡμῶν (73) τὰ τοιαῦτα θαυμάζειν, εἰ καὶ τοῖς ἄλλοις οὐ μικρὰ φαίνεται), πρὸς τὰ ἐφεξῆς (74) βαδισοῦμαι τοῦ λόγου, καὶ ἃ μὴδὲ βουλομένῳ παραλείπειν ῥᾶδιον.

D

(68) *Εἰς λιπαρὸν*. «Ad uberem beatamque senectutem.»

(69) *Ἐν ἀσφαλείᾳ*. Tres Regg., totidem Colb. et Or. 1, *σὺν ἀσφαλείᾳ*, «cum securitate.»

(70) *Μετατεθῆναι*. Sic Reg. hu. Par. μεταθεθῆναι.

(71) *Ἐνστησάμενος*. Coisl. 1, *συστησάμενος*.

(72) *Ὅντως*. Deest in pluribus codd. nec reddidit Billius.

(73) *Πρὸς ἡμῶν*. Sic tres Regg., tres Colb., Or. 1, et Jes. Editi veni, ὁμῶν.

(74) *Τὰ ἐφεξῆς*. Reg. a, τὰ ἐξῆς.

Γ'. Ὑπὸ δὴ τοιοῦτος ἦθεσι τραφέντες καὶ παι- A
 δευθέντες (75), καὶ τοῖς ἐνταῦθα μαθήμασιν ἱκανῶς
 ἐνασκηθέντες, ἐν οἷς ἐκείνος (76) τάχει τε καὶ
 μεγέθει φύσεως οὐδ' ἂν εἴποι τις ὅσον ὑπὲρ τοὺς
 πολλοὺς ἦν· ὧ πῶς ἀδακρυτὴ τὴν τούτων παρέλθω
 μνήμην, καὶ μὴ με ἀφιλόσοφον ἐλέγξῃ τὸ πάθος
 παρὰ τὴν ὑπόσχεσιν! ἀλλ' ἐπειδὴ γε ἀποδημίας και-
 ρὸς ἐδόκει, καὶ τότε πρῶτον ἀπ' ἀλλήλων ἐσχίσθη-
 μεν· ἐγὼ μὲν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην ἐγκαταμείνας
 (77) παιδευτηρίοις, ἀνθούσι τότε κατὰ ῥητορικῆς
 ἔρωτα, ὁ δὲ τὴν Ἀλεξάνδρου πόλιν καταλαβὼν, παν-
 τοίας παιδεύσεως καὶ τότε καὶ νῦν οὐσάν τε καὶ δο-
 κοῦσαν ἐργαστήριον. Τί πρῶτον, ἢ τί μέγιστον εἴπω
 τῶν ἐκείνου καλῶν; Τί δὲ (78) παρῆς, μὴ τῷ μεγί-
 στῳ ζημιώσω τὸν λόγον; Τίς μὲν ἐκείνου διδασκάλους
 πισυότερος; Τίς δὲ ἥλιξε προσφιλέστερος; Τίς μὲν
 μᾶλλον ἀπέφυγε (79) τὴν τῶν μοχθηρῶν ἐταιρίαν καὶ
 ὁμιλίαν; Τίς δὲ τῇ τῶν βελτίστων ἑαυτὸν προσέθηκε
 πλεόν (80), ἄλλοις τε καὶ τῶν ἐκ τῆς πατρίδος τοῖς
 ἐλδοκίμοις καὶ γνωριμωτάτοις, εἰδὼς οὐδὲ τοῦτο
 φέρειν μικρὸν εἰς ἀρετὴν ἢ κακίαν τὰς συνουσίας;
 Ἐξ ὧν τίς μὲν ἀρχουσιν ἐκείνου τιμωτέρος; τίς δὲ
 τῇ πόλει πάση, καίτοι γε (81) διὰ τὸ μέγεθος πάντων
 ἐγκυρπτομένων, ἢ ἐπὶ σωφροσύνῃ γνωριμώτερος (82),
 ἢ ἐπὶ συνέσει περιφανέστερος;

urbī (quamvis sublimior prorsus ac abstrusior ipsius doctrina), aut ob temperantiam clarior, aut

ob ingenii sagacitatem illustrior?

Ζ'. Ποῖον μὲν εἶδος οὐκ ἐπῆλθε παιδεύσεως; μᾶλ-
 λον δὲ ποῖον, ὡς οὐδὲ μόνον ἕτερος; Τίτι δὲ παρήκεν
 ἐγγὺς αὐτοῦ γενέσθαι, καὶ κατὰ μικρὸν (83), μὴ ὅτι
 τῶν καθ' ἑαυτὸν καὶ τῆς αὐτῆς ἡλικίας, ἀλλὰ καὶ τῶν
 πρεσβυτέρων, καὶ παλαιότερων ἐν τοῖς μαθήμασι; καὶ
 πάντα ὡς ἐν ἐξασκήσας, καὶ ἀντὶ πάντων ἕκαστον
 τοὺς μὲν πτηνοὺς τὴν φύσιν φιλοπονίᾳ νικήσας, τοὺς
 δὲ γεναίους τὴν ἀσκήσιν διανοίας ὀξύτητι· μᾶλλον
 δὲ τάχει μὲν τοὺς ταχέας, σπουδῇ δὲ τοὺς φιλοπόνους
 ὑπερβαλὼν, καὶ τοὺς κατ' ἄμφω δεξιούς ἀμφοτέροις.
 Γεωμετρίας μὲν γε καὶ ἀστρονομίας, καὶ τῆς ἐπικιν-
 οῦν τοῖς ἄλλοις παιδεύσεως, ὅσον χρησίμους ἐκλεξά-
 μενος, τοῦτο δὲ ἦν ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων εὐαρμοστίας
 καὶ τάξεως τὴν δημιουργὸν θαυμάσαι, ὅσον βλα-
 τὴν ταύτης διέφυγεν· οὐ τῇ φορᾷ τῶν ἀστέρων διδούς τὰ
 ὄντα καὶ τὰ γινόμενα, ὡς οἱ τὴν ὁμόδουλον ἑαυτοῖς
 (84) κτίσιν ἐπανιστάντες τῷ κτίσαντι, Θεῷ δὲ καὶ
 τὰλλα πάντα, ὡς περ εἰχὼς, ἀντιθεῖς, καὶ τὴν τούτων
 κίνησιν· ἀριθμῶν δὲ καὶ λογισμῶν, καὶ τῆς θαυμα-
 σίας ἱατρικῆς, ὅση τὰ περὶ φύσεις, καὶ χράσεις, καὶ
 τὰς ἀρχὰς τῶν νοσημάτων φιλοσοφεῖ, ὥστε ταῖς βίξαις
 ἀναγινωσκόμεναις συνεχόσκειν καὶ τὰ βλαστήματα, τίς
 οὕτως ἀμαθὴς ἢ φιλόδεικος, ὡς ἐκείνῳ δοῦναι τὰ
 δεύτερα, καὶ μὴ ἀγαπᾶν, εἰ μὴ ἐκείνῳ εὐθὺς ἀρι-

VI. Nos igitur sub hujusmodi moribus educati et
 instituti, atque in hujusce loci disciplinis, satis
 exercitati et exculiti, in quibus ille ingenii celeritate
 ac magnitudine dici non potest quam longo inter-
 vallo plerosque post se relinqueret; o quonam pa-
 cto harum rerum memoriam sine lacrymis præter-
 iho, nec me, contra quam pollicitus sum, parum
 fortis animi esse dolor ostendet! cum jam peregrina-
 tionis tempus esse videretur, ac tum primum
 alter ab altero distracti sumus: ego nimirum ob
 artis oratoriae amorem, in Palæstinæ scholis, tum
 florentibus, moratus; ille autem Alexandriam profe-
 ctus, urbem, et tunc et nunc quoque, tum vere tum
 hominum existimatione, doctrinæ omnis officinam.
 Quid primum, aut quid maximum ex illius laudi-
 bus commemorem? Aut quid sine gravissimo ora-
 tionis damno prætermittam? Quis illo præceptorii-
 bus fidelior? Quis æqualibus jucundior? Quis im-
 proborum societatem et consuetudinem magis vi-
 tavit? Quis optimorum virorum, cum aliorum, tum
 celeberrimi cujusque ex patria et nobilissimi fa-
 miliaritati sese magis adjunxit? Non ignorabat
 sane, ad virtutem aut vitium permagis referre,
 cum quibus quispiam consuescit. Atque idcirco,
 quis apud præsides honoratur? Imo quis universa

VII. Quodnam doctrinæ genus non peragravit?
 imo quodnam est, quod non ut ne unum quidem
 alius? Cuiusmodi autem concessit, ut ad ipsum, vel
 tantillum appropinquaret, non sodalium tantum et
 æqualium, sed etiam majorum natu, et qui plus
 temporis in litterarum studiis consumpserant? Nam
 et omnia ut unum excoluerat, et singula rursus
 ut omnia. Ac ut volucris ingenio præditos, studio
 et diligentia, ita studiosos et industrios ingenii
 celeritate superabat: vel, ut rectius loquar, 202
 ingeniosos ingenio, et laboriosos studio, et eos
 qui utraque re pollebant, utraque præcellebat.
 Atque ex geometria quidem, et astronomia, et do-
 ctrina aliis periculosa, cum, quidquid utile erat,
 collegisset, hoc est, ut ex corporum celestium
 concentu atque ordine Creatorem admiraretur,
 quidquid noxium et exitiosum erat, effugit; nempe
 ea quæ sunt, ac fiunt, ad siderum motum haudqua-
 quam referens, quemadmodum ii qui conservam
 suam creaturam adversus Creatorem concitant;
 verum, ut alia omnia, sic eorum quoque motum,
 ut par est, divinæ providentiæ attribuens. In nu-
 meris autem et supputationibus, atque ea eximie
 artis medicæ parte, quæ in naturis ac tempera-

(75) Καὶ παιδευθέντες. Deest in Reg. a.

(76) Ἐρ οἷς ἐκείνος. Ita Reg. hu, Coisl. 1 et 2, Or. 1, alique plures. Edit. ἐν οἷς ἐκείνους.

(77) Ἐγκαταλείπων. Tres Regg., tres Colb., etc. ἐμείνας.

(78) Τί δὲ. Or. 1, τι δαί. In edit. deest δέ.

(79) Μαλλοῦ ἀπέφυγε. Reg. bm, Jes. ἀπέφυγε μᾶλλον.

(80) Προσέθηκε πλεόν. Jes. προσέθηκε πλεόν.

(81) Καίτοι γε, etc. Billius, « quamvis alioqui ob ipsius magnitudinem omnes obscuro atque incogniti essent. »

(82) Γνωριμώτερος. Or. 1, γνωριμώτερος.

(83) Κατὰ μικρόν. Combef. παρὰ μικρόν.

(84) Ἐαυτοῖς. Sic Regg. a, bm, Or. 1, et Jes. Editi, ἑαυτῆς.

mentis, causisque morborum inquirendis versatur, ut succisis radicibus rami quoque simul amputentur, quis ita ineptus et pervicax erat, ut secundas ipsi daret, ac non bene secum agi duceret, si proximum illi numerum obtineret, ac primas inter secundos ferret? Neque vero hæc sermo quidam sunt, nullo testimonio suffultus, verum et orientalis, et occidentalis ora, et denique omnes ex regionibus, quas postea perlustravit, insignes ipsius doctrinæ columnæ sunt.

VIII. Cum autem, ut omnis generis mercibus ingentem navim onerariam, sic ipse omni virtutis ac disciplinæ genere in animam suam collecto, in propriam urbem navigaret, ut pulchras doctrinæ suæ merces aliis etiam impertiret, hic quoque admirabilis quædam res accidit, quam, quia ejus recordatio me omnium maxime delectat, vobisque etiam voluptatem asferre queat, non alienum fuerit paucis exponere. Mater nostra, materno quodam voto, atque amoris erga filios pleno, hoc optabat, quemadmodum ambos eodem tempore emisserat, sic ambos quoque simul redeuntes videret. Erasmus enim, si non aliis, matri quidem certe, cum simul conspiceremur, par quoddam votis exoptandum, atque visendum, licet nunc ab invidia male dissolutum. Et ecce Dei impulsu, qui justas preces audit, et parentum erga probos filios amorem in pretio habet, nec ex consilio ullo, nec ex compacto, ille Alexandria, ego ex Græcia, alter a terra, alter mari, eodem tempore in eandem civitatem appulimus. Hæc autem erat Byzantium, urbs totius Europæ principatum nunc tenens; in qua tantam brevi gloriam Cæsarius adeptus est, ut publici honores, nobileque matrimonium, ac senatoria dignitas ei oblata fuerit, communique decreto a magno imperatore per legatos **203** petitum sit, ut principem urbem viro eruditiorum principe ornari atque honestari vellet (siquidem hoc ipsi curæ esset, ut vere primaria, nomineque suo digna existeret), atque ad cæteras ipsius laudes hanc accedere, ut Cæsario, et medico, et cive ornaretur: quamvis alioqui præter cæterum splendorem, viris, tam in philosophia quam in aliis artium generibus, eximiis abundet. Sed de hac re satis. Illud autem, quod tum contigit, licet aliis temere ac fortuito contigisse videretur, cujusmodi multa fert casus in rebus humanis, apud pios tamen perquam manifestum erat, non alia de causa rem evenisse, quam piorum parentum, ad unius voti summam explendam, filios, tum terra, tum mari in unum colligentium.

(85) Ὁμοῦ λήξαις. Reg. bm, Or. 1, Jes. λήξαις ὁμοῦ.

(86) Πόλιν. Reg. bm, et Jes. πόλιν, « rursus. » Sic etiam Billius legerat.

(87) Καὶ γὰρ ἐμέ γε. Sic Reg. hu, duo Colb. et Or. 1. Deest γὰρ in edit.

(88) Ἐδοκούμεν. « Videbamur. »

(89) Δέ ἦν. Reg. bm, δ' ἦν. Deest ἦν in Reg. hu, et Or. 1.

(90) Σταλῆναι. Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb., Or. 1, et Jes.

(91) Μέλειν. Reg. hu, μέλον. Tres Colb. et Jes. μέλλειν. Heinsius, « forte, » εἰ τι μέλει.

(92) Τῷ. Reg. hu, tres Colb. et Or. 1, τό.

ἁμοῖτο, τὸ πρεσβεῖον ἐν τοῖς δευτέροις φερόμενος. Καὶ ταῦτα οὐ λόγος ἐστὶν ἀμάρτυρος, ἀλλ' ἐφά τι ὁμοῦ λήξαις (85) καὶ ἐσπερίως, καὶ ὅσην ἐκεῖνος ἐπ' ἡλθεν ὕστερον, ἐπίσημοι στήλαι τῆς ἐκεῖνου παιδείας.

H'. Ἐπει δὲ, πᾶσαν ἀρετὴν τε καὶ μάθησιν, ὥστε μεγάλη φορτὶς παντοδαπὴν ἐμπορίαν, εἰς μίαν τὴν αὐτοῦ ψυχὴν συλλεξάμενος, ἐπὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν (86) ἐστέλλετο, ὡς ἂν καὶ τοῖς ἄλλοις μεταβολῇ τῶν καλῶν ἀγωγίμων τῆς αὐτοῦ παιδείας, ἐνταυθὰ τι καὶ συνηνέχθῃ πρᾶγμα θαυμασίον, οὐδὲν δὲ οἶον, καὶ γὰρ ἐμέ γε (87) μάλιστα πάντων εὐφραίνει τοῦτο μνημονεύθην, καὶ ὅπως ἂν ἡδίστους ποιήσειεν, ἐν βραχεὶ διηγῆσασθαι. Ἡύχето μὲν ἡ μήτηρ εὐχὴν μητρικὴν τινα καὶ φιλόπαιδα, ὥστε ἐξέπεμψεν ἀμφοτέρους, οὕτω καὶ σὺν ἀλλήλοις ἐπανελθόντας ἰδεῖν. Συνωρίς γὰρ ἐδοκούμην (88) τις, καὶ εἰ μὴ τοῖς ἄλλοις, μητρὶ γ' οὖν, εὐχῆς καὶ θεᾶς ἄξια, σὺν ἀλλήλοις ὁρώμενοι, ἡ νῦν κακῶς ὑπὸ τοῦ φθίνου διαλυθεῖσα Θεοῦ δὲ οὕτω κινήσαντος, ὅς ἀκούει δικαίας εὐχῆς, καὶ φιλοτρον τιμῇ γονέων εἰς παιδὰς εὐγνώμονας, ἐξ οὐδεμιᾶς ἐπινοίας, οὐδὲ συνθήματος, ὁ μὲν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ δὲ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν ὁ μὲν ἀπὸ γῆς, ὁ δὲ ἀπὸ θαλάσσης κατήραμεν. Ἡ πόλις δὲ ἦν (89) τὸ Βυζάντιον, ἡ νῦν προκαθεζομένη τῆς Εὐρώπης πόλις, ἐν ᾗ τοσοῦτον C Καἰσάριος κλέος οὐ πολλοῦ χρόνου διελθόντος ἠνέγκαστο, ὥστε δημοσίας τιμὰς αὐτῷ, καὶ γάμον τῶν εὐδοκίμων, καὶ τῆς συγχλήτου βουλῆς μετουσίαν προτεθῆναι, καὶ πρὸς βασιλέα πρεσβεῖαν σταλῆναι (90), τὸν μέγαν ἀπὸ κοινοῦ δόγματος, τὴν πρώτην πόλιν τῷ πρώτῳ λογίῳ κοσμηθῆναι τε καὶ τιμηθῆναι (εἰ τι μέλειν (91) αὐτῷ τοῦ πρώτου ἀληθῶς εἶναι, καὶ τῆς ἐπωνυμίας ἄξιον), καὶ τοῦτο προστεθῆναι πᾶσι τοῖς ὑπὲρ αὐτῆς διηγῆμασι, τῷ (92) Καίσαρι καλῶπιζεσθαι, καὶ ἱατρῷ, καὶ οἰκῆτορι· καίτοι γε μετὰ τῆς ἄλλης λαμπρότητος πολλοῖς καὶ μεγάλοις εὐθουνομένῃν (93) ἀνδράσι κατὰ τε φιλοσοφίαν κατὰ τε τὴν ἄλλην παιδευσιν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἱκανῶς. Τότε δ' οὖν τὸ γενόμενον τοῖς μὲν ἄλλοις συντυχία τις ἐδοξεν ἄλογος καὶ ἀνάτιος, οἷα φέρει πολλὰ τὸ αὐτόματον (94) ἐν τοῖς ἡμετέροις, τοῖς δὲ φιλοθεοῖς καὶ λίαν εὐδῆλον ἦν μὴ ἄλλο τι συμβᾶν εἶναι ἢ γονέων θεωριῶν ἔργον ἐκ γῆς καὶ θαλάττης τοὺς παιδὰς συναγόντων (95) εἰς μίαν εὐχῆς ἐκπλήρωσιν.

(93) Εὐθουνομένην. Reg. hu, Or. 1, et Jes. εὐθουνομένην.

(94) Τὸ αὐτόματον. Schol. Τὸ αὐτόματον ἐκάλεσαν οἱ Πατέρες, ὁ, συγχωροῦντος Θεοῦ, ἐξ αὐτῆς τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας πραγμάτων, οὐκ ἐκ τινος ἐπιτηδεύσεως συμβαίνειν εἰσθῆναι· οὐ γὰρ ὡς τινῶν ἀπρονοήτως γινόμενων, μὴ γένοιτο· πῶς γὰρ ὁ οὕτω φιλόθεος τοῦτο ἂν εἶπεν; « Casum appellavit Pater, quod ex naturali rerum ordine, Deo permittente, non vero cujusquam industria et consilio contingere solet; non enim quod temere contingat quidquam, absit. Qui vir bonus hoc dixisset? »

(95) Συναγόντων. Reg. hu, συναγαγόντων.

Θ. Φέρε μὲν δὲ τοῦτο τῶν Καίσαριος καλῶν παρέλ-
θωμεν, ὃ τοῖς μὲν ἄλλοις ἰσως μικρὸν, καὶ οὐδὲ μνή-
μης ἄξιον, ἐμοὶ δὲ καὶ τότε καὶ νῦν μέγιστον ἔδοξεν,
εἴπερ τῶν ἐπαινετῶν ἡ φιλαδελφία, καὶ οὐ παύσομαι
τιθεὶς ἐν πρώτοις, ὁσάκις ἂν τὰ ἐκείνου ἐκδιηγώμαι.
Κατεῖχε μὲν αὐτὴν αἷς εἰπον τιμαῖς ἡ πόλις, καὶ οὐδ'
ἂν εἰ τι (96) γένοιτο μεθῆσεν ἐφασκεν· ἐγὼ δὲ ἀνθ-
έλκων ἰσχυρὰ, ὃ πάντα Καίσαρι' πολὺς καὶ τίμιος,
καὶ τοῖς γονεῦσι τὴν εὐχὴν πληρῶσαι, καὶ τῇ πατρίδι
τὸ χρέος, καὶ ἑμαυτῷ τὸν πόθον· λαβὼν τῆς ὁδοῦ
κοινωνῶν καὶ συνέμπορον, καὶ προτιμηθεὶς οὐ πόλεων
καὶ δήμων μόνον, οὐδὲ τιμῶν καὶ πόρων, οἱ πολλοὶ
καὶ πολλὰ χόθεν οἱ μὲν συνέβρεσον ἐκείνῳ, οἱ δὲ ἡλί-
ζοντο, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ βασιλεὺς σχεδὸν, καὶ τῶν
ἐκείθεν ἐπιταγμάτων (97). Ἐντεῦθεν ἐγὼ μὲν φιλο-
σοφεῖν διέγων, καὶ πρὸς τὸν ἄνω βίον μεθαρμοσῆ-
ναι, ὥσπερ τινὰ βαρὺν δεσπότην καὶ ἀρρώστητα χα-
λεπόν, πᾶσαν φιλοτιμίαν ἀποσεισάμενος· μᾶλλον δὲ
ὃ μὲν πόθος προσδύστερος, ὃ δὲ βίος ὑστερος· τὸν δὲ
τὰ πρώτα τῆς παιδεύσεως ἀναθέντα τῇ ἑαυτοῦ πα-
τρίδι, καὶ θαυμασθέντα τῶν πόνων ἀξίως, μετὰ τοῦ-
το δόξης ἐπιθυμία καὶ τοῦ προστατεύειν (98) τῆς πό-
λεως, ὡς ἐμὲ γε συνέπειθε, τοῖς βασιλεῦσι δίδωσιν,
οὐ πάντῃ μὲν ἡμῖν φίλα ποιοῦντα, καὶ κατὰ γνώ-
μην (99)· καὶ γὰρ ἀπολογησάμενος πρὸς ὑμᾶς, ὅτι
πολλοστὸν τετάχθαι παρὰ Θεῷ κρείττον εἶναι δοκεῖ
τε (1) καὶ ὑψηλότερον ἢ παρὰ τῷ κάτω βασιλεῖ τὰ
πρῶτα φέρεσθαι, οὐ μὴν ἀξίως (2) γε μέμφεως. Φι-
λοσοφεῖν μὲν γὰρ ὅσην μέγιστον, τοσούτῃ καὶ χαλε-
πώτατον, καὶ οὐ πολλῶν τὸ ἐγχειρίσμα, οὐδ' ἄλλων ἢ
τῶν ὑπὸ τῆς θείας προκεκλημένων (3) μεγαλοίας,
ἢ τοῖς προηρημένοις (4) καλῶς χεῖρα δίδωσιν· οὐ μι-
κρὸν δὲ εἰ τις, τὸν δευτέρον προσητάμενος βίον, κα-
λοκάγαθίας μεταποιεῖτο, καὶ πλείω λόγον ἔχει Θεοῦ
καὶ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἢ τῆς κάτω λαμπρότητος·
καὶ τὴν μὲν (5) ὡς σκηνὴν προβάλλοιτο, ἢ τι προσ-
ωπεῖον τῶν πολλῶν καὶ προσχαίρων, τὸ τοῦ κόσμου
τούτου ὄραμα ὑποκρινόμενος, αὐτὸς δὲ ὅμοιος Θεῷ με-
τὰ τῆς εἰκόνης, ἣν οἶδε παρ' ἐκείνου λαβὼν καὶ ὀφεί-
λων τῷ δεδωκότι· ὅπερ ἀμέλει καὶ Καίσαριον δια-
νοηθέντα γινώσκωμεν.

rem Dei salutisque suæ, quam terreni splendoris, rationem habeat; atque hunc quidem tanquam scenam, aut personam quamdam ex multis et caducis præferat, huius mundi fabulam agens, ipse autem Deo cum imagine, quam se ab eo accepisse, eique debere novit, vitam ducat. Quem quidem scilicet animum Cæsario fuisse compertum habemus.

Π. Τάττεται μὲν γὰρ τὴν πρώτην ἐν ἱατροῖς τά-
ξιν, οὐδὲ πολλοῦ πόνου προσδεηθεὶς, ἀλλ' ἐπιδείξας
μόνον τὴν παιδείαν, μᾶλλον δὲ βραχὺν τινα τῆς παι-
δεύσεως ὅον πρόλογον (6), κἂν τοῖς φίλοις τοῦ βασι-

(96) Οὐδ' ἂν εἰ τι. Reg. hu, Or. 1, οὐδὲ εἰ τι.

(97) Ἐπιταγμάτων. Billius, « ejusque edictis. »

(98) Προστατεύειν. Reg. bm, tres Colb., Coisl. 3, et Jes. προσταττειν.

(99) Φίλα ποιοῦντα, καὶ κατὰ γνώμην. Combr. ποίων. Prætermisit Billius, καὶ κατὰ γνώμην. Elias vertit, « et ex animi mei sententia. »

(1) Εἶναι δοκεῖ τε. Hæc desunt in Reg. bm, tribus Colb. et Or. 1.

(2) Ἀξίως. Or. 3, et Jes. ἀξίως, « digne, merito. »

IX. Age, ne hanc quidem Cæsarii laudem præ-
tereamus, quæ, quamvis aliorum judicio exigua
fortasse, ac ne commemoratione quidem digna sit,
mibi tamen maxima, et tunc visa est, et nunc item
videtur, si modo fraternus amor laudem meretur,
neque unquam eam inter primas collocare desinam,
quoties mibi de illius rebus narratio instituta fue-
rit. Nam cum civitas, iis, quos diximus, honoribus
eum retineret, negaretque se illi ulla ratione po-
testatem discedendi facturam, ego tamen, cujus
auctoritatem Cæsarius in omnibus rebus plurimi
faciebat, in contrarium nitens, hoc sum consecu-
tus, ut nec parentes voto suo, nec patria debito sibi
officio, nec denique ego desiderio meo frustrarer.
Itineris enim socium comitemque se mibi adjunxit;
meque non urbibus solum et populis, non honori-
bus et proventibus, qui multi ad eum undique par-
tim confluebant, partim in spe atque expectatione
erant, verum propemodum ipsi quoque imperatori
ejusque jussis anteposuit. Hinc ego, excussa omni
ambitione, non secus ac gravi quodam domino, et
molesto morbo, philosophari, atque ad supernæ
vitæ studium meipsum transferre constitui; vel
potius antiquior quidem cupiditas fuit, vita au-
tem posterior. At vero Cæsarius, cum doctrinæ
suæ primitias patriæ consecrasset, dignamque
laboribus admirationem sui commovisset, postea
gloriæ cupiditate ductus, 204 atque, ut mibi qui-
dem fidem faciebat, quo urbi præsidio esset, in au-
lam se contulit, non ille sane, meo quidem judicio,
rem admodum gratam nobis faciens (non enim
apud vos dissitebor, inter postremos apud Deum
censeri, satius et sublimius esse, quam apud ter-
renum imperatorem primas ferre), non tamen
reprehensione dignam. Philosophari enim, ut
maximum, ita etiam difficillimum est, nec id aggredi
multorum est; nec aliorum, quam quos divina men-
tis magnitudo, quæ probæ hominum voluntati ma-
num porrigere solet, advocavit. Non parvum au-
tem hoc quoque æstimandum est, si quis secundum
vitæ genus complexus, probitati studeat, ac majore

X. Nam cum non magno negotio ac labore opus
habuisset, verum doctrinam duntaxat suam, vel
potius breve quoddam doctrinæ specimen ostendis-
set, primum statim inter medicos dignitatis gra-

(3) Προκεκλημένων. Jes. προσκεκλημένων. Sic etiam legit Comb. et vertit, « quos divina providentia magnos aspirans animos provocaverit. »

(4) Προηρημένους. Non male Percheimerus, « prædeterminatis. » Jes. προεξηρημένους.

(5) Καὶ τὴν μέρ, etc. Hæc usque ad ὅπερ ἀμέλει, etc., desunt in Reg. bm, in tribus Colb., Or. 1, Elia et Jes.

(6) Ὁλον πρόλογον. Sic Regg. bm, hu, tres Colb., Coisl. 3, Or. 1, et Jes. Deest οἷον in editis.

dum obtinuit, atque in amicorum numero apud A imperatorem habitus, amplissimis honoribus affectus est. Gratuitam porro artis humanitatem proceribus proposuit, illud nimirum exploratum habens, nihil esse, quod hominem ad altiora proveheret, quam virtutem, et famam honestis rationibus collectam. Et quibus gradu inferior erat, eosdem gloria longe superabat. Qui cum ob pudicitiam et temperantiam omnibus charus esset, eaque de causa pretiosarum rerum curam susciperet, nec adjutore Hippocrate ullo modo opus haberet, adeo ut nihil prorsus esset Cratetis simplicitas, si cum illius simplicitate conferretur: omnibus rursum magis quam pro dignitatis ipsius gradu venerabilis erat. Cumque magnis quotidie dignitatibus ornaretur, majoribus tamen, ac jam in spe positus, dignus habebatur, tum ab ipsis imperatoribus, tum ab omnibus iis qui primas secundum eos tenebant. Quodque maximum censendum est, non commisit, ut a gloria, aut ab iis, inter quas versabatur, deliciis, animæ suæ nobilitas corrumpere-
 tur. Quin potius 205 cum multa et magna ipsi suppeterent, ad dignitatem tamen hoc primum erat, quod Christianus et esset et nominaretur; sic ut alia omnia cum hoc uno collata, ludus quidam ac nugæ ipsi essent. Alia enim ab aliis etiam luduntur, non secus atque in scena, quæ celerrime, et quam constituitur; ut ex multis hujus vitæ mutationibus, et prosperitate sursum ac deorsum labente, perspicere licet: pietatem vero bonum unum proprium esse, quodque tuto permaneat.

XI. Hæc Cæsarii, et in chlamyde, philosophia C erat; in his cogitationibus, et vixit, et vita cessit, majorem, quantum ad absconditum hominem, Deo pietatem ostendens et exhibens, quam quæ in publico spectabatur. Atque ut alia omnia prætermittam, propinquo- rum nempe, qui in calamitatem aliquam inciderant, curam et præsidium, fastus contemptum, æquabilitatem inter amicos, auctoritatem apud præsides, certamina, quæ pro veritate suscepit, sermones, quos multos et cum multis habuit, non argutos solum, sed etiam admodum pios et ardentes, rem unam pro omnibus dicam, qua nihil in ipsius vita celebrius est, magisque pervulgatum. Furebat adversus nos infandus imperator, et cum in seipsum primum, Christianæ fidei ejuratione, insaniisset, jam aliis quoque intolerabilis erat; ne cæterorum quidem Christi hostium in modum magno animo impietatem profitens, verum humanitatis obtentu persecutionem celans; atque instar flexuosi illius serpentis, qui ipsius animum

λέως εὐθὺς ἀριθμοῦμενος, τὰς μεγίστας καρποῦται τιμὰς· ἄμισθον δὲ τὴν τῆς τέχνης φιλανθρωπίαν τοῖς ἐν τέλει προτίθησιν (7), εἰδὼς οὐδὲν οὕτως (8) ὡς ἀρετὴν καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις (9) γινώσκεισθαι προάγειν εἰς τὸ ἔμπροσθεν. Καὶ ὧν ἡ τάξις δευτέρος ἦν, τούτων κατὰ πολὺ περιῖν τῇ δόξῃ· πᾶσι μὲν ὧν διὰ σωφροσύνην ἐπέραστος, καὶ διὰ τοῦτο τὰ τίμια πιστευόμενος (10), καὶ μηδὲν Ἰπποκράτους ὀρκιστοῦ προσεδέμενος, ὡς μηδὲν εἶναι καὶ τὴν Κράτητος ἀπλότητα (11) πρὸς τὴν ἐκείνου θεωρουμένην· πᾶσι δὲ πλέον ἢ κατὰ τὴν ἀξίαν αἰδέσιμος, μεγάλων μὲν ἀεὶ τῶν παρόντων ἀξιούμενος, μειζόνων δὲ ἄξιος εἶναι τῶν ἐλπίζομένων κρινόμενος τοῖς τε βασιλεῦσιν αὐτοῖς, καὶ ὅσοι τὰ πρῶτα μετ' ἐκείνους ἔχουσιν· τὸ δὲ μέγιστον, ὅτι μήτε ὑπὸ τῆς δόξης μήτε ὑπὸ τῆς ἐν μέσῳ τρυφῆς τὴν τῆς ψυχῆς εὐγένειαν διεφθάρη· ἀλλὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ὑπαρχόντων αὐτῷ, πρῶτον ἦν εἰς ἀξίωμα Χριστιανὸν καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι· καὶ πάντα ὁμοῦ παιδιὰ τις ἐκείνῳ καὶ λῆρος πρὸς ἐν τοῦτο κρινόμενα. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα ὡς ἐπὶ σκηνῆς καὶ ἄλλοις παιζεσθαι τάχιστα πηγνυμένης τε καὶ καταλυομένης, τάχα δὲ φθειρομένης ῥῆσιν ἢ συνισταμένης, ὡς εἶναι ἰδεῖν ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ βίου μεταβολῶν, καὶ τῆς ἀνω καὶ κάτω βεταπιπτούσης εὐτελείας· μόνον δὲ ἴδιον ἀγαθὸν εἶναι καὶ παραμένον ἀσφαλῶς τὴν εὐσέβειαν.

figitur, et dissolvitur, imo facilius fortasse deletur, et prosperitate sursum ac deorsum labente, perspicere licet: pietatem vero bonum unum proprium esse, quodque tuto permaneat.

IA'. Ταῦτα Καίσαρι ἐφιλοσοφεῖτο (12) καὶ τῇ χλανιδί· ταύταις καὶ συνέζησε ταῖς ἐννοίαις, καὶ συναπῆλθε (13), μείζω τῆς φαινόμενης εἰς τὸ κοινὸν εὐσεβείας, Θεῷ γνωρίζων καὶ παριστάς τὴν κατὰ τὸν χρυπτὸν ἄνθρωπον. Καὶ εἰ με δεῖ, πάντα παρέντα, τὴν προστασίαν τῶν ἐκ γένους ἀτυχησάντων, τὴν ὑπερφάναν τοῦ τύφου, τὴν πρὸς τοὺς φίλους ἰσοτιμίαν, τὴν πρὸς τοὺς ἄρχοντας παρῆρησίαν, τοὺς ὑπὲρ ἀληθείας ἀγῶνας καὶ λόγους, οὓς πολλοὺς (14) καὶ πρὸς πολλοὺς συνεστήσατο, οὐ λογικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ λίαν εὐσεβῶς τε καὶ διαπύρως, ἐν ἀντὶ πάντων εἰπεῖν τῶν ἐκείνου τὸ γνωριμώτατον. Ἐλύσσα καθ' ἡμῶν βασιλεὺς ὁ δυσώνυμος, καὶ καθ' (15) ἑαυτοῦ πρῶτον μανείας ἐκ τῆς εἰς Χριστὸν ἀθετήσεως, ἀφόρητος ἦδη καὶ τοῖς ἄλλοις ἦν, οὐδ' ἐν ἴσῳ (16) τοῖς λοιποῖς Χριστομάχοις μεγαλόφωχος (17) ἀπογραφόμενος εἰς τὴν ἀσέβειαν, ἀλλὰ κλέπτων τὸν διωγμὸν ἐν ἐπικεικίας πλάσματι· καὶ κατὰ τὸν σχολὸν ὄφιν, ὃς τὴν ἐκείνου κατέσχε ψυχὴν, παντοίας μηχαναῖς ὑποσπῶν τοὺς ἀθλοὺς εἰς τὸ ἑαυτοῦ βά-

(7) Προτίθησιν. Sic Regg. a, hu, tres Collb, Coisl. 1, et Jes. Editi προτίθησιν.

(8) Οὕτως. Or. 1, ἴσως, «æque, fortasse.»

(9) Καλλίστοις. Reg. hu, καλοῖς.

(10) Τὰ τίμια πιστευόμενος. «Cum ejus fidei chara pignora, » uxorum nempe et liberorum corpora, quibus curandis pudicitia maxime necessaria est, «committentur.»

(11) Ἀπλότητα. Coisl. 1, ἀπαλότητα, «mollities.»

(12) Ἐφιλοσοφεῖτο. etc. Billius, «in his studiis

Cæsarius, etiam in chlamyde, versatus est.»

(13) Συνεπῆλθε. Or. 1, ἀπῆλθε.

(14) Οὓς πολλοὺς. Sic Regg. a, hu, tres Collb. et Or. 1, sic etiam Billius. Editi, οὓς πολλάκις, «quos sæpe.»

(15) Καὶ καθ'. Ita Regg. hu, hu, tres Collb. et Or. 1. In edit. deest καί.

(16) Οὐδ' ἐν ἴσῳ. Reg. a, οὐδὲ ἐν ἴσῳ. Jes. οὐδὲν ἐν ἴσῳ.

(17) Μεγαλόφωχος. Coisl. 1, μεγαλόφωχος.

παθρον. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον αὐτῷ (18) τέχνασμα^α τε καὶ σόφισμα (19), ἵνα μὴδὲ τῆς ἐπὶ τοῖς ἀθλοῖς τιμῆς τυγχάνοιμεν (ἐφθόνηι γὰρ καὶ ταύτης Χριστιανοῖς ὁ γεννάδας). πάσχοντας ὡς Χριστιανούς, ὡς κακούργους κολάζεσθαι· τὸ δὲ δεύτερον πειθοῦς ὄνομα προσεῖναι τῷ γινομένῳ, μὴ τυραννίδος, ὡς ἂν μείζον ἢ τοῦ κινδύνου τὸ τῆς αἰσχύνης, αὐθαιρέτως χωροῦσι πρὸς τὴν ἀσέβειαν. Καὶ τοὺς μὲν χρήμασι, τοὺς δὲ ἀξιώμασι, τοὺς δὲ ὑποσχέσεσι, τοὺς δὲ παντοίαις τιμαῖς ὑφελκόμενος (20), ἃς οὐδὲ βασιλικῶς προσήγεν, ἀλλὰ καὶ λίαν δουλοπρεπῶς ἐν ταῖς ἀπάντων ὕψει, πάντας δὲ τῇ γοητείᾳ τῶν λόγων (21) καὶ τῷ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι, ἐπὶ πολλοῖς πεῖραται καὶ Καίσαρι. Φεῦ τῆς παραπληξίας καὶ τῆς ἀνοίας, εἰ Καίσαρίον τε ὄντα, καὶ ἀδελφὸν ἑμὸν, καὶ τῶν γονέων τούτων συλήσειν ἤλπισεν!

amentiam, **206** si spem habuit fore, ut et Cæsarium, et fratrem meum, et his parentibus natum prædaretur!

IB. Ἄλλ', ἵνα μικρὸν προσδιατρίψω τῷ λόγῳ, καὶ κατατρυφήσω τοῦ διηγήματος, ὡς οἱ παρόντες τοῦ θαύματος (22), εἴπῃσι μὲν ὁ γεννάδας ἑκεῖνος, τῷ τοῦ Χριστοῦ σημεῖν φραζάμενος, καὶ τὸν μέγαν λόγον ἑαυτοῦ προβαλλόμενος, πρὸς τὸν πολλὸν ἐν ὅπλοις, καὶ μέγαν ἐν λόγων δεινότητι· οὐδὲν δὲ καταπλαγεῖς πρὸς τὴν ὕψιν, οὐδὲ θωπεῖα τι καταβαλὼν τοῦ φρονήματος, ἀθλητῆς ἔτοιμος ἦν, καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ, πρὸς τὸν ἐν ἀμφοτέροις δυνατὸν ἀγωνίζεσθαι. Τὸ μὲν οὖν στάδιον τοιούτου, καὶ ὁ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστῆς τοσούτος· καὶ ἀγωνοθέτης (23), ἐνθεν μὲν Χριστὸς τοῖς ἑαυτοῦ πάθει τὸν ἀθλητὴν ἐξοπλίζων, ἐκεῖθεν δὲ δεινὸς τύραννος τῇ τῶν λόγων οἰκειότητι προσσαίνων, καὶ τῷ τῆς ἐξουσίας ὄγκῳ δεδιττόμενος· θέατρον δὲ ἀμφοτέρωθεν, τῶν τε τῇ εὐσεβείᾳ λειπομένῳν ἔτι, καὶ τῶν ὑπ' ἑκεῖνον συνηρπασμένων, ὅπη νεύσῃ (24) τὰ κατ' αὐτοὺς ἀποσκοποῦντων, ὅστις νικήσῃσι πλεῖω τὴν ἀγωνίαν (25) ἐχόντων ἢ περὶ οὓς τὸ θέατρον.

utram in partem eorum certamen inclinaret, spectantium, atque, uter vinceret, magis laborantium, quam illi ipsi, quos spectabant.

II. Ἀρ' οὐκ ἔδειξας περὶ Καίσαρι, μήτι πάθῃ τῆς προθυμίας ἀνάξιον; Ἀλλὰ θαρσεῖτε· μετὰ Χριστοῦ γὰρ ἡ νίκη τοῦ τὸν κόσμον νικήσαντος. Τὰ μὲν οὖν καθ' ἑκάστον τῶν τότε ῥηθέντων ἢ προτεθέντων ἐκδιηγέσθαι τὰ νῦν ἐγὼ μὲν, εὖ ἴστα, τοῦ παντὸς ἂν ἐπιμυσάμην· καὶ γὰρ καὶ λογικὰς τινας (26) ἐστὶν ἃς ἔχει στροφὰς καὶ κομψείας ὁ λόγος (27), ἐμοὶ γούν οὐκ ἀήδεις εἰς μνήμην· ἔξω δ'

^a Joan. xvi, 33.

(18) Αὐτῷ. Sic Reg. hm Editi, αὐτοῦ.

(19) Σόφισμα, etc. Locus iste in Reg. hu, sic legitur: Σόφισμα, πάσχοντας ὡς Χριστιανούς, ὡς κακούργους κολάζεσθαι, ἵνα μὴδὲ τῆς ἐπὶ τοῖς ἀθλοῖς τιμῆς τυγχάνοιμεν· ἐφθόνηι γὰρ καὶ ταύτης Χριστιανούς ὁ γεννάδας· τὸ δὲ δεύτερον, etc. Eodem modo legit Savilius, nisi quod delet, quod πασχοντας ὡς Χριστιανούς, et pro τυγχάνοιμεν, habet, τυγχάνοιεν.

(20) Ὑφελκόμενος. Id est, ὑποσπόμενος. Reg. hm, ὑφελόμενος, « subtrahens, subducens. »

(21) Τῶν λόγων. Unus Regius addit, παρατύρων, « abstrahens, pervertens. »

obsidebat, omni machinarum genere in voraginem suam miseros callide pertrahens. Ac, ne eos honores, qui martyribus haberi solent, consequeremur (hos enim Christianis vir egregius inuidebat), primum illius artificium hoc fuit, ut qui Christi causa patiebantur, tanquam sotes et facinorosi cruciatu afficerentur; alterum, quod huic rei, non tyrannidis, sed persuasionis nomen imponebat: quod scilicet major eorum infamia, quam periculum esset, qui sponte ad impietatem se conferebant. Cumque alios pecuniis, alios dignitatibus, alios promissis, alios variis honorum generibus, quos ne regie quidem, sed perquam serviliter in omnium aspectu defererebat, omnes denique verborum præstigiis ac suo exemplo ad se alliceret, post multos

B Cæsarium quoque aggreditur. Proh stuporem et

XII. Verum (ut in hoc sermone paululum immorer, atque ex hac narratione delicias capiam, quemadmodum e re mirari qui tum assuerunt), ingrediebatur vir ille fortis, Christi signo munitus, clypeique vice magnum verbum obtinens, ad hominem multum in armis, et magnum in dicendi facultate. Nec vero ad illius aspectum ullo metu percussus est, nec ob verborum blanditias de animi magnitudine quidquam abiecit; verum promptus et paratus athleta erat ad decertandum, tum sermone, tum opere, adversus eum, qui in utroque genere viribus pollebat. Ac tale quidem erat stadium, tantusque pietatis propugnator. Atque certaminis præses, hinc quidem Christus, per passiones suas pugilem armans, illinc autem gravis tyrannus, tum verborum illecebris athletam mulcens, tum potentiae mole territans. Quin etiam utrinque theatrum erat, hoc est, et eorum qui in fidei pietate adhuc remanserant, et eorum qui ab illo abrepti fuerant,

XIII. an non timuisti, ne quid Cæsario animi alacritate parum dignum accideret? At bono estote animo. Victoria enim cum Christo, qui vicit mundum^a. Ac nihil quidem mallem quam ut ea quæ tum dicta et proposita sunt, sigillatim nunc exponerem; nam et logicas aliquot argutias leporesque, meo quidem iudicio, memoratu non injucundos ea disputatio continet: verum intempestivum prorsus

(22) Θαύματος. Comb. et Billius legunt, θεάματος, « ex spectaculo. » Quæ lectio placeret, si codicum auctoritate niteretur.

(23) Ἀγωνοθέτης. Nicetas « Julianum, » Billius « diabolum » intelligit; Julianus quippe erat antagōnistā, non vero certaminis præses.

(24) Νεύσῃ. Colb. 6, νεύσει.

(25) Πλεῖω τὴν ἀγωνίαν. « Magis animi anxiiis ac sollicitis. »

(26) Τινας. Deest in Reg. hu, Or. 1, et Jes.

(27) Ὁ λόγος. Deest in Regg. hm, hu, Or. 1, et Jes.

hoc foret, et ab orationis instituto alienum. Ut A
autem Caesarius, cunctis verborum illius dissolutis
nexibus, et conatibus omnibus, tam apertis quam
obscuris, ludi ejuspiam instar propulsatis, magna
et clara voce Christianum se et esse et semper
fore pronuntiavit, ne sic quidem prorsus ejicitur :
mire etenim imperator Caesarii doctrina frui atque
exornari gestiebat : quo etiam tempore celeberrimum
illud cunctis audientibus prolocutus est : *O*
felicem patrem, o infelices liberos! Nam nos quo-
que ignominiae societate ornandos duxit, quorum et
eruditionem et pietatem Athenis cognoverat, verum
ad secundum adventum **207** reservatus (commo-
dum enim illum Deus justitiae praeses adversus Per-
sas armabat), ad nos redit, exsul beatus, et victor
incruentus, atque ob ignominiam clarior, quam ob
splendorem et gloriam.

XIV. Hanc ego victoriam magna illius manu, et
sublimi purpura, et ingentis pretii diademate longe
sublimiorem et excellentiorem esse censeo. Hac
narratione magis efflor, quam si universum impe-
rium cum eo partitus esset. Malis igitur temporibus
cedit, in eoque legi nostrae obtemperat, quae hoc
sancit, ut urgente quidem tempore pro veritate
periculum adeamus, nec pietatem per ignaviam
prodamus : quandiu autem licet, pericula ipsa ne
provocemus ⁸⁸, sive animarum nostrarum metu,
sive ut iis consulatur, qui periculum nobis inferunt.
Posteaquam autem haec caligo discussa est, exter-
naque regio causam recte disceptavit, ac vibratus
gladius impium prostravit, resque ad Christianos
redierunt, quid dicere necesse est, quanto cum
honore et gloria, aut cum quot et quantis testimo-
niis ac velut ipse beneficium potius dans, quam
accipiens, in aulam rursum receptus sit, prioremque
honorem secundus exceperit? Ac tempus quidem
imperatores subinde commutavit, Caesario autem
gloria, et auctoritatis apud eos principatus haudqua-
quam convulsus ac dissolutus est : quin potius de
eo inter imperatores certamen erat, quisnam Caesa-
rium magis sibi adjungeret, et ejusnam ille magis
amicus et familiaris diceretur. Talis Caesarii pietas,
taliam pietatis praemia. Audiant juvenes, audiant
viri, ac per eamdem virtutem ad eundem splendo-
rem contendant (*Bonorum enim laborum gloriosus*
*est fructus*⁸⁹), quicumque hoc etiam ambiunt, atque in
felicitatis parte collocant.

XV. Jam vero quale hoc quoque ipsius miracu-

⁸⁸ Matth. x, 23. ⁸⁹ Sap. iii, 15.

(28) *πάσας αὐτοῦ*, etc. Or. 1, αὐτοῖς. Jes. πά-
σας αὐτοῖς, οὐ τὰς ἐν τοῖς.

(29) *τοῦτο*. Or. 1, ad marg. ἐξέσω.

(30) *τῶν*. Deest in reg. bm, Or. 1, et Jes.

(31) *ἡξίωσε*. In Or. 1, ad marg. γρ. ἀξίω-
σε τιμήσε.

(32) *Δευτέρα δὲ εἰσόδῳ ταμειουβίς*. « Ad se-
cundum adventum reservatus : » haud quidem a
Juliano, sed a divina providentia, ut iterum aulam
adiret, regiamque ingrederetur. Quod post Juliani
mortem contigit.

αν εἴη παντελῶς τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ λόγου. Ὡς δὲ
πάσας αὐτοῦ (28) τὰς ἐν τοῖς λόγοις πλοκάς διαλύ-
σας, καὶ παῖραν ἅπασαν ἀφανῆ τε καὶ φανεράν,
ὥσπερ τινὰ παιδιὰν παρωσάμενος, μεγάλη καὶ λαμ-
πρῇ τῇ φωνῇ τὸ Χριστιανὸς εἶναι τε καὶ μένειν ἀν-
εκήρυξεν, οὐδὲ οὕτω μὲν παντελῶς ἀποπέμπεται·
καὶ γὰρ δευτέρως ἔρωσ ἐχε τὸν βασιλεῖα τῇ Καισαρίου
παιδεύσει συνεῖναι καὶ καλλωπίζεσθαι· ἡνίκα καὶ τὸ
περιθόητον τοῦτο (29) ἐν ταῖς τῶν (30) πάντων ἀκοαῖς
ἐφθέγγετο· Ὁ πατὴρς εὐτυχούς, ὦ παῖδων δυστυ-
χῶν! Ἐπειδὴ καὶ ἡμᾶς ἡξίωσε (31) τιμῆσαι τῇ
κοινωνίᾳ τῆς ἀτιμίας, ὣν καὶ τὴν παιδευσιν Ἀθη-
νησιν ἔγνω καὶ τὴν εὐσέβειαν, δευτέρᾳ δὲ εἰσόδῳ
ταμειουβίς (32) (ἐπειδὴ γε κατὰ Περσῶν ἐκείνων ἡ δίκη
καλῶς ἐξώπλισεν [33]), ἐπάνεισι πρὸς ἡμᾶς φυγὰς
μακάριος, καὶ τροπαιοῦχος ἀνείμακτος, καὶ περιφα-
νέστερος τὴν ἀτιμίαν ἢ τὴν λαμπρότητα.

ΙΔ'. Ταύτην ἐγὼ τὴν νίκην τῆς πολλῆς ἐκείνου
χειρὸς, καὶ τῆς ὕψλης ἀλουργίδος, καὶ τοῦ πολυ-
τελοῦς διαδήματος ὕψιότεραν κρίνω μακρῶ καὶ τι-
μιωτέραν· τοῦτω τῷ διηγῆματι πλέον ἐπαίρομαι,
ἢ εἰ πᾶσαν ἐκείνῳ τὴν βασιλείαν ἀπεμερίσατο. Τοῖς
μὲν οὖν πονηροῖς ὑποχωρεῖ χρόνοις, καὶ τοῦτο κατὰ
τὴν ἡμετέραν νομοθεσίαν· ἐνστάτος μὲν καιροῦ
διακινδυνεύειν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ μὴ προδιδόναι
δειλία τὴν εὐσέβειαν· ἕως δ' ἂν ἐξῇ, μὴ προκα-
λεῖσθαι (34) τοὺς κινδύνους καλεῖουσιν, εἴτε δέει
τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, εἴτε φειδοῖ τῶν ἐπαγόντων
τὸν κίνδυνον. Ἐπεὶ δὲ ὁ ζῶρος ἐλύθη, καὶ ἡ ὑπερ-
ορία καλῶς ἐδίδασκε, καὶ ἡ στίλβουσα ῥομφαία τὸν
ἀσεβῆ κατέβαλε, καὶ Χριστιανοῖς ἐπανῆλθε τὰ πρά-
γματα, τί δεῖ λέγειν μεθ' οἷας δόξης τε καὶ τιμῆς,
ἢ τῶν μαρτυρίων οἷων καὶ ὅσων, καὶ ὡς διδοὺς χά-
ριν μᾶλλον ἢ κομιζόμενος, τοῖς βασιλείοις αὐθις
ἀναλαμβάνεται, καὶ διαδέχεται τὴν προτέραν τιμὴν
ἢ δευτέρᾳ; Καὶ βασιλεῖς μὲν ὁ χρόνος παρήμειψε (35),
Καισαρίῳ δὲ τὸ τῆς εὐδοξίας ἄλυστον (36), καὶ τῶν
παρ' αὐτοῖς πρωτείων· καὶ ἀγῶν βασιλεύουσιν, ὅστις
μᾶλλον Καισάρην οἰκειώσεται (37), καὶ οὐ μᾶλλον
ἐκεῖνος ὀνομασθῆ φίλος καὶ γνώριμος. Τοιαῦτα Και-
σαρίῳ τὰ τῆς εὐσεβείας, καὶ παρὰ (38) τῆς εὐσε-
βείας. Ἀκουέτωσαν καὶ νέοι (39), καὶ ἄνδρες, καὶ
διὰ τῆς αὐτῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν (40)
ἐπιγέσθωσαν (Ἀγαθὸν γὰρ πόνην καρπὸς εὐ-
κλεῆς), ὅσοις καὶ τοῦτο διὰ σπουδῆς καὶ μέρους εὐ-
δαιμονίας ὑπολαμβάνεται.

ΙΕ'. Ἀλλ' οἷον δὴ καὶ τοῦτο τῶν περὶ αὐτὸν θεῶν.

(33) *Ἐξώπλισεν*. « Ut in Persas arma verieret
impulit. » Hesych. ἐξοπλίζειν καλεῖσθαι.

(34) *Προκαλεῖσθαι*. Regg. bm, προκαλεῖσθαι.

(35) *Παρήμειψε*. Reg. hu, ἀντήμειψε.

(36) *Τὸ τῆς εὐδοξίας ἄλυστον*. Sic Regg. bm,
hu, etc. Eiliii, d... ἄλυστος.

(37) *Οἰκειώσεται*. Or. 1, οἰκειώσται.

(38) *Καὶ παρὰ*. Comb. καὶ γέρα, « et praemia. »

(39) *Καὶ νέοι*. Deest καί, in pluribus.

(40) *Ἐπιγέσθωσαν*. Reg. bm, Coisl. 1, et Jes
περιφάνειαν.

μάτων, ὁμοῦ τε τῆς των γονέων θεοσεβείας καὶ τῆς Α ἐκείνου μεγίστην ἀπόδειξιν ἔχον· Διέτριβε μὲν ἐν τῇ Βιθυνῶν, τὴν οὐ πολλοστέν ἀπὸ βασιλείως διέπων ἀρχήν· ἣ δὲ ἦν ταμειεῖν βασιλεῖ τὰ χρήματα, καὶ τῶν θησαυρῶν ἔχειν τὴν ἐπιμέλειαν. Ἐντεῦθεν γὰρ αὐτῷ τὰς μεΐζους ἀρχὰς βασιλεὺς προοιμιάζεται· τοῦ δὲ πρώην συνεγεθέντος ἐν Νικαίᾳ σεισμοῦ (41), ὃς δὲ χαλεπώτατος τῶν πώποτε μνημονευομένων γεγονέναι λέγεται, μικροῦ τοὺς πάντας ἐγκαταλαβόντος, καὶ τῷ τῆς πόλεως κάλλει συναφανίσαντος, μόνος τῶν ἐπιφανῶν, ἢ κομιδῇ σὺν ὀλίγοις, ἐκ τοῦ κινδύνου περισώζεται, καὶ σωτηρίαν ἀπιστομένην αὐτῷ σκεπασθεὶς τῷ συμπῳματι, καὶ μικρὰ σημεῖα τοῦ κινδύνου φερόμενος, ὅσον τὸν φόβον παιδαγωγὸν λαθεῖν τῆς μεΐζονος σωτηρίας, καὶ ὅλως τῆς ἀνω γενέσθαι μοίρας, μεταθέμενος τὴν στρατείαν ἐκ τῶν Β κινουμένων (42), καὶ ἀμείψας ἑαυτῷ τὰ βασίλεια. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ διανοεῖτο, καὶ κατὰ σπουδὴν ἑαυτῷ συνήχχετο, ὡς πρὸς ἐμὲ γράφων ἐπειθεν, ἀρπάσαντα τὸν καιρὸν εἰς νοθέτησιν· ὅπερ οὐδ' ἄλλοτε (43) ποῦν ἐπαυσάμην, ζηλοτυπῶν τὸ ἐκείνου μεγαλοφύες στρεφόμενον ἐν τοῖς χεῖροσι, καὶ τὴν φιλόσοφον οὕτω ψυχὴν ἐν τοῖς δημοσίοις καλινδουμένην, καὶ ὥσπερ ἥλιον νέφει συγκαλυπτόμενον. Ἄλλὰ τοῦ μὲν σεισμοῦ κρείττων ἐγένετο, τῆς νόσου δὲ οὐκ ἔτι (44)· καὶ γὰρ ἦν ἄνθρωπος. Καὶ τὸ μὲν ἴδιον ἐκείνου, τὸ δὲ κοινὸν πρὸς τοὺς ἄλλους. Καὶ τὸ μὲν τῆς εὐσεβείας, τὸ δὲ τῆς φύσεως. Καὶ προὔλαβεν ἡ παραμυθία τὸ πάθος, ἵνα τῷ θανάτῳ σισθέντες, τῷ παραδόξῳ τῆς τότε σωτηρίας ἐγκαυχώμεθα. Καὶ νῦν ἡμῖν ὁ πολὺς Καيسάριος ἀποσέσσωται (45), κόνις τιμία, νεκρὸς ἐπαινούμενος, ὕμνοις (46) ἐξ ὕμνων πάραπεμπόμενος, μαρτύρων βήμασι πομπευόμενος, γονέων χειρὶν ὁσάκις τιμώμενος, μητρὸς λαμπροφώρα (47) τῷ πάθει τὴν εὐσέβειαν ἀντεισαγούσης, δάκρυσιν ἡττωμένοις φιλοσοφίᾳ, ψαλμοῖς κοιμιζούσαις (τοὺς θρήνους, καὶ τῆς νεοκτίστου (48) ψυχῆς, ἣν τὸ Πνεῦμα δι' ὕδατος ἀνεμόρρωσεν, ἔξια τὰ γέρα καρπούμενος.

ΙΓ'. Τοῦτό σοι, Καيسάριε, παρ' ἐμοῦ τὸ ἐντάφιον· αὗται τῶν ἐμῶν λόγων αἱ ἀπαρχαί, οὓς κρυπτομένους πολλάκις περιψάμενος, ἐπὶ σεαυτὸν γυμνῶσιν (49) ἐμελλες. Οὗτος ὁ παρ' ἐμοῦ κόσμος· σοὶ δὲ κόσμου παντός, εὖ οἶδα, φιλιτατος (50), οὐ σιγῶν περιβρέοντα, καὶ μαλακὰ νήματα, οἷς οὐδὲ περιὼν ἔχειρες κατὰ τοὺς πολλοὺς, ἀρετῇ μόνῃ κοσμούμενος, οὐδὲ λίνου διαφανοὺς ὑφάσματα, οὐδὲ μύρων πολυ-

lum est, quod simul, et parentum, et ipsius pietatis maximum argumentum habet? In Bithynia degebat, praefecturam ab imperatore haud postremam administrans. Ea autem erat exigere pro imperatore pecunias, ac thesaurorum curam gerere. Hoc enim illi majorum dignitatum velut praeludium esse imperator voluit. Cum autem Nicææ terræ motus, post hominum memoriam maximus, exortus, 208 omnes pene invasisset, atque una cum urbis pulchritudine delevisset, solus ipse ex illustribus viris, aut certe cum admodum paucis et periculo salvus et incolumis evadit, idque modo quodam incredibili, hoc est ipsa ruina protectus, ac parvas quasdam periculi notas referens: hactenus videlicet, ut timorem majoris salutis magistrum caperet, totumque sese supernæ parti adjungeret, translata militia rebus motui obnoxiiis, ac commutata sibi ipsi aula. Atque hoc quidem et in animo habebat, et summo studio exoptabat, quemadmodum mihi per litteras persuadebat, cum hanc ad eum monendum occasionem arripissem (epist. 20): quod nec unquam facere destitui, moleste ferens illius indolis magnitudinem in deterioribus rebus versari, animamque adeo philosophicam in publicis negotiis volutari, ac velut solem nubibus obduci. Verum terræ motu quidem superior fuit, morbo vero non item: homo enim erat. Atque illud proprium illi fuit, hoc cum aliis commune. Illud pietatis, hoc naturæ. Atque consolatio calamitatem anteverit, ut ipsius morte concussi, ob admirandum tunc salutis genus gloriemur. Ac nunc nobis magnus ille Cæsarius servatus est, cinis pretiosus, mortuus laudatus, hymnis sibi succedentibus deductus, ad martyrum sacraria cum pompa ductus, sanctis parentum manibus honoratus, matre candida veste induta pietatem mœrori subrogante, lacrymis a philosophia superatis, psalmodiis luctum sedantibus, ac denique dignos anima recens creata, quam Spiritus per baptismum reformavit, honores percipiens.

XVI. Hoc tibi a me, Cæsari, funebre munus: hæ meorum primitiæ sermonum, quos occultari persæpe questus, in te ipsum detecturus eras. Hoc tibi a me ornamentum; tibi quidem, sat scio, omni ornamen. C. charius, non sericæ ac molles et circumfluentes telæ, quibus nec, dum adhuc superstes esses, multorum more delectabar, utpote virtute sola ornatus, nec lini pellucidi texturas, nec pretio-

(41) Σεισμοῦ, etc. Locus iste, in Reg. hu et Coisl. 1 sic legitur: Σεισμοῦ, καὶ πᾶσαν μικροῦ τὴν πόλιν κατενέγκαντος, ὃς δὲ χαλεπώτατος τῶν πώποτε μνημονευομένων γεγονέναι λέγεται. Μικροῦ, etc.

(42) Κινουμένων. Or. 1, κινδύνων, « periculis. »

(43) Οὐδ' ἄλλοτε. Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. οὐδὲ ἄλλοτε.

(44) Οὐκ ἔτι. Reg. hu, οὐδέτι.

(45) Ἀποσέσσωται. Hic, de Cæsarii exuviis in patriam delatis, sermo est. Itaque, ἀποσέσσωται idem est ac si, diccretur: « a nobis receptus est Cæsarius. »

(46) Ὑμνοῖς, etc. Billius: « ex hymnis ad hymnos transmissus. »

(47) Μητρὸς λαμπροφώρα, etc. Billius vertendo: « materna cereorum gestatione, pietatem mœrori subrogante, » videtur legisse, λαμπροφώρα. Verum « vestium candor, » ob spem resurrectionis, hic certe potius debet intelligi, quam unius « cerei tædæque gestatio; » idque vox ipsa sonat.

(48) Τῆς νεοκτίστου, etc. « Ob recens susceptum baptisma, hujus ætatis ritu. »

(49) Γυμνῶσιν. Mallet Combefissius, γυμνάσιν.

(50) Φιλιτατος. Coisl. 1, τιμιώτερος, « pretiosius. »

sorum unguentorum infusiones, quas prius etiam ad gynæcea remittebas, et quarum fragrantiam dies unus solvit, nec **209** denique aliud quidquam parvorum, et quæ apud parvos in pretio sunt, quæ quidem omnia hodierno die amarus hic lapis una cum pulchro corpore contexisset. Valeant gentiliū certamina, et figmenta, per quæ miseri juvenes ornati sunt, exigua exiguo certaminum proposita habentes præmia; et quibuscunque rebus per libamina, et primitias, et coronas, ac recens decerpitos flores, hominibus vita functis parentant, patriæ legi potius, et stolido mœori, quam rationi servientes. Meum imus est oratio, quod etiam fortasse futurum tempus excepturum est, perpetuo motu præditum, nec eum, qui hinc migravit, prorsus abscedere sinens: verum auribus animisque hominem, quem ornandum suscepit, semper conservans, ac desiderati simulacrum expressius quam

XVII. Ac talia quidem sunt, quæ a nobis offeruntur: si autem parva et meritis tuis inferiora, Deo quoque gratum est, quod sit pro viribus. Atque alia quidem persolvimus, alia vero dabimus, anniversarios honores et commemorationes offerentes, ii quidem certe, qui superstites erunt. At tu, divinum et sacrum caput, utinam cælos penetres, atque in Abrahæ sinu, quicumque tandem ille est, conquiescas, et angelorum choream, ac beatorum virorum gloriam et splendorem spectes; vel potius una tripudies et exsultes, omnia quæ hic sunt, ex alto deridens, nimirum et divitias, ut appellantur, et abjectas dignitates, et falsos honores, et imposturam quam sensus faciunt, et hujus vitæ jactationem, ac tanquam in nocturna pugna confusionem et ignorantiam, magno illi regi astans, atque illinc emicant lumine impletus; cujus exiguo rivulo hic suscepto, quantum scilicet in speculis et ænigmatibus adumbrare atque conspici possumus, utinam ad ipsum fontem postea perveniamus, pura mente puram veritatem influentes, atque hanc laboris in virtutis studio exhausti mercedem inveniamus, ut perfectius illic summi boni consortio et contemplatione fruamur; quem quidem sacræ nostræ disciplinæ finem, tum libri, tum animæ theologiæ laude florescentes, esse profitentur.

210 XVIII. Quid adhuc superest? nihil aliud cærie nisi ut sermonis medicinam, iis, qui in dolore

(51) *Γυναικωνίτισιν*. « Mulierum conclave, sodalium. »

(52) *Ὅδ' ἄλλο τι*. Regg. bm, hu, Or. 1, οὐδὲ ἄλλο τι.

(53) *Προτιθέντες*. Non recte Billius, « præmia proponentes. » Siquidem vox ista, προτιθέντες, non ad ἐφηβοί « juvenes, » sed ad ἀγῶνες « certamina, » referri debet. Non enim juvenes præmia in certaminibus proponebant, sed proposita consequentur.

(54) *Ἀφωσιούνται*. Reg. hn, Or. 1, Jes. ἀφωσιούνται.

(55) *Ἀλογία πάθους*. Coisl. 1, ἀλογίαν πάθους. Reg. coisl. ἀλογία πλήθους, « stolidæ plebi. »

(56) *Κινούμενοι... ἐόν... φυλάσσω*. Sic Regg. bm, hu, tres Colb., Coisl. 1, Or. 1, et Jes. Edit. xivού-

A τίμων ἐπιχύσεις, ἃ ταῖς γυναικωνίτισιν (51) ἀπέμπευ καὶ πρότερον, καὶ ὧν ἡμέρα μία λύει τὴν εὐωδίαν, οὐδ' ἄλλο τι (52) τῶν μικρῶν καὶ τοῖς μικροῖς τίμων, ἃ πάντα κατέκρυψεν ἂν σήμερον ὁ πικρὸς λίθος οὗτος μετὰ τοῦ καλοῦ σώματος. Ἐρρέτωσάν μοι καὶ ἀγῶνες Ἑλληνικὴ καὶ μῦθοι, δι' ὧν ἐφηβοὶ δυστυχεῖς ἐτιμήθησαν, μικρὰ μικρῶν ἀγωνισμάτων προτιθέντες (53) τὰ ἐπαθλα· καὶ ὅσα διὰ χρόν τε καὶ ἀπαργμάτων, ἢ στεμμάτων τε καὶ ἀνθέων νεοδρέπων, ἀφωσιούνται (54) τοὺς ἀπελθόντας ἀνθρώπους, νόμῳ πατρίῳ μᾶλλον καὶ ἀλογίᾳ πάθους (55) ἢ λόγῳ δουλεύοντες. Τὸ δὲ ἐμὸν δῶρον λόγος, ὃ τάχα καὶ ὁ μέλλον ὑπολήφεται χρόνος, αἰετινόν καὶ οὐκ ἔδν εἰς τὸ παντελὲς ἀπελθεῖν τὸν ἐνθένδε μεταχωρήσαντα, φυλάσσω (56) δὲ αἰε καὶ ἀκοαῖς καὶ ψυχαῖς τὸν τιμώμενον, καὶ πινάκων ἐναργεστέρην προτιθεὶς τὴν εἰκόνα τοῦ ποθομένου.

in tabula spectandum proponens.

IZ'. Τὰ μὲν οὖν παρ' ἡμῶν τοιαῦτα· εἰ δὲ μικρὰ, καὶ τῆς ἀξίας ἐλάττω, καὶ θεῶ φίλον τὸ κατὰ δύναμιν. Καὶ τὰ μὲν ἀποδεδώκαμεν (57), τὰ δὲ δώσομεν, τὰς δι' ἑτοῦς προσφέροντες τιμὰς τε καὶ μνημας, οἷ γε τῷ βίῳ περιλειπόμενοι. Σὺ δὲ ἡμῖν οὐρανοὺς ἐμβατεύσεις, ὧ θεῖα καὶ ἱερὰ κεφαλῇ, καὶ ἐν κόλποις Ἀβραάμ, οἵτινες δὴ οὗτοί εἰσιν, ἀναπαύσαι (58), καὶ ἀγγέλων ἐποπτεύσεις χορεῖαν, καὶ μακαρίων ἀνδρῶν ὁδὸς τε καὶ λαμπρότητα· μᾶλλον δὲ συγχωρεῖς καὶ συναγάλλῃ, πάντα διαγελῶν τὰ τῆδε ἀφ' ὕψους, τοὺς τε καλουμένους πλοῦτους, καὶ τὰς ἐρριμμένας ἀξίας, καὶ τὰς ψευδομένας τιμὰς (59), καὶ τὴν διὰ τῶν αἰσθησέων πλάνην, καὶ τὴν τοῦ βίου τούτου περιφορὰν, καὶ τὴν ὥσπερ ἐν νυκτομαχίᾳ σύγχυσίν τε καὶ ἀγνοίαν, βασιλεῖ τῷ μεγάλῳ περιστάμενος, καὶ τοῦ ἐκείθεν φωτὸς πληρούμενος· οὐ μικρὰν ἀπορρόσῃ ἐντεῦθεν δεξάμενος, ὅσον ἐν ἐσώπτοις φαντάζεσθαι (60) καὶ αἰνίγμασιν, αὐτῇ τῇ πηγῇ τοῦ καλοῦ μετὰ ταῦτα ἐντύχοιμεν, καθαρῶ νῦν καθαρὰν τὴν ἀλήθειαν ἐποπτεύοντες, καὶ τοῦτον μισθὸν εὐρισκόμενοι (61) τῆς περὶ τὸ καλὸν ἐνταῦθα φιλοπονίας, τὴν τελευταίαν ἐκείσε τοῦ καλοῦ μετουσίαν καὶ θεωρίαν· ὅπερ δὴ τῆς ἡμετέρας τέλους μυσταγωγίας βίβλοι τε καὶ ψυχὰ θεολόγοι θεσπίζουσιν.

D

III' Τί λοιπὸν ἔτι (62); τὴν ἐκ λόγου θεραπείαν τοῖς ἀλγοῦσι προσενεγκεῖν. Μέγα δὲ τοῖς πενθοῦσι (63)

μενος... ἔδν... φυλάσσω.

(57) *Ἀποδεδώκαμεν*. Reg. hu, ἐπεδώκαμεν. Coisl. 1, et Jes. δεδώκαμεν.

(58) *Ἀναπαύσαι*. Regg. bm, hu, tres Colb., Jes. ἀναπαύσῃ.

(59) *Καὶ τὰς ψευδομένας τιμὰς*. Hæc desunt in Reg. bm.

(60) *Φαντάζεσθαι*. Reg. bm, Coisl. 2, Or. 1, φαντάζεται· « hactenus ut in speculis et ænigmatibus informemur, cogitemus. »

(61) *Εὐρισκόμενοι*. Reg. a, hu, et Or. 1, εὐρίσκοιμεν. Quæ lectio melior videtur.

(62) *Τί λοιπὸν ἔτι*; Comb. Τί οὖν ἔτι; « Quid ergo superest? nempe, » etc.

(63) *Τοῖς πενθοῦσι*. Deest in duobus Regg., tribus Colb., Or. 1, et Jes.

τὸ παρὰ τῶν συναλγούντων φάρμακον· καὶ οἱ τὸ ἴσον τοῦ πάθους ἔχοντες πλέον εἰσὶν εἰς παραμυθίαν τοῖς πάσχουσιν. Μάλιστα μὲν οὖν πρὸς τοιοῦτους ἔστιν ἡμῖν ὁ λόγος· ὑπὲρ ὧν αἰσχυνοίμην ἂν, εἰ μὴ καθάπερ ἄλλου παντὸς τῶν καλῶν, οὕτω καὶ καρτερίας τὰ πρῶτα φέροντο. Καὶ γὰρ εἰ φιλόπαιδες πάντων μᾶλλον, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον φιλόσοφοι (64) καὶ φιλόχριστοι, καὶ τὴν ἐντεῦθεν μετέβασιν ἐκ πλείονος αὐτοὶ τε μελετήσαντες, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν διδάξαντες· μᾶλλον δὲ τὸν βίον ὅλον μελέτην λύσεως ἐνστήσαντες. Εἰ δὲ ἐτι τὸ πάθος ἐπισκοτεῖ τοῖς λογισμοῖς, καὶ καθάπερ λήμη τις τὸν ὀφθαλμὸν ὑπελθούσα, καθαρῶς συνιδεῖν οὐκ ἔβ' τὸ δέον· φέρε, δέξασθε παράκλησιν, οἱ πρεσβύτεροι τοῦ νέου, καὶ τοῦ παιδὸς οἱ πατέρες, καὶ τοῦ νοουθετῆσθαι παρὰ τῶν τηλικούτων ὀφειλοντος, οἱ πολλοὺς νοουθετήσαντες, καὶ τῷ πολλῷ χρόνῳ τὴν ἐμπειρίαν συλλέξαντες. Θαυμάσητε δὲ μηδὲν, εἰ νέος νοουθετῷ γέροντας· καὶ τοῦτο ὑμέτερον, εἰ τι πολλὰς ἀμεινον συνορᾷ ἔχω. Πόσον ἐτι βιωσώμεθα (65) χρόνον, ὃ τίμειαι πολιαί, καὶ θεῶ πλησιάζουσαι; Πόσον ἐνταῦθα κακοπαθήσωμεν (66); Οὐδὲ ὁ πᾶς ἀνθρώπων βίος μακρὸς, ὡς τῇ θεῇ φύσει καὶ ἀτελευτήτῳ παραβαλεῖν (67), μὴ ὅτι τὸ τῆς ζωῆς λείψανον, καὶ ἡ λύσις, ὡς ἂν εἴποιμεν, τῆς ἀνθρωπίνης πνοῆς, καὶ τοῦ προσηκόντος βίου τὰ τελευταῖα. Πόσον ἡμᾶς ἐφ' ἧς Καισάριος; Πόσον ἐτι τὸν ἀπελθόντα πενθήσομεν; Οὐ πρὸς τὴν αὐτὴν ἐπιγόμεθα μόνῃ; Οὐ τὸν αὐτὸν ὑποδυσώμεθα λίθον αὐτίκα; Οὐχ ἡ αὐτὴ κόνις μετὰ μικρὸν ἐσώμεθα; Οὐ τοσοῦτον κερδανώμεν ἐν ταῖς μικραῖς ταύταις ἡμέραις, ὅσον πλείω κακὰ, τὰ μὲν ἰδόντες, τὰ δὲ παθόντες, τὰ δὲ καὶ πράξαντες ἴσως, λειτούργησιν τῷ τῆς φύσεως νόμῳ τὴν κοινὴν εἰσφορὰν καὶ ἀσάλευτον, καὶ τοῖς μὲν ἐπαπαλειν, τῶν δὲ προσηκόντων, καὶ τοὺς μὲν κλαῦσαι, ὑπὸ δὲ τῶν θρηνηθῆναι, καὶ παρ' ἄλλων ἀντικαθεῖν ὅν (68) προσηκόντων ἄλλοις τῶν ἁκρῶν ἐρανον;

num et stabile tributum pendamus, atque alios sequamur, alios præcedamus, atque alios quidem lugeamus, ab aliis lugeamur, munusque lacrymarum, quod aliis contulimus, ab aliis recipiamus?

18. Τοιοῦτος ὁ βίος ἡμῶν, ἀδελφοί, τῶν ζώντων πρόσκαιρα· τοιοῦτο τὸ ἐπὶ γῆς παῖγνιον· οὐκ ὄντας γενέσθαι, καὶ γενομένους ἀναλυθῆναι. Ὅναρ ἐσμέν οὐχ ἰστάμενον, φάσμα τι μὴ κρατούμενον, πῆσις ὀρνέου παρερχομένου, ναὺς ἐπὶ θαλάσσης ἔχνης οὐκ ἔχουσα, κόνις, ἀτμίς, ἐωβινὴ δρόσος, ἄνθος καιρῷ φερόμενον (69), καὶ καιρῷ λυόμενον. Ἀνθρώπος, ὥστει χρότος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ, ὥστει ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, οὕτως ἐξανθήσει· καλῶς ὁ θεὸς Δαβὶδ περὶ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ἐφιλοσόφησεν καὶ ἐν ἐκείνοις πάλιν τοῖς ῥήμασι· Τὴν ὀλιγότητα τῶν ἡμερῶν μου ἀνὰ γαίαν· καὶ καὶ τῶν μέτρων τὰς ἀνθρωπίνους ἡμέρας ὀρίζεται. Τί δ' ἂν εἴποις πρὸς

⁶⁴ Job xx, 8. ⁶⁵ Sap. v, 10, 12; Ose. xiii, 3.

64) Πάντων μᾶλλον φιλόσοφοι. « Qui præ omnibus philosophari in malis norunt. »

(65) Βιωσώμεθα. Reg. hu, Or. 1, Jes. βιωσώμεθα.

(66) Κακοπαθήσωμεν. Tres Regg., Jes. κακοπαθήσωμεν.

(67) Ὡς τῇ θεῇ... παραβαλεῖν. Reg. bm, Or. 1,

PATROL. GR. XXXV.

A versantur, adhibeamus. Magnum porro iugentibus pharmacum illud est, quod ab iis, qui eodem dolore affecti sunt, porrigitur, et qui pari calamitate premuntur, maiore apud eos, qui cruciantur, ad consolandum auctoritatem habent. Ad eos ergo potissimum oratio nobis erat: quorum causa pudore profecto suffunderer, si non, ut aliarum omnium virtutum, sic etiam patientiæ primas ferrent. Nam etsi amore erga filios mortales omnes superant, at etiam sapientia et Christi amore cunctos antecedunt, ac migrationem ex hac vita jampridem et ipsi meditati sunt, et liberos docuerunt, vel, ut rectius loquar, totam vitam ita instituerunt, ut nihil aliud, quam mortis meditatio sit. Quod si quid tenebrarum rationi dolor offundit, ac lippitudinis cuiusdam instar oculos subiens, clare videre non sinit id quod est officii; agedum, juvenis exhortationem senes accipite, et filii parentes, et ejus, qui a talibus admonendus est, vos, qui multos admonuistis, ac longo tempore rerum usum collegistis. Nec vero mirum vobis videatur, si juvenis senes moneam: nam hoc quoque vestrum est, si quid canitie rectius prospicere possum. Quantum adhuc temporis vivemus, venerandi senes atque ad Deum appropinquantes? Quandiu hic afflictabimur? Ne tota quidem hominum vita longa est, si cum divina et sempiterna natura comparetur, nedum hæc vitæ reliquæ, atque, ut ita dicam, spirationis humanæ solutio, ac fluxæ et caducæ vitæ finis. Quantum nos anteverit Cæsarius? Quandiu adhuc ejus discessu angemur? Nonne ad eandem sedem properamus? Nonne eundem lapidem statim subibimus? Nonne idem pulvis paulo post erimus? Nonne ex paucis his diebus, qui restant, hoc lucri faciemus, ut plura mala partim videamus, partim patiamur, partim etiam fortasse faciamus, atque ita tandem ipsi quoque naturæ legi commune ac firmum et stabile tributum pendamus, atque alios sequamur, alios præcedamus, atque alios quidem lugeamus, ab aliis lugeamur, quod aliis contulimus, ab aliis recipiamus?

XIX. Ejusmodi vita nostra est, fratres, qui fluxam vitam ducimus: ejusmodi in terra ludus: ut cum non simus, nascamur, cum nati sumus, rursum dissolvamur. 211 Insomnium sumus minime consistens⁶⁷, spectrum quoddam, quod teneri non potest, avis prætereuntis volatus, navis in mari vestigium non habens, pulvis, vapor, ros matutinus, flos momento nascens, et momento marcescens⁶⁸. Homo, sicut fenum dies ejus, tanquam flos agri, sic efflorebit⁶⁹. Pulchre divus David his verbis de nostra imbecillitate philosophatus est, quemadmodum et in illis: Paucitatem dierum meorum nuntia mihi⁷⁰. Quin

⁶⁸ Psal. cii, 15. ⁶⁹ Psal. ci, 24.

Jes. παραβάλλειν. « Ut cum divina illa et sempiterna natura conjungamur: ut ad divinam hanc naturam accedamus. »

(68) Ὡς τοῖς 2, ὥν.

(69) Καὶ τῷ χρόνῳ, etc. Billius: « suo tempore nascens, et suo tempore marcescens. »

etiam dies humanos palini mensuram esse definit⁷⁰. A Quid autem de Jeremia dixeris, qui etiam matri succenset, se in lucem editum dolens, idque propter aliena peccata⁷¹? *Omnia vidi*, ait Ecclesiastes⁷², humana omnia cogitatione peragravi, opes, delicias, potentiam, instabilem gloriam, sapientiam quæ magis suffugit, quam teneatur; delicias iterum, sapientiam iterum, eadem sæpius revolvens, ventris voluptates, hortos, famulorum greges, possessionum copiam, pincernas utriusque sexus, cantores et cantatrices, arma, satellites, gentes ad genua procumbentes, collecta tributa, regni supercilium, omnia denique, tam ad vitæ usum necessaria, quam superflua, quibus reges omnes, qui ante me fuerunt, superavi. Et quid post hæc omnia? *Omnia vanitas vanitatum, omnia vanitas, et præsumptio spiritus*⁷³, hoc est, inconsideratus quidam animi impetus, et distractio hominis, ob veterem fortasse lapsum hac poena mulctati. Verum *Sermonis finis*, inquit, *omnia audi: Deum time*⁷⁴: hic enim dubitationi finem imponit; atque ex hac vita hoc duntaxat commodi cape, ut per rerum, quæ videntur et fluctuant, perturbationem, ad res fixas et stabiles deducaris.

XX. Non igitur Cæsarium luceamus, quibus malis ereptus sit, non ignorantes, sed nos ipsos, ob ea mala quibus relictis sumus, et quæ nobis aggeremus, nisi sinceris animis nos Deo addicamus, ac præteritis iis, quæ ipsa nos prætereunt, ad supernam vitam properemus, terramque, etiam adhuc in terra versantes, relinquamus, ac Spiritum in cælum ferentem bona fide sequamur. Hæc, ut ignavis gravia, ita forti animo præditis levia sunt. Quin ad hunc quoque modum consideremus: Non imperabit Cæsarius? At nec sub aliorum imperio erit. Non terrorem quibusdam incutiet? At nec gravem dominum **212** pertimescet, ne dignum quidem plerumque, cui imperetur. Non opes cumulabit? At nec invidiam metuet, aut animæ detrimento afficietur, male colligens; atque eo plura quotidie assumere studens, quo plura jam adeptus sit. Huiusmodi quippe divitiarum morbus est, ut plura appetere non desinat, sed sitis medicinam in perpetuo potu sitam esse arbitretur. Non sermones ostentabit? At a sermonibus admiratione afficietur. Non Hippocratis, et Galeni, et eorum, qui ipsis adversantur, placita pertractabit? At ne-

Teremian, ὅς καὶ τῇ μητρὶ (70) μέμφεται τῆς γεννήσεως αὐτῶν, καὶ ταῦτα ἐπ' ἄλλοτρίοις πταίσμασι (71); *Pánta eídōn*, φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, πάντα ἐπὶ ἅλθον λογισμῶ τὰ ἀνθρώπινα, πλοῦτον, τρυφὴν, δυναστείαν, δόξαν τὴν ἄσφατον, σοφίαν τὴν ὑποφεύγουσαν πλέον ἢ κρατούμενην· πάλιν τρυφὴν, σοφίαν πάλιν, ἐπὶ τὰ αὐτὰ πολλάκις ἀνακυκλούμενος, γαστρὸς ἡδονάς, παραδείστους, πλῆθος οἰκετῶν, πλῆθος κτημάτων, οἰνοχόους καὶ οἰνοχόας, ἄδοντας καὶ ἄδούσας, ὅπλα, δορυφόρους, ἔθνη προσπίπτοντα, φόρους συλλεγομένους, ὄφρην βασιλείας, ὅσα περιττὰ τοῦ βίου (72), ὅσα τῶν ἀναγκαίων, οἷς ὑπὲρ πάντας ἦλθον βασιλεῖς τοὺς ἐμπροσθεν· καὶ τί ἐπὶ πᾶσι τοῖτοις; *Pánta mataiōtēs mataiōtēton*, τὰ πάντα *mataiōtēs* (73), καὶ *proairesis pneūματος*, εἴτ' οὖν (74) ὁρμὴ τις ψυχῆς ἀλόγιτος, καὶ περισπασμὸς ἀνθρώπου τοῦτο κατακριθέντος, ἰσως ἐκ τοῦ παλαιοῦ πτώματος. Ἀλλὰ τέλος λόγου, φησὶ, τὸ πᾶν ἀκουε· τὸν Θεὸν φοβου· ἐνταῦθα τῆς ἀπορίας ἵσταται· καὶ τοῦτο σοὶ μόνον τῆς ἐνταῦθα ζωῆς τὸ κέρδος, ὁδηγηθῆναι διὰ τῆς ταραχῆς (75) τῶν ὁρωμένων καὶ σαλευομένων ἐπὶ τὰ ἐστώτα καὶ μὴ κινούμενα.

K'. Μὴ τοίνυν πενθῶμεν Καيسάριον, οὗον ἀπηλλάγη κακῶν εἰδότες, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς, οἷσις ὑπελείφθημεν, καὶ οἷα θησαυρίσομεν, εἰ μὴ, γνησίως Θεῷ προσθέμενοι, καὶ παραδραμόντες τὰ πατατρεγόμενα, πρὸς τὴν ἀνω ζωὴν ἐπειγοίμεθα· ἐτι ὑπὲρ γῆς δυνατες, καταλιπόντες τὴν γῆν, καὶ τῷ Πνεύματι φέροντι πρὸς τὰ ἀνω γνησίως ἀκολούθησαντες. Ταῦτα καὶ ἀλγεῖνὰ τοῖς ὀλιγοψύχοις, καὶ κοῦφα τοῖς ἀνδρικοῖς τὴν διάνοιαν. Σκοπῶμεν δὲ οὕτως· Οὐκ ἄρξει Καيسάριος; Ἀλλ' οὐδὲ ἀρχήσεται πρὸς ἄλλων. Οὐ φοβήσεται τινάς; Ἀλλ' οὐδὲ δέσσει βαρὺν δεσπότην, πολλάκις τὸν οὐδὲ ἀρχεσθαι ἔξιον. Οὐ συνάξει πλοῦτον; Ἀλλ' οὐδὲ ὑπόκειται φθόνον, ἢ ψυχὴν ζημιωθήσεται (76) κακῶς συνάγων· καὶ τοσοῦτον ἀεὶ προσλαμβάνειν ζητῶν, ὅσον ἐκτρίσσει. Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πλουτεῖν νόσος, ὅρον τοῦ δεῖσθαι (77) πλείονος οὐκ ἔχουσα, ἀλλὰ τὸ ποτὶν ἀεὶ διψοῦς ἐτι ποιοῦμένη (78) φάρμακον. Οὐκ ἐπιδείξεται λόγους; Ἀλλ' ὑπὸ λόγων γε (79) θαυμασθήσεται. Οὐ φιλοσοφήσει τὰ ἱπποκράτους (80) καὶ Γαληνοῦ, καὶ τῶν ἀντιθέτων ἐκείνοις; Ἀλλ' οὐδὲ κακοπαθήσει νόσους, ἰδίας ἐπ' ἄλλοτρίαις συμφοραῖς λύπας καρπούμενος. Οὐκ ἀποδείξει τὰ Εὐκλείδου, καὶ Πτολεμαίου, καὶ Ἡρώνος; Ἀλλ'

⁷⁰ Psal. xxxviii, 6. ⁷¹ Jer. xv, 10. ⁷² Eccle. i, 14. ⁷³ *ibid.* ⁷⁴ Eccle. xii, 13.

(70) Καὶ τῇ μητρὶ. Ita Regg. bm, hu, Coisl. 1, Or. et Jes. In ed. deest τῇ.

(71) Πταίσματα. Colb. 3, πτώματα.

(72) Τοῦ βίου. Sic Reg. bm, Coisl. 2, et Jes. In ed. deest τοῦ.

(73) Τὰ πάντα mataiōtēs. Hæc desunt in Regg. bm, hu, tribus Colb., Coisl. 2, et Jes.

(74) Εἴτ' οὖν. Coisl. 1, ἔτ' οὖν.

(75) Τῆς ταραχῆς, etc. Billius, « per earum rerum quæ sub oculorum aspectum cadunt, perpetuoque motu agitantur, confusionem. »

(76) Ζημιωθήσεται. Coisl. 1, duo Colb., Or. 1,

Jes. ζημιωσεται.

(77) Ὅρον τοῦ δεῖσθαι, etc. Billius, « ut finem appetendi plura nesciat. » In Reg. bm, Coisl. 1, et Jes. legitur, ὅσον τοῦ πλείονος οὐκ εἰδώς, ἀλλὰ, etc.

(78) Δίψους ἐτι ποιοῦμένη. Addidimus ἐτι, ex Regg. bm, hu, duobus Colb. et Jes. Idem codices pro ποιοῦμένη habent ποιοῦμενος. Coisl. 1, διψοῦς αἰτῶν, « sitis causa. »

(79) Λόγων γε. Deest γε in pluribus.

(80) Τὰ ἱπποκράτους. Billius, « Hippocratis dogmata. »

οὐδὲ ἀλγῆσαι τοῖς ἀπαιδεύτοις φυσῶσι μείζονα (81). Οὐ καλλωπίζεται (82) τοῖς Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Πύρρωνος, καὶ Δημοκρίτους δὴ τισι, καὶ Ἡρακλείτοις, καὶ Ἀναξαγόραις, Κλεάνθαις τε (83) καὶ Ἐπικούροις, καὶ οὐκ οἷδ' οἴσεται (84) τῶν ἐκ τῆς σεμνῆς στοᾶς καὶ ἀκαδημίας; Ἄλλ' οὐδὲ φροντίζει ὅπως διαλύσῃ (85) τούτων τὰς πιθανότητας. Τί με δεῖ μνημονεύειν τῶν ἄλλων; Ἀλλὰ ταῦτα δὴ τὰ τίμια πᾶσι καὶ περισπούδαστα οὐ παραστήσεται γαμετήν; οὐ παῖδας (86); Ἄλλ' οὐδὲ θρηνησεί τούτους, ἢ θρηνηθήσεται ὑπὸ τούτων, ἢ καταλιπὼν ἄλλοις, ἢ καταλειφθεὶς συμφορᾶς ὑπόμνημα. Οὐ κληρονομήσει χρημάτων; Ἀλλὰ κληρονομηθήσεται ὅφ' ὧν χρησιμώτατον, καὶ ὧν αὐτὸς ἠθέλησεν, ἵνα πλούσιος ἐνθένδε μεταναστῇ, πάντα μεθ' ἑαυτοῦ φερόμενος. Ὡς τῆς φιλοτιμίας! Ὡς τῆς καινῆς παρακλήσεως! Ὡς τῆς μεγαλοψυχίας τῶν ἐπιβαλλομένων (87)! Ἡκούσθη κήρυγμα πάσης ἀκοῆς ἄξιον, καὶ μητρὸς πάθος κενούται δι' ὑποσχέσεως καλῆς καὶ ὁσίας, δοῦναι τὰ πάντα τῷ παιδί τὸν ἐκείνου πλοῦτον ὑπὲρ ἐκείνου δῶρον ἐντάφιον (88), καὶ μὴδὲν ὑπολειφθῆναι τοῖς προσδοκῆσασιν.

et sanctam pollicitationem exhauritur, qua omnes filii opes pro eo se in sepulcrale munus daturam recepit, ut nihil iis, qui exspectabant, relictum sit.

ΚΑ'. Οὕτω ταῦτα ἱκανὰ πρὸς παραμυθίαν; Προσείσω τὸ μείζον φάρμακον. Πείθεται σοφῶν λόγοις, ὅτι ψυχὴ πᾶσα (89) καλὴ τε καὶ θεοφιλὴς, ἐπειδὴν τοῦ συνδεδεμένου λυθεῖσα σώματος, ἐνθένδε ἀπαλλαγῇ, εὐθὺς μὲν ἐν συναισθήσει καὶ θεωρίᾳ τοῦ μένοντος αὐτὴν καλοῦ γενομένης (90), (ἅτε τοῦ ἐπισκοτούντος ἀνακαθαρθέντος, ἢ ἀποτεθέντος, ἢ οὐκ οἷδ' ὅ τι καὶ λέγειν χρὴ) θαυμασίαν τινὰ ἡδονὴν ἡδέεται, καὶ ἀγάλλεται, καὶ ἵλεως (91) χωρεῖ πρὸς τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην, ὥσπερ τι δεσποτήριον χαλεπὸν τὸν ἐνταῦθα βίον ἀποφυγοῦσα, καὶ τὰς περιειμένας ἀποσεισαμένη πίδαξ, ὅφ' ὧν τὴν διανοίαν πτερόν καθέλκετο, καὶ οἶον (92) ῥῆν τῇ φαντασίᾳ καρποῦται τὴν ἀποκειμένην μακαριότητα μικρὸν ὅ ὕστερον, καὶ τὸ συγγενὲς σαρκίον ἀπολαβοῦσα, ᾧ τὰ ἐκείθεν (93) συνεφιλοσώφησε, παρὰ τῆς καὶ δούσης καὶ πιστευ-

A que morbis vexabitur, ex aliorum calamitatibus proprias molestias capiens. Non Euclidis, Ptolemæi, et Heronis scripta demonstrationibus explicabit? At neque, ob imperitos homines tumidiore animos gerentes, dolorem concipiet. Non Platonis, et Aristotelis, et Pyrrhonis, et Democriti cujusdam, et Heracliti, et Anaxagoræ, et Cleanthis, et Epicuri, et nescio quorum Stoicorum et Academicorum placitis sese venditabit? At neque, quoniam pacto illorum argutias dissolvat, laborabit. Quid alia commemorare necesse est? At hæc, quæ præclara omnibus et expetenda censentur: non uxorem habebit? non filios? At, nec eos lugebit, aut ab illis lugebitur, aliis relinquens, vel ipse calamitatis monumentum relictus. Non opes hæreditate accipiet? At hæredes ipse habebit, quos habere commodissimum est, et quos voluit, ut dives hinc migraret, omnia secum ferens. O ingentem munificentiam! o novam consolationem! o singularem eorum, quibus testamenti exsequendi cura commissa est, liberalitatem! Auditum est præconium omni auditione dignum, ac matris luctus ob præclaram filii opes pro eo se in sepulcrale munus daturam

XXI. An hæc ad consolationem nondum sufficiunt? Majus pharmacum adhibebo. Sapientum verbis adducor ut credam, pulchram omnem animam et Deo 213 charam, posteaquam corporis vinculis soluta, hinc excesserit, protinus bonum, quod eam manet, persentientem et contemplantem, (utpote eo, quod tenebras offundebat, vel purgato, vel deposito, vel, quo verbo ea res appellanda sit, nescio;) mirabili quadam voluptate affici, et exsultare, atque hac vita, tanquam gravi quodam ergastulo liberatam, compedibusque illis, quibus mentis alæ deprimebantur, solutam, placide ad Dominum suum tendere, ac recondita frui beatitudine, qualem jam per imaginem perceperat; post etiam aliquanto, cum cognatam carnem a terra, quæ et dederat, et in fidem acceperat, receperit (quod

(81) Φυσῶσι μείζονα. « Majora crepantes, uccis crepantibus venditantes. » His Augustini verbis Græca Gregorii verba apte reddi posse videntur.

(82) Καλλωπίζεται. Reg. bm, duo Coisl. et Jes. D καλλωπίζεται.

(83) Κλεάνθαις τε. Coisl. 1, Κλεάνθεσι τε.

(84) Οἷδ' οἴσεται, etc. Reg. bm, or. 1, οἶδα οἷς ἐκ τῆς σεμνῆς στοᾶς. « Nescio quorum venerabilium. » Id per ironiam dictum.

(85) Διαλύσῃ. Reg. hu, διαλύσει.

(86) Οὐ παῖδας. Reg. hu, ἢ παῖδας.

(87) Τῶν ἐπιβαλλομένων. Combef. « Suppeditantium; » nimirum δαπανήματα, « sumptus. Nam Cæsarii parentes, » ut cum Eliâ loquar, « ne exiguæ quidem ulli rei pepercerunt; verum præconium, dignum quod ab omnibus audiat, proposuerunt, nempe quod nihil sibi reliqui fecerunt, sed omnia pauperibus distribuerunt. » Cæteram præclarum Cæsarii testamentum exstat in Basilii epist. 32, novæ ed. ad Sophronium. « Volo, inquit, omnia mea ad pauperes devenire. » Cui ipsius extreme voluntati optimi parentes lubentissimo animo paruerunt. Billius, « qui hanc rem aggressi sunt. »

(88) Δῶρον ἐντάφιον. Mallem, has distinguendo voces, sic vertere: « pro eo sepulcralis muneris instar, dono daturam. »

(89) Ὅτι ψυχὴ πᾶσα. Vetus schol. « Ὅτι ὁ ἐν τεύθειν ἀπαλλαγείς εὐθὺς ἐν θεωρίᾳ γίνεται τοῦ μένοντος αὐτὸν καλοῦ. » Is, qui e vivis excessit, statim hujus, quod eum manet, boni contemplatione fruatur. » Hanc sententiam, inter alios, Dionysio Elias ascribit.

(90) Γενομένη. Jrs. γινομένη.

(91) Καὶ ἵλεως. Billius, « summa cum hilaritate. »

(92) Καὶ ὁρίω, etc. Deest καί, in Regg. bm, hu, Or. 1, et Jes. Combef. vertit, « velut jam certa representatione ac imagine, reposita frui beatitudine. » Quod per emphasis dictum, atque, teste Eliâ, eam mentis impressionem significat, quam anima, Deo in ipsam illabente, experitur. Bill. « reconditam beatitudinem jam velut per imaginem et simulacrum percipere. »

(93) Ὡς τὰ ἐκείθεν, etc. « Quam, cum hic philosopharetur, sociam habuit. » Quæ quidem ratio est, cur in ipsam quoque carnem beatitudinis præmiū refunditur.

quo modo fiet, Deus novit, qui ea inter se conjunxit A atque dissolvit), tum demum eam quoque ad gloriæ coelestis hereditatem secum admissuram; et quemadmodum ob naturæ conjunctionem ærumnarum ipsius particeps fuerat, sic etiam jucunditates suas cum ipsa communicaturam, totum videlicet corpus in se ipsam absumentem, et cum eo unum effectam, et spiritum, et mentem, et deum, absorpto nimirum a vita eo, quod mortale et caducum erat. Audi quid de ossium et nervorum compactione divinus Ezechiel disserat⁹⁶; quid post illum Apostolus de tabernaculo terrestri, et domo non manu facta, illo, inquam, fluxo ac dissolvendo⁹⁷, hac vero in cælis recondita; qui etiam discessum a corpore præsentiam apud Deum esse affirmat, vitam autem corpoream ut peregrinationem deplorat⁹⁸, atque adeo quamprimum dissolvi cupit⁹⁹. Quid ad res in sepe positas elanguesco? Quid temporarius fio? Expectabo archangeli vocem¹⁰⁰, extremam tubam, cæli transformationem, terræ immutationem¹, elementorum libertatem, totius mundi renovationem². Tunc Casarium videbo, non jam peregrinantem, nec qui jam ab aliis feratur, et lugeatur ac miserationi sit, sed clarum, illustrem, excelsum; qualis sæpe mihi in somnis visus est, o fratrum charissime et fratrum amantissime, sive voluntate mea, sive ipsa veritate hoc informante.

214 XXII. Nunc autem, omisiss luctibus, me ipsum inspiciam, ne quid luctu dignum necum insciens feram, ac meas ipse res explorabo. Filii hominum, ad vos enim transit oratio, quousque gravi corde, et crasso animo eritis? utquid diligitis vanitatem, et queritis mendacium³? magnum aliquid hanc vitam, et paucos hos dies multos esse judicantes, ac suavam hanc et amplectendam separationem, ut grave quidpiam et horrendum aversantes? Non nos ipsos noscimus? Non ea, quæ oculis cernuntur, abjiciemus? Non ad ea, quæ mente et intelligentia comprehenduntur, oculos convertemus? Non, si quid etiam mœroris concipiendum est, idcirco potius mœrorem suscipiemus, quod incolatus noster prolongetur⁴ (Davidis illius instar, qui res hujus vitæ, tenebrarum tabernacula, et afflictionis locum, et profundi limum, et mortis umbram, appellat⁵), quod in sepulcris iis, quæ circumferimus, diutius hæreamus, quod, ut homines, peccati

θεΐσης γῆς, τρόπον ὃν οἶδεν ὁ ταῦτα συνδῆσας καὶ διαλύσας θεὸς, τοῦτω συγκαληρονομεῖ τῆς ἐκεῖθεν δόξης· καὶ καθάπερ τῶν μοχθηρῶν αὐτοῦ μετέσχε διὰ τὴν συμφύειαν, οὕτω καὶ τῶν τερπνῶν ἑαυτῆς μεταδίδωσιν, ὅλον εἰς ἑαυτὴν ἀναλώτασα (94), καὶ γενομένη σὺν τούτῳ ἐν καὶ πνεῦμα, καὶ νοῦς, καὶ θεὸς, καταποθέντος ὑπὸ τῆς ζωῆς τοῦ θνητοῦ τε καὶ βέοντος. Ἄκουε γοῦν οἷα περὶ συμπτῆσεως ὁσίων τε καὶ νεύρων φιλοσοφεῖται τῷ θεῷ Ἰεζεκιήλ· ὅσα μετ' ἐκείνων τῷ θεῷ Παύλῳ περὶ σκηνώματος ἐπιγείνου, καὶ οἰκίας ἀχειροποιήτου, τοῦ μὲν καταλυθσομένου, τῆς δὲ ἀποκειμένης ἐν οὐρανοῖς· καὶ τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος ἐκδημίαν ἐνδημίαν (95) πρὸς τὸν Κύριον εἶναι φάσκοντος, τὴν δὲ σὺν τούτῳ ζωὴν ὡς ἐκδημίαν ὀδυρομένου, καὶ διὰ τοῦτο ποθοῦντος καὶ σπεύδοντος τὴν ἀνάλυσιν. Τί μικροψυχῶ περὶ τὰς ἐλπίδας; Τί γίνονται πρόσκαιρος; Ἀναμένω τὴν τοῦ ἀρχαγγέλου φωνήν, τὴν ἐσχάτην σάλπιγγα, τὸν οὐρανοῦ μετασχηματισμὸν, τὴν γῆς μεταποίησιν, τὴν τῶν στοιχείων ἐλευθερίαν, τὴν κόσμου παντὸς ἀνακαίνισιν. Τότε (96) Καيسάριον αὐτὸν εἶδομαι, μηκέτι ἐκδημιούντα, μηκέτι φερόμενον (97), μηκέτι πενθοῦμενον, μηκέτι ἐλεούμενον, λαμπρὸν, ἔνδοξον, ὑψηλόν· οἷός μοι καὶ κατ' ὄναρ ὥσθης πολλάκις, ὃ φιλάτα ἀδελφῶν ἐμοί, καὶ φιλαδελφότατε, εἴτε τοῦ βούλεσθαι τοῦτο ἀνατυπούντος, εἴτε τῆς ἀληθείας.

KB. Νυνὶ δὲ, ἀφαις τοὺς θρήνους, εἰς ἑμαυτὸν βλέψω, μὴ τι θρήνων ἀξίον λάθω φέρων, καὶ τὰ ἑμαυτοῦ περιτρέφωμαι. **C** Ἰὼλ ἀνθρώπων, μέτεσι γὰρ πρὸς ὁμᾶς ὁ λόγος, ὥς ποτε βαρυκαρδίῳ, καὶ παχεὶς τὴν διάνοιαν; ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; μέγα τι τὸν ἐνταῦθα βίον, καὶ τὰς ὀλίγας ταύτας ἡμέρας πολλὰς (98) ὑπολαμβάνοντες, καὶ τὴν διάφευξιν ταύτην, τὴν ἀσπαστὴν καὶ ἡδίστην, ὡς δὲ τι βαρὺ καὶ φρικτὸδες ἀποστρεφόμενοι; Οὐ γνωσώμεθα (99) ἡμᾶς αὐτοὺς; Οὐ τὰ φαινόμενα βλέπωμεν; Οὐ πρὸς τὰ νοούμενα βλέπωμεν; Οὐκ, εἴ τι καὶ λυπεῖσθαι χρὴ, τοῦναντίον ἀνισώμεθα τῇ παροικίᾳ μηχανομένη (1), κατὰ τὸν θεῖον Δαβὶδ, σκηνώματα σκοτασμοῦ, καὶ τόπον κακώσεως, καὶ ἴλιν βυθοῦ, καὶ σκίαν θανάτου τὰ τῆδε ἀποκαλοῦντα (2)· ὅτι βραδύνοιν ἐν τοῖς τάφοις οἷς περιφέρωμεν, ὅτι ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκομεν τὸν τῆς ἀμαρτίας **D** θάνατον, θεοὶ γεγονότες; Τοῦτον ἐγὼ φοβοῦμαι τὸν φόβον, τοῦτω καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν σὺν-

⁹⁶ Ezech. xxxvii, 5, et sqq. ⁹⁷ II Cor. v, 4, 6. ⁹⁸ II Pet. iii, 10. ⁹⁹ Psal. cxix, 5. ¹⁰⁰ Psal. cxix, 5.

(94) Ὅλον εἰς ἑαυτὴν ἀναλώτασα. Colb. et schol. οὐκ ἀναρεῖσθαι ἢ συγγεῖσθαι τὸ σῶμα λέγει· μὴ γένοιτο! ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρεψίαν καὶ ἀπαθείαν τοῦ σώματος. « Non ait tolli et confundi corpus: absit; sed jam mutationi et ærumnis non esse obnoxium. » Corpus enim, excussa mortali crassitie, incorruptum et quasi spirituale, animæque affine erit, salva tamen atque integra ipsius substantia.

(95) Ἐνδημίαν. Sic Regg. bm, hu, tres Colb., Coisl. 4, Or. 4, et Jes. Editi, ἐκδημίαν, « discessum. »

(96) Ἀνακαίνισιν. Τότε. Regg. bm, hu, Or. 4, ἀνακαίνισιν. Reg. a, Coisl. 1, τότε καὶ.

⁹⁸ Philipp. i, 25. ⁹⁹ II Thess. iv, 15. ¹ I Cor. xv, 52. ² Psal. lxxviii, 3; xliii, 20.

(97) Φερόμενον. « Cujus funus deducatur, effertur. »

(98) Πολλὰς. Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb., Or. 4, etc.

(99) Γνωσώμεθα... βλέπωμεν... ἀνισώμεθα. Reg. hu, et Or. 4, γνωσώμεθα... βλέπωμεν... ἀνισώμεθα.

(1) Τῇ παροικίᾳ μηχανομένη. Coisl. 4, τῆς παροικίας μηχανομένης.

(2) Ἀποκαλοῦντα. Sic optime Reg. h. Prave m ed. ἀποκαλοῦντος. Billius tamen emendaverat. Coisl. 2, et Or. 4, ἀποκαλοῦντες.

εἰμι· καὶ οὐκ ἐξ με ἀναπνεῖν ἢ ἐκείθεν δόξα, καὶ τὰ Α
ἐκείσε δικαιοσύνη· ὣν τῆς μὲν ἐπιείμαι μέχρι καὶ
τοῦ (5) δύνασθαι λέγειν· Ἐκλείπει εἰς τὸ σωτήριόν
σου ἡ ψυχὴ μου, τὰ δὲ φρίττει καὶ ἀποστρέφο-
μαι. Ἐκείνο δὲ οὐ δέδοικα, μή μοι τὸ σῶμα τοῦτο,
διαβρόνεν καὶ διαφθαρὲν, παντελῶς οἰκίσσεται (4)·
ἀλλὰ μὴ τὸ τοῦ Θεοῦ πλάσμα τὸ ἐνδοξόν (ἐνδοξόν
γὰρ κατορθοῦν, ὥσπερ ἄτιμον ἀμαρτάνον), ἐν ᾧ
λόγος, νόμος, ἐλπίς, τὴν αὐτὴν τοῖς ἀλλόγοις ἀτιμίαν
κατακριθῇ, καὶ μηδὲν πλέον ἢ μετὰ τὴν διάζευξιν·
ὥς ὁφελόν γε τοῖς πονηροῖς, καὶ τοῦ ἐκείθεν πυρὸς
ἀξίους.

tia, quæ rationis expertia sunt, Ignominia mulctetur, nihiloque meliore post mortem conditione sit :
quemadmodum improbis hominibus, atque igne illo dignis, optandum esset.

ΚΓ'. Εἴθε νεκρώσαιμι τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς! Β
Εἴθε πάντα τῷ πνεύματι δαπανήσαιμι, τὴν στενὴν
καὶ ὀλίγοις βατὴν δεύσας, μὴ τὴν πλατείαν καὶ ἀν-
ετον! Ὡς τὰ γε μετὰ τοῦτο λαμπρὰ καὶ μεγάλα, καὶ
μεῖζων ἢ κατὰ (5) τὴν ἀξίαν ἐλπίς. Τί ἐστὶν ἀνθρω-
πος, οὗτις μιμησάμενος (6) αὐτοῦ; Τί τὸ καὶνὸν τοῦτο
περὶ ἐμὲ μυστήριον; Μικρὸς εἰμι· καὶ μέγας, τα-
πεινὸς καὶ ὑψηλός, θνητὸς καὶ ἀθάνατος, ἐπιγίγιος
καὶ οὐράνιος. Ἐκείνα μετὰ τοῦ κάτω κόσμου, ταῦτα
μετὰ τοῦ Θεοῦ· ἐκείνα μετὰ τῆς σαρκὸς, ταῦτα μετὰ
τοῦ πνεύματος. Χριστῷ συνταφῆναι με δεῖ, Χριστῷ
συναναστῆναι, συγκληρονομήσαι Χριστῷ, οὐδὲν γε-
νεσθαι Θεοῦ, Θεὸν αὐτόν (7). Ὁρᾶτε ποῦ προῖδὼν (8)
ἀνήγαγεν ἡμᾶς ὁ λόγος. Μικροῦ καὶ χάριν ὁμολογῶ
τῷ πάθει, ᾧ τοιαῦτα ἐφελούσθησα, καὶ δι' ὃ μᾶλλον
ἐρασθεὶς ἐγενόμην τῆς ἐνθύνου ἀπαναστάσεως. Τοῦτο
ἡμῖν τὸ μέγα μυστήριον βούλεται· τοῦτο ἡμῖν ὁ
ἐνανθρωπήσας δι' ἡμᾶς καὶ πτωχεύσας Θεὸς, ἵνα
ἀναστήσῃ τὴν σάρκα, καὶ ἀναστήσῃ τὴν εἰκόνα (9),
καὶ ἀναπλάσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἵνα γενώμεθα οἱ πάν-
τες ἐν ἐν Χριστῷ γενομένῳ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ἡμῖν
τελείως, ὅσα πᾶρ ἐστὶν αὐτοῦ (10), ἵνα μηκέτι ὤμεν
ἄρβυλον καὶ θῆλον, βάρβαρον, Σκύθη, δούλον, ἐλευθε-
ρον, τὰ τῆς σαρκὸς γνωρίσματα, μόνον δὲ φέρωμεν
ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸν Θεόν (11) χαρακτῆρα, παρ' οὗ
καὶ εἰς ὃν γεγόναμεν, τοσοῦτον ἀπ' αὐτοῦ μορφω-
θέντες καὶ τυπωθέντες, ὥστε καὶ ἀπὸ μόνου γινώ-
σκεισθαι.

ΚΔ'. Καὶ εἴη μὲν γε ὅπερ ἐλπίζομεν, κατὰ τὴν
μεγάλην Θεοῦ τοῦ μεγαλοδούρου φιλανθρωπίαν· ὅς,
μικρὰ αἰτῶν, μέγала χαρίζεται νῦν τε καὶ εἰς τὸν
ἔπειτα χρόνον τοῖς γνησίως αὐτὸν ἀγαπῶσι· πάντα

morte moriamur, cum dii facti simus? Hic me timor
exagitat, hic dies noctesque mecum versatur; nec
me liberam spiritum ducere sinunt, hinc futura
gloria, hinc futurum tribunal: ex quibus illam
quidem adeo appeto, ut dicere possim: *Deficit in
salutare tuum anima mea* *, hoc autem horren et
aversor. Nec vero illud timeo, ne mihi corpus hoc,
cum semel defluerit ac corruptum fuerit, prorsus
extinguatur, sed ne nobile illud Dei signum
(nobile enim est, cum officii sui numeros probe
explet, quemadmodum contra infame, cum peccat),
in quo est ratio, lex, spes, eadem, qua ea animan-

XXIII. Utinam membra, quæ super terram sunt,
mortificem? Utinam omnia per spiritum absumam,
arcta via, et qua pauci gradiuntur *, non autem
lata et facili incedens? Magna enim profecto et
luculenta sunt ea, quæ postea sequuntur, ac spes,
meritum nostrum et dignitatem excedit. *Quid est
homo, quod memor es ejus* **? Quodnam hoc no-
vum circum me mysterium? Parvus sum et magnus,
humilis et excelsus, mortalis et immortalis, terre-
nus et cœlestis. Illa cum inferiori hoc mundo, hæc
cum Deo; illa cum carne, hæc cum spiritu. Oportet
me cum Christo sepeliri, 215 cum Christo resur-
gere, Christi cohæredem esse, filium Dei fieri,
atque adeo Deum ipsum. Videte quo nos oratio
progrediens tandem exerit. Parum abest, quin
calamitati gratias etiam habeam, in cuius gratiam
hæc disserui, et quæ mihi majus ex hac vita mi-
grandi desiderium injecit. Hoc nobis magnum illud
mysterium designat: hoc nobis Deus, qui nostra
causa humanitatem suscepit, ac pauper factus est,
ut jacentem carnem erigeret, et ipse cunctis imagi-
ni afferret, hominemque instauraret, ut omnes
unum efficiamur in Christo, qui perfecte factus est
in omnibus nobis omnia quæcunque ipse est; ut
jam non simus masculus et femina, barbarus et
Scythia, servus et liber **, quæ sunt carnis insignia
et discrimina, sed solam Dei, a quo et ob quem
creati sumus, notam in nobis geramus, tantum ab eo
informati et impressi, ut ex ipso solo agnoscamur.

D
XXIV. Atque utinam quidem simus quod spera-
mus, secundum magnam munifici Dei benignitatem;
qui parva petens, maxima iis, qui sincero animi
affectu eum amant, et nunc et in futuro ævo largi-

* Psal. cxviii, 81. * Coloss. iii, 5. * Matth. vii, 14. * ibid. 15. ** Psal. viii, 5. ** Gal. iii, 28.

(3) Μέχρι καὶ τοῦ. Reg. hu, Or. 4, μέχρι τοῦ καί.

(4) Οἰκίσσεται. Reg. hu, tres Colb., Or. 4, οἰκί-
σεται.

(5) Μεῖζων ἢ κατὰ. Reg. hu, et Or. 4, μεῖζων ἢ
κατὰ.

(6) Μιμησάμενος. Sic Regg. bm, hu, tres Colb. et
Or. 4. Editi, μιμήσκει.

(7) Θεὸν αὐτόν. Coisl. 1 addit κληθῆναι, « vo-
cari. »

(8) Ποῦ προῖδων. Reg. hu, tres Colb. Or. 4, οἱ
προῖδων.

(9) Ἀναστήσεται τὴν εἰκόνα. « Imaginem sal-
varet. »

(10) Ὅσα πᾶρ ἐστὶν αὐτός. « Quæcunque ipse
est. » Id omissum a Billio. Coisl. 1: πάρεστιν.

(11) Τὸν Θεόν, etc. Comb. « divinam figuram,
per quam et in cuius finem conditi sumus; tantum
inde formati atque impressi, ut ex ipsa sola cogno-
scamur. » Ut hæc omnia ipsum referant caracte-
rem, qui sit divina in nobis impressio et nota, ex
qua agnoscamur.

tur; pro nostra erga ipsum charitate et spe, omnia A ferentes, omnia sustinentes ¹²; propter omnia, tam dextra, quam sinistra, hoc est, tam laeta, quam tristia, gratias agentes (quandoquidem hæc quoque persæpe salutis arma esse verbum novit), nostras et eorum, qui, tanquam in communi via, paratiores, ad hospitium prius pervenerunt, animas ipsi commendantes. Quo quidem officio nos etiam functi, sinem dicendi, ut ei vos quoque lacrymandi, faciemus, jam ad sepulcrum vestrum properantes, quod solum ac triste donum Cæsarius a vobis habet, parentibus quidem et senectuti opportune paratum, filio autem ac juvenili ætati donatum, præpostere quidem, at non absurde apud eum, qui res nostras administrat. O omnium Domine, et effector, ac præcipue hujus figmenti! O Deus tuorum hominum, et pater, ac gubernator! O vitæ et mortis arbiter! O nostrarum animarum custos et benefactor! O qui omnia facis, et tempestive, atque, ut ipse pro sapientiæ tuæ et administrationis altitudine nosti, artifice Verbo transmutas ¹³, **216** nunc quidem Cæsarium, discessus nostri primitias, queso, suscipe. Quod si postremum natu, primum, tuis rationibus, quibus omnia reguntur, cedimus: nos vero post quoque opportuno tempore suscipe, tandiu in carne vitam nostram moderatus, quandiu conducibile fuerit: et quidem suscipe, ob metum tuum paratos, et non turbatos ¹⁴, neque in extremo die terga vertentes, atque invito animo, quemadmodum solent qui mundo et carni addicti sunt, hinc abstractos et avulsos, sed prompte et alacriter ad beatam illam et longævam vitam proficiscentes, quæ est in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

¹² I Cor. xiii, 7. ¹³ Amos v, 8. ¹⁴ Psal. cxviii, 60.

(12) Λόγος. Billius, « sermo. » Combef., « scriptura. » Forte rectius, « ratio. »

(13) Παρακατατίθεμενοι. Eodem sensu vox illa intelligenda est, ac ista, I Petr. iv, 19, παρατιθέσθωσαν, « commendent. » Hoc enim vult Gregorius, ut dum resurrectionem expectamus, animas nostras, veluti quoddam depositum, Deo committamus.

(14) Ο δὲ καὶ αὐτοὶ ποιήσαντες. Hæc desunt in Reg. bm, tribus Collb. et Or. 1.

στέγοντες, πάντα ὑπομένοντες διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀγάπην τε καὶ ἐλπίδα· ἐπὶ πᾶσιν εὐχαριστοῦντες θεξιοῖς τε ὁμοίως καὶ ἀριστεροῖς, ἡδέσι λέγω καὶ ἀνιαιοῖς, ἐπειδὴ καὶ ταῦτα σωτηρίας ὅπλα πολλάκις οἶδεν ὁ λόγος (12), αὐτῷ παρακατατιθέμενοι (13) τὰς ἡμετέρας ψυχὰς, τὰς τῶν προκαταλόντων, ὥσπερ ἐν ὁδῷ κοινῇ τῶν ἐτοιμοτέρων. Ὁ δὲ καὶ αὐτοὶ ποιήσαντες (14), ἐνταῦθα τοῦ λόγου λήξωμεν (15), ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς τῶν θαυράων, ἐπὶ τὸν τάφον ἤδη σπεύδοντες τὸν ὑμέτερον, ὃν δῶρον παρ' ὑμῶν ἔχει Καيسάριος, λυπηρόν τε καὶ μόνιμον (16), γονεῦσι μὲν ἐτοιμασθέντα καὶ γῆρᾳ κατὰ καιρὸν, παιδὶ δὲ καὶ νεότητι θεωρηθέντα παρὰ τὸ εἰκὸς, καὶ οὐκ ἀπεικὸς τῷ διέποντι τὰ ἡμέτερα. Ὁ Δέσποτα πάντων καὶ ποιητὰ, καὶ διαφερόντως τοῦδε τοῦ πλάσματος! Ὁ Θεὲ πῶν σὺν ἀνθρώπων, καὶ πάτερ, καὶ κυβερνήτα! Ὁ ζωῆς καὶ θανάτου Κύριε! Ὁ ψυχῶν ἡμετέρων ταμίᾳ καὶ εὐεργέτα! Ὁ ποιῶν τὰ πάντα, καὶ μετασκευάζων τῷ τεχνίτῃ (17) Λόγῳ κατὰ καιρὸν, καὶ ὡς αὐτὸς ἐπίστασαι τῷ βάθει τῆς σῆς (18) σοφίας καὶ διοικήσεως, νῦν μὲν δέχοιο Καيسάριον, ἀπαρχὴν τῆς ἡμετέρας ἀποδημίας· εἰ δὲ τὸν τελευταῖον πρῶτον συγχωροῦμεν τοῖς σοῖς λόγοις οἷς τὸ πᾶν φέρεται· δέχοιο δὲ καὶ ἡμᾶς ὕστερον ἐν καιρῷ εὐθέτῃ, οἰκονομήσας ἐν τῇ σαρκὶ ἐφ' ὅσον ἂν ἡ συμφορά· καὶ δέχοιό γε διὰ τὸν σὸν φόβον ἐτοιμασθέντας, καὶ οὐ παρασσομένους, οὐδὲ ὑποχωροῦντας ἐν ἡμέρᾳ τῇ τελευταίᾳ, καὶ βίᾳ τῶν ἐντεῦθεν ἀποσπομένων, ὃ τῶν φιλοκόσμων ψυχῶν πάθος καὶ φιλοσάρκων, ἀλλὰ προθύμως (19) πρὸς τὴν αὐτόθεν (20) ζωὴν τὴν μακραίωνά τε καὶ μαχαρίαν, τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (21). Ἀμήν.

B

C

D

(15) Λήξωμεν. Reg. hu, λήξομεν.

(16) Μόνιμον. « Stabile. » Billius legit, μόνον, « solum, » quod habent Regg. bm, hu, tres Collb. et Or. 1.

(17) Τῷ τεχνίτῃ. « Artifice Verbo. » Sic Aug. Billius, « artifice sermone. »

(18) Τῆς σῆς. Sic Reg. hu, tres Collb., Or. 1.

(19) Προθύμως. Reg. hu, προθύμως.

(20) Αὐτόθεν. Coisl. 1, αὐτόθεν.

(21) Αἰῶνων. Deest in Regg. hu.

217 MONITUM IN ORATIONEM VIII.

I. Sicut Cæsario fratri, ita et Gorgoniae sorori funebre munus persolvit Gregorius. Quo autem anno Gorgonia terrestrem hanc vitam cum æterna commutarit, certo definire non possumus. Constat tamen ex ipsius Theologi verbis, eam Cæsario fuisse superstitem. Sic enim loquitur (n. 23): « Nostram quoque orationem, pro multis ac præ multis funebribus donis accipias velim, quam Cæsario ante te, et tibi post illum persolvimus. » Quandiu autem superfluerit Gorgonia, id etiam incertum. Unum affirmare licet, eam utrique parenti, qui anno 374 vel anno proxime elapso e vivis excesserunt, prævisse. Gregorius certe « in carmine primo » (v. 108 et seq.) germanum utrumque morte sublatum lugeat, seque « solum e liberis relictum » parentibus testatur. Ex eodem Gregorio liquet (22), Cæsarium et

(22) Or. xviii, n. 43.

Gorgoniam « florente ætate » decessisse; Gorgonia tamen non sine liberis, imo non sine nepotibus, quos omnes, una cum conjugē, per baptismum purgatos, Deo ante mortem obtulit (n. 8); ipsa vero recens, nec multo ante, hoc initiata sacramento (n. 20). Id autem non sic intelligendum, ut in ipso credatur baptizata morbo, qui eam sustulit. Etenim cum jam antea gravi quadam corporis ægitudine laboraret (n. 18), « desperatis aliis omnibus auxiliis, ad mortalium omnium medicum confugit, atque intempesta nocte captata, ad altare cum fide procumbit; et cum, quidquid antityporum pretiosi corporis et sanguinis manus ejus recondiderat » (quæ nondum baptizatis ne quidem oculis licebat, nedum manibus attingere), « lacrymis admiscuisset, hoc statim pharmaco morbo liberata discessit. »

II. Maritum habuit Gorgonia, si Eliæ fides, Iconii natum, dignumque « conjugē virum (n. 20). » Sic uno verbo ejus elogium absolvit Gregorius, qui eundem superius (n. 8), « non importunum uxoris dominum, sed bonum conservum » appellarat. Illius nomen penitus ignotum, nisi hunc esse velis Meletium, qui eo nomine in Gregorii testamento vocatur. Baronio (23) namque assentiri nequaquam possumus, cui Gorgoniæ conjux is dicitur Vitalianus, de quo tam dissimilia in Gregorii epistolis et carminibus leguntur. Quisquis tamen ille fuerit, geminos ex eo filios ac tres filias suscepit Gorgonia. « Par filiorum Deo consecratum (n. 11), » ac, Eliæ teste, ambo ad episcopatus fastigium eVecti. Horum quoque nomina ignorantur. Eos Petrum et Phocam Baronius nominat. Fuere etiam Gorgoniæ filiæ tres, Alypiana, Eugenia, et Nonna, quarum omnium mentio fit in Gregorii testamento. Alypiana Nicobulo nupsit; ex quibus nati sunt Nicobulus junior, et Alypiana virgo.

III. Iconii in patria mariti debebat Gorgonia, quæ ibi « plena dierum in Domino obdormivit (n. 21). » Non enim Nazianzi mortuam ex ipso Gregorio discimus, qui Gorgoniæ « pastorem » seu episcopum, « spiritualem patrem, » imo « pietatis commilitonem » vocat ac « magistrum » (n. 11). « Arbitratur Elias hæc Gregorii verba, « o sacræ illius ovis pastor (n. 16) ! » ad Gregorium patrem dirigi. Verum idem Elias postea per « patrem spirituales » Iconii præsulem intelligi fatetur. **218** At manifeste falsum est quod subjicit, illum Iconii præsulem fuisse Amphilochoium : quandoquidem is Amphilochoius nonnisi anno 373 ad sedem Iconiensem proVectus est; ac proinde Gorgonia, non Amphilochoii, sed Faustini, qui Iconii episcopus erat, cum ibi mortua est, « ovis » ac « filia » nuncupanda est.

IV. Quo tempore, et quo loco habita sit hæc oratio, incertum. Scholiasta quidam scribit « dictam esse Arianzi Cappadociæ oppido, unde oriundi erant, et ubi jacent : Ἐρρέθη ἐν Ἀριανζῇ τῆς Καππαδοκίας ἐπαρχίας, ἀφ' ἧς ὠρμῶντο δὴ, καὶ ζεῖνται. » Verum id nullibi reperitur. Ut ut sit, egregias piissimæ sororis dotes, virtutemque supra feminam, sic piissimus ipse frater hæc eloquentissimæ oratione prosequitur, ut ad imitationem simul et admirationem moveat. Digna plane femina, quæ fidelibus et honori esset et exemplo. Ac reipsa in Martyrologio Romano, Gorgoniæ festus dies, V Idus Decembris assignatus legitur. Laudat ibidem Baronius Græcos, qui idem astruunt. In Menæis tamen ad hunc diem nihil hujusmodi comparet, sicut nec in Ughello, neque in Canisio. At Nicephorus in Historia suæ (24) hæc scribit : Πάντες δὲ οὗτοι τῇ τῆς πολιτείας σεμνῇ τῆς ἀγαστρὸς κατηξιώθησαν, ὥσπερ δὴτα καὶ Γρηγορίου Καيسάρειος, καὶ ἡ Γοργονία. Omnes autem illi, » Basilius nempe et ejus fratres, « propter vitæ integritatem in sanctorum numerum sunt relati; quemadmodum sane et Gregorii frater Cæsarius, et Gorgonia soror. »

(23) Bar. ad an. 389, p. 598.

(24) Hist. eccl. l. xi, c. 19.

ΛΟΓΟΣ Η.

ORATIO VIII^a.

Εἰς τὴν ἀδελφὴν ἑαυτοῦ Γοργονίαν (25) ἐπιτάφιος. A Funeris oratio in laudem sororis suæ Gorgoniæ.

A. Ἀδελφὴν ἐπαινῶν, τὰ οἰκεία θαυμάσομαι· οὐ μὴν ὅτι οἰκεία, διὰ τοῦτο ψευδῶς· ἀλλ' ὅτι ἀληθῆ, διὰ τοῦτο ἐπαινεῖται· ἀληθῆ δὲ, οὐχ ὅτι δίκαια (26) μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ γνωσκάμενα. Καὶ τὸ πρὸς χάριν οὐ συγχωρεῖται, κἂν ἐθελήσωμεν· ἀλλὰ μέσος ἵσταται, οἷόν τις βραβευτὴς ἐντεχνος (27), τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀληθείας ὁ ἀκροατὴς, οὔτε τὸ παρ' ἀξίαν ἐπαινῶν, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαιτῶν, ὃ γὰρ δίκαιος. Ὅστε οὐ τοῦτον ἐγὼ φοβοῦμαι τὸν φόβον, μὴ τίς τὴν ἀλή-

I. Sororem laudans, domestica prædicabo : non tamen quia domestica, ideo falso, sed quia vera, ideo laudabiliter : vera autem, non modo quia justa, verum etiam quia nota. Nec vero ad gratiam, etiamsi cupimus, loqui conceditur : quippe cum auditor, tanquam peritus quidam arbiter, inter orationem et veritatem stet, ut immeritas laudes improbens, ita meritas efflagitans, si modo probus et æquus sit. Quocirca non hoc vereor, ne ultra ἐντέχνως.

(25) Ἑαυτοῦ Γοργονίαν. Hæc desunt in Reg. bm, verum Reg. a addit, ἀδελφὴν τὴν ἰδίαν.

(26) Δίκαια. Reg. a, δίκαιον.

(27) Ἐντεχνος. Sic Reg. hu, Coisl. 1, etc. Ed.

^a Alias 11, quæ autem 8 erat, nunc 12. — Habita circiter anno 370.

veritatis metas prosiliam, sed illud contra, ne infra veritatem subsistam, ac procul a rei dignitate remotus, laudatione mea gloriam ipsius imminuam; quandoquidem difficile est, tum actionem, tum sermonem, ipsius recte factis adæquare; nec igitur, quidquid alienum est, laudetur, quod incongruum foret: nec quidquid proprium et domesticum est, contemnatur, si honestum et eximium; ne illi quidem lucro sit, alienum esse, huic vero **219** propinquitas detrimento cedat. Utrique enim æquitatis ratio læderetur, si et illi laude afficerentur, et hi silentio premerentur; veritate autem, tanquam regula et canone, utentes, atque ipsam solam spectantes, nec quidquam aliud considerantes ex iis, quæ vulgus hominum et venales animæ solent, ita demum ea et laudabimus, et silentio prætermittimus, quæ laudem aut silentium promerentur.

II. Illud autem omnium absurdissimum fuerit, si, cum propinquo aliqua re fraudare, vel conviciis incessere, vel accusare, vel quoquo modo sive in magnis, sive in minimis lædere, minime pium esse censeamus; imo, et in homines genere conjunctissimos delinquere, scelus omnium maximum esse judicemus; nos tamen eos oratione fraudulentæ (quæ bonis viris maxime debetur, et per quam immortalæ eorum memoriam reddere queamus), tum æqui aliquid facere arbitremur, majoremque improborum, qui nos ad gratiam loqui criminantur, quam bonorum, qui meritis laudes exposcunt, rationem habeamus. Et certe, cum nos ab exteriorum laudibus prædicandis ea causa non deterreat, quod eorum virtus nobis haudquaquam perspecta et testata sit (quantum illi multo æquius foret), amicitia etiam, ac subeundæ multorum invidiæ metus, non impediet, quominus notos laudemus, eosque potissimum, qui tiam inire studere nimis jam serum sit; quippe ratiores reliquerunt.

III. Quoniam autem de his rebus purgandi nostri causa satis multa diximus, nobisque orationem hanc necessario institutam esse demonstravimus, age, ad ipsas jam laudes accedamus, dictionis quidem venustatem et elegantiam contemnentes (nam hæc quoque, quam laudamus, minime compta et expolita erat, atque ornatus neglectum pulchritudinem esse statuebat), debitum pietatis munus, quasi æs quoddam alienum perquam necessarium exsolventes, simulque multos ad ejusdem virtutis zelum et imitationem erudientes, quoniam hoc nobis in omni sermone atque actione præspositum est, ut eos, qui fidei nostræ commissi sunt, perfectos reddamus. Igitur alius quidem defunctæ patriam ac genus laudet, encomiorum videlicet leges religiose

A θειαν ὑπερδράμωμεν· ἀλλὰ] τοῦναντίον, μή τι τῆς ἀληθείας ἐλλείπωμεν (28), καὶ παρὰ πολὺ τῆς ἀξίας ἐλθόντες, ἐκαττώσωμεν τὴν δόξαν τοῖς ἐγκωμίοις· ἐπειδὴ χαλεπὸν καὶ πρᾶξιν ἐξισῶσαι καὶ λόγον τοῖς ἐκείνης καλοῖς· μήτε οὖν τι (29) ἀλλότριον ἐπαινεῖσθω πᾶν, ὃ μὴ δίκαιον (30)· μήτε (31) ἀτιμαζέσθω τὸ οἰκεῖον, εἰ τίμιον· ἵνα μὴ τῷ μὲν κέρδος ἢ ἀλλοτριότης ᾖ, τῷ δὲ εἰς ζημίαν περιστῇ τὸ τῆς οἰκειότητος. Ἀμφοτέρως γὰρ ἂν ὁ τοῦ δικαίου βλέπτοιο λόγος, κακέινων ἐπαινουμένων, καὶ τούτων σωπωμένων· ὅρῳ δὲ καὶ κανόνι τῇ ἀληθείᾳ χρώμενοι, καὶ πρὸς ταύτην βλέποντες μόνον, ἄλλο δὲ οὐδὲν σκοποῦντες, ὧν οἱ πολλοὶ (32) τε καὶ εὖνοι, οὕτω καὶ ἐπαινεσόμεθα καὶ σωπησόμεθα τὰ ἐπαίνων ἢ σωπῆς ἀξία. demum ea et laudabimus, et silentio prætermittimus.

B. Πάντων δ' (33) ἀποπύατον, εἰ (34) ἀποστερεῖν μὲν τι τοὺς ἰδίους, ἢ λοιδορεῖσθαι, ἢ κατηγορεῖν, ἢ ἄλλο τι ἀδικεῖν ἢ μικρὸν ἢ μέζον, οὐκ εὐαγὲς εἶναι θήσομεν, ἀλλὰ καὶ πάντων κακίστον τὴν κατὰ τὸν οἰκειοτάτων παρανομίαν· λόγου (35) δὲ ἀποστεροῦντες, ὃ πάντων μάλιστα τοῖς ἀγαθοῖς ἐστὶν ὀφειλόμενον, καὶ ὃ τὴν μνήμην ἂν αὐτοῖς ἀθάνατον καταστήσαιμεν, ἔπειτα δίκαιόν τι ποιεῖν οἰησόμεθα, καὶ πλείω λόγον ἔξωμεν τῶν πονηρῶν τὸ πρὸς χάριν αἰτιωμένων ἢ τῶν ἐπικεινῶν ἀπαιτούντων τὸ πρὸς ἀξίαν. Καὶ τοὺς μὲν ἔξωθεν ἐπαινεῖν οὐ καλῶς τὸ ἀγνωστον καὶ ἀμάρτυρον (καίτοι γε πολλῶν δικαιοτέρων ἦν), τοὺς γνωσσομένους (36) δὲ ἡ φίλια καλῶσει, καὶ ὁ παρὰ τῶν πολλῶν φθόνος, καὶ τούτων μάλιστα τοὺς ἐνθύνους ἀπὸ πηλαγμένους, καὶ οἷς (37) ἄωρον τὸ χαρίζεσθαι, καταλιποῦσι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοὺς ἐπαινοῦντας ἢ ψέγοντας.

C extremum vitæ diem clauserunt, et a quibus gratiam, ut alia omnia, ita laudatores etiam et vitupe-

Γ. Ἐπεὶ δὲ ἱκανῶς ὑπὲρ τούτων ἀπολογησόμεθα, καὶ ἀναγκαῖον ἡμῖν αὐτοῖς ἀπεδείξαμεν ὄντα τὸν λόγον, φέρε, προσδύμεν ἡδὴ τοῖς ἐγκωμίοις, τὸ μὲν περὶ τὴν λέξιν γλαφυρὸν καὶ κομψὸν διατύσαντες (38) (ἐπειδὴ καὶ ἀκαλλώπιστος ἡ ἐπαινουμένη, καὶ τοῦτο κάλλος αὐτῇ τὸ ἄκροσμον), τὴν δὲ ὀφειλομένην ὅσῳ ὥς ἄλλο τι χρέος τῶν ἀναγκαιοτάτων ἀποπληροῦντες, καὶ ἅμα τοὺς πολλοὺς εἰς ζῆλον καὶ μέμνησιν τῆς αὐτῆς ἀρετῆς ἐκπαιδεύοντες, ἐπειδὴ τοῦτο ἡμῖν ἐν παντί καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ σπουδάζεται καταρτίζειν οὗς ἐπισθεύθημεν. Ἄλλος μὲν οὖν πατριδᾶ τῆς ἀπελθούσης ἐπαινεῖτω καὶ γένος, νόμους ἐγκωμίων αἰδοῦμενος (39)· πάντως δὲ οὐκ ἀπορήσει πολλῶν καὶ καλῶν λόγων, εἰ βούλοιο ταύτην κοσμεῖν καὶ τοῖς ἔξωθεν, ὥσπερ μορφὴν τιμᾶν τε καὶ

(28) Ἐλλείπωμεν. Reg. hu, Or. 1, ἐλλείπωμεν.

(29) Τί. Reg. hu. τό.

(30) Ὁ μὴ δίκαιος. Billius, « si iniquum sit. »

(31) Μήτε. Sic Reg. hu. Editi, μηδέ.

(32) Ὅτι οἱ πολλοί, etc. Billius, « quæ plerique et viles homines, » etc.

(33) Πάντων δ'. Reg. hu, et Or. 1, Πάντων δέ.

(34) Εἰ. Coisl. 1, ἢ.

(35) Ἀλόγου. Reg. bm., duo Colb., λόγον.

(36) Γνωσσομένους. Hic « domesticos, » seu « parentes, » de quibus quaestio est, intelligit Gregorius.

(37) Καὶ οἷς. Ita Regg. bm, hu, tres Colb., Coisl. 3, Or. 1, et Jes. Editi, καὶ εἰς.

(38) Διατύσαντες. Reg. hu, et Or. 1, διατυνόντες.

(39) Αἰδοῦμενος. Billius, « honore prosequens. »

καλὴν χρυσῷ, καὶ λίθοις, καὶ τοῖς ἐκ τέχνης καὶ A
χειρὸς ὠραίσμασιν· ἃ τὴν μὲν αἰσχροὶν ἐλέγχει τῇ
παράθεσι, τῇ καλῇ δὲ οὐ προσθήκη κάλλους ἐστὶν
ἡγετώμενα. Ἐγὼ δὲ τοσούτων τῷ περὶ ταῦτα προσ-
χρησάμενος νόμῳ, ὅσον τῶν κοινῶν γονέων ἐπιμνη-
σθῆναι (καὶ γὰρ οὐδὲ ὅσιον παραδραμεῖν ἀγαθοῦ το-
σούτου γεννήτοράς τε καὶ διδασκάλους), ἐπ' αὐτὴν ὡς
τάχιστα τρέψω τὸν λόγον, καὶ οὐ ζημιώσω τῶν τὰ
ἐκείνης ἐπιζητούντων τὸν πόθον.

solet, hactenus parvero, ut communium parentum mentionem faciam (neque enim fas est tanti boni parentes ac magistros præterire), ad ipsam confestim orationem convertam, nec eorum, qui rerum illius narrationem a me requirunt, desiderium frustrabor.

Δ'. Τίς οὖν οὐκ οἶδε τὸν νέον ἡμῶν Ἀβραάμ, καὶ τὴν
ἐφ' ἡμῶν Σάρραν; Γρηγόριον λέγω καὶ Νόνναν, τὴν
τοῦδε σύζυγον (καλὸν γὰρ μὴδὲ τὰ ὀνόματα παρελθεῖν, B
ὡς ἀρετῆς παράκλησιν), τὸν πίστει δικαιοθέντα, καὶ
τὴν τῷ πιστῷ συνοικήσαν· τὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν
παρ' ἐλπίδα, καὶ τὴν πνευματικῶς ὠδίνουσαν· τὸν φυ-
γόντα πατρῶων θεῶν δουλείαν, καὶ τὴν θυγατέρα καὶ
μητέρα τῶν ἐλευθερώων τὸν ἐξελεύσιντα συγγενεῖας
καὶ οἴκου διὰ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας (40), καὶ τὴν αἰ-
τίαν τῆς ἐκδημίας (τοῦτο γὰρ ἐκεῖνη (41) μόνον, ἵνα
τι τολμήσω, καὶ ὑπὲρ τὴν Σάρραν)· τὸν παροική-
σαντα καλῶς, καὶ τὴν προθύμως συμπαροικήσαν·
τὸν τῷ Κυρίῳ προσθήμενον, καὶ τὴν κύριον τὸν ἑαυ-
τῆς ἄνδρα καὶ προσαγορεύουσαν καὶ νομίζουσαν, καὶ
μέρος τι διὰ τοῦτο δικαιοθεῖσαν· ὧν ἡ ἐπαγγελία,
καὶ ὧν ὁ Ἰσαάκ, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ὧν τὸ (42)
δώρημα.

propterea justitiæ laudem quadam ex parte consecuta est; quorum pollicitatio, et quorum Isaac, quantum quidem in ipsis fuit, et quorum donatio.

Ε'. Ἦς ὁ ποιμὴν (43) ὁ καλὸς εὐδαμνῆς τε καὶ C
ὀδηγησάσης, καὶ παρ' ἧς ὁ τύπος τοῦ καλῶς ποιμαί-
νεσθαι· οὐ τὸ φυγεῖν τὰ εἰδῶλα γνησίως, εἴτα καὶ
φυγαδεύειν δαίμονας· καὶ ἧς τὸ μὴ ἄλῶν (44) ποτε
κοινωνῆσαι τοῖς ἐξ εἰδῶλων· τὴν ὁμότημον, καὶ ὁμό-
φρονα, καὶ ὁμόφυχον, καὶ οὐχ ἥττον ἀρετῆς καὶ τῆς
πρὸς Θεὸν οἰκειώσεως ἢ σαρκὸς συζύγιαν· Ἰσον μὲν
μήκει βίου καὶ πολιτείας (45), Ἰσον δὲ φρονήσει καὶ
λάμπει, κατ' ἀλλήλους (46) ἀμιλλωμένους, καὶ τῶν
λοιπῶν ὑπεραίροντας· σαρκὶ μὲν ὀλίγα κατεχομένους,
πνεύματι δὲ μετενηνεγμένους, καὶ πρὸ τῆς διαζεύ-
ξεως· ὧν οὐχ ὁ κόσμος, καὶ ὧν ὁ κόσμος· ὁ μὲν ὑπερ-
ορῶμενος, ὁ δὲ προτιμώμενος· ὧν τὸ ἀποπλου-
τεῖν (47), καὶ ὧν τὸ πλουτεῖν διὰ τὴν καλὴν πραγμα-
τείαν· τὰ μὲν ἤδη διαπυόντων, τὰ δὲ ἐκείθεν
ἀντωνουμένων· ὧν βραχὺ μὲν τὸ τῆς ζωῆς ταύτης

observans; multis autem pulchrisque sermonibus minime prorsus destituetur; si eam quoque ex iis quæ sunt exterius exornare voluerit, non secus atque præstantem quamdam 220 et eximiam formam auro et gemmis, atque ab arte et manu profectis ornamentis: quæ deformem quidem admotu ipso produunt, pulchræ autem nullum pulchritudinis incrementum afferendo, ab ea vinci deprehenduntur.

Ego vero, cum huic legi, quæ in iis rebus observari solet, hactenus parvero, ut communium parentum mentionem faciam (neque enim fas est tanti boni parentes ac magistros præterire), ad ipsam confestim orationem convertam, nec eorum, qui rerum illius narrationem a me requirunt, desiderium frustrabor.

IV. Ecquis est igitur, qui novum nostrum Abraham, ac nostræ ætatis Saram ignoret? Gregorium dico, et hujus uxorem Nonnam (nam ne nomina quidem ipsa prætereunda sunt, ut quæ ad virtutem exhortentur), illum per fidem justificatum, et hanc matrimonio cum fidei viro copulatam; illum multarum gentium patrem insperato effectum, hanc spiritualiter parturientem: illum ex paternorum deorum servitute fuga elapsam, hanc ingenuorum filiam et parentem: illum ex cognatione et domo sua ob promissionis terram egressum¹⁵, hanc discessionis hujus auctorem (hoc enim uno nomine, si ita loqui fas est, Saram quoque ipsam superavit): illum, qui pulchre peregrinatus est, hanc, quæ prompto animo peregrinationis sociam se ipsi præbuit: illum, qui Domino sese adjunxit, hanc, quæ virum suum dominum et appellat, et existimat, ac

V. Atque uxoris quidem bonus ille pastor (cum scilicet vota fecisset, eumque deduxisset), et ab ea recte pascendi exemplum; viri autem, idola sincero animo fugisse, ac postea etiam dæmones fugare: uxoris rursum, quod ne salem quidem cum idolorum cultoribus commune habuerit: hoc honore par et concors, atque unanime, nec minus virtutis conjunctionisque cum Deo, quam carnis conjugium: hos quidem, tam vitæ longitudine et canitie, tum prudentia et splendore pares, inter se certantes, ac reliquos omnes superantes; carne quidem paululum detentos, spiritu autem, etiam ante disjunctionem, inde translatos: quorum non est mundus, et quorum est mundus, ille nimirum contemptus, hic antepositus: quorum est opibus labi, et quorum per honestam 221 negotiandi rationem opibus

¹⁵ Gen. xii, 1.

(40) Τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Schol. "Οτι γῆ D
τῆς ἐπαγγελίας ἡ εἰς Χριστὸν πίστις, « quod promissionis terra, Christi fides est. »

(41) Ἐκείνη. Nonnulli, αὐτῇ.

(42) Καὶ ὡς τὸ. Sic Reg. bm, tres Colb. et Or. 1. Deest ὧν in editis. Mox, post δώρημα, Regg. a, hu, Coisl. 1, et Jes. addunt, Αὐτολογικὸν σφάγιον, καὶ ὁ ἀντεισαχθεὶς ἀμνός, καὶ ὁ τύπος τοῦ κρείσσονος· ἧς ὁ, etc.: « et per se rationalis victima, et supplicatius agnus, et figura præstantioris, » etc. Hæc de Gregorio nostro sunt intelligenda, qui, ut Isaac, ex promissione procreatus est, et « Deo donatori consecratus. » Coisl. 1, ἀντιδωροθὲν δώρημα.

(43) Ἦς ὁ ποιμὴν, etc. « Atque uxoris quidem et orantis et deducens, » id est, « (viam demonstrantis) bonus ille Pastor, tum recte pasci forma et exemplum, » vel, « ab uxore consecutus est, ut recte pasci forma et exemplum esset. »

(44) Μὴ ἀλῶν. Reg. hu, μηδὲ ἀλῶν.

(45) Πολιτείας. Jes. πολιτείας.

(46) Κατ' ἀλλήλους. Regg. bm, hu, tres Col., Or. 1, καὶ ἀλλήλοις. In quibusdam, καὶ ἀλλήλους, omisso κατὰ.

(47) Ἀποπλουτεῖν. « Divitias abjicere, profundere. »

affluere; nempe bona hujus vitæ despicientium, eorumque loco cælestia emementium: quorum breves quidem hujusce vitæ reliquiae, et quantulum illud est, quod pietas reliquum fecit, multa vero et longæva illa vita, ob quam laboribus confecti sunt. Unum adhuc ad ea, quæ de ipsis dixi, adjungam; nempe quod hi utrique sexui pulchre ac juste divisi ornamentum esset, nec ornamentum solum, verum

VI. Ab his Gorgonia et vitam et gloriam accepit: ab his pietatis semina; ab his, et quod honeste vixit, et quod hilaris, ac cum meliore spe abcessit. Præclara quidem hæc quoque sunt, atque ejusmodi, ut plerisque eorum, qui nobilitatis nomine magnopere gloriantur, atque ob majorum splendorem tumidos animos gerunt, non facile suppetant. At si de ipsa sapientius et sublimius disserendum est, Gorgoniæ patria quidem fuit superna Hierusalem, civitas, inquam, illa, quæ oculis minime cernitur, verum animo et mente intelligitur: in quam cives ascripti sumus, et ad quam properamus; cuius civis Christus est, et concives, frequens ille cœtus, et Ecclesia primitivorum, qui in cœlis descripti sunt¹⁶, et circum magnum urbis conditorem per gloriæ contemplationem festos dies celebrant, ac sempiternam choream agitant: nobilitas autem, divinæ imaginis conservatio, atque archetypi imitatio, quam ratio et virtus efficiunt, purumque desiderium, eos, qui supernarum rerum vere studiosi sunt, quotidie magis ac magis, quantum ad Deum

VII. Ac mea quidem de his rebus hæc est sententia. Ob eamque causam omnibus, quæ ab ortu solis sunt¹⁷, nobiliorem illius animam esse, et scio, et prædico, sublimiori utique, quam pro vulgi more, nobilitatis et ignobilitatis canone ac regula utens, nec genere, sed moribus utramque designans, nec per tribus ac familias eos, qui laudantur aut vituperantur, expendens, verum se junctum et sigillatim. Et quia mihi apud eos est oratio, quibus illius virtutes cognitæ ac perspectæ sunt, alius proinde aliud quidpiam conferat, ac sermoni optuletur. Neque enim fieri potest, ut unus, quantumvis²²² auribus et mente pollens, omnia complectatur.

¹⁶ Hebr. xii, 22, 23. ¹⁷ Job i, 3.

(48) *Εὐδόκιμον*. Coisl. 1, εὐδοκιμεῖν.

(49) *Ἰλεως*. Regg. hm, hu, *Ιλεων*. Or. 4, et Jes. *Πλεω*.

(50) *Υπάρχει*. Deest in Regg. hm, hu, et Orat. 4.

(51) *Ἀνωθεν*. Regg. a, hu, Coisl. 1, κάτωθεν, « ab imo. »

(52) *Φιλοσοφώτερον*. « Religiosius. »

(53) *Πολιτευόμεθα*. Billius, « in qua civium munere fungimur. »

(54) *Ἐξομολώσις*. « Cum archetypo similitudo. »

(55) *Τὰ κατὰ Θεόν*, etc. Combef. « divinis rationibus ac dotibus informans. » In Reg. hu, deest τὰ.

(56) *Γνησίους*. Or. 4, γνησίως.

(57) *Τὼν ἀπ' ἡλίου*, etc. « Quæ ab ortu solis sunt. » Alludit forte Gregorius ad hæc verba Job

A λείψανον, καὶ ὅσον ὑπελείφθη τῇ εὐσεβείᾳ, πολλὴ δὲ ἡ ζωὴ καὶ μακράων ἢ προκεκμήκασιν. Ἐν ἔτι προσθήσω τοῖς περὶ αὐτῶν λόγοις· οἱ καλῶς καὶ δικαίως ἀμφοτέροις τοῖς γένεσιν ἐμερίσθησαν· ὁ μὲν ἀνδρῶν εἶναι κόσμος, ἡ δὲ γυναικῶν, καὶ οὐ κόσμος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρετῆς ὑπόδειγμα.

sint; ille quidem, ut virorum, hæc vero feminarum etiam virtutis exemplar.

Σ'. Παρὰ τούτων Γοργονίᾳ καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὸ εὐδόκιμον (48)· ἐντεῦθεν αὐτῇ τὰ τῆς εὐσεβείας σπέρματα· παρὰ τούτων καὶ τὸ ζῆσαι· καλῶς, καὶ τὸ ἀπελθεῖν *Πλεως* (49) μετὰ τῶν χρηστοτέρων ἐλπιδῶν. Καλὰ μὲν δὴ καὶ ταῦτα, καὶ οἷα μὴ πολλοῖς βραδίως ὑπάρχει (50) τῶν ἐπ' εὐγενείᾳ μέγα κομῶντων, καὶ φουσιωμένων τοῖς ἀνωθεν (51)· εἰ δὲ δεῖ φιλοσοφώτερον (52) καὶ ὑψηλότερον περὶ αὐτῆς διελθεῖν, Γοργονίᾳ πατρίς μὲν ἡ ἀνω Ἱερουσαλὴμ, ἡ μὴ βλεπομένη, νοουμένη δὲ πόλις, ἐν ἣ πολιτευόμεθα (53), καὶ πρὸς ἣν ἐπειγόμεθα· ἥς πολίτης Χριστὸς, καὶ συμπολίται πανήγυρις καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς, καὶ περὶ τὸν μέγαν πολιστὴν ἑορταζόντων τῇ θεωρίᾳ τῆς δόξης, καὶ χορευόντων χορείαν τὴν ἀκατάλυτον· εὐγένεια δὲ ἡ τῆς εἰκότος τήρησις, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐξομολώσις (54), ἣν ἐργάζεται λόγος καὶ ἀρετὴ, καὶ καθαρὸς πόθος, ἀεὶ καὶ μᾶλλον μορφῶν τὰ κατὰ Θεὸν (55), τοὺς γνησίους (56) τῶν ἀνω μύστας, καὶ τὸ γινώσκειν θεὸν, καὶ τίνες, καὶ εἰς ὃ γεγόμενα.

attinet, informans, ac denique cognitum habere, a

C Z'. Οὕτως ἐγὼ περὶ τούτων γινώσκω· καὶ διὰ τοῦτο εὐγενεστέρων τῶν ἀπ' ἡλίου (57) ἀνατολῶν τὴν ἐκείνης ψυχῇ καὶ οἷδα καὶ ὀνομάζω, κρεῖττονι ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς εὐγενείας καὶ δυσγενείας κανόνι καὶ στάθμῃ χρώμενος· καὶ οὐχ αἵμασιν, ἀλλὰ τρόπῳ τινὶ ταῦτα χαρακτηρίζων· οὐδὲ κατὰ φαρτρίας κρίνων τοὺς ἐπαίνουμένους ἢ φεγομένους, ἀλλὰ καθ' ἕκαστον. Ἐν εἰδόσι δὲ ὁ λόγος (58) ὑπὲρ τῶν ἐκείνης καλῶν, καὶ ἄλλος ἄλλο τι συνεισπερέτω, καὶ βοηθῆτω τῷ λόγῳ. Ἐπειδὴ (59) μὴ πάντα περιλαβεῖν ἐν δυνατὸν, μηδὲ τῷ (60) λίαν δυνατὸ καὶ ἀκοῇ καὶ διάνοιαν.

D c. 1, v. 3, « erat vir ille (Job) magnus inter Orientales. »

(58) *Καθ' ἕκαστον*. Ἐν εἰδόσι δὲ ὁ λόγος. Sic Regg. hm, hu, Comb. vero καθ' ἕκαστον. Εἰ δ' ἐν εἰδόσιν ὁ λόγος. Quod eodem recidit, ac eundem sensum efficit; qui quidem melior videtur, quod præcedentia cum sequentibus magis cohæreant. Postquam enim Gregorius dixit, « se ad eos, qui Gorgoniæ virtutes norunt, verba facere, » addit, « auditores alium aliud collaturos, et sermoni optulaturus. » Or. 4, tres Collb., Coisl. 2, habent καθ' ἕκαστον ἐν εἰδος. Εἰ δὲ ὁ λόγος. Ita etiam legunt Coisl. 4 et 5, nisi quod εἰδόσι habent pro Εἰ δὲ ὁ. Par. ed. καθ' ἕκαστον εἰδος ὁ λόγος, etc. Mox βοηθῆτω. Par. συνεισπέτω.

(59) *Ἐπειδὴ*. Regg. a, qm, Or. 4, et Jes. Ἐπεὶ.

(60) *Μηδὲ τῷ*. Reg. a et Jes. καὶ τῷ.

Η'. Σωφροσύνη μὲν γε τοσοῦτον διήνεγκε, καὶ το-
σοῦτον ὑπερῆρε τὰς κατ' αὐτὴν (61) ἀπάσας, ἵνα μὴ
λέγω τὰς παλαιάς, ὧν ὁ πολὺς ἐπὶ σωφροσύνῃ λόγος,
ὥστε εἰς δύο ταῦτα διηρημένου πᾶσι τοῦ βίου, γάμου
λέγω καὶ ἀγαμίας, καὶ τῆς μὲν οὖσης ὑψηλοτέρας (62)
τε καὶ θειοτέρας, ἐπιπονυτέρας δὲ καὶ σφαλερωτέ-
ρας, τοῦ δὲ ταπεινοτέρου τε καὶ ἀσφαλεστέρου, ἀμφο-
τέρων φυγοῦσα τὸ ἀηδὲς (63), ὅσον κάλλιστόν ἐστιν
ἐν ἀμφοτέροις ἐκλέξασθαι, καὶ εἰς ἓν ἀγαγεῖν, τῆς
μὲν τὸ ὕψος, τοῦ δὲ τὴν ἀσφάλειαν, καὶ γενέσθαι σώ-
φρων ἄνθρωπος, τῷ γάμῳ τὸ τῆς (64) ἀγαμίας καλὸν
κεράσασσα, καὶ δεῖξασσα, ὅτι μὴθ' ἕτερον (65) τούτων
ἢ Θεῷ πάντως, ἢ κόσμῳ συνδεῖ, καὶ δίσταται πάλιν·
ὥστε εἶναι τὸ μὲν παντὶ (66) φευκτὸν κατὰ τὴν ἰδίαν
φύσιν, τὸ δὲ τελείως ἐπαινετὸν· ἀλλὰ νοῦς ἐστὶν ὁ καὶ
γάμῳ καὶ παρθενίᾳ καλῶς ἐπιστατῶν, καὶ, ὥσπερ
ὕλη τις (67), ταῦτα τῷ τεχνίτῃ λόγῳ ρυθμίζεται καὶ
δημιουργεῖται πρὸς ἀρετὴν. Οὐ γὰρ ἐπεὶ σαρκὶ συν-
ήθη, διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη τοῦ πνεύματος· οὐδ' ὅτι
κεφαλὴν ἔσχε τὸν ἄνδρα, διὰ τοῦτο τὴν πρῶτην κε-
φαλὴν ἠγνόησεν· ἀλλ' ὀλίγα λειτουργήσασα κόσμῳ
καὶ φύσει, καὶ ὅσον ὁ τῆς σαρκὸς ἐβούλετο νόμος,
μᾶλλον δὲ ὁ τῆς σαρκὶ ταῦτα νομοθετήσας, Θεῷ τὸ
πᾶν ἑαυτὴν καθιέρωσεν. Ὅ δὲ κάλλιστον καὶ σεμνό-
τατον, ὅτι καὶ τὸν ἄνδρα πρὸς ἑαυτῆς ἐποίησατο, καὶ
οὐ δεσπότην ἀποπον, ἀλλ' ὁμόδουλον ἀγαθὸν προσ-
εκτήσατο. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦ σώματος
καρπὸν, τὰ τέκνα λέγω, καὶ τέκνα τέκνων, καρπὸν
τοῦ πνεύματος ἐποίησατο, γένος ὅλον καὶ οἰκίαν ὅλην
ἀντὶ μιᾶς ψυχῆς Θεῷ καθαγνίσασα, καὶ ποιήσασα
γάμον ἐπαινετὸν διὰ τῆς ἐν γάμῳ εὐαρεσθήσεως,
καὶ τῆς καλῆς ἐντεῦθεν καρποφορίας· ἑαυτὴν μὲν,
ἕως ἔζη, ὑπόδειγμα καλοῦ παντὸς τοῖς ἐξ ἑαυτῆς
προστήσασα· ἐπεὶ δὲ προσεκληθῇ, τὸ θέλημα τῷ
οἴκῳ μετ' αὐτὴν ἐγκαταλιποῦσα σιωπῶσαν παραί-
νεσιν

Θ'. Ὅ μὲν δὲ θεὸς Σολομὼν ἐν τῇ παιδαγωγικῇ
σοφίᾳ, τὰς Παροιμίας λέγω (68), ἐπαινεῖ καὶ οἰκου-
ρίαν γυναικὸς καὶ φιλανδρίαν, καὶ ἀντιτεθῆσι τῇ ἔξω
περιπλανωμένῃ, καὶ ἀκρατήτῳ, καὶ ἀτίμῳ (69), καὶ
τιμίῳ ψυχᾷ ἀγρευοῦσῃ ἐν πορνικοῖς καὶ σχήμασι
καὶ ὀνόμασι, τὴν ἔσω καλῶς ἀναστρεφομένην, καὶ
ἀνδριζομένην τὰ γυναικὸς, πρὸς ἀτρακτον (70) μὲν
αἰετὶ τὰς χεῖρας ἐρείδουσας, καὶ δισάας τῷ ἀνδρὶ
χλαίνας παρασκευάζουσας (71)· ὠνούμενην δὲ κατὰ
καιρὸν γεώργιον, σιτηγοῦσαν δὲ καλῶς τοῖς σκίταις,
πλήρει δὲ τραπέζῃ τοὺς φίλους δεξιούμενην, καὶ
τὰλλα ὅσα τὴν σώφρονα καὶ φιλεργὸν ἐκείνος ἀνύμνη-

¹⁸ Prov. xxxi, 10 seqq.

(61) Κατ' αὐτὴν. Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. καθ' ἑαυτὴν.

(62) Ὑψηλοτέρας τε. Pegg. bm, hu, Jes. ὑψηλο-
τέρας μὲν.

(63) Ἀηδὲς. Reg. bm, ἀειδὲς.

(64) Τὸ τῆς. Sic Regg. a, bm, hu, et Or. 1. Deest
τὸ, in ellipsis.

(65) Μήθ' ἕτερον. Reg. bm, et Or. 1, μὴ τὸ
ἕτερον.

VIII. Pudicitiae quidem laude adeo excelluit,
adeoque omnes ætatis suæ mulieres, ne dicam pri-
scas, quarum ingens ob pudicitiam fama est, su-
peravit, ut cum in hæc duo cunctis vita divisa sit,
nempe in matrimonium et cælibatum, atque hic
quidem sublimior et diviniior sit, verum laboriosior
et periculosior, illud autem humilior, sed tamen
tutius, vitæ utriusque molestis, quidquid in utro-
que pulcherrimum erat, elegerit, atque in unum
copularit, alterius nimirum sublimitatem, alterius
securitatem, fueritque sine pudica, cælibatus
bonum matrimonio admiscens, illudque ostendens,
neutrum horum, aut Deo nos penitus, aut mundo
astringere, aut ab eo dirimere; ita ut alterum na-
tura sua prorsus fugiendum sit, alterum omni ex
parte laudandum et amplectendum; verum mentem
esse, quæ et conjugium et virginitatem pulchre re-
gat et moderetur, atque hæc, instar materiæ ejus-
dam, ab artifice Verbo dirigi, et ad virtutem elabo-
rari. Non enim, quia carni copulata erat, idcirco a
spiritu disjuncta est; nec quia caput virum habebat,
ideo primum caput ignoravit: sed cum mundo et
naturæ paululum ministrasset, et quantum carnis
lex volebat, vel is potius, qui hanc carni legem
indixit, totam se Deo consecravit. Quodque pul-
cherrimum et honestissimum est, maritum etiam
ad se pertraxit, ac non importunum dominum, sed
bonum conservum ascivit. Nec id duntaxat, verum
corporis quoque fructum, hoc est filios et nepotes,
spiritus fructum effecit, ut quæ genus totum, et do-
mum totam haud aliter ac animam unam Deo puri-
ficaverit, ac matrimonium ipsum per vitam in matri-
monio Deo gratam et acceptam pulchramque, quæ
inde prodiit, sobolem, laudabile reddiderit, atque
seipsam quidem, dum vixit, virtutis omnis exemplar
liberis suis proposuerit; posteaquam autem accita
est, voluntatem suam domui suæ velut tacitam co-
hortationem post se reliquerit.

IX. Enimvero divinus Salomon in pædagogica
sapientia, hoc est in Proverbiis ¹⁸, feminam domi
manentem, virumque amantem laudat, ac foris ob-
erranti et petulanti, atque infami, meretricis-
que gestibus et nominibus pretiosas animas captanti,
eam opponit, quæ honeste intus versatur ac mu-
liebria officia virili animo exsequitur, **223** semper-
que ad solum manus obfirmat, et duplices marito
vestes conficit: atque tempestive agrum emit, et
famulis cibos sedulo suppeditat, ac plena mensa
amicos excipit, cæteraque omnia præstat, quæ ille
de honesta et industria matrona prædicavit. Ego

(66) Ὅτε εἶναι... παντὶ. Or. 1, ὥς εἶναι. Reg.
hu, Coisl. 1 et 3, πάντῃ.

(67) Τίς. Deest. in Coisl. 1, et Jes.

(68) Λέγω. Deest in Regg. a, bm, hu, et Jes.

(69) Ἀτίμῳ. Coisl. 1, ἡτιμωμένῳ.

(70) Ἀτρακτον. Or. 1, et Jes., ἀτράκτῳ.

(71) Παρασκευάζουσας. Reg. hu, κατασκευάζου-
σιν.

vero, si ab his rebus sororem laudem, perinde faciam, ut si ab umbra statuam, aut ab unguibus leonem laudem, relictis majoribus rebus et perfectioribus. Quenam unquam dignior fuit, quæ videretur? Quenam tamen minus visa est, utpote quæ se viro- rum obtutibus inaccessam servaret? Quenam modestitiæ atque hilaritatis modum melius cognovit, ut nec modestitiæ inhumana, nec mollities lasciva videretur, verum altera prudentiæ, altera lenitatis laudem obtineret, atque hoc modestiæ velut norma esset, nimirum humanitate cum animi magnitudine conjuncta et temperata? Audite, mulieres, quæcumque nimio ostentationis studio et desidia laboratis, ac pudoris velum contemnitis. Quenam oculos ita frenavit? Quenam risum ita irrisit, adeo ut vel leniter subrisisse, nimium pene ipsi videretur? Quenam auribus januas magis imposuit? Quenam rursus eas divino sermoni magis patefecit, vel potius, quanam linguæ, ad enarrandas Dei justificationes, mentem ducent magis præfecit? Quanam ordinem labiis æque præscripsit?

X. Vultis ex illius laudibus hoc quoque dicam; quod illa quidem nihil æstimabat, quemadmodum nec quæcumque vere pudicæ atque honestis moribus præditæ sunt; factum est tamen earum vitio quæ ornatus et elegantiae nimio studio ducuntur, nec eorum, qui ab his rebus abstinere docent, sermone purgantur, ut hoc magnum et præclarum esse videatur. Non illam aurum arte ad eximiam pulchritudinem elaboratum ornavit, non flavæ comæ, tum pellucentes, tum sublucentes, non crinium nodi, et imposturæ, pretiosum caput summa cum infamia scenam efficientium, non circumfluentis et pellucidæ vestis magnificentia, non lapidum splendores et gratiæ, propinquum aerem colorantes, ac formam lumine circumfundentes; non pictorum artes et præstigiae, 224 ac vilis et parvo constans pulchritudo, terrenusque sictor, in contrarium fabricans, insidiosisque coloribus Dei signum obducens, et per honorem infamiam inurens, ac divinam formam meretricium procacibus oculis idolum proponens, ut adulterina pulchritudo naturalem imaginem, quæ Deo ac futuro ævo servatur, subripiat. Verum cum externos multos et varios mulierum ornatus cognitos haberet, nullum tamen moribus

A sen. Ἐγὼ δὲ εἰ ἀπο τούτων ἐπαινοῖν (72) τὴν ἀδελφὴν, ἀπὸ τῆς σκιάς (73) ἂν ἐπαινοῖν τὸν ἀνδριάντα, ἢ ἀπὸ τῶν ὀνύγων τὸν λέοντα, παρὲς τὰ μείζω καὶ τελειώτερα. Τίς μὲν ἦν φαίνεσθαι μάλλον ἀξία; Τίς δὲ ἤττον ἐφάνη, καὶ ἀπρόσιτον (74) ἐτήρησεν ἑαυτὴν ἀνδρῶν ὄψεσιν; Τίς μάλλον ἔγνω μέτρα κατηφείας τε καὶ φαιδρότητος, ὥς μήτε τὸ (75) κατηφὲς ἀπάνθρωπον δοκεῖν, μήτε τὸ καθ' ἀπαλὸν (76) ἀκόλαστον, ἀλλὰ τὸ μὲν συνετὸν, τὸ δὲ ἡμερον, καὶ ὅρον τοῦτο εἶναι κοσμιότητος, κραθέντος τοῦ φιλανθρώπου τῷ ἀναστήματι; Ἀκούετε τῶν γυναικῶν ὅσαι λίαν ἐπιδεικτικαὶ καὶ ῥήθυμοι (77), καὶ τὸ κάλυμμα τῆς αἰδοῦς ἀτιμάζουσαι. Τίς μὲν οὕτως ὀφθαλμῶν ἐσωφρόνισεν; Τίς δὲ τοσοῦτον γέλωτος κατεγέλασεν, ὥς μέγα δοκεῖν ἐκείνῃ καὶ ὀρμήν (78) μειδιάματος; Τίς μάλλον ἀκοῇ θύρας ἐπέθηκεν; τίς δὲ τοῖς θεοῖς λόγους ἠνέψξε, μάλλον δὲ, τίς νοῦν (79) ἐπέστησεν ἡγεμόνα γλώσση λαλεῖν (80) τὰ τοῦ Θεοῦ δικαιώματα; Τίς τάξιν οὕτως ἐστεύλατο χεῖλεσιν;

I. Εἴπω καὶ τοῦτο βούλεσθε τῶν ἐκείνης καλῶν· ὅτι μὲν ἄξιον οὐδενὸς (81) ἐδόκει, οὐδ' ὅσαι σὺφρονες ἀληθῶς καὶ κόσμιοι τὸν τρόπον· μέγα δὲ δοκεῖν πεποιήκασιν αἱ λίαν φιλόκοσμοι καὶ φιλόκαλοι· καὶ οὐδὲ λόγῳ καθαιρόμεναι τῶν τὰ τοιαῦτα ἐκπαιδευόντων (82). Οὐ χρυσὸς ἐκείνην ἐκόσμησε τέχνη πονηθεὶς εἰς κάλλους περιουσίαν, οὐ ξανθαὶ πλοκαμίδες διαφανόμεναι (83) τε καὶ ὑποφανόμεναι, καὶ βοστρύχων ἑλικες, καὶ σφίσματα σκηνοποιούντων τὴν τιμίαν κεφαλὴν ἀτιμώτατα, οὐκ ἐσθλὸς περιρρέουσας καὶ διαφανοὺς πολυτέλεια, οὐ λίθων αὐγαὶ καὶ χάριτες χρωμνύσαι τὸν πλησίον ἀέρα, καὶ τὰς μορφάς (84) περιλάμπουσαι· οὐ ζωγράφων τέχνη (85) καὶ γοητεύματα, καὶ τὸ εὖνων κάλλος, καὶ ὁ κάτωθεν πλάστης (86) ἀντιδημιουργῶν, καὶ κατακρύπτων τὸ τοῦ Θεοῦ πλάσμα ἐπιβούλοις χρώμασι, καὶ διὰ τῆς τιμῆς αἰσχύνων, καὶ προτιθεὶς (87) τὴν θεῖαν μορφήν εἰδωλὸν πορνικὸν λίχνος ὁμακκιν, ἵνα κλέψῃ τὸ νόθον κάλλος τὴν φυσικὴν εἰκόνα τηρουμένην Θεῷ καὶ τῷ μέλλοντι. Ἀλλὰ πολλοὺς μὲν ᾗδε καὶ παντοίους γυναικῶν κόσμους τοὺς ἐξωθεν, τιμιώτερον δὲ (88) οὐδένα τοῦ ἑαυτῆς τρόπου, καὶ τῆς ἐνδον ἀποκειμένης λαμπρότητος. Ἐν μὲν ἔρυσθος ἐκείνη φίλον, τὸ τῆς αἰδοῦς· μία δὲ λευκότης, ἡ παρὰ τῆς ἐγκρατείας. Τὰς δὲ γρα-

(72) Ἐπαινοῖν. Ita Regg. bm, hu, tres Colb. et Or. 1. Par. ed. ἐπαινοῖμην.

(73) Σκιάς. Reg. a, et Coisl. 1, addunt, ἐπέ.

(74) Καὶ ἀπρόσιτον, etc. Hæc ab editoribus omisa, quamvis a Billio reddita in prima editione.

(75) Μήτε τό. Sic Reg. hu, Or. 1, et Jes. Deest τό in ed.

(76) Καθ' ἀπαλόν. Deest καθ' in Regg. bm, hu, in tribus Colb., Or. 1, et Jes.

(77) Ῥήθυμοι. Reg. bm, et Jes. πρῶθυμοι, «alacritate».

(78) Ὀρμήν. Sic Reg. hu, et Coisl. 1. Editi, ὀρμή.

(79) Ἠνέψξε, μάλλον δὲ, τίς νοῦν. Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. ἦνοιξε. Deest δὲ in Reg. bm, hu, et Or. 1. Alii, ἠνέψξε μάλλον; τίς δὲ νοῦν.

(80) Λαλεῖν. Billius: «ad exponendas.» Or. 1, et

Jes. addunt, καὶ κλεῖν, «celebrandas.»

(81) Ἄξιον οὐδενός. Reg. hu, Or. 1, Jes. οὐδενός ἄξιον.

(82) Ἐκπαιδευόντων. «Qui hæc parva esse docent.»

(83) Διαφανόμεναι. Billius, «apparentes.»

(84) Τὰς μορφάς, etc. «Formas lumine collustrantes.»

(85) Τέχνη. Reg. hu, et Or. 1, τέχνη.

(86) Κάτωθεν πλάστης. «Qui novos colores inducere non venientur, et veluti θεωραγεῖν, dum superni sictoris partes assumunt, novasque facies effingere moliantur.»

(87) Προτιθεῖς, etc. In Or. 1, γρ. προτιθεῖς τῇ θεῖα μορφῇ.

(88) Τιμιώτερον δὲ. Sic Regg. bm, hu, Or. 1 et Jes. Editi, τιμιώτερον δ'.

φας καὶ ὑπογραφὰς, καὶ τοὺς ζῶντας πίνακας, καὶ τὴν βέουσιν εὐμορφίαν, ταῖς ἐπὶ θεάτρων παρήκε καὶ τῶν τριῶν, καὶ ὅσαις αἰσχύνῃ καὶ βλαβῇ τὸ αἰσχύνεσθαι.

ΙΑ'. Ταῦτα μὲν δὴ τοιαῦτα· τῆς δὲ φρονήσεως καὶ τῆς εὐσεβείας οὐκ ἔστιν (89) ὅστις ἂν ἐφίκοιτο λόγος, ἢ πολλὰ ἂν εὐρεθεῖν τὰ παραδείγματα, πλὴν τῶν ἐκείνης καὶ κατὰ σάρκα καὶ κατὰ πνεῦμα πατέρων, πρὸς οὓς μόνους ὁρῶσα, καὶ ὧν οὐδὲν ἐλαττωμένη τὴν ἀρετὴν, ἐνὶ τούτῳ καὶ μόνον ἡττάτο καὶ πάνυ προθύμως, ὅτι παρ' ἐκείνων τὸ ἀγαθόν, κἀκείνους βίβαν καὶ φῶει καὶ ὠμολογεῖ τῆς οἰκειότητος ἐλλάμψεως. Τί μὲν τῆς διανοίας ἐκείνης ὀξύτερον, ἢν γε καὶ κοινήν σύμβουλόν οὐχ οἱ ἐκ γένους μόνον, οὐδ' οἱ (90) ἐκ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, καὶ τῆς μιᾶς (91) μάνδρας, ἀλλὰ καὶ οἱ κύκλῳ δὲ πάντες ἐγίνωσκον, καὶ νόμον αὐτοῦ τὰς ἐκείνης ἐποιούνο (92) ὑποθήκας καὶ παραινέσεις; Τί δὲ (93) τῶν λόγων ἐκείνων εὐστοχώτερον; τί δὲ τῆς σιωπῆς συνεισώτερον; Ἀλλ' ἐπειδὴ γε σιωπῆς ἐμνήσθην, προσθήσω τὸ οἰκειότατον (94) ἐκείνης, καὶ γυναιξὶ περὶ παλαιότατον, καὶ τῷ παρόντι καιρῷ χρησιμώτατον. Τίς μὲν ἔγνω τὰ περὶ Θεοῦ μᾶλλον ἢ καὶ τῶν θείων λόγιον καὶ τῆς οἰκείας συνέσεως; Τίς δὲ ἤττον ἐφθέγγετο ἐν τοῖς γυναικείοις (95) ὅροις τῆς εὐσεβείας μέλαινα; Ὁ δ' οὖν ὠφέλιτο τῇ γε ἀληθῶς εὐσεβεῖν ἐγνωκυῖα, καὶ οὐ καλῇ μόνον ἢ ἀπληστία, τίς μὲν ἀναθήμασιν οὕτω ναοὺς κατεκόσμησεν, ἄλλους τε καὶ τὸν (96) οὐκ οἶδ' εἰ (97) μετ' ἐκείνην κοσμηθῆσόμενον; Μᾶλλον δὲ, τίς οὕτω ναὸν ἑαυτοῦ (98) τῷ Θεῷ ζῶντα παρέστησεν; Τίς δὲ τοσοῦτον ἐδόξασεν ἱερέας, ἄλλους τε καὶ τὸν (99) ἐκείνη τῆς εὐσεβείας συναγωνιστὴν καὶ διδάσκαλον, οὗ τὰ καλά σπέρματα καὶ ἡ καθιερωμένη τῶν τέκνων τῷ Θεῷ συζυγία (1);

ΠΒ'. Τί; δὲ τὸν οἶκον ἑαυτῆς μᾶλλον προῦθηκε τοῖς ζώσι κατὰ Θεὸν (2), τὴν καλὴν δεξιότητα καὶ πλουτίουσαν (3); Καὶ ὁ τοῦτο μείζων ἐστίν, τίς οὕτως ἐδεξιοῦτο τῇ αἰδοῖ καὶ τοῖς κατὰ Θεὸν διαθήμασιν; Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις, τίς μὲν νοῦν ἔδειξεν ἀπαθέστερον ἐν τοῖς πάθεσι (4); τίς δὲ συμπαθεστέραν ψυχὴν τοῖς κάμνουσι; τίς χεῖρα θαυμάσιον τοῖς δεομέ-

suis, atque intus condito splendore, præstantiorem agnoscebat. Unus illi rubor placebat, quem pudor affert: unus candor, quem parit continentia. Nam pigmenta, et fucos, ac vivas tabulas, et fluxam formæ venustatem scenicis et trivialibus relinquebat, quibusque probum ac dedecus est erubescere.

XI. Atque hæc quidem talia. Prudentiam autem ipsius ac pietatem nemo est qui verbis ullis assequi possit; nec multa exempla reperiri queant, præter illius, tum secundum corpus, tum secundum spiritum, parentes, in quos solos intuens, et quibus virtute nequitiam inferior cum esset, hoc uno tamen nomine perquam libenter cedebat, quod ab his hoc bonum accepisset, eosque illuminationis suæ radicem et agnosceret et fateretur. Jam vero quid illius ingenio acutius, quippe cuius consilio non ii tantum, qui genere ipsam attingebant, et qui ex eadem plebe atque eadem caula erant, sed vicini etiam omnes communiter utebantur, ejusque præcepta et exhortationes pro firma et inviolabili lege ducebant? Quid illius sermonibus solertius? Quid silentio prudentius? Et quoniam in silentii mentionem incidi, addam id, quod maxime proprium ipsi fuit, quodque mulieribus admodum congruit, atque huic temporis permagnam utilitatem attulerit. Quænam res divinas, tum ex divinis oraculis, tum ex propria intelligentia et sagacitate, magis cognovit? Quænam rursus minus locuta est, muliebribus pietatis finibus sese continens? Jam, quod mulieris erat, quæ vere pietati studere animum induxisset, et in quo solo satietatem nescire præclarum est, quænam tot donariis, cum alia templa, tum hoc quoque ornavit, haud scio an post eam ornandum et honestandum? Jam vero quænam perinde 225 seipsam templum vivum Deo exhibuit? Quænam pari honore sacerdotes complexa est, eumque præsertim, quem pie inquam, cuius pulchra semina sunt, et par filio

XII. Quænam domum suam piis hominibus magis proposuit, pulchram, inquam, exceptionem, ac divitias conciliantem? Et, quod est præstantius, quænam pudore, ac Deo gratis incessibus occurrendo, eos ita excipiebat? Quænam præterea tranquillior in calamitatibus mentem prætulit? Quænam rursus animum ad eorum, qui laborabant,

(89) *Εὐσεβείας οὐκ ἔστιν*. Deest οὐκ in Reg. hu, in duobus Colb., or. 1, et Jes. Scholiastes Colb., detracto οὐκ, monet sic interrogative legendum esse hunc locum, « prudentiam autem et pietatem illius, estne aliquis, qui verbis ullis assequi possit? »

(90) *Οὐδ' οἱ*. Reg. hu, Or. 1, Jes. οὐδὲ οἱ.

(91) *Τίς μιᾶς*. Reg. hu, τῆς αὐτῆς μιᾶς, « ex una eadem. »

(92) *Ἐποιούνο*. Deest in Reg. bm, Or. 1, aliisque pluribus codicibus.

(93) *Τί δὲ*. Reg. hu, et Or. 1, Τί δα. Mox ἐκείνων. Forte ἐκείνης.

(94) *Οἰκειότατον*. Regg. bm, hu, Or. 1, ἰδιώτατον.

(95) *Γυναικείοις*. Sic plerique codices, et ipse Billius. Editi tamen habent οἰκείοις, « domesticis. »

(96) *Καὶ τόν*. « Et istud. » Si hæc oratio Arianzi

D habita est, non certe Nazianzenum templum intelligit Gregorius, ut vult Elias.

(97) *Οἶδ'*. Regg. bm, hu, Or. 1, Jes. οἶδα.

(98) *Ἐαυτόν*. Legendum videtur, ἑαυτήν. Sic legit Billius.

(99) *Καὶ τόν*, etc. Is spiritualis Pater ac magister fuit Faustinus, tunc Iconii episcopus. Vide Monit. in hanc orat., n. III.

(1) *Συζυγία*. « Par sacrum filiorum, » id est, duo Gorgoniæ filii, qui episcopi fuere, juxta Eliam. Vide Mon. n. II.

(2) *Τοῖς ζώσι κατὰ Θεόν*. Sic Reg. hu, Or. 1, et Jes. Editi, τοῖς κατὰ Θεὸν ζώσι.

(3) *Πλουτίουσαν*. Gregorius hic mihi videtur, non « ditantem, » sed « largam, liberalem, munificam exceptionem » significare.

(4) *Πάθεσι*. Coisl. 1, παθήμασι.

vicem dolendam propensio-rem egentibus manum porrexit? Equidem Jobi quoque verba de ea jactare non dubitem: *Ostium ejus viatori omni patebat, nec foris manebat peregrinus*¹⁹. *Cæcorum oculus erat, claudorum pes, pupillorum maier*²⁰. De ipsius porro erga viduas humanitate ac misericordia quid majus dicere necesse est, quam quod hinc fructum hunc tulit, ut vidua minime vocata sit? Illius domus propinquis inopia laborantibus hospitii communis loco erat. Illius opes pauperibus omnibus non minus communes erant, quam suæ cuique facultates. *Dispersit, dedit pauperibus*²¹: atque ob divini promissi firmitatem summamque veritatem multa in cœlestia horrea condidit, ac persæpe de multis bene merendo, Christum ipsum excepit. Quodque præclarissimum est, non magis optima videri, quam revera esse studebat: quin potius in abscondito, ac non bono malum sanant, sed pro bono malum recipiunt; aut pulverem quidem jejuniis subegit, alii autem chameuniae, **226** hoc est, *humi dormitionis*, phar-macum reliquit; aut id quidem animæ subsidium excogitavit, verum somno minus, quam quispiam alius, moderata est; aut hanc quidem legem, velut corporis expers, sibi indixit, cæterum aliis recto corpore insomnem noctem ducentibus, quod quidem certamen maxime philosophicorum virorum est, in terram sese inflexit; aut hac quidem in re non mulieres tantum, sed etiam fortissimos viros animi magnitudine superavit, verum prudenti psalmodiæ tono, vel divinorum oraculorum lectione et expli-catione, vel tempestiva memoria, vel genuum, quæ labore occalluerant, et quasi solo adhærebant, in-clinatione, vel lacrymis animæ labes expiantibus in corde contrito et spiritu humilitatis, vel oratione sursum collocante, vel mente sublata, et minime

A vois; Ὡς ἔγωγε καὶ τὰ τοῦ Ἰωβ ἂν ἐπ' αὐτὴν (5) θαρβήσας καλλωπισαίμην· θύρα δὲ αὐτῆς παντὶ ἐλθόντι ἠνέφκετο (6)· Ἐξω δὲ οὐκ ἠύλλετο ξένος. Ὁρθαλμοὶ ἦν τυφλῶν, ποῦς δὲ χωλῶν, μήτηρ δὲ ὀρφανῶν. Τῆς δὲ εἰς χηρὰς εὐσπλαγχνίας τί χεὶρ μεῖζον εἶπεν, ἢ ὅτι τὸ μὴ χηρὰ κληθῆναι καρπὸν ἠνέγκατο; Κοινὸν μὲν ἦν ἡ ἐκείνης ἐστία τοῖς πενο- μένοις ἀφ' αἵματος καταγῶγιον· κοινὰ δὲ τὰ θνῆτα πᾶσι τοῖς δεομένοις οὐχ ἦντον ἡ ἐκάστοις τὰ ἑαυτῶν. Ἑσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησι· καὶ διὰ τὸ τῆς ἐπαγγελίας ἁπλοῦτος καὶ ἀψευδέστατος πολλὰ ταῖς ἐκείθεν ληνοῖς (7) ἐναπέθετο, πολλὰ Χριστὸν καὶ διὰ πολλῶν τῶν εὐ παθόντων ἐδεξιώσατο· καὶ τὸ κάλλι- στον, ὅτι μὴ τὸ δοκεῖν (8) παρ' αὐτῇ κλειὸν τῆς ἀλη- θείας· ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ καλῶς (9) ἐγεώργει τῷ βλέποντι τὰ κρυπτὰ τὴν εὐσέβειαν. Πάντα τοῦ κοσμο- κράτορος ἥρπασεν· πάντα μετένεγκεν εἰς τὰς ἀσφα- λεῖς ἀποθήκας. Οὐδὲν ἀφῆκε τῇ γῇ πλὴν τοῦ σώμα- τος. Πάντων ἡλλάξατο τὰς ἐκείθεν ἐλπίδας· ἕνα τοῖς παισὶ πλοῦτον ἀφῆκε, τὴν μίμησιν καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ- τοις φησιτυμῶν.

has unas liberis suis opes reliquit, nempe sui imi- tationem, et ejusdem laudis studium.

XIII. Nec vero tanta quidem ipsius, tamque in-credibilis animi magnitudo fuit, verum deliciis et effrenatis ventris voluptatibus, rabido, inquam, et lanianti cani, corpus tradidit, tanquam scilicet liberalitati suæ ac beneficentiæ confidens, quemadmodum plerique facere solent, qui misericordia erga pauperes luxum ac delicias redimunt, ac non bono malum sanant, sed pro bono malum recipiunt; aut pulverem quidem jejuniis subegit, alii autem chameuniae, **226** hoc est, *humi dormitionis*, phar-macum reliquit; aut id quidem animæ subsidium excogitavit, verum somno minus, quam quispiam alius, moderata est; aut hanc quidem legem, velut corporis expers, sibi indixit, cæterum aliis recto corpore insomnem noctem ducentibus, quod quidem certamen maxime philosophicorum virorum est, in terram sese inflexit; aut hac quidem in re non mulieres tantum, sed etiam fortissimos viros animi magnitudine superavit, verum prudenti psalmodiæ tono, vel divinorum oraculorum lectione et expli-catione, vel tempestiva memoria, vel genuum, quæ labore occalluerant, et quasi solo adhærebant, in-clinatione, vel lacrymis animæ labes expiantibus in corde contrito et spiritu humilitatis, vel oratione sursum collocante, vel mente sublata, et minime

II'. Καὶ οὐ τὰ μὲν τῆς μεγαλοφυΐας τοιαῦτα καὶ οὕτως ἄπιστα, τὸ δὲ σῶμα παρέδωκε (10) τῇ τρυφῇ, καὶ ταῖς ἀκαθέκτοις τῆς γαστροῦς ἡδοναῖς, τῷ λυσ- σῶντι κυνὶ καὶ σπαράττοντι, ὡς ἂν θαρβύσα ταῖς εὐποιαις, ὅπερ πάσχοysin οἱ πολλοί, τῆς εἰς τοὺς πέ- νητας εὐσπλαγχνίας τὸ τρυφῆν ἐξωνοῦμενοι, καὶ οὐ καλῶς τὸ κακὸν ἰώμενοι, καλοῦ δὲ τὸ φαῦλον ἀντι- λαμβάνοντες· ἡ νηστείας μὲν τὸν χοῦν (11) κατ- επάλασεν, ἐτέρῳ δὲ τὸ τῆς χαμευνίας παρήκε φάρμα- κον· ἡ τοῦτο μὲν ἐξεύρε τῇ ψυχῇ τὸ βοήθημα, ὑπὲρ δὲ μέτρον ἦντον (12) ἐτέρου τινὸς ἐπέθηκεν· ἡ τοῦτο μὲν ἐνομοθέτησεν ὥστερ ἀσώματος, ἐκλήθη δὲ εἰς γῆν, ἐτέρων παννυχίζόντων ἐν ὀρθῷ σώματι, ὃ δὴ μάλιστα φιλοσόφων ἀνδρῶν τὸ ἀγώνισμα (13)· ἡ τοῦτο μὲν οὐ μόνον (14) γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνδρῶν ὠφθῆ τῶν γενναϊστάτων ἀνδρικώτερα, φαιμυρίας ἐξ τόνου ἔμφρονα, ἡ θεῶν λογίων ἐντευξιν, ἡ ἀνάπτu- ξιν (15), ἡ μνήμην εὐκαρῶν, ἡ κλίειν γονάτων κατ- εσκληρότων, ἡ ὥστερ (16) τῷ ἐδάφει συμπεφυκότων, ἡ δάκρυον ῥύπου καθάρσιον ἐν καρδίᾳ συντετριμμένη καὶ πνεύματι ταπεινώσεως, ἡ εὐχὴν ἄνω τιθεῖσαν (17), καὶ νοῦν ἀπλανῆ καὶ μετάρσιον· ταῦτα πάντα, ἡ τούτων (18) τί ἐστὶν ὅστις ἀνδρῶν ἡ γυναικῶν ἐκείνην ὑπερβεθῆκεναι καυχῆσταιτο (19); Ἀλλ' ἐκεῖ- νο μέγα μὲν εἶπεν, ἀληθὲς δὲ, ὅτι τὸ μὲν ἐξήλου

¹⁹ Job xxxi, 32. ²⁰ Job xxix, 15, 16. ²¹ Psal. cxi, 9.

(5) Αὐτῇν. Regg. a, hm, hu, Or., Sav. αὐτῇ.
(6) ἠνέφκετο. Jes. ἀνέφκετο.
(7) Ἀνηνοῖς. « Torcularibus. »
(8) Δοκεῖν. Addit Reg. hu, ἦν, « non opinionem pluris quam veritatem faciebat. »
(9) Καλῶς. « Egregie. »
(10) Παρέδωκε. Regg. a, hm, hu, tres Colb., Jes. κατέθηκε, « immisit, submisit. »
(11) Χοῦν. « Corpus » intelligit Gregorius.
(12) Μέτρον ἦντον, etc. Or. μέτρον ἐτέρου τινὸς ἦντον.
(13) Τὸ ἀγώνισμα. Deest τὸ in pluribus codici-

bus.
(14) Μόρον. Deest in Reg. hm.
(15) Ἐρτενξιν ἡ ἀράπτuξιν. Assiduum scriptu- rarum lectionem intelligit; libros sacros diurna no- cturnaue manu versando, volvendo et revolven- do.
(16) Ἡ ὥστερ. Reg. hm, Or., Jes. καὶ ὥστερ.
(17) Τιθεῖσαν. Coisl. 1, μετατιθεῖσαν.
(18) Ἡ τούτων. Reg. hu, ἡ τι τούτων, τίς ἐστιν ὅστις.
(19) Καυχῆσταιτο. Coisl. 1, κατεκαυχῆσταιτο.

τῶν καλῶν, τοῦ δὲ ἦν ζῆλος· καὶ τὸ μὲν εἶρε, τὸ δὲ ἀνίκησεν. Καὶ εἰ καθ' ἐν τῇ τούτων ἔσχε τὸ ἀμιλλώμενον (20), ἀλλὰ τῷ γε μία (21) τὰ πάντα συλλαβεῖν, πάντων ἐκράτησεν. Οὕτω μὲν τὰ πάντα κατορθώσασα, ὡς οὐδεὶς (22) ἄλλος ἐν καὶ μετρίως· οὕτω δ' εἰς ἄκρον ἕκαστον, ὥστε καὶ ἀντὶ πάντων ἐν ἐξαρκεῖν καὶ μόνον.

aliqua virtute cum ipsa contenderent, at hoc certe nomine omnes vicit, quod una virtutes omnes complexa sit. Sic enim omnia praestitit, ut ne mediocriter quidem unum quisquam alius: sic autem ad summum singula, ut vel unum solum pro omnibus abunde sufficeret.

1Δ'. Ὁ πιναροῦ σώματος καὶ ἐνδύματος, ἀρετῇ μόνον ἀνθούτος! Ὁ ψυχῆς διακρατούσης τὸ σῶμα, καὶ δίχα τροφῆς σχεδόν, ὥσπερ ἄβυσσον! μᾶλλον δὲ σώματος βιασαμένου νεκρωθῆναι καὶ πρὸ τῆς διαζεύξεως, ἐν (23) ἐλευθερίαν λάβῃ ψυχῇ, καὶ μὴ παραποδίζῃται ταῖς αἰσθήσεσιν! Ὁ νυκτῶν ἀπνῶν, καὶ ψαλμῳδίας, καὶ στάσεως ἐξ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀποληγούσης! Ὁ Δαβὶδ, ταῖς πισταῖς μόνον ψυχαῖς οὐ μακρὰ μελωδήσας! Ὁ μελῶν ἀπαλότῃτος ἐπὶ γῆς ἐρριμμένων, καὶ παρὰ τὴν φύσιν τραχυνομένων (24)! Ὁ πηγαὶ δακρύων σπειρομένων ἐκ θλίψεως, ἐν ἐν ἀγαλλιᾶται θέρισαιεν (25)! Ὁ βοῆς νυκτερινῆς νεφέλας διερχομένης, καὶ φθανούσης πρὸς τὸν οὐράνιον (26)! Ὁ θερμότητος (27) πνεύματος, κυνῶν κατατομῶσης νυκτερινῶν δι' ἐπιθυμίαν εὐχῆς, καὶ κρυμῶν, καὶ δετῶν, καὶ βροντῶν, καὶ χαλάζης, καὶ ἀωρίας! Ὁ γυναικεῖα φύσις τὴν ἀνδρείαν νικήσασα διὰ τὸν κοινὸν ἀγῶνα τῆς σωτηρίας, καὶ σώματος διαφορὰν οὐ ψυχῆς τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἀρρεν ἐλέγξασα! Ὁ τῆς μετὰ λουτρὸν (28) ἀγνείας, καὶ τῆς νύμφης Χριστοῦ ψυχῆς ἐν καθαρῷ νυμφῶνι τῷ σώματι! Ὁ πακρὰ γεύσις, καὶ Εὐα μήτερ καὶ γένους καὶ ἀμαρτίας, καὶ θρι πλάνε καὶ θάνατε, τῇ ἐκείνης ἐγκρατεῖα (29) νενικημένα! Ὁ Χριστοῦ κένωσις, καὶ δούλου μορφῇ, καὶ παθήματα, τῇ ἐκείνης νεκρώσει τετιμυμένα!

1Ε'. Ὁ! πῶς ἡ καταριθμήσομαι (30) τὰ ἐκείνης ἅπαντα, ἢ τὰ πλείω παρὲς μὴ ζημιώσω τοὺς ἀγνοοῦντας; Ἀλλὰ μοι καλὸν ἤδη προσθεῖναι (31) τῆς εὐσεβείας καὶ τὰ ἐπίχειρα· καὶ γὰρ μοι ποθεῖν πάσαι δοκεῖτε καὶ ζητεῖν ἐν τῷ λόγῳ, οἱ τὰ ἐκείνης καλῶς εἰδότες, οὐ τὰ παρόντα μόνον, οὐδὲ οἷς νῦν ἐκεῖθεν ἀγάλλεται, ἀκρίττω καὶ διανοίας, καὶ ἀκοῆς ἀνθρωπίνης, καὶ ὅψεως, ἀλλὰ καὶ οἷς ἐντεῦθεν αὐτὴν ὁ δίκαιος μισθαποδότης ἡμεψέατο· ἐπεὶ καὶ τοῦτο ποιεῖ πολλάκις εἰς οἰκοδομὴν τῶν ἀπίστων, τοῖς μικροῖς τὰ μεγάλα πιστούμενος, καὶ τοῖς ὀρωμένοις τὰ

33 Psal. cxxv, 5.

(20) Τὸ ἀμιλλώμενον. Regg. hm, hu, τὸν ἀμιλλώμενον. Coisl. 1, τὸν ἀμιλλωμένον.

(21) Μία. Sic Reg. hu, Or. et Combef. Editi, μία.

(22) Ὁς οὐδεὶς. Sic Reg. hu, et Coisl. 1. Ed. ὅς οὐδεὶς.

(23) Ἴρ'. Reg. hu, ἱνα.

(24) Τραχυνομένων. « Horrentia. »

(25) Θερπασαίεν. Coisl. 1, θερπασαίεν, « meterentur. »

(26) Τὸν οὐράνιον. Reg. hu Coisl. 1, αὐτὸν οὐράνιον, « Caelum ipsum. »

vagante; his inquam omnibus rebus, aut narum aliqua, quisnam virorum aut mulierum est, qui eam a se superatam esse gloriari queat? Ac de ipsa non minus vere quam magnifice praedicari potest, quod virtutum alias imitata sit, aliarum exemplum fuerit: atque alias quidem invenerit, alias autem superaverit. Et ut quosdam fuisse demus, qui una

XIV. O squalidum corpus, et indumentum virtute sola florens! O animam, corpus pene etiam sine cibo, velut materiae expers, retinentem! vel, ut rectius loquar, o corpus, etiam ante disjunctionem, mori coactum, ut anima libertatem nancisceretur, nec a sensibus impedimenti quidquam acciperet! O noctes insomnes, et psalmorum cantus, et stationem ex die in diem productam! O David, quam tu piis duntaxat animabus haud prolixè cecinisti! O tenera membra humi prostrata, ac praeter naturam sese exasperantia! O lacrymarum fontes, quae ex afflictione seminabantur, ut in exsultatione meterent! O nocturnum clamorem nubes penetrantem, atque ad Deum pervadentem! O spiritus fervorem, ob orationis desiderium, nec canes nocturnos, nec frigora, nec imbres, nec tonitrua, nec grandinem, nec tenebras formidantem! O femineum sexum, qui propter commune salutis certamen virilem sexum superasti, atque illud conspicuum fecisti masculum et feminam, corporis, non item animae, discrimen esse! O post baptismum castitatem, et sponsam Christi animam in puro corporis thalamo! O amarum gustum, et Evam, tum generis nostri, tum peccati matrem, et impostorem serpentem, et mortem, illius continentia superata! O Christi exinanitionem, et servi formam, et passionem, ipsius morificatione honoratas!

XV. O! quonam pacto, vel omnia illius enumerabo, vel majorem eorum partem praetermittens, eos, quibus ea ignota sunt, detrimento non afficiam? Sed jam pulchrum fuerit pietatis quoque praemia nunc adjicere. Vos enim, qui vitam illius probe nostis, mihi jampridem cupere, atque in oratione mea requirere videmini, non praesentia duntaxat, sed et ob quae nunc illic exsultat, quae et aurium, et humane mentis, et oculorum captum excedunt, sed etiam ea, quae justus ille retributor in hac vita ipsi rependit; nam hoc quoque saeculo numero ad

(27) Ὁ θερμότητος. Sic Jes. Emu vero, ὃ θερμότητος.

(28) Ὁ τῆς μετὰ λουτρὸν, etc. « O castitatem post baptismum. » Schol. Cod. Reg. Medic. Ἔοικε μὴ προσελθούσα τῷ ἀνδρὶ μετὰ τὸ βάπτισμα, οὐ πρὸ πολλοῦ τῆς κοιμήσεως βαπτισθεῖσα, « Videtur (Gorgonia) ad meritum non accessisse post baptismum, quod non longo ante mortem tempore suscepit. »

(29) Ἐγκρατεῖα, « jejunio, abstinencia. »

(30) Καταριθμήσομαι. Or. 1, καταριθμήσομαι.

(31) Προσθεῖναι. Jes. προσθεῖναι.

eorum qui dubia fide sunt, ædificationem facit, per A
exigua scilicet et in aspectum cadentia, majoribus
et invisibilibus fidem astruens. Narrabo autem par-
tim omnibus nota, partim plerisque arcana et
ignota; nimirum hoc quoque ipsa studio habebat,
de gratiarum donis minime se jactare atque gloriari.
Mulas illas furore percitas nostis, et vehiculi abre-
ptionem, infaustamque illam subversionem, et hor-
rendam raptationem, ac malas confractiones, atque
hinc ortam hominibus a fide alienis offensionem,
quod nempe iusti ad hunc modum tradantur, ac
celerem infidelitatis correctionem; quoniam illa
ossibus omniibus et membris, tam conspicuis, quam
ab aspectu remotis, contrita et concisa, ne medi-
cum quidem alium præter eum, qui eam tradiderat,
habere sustinuit; tum quod virorum oculos et ma-
nus erubesceret (modestiam enim et verecundiam
in ipsis quoque doloribus retinuit), tum quod ab
eo defensionem quæreret, cujus permissu in hanc
calamitatem inciderat, nec ab ullo alio, quam ab
eo salutem est consecuta. Quo factum est, ut qui-
dam non magis hac calamitate percussus, quam ex
insiperato sanitatis restitutione miraculo stupore per-
culsi fuerint, atque ob eam causam hæc tragedia
contigisse visa sit, ut gloriam et splendorem ex
228 calamitatibus consequeretur; nimirum illa
quidem dolore affecta ut homo, præstantius autem,
quam humana conditio ferre videretur, sanata
posterisque narrationem præberet, maximam illam
quidem ad fidei in afflictionibus, et constantiæ in
gravibus et periculosis rebus argumentum, majo-
rem autem ad divinæ erga huiusmodi homines benignitatis demonstrationem. Ad id enim, quod de
iusto viro recte dictum est: Cum ceciderit, non collidetur²², magis novum aliquid adjunctum est:
Etiamsi collisus fuerit, celerrime sanabitur, gloriaque afficietur²³. Nam si, præterquam æquum
esse videbatur, ægrotavit, at etiam præterquam fieri posse videbatur, ad se rediit, adeo ut morbus a
sanitate propemodum subreptus sit, clariorque curatio, quam plaga fuerit.

XVI. O laudabilem et admirandam calamitatem!
O passionem incolumitate sublimiorem! O quam
hæc verba, Percutiet et turandam adhibebit, et sa-
nabit, et tertia die suscitabit²⁴, licet ad alius quid-
dam magisque mysticum tenderent, ut sane teten-
derunt, nihilosecius tamen huius quoque calamitati
pulchre conveniunt! Sed hoc omnibus, etiam pro-
cul a nobis dissitis, notum; ad omnes enim huius
miraculi fama permanavit, atque hæc historia una
cum admirandis aliis Dei operibus, et potentiis, in
omnium linguis auribus versatur. Quod autem
in vulgus adhuc ob eam, quam dixi, sapientiam, et
pietatem a fastu atque ostentatione alienam, igno-
tum et obscurum est, visne jam in medium profe-

²² Psal. xxxvi, 24. ²³ Psal. cxlv, 8. ²⁴ Ose. vi, 2.

(32) Ὁρώμενα. Coisl. 1, βλέπομενα.

(33) Φιλοσοφησάσης. « Cum hoc religiose ca-
veret. »

(34) Καὶ μέλη. Reg. hu, Coisl. 1, καὶ ἀρμονίας,
« compages. »

(35) Ὡς μὴ μᾶλλον, etc. « Ut non magis casus
acerbitate percellerentur, quam inaudito restitutæ
salutis miraculo stuperent. »

(36) Ὁρθώθησεται. « Erigetur. »

μη ὀρώμενα (32). Ἐρῶ δὲ τὰ μὲν γινώριμα τοῖς
πᾶσι, τὰ δὲ ἀπόρρητα τοῖς πολλοῖς· καὶ τοῦτο ἐκεί-
νης φιλοσοφησάσης (33), τὸ μὴ καλλωπίζεσθαι τοῖς
χαρίσμασιν. Ἵστε τὰς μανείσας ἡμῶνους, καὶ τὴν
συναρπαγὴν τοῦ ὀχήματος, καὶ τὴν ἀπευκτὴν ἐκεί-
νην περιτροπὴν, καὶ τὴν ἀτοπον ἐλξιν, καὶ τὰ πο-
νηρὰ συντρίμματα, καὶ τὸ γενόμενον ἐντεῦθεν σκάν-
δαλον τοῖς ἀπίστοις, εἰ οὕτω δίκαιοι παραδίδονται,
καὶ τὴν ταχέαν τῆς ἀπιστίας διόρθωσιν· ὅτι πάντα
συντριβεῖσα καὶ συγκοπείσα καὶ ὁσὰ καὶ μέλη (34),
καὶ ἀφανὴ καὶ φαινόμενα, καὶ οὕτε ἱατρὸν ἄλλον πλὴν
τοῦ παραδόントος ἠνέσχετο· ὁμοῦ μὲν καὶ ὅσιν ἀνδρῶν
αἰδουμένη καὶ χεῖρας (τὸ γὰρ κόσμιον κἂν τοῖς πά-
θεσι διεσώσατο)· ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν ἀπολογίαν ζητοῦσα
παρὰ τοῦ ταῦτα παθεῖν συγχωρήσαντος, οὕτε παρ'
B ἄλλου τινὸς ἢ ἐκείνου τῆς σωτηρίας ἔτυχεν· ὡς μὴ
μᾶλλον (35) ἐπὶ τῷ πάθει πληγῇναί τινας, ἢ ἐπὶ τῷ
παραδόξῳ τῆς ὑγείας καταπιαγῇναί, καὶ διὰ τοῦτο
δόξαι συμβῆναι τὴν τραγῳδίαν, ἢ ἐνδοξασθῇ τοῖς
πάθεσι· παθοῦσα μὲν ὡς ἄνθρωπος, ἰαθεῖσα δὲ ὑπὲρ
ἀνθρωπον, καὶ διήγημα δοῦσα τοῖς ὕστερον, μέγιστον
μὲν εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἐν τοῖς πάθεσι πίστεως καὶ
τῆς πρὸς τὰ δεινὰ καρτερίας, μείζον δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ
περὶ τοὺς τοιοῦτους φιланθρωπίας. Τῷ γὰρ, Ὅτε ἂν
πέσῃ οὐ καταβράχθησεται, περὶ τοῦ δικαίου καλῶς
εἰρημένῳ, προστετέθη καινότερον, τὸ κἂν καταβράχῃ,
τάχιστα ὀρθώθησεται (36), καὶ δοξασθῇσεται. Εἰ γὰρ
παρὰ τὸ εἰκὸς ἔπαθεν (37), ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὸ εἰκὸς
ἐπανῆλθε πρὸς ἑαυτὴν, ὡς μικροῦ (38) κλαπῆναι τῇ
ὑγείᾳ τὸ πάθος, καὶ περιφανεστέραν γενέσθαι τὴν
C θεραπεσίαν ἢ τὴν πληγὴν.

IC. Ὡς συμφορᾶς ἐπαινουμένης καὶ θαυμασίας! Ὡς
πάθους ἀπαθείας ὑψηλότερου! Ὡς τοῦ, Πατάξει καὶ
μοτώσει, καὶ ὑγιάσει, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας
ἀναστήσει, φέροντος μὲν (39) εἰς μείζον καὶ μυστι-
κώτερον, ὥστε οὐκ ἤνεγκεν, οὐκ ἤττον δὲ τοῖς ταύ-
της (40) ἀρμύζοντος πάθει! Τοῦτο μὲν οὖν, ὃ πᾶσι
πρόδηλον καὶ τοῖς πόρρωθεν, ἐπεὶ καὶ εἰς πάντας τὸ
θαῦμα διήλθε, καὶ ἐν ταῖς πάντων κεῖται (41) γλῶσ-
σαις καὶ ἀκοαῖς τὸ διήγημα μετὰ τῶν ἄλλων τοῦ Θεοῦ
D θαυμασιῶν τε καὶ δυνάμεων. Τὸ δὲ μέχρι νῦν ἄγνο-
ούμενον τοῖς πολλοῖς καὶ κρυπτόμενον δι' ἦν εἶπον
φιλοσοφίαν, καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας ἀτυφόν τε καὶ
ἀκαλλώπιστον, εἴπω κειλεύεις, ὡ ποιμένον ἀριστε
καὶ τελεώτατε, ὁ τοῦ ἱεροῦ προβάτου ἐκείνου ποι-

(37) Ἐπαθεν. « Passa est. »

(38) Ὡς μικροῦ, etc. « Ut mali vis subita sani-
tate prope subrepta sit. »

(39) Φέροντος μέρ. Sic Regg. bm, hu, et Or.
Deest μὲν, in ed.

(40) Τοῖς ταύτης. Sic melioris uolæ cold. Ed.
τῆς ταύτης.

(41) Κεῖται. Deest in pluribus codicibus.

μὴν (42), καὶ τοῦτο νεύεις λοιπόν; Ἐπειδὴ καὶ μόνοι ἄ μυστήριον ἐπιστεύθημεν, καὶ μάρτυρες ἀλλήλοις ἔσμεν (43) τοῦ θαύματος· ἢ ἔτι τῇ ἀπελθούσῃ τὴν πίστιν φυλάξωμεν (44); Ἀλλὰ μοι δοκεῖ, ὥσπερ τότε καιρὸς (45) εἶναι τῆς σωπῆς, οὕτω νῦν τῆς ἐξαγορεύσεως, οὐ μόνον εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν, ἀλλὰ καὶ εἰς παράκλησιν τῶν ἐν θλίψεσιν.

IZ'. Ἐκαμνεν αὐτὴ τὸ σῶμα, καὶ διέκειτο πονή-
ρων, καὶ ἡ νόσος ἦν τῶν ἀθῶν καὶ ἀλλοκότων· πύ-
ρωσις μὲν ἀθρόα παντὸς τοῦ σώματος, καὶ οἶον
βρασμός τις, καὶ ζέσις αἵματος, εἴτα πῆξις τοῦτου,
καὶ νάρκη, καὶ ὡχρίσις ἀπιστος, καὶ νοῦ καὶ μελῶν
παράλυσις· καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ μακρῶν τῶν διαστη-
μάτων, ἀλλ' ἦν ὅτε καὶ λίαν συνεχῶς (46)· καὶ τὸ
κακὸν οὐκ ἀνθρώπινον ἐνομίζετο, καὶ οὐτε ἱατρῶν
ἤρχον τεχναι λίαν ἐπιμελῶς διασκεπτομένων περὶ
τοῦ πάθους, καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐκάστου, καὶ σὺν ἀλλή-
λοις, οὐτε γονέων δάκρυα, πολλὰ πολλάκις δεδνημένα,
οὐτε πάνδημοι λιταὶ καὶ ἱκεταί, ἅς, ὡς ὑπὲρ τῆς
ἑαυτοῦ σωτηρίας ἑκάστοις, ἐποιούντο πᾶς ὁ λαός· καὶ
γὰρ ἦν ἅπασι σωτηρία τὸ ἐκεῖνην σώζεσθαι, ὥσ-
περ τοῦναντίον, πάθος κοινὸν τὸ τῇ ἀβρώστει κα-
κοπαθεῖν.

II'. Τί οὖν ἡ μεγάλη καὶ τῶν μεγίστων (47) ἀξία
ψυχῇ, καὶ τίς ἡ ἱατρεία τοῦ πάθους; Ἐνταῦθα γὰρ
ἦδη καὶ τὸ ἀπόρρητον. Πάντων ἀπογνοῦσα τῶν
ἄλλων, ἐπὶ τὸν πάντων ἱατρὸν καταφεύγει, καὶ νοκτὸς
ἀωρίαν τηρήσασα, μικρὸν ἐνδούσης αὐτῇ τῆς νόσου,
τῷ θυσιαστηρίῳ προσπίπτει μετὰ τῆς πίστεως, καὶ
τὸν ἐπ' αὐτῇ τιμώμενον (48) ἀνακαλουμένη μεγάλῃ τῇ
βοῇ, καὶ πάσαις ταῖς κλήσεσι, καὶ πασῶν αὐτὸν τῶν
πώποτε (49) δυνάμεων ὑπομνήσασα (σοφὴ γὰρ ἐκεῖνη
καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα), τέλος εὐσεβῆ τινα καὶ
καλὴν ἀνυσχυντίαν ἀναισχυντεῖ· μιμεῖται τὴν τοῖς
κρᾶσπέδοις Χριστοῦ ξηράνασαν πηγὴν αἵματος. Καὶ
τί ποιεῖ; τῷ θυσιαστηρίῳ τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς προσ-
θεῖσα (50) μετὰ τῆς ἴσης βοῆς, καὶ δάκρυσι τοῦτο
πλουσίως, ὥσπερ τις πάλαι τοὺς πόδας Χριστοῦ (51)
καταβρέχουσα, καὶ μὴ πρότερον ἀνήσειν ἢ τῆς ὑγείας
τυχεῖν ἀπειλοῦσα (52)· εἴτα τῷ παρ' ἑαυτῆς φαρμάκῳ
τούτῳ τὸ σῶμα πᾶν ἐπαλείφουσα, καὶ εἰ πού τι τῶν
ἀντιτύπων (53) τοῦ τιμίου σώματος ἢ τοῦ αἵματος ἡ
χεὶρ ἐθησαύριεν, τοῦτο καταμινύσα (54) τοῖς δά-
⁵⁰ Matth. ix, 20. ⁵¹ Luc. vii, 38.

(42) Ἐκείνου ποιμήν. Reg. hu, Or. et Jes. ποι-
μὴν ἐκείνου.

(43) Ἐσμεν. Deest in Regg. a, hm. hu, Or. Jes.

(44) Φυλάξωμεν. Reg. hu, φυλάξομεν.

(45) Καιρὸς. Reg. hu, Coisl. 1, καιρὸν.

(46) Συνεχῶς. Regg. hm, hu, tres Colb. Or. συν-
εχῶν.

(47) Τῶν μεγίστων. Hæc de parentibus Gorgo-
niæ possunt intelligi.

(48) Καὶ τὸν ἐπ' αὐτῇ τιμώμενον. Chrysost. pas-
sim utitur his vocibus, κεῖσθαι et κεῖμενον. Galli
vero, «reposer sur l'autel.» Quibus verbis, Chri-
sti in Eucharistia supra altare realis præsentia si-
gnificatur.

PATROL. GR. XXXV.

ram, o pastorem optime et perfectissime, et sacræ
illius ovīs pastor, idque nunc demum annuis? Quan-
doquidem nobis solis hoc arcanum commissum est,
atque hujus miraculi testes nobis ipsis mutuo sumus,
an fidem defunctæ datam diutius servabimus? Mihi
vero, ut tum silentio premendæ, ita nunc efferendæ
ac prædicandæ hujus rei tempus esse videtur, non
solum ad Dei gloriam, sed ad eorum etiam, qui ca-
lamitatibus premuntur, consolationem.

XVII. Adversa corporis valetudine tenebatur,
graviterque laborabat, eratque insolens quoddam et
prodigiosum morbi genus: subita nimirum totius
corporis inflammatio, ac velut ebullitio quædam,
et fervor sanguinis, ac deinde ejusdem concretio,
et torpor, pallorque incredibilis, et mentis ac mem-
brorum dissolutio: idque non per longa intervalla,
sed nonnunquam etiam admodum crebra et assidua;
malumque 229 istud haud humanum esse judica-
batur, nec medicorum, tum separatim, tum etiam
inter se de morbo sedulo consultantium, artes, ad
propulsandum dolorem, pares esse poterant, nec
parentum lacrymæ, quæ multum sæpe valuerant,
nec publicæ preces et supplices orationes, quas, ut
pro sua quisque salute, populus universus faciebat.
Omnes enim eo animo erant, ut illius salutem suam es-
se salutem ducerent, quemadmodum contra illius mor-
bum, communem omnium morbum et calamitatem.

XVIII. Quid igitur magna illa, maximisque rebus
digna anima facit, et quam dolori medicinam ad-
hibet? Hic enim jam arcanum situm est. Desperatis
omnibus aliis auxiliis, ad mortalium omnium medi-
cum confugit, atque intempesta nocte captata, cum
morbus nonnihil remisisset, ad altare cum fide
procumbit, eumque qui super ipso honoratur eum
ingenti clamore invocans, omnibusque nominibus
appellans, atque omnia ea, quæ unquam mirifice
gesserat, velut in memoriam ei revocans (nam, et
veteres, et novas historias callebat), tandem pia et
præclara quædam impudentia effertur. Eam, quæ
Christi simbria sanguinis profluvium compresser-
at⁵⁰, imitatur. Quid enim agit? Cum caput suum
pari cum clamore, lacrymisque, quibus abundabat,
mulieris illius instar, quæ olim Christi pedes ri-
gavit⁵¹, altari admovisset, nec se prius istud di-
missuram esse denuntiasset, quam sanitatem obti-
nuisset; ac deinde hoc suo pharmaco corpus totum
perfundisset; et si quid uspiam antiyporum pretiosi

(49) Πώποτε. Regg. a, hu, Jes. ποτε.

(50) Προσθεῖσα. Coisl. 1, προθεῖσα. «Cum altari
caput admovisset, atque illud lacrymarum copia,
velut quædam olim mulier Christi pedes affatim ri-
gans, perfudisset.»

(51) Χριστοῦ. Reg. hu, τοῦ Χριστοῦ.

(52) Ἀπειλοῦσα. Coisl. 1, ἐπαπειλοῦσα. Quasi
«minitabunda,» vel «vovens,» ut intelligit Elias.

(53) Ἀντιτύπων. Per ἀντίτυπα, recte Elias ip-
sam Eucharistiam intelligit, et ipsum vere corpus
Christi exponit.

(54) Τοῦτο καταμινύσα τοῖς δάκρυσι. Hæc de-
sunt in Reg. hm, tribus Colb. Or. Jes.

corporis aut sanguinis manus recondiderat, id lacrymis admisicisset, (o rem admirandam!) statim liberatam se morbo sentit, atque ei corpore, et animo, et mente levis discedit, pro spei mercede, id, quod speraverat, consecuta, et per animæ robur corporis vires accipiens. Magna quidem hæc sunt, non tamen falsa. His omnes, tam sani, quam ægri, fidem adhibete: ut sanitatem, alii habeatis, alii recipiatis. Quodque non jactantiæ specimen hæc narratio sit, hinc liquido constat, quod hanc rem, quandiu ipsa vixit, tectam et silentio compressam, nunc demum patefecit. Ac ne nunc quidem eam evulgassem, nisi timor quidam animum incessisset, si

χρυσιν, (ὡ τοῦ θαύματος!) ἀπῆλθεν εὐθὺς αἰσθημένη τῆς σωτηρίας, κοῦφη καὶ σῶμα, καὶ ψυχὴν, καὶ διάνοιαν, μισθὸν ἐλπίδος λαβοῦσα τὸ ἐλπίζομενον, καὶ τῇ τῆς ψυχῆς εὐρωστίᾳ κομισαμένη τὴν τοῦ σώματος. Ταῦτα μεγάλα μὲν, οὐ ψευδὴ δέ. Τοῖσι πιστεύετε ἅπαντες, καὶ νοσοῦντες, καὶ ὑγιαίνοντες· Ἰν' οἱ μὲν ἔχητε τὴν ὑγίειαν (55), οἱ δὲ ἀπολάβητε (56). Καὶ ὅτι μὴ κόπος τὸ διήγημα, ὁῦλον ἐξ ὧν ζωῆς κατασιγήσας, νῦν ἐξεκάλυψα· καὶ οὐδ' ἂν νῦν ἐδημοσίευσα, εἴ ἴστε, εἰ μὴ τις ὥσχε με φόβος θαῦμα τοσοῦτον (57) κατακρύψαι καὶ πιστοῖς καὶ ἀπίστοις, καὶ τοῖς νῦν καὶ τοῖς ὑστερον.

230 XIX. Atque hujusmodi quidem ipsius vita fuit: compluraque etiam, ne modum oratio excederet, nosque inexplibili quadam ipsius laudandæ aviditate teneri videremur, prætermisimus. Piæ autem et celebri ipsius mortis fortasse injuriam fecerimus, nisi ipsius quoque laudes commemoremus; cum præsertim eam ita cuperet ac requireret. Commemorabo autem, quam fieri poterit brevissime. Dissolvi cupiebat ²² (multam quippe apud eum, a quo vocabatur, fiduciam obtinebat), ac cum Christo esse, omnibus terræ commodis præponebat: nec quisquam eorum, qui ad amorem valde propensi sunt, atque ægre retineri possunt, ita corpus adamat, ut illa, excussis his compedibus, atque hac sece, cum qua vivimus, superata, cum pulchro illo pure conjungi, eumque totum, quem amabat, audam etiam a quo amabatur, complecti gestiebat, cuius nunc videlicet exiguis radiis collustramur, et a quo, quatenus cognosci potest, sejuncti sumus. Nec vero tam sublimi ac divino desiderio fraudatur; quodque eo majus est, per prænotionem ac longam vigiliam bonum illud præcipit. Hanc enim somnus unus suavissimus excipit, visioque una præstituta tempore discessum e vita complectens, diemque adeo ipsum indicans; Deo nimirum hoc constituyente, ut parata, et non turbata esset.

XX. Nam quod ad purgationis et initiationis bonum attinet, quod commune donum, et secundæ vitæ fundamentum a Deo omnes acceptum habemus, recens id acceperat. Imo vero tota vita nihil illi aliud erat, quam purgatio, et perfectio: ac regenerationem quidem a Spiritu sancto habebat; ipsius autem securitas ex anteacta vita. Atque soli ei pene, ut audacter loquar, baptismus, non gratia,

²² Philipp. i, 23.

(55) Ὑγίειαν. Reg. bm, ὑγίειαν.

(56) Ἀπολάβητε. Coisl. 1. ἀπολάβοιτε.

(57) Τοσοῦτον. Reg. hu, Or. Jes. τοσοῦτο.

(58) Προστίθει. Coisl. 1. προστίθη.

(59) Βιωτεύομεν. Regg. a, hu, Or. βιοτεύομεν.

(60) Καὶ ὅσον γινώσκεις, οὐ κεχωρίσμεθα. Bilius, « atque hactenus, ut, a quo disjuncti sumus, agnoscamus. »

(61) Προσπολαύει. « Præcipit, in antecessum bono fruitur. »

(62) Ἐκδημία. Quæ sequuntur, usque ad αὐτῇ μὲν, desunt in Regg. bm, hu, Coisl. 2, Jes., etc.

(63) Ὑπόγειον. Schol. τὸ νεώτερον καὶ προτρεπτικόν

B 10'. Τὰ μὲν δὴ τοῦ βίου τοιαῦτα· καὶ τὰ πλείω παραλειπομένη διὰ τὴν συμμετρίαν τοῦ λόγου, καὶ τοῦ μὴ δοκεῖν ἀπλήστως ἔχειν περὶ τὴν εὐφημίαν· τάχα δ' ἂν ἀδικοῦντες τελευτῇ ὅσαν καὶ περιβόητον, εἰ μὴ καὶ τὸν ταύτης καλὸν ἐπιμνησθῆμεν· καὶ ταῦτα οὕτως ἐκείνης ποθυομένης τε καὶ ζητουμένης. Μνησθήσομαι δὲ, ὡς ἂν οἶόν τε ἡ συντομώτατα. Ἐπὶ μὲν τὴν ἀνάλυσιν (καὶ γὰρ εἶχε πολλὴν πρὸς τὸν καλοῦντα τὴν παρῆρσιν), καὶ τὸ σὺν Χριστῷ εἶναι πάντων προστίθει (58) τὸν ὑπὲρ γῆς· καὶ οὐδεὶς οὕτως ἐρᾷ σώματος τὸν λίαν ἐρωτικῶν τε καὶ δυσκατέκτων, ὡς ἐκείνη τὰς πένδας ἀπορρίψασα ταύτας, καὶ τὴν ἰλὺν ὑπερβᾶσα, μεθ' ἧς βιωτεύομεν (59), μετὰ τοῦ καλοῦ καθαρῶς γενέσθαι, καὶ τὸν ἐρώμενον ἀπολαβεῖν ὅλον, προστίθω δ' ὅτι καὶ τὸν ἐραστὴν, οὗ νῦν μικραῖς ἐλλαμπόμεθα ταῖς αὐγαῖς, καὶ ὅσον γινώσκεις, οὐ κεχωρίσμεθα (60). Διαμαρτάνει δὲ οὐδὲ ταύτης τῆς ἐπιθυμίας, οὕτως οὕσης ἐνθούου καὶ ὑψηλῆς, καὶ ὁ τοῦτο μετίζον ἐστι, προσπολαύει (61) τοῦ καλοῦ διὰ τῆς προγνώσεως καὶ τῆς πολλῆς ἀγρυπνίας. Ταύτην εἰς ὑπνός τὸν ἡδίστον ἀμβιβεται, καὶ ὅπως μία προθεσμία περιλαβοῦσα τὴν ἐκδημίαν (62), καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην γνωρίσασα, ὡς ἂν τὸ ἐτοιμασθῆναι καὶ μὴ ταρχῆσθαι τοῦ Θεοῦ πρυτανεύοντος.

K'. Αὐτῇ μὲν οὖν υπογυιον (63) τὸ τῆς καθαρσεως καὶ τελειώσεως ἦν ἀγαθόν, ἣν κοινήν δωρεάν, καὶ δευτέρου βίου χρηπιδὰ παρὰ Θεοῦ πάντες (64) λαβόντες ἔχομεν. Μᾶλλον δὲ πᾶς ὁ βίος κάθαρσις ἦν αὐτῇ καὶ τελειώσις· καὶ τὸ μὲν τῆς ἀναγεννήσεως εἶχεν (65) ἐκ τοῦ Πνεύματος, τὸ δ' ἀσφαλὲς ταύτης ἐκ τῶν προθεσμιωμένων. Καὶ μόνῃ σχεδόν, Ἰν' εἴπω τολμήσας, σφραγίς, ἀλλ' οὐ χάρισμα ἦν τὸ μυστήριον.

γενόμενον· « Quod nuper ac recenter contigit, id est, Gorgonia recens baptisata. » Mirum profecto videbitur, Gorgoniam singulari pietate præditam sanctisque editam parentibus, « purgationis et initiationis bonum » tamdiu disulisse. Constat tamen, ni fallor, eam certe baptismum suscepisse, priusquam sanitatem, de qua superius, n. 18, mirabili modo receperisset. Unde enim domi recondita habuisset « corporis et sanguinis Domini antitypa, » quæ catechumenis attractare non licebat?

(64) Πάντες. Deest in quibusdam Regg. et Jes.

(65) Εἶχεν. Deest in plerisque codicibus.

Ἐν δὲ τοῖς πᾶσι προστεθῆναι ζητοῦσα τὴν τοῦ ἀνδρός τελείωσιν (βούλεσθε γράψω τὸν ἀνδρα-συντόμως; ἀνδρὸς ἐκείνης, καὶ οὐκ οἷδ' ὅτι χρὴ πλέον εἰπεῖν), ἐν ὧν τῷ σώματι θεῶ καθιερωθῇ, καὶ μὴ ἐξ ἡμισείας ἀπέλθῃ τετελεσμένη, μηδ' ὑπολείπηται τῶν ἐαυτῆς ἀτελῆς, οὐδὲ ταύτης διαμαρτάνει τῆς δεήσεως παρὰ τοῦ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιούντος, καὶ εἰς πέρας ἄγοντος τὰ αἰτήματα.

ΚΑ'. Ὡς δὲ ἅπαντα εἶχεν αὐτῇ κατὰ νοῦν, καὶ οὐδὲν ἐνδοι τῶν ποθουμένων, καὶ ἡ κυρία (66) πλησίον, οὕτως ἦδη τῷ θανάτῳ συσκευάζεται καὶ τῇ ἐκδημίᾳ, καὶ πληροῖ τὸν περὶ ταῦτα νόμον διὰ τῆς κατακλίσεως (67). Ἐπισκήψασα (68) δὲ καὶ ἀνδρὶ, καὶ τέκνους, καὶ φίλοις, ὅσα εἰχὸς τὴν φιλανδρον, καὶ φιλότεκνον, καὶ φιλάδελφον, καὶ λαμπρῶς περὶ τῶν ἐκεῖθεν φιλοσοφήσασα, καὶ πανηγύρεως ἡμέραν ποιησάμενη τὴν τελευταίαν, κοιμᾶται, πλήρης μὲν οὐ τῶν κατὰ ἀνθρώπον ἡμερῶν, ὅτι μὴδὲ συνήχετο (69), ταύτας ἑαυτῇ πονηρὰς εἰδυῖα, καὶ τὰ πολλὰ μετὰ τοῦ χοῦς (70) καὶ τῆς πλάνης, τῶν δὲ κατὰ θεὸν καὶ λίαν πλήρης, ὡς οὐκ οἷδ' εἴ τις βράδιος τῶν ἐν πλουσίᾳ τῇ πολὺ καταλυσάντων, καὶ πολλὰς ἐτῶν περιόδους ἀριθμυσάντων. Οὕτως ἐκείνη λύεται, ἢ προσλαμβάνεται, κρείσσον εἰπεῖν, ἢ ἀρίπταται, ἢ μετακίχεται, ἢ μικρὸν προαποδημεῖ τοῦ σώματος (71).

ΚΒ'. Ἀλλ' οἶδν με μικρὸν (72) τῶν ἐκείνης παρεδραμεν! τάχα δ' ἂν οὐ συνεχώρησας, ὡς σὺ πάτερ ἐκείνης πνευματικῇ, ὃ καὶ τηρήσας ἀκριβῶς τὸ θαῦμα, καὶ ἡμῖν γνωρίσας· μέγα μὲν εἰς φιλοτιμίαν ἐκείνη, μέγα δὲ ἡμῖν εἰς ὑπόμνησιν ἀρετῆς, καὶ πόθον τῆς αὐτῆς ἀναλύσεως. Καὶ με φρίκη τις ὑποτρέχει, καὶ δάκρυον ὁμοῦ, μεμνημένον τοῦ θαύματος. Ἐλλετο μὲν ἦδη καὶ ἀνέπνει τὰ τελευταῖα, καὶ χορὸς περὶ αὐτὴν οἰκείων τε καὶ ξένων χαρίζομένων τὰ προπεμπτήρια· καὶ μητρὸς γηραιᾶς ἐπίνευσας (73), καὶ ψυχῆς σπαραγμὸς ζηλοτυπούσης τὴν ἐκδημίαν, καὶ φίλτρον ἁπάντων ἀγωνίᾳ σύγκρατον, τῶν μὲν ὅτι ἀκούσῃ (74) ποθοῦντων, μνήμης ἐμπύρευμα, τῶν δὲ ὅτι φθέγονται (75), τολμῶντος δὲ (76) οὐδενός. Καὶ κωρὰ τὰ δάκρυα, καὶ ἡ τῆς λύπης ὧδιν ἀθεράπευτος (οὐδὲ γὰρ ὅσιον ἐδόκει θρήνοις τιμᾶν τὴν οὕτω χωριζομένην), σιγῇ δὲ βαθεῖα, καὶ τελετὴ τις

⁷⁰ Psal. cxxlv, 19.

(66) Ἡ κυρία. Schol., ἡ ὁρισθεῖσα τοῦ θανάτου ἡμέρα, « constitutus mortis dies. »

(67) Τῆς κατακλίσεως. Coisl. 1, τῆς ἐσχάτης κατακλίσεως, « ultimum se lectulo componit. »

(68) Ἐπισκήψασα. Malim : « cum pluribus sermonibus obtestata esset, injunxisset, mandasset, » etc.

(69) Συνήχετο. Reg. bm, συνεύχετο.

(70) Μετὰ τοῦ χοῦς, etc. Billius « cum pulvereae mole atque impostura. »

(71) Προαποδημεῖ τοῦ σώματος. « Corpore abscedit. »

(72) Μικρὸν. Reg. a, Coisl. 1, Jes. et Combef.,

sed sigillum erat. Porro cum unum aoc ad omnia accedere cuperet, ut maritus quoque perficeretur (vultis uno verbo virum describam? vir illius: nec enim scio, quid amplius dicere necesse sit), ut sic toto corpore Deo consecraretur, ac non dimidia tantum ex parte perfecta discederet, ipsiusque aliquid imperfectum relinqueretur, hoc quoque precibus ab eo, qui voluntatem timentium se facit⁷⁰, ac petitiones eorum ad finem perducit, impetravit.

231 XXI. Cum autem omnia ex ipsius animi sententia sese haberent, nec quidquam eorum, quæ cupiebat, abesset, jamque præstitutus dies immineret, ita jam ad mortem et exitum se comparat, atque, ut legem, quæ in hujusmodi rebus viget, expleret, in lectum se conjicit. Cumque ad virum, et filios, et amicos, sermones habuisset, quos mulierem, viri, et filiorum, et fratrum amore præditam habere par erat, ac de altera vita præclare disservisset, diemque extremum festum diem fecisset, ita demum obdormiscit, plena, non humanorum dierum, quos ne ipsa quidem exoptabat, utpote quos sibi malos, et ut plurimum cum pulvere et errore conjunctos esse non ignoraret; sed dierum secundum Deum ita plena, ut haud scio an perinde quisquam eorum, qui in ditissima senectute mortem obierunt, ac multos annorum orbes numerarunt, exstiterit. Sic illa solvitur, aut, ut melius loquar, assumitur, aut avolat, aut transmigrat, aut paululum ante corpus abscedit.

XXII. Verum enimvero qualis ipsius laus mihi propemodum excidit! fortasse autem ne tu quidem id passus fuisses, o spiritualis illius pater, qui etiam miraculum istud accurate observasti, nobisque indicasti: magnum sane, et ipsi ad gloriam, ita nobis ad virtutis monumentum atque ejusdem dissolutionis desiderium. Ac mihi horror quidam subit, lacrymæque simul, hoc miraculum recordanti. Jam solvebatur, atque extremos spiritus efflabat, ac circum eam tum propinquorum, tum exterorum chorus erat, prosecutionis officia ipsi præstantium; et vetula matris observatio, animæque distortio exitum zelotypia prosequenti, et mirus omnium amor anxietate permistus, quorum alii, ad exsuscitandam in eorum animis ipsius memoriam, aliquid audire gestiebant, alii vero loqui cupiebant, nec tamen audebant. Ac mutæ lacrymæ, mœror-

μικροῦ.

(73) Ἐπίνευσας. « Observatio, propensio. » Adstabat enim longeva mater, inclinato corpore, pronis oculis, observans, ut fieri solet, extremos Gorgoniæ halitus, Elias, quem Billius sequitur, pro ἐπίνευσας, habet ἐπίνευσας, « spiratio; » quæ voces, juxta Combefisium, hic parum differunt.

(74) Ὅτι ἀκούσῃ. Combef., ὅτι ἀκούσουςι.

(75) Δὲ ὅτι φθέγονται. Coisl. 1 et Jes. δ' ὅτι φθέγονται.

(76) Τολμῶντος δέ, etc. Si præcedat punctum ita vertendum: « nemine vero audente, mutæ fluebant lacrymæ, » etc.

que incurabilis (nec enim pium videbatur, eam, quæ ita discederet, luctu prosequi), altumque silentium erat, ac mors illius sacræ cujusdam cæremoniæ speciem habebat. Illa autem, quantum quidem ex aspectu conjici poterat, nec spirabat, nec movebatur, nec sonum ullum edebat, silentiumque illud fracti et dissoluti corporis opinionem omnibus afferebat; perinde videlicet atque vocis instrumenta, ob animæ, qua movebantur, excessum, jam oppressa **232** et exstincta essent. At cum pastor ille, qui propter miraculum, quod omnibus rebus elucebat, facta diætaque illius omnia diligenter observabat, labia ipsius leniter moveri sensisset, auresque propius admovisset (fidentem enim eum, cum sui mores, tum commiseratio ipsa faciebat,) quin tu ipse hujus silentii mysterium exponis? Nemo quippe tibi narranti fidem abrogabit. Psalmodia erat, id quod submussitabat, ac psalmodiæ verba ad exitum pertinentia: et, si vere loquendum est, libertatis illius ac fiduciæ, cum qua hinc excedebat, testimonium. Ac beatus ille, qui cum verbis illis extremum vitæ spiritum claudet: *In pace in idipsum dormiam et requiescam* ²⁰. Hæc, et a te, o mulierum præstantissima, canebantur, et tibi contingebant; ac psalmodia, id erat, quod fiebat, conjunctumque cum discissu epitaphium erat: quippe quæ mentem a vitiosis peremotionibus rite pietatam habueris, ac præter communem soporem, debitum quoque Deo charis hominibus somnum acceperis, quemadmodum eam par erat, quæ in pietatis verbis, et vixerat, et abscesserat.

XXIII. Equidem non dubito, quin iis, quæ oculis cernuntur, multo præstantiora sint ea, quibus nunc fruieris, nempe sonus epulantium ²¹, angelorum chorea, celestis ordo, gloriæ contemplatio, cum alterius, tum supremæ Trinitatis purior et perfectior illuminatio, non jam vinctam mentem ac per sensus diffusam suffugientis, sed totam sese toti menti contemplandam et tenendam præbentis, totoque divinitatis lumine animis nostris affulgentis. Omnino, inquam, his fruieris quorum, etiam dum adhuc in terra esses, ob sinceram ad ea mentis erectionem, rivulos habebas. Quod si quid eos quoque, qui tibi a nobis habentur, honores curas, atque hoc præmii sanctis animis divinitus contingit, ut ista sentiant, nostram quoque orationem pro multis, ac præ multis funebribus donis accipias velim, quam Cæsario ante te, et tibi post illum persolvimus, quandoquidem fratrum funeribus oratione prosequendis sumus reservati. An vero nos quoque post vos pari honore quispiam affecturus

²⁰ Psal. iv, 10 ²¹ Psal. xli, 5.

(77) Ἐγχώρησιν. Duo Coisl., tres Colb., Jes., εὐχώρησιν.

(78) Ποιμήν, etc. Is spiritualis Gorgoniæ pastor erat, non Amphiloehius, ut arbitratu Elias, sed Faustinus tunc Iconii episcopus. Vide monitum in hanc orationem, n. 3. Idcirco pastor ille omnes morientis Gorgoniæ motus studiose observabat, « quod nihil in illis non esset mirandum. »

(79) Ὅτι ποτε ἦν καὶ ὁ λόγος. Combef. legit, ποῖον. « Quid tandem, ac cujusmodi fuerit, exponere. »

(80) Ἐξόδια. Jes. ἐξόδια.

(81) Ἀναπαύεται. Reg. bm, Coisl. 1, Jes., ἀνα-

ὁ θάνατος. Ἡ δὲ ἀπὸ τούτων τε καὶ ἀκίνητος, καὶ ἀφθογος, τὸ φαινόμενον, καὶ ἡ σιωπὴ τοῦ σώματος ἐδόκει παράλυσιν, οἷον ἤδη τῶν φωνητικῶν ὀργάνων νεκρωμένον, διὰ τὴν τοῦ κινουμένου ἐγχώρησιν (77). Ἡρέμα δὲ τῶν χειλέων κινουμένων αἰσθόμενος ὁ πάντα τηρῶν τὰ ἐκείνης ἐπιμελῶς ποιμήν (78), διὰ τὸ ἐν πᾶσι θαῦμα, καὶ παραθεὶς τὰ ὅλα τοῖς χεῖλεσιν (τὸ γὰρ θαρρύνει εἶχε καὶ παρὰ τοῦ τρόπου καὶ παρὰ τῆς συμπαθείας), αὐτὸς διηγῆσαι τὸ τῆς ἡσυχίας μυστήριον, ὃ τί ποτε ἦν καὶ οἷον (79)· οὐδεὶς ἀπιστήσῃ σου λέγοντος. Ψαλμῳδία τὸ ὑποκαλούμενον ἦν, καὶ ψαλμῳδίας τὰ ἐξόδια (80) ῥήματα· εἰ δὲ χρὴ τάληθες εἰπεῖν, μαρτυρία τῆς παύσεως, μεθ' ἧς ἡ ἐξοδος. Καὶ μακάριος ὅστις μετ' ἐκείνων ἀναπαύεται (81) τῶν ῥημάτων· Ἐρ εἰρήνη ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσονται καὶ ὀπνῶσω. Ταῦτα καὶ ἐψάλλετό σοι, καλλίστη γυναῖκῶν, καὶ συνέβαινε· καὶ ἡ ψαλμῳδία τὸ γινόμενον ἦν, καὶ μετὰ τῆς ἐκδημίας ὁ ἐπιτάφιος· ὃ καλῶς ἀπὸ τῶν παθῶν εἰρηνεύσασα σὺ, καὶ τὸν ὀφειλόμενον τοῖς ἀγαπητοῖς ὕπνον ἀπολαβοῦσα πρὸς τῷ κοινῷ τῆς κοιμήσεως, ὡς εἶκός τὴν καὶ ἔῃσασαν καὶ ἀπελθούσαν ἐν τοῖς τῆς εὐσεβείας ῥήμασιν.

psalmodia, id erat, quod fiebat, conjunctumque cum discissu epitaphium erat: quippe quæ mentem a vitiosis peremotionibus rite pietatam habueris, ac præter communem soporem, debitum quoque Deo charis hominibus somnum acceperis, quemadmodum eam par erat, quæ in pietatis verbis, et vixerat, et abscesserat.

ΚΙ'. Κρεῖσσω μὲν οὖν εὖ οἶδα καὶ μακρῷ τιμώτερα τὰ παρόντα σοι νῦν ἢ κατὰ τὰ ὀρώμενα, ἥχος ἑορταζόντων, ἀγγέλων χορεία, τάξις οὐρανία, δόξης θεωρία, τῆς τε ἄλλης καὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἐλλαμψίς καθαρωτέρα τε καὶ τελωτέρα, μηκέτι ὑποφρυγούσης τὸν δέσμιον νοῦν καὶ διαχεόμενον ταῖς αἰσθήσεσιν, ἀλλ' ὅλης ὅλης καὶ θεωρουμένης τε καὶ κρατουμένης, καὶ προσαστραπτούσης ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς ὅλη τῷ φωτὶ τῆς θεότητος. Πάντων ἀπολαύσις (82), ὣν ἐστὶ ὑπὲρ γῆς εἶχες τὰς ἀπορροίας διὰ τὸ γνήσιον τῆς πρὸς αὐτὰ νεύσεως (83). Εἰ δὲ τίς σοι (84) καὶ τῶν ἡμετέρων ἐστὶ (85) λόγος, καὶ τοῦτο ταῖς ὁσείαις ψυχαῖς ἐκ Θεοῦ γέρας, τῶν τοιούτων ἐπαισθάνεσθαι, δέχοιο καὶ τὸν ἡμέτερον λόγον (86) ἀντὶ πολλῶν καὶ πρὸ πολλῶν ἐνταφίων, ὃν Καίσαρι μὲν (87) πρὸ σοῦ, καὶ σὺ μετ' ἐκείνων ἀποδεδώκαμεν, ἐπειδὴ γε ἀδελφῶν ἐπιταφίους ἐταμιεύθημεν. Εἰ δὲ καὶ ἡμᾶς τιμῆσει (88) τις μεθ' ὡμᾶς τοῖς ἰσοῖς, οὐκ ἔχω λέγειν· πλὴν τιμηθεῖσθαι γε μόνον τὴν ἐν Θεῷ τιμὴν, καὶ παροικούντες (89) καὶ κατοικοῦντες

παύεται.

(82) Ἀπολαύσις. Coisl. 1, ἀπολαύσις.

(83) Νεύσεως. « Inclinationem, intentionem »

(84) Εἰ δὲ τίς σοι, etc. « Si qua nostrorum tibi cura est; si nostrorum aliquid ad te pertinet. » Coisl. 1, addit τιμῶν. Sic etiam legit Billius.

(85) Ἐστὶ. Deest in Reg. bm, et Jes.

(86) Λόγος. Deest in Reg. bm.

(87) Μὲν. Deest in Reg. bm, et Jes.

(88) Τιμῆσει. Reg. bm, et Jes., τιμήσει.

(89) Καὶ παροικούντες, etc. Id est, « aevopraesenti ac futuro. » Hic nobis inclolatus, hic peregrinamur. Habitatio in patria est.

ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τῷ Α sit, dicere haud queo: ceterum eo duntaxat honorari solum ἀπλῶς Πνεύματι εἰς (90) τοὺς αἰῶνας. nore, qui Deo gratus sit, afficiamur, tum peregrinantes, tum habitantes, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et Patri cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

(90) Δόξα ... εἰς. Interjecta desunt in Reg. hm, et Jes.

233 MONITUM IN ORATIONES IX, X ET XI.

I. In plerisque melioris notæ codicibus, et in ipsis etiam interpretibus, hoc ordine istæ tres collocantur orationes. Sasima spectant, id est, Gregorii ad Sasimorum episcopatum ordinationem; ideoque eodem anno, medio scilicet 372, pronuntiatæ sunt. Prior quidem habita est, cum longævī patris reverentia, Basiliī amicitia, ac timore victus, novo Sasimorum episcopatu « cervicem, » ut ipse loquitur Gregorius (91), « non animum inflexit, » Altera, cum e fuga, quam post consecrationem capesserat, redux, se « in Christo vinctum, non catenis ferreis, sed tenacissimis spiritus vinculis constrictum, senectute et amicitia duci » proficitur (92). Posterior denique non diu post, coram Gregorio Nyseno, quem ad Gregorium nostrum Basilius miserat, ut « ipsius afflictum ob consecrationem animum consolaretur (93). »

II. Harum trium orationum idem scopus idemque argumentum est. Præterea, si Tillemontius fides, post susceptam manuum impositionem, dictam fuisse existimabimus. Verum de hac re inter se discrepant interpretes ac eruditi. Sunt enim qui aliter ac Tillemontius sentiant. Leuvenklaius siquidem hunc servans istius orationis titulum, e membranis forsan erutum, sic vertit: « Oratio ad patrem suum magnumque Basilium habita, cum hic eum Sasimorum antistitem esset creaturus. » Elias quoque in argumento sic interpretatur: « Quo tempore Sasimorum antistes creandus erat. » Bilibaldus etiam in orationis epigraphe ait: « cum in episcopum Sasimorum fuisset creatus, non adhuc inauguratus. » Ex quibus conicere licet, ea quæ hic dicuntur, non de peracta jam, sed de designata moxque futura ordinatione intelligi posse; ac proinde nihil omnino vetat asserere, solum Gregorii in suam ordinationem consensum hac oratione exprimi. Et vero, iste Theologi consensus non certe parva res est, nec indigna, quæ speciali oratione celebretur. Hinc enim quietis ac solitudinis amor superandus; hinc adversus honores, maxime sacros et ecclesiasticos, trepidatio et reverentia; hinc denique loci et circumstantiarum rationes, quæ omnia Gregorii animum magnopere deterrebant. Nihil ergo mirum, quod tam tarde, tamque ægre consensum istum præbuerit.

III. Quæritur autem utrum Sasimis, an Cæsareæ, an Nazianzi Gregorius consecratus fuerit. Nihil erit negotiū de hac re pronuntiare. Non certe Sasimis; ipse enim Theologus aperte fatetur (94), « se nunquam datam sibi Sasimensē ecclesiam attigisse, nec illic sacrum unicum obisse, nec cum plebe Deo preces adhibuisse, nec denique cuiquam manus imposuisse. » Id profecto dicere non potuisset, si in Sasimensi ecclesia fuisset consecratus. Res per se patet. Non etiam Cæsareæ; ac primo quidem huic consecrationi aderat Gregorius senior, cujus extrema ætas non sinebat ut Cæsaream se conferret; deinde si illuc se contulisset, id procul dubio silentio 234 non præteriisset Theologus. Ipsius in hac re silentium maximum argumentum est, eum Cæsareæ non fuisse consecratum. Nazianzi igitur Sasimensis Ecclesiæ antistes inauguratus est, ipsique Basilius ibi manus imposuit. Id manifestum videtur ex his Gregorii verbis (95): « Accessit ad nos mihi maxime charus Basilius, alius mihi multo durior pater, » etc.

IV. Unctum fuisse a Basilio Gregorium, vel ab initio prodit oratio decima. Ipsi adfuit Gregorius senior. Adfuere etiam nonnulli alii consecratores præsules, ut ex his orationis nonæ (n. 6) verbis: « Me, et mecum sacrum hunc gregem pascite, » colligitur. Imo, ex isto contextu conjicit Tillemontius quosdam e Sasimensibus ad id delegatos, « gregis » vicem gerentes, Gregorii consecrationi interfuisse. Verum, id interim ut demus, duo vel tres delegati « gregis » nomine nunquam significari possunt, maxime in majori multitudine permisti et confusi, in qua vix numerum faciunt. Laudata igitur a Tillemontio verba, non de Sasimensibus præsentibus, si tandem nonnulli interfuerint, sed de iis generatim, qui ejus fidei ab episcopis committebantur, ut Sasimenses quidem, quamvis non necessario præsentes, intelligenda sunt. Hinc scholiastes, qui hunc commentatur ejusdem orationis nonæ (n. 3) locum: « Ut Spiritus me ministro uteretur, ad populi hujus perfectionem, » etc., demonstrantem articulum, « hujus, » expungit, ut, remota illius vocis ambiguitate, propositio generatim sumatur. Fatemur tamen orationem decimam, apud Leuvenklaium, esse inscriptam: « Ad Sasimenses. » Sed manifestus error est, ex

(91) Carm. 2, vers. 487.

(92) Or. x, n. 1.

(93) Or. xi, n. 3.

(94) Carm. 2, vers. 529.

(95) Ibid. 386.

iis quæ diximus, sat superque confutatus. Aliam init viam doctissimus Petittidier (96); vult enim Sasimensibus scriptam tantum, non dictam fuisse hanc decimam orationem. At tanta est harum inter se orationum convenientia et connexio, ut, si unam non fuisse lictam concesseris, nullam omnino dictam concedere cogaris. Id autem repugnat istis Gregorii verbis (97): « En sermonem ipsum quem tibi (Basilio) cognitum exposcebas. » Et alibi (98): « Ne his quidem meis amantissimis fratribus sermones impertire sustinebam; » ex quibus has Gregorii orationes vere fuisse pronuntiatas manifestum est.

(96) Tom. III, not. in Bibl. eccl., pag. 24.

(98) Or. x, n. 1.

(97) Or. ix, n. 4.

ORATIO IX.

ΛΟΓΟΣ Θ'.

Apologeticus ad patrem suum Gregorium, presente A Basilio magno, cum episcopus Sasimorum creatus est. Ἀπολογητικὸς εἰς τὸν πατέρα Γρηγόριον, συμπαραόντος αὐτῷ Βασιλείου, ἡγίκα ἐπίσκοπος ἐχειροτονήθη Σασίμων (99).

I. Rursum super me unctio et Spiritus: et rursum ego lugens et tristis incedo²². Nec vero id vobis mirum videri debet; nam ipse quoque Isaias²³, priusquam Domini gloriam, thronumque illum sublimem **235** et excelsum, et seraphinos ipsum cingentes conspexisset, nihil huiusmodi loquitur, nec renititur, nec metu conculitur: verum in Israelitis quidem magno clamore invehitur, sibi autem parcat, atque a se tanquam ab insonte abstinet. Postea vero quam hæc vidit, ac vocem illam sanctam et arcanam auribus usurpavit, tum demum velut seipsum magis agnoscens: Me miserum, inquit, quia compunctus sum, et quæ deinceps sequuntur; ne quid ominosi habeat oratio. Occurrunt etiam hinc antiquus ille iudex Manue, hinc deinde Petrus, Ecclesiæ columen: quorum alter, cum præstantiorem quam natura ipsius viresque ferrent, visionem sensisset, *Perimus*, inquit, *mulier, Deum vidimus*²⁴: alter Salvatoris præsentiam vimque illam et facultatem, cuius specimen illis, qui simul navigabant, in piscatione præbuerat, ferre non poterat, ac proinde, licet admiratione correptus, ipsum tamen a navi amandabat, colloquio sese indignum fateretur²⁵.

II. Jam vero cum in Evangelio centurionem audio, Christi quidem potentiam requirentem, præsentiam autem deprecantem, utpote ejus tectum angustius esset, quam ut divinam magnitudinem ac dignitatem capere posset²⁶, equidem timiditatis hu-

A. Ἡλὸν (1) ἐπ' ἐμὲ χρίσμα καὶ Πνεῦμα· καὶ πάλιν ἐγὼ πενθῶν καὶ σκυθρωπάζων πορεύομαι. Θαυμάζετε (2) Ἰσῶς· καὶ Ἰσαΐας, πρὶν μὲν ἰδεῖν τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸν θρόνον τὸν ὑψηλὸν τε καὶ ἐπὶ ἡμῶν, καὶ τὰ περὶ αὐτὸν σεραφίμ, οὐδὲν τοιοῦτον φηέγγεται, οὔτε ἀποδυσπετεῖ (3), οὔτε δέδοικεν· ἀλλὰ τοῦ μὲν Ἰσραὴλ καταδοξά, ἑαυτοῦ δὲ φοιᾶται καὶ ἀπέχεται, ὡς οὐδὲν ὑπαιτίου. Ἐπεὶ δὲ ταῦτ' εἶδε, καὶ τῆς φωνῆς ἤκουσε τῆς ἁγίας καὶ μυστικῆς, ὥσπερ τι μᾶλλον ἑαυτοῦ συναισθόμενος (4). Ὡς τάλως, φησὶν, ἐγὼ, ὅτι κατανένυγμαί, καὶ ὅσα ἐξῆς τοῦ λόγου, ἵνα φύγω (5) τὴν βλασφημίαν. Εὐρίσκω δὲ καὶ Μανωὲ τὸν παλαιὸν ἐκείνον ἐν τοῖς κριταῖς, καὶ Πέτρον ὕστερον, τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἔρεισμα· τὸν μὲν, Ἀπολόλαμεν, ὡ γόναι (6), λέγοντα. Θεὸν ἐωράκαμεν, ἐπειδὴ κρείττονος ὕψους ἤσθετο ἢ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ δύναμιν· τὸν δὲ οὐκ ἐνεγκόντα τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπιστάσιον τε καὶ ἐνέργειαν, ἣν ἐν τῇ ἀλείφῃ τοῖς συμπλέουσιν ἐπεδείξατο, καὶ διὰ τοῦτο θαυμάζοντα μὲν, ἀποπέμποντα δὲ τοῦ πλοίου, καὶ τὴν αἰτίαν προστιθέντα, ὅτι μὴ εἴη ἄξιος θείας ἐπιφανείας (7) καὶ ὀμιλίας.

B. Καὶ τοῦ ἑκατοντάρχου δὲ ὅταν ἀκούω ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, τὴν μὲν δύναμιν ἀπαιτοῦντος, τὴν δὲ παρουσίαν παραιτουμένου, ὡς οὐ χωρούσης αὐτοῦ τῆς στέγης θεῶν ἀξιωματὰ τε καὶ μέγεθος, οὐκ ἔχω μέμψεσθαι τῆς δειλιάς ἑμαυτὸν ταύτης καὶ τῆς σκυ-

²² Psal. xxxiv, 14. ²³ Isa. vi, 1 sqq. ²⁴ Judic. xiii, 22, sqq. ²⁵ Luc. v, 8 sqq. ²⁶ Matth. viii, 8.

²² Alias VII, quæ autem 9 erat, nunc 19. — Habita medio circiter anno 372.

(99) *Σασίμων*. Amplissimus codex, olim Colbertinus, erudita manu exaratus, Or. 2, alique addunt: Ναζιανζοῦ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦν, ἧς καὶ αὐτὸς ἤρξε μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς Ἐκκλησίας, μᾶλλον δὲ καὶ ἐστὶ περιόντος τοῦ πατρὸς. « Nam pater ejus Nazianzi erat episcopus; cui ipse præfuit Ecclesiæ post mortem patris, imo dum adhuc viveret. » Hæc ut falsa respuit variarum lectionum collector dicens: « Fuit (Gregorius) suffraganeus quidam et coadjutor patri, non episcopus. » Ineptæ sane hæc ratio. Verba enim quæ falsi insinuat, Gregorium Nazianzenæ Ecclesiæ vere episcopum fuisse nullatenus significant, sed tantum patri suo ejus Ecclesiæ episcopo operam navasse dum viveret, eoque extincto, ejusdem Ecclesiæ curam aliquandiu susce-

pisce, donec ipsi præficeretur episcopus.

(1) *Πάλλω*, etc. « Rursum super me unctio. » Sic loquitur Gregorius, quia jam per unctionem creatus fuerat sacerdos.

(2) *Θαυμάζετε*. Reg. hu, θαυμάζεται.

(3) *Ὅντε ἀποδυσπετεῖ*. Billius, « nec animo languet. »

(4) *Συναισθόμενος*. « Ac veluti seipsum magis sentiens. »

(5) *Ἵνα φύγω*, etc. « Ut sine offensione loquar; ut vitæ quod possit offendere; ne quemquam contumeliis lacessam. »

(6) *Ὡ γόναι*. Or. 2, γόναι.

(7) *Ἐπιφανείας*. Non bene Billius, « adventu. » Neque enim hic de « Incarnatione, » sed de « præsentia » et conspectu Salvatoris agitur.

θρωπότητος. Ὁρθολομοῦ μὲν γὰρ ἀτονίαν ἤλιος, ψυχῆς δὲ ἀρρώστιαν (8) ἐλέγχει θεὸς ἐπιδημῶν· καὶ τοῖς μὲν ἐστὶ φῶς, τοῖς δὲ πῦρ, ἐκάστῳ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην τε καὶ ποίητα. Τί ὑπολαμβάνομεν περὶ τοῦ Σαούλ; Ἐχρίσθη μὲν γὰρ, καὶ μετέσχε τοῦ Πνεύματος, καὶ ἦν τότε πνευματικὸς. οὐδ' ἂν ἐγὼ περὶ αὐτοῦ φαίην ἑτέρως, ἀλλὰ καὶ προσέφητε· (9), καὶ οὕτω παρ' ἐλπίδα καὶ τὸ εἶδος (10), ὥστε καὶ παροιμίαν γενέσθαι τὸ θαῦμα ἐκεῖνο· *Εἰ καὶ Σαούλ ἐν προφήταις*; εἰς ἔτι καὶ νῦν λεγόμενον τε καὶ ἀκούμενον. Ἐπεὶ δὲ οὐχ ὅλον (11) ἑαυτὸν ἐμπάρσχε τῷ Πνεύματι, οὐδὲ ἐστράφη καθαρῶς εἰς ἄνδρα ἄλλον, ὡς κεχρημάτιστο, ἀλλ' ἐνέμενέ τι τοῦ παλαιοῦ τῆς κακίας σπινθήρος, καὶ τοῦ πονηροῦ σπέρματος, καὶ ἦν ἐν αὐτῷ μάχη πνεύματος καὶ σαρκός· τί χορὴ πάντα ἐκτραγῶδεῖν τὰ ἐκείνου; ἴστε τὸ ἐναντίον πνεῦμα, καὶ τὸν ψάλτην, ᾧ κατεψήδετο (12). Πλὴν ἐκεῖνο κἀντεῦθεν γινώσκον. ὅτι, κἀν μὴ τῶν ἀναξίων (15) ἡ χάρις ἄπτεται (14), μὴδὲ πονηροῦ καὶ ἀναρμόστου παντελῶς τοῦ ὄργάνου (εἰς γὰρ κακότεχνον ψυχὴν μὴ εἰσελεύσεσθαι σοφίαν εἴρηται καλῶς, καὶ γὰρ πείθομαι), ἀλλὰ φυλάξει γὰρ τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, ἔργον οὐκ ἔλαττον, ἢ ἀπαρχῆς ἀρμολογίας καλῶς καὶ ἀξιοθεῖναι, διὰ τὸ τρεπτὸν καὶ ἀλλοιωτὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἑξέως τε καὶ φύσεως· ᾧ γὰρ (15) καὶ ἡ χάρις αὐτῇ πολλάκις, ἢ εἰπω τῶν ἡμετέρων κακῶν τὸ σχετικώτατόν τε καὶ παραδοξότατον, τύπον ἐμποιήσασα καὶ μετεωρίσασα, κατήνεγκεν ἀπὸ Θεοῦ τοὺς οὐ καλῶς προσεγγίσαντας, καὶ κατεβλήθημεν (16) ἐν τῷ ἐπαρθῆναι, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἀμαρτωλὸς ἢ ἀμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον.

riat, sicque, a Deo, ad quem non, ut decuit, accessimus, exturbet ac dejiciat, atque ita dum extollimur, corruamus, ut fiat supra modum peccans peccatum, nimirum per id quod bonum est, necem mihi afferens ⁴⁰.

Γ. Ταῦτά ἐστίν, ἃ ἐγὼ δεδοικώς, πικρίας ἐνεπλήσθην καὶ κατηφέας, καὶ τι τοιοῦτον ἔπαθον, ὅσον πρὸς τὰς ἀστραπάς οἱ παῖδες, ἡδονὴν ἐκπλήξει μιγνύντες ἐκ τοῦ θεάματος· ἡγάπησά τε ὁμοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐφοβήθην· καὶ χρόνον τινὸς ἔδεξθην, εἰς ἑμαυτὸν συστραφεῖς, ἐκνήψαι (17) καὶ γενέσθαι τῆς ἀσφαλεστέρας μοίρας καὶ κρείττονος, ἵνα, τοῦ λυποῦντος ὑπεξεληθόντος, ὥσπερ ζιζανίων ἐν σπέρματι, καὶ τῶν φαύλων λογισμῶν εἰζάντων τοῖς ἀμείνοσι, νικῆσθαι καθαρῶς τὸ Πνεῦμα, καὶ με λαβὼν (18) ἔχη πρὸς τὴν ἑαυτοῦ διακονίαν καὶ λειτουργίαν, πρὸς τὴν καταρτισμὸν (19) τοῦ λαοῦ τούτου, πρὸς ψυχῶν κυδέρ-

³⁷ I Reg. x, 12. ³⁸ I Reg. xvi, 14, sqq. ³⁹ Sap. i, 4. ⁴⁰ Rom. vii, 15.

(8) Ἀρρώστιαν, etc. Billius, « animæ morbum adveniens suo indicat. »

(9) Προσεφύτευσε. Or. 2, ἐπροφύτευσε.

(10) Καὶ τὸ εἶδος. « Præter spem ac probabilitatem. »

(11) Οὐχ ὅλον. Sic tres Colb., Coisl. 1, Or. 1, et Jes. Editi vero, οὐχ ὅλος.

(12) Κατεψήδετο. Bill. « fugabatur. » Comb. « excantabatur. »

(15) Κἀν μὴ τῶν ἀναξίων, etc. Hic de « gratia sacramentali » loquitur Gregorius, ea nimirum, quæ in Ordinis sacramento nonnisi rite dispositis con-

A Jus tristicque nomine mihi succensere nequeo. Nam quemadmodum sol oculorum imbecillitatem prodi, eodem modo Deus animæ infirmitatem præsentia sua coarguit; atque aliis quidem lux, aliis ignis est, unicuique videlicet ratione subjectæ materiæ atque qualitatis. Quid de Saule existimamus? Nam et unctus est, et Spiritum percepit, ac tum spiritualis erat, non enim de eo secus dixerim, atque etiam prophetavit, idque adeo præter hominum spem atque opinionem, ut ex illo miraculo proverbium hoc fluxerit, quod nunc quoque referri atque audiri solet: *Num et Saul inter prophetas* ³⁷? Quoniam autem se totum Spiritui utendum non præbuit, nec pure atque integre, ut oraculum ferebat, in alium virum mutatus est; sed pristini improbitatis fomitis pravique seminis nonnihil supererat, atque in eo cum spiritu caro confligebat; quid omnes illius calamitates tragica oratione prosequi necesse est? Notis adversarium illum spiritum, et Psalmem, cujus cantu demulcebatur ³⁸. Itaque hinc quoque illud perspicue ostenditur, tametsi divina gratia in indignos minime **236** influat, nec in malum omnique prorsus harmonia destitutum organum (in malignam enim animam non ingressuram sapientiam recte dictum est ³⁹, atque ita persuasum habeo), tamen ob humanæ habitudinis et naturæ mutabilitatem et inconstantiam, non minoris, ut quidem ipse existimo, negotii est, dignitatem suam concordiamque tueri et conservare, quam a principio ad concordiam recte perducere, ac dignitatem consequi: C quippe cum sæpe gratia ipsa (ut quod omnium malorum nostrorum miserrimum est maximeque mirandum, dicam), fastum nobis et elationem pariat, sicque, a Deo, ad quem non, ut decuit, accessimus, exturbet ac dejiciat, atque ita dum extollimur, corruamus, ut fiat supra modum peccans peccatum, nimirum per id quod bonum est, necem mihi afferens ⁴⁰.

III. Hæc sunt, quæ ego metuens, acerbitate ac mæstitia impletus sum, eodemque modo affectus, quò pueri ad fulgetra, ex quorum spectaculo conjunctam cum admiratione ac stupore voluptatem capiunt. Spiritum enim simul et amavi, et eximui: nonnulloque temporis spatio opus habui, ut me ipse colligerem et excitarem, ac meliori tutiorque parti adjungerem; ut, subducente sese mœrore, non secus ac zizaniis in semine, malisque cogitationibus meliori consilio cedentibus, Spiritus jam plane vinceret, meque ad famulatum suum et ministerium uteretur, ad populi hujus perfectionem,

fertur. Potest etiam intelligi locus iste de « gratia justificante, » quæ in adultis prævias dispositiones requirit.

(14) Ἀπτεται. Jes. ἄπτεται.

(15) Ὁ γὰρ. Coisl. 1. ὡς γὰρ.

(16) Κατεβλήθημεν, etc. Videatur alludere Gregorius ad verba Ps. lxxii, 18, « dejecisti eos dum allevarentur. »

(17) Ἐκνήψαι. « Ut animos reciperem. »

(18) Λαβὼν. Jes. ed. aliique nonnulli, λαβὼν.

(19) Καταρτισμὸν. « Institutionem, » vel, « perfectionem, » ut in vulgata. Minus propria videtur

ad animarum gubernationem, ad utrumque doctrinae genus, tam quod in sermone, quam quod in opere vitaeque exemplo consistit, per arma iustitiae a dextris et a sinistris⁴¹, ad idoneam pascendi gregis rationem, quae a mundo abstrahat, ad Deum adducat, exhauriat corpus, spiritum augeat, tenebras effugiat, luce gaudeat, propellat feras, ovile colligat, praecipitia et desertas solitudines caveat, dum ad montes et edita loca greges impellit. De quibus mihi locutus videtur eximius Michæas, cum nos his verbis ex humo ad fastigia nostra pertraheret: Appropinquate montibus æternis. Exsurge et ambula, quoniam hic tibi, hoc est, in rebus abjectis, et quae deorsum volvuntur, non est requies⁴², licet aliter quibusdam videatur.

IV. Hanc regendi gregis artem mihi tradite, **237** B amici, jam deinceps mihi pastores et collegae. Huius mihi tesseras date, et tu, communis Pater, qui multos pastores in tam longa ætate instruxisti, ac commulasti, et tu philosophiae meae explorator, et iudex. An vero (benigne, quæso, quod dicam accipe) fieri potest ut, cum in media tempestate iactemur, fluctuque strepitum undique obtundamur, perite gregem curemus et pascamus? Te, inquam, appello, qui humanior eras inter oves (nisi quid te offendit hæc oratio), cum pascui bruti participes una essemus, quam nunc inter pastores, posteaquam divino beneficio ad spirituale pascuum acciti sumus. En, quod tibi in votis erat, in potestate jam me habes, atque insuperabilem superasti. En præter alia omnia sermonem quoque ipsum, quem tibi cognitum exposcebas, et quem, laudibus alioqui efferens, cessantem tamen, crebris densisque verborum nivibus impetebas.

V. Verum nonnihil habeo, quod amico objiciam. Quis ex communibus amicis causam meam discipulabit? Aut quis integer erit iudex, ut justam sententiam ferat, ac non, quod plerique facere solent, plus gratiae quam veritati tribuat? Vis crimen proferam; nec propterea orationis tue aculeum in me rursus immittes? Fuit quoddam tibi nobiscum arcanum, vir admirande, arcanum vere atque incredi-

⁴¹ II Cor. vi, 7. ⁴² Mich. ii, 40.

vox «instauracionem» qua Billius utitur. Non enim instaurator, nisi quod depravatum est. Quis vero dixerit depravatam Nazianzenam plebem, quam Gregorius senior tam longo tempore verbo et exemplo formaverat?

(20) Μάρτυρες. Reg. hu, μάρτυρες.

(21) Ὁρεσι καὶ ὄρεσι. Schol. Colb., πρὸς ὄρη πνευματικά, τὴν ὁρῶς ἔχουσιν πίστιν, τὰ νοητὰ πρὸβὰτα συνελάνουσιν. «Ad spirituales montes, certam scilicet fidem, spirituales oves compellentem.»

(22) Ἀρέλων. Reg. hu, ἔλκων.

(23) Ποιμένες καὶ συμποιμένες. Hic, præter Gregorium seniores et Basilium, qui certe ipsius consecrationi aderant, alios etiam nonnullos consecratos præsumimus intelligimus. Vide Monit. n. iv.

(24) Παραμύθας. Sic Basilii commentator: «Ἡ τῶν πολλῶν χρόνῳ ἀρχιερεὺς ἀποθνήσκοντος ἡμεῖς πελάτους ἐν μητροπόλει.» «Quia plurimos in metropolitana sede sibi succedentes episcopos viderat, aut suffragio collocarat.»

νησιν, πρὸς διδασκαλίαν τὴν ἐν λόγῳ, καὶ τὴν ἐν ἔργῳ, καὶ ὑποδείγματι, διὰ τῶν ὁπλῶν τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν, πρὸς ποιμαντικὴν εὐθετον, ἀποσπῶσαν κόσμου, Θεῷ προσάγουσαν, δαπανῶσαν σῶμα, πνεύματι προστιθεῖσαν, σκότος φεύγουσαν, φωτὶ χαίρουσαν, θήρας ἐλαύνουσαν, μάνδραν (20) συνάγουσαν, κρημνοὺς φυλασσομένην καὶ ἐρημίας, ἕρεσι καὶ ὕψει (21) προσελαύνουσαν. Περὶ ὧν μοι δοκεῖ καὶ ὁ θαυμασιώτατος Μιχαὴς λέγειν, χαμὸθεν ἡμᾶς ἀνέλκων (22) ἐπὶ τὰ ἡμέτερα ὕψη. Ἐγγίστατε ὅρεσιν αἰνίοις. Ἀνάστα καὶ πορεύου, ὅτι οὐκ ἔστι σοι αὕτη ἀνάπαυσις, κἢ δοκῇ τισιν εἶναι τὰ χαμαιπετῇ καὶ κάτω στρεφόμενα.

Δ'. Ταύτην με διδάξατε τὴν ποιμαντικὴν. ὦ φίλοι, λοιπὸν ἐμολιποιμένες καὶ συμποιμένες (23). Ταύτης ὁδοὶ μοι τὰ συνθήματα, σύ τε ὁ κοινὸς Πατήρ, καὶ πολλοὺς τῷ χρόνῳ καταρτίσας καὶ παραμύθας (24) ποιμένας, σύ τε ὁ τῆς ἐμῆς φιλοσοφίας βασιλευσθεὺς καὶ κριτής. Ἄλλ' (ὅπως μοι φιλοσόφως δέξῃ τὸν λόγον [25]), ἡ δυνάμεθα, καὶ ἐν μέσῃ ζάλῃ στρεφόμενοι καὶ περιηγούμενοι, ποιμαίνειν ἐπιστημονῶς, καὶ ἐκτρέφειν τὸ ποιμνιον; Ὁ φιλανθρωπότερος (26) ἐν προβάτοις (εἰ μὴ μοι δυσχεραίνης [27]), ἥνικα τῆς ἀλόγου νομῆς (28) μετείχομεν, ἡ ἐν ποιμένιν, ἥνικα τῆς πνευματικῆς ἡξιώθημεν. Ἐχεις μὲν, ὅπερ ἐπὶ τοῖς, ὑπὸ χεῖρας ἡμᾶς, καὶ νενίκηκας τὸν ἀήτητον· καὶ ἰδοὺ σοὶ μετὰ καὶ (29) τῶν ἄλλων ὁ λόγος, ὃν εἰδὼς ἐπεζήτηεις, καὶ ὃν ἐπαίνων, ἐβαλλες ἀργοῦντα πολλὰς τῶν σῶν λόγων καὶ πυκναῖς ταῖς νηφά- (30).

Ε'. Ἄλλ' ἔχω τι τῇ φίλῃ καὶ μέμψασθαι· τίς δικασεῖ μοι τῶν κοινῶν φίλων; ἡ τίς ἀδέκαστος ἔσται κριτής, ἵνα τὴν δικαίαν ἐνέγκῃ ψήφον, ἀλλὰ μὴ τὸ τῶν πολλῶν πάθος, καὶ λάβῃ (31) ἐν κρίσει πρόσωπον; Εἴπω καλεῖσθαι τὴν μέμψιν, καὶ οὐκ ἐπαφήσεις μοι πάλιν τὸν λόγον; Ἐγένετό τι καὶ σοὶ πρὸς ἡμᾶς ἀπόρρητον, ὃ θαυμάσιον, πρᾶγμα ὄντως (32) ἀπόρρητον τε καὶ ἀπιστον, καὶ οὕτω (33) πρότερον περὶ

(25) Λόγον, ἡ. Tres Regg. et Or. 2, λόγον, εἰ.

(26) Φιλανθρωπότερος. Coisl. 1, φιλανθρωπώτατος.

(27) Δυσχεραίνης. Regg. bm, hu. Or. 2, Jes. δυσχεραίνεις.

(28) Ἀλόγου νομῆς. Gregorius «irrationalia pascua» appellat omnes profanas disciplinas; quæ vero Christianæ sunt, «spiritualia» nominat.

(29) Καὶ. Deest in Regg. bm, hu, tribus Colb. et Or. 2.

(30) Πυκναῖς ταῖς νηφάσιν. Metaphora ex Homero, II. Γ, petita. Hac voce utuntur Græci, cum magnam rei alicujus copiam significare volunt.

(31) Καὶ λάβῃ, etc. Malin cum Vulgata, «personam in iudicio accipiat.»

(32) Ὅρκως, etc. «Res plane arcana et incredibilis.» Vim illam intelligit, juxta Eliam, qua Sasi-nensem Ecclesiam suscipere coactus fuit.

(33) Καὶ οὕτω. Sic duo Regg., tres Colb., Or. 2, Hervag. etc. Editi. καὶ οὕτω.

ἡμῶν ἀκουσθέν. Οὐκ ἐπεισθημέν, ἀλλ' ἐδιδάσθημεν. Ὡ τοῦ θαύματος! Ὡς γέγονε πάντα καινά! Καὶ ὅσον διέστησεν ἡμᾶς! τί βούλει καὶ εἰπω, τὸν θρόνον, ἢ τὸ τῆς χάριτος μέγεθος; Πλὴν ἡγοῦ, καὶ κατευοδόου, καὶ βασιλευε, καὶ ποιμαίνε ἡμᾶς ποιμαίνοντας. Ὡς ἔτοιμοι γε ἡμεῖς ἔπασθαι, καὶ ὑπὸ τῆς σῆς ποιμαντικῆς ψυχῆς (34) ἀγεσθαι τῆς ὑψηλῆς καὶ ἐν-θέου· εἰρήσεται γὰρ τάληθες, εἴ τι καὶ παρὰ τὸν νόμον ἐξ ἀγάπης τετολμήκαμεν (35). Δίδαξον (36) τὴν σὴν ἀγάπην περὶ τὰ ποιμνία, τὸ σὸν ἐπιμελές τε ὁμοῦ καὶ εὐσύνετον, τὴν ἐπιστάσιαν, τὰς ἀγρυπνίας, τὴν τῶν σῶν σαρκῶν ὑποχώρησιν, ἣν τῷ πνεύματι ὑπεχώρησαν, τὸ τοῦ σοῦ χρώματος ἄνθος τῇ ποιμνίᾳ κάμνοντος, τὸ ἐν πραύτητι σύντονον, τὸ ἐν τῷ πρακτικῷ γαληνῶν τε καὶ ἡμερον (πράγμα οὐκ ἐν πολλοῖς εὐρισκόμενον, οὐδὲ πολλὰ ἔχον τὰ παραδείγματα), τοὺς ὑπὲρ τῆς ποιμνῆς πολέμους, τὰς νίκας ἃς ἐν Χριστῷ σὺ νενίκηκας.

Γ'. Εἰπέ τίσι τῶν νομῶν προσαχτέον, ἐπὶ ποίας πεηγᾶς ἰστέον, καὶ τίνας φευκτέον, ἢ νομάς, ἢ νόματα· τίνας ποιμαντέον τῇ βακτηρίᾳ, τίνας τῇ σύριγγι· πότε ἀκτέον ἐπὶ νομάς, καὶ πότε ἀνακλητέον (37) ἀπὸ νομῶν· πῶς πολεμητέον τοῖς λύκοις, καὶ πῶς τοῖς ποιμέσιν οὐ πολεμητέον· καὶ μάλιστα ἐν τῷ νῦν καιρῷ, ὅτε ποιμένες ἤρρονευσαντο, καὶ διέσπειραν τὰ πρόβατα τῆς νομῆς, ἵνα τοῖς ἀγνωστοῖς προφῆταις τὰ αὐτὰ συνοδύρωμαι. Πῶς τὸ ἀσθενὲς ἐνισχύσω, καὶ τὸ πεπτωκὸς ἀναστήσω, καὶ τὸ πλανώμενον ἐπιστρέψω, καὶ τὸ ἀπολωλὸς ἐκζητήσω, καὶ φυλάξω τὸ ἰσχυρόν; Πῶς ταῦτα καὶ μάθω, καὶ φυλάξω κατὰ τὸν ὅρθον τῆς ποιμαντικῆς λόγον, καὶ τὸν ὑμέτερον (38)· ἀλλὰ μὴ γένωμαι κακὸς ποιμὴν, τὸ γάλα κατεσθίων, καὶ τὰ ἔρια περιβαλλόμενος, καὶ τὰ παχύτερα κατασφάζων (39) ἢ ἀπεμπολὼν, καὶ τὰ ἄλλα παρὲς τοῖς θηρίοις καὶ τοῖς κρημνοῖς, ποιμνίων ἑμαυτὸν, οὐ τὰ πρόβατα, ὅπερ ὠνεῖδιζοντο οἱ παλαί· προσεστώτες τοῦ Ἰσραὴλ. Ταῦτα διδάσκειτέ με, καὶ τοῦτοις στῆρίζετε τοὺς λόγους, καὶ μετὰ τούτων ποιμαίνετε καὶ συμποιμαίνετε (40) τῶν παραγγελμάτων, καὶ σώζετε, ὥσπερ τῇ διδασκαλίᾳ, οὕτω καὶ ταῖς εὐχαῖς, ἐμὲ τε καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ποιμνιον, εἰς ἀσφάλειαν ἔμοι, εἰς καύχημα ὑμῖν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιφανείας καὶ ἀποκαλύψεως τοῦ μεγάλου Θεοῦ, καὶ ἀρχιποιμένος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ ἡ δόξα Πατρὶ παντοκράτορι σὺν τῷ ἁγίῳ καὶ ζωοποιῷ (41) Πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

³³ Isa. XLIII, 19. ³⁴ Hebr. IV, 16. ³⁵ Psal. XLIV, 5. ³⁶ Jer. X, 21. ³⁷ Ezech. XXXIV, 4. ³⁸ Philipp. II, 16; I Cor. I, 8; I Petr. V, 4.

(34) *Ψυχῆς*. Deest in duobus Regg., tribus Colb., Coisl. 1, et Jes.

(35) *Τετολμήκαμεν*. Tres Regg., Or. 2, et Jes. κατατελμήκαμεν. Elias, « si quid per legem amicitia », etc.

(36) *Δίδαξον*. Reg. a, addit, ἡμᾶς.

(37) *Ἀνακλητέον*. Reg. a. ἀνακτέον.

(38) *Ὑμέτερον*. Combelsius legit, ἡμέτερον, et vertit: « nostraque ratio. » Cum enim Gregorius

A bile negotium, nec antehac de nobis unquam fando auditum. Non suasionem inducti, sed coacti sumus. O rem miram! Quam nova facta sunt omnia ³³! Et quantum nos disjuncti! thronus, dicam, an gratiæ ³⁴ magnitudo? Sed tamen præci, prospere procede, et regna ³⁵, nosque pastores pasce. Parati quidem nos, ut tua sequamur vestigia, atque pastoralis necnon sublimis et divinæ animæ tuæ nutibus ducamur. Vera enim eloqui, etiamsi præ amore audacius quidpiam præter legem protulerimus. Nos doce tuam erga gregem charitatem, tuam simul et curam et solertiam, sollicitudinem, vigilias, illud obsequium a carne tua spiritui præsitum, illum coloris tui florem, qui pro grege contabescit, illud ingenii acumen lenitate temperatum, illam in rebus gerendis serenitatem et mansuetudinem (quæ res haudquaquam **238** in multis reperitur, rarique est exempli), bella illa pro gregis salute suscepta, victorias illas quas in Christo retulisti.

VI. Dic, quæ pascua petenda, qui fontes adeundi, ac rursum quæ pascua vitanda, qui latites: qui baculo regendi, qui fistula: quo tempore ad pascua ducendus grex, et quo rursum a pascuis revocandus: quo modo bellum lupis inferendum, quo modo non lacessendi pastores; hæc præsertim tempestate, qua pastores stulte sese gesserunt, atque oves pascuæ disperserunt ³⁶, ut eadem, quæ sanctissimi prophetæ, iisdem verbis deplem. Quo modo, quod infirmum est, roborabo, quod lapsum est erigam, quod aberrat in viam reducam, quod perit conquiram, quod integris viribus est conservabo? Quo, inquam, modo hæc addiscam, atque ita, ut recta pastoralis artis vestraque ratio postulat, custodiam; ac non, quod scelerati pastoris est, lac comedam, et lana induar ³⁷, et pinguissima quæque jugulem aut vendam, reliqua autem bestiis et præcipitiis relinquam, me ipsum pascens, non gregem, quemadmodum olim Israelitarum præfectis objiciebatur. Hæc me, quæso, docete, his sermonibus fulcite, his præceptis, et me, et mecum sacrum hunc gregem pascite, atque, ut doctrina, ita precibus etiam servate, mihi quidem ad securitatem, vobis autem ad gloriationem in die adventus ac revelationis magui Dei et principis pastoris nostri Jesu Christi ³⁸, per quem et cum quo gloria Patri omnipotenti, cum sancto et vivifico Spiritu et nunc, et in sæcula sæculorum. Amen.

jam ipse pastor esset, ratio gregis regendi ipsi ceteri aliis pastoribus communis erat.

(39) *Κατασφάζων*. Reg. hu, et Jes. κατασφάγων.

(40) *Καὶ συμποιμαίνετε*. Deest in Jes. « His præceptis ac documentis pascite, pascendique suam operam navate, atque, ut doctrina, ita precibus me pariter, et sacrum hunc gregem servate. »

(41) *Ζωοποιῷ*. Regg. a, hu, Coisl. 1, et Or. 1, ἀγαθῷ.

ORATIO X^a.

ΛΟΓΟΣ Ι΄.

239 *In seipsum, ad patrem et Basilium magnum, A* *Eis εαυτὸν (42), καὶ εἰς τὸν πατέρα καὶ Βασίλειον τὸν μέγαν, μετὰ τὴν ἐπ' ἀνάδοχον ἐκ φυγῆς.*

I. Nihil senectute fortius, nihil amicitia venerabilius. Ab his ego ad vos ductus sum, vinctus in Christo⁴², non catenis ferreis, sed tenacissimis Spiritus vinculis constrictus. Equidem ipse mihi antea invicto quodam animi robore polleere videbar, atque, o stoliditatem! ne his quidem meis amantissimis ac fratribus sermones inopertire sustinebam, utpote qui volentibus omnia reliquisset, ut ab omni negotio feriat, tranquille philosopharer, mecumque ipse et cum Spiritu colloquium haberem. Eliae Carmelum animo agitabam, et Joannis desertum, et coelestem eorum, qui hoc philosophiae genus profitentur, vivendi rationem: atque res praesentes, tempestatis instar, existimabam, ac rupem aliquam, aut praeruptum quemdam locum, aut exiguum murum conquiebam, quibus obtegi possem. Aliorum, inqueiebam, sint labores et honores, aliorum bella et palmae: mihi autem hoc sufficiat, ut bella fugiens, atque oculos in meipsum conjiciens, sic vitam, ut potero, instituam, velut tenui rate parvum quoddam pelagus trajiciens, ac per inopem et exiguum vitae functionem, parvam in altero aëro mansionem mihi comparans. Abjectiorum quidem fortasse hoc consilium, verum tutius sibi prospicientium: nimirum aequo intervallo, et a summo fastigio, et a casu distare.

II. Haec ipse mecum, quandiu umbras adhuc ei insomnia pingere, atque inanibus figmentis animum pascere licebat. Quid autem nunc? Amicitia me subegit, patris canities me subdidit: prudentiae, inquam, senectus, vitae limes, portus tutior, atque illius amicitia, qui et apud Deum dives est, et alios ditat. Jam enim iram abjicio (*audiant mansueti et laetentur*⁴³): manumque hanc, quae mihi vim attulit, placido vultu conspicio, ac Spiritu arrideo, mihi huius commotum pectus sedatur, reditque ratio; atque amicitia, velut flamma quaedam, consopita et exstincta, rursus ex parvo igniculo reviviscit et excitatur. Renuerat consolari anima mea, et anxietate afficiebatur in me spiritus meus⁴⁴. Dixi, Nunquam in posterum amicitiae fidem habebo. Et cur tandem in **240** homine spem meam colloquem? cum omnis homo fraudulenter incedat, ac frater omnis proximum suum omni arte supplantet⁴⁵, atque omnes ex

A'. Οὐδὲν ἰσχυρότερον γῆρας, καὶ οὐδὲν φιλικὸν αἰδεσιμώτερον. Ὑπὸ τούτων ἤχθη ὑμῖν ἐγὼ δέσμιος ἐν Χριστῷ, δεθείς οὐκ ἀλύσει σιδηραῖς, ἀλλὰ τοῖς ἀλύτοις δεσμοῖς τοῦ Πνεύματος. Τέως δὲ ὥμην ἰσχυρὸς εἶναι τις καὶ ἀήτητος, καὶ, ὦ τῆς ἀλογίας! οὐκ ἐδίδουν τοὺς λόγους οὐδὲ τοῖς ἑμοῖς ἐρασταῖς τούτοις καὶ ἀδελφοῖς, ἐν ἔγω τὴν ἀπραγμοσύνην, καὶ τὸ φιλοσοφεῖν ἐν ἡσυχίᾳ, πάντα παρὲς τοῖς βουλομένοις, ἐμαυτῷ δὲ (43) προσλαλῶν καὶ τῷ Πνεύματι. Ἠλίου περιενδύον τὸν Κάρμηλον, καὶ Ἰωάννου τὴν ἔρημον, καὶ τῶν οὕτω φιλοσοφούντων τὸ ὑπερκόσμιον· καὶ ζάλην τὰ παρόντα ἐνόμιζον, καὶ πέτρην τινὰ ἐξήτουν, ἢ κρημνὸν, ἢ τεχνίον, ὅφ' οἷς σκαπασθῆσμαι. Ἄλλων, ἔλεγον, ἔστωσαν αἱ τιμαὶ καὶ οἱ πόνοι, ἄλλων οἱ πόλεμοι καὶ τὰ νικητήρια· ἑμοὶ δὲ ἀρκεῖται φεύγοντι τοὺς πολέμους, εἰς ἐμαυτὸν βλέποντι ζῆν οὕτως, ὅπως ἂν δύνωμαι, καθάπερ ἐπὶ λεπτῆς σχεδίας διαπεραιουμένη μικρὸν τι πέλαγος· καὶ μικρὰν τὴν ἐκείθεν μονήν, τῷ πενιχρῷ (44) τῆς ἐντεῦθεν πολιτείας κατακτωμένῳ. Ταπεινότερων (45) ὁ λογισμὸς ἴσως. ἀλλ' οὐκ ἀσφαλεστέρων· ἴσον (46) ἀπ' ἐχέειν καὶ ὕψους καὶ πτώματος.

B'. Ταῦτα ἕως ἐξῆν γράφειν ἔτι σκιὰς καὶ ὀνείρατα, καὶ τοῖς ματαίοις ἀναπλάσμοις ἐστὶν τὴν διάνοιαν· νῦν δὲ τί; Φιλία παρεστήσατό (47) με, καὶ πολὺ κατὰ τὴν ἐχειρώσατο· ἡγῆρας φρονήσεως, προθεσμίας βίου, λιμὴν ἀσφαλέστερος, καὶ φιλικὴ πλουτούντος Θεοῦ, καὶ πλουτιζόντος. Ἡδὲ γὰρ ἀποπέμπομαι τὴν ὀργὴν (*ἀκούσάτωσαν πράξεις, καὶ εὐφρανθήτωσαν*)· καὶ πρὸς τὴν χεῖρα ἡμερον βλέπω τὴν τυραννήσαντα, καὶ προσγελῶ τῷ Πνεύματι, καὶ ἡ καρδία καθίσταται μοι, καὶ ὁ λογισμὸς ἐπ' ἀνέργεται, καὶ ἡ φιλία, καθάπερ τις εὐλὴ, κατὰ σθεσθεῖσα καὶ ἀπομαραινθεῖσα, πάλιν ἐκ μικροῦ σπινθήρος ἀναζῆ καὶ ἀνάπτεται. Ἀπηνήνато παρακληθῆναι ἡ ψυχὴ μου, καὶ ἡ καρδία ἐπ' ἐμὲ τὸ πνεῦμά (48) μου. Εἶπα· Οὐ μὴ προσθῶ ἔτι πιστεῦσαι φιλικῇ. Καὶ ἴνα τί μοι ἐλπίζειν ἐπ' ἀνθρώπων; ὅτι πᾶς ἀνθρώπος δολίως πορεύεται, καὶ πᾶς ἀδελφὸς πτέρνη πτερνίζει τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ πάντες ἡμεν (49) τοῦ αὐτοῦ

⁴² Ephes. iv, 5. ⁴³ Psal. lxxiii, 5. ⁴⁴ Psal. lxxvi, 3. ⁴⁵ Jer. ix, 4.

^a Alias 8, quae autem 10 erat, nunc 7. — Habita medio circiter anno 372.

(42) *Eis εαυτὸν*. In Jes. cod. sic titulus: *Eis τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸν Βασίλειον μέγαν, ἡνίκα ἐμελλον χειροτονεῖν αὐτὸν ἐπίσκοπον*. «Ad patrem suum, et ad Basilium magnum, cum episcopum eum essent consecraturus.»

(43) *Ἐμαυτῷ δέ*. Sic Regg. bm, hu, et Or. 2, Deest δὲ in Par. ed.

(44) *Τῷ πενιχρῷ*, etc. Combef. «vitae hic pau-

pere cultu ac disciplinae.»

(45) *Ταπεινότερων*. Duo Regg. ταπεινότερων.

(46) *Ἰσον*. Regg. hu, δσον.

(47) *Παρεστήσατο*. Basil. τοῦτ' ἐστίν. ἡχμαλώτευσσε, id est, «in captivitate abduxit.»

(48) *Τὸ πνεῦμα*. Sic duo Regg. et Jes. Deest τό in ed.

(49) *Ἡμεν*, etc. Coisl. 1, ἐσμέν τοῦ αὐτοῦ πληθὺ καὶ κράματος, «sumus ex eodem luto et massa concreti.»

χος και φυραματος, και του αυτου ξυλου της κα-
κίας γεγευμεθα (50)· σκηνην δε άλλος άλλην ευπρε-
πετέραν προέβληται; και τί μοι της φιλίας εκείνης
δρελος, Ελεγον, της ζηλωτης (51) και περιδοήτου,
ἀρξαμένης από κόσμου, και προελθούσης εις πνευ-
μα; Τί θα (52) της μιάς στέγης τε και τραπέζης;
ή τί των κοινών παιδευτών τε και παιδευμάτων; τί
θα της υπέρ αδελφούς ανακράσεως, ή της γνησίας
συμπνοίας υστερον, ει μηδε τοσούτον υπήρξέ μοι κά-
τω μένειν εν καιρώ δυναστείας και υψους, όποτε
τό (53) εναντίον τοίς πολλοίς σπουδάζεται και επι-
τυγχάνεται, τό παραδυναστεύειν λέγω, και της των
φίλων μετέχειν ευημερίας (54);

Γ'. Τί μοι πάντα λέγειν τά της λύπης και της Β
ἀκηδίας, ήν όφον έχω καλῶ, του νοῦ εὐρήματα (55);
Και γάρ ταῦτα, και τούτων ήν αποπώτερα· κατηγο-
ρήσω γάρ αὐτός έχω της ἐμης εἴτε ἀπονοίας εἴτε
ἀνοίας. Ἀλλά νῦν μεταλαμβάνω και μεθαρμόζομαι
ὡς πολὺ τούτων και ἀληθέστερα, και ἡμῖν πρεπωδέ-
στερα. Καί ἵνα εἰδῆς (56) τό γνήσιον της ἡμετέρας
μεταβολῆς, ὡ θαυμάσιε, οὐ λυεῖς μόνον τήν σιωπήν
ήν ἐμέμψω, και ἥς πολλά κατεβόησας, ἀλλά και συν-
ηγόρους ἔχεις τοὺς λόγους. Τοῦτο μὲν ἦδη της ἡμετέρας
φιλίας καθαρώς, και τοῦ ἐν ἡμῖν Πνεύματος. Ἀλλά τίς
ή σονηγορία; και εἰ τι ἀμαρτάνω (57), αὐτός ἐπανόρ-
θου, ὥσπερ και τῆλα εἰσθας. Οὐκ ἤνεγκας τό πνευ-
μα της φιλίας ποιῆσαι δεύτερον· ἐπεὶ των μὲν άλλων
ἴσως ἡμεῖς, ἡμῶν δὲ τό Πνεῦμά σοι (58) πολλῶ τι-
μιώτερον. Οὐκ ἤνεγκας ἐν τῇ γῇ κατακεκρύφθαι και
κατωρύχθαι (59) τό τάλαντον· οὐκ ἤνεγκας ἐπὶ πολὺ
τόν λυχνον τῷ μοδίῳ περικαλύπτεσθαι, ὅτι δὴ τοῦτο
τό ἐμὸν φῶς, και τήν ἐμὴν ἐργασίαν ὑπολαμβάνεις.
Ἐξήτησας τῷ Παύλῳ σοι προστεθῆναι και τὸν
Βαρνάβαν· ἐξήτησας Σιλουανῷ και Τιμοθέῳ προσ-
γενέσθαι και Τίτον (60), ἵνα σοι τρέχῃ τό χάρισμα διὰ
των γνησίως υπέρ σου μεριμνώντων, και κύκλῳ από
Ἱερουσαλὴμ μέχρι του Ἰλλυρικου πληρώσης τό Εὐ-
αγγέλιον.

opera, qui sua causa sollicitudinem non fictam suscipiunt, divina gratia longius latiusque a te 241
propagetur: atque ab Hierosolymis ad Illyricum usque per circuitum Evangelium impleas⁵⁵.

Δ'. Διὰ τοῦτο εἰς μέσον ἀγείς, και ὑποχωροῦν-
τος λαμβάνῃ (61), και παρὰ σεαυτὸν καθίζεις· τοῦτο
τό ἐμὸν ἀδίκημα, φάτῃς ἄν, και κοινωνὸν ποιῇ των
φροντιδων και των στεφάνων. Διὰ τοῦτο χρίεις ἀρ-
χιερέα (62), και περιβάλλεις τὸν ποδήρη, και περι-
τίθεις (63) τὴν κίδαριν, και προσάγεις τῷ θυσιαστη-
ρίῳ της πνευματικῆς οὐλοκαυτώσεως, και θύεις τὸν

A eadem terra et massa congmentati sumus, eandem-
que vitii arborem gustaverimus: utcumque alius
alio speciosiore larvam praeferat? Quid vero,
dicebam, mihi fructu attulerit praeclara illa et cele-
bris amicitia, quae a mundo exorsa, ad spiritum
progressa est? Quid idem tectum, eandem mensam
habuisse? Quid eosdem praeceptores, easdem artes
et disciplinas? Quid denique illa nostra fratrum
amorem superans temperatio, aut haec etiam, quae
postea secuta est, sincera animorum consensio, si
ne hoc quidem mihi licuit, ut imperii sublimitatis-
que tempore humili loco manerem; cum praesertim
in contrarium multi incumbant, votique sui compo-
tes fiant, hoc est, ut proximam potestatem habeant
atque in amicorum felicitatis partem veniant?

III. Quid cuncta ea referre attinet, quae mœror
animique consternatio, quam ego mentis tenebras
appello, excogitabat? Haec enim erant, atque etiam
his absurdiora: meam enim ipsemet accusabo, sive
contumaciam eam dicere oportet, sive dementiai.
Nunc vero orationem retexo, ac reconcinno, eaque
dicam, quae et his multo veriora sunt, et nobis
digniora. Atque ut intelligas, vir praeclare, quam
sincera sit haec nostra mutatio; non id duntaxat
consecutus es, ut silentium nostrum solveres, cuius
nomine magnis me clamoribus exagitabas: verum
sermones quoque ipsos defensores habes. Id quod
amicitiae nostrae. Spiritusque in nobis habitantis,
certissimum est argumentum. Cujusmodi autem est
hoc patrocinium? Ac si forte erravero, erratum
hoc, ut caetera soles, corrige. Spiritum amicitiae
posthabere minime sustinui: quandoquidem ut
nos pluris fortasse, quam alios omnes ducis, ita
rursus Spiritum nobis longe anteponis. Non passus
es talentum in terra defossum atque obrutum late-
re⁵⁶. Non passus es lucernam modio diutius obdu-
ci⁵⁷: hoc enim lumen meum meamque negotiatio-
nem esse existimas. Id studuisti, ut tibi Paulo Bar-
nabas adjungeretur⁵⁸. Id studuisti, ut Silvano et
Timotheo tertius accederet Titus, nimirum ut eorum
241

D IV. Idcirco me in medium producis, et suffugienti
manum injicis, ac juxta te collocas: haec videlicet
est illa tibi a me irrogata injuria, iniquis, atque
curarum simul et coronarum socium asciscis.
Idcirco me pontificem ungis, ac podere cingis, capi-
tique cidarim imponis⁵⁹, atque holocausti spiri-
tualis altari admoves, et initiationis vitulum mactas,

⁵⁵ Matth. xxv, 18.

⁵⁶ Luc. xi, 35.

⁵⁷ Gal. ii, 1.

⁵⁸ Rom. xv, 19.

⁵⁹ Exod. xxix, 4 seqq.

(50) Γεγευμεθα. Jes. γεγευσμεθα.

(51) Της ζηλωτης. « Invidenda. »

(52) Τί θα. Reg. hm, Jes. Τί δε.

(53) Ὅποτε τό. Sic tres Regg. et Jes. Coisl. 1, όποτε δ. In ed. deest τό.

(54) Εὐημερίας. Sic tres Regg. sublato της.

(55) Εὐρήματα. Reg. hu, εὐρέματα.

(56) Ἴνα εἰδῆς. Ita Jes. In ed. ἴν' εἰδῆς.

(57) Καί εἰ τι ἀμαρτάνω. Reg. hu, και ή τι. Jes. διαμαρτάνω.

(58) Σοι. Reg. hu, σου.

(59) Κατωρύχθαι. Reg. hu, et Jes. κατορωρύχθαι.

(60) Τῷ Παύλῳ... Βαρνάβαν... Σιλουανῷ... Τιμοθέῳ... Τίτον. Gregorius hic, juxta Eliam. per « Pau- lum » intelligit Basilium inagnum, per « Barnabam et Titum, » se ipsum, per « Silvanum, » Gregorium Nyssenum, et per « Timotheum, » Petrum, ambo Basilii fratres.

(61) Ἀρχιερέα. Coisl. 1. λαμβάνεις.

(62) Ἀρχιερέα. Sic duo Regg. sublato τόν.

(63) Περιτίθεις. Reg. hm. περιτιθεῖς.

manusque spiritui consecras, et Sancta sanctorum A spectatum introducis, verique illius tabernaculi, quod non homo, sed Dominus fixit ⁵⁵, ministrum efficis: dignumne vero, et vobis qui ungitis, et eo, propter quem peragitur, et in quem tendit hæc unctio, perspectum hoc habet Pater veri illius ac genuini Christi, quem exsultationis oleo præ con sortibus suis ⁵⁶ perfudit, cum humanitatem divini- tate unxit, ut faceret utraque unum ⁵⁷: perspectum etiam Deus ipse ac Dominus noster Jesus Christus, per quem reconciliationem obtinimus, Spiritusque sanctus, qui nos huic muneri præfecit, in quo et stamus, et gloriamur, ob spem gloriæ Domini nostri Jesu Christi, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

⁵⁵ Hebr. viii, 2. ⁵⁶ Psal. xlv, 8. ⁵⁷ Eph. ii, 14.

(64) Ὁ Κύριος καὶ. Sic Reg. bm. Deest καὶ in Par. ed.

(65) Ἡ χρίσις. Sic Regg. bm, et hu. Deest ἡ in Par. ed.

μύσχον τῆς τελειώσεως, καὶ τελειῶς τὰς χεῖρας τῷ Πνεύματι, καὶ εἰσάγεις εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ἐποπτεύοντα, καὶ ποιεῖς λειτουργὸν τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἐπηξεν ὁ Κύριος καὶ, (64) οὐκ ἀνθρω- πος. Εἰ δὲ καὶ ἄξιον ὑμῶν τε τῶν χριόντων, καὶ ὑπὲρ οὗ, καὶ εἰς ὃν ἡ χρίσις (65), οἶδε τοῦτο ὁ Πα- τὴρ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ ὄντως Χριστοῦ, ὃν ἔχρισεν ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους αὐτοῦ, χρί- σας τὴν ἀνθρωπότητα τῇ θεότητι, ὥστε ποιῆσαι τὰ ἀμφοτέρωθεν· καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Κύριος (66) ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὴν καταλλαγὴν ἐσχήκαμεν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἔθετο ἡμᾶς εἰς τὴν δια- κονίαν ταύτην, ἐν ᾗ καὶ ἐστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι (67) τῆς δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

B Ἀμήν.

(66) Ὁ Θεὸς καὶ Κύριος. Sic duo Reg. Deest καὶ in Par. ed.

(67) Ἐπ' ἐλπίδι. Sic tres Regg. et Jes. Deest ἐπ' in Par. ed.

ORATIO XI.

ΛΟΓΟΣ ΙΑ.

Fjusdem, ad Gregorium Nyssenum, Basilii magni fratrem cui post illius consecrationem advenerat.

I. Amico fideli nulla est comparatio, nec ulla est digna ponderatio contra bonitatem illius. Amicus fidelis, protectio fortis ⁶¹, et munitum palatium. Amicus fidelis, vivus thesaurus. Amicus fidelis, super aurum et lapidem pretiosum multum ⁶². Amicus fidelis, hortus conclusus, fons signatus ⁶³, qui opportune aperiuntur et communicantur. Amicus fidelis, solatii portus. Quod si prudentia etiam et iudicio excellat, quanti hoc faciendum? Quod si præterea summa doctrina instructus sit, et quidem omnis generis ⁶⁴ doctrina, hoc est tam nostra, quam ea quæ quondam nostra erat, quanto tandem istud luculentius? Quod si ad has quoque dotes id accedat, ut lucis sit filius ⁶⁵, aut homo Dei ⁶⁶, aut ad Deum propius accedens ⁶⁷, aut vir desideriorum ⁶⁸ bonorum, aut quibusdam id genus nominibus dignus, quibus homines divinos et excelsos ac super- næ partis exornat Scriptura, id vero Dei jam donum est, meritumque nostrum prorsus excedit. Quod si insuper ab amico ad nos veniat, eoque, nec virtute, nec amore erga nos, inferiori, hoc utique adhuc gratius atque jucundius, unguentoque illo, sacerdotis barbam et vestimenti oram ⁶⁹ decorante, fragrantius.

Τοῦ αὐτοῦ (68), εἰς Γρηγόριον Νύσσης, τὸν τοῦ με- γάλου Βασιλείου ἀδελφόν, ἐπιστάνα μετὰ τὴν χειροτονίαν.

A. Φίλου πιστοῦ οὐκ ἔστιν (69) ἀντάλλαγμα τῶν ὄντων οὐδὲν, οὐδὲ τις σταθμὸς τῆς καλλο- ρῆς (70) αὐτοῦ. Φίλος πιστὸς σκέπη κραταῖα, καὶ ὠχυρωμένον βασίλειον. Φίλος πιστὸς θησαυρὸς ἐμ- ψυχος (71). Φίλος πιστὸς ὑπὲρ χρυσίου καὶ λίθων τίμιων πολὺν. Φίλος πιστὸς κῆπος κεκλεισμένος, πηγὴ ἐσφραγισμένη, κατὰ καιρὸν ἀνοιγόμενα τε καὶ με- ταλαμβανόμενα. Φίλος πιστὸς λιμὴν ἀναψύξεως (72). Ἄν δὲ καὶ συνέσει διαφέρῃ, πηλίκον; Εἰ δὲ καὶ παι- δεῖαν ἄκρος, καὶ παιδεῖαν παντοίαν, τὴν τε ἡμετέραν λέγω καὶ τὴν ποτε ἡμετέραν, ὅση λαμπρότερον; Εἰ δὲ καὶ υἱὸς φωτὸς, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐγ- γίζων Θεῷ, ἡ ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν (73) τῶν κρείττωνων, ἡ τι τῶν τοιούτων ὀνομάζεσθαι ἄξιος, οἷς (74) ἡ Γραφὴ τιμᾷ τοὺς ἐνθέους, καὶ ὕψλους, καὶ τῆς ἀνω μερί-δος, τοῦτο μὲν ἦδη δῶρον Θεοῦ, καὶ φανερῶς ὑπὲρ τὴν ἀξίαν τὴν ἡμετέραν. Εἰ δὲ καὶ παρὰ φίλου πρὸς ἡμᾶς ἦκων, καὶ τούτου τὴν τε ἀρετὴν ὁμοτίμου, καὶ τὴν φιλίαν τὴν ἡμετέραν, ἔτι τερπνότερόν τε καὶ χαριέστερον, καὶ μύρου τοῦ κοσμοῦντος πώγωνά τε ἱερέως καὶ ὡαν ἐνδύματος εὐωδέστερον.

sacerdotis barbam et vestimenti oram ⁶⁹ decorante,

⁶¹ Eccl. vi, 14. ⁶² Psal. xviii, 11. ⁶³ Cant. iv, 12. ⁶⁴ Joan. xii 36; Eph. v, 8. ⁶⁵ IV Reg. i, 9; I Tim. vi, 2. ⁶⁶ Ezech. xliii, 19. ⁶⁷ Dan. ix, 25. ⁶⁸ Psal. cxxxi, 2.

* Alias 6, quæ autem 11 erat, nunc 8. — Habita D æquaverit. medio circiter anno 372.

(68) Τοῦ αὐτοῦ. Sic Reg. bm. In tribus aliis Regg. hunc legimus titulum: Εἰς Γρηγόριον ἀδελ- φόν Βασιλείου ἐπιστάνα μετὰ τὴν χειροτονίαν; « Ad Gregorium Basilii fratrem, » etc.

(69) Οὐκ ἔστιν etc. « Nulla rerum digna est commutatio, nec ulla ponderatio probitatem illius

(70) Καλλορῆς. Pass. καλονῆς.

(71) Φίλος πιστὸς θησαυρὸς ἐμψυχος. Hæc de- sunt in duobus Regg.

(72) Ἀναψύξεως. « Refrigerationis. »

(73) Ἐπιθυμιῶν. Sic quatuor Regg. et duode- cimi Colb. Ed. ἐπιθυμιῶν.

(74) Οἷς. Sic tres Regg. Par. ed. οἷς.

B'. Ἄρ' οὖν ἱκανὰ ταῦτα, καὶ μετρίως (75) ὕμιν ἅνδρα ὁ λόγος ἔγραψεν; Ἡ δὲ, καθάπερ τοὺς ἐπιμελεῖς τῶν ζωγράφων, πολλάκις ἐπιβάλλειν τὰ χρώματα, ἵνα τελειωτέραν ὕμιν (76) τὴν τοῦ λόγου γραφὴν παραστήσωμεν; Καὶ δὴ γράφομεν (77) ὕμιν τελειωτέρον τε καὶ σαφέστερον. Τίς νομοθετῶν ἐπιφανέστατος; Μωϋσῆς. Τίς ἱερέων ἀγιώτατος; Ἀαρὼν· οὐχ ἦτον ἀδελφοὶ τὴν εὐσέβειαν ἢ τὰ σώματα· μάλλον δὲ ὁ μὲν Θεὸς Φαραὼ, καὶ τοῦ Ἰσραὴλ προστάτης (78) καὶ νομοθέτης, καὶ τῆς νεφέλης εἴσω χωρῶν, καὶ θεῶν μυστηρίων ἐπόπτης τε καὶ μυσταγωγὸς (79), καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς τεχνίτης, ἣν ἐπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος· ἱερεῖς δὲ ὁμοίως ἀμφοτέροι. Μωϋσῆς γάρ, φησὶ, καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς (80) ἱερεῦσιν αὐτοῦ· ὁ μὲν ἀρχὼν ἀρχίντων, καὶ ἱερεὺς ἱερέων, χρώμενος μὲν ὅσα γλώσση τῷ Ἀαρὼν, αὐτὸς δὲ τὰ πρὸς Θεὸν ἐκείνῳ γινόμενος· ὁ δὲ μετ' ἐκείνων μὲν εὐθύς, πολὺ δὲ πρὸ τῶν ἄλλων ἀξίξτε καὶ τῇ πρὸς Θεὸν ἐγγύτητι. Ἀμφοτέροι βασιλεύοντες Αἰγύπτου, θάλασσαν τέμνοντες, τὸν Ἰσραὴλ διεξάγοντες, τοὺς ἐχθροὺς βαπτίζοντες, ἄρτον ἀνωθεν ἔλκοντες, ὕδωρ ἀπὸ σπονδῶν ἐν ἐρήμῳ, τὸ μὲν ἐκδιδόντες, τὸ δὲ γλυκαίνοντες· ἀμφοτέροι καταπολεμοῦντες (81) τὸν Ἀμαλὴκ ἐκτάσει χειρῶν ἀγίξ, καὶ τύπῳ μυστηρίου μέλζοντες· ἀμφοτέροι πρὸς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, καὶ ὁδηγοῦντες καὶ σπεύδοντες. Μὴ τι γνωριμώτερον (82) τῆς εἰκόνης; Οὐ σαφῶς ὕμιν τὸν ὁμῶνυμον (83) ἐμοὶ καὶ ὁμόφυγον (84) ὁ ζωγράφος λόγος ἀνετυπώσατο·

Γ'. Τούτων ὁ μὲν ἔχρισεν ἡμᾶς, καὶ κρυπτομένους εἰς μέσον ἤγαγεν· οὐκ οἶδ' ὅτι παθῶν, ἢ πῶς κινήσει ἀναξίως τοῦ ἐν αὐτῷ πνεύματος· καὶ γὰρ εἰ τραχύτερος ὁ λόγος, ὅμως (85) εἰρήσεται· πάντα οἴσει· φίλα καὶ πάσχουσα καὶ ἀκούουσα. Ὁ δὲ παρακαλέσων ἦκει, καὶ συμβιβάζων, καὶ προσημερώων (86) τῷ Πνεύματι. Μέγα μὲν, ὅτι καὶ νῦν, ἐμοὶ (πῶς δὲ οὐ μέγιστον; ὅς γε παντὸς ὕμᾶς τοῦ βίου προσετίσασθαι)· μέφομαι δὲ, ὅτι τῆς χρείας ὑστερος (87). Πῶς μετὰ τὴν ἦταν καὶ καταδρομὴν ἢ συμμαχίαν, ὧ φίλων ἀριστε καὶ συμμαχῶν; καὶ μετὰ τὴν ζάλην ὁ κυβερνήτης, καὶ μετὰ τὴν οὐλήν τὸ φάρμακον; Πότερον ὡς φιλάδελφος ἡσχύνθη τὴν τυραννίδα; Ἡ καὶ αὐτὸς ὡς δυνάστης ἐδουλόχευεν τὴν ἀπειθεῖαν; Πότερῳ τῶν ἀδελφῶν ἐγκαλεῖς, καὶ πότερον ἀπειεῖς (88) τῆς μέμψεως; Φθέγγομαι τι (89) πρὸς σέ

II. An vero hæc sufficient, atque abunde vobis hunc virum oratio depinxit? An nobis potius sedulos ac diligentes pictores imitari convenit, sæpiusque colores inducere, quo perfectiorem vobis sermonis picturam ob oculos ponamus? Et vero clarius exactiusque vobis hominem describemus. Quis legislatorum illustrissimus? Moyses. Quis sacerdotum sanctissimus? Aaron: non minus pietate, quam corporibus fratres; vel potius, ille quidem Pharaonis Deus⁶⁹, et Israelitarum antistes et legislator, et nubem ingrediens, et divinorum mysteriorum spectator et præsul, et tabernaculi illius veri fabricator, quod a Deo, non ab homine constructum est⁷⁰: ambo autem æque sacerdotes. Moses enim, ait ille, et Aaron, inter sacerdotes ejus⁷¹. Ille principum princeps, et sacerdotum sacerdos, Aarone pro lingua utens, ipsique vicissim in iis rebus operam navans, quæ ad Deum pertinebant⁷²: hic illi statim secundus, alios autem dignitate et propinquitate ad Deum longe antecedens. Ambo Ægyptum vexantes, mare scindentes, Israellem trajicientes, hostes demergentes, panem superne trahentes, aquam hominum fidem superantem in deserto partim profundentes, partim edulcantes: ambo per sanctam manuum extensionem⁷³, sublimiorisque mysterii figuram, Amalecitas opprimentes: ambo ad promissam terram duces viæ se præbentes, ac properantes. Ecquid hac imagine notius apertiusque cogitari potest? Nonne perspicue cognominem meum parique animo præditum, pictrix oratio effinxit?

III. Horum alter nos unxit, ac latentes 243 in medium produxit: quod, quid ei acciderit, ut faceret, aut quid eum ad hanc rem impulerit, haud scio, certe, non ut dignum erat eo spiritu, qui in ipso est; dicam enim, etsi asperior hic sermo sit; omnia feret amicitia, tum perpetuens, tum audiens. Alter hanc causam huc veniendi habuit, ut nos consoletur, ac confirmet, Spirituque mansuefaciat. Quem quidem etsi nunc quoque venisse, plurimi duco (nec mirum, cum vos vitæ meæ omni semper proposuerim): hoc tamen molestum est, quod serius quam res postularet, accesserit. Quonam modo post cladem et hostilem impetum, suppetiæ, amicorum et commilitonum præstantissime? Quonam modo post tempestatem, gubernator, post cicatricem, medicina? Utrum te, ut fratris amantem, vis

⁶⁹ Exod. vii, 1. ⁷⁰ Hebr. viii, 2. ⁷¹ Psal. xcvi, 6. ⁷² Exod. iv, 16. ⁷³ Exod. xvi, 12.

(75) Μετρίως. « Medioeriter, parcus. »

(76) Ὑμῖν. Reg. bñ, ἡμῖν.

(77) Γράφομεν. Duo Regg. γράβωμεν.

(78) Προστάτης. Or. 2. παραστάτης.

(79) Ἐπόπτης τε καὶ μυσταγωγός. Combef. « Mysteriorum inspector et initiator. »

(80) Ἐν τοῖς. Sic Regg. quatuor et Pass. In ed. Par. deest ἐν.

(81) Καταπολεμοῦντες. « Expugnantes, debellantes. »

(82) Γνωριμώτερον. Pass. addit ὕμιν.

(83) Τὸν ὁμῶνυμον. Gregorium Nyssenum hic intelligit.

(84) Καὶ ὁμόφυγον. Coisl. 2, ὁμόζυγον, « et hunc

animo mihi conjunctissimum, unanimum. » Crediderim hac voce significari Basilium magnum, ob superiora istius n. verba, « non minus pietate quam corporibus fratres. »

(85) Ὅμως. Combef. legit, ἀλλ' ὅμως.

(86) Καὶ προσημερώων. Sic restitimus auctoritate trium Regg. codd., Coisl. 1, et 2, Or. 2, Jes. et Par. Agnoscit et vertit ipse Billius.

(87) Ὑστερος. Regg. d, ph, et quinque Colb. ὕστερον.

(88) Ἀπειεῖς. Tres Regg. ἀφίης.

(89) Φθέγγομαι τι. Ita tres Regg., plures Colb., Coisl. uterque et Or. 2. Deest τι in ed.

nobis illatae potuit? An ipse quoque, ut imperium gerens, inobedientiam nostram et contumaciam iniquo animo tulisti? Utrum tandem fratrum accusas, utrum culpa liberas? Atque, ut Jobi verbis ad te utar, nimirum ipse quoque dolore affectus, et ad amicum loquens, etsi non talem, nec ob easdem calamitates: Utri adhaeres? Aut cui opem asferre paras? An non ei, qui viribus pollet? An non ei, qui sapientia et doctrina abundat? Hoc enim permultis ætatis nostræ iudicibus usu venire conspicio, qui magnis et excelsis viris gravissima quæque facilius condonarint, quam humilibus et abjectis quidquam vel levissimi momenti. Sed hoc quidem ipse videris. Neque enim mihi de te, quem virtutum omnium normam atque exemplar esse statuo, quidquam, quod ab honesto alienum sit, pronuntiare fas est. Ac præterea, ne præpropere iudicem, Scripturæ lege mihi interdictum est⁷⁵. Ego vero pro amicitiae jure, et tibi, et quibusvis aliis, sive inobedientiæ meæ, ut nonnulli fortasse dixerint, sive, ut mihi persuadeo, prudentiæ et cautionis amicum habere, qui non omnino præpostere et inscite agat; sed qui possit quædam acutius, quam plerique, perspicere, ac in iis quidem rebus, in quibus fiducia niti convenit, fidentem animum gerat, timeat vero ubi est timor, et ea præsertim, quæ non timere cordati viri summopere reformidant.

IV. Quidnam igitur placet, et quidnam potius expedit? An ut vobis facti mei rationes reddam, jubetis, nec tempus hoc (est autem festivi cœtus, non forensis disceptationis), tanquam parum idoneum, **244** repudiatis? An potius, ut hanc causam in tempus aliud conciliumque rejiciamus? Longiorem enim orationem ea res postulat, quam præsentis temporis ratio patitur. Quid igitur hoc festo atque hac hominum frequentia dignum proferemus, ne vos inedia laborantes dimittamus, cum præsertim convivoris munere fungamur? Purificemus nosmetipsos martyribus, fratres, vel ei potius, cui ipsi quoque cruoris ac veritatis confessione purificati et expiati sunt. Mundemur ab omni inquinamento carnis et spiritus⁷⁶. Lavemur, mundi efficiamur⁷⁷, exhibeamus nos etiam corpora nostra et animas, hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabilem nostram precationem⁷⁸. Neque enim purus tanto in pretio quidquam habet, quam puritatem, aut purgationem. Certemus propter athletas; vincamus propter victores; testimonium

⁷⁵ Job xxvi, 2 seqq. ⁷⁶ Matth. vii, 4; 1 Cor. iv, 5.

(90) Καὶ πρὸς. Sic plerique codd. Deest καὶ in ed.

(91) Πολλὴ ἰσχύς. Reg. c. et Or. 2, πολλὴ ἡ ἰσχύς.

(92) Μὴ ταχὺς εἶναι, etc. « Ne sim velox ad iudicandum Scriptura admonet. »

(93) Ὡς τῆς Γραφῆς. Reg. c, παρὰ τῆς Γραφῆς.

(94) Νενουτέθημαι. Or. 2, νενουτέθημαι.

(95) Καὶ παντὶ βουλομένῳ. « Et quicunque aliis poscentibus. »

(96) Πάντη. Regg. c, d, et Coisl. 1, πάντα.

(97) Μακρότερος. Sic plures Regg., Coisl. utraque, Pass., Jes., Par. etc. Editi μικρότερος, « breviorum. »

τῶν τοῦ Ἰωβ ῥημάτων, καὶ αὐτὸς ἀλγῶν, καὶ πρὸς (90) φίλον, εἰ καὶ μὴ τοιοῦτον, μηδὲ ἐφ' ὁμοίοις τοῖς πάθεσιν. Ποτέρῳ πρόσκεισαι; Ἡ τίνι μέλλεις βοηθεῖν; Ἀρ' οὐχ ὅς πολλὴ ἰσχύς (91); Οὐχ ὅς πολλὴ σοφία καὶ ἐπιστήμη; Τοῦτο γὰρ ὁρῶ πολλοὺς τῶν νῦν κριτῶν πάσχοντας, οἱ ῥῆθον ἂν τοῖς ὑψηλοῖς τὰ μέγιστα συγχωρήσαιεν ἢ τοῖς ταπεινοῖς τὰ ἐλάχιστα. Τοῦτο μὲν οὖν αὐτὸς ἂν εἰδείης· οὐ γὰρ ἐμοὶ τι θέμις περὶ σοῦ τῶν οὐ καλῶν ἀποφαίνεσθαι, ὅς σε καλοῦ παντὸς ὄρον καὶ κανόνα τίθεμαι· καὶ ἅμα μὴ ταχὺς εἶναι (92) εἰς κρίσιν, ὑπὸ τῆς Γραφῆς (93) νενουτέθημαι (94). Ἐγὼ δὲ τὸν λόγον ὑποσχεῖν ἔτοιμος, καὶ σοι, καὶ παντὶ τῷ βουλομένῳ (95) διὰ φίλιαν, τῆς ἐμῆς, εἴτε ἀπειθείας, ὡς ἂν τινες ὀνομάσαιεν, εἴτε προμυθείας, ὡς ἐμαυτὸν πεῖθω, καὶ ἀσφαλείας, ὡς ἂν εἰδείης μὴ πάντη (96) ἀτόπων φίλῳ χρώμενος καὶ ἀμαθεῖ· ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ συνορᾷ δυνάμεν τῶν πολλῶν ἀμεινον, καὶ θαρρόντι μὲν ἃ θαρρεῖν ἄξιον, φοβουμένῳ δὲ οὐ ἔστι φόβος, καὶ ἃ μηδὲ φοβεῖσθαι τοῖς νοῦν ἔχουσι φοβερώτερον.

rationem reddere paratus sum, ut intelligas te amicum agat; sed qui possit quædam acutius, quam plerique, perspicere, ac in iis quidem rebus, in quibus fiducia niti convenit, fidentem animum gerat, timeat vero ubi est timor, et ea præsertim, quæ non timere cordati viri summopere reformidant.

Δ'. Τί οὖν δοκεῖ, καὶ τί βέλτερον; Νῦν ὑπόσχωμεν τὰς εὐθύνας ὑμῖν, τοῦτο κελεύετε, καὶ οὐκ ἀποδοκιμάζετε τὸν καιρὸν; (Ὁ δὲ ἔστι πανηγυρίς, ἀλλ' οὐ δικαστήριον.) Ἡ τοῦτο μὲν εἰς ἄλλον καιρὸν καὶ σὺλ λόγον ἀποθώμεθα; Καὶ γὰρ ἔστι μακρότερος (97), ἢ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ὁ λόγος. Ἡμεῖς δὲ τί φθειγόμεθα πρὸς ὑμᾶς τῆς πανηγύρεως ἄξιον, ἵνα μὴ νήστεις ὑμᾶς ἀπολύσωμεν αὐτοὶ, καὶ ταῦτα ὄντες οἱ ἐπιστατόρες; Ἀγνίσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, ἀδελφοί, τοῖς μάρτυσι· μάλλον δὲ, ὅς κακέινον δι' αἵματος καὶ τῆς ἀληθείας ἠγνίσθησαν. Ἐλευθερωθῶμεν (98) παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· νιφώμεθα, καθαροὶ γενώμεθα· παραστήσωμεν καὶ αὐτοὶ τὰ σώματα ἡμῶν καὶ τὰς ψυχὰς, θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τῇ λογικῇ λατρείᾳ (99) ταύτην ἡμῶν καὶ ἐντευξίν. Οὐδὲν γὰρ οὕτω τῷ καθαρῷ (1) τίμιον, ὡς καθαρότης ἢ καθαρίσις. Ἀθλήσωμεν διὰ τοὺς ἀθλητάς (2)· νικήσωμεν διὰ τοὺς νικητάς· μαρτυρήσωμεν τῇ ἀληθείᾳ διὰ τοὺς μάρτυρας. Τοῦτο τοῖς ἀθλοῖς αὐτῶν χαρισώμεθα, τὸ καὶ αὐτοὶ στεφανῶνται γενέσθαι, καὶ τῆς αὐτῆς κληρονόμοι δόξης, τῆς τε παρ'

5. ⁷⁸ 11 Cor. vii, 1. ⁷⁹ Isa. i, 16. ⁷⁸ Rom. xii, 1.

(98) Ἐλευθερωθῶμεν. « Immunes nos reddamus. » Gregorius mutavit Apostoli vocem, quam Bilius in versione retinuit.

(99) Λατρεῖαν. Malim cum Vulgata: « rationale obsequium nostrum. » Coisl. 1, ἐντευξίν καὶ λατρεῖαν. Deest λατρεῖαν, in tribus Regg. et decem Colb. Observat Nicetas Gregorium vocem, ἐντευξίν, subrogasse voci, λατρεῖαν, quæ in Epist. ad Rom. c. xii, 1, legitur. Sed utraque vox in Gregorii textu exstat, seu glossema irrepserit, seu Gregorius Apostoli mentem explicare voluerit.

(1) Τῷ καθαρῷ. « Purus, » nempe « Dens, » qui ipsa est puritas.

(2) Διὰ τοὺς ἀθλητάς. « In athletarum gratiam. »

ἡμῶν (5) ὑπαρχούσης αὐτοῖς καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς ἀποκειμένης, ἥς ὑπομήματα καὶ χαρακτῆρες μικροὶ τινες τὰ ὁρώμενα. Πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας ἀγωνισώμεθα, πρὸς τοὺς ἀφανεῖς διώκτας τε καὶ τυράννους, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος (4) τοῦτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, καὶ περὶ τὰ οὐράνια πρὸς τὸν ἔνδοξον καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸν ἐν τοῖς πάθεσι πόλεμον, πρὸς τὰς καθ' ἑκάστην ἡμέραν τῶν ἐξωθεν συμπεπτότων ἐπαναστάσεις.

καὶ quæ circa cœlestia feruntur, adversus domesticum atque intestinum bellum, quod in animi perturbationibus situm est, adversus quotidianos earum, quæ externe accidunt, rerum impetus.

Εἴ. Ἐνέγκωμεν θυμὸν ὡς ἡρώων, καὶ γλώσσαν ὡς τομῆν (5) ξίφος, καὶ ἰδὸν ὡς πῦρ κατασέσωμεν. Θώμεθα ταῖς ἀκοαῖς θύρας, καλῶς ἀνοιγομένας καὶ κλειόμενας· καὶ τὸν ὀφθαλμὸν σωφρονίσωμεν· παιδαγωγήσωμεν ἀφ' ἧν λυσώσαν, καὶ γεῦσιν σπαράττουσαν, μὴ θανάτου ἀναβῆ διὰ τῶν θυρίδων ἡμῶν οὕτω γὰρ ἡγοῦμαι καλεῖσθαι τὰ αἰσθητήρια· καὶ ἑλκωτος ἀμετρίας καταγελάσωμεν (6). Μὴ κάμψωμεν γόνυ τῇ Βαβλὶ διὰ τὴν χρεῖαν, μηδὲ διὰ φόβον (7) τῇ εἰκόνι τῇ χρυσοῦ προσκυνήσωμεν. Ἐν φοβηθῶμεν μόνον, τὸ φοβηθῆναι τι Θεοῦ πλέον, καὶ καθυδρίσαι τὴν εἰκόνα διὰ κακίας. Ἐν πᾶσι τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως ἀναλάβωμεν, καὶ πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ διαφύγωμεν. Καὶ οὕτως δεῖνός ὁ πόλεμος, καὶ αὕτη παράταξις μεγάλη, καὶ τοῦτο μέγα τόπαιον. Εἰ οὕτως συνεληλύθαμεν (8), ἢ συντρέχομεν, ὄντως κατὰ Χριστὸν ἢ πανήγυρις, ὄντως τοὺς μάρτυρας τιμηθήκαμεν, ἢ τιμήσομεν (9), ὄντως χορεύομεν ἐπὶ νικίᾳ. Εἰ δὲ γαστρὸς ἡδοναῖς χεραιοῦμενοι, καὶ τρυφῆσόντες πρόσκαιροι, καὶ εἰσοίσοντες τὰ κενούμενα (10), καὶ κραυγῆς χωρὶς ταῦτα, οὐ σωφροσύνης ὑπολαμβάνοντες, καὶ πραγμάτων καιρὸς καὶ πραγμάτων, ἀλλ' οὐκ ἀναβάσεως ἢ θεώσεως (11), ἢ οὕτως εἰπεῖν τολμήσω, ἥς οἱ μάρτυρες μεσιτεύουσι (12), πρῶτον μὲν οὐδὲ τὸν καιρὸν ἐπιγινώσκω. Τί γὰρ τὰ ἀγυρα πρὸς τὸν σῖτον; Τί δὲ (13) θρύψις σαρκὸς πρὸς μαρτύρων παλαίσματα; Ἐκεῖνα τῶν θεάτρων, ταῦτα τῶν ἐμῶν συλλήγων· ἐκεῖνα τῶν ἀκολάστων, ταῦτα τῶν σωφρονούντων· ἐκεῖνα τῶν φιλοσάρχων, ταῦτα τῶν λυσμένων ἀπὸ (14) τοῦ σώματος. Ἐπειτα βούλομαι μὲν εἰπεῖν τι καὶ τολμηρότερον, φοίδομαι δὲ τῆς βλασφημίας αἰδοῖ τῆς ἡμέρας· πλὴν οὐ ταῦτα ἀπαιτοῦσι παρ'

A dicamus veritati propter martyres. Hoc illorum certaminibus demus, ut ipsi quoque palmam assequamur, atque ejusdem gloriæ hæredes simus, tam illius quam a nobis accipiunt, quam illius quæ in cœlis recondita est, cujus monumenta quædam et exigua signa sunt, quæ oculis cernuntur. Certamen ineamus adversus principatus et potestates, adversus invisibiles illos persecutores et tyrannos, adversus mundi rectores tenebrarum hujus sæculi, adversus spiritualia nequitie in cœlestibus ⁷⁹, et

B V. Iram, velut bellium quamdam, linguam, velut præacutum gladium sustineamus, et voluptatem, velut ignem extinguamus. Auribus nostris januas apponamus, quæ tempestive aperiantur et claudantur: oculis frenum injiciamus: tactum rabie laborantem, et gustum vellicantem coerceamus, ne alioqui mors per fenestras nostras ascendat ⁸⁰; hoc enim nomine sensum sedes vocari existimo. Effusum et petulantem risum irrideamus. Ne ob rerum penuriam ante Baal genu flectamus ⁸¹, nec ob metum auream imaginem adoremus ⁸². Hoc unum timeamus, ne quid magis quam Deum timeamus, divinæque imagini per improbam vivendi rationem probrum inferamus. In omnibus fidei ²⁴⁵ scutum assumamus, atque omnia diaboli tela effugiamus ⁸³.

C Nam hoc quoque bellum grave ac periculosum est, hæc quoque dimicatio magna, et amplum hoc trophæum. Si ita convenimus, aut concurrimus, revera festum hunc diem, ut Christo gratum est, celebremus, revera martyres honore affecimus, aut afficiemus, revera triumphalem choream agimus. Sin autem eo convenimus, ut ventris voluptatibus indulgeamus, et fluxis ac brevi perituris deliciis fruamur, eaque, quæ mox evacuantur, inferamus; atque hæc loca, non temperantia, sed crapulæ, et hæc tempora, non spiritualis ascensus, ac (nisi hoc a me audacius dictum videatur), divinitatis consequendæ, cujus mediatores sunt martyres, sed rerum gerendarum et negotiationum tempora esse arbitremur; primum quidem, quod id hoc tempori conveniat, haud agnosco. Quid enim palææ cum tritico? Quid carnis voluptati cum martyrum certaminibus? Illa theatris congruunt, hæc meis conventibus; illa

⁷⁹ Eph. vi, 12. ⁸⁰ Jer. ix, 21. ⁸¹ Ill Reg. xix, 48. ⁸² Dan. iii, 18. ⁸³ Eph. vi, 16.

(5) Παρ' ἡμῶν. Sic tres Regg., totidem Colb. & Or. 2. Par. ed. παρ' ὑμῶν.

(4) Τοῦ αἰῶρος. Deest in Regg. bm, ph, Or. 2, Coisl. 1.

(5) Ὁς τομῆν. Reg. ph, Coisl. 1, et Comb. δι-στομον, « ancipitem. »

(6) Καὶ γέλωτος ἀμετρίας καταγελάσωμεν. Hæc desunt in duobus Regg. Coisl. 1, pro ἀμετρίας habet, ἀμετρίαν.

(7) Διὰ φόβον. Or. 2, διὰ τὸν φόβον.

(8) Συνεληλύθαμεν. Billius, « si ad hunc modum collimus, aut colluimus. »

(9) Τιμήσομεν. Reg. ph, Coisl. 1. τιμήσωμεν.

(10) Κενούμενα. Sic Regg. et Colb. plerique. Male in editis καινούμενα, « innovantur. »

(11) Ἡ θεώσεως. Reg. bm, καὶ θεώσεως.

(12) Ἡς οἱ μάρτυρες μεσιτεύουσι. Id Nicetas sic exponit: Ἡς μεσίται γίνονται οἱ ἅγιοι, τὸν μὲν λαὸν παρακαλοῦντες ἀναβαίνειν καὶ θεοῦσθαι, τὸν δὲ Θεὸν ἐκτενέοντες ἐπικλίνεσθαι καὶ βοηθεῖν. « Cuius mediatores sunt sancti martyres, hortando quidem populum ut ascendat ac veluti Deus efficiatur; Deum autem rogando, ut inclinet se atque opem ferat. »

(13) Τί δὲ. Reg. z, τί δαί.

(14) Ἀπό. Deest in Reg. a, et Or. 2.

libidinis, hæc castitatis et temperantiæ studiosis; A ἡμῶν (15) οἱ μάρτυρες· οὕτω γὰρ εἰπεῖν μετριώ-
illa carni addictis, hæc iis qui corporis vinculis
terron.
solvuntur. Deinde, gessit quidem animus audacius aliquid proferre, sed diei hujus reverentia cohibeor,
ne quid infesti atque asperi dicam. Cæterum, ut mitius loquar, haudquaquam hæc a nobis martyr s
exposcunt.

VI. Demus igitur operam, fratres, ne sancta im-
pure, et sublimia demisse, et honore digna turpi-
ter, et, ut uno verbo complectar, spiritualia ter-
rene celebremus. Festos quidem dies Judæus etiam
agit, verum secundum litteram; festos dies item
gentilis, verum ut dæmonibus placet. At nobis,
quemadmodum spiritualia omnia sunt, actio, motus,
voluntas, sermo, incessus denique et vestis, atque
adeo ipse oculorum nutus, ratione scilicet ad omnia
pertingente, atque hominem, eum qui secundum
Deum est, componente ac moderante; sic etiam
spiritualis est festorum celebrandorum animorum-
que oblectandorum ratio. Non enim animi relaxa-
tionem interdictam volo, sed petulantiam coerceo.
Si nos ad hunc modum conveniamus, ac festa ce-
lebremus, magnum quidem fuerit affirmare, nos
eandem præmia et ejusdem gloriæ hæreditatem per-
cepturos: quæ enim nec oculus vidit, nec auris
audivit, nec humanus intellectus pro potestate at-
que arbitrio 246 beatitudinem fingens, unquam
informavit²⁴, hæc eos, qui per cruorem purgati
fuerint, Christique sacrificium sibi imitandum pro-
posuerint, manere judicamus: at illud certe nobis
continget, ut sanctorum martyrum splendorem
cernamus, quod quidem, mea sententia, leve cen-
seri non debet, atque in ejusdem Domini gaudium
intremus, clariusque et purius beatæ ac principis
Trinitatis lumine collustremur, in quam credidimus,
quam colimus, et coram Deo atque hominibus con-
sitemur, nihil timentes, neminem verentes, non ex-
ternos hostes, non eos, qui inter nos agunt, falsos
Christianos, sanctique Spiritus hostes. Atque utinam
ad extremum usque vitæ spiritum cum magna li-
bertate constitemur præclarum illud sanctorum Pa-
trum, qui Christo, nascentique fidei propinquo-
res exstiterunt, depositum, confessionem illam quam
simul cum lacte imbibimus, quam primam prolocuti sumus, et cum qua utinam postremo ex hac
vita migremus, si nihil aliud, hinc certe pietatem nobiscum efferentes.

VII. Deus autem pacis, qui nos sibi per crucem D
reconciliavit²⁵, cum prius per peccatum hostes ei
facti essemus; qui faustum pacis nuntium, tum his
qui prope erant, tum his qui longe²⁶, hoc est tum

Γ'. Μὴ τοίνυν ἀνάγκως τελῶμεν, ἀδελφοί, τὰ
ἁγία, μηδὲ τὰ ὑψηλὰ ταπεινῶς, μηδ' ἀτίμως τὰ τί-
μια, μηδὲ, συνελόντα εἰπεῖν, χοικῶς τὰ τοῦ πνεύ-
ματος. Πανηγυρίζει καὶ Ἰουδαῖος, ἀλλὰ κατὰ τὸ
γράμμα· ἐορτάζει καὶ Ἕλληγ, ἀλλ' ὡς ἀρέσκει τοῖς
δαίμοσιν. Ἡμῖν δὲ, ὡς πάντα πνευματικά, πρᾶξις,
κίνημα, βούλημα, λόγος, ἄχρι καὶ βαδίσματος καὶ
ἐνδύματος, ἄχρι καὶ νεύματος, εἰς πάντα τοῦ λόγου
φθάνοντος καὶ ῥυθμίζοντος τὸν κατὰ Θεὸν ἄνθρωπον·
οὕτω καὶ (16) τὴ πανηγυρίζειν, καὶ τὸ φαιδρύνεσθαι.
Οὐ γὰρ κωλύει τὴν ἀνεσιν, ἀλλὰ κολάζει τὴν ἀμα-
τρίαν (17). "Ανοῦτω συνῶμεν, καὶ οὕτω πανηγυρίζω-
μεν, μέγα μὲν, ὅτι καὶ αὐτοὶ τευξόμεθα τῶν αὐτῶν
ἁθλῶν, εἰπεῖν, καὶ τῆς αὐτῆς δόξης κληρονομήσο-
μεν· ἃ γὰρ οὕτε (18) ὀφθαλμοὶ εἶδεν, οὕτε οὖς ἤκου-
σεν, οὕτε ἀνθρώπινός ποτε (19) νοῦς ἀνετυπώσατο,
κατ' ἐξουσίαν πλάττων μακαριότητα, ταῦτα νομίζο-
μεν (20) ἀποκαίεσθαι τοῖς καθηραμένοις δι' αἵματος,
καὶ τὴν Χριστοῦ θυσίαν μιμησαμένοις· ἀλλὰ τὴν γε
λαμπρότητα τῶν ἁγίων μαρτύρων ὀφόμεθα, οὐδὲ
γὰρ τοῦτο μικρὸν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, καὶ εἰς τὴν χα-
ρὰν τοῦ αὐτοῦ Κυρίου εἰσελευσόμεθα, καὶ τῷ φωτὶ
τῆς μακαρίας καὶ ἀρχικῆς (21) Τριάδος, εὖ οἶδ', ὅτι
ἐλλαμψήσόμεθα τρανότερόν τε (22) καὶ καθαρώτε-
ρον, εἰς ἣν πεπιστεύκαμεν, καὶ ἥ λατρεύομεν (23),
καὶ ἣν ὁμολογοῦμεν ἐμπροσθεν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων,
μηδὲν δεδοικότες, μηδὲν (24) αἰσχυρόμενοι, μὴ τοὺς
ἐξωθεν ἐχθρούς, μὴ (25) τοὺς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ψευ-
δοχρίστους καὶ πολεμίους τοῦ Πνεύματος. Καὶ ὁμο-
λογοῦμεν μέχρι τῆς ἐσχάτης (26) ἀναπνοῆς ἐν πολλῇ
παύρῃ τὴν καλὴν παρακαταθήκην τῶν ἁγίων Πα-
τέρων, τῶν ἐγγυτέρω Χριστοῦ, καὶ τῆς πρώτης πί-
στιως, τὴν σύντροφον ἡμῖν ἐκ παιδῶν ὁμολογίαν, ἣν
πρώτην (27) ἐφθεγγάμεθα, καὶ ἥ τελευταῖον συν-
απέλθοιμεν, τοῦτο, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἐντεῦθεν ἀποφερό-
μενοι, τὴν εὐεσέειαν.

Z'. Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ καταλλάξας ἡμᾶς
ἑαυτῷ διὰ τοῦ σταυροῦ, διὰ τῆς ἁμαρτίας πολεμω-
θέντας· ὁ εὐαγγελισάμενος εἰρήνην τοῖς ἐγγύς, καὶ
τοῖς μακρὰν, τοῖς τε ὑπὸ νόμον καὶ τοῖς ἐξω νόμου·

²⁴ Isa. LXIV, 4; 1 Cor. XI, 9. ²⁵ II Cor. v, 18. ²⁶ Ephes. II, 17.

(15) Παρ' ἡμῶν. Sic tres Regg. In quibusdam, παρ' ὁμῶν, « a vobis. »

(16) Οὕτω καὶ. Coisl. I, Οὕτως ἐνθεον ἔστω καὶ τὸ πανηγυρίζειν. « Sic etiam divina et sacra sit festorum celebrandorum ratio. » Concinit Nicetas, οὕτω καὶ ἐν ταῖς ἐορταῖς ἔστω φαιδρότης, « talis sit et in festis letitia. »

(17) Ἀματρίαν. « Sed eam, quæ modum exce-
dit, reprehendo. »

(18) Οὕτε. Reg. ph, οὐτ'.

(19) Ποτε. Deest in Or. 2.

(20) Νομίζομεν. Reg. ph, νομίζωμεν. « Creden-
mus hæc reposita esse, » etc.

(21) Μακαρίας καὶ ἀρχικῆς Τριάδος. Pass.
addit, καὶ ἁγίας.

(22) Τρανότερόν τε. Or. 2, τρανώτερον.

(23) Καὶ ἥ λατρεύομεν. Hæc desunt in Regg.
a, c.

(24) Μηδὲν. Tres Regg. et octo Colb. μηδένα.

(25) Μὴ. Reg. d, μηδέ.

(26) Ἐσχάτης. Addit Jes. ἡμῶν.

(27) Πρώτην. Pass. πρώτον.

ὁ τῆς ἀγάπης πατήρ, ἡ ἀγάπη· ταῦτα γὰρ πρὸ τῶν ἄλλων χαίρει καλούμενος, ἵνα νομοθετήσῃ (28) καὶ τοῖς ὀνόμασι τὸ φιλάδελφον, ὁ τὴν καινὴν ἐντολὴν δοὺς ἐν τῇ τοσοῦτον ἀγαπᾶν ἀλλήλους, ὅσον καὶ ἡγάπημεθα· ὁ δοὺς καὶ τυραννεῖν καλῶς, καὶ τυραννεῖσθαι διὰ τὸν φόβον, καὶ ἀναδύεσθαι σὺν λόγῳ (29), καὶ θαρρύνει πάλιν διὰ τὸν λόγον· ὁ καὶ τὰ μεγάλα ποίμνια καταρτίζει, καὶ τὰ μικρὰ μεγαλύνων διὰ τῆς χάριτος, αὐτὸς, κατὰ τὸ πλῆθος τῆς αὐτοῦ χρηστότητος, ἡμᾶς μὲν παρακαλέσαι παρακλήσει πολλῇ, καὶ εἰς τὰ ἔμπροσθεν (30) ἄγοι συμποιμαίνων καὶ διασώζων τὸ ποίμνιον· ὡμᾶς δὲ καταρτίσειεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, καὶ πνευματικῶς πανηγυρίζειν τοῖς μάρτυσι πείσει, καὶ τῆς ἐκεῖθεν τρυφῆς καταξιώσειν, ἔνθα (31) πάντων εὐφραυνόμενων ἡ κατοικία, καὶ ὁφθέντας ἐν δικαιοσύνῃ τῆς αὐτοῦ δόξης κορρῶσειεν, ἐποφθείσας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ (32) τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, ἡ τιμὴ καὶ ἡ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria, et potentia, et honor, et adoratio in sæcula sæculorum. Amen.

²⁷ I. Joan. iv, 16. ²⁸ Joan. xiii, 34. ²⁹ Philipp. i, 6. ³⁰ Psal. lxxxvi, 7. ³¹ Psal. xvi, 15.

(28) *Νομοθετήσῃ.* « Ut fraternam, mutuam charitatem sanciat. »

(29) *Σὺν λόγῳ.* Reg. ph. συλλόγῳ.

(30) *Καὶ εἰς τὰ ἔμπροσθεν.* Billius : « ad ea quæ a fronte sunt. » etc.

(31) *Ἐνθα.* « Ubi. »

A iis qui legi subjecti, tum illis, qui a lege alieni erant, attulit : ille, inquam, charitatis parens, imo ipsa charitas ²⁷ ; his enim omnibus præcipue delectatur, ut per ipsa quoque vocabula mutuum amorem quasi lata lege promulget, qui novum mandatum dedit, ut tantum nos ipsos mutuo diligamus ²⁸, quam dilecti sumus; qui dedit et recte atque honeste vim afferre, et recte item propter metum cedere, ac vim perpeti, et cum ratione cunctari, ac refugere, et rursus cum ratione fiduciam concipere; qui et magnos græges perficit, et parvos per gratiam auget, ipse quidem pro amplissima sua benignitate copiose me consoletur, atque interiora ducat, gregem mecum pascens atque conservans : vos autem ad omne bonum opus perficiat ²⁹, vobisque in animum inducat, ut martyrum festa spiritali modo celebretis, cœlestibusque illis deliciis, in quibus lætantium omnium habitatio est ³⁰, vos donet, et cum iustitia apparentes gloria sua satiet ³¹, quæ quidem cernitur

B ducat, ut martyrum festa spiritali modo celebretis, cœlestibusque illis deliciis, in quibus lætantium omnium habitatio est ³⁰, vos donet, et cum iustitia apparentes gloria sua satiet ³¹, quæ quidem cernitur

(32) *Ἐποφθείσας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.* Quæ in editis sequuntur, desunt in tribus Regg., qui addunt tantum Ἀμήν. Ita Coisl. 2, resecto etiam Ἀμήν. Alii addunt, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν, « cui gloria in sæcula. Amen.

247 MONITUM IN ORATIONEM XII.

I. Inaugurantium manibus « cervicem, non animum flexerat » Gregorius (33). Itaque, postquam ordinatus est episcopus, quemadmodum jam antea post collatum sibi sacerdotii ordinem, fugam, quam sub ipsa pene manuum impositione meditabatur, arripuit. Non tantum solitudinis amor, verum etiam contentionum timor, hanc ipsi fugam suasit. Jam enim magnum eruperat dissidium inter Basilium et Anthimum, quorum alter Cæsareæ, alter Tyanæ erat antistes. Cappadocia siquidem in duas provincias, seu, in primam et secundam Cappadociam nuperrime divisa, factum est, ut in duas quoque metropoles divisa sit spiritalis potestas. Primæ autem Cappadociæ præerat Basilius, secundæ vero Anthimus. Hinc dissidiorum origo. « Plurima » enim « ex priori novæ metropoli adjungebantur (34). » De Sasimis præcipue litigabant ambo præsules. Idcirco a Basilio Theologus noster creatus est Sasimorum episcopus. Cum autem vir pacis amans timeret ne pro Sasimensi sede bellum gerere videretur, « conceitus in montem fugit, ut charæ solitudinis deliciis frueretur, seque totum philosophiæ (35), » id est solitariæ et monasticæ vitæ exercitationi « daret. »

II. Verum Gregorius, « aliis in rebus constans, » ut de se ipse testatur (36), « in eo erat ignavus, quod patris iram ferre non posset. » Cessit igitur parenti, et cito e fuga rediit. Tum pater iterum atque iterum filium vehementius hortari cœpit, ut Sasimensis Ecclesiæ regimen susceperet. Ipse vero, constanter in proposito perseverans, prorsus recusavit. Tunc demum pater, tum precibus, tum minis, tum auctoritate, tum rationibus, obtinuit, ut filius una secum « collaborans Nazianzenæ Ecclesiæ curam gereret, ac velut magnæ cuidam aquilæ, et altissime volanti, pullus non inutilis et propinquo circum assidue volaret (37); » ea tamen conditione, ut ne invitus huic alligaretur Ecclesiæ, et, parente mortuo, discedendi, et quo vellet liberam haberet abeundi facultatem.

III. Hac igitur occasione, et hoc ipso tempore, exeunte nimirum anno 372, duodecimam hanc orationem habuit. In ea debitas Gregorio patri laudes tribuit, qui, etsi quovis alio « valentior ac fervidior (n. 3), » adiutorem tamen sibi quæreret, nec homi-

(33) Carm. 2, vers. 487.

(34) Or. XLIII, n. 58.

(35) Carm. 2, vers. 490.

(36) Ibid., vers. 493.

(37) Or. XII, n. 5.

num iudicia melueret, eo præsertim tempore, quo « episcopalis dignitas, multorum vitio, mirificæ cujusdam voluptatis plena judicabatur (n. 3). » Exponit deinde, hinc suum solitudinis quietisque desiderium, illinc metum quo percellitur, ne Deo vocanti, atque Ecclesiæ utilitati desit. Quos inter affectus, « timorem » scilicet « et cupiditatem, ita medium quoddam iter sequitur, ut partim cupiditati, partim spiritui satisfaciatur (n. 5); » ac ita paciscitur, ut neque se Ecclesiæ penitus negaret, neque etiam a dilectæ solitudinis desiderio descisceret, si aliquando ipsam repelere per se licuerit. Unde suæ libertatis recuperandæ tempus ad parentis obitum præstituit; atque hanc conditionem, tam clare, tanque diserte enuntiat, ut mirum sit exstare, aut etiam exstitisse unquam aliquem, qui Theologum nostrum Nazianzenæ Ecclesiæ episcopum dixerit, aut crediderit.

ORATIO XII^a.

ΛΟΓΟΣ ΙΒ'.

248 Ad patrem, cum ei Nazianzenæ Ecclesiæ curam commisisset.

I. Os meum aperui, et attraxi Spiritum ²², ac mea omnia, meque adeo ipsum Spiritui dono offero, actionem ac sermonem, otium ac silentium: tantum me habeat, ac ducat, atque et manum, et mentem, et linguam ad ea quæ oportet et vult, moveat; rursusque ab iis abducatur, a quibus decet, et abstinere præstat. Organum divinum ipse sum, organum ratione præditum, organum quod a præclaro artifice, hoc est, a Spiritu sancto, concors redditur ac pulsatur. Heri silentium operabatur? silentio studebam. Hodie mentem pulsatur? sermonis sonum edam, ac loqui studeo. Nec vero, aut tanta loquacitate sum, ut verba facere cupiam, cum Spiritus in me silentium efficit: aut tam supina taciturnitate et inscitia, ut cum loqui commodum est, labiis meis custodiam ponam ²³; sed ad Mentis, et Verbi, et Spiritus, quorum una et eadem est natura vel aperio.

I. Loquar igitur, quando ita jubeor; et quidem ad bonum hunc pastorem, et ad vos, gregem sacrosanctum, sermonem habeo, eaque dicam quæ hodierno die, et mihi dictum, et vobis auditu meliora esse arbitror. Quid tibi accidit, ut collega opus haberes? A te enim initium ducam, o charum mihi que venerandum caput, nec illo Aaronis capite inferius, in quod usque ad barbam et vestem unguentum illud spirituale ac sacerdotale defluit ²⁴. Quid causæ est, quamobrem cum adhuc multos fulcire ac ducere queas, atque adeo Spiritus viribus ducas, spiritualibus tamen muneribus et actionibus bacillum et adminiculum subjicis? An quia te minime fugit, cum Aaronem illo perillustri viro, Eleazarum

A Εἰς τὸν πατέρα (38) ἐαυτοῦ, ἥτις ἐπέτρεψεν αὐτὸν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ Ἐκκλησίας.

A'. Τὸ στόμα μου ἤνοιξα, καὶ ἔλκυσσα Πνεῦμα, καὶ δίδωμι τὰ ἑμαυτοῦ πάντα, καὶ ἑμαυτὸν τῷ Πνεύματι, καὶ πράξιν, καὶ λόγον, καὶ ἀπραξίαν, καὶ σιωπὴν· μόνον ἔχέτω με, καὶ ἀγέτω, καὶ κινέτω καὶ χεῖρα, καὶ νοῦν, καὶ γλῶσσαν, ἐφ' ᾧ δεῖ καὶ βούλεται (39)· καὶ ἀπαγέτω πάλιν ἀφ' ὧν (40) δεῖ, καὶ ὧν ἄμεινον. Ὅργανόν εἰμι θεῖον, ὄργανον λογικόν, ὄργανον καλῶ τεχνίτη τῷ Πνεύματι ἀρμοζόμενον καὶ (41) κρούμενον. Χθὲς ἐνήργει τὴν σιωπὴν; τὸ μὴ λέγειν ἐφιλοσόφουν. Σήμερον κρούει τὸν νοῦν; ἤχησεν τὸν λόγον, καὶ φιλοσοφῆσεν τὸ φθέγγεσθαι. Καὶ οὕτε λόγος (42) οὕτως εἰμι, ὥς λέγειν ἐπιθυμῶ, τὸ σιωπᾶν ἐνεργούμενος· οὕτε σιωπηλὸς οὕτω καὶ ἀμαθής, ὥς ἐν καιρῷ λόγου (43) τιθέναι φυλακὴν τοῖς χειλεσιν· ἀλλὰ καὶ κλείω καὶ ἀνοίγω τὴν ἑμὴν θύραν Νῶ, καὶ Λόγῳ, καὶ Πνεύματι, τῇ μὲν συμφύτῳ τε καὶ θεότητι. et divinitas, arbitrium, vel januam meam claudio

B'. Φθέξομαι μὲν οὖν, ἐπειδὴ τοῦτο κελεύομαι; φθέξομαι δὲ πρὸς τε τὸν ἀγαθὸν τοῦτον ποιμένα, καὶ τὴν ἱερὰν ποίμνην ὑμᾶς, ἃ μοι δοκεῖ βέλτιον εἶναι, ἐμὲ τε εἰπεῖν, καὶ ὑμᾶς ἀκοῦσαι σήμερον. Τί ἐστι τοῦ συμπομιβαίνοντος ἐδεήθη; Ἀπὸ σοῦ γὰρ ὁ λόγος ἀρξεται, ὃ φῶλη καὶ τιμία μοι κεφαλὴ, καὶ τῆς Ἀαρὼν ἐκείνης ἀξία, καθ' ἣς στάζει τὸ πνευματικόν τε καὶ ἱερατικόν ἐκεῖνο μέτρον ἄχρι πάγωνος καὶ ἐνδύματος. Τί ἐστι (44), πολλοὺς στηρίζειν ἐτι καὶ χειραγωγεῖν δυνάμενος, καὶ μέντοι καὶ χειραγωγῶν ἐν τῇ ἰσχυρί τοῦ Πνεύματος, βακτηρίαν ὑποβάλλη τοῖς πνευματικοῖς ἔργοις καὶ ἔρεισμα; Ἡ τοῦτο εἰδὼς καὶ ἀκούων, ἐτι καὶ μετὰ Ἀαρὼν ἐκείνου τοῦ πάνυ ἐχρήσθησαν Ἐλεάζαρ καὶ Ἰθάμαρ οἱ υἱοὶ Ἀα-

²² Psal. cxviii, 131. ²³ Psal. cxl, 5. ²⁴ Psal. cxxxii, 2.

²² Alias VIII; quæ autem 12 erat, nunc 6.—Habita circa annum 372 exeuntem.

(38) Εἰς τὸν πατέρα, etc. Varius in variis codicibus est hujus orationis titulus. Tres Colb. habent: Εἰς ἐαυτὸν καὶ εἰς γέροντα. « In seipsum et ad senem. » In Reg. bm, pro ἐπέτρεψεν, legitur ἐπετρέψα. In Reg. lu, ἐπετράπη φροντίζειν.

(39) Δεῖ καὶ βούλεται. Billius: « quæ honesta sunt ipsique grata. »

(40) Ἀφ' ὧν, etc. Bill. « A quibus abstinere præstat. »

(41) Ἀρμοζόμενον καὶ, etc. « Organum præclaro artificis aptatum, et quod ab illo pulsatur. »

(42) Ἀλόος. « Nec vero ita sum garrulus... cum silentium afflatu indicitur. »

(43) Ἐν καιρῷ λόγου. « Cum tempus est loquendi. »

(44) Τί ἐστι. Sic Colbert. c, e' Herv. Deest ἐτι, in ed.

ρῶν· τὸν γὰρ Ναδάβ καὶ Ἀβιοὺδ ἐκὼν ὑπερβήσομαι, ἅτις τῆς βλασφημίας· καὶ Μωϋσῆς ἀντὶ ἐαυτοῦ τὸν Ἱησοῦν ἀναδείκνυσιν ἐπὶ ζῶν ἀντὶ νομοθέτου καὶ στρατηγοῦ (45), τοῖς ἐπὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ἐπειγομένοις· Καὶ τὸ μὲν γὰρ (46) τοῦ Ἀαρὼν καὶ τοῦ Ὡρ ὑποστηρίζοντων τὰς χεῖρας Μωϋσέως ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἴν' (47) ὁ Ἀμαλὴκ καταπολεμηθῇ (48) τῷ σταυρῷ, πόρρωθεν σκιαγραφουμένη καὶ τυπουμένη, δοκῶ (49) μοι παρῆσιν ἐκὼν, ὡς οὐ σφόδρα οἰκτεῖον ἡμῖν καὶ πρόσφορον· οὐ γὰρ συννομοθέτας ἡρεῖτο (50) τούτους Μωϋσῆς, ἀλλ' εὐχῆς βοηθοὺς, καὶ καμάτων χειρῶν ἐρείσματα.

Γ. Σοὶ δὲ τί πάσχει· τί κάμνει· Τὸ σῶμα· Ὑποστηρίζειν ἔτοιμος (51)· ἀλλὰ καὶ ὑποστήριξα, καὶ ἐστηρίχθην, ὡς ὁ Ἰακώβ ἐκεῖνος, πατρικαῖς εὐλογίαις. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα· Τίς ἰσχυρότερος (52), καὶ θερμότερος, καὶ νῦν μάλιστα, ὅσῳ τὰ τῆς σαρκὸς ὑποβαίνει καὶ ὑπεξίσταται (53), ὥστερ φωτὶ, τὸ ἀντιφράττον καὶ ἀντικείμενον, καὶ κυλῶον τὴν λαμπρότητα· Φιλεῖ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ ἀντιπολεμεῖν ταῦτα ἀλλήλοις καὶ ἀντικαθέζεσθαι (54)· καὶ σῶμα μὲν εὐεκτεῖν, καμνούσης ψυχῆς, ψυχὴν δὲ (55) θάλλειν καὶ ἄνω βλέπειν, τῶν ἡδονῶν ὑποδαινουσῶν καὶ συναπομαραινομένων τῷ σώματι. Σοὺ δὲ καὶ ἄλλως ἐθαύμασα τὸ ἀρχαῖον (56) καὶ γενναῖον, πῶς οὐδὲ τοῦτο ἔδεισας (57), σφόδρα τῶν νῦν ὑπάρχον καιρῶν (58), μὴ σοι τὸ πνεῦμα πρόφασιν νομισθῇ, καὶ σαρκικῶς ταῦτα λαμβάνειν δοκῶμεν τοῖς πολλοῖς, πνευματικῶς προσποιούμενοι. Ἐπειδὴ μέγα τὸ πρᾶγμα καὶ τυραννικόν, καὶ θαυμασίαν οἶαν ἔχον ἀπόλαυσιν, οἱ πολλοὶ νομίζεσθαι πεποιθήκασιν· κἂν ἔτι στενοτέρας τις (59) ἢ κατὰ ταύτην προστατῇ καὶ ἐξηγῇται ποίμνης, καὶ πλεόν φερούσης τῶν ἡδυν τὰ μοχθηρά. Τοῦτο μὲν δὴ τῆς σῆς εἴτε ἀπλότητος εἴτε φιλοτεχνίας (60), ἵψ' ἤς οὔτε τι τῶν πονηρῶν, οὔτε αὐτὸς παραδέχῃ, οὔτε περὶ τῶν ἄλλων ῥαδίως ὑπολαμβάνεις· (βραδὺ γὰρ εἰς ὑπόνοιαν κακοῦ τὸ πρὸς κακίαν δυσκίνητον) ἐμοὶ δὲ καὶ δευτέρον πρὸς τὸν εἴτε σὸν εἴτε καὶ ἐὼν λαὸν τοῦτον βραχέα διαλεγθῆναι.

ταυρ, qui non facile ad malum impellitur), hæc mihi dicta sufficiant. Sequitur jam, ut brevem ad

Δ. Τετυραννήμεθα, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί· ὅμας D IV. Vis nobis allata est, fratres et amici· vestram enim fidem, si non eo tempore, nunc quidem

etiam et Ithamarum Aaronis filios sacerdotii oleo fuisse delibutos⁵⁵? Nadab enim et Abiud⁵⁶, ne quid mali ominis importet oratio, consulto præteribo. Moysem insuper, cum adhuc vitæ usura frueretur, suo loco Jesum designasse, qui Judæis ad promissionis terram properantibus pro legislatore ac rei militaris præfecto esset? (Nam illud Aaronis atque Hur, qui Moysis manus in monte 249 suffulciebant, ut per crucem tanto ante adumbratam, Amalec opprimeretur⁵⁷, non invitus prætermittam, velut nobis haudquaquam aptum atque appositum. Neque enim eos in legum institutione socios Moyses habebat, sed in orationis adjumentum, languentiumque manuum levamen asciscebat.)

III. Quid autem tibi condelet? quid fatiscit? Anne corpus? Paratus quidem ego ut illud fulciam; imo jam fulcivi, atque ipse vicissim, non secus ac Jacob illé, paternis benedictionibus fultus sum⁵⁸. An spiritus? Quis valentior, atque fervidior, hæc præsertim ætate, qua carnis affectus subsidit, ceditque, velut lumini, id quod objectu suo adversatur, splendorique impedimentum affert? Hæc enim bellum inter se ut plurimum gerunt, castraque ex adverso habent: et corpus quidem ægrotante animæ belle habet; anima autem floret, atque erectos in cælum oculos habet, cum voluptates decedunt, atque una cum corpore marcescunt. Quin tuam quoque veterem simplicitatem animique generositatem demirari mihi subiit, qui ne hoc quidem, quod his temporibus admodum frequens est, providendum tibi duxeris, ne spiritus, quo moveris, fucus quidam esse existimetur, ac nos perlique carnali modo hæc accipere videamur, tametsi spiritali accipere, præ nobis feramus. Quandoquidem multorum vitio factum est, ut hæc dignitas, ampla et regia, mirificaque cujusdam voluptatis plena esse judicaretur: quamlibet etiam angustior, quam sit hic noster, gregi quispiam præsit, plusque molestiarum quam voluptatum afferenti. Ac de tua quidem sive animi simplicitate, sive paterna dilectione, qua sit ut nec ipse quidquam turpe admittas, nec de aliis temere suspiceris (nec enim is facile de alio malum suspicatur, qui non facile ad malum impellitur), hæc mihi dicta sufficiant. Sequitur jam, ut brevem ad

⁵⁵ Levit. viii, 2. ⁵⁶ Levit. x, 1. ⁵⁷ Exod. xvii, 12. ⁵⁸ Gen. xxvii, 28.

(45) Ἀντὶ νομοθέτου καὶ στρατηγοῦ. « Qui legislatoris et imperatoris partes explet. »

(46) Καὶ τὸ μὲν γὰρ. Ita Regg. bm et hu. In Coisl. 1. Τοῦ μὲν γὰρ τοῦ. Deest τὸ in ed.

(47) Ἰν'. Or. 1, 1να.

(48) Καταπολεμηθῇ. « Vinceretur, expugnaretur. »

(49) Δοκῶ. Nonnulli codices, δοκεῖ μοι.

(50) Ἡρεῖτο. « Elegerat. »

(51) Ὑποστηρίζειν ἔτοιμος. Billius, « at nihil pausæ dico, quominus illud fulciam. »

(52) Τίς ἰσχυρότερος. Reg. a, καὶ τὸ.

(53) Ὑπεξίσταται. Reg. a, ἐξίσταται.

(54) Ἀντικαθέζεσθαι. Reg. hu, ἀντικαθίστασθαι. Ad marg. γρ. καὶ καθέζεσθαι.

(55) Ψυχὴν δὲ. Reg. hu et Or. 1, ψυχὴ δὲ.

(56) Τὸ ἀρχαῖον. Coisl. 1, ἀρχικόν.

(57) Πῶς οὐδὲ τοῦτο ἔδεισας. « Qui hoc veritus non sis, ne » etc.

(58) Τῶν ῥῶν... καιρῶν. Coisl. 1, τῶν νῦν... καιρῶν.

(59) Στενοτέρας τις. Sic duo Coisl., quorum unus, στενωτέρας τις. Deest τις in editis.

(60) Εἴτε φιλοτεχνίας. Sic Coisl. 1 et 3. Sic etiam legit Billius, quamvis edit. Par. habeat φιλοτεχνίας.

certe implorabo; vim, inquam, nobis attulit, tum A patris senectus, tum amici, ut leniter dicam, benignitas. Ac mihi, quæso, pro vestra quisque facultate, opem afferite, ac manum porrigite oppresso, atque a cupiditate et spiritu varie **250** distracto. Illa fugam, et montes, et solitudines, et corporis atque animi quietem, mentique in seipsam secessionem, et a sensibus collectionem suadet, ut omnibus maculis vacuus consuetudinem cum Deo habeam, Spiritusque splendore pure collustrer, nulla scilicet terrena et turbida re se admiscente, atque in lumen divinum incidente, quousque ad ipsam tandem radiorum hujus vitæ fontem perveniamus, ac depulsis a veritate speculis, desiderio nostro cupiditatisque finem imponamus. Hic contra, hortatur ut in medium prodeam, publicæque utilitati consulam, atque alios juvando meipsum juvem, divinumque splendorem in publicum proferam, et ad Deum adducam eximium populum, gentem sanctam, regale sacerdotium²², atque imaginem in pluribus perpurgatam. Ut enim hortus præstantior est quam stirps una, et cælum universum cum suis ornamentis, quam unica stella, et corpus quam unicum membrum; ita apud Deum præstabiliorem esse istam Ecclesiam recte compositam, uno homine, qui officio suo probe fungitur: atque etiam oportere, non sua quemque duntaxat commoda spectare, sed et aliorum rationem habere. Nam ipse quoque Christus, cui cum in suo honore ac deitate manere cerneret, non solum usque ad servi formam seipsum exinanivit¹, sed etiam, contempta ignominia, crucis supplicium subiit, ut per ea quæ perferebat, peccatum deleteret, ac morte sua mortem de medio tolleretur³. Illa cupiditatis figmenta sunt, hæc Spiritus documenta. Porro inter cupiditatem spiritumque constitutus, atque addubitans utri potius favere debeam, quod mihi optimum tutissimumque reperissem videor, vobis exponam, ut id quale sit, mecum expendatis, meumque consilium simul adjuvetis

V. Mihi igitur optimum atque a periculo remotissimum visum est, medium quoddam iter, cupiditatem inter et timorem sequi, ac partim cupiditati partim spiritui satisfacere. Id autem sic fieri posse, si nec sacrum munus omnino defugiam, ne, quod periculosum est, gratiam rejiciam: nec rursus, quod molestum et acerbum est, graviorem quam vires ferant, sarcinam humeris tollam. Illud enim alterius capitis esse, hoc aliarum virium: imo utrumque animi parum sani. Pii autem viri, simulque securitati suæ consulentis esse, functionem sacram viribus metiri; ut scilicet, tanquam in

ραννήμεθα γήρῃ πατρὸς καὶ φίλου (61), ἵνα μετρίως εἴπω, χρηστότητι. Καὶ μοι βοηθεῖτε, ὅστις ἂν οἶός τε ἦ, καὶ ὅτε χεῖρα πιεζομένῳ, καὶ διελκομένῳ ὑπὸ πόθου καὶ πνεύματος· ὁ μὲν εἰσηγείται δρασμοῦς, καὶ ὄρη, καὶ ἐρημίας, καὶ ἡσυχίαν ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ τὸν νοῦν εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρῆσαι, καὶ συστραφῆναι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, ὥστε ὁμιλεῖν ἀκηλιδῶτως Θεῷ, καὶ ταῖς τοῦ Πνεύματος αὐγαῖς καθαρῶς ἐναστράπτειν, μηδενὸς ἐπιμιγνυμένου τῶν κάτω καὶ θολερῶν, μηδὲ τῷ θεῷ φωτὶ παρεμπίπτοντος, εἰς ἃν ἐπὶ τὴν πηγὴν ἐλθωμεν τῶν τῆδε ἀπαυγασμάτων, καὶ σῶμεν τοῦ πόθου καὶ τῆς ἐφέσεως, λυθέντων τῶν ἐσώπτρων τῇ ἀληθείᾳ. Βούλεται (62) τὸ δὲ εἰς μέσον ἄγειν, καὶ καρποφορεῖν τῷ κοινῷ βούλεται, καὶ τοῦτο ὠφελίσθαι, τὸ ὠφελεῖν ἀλλήλους, καὶ δημοσιεύειν τὴν ἑλλαμνίαν, καὶ προσάγειν Θεῷ λαὸν περιούσιον, ἔθνος ἅγιον, βασιλείον ἱεράτευμα, ἐν πλείοσι εἰκόνα κεκαθαρμένην. Κρεῖσσον γὰρ εἶναι καὶ πλεον, ὥσπερ φυτοῦ παράδεισον, καὶ ἀστέρος ἐνὸς οὐρανὸν ὅλον σὺν τοῖς ἑαυτοῦ κάλλεσι, καὶ μέλους σῶμα, οὕτω καὶ Θεῷ κατορθούντος ἐνὸς ὅλην Ἑκκλησίαν κατηρτισμένην· καὶ χρῆναι μὴ τὸ ἑαυτοῦ μόνον σκοπεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἄλλων. Ἐπεὶ καὶ Χριστὸς οὕτως, ὃ μένειν ἐξῆν ἐπὶ τῆς ἰδίας τιμῆς καὶ θεότητος, οὐ μόνον ἐκένωσεν ἑαυτὸν μέχρι τῆς τοῦ δούλου μορφῆς, ἀλλὰ καὶ σταυρὸν ὑπέμεινεν αἰσχύνῃς καταφρονήσας, ἵν' ἐν τοῖς ἑαυτοῦ πάθεσιν ἀναλώσῃ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἀποκτείνῃ τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον. Ἐκεῖνα μὲν δὴ τῆς ἐπιθυμίας τὰ πλάσματα (63), ταῦτα δὲ τοῦ Πνεύματος τὰ διδάγματα. Μέστος δὲ ὢν πόθου καὶ πνεύματος, καὶ οὐκ ἔχων τί τι τὸ πλεον χαρίσμαι (64), ὃ μοι δοκῶ κάλλιστον εὐρηκεῖν καὶ ἀσφαλέστατον, κοινώσομαι καὶ ὑμῖν, ἵνα μοι συνοικιμάτῃτε καὶ συλλάβῃσθε (65) τοῦ βουλευματος.

quod mihi optimum tutissimumque reperissem

E. Ἐδοξέ μοι κράτιστον εἶναι καὶ ἀκινδυνότατον, μέσσην τινὰ τραπέσθαι τοῦ πόθου καὶ τῆς δευλίας, καὶ τὸ μὲν τῇ ἐπιθυμίᾳ δοῦναι, τὸ δὲ τῷ πνεύματι· τοῦτο δὲ ἂν γενέσθαι, μήτε πάντῃ φυγόντος τὴν λειτουργίαν, ὥστε ἀθετῆσαι τὴν χάριν, ἐπισφαλὲς γάρ, μήτε μείζον ἢ καὶ ἑμαυτὸν ἀραμένον (66) φορτίον, βαρὺ γάρ· καὶ τὸ μὲν κεφαλῆς ἄλλου (67), τὸ δὲ δυνάμει· μᾶλλον δὲ ἀπονοίας ἀμφοτέρα. Εὐσεβείας δὲ εἶναι ἅμα καὶ ἀσφαλείας (68) μετρησαί τῇ δυνάμει τὴν λειτουργίαν· καὶ ὥσπερ τροφῆς τὴν μὲν κατὰ δύνάμιν προτίσθαι, τὴν δὲ ὑπὲρ δυνάμιν ἀποπέμψασθαι· οὕτω γὰρ (69) σώματι μὲν εὐεξίαν παραγί-

²² 1 Petr. II, 9. ¹ Philipp. XI, 7. ² Hebr. XII, 2.

(61) Καὶ φίλου. Basilium intelligit. Unde Schol. τὸν φίλον λέγειν οἶμαι, τὸν Βασιλείου χειροτονήσαντα· «Amicum, ut arbitror, appellat Basilium, qui ipsi ad episcopatum manus imposuerat.»

(62) Βούλεται. Sic plerique codices. Deest in edit.

(63) Πλάσματα. Herv. παλάσματα, «artificiose fabricationes.»

(64) Χαρίσμαι. Reg. hm et Or. I, χαρίσσομαι.

(65) Συλλάβῃσθε, etc. Reg. a, Coisl. I, συλλά-

ῃσθε. «Mihique ad ineundum consilium opem feratis.» Billius: «exploretis.»

(66) Ἀραμένον. Or. I, ἀραμένω.

(67) Κεφαλῆς ἄλλου. Combef. κεφαλῆς φαύλου, «imbecilli capitis.»

(68) Ἀσφαλείας. «Tuto ac caute incedentis.»

Billius, «tranquillitati consulentis.»

(69) Γάρ. Deest in duobus Regg.

μεσθαι, ψυχῇ δὲ ἀσφάλειαν (70) τῷ μετριάξῃ ἐν ἀμφοτέροις. Διὰ τοῦτο νῦν μὲν δέχομαι τῷ καλῷ πατρὶ συνδιαφέρειν τὴν ἐπιμέλειαν, ὥσπερ ἀετῷ μεγάλῳ καὶ ὑψιπέτῃ (71) νεοσσὸς οὐκ ἀχρηστος (72) ἐγγύθεν συμπαριπτάμενος· μετὰ δὲ τοῦτο δώσω τῷ Πνεύματι τὴν ἐμὴν πτέρυγα φέρειν ἢ βούλεται, καὶ ὡς βούλεται· καὶ οὐδεὶς ὁ βιασόμενος, οὐδὲ ἀπάξων ἐτέρωθι, μετὰ τοῦτο βουλευόμενος. Ἡδὺ μὲν γὰρ πατὴρ πόνοι κληρονομοῦμενοι, καὶ τὸ συνθηκώτερον ποίμνιον τοῦ ξένου καὶ ἀλλοτρίου· προσθεῖν δ' ἂν, ὅτι καὶ Θεῷ τιμώτερον, εἰ μὴ με ἀπατᾷ τὸ φιλετρον, καὶ κλέπτει τὴν αἰσθησιν ἢ συνήθειαν· οὕτω δὲ (73) χρησιμώτερον τοῦ ἐκόντας ἐκόντων ἄρχειν, οὐδὲ ἀσφαλέςτερον· ἐπειδὴ μὴ πρὸς βίαν ἄγειν τοῦ ἡμετέρου νόμου (74), μηδὲ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἐκούσιως. Τοῦτο μὲν γὰρ (75) οὐκ ἂν ἄλλην ἀρχὴν συστήσειεν, B ἐπειδὴ φιλεῖ τὸ βίβλα κρατούμενον ἐλευθεριάζειν ποτὲ (76) καιροῦ λαβόμενον· τὴν δὲ ἡμετέραν οὐκ ἀρχὴν, ἀλλὰ παιδαγωγίαν, καὶ πάντων (77) μάλιστα συντηρεῖ τὸ ἐκούσιον. Βουλευόμενον γὰρ, οὐ τυραννοῦμενον, τὸ τῆς εὐσεβείας (78) μυστήριον. non dicam imperium, sed magisterium, quod nulla re æque ac voluntatis libertate conservatur. Volentium enim, non coactorum, pietatis sacramentum est.

Γ'. Οὗτος ὁ παρ' ἐμοῦ λόγος ὤμην, ὦ ἄνδρες, ἀπλῶς τε (79) καὶ μετὰ πάσης εὐνοίας εἰρημένος, καὶ τοῦτο τὸ τῆς ἐμῆς διανοίας μυστήριον. Νικῶν δὲ ὁ τι ἂν καὶ ὤμην vobis μέλλιν συνοίσεις, τοῦ Πνεύματος ἄγοντος τὰ ἡμέτερα (πάλιν γὰρ εἰς ταυτὸν ὁ λόγος ἀνέρχεται [80]), ᾧ δέδοκαμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ τὴν χρισθεῖσαν κεφαλὴν τῷ ἐλαίῳ τῆς τελευτώσεως ἐν Πατρὶ παντοκράτορι, καὶ τῷ μονογενεῖ Λόγῳ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ Θεῷ. Μέχρι γὰρ τίνος τῷ μοδίῳ τὸν λύχον περικαλύψομεν (81), καὶ φθονήσομεν τοῖς ἄλλοις τῆς τελείας θεότητος, δέον ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἥδη τιθεῖναι καὶ λάμπειν πάσαις Ἐκκλησίαις τε καὶ ψυχαῖς, καὶ παντὶ τῷ τῆς οἰκουμένης (82) πληρώματι, μηκέτι εἰκαζόμενον, μηδὲ τῇ διανοίᾳ σκιαγραφούμενον, ἀλλὰ καὶ φανερῶς ἐκκαλούμενον; Ἡπερ δὴ τελειωτάτῃ τῆς θεολογίας ἀποδείξεις τοῖς ταύτης ἡξιωμένοις τῆς χάριτος ἐν αὐτῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα, τιμὴ, κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

A cibis, eam admittamus, cui pares esse possumus, eam autem, quæ vires nostras superat, repudiemus. Sic enim 251 fore, ut ei corpori sanitas, et animæ tranquillitas constet, si in utrisque medicocritas teneatur. Ac proinde nunc quidem cum præclaro parente curam hanc suscipere non recuso, velut magnæ aquilæ et altissime volanti pulvis non inutilis e propinquo advolans. Postea vero pennam meam Spiritui, quo volet, et quoquo modo volet, ferendam dabo: nec quisquam erit, qui me cogere, aut aliorum traducere possit, cum eo consultantem. Nam etsi paternis laboribus succedere dulce sit, ac noto et familiari gregi præesse jucundius, quam externo et alieno; addam etiam Deo clarior, nisi me fallit amor, et scisum surripit consuetudo, non tamen conducibilis est, nec tutius, quam ut volentes volentibus præsent. Quandoquidem legis nostræ non est, vi et coacte, sed sponte gubernari. Hoc enim ne aliud quidem imperium continere possit, quandoquidem quod vi cogitur, oblata occasione, ad libertatem redire consuevit, nedum nostrum,

ac voluntatis libertate conservatur. Volentium enim, non coactorum, pietatis sacramentum est.

VI. Hæc habui, viri Nazianzeni, quæ simplici animo benevolentique pleno ad vos dicerem; atque hoc est animi mei arcanum. Vincat autem velim, quod vobis mihi que profuturum est, Spiritu nimirum res nostras moderante (nam eodem rursus ascendit oratio), cui nos ipsos dono dedimus, et caput sacræ initiationis oleo perfusum, in Patre omnipotente, et Filio unigenito, et Spiritu sancto ac Deo. Quousque enim lucernam modio contegemus, ac plenam numerisque absolutam divinitatem aliis invidemus, cum jam supra candelabrum collocanda sit, ut cunctis ille Ecclesiis et animis, ac denique universo orbi luceat, non jam imagine quadam notatus, ac cogitatione adumbratus, sed plane aperteque prædicatus? Quod quidem perfectissimum theologiæ argumentum est, apud eos utique, qui hanc gratiam consecuti sunt in eodem Christo Jesu Domino nostro, cui gloria, honor et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

(70) Ἀσφάλεια. Reg. a, tres Collb. et Coisl. 1, ἀσφάλεια, « securitas. »

(71) Ὑψιπέτη. Reg. a et Or. 2, ὑψιπέτε.

(72) Οὐκ ἀχρηστος. Billius, « non incommodus. »

(73) Οὕτω δέ, etc. « Non tamen conducibilis est, volentibus præesse, nec tutius. »

(74) Τοῦ ἡμετέρου νόμου. Billius, « neminem vi duci vult lex nostra, coacteque ac non sponte gubernari. » Alludit Gregorius ad hæc verba I Petr. v, 2, « Pascite, qui in vobis est, gregem Dei, providentes non coacte, sed spontaneæ. »

(75) Τοῦτο μὲν γὰρ, etc. Billius, « hoc enim modo ne alia quidem imperia contineri ac conservari possunt, quod ita natura comparatum sit, ut quidquid vi tenetur, arrepta occasione statim se in libertatem asserat. »

(76) Ποτέ. Sic Coisl. 1. Deest in editis.

(77) Καὶ πάντων. Coisl. 1, δ καὶ πάντων.

(78) Εὐσεβείας. Regg. a, hu, quatuor Collb. Coisl. 1 et 2, Or. 1, σωτηρίας, « salutis mysterium. »

(79) Ἀπλῶς. Coisl. 1, ἀπλοῦς.

(80) Ἀνέρχεται. Coisl. 1, ἐπανέρχεται.

(81) Περικαλύψομεν, etc. Reg. bm, περικαλύψομεν καὶ φθονήσωμεν.

(82) Τῆς οἰκουμένης. Coisl. 1 addit Ἐκκλησίας, « universo Ecclesiæ cætui. » Quæ quidem theologiæ, deitatis nimirum doctrinæ ac trinitatis, absolutissima professio est. Apud Græcos, θεῶν λόγια, « sacra Scriptura, » nuncupatur « theologia; » et « theologi » dicuntur, qui huic incumbunt studio, nempe qui vel scripto vel sermone « divinitatis doctrinam » prosequuntur. Hinc Gregorius, solus ex Patribus, « Theologus » est appellatus, quod nullus hanc materiam sublimiori et graviore stylo pertractavit. Itaque qui « de Christi divinitate » sermonem instituit, is « in theologia versari » dicitur. Si autem « de Christi humanitate et incarnatione » sermo fiat, « œconomia » appellatur. Τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ Λόγου καλοῦμεν οἰκονομίαν, « incarnationem Dei, œconomiam Verbi appellamus. »

252 MONITUM IN ORATIONEM XIII.

I. E Doarensi sede (83), juxta Tillemontium (84), a Catholicis ejectus fuerat hæreticus antistes, cujus nomen ignoratur. In ea Gregorius uterque Eulalium, virum integritate morum, ac vita præstantissimum, qui, pertractatis antea cum laude sæcularibus negotiis, magnam sibi gloriam conquisierat, collocarunt. De hoc Eulalio inter se dissentiant interpretes. Hallucinatur Elias, qui eum esse putat, ad quem plures exstant Gregorii epistolæ. Is enim Eulalius longo post tempore Nazianzi episcopus a Theologo jam sene est ordinatus. Alter vero, de quo hic agitur, Doarensem sedem occupavit, cum ipse Theologus noster recens Sasimorum præsul esset creatus. Huic Eulalii ordinationi interfuerunt Gregorius senior, alique nonnulli episcopi. Non interfuit Basilius, ac ne quidem videtur expectatus; neque enim forte tempus sinebat, cum periculum esset ne cunctando hæc ordinatio ab Arianis turbaretur. Hinc Gregorius in hac oratione de Basilio loquens: « Non venimus, inquit, ut mittamus gladium, sed pacem; non venimus in magni illius pastoris contemptum et ignominiam, qui splendidæ civitati præsidet. Honorabilem scimus, caput agnoscimus, sanctum vocamus.... sacerdotes et præsules augere studuimus, non subtrahere; hæreticos evertere, non orthodoxos imminuere. » Nondum enim dissidium inter Basilium et Anthimum, de Cappadociæ in duas provincias divisione, erat compositum. Basilius namque totius provinciæ, id est utriusque Cappadociæ, caput haberi volebat. Id non ægre agnoscit Gregorius; ideoque purgat se quod Basili præsentiam, aut saltem ab eo Eulalii ordinationis confirmationem non expectaverit.

II. Doaris, in secundæ Cappadociæ oppido, habita est hæc decima tertia oratio, circa annum 373. Maxima namque persecutionis procella jactata fuerat Doarensis Ecclesia, multumque intestino bello exagitata. Quamobrem a gratiarum actione incipit orator, et populo de sedatis fluctuum voluminibus et bellis gradulatur. Tum, paucis de Basilio, et in hæreticos ac perturbatores ejectos, prolatis, ad novum pastorem orationem convertit, quem et monitis instruit, et debitis laudibus exornat. Cæterum Gregorius in hac oratione episcopum quemdam vehementer exagitat, « eum Dathanis et Abironis filium » appellans (n. 3) Censet Elias de Anthimo Tyanensi episcopo loqui Theologum. Verum, ut recte observat Billius, « id non satis ex hujus orationis verbis colligi potest. Imo quædam sunt, quæ hanc expositionem respuere videantur. Hæc enim verba: οὗτε τῷ ποιμένι τῷ σὺ μέγα τι ἐχαρίσω, in eum quadrant, qui frustra aliquem vexare studuit, ut a quodam alio gratium iniret, non autem in Anthimum, qui cum infestissimum se hostem Basilio præbuerit, non video quonam pacto hæc verba ei convenire possint. Dicendum enim potius 253 fuisset, οὗτε τὸν ποιμένα τὸν σὺν μέγα τι ἔδωκας, nec pastori tuo magnum aliquod detrimentum attulisti, quam, οὗτε τῷ ποιμένι τῷ σὺ μέγα τι ἐχαρίσω, nec a pastore tuo ingentem aliquam gratiam iniisti. » Addemus ne quidem dici posse in priore Billii sensu, « pastori tuo, » quem « suum » jam Anthimus non agnoscebat, ex quo Tyanensis sedes in metropolim erecta esset.

(83) Auctor novæ ed. Op. sancti Basili contendit, adversus Tillemontium, tunc primum Doarensem sedem constitutam fuisse, nec, ante Eulalium, ullum alium episcopum Doaris fuisse ordinatum. Vide

Basili Vitam, tom. III novæ edit., c. 24, n. 3, pag. 416.

(84) Orationis argumentum. Tillem. tom. IX, pag. 394.

ORATIO XIII^a.

ΛΟΓΟΣ ΙΓ'.

Habita in consecratione Eulalii Doarensium episcopi.

I. Fratres, orationem nostram accipite, quamvis perexiguam, atque a dignitate materiæ procul remotam; sed tamen Dominus Deus justo judicio misericordiam expendere solet^a. Nam et Pauli plantationem accipit, ut Pauli, et rigationem Apollo^b,

^a Isa. xxviii, 17. ^b I Cor. iii, 6.

^a Alias XXX; quæ autem 13 erat, nunc 25. — Habita circa annum 373.

(85) Εἰς τὴν, etc. In quibusdam: Προσφώνησις ἐκδοθεῖσα ἐπὶ τῇ χειροτονίᾳ Εὐλαλίου ἐπισκόπου Δοαρῶν. « Allocutio in Eulalii Doarensium episcopi

Α Εἰς τὴν (85) χειροτονίαν Δοαρῶν ἐμὴ ἐκδοθεῖσα Εὐλαλίῳ ἐπισκόπῳ.

Α'. Δέξασθε τὸν ἡμέτερον λόγον, ἀδελφοί, καὶ ἐλάχιστος ἦ, καὶ παρὰ πολλῆς ἀξίας λειπόμενος· πλὴν ὅμως σταθμίζειν οἶδεν ὁ Δεσπότης Θεὸς τῇ δικαίᾳ κρίσει τὸν ἑαυτοῦ (86)· δέχεται γὰρ καὶ Παύλου (87) τὴν φυτείαν, ὡς Παύλου, καὶ Ἀπολλῶ τῇ

ordinatione habita. »

(86) Τὸν ἑαυτοῦ. « Misericordiam. » Gregorius hic per « misericordiam, » intelligit mercedem illam, quam Deus nobis rependit.

(87) Ὡς Παύλου. Hæc in quibusdam Germaniæ

ἰρδελαν, καὶ τὰ δύο λεπτά τῆς χήρας, καὶ τοῦ τελώ-
νου τὴν ταπεινώσιν, καὶ τοῦ Μανασσῆ τὴν εξαγόρευ-
σιν. Δέξασθε λόγον νεοκτιστον (88) ἐπὶ νεοκτίστω
ποιμένι (89)· δέξασθε φωνὴν εὐχαριστήριον ἐπὶ τοῖς
ἱερωμένοις θαύμασι. Μικροὶ μὲν ἡμεῖς καὶ ἐλάχιστοι
ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ· εὐχαριστεῖν δὲ πλουσίως οὐδὲν κω-
λύει (90) καὶ τοὺς μικροὺς. Τὴν μὲν οὖν τελειώτεραν
εὐφημίαν ἀποδώσουσι τῷ Θεῷ πάντως οἱ τελειώτεροι·
ἡμεῖς δὲ τὴν κατὰ δύναμιν εἰσοίσομεν σήμερον.
Τοιγαροῦν ἴσατε τῷ Κυρίῳ ἥσμα καινόν· ὅτι θαν-
μαστὰ ἐποίησεν. Ἐκυμανόμεθα, ἐπολεμούμεθα, ἐξ-
ωθούμεθα· τὰ μὲν ἦδη παρὴν τῶν δεινῶν, τὰ δὲ ἡμελ-
λεν. Ἀλλὰ τίς ἐστὶσε τὴν καταιγίδα εἰς αὐραν; Τίς
συνέτριψεν ὄπλον, καὶ ῥομφαίαν, καὶ πόλεμον; Τίς
τοὺς ἐξωσμένους (91) καὶ ἀπερρήμμένους ἡμᾶς (92)
εἰσαδέξατο; Οὐχὶ σὺ ὁ Θεός, ὁ ἐνεργήσας ταῦτα; B
Κύριος κραταῖος καὶ δυνατός, Κύριος δυνατός ἐν
πολέμῳ.

B. Οὗτος ἔταμε θάλασσαν· οὗτος ἐτρέψεν ἐν ἐρήμῳ
λαὸν φυγάδα, ξένον ὕετον χαρισάμενος· οὗτος πε-
τραν ἐπηγάσεν· οὗτος κατεπόλεμησε τὸν Ἀμαλῆκ,
χειρῶν ἀπορρήτην (93) καὶ μυστικῶ σχήματι. Τοῦτο
γὰρ ἰσχυσαν ἱερέως χεῖρες ἐπὶ τοῦ θρους αἰρόμεναι,
καὶ εἰς εὐγὴν τυπούμεναι, ὃ πολλὰ μυριάδες οὐκ
ἰσχυσαν. Οὗτος τείχη κατέσεισεν ἀμάχως καὶ ἀπολέ-
μως· καὶ ἵνα τὰ τελευταῖα λέγω, οὗτος κατήνεγκε
τὸν Γολιάθ (94) κατὰ τοῦ μεγάλου Δαβὶδ τολμήσαν-
τα, τὸν ἐπιρμένον, καὶ ἀλαζόνα, καὶ ἀπόγονον τῶν
γιγάντων. Διὰ ταῦτα οὖν (95) ὁμοθυμαδὸν λέγωμεν·
Εὐλόγητός Κύριος, ὃς οὐκ ἔδωκεν ἡμᾶς εἰς θή-
ραν τοῖς ὁδοῦσιν αὐτῶν· καὶ, *Χειμαῖρον διήλθεν* C
ἡ ψυχὴ ἡμῶν· ὥς *στρουθίον ἐρρύσθη ἐκ τῆς πα-
γίδος τῶν θηρευνόντων*· ἅλλα τε ὅσα ψυχὴ περιχα-
ρῆς ἐπὶ Θεοῦ μεγαλοδωρεᾷ φέγγεται. Οὐκ ἤλθομεν
βάλλειν (96) μάχαιραν, ἀλλ' εἰρήνην. Οὐκ ἤλθομεν
ἐπ' ἀτιμία τοῦ μεγάλου ποιμένου (97), τοῦ τῆς λαμ-
πρῆς προκαθεζομένου πόλεως· τίμιον ἴσμεν, κεφα-
λὴν γινώσκουμεν, ἅγιον καλοῦμεν, καὶ ἀδικούμε-
νοι (98)· μόνον ἔστω φιλότεχνος, καὶ πάσης προνοῶν
Ἐκκλησίας. Προσθήκην ἱερέων ἐπραγματευσάμεθα,
οὐχ ὑφαίρειν· αἰρετικῶν ἀνατροπὴν, οὐκ ὀρθοδόξων
ἐλάττωσιν.

patrem filiis se præbeat, totique Ecclesiæ sedulo prospiciat. Sacerdotes et præsules augere studui-
mus, non subtrahere; hæreticos evertere, non orthodoxos imminuere

Γ. Τί φῆς, ὦ παῖ Δαθάν (99) καὶ Ἀβειρών, καὶ D III. Quid ais, Fili Dathan et Abiron, et dux nu-

⁸⁸ Luc. xii, 2. ⁸⁹ Luc. xviii, 15. ⁹⁰ II Paral. xxiii, 33. ⁹¹ Psal. xcvi, 1. ⁹² Psal. cvi, 29. ⁹³ Psal. lxxv, 4.
⁹⁴ Isa. xlv, 7. ⁹⁵ Psal. xliii, 8. ⁹⁶ Exod. xiv, 21; xvi, 15; xvi, 6 sqq. ⁹⁷ Josue vi, 16. ⁹⁸ I Reg.
xvii, 49. ⁹⁹ Psal. cxxiii, 6. ¹⁰⁰ ibid. 5, 7. ¹⁰¹ Luc. xii, 51.

codicibus desunt, atque respuit Leuvenklaius; Bil-
lius autem ea agnoscit, et quidem merito, cum in
plerisque codd. legantur.

(88) *Νεοκτιστον*. Or. 1, νεοκτιστον.

(89) *Νεοκτίστω ποιμένι*. « Propter recens crea-
tum pastorem. »

(90) *Κωλύει*. Coisl. 1, κωλύσει.

(91) *Ἐξωσμένους*. Sic tres Regg., duo Coisl. et
Or. 1. In ed. ἐξωσμένους.

(92) *Ἡμᾶς*. Sic duo Regg. et Comb. Editi, ὡμᾶς.

(93) *Ἀπορρήτην*. Coisl. 1 ἀπορρήτων ἐκστάσει
καί, etc.

(94.) *Γολιάθ*. Sic duo Regg. et Or. 1. Editi Γολιάθ.

A et duo viduæ minuta⁸, et Publicani dejectionem⁹,
et Manassis confessionem⁷. Novam propter novum
pastorem orationem accipite. Vocem, ob ea quæ
cernimus miracula, gratias agentem, accipite.
Parvi quidem ipsi sumus, et minimi inter filios
Israel: at nihil prohibet, quominus parvi quoque
affatim et copiose gratias agant. Deo sane perfec-
torem laudem perfectiores reddent: nos autem pro
viribus hanc hodie offeremus. Quamobrem *cantate*
*Domino canticum novum, quia mirabilia fecit*⁸.
Fluctibus jactabamur, bello premebamur, extrude-
bamur, calamitates acerbitatesque multæ, partim
urbebant, partim impendebant. Verum quis pro-
cellam in aëram statuit, atque compressit⁹? Quis
confregit scutum, gladium et bellum¹⁰? Quis nos
expulsos atque projectos suscepit? *Nonne tu, Deus,*
*qui hæc effecisti*¹¹? *Dominus fortis et potens, Do-*
*minus potens in bello*¹².

II. Hic mare scidit. Hic profugum populum in
deserto aluit, novam atque inauditam pluviam elar-
gitus; hic, ut petra fontis ritu scaturiret, fecit; hic
per arcanam et mysticam manuum figuram Ama-
leitarum copias fregit ac profligavit¹³. Hoc enim
sacerdotis manus in monte sublata, atque ad pre-
cationem compositæ, potuerunt, quod multa homi-
num millia perficere nequiverunt. Hic urbium mœ-
nia **254** et propugnacula sine bello ullo et certa-
mine concussit ac dejecit¹⁴. Et, ut postrema com-
memorem, hic superbum illum et arrogantem
Goliath, sique a gigantibus oriundum, adversus
magnum Davidem pugnam inire ausum, prostravit¹⁵.
Ac proinde omnes uno animo dicamus: *Benedictus*
Dominus qui non dedit nos in captionem dentibus
*eorum*¹⁶, et, *Torrentem pertransiit anima nostra:*
*quasi passer erepta est de laqueo venantium*¹⁷: alia-
que omnia, quæ anima, ob Dei munificentiam in-
genti lætitiâ perfusa proloquitur. Non venimus, ut
gladium mittamus, sed ut pacem¹⁸. Non venimus
in magni illius pastoris contemptum et ignominiam,
qui splendide civitati præsidet. Honorabilem sci-
mus, caput agnoscimus, sanctum vocamus, tametsi
injuria affecti. Tantum, indulgentem et humanum

(95) *Οὖν*. Addidimus codicum auctoritate.

(96) *Βάλλειν*. Tres Regg. Or. 1, et Combef. βα-
λέιν.

(97) *Μεγάλου ποιμένος*. Putamus hic « Basilium
Magnum » intelligi.

(98) *Ἀδικούμενοι*. Refert Gregorius « ideo se
injuria affectum » a Basilio, quod eum Basilius Sa-
simorum episcopum creasset: eadem in pluribus
locis commemorat.

(99) *Ὁ παῖ Δαθάν*, etc. Quem hic designet Gre-
gorius, ambiguum. Elias Anthymum esse putat;
immerito quidem, ut in Mon., n. 2, declaratur. Bil-
lius, quemdam episcopum Anthimo additum. No-

litaris contumax, qui adversus Moysem insurgere ausus es²², qui manus in nos, quemadmodum illi linguas in magnum illum Dei servum, immisisti? Non cōhorruisti? Non pudore suffusus es? Non hæc animo agitantī carnes in terram collapsæ sunt? Et postea manus has sursum ad Deum tendes? Postea dona offeres? Postea orationes pro populo fundes? Vereor equidem ne Dei gladius tamdiu rubiginem contrahat, et conquiescat. Nec a pastore tuo ingentem aliquam gratiam inifisti, et te ipsum maximo detrimento mulcasti, te ipsum videlicet a Dei gratia extraneum reddens.

IV. Ac nunc, o pastorum optime et præstantissime, adesdum, ac nobiscum, imo ante nos populum tuum accipe, quem Spiritus sanctus tibi commisit, quem angeli offerunt, quem et vite, et morum probitas, fidei tuæ credidit. Quod si per tentationes et impedimenta throni hæreditatem consequeris, non est cur tibi hoc mirum videri debeat. Nulla res magna probationis et anxietatis est expers. Natura enim ita comparatum est, ut res humiles et abjectæ facili negotio parentur, res autem sublimes et excelsæ, non nisi summo studio et difficultate. Audisti Paulum dicentem : **255** *Oportere nos per multas tribulationes introire in regnum cælorum*²³. Dic ipse quoque : *Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium*²⁴. O insigne miraculum : *Ad vesperam demoratus est fletus, et ad matutinum lætitia*²⁵. Sine eos, qui bellum gerunt, bugari atque ineptire, ac diducto rictu hiare, ut canes frustra oblatrantes : nos autem ne bello vexemur. Doce adorare Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, in tribus personis, in una gloria et splendore. Quod perit, exquire : quod infirmum est, corrobora : quod firmum est, serva²⁶. Tantam a te in spiritualibus rebus laudem nominisque gloriam efflagitamus, quantam in terrenis negotiis cognovimus. Perfectiorem armaturam a maioribus duobus accipies, per quam poteris ignita diaboli tela extinguere²⁷, ac sistere Domino plebem peculiarem, gentem sanctam, regale sacerdotium²⁸, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

²² Num. xvi, 1. ²³ Act. xiv, 21. ²⁴ Psal. lxxv, 12. ²⁵ Psal. xxix, 6. ²⁶ Ezech. xxxiv, 4. ²⁷ Ephes. vi, 16. ²⁸ 1 Petr. ii, 9.

vus operum S. Basilii editor, in ejus Vita tom. III, D c. 24, n. 5. p. 446, probabilis certe, presbyterum quendam Tyanensem, qui contra Basilium pugnaverit, et in ipsum etiam Gregorium injecerat manus, ut ab Anthimo gratiam iniret. Huic Dei gladium imprecari videtur Theologus, « ut in hac vita, inquit Elias, audaciæ suæ pœnas luens, æternis suppliciis eximatur. »

(1) *Τῷ μεγάλῳ*. Sic tres Regg. et Or. 1. Deest tñ in ed.

στρατηγὲ ἀσωφρόνιστε, ὁ κατὰ Μωϋσέως τολμήσας, καὶ χεῖρας ἐπαφείς ἡμῖν, ὥσπερ ἐκείνῳ τὰς γλώσσας τῷ μεγάλῳ (1) θεράποντι; Οὐκ ἐφρίξας; Οὐκ ἐν-ετράπη; Οὐκ ἐββουσάν σοι ταῦτα διανοοῦμένην κατὰ γῆς αἱ σάρκες; Εἶτα τὰς χεῖρας ταύτας ἀνατείνεις τῷ Θεῷ; Εἶτα δῶρα προσάξεις; Εἶτα ὑπερεύξη λαοῦ; Φοβοῦμαι μὴ ποτε τοσοῦτον ἡ βομφαλὰ τοῦ Θεοῦ κατωθῇ (2), καὶ ἡρεμήσειεν. Οὐτε τῷ ποιμένι τῷ σὺ μέγα τι ἐχαρίσω, καὶ σαυτὸν τὰ μέγιστα ἐξημίσωσας, ἀλλοτριώσας (3) σεαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος.

Δ'. Νῦν δὲ, ὃ ποιμένων ἀριστε καὶ τελεώτατε, δεῦρό μοι καὶ τὸν σὸν ἀπολάμβανε λαὸν σὺν ἡμῖν τε καὶ πρὸ ἡμῶν, ὃν ἐνεχείρισέ σοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃν προσάγουσιν ἄγγελοι, ὃν ὁ βίος καὶ ὁ τρόπος ἐπί-στευσεν. Εἰ δὲ διὰ πειρασμῶν καὶ κωλυμάτων τὸν θρόνον κληρονομήσῃς, μὴ θαυμάσῃς· οὐδὲν τῶν μεγάλων ἀδόκιμον, οὐδὲν ἀβασάνιστον. Ἐπειτα γὰρ φύσει τοῖς μὲν ταπεινοῖς τὸ ῥέδιον, τοῖς δὲ ὑψηλοῖς τὸ δύσ-κτητον. Ἦκουσας τοῦ εἰπόντος, «Οἱ δὲ ἡμᾶς διὰ πολλῶν θλίψεων εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· εἰπέ καὶ αὐτός· Διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος, καὶ ἐξηγάγεας ἡμᾶς εἰς ἀναψυχήν. » Ὁ τοῦ θαύματος! Τὸ ἐσπέρας ἡλόισθη κλανθμός, καὶ εἰς τὸ πρωὶ ἀγαλλίασις. Ἐὰ ληρεῖν τοὺς πολε-μοῦντας καὶ περιχάσκειν, ὡς κύνας ὕλακτοῦντας διακενῆς· ἡμεῖς δὲ μὴ πολεμώμεθα. Διδάτῃ προσ-κυνεῖν Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ἐν μιᾷ δό-ξῃ (4) τε καὶ λαμπρότητι. Τὸ ἀπολωλὸς ἐκζητεῖ· τὸ ἀσθενὲς ἐνίσχυς· τὸ ἰσχυρὸν φύλασσε. Τοσαύτην ἀπαιτούμεν σε τὴν ἐν τοῖς πνευματικοῖς εὐδοκίμῃσιν, ὅσῃν ἐπὶ τῶν κοσμικῶν συνέγνωμεν. Τὴν μὲν οὖν τελεωτέραν ὅπλισιν δέχοιο (5) παρὰ τῶν μειζόνων στρατηγῶν, δι' ἧς δύνησῃ τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι, καὶ παραστήσῃ τῷ Κυρίῳ λαὸν περιούσιον, ἔθνος ἅγιον, βασιλείαν ἱεράτευμα, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν (6), ᾧ ἡ δόξα (7) εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

(2) *Κατωθῇ*. Rectius quam κάτω θῇ, ut Billius primum legerat et reddiderat, « deorsum Dei gla-tilius propendeat. »

(3) *Ἀλλοτριώσας*. « Dei gratia te excludens. »

(4) *Ἐν μιᾷ δόξῃ*. « In una majestate. »

(5) *Δέχοιο*. « Accipito. »

(6) *Ἡμῶν*. Sic in pluribus codd. Deest in editis.

(7) *Δόξα*. Addunt nonnulli, καὶ τὸ κράτος, « et imperium. »

256 MONITUM IN ORATIONEM XIV.

I. Quamvis in plerisque manu exaratis codicibus, hæc oratio istum præ se feral titulum : *Περὶ πτωχοπροσίας, De alendis pauperibus*; prætulimus tamen cum Hieronymo (8), (8) Hier. *De script. eccl.*, ed. Bas. 1529, pag. 149.

Gabrielio, aliisque compluribus retinere : *Περὶ φιλοπτωχίας, De pauperum amore.* Gregorius namque, si ad hujusce orationis initium attendamus, videtur per se ipse hanc eundem inscriptionem orationi imponere : *Διζῆσθε*, inquit (n. 1), *τὸν περὶ φιλοπτωχίας λόγον*, « Hanc de pauperum amore orationem accipite. » Utram autem sententiam teneamus, « nihil ferme refert, inquit Gabriellus. Utraque enim oratoris propositum clare ostendit, quod quidem est, ut doceat pauperes benevolentia et benignitate complectendos esse.... Id autem tanta Theologus doctrina et gravitate, tantaque pariter eloquentia et vi dicendi præstitit, ut qui ea non admodum afficiatur et commoveatur, is plane durus, ferreus et inhumanus dici possit. » Ita etiam sentiunt alii qui de hac oratione tractarunt, si Clericum (9) excipias. Verum contemnendus potius, quam serio, refellendus est ille fastidiosus ac malevolus censor, qui « ordinem et materiam unitatem » in hac oratione desiderat, quique « digressiones et excursus » oratori objicit. Oratio ipsa, si attente legatur, tam iniquum hac de re iudicium confutabit.

II. Hanc orationem Cæsareæ habitam fuisse una fere voce consentiunt eruditi. Si autem annum quæras, iidem ipsi inter se dissentiunt; idque, fatemur, non nisi conijciendo licet assequi. Vix enim ullam in insigni hac oratione temporis notam reperire est. Nonnullam tamen Gabriellus (collatis inter se his duobus Gregorii locis (n. 10) : « Proponitur nobis ob oculos grave et miserandum spectaculum, nec nisi iis, qui norunt, credibile, homines mortui ac viventes, » etc. Et alibi (10) : « Non jam oculis nostris triste et miserandum spectaculum proponitur, homines ante mortem mortui, etc. », videre sibi visus est, atque colligit, « satis perspicuum esse, nondum a Basilio ædificatum fuisse, » τὸ τῆς εὐσεβείας ταμιεῖον, illud pietatis promptuarium, « cum præclara hæc et luculenta haberetur oratio; atque probabiliter conjici posse, non parum ipsam quoque ponderis ad opus tam plum perficiendum attulisse. » A Gabrielio autem dissentiunt Nicetas et Basiliius scholiasta. Primus quidem ait (11) : « Eorum causa potissimum habita est oratio, qui in Basiliadis valetudinario, sacro morbo (*lepra*) laborabant; quod quidem Basilius Magnus exstruxerat, ibique collectos ægrotos curabat. » Secundus vero, id est, Basiliius scholiasta, sic loquitur (12) : *τὸν προκείμενον τοῦτον περὶ φιλοπτωχίας λόγον ἐν τῇ πτωχείᾳ ὑπερβῆσθαι φασί, τῷ ἐν Βασιλειᾷ, ὑπὸ τοῦ Μεγάλου πανακαῦτα δομηθέντος Βασιλείου ἀντικρὺ Καίσαρειας.* « Eum quem explicandum aggredimur de pauperum amore sermonem, pronuntiatum ferunt in pauperum domo, quæ in Basiliadi erat, a Basilio Magno, e regione Cæsareæ tum temporis ædificata. »

III. In hac opinionum discrepantia, perpensis undequaque rationibus ac 257 momentis, Nicetæ et Basilii sententiam tutiorem arbitramur, utpote quæ firmioribus nixa videatur argumentis. Ac primo quidem, nihil certe clarius ac disertius a Nicetæ et Basilio dici potuit, qui procul dubio, quod traditum acceperant hic narrare censendi sunt. Deinde illorum sententia magis cum historiæ monumentis congruit. Difficultatis enim nodus in eo potissimum consistit, ut vere ac præcise assignetur tempus in quo a Basilio Magno exstructum fuit « istud pietatis ædificium. » Probabilius autem videtur eruditissimum illud fuisse inchoatum anno 370, vel ad summum 371. Id probatur ex eo ipso quod anno 372, in hac domo exceptus sit Heraclides, ac proinde quod illa pauperum domus hoc ipso anno fuerit hospitibus suscipiendis idonea. Constat præterea Gregorium nostrum nullam ad Cæsarienses habuisse orationem, nisi postquam ordinatus est episcopus; quod quidem contigit, ut jam vidimus (13), circa festum Paschæ anni 372. Unde non male colligere licet hanc orationem pronuntiatam fuisse anno circiter 373.

IV. Si autem prævaleret Gabriellii sententia, certe quidem ante annum 371, ac proinde ante Gregorii ordinationem collocanda esset hæc oratio; quod sane ex dictis fieri nullatenus potuit. Itaque ex collatis a Gabrielio Gregorii locis conijcere forsitan licuerit, ceptum jam tunc celeberrimum istud toto orbe Nosocomium; at non ita perfectum, ut « universos morbo laborantes, curatores, medicos, iumenta, deductores (14), » etc., continere posset. Unde Gregorius in hac oratione optime ac vere dicere potuit (15) : « proponitur vobis ob oculos grave et miserandum spectaculum, » etc. Et rursus in Basilii Magni laudatione, absolutis omnibus, et undequaque coactis sacro morbo laborantibus, licuit etiam gratulari, quod (16) « miserandum illud ac triste spectaculum » jam abesset. Non negamus tamen mirum sane videri, quod in hac oratione, nihil, nec de ædificanda illa pauperum domo, neque ædificata aut perfecta, reperitur. Id ne verbo quidem attigit Gregorius. Unde probabiliter fieri potest, Gabrielium, propter istud Theologi de hac re silentium, in oppositam sententiam abiisse.

(9) *Bibl. univ.* tom. XVIII, p. 68.

(10) *Or.* XLIII, n. 63.

(11) *Comment.* in hanc orat.

(12) *Initio comment.* in hanc orat.

(13) *Monit.* in orat. 9.

(14) *Basil.*, ep. 94.

(15) *Or.* XIV, n. 10.

(16) *Or.* XLIII, n. 63.

ΛΟΓΟΣ ΙΔ'.

Περὶ φιλοπτωχίας.

A

Α'. Ἄνδρες ἀδελφοί καὶ συμπένητες, πτωχοὶ γὰρ

ORATIO XIV.

De pauperum amore.

I. Viri fratres ac paupertatis socii (quamvis

* Alias 16: quæ autem 14 erat, nunc 22. — Habita anno circiter 375.

enim, parvis adhibitis mensuris, alius alium antecellere videatur, pauperes tamen omnes reverasumus, gratiaque divina indigemus), hanc de pauperum amore orationem non anguste et jejune, sed ample et magnifice accipite, ut regni opes assequamini; ac simul orate, ut eam copiose vobis subministremus, et sermone animos vestros alamus, pauperumque spirituales fage laborantibus frangamus, sive prisci illius **258** Moysis in morem, cibum e celo pluentes ²⁵, atque angelorum panem largientes ²⁷; sive paucis panibus multa etiam hominum millia in deserto ad saturitatem usque pascentes ²⁸, velut postea Jesus fecit, verus, inquam, ille panis, et veræ vitæ auctor. Est quidem haud admodum promptum et facile inter virtutes, eam, quæ celestas vincat, invenire, eique primas ac palmam dare: quemadmodum etiam in prato quodam plurimis et suavis floribus referto florem omnium pulcherrimum et flagrantissimum reperire, alio nimirum alias olfactum et aspectum ad se distrahente, atque tamen ipse assequi possum, ita res distinguenda et

II. Pulchra res est, fides, spes, charitas, tria hæc ²⁹; ac fidei quidem testis est Abraham, qui justitiæ laudem ex fide consecutus est ³⁰; spei, Enos, qui primus spe adductus est, ut Domini nomen invocaret ³¹, justique etiam omnes, qui propter opem ærumnas sufferunt; charitatis, divinus Apostolus, qui Israelis causa gravius aliquid adversus se proloqui non dubitavit ³²; ac Deus etiam ipse, qui charitas appellatur ³³. Pulchra res hospitalitas; ac testis inter justos quidem Loth Sodomita ³⁴, moribus tamen haudquaquam Sodomita; inter peccatores autem Raab meretrix ³⁵, non tamen ex proposito meretrix, cui bene de hospitibus merendi studium, et laudi fuit, et saluti. Pulchra res fraternus amor, ejusque rei Jesum testem habemus, qui non modo frater noster vocari, sed etiam salutis nostræ causa supplicio affici sustinuit. Pulchra res benevolentia erga homines, ac testis est idem Jesus, qui non solum hominem propter opera bona creavit ³⁶, atque imaginem, quæ ad optima quæque dux esset, ac superna bona conciliaret, carni copulavit, sed nostri etiam causa homo factus est. Pulchra res longanimitas, quemadmodum idem ipse testatur, qui non solum angelorum legiones adver-

A πάντες, καὶ τῆς θείας χάριτος ἐπιθεῖς, καὶ ἄλλος ἄλλου προέχειν δοχῇ, μικροῖς μέτροις μετρούμενος, δέξασθε τὸν περὶ φιλοπτωχίας (17) λόγον, μὴ πενιχρῶς, ἀλλὰ φιλοτίμως, ἵνα βασιλείαν πλουτήσητε (18). συνεύξασθε δὲ καὶ ἡμεῖς πλουσίως τοῦτον ὑμῖν χορηγήσαι, καὶ θρεῖσθαι τῇ λόγῳ τὰς ὑμετέρας ψυχὰς, καὶ διαθρύψαι πεινῶσι τὸν πνευματικὸν ἄρτον· εἴτε ἀπ' οὐρανοῦ τροφὴν ὄντας (19), καθάπερ Μωϋσῆς ὁ παλαιὸς ἐκαίνο, καὶ ἄρτον ὀγγέλων χαρίζομένους· εἴτε ἄρτοις ὀλίγοις ἐν ἐρημίᾳ τρέφοντας μέχρι κόρου καὶ μυριάδας, καθάπερ Ἰησοῦς ὑστερον, ὁ ἀληθινὸς ἄρτος, καὶ τῆς ἀληθινῆς ζωῆς αἴτιος. Ἔστι μὲν οὖν οὐ πάντι βόδιον τῶν ἀρετῶν τὴν νικῶσαν εὐρεῖν, καὶ ταύτη δοῦναι τὰ προσεῖα (20) καὶ τὰ νικητήρια· ὥστε οὐδὲ ἐν λειμῶνι (21) πολυανθεῖ καὶ εὐώδει, τῶν ἀνθέων τὸ κάλλιστον καὶ εὐωδέστατον, ἄλλοτε ἄλλου τὴν ὁσφρησιν καὶ τὴν ὀσφιν πρὸς ἑαυτὸ μεθελκόντος, καὶ πρῶτον δρέπεσθαι πειθόντος. Ὡς δ' οὖν ἐμὲ, περὶ τούτων διελέσθαι (22) σκεπτέον οὕτως.

ad primum eum decerpendum alliciente. Quantum consideranda est.

B. Καλὸν πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· καὶ μάρτυς τῆς πίστεως Ἀβραάμ, δικαιοθεὶς ἐκ πίστεως· τῆς ἐλπίδος, Ἐνὼς, ὃς πρῶτος (23) ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸν Κύριον, καὶ πάντες (24) οἱ δίκαιοι διὰ τὴν ἐλπίδα κακοπαθοῦντες· τῆς ἀγάπης, ὁ θεὸς Ἀπόστολος, τολμήσας τι καὶ καθ' ἑαυτοῦ διὰ τὸν Ἰσραὴλ φθέγγεσθαι· καὶ ὁ θεὸς αὐτὸς, ἀγάπη καλούμενος. Καλὸν ἡ φιλοξενία· καὶ μάρτυς ἐν μὲν δίκαιοις, Ἄβρ ὁ Σοδομίτης, καὶ οὐ Σοδομίτης τὸν τρόπον ἐν δὲ ἁμαρτωλοῖς, Ῥαβ ἡ πόρνη, καὶ οὐ πόρνη τὴν προαίρεσιν (25), διὰ φιλοξενίαν ἐπαινεθεῖσα (26) τε καὶ σωθεῖσα. Καλὸν ἡ φιλαδελφία, καὶ μάρτυς Ἰησοῦς, οὐχ ἀδελφὸς ἡμῶν κληθῆναι μόνον, ἀλλὰ καὶ παθεῖν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνασχόμενος. Καλὸν ἡ φιλανθρωπία· καὶ μάρτυς ὁ αὐτὸς Ἰησοῦς, οὐ ποιήσας μόνον τὸν ἀνθρωπον ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς, καὶ τὴν εἰκόνα (27) τῇ χοῖ συζεύξας ὁδηγὸν τῶν καλλίστων, καὶ τῶν ἀνω πρόξενον, ἀλλὰ καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν ἀνθρωπος. Καλὸν ἡ μακροθυμία, καὶ ὁ αὐτὸς μάρτυς, οὐ τὰς λεγέωνας μόνον τῶν ἀγγέλων παραιτησάμενος κατὰ τῶν ἐπανισταμένων καὶ τυραννούντων, οὐδὲ τῇ Πέτρῳ μόνον ἐπιτιμήσας αἰρομένῳ (28) τὴν μάχαιραν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτιον ἀποκαταστήσας τῇ πεπληγότη. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ Στέφανος ὑστερον ὁ τοῦ Χριστοῦ μαθητῆς,

²⁵ Exod. xvi, 14 sqq. ²⁷ Psal. lxxvii, 25. ³⁰ Matth. xiv, 15 sqq. ³¹ I Cor. xiii, 13. ³² Gen. xv, 6. ³³ Gen. iv, 26. ³⁴ Rom. ix, 3. ³⁵ I Joan. iv, 8. ³⁶ Gen. xix, 3. ³⁷ Jos. ii, 1 sqq. ³⁸ Ephes. ii, 10.

(17) *Περὶ φιλοπτωχίας*. Ita Reg. bm. Or. 2, εἰς φιλοπτωχίαν. Alii, περὶ πτωχοτροφίας, « de alendis pauperibus. »

(18) *Πλουτήσητε*. Regg. bm, ph, et Or. 2, πλουτήσητε.

(19) *Υόντας*. Gloss. βρέγοντας.

(20) *Προσεῖα*. Gloss. πρῶτα.

(21) *Λειμῶνι*. Gloss. λιβάδιῳ.

(22) *Διελέσθαι*. Reg. hu ἐλέσθαι. Reg. ph διαλέσθαι. In Oxon. desunt hæc verba: Ὡς δ' οὖν ἐμὲ, περὶ τούτων διελέσθαι σκεπτέου οὕτως.

(23) Ὡς πρῶτος, etc. « Qui primus spe adductus, ut Dei nomine vocaretur; » nempe « ut sui vocarentur filii Dei. » Sic vertit Combesius passive

accipiendo vocem ἐπικαλεῖσθαι. Huic interpretationi, etsi recedat a communi sententia, ut ipse fatetur, favent Aquila et Theodoretus, nec non vox hebræa נָקַב. Et certe Adamus invocavit nomen Domini; invocavit etiam Abel, priusquam invocaretur ab Enos. Non ergo « primus » Enos « cæpi invocare. »

(24) *Καὶ πάντες*. Reg. o, πάντες δέ.

(25) *Τὴν προαίρεσιν*. Billius: « animi inductione. »

(26) *Ἐπαινεθεῖσα*, etc. « Laudata et servata. »

(27) *Τὴν εἰκόνα*. « Imaginem, » id est, « animam. »

(28) *Αἰρομένῳ*. Reg. ph, αἰρομένῳ.

ὁπὲρ τῶν λιθαζόντων αὐτὸν προσευχόμενος. Καλὸν ἢ πραότης, καὶ μαρτυροῦσι Μωϋσῆς καὶ Δαβὶδ, τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων μαρτυρηθέντες, καὶ ὁ τούτων διδάσκαλος, οὐκ ἐρίζων, οὐδὲ κραυγάζων, οὐδὲ ἐν ταῖς πλατείαις φωνὴν προΐεμενος, οὐδὲ ζυγομαχῶν πρὸς τοὺς ἀγόντας.

fudit ⁴⁰. Pulchra res **259** mansuetudo, testes sunt Moyses ⁴¹ et David ⁴², quibus præ cæteris ea laus Scripturæ testimonio tributa est; atque horum magister, non contendens, nec clamans, nec in plateis vocem emittens ⁴³, nec iis, a quibus ducebatur, obluclans.

Γ'. Καλὸν ὁ ζῆλος, καὶ μαρτυρεῖ Φινεὺς, τὴν Μαδιανίτιν (20) τῷ Ἰσραηλίτῃ συνεκκεντήσας, ἵνα (30) ἐξέλθῃ οὐνεὶδος ἐξ οὐρῶν Ἰσραὴλ, καὶ ὀνομασθεῖς (31) ἐκ τῆς προαιρέσεως· καὶ μετ' ἐκείνων, οἱ λέγοντες· Ζηλῶν ἐξήλωκα τῷ Κυρίῳ (32)· καὶ, Ζηλῶ γὰρ ὁμῶς Θεοῦ ζῆλῳ· καὶ, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταγράφεται με· καὶ οὐ λέγοντες τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσχοντες. Καλὸν ὑποπιασμός (33) σώματος· καὶ πειθέτω σε Παῦλος, ἐκείνῳ ἐστὶ παιδαγωγῶν, καὶ φοβῶν διὰ τοῦ Ἰσραὴλ τοὺς ἑαυτοῖς θαρβρόντας καὶ ἐφιέντας (34) τῷ σώματι· καὶ Ἰησοῦς αὐτὸς νηστεύων, καὶ πειραζόμενος, ἵνα καὶ γέννησιν τιμῆς, καὶ προτιμῆσιν παρθενίαν. Καλὸν ἐγκράτεια· καὶ πειθέτω σε Δαβὶδ, ἦνίκα τοῦ ἐν Βηθλεὲμ ἐκράτησε φράτος, μὴ πῶν, ἀλλὰ σπείσας μόνον τοῦ ὕδατος, μηδὲ ἀνασχόμενος ἴδιον πληρῶσαι πάθος ἐν ἀλλοτρίῳ αἵματι.

facta est, minime bibit ⁴⁴, verum aquam tantum libavit, nec adduci potuit ut sitim suam per alienum cruorem expleret.

Δ'. Καλὸν ἐρημία καὶ ἡσυχία (35)· καὶ διδάσκει με ὁ Κάρμηλος Ἠλίου, ἢ ἐρημος Ἰωάννου, Ἰησοῦ τὸ ὄρος, εἰς ὃ πολλάκις ἀναχωρῶν φαίνεται, καὶ κατ' ἡσυχίαν ἑαυτῷ συγγινόμενος (36). Καλὸν ἡ εὐτέλεια (37)· καὶ διδάσκει με Ἡλίας ἀναπαύμενος παρὰ χήρα, Ἰωάννης θριεῖ καμήλου σκεπόμενος, Πέτρος ἀσπαρίου θέρμους τρεφόμενος. Καλὸν ἡ ταπεινοφροσύνη, καὶ πολλὰ ταύτης, καὶ πολλὰχόθεν τὰ ὑποδείγματα, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων, ὁ πάντων Σωτὴρ καὶ Δεσπότης, οὐ ταπεινώσας ἑαυτὸν μόνον μέχρι δούλου μορφῆς, οὐδὲ τὸ πρόσωπον αἰσχύνῃ ὑποθεῖς ἐμπυρσμάτων, καὶ μετὰ τῶν ἀνόντων λογισθεὶς, ὁ τὸν

³⁷ Matth. xxvi, 53. ³⁸ Luc. xxi, 50. ³⁹ ibid. 51. ⁴⁰ Act. vii, 59. ⁴¹ Num. xii, 3. ⁴² Psal. cxxxi, 1. ⁴³ Isa. xlii, 2; lvi, 7. ⁴⁴ Num. xxv, 7. ⁴⁵ III Reg. xix, 14. ⁴⁶ II Cor. xi, 2. ⁴⁷ Psal. lxxviii, 10. ⁴⁸ I Cor. ix, 27. ⁴⁹ Matth. iv, 1 sqq. ⁵⁰ Matth. xxvi, 56. ⁵¹ Cor. vii, 25. ⁵² II Reg. xxiii, 15 sqq. ⁵³ III Reg. xviii, 42. ⁵⁴ Luc. i, 80. ⁵⁵ Matth. xiv, 23. ⁵⁶ III Reg. xvii, 9. ⁵⁷ Matth. iii, 4. ⁵⁸ Philipp. ii, 6.

(29) Μαδιανίτιν. Or. 2, Μαδιανίτην.

(30) Ἰρα. Reg. ph. iv.

(31) Καὶ ὀνομασθεῖς, etc. «Ac inde nomen sibi fecit: inclutus, celebris evasit.»

(32) Κυρίῳ. Or. 2 addit, παντοκράτορι, «omnipotente.» Ita etiam legit Billius.

(33) Ὑποπιασμός. Sic omnes codices, vel etiam in quibusdam, ὑποπιασμός. In editis vero, ὑποπιασμός.

(34) Ἐφιέντας. Sic plures Regg. et Colbert., Or. 2, et Jes. Quæ lectio, ut vulgatio, ita et probabilior

A sus eos, qui impetum in ipsum faciebant, ac vim ei afferebant, recusavit ⁴⁷, nec Petrum solum, quod gladium sustulisset, objurgavit ⁴⁸, verum ei etiam, qui percussus fuerat, aurem restituit ⁴⁹. Quod etiam ipsum postea Stephanus item Christi discipulus præstitit, cum pro iis, a quibus lapidabatur, preces fudit.

III. Pulchra res zelus, testis Phinees, qui Madianitidem una cum Israelita gladio trajecit ⁵⁰, ut Israelis filios a probro et infamia vindicaret, atque ex animi instituto nomen traxit: testes etiam post eum illi, qui his verbis utebantur: *Zelo zelatus sum pro Domino omnipotente* ⁵¹; et, *Æmulator vos Dei æmulatione* ⁵²; et, *Zelus domus tuæ comedit me* ⁵³: nec solum hoc dicebant, sed etiam sentiebant. Pulchra res corporis castigatio; id tibi Paulus persuadeat, seipsum adhuc domans et coercens ⁵⁴, ac per Israel, iis, qui sibi ipsis fidunt, corporique indulgent, terrorem inficiens; atque adeo Jesus ipse jejunans, atque tentationem subiens, et tentatorem superans ⁵⁵. Pulchra res oratio et vigilia: hujus rei fidem tibi faciat Jesus, ante passionem vigilans precibusque incumbens ⁵⁶. Pulchra res castimonia et virginitas; fidem Paulo arroga, de his rebus leges statuenti, ac matrimonii et virginitatis controversiam æquissime disceptanti ⁵⁷, ipsique etiam Jesu, ex virgine nascenti, ut et generationem C honore afficiat, et virginitatem honore præferat. Pulchra res continentia; moveat te Davidis auctoritas, qui, ut Bethleemitarum cisternæ copia ipsi libavit, nec adduci potuit ut sitim suam per alienum

IV. Pulchra res solitudo et quies; idque me docet Eliæ Carmelus ⁵⁸, Joannis desertum ⁵⁹, ac mons ⁶⁰ denique ille, in quem Jesum sæpe secusisse, secumque silentio versatum esse constat. Pulchra res victus tenuitas; documento mihi est Elias ⁶¹, qui apud viduam reficiebatur, Joannes ⁶², qui cameli pilis tegebatur, Petrus, qui lupinis unico asse emptis alebatur. Pulchra res humilitas, ejusque multa exempla passim exstant, ac præ aliis omnium D Salvator ac Dominus, qui non modo seipsum ad usque servi formam dejecit ⁶³, ac sputorum probro et contumeliæ faciem supposuit, et cum sceleratis

videtur. Ed., ἐπαφίεντας.

(35) Ἐρημία καὶ ἡσυχία. Nicetas: ἡ ἐν μονῶσι ἡσυχία, «in solitudine quies.»

(36) Καὶ κατ' ἡσυχίαν ἑαυτῷ συγγινόμενος. «Silentio secum, per solitudinis tranquillitatem, versatum.» Non bene Billius, «animo quieto.» Christus enim certe fuit semper «animo quieto,» sive extra, sive intra solitudinem.

(37) Εὐτέλεια. «Parcimoniam, vilitas, tenuitas, non in victu tantum, sed etiam in vestitu, ut allata exempla demonstrant.

reputatus est⁸⁹, is, inquam, qui mundum a peccati maculis exlibat, sed etiam discipulorum pedes in habitu servili abluit⁹⁰. Pulchra res inopia et pecuniarum contemptio²⁶⁰; testis est Zachæus, atque etiam Christus: ille, dum Christo domum suam ingredienti omnes propemodum opes suas dono obtulit⁹¹; hic dum diviti illi perfectam vitam hac re deflavit⁹². Atque, ut compendiosius adhuc de his rebus loquar, pulchra res est contemplatio, pulchra item actio; illa hinc assurgens atque ad Sancta sanctorum contendens, mentemque nostram ad id, quod ipsi cognatum est, reducens; hæc vero Christum excipiens, eique inserviens, ac vim amoris per opera indicans.

V. Horum unumquodque una quædam salutis via est, atque ad aliquam omnino beatarum illarum et æternarum mansionum ducens: quandoquidem ut varii vitarum delectus, ita multæ quoque apud Deum mansiones sunt⁹³, quæ cuique pro merito suo et dignitate dividuntur et distribuuntur. Ac proinde alius hanc virtutem excolat, alius illam, alius plures, alius, si fieri potest, omnes: hoc tantum agat, ut gradiatur, atque ulterius progredi studeat, ejusque, qui viam recte præmonstrat gressusque nostros regit, ac per angustam viam et portam ad cælestis beatitudinis latitudinem ducit, vestigiis insistat. Si tamen, ex Pauli, atque ipsius etiam Christi sententia et autoritate, charitas, ut summa legis et prophetarum finis, præceptorum omnium primum maximumque censenda est⁹⁴, hujus præcipuam partem in eo sitam esse comperio, ut pauperes amore ac benevolentia complectamur, atque eorum, qui nobis cognatione conjuncti sunt, calamitatibus moveamur, et doleamus. Neque enim ullus omnino cultus Deo perinde gratus est, ut misericordia (quandoquidem nec aliud quidquam est, quod Deo magis conveniat, utpote, quem misericordia et veritas præcedant⁹⁵, et cui misericordia ante judicium offerenda sit⁹⁶): nec ulla alii rei potius, quam benignitati benignitas ab eo rependitur, qui justie remeitur, atque in pondere et mensura misericordiam ponit⁹⁷.

VI. Porro cum juxta præceptum illud, quod et cum gaudentibus gaudere, et cum flentibus flere jubet⁹⁸, omnibus pauperibus, quæcunque de causa ærumnis et incommodis premantur, viscera aperire: et cum homines ipsi sumus, benignitatis stipem hominibus prius conferre debeamus, sive ob viduitatem ea opus habeant, sive ob amissos parentes, sive ob exsilium, sive ob dominorum²⁶¹

κόσμον καθαιρών τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ καὶ τῶν μαθητῶν νίπτων τοὺς πόδας ἐν δουλικῇ τῇ σχήματι. Καλὴν ἡ ἀκτημοσύνη καὶ χρημάτων ὑπερβολή· καὶ μαρτυρεῖ Ζαχαρίας, καὶ Χριστὸς αὐτός· ὁ μὲν, τῇ εἰσόδῳ Χριστοῦ, μικροῦ πάντα καρποφορήσας· ὁ δὲ, τῷ πλουσίῳ τὸ τέλειον ἐν τούτῳ περιορίσας. Καὶ συντομώτερον ἐπὶ περὶ τούτων εἰπεῖν, καλὸν θεωρία, καὶ καλὸν πράξις· ἡ μὲν, ἐντεῦθεν ἐπανιστάσα (38), καὶ εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων χωροῦσα, καὶ τὸν νοῦν ἡμῶν πρὸς τὸ συγγενὲς ἐπανάγουσα (39)· ἡ δὲ, Χριστὸν ὑποδεχομένη, καὶ θεραπεύουσα, καὶ τοῖς ἔργοις (40) τὸ φίλτρον ἐλέγχουσα.

B. Εἰ. Τούτων ἕκαστον μία τις (41) σωτηρίας ὁδός, καὶ πρὸς τινὰ τῶν μονῶν πάντως φέρουσα τῶν αἰωνίων καὶ μακαρίων· ἐπειδὴ ὥσπερ διάφοροι βίων αἱρέσεις, οὕτω καὶ μοναὶ (42) πολλὰ παρὰ Θεῷ, κατὰ τὴν ἀξίαν ἕκαστῳ μερεζόμεναι τε καὶ διατροφόμεναι· καὶ ὁ μὲν τήνδε κατοροῦν τὴν ἀρετὴν, ὁ δὲ τήνδε, ὁ δὲ πλείους, ὁ δὲ τὰς πάσας, εἰ οἶόν τε· μόνον ὀδεύον, καὶ ἐφίεσθαι τοῦ πρόσω, καὶ κατὰ πόδας ἐπίσθαι τῷ καλῶς ὁδηγούντι, καὶ κατευθύνοντι, καὶ διὰ τῆς στενῆς ὁδοῦ καὶ πύλης ἐπὶ τὸ πλάτος ἄγοντι τῆς ἐκείθεν μακαριότητος. Εἰ δὲ δεῖ Παῦλον καὶ αὐτῷ Χριστῷ πεῖθόμενον, πρώτην τῶν ἐντολῶν καὶ μεγίστην, ὡς κεφάλαιον νόμου καὶ προφητῶν τὴν ἀγάπην ὑπολαμβάνειν, ταύτης τὸ κράτιστον εὐρίσκω φιλοπρωχίαν, καὶ τὴν περὶ τὸ συγγενὲς εὐσπλαγχνίαν τε καὶ συμπάθειαν. Οὐδὲν γὰρ οὕτω τῶν πάντων (43), ὡς ἔλεψ, Θεὸς θεραπεύεται, ὅτι μὴδὲ οἰκειότερον ἄλλο τούτου Θεῷ, οὐ ἑλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύονται (44), καὶ ᾗ προσοιστέον (45) τὸν ἑλεον πρὸ τῆς κρίσεως· οὐδὲ ἄλλω τινὶ μέλλον, ἢ φιλοανθρωπία τὸ φιλόανθρωπον ἀντιδίδωται παρὰ τοῦ δικαίως ἀντιμετροῦντος, καὶ τιθέντος ἐν ζυγῇ καὶ σταθμῷ τὸν ἑλεον.

C. ἢ, Πᾶσι μὲν δὴ πτωχοῖς ἀνοικτέον τὰ σπλάγχνα, καὶ τοῖς καθ' ἡγετιναὺς αἰτίαν κακοπαθεῖν, κατὰ τὴν, χαίρειν μετὰ χαίρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, χελεύουσιν ἐντολήν· καὶ προσεισενεκτέον (46) ἀνθρώπους ὄντας ἀνθρώποις τὸν ἔρανον (47) τῆς χρηστότητος, εἴτε διὰ χρεῖαν χρῆζοιεν ταύτης, εἴτε δι' ὀρφανίαν, εἴτε ἀποξέκωσιν πατρίδος, εἴτε ὁμότητα δεσποτῶν, εἴτε ἀρχόντων θράσος, εἴτε φο-

⁸⁹ Isa. I, 6; Luc. 12. ⁹⁰ Joan. xiii, 5. ⁹¹ Luc. xix, 8. ⁹² Matth. xix, 21. ⁹³ Joan. xiv 2. ⁹⁴ Matth. xxiii, 36 sqq. ⁹⁵ Psal. lxxxviii, 15. ⁹⁶ Ose. xii, 6. ⁹⁷ Isa. xxviii, 17. ⁹⁸ Rom. xii, 15.

(38) Ἐπανιστάσα. Plures Regg., Or. 2, et Nicet., ἐπανιστάσα. Recte quidem. « A terrenis abducens, » ut ait Nicetas, καὶ εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων χωροῦσα, « et in Sancta sanctorum penetrans. » Alii, ἐπανιστάσα. Ed., ἀπανιστάσα.

(39) Ἐπανάγουσα. « Evehens, elevans, reducens ad superiora, quæ illi sunt cognata. »

(40) Τοῖς ἔργοις. Gab., Mont., τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις, « per bona opera. »

(41) Τῆς. Reg. bm, τῆς.

(42) Μοναί. Sic plures Regg., duo Coisl. et Bas. Editi vero, μονῶν.

(43) Πάντων. Reg. c, πάντων.

(44) Προπορεύονται. Or. 2, προπορεύεται.

(45) Προσοιστέον. Or. 2, προσαιτέον.

(46) Προσεισενεκτέον. Reg. hu, προσεισεκτέον.

(47) Τὸν ἔρανον. « Humanitatis symbolum. »

ρολόγων ἀπανθρωπίαν, εἴτε ληστῶν μαιφονίαν, εἴτε κλεπτῶν ἀπληστίαν, εἴτε δήμευσιν, εἴτε ναυάγιον· πάντες γὰρ ὁμοίως ἐλασιν, καὶ οὕτω (48) βλέποντες εἰς τὰς ἡμετέρας χεῖρας, ὡς ἡμεῖς εἰς τὰς τοῦ Θεοῦ, περὶ τῶν ἀν' αὐτῶν· καὶ τούτων αὐτῶν οἱ παρ' ἀξίαν (49) κακοπαθοῦντες, τῶν ἐν ἔθει τοῦ δυστυχεῖν ὄντων ἐλασινότεροι· ἐξαίρετως δὲ τοῖς ὑπὸ τῆς ἱερᾶς νόσου διεφθαρμένοις, καὶ μέχρι σαρκῶν, καὶ ὁστέων, καὶ μυελῶν, ὡς ἡ κατὰ τινων ἀπειλή, βεβρωμένοις, καὶ προδεδωμένοις ὑπὸ τοῦ μοχθηροῦ, καὶ ταπεινοῦ, καὶ ἀπίστου (50) τούτου σώματος· ὃ πῶς συνεζύγην, οὐκ οἶδα· καὶ πῶς εἰκὼν τέ εἰμι Θεοῦ, καὶ τῷ πληρῷ συμφύρομαι (51)· ὃ καὶ εὐεχτοῦν πολεμεῖ, καὶ ἀντὶ πολεμοῦμενον· ὃ καὶ ὡς σύνδουλον ἀγαπῶ, καὶ ὡς ἐχθρὸν ἀποστρέφομαι· ὃ καὶ ὡς δεσπὸν φεύγω, καὶ ὡς συγκληρονόμον αἰσχύνομαι· τῇδε φιλονεικῶ, καὶ οὐκ ἔχω τίνι συνεργῷ πρὸς τὰ κάλλιστα χρῆσθαι (52), ὡς εἰδὼς εἰς ὃ γέγονα, καὶ ὅτι δεῖ με πρὸς Θεὸν ἀναβῆναι διὰ τῶν πράξεων (53).

et cum bello premitur, mœre me afficit : quod, et ut conservum amo, et ut inimicum odi atque aversor : quod, et ut vinculum fugio, et ut cohæres veneror. Si debilitare illud et conficere studeo, jam non habeo, quo socio et opitulatore ad res præclarissimas utar, nimirum haud ignorans quam ob causam procreatus sim, quodque me per actiones ad Deum ascendere oporteat

Z. Φεῖδομαι ὡς συνεργοῦ, καὶ οὐκ ἔχω πῶς φύγω τὴν ἐπανάστασιν, ἢ πῶς μὴ ἀπὸ Θεοῦ πείσω βαρῆ-
θεῖς ταῖς πέδαις κατασπύσας, ἢ κατεχούσας εἰς
ἔδαφος. Ἐχθρὸς ἐστὶν εὐμενής, καὶ φίλος ἐπιβουλός.
"Ω (54) τῆς συζυγίας καὶ τῆς ἀλλοτριώσεως ! "Ο φο-
δοῦμαι περιέπω (55), καὶ ὃ στερῶ δέδοικα· πρὶν
πολεμῆσαι, καταλλάσσομαι· καὶ πρὶν εἰρηνεύσαι, δι-
δίσταμαι. Τίς ἡ περὶ ἐμὲ σοφία; καὶ τί τὸ μέγα
τούτου μυστήριον (56); "Η βούλεται μοῖραν ἡμᾶς ὄν-
τας Θεοῦ, καὶ ἀνωθὲν βεῦσαντας, ἵνα μὴ διὰ τὴν
ἀξίαν ἐπαιρόμενοι καὶ μετρωριζόμενοι (57) κατα-
φρονῶμεν τοῦ κτίσαντος, ἐν τῇ πρὸς τὸ σῶμα πάλῃ
καὶ μάχῃ πρὸς αὐτὸν αἰεὶ βλέπειν, καὶ τὴν συνεζυ-
γμένῃ ἀσθένειαν παιδαγωγίαν εἶναι τοῦ ἀξιώματος·
ἵνα εἰδῶμεν (58) οἱ αὐτοὶ μέγιστοι τε ὄντες καὶ τα-
πεινότεροι, ἐπίγειοι καὶ οὐράνιοι, πρόσκαιροι καὶ
ἀθάνατοι, κληρονόμοι φωτὸς καὶ πυρὸς, εἴτ' οὖν σκό-
τους, ὁποτέρως (59) ἀν' αὐτῶν; Τοιοῦτον τὸ κρᾶμα
ἡμῶν, καὶ διὰ ταῦτα, ὡς γούν ἐμοὶ καταφαίνεται,
ἐν ὅταν ἐπαιρώμεθα διὰ τὴν εἰκόνα, διὰ τὸν γούν συ-
στελλώμεθα. Ταῦτα μὲν οὖν ὃ βουλόμενος (60) φιλοσο-
φεῖτω, καὶ ἡμεῖς γε συμπιλοσοφῶμεν (61) εὐκαι-
ρότερον.

⁶⁰ Isa. x, 18.

(48) Οὕτω. In pluribus, οὕτως.

(49) Οἱ παρ' ἀξίαν. Nicetas : παρὰ τὴν τύχην ἧς ἦσαν ποτε, « prater eam fortunæ conditionem in qua quondam versabantur. » Docet hic Gregorius, eos qui ex altiori dignitatis et fortunæ gradu in miseriam delapsi sunt, majori miseratione dignos, quam eos qui rebus adversis sunt assueti. « Nihil enim est tam miserabile, » ait Cicero, « quam ex beato miser. » Bill. « prater dignitatem. »

(50) Ἀπίστου. Colb. 1, ἀπλήστου, « insatiabilis. »

(51) Συμφύρομαι. « Commiscear. »

(52) Χρήσθαι. Sic Reg. hu. Alii, χρῆσθαι.

(53) Διὰ τῶν πράξεων. Reg. hu et Gabr., δι' ἀγα-

A sævitiam, sive ob præsidum acerbiteriam, sive ob eorum, qui legendis tributis præsent, inhumanitatem et importunitatem, sive ob eruentam prædonum immanitatem, sive ob inexplebilem forum aviditatem, sive ob bonorum proscriptionem, sive ob naufragium; omnes enim similiter miserrabiles sunt, sicut in manus nostras intuentur, ut nos in Dei manus, cum re aliqua egemus; atque ex ipsis rursum, ii qui indigne afficiantur, miserabiliores sunt quam ii qui calamitatibus assueverunt: tum vero nos ii præcipuo quodam miserationis affectu permovere debent, qui sacro morbo corrupti sunt, et ad carnem usque, atque ossa, et medullas (quod quibusdam Scriptura ⁶⁰ minatur) exesi consumptique, atque ab hoc ærumnoso, et abjecto, ac infido corpore proditi: cui quoniam modo conjunctus sim, haud equidem scio: nec quo etiam pacto simul et imago Dei sim, et cum ex eo voluter: quod, et cum pulchra valetudine gaudet, bello me lacessit,

B corpore proditi: cui quoniam modo conjunctus sim, haud equidem scio: nec quo etiam pacto simul et imago Dei sim, et cum ex eo voluter: quod, et cum pulchra valetudine gaudet, bello me lacessit,

VII. Sin contra ut cum socio et adjutore mitius agam, nulla jam ratio occurrit, qua rebellantis impetum fugiam, atque a Deo non exeam, compedibus degravatus, vel in terram detrahentibus, vel in ea detinentibus. Hostis est blandus et placidus, insidiosus amicus. O miram conjunctionem et alienationem! Quod metuo, amplector; quod amo, pertimesco. Antequam bellum gesserim, in gratiam redeo; antequam pace fruor, ab eo dissideo. Quoniam sapientia, quoniam magno et arcano consilio mihi hoc accidere dicam? An hoc Deus agit, ut cum ipsius pars simus, atque superne fluxerimus, ne ob dignitatem nostram nosipsos efferentes atque attollentes, Creatorem contemnamos, in ea, quæ nobis adversus corpus est, lucta et dimicatione, ab eo nunquam oculos dejiciamus; atque ita infirmitas illa, quæ nobis copulata est, dignitatem nostram frenet atque coerceat; ut intelligamus nos maximos simul atque **262** abjectissimos esse, terrenos et cælestes, caducos et immortales, lucis et ignis, sive etiam tenebrarum hæredes, prout in hoc vel illud nobis propendere contigerit? Hæc nostra temperatio est, atque ob has causas, quantum quidem ipse

θῶν πράξεων, « per bona opera. »

(54) "Ω. Sic Reg. hu. Editi vero, ὦ.

(55) Περιέπω. « Foveo, curo. »

(56) Τὸ μέγα τούτου μυστήριον; « Quodnam hoc magnum mysterium? »

(57) Καὶ μετρωριζόμενοι. Hæc desunt in Reg. c.

(58) Ἴνα εἰδῶμεν. Reg. quatuor, ἵνα εἰδῶμεν.

(59) Ὅποτέρως. Or. 2, ὁποτέρως [haud emendate].

(60) Ὁ βουλόμενος. Sic quatuor Regii. Deest δ' in ed.

(61) Συμπιλοσοφῶμεν. Reg. hm, συμπιλοσοφῶμεν.

prospicere possum, ut cum imaginis dignitas nobis animos extulerit, pulvis eosdem deprimat contrahatque. Sed de his qui volet philosophetur, nosque etiam commodiore tempore simul philosophabimur.

VIII. Nunc vero, quod carni meæ, meæque infirmitati in aliorum calamitatibus condolescens, dicere institueram, faciendum nobis est, fratres, ut cognatum et conservum corpus curemus; etsi enim illud ut inimicum accusaverim ob eas quas affert animi perturbationes, tamen propter connexionis hujus auctorem, velut amicum complector. Et quidem curemus non minus aliorum corpora, quam suum quisque corpus, seu comoda valetudine sit, seu eodem morbo consumatur. *Omnes enim unum in Domino sumus, sive dives, sive pauper, sive servus, sive liber*⁷⁰, sive sanus, sive æger corpore, atque unum omnium caput, ex quo omnia, Christus. Quodque membra inter se sunt, hoc quisque alteri, atque omnibus omnes. Ac proinde minime committendum est, ut eos, qui prius in communem infirmitatem inciderunt, contemnamus et negligamus; nec magis gaudendum nobis est, quod comoda valetudine utimur, quam lugendum, quod fratres misera et afflicta. Quin potius ita existimare debemus, carnis et animarum nostrarum salutem in hoc dia prosequamur. Sic autem consideremus.

IX. Alii quidem hoc solo nomine miserabiles sunt, quod inopia laborent, quam fortasse, vel tempus, vel labor, vel amicus, vel propinquus, vel temporis mutatio sustulerit: his autem nihilominus hæc quoque gravis est, imo eo etiam gravior, quod una cum carne, et laboris suscipiendi, et sibi ad necessarios vitæ usus opem ferendi facultas erepta sit, magisque semper apud ipsos prævaleat morbi metus, quam spes sanitatis. Ex quo efficiatur, ut parum admodum auxilii illis spes afferat quæ afflictiis et calamitosis unum est remedium. Ad pauperitatem accedit morbus, alterum malum, et quidem atrocissimum, ac votis omnibus aversandum, atque ejusmodi, ut **263** apud multos, com aliquid mali cupiam imprecari cupiunt, nihil sit expromptius. Tertium, quod plerique eos nec adire nec intueri sustinent, sed fugiunt, horrent, et aversantur; atque id morbo ipso illis acerbior est, cum ob calamitatem exosos etiam et invisos se esse sentiunt. Equidem ipse eorum miseriam non sine lacrymis ferò, ac recordatione ipsa perturbor. Idemque vobis accidat, velim, ut lacrymis lacrymas fugiatis. Nec vero dubito, quin ex his, qui adsunt,

⁷⁰ Rom. xii, 5.

(62) *Εἰ γὰρ καὶ ὡς ἐχθροῦ κατηγορήσα διὰ τὸ πάθος*, etc. A Gregorii mente et textu videtur aberrare Billius, qui locum hunc sic interpretatur: «Etsi enim me animi affectus eo abripuit, ut illud tanquam inimicum et infestum accusarem, etc.

(63) *Τὰ τῶν*. In quibusdam, τὰ τοῦ.

(64) *Ἡ ἑκαστος*. Or. 2, Reg. c, ἡ ἑκάστη.

(65) *Αὐτῆς*. Deest in Or. 2.

(66) *Εὐ ἡμῖν ἔχει*. Plerique codices, ἡμῖν εὖ ἔχει.

(67) *Τάχ' ἄν*. Tres Regg., τάχα ἄν.

(68) *Αὐσαίεν*. Or. 2, λῦσειε.

(69) *Οὐκ ἔχουσιν*. Hæc desunt in Regg. bm, ph,

A H'. *Νυνὶ δέ, ὁ μοι λέγειν ὁ λόγος ὤρμησε*, τῶν ἐμῶν περιελγόντων σαρκῶν, καὶ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ἐν ἀλλοτρίοις πάθει, θεραπευτέον, ἀδελφοί, τὸ συγγενὲς καὶ ὁμόδουλόν. Εἰ γὰρ καὶ ὡς ἐχθροῦ κατηγορήσα διὰ τὸ πάθος (62), ἀλλὰ καὶ ὡς φίλου περιέχομαι διὰ τὸν συνδήσαντα· καὶ θεραπευτέον οὐχ ἦτον τὰ τῶν (63) πλησίον, ἢ ἑκαστον (64) τὸ ἑαυτοῦ, τῶν τε ὑγιαίνοντων, καὶ τῶν ὑπὸ τῆς αὐτῆς (65) νόσου δαπανωμένων. *Πάντες γὰρ ἐν ἐσμεν ἐν Κυρίῳ, εἴτε πλούσιος, εἴτε πένης, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος, εἴτε ὑγιαίνων, εἴτε πονηρῶς ἔχων τοῦ σώματος· καὶ μία κεφαλὴ πάντων, ἐξ οὗ τὰ πάντα, Χριστός· καὶ ὅπερ ἐστὶν ἀλλήλοις τὰ μέλη, τοῦτο ἑκαστος ἐκάστω, καὶ πᾶσιν ἅπαντες· οὐκ οὖν περι- οπτέον, οὐδὲ ἀμελεῖν τῶν προσιμπεσόντων εἰς τὴν κοινὴν ἀσθένειαν· οὐδὲ ἀγαπητέον μᾶλλον, ὅτι εὖ ἡμῖν ἔχει (66) τὰ σώματα, ἢ πενθητέον, ὅτι ἀθλίως τοῖς ἀδελφοῖς· καὶ ἡγεῖσθαι μίαν ἀσφάλειαν εἶναι τῶν ἡμετέρων σαρκῶν καὶ ψυχῶν, τῇ εἰς ἐκείνους φιλαν- θρωπίαν· σκοπῶμεν δὲ οὕτως.*

uno positam esse, ut eos humanitate ac misericor-

Θ'. *Τοῖς μὲν ἄλλοις ἐν μόνον ἐλεεινὸν, τὸ τῆς ἀπορίας· ὁ τάχ' ἄν (67) ἡ χρόνος, ἢ πόνος, ἢ φίλος, ἢ συγγενής, ἢ καιροῦ μεταβολὴ λύσαιεν (68).* Τοῖς δὲ τοῦτο μὲν οὐδενὸς ἦτον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ὅσῳ τοῦ πονεῖν καὶ βοηθεῖν ἑαυτοῖς οὐκ ἔχουσιν (69), εἰς τὰ ἀναγκαῖα μετὰ τῶν σαρκῶν ἀφήρηται, καὶ μείζων αἰὲ τῆς ἀσθενείας αὐτοῖς μᾶλλον ὁ φόβος, ἢ ἡ τῆς ὕγείας (70) ἐλπίς· ὥστε μικρὸν γοῦν τι (71) βοηθεῖσθαι παρὰ τῆς ἐλπίδος, ἢ μόνον (72) τοῖς ἀτυχοῦσιν ἐστι (73) φάρμακον. Πρὸς δὲ τῇ πενίᾳ, καὶ ἡ νόσος κακὸν δεύτερον, καὶ κακῶν τὸ ἀπευκτότατον, καὶ βαρύτερόν, καὶ εἰς κατάραν τοῖς πολλοῖς προχειρότατον. Καὶ τρίτον, τὸ μὴ (74) προσιτοῦς αὐτοῖς εἶναι, μηδὲ θεατοῖς τοῖς πλείοσιν, ἀλλὰ φευκτοῖς, καὶ βδελυκτοῖς, καὶ ὡς ἀποτροπαίους· ὁ καὶ τῆς νόσου τούτοις βαρύτερον, ὅταν αἰσθῶνται διὰ τὴν συμφορὰν καὶ μισοῦμενοι. Ἐγὼ μὲν οὐδὲ ἀδακρυτὶ φέρω τὸ τούτων πάθος, καὶ τῇ μνήμῃ συγχέομαι· πάσχετε (75) δὲ καὶ ὑμεῖς ταυτὸν, ἵνα τοῖς δάκρυσι τὰ δάκρυα φύγητε· καὶ πάσχοιτε γε, οἷδ' ὅτι, τῶν παρόντων ὅσοι φιλόχριστοι καὶ φιλόπτωχοι, καὶ Θεοῦ, καὶ παρὰ Θεοῦ (76) τὸ ἐλεεῖν ἔχοντες· μάρτυρες δὲ καὶ ὑμεῖς (77) τοῦ πάθους.

D allisque melioris notæ codicibus, non male; his enim omissis, planior fit oratio.

(70) *Υγείας*. Plures codd., ὕγείας.

(71) *Τι*. Deest in Reg. a, bm, ph.

(72) *Ἡ μόνον*. Reg. c, ἡ μόνη. In Par. ed., ἡ μόνον [male].

(73) *Ἐστι*. Deest in pluribus Regg. et Or. 2.

(74) *Μή*. Or. 2, μηδέ.

(75) *Πάσχετε*. Reg. bm. Mont., συμπάσχετε.

(76) *Καὶ Θεοῦ, καὶ παρὰ Θεοῦ*. «Dei erga se, et Dei erga alios.» Ita in notis Saneys.

(77) *Ἵμεῖς*. Sic Reg. ph, Or. 2, etc. Male in ed., ἡμεῖς.

perinde afficiantur, quicumque Christi ac pauperum amantes sunt, Deique, et a Deo misericordiam habent. At calamitatis etiam testes vos ipsi estis.

Γ'. Πρόκειται τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν θέαμα δεινὸν καὶ ἔλεεινόν, καὶ πᾶσι, πλὴν τῶν εἰδῶτων, ἀπιστον, ἀνθρώποι νεκροὶ καὶ ζῶντες, ἡκρωτηριασμένοι τοῖς πλείστοις τοῦ σώματος μέρεσι (78), μὴδ' (78*) οἰκνέει ποτε ἦσαν, μὴδὲ ὁθεν εἰσι μικροῦ γινωσκόμενοι· μᾶλλον δὲ τῶν ποτε ἀνθρώπων ἀθλία λείψανα· πατέρας (79), καὶ μητέρας, καὶ ἀδελφοὺς, καὶ τόπους, ἐαυτῶν γνωρίσματα λέγοντες· Ἐγὼ τοῦ δεινός, καὶ ἡ δεινὰ μοι μήτηρ, καὶ τόδε μοι ὄνομα, καὶ σὺ μοι φίλος ποτὲ καὶ γνῶριμος. Καὶ τοῦτο πράττουσιν, οὐ γὰρ ἔχουσι τῷ παλαιῷ χαρακτῆρι γινώσκεισθαι (80)· ἀνθρώποι περικεκομμένοι, καὶ περιηρημένοι χρήματα (81), συγγένειαν, φίλους, αὐτὰ τὰ σώματα· ἀνθρώποι μόνοι τῶν πάντων (82) ἐλευόντες τε ἑαυτοὺς, καὶ μισούντες ὁμοίως· οὐκ ἔχοντες πότερα μᾶλλον θρηνήσωσι (83), τὰ μὴκέτ' ὄντα τοῦ σώματος, ἢ τὰ μένοντα (84)· ὅσα προανάλυσεν ἡ νόσος, ἢ ὅσα τῇ νόσῳ λείπεται. Τὰ μὲν γὰρ ἀνήλωται (85) δυστυχῶς, τὰ δὲ σώζεται δυστυχέστερον· τὰ μὲν οἴχεται πρὸ τῶν τάφων, τὰ δὲ οὐκ ἔστιν ὁ παραδῶσιν ταφῇ (86). Καὶ γὰρ ὁ λίαν χρηστὸς καὶ φιλόανθρωπος, τοῦτοις ἐστὶν ἀναλγητότατος· κἀνταῦθα μόνον ἐπελαθόμεθα σάρκες ὄντες, καὶ τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως περικείμενοι· καὶ τοσοῦτου δέομεν (87) θεραπεύειν τὸ συγγενές, ὥστα καὶ τῶν ἡμετέρων σωματίων ἀσφάλειαν τὴν τούτων φυγὴν νομίζομεν. Καὶ νεκρῷ μὲν ἤδη προσήθε τις παλαιῷ, καὶ τούτῳ τυχὸν ὀδωδότη, καὶ ζῶν ἀλόγων ἦνεγκεν ὀδωδότη σώματα, καὶ βορβόρου πλησθεὶς ἠνέσχετο· τοὺτους δὲ κατὰ κράτος φεύγομεν (ὡ τῆς ἀπανθρωπίας!), ὅτι καὶ τὸν αὐτὸν αὐτοῖς σπῶμεν ἀέρα, μικροῦ δυσχεραίνοντες.

C etiam fortasse foetidum cadaver accedere non vereantur, brutiorumque animantium corpora tetro odore plena perferant, ac cæno perfusi æquo animo id ferant: nos contra hos maxima celeritate fugimus 264 (o ingentem inhumanitatem!), pene etiam, quod eumdem cum ipsis aerem trahamus, indigne ferentes

ΙΑ'. Τί πατὴρς γνησιώτερον; καὶ τί μητὴρς συμπαθέστερον; Ἀλλ' ἀπεκλείσθη γε τοῦτοις καὶ ἡ φύσις· καὶ πατὴρ παῖδα τὸν ἑαυτοῦ, ὃν ἐγέννησεν, ὃν ἀνέθρεψεν, ὃν ὀφθαλμὸν βίου μόνον ἔχειν ἐνόμισεν, ὑπὲρ οὗ πολλὰ θεῷ καὶ πολλὰκις προσήύετο, τοῦτον ὀδύρεται μὲν, ἀπελαύνει δὲ, τὸ μὲν ἐκὼν, τὸ δὲ τυραννούμενος. Καὶ μήτηρ μέμνηται μὲν τῶν ὀδόνων, καὶ τὰ σπλάγχνα σπαράσσεται, καὶ ἀνακαλεῖται λίαν ἔλεεινῶς, καὶ προθεῖσα θρηνεῖ, καθάπερ τεθηκότα τὸν ζῶντα (88)· τέκνον, λέγουσα, δυστυχὲς καὶ ἀθλίας μητὴρς, ὃ μοι συνεμερίσατο πικρῶς ἡ νόσος· τέκνον ἔλεεινόν, τέκνον οὐ γνωριζόμενον, τέκνον, ὃ χρημοῖς καὶ ὄρεσι καὶ ἐρημίαις ἀνεθρεψάμην (89)·

*1 Gen. vi, 3.

(78) Μέρεσι. Forte, μέλεσι. Edit.

(78*) Μήδ'. Reg. bm, ph. Or. 2, μὴδ' [rectius].

(79) Πατέρας. Coisl. 1 addit, καὶ πάππους.

(80) Γινώσκεισθαι. Reg. c, Mont., γνωρίζεσθαι.

(81) Χρήματα. Reg. c, κτήματα, «prædiis.»

(82) Πάντων. Or. 2, ἀπάντων.

(83) Θρηνήσωσι. Reg. a, Or. 2, θρηνήσουσι, [male.]

(84) Μένοντα. Or. 2, μέιναντα.

X. Proponitur nobis ob oculos grave et miserandum spectaculum, nec nisi iis, qui norunt, credibile, homines mortui ac viventes, plurimis corporis partibus mutilati, sicque affecti, ut fere, nec quoniam olim fuerint, nec unde, agnoscat; imò, ut rectius loquar, miseræ veterum hominum reliquæ; patres, et matres, et fratres, ac loca ex quibus agnosci queant, proferentes: ego illo patre natus sum, hac matre procreatus, hoc mihi nomen est, tu mihi quondam amicus et familiaris: idque idcirco faciunt, quod ex veteribus oris lineamentis jam agnosci nequeant: homines aceisi, ac pecuniis, genere, amicis, adeoque corporibus ipsis spoliati; homines soli ex omnibus mortalibus æque sese et misericordia et odio prosequentes; nec satis constitutum habentes, utras tandem corporis partes magis deplorent, præcisasne et extinctas, an in corpore adhuc remanentes; easne, quas morbus absumpsit, an eas, quæ morbo reliquæ sunt. Illæ quippe misere absumptæ atque confectæ sunt; hæ vero miserius conservantur: illæ ante sepulcrum interierunt: has nemo est qui sepulcro condat. Nam optimus et humanissimus quisque, his durissimum atque inhumanissimum se præbet; atque hic solum nos carnem esse¹, et humilitatis corpus gerere obliviscimur: tantumque ab eo absumus, ut eos, qui cognationis vinculo nobiscum conjuncti sunt, curemus, ut corporum quoque nostrorum salutem in eorum fuga atque aversione positam esse existimemus. Cumque non desint, qui ad vetus atque

D (85) Ἀνῆλωται. Reg. a, c, d, Or. 2, etc., ἀνῆλωται.

(86) Ταφῇ. Or. 2, τῇ ταφῇ. Billius: «sepultura afficiat.»

(87) Τοσοῦτον δέομεν. Ita Reg. c. Alii, τοσοῦτον [minus recte]. Or. 2 et Mont., τοσοῦτον ἀποδέομεν.

(88) Τὸν ζῶντα. Ita plerique Reg. et Coisl. 1. Editi, τὰ ζῶντα.

(89) Ἀνεθρεψάμην. Reg. a, c, d, ἐθρεψάμην.

fili, quem præcipitis et montibus ac solitudinibus A
aloi; cum feris habitabis, tibi que petra tectum erit,
atque ex mortalibus ii duntaxat te aspicient, qui
pietate excellunt. Atque etiam miserabilia hæc Jobi
verba inclamat: Quare in matris vulva creatus es,
atque ex ventre egressus es, ac non statim periis-
ti⁹¹, ut mors cum ortu concurreret? Quare non
premature abscessisti, priusquam hujus vitæ mala
degustares? Quare exceptus genibus? Cur lactatus
nberibus⁹², cum miseram vitam ac morte gravio-
rem acturus esses? Atque his verbis utitur, vimque
lacrymarum profundit; ac complecti quidem eum et
exoculari misera cupit, sed filii carnem ut inimi-
cam et hostilem pertimescit. Ab universa autem
plebe clamores et insectationes, non adversus ini-
quos et sceleratos, sed adversus miseros et calami-
stosos exeitantur. Ac cædis quidem crimine constri-
ctum non deest qui conturbalem sibi adsciscat, et
qui adulterum non solum tecto excipiat, sed etiam
ad mensam admittat, ac sacrilegum vitæ socium
adhibeat, cum lisque, a quibus malo aliquo affe-
ctus est, amicitie fœdus ineat: hujus contra, a quo
nullam injuriam accepit, morbum, non secus ac
crimen quoddam, aversatur. Ita melior vitii quam
homine dignam amplectimur, humanitatem autem
namur.

XII. Urbibus ejiciuntur, arcantur ædibus, foro,
conciliis, viis, publicis conventibus, conviviiis, o
ingentem calamitatem! ipsa 265 etiam aqua; nec
ipsis quidem flunt fontes, aliis hominibus commu-
nes, nec flumina ipsa nihil spurcitiei ab his contra-
here creduntur; quodque maxime mirandum est,
quos ut piacula submovemus, eosdem, ut nihil
nobis molestie inferentes, ad nos rursum conver-
timus, non domicilium ipsis tribuentes, non neces-
sarios cibos, non vulneribus medicinam, non veste
morbum eorum pro viribus obtegentes. Ac proinde
nocturni et diu vagantur, inopes; et nudi, ac tecto
carentes, morbum ostendentes, vetera commemo-
rantes, Creatoris opem implorantes, alii aliorum
membris, pro iis quibus carent, mutuo utentes,
cantus ad misericordiam pertrahentis artifices,
paululum quiddam panis postulantes, aut parumper
obsonii, aut lacerum aliquem et detritum pannum,

⁹¹ Job iii, 11. ⁹² ibid. 12.

- (90) Πέτρα. Reg. c, πέτραι.
(91) Εὐσεβέστατοι. Eremitas et solitarios in de-
sertis vitam agentes intelligit Gregorius.
(92) Ἐκ γαστρὸς. Reg. a, ἐκ κοιλίας.
(93) Εὐθὺς. In quibusdam, εὐθέως.
(94) Τί δέ σοι συνήρτησε, etc. Reg. c, συνήν-
τησάν σοι. Bill. « quare tibi genua inter se juncta
sunt? Quorum ubera suxisti? » Elegantem Vulgate
interpretationem prætulimus.
(95) Ἀθλίως. Reg. c addit, οὕτως.
(96) Περιπτύξασθαι. Or. 2, περιπτύξασθαι [ma-
le].
(97) Κατά. Sic Reg. hu, Coisl. 1, et Or. 2. Deest
κατά in pluribus Regg. Ed., μετά.
(98) Διαθεοικῶσι. Reg. d, διαθελοῖσι.
(99) Ἀπεστράφη. In quibusdam, ἀντιστράφη
[male].

μετὰ θηρίων οἰκήσεις, καὶ σκέπη σοι πέτρα (90), καὶ
τῶν ἀνθρώπων μόνον ὄντοισι σε οἱ εὐσεβέστατοι (91).
καὶ ταῦτα δὴ τὰ τοῦ Ἰὼβ ἐλεεινὰ ῥήματα ἐπιφωτέ-
γεται. Ἵνα τί γὰρ ἐκλάσθης ἐν κοιλίᾳ μητρὸς, ἐκ
γαστρὸς (92) δὲ ἐξῆλθες, καὶ οὐκ εὐθὺς (93) ἀπώλου,
ὡς συνδραμεῖν τῇ γενήσῃ τὸν θάνατον; Ἵνα τί δὲ
οὐκ ἀπῆλθες ἄωρος, πρὶν γεύσασθαι τῶν τοῦ βίου
κακῶν; Ἵνα τί δὲ σοι συνήρτησε (94) γόνατα;
Τί δέ σοι τὸ θηλάσαι μαστοὺς, ἀθλίως (95) ζῆσε-
σθαι μέλλοντι, καὶ ζωὴν θανάτου χαλεπωτέραν; Καὶ
ταῦτα λέγει, καὶ ἐπαφίησι πηγῆς δακρυῶν, καὶ περι-
πτύξασθαι (96) βούλεται μὲν ἡ δυστυχῆς, φοβεῖται δὲ
τὰς τοῦ παιδὸς σάρκα ὡς πολεμίας. Πάνδημοι δὲ κα-
ταβοήσεις τε καὶ διώξεις, οὐ κατὰ τῶν ἀδικούντων,
ἀλλὰ κατὰ (97) τῶν δυστυχούντων γίνονται. Καὶ φο-
νέα μὲν ἦδη τις συνωκίσαστο, καὶ μοιχῶ μετέδωκεν,
οὐ στέγης μόνον, ἀλλὰ καὶ τραπέζης, καὶ βίου κοι-
νωνὸν τὸν ἐρῶσυν εἶλετο, καὶ τοῖς αὐτὸν τι διατε-
θεικῶσι (98) κακὸν ἐσπέλαστο· τοῦ δὲ τὸ πάθος, ὡς
ἐγκλημα, μὴδὲν λυπήσαντος ἀπεστράφη (99). Καὶ
πλέον (1) ἔχει νόσου κακία· καὶ τὸ μὲν ἀπάνθρω-
πον ὡς ἐλευθέριον ἡσπασάμεθα, τὸ δὲ συμπαθὲς ὡς
αἰσχρὸν ἡτιμάσαμεν.

morbi conditio est; atque inhumanitatem ut libero
et misericordiam, ut turpem et inhonestam, asper-

IB. Ἀπελαύνονται πόλειον, ἀπελαυνονται οἰκίαν,
ἀγορὰς (2), συλλόγων, ὁδῶν, πανηγύρεων, συμποσίων,
(ὡ τοῦ πάθους!) αὐτοῦ τοῦ ὕδατος· οὐτα πηγὰς βέ-
ουσαι, τοῦτοις κοιναὶ πρὸς (3) τοῦς ἄλλους ἀνθρώ-
πους, οὐτε ποταμοὶ πιστεύονται μὴδὲν ἐφέλκεσθαι
τοῦ μολύσματος· καὶ τὸ παραδοξότατον (4), ὡς ἀγῆ
μὲν ἀπελαύνομεν, ὡς δὲ οὐδὲν λυπούντας πάλιν πρὸς
ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπιστρέφομεν (5), οὐκ οἰκήσιν ἀπονέ-
μοντες, οὐ τὰς ἀναγκαίας τροφὰς, οὐ θεραπείαν τοῖς
τραύμασιν, οὐ σκέπη τὴν νόσον εἰς δύναμιν περιστέλ-
λοντες. Διὰ τοῦτο περιπλανῶνται νυκτὸς καὶ ἡμέρας,
ἄποροι, καὶ γυμνοί, καὶ ἀνέστιοι, τὴν νόσον ἐπιδει-
κνύντες, τὰ ἀρχαῖα ἐκδιηγούμενοι, τὸν Πλάστην ἐπι-
δοώμενοι, χρώμενοι τοῖς ἀλλήλων μέλεσιν ἀντὶ τῶν
λειπόντων, σοφιστὰς μελῶν ἐλκόντων ἔλεον, ἄρτου τι
μικρὸν αἰτούντες, ἢ ὕδου τι (6) βραχύτατον, ἢ ῥάκος
τι τρύχινον, βοήθημα τῆς αἰσχύνης, ἢ παραμυθίαν
τοῖς ἔλκεσι (7). Καὶ φιλόανθρωπος οὗτος αὐτοῖς, οὐχ

- D (1) Πλέον. Or. 2, κλείον [f. pro πλείον].
(2) Ἀγορὰς. Chrys., ἀγορῶν.
(3) Πηγὰς βέουσαι, τοῦτοις κοιναὶ πρὸς ... Ver-
tit interpres quasi legisset: Πηγὰς βέουσι τοῦτοις,
κοιναὶ πρὸς ... Edit.
(4) Παραδοξότατον. Or. 2 addit: οὐδ' ἂν ὦσιν·
et Gab. ὅπου ἂν ὦσιν, « ubicunque fuerint, ut pe-
stem horremus, » etc.
(5) Ἐπιστρέφομεν. Schol.: Δι' ὅν οὐ ποιοῦμεθα
αὐτῶν πρόνοιαν, πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀναγκάζομεν
ἐπιστρέφειν· « Eo quod eorum curam non gerimus,
illos ad nos redire compellimus. »
(6) Ἡ ὕδου τι. Unus Reg., ἢ ὕδον τι. In Par.,
ἢ ὕδου τό, etc.
(7) Βοήθημα ... ἔλκεσι. Billius, « quo podendis
corporis paribus auxilium, aut ulceribus solatium
ferant. »

ὅς πρὸς τὴν χρεῖαν ἤρακεσεν, ἀλλ' ὅστις μὴ πικρῶς ἀπαπέμφατο. Οἱ πολλοὶ δὲ αὐτῶν οὐδὲ ὑπ' αἰσχύνῃς τὰς πανηγύρεις φεύγουσιν, αὐτὸ (8) μὲν οὖν τούαν-
 τιον εἰς ταύτας ὠθοῦνται διὰ τὴν χρεῖαν· ταύτας δὲ λέγω τὰς πανθήμους (9) καὶ ἱερὰς, ἃς ἡμεῖς ἐπὶ θε-
 ραπειᾷ τῶν ψυχῶν ἐξεύρομεν (10), ἣ κατὰ τι μυστή-
 ριον συνιόντες, ἣ τοῖς μάρτυσι τῆς ἀληθείας πανη-
 γυρίζοντες, ἢ ὅν τοὺς ἀγῶνας τιμῶμεν, μιμώμεθα καὶ τὴν εὐσέβειαν. Καὶ αἰσχύνονται μὲν τοὺς ἀνθρώ-
 πους διὰ τὴν συμφορὰν, ὄντες ἄνθρωποι, καὶ βού-
 λονται ἂν ἔρῃσιν, ἣ κρημνοῖς, ἣ ὕλαις, ἣ τὸ τελευ-
 ταῖον νυκτὶ καὶ σκότῳ περικαλύπτεσθαι· ριπτοῦνται δὲ ὅμως εἰς μέσον, φόρτος ἑλεεινός, καὶ δακρύων ἄξιος. Τοῦτο μὲν ἴσως καὶ κατὰ λόγον, ἵνα ἡμῖν ὥσι
 τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ὑπομνήματα, καὶ πείθωσι μη-
 δὲν τῶν παρόντων καὶ ὀρωμένων, ὥς ἐστὼτι (11),
 προστιθεσθαι. Ριπτοῦνται δὲ, οἱ μὲν ἐπιθυμία φω-
 νῆς ἀνθρωπίνης, οἱ δὲ προσόψεως, οἱ δὲ ἵνα βραχέα
 ζωῆς ἐπαύσια παρὰ τῶν τρυφῶντων συλλέξωνται, πάν-
 τες δὲ ἵνα τι πρᾶγος γέυνωνται (12) τοὺς ἑαυτῶν θρή-
 νους δημοσιεύσαντες.

Irrumpunt autem, alii, ut optatam hominum vocem audiant; alii, ut eorum ora aspiciant; alii, ut exigua vitae subsidia ab iis, qui luxu deliciisque diffluunt, colligant: omnes autem, ut exponendis luctibus suis nonnullum hinc levamen persentiant.

II'. Τίς οὐ κατακλᾶται τούτων τοῖς ὀδυρμοῖς, οἰ-
 κτρὰν ξυναυλίαν ἀρμοζομένων; τίς ἀκοῇ φέρει τὸ
 ἄκουσμα; τίς ὕψι χωρεῖ τὸ θέαμα; Οἱ μὲν κεῖνται
 μετ' ἀλλήλων, κακῶς ὑπὸ τῆς νόσου συνευγμένοι,
 καὶ ἄλλος ἄλλο τι τῆς συμφορᾶς πρὸς τὸ ἑλεεινὸν
 ἐραυρίζοντες· καὶ εἰσὶν ἀλλήλοις προσθήκη τοῦ πά-
 θους, ἑλεεινοὶ τῆς ἀρρώστιας, τῆς συμπαθείας (13)
 ἑλεεινότεροι. Περίσταται (14) δὲ αὐτοὺς θέατρον
 συμμίγες, συναλγούντων μὲν, ἀλλὰ πρόσκαιρα. Οἱ
 δὲ κυλινδρῶνται πρὸς τοῖς ποσὶ τῶν ἀνθρώπων ἤλιω·
 καὶ κύνει· ἐστὶ δὲ ὅτε καὶ κρημοῖς ἀγρίοις, καὶ ὄμ-
 θροις, καὶ παραχαῖς ἀνέμων ταλαιπωροῦμενοι, παρὰ
 τοσοῦτον οὐ (15) συμπατοῦμενοι, παρ' ὅσον (16) καὶ
 φαύειν αὐτῶν (17) βδελυσσόμεθα. Ἀντάρχει δὲ τοῖς ἱε-
 ροῖς ἔνδον μέλεισιν ὁ τῶν αἰτήσεων ὀδυρμός, καὶ ταῖς
 μυστικαῖς φωναῖς θρήνος ἑλεεινὸς ἀντεγείρεται. Τί
 δεῖ πᾶσαν αὐτῶν προτιθεῖναι τὴν συμφορὰν ἀνθρώ-
 ποις πανηγυρίζουσιν; Ἴσως ἂν καὶ ἡμῖν κινήσεται
 θρήνον, εἰ πάντα ἐκτραγωδοῖν ἐπιμελῶς, καὶ νικῆ-
 σει τὴν ἑορτὴν τὸ πάθος. Λέγω γὰρ οὖν ταῦτα, ἐπεὶ
 μηδέπω δύναμαι πείθειν ὑμᾶς, ὥς ἐστι ποτὲ ἥδονῃς
 λύπη τιμωτέρα, καὶ κατ' ἔφευκα πανηγύρεως, καὶ γέ-
 λαιος, οὐ καλοῦ δάκρυον ἐπαινούμενον.

idecirco dico, quia nondum vobis hoc persuadere possum, molestiam nonnunquam voluptate, et moestitiam laetitia, et laudabiles lacrymas turpi atque obsceno risu praestantiores esse.

⁷¹ Ecce. vii, 3.

(8) Αὐτό. Or. 2, αὐτό [male].

(9) Τὰς πανθήμους. Sic quinque Regg. Deest τὰς in edit.

(10) Ἐξεύρομεν. Or. 2, ἐξεύραμεν. Oxon., ἐξηύ-
 ρομεν.

(11) Ἐστῶτι. Unus Reg., ἐστῶσι.

(12) Πράγος γέυνονται. Sic legendum arbitramur, pro βήγος γένωνται, quod in editis legitur, in quibus certe mendum irrepit, exciso π in prima voce, et mutato v in u in secunda. Ita legisse et intellexisse videntur Billius et Gabriellus. Primus in notis vertit: «ut aliquid levationis sentiant.» Alter

PATROL. GR. XXXV.

A quo pudorem tueantur, et ulcera foveant. Ac benignus ipsis ille est, non qui, quod eis opus erat, suppeditavit, sed qui non acerbe eos ablegavit. Multi autem eorum ne pudore quidem a publicis conventibus deterrentur, quin potius in eos sese ob necessitatem intrudunt; hos, inquam, publicos et sacros conventus, quos ob animarum curationem excogitavimus, aut mysterii enjuspium celebrandi causa coeuntes, aut ob veritatis martyres diem festum agitantes, ut, quorum certamina honore prosequimur, eorum quoque pietatem imitemur. Et quamvis hominum ora, cum homines ipsi sint, propter calamitatem erubescant, ac montibus, aut praeceptis locis, aut silvis, aut denique nocte ac tenebris obtegi cupiant: in medium tamen

Irrumpunt, sarcina miserabilis, et lacrymarum digna. Id quoque fortasse non temere ac sine ratione faciunt, nimirum ut nos infirmitatis nostrae submoneant, illudque nobis persuadeant, ut nulli rerum praesentium atque in oculorum sensum cadentium, veluti firmæ et stabili, animum adjucciam.

XIII. Quis non eorum, miseram cansionem concinnantium, gemitibus frangitur? Quæ auris hujusmodi auditionem ferre, quis oculus spectaculum hoc capere potest? Jacent illi simul, male a morbo consociati, atque alii aliud quoddam calamitatis genus ad misericordiam ciendam conferentes; suntque sibi invicem doloris additamentum, illi quidem ob ipsum morbum miserrabiles, ob mutuam vero commiserationem miserrabiliores. Circumstat autem eos promiscuum theatrum, condolentium quidem, sed ad breve tempus. Hi porro ad hominum pedes volutantur, cum solis aestu et pulvere; nonnunquam etiam cum asperimis frigoribus ac pluviiis, ventorumque tumultibus conflictantes, pedibusque etiam jamjam percalcandi, nisi vel tantillum eos tangere exhorresceremus. Porro petitionum gemitus internis templi cantibus ex adverso respondet, atque adversus mysticas voces miserabilis luctus excitatur. Quid vero universam horum calamitatem hominibus festum diem celebrantibus proponere attinet? Vobis quoque fortasse, si omnia sedulo et tragice amplificem, lacrymas movero, ac dolor festum superabit. Hæc etiam

in textu: «ut nonnihil leventur.» [Forte legendum, πρᾶγος (pro πράγος) γένωνται.]

(13) Συμπαθείας. «Ob ejusdem morbi communionem.» Hic enim συμπάθεια significat, «cum plura simul membra doleant.»

(14) Περίσταται. Coisl. 1, περίστανται.

(15) Παρὰ τοσοῦτον οὐ. Sic Coisl. 2. Edit., παρα-
 τοσοῦτον καί.

(16) Παρ' ὅσον. Sic plures Regii. Edit. conjun-
 ctim, παρόσον.

(17) Αὐτῶν. Coisl. 2 addit, ἀεὶ, «semper.»

XIV. Atque hæc quidem illi, multoque his, quæ A diximus, miseriora perferunt, illi, inquam, nostri secundum Deum fratres, etiamsi nolitis, qui eandem nobiscum naturam nacti sunt, atque ex eodem luto formati, ex quo nos primum creati sumus, et qui nervis atque ossibus perinde ac nos compacti, qui pellibus et carne æque ac reliqui omnes induti, velut quodam loco ait divus Job, in calamitatibus philosophans, atque eam nostri partem, quæ in aspectum cadit, elevans ac despuens; quique etiam, ut majora dicam, imaginem divinam, perinde ac nos, acceperunt, meliusque fortasse, quam nos, tuentur atque conservant, etiamsi aliqui corporibus labefactati atque corrupti sint; qui eundem Christum secundum internum hominem induerunt, atque idem Spiritus pignus fidei suæ commissum B habent: qui nobiscum participes facti sunt earumdem legum, eorundem oraculorum, testamentorum, conventuum, mysteriorum, ejusdem spei: pro quibus Christus, qui totius mundi peccatum tollit ⁷⁵, æque mortem subit: qui cælestis vitæ cohæredes sunt ⁷⁶, etiamsi prorsus terrena felicitate ad vitam redeunt ⁷⁷: siquidem compatiuntur, ut et

267 XV. Quid autem nos, quibus magnum illud ac novum nomen obtigit, ut a Christo nominemur, gens sancta, regale sacerdotium, populus selectus et peculiaris ⁷⁸, honorum et salutarium operum sectator ⁷⁹; qui Christi discipuli sumus, mitis, inquam, illius et benigni ⁸¹, qui infirmitates nostras portavit ⁸², qui usque ad conspersionem nostram sese dejecit, qui propter nos carnis hujus terrenique tabernaculi paupertatem subiit, et nostra causa in doloribus et languoribus versatus est, ut nos divinitatis opes consequamur ⁸³: quid nos, inquam, qui tantum misericordiæ et commiserationis exemplum accepimus; quid de his cogitabimus, et quid faciemus? An eos contemnemus? an præteribimus? an ut mortuos, ut execrabiles, ut perniciosissimos quosque serpentes ac feras deseremus? Nequaquam, fratres. Alienum hoc a nobis est, qui Christi oves sumus ⁸⁴, boni illius Pastoris, qui errantem ovem reducit, et perditam conquiret ⁸⁵, et infirmam corroborat ⁸⁶: alienum item ab humana natura, quæ commiserationem veluti lata lege sanxit, utpote ex eadem infirmitate ad pietatem et humanitatem erudita.

XVI. Quid autem? Illine sub dio vexabuntur,

⁷⁵ Joan. i, 29. ⁷⁶ I Cor. viii, 11. ⁷⁷ Coloss. ii, 12. ⁷⁸ Rom. viii, 17. ⁷⁹ Pet. ii, 9. ⁸⁰ Tit. ii, 14. ⁸¹ Matth. xi, 29. ⁸² Isa. liii, 4. ⁸³ II Cor. viii, 9. ⁸⁴ Joan. x, 11. ⁸⁵ Matth. xviii, 12; Luc. xv, 4. ⁸⁶ Ezech. xxxiv, 4.

(18) Ἐνερπημένοι. Sic plures Regg. et Colb. Ahi, ἐνερπημένοι.

(19) Ἡμῶν. Sic plerique codd. In aliis, ὑμῶν.

(20) Τὸ κατ' εἰκόνα. «Animam» intelligit Gregorius.

(21) Παραπολύ. etc. In quibusdam, παρὰ πολὺ. «Ab hujus, nempe præsentis vitæ felicitate longissime aberrarunt.» Bill. «Ab hac longissime aberrarunt.»

(22) Χριστῷ. Or. 2 addit, διὰ βαπτίσματος, «per

14'. Οὗτοι μὲν οὖν ταῦτα, καὶ πολλῶ γε ὧν εἶπον ἀθλιώτερα, οἱ κατὰ Θεὸν ἡμῶν ἀδελφοί, κἂν μὴ βούλησθε, οἱ τὴν αὐτὴν ἡμῖν λαχόντες φύσιν, οἱ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ διηρτισμένοι, ἐξ οὗ τὸ πρῶτον γεγόναμεν, οἱ νεύροις καὶ ὀστέοις ἐνειρμένοι (18) παραπλησίως ἡμῖν, οἱ δέρμα καὶ κρέας ἐνδεδυμένοι πᾶσιν ὁμοίως, ὥς πού φησιν ὁ θεὸς Ἰὼβ ἐμφυλοσσοφῶν τοῖς πάθεσι, καὶ διαπτύων ἡμῶν (19) τὸ φαινόμενον· μᾶλλον δὲ, εἰ χρὴ τὸ μείζονα εἰπεῖν, οἱ τὸ κατ' εἰκόνα (20) καὶ λαχόντες ὁμοίως ἡμῖν, καὶ φυλάσσοντες ἰσως ὑπὲρ ἡμᾶς, εἰ καὶ τὰ σώματα διεφθάρησαν· οἱ τὸν αὐτὸν ἐνδεδυμένοι Χριστὸν κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, καὶ τὸν αὐτὸν ἡμῖν πιστευθέντες ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος· οἱ τῶν αὐτῶν ἡμῖν μετασχόντες νόμων, λογίων, διαθηκῶν, συνάξεων, μυστηρίων, ἐλπίδων· ὑπὲρ ὧν Χριστὸς ὁμοίως ἀπέθανεν, ὁ παντὸς αἵρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· οἱ συγκληρονόμοι τῆς ἁνῶ ζωῆς, καὶ εἰ παραπολὺ (21) τῆς ἐνταῦθα διήμαρτον· οἱ συναπαττόμενοι Χριστῷ (22), καὶ συνανιστάμενοι· εἴπερ συμπάσχουσιν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶσιν.

destituti: qui cum Christo sepeliuntur, ac cum eo conglorificentur ⁷⁸.

1E'. Τί δὲ (23) ἡμεῖς, οἱ τὸ μέγα καὶ καινὸν ὄνομα κεκληρωμένοι, τὸ καλεῖσθαι ἀπὸ Χριστοῦ, τὸ ἅγιον ἔθνος, τὸ βασιλεῖον ἱεράτευμα, ὁ περιούσιος λαὸς (24) καὶ ἐξαίρετος, ὁ ζηλωτὴς καλῶν ἔργων καὶ σωτηρίων, οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τοῦ πράου καὶ φιλανθρώπου, καὶ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν βαστάσαντος, τοῦ ταπεινώσαντος ἑαυτὸν μέχρι τοῦ ἡμετέρου φυράματος, τοῦ δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντος τὴν σάρκα ταύτην καὶ τὸ γεῶδες σκήνος, καὶ ὀδυνηθέντος καὶ μαλακισθέντος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ἡμεῖς (25) πλουτήσωμεν τὴν θεότητα (26); Τί οὖν ἡμεῖς, οἱ τοσοῦτον εὐσπλαγγνίας καὶ συμπαιθείας λαβόντες ὑπόδειγμα· τί διανοσόμεθα περὶ τούτων, καὶ τί ποιήσωμεν; Περιοιόμεθα; παραδραμούμεθα; Καταλείψομεν ὡς νεκροὺς, ὡς ἐβδελυγμένους, ὡς ἐρπητοὺς καὶ θηρίων τὰ πονηρότατα; Μηδαμῶς, ἀδελφοί· οὔτε πρὸς ἡμῶν ταῦτα, τοῦ (27) Χριστοῦ θρεμμάτων, τοῦ ἀγαθοῦ Ποιμένος, τοῦ τὸ πλανώμενον ἐπιστρέφοντος, καὶ τὸ ἀπολωλὸς ἐκζητοῦντος, καὶ τὸ ἀσθενὲς ἐνισχύοντος· οὔτε πρὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣ τὸ συμπαθὲς ἐνομοθέτησεν, D ἐκ τῆς ἰσῆς ἀσθενείας μαθούσα τὸ εὐσεβεῖς καὶ φιλάνθρωπον.

1G'. Ἀλλ' οἱ μὲν ὑπαῖθοι ταλαιπωρήσουσιν,

baptismum.»

(23) Τί δέ. Regg. c, ph, T' δα'.

(24) Περιοιόσιος λαός. Schol.: περιποιημένος, συνηγμένος, ἴδιος, «populus acquisitus, collectus, proprius.»

(25) Ἴνα ἡμεῖς. Regg. bm, ph, ἴν' ἡμεῖς.

(26) Τὴν θεότητα. Reg. c, etc., τὴν ἐκεῖνον θεότητα. In Or. 2 deest τὴν.

(27) Τοῦ. Regg. a, bm, ph, Bas., τῶν.

ἡμεῖς δὲ οἰκίσομεν οἰκίας ὑπερλάμπρους, λίθοις παντοίοις θηρηθισμένας, καὶ χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καταστραπτύσας, καὶ ψηφιδὸς λεπτῆς διαθέσει, καὶ ποικιλίᾳ γραφῆς, ὀφθαλμῶν ἀπατηλοῖς δολέασμασι; Καὶ τὰς μὲν οἰκίσομεν, τὰς δὲ οἰκοδομήσομεν, τίς; Οὐδὲ κληρονόμοις ἴσως ἡμῶν, ἀλλὰ ξένοις καὶ ἀλλοτρίοις, καὶ τούτων ἴσως οὐδὲ τοῖς ἀγαπῶσιν ἡμᾶς, ἀλλὰ τοῖς ἀπεχθεστάτοις καὶ φθονερωτάτοις, ὁ κακῶν ἔσχατον. Καὶ οἱ μὲν βιγύουσιν ἐν τρυφῇ καὶ διεσπασμένοις (28) ῥάκσει, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τούτων τυχὼν εὐπορήσουσιν· ἡμεῖς δὲ θρύψομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐσθῆτι (29) μαλακῇ καὶ περιβρέουσῃ, καὶ τοῖς ἐκ λίνου καὶ σηρῶν ἀερίοις (30) ὑφάσμασι, καὶ τοῖς μὲν ἐναστρημονήσομεν μᾶλλον, ἢ περ ἐμπρέψομεν (οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ πᾶν τὸ περιττὸν καὶ περιεργον), τὰ δὲ ἐνδον ἡμῖν ἀποκαίσεται φροντίς ἀχρηστὸς καὶ ἀνόητος (31), σητῶν (32) δαπάνη καὶ χρόνου τοῦ τὰ πάντα καταναλίσκοντος· καὶ οἱ μὲν, οὐδὲ τῆς ἀναγκαίας τροφῆς εὐπορήσουσιν. (ὦ τῆς ἡμῆς τρυφῆς, καὶ τῆς ἐκείνων ταλαιπωρίας!) ἀλλὰ κίσονται πρὸ τῶν ἡμετέρων θυρῶν, ἐκλυόμενοι καὶ λιμῶντοντες, οὐδὲ τὰς πρὸς τὴν αἰτήτην ἀφορμὰς παρὰ τοῦ σώματος ἔχοντες, ἐστειρημένοι φωνῶν μὲν, εἰς τὸ οὐδύρεσθαι, χειρῶν δὲ, εἰς τὸ προτείνειν ἐφ' ἑκείᾳ, ποδῶν δὲ, εἰς τὸ προσιέναι τοῖς ἔχουσιν, ἀναπνέων δὲ, εἰς εὐτοσίαν τῆς θρηνηδίας, τὸ βαρύτερον (33) τῶν κακῶν κουφώτερον κρίνοντες, τοῖς ὀφθαλμοῖς μόνον εὐχαριστεύοντες, ὅτι μὴ τὴν ἐκτῶν λύδην βλέπουσιν;

IZ. Καὶ οἱ μὲν οὕτως· ἡμεῖς δὲ ἀνακεισόμεθα (34) λαμπροὶ λαμπρῶς ἐπὶ στιβάδος ὑψηλῆς τε καὶ μετεώρου, καὶ τῶν περιττῶν καὶ ἀναύστων ἐπιβλημάτων, καὶ φωνῆς ἀκούσωμεν τῶν αἰτήτων (35) δυσχεραίνοντες. Δεῖ δὲ ἡμῖν τὸ μὲν ἔδαφος εὐοδοῖν ἀνθεσι, πολλάκις καὶ τῆς ὕρας ἔξω, τὴν δὲ τράπεζαν καταβράνθαι μύροις, καὶ μύρων τοῖς εὐδοεστάτοις τε (36) καὶ πολυτελεστάτοις, ἵνα καὶ μᾶλλον ἐκθληγυνώμεθα· παῖδας δὲ παρεστάναι, τοὺς μὲν ἐν κόμῳ καὶ ἐφεξῆς, ἀνέτους τὰς κόμας καὶ θηλυδρίας, καὶ τῇ κατὰ πρόσωπον κουρᾷ περιεργασμένους, πλεῖον ἢ ὅσον

(28) *Διεσπασμένοις*. Sic plures Regg. Coisl. 2. Or. 2. et Oxon. « In laceris et conscissis pannis rigebunt. » Editi, *διεσπαρμένοις*, « sparsis. »

(29) *Ἐσθῆτι*. Reg. c. et Combef., ἐν ἐσθῆτι.

(30) *Ἀερίοις*. Gabr. : « Aerii, ex lino ac serico contextis, velis, » id est « aerii perviis, » vel, ut Hieron. in *Exh.* 1, 6, « aerii coloris. »

(31) *Ἀνόητος*. Sic Regg. a, b, m, ph. Editi, *ἀνόητος*, « insanam. »

(32) *Σητῶν*. Sic plures Regg., plures Colb., Coisl. 2, et Or. 2. In editis, *ζητῶν*, « querens. »

(33) *Τὸ βαρύτερον... βλέπουσιν*. Locus iste certe difficilis, et interpretis plurimum torsit. Sufficiat nobis varias eorum interpretationes referre. Nicetas : « Oculis quoque capti sunt; id quod levissimum censent, etiamsi aliis acerbissimum esse videatur; quod nimirum, extincto propter morbum aspectu, labem suam minime conspiciant. » Gabrielus : « Id quod omnium malorum gravissimum est, levissimum ipsi quidem existimantes, solis nimirum oculis gratiam habentes, quod ipsorum cata-

A nobis vero erunt splendidissimæ domus omnigenis lapidibus exornatæ, atque coruscantes auro et argento, ac tenuium calculorum dispositione, variorumque picturæ artificio, quæ fallaces sunt oculorum illecebræ; atque alias quidem incolemus, alias vero extruemus? Quibusnam autem? ne hæredibus quidem fortasse nostris, sed exteris et alienis, iisque ne amicis quidem fortasse nostris, sed inimicissimis, maximaque in nos invidia flagrantibus, quod quidem malorum omnium extremum est. Quid? Illine in asperis et laceris pannis obligescent, imo ne eos quidem fortasse habebunt : nos autem in mollibus et circumfluentibus vestibus, telisque ex tenuissimo lino ac serico contextis lascivimus; atque in aliis quidem indecore potius quam honeste atque ornate nos ipsos geremus (sic enim quidquid superfluum et curiosum est, voco), alias autem in arcis recondemus, curam inutilem et incommodam, a tineis exedendas, et a tempore, quod omnia conficit, absumentas; atque illis ne necessaria quidem alimenta suppetent : « O delicias meas ! o gravem illorum afflictionem ! » 268 verum pro foribus nostris jacebunt, languentes et fame laborantes, ac ne instrumenta quidem ad petendum a corpore habentes; vocibus privati, quibus miseriam suam lugeant; manibus, quas supplicandi causa protendant; pedibus, quibus ad divites accedant; respiratione, qua fortiter lamenta sua edant; atque, quod malorum omnium acerbissimum est, levissimum esse judicantes, oculisque duntaxat gratiam habentes, quod ipsorum labem minime videant.

XVII. Atque hi quidem ad hunc modum : nos autem in altis et sublimibus lectis, eximisque et quæ pene tangere nefas sit, stragulis, splendidi splendide recambers, si vel solam petitionum vocem audiamus, stomachantes. Atque etiam illud oportebit, ut et pavementum nostrum floribus, plerumque etiam extra tempus, fragret, et mensa suavissimis et sumptuosissimis unguentis perfundatur, quo magis etiam effeminemur; ut pueri etiam astent, alii ornate ac suo quisque ordine, comis soluti et effeminati, ac cæsarie ad faciem expoliti, magisque

D mitatem minus videant. » Unde in scholiis addit : « Argute Theologus, Elephantorum calamitatem amplificans, facit eos gratiam habentes oculis, qui ita essent affecti, ut minus possent ipsorum ærumnas aspicere. In extrema nimirum miseria eum omnino versari necesse est, cui id levissimum sit, quod aliis est gravissimum. » Combefisius vero contendit hunc Gregorii locum sic vertendum : « Quod malorum omnium acerbissimum est, levissimum esse judicantes, et oculis tantum gratiam habentes, quod suam ipsi labem minime videant. » Quia scilicet hæc oculorum natura, ut, cum omnia videant, se ipsi videre nequeunt. Improbatur doctissimus vir Billii interpretationem, qui ægrotos, de quibus agitur, cæcos fuisse existimasse videtur.

(34) *Ἀνακεισόμεθα*. Par., *ἀναδυσόμεθα*, « ascendemus. »

(35) *Τῶν αἰτήσεων*. Deest in Par.

(36) *Εὐδοεστάτοις τε*. Sic Regg. a, d. Deest τε in edit.

quam impudicis oculis conducat, exornati; alii, pocula extremis digitis tenentes, quam fieri potest elegantissime simul ac tutissime; alii, foliis ventum super caput artificiose excitantes, atque auris manu conflatis molem carnis refrigerantes; ut mensa insuper carnibus redundet, elementis omnibus nobis prolixè et copiose subministrantibus, aere nempe, terra, aqua; nosque coquorum, et eorum, qui epulas instruunt, lenociniis comprimamur; omnesque de eo concertent, ecquis avido et ingrato ventri quam maxime blandiatur, gravi omnino sarcinæ, et malorum auctori, belluæ prorsus insaturabili, ac perquam infidæ, huic, inquam, qui cum cibis qui abolentur, jamjam ipse abolendus. Et quidem illi præclare secum agi putabunt, si vel aqua expleantur: nos autem vini pocula usque ad temulentiam hauriemus, imo etiam ultra temulentiam, saltem ii, qui majore intemperantia laborant; atque ex pluribus vinis alia rejiciemus, alia, ut suavia et grata, probabimus, de aliis etiam philosophabimur, atque in detrimento ponemus, nisi **269** ad patrium vinum, exoticum etiam quoddam maxime celebratum, velut tyrannus, accedat. Nos quippe lautos et delicatos, et profusiores quam usus exigit, aut esse, aut haberi oportet, perinde atque vereamur, ne non vultre sunt, mancipia.

XVIII. Quia nunc, o amici et fratres? quid nos quoque animorum morbo tenemur, morbo longe graviore, quam quo corpora premuntur? Hic etenim præter voluntatem existit, ille vero a voluntate manat; hic una cum hac vita desinit, ille, cum hinc migramus, nobiscum abscedit; hic miserationi, ille odio est, apud eos quidem, qui sanæ mentis sunt, compotes. Cur naturæ, dum tempus habemus, non succurrimus? Cur, cum caro simus, carnis humilitatem non contegimus? Cur in fratrum calamitatibus deliciis studemus? Absit hoc a me, ut vel opibus abundem, his inopia rerum laborantibus; vel commoda valetudine fruor, nisi horum vulneribus opem feram; vel victum atque amictum satis amplum habeam, ac sub tecto requiescam, nisi et panem iis pro facultatum modulo porrigam, et vestem impertiar, eosque tecto excipiam. Verum, vel omnia propter Christum deponenda, ut sincere, sublata humeris cruce, ipsum sequamur, simulque leves ac expediti, nec ab ulla re in deorsum attracti, ad supernum mundum convolemus, atque per humilitatem exaltati, et per egestatem ditati, Christum

συμφέρει λίχνους ὀφθαλμοῖς κακοσμημένους· τοὺς δὲ τὰς κύλικας ἐπ' ἄκρων δακτύλων ἔχοντας, ὡς οἶόν τε εὐπρεπέστατα τε ὁμοῦ καὶ ἀσφαλέστατα· τοὺς δὲ ὑπὲρ κεφαλῆς ἀνεμον ταῖς ριπίσι σφριζομένους, καὶ ταῖς ἐκ χειρῶν αὐραῖς τὸ πλῆθος τῶν σαρκῶν ἀναψύχοντας· καὶ τὰ ἐπὶ τοῦτοις, πλῆθειν μὲν κρεῶν τὴν τράπεζαν, πάντων χορηγούτων ἡμῖν τῶν στοιχείων πλουσίως, ἀέρος, γῆς, ὕδατος· καὶ στενωχωρεῖσθαι (37) τοῖς μαγεύων καὶ ὀφιοποιῶν μαγγανεύμασιν, ἀγῶνα δὲ εἶναι πᾶσιν, ὅστις ὡς μάλιστα τὴν λίχνην (38) ἡμῖν καὶ ἀχάριστον κολακεύσει γαστέρα, τὸ βαρὺ φορτίον καὶ ἀρχέκακον, τὸ ἀπληστότατον θηρίον καὶ ἀπιστότατον, τὴν καταργουμένην αὐτίκα σὺν τοῖς καταργουμένοις βρώμασι. Καὶ τοῖς μὲν πολὺ τι κόρος καὶ ὕδατος, ἡμῖν δὲ καὶ μέχρι μέθης οἱ τοῦ οἴνου κρατῆρες, μέλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τὴν μέθην, τοῖς γε ἀκολαστοτέροις· καὶ τὸν μὲν ἀποπεμπόμεθα τῶν οἴνων, τὸν δὲ ἐγκρινούμεν ὡς ἀνθοσμῖαν (39), περὶ δὲ τοῦ φιλοσοφῆσθαι, ζημία δὲ, εἰ μὴ προσέσται τῷ ἐγχεῶρι καὶ τῶν ὀνομαζομένων ξένων (40) τις, ὥσπερ τύραννος. Δεῖ γὰρ ἡμᾶς ἀδρόους καὶ τῆς χρεῖας περιττοτέρους, ἢ εἶναι, ἢ νομίζεσθαι, ὥσπερ αἰχνομένους, εἰ μὴ κακοὶ νομιζόμεθα, καὶ δοῦλοι γαστρὸς, καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα.

pravi existimemur, ac ventris, et eorum, quæ sub

III. Τί ταῦτα, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί; τί νοσοῦμεν καὶ αὐτοὶ τὰς ψυχὰς (41), νόσον πολὺ τῆς τῶν σωμάτων (42) χυλεποτέραν; Ὅσῳ τὴν μὲν ἀκούσιον οἶδα, τὴν δὲ ἐρχομένην ἐκ προαιρέσεως· καὶ τὴν μὲν τῇ ζωῇ ταύτῃ συγκαταλυομένην, τὴν δὲ συναπιούσαν ἡμῖν μεθισταμένους (43)· καὶ τὴν μὲν ἐλευομένην, τὴν δὲ μισομένην, τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν. Τί μὴ βοηθοῦμεν τῇ φύσει καιρὸν ἔχοντες (44); τί μὴ περιστέλλομεν, σάρκες ὄντες, τῆς σαρκὸς τὴν ταπεινώσιν; τί τρυφῶμεν ἐν τοῖς τῶν ἀδελφῶν δυστυχίμασι; Μὴ μοι γένοιτο, μήτε πλουτεῖν, τούτων ἀπορουμένων· μήτε εὐεκεῖν, εἰ μὴ βοηθοῖην (45) τοῖς τούτων τραύμασι· μὴ τροφῆς ἱκανῶς ἔχειν, μὴ σκέπης, μὴ ὑπὸ στέγῃ ἀναπαύεσθαι, εἰ μὴ καὶ ἄρτον ὀρέξαιμι, καὶ μεταδοῖην ἐσθῆτος εἰς δύναμιν, καὶ ὑπὸ στέγῃ ἀναπαύσαιμι. Ἀλλ' ἦτοι πάντα ἀποθετέον Χριστῷ, ἵνα γνήσιως ἀκολουθήσωμεν αὐτῷ, τὸν σταυρὸν ἀράμενοι, καὶ ἀναπτῶμεν ὡς κούφοι (46) πρὸς τὸν ἄνω κόσμον, καὶ εὐσταλεῖς ὑπὸ μηδενὸς καθέλκόμενοι, καὶ κερδήσωμεν ἀντὶ πάντων Χριστὸν, διὰ ταπεινώσιν ὑψωθέντες, καὶ διὰ πέναν πλουτήσαντες· ἢ Χριστῷ τὰ ὄντα συμμεριστέον, ἵνα (47) πῶς καὶ τὸ ἔχειν,

codd.

(43) *Βοηθοῖην*. Sic duo Regg. et Or. 2. Alii, *βοηθεῖην* [perperam].

(46) *Ὡς κούφοι*. Deest ὡς in pluribus codd. Hic locus in Or. 2, aliisque permultis sic legitur: *κούφοι καὶ εὐσταλεῖς πρὸς τὸν ἄνω*, etc. In aliis vero, ut in editis.

(47) *Ἵνα πῶς καὶ τὸ ἔχειν*, etc., « ut aliquo modo id etiam quod habemus, propterea quod recte habeamus, et communicemus cum iis qui non habent, sanctificetur; » nempe honestæ possessionis atque officii ratione.

(37) *Στενωχωρεῖσθαι*. « Ferculis delicatis, cupidis angustiemur; » præ multitudine scilicet, ut in mensa locus non supersit.

(38) *Λίχνην*. Regii plures, *λίχνων*.

(39) *Ἀρθοσμῖαν*. Interpretatur: « vinum bono colore simul et odore præditum. »

(40) *Ξένων*. Or. 2, *ξένων* [male].

(41) *Ψυχὰς*. Unus codex addit, *καὶ*.

(42) *Σωμάτων*. Or. 2 addit, *τούτων*.

(43) *Μεθισταμένοις*. Sic omnes codd. Editi, *μεθισταμένους*.

(44) *Καιρὸν ἔχοντες*. Hæc desunt in pluribus

διὰ τοῦ καλῶς ἔχειν, ἀγισθῆ, καὶ τοῦ κοινωνεῖν τοῖς μὴ ἔχουσιν. Εἰ δὲ καὶ σπείραιμι ἐμαυτῷ μόνῳ, σπείραιμι ἄρα, καὶ ἄλλοι φάγοιεν (48)· καὶ ἵνα πάλιν εἴπω τὸ τοῦ ἰωβ· Ἀντί πυροῦ ἐξέλθοι μοι κρίθη, ἀντί δὲ κριθῆς βῆτος· καύτων δὲ ἀνεμος ὑπολάθοι, καὶ ὑφέλοιτο λατλαψ τοὺς ἐμοὺς πόρους, ἵνα εἰς κενὸν κοπιᾶσαιμι. Εἰ δὲ καὶ ἀποθήκας οἰκοδομήσαιμι ἐκ τῶν (49) μαμωνᾶ θησαυρίζων, καὶ μαμωνᾶ ταύτη τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν (50) ἀπαιτηθεῖην, λόγον ὑφ' ἐξῆς, ὧν κακῶς ἐθησαύρισα.

maimonaæ cumulans, non recuso quominus hac

redditurus, quæ male aggressi.

18. Οὐ σωφρονήσομεν (51) ὁπλὲ γούν; οὐ καταβαλοῦμεν τὴν ἀναλγησίαν, ἵνα μὴ λέγω μικρολογίαν (52); οὐ τὰ ἀνθρώπινα λογιούμεθα (53); οὐκ ἐν τοῖς ἐτέρω κακοῖς τὰ ἡμέτερα εὖ θησόμεθα; Φύσει μὲν γὰρ οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιον, οὐδὲ ἐμάλιν, οὐδὲ αὐταρκές, οὐδὲ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἰστάμενον· ἀλλὰ κύκλος τις τῶν ἡμετέρων περιτρέχει πραγμάτων, ἄλλοτε ἄλλας ἐπὶ μίᾳς ἡμέρας πολλάκις, ἔστι δ' ὅτε καὶ ὥρας, φέρων μεταβολάς· καὶ αὖραις μᾶλλον ἔστι πιστεύειν οὐχ ἰσταμέναις, καὶ νηὶς ποντοποροῦσθαι ἔχνεσι, καὶ νυκτὸς ἀπατηλοῖς ὄνειρασι, ὧν πρὸς ὀλίγον ἡ χάρις, καὶ ὅσα κατὰ ψαμάθων (54) παῖδες τυποῦσι παίζοντες, ἢ ἀνθρώπων εὐμερίᾳ· σώφρονες δὲ, οἱ διὰ τὸ μὴ πιστεύειν τοῖς παρούσι, τὸ μέλλον ἑαυτοῖς θησαυρίζοντες· καὶ διὰ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης εὐπραγίας ἄστατον καὶ ἀνώμαλον, τὴν οὐ πίπτουσιν ἀγαπῶντες χρηστότητα, ἵνα τριῶν ἐν γέ τι πάντως κερδάνουσιν· ἢ τὸ μὴ ποτε πρᾶξι κακῶς, ἐπεὶ καὶ τοῖς (55) ἐντεῦθεν χρηστοῖς πολλάκις δεξιούται τὸ θεῖον τοὺς εὐσεβεῖς, χρηστότητι τὸ συμπαθὲς προκαλοῦμενον· ἢ τὸ παρρησίαν ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς πρὸς θεόν, ὡς οὐ διὰ κακίαν, ἀλλὰ διὰ τινα (56) οἰκονομίαν κακοπαθήσαντες· ἢ, τὸ τελευταῖον, ὡς ὀφειλομένην ἀπαιτεῖν τὴν παρὰ τῶν εὖ πραττόντων φιανθρωπίαν, ἣν τοῖς χρήστοι προεισήνεγκαν, δεξιῶς αὐτοὶ πράττοντες.

gentibus prius contulerunt, ab iis, quibus res prospere fluunt, suo quodam jure reposcant.

K. Μὴ καυχᾶσθω, φησὶν, ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ δυνατὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ· καὶ εἰς τὸ ἄκρον ὧσιν ἐληλαχότες, ὁ μὲν σοφίας, ὁ δὲ περιουσίας, ὁ δὲ δυνάμεως. Ἐγὼ δὲ προσθήσω καὶ ἃ τοῦτοῖς ἔπεται· Μηδὲ ὁ περιβλεπτός ἐν τῇ δόξῃ, μηδὲ ὁ εὐεκτὼς ἐν τῇ ὑγιείᾳ (57), μηδὲ ὁ καλὸς ἐν τῇ ὥρᾳ, μηδὲ ὁ νέος ἐν τῇ νεότητι, μηδὲ ἐν ἄλλῃ μηδενὶ τῶν ἐνταῦθα ἐπαινουμένων, εἰ δεῖ συνελόντα εἰπεῖν, ὁ ὑπὸ τούτου φουσάμενος (58)· ἀλλ' ἢ ἐν τούτῳ καυ-

⁸⁷ Job xxxi, 40. ⁸⁸ Luc. xii, 20. ⁸⁹ Jerem. ix, 25.

(48) *φάγοιεν*. Duo Regg. et Or. 2, *φάγοισαν*.

(49) *Τῶν*. In quibusdam, τοῦ.

(50) *Ψυχῇ*. Or. 2 addit, μου.

(51) *Σωφρονήσομεν*. Reg. b.m. σωφρονήσωμεν.

(52) *Μικρολογίαν*. Or. 2, *μικροψυχίαν*, « pusillanimitatem. »

(53) *Λογιούμεθα*. Coisl. 1, *λογισόμεθα*.

(54) *Ψαμάθων*. Or. 2, *ψάμμων*.

(55) *Ἐπεὶ καὶ τοῖς*, etc. Billius : « Quandoqui-

A loco omnium rerum elucemur; vel certe Christo opes nostræ communicandæ, ut ipsæ honeste possessæ, et pauperibus earum in partem vocatis, sanctitate quadam imbuantur. Quod si mihi ipsi soli seram, ita seram velim, verum ut alii etiam fructus edant; atque, ut Jobi verbis rursus utar: *Pro tritico oriatui mihi urtica, pro hordeo autem rubus* ⁸⁷; ventus etiam urens et turbo labores meos excipiant ac surripiant, ut in vanum laboraverim. Quod si etiam horrea exstruam, thesauros ex mammona, et quoque nocte animam reposcar ⁸⁸, rationem eorum

XIX. Non tandem aliquando respiscemus? Non stuporem atque indolentiam, ne dicam **270** tenacitatem, abjiciemus? Non res humanas cum animis nostris considerabimus? Non in aliorum malis rebus nostris consulemus? Natura quippe nihil est in rebus humanis firmum et æquabile, nihil sufficiens, nihil in eodem statu constanter permanens; verum res nostræ, velot orbis quidam, volvuntur, alias alio tempore, sæpe etiam uno eodemque die, atque etiam interdum eadem hora, mutationes ferentes: adeo ut instabilibus ventis, ac navis per mare iter facientis vestigiis, et fallacibus noctis insomniis, brevem voluptatem afferentibus, iisque figuris, quas pueri per ludum in arena fingunt, fides potius haberi possit, quam hominum prosperitati. Sapientiores autem habendi sunt ii, qui, cum præsentibus minime fidant, futura sibi coacervant; atque ob humanæ prosperitatis incertitudinem et inæquabilitatem, benignitatis nunquam collapsuræ studium amplexantur, ut ex tribus his commodis unum saltem omnino adipiscantur; nimirum, vel ut nunquam in mala incidant, quandoquidem sæpe Deus hujusce vitæ bonis viros pios cumulat, beneficentia beneficentiam provocans; vel fiduciam in seipsis apud Deum habeant, ut qui non propter scelus ac flagitium, sed propter dispensationem quamdam in calamitate

XX. *Ne gloriatur sapiens, inquit ille, in sapientia sua, nec dives in opibus suis, nec fortis in viribus suis* ⁸⁹; etiamsi ad summum quidem, alius sapientiae, alius divitiarum, alius potentiae fastigium pervenerint. Ego vero ea, quæ his consentanea sunt, adjiciam: Nec clarus et celebris, in gloria; nec qui incolumi valetudine gaudet, in sanitate; nec pulcher, in formæ præstantia; nec juvenis, in juvenili ætate; nec, ut rem uno verbo complectar, in ulla alia re ex iis, quæ apud mortales laudi ducuntur, elatus

dem secundis quoque hujus vitæ rebus Deus homines pietate præditos sæpe complectitur, ut benignitate sua eos ad sublevandas aliorum miseras invitet.

(56) *Διὰ τῶν*. Deest διὰ in tribus Regg.

(57) *Ὑγιείᾳ*. Regg. b.m. et Or. 2, *ὕγιει*.

(58) *Φουσάμενος*. Billius : « is, qui in ea intumescit. »

quisquam et inflatus gloriatur; verum qui gloriatur, hac una in re gloriatur, quod Deum agnoscat ac requirat⁹⁰, et calamitosorum vicem doleat, atque ad futuram vitam boni quidpiam sibi recondat. Cætera enim omnia fluxa et fragilia sunt, ac, velut in calculorum ludo, alias ad alios jactantur et transferuntur; nec quidquam est ita possidentis proprium, quod non vel temporis tractu finem capiat, vel livore ad alios traducatur; hæc vero certa et fixa sunt, **271** nec unquam recedunt ac dilabuntur, nec spes eorum, qui fiduciam in his collocarunt, frustrantur. Ac mihi hæc quoque causa esse videtur, cur nullum hujusce vite bonum hominibus certum sit ac diuturnum, atque hoc, ut si quid aliud, recte ab artifice Verbo, et Sapientia illa mentem omnem superante, factum esse, ut nos in iis, quæ in aspectum cadunt, atque alias aliter mutantur, et mutant, ac sursum deorsumque feruntur et invertuntur, ac priusquam manu teneantur, abeunt et effugiunt, eludamur, ut, perspecta eorum instabilitate ac varietate, ad futuræ vitæ portum contendamus. Quid enim egissemus, si prosperitas nobis firma esset, cum, licet fluxa et fragilis sit, usque eo tamen ipsi tanquam vinculis quibusdam astricti simus, ejusque voluptate atque impostura in hanc servitutem redacti, ut nihil præsentibus rebus melius atque excellentius cogitare possimus, idque cum ad Dei imaginem, quæ et sursum est, et ad se trahit, creatos nos esse audiamus, ac persuasum habeamus?

XXI. *Quis sapiens, et intelligit hæc?* Quis prætereuntia præteribit? quis stabilibus incumbet? quis de præsentibus rebus, tanquam de abeuntibus, cogitabit? quis de his, quæ in spe posita sunt, tanquam de certis et constantibus? quis ea, quæ vere sunt, ab his, quæ apparent, distinguet, atque illa quidem sequetur, hæc vero contemnet ac pro nihilo reputabit? quis picturam a veritate? quis terrenum tabernaculum a cælesti civitate? quis peregrinationem ab habitatione; quis tenebras a luce; quis limum profundi a terra sancta; quis carnem a spiritu? quis Deum a mundi principe; quis mortis umbram a vita sempiterna discernet; quis præsentibus rebus futuras emet; quis fluxis opibus opes constantes et perennes; quis rebus iis, quæ aspectui subjiciuntur, ea quæ ab oculorum sensu remota sunt? Beatus quidem ille, qui hæc, Verbi gladio melliora a deterioribus serante, discernens ac dividens, ascensiones in corde suo disponit⁹¹, ut quodam loco divinus David loquitur, atque hanc lacrymarum vallem totis viribus fugiens, quæ sursum sunt, quærit⁹², ac mundo una cum Christo cruci-

A χάσθω ὁ καυχώμενος (59) μόνον, ἐν τῷ συνιεῖν καὶ ἐκζητεῖν τὸν Θεόν, καὶ συναλγεῖν τοῖς πάσχοις, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἑαυτῷ τι χρῆσθον ἀποτίθεσθαι. Τὰ μὲν γὰρ ἐστὶ βευστὰ καὶ πρόσκαιρα, καὶ, ὡς περ ἐν παιδιᾷ ψήφον, ἄλλοτε εἰς ἄλλους μεταβιπτούμενα, καὶ μετατιθέμενα· καὶ οὐδὲν οὕτω τοῦ κατέχοντος ἴδιον, ὡς ἡ μὴ χρόνῳ παυθῆναι (60), ἢ φθόνῳ μεταθεῖναι· τὰ δὲ ἐστὼτα καὶ μένοντα, καὶ οὐποτε ὑποχωροῦντα, οὐδὲ μεταπίπτοντα, οὐδὲ σφάλλοντα τὰς τῶν πιστευομένων ἐλπίδας. Ἄλλ' ἔμοι μὲν καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ, μὴδὲν τῶν ἐνταῦθα ἀγαθῶν εἶναι πιστὸν τοῖς ἀνθρώποις, μὴδὲ πολυχρόνιον· ἀλλ' εἴπερ τι ἄλλο, καὶ τοῦτο καλῶς τῷ τεχνίτῃ Λόγῳ καὶ τῇ πάντα νοῦν ὑπερεχούσῃ Σοφίᾳ μετηχανῆσθαι, παῖζεσθαι ἡμᾶς ἐν τοῖς ὁρωμένοις, ἄλλοτε ἄλλως μεταβαλλομένοις καὶ μεταβάλλουσι, καὶ ἄνω καὶ κάτω φερομένοις τε καὶ περιτρεπομένοις, καὶ πρὶν ληφθῆναι ἀπιοῦσι καὶ φεύγουσιν· ἵνα τὸ ἐν τοῦτοις ἄστατον καὶ ἀνώμαλον θεωρησάντες, πρὸς τὸ μέλλον μεθωρμησώμεθα (61). Τί γὰρ ἂν ἐποίησαμεν, ἐστῶτος τοῦ εὖ πράττειν ἡμῖν, ὅποτε, οὐ μένοντος, τοσοῦτον αὐτῷ προσδεδωμένα, καὶ οὕτως ἡμᾶς ἡ περὶ τοῦτο ἡδονὴ καὶ ἀπάτῃ ἔχει δουλώσασα, ὥστε μὴδὲν κρεῖττον, μὴδὲ ὑψηλότερον τῶν παρόντων διανοεῖσθαι δύνασθαι (62), καὶ ταῦτα κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι καὶ ἀκούοντας καὶ πιστεύοντας, τὴν ἄνω τε οὐρανὸν καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἔλκουσαν;

C **ΚΑ'.** *Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα;* Τίς παραδραμεῖται τὰ παρατρέχοντα; τίς προσθήσεται τοῖς ἐπιμένοισι; τίς περὶ τῶν παρόντων, ὡς ἀπόντων διανοηθήσεται; τίς περὶ τῶν ἐλπιζομένων, ὡς ἱστανμένων; τίς διαιρήσει τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα, καὶ τοῖς μὲν ἔφεται, τῶν δὲ ὑπερέφεται; τίς γραφὴν καὶ ἀλήθειαν; τίς τὴν κάτω σκηνὴν, καὶ τὴν ἄνω πόλιν; τίς παροικίαν καὶ κατοικίαν; τίς σκότος ἀπὸ τοῦ φωτός; τίς ἵλην θυοῦ καὶ ἁγίαν γῆν; τίς σάρκα καὶ πνεῦμα; τίς Θεὸν καὶ κοσμοκράτορα; τίς θανάτου σκιά, καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον (63); τίς τοῖς παροῦσι τὸ μέλλον ὠνήσεται; τίς τῷ βέοντι πλοῦτον τὸν μὴ λυόμενον; τίς τοῖς ὁρωμένοις τὰ μὴ βλέπομενα; Μακάριος μὲν οὖν, ὅστις ταῦτα διακρίνων, καὶ διαίρων τῇ τομῇ τοῦ Λόγου, τῇ διαίρουσῃ τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χειρόνος (64), ἀναβάσει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ διατίθεται, ὡς πού φησιν ὁ θεὸς Δαβὶδ, καὶ τὴν κοιλίαν τοῦ κλαυθμῶνος ταύτην (65) φεύγων, ὁπότε δύναμις (66), τὰ ἄνω ζητεῖ, καὶ σταυρούμενος κόσμῳ μετὰ Χριστοῦ, Χριστῷ συνίσταται, καὶ Χριστῷ συνανέρχεται, τῆς οὐκ ἐκ μεταπιπτούσης ζωῆς οὐδὲ ἀπατηλῆς κληρονομίας· οὐ (67) μηκέτι δάκνων

⁹⁰ Jerem. ix, 24. ⁹¹ Ose. xiv 10. ⁹² Psal. lxxxiii, 6 ⁹³ Coloss. iii, 1.

(59) *Καυχώμενος.* Deest in pluribus Regg. et Or. 2.

(60) *Παυθῆναι.* Sic Regg. a, c, d, ph, etc. Edit., παυθῆναι.

(61) *Μεθωρμησώμεθα.* Regg. a, c, d, μεθωρμισώμεθα.

(62) *Δύνασθαι.* Deest in Or. 2.

(63) *Τὴν αἰώνιον.* Deest τὴν in pluribus.

(64) *Κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χειρόνος.* Billius, « virtutem a vitiis secante distinguens, » etc.

(65) *Κοιλίαν τοῦ κλαυθμῶνος ταύτην.* Regg. a, c, d, etc., κοιλίαν ταύτην τοῦ κλαυθμῶνος.

(66) *Ὁπότε δύναμις.* Billius, « quam celerrime potest. »

(67) *Οὐ.* Sic Regg. a, bm, ph, etc. Edit., οὐ [perneram].

δρις ἐπὶ ὁδοῦ, οὐδὲ (68) τηρῶν πτέρναν, καὶ κεφαλὴν ἀνὰ τὴν ὁδὸν. Τοῖς δὲ λοιποῖς ἡμῖν καλῶς ὁ αὐτὸς ἐμ-
 βοᾷ Δαβὶδ, ὡς περ τις μεγαλοφρονότατος κήρυξ ἀπὸ
 ὕψους καὶ πανδήμου κηρύγματος, βαρυκαρδίους τε
 ἀποκαλῶν, καὶ ἀγαπῶντας ψεῦδος, μὴ σφόδρα περι-
 ἔχεται τῶν ὁρμώμενων, μηδὲ ἄλλο τι ἢ κόρον (69) σί-
 του καὶ οἶνου τῶν φθειρομένων, πᾶσαν τὴν ἐντεῦθεν
 εὐδαιμονίαν ὑπολαμβάνειν. Καὶ τάχα πού τοῦτο καὶ
 ὁ μακάριος ἐννοῶν Μιχαίας (70), καὶ τῶν χαμαὶ ἐρ-
 χομένων καὶ δοκούντων ἀγαθῶν κατεξανιστάμενος,
 Ἐγγίσατε, φησὶν, ὁρεσὶν αἰωνίοις· ἀνάστα καὶ
 πορεύου, ὅτι οὐκ ἔστι σοι αὕτη ἀνάπαυσις· τοῦ-
 το μὲν οὖν (71) ἦδη καὶ τοῖς βήμασιν αὐτοῖς μικροῦ
 σύμφωνον, οἷς ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν διακελεύε-
 ται, τί λέγων (72); Ἐγείρεσθε (73), ἀγωνίην ἐντεῦ-
 θεν· οὐ τοὺς τότε μαθητὰς μόνον ἐξ ἐκείνου μόνου
 τοῦ τόπου μετατιθεῖς, ὡς ἂν οἰηθεῖ τις, ἀλλ' αἰεὶ καὶ
 πάντας τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ἀπὸ γῆς (74) καὶ τῶν
 περὶ γῆν εἰς οὐρανοὺς ἔλκων καὶ τὰ οὐράνια.

non eos tantum, quos tunc discipulos habebat, ex
 piam fortasse arbitretur, sed et semper, et omnes
 et res celestes pertrahens.

ΚΒ'. Τοιγαροῦν, ἀκολουθήσωμεν ἥδη τῷ Λόγῳ,
 ζητήσωμεν τὴν ἐκείθεν ἀνάπαυσιν, βίβωμεν τὴν ἐν-
 τεῦθεν περιουσίαν· ὁ καλὸν ἔστι ταύτης, τοῦτο μόνον
 κερδάνωμεν, κτησώμεθα τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἐν
 ἐλεημοσύναις, μεταδόμεν τῶν ὄντων τοῖς πένησιν,
 ἵνα τὰ ἐκείθεν πλουτήσωμεν. Ἀδὲς μερίδα καὶ τῇ ψυ-
 χῇ, μὴ τῇ σαρκὶ μόνον· ὅδὲ μερίδα καὶ τῷ Θεῷ, μὴ
 τῷ κόσμῳ μόνον· ὕψελι (75) τι τῆς γαστρός, τῷ
 πνεύματι καθιέρωσον· ἄρπασόν τι τοῦ πυρὸς, ἀπόθου
 μακρὰν ἀπὸ τῆς κάτω (76) νεμομένης φλογός· ἄρπα-
 σσον τοῦ τυράννου, καταπίστευσον τῷ Δεσπότη. Ἀδὲς
 μερίδα τοῖς ἑπτά, τῷ βίῳ τούτῳ, καὶ γὰρ τοῖς ὀκτώ,
 τῷ μετὰ τούτων ἡμᾶς ἐκδεχομένῳ· ὅδὲ ὀλίγον, παρ'
 οὗ τὸ πλεόν (77) ἔχεις· ὅδὲ καὶ τὸ πᾶν, τῷ τὰ πάν-
 τα (78) χαρισταμένῳ. Οὐδέποτε νικῆσεις μεγαλοδω-
 ρεὰν Θεοῦ, κἂν πάντα πρόη (79) τὰ ὄντα, κἂν τοῖς οὐ-
 σι σαυτὸν (80) προσθῇς. Καὶ τοῦτο γάρ ἐστι λαβεῖν,
 τὸ τῷ Θεῷ δοθῆναι· ὅσον ἔαν (81) εἰσενέγκῃς, πλεόν
 αἰεὶ τὸ λειπόμενον· καὶ οὐδὲν δώσεις ἴδιον, ὅτι τὰ
 πάντα (82) παρὰ Θεοῦ. Καὶ ὡς περ οὐκ ἔστιν ὑπερ-
 βῆναι τὴν ἑαυτοῦ σκιάν ὑποχωροῦσαν καθόσον πρό-
 ριμν (83), καὶ τὸ ἴσον αἰεὶ προέχουσαν· οὐδὲ ὑπὲρ τὴν
 κεφαλὴν γενέσθαι σώματος μέγεθος ὑπερκειμένην

A fixus, cum Christo resurgit, et cum Christo simul
 ascendit, vitæ non jam caducæ ac fallacis hæres :
 ubi non jam coluber mordens in viâ⁷⁵, nec calca-
 neum observans⁷⁶, quemadmodum ipsius caput
 observatur. Superstitibus autem nobis eleganter

272 idem David, velut quispiam præco maxima
 voce præditus, ab excelso et publico præconio in-
 clamat, graves corde nos appellans, ac mendacium
 diligentes⁷⁷, monensque, ne rebus iis, quæ oculis
 cernuntur, animum nostrum magnopere adjunga-
 mus, nec frumenti solum ac vini, quæ facile cor-
 rumpuntur, saturitate omnem hujus vitæ beatitudi-
 nem metiamur. Quod etiam ipsum, ut opinor, beatus
 Michæas animadvertens, atque humi reptantibus, ac
 boni tantum specimen habentibus insultans : *Appro-*
pinquate, inquit, *ad montes æternos : surge et am-*
bula, *quia non est tibi hic requies*⁷⁸; iisdem prope-
 modum verbis utens, quibus nos Dominus noster ac
 Salvator inhortatur, dicens : *Surgite, eamus hinc*⁷⁹;

illo duntaxat loco transferens, quemadmodum quis-
 discipulos suos, a terra rebusque terrenis ad cælos

XXII. Quocirca Verbum jam sequamur, illam re-
 quem quæramus, hujus vitæ opes et copias abji-
 ciamus; hoc solum, quod in ipsis boni est, lucre-
 mur, nempe ut animas nostras in eleemosynis
 acquiramus, facultates nostras pauperibus impertia-
 mur, ut cælestibus ditemur. Animæ quoque partem
 da, non carni duntaxat; Deo quoque partem da, non
 mundo tantum; ventri aliquid subtrahere, et spiritui
 consecra; igni aliquid eripe, ac procul a depascente
 flamma reconde; a tyranno eripe, ac Domino com-
 mitte. *Da partem septem*, hoc est huic vitæ, *atque*
*etiam octo*⁸⁰, id est, ei quæ post hanc nos excipiet :
 da exiguum ei, a quo multum habes : da etiam om-
 nia ei, qui omnia donavit. Nunquam Dei munificen-
 tiam vinces, etiamsi omnia tua bona projicias,
 etiamsi te etiam ipsum bonis tuis adjungas. Nam
 hoc quoque ipsum accipere est, nempe Deo donari.
 Quantumcunque contuleris, plura tamen tibi reliqua
 erunt : nec quidquam tuum dabis, quandoquidem
 omnia a Deo manant. Et quemadmodum nemo um-
 bram suam prægredi potest, ut quæ, quantum pro-
 gredimur, tantum etiam se subducat, parique semper
 intervallo nos antecedit; nec corporis magnitudo

⁷⁵ Gen. XLIX, 17. ⁷⁶ Gen. III, 15. ⁷⁷ Psal. IV, 3 seqq. ⁷⁸ Mich. II, 9, 10. ⁷⁹ Joan. XIV, 31. ⁸⁰ Ecclē.
 XI, 2.

(68) Οὐδέ. In pluribus, μηδέ.

(69) Μηδὲ ἄλλο τι ἢ κόρον, etc. Gabrielius :
 « Neve aliud, quam frumenti et vini, quæ facile cor-
 rumpuntur, satietatem esse putemus totam hujusce
 vite felicitatem. »

(70) Μιχαίας. Sic omnes codd. Male in editis,
 Ἀμώς.

(71) Οὐν. Deest in Or. 2.

(72) Διακελεύεται, τί λέγων; Reg. c, διαλέγεται,
 « sermocinatur. » Gabr. et Comb. legunt : τί ; λέ-
 γων, « quid ? dicens. »

(73) Ἐγείρεσθε. Or. 2, ἐγείρεσθαι.

(74) Ἀπὸ γῆς. Reg. d, ἀπὸ τῆς γῆς.

(75) Ὑψελι. Or. 2, ὕψιλε.

(76) Ἀπὸ τῆς κάτω, etc. « A flamma quæ sub-

tus depascitur. » Sic Regg. a, c, d, bm, ph, alii que
 plures. Deest κάτω in editis.

(77) Πλείον. Regg. a, c, d, ph, et Or. 2, χλιόν
 [i. pro πλείον].

(78) Τὰ πάντα. Deest τὰ in Regg. a, bm,
 ph, etc.

(79) Πρόη. In pluribus, προῆ.

(80) Σαυτόν. Sic Regg. bm, ph, et Or. 2. In
 ed., σαυτόν.

(81) Ἐάν. Sic Regg. bm, ph. In edit., ἄν.

(82) Τὰ πάντα. Sic Regg. a, c, d, bm. Deest
 τὰ in edit.

(83) Πρόριμν. Ita Regg. bm, ph, etc., in quibus
 tamen legitur, προριμν. Alii, πρόριμν [male.
 EDIT.]

supra caput sese efferre potest, utpote quod supra corpus semper emineat: eodem modo **273** nec Deus muneribus nostris vinci potest. Neque enim quidquam, quod extra illius bona sit, nec quod illius liberalitatem superet, damus.

XXIII. Agnosce unde habes quod sis, quod spires, quod intelligas et sapias, quodque maximum est, quod Deum cognoscas, speres cælorum regnum, honoris æqualitatem cum angelis, gloriæ contemplationem, nunc quidem in speculis et ænigmatibus, tunc autem pleniorē ac puriorem; quod Dei filius, Christi cohæres, atque, ut audacter loquar, deus etiam factus sis: unde tibi hæc omnia, et a quo? Aut, ut parva hæc, oculisque subjecta dicam, ejus munere ac beneficio intueris cæli pulchritudinem, cursum solis, lunæ orbem, siderum multitudinem, eumque, qui in his omnibus, velut in lyra elucet, concentum atque ordinem, semper eodem modo se habentem; partium anni vicissitudines, temporum mutationes, annorum conversiones, diei noctisque æquas portiones, terræ productiones, aeris fusionem, maris, fluxi simul ac stabili, immensam latitudinem, fluminum profunditatem, ventorum profluvia? Quis tibi pluvias dedit, agriculturam, cibos, artes, domicilia, leges, respublicas, vitam mitem et humanitate exultantem, amicitiam et familiaritatem cum eo, cum quo tibi cognatio intercedit? Unde habes quod animantia partim eicurata, tibi que subjecta sint, partim in cibum tradita? Quis te omnium rerum, quæ in terra sunt, dominum et regem constituit? Quis, ne singula commemorem, ea omnia, quibus homo cæteris animantibus præstat, largitus est? Nonne Deus, qui nunc præ omnibus, et pro omnibus rebus benignitatem a te vicissim poscit? An vero nos non pudebit, cum tot tantaque ab eo, partim acceperimus, partim speremus, nec hoc quidem unum ipsi conferre, nimirum benignitatem? An cum ille nos a feris disjunxerit, solosque, ex omnibus iis quæ in terra sunt, ratione ornaverit, ipsi contra nosmetipsos efferabimus, tantumque a voluptatibus et deliciis corrumpemur, aut furore afficiemur, aut, quo verbo id exprimam, nescio, ut simul cum maza et furfuribus, quæ male fortasse collegimus, nos quoque præstantiore natura esse quam ipsi sunt, existimemus? **274** Et, quemadmodum olim, ut poætæ fabulantur, genus quoddam

ἀπὸ τοῦ σώματος· οὕτως οὐδὲ οἷς δίδωμεν νικῆσαι θεόν. Οὐ γὰρ ἔξω τι τῶν αὐτοῦ δίδωμεν, οὐδὲ ὑπὲρ τὴν ἐκείνου φιλοτιμίαν.

ΚΓ'. Γνωθὶ πόθεν σοι τὸ εἶναι, τὸ ἀναπνεῖν, τὸ φρονεῖν, αὐτὸ τὸ μέγιστον, τὸ γινώσκειν θεόν, βασιλείαν οὐρανῶν ἐλπίζειν, ἀγγέλων ἰστοίμειν, δόξης θεωρίαν, νῦν μὲν τὴν ἐν ἐσπέρῳ τῷ (84) καὶ αἰνίγμασι, τότε δὲ τὴν τελευτέραν τε καὶ καθαρωτέραν· οὐκ γενέσθαι θεοῦ, συγκληρονόμῳ Χριστοῦ, τομῆσας εἶπω, καὶ θεὸν αὐτόν; Πόθεν σοι ταῦτα πάντα, καὶ παρὰ τίνας; Ἡ, ἵνα τὰ μικρὰ λέγω καὶ τὰ ὀρώμενα, τίς ἔδωκε σοι κάλλος οὐρανοῦ βλέπειν, ἡλίου δρόμον, σελήνης (85) κύκλον, ἀστέρων πλῆθος, καὶ τὴν ἐν τούτοις πᾶσιν, ὥσπερ ἐν λύρῃ, εὐαρμοσίαν καὶ τάξιν ὡσαύτως ἔχουσαν, ὥρων ἀλλαγὰς, μεταβολὰς καιρῶν, ἐνιαυτῶν περιόδους, ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἰσομορίαν, γῆς ἐκφύσεις, ἀέρος χύσιν, πλάτῃ (86) θαλάττης λελυμένης καὶ ἰσταμένης, βάθῃ ποταμῶν, ἀνέμων βεῦματα; Τίς ὑποῦς, γεωργίαν, τροφὰς, τέχνας, οἰκίσεις, νόμους, πολιτείαν (87), βίον ἡμερον, οἰκείουσιν πρὸς τὸ συγγενές; Πόθεν σοι τῶν ζώων τὰ μὲν ἡμέρωται καὶ ὑπέρευκται, τὰ δὲ τροφῇ παραδέδοται; Τίς σε κύριον καὶ βασιλέα πάντων κατέστησε (88) τῶν ἐπὶ τῆς γῆς; Τίς, ἵνα μὴ καθ' ἑαυτὸν λέγω, πάντα, οἷς πρόχειρ τῶν ἄλλων ἀνθρώπος, ἐδωρήσατο; Οὐχ οὗτος, ὅς νῦν πρὸ πάντων καὶ ἀντὶ πάντων αἰτεῖ παρὰ σοῦ τὸ φιλόανθρωπον; Εἰτα οὐκ αἰσχυρόμεθα, εἰ τοσαῦτα παρ' αὐτοῦ, τὰ μὲν λαθόντες, τὰ δὲ ἐλπίζοντες, μηδὲ ἐν τούτῳ εἰσοίσμεν τῷ θεῷ, τὸ φιλόανθρωπον (89); Ἄλλ' ὁ μὲν τῶν θηρίων ἡμᾶς ἐχώρισε (90), καὶ λόγῳ μόνους τῶν ἐπὶ γῆς ἐτίμησεν· ἡμεῖς δὲ ἡμᾶς αὐτοὺς θεριώσομεν, καὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῆς τρυφῆς διεφθάρμεθα, ἡ μεμῆναμεν, ἡ, οὐκ ἔχω τί λέγειν, ὥστε ὁμοῦ τῇ μάξῃ καὶ τοῖς πτύροις, ἀ (91) κακῶς ἴσως ἑπορισάμεθα (92), καὶ τὴν φύσιν εἶναι βελτίους αὐτῶν οἰησόμεθα; Καὶ ὥσπερ ἦν τι τὸ παλαιόν, ὅσον ἐπὶ τοῖς μύθοις (93), γένος γιγάντων καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων· οὗτοι καὶ ἡμεῖς τούτοις ἐσόμεθα ὑψηλοὶ τε καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων, οἷον Νεβρώδ (94) ἐκείνος, ἡ τοῦ Ἑνὰκ γένος, ἐκθλίβον πάλοι τὸν (95) Ἰσραὴλ, ἡ δὲ οὗς ὁ κατακλυσμός τὴν γῆν ἐκάθαρσεν; Καὶ ὁ μὲν οὐκ αἰσχύνεται (96) Πατὴρ ἡμῶν καλεῖσθαι, θεὸς ὢν καὶ δεσπότης· ἡμεῖς δὲ καὶ τὸ συγγενὲς ἀρνησόμεθα;

(84) *Te*. Deest in quatuor Regg.

(85) *Σελήνης*. Reg. a, ἡ σελήνης.

(86) *Πλάτῃ*. Reg. bm, πλάτος. « Latitudinem maris sese effundentis et sustinentis. » Hunc locum Nicetas rite exponit: « Unde tibi... quod mare, ob naturalem quidem humiditatem solutum, ac rursus intra terminos suos consistens, atque arenam pro limite habens, nec eam propter creatoris jussu transiliens? »

(87) *Πολιτείας*. Regg. a, c, d, et Or. 2, πολιτείας.

(88) *Πάντων κατέστησε*. Sic Regg. a, c, d, bm, ph, etc. In edit., κατέστησε πάντων.

(89) *Φιλόανθρωπον*. Reg. a, φιλόδεφρον.

(90) *Ἐχώρισε*. Reg. bm, et Or. 2, ἐχώρησε [per-

peram].

(91) *A*. Regg. a, c, d, οἷς.

(92) *Ἐπορισάμεθα*. Sic plures Regg. Editi vero, ἐμπορισάμεθα.

(93) *Μύθοις*. Or. 2 addit, ὡς ἀκούομεν, « ut audimus, » quodque reperitur in Basil. edit. et agnoscit Gabrielus. Non solum enim gigantum meminere poætæ, sed ipsa etiam sacra Scriptura, Gen. vi, 4; unde illi hauserunt, et gigantes fluxere monstruosos quosdam animantes.

(94) *Νεβρώδ*. Reg. ph, Νεμρώδ.

(95) *Ἐκθλίβον πάλοι τόν*. Sic Regg. a, c, d, et Or. 2. Editi, ἐκθλίβον πάλοι τόν.

(96) *Αἰσχύνεται*. Reg. d, ἐπαισχύνεται.

erat gigantum et reliquorum hominum, sic nos quoque sublimes et humana conditione majores apud ipsos erimus, velut ille Nembroth¹, aut genus Enach², quod Israelitas olim opprimebat, aut illi, quorum scelere factum est, ut diluvium terram purgaret? An cum ille, Deus licet ac Dominus, Pater noster vocari non erubescat, nos contra cognatos quoque nostros abnegabimus?

ΚΔ'. Μηδαμῶς, ὦ (97) φίλοι καὶ ἀδελφοί, μὴ γε-
νώμεθα κακοὶ τῶν δοθέντων ἡμῖν οἰκονόμοι, ἵνα μὴ
ἀκούωμεν Πέτρου λέγοντος· *Αἰσχύνθητε, οἱ κατ-
έχοντες τὰ ἀλλότρια, καὶ μιμησάσθε ἰσότητα*
Θεοῦ, καὶ οὐδεὶς ἔσται πένης. Μὴ κἀνωμεν θη-
σαυρίζοντες καὶ φυλάσσοντες, ἄλλων πενία καμνόν-
των, μὴ οὐδεὶς (98) καὶ ἀπειλήσῃ πικρῶς ἡμῖν,
ἔθνη μὲν ὁ θεὸς Ἀμώς (99) ἐν τοῦτοις τοῖς ῥήμα-
σιν· *Ἄγε νῦν, οἱ λέγοντες· Πότε διελεύσεται ὁ*
*μῆρ, καὶ ἐμπωλήσωμεν· καὶ τὰ Σάββατα, καὶ ἀν-
οίξωμεν* (1) *θησαυροὺς;* καὶ τὰ ἐπὶ τοῦτοις, δι' ὧν
τοῖς μέγα καὶ μικρὸν στάθμιον κτωμένοις, τὴν τοῦ
Θεοῦ μῆνιν ἐπανατρέπειται· ἔθνη δὲ ὁ μακάριος Μι-
χαίας (2), τάχα μὲν καὶ αὐτὴν τὴν τρυφὴν ἐπιπό-
πων, ὡς τοῦ κέρου τὴν ὕβριν τίκτοντος, καὶ τὸ κα-
τασπαταλᾶν ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων, καὶ τοῖς πρῶ-
τοις τῶν μύρων θρύπτεσθαι, μύσχοις τε ἀπαλοῖς ἐκ
βουκολίων καὶ ἐρίφοις ἐκ ποιμνίων πιαίνεσθαι, καὶ
πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ὀργάνων ἐπικρατεῖν, καὶ ἔτι
μᾶλλον τὸ οἰεσθαι στάσιμόν τι τούτων εἶναι καὶ μέ-
νιμον· τάχα δὲ οὐχ οὕτω ταῦτα δεῖναι νομίζων, ὡς τὸ
μηδὲν πάσχειν ἐπὶ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσήφ αὐτοὺς
τρυφῶντας· τοῦτο γὰρ τῇ τῆς πλησμονῆς κατηγορίᾳ
προστίθην· ὃ μὴ πάθωμεν νῦν (3) ἡμεῖς, μηδὲ
τοσοῦτον τρυφώσωμεν, ὥστε καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλα-
θρωπίας καταφρονεῖν τούτοις δυσχεραίνοντος, κἂν μὴ
παρὰ πόδας, μηδὲ ὁμοῦ τῇ κακίᾳ τὴν ὀργὴν ἐπάγῃ
τοῖς ἀμαρτάνουσιν.

ΚΕ'. Μιμησώμεθα νόμον Θεοῦ τὸν ἀνωτάτω καὶ
πρῶτον, ὃς βρέχει μὲν ἐπὶ δικαίους καὶ ἀμαρτανόους,
ἀνατέλλει δὲ πᾶσιν ὁμοίως τὸν ἥλιον· γῆν δὲ χερ-
σαίσις πᾶσιν ἤπλωσεν ἀνετον, καὶ κρίνας, καὶ πο-
ταμούς, καὶ ὕλας· ἀέρα δὲ πτηναί· φύσσει, καὶ
ὑδωρ ὅσοις ὁ βίος ἐνυδρος, καὶ τὰς πρῶτας τοῦ ζῆν
ἀφορμὰς ἀφθόνους ἅπασιν ἐχαρίσατο, οὐ δυναστεῖα
κρατούμενας, οὐ νόμον περιγραφόμενας, οὐχ ὁρίοις
διειργόμενας (4)· ἀλλὰ καὶ κοινὰς τὰς αὐτὰς καὶ
πλουσίας, καὶ οὐδὲν παρὰ τοῦτο ἐνδεσετέρας προέθη-
κεν· τό τε τῆς φύσεως ὁμοτίμον ἰσότητι τῆς δωρεᾶς
αιμῶν (5), καὶ δεϊκνὺς τὸν πλοῦτον τῆς αὐτοῦ χρη-
στότητος· Ἄνθρωποι δὲ χρυσὸν, καὶ ἀργυρον, καὶ
τῆς ἐσθῆτος ὀση· μάλαχ, καὶ ὑπὲρ τὴν χρεῖαν, καὶ
τῶν λίθων τοὺς διακεῖται κατορύξαντας, εἴτε τι ἄλλο
τοιούτων, ἢ πολέμου, καὶ στάσεως (6), καὶ τῆς πρῶ-
της τυραννίδος ἐστὶ γνωρίσματα (7), ἔπειτα αἴρουντι

¹ Gen. x, 8. ² Num. xiii, 29. ³ Ex Apost. const. Clementis. ⁴ Amos viii, 5. ⁵ Amos vi, 4. ⁶ ibid. 6. ⁷ Matth. v, 45.

(97) Ὡ. Deest in Reg. bm. et Or. 2.

(98) Ὁρεῖδισθ. Or. 2, οὐνεῖδισθαι [male].

(99) Ἀμώς. Reg. bm, Μιχαίας. sed perperam.

(1) Ἐμπωλήσωμεν... ἀνοίξωμεν. Plures Regg. et Or. 2, ἐμπωλήσωμεν... ἀνοίξωμεν, i negotiabi-
mur... aperiemus.)

(2) Μιχαίας. Sic mss. et edit. Verba tamen sunt
Amos. Idcirco, vel Gregorius memoria lapsus est,
vel antiquarius scribendo aberravit.

XXIV. Minime, fratres et amici mei, minime
committamus, ut res divino munere nobis conces-
sas male administremus, ne alioqui Petrum dicentem
audiamus: *Erubescite, qui aliena detinetis, Deique*
equitatem vobis imitandam proponite, et nemo viri
*pauper*¹. Ne congerendis asservandisque pecuniis
laboremus, aliis inopia laborantibus, ne alioqui nos
acerba et minaci oratione insectetur, hinc divus
Amos, ad hunc modum loquens: *Agite jam, qui*
dicitis: Quando effluet mensis, ut vendamus; et Sab-
*bata, ut thesauros aperiamus*²? et cætera, quibus iis,
qui magnam et parvam trutinam habent, iram Dei
minuitur: hinc rursus beatus Michæas, eundem
quoque fortasse luxum reprimens (τῆνυσθαι scilicet
saturitas petulantiam pareret), et quod in lectis
eburneis lascivirent³, ac fragrantissimis unguentis
effeminate perfunderentur, atque teneris vitulis ex
armentis, et hœdis ex gregibus saginarentur, et ad
musicorum organorum vocem appllauderent, vel
potius etiam quod quidquam harum rerum firmum
ac stabile esse ducerent; fortasse autem hæc non
tam gravia esse existimans, quam quod, cum ipsi
luxui dediti essent, super contritione Joseph nihil
paterentur⁴: hoc enim ad saturitatis crimen adjun-
git. Quod utinam nunc nobis ne accidat, nec deliciis
usque adeo studeamus, ut Dei quoque, res eas in-
digne ferentis, benignitatem contemnamus, etiamsi
non evestigio; nec simul cum scelere iram suam
peccatoribus immittat.

XXV. Supremam illam et primam Dei legem
imitemur, qui pluit super justos et peccatores, et
solem omnibus aque oriri facit⁵; ac patenter ter-
ram, et fontes, et amnes, et silvas terrestribus om-
nibus animantibus expandit; aerem autem avibus,
et aquam iis quæ in aquis vivunt, primaque vitæ
subsidia omnibus copiosissime largitus est, non
cujusquam imperio detenta, 275 non lege circum-
scripta, non finibus distincta; sed et communia
eadem, et ampla atque copiosa, nec ulla propterea
ex parte deficientia proposuit; tum ut æqualem na-
turæ dignitatem muneris æqualitate ornaret, tum
ut benignitatis suæ opes ostenderet. At homines, si
aurum et argentum et mollissimas quasque ac su-
perfluas vestes, gemmasque pellucidas, cæteraque
id genus, quæ belli ac dissidiorum, primæque ty-
rannidis argumenta sunt, in terram abdiderint, sta-

(3) Νῦν. Sic Regg. plures, et Or. 2. Deest in
editis.

(4) Διειργόμενας. Coisl. 1, διειργόμενας.

(5) Τιμὴν. Ita omnes codices. Mendose in edit.,
ἡμῶν.

(6) Τοιούτων... στάσεων. Sic Regg. a, bm, ph.
In editis, τοιούτων... στάσεων. In quibusdam, τοσοῦ-
τον

(7) Γνωρίσματα. Or. 2, γνώσιμα.

tim supercilium præ amentia tollunt, calamitosisque cognatis misericordiam ocludunt, cum nec ex superfluis quidem rebus ad necessarios vitæ usus opem ipsis ferre in animum inducant, (o ingentem stultitiam! o singularem vecordiam!) nec, si nihil aliud, illud quidem cogitent, quod paupertas et divitiæ, libertasque, ut appellamus, et servitus, ac cætera hujus generis nomina, postea in hominum genus, simul cum vitio irrepserunt, non secus ac communes morbi quidam, illapsa, atque ab illo inventa. *A principio autem*, inquit ille, *non fuit sic* : verum is, qui hominem primum creavit, liberum eum, sui que arbitrii reliquit, sola mandati lege coercitum, atque in paradisi deliciis opulentum : idemque reliquo mortalium generi per unum illud primum semen largitus est. Libertas porro et divitiæ in sola mandati observatione sitæ erant ; vera autem paupertas et servitus in illius transgressione.

XXVI. Ex quo autem invidia et contentiones, et subdola serpentis tyrannis, per voluptatis illecebras furtim nos semper attrahens, atque audaciores adversus infirmiores concitans, in vitam irrepserunt, ab eo tempore in nominum diversitates cognatum genus dissectum est, ac naturæ nobilitatem avaritia discidit, legem etiam assumens, potentie atque imperii adjutricem. At tu primam illam æquabilitatem, non postremam divisionem, intueri ; Creatoris, non potentioris, legem tibi propone. Naturæ pro viribus succurre, veterem libertatem honore prosequere, leipsum verere, ignominiam generi tuo contege, morbo subveni, egestati solatium affer : qui firmo corpore es, opibusque circumfluis, ægrotanti et inopi ; qui minime **276** offendisti, collapsio et comminatio ; qui læto et hilari animo es, mœrenti et afflicto ; qui rebus secundis uteris, adversis laboranti. Deo gratitudinis causa aliquid tribue, quod ex eorum numero sis, qui de aliis bene mereri possunt, non qui aliorum beneficentia opus habeant ; quod non in alienas manus oculos conjectos habeas, sed alii in tuas. Da operam, ut non solum opibus, sed etiam pietate, non solum auro, sed etiam virtute, imo virtute sola sis locuples. Cura ut proximo tuo idcirco præstantior sis, quia benignior. Fac calamitoso sis deus, Dei misericordiam imitando.

XXVII. Nihil enim tam divinum homo habet,

* Matth. xix, 8.

(8) Ὑπό. Reg. d, από.

(9) Κοινά τινα. Sic plures Regg. plures Colb., Or. 2, etc. Deest τινα in nonnullis, et κοινά in edit.

(10) Κάκεινης ὄντα ἐπινοήματα. Hæc desunt in Reg. a.

(11) Μόρη. Deest in pluribus codd.

(12) Ἀφ' οὗ δέ. Sic Regg. bm, ph, Or. 2, etc. Billius supplet, παρεφάρησαν, « in vitam irrepserunt, » [imo, in vitium delapsi sunt,] quod non habent codices.

(13) Ἐπανιστώσα. Regg. a, bm, et Jes., ἐπυνιστώσα.

(14) Πλεονεξία, etc. « Iniqua vis, habendi cupi-

την ὁρρὺν ὑπὸ (8) ἀνοίας, καὶ τοῖς ἀτυχοῦσι τῶν συγενῶν τὸν ἔλεον ἀποκλείουσιν, οὐδὲ τοῖς περιτοῖς εἰς τὰ ἀναγκαῖα βοηθεῖν θέλοντες, (ὡ τῆς ἀπαιδεύσεως ! ὡ τῆς σκαλιότητος !) οὐδ' εἰ μὴ τι ἄλλο, ἐκεῖνό γε ἐνθυμούμενοι, ὅτι πένια καὶ πλοῦτος, ἐλευθερία τε, ἣν φάμεν, καὶ δουλεία, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων, ὕστερον ἐπεισῆλθε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ὥστερ ἀβρώστῆματα κοινὰ τινα (9) τῇ κακίᾳ συνεισπεσόντα, κάκεινης ὄντα ἐπινοήματα (10). Ἀπ' ἀρχῆς δέ, φησιν, οὐ γέγονεν οὕτως· ἀλλ' ὁ πλάσας ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἀνθρώπον, ἐλεῦθερον ἀφῆκε καὶ αὐτεξούσιον, νόμῳ τῷ τῆς ἐντολῆς μόνῳ κρατούμενον, καὶ πλούσιον ἐν παραδείσῳ τρυφῇ· τοῦτο καὶ τῷ λοιπῷ γένει τῶν ἀνθρώπων βουλήθεῖς τε καὶ χαρισάμενος δι' ἐνός τοῦ πρώτου σπέρματος. Ἐλευθερία δὲ καὶ πλοῦτος, ἡ τῆς ἐντολῆς μόνῃ (11) τήρησις ἦν· πένια δὲ ἀληθὴς καὶ δουλεία, ἡ ταύτης παράβασις.

ΚΓ'. Ἀφ' οὗ δὲ (12) καὶ φόβοι, καὶ ἐριδεις, καὶ ἡ δολερὰ τοῦ θρεως τυραννίς, αἱ τῷ λήγῃ τῆς ἡδονῆς ὑποσύρουσα, καὶ ἐπανιστώσα (13) τοῖς ἀσθεγεστέροις τοὺς θρασυτέρους, ἐβράγγη τὸ συγγενὲς εἰς ὀνομάτων ἀλλοτριότητάς, καὶ τὸ τῆς φύσεως εὐγενὲς πλεονεξία (14) κατέτεμε, προσλαβούσα καὶ νόμον, τῆς δυναστείας ἐπικούρον. Ἀλλὰ σὺ βλέπε μοι τὴν πρώτην ἰσονομίαν (15), μὴ τὴν τελευταίαν διαίρεσιν· μὴ τὸν τοῦ κρατήσαντος νόμον, ἀλλὰ τὸν τοῦ κτίσαντος. Βοήθησον κατὰ δύναμιν τῇ φύσει, τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν τίμησον, αἰδέσθητι σαυτὸν, συγκαλύψον τῷ γένει τὴν ἀτιμίαν, ἐπάρχεσον τῇ νόσῳ, τὴν ἐνδειαν παραμύθησαι· ὁ εὐρωστών (16), ὁ πλουτιών, τὴν τοῦ νοσοῦντος, τὴν (17) τοῦ πενομένου· ὁ μὴ προσπαί-σας, τὴν τοῦ πεσόντος καὶ συντριβέντος· ὁ εὐθυμῶν, τὴν τοῦ ἀθυμούντος· ὁ τοῖς δεξιοῖς εὐθηνούμενος (18), τοῦ τοῖς ἀριστεροῖς κάμνοντος. Δός τι τῷ (19) Θεῷ χαριστήριον, ὅτι τῶν εὖ ποιεῖν δυναμένων ἐγένου, ἀλλ' οὐ τῶν εὖ παθεῖν δεομένων· ὅτι μὴ βλέπεις (20) εἰς ἀλλοτρίας χεῖρας, ἀλλ' εἰς τὰς σὰς ἑτεροί. Πλούτησον μὴ περιουσίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ εὐσέβειαν· μὴ τὸ χρυστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρετὴν, μᾶλλον δὲ ταύτην μόνον (21). Γενοῦ τοῦ πλουτίου τιμιώτερος, ἐκ τοῦ φανῆναι χρηστότερος· γενοῦ τῷ ἀτυχοῦντι θεός, τὸν ἔλεον Θεοῦ μιμησάμενος.

D

KZ'. Οὐδὲν γὰρ οὕτως, ὥς τὸ εὖ ποιεῖν, ἀνθρώπος

ditas. » Hic enim sermo est de vi publica, qua primæva libertas oppressa est.

(15) Ἰσονομίαν. Regg. a, c, d, ἰστομίαν [lege ἰστομίαν].

(16) Εὐρωστών. Regg. a, c, d, εὐβρωστών [male].

(17) Τῇ. Deest in Regg. a, bm, ph.

(18) Εὐθηνούμενος. Sic Regg. a, c, d, bm, ph, Coisl. 3, et Jes. Editi, εὐθυνοῦμενος [male].

(19) Τῷ. Deest in pluribus.

(20) Βλέπεις. Sic Regg. a, bm, c, d, et Or. 2. In edit. βλέπης [perperam].

(21) Μᾶλλον δὲ ταύτην μόνον. Hæc desunt in plerisque codd.

ἔχει Θεοῦ· καὶ ὁ (22) μὲν μεῖζω, καὶ ὁ δὲ ἐλάττω εὐεργετῇ, ἑκάτερος, οἶμαι, κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν. Ὁ μὲν ἐποίησε, καὶ (23) λύσας συνάγει (24) πάλιν· σὺ δὲ παύσθαι μὴ παρίδης (25). Ὁ μὲν ἡλέησεν εἰς τὰ μέγιστα, δοὺς ἐπὶ πᾶσι νόμον, προφῆτας, καὶ πρὸ τούτων, τὸν φυσικὸν νόμον ἀγραφον, τῶν παραττομένων ἐξεταστὴν, ἐλέγξας, νομοθετῆσαν, παιδαγωγῆσας· τὸ τελευταῖον, λύτρον ἑαυτὸν παραδοὺς ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς· χαρισάμενος ἀποστόλους, εὐαγγελιστάς, διδασκάλους, ποιμένας, ἱερεῖς, τέρατα, ἐπ' ἀνάδοξον πρὸς ζωὴν, θανάτου κατέλλουσιν, τρόπαιον κατὰ τοῦ νικήσαντος, διαθήκην τὴν ἐν σικκῇ, διαθήκην τὴν ἐν ἀληθείᾳ, Πνεύματος ἁγίου μερισμῶς, τὸ τῆς καινῆς σωτηρίας μυστήριον. Σὺ δὲ, εἰ μὲν καὶ (26) τὰ μεῖζω δυνατός εἰ, καὶ οἷς εὐεργεταίται ψυχῇ (πεποίθησε γὰρ σε καὶ ταῦτα πλοῦσι οὗ ὁ Θεός, εἰ θελήσεις), μὴδὲ ταῦτα εὖ ποιεῖν ἀπόσχη τὸν ἐνδεῆ (27)· μᾶλλον δὲ πρῶτα καὶ μάλιστα τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ πρὶν αἰτηθῆναι, ἄλλην τὴν ἡμέραν ἑλεῶν καὶ δανείζων (28) τὸν λόγον, καὶ ἀπαιτῶν φιλοπόνως τὸ δάνειον μετὰ τόκου τῆς τοῦ ὠφελήμενου (29) προσθήκης. ἢ ἂν αἰὲ τῷ λόγῳ προστίθῃσιν, αὐξῶν ἑαυτῷ (30) κατὰ μικρὸν τὰ τῆς εὐσεβείας σπέρματα. Εἰ δὲ μὴ, τὰ γε (31) δευτέρα καὶ μικρότερα (32), καὶ ὅσα εἰς δύναμιν ἔχει τὴν σὴν· ἐπικουρήσον, ὁρεξὼν τροφὴν, ὁρεξὼν ῥάκος, προσένεγκε φάρμακον, κατὰδῃσον τραύματα, ἐρώτησόν τι περὶ τῆς συμφορᾶς, περὶ καρτερίας φιλοσόφῃσον, θάρσησον, πρόσελθε· οὐ μὴ χεῖρόν τι σεαυτοῦ παρὰ τοῦτο γένη· οὐ μὴ μεταλάβῃς (33) τοῦ πάθους, καὶ οἱ λίαν ἄθροοι τοῦτο νομίσωσι λόγους ματαίους ἡπατημένοι· μᾶλλον δὲ ταύτην προβάλλονται τῆς ἑαυτῶν εἴτε εὐλαθείας (34), εἴτε ἀσεβείας ἀπολογίαν, ἐπὶ τὴν δειλίαν, ὡς δὴ τι μέγα καὶ σοφὸν καταφεύγοντες. Τοῦτο περὶ τὴν σὴν σε καὶ οἱ λόγοι, καὶ ἱατρῶν παῖδες (35), καὶ σύνοιχοι (36) τούτων θεραπευταί, ὧν οὐδεὶς πω τοῖς τοιούτοις προσίωσιν ἐκινδύνευσεν. Σὺ τοίνυν, εἰ καὶ τὸ πρᾶγμα φοβερόν καὶ ὑπονοίας ἄξιον, ὃ δοῦλε Χριστοῦ, καὶ φιλόθεε, καὶ φιλόφρων, μὴ πάθῃς μηδὲν ἀγεννές· τῇ πίστει θάρσησον· νικησάτω τὴν δειλίαν ὁ οἶκτος, ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος τὴν ἀπαλόγητα· στήτω πρὸ τῶν φιλοσάρκων λογισμῶν ἡ εὐσέβεια· μὴ παρίδης, μὴ παραδράμῃς τὸν ἀδελφόν, μὴ ἀποστραφῇς ὡς ἄγος, ὡς μίσμα, ὡς ἄλλο τι τῶν φευκτῶν καὶ ἀπειρημένων· σὺν ἐστὶ μέλος, καὶ εἰ τῇ συμφορᾷ κάμ-

* Ephes. iv, 11.

(22) Ὁ. Sic Regg. a, bm, ph, etc. Deest in edid.

(23) Καί. Deest in pluribus.

(24) Συνάγει. Jes., συνεισάγει.

(25) Παρίδης. Reg. bm, παρελθῇς.

(26) Καί. Sic Regg. a, bm, c, ph, et Or. 2. Deest in edit.

(27) Ἐνδεῆ. Reg. ph, ἐνδεᾶ [lege, ἐνδεᾶ].

(28) Δανείζων. Or. 1 et 2, δανίζων.

(29) Ὁρεζομένη. Reg. bm, ὠφελομένη.

(30) Αὐξῶν ἑαυτῷ, etc. Reg. a, Or. 2, et Gabr., νονεχῶς αὐξῶν ἐν ἑαυτῷ, « qui prudenter in seipso pietatis semina sensim adauget. »

(31) Τὰ γε. Reg. ph, τάχα, « fortasse. »

A quam de aliis bene mereri : tametsi ille majora, hic minora beneficia conferat, uterque, opinor, pro suis viribus. Ille hominem condidit, ac solum rursum colligit : tu lapsus ne despicias. Ille eum maximis in rebus commiseratus est, cum ei, præter cætera, legem, prophetas, ac prius etiam, naturalem legem, non scriptam, eorum quæ geruntur, censorem, dedit, arguens, admonens, castigans ; postremo seipsum pro mundi redemptione tradens ; atque insuper apostolos tribuens, evangelistas, doctores, pastores, morborum curationes, portenta, mortis destructionem, trophæum adversus eum qui vicerat, fœdus in umbra, fœdus in veritate, Spiritus sancti distributiones, novæ salutis mysterium : tu vero, si quidem majora quoque potes, et quibus anima beneficio afficitur (nam his etiam rebus divitem te, si voveris, Deus fecit), ne his quoque de indigente bene mereri absiste. Immo primum ac potissimum hæc ei, qui abs te petit, tribue, priusque etiam quam postulet, tota die miserans ac sermonem commodans, debitumque cum fenore sedulo exigens, hoc est, ejus, cui utilitas affertur, incrementum, quod quidem doctrinæ semper adjungit, dum pietatis semina in seipso paulatim auget. Sin hæc largiri nequis, at certe hæc secunda et minora, et quæ sub facultatem tuam cadunt, præsta : subveni, cibum præbe, detritum pannum porrige, medicamentum adhibe, vulnus alliga, de calamitate aliquid percunctare, de patientia orationem habe, bono animo esto, accede ; haudquaquam 277 ex ea re deterior teipso eris ; haudquaquam morbum contrahas, etiamsi homines nimium delicati, inanibus decepti rationibus, hoc existiment ; vel potius hoc sive mollietati, sive impietati suæ prætexant, ad timiditatem, velut ad magnum aliquid et prudens, confugientes. Hoc tibi persuadeant, et rationes, et medici, et contubernales qui eos curant, ex quibus nondum ullus ea de causa in periculum incidit, quod ad eos accesserit. Atque ut demus rem hanc metu et suspitione non carere, tu tamen, o serve Christi, Deique et hominum amator, ne propterea degenerem atque ignavum animum geras : verum confidito ; timiditatem misericordiae, Dei metus mollietiem vincat ; rationes eas, quæ carni favent, pietas superet. Ne fratrem despicias, ne prætereas,

(32) Καὶ μικρότερα. Deest in Reg. ph.

(33) Μεταλάβῃς. Regg. a, d, et Or. 2, μεταλάβῃς.

(34) Εὐλαθείας. Regg. a, c, d, duo Coisl. et Or. 2, πλακαίς [f. βλακαίς], « concordia, sive impietatis excusationem prætexant. »

(35) Λόγοι, καὶ ἱατρῶν παῖδες. Regg. bm, οἱ λόγοι. « Rationes, et medicorum filii, » id est, medici. Sic Gregorius, orat. 1, de filio, « Græcos » appellat, Ἑλλήνων παῖδας. Sic sacra Scriptura : « Palpebræ ejus interrogant filios hominum, » id est, homines (Ps. x, 5).

(36) Σύνοιχοι. Regg. a, bm, ph, οἱ σύνοιχοι.

ne, ut scelus, ut piaculum, ut aliud quiddam fugiendum et execrandum averteris. Membrum tuum est, tametsi calamitate curvetur: ut Deo, tibi *derelictus est pauper*¹⁰, licet animo admodum forti praetereas; his enim verbis pudore te fortasse affliciam. Humanitatis tibi argumentum proponitur, etiamsi

XXVIII. Quisquis navigat, naufragio propinquus est, eoque magis, quo audacius navigat: et quisquis corpus gerit, corporis malis propinquus est, eoque magis, quo erectior incedit, nec eos, qui ante se jacent, intuetur. Dum secundo vento navigas, ei qui naufragium facit, manum porrige: dum sanus es et locuples, afflicto fer opem. Ne exspectes, dum, quantum malum sit inhumanitas, in teipso discas, quantumque bonum viscera egentibus aperire. Ne experiri velis Deum manum extendentem adversus eos, qui cervice attollunt, ac pauperes praetereunt. In alienis calamitatibus haec disce; egenti parvum aliquid tribue; neque enim parvum est ei, qui omnibus rebus caret, imo ne ipsi quidem Deo, modo viribus non impar. Sit tibi summi muneris loco animi alacritas: si nihil habes, illacryma. Magnum calamitoso remedium est miseratio ex animo collata: ac vere et sincere condolere, calamitatem magna ex parte levat. Homo apud te iumento **278** vilior non est, o homo, quod cum in foveam incidit, aut aberravit, erigere, ac reducere tibi lex praescribit¹¹. Si quid autem profundius aliud, et magis arcanum occultet, cujusmodi sunt multa legalis profunditatis ac duplicis sensus, non est meum nosse, verum Spiritus omnia perscrutans et cognoscentis: quantum vero ipse ratione atque intelligentia consequi possum, hoc ideo sanxii, ut nos ab humanitate, quam in rebus parvis adhibemus, ad maiorem pleniorisque benignitatem exerceat. Quanta enim, quaeso, his, qui ejusdem nobiscum generis atque honoris sunt, debetur, quae vel usque ad ea, quae ratione carent, exigitur?

XXIX. Atque haec quidem suadent ratio, et lex, et hominum moderatissimi quique, apud quos praestabilius habetur beneficium dare quam accipere, majorique studio est misericordia, quam lucrum. Quid vero de nostris sapientibus dixeris? Nihil enim de exteris dico, qui vitis suis patronos deos exco-

¹⁰ Psal. x, 14, sec. Hebr. ¹¹ Deut. xxii, 1 seqq.

(57) Ἐγκαταλέλειπται. Reg. bm, εγκαταλείπειται.

(58) Παρατρέχεις. Sic Regg. a, bm, c, d, et Or.

2. Ed., παρατρέχεις.

(59) Ἀλλότριος. «Alienus,» nempe, «Diabolus.»

(40) Τόσω. In quibusdam, τοσούτω.

(41) Πλής. In aliis, πλείς [rectius].

(42) Εὐεκτήης καὶ πλουτήης. Regg. a, c, d, Or. 2. Montac., εὐεκτήεις καὶ πλουτήεις.

(43) Μὴ βουλευθῆς ἐπάραι χεῖρα Θεοῦ. (Par., μὴ βουλευθῆς ἐπάραι χεῖρα Θεοῦ [corrupte].) «Ne committas ut Deus manum extendat in eos,» etc.

(44) Τοὺς πένητας. Haec desunt in Reg. bm.

(45) Τί καὶ. Desunt in nonnullis codd.

(46) Τῷ. Sic Regg. a, c, d, et Orat. 2. Deest in edit.

(47) Εἰ μὴδὲρ ἔχης. Regg. d, bm, εἰ δὲ μὴδὲν ἔχης.

(48) Δάκρυον. Regg. a, c, d, et Orat. 2, δά-

Α πτεται· Σοὶ ἐγκαταλέλειπται (37) ὁ πτωχός, ὡς Θεῷ, καὶ εἰ λίαν παρατρέχεις (38) μεγαλοψύχως, τάχα γὰρ σε τοῦτοις δυσωπήσω τοῖς βήμασι. Σοὶ πρόκειται φιλανθρωπίας ὑπόθεσις, καὶ εἰ ἄλλοτριος σε τοῦ εὐ παθεῖν ὁ ἄλλότριος (39).

te a beneficio accipiendo alienus avertat et alienet.

KH'. Πᾶς ὁ πλέων ἐγγύς ἐστι τοῦ ναυαγίου, καὶ τόσω μᾶλλον, ὅσῳ περ ἂν τοληρότερον πλῆρ· καὶ πᾶς ὁ σῶμα περιεχόμενος ἐγγύς ἐστι τῶν τοῦ σώματος κακῶν, καὶ τόσω (40) μᾶλλον, ὅσῳ περ ἂν ὀρθῶς βαδίζῃ, καὶ μὴ βλέπῃ τοὺς πρὸ αὐτοῦ κειμένους. Ἔως πλής (41) ἐξ οὐρίας, τῷ ναυαγοῦντι ὁδὸς χεῖρα· ἔως εὐεκτήης καὶ πλουτήης (42), τῷ κακοπαθοῦντι βοήθησον. Μὴ ἀναμεινῆς ἐπὶ σεαυτοῦ μαθεῖν, ὅσον ἐστὶ B κακὸν ἀπανθρωπία, καὶ ὅσον ἀγαθὸν σπλάγχνα τοῖς χρήζουσιν ἀνοιγόμενα. Μὴ βουλευθῆς ἐπάραι χεῖρα Θεοῦ (43) κατὰ τὸν ὀφαιγενούμενον, καὶ παρατρέχοντων τοὺς πένητας (44). Ἐν ἄλλοτρίαις συμφοραῖς ταῦτα παιδεύθητι· ὁδὸς τι καὶ (45) μικρὸν τῷ δεομένῳ· οὐ γὰρ μικρὸν τῷ πάντων ἐπιθεῖς, ἀλλ' οὐδὲ τῷ (46) Θεῷ, ἂν ᾗ κατὰ δύναμιν. Ἀδὲς ἀντὶ μεγάλου τὴν προθυμίαν· εἰ μὴδὲν ἔχῃς (47), δάκρυον (48)· μέγα τῷ (49) ἀτυχοῦντι φάρμακον, ἔλεος ἀπὸ ψυχῆς εἰσφερόμενος· καὶ τὸ συναλγεῖν γνησίως, πολὺ τι κουφίζει τῆς συμφορᾶς. Οὐκ ἔστιν ἀτιμωτέρός σοι τοῦ κτήνους ὁ ἄνθρωπος, ὃ (50) ἄνθρωπε, ὃ πεσὼν εἰς βόθρον, ἢ πλανηθὲν, ἀνεγείρειν σοι καὶ ἐπανάγειν ὁ νόμος διακελεύεται· εἰ μὲν σι· καὶ ἄλλο κρύπτων ἀπορόρητοτερον καὶ βαθύτερον, ὅσα τὰ πολλὰ (51) τοῦ νομικοῦ βάθους καὶ τῆς διπλῆς, οὐκ ἔμὸν τοῦτο εἰδέναι, ἀλλὰ τοῦ πάντα ἐρευνούντος καὶ γινώσκοντος Πνεύματος· ὃ δ' οὖν ἐγὼ (52) καταλαμβάνω, καὶ ὅσον εἰς τὸν ἔμὸν ἔκει λόγον, γυμνάζων ἡμᾶς ἀπὸ τῆς εἰς τὰ μικρὰ φιλανθρωπίας, ἐπὶ τὴν τελειότεραν (53) καὶ μεζίονα. Πόση γὰρ ὀφείλεται τοῖς ὁμοφύλοις καὶ ὁμοτίμοις ἢ καὶ μέχρι τῶν ἀλόγων ἀπαιτούμενη;

KΘ'. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ λόγος, καὶ ὁ νόμος, καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ μετριώτατοι, παρ' οἷς τὸ εὐ ποιεῖν τοῦ πάσχειν τιμωτέρον, καὶ περισπουδασιότερος κέρδους ἔλεος. Τί δ' ἂν εἴποις περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σοφῶν; Ἐγὼ γὰρ λέγειν τοὺς ἐξωθεν, οἱ συνηγόρους τοῖς πάθεσι θεοῦς εὐρίσκοντες, καὶ τῷ Κερδῶ (54), ὃ (55)

D κρυον.

(49) Τῷ. Sic Regg. a, om. Deest in edit.

(50) Ὁ. Deest in pluribus.

(51) Ὅσα τὰ πολλὰ, etc. «Cujusmodi sunt multa legalis profunditatis, ac duplicis sensus,» nempe, «spiritualis et allegorici.» Non bene igitur Billius: «Cujusmodi plerasque legalis profunditatis sensuumque duplicitas habet.»

(52) Ὁ δ' οὖν ἐγὼ. Ita Regg. a, bm, et Or. 2. In quibusdam, ὡς δ' οὖν ἐγὼ. Deest ἐγὼ in edit.

(53) Τελειότεραν. Regg. a, c, d, et Or. 2, τελειότεραν.

(54) Κερδῶ. «Lucro, Mercurio.» Regg. bm, c, d, κέρδει, «lucro.»

(55) Ὁ. Deest in Reg. c. Et certo, eo sublato commodior est lectio, ac sic verti potest: «Imo vero, quod adhuc pejus est, legisset more sanxerunt,» etc.

τὰ πρῶτα νεμῶσιν· ἤδη δὲ, καὶ ὁ τοῦτο χεῖρόν ἐστι, καὶ ἀνθρωποκτονεῖν νομίζουσιν ἐστὶν οἷς δαιμόνων, καὶ παρ' οἷς ἔθνεσι, καὶ μέρος εὐσεβείας αὐτοῖς ἡ ἀπανθρωπία, καὶ ταῖς τοιαύταις θυσίαις αὐτοὶ τε χαίρουσι, καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν οἶονται, πονηροὶ πονηρῶν ἱερεῖς καὶ μύσται γινόμενοι. Ἄλλ' εἰς τῶν ἡμετέρων τινὲς, ὃ καὶ θαυμάζειν ἄξιον, οἱ τοσοῦτον ἀπέχουσι συναλγεῖν καὶ βοηθεῖν τοῖς κάμνουσιν, ὥστε καὶ προσονειδίζουσι πικρῶς, καὶ (56) προσεπεμβαίνουσι (57), καὶ φιλοσοφοῦσι κενὰ καὶ μάταια, καὶ φωνοῦσιν ὄντως ἐκ γῆς, καὶ εἰς ἀέρα λαλοῦσιν, καὶ οὐκ εἰς ἀκοὰς εὐσυνέτους, καὶ θεοῖς συνεπισμένας (58) δόγμασι, καὶ τολμῶσι λέγειν· Παρὰ Θεοῦ τὸ ταλαιπωρεῖν ἐκείνους, παρὰ Θεοῦ τὸ εὖ πράττειν ἡμῖν· καὶ τίς εἰμι ἐγὼ δόγμα λύειν Θεοῦ, καὶ Θεοῦ φανῆναι χρηστότερος; Καμνέτωσαν, ταλαιπωρεῖτωσαν (59), δυστυχεῖτωσαν· οὕτως ἔδοξεν. Κάνταῦθα μόνον εἰπὼ φιλόθεοι, οὗ δεῖ φυλάττειν τοὺς ὁλοῦς, καὶ κατὰ τῶν ἀβύλων νεανιεῦσθαι. Ὅτι μὲν οὖν οὐκ (60) ἐκ τοῦ (61) Θεοῦ τὸ εὖ πράττειν αὐτοῖς (62) εἶναι νομίζουσι, δηλοῦσι· σαφῶς ἐξ ὧν λέγουσι. Τίς γὰρ ἂν οὕτω διανοηθεῖ περὶ τῶν δεομένων, Θεὸν εἰδὼς χωρηγὸν (63) ὧν κέχτηται; Τῶν γὰρ αὐτῶν ἐστὶν ἔχειν τέ τι παρὰ Θεοῦ, καὶ κεχρησθαι κατὰ Θεὸν οἷσπερ ἔχουσιν.

Α'. Εἰ δὲ καὶ παρὰ Θεοῦ τὸ κακοπαθεῖν ἐκείνους, οὕτω δῆλον, ἕως ἂν καὶ παρ' ἑαυτῆς ἡ ὕλη φέρῃ (64) τὸ ἄτακτον, ὥσπερ ἐν βέβητοι. Καὶ τίς οἶδεν, εἰ ὁ μὲν διὰ κακίαν κολάζεται, ὁ δὲ ὡς ἐπαινούμενος αἴρεται· ἀλλὰ μὴ τοῦναντίον, ὁ μὲν διὰ πονηρίαν ὑψοῦται, ὁ δὲ δι' ἀρετὴν δοκιμάζεται; ὁ μὲν πλεῖον (65) ἐπαιρούμενος, ἵνα καὶ πέσῃ χαλεπώτερον, ὅλην ἐώμενος πρότερον, ὥσπερ τινὰ νόσον, ἐκρῆξαι τὴν ἑαυτοῦ κακίαν, ἵνα καὶ κολασθῇ δικαιοτέρων· ὁ δὲ καὶ παρὰ δόξαν πιεζόμενος, ἵνα ὥσπερ χρυσὸς ἐν καμίνῳ δοκιμασθεῖς, τῇ· κακίας, εἴ τι καὶ μικρὸν ἔχει, τοῦτο (66) ἐκτῆξῃ· καθάρως γὰρ ἀπὸ βύπτου παντελῶς οὐδεὶς, οὐκ οὖν (67) ἐν γεννητῇ φύσει, ὥσπερ ἴχθυοι, εἰ καὶ φανῇ δοκιμώτερος. Εὐρίσχω γάρ τι καὶ τοιοῦτο (68) ἐν τῇ θεῇ Γραφῇ μυστήριον· καὶ μικρὸν ἂν εἴῃ πάσας ἀπαριθμῆναι τοῦ Πνεύματος τὰς φωνάς, αἱ μὲν (69) πρὸς τοῦτο φέρουσιν. Ἄλλὰ τίς ἂν ψάμμον θαλασσῶν, καὶ (70) σταγόνας ὕδατος, καὶ βυθοῦ μήκος ἀναμετρήσαιτο; τίς δ' ἂν τοῦ Θεοῦ τῆς περὶ πάντα σοφίας τὸ βάθος ἐξηγιάσαιεν, ὅφ' ἥς

¹² Isa. xxix, 4. ¹³ Job xxv 4.

[56] *Kal. Deest in tribus Regg.*

[57] *Προσεπεμβαίνουσι.* Sic Regg. bm, ph, et Or. 2, Par., προσεπεμβαίνοντες. Editi, ἐπεμβαίνουσι.

[58] *Συνεπισμένας.* Sic Regg. a, c, d, et Or. 2. In editi, συνεπισμένης.

[59] *Ταλαιπωρεῖτωσαν.* Or. 2, ταλαιπωρήτωσαν [inendose].

[60] *Οὐκ.* Addidimus οὐκ auctoritate plurium codd. Coisl. 1 et 2, Or. 2, Par., etc.

[61] *Τοῦ.* Deest in tribus Regg.

[62] *Αὐτοῖς.* Sic Regg. bm, et ph. Editi, αὐτῶς.

A gitant, et Lucio primas tribuunt; et, quod eo sceleratius est, nonnullis quoque daemonibus apud quasdam nationes homines necare in more habent, atque in pietatis parte crudelitatem ponunt, sacrificiisque huiusmodi, et ipsi delectantur, et deos suos delectari putant, mali utique malorum sacerdotes et mystæ. Verum ex nostris quoque nonnulli sunt, id quod lacrymis dignum est, qui tantum abest ut laborantium vicem doleant, ipsisque opem ferant, ut eos etiam acerbis probris insectentur, ipsisque insultent; ac vane et inaniter philosophantur, verique ex terra vocem mittunt¹², et in aerem loquuntur, non in sagaces aures divinisque dogmatibus assuetas, eoque audaciæ progrediuntur, ut dicant: A Deo illis est afflictio, a Deo nobis prosperitas. Et quis ego sum, qui Dei decretum rescindam, ac Deo benigniorem me præbeam? Ægrotent, afficiantur, in calamitate versentur: ita Deo visum est. Atque hic solum Dei amorem præ se ferunt, ubi obolos custodire, ac miseris insultare oportet. Sane quod isti se prosperitatem a Deo habere minime arbitrentur, per ea quæ loquuntur, aperte indicant. Quis enim de indigentibus ita statuerit, qui quidem suorum ²⁷⁹ omnium bonorum auctorem et largitorem Deum agnoscat? Eorundem quippe est, et a Deo aliquid habere, et iis, quæ habent, pie ac secundum Deum uti.

XXX. An autem a Deo quoque fiat, ut illi divexentur, nondum perspicuum est, quandiu terrena hæc moles perturbationem a seipsa, velut in fluctibus, tulerit. Cuinam vero exploratum est, num ille ob vitium crucietur, hic rursus ut bonus ac laude dignus, evehatur; et non e contrario, ille ob improbitatem attollatur, hic ob virtutem exploretur? Ille, inquam, altius evectus, ut gravius corruat, ac tantisper expectatus, quoad universa ipsius improbitas, morbi cuiuspiam instar, prius eruperit, ut justius etiam postea puniatur: hic rursus, præter opinionem oppressus, ut, non secus atque aurum in fornace, probatus, si quid vitii paululum in se habeat, eliquet; nemo enim, saltem in natura generatione procreata, omnino a sordibus purus est, ut audivimus¹³, licet ille probatior videatur. Nam huiusmodi quoque aliquod mysterium in Scriptura reperio; ac longum utique esset omnes Spiritus voces, quæ huc spectant, recensere. Sed quis arenarum maris, et pluviarum guttas, et abyssi profundita-

[63] *Χωρηγόν.* Or. 2, χορηγόν.

[64] *Ἡ ὕλη φέρῃ.* Reg. ph, et Or. 2, φέρει. «Terrena hæc moles, » id est, « corpus corruptibile. »

[65] *Πλεῖον.* etc. Tres Regg., πλέον. In Reg. c sic legitur: πλεῖον ἐπαιρούμενος, ὥσπερ τινὰ νόσον ῥῆξαι τὴν ἑαυτοῦ κακίαν συγχωρηθεῖς, ἵνα πέσῃ χαλεπώτερον.

[66] *Τοῦτο.* Regg. c, d, τοιούτου.

[67] *Οὐκ οὐρ.* Forte, οὐ γούν. Editi.

[68] *Τοιοῦτο.* Regg. bm, et ph, τοιούτον.

[69] *Με.* Or. 2, μοι.

[70] *Καὶ.* Reg. d, ἡ.

tem metiri¹⁴; quis divinæ in omnibus rebus sapientiae profunditatem, per quam et omnia creavit, et ea, quemadmodum ipse vult ac novit, moderatur, investigare queat? Satis enim nobis est, Apostoli exemplo, ipsius conjiciendae et contemplandae difficultatem admirando solum pertransire: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam inscrutabilia sunt iudicia ejus, et investigabiles viæ ejus*¹⁵! Et, *Quis novit mentem Domini*¹⁶? *Quis*, ut cum Job loquar, *ad summum sapientiae ejus accessit*¹⁷? *Quis sapiens, et intelliget hæc*¹⁸, ac non per id, quod percipi non potest, id, quod supra mensuram est, metietur?

XXXI. Alius igitur in his rebus temerarius et audax sit, vel potius nemo sit: ego autem, vel hujus vitæ cruciatum improbitati, vel res lætas et secundas pietati omnino ascribere vereor; imo vero nunquam, et hoc ob aliquam utilitatem contingit, nempe ut vel per improborum calamitatem vitii cursus reprimatur, vel per bonorum felicitatem virtuti via muniatur; sed id non semper, nec omnino, verum hoc **280** futuro tempori tantum reservatur, in quo alii virtutis præmiis, alii scelerum poenis afficiuntur. *Resurgent enim*, inquit, *hi in resurrectionem vitæ, illi in resurrectionem judicii*¹⁹. Rerum autem hujus ævi alia forma est, aliaque gubernatio, tametsi omnia eo ferant, atque apud Deum æquabile quiddam procul dubio habeat id quod nobis inæquale esse videtur: haud aliter atque in corporibus eminentes ac demissæ partes, magnitudines item et parvitates, atque in terra, tam ea quæ alte se efferunt, quam quæ subsidunt, ex quibus pulchritudo mutua inter se habitudine conflatur ac perspicitur; quandoquidem quod inordinatum et inæquale est in prima artificis circa materiam adumbratione, valde tamen artificiosum foret, si ad operis ejusdam structuram accommodaretur: id quod tum demum intelligimus atque fatemur, cum elaborati operis elegantiam undique perfectam et ut nos sumus; nec res hujus vitæ propterea temere rationes non habemus.

XXXII. Sed et si quædam ejus, qua laboramus, affectionis imago exhibenda est, non multum iis, qui nausea et vertigine laborant, dissimiles sumus, qui omnia sursum deorsumque verti putant, cum ipsi vertantur. Idem etiam his, de quibus loquimur, accidit. Neque enim Deum sapientiore se esse sus-

A καὶ πεποιθεὶς τὰ πάντα, καὶ διοικεῖ τρόπον, ὃν αὐτὸς καὶ βούλεται καὶ ἐπίσταται; Ἀρχεῖ γάρ, κατὰ τὸν θεὸν Ἀπόστολον, θαυμάσαντας μόνον τὸ ταύτης δυστέκμαρτον καὶ δυσθεώρητον παρελθεῖν. Ὡς βέβαιος πλούτου, καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι (71) αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! καὶ, *Τίς ἔγνω τοῦ Κυρίου*; *Εἰς δὲ τὰ ἔσχατα τῆς σοφίας αὐτοῦ τίς ἀφῆκετο*; φησὶν ὁ Ἰωβ. *Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα*, καὶ οὐχὶ τῷ ἀνεφίκτῳ (72) μετρήσει τὸ ὑπὲρ μέτρησιν.

ΛΑ'. Ἄλλος μὲν οὖν εἶη περὶ ταῦτα τοιμηρὸς καὶ γεννάδας, μᾶλλον δὲ εἴη μηδεὶς· ἐγὼ δὲ ὀκνῶ κακίᾳ δοῦναι πάντως τὴν ἐντεῦθεν κόλασιν, ἢ εὐσεβεῖα τὴν ἀνεσιν· ἀλλ' ἐστὶ μὲν ὅτε καὶ πρὸς τι χρῆσιμον, ἢ κακίας ἔγκοπτομένης δυσπαθεῖα τῶν πονηρῶν, ἢ ἀρετῆς ὁδοποιουμένης εὐπαθεῖα τῶν βελτιώγων· οὐκ ἀεὶ δὲ, οὐδὲ πάντως, ἀλλ' εἶναι τοῦτο μόνον καιροῦ τοῦ μέλλοντος, καθ' ὃν οἱ μὲν τὰ τῆς ἀρετῆς ἄθλα, οἱ δὲ τὰ τῆς κακίας ἐπιτίμια (73) δέξονται. Ἀναστῆσονται γάρ οὗτοι, φησὶν, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, καὶ οὗτοι εἰς ἀνάστασιν κρίσεως· τὰ δὲ ἐντεῦθεν ἐτέρου τύπου εἶναι, καὶ ἀγωγῆς ἐτέρας, πάντα ἐκείσε φέροντα, ἐχούσης ὁμαλὸν τι παρὰ Θεοῦ πάντως καὶ τῆς δοκούσης ἡμῖν ἀνωμαλίας· ὥσπερ ἐν σώματι τὰς ἐξοχὰς καὶ εἰσοχὰς, μεγέθη τε καὶ μικρότητας, καὶ γῆς ἐπαναστάσεις τε καὶ ὑφέσεις· ἐξ ὧν τὸ κάλλος τῇ πρὸς ἄλληλα σχέσει συνιστάμενόν τε καὶ θεωρούμενον· ἐπεὶ καὶ τεχνίτου (74) τὸ περὶ τὴν ὕλην τέως ἄτακτον καὶ ἀνώμαλον, λίαν ἔντεχον γινώσκον, ἂν πρὸς τινος ἔργου κατασκευὴν εὐτρεπίσαιο (75)· τότε καὶ ἡμῖν καταλαβανόμενόν τε καὶ ὁμολογούμενον, ὅταν τὸ (76) ἀποτελεσθὲν κάλλος τοῦ δημιουργήματος θεωρήσωμεν. Ἄλλ' οὕτε ἐκεῖνος ἄτεχνος ἢ (77) ὡς ἡμεῖς, οὕτε ταῦτα διοικεῖται ἀτάκτως, ὅτι μὴ καὶ ἡμῖν ὁ λόγος γνώριμος.

absolutam intuemur. At nec ille artis inscius est, atque incondite gubernantur, quia exploratas earum

D AB'. Ἀλλ' εἴ τινα (78) δεῖ καὶ εἰκόνα λαβεῖν τοῦ ἡμετέρου πάθους, οὐ πόρρω τῶν ναυτιούντων ἐσμέν καὶ ἡλιγγίνωντες, οἱ στρέφασθαι (79) τὰ πάντα δοκοῦσιν, αὐτοὶ στρεφόμενοι· ὡς δὲ καὶ οὗτοι, περὶ ὧν ὁ λόγος. Οὐ γὰρ ἀνέχονται σοφώτερον αὐτῶν εἶναι τὴν θεὸν, ἂν πρὸς τι τῶν συμβαινόντων ἡλιγγιάσων· ἢ

¹⁴ Eccli. i, 2. ¹⁵ Rom. xi, 33. ¹⁶ ibid. 34. ¹⁷ Job xv, 8. ¹⁸ Ose. xiv, 40. ¹⁹ Joan. v, 29.

(71) Ἀνεξιχνίαστοι. Sic Regg. bm, ph, Or. 2, Apost., etc. Editi, ἀνεξιχνίαστοι.

(72) Καὶ οὐχὶ τῷ ἀνεφίκτῳ, etc. « Ac non per id, quod assequi non licet, id metietur quod supra mensuram est? » Vel cum Gabrielio: « Ac non potius incomprehensibilitate metietur, id quod est supra mensuram? »

(73) Οἱ δὲ τὰ τῆς κακίας ἐπιτίμια. Sic Regg. a, c, d, bm, ph, etc. Or. 2, κακίας τὰ ἐπιτιμώματα. Editi, οἱ δὲ τῆς κακίας τὰ ἐπιτίμια.

(74) Ἐπεὶ καὶ τεχνίτου, etc. Billius: « Quandoquidem opificis quoque materia, quæ prius inæqualis atque incondita erat, perquam tamen artificio-

sa esset, » etc.

(75) Εὐτρεπίσαιο. Sic Regg. a, c, d, bm, ph. Or. 2, Jes., etc. Editi, εὐτρεπίσσηται.

(76) Τὸ. Sic Regg. a, bm, ph, Or. 2, etc. Deest in editis.

(77) H. Deest in tribus Regg.

(78) Ἀλλ' εἴ τινα, etc. Billius: « quin potius, ut animi nostri affectum imagine quadam exprimam, » etc.

(79) Οἱ στρέφασθαι, etc. Reg. u, οἷς στρέφασθαι τὰ πάντα δοκεῖ αὐτοῖς στρεφομένοις. Quæ quidem lectio optima, et syntaxi magis consona.

καμῖν περὶ τὸν λόγον δέον, ὡς τάχ' ἂν τῇ φιλοπονίᾳ Ἀ
δολεσμένης τῆς ἀληθείας, ἣ σωφτεροῖς ἑαυτῶν
ταῦτα συμφιλοσοφεῖν καὶ πνευματικωτέροις, ἐπει-
δὴ (80) καὶ τοῦτο χάρισμα ἔν, καὶ οὐχὶ πάντων ἡ
γνώσις, ἣ καθάρσει βίου ταύτην θηρεύειν, καὶ παρὰ
τῆς ὄντως Σοφίας σοφίαν ἐπιζητεῖν. Οἱ δὲ (ὡ τῆς
ἀπαιδευσίας!) ἐπὶ τὸ ἐτοιμότερον τρέπονται, καὶ
ἀλογίαν τοῦ παντὸς καταψεύδονται, αὐτοὶ τὸν λόγον
οὐκ ἐπιστάμενοι· καὶ εἰσὶ δ' ἀπαιδευσίαν σοφοί, ἣ
διὰ σοφίαν, ἵνα οὕτως εἴπω, τὴν περιττὴν, ἄσοφοι
καὶ ἄσύνετοι (81). Ἐντεῦθεν οἱ μὲν (82) τύχην καὶ
τὸ αὐτόματον ἐδογματίσαν, ὄντως αὐτόματα καὶ ὡς
ἔτυχεν ἀναπλασθέντα ἐπινοήματα· οἱ δὲ ἀστέρων τι-
νὰ θυναστίαν ἔλογόν τε καὶ ἄλυστον πλεχόντων, ὡς
ἂν βούλωνται (83), τὰ ἡμέτερα, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸ
τὸ πλέκειν συνηναγκασμένον· καὶ πλανητῶν δὴ τι-
νων καὶ ἀπλανῶν συνόδους καὶ ὑποχωρήσεις, καὶ κυ-
ρίαν τοῦ παντὸς κίνησιν. Οἱ δὲ, ὅ τι ἂν (84) ἕκαστος
ἐφαντάσθησαν, τῷ ταλαιπώρῳ γένει τῶν ἀνθρώπων
φέρουτες, ἐπεισέγαγον, ὅσον αὐτοῖς (85) τῆς Προνοίας
ἀνέφικτόν τε καὶ ἀθεώρητον, εἰς διαφόρους δόξας καὶ
προσηγορίας καταμερίσαντες. Εἰσὶ δὲ οἱ καὶ πέναν
πολλὴν τῆς Προνοίας κατέγνωσαν, τὰ μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς
ταύτῃ διοικεῖσθαι νομίσαντες, ἄχρι δ' ἡμῶν τῶν καὶ
μάλιστα δοκούντων κατὰγειν αὐτὴν ἀποκνήσαντες, ὡς-
περ δεδοκότες, μὴ τῷ πλείονας (86) εὐεργετῆσθαι,
ἀγαθώτερον ἀποφῆναι τὸν εὐεργέτην, ἣ ἀποκάμει
αὐτοῖς (87) ὁ Θεὸς εὐ τοῖων πλείονας.

ab ipsa regi atque gubernari judicarunt, cæterum
demittere gravati sunt; perinde ac vererentur, ne,
exhiberent benefactorem, aut ne Deus bene de pluribus merendo defatigaretur.

ΑΓ'. Ἄλλ' οὗτοι μὲν, ὅπερ εἶπον, ἐρρίφθων, ἐπεὶ C
καὶ καλῶς αὐτοὺς προλαβὼν ὁ λόγος ἡμῶν αὐτοῖς· Ἐμα-
ταιώθη γὰρ, φησὶν, ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία·
φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωρᾶνθησαν, καὶ ἡλλα-
ξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀρεθάρτου (88) Θεοῦ, μύθοις
τιοῖ καὶ σκιαῖς τὴν διὰ πάντων Πρόνοιαν καθυβρί-
σαντες. Ἡμεῖς δὲ μῆτε αὐτοὶ ταῦτα τερατευόμεθα,
εἴπερ τι μέλει τοῦ λόγου λογικοῖς οὖσιν ἡμῖν, καὶ λό-
γου θεραπευταῖς· μῆτε (89) τοὺς οἰομένους ἀποδεχώ-
μεθα, καὶ ἐυδωμῶσι τὴν γλῶτταν ἐν τοῖς ἀτόποις
λόγοις καὶ δόγμασι, καὶ τῷ καινῷ (90) τέρπωσιν.
Ἄλλὰ καὶ Θεὸν εἶναι τὸν πάντων ποιητὴν (91) καὶ
δημιουργὸν πιστεύωμεν· πῶς γὰρ ἂν (92) ὑπέστη τὸ
πάν, μὴ τινος οὐσιώσαντος τε καὶ συναρμόσαντος;
Καὶ Πρόνοιαν συνεισάγωμεν, τὴν τοῦδε τοῦ παντὸς
συνεκτικὴν τε καὶ συνδετικὴν· ἐπεὶ καὶ προνοητὴν D

⁸⁰ Rom. i, 21 seqq.

(80) Ἐπειδὴ. Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 2.
Editi vero, ἐπειδὴ περ.

(81) Ἀσύνετοι. Regg. a, c, d, et Jes., ἀπαίδευ-
τοι.

(82) Ἐντεῦθεν οἱ μὲν, etc. « Hinc alii quidem
Fortunam et casum instituerunt, inventa vere casu
et sortito excogitata atque afflicta. »

(83) Βούλωνται. Sic Regg. d, bm, ph, et Or. 2.
Alii, βούλονται.

(84) Ὅ τι ἂν. Regg. a, bm, ph, ὅτι δ' ἂν.

(85) Ἀνέφικτοι. Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 2. Editi,
αὐτέφικτοι.

(86) Μὴ τῷ πλείονας, etc. Billius : « ne benefa-

tinere; statim ut inopinatum quid acciderit, quasi
vertigine correpti hærent, cum econtra oporteret
eos, vel in indaganda ratione laborare, ut cura ac
diligentia veritatem fortasse consequi possint: vel
de his rebus sapientiores viros magisque spirituales
consulere, quandoquidem id quoque inter Spiritus
dona numeratur, nec omnium est scientia: vel eam
denique per vitæ purgationem aucupari, atque a
vera Sapientia sapientiam postulare. Isti vero) o
miram stultitiam!) ad id quod paratus et procli-
vius est, se conferunt, nec ratione mundum guber-
nari falso asserunt, cum ipsi rationem ignorent:
atque ita propter inscitiam sapientes sunt, aut
propter supervacaneam sapientiam, ut ita loquar,
insipientes ac stolidi. Hinc alii quidem casum atque
fortunam, fortuito sane temereque conscientiam, in-
duxerunt; alii siderum principatum quemdam ra-
tionis expertem atque **281** indissolubilem, quæ res
nostras arbitratu suo, imo etiam necessario, conne-
ctant, et errantium quarundam atque fixarum stel-
larum congressus et recessiones, ac motum, omni-
bus in rebus dominantem confinxerunt; alii, quod
quisque secum excogitavit, ærumnoso hominum
generi invexerunt; quidquid nimirum ex ipsa Pro-
videntia comprehendere conspicique nequit, in varias
opiniones, variaque nomina dividentes. Nec defue-
runt, qui magnæ quoque paupertatis Providentiam
damnarent, dum ea quidem, quæ supra nos sunt,
eam ad nos usque, qui ea vel maxime indigemus,
si plures beneficiis afficerentur, nimis beneficium

XXXIII. Verum hos, ut dixi, valere sinamus,
quippe quos jam Scriptura egregie ulta sit: *Evaniit
enim, inquit, insipiens cor eorum; dicentes se esse
sapientes, stulti facti sunt, Deique incorruptibilis
gloriam immutarunt* ⁸⁰, figmentis quibusdam atque
umbris Providentiam ad omnia sese porrigentem
contumeliose proscindentes. Nos autem, neque hu-
jusmodi dogmatum portentia confingamus, si qui
nobis, qui ratione utimur, ac summæ rationis cul-
tum proflitemur, ratio curæ est, ne iis, qui hæc
putant, assentiamur; tametsi in absurdis sermoni-
bus et dogmatibus celerem et expeditam linguam
habeant, et novitate delectent. Qu in potius, et Deum
rerum omnium effectorem et architectum creda-
mus. Quonam enim modo universum hoc exstitis-
set, nisi ab aliquo procreatum atque concinnatum

factore eo meliorem esse pronuntiarent, quod plures
beneficiis afficeret. »

(87) Αὐτοῖς. « Ipsi defatigaretur, defatigatum
dicere viderentur. »

(88) Ἀρεθάρτου Θεοῦ. Or. 2 addit: ἐν ὁμοιώματι
εἰκόνος φαρτοῦ ἀνθρώπου· « in similitudinem ima-
ginis corruptibilis hominis. »

(89) Μῆτε. Sic Regg. a, bm, ph, In ed., μὴδέ.

(90) Καὶ τῷ. Or. 2, κοινῇ, « communione. »

(91) Τὸν πάντων ποιητὴν. Sic Regg. a, et ph. In
Reg. bm, τῶν πάντων. Deest τὸν in ed.

(92) Ἄν. Deest in Or. 2.

fuisse? Et Providentiam, quæ universam hanc rerum machinam contineat, velutque vinculis astringat, simul inducamus; quandoquidem, quarum rerum conditor est, earum quoque moderator sit necesse est. Alioqui si mundus casu feratur, primo quoque tempore, velut navis a venti turbine, propter materiæ perturbationem, dissolvetur ac distrahetur, atque ad veterem confusionem indigestamque congeriem reducetur. Ac nostris præsertim rebus, nostrum, sive factorem, sive fictorem appellare mavis, præesse credamus; etiamsi vita nostra per contraria gubernetur, ob id fortasse nobis ignota, ut quia eorum cognitionem vix omnino consequi possumus, ratio nem omnia superantem admiremur. Quidquid enim facile percipitur, facile quoque in contemptum venit. Quod autem supra nos est, quo majore cum difficultate percipi potest, eo etiam majorem admirationem movet; atque id omne, quod appetitum nostrum fugit, desiderium exercet.

XXXIV. Idcirco, nec sanitatem omnem admiremur, nec morbum omnem respuamus, nec fluentibus divitiis cor apponamus, fluxis, plus quam par sit, adherentes, ac velut partem quamdam animæ cum eis absumentes: nec rursus paupertatem, ut detestabilem omnino ac damnatam, et invisam, insectemur. Verum et insipientem sanitatem, cujus fructus est peccatum, despiciere, et morbum sanctum in pretio habere sciamus, eos, qui per dolorem et cruciatum victoriam adepti sunt, venerantes, nec forte Job quispiam inter ægrotantes lateat, multo utique iis, qui corpore sano sunt, præstantior ac venerabilior, etiamsi saniem radat²¹, etiamsi diu ac noctu sub dio vexetur, tum a plaga, tum ab uxore, tum ab amicis in arcum adductus. Atque iniquas opes, propter quas merito dives ille in flamma cruciatur, et exiguum aquæ guttam, qua linguam refrigeret²², supplex petit, repudiemus: et rursus paupertatem cum grati animi affectu et virtute conjunctam laudemus, cum qua Lazarus salutem assequitur, atque illa in Abrahamæ sinu requie locupletatur

XXXV. At mihi quidem hoc quoque nomine necessaria esse benignitas et misericordia erga pauperes videtur, ut iis, qui de illis ita sentiunt, os obstruamus, nec inanibus verbis cedamus, crudelitatis legem adversus nosmetipsos sancientes; atque mandato omnium maximo et exemplo moveamur. Quodnam porro hoc mandatum est? Ac videte, quæso, quam constans sit atque sincerum: neque enim homines Spiritu sancto afflati, cum semel aut bis de pauperibus sermonem habuissent, desierunt;

²¹ Job II, 8. ²² Luc. XVI, 24.

(93) Τοῖς. Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 2. Deest in edit.

(94) Ἡμῖν. Nicet., ἡμῶν.

(95) Τῷ δυσθεωρητῷ. « Propter cognoscendi difficultatem. »

(96) Ἀπαι. Sic Regg. a, c, d, et Or. 2. Deest in edit.

(97) Καρδίᾳ. « Corde inhærentes. » Par. et Com. Lef., καρδίαν.

(98) Καρπός. Or. 2. ὁ καρπός.

(99) Ἀμαρτία. Reg. d, ἡ ἀμαρτία.

Α εἶναι τούτων, ὧν ποιητὴν εἶναι ἀναγκαῖον· εἰ μὴ μέλλοι τὸ πᾶν τῷ αὐτομάτῳ φερόμενον, ὥσπερ ὑπὸ λαίλαπος ναῦς, αὐτίκα λυθῆσθαι τε καὶ διασπασθῆσθαι διὰ τὴν ἀταξίαν τῆς ὕλης, καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν σύγχυσίν τε καὶ ἀκοσμίαν ἐπαναχθῆσθαι. Καὶ τοῖς (93) ἡμετέροις μάλιστα ἐπιστατεῖν δεξώμεθα τὸν ἡμέτερον, εἴτε ποιητὴν, εἴτε πλάστην βούλει καλεῖν· κἴν διὰ τῶν ἐναντίων ὁ βίος ἡμῖν (94) διεξάγεται, διὰ τοῦτο τυχὸν καὶ ἀγνοουμένων, ἵνα τῷ δυσθεωρητῷ (95) τὸν ὑπὲρ πάντα λόγον θαυμάζωμεν. Ἐπειδὴ τὸ μὲν βραδίως ληπτὸν, ἅπαν εὐκαταφρόνητον· τὸ δὲ ὑπὲρ ἡμᾶς, ὅσῳ δυσσεφικτότερον, τοσούτῳ θαυμασιώτερον· καὶ γυμνάζει τὸν πόθον ἅπαν (96) τὸ διαφεύγον τὴν ἔφσιν.

Β ΔΔ'. Διὰ τοῦτο μῆτε ὕγιαν πᾶσαν θαυμάζωμεν, μῆτε νόσον διαπτύωμεν, μῆτε πλοῦτιν βέροντι προστιθώμεθα καρδίᾳ (97), πλεόν ἢ καλῶς ἔχει, τῇ ῥῃ προσκείμενοι, καὶ οἶον τῆς ψυχῆς τι ταύτῃ προσαναλλίσκοντες· μῆτε πενίας κατεξανιστώμεθα, ὡς ἀποπτύσουσιν πάντα καὶ κατακρίτου, καὶ τῆς μισουμένης μερίδος· ἀλλ' εἰδῶμεν καὶ ὕγιαν περιφρονεῖν ἀσύνετον, ἥς καρπὸς (98) ἀμαρτία (99), καὶ νόσον τιμῆν ὁσίαν (1), αἰδοῦμενοι τοὺς διὰ πάθους νικῆσαντας, μὴ πού τις καὶ Ἰὼβ τοῖς νοσοῦσιν ἐγκέκρυπται, πολὺ τι τῶν ὑγιαίνοντων αἰδεσιμώτερος, κἴν τὸν ἰχώρα (2) ξέῃ (3), κἴν τάλαιπωρῇ νοκτεῖ καὶ ἡμέρας αἴθριος, καὶ πληγῇ, καὶ γυναικί, καὶ φίλοις στενοχωρούμενος· ὡς δὲ καὶ πλοῦτον ἄδικον ἀποπέμπεσθαι, δι' ὃν κάμνει δικαίως ὁ ἐν τῇ φλογὶ πλούσιος, καὶ προσκατεῖ βράνιδα μικρὰν ἀναψύξεως, καὶ πενίαν ἐπαίνειν εὐχάριστον καὶ φιλόσοφον (4), μεθ' ἧς Λάζαρος σώζεται, καὶ πλουτεῖ τὴν ἐν κόλποις Ἀβραάμ ἀνάπαυσιν.

ΔΕ'. Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ ἀναγκαῖα τυγχάνειν ἡ φιланθρωπία, καὶ τὸ πρὸς τοὺς δεομένους εὐσπλαγχνον, ἵνα τοὺς αὐτὰς ἔχοντας περὶ τούτων ἐπιστοιμίζωμεν, καὶ μὴ λόγοις ματαίοις παραχωρῶμεν, νομοθετοῦντες καθ' ἡμῶν αὐτῶν τὴν ὁμότητα· πάντων δὲ τὴν ἐντολὴν αἰδώμεθα πλεόν, καὶ τὸ ὑπόδειγμα. Τίς ἡ ἐντολή; καὶ σκοπεῖτε τὸ ἐπίμονον (5) αὐτῆς, καὶ τὸ γνήσιον. Οὐ γὰρ ἅπαξ, οὐδὲ δις εἰπόντες τι περὶ τῶν δεομένων, οἱ τοῦ Πνεύματος ἀπηλλάγησαν· οὐδὲ οἱ μὲν, οἱ δὲ οὐ, ἢ μᾶλλον τινες,

(1) Ὅσταν. Or. 2, ὅσιον.

(2) Τὸν ἰχώρα. Sic Regg. a, c, d, bm, et ph. Editi vero, et Coisl. 1, τις ἰχώρα.

(3) Ξέῃ. Editi, ξέῃ. « Sanie scatet, ferveat. »

(4) Εὐχάριστος καὶ φιλόσοφος. « Gratiæ agentem ac patientem. » Vocat hic Gregorius « paupertatem, » φιλόσοφον, id est, philosopho Christiano dignam, cuius est omnia huius vitæ incommoda patienter ferre, ac Deo gratias agere.

(5) Τὸ ἐπίμορον. Coisl. 2, τὸ ἐπίσημον, « insigne. »

οὐ δὲ ἤττον, ὥς ἂν μὴ περὶ μεγάλου τινός, μᾶλλον τῶν σφόδρα κατεπειγόντων, ἀλλὰ καὶ πάντες, καὶ μετὰ σπουδῆς ἑκάστος, ἢ πρῶτον, ἢ ἐν πρῶτοις, τοῦτο διακελευόμενοι, καὶ ποτὲ μὲν προτρέποντες, ποτὲ δὲ ἀπειλοῦντες, ποτὲ δὲ ὀνειδίζοντες· ἔστι δὲ ὅτε καὶ τοὺς κατορθοῦντας ἀποδεχόμενοι, ὥς ἂν τῷ συνεχεῖ τῆς ὑπομνήσεως τὴν ἐντολὴν ἐνεργήσωσιν. *Ἔρεκεν μὲν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων τὴν ἀναστήσομαι, φησὶ (6), λέγει Κύριος. Τίς οὐ δέδοικεν ἀνιστάμενον Κύριον; Καὶ, Ἀνάστηθι, Κύριε ὁ Θεός μου (7), ὑψωθείτω ἡ χεὶρ σου· μὴ ἐπιλάβῃ τῶν πενήτων (8). Ἀπευξώμεθα τὴν τοιαύτην ὑψωσιν, καὶ μὴ βουλῶμεν ἰδεῖν ἐπαυρούμενην χεῖρα κατὰ τῶν ἀπειθούντων, ἐπὶ δὲ μᾶλλον ἐπαυρούμενην τοῖς σκληροτέροις (9). Καὶ οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων· Καὶ, Οὐκ εἰς τέλος ἐκκληροθήσεται (10) ὁ πτωχός· καὶ, Ὁφθαλμοὶ μὲν αὐτοῦ ἐπὶ τὸν πένητα ἐπιβλέπουσιν (δὲ τοῦ βλεφάρου χρῆστος καὶ κυριώτερον [11]), τὰ βλέφαρα δὲ αὐτοῦ ἐξέστρεψεν τοὺς νότους τῶν ἀνθρώπων· ἡ ἐλάσσω, ὥς ἂν εἰποι τις, ἐπισκοπὴ καὶ δευτέρα (12). palpebris melius est, .ac praestantius); palpebrae autem ejus interrogant filios hominum 17; id est, minor, ut ita dicam, et secundaria inspectio.*

ΑΓ'. Τάχα ἂν εἴποι τις· Ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων ταῦτα πτωχῶν καὶ πενήτων. Οὐ διαφέρωμαι (13)· ἀλλὰ σέ γε κεντρίζω (14) καὶ τοῦτο πρὸς τὸ φιλόανθρωπον. Ὅν γὰρ ἀδικουμένων τοσούτους ὁ λόγος, τούτων καὶ εὐ πασχόντων διπλασθὲ πλείων (15) ἡ χάρις. Εἰ γὰρ ὁ ἀγαπῶν πένητα, παροξύνει τὸν ποιήσαντα αὐτόν, τιμᾷ τὸν ποιητὴν ὁ περιέπων τὸ ποίημα. Πάλιν (16) δὲ ὅταν ἀκούης (17)· Πένης καὶ πλούσιος συνήντησαν ἀλλήλοις, ἀμφοτέρους δὲ ὁ Κύριος ἐποίησεν· μὴ τὸν μὲν πένητα, τὸν δὲ πλούσιον ὑπολάβης, ἵνα καὶ μᾶλλον κατεξαναστής τοῦ πένητος· οὐ γὰρ ὄφλον, εἰ θεῶθεν ἡ τοιαύτη διαίρεσις· πλάσμα δὲ Θεοῦ, φησὶν, ὁμοίως ἀμφοτέρω, καὶ εἰ τὰ ἐξωθεν ἄνιστα. Τοῦτό σε δυσωπεῖτω (18) πρὸς τὸ συμπαθεῖς καὶ φιλάδελφον, ἵνα ὅταν ὑπ' ἐκείνων ἐπαρθῇ, ὑπὸ τούτου (19) συσταλῇ, καὶ γένη σεαυτοῦ μετριώτερος. Τί ἐτι; Ὁ ἐλεῶν πτωχόν, Θεῷ δανείζει, φησὶν (20). Τίς οὐ δέχεται τοιοῦτον χρεώστην, ἀποδώσοντα ἐν χαίρῳ μετὰ τῆς ἐπιχαρίας τὸ δάνειον; Καὶ πάλιν (21)· Ἐλεημοσύναις καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἀμαρτίαι (22) *quis hujusmodi debitorem recuset, debitum in tempore non sine senore redditurum? Et rursus: Per misericordiam et fidem peccata purgantur 21.*

13 Psal. xi, 6. 14 Psal. ix, 35. 15 ibid. 13. 16 ibid. 19. 17 Psal. x, 5. 18 Prov. xvii, 5. 19 Prov. xii, 2. 20 Prov. xix, 17. 21 Prov. xv, 27.

(6) *Φησὶ*. Deest in Reg. c.

(7) Ὁ Θεός μου. Haec desunt in Reg. bm.

(8) *Πενήτων*. Colbert. 1 addit, εἰς τέλος, « in finem. »

(9) *Σκληροτέροις*. Regg. a, b, c, bm, ph, σκληροτέροις.

(10) *Ἐκκληροθήσεται*. Sic Regg. bm, ph, et Or. 2. Alii, ἐπιλήθησεται.

(11) *Κυριώτερον*. Coislian. 2, et Jes., τιμιώτερον.

(12) *Καὶ δευτέρα*. Deest καὶ in Colb. 1. Bill. « posterior. »

(13) *Οὐ διαφέρωμαι*. Billius, « sit ita sane: nam

PATROL. GR. XXXV.

A nec quidam duntaxat de his rebus verba fecerunt, reliqui minime, aut alii copiosius, alii parcius, velut de re non ita magna, nec admodum necessaria; verum, et omnes in universum, et sedulo quisque, vel primum, vel in primis ad eam rem nos cohortantur, nunc admonentes, nunc comminantes, nunc exprobrantes; nonnunquam etiam eos, qui virtutis hujusce munere funguntur, laudibus effereutes, nimirum ut per admonitionis assiduitatem 263 eo nos adducant, ut hoc mandatum exsequamur. Propter miseriam inopum et gemitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus 22. Quis exurgentem Dominum non extimescat? Et alio loco: Exsurge, Domine Deus meus, et exaltetur manus tua: ne obliviscaris pauperem 24. Elationem hujusmodi deprecemur, et ne velimus cernere manum illam adversus inobedientes et contumaces sese attolentem, quodque eo gravius est, in duos et pertinaces inmissam. Et rursus: Non est oblitus clamorem pauperum 25; et, Non in finem oblivio erit pauperis 26; et, Oculi ejus in pauperem respiciunt (quod quidem

B precemur, et ne velimus cernere manum illam adversus inobedientes et contumaces sese attolentem, quodque eo gravius est, in duos et pertinaces inmissam. Et rursus: Non est oblitus clamorem pauperum 25; et, Non in finem oblivio erit pauperis 26; et, Oculi ejus in pauperem respiciunt (quod quidem

XXXVI. Verum dixerit fortasse aliquis: Haec pro pauperibus illis et inopibus dicta sunt, qui injuria afficiuntur. Non contradico; at hoc quoque tamen ad colenda humanitatis officia te exstimulet. Quorum enim, si quid eis injuriæ inferatur, tanta ratio habetur, iisdem certe beneficio affectis, amplior et uberior est gratia. Nam si, qui pauperem despiciit, eum a quo factus est, ad iram concitat 27, non dubium est, quin opificem honore afficiat, qui ipsius opus complectitur. Rursus cum audis: Pauper et dives occurrerunt sibi, utrumque autem creavit Dominus 28; ne illum quidem pauperem, hunc autem divitem ab eo creatum intelligas, atque ex ea re in pauperem insurgendi ansam arripias; neque enim constat, an a Deo hujusmodi distinctio profecta sit. Verum Dei signum, inquit, uterque aequae est, tametsi, quod ad res externas attinet, dispari conditione sint. Hoc te ad commiserationem et charitatem inflectat, ut cum cogitatio illa tibi animos extulerit, haec eosdem demittat, teque moderationem efficiat. Quid praeterea? Qui miseretur pauperis, inquit, Deo feneratur 29. Quis hujusmodi debitorem recuset, debitum in tempore non sine senore redditurum? Et rursus: Per misericordiam et fidem peccata purgantur 31.

D de hoc litem nullam movebo.)

(14) *Κεντρίζω*. Or. 2, ἐκκεντρίζω.

(15) *Πλείων*. Sic Regg. a, c, bm, et ph. Egit. vero, πλείων

(16) *Πάλιν*. Reg. ph. addit, δέ.

(17) *Ἀκούης*. Regg. bm, ph, ἀκούσης.

(18) *Τούτο σε δυσωπεῖτω*. Regg. a, c., τούτῳ σε δυσωπῶν.

(19) *Τούτου*. Jes., τούτων.

(20) *Φησὶ*. Deest in Reg. bm, et Or. 2.

(21) *Καὶ πάλιν*. Deest in tribus Regiis, et Or. 2.

(22) *Ἀμαρτίαι*. In pluribus, αἱ ἀμαρτίαι.

εὐπορίαν. Ἐὰν ἀρέλῃς (35) σύνδεσμον, φησί, καὶ χειροτονίαν, μικρολογίαν δὲ λέγω (36) τοῦτο καὶ δοκιμασίαν, εἴτ' οὖν ἀμφιβολίαν, καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ, τί γενήσεται (37); Ὡς μέγα τι καὶ θαυμάσιον (38)! οἶον (39) καὶ ὅσος ὁ τοῦτου μισθός! Παγίσσεται πρόωμος τὸ φῶς σου, καὶ τὰ λάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ. Τίς οὖν οὐκ ἐρίεται πρῶτος καὶ λάσσεως;

ΛΘ'. Αἰδοῦμαι δὲ καὶ τὸ Χριστοῦ γλωσσόκομον, ὃ πρὸς πτωχοτροφίαν ἡμᾶς παρακαλεῖ· καὶ τὴν Παύλου καὶ Πέτρου συμφωνίαν, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον διελέμενοι, τοὺς πτωχοὺς κοινωνοὺς (40) ἐποίησαντο· καὶ τὴν τοῦ νέου τελειώσιν ἐν τῷ τὰ θντα δοῦναι πτωχοῖς ὁραιοθεῖσάν τε καὶ νομοθετηθεῖσαν. Οἷσι μὴ ἀνάγκην εἶναι σοὶ τῆς φιλάνθρωπίας, ἀλλ' αἵρεσιν; μὴδὲ νόμον, ἀλλὰ παραίνεσιν; Σφόδρα καὶ αὐτὸς ἐβουλόμην τοῦτο, καὶ ὑπελάμβανον· ἀλλὰ φοβεῖ με ἡ ἀριστερὰ χεὶρ, καὶ οἱ ἔριφοι, καὶ ἃ παρὰ τοῦ στήσαντος ὀνειδίζονται· οὐχ ὅτι διηπάχασιν, οὐδ' ὅτι σεσυλήχασιν, ἢ μεμοιχέχασιν, ἢ ἄλλο τι τῶν ἀπηγορευμένων πεποίηχασιν, ταύτην τὴν τάξιν κατακριθέντες, ἀλλ' ὅτι μὴ Χριστὸν διὰ τῶν δεομένων θεραπεύχασιν. runt, aut aliud quiddam ex aliis, quæ interdicta sunt, per pauperes minime curarunt.

Μ'. Εἴ τι οὖν (41) ἐμοὶ παῖθεσθε, δοῦλοι Χριστοῦ, καὶ ἀδελφοί, καὶ συγκληρονόμοι, ἕως ἐστὶ καιρὸς, Χριστὸν ἐπισκεψώμεθα, Χριστὸν θεραπεύσωμεν (42), Χριστὸν θρέψωμεν, Χριστὸν ἐνδύσωμεν (43), Χριστὸν συναγάγωμεν, Χριστὸν τιμήσωμεν· μὴ τραπέξῃ μόνον, ὡς τινες· μὴδὲ μύροις, ὡς ἡ Μαρία· μὴδὲ τάφῳ μόνον (44), ὡς Ἰωσήφ ὁ Ἀριμαθαῖος· μὴδὲ τοῖς πρὸς τὴν ταφήν, ὡς Νικοδήμους ὁ ἐξ ἡμισείας φιλόχριστος· μὴδὲ χρυσῷ καὶ λίθῳ καὶ σμύρνῃ, ὡς οἱ μάγοι πρὸ τῶν εἰρηγμένων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔλεον θέλει· καὶ οὐ θυσίαν ὁ πάντων Δεσπότης, καὶ ὑπὲρ μυριάδας ἀρνῶν πόνων (45) ἡ εὐσπλαγχνία, ταύτην ἐλαφρόμεν αὐτῷ διὰ τῶν δεομένων, καὶ χαρὰν σήμερον ἐβρίμμεν, ἵνα, ὅταν ἐνθένδε ἀπαλλαγώμεν, δέξωνται ἡμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς, ἐν αὐτῷ Χριστῷ (46) τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα (47) εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν

³⁵ Isa. LVIII, 6. ³⁶ ibid. 8. ³⁷ Joan. XII, 6. ³⁸ Galat. II, 9 et seq. ³⁹ Matth. XIX, 21. ⁴⁰ Luc. VII, 36. ⁴¹ Joan. XII, 3. ⁴² Joan. XIX, 38 et seq. ⁴³ Matth. IX, 11. ⁴⁴ Matth. IX, 13. ⁴⁵ Dan. III, 40.

(35) Ἐὰν ἀρέλῃς, etc. Gabriellus : « Si abstuleris colligationem et suffragationem. » Deinde in schol. ait : « Si usquam alibi, hoc loco certe admiratus sum Gregorii solertiam et acumen, quo Prophetæ dictum in rem de qua agebat, aptissime accommodavit, et multo quidem latius atque apertius in laudem patris. » Et sane or. XVIII, n. 20, Gregorius ipse σύνδεσμον et χειροτονίαν, interpretatur etiam μικρολογίαν et δοκιμασίαν, id est, « nimiam parcitatem, et quandam inquisitionem, » ut, quemadmodum in suffragiis ferendis, ita in hospitibus recipiendis, nimio studio exquisitur an quis dignus sit, necne, Verum multo melius est, eorum causa, qui digni sint, eleemosynam etiam indignis erogare, ut observat Gabriellus, quam, timore largiendi indignis, dignos præterire.

(36) Λέγω. Par., λέγων.

(37) Γενήσεται. Alii, Regg. a, bm, ph. Sic, γένηται.

A 285 præclarum. Letandum est autem, non lugendum, cum beneficium damus. Si vinculum et electionem sustuleris, inquit ille ³⁵, hoc est, tenacitatem et probationem, sive hæsitacionem, ac verbum murmuracionis, quid futurum est? Quam magnum et admirandum! Qualis quantaque hujus rei merces! Erumpet matutinum lumen tuum, et sanitas tua cito orietur ³⁶. Quis ergo est, qui lucem et sanitatem non expetat?

XXXIX. Quin me quoque movet Christi crumena ³⁷, quæ nos ad pauperes alendos exhortatur; Petrique etiam et Pauli conventio, qui Evangelii promulgationem ita inter se partiti sunt, ut pauperes interim communi animorum studio complecterentur ³⁸: ac denique juvenis illius perfectio in eo definita et constituta, ut bona sua pauperibus daret ³⁹. An tu benignitatem, non necessariam, sed tibi liberam esse putas? Ac non legem, sed consilium? Hoc quoque ipse magnopere vellem et existimarem; sed me sinistra illa manus terret, et hædi, et probra, quæ ab eo, a quo illic collocati sunt, conjiciuntur; non quia manus alienis bonis attulerunt, nec quia templa diripuerunt, aut adulterium perpetraverunt, hoc ordine multati, sed quia Christum

XL. Quocirca, si quid mihi auscultandum putatis, servi Christi, et fratres, et cohæredes, Christum, quandiu licet, visitemus, Christum curemus, Christum alamus, Christum vestiamus, Christum colligamus, Christum honoremus, non mensa solum, ut quidam ⁴⁰, nec unguentis, ut Maria ⁴¹, nec sepulcro duntaxat, ut Joseph Arimathæus, nec rebus quæ ad sepulturam pertinent, ut ille dimidia tantum ex parte Christum amans Nicodemus ⁴², nec denique auro, thure, et myrrha, ut Magi ⁴³ ante eos omnes, quos diximus; sed quoniam omnium Dominus misericordiam vult non sacrificium ⁴⁴, ac pinguium agnorum myriades commiseratio superat ⁴⁵, hæc per pauperes humique hodierno die provolutos ipsi conferamus, ut cum hinc excesserimus, in æterna tabernacula nos recipiant, in ipso Christo Domino nostro, cui gloria in sæcula. Amen.

D (38) Καὶ θαυμάσιον. Deest xxi in Reg. ph. Pro θαυμάσιον, Οχόν, θαυμαστόν.

(39) Οἶον. Gabr. οἶος [rectius].

(40) Τοὺς πτωχοὺς κοινωνοὺς, etc. Reg. bm, κοινόν. Jes., πτωχοὺς ἔργον κοινὸν ἐποίησαντο, « pauperes commune opus facerent. » In quibusdam, ἔργῳ κοινωνοὺς. Nicet., τῶν δὲ πτωχῶν φροντίδα κοινὴν ἔχοντες, « pauperum autem curam communem habemus. » Non satis exprimit Billius dicens: « ut pauperes communi animorum studio complecterentur. »

(41) Εἴ τι οὖν. In pluribus, εἴ τι δ' οὖν.

(42) Χριστὸν θεραπεύσωμεν. Hæc desunt in quatuor Regiis.

(43) Χριστὸν ἐνδύσωμεν [pro ἐνδυσώμεθα]. Billius: « Christum induamus. »

(44) Μόρον. Regg. a, c, et Or. 2, μόνον.

(45) Πόνων. Sic omnes codices. Ed., τόνων.

(46) Αὐτῷ Χριστῷ. Reg. bm, αὐτῷ τῷ Χριστῷ.

(47) Ἡ δόξα. Addunt nonnulli: καὶ τὸ κράτος;

286 MONITUM IN ORATIONEM XV.

I. Gregorius, in hac oratione, præclara Eleazaris senis, septemque fratrum Machabæorum, ac eorum generosæ supra feminam matris verba, facinora et victorias enarrans, illorum triumphum omnibus eloquentiæ Christianæ ac religiosæ coloribus exornat. Quasi ex abrupto sic incipit orator (n. 1) : *Τὶ δὲ οἱ Μακκαβαῖοι* ; « Quid autem Machabæi ? » Qua interrogatione significatur, ut optime observat Basilius scholiasta, a nonnullis quæsitum esse ac dubitatum, « utrum in martyrum numero censendi essent Machabæi, utrumne etiam pari essent cum eis honore prosequendi, necne. » Quæstionem hanc subtiliter, hoc incipiendi modo, et proponit, et solvit Theologus. Prius enim quam Machabæorum laudes attingat, expensis obiter ac diserte diversis utrinque rationibus, asserit ideo laudandos esse Machabæos (n. 2), non præcise quod « ante crucem tales exstiterint, sed quod ad crucis normam vitæ suæ rationem exegerint. » Fatetur tamen apud multos non honorari; eos vero dignos judicat, qui ab omnibus honore afficiantur.

II. Quo anno, quove in loco habita sit hæc oratio, certo definire non possumus. Nihil, nec in ista oratione, nec in interpretibus occurrit, quo exploratam hac de re sententiam habeamus. Hoc tantum conicere licet, eam ex iis unam esse (48), quarum « argumenta » Gregorio Basilius nonnunquam « suppedibat. » Idcirco hæc coram Cæsariensibus, anno forsitan ac verisimilius 373 pronuntiata fuisse non male existimabimus. Nicetas tamen eam Constantinopoli dictam scribit; sed nullis monumentis ipsius sententia fulcitur; ideoque profecto hanc, non nisi conjiciendo, in medium producere potuit; hinc pro nihilo reputanda.

(48) Or. XLIII, n. 1.

ORATIO XV.

In Machabæorum laudem.

I. Quid autem Machabæi? Horum enim nomine diem hunc festum agimus; qui quamvis apud multos non honorentur, quia non post Christum decertarunt, digni tamen sunt qui ab omnibus honore afficiantur, quoniam pro legibus institutisque patriis fortem animum præstiterunt. Qui porro ante Christi passiones martyrium subierunt, quid tandem facturi erant, si post Christum persecutionem passi fuissent, ejusque mortem nostræ salutis causa susceptam ad imitandum propositam habuissent? 287 Nam qui sine hujusmodi exemplo tanta virtutis laude floruerunt, an non multo fortiores se præbuisent, si cum exemplo periculum adire ipsis contigisset? Ac simul mysticus et arcanus hic sermo est, mihi quidem, atque omnibus Dei amore præditis, admodum probabilis: neminem videlicet eo-

* Alias XXII, quæ autem 15 erat, nunc 16. — Habita circa annum 373.

νῦν καὶ δὲ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας αἰώνων. Ἀμήν « et potestas, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. »

(49) Λόγος. Nicetas aliique addunt: λεγθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, « Constantinopoli habita, » sed perperam. Vide Monitum.

(50) Τοῦς. Chrysan. codex, et Or. 2 addunt, ἀγίους, « sanctos. »

(51) Τὶ δὲ, etc. Regg. et Coll. plures, Or. 2. Pass., Comb., Τὶ δὲ, etc. Quod sic exponit Nicetas: Οὐκ ἔστιτο εἰς τοῦ παρὰ πάντων τιμᾶσθαι, ὡς μάρτυ-

ΛΟΓΟΣ ΙΕ' (49).

Εἰς τοὺς (50) Μακκαβαίων.

A'. Τὶ δὲ (51) οἱ Μακκαβαῖοι; τοῦτων γὰρ ἡ παρ-
οῦσα πανήγυρις, οὐ παρὰ πολλοῖς μὲν τιμωμένων, οὐ
μὴ μετὰ Χριστὸν ἢ ἀλλήσις. πᾶσι δὲ τιμᾶσθαι
ἄξιον, οὐτὶ περὶ τῶν πατρίων (52) ἡ καρτερία καὶ
οἱ περὶ τῶν Χριστοῦ παθῶν μαρτυρήσαντες, τί ποτε
δράσειν ἐμελλόν μετὰ Χριστὸν διωκόμενοι, καὶ τὸν
ἐκείνου ὑπὲρ ἡμῶν μιμούμενοι θάνατον; Οἱ γὰρ χω-
ρὶς ὑποδείγματος τοιοῦτου, τοσοῦτοι τὴν ἀρετὴν, πῶς
οὐκ ἂν ὠφθῃσαν γενναϊότεροι, μετὰ τοῦ ὑποδείγματος
κινδυνεύοντες; Καὶ ἅμα μυστικὸς τις καὶ ἀπόρρη-
τος οὗτος ὁ λόγος, καὶ (53) σφόδρα πιθανὸς ἐμοὶ γούν
καὶ πᾶσι τοῖς φιλοθεοῖς· μηδένα τῶν περὶ τῆς Χρι-
στοῦ παρουσίας τελειωθέντων (54), διχα τῆς εἰς Χρι-
στὸν πίστεως τοῦτου τυχεῖν. Ὁ γὰρ Λόγος (55) ἐπ-
αφήρησάσθῃ μὲν ὑστέρον καιροῖς ἰδίοις, ἐγνωρί-
σθῃ (56) δὲ καὶ πρότερον τοῖς καθαροῖς τὴν διά-

ρες; « Nonne digni sunt qui ab omnibus, ut marty-
res, colantur? »

(52) Πατρίων. Sic omnes codices. In ed., παρ-
ίων.

(53) Καί. Sic Reg. a. Deest in ed.

(54) Τελειωθέντων. « Qui sancto fine defuncti
sunt, consummati. » Hæc est vis hujus vocis, et sic
est accipienda, cum de Machabæis sit sermo.

(55) Λόγος. « Verbum, » id est, « Christi fides,
Evangelium. »

(56) Ἐγνωρίσθῃ, etc. Idem docet Aug. passim
De civit. Dei. l. x, c. 25, scilicet omnes sanctos sub
lege, ac prioribus sæculis Christi fide iustificatos.
Idem sanctus Leo, etc.

νοσαν, ὡς ἐκ πολλῶν δῆλον τῶν πρὸ ἐκείνου τετιμη-
μένων.
consecutum. Quamquam enim Verbum suo postea tempore libere promulgatum est, puris tamen ani-
mis etiam ante innotuit, quemadmodum ex multis, qui ante ipsum honoribus affecti sunt, liquido per-
spici potest.

Β. Οὐκ οὖν, ὅτι πρὸ τοῦ σταυροῦ, τοιοῦτοι περι-
οπτεύοι· ἀλλ' ὅτι κατὰ τὸν σταυρὸν, ἐπαινετέοι (57),
καὶ τῆς ἐκ τῶν λόγων τιμῆς ἄξιοι· οὐχ ἵνα προσθή-
κην ἢ δόξαν λάβοιεν· (τίνα γὰρ (58) ὧν ἡ πρᾶξις ἔχει
τὸ ἐνδοξον;) ἀλλ' ἵνα δοξασθῶσιν οἱ εὐφημοῦντες,
καὶ ζηλώσωσι τὴν ἀρετὴν οἱ ἀκούοντες, ὥσπερ κέν-
τρῳ τῇ μνήμῃ πρὸς τὰ ἴσα διανισταμένοι. Οὗτοι τίνες
μὲν ὄντες, καὶ θῶεν, καὶ ἐξ οἷας ὀρμώμενοι τὸ ἀπαρ-
χῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως, εἰς τοσοῦτον ἀρετῆς
τε (59) καὶ δόξης προελήλυθασιν, ὥστε καὶ ταῖς ἐτη-
σίοις ταύταις τιμᾶσθαι· πομπαῖς τε καὶ πανηγύρεσι,
καὶ μετέχοντα τῶν ὀρωμένων τὴν περὶ αὐτῶν δόξαν ἐν-
αποκεισθαι ταῖς ἀπάντων ψυχαῖς, ἡ περὶ αὐτῶν βί-
βλος (60) δηλώσει· τοῖς φιλομαθέσι καὶ φιλοπόνοις, ἡ
περὶ τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι τῶν παθῶν τὸν λογισμὸν
φιλοσοφούσα, καὶ κύριον τῆς ἐπ' αἰῶνα βροτῆς, ἀρε-
τὴν τε φημι καὶ κακίαν (61). Ἄλλοις τε γὰρ οὐκ
ὀλίγοις ἐχρήσατο μαρτυρίοις, καὶ δὴ καὶ τοῖς
τούτων ἀθλήμασιν· ἐμοὶ δὲ τοσοῦτον εἰπεῖν ἐξαρξέ-
σει (62).

est, vel ad virtutem, vel ad vitium propendamus. Nam libelli illius auctor, tum pleraque alia testi-
monia, tum horum quoque dimicationes ad huius
tantum d'cere sufficiet.

Γ. Ἐλεάζαρ ἐνταῦθα, τῶν πρὸ Χριστοῦ παθόντων C
ἡ ἀπαρχὴ (63), ὥσπερ τῶν μετὰ Χριστὸν Στέφα-
νος (64), ἀνὴρ ἱερεὺς καὶ πρεσβύτερος, πολὺς τὴν τρί-
χα, πολὺς τὴν φρόνησιν· πρότερον μὲν καὶ προθυό-
μενος τοῦ λαοῦ, καὶ προσευχόμενος, νῦν δὲ καὶ τε-
λειώτατον θῆμα (65) προσάγων ἑαυτὸν τῷ Θεῷ, παν-
τὸς τοῦ λαοῦ καθάρσιον, προσφιλον ἀθλήσεως δεξιὸν,
καὶ φθεγγομένη καὶ σωπῶσα (66) παραίνεσις·
προσάγων δὲ καὶ τοὺς ἐπὶ τὰ παιδᾶς (67), τὰ τῆς ἐαυ-
τοῦ (68) παιδείας ἀποτελέσματα, θυσιᾶν ζῶσαν,
ἀγλῶν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, πάσης νομικῆς ἱερουργίας
λαμπροτέραν τε καὶ καθαρωτέραν. Τὰ γὰρ τῶν παί-
δων (69), τῷ πατρὶ λογίζεσθαι, τῶν ἐννομωτάτων τε
καὶ δικαιοτάτων. Παῖδες ἐκεῖ (70) γενναῖοι καὶ με-

II. Quocirca Machabæi non idcirco contemnendi
sunt, quia ante crucem tales exstiterunt: verum
quia ad crucis normam vitæ suæ rationes exege-
runt, ideo laudandi, ac sermonum honore celebran-
di: non ut ipsorum gloriæ quidquam accedat:
(quid enim his oratio afferre possit, quorum gloria
ipsis actionibus rebusque gestis nititur?); sed ut
gloriam consequantur, qui eos laudant, ac virtu-
tem æmulentur, qui audiunt, ejusmodi nimirum
commemoratione, quasi stimulis quibusdam, ad ea-
rumdem rerum studium excitati. Enimvero qui-
nam hi fuerunt, et unde, atque ex quali primum
disciplina et institutione in eam virtutis et gloriæ
magnitudinem evaserint, ut tum annuis his festis,
et solemnibus pompis celebrentur, tum multo ma-
jor, quam quæ oculis cernitur, eorum gloria in
omnium animis condita sit, studiosis ac diligentibus
viris perspicue liber ille declarabit, qui ratio-
nem perturbationibus animi imperare docet, in
ejusque arbitrio esse, ut in utramvis partem, hoc
Nam libelli illius auctor, tum pleraque alia testi-
argumenti confirmationem attulit. Mihi vero hæc

III. Hic Eleazarus **, primitiæ eorum, qui ante
Christum passi sunt, quemadmodum Stephanus **
eorum, qui post Christum, vir sacerdos et natu-
grandis, tum capillis tum prudentia canus: prius
quidem pro populo sacrificia et preces adhibens,
nunc autem seipsum quoque Deo offerens, perfectis-
simam 288 hostiam, ac totius populi expiatri-
cem, faustum certaminis præludium, loquens pari-
ter ac tacens cohortatio: septemque insuper filios
offerens, institutionis suæ fructum, hostiam vive-
ntem, sanctam, Deo placentem **, omni legali sacrifi-
cio clariorem et puriorem. Filiorum enim virtutes
parentibus ascribere, æquissimum ac justissimum
est. Ibi fortes et magnanimi filii, nobilis matris do-

** II Mach. vi, 48. ** Act. vii, 58. ** Rom. xii, 1.

(57) Ἐπαινετέοι. Sic Regg. quinque, novem Colb.
et Or. 2. Editi, ἐπαινετοί.

(58) Ἡ δόξα λάβοιεν· τίνα γάρ. Quinque Regg.,
duo Coisl., Or. 2, et Combef., ἡ δόξα λάβοι· τίνων
γάρ. Par., τίς γάρ.

(59) Τε. Sic plures miss. Deest in edit.

(60) Ἡ περὶ αὐτῶν βίβλος. « Liber de his tra-
ctans. » Gregorius hic intelligit Josephi librum, Πε-
ρὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, De imperatrice ratio-
ne; quod ratio passionibus imperet, in quo libro
totam Machabæorum historiam exponit.

(61) Ἀρετὴν... κακίαν. Duo Regg., Coisl. 1, Or. 2,
Par., ἀρετῆς... καχίας.

(62) Ἐξαρξέσει. Duo Regg., Par., Combef., ἀρ-
ξέσει.

(63) Ἀπαρχή. Coisl. 1, κορυφίς, « fastigium. »
Observat Billius, « primitiarum nomine appellari,
non id solum quod ordine, sed id etiam quod pretio
et dignitate primum est. Primitiæ itaque dicitur

Eleazarus, non ut ordine primus, cum ante eum
multi prophetae ac justi viri pro pietate mortem sub-
ierunt, sed ut præstantissimus. »

(64) Στέφανος. Coisl. 1 præmittit, ἀπαρχή.

(65) Θῆμα. Coisl. 1, αἷμα, « sanguinem. »

(66) Φθεγγομένη καὶ σωπῶσα. Intelligit eos, qui,
non solum oratione et doctrina, sed etiam integer-
ritatē vitæ exemplo, homines ad virtutis studium
excitant.

(67) Παῖδες. « Filios, » nempe, « spirituales. »

(68) Ἐαυτοῦ. Reg. bñ, Comb., Sav., αὐτοῦ.

(69) Τὰ γὰρ τῶν παίδων. etc. Coisl. 1, Τὰ γὰρ
τῶν μαθητῶν δὴπου τῷ διδασκάλῳ λογίζεσθαι. Nice-
tas in expositione utrumque junxit: Τὰ γὰρ τῶν
παίδων καὶ μαθητῶν κατορθώματα τῷ πατρὶ καὶ τῷ
διδασκάλῳ ἀνατίθεσθαι δίκαιον. « Filiorum enim et
discipulorum virtutes parentibus et magistris as-
scribere æquissimum est. »

(70) Ἐκεῖ. Par., ἐκεῖνοι, « illi filii. »

bilis soboles, alacres veritalis pugiles, Antiochi temporibus sublimiores, sinceri Mosaicæ legis discipuli, seduli patriorum rituum custodes numero septem, qui numerus apud Hebræos in laude est, utpole septenariæ quietis mysterio coornatus, unum spirantes, unum spectantes, unum ad vitam iter, hoc est mortem pro lege Dei oppetitam, agnoscentes, non minus animis quam corporibus fratres, mortis causa inter se æmuli (o rem admirabilem!), tormenta, nonsecus ac thesauros quosdam, præripientes, ac pro magistra lege periculum suscipientes: admotæ tormenta non magis formidantes, quam quæ supererant, requirentes: unum hoc metuentes, ne fessus tyrannus finem cruciandi faceret, sique nonnulli ex ipsis coronæ expertes abscederent, atque a fratribus inviti disjungerentur, ac malam victoriam referrent, eo videlicet adducti, ut periculum esset, ne non cruciarentur.

IV. Illic fortis et strenua mater, filiorum simul et Dei amans, atque ita affecta, ut materna ipsius viscera præter naturæ morem distorquerentur. Non enim filiorum, qui supplicio afficiebantur, vicem dolebat: verum sollicito atque anxio animo erat, ne non ipsis supplicium inferretur: nec eos, qui excesserant, magis desiderabat, quam reliquos illis adjungi optabat: ac de his in majori cura erat, quam de illis, qui jam e vita migrarant. Horum enim dubium atque anceps certamen erat: illorum autem securus vitæ exitus. Atque illos quidem jam Deo commendarat, hos autem ut Deus acciperet, laborabat. O virilem animum in muliebri corpore! O præclarum et admirandum munus! O sacrificium, 289 Abrahæ sacrificio (vereor ne hoc a me audacius dicatur) majus ac præstantius! Ille enim unum alacri animo obtulit, quanquam unigenitum, et divinitus promissum, imo ad quem promissio ipsa referebatur: quodque majus est, quia non generis tantum sui, verum omnium etiam hujusmodi hostiarum primitiæ, et radix exstitit: hæc autem populum universorum filiorum Deo consecravit: in

γαλόφυχοι, μητρὸς εὐγενοῦς εὐγενὴ βλαστήματα, φιλότιμοι τῆς ἀληθείας ἀγωνισταί, τῶν Ἀντιόχου (71) καίρων ὑψηλότεροι, τοῦ Μωυσέως νόμου (72) μαθηταὶ γνήσιοι, τῶν πατρῶν ἐθῶν ἀκριβεῖς φύλακες, ἀριθμὸς τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐπαινουμένων, τῷ τῆς (73) ἐδοματικῆς ἀναπαύσεως μυστηρίῳ τιμώμενος, ἐν πνέοντες, πρὸς ἐν βλέποντες, μίαν ζωῆς ὁδὸν εἰδότες (74), τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ (75) θάνατον, οὐχ ἤττον ἀδελφοὶ τὰς ψυχὰς ἢ τὰ σώματα, ζηλοῦντες ἀλλήλους (76) τῆς τελευτῆς, (ὦ τοῦ θαύματος!) προαρπάζοντες ὥστερ θησαυροὺς τὰς βασάνους, τοῦ παιδαγωγοῦ νόμου προκινδυνεύοντες, οὐ τὰς προσαγομένας τῶν βασάνων (77) μᾶλλον φοβούμενοι, ἢ τὰς λειπομένας ἐπιζητοῦντες. ἐν τούτῳ φοβούμενοι (78) μόνον, μὴ ἀπέλθῃ κολάζων ὁ τυραννὸς, καὶ ἀπέλθῃσι τινες αὐτῶν ἀστεφάνωτοι, καὶ διασευχῶσι τῶν ἀδελφῶν ἄκοντες, καὶ τὴν κακὴν νίκην (79) νικήσῃσι τὸ μὴ παθεῖν κινδυνεύσαντες (80).

Δ'. Μήτηρ ἔχει (81) νεανικὴ καὶ γυναικεία, φιλόπαις ὁμοῦ καὶ φιλόθεος, καὶ τὰ μητρῶα σπλάγγνα σπαρασσομένη παρὰ τὸ εἰκὸς τῆς φύσεως. Οὐ γὰρ πάσχοντας ἤλκει τοὺς παῖδας, ἀλλ' ἡγωνία τὸ μὴ παθεῖν οὐδὲ τοὺς ἀπελθόντας ἐπὶθεῖ μᾶλλον, ἢ προστεθῆναι τοὺς ὑπολειπεθέντας ἡγχετο. καὶ τούτων ἦν αὐτῇ πλείων ὁ λόγος, ἢ τῶν μεταστάντων. Τῶν μὲν γὰρ ἀμφίβολος ἡ πάλῃ, τῶν δὲ ἀσφαλὴς ἡ κατάλυσις. καὶ τοὺς μὲν ἡρὴ Θεῷ παρετίθετο, τοὺς δὲ ὅπως λάβῃ Θεὸς ἐφρόντιζεν. Ὡς ψυχῆς ἀνδρείας ἐν γυναικείῳ τῷ σώματι! Ὡς θαυμασίας ἐπιδόσεως καὶ μεγαλοφύχου (82)! Ὡς τῆς Ἀβραμιαίου (83) θυσιᾶς ἐκεῖνης εἰ μὴ τι τολμητέον, καὶ μεῖζον (84)! Ὁ μὲν γὰρ ἕνα προσάγει προθύμως, εἰ καὶ τὸν μονογενῆ, καὶ τὸν ἐκ τῆς ἐπαγγελίας, καὶ εἰς ὃν ἡ ἐπαγγελία. καὶ τὸ μεῖζον, ὅτι μὴ τοῦ γένους μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν τοιούτων θυμάτων, ἀπαρχὴ καὶ ρίζα καθίσταται. ἡ δὲ δῆμον ὢλον (85) παίδων καθιέρωσε τῷ Θεῷ, νικήσασα καὶ μητέρας, καὶ ἱερέας, τοῖς θύμασι (86) προθύμοις εἰς σφαγὴν, ὁλοκαυτώμασι λογικοῖς, ἱερείοις ἐπειγομένοις. ἡ μαστοὺς παρεδίκνυ (87), καὶ ἀνατροφῆς ὑπεμίμησκει, καὶ πρότεινε τὴν πολιάν, καὶ

(71) Ἀντιόχου. Is Antiochus Epiphanes.

(72) Τοῦ Μωυσέως νόμον. Al., τοῦ Μωυσέως νόμων.

(73) Τῆς. Male, τῶν, in edit.

(74) Εἰδότες. Coisl. 1, Gabr., ὁδεύσαντες, « iter facientes. »

(75) Θεοῦ. Pass., Χριστοῦ.

(76) Ἀλλήλους. In quibusdam, ἀλλήλους ἄλλοι. In aliis, ἀλλήλων τελευτήν.

(77) Τῶν βασάνων. Deest in sex Reg. et Coisl. 2. Pass., βασάνους.

(78) Φοβούμενοι. Quinque Regg., Coisl. 2, Or. 2, Par., Pass., Gabr., Comb., εὐλαβούμενοι.

(79) Νίκην. Sic sex Regg., Coisl. 4, Pass., Par., Comb. Deest in edit.

(80) Κινδυνεύσαντες. In quibusdam, κινδυνεύοντες.

(81) Ἐχει. Par., ἐκείνη, « hæc. »

(82) Μεγαλοφύχου. « Magnifici animi, profusæ liberalitatis. »

(83) Ἀβραμιαίου. Reg. c, Or. 2, Sav., Comb.,

Ἀβραμιαίας. — De voce hac vide quæ plene doctissimeque disseruit C. B. Hase in Stephani *Thesaurus* edit. Didot, sub voce. Edit.

(84) Μεῖζον. Sic Reg. a, ph, Par., Gabr. In ed., μεῖζων.

(85) Ὁλον. Or. 2, Par., Comb., ὢλον [longe melius], « universum populum filiorum, » id est, « omnes filios. »

(86) Τοῖς θύμασι, etc. Billius: « Victimarum ad necem promptæ, atque alacriter accedentium, holocaustorum ratione prædiorum, hostiarumque omni festinatione ad lanienam properantium multitudo superavit. »

(87) Μαστοὺς παρεδίκνυ, etc. Hæc a Gregorio mutuata videntur ex Homer. *Iliad.* xxii, vers. 79, et seq., ubi Hecuba Hectorem filium, ne cum Achille certamen ineat, dehortatur:

Μήτηρ δ' αὖθ' ἐτέρωθεν ὀδύρετο δακρυχέουσα, [etc.]

Mater autem rursus ex alia parte lugebat lacrymans, [etc.]

τὸ γῆρας ἀνὸ' (88) ἱκετηρίας προῦβάλλετο· οὐ σω-
τηρίαν ζητοῦσα, τὸ δὲ παθεῖν ἐπείγουσα, καὶ κίνδυ-
νον ἡγουμένη τὴν ἀναβολὴν, οὐ τὸν θάνατον· ἦν οὐ-
δὲν ἔκαμψεν, οὐδὲ ἐμαλάκισεν (89), οὐδὲ ἀτολμοτέ-
ραν (90) ἐποίησεν· οὐκ ἀρθρέμβολα (91) προτεινόμενα,
οὐ τροχοὶ προβαλλόμενοι, οὐ τροχαντήρες, οὐ κατα-
πέλται, οὐκ ἀκμαὶ σιδηρῶν ὀνύχων, οὐ ξίφη θηγόμε-
να, οὐ λέβητες ζέοντες (92), οὐ πῦρ ἐχειρόμενον, οὐ
τύραννος ἀπειλῶν, οὐ δῆμος, οὐ δορυφόρος κατεπεί-
γων (93), οὐ γένος ὀρώμενον, οὐ μέλη διασπώμενα,
οὐ σάρκες ξαινόμεναι, οὐχ αἵματος ὀγετοὶ ῥέοντες,
οὐ νεότης δαπανωμένη, οὐ τὰ παρόντα δεῖνὰ, οὐ τὰ
ποροδοκώμενα χαλεπά (94)· καὶ ὁ τοῖς ἄλλοις βαρύ-
τατόν ἐστιν (95) ἐν τοῖς τοιοῦτοις, ἡ τοῦ κινδύνου
παρέκτασις, τοῦτο ἐκείνη τὸ κουφότατον ἦν· ἐνετρύ-
φα γὰρ τῷ θεάματι· καὶ γὰρ πῶς καὶ τριβὴν ἐνεποιεῖ
τοῖς πάθεσιν, οὐ τὸ ποικίλον τῶν προσαγομένων βα-
σάνων μόνον, ὧν πασῶν, ὡς οὐδὲ εἰς μίαν, κατεφρό-
νουν· ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ διώκτου λόγοι πολυειδεῖς ὄν-
τες, ὀδριζόντος, ἀπειλοῦντος, θωπεύοντος· τί γὰρ οὐ
κινουῦντος πρὸς τὸ τυχεῖν ὧν ἡλπίζε;

absumebatur, non præsentia mala, non impendentes
alii in huiusmodi rebus gravissima esse solet, levissima illi videbatur. Ex hoc enim spectaculo in-
credibili quadam voluptate perfundebatur. Moram quippe supplicii quodammodo afferebat, non ipsa
tantum tormentorum, quæ admovebantur, varietas, quæ omnia illi animosius aspernabantur, quam
quicvis alius unum eorum vel levius tolerasset: verum etiam multiplices tyranni sermones, nunc con-
tumeliis utentis, nunc minas intentantis, nunc blanditiis adhibentis: quid enim non movit, ut id, quod
sperabat, assequeretur?

E. Καὶ μέντοι καὶ τῶν παίδων αἱ πρὸς τὸν τύραν-
νον ἀποκρίσεις, τοσοῦτον ἔχουσαι τὸ σοφὸν ὁμοῦ (96)
καὶ γενναῖον, ὥστε μικρά (97) μὲν εἶναι πρὸς τὴν ἐκεί-
νων καρτερίαν ἅπαντα τὰ τῶν ἄλλων καλὰ εἰς ἐν συν-
αχθέντα· μικρὰν δὲ τὴν καρτερίαν πρὸς τὴν ἐκείνων
ἐν λόγοις σύνεσιν· καὶ τῶν αὐτῶν εἶναι μόνων, πάσχειν
τε οὕτω καὶ φιλοσοφεῖν ἐν ταῖς ἀποκρίσεσι πρὸς τὰς
τοῦ διώκοντος ἀπειλὰς, καὶ τοὺς προτεινομένους φό-
βους, ὧν οὐδεὶς ἠττώτο οἱ γενναῖοι παῖδες, καὶ ἡ γεν-
ναιοτέρα τεκοῦσα· πάντων δὲ ἑαυτὴν ὑπεράνω θεῖσα,
καὶ τῷ φίλτρει τὸν θυμὸν μίξασα, καλὸν ἐντάφιον διδω-
σι τοῖς παῖσιν ἑαυτὴν, ἐπαπελθοῦσα τοῖς προαπελθοῦ-
σι· καὶ τοῦτο πῶς; ἐκουσίως ἐπὶ τοῦς κινδύνους χω-
ρήσασα (98)· καὶ μεθ' οὖν τῶν ἐπιταφίων; Καλοὶ μὲν
γὰρ καὶ οἱ τῶν παίδων πρὸς τὸν τύραννον λόγοι, καὶ
καλῶν κάλλιστοι· πῶς γὰρ οὐ; μεθ' ὧν παρετάξαντο,
καὶ οἷς τὸν τύραννον ἔβαλον (99)· καλλίους δὲ

A quo sane, tum matres, tum sacerdotes, victimis ad
necem alacribus, holocaustis ratione præditis, ho-
stiliis ad laniam properantibus, superavit. Atque
ubera quidem illis ostentabat, et puerilem educa-
tionem in memoriam revocabat, cantemque ipsam
protendebat, ac seniles annos, supplicis ejusdam
orationis loco, proferebat; non, ut illi vitæ suæ
consulerent, querens, sed ad subeundos cruciatus
adurgens, ac mortis dilationem, non autem mor-
tem, periculosam esse existimans. Cujus animi ro-
bur atque constantiam nihil flectere et emollire ac
debilitare potuit; non instrumenta luxandis artu-
bus accommodata, quæ in medium proferebantur,
non rotæ quæ proponebantur, non exquisitissima
quæque tormentorum genera, non ferrearum
ungularum acies, non enses qui acuebantur,
non ferventes ollæ, non ignis qui excitabatur,
non tyranni minæ, non populus, non urgens sa-
telles, non generis aspectus, non membra quæ di-
scerpebantur, non carnes quæ lacerabantur, non
sanguinis defluentes rivi, non juvenilis ætas quæ

acerbitates. Quin etiam, ipsa periculi mora, quæ
alii in huiusmodi rebus gravissima esse solet, levissima illi videbatur. Ex hoc enim spectaculo in-
credibili quadam voluptate perfundebatur. Moram quippe supplicii quodammodo afferebat, non ipsa
tantum tormentorum, quæ admovebantur, varietas, quæ omnia illi animosius aspernabantur, quam
quicvis alius unum eorum vel levius tolerasset: verum etiam multiplices tyranni sermones, nunc con-
tumeliis utentis, nunc minas intentantis, nunc blanditiis adhibentis: quid enim non movit, ut id, quod
sperabat, assequeretur?

V. At vero in filiorum ad tyrannum responsis
tantum sapientiæ animique magnitudinis inerat, ut
et aliorum omnium præclara 290 facinora in unum
locum collata, præ eorum constantia et fortitudine,
perexigua et minuta videri necesse sit: et rursus
fortitudinis atque constantiæ laus parva futura sit,
si cum sapientissimis eorum sermonibus compare-
tur: adeo ut illorum hæc laus propria sit, quod
iidem, et ita cruciatus exceperint, et tantam sapien-
tiam exercuerint in responsionibus ad persecutoris
minas, injectosque suppliciorum terrores, quorum
nulli, nec fortes illi, nec fortior mater succubuit.
Quin potius ipsa supra omnia sese collocans, impe-
tumque animi cum amore commiscens, pulchri
cujusdam funebris muneris loco, seipsam liberis
obtulit, ac prægressos secuta est: idque quonam
pacto? sua sponte ad supplicia gradiens: et cum

(88) 'Αρθ'. Ita sex Reg., Coisl. 1, Or. 2, Pass.,
Par., Jes. In Par. ed. deest.

(89) 'Εμαλάκισεν. Sav., ἐμαλάκισαν.

(90) 'Ατολμοτέραν. Par., ἀπαλμοτέραν [men-
dose]. Montac., ἀπαλμοτέραν.

(91) Οὐκ ἀρθρέμβολα. « Non fidiculæ: οὐ τροχοί,
non rotæ: οὐ τροχαντήρες, non trochaniores: οὐ
καταπέλται, non catapelta: » Quæ omnia textoria
instrumenta.

(92) Λέβητες ζέοντες. In uno cod., οὐ λέβητες, οὐ
θήρες ζέοντες, « non lebetes, non furentes bestiæ: »
Sic etiam reddiderat Billius, quamvis nulla sit be-
stiarum mentio in Machabæis.

(93) Οὐ δῆμος, οὐ δορυφόρος κατεπείλων.
Reg. a, c, d, Coisl. 2, et Or. 2, abjecto δορυφόρος,
habent, οὐ δῆμος κατεπείλων, « non urgens carni-

sex. i. Non male. « Carnificum » enim erat urgere,
ut Antiochi jussa perficerentur; non certe ipsa turba
Machabæos urgebat.

(94) Χαλεπά. Deest in plerisque.

(95) 'Εστίν. Deest in sex Reg., Coisl. 2, Or. 2,
etc.

(96) 'Ομοῦ. Sic sex Reg., plures Colb., Coisl. 2,
Or. 2, etc. In ed., ἐμαί.

(97) Μικρά. Quinque Reg. et Coisl. 2, μικρόν

(98) Χωρήσασα. In editis sequitur: ὡς ἂν μετὰ
σώμα ψεύσειεν ἀναγνόν ἀγνοῦ καὶ γενναίου σώμα-
τος· « ne purum ac generosum corpus ab impuro
corpore attraheretur. » Sed hæc temere hic sunt
assuta.

(99) Ἐβαλον. In quibusdam, ἔβαλλον.

quibus epitaphiis? Quamvis enim pulchri quoque, A atque adeo pulcherrimi filiorum ad tyrannum sermones fuerint, cum quibus aciem instruxerunt, et quibus tyrannum conflixerunt: pulchriores tamen matris sermones fuerunt, quibus eos prius ad martirium cohortata est, ac deinde funus eorum exornavit. Quinam igitur filiorum sermones fuerunt? Commodum enim fuerit eos quoque vobis commemorare, ut quemadmodum certaminis, ita sermonum etiam, qui martyres deceant, exemplum habeatis, si in eadem tempora incideritis. Alii quidem alio sermonis genere utebantur, prout quemque, vel tyranni verba, vel periculorum ordo, vel animi alacritas armabat. Ceterum, ut summam eos complectar, tales erant: « Nobis, o Antioche, ceterique qui adestis, Rex unus est Deus, a quo creati sumus, et ad quem revertemur. Unus legislator Moyses, quem non prodemus, nec contumelia afficiemus; non per ea pericula, quæ vir ille virtutis causa suscepit, ac miracula quæ plurima patravit, ne si alius quidem Antiochus te atrocior nobis minuetur. Unum præsidium, divini mandati observatio, ac ne lex, qua obsepiti sumus, infringatur. Una porro gloria, ut pro tantis rebus gloriam omnem contemnamus. Solæ denique opes et divitiæ, bona ea, quæ in spe habemus. Nec vero quidquam aliud nobis formidabile est, quam ne quid magis quam Deum formidemus. Cum his rationibus in aciem prodimus: his armis instructi sumus: cum huiusmodi juvenibus tibi sermo ac negotium est. Jucundus quidem et suavis hic mundus est, et patrium solum, et amici, et cognati, et æquales, et templum hoc, cujus magnum ac celebre nomen est, et patria festa, et mysteria, atque cætera, 291 ob quæ mortales omnes antecellere videmur. Verum ista, Deo periculisque iis, quæ pro virtute adeuntur, haudquaquam suaviora sunt: cave id existimes. Alius enim nobis mundus est, omnibus rebus, quæ oculis cernuntur, longe sublimior ac diuturnior. Patria autem, superna Jerusalem²⁹, quam nullus Antiochus expugnabit, nec spem habebit tore, ut ditioni atque imperio suo subiciat, utpote firmam et inexpugnabilem. Cognatio item, inspiratio illa³⁰, et qui secundum virtutem progeniti sunt. Amici porro, prophetae et patriarchæ, a quibus pietatis formam et exemplum accepimus. Æquales præterea, qui nobiscum hodie in iisdem periculis versantur, atque in doloribus constanti animo perferendis contemporanei sunt. Nam quod ad hoc templum attinet, cælum longe magnificentius est. Jam vero nobis pro festo et celebritate, angelorum chorus est: ac postremo mysterium unum magnum atque adeo maximum ac plerisque tectum et inco-

gnitum, ipse Deus, ad quem hujus quoque vitæ nostræ mysteria referuntur.

VI. « Quocirca res parvas nullisque pretii nobis D Σ. « Παῦσαι τοίνυν ὑπισχνούμενος ἡμῖν (9) τὰ μικρά, καὶ τοῦ μηδενὸς ἄξια. Οὐ γὰρ τιμησόμεθα τοῖς ἀτίμοις, οὐδὲ κερδανόμεν ἐπιζημία· οὐχ οὕτως

²⁹ Galat. iv, 26. ³⁰ Gen. ii, 7.

(1) Kal. Sic tres Reg. et Or. 2. Deest in ed.

(2) Γάρ. Deest in nonnullis.

(3) Τύπω περιλαβεῖν. Billius: « ut formula quam eos complectar. »

(4) Οὐ μὴ τούς, etc. « Non per ea pericula. » Hæc est quedam jurandi formula. Sic Joseph, Gen. xlii, 15, « per salutem Pharaonis non egrediemini hunc ... exploratores estis. »

καὶ (1) οἱ τῆς μητρὸς, καὶ παρακλητικοὶ πρότερον, καὶ ὕστερον ἐπιτάφιοι. Τίνες οὖν οἱ τῶν παίδων λόγοι; Καλὸν γὰρ (2) ἀπομνημονεύσαι καὶ τούτων ὑμῖν, ἵν' ἐχητε τύπον, ὡς περ ἀθλήσεως, οὕτω καὶ λόγων μαρτυρικῶν ἐν τοῖς τοσούτοις καιροῖς. Ἄλλου μὲν ἄλλοι, καὶ ὡς ἕκαστον οἱ τοῦ διώκοντος λόγοι, ἢ τῶν κινδύνων ἢ τάξις, ἢ τῆς ψυχῆς τὸ φιλέτιμον ὠπλίζεν· ὡς δ' οὖν τύπω περιλαβεῖν (3), ἦσαν τοιοῦτοι· « Ἡμῖν, Ἀντίοχε, καὶ πάντες οἱ περιεστηκότες, εἰς μὲν βασιλεὺς ὁ Θεὸς, παρ' οὗ γεγόναμεν, καὶ πρὸς ὃν ἐπιστρέφομεν. Εἰς δὲ νομοθέτης ὁ Μωϋσῆς, ὃν οὐ προδύσσομεν, οὐδὲ καθυδρίσομεν· οὐ μὰ τοὺς (4) ὑπὲρ ἀρετῆς τοῦ ἀνδρὸς κινδύνους, καὶ τὰ πολλὰ θαύματα, οὐδ' ἂν ἡμῖν ἄλλος Ἀντίοχος ἀπειλῇ σου χαλεπώτερος. Μία δὲ ἀσφάλεια, τῆς ἐντολῆς ἡ τήρησις, καὶ τὸ μὴ βραγῆναι τὸν νόμον, ᾧ ταπεινίσμεθα. Μία δὲ δόξα, τὸ δόξης ἀπάσης ὑπεριδεῖν (5) ἐπὶ τηλικούτοις. Εἰς δὲ πλοῦτος, τὰ ἐλπιζόμενα· φοβερὸν δὲ οὐδὲν, ἢ τὸ φοβηθῆναι τι πρὸ Θεοῦ. Μετὰ τούτων παρατετάγμεθα τῶν λογισμῶν, καὶ οὕτως ὠπλίσμεθα· πρὸς τοιούτους σοι νεανίας ὁ λόγος. Ἡδὺ μὲν καὶ ὁ κόσμος οὗτος, καὶ τὸ πατρῶον ἔδαφος, καὶ φίλοι, καὶ συγγενεῖς, καὶ ἡλικιώται, καὶ ὁ ναὸς οὗτος τὸ μέγα καὶ περιβόητον ὄνομα, καὶ πανηγύρεις πατρικαί, καὶ μυστήρια, καὶ πάντα οἷς ἡμεῖς τῶν ἄλλων διαφέρειν δοκοῦμεν. Οὐπω δὲ ἦδω Θεοῦ, καὶ τῶν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ κινδύνων· μὴ τοῦτο νομίσης. Κόσμος τε (6) γὰρ ἄλλος ἡμῖν, πολὺ τῶν ὀρωμένων ὑψηλότερος τε καὶ μονιμώτερος· πατὴρς τε (7) ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἣν οὐδεὶς Ἀντίοχος πολιορκήσει, οὐδὲ προσδοκῆσαι παραστήσεσθαι, ἢ καρτερὰ καὶ ἀνάλωτος. Συγγένεια δὲ, ἢ ἐμπνευσίς, καὶ οἱ κατ' ἀρετὴν γεννηθέντες. Φίλοι δὲ, προφῆται, καὶ πατριάρχαι, παρ' ὧν ἡμῖν καὶ ὁ τύπος τῆς εὐσεβείας. Ἡλικιώται δὲ, οἱ σήμερον ἡμῖν συγκινδυνεύοντες, καὶ τὴν καρτερίαν ὁμόχρονοι. Ναοῦ δὲ, οὐρανὸς μεγαλοπρεπέστερος, πανήγυρις δὲ, ἀγγέλων χοροστασία (8)· καὶ μυστήριον ἐν μέγα, καὶ μέγιστον, καὶ τοῖς πολλοῖς ἀπόκρυφον, ὁ Θεὸς, πρὸς ὃν βλέπει καὶ τὰ τῆς μυστήρια.

(5) Ὑπεριδεῖν. Reg. d, ὑπερορᾶν.

(6) Τε. Deest in nonnullis.

(7) Τε. In quibusdam, δέ.

(8) Χοροστασία. Reg. d, χοροστασίαι.

(9) Ὑπισχνούμενος ἡμῖν. Sic Reg. a, c, d, Or. 2. Deest ἡμῖν in multis. Editi, ὑπισχνόμενος ἡμῖν.

ἀθλίως ἐμπορευσόμεθα. Παῦσαι καὶ (10) ἀπειλῶν, ἢ ἀνταπειλήσομεν, ἐλέγξειν (11) σου τὴν ἀσθένειαν, καὶ πρὸς τοῦτω τὰ (12) ἡμέτερα κολαστήρια· ἔχομεν καὶ ἡμεῖς πῦρ, ᾧ τοὺς διώκτας κολάζομεν. Οἷσι πρὸς ἔθνη καὶ πόλεις εἶναι σοι (13) τὸν ἀγῶνα, καὶ βασιλέων τοὺς ἀνανδροτάτους, ὧν οἱ μὲν κρατήσουσιν, οἱ δὲ ἰσως ἡττηθήσονται; οὐδὲ γὰρ περὶ τηλικούτων αὐτοῖς ὁ κίνδυνος. Πρὸς νόμον Θεοῦ παρατάσῃ, πρὸς πλάκας Θεογραφάτους, πρὸς πατρίαν καὶ λόγῳ (14) καὶ χρόνῳ τιμημένα, πρὸς ἀδελφοὺς ἐπὶ μὲν ψυχῇ συνδεδεμένους, ἐπὶ τὰ τροπαίους σε στηλιτεύοντας· ὧν κρατῆσαι μὲν οὐ μέγα, ἡττηθῆναι δὲ καὶ λίαν αἰσχρὸν. Ἐκεῖνων ἐσμὲν καὶ γένος καὶ μαθηταί, οὗς στίλος πυρὸς καὶ νεφέλης ὠδήγει (15), οἷς θάλασσα διίστατο, καὶ ποταμὸς ἴστατο (16), καὶ ἥλιος ἀνεκόπτετο, καὶ ἄρτος ὕετο, καὶ χειρὸν ἔκτασις ἐτροπούτο (17) μυριάδας, δι' εὐχῶν (18) βάλλουσα· ὧν θῆρες ἡττώτο, καὶ πῦρ οὐχ ἦπτετο, καὶ βασιλεῖς ἀπήσαν (19), τὸ γενναῖον θαυμάζοντες. Εἰπωμέν τι καὶ τῶν σοι γνωρίμων· Ἐλεάζαρου μῦσαι ἡμεῖς, οὗ τὴν ἀνδρείαν (20) ἔγνωσ. Προηγνώριστο πατὴρ, ἐπαγωνιούνται παῖδες· ἀπῆλθεν ὁ ἱερεὺς, ἐπακολούθησεν τὰ θύματα· πολλὰ δεδίττη, πρὸς πλεῖον παρ' ἐκκευάσμεθα. Τί καὶ δράσεις ἡμεῖς, ὑπερήφανοι (21), ταῖς ἀπειλαῖς; τί καὶ πεισόμεθα; Οὐδὲν ἰσχυρότερον τῶν πάντα παθεῖν ἐτόιμον. Ὡ δῆμοι (22), τί μέλειτε; τί δὲ ἀναδύσεσθε; τί τὸ πρόσταγμα τὸ χρηστὸν ἀναμένετε; Ποῦ τὰ ἐξῆς; ποῦ τὰ (23) δεσμά; ζητῶ τὸ τάχος. Πλεῖον ἀναπτέσθω τὸ πῦρ, οἱ θῆρες ἐνεργέστεροι, αἱ στρέβλαι περιεργότεραι (24)· πάντα ἔστω βασιλικά καὶ πολυτελέστερα. Ἐγὼ πρωτότοκός εἰμι, πρῶτόν με καθιέρωσον· ἐγὼ τελευταῖος, ἡ τάξις ἐναμφιβότῳ; ἔστω τις καὶ τῶν μέσων ἐν πρώτοις, ἢνα τιμηθῶμεν ἰσομοίρῳ. Φειδῶ δέ; προσδοκᾷς τι τυχόν (25) καὶ τῶν ἐναντίων; Πάλιν καὶ πολλάκις ἐροῦμεν τὸν αὐτὸν λόγον· οὐ μαροπαγήσομεν, οὐκ ἐκδώσομεν (26). Θάττον οὐ σεθασθήσῃ τὰ ἡμέτερα, ἢ τοῖς σοῖς ἡμεῖς εἰξώμεν (27). Κεφάλαιον τοῦ λόγου· Ἡ καίνεστερα ἐπινόησον κολαστήρια, ἢ τὰ παρόντα ἰσθὶ κατάφρονόμενα.

producantur, exquisitoria tormenta proferantur, sint omnia regia et splendida. Primus natus ego sum, primum me consecra. Ego postremus, ordinis ratio immutetur: sit quoque quispiam eorum, qui mediæ sunt ætatis, in primorum ordine, ut sic æquas honoris portiones obtineamus. Quid parcis? Expectas fortasse aliquid contrarium? Imo vero iterum ac tertio sæpiusque eundem sermonem repetemus:

¹⁰ Exod. xiii, 21. ¹¹ Exod. xiv, 16. ¹² Jos. iii, 16. ¹³ Jos. x, 13. ¹⁴ Exod. xvii, 11. ¹⁵ Exod. xvi, 11 seqq. ¹⁶ Dan. xvi, 30; iii, 15 seqq. ¹⁷ II Machab. vi, 18 seqq.

(10) *Kal.* Deest in Reg. d.

(11) *Ἐλέγξειν.* Pass., ἐλέγξει [haud recte].

(12) *Πρὸς τοῦτω τὰ.* Coisl. 1, πρὸς τοῦτο ἐτι τὰ.

(13) *Σοι.* Deest in Reg. a, c.

(14) *Λόγῳ.* Duo Coisl., νόμῳ, «lege.»

(15) *Ὁδήγει.* Quinque Reg., Coisl. 1, Or. 2, Pass., ὠδήγουν.

(16) *Ποταμὸς ἴστατο,* etc. Pass., ποταμὸς ἀνεκόπτετο, καὶ ἥλιος ἴστατο.

(17) *Ἐτροπούτο.* Duo Reg., Coisl. 1 et 2, ἐτρέπτετο [mendose]. Alii, ἐτρέπετο [perperam].

(18) *Δι' εὐχῶν.* Coisl. 2, Or. 1, Par., δι' εὐχῶν.

(19) *Ἀπήσαν.* Sic plures Reg., Chrysan., Coisl. 2, Or. 4, Par., etc. Editi, ἀνῆσαν.

A conjuncta lucra complectemur: non ita infelicitur negotiabimur. Quin tu quoque nobis minari desine; vel contra facturos nos minabimur, ut imbecillitatem tuam prodamus, atque insuper tormentorum nostrorum metum intentemus. Nam nobis quoque, ne sis nescius, ignis est, quo persecutores nostros excruciamus. An tu cum gentibus et civitatibus tibi certamen esse putas, aut cum ignavissimis regibus, quorum alii superiores discedere, alii fortasse vinci queant? Nec mirum, cum nequaquam pro tanti momenti rebus periculum subeant. Imo vero adversus legem Dei aciem instruis, adversus tabulas a Deo exsculptas, adversus patrios ritus, et ratione et antiquitate coornatos, adversus septem fratres unius animæ vinculo constrictos, septem tropæis

B æternam nomini tuo infamiam innoturos: quos vincere quidem parum amplum atque honorificum fuerit, ab ipsis autem vinci admodum turpe et pudendum. Ab illis genus ducimus, illorum discipuli sumus, quibus ignis nubisque columna viam monstrabat¹⁰, quibus mare scindebatur¹¹, fluvius sistebatur¹², solis cursus reprimebatur¹³, panis ut pluvia fluebat¹⁴, manuum extensio numerosissimos exercitus per orationem fundebat, atque in fugam vertebat¹⁵: quibus feræ cedebant, nec vis flammæ eos attingebat, ac reges, eorum ²⁹² fortitudinem admirantes, discedebant¹⁶. Atque, ut quidpiam eorum, quæ tibi cognita sunt, proferamus, Eleazari discipuli sumus, cujus tu magnitudinem animi perspectam et exploratam habes¹⁷. Pater prius decertavit, filii postea certabunt. Sacerdos abscessit, victimæ sequuntur. Multa quidem minaris, verum ad plura parati sumus. Quid autem nobis, vir superbe atque insolens, minis istis facies? Aut quo cruciatu afficiemur? Nihil his hominibus fortius, qui ad quidvis perferendum prompto et parato animo sunt. Carnifices, quid cunctamini? Quid moras necitis? Quid benignum et suave jussum expectatis? Ubi gladii? Ubi vincula? Celeritatem requiro. Ignis amplior accendatur, acriores feræ

C

(20) *Ἀνδρείαν.* Sic quinque Reg. et Or. 1. Editi vero, ἀνδρίαν.

(21) *ὑπερήφανοι.* Sic plures Reg., Chrysan., Coisl. 1 et 2, Pass. In ed., ὑπερήφα.

(22) *Δῆμοι.* Sic sex Reg., Chrysan., Coisl. 1 et 2, Comb. Male in ed., δῆμοι, «populi.»

(23) *Τὰ.* Sic Reg. a, c, d, et Comb. Deest in edit.

(24) *Περιεργότεραι.* Reg. bm, περιεργότεροι.

(25) *Προσδοκᾷς τι τυχόν,* etc. Sic tres Reg., Coisl. 2, Par., Comb., etc. In edit., τυχόν. Billius: «expectas fortasse, ut orationem relaxemus.»

(26) *Ἐκδώσομεν.* Sic Reg. c, d, Coisl. 2, Or. 2, Par., Jes., et Comb. In edit., ἐκδώσομεν.

(27) *Εἰξώμεν.* Quinque Reg., εἰξώμεν [rectius],

Non impuris cibis vescemur, non manus dabimus. Citius nostra veneraberis, quam ut nos tuis cedamus. Verbo dicam; aut nova tormentorum genera excogita, aut hæc, quæ in promptu sunt, a nobis contemni pro certo habe.

VII. Hæc quidem fuit illorum ad tyrannum oratio. Jam vero quæ inter se cohortandi causa dicebant, quæque spectanda præbebant, quam præclara, quam sacra, piisque hominibus quovis alio spectaculo atque auditu jucundiora! Equidem ipse ea memoria recolens, incredibili voluptate diffundor, ac mente et cogitatione cum ipsis athletis versor, mirabiliterque in hac narratione mihi placeo. Amplectebantur se mutuo, atque exosculabantur, non minus lætis animis, quam si jam ad certaminum finem ventum esset. Eamus ad pericula, fratres, clamabant; eamus, properemus, quandiu fervet adversum nos tyrannus, ne forte molliatur, atque ita salutis jacturam faciamus. Proponuntur epulæ instructissimæ: iis intersimus. Pulchra quidem res est, cum fratres simul habitant, simul epulantur, seque invicem constipant, ac protegunt: pulchrior autem, cum virtutis causa simul periclitantur. Ac quidem, si fieri potuisset, corporibus quoque pro patriis ritibus et institutis depugnavissemus; nam hoc quoque mortis genus laude non caret. Quoniam autem temporis ratio id non tulit, ipsa certe corpora offeramus. Quid enim? Etiam si hoc tempore non moriamur, an non omnino moriemur? An non debito nativitati munere perfungemur? Quod necessario, id gloriose faciamus; mori discamus: quod commune est, proprium efficiamus; morte vitam emamus. Nemo nostrum hujus vitæ cupidus sit, nemo ignavus ac timidus. Perficiamus, ut cum in nos tyrannus inciderit, de cæteris desperet. Periculis ille quidem ordinem imponat, nos vero finem persecutioni imponemus; nec de ea re ob alacritatis fervorem inter nos contendamus. Nam et primus aliis via erit, et postremus certaminis sigillum. Cæterum hoc nobis fixum certumque sit, ut omnes sine ulla exceptione coronam adipiscamur, nec persecutor ullam e nobis partem accipiat, ac scelere tumens, perinde de uno superato gloriatur, ac si omnium constantiam infregisset. Demus operam, ut quemadmodum ortu, ita etiam morte fratres

(28) *Διεκελεύοντο*. Coisl. I addit, ὡς ἐν παρατάξει παροτρύνοντες, « ut in acie mutuo se cohortantes. »

(29) *Μετ' αὐτῶν*. Quatuor Reg., μετὰ τῶν.

(30) *Περιέβαλλον*. Reg. bm, περιέβαλον. Par., περιελάμβανον.

(31) *Ποιῶμεν ... τὴν διάλυσιν*. Billius, « quam obrem necessitate in animi alacritatem ac promptitudinem convertamus: dissolutionem eludamus. » Pircheimerus: « ex necessitate gloriam faciamus: solerti consilio dissolutionis nostræ negotium transigamus, » id est, « honeste decumbamus, alioqui necessario serius ocus morituri; sapienter efficiamus, ut dissolutio in nostram utilitatem cedat. »

(32) *Ἡμεῖς δὲ ἐπιθήσομεν τέλος τοῖς διωκομένοις*. Hæc desunt in pluribus Reg., duobus Coisl., Or. 2, Par., etc., nec verit Billius, imo in Bas., edit. Græca delet. Verienda tamen, « nos autem persecutioni finem faciamus, imponamus, » id est, constantia nostra efficiendo, ut victus tyrannus incepto desistat. Quod quidem satis consonum verbis

Z'. Ταῦτα μὲν πρὸς τὸν τύραννον. Ἄ δὲ ἀλλήλους διεκελεύοντο (28), ἃ δὲ παρῆγον ὄραν, ὡς καλὰ τε καὶ ἱερὰ, καὶ παντὸς ἄλλου θεάματος καὶ ἀκούσματος ἡδῶ τοῖς φιλοθέοις! Ἐγὼγ' οὖν αὐτὸς ἡδονῆς ἐμπιμπλάμαι μνημονεύων, καὶ μετ' αὐτῶν (29) ἀθλούντων εἶμι τῇ διανοίᾳ, καὶ τῷ διηγήματι καλλωπίζομαι. Περιέβαλλον (30) ἀλλήλους, περιεπτύσσοντο, πανήγυρις ἦν, ὡς ἐπ' ἀθλοῖς τετελεσμένοις. « Ἵωμεν, ἀδελφοί, πρὸς τοῦς κινδύνους, ἐδῶν, ἴωμεν, ἐπειγώμεθα, ἕως ἥξει καθ' ἡμῶν ὁ τύραννος, μὴ τι μαλακισθῇ, καὶ ζημιωθῶμεν τὴν σωτηρίαν. Πανδασία πρόκειται· μὴ ἀπολειφθῶμεν. Καλὸν μὲν καὶ συνοικοῦντες ἀλλήλους ἀδελφοί, καὶ συμποσιάζοντες, καὶ συνασιζόντες· κάλλιον δὲ ὑπὲρ ἀρετῆς συγκαίνυνοντες. Εἰ μὲν οὖν τε ἦν, καὶ τοῖς σώμασιν ἂν ἠγωνισάμεθα ὑπὲρ τῶν πατρίων· ἔστι καὶ οὗτος τῶν ἐπαινετῶν ὁ θάνατος. Ἐπεὶ δὲ οὐ τοῦτω καιρὸς, αὐτὰ τὰ σώματα εἰσενέγκωμεν. Τί γάρ; Κἂν μὴ νῦν ἀποθάνωμεν, οὐ τεθνηδόμεθα πάντως; οὐ τῇ γενέσει τὰ ὀρεγόμενα λειτουργήσομεν; Ποιήσωμεν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν· σοφισώμεθα τὴν διάλυσιν (31)· τὸ κοινὸν ἴδιον ποιῶμεθα· θανάτῳ ζωὴν ὠνησώμεθα. Μὴ τις οὖν ἡμῶν ἔστω φιλόψυχος, μηδὲ ἄτολμος. Ἀπογνώτω καὶ τῶν ἄλλων ὁ τύραννος, ἡμῖν ἐντυχόν. Τοῖς μὲν κινδύνους τὴν τάξιν αὐτὸς ἐπιθήσει, ἡμεῖς δὲ ἐπιθήσομεν τέλος τοῖς διωκομένοις (32)· μηδὲν περὶ τούτου διαφερώμεθα τῇ ζήσει τῆς προθυμίας. Καὶ ὁ πρῶτος ἔσται (33) τοῖς ἄλλοις ὁδός, καὶ ὁ τελευταῖος σφραγὶς ἀθλήσεως. Ἡμῖν δὲ τοῦτο ἐμπειχθῶ πᾶσιν ὁμοίως, πανοικεσίᾳ στεφανωθῆναι, καὶ μὴ τίνα λαβεῖν μερίδα ἐξ ἡμῶν τὸν διώκτην, ἢ ὡς πᾶσιν ἐγκαυχῆσθαι τῷ ἐνί, φλεγμαίνων τῇ πονηρίᾳ. Φανώμεν ἀλλήλων ἀδελφοί, καὶ τῇ γενέσει, καὶ τῇ μεταστάσει· καὶ πάντες, ὡς εἰς, κινδυνεύσωμεν, καὶ ἀντὶ πάντων ἕκαστος (34). Ἐλεάζαρ, ὑπόδεξαι· μήτηρ (35), ἐπακολούθησον· Ἰερουσαλὴμ, θάψον τοὺς ἑαυτῆς νεκροὺς μεγαλοπρεπῶς, ἂν τι τοῖς τάφοις ὑπολειφθῇ (36). Διηγῶ τὰ ἡμέτερα, καὶ τοῖς ὑστερον δείκνυ (37), καὶ τοῖς σοῖς ἐρασταῖς τὸ τῆς μῆδ' ἱερᾶς εὐσεβὲς πολυάνδριον (38). »

quæ præcedunt, ἀπογνώτω, etc.

(33) *Ἐσται*. Par., ἔστω.

(34) *Καὶ ἀντὶ πάντων ἕκαστος*. Nicetas exponit: ὑπὲρ ἀλλήλων ἀποθνήσκοντες. « alii pro aliis, quisque pro omnibus moriatur. »

D (35) *Μήτηρ*. Sic Pass. in editis, μήτηρ.

(36) *ὑπολειφθῇ*. Pass., ἀπολειφθῇ

(37) *Δείκνυ*. Pass. et Par., δείκνυε.

(38) *Πολυάνδριον*. Πολυάνδρια sunt loca publica, ubi pauperes et inferioris conditionis homines communiter sepeliebantur, ut bene monuit Perizonius ad *Ælian. Var. hist.* xi, 21. Livio, xxxiii, 6, sunt « tumuli. » Behr ad *Plutarch. Vit. Flamin.*, p. 95 sq. Cur autem hic πολυάνδριον dixerit noster, more paganorum et Judæorum (v. Biel. *Thesaur.* s. v.), non κοιμητήριον, more Christianorum, patebit tibi, si memineris Machabæos Judæos fuisse. Legas omnino S. Chrysostomi homiliam in appellationem « cæmeterii, » i. II, p. 397 sq. ed. Montfaucon. *Λῦβ. DE SINNER.*

appareamus. Omnes tanquam unus, et singuli tanquam omnes periculum subeamus. Eleazare, suscipe; mater, sequere; Jerusalem, mortuos tuos magnifica sepultura affice, si quid tamen reliquum fuerit, quod sepulture mandari possit. Res nostras commemora, posterisque, ac tui studiosis, pium unius ventris sepulcretum ostende. »

Η. Οἱ μὲν δὴ ταῦτα καὶ εἰπόντες, καὶ πράξαντες, καὶ ὡς συνὼν ὀδόντες ἀλλήλους θήξαντες ἐν τάξει τῆς ἡλικίας, καὶ ἰσότητι τῆς προθυμίας διεκαρτέρουν. Ἡδονὴ καὶ θαῦμα τοῖς ὁμοφύλοις· φόβος καὶ κατὰ πληξίς (39) τοῖς διώκουσιν, οἱ κατὰ παντὸς τοῦ ἔθνους στρατεύσαντες, ἀδελφῶν ἑπτὰ συμφυχίας ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγωνιζομένων (40), τοσούτον ἡτήθησαν, ὥστε μηδὲ περὶ τῶν ἄλλων ἔχειν ἔτι χρηστάς τὰς ἐλπίδας. Ἡ δὲ γενναία μήτηρ, καὶ δυνάως ἐκείνων τῶν τοσούτων καὶ τοιούτων τὴν ἀρετὴν, τὸ μέγα τοῦ νόμου θρέμμα καὶ μεγαλόψυχον, τῶς μὲν χαρὰ καὶ φόβῳ σύμμικτος ἦν, καὶ δύο (41) παθῶν ἐν μεταίχμιῳ· χαρὰ, διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰ ὀρώμενα· φόβῳ, διὰ τὸ μέλλον, καὶ τὴν ὑπερβολὴν τῶν κολάσεων· καὶ ὡς νεοσσούς (42) ὄρνις, ὅπως προσερπύζοντος, ἡ τινος ἄλλου τῶν ἐπιβούλων, περιίπτατο, περιέτρυζεν, ἡντιθέλει, συνηγωνίζετο, τί μὲν οὐ λέγουσα; τί δὲ οὐ πράττουσα τῶν πρὸς νίκην ἐπαλειφόντων; Ἡρπάζε τὰς βανίδας τοῦ αἵματος, ὑπεδέχετο τὰ λαχίσματα τῶν μελῶν, προστεκύνει τὰ λείψανα· τὸν μὲν συνέλεγε, τὸν δὲ παρεδίδου, τὸν δὲ παρῆσκευάζεν. Ἐπεφώνει πᾶσιν. « Εὐγε, ὦ παῖδες, εὐγε, ἀριστεῖς ἔμοι, εὐγε, ἀσώματοι σχεδὸν ἐν σώμασιν, εὐγε, προστάται τοῦ Νόμου, καὶ τῆς ἑμῆς πολιᾶς, καὶ τῆς θρησκαμένης ἡμᾶς (43) πόλεως, καὶ εἰς τὸδε ἀρετῆς προαγούσης (44). » Ἐτι μικρόν, καὶ νενικήκαμεν. Κεκήκασιν ἡ βασιανιστά, τοῦτο φοδοῦμαι μόνον. Ἐτι μικρόν, καὶ μαχαρία μὲν ἐν μητράσιν ἐγὼ, μαχάριοι δὲ ὑμεῖς ἐν νέοις. Ἀλλὰ ποθεῖτε τὴν μητέρα; Οὐκ ἀπολείφεται ὑμῶν (45), τοῦτο ὑμῖν ὑπισχνόμαι· οὐ οὕτως ἐγὼ μιστέκνος. »

proprignaculum. Paululum adhuc, ei vicinus. Defatigantur carnifices, hoc unum extimesco. Paululum adhuc, et ego inter mulieres beata, et vos inter adolescentes beati. At fortasse matris vos desiderium angit? Nequaquam vos deseram, hoc vobis polliceor: non tam liberos meos odi. »

Θ. Ἐπεὶ δὲ τελειωθέντας εἶδεν (46), καὶ τὸ ἀσφαλὲς εἶχεν ἐκ τῆς συμπληρώσεως, διάρασα τὴν κεφαλὴν μόλα φαιδρῶς, ὥσπερ τις (47) Ὀλυμπιονίκης, ἐν ὑψηλῇ τῇ φρονήματι (48), καὶ τὰς χεῖρας ἐκτείνασα, μεγάλῃ καὶ λαμπρῇ τῇ φωνῇ· « Εὐχαριστῶ σοι, φησὶ, Πάτερ ἅγιε, καὶ σοὶ, παιδευτὰ νόμῳ, καὶ σοὶ πᾶτερ ἡμῶν καὶ προαγωνιστὰ τῶν τέκνων τῶν σῶν Ἐλεάζαρ, ὅτι τὸν τῶν ἡμῶν ὀδίνων καρπὸν παρεδόξασθε, καὶ ὅτι μήτηρ ἐγενόμην πασιῶν μητέρων ἱερωτέρα. Οὐδὲν ὑπελειπόμην (49) κόσμῳ, πάντα θεῷ

VIII. Quæ cum dixissent ac egissent, seque, velut aprorum dentes, invicem acuiscent, pro ætatis ordine quisque, in eadem animi promptitudine perseverabant. Atque ea res ut contribulibus voluntatem et admirationem afferebat; ita metu atque terrore persecutorum animos consternabat, qui cum expeditionem suscepissent adversus universam nationem, a septem fratribus, concordii animo pro pietate dimicantibus, ita facile superati sunt, ut jam ne de cæteris quidem spem latam haberent. At vero strenua mater, et vere illorum tanta et tali virtute præditorum parens, illa, inquam, præclara et magnanima legis alumna, prius quidem gaudio simul ac timore afficiebatur, et anxia duos inter affectus hærebat. Nam ut eorum fortitudine, atque iis quæ cernebat, 294 delectabatur; ita rursus, cum incertum pugnae eventum incredibilemque tormentorum magnitudinem secum reputaret, timore angebatur; ac proinde pullos suos, non secus atque avicula, arrepente angue, aut alia quapiam insidiosa fera, circumvolabat, stridebat, obsecrabat, una cum ipsis certabat. Quid enim tum verbo, tum opere non egit, ut illos ad victoriam paratiores alacrioresque redderet? Cruoris guttas rapiebat, fragmenta membrorum excipiebat, reliquias venerabatur; hunc colligebat, illum porrigebat, alium parabat. Omnibus acclamabat: « Enge, filii mei, euge, strenui mei milites, euge, in corporibus ferme incorporei, euge, legis, canæque senectutis meæ, atque civitatis, quæ vos aluit, et ad eam virtutis magnitudinem evexit, præsidium

ac

IX. Postquam autem omnes martyrio perfunctos esse, seque ob eorum mortem metu omni liberatam vidit, tum vero erecto capite, ingenti cum hilaritate, non secus ac quispiam in Olympiis victor, sublimi animo, extensisque manibus, magna et clara voce hæc verba habuit: « Gratias tibi ago, Pater sancte, et tibi, magistra lex, tibi que, parens noster et filiorum tuorum in certamine antecessor Eleazare, quoniam meorum in pariendo dolorum fructum accepistis, atque mater omnium matrum

(39) Κατὰ πληξίς. In aliis, παράπληξίς.

(40) Ὡς εὐσεβείας ἀγωνιζομένων. Hæc desunt in pluribus Reg., Coisl. 2, Or. 2 et Par.

(41) Καὶ δύο, etc. Billius, « atque in duorum affectuum confinio posita erat. »

(42) Καὶ ὡς νεοσσούς, etc. Billius: « ac proinde illos, non secus atque avicula, pullos suos arripiente angue, » etc. Hanc similitudinem Gregorius sumpsisse videtur ab Homero, *Iliad.* II, vers. 315:

Μήτηρ δ' ἀμφεποτάτο δδυρομένη φίλου τέκνα,

[etc.]

Mater autem circumvolabat, lugens dilectos filios, [etc.]

D (43) Ὑμᾶς. Sic plerique codd. In ed., ἡμᾶς.

(44) Προαγούσης. Quatuor Reg. et Comb., προαγούσης.

(45) Ὑμῶν. Deest in quinque Reg. aliisque pluribus.

(46) Εἶδεν. Addunt nonnulli, τοὺς παῖδας, « filios. »

(47) Τίς. Ita sex Reg., Coisl. 2, Or. 2, Par. et Jes. In Par. ed., τί.

(48) Φρονήματι. Reg. c, κηρύγματι, « præconio. »

(49) Ὑπελειπόμην. Sic Reg. c, d, et Or. 2. Alii, ὑπελειπόμην.

sacratissima effecta sum. Nihil mundo reliqui, A
omnia Deo tradidi, thesaurum meum, spes senectutis
meae altrices. Quam magnifice honorata sum! Quam
excellenter senectus mea exulta et curata est! Habeo
educationis vestrae pramia, o filii! Vos omnes virtutis
causa decertantes vidi, vos omnes victores, asperi.
Carnifices, velot benefactores, intueor; nihilque propius
sit, quam ut hoc nomine tyranno gratias habeam, quod
hunc suppliciorum ordinem tenuerit, ut me ultimam ad
pericula reservarit; quo, posteaquam partum meum prius
spectavi, atque in unoquoque filiorum dimicavi, sic
demum cum perfecta securitate post perfectas victimas
hinc excedam. Non comam 295 avelam, non vestes
scindam, non carnes unguibus lacerabo, non luctum
excitabo, non luctus socias accersam, non tenebras
concludam, ut ipse quoque per mecum lugeat, non
consolutores exspectabo, non lugubrem panem apponam.
Haec enim ignavis, abjectique animi matribus
conveniunt, quae carnis duntaxat matres sunt, quibus
filii sine ulla re memoratu digna intereunt. Mihi
vero, charissimi filii, haudquaquam mortui et
extincti, sed Deo oblati estis: nec defecistis, sed
alio migrastis: nec lacerati, sed compacti et
coagmentati estis. Non fera vos rapuit, non fluctus
obruit, non latro jugulavit, non morbus oppressit,
non vis belli, non denique rerum humanarum aliud
quidquam vel parvum vel magnum sustulit. In
maximis equidem luctibus fuissem, si quid horum
vobis accidisset. Tum vero lacrymando, ut nunc
lacrymas comprimendo, materni amoris specimen
edidissem. Sed haec adhuc parva. Vere igitur
vicem vestram deplorassem, si male servati, si
tormentis fracti fuissetis, si quem vestrum
persecutores superassent, quemadmodum ipsi
superati sunt. At nunc, quae vobis contigerunt,
ejusmodi sunt, ut laudes, gaudium, gloriam,
choreas, ac laetitiam omnem et hilaritatem iis,
qui superstites relictii fuerint, excitare debeant.
Nam ipsa post vos delibor. Jam cum Phinees
collocabimur 30, cum Anna celebrabimur 31: nisi
fortasse eo etiam magis, quod ille unus erat; vos
contra multo zelo praediti estis, ac scortatorum
interfectores, non corporum, sed animarum
scortationem gladio confodientes. Rursus illa
unum duntaxat, divino beneficio sibi concessum
eumque infantem; ego

παράδεωκα, τὸν ἐμὸν θησαυρὸν, τὰς ἐμὰς γηροκόμους
ἐλπίδας. Ὡς μεγαλοπρεπῶς τετίμημαι! ὥς
ὑπερβαλλόντως γεγηροκόμημαι (50)! Ἀπέχω τὰ τροφεῖα,
ὡ παῖδες. Εἶδον ὑπὲρ ἀρετῆς ἀγωνιζομένους ὑμᾶς,
πάντας στεφανίτας ἰδεασάμην. Ὡς εὐεργέτας ὁρῶ
τοὺς βασανιστάς· μικροῦ καὶ τῷ τυράννῳ χάρι-
τας ὁμολογῶ τῆς τάξεως, ὅτι με τελευταίαν ἐταμιεύ-
σατο τοῖς κινδύνοις· ἵνα τὸν ἐμὸν τόκον πρότερον
θεατρίσασα (51), καὶ καθ' ἕναστων τῶν παίδων ἀθλή-
σασθ', οὕτως ἐπαπέλθω σὺν ἀσφαλείᾳ τελείᾳ τε-
λείοις θύμασι. Οὐ σπαράξομαι κόμην, οὐ διαβρῆξω
χιτῶνα, οὐ ξανῶ σάρκα ἐδυξίν, οὐκ ἐγερω θρήνον,
οὐ καλέσω τὰς συνθηρνούσας, οὐ συγκλείσω εἰς
σκότος (52), ἵνα καὶ ἄθρ συνθηρνήσῃ μοι, οὐκ ἀνα-
μενῶ παρακλήτορας, οὐκ ἄρτον πένθιμον παραθή-
σομαι. Ταῦτα γὰρ τῶν ἀγεννῶν (53) μητέρων, αἱ
σαρκῶν μόνον εἰσὶ μητέρες, αἷς οἴχονται παῖδες
ἀνευ (54) σεμοῦ τινος διηγήματος. Ἐμοὶ δὲ οὐ τεθνή-
κατε, φιλάταιο παῖδων, ἀλλ' ἐκαρποφορήθητε· οὐκ
ἐκλειοίπατε, ἀλλὰ μετεληλύθατε· οὐ κατεξάνθητε,
ἀλλὰ συνεπάγητε· οὐ θηρίον ἤρπασεν ὑμᾶς, οὐ κύμα
ἐπέκλυσεν (55), οὐ ληστὴς διέφθειρεν, οὐ νόσος δι-
έλυσεν, οὐ πόλεμος παρανάλωσεν, οὐκ ἄλλα οὐδὲν ἢ
μικρὸν ἢ μέζον τῶν ἀνθρωπίνων. Ἐθρήνησα ἂν καὶ
μάλα σφοδρῶς, εἰ τι τούτων ὑμῖν συνέπεσεν (56).
Ἐφάνην ἂν τότε τοῖς δάκρυσιν, ὡς νῦν τῷ μὴ δα-
κρῦσαι, φιλότεκνος. Ἐτι καὶ ταῦτα μικρά. Ὅντως ἂν
ὑμᾶς ἀπεκλαυσάμην, εἰ κακῶς ἐπώθητε, εἰ τῶν βα-
σάνων ἠττήθητε (57), εἰ τινος ὑμῶν ἐκράτησαν, ὡς
ἠττήθησαν νῦν οἱ διώκοντες. Τὰ δὲ νῦν, εὐφημία,
χαρὰ, δόξα, χοροστασίαι, φαειρότητες τοῖς ὑπολει-
φθεῖσιν. Ἐγὼ γὰρ ὑμῖν ἐπισπένδομαι. Μετὰ Φινεὲς
ταχθισόμεθα, μετὰ Ἀννης δοξασθισόμεθα. Πλὴν
ὅσον ὁ μὲν εἰς, ὑμεῖς (58) δὲ τοσοῦτοι ζηλωταὶ πορ-
νοκτόνοι, οὐ σωματῶν πορνεῖαν, ἀλλὰ ψυχῶν ἐγκεν-
τήσαντες (59). Καὶ ἡ μὲν, ἵνα θεόδοτον, ἀρτιγενῆ
καὶ τοῦτον· ἐγὼ δὲ ἄνδρας ἐπτά, καὶ τούτους ἐκόν-
τας Θεῷ καθιέρωσα. Συμπληροῦται μοι καὶ Ἱερε-
μίας τὸν ἐπιτάφιον, οὐ θρηνῶν, ἀλλ' εὐφημῶν (60)
τελευτήν ὅσταν. Ὑπὲρ χιόνα ἐλάμψατε, ὑπὲρ γάλα
ἐτυρώθητε, ὑπὲρ λίθον σάπφειρον (61) τὸ σύνταγμα
ὑμῶν, Θεῷ καὶ γεγεννημένων καὶ δεδομένων. Τί ἐτι;
Πρόσθε, ὡ τύραννε, καὶ τοῖς παισίν, εἰ τις καὶ
παρ' ἐχθρῶν χάρις, ἢ ἡ σοὶ σεμνότερον τὸ ἀγώνισ-
μα. Εἴθε μὲν καὶ διὰ πασῶν ἦλθον τῶν κολάσεων,
ἵνα ἀναμίξω (62) τοὺς ἐμούς ἰσῶρας τοῖς ἐκείνων

30 Num. xxv, 7 seqq. 31 I Reg. i, 22 seqq.

(50) Γηροκόμους ... γεγηροκόμημαι. Reg. c, d, etc., γηροκόμους ... γεγηροκόμημαι.

(51) Θεατρίσασα. Nicetas sic recte exponit: «postquam meam sobolem in theatro pompae produxi, atque in singulorum liberorum agone desudavi.»

(52) Εἰς σκότος. Deest εἰς in plerisque codicibus. Qui gravi dolore premuntur, se quandoque in cubiculum includunt, aditus obstruunt, et intra tenebras se excruciant.

(53) Ἀγεννῶν. Reg. bm, ἀγεννῶν.

(54) Ἀνευ, etc. Billius, «sine ulla gravi atque honesta narratione.»

(55) Ἐπέκλυσεν. Par., ἐπέκλεισεν [male].

(56) Εἰ τι τούτων ὑμῖν συνέπεσεν. Sic plures Reg., etc. Editii: εἰ τούτων ὑμῖν τι συνέπεσεν.

(57) Εἰ τῶν βασάνων ἠττήθητε. Haec desunt in Reg. c.

(58) Ὑμεῖς. Tres Reg., ἡμεῖς.

(59) Ἐγκεντήσαντες. Reg. bm, et Coisl. 2, ἐκκεντήσαντες.

(60) Εὐφημῶν. Sic quinque Reg., Chrysan., Coisl. 2, Pass., etc. Editii, εὐφρητῶν.

(61) Λίθον σάπφειρον. Reg. bm, λίθου σάπφειρου.

(62) Ἀναμίξω. Pass., μίξω

ἰχώρσι, καὶ ταῖς σαρκὶ τὰς γηραῖδας σάρκας. Ἀγαπῶ δὲ τοὺς παῖδας καὶ τὰ κολαστήρια· εἰ δὲ μὴ τοῦτο, ἀλλὰ τὴν γὰρ κόνιν τῇ κόνει, καὶ τάφος εἰς ἡμᾶς ὑποδέχεται (63). Μὴ φθονήσης τελευταῖς ὁμοτίμου, τοῖς ὁμοτίμοις τὴν ἀρετὴν. Χαίρετε, ὦ μητέρες, χαίρετε, ὦ παῖδες. Οὕτως ἐκτρέφετε τοὺς ἐξ ὑμῶν προελθόντας· οὕτως ἐκτρέφεσθε. Καλὸν ὑπόδειγμα δεδώκαμεν ὑμῖν· ἀγωνίζεσθε (64).

hostes quoque gratiæ locus est, ut illustrius tibi hoc certamen evadat. Atque utinam mihi per omnia ea supplicia, quibus illi affecti sunt, grassari contingat, ut saniem meam cum eorum sanie, et carnes pietate confectas cum carnibus commisceam. Nam ipsa quoque suppliciorum instrumenta propter filios amo. Quod si mihi non concedatur, at illud certe optarim, ut cineres cum cineribus conjungantur, nosque **296** unum idemque monumentum excipiat. Noli iis qui pari virtute præditi sunt, par mortis genus invidere. Valet, matres, valet, filii. Sic a vobis prognatos educate: sic ipsi educemini. Pulchrum vobis exemplum dedimus; certate.

P. Ταῦτα ἔλεγε, καὶ προσετίθει (65) τοῖς παῖσιν ἐαυτὴν. Τίνα τρόπον; Ὡς ἐπὶ νυμφῶνα τὴν πυρκαϊάν δραμοῦσα (ταύτην γὰρ κατεκρίθη), καὶ οὐδὲ τοὺς ἀγοντας ἀναμείνασα, ἵνα μὴδὲ σῶμα ψάσειεν ἀναγών ἀντοῦ καὶ γενναίου σώματος. Οὕτως ἀπέλαυσε τῆς ἱερωσύνης Ἐλεάζαρ, μυηθεὶς καὶ μυήσας τὰ ἐπουράνια, καὶ οὐ τοῖς ἐξωθεν βαντισμοῖς τὸν Ἰσραὴλ ἀγιάσας, ἀλλ' οἰκείοις αἵμασι, καὶ ποιήσας τὴν τελευταίαν τελευτῶν μυστήριον (66)· οὕτω τῆς νεότητος οἱ παῖδες, οὐ ταῖς ἡδοναῖς δουλεύσαντες, ἀλλὰ τῶν παθῶν κυριεύσαντες, καὶ τὸ σῶμα καθαρῶς ἀνέλαυσαν, καὶ πρὸς τὴν ἀπαθὴ ζωὴν μεταβέβηκεν. Οὕτως ἀπέλαυσε τῆς πολυτεχνίας ἡ μήτηρ· οὕτω καὶ ζωσιν ἐκαλλωπίσαστο, καὶ ἀπελθοῦσι συνανεπαύσατο· οὗς ἐγέννησε κόσμῳ, Θεῷ παραστήσασα, καὶ τὰς ἐαυτῆς ὥντας τοῖς ἀθλοῖς ἀπαριθμήσασα (67), καὶ τοῦ τόκου τὴν ἀκολουθίαν τοῖς θανάτοις γνωρίσασα. Ἀπὸ γὰρ τοῦ πρώτου τῶν παίδων μέχρι τοῦ τελευταίου τὰ τῆς ἀθλήσεως, καὶ ὥσπερ ἐν χυμάτων ἐπαναστάσεσιν, ἕλλος ἐπ' ἑλλῶ τὴν ἀρετὴν ἐπεδείκνυτο, καὶ εἰς τὸ πάσχειν (68) ἦν προθυμότερος, τοῖς τοῦ προσηλφύτος κινδύνους στομούμενος· ὥστε ἀγαπᾶν τὸν τῶραννον, ὅτι μὴ πλειόνων ἐγεγονέει μήτηρ· μᾶλλον γὰρ ἂν ἀπλήθε καταρχυμμένος, καὶ ἡττημένος. Καὶ τότε πρώτων ἔγω, μὴ πάντα τοῖς ὅπλοις ἰσχύων, ὥστε παῖσιν ἀόπλοις προσέβαλεν, ἐνὶ μόνῳ, τῇ εὐσεβεῖ, καθωπλισμένους, καὶ τῷ πάντα πάσχειν προθυμότεροις (69), ἢ ὅρῳ ἐκείνο· (70) παρεσκευάζε-

Ac tum primum se non omnia vi atque armis consequi posse cognovit, cum inermes pueros oppugnare aggressus est, solis pietatis armis instructos, atque ita affectos, ut ad quævis tormenta perpetuanda, quam ille ad inferenda, paratiores essent.

IA. Τοῦτο τῆς ἱερῆς θυσίας ἀσφαλέστερον, καὶ

Thren. iv, 7. Judic. xi, 30 seqq.

(63) Ὑποδέχεται. Or. 2, Pass., Combef., ὑποδέχεται.

(64) Δεδώκαμεν ὑμῖν· ἀγωνίζεσθε. Sic plures Regg., tredecim Colb., Coisl. 1 et 2, etc., omittis his vocibus, πρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνίζεσθαι, «ut bonum certamen certetis, » quæ in editis leguntur.

(65) Προσετίθει. Reg. bm, προσετίθη.

(66) Τελευτὴν τελευταίων μυστήριον. Sic Reg. plures, undecim Colb., Coisl. 2. Or. 2 et Pass. Billius pro τελευτῇ, legit cum editis, τελευταίαν ἡμέραν, «extremum vitæ diem.»

A contra septem viros, eosque volentes Deo consecravi. Atque, ut Jeremias quoque ipse mihi elogium funebre concludat, non lugens, sed laudibus ac faustis omnibus pium vitæ exitum prosequens. Super nivem splendistis, super lac coagulati estis, super sapphirum cœtus vester est ⁷¹, quippe qui Deo progeniti atque oblatis estis. Quid jam superest?

Adjunge me, quæso, filiis, o tyranne, si quis apud Quonam pacto? Sic nempe, ut ad rogum (hoc enim supplicii genere multata fuerat), non secus atque ad nuptialem thalamum curreret, ac ne carnifices quidem exspectaret, ne sanctum et generosum corpus profani homines contingerent. Hunc sacerdotii fructum cepit Eleazarus, qui coelestia mysteria didicerat ac docuerat, atque Israellem non externis aspersionibus, sed proprio cruore lustraverat, et mortem extremum mysterium fecerat. Hunc juventutis fructum tulerunt filii, qui non voluptatibus inservierunt, sed turbulentos animi motus rationis imperio compresserunt, corpusque a peccati sordibus purum servarunt, atque ad vitam a vitiosis animorum permotionibus liberam transiit sunt.

Hoc commodi ex multiplici sobole cepit mater: sic et vivis gloriata est, et cum ipsis diem vitæ ultimum clausit; non ante tamen, quam, quo mundo procreaverat, Deo exhibuisset, dolorisque quos in pariendo pertulerat, certaminum numero recensisset, partuumque seriem ex ipsorum morte recognovisset. A primo enim ad ultimum usque, omnes dimicarunt, aliusque alii, velut in ductuum jactatione, succedens, virtutis suæ specimen exhibebat, majoremque ad perferendos dolores alacritatem afferebat, ejus nimirum, qui præcesserat, periculis incitatus et exacutus: adeo ut tyrannus commode secum

agere duceret, quod non plures illa liberos peperisset; sic enim majori cum dedecore et clade discessisset.

XI. Hoc facinus, Jephthe sacrificio ⁷² cantius at-

(67) Ἀπαριθμήσασα. Reg. d, ἀριθμήσασα.

(68) Καὶ εἰς τὸ πάσχειν, etc. Deest εἰς, in quatuor Regg., et in Or. 2. Alii legunt, καὶ εἰς τὸ πάσχειν [perperam]. Nicetas in expositione: Εἰς τὸ πάσχειν τοῖς τοῦ προσηλφύτος κινδύνους στομούμενος· «Præcedentibus periculis roboratus, obfirmatus, ad perferenda alacrior.»

(69) Προθυμότεροις. Sic Coisl. 2, et Or. 2. In aliis, προθυμότερος. Editi, προθυμότερον.

(70) Ἐκεῖνος. Sic sex Regg., Coisl. 1, Or. 2, et Pass. Editi, ἐκεῖνους.

que magnificentius. Neque enim, ut illic, pollicitationis fervor, ac desperatae victoriae cupiditas votum solvendi necessitatem imponebat; sed a libera voluntate sacrificium proficiscebatur, et quidem **297** ejusmodi, ut iis tantum, quae in spe posita sunt, praemiis niteretur. Hoc Danielis certaminibus haudquaquam inferius, qui leonibus in escam objectus est ⁷¹, ac per manuum extensionem belluas superavit. Hoc juvenum in Assyria captivorum luctationibus haudquaquam cedit ⁷², quos, cum nullis rationibus adduci potuissent, ut patrias leges violarent, cibumque profanum admitterent, angelus in mediis flammis refrigeravit. Hoc denique victimis illis, quae postea pro Christo caesae sunt, nequaquam minorem laudem gloriamque promeretur. Illi enim, quemadmodum orationis initio a nobis dictum est, Christi sanguinem sequebantur; Deumque, qui tantum tamque admirabile munus salutis nostrae causa obtulit, ad hujusmodi certamina duces habebant: his autem nec multa, nec talia virtutis exempla contigerunt. Horum fortitudinem et constantiam universa Judaea admirata est, atque exultabat animisque erigebatur, perinde ac si ipsa coronam consecuta esset. Etenim certamen istud erat omnium certaminum, quibus unquam implicata civitas fuerat, maximum, ut illo die, aut legis auctoritas everteretur, aut gloriam ac splendorem consequeretur: atque eo loci tota Hebraeorum natio adducta erat, ut omnis rerum ipsorum status hujus certaminis periculo contineretur, atque, ut dici consuevit, in novaculae acie staret. Ipse quoque Antiochus, minis in admirationem conversis, gemiratus est. Nam virorum fortium virtutem hostes quoque ipsi admirari norunt, cum, sedata iracundia, res ipsa in se expenditur. Quare infectis rebus discessit, Seleucum quidem patrem, qui plurimos honores huic nationi tribuerat, templumque magnificis donis exornaverat, multis laudibus prosequens: Simoni vero, qui eum ad hanc expeditionem suscipiendam induxerat, valde succensens, ut qui crudelitatis ipsius ignominiaeque acceptae auctor exstitisset ⁷³.

XII. Hos igitur, et sacerdotes, et matres, et filii, æmulamur. Sacerdotes quidem, in Eleazari spiritualis parentis honorem, qui non modo sermone, sed etiam opere, quod optimum erat, ostendit ac docuit ⁷⁴: matres autem, in generosae matris honorem, verum amoris erga filios argumentum edentes, ac Christo liberos vestros exhibentes, ut per hujusmodi sacrificium matrimonio quoque sanctitas comparetur: filii denique, sacrosanctos filios reverentes, atque adolescentiam non in turpibus et sœdis

A μεγαλοπρεπέστερον. Οὐ γὰρ ἀναγκαῖαν ἐποίει τὴν ἐπίδοσιν, ὥσπερ ἐκεῖ, ἐπαγγελίας θερμότης, καὶ νίκης ἔρος ἀπεγνωσμένης (71)· ἀλλ' ἐκούσιος ἱερουργία, καὶ μισθὸν ἔχουσα μόνα τὰ ἐλπίζόμενα. Τοῦτο τῶν Δανιὴλ ἄθλων οὐκ ἀτιμότερον, παραδοθέντος εἰς βορὰν λέουσι, καὶ τῇ τῶν χειρῶν ἐκτάσει τοὺς θήρας νικηκάντος. Τοῦτο τῶν ἐν Ἀσσυρίᾳ νεανίσκων οὐ δεύτερον, οὓς ἄγγελος ἀνέψυξεν ἐν πυρὶ, τὸν πατρίων νόμον μὴ καταλύσαντας, μηδὲ τροφὴν προσιαμένους βέβηλον καὶ ἀνέρον. Τοῦτο τῶν ὑστερον ὑπὲρ Χριστοῦ θυμάτων (72), εἰς φιλοτιμίαν οὐκ ἑλάττων. Οἱ μὲν γὰρ, ὃ καὶ ἀρχόμενος εἶπον τοῦ λόγου, τῷ Χριστοῦ κατηκολούθησαν αἱματι· καὶ θεὸς ἦν ὁδηγὸς τῶν τοιούτων ἄθλων, τοσαύτην ὑπὲρ ἡμῶν εἰσενεγκῶν (73) εἰσφορὰν καὶ οὕτω παράδοξον· τοῖς δὲ, οὐ πολλά, οὐδὲ τοιαῦτα τὰ τῆς ἀρετῆς ὑποδείγματα. Τοῦτων τὴν καρτερίαν ἐθαύμασε μὲν ἡ Ἰουδαία ἡδὲσα, καὶ ὡς αὐτὴ στεφανωθείσα ἡγάλλετο καὶ διανίστατο. Καὶ γὰρ ἦν ἀγώνοις, καὶ ἀγώνων μέγιστος τῶν (74) πώποτε περισχόντων (75) τὴν πόλιν, ἣ καταλυθῆναι τὸν νόμον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἣ δοξασθῆναι· καὶ ὡς ἐπὶ ξυροῦ τὰ πράγματα εἰστήκει (76) τότε παντὶ τῷ τῶν Ἑβραίων γένει, τὰ τῆς ἐκείνων ἀθλήσεως. Ἠγάσθη δὲ καὶ Ἀντίοχος, οὕτω μεταβαλὼν εἰς θαῦμα τὴν ἀπειλήν. Ἰσάσι γὰρ θαυμάζειν ἀνδρῶν ἀρετὴν καὶ πολλέμοιοι, ὅταν (77), τοῦ θυμοῦ λήξαντος, ἢ πρῶτος ἐφ' αὐτῆς (78) δοκιμάζεται (79). Ὅστε καὶ ἀπῆλθεν ἀπράκτος, πολλὰ μὲν τὸν πατέρα Σέλευκον ἐπαινέσας τῆς εἰς τὸ (80) ἔθνος τιμῆς, καὶ τῆς εἰς τὸ ἱερὸν μεγαλοφυχίας· πολλὰ δὲ Σίμωνα τὸν ἐπαγαγόντα μεμφόμενος, ὡς καὶ τῆς ἀπανθρωπίας αἰτίον καὶ τῆς ἀδοξίας.

C ἱερὸν μεγαλοφυχίας· πολλὰ δὲ Σίμωνα τὸν ἐπαγαγόντα μεμφόμενος, ὡς καὶ τῆς ἀπανθρωπίας αἰτίον καὶ τῆς ἀδοξίας.

IB. Τούτους μιμώμεθα (81), καὶ ἱερεῖς, καὶ μητέρες, καὶ παῖδες· οἱ μὲν, εἰς τὴν Ἑλισαζάρου τιμὴν τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς, καὶ λόγῳ, καὶ ἔργῳ τὸ βέλτιστον παραδείξαντος· αἱ δὲ, τῆς γενναίας μητρὸς, ἀληθῶς φιλότεκνοι φανείσαι, καὶ Χριστῷ τοὺς ἐξ αὐτῶν παραστήσασαι, ἵνα καὶ γάμος ἁγιασθῇ διὰ τῆς τοιαύτης θυσίας· οἱ δὲ, τοὺς ἱεροὺς αἰδούμενοι παῖδας, καὶ τὴν νεότητά διαπαντῶντες, οὐκ ἐν τοῖς αἰσχροῖς κάθесιν, ἀλλ' ἐν τοῖς κατὰ τὴν παθὼν ἁγωνίσμασι, καὶ πρὸς τὸν καθ' ἡμέραν Ἀντίοχον γενναίως ἀνδρι-

⁷¹ Dan. vi, 16.

⁷² Dan. iii, 25 seqq.

⁷³ II Mach. iii, 5

⁷⁴ II Mach. vi, 18 sqq.

(71) Ἀπεγνωσμένης. Reg. d, ἀπεγνωσμένος.

(72) Θυμάτων. Coisl. 2, παθημάτων. Pass., θαυμάτων.

(73) Θεός ... εἰσενεγκῶν. Pass., Χριστός ... ἐνεγκῶν.

(74) Καὶ γὰρ ἦν ἀγών, etc. Billias: « maximum enim civitati propositum erat certamen, utrum eo die legis auctoritas, » etc.

(75) Περισχόντων. Coisl. 2, περισχόντων.

(76) Ἐπὶ ξυροῦ τὰ πράγματα εἰστήκει. Proverbium fluxit ex Homer. Iliad. K, 475:

Nῦν γὰρ δὴ πάντεσσιν ἐπὶ ξυροῦ ἴσταται ἀκμή

ἡ μάλα λυγρὸς δειθερὸς Ἀχαιοῖς, ἥ ἐ βιώραι.

Ibi Heyn.: « Ἐπὶ ἀκμῆς ξυροῦ ἴστασθαι, « in acie novacula stare, ductum est a momento quo culter tonsorius jam adnotus est cuti. » V. Dogenian. Centur. 4, 41, ubi legas Leutschii notam. Coll. Boissonad. ad Theognid. 557. SINKE.

(77) Ὅταν. Sic Reg. bm, ph. In ed. « ὅτ' ἂν.

(78) Ἐφ' αὐτῆς. Coisl. 2, ἐφ' αὐτήν.

(79) Δοκιμάζεται. Or. 2, δοκιμάζεται.

(80) Τῷ. Sic quatuor Regg. et Pass. Deest in ed.

(81) Μιμώμεθα. Or. 2, μιμούμεθα. Alii, μιμησώμεθα.

ζόμενοι πᾶσι μέλεσι πολεμοῦντα (82), καὶ διαφό-
ριος (83) διώκοντα. Ποθῶ γὰρ ἀθλητὰς ἔχειν, κατὰ
πάντα καιρὸν καὶ τρόπον, καὶ γένος ἅπαν, καὶ ἡλι-
κίαν ἅπασαν, καὶ φανερώς πολεμουμένην, καὶ ἀφα-
νῶς ἐπιδουλεωμένην· καὶ βοηθεῖσθαι μὲν τοῖς πα-
λαιοῖς διηγῆμασι, βοηθεῖσθαι δὲ καὶ τοῖς νέοις, καὶ
πανταχόθεν, ὥσπερ αἱ μέλισσαι, συλλέγειν (84) τὰ
χρησιμώτατα εἰς ἐνὸς κηρίου φιλοτεχνίαν καὶ γλυ-
κασμὸν, ἵνα καὶ διὰ Παλατῆς καὶ Νέας εὐδοκιμῇ (85)
Θεὸς ἐν ἡμῖν, ὃ ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι δοξαζόμενος,
καὶ γινώσκων τοὺς ἰδίους, καὶ γινωσκόμενος ὑπὸ τῶν
ἰδίων, ὁμολογούμενός τε καὶ ὁμολογῶν, δοξαζόμενός
τε καὶ δοξάζων, ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ, ᾧ ἡ δόξα (86)
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (87). Ἀμήν.

rificantes glorificat⁷⁹, in ipso Christo, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

⁷⁹ Joan. x, 44. ⁷⁸ Matth. x, 32. ⁷⁷ I Reg. ii, 30.

(82) Πολεμοῦντα. Jes., τυραννοῦντα.

(83) Διαφόριος. Chrysan. et Jes., ἄλλοτε ἄλλως
καὶ διαφόρως.

(84) Συλλέγειν. In quibusdam, συνάγειν.

(85) Εὐδοκιμῇ. Pass., εὐδοκιμήσῃ.

(86) Δόξα. Or. 2 addit, καὶ τὸ κράτος, « et impe-
rium. »

(87) Τῶν αἰώνων. Sic Reg. bm. Deest in ed.

299 MONITUM IN ORATIONEM XVI.

I. Cum Tiberina regio, ubi Arianzi pagus, Gregorii natale solum, plurimis ac gravis-
simis afflictata esset calamitatibus, in miseræ cumulum, vineas et maturas jam fruges
tristis grando demessuerat. Tot tantisque territa periculis Nazianzena plebs ad utrumque
Gregorium; tanquam ad tutissimum portum, convolvavit. Has autem calamitates cum Gre-
gorius senior, ob populi scelera, immissas doleret, stupens ipse præ mœstitia silebat.
Theologus vero, licet invitus, plebis suasu in medium prodians, hanc ad Nazianzenos
orationem habuit. Optasset quidem silere, patrem autem loqui; idque ipso orationis
exordio proficitur. Verum, ubi frustra tentavit, ipse ad investigandas calamitatis causas
convertitur, easque longa ac multiplici peccatorum, quæ Dei iram excitaverant, enume-
ratione, exponit. Deinde Nazianzenos hortatur, ut, peccati fuga, lacrymis, compunctione
cordis ac precibus ad divinam benignitatem confugiant. Demum, conversa ad patrem
oratione, eum rogat, ut ipse populum erudiat, doceatque « illa pietatis ac misericordiæ
officia, quibus Deus magis quam pluribus oblationibus delectatur (n. 20). »

II. Moralis est et suasoria hæc oratio. Mira in ea elucet dicendi copia, eximiusque
verborum et sententiarum in rem suam ex Scripturis delectus. Dicta videtur medio
circa anno 373 : quippe quæ incæpto jam eodem anno, et saltem ante medium anni
374, haberi debuit. Gregorius siquidem noster in hac oratione episcopum aperte se prod-
it : « loquere, » inquit Patrem alloquens (n. 4), « loquere, quæso, etsi pauca.... Hunc po-
pulum mihi compone, alumno disciplinæ tuæ, deinde pastori, nunc autem pastorum
quoque principi. » Unde profecto manifestum est, hanc a Gregorio scriptam dictamque
orationem, non tantum postquam consecratus est episcopus, anno scilicet medio 372;
verum etiam post susceptam ab eo Nazianzenæ Ecclesiæ una cum patre administratio-
nem, quod quidem contigit exeunte anno 372, vel potius ineunte 373. Non potest etiam
differrī ultra medium annum 374. Etenim Gregorio filio dicenti interfuit Gregorius pater,
qui sequenti mense Martio vel Aprili anni 374 obiit. Hæc igitur oratio ad annum cir-
citer medium 373 merito pertinere videtur.

ΛΟΓΟΣ ΙΓ.

Εἰς τὸν (88) πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν B
τῆς χαλάρης.

A'. Τί λύετε τάξιν ἐπαινουμένην; τί βιάζεσθε γλώσ-

« Alias XV, quæ autem 16 erat, nunc 14. —
Habita medio circiter anno 373.

ORATIO XVI.

In patrem tacentem propter plagam grandinis.

I. Quid laudabilem ordinem solvitis? Quid linguae

(88) Εἰς τόν, etc. Sic Reg. bm, ph.

legi servienti vim affertis? Quid sermonem spiritui cedentem provocatis? Quid, relicto capite, ad pedes accurritis? Quid Aaronem prætereuntes, Eleazarum **300** in medium producitis? Non patior fontem obstrui, et torrentem currere; solem occultari, et stellam lucere; canitiem se subducere, et juvenilem ætatem leges ferre; sapientiam silere, et imperitiam insolenter se jactare. Nam profecto nec major pluviae vis minore utilior est. Quid enim? Si vehementior fuerit, terram abstrahit, et agricolæ fructus summatim comminuit; hæc autem sensim ac leniter labens, et ad ima usque penetrans, agrum pinguem reddit, atque agricolam commodo afficit, spicamque ad maturum fructum alit. Nec item in sermonibus, is, qui dicendi copia præstat, sapientiore fructuosior et conducibilior est. Ille enim, cum auditorem exigua fors voluptate affecerit, abscessit, simulque cum percusso aere solutus est, nihil aliud supra hoc virium habens ac per linguæ leporem avidis auribus tanquam præstigias quasdam offudit. Hic autem in mentem penetravit, ac dilatatum os Spiritu implevit, ortuque suo major apparuit, atque ingentem paucis syllabis segetem edidit.

II. Nondum de vera illa et prima sapientia loquor, cujus præclarus hic pastor et agricola principatum tenet. Prima autem sapientia, est vita proba, et honesta, Deoque perpurcata, vel certe se purgans; Deo, inquam, qui purissimus et splendidissimus est, solumque purificationis sacrificium a nobis requirit, quod quidem cor contritum⁸⁹, et laudis sacrificium⁹¹, et novam in Christo creaturam⁹², et novum hominem⁹³, aliaque id genus, appellare Scriptura consuevit. Prima sapientia est, sapientiam in sermone ac dictionum strophis, atque adulterinis et supervacaneis figuris sitam aspernari. Mihi autem utinam potius quinque verba cum prudentia eloqui contingat, quam decem millia in lingua et voce tubæ sine sensu⁹⁴, haudquaquam militem mentis ad spirituale bellum excitante. Hanc ego sapientiam laudo, hanc complector, per quam ignobiles gloriam consecuti sunt, et ad quam ii, qui nullo in pretio erant, cæteris prælati sunt, et cum qua piscatores universum orbem Evangelii vinculis, tanquam retibus, implicaverunt, ac per consummatum et abbreviatum verbum⁹⁵, sapientiam eam quæ destruitur⁹⁶ superarunt. Nec enim qui in sermone

Aσαν νόμῳ δουλεύουσιν; τί προκαλεῖσθε (89) λῆγον εἰκοντα πνεύματι; τί τὴν κεφαλὴν ἀφέντες, ἐπὶ τοὺς πόδας ἵσπεύσατε (90); τί τὸν Ἀαρὼν παρατρέχοντες, τὸν Ἐλεάζαρ προβάλλετε; Οὐδέχομαι πηγὴν φράσσεσθαι, καὶ χειμάρρῳ φέρεσθαι· ἥλιον κρύπτεσθαι, καὶ ἀστέρᾳ δείκνυσθαι· τὴν πολιὰν ὑποχωρεῖν, καὶ τὴν νεότητά νομοθετεῖν· τὴν σοφίαν σιωπᾶν, καὶ τὴν ἀπειρίαν νεανιεύεσθαι. Οὕτε ὑετοῦ πάντως ὁ πλείων, τοῦ ἐλάττονος χρησιμώτερος· τί γάρ (91); Εἰ ὁ μὲν σφοδρότερος ὢν, παρασύρει τὴν γῆν, καὶ προσζημιοῖ τῷ κεφαλαίῳ τὸν γεωργόν· ὁ δὲ ἥρεμα χεόμενος, καὶ εἰς τὰ βάθη διόμενος, παύει τὴν ἄρουραν, καὶ δύνεισι τὸν ἀρόσαντα, καὶ τρέφει στάχυν εἰς καρπὸν ὥριμον. Οὕτε ἐν (92) λόγοις ὁ θαφιλέστερος, τοῦ σφωτέρου λυσιτελέστερος. Ὁ μὲν γὰρ ἴσως ὀλίγον (93) εὐφράνας ἀπῆλθε, καὶ ὁμοῦ τῷ πληγέντι ἀέρι διελύθη, μὴδὲν δυνήεις ὑπὲρ τοῦτο, καὶ τὴν λίχνον ἀκοῇ τῇ εὐλογητικᾷ κατεγοήτευσεν. Ὁ δὲ εἰς τὸν νοῦν διέβη καὶ πλατύνας τὸ στόμα ἐπλήρωσε Πνεύματος, καὶ τῆς γεννήσεως ὥφθη μακρότερος (94), καὶ πολλὰ ἐν ὀλίγαις συλλαβαῖς ἐγεώργησε

B. Καὶ οὕτω λέγω τὴν ἀληθινὴν σοφίαν καὶ πρῶτην, ἣν ὁ θαυμάσιος ὁδε γεωργὸς καὶ ποιμὴν τὰ πρῶτα φέρεται. Σοφία πρώτη, βίος ἐπαινετός καὶ θεῷ κεκαθαρμένος, ἡ καθαιρόμενος, τῷ καθαρωτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ, καὶ μόνῳ ἀπαιτοῦντι παρ' ἡμῶν θυσίαν, τὴν καθάρσιν, ἣν δὲ καρδίαν συντετριμμένην, καὶ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ καὶνὴν ἐν Χριστῷ κτίσιν, καὶ νέον ἄνθρωπον, καὶ τὰ τοιαῦτα, τῇ Γραφῇ καλεῖν φιλον. Σοφία πρώτη, σοφίας ὑπεροπῆς τῆς ἐν λόγῳ κειμένης, καὶ στροφαῖς λέξεων, καὶ ταῖς κυδοῖς καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσιν (95). Ἐμοὶ δὲ γένοιτο πάντε λόγους ἐν ἐκκλησίᾳ λαλῆσαι μετὰ συνέσεως, ἡ μυρίους (96) ἐν γλώσσῃ, καὶ φωνῇ σάλπιγγος ἀσήμεν, τὸν ἐμὸν ὀπλίτην οὐκ ἐγειροῦσιν πρὸς τὸν πνευματικὸν πόλεμον. Τοῦτην ἐπαινῶ τὴν σοφίαν ἐγὼ, ταύτην ἀσπάζομαι, δι' ἣν ἀγενεῖς ἐδοξάσθησαν (97), καὶ εἰς ἣν ἐξουθενήμενοι (98) προετιμήθησαν, καὶ μεθ' ἧς ἀλιεῖς τὴν οἰκουμένην ὅλην τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου δεσμοῖς ἐσαγήνευσαν, τῷ συντελεσμένῳ καὶ συντετμημένῳ λόγῳ, τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσαντες. Οὐ γὰρ ὁ ἐν λόγῳ σοφός, οὗτος ἔμοι σοφός, οὐδὲ ὅστις γλώσσῃ μὲν εὐστροφον ἔχει, ψυχὴν δὲ ἀστατον καὶ (99) ἀπαίδευτον, ὥστε

⁸⁹ Psal. I, 19. ⁹¹ Psal. XLIX, 25. ⁹² II Cor. V, 17. ⁹³ Ephes. IV, 24. ⁹⁴ I Cor. XIV, 19. ⁹⁵ Rom. II, 28. ⁹⁶ I Cor. II, 6.

(89) Προκαλεῖσθε. Reg. ph. προκαλεῖσθε.

(90) Ἰσπεύσατε. Sic Reg. a, c, d, bm. Coisl. 1, Or. 1, etc. In aliis vero non paucis, σπεύδετε. Quæ lectio non minus placet. Editi, ἀπεύσατε.

(91) Τί γάρ, etc. Billius, « quoniam enim pacto, cum illa ob vehementiam suam terram abstrahat, atque ipsa etiam forte agricolam muliet, » etc.

(92) Οὕτε ἐν, etc. Or. 1. Οὕτε ὁ ἐν. Fortasse legendum, οὕτως οὕτε ὁ ἐν λόγοις θαφιλέστερος.

(93) Ὀλίγον. Reg. c, ὀλίγα.

(94) Ὁφθὲ μακρότερος. « Sublimior, grandior apparuit. » Billius: « longior exstitit. »

(95) Ἀντιθέσεις. « Antithesibus. » Billius, « dis-

putationibus. »

(96) Ἡ μυρίους, etc. Reg. a, ἡ μυρίους λόγους, « decem millia verborum. » Sic in Epist. I ad Cor. XIV, 19: « Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam, quam decem millia verborum in lingua. » Billius: « quam sexcenta in lingua et voce tubæ obscura. »

(97) Ἐδοξάσθησαν. Ita plerique codi. in editis, ἀδοξάσθησαν, « ignominia affecti sunt. »

(98) Ἐξουθενήμενοι. Sic Reg. ph, Chrys., Coisl. 1, Or. 1, etc. In ed., ἐξουθενώμενοι.

(99) Ἀστροφον. Sic Reg. c. ph, Coisl. 1, et Par. In edit. deest.

τῶν τάφων, ὅσοι τὰ ἐξωθεν ὄντες εὐπρεπεῖς καὶ ὠραῖοι, μυθῶσι νεκροῖς τὰ ἐνδον, καὶ πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτουσιν· ἀλλ' ὅστις ὀλίγα μὲν περὶ ἀρετῆς φθέγγεται, πολλὰ δὲ οἷς ἐνεργεῖ παραδείκνυσιν, καὶ τὸ ἀξιόπιστον τῷ λόγῳ διὰ τοῦ βίου προστίθισιν.

τὴν
ῶν,
μέν
ζή-
νος,
καὶ
ἐπὶ
σο-
(95)
ἐλύ-
τοῦ
δι-
λλὰ
ἐπι-
ώ-
τὰ
καὶ
ἐπ'
ῶν
ἐ-
τῶ
α-
τῆς
κι-
ἐ-
ον-
γ-
ρῶ-
ο-
ἀ-
τι-
τῶν
ε-
ο-
ς,
ον
ρ

Γ'. Κρείστων ἐμοὶ εὐμορρία θεωρουμένη τῆς ἐν (1) λόγῳ ζωγραφουμένης· καὶ πλοῦτος, ἐν αἱ χεῖρες ἔχουσιν, ἢ ἐν οἱ δυνεῖροι πλάττουσιν· καὶ σοφία, οὐχ ἢ τῷ λόγῳ (2) λαμπρυνουμένη, ἀλλ' ἢ διὰ τῶν ἔργων ἐλεγχουμένη. Σύνεσις γὰρ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν, φησὶν, ἀλλ' οὐ τοῖς κηρύττουσιν· ταύτης δὲ βάσανος ἀκριβεστάτης τῆς σοφίας· χρόνος, καὶ στέφανος ὄντως γῆρας καυχήσεως. Εἰ γὰρ οὐ χρὴ μακαρίζειν πρὸς τελευτῆς ἄνθρωπον, ὡς Σολομῶνι· καὶ μοι δοκεῖ, καὶ ἀδελφὸν ὃ παρὰ τῆς ἐπιούσης τευχθήσεται, πολλὰς στροφὰς ἔχουσης ἡμῶν τῆς κάτω ζωῆς, καὶ τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος ἄνω καὶ κάτω κινουμένου (3) καὶ μεταπίπτοντος· πῶς οὐχὶ καὶ ὁ τὸ πολὺ τοῦ βίου (4) κενώσας ἀμέμπτως, καὶ οἷον ἥδη πρὸς λιμέσιν ὦν τοῦ κοινού τῆς ζωῆς πελάγους, τοῦ πολλὸν ἔχοντος ἔτι τὸν πλοῦν ἀσφαλέστερος, καὶ διὰ τοῦτο μακαριώτερος;

Δ'. Μὴ τοίνυν ἀποκλείσης γλῶσσαν τὴν πολλὰ φθεγξαμένην καλῶς, ἥς οἱ καρποὶ πολλοὶ, καὶ πολλὰ τὰ τῆς δικαιοσύνης γεννήματα· ἥς πόσα τὰ τέχνα, καὶ ἴνες οἱ θησαυροὶ, ἄρον κύκλῳ τοῦς ὀφθαλμοὺς σου, καὶ ἴδε· πᾶς ὁ λαὸς οὗτος, ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγέννησας. Μὴ δὲ φθονήσης ἡμῖν τῶν χρηστῶν πλεόν ἢ ὀλίγων ῥημάτων, μηδὲ τῆς μελλούσης ζημίας (5) ἥδη ὅψ· τὸ προσέμιον. Θέξῃαι, βραχεία μὲν, ἀλλ' ἐμοὶ φίλα καὶ ἡδίστα (6)· οὐκ ἀκουστά (7) μὲν, ἀλλὰ τῇ πνευματικῇ βοῇ (8) γινωσκόμενα, καθ' ἣν καὶ σιωπῶντος ἀκούει Μωσέως Θεός (9)· καὶ, *Τι βοῆς πρὸς μέ* (10); τῷ νοερώς ἐντυγχάνοντι λέγεται. Κατάρτισαί μοι ἐν λαῶν (11) τῷ σὺ θρέμῃ. καὶ μετὰ τοῦτο ποιμένοι, νῦν δὲ καὶ ἀρχιποιμένοι (12). Διδαξὼν ἐμέ τι περὶ ποιμαντικῆς, τὸν λαὸν τοῦτον περὶ εὐπειθείας· περὶ τῆς παρούσης τι πληγῆς (13) φιλοσύρρησον, περὶ τῶν δικαίων τοῦ Θεοῦ κριμάτων, ἐάν τε καταλαμβάνωμεν ἡμεῖς, ἐάν τε ἀγνοώμεν τὴν πολλὴν ἄβυσσον. Πῶς καὶ ἡ ἐλεημοσύνη εἰς σταθμοὺς (14),

⁹⁷ Matth. xxiii, 27. ⁹⁸ Psal. cx, 40. ⁹⁹ Prov. xvi, 31. ¹⁰⁰ Eccli. xi, 31. ¹⁰¹ Prov. xxvii, 1. ¹⁰² Isa. xlix, 18. ¹⁰³ I Cor. iv, 15. ¹⁰⁴ Exod. xiv, 15.

(1) Ἐν. Sic Reg. ph. Deest in ed.
(2) Οἱ δυνεῖροι ... τῷ λόγῳ. Ita nonnulli codd. Desunt οἱ εἰ τῷ in ed.
(3) Κινουμένου. Reg. bin, Or. 1, Jes., δονουμένου, « agitur. »
(4) Πλοῦ. Or. 1 addit, τοῦτο, « vitæ hujus. »
(5) Μελλούσης ζημίας. Hic, per « impendens detrimentum, » seu « periculum, » intelligit Gregorius mortem patris, quæ longe abesse non poterat præ longæva ejus senectute.
(6) Καὶ ἡδίστα. Sic Regii plures. Coisl. vero 2, Jes., alique non pauci, πλείστα, « plurima. » Sic etiam legit Billius.
(7) Οὐκ ἀκουστά. Reg. ph, Coisl. 1, Or. 1, οὐκ

A sapientia præstat, hic mihi sapiens est, nec quæ **301** volubilem quidem linguam, instabilem vero et imperitum animum habet, illis utique sepulcris non absimilis, quæ, cum foris pulchra et decora sint, intus tamen cadaveribus scatent ⁹⁷, atque ingentem fetorem obteguunt: verum is, qui pauca quidem de vir-auctoritatem sermoni suo per vitam conciliat.

III. Præstantior, meo quidem judicio, est pulchritudo ea quæ oculis cernitur, quam quæ sermone pingitur; et divitiæ quas manus tenent, quam quæ per somnia effinguntur; et sapientia quæ per opera demonstratur, quam quæ sermone nitet ac splendescit. Intellectus enim bonus, inquit ille, omnibus facientibus eum ⁹⁸, non autem prædicantibus. Hujus porro sapientiæ certissimus explorator tempus est, ac vere gloriationis corona senectus ⁹⁹. Nam si, ut ego cum Salomone sentio, hominem ante mortem beatum prædicare non oportet ¹⁰⁰, incertumque est quid superventura dies paritura sit ¹⁰¹, propterea quod terrena nostra vita multas conversiones habeat, atque humilitatis corpus sursum et deorsum moveatur ac subinde immutetur; quid afferri potest, quin is, qui magnam vitæ partem sine reprehensione confecit, et jam communis hujus vitæ maris velut in portu est, tutior ac proinde beatior sit, quam is cui longa adhuc navigatio superest?

IV. Ne igitur linguam claudas, quæ multa recte locuta est, quæ fructus multos, ac multos justitiæ fetus edidit; cujus quot filii, et quinam thesauri sunt, leva in circuitu oculos tuos, et vide ¹⁰², totus hic est populus, quem in Christo per Evangelium genuisti ¹⁰³. Quocirca ne nobis, non tam paucos, quam suaves sermones invidas, nec jam impendentis detrimenti præludium præbeas. Loquere, quæso, etsi pauca, at mihi chara et dulcissima; etsi minus audiri possint, at quæ tamen per spirituale clamorem cognoscantur, per quem Deus tacentem quoque Moysem audivit; cui etiam sola mente colloquendi dictum est: *Quid ad me clamas* ¹⁰⁴? Hunc populum mihi compone, hoc est, alumno disciplinæ tuæ, deinde pastori, nunc autem pastorum quoque principi. Me de pascendi gregis ratione, populum hunc de obedientia aliquid doce: D quidpiam de præsentī plaga philosophare, **302** de justis Dei judiciis; sive nos ea comprehendamus,

ἐξάκουστα.

(8) Βοῇ. Coisl. 2, ῥοῇ, « per spirituale fluendum. »

(9) Μωσέως Θεός. Reg. ph, ὁ Θεός Μωυσεως.

(10) Πρὸς μέ. Coisl. 1 addit, ἡσπ.

(11) Τὸν λαόν. Montac. addit, τοῦτον.

(12) Νῦν δὲ καὶ ἀρχιποιμένοι. Sic exponit Nice-tas: « Ex sacerdote jam episcopus, et tuo jussu ἀρχιερατεύων, summus sacerdos Nazianzenæ Eccle-siæ. »

(13) Παρούσης τι πληγῆς. Sic Regg. a, e. Deest τι in ed.

(14) Εἰς σταθμοὺς. Coisl. 1, ἐν σταθμοῖς, καὶ κατὰ, etc.

sive ingentem eorum abyssum ignoremus. Doce quomodo et misericordia, ut est apud sanctum Issaiam, ad libram expendatur³⁵ (neque enim indiscreta bonitas est, licet iis aliter visum sit, qui priores in vinea laborarunt³⁶, nec in mercedis paritate, imparem laborandi rationem intellexerunt), et quomodo ira, quæ appellatur calix in manu Domini³⁷; et, calix ruinæ qui exhibitur³⁸, peccatis proportionem respondeat, tametsi omnibus de meritis pœnæ atrocitate aliquid detrahat, atque iræ meracum benignitate temperet; ita ut ex severitate ad lenitatem et gratiam iis inclinet, qui metu erudiuntur, et ex parva calamitate concipiunt, ac morum correctionem parturiunt, perfectumque salutis spiritum pariunt³⁹: faciem autem, hoc est, id quod in ira extremum est, asservet, ut eam totam in illos effundat, qui benignitate atque clementia minime sanantur, imo etiam obdurantur, quemadmodum ille cordis duritia laborans Pharao⁴, et in operibus indicendis acerbus⁵, ad divinæ adversus impios potentie specimen edendum reservatus⁶.

V. Expone, unde huiusmodi plagæ et flagra oriuntur, et quæ sit eorum ratio? Utrum inordi natus quidam ac præposterus et gubernationis omnis expertus universitatis motus, ac cæca temeritas, tanquam videlicet nemo sit qui rebus moderandis præsit, et denique casus hæc ferat, ut placet hominibus stulte sapientibus, et iis, qui a præcipiti et tenebroso spiritu temere feruntur; an potius universa hæc rerum moles, ut ratione atque ordine primum creata, atque concinne et ornate temperata, et colligata, et mota est, velut is solus novit, qui motum attulit, sic etiam, Providentiæ freno eam ducente, in diversum moveatur, et collocetur? Unde sterilitates, et a ventis invectæ labes, et grandines, præsens nostra plaga et admonitio? Unde aeris corruptiones, et morbi, et æstuantis terræ motus, et maris sese in altum attollentis impetus, et cœlitus orti terrores? Et quonam pacto creatura, ad hominum usum et commoditatem effecta, communes, inquam, et æquales deliciae, ad impiorum pœnam immutetur, ut, quibus 303 ornati gratias non egimus, iis etiam erudiamur, atque ex his quæ patimur, potentiam agnoscamus, quandoquidem ex acceptis beneficiis eam haudquaquam agnovimus? Quonam modo aliis de manu Domini duplicia peccata tribuuntur⁷, ac vitii mensura per duplum impletur, secundum quam

A κατὰ τὸν ἅγιον Ἡσαΐαν (οὐδὲ γὰρ τὸ ἀγαθὸν ἀκρι-
τον, εἰ καὶ τοῖς ἐν τῷ ἀμπελῶνι προκεκμηκό-
σιν ἔδοξε, μὴ συνειῇσι) (15) τὸ ἐν τῇ λύτῃτι ἀν-
ισον), καὶ ἡ ὀργὴ κατὰ λόγον τῶν ἀμαρτημά-
των, ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου προσαγορευομένη,
καὶ κύνου πτώσεως (16) ἐκπινόμενον, εἰ καὶ πᾶσιν ὑφαι-
ρεῖται ἡ τῆς ἀξίας, καὶ τὸ τῆς ὀργῆς ἀκρατον φιλαν-
θρωπία κίνησιν κλίνων μὲν ἐκ τοῦ (17) ἀποτόμου
πρὸς τὸ ἐνδόσιμον τοῖς φόβῳ παιδευομένοις, καὶ τοῖς ἐκ
τῆς μικρᾶς θλίψεως (18) συλλαμβάνουσι καὶ ὠδίνουσιν
ἐπιστροφῇ, καὶ πνεῦμα σωτηρίας τέλειον ἀποτίκτου-
σιν ὑποτηρῶν δὲ ὁμῶς τρυγίαν, τὸ τῆς ὀργῆς ἔσχα-
τον, ἐν ὅλῳ κενώσῃ τοῖς μὴ θεραπευομένοις ἐκ τῆς
χρηστότητος, ἀλλὰ καὶ (19) σκληρυνομένοις κατὰ τὸν
βαρυσκάρδιον Φαραῶν, καὶ πικρὸν ἐργοδότην, εἰς δεῖγμα
B ταμειυθέντα τῆς τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν δυνάμεως.

E'. Εἰπέ, πόθεν αἱ τοιαῦται πληγαὶ καὶ μάστιγες;
καὶ τίς ὁ περὶ ταῦτα λόγος; Πότερον κίνησις τις τοῦ
παντὸς ἀτακτος, καὶ ἀνώμαλος, καὶ ἀκυβέρνητος φορέ-
τε καὶ ἀλογία, ὥς οὐδενὸς τοῖς οὖσιν ἐπιστατούντος,
καὶ τὸ αὐτόματον ταῦτα φέροι, ὥς δοκεῖ τοῖς ἀσέως
σοφοῖς, καὶ τοῖς εἰκῇ φερομένοις ὑπὸ τοῦ ἀτάκτου
καὶ σκοτεινοῦ πνεύματος; ἢ λόγῳ τινὶ καὶ τάξει,
ὥσπερ ὑπέστη τὸ πᾶν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐκράθη (20), καὶ
συνεδέθη, καὶ ἐκινήθη κοσμίως, ὥς μόνῳ τῷ κινή-
σαντι γινώσκον, οὕτω καὶ μετακινεῖται καὶ μετατί-
C θεται Προνοίας χαλινοῖς ὀδηγούμενον; Πόθεν ἀφορίαι,
καὶ ἀνεμοφθορίαι, καὶ χάλαζαι, ἡ νῦν ἡμετέρα πληγὴ
καὶ νοθεσία; Πόθεν ἀέρων φθοραὶ, καὶ νόσοι, καὶ
βρασμοὶ γῆς, καὶ θαλάσσης ἐπαναστάσεις, καὶ τὰ ἐξ
οὐρανοῦ εἰλήματα (21); Καὶ πῶς ἡ εἰς ἀπόλαυσιν
ἀνθρώπων δημιουργηθεῖσα κτίσις, τὸ κοινὸν ἐντρύ-
φημα (22) καὶ λύσιμον, εἰς τὴν τῶν ἀσεβῶν κολάσιν
μεταβάλλεται, ἐν ᾗ οἱ τιμηθέντες οὐκ ἠὲ χάριστησamen,
τούτοις καὶ παιδευόμεν, καὶ γινώμεν τὴν δύναμιν ἐξ
ὧν πάσχον, ἐπειδὴ μὴ ἐγινόμεν (23) ἐξ ὧν εὖ πε-
πόνθαμεν; Πῶς τοῖς μὲν (24) ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλᾶ
τὰ ἀμαρτήματα (25) δίδονται, καὶ ἀναπληροῦνται τὸ
τῆς κακίας μέτρον τῇ διπλάσι (26), καθ' ἣν καὶ ὁ
Ἰσραὴλ σωφρονίζεται τοῖς δὲ, διὰ τῆς ἐπαπλασίας
εἰς τὸν κόλπον ἀποδιδόμενην, κενοῦται τὰ ἀμαρτήμα-
D τα; Καὶ τί τὸ τῶν Ἀμορραίων μέτρον οὕτω πεπλη-
ρωμένον; Καὶ πῶς ὁ ἀμαρτωλὸς ἡ ἀφίεται, ἡ κολά-

³⁵ Isa. xlviii, 17. ³⁶ Matth. xx, 12. ³⁷ Psal.
¹ Exod. v, 6; vii, 22. ² Exod. i, 9. ³ Rom. ix, 17.

Lxxiv, 9. ⁴ Ezech. xliii, 33. ⁵ Isa. xvi, 18.
⁶ Isa. xl, 2.

(15) *Μὴ συνειῇσι*, etc. Sic exponit Nicetas:
«Etsi iniquum videbatur postremos primis ex-
æquare, non tamen iniquum erat; postremorum enim
voluntas id, quod labori deerat, supplevit.»

(16) *Πτώσεως*. Or. 2, πώσεως.

(17) *Ἐκ τοῦ*. Or. 2, ἀπὸ τοῦ.

(18) *Μικρᾶς θλίψεως*. Coisl. 1, μικρᾶς, «diu-
turna calamitate.» Coisl. 2, μικρᾶς πίστεως, «mo-
dica fide.»

(19) *Καλ*. Deest in Reg. a.

(20) *Ἐκράθη*. Sic Regg. bm, ph, etc. In ed.
ἐκράτη.

(21) *Εἰλήματα*. Sic Regg. bm, ph., Or. 2, etc. Sic
etiam legit Billius. In ed. *εἰγλήματα*, «exempla.»

(22) *Ἐντρύφημα*. Sic Regg. bm, ph, Or. 2, Par.
In ed., ἀντρύφημα.

(23) *Ἐγινόμεν*. Montac. ἐγνώκαμεν.

(24) *Τοῖς μὲν*. Sic plures Regg., Coisl. 1 Or. 2,
Par. In ed., τοῖς ἀν.

(25) *Διπλᾶ τὰ ἀμαρτήματα*. «Duplicia peccata,
id est, «duplicates pro peccatis pœnas.»

(26) *Διπλάσι*. Billius: «per duplicitatem.» Vox
hic æquivoca, quia διπλάσι aliud sonat Latine
quam Græce.

ζεται πάλιν· τὸ μὲν, ἐκεῖθεν τυχὸν τηρούμενος, τὸ δὲ, ἐντεῦθεν λατρευόμενος; Καὶ πῶς ὁ δίκαιος, ἢ κακοπαθεῖ πειραζόμενος ἰσως, ἢ εὐπαθεῖ συντηρούμενος, ἄνπερ ἢ πτωχὸς τὴν διάνοιαν, καὶ μὴ σφόδρα ὑπεράνω (27) τῶν ὀρειμένων, καὶ ὡς τὸ συνειδὸς διδάσκει τούτων ἑκάτερον, τὸ οἰκεῖον καὶ ἀψευδὲς κριτήριον; Τίς ἢ πληγὴ, καὶ πόθεν; Πότερον ἀρετῆς ἔλεγχος, ἢ κακίας βάσανος, καὶ ὅτι κρείττον ὡς κολάσει κάμπτεσθαι, κἄν μὴ οὕτως ἔχη, καὶ ὑπὸ τὴν κραταίαν τοῦ Θεοῦ χεῖρα ταπεινούσθαι, ἢ ὡς δοκιμασίᾳ μετεωρίζεσθαι. Ταῦτα διδάσκον καὶ νοουθήτουν, μὴ σφόδρα τῇ παρουσίᾳ πληγῇ δυσφορεῖν ἡμᾶς (28), ἢ εἰς κακῶν βάθος ἐμπασόντας (29) καταφρονεῖν (ἔστι γάρ τι καὶ τοιοῦτο (50) πάθημα ἐν τοῖς πολλοῖς), ἀλλὰ σωφρόνως ἔχειν πρὸς τὴν νοουσίαν, καὶ μὴ τὴν μελίζω προκαλεῖσθαι, διὰ τῆς πρὸς ταύτην ἀναισθησίας (31).

B *Dei humiliari*?, quam velut ob probationem in altum esse ferri. Hæc doce, atque admone, ne ob præsentem plagam gravius discruciemur, aut in profundum malorum prolepsi, eam contemnamus (id enim plerisque ita etiam evenit), verum prudenter in hac castigatione nos geramus, ne, animi stupiditate ac sine sensu eam excipiendo, majorem accersamus.

C *Δεινὸν ἀφορία γῆς, καὶ καρπῶν ἀπώλεια*. πῶς δὲ οὐ, ἥδη ταῖς ἐλπίσιν εὐφραίνοντων, καὶ ταῖς ἀποθήκαις πλησιάζοντων; Καὶ δεινὸν ἄσπερος θεισμός, καὶ γεωργοὶ τοῖς πόνοις ἐπιστυγνάζοντες, καὶ οἷον νεκροῖς (32) παρακαθήμενοι τοῖς γεννήμασιν, ἃ ὑετὸς ἐξέθρεψεν ἡμερὸς, καὶ ἄγριος ἐξεθέρισεν· ὧν οὐκ ἐπλήρωσε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ θερίζων, καὶ τὸν κόλπον αὐτοῦ ὁ τὰ δράγματα συλλέγων· οὐδὲ τῆς εὐλογίας ἐπ' αὐτοῖς ἔτυχεν, ἣν χαρίζονται γεωργοῖς οἱ παράγοντες. Καὶ θέαμα ἐλαυνόν, γῇ καθυδρισμένη, καὶ ἀποκτεταμένη, καὶ τὸν αὐτῆς κόσμον οὐκ ἔχουσα. Ὁ θρηγεῖ μὲν ὁ μακάριος Ἰωὴλ, γῆς καταφθορὰν, καὶ λιμοῦ βάσανον, εἰ καὶ τις ἄλλος, ἐκτραγωδήσας· θρηγεῖ δὲ προφήτης ἕτερος (33), τῇ πρότερον εὐκοσμῇ τὴν τελευταίαν ἀκοσμίαν ἀντιτιθεῖς, ἐν οἷς φησι περὶ ὀργῆς Κυρίου διαλεγόμενος, θραύοντος γῆν· *Τὰ ἐμπροσθεν αὐτοῦ παράδεισος τρυφῆς, καὶ τὰ ὀπίσθεν (34) πεδῖον ἀφανισμοῦ*. Δεινὰ μὲν δὲ ταῦτα, καὶ πέρα δεινόν, ἕως μὴ λυπεῖ τὰ (35) παρόντα, καὶ οὕτω χαλεπωτέρας ἀνὰ πληγῆς αἰσθησις· ἐπειδὴ, καθάπερ ἐν τοῖς νοσήμασι, τὸ λυποῦν αἰεὶ πάθος τοῦ μὴ παρόντος ἀνιαιρώτερον· δεινότερα δ' ἔτι· τούτων οἱ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ θησαυροὶ παρ' αὐτοῖς κατέχουσιν, ὧν μὴ γένοιτο πείραν ὅμας (36) λαβεῖν· οὐδὲ γὰρ λήψασθε πρὸς τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ καταφεύγοντες, καὶ τὸν θελήτην (37) τοῦ ἐλέους τοῖς δάκρυσιν ἔλκοντες, καὶ τὸ ἐξῆς τῆς ὀργῆς διὰ τῆς ἐπιστροφῆς ἀποστρέφοντες. Ἐτι· πράβης ταῦτα, καὶ φιλανθρωπία, καὶ παιδείσις ἡμερὸς, καὶ στοιχεῖα

A etiam Israel castigatur; aliis rursus per septiplum in sinu redditum peccata exhauriuntur? Quænam Amorrhæorum mensura nondum cumulata? Quonam pacto peccator, aut dimittitur, aut rursus supplicio afficitur; illud, quia fortasse ad alteram vitam reservatur, hoc, ut ea ratione ad sanitatem revocetur? Quonam item pacto vir justus, vel ærumnis premitur, ut fortasse tentetur, vel læta omnia habet, ut conservetur, modo sit animo pauper, nec supra ea, quæ in oculorum sensum cadunt, admodum evecus, sicut etiam conscientia, hoc est, domesticum et verum tribunal, horum utrumque docet? Quænam hæc plaga, et unde? Utrum ut virtus nostra exploretur, an ut improbitas vindicetur? Quamquam præstat velut ob pœnam (etiam si aliter res se habeat) animos demittere, ac sub potenti manu Dei humiliari?, quam velut ob probationem in altum

VI. Acerba res est, terræ sterilitas, et fructuum jactura; quidni autem, cum jam spe oblectarent, atque horreis appropinquarent? Acerba res, præmatura messis, et agricolæ labores suos luctu prosequentes, ac germinibus, tanquam mortuis assidentes, quæ mitis imber aluit, ac ferus et immanis demessuit; quibus non implevit manum suam qui metit, et sinum suum qui manipulos colligit?; nec propterea benedictionem eam, quam, qui prætereunt, agricolis impertire solent, consecutus est. Miserum spectaculum, terra clade affecta, et detonsa, suoque ornatu spoliata. Quod et beatus Joel deplorat, cantu lugubri, ut si quis alius, terræ corruptionem et famis cruciatum exaggerans; et item alter propheta lugeat, pristinæ pulchritudini posteriorem deformitatem opponens, cum videlicet de Domini ira terram 304 percentientis ita verba faciens, in hunc modum loquitur: Anteriora ejus, hortus voluptatis, posteriora autem, campus exterminii 10. Gravia quidem hæc sunt, ac plusquam gravia, quandiu præsentia sola molestiam afferunt, nec atrocioris plagæ sensus mœrore adhuc animum pulsant; quandoquidem, non secus atque in morbis, calamitas præsens semper molestior est, quam ea, quæ procul abest. At his adhuc graviora divinæ iræ thesauri apud se continent, quæ utinam vobis experiri minime contingat: nec vero experiemini, modo ad Dei miserationes confugiatis, eumque, qui vult misericordiam 11, lacrymis per-

¹ Psal. LXXVIII, 12. ² Gen. xv, 16. ³ I Petr. v, 6. ⁴ Psal. CXXXVIII, 7. ⁵ Joel I, 10. ⁶ Joel II, 3. ⁷ Deut. XXXII, 34. ⁸ Ose. vi, 6.

(27) *Υπεράνω*. Sic tres Regg. In editis divisim, ὑπὲρ ἄνω.

(28) *Ἡμᾶς*. Sic plures codd. Deest in ed.

(29) *Ἐμπασόντας*. Comb. addit, ὃ δὲ λέγεται, «quod dici solet.»

(30) *Τοιοῦτο*. Sic Coisl. 1, et Par. In ed., τοιοῦτον.

(31) *Καὶ μὴ ... ἀναισθησίας*. Billins, «ne ad hanc obstupescences, majorem accersamus.»

(32) *Νεκροῖς*. Reg. ph addit, τιτι.

(33) *Ἑτερος*. «Alter.» Forte, ἐτέρως, «aliter;» vel, ἐτέρωθεν, «alibi.» Nam verba sunt ejusdem Joel. II, 3.

(34) *Καὶ τὰ ὀπίσθεν*. Coisl. 1, καὶ τ' ὀπίσω.

(35) *Τά*. Sic Reg. ph. Deest in ed.

(36) *Ὅμας*. Deest in pluribus.

(37) *Τὸν θελήτην*. Or. 2, τὸν τελήτην.

trahatis, ac per morum emendationem, quidquid A deinceps iræ sequitur, avertatis. Adhuc lenitas et benignitas hæc sunt, et blanda castigatio, plagarumque elementa, quæ puerilem ætatem coercent : adhuc iræ fumus¹³, tormentorum præludium : nondum autem ignis comburens¹⁴, hoc est, acerrima commotio; nec succensi carbones¹⁵, id est, ultimæ partes supplicii, quod partim comminatus est, partim intentavit, partim vi compressit, partim etiam induxit; æque nimirum, et per plagam, et per comminationem nos erudiens, ac pro incredibili quadam bonitatis magnitudine, semitæ iræ suæ ne asperioribus uti necesse habeat; cæterum per majora etiam erudiens, si ad ea adigatur.

VII. Scio refulgentem frameam, et gladium B ebrum in cælo, qui jugulare, in nihilum redigere, liberis orbare, ac ne carni quidem, et medullis atque ossibus parcere jubetur¹⁷. Scio eum, qui perturbatione omni vacat, ursæ fame laboranti, ac pardo similem, in Assyriorum via occurrere¹⁸; non eorum tantum qui tum erant, sed eorum etiam qui vitæ improbitate Assyrium nunc referunt; nec iræ ipsius vim et celeritatem fugere cuiquam licere, cum ad impia nostra facinora vigilaverit, ac zelus, qui adversarios devorare novit, ipsius hostes persecutus fuerit. Scio concussionem, et excussionem, et ebullitionem, cordisque confractio- nem, ac genuum dissolutionem¹⁹, atque ejusmodi supplicia, quibus impiorum scelera vindican- tur. Mitto enim dicere futura vitæ tribunalia, quibus hujusce vitæ indulgentia et impunitas eos tradit; ita ut satius sit nunc castigari ac purgari, quam ad cruciatum illum 305 transmitti, cum jam pœnæ tempus erit, non purgationis. Quemadmodum enim, ut a Davide optime dictum est²⁰, morte superior est, qui hic Dei memor est, ita non est mortuus in inferno confessio, nec morum correctio. Hic enim Deus vitam et actionem, illic autem rerum gestarum censuram conclusit.

VIII. Quid faciemus in die inductionis²¹, qua terret me quidam prophetarum, sive cum nobiscum Deus judicia loquetur, sive in montibus et collibus, quemadmodum audivimus, sive quæcunque tandem illa, et quocunque loco futura sit, cum nos coar- met, atque ex adverso stabit, peccata nostra, acer-

πληγῆς (38), νηπιότητα παιδαγωγούσης· ἐτι καπνὸς ὀργῆς, βασάνων προοίμιον· οὐπω δὲ πῦρ καταφλε- γόμενον (39), ἡ ἀκμή (40) τῆς κινήσεως· οὐδ' ἀν- θρακες ἀναπτόμενοι, τὰ τελευταῖα τῆς μάστιγος· ἥς τὸ μὲν ἠπείλησε, τὸ δ' ἀνετέλειτο, τὸ δὲ βίᾳ κατέσχε, τὸ δὲ ἐπήγαγεν· ὁμοίως καὶ τῇ πληγῇ παιδεύων καὶ τῇ ἀπειλῇ, καὶ ὁδοποιῶν (41) τρίβον τῇ ὀργῇ αὐτοῦ, δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος· ἀπὸ μὲν τῶν ἐλαττωμένων ἀρχόμενος, ὥστε μὴ δεθῆναι τῶν σφοδρότερων· παιδεύων δὲ καὶ τοῖς μέζουσιν, εἰ πρὸς ταῦτα ἐκ- θιασθῇ.

viam sternens¹⁶ : a minoribus quidem incipiens,

Z'. Οἶδα στυλθουμένην ῥομφαίαν, καὶ μεθύουσαν μάχαιραν ἐν τῷ οὐρανῷ, σφάζειν, ἐξουθενεῖν (42), ἀτεκνοῦν κλεινομένην, ἕως (43) τερμάτων, καὶ μυελῶν, καὶ ὁστέων μὴ φείδεσθαι. Οἶδα, ὡς ἄρκτον ἀπορου- μένην (44), τὸν ἀπαθῆ, καὶ ὡς πάρδαλιν ἀπαντῶντα κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀσσυρίων, οὐ τῶν τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰ τις νῦν (45) τὴν κακίαν Ἀσσυρίως· καὶ οὐκ ἔνθον φυγεῖν τὸ κράτος τῆς ὀργῆς αὐτοῦ καὶ τὸ τάχος, ὅταν γρηγορήσῃ ἐπὶ τὰ ἀσεβήματα ἡμῶν, καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καταδιώκῃ ζῆλος, ἐσθλείν εἰδώς τοὺς ὑπεναντίους. Οἶδα ἐκτιναγμὸν, καὶ ἀνατιναγμὸν, καὶ βρασμὸν, καὶ καρδίας θρασυμὸν, καὶ παράλυσιν γονάτων, καὶ τοιαῦτα ὄντα τὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιτίμια· ἐγὼ γὰρ λέγειν τὰ ἐκείθεν δικαιωτήρια, οἷς ἡ ἐνταῦθα φειδὼ παραδίδωσιν, ὡς βέλτιον εἶναι νῦν παιδευθῆναι καὶ καθαρθῆναι, ἢ τῇ (46) ἐκείθεν βασάνῃ παρα- πεμφθῆναι, ἥνικα κολάσεως καιρὸς, οὐ καθάρσεως. Ὅσπερ γὰρ θανάτου κρείττων ὁ ἐνταῦθα Θεοῦ μνημονεύων, καὶ κάλλιστα τῷ θεῷ Δαβὶδ τοῦτο πεφιλοσόφηται· οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ᾗδῃ τοῖς ἀπελ- θούσιν ἐξομολόγησις καὶ διόρθωσις. Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς ἐνταῦθα μὲν καὶ βίον καὶ πρᾶξιν, ἐκεῖ δὲ τὴν τῶν πεπραγμένων ἐξέτασιν.

H'. Τί ποιήσωμεν ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς, ἥ με ἐκφοβεῖ (47) τις τῶν προφητῶν, εἴτε δικαιολογίας (48) τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, εἴτε τῆς ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ βουνῶν, ὅπερ ἠκούσαμεν, εἴτε τῆς ὁποιασοῦν καὶ ἐφ' ᾧν δῆποτε γινομένης ὅταν διελέγχῃ (49) τε πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἀντικαθιστῇται (50) κατὰ πρόσωπον ἡμῶν

¹³ Psal. xvii, 9. ¹⁴ Psal. civ, 32. ¹⁵ Psal. xvii, 9. ¹⁶ Psal. lxxvii, 50. ¹⁷ Ezech. xxi, 9. ¹⁸ Ose. xiii, 7, 8. ¹⁹ Nahum ii, 10. ²⁰ Psal. vi, 6. ²¹ Isa. x, 3.

(38) Στοιχεῖα πληγῆς. « Plagæ elementa. » Quemadmodum pueris primum elementa traduntur, deinde syllabæ, etc. : ita Deus primum nos per « mi- niores ac leviores plagas, » velut pueros, ducit ; deinde « graviore » adhibet.

(39) Καταφλεγόμενον. Plures codd., καταφλέ- γον.

(40) Ἀκμή. « Primitiæ, acies commotionis. »

(41) Ὁδοποιῶν. Pass., ὁδοποιούντι.

(42) Ἐξουθενεῖν. Nonnulli habent, ἐξουθενεῖν.

(43) Ἔως. Or. 2, καὶ ἕως.

(44) Ἄρκτον ἀπορουμένην. uagata : « quasi nrsa raptis catulis, » etc. Reg. bm, et Nicet., ἄρ- χον [mendose].

(45) Εἰ τις νῦν. Coisl. 1, et Or. 2, εἰ τις εἴη νῦν. In quibusdam deest νῦν.

(46) Τῇ. Sic Regg. bm, ph, et Coisl. 1. In ed., τῆς.

(47) Ἐκφοβεῖ. In quibusdam, φοβεῖ. In nonnullis, φοβῇ.

(48) Εἴτε δικαιολογίας, etc. « Sive justi Dei erga nos iudicii. » Billius : « Hoc est divinæ ad nos ex- postulationis. »

(49) Διελέγχῃ. Regg. a, c, ph, « Coisl. 1, Or. 2, διελέγχεται. »

(50) Ἀντικαθιστῇται. Sic Reg. a, et Coisl. 1. In editis vero, ἀντικαθιστάται.

ιστὰς τὰ ἀμαρτήματα, τοὺς πικροὺς κατηγοροὺς, καὶ ὅς εὖ πεπνῶσμεν, ἃ ἠνομήσαμεν ἀντεξάγων, καὶ λογισμῷ λογισμὸν πλήσσω, καὶ πράξει· πράξιν εὐθύνων, καὶ τὸ τῆς εἰκόνης ἀπατιῶν ἀξίωμα, τῇ κακίᾳ συνθολωθείσης καὶ συγχυθείσης, τὸ τελευταῖον ἀπάγει (51) αὐτοὺς ὑφ' ἑαυτῶν καταγεγραμμένους, καὶ κατακεκριμένους, καὶ οὐδὲ ὡς δίκαια πάσχομεν (52) εἰπεῖν ἔχοντας, ὅπερ ἐνταῦθα τοῖς πάσχουσιν ἔστιν ὅτε ἱκανὸν εἰς παραμυθίαν τῆς κατακρίσεως;

eos, qui pœnas luunt, nonnunquam hanc vim habet, ut eorum condemnationem et cruciatum leniat.

Θ. Ἐκεῖ δὲ τίς συνήγορος; ποῖα σκῆψις; τίς ψευδὴς ἀπολογία; ποῖα πιθανότης ἐντεχνος; τίς ἐπίνοια κατὰ τῆς ἀληθείας παραλογίζεται τὸ δικαστήριον, καὶ κλέψει τὴν ὀρθὴν κρίσιν, τοῖς πᾶσι πάντα ἐν ζυγῷ τιθεῖσαν, καὶ πράξιν, καὶ λόγον, καὶ διανόημα, καὶ ἀντιστοιχοῦσαν (53) τοῖς πονηροῖς τὰ βελτίονα, ἵνα τὸ βέπον νικήσῃ, καὶ μετὰ τοῦ πλεονός ἡ ψῆφος γένηται, μεθ' ἣν οὐκ ἔρσεις, οὐ κριτὴς ὑψηλότερος, οὐκ ἀπολογία δι' ἔργων δευτέρων, οὐκ ἔλαιον παρὰ τῶν φρονιμῶν παρθένων, ἢ τῶν πωλούντων, ταῖς ἐκλειπούσαις λαμπάσιν, οὐ μεταμέλεια πλουσίου φλογιττομένου, καὶ τοῖς οἰκείοις ἐπιζητοῦντος διόρθωσιν, οὐ προθεσμία μεταποιήσεως· ἀλλὰ καὶ μόνον, καὶ τελευταῖον, καὶ φοβερὸν τὸ κριτήριον, καὶ δίκαιον πλέον ἢ ὅσον ἐπιφοβόν, μᾶλλον δὲ διὰ τοῦτο καὶ (54) φοβερώτερον, ὅτι καὶ δίκαιον; Ἦνίκα θρόνοι προτίθενται, καὶ Παλαῖος ἡμερῶν προκαθέζεται, καὶ βίβλοι ἀνοίγονται (55), καὶ ποταμὸς πυρὸς ἔλκεται, καὶ τὸ φῶς ἐμπροσθεν, καὶ τὸ σκότος ἡτοιμασμένον· καὶ πορεύονται (56) οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, τῆς ἐν Χριστῷ νῦν κρυπτομένης, καὶ ὑπερὸν αὐτῷ συμφανερούμενης· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως, ἣν ἤδη παρὰ τοῦ κρίνοντος αὐτοὺς λόγου οἱ μὴ πιστεύσαντες (57) κατακριθῇσαν· καὶ τοὺς μὲν τὸ ἄραστον φῶς διαδέχεται (58), καὶ ἡ τῆς ἀγάπης καὶ βασιλικῆς θεωρία Τριᾶδος ἐλλαμπούσης τρανώτερόν τε καὶ καθαρώτερον, καὶ ὅλης ὅλης νοῦ μίγνυμένης, ἣν δὲ καὶ μόνην μάλιστα βασιλείαν οὐρανῶν ἐγὼ τίθεμαι· τοῖς (59) δὲ μετὰ τῶν ἄλλων βάσανος, μᾶλλον δὲ πρὸ τῶν ἄλλων, τὸ ἀπερρίφθαι Θεοῦ, καὶ ἡ ἐν τῷ συνειδότη αἰσχύνῃ πέρας οὐκ ἔχουσα. Καὶ ταῦτα μὲν ὑπερὸν.

εἰς, regnum cœlorum positum esse censeo; hos autem, simul cum aliis, vel potius ante alia, istud excruciat, quod a Deo projecti sint, atque inustam in conscientia sempiternæ ignominie notam gerant. Verum hæc posterius.

Ι. Νῦν δὲ τί ποιήσωμεν (60), ἀδελφοί, συντετριμένοι, καὶ τεταπεινωμένοι, καὶ μεθύνοντες, οὐκ ἀπὸ σίκερα, οὐδὲ ἀπὸ οἴνου, τοῦ πρὸς ὀλίγον σαλεύοντος καὶ σκοτιζόντος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πληγῆς ἣν ἐπήγαγε

A bos et amarulentos accusatores, nobis in faciem statuens²², acceptaque beneficia cum iis, quæ ini- que admisimus, ex adverso conferens, et cogitatione cogitationem verberans, et actione actionem exquirens, et vitio contaminatæ atque confusæ imaginis dignitatem a nobis exposcens, nos demum abducat, a nobismetipsis iudicatos et condemnatos, hucque abductos, ut ne id quidem dicere queamus, nos inique supplicio affici? Quod quidem hic apud

IX. Illic autem quis patronus? quis speciosus titulus? quæ fucata defensio? quæ artificiosa verisimilitudo? Quæ consilii adversus veritatem solertia tribunal illud circumveniet, ac rectum iudicium eludet, omnia omnibus in statera collocans, actionem, sermonem, cogitationem, virtutesque cum vitiis ex æquo rependens, ut, quod propendet, victoriam obtineat, atque ab ampliore parte sententia stet, post quam non jam provocatio superest, non sublimior iudex, non alia opera, per quæ quispiam pœnam deprecetur, non, deficientibus lam-padibus, oleum, a prudentibus virginibus, aut a vendentibus acceptum²³, non divitis illius pœnitentia, flammæ cruciatu liquescentis²⁴, ac propinquis suis correctionem requirentis, non denique præstitutum vitæ in melius commutandæ tempus; sed et solum, et postremum, ac formidabile illud tribunal erit, magisque etiam iustum quam formidabile; imo, ut rectius dicam, idcirco formidabilius, quia iustum? Quo quidem tempore throni proponuntur, et Antiquus dierum sedebit, et libri aperientur, et igneus fluvius volvetur, et lux a fronte, et paratæ tenebræ²⁵: ac procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ²⁶, nunc quidem in Christo absconditæ²⁷, verum postea simul cum ipso manifestandæ: qui autem mala egerunt in resurrectionem iudicii²⁸, quo etiam ii qui non credunt, a verbo eos iudicante iam condemnati sunt: atque illos quidem lux omni sermone præstantior excipiet, et sanctæ regniæque Trinitatis purius iam et clarius illuminantis, totamque se cum tota mente

D miscentis, contemplatio, in qua ego, vel sola præcipue, regnum cœlorum positum esse censeo; hos autem, simul cum aliis, vel potius ante alia, istud excruciat, quod a Deo projecti sint, atque inustam in conscientia sempiternæ ignominie notam gerant.

X. Nunc autem quid faciemus, fratres, contriti, et humiliati, et ebrii, non a sicera, nec a vino²⁹, quod ad breve tempus animum agitat, eique tenebras offundit, sed a plaga, quam Dominus invexit;

²² Psal. XLIX, 21. ²³ Matth. XXV, 8 sqq. ²⁴ Luc. XVI, 24. ²⁵ Dan. VII, 9 sqq. ²⁶ Joan. V, 29. ²⁷ Coloss. III, 3. ²⁸ Joan. V, 29. ²⁹ Isa. XLIX, 9.

(51) Ἀπάγει. Regg. a, c, bm, ph, Or. 2, ἀπάγη.

(52) Πάσχομεν. etc. Pass., πάσχοντας εἰπεῖν ἔχομεν.

(53) Ἀντιστοιχοῦσαν. Montac., ἀντιστάγουσαν.

(54) Καί. Deest in pluribus.

(55) Ἀνοίγονται. Montac., διανοίγονται.

(56) Πορεύονται. Sic Regg. a, bm. Editi vero,

πορεύονται.

(57) Πιστεύσαντες. Regg. c, ph, πιστεύοντες.

(58) Διαδέχεται. Sic duo Regg. In ed., διαδε-

χεται.

(59) Τοῖς. Bas., τοῖς.

(60) Ποιήσωμεν. Reg. ph, ποιήσωμεν.

ille, inquam, qui dicit: Et tu, cor, movere ac tituba²⁰; quique mœroris et compunctionis spiritu contemptores potat²¹; ad quos etiam dicitur: Videte, contemptores, et aspiciite, et admiramini, et disperdimini²²? Quonam modo ejus redargutiones feremus? Aut quid responsi dabimus, cum præter beneficiorum multitudinem, quibus acceptis, ingrati permansimus, plagas etiam insuper nobis probro vertet, ac medicinæ genera, quibus sanati non sumus, recensabit? Atque nos quidem prolem vocans, verum improbam²³, et filios quidem, sed alienos²⁴, et a semitis nostris ob summam viæ difficultatem et asperitatem claudicantes, sic alloquetur: Quonam modo, et quam ratione, vos erudiri oportebat, qua non erudierim? An per molliora medicamenta? At ea adhibui. Ægyptium sanguinem²⁵, qui ex fontibus, et fluviis, et ex omni aquarum collectione bibebatur, hoc est, primam plagam, præterivi. Ranas etiam, et ciniphes, ac cœnomyias, quæ deinceps sequebantur, prætermisi. A quinta, id est, a jumentis, et bobus, et ovibus incœpi; ac ratione præditis adhuc parcens, in bruta sola impetum feci. Vos eam calamitatem nihil curastis; verum iis etiam, quæ percussa sunt, stolidiores atque a ratione alieniores vos ipsos mihi præbuitis. *Pluviam a vobis suspendi: pars una compluta est: pars autem ea, cui pluviam negavi, exaruit*²⁶; ac dixistis: *Fortiter nos geremus*²⁷. Grandinem vobis immisi, **307** contraria videlicet plaga vos castigans, vineas vestras, fruteta et germina

XI. Quin etiam ad me quoque, qui ne plagis quidem melior fio, fortasse his verbis utetur: Scio quia durus es tu, et nervus ferreus cervix tua²⁸. Qui spernebat, spernit; qui inique agebat, inique agit: nihil superna admonitio profuit, nihil flagra. *Defecit sufflatorium, defecit plumbum*²⁹, quod prius quoque per Jeremiam vobis exprobravi: Incassum argentum conflavit argentarius: scelera vestra non sunt liquefacta³⁰. Num me fratrum sustinebitis, dicit Dominus? Annon mea manus alias quoque plagas inferre potest? Adhuc penes me vesicæ sunt ebullientes a camini fuligine³¹, quam Moyses, aut si quis illi similis iræ divinæ minister, in cælum spargens, Ægyptum per morbum castigat. Adhuc locusta, et tenebræ palpabiles, et plaga illa, ordine quidem postrema, dolore autem ac potentia prima, nempe primogenitorum strages et internecio, quam ut effugiamus, et exterminatorem a nobis avertamus, animi postes, contemplationem et actionem, magno illo et salutari signaculo, nimirum Novi

Κύριος, ὁ λέγων· Καὶ σὺ, καρδία, σείσθητι καὶ σαλευθήτι· καὶ ποτίζων τοὺς καταφρονητάς πνεῦμα λύπης καὶ κατανύξεις· πρὸς οὓς καὶ λέγεται· Ἴδετε, οἱ καταφρονῆται, καὶ ἐπιβλέψατε, καὶ θαυμάσατε (61), καὶ ἀσπρίσθητε; Πῶς οἴσμεν αὐτοῦ τοὺς ἐλεγμούς; ἢ τίνα δώσομεν τὴν ἀπόκρισιν, ὅταν ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν εὐεργεσιῶν, ἐφ' αἷς ἀχάριστοι μεμενῆκαμεν, ἔτι καὶ τὰς πληγὰς ἡμῖν ὀνειδίξῃ, καὶ ἀπαριθμῇται τὴν λατρείαν, ἐξ ἧς οὐ τεθεραπεύμεθα; Καὶ τέκνα μὲν, ἀλλὰ μωμητὰ καλῶν λέγῃ, καὶ υἱοὺς μὲν, ἀλλ' ἄλλοτρίους καὶ χωλάναντας ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν (62) δι' ἀνοδίαν τε καὶ τραχύτητα· Πῶς ἔδει, καὶ πόθεν ὑμᾶς παιδευσθῆναι, καὶ οὐ πεπαιδευκαί; Δι' ἀπαλωτέρων φαρμάκων; ἐπήγαγον. Παρῆκα τὸ Αἰγυπτίον αἷμα πινόμενον ἐκ πηγῶν καὶ ποταμῶν καὶ πάσης συναγωγῆς ὕδατος, τὴν πρώτην πληγὴν. Παρῆλθον τοὺς βατράχους, καὶ τὸν σκνίπα (63), καὶ τὴν κυνέμυϊαν, τὰς ἐξῆς μάστιγας (64)· ἀπὸ δὲ τῶν κτηνῶν, καὶ τῶν βοῶν, καὶ τῶν προβάτων ἠρξάμην. τῆς πέμπτης πληγῆς, καὶ τοῖς ἀλόγοις ἐνέσκηψα, ἔτι τῶν λογικῶν φειδόμενος. Οὐδὲν πρὸς ὑμᾶς ἡ θραῦσις· ἀλλὰ γεγονάτε μοι καὶ τῶν πληγέντων ἀλογώτεροι, καὶ ἀπαιδευτότεροι. Ἀνέσχωρ ἐξ ὧν τὸν ὑετόν· μερὶς μία ἐβράχῃ· καὶ μερὶς ἐφ' ἣν οὐκ ἐβρεξα, ἐξηράνθη· καὶ εἶπατε· Ἀνδριούμεθα. Ἐπήγαγον ὑμῖν χάλαζαν, τῇ ἐναντίᾳ (65) πληγῇ παιδεύων, ἀμπελώνας ὑμῶν καὶ δρυμῶνας καὶ γεννήματα (66) ὑμῶν ἐξεθέρισα· καὶ τὴν κακίαν ὑμῶν οὐ συνέτριψα.

demessui; nec tamen improbitatem vestram obtrivi.

IA. Γινώσκω (67), ὅτι σκληρὸς εἶ, καὶ γεῦρον σιδηροῦν ὁ τράχηλός σου· ταῦτα τυχὸν ἐρεῖ πρὸς ἐμὲ, τὴν μηδὲ ταῖς πληγαῖς νοουθετούμενον (68)· ὁ ἀθετῶν ἀθετεῖ· ὁ ἀνομῶν ἀνομεῖ· οὐδὲν ἡ ἀνωθεν (69) νοουθεσία· οὐδὲν αἱ μάστιγες. Ἐξέλειπε φουσητήρ, ἐξέλειπε μόλιθος, ἃ καὶ διὰ Ἱερεμίου πρότερον ὑμῖν ὠθεῖδισα· Εἰς κενὸν ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ· πονηρία ὑμῶν οὐκ ἐτάκχσαν. Μὴ ἐμὲ ὑπομενεῖτε, λέγει Κύριος, ὀργισμένον; Ἡ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου καὶ ἄλλας ἐπενεγκεῖν πληγὰς (70); Ἐτι παρ' ἐμοὶ καὶ φλυκτῖδες ἀναζέουσιν ἀπὸ καμινιάδας, (71) αἰθάλης, ἣν πάσων εἰς οὐρανὸν Μωϋσῆς, ἡ εἰ τις κατ' ἐκεῖνον ὑπρέτης Θεοῦ κινήσῃς, παιδεύει νόσῳ τὴν Αἴγυπτον. Ἐτι καὶ ἀκρις, καὶ σκότος ψηλαφητὸν, καὶ ἡ τελευταία πληγὴ τῇ τάξει, πρώτη δὲ τῷ πόνῳ· καὶ τῇ δυνάμει, ἡ τῶν πρωτοτόκων φοβρά (72) καὶ ἀπώλεια, ἣν ὥστε φυγεῖν, καὶ ἀποστρέφαι τὸν ὀλοθρευτὴν, χρεῖσαι τὰς τοῦ νοῦ φιλάς ἀμεινον, θεωρίαν καὶ πράξιν, τῇ μεγάλῃ καὶ σωτηρίῳ σφραγίδι, τῷ τῆς Καινῆς Διαθήκης αἵματι, Χριστῷ καὶ συσταυ-

²⁰ Psal. cvi, 27. ²¹ Psal. lxx, 5. ²² Act. viii, 41. ²³ Deut. xxvii, 5. ²⁴ Psal. xvii, 46. ²⁵ Exod. vii, 29. ²⁶ Amos iv, 7. ²⁷ Jer. xviii, 12. ²⁸ 1-a. xlviii, 4. ²⁹ Jer. vi, 29. ³⁰ ibid. ³¹ Exod. ix, 10 sqq.

(61) Θαυμάσατε. Coisl. 2 addit, θαυμασιὰ, « admiratione. »

(62) Αὐτῶν. Montac., αὐτοῦ.

(63) Σκνίπα. Reg. a, et Jes., σκνίφα.

(64) Μάστιγας. Duo Regg., πληγὰς, « plagas. »

(65) Ἐναντία. Coisl. 2, ἐνάτη, « nona. »

(66) Γεννήματα. « Germina. » Mallem: « natus fruges. »

(67) Γινώσκω. Montac., γινώσκων.

(68) Νοουθετούμενον. Coisl. 2 addit, μήτε [i. μηδὲ] ταῖς ἀπειλαῖς, « nec minis. »

(69) Ἀνωθεν. « Antecedens, superior correctio. »

(70) Πληγὰς. Or. 2, μάστιγας, « flagella. »

(71) Καμινιάδας. Coisl. ph, Or. 2, καμινιάδας.

(72) Φοβρά. Or. 2 addit, τε.

ρωμένους, και συναποθνήσκοντας, ὥστε και συνα-
σθῆναι, και συνδοξασθῆναι, και συμβασιλεύσαι (73),
νῦν τε και κατά την τελευταίαν αὐτοῦ φανέρωσιν·
ἀλλά μή θραυσθῆναι, μηδὲ συντριβῆναι, μηδὲ θρη-
νῆσαι, πλήσσοντας ἡμᾶς ἀωρία, και ἐν τῷ σκοτεινῷ
τούτῳ βίῃ τοῦ Πονηροῦ, και ἀλοθρευόντος τὰ πρωτό-
τοκα, και Θεῷ καθιερωμένα (74) τῆς ζωῆς ἡμῶν
γεννήματα και κινήματα.

IB'. Μή μοι γένοιτο μετὰ τῶν ἄλλων πληγῶν, και
ταῦτα ἐνεδιδασθῆναι παρὰ τοῦ Ἀγαθοῦ, πορευομένου
πρὸς μέθυ πλάγιω διὰ τὴν ἐμὴν πλαγιότητα (75).
Ἐπάταξα ὑμᾶς ἐν ἰκτέρω, και ἐν πυρώσει, και
σφακελισμῷ (76)· και οὐδὲν πλέον. Ἐξῶθεν ἡτέ-
κνωσεν ὑμᾶς μάχαιρα, και οὐδ' ὥς ἐπεστρέφα-
τε (77) πρὸς μέ, λέγει Κύριος. Μή γενοίμην ἀμπε-
λὸν τοῦ ἡγαπημένου, μετὰ τὸ φυτευθῆναι και χαρ-
κωθῆναι, και φραγμῷ, και πύργῳ, και πᾶσιν ἀσφα-
λισθῆναι, ὥς ἐντὴν μάλιστα, χειρσομανῶν και ἀκαν-
θοφόρων, και διὰ τοῦτο καταφρονούμενος, ὥς καθαι-
ρεθῆναι τὸν πύργον, και περιαιρεθῆναι τὸν φραγμὸν,
και μὴ τμηθῆναι, μηδὲ σκαφῆναι, ἀλλὰ γενέσθαι
πᾶσιν εἰς διαρπαγὴν, και κοινὴν ὕβριν, και καταπά-
τημα. Ταῦτα μὲν ὁ ἐμὸς φόβος και λόγος· και οὕτως
ἐγὼ δυσφορῶ πρὸς τὴν πληγὴν, και τοιαύτην εὐχο-
μαι τὴν εὐχὴν, ἣν και προσθήσω τοῖς εἰρημίοις·
Ἡμάρτομεν, ἡνομήσαμεν, ἡσεσθήσαμεν, ὅτι ἐπα-
λαθόμεθα (78) τῶν ἐντολῶν σου, και ἀπίσω τῆς δια-
νοίας ἡμῶν τῆς πονηρᾶς ἐπορεύθημεν· ὅτι ἀναξίως
τῆς κλήσεως και τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ σου
πεπολιτεύμεθα, και τῶν ἁγίων αὐτοῦ παθημάτων,
και τῆς ὑπὲρ ἡμῶν κενώσεως· ὅτι ἐγενήθημεν ὀνει-
δος τῷ ἁγαπητῷ σου. Ἰερεὺς και λαὸς ἐξέστημεν (79)
ἐπὶ τὸ αὐτό· πάντες ἐξεκλίναμεν, ἅμα ἡττηώθημεν.
Οὐκ ἔστι ποιῶν κρίμα και δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν
ἕως ἐνός. Ἀπεκλείσαμεν τοὺς οἰκτιρμοὺς σου, και
τὴν φιλανθρωπίαν σου, και σπλάγγνα ἐλέους Θεοῦ
ἡμῶν, διὰ τὴν κακίαν ἡμῶν, και τὴν πονηρίαν τῶν
ἐπιτηδεύματων ἡμῶν, μεθ' ἧς ἀνεστρέφημεν (80).
Σὺ χρηστός, ἀλλ' ἡμεῖς ἡνομήσαμεν· σὺ μακρόθυμος,
ἀλλ' ἡμεῖς πληγῶν ἀξιοί. Γινώσκόμεν σου τὴν ἀγαθό-
τητα, καίπερ ἀσυνετούτες· ὀλίγα ὦν ἡμάρτομεν
μεμαστιγώμεθα. Σὺ φοβερός, και τίς ἀντιστήσε-
ται σοι; τρόμος λήφεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, και μεγέθει
βραχιονός σου τίς ἀντερίσει (81); Ἐὰν κλείσῃς τὸν
οὐρανόν, τίς ἀνοίξει; και ἐὰν λύσῃς τοὺς καταρράχτας D
σου, τίς συνέξει; (82); Κοῦφον ἐν ὀφθαλμοῖς σου ποι-

⁷³ Amos iv, 9 sqq. ⁷⁴ Isa. v, 1. ⁷⁵ Baruch ii, 12.

(73) Καὶ συμβασιλεύσαι. Sic Coisl. 1, et Or. 2.
Deest in ed.

(74) Καθιερωμένα. Or. 2, καθιερούμενα.

(75) Διὰ τὴν ἐμὴν πλαγιότητα. « Ob meam obli-
quitatem. » Juxta Billium, « obliquitas » est aversio
a recta via mandatorum Dei. « Ira » autem « obli-
qua » est vehementior poena. Unde, qui obliquo ensis
ictu ferit, acrius vulnerat; et leo furore suc-
census oblique impetum facit. Sic Deus, cum nos a
recta mandatorum ipsius semita deflectimus, ipse
quoque se avertit, et in nos visitationis oculum
oblique torquet; quod irascentium proprium est.

(76) Καὶ σφακελισμῷ. Or. 2, και ἐν σφακε-
λισμῷ. Id a Gregorio additum verbis Amos. Pluri-

A Testamenti sanguine, unxisse satius fuerit, atque
una cum Christo crucifigi, ac mortem obire, ut si-
mul quoque cum eo, et nunc et in postrema ipsius
apparitione resurgamus, et gloria inciamur, et simul
regnemus; non autem perfringamur, et obieramur, ac
lugeamus, cum Prævus ille, intempesta nocte, et in
caliginosa vita, nos percusserit, ac primogenitos, et
Deo consecratos vitæ nostræ fetus motusque deleverit.

XII. Absit, ut una cum aliis plagis, hæc quoque
a Bono illo, ob meam obliquitatem in ira obliqua
adversum me gradiente, mihi exprobrentur: Per-
cussi vos aurigine, et inflammatione, et pulredine;
nec quidquam profeci. Externe filii vos orbavit gla-
dius; nec sic tamen ad me conversi estis, dicit Do-
minus ⁷³. Absit ut dilecti illius vinea sim ⁷⁴, quæ

B posteaquam plantata fuit, et vallo munita, mace-
riaque 308 et turri, cæterisque rebus, quoad
ejus fieri potuit, firmata, vastitate postea horre-
scit, et spinas profert, ob eamque causam in id
contemptus venit, ut et turris deficiatur, et mace-
ria diruatur, nec jam putetur atque fodiatur, sed fiat
omnibus in direptionem, et communem contumeliam
et conculcationem. Hic meus timor est, hic sermo:
sic ad hanc plagam discrucior, atque has preces
adhibeo, quas etiam ad ea, quæ a me dicta sunt,
adjungam: Peccavimus, inique egimus, impietatem
fecimus ⁷⁵, quoniam obliiti sumus mandatorum tuo-
rum, et post cogitationes nostras pravæ ambula-
vimus ⁷⁶; quoniam non, ut Christi tui vocatione et
Evangelio dignum erat, sanctisque ipsius crucia-
tibus, et ea exinanitione, quam nostra causa subi-
it, vitæ nostræ rationes institutas habuimus;
quoniam dilectio tuo probro ac dedecori exstii-
mus; sacerdos simul et populus a te descivimus,
omnes declinavimus, simul inutiles facti sumus;
non est qui judicium et justitiam faciat, non est
usque ad unum ⁷⁷. Miserationes tuas, et clemen-
tiam tuam, et viscera misericordiæ Dei nostri, ob
improbabilitatem nostram, et consiliorum nostrorum
perversitatem, qua retro ivimus, nobis præclusi-
mus. Tu bonus, at nos inique egimus. Tu lenis, at
nos verberibus digni. Bonitatem tuam agnoscimus,
tametsi insipientes. Paucis pro peccatorum nostro-
rum atrocitate vapulavimus. Tu terribilis, et quis
resistet tibi ⁷⁸? A timore tuo montes contremiscent:
et magnitudini brachii tui quis resistet? Si cœ-

⁷³ Isa. lxxv, 2. ⁷⁴ Psal. xiii, 5. ⁷⁵ Psal. lxxv, 8.

ma de eo morbo ex medicis et Plinio leguntur in
Thesaur.

(77) Οὐδ' ὥς ἐπεστρέψατε. Coisl. 2 et Or. 2.
οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε. Montacutius præfert, ὅπε-
στρέψατε.

(78) Ἐπελαθόμεθα. Sic duo Regg. et Or. 2. In ed.,
ἀπελαθόμεθα.

(79) Ἐξέστημεν. « Prævaricati sumus. »

(80) Μεθ' ἧς ἀνεστρέφημεν. « Qua conversati
sumus, in contrarium acii sumus. » Hæc ab inter-
prete omissa.

(81) Ἀντερίσει. Coisl. 2 et Jes., ἀνταρτεῖται.

(82) Καὶ ἐὰν... συνέξει. Hæc desunt in Or. 2.

lum clauderis, quis aperiet? Si cataractas tuas solveris, quis cohibebit? Facile est in oculis tuis pauperem facere et ditare, mortificare et vivificare, percutere et sanare; tuaque voluntas, perfecta est actio. *Tu iratus es, et nos peccavimus*⁴⁴, ait ex veteribus quidam, confitens. At jam tempus est, ut ego in contrarium dicam: Nos peccavimus, et tu iratus es. Idcirco vicinis nostris opprobrium facti sumus. Avertisti faciem tuam, et ignominia oppleti sumus⁴⁵. Verum quiesce, Domine, remitte, Domine, propitius esto, Domine: ne nos propter iniquitates nostras in perpetuum tradas; nec alios per supplicia nostra erudias, cum nos aliorum poenis emendari liceat. Quorum scilicet? Gentium, quæ te non noverunt, et regnorum⁴⁶ quæ imperio tuo minime subjecta sunt. At nos populus tuus, Domine, et virga hereditatis tuæ⁴⁷. Proinde castiga nos, verum in mansuetudine, ac non in ira tua, ne paucissimos nos facias, et contemptissimos omnium qui habitant terram⁴⁸.

XIII. His ego sermonibus misericordiam capto. Quod si holocaustis etiam aut sacrificiis iram ipsius placare liceret, ne his quidem pepercissem. Vos vero, ipsi quoque timidum sacerdotem imitemini. Ita facite, dilecti filii; ita, inquam, facite vos, quos divinæ increpationis et benignitatis socios et consortes habeo. In lacrymis animas vestras possideate, divinam iram sedate, vestra vitæ studia et instituta in melius commutantes. *Sanctificate jejunium, proclamare curationem*; quemadmodum vos mecum beatus Joel cohortatur⁴⁹, *Congregate seniores, infantes ubera sugentes*, ætatem miserabilem, ac Dei misericordia imprimis dignam. Nec vero me fugit, quænam mihi quoque, Domini ministro, et vobis, qui eundem honorem consecuti estis, præcipiat; nimirum ut cum ciliciis templum, ingrediamur, ac diu noctique inter gradus et altare pectora tundamus, gestu ipso ac specie miserabiles, vocibus miserabiliores; tum nostra, tum populi causa, in tante ac prolixæ clamantes, non labori, non sermoni, non ullis aliis rebus parcentes, quibus Dei indignatio sedatur, dicentes: *Parce, Domine, populo tuo, ne des hereditatem tuam in opprobrium*⁵⁰, et quæ in ea oratione postea sequuntur; tantoque maiorem afflictionis partem sentientes, quanto dignitate superiores sumus, nostro exemplo plebem ad compunctionem, improbiæque vitæ correctionem, suam utique Dei lenitas virgæque suspensio comitatur, erudientes.

XIV. Venite igitur omnes, o fratres, adoremus, et procidamus, et ploremus coram Domino, qui se-

Α χίσαι καὶ πλουτίσαι, ζωῶσαι καὶ θανατώσαι, πατάσαι καὶ ἰάσασθαι· καὶ τὸ θέλησαι (83) σου, πρῶξις ἐστὶ συντελεσμένη. *Σὺ ὠργίσθης, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν*, λέγει τις τῶν πάλαι ἀνθροπολογούμενος. Ἐμοὶ δὲ καὶ τὸ ἐναντίον καιρὸς εἰπεῖν· Ἡμεῖς ἡμάρτομεν, καὶ σὺ ὠργίσθης· διὰ τοῦτο ἐγενήθημεν δουεὶς τοῖς γείτοσιν ἡμῶν. Ἀπίστρεψας τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἀτιμίαις ἐπλήσθημεν. Ἀλλὰ κόπασον, Κύριε· ἄνες, Κύριε· ἰλάσθητι, Κύριε· μὴ (84) παραδῶς (85) ἡμᾶς εἰς τέλος διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, μηδὲ διὰ τῶν ἡμετέρων παιδεύσης ἄλλους μαστίγων, ἐνὸν ἡμᾶς διὰ τῆς ἐτέρων βασάνου σωφρονισθῆναι· τίνων τούτων; Ἐθνῶν τῶν οὐ (86) γνωσκόντων σε, καὶ βασιλευῶν, αἱ τῷ σὺ κράτει οὐχ ὑπετάγησαν. Ἡμεῖς δὲ λαὸς σου, Κύριε, καὶ βλάβος κληρονομίας σου. Διὰ τοῦτο παίδευσον ἡμᾶς, πληρὴ ἐν χρηστότητι, καὶ μὴ ἐν τῷ (87) θυμῷ σου· ἵνα μὴ ὀλιγοστοὺς ἡμᾶς ποιήσης, καὶ παρὰ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν, ἐξουδένω-μα (88).

II'. Τούτοις ἐγὼ τοῖς λόγοις ἔλκω τὸν ἔλεον· εἰ δὲ καὶ ὀλοκαυτώμασιν ἢ θυσίαις ἦν ἐξιλάσασθαι περὶ τῆς ὀργῆς, οὐδὲ τούτων ἂν ἐφεισάμην. Ὑμεῖς δὲ καὶ αὐτοὶ μιμήσαθε δειλὸν ἱερέα· ναὶ, τέκνα ἀγαπη-τά, ναὶ, θεῖας κοινωνοὶ καὶ νοουθεσίαι καὶ φιλανθρω-πίας. Κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἐν δάκρυσι· στή-σατε τὴν ὀργὴν, βέλτερον ποιήσαντες τὰ ἐπιτηδεύ-ματα ὑμῶν. Ἀγιάσατε νηστεῖαν, κηρύξατε θερα-πειαν· ταῦθ' ὑμῖν διακελεύεται μεθ' ἡμῶν Ἰωὴλ ὁ μακάριος. *Συναγαγέτε πρεσβυτέρους, νήπια θη-λάζοντα μαστοῦς, ἡλικίαν ἐλεεινὴν, καὶ μάλιστα* C τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας ἀξίαν. Οἶδα δὲ, ἃ κάμοι τῷ λειτουργῷ Κυρίου καὶ ὑμῖν ἐντέλλεται (89), τοῖς τῆς αὐτῆς δόξης ἡξωμένοις, εἰσαλθεῖν ἐν σάκκοις (90), καὶ κόπτεσθαι νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀνὰ μέσον (91) τῆς κρηπίδος καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἐλεεινοὺς τῷ σχή-ματι, ἐλεεινοτέρους ταῖς φωναῖς, βοῶντας ἐκτενῶς ὑπὲρ τε ἑαυτῶν καὶ τοῦ λαοῦ, φειδομένους μηδενὸς, μὴ κόπου, μὴ βήματος, οἷς Θεὸς ἐξιλάσκειται· *Φεῖσθαι, Κύριε, τοῦ λαοῦ σου, λέγοντας, καὶ μὴ ὀφρὶ τὴν κληρονομίαν σου εἰς δουεὶς, καὶ ὅσα ἐξῆς τῆς δεήσεως·* τοσοῦτον πλέον ἔχοντας τῆς θλίψεως, ὅσον καὶ τῆς ἀξίας, δι' ἑαυτῶν παιδεύοντας τὸν λαὸν πρὸς κατάνυξιν, καὶ τῆς κακίας διόρθωσιν, καὶ τὴν ἐπο- D μένην τούτοις τοῦ Θεοῦ μακροθυμίαν, καὶ ἀνοχὴν τῆς μάστιγος.

ΙΔ'. Δεῦτε οὖν πάντες, ἀδελφοί, προσκυνήσωμεν, καὶ προσπέσωμεν (92), καὶ κλαύσωμεν ἐναντίον

⁴⁴ Isa. LXIV, 5. ⁴⁵ Psal. LXXVIII, 4. ⁴⁶ ibid. 6, 13.

⁴⁷ Jer. x, 24, 25. ⁴⁸ Joel i, 14. ⁴⁹ Joel ii, 17.

(83) *Τὸ θέλησαι*. Coisl. 1, τὸ θέλημα.

(84) *Μή*. Coisl. 1, Or. 2, καὶ μή.

(85) *Παραδῶς*. Coisl. 1, παραδόξως.

(86) *Οὐ*. Or. 2, μή.

(87) *Ἐν τῷ*. Deest in Regg. a, c, et in Or. 2.

(88) *Ἐξουδένωμα*. Plures. Regg. et Coisl. 1, ἐξουθενήμα.

(89) *Ἐντέλλεται*. Reg. ph, ἐντάσσεται, « mandavit. » Mont., ἐντάσσεται, « ordinavit, constituit. »

(90) *Ἐν σάκκοις*. Or. 2, ἐν σάκκῳ.

(91) *Ἀνὰ μέσον*. Reg. ph conjunctionim, ἀναμέσον.

(92) *Προσπέσωμεν*. Coisl. 1, Or. 2, et Montac. addunt, αὐτῷ.

Κυρίου τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς. Στησώμεθα κοινὸν πένθος, κατὰ τὴν ἡλικίαν (93) καὶ γένῃ διαιεσθέντες. Ὑψώσωμεν τὴν φωνὴν τῆς ἱκεσίας (94)· ἀντὶ τῆς μισουμένης αὐτῷ κραυγῆς, ταύτην εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαώθ ἀνεγέλωμεν (95)· Προφθάρσωμεν αὐτοῦ τὴν ὀργὴν ἐν ἐξομολογήσει. Βουλῆθώμεν αὐτὸν ἰδεῖν, ὥσπερ ὠργισμένον, οὕτω καὶ μετατιθέμενον. Τίς οἶδε, φησὶν, εἰ ἐπιστρέψει, καὶ μετανοήσῃ (96), καὶ ὑπολείψεται (97) εὐλογία; Οἶδα τοῦτο σαφῶς ἐγὼ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας ἐγγυητής. Καὶ ὁ παρὰ φύσιν ἐστὶν αὐτῷ, τῆς ὀργῆς ἀφείς, ἐπὶ τὸ κατὰ φύσιν χωρήσει, τὸν ἔλεον. Εἰς ἐκεῖνο μὲν γὰρ ὅφ' ἡμῶν βιάζεται· πρὸς δὲ τοῦτο τὴν ὁρμὴν ἔχει. Καὶ εἰ πατάσῃ βιαζόμενος, πῶς οὐκ ἀνήσει (98) τῇ φύσει χρώμενος; Μόνον ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλεήσωμεν, τοῖς δικαίοις τοῦ Πατρὸς (99) σπλάγγχοις ὁδὸν (1) ἀνοίξαντες. Σπείρωμεν ἐν ἄκρυσιν, ἢ ἐν ἀγαλλιάσει θερίσωμεν. Γενώμεθα Νινευῖται, μὴ Σοδομίται· θεραπεύσωμεν τὴν κακίαν, μὴ τῇ κακίᾳ συνελεσθῶμεν. Ἀκούσωμεν Ἰωνᾶ κηρύσσοντος, μὴ πυρὶ καὶ θεῷ κατακλυσθῶμεν. Κἂν ἐξέλθωμεν (2) Σδόμα, προσθώμεν τῷ ὄρει, καταφύγωμεν εἰς Σεγὼρ (3), ἀνίσχοντι συνεσέλθωμεν (4) τῷ ἡλίῳ. Μὴ στῶμεν ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ· μὴ περιβλεψώμεθα (5), μὴ παγῶμεν εἰς στήλην ἄλδς, στήλην ὄντως ἀθάνατον, καὶ κατηγορίαν ψυχῆς εἰς κακίαν ἐπιστροφῆς.

ΙΕ. Γινώμεν, ὅτι τὸ μὲν μηδὲν ἁμαρτεῖν (6), ὅντως ὑπὲρ ἀνθρώπων, καὶ μόνου Θεοῦ· ἐγὼ γὰρ περὶ ἀγγέλων τι λέγειν, μὴ δῶμεν καιρὸν τοῖς πάθεσι, καὶ θύραν (7) πονηραῖς ἀντιβρόχαις· τὸ δὲ (8) ἀθεράπευτον, τῆς πονηρίας καὶ ἀντικειμένης ἐστὶ (9) φύσεως, καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνης ἐνεργουμένων. Τὸ δὲ ἁμαρτάνοντας ἐπιστρέφειν, ἀνθρώπων μὲν, ἀλλ' ἐπισεικῶν, καὶ τῆς σωζομένης (10) μερίδος. Εἰ γὰρ καὶ ὁ χόος ἐπισύρεται τὴς κακίας, καὶ τὸ γεῶδες σκῆνος βρῖσκει τὸν νοῦν ἄνω φερόμενον, ἢ ἄνω φέρεσθαι δεδημιουργημένον· ἀλλ' ἢ (11) εἰκὼν ἀνακαθαίρετόν τὴν ἰδὺν, καὶ ἄνω τιθέτω (12) τὴν ὁμόζυγον σάρκα, τοῖς τοῦ λόγου πτεροῖς κουφίζουσα. Καὶ (13) κρεῖττον μὲν, μῆτε δεθῆναι τοιαύτης καθάρσεως, μῆτε καθαρῆναι, τοῦ πρώτου μένοντος ἡμῖν ἀξιώματος,

cit nos⁵⁴. Pro ætatum ac generum ratione distincti, supplicationis vocem attollamus; pro invisio ipsi clamore hunc ad aures Domini Sabaoth evehamus: *Iram illius in confessione præoccupemus*⁵⁵: ipsum denique, ut iratum, ita etiam mutatum et sedatum intueri velimus. Quis scit, inquit ille, an convertetur, et pœnitentia ducetur, ac benedictionem relinquet? Ego vero id plane scio, ego divinæ misericordiæ sponsor. Nam certe missa facta ira, quæ ipsius naturæ repugnat, ad misericordiam, quæ ipsius naturæ consentanea 310 est, se conferet. Ad illud enim a nobis vi adigitur, ad hoc autem suapte natura fertur. Quod si vi ad id adactus percussit, quomodo propensionem secutus non remittet⁵⁶? Tantum nos ipsos commiseremur, piis Patris visceribus viam aperientes. In lacrymis seminemus, ut in exultatione metamus⁵⁷. Ninivitas imitemur, non Sodomitas. Improbis medicinam adhibeamus, ne cum improbitate consumamur. Jonam concionantem audiamus, ne igne et sulphure velut aquis obruamur. Quod si e Sodomis excesserimus, ad montem ascendamus, ad oppidum Segor confugiamus, ad solis ortum illuc ingrediamur⁵⁸. Ne in ulla vicinæ regionis parte pedem figamus; ne circumspiciamus, ne alioqui in salis columnam concrescamus, columnam, inquam, vere immortalem, animæque in vitium relabentis accusatricem.

XV. Illud cognitum habeamus, quod omni vitio carere, vere hominis modulum excedit, soliusque Dei est. Nihil enim de angelis dico, ne vitiosis affectionibus occasionem demus, atque improbis contentionibus januam aperiāmus. Perditæ autem et incurabiliter ægrotæ, prævæ illius et adversariæ naturæ est, atque eorum, qui ab ea affliguntur. At vero post peccatum ad meliorem mentem redire, hominum esse, verum proborum, et qui ex ea classe sint, quæ salutem consequitur. Nam etsi pulvis hic improbitatis aliquid secum trahit, ac terrenum hoc tabernaculum mentem sursum tendentem, aut certe ad hoc creatam, ut sursum tendat, deprimit: at imago tamen limum repurget, ac sociali iugo conjunctam carnem, rationis pen-

⁵³ Psal. xciv, 6. ⁵⁴ ibid. 7. ⁵⁵ Joel ii, 14. ⁵⁶ Psal. cxxv, 5. ⁵⁷ Gen. xix, 17, 25.

(93) Κατὰ τὴν ἡλικίαν. Regg. a, bm, ph, Pass., D ἡλικίαν. Deest τὴν in nonnullis.

(94) Ὑψώσω. Or. 2, et alii, ἱκεσίας.

(95) Ἀνεγέλωμεν. Reg. a, εἰσενέγκωμεν.

(96) Ἐπιστρέψει, καὶ μετανοήσῃ. Jes., ἐπιστρέψει, καὶ μετανοήσῃ.

(97) Ὑπολείψεται. Reg. ph, ὑπολείπεται. Pa.-s., ὑπολείπεται. Montac., ὑπολείπεται [i. ὑπολείπεται]. Coisl. 1, aliique nonnulli, ὑπολείπεται ὅπως αὐτοῦ.

(98) Πῶς οὐκ ἀνήσει, etc. Billius: « Quid afferri potest, quin boni natura utens, indulgentem se nobis præbiturus sit? »

(99) Τοῦ Πατρὸς. Or. 2, τοῦ Θεοῦ, « Dei. »

(1) Ὅδον. Or. 2, θύραν, « januam. »

(2) Ἐξέλθωμεν. Sic Regg. bm, Or. 2, Pass. In ed., ἐξέλθωμεν.

(3) Σεγὼρ. Duo Regg. et Or. 2, Σηγὼρ.

(4) Συνεσέλθωμεν. Or. 2, συνανέλθωμεν.

(5) Περιβλεψώμεθα. Coisl. 1 addit, εἰς τὰ ὅπισω. Comb., εἰς τοῦπίσω.

(6) Μηδὲν ἁμαρτεῖν, etc. « Solius Dei est non peccare. » Solon, apud Demosth. or. De corona, ait: Μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστὶ θεῶν, καὶ πάντα κατορθοῦν « Deorum est nihil peccare, et omnia præclare agere. » Deest ὅντως in Reg. ph.

(7) Θύραν. Billius: « fenestram. » Combef. addit, ἀνοίξωμεν, « ostium aperiāmus. » Ruf., « aditum reserāmus. »

(8) Τὸ δέ. Sic Regg. bm, ph, Or. 2. In ed., τὸ μὲν.

(9) Ἐστὶ. Sic Or. 2 et Comb. Deest in ed.

(10) Σωζομένης. Coisl. 1, σωζομένων.

(11) Ἡ. Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 2. Deest in ed.

(12) Ἀνω τιθέτω. Montac. ἀνατιθέτω.

(13) Κουφίζουσα. Kal. In quibusdam, κουφίζομένην. Deest καὶ in Or. 2.

nis sublevatam, in sublimi collocet. Melius quidem nobiscum ageretur, si nec hujusmodi purgatione opus haberemus, nec omnino purgati fuissetis, integra videlicet atque incolumi nobis manente dignitate illa, ad quam etiam per hujusce vitæ disciplinam properamus; nec per amarum peccati gustum a vitæ ligno excidissemus. At illud item melius ac præstantius est, ut, cum peccamus, in nos **311** animadvertatur, quam ut labentes minime castigemur. Quem enim amat Dominus, castigat⁶⁹, paternæque benevolentiae argumentum est increpatio: contra omnis anima, quæ admonitionis et castigationis expers est, incurabilis manet. Quocirca non grave est plagis affici, sed plaga meliorem non fieri gravissimum et acerbissimum est. Atque eo nomine propheta quidam de duro illo ac corde incircumciso Israël verba faciens, ita loquebatur: *Domine, percussisti eos, et non doluerunt: corripuisti eos, et renuerunt accipere disciplinam*⁷⁰; ac rursus, *Et populus non est conversus, quoad percussus est*⁷¹; et alio loco, *Quare aversus est populus meus aversione prava*⁷², ob quam prorsus obteretur et exstinguetur?

XVI. Horrendum est, fratres, in Dei viventis manus incidere⁷³. Horrendus vultus Domini super facientes mala⁷⁴, vitiumque funditus evertens ac delens. Horrenda auris Domini, Abelis vocem⁷⁵ etiam per tacitum cruorem sentiens. Horrendi pedes, improbitatem cursu asséquentes. Horrenda universi orbis impletio, ita ut nemini usquam Dei commotionem effugere liceat⁷⁶; non si in cælum avolaverit, non si in infernum se contulerit, non si ad orientem profugerit, non si in profundos et extremos maris sinus sese abdiderit⁷⁷. Quin etiam ante me Nahum ille Elcesæus Ninivitarum onus prædicans⁷⁸, zeloten Deum, et Dominum cum furore adversarios suos ulciscientem, tantamque severitatis magnitudinem adhibentem perhorrescit, ut ne secundam quidem adversus sceleratos ultionem sibi reliquam faciat. Nam cum Isaiam audio Sodomorum populo ac Gomorrhæ principibus minitantem, et dicentem: *Ut quid ulva percutiemini, addentes prævaricationem*⁷⁹? minimum abest, quin toto corpore contremiscam, lacrymisque perfundar. Sceleris, inquit, accessioni nulla jam pœnæ accessio excogitari potest: ita per omnia grassati estis, atque omne plagarum genus exhaustistis, novam subinde pœnam per improbitatem vestram accersentes. *Non est vulnus, non livor, non plaga tumens: toto corpore, inquit, fusa est plaga, prorsusque incurabilis. Non enim malagma imponere est, non oleum, non alligaturam*⁸⁰. Ac, quæ deinceps in ea comminatione sequuntur, prætereo, ne præsentis plaga vobis acerbior existam.

A εἰς ὃ καὶ σπεύδομεν ἐκ τῆς ἐνταῦθα (14) παιδαγωγίας, μηδὲ (15) τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἐκπαιδεῖν τὴν πικρὰν γεύσιν τῆς ἁμαρτίας· κρείσσον δὲ, τοῦ μὴ (16) παιδεύεσθαι πταίοντας, τὸ ἁμαρτάνοντας ἐπιστρέφειν. Ὅν μὲν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, καὶ πατρικὸν τὸ τῆς ἐπιτιμῆσεως ψυχὴ δὲ πᾶσα ἀνορθέητος, ἀθεράπευτος. Οὐκοῦν οὐ πληγῇ καλεπὸν, ἀλλὰ μὴ σωφρονισθῆναι (17) τῇ πληγῇ χαλεπότερον. Φησὶ τις τῶν προφητῶν, περὶ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων, τοῦ σκληροῦ καὶ ἀπεριτμήτου τὴν καρδίαν· Κύριε, ἐμαστέρωσας αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἐπόνεσαν· ἐπαίδευσας αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἠθέλησαν δεξασθαι παιδείαν καὶ πάλιν, Καὶ ὁ λαὸς οὐκ ἐπιστράφη (18), ἕως ἐπληγῇ καὶ, Τί (19) ὅτι ἀπεστράφη ὁ λαὸς μου ἀποστρεφὴν πονηρὰν, ἐξ ἧς τέλειον συντριβήσεται, καὶ καταφραθήσεται;

IG. Φοβερὸν μὲν οὖν, ἀδελφοί, τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζώντος· φοβερὸν δὲ τὸ πρόσωπον Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακὰ, καὶ πανωλεθρίαν τὴν κακίαν ἐξαφανίζον· φοβερά (20) δὲ ἀκοή Θεοῦ, καὶ τῆς Ἀβελ φωνῆς αἰσθανομένη διὰ τοῦ σιγῶντος αἵματος· φοβεροὶ δὲ πόδες πονηρίαν καταλαμβάνοντες· φοβερά δὲ τοῦ παντὸς πληρώσις (21), ὡς μὴ εἶναι μηδαμοῦ φυγεῖν Θεοῦ κίνησιν, μὴ εἰς οὐρανὸν ἀναπτάντα, μὴ εἰς ἔδου χωρήσαντα, μὴ πρὸς (22) ἀνατολὰς ἀποδράντα, μὴ θαλάσσης ἐναποκρυβέντα βυθοῖς ἢ πέρασιν. Φοβεῖται δὲ πρὸ ἑμοῦ καὶ Ναοὺμ ὁ Ἑλκεσαῖος, ἐν οἷς δὲ κατὰ Νινευὶ (23) λήμμα δημοσιεύει, τὸν ζηλωτὴν Θεοῦ, καὶ ἐκδικοῦντα Κύριον μετὰ θυμοῦ τοὺς ὑπεναντίους, καὶ τοσαύτῃ χρώμενον ἀποτομίας περιουσίᾳ, ὥς μὴδὲ δευτέραν ὑπολείπεσθαι κατὰ τῶν πονηρῶν ἐκδίκησιν. Ἡσαΐου μὲν γὰρ ὅταν ἀκούσω, τῷ λαῷ Σοδὼμων καὶ τοῖς ἄρχουσιν Γομορράς ἀπειλοῦντος, καὶ λέγοντος· Τί ἐστὶ πληγῆς (24), προστιθέντες ἀνομίαν· μικροῦ καὶ φρίκης πληροῦμαι, καὶ συγχέομαι δάκρυσιν. Οὐκ ἔστι, φησὶ, τῇ προσθήκῃ τῆς ἁμαρτίας προσθήκη πληγῆς ἐξευρεῖν οὕτω πάντα διεξηγήσθε, καὶ πᾶν εἶδος πληγῆς ἐκενώσατε, ἀεὶ τινα καινότεραν διὰ τῆς κακίας τῆς (25) ταυτῶν προκαλούμενοι. Οὐκ ἔστι τραῦμα, οὐδὲ μάλωψ, οὐτε πληγὴ φλεγμαίνουσα· ὁλοσώματος, φησὶν, ἡ πληγὴ, ἀλλὰ καὶ ἀθεράπευτος. Οὐ γὰρ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὐτε ἔλαιον, οὐτε καταδέσμονος. Καὶ παρήμι τὰ ἐξῆς τῆς ἀπειλῆς, ἵνα μὴ τῆς παρούσης ὑμῖν (26) πληγῆς βαρύτερος γένωμα

⁶⁹ Prov. iii, 12. ⁷⁰ Jer. v, 3. ⁷¹ Isa. ix, 13. ⁷² Jer. viii, 5. ⁷³ Hebr. x, 31. ⁷⁴ Psal. xxxiii, 17. ⁷⁵ Gen. iv, 10. ⁷⁶ Jer. xxiii, 24. ⁷⁷ Psal. cxxxviii, 7 sqq. ⁷⁸ Nahum i, 1. ⁷⁹ Isa. i, 5. ⁸⁰ Isa. i, 6.

(14) Ἐνταῦθα. Coisl. 1 et Or. 2, ἐντεῦθεν.

(15) Μηδὲ. Reg. bm, μήτε.

(16) Μὴ. Deest in Or. 2.

(17) Σωφρονισθῆναι. Regg. bm, ph, Montac., σωφρονίζεσθαι.

(18) Ἐπεστράφη. In quibusdam, ἀπεστράφη.

(19) Τί. Deest in Reg. a, et Or. 2.

(20) Φοβερά. Pass., φοβερόν.

(21) Παντὸς πληρώσις. Coisl. 2, aliique nonnulli,

παντὸς κόσμου συμπλήρωσις.

(22) Πρὸς. Or. 2, εἰς.

(23) Νινευί. Reg. ph, Νινευή.

(24) Πληγῆς. Sic Regg. a, c, ph, Jes. In ed., πληγῇ τε.

(25) Τῆς. Sic plures Regg. et Or. 2. Deest in ed.

(26) Παρούσης ὑμῖν, etc. Sic Regg. a, c, bm,

IZ'. Πλὴν ἐπιγινώσκοντες τοῦ κακοῦ τὴν ὑπόθεσιν. Πόθεν ἐξηράνθησαν γεωργίαι (27), ἡσχύνθησαν ἀποθήκαι, καὶ νομὴ ποιμνίων ἐξέλιπεν, ὠλιγώθη (28) τὰ ὠρεῖα τῆς γῆς, οὐκ ἐπλήσθη τὰ πεδία πύργου, ἀλλὰ κατηφέλας· οὐκ ἐπλήθυνον αἱ κοιλάδες σίτου, ἀλλ' ἐκαύσθησαν· οὐκ ἐστάλαξε (29) τὰ ὄρη γλυκασμῶν, ὡς ὑστερον τοῖς δικαίοις, ἀλλ' ἀπεκοσμήθη καὶ ἡτιμάσθη, καὶ τὴν Γελβούε κατάραν ἐκ τῶν ἐναντίων ἐδέξατο; Γέγονεν ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς πᾶσα ἡ γῆ, πρὶν κοσμηθῆναι τοῖς ἐαυτῆς κάλλεσιν. Ἐπεσκέψω μὲν τὴν γῆν, καὶ ἐμέθυσας αὐτήν, ἀλλ' ἐπισκοπήν ποιηρὰν καὶ μέθην δόθριον. Φεῦ τοῦ θεάματος! ἐν καλᾷ τὰ τῆς εὐφορίας ἡμῖν, καὶ μικροῖς λευφάνοις ἡ σπορὰ γνωρίζεται, καὶ μόλις ἀπαρχὰς Κυρίῳ τὸ θέρος ἡμῶν καρποφορεῖ, μὴ οὐ μέλλον (30) ἡ δράγμασι καταλαμβανόμενον. Τοιοῦτος ὁ πλοῦτος τῶν ἀσθεῶν, τοιαῦτα τὰ τῶν κακῶς σπειρόντων γεωργίαι ἐπιδέχεται, ὡς ἡ παλαιὰ κατάρα, πλείονα, καὶ εἰς-ενεγκεῖν ὀλίγα· σπεῖραι, καὶ μὴ ἀμύσαι· φυτεῦσαι, καὶ μὴ ἐκθλίψαι· οὐ ἐργάζονται δέκα ζεύγη βοῶν, ποιήσας κεράμια ἐν καὶ παρ' ἄλλοις ἀκούειν τὴν εὐκαρπλίαν, αὐτοὺς ἐνδείξ (31) πειζομένους. Πόθεν ταῦτα, καὶ τίς ἡ αἰτία τοῦ θραύσματος; Μὴ ἀναμεινόμενον ὑπ' ἄλλων ἐλεγχθῆναι· ἡμῶν αὐτῶν ἐξετασθαι γενόμεθα. Μέγα κακίας φάρμακον, καὶ ὁμολογία, καὶ φυγὴ τοῦ πταίσματος. Ἐγὼ πρῶτος, ὥσπερ ἀνήγγεila (32) τῷ λαῷ μου ἄνωθεν, καὶ τὸ τοῦ σκοποῦ ἐργὸν πεπλήρωκα (33) (οὐ γὰρ ἐκρύφα τὴν ἐρχομένην ῥομφαίαν, ἵνα καὶ τὴν ἐμαυτοῦ ψυχὴν, καὶ τὰς τῶν ἀκούοντων περιποιησώμαι)· οὕτως ἀναγγεῖλω καὶ τοῦ λαοῦ μου τὴν ἀπειθειαν, ἐμαυτοῦ τὰ ἐκείνου ποιοῦμενος· εἴ πως ἂν οὕτω τύχοιμι τινος φιλανθρωπίας καὶ ἀναψύξεως.

pro meis ducens. Sic enim fortasse futurum est, ut misericordiam aliquam et ærumnæ levationem consequar.

III'. Ὁ μὲν τις ἡμῶν ἐξέθλιψε (34) πέννητα, καὶ μοῖραν γῆς παρεσπάσατο, καὶ ὅριον ὑπερέβη κακῶς, ἡ κλέψας, ἡ τυραννήσας, καὶ συνῆψεν οἰκίαν πρὸς οἰκίαν, καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν, ἵνα τι τοῦ πλησίον ἀφελῇται· καὶ μηδὲνα ἔχειν ἐφιλονεικίης γείτονα, ὡς μόνος οἰκίσων ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ δὲ τόκοις καὶ πλεονασμοῖς τὴν γῆν ἐμίανε (35), καὶ συνάγων ὅθεν οὐκ ἐσπείρε, καὶ θερίζων ὅπου μὴ διεσκόρπισε· γεωργῶν οὐ τὴν γῆν, ἀλλὰ τὴν χρεῖαν τῶν δεομένων. Ὁ δὲ ἀπαρχὰς ἄλματος καὶ ληνοῦ τὸν πάντα δεδωκότα Θεὸν ἀπεστέρησε, καὶ γέγονεν ἀχάριστος τε ὁμοῦ καὶ ἀνόητος· οὕτε ὑπὲρ ὧν ἔσχεν εὐχαριστήσας, οὕτε τὸ μέλλον (36), εἰ μὴ τι ἄλλο, διὰ τῆς εὐγνωμοσύνης

A 312 XVII. Sed tamen hujus calamitatis causam agnoscamus. Cur segetes exaruerunt, horrea confusa sunt, pascua ovium defecerunt, extenuata sunt speciosa terræ, campi non pinguedine, sed mœrore perfusi sunt; valles non frumento abundarunt, sed deploratæ sunt; montes nobis, quemadmodum postea justis viris, dulcedinem non stillarunt, sed ornatum suum exuerunt, ignominiaque affecti sunt, ac montium Gelboe maledictionem contrario modo acceperunt⁷¹? Facta est universa terra ut a principio, cum nondum pulchritudine sua exornata esset. Visitasti terram, et inebriasti eam⁷²; sed visitatione mala, et pestifera ebrietate. Proh triste spectaculum! in culmo fertilitas nobis est, et sementis ex parvis reliquiis agnoscitur, ac vix primitiis Domino messis nostra edit, atque ex mensibus potius quam ex manipulis percipitur. Tales impiorum divitiæ sunt, tales male seminantium messes: nimirum, juxta veterem maledictionem, respicere ad multa, et pauca inferre⁷³; seminare, et non metere; plantare, et non exprimere⁷⁴; ubi decem juga boum operantur, la-gunculam unam facere⁷⁵; atque apud alios frugum ubertatem audire, cum interim ipsi rerum penuria premantur. Unde hæc tandem, et quæ nobis hujusce calamitatis causa est? Ne exspectemus, ut ab aliis coarguamur: ipsimet in nos inquiramus. Magna vitii medicina est confessio, et peccati fuga. Primus ego, sicut populo meo ante denuntiavi, ac speculatoris munere functus sum. Non enim venientem gladium celavi⁷⁶, ut ei meam ipsius, et eorum qui audiunt, animas elucrerer. Sic nunc quoque populi mei inobedientiam exponam, peccata illius

XVIII. Alius nostrum pauperem oppressit, ac terræ partem ipsi abstraxit, maleque, vel per fraudem, vel per vim, terminum transgressus est, et domum ad domum conjunxit, et agrum agro copulavit, ut proximo aliquid eriperet; ac vicinum nullum habere studuit, perinde ac solus habitaturus in terra. Alius usuris et scœnoribus terram contaminavit, colligens ubi non seminavit, ac metens ubi non sparserat; non ex terræ cultu, sed ex pauperum inopia et penuria, commoda sua 313 comparans. Alius aræ ac torcularis primitiis Deum, qui omnia donaverat, fraudavit, simulque, et ingratum et dementem se præbuit; ut qui, nec pro iis, quæ ha-

⁷¹ II Reg. i, 21. ⁷² Psal. lxxiv, 10. ⁷³ Agg. i, 9.

⁷⁴ Soph. i, 13. ⁷⁵ Isa. v, 10. ⁷⁶ Ezech. xxxiii, 3.

ph, etc. In ed., παρούσης πληγῆς βαρύτερος ὡμῖν γένωμαi.

(27) Γεωργίαι. Reg. a, ἀγροί. Reg. bm, γεωργοί.

(28) Ὤλιγώθη. Duo Coll., ὠλιγώθησαν.

(29) Ἐστάλαξε. Regg. a, c, ἐστάλαξαν.

(30) Μηδὲν μᾶλλον, etc. Ex mensibus potius, etc.; id est, non ex manipulorum acervis, sed ex mensium ratione, messis dignosci potest.

(31) Τὴν εὐκαρπλίαν, αὐτοῦς ἐνδείξ. Coisl. 1, τὰ

τῆς εὐκαρπίας αὐτοῦς ἐνδείξ.

(32) Ἀνήγγεila. Reg. a, ἀπήγγεila.

(33) Πεπλήρωκα. Regg. a, c, bm, ph, Or. 2, ἐπλήρωσα.

(34) Ἐξέθλιψε. Affixit, vexavit.

(35) Ἐμίανε. Sequitur in ed. καί, quod codicum auctoritate deleuimus.

(36) Τὸ μέλλον. In Coisl. 1 sequitur, ὅπως ἀπαλῶς ἐξη φροντίσας, καὶ εἰ, etc., nec postea cogitavit quomodo se habere possideret.

buit, gratias egerit, nec, si nihil aliud, futurum certe, per probi et grati animi officium, sibi ipsi procurarit. Alius nec viduam nec orphanum miseratus est, nec panem et exiguum alimentum pauperi, vel Christo potius, qui per illos etiam parce nutritos alitur, impertit; et quidem cum multa fortasse habeat, ac præter spem (nam hoc demum iniquissimum est), atque in multis horreis angustia laboret, eaque partim impleat, partim evertat, ut ad futuros fructus condendos ampliora exstruat, illud ignorans fore, ut priusquam spei suæ compos fiat, morte abripiatur, rationemque reddendam habeat, tum opum quibus hic abundavit, tum earum rerum quas animo et cogitatione sibi finxit, ut qui aliena bona male administrarit. Alius viam humilium declinavit⁷⁷, et justum injustis rationibus circumvenit⁷⁸. Alius corripientem in portis odio habuit, ac sanctum sermonem abominatus est⁷⁹. Alius reti suo multa colligenti immolavit⁸⁰, ac pauperis prædam domi habens, aut Dei memoriam ex animo eiecit, aut certe illius male recordatus est, dicens: Benedictus Dominus, quoniam divites facti sumus⁸¹; et iniquitatem suspicatus est, velut opes illas ipsius beneficio possideret, a quo poena afficietur. Ob hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiae⁸². Ob hæc, vel clauditur cælum, vel male aperitur; eoque magis, si, ne percussi quidem, respiscamus, atque ad eum, qui

XIX. Quid ad hæc dicemus, qui frumentum emimus et vendimus, ac temporum difficultates observamus, ut opes nobis comparemus, et in alienis calamitatibus delicias capiamus, atque neque ut Joseph Ægyptiorum facultates⁸³ majoris dispensationis causa (utrumque enim norat, nimirum et recte colligere, et recte annonam tribuere, quemadmodum etiam, et famem prospicere, et eminui ei obsistere), sed, ut iniqui et conscelerati, populorum nostrorum opes acquiramus, qui dicimus: Quando transit mensis, ut vendamus; et Sabbata, ut araria recludamus⁸⁴? qui duplicibus mensuris et stateris justitiam corrumpimus⁸⁵, ac plumbeam iniquitatis mensuram in nos ipsos inclinamus⁸⁶? Quid ad 314 hæc dicemus, qui nullum augendum opum finem novimus; qui aurum et argentum, non secus atque illi olim Baal et Astarten, et exsecrandum illum Chamos⁸⁷ adoramus; qui lapidum luxus et splendores consecramur, vestesque

A πραγματευσάμενος. 'Ο δὲ χήραν καὶ ὀρφανὸν οὐκ ἠλέησεν, οὐδὲ μετέδωκεν ἄρτου καὶ τροφῆς ὀλίγης τῷ δεομένῳ, μᾶλλον δὲ Χριστῷ τῷ τρεφομένῳ (37) διὰ τῶν καὶ μικρῶς τρεφομένων· ὁ τὰ πολλὰ ἔχων ἰσως, καὶ παρ' ἐλπίδα, (τοῦτο γὰρ ἦδη τὸ ἀδικώτατον.) καὶ ταῖς πολλαῖς ἀποθήκαις στενοχωρούμενος, καὶ τὰς μὲν πληρῶν, τὰς δὲ καθαρίων, ἵνα τοῖς μέλλουσι κάρποις οἰκοδομήσῃ μείζονας, ἀγνοῶν, ὅτι τῶν ἐλπίδων προαναρπάσσεται, καὶ λόγον ὑφέξει τῆς ἐνταῦθα εὐπορίας (38) καὶ τῆς (39) φαντασίας, κακῶς οἰκονόμος ἀγαθῶν ἀλλοτριῶν γενόμενος. 'Ο δὲ ὁδὸν ταπεινῶν ἐξέκλινε, καὶ ἐπλαγίσεν ἐν ἀδίκῳ δίκαιον. 'Ο δὲ ἐμίσησεν ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον ὅσιον ἐδδελύξατο. 'Ο δὲ ἔθυσσε τῇ ἑαυτοῦ σαγήνῃ πολλὰ συναγούση (40), καὶ τὴν ἀρπαγὴν τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ἔχων, ἢ οὐκ ἐμνήσθη Θεοῦ, ἢ κακῶς ἐμνήσθη, Εὐλογητὴς Κύριος, εἰπόν, ὅτι πεπλουτήκαμεν· καὶ ὑπέλαθεν (41) ἀνομίαν, ὡς παρ' αὐτοῦ ταῦτα ἔχων, ἐξ οὗ κολασθήσεται. Διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς (42) τῆς ἀπειθείας· διὰ ταῦτα, ἢ κλείεται οὐρανός, ἢ κακῶς ἀνοίγεται· καὶ πολλῶν μᾶλλον, εἰ μὴδὲ πληγέντες ἐπιστρεφόμεθα, καὶ τῷ ἐγγίζοντι φυσικῶς πλησιάζοιμεν.

18'. Τί πρὸς ταῦτα ἐροῦμεν, οἱ (43) σιτῶναι, καὶ σιτοκάπηλοι, καὶ τηροῦντες τὰς τῶν καιρῶν δυσκολίας, ἢ εὐπορήσωμεν, καὶ ταῖς ἀλλοτριῖς (44) συμφοραῖς ἐντροφίσωμεν, καὶ κτησώμεθα, μὴ ὡς Ἰωσήφ τὰ τῶν Αἰγυπτίων, ἐπ' οἰκονομίᾳ μείζονι (ἐκεῖνος γὰρ ἤδει καὶ συναγαγεῖν καὶ σιτοδοτῆσαι καλῶς, ὥσπερ καὶ προγνώωναι τὸν λιμὸν, καὶ στήναι πρὸς αὐτὸν πόρρωθεν (45), ἀλλ' ὡς παράνομοι τὰ τῶν δημοφύλων, οἱ λέγοντες: Πότε διελεύσεται ὁ μῆν, καὶ ἐμπωλήσομεν [46]); καὶ τὰ Σάββατα, καὶ ἀνοιξομεν θησαυρούς; οἱ τοῖς διστοῖς μέτροις καὶ σταθμοῖς τὸ δίκαιον διαφθείροντες, καὶ τὸ μοιᾶδου (47) μέτρον τῆς ἀνομίας ἐφ' ἑαυτοὺς κλίνοντες; Τί πρὸς ταῦτα ἐροῦμεν, οἱ μὴδὲν πέρας (48) εἰδότες κτήσεως· οἱ προσκυνοῦντες τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἀργυρὸν, ὥσπερ τὴν Βάαλ οἱ Πάλοι, καὶ τὴν Ἀστάρτην, καὶ τὸ Χαμῶς ββέλυνμα· οἱ περιέποντες τῶν λίθων τὰς πολυτελείας καὶ διαγυίας, καὶ τῆς ἐσθῆτος τὴν μαλακίην τε καὶ περιβρέουσιν, σιτῶν δαπάνην, καὶ ληστῶν,

⁷⁷ Amos II, 7. ⁷⁸ Isa. XXIX, 21. ⁷⁹ Amos V, 10. ⁸⁰ Habac. I, 15. ⁸¹ Zach. XI, 5. ⁸² Ephes. V, 6. ⁸³ Gen. XLII, 39 sqq. ⁸⁴ Amos VIII, 5. ⁸⁵ Deut. XXV, 15. ⁸⁶ Zach. V, 7. ⁸⁷ III Reg. XI, 33.

(37) Τῷ τρεφομένῳ, etc. Nonnulli Regg. et Coisl. 1, τῷ καὶ διὰ τῶν μικρῶν τρεφομένῳ, « Christo qui ei per parvulos alitur. »

(38) Εὐπορίας. Reg. bm et Montac., εὐφορίας. (39) Τῆς. Sic plures Regg. Deest in ed.

(40) Συναγούση. Plures Regg. et Or. 2, συναγαγούση.

(41) Καὶ ὑπέλαθεν, etc. Binus, « opesque ipsius beneficio se consecutum inique existimavit, a quo, » etc.

(42) Ἐπὶ τοὺς υἱοὺς. Coisl. 1 ἐφ' ἡμᾶς τοὺς υἱοὺς, « super nos filios inobedientes. »

(43) Ol. Sic Regg. jhm, ph, Jes., Pass. in ed., εἰ. (44) Ἀλλοτρίαις. Or. 2, ἀλλοτρίων.

(45) Ἀσπέρωθεν... ἀπέρωθεν. Sic Coisl. 1, aliiq. codd. Hæc in Græcis ommissa, licet a Billio Latine reddita.

(46) Ἐμπωλήσομεν. Reg. ph, et Par., ἀπεμπωλήσομεν. Bas., εὐπωλήσομεν.

(47) Μοιᾶδου. Regg. bm, ph, et Bas., μοιᾶδου.

(48) Μὴδὲν πέρας. Idem scripsit Solon: Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται· « Nullus opum mortalibus fixus est limex. »

καὶ τυράννων, καὶ κλεπτῶν θησαυρίσματα· οἱ πληθεῖ γαυριῶντες ἀνδραπόδων καὶ τετραπόδων· οἱ τοῖς πεδίοις ἐμπλατυνόμενοι καὶ τοῖς ὄρεσι, καὶ τὰ μὲν ἔχοντες, τὰ δὲ προσλαμβάνοντες, τὰ δὲ μέλλοντες, κατὰ τὴν Σολομόντειον βδέλλαν ἐμπλησθῆναι μὴ δυναμένην, ὁμοίως ἄδη, καὶ γῆ, καὶ πυρὶ, καὶ ὕδατι, καὶ ζητοῦντες οἰκουμένην ἑτέραν εἰς κτῆσιν, καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ ὄρεσι καταμεγρόμενοι ὡς μικροτέροις ἢ κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἐπιθυμίαν καὶ ἀπλησίαν; Τί δαί (49), οἱ τοῖς ὑψηλοῖς θρόνοις ἐγκαθεζόμενοι, καὶ τὴν ἀρχικὴν σκηνὴν αἰρῶντες, καὶ τὴν ὄψρυν τῶν θεάτρων ὑψηλοτέραν, καὶ μὴ λογιζόμενοι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν, καὶ τὸ ἀνθρώπινον ὕψος τῆς ἀληθινῆς βασιλείας, ἵν' ὡς ὁμοδούλων τῶν ὑπερκίων ἀρχῶν, οἱ τῆς ἰσῆς δεόμενοι φιλανθρωπίας; Σκόπει δέ μοι καὶ τοὺς κατασπαταλῶντας ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων, ὧν καλῶς ὁ Θεὸς Ἀμὼς καθάπτεται, καὶ τὰ πρῶτα μύρα χρισμένους, καὶ τῇ φωνῇ τῶν ὀργάνων ἐπικροτοῦντας, καὶ τῶν φεγγόντων ὡς ἱσταμένων ἐξηρημένους· ἀλλὰ μὴ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσήφ συναλγοῦντάς τε καὶ συμπάσχοντας· δέον χρηστοὺς εἶναι τοῖς προσημπεσοῦσι, καὶ τῷ ἑλέμῳ κτάσθαι τὸν ἑλεον· ὁλολύζειν πίτον, ὅτι πέπτωκε κέδρος, καὶ (50) νοουθετεῖσθαι τῇ τῶν πλησίων πληγῇ, καὶ διὰ τῶν ἀλλοτρίων κακῶν τὰ οικεῖα εὐτίθεσθαι, τοσοῦτον πλεόν ἔχοντας τῶν προσελιφρόνων, ὅσον αὐτοὺς δι' ἐκείνων σωθῆναι (51), ἀλλὰ μὴ δι' αὐτῶν ἑτέρους σωφρονισθῆναι.

aliena mala rebus suis probe consulere; ut qui

ii, qui praecesserunt, quod ipsi per alios salutem consequi potuerint, non autem alii per ipsos eruditi. K'. Ταῦτα συμφοροσώφισον ἡμῖν, ὧ θεὰ καὶ ἱερὰ κεφαλή, καὶ πολλὴν ἐμπειρίαν τῷ μακρῷ (52) χρόνῳ συλλεξαμένη, ἐξ ἧς σοφία γίνεται. Τούτοις τὸν λαόν σου κατάρτισαι. Δίδαξον διαβρῦπτειν πεινώσι (53) τὸν ἄρτον, καὶ πτωχοὺς ἀπέτρουε συνάγειν (54), καὶ γυνότητα περιστέλλειν, καὶ μὴ περιορᾶν τοὺς ἀφ' αἵματος· καὶ νῦν μάλιστα, ἵν' ἢ τὸ ἀγαθὸν ἡμῶν ἐκ τῆς χρείας, μὴ τοῦ περισσεύματος· ἢ μέλλον καρποφορεῖ Θεὸς εὐφραίνεται, ἢ πληθεῖ τῆς εἰσφορᾶς καὶ μεγέθει τῆς ἐπιδόσεως. Ἐπὶ τούτοις, καὶ πρὸ τούτων, γενοῦ μοι Μωσῆς, ἢ Φινεὺς σήμερον. Στῆθι περὶ ἡμῶν (55), καὶ ἐξίλασαι· καὶ κοπασάτω ἡ θραύσις, εἴτε διὰ θυσίας πνευματικῆς (56), εἴτε δι' εὐχῆς· καὶ λογικῆς ἐντεύξεως (57). Ἐπίσχες τὴν ὀργὴν Κυρίου τῇ μεσιτείᾳ (58)· στήσον τὴν ἀκολουθίαν τῆς μαστίγος. Οἶδεν αἰδεῖσθαι πατρός πολὺν ὑπὲρ τέκνων προσθεύουσιν. Δεήθητι περὶ τῆς παρελθούσης κακίας· τὸ μέλλον ἐγγύησαι. Προσάγαγε

⁴⁹ Prov. xxx, 15. ⁵⁰ Amos vi, 4 sqq. ⁵¹ Zach. xi, 2. ⁵² Isa. lviii, 7. ⁵³ Exod. xxxii, 41. ⁵⁴ Psal. cv, 25, 30.

(49) *Δαί*. Regg. bm, ph

(50) *Kal*. Deest in Regg. a, c, bm, ph, et Or. 2.

(51) *Σωθῆναι*. Billius: « consecuti sint. » Non recte: salutem enim non sunt consecuti, sed perniciem; nec ex aliorum pœnis eruditi sunt, ut mox exponit Gregorius.

(52) *Μακρῷ*. Reg. bm, πολλῷ.

(53) *Πεινώσι*. Sic Or. 2. In ed., πεινῶντι.

(54) *Συνάγειν*. In quibusdam, συναγαγεῖν.

(55) *Περὶ ἡμῶν*. Reg. c, μεθ' ἡμῶν.

A moles et diffuentes, quæ a tineis absumuntur, et prædonibus, ac tyrannis, furibusque reconducuntur, qui ob servorum et quadrupedum greges insolescimus: qui in campis et montibus dilatamur, atque alia jam habemus, alia adjungimus, aliaque jam adepturi sumus, instar illius sanguisugæ, cujus meminit Salomon ⁴⁹, quæ expleri nequit, quemadmodum nec infernus, nec terra, nec ignis, nec aqua; novumque orbem, quem possideamus, querimus, ac Dei terminis, ut insaturabili nostra cupiditate minoribus, succensemus? Quid vero illi, qui in sublimioribus thronis sedent, atque imperii scenam attollunt, ac supercilium theatris ipsis altius; nec Deum, qui super omnia est, nec inaccessibile illud veri regni fastigium considerant, ut subditis, tanquam conservis, imperent, qui eadem benignitate opus habent? Jam eos quoque species velim, quos divinus Amos pulchre perstringit, qui in eburneis lectis lascivunt, pretiosissimisque unguentis perfunduntur, atque ad musicorum instrumentorum sonos applaudunt, rebusque fugientibus, ut firmis et stabilibus, addicti sunt; non autem ob Josephi contritionem dolorem ac molestiam concipiunt ⁵⁰. Atqui oportebat, ut eos, qui priores in calamitatem inciderant, benignitate complecterentur, ac misericordia misericordiam sibi conciliarent: oportebat, inquam, abietem ululare, quia cecidit cedrus ⁵¹, ac vicinorum plaga erudiri, atque per hoc utique nomine potiori conditione essent, quam

XX. Hæc nobiscum philosophare, vir divine et sacrosancte, quippe longo temporis spatio ingen-tem rerum usum, ex quo sapientia nascitur, collegisti. His populum tuum instrue. Doce panem esurienti frangere ⁵², et pauperes tecto carentes colligere, et nuditatem tegere, nec consanguineos despicere; ac nunc præsertim, ut bonum nostrum ex penuria sit, non ex abundantia: quo munere Deus, magis **315** quam multis oblationibus magnisque largitionibus, delectatur. Post hæc, imo ante hæc, esto mihi hodierno die Moyses et Phinees ⁵³. Sta pro nobis, et placa; et cesset quassatio ⁵⁴, sive per spirituale sacrificium, sive per orationem ac rationalem intercessionem. Domini iracundiam inter-ventu tuo reprime; plagas deinceps sequentes com-pesce. Patris canitie pro filiis obsecrantis per-moveri solet. Pro præterita improbitate ora; meliora in posterum de nobis pollicere. Offer populum ca-

(56) *Διὰ θυσίας πνευματικῆς*. « Per spiri-tuale sacrificium. » Nicetas exponit per τὴν ἱερουργίαν, id est, « missæ sacrificium. »

• (57) *Λογικῆς ἐντεύξεως*. Sic passim Gregorius mutat quod Paulus, Rom. xii, 1, vocat λογικῆς λα-τρείας. Cæterum λογικῆ ἐντεύξεως videtur esse « ora-tio, » quæ sit verbo ac mente, « deprecatio, inter-cessio. »

(58) *Τῇ μεσιτείᾳ*. Sic Regg. a, c, Par., etc. In editis, μεσιταίᾳ.

linitate ac metu purgatum. Corpoream alimoniam A
pete; angelicam etiam e cælo descendentem prius
pete. Hoc si feceris, Deum nobis conciliabis, cæ-
lum mitigabis, matutinam et serotinam pluviam **
reddes. Dominus dabit benignitatem, et terra nostra
dabit fructum suum **: hæc, inquam, inferior,
quotidianum; carnis autem nostræ terra, sempi-
ternum, quem divinis horreis per te, et nos et mu-
nera nostra offerentem, imponemus, in Christo
Jesu Domino nostro, cui sit gloria in sæcula.
Amen.

** Joel II, 23. ** Psal. LXXXIV, 13.

(59) Πληγῇ. Sic Regg. bm, ph, Coisl. 1, Or. 2, etc.
Male in editis. πληγῆς.

(60) Θεόν. Reg. ph, Θεῶ.

(61) Προσάγοντος. Nonnulli codices, προσάγον-
τες, « offerentes. »

λάβον πληγῇ (59) καὶ φόβῳ καθαρθέντων. Αἰτῆσαι
τὴν σωματικὴν τροφὴν αἰτῆσαι πρὸ ταύτης καὶ
τὴν ἀγγελικὴν ἐξ οὐρανοῦ καταβαίνουσαν. Ἐν τούτῳ
ποιήσης, οἰκειώσεις θεόν (60). ἡμερώσεις οὐρανόν,
ἀποδώσεις ὑετὸν πρώϊμόν τε καὶ ὕψιμον. Ὁ Κύριος
δώσει χρηστότητα, καὶ ἡ γῆ. ἡμῶν δώσει τὸν
καρπὸν αὐτῆς, ἡ κάτω γῆ, τὸν ἐφήμερον, καὶ ὁ
χοῦς ἡμῶν, τὸν αἰώνιον, ὃν ταῖς θείαις ληνοῖς ἐν-
αποθησόμεθα διὰ σοῦ, προσάγοντος (61) ἡμᾶς τε καὶ
τὰ ἡμέτερα, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ
ἡ δόξα (62) εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

(62) Δόξα. Duo Regg. addunt, καὶ τὸ κράτος
ἅμα Πατρὶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
αἰώνων, « cui gloria et potestas una cum Patre et
sancto Spiritu in sæcula sæculorum. »

316 MONITUM IN ORATIONEM XVII.

I. Nazianzi habita est hæc oratio, circa finem anni 373. In cuius rei confirmationem, iisdem rationibus, quibus in præcedenti monito (63), utimur. Vivebat adhuc Gregorius senior, et Theologus noster episcopali jam unctione erat consecratus. Hanc orationem in duas veluti partes dividit orator. Prima pars ad Nazianzenos, secunda ad magistratus dirigitur. Quænam autem fuerit Nazianzenorum culpa, non satis in hac oratione declarat. Conjicit Billius Nazianzenos edicto quodam, aut tributorum et vectigalium gravitate offensos, signa quædam animorum ad seditionem spectantium dedisse. At verisimile est non ita grave fuisse Nazianzenorum crimen; alioquin multo acriorem ad eos habiturus fuisset orationem Gregorius, si non tantum in animo habuissent, sed etiam reipsa seditionem excitassent. In hac enim oratione neutiquam Nazianzenos increpat orator; sed eos blande consolatur, et ad patientiam revocat. Hortatur etiam ut Dei memores sint, si consolationem et delectationem in malis consequi velint; nec obliviscantur homines sæpe « a Deo per contraria erudiri (n. 4), » ac proinde Deo, sive benefaciat, sive corripiat, pari studio ac voluntate subijciendos, neque Deo solum, sed iis etiam qui imperium in terra gerunt. Alia huiusmodi plurima, ac digna quæ legantur, Theologus ad populum Nazianzenum concionatur.

II. In secunda parte magistratus alloquitur, et præcipue præfectum; non quidem Julianum tributorum duntaxat exæquatorem, ut arbitratur Nicetas, sed alium totius provinciæ procuratorem, seu præfectum, utpote qui « a Deo gladium acceperat (n. 9). » Hunc modis omnibus aggreditur Gregorius, ut ipsius iratum animum sedet ac leniat. « Vos quoque, » inquit (ibid.), « imperio meo ac throno lex Christi subijcit. Imperium enim nos quoque gerimus, addo etiam præstantius ac perfectius... nec dubito (præfectum compellens) quin hanc dicendi libertatem in optimam partem accepturus sis, utpote sacra sacri mei gregis ovis.... A Christo gladium accepisti, non tam ut eo utaris, quam ut mineris et terreas. Imago Dei es, Dei quoque imagini imperas.... Flectat te naturæ cognatio, » etc. His aliisque pluribus admonitum officii præfectum ad clementiam et mansuetudinem revocare conatur Gregorius. Deinde his etiam canitiem Patris, cleri reverentiam, imo ipsius Christi in carne dispensationem, et sacram mensam adjungens, mira arte hominem urget, ut lenitatem terrori admisceat, ut minas spe temperet, ut denique nihil, nec « tempus, » nec « princeps, » nec « majorum dignitatum spes » a misericordia et benignitate eum remoretur, ac detorqueat (n. 10).

(63) Monit. ad. or. xvi, n. 2.

ORATIO XVII^a.

ΛΟΓΟΣ ΙΖ

317 Ad cives Nazianzenos gravi timore perculsos, B Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ (64) ἀγρω-
et præfectum irascentem. ριῶντας, καὶ τὸν ἀρχοῦντα ἐργιζόμενον.

I. Ventrem meum, ventrem meum doleo, et sensus

A. Τῆς κοιλίας μου, τῆς κοιλίας μου ἀλγῶ,

* Alias et nunc 17. — Habita circa finem anni
373.

;(64) Ναζιανζοῦ. Deest in Or. 2 et Par.

καὶ τὰ αἰσθητήρια τῆς καρδίας μου μαίμω-
σει (65), φησί που τῶν ἑαυτοῦ λόγων Ἰερემίας, ὁ
τῶν προφητῶν συμπάθεστος, ἀποκλειόμενος (66)
τὸν Ἰσραὴλ ἀπειθοῦντα, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρω-
πίας ἀλλοτριούμενον, κοιλίαν μὲν (67) τὴν ἑαυτοῦ
ψυχὴν ὀνομάζων, κατὰ τοὺς τῆς τροπῆς νόμους. Οὕ-
τω (68) γὰρ εὐρίσκω πολλὰ τοῦ τῆς Γραφῆς, εἴτε ὡς
ἀπόκρυφον καὶ ἄορατον (τὸ γὰρ αὐτὸ καὶ ψυχῆς καὶ
γαστροῦ τὸ κρύπτεσθαι), εἴτε ὡς χωρητικὴν καὶ ἀνα-
δοτικὴν, ἢ οὕτως εἶπω, τῶν ἐκ τοῦ λόγου τροφῶν·
ὁ γὰρ ἐστὶν ἐν σώματι (69) τροφή, τοῦτο ἐν ψυχῇ λό-
γος. Αἰσθητήρια δὲ τάχα μὲν τὰ τῆς ψυχῆς κινήματα
καὶ διανοήματα, καὶ τούτων μάλιστα, ὅσα ἐκ τῆς αἰ-
σθήσεως, οἷς ὁ δίκαιος σπαράσσεται, καὶ θερμαίνε-
ται, καὶ ὀρμητικῶς ἔχει, καὶ οὐδὲ καθεκτός ἐστι διὰ
τὴν ζέσιν τοῦ Πνεύματος· τοῦτο γὰρ τὸ μαίμωσεν,
οἷον προθυμία τις θυμῷ σύγκρατος. Εἰ δὲ καὶ τῶν
σωματικῶν ἐστὶν ἃ λαμβάνοι τις αἰσθητηρίων (70),
οὐκ ἀπὸ σκοποῦ λήφεται· καὶ ὀφθαλμῶν, καὶ ὠτων,
οὐ μόνον ἀχθομένων τοῖς χεῖροσι καὶ θεάμασι καὶ
ἀκοῖσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ βελτίω ποθοῦντων καὶ ἰδεῖν
καὶ ἀκοῦσαι διὰ τὸ εὐπλάγχθον. Πλὴν ὅπως ἂν νοη-
ται ταῦτα, ὁ δίκαιος ἀλγεῖ καὶ μαίμωσται, καὶ οὐ με-
τρίως φέρει τὰ πάθη τοῦ Ἰσραὴλ, ὅποτέρως βούλει
ταῦτα νοεῖν· εἴτε τὰ σωματικά, καὶ τοῦ σωματικῶς
ὀρμώμενου, εἴτε τὰ πνευματικά, καὶ τοῦ νοουμέ-
νου (71) πνευματικῶς. Ἐπεὶ καὶ πηγὴν δακρύων ὁ
αὐτὸς προφήτης ἐπιζητεῖ, καὶ σταθμὸν ἔσχατον ἐπι-
ποθεῖ, καὶ ἐρημίαν ἀσπάζεται, ἵνα κενώσῃ τὸ πολὺ
τῆς λύπης, καὶ κουφισθῇ πῶς τῆς ἔνδον πληγῆς, καθ'
ἥσυχίαν θρηνησας τὸν Ἰσραὴλ.
magnam mœroris sui partem exnauriat, atque,
terna plaga quodammodo levetur.

B. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὁ θεὸς Δαβὶδ, οὐ μικρὸν ἐμ-
ποσθεν ἐπὶ τοῖς καθ' ἑαυτὸν δυσχεραίνων, τίς δώσει
μοι, φησί, πτέρυγας ὥστε περισσεύειν, καὶ πετα-
σθῆσθαι, καὶ καταπαύσθαι; Περισσεύει ἐπιζητεῖ
πτέρυγας, εἴτε ὡς κουφετέρας καὶ ταχύτερας· τοι-
οῦτος γὰρ ἅπας δίκαιος· εἴτε ὡς τὸ Πνεῦμα σκιαγρα-
φοῦσας (72), ᾧ μὲν τὰ δεινὰ φεύγομεν, ἢ ὡς πόρ-
ρευτάτω γένεται ἀπὸ παρόντων (73) κακῶν. Εἴτα τὸ
ἐν τοῖς στενοῖς φάρμακον, ἢ ἐλπίς· Προσδεχόμεν,
φησί, τὸν Θεὸν τὸν σώζοντά με ἀπὸ ὀλιγοψυχίας
καὶ ἀπὸ καταγίγδους. Ὅπερ οὖν καὶ ἀλλαχοῦ ποιῶν
φαίνεται, τάχιστα τῷ λυποῦντι τὸ ἴαμα προστιθεῖς,
καὶ ἀγαθὸν ἡμῖν παρέχων παῖδευμα καὶ λόγῳ καὶ ἔρ-
γῳ τῆς πρὸς τὰ δεινὰ μεγαλοψυχίας· Ἀπηνήνато,
φησί (74), παρακληθῆναι ἡ ψυχὴ μου. Ὅρξας ἀπ-

A cordis mei turbati sunt in me, ait quodam sermo-
num suorum loco Jeremias⁶⁵, prophetarum om-
nium ad commiserationem propensissimus, contu-
macem Israel, atque a Dei benignitate se aver-
tentem deplorans, et suam quidem ipsius animam,
juxta allegoriæ leges, ventrem nominans. Hoc enim
sensu persæpe hanc vocem in Scripturis acceptam
reperio; vel quod abdita sit, atque oculorum obitu-
tum fugiat (id enim habet anima cum ventre com-
mune), vel quod sermonis alimenta capiat, atque,
ut sic loquar, digerat. Quod enim corpori cibus
est, hoc in animo est sermo. Per sensus autem,
fortasse impulsiones animæ, cogitationesque intel-
ligit, easque potissimum, quæ a sensibus profici-
suntur, quibus justus percellitur et incalescit, at-
que impetu fertur, nec jam præ Spiritus æstu com-
hiberi potest; hoc enim verbum μαίμωσεν prom-
ptitudinem quamdam iracundia permistam indicat.
Quod si quis hæc ad ipsius etiam corporis sensus
referat, a scopo non aberrabit: quandoquidem
oculi et aures, non modo tristi visu et auditu discruci-
antur, verum etiam ob commiserationem læticia
videre atque audire concupiscunt. Quocunque vero
sensu hæc accipiantur, perspicuum est utique pro-
phetam gravi dolore affici, et incitari, atque Israe-
lis calamitates molestissime ferre; sive corporeas
illas intelligas, ejusque, qui corporeo modo cernit-
ur, sive spirituales, ejusque, qui spirituali modo
percipitur. Nam et alio loco lacrymarum fontem⁶⁷
idem propheta requirit, atque extremum quemdam
recessum exoptat, solitudinemque amplectitur, ut
posteaquam Israel in silentio deplorarit, ab in-

C II. Consimilem in modum divinus etiam David
haud paulo ante calamitates suas acerbè ferens:
Quis, inquit, mihi dabit pennas sicut columbæ, et
volabo, et requiescam⁶⁸? 318 Columbæ pennas ex-
petit (vel quod leviores ac velociores sint, talis
enim est quisquis justitiam colit, vel quod Spiritu
adumbrent, ejus unius auxilio pericula fugi-
mus), ut quam longissime se a præsentibus malis
removeat. Sequitur deinde spes, in angustis rebus
medicina: Expectabam, inquit, Deum, qui saluum
me fecit a pusillanimitate et tempestate⁶⁹. Quod
etiam ipsum alio loco facere perspicitur, ubi con-
festim dolori remedium adjungit, probumque nobis,
et verbo et opere, magnitudinis animi adversus res
D graves et periculosas documentum præbet: Renuit,

⁶⁵ Jer. iv, 19. ⁶⁷ Jer. ix, 1. ⁶⁸ Psal. liv, 7. ⁶⁹ ibid. 9.

(65) Μαίμωσσει. Schol.: φουσι, προθυμί, πηδῆ, καχλάζει, quæ sunt hujus vocis interpretationes.

(66) Ἀποκλειόμενος. Regg. bm, hu, ἀποκλειών.

(67) Κοιλίαν μὲν, etc. Billius: « Ventris quidem nomine suam ipsius animam intelligit. » Verba autem, κατὰ τοὺς τῆς τροπῆς νόμους, « juxta allegoriæ leges, » vel a Billio non reddita, vel a typo-grapho ommissa.

(68) Οὕτω. Reg. bm, τοῦτο.

(69) Ἐν σώματι. Sic plures Regg., Coisl. 1, Or. 2, etc. Deest ἐν in ed.

(70) Εἰ δὲ καὶ τῶν σωματικῶν ἐστὶν ἃ λαμβάνει

τις αἰσθητηρίων. Sic Regg. a, bm, tres Colb., Or. 2, Par., et Jes. In edit., εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν σωματι-
κῶν αἰσθητηρίων λαμβάνει τις. Nonnulli, pro λαμβά-
νει, habent, λαμβάνει.

(71) Νοουμένου. Reg. a, ὀρμώμενου.

(72) Σκιαγραφούσας. Regius bm, σκιαγραφού-
σης.

(73) Ἀπὸ παρόντων. Deest ἀπὸ in Regg. a et
bm. Alii, sublato ἀπὸ, habent, τῶν παρόντων [me-
lius].

(74) Ἀπηνήνато, φησί. Sic plures Regg. et Colb.,
Or. 2, etc. Deest φησί in ed.

inquit, *consolari anima mea*¹. Audisne anxietatis et desperationis verba? Num quis te Davidis causa timor invasit, quasi incurabili morbo laboraret? Quid ais? Non admittis consolationem? Negas tibi solatii spem ullam superstitem esse? Nihilne tibi medebitur? Non sermo, non amicus, non propinquus, non monitor, non doloris socium se præbens, non res suas adversas exponens, non vetera commemorans, non præsentia cum illis comparans atque ostendens, quam multi homines etiam ex atrocioribus malis evaserint? Siccine projecta sunt, interierunt, concisa sunt omnia? Siccine spes omnis periit? Nec quidquam aliud superest, quam ut jacentes et supini finem expectemus? Hæc magnus ille David, qui alioqui in tribulationibus dilatatur²; qui, vel mortis umbra circumfusus³, Dei tamen ope obnixus, adversus eam exsurgit. Quidnam igitur me facere par est, me parvum et imbecillum, me terrenum, nec tanta spiritus facultate præditum? David astuat, neque habet quo se vertat, et quis salvus esse poterit? Quæ res mihi laboranti, vel subsidio, vel solatio futura est? Ad quem in angustias redactus fugiam? Tibi responsum præbet David, magnus ille medicus, ac malos etiam spiritus per Spiritum in ipso habitantem incantans⁴. Ad quem confugies ex me scire cupis, nec per te ipse intelligis? Quis est, qui languidas manus roborat, et genua dissoluta confirmat⁵, et per ignem ducit, et per aquam salutem affert? Nihil, inquit, instructa acie opus est, non armis, non sagittariis, non equitibus, non consultoribus, non amicis, non externo subsidio. Auxiliaries copias in teipso habes, quæ, et tibi, et mihi, et cuivis in promptu sunt. Velle tantum oportet, animique impetum afferre. In propinquo est consolatio, in ore tuo, et in corde tuo. *Memor sui Dei*, inquit, *et delectatus sum*⁶. Quid memoria paratius?

III. Vis alia insuper divinæ erga humanum genus benevolentiae testimonia producam? Si, inquit, *conversus ad Dominum ingemueris, tunc salvus eris*⁷. Videtisne quemadmodum salus cum gemitu conjuncta sit? Et adhuc te loquente dicit: *Ecce adsum*⁸; et loquetur animæ tuæ: *Salus tua ego sum*⁹. Nihil inter petitionem et impetrationem intercedit; non aurum, non argentum, non splendide et eximie gemmæ, non cætera quibus hominum mentes ad lenitatem et clementiam inflectuntur. Postquam dixit Sophonias, tanquam ex Dei irati et

Δίας ῥήματα (75) καὶ ἀπογνώσεως; Ἀρ' οὐκ ἔδεισας ὡς περὶ ἀθεραπεύτου τοῦ Δαβὶδ; Τί λέγεις; Οὐδέχῃ παράκλησιν; ἀπελπίσεις παραμυθίαν; οὐδέεις θεραπεύσει (76) σε; οὐ λόγος, οὐ φίλος, οὐ συγγενής, οὐ συμβουλευών, οὐ συναλγών, οὐ τὰ καθ' ἑαυτὸν διηγούμενος, οὐ τὰ ἀρχαῖα λέγων, οὐ τὰ νῦν παρατιθεῖς, ὅσοι καὶ ἀπὸ χαλεπωτέρων κακῶν διεσώθησαν; Ἐρρίπται πάντα; οἴχεται; περικίκοπται; ἀπόλωλε πᾶσα ἐλπίς; κεῖσθαι δεῖ μόνον, τὸ τέλος ἐκδεχομένους; Ταῦτα ὁ μέγας Δαβὶδ, ὁ ἐν θλίψει πλατυνόμενος· ὁ καὶ σκιᾶς θανάτου κυκλοῦστος μετὰ τοῦ Θεοῦ κατεξανιστάμενος. Τί οὖν ἐγὼ πάθω, ὁ μικρὸς, ὁ ἀσθενής, ὁ γῆνιος, ὁ μὴ τοσοῦτος τῷ πνεύματι; Δαβὶδ διιγγιῖ, καὶ τίς σώζεται; Τίνα βοήθειαν εὐροίμι (77) κακοπαθῶν, ἡ τίνα παράκλησιν; πρὸς τίνα καταφύγω στενοχωρούμενος; Ἀποκρίνεται σοι Δαβὶδ ὁ μέγας θεραπευτής, ὁ καὶ πνευμάτων πονηρῶν κατεπάδων διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ Πνεύματος. Πρὸς τίνα καταφύξῃ (78) παρ' ἐμοῦ βούλει μαθεῖν, αὐτὸς δὲ οὐκ ἐπίστασαι; Τίς ὁ τὰς παρεμβάδας ἐνισχύων χειρὰς, καὶ γόνυα παραλελυμένα παρακαλῶν (79), καὶ διὰ πυρὸς ἄγων, καὶ σῶζων δι' ὕδατος; Οὐδὲν δεῖ σοι παρατάξεως, φησὶν, οὐχ ὅπλων, οὐ τοξοτῶν, οὐχ ἱππέων, οὐ συμβούλων, οὐ φίλων, οὐκ ἐπικουρίας τῆς ἐξωθεν. Ἔχεις ἐν σεαυτῇ τὴν συμμαχίαν, ἣν καὶ γὰρ καὶ πᾶς ὁ βουλούμενος. Θελῆσαι δεῖ μόνον, ὁρμήσει μόνον. Ἐγγὺς ἡ παράκλησις, ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Ἐμνήσθη τὸν Θεοῦ, φησὶ, καὶ εὐφράνθη. Τί μνήμης ἐτοιμότερον; Μνήσθητι καὶ σὺ, καὶ εὐφράνθητι. Ὡ τοῦ εὐπορίστου τῆς ἰατρείας! Ὡ τοῦ τάχους τῆς θεραπείας! Ὡ τοῦ μεγέθους τῆς δωρεᾶς! Οὐ κοιμίζει μόνον διανοήσαν καὶ λύπην μνημονεύεις ὁ (80) Θεὸς, ἀλλὰ καὶ εὐφροσύνην ἐργάζεται.

319 Tu quoque memor esto, et delectare. O facilem medicinam! O celerem curandi rationem! O ingentem beneficii magnitudinem! Non modo animi imbecillitatem mæstitiamque sedat Dei recordatio, sed et delectationem parit.

Γ. Βούλει καὶ ἄλλων ἀκοῦσαι φιланθρωπίας ῥημάτων; Ἐὰν ἐπιστραφεῖς, φησὶ, πρὸς Κύριον (81) στενάξῃς, τότε σωθήσῃ. Ὁρᾷτε τῷ στεναγμῷ τὴν σωτηρίαν συνεζευγμένην; Καὶ ἔτι λαλοῦντός σου, ἔρεῖ· Ἰδοὺ ἄρριμι· καὶ φθίγγεται τῇ ψυχῇ σου· Σωτηρία σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐδὲν μέσον τῆς αἰτήσεως καὶ τῆς ἐπιτελέσεως· οὐ χρυσὸς, οὐκ ἄργυρος, οὐ λίθοι τῶν διαφανῶν καὶ τιμίων, οὐχ ὅσοι ἀνθρωποὶ κάμπτονται πρὸς τὸ ἥμερον. Ὅταν εἴπῃ (82) Σοφονίας, ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ λέγων ὠργισμένον καὶ χαλεπαίνοντος· Ἐξερμήσω τὰς ὁδοὺς αὐτῶν τὸ πᾶ-

¹ Psal. lxxvi, 5. ² Psal. iv, 2. ³ Psal. xxii, 4. Isa. xxx, 15. ⁴ Isa. lvi, 9. ⁵ Psal. xxxiv, 3.

(75) Ῥήματα. Sic Reg. hu. Or. 2, Par., Jes., etc. Deest in ed.

(76) Θεραπεύσει. Reg. a, et tres Colb., θεραπεύει.

(77) Εὐροίμι. Reg. h, Colbert. 2, Orat. 2, εὐρωμαί.

(78) Καταφύξῃ. Sic Reg. a, et Coisl. 1. In ed. aliisque pluribus codd. deest.

(79) Παρακαλῶν. « Consolatur, » quod durius videtur ad metaphoram.

(80) Ὁ. Deest in Regg. a, hm.

(81) Πρὸς Κύριον. In lxx deest.

(82) Ὅταν εἴπῃ, etc. Billius, « postquam iratus atque infensus Deus per Sophoniam sic locutus est. » Hic nulla ratione Gregorii phrasim invertit interpret.

ράπαν, τοῦ μὴ διοδεύειν. Ἐξέλιπον (83) αἱ πόλεις αὐτῶν διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν, μηδὲ κατοικεῖσθαι· ὅταν ἀπειλήσῃ τὰ φρικωδέστατα, ὅταν καταβάλῃ τῇ ἀθυμίᾳ (84), ὅταν ζόφον ἐργάσῃται (85) διὰ τῆς ἀπειλῆς, εὐθύς ἐπάγει καὶ τὸ τῆς χρηστοτέρας ἐλπίδος φῶς, καὶ ἀνακτάται (86) με τούτοις τοῖς ῥήμασι· Πλὴν εἴπα· Φοβεῖσθέ με, καὶ δέξασθε παιδείαν, καὶ οὐ μὴ ἐξολοθρευθῆτε ἐξ ὀφθαλμῶν αὐτῆς· καὶ ἔτι φαιδρύτεροις μικρὸν προῦν καὶ φιλο-θροωτέροις· Ἐν τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ ἐρεῖ Κύριος· Θάρσει, Σιών, μὴ παρείσθωσας αἱ χεῖρές σου. Κύριος ὁ Θεός σου ἐν σοί, δυνατός σώσαι (87) σε· καὶ ἐπείξει ἐπὶ σὲ εὐφροσύνην, καὶ χαριεῖ (88) σε ἐν τῇ ἀγαπήσει αὐτοῦ, καὶ συνάξει τοὺς συντετριμμένους, καὶ σώσει τοὺς ἐκπεπλεγμένους, καὶ τοὺς ἀπωσμένους εἰσδέξεται. Ταῦτα καὶ οἱ ἄγιοι καὶ οἱ λογισμοὶ βούλονται, καὶ ὁ ἐμὸς ἀπαιτεῖ λόγος. Ἀλλὰ δέξασθε λόγους φρονήσεως, ὡς (89) φησὶν ὁ θεὸς Σολομών, ἵνα μὴ ἐμπροσθέντες εἰς κακῶν βάθος καταφρονήσῃτε (90), μηδὲ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀμαθίας (91) μᾶλλον ἢ τῆς κατεχούσης δυσχερείας καταποθῇτε.

Δ'. Κύκλος τίς ἐστίν, ἀδελφοί, τῶν ἀνθρωπίνων (92) πραγμάτων, καὶ παιδεύει διὰ τῶν ἐναντίων ἡμᾶς ὁ Θεός· ὥσπερ συνεστήσατο τὰ πάντα σοφῶς καὶ συνέδωκεν, οὕτω σοφῶς τὸ πᾶν διεξάγων καὶ κυβερνῶν τοῖς ἀνεφίκτοις (93) αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοις κρίμασιν, ἐν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ τὰ ἡμέτερα. Κινεῖται γάρ (94), ἵν' οὕτως εἴπω, τὸ πᾶν περὶ τὸν ἀκίνητον, καὶ σαλεύεται, λόγῳ μὲν οὐδαμῶς (95) (ὁ γὰρ αὐτὸς ἐν πᾶσιν ἐστὼς καὶ ἀκίνητος, καὶ διαφεύγῃ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν [96]), τοῖς δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀπαντῶσι τε καὶ συμπίπτουσιν. Καὶ τοῦτο ἐστὶ δόγμα Θεοῦ παλαιόν τε καὶ πάγιον, σκότος εἶναι ἀποκρυφῆν αὐτοῦ πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν (97) κεχυμένων· καὶ τὰ πολλὰ μὴ καθορᾶσθαι τῆς αὐτοῦ διοικήσεως, πλὴν ὅσον ἐν ἀμυδροῖς αἰνίγμασι καὶ φαντάσμασιν· εἴτε τὸν τύπον ἡμῶν συστήλλοντος, ἵν' εἰδῶμεν τὸ μηδὲν ὄντες πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν καὶ πρώτην, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν νεύομεν μόνον, καὶ ζητῶμεν ἀεὶ ταῖς ἐκείθεν αὐγαῖς ἐναστράπτεσθαι· εἴτε διὰ τῆς ἀνωμαλίας τῶν ὁρμυμένων καὶ περιτρεπομένων μετὰ γοντος ἡμᾶς ἐπὶ τὰ ἐστώτα καὶ μένοντα. Πλὴν οὐδὲν ἀκίνητον, ὅπερ ἔφην, οὐδὲ ὁμαλὸν, οὐδὲ

A indignantis persona loquens¹⁰: Penitus desertas faciam vias eorum, ut non sit qui ingreditur. Desecerunt civitates eorum, eo quod nullus supersit, nec inhabitentur; postquam acerbissima quæque minatus est, postquam summo mœnore animos consternavit, ac minarum caliginem offudit, spei melioris lumen statim inducit, meque huiusmodi oratione recreat et reficit: Verumtamen dixi: Timete me, et accipite disciplinam, et non disperdemini de oculis ejus¹¹. Aliquantoque ulterius progressus, latioribus adhuc humanioribusque verbis utitur: In tempore illo dicit Dominus: Bono animo esto, Sion, ne languescant manus tue. Dominus Deus tuus in te est, qui te salvam facere potest: et inducet super te jucunditatem, et innovabit te per dilectionem suam, et contritos colliget, et oppressos servabit, et ejectos admittet¹². Hæc sancti viri, hæc rationes volunt, hæc mea postulat oratio. Vos autem suscipite sermones prudentiæ, ut est apud Salomonem¹³, ne tandem in profundum malorum prolapsi, contentiatis, atque ab imperitia vestra potius quam a molestia et difficultate, in qua nunc estis, absorbea mini.

IV. Res humanæ, velut orbis quidam, voluntur, fratres, ac Deus per contraria nos erudit; ut sapienter omnia congmentavit, et quasi vinculis astrinxit, sic non minori sapientia, inaccessis et inscrutabilibus 320 judiciis, tum universam rerum machinam, tum res quoque nostras regit ac gubernat. Movetur enim, ut sic dicam, ac fluctuat universitas rerum circa immobilem, haud quidem quantum ad rationem (nam ea ipsa inter omnia firma et immobilis stat, etiamsi nostram infirmitatem atque animorum hebetudinem effugiat), verum quantum ad ea quæ singulis diebus nobis occurrunt et eveniunt. Atque hoc vetus fixumque Dei decretum est, tenebras oculis nostris undique affusas, ipsius latibulum esse: permultaque in ipsius gubernatione hanc rationem habere, ut a nobis, nisi in obscuris ænigmatibus ac veluti spectris perspicere nequeant; sive hac ratione fastum nostrum et arrogantiam coercere velit, ut intelligamus nos nihil esse, si cum prima illa, haud quidem sapientia conferamus; eamque ob rem ad ipsum unum tendamus, nec quidquam aliud queramus, quam ut promanantibus illinc radiis collustremur; sive per earum rerum, quæ oculis cernuntur, ac conversioni

¹⁰ Sophon. III, 6. ¹¹ ibid. 7. ¹² ibid. 16 sq. ¹³ Prov. I, 3.

(83) Ἐξέλιπον, etc. Billius: « Postquam iratus atque infensus Deus per Sophoniam sic locutus est. Hic nulla ratione Gregorii phrasim invertit interpres.

(84) Τῇ ἀθυμίᾳ. In pluribus, ταῖς ἀθυμίαις.

(85) Ἐργάσεται. Combef., ἐργάσατο [perperam].

(86) Ἀνακτάται. Reg. hu, Or. 2, ἀνακαλεῖται.

(87) Σώσαι. Reg. hu, Or. 2, σώσει.

(88) Χαριεῖ. Or. 2, ἀνακαίνισι.

(89) Ὡς. Deest in Regg. a, bm, Or. 2, etc.

(90) Καταφρονήσῃτε. Regg. bm, hu, καταφρονῇτε.

(91) Ἀμαθίας. Combef. post Eliam præfert, ἀθυ-

μίας, « molestia, animi defectio. »

(92) Ἀνθρωπίνων. In quibusdam, ἡμετέρων.

(93) Τοῖς ἀνεφίκτοις, etc. Billius: « Ut inaccessa sunt illius judicia, minimeque humana mente per- vestigari possunt, » etc.

(94) Κινεῖται γάρ. In quibusdam, κινεῖται μὲν γάρ.

(95) Οὐδαμῶς. Duo Coisl. addunt, τῷ καθ' ἡμᾶς.

(96) Διαφεύγῃ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν. In quibusdam, διαφύγῃ. Coisl. 1, αἰσθησιν, « sensum nostrum effugiat, » que forsitan genuina est lectio.

(97) Πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν. Sic Reg. bm. In ed., πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἡμετέρων.

subjectæ sunt, inconstantiam, ad ea, quæ stabilia et æterna sunt, revocare. Cæterum nihil innotum est, ut diximus, nihil planum et aquabile, atque in finem usque sibi simile, non hilaritas, non mœstitia, non opes, non paupertas, non vires, non infirmitas, non humilitas, non potentia, non præsens tempus, non futurum, non res nostræ, non alienæ, non parvum, non majus, nec denique quidquid dicere quispiam possit. Atque hoc unum æquale inæquabilitas habet, nempe in omnibus rebus mutationem. Omnia enim facile in orbem feruntur, atque in diversum migrant, sibique invicem adversantur; ut ventis tutius, aut litteris in aqua scriptis fides haberi posse videatur, quam hominum felicitati. Ac livor quidem res secundas, misericordia autem calamitatem sistit. Idque meo quidem iudicio sapienter et mirande, ne vel adversitas solatio, vel prosperitas freno et disciplina careat.

V. Prudenter vero illi faciunt, qui calamitatibus erudiuntur, ac dum illis, velut aurum igne, purgantur, Davidicum illud in ore habent: *Bonum mihi, quia humiliasti me, ut discam justificationes tuas*¹⁴. Quod videlicet ea res justificationum Dei cognitionem pariat, quicquid Petrum imitantur, Salvatoris opem, cum jam pene mergeretur¹⁵, implorantem: qui denique ob dolorem ad Deum sese magis adiungunt, **321** ac beneficiorum omnium auctorem per afflictionem sibi conciliant. Quandoquidem ægra anima Deo propinqua est; ac penuria ipsa efficit, ut ad Deum, qui largiendi potestatem habet, nosmetipsos conferamus, qui alioqui fortasse ob effusam liberalitatem contemnitur. Quocirca, fratres, oculos in cælum erectos habeamus, in omni tempore atque omni adverso rerum eventu bonam spem præferamus, neque vel in prosperis rebus timorem, vel in adversis spem abiciamus. Memores simus, tum tempestatis in tranquillitate, tum gubernatoris in tempestate: nec in afflictionibus frangamur animis ac debilemur, nec improbos servos imitemur, qui confitentur quidem Domino cum benefecit eis, verum eidem corripienti nequaquam pari studio et voluntate adiunguntur; cum tamen interdum accidat, ut dolor sanitate, et patientia remissione atque indulgentia, et visitatio neglectu, et castigatio venia melior sit et præstabilior. Atque, ut rem in pauca conferam, sic nos instituiamus, ut nec propter calamitates concidamus, nec propter saturitatem insolentia efferamur.

VI. Submittamus nos, tum Deo, tum alii aliis, D tum iis qui imperium in terra gerunt: Deo quidem, omnibus de causis: alii autem aliis, propter

A οὐκ ἀσθένεια, οὐ ταπεινότης, οὐ δυναστεία, οὐ τὸ παρὸν, οὐ τὸ μέλλον, οὐ τὸ ἡμέτερον, οὐ τὸ ἀλλότριον, οὐ μικρὸν, οὐ μέζον, οὐχ ὅ τι ἂν εἴποι τις. Καὶ τοῦτο ἴσον ἢ ἀνίσότης ἔχει, τὴν περὶ πάντα μεταβολήν. Περιχωρεῖ γὰρ τὰ πάντα βραδίως, καὶ μεταχωρεῖ, καὶ ἀντικαθίσταται· ὡς αὖραις εἶναι μέλλον πιστεῦσιν καὶ γράμμασι τοῖς καθ' ὕδατος, ἢ ἀνθρώπων εὐημερίᾳ. Καὶ φόβος μὲν εὐπραξίαν, συμφορὰν δὲ ἔλεος ἴστησιν· καὶ τοῦτο σοφῶς, κατὰ γὰρ τὸν ἐμὸν λόγον, καὶ θαυμασίως, ἵνα μήτε τὸ ἀλγεῖν ἀπαρμύθητον ᾖ, μήτε τὸ εὖ πράττειν ἀπαιδαγωγῆτον.

B E'. Σωφρόνων δὲ ἀνδρῶν, οἵτινες παιδεύονται ταῖς συμφοραῖς, καὶ ὡς χρυσὸς πυρὶ καθαιρόμενοι (98) λέγουσιν· Ἀγαθόν μοι, ὅτι ἐταπεινώσας με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου (99)· ὡς τιχτούσης τῆς ταπεινώσεως τὸ γινώσκειν τὰ δικαιώματα. Καὶ τὸ τοῦ Πέτρου πάσχουσιν (1), ἐπικαλεσαμένου τὴν σωτηρίαν ἐν τῷ μέλλειν καταδύεσθαι· καὶ μέλλον τι προσχωροῦσι Θεῷ (2) διὰ τὸ ἀλγεῖν, καὶ τὸν εὐεργέτην οἰκτιροῦνται (3) διὰ τῆς θλίψεως. Ἐπειδὴ κάμνουσα ψυχὴ ἐγγύς ἐστι Θεοῦ, καὶ τὸ χρῆζειν (4) ἐπιστρέφει πρὸς τὸν δοῦναι δυνάμενον, τῷ ἀφθόνῳ τῆς δωρεᾶς τυχὸν καὶ καταφρονοῦμενον. Διὰ τοῦτο ἄνω νεύομεν (5), ἀδελφοί, ἐν παντὶ καιρῷ καὶ περιστάσει πάσῃ προβαλλόμεθα (6) τὴν καλὴν ἐλπίδα, μήτε ἐν ταῖς εὐθυμίαις ἀποβάλλωμεν τὸν φόβον, μήτε ἐν τοῖς λυπηροῖς τὸ εὐέλπι. Μνησθώμεν καὶ ἐν εὐδρίᾳ τῆς ᾗ-
C λης, καὶ ἐν χειμῶνι τοῦ κυβερνήτου· ἀλλὰ μὴ ταῖς θλίψεσιν ἐκκαχθώμεν, μηδὲ γενώμεθα (7) δοῦλοι κακοί, ἀγαθύνοντι μὲν ἐξομολογούμενοι τῷ Δεσπότῃ, παιδεύοντι δὲ μὴ προστιθέμενοι· καίτοι ποτὲ κρείσσων ὑγείας (8) πόνος (9), καὶ ὑπομονὴ (10) ἀνέσεως, καὶ ἐπίσκεψις ἀμελείας, καὶ ἐπιστροφή συγχωρήσεως. Εἴπω συντόμως, μήτε διὰ τὰς συμφορὰς πίπτωμεν, μήτε διὰ τὸν χρόνον ὀδρίζωμεν

D Γ'. Ὑποτασσώμεθα καὶ Θεῷ καὶ ἀλλήλοις, καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς ἀρχοῦσιν· Θεῷ διὰ πάντα, διὰ τὴν φιλαδελφίαν ἀλλήλοις, δι' εὐταξίαν τοῖς ἀρχοῦσιν· καὶ

¹⁴ Psal. cxviii, 71. ¹⁵ Matth. xiv, 30.

(98) Καθαίρονται. Sic Coisl. 1, alique. In ed., καθαιρόμενοι.

(99) Ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου. Sic Coisl. 1, 2, etc. Desunt in ed.

(1) Πάσχουσιν. Sic Regg. a, bm, Coisl. 3, Jes., etc. In ed., πάσχωσιν.

(2) Καὶ μέλλον τι προσχωροῦσι Θεῷ. Sic Regg. a, hu, Coisl. 3, Jes., etc. In ed., καὶ προσχωρῶσι μέλλον τι Θεῷ.

(3) Οἰκτιροῦνται. Sic Regg. hu, Coisl. 2, Jes., etc. In ed., οἰκτιρῶνται.

(4) Τὸ χρῆζειν. Ita Reg. a, bm, Jes., etc. In ed., τῷ χρῆζειν.

(5) Ἀνω νεύωμεν. Reg. hm, ἀνανεύωμεν.

(6) Προβαλλόμεθα. Reg. bm, προβάλλόμεθα, « bo-

nam spem præferamus. » Quæ verba ostendunt, voces has, περιστάσει πάσῃ, non de « opibus et paupertate, » de « gloria et ignominia, » ut vult Elias, sed de « quibusvis casibus adversis, » esse intelligendas. Sic apud Chrysostomum frequens hæc phrasis, τοὺς ἐν περιστάσεσιν οὗσι παρίστασθαι, « iis qui adversis casibus conflictantur præsto esse. »

(7) Γενώμεθα. Reg. bm, γινώμεθα.

(8) Ὑγείας. Reg. bm, υγείας.

(9) Πόνος. In pluribus, νόσος, « morbus. »

(10) Ὑπομονή. « Malorum tolerantia, patientia. » Reg. bm, Coisl. 2, et Jes., ὑπόμνησις. Sic videntur legisse Billins et Leuvenklaius, qui reddunt, « admonitio, submonitio. »

τοσοῦτον μᾶλλον, ὥσπερ ἂν ὦσιν ἡμερώτεροι καὶ χρηστότεροι (11). Δεινὸν ἐπιείκειαν δαπανῆσαι τῷ συνεχεῖ τῆς συγγνώμης, ἵνα μὴ καὶ τῆς ἐκείνων τραχύτητος (12) αὐτοὶ δίκας ἀπαιτηθῶμεν, γαλήνην πνεύματι λύσαντες, καὶ φωτὶ ζῶφον ἐπάγοντες, καὶ μέλιτι καταμιγνύντες ἀψίνθιον. Ἔστι καὶ οὗτος εἰς τῶν ἡμετέρων νόμων, καὶ οὗτος τῶν ἐπαινουμένων, καὶ κάλλιστα διατεταγμένων τῷ Πνεύματι, τὸ δυνατὸν μετὰ τοῦ καλοῦ δοκιμάσαντι, καὶ νομοθετήσαντι, ὥσπερ δούλους ὑπακοῦειν δεσπόταις, καὶ γυναῖκας ἀνδράσι, καὶ Κυρίῳ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ μαθητὰς ποιμέσι καὶ διδασκάλοις· οὕτω δὲ καὶ πάσαις ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν, ὥς ὑποτελεῖς φόρου τυγχάνοντας· καὶ μὴ κακοποιούντας μισεῖν τὸν νόμον, μηδὲ ἀναμένειν τὴν μάχαιραν, ἀλλὰ τῷ φόβῳ καθαιρομένους ἐπαινέσθαι ὑπὸ τῆς ἐξουσίας.

solūm propter iram, sed etiam propter conscientiam¹⁶, ut qui pendendo tributo simus obnoxii; nec committamus, ut ob scelera nostra legem odio habeamus¹⁷, ac vindicem gladium expectemus; quin potius id agamus, ut per timorem purgati, laudem a potestate consequamur.

Ζ'. Μία καὶ ἡ αὐτὴ στάθμη· ἀλλὰ φεῖδεται μὲν τοῦ ὀρθοῦ, περικόπτει δὲ τὸ περιττόν. Εἰς ἥλιος· ἀλλὰ φωτίζει μὲν τὴν ὕγιαίνουσαν ὕψιν, ἀμαυροὶ δὲ τὴν ἀσθενόουσαν. Βούλει τι καὶ τῶν ἡμετέρων εἰπω θαρβήσας; Εἰς Χριστόν· ἀλλ' εἰς πῶσιν κεῖται καὶ ἀνάστασιν (13)· πῶσιν μὲν τοῖς ἀπίστοις, ἀνάστασιν δὲ τοῖς πιστεύουσι· καὶ τοῖς μὲν ἔστι πέτρα προσκόμματος, καὶ πέτρα (14) σκανδάλου, ὅσοι μὴ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν, ἀλλ' ἐν σκότει διαπορεύονται, εἴτε εἰδῶλοις θρησκέοντες, εἴτε μέχρι τοῦ γράμματος διαβλέποντες, καὶ ὑπὲρ τοῦτο αὐγασθῆναι μῆτε θέλοντες (15), μῆτε ἰσχύοντες· τοῖς δὲ λίθος ἀκρογωνιαίος, καὶ πέτρα ἐπαινουμένη, ὅσοι συνδεσμοῦνται τῷ λόγῳ, καὶ ἐπ' αὐτῆς βεβήκασιν· εἰ βούλει δὲ, ὁ μαργαρίτης ἐκεῖνος, ὃν πάντων ὧν ἔχει ὠνεῖται ὁ καλὸς ἔμπορος. Ἡμεῖς δὲ τοιοῦτον τι πάσχοντες, ἀδελφοί, μὴ τὰ ἑαυτῶν κατορθοῦντες, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐξουσίαν δυσχεραίνοντες· ὥσπερ ἂν εἰ τις αἰνῶτο (16) τὸν ἀγωνοθέτην ὡς μαχητὴν, αὐτὸς ἐκ παλαιῶν· ἢ τὸν ἱατρὸν ὡς (17) ἀμαθὴ καὶ θρασὺν ταῖς τομαῖς καὶ ταῖς καύσεσι κεχρημένον (18), αὐτὸς πονήρως διακείμενος, καὶ τῶν αὐστηροτέρων δούλῳ φαρμάκων. Ταῦτά μοι πρὸς τοὺς ἀρχομένους παραμυθία τε ἅμα καὶ νοουθεσία· ταῦτα ὁ πενιχρὸς ποιμὴν καταρτίζων τὸ μικρὸν ποίμνιον, ᾧ χαίροντι συνευθυμεῖν, καὶ σκυθρωπάζοντι (19) συστενάζειν, τῆς ἐμῆς ποιμαντικῆς ὁ (20) νόμος.

dicta sint; mihi, inquam, pauperi pastori, qui parvum hunc gregem compono ac instruo, cum quo gaudente gaudere, et moerente ingemiscere, pastoralis meae legis praescripto jubeor.

A charitatis fœdus; principibus denique, propter ordinem publicæque disciplinæ rationem; idque tanto etiam magis, quanto facilioribus illis ac benignioribus utimur. Grave ac periculosum est, ignoscendi assiduitate clementiam exhaustire, ne alioqui illorum acerbitalis prænæ a nobis expetantur, ut qui ventis invectis tranquillitatem sustulerimus, et luci caliginem induxerimus, mellique absinthium admiscuerimus. Jam vero inter cæteras nostræ doctrinæ leges, hanc quoque habemus cumprimis laudandam, et a Spiritu, qui id, quod præstare possumus, cum eo quod pulchrum et honestum est, exploravit, legeque sanxit, præclare constitutam; qua, ut servi heris suis¹⁶, et uxores viris, et Ecclesia Christo, et discipuli magistris ac pastoribus obtemperare jubentur¹⁷, ita nobis etiam præscribitur, ut sublimioribus potestatibus pareamus, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam¹⁶, ut qui pendendo tributo simus obnoxii; nec committamus, ut ob scelera nostra legem odio habeamus¹⁷, ac vindicem gladium expectemus; quin potius id agamus, ut per timorem purgati, laudem a potestate consequamur.

322 VII. Una atque eadem est regula: et tamen recto parciat, quod autem superfluum est, resecat. Unus itidem sol: et tamen, ut sanis oculis splendorem affert, ita ægros et imbecilles obscurat. Vis ex nostra doctrina quidpiam audacter proferam? Unus est Christus: idem tamen in ruinam et resurrectionem positus est¹⁸; in ruinam nimirum incredulis, in resurrectionem autem credentibus: et aliis quidem petra offensionis est, ac lapis scandal¹⁹, iis nempe, qui nescierunt neque intellexerunt, verum in tenebris ambulant²⁰; quales illi sunt, qui vel idolis cultum adhibent, vel ad litteram usque duntaxat prospiciunt, nec quidquam præterea splendoris haurire vel cupiunt, vel possunt; aliis contra, lapis angularis²¹, et petra laudata, iis videlicet qui verbi divini vinculo constringuntur, eique insident; aut, si mavis, margarita illa, quam bonus negotiator omnibus suis facultatibus emerçatur²². At nos, fratres, dum officium ipsi deserentes, magistratus potestatem iniquo animo ferimus, perinde utique facimus, ac si quis certaminis præsidem ut improbum accuset, cum ipse in palestræ leges peccat, aut medicum ut indoctum et audacem, quod sectionibus et cauteriis utatur, cum ipse gravi morbo laboret, asperioribusque remediis indigeat. Atque hæc mihi ad subditos, partim monendi, partim consolandi gratia, dicta sint; mihi, inquam, pauperi pastori, qui parvum hunc gregem compono ac instruo, cum quo gaudente gaudere, et moerente ingemiscere, pastoralis meae legis præscripto jubeor.

¹⁶ Ephes. vi, 5; Col. iii, 22. ¹⁷ Hebr. xiii, 17. ¹⁸ Rom. xiii, 1. ¹⁹ Amos v, 40. ²⁰ Luc. ii, 34. ²¹ 1 Petr. ii, 8. ²² Psal. lxxxi, 5. ²³ Ephes. ii, 20.

(11) Καὶ χρηστότεροι. Hæc desunt in Reg. bm.
(12) Τραχύτης. Coisl. i, et Par., θρασύτης-
τος, « audaciae ».
(13) Καὶ ἀνάστασιν. Reg. bm καὶ εἰς ἀνάστα-
σιν.
(14) Πέτρα. Regg. a, bm, λίθος, « lapis ».
(15) Μῆτε θέλοντες. Regius bm. « ἡτ' » ἐθέλον-
τες.

(16) Αἰνῶτο. Sic Regg. a, bm, Coisl. 1, et tres Colb. In ed., αἰνῶ.
(17) Ὁς. Sic Reg. bm. Deest in ed.
(18) Κεχρημένον. Deest in Regg. a et bm.
(19) Σκυθρωπάζοντι. Sic Regg. a, bm, duo Coisl. et tres Colb. In ed., σκυθρωπάζον.
(20) Ὁ. Sic Coisl. 1, et tres Colb. Deest in ear-
tis.

✓ III. Quid autem vos, principes et præfecti? Ad A vos enim jam nostra se convertit oratio; ne aliqui inique omnino facere videamur, atque his quidem, quæ ipsorum officii sunt, suadere, vestrae autem dignitati et potentia cedere, quasi vel pudore, vel metu, libere, ut Christianum decet, loqui non audeamus; aut illorum quidem commodis consulere, vos autem negligere, quorum curam eo majorem gerere par est, quod ea res plus in utramque partem momenti habeat, majorque inde utilitas promanet, si negotium prospere successerit. Contrarium enim, tum a nobis absit, tum ab oratione nostra. Quid igitur dicitis? Aut quid inter nos convenit? An me libere loquentem æquo animo feretis? Nani vos quoque imperio meo ac throno lex Christi subiecit. Imperium enim **323** nos quoque gerimus; addo etiam præstantius ac perfectius: nisi vero æquum sit spiritum carni, et cælestia terrenis cedere. Hanc dicendi libertatem in optimam partem accipies, certo scio, utpote sacra sacri mei gregis ovis, magnique Pastoris alumna, recteque jam olim a Spiritu dueta et instituta, sanctæque et beatæ Trinitatis lumine, æque ac nos ipsi, collustrata. Proinde brevis mihi ad te erit oratio.

IX. Cum Christo imperium geris, cum Christo munus hoc administras. Ab illo gladium accepisti, non tam ut eo utaris, quam ut mineris ac terreas. Quare tibi videndum est, ut illum, tanquam donarium quoddam purum et integrum, ei, qui dedit, serves. Imago Dei es: verum Dei quoque imagini imperas; quæ quidem hic certa dispensatione gubernatur, ad aliam autem vitam migrat, ad quam omnes quoque concedemus, posteaquam in hoc vitæ carcere, vel stadio, vel præsignatione, vel adumbratione, aliquantisper luserimus. Flectat te naturæ cognatio; moveat te exemplar tuum; ad Deum te adijunge, non ad mundi principem; ad benignum Dominum, non ad acerbum tyrannum. *Ille homicida erat ab initio*²³. Ille, et primo homini per mandati transgressionem vulnus infixit, et ærumnosam vitam invexit, et tum inferendæ, tum subeundæ pœnæ legem per peccatum induxit²⁴. Tibi vero, homo Dei, in mentem veniat, quis te finxerit, quo voceris, quot quantaque habeas, quot nominibus obstrictus sis, a quo rationem, legem, prophetas acceperis, a D quo hoc ipsum quod Deum cognoscis, quod bona in expectatione posita non desperas. Quocirca Dei

H'. Τί δὲ ὑμεῖς, οἱ δυνάσται καὶ ἀρχόντες; Ἡδὴ γὰρ πρὸς ὑμᾶς ὁ λόγος μέτεισιν, ἵνα μὴ δόξωμεν πάντῃ τυγχάνειν ἀνιστοῖ, καὶ τοῖς μὲν τὰ εἰκότα (21) παραινέειν, ὑμῶν δὲ τῇ δυναστείᾳ παραχωρεῖν, ὥσπερ αἰδοί τὴν κατὰ Χριστὸν ἡμῶν ἐλευθερίαν, ἣ δέει ἐκκλίνοντες (22)· ἡ τῶν μὲν κήδεσθαι μάλλον, ὑμῶν δ' ἀμελεῖν, ὧν καὶ μάλλον φροντίζειν δεῖον, ὅσῳ καὶ εἰς μείζω φέρουσα ἡ βοήθῃ ὑποτέρως ἂν ἔχη, καὶ πλεον τὸ κατορθούμενον· τὸ γὰρ ἐναντίον ἀπειλῇ (23), καὶ ἡμῶν, καὶ τοῦ λόγου. Τί οὖν φατε; καὶ τί διομοιοῦμεθα πρὸς ἄλλήλους; Ἀρα δέξεσθε σὺν παρρησίᾳ τὸν λόγον; Καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ νόμος ὑποτίθησιν ὑμᾶς τῇ ἐμῇ δυναστείᾳ καὶ ᾧ ἐμῷ βήματι. Ἀρχομεν γὰρ καὶ αὐτοὶ· προσθήσω δὲ, ὅτι καὶ τὴν μείζονα καὶ τελεωτέραν ἀρχὴν· ἡ δὲ τὸ πνεῦμα (24) ὑποχωρεῖται τῇ σαρκί, καὶ τοῖς γηϊνοῖς τὰ ἐπουράνια· Δέξῃ τὴν παρρησίαν, οἷδ', ὅτι πρόδατον εἰ (25) τῆς ἐμῆς ποίμνης, τῆς ἱερᾶς ἱερῶν, καὶ θρέμμα τοῦ μεγάλου Ποιμένος (26), καὶ καλῶς ἀνωθεν ἡγούμενον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, καὶ τῷ φωτὶ τῆς ἀγίας καὶ μακαρίας (27) Τριᾶδος ὁμοῦως ἡμῶν ἐλλαμπόμενον. Διὰ τοῦτο μοι καὶ βραχύς ὁ πρὸς σὲ λόγος καὶ σύντομος.

Θ'. Χριστῷ συνάρχεις, Χριστῷ καὶ (28) συνδιοικεῖς· παρ' ἐκείνου σοι τὸ ξίφος, οὐκ εἰς ἔργον, ἀλλ' εἰς ἀπειλὴν· ὃ καθαρὸν ἀνάθημα τῷ δεδωκότι φυλάσσοιτο. Εἰκὼν εἰ τοῦ (29) Θεοῦ· καὶ εἰκόνα διὰ χειρὸς ἄγεις (30), ἐνταῦθα οἰκονομουμένην, καὶ πρὸς βίον ἄλλον μεθισταμένην, εἰς ὃν πάντες μεταθιστόμεθα, μικρὰ παίζαντες ἐν τῷ τῆς ζωῆς τούτῳ, εἴτε δεσμητηρίῳ, εἴτε σταδίῳ, εἴτε προγαράγματι, εἴτε σκιάσματι. Τίμησον τὴν συμφύλαν· αἰδέσθητι τὸ ἀρχέτυπον· γενοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ, μὴ τοῦ κοσμοκράτορος· μετὰ τοῦ χρηστοῦ (31) Δεσπότη, μὴ τοῦ πικροῦ τυράννου. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν διὰ ἀρχῆς· ἐκεῖνος καὶ τὸν πρῶτον ἄνθρωπον διὰ τῆς παρακοῆς ἐπληξε, καὶ τὴν ἐπίμοχον ζωὴν ἐπεισήγαγε, καὶ τὸ κολάζειν, καὶ τὸ κολάζεσθαι διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐνομοθέτησε. Σὺ δὲ, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, μνήσθητι τίνος εἰ ποίημα, καὶ ποῦ καλῇ, καὶ πόσα ἔχεις, καὶ πόσον ὀφείλεις, παρὰ τίνος σοι λόγος, νόμος (32), προφῆται, αὐτὸ τὸ εἰδέναι Θεόν, τὸ μὴ ἀπελπίζειν τὰ προσδοκώμενα. Μίμησαι διὰ ταῦτα Θεοῦ φίλαν ὁρωπίαν. Τοῦτο ἔχει (33) μάλιστα θεῖον ἀνθρωπος, τὸ εὖ ποιεῖν. Ἐξεστὶ σοι Θεὸν γενέσθαι μηδὲν πονήσαντι (34)· μὴ πρόη τὸν καιρὸν τῆς θεώσεως.

²³ Joan. viii, 44. ²⁴ Gen. iii, 1 sqq.

(21) *Τὰ εἰκότα*. Billius: « quæ in rem futura sint, » etc.

(22) *Ἐκκλίνοντες*. Reg. a, κλίνοντες, « inflectentes. » Billius: « Christianam nostram libertatem demittentes. »

(23) *Ἀπειλῇ*. Coisl. 1, ἀπειλῇ.

(24) *Ἡ δὲ τὸ πνεῦμα*, etc. Coisl. 1, εἰ δὲ τῷ πνεύματι ὑποχωρεῖται τὴν σάρκα, καὶ τὰ γήινα τοῖς ἐπουρανίοις, « siquidem par est ut caro cedat spiritui, et terrena cælestibus. »

(25) *Εἰ*. Deest in Reg. bm.

(26) *Τοῦ μεγάλου Ποιέμενος*. « Patrem suum » intelligit.

(27) *Καὶ μακαρίας*. Hæc desunt in Reg. bm, et Or. 2.

(28) *Καὶ*. Deest in Reg. bm.

(29) *Τοῦ*. Deest in Regg. a, bm.

(30) *Διὰ χειρὸς ἄγεις*. « In manu, in potestate habes Dei imaginem. »

(31) *Χρηστοῦ*. Sic duo Coisl., tres Coll., et Or. 2. In ed., Χριστοῦ, « Christum. »

(32) *Λόγος, νόμος*. Sic Reg. bm, et Or. 2 « Evangelium. »

(33) *Τοῦτο ἔχει*, etc. « Nulla re propius accedit homo ad Deum, quam beneficentia. »

(34) *Πονήσαντι*. Sic duo Coisl. In ed., ποιήσαντι.

humanitatem et misericordiam æmulare. Nihil tam divinum homo habet, quam benignitatem ac beneficentiam. Licet tibi nullo labore Deum fieri : noli divinitatis consequendæ occasionem abijcere.

Ρ. Ἄλλοι χρήματα κενοῦσιν, ἄλλοι σάρκας τῷ A πνεύματι, καὶ νεκροῦνται Χριστῷ (35), καὶ κόσμου παντελῶς ἀπανίστανται. Ἄλλοι καθιεροῦσι Θεῷ τὰ φίλτατα. Καὶ τὴν Ἀβραάμ θυσίαν πάντως ἀκήκοας· ὃς προθυμότερον ἔδωκε τῷ Θεῷ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τῆς ἐπαγγελίας, καὶ εἰς ὃν ἡ ἐπαγγελία, ἡ (36) παρὰ Θεοῦ τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἐκνομίσατο. Σὲ δὲ τούτων οὐδὲν αἰτοῦμεν· ἐν ἀντὶ πάντων εἰσένεγκας, τὴν φιλάνθρωπιαν· ἣ γὰρ αἰρεῖ Θεὸς μάλλον, ἢ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις· δῶρον ὅσιον, δῶρον ἀμωμον, δῶρον φιλοτιμίαν Θεοῦ προκαλοῦμενον (37). Μίξον τῷ φόβῳ τὴν ἐπισκεΐαν· κέρασον τῇ ἀπειλῇ τὴν ἐλπίδα. Πολλὰ καὶ χρησιότῃτα κατορθοῦσας (38) οἶδα, δυσωποῦσας εἰς ὀφειλομένην ἀντίδοσιν, ὅταν βιάζεσθαι παρὸν συγχωρήσαντες, δυσωπήσωμεν εὐνοίᾳ τὸν ἐλεοῦμενον. Μηδὲν εἶναι σε πειθίτω· τῆς ἀρχῆς ἀνάξιον· B μηδὲν ἀποκλειέτω τὸν οἶκτον καὶ τὴν ἡμερότητα, μὴ καυρὸς, μὴ δυνάστης, μὴ φόβος, μὴ μειζόνων ἀρχῶν ἐλπίς (39), μὴ θρασυτής (40) τὸ πλέον ἔχουσα. Κτήσαι τὴν εὐνοίαν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις καιροῖς (41), τὴν ἀνω· χρῆσον Θεῷ τὸν ἔλεον. Οὐδεὶς μετέγνω τῶν Θεῷ τι προσιενεγκάντων (42). Πολὺς ἐστὶν εἰς ἀντίδοσιν, μάλιστα μὲν τοῖς ἐκείθεν ἀγαθοῖς ἀρειδόμενος τοὺς προκαταβαλόντας τι, καὶ προχρήσαντας· ἐστὶ δὲ ὅτε καὶ τοῖς ἐνταῦθα πρὸς πίστιν τῶν ὕστερον.

Ad necessaria tempora supernæ benevolentiae tibi praesidium para; misericordiam Deo commoda. Neminem unquam Deo aliquid prius obtulisse poenituit. In beneficio referendo copiosus est, maxime ille quidem caelestia bona, iis, a quibus ipsi ante quiddam collatum mutuoque datum fuerit, rependens; nonnunquam autem hujus quoque vitae commoda refundens, ut de futuris fidem faciat.

ΙΑ'. Ἐτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος παρέρχεται, καὶ C ἡ σκηνή (43) καταλύεται. Πραγματευσώμεθα τὸν καιρὸν· τοῖς οὐχ ἐστῶσι τὰ μένοντα ὠνησώμεθα. Ἐκαστος ἡμῶν ἐστὶν ἐν ἐπιτημίῳ· καὶ ὁ χροὺς πολλὰ φέρει τὰ ὀφλήματα. Συγχωρήσωμεν, ἵνα συγχωρηθώμεν· ἀφώμεν, ἵνα αἰτήσωμεν ἄφεσιν. Ὅρξ· ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Χρωφειλέτης εἰσάγεται (44) τις πολλῶν ταλάντων, καὶ ἀρίεται τοῦ χρέους· προσάγεται γὰρ ἀγαθῷ δεσπότη. Καὶ συγχωρεῖται μὲν, οὐ συγχωρεῖ δὲ· δούλος γὰρ ἐστὶ καὶ τὴν προαίρεσιν (45)· ἄλλ' ἤς ἐτυχε φιλάνθρωπίας περὶ τὸ πλεῖον, ταύτης οὐ μεταδίδωσι τῷ ὁμοδόλῳ περὶ τὸ ἕλαττον, οὐδὲ, εἰ μὴ τι ἀλλῶ, τῷ τῆς μεγαλοφυΐας ἐπόμενος ὑποδείγματι περὶ τὸ ἀλλότριον· καὶ ὁ δεσπότης ἀγανακτεῖ. Καὶ τὸ ἐξῆς σιωπήσεται· πληρῆς ἀμεινον τῷ παντὶ,

³⁵ Gen. xii, 2 sqq. ³⁸ Matth. xvi, 23 sqq.

(35) Χριστῷ. Regg. a, bm, duo Coisl., tres Colb., D Or. 2, διὰ Χριστόν.

(36) Ἡ. Coisl. 1, ἦν.

(37) Προκαλοῦμενον. Sic Reg. bm, tres Colb., Coisl. 1, Or. 2, et Jes. In ed., προκαλοῦμεν.

(38) Κατορθοῦσας. Regg. a, bm, Orat. 2, κατορθοῦν.

(39) Μειζόνων ἀρχῶν ἐλπίς. Sic Regg. a, bm, duo Coisl. et Or. 2. Alii resecant, μειζόνων, alii, ἀρχῶν. In ed. deest ἐλπίς.

(40) Μὴ θρασυτής, etc. « Non temeritas plus sibi tribuens, quæ modum excedit. » Vel cum Leuven-

X. Alii opes suas effundunt, alii exhaustam carnem spiritui mancipant, ac propter Christum emoriuntur, atque omnino a mundo se remouent. Alii charissima quæque sibi pignora Deo consecrant. Nec vero tibi Abrahamæ sacrificium inauditum est, qui unicum filium, divinitusque promissum, imo ad quem ipsa promissio referebatur, Deo libentius obtulit³⁷, quam ab eo primum **324** acceperat. Porro nihil a te postulamus : pro omnibus hoc unum offer, nempe benignitatem, qua Deus magis, quam cunctis aliis rebus in unum collatis, delectatur; donum proprium, donum omni labe vacuum, donum Dei liberalitatem et munificentiam invitans. Lenitatem terrori admisce : minas spe tempera. Multa quoque humanitate ac benignitate perfici scio, ut quæ ad debitam gratiam referendam pudore ipso compellat; cum videlicet oblata ulciscendi atque animadvertendi potestate noxam condonantes, ei, cui misericordiam impertimur, benevolentia nostra pudorem incutimus. Nihil tibi tanti sit, ut propterea inducas in animum aliquid admittere, quod te magistratu indignum reddat. Nihil misericordiam et mansuetudinem excludat, non tempus, non princeps, non metus, non majorum dignitatum spes, non temeritas quæ sui juris nimium retinet.

XI. Adhuc paululum, et mundus transibit, et hoc tabernaculum dissolvetur. Temporis commoditate ad quæstum utamur; fluxis et fragilibus æterna coenamur. Unusquisque nostrum in corruptione est; ac lutea hæc massa plurimum æris alieni secum circumfert. Alienis ergo peccatis veniam demus, ut nostris impetremus; remittamus, ut vicissim nobis remitti postulamus. Vides in Evangelio quemadmodum quidam multorum talentorum debitor adducatur, ac debito liberetur³⁸; ad bonum enim et facilem dominum accesserat. At non, ut ei debitum remissum fuerat, ita ipse quoque remittit; nam animi etiam proposito servus erat; nec misericordiam, quam in majori pecuniæ summa consecutus fuerat, in minori pecunia conservo suo imper-

D klaio: « Non audacia meliori rerum suarum conditione freta. » Billius: « Non audacia et importunitas pejora omnia habens. »

(41) Καιροῖς. Deest in Reg. bm, et tribus Colb.

(42) Προσιενεγκάντων. Regg. a, bm, et Or. 2, προσενεγκάντων.

(43) Καὶ ἡ σκηνή, etc. Billius: « Ac scena dissolvetur. »

(44) Εἰσάγεται. Reg. bm, tres Colb., Or. 2, προσάγεται. « Iudicio sistitur ad reddendam rationem. »

(45) Τὴν προαίρεσιν. Billius: « Animi inductione. »

titur, nec, si nihil aliud, propositum sibi certe liberalis erga alios animi exemplum sequitur. Quam ob causam dominus ira commovetur. Nam quæ postea concludibilis omnino esse, ut priusquam in altero sæculo vitæ rationes referamus, hujus vitæ benignitatem impendamus.

325 XII. Quid ais? Num te his sermonibus captum tenemus, quorum te amore inflammari sæpe confessus es, præfectorum optime, atque, utinam addere liceat, clementissime? Num tibi præterea supplicis cujusdam libelli loco canities hæc offerenda erit, atque annorum numerus, diuturnumque et labis expers hoc sacerdotium, quod ipsi quoque angeli, puri purissimi Dei cultores, tanquam ipsorum cultui minime impar, fortasse veneratione prosequuntur. Num hæc te permovet? An majus aliquid audendum erit? Audacem autem me dolor efficit. Christum tibi offero, Christi pro nobis inanitionem, et impatibilis passionem, et crucem, et clavos, quibus peccato solutus sum, et sanguinem, et sepulturam, et resurrectionem, et ascensionem, atque adeo mensam hanc, ad quam communiter accedimus, salutisquæ meæ typos, quos eodem ore perago, quo hanc ad te deprecationem oboeo, hoc, inquam, sacrosancium atque in cælum nos evehens mysterium.

XIII. Quod si non propter unum ex his, saltem propter omnia, da hanc gratiam, et nobis, et tibi ipsi, et domesticæ Ecclesiæ tuæ, atque huic pulchro Christi cœtui; de quo ita velim existimes, eum tibi nobiscum supplicem esse, tametsi obeundæ legationis munere nobis cedat, ut majorem apud te, ob sacerdotii dignitatem, qua a Deo ornati sumus, auctoritatem habituris; ne illud etiam dicam, quod imperii lege prohibetur. Hac una re pulchre vincaris; benignitate nos supera. En tibi, coram Deo, et angelis, et regno cælorum, illiusque vitæ præmiis, supplices meos offero. Fidem meam honora, quam mihi commissam aliis commisi: ita fiet, ut et tua

A προεισφέρειν τοῦ ἔκτειλε λόγου (46) τὴν ἐντεῦθεν χρηστέτητα.

IB. Τί φῆς; Ἐχομέν σε τοῖς λόγοις τούτοις, ὡν ἔραστῆς εἶναι πολλάκις καθωμολόγησας, ὃ κάλλιστε ἀρχόντων, εἴη δὲ προσθεῖναι (47), καὶ ἡμερώτατε; Ἡ δαί, καὶ τὴν πολιάν (48) σοι ταύτην ἀνθ' ἱκετηρίας προσαγαγεῖν, καὶ τὸν τῶν ἐτῶν ἀριθμὸν, καὶ τὴν μακρὰν ἱερωσύνην καὶ ἀσπίλον ταύτην, ἣν αἰδοῦνται τυγχόν καὶ ἄγγελοι, καθαρῶς τῷ καθαρωτάτῳ λατρεύοντες, ὡς τῆς ἐαυτῶν λατρείας ἀξίαν. Πείθει ταῦτα; ἥ τι τολμῶσω μείζον (49); τολμηρὸν δέ με ποιεῖ τὸ ἀλγεῖν. Χριστὸν προσάγω σοι (50). καὶ τὴν Χριστοῦ κένωσιν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ τὰ τοῦ ἀπαθούς πάθη. καὶ τὸν σταυρὸν, καὶ τοὺς ἥλους, οἷς ἐλύθη ἐγὼ τῆς ἁμαρτίας· καὶ τὸ αἶμα, καὶ τὴν ταφὴν, καὶ τὴν ἀνάστασιν (51), καὶ τὴν ἀνοδὸν, ἣ καὶ τὴν τράπεζαν ταύτην, ἥ κοινῇ πρόσμιεν· καὶ τοὺς τύπους (52) τῆς ἐμῆς σωτηρίας, οὓς ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τελῶ στόματος, ἀφ' οὗ ταῦτα πρὸς σὲ πρεσβεύω, τὴν ἱερὰν καὶ ἄνω φέρουσάν ἡμᾶς μυσταγωγίαν

II'. Εἰ καὶ μὴ δι' ἐν (53) τούτοις, ἀλλ' οὖν (54) διὰ πάντα, ὅς καὶ ἡμῖν καὶ σαυτῷ (55) τὴν χάριν, καὶ τῇ (56) κατ' οἶκόν σου Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῷ καλῷ τούτῳ Χριστοῦ πληρώματι· ὃ νόμισον ἡμῖν συμπρεσβεύειν, εἰ καὶ ἡμῖν παραχωρεῖ τῆς πρεσβείας, ὡς αἰδεσιμωτέροις (57) διὰ τὸν τιμήσαντα, καὶ ἅμα τῷ τῆς ἀρχῆς (58) νόμῳ καταβιβάζεται. Ἐν τούτῳ καλῶς ἡγετῆσθαι· νίκησον ἡμᾶς φιλανθρωπίᾳ. Ἰδοὺ προσάγω σοι τοὺς ἐμοὺς ἱκέτας ἐναντίον Θεοῦ, καὶ ἀγγέλων, καὶ βασιλείας οὐρανῶν, καὶ τῆς ἐκείθεν ἀνταποδόσεως. Τίμησον τὴν ἐμὴν πίστιν (59), ἣν ἐπιστεύθην τε καὶ ἐπίστευσά· ὡς ἂν καὶ ἡ σὴ (60) τιμηθεῖ περὶ τὰ μείζω καὶ τελειώτερα. Κεφάλαιον

(46) Λόγου. Unus Regius, ἐλέου, « misericordia ».

(47) Προσθεῖναι. Or. 2 addit, ὅτι.

(48) Τὴν πολιάν, « canitiem, » etc. His verbis « matrem suam » indicat Gregorius.

(49) Μεῖζον. Or. 2, καὶ μείζον.

(50) Προάγω σοι. Sic tres Colb., Coisl. 1, Or. 2, etc. In ed., προσάγωσι [perperam].

(51) Τὴν ἀνάστασιν. Billius, « reditum ad vitam. »

(52) Καὶ τοὺς τύπους, etc., « et salutis meæ typos. » Nullum scrupulum movere debent hæc verba. « Typi » quidem sunt et « signa; » sed « signa » rerum præsentium. His vocibus usi sunt SS. Patres, et « nihil aliud intelligunt, » inquit Billius, « quam partem sacramenti quæ in oculorum sensum cadit. » Sic in Eucharistia, species panis et vini sunt « typi » seu « signa » corporis et sanguinis Christi realiter et substantialiter præsentis. Item alia omnia sacramenta ita sunt « typi » vel « signa » salutis, ut eam simul efficiant et significant. »

(53) Εἰ καὶ μὴ δι' ἐν, etc. Billius: « Quod si hæc singula minus apud te valent, at universa certe valeant. »

(54) Οὖν. Deest in Regg. a, bm, et Or. 2.

(55) Σαυτῷ. Sic Or. 2. In ed., σαυτῷ.

(56) Καὶ τῇ, etc. Sic codd.: « et domesticæ Ecclesiæ tuæ. » Illic præfecti « familiam, » quæ, numero et pietate, Ecclesiæ formam exhibebat, significare videtur Gregorius, non « Nazianzenam Ecclesiam, » ut putat Elias. Siquidem in his sequentibus verbis, καὶ τῷ καλῷ τούτῳ Χριστοῦ πληρώματι, « et huic pulchro Christi cœtui, » ipsa designatur Nazianzena Ecclesia. In editis, τὴν τῇ, etc.

(57) Ὡς αἰδεσιμωτέροις, etc. Non bene Billius, « ut majorem apud te, a quo honore affecti sumus, auctoritatem habituris. » Ascribit siquidem præfecto id, quod Gregorius Deo tribuit.

(58) Τῷ τῆς ἀρχῆς, etc. Vetabat lex prætoria, ne « populus legationis munere fungeretur, quia non permittebat, » inquit Elias, « ut quisquam ordinis sui fines transiliret. »

(59) Τίμησον τὴν ἐμὴν πίστιν, etc. « Honora fidem meam; secundum quam, » juxta Eliam, « fidelis ac verax esse huic populo creditus sum, cum dicerem omnino te nobis obtemperaturum, quaque fide credidi te nos exaudiatum, ut et tua fides honoretur, qua fiduciam concepisti, majora te bona consecuturum credens. »

(60) Ἡ σὴ. Sic Reg. bm, Coisl. 1 et 2, Or. 2, et Par. Deest in editis.

δὲ (61) τοῦ λόγου, ἔχεις καὶ αὐτὸς ἐν οὐρανῷ Κύριον τοιοῦτου τύχῃς περιχρυσωμένον τοῦ χριστοῦ, οἷός περ (62) ἀν' αὐτὸς γένη τοῖς ἀρχομένοις. Τύχοιμεν δὲ πάντες, καὶ τῶν ἐνταῦθεν χρηστῶν, καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἀνεκτοτέρων, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα (63) καὶ τὸ κράτος, ᾧ τιμὴ καὶ βασιλεία, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς περ ἦν, καὶ προῆν, καὶ ἔσται, καὶ νῦν (64), καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(61) Δέ. Deest in Or. 2.

(62) Οἷός περ. Sic Reg. bm, Coisl. 2, Jes., Par., etc. In ed., οἷς ὅς περ.

Atque, ut uno verbo rem complectar, Dominum ipse quoque in cælo habes. Hunc tibi talem erga te judicem experiri contingat, qualem te his 326 qui imperio tuo subsunt, præstiteris. Utinam autem nobis, et in hac vita mitia et benigna cuncta contingant, et in altero sæculo leviora, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium, et honor, et regnum, cum Patre et sancto Spiritu, sicut erat, et erit, et nunc est, in sæcula sæculorum. Amen.

(63) Ὡς ἡ δόξα, etc. Reg. a, et Or. 2, ᾧ κράτος, δόξα, τιμὴ, βασιλεία.

(64) Καὶ νῦν. Jes. addit, καὶ ἀεὶ, « et semper. »

327 MONITUM IN ORATIONEM XVIII.

« Hac oratione, » inquit Basilus, « primum Basilium Magnum alloquitur, eique velut argumentum quoddam orationis subministrat. Deinde paternæ vitæ historiam exordiens, ostendit quemadmodum, portentosa quodam atque impia superstitione abjecta, Christianam fidem amplexus sit, idque miris modis exornat, ac simul captata occasione laudem matris annectit. Tum ad orationis institutum rediens, miracula quædam narrat, quæ in illius baptisate contigerant. Hinc ad episcopatum ejus transit, ubi varias ejus laudes prosequitur, ac pietatem quidem illius et fidei constantiam per collationem amplificat, eumque obiter purgat, quod imprudens falso cuidam et sacrilego hæreticorum dogmati subscripsisset. Mox ejusdem liberalitatem benignitatemque in complectendis pauperibus, gloriæque humanæ contemptum laudat; et, quibusdam virtutibus per congeriem enumeratis, ad humilitatis laudem redit, eamque eleganter pertractat. Cui ignoscendi facilitatem subjungit, atque injuriarum oblivionem, eximiamque humanitatem cum mira in rebus gerendis dexteritate conjunctam. Ita demum exponit, quemadmodum eum duplici miraculo Deus celebravit, dum, et eos, a quibus fuerat offensus, ultio divina statim secuta est, et eundem a medicis comploratum, præter omnium spem, ipse pristinae valetudini restituit; et quia his rebus hominum sanctimonia perspicue declaratur, addit quemadmodum mater gravissimo et atrocissimo morbo laborans, repente sanitatem receperit; ac præterea quonam modo ipse periculosa tempestate jactatus, parentum precibus, certissimum mortis periculum effugerit. Hinc ad fortitudinis constantiæque laudem se confert. Qua pluribus exemplis demonstrata, patris encomio finem imponit, atque ad matrem jam senio confectam orationem convertens, eam elegantissime et doctissime consolatur. »

II. Nazianzi medio circiter anno 374 habita est hæc oratio. Mense enim Martio vel Aprili hujusce anni, juxta eruditos, obierat Gregorius senior. Id etiam nonnullis monumentis probari potest. Ac primo quidem constat mortuum jam fuisse Gregorium patrem, cum ad Iconiensem sedem assumptus est Amphiloehus. Etenim quo tempore is ordinatus fuit Iconii episcopus, Gregorius noster in luctu de parentis funere versabatur, ut ipsemet scribit ad Amphiloehium patrem: « An te quidem, » inquit (65), « in mœrorem conjicit filius, quod ob virtutem arripiatur, et honore afficiatur.... me autem non disruiat pater, qui postremam a nobis peregrinationem iniiit, ex qua non jam ad nos revertetur, nec a nobis conspicietur? » Præterea Faustinus, cui successit Amphiloehus, vita functus erat anno 373. Basilus namque ad Eusebium Samosatensem episcopum scribens, ait (66): « Iconium civitas est Pisidiæ... Ipsa nos invitat, ut se invisamus, ut episcopum ei demus. Mortuus est enim Faustinus. » Hanc autem epistolam scriptam anno 373 consentiunt eruditi. Utrum vero Amphiloehus proxime Faustino successerit, an hæreticus quidam, qui 328 brevi defunctus aut pulsus est, medius Faustinum inter et Amphiloehium sederit, ut arbitrantur nonnulli, non satis liquet. Quidquid sit, certum est Amphiloehium Iconiensis Ecclesiæ administrationem suscepisse anno 374. Hunc enim ordinatum episcopum datis litteris eodem anno Basilus consolatur his verbis (67): « Benedictus Deus, qui sibi placentes in singulis ætatibus elegit, electionisque secernit vasa, et his utitur ad ministerium sanctorum: qui nunc etiam te cum fugeres, ut timent dixisti, non nos, sed vocationem quam per nos futuram suspicabaris, inevitabilibus gratiæ retibus illigavit, ac in mediam Pisidiam deduxit, ut homines Deo capias, » etc. Cum ergo et ordinationis Amphiloehii et Gregorii senioris obitus tempora con-

(65) Epist. 63.

(66) Epist. 158.

(67) Epist. 161.

veniant, atque illius ordinationi sin minus, istius certe funeri affuerit Basilius, non male conicitur, Gregorii patris obitum funusque post hiemem anni 374 collocari posse. Nec movere debet quod in Menæis (p. 19) legitur, nempe, Kalendis Januarii «recoli memoriam Gregorii patris hac die in pace quiescentis.» Infirmum prorsus id argumenti genus, quod ex jam dictis satis confutatur.

III. Superest adhuc ut unum et alterum istius orationis locum difficiliorem, quam ut intra notarum angustias solvi possit, enucleemus. Ac primum quidem de Hypsistariis, in quorum errore versabatur Gregorius senior, priusquam Christo nomen daret, aliquid dicamus. Rara apud veteres Hypsistariorum mentio. Nihil, juxta Suicerum, apud Epiphanium, Augustinum, Theodoretum, Damascenum et alios, qui olim de hæresibus scripserunt, legitur. Horum quidem meminere, præter Gregorium nostrum et Nyssenum, Hesychius et Suidas. Verum isti nihil afferunt præter nominis rationem, ac Hypsistarios sic dictos volunt, quod «Summum,» seu «Supremum colerent et invocarent.» Nyssenus vero id unum habet (68), quod ipsi quidem «Deum esse confiterentur, quem Altissimum, vel Omnipotentem vocabant, Patrem autem ipsum esse non admittebant.» Si tamen Theologum audiamus, ex duabus rebus maxime oppositis conflatus erat Hypsistariorum error, partim scilicet ex gentili errore, partim ex legali vanitate. Hypsistarii siquidem idola et sacrificia rejicientes, «ignem» tamen et «lucernas» cum gentilibus colebant; «circumcisionem» vero aspernantes, «Sabbatum et jejunam quandam a nonnullis cibis abstinentiam» cum Judæis observabant. Unde hi abjecti et aspernandi homines Hypsistariorum nomen sibi tribuebant, quod solum «Supremum,» seu, «Altissimum» agnoscerent ac venerarentur. Epiphanius, licet de Hypsistariis nullam, ut jam vidimus, mentionem fecerit, quiddam tamen fere simile de Euphemitis, seu Massalianis, narrat. Ait enim (69), «eos ex gentilibus ortos, nec Judaismo, nec Christianismo attendere; deos quidem dicere, nullum tamen adorare, sed unum solum venerari, eumque Omnipotentem vocare.» Addit etiam, «eos cum lucernarum igne,» (quod *λυχναρίαν* vocat), «conventus habere.» Quæ quidem ab iis, quæ de «Hypsistariis» veteres scripserunt, non multum discrepant.

IV. Altera de iisdem Hypsistariis occurrit difficultas. Mirum Clerico videtur (70), quod Gregorius noster, cum in hac oratione Hypsistarios «idola» coluisse neget, et Gregorium patrem «in eorum hæresi natum» dicat, fateatur tamen carmine primo, «eum animalium simulacris paruisse.» Id Clericus 329 pugnare existimat. Egregium sane artis criticæ magistrum! cui una tantum nodi solvendi ratio succurrit, Gregorium scilicet nostrum, «vel memoriæ lapsu, vel zelû fervidioris impulsu contraria locutum esse; nisi forte, in eo quod de animalium idolis dixit, ab hyperbole pro more suo adhibita, excusandus esse videatur.» Quis hæc audiendo non indignetur? Vel, quæ fides malevolo aut imperito interpreti habenda? Audacior ille censor, qui tam peritus sibi videtur, et tam temere quam arroganter de Gregorio aliisque doctissimis ac sanctissimis scriptoribus plerumque judicat, nullatenus hic Gregorii mentem assecutus est. Hæc sunt enim Theologi verba, carm. 1, vers. 125:

Αὐτὰρ ὅγ' ἀγριέλαιος, ὕπ' εἰδώλοις πάρος ἦν
ζῶων, etc.

At ille quidem (pater) agrestis oliva, sub simulacris antea erat
Vivens, etc.

Nihil in hoc contextu de animalium idolis dictum. Falsa vocis ζῶων interpretatio Clericum in errorem induxit, dum «animalium idola» videre se putat, ubi Theologus, nulla animalium mentione facta, patrem «sub simulacris viventem» exhibuit. Vox enim ζῶων non est, ut loquuntur grammatici, genitivus pluralis nominis ζῶον, «animal;» sed participium præsens verbi ζῶω poetice pro ζῶν, «vivo.» Sæpiissime illam vocem, «viventis» tantum significatione gaudentem, apud Homerum, Hesiodum, Herodotum aliosque usurpatam reperimus. Mirum sane id a Clerico ignoratum, vel potius dissimulatum. Præterea, hæc «idolorum» seu «simulacrorum» voce utens Gregorius, non idcirco deorum aut animalium simulacra significare voluit; verum ea tantum generatim, quæ superstitionis gentilitatis propria, veri Dei cultores summo opere respuunt, cujusmodi fuerunt «ignis et lucernarum» elementa, quæ Hypsistarii religiose colebant. Cum igitur Gregorius pater, etsi non supremo, supersticioso tamen cultu hæc elementa veneraretur, potuit dicere Theologus patrem sub «idolis» seu «simulacris» vixisse, id est, «sub sensibilibus elementis.» Quo etiam sensu intelligendum est, quod Gregorius presbyter in Vita Theologi scribit (71): «Pater quidem Gregorii,» inquit, «idolis relictis, ad pietatis cultum migravit; et excussa Hypsistariorum superstitione, sincerus divinæ gratiæ discipulus eluxit.» Non ergo Theologus, dum de Hypsistario patre sermonem habuit, memoria lapsus est, nec nimio zelo abreptus, nec etiam hyperbole usus, a qua Clericus ejus excusationem erui posse videtur.

V. Ex hujusce orationis textu alia etiam exurgit difficultas; an scilicet Gregorius pater «in cubiculo suo,» ut volunt nonnulli, «privatum sacrum peregerit.» Rem sic

(68) Or. 2 contra Eunom., t. II, pag. 440.

(69) Hæres. LXXX, pag. 450.

(70) Bibl. univ., an. 1690, tom. XVIII, p. 3 et 4.

(71) Greg. Presb. in Greg. Vita, n. 4.

narrat Theologus (n. 29) : « *Mysterii tempus aderat... cum ille (Gregorius pater) ab eo, qui mortuos ad vitam revocat, excitatur. Primo paululum se movet, deinde firmius, mox exigua admodum et obscura voce famulum... vestem porrigere, manumque subicere jubet. Qui cum non sine stupore adesset, prompteque obsequeretur, ipse manu tanquam baculo ductus, Moysem illum in monte orantem imitatur; fractisque ac debilitatis manibus ad orationem compositis, 330* alacri animo pro populo mysteria concelebrat, aut praecelebrat, paucis quidem, et quibus poterat, verbis, mente autem, ut mihi videtur, perquam integra. Rem miram! sine sacrario in sacrario, sine altari sacrificus, sacerdos a mysteriis remotus... Postea, cum gratiarum actionis verba, ita ut consuetudo fert, effatus esset, ac populum benedixisset, in lectulum rursus se conjecit. » Ex quo contextu quidam eruditi, inter quos doctissimus ac piissimus cardinalis Bona (72), mysterii voce decepti, Gregorium patrem e lectulo surrexisse, et privatum sacrum in cubiculo peregissee, existimaverunt. Verum si serio perpendamus Theologi verba, non verum ac reale, sed mysticum tantum, menteque conceptum in Gregorii facto sacrificium deprehendemus. « Nam, » ut ait Elias (73), « festa quidem olim, ob ea, quæ in his mystice peragebantur, mysteria appellabant : hoc autem loco eum (Theologum), per mysterium, ipsum sacri conventus tempus intelligere existimo, in quo mysticas quocque preces sacerdotes celebrant. Cui sententiæ ea etiam, quæ sequuntur, favent... Ergo mysteria quidem pro populo concelebrat, utpote una cum iis qui hæc in altari celebrabant spiritu præsens, etiamsi corpore, propter corporis infirmitatem, abesset; praecelebrat autem, ut compendiose quodammodo ac breviter ea prius absolvens. » Eodem modo interpretantur Basilius, Billius, Tillemontius, etc. Non ergo « privatum sacrum in cubiculo peregit » Gregorius senior, cum ibi ea, quæ ad verum sacrificium requiruntur, ornamenta scilicet, altare, panis et calix consecrandi, abessent. Etenim ex Theologi contextu sequitur tantum, Gregorium patrem, solemnii Paschatis die, præ morbo jacentem, e lectulo surrexisse, et in cubiculo, manibus ad orationem compositis, liturgiæ preces, « paucis quidem, et quibus poterat verbis, » recitasse; ac proinde verbo tantum, ut ita loquar, obtulisse, gratias egisse, benedixisse, etc. Quibus peractis, in lectulum rursus se conjecit.

(72) *Liturg. lib. 1, c. 14, p. 96 ed. Rom. an. 1671.*

(73) *In Comment.*

ΛΟΓΟΣ ΙΗ΄.

RATIO XVIII.

Ἐπιτάφιος (74) εἰς τὸν πατέρα, παρόντος (75) Α Βασιλείου.

Funebris oratio in patrem, præsentem Basilio

A. Ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, καὶ πιστὲ θεράπων, καὶ κληνός τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων, καὶ ἄνερ ἐπιθυμιῶν τῶν τοῦ Πνεύματος· οὕτω γὰρ ἡ Γραφή καλεῖ τοὺς διαβεβηκότας καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ ὑπεράνω (76) τῶν ὁρωμένων. Καλῶ δέ σε καὶ θεὸν Φαραὼ πάσης Αἰγυπτιακῆς καὶ ἀντικειμένης δυνάμεως, καὶ στόλον, καὶ ἰδρυματὸς τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὄψλημα Κυρίου, καὶ φωστῆρα ἐν κόσμῳ λόγον ζωῆς ἐπέχοντα, καὶ πίστει εἶσμα, καὶ Πνεύματος κατάγωγιον. Καὶ τί ἂν πάσας ἀπαριθμοίμην τὰς προσηγορίας, ὅσας ἡ ἀρετὴ σοι πεποίηκεν, ἄλλη τις ἄλλην οἰκισοῦσά σε καὶ προσάγουσα;

B. Πλὴν εἰπέ· πόθεν πάρει; καὶ τίς σου ἡ ἐργασία; καὶ τί χαριούμενος ἦκεις ἡμῖν; Ἐπειδὴ πάντα σε σὺν Θεῷ, καὶ παρὰ Θεοῦ κινούμενον ἔργων, καὶ ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν δεχομένων. Ἦκεις ἡμᾶς ἐποπτεύων (77), ἡ τὸν ποιμένα ζητήσων, ἡ τὸ ποιμνιον ἐποφύμενος; Ἡμᾶς μὲν οὐκ ἔτι ὄντας, ἀλλὰ τῷ

⁷⁶ Josue xiv, 6. ⁷⁷ Num. xii, 7. ¹ I Cor. iv, 1.

² Isa. lxvii, 4. ³ Philipp. ii, 16.

(74) *Ἐπιτάφιος*, etc. Sic titulus in plerisque codd., brevior sane et clarior quam iste a Billio usurpatus : Εἰς τὸν ἐαυτοῦ πατέρα, ἐν ᾧ καὶ εἰς Νόνναν μητέρα παραμυθητικός. Εἴρηται δὲ ἐπὶ παρουσίᾳ Βασιλείου, εἰς δὲ καὶ τὸ προοίμιον ποιῆται τοῦ λόγου : « Sancti Gregorii oratio, partim funebris in laudem patris sui mortui, partim consolatoria ad matrem Nonnam, habita presente Basilio, ad quem et principium orationis spectat. »

I. Homo (78) Dei²², et fidelis serve²³, et mysteriorum Dei dispensator²⁴, et vir desideriorum Spiritus²⁵; hoc enim nomine virtute provector et excelsos viros, et supra ea, quæ oculis cernuntur, positos Scriptura vocat. Quin te quoque Pharaonis, hoc est, omnis Ægyptiacæ atque adversariæ potestatis Deum appello²⁶, et Ecclesiæ columnam ac firmamentum²⁷, et Domini voluntatem²⁸, et luminare in mundo verbum vitæ sustinens²⁹, et fidei adminiculum, ac **331** Spiritus domicilium. Et quid nomina ea omnia, quæ tibi tua virtus peperit, alia aliud tibi concilians atque offerens, enumerem?

II. Carterum dic, quæso, unde ades et quænam tua opera, quidque largiturus ad nos venis? Quandoquidem omnibus in rebus te, cum Deo, et a Deo, ad eorum, qui te excipiunt, commodum et utilitatem moveri compertum habeo. Venisse ut nos invisas? An ut pastorem quæras? An ut gregem inspicias? Dan. ix, 23 ²² Exod. vii, 1. ²³ I Tim. iii, 15.

(75) *Παρόντος*. In quibusdam, ἐπὶ παρουσίᾳ, « in presentia. »

(76) Ὑπεράνω. Sic Or. 1 et 2. In ed. divisim, ὑπὲρ ἀνω.

(77) Ἐποπτεύων. Or. 1 et 2, ἐπισκεψόμενος. Ad marginem vero ut in ed.

²² Alias XIX, quæ autem 18 erat, nunc 24. — Habita medio circiter anno 374.

(78) Basilium compellat.

cias? Nos quidem non jam superstitēs, verum A maxima ex parte una cum eo vita functos, atque afflictionis locum moleste ferentes, ac nunc præsertim, cum scitum gubernatorem, aut vitæ nostræ faciem, in quam, salutis lumen nobis e sublimi ostentantem, intuentes, dirigebamur, amisimus; illi autem cum omni virtute, ac pastoralis disciplina, quam diuturno tempore collegerat, peregre profectum, dierum simul ac prudentiæ plenum, et, si Salomonis verbis utendum est, gloriæ senectute coronatum; gregem denique consilii inopia laborantem et consternatum, summoque, ut vides, dolore ac mæstitia confectum⁷⁷, non jam in loco pascuæ requiescentem, nec refectionis aqua educatum⁷⁸, sed præcipitia, et solitudines, et voragines, in quas dispergatur et intereat, quærentem; num alium quoque solertem ac prudentem pastorem aliquando consecuturus sit, diffidentem, illud quidem certe et quidem valde sibi persuadentem, quod minime talem, beneque secum agi existimantem, si non multo inferiorem.

III. Porro cum tria hæc, ut dixi, atque omnia ex æquo, tibi huc veniendi necessitatem attulerint, nos scilicet, et greges, et pastor, age, pro eo curationis spiritum, quo præditus es, eam, quæ cuique apta sit, medicinam adhibe, ac sermonem cum iudicio dispone, quo te sapientiæ nomine magis admiremur. Quoniam autem modo dispones? Ad pastorem quod attinet, si illum ob virtutem, ut par est, laudaveris, non solum ut puro puram orationem, instar funebris ejusdam muneris, inferas; sed ut etiam aliis illius vitæ rationem, tanquam pietatis formam et admonitionem, proponas. Nos vero quod spectat, si de vita et morte, de animæ atque corporis conjunctione ac disjunctione, de duobus mundis, hoc est de præsentī ac fluxu et fragili, et de eo, qui animo et mente intelligitur ac manet, pauca disserueris; nobisque persuaseris, ut alterius quidem imposturam et perturbationem atque inconstantiam, **332** ac, velut in undis, sursum deorsumque jactationem contemnamus; ad alterum autem, qui firmus et stabilis, ac divinus, semperque sui similis est, atque omni perturbatione et confusione vacat, totos nos adjungamus. Sic enim illi, qui hinc prius excesserint, minus nobis mæroris attulerint; imo etiam lætitia nos affecerint, si nos oratio hinc abductos sursum collocet, atque id, quod in præsentī molestum est, in futuri expectatione occultet, nobisque illud persuadeat, quod ipsi quoque ad bonum Dominum properemus, atque

πλείστῳ μέρει συναπελθόντας, κα. τῷ τόπῳ τῆς κακώσεως δυσχεραίνοντας· καὶ νῦν μάλιστα, ἡνίκα τὸν ἐπιστήμονα κυβερνήτην, ἢ τὸν λαμπτήρα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀποδεδίχαμεν, πρὸς τὸν ἀπηυθυνόμεθα (79) βλέποντες, ἀνωθεν ἡμῖν τὴν σωτηρίαν πурсεύοντα· ἐκείνον μετὰ τοῦ καλοῦ παντὸς ἐκδημήσαντα, καὶ πάσης τῆς ποιμαντικῆς εὐταξίας, ἢ χρόνῳ μακρῷ συνελέξατο, πλήρης ἡμερῶν τε ὁμοῦ καὶ φρονήσεως, καὶ τῷ τῆς καυχήσεως γήρα, εἰ δεῖ τὸ τοῦ Σολομῶντος εἰπεῖν, στεφανούμενος (80). Ποιμνιον ἡπορημένον, καὶ (81) καταβεβλημένον, καὶ ὁρᾷς ὅσης γέμον ἀθυμίας καὶ κατηφείας· οὐκ ἐστὶ τόπῳ χλόης ἐναναπαυόμενον (82), οὐδὲ ὕδατι ἀναπαύσεως ἐκτρεφόμενον· ζητοῦν κρημνοῦς, καὶ ἐρημίας, καὶ βάραθρα, καθ' ὧν σπαρῆσεται, καὶ διαφθαρήσεται· B ἀπιστοῦν εἴ ποτε καὶ ἄλλου ποιμένος συνετοῦ ἐπιτεύξεται, ὅτι μὲν οὐ τοιοῦτου, καὶ λίαν πεπεισμένον, ἀγαπῶν (83) δ' ἂν, καὶ εἰ μὴ παραπολὺ χειρόνος.

Γ'. Τριῶν δὲ δυντων, ὅπερ ἔφην, ἃ σοὶ τὴν παρουσίαν ἀναγκαίαν ποιεῖ, καὶ πάντων ἐξ ἰσῆς, ἡμῶν, τοῦ ποιμένος, τῆς ποιμνῆς· φέρε, κατὰ τὸ ἐν σοὶ πνεῦμα τῆς θεραπείας, ἀπόδος ἐκάστην τὴν πρόσφορον, καὶ οἰκονόμησον ἐν κρίσει τὸν λόγον, ἵνα σε καὶ μᾶλλον τῆς σοφίας θαυμάσωμεν. Οἰκονομήσεις δὲ πῶς; Τὸν μὲν ἐπαινέσας τῆς ἀρετῆς τὰ εἰκότα, οὐ μόνον ἐν ἐντάφῳ τῷ καθαρῷ καθαρὸν ἐπιβάλλας τὸν λόγον, ἀλλ' ἵνα καὶ τοῖς ἄλλοις εὐσεβείας χαρακτῆρα, τὴν ἐκείνου προθείης πολιτείαν τε καὶ παραίνεσιν (84). Ἡμῖν δὲ περὶ ζωῆς καὶ θανάτου βραχεία φιλοσοφήσας, καὶ τῆς κατὰ σῶμα καὶ ψυχὴν συζυγίας καὶ διαζεύξεως, καὶ τῶν δύο κόσμων, τοῦ τε παρόντος καὶ οὐχ ἐστώτος, καὶ τοῦ νοουμένου καὶ μένοντος· καὶ πείσας, τοῦ μὲν περιφρονεῖν τὸ ἀπατηλὸν, καὶ ἄτακτον, καὶ ἀνόμηλον, καὶ, ὥσπερ ἐν κύμασιν, ἄνω καὶ κάτω φέρον τε καὶ φερόμενον (85)· τοῦ δὲ προστίθεσθαι τῷ παγίῳ, καὶ σταθερῷ, καὶ θεοειδεῖ, καὶ ὡσαύτως ἔχοντι, καὶ πάσης ἐλευθέριᾳ ταραχῆς καὶ συγχύσεως. Οὕτω γὰρ ἂν ἤττον ἀνίψεν ἡμᾶς οἱ προεκδημήσαντες· ἀλλὰ καὶ ἡῶμεν, εἰ ἐνθὲνδε ἀπάγων (86) ἡμᾶς ὁ λόγος, ἄνω τιθείη, καὶ τὸ παρὸν ἀηδὲς ἐναποκρύπτει τῷ μέλλοντι, καὶ πείθῃ, ὅτι καὶ αὐτοὶ παρὰ Δεσπότην ἀγαθὸν ἐπιγιγόμεθα, καὶ βελτίων ἢ κατοικία τῆς παροικίας· καὶ ὅπερ ἐστὶ τοῖς πλείουσι λιμὴν εὐδίας, τοῦτο τοῖς ἐνταῦθα χειμαζομένοις ἢ ἐκείσε μετάστασις καὶ μετάθεσις (87)· ἢ ὥσπερ οἱ μακρὰν ὁδὸν προκαταλύσαντες, τῶν ὁδοπορούντων καὶ μοχλοῦν-

⁷⁷ Prov. xvi, 51. ⁷⁸ Psal. xxi, 2.

(79) Ἀπηυθυνόμεθα. Sic Reg. c. In ed., ἀπευθυνόμεθα.

(80) Στεφανούμενος. Reg. a, στεφανούμενον.

(81) Ἡπορημένον, καὶ. Gregem pastore destitutum, etc. Sic Reg. a, tres Colb. et Or. 4. Deest καὶ in ed.

(82) Ἐναναπαυόμενον. Sic Or. 4. In ed., ἐναπαυόμενον.

(83) Ἀγαπῶν. Coisl. 1, et Par. ἀγαπῶν

(84) Παραίνεσιν. Coisl. 1, προαίρεσιν, « propositionem ».

(85) Φέρον τε καὶ φερόμενον. « Qua ferat et feratur. »

(86) Ἀπάγων. Reg. a, ἀπαγών.

(87) Καὶ μετάθεσις. « Et transpositio. permutationis. » Deest in Reg. a. Vox sane superflua. nec a Billio reddita.

των ἐτι ῥαύους καὶ ἀπονύστεροι· οὕτως οἱ (88) ἐπι-
 τυχόντες τοῦ ἐκεῖ καταλύματος, τῶν ἐτι τὴν σκο-
 λῖαν καὶ χρημύνην τοῦ βίου τούτου τεμνόντων ὁδὸν,
 ἀμείνους καὶ ἀνεκτότεροι.

qui longum iter priores confecerunt, minus difficultatis ac molestiæ habent, quam qui adhuc iter faciunt, atque in labore versantur; ita tolerabilior et melior eorum conditio sit, qui ad illud hospitium jam pervenerunt, quam qui sinuosum adhuc et præceps hujus vitæ iter emetiuntur

Δ'. Ἡμᾶς μὲν οὕτω παραμυθήσῃ τὴν ποίμνην δὲ πῶς; Πρῶτον μὲν τὴν σὴν ὑποσχόμενος ἐπιστάσαν καὶ ἡγεμονίαν, οὗ πάσι καλὸν ὑπὸ τὰς πτέρυγας ἀναπαύεσθαι, καὶ οὗ διζόμεν τῆς φωνῆς μᾶλλον, ἢ πηγῆς τῆς καθαρωτάτης οἱ διψεῖ κάμνοντες. Δεύτερον δὲ πείσας, ὡς οὐδὲ νῦν ἡμᾶς ἀπολέλοιπεν ὁ Ποιμὴν ὁ καλὸς, ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων· ἀλλὰ καὶ πάρεστι, καὶ ποιμαίνει, καὶ ὁδηγεῖ, καὶ γινώσκει τὰ ἴδια, καὶ γινώσκειται ὑπὸ τῶν ἰδίων· σωματικῶς μὲν οὐχ ὁρώμενος, πνευματικῶς δὲ συγγινώμενος, καὶ προπολεμῶν τῆς ποίμνης κατὰ τῶν λύκων, καὶ οὐδὲν συγχωρῶν διὰ τῆς αὐτῆς ὑπερβαίνοντι ληστρικῶς τε καὶ ἐπιθεύλως, ξένη φωνὴ κατασύρειν καὶ διακλέπτειν ψυχὰς τῇ ἀληθείᾳ καλῶς ἡγμένης. Πείθομαι δ', ὅτι καὶ τῇ πρεσβείᾳ νῦν μᾶλλον, ἢ πρότερον τῇ διδασκαλίᾳ, ὅση καὶ μᾶλλον ἐγγίζει Θεῷ, τὰς σωματικὰς πέδας ἀποσεισάμενος, καὶ τῆς ἐπιβολούσης τὸν νοῦν ἰλῦος ἀπηλλαγμένος, καὶ γυμνῷ γυμνὸς ἐντυγχάνων τῷ πρώτῳ καὶ καθαρωτῶν νοί, τάξεως καὶ παύρησις ἀγγελικῆς, εἰ μὴ τολμηρὸν τοῦτο εἰπεῖν, ἀξιούμενος. Ταῦτα μὲν οὖν (89) αὐτὸς διαθήσεις καὶ φιλοσοφῆσεις ἀμεινον ἢ ὡς ἂν αὐτὸς παραδείξαιμι, καὶ λόγου δυνάμει καὶ πνεύματος. Ἵνα δὲ μὴ δι' ἄγνοιαν τῶν ἐκείνου καλῶν παραπολὺ τῆς ἀξίας ὁ λόγος ἐλαττωθῇ, βραχέα τῆς εὐφροσύνης, ἐξ ὧν αὐτὸς συνεπίσταμαι τῷ ἀπελθόντι, σκιαγραφῶ (90), καὶ προχαράξω, καὶ παραδώσω σοι, τῷ καλῷ τῶν τοιούτων γραφεῖ, τῆς ἀρετῆς τῆς ἐκείνου τὸ κάλλος ἀπακριβῶσαι, καὶ παραδοῦναι ταῖς πάντων ἀκοαῖς τε καὶ διανοαῖς.

lineabo, atque adumbrabo, ac tibi perito hujusmodi rerum pictori, virtutis illius pulchritudinem accuratius expoliendam, atque omnium mortalium aures et animis tradendam, dabo.

Ε'. Ἐκεῖνος τοίνυν (ἵνα πατρίδα, καὶ γένος; καὶ δὲ σώματος εὐφροσύνην) (91), καὶ τὴν ἐξωθεν περιφάνειαν, καὶ τὰλλα οἷς μέγα φρονοῦσιν ἄνθρωποι, τοῖς τῶν ἐγκωμίων νόμοις παρεῖς, ἐκ τῶν ἡμῶν πρώτων καὶ οἰκειωτάτων ἀρξώμαι, ῥίξης ἐγένετο βλάστημα οὐκ ἐπαινετῆς, οὐδὲ εὐφροσύνης εἰς εὐσέβειαν (οὐ γὰρ αἰσχύνονται τοῖς πρώτοις, τοῖς τελευταίοις θαρσύνονται), οὐδὲ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ πεφυτευμένης, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀτόπου καὶ ἀλλοκότου (92), ἐκ δυοῖν τοῖν ἐναντιωτάτοις συγκεκραμένης, Ἑλληνικῆς τε πλάνης, καὶ νομικῆς τερατείας· ὧν ἀμφοτέρων τὰ (93) μέρη φυγῶν, ἐκ μερῶν συνετέθη. Τῆς μὲν γὰρ τὰ εἰδωλα καὶ τὰς θυσίας ἀποπεμπόμενοι, τιμῶσι τὸ

⁸⁸ Joan. x, 11

(88) Οἱ. Sic Reg. a, et Or. 1. Deest in ed.

(89) Οὐρ. Deest in Regg. a, bm, et Or. 1.

(90) Σκιαγραφῶ. Sic Regg. a, bm. In ed., σκιογραφῶ.

(91) Σώματος εὐφροσύνην. «Ad omnia naturalem

A habitatio peregrinatione melior et præstantior sit; quodque navigantibus tranquillius portus est, hoc iis, qui hujus vitæ procellis agitantur, migratio ad alteram vitam existat: aut etiam quemadmodum jam pervenerunt, quam qui sinuosum adhuc et præceps hujus vitæ iter emetiuntur

IV. Ac nos quidem ad hunc modum consolaberis. Quonam autem pacto gregem? Primum si curam tuam et ductum tuum, hoc est, ejus viri, sub cuius pennis requiescere omnibus pulchrum ac præclarum est, et cuius vocem magis sitimus quam purissimos fontes, ii, qui siti laborant, non defuturum pollicearis. Deinde si nos eo adduxeris, ut ab illo bono Pastore, qui pro ovibus animam suam posuit⁸⁸, nos ne nunc quidem relictos esse confidamus; quin potius eum, et adesce, et pascere, et deducere, et oves suas cognoscere, et a suis cognosci, non illum quidem corporeo modo sese spectandum præbentem, sed spirituales in modum nobiscum versantem, ac pro grege adversus lupos pugnantes, nec quemquam, prædonum more, ac per insidias, caulam transilire, atque animas veritate recte institutas peregrina voce distrahere ac subripere sinentem. Nec dubito quin hoc nunc quoque tanto magis deprecatione sua, quam prius doctrina, præstet, quanto nunc magis Deo appropinquat, ut qui corporeas compedes excusserit, ac limo illo mentis puritatem inficiente, liberatus sit, nudusque cum nuda principe et purissima mente versetur, angelici ordinis dignitatem et fiduciam (nisi hoc dictu audax est) consecutus. Ac tu quidem pro ea sermonis et spiritus facultate, qua polles, rectus ipse per te, quam tibi ego indicare possim, constitues ac philosophaberis. Ne autem ob virtutum illius ignorance oratio **333** infra dignitatem longe subsistat, breves quasdam encomii partes, ex iis, quæ in defuncto agnovi, de-

V. Ille igitur (ut patriam, genus, corporis dotes, externum splendorem, et alia, ob quæ homines magnifice de se sentiunt, ad encomiorum leges remittam, atque ab his, quæ nobis prima et maxime propria sunt, initium ducam) ex radice ortus est minime laudabili, nec ad pietatem recte comparata (non enim priorum me pudet, postremis confidentem); nec in domo Dei plantata, verum admodum absurda et prodigiosa, ex duabus rebus maxime contrariis, hoc est, ex gentili errore et legali vanitate conflata; quarum utriusque partes quasdam fugiens, ex quibusdam partibus conflata et constituta est. Etenim illius quidem

corporis dexteritatem.

(92) Ἀλλοκότου. Gloss., ἐναντίας, ξένης, «adversa, peregrina.»

(93) Τά. Deest in Reg. bm.

idola et sacrificia rejicientes, ignem et lucernas collocant; hujus autem Sabbatum et jejunam quendam a nonnullis cibis abstinentiam observantes, circumcisionem aspernantur. Atque humiles et abjecti homines Hypsistariorum nomen sibi tribuunt, ac soli Omnipotentī venerationem adhibent. Hoc ille modo cum ad impietatem biformis quodammodo esset, quidnam ex quonam existit? Equidem ignoro, num gratiam illam, a qua vocatus est, an illius voluntatem animique propositum magis laudare debeam. Utcunque sit, usque adeo mentis oculum ab iis levis, quæ ipsi insidebant, repurgavit, ac tanta celeritate ad veritatem accurrit, ut quod cælestis Patris ac veræ hæreditatis causa, et matre, et facultatibus, aliquandiu carere sustinuerit, atque hanc ignominiam, æquius et facilius quam alii summos honores, tulerit, minus ipse mirer, licet alioqui res ea non parva admiratione digna sit. Quid ita? Quoniam hæc gloria illi cum multis aliis communis est, omnesque magna illa Dei sagena includi, ac piscatorum sermonibus irritari oportet; tametsi alii citius, alii serius ab ipsius rebus potissimum admirari subit, hoc necessario dicendum est.

VI. Ille, ante etiam quam ad nostram caulam se contulisset, noster erat. Mores **334** quippe ipsum nobis asciscabant. Ut enim multi ex nostris nobiscum non sunt, quos scilicet a communi corpore vita remouet: sic contra multi exterorum ad nos spectant, quicunque nimirum fidem moribus antevertunt, ac solo nomine carent, cum rem ipsam teneant. Quo in numero meus quoque pater erat, ramus quidem ille alienus, cæterum vita et moribus ad nos propendens. Ac pudicitia quidem laude adeo excelluit, ut idem simul, et amabilissimus, et castissimus esset, quæ duo haud facile in unum concurrunt. Justitiæ autem, quod majus et illustrius argumentum afferri potest, quàm quod, in magnis reipublicæ muneribus versatus, ne teruncio quidem facultates suas auxerit, idque cum alios cerneret publicis bonis Briarei manus, ut dici solet, inficientes, ac malis lacris turgentibus? Sic enim opes injuste collectas voco. Prudentiæ porro quanquam hæc quoque non exigua indicia sunt, plura tamen oratio longius progressa declarabit. Pro his rebus fidem quoque, ut opinor, præmii loco retulit. Id vero quo pacto contigerit (neque enim res tanta silentio prætereunda est), perspicuum faciemus.

VII. Divinam Scripturam dicentem audiui: *Mulierem fortem quis inveniet*? Ac donum istud divi-

¹⁴ Prov. xxxi, 10.

(94) *Βρώματα* ἔστιν ἄ. Sic Reg. hm, Coisl. 2, Or. 1. Mendose in editis, *πρόβατα* ἔς τινα.

(95) *Τῆς ἐπικειμένης*. Or. 1, τῆς περιχειμένης.

(96) *Λήμης*. Gloss.: Λήμη, τὸ συνιστάμενον ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς λευκὸν ἔστι· «Lippitudo», id est, «tibi quædam species, quod lippientium oculis adhæret.»

(97) *Τάχει*. Coisl. 1, τάχυν.

(98) *Αὐτῷ*. Sic Or. 1. In ed., αὐτό.

(99) *Φιλοτίμημα*. Reg. 2, φιλότιμον.

πῦρ καὶ τὰ λύχνα· τῆς δὲ τὸ Σάββατον αἰδούμενοι, καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματα ἔστιν ἄ(94) μικρολογίαν, τὴν περιτομὴν ἀτιμάζουσιν. Ὑψιστάριοι τοῖς ταπεινοῖς ὄνομα, καὶ ὁ Παντοκράτωρ δὴ μόνος αὐτοῖς σεβάσμιος. Καὶ οὕτω διφυεῖς τις ὢν εἰς ἀσέβειαν, ἐκ τίνος τί γίνεται; Οὐκ οἶδα, πότερον τὴν καλίσασαν αὐτὸν χάριν ἐπαινέσω πλέον, ἢ τὴν ἐκείνου προαίρεσιν. Πλὴν οὕτω τὸν τῆς διανοίας ὀφθαλμὸν τῆς ἐπικειμένης (95) αὐτῷ λήμης (96) ἀνεκαθάρθη, καὶ τοσοῦτῳ τάχει (97) τῇ ἀληθείᾳ προσέδραμεν, ὥστε ὅτι μὲν καὶ μητὲρ, καὶ οὐσίας ἐκπεσεῖν ἄχρι τινός, ὑπὲρ τοῦ ἄνω Πατρὸς καὶ τῆς ἀληθινῆς κληρονομίας ἠνέσχετο, καὶ ῥῶον ἤνεγκε τὴν ἀτιμίαν ταύτην, ἢ τὰς μεγίστας τιμὰς ἑτέροι, τοῦτο μὲν ἤττον θαυμάζω, καίτοι λίαν ὄν θαυμαστόν. Διαιτί; Ὅτι κοινὸν αὐτῷ (98) πρὸς πολλοὺς ἄλλους τὸ φιλοτίμημα (99), καὶ πάντας εἶσω γενέσθαι δεῖ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ σαγήνης, καὶ τοῖς τῶν ἀλλείων λόγοις σαγηνευθῆναι, καὶ οἱ μὲν πρότερον, οἱ δὲ ὕστερον τῷ Εὐαγγελίῳ περιληφθῶσιν. Ὁ δὲ μάλιστα μοι τῶν ἐκείνου θαυμάζειν ἔπεισι, τοῦτο εἰπεῖν ἀναγκαῖον.

Evangelio comprehendantur. Quod autem mihi ex

Γ'. Ἐκεῖνος καὶ πρὸ τῆς ἡμετέρας αὐλῆς ἦν ἡμέτερος· εἰσποιεῖ γὰρ αὐτὸν ἡμῖν ὁ τρόπος. Ὅσπερ γὰρ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν, οὗς ὁ βίος ἄλλοτριῶ τοῦ κοινῷ σώματος· οὕτω πολλοὶ τῶν ἑξωθεν πρὸς ἡμῶν, ὅσοι τῷ τρόπῳ τὴν πίστιν φθάνουσι, καὶ δέονται τοῦ ὀνόματος, τὸ ἔργον ἔχοντες. Τούτων καὶ ὁ ἐμὸς ἦν πατήρ, πτόρ-
C
θος ἄλλότριος, τῷ (1) βίῳ πρὸς ἡμᾶς ἐπικλίνων. Σωφροσύνη μὲν γε τοσοῦτον διήνεγκεν, ὥστε ὁ αὐτὸς ἐρασμιωτάτος τε ἅμα γενέσθαι καὶ κοσμιωτάτος· ἃ χαλεπὸν ἀμφοτέρω συνδραμεῖν. Δικαιοσύνης δὲ τί μείζον γνώρισμα καὶ περιφανέστερον, ἢ ὅτι πολιτείας οὐ τὰ δεύτερα ἐσχηκώς, οὐδὲ μιᾶ δραχμῇ πλείω τὴν οὐσίαν πεποίηκε, καίτοιγε τοὺς ἄλλους ὁρῶν τὰς Βριάρεω χεῖρας ἐπιβάλλοντας τοῖς δημοσίοις, καὶ τοῖς κακοῖς πόροις φλεγμαίνοντας; οὕτω γὰρ ἐγὼ καλῶ τὴν ἀδίκον εὐπορίαν. Φρονήσεως δὲ, μικρὰ μὲν οὐδὲ ταῦτα γνωρίσματα, δηλώσει δὲ τὰ πλείω προῖόν ὁ λόγος. Τούτων καὶ μισθὸν (2), οἶμαι, τὴν πίστιν ἠνέγκατο. Τὸ δὲ ὅπως (οὐδὲ γὰρ ἄξιον σιωπᾶσθαι πρᾶγμα τοσοῦτον), αὐτοὶ
D
παραστήσωμεν (3).

Z'. *Γυναικα μὲν ἀνδρεῖαν τίς εὐρήσει;* τῆς θείας ἤκουσα λεγοῦσας Γραφῆς· καὶ τὸ δῶρον θε-

(1) *Τῷ*. Sic Reg. hm, et Or. 1. Deest in ed.

(2) *Τούτων καὶ μισθόν*, etc. Ilac verba non sic intelligenda sunt, nec intellexisse censendus est Gregorius, quasi quispiam ullis moralium virtutum officiis fidem mereri possit. Est enim fides donum Dei, non operum merces. Improprie tamen potuit «mercedem» dicere, pro congrua quadam ad fidem præparatione, et quasi non repugnantiā; quæ nec ipsa Dei munere vacare censenda est.

(3) *Παραστήσωμεν*. Or. 1, παραστήσωμεν.

θεν ειναι. τὴν ἀγαθὴν παρὰ τοῦ Κυρίου συζυγίαν ἀρμόζεσθαι. Τὸ δ' αὐτὸ (4) δοκεῖ καὶ τοῖς ἐξωθεν· εἴπερ ἐκείνων (5) τὸ, *Γυναικὸς ἀνὴρ χρημ' οὐδὲν ληίζεται κάλλιον ἐσθλῆς, οὐδὲ χειρόν τῆς ἐναντίας*. Τοῦ δὲ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅστις κατὰ τοῦτο εὐδαιμονέστερος. Οἶμαι γάρ, εἴ τις ἐκ περάτων γῆς, καὶ παντὸς γένους ἀνθρώπων, τὴν ἀρίστην ἀρμόσασθαι συζυγίαν. ἐσπούδασεν, οὐκ εἶναι ταύτης εὐρεῖν ἀμείνω καὶ ἀρμοδιωτέραν. Οὕτω γὰρ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἰς ἐν συνῆλθε τὰ κράτιστα, ὥστε οὐκ ἦττον ἀρετῆς ἢ σωματῶν γενέσθαι συζυγίαν τὸν γάμον· ἐπεὶ τῶν ἄλλων κρατοῦντες, ἀλλήλων κρατεῖν οὐκ ἔχον, διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἰσόρροπον καὶ ὁμότιμον (6)

Η'. Καὶ τῷ μὲν Ἀδὰμ ἡ δοθεῖσα κατ' αὐτὸν βοήθς (ἐπειδὴ καλὸν ἦν μὴ μόνον εἶναι τὸν ἀνθρώπον), ἀντὶ συνεργοῦ πολεμία κατέστη, καὶ οὐκ ὁμόζυγος, ἀλλ' ἀντιθετός· κλέψασα τὸν ἄνδρα δι' ἡδονῆς. καὶ τῷ ξύλῳ τῆς γνώσεως τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἀλλοτριώσασα. Τῷ δὲ οὐ συνεργὸς μόνον ἢ παρὰ Θεοῦ δοθεῖσα (ἦττον γὰρ τοῦτο θαυμαστὸν), ἀλλὰ καὶ ἀρχηγὸς γίνεται, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ πρὸς τὰ κράτιστα δι' ἑαυτῆς ἀγούσα· καὶ τὰ μὲν ἄλλα τοῦ ἀνδρὸς κρατεῖσθαι νόμῳ συζυγίας ἀριστον εἶναι κρίνουσα, τῆς εὐσεβείας δὲ οὐκ αἰσχυνομένη παρέχειν ἑαυτὴν καὶ διδάσκαλον. Ὁ θαυμάζειν μὲν ἐκείνης ἄξιον, θαυμάζειν δὲ πλεόν τὸν ἔκοντι ἡττώμενον (7). Ἐκείνη γάρ ἐστιν ἡ, τῶν ἄλλων γυναικῶν κάλλει φιλοτιμουμένη καὶ ὑψουμένη, ὅσον τε φυσικὸν καὶ ὅσον ἐπίπλαστον, ἐν ἐπισταμένῳ κάλλος, τὸ τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ τὴν θεῶν εἰκόνα ἢ συντηρεῖν, ἢ ἀνακαθαίρειν εἰς δύναμιν· τοὺς δὲ γραπτὸς (8) καὶ τεχνητὸς κόσμος, ταῖς ἐπὶ τῆς σκηπῆς ἀπορρίψασα. Μίαν δὲ ἀληθινὴν εὐγένειαν γινώσκουσα, τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὸ εἰδέναι πόθεν τε γεγόναμεν, καὶ ποῦ καταπτήσομεν. Ἐνα δὲ πλοῦτον ἀσφαλῆ τε καὶ ἀσυλον, τὸ ἀποπλοῦτεῖν Θεῷ, καὶ τοῖς πένησι, καὶ μάλιστα τῶν ἐκ γένους (9) τοῖς ἀπανθήσαντι· οἷς τὸ μὲν ἄχρι τῆς χρείας ἐπαρκεῖν, οὐ λύσιν τῆς συμφορᾶς, ἀλλ' ὑπόμνησιν ἔχειν ἐνόμιζεν· τὸ δὲ ἐλευθεριώτερον εὖ ποιεῖν, τοῦτο εἶναι τιμῆς βεβαίας καὶ παραμυθίας τελεωτάτης. Καὶ τῶν μὲν τῇ οἰκωφελείᾳ προεχουσῶν, τῶν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ (καὶ γὰρ χαλεπὸν ἀμφοτέρων ἐπιτυχεῖν), ἀμφοτέροις ἀπάσας νικήσασα, καὶ τῷ περὶ ἑκάτερον ἄκριψ, καὶ τῷ μόνῃ τὰ δύο συναγαγεῖν. Οὕτω μὲν τὸν οἶκον συναύξουσα ταῖς ἑαυτῆς ἐπιμελείαις καὶ περινοίαις, κατὰ τοὺς Σολομῶντος περὶ τῆς ἀνδρείας γυναικὸς ὅρους καὶ νό-

Α nitus esse, bonumque conjugium a Domino conciliari. Qua in sententia externi quoque sunt; siquidem illorum hoc est: *Nullam proba uxorē meliorem rem cuiquam obvenire posse, nec rursus improba peiorem*. Hac porro in re dici non potest quis eo felicior exstiterit. Sic enim existimo, si quis ab ultimis terrarum finibus, atque ex universo hominum genere, præstantissimum conjugium conciliare studisset, nullum usquam hoc præstantius aptiusque reperiri potuisse. Ita enim virorum ac mulierum optima et præclarissima quæque in unum confluxerant, ut hoc matrimonium, non minus virtutis, quam corporum, nexus esset. Nam cum alios vincent, tamen ob virtutis æqualitatem neuter alteri victoriam eripere poterat

B VIII. Et quidem illa, quæ Adamo, adjumenti causa, similis illi data fuerat (nec enim hominem solum esse bonum erat⁴¹), pro socia hostem se præbuit, pro conjuge adversariam; ut quæ voluptatis illecebra 335 maritum in fraudem induxerit, ac per scientiæ lignum a vitæ ligno averterit. Huic contra mulier Dei beneficio concessa, non modo adiutrix (minus enim id laudis et admirationis haberet), sed et dux, et antesignana fuit, utpote quæ eum vita et sermone ad optima quæque per seipsam ducens, ac cæteris quidem in rebus, uti matrimonii leges ferebant, viro suo parere optimum esse judicans, fidei autem et pietatis magistratam quoque se præbere haudquaquam erubuit. Quam quidem cum hoc nomine admirari par sit, tum vero maritum amplius admirari convenit, qui sponte cedebat. Illa enim est, quæ cum aliæ mulieres ob formæ elegantiam, tam nativam, quam sictam et ascititiam, gloriari atque animis efferri soleant, ipsa contra hanc unam, quæ in anima divinaque imagine, sive tuenda, sive pro viribus repurganda, posita est, pulchritudinem agnoscebat; pictos autem et arte quæritos ornatus ad scenicas mulierculas abijciebat. Unam item nobilitatem in pietate sitam esse censebat, atque in eo, ut unde ortum habuimus, et quo tandem proventuri simus, intelligamus. Solas insuper has tutas atque ab omni subreptione immunes opes ducebat, nimirum Deo et pauperibus opes effundere, ac præsertim consanguineis, qui fortunæ suis, tanquam flore quodam, excidissent; quibus, quod necesse esset, duntaxat præbere, non calamitatis depulsionem, sed monumentum esse judicabat: liberalius autem et prolixius eos juvare, id demum firmi honoris ac perfectissimi solatii esse. Jam cum aliæ rei

⁴¹ Gen. II, 18.

(4) Αὐτό. Sic Reg. bm, Coisl. I, et Or. I. in ed., αὐτόν.

(5) Ἐκείνων. « Illorum, » id est, « unius ex ipsi, » nempe Hesiodi, lib. *Operum et dierum*, vers. 700, cujus hæc sunt verba:

Οὐ μὲν γὰρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζ' ἄμεινον
τῆς ἀγαθῆς. τῆς δ' αὐτὲ κακῆς οὐρίγονο ἄλλο.
Nihil enim vir melius sortiri potest muliere
Bona, rursus vero mala non durius aliud.

(6) Ἰσόρροπον καὶ ὁμότιμον. « Ob æquales virtutis lances, parèntque præstantiam »

(7) Ἐξορτὴ ἡττώμενον. Jes., ἔξον τῇ ἡττώμενον [mendose].

(8) Γραπτὸς. Jes., χρυπτὸς, « occultos. »

(9) Τῶν ἐκ γένους. « Consanguineos. » Elias « homines nobili et claro genere ortos » intelligit. Ita etiam Basilus: ἐκ γένους, τούτ' ἐστι ἐξ εὐγενείας καὶ πλοῦτου πεπρωκότας· « consanguineos, » id est, « qui a nobilitate et fortuna desciverunt. »

familiaris augendæ laude, aliæ pietatis gloria excellant (utrumque enim assequi difficile est), utroque nomine mulieres omnes superavit : tum quod utrumque horum ad summum usque præstiterit, tum quod sola duo ista complexa fuerit. Rem enim domesticam industria et solertia sua, juxta leges pietatem colere nesciret : Deo rursus ac divinis rebus ita sese addidit, tanquam a rerum domestica.

Α μους, ὡς εὐσεβεῖν οὐκ εἰδυῖα· οὕτω δὲ προσκειμένη Θεῷ καὶ τοῖς θεοῖς, ὡς οἰκουρίας πλείστον ἀπέχουσα· καὶ οὐδὲν ὑπὸ (10) τοῦ ἐτέρου παραβλαπτομένη πρὸς θάτερον, ἀμφοτέρω δὲ δι' ἄλλῃων κρατύνουσα.

IX. Quodnam orationis tempus, ecquis locus erat latuit? Nihil enim toto die erat, ad quod prius impelleretur. Imo vero quænam unquam parem spem habuit fore, ut simul atque aliquid petisset, statim, quod peteret, consequeretur? Quænam sacerdotum manum vultumque ita verita est, aut omne philosophiæ genus coluit? **336** Quænam jejuniis et vigiliis carnem magis attenuavit, aut diurnis ac nocturnis psalmodiis columnæ instar fixa stetit? Quænam virginitatem majore in admiratione habuit, quamvis connubii vinculum sustinens? Quænam orphanis ac viduis majori præsidio fuit? Quænam lugentibus calamitales æque sublevavit? Atque hæc insuper, quæ parva quidem fortasse sunt, atque a nonnullis etiam contemnuntur, quod plerisque non facile pateant (sit enim fere, ut quod quispiam assequi non potest, id ob invidiam ne credibile quidem esse putet), apud me tamen in magno pretio sunt, quoniam fidei inventa erant et spiritualis fervoris conatus. Quo in genere illud est, quod in sacris conventibus aut locis nunquam illius vox audita sit, si necessarias et mysticas excipiamus.

Β οὕτως ἡδέσθη χεῖρα καὶ πρόσωπον, ἥ πᾶν εἶδος φιλοσοφίας ἐτίμησεν; Τίς δὲ μάλλον νηστειαῖς καὶ ἀγρυνῖαις τὰς σάρκας ὑπέσπασεν, ἢ ψαλμωδίαῖς ἐαυτὴν ἐστήλωσε (13) παννύχοις τε καὶ ἡμερησiais; Τίς μὲν παρθενίαν ἡγάσθη πλέον, καίπερ ἀνασχομένη δέσεως; Τίς δὲ ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἀμείνων ἐγένετο παραστάτις (14); τίς δὲ πενθοῦσι τὰς συμφορὰς οὕτω συνυπεκούφισε (15); Καὶ ταῦτα ὅ, τὰ μικρὰ μὲν ἴσως, τυχὸν δὲ τισὶ καὶ διαπνυόμενα, ὅτι μὴδὲ προσιτὰ βραδίως τοῖς πλείοσι (τὸ γὰρ οὐκ ἐφικτὸν οὐδὲ πιστόν πως διὰ τὸν φθόνον), ἐμοὶ δὲ καὶ λίαν τιμώμενα, ὅτι πίστεως ἦν εὐρήματα, καὶ πνευματικῆς ζέσεως ἐγγειρήματα. Οἷον τὸ μὴποτε φωνῇ αὐτῆς ἐν ἱεροῖς ἀκουσθῆναι συλλόγοις, ἢ τόποις, ἔξω τῶν ἀναγκαίων (16) καὶ μυστικῶν.

X. Quod si olim magnum atque amplum altari erat, quod super ipsum nec securis ascendisset, nec viza nec audita ascia esset¹¹ (quo nimirum sublimius aliquid significabatur, nempe nativum et simplex, artisque ac fuci expertus esse debere, quidquid Deo consecratur), cur non illi quoque ad laudem magnum sit, quod silentio sancta honorarit, quod venerandæ mensæ nunquam terga obverterit, nec in divinum pavementum expuerit; quod nullius unquam gentilis feminæ, quamvis aliqui honestissimæ ac propinquissimæ, manibus manum iniecerit, aut labra labris miscuerit; imo nec cum his, qui a profana et impura mensa veniebant, non modo sponte, sed ne coacta quidem sal commune habuerit, nec impuram et sacrilegam domum adversus conscientiæ legem, aut pertransire unquam aut conspiciere sustinuerit; nec aurem et linguam, res divinas partim accipientem, partim proloquentem, ethnicis narrationibus, ac theatricis cantilenis contaminari passa sit (nihil enim profani sacris conve-

Γ. Καὶ εἰ μέγα τῷ θυσιαστηρίῳ ποτὲ τὸ μὴ πέλε-
κυν ἐπ' αὐτὸ ἀναβῆναι, μὴδὲ ὀφθῆναι, ἢ ἀκουσθῆναι
λαξευτήριον (λόγῳ μίζονι, ὡς θεόν φυσικῶν καὶ
ἀτεχνον εἶναι πᾶν τῷ Θεῷ καθιερούμενον), πῶς οὐχὶ
καὶ παρ' ἐκείνης μέγα, τὸ σωπῆ τιμᾶσθαι τὰ ἄγρια,
τὸ μὴποτε νῶτα δοθῆναι τῇ σεβασμῷ (17) τραπέζῃ,
μὴδὲ καταπτυσθῆναι θεῖον ἕδος, τὸ μὴποτε δεξιὰν
ἐμβληθῆναι ἢ χεῖλη μιγῆναι χειρὶν Ἑλληνικαῖς ἢ
χεῖλεσι μὴδὲ τῆς τέλλα κοσμιωτάτης γυναῖκος καὶ
οἰκιοτάτης; ἀλλὰ μὴδὲ ἄλῶν κοινωνῆσαι, μὴ ὅτι
ἐκούσαν, ἀλλὰ μὴδὲ βιασθῆσαν, τοῖς ἀπὸ τῆς βεβήλου
καὶ ἀνάγνου τραπέζης· μὴδὲ μιὰρην οἶκον ἢ παρελ-
θεῖν ποτε, ἢ ἰδεῖν ἀνασχέσθαι, παρὰ τὴν τοῦ συνειδός
νομοθεσίαν· μὴδὲ διηγήμασιν Ἑλληνικοῖς, ἢ ἁσ-
μασι θεατρικοῖς καταμολυνθῆναι τὴν ἀκοήν, ἢ τὴν
γλῶσσαν, τὴν τὰ θεῖα δεχομένην ἢ φθειρομένην
(οὐδὲν γὰρ ἱεροῖς πρέπειν ἀνίστασθαι)· καὶ δ' οὕτως
θαυμασιώτερον, τὸ μὴποτε τοσοῦτον δοῦναι πένθει
σωματικῇ, καίτοιγε διαφερόντως χαμπατομένην καὶ
τοῖς τῶν ξένων πάθειναι, ὥστε ἢ γοεράν ποτε πρὸ

¹¹ Deut. xlviii, 5.

(10) Ὑπό. Or. 1, ἀπό.

(11) Τόπος; δ. Jes., τόπος. Const. 1, ἦ.

(12) Τῷ αἰτεῖν. Const. 1, τὸ αἰτεῖν.

(13) Ἐστήλωσε. Billius : « Columnæ instar se-
ipsam affixit. »

(14) Παραστάτις. In quibusdam, προστάτις.

(15) Συνυπεκούφισε. Or. 1, συνεκούφισε.

(16) Ἀναγκαίων, etc. Per « voces necessarias et
mysticas, » eas intelligit Elias, quibus plebs tota
sacerdotibus accinebat, quales sunt, ut in scholio
legitur, voces : « Amen, et cum Spiritu tuo : San-
ctus, sanctus, et similia : » Ἀμήν· καὶ τῷ Πνεύματι
σου· καὶ τὸ, Ἄγιος, ἄγιος, καὶ τὰ τοιαῦτα

(17) Σεβασμῷ. Or. 4, σεβασμῷ.

τῆς εὐχαριστίας (18) βαγῆναι φωνήν, ἣ δάκρυον ἐκ-
πεσεῖν βλεφάρου μουστικῶς σφραγισθέντος, ἡ σχῆμα
πένθιμον παραμένειν, καίτοιγε πολλῶν πολλὰκις
συμπεσόντων αὐτῇ λυπηρῶν, λαμπρᾶς (19) παρού-
σης ἡμέρας. Ψυχὴ γὰρ εἶναι θεοφιλοῦς ὑποκλίνειν
τοῖς θεοῖς ἅπαν ἀνθρώπινον.

adesset, quamvis ipsi multæ persæpe molestiæ acciderint, lugubris habitus permaneret. Piæ enim ac
Deo charæ animæ esse censebat, divinis rebus humana omnia submittere.

ΙΑ'. Καὶ σιωπῶ τὰ τούτων ἀπορρήτοτερα, ὧν θεὸς
μάρτυς, καὶ τῶν πιστῶν (20) θεραπευιδῶν αἷς τὸ
τοιαῦτα ἐπίστευσε. Τὸ γὰρ καθ' ἡμᾶς ἰσως οὐδὲ
μνήμης ἀξιοτέον, ὡς ἀναξίους τοῦ ἐλπισθέντος· εἰ
κάκεινῃ μέγα τὸ ἐπιχειρήμα (21), ὅτι καὶ πρὸ γενέ-
σεως ἡμᾶς καθυπέσχετο τῷ Θεῷ, μηδὲν τὸ μέλλον
εὐλαθεύσειν, καὶ γεννηθέντας εὐθὺς ἀνέθηκε. Θεοῦ
δὲ τὸ μὴ πάντῃ διαμαρτεῖν αὐτὴν τῆς εὐχῆς, μηδὲ
ἀπωσθῆναι τὸ καλλιέριμα (22). Τούτων μὲν οὖν τὰ
μὲν παρὴν ἦδη, τὰ δὲ ἐμελλε, ταῖς κατὰ μέρος προσ-
θήκαις αὐξόμενα. Καὶ καθάπερ ἥλιος ἤδιστον ταῖς
ἐωθιναῖς προσβάλλων ἀκτίσι, ταῖς μεσημβριναῖς θερ-
μότερος ἴσταται καὶ φαειρότερος· οὕτω καὶ αὕτη, οὐ
μικρὰ τὰ τῆς εὐσεβείας ἀπ' ἀρχῆς ὑποφαίνουσα (23),
τῷ τελευταίῳ φωτὶ πλεόν ἐξέλαμψε. Τότε δ' οὖν
κέντρον οὐ μικρὸν εὐσεβείας οἶκοθεν εἶχεν αὐτὴν ὁ
εἰσοικισάμενος, ἀκωθεν μὲν, καὶ ἐκ προγόνων φιλό-
θεόν τε καὶ φιλόχριστον, καὶ πατρῶων κληρὸν δια-
δεξαμένην τὸν τῆς ἀρετῆς· ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς ἀγρι-
ελαίου, καθὼς ἐκεῖνος, ἐγκεντρίθεισαν εἰς καλλι-
έλαιον, οὐ φέρουσαν δὲ τὸ ἑτεροφυγεῖν δι' ὑπερβολὴν
πίστεως· ἀλλὰ τοῦτο μόνον φιλοσοφῆσαι μὴ δυνα-
μένην, τὰλλα καρτερικωτάτην οὖσαν γυναικῶν καὶ
ἀνδρικωτάτην (24), τὸ ἐξ ἡμισείας ἠνωσθαι τῷ Θεῷ
διὰ τὴν τοῦ τμήματος ἀλλοτρίωσιν, ἀλλὰ μὴ προστε-
θῆναι τῇ σωματικῇ συναφείᾳ τὴν συμφυεῖσαν τοῦ πνεύ-
ματος· καὶ διὰ τοῦτο προσπίπτουσαν μὲν τῷ Θεῷ
νυκτὶ καὶ ἡμέρας, καὶ παρ' αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν
τῆς κεφαλῆς αἰτουμένην ἐν πολλαῖς νηστεαῖς καὶ
δάκρυσι, προσκειμένην δὲ τῷ ἀνδρὶ φιλοπόνως, καὶ
πολυτρώπως αὐτὸν ἐμπορευομένην, ὀνειδισμοῖς, νου-
θεσίαις, θεραπεσίαις, ἀλλοτριώσεσι, τὸ μέγιστον, τῷ
οἰκείῳ τρόπῳ, καὶ τῷ θερμότερῳ περὶ τὴν εὐλάβειαν,
ἢ μάλιστα ψυχὴ κάμπτεται καὶ μαλάσσεται, πρὸς
ἀρετὴν ἐκουσίως βιαζομένη. Ἐμελλε δὲ ἄρα κοίλαι-
νειν (25) τὴν πέτραν ἢ τοῦ ὕδατος ῥανὶς ἀεὶ πλήτ-
τουσα, καὶ χρόνῳ διανύσειν τὸ σπουδαζόμενον· δηλοῖ
δὲ τὰ ἐφεξῆς.

simum re anima flectitur et emollitur, ac voluntarie ad virtutem pertrahitur. Nec vero aliter fieri po-
rat, quin assiduis tandem ictibus gutta lapidem excavaret, ac progressu temporis, quod studebat,
conficeret, quemadmodum ex his, quæ deinceps sequuntur, liquido apparebit.

(18) *Εὐχαριστίας*. Regg. plures, tres Coll. Or.
1, Jes., εὐχαριστηρίου.

(19) *Λαμπρᾶς*, etc. Billius: « Splendido die præ-
sentie. »

(20) *Τῶν πιστῶν*. Deest in Reg. bm.

(21) *Ἐπιχειρήμα*. Reg. a, Or. 1, ἐγγεῖρημα.

(22) *Καλλιέριμα*. « Sacra litata, » a καλλιέρω,
« lito, sacra facio. » Hinc Schol.: Χριστιανοὶ μὲν
ποτε καλλιερῶσι, ὅταν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ προσάγ-
ωσι πνεύματι συντετριμμένοι, καὶ καρδίᾳ τεταπεινω-
μένη· « Christiani quidem tunc sacra faciunt, cum
seipsos Deo offerunt spiritu contrito, et humiliato

A nire statuebat); nec, quod majori admirationi esse
debet, corporeo luctui tantum unquam indulserit,
licet alioqui vel externorum calamitatibus majorem
in modum commoveretur, ut luctuosa vox ei prius,
quam gratiarum actio erumperet, aut ex palpebris
mystice signatis lacryma flueret, aut cum dies festus
acciderint, lugubris habitus permaneret. Piæ enim ac
Deo charæ animæ esse censebat, divinis rebus humana omnia submittere.

337 XI. Ac, quæ his occultiora sunt, taceo,
quorum testis est Deus, et ancillæ, quarum fidei
res hujusmodi committebat. Nam illud, quod ad
nos attinet, ne commemoratione quidem fortasse
dignum est, utpote qui ipsius spei haudquaquam
responderimus; quanquam magnus ipsi hic cona-
tus fuit, quod nos etiam ante ortum Deo, futurum
nihil reformidans, promisit, atque in lucem editos
statim consecravit. Dei autem beneficium illud
fuit, quod voto suo non omnino exciderit, nec victi-
ma ea, quam obtulerat, repudiata fuerit. Atque
hæc quidem, partim jam aderant, partim adventa-
bant, tacitis incrementis paulatim augescentia. Et
quemadmodum sol, matutinis radiis in oculos sua-
vissime incidens, meridianis fervidior et splendi-
dior stat; eodem modo illa, cum haud parva pietatis
officia primum subobscurè ostendisset, postremo
lumine magis exsplenduit. Tum igitur haud exi-
guum pietatis stimulum domi habebat, qui eam sibi
matrimonio junxerat, quippe quæ antiquitus, atque
a maioribus suis, Dei et Christi amore prædita
esset, ac virtutis hæreditatem a patribus accepis-
set; non autem, ut ille, ex oleastro in olivam in-
serta fuisset, nec, propter incredibilem quamdam
fidei magnitudinem, cum diversæ religionis homine
jugum ducere sustineret; verum, quamvis alioqui
mulieres omnes patientiæ ac fortitudinis laude supe-
raret, hoc unum æquo animo ferre non posset, se
dimidia tantum ex parte, ob segmenti sui aversionem,
Deo copulari, et non ad corporum cen-
junctionem spiritus etiam unionem adjungi; ac
propterea: dies noctesque ad Dei pedes accideret,
atque pro capitis sui salute cum multis jejuniis et
lacrymis eum obsecraret, atque viro etiam sedulo
instaret, eumque variis modis lucrari contenderet,
probris, admonitionibus, obsequiis, simulatibus, et,
quod maximi momenti erat, morum suorum probi-
tate ac ferventi erga pietatem studio, qua potis-

corde. »

(23) *Ὑποφαίνουσα*. Coisl. 1, ὑφαίνουσα, « te
xuisset. »

(24) *Ἀνδρικωτάτην*. Regg. a, bm, Coisl. 1, Or.
1, ἀνδρειωτάτην.

(25) *Κοίλαινειν*, etc. Notum est apud Græcos
istud proverbium: Κοίλαινει πέτραν ῥανὶς ὕδατος
ἐνδελεγῆ· « Aquæ gutta assidue cadendo cavat
lapidem. » Aet istud etiam huic simile: Πολλὰς
πληγὰς δρῶς στερεὰ δαμάσκει· « Prædura quercus
crebris ictibus cedit. »

XII. Hæc igitur ipsa petebat, et in spe habebat, A ut quæ *sic* magis, quam iuventute, **338** serveret. Neque enim quisquam præsentibus rebus periinde, ut illa rebus in spe positis, confidebat; nec mirum, cum divinæ liberalitatis ac munificentiae periculum jam fecisset. Huic autem ad salutem adiumento erat, tum ratio ipsa, curationem paulatim admittens, tum insomniorum etiam visio, per quæ Deus animam salute dignam sæpenumero juvat. Quænam autem hæc visio erat? Hic mihi jucundissima totius narrationis pars sita est. Putabat se, quod ante nunquam fecerat, quamvis uxor frequens in oratione esset, ex Davidis Psalmis eam partem canere: *Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus*⁴³. Novus et insuetus hic cantus erat, ac desiderium simul cum cantu ingreditur. Quod ubi mulier audivit, voti jam compos facta, occasionem arripit, visionem hanc in jucundissimam partem vera conjectura interpretans, beneficiique magnitudine animi lætitia declarans, ac salutem adurgens, ne quid, quod vocationi obstaret, intercederet, negotiumque, in quod summo studio incumbebant, abrumperet. Et certe, cum res ita tum nata fuisset, ut complures episcopi Nicæam contenderent, quo Arii furori obsisterent, cum recens orta esset hæc hæresis quæ divinitatem sciadebat, Deo sese ac veritatis præconibus tradit, et desiderium confitetur, communisque salutis auxilium ab iis poscit; inter quos insignis quoque ille Leontius erat, qui tum metropolim nostram gubernabat. Miraculum autem, quod hic quoque divina gratia editum est, si reticuerio, magnam profecto ipsi gratiæ injuriam fecero. Huius porro testes sunt non pauci. Spirituale quoddam erratum accurationis disciplinæ magistri admittunt, idque, quod futurum erat, gratia præsignat, ac sacerdotilii forma cum catechesi miscetur. O initiationem minime spontaneam! Etenim in genu inclinatus, ita catechesis sermonibus imbuitur, adeo ut multi, qui aderant, non tantum ingenii solertia præditi, sed etiam ipsi rudes, haud obscuris signis confirmati, quod futurum erat, prædicarent.

XIII. Non multum temporis interfluxerat, cum huic miraculo miraculum **339** aliud adjungitur: hunc autem sermonem piis auribus commendabo; nam apud profanas animas nihil oculi fidem in-

⁴³ Psal. cxxi, 4.

(26) Ἐθάβρει. Reg. a, Or. 1, θαβρεί.

(27) Συνέρπει μέρ... συνέρπει δέ. Coisl. 1, et Or. 1, συνήρει, etc.

(28) Ἀξίαν τοῦ σώζεσθαι. «Salute dignam.» Id cum congruentia quadam intelligendum est; nullum enim ante fidem potest esse meritum.

(29) Πορευσόμεθα. Reg. a, πορευώμεθα.

(30) Μετὰ τῆς ἀληθείας. «Cum veritate.»

(31) Κλήσει. Sic Coisl. 1 et 2, Jes., etc. In ed. κλίσσει.

(32) Ἀή. Sic Reg. bm, Coisl. 1 et 2, Or. 1, etc. In ed., τῇ.

(33) Σπυδευ. Sic plures Regg., et Colb., Coisl. 1 et 2, Or. 1, Jes. In ed., σπυδὴν, [mendose.]

(34) Ἦν ὁ πάνν, etc. Coisl. 1, ἦν ὁ τότε Πόντου, ὁ τῆς καθ' ἡμᾶς.

IB'. Ἦ μὲν καὶ ἦται ταῦτα καὶ ἡλπίζεν, ἅτε τῇ πίστει μᾶλλον ἢ τῇ νεότητι ζέουσα. Καὶ γὰρ οὐδεὶς οὕτως ἐθάβρει (26) τοῖς παροῦσιν, ὥς αὐτῇ τοῖς ἐλπίσθεσι, πείρᾳ μαθούσα τοῦ Θεοῦ τὸ φιλόδορον. Τῷ δὲ συνέρπει μὲν πρὸς σωτηρίαν καὶ ὁ λογισμὸς, κατὰ μικρὸν τὴν θεραπείαν παρασχόμενος· συνέρπει δὲ (27) καὶ ὁνειράτων ὄψις, οἷς εὐεργετῇ πολλάκις Θεὸς ψυχὴν ἀξίαν τοῦ σώζεσθαι (28). Ἀλλὰ τίς ἡ ὄψις; Ἐνταῦθά μοι καὶ τὸ τοῦ διηγῆματος ἡδίστον· Ἐδοξεν, ὃ μῆτιν πρότερον, καίτοι πολλάκις τῆς γυναικὸς ἱκετευσούσης καὶ δεομένης, ψάλλειν ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ Δαδὶδ ἐκείνο τὸ μέρος· *Εὐφράνθη ἐπὶ τοῖς εἰρηκδοῖ μοι· εἰς ὅλον Κυρίου πορευσόμεθα* (29). Καὶ ἡ ψαλμωδία ξένη, καὶ ὁ πόθος τῇ ᾠῇ συνεισέρχεται. Καὶ ὥς ἤκουσεν ἡ τῆς εὐχῆς ἐπιτοχούσα, τὸν καιρὸν ἀρπάζει, ὑποκριναμένη τε τὴν ὄψιν πρὸς τὸ ἡδίστον μετὰ τῆς ἀληθείας (30), καὶ τῇ χαρᾷ δηλούσα τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος, καὶ τὴν σωτηρίαν ἐπιταχύνουσα, μὴ τι παρεμπέσων ἐμποδίσῃ τῇ κλήσει (31), καὶ λύση τὸ σπουδαζόμενον. Καὶ δὴ (32) συμβᾶν τηνικαῦτα πλείους ἀρχιερεῖς ἐπὶ τὴν Νικαίαν σπυδεῖν (33), ἵνα κατὰ τῆς Ἀρείου σῶσις μανίας, ἀρτι τοῦ κακοῦ φρομένου, καὶ τὴν θεότητα τέμνοντος, δίδωσι μὲν αὐτὸν τῷ Θεῷ καὶ τοῖς κήρυξι τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν πόθον ὁμολογῇ, καὶ ζητεῖ παρ' αὐτῶν τὴν κοινὴν σωτηρίαν, ὧν εἰς Ἀσόντιος ἦν ὁ πάνν (34), ὁ τότε τῆς καθ' ἡμᾶς μητροπόλεως ἐξηγούμενος. Ὁ δὲ ἀνταῦθα παρὰ τῆς χάριτος ἀπήνητσε θαῦμα, σφόδρα ἂν ἀδικοῖην τὴν χάριν, εἰ σωπῇ παρελθοίμι· μάρτυρες δὲ οὐκ ὀλίγοι τοῦ θαύματος· Πλανῶνται τινα πλάνην πνευματικὴν οἱ τῆς ἀκριθείας διδάσκαλοι (35), καὶ προτυποὶ τὸ μέλλον ἡ χάρις, καὶ τύπος ἱερωσύνης τῇ κατηχήσει μίγνυνται. Ὡς τῆς ἀκουστοῦ μυστικῆς! Ἐπὶ γὰρ γόνυ κλισεῖς, οὕτω τοῖς λόγοις τῆς κατηχήσεως καταρτίζεται, ὥστε πολλοὺς τῶν παρόντων προφητεῦσαι τὸ μέλλον, οὗ τῶν ὑψηλοτέρων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ταπεινοτέρων εἰς σύνεσιν, οὐκ ἀμυδροῖς σημείοις πιστωθέντας πρὸς τὸ ἐσόμενον.

II'. Μικρὸν τὸ ἐν μέσῳ, καὶ τῷ θαύματι θαῦμα συνάπτεται· παραθήσονται δὲ πιστῶν ἀκοαῖς τὸν λόγον· ψυχαῖς γὰρ βεβήλοις οὐδὲν τῶν καλῶν ἀξιόπιστον. Πρόσεισι μὲν τῇ δι' ὕδατος (36) ἀναγεννήσει

D (35) Οἱ τῆς ἀκριθείας διδάσκαλοι. «Accurationis disciplinæ magistri.» Billius; «sincerae disciplinæ.» Juxta hanc disciplinam, ut habet scholium, «non genua flectebant catechumeni, sed aures tantum oleo perfundendas præbebant. Gregorius autem senior, contra hanc legem, cum sacris initiaretur, genuflexit; et qui catechistas munereungebatur, item ipse errore lapsus, non catechesis, sed sacerdotilii orationem protulit.» «Ἐτι τῶν κατηγουμένων οὐκ εἰωθότων κλίνειν τὰ γόνατα, ἀλλὰ μόνον τῷ ἐλαίῳ χρίσθαι τὰ ὦτα, αὐτοὺς παρὰ τὸν νόμον κατηχήσεως ἐκλίνει κατηχούμενοι· καὶ ἐτι ὁ κατηγήσας πλανηθεὶς, οὐ κατηγήσεως, ἀλλὰ ἱερωσύνης εὐχὴν ἐποίησεν.

(36) Τῇ δι' ὕδατος. Reg. a, τῇ τοῦ ὕδατος.

καὶ Πνεύματος, δι' ἧς ὁμολογοῦμεν Θεὸν τὴν τοῦ κατὰ Χριστὸν ἀνθρώπου μόρφωσιν τε καὶ τελείωσιν, καὶ τοῦ χοίκοι πρὸς τὸ πνεῦμα μεταθεσιν καὶ ἀνάπλασιν· καὶ πρόσκειται μετὰ θερμῆς τῆς ἐπιθυμίας, καὶ λαμπρῆς τῆς ἐλπίδος, τῷ λουτρῷ προκαθάρσεως (37) ἐαυτὸν εἰς δύναμιν, καὶ ψυχῇ καὶ σώματι καθαρῶς πολλῷ μᾶλλον, ἢ οἱ τὰς πλάκας παρὰ Μωϋσέως (38) δέξασθαι μέλλοντες. Τοῖς μὲν γὰρ μέχρις ἐσθῆτος ὁ ἀγνισμὸς, καὶ γαστρὸς μικρὰ στένωσις, καὶ σωφροσύνη τις σχέδιος (39)· τῷ δὲ πᾶς ὁ ἐν μέσῳ βίος παρασκευὴ τῆς ἐλλάμψεως ἦν, καὶ πρὸ τῆς καθάρσεως καθαρῶς ἀσφαλιζομένη τὴν ζωρεάν (40), ἵνα ἡ τελειότης τῇ καθαρότητι πιστευθῇ, καὶ μὴ κινδυνεύσῃ τὸ ἀγαθὸν ἐν ἑξεί τολμῶσιν μετὰ τῆς χάριτος (41). Ἐξεληθόντα δὲ αὐτὸν ἐκ τοῦ ὕδατος, ὥς περιεστράπτει καὶ δόξῃ τῆς διαθέσεως ἀξία, μεθ' ἧς προσήλθε τῷ χαρίσματι τῆς πίστεως· ἔστι μὲν οἷς καὶ τῶν ἄλλων ἐπιθῆλος, οἱ τότε μὲν σιωπῇ τὸ θαῦμα κατέσχον, ἐξείπειν οὐ θαρρόντες (καὶ γὰρ αὐτοῦ μόνου ταύτην εἶναι τὴν ὅψιν ἕκαστος ᾤετο), μικρὸν δὲ ὑστερον ἀλλήλοις διέδωκαν· τῷ δὲ βαπτιστῇ καὶ τελειωτῇ (42) τοσοῦτον ἐναργῆς τε καὶ γνώριμος, ὥστε μὴδὲ (43) κατασχεῖν δυναθῆναι τὸ μυστήριον, ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ βῆξαι φωνήν, ὅτι τὸν ἑαυτοῦ (44) διὰδοχὸν τῷ πνεύματι χρίσειεν.

et initiabat, adeo clara et cognita, ut ne mysterium quidem pectore clausum tenere poterit, sed palam clamaverit se successorem suum spiritu unxisse.

15. Καὶ τοῦτο οὐδεὶς ἀπιστήσκει τῶν ἀνηκούων τε καὶ γιγνωσκόντων, ὅτι Μωϋσῆς (45) μὲν ἔτι μικρὸς ὢν τοῖς πολλοῖς, καὶ οὕτω λόγου τινὸς ἀξιούμενος, ἐκ τῆς βάρου καλεῖται, καιρομένης μὲν, οὐκ ἀναλισκόμενης δὲ, μᾶλλον δὲ τοῦ ἐν τῇ βάρῳ φανταζομένου, καὶ πιστοῦται τῷ πρώτῳ θαύματι· Μωϋσῆς ἐκείνος, ᾧ θάλασσα τέμνεται, καὶ ἄρτος ὕεται, καὶ πέτρα πηγάζει, καὶ στύλος πυρὸς καὶ νεφέλης ὁδηγοῦσι, μετ' ἀλλήλων ἱστάμενοι (46), καὶ χειρῶν ἔκτασις τρόπαιον ἱστησι, καὶ νικᾷ πολλὰς μυριάδας, τὸν σταυρὸν σχηματίζουσα. Ἡσάφας δὲ, ὁ τῆς δόξης καὶ τῶν σεραφίμ θεατῆς, καὶ μετ' ἐκείνων Ἱερουσαλὴμ, ὁ τὴν μεγάλην κατ' ἐθνῶν καὶ βασιλείων πιστευθεὶς δύναμιν· ὁ μὲν ἀκούει θείας φωνῆς, καὶ τῆς προφητείας τῷ ἀνθρακι προκαθαίρεται· ὁ δὲ πρὸ τῆς (47) διαπλάσεως γιγνωσκείται, καὶ πρὸ γέννησεως ἀγιάζεται. Παῦλος δὲ διώκτης ὢν ἔτι, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κήρυξ, ὁ τῶν ἐθνῶν ἐν πίστει διδάσκα-

A venire potest. Ad eam regenerationem, quæ per aquam et Spiritum efficitur, ipse accedit, per quam hominis, qui secundum Christum est, formationem et perfectionem, terrenique ad spiritum immutationem et reflectionem Deo confitemur: et quidem cum ardenti desiderio et splendida spe ad lavacrum accedit, cum se pro viribus suis prius purgasset, atque tum animo, tum corpore, multo magis, quam qui olim a Moyse tabulas accepturi erant⁴⁵, purificasset. Illis enim non ultra vestem, et exiguum ventris compressionem, ac brevem quamdam corporis castimoniam purificatio sese porrigebat: ipsi autem ad divinam illuminationem superior omnis vita præparatio quædam erat, et ante purgationem purgatio, quæ donum in tuto poneret, ut perfectio puritati committeretur, bonumque minime periclitaretur in habitu, qui gratiæ auxilio præderet. Ipsum autem ex aqua egressum lumen circumfulget, et gloria hac animi affectione, cum qua ad fidei gratiam accessit, digna: nonnullis quidem etiam aliis conspicua, qui tum miraculum illud apud se continebant, idecirco enuntiare minime audentes, quod unusquisque visionem hanc sibi duntaxat contigisse crederet, paulo post autem illud inter se disseminarunt: at ei, qui baptizabat

XIV. Nec vero quisquam huic rei fidem adhibere detrectaverit, qui audierit et noverit, quemadmodum Moyses, cum apud multos adhuc parvus esset, nec vulgi iudicio ulla fama celebraretur, e rubo qui ardebat quidem, sed non assumebatur⁴⁶, vel ab eo potius, qui in rubo apparebat, vocatus sit, ac primo illo miraculo confirmatus: Moyses, inquam, ille, cui mare scinditur⁴⁷, panis pluit⁴⁸, petra scaturit⁴⁹, ignis et nubes columna alternis vicibus stantes⁵⁰, iter præmonstrant, et manuum extensio⁵¹, crucem adumbrans, tropeum statuit, ac multa hominum millia superat. Isaias autem, ille, inquam, gloriæ et seraphinorum spectator⁵²; ac post eum Jeremias, qui 340 magnam adversus gentes et reges potentiam accepit⁵³; alter divinam vocem audit, atque priusquam prophetiæ munus obeat, per carbonem purgatur⁵⁴; alter ante formationem cognoscitur, et ante ortum sanctificatur⁵⁵. Paulus

⁴⁵ Exod. xix, 40. ⁴⁶ Exod. iii, 4. ⁴⁷ Exod. xiv, 22. ⁴⁸ Exod. xvi, 4. ⁴⁹ Exod. xvii, 6. ⁵⁰ Exod. xiii, 2. ⁵¹ Exod. xvii, 11, 47. ⁵² Isa. vi, 1. ⁵³ Jerem. i, 10. ⁵⁴ Isa. vi, 6. ⁵⁵ Jer. i, 5.

(37) Προκαθάρσεως. Or. 1, προκαθάρα.

(38) Μωϋσέως. Or. 1, Μωϋσῆς.

(39) Καὶ σωφροσύνη τις σχέδιος. « Brevis quædam et ad tempus ab uxoribus continentia. » Aut, ut in Elia, « castitas. »

(40) Ἀσφαλιζομένη τὴν ζωρεάν. Billius: « firmitatem dono afferens. »

(41) Μετὰ τῆς χάριτος. Billius legit, κατὰ τῆς χάριτος, et vertit, « in animi habitu adversus gratiam audaci. » Sic etiam legitur in Bas. ed., Or. 1, aliisque nonnullis codicibus. Nobis tamen retinenda videtur lectio, quæ habet, ἐν ἑξεί τολμῶσιν μετὰ τῆς χάριτος, « in habitu, qui gratiæ auxilio præderet. » Quis enim ille est « habitus adversus gra-

tiam audax, » in quo « bonum, » id est, « baptismi gratia, non periclitetur? »

(42) Τελειωτῇ. Sic Reg. bm. et Or. 1. In ed., τελειότη.

(43) Μὴδὲ. Regg. a, hm, Or. 1, μήτε.

(44) Ὅτι τὸν ἑαυτοῦ, etc. Billius, « sed eum quem inungebat, sibi in episcopatu successorum palam ac publice clamaverit. »

(45) Μωϋσῆς. Reg. bm, et Or. 1, Μωϋσῆς.

(46) Μετ' ἀλλήλων ἱστάμενοι. Hæc ab interprete ommissa. « Alternis vicibus stantes, » id est, « altera in usum diei, altera in usum noctis. »

(47) Τῆς. S c Reg. bm. Deest in ed.

etiam, magnus, inquam, ille veritatis præco, et A gentium in fide magister, cum adhuc persecutor esset, lumine circumfunditur **, eumque, quem persequeretur, cognoscit, magnumque ministerium sibi Evangelio implet.

XV. Quid autem omnes eos enumerare attinet, qui a Deo advocati sunt, talibusque miraculis as- citi, quolibet ille etiam ad fidei pietatem confirma- tus est? Nec vero talia quidem, tamque incredi- bilia et admiranda initia fuerunt, per ea autem, quæ postea secuta sunt, aliquid eorum, quæ præ- cesserunt, probro et dedecore affecit, quemadmo- dum quispiam ex iis, qui honestarum rerum satu- ritatem et fastidium cito concipiunt, nec ulterius progredi curant, vel etiam ad vitium omnino rela- buntur. Non, inquam, hoc cuiquam dicere licet; verum, et sibi admodum constitit, et pristinis ve- stigiiis hæsit, adeo ut inter se utraque pulchre convenirent, nempe et ea, quæ sacerdotium præcesse- rant, cum his, quæ in sacerdotio recte ac præclare gessit, et ea quæ post susceptum sacerdotium se- cuta sunt, cum iis, quæ præcesserant: nec aliter incipere deceat, quam quomodo ipse finivit, nec rursus in alium finem progredi, quam unde is exordium duxerat. Sacerdotium autem suscipit, non ea facilitate ac confusione, quæ nunc viget, sed nonnullo interjecto temporis spatio, quo nimirum ad sui purgationem aliorum quoque purgandorum videlicet spiritualis ordinis lex poscit. Postquam autem suscepit, gratia magis celebratur, ut revera Dei gratia, non autem hominum, nec ut, quod ait Ecclesiastes, impetus quidam solutus, et præsumptio spiritus **.

XVI. Nam cum silvosam et agrestem Ecclesiam C accepisset, non longo ante tempore episcopali cura gubernatam, sed ab uno tantum ex antecessoribus suis exornatam, quique, ut admirandis atque an- gelicis moribus erat præditus, ita simplicior, 341 quam qui nunc populo præsent, habebatur; eo au- tem celerrime in cælum assumpto, per diu rursus neglectam, et ob antistitis inopiam squalore affe- ctam, atque in vepres redactam, primum quidem ferinos hominum mores haud magno negotio miti- gavit, tum pastoralis artis sermonibus, tum etiam quod se, velut spirituales quamdam statuam ad optimæ cuiusque actionis pulchritudinem expolitam, ad imitandum proponeret. Deinde in sacrarum litte- rarum meditatione, summa cum animi contentione versatus, quamvis serius ad huiusmodi studia sese contulisset, tantum eruditionis brevi collegit, ut nec

λος, και φωτί περιλαμπεται, και γνωρίζει τον διω- κόμενον, και την μεγάλην διακονίαν πιστεύεται, και πληροί του Ευαγγελίου πᾶσαν ἀκοήν και διάνοιαν. creditum suscipit, atque omnium aures et animos

IE'. Τί δεῖ πάντας ἀπαριθμεῖσθαι τοὺς ὑπὸ Θεοῦ προσκληθέντας, και τοιούτοις οἰκειωθέντας θαύμα- σιν, οἷς (48) κάκεῖνος ἐδεδαιώθη πρὸς τὴν εὐσε- βειαν; Καὶ οὐ τὰ μὲν πρῶτα τοιαῦτα, και οὕτως ἄπιστα καὶ παράδοξα, κατήσχυον δέ τι τῶν προ- ὑπηργμένων τοῖς ὕστερον, ὡς ἂν τις τῶν τάχιστα χρόνον τοῦ καλοῦ λαμβανόντων, εἴτα τοῦ πρόσω κατα- φρονούντων, ἢ και παντάπασι πρὸς καλίαν παλιν- ὁρομούντων· οὐκ ἔστι ταῦτο εἰπεῖν· ἀλλὰ και λίαν ἑαυτοῦ και τῶν προειληφόντων ἔχεται, ὥστε ἀμφο- τερα συναρμύζειν ἀλλήλοις, τὰ τε πρὸ τῆς ἱερωσύνης τοῖς ἐκεῖνης καλοῖς, και τὰ μετ' αὐτὴν τοῖς πρότε- ρον· και μήτε ἄλλως (49) ἀρξασθαι πρέπειν ἢ ὡς ἐτελεύτησε, μήτε εἰς ἄλλο προελθεῖν τέλος ἢ οὐ προήρξατο (50). Πιστεύεται μὲν γε τὴν ἱερωσύνην, οὐ κατὰ τὴν νῦν εὐκολίαν και ἀταξίαν, ἀλλὰ μικρόν τι διαλιπὼν, ὥστε τῇ καθάρσει προστεθῆναι και τὴν τοῦ καθαιρεῖν ἐμπειρίαν και δύναμιν, ὅπερ (51) δὴ νόμος ἀκολουθίας πνευματικῆς. Ἐπεὶ δὲ πιστεύεται, πλέον ἢ χάρις δοξάζεται, ὥστε περ ὄντος Θεοῦ χάρις, ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπων, οὐδὲ, ὅ φησιν ὁ Ἐκκλησιαστής, ὁρμή τις αὐτόνομος, και προαίρεσις πνεύματος (52). peritiam et facultatem adjungeret, quemadmodum

ΙΣ'. Παραλαβὼν γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν ὁλόθῃ και ἀπηγροικισμένην, οὐ πόρρωθεν μὲν ἐπισκοπῇ ποι- मानθεῖσαν, ἀλλ' ὅσον ἐν τῶν πρὸ αὐτοῦ κοσμηθῆναι, και τούτῳ θαυμασίῳ μὲν και ἀγγελικῷ τὸν τρόπον, ἀπλουστέρω δὲ ἢ κατὰ τοὺς νῦν τῶν λαῶν προστά- τας· τούτου δὲ τάχιστα προσληφθέντος, ἐπιπολὺ πά- λιν βρῆθυμθεῖσάν τε και χειροσμανήσαν ἐξ ἀναρ- χίας· πρῶτον μὲν τὰ ἥθη τῶν ἀνθρώπων οὐ χαλεπῶς ἐξημέρωσε λόγοις τε ποιμαντικῆς (53) ἐπιστήμης, και τῷ προθεῖναι (54) τύπον ἑαυτὸν, ὥστε ἀνδριάντα πνευματικὸν, εἰς κάλλος ἀπεξεσμένον πάσης ἀρίστης πράξεως. Ἐπειτα τοῖς θεοῖς λόγοις συντόνως ἐμμε- λετήσας, καίπερ ὀψιμαθὲς τῶν τοιούτων τυγχάνων, τοσαύτην ἐντὸς ὀλίγου χρόνου σοφίαν συνελέξατο, ὥστε τὰ τε ἄλλα μηδενὸς λείπεσθαι τῶν ἐπὶ πλείστον D πεπονηκότων, και χάριν ἐκ Θεοῦ ταύτην λαβεῖν ἐξαι- ρετον, ὁρθοδοξίας γενέσθαι πατὴρ και διδάσκαλος·

** Act. ix, 5. ** Eccle. i, 17.

(48) Οἷς. Or. 1, οἷς.

(49) Ἀλλως, etc. Montac., ἄλλοις ἄλλως.. ἐτε- λεύτησεν ἐκεῖνος. Verum hæ voces ἄλλοις, et ἐκεῖ- νος, quæ in nullo reperiuntur codice, nobis super- fluxæ, ideoque rejiciendæ videntur.

(50) Ἡ οὐ προήρξατο. Billius: «quam ut ipse incepit.»

(51) Ὅπερ. Regg. a, bm, ὅπερ. Billius videtur legisse, ὥστε.

(52) Καὶ προαίρεσις πνεύματος. «Præsumptio, officio spiritus.» Sic LXX. In Hebræo autem ser-

mone, מְחַיֵּה הַנֶּפֶשׁ, «depastio venti.» Unde Schol. pro προαίρεσις πνεύματος, habet, νομή ανέμου, «depastio venti,» ut apud Hebræos. Cæterum Gre- gorius hic nihil aliud intellexit, nisi quod expres- serunt interpretes, cum hæc Eccle. i, 17, verba interpretati sunt, nempe Gregorium patrem nec præcipiti motu, nec inani gloria ductum, ad sacer- dotium accessisse.

(53) Ποιμαντικῆς. Sic Regg. a, bm, etc. In ed., ποιμαντικοῖς.

(54) Προθεῖναι. Reg. bm, προσθεῖναι.

οὐ κατὰ τοὺς νῦν σοφοὺς τοῖς καιροῖς συγκλινόμενος, οὐδὲ μέσως καὶ τεχνικῶς τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου προϊστάμενος, ὡς ἂν οἱ μὴ πῆξιν ἔχοντες πίστεως, ἢ καπηλεύοντες τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' ἦν τῶν μὲν λόγῳ δυνατῶν εὐσεβέστερος, τῶν ὀρθῶν δὲ τὴν διάνοιαν λογικώτερος· μᾶλλον δὲ λόγῳ τὰ δευτέρα φέρων, εὐσεβεῖα πάντων ἐκράτει. Ἐνα μὲν Θεὸν εἰδὼς ἐν Τριάδι προσκυνούμενον, τρία δὲ εἰς μίαν θεότητα συναγόμενα· καὶ οὔτε τῷ ἐνὶ Σαβελλίῳ, οὔτε τοῖς τρισὶν Ἀρειανίζων, ἢ τῷ συστέλλειν θεότητα καὶ ἀναλύειν (55) ἀθέως, ἢ τῷ κατατέμνειν ἀνίσους ἀλλοτρίοτησιν, ἢ μεγέθους, ἢ φύσεως. Οὐ γὰρ ἕκαστον ἀκατάληπτον καὶ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν ἐπίνοιαν, πῶς ἐνταῦθα τὸ ὑπεραίρον ἢ νοηθῆσεται, ἢ δογματισθῆσεται; Ποῦ δὲ μετρεῖται τὸ ἀπειρον, ἢ, ὃ τῶν περατομένων ἐστὶ, τοῦτο πάθῃ θεότης, βαθμοῖς μετρομένη καὶ ὑποβάσσειν (56);

Ubi enim unumquodque mentis nostræ atque ingenii captum excedit, quonam modo illic, id quod præcellit, poterit vel mente percipi, vel doceri? Quænam item immensæ rei dimetiendæ ratio futura est, ut, quod rebus finitis convenit, idem: divinitati quoque accidat, graduumque ac descensus mensuræ subjiçiat?

IZ'. Ταῦτα ἐνοῶν ὁ μέγας ἐκεῖνος (57) ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀληθῶς Θεολόγος, καὶ μετὰ τοῦ Πνεύματος περὶ τούτων κινούμενος, τί χρὴ λέγειν ἔτερον, ἢ ὅτι νέαν Ἱερουσαλήμ καὶ κιθωτὴν ἄλλην ὑπὲρ ὁδῶν φερομένην, ὥσπερ ὁ μέγας ἐκεῖνος Νῶς, καὶ τοῦ δευτέρου τούτου κόσμου πατήρ, τήνδε τὴν Ἐκκλησίαν καλεῖσθαι πεποίηκε· τοῦτ' τε κατακλυσμοῦ τῶν ψυχῶν, καὶ τῆς τῶν αἵρετικῶν ἐπηρείας σαφῶς ὑπεραίρουσαν· καὶ ὅση πληθὴ τῶν ἄλλων ἐλείπετο, τοσοῦτον εὐδόξῃ κρατοῦσαν· καὶ τὴν ἱερὰς πάσχουσαν Βηθλεὲμ, ἣν οὐδὲν ἐκώλυσε καὶ μικρὰν εἶναι πόλιν, καὶ τῆς οἰκουμένης μητρόπολιν, ὡς Χριστοῦ καὶ (58) τροφὴν καὶ μητέρα, τοῦ τὸν κόσμον καὶ ποιήσαντος καὶ νικήσαντος;

III'. Τεχνηριον δὲ τοῦ λόγου· Καὶ γὰρ ἡνίκα παρὰ τοῦ θερμότερου μέρους τῆς Ἐκκλησίας κατεστασιάζομεν (59), γράμματι κλαπέντες καὶ ῥήμασι τεχνικῶς εἰς πονηρὰν κοινωνίαν, μόνος μὲν ἐπιστεύθη τὴν διάνοιαν ἄνθρωπον ἔχειν, καὶ μὴ τῷ μέλανι τὴν ψυχὴν συμμελαίνεσθαι, εἰ καὶ ἀπλότῃ συντηρησάσθῃ, καὶ τὸν ὅλον ἐκ τοῦ τῆς ψυχῆς ἀόλου μὴ ἐφυλάξατο· μόνος δὲ, μᾶλλον δὲ πρῶτος, τὸ στασιάζον πρὸς ἡμᾶς, ζήλῳ τῆς εὐσεβείας ἐαυτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις κατήλλαξε, τελευταῖον τ' (60) ἀποδραμόν, καὶ πρῶτον προσδραμόν, αἰδοῦν τε τοῦ ἀνδρός, καὶ τῇ τοῦ δόγματος καθαρότητι· ὥστε καὶ τὸν πολλὸν σάλον τῶν

A aliis in rebus quoquam eorum, qui diuturno temporis spatio laboraverant, inferior esset; ac præterea singularem hanc a Deo gratiam acciperet, ut orthodoxæ doctrinæ pater et magister efficeretur; non, ut hujus temporis sapientes, una cum temporibus se inflectens, nec fidem nostram medio quodam et artificioso modo defendens, ut ii, qui fidei firmitatem non habent, aut veritatem cauponum more adulterant; sed ita se comparabat, ut et eruditos pietate, et pios eruditionis laude superaret, imo potius, ita secundas doctrinæ ferebat, ut tamen pietatis primas obtineret. Unum quippe Deum, qui in Trinitate adoratur, tria autem, quæ in unam deitatem colliguntur, agnoscebat: ac neque aut per unum, Sabellio, aut per tria, Ario favebat; nempe B vel deitatem impie contrahendo et resolvendo, vel per dispares magnitudinis aut naturæ gradus conscindendo.

Ubi enim unumquodque mentis nostræ atque ingenii captum excedit, quonam modo illic, id quod præcellit, poterit vel mente percipi, vel doceri? Quænam item immensæ rei dimetiendæ ratio futura est, ut, quod rebus finitis convenit, idem: divinitati quoque accidat, graduumque ac descensus mensuræ subjiçiat?

XVII. Hæc cum magnus ille homo Dei, vereque Theologus, ac de his rebus una cum Spiritu sancto incitatus et agitatus, secum reputaret, quid aliud dicendum est, quam quod hoc effecerit, ut nova Jerusalem, ac secunda quædam arca undis eminens, quemadmodum illa magni illius Noe, secundique hujus mundi parentis, hæc Ecclesia vocaretur; quippe quæ illud animarum diluvium, quod tum grassabatur, atque hæreticorum impressiones plane superaret, quantumque aliis numero 342 celebrat, tanto eas nominis celebritate vinceret; idemque ipsi usu veniret, quod Bethlehem accidisse videmus, quam nulla res prohibuit, quominus simul et parva civitas esset, et totius terræ metropolis, utpote quæ C Christi, orbis conditoris ac victoris, parens atque nutrix exstiterit?

XVIII. Illud autem hinc conjicitur. Nam cum a ferventiore Ecclesiæ parte ob eam causam seditio in nos excitata esset, quod scripto quodam, et artificiosis verbis circumscripti, in pravam societatem pertracti fuisset, solus ipse illasam mentem minimeque simul cum atramento infectam animam habere creditus est, tametsi per animi simplicitatem abreptus fuisset, dolumque ob animi sinceritatem ab omni dolo alienam minime cavisset. Quin etiam solus, aut, ut rectius dicam, primus, eos, qui a nobis ob pietatis zelum dissidebant, et sibi, et cæteris reconciliavit, postremos a nobis sejunctos, et primos

(55) *Kai ἀναλύειν*. Billius: «et confundendo.» Verum sic vertendo, vim vocis non reddit. Impugnati enim hic Gregorius novum Sabellianismum Marcellianorum, qui Filium ac Spiritum sanctum a Patre productos esse concedentes, eos tamen in persona verè subsistere negabant. Unde, eis ἐν, ἢ μηδέν, inquit Basilus, «in unam, vel potius nullam personam resolvebant.» Et Scholiastes, εἰς τρία ὀνόματα, «in tria nomina Trinitatem resolvebant.»

(56) *Βαθμοῖς μετρομένη καὶ ὑποβάσσειν*. «Graduum superiorum et inferiorum mensuræ obnoxia.»

D In sublimiori gradu Patrem collocabant hæretici, Filium in inferiori, Spiritum in infimo.

(57) *Ὁ μέγας ἐκεῖνος*. Sic Reg. a, et Or. 2. In ed., ἐκεῖνος ὁ μέγας.

(58) *Kai*. Deest in Reg. a, et Or. 1.

(59) *Κατεστασιάζομεν*. Sic 3 Colb., Coisl. 1 et 2, Or. 1, Jes., etc. Mendose in editis, κατεστασιάζομεν.

(60) *Τελευταῖον τ'*. Regg. a, bm, et Or. 1 τελευταῖον τε.

reversos, tum ob ipsius reverentiam, tum ob dogmatis puritatem, ita ut gravis Ecclesiarum tempestas extincta sit, ac procella in auram redacta, ipsius precibus et admonitionibus soluta, nobis interim (si quid juvenili more jactabunde loqui fas est), et pietatis et operæ sociis, qui cum ad omne bonum adiutores ipsi et comites essemus, ac velut a latere curreremus, hic Dei beneficio multo maximam laboris studique partem contulimus. Verum sermo de his rebus, ordinem suum nonnihil antegressus, hoc loco conquiescat.

XIX. Quis autem tot illius virtutes, aut enumerando recenseat, aut multa præterire cupiens, quid prætereundum sit, facile reperire queat? Semper enim quidquid animum subit, præstantius iis, quæ præcesserunt, esse videtur: idque amplector: magisque ipse, quid mihi omittendum sit, quam alii laudatores, quid dicere debeant, addubito. Ita sit, ut mihi copia quodammodo in detrimentum cedat, mensque ipsa exploretur, dum illius laudes explorare aggreditur, nec inter æqualia præstantius nihil invenire potest. Nam quod in tranquillis undis evenire cernimus, ut cum injectus lapis centrum effecerit, alius super alium circulus excitetur, continenterque in superficiem agitatus externum circum semper dissolvat, id mihi plane hic quoque accidit. Aliud enim in mentem venit, aliud supervenit, aliud sese subduxit; atque in delectu laboro, **343** dum id, quod prius arripui, ei, quod postea in animum influit, loco cedit.

XX. Quis enim illo in publicis negotiis studiosior? Quis in rebus domesticis sapientior, quandoquidem ipsi, et domum, et opes satis amplas, Deus, qui omnia recte ac varie administrat, largitus est? Quis pauperibus, hoc est, abjectissimæ parti nature, cui idem debetur honor, vel animo condolentior, vel manu largior et profusior? Nam revera tanquam alienorum bonorum procurator, de bonis suis cogitabat, pauperum inopiam quam maxime poterat, sublevans, nec superflua duntaxat, sed necessaria quoque in eam rem insumens, quod quidem charitatis erga pauperes apertissimum argumentum est, partemque dans, non septem duntaxat, velut Salomonis lex præscribit⁷⁷, verum si octavus etiam accederet, ne hic tamen restricti ac sordidi animi vitio laborans, sed libentius sua profundens, quam alii acquirant: vinculum et electionem tollens⁷⁸ (hoc est, ut quidem interpretor, tenacitatem, et explorationem ejus, qui accepturus est, sitne videlicet dignus, necne), ac murmuris ver-

⁷⁷ Eccle. xi, 2. ⁷⁸ Isa. lviii, 9.

(61) *Νεανεύσασθαι*. Or. 1, νεανεύσασθαι.

(62) *Παρετέορ*. Sic Reg. hm, tres Colb., Or. 4, Jes. In ed., παρεθέν.

(63) *Μετά τούτου*. Regg. a, bm, et Or. 1, μετ' αὐτοῦ.

(64) *Πλείορ*. Tres Colb., et Montac., πλείων.

(65) *Ἡ ἀπορία*. Reg. a, ἀπειρία, «imperitia».

(66) *Τὸ νικῶν εὐρεῖν τοῖς ὁμοτίμοις*. Reg. bm, et Or. 1, τὸ νικῶν [bene]. Idem Reg. hm, et tres Colb., ἐν τοῖς ὁμοτίμοις, [optime]. Quod sic optime

Ἐκκλησιῶν κατασβεσθῆναι, καὶ σῆναι τὴν καταιγίδα εἰς αὐραν, ταῖς ἐκείνου λυθεῖσαν εὐχαῖς τε καὶ παραινέσεσιν, εἰ τι δεῖ καὶ νεανεύσασθαι (61), μεθ' ἡμῶν κοινωνῶν καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ τῆς ἐνεργείας· οἱ πρὸς πᾶν ἀγαθὸν αὐτῷ συναρόμενοι, καὶ οἷον παρομαρτοῦντες καὶ παραθέοντες, ἐνταῦθα πλεῖστον μέρος συνεισενεγκεῖν ἡξιώθημεν. Ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τούτων λόγος, μικρόν τι προεκδραμῶν, ἐνταῦθα μαινάτω.

hoc loco conquiescat.

ΙΘ'. Τίς δ' ἂν τῶν ἐκείνου καλῶν ἢ τὸ πλεῖστον ἐξαριθμῆσαιτο, ἢ τὰ πλείω παραδραμεῖν ἐθέλων, μὴ χαλεπῶς εὖροι τὸ παρετέον (62); Ἀεὶ γὰρ τὸ τῆς διάνοιαν ἐπεισὶν, κρεῖττον τῶν προεληφθέντων φαίνεται· καὶ μετὰ τούτου (63) γίνεσθαι· καὶ πλεον (64) ἔμοι τοῦ τί χρὴ παραλιπεῖν, ἢ τοῖς ἄλλοις ἐπαίνεται τοῦ τί χρὴ λέγειν ἡ ἀπορία (65). ὥστε μοι τρόπον τινὰ ζημίαν γίνεσθαι τὴν περιουσίαν, καὶ δοκιμάζεσθαι τὴν διάνοιαν, τὰ ἐκείνου δοκιμάζειν ἐπιχειροῦσαν καὶ οὐκ ἔχουσαν τὸ νικῶν εὐρεῖν τοῖς ὁμοτίμοις (66). Ὅπερ γὰρ ἐπὶ τῶν σταθερῶν ὁδῶν ὁρῶμεν συμβαίνει, ὅταν ψηφίς ἐμπεσούσα κέντρον γέννηται, ἄλλοι ἐπ' ἄλλῳ κύκλος γυρομένης καὶ συνεχῶς ἐπιφρίσων ἀεὶ λύει τὸν ἐξωθεν· τοῦτο καὶ αὐτῷ μοι συμβέβηκεν ἀντικρῦς. Τὸ μὲν ἐπὶ νοῦν ἦλθε, τὸ δὲ ἐπεῖσ ἦλθε, τὸ δὲ ὑπεχώρησεν· καὶ κάμνω περὶ τὴν αἵρεσιν, ἀεὶ τοῦ προκαταλαβόντος (67) ὑπεξισταμένου τῷ ἐπιστρέφοντι.

C

K'. Τίς μὲν γὰρ ἐκείνου περὶ τὰ κοινὰ σπουδαιότερος; τίς δὲ τὰ οἴκου φιλοσοφώτερος (68), ἐπειδὴ καὶ οἶκον ἐμέρισκεν αὐτῷ, καὶ κτήσιν σύμμετρον, ὃ πάντα καλῶς καὶ ποικίλως οἰκονομῶν θεός; Τίς δὲ πένησι, τῷ ἀτιμωτάτῳ μέρει τῆς ὁμοτίμου φύσεως, ἢ τὴν ψυχὴν συμπαθέστερος, ἢ τὴν χεῖρα θαφιλέστερος; τῷ ὄντι γὰρ ὡς οἰκονόμος ἄλλοτρίων διοικεῖτο περὶ τῶν ἰδίων, ἐπικουφίζων τὴν πενίαν εἰς δύναμιν, καὶ θαπανώμενος, οὐ τοῖς περιττοῖς μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς ἀναγκαῖοις, ἤπερ δὴ σαφειστάτῃ φιλοπτωχίας ἀπόδειξις, καὶ διδοὺς μερίδα, οὐ τοῖς ἐπὶ μόνον, κατὰ τὴν τοῦ Σολομῶντος νομοθεσίαν, ἀλλ' εἰ προσέλθοι καὶ ὁδοός, μὴδὲ ἐνταῦθα μικρολογούμενος, ἀλλ' ἡδίων ἀποκτώμενος, ἢ κτωμένους ἄλλους γινώσκωμεν· ἀναιρῶν σύνδεσμον καὶ χειροτονίαν (ὅπερ ἔμοι δύναται μικρολογίαν καὶ δοκιμασίαν τοῦ ληφόμενου, ὅστις τε ἄξιος, καὶ ὅστις οὐ [68]), καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ μετὰ τῆς ἐπιδόσεως. Ὅπερ πάσχουσιν οἱ πολλοὶ, διδόντες μὲν, τὸ δὲ προθύμως οὐ προστιθέμεντες· ὃ τοῦ παρέχειν μετ' ὅν ἐστι καὶ τελεώτερον. Πολλῷ γὰρ βέλτιον (69)

interpretatur Elias: «nec quid præstet invenire queat, cum omnia sint æqualia».

(67) *Προκαταλαβόντος*. Reg. a, Or. 1, προλαβόντος.

(68) *Φιλοσοφώτερος*. «Æqui justique tenacior».

(68*) Verba in parenthesi inclusa, Scholion nobis esse videntur, quod e margine col. ms. in textum irrepserit. Edit.

(69) *Πολλῷ γὰρ βέλτιον*. Præclara hæc se

εἶναι διὰ τοὺς ἀξίους ὅροι, καὶ τοῖς ἀναξίους, ἢ τοὺς ἀξίους ἀποστερεῖν δεῖ τῶν ἀναξίων. Καὶ τοῦτο εἶναι φαίνεται, τὸ χρῆναι πέμπειν τὸν ἄρτον ἑαυτοῦ καὶ καθ' ὕδατος, ὥς οὐ παρασυρησμένους, οὐδὲ ἀπολούμενον τῷ δικαίῳ τούτων ἐξετασῇ (70), ἀλλ' ἐνταῦθα καταντήσονται, οὐ πάντα κείσεται τὰ ἡμέτερα, καὶ ἀπαντήσονται (71) ἐν καιρῷ, καὶ ἡμεῖς μὴ τοῦτο νομίζωμεν.

aquam quoque mittendum esse²²; non ut distrahatur, aut pereat apud justum harum rerum aestimatores, sed eo perveniat, ubi omnia nostra collocabuntur, atque in tempore occurrent, utcumque aliter existimemus.

KA'. Τὸ δὲ κάλλιστόν τε καὶ μέγιστον, ὅτι τῷ μεγαλοψύχῳ προστῇ καὶ τὸ ἀφιλότιμον. Ὅσον δὲ καὶ οἶον, δηλώσω ἐρχομαι. Τὰ μὲν γὰρ χρήματα κοινὰ, καὶ ἡ προθυμία τοῦ παρέχειν, αὐτῷ τε καὶ τῇ ὁμοζυγῇ πρὸς τὸ κάλλιστον ἀμιλλωμένοις· τῆς ἐπιδόσεως δὲ τὸ πλείστον τῇ ἐκείνης χειρὶ παρῆκεν, ὥς ἀρίστης οἰκονομοῦ τῶν τοιούτων καὶ πιστοτάτης. Τίνος δὲ γυναικὸς λέγω, καὶ οἷας, ἢ μὴδὲ τὸ Ἀτλαντικὸν πέλαγος, ἢ εἰ τι ἄλλο τῶν μεγίστων, ἥρκεσεν ἂν ἀπαντλούμενον; τοσοῦτος ἔρωσ τοῦ παρέχειν αὐτῇ, καὶ οὕτως ἀμετρος· ἢ τὴν Σολωμόντειον βδέλλαν εἰς τὸναντίον ἐξήλωσε, τῇ περὶ τὸ κρεῖττον ἀπλησίᾳ τὴν εἰς τὸ χεῖρον (72) νικήσασα, καὶ κόρον οὐκ ἔχουσα τῆς περὶ τὸ εὖ ποιεῖν προθυμίας· ἢ μὴ ὅτι γε τὴν οὐσίαν ἄπασαν, ὅση τε ἦν αὐτοῖς, καὶ ὅση προσεγένετο, μικροτέραν ἤγειτο τῆς οἰκίας ἐφέσεως (73)· ἀλλὰ καὶ ἑαυτὴν καὶ τοὺς παῖδας ἐτοίμως ἀπέδοτο ἂν, εἰ πως ἐνῆν, ὃ καὶ πολλάκις αὐτῆς λεγούσης ἤκουσα, ὥστε ἐκδραπνηθῆναι τοῖς πένησι. Ταύτῃ τὰς ἡνίας ὅλας ἐπαφῆκε τῆς ἐπιδόσεως. Ὁ καὶ παραδειγματός ἐμοὶ γούν κρεῖττον ὑπολαμβάνεται. Τὸ μὲν γὰρ εἰς χρήματα μεγαλόψυχον, καὶ παρ' ἄλλοις οὐ χαλεπῶς εὐροί τις ἂν, ὅσα τε εἰς τὰς κοινὰς καὶ πολιτικὰς ἀπόλλυται φιλοτιμίας, ὅσα τε τῷ Θεῷ διὰ τῶν πενήτων δανείζεται, καὶ μόνα τοῖς ἀναλίσκουσι θησαυρίζεται· τῆς δὲ ἐπὶ τούτῳ (74) δόξης, οὐκ ἔστιν ὅτινα παραχωρήσαντα βλάβως εὐρίσκομεν. Τοῦ μὲν γὰρ δαπανᾶν, καὶ ἢ φιλοδοξία τοῖς πολλοῖς παρέχει τὸ πρόθυμον· οὐ δὲ ἀφανῆς (75) ἢ ἐπιδοσις, ἐκεῖ καὶ τὸ παρέχειν ἀμειλίτερον.

εἰσὶν: at qui gloriam ex ea re collectam alteri siquidem ad sumptus prompto animo faciendos sola

hum eum largitione. Id profecto plerisque accidit, qui tribuunt quidem, verum hoc non adiciunt, ut prompte ac libenter tribuant, quod certe majus et perfectius est, quam præbere. Multo enim satius est ob eos, qui digni sunt, indignis quoque largiri, quam, dum metumimus ne de indignis bene mereamur, dignos etiam beneficio defraudare. Atque hoc pertinere videtur, quod ait Scripturâ, panem in

XXI. Quod autem maximum et pulcherrimum est, ad animi magnitudinem gloriæ quoque contemptum adjungebat. Quantus autem et qualis fuerit, ostendam. Quamvis enim opes ipsi essent cum uxore communes, itemque largiendi promptitudo, quippe qui de pulcherrima quaque virtute contenderent; majorem tamen ipse largitionis partem ei, ut optimæ et fidelissimæ hujusmodi rerum dispensatrici, relinquebat. Quam autem et qualem mulierem dico, cui ne Atlanticum quidem pelagus, aut si quid aliud maximum est, ad exhauriendum sufficere potuisset? Tantus tamque immodicus ipsi inerat largiendi amor! 344 Quæ Salomonis sanguisugam²³ in contrarium æmulata est, nimirum per inexplebilem ad bonum cupiditatem, insaturoque ad malum aviditatem vincens, tantaque ad bene merendum alacritate prædita, ut ea saturari non posset; quæ denique non opes solum omnes, quas vel ab initio habuit, vel postea consecuta est, cupiditate sua minores existimabat: sed seipsam quoque, si fieri potuisset, et liberos, ut ex ipsa sæpe audiui, prompte ac libenter vendidisset, ut in pauperum usus expenderentur. Huic totas largitionis habenas ille permisit. Quæ res, mea quidem sententia, omni exemplo præstantior ac sublimior est. Nam animi quidem in pecuniis magnitudinem apud alios quoque facile reperire est, sive eas spectes, quæ in publicas et politicas cupiditates perditæ effunduntur, sive quæ Deo per pauperes ferri dantur, solæque iis, qui eas expendunt, recon-

cesserit, haud ita facile reperiemus. Permulti honoris cupiditate ducuntur. Ubi autem largitio ar-

KB'. Ἡ μὲν οὖν χεὶρ τοσαύτη· καὶ τὰ πλείω τοῖς εἰδῶσι παρῆσμεν, ὥστε, εἰ τι καὶ ἡμῖν μαρτυρεῖται τοιοῦτον, ἐξ ἐκείνης εἶναι τῆς πηγῆς, χάκειν οὐ μόραν τοῦ δεύματος. Τίς δὲ μετὰ Θεοῦ μέλλον, ἢ τῷ

XXII. Tanta quidem ac talis fuit illius liberalitas; pluraque etiam scientibus relinqueamus, adeo ut, si tale quid a nobis commemoraretur, illud ex eo fonte promanare, illiusque profluvii partem esse,

²² Ecce. xi, 1. ²³ Prov. xxx, 15.

ita apud Demosthen. Or. de Corona: Βέλτιον διὰ τοὺς ἀξίους τιμᾶν τοὺς ἀναξίους, ἢ τοὺς ἀξίους ἀποστερεῖν τῆς προσήκουσας τιμῆς διὰ τοὺς ἀναξίους. Præstat indignos propter dignos honorare, quam dignos, propter indignos, merito honore spoliare.

(70) Ἐξετασθῇ. Sic Regg. a, bm, Or. 1, etc. In ed., ἐξετασθῇ.

(71) Ἀπαντήσονται. Reg. bm, et Or. 1, ἀπαντήσονται.

(72) Εἰς τὸ χεῖρον. Reg. a, et Or. 1, εἰς τὰ χεῖρα.

(73) Ἐφέσεως. Regg. a, bm, Or. 1, ἐπιθυμίας.

(74) Ἐπὶ τούτῳ. Coisl. 1, ἐπὶ τούτων.

(75) Οὐ δὲ ἀφανῆς. Sic Coisl. 1, Or. 1, Jes., etc. Male in edit., οὐδὲ ἀφανῆς.

intelligatur. Quis autem unquam magis cum Deo, A vel homines sacrario obtulit, vel ob injurias ipsi factas zelo exarsit, aut sacram mensam profanis hominibus cum metu repurgavit? Quis pari animi firmitate atque constantia, paribusque justitiæ ponderibus, vel controversias disceptavit, vel improbitatem odio habuit, vel virtutem honore prosecutus est, vel optimos viros antetulit? Quis pari facilitate peccantibus ignovit, aut recte currentibus cursus socium se præbuit? Quis, cum et virgæ et baculi tempus optime nosset, baculo tamen plus tribuit? Cujus porro oculi magis ad fideles terræ⁴¹, et, inter alios, ad eos præsertim, qui in solitaria et cælibe vita Deo vivunt, ac terram resque terrenas pro ni-

hilo ducunt?

XXIII. Jam quis magis, aut fastum **345** coercuit, aut humilitatem amavit, eamque non fecte ac leviter, quemadmodum plerique ex his, qui nunc virtutis larvam præferunt, atque in speciem sciti et elegantes sunt, stultissimis utique mulierculis haud dissimiles, quæ nativa pulchritudine destitutæ, ad colores confugiunt, atque honeste quodammodo et ornate, ut sic loquar, tanquam in theatris se ostentant, ob venustatem invenustæ, atque ob fœditatem deformiores? Non enim in veste, sed in animi constantia, humilitas ipsi sita erat; nec colli depressio, aut vocis demissio, aut vultus inclinatio, aut promissa barba, aut capitis ad cutem usque rasi exornatio, aut certus incedendi modus humilitatem effingebat, quæ, ut ad breve quoddam tempus exprimi possunt, ita quam celerrime sese produnt; nihil enim simulatum constans ac diuturnum est. Verum ille, et vita maxime sublimis, et animo perquam humilis erat: et quidem ad ipsius virtutem nemo aspirare poterat, ad ejusdem autem congressum præfacilis omnibus aditus patebat. Cumque vulgari et usitato vestitus genere uteretur, a fastu scilicet ac sordibus æque abhorrens, ratione tamen interni splendoris supra multos assurgebat. Et cum ventris morbum atque inexplibilem aviditatem, ut si quis alius, domaret et comprimeret, id tamen non ostentabat; illud quidem, ut se purum custodiret, istud vero, ne, rei novitate gloriam captans, animo efferretur. Etenim hominis quidem mundi

⁴¹ Psal. c, 6.

(76) Ἡ τῷ βήματι προσήγαγεν. « Vel homines sacrario obtulit. » Mallein, « admovit. » Testatur Billius se ita vertisse, eo quod ad veteris codicis marginem hæc verba legerit: Περὶ κληρικῶν καὶ Θεοῦ λειτουργῶν ὁ λόγος. « De clericis ac Dei ministris sermo est. » Itaque quotiescunque Gregorius dicit, τοὺς τοῦ βήματος, vel, τοὺς περὶ τὸ βήμα, idem est ac si diceret, τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τῷ Θεῷ λειτουργούντας, « presbyteros et Dei ministros. »

(77) Κατ' αὐτοῦ. Regg. a, bm, Or. 1, κατ' αὐτῶν.

(78) Ἡ δίκην. Regg. a, bm, Or. 1, Jes., ἡ δίκα.

(79) Ράβδου καὶ βακτηρίας. Schol.: « Ράβδον νοήσεις τὴν ἐπιφερομένην τοῖς ἁμαρτάνουσι πληγὴν· βακτηρίαν δὲ, λογικῶν προβάτων λόγον, ᾧ τὰ νοητὰ πρόβατα ρυθμίζεται καὶ ποιμαίνεται. » « Per virgam pœnas inflictas peccatoribus intelliges; per baculum autem sermones, quibus compotes rationis

βήματι προσήγαγεν (76), ἡ τὰς κατ' αὐτοῦ (77) ὕβρεις ἐξηλοτύπησεν, ἡ τῶν ἀνείρων σὺν φόβῳ τὴν ἱερὰν ἐκάθρε τράπεζαν; Τίς δ' οὕτως ἀρρεπαὶ γνώμῃ, καὶ σταθμοῖς δικαιοσύνης, ἡ δίκην (78) ἐκρίνεν, ἡ κακίαν ἐμίσησεν, ἡ ἀρετὴν ἐτίμησεν, ἡ τοὺς ἀρίστους προὔτιμην; Τίς μὲν οὕτω συγγνώμην τοῖς ἁμαρτάνουσιν, ἡ τοῖς εὐδρομοῦσι σὺνδρομος; τίς δὲ μέλλον ράβδου καὶ βακτηρίας (79) καιρὸν ἐπιστάμεν, τῇ βακτηρίᾳ τὸ πλεόν ἐνεμεν; Τίνος δὲ οἱ (80) ὀφθαλμοὶ μέλλον ἐπὶ τοὺς πιστοὺς τῆς γῆς, τοὺς τε ἄλλους, καὶ ὅσοι Θεῷ ζῶσιν ἐν μοναδικῷ βίῳ καὶ ἀζύγῳ, γῆν καὶ τὰ περὶ τὴν (81) γῆν ἀτιμάσαντες;

B ΚΓ'. Τίς δὲ πλεόν, ἡ τύφον ἐκόλασεν, ἡ ταπεινοφροσύνην ἠγάπησεν, καὶ ταύτην οὐκ ἐπιπλάστως, οὐδὲ ἐξ ἐπιπολῆς, ὥς οἱ πολλοὶ τῶν νῦν προσποιούμενων φιλοσοφεῖν, καὶ κομψοὶ τὸ φαινόμενον, κατὰ τὰς ἀφρονεστάτας τῶν γυναικῶν, αἱ ἀποροῦσαι κάλους οἴκειον πρὸς τὰ χρώματα καταφεύγουσι, καὶ εἰσὶ πως, ὥς ἂν εἰποιμι (82), κοσμίως θεατριζόμεναι, δι' εὐσχημοσύνην ἀσχήμονες, καὶ δι' αἰσχυρὸς (83) αἱ σχρότεραι; Οὐ γὰρ ἐν ἐσθῇ τὸ ταπεινὸν ἦν αὐτῷ, ἀλλ' ἐν ψυχῇ καταστήματι· οὐδὲ θρόνους αὐχένος (84), ἡ φωνῆς ὕψους, ἡ προσώπου νεύσης (85), ἡ βάθος ὑπῆνης, ἡ κεφαλῆς ἐν χερσὶ κόσμησις, ἡ βαδίσματος ἥθος τὸ ταπεινὸν ὑπεκρίνετο, τὰ πρὸς ὀλίγον τυπούμενα, καὶ τάχιστα ἐλεγχόμενα· πᾶν γὰρ ἐ προσποιητὸν, οὐδὲ μόνιμον. Ἄλλ' ἦν ὁ αὐτὸς ὑψηλότητος μὲν τῷ (86) βίῳ, ταπεινότητος δὲ τῷ φρονήματι· καὶ τὴν μὲν ἀρετὴν ἀπρόσitos, τὴν συνουσίαν δὲ καὶ λίαν εὐπρόσitos. Καὶ συνήθης μὲν τὴν ἀμπεχόνην, ἐπίσης φεύγων καὶ τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ταπεινόν· ὑπὲρ δὲ πολλοὺς τὴν ἔνδον λαμπρότητα. Καὶ γαστρός νότον, καὶ ἀπληστίαν θαμάζων μὲν, εἰ καὶ τις ἄλλος, οὐ δοκῶν δὲ· τὸ μὲν ἵνα καθαίρηται (87) τὸ δὲ ἵνα μὴ ὑπεραίρηται, τῷ καινῷ θηρώμενος τὸ εὐδόκιμον. Πολιτικοῦ μὲν γὰρ ἔργον εἶναι πάντα ποιεῖν καὶ λέγειν, ἐξ ὧν εὐδοκιμήσει παρὰ τοῖς ἐξωθεν, ᾧ μηδέ ἐστὶ τοῦ παρόντος βίου μακαριώτερον· πνευματικοῦ δὲ καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς, πρὸς ἐν μόνον βλέπειν, τὴν σωτηρίαν, καὶ ὃ μὲν ἂν εἰς τοῦτο φέρῃ, μέγα οἴεσθαι, ὃ δ' ἂν μὴ, διαπτύειν ὥς μηδενὸς (88) ἀξίον· καὶ

D doves erudiuntur et pascuntur. » In altero Schol. legitur: Διαφέρει ράβδου βακτηρίᾳ· ἡ μὲν γὰρ παιδεύει, ἡ δὲ ὑπερείδει· « Differt virga a baculo: illa enim castigat, hic vero sustentat. »

(80) Οἱ. Sic Regg. a, bm, tres Colb., et Or. 1. Deest in ed.

(81) Τῆς. Deest in Or. 1.

(82) Ὡς ἂν εἰποιμι. Hæc a Billio, vel a typographo prætermissa. Deest ὥς in Reg. a, et Or. 1.

(83) Αἰσχυρὸς. Reg. bm, Coisl. 1, Or. 1, αἰσχος.

(84) Θρόνους αὐχένος. « Mollis fractaque cervicis inflexio. »

(85) Νεύσης. Reg. bm, tres Colb., Or. 1, δέσης.

(86) Τῷ. Sic Reg. a. In ed. deest.

(87) Καθαίρηται. Sic Or. 1. In ed., καθαίρεται.

(88) Μηδενός. Sic Regg. a, bm, Or. 1, etc. In ed., τοῦ ὑπερβό. Delevimus τοῦ auctoritate cudicum.

διὰ τοῦτο, τὸ μὲν ὁρώμενον (89) ἀτιμάζειν, ὅπως δ' ἂν ἐντός (90) κάλλιστα ἔχοι, τοῦτο μόνον σκοπεῖν, καὶ ταῦτα περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι, ἐξ ὧν αὐτός τε πλείστου ἀξίος ἔσται, καὶ τοὺς ἄλλους ἔλξει δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ βέλτιστον.

nere, atque ea, quæ ad hanc ducant, plurimi facere, quæ æstem ad eam nihil adjumenti afferant, ut vilia, nulliusque pretii, aspernari; ob eamque causam, id quidem, quod in aspectum cadit, pro nihilo putare, id autem unum spectare, atque in eo elaborare, ut interna optimo et pulcherrimo statu sint, eaque magni æstimare, ex quibus et ipse quam optimus futurus sit, et alios exemplo suo ad optima quæque pertracturus

ΚΑ'. Ὁ δὲ κάλλιστον τῶν ἐκεῖνου καὶ ἰδιώτατον (91), καὶ οὐδὲ τοῖς πολλοῖς ἀγνοούμενον, ἢ ἀπλότης, καὶ τὸ τοῦ ἡθους δδολόν τε καὶ ἀμνησικάκον. Ἄλλος μὲν γὰρ ἄλλο τι τῶν παλαιῶν ἢ τῶν νέων κατωρθωμένα πιστεύεται, ὡς ἕκαστος ἔτυχεν ἐκ Θεοῦ χάριτος τινος ἡξιωμένος. Ἰωδ, τὸ ἐν τοῖς πάθεσι καρτερικὸν καὶ ἀνάλωτον · Μωσῆς καὶ Δαβὶδ, τὸ πρᾶον · Σαμουὴλ τὸ χρηματίζειν, βλέπων τὰ ἐμπροσθεν · Φινεὴς τὸν ζῆλον, ἀφ' οὗ καὶ ὀνομάζεται · Πέτρος καὶ Παῦλος (92), τὸ σύντονον τοῦ κηρύγματος · οἱ τοῦ Ζεβεδαίου τὸ μεγαλόφρωνον, δ (93) καὶ βροντῆς υἱοὺς αὐτοὺς προσηγόρευσε· καὶ τί ἂν καταριθμοίην (94) ἅπαντας; ἐν γὰρ εἰδόντι ὁ λόγος. Στεφάνου δὲ (95) καὶ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς, οὐδὲν οὕτως, ὡς τὸ ἀπόντηρον γινώρισμα. Ὁ μὲν γὰρ οὐδὲ κινδυνεύων ἤμεισε τοὺς βάλλοντας, ἀλλ' ἐλιθάζετο μὲν, ὑπὲρ τῶν λιθαζόντων ἤρχετο, ὡς Χριστοῦ μαθητῆς, ὑπὲρ οὗ καὶ τὸ πάσχειν ἦν αὐτῷ, μεῖζον τοῦ θανάτου καρποφωρῶν τῷ Θεῷ, τὴν μακροθυμίαν · τῷ δὲ οὐδὲν μέσον ἦν τῆς ἐπιπλήξεως καὶ τῆς ἀφέσεως, ὡς μικροῦ καὶ κλέπτεσθαι τὸ λυποῦν τῷ τάχει τῆς συγχωρήσεως.

offerens, nempe longanimitatem; hic autem nullum temporis momentum inter objurgationem et veniam fluere patiebatur; adeo ut ignoscendi celeritate moror quoque ipse pene subriperetur.

ΚΕ'. Θεοῦ μὲν ὀργῆς τρυγίαν τινὰ καὶ πιστεύομεν καὶ ἀκούομεν, τὸ λείμμα (96) τῆς κατὰ τῶν ἀξίων κινήσεως · ἐπειδὴ Θεὸς ἐκδικήσεων Κύριος. Εἰ γὰρ καὶ κλίνει διὰ φιλανθρωπίας ἐκ τοῦ ἀποτόμου πρὸς τὸ ἐνδοξίμον, ἀλλ' οὐ πάντῃ συγχωρεῖ τοῖς ἀμαρτάνουσιν, ἵνα μὴ τῇ χρηστότητι τῶν γενομένων. Ὁ δὲ οὐδὲν ὑπεκράτει (97) τοῖς παροξύνουσι, καίτοιγε οὐδὲ παντάπασιν ἄρωτος ἦν θυμῷ, κὰν τοῖς πνευματικοῖς μάλιστα τῷ (98) ζήλῳ νικώμενος · πλὴν εἴπου τύχοι παρεσκευασμένος καὶ ὠπλισμένος, καὶ ὡς πρὸς ἀντίπαλον τὸ λυπῆσον πόρρωθεν παρατεταγμένος. Οὕτω δὲ οὐδ' ἂν μυριάσι μετεκινήθη, τὸ δὲ λέγόμενον, καὶ τοῦτο ἐκεῖνου γλυκὺ τὸ πάθος. Ὁ μὲν γὰρ θυμὸς ἦν αὐτῷ, οὐ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ θρῶος, ἐνδοθεν ὑποσώμων, καὶ πρὸς ἄμυναν εὐτρεπῆς, οὐδὲ εἰς ὀργὴν φθάνων ἐκ τοῦ πρώτου κινήματος, καὶ ἀντιδόσεως ἔφεινε, ἀλλὰ κατὰ τὸ κέντρον τῆς με-

A illecebris irretiti esse arbitrabatur, dicta factaque sua omnia huc referre, ut gloriam et splendorem apud externos assequatur, quippe qui præsenti vita nihil beatius esse ducat: spiritualis autem et Christiani, unam tantum salutem ob oculos sibi proponere, atque ea, quæ ad hanc ducant, plurimi facere, quæ æstem ad eam nihil adjumenti afferant, ut vilia, nulliusque pretii, aspernari; ob eamque causam, id quidem, quod in aspectum cadit, pro nihilo putare, id autem unum spectare, atque in eo elaborare, ut interna optimo et pulcherrimo statu sint, eaque magni æstimare, ex quibus et ipse quam optimus futurus sit, et alios exemplo suo ad optima quæque pertracturus

XXIV. Sed inter omnia ipsius ornamenta nihil æque pulchrum, eique proprium, ac multitudini etiam cognitum erat, ut simplicitas, et mores doli expertes, atque injuriarum oblivio. Etenim alius quidem antiquorum aut recentiorum hominum propria quadam virtute emicuisse creditur, pro ea scilicet gratia, quam 346 quisque a Deo consecutus est. Emicuit Job magna invictaque in malis patientia⁹², Moyses et David mansuetudine⁹³, Samuel vaticiniis, quod futura prænuntiaret⁹⁴, Phinees zelo⁹⁵, quo magnam sibi famam peperit, Petrus et Paulus animi contentione in Evangelio prædicando⁹⁶, filii Zebedæi grandiloquentia, unde et filii tonitruī appellati sunt⁹⁷; et quid omnes enumerem? Apud eos enim, qui hæc norunt, orationem habeo. At Stephanum et patrem meum nulla res perinde nobiles et insignes reddidit, ac morum placiditas et innocentia. Ille quippe, nec in periculum quidem vitæ adductus, eos, a quibus impetebatur, oderat, verum cum lapidaretur, pro lapidantibus orabat⁹⁸, ut Christi discipulus, pro quo etiam cruciatum sufferebat, majus aliquid morte Christo temporis momentum inter objurgationem et veniam quoque ipse pene subriperetur.

XXV. Ac nos quidem quamdam iræ divinæ faciem⁹⁹, et credimus, et audimus, hoc est, commotionis adversus eos, qui ea digni sunt, residuum; quandoquidem Deus ultionum Dominus¹⁰⁰. Licet enim pro sua benignitate atque clementia ex severitate ad facilitatem et veniam inclinet, peccantibus tamen non omnino ignoscit, ne benignitate deteriores fiant. At pater iis a quibus concitabatur, nihil reservabat, vir alioqui ab iracundiæ vulneribus non prorsus immunis, ac præsertim in rebus spiritualibus, in quibus a zelo vincebatur; nisi forte paratus et armatus esset, atque adversus id, quod molestiam allaturum erat, tanquam adversus hostem a longinquo instructus et expeditus. Sic enim ne a myriadibus quidem, ut dici solet, emotus fuisset, quin suavis quoque hic illius animi mōtus erat. Furor enim ipsi non secundum similitudinem ser-

⁹² Job i, 21. ⁹³ Num. xii, 3; Psal. cxxxii, 1. ⁹⁴ I Reg. ix, 9. ⁹⁵ Num. xxxv, 7. ⁹⁶ Galat. ii, 7. ⁹⁷ Marc. iii, 17. ⁹⁸ Act. vii, 59. ⁹⁹ Psal. lxxiv, 9. ¹⁰⁰ Psal. xciii, 1.

(83) Ὁρώμενον. Sic Regg. a, bm, duo Coisl., et Or. 1. In ed., ὁρώμενα.

(90) Ἐντός. Or. 1, τῶν ἐντός.

(91) Ἰδιώτατον. Duo Colb., ἰδιαίτατον.

(92) Πέτρος καὶ Παῦλος. Or. 1, Παῦλος καὶ Πέτρος.

(95) Ὁ. Or. 1, ψ

(94) Καταριθμοίην. Or. 1, καταριθμολογῶ.

(95) Στεφάνου δέ, etc. In nonnullis, Στέφανον δὲ καὶ τὸν ἐμὸν πατέρα.

(96) Λείμμα. Reg. a, secunda manu, sed antiqua, λῆμμα.

(97) Ὑπεκράτει. Reg. a, ἐπεκράτει.

(98) Τῷ. Deest in Reg. bm, et Or. 1.

pentis ¹¹ erat, animum interne-incendens, et ad ultionem paratus, atque ex primo motu ad iram et vindictam progrediens; verum apud aculeo similis, qui ita pungit, ut mortem non afferat: at tanta erat ipsius benignitas, quanta nec ab homine postulanda videtur. Rotas et flagra sæpe minabatur, ac præsto erant, qui hæc exhiberent; periculum autem, vel in aurium compressionem, vel in genarum contumeliam, vel in impactas pugnis alapas, desinebat. Sic minæ solvebantur. **347** Vestis et calceamenta detrahebantur, atque homi stratus jacebat, qui facinus aliquod perpetrasset: postea iracundia non in eum, qui injustitiam fecerat, sed in eum, qui prompte atque impigre observierat, ut malorum ministrum, se convertebat. Quoniam autem modo quisquam benignior videri potuisset, aut dignior, qui dona Deo offerret? Sæpe enim vix commoveri cœperat, cum eum, a quo commotus fuerat, statim excusabat, ob illius peccata, non secus atque ob sua, erubescens.

XXVI. Ros potius solem matutinos radios diffundentem sustinisset, quam ut quid iracundiæ in ipsius animo resideret. Simul enim atque loquebatur, protinus indignatio cum verbis abscedebat, solum probitatis amorem infixum relinquens, nec tardius unquam sole occubens; nec iram, quæ prudentibus etiam viris exitium affert, fovens, aut aliquam vitii sui notam corpori imprimens, utpote cui, in ipsa quoque animi perturbatione, sua constaret serenitas. Hoc igitur, quod maxime mirandum est, ipsi contingebat, non quidem ut solus objurgaret, sed ut solus iis etiam, quibus succensebat, et amori et admirationi esset, beniginitate videlicet fervorem superante: ac profecto, a viro justo corripui satius est, quam ab improbo inungi; illius enim asperitas etiam propter utilitatem suavis est, hujus contra ob morum perversitatem benignitas quoque suspecta. Quanquam autem animo ita comparatus esset, ac divina quadam morum simplicitate præditus, contumeliosis tamen et petulantibus hominibus ob pietatem terrori erat; imo, ut rectius loquar, nulla res alia ipsis adeo gravis erat, quam contempta simplicitas. Non enim fieri poterat, cum cuiquam fausta vel infausta precaretur, quin ei statim, vel diuturnum aliquod bohum; vel brevem molestiam afferret. Illud enim ab intimo pectore proficiscebatur; istud autem in extremis tantum labiis situm erat, ac paternæ ejusdam objurgationis rationem habebat. Multis quidem certe ex iis, a quibus offen-

Α λίσσης δίχα τοῦ θανατοῦ τὸν πλησσομένον (99)· τὸ δὲ φιλόανθρωπον ὑπὲρ ἀνθρώπων. Τροχοὶ πολλάκις ἠπειλοῦντο καὶ μάστιγες, καὶ οἱ παραστησόμενοι πλησίον· καὶ ὁ κίνδυνος ἦν ὧτων (1) θλίψις, ἢ παρειῶν ὕβρις (2), ἢ πύξ κατὰ κόρυθος· οὕτω τὴν ἀπειλὴν διελύετο (3). Ἐσθῆς περιηρέτο καὶ ὑποδήματα, καὶ κατὰ γῆς ὁ κακοῦργος· εἶτα ὁ θυμὸς οὐκ ἐπὶ τὸν ἡδικοχότα (4), τὸν δὲ προθύμως ὑπουργήσαντα, ὡς κακῶν ὑπηρετήν. Πῶς ἂν τις μάλλον ἐφάνη χρηστὸς ὢν, ἢ θεῶ δῶρα προσφέρειν ἄξιος; Οὐ γὰρ ἐρθανε κεκρινημένος πολλάκις, καὶ ὑπεραπαλογεῖτο τοῦ κινήσαντος, ἐρυθριῶν ὡς οἰκείοις, τοῖς ἐκείνου πταίσμασιν.

Β ΚΓ'. Ἀρόσος ὑφίσταται μάλλον ἡλιακὴν ἀκτίνα ἐωθινὰ βάλλουσαν, ἢ τι παρέμενεν ἐκείνῳ θυμοῦ λείψανον· ἀλλ' ὁμοῦ τε ἐφθέγγετο, καὶ ὁ χόλος (5) τοῖς ῥήμασι συναπῆρχετο, μόνον ἀφείλ τὸ φιλόγαθον, καὶ οὐποτε ἡλίου φανείς μακρότερος· οὐδὲ τὴν ἀπολλύουσαν καὶ φρονίμους ὀργὴν γεωργήσας, ἢ τι τῆς ἐαυτοῦ κακίας ἐνστημῆνας τῷ σώματι, τὸ δὲ γαληνὸν διασώζων κἀν τῷ κινήματι. Τοιγαροῦν συνέβαιναν ἐκείνῳ τὸ παραδοξότατον, οὐ μόνον μὲν ἐπιτιμᾶν, μόνον δὲ ὑπὸ τῶν ἐγκαλουμένων ἀγαπᾶσθαι τε καὶ θαυμάζεσθαι, νικῶντος τοῦ χρηστοῦ (6) τὴν θερμότητα· καὶ ὄντως τιμώτερον εἶναι τὸ (7) τῷ δικαίῳ παιδεύεσθαι, ἢ τῷ πονηρῷ καταλείφεσθαι· τοῦ μὲν γὰρ καὶ τὸ τραχὺ προστῆναι διὰ τὴν ὠφέλειαν, τοῦ δὲ καὶ τὸ χρηστὸν ὑποποιεῖν διὰ τὸ καχόχθες. Καίπερ δὲ οὕτως ἔχον ψυχῆς καὶ ἡθους ἀπλοῦκος καὶ θεοειδούς, ὁμως (8) τι τοῖς ὑβρισταῖς καὶ φοβερὸς ἦν διὰ τὴν εὐσέβειαν· μάλλον δὲ οὐδὲ ἄλλο τι τὸ πληῆτεον ἦν, ἢ ἀπλότης καταφρονουμένη. Οὐ γὰρ ἦν αὐτὸν εὐχῆς, ἢ κατάρας προσέσθαι ῥήμα, καὶ μὴ τι δοῦναι παραυτίκα, ἢ ἀγαθὸν διαρκές, ἢ λυπηρὸν πρόσκαιρον· τὸ μὲν γὰρ ἦν ἐκ βάθους ψυχῆς, τὸ δὲ ἐπὶ χεῖλεσι μόνον, καὶ πατρικὴ τις ἐπιπληξίς. Πολλοὶ γέ τοι τῶν λελυπηκότων οὐδὲ ὑπερῆμερος ἀπήντησεν ἢ ἀντίδοσις, οὐδὲ ὀπισθόπους ἢ δίχη, τοῦτο δὲ τὸ (9) ποιητικόν· ἀλλὰ παρ' αὐτὰ τῆς κινήσεως ἐπλήγησαν, ἐπεστράφησαν, προσῆλθον, ἐγονυπέτησαν, συγγνώμης ἔτυχον, ἀπῆλθον, ἡττημένοι καλῶς, ἀμείνους ἐγένοντο, καὶ σωφρονισθέντες, καὶ συγγνωσθέντες. Ἐπαί

¹¹ Psal. LVII, 5.

(99) Τὸν πλησσομένον. Reg. a, tres Coll., D non sane sibi, sed aliis illatas, et Deo maxime, cuius vindex et ultor erat episcopus, sic plectebat.

(1) Ὠτῶν. Reg. a, et Or. 1, ὠτων, « dorsi. »

(2) Παρειῶν ὕβρις. Reg. a, et Or. 1, ὕβρις. « Genarum contumelia, » vel, « impacta maxillæ alapa. » Juxta Eliam, « per genarum-contumeliam, percussiones in maxillas intelliguntur; per pugnorum autem ictus in malam, aut res eadem, aut quodammodo dispar. Illud enim expansis digitis fit, hoc autem contractis. »

(3) Διελύετο. Coisl. 1, συνελύετο.

(4) Ἠδικοχότα. « In eum qui injustitiam fecerat. » Non bene Billius: « a quo læsus fuerat; » quasi Gregorius ipse suas ultus fuisset injurias.

D non sane sibi, sed aliis illatas, et Deo maxime, cuius vindex et ultor erat episcopus, sic plectebat.

(5) Ὁ χόλος. Plerique codd., ὁ λόγος. Ineptæ lectio. Præfert Combef., ὁ θυμός, quod et ego malim. Siquidem χόλος « iram diuturnam » significat, qualis Gregorii ira non fuit.

(6) Τοῦ χρηστοῦ. Sic duo Coisl., Or. 4, Jes., etc. Male in ed., Χριστοῦ.

(7) Τό. In pluribus deest.

(8) Ὠμός. Reg. a, ὁμός.

(9) Τοῦτο δὲ τὸ ποιητικόν. Sic Regg. a, hm. Alii omittunt, τό, male. Elias, « ut Pindari verbis utar. »

καὶ τὸ σύγγνωμον πολλάκις μέγα πρὸς σωτηρίαν, αἰδοῖ κατεῖργον τὸν ἀδικήσαντα, καὶ μετὰ γὰρ εἰς φίλτρον ἐκ φόβου τὴν ἀσφαλεστέραν εὐνοίαν. Ἐπαιδεύθησαν δὲ, οἱ μὲν ὑπὸ βοῶν ἀναρριφέντες τῇ ζεύγλῃ τετραχυμένων, καὶ ἀπαντησάντων ἀθρόως, οὕτω τοῦτο πρότερον πεπονθότων· οἱ δὲ ἱπποῖς σφενδονηθέντες, καὶ συμπατηθέντες, τῶν εὐπαιδευμένων τε καὶ ἡμερωτάτων· οἱ δὲ πυρετοῖς ἀσχετοῖς καταληφθέντες, καὶ φαντασίαις ὧν τετολμήχασιν· οἱ δὲ ἄλλοι (10)· ἄλλο τι παιδαγωγηθέντες, καὶ μαθόντες τὴν ὑπακοὴν ἐξ ὧν ἔπαθον.

jactati a bolus jugo vexatis et affictis, ac repente incursantibus, cum nunquam prius hoc ipsis accidisset; alii ab equis, etiam mansuetissimis et obsequentissimis, excussi et protriti; alii intolerandis febrilibus correpti, atque obiecta facinorum suorum specie perturbati; alii aliis modis eruditi, atque ex his, quæ perpassi fuerant, obedientiam edocti.

KZ. Ἄρ' οὖν τὸ μὲν ἐπικαιρὸς τοσούτων αὐτῶ καὶ οὕτω γνώριμον· ἐντελείας (11) δὲ καὶ τῆς (12) περὶ τὸ πρακτικόν ἀρετῆς παρῆκεν ἑτέρῳ τὸ πλεόν ἔχειν; Οὐ μὲν οὖν· ἄλλ' ἦν ὁ αὐτὸς ἡμέρος μὲν, εἰ καὶ τις ἄλλος, ἐνεργὲς δὲ κατὰ τὸ ἥμερον. Δύο γὰρ τοῦτων ὡς τὰ πολλὰ μαχομένων ἀλλήλοις καὶ ἀντικαθίσταμένων, ἀπλότητος καὶ τραχύτητος, καὶ τῆς μὲν τὸ ἥμερον ἔχουσης μετὰ τοῦ ἀπράκτου, τῆς δὲ τὸ πρακτικὸν διχα τοῦ φιλανθρώπου, ἐκείνῳ συνῆλθε θαυμασίως ἀμφοτέρω· πράττειν μὲν, ὡς αὐστηρῶ μετὰ τῆς ἡμερότητας· ὑφίστασθαι δὲ, ὡς ἀπράκτῳ μετὰ τῆς ἐντελείας, ἐν προστασίαις, ἐν παρήρσιαις, ἐν εἰδει παντὶ κυβερνήσεως. Τὸ γὰρ τοῦ ὅψεως φρόνιμον περὶ τὸ κακὸν τῷ τῆς περιστέρως ἀκραίῳ περὶ τὸ καλὸν ἀναμίξας, οὕτε τὸ φρόνιμον εἴασε κακοῦργον γενέσθαι, οὕτε τὸ ἀπλοῦν ἀνόητον· ἄλλ' ἐν ἀρετῇ εἶδος, ὡς μάλιστα ἐνῆν, ἐξ ἀμφοτέρων ἀπηκριβώσατο. Τὸν δὲ τοιοῦτον μὲν γαγονῶτα, οὕτω δὲ τῆς ἱερωσύνης προστάντα, τοιαύτης δὲ παρὰ πᾶσι δόξης τετυχηκότα, τί θαυμασθὲν καὶ σημείων ἀξιωθῆναι, οἷς βεβαίως θεὸς τὴν εὐσέβειαν;

feri poterat, unam virtutis speciem efficeret, numeris omnibus perfectam et absolutam. Hunc igitur, cum talem se præbuisset, atque ita sacerdotio præfuisset, tantamque apud omnes gloriam obtinuisset, quid mirum signis etiam, quibus Deus pietatem confirmat, dignum habitum fuisse?

KH. Ἐν δὲ τῶν περὶ ἐκείνων θαυμάτων· Ἐχαμνεν ἀρρώστια, καὶ πονηρῶς εἶχε τοῦ σώματος. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ κακοπαθοῦσι καὶ ἄγιοι, εἴτε εἰς κάθαρσιν καὶ τῆς μικρᾶς ἰλῆος, εἴτε εἰς βάσανον ἀρετῆς καὶ πείραν φιλοσοφίας, εἴτε εἰς παίδευσιν τῶν ἀσθενεστέρων ἐν ἐκείνοις μανθανόντων τὸ καρτερεῖν, ἀλλὰ μὴ ἐκκαλεῖν τοῖς πάθεσιν; Ἐχαμνεν οὖν, καὶ ὁ καιρὸς ἦν τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ περιόδητον (13), ἡ βασιλισσα τῶν ἡμερῶν ἡμέρα, καὶ ἡ λαμπρὰ νύξ λύουσα τὸ σκότος τῆς ἁμαρτίας, καθ' ἣν ἡμεῖς ὑπὸ πλουσίῳ φωτὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν αὐτῶν ἑορτάζομεν, καὶ τῷ φωτὶ δι' ἡμᾶς νεκρωθέντι συνεκρωθέντες, καὶ ἀνισταμένην συνανιστάμεθα. Ἐνταῦθα μὲν δὲ τοῦ καιροῦ τὸ πάθος· τὸ δὲ ἦν, ὡς ἐν βραχεὶ δηγήσασθαι· Πυρετὸς μὲν σφοδρὸς καὶ διακαὴς πᾶν τὸ βάθος συνέφλεγεν, ἡ δὲ δύναμις ἐπελελοίπει, τῶν σιτίων δὲ (14)

A sus fuerat, ne sera quidem ac pedissequa, ut poetico verbo utar, vis illa acclerum ultrix occurrit; sed in ipso iræ articulo percussi sunt, resipuerunt, ad eum accesserunt, ad genua prociderunt, veniam impetrarunt, pulchre vicii discesserunt, atque, tum ob castigationem, tum ob veniam, meliores facti sunt. 348 Quandoquidem etiam persæpe magni ad salutem momenti est noxarum condonatio, ut quæ eum, qui injuriam intulit, pudore coerceat, atque a metu ad amorem, hoc est tutiorem benevolentiam, traducat. Castigati porro sunt, alii sursum

B XXVII. Sed fuerit sane tanta tamque illustri morum facilitate; industria vero, eaque virtute, quæ in rebus gerendis versatur, num cuiquam alii cedebat? Minime. Verum idem ipse et lenis ac placidus, ut si quis alius, erat, et ad agendum peracque aptus et appositus. Quamvis enim hæc duæ res fere inter se pugnent et opponantur, simplicitas nimirum et asperitas, alteraque mansuetudinem cum inertia conjunctam habeat, altera rebus quidem gerendis apta sit, verum humanitate careat, in illo tamen mirifice hæc duo in unum convenerunt, nempe ut et tanquam asper ac vehemens rebus gerendis cum mansuetudine incumberet, et tanquam a rebus gerendis alienus sese cum industria submitteret, in præsidii ferendis, in sermonibus ab omni metu liberis, in omni denique gubernationis genere. Nam cum serpentis ad malum prudentiam cum columbæ ad bonum simplicitate conjunxisset, ita se comparavit, ut nec prudentiam in versutam improbitatem, nec simplicitatem in stoliditatem degenerare sineret; verum ex ambabus, quoad ejus

XXVIII. Horum porro miraculorum, quæ in eo edita sunt, hoc unum est: Morbo laborabat, ac agro corpore erat. Quid autem mirandum, si sancti quoque viri malis premantur, sive ad limi quantumvis exigui purgationem, sive ad virtutis explorationem et philosophiæ documentum, sive denique ad imbecilliorum eruditionem, qui in illis fortiter adversa perferre, et calamitosis rebus minime frangi ac debilitari condiscunt? Morbo igitur laborabat, ac morbi tempus erat sanctum et celebre 349 Pascha, dies dierum rex, ac splendida illa nox, peccati tenebras solvens, in qua nos cum magna luminis copia salutis nostræ festum celebramus, atque cum mortua pro nobis luce morte simul affecti, et cum eadem excitata simul excitamur. Hoc tempore morbus urgebat. Is autem, ut breve

(10) Ἀλλοι. Regg. a, bm, 3 Colb., Or. 4, ἄλλος.

(11) Ἐντελείας. Nonne, ἐντρεχέας, ut Bill. videtur legisse?

(12) Τῆς. Deest in Reg. bm.

(13) Περιόδητον. Reg. a, περιόδητος.

(14) Σιτίων δέ. Colsl. 4 addit, ἄπαν, «omnino.»

faciam, talis erat: Vehemens quædam et ardens A
febris intimas omnes corporis partes exurebat, vi-
res defecerant, a cibis exclusus erat, somnus abs-
cesserat, quo se verteret nesciebat, atque ob cor-
dis palpitaciones animo subinde linquebatur. Jam
omnia oris interiora, et palatum ipsum, et quidquid
superius pendet, tot tamque acerbis et continuis
ulceribus scatebant, ut ne aquæ quidem facilis et
periculo expers meatus esset. Nec vero aut medi-
corum artes, aut propinquorum vel necessariorum
quamlibet assidue preces, aut ullum curationis ge-
nus morbo depellendo par esse poterat. Atque hic
eo statu erat, exiguum quiddam et desperatum spi-
rans, ac ne præsentis quidem agnoscens, verum to-
tus in discessum intentus, atque in ea, quæ jam pri-
dem expelebat, quæque ipsi præparata erant. Nos B
vero in templo eramus, mystæ simul et supplices
(desperatis videlicet omnibus aliis remediis, ad ma-
gnum medicum, et noctis illius potentiam, tanquam
ad extremam opem et auxilium, confugientes);
quid dicam? Festumne ut ageremus, an ut lugere-
mus? Lætiæ ut ex diei celebritate caperemus,
an ut eum, qui non jam hic esset, funebribus ho-
noribus officeremus? O lacrymas illas, quas tum
universa plebs fudit! O voces et clamores, qui
psalmorum cantibus admiscebantur! A templo sa-
cerdotem, a mysterio sacrorum antistitem, a Deo
dignum astitem requirebant: idque præcinnente mea
Maria, tympanumque, non triumphale, sed supplex
pulsante ⁷², ac tum primum pudorem præ dolore
deponente, populumque simul ac Deum magnis cla-
moribus implorante; illum nempe, ut dolenti condoleret,
certatimque cum ea lacrymas profunderet;
hunc autem, ut orantes exaudiret, ac miraculorum
omnium, quæ prius ediderat (magnum enim ad
inveniendum vim dolor habet), submonente.

XXIX. Quid igitur noctis illius, et jacentis 350
Deus? Mihi ad eorum, quæ sequuntur, narrationem
progrediendi, cohorescere subit; ac vos etiam co-
horesecatis velim, non autem fidem orationi de-
trahatis: neque enim fas est, cum et nos, et de illo,
verba faciamus. Mysteriorum tempus aderat, et vene-
randa statio, atque ordo, ad ea quæ celebrabantur,
quietem et silentium tenens, cum ille ab eo, qui
mortuos ad vitam revocat, et a nocte sacrosancta
excitatur. Primo paululum se movet, deinde firmius:
mox exigua admodum et obscura voce famulum
quemdam ex iis, qui ei assistebant, nominatim ac-
citum præsto esse, ac vestem porrigere, manumque

⁷² Exod. xv, 20.

(15) Ὑπεραιώρηται. Reg. a, Coisl. 4, ὑπεραιώρη- D
ται. Or. 4, ὑπερῶρηται [pro ὑπερῶρηται], quod
Combefisio phiceit. Montac., ὑπερῶρηται: « quidquid
sub illo (palatio) pendet, » quo potissimum linguam
palatio subjectam » significat.

(16) Ὑντρεπισμένων. Or. 4, εὐτρεπισμένων.

(17) Μυσταί, etc. « Sacrorum antistites simul et
supplices. » Ipse intelligendus est Theologus, qui
patris vires agebat. Elias: « festum agentes. »
(18) Καὶ ὕμνων. Hæc desunt in Regg. a, bm, et
Or. 4.

(19) Μαρία. Juxta Eliam, Nonnam matrem intel-
ligit Gregorius.

ἀποκείλειτο, ὕπνος δὲ ἀπῆλθε, ἀπορία δὲ εἶχε-
το, καὶ παλμοὶ συνεκόπτετο. Τὰ δὲ εἶσω τοῦ στόμα-
τος ἅπαντα, ἣ τε ὑπερῶρα, καὶ ὅσον ὑπεραιώρη-
ται (15), τοσοῦτος ἔλκεσιν ἐξηνθίσκει, καὶ οὕτω πι-
κροῖς τε καὶ συνεχέσιν, ὥστε μὴδὲ ὕδατι ῥῥῖον εἶναι
τὸν πόρον, μὴδὲ ἀκινδύνον. Ἦρχουν δὲ οὔτε λατρῶν
τέχνη, οὔτε οἰκείων εὐχαὶ καὶ λιβαν προσλιπαρούντων,
οὔτε θεραπεία πᾶσα προσαγομένη. Ὁ μὲν οὖν ἐν
τούτοις ἦν, πένων μικρὰ καὶ ἀπεγνωσμένα, καὶ μὴδὲ
τῶν παρόντων ἐπαισθανόμενος, ἀλλ' ὅλος τῆς ἐκδη-
μίας ὢν, καὶ τῶν πάλοι ποθουμένων αὐτῷ καὶ ἡύ-
τρεπισμένων (16). Ἡμεῖς δὲ εἶχε τὸ ἱερὸν, μύστας
ὁμοῦ (17) καὶ ἱκέτας (ἐπειδὴ τῶν ἄλλων ἀπεγνωσκει-
μεν ἁπάντων), πρὸς τὸν μέγαν λατρὸν καὶ τὴν τῆς
νυκτὸς ἐκείνης δύναμιν καταφεύγοντας, καὶ τὴν τε-
λευταίαν ἐπικουρίαν· τί καὶ φῶ; ἐορτάσοντας, ἣ
θρηνησοντας; πανηγυρίσοντας, ἣ τιμῆσοντας τὸν
οὐκέτι ἐνταῦθα τὰ ἐπιτάφια; Ὡ τῶν δακρύων ἐκεί-
νων, ἃ παρὰ παντὸς ἐχέθη τοῦ λαοῦ τηλικαῦτα! Ὡ
φωνῶν, καὶ βοῶν, καὶ ὕμνων (18) ταῖς ψαλμωδαῖς
συγκιναμένων! Ἐζήτουν παρὰ τοῦ ἱεροῦ τὸν ἱερέα,
παρὰ τοῦ μυστηρίου τὸν μυσταγωγὸν, παρὰ τοῦ
θεοῦ τὸν ἄξιον παραστάτην· καὶ ταῦτα ἦν, ἐξαρχού-
σης τῆς ἐμῆς Μαρίας (19), καὶ ἀνακρουομένης τὸ
τύμπανον, οὐ τὸ ἐπινίκιον, ἀλλὰ τὸ ἱκέσιον, καὶ τότε
πρῶτον ἀναισχυνοῦνται μαθούσης ὑπὸ τοῦ πάθους, καὶ
καταβοῶσης τοῦ λαοῦ τε ὁμοῦ καὶ τοῦ θεοῦ· τοῦ
μὲν, συναλγεῖν πασχούσῃ (20), καὶ προσφιλοτιμείσθαι
τοῖς δάκρυσι· τοῦ δὲ, εἰσακούειν τῶν δεομένων, πάν-
των αὐτὸν τῶν πρὸ τούτου θαυμάτων (21) (καὶ γὰρ

C εὐρετικὸν τὸ πάσχειν) ὑπομνησκουσα.

KΘ. Τί οὖν ἐνταῦθα (22) ὁ τῆς νυκτὸς ἐκείνης καὶ
τοῦ καίμενου θεοῦ; Φρίττειν ἐπέρχεται μοι τοῖς ἐξῆς
προσιόντι τοῦ διηγῆματος (23) (φρίττειτε δὲ καὶ
ὑμεῖς, οἱ ἀκούοντες, μὴ ἀπιστοῖτε δέ· οὐ γὰρ ὅσιον,
ἡμῶν (24) καὶ περὶ ἐκείνου διηγουμένων). Παρῇν ὁ
τοῦ μυστηρίου καιρὸς, καὶ ἡ σεβάσμιος στάσις, καὶ
τάξις, τοῖς τελουμένοις ἐφυσυγάζουσα· ὁ δὲ παρὰ
τοῦ ζωοποιούντος τοὺς νεκροὺς καὶ τῆς ἱερᾶς νυκτὸς
διανίσταται. Μικρὸν ὑποκινεῖται πρῶτον, εἴτα στερ-
ρότερον· εἴτα καλίσσα; τῶν παραμενόντων τινὰ θερα-
πεύτην (25) ἐξ ὀνόματος, μικρὰ πάνυ καὶ ἀμυδρὰ τῇ
φωνῇ, παρῆναι τε καὶ ὀρέγειν ἐσθῆτα, καὶ χεῖρα ὑπ-
έχειν ἐκέλευεν. Καὶ ὅς παρῇν μετ' ἐκπλήξεως, καὶ

(20) Πασχούσῃ. Jes., παρασχούσῃ.

(21) Αὐτὸν τῶν πρὸ τούτου θαυμάτων. Reg.
bm, αὐτῶν, [melius] Coisl. 2, πρὸ τοῦ [pro προτοῦ]
θαυμάτων. Bill. in secunda versione: « miracula
omnia in memoria ipsi religiente. » Verum, hac
posthabita, priorem restituimus.

(22) Τί οὖν ἐνταῦθα, etc. « Quid hic igitur noctis
illius, et jacentis ægroti facit Deus? » Sic Billius in
prima versione.

(23) Διηγῆματος. Coisl. 1, θαύματος.

(24) Ἡμῶν. Coisl. 1, ὁμῶν.

(25) Θεραπευτήν. Reg. a, Coisl. 1, θεραπευ-
τῶν.

ὕπηρεται προθύμως· καὶ ὅς (26) ὡς βακτηρία τῇ χειραγωγίᾳ χρησάμενος, μιμνῆται τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου Μωϋσέα (27), καὶ τὰς παρειμένους χεῖρας εἰς εὐχὴν σχηματίζας, συντελεῖ προθύμως ἢ προτελεῖ τοῦ (28) λαοῦ τὰ μυστήρια, ῥήμασι μὲν ὀλίγοις καὶ ὅσοις ἐσθενεν, διανοίᾳ δὲ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, καὶ λίαν τελευτάτῃ (ὡ τοῦ θαύματος!), ἄνευ βήματος ἐπὶ βήματος, ἄνευ θυσιαστηρίου θύτης, ἱερεὺς πόρρω τῶν τελουμένων· καὶ ταῦτα παρὴν αὐτῷ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, αὐτῷ μὲν γινωσκόμενα, τοῖς παροῦσι δὲ οὐχ ὁρώμενα. Εἶτα ἐπειπὼν τὰ τῆς εὐχαριστίας ῥήματα (29) ὡς, ὡς σύνθηρες, καὶ τὸν λαὸν κατευλογήσας, πάλιν τῆς κλίνης γίνεται, τροφῆς τε μικρὸν τι προσέμενος (30), καὶ ὑπνου μεταλαβὼν, ἀνακαλεῖται τὸ πνεῦμα· καὶ ταῖς κατὰ μικρὸν προσθήκαις τῆς ὑγείας (31) συναυξηθείσης, ἡ καὶ παρὴν (32) ἡμέρα τῆς ἐορτῆς (ἣν οὕτως ὀνομάζομεν πρώτην Κυριακὴν, μετὰ τὴν ἀναστάσιμον ταύτην ἔχοντες)· καὶ τὸ ἑρὸν καταλαβὼν σὺν παντὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι ἐγκαταλείπει τὴν σωτηρίαν, καὶ θύει τὰ χαριστήρια. Καί μοι τι τοῦτο (33) τὸ ἔργον τοῦ περὶ τὸν Ἐσχέλιον θαύματος οὐκ ἀτιμότερον (34)· ὃν ἀσθενήσαντα καὶ δεηθέντα, προσθήκη ζωῆς ὁ Θεὸς ἐδόξα-σεν· καὶ τοῦτο ἐγνώρισε τῇ σκιᾷ τῶν ἀναβαθμῶν ἐπαναχθείση (35), κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ σωθέντος ἀφ᾿ ἡμῶν τε τῇ χάριτι καὶ τῷ σημείῳ τὸν βασιλεῖα τιμῶν, καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς ἡμέρας τὴν τῶν ἡμερῶν προσθήκην πιστούμενος.

Α'. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν συν-
 ἡνέχθη θαῦμα, οὐ μικρὸν ὕστερον· ἄξιον δὲ μηδὲ
 τοῦτο παραδραμεῖν ταύτην τε γὰρ τὰ εἰκότα τιμή-
 σομεν, εἴπερ τινὰ οὖσαν τιμῆς ἄξιαν, ἐκείνῳ τε χα-
 ρισμέθεα τὴν κοινωνίαν (36) τοῦ διηγτήματος. Ἀπτε-
 ται κάκεινης ἀρρώστια τῆς πάντα καρτερικῆς (37),
 καὶ γενναίας, καὶ ἀνόσου τὸν ἅπαντα χρόνον. Πολ-
 λῶν δὲ δυνάτων λυπούντων, ἵνα μή μακρὸν ἀποτεί-
 νω λόγον, ἡ (38) ἀτροφία τὸ βαρύντατον ἦν ἐπὶ συχνὰς
 ἡμέρας τοῦτο κινδυνεύουσα, καὶ μηδὲν εὐρισκούση
 τοῦ κακοῦ φάρμακον. Πῶς οὖν τρέφει ταύτην Θεός;
 Οὐ μάννα βρέξας, ὡς τὸ πάλαι τῷ Ἰσραὴλ· ἡ πέ-

A subicere jubet. Qui cum non sine stupore adesset, prompteque obsequeretur, ipse manu tanquam baculo ductus, Moysen illum in monte orantem imitatur, fractisque ac debilitatis manibus ad orationem compositis, alacri animo cum populo, vel pro populo mysteria peragit, paucis quidem, et quibus poterat, verbis, mente autem, ut mihi videtur, perquam integra; rem miram! sine sacrario in sacrario, sine altari sacrificis, sacerdos a mysteriis procul remotus. Atque hæc quoque illi a Spiritu sancto aderant, ipsi quidem cognita, præsentibus autem haudquaquam perspecta. Postea, cum gratiarum actionis verba, ita ut consuetudo fert, protulisset, ac populum benedixisset, in lectulum rursus se conjicit. Cumque paululum quiddam cibi admisisset, B ac somni particeps factus fuisset, spiritum revocat; auctaque paulatim sanitate, cum novus ille festi dies (ita eum appellamus, quod post resurrectionem Dominicam primum eum habeamus,) jam adesset, in templum se conferi, ac cum omni Ecclesia agmine salutis encænâ celebrat, atque in grati animi significationem sacrificium offert. Quæ quidem res miraculo illo, quod in Ezechia editum est, meo quidem iudicio, nequaquam inferior haberi debet; quem, cum in morbum incidisset, et precæ adhibuisset, Deus vitæ incremento donavit; idque indicavit per retroactam graduum umbram, prout petierat⁷³, qui salutem accepit, regem scilicet gratia simul et signo honorans, atque 351 per diei augmentum, dierum augmentum confirmandum.

XXX. Idem autem miraculum in matre aliquanto post contigit, quod etiam ipsum commemorare operæ pretium est, ut et eam honore, si qua alia, dignam, ut par est, honoremus, et ab illo per narrationis societatem gratiam ineamus. Hanc quoque morbus invadit, fortem ac generosam alioqui feminam, quæ per omne vitæ tempus comoda valetudine fuerat. In multis autem doloribus, ne sermonem longius producam, nihil perinde grave erat, atque inedia, qua multos jam dies periculose laborabat, neque hujus mali remedium ullum inveniebat. Quoniam igitur modo Deus eam alit? Non manna pluens⁷⁴,

⁷³ IV Reg. xx, 9; Isa. xxxviii, 8. ⁷⁴ Exod. xvi, 17.

(26) Καὶ ὅς. In nonnullis, καὶ ὁ.

(27) Μωϋσέα. Reg. bm, et Or. 1, Μωσέα.

(28) Προτελεῖ τοῦ λαοῦ, etc. « Pro populo mysteria peragit. » Billius: « ante populum mysteria peragit. » Non recte: vox enim προτελεῖν hic idem sonat ac προσεύχεσθαι τοῦ λαοῦ, « orare pro populo, » quod apud eundem Gregorium reperitur. Caterum in Monito probavimus Gregorium seniores non vere sacra peregrasse.

(29) Ἐπειπὼν τὰ τῆς εὐχαριστίας ῥήματα. Billius: « cum eucharistiæ verba effatus esset. » Verum in notis observat, per « eucharistiæ verba, » vel ea intelligi posse, quibus consecratio perficitur; vel ea, quibus sub Missæ finem a sacerdote, ob sacrosanctum epulum, Deo gratiæ agebantur. Hæc posterior expositio ipsi, ob ea, quæ de populi benedictione mox subiungit Gregorius, magis aridet.

(30) Προσέμενος. In nonnullis, προσέμενος.

D (31) Ὑγείας. Reg. bm, ὑγείας.

(32) Ἡ καὶ παρὴν, etc. « Novus solemnitas dies aderat, quem sic appellamus, quod post Resurrectionis Dominicæ diem, primum Dominicum hunc diem habeamus. » Octavus Paschæ dies, quem « in Albis » vocamus, apud Græcos « Dominica nova » appellabatur. Hanc Dominicam insigni oratione celebravit Gregorius. Vide Or. xlv.

(33) Καί μοι τι τοῦτο. Deest τι in Reg. bm, et tribus Colb. Coisl. 1 habet, καί τοι τι τοῦτο.

(34) Θαύματος οὐκ ἀτιμότερον. Sic Reg. bm. Or. 1, Jes., etc. Sic ipse legit Billius, etsi οὐκ in editis desit.

(35) Ἀναβαθμῶν ἐπαναχθείση. Reg. bm, βελθῶν. Coisl. 1, ἐπαναδείχθειση.

(36) Τὴν κοινωνίαν. Coisl. 1, τῇ κοινωνίᾳ.

(37) Καρτερικῆς. Sic Reg. bm, tres Colb., Coisl. 1, Or. 1, etc. In ed., καρτερικῆς.

(38) Ἡ. Sic Or. 1. In ed., ἡ.

ut olim Israeli, aut petram frangens, ut sitiienti A populo aquam funderet⁷⁵, aut per corvos pascens, ut illumi Eliam⁷⁶, aut per prophetam in sublimem raptum satians, ut Daniele ante, cum fame in lacu premeretur⁷⁷. Quoniam igitur modo? Visum est ipsi, me, quem charissimum habebat (neque enim quemquam alium nostrum, ne in somnis quidem, mihi praeferbat), noctu repente supervenientem, cum canistro, panibusque inprimis candidis pro meo more benedictis, atque cruce consignatis, eam aluisse, et confortasse, ac sic vires collegisse. Et certe nocturna illa visio veritatis opus erat. Ab eo enim tempore ad se rediit, spemque meliorem concepit. Id autem apertum et perspicuum argumento manifestum est. Nam cum postridie mane ad eam ingressus, primum hilariorem eam, quam antea, conspexissem; deinde haec consueta: Ut se noctu habuisset, eadem re opus haberet, quaesivissem; Tu me, respondit illa, o fili, prompte admodum ac benigne aluisti, et postea rogas, eam quid valeam? perquam egregie et quiete mente. Simulque capitis nutu mihi ancillae significabant, ne contradicerem, sed statim responsum hoc acciperem, ne, potestata veritate, mœrore consternaretur. Unum adhuc ambohus commune adiungam.

XXXI. Cum Alexandria per mare Parthenicum in Graeciam navigarem (navigabam autem in Aegina navi, intempestivo prorsus tempore, ut mihi sic suadebat cupiditas; nam id me vel maxime impellebat, quod in nautas mihi familiares incidissem); 352 cum, inquam, navigarem, paululumque jam processissemus, gravis tempestas exorta est, et quales laud multas prius meminissent, ut aiebant, qui mecum vehebantur. Hic cum omnes communem mortem metuerent, mihi contra mors animæ maiorem formidinem afferebat. In periculum enim miser veneram, ne non initiatus e vita discederem, spiritualem aquam inter exitiosos et mortiferas undas desiderans. Ac proinde clamabam, obsecrabam, breve quoddam temporis spatium expetebam: conclamabant etiam, in communi licet vitæ discrimine, qui simul navigabant, sic ut nec quidam e necessariis æque, humani videlicet hospites, atque ex periculis ad commiserationem eruditi. Hoc porro ego quidem patiebar, compatiebamur autem parentes mei, per nocturnum visum periculo participantes, atque e terra opem ferebant, vim fluctuum precibus velut incantantes, quemad-

trav ῥήξας, ἵνα πηγάζῃ λαὸν διψῶντα· ἡ κόραξιν ἐστιάζας, ὡς τὸν Ἥλκην ἐκείνων· ἢ προφήτῃ μεταρσίῳ κορέσας, ὡς τὸν Δανιὴλ πρότερον ἐν λάκκῳ λιμώτοντα. Τίνα δὲ τρόπον; Ἔδοξεν ἐμὲ τὸν αὐτῇ φιλατον (προετιμᾶτο γὰρ ἡμῶν ἄλλος (39) οὐδ' ἐν ὀνειρῇ), ἀθρόως ἐπιστάντα νυκτὸς, μετὰ κανοῦ, καὶ ἀρτων τῶν λαμπροτάτων, ἐπευξάμενόν τε αὐτοῖς, καὶ σφραγίσαντα, ὥσπερ φίλον ἡμῖν, θρέψαι τε καὶ βιώσαι, καὶ συναγαγεῖν τὴν δύναμιν. Καὶ ἡ τῆς νυκτὸς ὕψις, ἔργον ἦν ἀληθείας· ἐξ ἐκεῖνου γὰρ ἑαυτῆς γίνεται καὶ τῆς χρηστοτέρας ἐλπίδος· τῷ τοῦτο δῆλον (40) ἐναργεῖ καὶ φανερῷ (41) γνωρίσματι. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς ἡμέρας ἐπιλαβούσης, εἰσελθὼν τότε πρὸς αὐτὴν ὁρθριος, πρῶτον μὲν φαιδροτέραν ἢ πρόσθεν ἔθεασάμην· ἔπειτα, πῶς ἡ νύξ, καὶ οὗτο δέοιτο, τὰ συνήθη δὴ ταῦτα ἐπυνθανόμην· Σὺ με ἐθρέψας, φησὶν, ὦ τέκνον, μάλα ἐτοίμως καὶ φιλανθρώπως. ἔπειτα ἐρωτᾷς τὸ, πῶς ἔχοιμι; λίαν καλῶς τε καὶ γαληνῶς (42). Καὶ ἅμα κατένευσον αἱ θεραπεύτριαι πρὸς τοῦτο μὴ ἀντιτείνεσθαι, ἀλλ' ἐτοίμως δέχεσθαι τὴν ἀπόκρισιν· μὴ ἀθυμία καταβλήθῃ, γυμνωθείσης τῆς ἀληθείας. Ἐν ἐτι προσθήσω τῶν κοινῶν ἀμφοτέροις.

AA'. Πλέοντι μοι τὸ Παρθενικὸν (43) πέλαιος ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρινῆς, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα· ἔπλεον δὲ παντελῶς ἔξω τῆς ὥρας, οὕτω τοῦ πόθου πειθόμενος, ἐπὶ νηὸς Αἰγιναιᾶς· τοῦτο γὰρ με καὶ μάλιστα προὔτρειψεν ὡς οἰκειοῖς προσδραμόντα τοῖς ἄξουσιν· πλέοντι δ' οὖν, ὡς ὀλίγον ἀνῆχθῆμεν, δεινὸς συμπίπτει χειμῶν, καὶ οἷον (44) μὴ πολλῶν πρότερον μνημονεύειν εἰχον, ὡς ἔφασκον, οἱ συμπλέοντες. Πάντων δὲ τὸν κοινὸν θάνατον δεδοικότες, ὁ τῆς ψυχῆς ἦν ἐμοὶ φοβεριώτερος. Ἐκινδύνουν γὰρ ἄθλιος ἀπελθεῖν καὶ ἀτέλειστος, ποθῶν τὸ πνευματικὸν ὕδωρ ἐν τοῖς φονικοῖς ὕδασι. Καὶ (45) διὰ τοῦτο ἐδόκουν, ἱκέτευσον, ἐπὶ πόθου μικρὰν προθεσμίαν· καὶ συνεβόων οἱ συμπλέοντες, καὶ τοῦτο ἐν τοῖς κοινοῖς κινδύνοις, ὡς οὐδὲ τῶν ἐπιτηδείων τινὲς, ξένοι φιλάνθρωποι, τὸ συναγεῖν μαθόντες ἐκ τῶν κινδύνων. Τοῦτο ἔπασχον μὲν ἐγώ, συνέπασχον δὲ οἱ γεννητόρες, διὰ νυκτερινῆς φαντασίας τοῦ κινδύνου μετέχοντες, καὶ ἀπὸ γῆς ἐβοήθουν, τῶν κυμάτων δι' εὐχῆς κατεπείδοντες, ὡς ὕστερον συμβαλόντες ἔγνωμεν τὸν καιρὸν, ἥνικα ἐπανήλθομεν. Τοῦτο καὶ ἡμῖν ἐδήλωσεν ὕπνος σωτήριος, ἔπειδὴ ποτε τοῦτον ἔγνωμεν, μικρὸν ὑπανέντος τοῦ κλύδωνος. Ἐριννύος (46) ἐκράτους ἐγώ, φοβερὸν βλα-

⁷⁵ Exod. xvii, 6. ⁷⁶ III Reg. xvii, 6. ⁷⁷ Dan. xiv, 35.

(39) Ἀλλος. Sic Regg. a, bm, Coisl. 1, Or. 1, Bas., etc. In ed., ἄλλος.

(40) Τῷ τοῦτο δῆλον. Pro τῷ, quod nihil hic significare potest, nisi addas, γενέσθαι, legendum forte, καί, vel. τοῦτο δὲ δῆλ. Edit.

(41) Παρερῶ. Coisl. 1 et Bas. addunt, γενέσθαι.

(42) Μάλα ἐτοίμως καὶ φιλανθρώπως... λίαν καλῶς τε καὶ γαληνῶς. Ut recte incedat oratio, sic legendum putamus, licet codd. et ed. habeant: μάλα ἐτοίμως καὶ γαληνῶς... λίαν καλῶς τε καὶ φιλανθρώπως. Billius. omisso hoc posteriori membro,

primum ad matrem referens, sic vertit: « promptie admodum et tranquillo vultu. » Elias pro φιανθρώπως habet ἡμέρως, quod ad filium refert. Verum haec ultima verba rectius videntur matris responsum, quæ interrogata, « quomodo se habeat, » respondet, « Optime. »

(43) Παρθενικόν. Or. 1. Παρθένιον.

(44) Οἷον. Lege, οἷον. Edit.

(45) Καί. Sic Or. 1. Deest in ed.

(46) Ἐριννύος. Schol., Δαίμονος τιμωρητικῆς. « daemōnem crudelem. »

πούσης, καὶ ἀπειλούσης τὸν κίνδυνον· ταύτην γὰρ ἡμῖν σαφῶς ἡ νύξ ὑπέγραψεν. Ἄλλος ἐδόκει τῶν ἐμπλεόντων (ἦν δὲ παῖς (47) τῶν εὐνουστάτων ἐμοὶ καὶ φιλιτάτων, καὶ ὑπεραγωνιώντων, οὕτως ἔχοντος), τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν ἐπιβάσαν τῆς θαλάσσης, καὶ τῆς νηὸς λαβομένην ἐξέλκειν ταύτην ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ σὺν πολλῷ τῷ πόνῳ. Καὶ ἡ ὄψις ἐπιστεύετο· ἡμεροῦτο γὰρ ἡ θάλασσα, καὶ ῥόδος εἶχεν ἡμᾶς αὐτίκα οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ κακοπαθήσαντας. Ἐκείνου τοῦ κινδύνου καὶ ἡμεῖς ὥρον γεγόναμεν· καθυποσχόμενοι, εἰ σωθῆμεν, ἡμᾶς αὐτοὺς τῷ Θεῷ, καὶ δωδωκότες ὡς (48) ἀπεσώθημεν.

inveniebat hæc visio. Sedabatur enim mare, statimque citra multam ærumnam Rhodum appulimus. Hujus ipsi periculi donum exstitimus. Ut enim nos Deo voveramus, si discrimen effugeremus, ita, postquam evasimus, nos ei etiam dono dedimus.

AB. Τὰ μὲν δὴ κοινὰ τοιαῦτα. Πάλαι δὲ οἶμαι θαυμάζειν τινὰς τῶν τὰ ἐκείνου σαφῶς ἐγνωκότων, ὅτι περὶ μὲν τούτων οὕτω καταγεγόναμεν, ὡς μόνᾳ πρὸς εὐφημίαν ἔχοντες· τῆς δὲ τῶν καιρῶν δυσχερείας τὴν μνήμην ἀνεθέμεθα (49), πρὸς οὗς παραταξάμενος ἐκείνος φαίνεται, ὥσπερ ἡ ἀγνοήσαντες ταῦτα, ἡ μὴ μεγάλη νομίζοντες (50). Φέρει οὖν καὶ ταῦτα προσθώμεν τοῖς εἰρημένοις· Ἦνεγκεν ὁ καθ' ἡμᾶς καιρὸς πρῶτον κακόν, οἶμαι δὲ καὶ τελευταῖον, τὸν ἀποστάτην καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν λογισμῶν βασιλέα· ὃς μικρόν μὲν ἔργον ἡγησάμενος εἶναι Πέρσας χειρώσασθαι, μέγα δὲ τὸ Χριστιανούς παραστήσασθαι, καὶ ἅμα τῶν ἀγόντων αὐτὸν δαιμόνων τοῦτο πειθόντων, οὐδὲν εἶδος ἀσεθείας ἐνέλειπε (51), πείθων, ἀπειλῶν, σοφίζόμενος, ἔλκων πρὸς ἑαυτὸν, οὐ μόνον οἷς ἐτεχνάζετο, ἀλλὰ καὶ οἷς ἐθιάζετο. Οὐ μὴν λαθεῖν οἷός τε τῇ κλέπτειν τὸν διωγμὸν σοφιστικαῖς ἐπινοαῖς, οὐδὲ μὴν καὶ φανερώς τῇ δυναστείᾳ χρώμενος· ἐν' ἐνὶ γὰρ τῷ τρόπῳ πάντως ἀλώμεν, ἡ κακουργηθέντες, ἡ βιασθέντες. Τοῦτον τίς μᾶλλον ἡ περιφρονησας, ἡ καταλύσας εὐρίσκειται; Τῆς (52) μὲν οὖν περιφρονησεως πρὸς πολλοὺς ἄλλους ἐκείνο σημεῖον, ὃ τὸ τοξόται, καὶ ὁ τούτων στρατηγός, οὗς ἐπῆγεν ἐκείνος τοῖς λεροῖς οἰκοῖς ἡμῶν, ὡς ἡ παραληψόμενος, ἡ καταστρεψόμενος (53). Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὺς προσβαλὼν ἄλλοις, κἀνταῦθα ἦκεν μετὰ τοῦ Ἰσοῦ φρονήματος, καὶ τὸ λερόν ἐξήτει μετὰ τῶν προσταγμάτων, τοσοῦτον ἀποσχέσθαι (54) τοῦ τι καταπράξασθαι ὧν ἐβούλετο, ὥστε, εἰ μὴ θάττον ὑπεκλίθη τῷ ἐμῷ (55) πατρὶ, ἡ παρ' ἑαυτοῦ συνελς, ἡ τινος συμβουλευσάντος (56) ἀκούσας, κἂν τοὺς πόδας ξανθεῖς ἀπῆλλάγη (57), ζέσαντος ἐπ' αὐτὸν θυμῷ καὶ ζήλῳ περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ λερέως. Τὴν κατάλυσιν δὲ πῶς ἂν τις μᾶλλον φανεῖη πραγματευσάμενος, ἢ δημοσίᾳ μὲν εὐχαῖς καὶ δεή-

modum postea, subducta temporis ratione, domum reversi cognovimus. Id etiam nobis salutaris somnus indicavit, cum tandem aliquando eum, remittente nonnihil tempestate, cepissemus. Furiam enim mihi tenere videbar, horrendum vultum præferentem, ac periculum minitantem : hanc enim nox aperte nobis adumbrabat. Alius ex vectoribus (puer is erat singulari erga me studio et benevolentia, meaque causa vehementer anxius, cum ita se res haberet,) matrem meam sibi videre videbatur, quæ mare ingressa, prehensam navem haud magno labore ad terram pertraheret. Fidemque

XXXII. Hæc quidem erant utrique communia.

Mirari autem jampridem nonnullos eorum arbitror, quibus res illius apprime cognitæ sunt, quid sit, cur, cum in his rebus ita moram fecerimus, ac si sola hæc ad laudem haberemus, difficultatis tamen temporum, adversus quæ ipse velut aciem instruxisse conspicitur, mentionem facere distulerimus, velut si ea vel ignoraverimus, vel non ita magna existimaverimus. Age igitur, hæc quoque superioribus adjungamus : Tulit nostra ætas primum, et, ut opinor, postremum malum, hoc est, imperatorem, qui et a Deo, et a mente defecit; qui parvum quidem opus esse arbitratus, Persas imperio suo acditioni 353 subjicere, magnum autem Christianos in potestatem redigere, cum ipsi simul demones, a quibus ducebatur, ita suaderent, nullum impietatis genus prætermittebat, nunc alliciendo, nunc comminando, nunc fallendo, nunc etiam non solum callidis artibus, sed vi quoque homines ad se pertrahendo. Nec vero ita obscura ejus consilia esse poterant, quin appareret eum versutis ac sophisticis artificii persecutionem tegere; nec rursum potentia sua aperte utebatur, quo nempe utrovismodo prorsus caperemur, vel improbe decepti, vel coacti. Quis porro reperietur, qui hunc magis aut contempserit, aut oppresserit? Contemtionis quidem, inter multa alia signa, testes sunt sagittarii illi, eorumque præfectus, quos in ecclesias nostras immiserat, ut eas vel deditione acciperet, vel armis subigeret. Nam cum multos alios adortus, huc quoque pari cum audacia venisset ac cum imperatoris jussu templum sibi tradi exposceret, tantum absuit ut quidpiam eorum, quæ cupiebat, perficeret, ut, nisi patri meo, vel suoapte consilio, vel

(47) Παῖς. Sic plures Reg. et Colb., duo Coisl., Or. 1, Jes., etc. Deest in ed.

(48) Ὡς. Sic Regg. a, bm, Coisl. 2, et Jes. Deest in ed.

(49) Ἀνεθέμεθα. Regg. a, bm, Coisl. 3, Or. 1, Jes., ἀνεβαλόμεθα.

(50) Νομίζοντες. In nonnullis, νομίσαντες.

(51) Ἐνέλειπε. Reg. a, ἐνέλιπε.

(52) Τῆς. Sic Regg. a, bm, et 2 Coisl. Prave τίς in ed.

(53) Ὡς ἡ παραληψόμενος, ἡ καταστρεψόμενος. « Ut vel eas acciperet, (ab episcopo

nimirum, aut a civibus traditas,) vel illas, » iis obnitiuntibus, « everteret. » Coisl. 4, κατασκαψάμενος [perperam].

(54) Ἀποσχέσθαι. Regg. a, bm; Coisl. 3, Or. 1, Jes., ἀπέσχετο.

(55) Τῷ ἐμῷ. Reg. bm, τῷ μῷ.

(56) Συμβουλευσάντος. Or. 1, συμβουλευόντος.

(57) Τοὺς πόδας ξανθεῖς ἀπῆλλάγη. Billius in Elia: « pedibus contusus abisset. » Mendose in ed., ἀπῆλλάγη.

eiusdam admonitu, protinus cessisset, calcibus A etiam cæsus discessurus fuerit; ita in illum furore ac templi zelo sacerdos æstuabat! Quis autem ipsi exitium magis comparasse videri queat, quam ille, qui publice quidem conjunctis totius populi votis et precibus impurum illum et sacrilegum impeteret, ac ne tempus quoque metueret; privatim autem, nocturnam adversus eum aciem opponeret, atque et humi cubando seniles illas et roscidas carnes conficeret, et lacrymis pavementum perfunderet, in annum etiam ferme integrum, idque ei duntaxat, cui res occultæ cognitæ sunt, præstans, nobis autem ob pietatem ab ostentatione, ut jam dixi, alienam, celare student? Ac certe omnino celasset, nisi ipse aliquando cubiculum subito ingressus, chameunioque signa conspiciatus, atque ex quodam ipsius famulo, quidnam hoc esset percontatus, noctis arcanum intellexissem.

XXXIII. Alteram ejusdem temporis ejusdemque B fortitudinis narrationem accipite. Cæsareæ cives de episcopi creatione inter se contendebant: nam alter excesserat, alter requirebatur, acrisque seditio erat, et quæ non facile comprimi ac sedari 354 posset. Præter id enim, quod natura sua, in hac re præsertim, ob fidei fervorem ad seditionem proclivis est ea civitas, cathedræ insuper illius splendor et gloria majorem contentionis cumulum afferebat. Atque hoc statu res erat: ac nonnulli episcopi aderant, ut antistitem darent. Sed cum in plures sententias multitudo distraheretur, aliique alium proponerent, quemadmodum in hujusmodi rebus fieri consuevit, prout quisque vel benevolentia erga aliquem, vel pietate erga Deum ducebatur: tandem plebs tota uno consensu primarii ordinis virum unum, vita quidem et moribus eximium, divino tamen baptismo nondum consignatum, invitum et repugnantem corripientes, simulque militariibus copiis, quæ tum in urbe erant, opem asserentibus, in sacrario collocarunt, et episcopis obtulerunt, ab iisque petere instituerunt, ut eum initiarent, et antistitem proclamarent, vim interim suasioni admiscentes: non id quidem admodum modeste atque composite, admodum tamen pie atque ardentem. Neque hic dicendum, quisnam eo, vel clarior, vel pietate præstantior exsisterit: id tempus ostendit. Quid enim sit, et quo seditio progressa est? Coacti illi eum purificarunt, antistitem renuntiarunt, in throno collocarunt, manu tamen potius, quam voluntate animique affectu, velut postea declaratum est. Ut enim lubentibus animis discesserunt, ac sententiam suam in arbitrio suo et potestate habuerunt, consilium inter se ineunt, haud scio an Spiritus impulsu, sed ineunt tamen, nempe ut nihil eorum, quæ gesta fuerant,

σεσι πανδήμοις βάλλων τὸν αἰτητήριον, καὶ οὐδὲ τὸν καιρὸν εὐλαβοῦμενος· ἰδίᾳ δὲ τὴν νυκτερινὴν παράταξιν κατ' αὐτοῦ προβαλλόμενος, χαμευνία (58) μὲν τὰς γεραιάς (59) ἐκείνας καὶ δροσεράς κατατρύχων σάρκας, δάκρυσι δὲ πηγάζων τὸ ἔδαφος, μικροῦ (60) καὶ εἰς ἐνιαυτὸν ὅλον· καὶ τοῦτο τῷ (61) τῶν χρυπτῶν γνώστῃ μόνῳ φιλοσοφῶν, ἡμᾶς δὲ λανθάνειν ἐπιχειρῶν διὰ τὸ ἀνεπίδεικτον, ὥσπερ ἔφην, τῆς εὐλαβείας; Καὶ λαθὼν ἂν ἦν παντάσῃ, εἰ μὴ ποτε ἀθρόως ἐπισεισθὼν ἐγὼ, καὶ (62) χαμευνίας σύμβολα θεασάμενος, καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πυθόμενος, τίνα ταῦτ' ἦν, ἔγνων τῆς νυκτὸς δὲ μυστήριον.

ΑΓ'. Ἐτερον δὲ τοῦ αὐτοῦ καιροῦ καὶ τῆς αὐτῆς ἀνδρίας (63) διήγημα· ἐτασθῆσαν ἡ Καισαρέων πόλεις περὶ προβολὴν ἀρχιερέως (64), τοῦ μὲν ὑπεξελθόντος, τοῦ δὲ ἐπιζητουμένου, καὶ ἡ στάσις θερμῇ, καὶ μὴ βραδίαν τὴν λύσιν ἔχουσα. Φύσει τε γὰρ περὶ ταῦτα μάλιστα στασιώδης ἡ πόλις, διὰ (65) θερμότητα πλίσσεως, καὶ τὸ τῆς καθέδρας ἐπιδοξον, πλείω τὴν φιλονεικίαν εἰργάζετο. Ταῦτα ἦν, καὶ παρήσαν τῶν ἐπισκόπων τινὲς τὸν ἀρχιερέα δώσαντες· ὥς δὲ εἰς πλείους τοῦ δήμου διακρινέντος, καὶ ἄλλων ἄλλον προβαλλομένου, ὅπερ ἐν τοῖς τοιοῦτοις φιλεῖ συμβαίνειν, ὥς ἕκαστος ἔτυχεν ἢ φιλικὰ πρὸς τινὰς ἔχων, ἢ πρὸς θεὸν εὐλαβείας, τέλος συμφρονήσας ὁ ὄχμος ἅπας, τῶν πρώτων (66) παρ' αὐτοῖς ἕνα, βίῳ μὲν ἐξελεγμένον, οὕτω δὲ τῷ θείῳ βαπτίσματι κατεσφραγισμένον, τοῦτον ἄκοντα συναρπάσαντες, καὶ ἅμα στρατιωτικῇ χειρὶ συλλαβομένης αὐτοῖς τηνικαῦτα ἐπιδημούσης ἐπὶ τὸ βῆμα ἔθεσαν, καὶ τοῖς ἐπισκόποις προσήγαγον, τελεσθῆναί τε ἡξίουσαν καὶ κηρυχθῆναι, πειθοὶ βίαν ἀναμίζαντες· οὐ λίαν μὲν εὐτάχτως, λίαν δὲ πιστῶς καὶ διαπύρως. Κἀνταῦθα οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅντινα εὐδοκιμώτερον ἐκείνου καὶ θεοσεβέστερον διέδειξεν ὁ καιρὸς. Τί γὰρ γίνεται, καὶ ποῖ προῆλθεν ἡ στάσις; Ἐβιάσθησαν, ἤγνισαν, ἀνεκήρυξαν, ἐπὶ τὸν θρόνον ἔθεσαν, χειρὶ μᾶλλον ἢ γνώμῃ καὶ διαθέσει πνεύματος· ἐδηλώθη δὲ τοῖς μετὰ ταῦτα. Ὅς γὰρ ἀπηλλάγησαν ἄσμενοι, καὶ γνώμης ἐγένοντο κύριοι, βουλὴν βουλευόμενοι σὺν ἀλλήλοις, οὐκ οἶδα μὲν εἰ πνευματικὴν (67), βουλευόμενοι δ' ὁμῶς, μηδὲν κύριον ἡγεῖσθαι τῶν πεπραγμένων, μηδὲ τὴν κατάστασιν ἔγκριτον· τὴν τε βίαν ἐπικαλοῦντες αὐτῷ, μηδὲν ἤττον βιασθέντι, καὶ ῥημάτων λαμβανόμενοι τινῶν, ὥς εἰρημένων τηνικαῦτα προπετέστερον ἢ σφώτερον. Οὐ μὴν ὁ μέγας ἀρχιερεὺς, καὶ δίκαιος τῶν πραγμάτων ἐξεταστής, ἡ συναπήχθη τοῖς ταῦτα βουλευομένοις, ἢ τὴν γνώμην ἐπήνεσεν· ἀλλ' ἐμεινεν

(58) *Χαμευνία*. Sic Coisl. 1, Jes., etc. In ed., χαμευνία.

(59) *Τὰς γεραιάς*. Or. 1 et alii, τὰς γηραιάς.

(60) *Μικροῦ*. Reg. a, μικρόν.

(61) *Τῷ*. Sic Reg. bm, et Jes. Deest in ed.

(62) *Καλ*. Deest in Reg. bm, et Or. 1.

(63) *Ἀνδρίας*. Sic plerique codd. Coisl. 3, et Or. 1, ἀνδρίας. Prave in ed., ἀνανδρίας, ἢ igna-

vian.

(64) *Ἀρχιερέως*. « Summi sacerdotis, » id est, « episcopi. » Bill. « archiepiscopi, » quæ vox nondum erat in usu.

(65) *Διδ*. Sic Regg. a, bm, duo Coisl., Jes., etc. In ed. derst.

(66) *Τῶν πρώτων*. Sic Coisl. 1, Or. 1, Jes. et Combef. In ed., τὸν πρώτων.

(67) *Εἰ πνευματικῇ*. Billius : an spirituale. »

ἀκλήνης καὶ ἀηττητός, οὐδὲν γὰρ ἤττον ἢ μῆδὲ βιασθεὶς ἄλως. Χρῆναι γάρ, κοινῆς (68) οὐσίας τῆς βίας, ἢ κατηγοροῦντας ἀντικατηγορεῖσθαι, ἢ ἀφιέντας ἀφιέσθαι, ἢ τὸ γὰρ δικαίωτερον, μῆτ' (69) ἀφιέντας ἀφιέσθαι. Εἰ μὲν γὰρ αὐτοὺς εἶναι συγγνώμης ἀξίους, κἀκεῖνον πάντως· εἰ δὲ μηδαμῶς ἐκεῖνον, σχολῇ γὰρ ἔν αὐτοῖς. Πολλῷ γὰρ βέλτιον εἶναι, τότε κινδυνεύειν καὶ ἀντιτείνειν μέχρι παντός, ἢ ὕστερον ἐπιβουλεύειν, κἀν τούτῳ τῷ καιρῷ (70) μάλιστα, ἡνίκα καὶ τὰς οὐσας ἐχθρας καταλύειν ἀμεινον ἦν, ἢ τὰς οὐκ οὐσας περινοεῖν· εἴγε γὰρ οὕτως.

ἀντιτείνονται; aut, quod *justius erat*, ne absolventes quidem absolverentur. Si enim ipsis venia deberetur, utique et illi: *sin* illi nullo modo ignoscendum esset, multo certe minus ipsis. Longe enim satius fuisset, ut ipsi tum temporis periculum adirent, atque ad extremum usque obsisterent, quam ut *postea* insidias compararent, eoque **355** praesertim tempore, quo ortæ jam inimicitiae potius essent deponendæ, quam novæ excogitandæ. Sic enim res se habebat.

ΔΔ'. Παρῆν μὲν ὁ βασιλεὺς βρέμων Χριστιανοῖς, B ἡ ὀργῆς δὲ ἡ χειροτονία, ἡπειλεῖτο δὲ ὁ προβληθεὶς ἐπὶ ξυροῦ (71) δὲ ἡ πόλις, ἢ μῆκετ' εἶναι μετὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἢ περισωθῆναι, καὶ τινος φιλανθρωπίας τυχεῖν. Προσεγγόνει γὰρ οἷς παρῶντο περὶ τῆς τύχης, ἐν καιρῷ τῆς εὐτυχίας περιλυθείσης, καὶ ἡ περὶ τὸν ἀνδρα καινοτομία, ὡς τῶν δημοσίων σεσυλημένων. Ἐξήτει δὲ ὁ τοῦ ἔθνους ἀρχων ὅτι χαρίσασαι τῷ καιρῷ, κἀκεῖνον τί διαθείη κακὸν, οὐδὲ ἄλως πρὸς αὐτὸν ἔχων ἐπιτηδεύς, ἀλλ' ὡς ἐξ ἀντιπολιτείας διάφορος ὢν. Ἐκάλει δὲ δι' ἐπιστολῶν τοὺς χειροτονήσαντας ὡς κατηγορήσαντας, οὐκ ἔτι ἀπαγγέμων, ἀλλ' ἥδη καὶ ἀπειλῆς (72) προστιθείς, ὡς τοῦτο ἀπαυτοῦντος (73) τοῦ βασιλέως. Τότε τοῖσιν καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλθούσης ἐπιστολῆς, οὐδὲν δείσας, οὐδὲ μικρὸν ἐπισχῶν (σκοπῶμεν τὴν παρῶνσίαν, ὅση καὶ μεθ' ὅσου τοῦ πνεύματος, ἐκ τῶν ἀντεπεσταλμένων), Ἡμεῖς, φησὶν, ὦ κράτιστε ἡγεμὼν (74), πάντων τῶν παρτομένων ἔχοντες ἐξεταστὴν ἓνα καὶ βασιλέα, τὸν νῦν πολεμούμενον· ἐκεῖνος καὶ τὴν νῦν ἐξετάσει χειροτονίαν, ἣν ἐνθεσμον (75) καὶ φιλην αὐτῷ πεποιήμεθα. Ὑμῖν δὲ ἄλλο μὲν τὴν βιάζεσθαι βουλομένοις, καὶ πάνν ῥᾶστον· τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἡμᾶς ἀφαιρήσεται, τὸ συνηγορεῖν, ὡς ὀρθῶς καὶ δικαίως πεπραγμένους, τοῖς πεπραγμένοις· εἰ μὴ καὶ τοῦτον θείητε τὸν νόμον, οἷς (76) οὐ θεμιτὸν παρακλύσσειν εἰς τὰ ἡμέτερα. Τοῦτο τὸ γράμμα καὶ αὐτὸς ἐθαύμασεν ὁ δεξάμενος, εἰ καὶ πρὸς ὀλίγον ἐγαλέπηεν, ὡς οἱ πολλοὶ τῶν (77) τὰ ἐκεῖνου καλῶς γινωσκόντων (78) ἀπήγγελλον· τοῦτο καὶ βασιλεὺς τὴν ὁρμὴν ἔστησε, καὶ τοῦ κινδύνου τὴν πόλιν ἀπῆλλαξεν, οὐ φαύλως δ' ἂν προσθείην, ὅτι καὶ τῆς αἰσχύνῃς ἡμᾶς. Τούτου τοῦ μικροπολίτου τὸ ἔργον, καὶ τῆς καθέδρας

A ratum ac firmum esse ducerent, nec institutionem legitimam: vim ei objicientes, qui non minorem ipse vim passus fuerat, ac sermones quosdam arripientes, ut petulanter magis quam sapienter eo tempore prolatis. At antistes, et æquus rerum æstimator, nec cum iis, qui hujusmodi consilium inibant, abductus est, nec eorum sententiam comprobavit, verum constans atque invictus permansit, non minus quam si nulla omnino vis ipsi adhibita fuisset. Nam cum vis communis esset, oporteret, ut aut accusantes vicissim accusarentur, aut absolventes quidem absolverentur. Si enim ipsis venia deberetur, utique et illi: *sin* illi nullo modo ignoscendum esset, multo certe minus ipsis. Longe enim satius fuisset, ut ipsi tum temporis periculum adirent, atque ad extremum usque obsisterent, quam ut *postea* insidias compararent, eoque **355** praesertim tempore, quo ortæ jam inimicitiae potius

B XXXIV. Aderat imperator adversus Christianos fremens; hanc autem ordinationem irato atque incenso animo ferebat, gravia vero in eum, qui promotus fuerat, minabatur: atque in novaculæ acie civitas erat, utrum post illum diem esse desineret, an e periculo evaderet, atque humanitatis aliquod consequeretur. Ad eum enim dolorem, quem ob Fortunæ templum felicitatis tempore dirutum et eversum, capiebat, viri illius ordinatio accedebat, quam publicarum rerum convulsionem ac velut expilationem esse interpretabatur. Is autem, qui provinciae præerat, rationes exquirebat, quibus tempori obsecundaret, atque ipsum malo aliquo multaret, ut qui nec alioqui amico ac benevolo in eum animo esset, verum ob contraria in republicæ administratione studia ab eo dissideret. Quocirca eos, a quibus ordinatus fuerat, velut ipsum accusaturos, per litteras accersebat, non jam leniter et remisse, sed minarum etiam aliquid adjungens, tanquam imperator hoc exigeret. Cum igitur pater quoque tum ab eo epistolam accepisset, nihil veritus, nec moram ullam interponens (consideremus, quæso, ex iis, quæ respondit, quanta ipsius in dicendo libertas, et quanto cum spiritu conjuncta fuerit): Nos, inquit, potentissime præses, rerum omnium, quæ geruntur, censorem unum ac regem habemus, qui nunc oppugnatur. Is et præsentem ordinationem expendet, quam nos rite ac legitime, atque ut ipsi gratum est, fecimus. Vos autem alia quidem aliqua in re nobis, si animus ita tulerit, vim afferre perfacile potestis: id autem nemo unquam nobis adimet, quin ea, quæ facta sunt, ut recte ac iuste facta, defendamus; nisi forte hanc quoque

(68) Κοινῆς. Schol.: Δηλονότι τῷ χειροτονηθέντι, καὶ τοῖς χειροτονήσασιν: «Tum ei scilicet qui ordinatus fuerat, et iis qui ordinaverant.»

(69) Μῆτ'. Reg. bm. et Or. 1, μῆδὲ.

(70) Τῷ καιρῷ. Regg. a, bm, et Or. 4, τοῦ καιροῦ.

(71) Ἐπὶ ξυροῦ. «Quæ in summo periculo sunt,» inquit Billius, «ea, proverbiali locutione, in novaculæ acie stare dicuntur.» Illud adagium est ab Homero ductum, qui, *Iliad.* lib. x, vers. 173, ait:

Νῦν γὰρ δὴ πάντεςσιν ἐπὶ ξυροῦ ἴσταται ἀμῆς.

Nunc enim omnibus in novaculæ acie sita res est.

(72) Ἀπειλῆς. Coisl. 1, ἀπειλάς.

(73) Ἀπαιτοῦντος. Coisl. 1, ἀπειλοῦντος, «minantis.»

(74) Ἡγεμὼν. In quibusdam, ἡγεμον.

(75) Χειροτονίαν, ἢ ἐνθεσμον. «Ordinationem, quam legitime,» etc. Quatenus scilicet, ἡγνισαν, ἀνεκέρουσαν, ἐπὶ θρόνον ἔθεσαν, «purificaverunt, proclamaverunt, in throno collocarunt.»

(76) Οἷς. Reg. a, ὡς.

(77) Τῶν. Sic Or. 1. Deest in ed.

(78) Γινωσκόντων. Reg. bm, γινωσκόντων.

regem statutus, quibus ne in nostras quidem res A
prospicere fas est. Has litteras ille etiam ipse ad-
miratus est, qui accepit, etiam si parumper stoma-
chatus sit, quemadmodum ex multis intellectum est,
qui res illius perspectissimas habebant. Atque hoc
et imperatoris impetum compressit, et civitatem pe-
riculo liberavit, non male autem addiderim, quod nos quoque ab infamia vindicavit. Hoc exiguae urbis
episcopi opus, et cathedrae secundas tenentis. Annon autem multo melius est principatum ita te-
nere, quam e sublimioribus thronis declamare, ac rebus potius, quam nominibus, superiorem esse?

356 XXXV. Jam quod in illius rebus gestis
ordine quidem postremum est, vi autem et facul-
tate primum et maximum, quis tam ab orbe no-
stro remotus est, ut nesciat? Rursus eadem civitas
eamdem ob causam seclitione laborabat, eo nimi-
rum, cui recte vis illata fuerat, celerrime vita
functo et ad Deum, pro quo fortiter ac strenue in
persecutionibus decertarat, profecto. Atque ea se-
ditio quanto acrior et ferventior, tanto etiam stul-
tior et absurdior erat. Non enim ignorabatur quis
praecelleret, quemadmodum nec sol inter sidera,
sed perquam etiam conspicuum erat, cum aliis
omnibus, tum selectissimae praesertim ac puris-
simae populi parti, hoc est et iis qui altare cir-
cumstant et nostratibus Nazaraeis, quibus solis,
vel certe potissimum, electiones huiusmodi com-
mitti oportebat (sic enim nunquam Ecclesiis male
esset), ac non iis qui opibus ac potentia pollent,
aut plebis impetui et temeritati, atque etiam ple-
beiorum vilissimo et contemptissimo cuique. Nunc
vero parum abest, quin popularia imperia meliori
ordine ac disciplina constare existimem, quam
nostra, quibus divina gratia omnium voce attribui-
tur, ac res huiusmodi timore melius, quam ratione
administrari credam. Nam nisi ita esset, quisnam
sanæ mentis, te relicto, o divinum et sacrum ca-
put, ad alium se contulisset, te, inquam, relicto,
qui in manibus Domini depictus es, qui connubii
jugum nescis, qui nihil possides, qui carne propem-
dum et sanguine cares, qui litterarum laude et
eloquio post Verbum secundas tenes, inter philoso-
phos sapiens, inter mundanos mundo sublimior,
sodalis ac socius meus, atque, ut audacius aliquid
dicam, animæ meæ dimidium, ac vitæ et doctri-
nae consors? Vellem libertatem oratio haberet, apud
alios te pingens, ac non te præsentem hæc expend-
rentur, ubi laudes tuas majiori ex parte imminuere
cogor, ne in adulationis suspicionem incurram.
Verum, ut ad Institutum sermonem redeam, Spiri-

τὰ δευτέρα ἔχοντας. Ἄρ' οὐ πολλῶ βέλτιον οὕτω
πρωτεύειν, ἢ ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων θρόνων φέγγε-
σθαι, καὶ κρατεῖν ἐν (79) τοῖς πράγμασι μᾶλλον ἢ
τοῖς ὀνόματι;

ΛΕ'. Ὁ δὲ τελευταῖον μὲν τῶν ἐκείνου τῇ τάξει,
πρῶτον δὲ τῇ δυνάμει καὶ μέγιστον, τίς οὕτως ἔξω
τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, ὥστε ἀγνοεῖν; Ἐστασίαζε
πάλιν ἡ αὐτὴ πόλις ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς, τάχιστα προσ-
ληφθέντος (80) τοῦ καλῶς (81) βιασθέντος, καὶ πρὸς
Θεὸν (82) ἐκδημήσαντος (83), ὑπὲρ οὗ γενναίως καὶ
ἀνδρικῶς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἠγωνίσαστο. Καὶ ἡ στάσις
ἦν, ὅσω θερμότερα, τοσούτω καὶ ἀλογώτερα. Οὐ γὰρ
ἠγωνίστο τὸ ὑπεραίρον, ὥσπερ οὐδ' ἐν ἀστράσιν ἥλιος·
ἀλλὰ καὶ λίαν ἐπίδηλον ἦν, τοῖς τε ἄλλοις ἅπασι, καὶ
τοῦ λαοῦ μάλιστα (84) τῷ ἐγκρίτῳ τε καὶ καθαρωτά-
τῳ, ὅσον τε περὶ τὸ βῆμα (85), καὶ ὅσον ἐν τοῖς καθ'
ἡμᾶς Ναζιραίοις (86)· ἐφ' οἷς ἔδει τὰς τοιαύτας προ-
βολὰς κεῖσθαι μόνοις, ἢ ὅτι μάλιστα, καὶ οὐδὲν ἂν ἦν
ταῖς Ἐκκλησίαις κακὸν· ἀλλὰ μὴ τοῖς εὐπορωτάτοις
τε καὶ δυνατωτάτοις, ἢ φορὰ δέμου καὶ ἀλογίᾳ, καὶ
τούτων αὐτῶν μάλιστα τοῖς εὐωνοτάτοις (87). Νῦν δὲ
κινδυνεύω τὰς δημοσίας ἀρχὰς εὐτακτικώτερας ὑπο-
λαμβάνειν τῶν ἡμετέρων, αἷς ἡ θεία χάρις ἐπιφημί-
ζεται· καὶ βελτίω τῶν τοιούτων διοικητὴν φέδον, ἢ
λόγον. Ἐπεὶ τίς ἂν ἐπ' ἄλλον ἤλαθε τῶν εὐ φρονούν-
των, σὲ παραλιπὼν (88), ὃ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλὴ, τὴν
ἐπὶ τῶν χειρῶν Κυρίου ἐξωγραφημένον, τὸν ἄζυγα,
τὴν ἀκτῆμονα, τὸν ἀσπρὸν μικροῦ καὶ ἀναίμονα, τὸν
ἐν λόγοις μετὰ τὸν Λόγον, τὸν ἐν φιλοσόφοις σοφὸν,
τὸν ἐν κοσμητοῖς ὑπερκόσμιον, τὸν ἐμὸν ἑταῖρον καὶ
συνεργόν, τὸν συμμεριστὴν τῆς ψυχῆς, ἐν εἰπω τι
τολμηρότερον, καὶ βίου κοινωνὸν καὶ παιδεύσεως;
Ἐβουλόμην ἐλευθερίαν ἔχειν τὸν λόγον, ἐν ἄλλοις σε
γράφων, ἀλλὰ μὴ παρόντος σου τὰ τοιαῦτα ἐξετάζε-
σθαι, καὶ ὑφέσθαι τὰ πλείω διὰ χολακείας ὑπόνοιαν.
Ἄλλ' ὁ μοι λέγειν ὁ λόγος ὤρμησε, τὸ Πνεῦμα μὲν
ῥέει τὸν ἑαυτοῦ (πῶς γὰρ οὐ;)- ἀντεστάται δὲ ὁ φθό-
νος· τὸ δὲ ὦν, αἰσχύνομαι λέγειν· εἴθε δὲ μὴδ' (89)
ἄλλων λεγόντων ἀκούειν ἦν, καὶ κωμικοῦντων ἐπι-
μελῶς τὰ ἡμέτερα. Τοῦτο μὲν οὖν, καθάπερ οἱ ποτα-
μοὶ τῶν πετρῶν τὰς ἐν μέσῳ τῷ ρεύματι, παραδρά-
μωμεν, σωπῇ τιμῶντες τὰ λήθης ἄξια· αὐτοὶ δὲ
πρὸς τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου προΐωμεν.

(79) Ἐρ. Deest in Reg. a, et Or. 1.

(80) Προσληφθέντος. Reg. bm, προληφθέντος.

(81) Τοῦ καλῶς. « Recte. » Reg. bm, τοῦ κα-
λῶς, « male. » Utraque lectio admitti potest; sci-
licet, καλῶς, ratione fidei ac virtutis illius qui
deposebatur, et cui vis inferebatur; κακῶς autem,
ratione popularis tumultus.

(82) Θεόν. Reg. bm, Κύριον.

(83) Ἐκδημήσαντος. Or. 1, ἐκδημήσαντος.

(84) Μάλιστα. Deest in Reg. bm.

(85) Ὅσον τε περὶ τὸ βῆμα. Illic clericus, et ii
qui sacerdotales sunt ordinis intelliguntur.

(86) Τοῖς καθ' ἡμᾶς Ναζιραίοις. « Nostratibus
Nazaraeis, » id est, « iis nostræ provinciae, » qui cum

Basilio versati, vel ab eo sunt instituti. De monachis
hic præcipue mentio est. Illos Nazaraeos vocat Gre-
gorius, utpote Deo consecratos. « Penes illos solos,
inquit Elias, huiusmodi electiones sitas esse opor-
tebat, non copiosissimis quibusque et potentissimis,
et vulgi temeritati atque stultitiæ committi. »

(87) Εὐωνοτάτοις. « Sic appellat eos, qui ad
quorumlibet laudes, inquit Elias, facile se conferunt,
ac quaestus exigui causa veritatem adulterant. »

(88) Σὲ παραλιπών. « Te relicto. » Schol. :
Πρὸς τὸν Μέγαν στρέφεται καὶ ταῦτα λέγει Ba-
σίλειον· Ad Basilium Magnum conversa oratione
hæc loquitur. »

(89) Μηδ'. Reg. bm, Or. 1, μήτ'.

ius quidem norat, qui suus esset (quidni enim?) At invidia obsistebat; quorum autem, dicera pndet: atque utinam nec ex aliorum sermone, qui res nostras studiose proscindunt, id audire liceret. Sed hæc, ut illa fluvii saxa, quæ in medio fluente occurrunt, prætereamus, atque ea, **357** quæ oblivione digna sunt, silentio premamus, et ad ea, quæ deinceps sequuntur, progrediamur.

ΑΓ'. Ἡδεὶ τὰ τοῦ Πνεύματος ἀκριβῶς ὁ τοῦ Α Πνεύματος· καὶ διὰ τοῦτο μὴδὲν ταπεινὸν φρονεῖν ὤφειτο δεῖν, μὴδὲ κατὰ συστάσεις (90) καὶ προλήψεις μάχεσθαι, χάριτι πλέον ἢ Θεῷ νέμοντας· ἀλλὰ πρὸς ἐν βλέπειν μόνον, τὸ τῶν Ἐκκλησιῶν ὄφελος, καὶ τὴν κοινὴν σωτηρίαν. Διὰ τοῦτο ἔγραψεν, ἐνουθέτει, συνήρμοζε τὸν λαόν, τοὺς ἱερεῖς (91), τοὺς τε ἄλλους καὶ ὅσοι τοῦ βήματος, διεμαρτύρετο, ἐψηφίζετο (92), ἐχειροτόνει καὶ μὴπω παρῶν· ἐδίδου τῇ πολιτῇ τὸ ἐναυθεντεῖν, ὡς οἰκείοις, τοῖς ἀλλοτρίοις. Καὶ τέλος, ἐπειδὴ κανονικὴν εἶδει γενέσθαι τὴν χειροτονίαν (93) αὐτῶν, λείποντος ἐνὸς (94) τῶ ἀριθμῷ τῶν ἀνακηρυξόντων, τοῦ σκιμποδὸς αὐτὸν ἀποσπάσας, γῆρα καὶ νόσῳ συντετριμμένος (95), ἐπὶ τὴν πόλιν νεανικῶς ἵεται· μέλλον δὲ φέρεται νεκρῷ τῷ σώματι, καὶ μικρὰ πνέοντι· καλὸν ἐντάφιον αὐτῷ, κἂν εἴ τι δέοι παθεῖν, τὴν σπουδὴν ἐκείνην ἔσσεσθαι πεπεισμένος. Γίνεται δέ τι κἀνταῦθα σημεῖον οὐκ ἀπιστούμενον· ῥώννυται τῷ πόνῳ, νεάζει τῇ προθυμίᾳ, οἰκονομεῖ, παρατάσσεται, τίθησιν ἐπὶ τοῦ θρόνου (96), προπέμπεται, οὐκ ἔτι σορῶ τῷ φορεῖ, κιβωτῷ δὲ θεῖα χρυσάμενος. Ἦν δὲ ἄρτι μακροθυμίαν ἐπαινῶν ἐπαυσάμενος, ταύτην ἐνταῦθα καὶ πλέον δείκνυσιν. Οὐ γὰρ φερόντων τῶν συλλειτουργῶν τὴν αἰσχύνην τῆς ἡττης, καὶ τὴν ἐν τοῖς πράγμασι τοῦ γέροντος δυναστείαν, καὶ διὰ τοῦτο δυσχεραίνόντων αὐτῷ καὶ λοιδορούμενων, ἰσχυρεν οἷς ἐκαρτέρει καὶ τοῦτων ὑπεράνω γενέσθαι, μέγιστον εὐρὼν εἰς συμμάχων τὴν ἐπιείκειαν, καὶ τὸ μὴ ἀντιλοιδορεῖν λοιδορούμενον (97). Τί γὰρ εἶναι δεῖνόν, εἰ τοῖς πράγμασι νικήσας, φέροι τῇ γλώσσῃ νικώμενος, τοιγαροῦν οὕτω κἀκεῖνους εἴλε τῇ μακροθυμίᾳ, προσλαβὼν καὶ τὸν χρόνον τῆς γνώμης σύμμαχον, ὥστε ἀπελογούντο, προσέπιπτον, μεταβάλλοντες εἰς θαῦμα τὴν ἀγανάκτησιν. Ἡγύνοντο τοῖς προτέροις, ἐχρῶντο πατριάρχῃ, καὶ νομοθέτῃ, καὶ δικαστῇ, τὸ μισεῖν ἀπορρίψαντες.

gua sevinci pateretur? Quamobrem sic eos quoque lenitate sua et patientia cepit, ascito præsertim ad sententiæ suæ auxilium tempore, ut indignationem in admirationem convertentes, sese ipsi excusarent, genibus **358** advolerentur, pudore, ob ea quæ prius admiserant, suffunderentur, abjectisque odiis eo patriarcha, legislatore et iudice uterentur.

ΑΖ'. Τοῦ δὲ αὐτοῦ ζήλου καὶ ἡ κατὰ τῶν αἰρετι-

XXXVI. Probe sciebat vir spiritualis quæ Spiritus erant; ob idque demissos omnes et abjectos animi sensus abjiciendos esse judicabat, nec conventiculis et anticipatis opinionibus certandum, nec plus favori, quam Deo, tribuendum; sed unam tantum Ecclesiæ utilitatem, ac communem omnium salutem ob oculos ponendam. Ac proinde litteras scribebat, monebat, conciliabat populum, sacerdotes et reliquos, quotquot erant clerici, testimonium dicebat, suffragium ferebat, ordinabat etiam adhuc absens, senectuti hoc dabat, ut apud alienos, tanquam apud suos, auctoritate uteretur. Denique, quoniam ordinationem canonicam esse oportebat, cum unus ex eorum numero, qui episcopum proclamaturi erant, desideraretur, senectute et morbo

B fractus, e lectulo se abstrahit, atque ad urbem juvenili vigore contendit; vel potius mortuo corpore, ac paululum spirante fertur, præclari fune- ris loco studium istud ac diligentiam sibi fore persuadens, etiam si quid mali ipsi fortuito accidisset. Hic quoque signum quoddam editur, cui fides minime abroganda est. Ex labore robur comparat, alacritate vigescit, negotium administrat, ad conflictum se parat, in throno collocat, domum reducit, vehiculo, non jam ut tumulto, sed ut arca divi- nus usus. Quam autem lenitatem modo laudare desii, eam hic quoque amplius demonstravi. Cum enim ipsius collegæ contentionis illius, in qua victi fuerant, ignominiam, eamque, quam senex

C ille omnibus in rebus obtinebat, auctoritatem et potentiam iniquo animo ferrent, ob idque ipsi infensi essent, ac conviciis eum incesserent, eos quoque patientia sua superavit, maximum subsidium nactus, scilicet mansuetudinem et quod maledictis lacessitus maledicta non regereret. Quid enim ipsi grave esset, si, cum rebus vicisset, lin-

XXXVII. Ejusdem porro zeli ea illius contentio

(90) *Συστάσεις*. Sic Reg. a, bm, duo Coisl., Or. D 1. In ed. Par., συστάσεις.

(91) *Τοὺς ἱερεῖς*, etc. Billius, « Sacerdotes, tum alide, tum eos qui altaris sunt. » Dispicet hæc interpretatio, quasi duplex esset sacerdotum genus, quorum alii sint altaris, alii non sint. Nam, ut recte observat Elias, per « sacerdotum » vocabulum, non solos sacerdotes intelligit Gregorius; sed etiam diaconos, subdiaconos, lectores, etc. « Quocirca, inquit, merito sacerdotum nomine sacros omnes ordines comprehendit, ut qui sacri catalogi sint. » Omnes enim, tum sacerdotes tum clerici, cum episcopo, unusquisque in ordine suo, sacris operam dabant.

(92) *Ἐψηφίζετο*. Billius: « decernebat. »

(93) *Χειροτονίαν*. « Ordinationem, consecrationem. » Sic ex sacro Ecclesiæ usu vertendum. Mi-

rum cur Billius, vir doctus ac pius, posthabito Ecclesiæ usu, ubique veritat: « electionem, » ut Calvinistæ interpretari amant.

(94) *Δελτορτος ἐνός*, etc. Ex conc. Nicæn. can. 4, tres requirebantur episcopi ad præsulis ordinationem, scilicet ad solemnitatem, non vero ad ordinationis essentiam. Cum igitur ad consecrandum Basilium, unus deesset, advolavit Gregorius pater, sive ut tertius adesset, sive ne episcopi qui præ invidia Basilio adversabantur, numero prævalerent.

(95) *Συντετριμμένος*. Coisl. 4, συντετριμμένον.

(96) *Τοῦ θρόνου*. Reg. a, bm, Coisl. 1, τὸν θρόνον.

(97) *Λοιδορούμενον*. Coisl. 1, λοιδορούμενος.

fuit, qua se hæreticis tum opposuit, cum illi una cum imperatoria impietate expeditionem adversus nos susceperunt, tanquam nos quoque in potestatem suam redacturi, aliisque, jam fere omnibus servitute oppressis, adjuncturi. Nam hic quoque non parvo nobis adjumento fuit, tum per se ipse, tum per nos etiam fortasse, quos, tanquam non ignavos ac degeneres catulos, in illos, velut in sævissimas feras immittebat, ad pietatem nimirum hac ratione nos exercens. Unum habeo, quod utrique successeam; ac peto a vobis, ne meam hanc dicendi libertatem ægre feratis; expromam enim animi dolorem, etiamsi gravis ac molestus hic sermo futurus sit; nempe quod me hujus vitæ mala iniquo animo ferentem, ac solitudinis amore flagrantem, quo haud scio an quisquam nostræ ætatis alius, communemque hanc tempestatem et pulverem, quam celerrime poteram, vitare, atque in tutum locum confugere obnixo studio contendente, nescio quo pacto in hoc grave et insidiosum animarum forum per speciosum sacerdotii nomen intulistis. Qua ex re multa mihi mala, partim jam contigerunt, partim imminent. Nam qui jam aliquid passus est, idem etiam de futuro quodammodo diffidit, etiam si ratio, meliora suggerens, aliud quiddam persuadeat.

XXXVIII. Nec vero hanc quoque ipsius laudem omiserim. Erat quidem ille in omnibus rebus fortis, ac corporis integumento superior: postremo autem morbo laborans, qui simul cum senectute impetum faciebat, eoque diuturno et periculoso, illud quidem cum aliis hominibus commune habuit, quod ægrotaret; hoc autem non item commune, sed admodum peculiare, aliisque miraculis consentaneum. Nam cum nunquam non dolore premeretur et quidem persæpe singulis diebus, atque interterum etiam horis, ex sola liturgia robor concipiebat, ac morbus tanquam ex edicto fugatus, se subducebat. Cum autem centum ferme annos vixisset, hoc est, ultra Davidicos de temporis nostri spatio terminos, ex iisque in sacerdotio quinque et quadraginta, quæ fere 359 humanæ vitæ mensura est, exegisset, ita demum in bona senectute vitam claudit. Quonam modo? In orationis verbis et habitu, nullum quidem vitii vestigium, plurima vero virtutum monumenta relinquens. Quocirca major quoque, quam hominis conditio ferre videatur, ipsius veneratio in omnium linguis et mentibus sita est; nec facile reperire est, qui illius memoriam

κῶν ἐνστασις, ἥνικα ἐπιστράτευσαν (98) ἡμῖν μετὰ τῆς βασιλικῆς ἀσθεῖας, ὡς καταστρεφόμενοι καὶ ἡμᾶς, καὶ τοῖς ἄλλοις προσθήσοντας, ἥδη σχεδὸν πᾶσι δεδουλωμένοις. Οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθα μικρὸν τι μέρος ἡμῖν συνεισέηγκε, καὶ παρ' αὐτοῦ καὶ παρ' ἡμῶν ἰσως· οὗς ἐπήγεν ἐκείνους, ὡς πικροτάτοις θηρίοις, οὐκ ἀγεννεῖς σκύλακας, γυμνάζων πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Ἐν ἀμφοτέροις μέφομαι (καὶ μοι μὴδὲν (99) δυσχεράνητε τῆς παρρησίας· ἐκρήξω γὰρ τὸ λυποῦν (1), εἰ καὶ φορτικώτερον), ὅτι με τοῖς τοῦ βίου κακοῖς δυσχεραίνοντα, καὶ τῆς ἐρημίας ἐρῶντα, ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τις ἄλλος τῶν καθ' ἡμᾶς, καὶ τὴν κοινὴν ταύτην ζήτην καὶ κόπον, ὡς ἔχω τάχους, ἐκκλίνειν φιλονεικοῦντα, καὶ εἰς τὸ ἀσφαλὲς ἀποσώζεσθαι, οὐκ οἶδ' ὅπως τῇ φορτικῇ καὶ ἐπιβούλῃ τῶν ψυχῶν ἀγορᾷ (2) ταύτῃ φέροντας παραδεδώκατε (3), δι' εὐπροποῦς ὀνόματος τῆς ἱερωσύνης. Ἐξ ὧν ἥδη μοι τὰ μὲν συνέβη κακὰ, τὰ δὲ ἐλπίζεσθαι. Τὸ γὰρ ἥδη παθεῖν, καὶ πρὸς τὸ μέλλον πως δύσειται, καὶ ὁ λογισμὸς ἄλλο τι πείθῃ, τὸ κρεῖττον ὑποτιθέμενος.

AH. Οὐκ ἂν οὐδὲ τοῦτο (4) τῶν ἐκείνου καλῶν παρέλθοιμι. Πάντα μὲν ἦν καρτερικὸς, καὶ κρεῖττων τοῦ περιλήματος (5)· τῇ τελευταίᾳ δὲ νόσῳ κακοπαθῶν, ἢ τῷ γήρᾳ συνεπέθετο (6), καὶ ταύτῃ χρονίᾳ καὶ σφαλερᾷ, τὸ μὲν ἀβρωστῆσαι κοινὸν πρὸς τοὺς ἄλλους ἔσχεν ἀνθρώπους· τοῦτο δὲ, οὐκ ἔτι κοινόν, ἀλλὰ σφόδρα ἐκείνου, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀκόλουθον θαύμασιν. Οὐ γὰρ ἔστιν ὅτε μὴ τῷ πᾶσι στενοχωρούμενος, καὶ πολλὰς γε τῆς ἡμέρας, ἔστι δὲ ὅτε καὶ ὥρας, ὑπὸ μόνῃς ἐβρόννυτο τῆς λειτουργίας· καὶ ὑπεχώρει τὸ πάθος, ὥσπερ ἐξ ἐντολῆς φυγαδεύμενον. Ζήσας δὲ σχεδὸν τι περὶ τὰ ἐκατὸν ἔτη, πέρα τῶν Δαυιδικῶν (7) ὥρων, περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου, καὶ τούτων αὐτῶν ἐν τῇ ἱερωσίᾳ πάντα καὶ τεσσαράκοντα, μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἔπειτα ἐν γήρᾳ καλῶ καταλείπει τὸν βίον. Καὶ τοῦτο, πῶς; Ἐν τοῖς τῆς εὐχῆς ῥήμασι τε καὶ συγῆματι, οὐδὲν μὲν κακίας ἔχνος, πλεῖστα δὲ ἀρετῆς καὶ ἀγαθῶν ὑπομνήματα. Τοιγαροῦν καὶ τὸ σέβας αὐτοῦ παῖδων (8) ἢ κατὰ ἀνθρώπων, ἐν ταῖς ἀπάντων (9) γλώσσαις καὶ διανομαῖς· καὶ οὐκ ἔστι βῆδως εὐρεῖν, ὅστις ἐκείνου μεμνημένος, οὐχὶ καὶ τὴν φαντασίαν ἀσπάζεται, τοῦτο δὲ τὸ τῆς Γραφῆς, χεῖρα θεῆς ἐπὶ στόμα-

(98) Ἐπιστράτευσαν. Sic Reg. a, tres Colb., Or. 1, Jes. In ed., ἀπεστράτευσαν.

(99) Μὴδὲν. Reg. a, Or. 1, μὴ.

(1) Τὸ λυποῦν. «Dolorem.» Perpetua fuit Theologi querela, ob impositum sibi sacerdotium.

(2) Τῶν ψυχῶν ἀγορᾷ. «Foro, inquit Elias, animarum curam comparavit Gregorius, ut eorum qui se regendis humanis animis præesse profitentur, temeritatem et petulantiam, et quia ipsi pene animas vendunt ac produunt.»

(3) Παραδεδώκατε. Or. 1, παρεδώκατε.

(4) Τοῦτο. Sic Reg. a et Or. 1. In ed., mendose, τοῦτο.

(5) Κρεῖττων τοῦ περιλήματος. «Corporis integumento, » id est, «necessitatibus corporis superior, » Sic Reg. bm. etc. Deest tibi, in ed.

(6) Κακοπαθῶν, ἢ τῷ γήρᾳ συνεπέθετο. Sic Or. 1. In Colb. 1, ἢ τῷ γήρᾳ συνεπέθετο. In ed., ἢ τῷ γήρᾳ, etc.

(7) Δαυιδικῶν. Or. 1, Δαυιδικῶν. Alludit Gregorius ad hæc verba psal. lxxxix, 40: «Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni, » etc.

(8) Πλεῖον. Reg. bm, πλεον.

(9) Ἀπάντων. Sic Regius a. In editis, πάντων.

τι. Τοιοῦτος μὲν ὁ βίος αὐτοῦ, τοιαύτη δὲ ἡ τοῦ βίου A
συμπλήρωσις καὶ τελείωσις.

ΛΘ'. Ἐπεὶ δὲ καὶ μνημόσυνον τῆς ἐκείνου μεγα-
λοφυχίας (10) ἔδει τῷ βίῳ καταλειφθῆναι, τί μᾶλλον
ἔδει, ἢ τὸν νεὼν τοῦτον, ἐν ᾧ τε ἤγειρε καὶ ἤμην,
ὀλίγα μὲν τῷ λαῷ προσχρησάμενος, τὰ πλείω δὲ
οἴκοθεν εἰσενεγκών; Ἔργον οὐ σιωπῆς ἄξιον, μεγέ-
θει μὲν ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς, κάλλει δὲ σγεδὸν ὑπὲρ
ἅπαντας· ὅκτω μὲν ἰσοπλεύροις εὐθείαις εἰς ἐκαστὴν
ἅπαντῶντα, κινῶν δὲ καὶ στοῦν κάλλεσι διωρόφων
(11) εἰς ὕψος αἰρόμενον, καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν πλά-
σμασιν οὐ λειπομένοις (12) τῆς φύσεως· οὐρανῷ δὲ
(13) ἀνωθεν καταστράπτοντα, πηγαῖς δὲ φωτὸς πλου-
σίαις τὰς ὕψεις περιαιγάζοντα, ὥσπερ ἀληθῶς φω-
τὸς οἰκητήριον· δρόμοις τε (14) ἀμφιθέτοις ὕλης τῆς
λαμπροτάτης ἰσχυρόντις κυκλούμενον, καὶ πόλιν τὸν
ἐν μέσῳ τόπον περιλαμβάνουσι· πολὺν δὲ καὶ προ-
πυλαίων προλάμποντα χάρισι, καὶ πόρρωθεν τοὺς
προσόντας δεξιούμενον. Καὶ οὕτω λέγω τὸν ἐξωθεν
κόσμον, λίθου τετραπέδου, καὶ εἰς τρίχα (15) συνηρ-
μομένου κάλλος καὶ μέγεθος, ὅσος τε καὶ μαρμάρεος
(16) ἐν ἔδραις καὶ κεφαλίσιν (17), αἱ τὰς γωνίας διει-
λήφασι, καὶ ὅσος ἐπιγύριος μῆδεν τοῦ ξένου λειπό-
μενος· ζώνας τε πολυειδεῖς καὶ ποικίλας προβεβλη-
μένας τε καὶ ἐνυφασμένας, ἀπὸ κρηπίδος εἰς κορυ-
φην, ἢ ζημιοὶ τὸν θεατὴν, τὴν ὕψιν ὀρίζουσα. Πῶς
ἂν ὁ (18) λόγος ἔργον τοσούτου χρόνου, καὶ πόνου,
καὶ τοσαύτης χειρὸς οὕτως ἐν βραχεὶ παραστήσειεν; C
Ἡ τοσούτον εἰπεῖν ἀρκέσει, ὅτι πολλῶν τὰς ἄλλας
πόλεις κοσμοῦντων ἔργων, ἰδίων τε καὶ δημοσίων,
τοῦτο καὶ μόνον ἴσχυσε διαβοήτους ἡμᾶς καταστήσασαι
τοὺς πλείους. Ἀλλ' ὁ μὲν ναὸς οὕτως ἔχων. Ἐπεὶ δὲ
καὶ ἱερέως ἔδει, καὶ τοῦτον οἴκοθεν ἐπιδίδωσιν· εἰ
μὲν κατὰ τὸν ναὸν, οὐκ ἔχω λέγειν, πλὴν ἐπιδίδωσιν.
Ἐπεὶ δὲ καὶ θυμάτων ἔδει, καὶ ταῦτα προστίθῃσι,
τὰ πάθη τοῦ παιδὸς, καὶ τὴν ἐν τοῖς δεινοῖς καρτε-
ρίαν· ἐν ἔγῃ παρ' αὐτοῦ θεός (19) ὀλοκάρπωμα (20)
λογικὸν, ἱερεῖον πνευματικὸν ἀντὶ νομικοῦ θύματος
καλῶς δαπανώμενον.

quidem autem victimæ quoque requirebantur, has etiam adjungit, nempe sibi calamitates, atque in
rebus acerbis patientiam, ut Deus ab eo rationale
legalis victimæ loco pulchre consumatur.

Μ'. Τί φῆς, ὦ πάτερ; ἱκανὰ ταῦτα, καὶ ἀπέχεις D
τῶν πόνων τὰς ἀμοιβάς, οὐς ἐπὶ τοῖς ἔμοις λόγοις

usurpans, non etiam posita, ut Scripturæ verbo
utar¹⁰, ad os manu, speciem quoque ipsam am-
plectatur. Sic ipsius vitæ fuit perfectio et consum-
matio.

XXXIX. Quoniam autem magnanimitatis ipsius
monimentum quoque posteris relinqui oportebat,
quidnam aliud potius conveniebat, quam hoc tem-
plum, quod Deo et nobis exstruxit, populi sane
largitione nonnihil adjutus, majorem autem par-
tem e suo impendens? Opus profecto haud silentio
dignum, cum magnitudine quidem plurima, pul-
chritudine vero cætera omnia pene superet. Nam
et octo æquilateris rectis in se occurrit, et co-
lumnarum ac porticum duplex tabulatum habent-
ium elegantia, sublimi culmine assurgens, et qui-
dem impositis statuis, quæ nec naturæ cedant;
cælo autem desuper collustratur, uberrimisque lu-
cis fontibus spectantium oculis irradiat, ut vere
locis domicilium. Adhuc etiam circumjectis æquian-
gulis splendidissimæ materiæ ambulacris, atque
ingentem in medio locum ambientibus cingitur, ac
portarum et vestibulorum venustate præluet,
atque accedentes eminus excipit. Nondum de ex-
terno ornatu loquor, de quadrati lapidis, atque
trifariam concinnati pulchritudine et magnitudine,
tam qui marmoreus est, nempe in basibus et ca-
pitellis, quibus anguli intercipiuntur, quam qui
patrius, nulla in re extero cedens. Nondum de va-
riis et multiplicibus zonis, a fundamentis ad ca-
cumen usque protensis et intextis, quod spectato-
rem damno afficit, visum circumscribens. Quo-
nam modo sermo, paucis quidem, tanti temporis et
laboris, tantæque manus opificium exornare pote-
rit? An hoc dixisse satis fuerit, quod cum multa
opera, tum privata, tum publica, uribus aliis
ornamento 360 sint, hoc, vel solum, eam vim
habuit, ut nos apud complures claros et celebres
redderet? Ac templum quidem ad hunc modum se
habet. Quoniam autem sacerdote etiam opus erat,
hunc quoque ex suo largitur; templone dignum,
dicere haud queo, sed tamen largitur. Quando

XL. Quid ais, o pater? Hæcne sufficiunt, atque
hanc laudationem, quæ vel te prosequaretur, vel

¹⁰ Job xxxix, 34.

(10) Μεγαλοφυχίας. Schol.: Τὴν εἰς τοὺς ἐλαει-
νοὺς μεγαλοφυχίαν, etc.: « Magnificentiam in pau-
peres ac miseros alibi passim appellat Gregorius. »

(11) Διωρόφων. Sic mss. In ed., δι' ὁρό-
φων. Billius: « per laquearia. »

(12) Πλάσμων οὐ λειπομένοις, etc. Billius:
« et quidem ejusmodi picturis ornata, ut nec
naturæ ipsi concedant. » Coisl. 1 et Or. 1, λει-
πομένη. »

(13) Οὐρανῷ δέ, etc. « Fornice desuper col-
lustrante. » Sic enim in ædificiis vocant οὐρα-
γόν, ut recte observat Elias.

(14) Δρόμοις τε, etc. « Circumjectis ambula-

cris, » et quasi solariis. Hæc Græci κατηγού-
μενα appellant. Ubi mulieres præcipue sacris ad-
erant, et per cancellos in templum prospiciebant:
Billius: « Orbicularibus cursibus. »

(15) Εἰς τρίχα. Reg. hm, εἰς τρίχας. Billius, « in
crinem. »

(16) Μαρμάρεος. Coisl. 1, μαρμάρειος.

(17) Κεφαλίσιν. Billius: « capitibus. »

(18) Ὁ. Deest in Reg. a et Or. 1.

(19) Παρ' αὐτοῦ θεός. Sic Or. 1. In ed., θεός
παρ' αὐτοῦ.

(20) Ὀλοκάρπωμα. Or. 1, κάρπωμα, « oblationem,
victimam, munus. »

funus tuum ornet, ita accipis, quasi laborum eorum, quos ob mea doctrinae studia suscepisti, fructum tuleris? Num, pro veteri more, pacem orationi tribuis, eique, ne modum excedat, finem praescribis? An potius aliquid uberius desideras? Sed haud dubie praescribis; satis enim longam orationem habuimus. Hoc vero mihi, pace tua, adjicere liceat. Fac sciamus, quanam in gloria sis, quod lumen te circumstet, atque uxorem tuam aliquanto post, et liberos, quorum funus deduxisti, ac me quoque, aut nihil adhuc, aut certe parum hujus vitae malis afflictum, iisdem tabernaculis excipe: atque ante tabernacula, hoc dulci lapide, quem ambobus nobis statuisti, videlicet hic quoque sacerdotem tuum et cognominem honore afficiens, et sermone praetermisso, et in tui gratiam assumpto, ignosce: ac denique, cum gregem universum, et pontifices omnes, quorum pater vocatus es, tum me praesertim, paterne ac spiritualiter coactum, periculi securo gubernare, ne vim mihi abs te illatam usquequaque accusem.

XLII. At tu, quid censes, o sermonum meorum et agitationum iudex? Si haec sat commode et copiose, atque ut cupiditate tua dignum erat, dicta sunt, hoc calculo tuo confirma, et accipiemus. Nam profecto Dei calculus tuus calculus est. Sin autem longe infra ipsius gloriam et spem tuam substitutus, in promptu est qui suppetias **361** ferat. Vocem tuam, opportuna pluviae instar, expetit illius laudibus immitte. Ac sane ipse maxime te nominibus sibi obnoxium et obstrictum habet, nempe et ut pastor pastorem, et ut pater filium, quod quidem ad gratiam attinet. Quid vero mirandum, si, qui terrarum orbi per te intonuit, idem nunc fructum quoque aliquem ex tua voce capiat? Restat jam, ut cum spirituali Sara, magni

aetatis, de iis, quae ad funus spectant, disseram. **XLIII.** Non est, o mater, eadem Dei et hominum natura; aut, ut in genere loquar, superiorum et terrestrium. Apud illos enim constans et immortale est, tum ipsum esse, tum quaecunque ad illud pertinent. Firmorum enim res firmæ sunt. Res

(21) Ὁμόλογα. Sic Reg. a, bm, Or. 1, Jes. In ed., ὁμόλογον.

(22) Προκατέβη. « Quos tumulo composuisti. » Reg. a, duo Colb., Or. 1, Jes., ipse Billius, προκατέβη, « in antecessum, prævirens accepisti, prius occupasti. »

(23) Τῷ γλυκεῖ λίθῳ. Id est, inquit Elias, « Sepulcro, quo corpus tuum tegitur, quod et tibi ipsi et mihi statuisti. » Mox, τὸν σὸν ἱερόν, « victimam tuam. » Sic Combefisius libenter legeret. Billius legisse videtur, ἱερέα, « sacerdotem. »

(24) Καὶ τοῦ λόγου. Duo Coisl., tres Colb., Or. 1, Jes. et Elias, καὶ τοῦ λαοῦ, « et populo. » Hinc Schol. : Παρεβέντα λαόν, τὸν Σασίμων λέγει, προσληφθέντα δὲ τὸν Ναζιανζοῦ. « Populum dimissum, seu relictum, Sasimorum plebem dicit; assumptum vero, Nazianzenum. » Quæ quidem lectio melior videtur. Petit Theologus, extincto jam patre, utriusque plebis cura liberari, tum Sasimorum, quam pridem reliquerat, tum Nazianzenæ, quam in patris gratiam, ac donec is vitæ superstes esset, in se re-

ceperat. Sic ergo reddiderim: « da veniam, plebisque tum ejus quæ a me relicta est, tum ejus quam in tui gratiam suscepi, » etc. (25) Ἀκινδύνως. « Citra periculum, periculi securos. » A Billio omissum. (26) Σοὶ δέ. Schol. : Πρὸς τὸν μέγαν Βασίλειον. « Magnum Basilium alloquitur. » (27) Ἐπιψήφισον. Reg. a, bm, Or. 1, ἐπιψήφισαι. (28) Ὀρμω. Billius: « maturæ. » (29) Εἰ δὲ διὰ. etc. Sic Reg. bm, Coisl. 1, Or. 1. In ed. ἡ διὰ. « Quid autem mirandum, inquit Elias, si is, qui universo orbi salutarem doctrinam per te intonuit, utpote qui tibi manus imposuerit, ipse quoque ex voce tua fructum aliquem capiat? » Basilium siquidem, qui pia doctrina orbem replebat, Gregorii patris studio et opera, Caesariensis episcopus creatus fuerat. (30) Τὰ ἐπικήδεια. Or. 1, τὰ ἐπικήδεια. (31) Ἀνθρώπων. In nonnullis, ἀνθρώπων.

MA'. Σοὶ δὲ (26) τί δοκοῦμεν, ὡς κριτὰ τῶν ἐμῶν λόγων καὶ κινήματων; Εἰ μὲν αὐτάρκως διελεχταὶ ταῦτα, καὶ τῆς σῆς ἐπιθυμίας ἀξίως, τοῦτο ἐπιψήφισον (27), καὶ δεχόμεθα. πάντως δὲ Θεοῦ ψῆφος ἡ σή. Εἰ δὲ παρὰ πολὺ τῆς ἐκείνου δόξης, καὶ τῆς σῆς ἐλπίδος, ἐγγὺς ὁ σύμμαχος. Ἐπάφες τὴν σὴν φωνὴν τοῖς ἐκείνου καλοῖς προσδοκωμένῃ, ὡς ὕετον ὠριμον (28). πάντως δὲ ὑπόχρεων ἔχει σε τῶν μεγίστων, καὶ ὡς ποιμένα ποιμῆν, καὶ ὡς πατὴρ υἱὸν τὸν ἐν χάριτι. Τί θαυμαστόν, εἰ διὰ (29) σοῦ βροντήσας τῇ οἰκουμένῃ, καὶ αὐτὸς τι τῆς σῆς φωνῆς ἀπολαύσεις; Τί δεῖ λοιπόν; Τῇ πνευματικῇ Σάρρει, τῇ τοῦ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, καὶ ὁμοζύγῳ, καὶ ἰσοχρόνῳ, συμπιλοσοφῆσαι τὰ ἐπικήδεια (30).

MB'. Οὐχ ἡ αὐτὴ φύσις, ὡς μήτερ, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων (31). μᾶλλον δὲ ὅπως τῶν θείων καὶ τῶν ἐπιγείων. Παρ' ἐκείνοις μὲν τὸ ἀτρεπτον καὶ ἀθάνατον, αὐτοῦ τε τοῦ εἶναι, καὶ τῶν ὅσα τοῦ εἶναι. τῶν γὰρ παγίων τὰ πάγια. Τὰ δὲ ἡμέτερα πῶς ἔχει;

D ceperat. Sic ergo reddiderim: « da veniam, plebisque tum ejus quæ a me relicta est, tum ejus quam in tui gratiam suscepi, » etc.

(25) Ἀκινδύνως. « Citra periculum, periculi securos. » A Billio omissum.

(26) Σοὶ δέ. Schol. : Πρὸς τὸν μέγαν Βασίλειον. « Magnum Basilium alloquitur. »

(27) Ἐπιψήφισον. Reg. a, bm, Or. 1, ἐπιψήφισαι.

(28) Ὀρμω. Billius: « maturæ. »

(29) Εἰ δὲ διὰ. etc. Sic Reg. bm, Coisl. 1, Or. 1. In ed. ἡ διὰ. « Quid autem mirandum, inquit Elias, si is, qui universo orbi salutarem doctrinam per te intonuit, utpote qui tibi manus imposuerit, ipse quoque ex voce tua fructum aliquem capiat? » Basilium siquidem, qui pia doctrina orbem replebat, Gregorii patris studio et opera, Caesariensis episcopus creatus fuerat.

(30) Τὰ ἐπικήδεια. Or. 1, τὰ ἐπικήδεια.

(31) Ἀνθρώπων. In nonnullis, ἀνθρώπων.

ῥεῖ τε καὶ φθείρεται (32), καὶ ἄλλοτε ἄλλην λαμβάνει μεταβολήν. Ζωὴ γοῦν καὶ θάνατος, ταῦθ' ἄπερ λέγεται, πλείστον ἀλλήλων διαφέρειν δοκοῦντα, εἰς ἄλληλα περιχωρεῖ πως καὶ ἀντικαθίσταται. Ἡ μὲν γὰρ ἐκ φθορᾶς ἀρχομένη τῆς μητρὸς ἡμῶν, καὶ διὰ φθορᾶς οὐδένουσα τῆς αἰὲς τοῦ παρόντος ἐκστάσεως, εἰς φθορὰν καταστρέφει τὴν τοῦ βίου τούτου κατάλυσιν· ὁ δὲ τῶν ἐνταῦθα κακῶν ἀπαλλαγὴν ἔχων, καὶ πρὸς τὴν ἀνω πολλάκις μετὰ τῶν ζῶν, οὐκ οἶδα εἰ κυρίως προσπαρορεῖτο θάνατος, ἐν ὁνόματι μάλλον ἢ πράγματι τὸ φοβερὸν ἔχων· καὶ κινδυνεύομεν πάσχειν πως ἄλογον πάθος, ἃ μὲν ἐστὶν οὐ φοβερὰ δεδοικότες, ἃ δὲ φοβεῖσθαι ἄξιον ὡς αἰρετώτερα περιέποντες. Μία ζωὴ, πρὸς τὴν ζῶν βλέπειν· εἰς θάνατος, ἢ ἀμαρτία· ψυχῆς γὰρ ὄλεθρος. Τάλλα δὲ, οἷς μέγα φρονοῦσιν τινες, ὁνειράτων ὅψις ἐστὶ κατὰ τῶν ὄντων παίζουσα, καὶ ψυχῆς ἀπατηλὰ φάσματα. Ἄν οὕτως ἔχωμεν, ὦ μητέρα, οὕτε τῇ ζωῇ (33) μέγα φρονήσομεν, οὕτε τῷ θανάτῳ λίαν ἀνισαρόμεθα. Τί τοίνυν δεῖνόν πεπόνθαμεν, εἰ πρὸς τὴν ἀληθινὴν ζῶν ἐνθὲν μεταβέβηκαμεν; εἰ στροφῶν (34), καὶ ἰλιγῶν, καὶ κόρων, καὶ τῆς αἰσχροῦς φορολογίας ἀπηλλαγμένοι, μετὰ τῶν ἐσώτων καὶ οὐ βρόντων ἐσόμεθα φῶτα μικρὰ, φῶς τὸ μέγα περιχωρούμετες;

illis, ac turpi illa tributi exactione liberati, cum parva lumina futuri sumus, circum lumen illud magnum tripudiantes?

ΜΠ'. Ἀλλὰ λυπεῖ σε τὸ τῆς διαζεύξεως; ἀλλ' εὐφραίνεται τὸ τῆς ἐλπίδος. Ἀλλὰ δεῖνὸν ἡ χρεῖα (35); ἐκείνῳ (36) δὲ οὐ δεῖνόν. Καὶ ποῦ τὸ τῆς ἀγάπης ἀγαθόν, ἑαυτῷ τὰ βῶμ διδόντα, τῷ πλησίον ἀπονέμειν τὰ προσανέστερα; Τί δὲ καὶ δεῖνόν ὅλως τῇ λυθησομένῃ μετὰ μικρόν; Ἐγγὺς ἡ ἰσοθεσία, τὸ λυπηρὸν οὐκ ἐτίμονον. Μὴ φορτίζωμεν (37) ἀγεννέσι λογισμοῖς τὰ κουφότατα. Μεγάλων ἐστερήμεθα καὶ γὰρ τετυχήμεν· τὸ μὲν στερεῖσθαι, πάντων, τὸ δὲ τυχεῖν, οὐ πολλῶν. Μὴ τοῦτο χαμπέτω, ἀλλ' ἐκεῖνο παραμυθεῖσθω (38). Τὸ γὰρ χρεῖσθαι, νικῆν εὐλογώτερον. Ἦνεγκας παῖδων ἀποβολήν, τῶν ὥραιων ἔτι, καὶ τῷ ζῆν (39) ἐπιτηδεῖων, ἀνδρικώτατα καὶ φιλοσοφώτατα· Ἦνεγκε καὶ γηραιῷ κατὰ βίαν σώματος ἥδη τῷ βίῳ κάμνοντος, εἰ καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπαθεστάτας ὁ τῆς ψυχῆς τόνος αὐτῷ (40) συνετήρησεν. Ἀλλὰ δέη τοῦ κηδεμόνος; ποῦ δὲ ὁ αὖς οὗτος Ἰσαάκ, ὃν ἀντὶ πάντων σοὶ καταλείπειν; Αἴται παρ' αὐτοῦ τὰ μικρὰ, τὴν χειραγωγίαν, καὶ τὴν δουλείαν· ἀντιδίδου τὰ μεζονα, τὴν μητρικὴν εὐλογίαν, καὶ τὰς εὐχάς, καὶ τὴν ἐκείθεν ἐλευθερίαν. Ἀγανακτεῖς νοουθετομένη; τοῦτο ἐπαίνῳ· καὶ γὰρ πολλοὺς νενουθέτηκας, ὅσους ὁ πολὺς χρόνος ὑπὸ τὴν σὴν ἡγάγε συνέσειν. Οὐδὲν ὁ λόγος πρὸς σὲ τὴν φιλο-

A autem nostræ quo pacto se habent? Fluunt et corrumpuntur, atque alias aliam mutationem capiunt. Vita quippe et mors, quod dicitur, tametsi plurimum inter se dissidere videantur, inter se tamen quodammodo immanent, atque altera in alterius locum subit. Illa enim a corruptione, matre nostra, incipiens, ac per corruptionem, hoc est, perpetuum ejus, quod præsens est, excessum, gradiens, in corruptionem tandem, hoc est, in hujus vitæ finem desinit; hæc autem, quæ presentibus malis liberat, atque etiam sæpe ad supernam vitam traducit, haud scio an proprie mors appellari queat, utpote nomine magis quam re formidabilis. Atque absurde quodammodo et præpostere affecti esse videmur, qui ea, quæ minime horrenda sunt, extimemus, quæ autem metuenda sunt, ut optabiliora, complectimur. Una vita est, ad vitam respicere. Una mors, peccatum; est enim animæ interitus. Alia autem, ob quæ nonnulli animis efferuntur, insomniorum visio sunt, veris rebus illudens, et fallacia animæ spectra. Si hac mente fuerimus, o mater, nec ob vitam animos attollemus, nec ob mortem nimium angemur. Quid igitur grave nobis accidit, si hinc ad veram vitam migravimus? Si vicissitudinibus, fallaciis, fastidabilibus rebus, minimeque fluxis et caducis,

XLIII. At disjunctio te angit? Spes te oblectet. At gravis res est viduitas? 362 Sed illi non gravis. Ubi porro charitatis bonum erit, si faciliora quispiam sibi ipsi dans, asperiora proximo tribuat? Imo quid est omnino, quod ei, quæ paulo post dissolvenda est, grave videri debeat? Instat præstitutus dies; diuturna molestia non erit. Ne committamus, ut ignavis cogitationibus res levissimas oneremus. Magnis rebus privati sumus; at etiam iis nobis frui contigit. Privari porro omnium est; frui paucorum. Quare ne mentem nostram illud deiciat, verum hoc potius consoletur. Equius enim est, ut, quod melius est, vincat. Filiorum amissionem, qui, florentes adhuc ætate, longiorem vitam acturi videbantur, fortissime ac sapientissime tulisti; age, senilis etiam corporis, jam vivendo defatigati, depositionem feras, etiamsi animi vigor integerrimos ipsi sensus conservavit. At deest, qui tui curam gerat? Ubinam ergo hic tuus Isaac, quem tibi ille, omnium instar, reliquit? Parva illa ab eo pete, nempe ut te manu ducat, tibi que serviat: majora repende, hoc est, maternam benedictionem, orationes, atque illius ævi libertatem. Moneri te indignaris? Id vero lau-

(32) Φθείρεται. Reg. hm, et Or. 1, φέρεται, «feruntur, voluntur.»

(33) Τῇ ζωῇ. Reg. a, duo Coisl., Or. 1, Combef., τῷ ζῆν τούτῳ. Iidem codices λίαν sequens non agnoscunt.

(34) Εἰ στροφῶν, etc. Sic Reg. a, duo Coisl., Or. 1. «Si rerum humanarum vicissitudinibus,» etc. In ed., εἰς στροφῶν. Billius, «Si conversionibus, vertiginibus, saturitatibus,» etc.

(35) Χρεῖα. Sic Reg. a, hm. Alii, χρεῖα.

(36) Ἐκεῖνῳ. Coisl. 1, ἐκεῖνο, «id autem non grave.»

(37) Φορτίζωμεν. Coisl. 1, φροντίζωμεν, «curemus.»

(38) Παραμυθεῖσθω. Coisl. 1, παραμυθεῖτω.

(39) Τῷ ζῆν, etc. Coisl. 1, τὸ ζῆν. Billius, «ad vivendum aptiorum.»

(40) Αὐτῷ. Reg. a, Coisl. 1, Bas., σοί.

do: nam multos ipsa monuisti, nimirum eos omnes, A σοφωτάτην ἔστω κοινὸν τοῖς πανθοῦσι παραμυθίας φάρμακον, ὡς ἂν εἰδείεν (41) ἀνθρώπους ἀνθρωποπροπέμποντες.

qui in tam longo temporis spatio ad tuam prudentiam sese contulerunt. Quare ad te feminam in primis sapientem, nihil hæc oratio pertinet: sit autem mœrentibus communis solatii medicinā, ut sciant mortales, se mortalium funus deducere.

(41) Ὡς ἂν εἰδότες, etc. Sic Or. 1. Alii, εἰδοίεν. Coisl. 1, εἰδῶσι. Billius: « ut homines illud intelligant, homines a se præmitti. » Hunc locum sic exponit Elias, « ut discant homines, qui mortales sunt se mortales quoque homines præmittere, quorum cor-

pore quidem tumuli, animas autem, quæ immortales sunt, loci quidam actionibus congruentes suspiciunt, usque ad futuram resurrectionem, in qua unaquæque anima, corpus suum recipiens, aut lucis aut ignis hæres existet. »

363 MONITUM IN ORATIONEM XIX.

I. Gregorius, post patris obitum, in dilectam solitudinem sese recipere parabat. Inter has moras, Julianus, non Apostata, qui jam e vivis excesserat, sed alter Gregorii nostri amicorum et æqualium optimus, eadem cum Theologo patria natus, iisdemque usus magistris ac imbutus disciplinis, quique etiam jam in jure dicendo, eximium sibi æquitatis ac probitatis nomen compararat, exequandis tum tributis Nazianzi præficitur. Hunc confestim Gregorius ad misericordiam et benignitatem erga pauperes, clericos et philosophos, id est monachos, tum litteris (42), tum carmine (43) incendere nititur. Lubenter petitis annuit Julianus, ea tamen lege ut ipse vicissim sermonem, tributis loco, penderet. Fuit Theologo gravis hæc imposita lex. Sed omnia vicit iusius erga pauperes amor: et vero, licet repugnans, hanc subinde habuit orationem.

II. Exorditur orator « a tyrannide, qua ex charitate assidue premitur. » Ipse enim per omnem vitam cursum, huic mundo emori, et vitam in Christo absconditam ducere peroptabat. Amisso patre, silentium amplectitur; quo in proposito invictum se ratus, victum se postea fatetur; atque iis in angustiis positus, aliquid silentio præstabilius dicere expetit. Arrepta igitur oblata martyrum festivitatis occasione, eorum exemplis, ab humanarum rerum contemptu ad cœlestia, modis omnibus, auditores evehit. Postquam autem plurima de benignitate, misericordia cæterisque virtutibus disseruit, docet (n. 11) « reddenda Cæsari quæ sunt Cæsaris, et quæ sunt Dei, Deo. » Deinde ad Julianum orationem transfert, eumque hortatur, ut, qui tributa in publicas rationes referat, hæc æqua lance describat, atque Christum ipsomet descriptionis tempore natum præ oculis habens, sese benignum et facilem conservis suis præbeat.

III. Hæc est analytica hujus orationis synopsis. Dictam credimus eo temporis spatio, quod ab obitu Gregorii senioris usque ad Theologi in Isauriam secessum effluxit. Cum enim Theologus hac in oratione Gregorium patrem, ne semel quidem, ut in aliis consueverat, nominaverit, eo jam vita functo habitam esse nullatenus dubitandum. Obiit autem Gregorius senior, ut in Monito præcedenti vidimus, medio circiter anno 374, et Theologus in Isauriam anno sequenti secessit, ut ex rerum inde gestarum serie colligitur. Præterea Julianus, juxta Tillemontium (44), hoc ipso anno 374 exequandis tributis præfectus est. Unde non male conjicitur, hanc pro pauperibus, clericis et monachis orationem, exeunte anno 374, vel ineunte 375, recitatam fuisse.

(42) Epist. 67.

(43) Carm. ad Jul.

(44) Art. XLII, p. 404.

ORATIO XIX^a.

ΛΟΓΟΣ ΙΘ'.

364 De suis sermonibus, et ad Julianum tributorum B Εἰς τοὺς λόγους, καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν (45).

I. Quenam hæc tyrannis est, qua ex charitate assidue premimur? Quenam sapientia nostra et scientia, ob quam festis omnibus diebus oppugnamur? Equidem undique meipsum explorans et excutiens, nullam omnino invenio. Cæterum hoc unum

A'. Τίς ἡ τυραννίς, ἣν ἐξ ἀγάπης ἀεὶ τυραννοῦμεθα; τίς ἡ ἐμὴ σοφία καὶ ἐπιστήμη, δι' ἣν καθ' ἐκάστην πανηγύριν πολεμοῦμεθα; Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδεμίαν εὐρίσκω, πανταχόθεν ἐμαυτὸν διεξάγων (46) καὶ διευθύνων. Ἰλλήν ἔν γε τοῦτο ἐμμανῶ συνεπίστα-

^a Alias IX, quæ autem 19 erat, nunc 18.—Habita exeunte anno 374, vel, ineunte 375.

(45) Ἰουλιανόν. Reg. a, Jes., alique nonnulli addunt, συμφορητήν αὐτοῦ γενόμενον, καὶ ἐχθρὸν Ναζιανζοῦ, « qui ipsius, fuerat condiscipulus, et

Nazianzi exactor erat. » Alter codex addit, καὶ εἰς τὴν ἀπογραφὴν, « in descriptionem, » sen, « censum. »

(46) Διεξάγων, etc. Nicetas exponit: ἐξετάζων, καὶ διερευνών, « inquirens et indagans. »

μαι, καὶ ἰσως οὐ φαῦλον, καὶ τινες εὐθεῖαν ὀνομά-
ζωσιν. Ἐβουλήθη ἐν καιρῷ μὲν παντὶ νεκρωθῆναι
τῷ βίῳ, καὶ ζῆσαι τὴν ἐν Χριστῷ κεκρυμμένην
ζωὴν, καὶ γενέσθαι τις μεγάλεμπορος, πάντων ὧν
ἔχει τὸν τίμιον ὠνησάμενος μαργαρίτην, καὶ ἀντι-
δοῦς (47) τὰ βέοντα καὶ συρόμενα τῶν ἐστώτων καὶ
οὐρανίων· ἥπερ δὴ πραγματειῶν μεγίστη καὶ βε-
βαιωτάτη τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν· εἰ δ' οὐκ (48), ἀλλὰ
τοῦτο γε καρτερῆσαι, παρακρωθῆσαι τῶν θρόνων (49)
τοῖς βουλομένοις, αὐτοὺς δὲ διὰ βίου (50) παῖς εἶναι
καὶ μαθητῆς, μέχρις ἂν τοῖς ποτίμοις τῶν λόγων τοὺς
ἀλμυροὺς ἀποκλύσωμαι. Ἐν μὲν δὴ τοῦτο τῆς ἡμέ-
ρας (51) φιλοσοφίας, εἴτε εὐθείας, καὶ πρῶτον·
δεύτερον δὲ, ὃ καὶ μέγιστον.

ram doctrinam eluissim. Hæc autem meæ, sive philosophiæ, sive stoliditatis, prima causa exstitit; alteram vero, eamque gravissimam, nunc audite. *

B. Ἐπειδὴ λόγῳ τὸν τῶν πολλῶν λόγον ἐπισχεῖν
οὐχ οἷός τε ἐγενόμην, καὶ τὴν νῦν κατέχουσιν πάν-
τας φορὰν καὶ προθυμίαν, εἰς τὸ διδάσκειν τε καὶ
λαλεῖν τὰ τοῦ Πνεύματος χωρὶς Πνεύματος· ἐτέραν
ἦλθον, ὡς ἐμαυτὸν πείθω, βελτίω τε καὶ ἀπονοτέραν
ὁδὸν, παιδεύσαι πρὸς ἡσυχίαν ἅπαντας τῷ ἀρχετύπῳ
τῆς σωπῆς· εἰ μὲν τι μέγα περὶ ἡμῶν οἴονται, τὴν
ὑπεροχὴν αἰδομένους· εἰ δὲ μικρόν τε καὶ ὅσον (52)
ἄξιον, τῷ ὁμοτίμῳ συμμετριάζοντας. Οὗτος ὁ λόγος
τῆς ἡμέρας σωπῆς· τοῦτο τῆς καρτερίας (53) ἡμῶν
τὸ μυστήριον.

F. Ἀλλὰ τί πάθω; Ὁ μὲν ἐνθεν (54), ὃ δὲ ἐνθεν
διέλκουσιν ἡμᾶς καὶ σπαράττουσι, καὶ ὑπὲρ τῶν
ἡμῶν δικάζονται πόνων, ὥσπερ ἄλλο τι χρέος τὸν
λόγον ἀπαραιτήτως εἰσπράττοντες, καὶ ἀγαπῶσι
μᾶλλον ἢ αὐτὸς ἐμαυτὸν· καὶ εἰς πάντας ἐμοῦ
σφώτεροι, πλεόν ἢ ἐγὼ γινώσκοντες καιρὸν λόγου
ἢ (55) σωπῆς· καὶ φασιν οὐκ ἀνήσειν, ὥσπερ σιδήρου
πυρίτιν (56) λίθον, παίοντες ἡμᾶς τοῖς ὀνείδεσιν,
ὥς ἂν ἐκ μικροῦ σπινθήρος τὸν τῶν λόγων πυρὸς
ἀνάψωσιν. Ἥδη δὲ τινες αὐτῶν καὶ ὑπισχνούνται
χρηστότερα, καὶ μεγάλα προτιθέσιν ἅθλα τοῖς λό-
γοις· πρῶτον μὲν ἑαυτοὺς εὐποιήσιν, δόντες τῷ Θεῷ
καὶ ἡμῖν εἰς τὸν λόγον καρποφορήσιν· ἔπειτα καὶ
τούσδε πάντας, διὰ τῆς ἀπογραφῆς (57), τὸν ἐμὸν
κλῆρον, εἴπερ ἐμὸς ὁ πατρικὸς, τὸ ἐμὸν ποιμνιον,
οὓς λῶν ἀδικολῆν, μὴ πάντα τρόπον εὐεργετεῖν προ-

* Coloss. iii, 3. ⁵⁰ Matth. xiii, 45 seqq.

(47) Ἀντιδοῦς. Jes., ἀντιδοῦς.

(48) Οὐκ. Reg. hm, οὐν.

(49) Τὸν θρόνον. Coisl. 4, τὸν θρόνον. Sic etiam Nicetas, qui διδασκαλικὸν id est, « magistri cathedram, » ex episcopali munere, exponit.

(50) Διὰ βίου. « Per totam vitam. » Sic Nicetas interpretatur : δι' ὅλης μου τῆς ζωῆς. Neque enim mirum videri debet, Gregorium tanto humilitatis amore præditum, inter pueros ac discipulos totam vitam transigere desiderasse, quoad dulci doctrina salsam et amaram eluisset. Unde satis indicat tum morum tum doctrinæ puritatem toto vitæ tempore vix comparari posse. Ejus silentium non « stoliditas, » sed « prudentia potius ac modestia » appellari debet. Non igitur bene Billius, qui διὰ βίου per « tantisper » reddit. Quis enim ignorat, nullum

A mihi conscius sum, ac fortasse non improbum et reprehendendum, quantumvis nonnulli stultitiam id appellent. Illud optabam, maxime quidem per omnem vitæ cursum, huic mundo emori, vitamque in Christo absconditam ⁷⁷ ducere, ac magni cujusdam negotiatoris instar, rebus meis omnibus, pretiosam illam margaritam emere ⁷⁸, fluxasque et fragiles opes cum firmis et cœlestibus commutare : quæ quidem negotiatio sana mente præditis longe maxima est ac certissima ; quod si minus consequi possem, me certe ita continere, ut sublimes sedes iis, qui earum cupiditate ducerentur, concederem ; ipse vero per totam vitam inter pueros et discipulos censerer, quoad dulci doctrina salsam et amaram philosophiæ, sive stoliditatis, prima causa exstitit ;

B II. Quoniam enim multorum hominum loquacitatem sermone reprimere non potui, nec promptitudinem illam animique impetum, quo nunc omnes ad ea quæ Spiritus sunt, sine Spiritu docenda et exponenda præcípites feruntur, alteram viam, et, ut mihi persuadeo, meliorem minusque laboriosam, ingressus sum, ut proposito silentii exemplo ceteros ad silentium erudirem : si quidem de nobis honorifice sentiant, præstantiam honore ac reverentia prosequentes ; sin autem parum magnifice, ac perinde ut dignum est, æqualis sui mediocritatem imitantes. Hæc meæ taciturnitatis ratio ; hoc obfirmati propositi nostri consilium.

III. At quid faciam ? Alii aliunde me trahunt et lacerant, ac de meis laboribus mihi litem creant, sermonem, non secus ac **365** debitum quoddam, rigide flagitantes, meque vehementius, quam ego meipsum, diligentes, ac me omnes sapientia vincunt, ut qui sermonis silentiique tempus magis quam ego, cognitum et exploratum habeant. Quin etiam negant se ante, ut silicem ferro, sic me conviciis tundendi finem facturos, quam ex parva scintilla ingentem sermonum flammam excitarint. Jam vero quidam etiam jucundiora promittunt, meisque sermonibus præmia magna proponunt ; primum quidem, ut de seipsis optime mereantur, Deo nimirum ac nobis hoc dantes, ut suus orationi nostræ fructus constet : deinde ut descriptione hos etiam omnes juvent ; hos, inquam, sortem meam, si modo

D esse inter homines, qui « tantisper » discipulus esse non debeat ?

(51) Ἐγὼ. Deest in Pass. Reg. c. habet, εἴτε, [melius.]

(52) Καὶ ὅσον. Sic tres Regg., etc. In ed., καὶ οὐχ ὅσον. « nec perinde atque dignum est, » ut Billius interpretatur.

(53) Καρτερίας. Coisl. 2, σωτηρίας, « salutis. »

(54) Ὁ μὲν ἔρθε, etc. « Alius hinc, alius illic, » etc.

(55) Ἡ. Nonnulli, καὶ.

(56) Ἰπυρίτιν. Reg. hm, et Coisl. 4, πυρίτιν.

(57) Διὰ τῆς ἀπογραφῆς. « Per descriptionem, » nimirum Juliani opera, tributorum exæquatoris, Gregorio amicissimi.

quæ paterna sors, mea censenda est, meum, inquam, gregem, quem quidem nisi omnibus beneficiis augere studebam, iniquissime facerem. In quo etiam illud est præclarissimum, quod, ut a me sermonem impetrent, hoc ipsum offerunt, quod ut consequeretur, magnus mihi labor in dicendo suscipiendus fuisset. O præclaram contentionem, qua me vincere adnituntur! o insignem liberalitatem! Videte quid silentium nostrum effecerit: majus in vobis sermonum ipsorum desiderium excitavit, pepererit. Utinam quantum utilitatis silentium attulit,

IV. Quoniam igitur placet, atque invicium vicistis, ac de nostra philosophia tropæum statuistis, age, aliquid ad vos dicam silentio melius ac præstabilius. Nihil igitur molle ac remissum, nihil numerosa concinnitate multitudini jucundum eloquar; non enim eximiam gratiam mei amantibus rependerem, hoc orationis genere utens; verum admodum robusta et acri ac vehementi dicendi ratione utar, et qua ipsi fortasse meliores efficiamini, nimirum a carne ad spiritum translati, animisque in altum abunde subvecti. *Fili hominum, usquequo gravi corde?* (initium enim a Davide ducam, propheta in dicendo maxime sublimi;) *ut quid diligitis vanitatem, et queritis mendacium*⁵¹? Hanc scilicet vitam, et delicias, et exiguum gloriolam, et humilem potentiam, et falsam prosperitatem, magnum aliquid et amplum esse existimantes. Hæc tamen non magis eorum qui ea possident, quam eorum qui ea in spe habent, propria; neque horum rursus magis, quam illorum apud quos ne in expectatione quidem unquam fuerunt: verum **366** ut pulvis a turbine⁵², sic ea ab aliis ad alios subinde ventilantur atque jactantur, et sicut fumus dilabuntur⁵³, et tanquam insomnium homines deludunt⁵⁴, umbræque instar, manibus teneri nequeunt; ac denique ita comparata sunt, ut nec, non habent; nec cum adsunt, habentibus fida et certa sint.

V. Non in cælum sursum suscipiemus? Non expergiscemur? Non lemas ex oculis detrahemus? Non, quænam veræ divitiæ sunt, intelligemus? Qui verus splendor? Ubi dignitas mutationis experts? Quæ finem nesciens beatitudo? Ubi bonum illud nec fluctuans, nec alio migrans, nec insidiis obnoxium? Non hæc multis laboribus, sudoribusque, si ita contingat, adipiscemur? Non, si quid deliciis in hac vita dandum est, rerum futurarum spes pro deliciis habebimus? Non animadvertemus, tum omnes sanctos martyres, qui, velut communes quidam nodi, universum terrarum orbem complexi sunt, tum hos etiam quorum nomine festum hunc diem agimus? Quam ob causam vulnera, vincula, cru-

⁵¹ Psal. iv, 3. ⁵² Sap. v, 15. ⁵³ Job xxi, 18. ⁵⁴ Eccli. xxiv, 4.

(58) *Τῆς ἀδοξίας τῆς ἡμετέρας*. Billius: « mei nominis obscuritas gloriaque contemptio. » Non recte; cum potius, ob nominis claritatem, sermones ab eo poscebantur, eo quod dicendi copia insignis habebatur.

(59) *Ἀήτητορ*. « Invictum. » Addit Billius: « ut ipse quidem sibi videbatur. » Quæ cum a Græco absint, delenda judicavi.

(60) *Ἐστήσατε*. Pass., ἐστήσασθε.

θυμούμενος. Τὸ δὲ κάλλιστον, ὅτι, ὃ πολλὰ πόνησαντας ἔδει κατορθῶσαι τοῖς λόγοις, τοῦτο ὑπὲρ τῶν λόγων αὐτῶν εἰσφέρειουσιν. Ὡς τῆς καλῆς φιλονεικίας, ἣν ἐμὲ νικῆσαι φιλονεικοῦσιν! Ὡς τῆς ἐπαινετῆς ἐπιδόσεως! Ὅρατε πηλίκον τὸ ἔργον τῆς ἐμῆς σιωπῆς· αὐτοὺς ὑμῖν πεποίηκε τοὺς λόγους ποθεινοτέρους. Ὅρατε τὸν καρπὸν τῆς ἀδοξίας τῆς ἡμετέρας (58). Εἶθε τι γένοιτο καὶ τῶν λόγων τοσούτου ὀφελος, ὅσον τῆς σιωπῆς.

Videte quem fructum meus gloriæ contemptus tantum sermones ipsi afferant.

Δ'. Οὐκοῦν ἐπειδὴ ταῦτα δοκεῖ, καὶ νενικήκατε τὸν ἀήτητον (59), καὶ τρόπαιον ἐστήσατε (60) κατὰ τῆς ἐμῆς φιλοσοφίας, φέρετε τι φθέγγωμαι (61) πρὸς ὑμᾶς, τῆς σιωπῆς ἀμεινός. Φθέγγωμαι τοιγαροῦν, οὐ μαλακὸν τι καὶ ἀναβεβλημένον, οὐδὲ τῆς ἡδίστης τοῖς πολλοῖς ἀρμονίας (οὐδὲ γὰρ ἂν καλῶς ἀμειβοίμην τοὺς ἐμούς ἐραστάς, οὕτω διαλεγόμενος), ἀλλὰ καὶ λίαν ἀνδρικόν τε καὶ σύντονον (62), καὶ ὅ τὰ κατὰ ἀνὰ μείνους γένοισθε, ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐπὶ τὸ πνεῦμα μετενεχθέντες, καὶ ὑψωθέντες ἱκανῶς τὴν διάνοιαν. *Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βρυγκάρδιοι* (προδοιμάσομαι γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἐκ τοῦ μεγαλοφρονότατου Δαβὶδ); *Ἦνα τί ἀγαπάτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος*, μέγα τι τὸν ἐνταῦθα βίον, καὶ τὴν τρυφήν, καὶ τὸ μικρὸν δοξάριον, καὶ τὴν ταπεινὴν δυναστείαν, καὶ τὴν ψευδομένην εὐημερίαν ὑπολαμβάνοντες; Ἄ μὴ τῶν ἐχόντων μᾶλλον ἐστὶν ἢ τῶν ἐλπίσαντων, οὐδὲ τούτων μᾶλλον ἢ τῶν οὐδὲ προσδοκῆσάντων· ὥσπερ **C** γούς ὑπὸ λαίλαπος ἄλλοτε εἰς ἄλλους ῥιπιδόμενά τε καὶ μεταρρίπτουμένα, ἢ ὥσπερ καπνὸς διαβρέοντα, καὶ ὡς ὄναρ παίζοντα, καὶ ὡς σκιά μὴ κρατούμενα· οὕτε θάπντα διεσπρίπτα τοῖς οὐ κεκτημένοις, οὕτε παρόντα πιστὰ τοῖς ἐχουσιν.

Ε'. Οὐκ ἀναβέβημεν εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω; οὐκ ἐκνήψομεν; οὐ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν λήμην περιαιρήσομεν; οὐκ εἰσόμεθα, τίς ὁ ἀληθινὸς πλοῦτος, καὶ τίς ἡ ὄντως λαμπρότης, καὶ ποῦ τὸ μὴ διαπίπτον (63) ἀξίωμα; τίς ἡ ἀπέραντος εὐδαιμονία, καὶ ποῦ τὸ ἀσάλευτον ἀγαθόν (64), μὴδὲ μεθιστάμενον, ἢ ἐπιβουλεύμενον; Οὐ κτησόμεθα ταῦτα πολλοῖς ἰδρώσι καὶ πόνοις, ἂν οὕτω συμβαίη; οὐκ, εἰ τι δεῖ τρυφῆν ἐντεῦθεν, ἐν ταῖς ἐλπίσι τρυφήσομεν; οὐ γνωσόμεθα τοὺς ἁγίους μάρτυρας, τοὺς τε ἄλλους πάντας (65), οἳ πᾶσαν διελίψασιν τὴν οἰκουμένην, ὥσπερ τινὲς κοῖνοι σύνδεσμοι, καὶ ὧν ἡ παρούσα πανήγυρις; Ὑπὲρ τίνος τραύματα, καὶ δεσμὰ, καὶ στρεβλώσεις, καὶ πυρὸς ἀπειλήν, καὶ ξιφῶν ἀκμήν, καὶ **E** Eccli. xxiv, 4.

(61) *Φθέγγωμαι*. Sic Reg. d. Alii, φθέγγωμαι.

(62) *Σύντονον*. Coisl. 1, εὔτονον.

(63) *Διαπίπτον*. Quinque Regg., et decem Coll., μεταπίπτον.

(64) *Τὸ ἀσάλευτον ἀγαθόν*. Coisl. 2, τὸ μὴ ἀλλοτριον ἀγαθόν.

(65) *Πάντας*. Reg. d, ἅπαντας.

θηρῶν ἀγριότητα, καὶ σκότος, καὶ λιμὴν, καὶ βάραθρα, καὶ χρημάτων ἀρπαγὰς, καὶ μελῶν ἀποβολὰς, καὶ θανάτους τὸ τελευταῖον, καὶ πάντα προθύμως ὑπέστησαν, ὥσπερ ἐν ἀλλοτρίοις ἀγωνιζόμενοι σύμμασιν; ἵνα τί γίνονται, καὶ τίνα (66) κληρονομήσωσιν, ἢ (67) πᾶσι δῆλα, καὶ ἡμεῖς μὴ λέγωμεν; Οὐ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐλπίδος, ὑπὸ τῷ αὐτῷ βραβεύτῃ καὶ ἀγωνοθέτῃ, πρὸς τὸν αὐτὸν παραταξόμεθα τύραννον, τὸν πικρὸν καὶ τότε καὶ νῦν τῶν ψυχῶν διώκτην, τὸν ἀράτον ἐχθρὸν καὶ πολέμιον; Οὐκ ἀνδριούμεθα (68) παραπλησίως ὥσπερ ἐν κοινῷ θεάτρῳ τῷδε τῷ κόσμῳ, εἰ καὶ μὴ ἀκμῇ (69) τοῦ κινδύνου ταχέϊαν ἐχούσῃ καὶ τὴν ἀπλλαγὴν, ἀλλὰ τοῖς γε καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀγωνίσμασι καὶ παλαίσμασιν, ἵνα καὶ τῶν αὐτῶν στεφάνων ἀξιώθωμεν, ἢ ὅτι ἐγγυτάτω (70);

Γ'. Ἐγὼ μὲν παντὶ διακελεύομαι, καὶ ἀνδρὶ καὶ γυναικί, καὶ πρεσβύτῃ καὶ νέῳ, ἀστικῷ τε αὐ καὶ ἀγροίκῳ, ἰδιώτῃ καὶ ἀρχοντι, πλουσίῳ καὶ πένητι (καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς ἀγὼν καλεῖ πάντας), πρὸς τοῦτον ἀποδύεσθαι προθύμως, καὶ μὴ μαλακίζεσθαι, μηδὲ μέλλειν, μηδὲ προτεσθαι τὸν καιρὸν, οὗ πάλιν τυχεῖν ἀμήχανον. Ἐργασίας γὰρ ὁ παρών (71), ὁ δὲ μέλλων ἀναποδόσεως. Ἐγείρεσθε (72), ἀγωνίαν ἐντεῦθεν, ἠκούσατε τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, οὐ μᾶλλον τι τοὺς τότε μαθητάς ἐκ τοῦ τόπου τῆς Ἰουδαίας ἀπάγοντος, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὕστερον ἅπαντας ἐντεῦθεν ἀπανιστάντος (73), καὶ πρὸς ἑαυτὸν ὑψούμενον ἔλκοντος, ὡς ἡ ὑπόσχεται. Ἀκολουθήσωμεν ἀγαθῷ Δεσπότῃ· φύγωμεν τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, φύγωμεν τὸν πλάνον κόσμον καὶ κοσμοκράτορα, γενώμεθα καθαρῶς (74) τοῦ ποιήσαντος, τιμῶμεν τὴν εἰκόνα, αἰδεσθώμεν τὴν κλῆσιν, μεταθώμεθα τὴν ζωὴν. Τί ποιοῦμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ταπεινοὺς, ὕψιλοι γεγονότες; Τί τοῖς ὀρμημένοις ἐγκαρπύνομεν (75);

divinam imaginem honore complectamur, vocationem nostram revereamur, vitam in melius commutemus. Quid nosmetipsos sponte dejicimus, cum aspectum cadentibus inhaeremus?

Z'. Ἐκαστος, ὃ τι ἀνὸς τε ἦ, καρποφορεῖτω (76) τῷ Θεῷ ἐν καιρῷ παντὶ, καὶ ἰδέα πάσῃ καὶ βίῳ (77) καὶ περιστάσει, κατὰ τὸ μέτρον τῆς παρούσης αὐτῷ δυνάμεως, κατὰ τὸ δοθὲν αὐτῷ χάρισμα· ἵνα πᾶσι μέτροις τῆς ἀρετῆς, πάσας τὰς ἐκείθεν μονὰς πληρώσωμεν, τοσοῦτον θερίσαντες (78), ὅσον ἐσπείραμεν, μᾶλλον δὲ τοσοῦτον ἐναποθέμενοι ταῖς θείαις ληνοῖς, ὅσον ἐγεωργήσαμεν (79). Εἰσφερέτω τις, ὃ μὲν χρῆ-

⁷⁰ Joan. xiv, 31. ⁷¹ Joan. xii, 32.

(66) *Tira*. Reg. c, τί.

(67) *H*. Sic duo Regg., et Comb. In ed., ἦ.

(68) *Ἀνδριούμεθα*. Duo Regg., ἀνδρείούμεθα.

(69) *Ἀκμῇ*. Duo Regg., ἐν ἀκμῇ. « Periculi flammam » solet dicere Tullius. Gregorius vero vocat « periculi aciem, » cum statim, aceruo quodam mortis genere, vita piis viris tollitur; cui, ut ait Nicetas, opponit τοὺς ἀσκητικούς πόνους, « sanctae » scilicet « et religiosae vitae labores, qui in longum temporis spatium porriguntur. »

(70) *Ἐγγυτάτω*. Reg. bin et Coisl. 1, ἐγγυτάτα. Mox pro ἐγὼ μὲν, Or. 1 habet, ἐγὼ δέ.

(71) *Παρών*. Nemppe, καιρός, « tempus. »

A ciatus, ignis minas, gladiatorum aciem, belluarma furorem, tenebras, famem, voragines, pecuniarum direptiones, membrorum abjectiones, mortem denique atque extrema omnia prompto et alacri animo, tanquam in alienis corporibus dimicantes, sustinuerunt? Utquid essent, utquid consequerentur, nonne omnibus utique in prospectu esset, vel nobis tacentibus? Non igitur nos etiam, cum eadem spe, sub eodem certaminis iudice ac praemii arbitro, adversus eundem tyrannum aciem instruemus, truculentum, inquam, illum, et tunc, et nunc etiam, animarum persecutorem, invisibilem hostem et adversarium? Non pari virtute in hoc mundo, quasi in communi theatro, certabimus, si non periculi acie, et qua protinus defungi liceat, at in quotidianis saltem dimicationibus et palaestris, ut easdem coronas, aut his proximas, consequamur?

VI. Equidem omnes, tam viros quam feminas, tam senes quam juvenes, tam urbanos quam rusticos, tam privatos quam principes, tam divites quam pauperes, hortor, (idem enim certamen omnibus propositum est,) ut ad pugnam cum hoc hoste conserendam impigre se accingant, ac non **367** ignavia laborent, aut moras neclant, atque occasionem, quam nulla postea ratione nancisci liceat, abijciant. Laboris enim praesens hoc tempus est; futurum, praemiorum. Audistis Salvatorem dicentem, *Surgite, abeamus hinc*: quibus verbis non solum discipulos quos tunc habebat a Judaeae loco abducebat, sed etiam omnes qui postea ipsius discipuli futuri erant hinc abstrahabat, et ad seipsum, in altum evectum **, quemadmodum se facturum promiserat **, pertrahabat. Quocirca bonum Dominum sequamur; fugiamus terrenas cupiditates, fugiamus impostorem mundum, et mundi principem, pura mente Creatori nos addicamus, sublimis et excelsi creati simus? Quid rebus in

VII. Unusquisque Deo, quod poterit, offerat, quovis tempore, quovis genere vitae et fortunae, pro praesentis facultatis modulo, pro gratia sibi concessa, ut, per omnes virtutis modos, omnes coelestis regni mansiones impleamus, tantum scilicet metentes, quantum severimus; vel ut exactius loquar, tantum in divinis horreis reconditum habentes, quantum messuerimus. Conferat quidem, hic

(72) *Ἐγείρεσθε*. Pass., ἐγείρωμεν.

(73) *Ἀπαισιότατος*. Reg. c, et Combef., ἀπανιστώντος.

(74) *Καθαρῶς*, etc. Coisl. 1 et unus Colb., καθαροὶ τῷ ποιήσαντι ἡμᾶς, « puri efficiamur Creatori nostro. » Pass., καθαρῶς τῷ ποιήσαντι.

(75) *Ἐγκαταμένομεν*. Coisl. 1, ἐναπομένωμεν. Pass., ἐναπομένωμεν.

(76) *Καρποφορεῖτω*. Or. 1, καρποφορῆτω [prave].

(77) *Βίῳ*. Or. 1, βίον.

(78) *Θερίσαντες*. Or. 1, τήρσαντες, « servantes. »

(79) *Ὅσον ἐγεωργήσαμεν*. « Quantum messuerimus. » Billius: « quantum araverimus. » Non

pecunias, ille hoc ipsum quod nihil habeat; nec A
 propensam ad bene de proximo merendum volun-
 tatem, ille bonam alterius voluntatem suscipiendo;
 hic honestam actionem, ille scitam et solertem con-
 temptionem; hic tempestivum et commodum sermo-
 nem, ille cum ratione conjunctum silentium; hic
 inoffensam doctrinam vitamque minime contra-
 riam, ille obsequentem et candidam aurem; hic
 castam virginitatem, et a mundo penitus absin-
 dentem, ille pudicas nuptias, nec prorsus a Deo
 disjungentes; hic jejunium fastus expers, ille epu-
 las ab intemperantia et petulantia remotas; hic
 attentionem et assiduitatem in orationibus et spi-
 ritualibus hymnis, ille pauperum curam et praesidium:
 omnes ascensum, atque extensionem ad ea quae

VIII. Præclarum quoque munus est simplicitas, B
 et risum coercere, iram reprimere, oculum cohi-
 bere, menti vagandi potestatem 368 negare. Ni-
 hil eorum quae Deo offeruntur, tam parvum est,
 quamvis etiam minimi momenti sit, quamvis longe
 infra illius dignitatem, quod non omnino accipiat,
 gratumque habeat, tametsi justo iudicio misericor-
 diam ponderare soleat 369. Accipit ille, et Pauli
 plantationem, ut Pauli, et rigationem Apollo 370, et
 duo viduae minuta 371, publicani humilitatem 372, et
 Manassis confessionem 373. Moyses tabernaculum il-
 lud, ad caelestium exemplar constructum, in terra
 figebat; et omnes, quod cuique denuntiatur fue-
 rat, conferebant. Quin etiam suapte sponte alii an-
 rum, alii argentum, alii gemmas pretiosas ad su-
 perhumeralis ornatum erogabant: mulieres par-
 tim hyssum retortam, partim coccinum textum,
 partim purpuram, partim arietum pelles rubricatas,
 partim caprarum pilos, rem vilissimam, ad opus
 tabernaculi 374; alii, quod quisque aut-quaque ha-
 bebat; cæterum omnes afferebant, nec quisquam
 immunis erat, ne tenuiorum quidem. Consimilem
 nos quoque in modum pretioso Dei tabernaculo,
 hoc est, huius Ecclesiae, quod non ab homine, sed
 a Deo fixum est 375, quodque variis virtutum orna-
 mentis constructur, alius minus quiddam, alius mai-
 us, omnes tamen citra exceptionem offeramus, in
 opus perfectum, in habitaculum Christi, in tem-
 plum sanctum 376, architectonica Spiritus arte con-
 structi, et coagmentati. Illud quidem minime dubium
 est, quin, etiamsi omnia contulerimus, minus ta-

ματα, ὁ δὲ τὸ μὴδὲν ἔχειν (80)· ὁ μὲν τὸ προθυμεῖ-
 σθαι, ὁ δὲ τὸν τὸν προθυμούμενον (81) ἀποδέχεσθαι· ὁ
 μὲν πρᾶξιν ἐπαινετὴν, ὁ δὲ θεωρίαν εὐστοχον· ὁ μὲν
 λόγον καίριον, ὁ δὲ σωπὴν εὐλογον· ὁ μὲν τις διδα-
 σκαλίαν ἀπαιστον καὶ βίον μὴ ἀνθίσταμενον, ὁ δὲ
 ἀκοὴν εὐπειθῆ καὶ (82) εὐγνώμονα· ὁ μὲν παρθενίαν
 ἀγνήν καὶ κόσμου παντελῶς ἀποτέμνουσαν, ὁ δὲ γά-
 μον σεμνὸν καὶ μὴ πάντῃ Θεοῦ χωρίζοντα· ὁ μὲν νη-
 στεῖαν ἄτυρον, ὁ δὲ ἀπόλαυσιν μὴ ἀκόλαστον· ἄλλος
 τὸ ἐν προσευχαίᾳ ἀπερίσπαστον καὶ ὕμνοις πνευματι-
 κοῖς, ἄλλος τὸ ἐν προστασίᾳ (83) τῶν δεομένων· πάν-
 τες δάκρυα, πάντες κάθαρσιν, ἀνάβασιν πάντες καὶ
 τὸ τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεσθαι.

omnes autem lacrymas, omnes purgationem, omnes priores sunt 377.

H'. Καλὴ καὶ ἀπλότης καρποφορία, καὶ γέλως σω-
 φρονιζόμενος, καὶ θυμὸς κολαζόμενος, καὶ ὕμνα παι-
 दाγωγούμενον, καὶ νοῦς πλανᾶσθαι μὴ συγχωρούμε-
 νος. Οὐδὲν οὕτω μικρὸν τῶν εἰσφερομένων Θεῷ, καὶ
 ἐλάχιστον ἦ, καὶ παρὰ (84) πολὺ τῆς ἀξίας λειπούμε-
 νον (85), ὃ μὴ προσίεται πάντως καὶ ἀποδέχεται, εἰ
 καὶ σταθμίζειν οἶδε τῇ δικαίᾳ κρίσει τὸ ἔλεος. Δέχεται
 καὶ Παύλου τὴν φυτεῖαν, ὡς Παύλου, καὶ Ἀπολλῶ τὴν
 ἀρδεῖαν, καὶ τὰ δύο λεπτὰ τῆς χάριτος, καὶ τοῦ τελώνου
 τὴν ταπεινώσιν, καὶ τοῦ Μανασῆ τὴν ἐξαγόρευσιν.
 Μωσῆς ἐπήγγυτο τὴν σκηνὴν (86) κάτω, τὴν τῶν οὐ-
 ρανίων ἀντίτυπον, καὶ πάντες εἰσέφερον τὸ κηρυχθὲν
 αὐτοῖς. Οἱ δὲ καὶ αὐτεπάγγελτοι, οἱ μὲν (87) χρυσόν,
 οἱ δὲ ἄργυρον, οἱ δὲ λίθους τιμίους εἰς τὴν ἐπωμίδα·
 αἱ δὲ βύσσον διακεκλωσμένην, αἱ δὲ κόκκινον νε-
 ησμένον, οἱ δὲ πορφύραν, οἱ δὲ δερμάτα κριῶν ἡρυ-
 θροδανωμένα· αἱ δὲ καὶ τρίχας αἰγείας εἰς τὰ κάτερ-
 γα τῆς σκηνῆς, τὸ φαυλότατον· οἱ δὲ ὅ τι (88) ἑκα-
 στος, ἢ ἐκάστη τύχοιεν ἔχοντες· πάντες δὲ ἔφερον,
 καὶ οὐδεὶς ἦν ἄσυντελής, οὐδὲ τῶν πενεστάτων. Οὕτω
 καὶ ἡμεῖς τῇ τιμῇ τοῦ Θεοῦ σκηνῇ τῆσδε τῆς Ἐκ-
 κλησίας, ἣν ὁ Κύριος ἐπηξέ, καὶ (89) οὐκ ἀνθρωπος.
 ἢ διαφόροις ἀρετῇς συνοικοδομεῖται κάλλειν, ὃ μὲν
 μικρὸν, ὃ δὲ μετῴον, πάντες δὲ ὁμοίως εἰσφέρωμεν
 εἰς ἔργον τέλειον, εἰς κατοικητήριον Χριστοῦ (90),
 εἰς ναὸν ἅγιον, συντιθέμενοι, καὶ συνσυνμολογούμε-
 νοι (91) τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τοῦ Πνεύματος. Πάντως δὲ
 οὐδὲν εἰσπίσσωμεν τοσοῦτον, ὅσον εἰλήφαμεν, καὶ
 πάντα εἰσφέρωμεν. Ἐπεὶ καὶ τὸ εἶναι ἡμῶν ἐκ Θεοῦ,
 καὶ τὸ εἶδέναι Θεόν, καὶ αὐτὸ τὸ ἔχειν ὃ εἰσενέγκω-
 μεν. Τὸ δὲ κάλλιστον καὶ φιλανθρωπότατον, ὅτι μὴ

369 Philipp. III, 15. 370 Isa. XXVIII, 17. 371 I Cor. III, 6. 372 Luc. XXI, 2. 373 Luc. XVIII, 15. 374 II Paral. XXXIII, 12 sqq. 375 Exod. XXV, 5 sqq.; XXXV, 22 sqq. 376 Hebr. VIII, 2. 377 Ephes. II, 21.

recte quidem. Etenim post messem fruges in hor-
 reis reconduntur.

(80) *Τὸ μὴδὲν ἔχειν*. Billius: « paupertatem. »

(81) *Τὸ τὸν προθυμούμενον*, etc. Billius nimis paraphrasticè: « hominis eo affectu præditi laudem et commendationem. »

(82) *Καί*. Sic decem Coll., Or. 4, et Pass. Deest in ed.

(83) *Ἐν προστασίᾳ*. Coisl. 3 et Or. 1, ἐν ταῖς προστασίαις.

(84) *Παρά*. Sic Reg. ph. Deest in ea.

(85) *Λειπούμενον*. Coisl. 4, ἀπολειπούμενον.

(86) *Τὴν σκηνήν*. Billius: « arcam. » In prima

editione verterat, « tabernaculum, » quod sane re-
 ctius videtur. Aliud enim erat « arca, » aliud « ta-
 bernaculum. »

(87) *Οἱ μέρ*. Duo Regg. et Or. 1, ὁ μέρ.

(88) *Ὅ τι*. Pass., εἰ τι.

(89) *Καί*. Sic Pass. Deest in ed.

(90) *Χριστοῦ*. Coll. 1, Θεοῦ.

(91) *Συντιθέμενοι καὶ συνσυνμολογούμενοι*. Bil-
 lius: « constructum et coagmentatum. » Id refert
 « ad templum, » cum ad nos ipsos referri debeat.
 Nos enim ipsi sumus, qui, architectonica Spiritus
 sancti arte, « in templum Dei construimur, et coa-
 gmentamur. »

τῇ ἀξίᾳ τοῦ διδομένου, τῇ δὲ δυνάμει καὶ τῇ A
διαθέσει τοῦ καρποφοροῦντος, μετρεῖ θεὸς τὴν ἐπι-
δοσιν.

mus, habemus. Atque illud pulcherrimum humanissimumque censendum est, quod Deus largitionem, non oblatæ rei pretio et dignitate, sed offerentis affectu et facultate metiatur.

Θ'. Μὴ οὖν ἀναμείνης γενέσθαι χρηστὸς, ἀλλ' ἤδη γενοῦ· μὴ δὲ οὐ τῆς ἀξίας λείπη, τὸ πᾶν ἐλλείπη (92). Ἄλλὰ τὸ μὲν εἰσένεγκε, τὸ δὲ προθυμῆθητι (93), ὑπὲρ δὲ τοῦ δεήθητι δοθῆναι συγγνώμην τῇ ἀσθενείᾳ. Οὐκ ἐφθίγη, φησὶ, κενὸς ἐναντίον μου. Μηδεὶς ἔστω κενός, μὴδὲ ἀκαρπός, μὴδὲ τις στεῖρα ψυχὴ καὶ ἀγονός. Ἐκαστος ἐκ τῶν παρόντων καρποφορεῖτω θεῷ, καὶ ἐκ τῶν οἰκείων (94)· ὁ ἀμαρτάνων τὴν μεταβολήν, ὁ καλῶς τρέχων, τὴν εὐτονίαν, ὁ νέος τὴν ἐγκράτειαν, ἡ πολλὰ τὴν φρόνησιν, ὁ πλούσιος τὴν μετὰδοσιν, ὁ πένης τὴν εὐχαριστίαν, ὁ ἐν ἐξουσίᾳ τὴν ἀτυχίαν, ὁ εἰσπράττων τὴν ἡμερότητα. Οἱ ἱερεῖς, ἐνδυσασθε δικαιοσύνην, ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἐνδυσώμεθα· μὴ διασπείρωμεν τὰ πρόβατα τῆς νομῆς, καὶ διαφθείρωμεν, ὑπὲρ ὧν ἔθηκε τὴν ψυχὴν ὁ ποιμὴν ὁ καλός, ὁ γινώσκων τὰ ἴδια, καὶ γινωσκόμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων, καὶ καλῶν κατ' ὄνομα, καὶ εἰσάγων αὐτὰ, καὶ ἐξάγων ἀπὸ τῆς ἀπιστίας εἰς πίστιν, καὶ ἀπὸ τῆς ζωῆς ταύτης ἐπὶ τὴν ἐκείθεν ἀνάπαυσιν. Φοβηθῶμεν, μὴ ἀφ' ἡμῶν ἄρξηται τὸ κρίμα, κατὰ τὴν ἀπειλήν· μὴ λάθωμεν ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλὰ τὰ ἀμαρτήματα (95), αὐτοὶ τε οὐκ εἰσιόντες, καὶ τοὺς εἰσελθεῖν δυναμένους καλύοντες.

causa accipimus⁹, non modo ipsi non introeuntes, sed etiam et eos qui introire possunt, prohibentes⁹.

Ι'. Τὰ πρόβατα, μὴ ποιμαίνετε τοὺς ποιμένας, C
μὴδὲ ὑπὲρ τοὺς ἑαυτῶν ὄρους ἐπαίρεσθε· ἀρχεῖ γὰρ ὑμῖν, ἂν καλῶς ποιμαίνησθε (96). Μὴ κρίνετε τοὺς κριτὰς, μὴδὲ νομοθετεῖτε τοῖς νομοθέταις· οὐ γὰρ ἔστι θεὸς ἀκαταστασία· καὶ ἀταξίας, ἀλλ' εἰρήνης καὶ τάξεως. Μὴ τοίνυν ἔστω τις κεφαλὴ, μόγις που χεὶρ τυγχάνων, ἢ ποὺς, ἢ ἄλλο τι τῶν εὐτελεστερῶν μελῶν (97) τοῦ σώματος· ἀλλ' ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη τάξει, ἀδελφοί, ἐν ταύτῃ μένετω, κἂν ἦ τῆς κρείττονος ἄξιος· ἐν ᾧ στέργει (98) τὴν παροῦσαν, πλέον εὐδοκίμων, ἢ ἐν τῷ ζητεῖν ἢν οὐκ ἔλαβεν. Μὴ τις, ἐνδὸν ἀκινδύνως ἔπαισθαι, ἄρχειν ἐπικινδύνως ἐπιθυμεῖται· μὴδὲ ὁ τῆς ὑποταγῆς νόμος καταλυέσθω, ἢ καὶ τὰ ἐπίγεια συνέχει· καὶ τὰ οὐράνια· μὴδὲ ποιούμεν ἀναρχίαν τὴν πολυαρχίαν. Οἱ περὶ λόγους, μὴ σφόδρα τοῖς λόγοις θαρρῆτε, μὴδὲ σοφίζεσθε περισσὰ καὶ ὑπὲρ τὸν λόγον, μὴδὲ νικᾶν ἐπιθυμεῖτε πάντα κακῶς, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ ἡττᾶσθαι καλῶς ἀνέχεσθε (99). Δότε τῷ Λόγῳ τὸν λόγον· ποιήσατε δικαιοσύνης ὄπλον, μὴ θανάτου, τὴν παλῦσιν.

⁹² Exod. xxiii, 15. ⁹³ Psal. cxxxi, 16. ⁹⁴ Ezech. xxxiv, 5, 6. ⁹⁵ Joan. x, 11 sqq. ¹ I Petr. iv, 17. ² Isa. xl, 2. ³ Matth. xxiii, 13. ⁴ I Cor. xiv, 33.

(92) Ἐλλείπη. Or. 1, ἐλλείψ[is male].
(93) Τὸ δὲ προθυμῆθητι. Sic quinque Regg., decem Coll., Or. 1, Pass., quorum auctoritate rescavimus μὴ ante προθυμῆθητι, quod in editis reperitur.

(94) Καὶ ἐκ τῶν οἰκείων. Sic plures codd. Deest ex in ed. Billius vertit: «et quod Deo convenit.»

(95) Διπλὰ τὰ ἀμαρτήματα. «Duplicita peccata,» id est, «duplices peccatorum pœnas.»

quidem divini beneficii est, quod sumus, quod Deum cognoscimus, quodque etiam, quod offeramus, habemus. Atque illud pulcherrimum humanissimumque censendum est, quod Deus largitionem, non oblatæ rei pretio et dignitate, sed offerentis affectu et facultate metiatur.

IX. Proinde ne benignus esse cuncteris, sed jam esto; nec, quia satis dignum munus offerre non potes, idcirco officium omnino desere. Quin potius ita te compara, ut alia statim offeras, alia prompta ac propensa voluntate offerre exoptes, de aliis infirmitati tuæ veniam petas. Non apparebis, inquit, coram me vacuus⁹⁶. Nemo igitur vacuus, et infructuosus sit, nec anima ulla sterilis et infecunda. Unusquisque Deo quæ suppetunt, et quæ propria sunt, **369** muneris loco offerat: qui peccat, vitæ mutationem; qui recte currit, in cursu constantiam; adolescens continentiam, senex pudentiam, dives largitionem, pauper gratiarum actionem; qui potentia pollet, modestiam; qui exigit, mansuetudinem. Sacerdotes, induite justitiam⁹⁷ aut, ut verius dicam, induamus: pascuæ oves ne dispergamus et jugulemus⁹⁸, pro quibus bonus ille Pastor animam suam posuit, qui oves suas cognoscit, et a suis cognoscitur, et eas vocat, et introducit atque educit⁹⁹, tum ab impietate ad fidem, tum ab hac vita ad futuram requiem. Timeamus, ne, quod Scriptura comminatur, a nobis Dei iudicium incipiat¹; ne de manu Domini duplicia peccata accipiamus², non modo ipsi non introeuntes, sed etiam et eos qui introire possunt, prohibentes³.

X. Oves, pastores ne pascite, nec supra fines vestros assurgite; satis enim vobis est, si recte pascamini. Nolite judicare iudices, nec legislatoribus leges præscribite. Non est enim dissensionis et confusionis Deus, sed pacis et ordinis⁴. Ne quis igitur caput sit, qui vix aut manus, aut pes, aut vilis quoddam aliud corporis membrum est: verum, quod vocatus est, in eo gradu quisque maneat, etiamsi aliqui præstantiori dignus sit; plus utique laudis habiturus ex eo quod præsentī gradu acquiescit, quam si eum quærat, quem non accipit. Ne quis, cum sine periculo alium sequi liceat, præire cum periculo expetat; nec obedientiæ lex, quæ tam terrena quam coelestia tuetur atque conservat, infringatur: neque committamus, ut præsectorum multitudo in dissolutam sine ullis præfectis vivendi licentiam recidat. Qui litteris operam datis, ne doctrinæ atque eloquentiæ vestræ magnopere confidatis, nec immodice et plus quam ratio postulat, sapientes sitis, nec omnibus in rebus

(96) Ποιμαίνησθε. Reg. ph. et Coisl. 1, ποιμαίνετε.

(97) Μελῶν. Reg. ph. Coisl. 1, octo Coll., Or. 1, μερῶν, «pars.»

(98) Ἐν ᾧ στέργει. Forsan, ἐν τῷ στέργειν.

(99) Ἀνέχεσθε. Coisl. 1, ἀνέχεσθαι.

vincere male cupiatis, sed in quibusdam etiam honeste vinci æquo animo feratis. Verbo sermones date. Curate, ut doctrina, non mortis, sed justitiæ vobis instrumentum sit.

XI. *Milites, contenti estote vestris stipendiis, nec* A *IA. Ἀρχεισθε τοῖς ἰδίοις ὀψωνίοις, οἱ στρατιῶται,* quidquam præter id quod vobis constitutum est, exposcite *. Hoc mecum vobis faciendum præscribit magnus ille veritatis præco Joannes, vox illa Verbi prævia. Quid stipendium appellat? Regiam certe annonam, atque munera illa, quæ iis, qui **370** dignitates obtinent, lege constituta sunt. Quod autem superfluum est, ejusnam sit? Ipse quidem vereor dicere, ne quid sinistri ominis hic sermo habeat: sed ipsi certe satis per vos intelligitis, quamvis dicere supersedeam: Qui a reipublicæ administratione nomen ducitis, quæ *Cæsaris sunt, Cæsari reddite, et quæ Dei, Deo* †; illi vectigal, huic timorem; timorem autem cum dico, expilationem prohibeo. Quid vero magni, fortasse dicturi estis, ex ea re lucrabimur? Rem omnium maximam; meque, si ita vultis, mediatore, nimirum spes faustas, ac primas supernæ civitatis, non hujus exiguæ minimæque inter civitates, cujus ne imperium quidem tenere, ut in altricis meæ gratiam parcissime loquar, admodum amplum est ac gloriosum. Illic primas tenere cupiamus; illius vitæ splendorem assequi studeamus; pro miseratione in hac vita calamitosis exhibita, in Abrahæ sinu requiescamus; justum judicium judicemus; pauperem et egenum eripiamus: viduæ et orphano misericordiam impertiamur; eos, qui ad necem trahuntur, redimamus; aut, ut levissime dicam, manus ipsis ne afferamus: eum qui nostram, etiam usque ad mensæ micæ ‡, opem implorat, ne despiciamus: ulcerosum et pro foribus nostris **C** centem ne prætereamus: laborantibus aliis, atque in calamitate constitutis, luxui ne studeamus; nec conservum nostrum exhorrescamus. Ne, quæso, fratres et amici, a divitis illius partibus stemus, nec flammis cruciorem, nec vasto histu a piorum cœtu dirimamur: nec cum Lazaro paupere illo supplices agamus, ut nostram linguam ignis ardoribus exustam, extremo digito refrigeret, ac ne id quidem impetremus. Simus benigni, misericordes, humani: Magistri nostri bonitatem æmulemur, qui solem oriri facit, non minus super malos, quam super bonos, pluviaeque sua omnes æque alit *. Ne ex aliorum egestate rem familiarem augere sus-

* Luc. iii, 14. † Matth. xxii, 21. ‡ Luc. xvi,

20 sqq. * Matth. v, 45.

(1) *H. Sic duo Regg. In ed., ἦ.*

(2) *Τὶ λέγων ὀψωνίον.* Hæc et quæ sequuntur, usque ad hæc verba, τὸ δὲ περισσὸν, τί-
νος; non sunt, juxta Montacutium, Gregorii verba, sed scholiastæ ejusdam glossema, quod in textum irrepsit. Miratur id a nemine observatum. Nicetas tamen ut genuinam Gregorii sententiam explicat.

(3) *Τὸ δὲ περισσὸν, τίτος;* Alludit Gregorius, inquit Nicetas, ad illud Christi, apud Matth. v, 37: « Quod autem his abundantius est, a malo est. » Eodem modo innuit Theologus, ea, quæ necessariis vitæ usibus supersunt, ab impuro spiritu esse; id tamen eloqui non audet, ne quid tristioris ominis habeat oratio.

(4) *Οἷ' ἔτι.* Sic omnes codices. Sic legit Pirchy-

καὶ μὴδὲν ὑπὲρ τὸ διατεταγμένον ἀπαιτεῖτε. Ταῦτα ὑμῖν διακαλεῖται μεθ' ἡμῶν Ἰωάννης, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κήρυξ, ἡ (1) πρὸδρομος τοῦ Λόγου φωνὴ. Τὶ λέγων ὀψώνιον (2); Τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιωμασὶ δωρεάς. Τὸ δὲ περισσὸν, τίτος (3); Ἐγὼ μὲν ὁκνῶ λέγειν τὸ βλάσφημον· ὑμεῖς δὲ, οἷ' ὅτι (4) συνίετε, καὶ ἐγὼ φεῖδωμαι. Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· τῷ μὲν τὸ τέλος, τῷ δὲ τὸν φόβον, ὑμεῖς οἱ τῆς πολιτείας ἐπώνυμοι· φόβον δὲ ὅταν εἴπω, κωλύω τὴν πλεονεξίαν. Τί οὖν ἡμεῖς κερδανούμεν, τάχα ἂν εἴποιτε, μέγα; Τὸ πάντων μέγιστον· καὶ εἰ βούλεσθε, δι' ἐμοῦ μεσίτου, τὰς χρηστὰς ἐλπίδας, καὶ τὰ πρωτεῖα τῆς ἀνω πόλεως, οὐ τῆς μικρᾶς ταύτης καὶ ἐλαχίστης ἐν πόλεσιν, ἥς οὐδὲ τὸ ἀρχεῖν, ἵνα μετρίως εἴπω τιμῶν ὡς θρεψαμένην, πάντῃ τε σεμνὴν καὶ ὑπέρλαμπρον. Ἐκεῖ γενέσθαι πρῶτοι θελησάμεν· μεταποιηθῶμεν τῆς ἐκείθεν λαμπρότητος· ἐν κόλποις Ἀβραάμ, ἀντὶ τῆς ἐντεῦθεν εὐσπλαγχνίας, ἀναπαυώμεθα· κρίμα δίκαιον κρίνωμεν· ἐξελῶμεθα πάντα καὶ πτωχόν· χήραν καὶ ὀρφανὸν ἐλεήσωμεν· ἐκπρώμεθα κτεινομένους, ἡ τὸ γε μετρίωτατον (5) εἰπεῖν, μὴ αὐτοὶ κτείνωμεν· μὴ παρίδωμεν τὸν δεόμενον ἡμῶν, μέχρι καὶ τῶν ἀπὸ τραπέζης ψυχῶν (6)· καὶ μὴ παραδράμωμεν τὸν ἡλκωμένον (7), καὶ βεβλημένον ἐν τοῖς ἡμετέροις πυλῶσιν· μὴ τρυφήσωμεν, ἄλλον κακοπαθούντων· μὴ βδελυξώμεθα τὸν ὁμόδουλον· μὴ, φίλοι καὶ ἀδελφοί, γεννώμεθα τῆς τοῦ πλουσίου μερίδος, μὴδὲ ὀδυνηθῶμεν ἐν τῇ φιλογίᾳ, μὴδὲ τῷ χάσματι διαστῶμεν ἀπὸ τῶν ὁσίων, μὴδὲ δεηθῶμεν Λαζάρου τοῦ (8) πένητος, ἀκριψ δακτύλῳ (9) καταψύξαι τὴν γλῶσσαν ἡμῶν φλεγομένην, καὶ μὴδὲ τοσοῦτον τυγχάνωμεν. Γενώμεθα χρηστοί, εὐσπλαγχνοί, συμπαθεῖς· μιμησώμεθα τοῦ Δεσπότου τὴν ἀγαθότητα, ὅς ἀνατέλλει τὸν ἥλιον ἀγαθοῖς καὶ πονηροῖς (10), καὶ τρέφει τῇ βροχῇ πάντας ὁμοίως. Μὴ δεξώμεθα πλουτεῖν διὰ τῆς τῶν ἄλλων πενίας· μὴ παρὰ τοσοῦτον ἐλθωμεν τῆς θείας ἰσότητος· μὴδὲ μίξωμεν τὸν ἡμέτερον πλοῦτον ἄλλοις τοῖς δάκρυσιν, ὅς ὢν ὡς τοῦ καὶ σητὸς ἐκδαπανηθήσεται, ἦ, τὸ γε τῆς Γραφῆς εἰπεῖν, ἐξεμεθίσεται. Ἄλλα ἐσμεν τοῦ δέοντος ἀποπληστοί (11); ἔστι καὶ πλεονεκτήσαι καλῶς.

D merus, qui reddit: « Vos autem, recte novi, intelligitis. » Deest οἷα in ed.

(5) *Μετρίωτατον.* Tres Regg., quatuor Colb., Or. 1, Pass., μετρίωτερον.

(6) *Ψυχῶν.* Tres Regg. Or. 1, Pass., ψυχῶν.

(7) *Τὸν ἡλκωμένον.* Sic tres Regg., duo Coisl., duo Colb., et Or. 1. in Par. ed., εἰλκωμένον.

(8) *Τοῦ.* Sic quinque Regg., Coisl. 1, Or. 1, Pass. Deest in ed.

(9) *Δακτύλῳ.* Plures codices, δακτύλου.

(10) *Ἀγαθοῖς καὶ πονηροῖς.* Pass., ἐπὶ ἀγαθοῖς καὶ πονηροῖς.

(11) *Ἀποπληστοί;* Sic Reg. hm, ph, cum interrogationis nota. In editis, ἀπληστοί.

Δωμῶν τι μικρὸν ἐντεῦθεν, ἢ ἐκεῖθεν πλουτήσωμεν. **A** lineamus; absit ut tam longe a divina æquitate recedamus; nec divitias nostras cum aliorum lacrymis misceamus, a quibus tanquam a rubigine ac linea consumentur, aut, ut Scripturae verbo utar, evomentur⁹. Verum ad rem avidiores sumus, quam par sit? Nihil prohibet, quominus laudabili avaritia teneamur. Paululum quiddam hic demus, ut illic divites et copiosi simus.

IB. Ταῦτα μὲν οὖν (12) ἤδη κοινὰ πρὸς πάντας, οὐ τοὺς (13) ἐν πολιτείᾳ μόνον, τὰ παραγγέλματα κοινὰ γὰρ καὶ κοινῆς ἀφρώστιας τὰ φάρμακα. Σὺ δὲ ἀπόγραφε δικαίως ἡμᾶς, ὁ τῶν ἡμετέρων φόρων ἀπογραφεὺς (14) ἀπόγραφε, μὴ τοὺς ἑμοὺς λόγους ἐπιμελῶς, ὣν οὐδὲν, ἢ μικρὸν τὸ κέρδος, ἢ εἰς (15) ἀκοῆς χάριν καὶ ἡδονὴν, ἀλλὰ τὸν ἑμὸν λαὸν ὁσίως καὶ φιλανθρωπῶς· αἰδεσθεῖς, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἢ τὸν καιρὸν αὐτὸν, ὅτι καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν ἀπογραφῇ τίκεται. **Εξ-** ἤλθε γὰρ δόγμα, φησί, *παρὰ Καίσαρος* Ἀδριανού· τοῦ ἀπογράφεσθαι (16) *πάντα τὴν οἰκονομίην*· καὶ ἀπεγράφετο. Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἐν Βηθλεὲμ σὺν Μαρίας τῇ μεμνηστυμένη αὐτῷ γυναικί (17) ἀπογράφασθαι, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ. Καὶ τῆνικαῦτα ὁ Σωτὴρ τίκεται, τὸ θαυμάσιον, ὁ πάντων δημιουργὸς (18) καὶ δεσπότης, ἐν φαύλῳ (19) καὶ μικρῷ καταλύματι. Φοβηθῶμεν τὸ μυστήριον· αἰδεσθῶμεν τὴν οἰκονομίαν (20), καὶ οὐτὸς τῷ καιρῷ τι συνεισενέγκωμεν. Νῦν ἄγγελοι χαίρουσι, νῦν ποιμένες περιεστράπτονται, νῦν ἀστὴρ ἐξ Ἀνατολῶν τρέχει πρὸς τὸ μέγιστον φῶς καὶ ἀπρόσιτον· νῦν μάγοι προσπίπτουσι, καὶ δωροφοροῦσι, καὶ τὸν πάντων βασιλεῖα γινώσκουσι, καὶ καλῶς τῷ ἀστέρι τεκμαίρονται τὸν οὐρανίον· **C** νυνὶ τε Ἡρώδης μαίνεται, καὶ παιδοφονεῖ, καὶ διὰ τὸν ἐλευθερωτὴν, ἀναρεῖ τοὺς τῆς ἐλευθερίας τυγχάνειν ὀφελόντας. Ἀλλ' ἡμεῖς γε μετὰ τῶν προσκυνοῦντων γενώμεθα, καὶ προσενέγκωμεν τῷ δι' ἡμᾶς περὶχέσαντι μέγρι καὶ σώματος, μὴ λιβανον, μὴ χρυσόν, μὴ δὲ σμύρνην· τὸν μὲν ὡς Θεῷ (21), τὸν δὲ ὡς βασιλεῖ, τὴν δὲ ὡς γευσάμενῳ δι' ἡμᾶς νεκρότητος (22)· ἀλλὰ δῶρα μυστικά, καὶ ὑπὲρ τὸ φαινόμενον· τὸ γε μὴδὲν λαβεῖν, μὴδὲ τῷ πλούτῳ τι συγχωρῆσαι κατὰ πένιας, μὴδ' ἀδικῆσαι τὸ πλάσμα διὰ τοῦ πλάσματος.

tur, sublimiora; nimirum, ut nihil accipiamus, nec mus, nec Dei creaturam per aliam creaturam injuria

II. Σὺν Χριστῷ γράφεις, σὺν Χριστῷ ταλαντεύεις, σὺν τῇ κεφαλῇ δοκιμάζεις, μετὰ τοῦ λόγου λογίζη· **D** Χριστὸς ἄρτι γεννᾶται σοι, καὶ Θεὸς ἐστὶ, καὶ ἄνθρωπος γίνεται, καὶ ἄνθρωπος συναναστρέφεται. Τί τοῦ λόγου δηλοῦντος; Ἐμοὶ δοκεῖ (23), εἰς νοθεσίαν τῶν τὰ τοιαῦτα πιστευομένων (24), ὅτι ταῖς μερίταις τῶν διοικήσεων Θεὸς ἀεὶ συνεισέρχεται. Καὶ

371 XII. Hæc quidem præcepta non ad eos solum, qui rempublicam gerunt, sed etiam ad omnes communiter spectant. Communis enim morbi communia quoque medicamenta sunt. Tu vero qui tributa nostra in publicas rationes refers, fac nos juste describas; id age, non ut sedulo et accurate orationes meas, quarum, vel nulla, vel parva utilitas est, vel auribus tantum grata atque jucunda, sed populum meum sancte et humane describas: si nihil aliud, at certe tempus hoc reverentia prosecutus; quandoquidem ipse quoque Salvator descriptionis tempore nascitur. *Exiit enim, inquit, edictum a Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis;* et quidem describebatur. *Ascendit autem et Joseph in Bethlehem, ut cum Maria desponsata sibi uxore profiteretur, eo quod esset de domo et familia David*¹⁰. Atque eo tempore salutis auctor in lucem prodiiit, res admiranda! omnium rerum opifex et dominus, in exiguo et ignobili diversorio. *Mysterium hoc timeamus; Christi incarnationem revereamur;* in gratiam temporis nos quoque aliquid erogemus. Nunc angeli gaudent, pastores luminis fulgore perstringuntur¹¹: nunc ab Oriente ad lucem maximam et inaccessibilem stella currit; nunc magi procumbunt, ac dona offerunt, omniumque Regem agnoscunt, et ex sideris aspectu cælestem egregie conjectura assequuntur. Nunc Herodes furit, et pueros obtruncat, et propter libertatis nostræ vindicem, eos, qui in libertatem asserendi erant, de medio tollit¹². At nos ab adorantibus stemus; eique qui nostræ salutis causa eo paupertatis se demisit, ut corpus etiam acciperet; non thus, non aurum, non myrrham, primum ut Deo, secundum ut regi, tertium, ut ei qui nostra causa mortem degustavit, offeramus; sed mystica dona, iisque, quæ oculis cernundivitiis quidquam adversus paupertatem conceda-

XIII. Cum Christo describis, cum Christo tributum expendis, cum capite censuram facis, cum Verbo rationem subducis. Nunc Christus tibi nascitur, et Deus est, et homo efficitur, et cum hominibus conversatur. Quid autem tibi vult hic sermo? Sane, nisi me sententia fallit, eos, **372** quibus hujusmodi munera commissa sunt, admonet, Deum

⁹ Job xx, 15. ¹⁰ Luc. ii, 4 sqq. ¹¹ ibid. 9 sqq.

¹² Matth. ii, 1 sqq.

(12) Οὐρ. Deest in ed.

(13) Τοῦς. Pass., τοῖς.

(14) Φόρων ἀπογραφεύς. Sic Coisl. 1. In Coisl.

2, et e.l., γραφεύς. Deest φόρων in ed.

(15) Εἰς. Deest in Regg. c, d, et Coisl. 4.

(16) Ἀπογράφεσθαι. Tres Reg., Coisl. 1, Pass., ἀπογράφασθαι.

(17) Γυναίκα. Sic Reg. c. Deest in ed.

(18) Δημιουργός. Or. 1, ποιητής, « factor. »

(19) Ἐν φαύλῳ. Reg. ph. et Coisl. 1, ἐν φά-

την, « in præsepio. »

(20) Οἰκονομίαν. Billius: « humanitatem assumptam. »

(21) Τὸν μὲν ὡς Θεῷ, etc. Billius: « partim ut Deo, partim ut Regi, partim, » etc.

(22) Νεκρότης. Pass., νεκρώσεως, « mortalitatem. »

(23) Δοκεῖ. Sic Coisl. 1. In ed., δοκεῖν.

(24) Πιστευομένων. Regg. c, d, et Coisl. 1, πιστευομένων.

una semper maximis rerum administrationibus comitem interesse. Et quidem, ut descriptores pudore quodam afficiat, ac commoveat, eo tempore carnem assumit, et cum hominibus versatur; ut autem servituti nostrae solatium afferat, animique aequitatem veluti lege sanciat (nam ne id quidem contemptim praetereundum est), non modo suo, sed etiam Petri, discipulorum omnium charissimi, nomine didrachmum pendit ¹³. Nam propter nos homo factus erat, servique formam suscepit ¹⁴, et pro iniquitatibus nostris ad mortem ductus est ¹⁵. Haec Salvator fecit, idque cum voluntate sola nobis, utpote Deus, salutem afferre posset, quemadmodum et universam rerum machinam solo jussu atque imperio procreavit. Majus autem, et ad incutiendum pudorem accommodatius nobis contulit, nempe pietatem ac misericordiam, atque honoris aequalitatem. Quid vero nos, Christi discipuli, illius, inquam, mitis et benigni, et qui nobis usque adeo ministravit? Non magistri pietatem nobis imitandam proponemus? Non benignos ac faciles nos ipsos conservis praebeamus, ut talem ipsi quoque dominum experiamur, nobis videlicet eadem mensura, qua mensi fuimus, repensurum ¹⁶? Non animas nostras lenitate relinemus? Satis superque grave est liberis hominibus servitute premi, tantumque inter eos, qui ex eadem terrae massa coagmentati sunt, interesse, ut alii imperent, alii imperio teneantur; alii tributa constituent, alii tributi causa describantur; alii injuriam inferre, maloque afflicere impune possint, alii, ne quid patientur, laborent, ac precibus contendant; eaque circa unam et eandem imaginem, circa ejusdem vitae haereditas, et pro quibus Christus aequae mortuus est. Satis, inquam, haec liberis hominibus molesta sunt; ne quid huic jugo ponderis addatur, ne quid poenae illi, qua primum nostrum peccatum mulctatum est, acerbioris accedat.

XIV. Utinam funditus pereat vitium, et primum illius semen, ac pravus ille, qui, dormientibus nobis, zizania superseminavit ¹⁷, ut mali principium ex boni incuria nasceretur, non secus ac tenebrarum principium, est lucis secessio. Haec nobis lignum illud invexit, et amarus esus, et invidus serpens, et lex violata, quae **373** hanc poenam irrogavit, ut in sudore vultus nobis victus sit parandus ¹⁸. Hinc ego nudus et indecorus, et nuditatem cognovi, et pelliceam vestem indui, et e paradiso dejectus sum, atque ad terram, ex qua sumptus fueram, aversus sum, id unum deliciarum loco habens, quod calamitates meas cognitatas habeam: et pro exigua voluptate, perpetuo mœrore damnatus sum; eamque poenam pendo, ut mihi cum eo, qui male in

Α ἵνα μὲν καταιδέσκει (25) τοὺς ἀπογράφοντας, τῇ καὶ αὐτὰ ὁμιλεῖ σαρκὶ καὶ ἀνθρώποις· ἵνα δὲ παραμυθίσῃται τῆς δουλείας ἡμᾶς, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην νομοθετήσῃ (οὐδὲ γὰρ τοῦτο παροπτέον), τελεῖ καὶ αὐτὸς τὸ διδραχμὸν, καὶ οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέτρου τοῦ τιμωτάτου τῶν μαθητῶν· ἐπεὶ καὶ ἄνθρωπος ἐγένετο δι' ἡμᾶς, καὶ δούλου μορφὴν ἀνεδέξατο (26), καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνομίων ἡμῶν ἤχθη εἰς θάνατον. Ταῦτα μὲν ὁ Σωτὴρ, καὶ τῷ θελήματι μόνον, ὡς Θεὸς, τῷσαι δυνάμενος, ἐπεὶ καὶ τὰ πάντα προτετάγματι συνεστήσατο· μείζον δὲ καὶ δυσωπητικώτερον εἰσήνεγκεν ἡμῖν, τὴν συμπάθειαν καὶ τὸ ὁμότιμον (27). Τί δὲ ἡμεῖς οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τοῦ πράου καὶ φιλανθρώπου, καὶ τοσοῦτον ἡμῖν λειτουργήσαντος; Οὐ μιμησόμεθα τοῦ Δεσπότου τὴν εὐσπλαγγνίαν; οὐκ ἐσόμεθα χρηστοὶ τοῖς ὁμοδόλοις, ἵνα τοιοῦτου τύχωμεν καὶ αὐτοὶ τοῦ Κυρίου μετροῦντος, ὡς ἂν μετρήσωμεν; οὐ κτησόμεθα τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, διὰ τῆς ἡμερότητος; Ἀρχεῖ δουλεύειν τοῖς ἐλευθέροις, καὶ τοσοῦτον εἶναι τὸ διάφορον, ὥστε τοῦ αὐτοῦ χόρος, τὸ μὲν κρατεῖν, τὸ δὲ ἀρχεσθαι· καὶ τὸ μὲν τάσσειν φόρους, τὸ δὲ ἀπογράφεσθαι· καὶ τοῖς μὲν ἀδίκειν ἐξεῖναι καὶ ποιεῖν κακῶς, τοῖς δὲ (28) ὑπὲρ τοῦ μὴ (29) παθεῖν δεῖσθαι καὶ ἀγωνίζεσθαι· καὶ ταῦτα εἶναι περὶ τὴν μίαν εἰκόνα, καὶ τὸ ἐν ἀξίωμα, τοὺς τῆς αὐτῆς ζωῆς κληρονόμους, ὑπὲρ ὧν Χριστὸς ὁμοίως ἀπέθανεν. Ἀρχεῖ ταῦτα τοῖς ἐλευθέροις· μὴ βαρυνέσθω δὲ ὁ ζυγὸς, μηδὲ τῆς πρώτης ἡμῶν ἀμαρτίας τὸ ἐπιτίμιον.

B ἵνα μὲν καταιδέσκει (25) τοὺς ἀπογράφοντας, τῇ καὶ αὐτὰ ὁμιλεῖ σαρκὶ καὶ ἀνθρώποις· ἵνα δὲ παραμυθίσῃται τῆς δουλείας ἡμᾶς, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην νομοθετήσῃ (οὐδὲ γὰρ τοῦτο παροπτέον), τελεῖ καὶ αὐτὸς τὸ διδραχμὸν, καὶ οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέτρου τοῦ τιμωτάτου τῶν μαθητῶν· ἐπεὶ καὶ ἄνθρωπος ἐγένετο δι' ἡμᾶς, καὶ δούλου μορφὴν ἀνεδέξατο (26), καὶ ὑπὲρ τῶν ἀνομίων ἡμῶν ἤχθη εἰς θάνατον. Ταῦτα μὲν ὁ Σωτὴρ, καὶ τῷ θελήματι μόνον, ὡς Θεὸς, τῷσαι δυνάμενος, ἐπεὶ καὶ τὰ πάντα προτετάγματι συνεστήσατο· μείζον δὲ καὶ δυσωπητικώτερον εἰσήνεγκεν ἡμῖν, τὴν συμπάθειαν καὶ τὸ ὁμότιμον (27). Τί δὲ ἡμεῖς οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τοῦ πράου καὶ φιλανθρώπου, καὶ τοσοῦτον ἡμῖν λειτουργήσαντος; Οὐ μιμησόμεθα τοῦ Δεσπότου τὴν εὐσπλαγγνίαν; οὐκ ἐσόμεθα χρηστοὶ τοῖς ὁμοδόλοις, ἵνα τοιοῦτου τύχωμεν καὶ αὐτοὶ τοῦ Κυρίου μετροῦντος, ὡς ἂν μετρήσωμεν; οὐ κτησόμεθα τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, διὰ τῆς ἡμερότητος; Ἀρχεῖ δουλεύειν τοῖς ἐλευθέροις, καὶ τοσοῦτον εἶναι τὸ διάφορον, ὥστε τοῦ αὐτοῦ χόρος, τὸ μὲν κρατεῖν, τὸ δὲ ἀρχεσθαι· καὶ τὸ μὲν τάσσειν φόρους, τὸ δὲ ἀπογράφεσθαι· καὶ τοῖς μὲν ἀδίκειν ἐξεῖναι καὶ ποιεῖν κακῶς, τοῖς δὲ (28) ὑπὲρ τοῦ μὴ (29) παθεῖν δεῖσθαι καὶ ἀγωνίζεσθαι· καὶ ταῦτα εἶναι περὶ τὴν μίαν εἰκόνα, καὶ τὸ ἐν ἀξίωμα, τοὺς τῆς αὐτῆς ζωῆς κληρονόμους, ὑπὲρ ὧν Χριστὸς ὁμοίως ἀπέθανεν. Ἀρχεῖ ταῦτα τοῖς ἐλευθέροις· μὴ βαρυνέσθω δὲ ὁ ζυγὸς, μηδὲ τῆς πρώτης ἡμῶν ἀμαρτίας τὸ ἐπιτίμιον.

C 13'. Ὡς ἀπόλοιτο ἡ κακία, καὶ ἡ πρώτη ταύτης καταβολή, καὶ ὁ καθεύδουσιν ἡμῖν ἐπισπείρας τὰ ζιζάνια Πονηρὸς, ἵν' ἀρχὴ τοῦ κακοῦ γένηται τὸ ἀμειλῆσαι τοῦ αγαθοῦ, ὥσπερ καὶ σκότους ἡ τοῦ φωτὸς ὑποχώρησις. Ταῦτα τὸ ξύλον, καὶ ἡ πικρά γεύσις, καὶ ὁ βάσκανος ὄφις, καὶ ἡ παρακοὴ ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου ζῆν κατακρίνασα. Ἐντεῦθεν γυμνὸς ἐγὼ καὶ ἀσχήμων, καὶ τὴν γύμνωσιν ἔγων, καὶ τὸν δερμάτινον χιτῶνα ἡμφισάμην, καὶ τοῦ παραδείσου διέπεσον (30), καὶ εἰς τὴν γῆν ἀπεστράφη, ὅθεν ἐλήφθη, ἐν τούτῳ ἀντὶ τρυφῆς ἔχων, τὰ ἑμαυτοῦ γινώσκειν κακὰ· καὶ λύπην κατεκρίθη ἅπαυστον ἀντὶ τῆς μικρᾶς (31) ἡδονῆς, καὶ πόλεμον πρὸς τὸν φιλεθέντα κακῶς, καὶ διὰ τῆς γεύσεως ὑποσπασάντα.

D Ταῦτα τῆς κακίας ἐμοὶ τὰ ἐπιχειρά· ἐντεῦθεν τὸ

¹³ Matth. xvii, 26. ¹⁴ Philipp. ii, 7. ¹⁵ Isa. liii, 5. ¹⁶ Luc. vi, 38. ¹⁷ Matth. xiii, 25. ¹⁸ Gen. iii, 19.

(25) Καταιδέσκει. Plures Regg. et Coisl. 4, καταιδέσκει. Plurimi Collb., καταιδέσκει.

(26) Ἀνεδέξατο. Quatuor Regg. et Or. 4, ἀνεδέξατο.

(27) Εἰσήνεγκεν... τὸ ὁμότιμον. Coisl. 3, τὸ ὁμόδουλον, «servitutis aequalitatem.» Haec Gregorii verba non male interpretatur Nicetas de humanis affectibus, quos induit Christus, nostram assumens naturam, nobisque per omnia, praeter peccatum, factus similis: διὰ τοῦτο γέγονεν ἄνθρωπος, συμπα-

θῆσας ἡμῖν, καὶ ὁμότιμος γενόμενος, ἵνα ταῦτα δυσωπούμενοι φιλανθρώπωνται· «Propterea factus est homo, affectus nostros in se recipiens, perinde ac nos malis obnoxius, ut nos pudore perfusi humaniores essemus.»

(28) Τοῖς δέ. Or. 4, τοὺς δέ.

(29) Μὴ. Deest in Pass.

(30) Διέπεσον. Comb., ἐξέπεσον.

(31) Μικρὰς. Collb. 1, πικρὰς, «acerba.»

γεννᾶσθαι (32) μόθῳ, καὶ ζῆν, καὶ λύεσθαι. Αὕτη μῆτηρ χρεῖας, ἡ δὲ πλεονεξίας, ἡ δὲ πολέμων, πόλεμοι δὲ φόρων (33) πατέρες, οἱ δὲ τῆς κατακρίσεως τὸ βαρύτερον. Ἄλλ' ἡμεῖς γε μὴ τὸ πρόστιμον ἐπιτείνωμεν, ὑπὸ τὴν αὐτὴν καίμενοι καταδίκην, μηδὲ ἄλλοις κακοῖς γενώμεθα. Φιλανθρωπίαν ἡμᾶς τὴν εἰς ἀλλήλους ἀπαιτεῖ Θεός, καὶ ὑπ' αὐτοῦ κολαζώμεθα.

eidem poenæ obnoxii simus, nec male cum aliis agamus. Mutuam erga nos ipsos benignitatem Deus a nobis exposcit, etiamsi ab ipso puniamur.

ΙΕ'. Ἐστὶ καὶ ἄλλη τις ἐγγραφή, καὶ ἄλλος ἀπογραφεὺς· εἴ τινα βίβλον ζώντων ἀκούεις, καὶ βίβλον οὐ σωζομένων. Ἐκεῖ πάντες ἐγγραφώμεθα, μάλλον δὲ ἥδη γεγράμμεθα κατ' ἀξίαν τῶν ἐνταῦθα βεβαιωμένων (34) ἕκαστος. Οὐ πλοῦτος ἔχει τὸ πλεόν ἐκεῖ, οὐ πένια τὸ ἔλαττον, οὐ χάρις, οὐκ ἔχθρα, οὐκ ἄλλο τι τῶν ἀπάντων, οἷς ἐνταῦθα τὸ δίκαιον κλέπτεται. Δακτύλῳ Θεοῦ πάντες γεγράμμεθα, καὶ ἀνοιγῆσθαι ἡμῖν βίβλος ἐν ἡμέρᾳ ἀποκαλύψεως. Μικρὸς μὲν καὶ μέγας ἐκεῖ ἐστὶ, καὶ θεράπων ὁμοῦ δεσπότη, τὸ Σολομῶντος φθέγξομαι (35), καὶ βασιλεὺς ἀρχομένῳ, καὶ ἀπογραφεὺς (36) ἀπογραφομένῳ, καὶ ἡ λαμπρότης ἐγγύθεν. Καὶ τὸ δύσφημον σιωπήσομαι· πλὴν οἷα γράφομεν, τοιαῦτα καὶ γραφώμεθα. Ταύτην ποίησον σεαυτῷ τὴν ἐγγραφὴν χρηστοτέραν, ἡμῖν φανελῆς χρηστὸς καὶ φιλόανθρωπος.

Hanc inscriptionem si facilem et commodam experiri cupis, fac te commodum nobis et humanum præbeas.

ΙΓ'. Τί πρὸς ταῦτα λέγεις; Τί γράφεις, ὦ φίλων ἀριστε καὶ ἡλίκων καὶ παιδευτῶν ἡμῖν κοινῶν καὶ παιδευμάτων, εἰ καὶ νῦν ἡμᾶς εἰς τὴν κρείττεν μοῖραν ὁ Θεὸς ἔταξεν, ὅμως ταῦτα παιδεύειν τοὺς ἐν ἐξουσίᾳ (ὁκνῶ γὰρ εἰπεῖν βαρύτεραν); Ὡ πατριδὸς εὐσεβοῦς (37) καὶ γένους, ὦ γονέων ἱερῶν ἱερὸν φυτὸν, ὦ βίβλα τέκνων ἱερωτέρων (38), πῶς ποτε ἀποδέχῃ τοὺς ἐμοὺς λόγους; Ἀρὰ τι πείθομεν, ἡ δεήσει κατεπάρδειν μακρότερα; Τοῦτο μὲν οὐκ εἰκάζειν, ἀλλ' εὖ εἰδέναι χρὴ, ὅτι σε οἱ παρ' ἐμοῦ λόγοι ἐκ πλείονος ἔχουσιν. Καὶ γὰρ εἰ μὴ τινι ἄλλῳ θαρρύνειν εἶχομεν (39), ἀλλὰ τοῖς (40) λόγοις αὐτοῖς, οἱ σε αὖ πρὸς τὰ καλὰ βραδίως ἀγούσιν, ἡ ἀρχόμενον, ἡ ἐπόμενον· τοῦτο γὰρ ἐστίν, ὅ τῶν πολλῶν οἱ σοφοὶ διαφέρουσιν. Ἐγὼ δὲ μικρὸν ἐτι προσθήσω τοῖς εἰρημένοις· σὺ μὲν ἔδωκας μισθὸν τοῖς ἐμοῖς λόγοις, ὅτινα δέδωκας· οἱ δὲ σοὶ διδάσκει καὶ προσάγουσι πένητας, πάντα χορὴν ἱερῶν, χορὴν φιλοσόφων, οὐδενὶ δεσμῷ κάτω κατεχομένων, μόνῃ κεκτῆμένων τὰ σώματα, καὶ οὐδ' αὐτὰ παντελῶς· οὐδὲν ἐχόντων Καίσαρι, πάντα Θεῷ, ὕμνους, εὐχὰς, ἀγρυπνίας, δάκρυα,

¹⁹ Job iii, 19.

(32) Ἐρτεῦθεν τὸ γεννᾶσθαι, etc. Sic exponit Nicetas: Ἀνθρώπος γεννᾶται μόθῳ, καὶ ζῆ ἐν λύπῃ· Homo in labore nascitur, in ærumna vivit.

(33) Φόρων. Coisl. 1, et Or. 1, φόνων, «cædes, homicidia.»

(34) Τὸν ἐνταῦθα βεβαιωμένων. Sic Coisl. 1 et Jes., quod etiam Combefisio placet. In ed., τῶν ἥδη βεβαιωμένων.

(35) Σολομῶντος φθέγξομαι. Pass., προσφθέγ-

A meam amicitiam irrepsit, ac per arboris gustum in fraudem me induxit, bellum gerere sit necesse. Hoc mihi peccati præmium. Hinc factum est, ut in labore et ærumna nascer, et vivam, ac moriar. Hinc indigentia nata est; ex indigentia cupiditas, ex cupiditate bella, ex bellis porro tributa, quibus in divina condemnatione nihil gravius est et acerbius. At nos saltem, ne multam augeamus, cum

XV. Erit alia quoque descriptio, et descriptor alius: nisi forte de quodam viventium pereuntiumque libro nihil unquam audisti. Illic omnes inscribemur, vel, ut rectius dicam, jam inscripti sumus, pro merito quo quisque hic vitam confecit. Illic non meliori conditione sunt divitiæ, nec deteriori paupertas, non gratia, non odium, non denique alia omnia quibus judiciorum fides ac religio hic subripitur et labefactatur. Omnes Dei digito scripti sumus, nobisque in revelationis die liber aperietur. Illic parvus et magnus est, et servus una cum hero¹⁹, ut est apud Salomonem [Job], et rex una cum subdito, et descriptor una cum proficiente, et splendor in propinquo; nam quod dictu ominosum est, silentio præteribo. Caterum quo modo alios descriperimus, eodem ipsi quoque describemur.

XVI. Quid ad hæc dicis? Quid scribis, amicorum et æqualium optime, atque iisdem nobiscum use magistris et disciplinis? Tametsi nunc præstantiori gradu atque ordine (vereor enim dicere, graviori), nos Deus collocarit, ut vos, qui magistratum geritis, ista doceamus. O tu, qui pia patria et familia ortus es, o sancta sanctorum parentum planta, o sanctiorum liberorum radix! Quo pacto nunc sermones meos 374 excipis? Nunquid te flectunt? An longiori oratione mihi deliniendus ac velut incantandus eris? Equidem te jamdiu sermonibus meis correptum teneri, non conjectura quadam assequor, sed certum et exploratum habeo; fretus quidem, si nulla alia re, litteris certe ipsis et doctrina, quæ te facile semper ad optima quæque ducit, vel tua ipsius sponte incedentem, vel alios sequentem. Hoc enim est, quo sapientes vulgus superant. Ego vero nonnihil etiam ad ea, quæ jam dixi, adjiciam. Tu quidem orationi meæ mercedem persolvisti, quamcunque tandem, persolvisti; at illa tibi dono pauperes offert, totum sacerdotum chorum

ξομαι. Lapsus memoria hic videtur Gregorius, dum Salomoni tribuit verba quæ in libro Job occurrunt.

(36) Ἀπογραφεὺς. Sic Coisl. 1 et 2, decem Colb., Or. 1, Jes., etc. In Par. ed. deesj.

(37) Εὐσεβοῦς. Coisl. 3, εὐγενοῦς, «celebris.»

(38) Ἱερωτέρων. Coisl. 1, ἱερωτάτων.

(39) Εἶχομεν. Pass., ἔχομεν. In aliis, ἔχοιμεν.

(40) Τοῖς. Deest in Reg. hm et Or. 1.

ac philosophorum cœtum, qui nullo vinculo humi tenentur, qui sola corpora, ac ne ea quidem tota, possident; qui Cæsari nihil habent, Deo omnia tribuunt, hymnos, preces, vigiliis, lacrymas, opes, quæ manibus arripi nequeunt, mundo emori, Christo vivere, carnem macerare, animam a corpore abstrahere. His parcens, aut etiam omnino Deo reddens divini numinis famulos et mysteriorum conscios, cœlestiumque rerum inspectores, has, inquam, generis nostri primitias, hæc columina, has fidei coronas, has pretiosas margaritas, hos templi illius, præclari, inquam, Ecclesiæ cœtus, lapides, cujus fundamentum et lapis angularis est Christus: pulcherrime utique, et ipsis, et tibi, et nobis omnibus consuleris. Ac tibi has potius a nobis thesauros, qui nunc existunt, ac paulo post non erunt.

XVII. Habetis orationis meæ munus, si spe vestra inferius, at certe quale offerre potuimus. Vos vero mihi pro hac mea erogatione, quod majus est, rependite, nempe tractabiles et obsequentes animos. Sic ad alia commoda hoc quoque accedat, ut sermonibus meis minus opus habeatis, nimirum mutuo vos ipsos considerantes ad provocationem charitatis, et bonorum operum²²; atque ita tandem in cœlis facilem et benignam in illo ævo descriptionem consecuti, et circum omnium Regem tripudiantes (quod unum agunt qui illic descripti sunt), laudem Deo ministremus, unam et eandem Patris et Filii et Spiritus sancti divinitatis gloriam et splendorem intuentes, laudibusque exaltantes, cui gloria, et honor, et adoratio in sæcula sæculorum. Amen.

²² Hebr. x, 24.

(41) Ἀποθαρσίν κόσμῳ, etc. Billius: « qui mundo mortui sunt, » etc. Minus recte; nam hæc sunt « philosophorum, » seu, « monachorum » divitiæ, quas enumerat Gregorius, nempe, « mundo emori, Christo vivere, » etc.

(42) Ἀποδοῦς. Quinque Regg., et Coisl. 1, ἀποδοῦς.

Α κτήσιν οὐ κρατουμένην, ἀποθανεῖν κόσμῳ (41), ζῆσαι Χριστῷ, σάρκα κενῶσαι, ψυχὴν ἐλκύσαι ἀπὸ τοῦ σώματος. Τούτων φειδόμενος, ἡ καὶ καθαρῶς ἀποδοῦς (42) τῷ Θεῷ τοὺς θεραπευτάς τοῦ Θεοῦ καὶ μύστας, καὶ τῶν οὐρανίων ἐπόπτας, τὴν ἀπαρχὴν τοῦ ἡμετέρου γένους, τὸ εἶσισμα τοὺς τῆς πίστεως στεφάνους, τοὺς μαργαρίτας τοὺς τιμίους, τοὺς τοῦ ναοῦ λίθους, οὗ θεμέλιος καὶ ἀκρογωνιαίος Χριστὸς, τοῦ καλοῦ λέγω τῆς Ἐκκλησίας πληρώματος· καὶ (43) κάλλιστα ἂν καὶ τούτοις, καὶ σεαυτῷ, καὶ πᾶσιν ἡμῖν βουλευσαιο. Καὶ σοὶ εὐχομαι τοῦτον παρ' ἡμῶν τὸν πλοῦτον γενέσθαι μᾶλλον, ἢ πολλοῦ χρυσίου καὶ ἀργυρίου θησαυροῦς, νῦν ὑπάρχοντας, καὶ μετ' ὀλίγον οὐκ ἔσομένους.

divitias optarim, quam magnos auri atque argenti

B IZ'. Αὕτη τῶν ἐμῶν λόγων ὑμῖν (44) ἡ καρποφορία, εἰ καὶ τῆς ἐλπίδος ἐλάττων, ἀλλὰ κατὰ γὰρ τὴν ἡμετέραν δύναμιν. Ὑμεῖς δὲ ἀντιδοίητέ μοι τῆς ἐμῆς εἰσφορᾶς τὸ μῆζον, τὴν εὐπίθειαν· ὥς ἂν τὰ τε ἄλλα καὶ ἤττον δέησθε τῶν ἐμῶν λόγων, ἀλλήλους κατανοοῦντες εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων· ὥς ἂν χρηστῆς καὶ φιλανθρώπου τῆς ἐκείθεν γραφῆς τυγχόντες, καὶ περὶ τὸν πάντων βασιλέα χορεύοντες, ὃ μόνον ἔργον ἐστὶ (45) τοῖς ἐκεῖ γεγραμμένοις, λειτουργῶμεν Θεῷ τὴν αἴνεσιν, τὴν μίαν Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ θεωροῦντες καὶ ἀνυψοῦντες τὴν (46) τῆς θεότητος δόξαν τε καὶ λαμπρότητα, ὅτι αὐτῇ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

C

(43) Καί. Sic Regg. hm, ph, Or. 1, et Pass. Deest in editis.

(44) Ὑμῖν. Sic duo Regg., et Pass. Sic etiam videtur legisse Billius. In ed., ἡμῖν.

(45) Ἐκεί. Sic Reg. ph. Deest in ed.

(46) Ἀνυψοῦντες τὴν. Sic duo Regg. In Coisl. 1, ἀνυμνοῦντες, « celebrantes. » Deest τὴν in ed.

375 MONITUM IN ORATIONEM XX.

I. Defunctis Gregorii parentibus, ipse, juxta probabiliorē opinionem, abdicata Nazianzenæ Ecclesiæ cura, anno 373 Seleuciam se contulit. Ibi per triennium solitudini, vigiliis ac rerum cœlestium contemplationi deditus, hominibus fere incognitus mansit. Verum, ob sanctitatis et eloquentiæ famam, plurimorum præsulum votis expetitus, et a Theodosio Magno in Constantinopolitana sede, circa annum 379, collocatus, eadem doctrinæ ac pietatis semina in navem sibi creditam plebem sparsit. Invaserat tunc temporis Constantinopolim incredibilis quædam quasi errorum cohors. Non tantum hæretici, sed ipsi etiam Catholici novas et periculosas de rebus divinis quæstiones agitant. Ex opinionum diversitate oriebantur rixæ et dissensiones; tantaque erat animorum vis, et linguarum prurigo, ut de rebus sacris non solum templa, sed et fora et ædes continuo personarent.

II. Hanc temeritatem retundit Theologus, ac primo quidem eos præcipue carpit, qui, nec sacrarum litterarum cognitione instructi, nec vitæ sanctitate commendabiles, sibi theologorum nomen arroganter ascribebant. Pluribus exemplis ex Scriptura prolatis ostendit, non cuique licitum esse Sancta sanctorum adire, vel spectare, vel attingere, sed illis tantum qui a Deo sunt vocati, et seipsos hostiam viventem, imo ipsum Dei

vivi templum exhibuerint, Deinde fuse de sanctissima Trinitate disserit, et impia Sabellii Ariique dogmata, doctrinæ simul ac fidei gladio, deturbat. Naturæ unitatem in Deo cum personarum distinctione invicte asserit; ac diserte exposita divinæ humanæque generationis differentia, monet Filii a Patre generationem, et sancti Spiritus processionem a theologis non curiosius inquirendam. Unde sapienter concludit (n. 12): « Vis theologus fieri? Serva mandata; per Dei præcepta incede; actio enim gradus est ad contemplationem. »

III. Inscríbitor hæc oratio: « De dogmate et constitutione episcoporum. » Verum inscriptio hæc non satis accurata videtur. Nihil enim, aut fere nihil, hic « de episcoporum constitutione » agitur. Inscriptionem tamen non immutamus, cum in plerisque codicibus sola reperiatur. De hac re monuisse sufficiat Cæterum, teste Elia, Constantinopoli habitæ est. Id etiam probatur rerum circumstantiis et annalium monumentis. Quo autem anno pronuntiata fuerit, id non satis iisdem testimoniis declaratur. Juxta Billium, in Eliæ Commentariis (forsan manuscriptis) collocatur post secundam *De theologia* orationem. At, ut observat idem Billius, huic ordini repugnant omnes, uno Eliano excepto, quos viderit codices. Verisimile videtur habitam fuisse anno 379. Utrum autem primum debeat obtinere locum inter Gregorianas quæ Constantinopoli habitæ sunt, affirmare veremur. Hanc tamen aliis præmittendam cõjicimus, quod scilicet aliarum, ac præcipue theologiarum, Gregorii orationum, veluti præcæmium ab eruditis habeatur.

ΛΟΓΟΣ Κ.

376 ORATIO XX^a.

Περὶ δόγματος (47) καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων. Α

De dogmate et constitutione episcoporum.

Α'. Ὅταν ἴδω τὴν νῦν γλωσσαλίαν, καὶ τοὺς ἀθημερινούς σοφούς, καὶ τοὺς χειροτονητοὺς θεολόγους, οἷς ἀρκεῖ τὸ θελῆσαι μόνον πρὸς τὸ εἶναι τυφοῖς· ποθὺ τὴν ἀνωτάτω φιλοσοφίαν, καὶ σεαυτὸν ἔσχατον ἐπιζητῶ, κατὰ τὸν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἑμαυτῷ μόνῳ συγγενέσθαι βούλομαι. Οὐδὲν γάρ μοι δοκεῖ τοιοῦτον (48), οἷον μύσαντα τὰς αἰσθήσεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσπατόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, ἑαυτῷ προσλαλοῦντα καὶ τῷ Θεῷ, ἔξῃ ὑπὲρ τὰ δρώμενα, καὶ ἀεὶ τὰς θείας ἐμφάσεις καθαρὰς ἐν ἑαυτῷ φέρειν (49) ἀμικτεῖς τῶν κάτω χαρακτήρων καὶ πλανωμένων, οἷον ἑσώπρων ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ τῶν θείων, καὶ ὃν, καὶ ἀεὶ γινόμενον (50), φωτὶ περιλαβάνοντα φῶς, καὶ ἀμαυροτέρῳ τρανότερον, μέχρις ἂν πρὸς τὴν πηγὴν ἔλθωμεν τῶν τῆδε ἀπαυγασμάτων (51), καὶ τότε χωμεν τοῦ μακαρίου τέλους, λυθέντων (52) τῶν ἑσώπρων τῇ ἀληθείᾳ· ὡς μάλιστα ἂν τις ἑαυτὸν, ἢ μακρᾷ φιλοσοφίᾳ παιδαγωγήσας, καὶ ἀπορρήγνυν κατὰ μικρὸν τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενές, καὶ φωτεινὸν, τοῦ ταπεινοῦ καὶ σκότου συνεζευγμένον, ἢ Θεοῦ τυχὼν ὁρῶ, ἢ καὶ ἀμφοῖν ταῦτα, καὶ μελέτην ὅτι μάλιστα ποιοῦμενος ἄνω βλέπειν (53), τῆς κατασπώσης ὕλης ἐπικρατήσας. Πρὶν δὲ ταύτην ὑπερσχεῖν, ὅση δύναμις, καὶ ἀνακαθάραι ἱκανῶς τὰ τε ὦτα καὶ τὴν διάνοια.

I. Cum linguae pruriginem hac tempestate vigentem conspicio, sapientesque diei unius momento exortos, atque theologos electione ac suffragio electos, quibus ad eruditionem comparandam satis est, si voluntatem solam afferant, philosophiæ supremæ desiderio teneor, ac, juxta Jeremiam²¹, extremum quemdam secessum requiro, mecumque ipse solus vitæ consuetudinem habere concupisco. Nihil enim potius mihi videtur, quam si, sensibus compressis, extra mundum et carnem positus, nihil rerum humanarum contingens, nisi summa necessitate coactus, mecum ipse et cum Deo colloquens, sublimiorem iis rebus, quæ aspectu sentiuntur, vitam traducam, ac divinas rerum species et imagines puras semper, atque ab omnibus terrenis et errabundis simulacris immunes in me circumferam, ac efficiar, semperque existam, velut purissimum quoddam Dei rerumque divinarum speculum, ut lumen lumine, et clarius obscuriori excipiam, donec tandem ad radiorum vitæ hujus fontem perveniamus, ac, solutis per veritatem speculis, beatum finem assequamur; adeo ut vix quispiam, etiamsi seipsum vel diuturna philosophia ac disciplina exerceat, animæque nobilitatem et splendorem ab humilis et caliginosi corporis contagione

²¹ Jerem. ix, 2.

(47) *Περὶ δόγματος*. Plures habent, *Περὶ δογμάτων*. Alii, *Περὶ δογμάτων*, ἤτοι περὶ θεολογίας, « de Dogmatibus, seu de Theologia. » Alii, *Περὶ δογμάτων*, καὶ κατὰ ἐπισκόπων, « de Dogmatibus, et contra Episcopos. »

(48) *Τοιοῦτον*. Sic duo Regg., et Or. 1. In ed., τοιοῦτο.

(49) *Φέρειν*. Combef., φέρει, « in seipso fert. »

(50) *Καὶ ὃν, καὶ ἀεὶ γινόμενον*. Sic editi. At Coisl. 1, et Par., καὶ ὃν, καὶ ἀεὶ γινόμενος. Edit.

(51) *Τὼν τῆδε ἀπαυγασμάτων*. Gregorius, per « vitæ hujus radiorum fontem, » intelligit Deum, qui in hac vita, veluti radios claritatis suæ in homines

immittit, ita ut semper in se « divinas species seu imagines circumferant. » Quo sensu efficimur purissimum quoddam Dei rerumque divinarum speculum, in quo omnibus contemplari licet illius claritatis radios, cujus Deus fons est, ut omnis desiderii nostri impetus magis magisque ad illum fontem dirigatur.

(52) *Λυθέντων*. Coisl. 3 et Par. addunt, ἡμῶν.

(53) *Καὶ μελέτην ὅτι μάλιστα ποιοῦμενος ἄνω βλέπειν*. Hæc desunt in duobus Regg., et Or. 1.

^a Alias xxix, quæ autem 20 erat, nunc 43. — Habita anno 379.

paulatim abruptat, vel divinum numen propitium A νοιαν, ἢ ψυχῆς ἐπιστάσιαν διέξασθαι, ἢ θεολογίᾳ
sentiat, aut utrumque horum habeat, ac mentem
maxima cum diligentia ad coelestia dirigat, vix, inquam, terrenam hanc molem deorsum trahen-
tem superare poterit. Priusquam autem eam, quantum fieri potest, superaverimus, auresque
nostras et mentis aciem satis repurgaverimus, animarum curam suscipere, aut ad rerum divinarum
pertractationem accedere haudquaquam tutum esse duco.

II. Ac ne me forte timidiorem, quam par sit, existimetis, sed consilium potius nostrum pruden-
tiamque comprobetis, unde in hunc metum indu-
ctus fuerim, exponam. Primum igitur ex ipso
Moyse²² audio, quo 377 tempore oracula ei Deus
edebat, quamvis ad montem multi accitii essent,
quorum unus erat ipse Aaron, cum duobus filiis,
iisque sacerdotibus, tamen ceteros omnes eminus
adorare iussos esse, Moysem autem solum ad eum
propius accessisse, populum vero ne simul qui-
dem ascendisse. Atque, ut item aliquanto supe-
rius narrat, alios fulgura, tonitrua, tubarum clan-
gor, et mons fumo circumfusus²³, et horrendae
comminationes, atque huiusmodi terrores Jeor-
sum sistebant, adeo ut ipsi praeclare secum agi ar-
bitrarentur, quod vel solam Dei vocem audirent,
idque hac lege, ut summo prius studio seipsos ab
omni labe purgarent. At Moyses, et ascendit, et
accipit, iis quidem, qui e vulgo sunt, litteralem, iis
autem, qui supra vulgus assurgunt, spiritua-
lem.

III. Tum etiam illud, quod Heli sacerdoti²⁴, at-
que aliquanto post Osæ²⁵ accidit, cognitum et ex-
ploratum habeo: quorum alter sceleris etiam illius,
quod filii adversus sacrificia committebant, poenas
solvit, idque cum eorum impietatem non modo non
probasset, verum etiam multum ac saepenumero
ipsos hoc nomine objurgasset; alter, quod arcam
solum a bove distractam, tangere ausus esset; eam
quidem incolumem servavit, ipse vero interiit; sic
nimirum Deus venerationem arcae suae debitam
inebatur. Quin illud quoque mihi perspectum est,
ne parietes quidem templi promiscuae multitudini
contingere licuisse, eaque de causa parietibus
aliis, quibus illi cingerentur, opus fuisse: nec sa-
crificia ipsa a quibus, aut quando, aut ubi non
conveniebat, consumi solita esse: nedum cuivis,
aut Sancta sanctorum, aut velamen, aut propitiatorium, aut arcam denique adire, vel spectare, vel
attingere, liberum fuisse.

IV. Quæ cum ipse norim, illudque præterea, ne-
minem magno Deo, et sacrificio, et pontifice di-

²² Exod. xix, 3. ²³ ibid. 16. ²⁴ I Reg. iv, 12 sqq.

(54) *Μὴ με*. Sic duo Regg., duo Colb., Or. 1, et Combef. In ed. mēte.

(55) *Δηλαδὴ* Deest in pluribus codd.

(56) *Ἐδεήθησαν*. Duo Regg., tres Colb., et Or. 1, *ἐδέησαν*.

(57) *Ἡ*. Deest in duobus Regg., totidem Colb., et Or. 1.

(58) Synodus CP., anno 1156 habita, inter testi-
monia contra hæresim Soterichi scholion affert
Basilii minimi ad hunc locum, qui sic se habet: *Τοῦ
θεολόγου ἐκ τοῦ λόγου τοῦ «Περὶ θεολογίας, καὶ
καταστάσεως ἐπισκόπων.»* Καίμενον. «Τοῦ μεγάλου
Θεοῦ καὶ θύματος καὶ ἀρχιερέως.» Ἑρμηνεία τοῦ
ἐλαχίστου Βασιλείου. «Μεγάλου μὲν Θεοῦ τοῦ Κυρίου

B' Καὶ ὅθεν εἰς τοῦτο ὑπήχθη τὸ θεός, ἵνα μὴ
με (54) τοῦ δέοντος δειλότερον ὑπολάβοιτε, ἀλλὰ καὶ
ἐπαινῆτε τῆς προμηθείας, ἀκούω μὲν αὐτοῦ Μωϋ-
σέως, ἡνίκα ἐχρημάτιζεν αὐτῷ ὁ θεός, ὅτι πλεόντων
εἰς τὸ ὄρος προσκεκλημένων, ὧν εἰς ἦν καὶ Ἀαρὼν
σὺν τοῖς παῖσιν αὐτοῦ τοῖς δύο τοῖς ἱερεῦσιν, οἱ μὲν
λοιποὶ πάντας προσκυνῆσαι πόρρωθεν ἐκελεύσθησαν,
ἐγγίσει δὲ Μωϋσῆς μόνος, οὐ συναναβῆναι δὲ ὁ λαός.
B Καὶ μικρὸν πρὸ τούτων, τοὺς μὲν ἄλλους ἀστραπαὶ.
καὶ βρονταὶ, καὶ σάλπιγγες, καὶ ὄλον καπνισόμενον
τὸ ὄρος, καὶ ἀπειλαὶ φοβητικαί, καὶ τοιαῦτα δειμά-
τα ἴσθη κάτω· καὶ μέγα ἦν αὐτοῖς ἀκούσαι τῆς τοῦ
Θεοῦ φωνῆς μόνον, καὶ ταῦτα εὖ μάλα ἀγνισαμένοις.
Μωϋσῆς δὲ καὶ ἀνείσι, καὶ τῆς νεφέλης εἰσω χωρεῖ,
καὶ θεῶ συγγινεταί, καὶ δέχεται νόμον, τοῖς μὲν πολ-
λοῖς τὸν τοῦ γράμματος, τοῖς δὲ ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς
τὸν τοῦ πνεύματος.

nubem penetrat, et cum Deo congreditur, et legem
autem, qui supra vulgus assurgunt, spiritua-

C Γ'. Γινώσκω δὲ Ἥλει τὸν ἱερέα, καὶ μικρὸν ὕστε-
ρον Ὅσῃν τινα· τὸν μὲν καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν παίδων
παρανομίας ἀπαιτηθέντα δίκην, ἣν ἐτόλμων κατὰ
τῶν θυσιῶν, καὶ ταῦτα οὐκ ἀποδεχόμενον αὐτῶν τὴν
ἀσέβειαν, ἀλλὰ πολλὰ πολλάκις ἐπιτιμήσαντα· τὸν
δὲ, ὅτι τῆς κιβωτοῦ ψάσαι τολμήσας μόνον, περι-
σπασθείσης ὑπὸ τοῦ μόσχου, τὴν μὲν περισώσατο,
αὐτὸς δὲ ἀπώλετο, φυλάσσοντος δηλαδὴ (55) τοῦ Θεοῦ
τῇ κιβωτῇ τὸ σεβάσμιον. Οἶδα δ' ἐγὼ μὴδὲ τῶν τοί-
χων τοῦ ἱεροῦ ψάσαι τοῖς πολλοῖς ὃν ἀσφαλῆς, καὶ
διὰ τοῦτο ἐτέρων ἐδεήθησαν (56) τοίχων τῶν ἑξωθεν·
μὴδὲ τὰς θυσίας αὐτάς, ὅφ' ὧν, καὶ ὅτε, καὶ οὐ μὴ
καθῆκον ἦν, ἀναλίσκεσθαι· τοσούτου δεῖν πρὸς τὰ
ἅγια τῶν ἁγίων προσφορὰν θαρβύοντα, ἢ (57) τὸ
καταπέτασμα, ἢ τὸ λαστήριον, ἢ τὴν κιβωτὸν, ἢ
D προσβλέπειν εἶναι παντὸς, ἢ προσάπτεσθαι.

Δ'. Ταῦτα οὖν εἰδὼς ἐγὼ, καὶ ὅτι μηδεὶς ἄξιος τοῦ
μεγάλου Θεοῦ, καὶ θύματος (58), καὶ ἀρχιερέως, ὅς

²² II Reg. vi, 6.

ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγει, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ Πατρὸς
νῦν· τοῦτο σημειούμεθα πρὸς τοὺς τὸ Μεγάλου τῷ
Πατρὶ μόνῳ περιγράφοντας, τῷ δ' Ἰῶ τὰ δευτεραῖα
διδόντας· θύματος δὲ καὶ ἀρχιερέως τὸ μὲν ὡς σα-
γιασθέντος, καὶ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας προσενηχθέντος
σωτηρίας· τὸ δὲ ὡς οὐχ ὅπ' ἄλλου, ὅφ' αὐτοῦ δὲ
ἐαυτὸν τεθυκότος, καὶ εἰς σφαγὴν ἐκούσιον προτεθει-
κότος. Theologi ex oratione De theologia et episco-
porum constitutione. Textus: «Magni Dei et hostiæ
et pontificis.» Basilii minimi interpretatio: «Ma-
gnum quidem Deum, Dominum nostrum Jesum
Christum dicit, non tamen nunc Patrem. Hoc au-
notamus adversus illos qui vocabulum Magnum
Patri tantum ascribunt, Filio autem partes se-

μη πρότερον αὐτὸν παρέστησε τῷ Θεῷ θυσίαν ζῶσαν, μᾶλλον δὲ, ναὶς ἅγιος ἐγένετο Θεοῦ ζῶντος καὶ ζῶν· πῶς ἢ αὐτὸς προχειρῶς ἐγχειρήσαιμι τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, ἢ ἀποδείξωμαι (59) τὸν ἐγχειροῦντα θρασέως; Οὐκ ἐπαινεὶς ὁ πόθος· φοβερὸν τὸ ἐγχειρῆμα. Καὶ διὰ τοῦτο καθαρτέον αὐτὸν πρῶτον, εἴτα τῷ καθαρῷ προσομιλήτεον· εἰ μὴ μέλλοιμεν τὸ τοῦ Μανωὲ πείσεσθαι, καὶ λέξιν (60) ἐν φαντασίᾳ Θεοῦ γενόμενοι (61)· Ἀπολώλαμεν, ὦ γύναι, Θεὸν ἐωράκαμεν, ἢ, ὡς Πέτρος, ἀποπέμψασθαι (62) τοῦ πλοίου τὸν Ἰησοῦν, ὡς οὐκ ἄξιοι τοιαύτης ἐπιδημίας· ἢ, ὡς ὁ ἐκατόνταρχος ἐκείνος, τὴν μὲν θεραπείαν ἀπαιτήσιν (63), τὸν θεραπευτὴν δὲ οὐκ εἰσδέξασθαι. Λεγέτω τις καὶ ἡμῶν, ἕως ἐστὶν ἐκατόνταρχος, καὶ πλειόνων ἐν κακίᾳ κρατῶν, καὶ ἐπὶ στρατευόμενος Καίσαρι τῷ κοσμοκράτορι τῶν κάτω συρομένον· Οὐκ εἰμι ἱκανός, ἴνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς. Ὅταν δὲ Ἰησοῦν θεάσωμαι, καίτοι μικρὸς ὢν τὴν πνευματικὴν ἡλικίαν, ὡς ὁ Ζαχαρίας ἐκείνος, καὶ ὑπὲρ τὴν συκομορέαν ἀρθῶ, νεκρώσας τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ μαρνάς (64) τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως· τότε καὶ Ἰησοῦν εἰσδέξομαι, καὶ ἀκούσομαι· Σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ· καὶ τῆς σωτηρίας τεύξομαι, καὶ φιλοσοφῶν τὰ τελεώτερα, σκορπίζων καλῶς ἃ κακῶς συνήγαγον, εἴτε χρήματα, εἴτε δόγματα. corpore reformato³², tum vero et Jesum excipiam, et audiam: *Hodie, salus huic domui*³³; et salutem adipiscar, et perfectiora illa officia curabo atque exsequar, praeclare spargens quae scelerate collegeram, sive pecunias, sive dogmata.

Εἴ. Ἐπεὶ δὲ ἀνεκαθάρταμεν τῷ λόγῳ τὸν θεόλογον, C φέρε δὴ καὶ περὶ Θεοῦ ὡς ἐν βραγεί διαλεχθῶμεν. αὐτῷ τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι θαρβήσαντες, περὶ ὧν ὁ λόγος. Εὐχομαι δὲ τὸ τοῦ Σολομῶντος παθεῖν, μὴδὲν ἴδιον ἐννοῆσαι περὶ Θεοῦ, μὴδὲ φθέγγεσθαι. Ὅταν γὰρ λέγῃ, Ἀφρονέστατος γὰρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων, καὶ φρόνησις ἀνθρώπου οὐκ ἔστιν ἐμοί (65), οὐκ (66) ἀσυνεσίαν αὐτοῦ δῆπου καταγινώσκων τοῦτο φησιν. Πῶς γὰρ, ὅς γε τοῦτο καὶ (67) ἤτησε παρὰ Θεοῦ πρὸ παντὸς ἄλλου, καὶ ἔλαβε σοφίαν, καὶ θεωρίαν, καὶ πλάτος καρδίας, ψάμμου πλουσιώτερον τε καὶ θαυσιώτερον; Καὶ ὁ τοσοῦτον σοφός, καὶ τοιαύτης τετυχηκώς δωρεᾶς, πῶς ἀφρονέστατος αὐτὸν πάντων (68) ὀνομάζει; Ὡς οὐκ ἔχων ἰδίαν δηλαδὴ φρόνησιν, ἐνεργούμενος δὲ τὴν θείαν τε καὶ τελεωτέραν. Καὶ γὰρ ὁ Παῦλος λέγων, Ζῶ δὲ, οὐκ ἐτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοί Χριστός, οὐχ ὡς περὶ νεκροῦ πάντως αὐτοῦ διελέγετο, ἀλλ' ὡς ζῶντος κρείσσεινα τῶν πολλῶν ζῶν, τῷ μεταειληθέναι τῆς ὄντως ζωῆς, καὶ μὴδὲν θανάτῳ περ-
 32 Rom. xii. 1. 33 II Cor. vi. 16. 34 Judic. xiii. 22. 35 Luc. v. 8. 36 Matth. viii. 8. 37 Luc. vii. 2 seqq. 38 Coloss. iii. 5. 39 Philipp. iii. 21. 40 Luc. xix. 9. 41 Prov. xxx. 2. 42 Galat. ii. 20.

cundas dant. Hostiam porro et pontificem appellant, illud quidem ob passionem et pro nostra salute oblationem; alterum autem, quia non ab alio sed propria voluntate immolatus fuit, et ad voluntariam mortem accessit. » *Matth. Spicileg. Rom. X. 37.*

(59) Ἀποδέξομαι. Reg. bm, ἀποδέξομαι.

(60) Λέξιν. Or. 1, λέγειν.

(61) Γενόμενοι. Combef., γενομένου.

(62) Ὡς Πέτρος ἀποπέμψασθαι. Reg. bm, ὡς ὁ Πέτρος. Or. 1, recentiori manu, ἀποπέμψεσθαι.

A gnum esse, qui quidem prius Deo hostiam viventem seipsum non exhiberit³⁴, aut, ut rectius loquar, Dei vivi templum sanctum ac vivum³⁵ factus sit; qui tandem fieri possit, ut vel ipse prompto animo de Deo disputationem habere aggrediar, vel temere aggredientem probem? Laudanda non est haec cupiditas; periculosus ac metuendus hic conatus. Ac proinde purgari nos ante oportet, atque ita deinde in illius, qui purus est, congressum et colloquium venire; ne alioqui nobis idem quod Manue, accidat, ac Dei visione perstrictis oculis, dicamus: *Perimus, mulier; 378 Deum vidimus*³⁶; aut, Petri instar³⁷, Jesum a navigio ablegemus; tanquam huiusmodi praesentia minime digni: atque denique, ut centurio ille medicinam quidem exposcamus, medicum autem minime admittamus. Dicat etiam quisquam nostrum, quandiu centurio est, villique imperium inter multos tenet, adhucque sub Caesare, hoc est, mundi principe, atque eorum, qui humi serpunt imperatore, stipendia facit: *Non sum dignus, ut intres sub tectum meum*³⁸. Cum autem Jesum conspexero, quamvis spirituali statura parvus, ut ille Zachaeus, ac super sycomorum erectus fuero³⁹, mortificatis nimirum membris, quae sunt super terram⁴⁰, atque humilitatis

V. Quoniam autem sermone Theologum repurgavimus, age jam de Deo paucis disseramus, ipsius Patris Filiique et sancti Spiritus, de quibus verba facturi sumus, auxilio freti atque subnixi. Optarim autem idem mihi contingere quod Salomoni, hoc est, ut de Deo nihil meum ac proprium, vel cogitem, vel loquar. Nam cum his verbis utitur: *Stultissimus sum omnium hominum, et prudentia hominis non est in me*⁴¹, haudquaquam scilicet haec eo dicit, quod stoliditatis seipsum condemnet. (Qui enim istud, cum eam prae aliis omnibus rebus a Deo postulasset, ac sapientiam et contemplationem, et cordis latitudinem arena maris uberioorem atque copiosiore accepisset?) Qui sit igitur, ut vir usque adeo sapiens, atque huiusmodi beneficium consecutus, omnium stultissimum se appellet? Hoc vult nimirum, propriam se nullam prudentiam habere, sed divina et perfectiori sapientia affari. Siquidem et Paulus, cum aiebat: *Vivo autem, non jam ego, vivit vero in me Christus*⁴²;

(63) θεραπείαν ἀπαιτήσιν. Coisl. 1, θεραπείαν ἐπιζητήσιν. Par., θεραπείας ἐπιζητήσιν.

(64) Μαρνάς. Par., μωράνας. Reg. Chry. ὑπερ-αναβάς, i. transcenso humilitatis corpore.

(65) Ἐμοί. Reg. a, Or. 1, Par., ἐν ἐμοί.

(66) Οὐκ. Sic Coisl. 1, Or. 1, et Par. In ed., οὐν.

(67) Τοῦτο καί. Sic plures codices. In ed., καὶ τοῦτο.

(68) Πάντων. Deest in Reg. a.

non utique de seipso, tanquam de mortuo, loquebatur, sed tanquam de eo, qui præstantiorem, quam vulgus mortalium soleat, vitam ageret, utpote qui veræ vitæ, nulloque mortis fine circumscriptæ, particeps esset. Patrem igitur, et Filium, et Spiritum sanctum adoramus, proprietates quidem distinguentes, divinitatem autem copulantes: neque aut tria in unum contrahimus, ne Sabellii morbo laboremus; aut **379** rursus in tria diversa et aliena separamus, ne in Arii furorem incidamus. Quid enim necesse est ut, velut plantam in alteram partem propendentem, ad alteram partem per vim inflectamus, ac distorsionem per distorsionem corrigamus, non autem potius eam ad medium dirigentes, intra pietatis fideique orthodoxæ fines consistamus

VI. Porro cum medium dico, veritatem dico, quam recte solam præ oculis propositam habemus. Repudiamus itaque, tum malam contractionem, tum hac absurdiorē divisionem; ne, vel ob multitudinis desertum metum, in unam personam contracta oratio, nuda nobis et inania nomina relinquat, unum videlicet et eundem Patrem ac Filium et Spiritum sanctum existimantibus, ac non magis hæc omnia unum, quam unumquodque nihil esse statuentibus (desierint enim id esse quod sunt, inter se mutuo trans-euntia et migrantia); vel rursus in tres, aut peregrinas et dispares atque distractas naturas separata, juxta Arii recte nominatum furorem, aut principatus expertes et inordinatas, divinitatique, ut sic loquar, contrarias; partim in Judaicam quamdam parcitatem concludatur, si ingenito solo divinitatem circumseribamus, partim in oppositum quidem, non minus tamen perniciosum malum provolvatur, si tria principia tresque Deos constituerimus, quod superiori etiam errore absurdius est. Nam profecto, nec quosdam ita Patris amantes esse oportet, ut illi quod Pater sit adimant; cuius enim Pater fuerit, si Filius ab eo natura diversus dicatur, atque una cum reliquis creaturis abalienetur? Nec rursus ita Christi amantes, ut ne Filii quidem nomen ei integrum servant; cuius enim, quæso, Filius fuerit, nisi ad Patrem, tanquam ad principium, referatur? Nec denique Patri principii dignitatem imminuere, quam ut pater et genitor habet; parvorum etenim certe, ipsoque indignorum principium fuerit, nisi deitatis ejus, quæ in Filio et Spiritu sancto consideratur, causa sit.

A τουμένης. Προσκυνοῦμεν ὃν Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὰς μὲν ἰδιότητας χωρίζοντες, ἐνοῦντας (69) δὲ τὴν θεότητα· καὶ οὕτε εἰς ἐν τὰ τρία συναλείφομεν, ἵνα μὴ τὴν Σαβελλίου νόσον νοσήσωμεν· οὕτε διαίρουμεν εἰς τρία ἔκφυλα καὶ ἀλλότρια, ἵνα μὴ τὰ Ἀρείου μανῶμεν. Τί (70) γὰρ δεῖ, καθάπερ φυτὸν ἑτεροκλινὲς πάντα καμπτόμενον, βίᾳ μεταγείναι ἐπὶ τὸ ἕτερον μέρος, διασπορῇ τὴν διασπορὴν διορθοῦμένους, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸ μέσον εὐθύνοντας, ἐν ὅροις ἱστασθαι τῆς θεοσεβείας;

B Γ'. Μεσότητα (71) δὲ ὅταν εἰπω, τὴν ἀλήθειαν λέγω, πρὸς τὴν βλέπειν καλῶς ἔχομεν μόνην· καὶ τὴν φαῦλην συναίρεσιν παραιτούμενοι (72), καὶ τὴν ἀτοπωτέραν διαίρεσιν· ὡς μήτε εἰς μίαν ὑπόστασιν συναίρεθέντα τὸν λόγον, δεῖαι πολυθείας, ψιλά ἡμῖν καταλιπεῖν τὰ ὀνόματα, τὸν αὐτὸν Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ὑπολαμβάνουσι, καὶ μὴ μάλλον ἐν τὰ πάντα, ἢ μηδὲν ἕκαστον εἶναι ὀρίζομενοις (φεύγοι γὰρ ἂν εἶναι ἅπερ ἐστίν, εἰς ἄλληλα μεταχωροῦντα καὶ μεταβαίνοντα)· μήτε εἰς τρεῖς ἢ ἑξίνας (73) καὶ ἀνομολούς (74) οὐσίας καὶ ἀπερὴγγμένους διαίρεθέντα, κατὰ τὴν Ἀρείου καλῶς ὀνομασθεῖσαν μανίαν, ἢ ἀνάρχους καὶ ἀτάκτους, καὶ ὅσον εἰπεῖν, ἀντιθέους· τῷ μὲν εἰς Ἰουδαϊκὴν σμικρολογίαν καταχλεισθῆναι (75), μόνῃ τῷ ἀγεννήτῳ (76) τὴν θεότητα περιγράφοντας· τῷ δὲ εἰς ἐναντίον μὲν, κακὸν δὲ ἴσον πεισῖν, τρεῖς ἀρχὰς ὑποτιθεμένους, καὶ τρεῖς Θεοὺς, ὃ τῶν προσηγμένων ἀτοπωτέρον· δεόν μήτε οὕτως εἶναι τινὰς (77) φιλοπάτορας, ὡς καὶ τὸ εἶναι Πατέρα περιαιρεῖν (τίνας γὰρ ἂν καὶ εἴη Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ τὴν φύσιν ἀπεξενωμένου καὶ ἀπῆλλοτριωμένου μετὰ τῆς κτίσεως;)· μήθ' οὕτω φιλοχρίστους, ὡς μήτε τοῦτο φυλάττειν (78), τὸ εἶναι Υἱόν (τίνας γὰρ ἂν καὶ εἴη Υἱὸς, μὴ πρὸς αἷτιον (79) ἀναφερόμενος τὸν Πατέρα;)· μήτε τῷ Πατρὶ τὸ τῆς ἀρχῆς κατασμιχρύνειν ἀξίωμα, τῆς ὡς Πατρὶ καὶ γεννητορὶ· μικρῶν γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀναξίων ἀρχῇ, μὴ θεότητος ὧν αἷτιος (80) τῆς ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι θεωρουμένης. Ἐπειδὴ χρὴ καὶ τὸν ἕνα Θεὸν τηρεῖν, καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογεῖν, εἴτ' ὅν τρία πρόσωπα, καὶ ἑκάστην μετὰ τῆς ἰδιότητος.

(69) Ἐνοῦντες. « Unam autem divinitatem profluentes. »

(70) Τί. Combef., οὐ.

(71) Μεσότητα. Billius: « mediocritatem. »

(72) Παραιτούμενοι. Sic duo Regg., duo Coisl., Or. 1, Combef. In ed., παραιτούμενον.

(73) Τρεῖς ἢ ἑξάρ. Combef. delet ἢ.

(74) Ἀνομολούς. Reg. hm., ἀνομοουσούς.

(75) Καταχλεισθῆναι. Sic tres Colb., Or. 1, Par. In ed., καταχλεισθῆναι.

(76) Ἀγεννήτῳ. Reg. Cyp., ἀνάρχῳ. Non male, cum hic Gregorius totus sit in « principii » ratione: ἢ ἀνάρχους τρεῖς ἀρχάς, etc.

(77) Τινὰς. Or. 1, τίνας.

(78) Μήτε τοῦτο, etc. Sic tres Colb., Or. 1, Jes., Bas. Alii, μήτε τὸ. Coisl. 3, Par., etc., μήτε

τούτω, « ut ei integrum non servant, quod Filius sit. »

(79) Πρὸς αἷτιον. « Tanquam ad principium. » Gregorius, inquit Billius in Scholiis, « vocat Patrem » principium, « ut qui sit causa naturalis. Ob idque cum dixisset: » immineunt Patri principii decus, « statim subiecit, » ejus « inquam, » Principii, quod Pater sit et genitor; « ne quis scilicet suspicaretur, ipsum Patri principii appellationem tribuere, tanquam ei, qui majestate ac dignitate præstet. »

(80) Αἷτιος. « Causa, » id est, « origo. » Sic enim Patres Græcos, cum de divinis relationibus agunt, interpretantur theologi. Vide Estium in 1, dist. 29, § 2.

Quandoquidem et unus Deus retinendus est, et tres hypostases, sive tres personæ, confitendæ, et quidem unaquaque cum sua proprietate.

Z'. Τηροῖτο δ' ἄν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, εἰς μὲν Θεός, A εἰς ἕν αἰτίον καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἀναφερομένον, οὐ συντιθεμένων, οὐδὲ συναλειφομένων (81)· καὶ κατὰ τὸ ἕν καὶ ταυτὸ τῆς Θεότητος, ἵνα οὕτως ὀνομάσω, κίνημά τε καὶ βούλημα, καὶ τὴν τῆς οὐσίας ταυτότητα. Αἱ δὲ τρεῖς ὑποστάσεις, μηδεμιᾶς ἐπισπουμένης συναλοιφῆς (82), ἢ ἀναλύσεως, ἢ συγχύσεως, ἵνα μὴ τὸ πᾶν καταλυθῇ, δι' ὃν τὸ ἕν σεμνύνεται πλεον ἢ καλῶς ἔχει. Αἱ δὲ ἰδιότητες, Πατρὸς μὲν, καὶ ἀναρχοῦ (83), καὶ ἀρχῆς ἐπισπουμένου καὶ λεγομένου (ἀρχῆς δὲ, ὡς αἰτίου, καὶ ὡς πατρῆος, καὶ ὡς αἰδίου φωτός (84))· Υἱοῦ δὲ, ἀναρχοῦ μὲν οὐδαμῶς, ἀρχῆς δὲ τῶν ὅλων· ἀρχὴν δὲ ὅταν εἴπω, μὴ χρόνον παρενθῆς, μηδὲ μέσον τι τάξεως τοῦ γεγεννηκότος καὶ τοῦ γεννήματος, μηδὲ διέλην τὴν φύσιν τῷ κακῶς παρενθεθέντι τοῖς συναϊδίους καὶ συνημένοις. Εἰ γὰρ χρόνος Υἱοῦ προσεῦτερος (85), ἐκείνου δηλαδὴ πρώτως ἂν εἴη (86) αἰτίος ὁ Πατήρ. Καὶ πῶς ποιητὴς χρόνων ὁ ὑπὸ χρόνον; Πῶς δὲ καὶ Κύριος πάντων, εἰ ὑπὸ χρόνου προσελιπταί τε καὶ κυριεύεται; Ἀναρχος οὖν ὁ Πατήρ· οὐ γὰρ ἐτέρωθεν αὐτῷ, οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ (87) τὸ εἶναι. Ὁ δὲ Υἱός, ἔάν μὲν ὡς αἰτίον τὸν Πατέρα λαμβάνῃ. οὐκ ἀναρχος· ἀρχὴ γὰρ Υἱοῦ Πατρὸς ὡς αἰτίος (88)· ἔάν δὲ τὴν ἀπὸ χρόνου νοῆς ἀρχὴν, καὶ ἀναρχος· οὐκ ἀρχεται γὰρ ὑπὸ χρόνου ὁ χρόνον ἀσπότης.

nec enim aliunde, nec a se ipso esse habet. Filius autem, siquidem Patrem ut causam accipias, nequaquam principio caret; principium enim Filii Pater est, ut causa; sin de tempore principium intellexeris, principii quoque omnis est expers. Neque enim temporum Dominus temporis subjectus est.

H'. Εἰ δὲ, ὅτι τὰ σώματα ὑπὸ χρόνον, διὰ τοῦτο C ἀξιώσεις καίσθαι καὶ τὸν Υἱὸν ὑπὸ χρόνον, περιθῆσεις καὶ σῶμα τῷ ἀσωμάτῳ· καὶ εἰ ὅτι τὰ παρ' ἡμῶν γεννώμενα, οὐκ ὄντα ποτὲ, εἴτα γινόμενα, διὰ τοῦτο καὶ τὸν Υἱὸν ἀναγκάσεις ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παρεληλυθέναι, συγχρίνεις (89) τὰ ἀσύγκριτα, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, σῶμα καὶ τὸ ἀσώματον· οὐκοῦν καὶ πείσεται καὶ λυθήσεται, ὅτι καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα. Σὺ μὲν οὖν ἀξιώεις διὰ τοῦτο οὕτω γεννᾶσθαι Θεόν, διότι τὰ σώματα· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο οὐχ οὕτως,

⁸⁷ Hebr. i, 2. ⁸⁸ Rom. x, 12.

(81) Οὐ συντιθεμένων, οὐδὲ συναλειφομένων. Hæc desunt in Or. 1.

(82) Συναλοιφῆς. Duo Regg., et duo Colb., συναλειφῆς.

(83) Ἀναρχοῦ. «Principii expertem.» Theologi Græci duas proprietates Patri tribuunt, τὸ ἀναρχον, et τὸ ἀγέννητον, quibus eum a Filio et Spiritu sancto distinguunt. Hic autem ἀναρχον, non de tempore accipiunt, alioqui enim Filius et Spiritus sanctus, non minus ἀναρχοι, id est, «principii expertes» sunt, quam Pater, sed de causa. Atque in hac significatione hoc vocabulum soli Patri convenit, qui a nullo est, cum Filius et Spiritus ex Patre sint, atque ad eum, tanquam ad causam, referantur. Per causam autem Græci nihil aliud quam «originem», ac velut essentialis fontem intelligunt. Ita exponit Billius.

(84) Αἰδίου φωτός. Reg. Cypr., ἀγεννήτου φωτός. Hæc lectio apta videtur Combesio, et proprie Patri convenit. Nam Filius et Spiritus sanctus, αἰδίου,

VII. Sic enim, mea quidem sententia, Deus unus retinebitur, si Filium **380** et Spiritum sanctum ad unam causam referamus, non autem componamus nec commisceamus; et si unam atque eandem Divinitatis, ut ita loquar, motionem et voluntatem, essentialique identitatem intelligamus. Tres autem personas ita tenebimus, si nulla commixtio, aut resolutio, aut confusio excogitetur, ne alioqui universum per eos evertatur, qui impensius, quam par sit, unitatem extollunt. Postremo ita nobis proprietatum ratio constabit, si Patrem quidem, et principii expertem, et principium cogitemus, ac prædicemus (principium, inquam, ut causam, et ut fontem, lumenque sempiternum); Filium vero, minime quidem principii expertem, omnium autem rerum principium asseramus; principium porro cum dico, ne tempus interjicias, nec inter genitorem et genitum medium aliquid constituas, nec per id, quod inter ea, quæ eandem æternitatem habent, et conjuncta sunt, male interpōnis, naturam divides. Nam si tempus Filio est antiquius, illius procul dubio primum Pater causa fuerit necesse est. Quod si ita est, quo tandem modo temporum factor erit ⁸⁷, qui sub tempus cadit? Quo item modo Dominus omnium ⁸⁸, si eum tempus præcesserit, eique dominetur? Principii igitur expers est Pater: Pater est, ut causa; sin de tempore principium

Pater est, ut causa; sin de tempore principium intellexeris, principii quoque omnis est expers. Neque enim temporum Dominus temporis subjectus est.

VIII. Quod si, quia corpora temporis subiacent, idcirco Filium quoque temporis subesse statuas, tunc rei incorporeæ corpus attribues; et si, quoniam ea quæ apud nos gignuntur, cum ante non essent, postea orta sunt, ideo Filium quoque necessario ex nihilo in rerum naturam prodiisse contendis, comparas ea, quæ comparisonem omnem respuunt, Deum nempe et hominem, corpus, et id quod corpore vacat. Ergo et patietur, et dissolvetur, atque interibit, quemadmodum et nostra

ἀναρχον φῶς sunt, perinde ac Pater, id est, «sempiternum lumen.» Unus autem Pater est «ingenuitus.»

(85) Προσεῦτερος. Reg. bm, Bas., προσεῦτερον.

(86) Πρώτως ἂν εἴη. Sic Reg. bm, Or. 1, Par., Comb., etc., «primum.» Mendose in ed., πρώτος ἂν ἦ. Billius, «primus.»

(87) Οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ. «Nec a seipso,» etc. «Si enim a seipso,» inquit Elias, «ortus esset, a seipso quoque separari posset; atque ita unus esset, duo, quorum alter præexistisset, alter postea ortus esset; aut ita divideretur, ut dimidia parte esset, dimidia rursus ex parte non esset.» Coisl. 1, pro οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ, habet, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ, «sed a seipso,» etc.

(88) Αἰτίος. Reg. bm, duo Colb., Or. 1, Bas., αἰτίον.

(89) Συγκρίνεις. Reg. Cypr., συγκρίνεις.

corpora. Tu quidem idcirco Deum ita generari censes, quod corpora ita generentur: **381** ego vero ob id non ita gigni affirmo, quod ea sit corporum gignendorum ratio (quorum enim natura diversa est, horum dispar quoque generandi modus); nisi cum in omnibus aliis quoque rebus corporeæ materiæ servire contendas, hoc est, ut patiatur, et in mœrore versetur, et fame ac siti laboret, omnes denique eas affectiones, quibus, vel corporis, vel experiatur. Hæc enim vero mens tua non admittit. generationem aliter quam ut divinam admitte.

IX. Verum si generatus est, inquis, quomodo generatus est? Responde tu quoque mihi, o acute et invicte sophista. Si creatus est, quomodo generatus est? Passio est, inquis, circa generationem? Est et passio etiam, inquam ego, circa creationem. (An non enim passionis rationem habet informatio, et cura, et ejus rei, quæ tota simul ac repente cogitata est, in partes extensio?) Tempus, addes, circa generationem? In tempore etiam sunt quæ creantur. Locus illic? Ille quoque locus. Spei frustratio circa generationem? Creatio quoque interdum spem frustratur. Hæc a vobis disserentibus audiui; etenim quæ mens delineavit, ea plerumque manus perficere non potuit. At dices: verbo et voluntate omnia condidit: *Ipsæ enim dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt* ⁹⁰. Atqui, cum ais omnia Dei verbo creata fuisse, non humanam scilicet creationem inducis; nec enim quisquam nostrum, ea, quæ fiunt, verbo efficit. Nihil quippe nobis sublimius ac præstantius esset, minusque laboriosum; si sermone solo aliquid conficere possemus. Quamobrem, etsi Deus, ea, quæ creantur, verbo creat, non tamen humana est ejus creandi ratio. Aut enim hominem quoque sermone aliquid efficien- tem ostende: aut mihi concede Deum non humano more creare. Quod si secus existimas, æge, voluntate civitatem describe, et statim civitas repræsentetur. Opta tibi filium nasci, et protinus tibi puer exsistat. Velis aliud quidpiam eorum, quæ manibus efficiuntur, et confestim voluntas in opus prodeat. Quod si quidem nihil horum voluntatem nostram sequatur, Dei vero voluntas actio sit; perspicuum utique est, alio quidem modo hominem creare, alio autem rerum omnium creatorem Deum. Quæ igitur est hæc ratio, ut cum Deus alio quam humano more procreet, humano tamen more gignere cogatur? Tu quidem, cum prius non esses, deinde factus es, postea **382**

⁹⁰ Psal. cxlviii, 5.

(90) *Τάλλα δουλεύσῃ*. Reg. bm, tres Colb., Or. 1, τὰ ἄλλα δουλεύσει.

(91) *Πάθος*, « Passio. » In sensu scholasticorum hanc vocem intelligimus. Affectum quemdam exprimit.

(92) *Ἐγενήθησαν*. Sic duo Regg. et Or. 1. Ita legendum, licet plerique codices et editi habeant, *ἐγενήθησαν*.

(93) *Αὐτῷ τὸ κτίειν*. Hæc desunt in Coisl. 3

ἅτι οὕτω τὰ σώματα. Ὡς γὰρ τὸ εἶναι οὐχ ὅμοιον τούτων οὐδὲ τὸ γεννᾶν ὅμοιον· εἰ μὴ καὶ τὰλλα δουλεύσῃ (90) ταῖς ὕλαις, ὅσον πάσχω, καὶ λυπούμενος, καὶ πεινῶν, καὶ διψῶν, καὶ ὅσα ἡ σώματος, ἢ τοῦ συναμφοτέρου πάθη. Ἀλλὰ ταῦτα οὐ παραδέχεται σου ὁ νοῦς· περὶ Θεοῦ γὰρ ὁ λόγος. Μὴ τοίνυν μηδὲ τὴν γέννησιν ἄλλως, ἢ ὡς θεϊκὴν παραδέχου.

conjunctim utriusque partis natura subjecta est, De Deo quippe sermo est. Ne tu igitur genera-

Θ. Ἀλλ' εἰ γεγεννηται, πῶς γεγέννηται, φησίν; Ἀπόκριναί μοι, ὡ διαλεκτικῇ σὺ καὶ ἀφυκτε. Εἰ ἔκτισται, πῶς ἔκτισται; καὶ μὲ ἀπαίτει τὸ, Πῶς γεγέννηται; Πάθος (91) περὶ τὴν γέννησιν; Πάθος καὶ περὶ τὴν κτίσιν· ἢ γὰρ οὐ πάθος ἡ ἀνατύπωσις, καὶ ἡ φροντίς, καὶ ἡ τοῦ νοηθέντος ἀθρόως εἰς τὸ κατὰ μέρος ἐξάπλωσις; Χρόνος περὶ τὴν γέννησιν; Ἐν χρόνῳ καὶ τὰ κτιζόμενα. Τόπος ἐνταῦθα; Τόπος ἔχει. Ἀποτυχία περὶ τὴν γέννησιν; Ἀποτυχία καὶ περὶ τὴν κτίσιν. Ταῦτα ἤκουσα φιλοσοφούντων ὁμῶν· ἃ γὰρ ὁ νοῦς ὑπέγραψε, πολλάκις ταῦτα ἡ χεὶρ οὐκ ἐτέλεσεν. Ἀλλὰ λόγῳ, φησί, τὸ πᾶν ὑπέστησε καὶ βουλήματι. Αὐτὸς γὰρ εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν (92)· αὐτὸς ἐνετέλειτο, καὶ ἐκτίσθησαν. Ὅταν εἴπῃς τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ τὸ πάντα ἐκτίσθαι, οὐ τὴν ἀνθρωπίνην κτίσιν εἰσάγεις· οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν λόγῳ πράττει τὰ γινόμενα. Οὐδὲν γὰρ ἂν ᾖ ὑψηλότερον ἡμῶν, οὐδὲ ἀπονώτερον, εἰ τὸ λέγειν ἔργου συμπλήρωσις ᾖ· ὥστε εἰ καὶ λόγῳ κτίζει Θεὸς τὰ κτιζόμενα, οὐκ ἀνθρώπινον αὐτῷ τὸ κτίζειν (93). Ἡ γὰρ δεῖξον καὶ ἀνθρώπων λόγῳ τι πράττοντα· ἢ δέξαι, ὅτι οὐχ ὡς ἀνθρώπος κτίζει Θεός. Ἐπεὶ διάγραφον βουλήματι πόλιν, καὶ παραστήτω (94) πόλις· θέλησον γενέσθαι σοι (95) υἱόν, καὶ παραστήτω παῖς· θέλησον ἄλλο τι τῶν πραττομένων, καὶ εἰς ἔργον ἡ βούλησις χωρησάτω. Εἰ δὲ τούτων οὐδὲν ἔπειτα τῷ βούλεσθαι, Θεοῦ δὲ τὸ βούλεσθαι πράξις ἔστιν, ἄλλως μὲν ἀνθρώπος κτίζει, ἄλλως δὲ ὁ πάντων κτίστης Θεός. Πῶς οὖν κτίζει μὲν οὐκ ἀνθρωπικῶς, γεννᾶν δὲ ἀναγκάζεται ἀνθρωπικῶς; Σὺ μὲν οὐκ ὦν, ἔπειτα ἐγένου, εἰτα γεννᾶς· διὰ τοῦτο οὐκ ὄντα εἰς τὸ εἶναι παράγεις. Ἡ, ἵνα τι βαθύτερον εἴπω, τάχα οὐδὲ (96) αὐτὸς ἐξ οὐκ ὄντων παράγεις· ἐπεὶ καὶ ὁ Λεὺϊ, φησίν, ἔτι ἐν τῇ ὀσφυί (97) τοῦ πατρὸς ᾤοντο, πρὶν εἰς τὸ εἶναι παρελθεῖν. Καὶ μηδεὶς ἐπηρεάζετω τῷ λόγῳ. Οὐ γὰρ οὕτως ἐκ τοῦ Πατρὸς φημι τὸν Υἱὸν ὑπάρχειν, ὡς ἐν τῷ Πατρὶ πρότερον ὄντα, μετὰ δὲ τοῦτο εἰς τὸ εἶναι ὀδεύσαντα· οὐδὲ γὰρ ἀτελὴ πρότερον, εἰτα τέλειον, ὥσπερ νόμος τῆς ἡμετέρας γεννήσεως (98).

et Or. 1.

(94) *Παραστήτω*. Comb., παραστήται. « Præsto sit civitas. »

(95) *Σοι*. Deest in duobus Regg. et Or. 1.

(96) *Τάχα οὐδέ*. In quibusdam, τάχα δὲ οὐδέ.

(97) *Ἐν τῇ ὀσφυί*. « In lumbis. » Potentia nimirum, non actu, inquit Billius in notis.

(98) *Γεννήσεως*. Reg. a, Coisl. 5, tres Colb., Par., *κνήσεως*, « conceptus. »

gignis; ac proinde, eum qui non erat, in rerum naturam producis. Aut, ut profundius aliquid dicam, fortasse ne ipse quidem ex nihilo producis; quandoquidem et Levi, ut ille ait, adhuc in lumbis patris erat, antequam in lucem prodiret⁴⁰. Nec vero quisquam huic orationi calumniam conflet. Non enim Filium ita ex Patre existere dico, quasi in Patre prius quidem fuerit, postea autem in esse prodierit. Neque enim imperfectum prius, ac postea perfectum dico, "quemadmodum fert lex nostræ generationis.

Γ'. Ταῦτα τῶν ἐπιφραζόντων ἐστίν· ταῦτα τῶν ἐπιπηδούντων προχείρως πᾶσι τοῖς λεγομένοις. Ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτω φρονούμεν, οὐχ οὕτω δοξάζομεν· ἀλλ' ὁμοῦ τῷ τὸν Πατέρα εἶναι (99) ἀγεννητῶς (ἀεὶ δὲ ἦν, οὐχ ὑπερπίπτει (1) γὰρ εἰς τὸ μὴ εἶναι ποτε ὁ νοῦς), καὶ ὁ Υἱὸς ἦν γεννητῶς. Ἐστὲ συντρέχει τὸ εἶναι τοῦ Πατρὸς τῷ γεγεννησθαι τοῦ Μονογενοῦς, ἐξ αὐτοῦ τε ὑπάρχοντος, καὶ οὐ μετ' αὐτόν, ἢ ἐπειροῖα (2) μόνη τῇ τῆς ἀρχῆς· ἀρχῆς δὲ, ὡς αἰτίου. Πόλλαις γὰρ τὸν αὐτὸν ἀναστρέφω λόγον, τὸ παχὺ σου καὶ ὀλικὸν τῆς διανοίας φοβούμενος (3). Εἰ δὲ οὐ πολυπραγμονεῖς τὴν τοῦ Υἱοῦ, εἴτε γέννησιν χρὴ λέγειν, εἴτε ὑπόστασιν, εἴτε τι ἄλλο κυριώτερον τούτων ἐπινοεῖ τις (νικᾷ γὰρ τὴν ἐμὴν γλῶτταν τὸ νοούμενον καὶ λεγόμενον)· μηδὲ τοῦ Πνεύματος περιεργάζου τὴν πρόδον. Ἀρκοῦμαι ἀκούειν, ὅτι Υἱὸς, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς· καὶ ὅτι ὁ μὲν Πατήρ, ὁ δὲ Υἱός· καὶ οὐδὲν παρὰ τοῦτο περιεργάζομαι, μὴ ταυτὸ πάθω ταῖς φωναῖς, αἱ τῷ ὑπερφωνεῖσθαι παντελῶς διαπίπτουσιν, ἢ τῇ ὀφεί τεινούσῃ (4) πρὸς ἡλιακὴν ἀκτίνα. Ὅσῳ γὰρ ἂν πλεῖον καὶ ἀκριβέστερον ἰδεῖν ἐθέλοι τις, τοσούτῳ τὴν αἰσθησιν παραδίδραπτεται, καὶ τὸ ὁπασθὲν ὁρᾶν ἀποστερεῖται, διὰ τοῦ πλείονος νικῶντος τὴν ὄψιν τοῦ ὁριζομένου ἐν ὅλῳ ἰδεῖν ἐθελήσῃ, καὶ μὴ ὅσον ὁρᾶν ἀσφαλές.

adversum solem intuentibus. Nam quo quis amplius et accuratius eum cernere cupit, eo magis sensum lædit, ac ideo etiam quoquo modo cernendi facultate privatur, quia nimirum id, quod cernitur, oculorum aciem superat, cum quispiam totum conspiceret voluerit, ac non quantum tuto cernere licet.

ΙΑ'. Ἀκούεις γέννησιν; Τὸ πῶς μὴ περιεργάζου. Ἀκούεις ὅτι τὸ Πνεῦμα προῖον ἐκ τοῦ Πατρὸς; Τὸ ὅπως μὴ πολυπραγμονεῖς. Εἰ δὲ πολυπραγμονεῖς Υἱοῦ γέννησιν, καὶ Πνεύματος πρόδον, καὶ γὰρ σου πολυπραγμονῶν τὸ κρᾶμα ψυχῆς καὶ σώματος· πῶς εἰ χούς, καὶ εἰκὼν Θεοῦ; Τί τὸ νειοῦν σε, ἢ τί τὸ κινούμενον; Πῶς τὸ αὐτὸ καὶ κινεῖ καὶ κινεῖται; Πῶς ἡ αἰσθησις ἐν τῷ αὐτῷ μένει, καὶ τὸ ἐκτὸς ἐπισπᾶται; Πῶς ὁ νοῦς ἐν σοὶ μένει, καὶ γέννᾷ λόγον ἐν ἄλλῳ νοῖ (5); Πῶς λόγῳ νόημα διαδίδεται (6); Καὶ οὕτω τὰ μείζονα λέγω· Τίς οὐρανοῦ περιφορά; Τίς ἀστέρων κίνησις, ἢ τάξις, ἢ μέτρα, ἢ σύνοδος, ἢ ἀπόστασις; Τίνες δ' ὄροι θαλάσσης; Πόθεν δὲ ἀνέμων βεῦματα, ἢ ὠρῶν περιτροπαί, ἢ θυμῶν ἐπιγύσεις; Εἰ τούτων μηδὲν κατενόησας, ὡς ἄνθρωπε (κα-

X. Hæc sunt eorum, qui obrectatione et calumniis gaudent: hæc eorum, qui adversus omnia, quæ dicuntur, prompte insiliunt. Nos autem non ita sentimus, non ita censemus: verum hoc doceamus, et profitemur, quod simul atque Pater ingenito modo erat (semper autem erat, nec enim eum aliquando non fuisse concipit mens nostra, quantumvis se altissime efferat), et Filius quoque per generationem erat; ita ut Patris essentia concurrat cum Unigeniti generatione, qui ex ipso quidem est, non autem post ipsum, aut saltem sola principii cogitatione. Principium vero hic pro causa accipio. Identidem enim eadem verba repeto, ut animi tui hebetudini et crassitie occurram. Quod si curiosius non scruteris Filii, sive generationem dicere convenit, sive substantiam, sive quod aliud vocabulum magis proprium atque appositum eupiam in mentem venit (linguam enim meam superat id, quod cogito ac dico), ne quoque Spiritus sancti processionem anxie inquire. Mihi audire satis est: quod Filius est, et quod ex Patre: tum quod ille Pater est, hic Filius; nihil præter ea investigo ac perscrutor; ne mihi idem quod vocibus accidat, quæ immoda contentionem franguntur, ac prorsus concidunt, aut idem quod oculis

C XI. Audis generationem? Modum curiosius ne inquiras. Audis Spiritum ex Patre procedere? Id, quomodo fiat, ne anxio studio perscruteris. Quod si in Filii generatione et Spiritus processione pervestiganda 383 curiosum te præbes, ego quoque pari curiositate tuam animæ corporisque conjunctionem et temperamentum inquiram: quo modo pulvis es, et Dei imago? Quid est, quod te moveat, aut quid quod moveatur? Quo modo idem movet et movetur? Quo modo sensus in eodem manet, et externa attrahit? Quo modo mens in te manet, et in alia mente sermonem gignit? Quo modo cogitatio per sermonem impertiitur? Nondum majora profero. Quæ cæli conversio? Quis siderum motus, aut ordo, aut modus? Quæ conjunctio aut distantia? Qui

⁴⁰ Hebr. vii, 10.

(99) Ὁμοῦ τῷ τὸν Πατέρα εἶναι. Duo Regg., Coisl. 1, Par., ὁμοῦ τὸ εἶναι τὸν Πατέρα. Tres Colb., τῷ εἶναι τὸν ἀναρχον (Πατέρα) ἀγεννητῶς, « absque generatione. »

(1) Ὑπερπίπτει. Par., ὑποπίπτει.

(2) Ἡ ἐπειροῖα, etc. Huic phrasi consonat explicatio, qua Filius dicitur Patre posterior, non « natura, » neque « tempore, » sed « originis » duntaxat « ratione. » Vide Estium in 1, dist. 9, § 3, et dist.

16, § 2.

(3) Διαβολὰς φοβούμενος. Sic Reg. bm, plures Colb., Par., Combef., « crassitiem ac stupiditatem ingenii tui metuens. » In ed. deest φοβούμενος.

(4) Ὁφεί τεινούσῃ. Sic tres Regg., Bas., Par., Tillem., etc. Mendose in ed., ὀφεί τεινούσῃ.

(5) Νοῖ. In nonnullis, νοῖ.

(6) Διαδίδεται. Tres Regg., Coisl. 1, Or. 1, δίδεται.

maris termini? Unde venti profluunt? Unde partium anni revolutiones, aut pluviarum effusiones? Si nihil horum intellectu percepisti, o homo (percipies autem fortasse aliquando, cum perfectionem consecutus fueris: Videbo enim, inquit ille, *cælos, opera digitorum tuorum* ⁴¹; ut conicere possimus, ea, quæ nunc cernimus, non veritatem ipsam esse, sed quædam duntaxat veritatis simulacra); si te ipsum non nosti, quisquis es, qui de his rebus disputas, si hæc nondum intellectu comprehendisti, quorum sensus ipse testis est, quo tandem modo, quid, et quantus sit Deus, te certo tenere ac scire arbitraris? Magnæ profecto id stultitiæ est.

XII. Quocirca si quid mihi obtemperas, hoc est, theologo minime audaci, ut nonnulla jam percipisti, ita etiam ea, quæ supersunt, ut percipias, roga. Ea parte, quæ in te manet, contentus esto: altera in supernis thesauris recondita maneat. Per vitæ probitatem ascende: per purgationem, eum, qui purus est, adipiscere. Vis theologus aliquando fieri, ac divinitate dignus? Serva mandata; per Dei præcepta incede; actio enim gradus est ad contemplationem: ex corpore operam animæ nava. An quisquam est mortalium, qui ad eam sublimitatem efferrî possit, ut ad Pauli mensuram perveniat? At ille tamen videre se per speculum et ænigma dicit ⁴², tempusque afflore, quo facie ad faciem visurus sit. Tune aliis quidem in disputando sublimior? At Deo haud dubie inferior es. Tune aliis fortasse acutior et perspicacior? At certe veritate tanto posterior es, **384** quanto essentia Dei essentiam tuam antecellit. Pollicitationem habemus fore, ut aliquando tantum cognoscamus, quantum cogniti sumus ⁴³. Si fieri non potest, ut perfectam in hac vita rerum cognitionem assequamur, quid mihi reliquum est? Quid in spe positum? Regnum cælorum, procul dubio inquires. Atqui illud nihil aliud esse existimo, quam ejus, quod purissimum et perfectissimum est, adeptionem. Perfectissima porro rerum omnium est Dei cognitio. Verum eam, partim teneamus, partim, quamdiu in terra versamur, percipere studeamus, partim in futurum ævum reservemus, ut hunc laboris industriæque nostræ

⁴¹ Psal. viii, 4. ⁴² I Cor. xiii, 12. ⁴³ ibid.

(7) Ἐγὼς. In quibusdam, ἐπέγνως.

(8) Καταλαμβάνειν. Tres Colb., et Or. 4, καταλαβείν.

(9) Ἄνω. Sic plures Regg., et Colb., Coisl. 1, et Or. 1. In ed. deest.

(10) Διὰ καθάρσεως, etc. His verbis docet Gregorius, ad divinæ sapientiæ studium puritatem requiri, nec nisi qui purus est, ad Deum posse pertinere. Hinc Casaubonus in Præfatione epist. vii, sancti Gregorii Nysseni ad Eustathiam, Ambrosiam et Basilissam, hæc habet: « Non alia sententia fuit, tum aliorum veteris Ecclesiæ Patrum, tum Gregorii Nazianzeni, viri sine controversia maximi, et qui ob exquisitam rerum divinarum notitiam cum pari facundia et eruditione junctam, gloriosissimum Theologi nomen tulit. Hic igitur vir tantus gravissimum et vere gemmeum libellum, quo de divinæ sapientiæ studio disputat, ita concludit ut oportere dicat: διὰ καθάρσεως κτῆσαι τὸ καθαρόν, » per purgationem, eum, qui purus est, adipiscere. » Deinde autem iter affectantibus ad Dei divinarumque rerum notitiam, doctor fidelissimus hanc compendiarium viam

αὐτοῖς δὲ ἴσως ποτε, ὅταν ἀπολάβῃς τὸ τέλειον. Ὅψομαι γὰρ, φησί, τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου· ὡς ὑπονοεῖσθαι τὰ νῦν ὁρώμενα μὴ εἶναι τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τῆς ἀληθείας ὑδάματα· εἰ σαυτὸν οὐκ ἔγνων (7), ὅστις εἰ ὁ περὶ τούτων διαλεγόμενος, εἰ ταῦτα οὐ κατέλαβες, ὧν καὶ ἡ αἴσθησις μάρτυς, πῶς θεὸν ἀκριβῶς, ὥστε τε καὶ ὅσον ἐστίν, εἰδέναι ὑπολαμβάνεις; Πολλῆς τοῦτο τῆς ἀλογίας.

IB. Ἄλλ' εἰ τί μοι πεθῇ, τῷ μὴ θρασεῖ θεολόγῳ, τὸ μὲν κατέλαβες, τὸ δὲ καταλαμβάνειν (8) δεήθητι. Τὸ μὲν ἀγάπησον ἐν σοὶ μένον, τὸ δὲ ἐν τοῖς ἄνω (9) θησαυροῖς μενῶτω. Διὰ πολιτείας, ἀνελθε· διὰ καθάρσεως (10), κτῆσαι τὸ καθαρόν. Βούλει θεολόγος γενέσθαι ποτὲ, καὶ τῆς θεότητος ἄξιος; τὰς ἐντολὰς φύλασσε· διὰ τῶν προσταγμάτων (11) ὀδεύσον· πράξεις γὰρ ἐπιβάσις θεωρίας: ἐκ τοῦ σώματος τῆ ψυχῇ φιλοπύνησον (12). Ἀρὰ τίς ἐστὶν ἀνθρώπων, ὃς (13) ἀρθῆναι τοσοῦτον δύναται, ὥστε εἰς τὸ Παύλου μέτρον ἐλθεῖν; Ἄλλ' ὅμως φησί βλέπειν δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος, καὶ εἶναι καιρὸν, ὅτε ὕψεται πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ἄλλου μὲν (14) εἰ φιλοσοφώτερος ἐν λόγοις; Θεοῦ δὲ πάντως (15) κατώτερος. Ἄλλου μὲν τυχὸν (16) συνεπώτερος; τὸ δὲ ἀληθείας (17) τοσοῦτον λείπῃ (18), ὅσον τὸ εἶναι σου δεύτερον τοῦ εἶναι Θεοῦ. Ἐχομεν ἐπαγγελίαν γνώσεσθαι ποτε, ὅσον ἐγνώσμεθα. Εἰ μὴ δυνατόν ἐν ταῦθα ἔχειν τελείαν τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, τί μοι (19) τὸ λειπόμενον; Τί τὸ ἐλπίζόμενον; Βασιλείαν οὐρανῶν, πάντως (20) ἔρεῖς. Ἦγομαι δὲ μὴ ἄλλο τι τοῦτο εἶναι, ἢ τὸ τυχεῖν τοῦ καθαρωτάτου τε καὶ τελειωτάτου· τελειώτατον δὲ τῶν ὄντων, γνῶσις Θεοῦ. Ἄλλὰ τὸ μὲν κατάσχωμεν, τὸ δὲ καταλάβωμεν, ἕως ἔσμεν ὑπὲρ γῆς· τὸ δὲ ἐκείθεν ταμειωσόμεθα, ἵνα ταύτην σχῶμεν τῆς φιλοπονίας τὴν ἐπιχαρτίαν, ὅλην τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν ἑλλαμψίν, ἥτις ἐστὶ, καὶ οἶα, καὶ ὅση, εἰ θέμις τοῦτο εἰπεῖν, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος (21) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ostendit, ut per Domini mandata iter capessant, si ad veram sapientiam pervenire velint. Actiones namque sunt veluti gradus quibus ad cælestem veritatem ascenditur. » Βούλει θεολόγος γενέσθαι; etc.

(11) Προσταγμάτων. Or. 4, πραγμάτων.

(12) Φιλοπύνησον. Reg. Cyrpr., φιλοσφηνον.

(13) Ὅς. Sic Or. 1, et Bas. In edit., ὡς.

(14) Ἄλλου μέρ. Reg. Cyrpr., ἄλλος μὲν ἄλλου.

(15) Πάντως. Deest in Or. 1.

(16) Τυχόν. Reg. Cyrpr., εἰ τυχόν.

(17) Τὸ δὲ ἀληθείας. Or. 1, τῆς δὲ ἀληθείας.

(18) Τοσοῦτον λείπῃ. Reg. Cyrpr., τοσοῦτο λείπει.

(19) Τί μοι, etc. Billius vertendo: « id, quod restat, honore afficere, » videtur legisse, τίμα [pro τιμῇ, vel τίμα]. Sic legit Leuvenklaius, et reddit, « venerare id quod tibi deest. »

(20) Πάντως. Regg. a, bm, Or. 1, Par., ἴσως, « fortasse. » Alii, ἴσως πάντως.

(21) Καὶ τὸ κράτος. Hæc desunt in Reg. a, duobus Colb., et Or. 1.

fructum habeamus, nimirum totam sanctæ Trinitatis illuminationem, quæcunque tandem, et qualis, et quanta illa sit, si ita loqui fas est, in ipso Christo Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

385 MONITUM IN ORATIONEM XXI.

I. In hac panegyrica oratione, cujus meminit Hieronymus (22), quamque Eulogius Alexandrinus honorifice commendat (23), magni Athanasii laudes prosequitur Gregorius. Tanta siquidem erat ipsius sanctitatis fama, ut orator ipsomet exordio, se, « Athanasium laudando, virtutem laudare » profiteatur. Et certe, sanctissimum antistitem cum eximiis Veteris ac Novi Testamenti viris conferens, eum nullatenus ipsorum virtutibus imparem exhibet. « Alios enim, » inquit (n. 4), « æquavit, ab aliis paululum abfuit, nonnullos etiam antecessit. » Et deinde præcipua ipsius vitæ capita pertractans, ostendit quanta et quam præclara adversus Arii errores in Nicæna synodo præstiterit, quot exsilia ejus invicta fides subierit, quanto apparatu, quantoque hominum concursu in urbe, ab exsilio redux, exceptus fuerit; atque, ut uno verbo absolvam, tot et tam eximia Athanasii facta hæc oratio complectitur, ut, quam invictissimi hujus catholicæ fidei propugnatoris historiam conscribere optaverat, eam perditam aut non scriptam vix desiderare liceat. Plura etiam de Constantii ac Juliani imperatorum vita et moribus, de Arii audacia, dignoque ipsius impietatis exitu commemorat; et quidquid de vera ac sanctissima Trinitate sentiendum sit, Athanasii laudibus mirifice innectens, Sabellii Ariique sequaces undequaque confundit et exagitat.

II. Hanc orationem Constantinopoli habitam fuisse existimant eruditi. Sic censent Niceas et Tillemontius (24). Atque id colligitur ex his Theologi verbis (n. 5): « Neque pium, » inquit, « neque tutum est, cum impiorum hominum vita memoriæ prodatur, eximios pietatis viros silentio prætermittere; in ea præsertim civitate, quam vix etiam multa pietatis exempla servare possint; quippe quæ, ut circos et theatra, ita res quoque divinas pro ludo habeat. » Sic enim his ultimis verbis altera Roma designatur. Præterea eodem modo loquitur Gregorius in oratione xxii, *De pace* (n. 8), quam Constantinopoli pronuntiatam fuisse nemo dubitat. Hæc etiam optime consonant cum iis quæ de Constantinopoli tradunt historiæ monumenta (25). Credimus quoque dictam sexto Nonas Maii, quo die a Græcis pariter et Latinis Athanasii memoria celebratur. Constat enim, ut in Cypriani encomio testatur Gregorius, martyrum memoriam fuisse annuis ac solemnibus festis celebratam. Unde licet conjicere hanc orationem in anniversario Athanasii festo habitam fuisse. Quo autem anno, non ita perspicuum est. Si Tillemontio habeatur fides (26), is videtur annus 379. Illud tamen non ita fidenter asserimus, ut in sequentem annum differri non posse existimemus.

(22) *De script. eccles.*, ed. Bas. 1529, pag. 149.

(23) In Photii *Bibl.*, cod. ccxxvi.

(24) Tom. ix, p. 459.

(25) *Socr. Hist. lib. v, c. 7 et seq.*; *Theod. Hist. lib. iv, c. 24*; *Gregorii or. xxiiv, n. 1*.

(26) Tom. ix, p. 459.

ΛΟΓΟΣ ΚΑ'.

ORATIO XXI.

Εἰς τὴν μέγαν (27) Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας. **A 386** In laudem magni Athanasii episcopi Alexandrini.

A'. Ἀθανάσιον ἐπαινῶν, ἀρετὴν ἐπαινέσομαι. Ταυτὸν γὰρ, ἐκείνῳ τε εἰπεῖν (28), καὶ ἀρετὴν ἐπαινέσαι, ὅτι πᾶσαν ἐν αὐτῷ συλλαβὴν εἶχε τὴν ἀρετὴν, ἥ, τό γε ἀλγθέστερον εἰπεῖν, ἔχει. Θεῷ γὰρ ζῶσι πάντες οἱ κατὰ Θεὸν ζήσαντες, καὶ ἐνθὲν ἀπαλλα-

I. Athanasium laudans, virtutem laudabo. Idem enim est illum dicere, quod virtutem laudibus efferre, quoniam virtutes omnes in unum collectas tenebat, vel, ut verius loquar, tenet. Deo quippe vivunt omnes, qui secundum Deum vixerunt, etiam

(27) *Εἰς τὴν μέγαν*, etc. Reg. Chrys., Ἐγκώμιον εἰς τὴν μέγαν Ἀθανάσιον. « Encomium in magnum Athanasium. » Reg. hm., Ἐπιτάφιος λόγος εἰς Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας. « Funeris in Athanasium Alexandriæ episcopum oratio. » Verum hic titulus perperam inscribitur. « Hæc enim oratio, » juxta Nicetam, « non funeris, ut quidam existimaverunt, sed pure panegyrica est. Nullas siquidem lamentationes aut consolationes continet,

nec ad Athanasii sepulcrum pronuntiata est. Nam cum Gregorius in Constantinopolitana urbe commemoraretur, imperante Theodosio, hanc orationem conscripsit. Magnus autem Athanasius antea, Valente imperium obtinente, ad Deum migraverat. »

(28) *Εἰπεῖν*. Coisl. 1, ἐπαινεῖν, « laudare. »

« Alias, et nunc xxi. — Habita die secunda Maii anni 379.

si ex hac vita migrarint. Unde et Deus, Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob dicitur, ut viventium Deus, non mortuorum ⁴⁴. Virtutem autem laudans, Deum laudabo, a quo virtus hominibus fluit, illudque, ut per cognatam illuminationem ad eum evehantur, vel potius reducantur. Nam cum multa et magna sint, aique adeo tot et tanta, ut nemo ea sermone complecti possit, quæ nos a Deo jam habemus, jamjamque habituri sumus; maximum tamen et humanissimum est, propensio ad eum atque familiaritas. Nam quod rebus sensibilibus est sol, hoc iis, quæ animo et ratione intelliguntur, est Deus. Ille enim mundum hunc aspectabilem collustrat, hic invisibilem; ille corporis oculos ita afficit, ut lumen ipsius intueri possint, hic mentes divinas reddit. Atque ut ille, cum, et iis quæ oculorum sensu prædita sunt, et iis quæ aspectu sentiuntur, hanc vim tribuat, ut et illa videre, et hæc visu percipi possint, interim tamen ipse omnia, quæ oculis subjecta sunt, pulchritudine antecellit: eodem modo Deus, cum tam iis, quæ intelligentia utuntur, quam quæ mente et intellectu comprehenduntur, hoc asserat, ut illa et intelligant, et hæc intelligentia percipiantur, ipse tamen intelligibilium omnium summus est vertex, in quo desiderium omne consistit ac desigitur, et nequaquam supra aut omnino habebit mens ulla, quantumvis philosophica sit, et altissime tendens, ac summe curiosa. Hoc etenim rerum omnium expetendarum extremum est, quo cum pervenerimus, omnis speculatio conquiescet.

II. Cuicumque igitur terrena mole per rationem et contemplationem perrupta, solutaque **387** hac carnali, sive nubes, sive obvelatio dienda est, cum Deo commercium habere, ac purissimæ luci, quantum humanæ naturæ datum est, commisceri licebit, is duplici nomine beatus prædicari debet; tum quod hinc sursum ascenderit, tum quod deificationem illam sit consecutus, quam verum et sincerum philosophiæ studium conciliat, ac mentis supra terrenum binarium elatio, propter eam, quam in Trinitate intelligimus, unitatem. Qui autem ob animæ cum corpore conjunctionem deterior factus est, ac luto usque adeo hæsit, ut nec in veritatis radios mentis aciem intendere, nec supra inferiora hæc assurgere queat, idque cum desuper originem traxerit, et ad supera vocetur, illum hac cæcitate miserum existimo, etiamsi res hujusce vitæ illi ex animi sententia fluant, tantoque etiam miseriorum, quanto magis a secundo ac felici fluxu delu-

⁴⁴ Matth. xxi, 32.

(29) Θεός, ὡς οὐ νεκρῶν Θεός, ἀλλὰ ζώντων. «Non ut mortuorum Deus, sed viventium.» Sic Regg. plures, duo Coisl., Or. 1, etc. Deest in ed., ὡς οὐ νεκρῶν Θεός. In quibusdam legitur, ὡς οὐχ νεκρῶν Θεός.

(30) Συγγενούς. Or. 1 addit ἡμῖν.

(31) Αὐτόν. Sic Regg. a, c, d, undecim Colb., Jes., etc. In ed., αὐτό.

(32) Ἡλιοειδής... θεοειδής. «Solem videntes... Deum videntes.» Hæc utriusque vocis esse videtur significatio. Quare hic locus sic reddi potest: «ille efficit, ut corporis oculi solem videant,

hic quoque efficit, ut naturæ rationis compotes Deum videant.»

(33) Τε. Sic quatuor Regg. Deest in ed.

(34) Ἐξεί. Sic Regg. quinque, octo Colb., Coisl. 1, Pass. Ita etiam legit Billius. Combefisius tamen præfert, ἔχει, ut in editis reperitur.

(35) Προκάλυμμα. Coisl. 1 addit, διαπτύσαντι.

(36) Ἐκείσε. In nonnullis, ἐκείθεν.

(37) Τῆς. Sic quinque Regg. et Coisl. 1. Deest in edit.

aus fuerit, sibi quæ aliud quodpiam bonum, vero bono præstabilius esse persuaserit, malum utique malæ opinionis fructum decerpens, nimirum, ut vel tenebris mulctetur, vel eum tanquam ignem videat, quem ut lucem minime cognovit.

Γ'. Ταῦτα ὀλίγοις μὲν ἐπινοήθη, καὶ τῶν νῦν, A καὶ τῶν πάλαι (ὀλίγοι γὰρ οἱ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πάντες πλάσματα), νομοθέταις, στρατηγοῖς, ἱερεῦσι, προφήταις, εὐαγγελισταῖς, ἀποστόλοις, ποιμέσι, διδασκάλοις, καὶ (58) παντὶ πνευματικῷ πληρώματι καὶ συστήματι, ἐν δὲ τοῖς πᾶσι, καὶ τῷ νῦν ἐπαίνουμένῳ. Τίνας δὲ λέγω τούτους; Οἷον τὸν Ἐνῶχ ἐκείνον, τὸν Νῶε, τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἰσαάκ, τὸν Ἰακώβ, τοὺς δώδεκα πατριάρχας, τὸν Μωϋσέα (59), τὸν Ἀαρὼν, τὸν Ἰησοῦν, τοὺς Κριτὰς, τὸν Σαμουὴλ, τὸν Δαβὶδ, τὸν Σολομῶνα μέχρι τινὸς, τὸν Ἥλιαν, τὸν Ἐλισαῖον, τοὺς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας προφῆτας, τοὺς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν· καὶ (40) τὰ τελευταῖα δὲ ταῦτα τῇ τάξει, καὶ πρῶτα τῇ (41) ἀληθείᾳ, ὅσα περὶ τὴν Χριστοῦ σάρκασιν, ἥτοι πρόσληψιν, τὸν πρὸ τοῦ φωτὸς λύχρον, τὴν πρὸ τοῦ Λόγου φωνήν, τὸν πρὸ τοῦ B Μεσίτου μεσίτην, μεσίτην Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ Νέας, Ἰωάννην τὸν πᾶν, τοὺς Χριστοῦ μαθητάς, τοὺς μετὰ Χριστὸν, ἢ λαοῦ προκαθεσθέντας, ἢ διὰ λόγου φανερωθέντας, ἢ διὰ σημείων γνωρισθέντας (42), ἢ τελειωθέντας δι' αἵματος. C

Δ'. Τούτων Ἀθανάσιος, τοῖς μὲν ἡμιλλήθη, τῶν δὲ μικρὸν ἀπελείφθη, ἔστι δὲ οὗς καὶ ὑπερέσχεν, εἰ μὴ τολμηρὸν εἰπεῖν· καὶ τῶν μὲν τὸν λόγον, τῶν δὲ τὴν πράξιν, τῶν δὲ τὸ πρᾶον, τῶν δὲ τὸν ζῆλον, τῶν δὲ τοὺς κινδύνους, τῶν δὲ τὰ πλεῖω, τῶν δὲ τὰ (43) ἅπαντα μιμησάμενος, καὶ ἄλλο ἀπ' ἄλλου κάλλος λαβὼν, ὥσπερ οἱ τὰς μορφὰς μεθ' ὑπερβολῆς γράφοντες, καὶ εἰς μίαν τὴν αὐτοῦ ψυχὴν συναγαγόν, ἐν ἀρετῇ εἶδος ἐκ πάντων ἀπηκριβώσατο, τοὺς μὲν ἐν λόγῳ θεינוὺς τῇ πράξει, τοὺς πρακτικοὺς δὲ τῷ λόγῳ νικῆσας· εἰ βούλει δὲ, λόγῳ μὲν τοὺς εὐδοκίμους ἐν λόγῳ, πράξει δὲ τοὺς πρακτικωτάτους ὑπερβαλὼν· καὶ τοὺς μὲν κατ' ἀμφοτέρω μεσῶς ἔχοντας, τῷ περὶ τὸ ἕτερον ὑπερβάλλοντι· τοὺς δὲ καθ' ἕτερον (44) ἄκρους, τοὺς ἀμφοτέροις παραδραμὼν. Καὶ εἰ μέγα τοῖς προλαβούσι, τὸ παράδειγμα τούτου γενέσθαι τῆς ἀρετῆς, οὐχ ἥττον εἰς εὐφημίαν τῷ ἡμετέρῳ καλῶ, τὸ τοῖς μετ' αὐτὸν γενέσθαι παράδειγμα. D

Ε'. Πάντα μὲν δὴ τὰ ἐκείνου λέγειν τε καὶ θαυμάζειν μακρότερον ἂν εἴη τυχόν, ἢ κατὰ τὴν παρούσαν ὁρμὴν τοῦ λόγου, καὶ ἱστορίας ἔργον, οὐκ εὐφημίας· ἃ καὶ ἰδίᾳ παραδόναι γραφῇ παιδεύμα τε καὶ ἥδυσμα τοῖς εἰς ὕστερον, εὐχῆς ἔργον ἐμοί, ὥσπερ ὅν

III. Hæc paucis, iam nostræ tempestatis, quam priscis hominibus curæ ac studio fuerunt (pauci enim Dei sunt, quamvis omnes ipsius signata sint), legislatoribus, bellicis ducibus, sacerdotibus, prophetis, evangelistis, apostolis, pastoribus, doctoribus, omnique spiritali cœtui atque agmini, inter omnes autem eos huic quoque, in cuius laudem hæc a nobis habetur oratio. Quos tandem hos dico? Enoch illum, Noe, Abraham, Isaac, Jacob, duodecim patriarchas, Moysem, Aaronem, Josue, Judices, Samuelem, Davidem, Salomonem aliquantisper, Eliam, Elisæum, prophetas, qui vel captivitatem antecesserunt, vel post eam exsisterunt. Atque hæc, ordine quidem postrema, cæterum revera prima, quæ circa Christi Incarnationem, seu humanitatis assumptionem, contigerunt, nimirum lucernam illam ante Lucem, vocem ante Verbum, mediatorem ante Mediatorem, hoc est, eximium illum Joannem, qui medius inter Vetus et Novum Testamentum exstitit, Christi discipulos, eos denique, qui post Christum vel plebi præfuerunt, vel per sermonem ac doctrinam in conspicuum venerunt, vel per miracula nobilitati sunt, vel per sanguinem consummati.

388 IV. Ex his Athanasius alios exæquavit, ab aliis paululum abfuit, nonnullos etiam, nisi hoc audacius a me dictum videatur, antecessit; atque aliorum sermonem et eruditionem, aliorum actionem, aliorum mansuetudinem, aliorum zelum, aliorum dimicationem, aliorum multa, aliorum omnia imitando consecutus, atque aliud ab alio mutuatus, quemadmodum qui formas seu imagines singulari studio et elegantia pingunt, atque in unam sui ipsius animam complexus, unum ex omnibus perfectum virtutis simulacrum edidit: sic videlicet se comparans, ut et disertis actione, et rerum gerendarum facultate præditos eruditione atque eloquentia vinceret; aut si mavis, et doctrinæ gloria florentes, doctrina, et rebus gerendis aptissimos, actione superaret: atque, et iis, qui mediocrem in utroque genere laudem habebant, eo superior esset, quod in altero horum summe excelleret; et rursus,

V. Atque omnem quidem illius vitam sermone prosequi ac laudibus efferre longius fortasse fuerit, quam hujus orationis institutum ferat, ac non tam encomii opus quam historiæ; quam etiam ut posteris documento atque oblectationi futuram peculiari

(58) Καί. Sic Reg. a, bm, ph. Deest in ed.

(59) Μωϋσέα. In pluribus. Μωσεία.

(40) Καί. Deest in nonnullis.

(41) Τῇ. Sic quatuor Regg. et Combef. in edit., δῇ.

(42) Διὰ λόγου φανερωθέντας, ἢ διὰ σημείων γνωρισθέντας. Quinque Regg. et Combef., διὰ σημείων γνωρισθέντας, ἢ διὰ λόγου φανερωθέντας.

(43) Τά. Deest in quatuor Regg. et Or. 1.

(44) Καθ' ἕτερον. Coisl. 1, καθ' ἑκάτερον.

scripto mandare cumprimis optarem, quemadmodum ipse divi Antonii vitam conscripsit, monasticæ nempe vitæ præcepta sub narrationis specie tanquam lata lege promulgans. Verum cum pauca ex multis illius rebus, quæque nunc nobis, ut notiora et insigniora, ulro memoria suppediat, commemoravimus (ut simul et cupiditati nostræ satisfaciamus, et officium huic festo debitum persolvamus), plura iis, quibus ea cognita sunt, relinquemus. Neque enim alioqui pium, nec tutum est, cum impiorum hominum vita memoriæ prodatur, eximios pietate viros silentio prætermittere; idque in ea civitate, quam vix etiam multa virtutis exempla servare possint, quippe quæ, ut circos et theatra,

389 VI. Ille igitur in divinis moribus ac disciplinis statim educatus est, cum liberalibus artibus per exiguum temporis spatium tribuisset, ne videlicet huiusmodi rerum omnino rudis et ignarus, eaque nescire, quæ sibi contemnenda duxerat, videretur. Neque enim nobilem et egregiam animi indolem vanis studiis occupari sustinuit, eodemque modo affici, quo imperiti athlete, qui dum aerem plus quam corpora ferunt, præmiorum spe frustrantur. Atque, et Veteris et Novi Testamenti libros omnes ita permeditatus, ut ne unum quidem quispiam alius, non modo contemplatione, sed etiam morum ac vitæ splendore ditatur, ac mirifice utrumque connectit, catenam vere auream, et quæ a plerisque minime nequi queat: hanc nimirum rationem iniens, ut et vita duce ad contemplationem uteretur, et contemplatione vitam obsignaret. Nam et timor Domini principium est sapientiæ, velut primum quoddam incunabulum; et sapientiæ, cum timorem excesserit, atque ad charitatem nos subve-

VII. Sic porro educatus et institutus (ut nunc quoque eos oporteret, qui plebis antistites futuri, magnamque Christi corpus tractaturi sunt, secundum magnum Dei consilium ac præscientiam, quæ magnarum rerum materiam longe ante præstruit), in magnum hunc sacerdotum ordinem cooptatur, atque in eorum, qui appropinquant Deo appropinquant, numerum ascribitur, ac sacrosanctæ stationis et ordinis honore afficitur, cunctisque ecclesiasticorum graduum muneribus deinceps perfunctus (ut quæ media sunt rescem), Alexandrino populo, quod idem est ac si dixissem universo terrarum orbi, præficiatur. Neque satis constituere possum, virtutis præmium, an, ut esset Ecclesiæ fons ac vita, huiusmodi dignitatem acceperit. Hanc enim

(45) Ἀντωνίου τοῦ θεοῦ βίου ... ἐν πλάσματι διηγρήσεως. Nicetas: Σχηματισάμενος διηγρηθεὶς τὰ τοῦ θεοῦ Ἀντωνίου, κανόνας ἐξέθετο μοναδικούς. «Prætexens Antonii res gestas narrare, vitæ monasticæ regulas conscripsit.» Et Scholiasta codicis Cyprii monet cavendum, ne fictio existimetur, quod ἐν πλάσματι διηγρήσεως, «sub narrationis specie,» dicatur Athanasius Antonii vitam scripsisse, vir a mendacio remotissimus; sed Antonii vitam ab Athanasio scriptam, esse monasticæ vitæ normam ac disciplinam. «Ἐν πλάσματι, οὐχ ὅτι ἐπλάσαστο λέγει τὴν κατὰ Ἀντωνίου ἱστορίαν· μὴ λέγοιτο [εἰ γένοιτο!] ... ἀλλ' ὅ λέγει τοιοῦτον ἐστίν· Ἡ τοῦ

A ἐκείνου Ἀντωνίου τοῦ θεοῦ βίου συνέγραφε, τοῦ μοναδικοῦ βίου νομοθεσίαν, ἐν πλάσματι διηγρήσεως (45). Ὅλγῃ δὲ ἐκ πολλῶν τῶν ἐκείνου δι-
εξεληθόντες, καὶ ὅσα σχεδιάζει ἡμῖν νῦν (46) ἡ μνήμη ὡς γνωριμώτερα, ἵνα τὸν τε ἡμέτερον ἀφοσιώμεθα πόθον, καὶ τῇ πανηγύρει τὸ εὐχὴ ἐκ-
πληρώσωμεν (47), τὰ πλείω τοῖς εἰδοῖσι παρήτομεν. Οὐδὲ γὰρ ἄλλως ὅσιον, οὐδὲ ἀσφαλὲς, ἀπεθὼν μὲν βίου τιμᾶσθαι ταῖς μνήμας, τοὺς δὲ εὐσεβεῖα δι-
ενεγκόντας, σωπῇ παραπέμψασθαι (48)· καὶ ταῦτα ἐν πόλει, ἣν μόλις ἂν καὶ πολλὰ τῆς ἀρετῆς ὑποδείγματα σώσειεν, ὥσπερ τοὺς ἱππικοὺς καὶ τὰ θέατρα, οὕτω δὴ καὶ τὰ θεῖα παίζουσιν.

B **Γ'** Ἐκείνος ἐράφην μὲν εὐθὺς ἐν τοῖς θεοῖς ἤθεσι καὶ παιδεύμασιν, ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφίας, τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασιν τῶν τοιοῦτων ἀπείρους ἔχειν, μηδὲ ἀγνοεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν. Οὐδὲ (49) γὰρ ἠνέσχετο τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς καὶ φιλότιμον ἐν τοῖς ματαίοις ἀσχοληθῆναι, οὐδὲ ταυτὸν παθεῖν τῶν ἀλλήλων τοῖς ἀπείροις, οἳ τὸν αἶρα πλείω παίοντες ἢ τὰ σώματα, τῶν ἀθλῶν ἀποτυγχάνουσι. Καὶ πᾶσαν μὲν Παλαιὰν Βίβλον, πᾶσαν δὲ Νέαν ἐκμελέτησας, ὡς οὐδὲ μίαν ἑτέρος, πλουτεῖ μὲν θεωρίαν, πλουτεῖ δὲ βίου λαμπρότητα, καὶ πλέκει θαυμασίως ἀμφότερα, τὴν χρυσῇν ὄντως σειρὰν, καὶ τοῖς πολλοῖς ἄπλοχον· βίῳ μὲν ὁδηγῶ θεωρίας, θεωρίᾳ δὲ σπραγίδι βίου χρητάμενος. Ἀρχὴ τε γὰρ σοφίας φόβος Κυρίου, οἷόν τι πρῶτον σπάργανον· καὶ σοφία τὸν φόβον ὑπερβάσσει, καὶ εἰς τὴν ἀγάπην ἀναθεβάσασα, Θεοῦ φίλους ἡμᾶς καὶ υἱοὺς ἀντὶ δοῦ-
λων ἐργάζεται.

C cum timorem excesserit, atque ad charitatem nos subve-

Z' Τραφεὶς δὲ οὕτω καὶ παιδευθεὶς, ὡς εἶδει γὰ καὶ νῦν τοὺς λαοὺ προστήσεσθαι μέλλοντας, καὶ τὸ μέγα τοῦ Χριστοῦ (50) σῶμα μεταχειρίσεσθαι, κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ βουλὴν τε καὶ πρόγνωσιν, ἡ πόρρωθεν καταβάλλεται τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις, τῷ μεγάλῳ βήματι τούτῳ ἐγκαταλέγεται, καὶ τῶν ἐγγιζόντων εἰς τῷ ἐγγιζοντι Θεῷ γίνεται, καὶ τῆς ἱερᾶς ἀξιοῦται στάσεως τε καὶ τάξεως,
D καὶ πᾶσαν τὴν τῶν βαθμῶν ἀκολουθίαν διεξεληθὼν, ἵνα τὰ ἐν μέσῳ συντέμω, τὴν τοῦ (50') λαοῦ προεδρίαν πιστεύεται, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν, τῆς οἰκουμένης πάσης ἐπιστάσιον. Καὶ οὐκ ἔχω λέγειν, πότερον ἀρετῆς ἄθλον, ἢ τῆς Ἐκκλησίας πηγὴν καὶ ζωὴν, τὴν ἱερωσύνην λαμβάνει. Ἐδει γὰρ ἐκλείπουσαν ταύτην τῷ δέψει τῆς ἀληθείας, ὥσπερ τὸν Ἰσραὴλ, ποτισθῆναι, ἀγίου Ἀντωνίου βίου συγγραφῇ, νομοθεσίᾳ ἣν τοῦ μοναδικοῦ βίου, εἶν.

(46) *Nov. Deest in quinque Regg. et Or. 1.*

(47) *Ἐκπληρώσωμεν.* Unus Regg., ἐκπληρώσαντες.

(48) *Παραπέμψασθαι.* Regg. c, d, octo Colb., Or. 2, παραπέμψασθαι.

(49) *Οὐδὲ.* Sic sex Regg. et Or. 1. In ed., οὐ.

(50) *Τοῦ Χριστοῦ.* Per «Christi corpus,» intelligitur, vel «Ecclesiæ cætus,» cuius caput est Christus, vel «sacra Eucharistia.»

(50') *Interpres legisse videtur, τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας λαοῦ. Erit.*

ἥ, ὡς περ τὸν (51) Ἡλῖαν, ἐκ τοῦ χειμάρρου, κατεφυγμένης ἀνομβρίας τῆς γῆς (52), ἀναψύξαι, καὶ μικρὰ πνεύουσιν ἀναζωοποιηθῆναι, καὶ σπέρμα τῷ Ἰσραὴλ ὑπολειφθῆναι· ἵνα μὴ γενώμεθα ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα (53), ὧν περιδότης μὲν ἡ κακία, περιεσσηοτέρα δὲ ἡ ἀπώλεια, πυρὶ καὶ θεῷ κατακλυσθέντων (54). Διὰ τοῦτο ἡγέρθη κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἡδὴ κειμένοις (55), καὶ λίθος ἀκρογωνιαίος, συνδέων ἑαυτῷ τε καὶ ἀλλήλοις ἡμᾶς, ἐνεβλήθη κατὰ καιρὸν, ἡ πύρ καθαρτήριον τῆς ψαύλης ὕλης καὶ μοχθηρᾶς, ἡ πύον γεωργικὸν, ἥ τὸ κοῦφον τῶν δογμάτων καὶ τὸ βαρὺ διακρίνεται, ἡ μάχαιρα τὰς τῆς κακίας βίβλας ἐκτέμνουσα· καὶ ὁ Λόγος εὐρίσκει τὸν ἑαυτοῦ σύμμαχον, καὶ τὸ Πνεῦμα καταλαμβάνει τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ πνεύοντα.

Η'. Οὕτω μὲν οὖν καὶ διὰ ταῦτα, ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντός, οὐ κατὰ τὸν ὕστερον νικήσαντα πονηρὸν τύπον, οὐδὲ φονικῶς τε καὶ τυραννικῶς, ἀλλ' ἀπόστα λικῶς τε καὶ πνευματικῶς, ἐπὶ τὸν Μάρκου θρόνον ἀνάγεται, οὐχ ἥττον τῆς εὐσεβείας, ἢ τῆς προεδρίας (56) διάδοχος· τῇ μὲν γὰρ πολλοστὸς ἀπ' ἐκείνου, τῇ δὲ εὐθὺς μετ' ἐκείνου εὐρίσκειται· ἦν δὲ καὶ κυρίως ὑποληπτέον διαδοχῇν. Τὸ μὲν γὰρ ὁμόγνωμον καὶ ὁμόθρονον, τὸ δὲ ἀντιδοξον καὶ ἀντιθρόνον· καὶ ἡ μὲν προσηγορίαν (57), ἡ δὲ ἀλήθειαν ἔχει διαδοχῆς. Οὐ γὰρ ὁ βιασάμενος, ἀλλ' ὁ βιασθεὶς διάδοχος· οὐδὲ ὁ παρνομήσας, ἀλλ' ὁ προβληθεὶς ἐνόμωμος· οὐδὲ ὁ τάναντία δοξάζων, ἀλλ' ὁ τῆς αὐτῆς πίστεως· εἰ μὴ οὕτω τις λέγοι διάδοχον, ὡς νόσον ὑγίειας (58), καὶ φωτὸς σκότος, καὶ ζάλην γαλήνην, καὶ συνέσεως ἑκστασιν.

contraria dogmata tenet, sed qui eadem fide præditus est; nisi quis fortasse ita successorem dicat, quemadmodum morbum sanitati, et tenebras luci, et tempestatem tranquillitati, et mentis alienationem prudentiæ succedere dicimus.

Θ'. Ἐπεὶ δὲ οὕτω προβάλλεται, οὕτω καὶ τὴν ἀρχὴν (59) διατίθεται. Οὐ γὰρ ὁμοῦ τε καταλαμβάνει τὸν θρόνον, ὡς περ οἱ τυραννίδες τινὰς, ἢ κληρονομίαν παρὰ δόξαν (60) ἀρπάζαντες, καὶ ὑβρίζει διὰ τὸν κόρον. Ταῦτα γὰρ τῶν νόθων καὶ παρεγγράπτων ἱερέων (61) ἐστὶ, καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος ἀναξίω· οἱ μὴδὲν τῇ ἱερωσύνῃ προεισνεγκόντες, μὴδὲ τοῦ καλοῦ προταλαιπωρήσαντες, ὁμοῦ τε μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς εὐσεβείας ἀναδείκνυνται, καὶ πρὶν καθαρθῆναι καθαίρουσι· χθὲς ἱερόσυλοι, καὶ σήμερον ἱερεῖς· χθὲς τῶν ἀγίων ἔξω, καὶ μυσταγωγοὶ σήμερον· παλαιοὶ τὴν κακίαν, καὶ σχέδιοι τὴν εὐσέβειαν·

A oportebat, veritatis siti languentem ac prope conlectam, Ismaelis instar, potione refici, aut, velut Eliam, retriggerata per siccitatem terra, e torrente refocillari, paululumque spirantem ad vitam revocari, ac semen Israeli relinqui; ne ut Sodoma et Gomorrha efficeremur, quarum celebris quidem est improbitas, celebrior autem interitus, incolis nempe igni et sulphure oppressis atque obrutis. Propterea nobis jam jacentibus cornu salutis erectum est, lapisque angularis, nos, et sibi, et inter nos constringens, opportune **390** injectus est, aut ignis male et vitiosæ materiæ purgator, aut rusticum ventilabrum, quo, inter dogmata, levia a gravibus discernuntur, aut gladius vitii radices excindens: atque adeo Verbum belli socium invenit, et Spiritus B hominem, qui pro se spiret, nanciscitur.

VIII. Sic igitur, atque ob eas causas, totius populi suffragiis, non autem secundum pravum exemplum, quod postea inolevit, neque per vim ac cædem, sed apostolico et spirituali modo ad Marci thronum evehitur, non minus pietatis quam sedis successor; tempore quidem ab eo remotissimus, pietate autem illi proximus invenitur; quæ quidem proprie successio existimanda est. Nam qui eandem fidei doctrinam profitetur, ejusdem quoque throni socius est: qui autem contrariam sententiam tuetur, adversarius quoque in throno censeri debet. Atque hæc quidem nomen, illa vero rem ipsam et veritatem habet successionis. Neque enim C qui per vim irrupit, successor habendus est, sed qui vim perpressus est: nec qui leges violavit, sed qui modo legibus consentaneus creatus est: nec qui

IX. Posteaquam autem ad hunc modum præsul designatus est, ad hunc quoque protinus modum imperium administrat. Non enim simul atque ad thronum pervenit, velut qui tyrannidem quamdam aut hæreditatem præter spem arripuerunt, statim ob saturitatem in petulantiam prorupit; hoc enim adulterinorum sacerdotum est, et eorum qui obrepserunt, quique munere quod profitentur, indigni sunt: qui cum nihil prius ad sacerdotium attulerint, nullas ærumnas virtutis causa pertulerint, discipuli simul magistrique pietatis creantur, aliosque ante purgant, quam ipsi purgati fuerint: heri

(51) Τόν. Deest in pluribus codd.

(52) Κατεψυγμένης ... τῆς γῆς. Coisl. 1 et Par., κατεψυγμένην τὴν γῆν.

(53) Καὶ Γόμορρα. Reg. Cypr., καὶ τὰ τῆς Γόμορρας πάθωμεν.

(54) Κατακλυσθέντων. In quibusdam, κατακλυσθέντων.

(55) Ἡδὴ κειμένοις. Sic Regg. plures, Coisl. 2, Pass. Sic etiam legunt Nicet. et Bill. In ed. Par., ἡδὴ κειμένοις, « injuria affectis. »

(56) Προεδρίας. Or. 1 addit, ἐκείνου, « non minus pietatis, quam sedis illius successor. »

D (57) Καὶ ἡ μὲν προσηγορία, etc. Reg. a, καὶ ἡ μὲν προσηγορία, ἡ δὲ ἀλήθεια ἐδείχθη διαδοχῆς.

(58) Ὑγίειας. Reg. bm, ὑγίειας.

(59) Ἀρχήν. Nicetas, ἀξίαν, « sic munere fungitur. »

(60) Παρὰ δόξαν. Reg. pb, Bas., Till., παράδοξον.

(61) Ἱερέων. Billius, « Præsulum. » Non male; hic namque agitur « de adulterinis sacerdotibus, » qui, nulla virtute, imo cum multis vitiis, « ad thronum perveniunt. »

sacrilegi, hodie sacerdotes; heri, profani, hodie sacrarum antistites; veteres vitio, pietate rudēs et recentes; quod gratiae ac favoris humani, non Spiritus opus est; qui cum cætero omnia violenter pervaserint, ad extremum ipsam quoque pietatem tyrannide premunt: quorum non mores dignitati, sed dignitas **391** moribus fidem astruit, ordine admodum præpostero: qui denique plura pro suis, quam pro populi ignorantibus, sacrificia debent; ac prorsus duorum alterum peccant, vel quia venia ipsi opus habent, ultra modum aliis ignoscentes, ut sic vitium non modo non reprimatur, sed etiam doceatur, vel quia imperii acerbitate peccata sua obtegunt: quorum utrumque fugiens Athanasius, vita quidem sublimis erat, verum animo humilis: atque ea quidem virtute, ut nemo ad eam aspirare posset, cæterum ea comitate, ut ad ejus congressum facilis omnibus aditus pateret, mansuetus, ab ira alienus, ad miserationem propensus, sermone jucundus, moribus jucundior, facie angelicus, animo magis angelicus; in increpando placidus, in laudando erudiendi vim habens; sic utrumque temperans, ut neutrum horum per immoderationem labefactaret, verum et increpatio paternam charitatem, et laudatio imperio dignam gravitatem obtineret; nec aut mollior dissoluta, aut severitas rigida et tetrica esset; quin potius illa facilitatis et benignitatis, hæc prudentiæ nomen haberet, utraque vero sapientiæ laudem consequeretur; ita denique se comparans, ut nec sermone, propter mores abunde ad institutionem sufficientes, magnopere opus haberet; nec rursus, propter vim facultatemque dicendi, virga admodum egeret; sectione porro multo minus, ob virgam moderate ferientem.

X. Quid autem vobis hominem describere attinet? Hunc Paulus antevergens depinxit; sive cum pontificem illum magnum, qui cælos penetravit⁴⁶, deprædicat (huc enim usque progredi non dubitabit oratio, cum Scriptura eos, qui secundum Christum vivunt, pro Christis agnoscat); sive cum Timotheo, in epistola quam ad eum scribit, leges imponit, eum, qui Ecclesiæ antistes futurus est, sermone fingens atque informans⁴⁷. Nam si legem eam, velut regulam quandam, ei, qui ab his rebus laudatur, admoveris, quam recta ea sit, liquido perspicies. Agite igitur, ac mecum laudationis munus suscipite. Nam circa orationem laboro, ac multa quidem prætermittere cupio; verum alias ab alio detineor, neque, quod præcellit, reperire queo, velut in corpore undequaque æquali atque eleganti. Mihi enim, ut quidque occurrit, ita pulchrius ac præstantius videtur, et orationem ad se rapit. Facite igitur, quicumque laudum illius præcones ac testes estis, ut virtutes illius inter vos partiamini, ac præclarum **392** certamen inter vos ineatis, viri

⁴⁶ Hebr. ix, 7. ⁴⁷ Hebr. iv, 14. ⁴⁸ I Tim. iii, 2 sqq.

(62) Γαληνός ... παιδευτικός. Regg. plures optima nota, γαληνός ... παιδευτικός. «Placide increpando, laudando salubriter.»

(63) Φιλοσοφία. Nicetas, ἀρετήν, «virtutem.»

(64) Καλεῖν ἢ Γραφή. Hæc desunt in Regg. a, d, et Bas.

(65) Πρὸς αὐτόν. Deest in Reg. d.

(66) Ἐπισκοπός. Coisl. 2, aliique, τῆς ἐπισκο-

A δ' ἔργον χάριτος ἀνθρωπίνης, οὐ τῆς τοῦ Πνεύματος· οἱ, ὅταν πάντα διεξέλθωσι βιαζόμενοι, τελευταῖον τυραννοῦσι καὶ τὴν εὐσέβειαν· ὡς οὐχ ὁ τρόπος τὸν βαθμὸν, ὁ βαθμὸς δὲ τὸν τρόπον πιστεύεται, παρὰ πολὺ τῆς τάξεως ἐναλλαττομένης· οἱ πλείους ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἢ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων, τὰς θυσίας ὀφείλουσι· καὶ πάντως τῶν δύο τὸ ἕτερον ἀμαρτάνουσιν, ἢ τῷ δεῖσθαι συγγνώμης, ἀμετρα συγγνώσκοντες, ὡς ἂν μήτε ἀνακόποιο κακία, ἀλλὰ καὶ διδάσκειτο, ἢ τῇ τραχύτητι τῆς ἀρχῆς, τὰ ἑαυτῶν συγκαλύπτοντες. Ἄν οὐδὲτερον ἐκείνος· ἀλλ' ἦν ὑψηλὸς μὲν τοῖς ἔργοις, ταπεινὸς δὲ τῷ φρονήματι· καὶ τὴν μὲν ἀρετὴν ἀπρόσιτος, τὴν ἐντυχίαν δὲ καὶ λίαν εὐπρόσιτος, πρῶτος, ἀόργητος, συμπαθὴς, ἡδύς τὸν λόγον, ἡδίων τὸν τρόπον, ἀγγελικὸς τὸ εἶδος, ἀγγελικώτερος τὴν διάνοιαν, ἐπιτιμῆσαι γαληνός, ἐπαινεῖσαι παιδευτικός (62)· καὶ μηδέτερον τῶν καλῶν τῇ ἀμετρίᾳ λυμνήσασθαι, ἀλλὰ ποιεῖσαι καὶ τὴν ἐπιτιμῆσιν πατρικὴν, καὶ τὸν ἐπαινον ἀρχικόν· μήτε τὸ ἀπαλὸν ἔκλυτον, μήτε στυφὸν τὸ αὐστηρόν· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐπιεικίαν, τὸ δὲ φρόνησιν, καὶ φιλοσοφίαν (63) ἀμφοτέρω· ἐλάχιστα μὲν λόγου διὰ τὸν τρόπον δεόμενος ἀρχοῦντα πρὸς παιδαγωγίαν· ἐλάχιστα δὲ βάθρου διὰ τὸν λόγον· ἔτι δὲ ἐλάττω τομῆς, διὰ τὴν ῥάβδον μετρίως πλήττουσαν.

C P. Τί ἂν ὅμιν ἀναξωγραφολήν τὸν ἄνδρα; Παῦλος προλαβὼν ἔγραψε· τοῦτο μὲν, ἐν οἷς τὸν ἀρχιερεῖα τὸν μέγαν, τὸν διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς ἀνυμνεῖ (τολμήσει γάρ μοι καὶ μέχρι τούτων ὁ λόγος, ἐπειδὴ Χριστοὺς οἷδε καλεῖν ἢ Γραφῇ (64) τοὺς ζῶντας κατὰ Χριστόν)· τοῦτο δὲ, ἐν οἷς Τιμοθέῳ πρὸς αὐτὸν (65) γράφων νομοθετεῖ, τυπῶν τῷ λόγῳ τὸν ἐπισκοπῆς (66) προσηγόμενον. Εἰ γὰρ ὡς κανὼνα τὸν νόμον παραδείξῃ τῷ ταῦτα ἐπαινουμένῳ, γνώσῃ σαφῶς τὴν εὐθύτητα. Δεῦρο δὲ συμπανηγυρισάτε μοι περὶ τὸν λόγον κάμνοντι, καὶ τὰ μὲν πλείω παρατρέχειν ἐθέλοντι, ἄλλοτε δὲ ὑπ' ἄλλου κατεχομένῳ, καὶ οὐκ ἔχοντι τὸ νικῶν (67) εὐρεῖν, ὥσπερ ἐν σώματι πανταχόθεν ἴσῳ τε καὶ καλῷ· ἀεὶ γάρ μοι τὸ προσπεσὸν κάλλιον φαίνεται, καὶ τοῦτο συναρπάζει τὸν λόγον. Δεῦρο οὖν μοι διέλεσθε (68) τὰ ἐκείνου καλὰ, ὅσοι τῶν ἐκείνου ἐπαινέται· καὶ μάρτυρες, καὶ ἀγῶνα καλὸν ἀγωνίσασθε πρὸς ἀλλήλους, ἄνδρες ὁμοῦ καὶ γυναῖκες, νεανίσκοι καὶ παρθένοι, πρεσβῦται (69) μετὰ νεωτέρων, ἱερεῖς καὶ λαὸς, οἱ μοναχικοὶ καὶ μιγάδες, οἱ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἀκριβείας, ὅσοι

πῆς.

(67) Νικῶν. Jes., νικᾷν.

(68) Μοι διέλεσθε. Deest μοι in Reg. ph. In aliis autem, πρὸ διέλεσθε, legitur, διέλεθε, «enarratis.»

(69) Πρεσβῦται. Reg. hu, et Combef., πρεσβύτεροι, «senes cum junioribus.»

τῆς θεωρίας, καὶ ὅσοι τῆς πράξεως. Ὁ μὲν ἐπαινείτω τὸ ἐν νηστείαις καὶ προσευχαῖς, ὅσον ἀσώματόν τε καὶ αὔλον· ὁ δὲ τὸ ἐν ἀγρυπνίαις τε καὶ ψαλμωδίαις εὐττονόν τε (70) καὶ ἀήτητον· ἄλλος τὸ ἐν προστασίᾳ τῶν δεομένων, ἄλλος τὴν πρὸς τὸ ὑπερέχον ἀντιτυπίαν (71), ἢ πρὸς τὸ ταπεινὸν συγκατάβασιν. Αἱ παρθέναι, τὸν νυμφαγωγόν· αἱ ὑπὸ ζυγόν, τὸν σωφρονιστήν· οἱ τῆς ἐρημίας, τὸν περρωτήν (72)· οἱ τῆς ἐπιμιξίας, τὸν νομοθέτην· οἱ τῆς ἀπλότητος, τὸν ὀδηγόν· οἱ τῆς θεωρίας, τὸν θεολόγον· οἱ ἐν εὐθυμίας (73), τὸν χαλινόν· οἱ ἐν συμφοραῖς, τὴν παράκλησιν· τὴν βακτηρίαν, ἢ πολιὰ· τὴν παιδαγωγίαν, ἢ νεότης· ἢ πενία, τὸν ποριστήν (74)· ἢ εὐπορία, τὸν οἰκονόμον. Δοκοῦσι μοι καὶ χῆραι τὸν προστάτην ἐπαινέσασθαι καὶ ὀρφανοὶ, τὸν πατέρα· καὶ πτωχοὶ, τὸν φιλόπτωχον· καὶ τὸν φιλόξενον, οἱ ξένοι· καὶ ἀδελφοί, τὸν φιλάδελφον· οἱ νοσοῦντες, τὸν ἱατρὸν, ἣν βούλει νόσον καὶ ἱατρείαν· οἱ ὑγιαίνοντες, τὸν φύλακα τῆς υγείας (75)· οἱ πάντες, τὸν πᾶσι πάντα γινόμενον (76), ἵνα κερδάνῃ τοὺς πάντας, ἢ πλείονας. pauperes, pauperum studiosum; et peregrini, hospitalē, et fratres, fratrum amantem; ægrotantes, medicum, idque cujuscunque morbi ac medicamenti volueris; sani, valetudinis custodem; omnes denique eum, qui omnia omnibus factus est, ut omnes, vel quam plurimos lucrificeret ⁴⁸.

ΙΑ'. Ταῦτα μὲν οὖν, ὅπερ εἶπον, ἄλλοι θαυμάζονται τὰ καὶ ἀνυμνεῖσθαι, οἷς σχολὴ τὰ μικρὰ τῶν ἐκείνου θαυμάζειν. Μικρὰ δὲ ὅταν εἰπω, αὐτὸν ἑαυτῷ συγκρίνων λέγω, καὶ τὰ ἐκείνου τοῖς ἐκείνου παρεξετάζων (οὐ γὰρ δεδόξασται (77) τὸ δεδοξασμένον, καὶ ἢ λίαν λαμπρὸν, ἐνεκεν (78) τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης, ὥσπερ ἠκούσαμεν)· ἐπεὶ καὶ ὀλίγα τῶν τοῦτου, ἐτέροις αὐτάρχῃ πρὸς εὐδοκίμωσιν. Ἡμῖν δὲ (οὐ γὰρ ἀνεκτὸν καταλείπουσι (79) τὸν λόγον, διακονεῖν τοῖς ἐλάττωσιν), ἐπ' αὐτὸ τι· κυριώτατον (80) τῶν ἐκείνου τραπεῖον. Θεοῦ δὲ ἔργον, ὅπερ οὐ καὶ ὁ λόγος, εἰπεῖν τι τῆς ἐκείνου μεγαληγορίας καὶ ψυχῆς ἄξιον.

Deo vero, cujus causa hunc quoque sermonem instituiamus, acceptum referendum erit, si quidpiam dixerimus, quod illius grandiloquentiæ animique

IB'. Ἦν ὅτε ἤκμαζε τὰ ἡμέτερα, καὶ καλῶς εἶχεν, ἦν ἡ καὶ τὸ μὲν περιττὸν τοῦτο, καὶ κατεργασμένον τῆς θεολογίας καὶ ἐντεχνον, οὐδὲ πάροδον εἶχεν εἰς τὰς θείας αὐλὰς, ἀλλὰ ταυτὸν ἦν ψήφοις τε παίζειν, τὴν ὅψιν κλεπτοῦσαις τῷ τάχει τῆς μεταθέσεως, ἢ κατορχεῖσθαι τῶν θεατῶν παντοίως καὶ ἀνδρογύνοις λυγίσμασι, καὶ περὶ Θεοῦ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον καὶ (81) περιεργον· τὸ δὲ ἀπλοῦν

⁴⁸ I Cor. ix, 22. ⁴⁹ II Cor. iii, 10.

(70) *Τε*. Deest in quinque Regg. et Or. 1.

(71) *Πρὸς τὸ ὑπερέχον ἀντιτυπίαν*. « Ut elatis restiterit, » id est, « Præcellentibus, Imperatoribus, Præfectoribus, pietatis ac fidei hostibus, Hæreticis, Ethnicis, etc. »

(72) *Τὸν περρωτήν*. « Alas addentem, sublimi votatu excitantem. »

(73) *Εὐθυμίας*. Jes., εὐθυμία.

(74) *Τὸν ποριστήν*. « Qui victui necessaria subministrat. »

(75) *Υγείας*. Duo Regg., υγείας.

(76) *Γινόμενον*. Quatuor Regg., Or. 2, Comb., γινόμενον.

(77) *Οὐ γὰρ δεδόξασται*, etc. Alludit Theologus ad hæc verba Apost. II Cor. iii, 10 : « Nam nec

A simul et feminæ, adolescentes et virgines, senes et juvenes, sacerdotes et populus, monachi et in sodalitia viventes, qui simplicitatis alumni estis, et qui exactioris vitæ studiosi, omnes denique, quorum vita, vel in contemplatione, vel in rebus gerendis versatur. Ille illius, velut corpore vacantis ac materiæ expertis, in jejuniis atque orationibus assiduitatem laudibus evehat, ille insuperabilem in vigiliis ac psalmodiis vigorem. Alius egentium curam et præsidium, alius, ut vel superbis et elatis restiterit, vel ad humiles se demiserit, narret. Virgines pronubum laudent; quæ matrimonii iugo constrictæ sunt, moderatorem; qui solitariam vitam agunt, excitatorem et erectorem; qui in sodalitia vivunt, legislatorem; simplices, deductorem; speculationi dediti, theologum; præcipientes, frenum; calamitosi, consolatorem; canities, baculum; juvenus, prædagogum; paupertas, largitorem; divitiæ, dispensatorem. Quin mihi videntur, et viduæ patronum laudaturæ, et pupilli, patrem; et hospitalē, et fratres, fratrum amantem; ægrotantes, medicum, idque cujuscunque morbi ac medicamenti volueris; sani, valetudinis custodem; omnes, vel quam plurimos lucrificeret ⁴⁸.

XI. Hæc igitur, ut diximus, alii mirentur et prædicent, quibus tantum otii suppetit, ut exiguas illius virtutes laudibus prosequantur. Exiguas porro cum dico, ipsum secum comparans dico, ipsiusque virtutes cum ipsius virtutibus conferens (neque enim id quod glorificatum est, glorificatum est ⁴⁹, etiam si valde sit splendidum, propter exuberantem gloriam, velut litteris sacris prodium est); alioqui pauca etiam illius ornamenta ejusmodi sunt, ut ad nominis celebritatem aliis abunde esse queant. Nobis autem (nec enim ferendum est, nos, relicto verbo, rebus levioris momenti ministrare), ad id, quod laudum ipsius caput est, convertenda est oratio instituiamus, acceptum referendum erit, si quidpiam virtuti respondeat.

393 XII. Fuit quondam tempus, cum res nostræ florerent, ac præclare se haberent, cum nimium superflua hæc, et verborum lepore atque arte fucata tractandæ theologiæ ratio, ad divinas caulas ne aditum quidem habebat : verum idem erat calculus ludere, inversionis celeritate oculorum oblitum fallentibus, aut omnigenis et lascivis corporis flexibus spectatores ludificari, quod novi quidpiam

glorificatum est, quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam, » etc. Ea siquidem ad Athanasii laudes accommodans, significat illius virtutes, quas prius per congeriem enumeraverat, quamvis maxima laude dignæ sint, parvas tamen haberi posse, si cum iis, quas mox allaturus est, comparentur.

(78) *Ἐνεκεν*. Plures codd., εἵνεκεν.

(79) *Καταλείπουσι*. Reg. d, Or. 1, Combef., καταλείπουσι. Alludit Gregorius ad hæc Petri verba, Act. vi, 2 : « Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, et ministrare mensis. »

(80) *Κυριώτατον*. Par., καιριώτατον.

(81) *Καινότερον καὶ*. Hæc desunt in plerisque codd.

ac curiosi de Deo vel dicere vel audire: simplex A contra ingenuusque sermo atque doctrina, pietas existimabatur. Verum posteaquam Sexti, et Pyrrhones, et contradicendi libidine incitata lingua, velut gravis quidam ac malignus morbus, in Ecclesiis nostras magno nostro malo irrepserunt, ac nugacitas doctrinae atque eruditionis opinionem tulit quodque Actuum liber de Atheniensibus narrat⁸², ad nihil aliud vacamus, quam ut novi aliquid dicamus vel audiamus. O quis Jeremias confusionem nostram caliginemque deplorabit? Ipse solus lamentationes calamitatibus exaequare novit.

XIII. Huic furori Arius quidem ille, a furore nomen habens, initium dedit; qui etiam petulantis et effrenatae linguae poenas expendit, in oliscenis et impuris locis exsinctus, atque orationis, non morbi, viribus oppressus, ac Judae instar⁸³ ob eandem Verbi prodicionem disruptus. Verum alii hunc morbum excipientes, impietatis artem condiderunt, nimirum qui divinitatem Ingenito circumscribentes, non modo genitum, sed etiam procedentem, divinae naturae finibus exturbant, nominis tantum societate Trinitatem honorantes, imo ne hoc quidem ipsi integrum conservantes. At non eodem modo beatus ille, et vere homo Dei, ac magna veritatis tuba. Quin potius, cum illud perspectum haberet, et tria haec in numerum unum contrahere, impii erroris esse, novique dogmatis Sabellii, qui primus divinitatis contractionem excogitavit: et rursus tria, quantum ad naturam, distrahere, nihil aliud esse, quam portentosam divinitatis sectionem introducere; hanc rationem tenuit, ut unum, quantum ad divinitatem, pulchre servaret, et tria, quantum ad proprietates, pie doceret, nec aut per unum deitatem confunderet, aut per tria distraheret, sed utramque partem inclinationem et oppositionem vitans.

XIV. Atque idcirco primum in sancto 394 Concilio Nicenae habito, atque illo trecentorum et duodeviginti lectissimorum virorum numero quos Spiritus sanctus in unum coegerat, quantum in ipso fuit, morbum compressit; nondum ille quidem in episcoporum numerum allectus, verum primas tenens inter eos qui convenerant. Nam is tum rerum status erat, ut non minus virtute, quam graduum dignitate, honoris praestantia censeretur. Deinde cum hoc malum pravi illius folliis jam excitatum atque inflammatum esset, majoremque orbis partem invaderet (hic enimvero tragodiae

⁸² Act. xvii, 21. ⁸³ Act. i, 18.

(82) *Σέξτοι καὶ Πύρρωνες*. Sextus et Pyrrho erant philosophi, caeteris omnibus philosophis oppositi, qui, aliorum placita impugnant, nihil certi esse contendebant.

(83) *Καυρότερον*. Coisl. 1, κενὸν καὶ ἀνώνητον, «vanum et inutile.»

(84) *Ὀδυρεῖται*. Sic Tillem. Combef., ὀδύρατο, «deploraverit.» Alii, ὀδύρεται.

(85) *Εὐχῆς ἔργον*. «Orationis viribus.» Theodoretus, lib. 1, c. 4 narrat quomodo Arius, orante Alexandro Constantinopolitano praesule, miserabiliter interierit.

(86) *Καιροτομία*. Coisl. 1 addit, ἴδιον. «Proprium invectae novitatis a Sabellio.»

τε καὶ εὐγενὲς τοῦ λόγου, εὐσέβεια ἐνομιζέτο. Ἀφ' οὗ δὲ Σέξτοι, καὶ Πύρρωνες (82), καὶ ἡ ἀντίθετος γλῶσσα, ὥσπερ τι νόσημα δεινὸν καὶ κακὴν ὄψιν, ταῖς Ἐκκλησίαις ἡμῶν εἰσεφθάρη· καὶ ἡ φιλαρτία παιδευσίς ἔδοξε, καὶ, ὃ φησι περὶ Ἀθηναίων ἡ βίβλος τῶν Πράξεων, εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαιροῦμεν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον (83). Ὡς τίς Ἱερεμίας ὀδυρεῖται (84) τὴν ἡμετέραν σύγχυσιν καὶ σκοτομάιναν, ὁ μόνος εἰδὼς ἐξίσουν θρήνους πάθει!

II. Ταύτης τῆς λύσεως ἤρξατο μὲν Ἀρειος, ὁ τῆς μανίας ἐπώνυμος, ὃς καὶ δίκην ἔδωκεν ἀκολάστου γλώσσης, τὴν ἐν βεβήλοις τόποις κατάλυσιν, εὐχῆς ἔργον (85), οὗ νόσου γενόμενος, καὶ τὴν Ἰουδα ῥῆξιν ὑποστὰς, ἐπ' ἰσὴν προδοσίᾳ τοῦ Λόγου. Διαδεξάμενοι δὲ ἄλλοι τὴν νόσον, τέχνην ἀσεβείας ἐδημιούργησαν· οἱ, τῷ ἀγεννήτῳ τὴν θεότητα περιγράφαντες, τὸ γεννητὸν, οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκπορευτὸν ἐξώρισαν τῆς θεότητος, ἐνόματος κοινωνία μόνον τὴν Τριάδα τιμήσαντες, ἢ μηδὲ τοῦτο αὐτῇ τηρήσαντες. Ἀλλ' οὐχ ὁ μακάριος ἐκείνος, καὶ ὄντως ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, καὶ μεγάλη σάλπιγξ τῆς ἀληθείας. Ἀλλ' εἰδὼς, τὸ μὲν εἰς ἀριθμὸν ἓνα τὰ τρία συστέλλειν, ἀθεότητος ὄν, καὶ τῆς Σαβελλίου καινοτομίας (86), ὃς πρῶτος θεότητος συστολὴν ἐπενόησε· τὸ δὲ τὰ τρία διαίρειν φύσει, κατατομὴν θεότητος ἐκφυλόν· καὶ τὸ ἐν καλῶς ἐτήρησε, θεότητι γάρ· καὶ τὰ τρία εὐσεβῶς ἐδίδαξεν, ἰδιότησι γάρ· οὐτε τῷ ἐν συγγέας, οὐτε τοῖς τρισὶ διαστήσας, ἀλλ' ἐν ὅροις μέινας τῆς εὐσεβείας, τῷ φυγεῖν τὴν ἀμετρον ἐπὶ θάτερα κλίειν τε καὶ ἀντίθεσιν.

intra pietatis metas consisteret, immodicam in vitans.

ΙΔ'. Καὶ διὰ τοῦτο πρῶτον μὲν ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν ἀγίᾳ (87) ταυτὴ συνόδῳ, καὶ τῷ τῶν τριακοσίων ὁκτὼ καὶ δέκα ἀριθμῷ ἀνδρῶν λογάδων (88), οὓς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς ἓν ἤγαγεν (89), ὅσον ἦν ἐπ' αὐτῷ, τὴν νόσον ἔστησεν· οὕτω μὲν τεταγμένος ἐν ἐπισκόποις, τὰ πρῶτα δὲ (90) τεταγμένος τῶν συνεληλυθότων· καὶ γὰρ ἦν ἀρετῆς οὐχ ἥττον ἢ βαθμῶν ἢ προτίμησις. Ἐπειτα τοῦ κακοῦ ριπυσθέντος ἤδη ταῖς αἰραῖς τοῦ πονηροῦ, καὶ τὸ πλεῖον ἐπιλαμβάνοντος (ἐνταῦθά μοι καὶ τὰ δράματα, ὧν πᾶσα μικρὸν πλήρης γῆ τε καὶ θάλασσα), πολὺς μὲν περὶ αὐτὸν ὁ πόλεμος, ὡς γενναῖον προ-

(87) Ἀγία. Deest in quinque Reg. et Or. 1.

(88) Καὶ τῷ τῶν τριακοσίων ὁκτὼ καὶ δέκα ἀριθμῷ ἀνδρῶν λογάδων. Sic Coisl. 1, duo Colb., Par., Jes. Haec etiam a Billio reddita, licet in Graecis omissa. In ed., καὶ τῷ τῶν λογάδων ἀριθμῷ. Caetera desunt.

(89) Ἦγαγεν. Coisl. 1 et Par., συνήγαγεν.

(90) Τὰ πρῶτα δέ, etc. Billius: «verum primi inter eos, qui simul cum ipsis eo perrexerant, ordinis.» Per hanc interpretationem conjicit Billius Athanasium, non inter ipsos concilii Patres, sed inter secundi ordinis theologos primas tenuisse. Nicetas vero aliter interpretatur, et innuit Athanasium sedisse, ἐν τοῖς πρωταγωνισταῖς εὐσεβείας,

στάτην τοῦ Λόγου· (πρὸς γὰρ τὸ ἀντιτείνειν μάλιστα ἡ παράταξις, καὶ ἄλλοθεν ἄλλο τι τῶν δεινῶν περιβρέον (91)· εὐρέτις (92) γὰρ κακῶν ἢ ἀσέβεια, καὶ λίαν τολμηρὸν εἰς ἐγγείρησιν· πῶς δὲ ἀνθρώπων ἐμελλόν φεῖδυσθαι, οἱ θεότητος μὴ φεισάμενοι;) μία δὲ προσβολὴ καὶ (93) χαλεπωτάτη. Συνεισφέρει τι καὶ αὐτὸς τῇ δράματι· ἀλλὰ μοι παρητήσθω (94) τὸ φίλον ἔδαφος ἡ πατρίς· οὐ γὰρ τῆς ἐνεγκούσης, ἀλλὰ τῶν προσλομένων (95) ἡ πονηρία. Ἡ μὲν γὰρ ἱερὰ τε καὶ πᾶσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ γνώριμος· οἱ δὲ ἀνάξιοι τῆς τεκούσης αὐτοῦς Ἐκκλησίας. Φύσθαι δὲ καὶ ἐν ἀμπελῇ (96) βάτον ἡκούσατε· καὶ Ἰούδας, τῶν μαθητῶν εἰς, ὁ προδότης.

tam velim: improbitas enim, non patriæ, sed iis, qui animi inductione ipsam elegerunt, assignanda est. Illa enim quippe sacra, et apud omnes pietatis laude clara et illustris est; hi autem Ecclesia matre indigni. Porro in vinea quoque spinam nasci audistis²¹: ac Judas, qui in discipulorum numero erat, proditor fuit²².

ΙΕ'. Εἰσὶ μὲν οὖν, οἳ μὴδὲ τὸν δόμνυμον (97) ἐμοὶ τῆς αἰτίας ἀφιᾶσιν· ὅς κατὰ παιδεύσεως ἔρωτα, τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιδημῶν τότε πόλει, καὶ πάσης παρ' αὐτοῦ τυχὼν δεξιώσεως, ἴσα καὶ παίδων ὁ τιμωτάτος, καὶ τῶν τὰ μέγιστα πιστευομένων εἰς ὧν, ἐπανάστασιν, ὡς φασί, βουλευέται τῇ πατρὶ καὶ προστάτῃ (98). Καὶ ἦν τὸ μὲν δῶμα ἐτέρων, ἡ δὲ χεὶρ Ἀδессαλώμ μετ' αὐτῶν, ὡς ὁ λόγος. Εἰ τις ὑμῶν οἶδε (99) τὴν χεῖρα, ἣν ὁ ἅγιος κατεφύεσθαι, καὶ τὸν ζῶντα νεκρὸν, καὶ τὴν ἀδίκον ἐξορίαν, οἶδεν ὁ λέγω. Πλὴν τοῦτο μὲν ἐκὼν ἐπιλήσομαι. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχω ἐν τοῖς ἀμφιβόλοις, νεύειν χρῆναι πρὸς τὸ φιλόανθρωπον, καὶ ἀπογινώσκειν μέλλον, ἢ καταγινώσκειν τῶν ὑπαίτιων. Ὁ μὲν γὰρ κακὸς τάχιστα ἂν καταγνοίῃ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ· ὁ ἀγαθὸς δὲ οὐδὲ τοῦ κακοῦ ραδίως. Τὸ γὰρ εἰς κακίαν οὐχ ἔτοιμον, οὐδὲ εἰς ὑπόνοιαν εὐχερές. Ὁ δὲ οὐκ ἔτι λόγος, ἀλλ' ἔργον ἐστίν, οὐδὲ ὑπόνοια τις ἀνεξέταστος, ἀλλὰ πίστις κεκρυγμένη.

ne malum quidem facile condemnaverit. Qui enim ad vitium minime proclivis est, is nec facile ad inale de alio suspicandum movetur. Quod autem jam non sermo, sed res est, nec inexplorata quædam suspicio, sed certissimis argumentis nixa persuasio, id etiam narrabo.

ΙΖ'. Τέρας τι Καππαδόκιον, ἐκ τῶν ἐσχατιῶν τῶν ἡμετέρων ὁρμώμενον, πονηρὸν τὸ γένος, πονηρότερον τὴν διάνοιαν, οὐδὲ παντελῶς ἐλεύθερον, ἀλλ' ἐπίμικτον, οἷον τὸ τῶν ἡμιόνων γινώσκόμεν·

²¹ Prov. xxvi, 9. ²² Luc. vi, 16. ²³ II Reg. xv, 5.

« inter primos pietatis pugiles ac defensores, » id est, « inter concilii Patres. » Unde Gregorius hanc rationem reddit, quod scilicet, « non minus virtute, quam gradum dignitate, honoris præstantia censeretur. »

(91) Περιβρέον. Or. 1, περιβρέων. Reg. a, d, ἐπιβρέον.

(92) Εὐρέτις. Coisl. 1 et Combef., εὐρετικόν.

(93) Καλ. Quatuor Reg., undecim Colb., Or. 1, ἡ. Unus Reg., καὶ ἡ.

(94) Παρητήσθω. Sic Reg. hm, ph, undecim Colb., Or. 1. Alii, παρητήσθω, mendose. Edit.

(95) Προσλομένων. Sic quinque Reg., Or. 1, Combef. In ed., προσλομένων. Hæc observat Theologus propter Georgium, qui Cappadox erat, et infensissimus Athanasii hostis, qui ejus etiam sedem occupavit.

PATROL. GR. XXXV.

A illæ initium capiunt, quarum fama terram pene ac mare implevit), varium illi quidem ac multiplex, ut strenuo Verbi defensori bellum inferitur: (adversus eum enim qui obsistit, ac contra nititur, infestissima esse acies hostilis solet, atque aliunde aliud quoddam periculum influit; solers quippe et ingeniosa ad excogitanda mala est impietas, atque ad aliquid aggrediendum mire audax: quonam autem modo hominibus parcerent, qui divinitati non pepercerant?) Unus tamen hic impetus atrocissimus fuit. Nam ipse quoque ad hanc tragœdiam nonnihil conféro. Atque hic mihi charissimum solum, patriam, inquam, meam, omni crimine solutam velim: improbitas enim, non patriæ, sed iis, qui animi inductione ipsam elegerunt, assignanda est. Illa enim quippe sacra, et apud omnes pietatis laude clara et illustris est; hi autem Ecclesia matre indigni. Porro in vinea quoque spinam nasci audistis²¹: ac Judas, qui in discipulorum numero erat, proditor fuit²².

XV. Nec vero desunt, qui ne mem quidem cognominem culpa liberent; qui doctrinæ amore ac studio tum temporis Alexandria peregre agens, cum ab ipso humanissime, non secus ac filiorum charissimus, acceptus esset, tantamque apud eum gratiam et auctoritatem obtinuisset, ut res ei maximi ponderis committerentur, consilium, ut hominum sermo est, capit, adversus patrem et patrum insurgendi. Et quanquam alii tragœdiæ hujus auctores essent, manus tamen Absalonis, ut dicitur, cum illis erat²³. Si quis vestrum est, qui manum

395 illam, ex qua sancto viro falsum crimen conflatum est, et mortuum illum viventem, et injustum exsilium norit, quid dicam intelligit. Verum hoc lubens obliviscar. Si enim existimo, in dubiis et incertis rebus faciendum nobis esse, ut ad benignitatem et humanitatem propensiores simus, et erimini obnoxios absolvamus potius, quam condemnemus. Malus enim celerrime adducitur, ut bonum etiam virum condemnnet; contra vir probus

XVI. Cappadox quoddam monstrum, ex ultimis terræ nostræ sinibus oriundum, malum genere, animo pejus, ne omni quidem ex parte liberum, sed dubium ac permistum, cujusmodi mularum

(96) Ἐν ἀμπελῇ. Sic Reg. ph, Or. 1 et Par. Coisl. 1, ἐν ἀμπελῶν. Deest ἐν in ed.

(97) Ὁ δόμνυμον. Gregorium quemdam intelligit Theologus, qui, pulso Athanasio, in ejus sedem ab Arianis subrogatus fuerat; quem etiam postea amoverunt, atque in ejus locum Georgium Cappadocem instituerunt.

(98) Προστάτῃ. Reg. c et Combef., δεσπότῃ.

(99) Εἰ τις ὑμῶν οἶδε, etc. Juxta Ruff.; *ilist* lib. x, c. 47, et Soer., lib. i, c. 29, Athanasio ab Arianis objectum fuit, quod, magicæ artis causa, Arsenio cuidam brachium amputasset. Verum statim hæc fraus detecta est. Nam ipse Arsenius, quem falso ab Athanasio interfectum dicebant, se episcopis, qui Tyrum anno 335 convenerant, vivum et incolumem ostendit.

genus esse constat; primum alienæ mensæ mancipium, atque offa venale, sicque comparatum et edoctum, ut omnia ad ventris gratiam tum faceret, tum loqueretur; tandem cum ad rempublicam gerendam pessifere se contulisset, atque extremo et sordidissimo illius muneris, hoc est, suillis carnibus, quibus turba militaris alitur, suscipiendis præfectus fuisset, atque in commisso sibi negotio infidum se præbuisset, totamque muneris sui administrationem ad ventrem retulisset, posteaquam nihil illi præter corpus reliqui fuit, profugiendi consilium capit, atque aliam ex alia regionem ac civitatem, ut fugitivorum mos est, subinde permutans, postremo, ad communem Ecclesiæ perniciem, instar cujusdam Ægyptiacæ plagæ, Alexandriam venit. Hic vagari desinit, improbitatem autem et versutiam auspicatur. Cæterum nullius quidem pretii erat, non liberalibus disciplinis imbutus, non in congressu et colloquio factus, non pietatis rum ad suscipienda facinora, resque perturbandas

XVII. Nostis omnes, ac commemoratis, qualia adversus sanctum virum insolenter perpetravit. Persæpe enim impiorum manibus ac potestati viri justī deduntur³⁴, non ut illis honor habeatur, sed ut horum virtus exploretur: et quanquam improborum mors pessima sit³⁵, quemadmodum Scriptura testatur, deridentur tamen interim in hac vita pietatis cultores, dum Dei benignitas tantisper occultatur, ac latent etiam **396** magna earum rerum promptuaria, quæ in posterum utrisque reconducuntur: tum cum et sermo, et actio, et cogitatio justa Dei trutina expenduntur; cum scilicet ipse ad judicandam terram surrexerit, consilium et opera colligens, atque ea quæ apud ipsum condita et obsignata sunt, detegens, et in medium proferens. Hæc tibi, tum sermone suo, tum cruciatus Job persuadeat, qui cum homo esset veritatis cultor, reprehensione immunis, justus, pius, et quæcunque illi, Scripturæ testimonio, tribuuntur, ab eo tamen, qui ipsum depoposcerat, tot tamque densis et copiosis assultibus quatitur, ut, cum multi sæpe ex omni hominum memoria in ærumnas inciderint, nonnulli etiam, ut probabile est, vexati et afflicti fuerint, nemo tamen cum illius calamitatibus comparari queat. Non enim pecunias tantum et prædia, splendidas ac numerosam prolem, quæ res ab

A tā μὲν πρῶτα τραπέζης ἀλλοτρίας δούλον, καὶ μάξης δούλον, πάντα καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν ἐπὶ τῇ γαστρὶ μεμαθηκός· τὰ τελευταῖα δὲ καὶ πολιτεία παρεισφθαρὲν, καὶ πιστευθὲν ταύτης τὰ ἔσχατα, ὅσον ὑεῖον κρεῶν ὑποδοχέα γενέσθαι, οἷς τὸ στρατιωτικὸν τρέφεται· ἔττα κακὸν περὶ τὴν πίστιν γενόμενον, καὶ τῇ γαστρὶ πολιτευσάμενον, ἐπειδὴ τὸ σῶμα ὑπελείπετο μόνον, δρασμὸν ἔννοεῖ, καὶ ἄλλην ἐξ ἄλλης ἀμείβων χώραν καὶ πόλιν, οἷα τὰ τῶν φυγᾶδων, τέλος ἐπὶ κακῷ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας, οἷον τις Αἰγυπτιακῇ πληγῇ, τὴν Ἀλεξανδρείαν καταλαμβάνει. Ἐνταῦθα τῆς ἄλης ἵσταται, καὶ τῆς κακουργίας ἀρχεται. Καὶ ἦν τὰλλα μὲν οὐδενὸς ἄξιος, οὐ λόγων ἐλευθερίων μετεσχηκός, οὐ τὴν συνουσίαν στωμύλος, οὐκ εὐλαβείας σχῆμα

B γούν τι καὶ πλάσμα κεκὸν (1) περικείμενος, κακουργῆσαι δὲ (2), καὶ συγγέαι πράγματα πάντων δεινότερος.

larvam saltem et inanem speciem præferens, ve-

appositissimas.

IZ. Ὅστε καὶ διηγεῖσθε πάντες, οἷα κατὰ τοῦ ἁγίου νεανεύεται. Παραδίδονται γὰρ καὶ δίκαιοι πολλάκις εἰς χεῖρας ἀσεβῶν, οὐχ ἵνα ἐκείνοι τιμηθῶσιν, ἀλλ' ἵνα οὗτοι δοκιμασθῶσι· καὶ φαῦλοι μὲν (3) ἐν θανάτῳ ἐξαισῶν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, καταγαλῶνται δὲ ὅμως πρὸς τὸ παρὸν εὐσεβεῖς, ἕως ἢ χρηστότης τοῦ Θεοῦ κρύπτεται (4), καὶ τὰ μεγάλα ταμεία τῶν ὑστερον (5) ἐκατέρους ἀποκειμένων· ἡνίκα καὶ λόγος, καὶ πράξις, καὶ διανόημα, τοῖς δικαίοις σταθμοῖς τοῦ Θεοῦ ταλαντεύεται (6)· ὅταν ἀναστῇ κρίνει τὴν γῆν, τὴν βουλήν καὶ τὰ ἔργα συνάγων, καὶ γυμνῶν τὰ ἐσφραγισμένα παρ' αὐτῷ καὶ σωζόμενα. Ταῦτα πειθέτω σε καὶ λέγων καὶ πάσχων Ἰωβ· ὅς ἦν μὲν (7) ἀνθρώπος ἀληθινός, ἀμειπτός, δίκαιος, θεοσεβής, καὶ ὅσα μεμαρτύρηται· τοσαύταις δὲ πλησεται παρὰ τοῦ ἐξηγηκτός ταῖς προσβολαῖς (8), καὶ οὕτως ἄλλεπαλλήλοις καὶ φιλοτίμοις. ὥστε πολλῶν πολλάκις ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος κακοπαθησάντων, τῶν δὲ ὡς εἰκὸς καὶ τάλαιπωρησάντων (9), μηδένα εἶναι ταῖς ἐκείνου παραβαλεῖν συμφοραῖς. Οὐ γὰρ μόνον χρήματα, κτήματα εὐτεχνίαν, πολυτεχνίαν, ἀ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐστὶ περισπούδαστα· οὐ ταῦτα ζημιοῦται μόνον, ὡς μὴδὲ θρήνοις γενέσθαι χώραν διὰ τὸ συνεχὲς τῶν κακῶν·

D ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα τελευταῖον πληγῆς πληγῇ ἀνιάτον τε καὶ δυσθεώρητον, εἶχε μὲν προσθήκην

³⁴ Job ix, 24; xii, 4. ³⁵ Ps. xxxiii, 22.

(1) *Κερόν*. In nonnullis, *καιρόν*, « novam. »
(2) *Δέ*. Sic quatuor Regg., Or. 1, Comb. Deest in ed.

(3) *Μέν*. Deest in pluribus codd.
(4) *Κρύπτεται*. Sic quatuor Regg. et Combef. Alii, *κρύπτεται*. Edit.

(5) *Ταμεία τῶν ὑστερον*. Sic tres Regg., tredem Colb., Coisl. 1, Or. 1, Combef., etc. In ed., *ταμεία εἰς ὑστερον*.

(6) *Ταλαντεύεται*. Sic nos cum Combef. Alii, *ταλαντεύεται*.

(7) *Ὅς ἦν μέν*. Sic quatuor Regg. et Combef. Deest μὲν in ed.

(8) *Ταῖς προσβολαῖς*. Sic quatuor Regg., et Or. 1. In ed. ταῖς legitur post καὶ οὕτως, quod auctoritate codicum immutavimus.

(9) *Κακοπαθησάντων .. καὶ τάλαιπωρησάντων*. Quamvis hæ voces, apud Suidam, fere idem sonent, manifestum est tamen, in Gregorii mente, postremam aliquid ad primam addere. Credimus igitur Gregorium voluisse significare eos, qui non tantum malis vexati sunt, sed etiam eos, qui ad mala et plagas animum induraverunt; vel etiam eos, qui spontaneos labores non susceperunt, sed illata ab aliis mala perpassi sunt.

τῆς συμφορᾶς τὴν γυναῖκα παραμυθουμένην τοῖς χεῖροσι (πληγῇ γὰρ ἐφίλονεῖται, καὶ τὴν ψυχὴν πρὸς τῷ σώματι)· εἶχε δὲ καὶ τῶν φίλων τοὺς γνησιωτάτους παρακλήτορας κακῶν, ὡς αὐτὸς φησιν, οὐ θεραπευτάς· οἱ τὸ μὲν πάθος ἐώρων, τὸ δὲ τοῦ πάθους ἀγνοοῦντες μυστήριον, οὐ βάσανον ἀρετῆς, ἀλλὰ κακίας εἰσπραξιν, τὴν πληγὴν ὑπελάμβανον. Καὶ οὐκ ἐνόμιζον μόνον, ἀλλ' οὐδὲ ἡσχύνοντο τὸ δεῖν ὀνειδίζοντας (10), ὅποτε καὶ εἰ διὰ κακίαν ἔπαυχε, σοφίεσθαι τὸ λυποῦν ἔδει παραμυθίας ῥήμασιν.

ipsis dolorem perspicerent, nec doloris arcanum intelligerent, in ea opinione versabantur, ut non virtutis explorandæ, sed vindicandi sceleris causa, hanc illi plagam inflictam esse existimarent. Quid dico? existimarent? Imo nec calamitatem ei exprobrare verebantur; idque eo tempore, cum, etiam si Peccati pœnam lueret, ejus tamen angorem blandis sermonibus fallere ac mitigare conveniebat.

11^η. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Ἰώβ, καὶ τὰ πρῶτα τῆς περὶ αὐτὸν πραγματείας. Ἀγὼν γὰρ ἦν ἀρετῆς (11) καὶ φθόνου· τοῦ μὲν, ὅπως τοῦ καλοῦ κρατήσῃ (12), φιλονεικούντος· τῆς δὲ, ὅπως ἀήττητος διαμείνῃ, πάντα φερούσης· καὶ τοῦ μὲν, ὅπως εὐδοῶσῃ κακίαν, ἀγωνιζομένου, διὰ τῆς τῶν κατορθούντων κολάσεως· τῆς δὲ, ὅπως κατὰσχῇ τοὺς ἀγαθοὺς, καὶ ταῖς συμφοραῖς τὸ πλεόν (13) ἔχοντας. Τί δα! (14) ὁ πρὸς αὐτὸν χρηματίζων διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν, ὁ βραδὺς εἰς κόλασιν, καὶ ταχὺς εἰς ἀντίληψιν, ὁ μὴ παντελῶς ἐπαφίει ράβδον ἀμαρτωλῶν κλήρω δικάων, ἵνα μὴ κακίαν δίκαιοι μάθωσιν; Ἐπὶ τέλει τῶν ὀφθίων ἀναγορεύει τὸν ἀθλητὴν λαμπρῶ τῷ κηρύγματι, καὶ γυμνοὶ τῆς πληγῆς τὸ ἀπόρρητον, Οἶμαι μὲν ἄλλως σοι (15) κεχρηματιζέσθαι, λέγων, ἢ ἵνα ἀνταγωνίσῃς δίκαιος; Τοῦτο τῶν τραυμάτων τὸ φάρμακον, ὅσως τῆς ἀγωνίας ὁ στέφανος, αὐτῇ τῆς ὑπομονῆς ἡ ἀντίδοσις. Τὰ γὰρ ἐξῆς ἰσως καὶ (16) μικρὰ, καὶ μεγάλα τισὶ δοκῇ, καὶ μικρῶν ἐνεκεν οἰκονομηθέντα, καὶ εἰ διπλάσιον (17) τῶν ἀφηρημένων ἀντιλαμβάνει.

10^η. Οὐκοῦν οὐδὲ ἐνταῦθα θαυμαστὸν, εἰ (18) Ἀθανασίου πλεόν ἔσχε Γεώργιος· ἀλλ' ἐκείνῳ γε (19) θαυμασιώτερον, εἰ μὴ ἐπυρῶθη ταῖς ἐπηρεαῖς ὁ δίκαιος. Οὐδὲ τοῦτο θαυμαστὸν ἄγαν, ἀλλ' εἰ (20) ἐπὶ πλεόν αἱ φλόγες ἤρκασαν. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν ἦν ἐκ ποδῶν, καὶ τὴν φυγαδεῖαν (21) ὡς κάλλιστα διατίθεται. Τοῖς γὰρ ἱεροῖς καὶ θεοῖς τῶν κατ' Αἴγυπτον (22) φροντιστηρίοις φέρων ἑαυτὸν δίδωσιν· οἱ κόσμου χωρίζοντες ἑαυτοὺς, καὶ τὴν ἐρημον ἀσπαζόμενοι, ζῶσι Θεῷ, πάντων μᾶλλον τῶν στρε-

¹⁰ Job II, 7 et seq. ¹¹ Job. XVI, 2. ¹² Psal. CXXIV, 3.

(10) Τὸ δεῖν ὀνειδίζοντας. « Impietatem, » non « calamitatem » Jobo objiciebant uxor et amici; atque contendebant, eum his malis ac miseriis affici, quod esset alicujus sceleris reus.

(11) Ἡ ἀρετῆς. Sic quatuor Regg. In ed., ἀρετῆς ἦν.

(12) Κρατήσῃ. Regg. ph. et Combef., κρατήσῃ.

(13) Πλεόν. Quatuor Regg., πλεόν.

(14) Δαί. Duo Regg., δέ.

(15) Οἶμαι μὲν ἄλλως σοι, etc. Nobil. « Putas, inquit, me aliter tibi respondisse, quam ut justus appareas. »

(16) Καί. Deest in tribus Regg. et Or. 1.

A omnibus hominibus vehementer expetuntur; non hæc, inquam, duntaxat amittit, et quidem ita, ut nec luctibus ipsis ob malorum connexionem locus esset; sed postremo in ipso quoque corpore, incurabili ac visu etiam tetra et horribili plaga affectus¹⁰, pro calamitatis cumulo uxorem habebat, pejoribus et gravioribus eum consolantem. Id enim obnoxie agebat, ut ad corporis plagam animæ vulnus accederet. Quin sincerissimos etiam amicos suos malorum, ut ipsius verbis utar¹¹, consolatores habebat, non depulsores; qui cum

XVIII. Hoc ipso quidem statu erat Job, ac divinæ circa eum actionis principia hoc modo se habebant. Virtus enim cum invidio spiritu decertabat. Hic, ut virtutem superaret, omni ope contendebat; illa, ut invicta permaneret, omnia perseferebat. Atque hic, ut per justorum cruciatum vitio facilem viam strueret, laborabat; hæc contra, ut bonos retineret, etiam in calamitatibus superiores. Quid vero is, qui 397 ad eum per turbinem et nubes oracula edebat, qui ad inferendam pœnam tardus est, et ad opem ferendam celer, qui virgam peccatorum in sortem justorum¹² non omnino immittit, ne justī improbitatem addiscant? In fine certaminis illustri præconio athletam suum victorem pronuntiat, atque afflictionis arcanum aperit: Num tu censes, inquit, me aliam ob causam hæc in te decrevisse, quam ut justitia tua elucescat¹³? Hæc vulnerum medicina, hæc certaminis corona, hoc patientiæ præmium. Nam quæ deinde secuta sunt, parva fortasse, quamvis nonnullis magna videantur, et parvorum hominum causa constituta, tametsi aliqui duplo majora, quam quæ ipsi adempta fuerant, receperit.

XIX. Proinde ne hic quidem mirum videri debet, si Georgius meliori, quam Athanasius conditione fuerit: sed illud mirabilius videri debuisset, si injuriarum et calumniarum ignibus vir justus minime exploratus fuisset. Imo ne hoc quidem valde mirandum; verum illud potius admirationem habuisset, si longa his flammis mora producta fuisset. Hinc ille solum vertit, ac de exilio quam præclarissime statuit. Nam ad sacra illa et divina Ægypti monasteria se confert; in quibus homines

(17) Διπλάσιον. Coisl. 2, διπλάσια.
(18) Εἰ. Sic tres Regg., Or. 1, Par. Jes., etc. Deest in ed.

(19) Γε. Sic Regg. a. Deest in ed.

(20) Εἰ. Sic Regg. a, c, d, Coisl. 1, Or. 1, Par. et Combef. Deest in ed.

(21) Φυγαδεῖαν. Sic quatuor Regg., Basil., etc. In ed., φυγαδίαν.

(22) Τῶν κατ' Αἴγυπτον. Addit Nicetas, ἀσκητῶν. « Exercendæ pietatis gymnasia. » Non male; Gregorius siquidem hac voce « solitarios et eremitas designat. »

a mundo se distrahentes, ac solitudinem amplectentes, Deo vivunt, magis quam ceteri omnes, qui in corpore versantur. Alii quidem vitam prorsus solitariam, et ab hominum societate remotam agunt, sui ipsorum tantum et Dei colloquio fruentes, atque hanc duntaxat terræ partem pro mundo habentes, quam in solitudine cognitam habent. Alii autem charitatis legem per communionem et societatem colentes, solitarii simul et cœnobitæ sunt, ac mortui quidem cæteris hominibus, et negotiis omnibus, quæ in medio voluntur, versantque simul et versantur, ac nobis per repentinas et crebras mutationes imposturam faciunt, sibi ipsis autem invicem mundi loco sunt, ac per comparisonem mutuo inter se virtutem acuunt et exstimulant. Cum his consuetudinem habens magnus Athanasius, ut omnium aliarum rerum sequester et conciliator erat, illius scilicet exemplum sequens, **398** qui per sanguinem suum ea, quæ inter se dissidebant, pacificavit, ita solitariam quoque vitam cum cœnobiaca in gratiam reducit; illud nimirum ostendens, et sacerdotium philosophiæ minime expers esse, et philosophiam sacri antistitis institutione opus habere.

XX. Sic enim hæc duo, hoc est, tranquillam actionem et actuosam tranquillitatem consociavit et copulavit, ut persuasum omnibus redderet, monasticæ vitæ professionem morum potius gravitate et constantia, quam corporis secessione exprimi atque insigniri. In quam etiam sententiam magnus ille David simul et rebus agendis summopere deditus erat, et perquam solitarius; si cui tamen illud: *Singulariter sum ego, donec trans-eam* ²³, ad hujus dicti comprobationem confirmationemque pondus magnum habere videatur. Quamobrem, qui alios virtute anteibant, iidem ab illius mente longiori intervallo aberant, quam quo reliquos antecederant; atque ad sacerdotii perfectionem pauca conferentes, multo plura ad philosophiæ utilitatem recipiebant, tantumque ei tribuebant, ut quidquid ipsi placuisset, pro lege haberent, ac rursus vetitum sibi atque interdictum, quidquid ille sententia sua improbasset, existimarent, illiusque decreta pro Mosaicis tabulis ducerent, ac majori, quam quæ sanctis viris deberi videatur, ipsius veneratione afficerentur. Nam cum quidam eo se contulissent, ut pium virum, perinde ac feram quamdam, vestigarent, nec eum passim quæsitum invenirent, ne alloquendos quidem eos, qui missi fuerant, duxerunt; verum cervices gladiis objiciebant, velut pro Christo periclitantes, atque ita animo comparati, ut si acerbissimi aliquid pro eo perferrent, magni id ad philosophiam momenti esse judicarent, diuturnisque jejuniis, et chameuniis, cæterisque corporis afflictationibus, quas pro perpetuis deliciis habent, multo sublimius ac divinius.

²³ Psal. CXL, 40.

(23) Τῇ κοινωρίᾳ. Par., τὴν κοινωρίαν.

(24) Περιφέρεται. In nonnullis, περιφείρεται, « corruptum. »

(25) Ἀθανάσιος. Sic Coisl. 1, et Par. In editis deest.

(26) Ἐρημικόν. Sic plures Reg., duodecim Colb., Par., Combef., etc. In editis, εἰρηνικόν, « pacificam. »

(27) Ἱερωσύνη. Billius: « episcopatum. »

A φομένον ἐν σώματι· οἱ μὲν τὸν πάντῃ μοναδικόν τε καὶ ἄμικτον διαθλούντες βίον, ἑαυτοῖς μόνοις προσ-
λαλούντες καὶ τῷ Θεῷ, καὶ τοῦτο μόνον κόσμον εἰ-
δότες, ὅσον ἐν τῇ ἐρημίᾳ γνωρίζουσιν· οἱ δὲ νόμον
ἀγάπης τῇ κοινωρίᾳ (25) στέργοντες, ἐρημικοὶ τε
ὁμοῦ καὶ μιγάδες, τοῖς μὲν ἄλλοις τεθηνηκότας ἀν-
θρώπους καὶ πράγμασιν, ὅσα ἐν μέσῳ περιφέρε-
ται (24), στροβουντά τε καὶ στροβούμενα, καὶ παί-
ζοντα ἡμᾶς ταῖς ἀγχιστρόφοις μεταβολαῖς, ἀλλήλοις
δὲ κόσμος ὄντες, καὶ τῇ παραθέσει τὴν ἀρετὴν θή-
γοντες. Τοῦτοις ὁμιλήσας ὁ μέγας Ἀθανάσιος (25),
ὥσπερ τῶν ἄλλων ἀπάντων μεσίτης καὶ διαλλαχτὴς
ἦν, τὸν εἰρηνοποιήσαντα τῷ αἵματι τὰ διεστώτα
μιμούμενος· οὕτω καὶ τὸν ἐρημικὸν (26) βίον τῷ
κοινωνικῷ καταλλάττει· δεικνύς, ὅτι ἔστι καὶ ἱερω-
σύνη (27) φιλόσοφος, καὶ φιλοσοφία ἐσομένη μυστα-
γωγίας.

B οὐν (27) φιλόσοφος, καὶ φιλοσοφία ἐσομένη μυστα-
γωγίας.
K'. Οὕτω γὰρ ἀμφοτέρω συντηρόμεστο, καὶ εἰς
ἐν ἤγαγε (28), καὶ παρᾶν ἡσύχιον, καὶ ἡσύχιαν
ἐμπρακτον (29), ὥστε πείσαι τὴ μονάζειν ἐν τῇ
εὐσταθείᾳ τοῦ τρόπου μᾶλλον, ἢ τῇ τοῦ σώματος
ἀναχωρήσει χαρακτηρίζεσθαι. Καθ' ὃ καὶ Δαβὶδ ὁ
μέγας (30) πρακτικώτατός τε ἦν ὁ αὐτὸς καὶ μο-
νώτατος· εἰ τῷ τῷ, Καταμόνας εἰμι ἐγὼ, ἕως ἂν
παρέλθω, μέγα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ λόγου καὶ ἀξιό-
πιστον. Διὰ τοῦτο, τῶν ἄλλων ἀρετῇ κρατοῦντες,
τῆς ἐκείνου διανοίας πλέον ἡτῶντο, ἢ ὅσον ἐκρά-
τουν τῶν ἄλλων· καὶ ὅλγῃ πρὸς ἱερωσύνης τελείω-
σιν συνεισφέροντες, πλείω πρὸς φιλοσοφίας συντέ-
λειαν ἀντελάμβανον· καὶ τοῦτο ἦν νόμος αὐτοῖς, ὃ
τι ἐκεῖνῳ ἐδόκει· καὶ τοῦτο ἀπόμωστον (31) πάλιν,
ὃ μὴ ἐδόκει, καὶ πλάκες Μωυσέως αὐτοῖς τὰ ἐκεῖ-
νου δόγματα, καὶ πλείον τὸ σέβας, ἢ παρὰ ἀνθρώ-
πων τοῖς ἁγίοις ὀφείλεται. Οἱ γὰρ καὶ ἡνίκα παρῆσαν
τινες, ὥσπερ θῆρα (32), τὸν ἅγιον ἀνιχνεύοντες,
ἐπειδὴ πανταχοῦ τοῦτον ἀναζητοῦντες οὐχ εὗρισκον,
λόγου μὲν οὐδενὸς τοὺς πεμφθέντας ἤξιωσαν· προῦ-
τεινον δὲ τοῖς ξίφεσι τοὺς αὐχένας, ὡς ὑπὲρ Χρι-
στοῦ κινδυνεύοντες, καὶ τὸ παθεῖν τι τῶν ἀνηκέ-
στιον ὑπὲρ ἐκείνου μεγίστην μοῖραν εἰς φιλοσοφίαν
νομίζοντες, καὶ πολλὴ τῶν μακρῶν νηστεῶν, καὶ
χαμευνῶν, καὶ τῆς ἄλλης κακοπαθείας, ἣν ἐκεῖνοι
τρυφῶσιν εἶναι, ἐνθεωτέρον τε καὶ ὠφέλιότερον.

(28) Ἠγάγε. In nonnullis, συνήγαγε.

(29) Ἐμπρακτον. In quibusdam, εὐπρακτον.

(30) Δαβὶδ ὁ μέγας. Sic quinque Reg., Coisl. 1, et Or. 1. Deest ὁ in ed. Bill.: « David simul et rerum gerendarum facultate præstabat, et maxime solus erat. »

(31) Ἀπόμωστον. Coisl. 1, ἀνομώτατον.

(32) Θῆρα. Chrys. et Coisl. 1, θῆρες.

KA'. Ὁ μὲν οὖν ἐν τούτοις ἦν, καὶ τὸ τοῦ Σολομῶντος ἐπὶ φησι, καιρὸν εἶναι παντὶ πράγματι φιλοσοφῆσαντος. Καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκρύνετο μικρὸν, ὅσον τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν διαφεύγων (33), ἵνα συναφανῇ τῷ τῆς εἰρήνης ἥκοντι· ὅπερ οὖν καὶ γίνεται μικρὸν ὕστερον. Ὁ δὲ, κατὰ πολλὴν ἡδὴ τοῦ καλῶς οὐκ ἐρημίας, κατατρέχει μὲν Αἴγυπτον, ληίζεται δὲ Συρίαν τῷ κράτει τῆς ἀσθείας (34)· ἐπιλαμβάνεται δὲ καὶ (35) τῆς ἐφ' ὅσον ἐδύνατο, τὸ ἀρρώστου ἀεὶ προσλαμβάνων, ὥσπερ οἱ χειμαρῶν τὰ συρρέοντα, καὶ τοῖς κουφοτέροις, ἢ δειλοτέροις ἐπιφύμενος. Οἰκιστοὶ δὲ τὴν βασιλείαν ἀπλότιστα· οὕτω γὰρ ἐγὼ (36) καλῶ τὴν κουφότητα, αἰδοῦμενος τὴν εὐλάβειαν. Καὶ γὰρ ἦν, εἰ δεῖ τάλῃθ' εἰπεῖν, ζῆλον μὲν ἔχων, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. Ἐξωνεῖται δὲ τῶν ἐν τέλει τοὺς φιλοχρυσούς μᾶλλον ἢ φιλοχρίστους (εὐπορία γὰρ ἦν αὐτῷ τὰ τῶν πενήτων, κακῶς δαπανώμενα), καὶ τούτων μάλιστα τοὺς γυναικώδεις (37) τε καὶ ἐν ἀνδράσιν ἀνάνδρους, καὶ ἀμφιβόλους μὲν τὸ γένος, προδῆλους δὲ τὴν ἀσέβειαν· οἷς οὐκ οἶδ' ὅπως καὶ ὅθεν οἱ Ῥωμαίων βασιλεῖς, τὰ τῶν (38) γυναικῶν πιστευόμενοι, τὰ τῶν ἀνδρῶν ἐγχειρίζουσι. Καὶ ταῦτα ἴσχυσεν ὁ τοῦ πονηροῦ θεράπων, ὁ τῶν ζιζανίων σπορέυς, ὁ τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος· χρώμενος μὲν ὅσα γλώσση τῶν τότε λογίων ἐν ἀπιστοκόποις (39) τῷ πρώτῳ (εἰ τῷ (40) λόγιον φίλον καλεῖν τὸν οὐχ οὕτως ἀσεβῆ δογματιστὴν, ὅσον ἐχθρὸν καὶ φιλόνηκον· τὸ γὰρ ὄνομα ἐκὼν ὑπερβήσομαι)· αὐτὸς δὲ ἀντὶ χειρὸς ὧν τῷ συστήματι, καὶ παρασύρων τῷ χρυσῷ τὴν ἀλήθειαν, ὃν δι' εὐσέβειαν συναγόμενον, ὕψις ἀσεβείας οἱ πονηροὶ πεποιήνται.

KB'. Ταύτης ἀποτέλεσμα τῆς δυναστείας, ἡ πρότερον μὲν τὴν τῆς ἀγίας καὶ καλλιπαρθένου Θέκλας (41) Σελεύκειαν, μετὰ δὲ τοῦτο τὴν μεγάλαν πόλιν ταύτην καταλαβοῦσα σύνοδος (42), ἃς ἐπὶ τοῖς καλλίστοις τέως γνωρίζομενας, ἐπὶ τοῖς αἰσχίστοις ὀνομαστὰς πεποιήκεν· εἴτε τὸν Χαλάνης πύργον, ὃς καλῶς τὰς γλώσσας ἐμέρισεν (ὡς ὤφελόν γε χάσειν)· ἐπὶ κακῷ γὰρ ἡ συμφωνία, εἴτε τὸ Κατάφα συνέδριον, ὃ Χριστὸς κατακρίνεται, εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτο· τὴν σύνοδον ἐκείνην ὀνομαστῶν, ἢ πάντα ἀνέτρεψε καὶ συνέχεεν. Τὸ μὲν εὐσεβὲς δόγμα καὶ

⁴¹ Eccl. iii, 1. ⁴² Rom. x, 2. ⁴³ Gen. xi, 4. ⁴⁴ Joan. xi, 47 et seqq.

(33) Διαφεύγων. Tres Regg. et Savil., δια- D Georgius.

(34) Κρδέτι τῆς ἀσθείας. Sic designat Gregorius, et nefarium Georgium, et eos, qui ipsi atque Arianæ impietati favebant.

(35) Καί. Deest in quatuor Regg. et Or. 1. Mox, pro ἐδύνατο, in nonnullis, ἡδύνατο.

(36) Οὕτω γὰρ ἐγὼ, etc. Bill. : « Pietate enim ipsius dimoveor, ne levitatem dicam. » Existimavit Gregorius Constantium imperatorem simplicitate potius atque ignorantia, quam infesto religionis odio, Arianis fuisse.

(37) Τοὺς γυναικώδεις. Sic quinque Regg., Or. 1, Combef. Deest tōus in ed. Hic Gregorius « Eunuchos » intelligit, et inter eos maxime « Eusebium, » quem magnis muneribus ad suas partes traduxerat

XXI. Atque hic in his studiis versabatur, illud Salomonis comprobans, quo suum cuique rei tempus esse docuit⁴¹. Ac proinde aliquantisper belli tempus fugiens latitabat, ut cum adventante pacis tempore colluceret, quemadmodum et paulo post contigit. At Georgius, nemine jam ipsius impetum propellente, Ægyptum incursionibus vastat, atque impietatis robore Syriam populatur. Orientis etiam quantum 399 potest arripit, remissos et languidos quotidie, quemadmodum torrentes ea quæ simul volvuntur, assumens, ac leviores aut ignaviores adoriens. Quin etiam imperatoris simplicitatem sibi conciliat; sic enim ego levitatem appello, pietatem venerans. Nam si vere dicendum est, zelum habebat, verum non secundum scientiam⁴². Tum ex proceribus eos sibi pecunia comparat, qui auri amorem Christi amoris præferebant (ipsi etenim opes et copiæ, bona pauperum erant, in flagitiosos usus insumpta), atque ex his potissimum mulieres homines, et inter viros minime viros, sexu quidem dubios, impietate autem apertos et perspicuos; quibus cum seminarum cura committatur, haud scio qui fiat, ut imperatores Romani eosdem virorum officiis muneribusque præficiant. Tantum valuit ille diaboli administer, ille zizaniorum sator, ille Antichristi præcursor; ita negotium partiens, ut episcopo quodam, ea tempestate disertissimo, linguæ vice uteretur (si cui tamen disertum eum appellare libeat, qui non tam impius sectarius fuit, quam inimicus et contentiosis studio flagrans: nomen enim consulo præteribo); ipse autem, manus instar, cohorti suæ esset, ac veritatem auro convelleret, quod quidem ob pios usus collectum, impietatis instrumentum pravi homines effecerunt.

XXII. Hujus potentiae opus concilium illud fuit, quod Seleuciæ primum, ubi sanum est sanctæ et egregiæ virgini Thelæ, deinde in hac amplissima civitate coactum est, quas urbes pulcherrimis antea nominibus claras, turpissimarum rerum notis celebres illustresque reddidit; sive Chalanæ turris⁴³, quæ linguas pulchre divisit; utinam illas quoque, in malum nempe concordēs! sive Caiphæ concilium, quo Christus condemnatur⁴⁴, sive quocumque tandem alio nomine conventus hic appellandus est, qui omnia evertit ac perturbavit. Piam enim

(38) Τῶν. Deest in sex Regg., Or. 1, et Combef.

(39) Ἐν ἐπισκόποις. Alii, cum Niceta, Eusebium Nicomediæ, alii Eusebium Pamphili episcopum, Ariani agminis coryphæum, intelligunt. Annon Aca-cius posset intelligi?

(40) Εἰ τῷ. In nonnullis, εἴτε τῷ sine accentu pro τινί.

(41) Θέκλας. In pluribus, Θέκλῃς

(42) Σύνοδος. Schol. : Οὐ τὴν τῶν ἐκείνων πενήκοντα ἁγίων Πατέρων λέγει, ἀλλὰ πρῶτης στήραν « Non illam dicit centum quinquaginta Sanctorum Patrum synodum, sed eam, quæ prius habita fuerat, » scilicet anno 380, quo tempore synodus Ariminensis in Occidente habebatur.

et veterem doctrinam, ac Trinitatis patronam, in-
terjecto vallo; ac machinis impulsam et labefactam
Consubstantialis voce, sustulit: impietati autem,
per scripti dogmatis ambiguitatem, januam **400**
aperuit: hoc quidem prætextu, quasi Scripturam
reueretur, ac probatissimarum vocum usum am-
plecteretur, re autem vera Arianismum, nullo
Scripturæ loco proditum, in ipsius locum substi-
tuens. Hæc enim verba: *Simile secundum Scriptu-
ras*, simplicioribus hominibus illecebra erant, im-
pietatis hamo circumjecta, imago ad omnes pertrans-
euntes sese obvertens, communis utriusque pedis
cothurnus, cribratio ad omnem ventum⁶⁵, ex recens
scripta fraude, consilioque adversus veritatem ex-
cogitato, licentiam atque auctoritatem assecuta.
*Sapientes enim erant ad male agendum: ac benefa-
cere non norant*⁶⁶.

XXIII. Hinc subdola illa et captiosa hæretico-
rum condemnatio, quos, ut plausibilior eorum
conatus esset, verbis quidem ab Ecclesia proscrip-
serunt, re ipsa autem in medium produxerunt:
sic videlicet cum illis agentes, ut non immanis
cujusdam impietatis, sed scriptionis immodicæ
crimen ipsis impingerent. Hinc profani sanctorum
judices, et nova atque inusitata mistio, mysticæ
nempe quæstiones spectante vulgo tractatæ, atque
iniqua rerum gestarum inquisitio, et pretio con-
ducti sycophantæ, et sententiæ stata mercede pro-
nuntiata. Hinc alii ab Ecclesiarum thronis injuste
pellebantur: alii in eorum locum subrogabantur;
sic tamen, ut ab iis impietatis chirographa, non
secus atque aliud quidpiam necessarium, exige-
rent. Atque in promptu atramentum erat, et ca-
lumniator a tergo. Ea res permultos e nobis, in-
victos alioqui viros, in fraudem impulit; qui quam-
vis mente laudquaquam prolapsi fuerint, subscrip-
tione tamen transversi acti sunt, atque cum illis,
utroque nomine improbis, consenserunt; ac, si non
flammæ, fumi certe participes fuerunt. Quod quidem ipse multis sæpe lacrymas prosecutus sum,
impietatem eam quæ tunc longe lateque manabat, et persecutionem quæ nunc ab ipsis Verbi patronis
adversus orthodoxam doctrinam excitata est, conspiciens.

XXIV. Nam procul dubio stulte egerunt pastores,
ut cum Scriptura loquar, et pastores multi vineam
meam pervastaverunt, ac desiderabilem partem⁶⁷,
hoc est, Dei Ecclesiam, multis sudoribus, et victi-

A παλαιόν, καὶ τῆς Τριᾶδος συνήγορον καταλύσασα,
τῷ βαλεῖν χάρακα, καὶ μηχανήμασι κατασεῖσαι τὸ
ἀποούσιον· τῇ δὲ ἀσεβείᾳ θύραν ἀνοίξασα (43), διὰ
τῆς τῶν γεγραμμένων μεσότητος· πρόφασιν μὲν
αἰδοῖ τῆς Γραφῆς, καὶ τῆς τῶν ἐγκρίτων ὀνομάτων
χρήσεως, τὸ δὲ ἀληθές, τὸν ἄγραφον Ἀρειανισμὸν
ἀντεισάγουσα. Τὸ γὰρ, Ὅμοιον κατὰ τὰς Γραφάς,
τοῖς ἀπλουστεροῖς δέλεαρ ἦν τῷ τῆς ἀσεβείας χαλκῷ
περικείμενον, ἢ πρὸς πάντας ὁρώσα τοὺς παριόντας
εἰκὼν, ὁ κοινὸς τῶν ἀμφοτέρων (44) ποδῶν κόθορ-
νος, ἢ κατὰ πάντα ἀνεμὸν λειψήσας, ἐξουσίαν λα-
βοῦσα τὴν νεόγραφον (45) κακουργίαν, καὶ τὴν κατὰ
τῆς ἀληθείας ἐπίνοιαν. Σοφοὶ γὰρ ἐγένοντο εἰς τὸ
κακοποιῆσαι· τὸ δὲ καλὸν ποιῆσαι οὐκ ἔγνω-
σαν.

C ΚΓ'. Ἐντεῦθεν ἡ σοφιστικὴ (46) τῶν αἰρετικῶν
κατάκρισις, οὗς λόγῳ μὲν ἀπεκρήρυσαν, ἴν' ἢ πι-
θανὸν αὐτοῖς τὸ ἐπιχειρήμα (47), ἔργῳ δὲ προήγα-
γον (48) εἰς τὸ ἐμπροσθεν· οὐδὲ ἀσέβειαν ἀμετρον,
ἀλλὰ συγγραφὴν ἀπληστον ἐγκαλέσαντες. Ἐντεῦθεν
οἱ βέβηλοι τῶν ὁσίων κριταὶ, καὶ ἡ κακὴ μίξις,
ἕως δημοσία, καὶ μυστικὰ προβλήματα, καὶ ἡ πα-
ράνομος τῶν βεβωμένων ἐξέτασις, καὶ οἱ μισθοῦ-
μενοι συκοφάνται, καὶ ἡ ἐπὶ ῥήτοσι (49) κρίσις.
Καὶ οἱ μὲν ἐξωθοῦμενοι τῶν θρόνων ἀδίκως· οἱ δὲ
ἀντεισαγόμενοι, καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς ἀσεβείας
ἀπαιτούμενοι, ὥσπερ τι ἄλλο τῶν ἀναγκαίων· καὶ
τὸ μέλαν ἔτοιμον, καὶ ὁ συκοφάντης ἐγγύς. Ὁ δὲ
καὶ ἡμῶν τῶν ἀητετῶν οἱ πλείστοι πεπνυμένοι,
διανοίᾳ μὲν οὐ πεσόντες (50), γράμματι δὲ παρ-
αχθέντες, καὶ εἰς ἐν ἐλθόντες (51) τοῖς πονηροῖς κατ'
ἀμφοτέρας· καὶ τοῦ καπνοῦ (52) γε, εἰ καὶ μὴ τοῦ
πυρὸς μετασχόντες. Ὁ πολλάκις ἐδάκρυσα, ὁρῶν
τὴν τότε χύσιν (53) τῆς ἀσεβείας, καὶ τὴν νῦν ἐπανα-
στάντα διωγμὸν τῷ ὁρθῷ λόγῳ παρὰ τῶν προστα-
τῶν τοῦ Λόγου.

C Δ'. Τῷ ἐντι γὰρ, Ποιμένες ἡφροεῦσαντο,
κατὰ τὸ γεγραμμένον, καὶ ποιμένες πολλοὶ δι-
έσθηναι τὸν ἀμπελῶνὰ μου, ἡσχυνὰν μερίδα
ἐπιθυμητῆς, τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ λέγω, πολ-

⁶⁵ Eccli. v, 11. ⁶⁶ Jer. iv, 22. ⁶⁷ Jer. x, 21.

(43) *Θύραν ἀνοίξασα*. «Impietati januam ape-
ruit;» edita scilicet ambigua fidei confessione, quæ
pie simul et impie intelligi posset, quam etiam
catholicæ, sive Catholico, sive Ariano, in suam par-
tem trahere liceret. Quapropter Theologus hanc
confessionem vocat, «communem utriusque pedis
cothurnum.»

(44) *Τῶν ἀμφοτέρων*. Sic sex Regg. In ed., ἀμφο-
τέρων τῶν.

(45) *Νεόγραφον*. Or. 1, et Bas., ἔγγραφον.

(46) *Σοφιστικὴ*, etc. Ariani, ficto subdoloque ani-
mo, Aetium damnarunt, ut fidem facerent, se ortho-
doxæ assentiri doctrinæ.

(47) *Ἐπιχειρήμα*. Reg. Cypri., ἐγγεῖρημα.

(48) *Προήγαγον*. Combef., προστήγαγον. «Reipsa
autem magis promoverunt, ipsum scilicet Aetii
dogma confirmando, et modum duntaxat scribendi,
velut contentionum causam, reprehendendo.»

(49) *Ἐπὶ ῥήτοσι*. Coisl. 1 et Jes., ἐπὶ ῥήτορι.

(50) *Πεσόντες*. Reg. c, Combef., κλαπέντες,
«quasi furtim spoliati.» Mox, pro γράμματι, Regg.
c, d, γράμμασι.

(51) *Ἐλθόντες*. Reg. c, Or. 1, Combef., συνελ-
θόντες.

(52) *Τοῦ καπνοῦ*. Sic plerique codices. Deest
τοῦ in ed. Per «fumum» autem «subscriptionem»
intelligit.

(53) *Χύσιν*. Jes., σύγχυσιν.

λοῖς ἰδρῶσι καὶ σφαγίσι συνειλεγμένην, τοῖς πρὸ Χριστοῦ τε (54) καὶ μετὰ Χριστόν, καὶ αὐτοῖς τοῖς μεγάλαις τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν πάθεσι. Πλὴν γὰρ ὀλίγων ἄγαν, καὶ τούτων ὅσοι διὰ μικρότητα παρεβρίφησαν, ἢ διὰ ἀρετὴν ἀντέστησαν, οὓς ἔδει σπέρμα καὶ ῥίζαν ὑπολειφθῆναι τῷ Ἰσραὴλ, ἵνα ἀναβάλῃ πάλιν, καὶ ἀναβιώσῃ ταῖς ἐπιβρόχαις τοῦ Πνεύματος, πάντες τοῦ καιροῦ γεγῆνασι, τοσοῦτον ἀλλήλων διενεγκόντες, ὅσον τοὺς μὲν πρότερον, τοὺς δὲ ὕστερον τοῦτο παθεῖν· καὶ τοὺς μὲν προαγωνιστάς καὶ προστάτας γενέσθαι τῆς ἀσεβείας, τοὺς δὲ ταχθῆναι τὰ δεύτερα, ἢ φόβῳ κατασεισθέντας, ἢ χρεῖα δουλωθέντας, ἢ κολακεῖα δολασθέντας, ἢ ἀγνοία κλαπέντας, τὸ μετριώτατον· εἰ τῷ καὶ τοῦτο αὐταρκές εἰς ἀπολογίαν τῶν λαοῦ προστάται πεπιστευμένοι. Ὅσπερ γὰρ οὐχ αἱ αὐταὶ λεόντων τε καὶ τῶν ἄλλων ζώων ὀρμαὶ, οὐδὲ ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν, ἢ πρεσβυτέρων ἢ νεωτέρων, ἀλλ' ἔστι καὶ ἡλικιῶν καὶ γενῶν οὐ μικρὸν τὸ διάφορον· οὕτως οὐδὲ ἀρχόντων ἢ ἀρχομένων. Τοῖς μὲν γὰρ τοῦ λαοῦ τάχα ἂν καὶ συγγινώσκωμεν τοῦτο πάσχουσιν, οὓς σῶς πολλὰκις τὸ ἀδασάνιστον· διδασκάλῳ δὲ πῶς τοῦτο δώσωμεν, ὅς καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἀγνοίας ἐπανορθοῖ, ἄνπερ ἢ μὴ ψευδώνυμος (55); Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, Ῥωμαίων μὲν νόμον μηδεὶν ἀγνοεῖν ἐξεῖναι, μηδ' ἂν σφόδρα ἢ τις ἀγροικίας καὶ ἀμαθεύσεως, μηδὲ εἶναι νόμον τὸν βοηθοῦντα τοῖς πρᾶττομένοις δι' ἄγνοιαν (56)· τοὺς δὲ τῆς σωτηρίας ἀγνοεῖν μυσταγωγούς τὰς τῆς σωτηρίας ἀρχάς, καὶ τὰλλα τυγχάνουσι τῶν ἀπλουστέρων ὄντες, καὶ μὴ βαθεῖς τὴν διάνοιαν; Πλὴν ἔστω συγγνώμη τοῖς δι' ἄγνοιαν κατακολουθήσασιν. Τί δ' ἂν εἰποις περὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι καὶ ἀγχνολας μεταποιούμενοι, δι' ἃς εἶπον αἰτίας, τῶν κρατούντων ἡττήθησαν (57), καὶ τὴν τῆς εὐσεβείας σκητὴν ἐπὶ πολὺ παύσαντες, ὥς ἐφάνη τι τῶν ἐλεγχόντων, καὶ κατηνέχθησαν;

de aliis dixeris, qui etiam ingenii laudem sibi vindicantes, ob eas tamen, quas commemoravimus, causas, imperatoribus manus dederunt, et cum pietatis personam diuturno tempore tanquam per ludum gessissent, simul ac aliqua supervenit tentatio, qua convinci atque coargui possent, protinus corruerunt?

KE. Ἐτι μὲν ἀπαξ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν σεισθήσεσθαι (58), τῆς Γραφῆς ἀκούω λεγούσης, ὡς δὴ τοῦτο παθόντων καὶ πρότερον· οὕτω δηλουμένης, οἶμαι, τῆς ἐπιφανοῦς τῶν πραγμάτων καινοτομίας. Καὶ τὸν τελευταῖον σεισμὸν Παύλῳ πιστευτέον λέγοντι, μὴ ἄλλον εἶναι ἢ τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τὴν τοῦδε τοῦ παντὸς μεταποίησιν καὶ μετάθεσιν εἰς τὸ ἀκίνητον καὶ ἀσάλευτον. Τὸν δὲ νῦν τοῦτον σεισμὸν οὐδενὸς ἐλάττω τῶν προγε-

⁵⁴ Jer. xii, 10. ⁵⁵ Isa. i, 9. ⁵⁶ Agg. ii, 7.

(54) *Πρὸ Χριστοῦ τε*. Tres Regg. et Comb., *πρὸ τε τοῦ Χριστοῦ*.

(55) *Ἄνπερ ἢ μὴ ψευδώνυμος*. Tres Regg., *ἀνπερ μὴ ψευδώνυμος ἢ*. Combef., *ψευδόμενος ἢ*, « nisi sit mendax. »

(56) *Δι' ἄγνοιαν*. Sic quinque Regg., undecim Comb. et Or. 1. in ed., *δι' ἀγνοίας*.

(57) *Τῶν κρατούντων*. « Imperatoribus. » Sic maxime tritus est hujus vocis usus. Billius : « Hæreti-

mis tam ante Christum quam post Christum cæsis, ac denique magnis ipsius Dei pro salute nostra cruciatibus collectam, probro ac dedecore affecerunt⁵⁴. Nam si perpaucos exceperis, qui, vel ob nominis obscuritatem contemptui habiti fuerunt, vel ob virtutem resisterunt, quos Israeli seminis et radicis loco relinqui⁵⁵ oportebat, ut per Spiritus influxiones rursum effloresceret atque ad vitam revocaretur, omnes temporis obsecuti sunt : hoc tantum inter eos discriminis fuit, quod alii citius, alii serius in eam fraudem inciderunt; atque alii quidem impietatis duces antistitesque se præbuerunt, alii autem in secundo ordine locati sunt, nempe vel timore percussi vel quæstu atque utilitate subacti, vel blanditiis inescati, vel denique ignorantia circumventi ac circumscripti, quod omnium levissimum est; si cui tamen id quoque ad eorum, quibus populi cura commissa est, purgationem sufficere videatur. Nam quemadmodum leonum cæterorumque animantium non iidem sunt motus atque impetus, nec virorum et mulierum, nec senum ac juvenum, verum et ætatem et sexuum haud exiguum discrimen est; sic nec præfectorum et subditorum. Nam e vulgo hominibus, qui per errorem id admiserint, ignoscendum fortasse fuerit, quibus illud plerumque saluti est, quod animus a curiosa exploratione alienum habent; at doctori quo tandem modo idem concedemus, qui aliorum etiam incitias emendat, nisi id falso sibi nomen arroget? Nam cum Romanorum legem nemini, quamlibet rustico et indocto, ignorare liceat, nec lex ulla existet, quæ criminibus per ignorantiam commissis opem ferat, nonne absurdum est salutis doctores et antistites salutis principia nescire, etiamsi alioqui simpliciores sint, hebetiorique animo? Verum his sane ignoscatur, qui impiis dogmatibus per ignorationem assensum præbuerunt. Quid autem

XXV. Semel quidem adhuc futurum Scriptura pronuntiat, ut cælum et terra moveantur⁵⁶, tanquam id quoque ipsis antea jam contigerit; quibus verbis, mea quidem sententia, illustris rerum mutatio significatur. 402 Atque etiam Paulo fides habenda est, postremum terræ motum nihil aliud fore affirmanti, quam secundum Christi adventum, mundi-que hujus immutationem, atque in tranquillum statum, et ab omni motu et agitatione liberum, trans-

cis rerum potentibus. »

(58) *Σεισθήσεσθαι*. Semel et iterum Billius « de terræ motu » intelligit, atque interpretatur Aggæi locum, qui tamen intelligendus videtur « de commotione et concussione magna. » Illi namque sic reddunt omnes Scripturæ interpretes. Loquitur Gregorius de turbulentissima illa tempestate, quæ contigit, cum Constantius et Ariani, ejus auxilio freti, tot in Ecclesia strages ediderunt.

lationem⁷¹. Ego vero terræ motum hunc, nostra tempestate coortum, nullo eorum, qui jam existerunt, inferiorum esse existimo, per quem omnes philosophiæ dediti ac Dei amore præditi, atque ante tempus in cælis civium munere fungentes, a nobis dimoventur. Qui tametsi alioqui pacati ac moderati sint, hac tamen in re lenes et faciles esse non sustinent, cum per silentium et quietem Dei causa proditur: verum hic admodum bellaces sunt, atque in confligendo acres et feroces (hujusmodi enim zeli æstus est), citiusque aliquid, quod non oporteat, emoverint, quam, quod ex officio sit, prætermiserint. Eodem motu non minima quoque populi qui prius avolarant, avolat, ac ne nunc quidem simul avolandi finem facit.

XXVI. Sic se res habebant, quandiu Athanasius, B illa Ecclesiæ cōfūma, nobiscum versabatur; et sic se habuere, postquam improborum hominum conatibus cessit. Quemadmodum enim qui firmam quamdam arcem expugnare in animum induxerunt, si eam accessu captique difficilem esse perspexerint, ad artem se conferunt. Quid postea? Arcis præfectum pecuniis aut fraude ad suas partes pertrahunt, sicque nullo jam negotio et labore arcem quoque ipsam in ditionem redigunt. Aut, si mavis, quemadmodum qui Sampsoni insidias struxerant, crinem prius, in quo vires positas habebat, abstulerunt, atque ita demum Judicem in potestatem acceperunt, et deinde ipsi arbitrato suo insultarunt, pristinaeque ipsius potentiae parem ex adverso potestatem adepti sunt; sic quoque alienigenæ nostri, submoto atque e medio sublato nostro robore, ac detonsa Ecclesiæ gloria, ita jam in impietatis dogmatibus et actionibus sese oblectabant. Hic vitam cum morte commutat adversarii pastoris confirmator, et patronus, qui malum haud malo imperio caput præfecerat, atque inutili, ut ferunt, pœnitentia in extremo vitæ spiritu affectus, cum nimirum, ob alterius sæculi tribunal, 403 æquus rerum suarum unusquisque iudex est. Tria enim hæc esse aiunt, ob quæ tanquam imperio suo indigna, pœnitentia ductus fuerit: primum, quod propinquis suis necem intulisset: alterum, quod Julianum Apostatam Cæsarem nominasset: postremum quod novis fidei dogmatibus studuisset: simulque cum his vocibus e vita discessisse fertur. Rursum autem veritatis doctrina potestatem ac licentiam accipit, atque ii, qui vexati atque oppressi fuerant, solutam liberta-

⁷¹ Hebr. xii, 26 et seq.

(59) *Κινεῖται μὲν ἀπ' ἡμῶν*. De monachis, qui fidei zelo a Gregorio patre discesserant, hæc dicta videri possunt.

(60) *Θεὸν προδιδόναι*, etc. « Ut per silentium et solitudinem (instituti tenaciores) Dei causam prodant. »

(61) *Δύσμαχοι*. Combef., *δυσμαχώτατοι*. Or. 4, *μαχημώτατοι*.

(62) *Συνανιπτάμενον*. Sic plerique codices, et ita legit Billius. In ed., *συνανιπτάμενον*.

(63) *Βουλευθέντες*. Quatuor Regg., decem Colb., et Or. 1, *βουλευθέντες*.

(64) *Τὴν ἰσχύρ*..... *τηνικαῦτα*. Quatuor Regg.,

A γεννημένων ὑπολαμβάνω· καὶ ὃν κινεῖται μὲν ἀπ' ἡμῶν (59) ὅσον φιλόσοφον καὶ φιλόθεον, καὶ πρὸ καιροῦ τοῖς ἄνω πολιτευόμενον. Οἱ, καὶ τὰλλα ὧσιν εἰρηνικοὶ τε καὶ μέτριοι, τοῦτο γε οὐ φέρουσιν ἐπιεικεῖς εἶναι, Θεὸν προδιδόναι (60) διὰ τῆς ἡσυχίας· ἀλλὰ καὶ λίαν· εἰσὶν ἐνταῦθα πολεμικοὶ τε καὶ δύσμαχοι (61) (τοιούτων γὰρ ἡ τοῦ ζήλου θερμότης), καὶ θάττον ἂν τι μὴ δέον παρακινήσαιεν, ἢ δέον παραλίποιεν. Συναπορρήγγυνται δὲ καὶ τῶν λαῶν οὐκ ἐλάχιστον, ὥσπερ ἐν ὀρνίθων ἀγέλῃ, τοῖς προαναπτᾷ συναναπτᾷ, καὶ οὐδὲ νῦν ἐτι λήγει συνανιπτάμενον (62).

pars abruptitur, velut in avium grege, qui cum his

B ΚΓ'. Τοῦτο Ἀθανάσιος ἡμῖν, ἕως παρῆν, ὁ στόλος τῆς Ἐκκλησίας· καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ γε ταῖς ἐπιηρείαις τῶν πονηρῶν ὑπεχώρησεν. Ὡς γὰρ οἱ φρουρίον τι τῶν καρτερῶν ἐξελεῖν βουλευθέντες (63), ἐπειδὴν ἄλλως ἰδῶσι δυσπρόσιτον καὶ δυσάλωτον, ἐπὶ τὴν τέχνην χωροῦσιν· εἰτα τί; χρήμασιν, ἢ δόλῳ τὸν φρουράρχον ὑποσπάσαντες, οὕτως ἤδη σὺν οὐδενὶ πόνῳ καὶ τῆς φρουρᾶς ἐκράτησαν· εἰ βούλει δὲ, ὥσπερ οἱ τῷ Σαμφῶν ἐπιβουλεύσαντες, τὴν κόμην πρότερον, ἐν ἣ τὴν ἰσχύρ εἶχε, περιελόντες, τηνικαῦτα (64) ὑπὸ χεῖρα τὸν Κριτὴν ἔλαβον, εἰτα ἐνέπειζον ὅσα βουλομένοις ἦν, τῆς πρὶν τοῦ ἀνδρὸς δυναστείας ἀντιβρόπα· οὕτω καὶ οἱ καὶ ἡμᾶς ἀλλόφυλοι, τὸ ἡμέτερον κράτος ἐκποδῶν ποιησάμενοι, καὶ τὴν δόξαν τῆς Ἐκκλησίας ἀποκείραντες, οὕτως ἤδη τοῖς τῆς ἀσεβείας ἐνετρώφουν δόγμασι τε καὶ πράγμασι. Ταῦτα καὶ μεταλλάττει μὲν τὸν βίον ὁ τοῦ ἀντιθέτου (65) ποιμένος βεβαιωτῆς καὶ προστάτης, κακὸν οὐ κακῇ (66) βασιλείᾳ τὸ κεφάλαιον ἐπιθεῖς, καὶ ἀνόνητα μεταγνοῦς, ὡς φασιν, ἐπὶ ταῖς τελευταῖαις ἀναπνοαῖς, ἥνικα εὐγνώμων ἕκαστος τῶν ἑαυτοῦ (67) χριτῆς, διὰ τὸ ἐκεῖ δικαστήριον. Τρία γὰρ ταῦτά οἱ συνεγνωκέναι κακὰ, καὶ τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας ἀνάξια, τὸν τοῦ γένους φόνον, καὶ τὴν (68) ἀνάβρῃσιν τοῦ Ἀποστάτου, καὶ τὴν καινοτομίαν τῆς πίστεως· καὶ ταῦταις συναπελθεῖν λέγεται ταῖς φωναῖς. Ἐξουσίαν δὲ αὐτοῖς ὁ τῆς ἀληθείας λόγος λαμβάνει, καὶ παρήρσιαν οἱ βιασθέντες αὐτόνομον, τοῦ ζήλου τὸν θυμὸν θήγοντος. Ὁ δὲ καὶ ὁ (69) τῶν Ἀλεξανδρέων ἔπαθε δῆμος, οἷος ἐκεῖνος περὶ τοὺς ὀβρισταῖς, οὐκ ἐνεγκόντες τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἀμετρίαν, καὶ διὰ τοῦτο ξένῳ μὲν θανάτῳ τὴν πονηρίαν, ξένῃ δὲ ὕβρει τὸν θάνατον στηλιτεύσαντες.

derem Colb. et Or. 1, τὸ ἰσχυρὸν..... τὸ τηνικαῦτα.

(65) Ἀντιθέτου. Reg. lm, Jes., Comb., ἀντιθέου, « Deo adversantis. »

(66) Κακὸν οὐ κακῇ, etc. « Malum non malo imperio caput præficiens, » Julianum scilicet Apostatam, quem successorem suum instituerat Constantius. Billius: « malum haud malo imperio finem imponens. »

(67) Τῶν ἑαυτοῦ. In nonnullis, οἱ ἑαυτῶν.

(68) Καὶ τὴν, etc. Julianus apostata Cæsar a Constantio imperatore creatus fuerat anno 355.

(69) Ὁ. Sic plures Regg. et Or. 1. Deest in ed

ἴστε τὴν κάμηλον (70) ἐκείνην, καὶ τὸν ξένον φόρον, καὶ τὸ καινὸν ὄψος, καὶ τὴν πρώτην περίοδον, οἶμαι δὲ, καὶ μόνην, τὰ μέχρι καὶ νῦν τοῖς ὀρίστοις ἀπειλούμενα.

animis ferentes, tum novo dedecore mortem notandam atque infamandam duxerunt. Notus est vobis camelus ille, atque insueta sarcina, et nova altitudo, primaque illa, ac, nisi me opinio fallit, sola circumductio, quæ etiamnum contumeliosis hominibus minaciter denuntiatur.

KZ. Ἐπεὶ δὲ ὁ τυφῶν (71) τῆς ἀδικίας, ὁ τῆς εὐσεβείας φθορεὺς, ὁ τοῦ πονηροῦ πρόδρομος, ταύτην εἰσπράττεται τὴν δίκην, ἐμοὶ μὲν οὐκ ἐπαινετὴν (οὐ γὰρ ἂ παθεῖν ἐκείνον ἐχρῆν, ἀλλ' ἂ (72) ποιεῖν ἡμᾶς ἔδει σκοπεῖν), εἰσπράττεται δ' οὖν, ὀργῆς πανδήμου καὶ φοβᾶς ἔργον (73) γενόμενος· ἐπάνεισι μὲν ἐκ τῆς καλῆς ἐκδημίας ὁ ἀθλητῆς (οὗτω γὰρ ἐγὼ καλῶ τὴν ἐκείνου διὰ τὴν Τριάδα καὶ μετὰ τῆς Τριάδος φυχῆν), οὗτω δὲ ἀσμένους προσπίπτει (74) τοῖς ἐν τῇ πόλει, καὶ μικροῦ τῇ Αἰγύπτῳ πάσῃ, καὶ πανταχόθεν εἰς ταυτὸ συνδραμούσῃ, καὶ ἀπ' ἄκρου παντός (75), ἴν' οἱ μὲν φωνῇ Ἀθανασίου μόνης, οἱ δὲ τοῦ εἰδούς ἐμφορηθῶσιν, οἱ δὲ, ὁ περὶ τῶν ἀποστόλων ἠκούσαμεν, τῇ σκιᾷ γούν ἁγιασθῶσι μόνῃ, καὶ τῷ κενῷ (76) τύπῳ τοῦ σώματος· ὥστε πολλῶν πολυλάκεις καὶ πολλοῖς ἡδὴ γεγεννημένων ἐκ τοῦ παντός χρόνου τιμῶν τε καὶ ὑπαντήσεων, οὐκ ἄρχουσι μόνον δημοτοῖς καὶ ἱερεῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκείων τοῖς ἐπιφανεστάτοις, μηδὲ μίαν ταύτης μνημονεύεσθαι πολυανθρωποτέραν καὶ λαμπροτέραν. Ἐν δὲ εἶναι ταύτῃ μόνον παραβάλλειν αὐτὸν Ἀθανάσιον, καὶ τὴν αὐτῷ προτέραν (77) συνθεθεῖσαν ἐπὶ τῇ προτέρᾳ ταύτης εἰσόδῳ τιμῇ, ἦνίκα ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἐπὶ νῆσῃ φυχῆς.

ingressum ornatus 404 fuerat, cum ex eadem fuga, iisdemque de causis inita, Alexandriam repperet.

KH. Φέρεται καὶ τοιοῦτος τις ἐπ' ἐκείνῃ τῇ τιμῇ λόγος· λεγέσθω γὰρ, εἰ καὶ περιττότερος, οἷον ἡδυσμά τι τῷ λόγῳ, καὶ ἄνθος εἰσόδιον (78). Εἰσέλθοντες τῶν δισυνάρχων (79) μετ' ἐκείνην τὴν εἰσόδον. Ἡμετέρος οὗτος ἦν· Καππαδόκης γὰρ, καὶ τῶν πάντων. Τὸν Φιλάγριον ἐκείνον οἶδ' ὅτι πάντες ἀκούετε. Καὶ τὸ φιλετρον, οἷον οὐκ ἄλλο, καὶ περὶ ἄλλον, καὶ ἡ τιμὴ κατὰ τὸ φιλετρον, ἵνα μικρῷ λόγῳ παραστήσω τὸ πᾶν γνῶρισμα· ὧ (80) καὶ ἡ ἀρχὴ, πρεσβεῖα τε τῆς πόλεως, καὶ ψήφῳ τοῦ βασιλέως, αἰδοῖς ἐγγεμισθεῖσα. Τοῦτων οὖν τινα τοῦ δήμου (81), ὧ φανῶ-

⁷² Act. v, 15.

(70) ἴστε τὴν κάμηλον, etc. Intelligit Gregorius « Georgium, » quem Alexandrini, mortuo Constantio, crudelissima morte affecerunt, ac deinde membratim dissectum camelo imposuerunt, atque per totam urbem circumduxerunt.

(71) Ὁ τυφῶν. Schol.: « Ὁ μέγας ἀνεμος λέγει Γεώργιον » Validus ventus; Georgium designat. » Mox, οὐ γὰρ... ἀλλ' ἂ ποιεῖν ἡμᾶς, etc. Videtur hic Gregorius admittit, Georgium a Christianis necatum fuisse. Attamen, juxta Soerat., l. iii, c. 3, et Sozom., l. v, c. 7. Julianus, in Epist. ad Alexandrinum, id contigisse testatur, « ob spoliata idolorum templa, » etc.

(72) Ἀ.Λ.Γ. δ. Legebatur in editis, ἀλλὰ. Edit.

(73) Ὀργῆς πανδήμου καὶ φοβᾶς ἔργον. « Furore totius populi atque impetu occisus est. » Hæc est enim vis hujus vocis ἔργον. Tritum enim est : ἔργον λιμοῦ, λοιμοῦ, πόλεμου, « fame, peste, bello

tem, zelo nempe iracundiam acenente. Quod etiam ipsum Alexandrinis accidit, qui, ut in eos, a quibus contumeliam acceperunt, acerbissimè esse solent, importunam hominis audaciam indignissimis animis ferentes, tum novo dedecore mortem notandam atque infamandam duxerunt. Notus est vobis camelus ille, atque insueta sarcina, et nova altitudo, primaque illa, ac, nisi me opinio fallit, sola circumductio, quæ etiamnum contumeliosis hominibus minaciter denuntiatur.

XXVII. Posteaquam autem ille injustitiæ turbo, illa pietatis labes et corruptela, ille pravi illius præcursor, hujusmodi supplicio mulctatus est, meo quidem judicio, haud recte (nec enim quid eum pati, sed quid nos facere decebat, spectandum fuit), sed mulctatus est tamen, totiusque populi impetum atque iracundiam subiit; tum quidem nobilis ille athleta ex præclara peregrinatione (sic enim ipsius fugam pro Trinitate et cum Trinitate suscepim appello) in urbem redit, atque ita lætos et alacres cives offendit, imo etiam universam prope Ægyptum undequaque, et ab extremis totius Ægypti finibus, in unum concurrentem, ut alii sola Athanasii voce, alii forma et aspectu saturarentur, alii, quod de apostolis prædicatur, ex umbra saltem ipsa⁷², et vana corporis figura sanctitatem contraherent, ut, cum multis jam sæpenumero ex omni hominum memoria honores habiti sint, multis etiam obviam proditum sit, idque non præfectis tantum publicis et episcopis, sed familiarium quoque amplissimis quibusque et clarissimis, nullus tamen occursum frequentia et splendore major unquam fuisse memoretur. Unus duntaxat honor huic comparari potest, ille scilicet, quo Athanasius ipse ad priorem urbis

XXVIII. Quin et de honore illo hujusmodi quispian sermo circumfertur : dicam enim, supervacaneus licet videri possit, ac velut condimentum, adventitiumque florem orationi adjungam. Post illius adventum quidam in urbem vehebatur, alteram jam præfecturam gerens : noster hic erat, quippe Cappadox, vir imprimis clarus; nec mihi dubium est, quin Philagrius illum a me nominari sentiat. Ea porro civium erga illum amoris flamma, ut nec ulla alia par, nec erga alium, honor autem, ut rem totam paucis verbis complectar, amoris ma-

necatus.

(74) Ἀσμένους προσπίπτει. Sic quinque Regg., Par., etc. In ed., ἀσμένως προσπίπτει. Or. 1, προσπίπτει.

(75) Καὶ ἀπ' ἄκρου παντός. Billius : « atque ab editis omnibus locis. »

(76) Κενῷ. Sic Reg. a. In ed., κενῷ, « nova. »

(77) Προτέρᾳ. Duo Regg., πρότερον. Primus ille Athanasius in urbem Alexandriam adventus, is fuit, cum extincto magno Constantino, a quo in exilium missus fuerat, rediit.

(78) Ἀνθος εἰσόδιον. Mos erat, ut in hujusmodi festis flores spargerent.

(79) Δισυνάρχων. Or. 4, δισυνάρχων, « iterum consul. »

(80) Ὡ. In nonnullis, οὐ.

(81) Δήμου. Reg. ph addit, ἐπεὶ δὲ οἱ.

gnitudini respondens; cui etiam urbis administratio, tum civium rogatu, tum imperatoris calculo et sententia, rursus mandata fuerat. Tum igitur e vulgo quispiam, cui infinita multitudo videbatur, ac velut pelagus quoddam oculis haudquaquam circumscriptum, ad amicum quemdam et familiarem, ut in huiusmodi rebus accidere solet, ita locutus esse fertur: « Dic mihi, vir optime, tantamne unquam populi multitudinem vidisti, tamque concordibus animis ad unum hominem ornandum effusam? Minime, inquit juvenis. Ac ne Constantium quidem ipsum pari honorificentia exceptum fuisse opinor: » tanquam videlicet per imperatoris nomen summus honoris vertex significaretur. Tum ille perquam suaviter arridens: « Quid ais, inquit, quasi magnum aliquid et admirandum dicas? Imo magnum quoque illum Athanasium pari honore introductum fuisse, vix adduci possum ut credam: » simulque patrium quoddam iuramentum ad id, quod dixerat, confirmandum adunxit. Eo autem hic sermo spectabat, quemadmodum etiam vobis perspicuum esse arbitror, ut imperatori quoque ipsi Athanasium anteferebat.

XXIX. Tanta erat apud omnes viri huius veneratio, tantoque stupori fuit ille, cuius nunc meminimus, ingressus. Nam per sexus, et aetates, atque artes divisi, (solet enim maxime civitas illa ad hunc modum instrui, cum publice honore afficiendum aliquem suscipit; quonam vero modo spectaculi illius magnitudinem oratione referre queam?) fluvius unus omnes erant; Nilum etiam poeta quispiam diceret, illum, **405** inquam, vere aurifluum, et spicis uberem, ab urbe ad Chæreum retroacto cursu fluentem, diei unius itinere, atque eo amplius. Liceat mihi, per vos, quæso, paululum adhuc in hac narratione me oblectare. Illic enim animus versatur, nec sermonem ab ea solemnitate revocare facile possum. Pullus ipsum vehebat (ac peto a vobis, ne me amentie accusetis), non secus fere, ac Jesum meum pullus ille⁷²; sive gentilem populum, quem ignorantie vinculis singulari beneficio solutum con-

⁷² Luc. xix, 55 seqq.

(82) Ὀπίκωρ. Reg. Cypr., ὀρίκων. Nicet. et Tillem., ὀρίκωμενον.

(83) Ἐμφύχωρ. Coisl. 1 et Jes., εὐψυχο.

(84) Αὐτός... Κωνσταντῖος. Unus Colb. et Bas., αὐτόν... Κωνσταντῖον.

(85) Λέγων μέγα καὶ θαυμαστόν. Alii, μέγα λέγων καὶ θαυμαστόν. Alii, μέγα λέγων καὶ μέγα θαυμαστόν.

(86) Προσθεῖναι. Or. 1, προσθεῖναι.

(87) Μνημονευομένης. Reg. Cypr., μνημονευθείσης. « Tanto stupore fuit, » etc. Hinc Nicet.: Τοσοῦτον πάντας κατέπληξεν ἡ τοῦ ἁγίου εἰς τὴν πόλιν εἰσέλευσις. « Usque adeo huius sancti in urbem ingressus omnes percussit. » Billius: « Tanto stupore ingressus ejus memoria hominum mentes etiamnum defixas tenet! »

(88) Εὐσταχυν. Reg. c addit, καὶ μετροῦντα τὴν εὐδαίμονιαν τοῖς πύκσεσιν, « quique felicitatem multitudinis metitur. »

(89) Ἀπὸ τῆς πόλεως, etc. « Hoc, » inquit Nicetas, « inter Nilum et populum Alexandrinum intererat, quod Nilus a Chæreο, quæ terra hoc nomen a quodam habitatore consecuta est, in urbem influit; at popularis ille fluvius tunc sancto Athanasio sese effundens, in contrarium a civitate ad

ναί τὸ πλῆθος ἀπειρον, καὶ οὐδὲν τι πέρατος οὐχ ὀρίζον (82) τοῖς ὀφθαλμοῖς, πρὸς τινὰ λέγεται τῶν ἐκ τούτου συνήθων καὶ φίλων, ὃ φίλει συμβαίνειν ἐν τοῖς τοιοῦτοις, εἰπεῖν. « Εἰπέ μοι, ὦ βέλτετε. » Ἦδη ποτὲ τεθέσσαι δῆμον τοσοῦτον καὶ οὕτως ἔμφυχον (83), ἐφ' ἑνὸς ἀνθρώπου τιμῇ χυθέντα; — Οὐ, » φάναι τὸν νεανίαν. « ἀλλ' ἐμοὶ μὲν δοῖται, μὴδ' ἂν αὐτὸς ταύτης τυχεῖν Κωνσταντῖος (84). » ὡς τοῦ ἀκροτάτου τῆς τιμῆς δηλούμενον διὰ τοῦ βασιλέως. Καὶ τὸν γελάσαντα μάλα κομψὸν καὶ ἡδύ. « Τί τοῦτο ἔφη, » εἰπεῖν, « ὡς δὴ τὴν λέγων μέγα καὶ θαυμαστόν (85); Μόλις ἂν οἶμαι καὶ Ἀθανάσιον οὕτως εἰσαχθῆναι τὸν μέγαν. » καὶ ἅμα ὅρκον τινὰ προσθεῖναι (86) τῶν ἐπιχωρίων εἰς τὴν τοῦ λόγου βεβαίωσιν. Ἐβούλετο δὲ ὁ λόγος αὐτοῦ, ὃ καὶ ὁμῖν οἶμαι ὅλῳν, καὶ βασιλέως αὐτοῦ ἔμπροσθεν ἄγειν τὸν νῦν εὐφημούμενον.

B patrium quoddam iuramentum ad id, quod dixerat,

confirmandum adunxit. Eo autem hic sermo spectabat, quemadmodum etiam vobis perspicuum esse arbitror, ut imperatori quoque ipsi Athanasium anteferebat.

ΚΘ'. Τοσοῦτον ἦν παρα πᾶσι τὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου σέβας. καὶ τοσαύτη τῆς μνημονευομένης (87) εἰσόδου νῦν ἡ κατάπληξις. Κατὰ γὰρ γένη, καὶ ἡλικίας, καὶ τέχνας διαιρεθέντες, (φιλοῦσι γὰρ μάλιστα ἡ πόλις αὕτη οὕτω διασκευάζεσθαι, ὅταν τινὲ πλέκωσι τιμὴν δημοσίαν. πῶς ἂν παραστήσαιμι τῷ λόγῳ τὸ μέγα ἐκεῖνο θέαμα;) ποταμὸς ἦσαν εἰς, ποιητοῦ δὲ ἦν ἄρα καὶ τὸν Νεῖλον εἰπεῖν, τὸν χρυσοῦρρον ὄντως καὶ εὐσταχυν (88), ἔμπανιν ἀπὸ τῆς πόλεως (89) ἐπὶ τὴν Χαϊρέου βέοντα, ἡμερσίαν ὁδὸν οἶμαι, καὶ περαιτέρω. Δότε μοι μικρὸν ἐτι ἐντροφεῖσθαι τῷ διηγήματι. Ἐκείσε γὰρ εἰμι, καὶ οὐδὲ ἀπαχθῆναι τὸν λόγον τῆς τελευτῆς ἐκείνης ῥάδιον. Πῶλος μὲν ἦγεν αὐτὸν (καὶ μὴ μοι τῆς ἀπονοίας (90) μέμνησθε), ὡς μικροῦ τὸν ἐμὸν Ἰησοῦν ὁ πῶλος ἐκεῖνος (εἰτ' οὖν ὁ (91) ἐξ ἐθνῶν λαὸς, ὃν εὖ ποιεῖν (92) ἐπιβαίνει, τῶν τῆς ἀγνοίας δεσμῶν λυόμενον, εἰτε τι ἄλλο βούλεται παραδελοῦν ὁ λόγος). κλάδοι δὲ αὐτὸν ὑποδέχονται (93),

Chæreum fluens, diei unius iter, et eo amplius extensus est. »

(90) Ἀπονοίας. Nicet., τόλμης, « audaciæ. »

(91) Ο. Sic quatuor Regg. Deest in ed.

(92) Εὖ ποιεῖν. « Singulari beneficio afficiens; » quod scilicet ejus ignorantie vincula solvere dignaretur. Billius, « percommode. »

(93) Κλάδοι δὲ αὐτὸν ὑποδέχονται, etc. Billius, Nicetam secutus, sic vertit: « Hoc nnum interfuit, quod Christum rami susceperunt, et varia indumenta, multiplicique florum genere constrata, ante ipsum projecta sunt: excelso autem et magnifico viro Athanasio nihil tale factum est. In eoque uno impares honoris partes habuit. » Verum, illorum pace dixerim, uterque a Gregorii mente aberrat. Quod enim Theologus ad Athanasium, ipsi ad Christum referunt. Scopos tamen oratoris in hoc tendit, ut ostendat illam similitudinis affinitatem, quæ reperitur inter Christi Jerosolymam introitum; et Athanasii Alexandriam reditum. Uterque pullo insidet: uterque a populo faustis acclamationibus excipitur; ante utriusque pedes sternuntur etiam rami et indumenta; nec deerant, qui præirent clamantes, etc. Hæc Græca ipsa præ se ferunt. Claudicat igitur Billii versio, quæ ad Christum re-

καὶ στρώσεις ἱματίων πολυανθῶν καὶ ποικίλων προ-
 ριπτομένων τε καὶ ὑπορρίπτουμένων· ἐνταῦθα μόνον
 ἀτιμασθέντος τοῦ ὑψηλοῦ καὶ πολυτελοῦς, καὶ τὸ
 ἴσον μὴ ἔχοντος. Εἰκὼν καὶ αὕτη τῆς ἐπιδημίας Χρι-
 στοῦ, καὶ οἱ προβοῶντες, καὶ οἱ (94) προχορεύοντες·
 πλὴν ὅσον οὐ παίδων ὁμιλος μόνον τὸ εὐφημοῦν ἦν,
 ἀλλὰ καὶ πᾶσα γλῶσσα σύμφωνος καὶ ἀντίθετος,
 νικῶν ἀλλήλους ἐπειγομένων. Ἐὼ γὰρ λέγειν χρό-
 τους πανδήμους, καὶ μύρων ἐκχύσεις, καὶ παννυχί-
 δας, καὶ πᾶσαν φωτὶ καταστραπτομένην τὴν πόλιν,
 καὶ δημοσίας (95) ἐστιάσεις καὶ εἰκιδίας, καὶ ὅσοις
 αἱ πόλεις τὸ φαῖδρον ἐπισημαίνουσιν· ἃ τότε μεθ'
 ὑπερβολῆς ἐκείνῳ, καὶ παρὰ τὸ εἶδος ἐχαρίζοντο (96).
 Οὕτω τὴν αὐτοῦ πόλιν ὁ θαυμάσιος ἐκείνος, καὶ
 μετὰ τοιαύτης καταλαμβάνει τῆς πανηγύρεως.
 et supra quam credi queat, conferebantur. Sic vir

Α'. Ἀρ' οὖν ἐδῶ (97) μὲν, ὥσπερ εἰκὸς τοῦ λαοῦ
 τοσούτου προστησομένους (98); ἐδίδαξε δὲ, οὐχ ὡς βε-
 βλώκεν; ἡγώνισται δὲ, οὐχ ὡς ἐδίδαξεν; ἐκινδύνευσε
 δὲ τῶν ὑπὲρ τοῦ λόγου τινὸς ἡγωνισμένων ἐλάττω;
 τετίμηται δὲ ὡς ἡγώνισται μετὸν (99); κατήσχυσε δέ
 τι τῶν τῆς εἰσόδου μετὰ τὴν εἰσόδον; Οὐδαμῶς. Πάντα
 δὲ ἀλλήλων ἐχόμενα, ὥσπερ ἐν λύρᾳ μετ', καὶ τῆς
 αὐτῆς ἀρμονίας, ὁ βίος, ὁ λόγος, οἱ ἀγῶνες, οἱ κίν-
 δυνοὶ, τὰ τῆς ἐπ' αὐτοῦ, τὰ μετὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ. Ὁμοῦ
 τε γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν καταλαμβάνει, καὶ οὐ πάσχει
 ταυτὸν τοῖς δι' ἀμετρίαν ὀργῆς τυφλώττουσι, καὶ ὁ
 τι ἂν παραπέσῃ, τοῦτο πρῶτον (1) περιωθοῦσιν ἢ
 παλοῦσι, κἂν τι τῶν φειδούς ἀξίων ὦν τύχοι (2), τοῦ
 θυμοῦ δυναστεύοντος. Ἀλλὰ τοῦτον μάλιστα εὐδοκί-
 μήσεως αὐτῷ καιρὸν εἶναι νομίσας (ἐπειδὴ τὸ μὲν
 πάχον κακῶς, ἀεὶ μετριώτερον· τὸ δὲ ἐν ἐξουσίᾳ
 τοῦ ἀντιρῶν, ἀκρατέστερον), οὕτω πρῶτος καὶ ἡπίως
 τὰ τῶν λελυπηχότων μεταχειρίζεται, ὥς μὴδὲ αὐτοῖς
 ἐκείνοις, εἰ οἷόν τε τοῦτο εἰπεῖν (3), ἀρῶν γενέσθαι
 τοῦ ἀνδρός τὴν ἐπ' αὐτοῦ.

ad nominis celebritatem et gloriam idoneum sibi esse arbitratus (quandoquidem fere sit, ut qui in
 calamitate versatur, moderationem se præbeat, qui autem referendæ injuriæ potestatem nactus est,
 insolentius se gerat), tanta lenitate atque humanitate res eorum, a quibus læsus fuerat, administra-
 vit, ut ne iis quidem ipsis, si hoc dici potest, ipsius reditus molestus fuerit.

ΛΑ'. Καθαίρει μὲν γε (4) τὸ ἱερὸν τῶν θεοκαπῆ-
 λων, καὶ χριστεμπόρων, ἵνα καὶ τοῦτο τῶν Χριστοῦ
 μιμήσῃται· πλὴν ὅσον οὐ φραγελλῶ πλεχτῷ, λόγῳ
 δὲ πιθανῷ τοῦτο ἐργάζεται· καταλλάττει δὲ τὸ στα-

⁷⁵ Joan. II, 15.

fert, quod Theologus ad Athanasium. Et certe,
 tanta erat Alexandrinorum lætitia circa Athanasium
 ab exilio redeuntem, ut non tantum rami gesta-
 rentur, aut flores spargerentur, sed etiam quidquid,
 in pictis tapetibus et stragulis, pretiosius ac ma-
 gnificentius erat, sperneretur, et ante ipsius pedes,
 honoris causa, projiceretur. Idcirco hanc similitu-
 dinem inter utrumque necit Gregorius; sed ne
 hæc similitudo, ob reverentiam quæ Christo de-
 betur, quorumdam aures offendere posset, ab au-
 ditoribus petit, ne, talia proferendo, amentię aut
 audacię accusetur.

(94) *ΟΙ*. Sic quatuor Regg. et Or. 1. Deest in
 ed.

(95) *Δημοσίας*. Ita sex Regg., et or. 1. In ed.,

ascendit; sive quid aliud Scriptura significare velit.
 Illum etiam rami, et varia variis picta coloribus in-
 dumenta ante eum projecta et substrata excipiunt;
 hic solum spreta pretiosa suppellectili, ac cujus ma-
 gnificentię nihil par erat. Christi quoque adventus
 imago fuere, tum qui præeundo clamabant, tum qui
 choreas agitabant; nisi quod non puerilis duntaxat
 turba faustis illum acclamationibus excipiebat, ve-
 rum etiam omnis lingua concors et adversaria ho-
 minum, qui sese mutuo superare contendebant.
 Nam omitam publicos plausus, et unguentorum pro-
 fusiones, et nocturnas festivitates, et totam urbem
 lumine coruscantem, publica item et privata con-
 vivia, cæteraque per quæ urbes lætitię atque hila-
 ritalis argumenta edunt, quæ tum illi amplissime,
 et cum tali pompa et celebritate civitatem

B XXX. Esto igitur, vitæ rationes ita instituerit,
 ut eos decet, qui tantæ hominum multitudini
 præesse debent, verum paremne vitæ doctrinam
 attulit? Decertavit quidem, num ut docuit? Num
 minus quam quisvis eorum, qui pro recta 406
 doctrina certamen adierunt, periclitatus est? Num
 minores, quam pro certaminum merito, honores
 consecutus est? Num denique honoribus illis, qui-
 bus in ingressu ornatus est, post ingressum dede-
 cori atque ignominię fuit? Minime gentium. Verum
 omnia, non secus atque in cithara, inter se apta et
 connexa erant, pulchreque congruebant, tum vita
 et doctrina, tum certamina et pericula, tum redi-
 tus, et qua reditum sunt consecuta. Nam simul
 atque ad Ecclesiam pervenit, non eodem modo
 affectus est, quo ii solent, qui per iræ impotentiam
 cæcutiunt, et, ut quidque primum occurrit, ita
 illud, quamlibet etiam dignum, a quo manus absti-
 neantur, protrudant aut feriant, usque adeo sunt
 in iram præcipientes. Verum hoc potissimum tempus

in iram præcipientes. Verum hoc potissimum tempus
 esse arbitratus (quandoquidem fere sit, ut qui in
 calamitate versatur, moderationem se præbeat, qui autem referendæ injuriæ potestatem nactus est,
 insolentius se gerat), tanta lenitate atque humanitate res eorum, a quibus læsus fuerat, administra-
 vit, ut ne iis quidem ipsis, si hoc dici potest, ipsius reditus molestus fuerit.

XXXI. Ac templum quidem sacrilegis nundina-
 toribus, iisque qui Christo ad quæstum abuteban-
 tur, repurgat, in hoc quoque scilicet Christum
 referens: nisi quod non texto flagello ⁷⁶, sed pro-

D δημοσίους.

(96) *Ἐχαρίζοντο*. Oxon. apud Montac., ἡραρί-
 ζοντο, « colligebantur. »

(97) *Ἐδῶ*. Duo Regg., Chrys. et Bas., ἐδίω.

(98) *Προστησομένους*. Or. 1, τὸν προστησόμε-
 νον.

(99) *Μεῖον*. Reg. ph, μεῖζον, « majores. » Coisl.
 1, et Or. 1, πλείστον.

(1) *Πρῶτον*. Deest in Or. 1.

(2) *Τύχοι*. Quinque Regg., τύχη.

(3) *Εἰ οἷόν τε τοῦτο εἰπεῖν*. Sic Regg. bm, ph,
 Or. 1, Jes., etc. Deest et in ed. Nonnulli habent ποιεῖν
 pro εἰπεῖν. Alii omittunt, τοῦτο.

(4) *Μὲν γε*. Sic Regg. bm, ph. In ed., μὲν γάρ.

habilibus argumentis atque ad persuadendum A
accommodatis id efficit. Tum eos, qui et inter se,
et cum ipso simulatas gerebant, in concordiam
reducit; et quidem ita, ut nullius pacificatoris opera
ad eam rem opus haberet. Præterea injuria affectos
tyrannide liberat, nullum eorum, qui ipsius causæ
studebant, et eorum, qui adversas partes sequeban-
tur, delectum habens. Prolapsam insuper fidei
doctrinam erigit, ac libere rursus Trinitas prædi-
catur, super candelabrum posita; splendidoque
unius divinitatis lumine animas omnes collustrans.
Leges etiam rursus orbi terrarum præscribit, atque
omnium mentes ad se convertit, aliis epistolæ mit-
tens, alios accersens, nonnullos etiam ultro acce-
dentes erudiens, omnibusque liberam voluntatem
pro lege proponens. Hoc enim solum ad præmon- B
strandum virtutis iter sufficere censebat. Ut autem
in summa dicam, duorum laudabilium lapidum naturam imitatur. Nam et percutientibus adamas effi-
citur, et dissidentibus magnes, occulta naturæ vi ferrum trahens, ac durissimam omnium materiam
sibi asciscens.

407 XXXII. Verum enim fieri non poterat, ut
invidia hæc ferret, atque Ecclesiam pristinae glo-
riæ suæ veterique sanitati restitutam, videre susti-
neret, dissectis nimirum partibus celerrima cicat-
rice, velut in corpore, obductis. Quamobrem
imperatorem adversus eum excitat, in eodem, quo
ipse, defectionis crimine versantem, atque improbi-
tate parem, tempore solo posteriorem; qui primus
Christianorum imperatorum adversus Christum
furor percitus, atque impietatis basiliscum, quem
multo ante parturiebat, oblata occasione, subito
perfundens, simul atque imperator declaratus est,
statim, et erga imperatorem, qui ipsius fidei impe-
rium commiserat, improle, et erga Deum, cui
salutem debebat, improbius se gerit, ac persecu-
tionem omnium, quæ unquam fuerunt, teterrimam
excogitat; quatenus persuasionem et sermonis
blanditias tyrannidi adjungens (nam eos etiam
honores, qui ob certamina tribui solent, martyribus
invidebat), fortitudinis laudem in dubium revoca-
bat, verborum nempe captiones et argutias ad
mores suos transferens, aut, ut verius loquar, a
moribus et ingenii vaficie ad ea scelera studium
conferens, dæmonisque, qui in ipsius pectore domi-
cilium habebat, artem, multiplicemque versutiam D
imitans. Ille quidem parum amplum atque præcla-
rum esse arbitratum est, universam Christianorum
nationem imperio suo subicere; magnum autem et
gloriosum fore, si Athanasium ejusque in Christiana

σιάζον πρὸς τε αὐτὸ καὶ ἑαυτὸ (5), οὐδὲν τῶν συν-
αγόντων (6) προσδεηθεῖς· λυεῖ δὲ τοῖς ῥέικημένοις
τὰς τυραννίδας, οὐδὲν διελὼν τοὺς τῆς ἑαυτοῦ (7)
μερίδος, καὶ τῆς ἐναντίας· ἀνίστησι δὲ πεπτωκότα
τὸν λόγον (8)· παρῆρσιάζεται δὲ ἡ Τριάς πάλιν (9),
ἐπὶ τὴν λυχνίαν τεθείσα, καὶ λαμπρῶ τῷ φωτὶ τῆς
μιάς θεότητος ταῖς πάντων ψυχαῖς ἐναστράπτουσα.
Νομοθετεῖ δὲ τῇ οἰκουμένῃ πάλιν· ἐπιστρέφει δὲ
πρὸς ἑαυτὸν πᾶσαν διάνοιαν, τοῖς μὲν ἐπιστέλλων,
τοῖς δὲ καλῶν· ἐστὶ δὲ οὗς καὶ ἀκλήτους προσιόντας
σοφίζων, πᾶσι δὲ νόμον ἕνα προθεῖς τὸ βούλεσθαι·
καὶ γὰρ τοῦτο μόνον ἐξήρχει πρὸς ὁδηγίαν τοῦ κρείτ-
τονος. Ἐν κεφαλῇ δὲ εἰπεῖν, δύο λήθων μιμεῖται
φύσεις ἐπανουμένων. Γίνεται γὰρ τοῖς μὲν παύουσιν
ἀδάμας, τοῖς δὲ στασιάζουσι μαγνήτις, ἀρρήτῳ φύ-
σεως βίᾳ τὸν σίδηρον ἑλκουσα, καὶ τὸ (10) στερεότα-
τον ἐν ὕλῃς οἰκουμενῇ.

AB. Ἀλλ' οὐ γὰρ ἐμελλε ταῦτα οἶσιν ὁ φθόνος,
οὐδὲ τὴν Ἐκκλησίαν ὁρῶν ἀνέεσθαι πάλιν ἐπὶ τῆς
αὐτῆς δόξης, καὶ τῆς παλαιᾶς ὀυγίας, τάχιστα τοῦ
δισσώτους συνουλωθέντος, ὥσπερ ἐν σώματι (11). Διὰ
τοῦτο ἐπανίστησιν αὐτῶν τὸν συναποστάτην (12) ἑαυ-
τῷ βασιλέα, καὶ τὴν κακίαν ὁμότιμον, χρόνῳ μόνῳ
λειπόμενον· ὃς (13) πρῶτος Χριστιανῶν βασιλέων
κατὰ Χριστοῦ μανείς, καὶ ὃν ὥδινε πόρρωθεν ἐν ἑαυ-
τῷ βασιλισκῶν τῆς ἀσεβείας ἀναρρήξας ἀδρῶς, ἐπει-
δὴ καιρὸν ἔλαβεν, ὁμοῦ τε αὐτοκράτωρ ἀναδείκνυ-
ται, καὶ κακὸς μὲν περὶ τὸν πιστεύσαντα βασιλέα τὰ
βασίλεια (14) γίνεται, κακίῳ δὲ περὶ τὸν σεσωκότα
θεόν· καὶ διωγμὸν ἔννοει τῶν πώποτε γενομένων
ἀπανθρωπώτατον, ὅσῳ τὸ πιθανὸν τῇ τυραννίδι μί-
ξας (ἐφθόνηι γὰρ τοῖς πάσχοις καὶ τῆς ἐπὶ τοῖς
ἄλλοις τιμῆς), ἀμφιβολοῦν ἐποιεῖ καὶ τὸ τῆς ἀνδρείας
φιλότιμον· τὰς ἐν τοῖς λόγοις στοφὰς καὶ πλοκάς
ἐπὶ τὸν τρόπον (15) μετενεγκῶν, ἧ, τό γε ἀληθέστε-
ρον εἰπεῖν, ἀπὸ τοῦ τρόπου, καὶ περὶ ἐκεῖνα σπου-
δάσας, καὶ τὸν ἔνοικον αὐτῷ πονηρὸν τῆς πολυτε-
χνίας μιμούμενος. Οὗτος μικρὸν μὲν ἔργον ἐνόμισεν
εἶναι τὸ πᾶν τῶν Χριστιανῶν παραστήσασθαι (16)
γένος· μέγα δὲ τὸ Ἀθανασίου κρατῆσαι, καὶ τῆς
ἐκείνου περὶ τὸν λόγον ἡμῶν δυνάμεως. Καὶ γὰρ
D ἐώρα μὴδὲν ἐν αὐτῷ πλέον (17) τῆς καθ' ἡμῶν ἐπι-
νοίας, διὰ τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀντιπαράταξιν καὶ ἀντί-
θεσιν· αἰετὸς τοῦ κενουμένου Χριστιανῶν ἀναπληρου-
μένου, διὰ τῆς Ἑλληνικῆς προσθήκης, καὶ τῆς ἐκει-
νου συνέσεως, ὃ καὶ παράδοξον. Ταῦτ' οὖν ἐννοῶν,

(5) Ἐαυτό. Sic melioris notæ codices et Nicetas. In ed., ἑαυτόν (recte).

(6) Συναγόντων. Nonnulli addunt, πολλῶν ὄντων.

(7) Ἐαυτοῦ. Sic tres Regg. et Savil. In ed., αὐτοῦ.

(8) Πεπτωκότα τὸν λόγον. Sic quinque Regg. In quibusdam, τὰ πεπτωκότα τοῦ λόγου. In ed., πεπτωκότα λόγον.

(9) Τριάς πάλιν. Tres Regg., πάλιν Τριάς.

(10) Τό. In nonnullis, τόν.

(11) Σώματι. Regg. d, ph, Or. 1, σώματι.

(12) Συναποστάτην. Schol.: Ἰουλιανὸν λέγει.

« Julianum dicit »

(13) Ὅς. Sic duo Regg. et novem Colb. In ed., ὁ.

(14) Τὰ βασίλεια. Nicetas: Τὴν τοῦ Καίσαρος ἀρχήν. « Cæsaris dignitatem. » Vox illa deest in multis codd. Retinenda tamen videtur, quidquid dicat variarum lectionum collector.

(15) Ἐπὶ τὸν τρόπον. « Ad ingenium indolemque transferens. »

(16) Παραστήσασθαι. Sic Reg. d. Alii, παραστή-
σεσθαι, minus recte. Edit.

(17) Ille deesse videtur, ex. Edit.

καὶ ὁρῶν ὁ δεινὸς ἐκεῖνος παραλογιστὴς καὶ διώκτης, οὐδὲ ἐπὶ τοῦ πλάσματος ἐτι μένει καὶ τῆς σοφιστικῆς ἀνελευθερίας· ἀλλὰ τὴν πονηρίαν γυμνώσας, φανερώς ὑπερορίζει τὸν ἄνδρα τῆς πόλεως. Ἐδεῖ γὰρ τρισὶ παλαίσμασι (18) τὸν γεννάδαν νικήσαντα, τελείας τυχεῖν καὶ τῆς ἀναρρήσεως.

Quæ cum callidus ille impostor et persecutor animadvertet et cerneret, ne personam quidem diutius ferre, ac sophistica et servili dissimulatione uti sustinuit; verum animi perversitate detecta, palam apertèque hominem e civitate exturbat. Egregium enim virum triplici certamine vincere oportebat, ut perfectum etiam præconium consequeretur.

ΑΓ'. Μικρὸν τὸ ἐν μέσῳ, καὶ Πέρσαις μὲν ἡ δίκη δοῦσα τὸν ἀλιτρίον, ἐκεῖ δικάζει· καὶ βασιλεῖα φιλότιμον παραπέμφασα, νεκρὸν ἐπανάγει, μηδὲ ἐλευόμενον· ὥς δὲ ἐγώ· τινός σοι (19) ἤκουσα, μηδὲ τῷ τάφῳ προσλαμβανόμενον, ἀλλ' ὑπὸ τῆς σεισθέσης δι' αὐτὸν γῆς ἀποσειόμενον καὶ ἀναβρασσόμενον· προελμιον, οἶμαι, τῆς ἐκείθεν κολάσεως. Ἀνίσταται δὲ βασιλεὺς ἕτερος (20), οὐκ ἀναίδης τῷ προσώπῳ κατὰ τὸν προειρημένον, οὐδὲ τοῖς πονηροῖς ἐργοῖς καὶ ἐπιστάταις ἐκθλίβων τὸν Ἰσραὴλ, ἀλλὰ καὶ λίαν εὐσεβὴς τε καὶ ἡμερὸς· ὅς, ἵνα ἀρίστην ἑαυτῷ καταστήσῃται (21) τὴν τῆς βασιλείας χρησίδα, καὶ ὅθεν δεῖ (22), τῆς εὐνομίας ἀρξῆται, λύει μὲν τοῖς ἐπισκόποις τὴν ἑξορίαν, τοῖς τε ἄλλοις ἅπασι, καὶ πρὸ πάντων τῷ πρὸ πάντων τὴν ἀρετὴν, καὶ προδήλως (23) ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πολεμηθέντι. Ζητεῖ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς αἵσεως τὴν ἀλήθειαν, ὑπὸ πολλῶν διασπαθείσαν καὶ συγχυθείσαν, καὶ εἰς πολλὰς δόξας καὶ μοίρας νεμεμημένην· ὥστε μάλιστα μὲν τὸν κόσμον ὅλον, εἰ οἶόν τε, συμφωνῆσαι (24), καὶ εἰς ἐν ἔλθειν τῇ συνεργίᾳ τοῦ Πνεύματος· εἰ δὲ οὐ, ἀλλ' αὐτόν (25) γε μετὰ τῆς βελτίστης γενέσθαι, κάκεινῃ παρασχεῖν τὸ κράτος, καὶ παρ' ἐκείνης ἀνταλεῖν, λίαν ὕψιως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς περὶ τῶν μεγίστων διανοοῦμενος. Ἔνθα δὲ καὶ μάλιστα διεδείχθη τοῦ ἀνδρός ἡ καθαρότης, καὶ τὸ σπεῖμμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Τῶν γὰρ ἄλλων ἀπάντων, ὅσοι τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, τριχῇ νεμεμημένων, καὶ πολλῶν μὲν ὄντων τῶν περὶ τὸν ὕβιν ἀρρωστούντων, πλείονον δὲ τῶν περὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐνθα καὶ τὸ (26) ἥττον ἀσεβεῖν εὐσέβεια ἐνομήθη, ὁλίγου (27) δὲ τῶν κατ' ἀμφοτέρω ὑγιαίνοντος· πρῶτος καὶ μόνος, ἡ κομιδὴ σὺν ὁλίγοις ἀποτομῇ τὴν ἀλήθειαν σαφῶς οὕτως καὶ διαρρήδην, τῶν τριῶν μίαν θεότητα καὶ οὐσίαν ἐγγράφως ὁμολογήσας (28)· καὶ ὁ τῷ πολλῷ τῶν Πατέρων ἀριθμῷ (29) περὶ τὸν ὕβιν ἐχαρίσθη πρότερον, τοῦτο

A doctrina vim et facultatem superaret. Perspiciebat enim nihil sibi ex suis in nos consiliis accedere, quod adversus eum in acie staret Athanasius, ejusque conatibus obsisteret. Id enim, quod ex Christianis decedebat, gentilium accessione ipsiusque prudentia quotidie supplebatur, id quod sane mirandum erat. Quæ cum callidus ille impostor et persecutor animadvertet et cerneret, ne personam quidem diutius ferre, ac sophistica et servili dissimulatione uti sustinuit; verum animi perversitate detecta, palam apertèque hominem e civitate exturbat. Egregium enim virum triplici certamine vincere oportebat, ut perfectum etiam præconium consequeretur.

XXXIII. Non multum temporis intercesserat, cum impium illum et sacrilegum ad Persas vis numinis ultrix ablegat, illicque causam discepiat: et quem magnificum et honoris cupiditate flagrantem transmiserat, eundem mortuum reducit, ne miseratione quidem quemquam permoventem: imo, ut mihi quispiam narravit, nec ad sepulcrum assumptum, sed a terra, quæ ipsius causa turbata fuerat, excussum, æstuque vehementi projectum: insequentis, ut opinor, supplicii præludium. Surgit autem alter imperator, facie minime impudens, quemadmodum is, de quo ante verba fecimus, nec pravis operibus et operum præfectis Israellem opprimens, sed mira pietate animique lenitate prædus; qui, ut pulcherrimum imperii sui fundamentum jaceret, rectamque legum sanctionem, unde conveniebat, auspicaretur, cum omnes alios episcopos, tum eum ante omnes, qui omnibus virtute præstabat, ac citra dubitationem ullam pietatis causa oppugnatus fuerat, ab exilio revocat. Quin etiam fidei nostræ veritatem a multis laceratam et perturbatam, atque in sexcentas opiniones partesque distractam, querit, ut maxime quidem universus orbis, si fieri posset, in fidei negotio consentiret, Spiritusque auxilio in unum coiret: sin minus, ipse certe optimæ parti sese adjungeret, simulque et ei robur afferret, et ab ea vicissim acciperet, excelsæ simul et magnificæ de rebus maximis cogitans. Atque hic potissimum Athanasius puritatis suæ fideique in Christum firmæ et constantis specimen edidit. Nam cum ceteri omnes, qui doctrinam nostram profitebantur, trifariam divisi essent, ac multi circa Filium, plures etiam circa Spiritum sanctum ægram fidem haberent (ibi levior impietas pietatis opinionem ferebat), pauci autem utrinque sani et incolumes essent, primus ille et

(18) Τρισὶ παλαίσμασι. « Triplici certamine. » Tria subiit exsilia Athanasius. Primum, sub Constantino; secundum, sub Constantio; tertium, sub Juliano.

(19) Σοι. Deest in Coisl. 1, Or. 1, aliisque pluribus.

(20) Βασιλεὺς ἕτερος. Schol.: Ἰωδιανός, « Jovianus. »

(21) Καταστήσῃται. Sic optimæ notæ codices. Reg. a, καταστήσῃ. Alii cum editis, προκαταστήσῃται.

(22) Δεῖ. Sic plures Regg., duo Coisl., et Or. 1. In ed., δῇ.

(23) Προδήλως. Par., προθύμως.

(24) Εἰ οἶόν τε, συμφωνῆσαι. Sic Regg. a, c.

d, Or. 1, Jes., etc., cum illo tantum discrimine, quod, pro συμφωνῆσαι, habeant, συμφωνῆσαι. In ed. deest ei, et pro τε, legitur, τι.

(25) Εἰ δὲ οὐ, ἀλλ' αὐτόν. Regg. bm, ph. decem Colb., αὐτός. In ed. et quibusdam aliis, εἰ δ' οὐ, ἀλλ' αὐτόν.

(26) Τό. Sic quatuor Regg. Deest τό in ed.

(27) Ὀλίγον, etc. Alii, ὁλίγων δὲ τῶν... ὑγιαίνοντων. Alii, ὁλίγου δὲ τοῦ ὑγιαίνοντος. Neutrū displicet Combefisio.

(28) Ἐγγράφως ὁμολογήσας. Scriptum illud videtur esse synodica Epistola ad Jovianum, de qua Theodoretus, Hist., lib. iv, c. 5.

(29) Πολλῷ τῶν Πατέρων ἀριθμῷ. Hæc de Patribus concilii Nicæni intelligit Nicetas.

zulus, aut cum admodum paucis, veritatem palam aperitque verbis promulgare non dubitavit, unam trium personarum divinitatem et essentiam scripto confessus: et quod multis illis Patribus circa Filium prius concessum fuerat, idem ipse postea in asserenda Spiritus sancti divinitate superno afflatu consecutus. Atque imperatori donum vere regium et magnificum offert, scriptam nimirum fidei confessionem, adversus novum dogma nusquam in Scriptura expressum: ut sic et imperatorem imperator, et doctrinam doctrina, et libellum libellus frangeret atque opprimeret.

409 XXXIV. Mihi hujus confessionis auctoritate permoti videntur, tum Occidentales, tum quidquid in Oriente vitale est; alii quidem animo tenus pietatem colunt, si quid ipsorum verbis fidei habendum est, ulterius autem eam non proferunt, velut mortuum quemdam fetum, in materno utero extinctum; alii vero eam, igniculi cujusdam instar, nonnihil accendunt; hactenus scilicet, ut temporis, atque ferventioribus orthodoxis, aut piæ plebi utcumque satisficiant; alii denique tota verborum libertate veritatem prædicant, a qua parte utinam ipse stem: nec enim majus quiddam jactare audeo; non jam timiditati meæ, sicut nec aliorum ignaviæ ac mentis imbecillitati consulam (satis etenim superque dispensavimus, non modo alienos nobis non adjungentes, sed nostros etiam corrumpentes, quod sane malorum dispensatorum est); verum partum in lucem efferam et accurate nutriam atque quotidie augescentem omnibus ob oculos proponam.

XXXV. Sed hoc in illo minus admirationis mereri videtur. Nam qui re ipsa pro veritatis defensione periculis se objecerat, quid mirum, si eandem scripto confessus sit? Quod vero mihi in ipso maxime mirari subit, quodque non citra damnum silentio præteriri potest, hac præsertim tempestate, qua multæ contentiones dissidiæque gignuntur, hoc adhuc superioribus adjiciam. Nam his quoque, qui nunc vivunt, hæc actio doctrina esse queat, si ipsum nobis imitandum proponamus. Quemadmodum enim ab una et eadem aqua non tantum ea pars disjungitur, quam manus inter hauriendum reliquit, verum id etiam quod manu comprehensum, per digitos effluit: eodem modo a nobis non impiæ solum doctrinæ cultores, verum etiam qui pietatis laude in primis excellunt, præciduntur, idque non in parvis duntaxat et contemnendis dogmatibus (minus enim hoc grave esset), verum etiam in verbis, quæ ad eundem omnino sensum tendebant. Nam cum essentia una, et tres hypostases a

περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτὸς ἐμπνευσθεὶς ὕστερον, καὶ δῶρον βασιλικὸν ὄντως καὶ μεγαλοπρεπὲς τῷ βασιλεὶ προσηνεγκὼν, ἐγγράφον τὴν εὐσέβειαν κατὰ τῆς ἀγράφου καινοτομίας (30)· ἵνα βασιλεὶ μὲν βασιλεὺς, λόγῳ δὲ λόγος, γράμματι δὲ γράμμα καταπαλαίηται.

ΔΔ'. Ταύτην μοι δοκοῦσιν αἰδοῦμενοι τὴν ὁμολογίαν, οἱ τε τῆς ἐσπερίας, καὶ τῆς ἐφ' ἡμᾶς, ὅσον βιώσιμον· οἱ μὲν μέχρι διανοίας ἀγεῖν τὸ εὐσεβές, εἴ τι λέγουσιν αὐτοὺς πιστευτέον, παραιτέρῳ δὲ μὴ προάγειν (31), ὥσπερ τι νεκρὸν κύημα ταῖς μητέρας ἐναποθνήσκον· οἱ δὲ (32) μικρὸν ἐξάπτειν, ὥσπερ σπινθήρας (33), ὅσον ἀποσινοῦσθαι τὸν καιρὸν, ἢ τῶν ὀρθοδόξων τοὺς θερμότερους, ἢ τῶν λαῶν τὸ φιλόθεον· οἱ δὲ καὶ παρῃρησιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἥς ἂν εἴην ἐγὼ μερίδος· οὐ γὰρ τολμῶ τι πλεόν (34) καυχῆσασθαι, μηκέτι τὴν ἐμὴν δειλίαν οἰκονομῶν, ὡς δὴ τὴν τῶν σαθροτέρων διάνοιαν (ἰκανῶς γὰρ ψοκονομήσαμεν, μήτε τὸ ἀλλότριον προσλαμβάνοντες, καὶ τὸ ἡμέτερον φθιρόντες, ὃ κακῶν ὄντως ἐστὶν οἰκονόμων)· ἀλλ' εἰς φῶς ἀγων τὸν τόκον, καὶ μετὰ σπουδῆς ἐκτρέφω, καὶ ταῖς ἀπάντων ὕφεσι προτιθεῖς (35), ἀεὶ τελειούμενον.

ΔΕ'. Τοῦτο μὲν οὖν (36) ἤττον τῶν ἐκείνου θαυμάζειν ἀξίον. Ὁ γὰρ ἔργῳ τῆς ἀληθείας προκινδυνεύσας, εἰ θαυμαστὸν εἰ γράμματι ταύτην καθωμολόγησεν; Ὁ δὲ μοι μάλιστα τοῦ ἀνδρὸς θαυμάζειν ἐπεισι (καὶ ζημία τὸ σιωπᾶν, διὰ τὸν καιρὸν μάλιστα, πολλὰς φύοντα (37) τὰς διαστάσεις), τοῦτο ἐτι προσθήσω τοῖς εἰρημίοις· γένοιτο γὰρ ἂν τι παιδεῦμα καὶ τοῖς νῦν ἢ πρᾶξις, εἰ πρὸς ἐκεῖνον βλέπομεν. Ὡς γὰρ ὕδατος ἐνδὸς τέμνεται οὐ (38) τοῦτο μόνον, ὅσον ἡ χεὶρ ἀφῆκεν ἀρυσμένη, ἀλλὰ καὶ ὅσον τῇ χειρὶ περισχέθῃ τῶν δακτύλων ἐκρέον· οὕτω καὶ ἡμῶν οὐχ ὅσον ἀσεβὲς σχίζεται μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσον εὐσεβέστερον, οὐ περὶ δογμάτων μόνον μικρῶν καὶ παρορᾶσθαι ἀξίων (ἤττον γὰρ ἂν ἦν τοῦτο δεῖνδον (39)), ἀλλ' ἡδὴ καὶ περὶ ῥημάτων εἰς τὴν αὐτὴν φερόντων διάνοιαν. Τῆς γὰρ μιᾶς οὐσίας, καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων λεγομένων μὲν ὑφ' ἡμῶν εὐσεβῶς (τὸ μὲν γὰρ τὴν φύσιν δηλοῖ τῆς θεότητος, τὸ δὲ τὰς τῶν τριῶν ἰδιότητας), νοουμένων δὲ καὶ παρὰ τοῖς Ἱταλοῖς (40) ὁμοίως, ἀλλ' οὐ δυναμένοις διὰ στενότητα

(30) Κατὰ τῆς ἀγράφου καινοτομίας. In nonnullis exemplaribus, ut annotat Nicetas, scribitur, non ἀγράφου, sed, ἐγγράφου καινοτομίας. Quamobrem, si ἀγράφου legatur, id intelligit Gregorius, vocem ὁμοιούσιον, quam Ariani introducebant, nullo Scripturæ loco contineri. Si autem legatur, ἐγγράφου, intelligit scriptam illam fidei formulam, cui subscribendi necessitatem Constantius omnibus imponebat.

(31) Ὑποάγειν. Sic sex Regg., duo Coisl., Or. 1, Comb. In ed., προάγειν.

(32) Δέ. Tres Regg., et Or. 1 addunt, τε.

(33) Σπινθήρας. Sic tres Regg. In eu., σπινθήρα.

(34) Πλεόν. Tres Regg., πλεον.

(35) Προτιθεῖς. Reg. d., προσιθεῖς.

(36) Οὐδ'. Deest in Or. 1.

(37) Φύοντα. Sic sex Regg., duo Coisl., Jes., Combef., etc. In ed., ποιοῦντα.

(38) Οὐδ'. Deest in Reg. hm.

(39) Δεινόν. Tres Regg., δεινών.

(40) Παρὰ τοῖς Ἱταλοῖς. Billius, « apud Romanos. »

τῆς παρ' αὐτοῖς γλώττης, καὶ ὀνομάτων πενίαν, διελθὲν ἀπὸ τῆς οὐσίας τὴν ὑπόστασιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀντιστοιχοῦσης τὰ πρόσωπα, ἵνα μὴ τρεῖς οὐσίαι παραδεχθῶσι (41), τί γίνεται; Ὡς λαν γελοῖον, ἢ ελεῖνόν. Πίστεις; ἔδοξε διαφορά ἡ περὶ τὸν ἦχον μικρολογία (42). Ἐῖτα Σαβελλισμός (43) ἐνταῦθα ἐπενοήθη τοῖς τριῶν προσώποις, καὶ Ἀρειανισμός ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσι, τὰ τῆς φιλονεικίας ἀναπλάσματα. Ἐῖτα τί; Προστιθεμένου μικροῦ τινος ἀεὶ τοῦ λυποῦντος (ὁ λυπηρὸν ἢ φιλονεικία ποιεῖ), κινδυνεύει συναπορραγῆναι ταῖς συλλαβαῖς τὰ πέρατα. Ταῦτ' οὖν ὁρῶν καὶ ἀκούων ὁ μακάριος ἐκείνος, καὶ ὡς ἀληθῶς ἀνθρώπος τοῦ Θεοῦ, καὶ μέγας τῶν ψυχῶν οἰκονόμος, οὐκ ᾤηθη δεῖν παρίδεν τὴν ἀτοπον οὕτω καὶ ἄλογον τοῦ Λόγου κατατομήν (44)· τὸ δὲ παρ' ἑαυτοῦ φάρμακον ἐπάγει τῷ ἁρρώστῳ. Πῶς οὖν τοῦτο ποιεῖ; Προσκαλεσάμενος ἀμφοτέρω τὰ μέρη οὕτως ἡ πράξις καὶ φιλανθρώπως, καὶ τὸν νοῦν τῶν λεγομένων ἀκριβῶς ἐξετάσας, ἐπειδὴ συμφρονούντας εὔρε καὶ οὐδὲν διεκώτας κατὰ τὸν λόγον, τὰ ὀνόματα συγχωρήσας, συνδεδ (45) τοῖς πράγμασιν.

et a ratione alienam Verbi sectionem dissimulandam ac negligendam non putavit; verum medicinam morbo quamprimum adhibuit. Quoniam autem modo id facit? Utraque parte leniter et benigne accita, verborumque sententia diligenter et accurate perpensa, posteaquam concordēs reperit, nec, quantum ad doctrinam, ullo modo inter se dissidentes, ita negotium transegit, ut nominum usum concedens, rebus eos constringeret.

ΛΓ'. Τοῦτο τῶν μακρῶν πόνων καὶ λόγων λυσιτελέστερον, οὐς πάντες ἤδη λογογραφοῦσιν· οἷς τι καὶ φιλοτιμίας (46) συνέεικται, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως τι καὶ καινοτομεῖται περὶ τὸν λόγον. Τοῦτο τῶν πολλῶν ἀγρυπνιῶν καὶ χαμευνιῶν προτιμότερον, ὃν μέγχι τῶν κατορθούντων τὸ κέρδος. Τοῦτο τῶν ἀοιδίμων ἐξοριῶν καὶ φυγῶν τοῦ ἀνδρὸς ἐπάξιον· ὑπὲρ γὰρ ὃν εἴλετο πάσχειν ἐκεῖνα, ταῦτα καὶ (47) μετὰ τὸ παθεῖν ἐσπουδάξετο. Τὸ δ' αὐτὸ κἀν τοῖς ἄλλοις ποῶν διετέλει· τοὺς μὲν ἐπεινῶν, τοὺς δὲ πλήττων μετρίως· καὶ τῶν μὲν τὸ νωθρὸν διεγείρων, τῶν δὲ τὸ θερμὸν κατείργων· καὶ τῶν μὲν, ὅπως μὴ πταίωσι, προμηθεύμενος· τοὺς δὲ, ὅπως διορθωθεῖεν ποτίζοντας (48), μηχανώμενος· ἀπλοῦς τὸν τρόπον, πολυειδῆς τὴν κυβέρνησιν· σοφὸς τὸν λόγον, σοφώτερος τὴν διάνοιαν· πεζὸς τοῖς ταπεινότεροις, ὑψηλότερος τοῖς μετεωροτέροις· φιλόξενος, ἱκέσιος (49),

A nobis pie dicerentur (alterum enim divinitatis naturam, alterum trium personarum proprietates declarat), atque eodem quidem modo apud Latinos intelligerentur, ceterum ob linguæ illius angustiam et verborum inopiam, hypostasim ab essentia distinguere non possent, eoque factum esset, ut pro ea, ne tres substantias admittere viderentur, personarum 410 vocabulum inducerent, quid tandem contigit? Res profecto ridicula, vel potius miserranda. Diversæ fidei speciem præbuit levis illa et jejuna de vocum sono altercatio. Hic deinde et Sabellismus ob tres personas excogitatus est, et Arianismus ob tres hypostases, quorum utrumque pertinax contendendi studium effinxerat. Quid postea? Cum exigua res aliqua quotidie accederet, B quæ molestiam afferret (molestiam enim contentio parit), eo tandem res adducta est, ut periculum esset, ne orbis terrarum fines una cum syllabis abrumperentur. Quæ cum beatus ille vir, et vere homo Dei, magnusque animarum dispensator, oculis auribusque usurparet, sibi tam absurdam

C XXXVI. Hoc diuturnis illis laboribus et sermonibus, quos jam omnes litteris mandant, longe utilius est; utpote qui ambitione non vacant, ob eamque fortasse causam circa fidei doctrinam quidquam innovatur. Hoc multis vigiliis et chamæuniis præstantius, quarum utilitas in his, qui hæc præstant, desiguitur, nec latius manat. Hoc per vulgatis atque omni fama celebratis ipsius exsiliis et fugis nibilo inferius existimandum est. In eadem quippe studia, ob quæ calamitates illas sibi perferendas duxerat, post calamitates ipsas incumbabat. Quin id etiam ipsum in aliis facere non desinebat, alios quidem laudibus vehens, alios vero parce leviterque feriens; aliorum socordiam excitans, aliorum fervorem reprimens; aliis, ne laberentur, providens, alii ut lapsi erigerentur, rationem iniens; moribus simplex, gubernandi arte multi-

(41) Παραδεχθῶσι. Sic Regg. a, c, d, Or. 1, Combef. In ed., παραδειχθῶσι.

(42) Συμικρολογία. Sic Regg. a, c, d. In ed., μικρολογία.

(43) Σαβελλισμός, etc. Quod Latini per «tres personas», id Græci per «tres hypostases» exprimabant, atque hæ voces idem significabant. Cum autem Latini «tres hypostases» dicere recusarent, Orientalibus visi sunt Sabelli errorem sequi. Sabellius enim «tres personas» rejiciens, assererat unam tantum esse, quæ tribus appellaretur nominibus. Orientales vero cum «tres hypostases» perseveranter retinerent, nec earum loco «tres personas» admittere vellent, in suspitionem Latinis venerunt, quasi Ariano dogmati assentirentur. Arius enim «tres hypostases» natura inter se distinctas agnoscebat, «tres» autem «personas» unius naturæ non recipiebat. Qui hanc Græcos inter et Latinos litem plenius nosse cupit, legat Hiero-

nymi epistolam LVII ad Damasum. Legat etiam Petavium, tom. II, lib. IV, c. 4, n. 9 et seq., pag. 343 et 345.

(44) Λόγον κατατομήν. «Verbi sectionem», id est, «doctrinæ fideique circa Verbum sectionem».

(45) Συνδεδ, etc. Id actum in concilio Alexandrino, anno 362, cui præerat Athanasius. Vide Epist. ad Antiochenes, apud Athan. tom. I, p. 770, et Socrat., lib. III, c. 7.

(46) Φιλοτιμία. Sic tres Regg., Or. 1, Jes., Par., Comb., etc. In ed., φιλοτιμία.

(47) Καί. Sic tres Regg., et Or. 1. Deest in ed.

(48) Διορθώειν παλαίαντας. Or. 1 et Jes., διορθώσεις παλαίαντας, «ut lapsos erigeret».

(49) Φιλόξενος, ἱκέσιος, etc. In quibusdam, φιλιος, ξένιος, ἱκέσιος. In aliis inverso ordine. Observat Nicetas Jovem a Gentilibus appellari, φιλιον, ξένιον, ἱκέσιον, ut amicitiae hospitalitatis et sup-

plex; verbis sapiens, animo sapientior; si cum A humillioribus ipsi res esset, ad eorum captum se demittens; si cum sublimiori mente praeditis, altius assurgens; hospitum praeses, 411 supplex, malorum depulsor, unus universa ea vere complexus, quae singulatim diis suis gentiles tribuunt. Ad- dam et conjugatorum, et virginum patronum, et pacificum, et reconciliatorem, et eorum, qui ex hac vita ad alteram properant, deductorem. O quantam nominum copiam mihi virtus ipsius sup- peditat, dum undecunque cognomen tum ipsi captare volo!

XXXVII. Cum autem eum vitae cursum tenuis- set, atque ita institutus fuisset, aliosque instituis- set, ut et vita ipsius morumque ratio episcopatus norma esset, et ipsius dogmata pro fidei ortho- doxae lege haberentur, quod tandem pietatis prae- mium capit? Neque enim hoc neglectim transmit- tendum est. In bona senectute vitam claudit, pa- tribusque suis, patriarchis, et prophetis, et apo- stolis, ac martyribus, qui pro veritate dimicaverant, adjungitur. Atque, ut epitaphium quoddam paucis complectar, excellentiori honore in discessu afficitur, quam quo in civitatis ingressibus ornatus fue- rat; multas quidem lacrymas excitavit, majorem autem his rebus, quae in aspectum cadunt, nominis sui gloriam in omnium animis recondidit. At, o charum et sacrum caput, tu, inquam, qui praeter ceteras tuas laudes sermonis et silentii modum eximie coluisti, Orationi quidem nostrae finem hic constitue, quae, si virtutum tuarum praestantiam haudquaquam assecuta sit, at viribus certe nostris minime inferior est. Nos autem utinam ipse beni- gnus desuper et placidus aspicias, atque hunc po- pulum gubernes, perfectum perfectae Trinitatis, quae in Patre, et Filio, et Spiritu sancto intelligitur et colitur, adoratorem: meque, si quidem res pa- catae futurae sint, in vita teneas, gregemque me- cum pascas; sin autem Ecclesia bellis flagrata similibus colloces, tametsi magnum sit quod gloria, honor, et imperium in saecula. Amen.

plicum praesidem. Sic de aliis. His autem omnibus nominibus Athanasius ob virtutem a Gregorio ap- pellatur. « Philius » enim dicitur, quod eos diligit, qui amore digni sunt. « Xenius, » quod peregrinos hospitio excipiat, « Supplex, » quod preces pro po- puli salute fundat. « Zygius » etiam et « Parthe- nius, » quod matrimonio et virginitati leges condat ac perscribat.

(50) Δόγματα. Par., διδάγματα, « documenta. »

ΑΖ'. Ζήσας δὲ οὕτω, καὶ παιδευθεὶς καὶ παιδεύ- σας, ὥστε ὅρον μὲν ἐπισκοπῆς εἶναι τὸν ἐκείνου βίον καὶ τρόπον, νόμον δὲ ὀρθοδοξίας τὰ ἐκείνου δόγματα (50), τίνα μισθὸν τῆς εὐσεβείας κομίζεται; οὐδὲ γὰρ τοῦτο παριδεῖν δεῖον. Ἐν γάρ τῃ καλῶ καταλύει τὸν βίον, καὶ προστίθεται τοῖς πατράσιν αὐτοῦ, πα- τριάρχαις, καὶ προφήταις, καὶ ἀποστόλοις, καὶ μάρ- τυσι, τοῖς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἡγωνισμένοις. Καί, ἵνα εἴπω τινὰ βραχὺν (51) ἐπιτάφιον, τιμᾶται τῶν εἰσο- δίων τιμῶν τὴν ἐξῆδον πολυταλεστέραν· πολλὰ μὲν κινήσας δάκρυα, μέζοντα δὲ τῶν ὀρωμένων τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν ταῖς ἀπάντων διανοαῖς ἐναποθέμενος. Ἄλλ', ὡ φίλη καὶ ἱερὰ κεφαλὴ, ὁ καὶ λόγου καὶ σω- τῆς μέτρα (52), μετὰ τῶν ἄλλων σου καλῶν, διαφε- ρόντως τιμῆσας, ἡμῖν μὲν ἐνταῦθα στήσας τὸν λό- γον, εἰ καὶ τῆς ἀληθείας ἐνδεέστερον, ἀλλὰ τοῦ γε πρὸς δύναμιν οὐ λειπόμενον· αὐτὸς δὲ ἀνωθεν ἡμᾶς ἐποπτεύεις ὡς, καὶ τὸν λαὸν τόνδε διεξάγεις τέλειον τελείας τῆς (53) Τριάδος προσκυνητὴν, τῆς ἐν Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρουμένης καὶ σεβο- μένης· καὶ ἡμᾶς, εἰ μὲν εἰρηνικῶς, κατέχοις καὶ συμπομαινοῖς· εἰ δὲ πολεμικῶς, ἐπανάγοις ἢ προ- λαμβάνοις, καὶ στήσας μετὰ σεαυτοῦ καὶ τῶν οἴος σὺ, καὶ μέγα ἢ τὸ αἰτούμενον, ἐν αὐτῷ (54) Χριστῷ (55) τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ᾧ πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ (56) κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας (57). Ἀμήν.

est, reduceas, aut assumas, tecumque, et cum tui postulo, in ipso Christo Domino nostro, cui omnis

(51) Τινὰ βραχὺν. In nonnullis codd., τι βραχὺ.

(52) Μέτρα. In ed. sequitur, καί, quod codicum auctoritate delevisimus.

(53) Τῆς. Deest in duobus Regg.

(54) Αὐτῷ. Sic codd. In ed., αὐτοῦ.

(55) Χριστῷ. Nonnulli codd. addunt, Ἰησοῦ.

(56) Καί. Sic duo Regg., Or. 1. In ed. deest.

(57) Αἰῶνας. Or. 1 addit, αἰῶνων.

412 MONITUM IN ORATIONES XXII ET XXIII.

I. Orationes istae « De pace » inscribuntur. Aliam itidem « De pace » inscriptam jam Nazianzi pronuntiaverat Gregorius (58), cum monachi, ob subscriptam a Gregorio patre formulam, quae Arianam fraudem redolebat, ab eo distracti, ad unitatem rediissent. Nunc autem non eadem causa Theologi zelum inflamat. Etenim praeter bellum adversus haereticos, luctuosum etiam vigeat his temporibus schisma inter ipsos Catholicos, quo- rum alii « ad Paulum (59), » alii « ad Apollo » trahere Gregorium conabantur. Per « Paulum et Apollo » hic merito quidem ad eruditissimos Melitum et Paulinum, qui de

(58) Or. vi.

(59) Carm. De vita sua, vers. 680.

Antiocheno episcopatu contendebant, et quorum causa, non Oriens modo, sed universus orbis miserandum in modum in contrarias partes scindebatur. Inter hæc dissidiorum incendia, medias partes sequitur Gregorius, ac vehementi genere dicendi utens, ablegatam pacem totis viribus revocare conatur (n. 1): « Pax Dei, inquit, et Deus pacis, pax amica, bonum ab omnibus quidem laudatum, a paucis autem conservatum, ubinam nos tanto jam temporis spatio reliquisti? Quando ad nos reditura es? » Tum in præsentem rerum statum invehens, ostendit, quot et quanta secum incommoda discordia afferat, Christianis præcipue, quorum Deus charitas est. Dissidentium levitatem increpat (n. 5), qua fit, ut, « qui heri, velut Elias aut Joannes prædicabatur, hodie, ut Judas aut Caiphas habeatur. » Deinde ad fidei doctrinam orationem convertens, docet quid in doctrina cavendum; atque insuper admonet quædam esse, ne quidem omnino investiganda, quædam autem contentiosis hominibus relinquenda, quædam vero, « non armis et ferro (n. 11), » sed ratione propugnanda. Unde caute prudenterque colligit (n. 12), « omnes superfluos questionum sarculos prorsus esse amputandos, cum pietatis regula in tuto est, et fidei caput semel est constitutum. »

II. Non multo post, inita jam pace, atque Meletio et Paulino, dissidentium etiam votis et suffragio, in Antiochena sede collocatis, ea lege, « ut, altero contentendum demortuo, alter qui superstes esset, episcopus ab omnibus agnosceretur (60), » alteram orationem habuit Theologus. Hic iterum pacis utilitatem et delicias obiter attingens, insurgit maxime adversus hæreticos, qui, obtentu religionis et charitatis specie, Catholicorum dissensiones acriter criminabantur. Eos in testimonium appellat et provocat orator (61). « Vos, inquit, arcanorum nostrorum participes estote. Ad concilium vos, etiam exosi, vocamus; arbitris hostibus utimur, ut pudore suffusi victicie recedatis. Dissensus quidem (62), non de deitate, sed de ordine et disciplina.... Hoc nostrum erratum fuit, quod nimio pastoris amore affecti sumus, nec ex duobus eximiis præsulibus, uter magis expetendus esset, reperire potuimus, quoadusque in hoc convenimus, ut utrumque pari in laude et admiratione poneremus. » Tales sunt, quas hic affert Gregorius, dissensionis 413 causæ, et pacis conditiones. Peccarunt quidem, sed nimio tantum pastoris amore. Inter duos pastores, vita pariter, moribus et doctrina conspicuos, incerti ac dissidentes hæserunt, donec tandem in hoc convenerunt, ut pari utrumque in laude et admiratione ponerent. Nam « de fide et divinitate, una erat omnium vox et labium unum (63). » Præterea pacem, quam se in priori oratione optare prædicaverat Theologus, nunc in ista compositam gratulatur, simulque hæreticis probat, tantam non fuisse inter Catholicos dissensionem, quanta ipsis videbatur. Unde ipsorum invidiam et hypocrisim exagitat, atque contumacis illorum de Trinitate erroribus, pro eorum salute amanter exorat, et theologicas orationes pollicetur.

III. Has orationes Constantinopoli nabitæ, circa medium annum 379, ut verisimilius, cum Tillemontio (64) arbitramur. De priori quidem nullum est dubium; et titulus, quem præ se ferunt codices, id etiam confirmat. De posteriori vero dissentiant eruditi. Elias siquidem, Billius et Papebrochius (65) Nazianzi, Gregorio patre adhuc superstite, dictam existimarunt. Unde in editis primum locum obtinet. Nihil tamen ex hac oratione colligi potest, quod eorum sententiæ faveat. Ac primo quidem, quandiu Gregorius senior Nazianzenæ Ecclesiæ curam gessit, nullum unquam fuit dissidium inter Gregorium patrem et Gregorium filium, ac proinde nulla reconciliationis necessitas fingi potest. Deinde, si quod existit inter utrumque Gregorium et monachos certamen, illud « ad fidem », non « ad ordinem et disciplinam (66), » de quibus hic tantum agitur, pertinebat. Nondum etiam his temporibus, Nazianzi ad id temeritatis et arrogantiae venerant hæretici, ut Theologo opus fuerit, ad retundendam illorum audaciam, eos tam acriter tamque frequenter iisdem de rebus arguere et insectari, ac insuper uti « duris solidisque, » ut loquitur (67), « de Trinitate disputationibus; » quo nomine theologicæ, quas promiserat, designantur orationes. Nec quemquam moveat, quod ait Theologus (68), « de benigno patre, ejusque obsequenti filio, una sedentibus, mutuamque sibi ornamentum afferentibus, » quod forsitan Eliæ cæterisque fecum fecit. Illud enim, ut ex dictis manifestum est, ad utrumque Gregorium nullatenus referri potest. Merito, juxta Tillemontium, intelligitur vel de quodam episcopo, qui dissidentium partibus præerat, quique forte Gregorio nostro dignitate præstabat, quem honoris causa, « patrem » appellat, seque ipsæ « filium » nominat; vel potius, ac verisimilius, ipse Theologus « pater » est, et « filii » nomine designat unum e sacerdotibus, quem, etiamsi dissidentium agmen Constantinopoli duxisset, composita pace, in gratiam recipit; cujus pacis ut fidem facerent, necesse fuit, ut ambo una sederent, mutuas coram populo dexterar jungerent, atque una anima et uno ore sermonem separatim uterque pronuntiaret.

(60) Socrat. lib. v, c. 5.

(61) Or. xxiii, n. 3.

(62) Ibid., n. 4.

(63) Or. xxiii, n. 4.

(64) Tom. IX art. 57, p. 436.

(65) Bolland., 9 Maii, pag. 405.

(66) Or. xxiii, n. 3.

(67) Ibid., n. 14.

(68) Ibid., n. 5.

ORATIO XXII (a).

ΛΟΓΟΣ ΚΒ'.

414 *Secunda de pace, in Constantini urbe habita, ab ortam in populo contentionem, de quibusdam episcopis inter se dissidentibus.*

I. Pax amica, non re duntaxat, sed nomine quoque ipso jucunda, quam nunc populo dedi, ac recepi; haud scio an sinceram ab omnibus vocem, Spirituque dignam, ac non potius publica pacta, Deo teste, violata, ut gravior sit nostra condemnatio. Pax amica, meditatio mea, et decus meum, quam Dei, et cuius Deum, ei: quam Deum esse audimus, velut in illis Apostoli verbis: *Pax Dei* ⁷²; et, *Deus pacis* ⁷³; et, *Ipse est pax nostra* ⁷⁴; ac ne sic quidem eam reveremur. Pax amica, bonum ab omnibus quidem laudatum, a paucis autem conservatum, ubinam nos tanto jam temporis spatio reliquisti? Quando ad nos reditura es? Equidem te supra mortales omnes cupio et exosculor, ac praesentem complector, et absentem multis luctibus et lacrymis revoco, qualibus nec patriarcha ille Jacob Josephum, a fratribus quidem venditum, ⁷⁵ a fera autem raptum, ut ipse existimabat; nec David amicum suum Jonathan in bello interemptum, aut postea filium Absalonem ⁷⁶. Quorum alter paternis visceribus laceratus clamabat: *Fera Josephum rapuit* ⁷⁷; fera mala et immitis; cruentamque pueri vestem proferens, quasi filii carnes, osculabatur, eadem re scilicet et dolorem suum incendens, et mitigans: alter nunc montibus illis, in quibus praelium commissum fuerat, dira omnia imprecat: *Montes Gelboe, dicens, super vos nec pluvia, nec ros cadat* ⁷⁸. Ac rursus: *Quomodo Jonathan arcus et vires ceciderunt* ⁷⁹? Nunc parricidam, quasi eum non lasseset, excusat, ac cum mortuo in gratiam redit: hoc quoque fortasse nomine pro filio dolens, quod manus adversus patrem intenterat (hujusmodi quippe paternus affectus est), quemque bellum sibi, ut hostem, inferentem propulerat ac profligarat, eundem exanimem velut amicum desiderat: sic natura, qua nihil est violentius, inimicitiam superat.

415 II. Miseranda quoque res erat, arca ab exteris occupata ⁸⁰, et solo aequata, atque a gentibus conculcata Jerusalem; filique Sion, inclyti, inquam, illi, et auro adaequandi, in captivitatem abeuntes, ac nunc etiam dispersi, eoque redacti, ut

⁷² Philipp. iv, 7. ⁷³ I Cor. xiii, 11. ⁷⁴ Eph. ii, 14. ⁷⁵ Gen. xxxviii, 28 sqq. ⁷⁶ II Reg. xviii, 33, sqq. ⁷⁷ Gen. xxxviii, 33. ⁷⁸ II Reg. i, 21. ⁷⁹ Ibid. 25. ⁸⁰ I Reg. iv, 11.

(a) Alias XIV, quae autem 22 erat, nunc 15, habita circa medium annum 379.

(69) *Εἰρηνικός β'*. Codex, quem a Cypro attulit Vensleb., habet, *Εἰρηνικός α'*. In ed., *Εἰρηνικός γ'*.

(70) *Ὁ νῦν ἔδωκα*, etc. In Liturgia Graeca, sicut et in Latina, sacerdos populo, et populus sacerdoti pacem precatur.

(71) *Μὴ δημοσίας*. Deest μὴ in quibusdam codicibus. Reg. hu, et Or. 1, habent, *δημοσίας*.

(72) *Ἀπόθεος*. Sic Reg. hu, et Montac. In ed.

Εἰρηνικός β' (69), *λεχθεὶς ἐν Κωνσταντίνου πόλει, ἐπὶ τῇ γενομένῃ τῷ λαῷ φιλονεικίᾳ. περὶ ἐπισκόπων τινῶν διεσπασθέντων πρὸς ἀλλήλους.*

A'. Εἰρήνη φίλη, τὸ γλυκὺ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, ὃ νῦν ἔδωκα (70) τῷ λαῷ καὶ ἀντέλαβον· οὐκ οἶδα εἰ παρὰ πάντων γνησίαν φωνὴν καὶ ἀξίαν τοῦ Ἡνεύματος, ἀλλὰ μὴ δημοσίας (71) συνθήκας ἀθετουμένας ὑπὸ Θεῷ μάρτυρι, ὥστε καὶ μεῖζον εἶναι ἡμῖν τὸ κατὰκριμα. Εἰρήνη φίλη, τὸ ἐμὸν μελέτημα καὶ καλλώπισμα, ἣν Θεοῦ τε εἶναι ἀκούομεν, καὶ ἥς Θεὸν, τὸν Θεὸν καὶ αὐτόθεον (72), ὡς ἐν τῷ· *Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ· καὶ, Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης· καὶ, Αὐτός ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν·* καὶ οὐδ' οὕτως αἰδούμεθα. Εἰρήνη φίλη, τὸ παρὰ πάντων μὲν ἐπαινούμενον ἀγαθόν, ὑπ' ὀλίγων δὲ φυλασσόμενον, ποῦ ποτε ἀπέλιπες ἡμᾶς, τοσοῦτος ἐξ οὗ χρόνος ἦδη; καὶ πότε ἐπανήξεις ἡμῖν; Ὡς λίαν (73) σε ποθῶ καὶ ἀσπάζομαι διαφερόντως τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· καὶ παροῦσαν περιέπω, καὶ ἀπουσαν ἀνακαλοῦμαι πολλοῖς θρήνοις καὶ δάκρυσιν, οἷς οὔτε Ἰακώβ καὶ τὸν Ἰωσήφ ἐκείνον ὁ πατριάρχης, ὑπὸ μὲν τῶν ἀδελφῶν πεπραμένον, ὑπὸ δὲ θηρίου ἡρπασμένον, ὡς ᾔετο· οὔτε Δαβὶδ Ἰωνάθαν τὸν αὐτοῦ φίλον, ἔργον πολέμου γενόμενον, ἢ τὸν υἱὸν Ἀβισσαλώμ ὕστερον. Ὡς ὁ μὲν σπλάγγχοις πατρικοῖς σπαρασσόμενος, *θηρίον ἡρπασεν*, ἐβόα, τὸν Ἰωσήφ, θηρίον πονηρὸν καὶ ἀνήμερον, καὶ τὴν τοῦ παιδὸς ἐσθῆτα ἡμαγμένην προθείς, ὡς τὰς τοῦ παιδὸς σάρκας περιεπτύσσειτο, τῷ αὐτῷ καὶ φλεγόμενος καὶ παραμυθούμενος. Ὁ δὲ, νῦν μὲν τοῖς ὄρεσι καταρᾶται, καθ' ὃν ὁ πόλεμος, *Ὅρη τὰ Γελβουὲ, λέγων, μὴ πέσοι ἐφ' ὑμᾶς μὴθ' ὑετός, μήτε ἐρδός· καὶ, Πῶς ἐπεσε τόξον* (74) *Ἰωνάθαν καὶ δύναμις;* Νῦν δ' ἀπολογεῖται ὡς οὐδὲν ἡδικοῦν τῷ πατροφόνῳ, καὶ τῷ νεκρῷ σπένδεται· Ἰσως καὶ κατὰ τοῦτο ὑπεραλγῶν τοῦ παιδὸς, ὅτι κατὰ τοῦ πατρὸς ἀνετίνατο χεῖρα (75). Τοιοῦτο (76) γὰρ καὶ ὁ πατήρ· ὅν ὡς ἐχθρὸν ἡμύνατο πολεμοῦντα, ὡς φίλον ποθεῖ (77) τεθνηκότα· καὶ νικᾷ τὴν ἐχθρὰν ἢ φύσιν, ἥς οὐδὲν βιαιότερον.

B'. Ἐλθεῖν δὲ καὶ ἡ κιβωτὸς ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων κατεχομένη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἡδαφισμένη καὶ ὑπὸ ἐθνῶν πατουμένη (78)· καὶ υἱοὶ Σιών, οἱ τίμιοι καὶ ἱσοστάσιοι χρυσῷ, πορευόμενοι ἐν αἰχμαλωσίᾳ, καὶ νῦν ἐτι διεσπασμένοι, καὶ λαὸς ὄντες τῆς

divisim, αὐτὸ Θεόν.

D (73) *Λίαν*. Deest in nonnullis codicibus.

(74) *Ἐπεσε τόξον*. Sic Reg. hu. In ed., *τόξον ἐπεσεν*.

(75) *Χεῖρα*. Reg. bm, Or. 1, etc., *χεῖρας*.

(76) *Τοιοῦτο*. Duo Regg., *τοιούτων*.

(77) *Ποθεῖ*. Montac., *πευθεῖ, i. iugel.*

(78) *Πατουμένη*. In quibusdam, *καταπατουμένη*. Prave in ed., *παθουμένη*.

οικουμένης ξένος· καὶ πάροικος. Δεινὸν δὲ καὶ τὰ νῦν ὁρώμενά τε καὶ ἀκουόμενα· πατρίδες ἀνιστάμεναι (79), καὶ μυριάδες πίπτουσα, καὶ κάμουσα γῆ τοῖς αἵμασι καὶ τοῖς πτώμασι, καὶ λαὸς ἀλλόγλωσσος ὡς οἰκίαν διατρέχων τὴν ἄλλοτριαν· οὐ δὲ ἀναγδρίαν τῶν προμαχομένων κατηγορεῖται μηδεὶς· οὐτοὶ γάρ εἰσιν οἱ μικροὺ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην παρὰσπασμένοι· ἀλλὰ διὰ τὴν ἡμετέραν κακίαν, καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τῆς Τριᾶδος ἀσέβειαν. Δεινὰ ταῦτα, καὶ πέρα δεινῶν. Τίς ἀνταρεῖ τῶν συμφορᾶς δοκιμάζειν εἰδότες ἐξ ὧν πεπόνθασιν, ἢ συμπεπόνθασιν; Ἀλλ' οὐπω τοσοῦτον οὐδὲν, ὅσον εἰρήνην δεδιωγμένη, καὶ ἡ τῆς Ἑκκλησίας εὐπρέπεια περιηρημένη, καὶ τὸ παλαιὸν ἀξίωμα καταλελυμένον· καὶ παρὰ τοσοῦτον ἡ τάξις ἀντετραμμένη, ὥστε πρότερον μὲν ἐξ οὗ λαοῦ λαὸς, καὶ ἐξ οὗ ἐθνους ἔθνος γεγόναμεν· νῦν δὲ κινδυνεύομεν ἐκ λαοῦ μεγίστου καὶ ἔθνους, εἰς οὗ λαὸν πάλιν καὶ οὗ ἐθνὸς ἀναλυθέντες γενέσθαι, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε οὗκ ἤρξας ἡμῶν, οὐδ' εἰς ἐν ὄνομα καὶ τάγμα συνελήλυθειμεν (80).

et non gentem redigamur, atque in veterem illum statum redeamus, in quo eramus, cum nobis non imperares, atque in unum nomen et classem unam

Γ'. Καὶ ὅτως κινδυνεύει ῥῆον εἶναι δυσπραγίαν ἐνεγκεῖν, ἢ εὐπραγίαν (81) διατώσασθαι· ὅποτε καὶ ἡμεῖς, ἡνίκα ἐπολεμούμεθα, τοῖς διωγμοῖς ῥωσθέντες καὶ συναχθέντες, ἡνίκα συνήχθημεν, διελύθημεν. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ὀδύραιτο εὖ φρονῶν τὰ παρόντα; Τίς δὲ λόγον εὐρήσει τῇ συμφορᾷ παριστούμενον; Ἀηστὰς μὲν εἰρηνεύειν, οὐς κακία συνέδησε, καὶ τοὺς τυραννίδι συντεταγμένους, ἢ κλοπῇς κοινωνοῦς, ἢ στάσεως συνωμότας, ἢ μοιχείας συλλήπτορας, ἔτι δὲ χορῶν συστήματα, καὶ στρατῶν τάγματα, καὶ νηῶν πληρώματα (82)· ἐγὼ γὰρ λέγειν κλήρους ἐξ Ἰσοῦ διαιρουμένους, καὶ πολιτείας ἀντιθέτους, καὶ διαδοχὰς λειτουργιῶν καὶ ἀρχῶν (83), τάξει προϊούσας καὶ νόμῳ, καὶ τὴν πολυμήνητον δὴ ταύτην σοφιστικὴν, ἢ γραμματικὴν, ἵνα μὴ λέγω φιλοσοφίαν, περὶ ἣν νέων φιλοτιμία λυσσᾷ τε καὶ μέμνη· ταύτην μὲν ὀρεῖν ὀλίγα μὲν στασιάζουσιν, τὰ πλεῖον δὲ εἰρηνεύουσιν· ἡμᾶς δὲ ἀσυνθέτους εἶναι καὶ ἀσυνδέτους, καὶ μήποτε δύνασθαι εἰς ταῦτον ἔλθειν, μηδὲ τινα λόγον φανῆναι τῆς νόσου ταύτης θεραπευτὴν, ἀλλ' ὥσπερ κακίας μυσταγωγούς καὶ μύστας ὄντας, οὐκ ἀρετῆς, πολλὰ μὲν ποιεῖσθαι τὰ τῆς διαστάσεως ὑπεκκαύματα, μικρὰ δὲ, ἢ μηδὲν τῆς ὁμοιοῦς φροντίζειν (84). Καίτοι τούτων μὲν στασιάζόντων, οὐκ εἰς μέγα ἡ στάσις φέρεται· τινὰς τε καὶ στασιάζειν ἢ συμφρονεῖν ἄμεινον· τὰς γὰρ ἐπὶ κακῇ συστάσει τίς ἂν ἐπαινέσειεν εὖ φρονῶν;

autem, imo nullam omnino concordiae curam gerimus. Et certe illorum contentiones et dissidia non multum incommodi secum vehunt: imo etiam quosdam dissidere, quam inter se consentire praestat; quis enim, nisi mentis expers, in malum initas conspirationes comprobavit?

(79) Ἀνιστάμεναι. Schol.: Ἀνάστατοι γενόμεναι, καὶ πορθούμεναι.

(80) Συναγέλλομαι. Sic Reg. hu, Or. 1, etc. In ed., συνεληλύθαμεν.

(81) Εὐπραγίαν. Reg. b, εὐπραξίαν. Reg. hu, συμπραξίαν. Montac., ἐκκαλεῖν εὐπραξίαν.

(82) Καὶ νηῶν πληρώματα. « Classariis militi-

A per totum orbem hospites sicut, et peregrini. Gravia sunt insuper, quae nunc et cernimus, et audimus: patriae funditus eversae, innumerabiles copiae cadentes, terra sanguine et cadaveribus gravata, extera natio alteram regionem velut suam percursans ac populans; non eam quisquam ob defensorum ignaviam criminetur: nam illi ipsi sunt, qui universum pene terrarum orbem bello atque armis subegerunt: sed ob improbitatem nostram, vigentemque adversus Trinitatem impietatem. Sunt haec sane gravia, et plus quam gravia. Quis eorum inflicias iverit, qui ex his, quae vel ipsi passi, vel aliis compassi sunt, calamitates aestimare norunt? Sed nihil perinde grave atque acerbum est, ut pax pulsa et fugata, et Ecclesia decore suo spoliata, priscaque

B dignitas et amplitudo sublata et exstincta; atque adeo inversa ordinis ratio, ut qui prius ex non populo populus, et ex non gente gens facti fuimus, nunc in eo periculo versemur, ut verendum sit, ne ex populo maximo et gente, in non populum statum redeamus, in quo eramus, cum nobis non

III. Ac profecto facilius esse videtur adversam fortunam ferre, quam secundam conservare: quippe cum nos etiam, qui, cum bello premeremur, ex persecutionibus robur comparavimus, atque in unum collecti sumus, iidem, posteaquam collecti sumus, diffluximus ac dilapsi sumus. Quis enim modo sanae mentis, praesentem rerum statum non deplorat? Quis sermonem huic calamitati parem invenire queat? Pacem colunt latrones, quos scelus inter se devinxit, et tyrannidis socii, aut furti consortes, aut ad seditionem conjurati, aut adulterii participes, atque insuper chororum sodalitia, et exercituum ordines, et qui navibus vehuntur; mitto enim dicere hereditates ex aequo divisas, et contrarias in rebus publicis gerendis rationes, et civilium munerum successiones, et magistratus leges atque ordine progredientes; atque adeo celebratissimam hanc sophisticen aut grammaticen, ne dicam philosophiam, in quam insano quodam impetu

416 juvenum ambitio furit, quam tamen parum admodum dissidiis agitatum, imo ut plurimum quietam et pacatam videmus; nos autem nullo concordiae foedere ac vinculo constringi, nec unquam in unum coire possumus, nec ratio ulla exstat, quae huic morbo medeatur; quin potius, quasi vitii, non virtutis, doctores ac discipuli, multos quidem discordiae igniculos subijcimus, parvam

bus, » vel, « vectoribus plenas. » Significat etiam « publicas naves omni hominum genere onustas. »

(83) Ἀρχῶν. Sic Reg. hu, Or. 1, et Combef. In ed., ἀρχάς.

(84) Φροντίζειν. Coisl. 1 addit, βούλεσθαι. Sic etiam Hervag.

IV. Nos autem si quis roget: Quidnam est quod colitis atque adoratis? promptum est respondere, quod sit charitas. Etenim ut a Spiritu sancto pronuntiatum est: *Deus noster charitas est*⁸⁵, eoque nomine magis, quam quovis alio, delectatur. Quod si præterea ex nobis sciscitetur, quæ legis ac prophetarum summa sit⁸⁶? haud quidquam aliud, quam charitatem, evangelista nos respondere sinet. Quid igitur tandem causæ est, cur, qui charitatem colimus, mutuis odiis flagramus? Qui pacem, implacabile et inexpiabile bellum gerimus? Qui angularem lapidem, dirimimur ac distrahimur? Qui petram, concutimur? Qui lucem, caligamus? Qui Verbum, tanto sumus silentio, aut stoliditate, aut stupore atque vecordia, aut, quo verbo utar, nescio, pleni, ut cum cibi, et somni, et cantus, rerumque obscenissimarum, ut aiunt, satietas sit, omniumque, non modo molestiarum, sed etiam jucundissimarum rerum saturitas et fastidium tandem oboriatur, cunctaque inter se vicissim immeent, et convertantur; nobis tamen nec finis, nec modus sit ullus, tum inferendorum, tum accipiendorum vulnorum, non iis duntaxat, qui diversa sentiunt, atque in fidei doctrina dissident, (minus enim acerbum id esset, ac zelus, res laudabilis, modo intra fines suos consistat, id excusaret;) verum iis quoque qui eandem fidem profitentur, atque adversus eosdem et pro iisdem conflictantur. Hoc enim illud est omnium improbissimum, aut maxime miserandum.

V. Et quæ hujus rei causa est? Dominandi amor fortasse, vel opum cupiditas, vel livor, vel odium, vel superbia, vel aliquid eorum, quibus ne eos zuideam, qui Deum nullum putant, laborare conspiciamus. **417** Quodque scitum et lepidum est, ipsa calculorum inversio est. Nam cum deprehendimur, pili atque orthodoxi sumus, falsoque ad veritatem confugimus, tanquam pro fide contententes: idque unum, ut in malis, laude dignum, imo turpe admodum facimus, quod vitium erubescences, ad speciosius honestiusque nomen, hoc est, ad pietatem, transimus. Attonite et versipellis, dixerit quispiam, et pravi illius, ac vitii architecti sumentum, quisquis es, qui ita afficeris, aut, ut verius loquar, amentissime: hic tibi hesterno die pius erat; quoniam igitur pacto hodie impius est, cum nec verbo, nec re, quidquam vel addiderit, vel detraxerit, sed in eadem fidei sententia hereat, eundem aerem exhalet, iisdem oculis eundem solem inspicit? Aut, si mavis, tanquam de numeris aut men-

A Δ'. Ἡμεῖς δὲ εἰ τις ἐρωτήσῃ, τί τὸ τιμώμενον ὑμῖν καὶ προσκυνοούμενον; πρῶτον εἰπεῖν· Ἡ ἀγάπη. Ὁ γὰρ θεὸς ἡμῶν ἡ ἀγάπη ἐστὶ. Πῆσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ τοῦτο χαίρει μᾶλλον ἀκούων, ἢ τι ἄλλο, ὁ θεός (85). Τί δαί νόμου καὶ προφητῶν κεφάλαιον; οὐκ ἄλλο ἢ τοῦτο συγχωρήσειεν (86) ὁ εὐαγγελιστὴς ἀποκρίνασθαι. Τί δὴ ποτε οὖν οἱ τῆς ἀγάπης, οὕτω (87) μισοῦμέν τε καὶ μισούμεθα; καὶ οἱ τῆς εἰρήνης, πολεμοῦμεν ἀκήρυκτά (88) τε καὶ ἀκατάλλακτα; καὶ οἱ τοῦ ἀκρογωνιαίου, διιστάμεθα; καὶ οἱ τῆς πέτρας, σιδήμεθα; καὶ οἱ τοῦ φωτός, ἐσκοτίσαμεθα; καὶ οἱ τοῦ Λόγου, τοσαύτης ἐσμὲν σιγῆς, ἢ ἀλογίας, ἢ παραπληξίας, ἢ, οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ ὀνομάσω, μεστοί· ὥστε τροφῆς μὲν, καὶ ὕπνου, καὶ ὥδης κόρος ἐστὶ, καὶ τῶν αἰσχίστων, ὡς λέγουσι· καὶ πλησμονὴ πάντων, οὐ τῶν ἀλγεῖνῶν μόνον, ἀλλ' ἥδη καὶ τῶν ἡδίστων, καὶ πάντα εἰς ἀλλήλα περιχωρεῖ τε καὶ περιτρέπεται· ἡμῖν δ' οὐδὲις ὁρὸς τῷ βάλλειν καὶ βάλλεσθαι, οὐ τοῖς ἑτεροδοξοῦσι μόνον, καὶ κατὰ τὴν τῆς πίστεως λόγον διεστηκόσιν (ἦττον γὰρ ἂν ἦν (89) ἀλγεῖνῶν, καὶ ὁ ζῆλος, ἀπολογία πραγμάτων (90) ἐπαινουμένων, ἐὰν ἐν ὁροῖς ἴσθῃται (91)· ἥδη δὲ καὶ τοῖς ὁμοδόξοις (92), καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς, καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν στασιάζουσι (τοῦτο γὰρ τὸ μοχθηρότατον, ἢ ἐλεεινότερον).

B
C
D
E'. Καὶ τὸ αἴτιον τί; Φιλαρχία τυχόν, ἢ φιλοχρηματία, ἢ φθόνος, ἢ μίσος, ἢ ὑπεροψία (93), ἢ τι τῶν ὅσα μὴδὲ τὸν ἀθέου ὀρώμεν πάσχοντες· καὶ τὸ χάρειν, ἢ τὴν ψήφων μετάθεσις (94). Ὅταν ἀλώμεν, εὐσεβεῖς ἐσμεν καὶ ὁρθόδοξοι, καὶ καταφεύγομεν ψευδῶς ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς ὑπὲρ πίστεως στασιάζοντες· καὶ τοῦτο μόνον ἐπαινετὸν ποιοῦμεν, ὡς ἐν κακοῖς, εἰ μὴ καὶ λίαν αἰσχρὸν, ὅτι τὴν κακίαν ἐρυθριῶντες, ἐπὶ σεμνότερον ὄνομα μεταβαίνομεν, τὴν εὐσέβειαν (95). Ἐμβρόντητε καὶ πολύτροπε, εἰποι τις ἂν, καὶ πλάσμα τοῦ Πονηροῦ καὶ τοῦ σοφιστοῦ τῆς κακίας, ὅστις ποτὲ εἰ ὁ τοῦτο πάσχων, ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἀνοητότατος· οὗτός σοι χθὲς ἦν εὐσεβής, καὶ πῶς ἀσεβὴς σήμερον, μὴδὲν προσθεῖς, μὴδὲ ἀφελὼν, μὴτε ῥήματι, μὴτε πράγματι (96), ἀλλ' ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἰστάμενος· ὅς ἀναπνεῖ τὸν αὐτὸν ἀέρα, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὁμμασι προσβλέπει (97) τὸν αὐτὸν ἥλιον· εἰ βούλει δὲ, ὡς περὶ ἀριθμῶν ἢ μέτρων ἐρωτηθεῖς, οὐκ ἄλλο τι ἢ ταυτὸν ἀποκρίνεται; Ἀλλὰ καὶ πῶς σοι σήμερον, ὁ χθὲς Ἰωσήφ (προβαίνει

⁸⁵ I Joan. iv, 16. ⁸⁶ Matth. xxii, 36 sqq

(85) Ἀκούων, ἢ τι ἄλλο, ὁ θεός. Sic Reg. hu, et Or. 1. In ed., ἀκούων ὁ θεός, ἢ τι ἄλλο.

(86) Συγχωρήσειεν. Sic nos cum Montac. Or. 1, συγχωρήσειν, prave. Alii, συγχωρήσει. Edit.

(87) Οὕτω deest in quibusdam codd.

(88) Ἀκήρυκτα. Reg. bm præmittit, καί.

(89) Γὰρ ἂν ἦν. Sic nos cum Or. 1. Editi omitunt, ἂν. Edit.

(90) Ἀπολογία πραγμάτων. Montac., ἐν ἀπολογίᾳ πρᾶγμα τῶν.

(91) Ἰσθῆται. Reg. bm, ἴσθται.

(92) Ὁμοδόξοις. Montac., ὁρθόδοξοις.

(93) Ὑπεροψία. Coisl. 1, ὑποψία.

(94) Ψήφων μετάθεσις. Hic intelligit Gregorius iudicia, quæ per calculos olim ferebantur.

(95) Τῇ εὐσέβειαν. Or. 1, εἰς τὴν εὐσέβειαν.

(96) Ῥήματι... πράγματι. Or. 1, ῥημά τι... πρᾶγμα τι. Jes., γράμμα τι.

(97) Προσβλέπει. Sic Reg. hu, et Or. 1. In ed., προβλέπει.

γὰρ καὶ μέχρι τούτων ἡ ἔρις, ὥσπερ τις φλὸς διὰ κα-
λάμης θέουσα, καὶ τὰ κύκλω περιλαμβάνουσα)· καὶ
Ἰούδας σήμερον, ἡ Καϊάφας, ὁ γῶδης Ἡλίας, ἡ
Ἰωάννης, ἡ τις ἄλλος τῶν μετὰ Χριστοῦ τεταγμέ-
νων, καὶ τὴν αὐτὴν ζώνην περιχειμένων, καὶ τὸ αὐτὸ
ἀμπεχομένων φαῖν ἡ μέλαν τριδώνιον, ὃ σεμνότης
βίου προβάλλεται (98), κατὰ γὰρ τὸν ἐμὸν νόμον καὶ
λόγον (99). Καὶ τὸ καλὸν ἄνθος τῶν ὑψηλῶν, τὴν
ωχρότητα, ἡ τὸ τῆς φωνῆς εὐτάκτον καὶ ἡσύχιον, ἡ
τὸ τοῦ βαδίσματος ἐμβριθέες τε καὶ ἡμερον, χθές μὲν
φιλοσοφίαν, σήμερον δὲ κενοδοξίαν προσηγορέυσamen·
καὶ τὴν αὐτὴν κατὰ πνευμάτων ἡ νόσων δύναμιν,
ποτὲ μὲν τῷ Ἰησοῦ, ποτὲ δὲ τῷ Βεελζεβοῦλ προσ-
εθήκαμεν, καὶ χρώμεθα (1) τούτων οὐ δικαίᾳ στάθμῃ,
τῇ φιλονεικίᾳ καὶ τῷ θυμῷ

A suris interrogatus, idem plane respondeat? At etiam
hodie libidinosus et scortator tibi est, qui hesternio
die Joseph erat (huc enim usque contentio progre-
ditur, quasi flamma quaedam per stipulam currens,
ac finitima comprehendens); et Judas hodie, vel
Caiphas, qui heri Elias, aut Joannes, aut alius
quispiam ex his, qui ad Christi partes se adjunxe-
runt, et eadem zona accincti sunt, atque eodem,
vel fusco, vel atro pallio contexti, quale vita sancta
et gravis, mea quidem lege ac sententia, prætendi-
dit. Quin etiam pulchrum illum sublimium viro-
rum florem, hoc est, pallorem, aut compositam et
quietam loquendi rationem, aut incessus gravita-
tem cum mansuetudine conjunctam, heri philoso-
phiam, hodie inanis gloriæ studium appellamus;
potentiam, nunc Jesu, nunc Beelzebul ascribimus,
atque iracundia, utimur.

Γ'. Καὶ ὥσπερ ἡ αὐτὴ γῆ ἔστηκε μὲν τοῖς ἐρρω-
μένοις καὶ οὐ πεπονημένοις, κινεῖται δὲ τοῖς ἐλιγνύωσι
καὶ περιτρεπομένοις, τοῦ τῶν ὁρόντων πάθους ἐπὶ
τὸ ὁρώμενον μεταβαίνοντος· εἰ βούλει δὲ, ὥσπερ τὸ
αὐτὸ τῶν κινῶν διάστημα, πλεον μὲν τοῖς ἐγγυτέρω
καὶ προσεχέσιν, ἕλαττον δὲ τοῖς πόρρωτέρω (2) φαί-
νεται, κλεπτομένου τοῦ ἀέρος τῷ διαστήματι, καὶ
συναπτύξεως τῆς ὁψέως τὰ παχύτερα· οὕτω καὶ
ἡμεῖς βραδίως ἐξαπατώμεθα (3) διὰ τὴν ἐχθραν, καὶ
περὶ τῶν αὐτῶν οὐ τὰ αὐτὰ (4), φίλοι τε ὄντες καὶ
μὴ, γινώσκουμεν· καὶ χειροτονεῖ βραδίως ἡμῖν πολ-
λοὺς μὲν ἀγίους, πολλοὺς δ' ἀθέους παρὰ τὸ εἶδος ὁ
καιρὸς (5), μᾶλλον δὲ πάντας ἀθλήους· οὐ μόνον τῷ
πρὸς πονηρὸν παράδειγμα (6) βλέπειν ἡμᾶς (ἐπειδὴ
πρόχειρον (7) ἡ κακία καὶ δίχα τοῦ ἔλκοντος), ἀλλ'
οἱ καὶ πᾶσι πάντα συγχωροῦμεν ἐτοίμως ὑπὲρ ἐνδὲς
τοῦ συμβαίνειν (8). Καὶ πρότερον μὲν οὐδὲ ῥῆμα
τῶν περιττῶν τι φθέγγεσθαι τῶν ἀκινδύνων ἦν, νῦν
δὲ λοιδοροῦμεθα καὶ τοῖς εὐσεβεστάτοις· καὶ ποτὲ μὲν
οὐδ' ἀναγινώσκειν ἔξω νόμον (9) ἐξῆν, οὐδ' ὁμολογίας
ἐπικαλεῖσθαι (τὸ δὲ ἐστίν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τὴν τοῦ
λαοῦ συγκατάθεσιν)· νῦν δὲ καὶ τῶν ἀπορρήτων τοῖς
βεβήλοις χρώμεθα διαιτηταῖς, βιπτοῦντες τὰ ἅγια
τοῖς κυσὶ, καὶ βάλλοντες τοὺς μαργαρίτας ἐμ-
προσθεν τῶν χοίρων. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ τὰς
ἀκοὰς αὐτῶν ἐστιώμεν ταῖς κατ' ἀλλήλων ὑβρεσι·
καὶ οὐδ' ἐκεῖνο δυνάμεθα συνορᾶν, ὅτι οὐκ ἀσφαλὲς
ἔπλον ἐχθρῶ πιστεύειν, οὐδὲ μισοῦντι Χριστιανούς
κατὰ Χριστιανοῦ λόγον. Ὁ γὰρ σήμερον ὠνειδίσα-
μεν, αὖριον ὠνειδίσθημεν· καὶ σαίνει τὸ λεγόμενον
ὁ ἐχθρὸς, οὐχ ὅτι ἐπαινεῖ, ἀλλ' ὅτι θεσαυρίζει πι-
κρῶς. Ἦν ἐν καιρῷ τὸν ἰδὼν ἐμέστη κατὰ τοῦ πιστεύ-
σαντος.

⁹⁸ Matth. xii, 36. ⁹⁹ Matth. vii, 6.

(98) Προβάλλεται. Montac., περιβάλλεται.

(99) Καὶ λόγον. Reg. hm, Montac., ἡ λό-
γον.

(1) Χρώμεθα. Reg. hm, χρωμάτων.

(2) Πόρρωτέρω. Reg. hu, et Or. 1, πόρρω

(3) Ἐξαπατώμεθα. Reg. hm, ἐξαπτόμεθα

(4) Τὰ αὐτὰ. Coisl. 1 addit, διανοοῦμεθα. Idem
Coisl. 1, pro γινώσκουμεν, quod prope sequitur, ha-
bet, γινώσκόμενοι. Sic etiam legit Combefisius, et

B VI. Et quemadmodum eadem terra sanis qui-
dem ac minime læsis fixa et stabilis est, iis autem
qui circumaguntur ac vertigine laborant, movetur,
nimirum aspicientium vitio ad rem aspectam trans-
eunte: aut si mavis, quemadmodum idem colum-
narum intervallum his, qui propius, majus, iis
autem qui longius remoti sunt, minus videtur,
aere nempe ob interstitium velut surrepto, ac visu,
ea, quæ crassiora sunt, connectente; ad eundem
nos quoque modum ob inimicitiam facile decipi-
mur, nec de iisdem rebus eadem, **418** amantes et
non amantes, judicamus: ac tempus, præter quod
par est, multos sanctos, et multos atheos nobis
facile designat, vel potius omnes miseros; non hoc
tantum nomine, quod nos intuendo, malum exem-
plar intuentur (quandoquidem in proclivi est vi-
tium, etiam nullo trahente), sed etiam quia liben-
ter omnibus omnia concedimus, hac lege et condi-
tione, ut nobiscum insaniant. Ac prius quidem nec
supervacaneum aliquod verbum proloqui ⁹⁸ periculo
carebat, nunc autem etiam summa pietate præditos
conviciis proscindimus; imo, cum ne legem quidem
foris legere cuiquam fas esset, nec confessiones,
hoc est, ut mihi videtur, populi assensum expo-
scere, nunc contra arcana quoque ipsa profanorum
hominum arbitrio permittimus, canibus videlicet
sancta proficientes, ac margaritas ante porcos mit-
tentes ⁹⁹. Neque id solum, verum etiam ipsorum aures
mutuis in nos ipsos probris et contumeliis pasci-
mus: ac ne illud quidem perspicere possumus, mi-
nime tutum esse arma hosti committere, nec ei,
qui Christianos odit, sermonem adversus Christia-
num. Nam quod hodie probro objecimus, idem no-

vertit: « ac de iisdem non eadem sentimus, qui
amicine sinus, an inimici prodamus. »

(5) Ὁ καιρὸς. « Tempus, » id est, « occasio »

(6) Παράδειγμα. Coisl. 1, ὑπόδειγμα.

(7) Πρόχειρον. Reg. c, πρόχειρος

(8) Συμβαίνεισθαι. Sic Coisl. 1. Ita legit Billius.
In ed., συμβαίνεσθαι, « ut nobiscum consentiant. »

(9) Νόμον. Coisl. 1, νόμων.

his postero die obijcietur; atque ad id, quod dicitur, hostis arri-det, non quod probet, sed quod amaro animo recondat, ut tempestive adversus eum ipsum, qui concredidit, virus evoma^r.

VII. Quid hæc committimus, fratres, et quandiu A
commitemus? Quando ab hac crapula emergemus, aut hanc oculorum lemam detrahemus, atque ad veritatis lucem suspiciemus? Quæ hæc caligo est? Quis hic nocturnus conflictus? Quæ hæc tempestas, amicos ab hostibus non internoscens? Cur vicinis nostris opprobrium facti sumus, subsannatio ei derisio his, qui in circuitu nostro sunt⁸⁸? Quodnam hoc tam obnixum mali studium? Quid tam immortalis labore fatigamur? quid autem dico fatigamur? imo ex ipso malo, ut furiosi solent, robur comparamus, et, cum absumimur, gaudemus: nec usquam est ratio, nec amicus, nec socius; nec medicus qui morbum vel medicamentis pellat, vel amputet; nec opitulator angelus, nec Deus; verum præter alia, Dei quoque benignitatem nobis præclusimus. Ut quid, Domine, recessisti longe? Quomodo averteris in finem⁸⁹? Quando nos visitabis? Quonam hæc progredientur, et ubi consistent? Equidem vereor, ne præsens rerum status ignis illius in expectatione positi fumus quidam sit, ne his Antichristus superveniat, 419 ac no-atros lapsus et morbos in principatus sui occasionem arripiat. Non enim sanos, ut opinor, nec charitate septos adoriatur; verum regnum in seipsum prius dividi oportet, atque ita fortem, eam, inquam, rationem, quæ in nobis est, tentari et ligari, ac tum vasti diripi⁹⁰, nobisque eadem accidere, quæ nunc hosti nostro a Christo accidere perspicimus.

VIII. Idcirco ego ploro, ait Jeremias in Lamentationibus⁹¹, atque oculis meis lacrymarum fontes huic calamitati pares quæro, ac sapientes mulieres voco, ut luctum excitent, aut certe adjuvent; ventris etiam dolore afficior, et sensuum organis vellicor, nec, quo modo quibusque verbis dolorem leniam, habeo. Idcirco vetera silentur, nova comico more sugillantur. Comœdia enim est hostibus mea tragedia. Idcirco non parum Ecclesiis detraimus, ac scenæ adjunximus, idque in hujusmodi civitate, quæ data opera, ut aliis, ita divinis rebus illudit, quæque potius præclarum aliquid et laude dignum riserit, quam ut ridiculum aliquid non derisum prætereat: ut mihi mirum futurum sit, si me quoque, hoc est advenam pietatis præconem, hæc dicentem, ac non ridenda omnia, sed quædam studiose tractanda esse docentem, non riserit. Quid dico riserit? Mirabor, nisi pænæ etiam a me expectantur, dum prodesse cupio. Talis enim est rerum nostrarum status, ut nec mihi mororem afferant, aut Ecclesiæ occupatæ (id quod fortasse cupiam

Z'. Τί ταῦτα πάσχομεν, ὦ οὗτοι, καὶ μεχρι τίνος; Πότε δὲ τῆς μέθης ἐκνήψομεν (10), ἢ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν λήμην περιαιρήσομεν, καὶ πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς ἀναβλέψομεν; Ποία σκοτόμαινα ταῦτα; τίς νυκτομαχία; τίς ζάλη, φιλῶν καὶ πολεμίων ὄψιν οὐ διακρίνουσα; Διατί γιγνόμενεν ἐνεδος τοῖς γειτοσιν ἡμῶν, μυκτηρισμός καὶ χλευασμός τοῖς κύκλῳ ἡμῶν; Τίς ἡ φιλοτιμία τοῦ κακοῦ; Πόθεν οὕτως ἀθάνατα κάμνομεν; μᾶλλον δὲ οὐδὲ κάμνομεν, ἀλλ' ἐβρώμεθα τῷ κακῷ, μαινομένων τὸ πάθος, καὶ ἡδόμεθα δαπανώμενοι. Καὶ οὐδαμῶς λόγος, οὐ φίλος, οὐ σύμμαχος, οὐκ ἱατρός, ἢ φαρμακεύων, ἢ ἐκτέμνων τὸ πάθος· οὐ παραστάτης ἄγγελος, οὐ θεός· ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν ἡμῖν αὐτοῖς ἀπεκλείσαμεν. Ἰνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν; καὶ πῶς ἀποστρέφῃ εἰς τέλος; Καὶ πότε ἐπισκοπήν ἡμῶν ποιήσῃ; καὶ ποῦ προβήσεται ταῦτα οὐκ στήσεται; Δέδοικα μὴ καπνὸς ἢ τοῦ προσδοκωμένου πυρὸς τὰ παρόντα, μὴ τοῦτοίς ὁ Ἀντίχριστος (11) ἐπιστῇ, καὶ καιρὸν λάβῃ τῆς αὐτοῦ δυναστείας τὰ ἡμέτερα πταίσματά τε καὶ ἀβρώστηματα. Οὐ γὰρ ὀφθαλμοῖσι προσβάλεῖ (12) τυχόν, οὐδὲ τῇ ἀγάπῃ πεπικνωμένοις· ἀλλὰ δεῖ μερισθῆναι τὴν βασιλείαν ἐφ' ἑαυτήν, εἴτα πειρασθῆναι καὶ δεθῆναι τὸν ἰσχυρὸν ἐν ἡμῖν λογισμῶν, εἴτα τὰ σκεύη διαρπαγῆναι, καὶ ταῦτα παθεῖν ἡμᾶς, ἃ νῦν ὁρῶμεν τὸν ἐχθρὸν παρὰ Χριστοῦ τάσχοντα.

H'. Διὰ ταῦτα ἐγὼ κλαίω, φησὶν Ἰερემίας ἐν Θρήνοις, καὶ ζητῶ τοῖς ὀφθαλμοῖς μου πηγὰς δακρύων C ἀρκούσας τῷ πάθει, καὶ καλῶ τὰς σοφάς, ἵνα τὸν θρῆνον ἐργάσωνται, ἢ συνεργάσωνται· καὶ τὴν κοιλίαν ἀλγῶ, καὶ μαιμάσσω τὰ αἰσθητήρια, καὶ οὐκ ἔχω, πῶς κουφίσω τὸ ἄλγος, καὶ τίσι τοῖς ῥήμασι. Διὰ ταῦτα οὐκ ἠπάται τὰ παλαιά, καὶ κομψοῦται τὰ νέα (κομψοῦν γὰρ τοῖς ἐχθροῖς ἡ ἐμὴ τραγωδία)⁹² διὰ τοῦτο τῶν Ἐκκλησιῶν ὀφειλομένη (13) οὐκ ὀλίγον, καὶ τῇ σκηνῇ προσεθήκαμεν· καὶ ταῦτα ἐν τοιαύτῃ πόλει, ἢ σπουδάζει τὸ τὰ θεῖα παίζειν, ὥσπερ τι ἕτερον, καὶ θάπτον ἂν τι τῶν ἐπαινουμένων γελάσειεν, ἢ παρ' ἑοῖς τι τῶν γελοίων ἀγέλαστον. Ὅστε θανατάσαιμι ἂν (14), εἰ μὴ καμὲ γελάσαι σήμερον τὸν ταῦτα λέγοντα, τὸν εὐσεβεῖας ἐπηλυν χήρυκα (15), καὶ μὴ πάντα γελῶν, ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ σπουδάζειν διδάσκοντα. Καὶ τί γελῶν λέγω; Θανατάστον, εἰ μὴ καὶ δίχας D ἀπειρηθεῖν, εὐεργετεῖν βουλόμενος. Τοιαῦτα γὰρ τὰ ἡμέτερα, ὥς ἐμε γὰρ οὐ λυποῦσιν (16), οὗτ' Ἐκκλησίαι κατεχόμεναι, ὃ τάχα ἂν τις πάθοι τῶν μικροπρεπῶν τὴν διάνοιαν, οὕτε χρυσοῦς ἄλλοις βέων, οὕτε

⁸⁸ Ps. LXXVIII, 4. ⁸⁹ Ps. IX, 22; LXXVIII, 47.

⁹⁰ Luc. XI, 21 sqq. ⁹¹ Thren. I, 16 sqq.

(10) Ἐκνήψομεν. Reg. bm. ἐκνήψωμεν, et sic in sequentibus, περιαιρήσωμεν, ἀναβλέψωμεν.

(11) Ἀντίχριστος. Coisl. 1, ἀντίδικος.

(12) Προσβάλεῖ. Sic Reg. a, et Hervag. In ed., προσβάλλει.

(13) Ὑπελλομένη. Sic Reg. hu, Coisl. 1, Or. 2. Mendose in ed. Par., ὀφειλομένη.

(14) Θανατάσαιμι ἂν. Sic Reg. hu, Or. 1, et Jes.

In ed., θανατάσαι μ' ἂν.

(15) Ἐπηλυν χήρυκα. «Advenam pietatis præconem.» His verbis recte conicitur, Gregorium recens Constantinopolim advenisse. Id etiam confirmatur iis quæ sequuntur: «Ecclesiæ occupatæ,» scilicet ab hæreticis.

(16) Οὐ λυποῦσιν. Sic Reg. hu, Or. 2, Jes., etc. Deest οὐ in ed.

γλῶσσαι πονηραὶ, τὸ ἐαυτῶν ποιοῦσαι, λέγουσαι κα-
κῶς, ἐπειδὴ καλῶς οὐκ ἔμαθον.

Θ'. Οὐ γὰρ θεός, μήποτε τότῃ περιγράφεται τὸ
θεῖον, ἢ ὧνιον γένεται, ἐν ὅλῳ ἢ τῶν εὐπορωτέρων.
Ἐμέ τε οὐκ ἀμείψουσιν οἱ εὐφημοῦντες, ἢ δυσφη-
μοῦντες (ὥσπερ οἱ βορβορῶν μύρον ἀναμιγνύντες, ἢ
μύρῳ βορβορον, καὶ τὰς ποιότητας τῇ ἐπιμείξῃ
συγγέοντες), ἵνα δυσχεράνω τὰς βλασφημίας ὡς μεθ-
ιστάμενος. Ἡ πολλὰ ἂν κατέβαλον χρήματα τοῖς
ἐπαινέταις, εἰ με βελτίῳ τοῖς ἐπαινοῖς εἰργάζοντο.
Νῦν δὲ οὐχ οὕτω τοῦτο ἔχει, πόθεν; ἀλλ' ὅπερ εἶπα,
τοῦτο μένω, καὶ δυσφημούμενος, καὶ θαυμαζόμενος.
Βροτὸς δ' ἄλλως ρήχεται (17) λόγοις, φησὶν Ἰωβ
καὶ ὅσα πέτραι περιβρέουν ἀφρὸς, ἢ πίτυν αὔραι, ἢ
τινα τῶν δασέων καὶ ὑψηλῶν· τοσαῦτα αἱ γλῶσσαι
με περιβρέουσι, καὶ ἅμα φιλοσφῶ τι τοιοῦτο πρὸς
ἐμαυτόν· ὡς εἰ μὲν ψευδὴς ὁ κατηγορῶν (18), οὐκ
ἐμοῦ μᾶλλον ὁ λόγος, ἢ ἐκείνου τὸ λεγόμενον ἄπτεται,
καὶ ἐμὲ ὀνόματι βλασφημῇ· εἰ δ' ἀληθὴς (19), ἐμαυ-
τὸν μᾶλλον ἢ τὸν λέγοντα αἰτιάσομαι (παρ' ἐμοῦ γὰρ
ἐκείνῳ τὸ λέγειν, οὐκ ἐμοὶ τὸ εἶναι τοιοῦτον) (20) παρὰ
τοῦ λέγοντος· καὶ παραδραμὼν τὰς φωνὰς, ὡς οὐδὲν
οὐσας, ἐμαυτοῦ γενήσομαι, τοῦτο μόνον αὐτῶν κερ-
δαίνων τῆς μοχθηρίας, τὸ βιοῦν ἀσφαλέστερον. Τρί-
τον δ', ὃ καὶ μέγιστον ἔχει τι καὶ μεγαλοπρεπὲς, ἢ
λοιδορία, ὅτι μετὰ Θεοῦ βλασφημούμεθα· οἱ γὰρ αὐ-
τοὶ θεότητά τε ἄθετοῦσι, καὶ τὸν θεολόγον ὑβρίζουσιν.
Οὐκοῦν τοῦτων οὐδὲν δεῖνόν, καὶ οἱ πολλοὶ νομίζω-
σιν· ἀλλ' ὅτι μηδεὶς ἐτι πιστεύεται πιστὸς εἶναι,
μηδὲ τὴν ἀρετὴν ἀτεχνος (21) καὶ σκηπὴς ἐλεύθερος,
μηδ' ἂν σφόδρα ἢ τὴν ψυχὴν ἐρρωμένος, καὶ γνήσιος
εἰς εὐσέβειαν· ἀλλ' ὁ μὲν καὶ φανερώς κακὸς, ὁ δὲ
πλάσμα καὶ χρῶμα ἔχει τὴν ἐπισείκειαν, ἵνα κλέπτῃ
τῷ φαινομένῳ.

lis et virtute simp lex, atque a fuce et simulatione
firmitate ac sincera pietate praeditus sit; sed alius
quidem aperte quoque malus est, alius vero pro
larva tantum et colore quodam morum facilitatem

Γ'. Καὶ οἱ μὲν οὐ δοκοῦσι μέλανες διὰ τινὰς τοιού-
τους· οὐδὲ δυσγενεῖς, ἢ δυσσεβεῖς, ἢ ἀνανδροί, ἢ
ἀκόλαστοι, πλειόνων οὕτως ἐχόντων· ἀλλὰ καθ' ἐαυ-
τὸν ἕκαστος κρίνεται, καὶ οὐ κοινοῦται, οὔτε τῶν
ψεγομένων οὐδὲν, οὔτε τῶν ἐπαινουμένων. Τὸ δὲ τῆς
κακίας εἰς πάντας (22) χεῖται ῥαδίως, καὶ κοινὴ κατ-
ηγορία τοῦ παντός, μὴ ὅτι τὸ τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ
τὸ τινῶν γίνεται. Καὶ τὸ δεινότατον, ὅτι μὴ μέχρις
ἡμῶν ἵσταται μόνον, ἀλλ' ἐπὶ τὸ μέγα καὶ σεμνόν (23)
ἡμῶν διαβαίνει μυστήριον. Τῶν γὰρ τὰ ἡμέτερα κρι-
νόντων, ὃ πᾶσι μικροῦ συμβαίνει, τοῖς τῶν ἀλλοτρίων
κριταῖς, οἱ μὲν ἐπιεικῶς εἰσιν ἡμεροὶ καὶ φιλόανθρω-
ποι, οἱ δὲ καὶ λίαν πικροὶ καὶ ἀγνώμονες. Οἱ μὲν

Job xvi, 5.

(17) Βροτὸς δ' ἄλλως ρήχεται. Hæc sic Elias
exponit: « Homo temere laudatoris verbis intum-
escit, attollitur. » Hinc etiam Schol. habet, θρα-
σύνεται.

(18) Κατηγορῶν. In quibusdam, κατηγορῶν, « de-
tractator, maledicus. » Quæ lectio vera Combefisio
videtur. Reg. Cyr., κατήγορος.

(19) Ἀληθής. Sic Reg. hu, et Or. 1. In ed.,

A ex iis, qui imbecilliore animo sunt, accidere queat),
aut aurum aliis fluens, aut pravæ linguæ, quod
bene loqui non didicerunt.

IX. Neque enim metuendum est, ne Deus loco
circumscribatur, aut venalis existat, ut totus di-
tiorum sit. Nec item me vel laudatores, vel vitu-
peratores immutabunt (quemadmodum qui cæno
unguentum, aut unguento cænum admiscunt, ac
per mistionem qualitates confundunt), ut maledicos
sermones, tanquam a meipso mutatus, graviter et
iniquo animo feram. Nam multas profecto pecunias
laudatoribus numerarem, si me laudando melio-
rem efficerent. Nunc autem aliter se res habet. Quod enim sum, hoc maneo, sive maledictis
afficiar, sive laudibus in cælum ferar. Homo au-
tem temere verbis natus, inquit Job 22; ac quantum
petram spuma, aut pinum, vel aliquam aliam den-
sam et proceram arborem auræ, tantum me linguæ
circumfluunt, simulque huiusmodi quiddam mecum
commentor: Si falsa obijcit accusator, non me
magis, quam eum, qui loquitur, hic sermo attingit,
etiamsi me nominatim conviciis petat; si au-
tem vera, meipsum potius, quam eum, qui loqui-
tur, accusabo (a me enim illi sermonis materia
subministratur, non autem illius sermo causa est
cur talis sim), ac vocibus præteritis, ut quæ nihil
sint, mei ipsius ero, hoc unum ex eorum improbi-
tate commodi capiens, ut cautius vitam instituam.

C Tertium autem, in quo etiam maximum aliquid
atque in primis magnificum habet hæc maledicen-
tia, istud est, quod una cum Deo maledictis im-
petimur. lidem enim et deitatem rejiciunt, et dei-
tatis præconem contumeliis afficiunt. Quamobrem
nihil horum grave est, tametsi id plerique existi-
ment; verum illud molestum, quod jam nemo fide-
immunis esse credatur, quantumvis etiam animi
firmitate ac sincera pietate præditus sit; sed alius
quidem aperte quoque malus est, alius vero pro
larva tantum et colore quodam morum facilitatem
habet, ut virtutis specie fallat.

X. Et certe non ideo statim omnes nigri judi-
cantur, quia nonnulli tales sint, nec ignobiles aut
deformes, aut ignavi, vel intemperantes et libidi-
nosi, quod plures ita se habeant: verum per se
quisque ac privatim expenditur, nec eorum quid-
quam, quæ vel vitio, vel laudi dantur, communiter
omnibus attribuitur: hic contra vitium ad omnes
facile diffunditur, atque ob multarum, vel etiam
quorum mdam culpam, universus ordo in invidiam et
crimen vocatur. Quodque omnium gravissimum est,
hæc criminatio non in nobis tantum sistit, verum
ad magnum et venerandum nostrum mysterium
transit. Etenim ex iis, qui res nostras expendunt

ἀληθές.

(20) Τοιοῦτον. Coisl. 1, τοιοῦτο.

(21) Ἀτεχνος. Reg. hm, ἐτεχνος. Ad marg.:
γρ. εὐτεχνος καὶ μηδὲ σκηπής.

(22) Εἰς πάντας. Reg. hu, et Or. 1, εἰς
πάντα.

(23) Σεμνόν. Reg. hu, et Or. 1 σεβάσιμον.

(quod iis omnibus pene contingit, qui de rebus alienis iudicium sibi arroganti), alii admodum lenes et humani sunt, alii perquam acerbi et maligni. Illi enim improbitatem nostram ita vituperant, ut interim fidei doctrinam omni reprehensione liberent; hi autem in legem quoque ipsam, quasi vitii magistram, culpam conferunt, idque praesertim, cum in multos improbos antistites inciderint.

421 XI. Quid hæc, o viri, et quandiu insaniamus? Non saltem sero sapiemus? Non expergiscemur? Non erubescemus? Non, si nihil aliud, hostium certe linguas, quæ falsa etiam crimina facile affligunt, vitabimus? Non immodico huic contentionis studio finem imponemus? Non cognoscemus, quænam quæstiones, et quatenus a nobis percipi possint, quænam vero vires nostras superent? Quænam sint huius temporis ac terrenæ confusionis, quæ menti nostræ tenebras offundit: quænam autem futuri sæculi et cælestis libertatis, ut tandiu aliis contenti sinus, aliis vero purgemur, donec tandem postea perfectionem adipiscamur, ac desiderii finem consequamur? Non apud nos ipsos discernemus, quænam ne querenda quidem omnino sint, quænam mediocriter, quænam contentiosis hominibus concedenda et relinquenda, quoquo modo se habeant, utpote quæ nullum doctrinæ nostræ detrimentum afferant? Quænam fidei soli, quænam etiam rationationibus donanda? Pro quibus denique alacriter, non ferro et armis, sed rationibus pugnandum? Nam adversas quoque manus atque iis, qui nobis infensi sunt, abjiciendum.

XII. Non unam hanc pietatis regulam nobis propositam esse ducemus, ut Patrem, Filium et Spiritum sanctum, unam in tribus personis deitatem et potentiam adoremus, nihil supercolentes, nec subcolentes; (libet enim nonnihil eos imitari, qui in his rebus sapienter se gerunt; alterum enim impossibile, alterum nefarium et impium est;) nec magnitudinem unam per nomen novitatem discedentes? Non enim quidquam seipso majus aut minus est. Hoc quippe posito et constituto, cæteris etiam in rebus consentiemus, saltem qui eandem Trinitatem colimus, atque ejusdem pene dogmatis et corporis sumus, ac superfluos, et inutiles quæstionum hujusce tempestatis stolones ac deflexus, tanquam communem quemdam morbum, excindemus, ac de medio tollemus. An vero, ut ea, quæ

γὰρ ἡμᾶς αὐτοὺς κακίζουσι τῆς μοχθηρίας, ἀφιέντας τὸ δόγμα τῆς μέμψεως· οἱ δὲ κατατιϋνται τὸν νόμον αὐτὸν, ὡς κακίας διδάσκαλον, καὶ μάλιστα ὅταν (24) πολλοὶς ἐντύχῃσι πονηροῖς τῶν προστασίας ἡξιωμένοι

IA'. Τί ταῦτα, ὦ οὔτοι, καὶ μέχρι τίνος; Οὐ σωφρονήσομεν (25) ὅψι γούιν; Οὐκ ἐκνήψομεν; Οὐκ αἰσχυνοῦμεθα; Οὐκ, εἰ μὴ τι ἄλλο, τὰς τῶν ἐχθρῶν φυλαξόμεθα γλώσσας, αἷ καὶ τὰ ψευδῆ ῥαδίως ἐπιηράζουσιν; Οὐ παυσόμεθα τῆς ἁγαν φιλονεικίας; Οὐ γνωσόμεθα, τίνα μὲν ἡμῖν ἐπικτὰ τῶν ζητουμένων, καὶ μέχρι τίνος· τίνα δὲ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν δύναμιν; καὶ τίνα μὲν τοῦ παρόντος καιροῦ, καὶ τῆς κάτω συγχύσεως ἐπισκοτούσης (26) τῇ διανοίᾳ· τίνα δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, καὶ τῆς ἐκείθεν ἐλευθερίας· ἵνα τὰ μὲν στέργωμεν τέως, τοῖς δὲ καθαιρώμεθα ὡς ὑστερον τελεσθῆσόμενοι (27) καὶ στησόμενοι τῆς ἐφ' ἑτέρας; Οὐ διαίρησομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, τίνα μὲν οὐδὲ ζητητέον παντάπασι, τίνα δ' ὑπὲρ ὧν μετρίως, τίνα δὲ συγχωρητέον καὶ παρετέον τοῖς φιλέρισιν (28), ὅπως ἂν ἔχη, ὡς οὐδὲν τὸν λόγον ἡμῶν παραβλάπτοντα; Καὶ τίνα μὲν τῇ πίστει δοτέον μόνῃ, τίνα δὲ καὶ τοῖς λογισμοῖς; Ὑπὲρ δὲ τίνων καὶ πολεμητέον ἐκθύμως, λογικῶς, ἀλλ' οὐκ ὀπλιτικῶς; Τὸ γὰρ καὶ χεῖρας ἀνταίρειν, παντελῶς ἔξω τῆς ἡμετέρας αὐλῆς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς ἀπορρίπτέον. attollere, prorsus a caula nostra alienum est,

IB'. Οὐχ ἓνα μὲν ὄρον εὐσεβείας ἡγησόμεθα. προσκυνεῖν Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (29), τὴν μίαν ἐν τοῖς τρισὶ θεότητά τε καὶ δύναμιν, μὴδὲν ὑπερσέβοντες, μὴδὲ ὑποσέβοντες (30) (ἵνα μικρόν τι καὶ αὐτὸς μιμησώμαι τοὺς περὶ ταῦτα σοφοὺς· τὸ μὲν γὰρ ἀδύνατον, τὸ δὲ ἀσεβές), μὴδὲ μέγεθος ἐν ὀνομάτων καινότητι διακόπτοντες; Οὐδὲν γὰρ ἑαυτοῦ μείζον, ἢ ἑλαττον. Τοῦτου γούιν ὀρισμένου, καὶ τέλλα ὁμονοήσομεν, οἱ γούιν τῆς αὐτῆς Τριάδος, καὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν δόγματός τε καὶ σώματος· τὰς τε περιττὰς καὶ ἀχρήστους παραφουδας καὶ παρεξόδους τῶν νῦν ζητημάτων, ὥσπερ τι νόσημα κοινὸν (31), ἐκκλόμεν τε καὶ ἀναίρησομεν. Ἡ οὐκ ἔχει μοι (τὰ γὰρ ἐστὶ (32) πόρρωθεν ἐὼ λέγειν) τὸ Μοντανοῦ πονηρὸν πνεῦμα κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆ Νοβάτου (33) θρασυτείας, εἰ:

(24) Καὶ μάλιστα ὅταν. Sic Reg. hu. In ed., καὶ μάλιστα ὅταν.

(25) Σωφρονήσομεν. Reg. hm, σωφρονήσωμεν, et sic deinceps, ἐκνήψωμεν... φυλαξόμεθα... παυσώμεθα... γνωσώμεθα.

(26) Ἐπισκοτούσης. Sic Regg. hm, hu. In ed., ἐπισκοπούσης.

(27) Τελεσθῆσόμενοι. Sic plures Regg., Coisl. 1, Or. 1. Male in ed., τελεσθῆσόμενοι, « initiandi ».

(28) Παρετέον τοῖς φιλέρισιν. Sic optime Reg. hu, Or. 1, Jes., etc. In ed., παρατητέον τοῖς φιλέρισιν.

(29) Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Sic Regg. plures, Or. 1, etc. In ed., καὶ ἅγιον Πνεῦμα.

(30) Μὴδὲν ὑπερσέβοντες, μὴδὲ ὑποσέβοντες. Sic Reg. hu, et Or. 1. In ed., μὴδ' ὑπερσέβοντες, μὴδ', etc. Gregorius his verbis perstringit Eunomium, qui gradus in Trinitate conatus est inducere, docens « Patrem excellentiori cultu, ὑπερσέβειν, adorandum; inferiori vero, ὑποσέβειν, Filium ac Spiritum sanctum. » Sed impium est, honorem vel ampliorem, vel minorem iis deferre, qui essentia et natura non differunt.

(31) Κοινόν. Reg. a, κοινόν, « novum. »

(32) Ἐστὶ. Sic Coisl. 1, et Or. 1. Deest in eo

(33) Νοβάτου. Sic Reg. Cyp. In ed., Ναυάτου. De Montani et Novati erroribus agit Theologus in Or. xxv, in laudem Hieronis, n. 15; Novatiani « Catharos, » seu « puros » se vocabant.

οὖν (34) ἀκάθαρτος καθαρότης, τῇ τοῦ ῥήματος εὐ-
 πρεπείᾳ τοὺς πολλοὺς δελεάζουσα· καὶ ἡ Φρυγῶν (35)
 εἰσέτι· καὶ νῦν μανία, τελούντων τε καὶ τελουμένων
 μικροῦ τοῖς παλαιοῖς παραπλήσια· καὶ ἡ Γαλατῶν
 ἀνοία (36) πλουτούντων ἐν πολλοῖς τῆς ἀσεβείας
 ὀνόμασι, καὶ ἡ Σαβελλίου συναίρεσις, καὶ ἡ Ἀρείου
 διαίρεσις, καὶ ἡ τῶν νῦν σοφιστῶν (37) ἐντεῦθεν
 ὑποδιαίρεσις, τοσοῦτον διαφερόντων, ὅσον γλῶσσα
 λάλος τῆς ἀργότερας; Ἄλλ' ἔτι καὶ ἡμεῖς πρὸς
 ἡμᾶς αὐτοὺς σχεδὸν τι διαφερόμεθα, οἱ περὶ τὸ κε-
 φάλαιον ὑγιαίνοντες, καὶ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν καὶ πρὸς
 τοὺς αὐτοὺς στασιάζοντες.

II. Λέγω δὲ τὴν ἐναγχος ἡμῖν ἐπαναστάσαν ζυ-
 γομαχίαν ἀδελφικὴν (38). ἐξ ἧς καὶ Θεὸς ἀτιμάζε-
 ται (39), καὶ ἄνθρωπος. Ὁ μὲν οὐδὲ γέννηθεις ὑπὲρ
 ἡμῶν ὅλως, οὐδὲ τῷ σταυρῷ προσηλωθεῖς· δῆλον
 δὲ, ὅτι οὕτε ταρεῖς, οὕτε ἀναστὰς, ὃ τισιν ἔδοξε τῶν
 κακῶς φιλοχρίστων· ἀλλ' ἐνταῦθα (40) μόνον τι-
 μώμενος, οὗ τὸ τῆς τιμῆς ἀτιμία καθέστηκε (41),
 καὶ διὰ τοῦτο εἰς δύο υἱοὺς τεμνόμενος, ἢ συντιθέ-
 μενος· ὃ δὲ οὐ τελῶς προσλαμβανόμενος, ἢ τιμώ-
 μενος, ἀλλὰ τῷ μεγίστῳ παραβρίπτουμένος καὶ
 ἀποξενούμενος, εἴπερ μέγιστον ἐν ἀνθρώπου φύσει
 τὸ κατ' εἰκόνα, καὶ ἡ τοῦ νοῦ δύναμις. Ἐρχῆν γάρ,
 ἐπειδὴ θεότης ἦνωται (42), διαίρεισθαι τὴν ἀνθρω-
 πώτητα, καὶ περὶ τὸν νοῦν ἀνοηταίνειν τοὺς τέλλα
 σοφοὺς· καὶ μὴ ὅλον με σώζεσθαι, ὅλον πταίσαντα
 καὶ κατακρίθεντα ἐκ τῆς τοῦ πρωτοπλάστου (43)
 παρακοῆς, καὶ κλοπῆς τοῦ ἀντικειμένου· ὡς ἐλατ-
 τοῦσθαι τῷ μὲν Θεῷ τὴν χάριν, ἡμῖν δὲ τὴν σωτη-
 ρίαν. Οὐ μόνον δὲ, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἡμῖν
 ὁ πόλεμος τοῖς παρὰ Θεοῦ σεσωσμένοις, καὶ τοσοῦτον
 τὸ περιὸν ἡμῖν τοῦ στασιώδους, ὥστε καὶ ταῖς τῶν
 ἄλλων φιλοτιμίαις τοῦτο ἐχρήσαμεν, καὶ ὑπὲρ (44)
 ἁλλοτρίων θρόνων ἰδίας ἔχθρας ἀνακερνούμεθα· δύο τὰ
 μέγιστα περὶ ἐν ἐξαμαρτάνοντες, ἐκείνων τε τὸ φι-
 λαρχον ὑπεκκαλόντες, καὶ αὐτοῦ τοῦ οἰκείου πάθους
 ἔρεισμα τοῦτο λαμβάνοντες, καθάπερ οἱ κρημνιζό-
 μενοι τὰς πλῆστον πέτρας, ἢ τῶν θάμνων τὰς στερ-
 ρότερας.

34) *Ἐτε' οὖν*. Sic Or. 1. In Reg. bm, ἦτ' οὖν. In
 ed., εἴτουν.

(35) *Καὶ ἡ Φρυγῶν*, etc. « Et Phrygum, » etc. D
 In ea regione Montanus suos errores sparsit. Unde
 ejus discipuli « Cataphrygi » sunt appellati.

(36) *Ἡ Γαλατῶν ἀνοία*. Hic « Marcellianos » si-
 gnificare videtur, qui personarum Trinitatem cum
 Sabellio negabant. Marcellus autem erat Galata; et
 alludit Gregorius ad hæc Pauli verba ad Gal. iii, 1,
 « O insensati Galatæ, » etc.

(37) *Σοφιστῶν*. Ad marginem Regii cod. hu poni-
 tur, Εὐνομιανῶν. Sic quidem Elias; Billio autem non
 placet. Certe Gregorius eos intelligit, qui paulo mi-
 nus dividebant, quam Arius. Non enim per διαφε-
 ρόντων intelliguntur ii, qui Arianos « superant, » ut
 interpretatur Billius, sed qui ab eis « discrepant »
 et « dissident. »

(38) *Ζυγομαχίαν ἀδελφικὴν*. Intelligenda hæc
 de « Apollinari, » quem mitius tractat Gregorius,
 quod eum aliquando ad saniozem mentem reditu-
 rum speraret.

A adhuc longius remota sunt, præteream, non mihi
 sufficiebat pravus adversus Spiritum sanctum Mon-
 tani spiritus, et Novati audacia, sive impura 422
 puritas, quæ nominis honestate multitudinem in-
 escat, et Phrygum adhuc vigens initiantium et ini-
 tiatorum furor, fere veterum furori similis, et Ga-
 latarum, impietatis nominibus affluentium, demen-
 tia, et Sabellii contractio, et Arii divisio, atque
 hinc nata sophistarum hujus temporis subdivisio,
 qui tantum ab illis, quantum loquax lingua a tarda
 et inertī, discrepant? At nos etiam adversus nos
 ipsos pene contendimus, qui, quantum ad caput
 attinet, belle valemus, ac pro iisdem et adversus
 eosdem contendimus.

XIII. De fraterno illo dissidio, quod nuper inter
 nos exstitit, loquor, ex quo et Deus et homo
 ignominia afficiuntur; ille videlicet nec pro nobis
 quidem omnino genitus, et cruci affixus, ac proinde
 nec sepultus, nec a morte revocatus, quemadmo-
 dum nonnullis Christum præpostere amantibus
 placuit; verum hic tantum honoratus, ubi honor in
 dedecus et contemptum recidit, atque ob eam cau-
 sam in duos filios dissectus aut compositus: hic
 autem non perfecte assumptus, aut honore affectus,
 sed maxima ex parte abjectus et abalienatus, si-
 quidem maximum quid in hominis natura est di-
 vina imago et mentis facultas. Oportebat enim
 scilicet, posteaquam deitas unita esset, humanita-
 tem dividi, ac circa mentem homines, alioqui sap-
 pientes, insipientes evadere, meque, qui totus ca-
 cidi, atque ob primi hominis inobedientiam et
 diaboli fraudem condemnatus sum, non omni ex
 parte salutem consequi, ut ita et Dei beneficium,
 et nostra salus imminuatur. Ad quam indignitatem
 illud etiam accedit, quod qui a Deo salute donati
 sumus, hominum causa bellum gerimus, tantumque
 in nobis contendendi studium exuberat, ut ipsum
 quoque aliorum ambitionibus commodemus, ac pro
 alienis thronis proprias inimicitias suscipiamus, in
 una re duo gravissima peccata committentes, cum
 nimirum et eorum ambitionem inflammemus, et
 ipsi vitiosæ nostræ affectionis hoc adminiculum

(39) *Ἀτιμάζεται*. Plures Regg. et Or. 1, ἀτιμού-
 ται.

(40) *Κακῶς φιλοχρίστων ἀλλ' ἐνταῦθα*, etc. D
 Sic designantur Apollinaristæ, qui contendebant,
 Christum a Catholicis in duos filios dividi, quod
 duas naturas, divinam scilicet et humanam, inte-
 gras in eo admitterent.

(41) *Καθέστηκε*. Deest in Reg. bm, et Or. 1.

(42) *Ἦνωται*. Elias interpretatur: « unita est
 carni. » Recte quidem, licet aliter sentiat Billius.
 Hic enim Gregorius exagitat Apollinaristas, qui
 animam a Christo assumptam non fuisse, at-
 que Verbum animæ vices supplevisse volebant,
 quod Theologus appellat, περὶ τὸν νοῦν ἀνοη-
 ταίνειν, « circa mentem insanire. »

(43) *Πρωτοπλάστου*. Reg. hu, Or. 1, Jes., πρῶ-
 του.

(44) *Καὶ ὑπερ*, etc. Hic designat Gregorius An-
 tiochenam sedem, de qua contendebant Meletius et
 Paulinus.

accipiamus, quemadmodum, qui **423** in præceps feruntur, propinquas petras aut firmiores fructus.

XIV. Verum nobis potius curandum erat, ut eos A per quietem nostram imbecilliores redderemus. Sic enim rectius ipsis, quam pro ipsis dimicantes, consuleremus. At nunc alii, mea quidem sententia, perquam misere se belli socios aliis adjungunt, et vicissim belli socios accipiunt, adeo ut mundus, qui diurno labore vix tandem et paulatim, nec sine multorum sanguine collectus fuerat, in duas jam contrarias partes divisus sit: quicunque autem paci student, mediosque se profitentur, ab utrisque male molestantur, utpote qui vel contemptui sint, vel etiam bello lacesantur. A qua parte cum nos quoque hodierno die stemus, qui hæc reprehendimus, ac propterea cathedram certaminis et invidiæ plenam accipimus, haud mirandum erit, si ab utrisque conteramur, ac post multos labores et sudores de medio submoveamur; ut sublato intermedio pariete atque omni impedimento, cominus jam atque omni animorum impetu sese mutuo convulnerent. Enimvero hæc sedare atque comprimere, maxime quidem Dei fuerit, qui omnia tanquam vinculis quibusdam constringit; deinde autem etiam hominum eorum, qui honestatem colunt, atque concordiae bonum cognitum et perspectum habent: illud quidem bonum a Trinitate exorditur, cui nihil æque proprium est, ac naturæ unitas, et in seipsa concordia; cuius boni participes sunt angeli, et divinæ potestates, quæ et cum Deo, et secum pacifice se gerunt; progreditur etiam ad res omnes creatas, quarum ornamentum in concordia situm est; apud nos denique versatur, quoad animam quidem per mutuum virtutum comitatum et aut elementorum inter se concinnitatem atque proportionem, quarum altera pulchritudo, altera sanitas, est, et appellatur.

XV. Quamquam autem illud quoque Salomonis prædicem, qui, ut aliis omnibus rebus, ita bello etiam ac paci tempus statuit⁴⁵; hoc unum tamen adjiciam, utriusque quidem rei tempus observandum esse (quandoquidem, juxta illius legem et sermonem, honeste interdum bellum geri potest), quando autem licet, propensiores ad pacem esse debemus, hoc enim sublimius est et divinius. Absurdum quippe fuerit existimare, concordiam privatim quidem optimam **424** rem esse, at publice non perinde utilem et fructuosam: ac domum quidem illam et civitatem optime gubernari, quæ vel nullis omnino, vel certe minimis dissidiis laboret, aut si laboret, quamprimum ad se redeat, morboque li-

⁴⁵ Eccle. iii, 8.

(45) Συμμαχοῦσι καὶ συμμαχοῦνται. Billius, « simul pugnant, et simul oppugnantur. » Non recte quidem. Etenim vocis Græcæ hæc est vera notio, συμμαχέω, « arma consocio, sum in belli societate; » συμμαχοῦμαι, « belli socios habeo. » Hæc ad Antiochenum schisma referri videntur.

(46) Ὅσοις. Reg. Cyp., et hu, οἷς.

(47) Ἀρξάμενον. Reg. Cyp., ἀρχόμενον.

(48) Προεῖδόν δέ. Sic nos cum Reg. hu. Editi omittunt δέ. Edit.

ΙΑ'. Δέον χάσεινους ποιεῖν διὰ τῆς ἐαυτῶν ἀπραγμοσύνης ἀσθενεστέρους. Οὕτω γὰρ ἂν μάλλον αὐτοῖς, ἢ πολεμοῦντες ὑπὲρ αὐτῶν ἐχαριζόμεθα. Νῦν δὲ οἱ μὲν συμμαχοῦσι καὶ συμμαχοῦνται (45) λίαν ἐλεεινῶς, ὥς γοῦν ἐμοὶ δοκεῖ· ὥστε καὶ εἰς δύο μοίρας ἀντιπάλους ἤδη τὸν κόσμον ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦτο σὺν πόνῳ μόγις, καὶ κατὰ μικρὸν συναχθέντα, καὶ πολλῶν αἱμάτων. Ὅσον δὲ εἰρηνικόν τε καὶ μέσον, ὑπ' ἀμφοτέρων πάσχει κακῶς, ἢ καταφρονούμενον, ἢ καὶ πολεμούμενον. Ὡν καὶ ἡμεῖς ὄντες σήμερον οἱ ταῦτα κατηγοροῦντες, καὶ διὰ τοῦτο τὴν καθέδραν ταύτην δεξάμενοι, τὴν ἐπίμαχον καὶ ἐπίφθορον· θαυμαστὸν οὐδὲν, εἰ ὑπ' ἀμφοτέρων ἐκτριβείημεν, καὶ σταίημεν ἐκ τοῦ μέσου μετὰ τοὺς πολλοὺς ἰδρωτάς καὶ πόνους, ἐν ἑγγύθεν ἀλλήλους βάλλωσι, καὶ παντὶ τῷ θυμῷ, μηδενὸς ὄντος ἐν μέσῳ διατειχίσματος καὶ κολύματος. Ταῦτα οὖν ὀρίσαι καὶ στήσαι μάλιστα μὲν Θεοῦ, τοῦ πάντα συνδέοντος· ἔπειτα δὲ καὶ ἀνθρώπων, ὅσοις (46) τὸ καλὸν διεσπύδασται, καὶ τὸ τῆς ὁμοιοῦς ἀγαθὸν γνωρίζεται· ἀπὸ μὲν τῆς Τριάδος ἀρξάμενον (47), ἧς οὐδὲν οὕτως ἴδιον ὥς τὸ ἐν τῇ φύσει, καὶ πρὸς ἐαυτὴν εἰρηναῖον· μεταληφθὲν δὲ ὑπὸ τῶν ἀγγελικῶν καὶ θείων δυνάμεων, αἱ καὶ πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλας εἰρηνικῶς ἔχουσι· προελθὼν δὲ (48) μέχρι πάσης τῆς κτίσεως, ἧς κόσμος τὸ ἀστασίαστον· ἐν ἡμῖν δὲ πολитеυσάμενον (49), κατὰ μὲν ψυχὴν τῇ τῶν ἀρετῶν ἀντακολουθεῖ καὶ κοινωνεῖ, κατὰ δὲ σῶμα τῇ τῶν μελῶν ἢ τῶν στοιχείων πρὸς ἀλλήλα εὐαρμωστίαν καὶ συμμετρίαν· ὧν τὸ μὲν κάλλος, τὸ δὲ ὕγιεια ἔστι τε καὶ ὀνομάζεται.

C societatem; quoad corpus autem, per memororum

ΙΕ'. Ἐπανῶ (50) δὲ ἐγωγε καὶ τὸ τοῦ Σολομῶντος, ὥσπερ παντὶ πράγματι, οὕτω δὲ καὶ πολέμῳ καὶ εἰρήνῃ νομοθετοῦντος καιρὸν. Ἐκεῖνο προσθήσω μόνον, ἀμφοτέρων μὲν τὸν καιρὸν τηρητέον, ἐπειδὴ καὶ πολεμεῖν ἔστι ποτὶ καλῶς (51), κατὰ τὸν ἐκείνου νόμον καὶ λόγον· ἕως δ' ἂν ἐξῇ, πρὸς τὴν εἰρήνην μάλλον ἀποκλιτέον· τοῦτο γὰρ ὑψηλότερόν τε καὶ θεοειδέστερον. Ὡς ἔστιν ἀτοπον, ἰδίᾳ μὲν ἀριστον ὑπολαμβάνειν τὸ τῆς ὁμοιοῦς, δημοσίᾳ δὲ μὴ λυσιτελέστατον. Καὶ οἰκίαν μὲν καὶ πόλιν ταύτην ἀριστα διοικεῖσθαι, ἥτις ἂν μηδὲν ἢ ὥς ἐλάχιστα στασιά- ζῃ (52) πρὸς ἐαυτὴν, ἢ τοῦτο πάσχουσα, τάχιστα ἐπανή (53) καὶ θεραπεύηται· τῷ δὲ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας ἄλλο τι βέλτιον εἶναι καὶ προπεδέστερον.

(49) Πολιτευσάμενον. Reg. hu, et Or. 1, πολитеυόμενον.

(50) Ἐπανῶ. Reg. hu, ἐπανών.

(51) Καλῶς. Deest in Reg. lm.

(52) Στασιάδῃ. Reg. hu, et Or. 1, στασιά- ζοι.

(53) Ἐπανή. Sic nos cum Or. 1. Reg. bm, ἐπενεῖη. Apud Montac., ἐπανήκη. Editi, ἐπαν- τοι. Edit.

Καὶ αὐτὸν μὲν ἔκαστον, ὅπως ἂν πρὸς αὐτὸν εἰρήνην, σπουδάζειν (εἰρήνη δὲ τὸ (54) καὶ ἕκαστον αἰρετὸν, καὶ ἡ κατὰ τῶν παθῶν δεσποτεία)· πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους μὴ τὸν αὐτὸν φαίνεσθαι, ἀλλ' ἡγεῖσθαι δόξαν αὐτοῦ, τὴν τοῦ πλησίον κατάλυσιν. Καὶ τὸν μὲν Θεὸν ἀφιέναι (55) κελεύειν καὶ τοῖς ἀμαρτάνουσιν εἰς ἡμᾶς, μὴ ὅτι ἐπτάκις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις τοσοῦτον, ὥς τοῦ ἀφιέναι τὸ ἀφίεσθαι προξενούντος· ἡμᾶς δὲ καὶ τοῖς οὐδὲν ἀδικούσι προθυμότερον ἐπιηρεάζειν, ἢ παρ' ἄλλων εὐεργετῆσθαι. Καὶ τοσαύτην μὲν (56) εἰδέναι τοῖς εἰρηνοποιοῖς ἀποκειμένην μακαριότητα, ὥστε καὶ υἱὸς Θεοῦ προσαγορεύεσθαι μόνους ἐν τῇ τάξει τῶν σωζομένων (57)· αὐτοὺς δὲ καὶ φιλέχθρως ἔχοντας, ἔπειτα οἰσθαι καὶ (58) φίλα πράττειν Θεῷ, τῷ παθόντι (59) δι' ἡμᾶς, ἵνα πρὸς αὐτὸν εἰρηνεύσῃ, καὶ καταλύσῃ τὸν ἐν ἡμῖν πόλεμον.

autem, dum inimicitiarum et similitudinum amore tenemur, in ea tamen opinione versemur, ut Deo, qui pro nobis, ut nos secum in gratiam reduceret, bellumque nostrum intestinum exstingeret, supplicio affectus est, rem gratiam facere arbitremur

ΙΓ'. Μηδ' αὖ, ὧ φίλοι καὶ ἀδελφοί, οὕτω διανοώμεθα. Αἰδεσθῶμεν τὸ δῶρον τοῦ εἰρηνικοῦ, τὴν εἰρήνην, ἣν ἐνθένδε ἀπὸν ἀφῆκεν ἡμῖν, ὥσπερ ἄλλο τι ἐξιτήριον (60). Ἐνα πόλεμον εἰδόμεν, τὸν κατὰ τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως. Εἴπωμεν ἀδελφοί καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς, ἂν ἄρα δέχωνται. Συγχωρήσωμέν τι μικρόν, ἵνα τὸ (61) μείζον ἀντιλάβωμεν, τὴν ὁμόνοιαν. Ἡττηθῶμεν, ἵνα νικήσωμεν. Ὅρατε νόμους ἀθλήσεως, καὶ παλαιστῶν ἀγωνίσματα, οἱ τῷ κάτω κείσθαι πολλάκις νικῶσι τοὺς ὑπερχεμένους. Τοὺς ζηλώσωμεν, μὴ τῶν δαιτυμόνων τοὺς ἀπληστοτέρους, ἢ τῶν ἐμπόρων· ὧν οἱ μὲν ἀμέτρωτος ἐμπορηθέντες τῶν προκειμένων, οἱ δὲ τὴν ναῦν φορτίσαντες, θάπτον ἐρράγῃσαν καὶ συγκατέδυσαν, ἢ τι τῆς ἀπληστίας ἀπέλαυσαν, ἵνα μικρὰ κερδάνωσι, τὰ μεγάλα ζημωθέντες. Ἐγὼ μὲν οὖν ταῦτα καὶ βοῶ καὶ διαμαρτύρομαι, καὶ τὸ τῆς Γραφῆς ποιῶν οἱ παύσομαι· Διὰ Σιών οὐ σωθήσονται, καὶ διὰ Ἱερουσαλὴμ οὐκ ἀντήσῃ· καὶ γὰρ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τοῖς ἀναιρουμένοις, οἵτινες οὐ τραυματῆται μαχαίρας, οὐδὲ τραυματῆται λιμοῦ γινόμεθα (62), τραυματῆται δὲ φιλοδοξίας ἢ φιλαρχίας· ὥς μηδὲ τὸ ἐλεεῖσθαι μᾶλλον ἢ τὸ μισεῖσθαι (63) συμβαίνειν τοῖς πίπτουσιν. Ὑμεῖς δὲ, εἰ μὲν δέχοισθε τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτο ἄμεινον ἀμφοτέροις· εἰ δὲ διαπτύοιτε καὶ ἀποπέμποιθε, νικῶντος τοῦ πάθους τὸν λογισμὸν, ἐμοὶ μὲν ἱκανῶς ἀφωστίεται καὶ τὰ πρὸς Θεόν, καὶ τὰ πρὸς ἀνθρώπους· οὐδὲν γὰρ, οἶμαι, πλέον ζητήσῃ τις, οὐδὲ τῶν σφόδρα εἰρηνικῶν τε καὶ φιλοθῶν· ὑμεῖς δ' ἂν εἰδείητε τὰ ἐξῆς (64). Οὐ γὰρ ἐγὼ τι προσθήσω τῶν

beretur; reipublicæ autem ecclesiasticæ aliud quidquam bono pacis melius ac præstabilius esse: et unumquemque quidem, ut secum pacatus sit, omne studium adhibere (pax enim illud est, quod quisque privatim expetit, atque in turbulenta animi permotiones imperium); erga alios autem non eundem se præbere, verum proximi oppressionem gloriam suam ducere: id etiam absurdum fuerit existimare, quod, cum Deus quidem iis, a quibus læsi fuerimus, non solum septies, sed sæpius, ac toties noxas remittere jubeat, quod videlicet remissio remissionem conciliet⁹⁵: nobis autem licitum sit, eos etiam, a quibus nulla nobis injuria illata est, libentiori animo divexare, quam ab aliis beneficio affici: ac cum tantam quidem beatitudinem pacificis reconditam esse perspectum sit, ut in electorum ordine, soli filii Dei vocentur⁹⁶; nos

XVI. Absit a nobis, o fratres et amici, hæc animi sententia. Pacifici illius munus, hoc est pacem, revereamur, quam nobis hinc discedens quasi aliud quoddam legatum reliquit⁹⁷. Unum hoc bellum agnoscamus, quod cum adversariis potestatibus committitur. Eos quoque, qui nobis infesti sunt, fratrum nomine appellemus, si tamen id æquo animo patiantur. Exiguum quiddam concedamus, ut, quod majus est, recipiamus, nimirum concordiam. Vinci nos sinamus, ut vincamus. Videte glæstræ leges, et athletarum certamina, qui ex eo plerumque, quod humi jacent, iis, qui supra siti sunt, victoriam extorquent. Hos æmulem, non inexplebiliores convivas aut mercatores, qui partim immoderate appositis epulis ingurgitati, partim nimis mercibus onerata nave, ventrem potius disruperint, ac navim secum demerserint, quam ut ex hac inexplebili aviditate fructum ullum cøperint, amissis maximis ut exigua tuerentur. Atque ipse quidem hæc clamo et contestor, nec, quod ait Scriptura, facere desinam: Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam⁹⁸. 425 Deficit anima mea propter interfectos⁹⁹, quos quidem non gladius aut fames, sed gloriæ et imperii amor sauciavit; ita ut, qui cadunt, non miserationem magis quam odium sui excitent. Vos autem, si sermonibus meis parueritis, melius utrisque id fuerit; sin autem, affectu rationem superante, contemnendos eos et repudiandos duxeritis, ipse quidem, et quantum ad Deum, et quantum ad homi-

⁹⁵ Matth. xviii, 22. ⁹⁶ Matth. v, 9. ⁹⁷ Joan. xiv, 27. ⁹⁸ Isa. lxii, 1. ⁹⁹ Jer. iv, 51.

(54) Εἰρήνην δὲ τό, etc. Reg. hu, εἰρήνην δὲ ἡ τοῦ, etc.

(55) Ἀφιέναι. Sic plerique codd. In ed., παραίνα.

(56) Μέρ. Sic Regg. bm, hu, Or. 1, etc. Deest in ed.

(57) Τῶν σωζομένων. Billius: e eorum qui salutem consequuntur.

(58) Καί. Deest in Regg. bm, hu, et Or. 1.

(59) Τῷ παθόντι. Reg. hu, τῷ καὶ παθόντι.

(60) Ἐξιτήριον. « Extremum abeuntis mandatum. »

(61) Τό. Deest in tribus Regg., et Or. 1.

(62) Γινόμεθα. Ita Regg. plures, et Or. 1. Alii, γενόμεθα, prave. Edit.

(63) Μᾶλλον ἢ τὸ μισεῖσθαι. Hæc desunt in Or. 1.

(64) Τὰ ἐξῆς. Reg. hu, et Or. 1. τὰ ἐξῆς.

nes, officio meo satisfeci; neque enim quisquam, A tametsi pacis admodum studiosus Deique amore præditus, a me, ut opinor, amplius aliquid requiret; vos vero, quæ deinde sequentur, videritis. Nec enim asperius aliquid adjiciam, quandoquidem filiis parcere lex paterna est. Utinam autem magnum illum judicem propitium et pacatum vobis experiri contingat, et nunc, et in die retributionis, in ipso Christo Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

(65) Τύχοιτε. Sic Reg. hu, Coisl. 4, Or. 1, etc. In ed. τύχοι.

(66) Καὶ τὸ κράτος. Hæc desunt in plerisque

τραχυτέρων, ἐπειδὴ παλίων φεῖδισθαι πατρικὸς νόμος. Ἀλλ' ὧς τύχοιτε (65) καὶ εἰρηνικοῦ τοῦ μεγάλου κυρίου, νῦν τε καὶ ἐν ἡμέρᾳ ἀναποδόσεως, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος (66) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (67). Ἀμήν.

codil.

(67) Τῶν αἰώνων. Sic Regg. bm, hu, etc. Deest in ed.

ORATIO XXIII (a).

ΛΟΓΟΣ ΚΓ'.

Tertia de pace, quam post dissidium composuimus nos, qui ejusdem fidei sumus.

B *Εἰρηνικὸς γ' (68) εἰς τὴν σύμβασιν, ἣν μετὰ τὴν σύστασιν (69) ἐποιήσαμεθα οἱ ὁμόδοχοι (70).*

I. Zelus est servidus, Spiritus lenis, charitas oenigna, vel potius ipsamet benignitas, spes longanimitas: zelus accendit, Spiritus mitigat, spes exspectat, charitas constringit, nec bonum, quod in nobis est, dissipari ac diffuere sinit, quamvis alioqui fluxæ fragilisque naturæ simus: atque e tribus unum, aut cum est, manet, aut cum mota et convulsa est, in integrum restituitur, aut cum abscessit, revertitur; non secus ac plantæ, quæ manibus per vim in diversum tractæ, simul atque dimittuntur, statim ad sese, primamque suam naturam recurrunt, idque sibi proprium esse ostendunt, ut invitæ quidem inflectantur, non invitæ autem erigantur. Vitium enim est natura quidem in promptu, et facilis ad malum cursus, et funda in præceps labens, aut etiam festuca quædam, quæ ad scintillam et ventum facile succenditur et inflammatur, et una cum suo fetu absumitur. 426 Flamma quippe materię fetus est, ac materiam ipsam, non aliter atque improbos homines improbitas, absumit, tandemque cum suo alimento evanescent. Si quis tamen ad boni alicujus habitum pervenerit, eoque penitus imbutus fuerit, huic jam in vitium labi difficilior erit, quam ab initio bonum fieri. Quandoquidem bonum omne, tempore ac ratione confirmatum, naturæ vim obtinet, velut næc quoque animis nostris infixa charitas, cum qua veram charitatem colimus, et quam charitate complexi sumus, atque totius vitæ præsidem et moderatricem nobis statuimus.

II. Ubi sunt igitur, qui res nostras, tam bene, D quam male se habentes, studiose ac diligenter observant, non ut judicent, sed ut improbant; nec ut nobis gratulentur, sed ut insultent; et ut bona quidem calumnientur, mala autem tragicis verbis

A'. Θερμὸς ὁ ζῆλος, πρῶτον τὸ Πνεῦμα, φιλόανθρωπον ἢ ἀγάπην, μᾶλλον δ' αὐτοφιλόανθρωπία· μακρόθυμον ἢ ἐλπίς. Ὁ ζῆλος ἀνάπτει, τὸ Πνεῦμα πραΰνει, ἡ ἐλπίς ἀναμένει, ἡ ἀγάπη συνδεῖ (71), καὶ οὐκ ἐξ σκεδασθῆναι τὸ ἐν ἡμῖν καλὸν, καὶ εἰ σκεδαστῆς ἐσμεν φύσεως, καὶ τριῶν ἐν, ἡ οὐσα μένει, ἡ κινήθησα καθίσταται, ἡ ἀπελθοῦσα ἐπάνεισι· καθάπερ τῶν φυτῶν ἃ βίᾳ χειρὶ μετασπώμενα, εἰτ' ἀφιέμενα, πρὸς ἑαυτὰ πάλιν ἐπανατρέχει καὶ τὴν πρώτην ἑαυτῶν φύσιν (72), καὶ δείκνυσιν τὸ οἰκτεῖν, βίᾳ μὲν ἀποκλινόμενα, οὐ βίᾳ δὲ ἀνορθούμενα. Φύσει μὲν γὰρ πρόχειρον (73) ἡ κακία, καὶ πολλὸς ἐπὶ τὸ χειρὸν ὁ δρόμος, ῥοῦς κατὰ πρανὸς τρέχων, ἡ καλὰ μὲν τις πρὸς σπινθήρα καὶ ἀνεμον ῥαδίως ἐξαπτομένη, καὶ γινομένη φλόξ, καὶ συνδραπανωμένη τῷ οἰκείῳ (74) γεννήματι. Πῦρ γὰρ ὕλης γέννημα, καὶ δαπανᾷ τὴν ὕλην, ὡς τοὺς κακοὺς ἡ κακία, καὶ τῇ τροφῇ συναπέρχεται. Εἰ δὲ τις ἐν ἑξέσι καλοῦ τινος γένοιτο, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ποιωθείη, τὸ μεταπείσειν ἐργωδέστερον, ἢ γενέσθαι ἀπ' ἀρχῆς ἀγαθόν. Ἐπειδὴ καὶ χρόνῳ (75) καὶ λόγῳ βεβαιωθὲν ἅπαν καλόν, φύσις καθίσταται, καθάπερ καὶ ἡ ἐν ἡμῖν ἀγάπη, μεθ' ἧς λατρεύομεν τῇ ὀντως ἀγάπῃ, καὶ ἣν ἡγαπήσαμεν, καὶ παντὸς τοῦ βίου προεστησάμεθα.

ratione confirmatum, naturæ vim obtinet, velut næc quoque animis nostris infixa charitas, cum qua veram charitatem colimus, et quam charitate complexi sumus, atque totius vitæ præsidem et moderatricem nobis statuimus.

B'. Ποῦ τοίνυν οἱ τὰ ἡμέτερα τηροῦντες ἐπιμελῶς, εὐ τε καὶ ὡς ἐτέρως ἔχοντα, οὐχ ἵνα κρίνωσιν, ἀλλ' ἵνα κακίσωσιν· οὐδ' ἵνα συνησθῶσιν, ἀλλ' ἵνα ἐψησθῶσι, καὶ τὰ μὲν καλὰ συκοφαντήσωσι, τὰ δὲ φαῦλα ἐκτραγυδίσωσι, καὶ ἀπολογίαν ἔχωσι τῶν οἰκείων κα-

in Or. 1.

(73) Πρόχειρον. Or. 1, πρόχειρος. Billius, « Quamquam enim in proclivi sit vitium, ingensque ad malum cursus pateat, atque undæ in præceps celerime labenti simile sit, aut etiam festucæ cuiuspiam, quæ ad scintillam et ventum facili momento succenditur, flammaque effecta, una demum, » etc.

(74) Τῷ οἰκείῳ. Reg. hu, et Or. 1, τῷ ἰδίῳ.

(75) Καὶ χρόνῳ. Sic Regg. a, hu, et Or. 1. Deest in ed.

* Alias XIII. Quæ autem 23 erat, nunc 25. — Habita post præcedentem, circa medium annum 379.

(68) Εἰρηνικὸς γ'. Sic postulat rerum series, quas in præcedenti Monito exposuimus. In ed., Εἰρηνικὸς β'.

(69) Σύστασιν. Or. 1, στάσιν.

(70) Οἱ ὁμόδοχοι. Reg. hu, et Coisl. 1, οἱ ὁρόδοχοι.

(71) Ἡ ἀγάπη συνδεῖ. Hæc verba in Reg. hu, et Or. 1, transferuntur infra post φύσεως.

(72) Καὶ τὴν φύσιν ἑαυτῶν φύσιν. Hæc desunt

κῶν, τὰ τῶν πλησίων τραύματα (76); εἴθε δικαίως ἂν κρίνοντες! Ἦν γὰρ ἂν τι καὶ χολῆς ὄφελος, κατὰ τὴν παροιμίαν (77), εἰ φόβῳ τῶν ἐχθρῶν ὑπῆρχεν εἶναι ἀσφαλιστέους· νῦν δὲ μετὰ τῆς ἐχθρας, καὶ τῆς ἐπισκοποῦσης τοῖς λογισμοῖς κακίας, ὅφ' ἥς οὐδὲ ὁ φόβος ἔχει τὸ ἀξιόπιστον. Ποῦ τοίνυν οἱ μισοῦντες ἐπίσης καὶ θεότητα καὶ ἡμᾶς; τοῦτο γὰρ ὧν πάσχομεν τὸ μεγαλοπρεπέστατον, ὅτι μετὰ Θεοῦ κινδυνεύομεν. Ποῦ ποτε ἡμῖν οἱ τῶν ἰδίων πρᾶσι κριταί, τῶν δὲ ἄλλοτρίων ἀκριβεῖς ἐξετασταί, ἵνα κἀνταῦθα ψεύδονται τὴν ἀλήθειαν; Ποῦ ποτε ἡμῖν οἱ τὰ τραύματα ἔχοντες, καὶ τοὺς μύλωπας ὀνειδίζοντες; οἱ τὰ προσκόμματα διασύροντες, καὶ τὰ πτώματα αὐτοὶ πάσχοντες; οἱ τῷ βορβόρῳ ἐγκαλινδούμενοι, καὶ τοῖς σπίλοις ἡμῶν ἐπαυφαινόμενοι; οἱ τὰς δοκοῖς τυφλώτοντες, καὶ τὰ κάφῃ προφέροντες, ἃ μήτε λυπεῖ λίαν ἐγκείμενα, μήτε χαλεπὸν ἀποσκευασθῆναι καὶ ἀποφωσθῆναι τῆς ὁφείας

insidentes magnum dolorem afferunt, et facile depelli atque effari ab oculis possunt, cum interim ipsi trabium mole oppressi caligent⁷⁷?

Γ'. Δεῦρο μετάσχετε τῶν ἀπορρήτων τῶν ἡμετέρων· καλούμεν ὑμᾶς εἰς τὸ συνέδριον, καὶ μισοῦμενοι· χρώμεθα διατητῆς τοῖς ἐχθροῖς, (ὧ τῆς αὐθαδείας, ἥ τῆς παρρησίας!) ἐν ἀπέλθῃς ἡσυχυμένοι καὶ ἡττημένοι, (τί τούτων (78) παραδοξότερον;) μαθόντες ἡμῶν τὴν ὕψισαν ἐξ ὧν ἡρώστησαμεν. Οὐ γὰρ περὶ θεότητος διηρέθημεν, ἀλλ' ὑπὲρ εὐταξίας ἡγωνισάμεθα· οὐδ' ὅποτερὰν δεῖ τῶν ἀσεβειῶν (79) ἐλέσθαι μᾶλλον ἡμφισθητήσαμεν, εἴτε τὴν συναυροῦσαν Θεὸν, ἢ τὴν τέμνουσαν, εἴτε (80) τὸ Πνεῦμα μόνον ἀπὸ τῆς θεϊκῆς οὐσίας, εἴτε καὶ (81) τὸν Υἱὸν πρὸς τῷ Πνεύματι, τὴν μίαν μοῖραν, ἢ τὰς δύο τῆς ἀσεβείας. Ταῦτα γὰρ, ὡς ἐν (82) κεφαλῇ περιλαβεῖν, τὰ νῦν ἀρρωστήματα· ἐπιπλεῖ ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ τίθενται (83), οὐχ ὁμολογίας, ἀλλ' ἀρνήσεως (84)· οὐδὲ θεολογίας, ἀλλὰ βλασφημίας. Ἄλλος γὰρ ἄλλου φιλοτιμότερος ἐν τῷ πλοῦτι τῆς ἀσεβείας, ὥσπερ δεδοκότες, οὐ τὸ ἀσεβεῖν, ἀλλὰ τὸ μέτρια καὶ ἐτέρων φιλανθρωπότερα.

liberalior ac profusior est, perinde atque non id sed ne hac in re moderatiores atque humaniores sint, quam ceteri.

Δ'. Ἡμεῖς δ' οὐχ οὕτως. Ἄλλ' ὑπὲρ μὲν θεότητος συμφρονούμεν τε καὶ συμβαίνομεν, οὐχ ἥττον ἢ πρὸς αὐτὴν ἡ θεότης, εἰ μὴ μέγα τοῦτο εἰπεῖν, καὶ γεγόναμεν χεῖλος ἐν καὶ φωνῇ μία, ἐναντίως ἢ οἱ τὸν πύργον οἰκοδομοῦντες τὸ πρότερον. Οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ κακῷ συνεφρόνουν· ἡμῖν δὲ ἐπὶ παντὶ βελτίστῳ τὰ τῆς ὁμοιοῦς, ἐν ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζομεν τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ τοῦτο λέγεται περὶ ἡμῶν, ὅτι ὅντως ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐστιν, ὁ τοὺς ἐνοῦντας αὐτὸν (85) ἐνὺν, καὶ δο-

⁷⁷ Matth. vii, 4. ⁷⁸ Psal. lxxxi, 6. ⁷⁹ Gen. xi, 1

(76) Τὰ τῶν πλησίων τραύματα. Elias, τὰ τῶν ἄλλοτρίων πτώματα. Plures codd. pro τραύματα legunt πταίσματα.

(77) Κατὰ τὴν παροιμίαν. «Ut est in proverbio.» «Usurpator hoc proverbium,» inquit Elias, «de illis qui inde capiunt utilitatem, unde utilitas nulla expectabatur.»

(78) Τί τούτων. Reg. hm, tres Colb., Jes., τί τούτου.

A exaggerent, atque ab alienis lapsibus excusationem vitii suis quaerant? Utinam recte judicarent! Eset enim aliqua etiam bilis utilitas, ut est in proverbio, si inimicorum metu cautiore efficereur: nunc autem cum odio et animi improbitate, quæ rationi tenebras offundit, et ob quam ne vituperatio quidem ullam auctoritatem habet, ad iudicandum accedunt. Ubi sunt igitur, qui divinitatem pariter et nos oderunt? Hoc enim ex omnibus, quæ patimur, illustrissimum et magnificentissimum est, quod cum Deo periclitamur. Ubi sunt, qui suorum quidem mansueti et placidi iudices sunt, alienorum autem severi censors, ut hic quoque fucum veritati faciant? Ubi sunt, qui vibices nobis probro vertunt, cum ipsi vulnera habeant? Qui offendicula nostra exagitant, cum turpiter ipsi prolabantur? Qui maculis nostris gaudent, cum ipsi in cæno voluntur? Qui festucas nobis obijciunt, quæ nec

III. Agite igitur, estote arcanorum nostrorum participes; ad concilium vos, etiam exosi, vocamus; arbitris hostibus utimur, (o insignem arrogantiam, vel potius fiduciam!) ut pudore suffusi vicitque recedatis, (quo quid magis novum ac mirum fingi potest?) cognita nimirum, ex eo ipso quod ægrolavimus, nostra sanitate. Non enim de deitate dissensimus, sed ordinis ac disciplinæ causa certavimus; nec de eo inter nos contentio exstitit, utra impietas potius eligenda esset, eane, quæ Deum contrahit, an illa quæ vel Spiritum sanctum duntaxat, vel Filium quoque ipsum una cum Spiritu a divina essentia distrahit: alteramne, inquam, an utramque impietatis partem amplecteremur. Hi enim, ut in genere dicam, hujusce tempestat. is morbi sunt; cum quidam sint homines, qui ascensiones in corde suo ponunt⁷⁹, non confessionis, sed abjuratonis: non theologizæ, sed blasphemiz. Alius enim alio in impietatis opibus metuunt, ne impiis erroribus sese constringant,

IV. Nostra autem non eadem est ratio. Nam quod ad divinitatem attinet, non minus quam ipsa secum divinitas, nisi magnum hoc dictu sit, inter nos consentimus atque concordamus; labiumque unum et vox una sumus⁸⁰, contra tamen atque ii, qui turrim olim extruebant. Illi enim in malum conspirabant, nos autem ob pulcherrima quæque concordiam colimus, ut unanimis atque uno ore Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum glorificemus, idque de nobis prædicetur, quod vere in no-

(79) Τῶν ἀσεβειῶν. Oxon., τὴν ἀσέβειαν.

(80) Ἡ τὴν τέμνουσαν, εἴτε, etc. Plures codices habent, εἴτε τέμνουσαν, καὶ τέμνουσαν, εἴτε, etc.

(81) Εἴτε καὶ. Sic plures codd. Deest καὶ in ed.

(82) Ἐρ. Deest in Reg. hm, et Or. 1.

(83) Τιδέται. Montac., διατίθενται.

(84) Ἀρνήσεως. Coisl. 1, ἀρνήσεως.

(85) Ἐνοῦντας αὐτόν. Deest αὐτόν in nonnullis codicibus. Coisl. 1 habet, αἰνοῦντας αὐτόν.

bis sit Deus*, eos a quibus unitur, uniens, et eos, a quibus gloria afficitur, gloria afficiens; nec tantum prædicetur, sed etiam credatur. Verum aliis de rebus contentio inter nos fuit: male etiam id quidem, non enim inficiabor (nec enim diabolo aditum ullum aut ansam, nec improbis linguis licentiam dari oportuit); non tamen tanta, quanta iis videtur, qui res nostras per calumniam insectantur. Nam cum fieri non posset, quin aliquid peccaremus, ut homines, nostrum hoc erratum fuit, quod nimio pastoris amore affecti sumus, nec ex duobus eximiis, uter magis expetendus esset, reperire potuimus, quoadusque in hoc convenimus, ut utrumque pari in laude et admiratione poneremus. Hoc nostrum crimen est. Hoc nomine, qui volet, nos condemnet, aut absolvat. Hoc hæreticorum præsidium est. Præter hoc nihil habetis, etiamsi maxime cupiatis. *Musca*, inquit ille, cum in oleo moriuntur ac putrescunt, ipsius suavitatem corrumpunt: livor quidem ea, quæ recta sunt, inficere

vollet, sed non poterit. *Omnium etenim rerum fortissima est veritas*, ut mihi et Esdræ videtur. *Ἐξάων τοὺς δοξάζοντας· καὶ μὴ λέγεται μόνον, ἀλλὰ καὶ πιστεύεται. Ἄλλα δὲ ἐστὶν ὑπὲρ ὧν διηγήθημεν· κακῶς μὲν καὶ περὶ τούτων, οὐ γὰρ ἀρνήσομαι (ἐξήρην γὰρ μηδεμίαν δίδόναι τῷ πονηρῷ πάροδον ἢ λαβὴν (86), μηδὲ ταῖς πονηραῖς γλώσσαις ἐλευθερίαν), πλὴν οὐ τοσοῦτον, ὅσον δοκεῖ τοῖς τὰ ἡμέτερα διαβάλλουσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἔδει τι καὶ ἀμαρτάνειν (87), ὄντας ἀνθρώπους, τοῦτό ἐστιν ὃ ἐπαίσαμεν, λίαν φιλοποίνεμεν (88) γεγόναμεν, καὶ οὐκ ἔχομεν εὐρεῖν ἀγαθῶν δύο τὸ αἰρετώτερον, ἕως συνέβημεν ἀμφοτέρα ἐπίσης θαυμάζειν. Τοῦτο ἡμῶν τὸ ἐγκλημα· περὶ τούτων ἡμᾶς ὁ βουλόμενος εὐθύνεται ἢ ἀφιέτω· τοῦτο τῶν αἰρετικῶν ἡ ἀσφάλεια· ὑπὲρ δὲ τοῦτο οὐδὲν, οὐδ' ἂν σφόδρα βούλησθε. Μυῖαι σαπριοῦσιν ἑλαιοῦ, φησὶν ὁ εἰπὼν, ἐννεκρούμεναι τε καὶ ἐνσπόμεναι· τὰ δὲ καλὰ ὁ φθόνος βουλήσεται μὲν, οὐ δυνήσεται δὲ. Πάντων γὰρ ισχυρότατος, ὡς τῷ Ἑσδρα κάμολι δοκεῖ, ἡ ἀλήθεια.*

vollet, sed non poterit. *Omnium etenim rerum for-*

428 V. Nos igitur quidem dissidia nostra inter nos composuimus, ac componemus. Nec enim fieri potest, ut filii parentibus inique jus dicant, interveniente præsertim communi Trinitate, pro qua bello impetitur, et propter quam bellum haud geremus. Ego pacis sponsor sum, tantillus videlicet tantæ rei, quoniam Deus humilibus dat gratiam*, sublimis autem usque ad terram deprimit. Quid vobis illud proderit, o communes nostri pacificatores? Pacificatores namque estis, idque beneficii nobis inviti conferitis. Non enim vos propterea pii estis, si quid nos aliqua in re vel parva vel magna peccemus; nos quidem ob vitium haud laudandi, si quid peccemus, vos autem nihilominus impii estis, quamvis nos peccemus; nisi etiam eo magis, quod labentibus acerbiores estis. Atque ut nos omnibus in rebus unanimes esse perspicatis, ex eoque perpetuam etiam hanc concordiam fore intelligatis, tametsi hujus rei fidem jam, ut opinor, vobis ea, quæ videtis fecerint, probus nimirum ac benignus pater, et filius obsequens, una sedentes, mutuumque sibi ipsis ornamentum afferentes; a quibus, si qui in vobis benevolentiae concordiaeque fomites

Ε'. Τὰ μὲν οὖν ἡμέτερα ἡμεῖς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ διαλελύμεθα, καὶ διαλυσόμεθα. Οὐ γὰρ οἶόν τε παῖδας πατράσι δικάσαι κακῶς (89), καὶ ἅμα τῆς κοινῆς Τριάδος μεσιτευούσης, ὑπὲρ ἧς πολεμούμεθα, καὶ δι' ἣν οὐ πολεμήσομεν. Ἐγὼ τῆς εἰρήνης ἐγγυητής (90), ὁ μικρὸς τοῦ τοσαύτου πράγματος, ἐπειδὴ ταπεινοὶς δίδωσι χάριν ὁ Κύριος, ταπεινοὶ δ' ὑψηλοὺς ἕως γῆς (91). Ὑμῖν δὲ τί τοῦτο τοῖς κοινοῖς ἡμῶν διαλλακταῖς; διαλλακταὶ γὰρ ἐστε, καὶ ἀκουσίως (92) τοῦτο χαρίζεσθε. Οὐ γὰρ ὑμεῖς εὐσεβεῖς, εἰ κακοὶ περὶ τι μικρὸν ἢ μείζον ἡμεῖς (93)· ἀλλ' ἡμεῖς μὲν οὐκ ἐπαινετοὶ τῆς κακίας, εἴπερ τι πατοῖμεν, ὑμεῖς δὲ οὐδὲν ἤττον ἀσεβεῖς, κἂν ἡμεῖς ἀμαρτάνωμεν, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, ὅση καὶ πασιάντων ἐστὲ βαρύτεροι. Καὶ ἐν' εἰδητὲ τὰ πάντα συμφρονούντας (94) ἡμᾶς, καὶ διὰ τούτων ὅτι καὶ δεῖ συμφρονήσομεν μάθητε, πέπεικε μὲν, ὡς οἶμαι, καὶ τὸ ὁρώμενον, πατὴρ εὐγνώμων (95), καὶ παῖς εὐπειθής, ἀλλήλοις συγκαθεζόμενοι καὶ συμπρέποντες· καὶ εἰ τι ζῶπυρον ἐν ὑμῖν ὑπῆρχεν εὐνοίας τε καὶ συμπνοίας, τοῦτο ἀνείψαντες, πειθέτω δὲ καὶ ὁ λόγος. Τοῦ (96) μὲν οὖν ἀκηχόατε, καὶ τὸ θαῦμα ἐνηχον ἐτι (97) ταῖς ἐμαῖς ἀκοαῖς· καὶ οἷδ', ὅτι μείζον ἐν ὑμῖν τοῦ εἰς τὸν ἀέ-

* I Cor. xiv, 25. * Eccl. x, 1. * III Esdr. iv, 55. * Jac. iv, 6. * Psal. cxlvi, 6.

(86) *Ἡ λαβὴν*. Deest in pluribus Regg., et Or. 1.

(87) *Ἀμαρτάνειν*. Reg. hu, tres Colb., et Or. 4, ἀμαρτάνειν.

(88) *Λίαν φιλοποίνεμεν*, etc. Hic aperte videntur dissensisse Catholici, diverso pastorum (Meletii et Paulini) studio abrepti. Ex duobus namque eximiis pastoribus reperire non poterant uter magis expetendus esset. Unde hæc intelligenda sunt generatim de Catholicis, qui hac de causa Constantino poli dissentiebant; non vero de Nazianzenis, ut falso putat Elias.

(89) *Παῖδας πατράσι δικάσαι κακῶς*. « Ut filii parentibus inique jus dicant. » Sic primo verterat Billius; sed postea Eliam secutus, tam contra syntaxin, quam contra rem ipsam, ad parentes δι-

κάσαι retulit, ac reddidit: « ut parentes filiis ini- que jus dicant. »

(90) *Ἐγγυητής*. Sic omnes codd. In ed., ἐγγυ- τής.

(91) *Ἔως γῆς*. Plures Regg., Coisl. 3, Or. 1, ἄχρι γῆς.

(92) *Καὶ ἀκουσίως*. Reg. hu, εἰ ἀκουσίως.

(93) *Ἡμεῖς*. Sic Regg. a, bm, hu, Coisl. 2, Jes., etc. In ed., ὑμεῖς.

(94) *Συμφρονούντας*. Reg. bm, συμφρονούντας, « concordantes. »

(95) *Πατὴρ εὐγνώμων*, etc. Billius: « candidus pater, » etc. Quinam hic designentur, in Monito dictum est n. 3.

(96) *Τοῦ*. Reg. bm, τοῦτο.

(97) *Ἐτι*. Reg. Cyp., ἐστὶ.

ρα χεθέντος, τὸ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀποκείμενον ἡμῶν δὲ ἀκούσεσθε πάλιν, εἰ πάλιν ποθεῖτε· καὶ εἰ μὴ τῷ πρὸς ἀπὸδείξιν ἱκανὰ τὰ δημοσιευθέντα πολλάκις, καὶ οἱ πειρασμοὶ, καὶ οἱ λιθασμοὶ (98), οὓς τε ἤδη πεπόνθαμεν, καὶ οἷς ἡτρεπίσμεθα, οὐ τὸ παθεῖν ζημίαν, τὸ δὲ μὴ παθεῖν κρίνοντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ κινδύνων γεγεύσμεθα (99), ὧν καὶ καρπὸν ἀριστον ἡνεγκάμεθα, τὴν τοῦ λαοῦ τοῦδε συναύξησιν.

pertulimus, et perferre parati sumus, non detrimento ducentes pati, sed potius non pati: idque eo magis, quod periculorum, quæ pro Christo tolerantur, gustum cepimus, ex quibus etiam optimum retulimus fructum, nempe populi hujus incrementum.

Γ'. Τί οὖν βούλεσθε; Πείσθε τοῦτο, καὶ οὐδὲν δεῖ πραγμάτων ἡμῖν, οὐδὲ θεολογίας δευτέρας, καὶ φείδεσθε τῆς ἐμῆς ἀσθενείας, ὅφ' ἥς ὑμῖν καὶ ταῦτα μόλις φθέγγομαι; ἢ δεῖ, καθάπερ ταῖς βαρείαις τῶν ἀκοῶν, πολλάκις τὸν αὐτὸν ἐνηγεῖν λόγον, ἵνα τῷ ἐπιμόνῳ γοῦν τῆς φωνῆς, εἰς ὧτα λαλήσωμεν ἀκούοντων; δοκεῖτέ μοι τὸν λόγον προκαλεῖσθαι διὰ τῆς ἡσυχίας. Καὶ γὰρ τὴν σιωπὴν συγκαταθέσθαι εἶναι, διδάσκει καὶ ἡ παροιμία (1). Οὐκοῦν δέξασθε λόγον ἀμφοτέρων, ἐκ μῆδ' ὧς καὶ ἐνὸς στόματος. Ἀγθομαι δὲ, ὅτι μὴ ἐπὶ τι ὅρος τῶν ὑψηλῶν ἀνελθὼν, μηδὲ φωνὴν λαβὼν τῆς ἐπιθυμίας ἀξίαν, πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς φρονούσι κακῶς ταῦτα φθέγγομαι, ὥσπερ ἐν κοινῇ θεάτρῳ τῇ οἰκουμένῃ (2). Ὅτι ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυνκάρδιοι; Ἰτα εἰ ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεύδος, οὐ μίαν, οὐδ' ἀπλὴν θεότητος φύσιν εἰσάγοντες, ἀλλ' ἦτοί τρεῖς ἀπεξηνομένους ἀλλήλων καὶ διεσπασμένους, οὐ θαυμαστὸν δὲ εἶπεν, καὶ μαχομένας ὑπερβολαῖς καὶ ἑλλείψεσιν· ἢ μίαν μὲν, μικροπρεπὴ δὲ τίνα καὶ στενὴν, οὐκ ἔχουσιν τὸ μεγάλων εἶναι ἀρχὴν, ὥσπερ οὐ δύνηθεῖσαν, ἢ οὐ θελήσαν· καὶ τοῦτο διχῶς, ἢ διὰ φθόνου, ἢ διὰ φόβου· τὸ μὲν, ἵνα μὴ τι ὁμότιμον συνεισάγεται, τὸ δὲ, ἵνα μὴ ἐχθρὸν καὶ μαχόμενον; Καίτοι ὅσῳ τιμώτερον Θεὸς κτισμάτων, τοσούτῳ μεγαλοπρεπέστερον τῇ πρώτῃ αἰτίᾳ, θεότητος εἶναι ἀρχὴν, ἢ κτισμάτων· καὶ διὰ θεότητος μέσης ἔλθειν ἐπὶ τὰ κτίσματα, ἢ τοῦναντίον (3), τούτων ἕνεκεν ὑποστήναι θεότητα, ὃ δοκεῖ τοῖς λίαν ἐξεταστικοῖς τε καὶ μετεώροις.

quam rerum creatarum, principium esse, ac per interpositam deitatem ad res creatas venire, quam ut contra, harum causa, deitas condita fuerit, quemadmodum sublimibus istis, nimisque ad indagandum propensis placet.

Ζ'. Εἰ μὲν γὰρ ἐμέλλομεν, Ὑιοῦ καὶ Πνεύματος δὲ ἀξίαν ὁμολογούντες, ἢ ἀναρχα ταῦτα εἰσάγειν, ἢ εἰς ἑτέραν ἀρχὴν ἀνάγειν, ὅσος ἂν ᾖ ὅντως μὴ ἀτιμασθῇ Θεός, ἢ κινδυνεύσῃ παρ' ἡμῶν τὸ ἀντίθεον. Εἰ δὲ ὅσον ἂν ἐξείργῃς (4) τὸν Ὑῖον, ἢ τὸ Πνεῦμα,

* Psal. iv, 5.

(98) *Οἱ λιθασμοί*. Lapidibus nonnisi in urbe Constantinopolitana petitus est Gregorius; ac proinde hanc Orationem post « lapidationem, » cujus in ea meminit, habitam fuisse constare debet. Non ergo Nazianzi, ut volunt Elias et Billius, sed Constantinopoli pronuntiata est.

(99) *Γεγεύσμεθα*. Reg. hu, Or. 1, etc., γεγεύμεθα.

(1) *Παροιμία*. Sic proverbium istud: « Qui tacet, consentire videtur. »

erant, exsuscitati sunt; tamen id quoque sermo persuadeat. Illum quidem jam audiistis, meisque auribus sermonum ipsius admiratio etiamnum insonat: nec dubito quin majus illud sit, quod in animis vestris reconditum est, quam quod in aerem fusum: nos autem rursus audietis, si rursus expetitis; et si cui nondum ad probationem sufficient, quæ sæpenumero publice prædicata sunt, id perficiant tentationes illæ ac lapidationes, quas et jam

VI. Quid igitur vultis? Vosne hoc convictos tenet, et nihil opus est, ut nos hac de re gravemur, nec secundam de deitate orationem habeamus, nostræque infirmitati parcitis, quæ tanta est, ut vix hæc ipsa vobis eloquar? An potius oportet, velut gravioribus auribus, eundem sermonem sæpius insonare, ut diuturna saltem vocis contentione in audientium aures tandem loquamur? Sed me hac vestra quiete et silentio ad dicendum invitare videmini. Nam silentium parcemia quoque consensum esse docet. Proinde utriusque sermonem ex una anima atque ex uno ore accipite. Illud demum molestum est, quod hæc, in sublimem quemdam montem evectus, vocemque desiderio parem nactus, ad omnes eos simul, qui de religione male sentiunt, in universo orbe, velut communi quodam theatro, proloqui nequeo: *Filii hominum, usquequo gravi corde? Ut quid diligitis vanitatem, et queritis mendacium?*, dum non unam, nec simplicem deitatis naturam inducitis, verum aut tres a se invicem alienas et distractas, nec mirum si dixerim, defectibus etiam et excessibus pugnantibus; aut unam quidem, sed jejunam et angustiam, quæ non habeat, ut magnorum causa sit, perinde atque vel non potuerit, vel noluerit: idque duplici de causa, nempe vel ob invidiam, vel ob metum: illud quidem, ne quid æquale; hoc vero, ne quid inimicum et pugnant inducatur? Itaque, quanto Deus rebus creatis antecedit, tanto utique primæ causæ magnificentius est, divinitatis

VII. Etenim si Filii et Spiritus sancti dignitatem confitentes, eos vel principii expertes induceremus, vel ad alterum principium referremus, timendum revera esset, ne Deus contemptu afficeretur, aut Deo contrarium aliquid invehetur. Cum autem

(2) *Τῇ οἰκουμένῃ*. Coisl. 3, τῆς οἰκουμένης.

(3) *Ἡ τοῦ τριῶντος*, etc. Hæc erat, juxta Niceph. lib. viii, c. 8, sacrilega Arianorum vox, Filium scilicet propter nos factum vel creatum fuisse, ut nos Deus per ipsum, velut per instrumentum quoddam, crearet; unde si Deus homines creare noluisse, non creasset Filium.

(4) *Ἐξείργῃς*. Regg. bm, hu, et Or. 1, ἐξείργῃς.

quantumlibet Filium aut Spiritum extuleris, non-
quam tamen eos supra Patrem ponas, nec a causa
removes: verum illuc præclaram generationem,
et admirabilem processionem referas. Percontabor
paululum ex te, qui ingenui et anarchi, hoc est,
principii expertis, amorem tantopere præ te fers,
uter tandem Deum magis contemnat, isne qui
ipsum talium, quales tu inducis, principium con-
stituat, an qui non talium, sed natura et gloria
æqualium, et quales doctrina nostra proficitur? An
vero tibi ad honorem amplum, atque adeo amplis-
simum erit, quod filium habeas, idque eo magis,
si patrem in omnibus rebus referat, verumque ge-
nitoris sui simulacrum gerat, tibi que sexcentis ser-
vis imperare **430** minus jucundum futurum est,
quam unius filii parentem esse: Deo autem quid-
piam majus ac præstabilis erit, quam Filii Patrem
esse, quod quidem gloriæ accessio est, non deces-
sio, quemadmodum et Spiritus productorem esse?
Ante illud fugit, cum Deum, Filii, ac Spiritus, ve-
lut creaturarum, principium statuis, nec principium
abs te honorari, et quæ ex eo manant, ignominia
affici? Illud, quia vilium, et exiguum, ac deitate
indignorum principium constituis; hæc, quia par-
va, nec creata tantum, sed omnium etiam, quæ
creata sunt, contemptissima et abjectissima facis: siquidem horum causa, et aliquando condita sunt.
non secus ac instrumenta ab artifice, quæ ante artifices non erant, nec alias exstiterent, nisi quid
eorum opera Deus creare voluisset, perinde videlicet ac voluntas ipsa nequaquam sufficeret. Quidquid
enim alicujus rei causa factum est, abjectius est eo, propter quod factum est.

VIII. At ego deitatis principium, temporis ex-
pers, inseparabile, atque infinitum statuens, et
principium, et ea, quæ a principio manant, pari
honore prosequor: illud, quia talium est princi-
pium, hæc, quia tali modo, et talia, et ex tali, nec
tempore, nec natura, nec cultu et veneratione dis-
tincta, unum divisim existentia, et conjunctim
divisa (dictu licet mirum), non minus ob relatio-
nem, quam inter se habent, laudanda, quam si
unumquodque per se privatim acceptum et intel-
lectum esset: perfectam ex tribus perfectis Trini-
tatem, unitate quidem divitiis mota, binario
autem superato, propterea quod deitas supra ma-
teriam et formam sit, ex quibus corpora constant,
Trinitate vero propter perfectionem definita (hæc
enim prima binarii compositionem superat), ut nec
deitas angusta maneat, nec in infinitum diffunda-

oûx ὑπὲρ τὸν Πατέρα θήσεις, οὐδὲ τῆς αἰτίας ἀποξε-
νώσεις, ἀλλ' ἐκείσε ἀνάγεις (5) τὸ καλὸν γέννημα,
καὶ τὴν θαυμασίαν πρόδον· προσερχόμεναι σε ὀλίγον,
φιλαγγένητε σὺ καὶ φιλόναρχε, πότερος Θεὸς ἀτιμά-
ζει μᾶλλον, ὁ τοιούτων τιθεὶς ἀρχὴν, ὢν αὐτὸς εἰσα-
γάεις, ἢ ὁ μὴ τοιούτων, ἀλλ' ὁμοίων τὴν φύσιν, καὶ
ὁμοδόξων, καὶ ὢν ὁ ἡμέτερος βούλεται λόγος; Ἄλ-
λὰ σοὶ μὲν εἰς τιμὴν μέγα καὶ μέγιστον ὁ σὸς υἱός,
καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ περ ἂν τὰ πάντα πατρῴῳ,
καὶ χαρακτήρ ἢ γνήσιος τοῦ γεννήσαντος, καὶ οὐκ ἂν
δέξαιο μυρίων ἀνδραπόδων εἶναι μᾶλλον δεσπότης, ἢ
ἐνὸς γεννήτων παιδός· τῷ Θεῷ δὲ ἄλλο τι μείζον, ἢ
Υἱοῦ τυγχάνειν Πατέρα, ὁ προσθήκη δόξης ἐστίν, οὐχ
ὑφαίρεσις, ὥς δὲ καὶ προβολέα Πνεύματος; Ἡ
ἀγνοεῖς, ὅτι σὺ μὲν κτισμάτων τιθεὶς ἀρχὴν, λέγω
δὴ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, οὕτε τὴν ἀρχὴν τιμᾶς (6),
καὶ ἀτιμάζεις τὰ ἐξ αὐτῆς; Τὴν μὲν, ὅτι μικρῶν εἰσα-
γάεις ἀρχὴν, καὶ ἀναξίων θεότητος· τὰ δὲ, ὅτι μι-
κρά, καὶ μὴ κτίσματα μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων κτι-
σμάτων ποιεῖς ἀτιμότερα· εἰ γε τούτων ἔνεκεν ὑπ-
έστη, καὶ ποτὲ, ὥσπερ ὄργανα τεχνίτη πρὸ τῶν τε-
χνιτῶν (7) πρότερον οὐκ ὄντα, οὐδ' ἂν ἄλλως γενομέ-
να, εἰ μὴ τί τιςαί δι' αὐτὸν ἐβουλήθη Θεός, ὥς οὐκ
ἀρκοῦντος τοῦ βούλεσθαι. Πᾶν γὰρ ὁ τίνος ἔνεκεν,
ἀτιμότερον ἐκείνου δι' ὃ γεγένηται.

H. Ἐγὼ δὲ θεότητος ἀρχὴν (8) εἰσάγων ἄχρονον,
καὶ ἀχώριστον, καὶ ἀόριστον, τὴν τε ἀρχὴν τιμῶ,
καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐπίσης· τὴν μὲν, ὅτι τοιούτων
ἀρχὴ· τὰ δὲ, ὅτι οὕτως καὶ τοιαῦτα, καὶ ἐκ (9) τοιού-
του, μήτε τῷ ποτὲ, μήτε τῇ φύσει, μήτε τῷ σεπτῷ
διειργόμενα· ἐν ὄντα διηρημένως, καὶ διαιρούμενα
συνημμένως, εἰ καὶ παράδοξον τοῦτο εἰπεῖν· οὐχ ἤτ-
τον ἐπαινετὰ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, ἢ καθ' ἑαυ-
τὸ ἕκαστον νοούμενον τε καὶ λαμβανόμενον. Τριάδα
τελείαν ἐκ τελείων τριῶν, μονάδος μὲν κινήσεως
διὰ τὸ πλοῦσιον, δυάδος δὲ ὑπερβαθείσης (10) (ὑπὲρ
γὰρ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος), ἐξ ὧν τὰ σώματα, Τριά-
δος δὲ ὁρισθείσης διὰ τὸ τέλειον, πρώτη γὰρ ὑπερ-
βαίνει δυάδος σύνθεσιν, ἵνα μήτε στενὴ μένη ἡ θεό-
της, μήτε εἰς ἄπειρον χέηται. Τὸ μὲν γὰρ ἀφιλότημον,
τὸ δὲ ἄτακτον· καὶ τὸ μὲν Ἰουδαϊκὸν παντελῶς, τὸ
δὲ Ἑλληνικὸν καὶ πολύθεον.

(5) Ἀνάγεις. Regg. hm, hu, Coisl. 1, Or. 1, Jes., ἀνολέσεις, « deprobes. »

(6) Ὅτε τὴν ἀρχὴν τιμᾶς. Sic plures Regg., duo Coisl., et Or. 1. In ed. legitur τὴν ἀρχὴν, ante λέγω δὴ.

(7) Τεχνιτῶν. Putat Combefissius emendandum, τεχνικῶν. Sic videtur etiam legisse Leuvenklaius, qui pro « ante artifices, » reddit: « ante res factas. »

(8) Θεότητος ἀρχὴν, etc. Cum Gregorius Patrem appellat « principium deitatis, » id est Filii et Spiritus sancti, vox illa ἀρχὴν, non de tempore, sed de causa est accipienda. Nam, ut sæpe jam dictum est, non minus principio carent Filius et Spiritus sanctus, quam Pater, si ad tempus referatur. Sed si de

causa quaestio sit, Pater est principium, seu origo Filii et Spiritus sancti; atque ut trium personarum proprietates distinguantur, Pater est « ingenuus, » Filius « genitus, » et Spiritus sanctus « procedens. » Cæterum ut nulla sit de Gregorio nostro hac de re suspicio, vide or. xx, n. 7, ad hæc verba: Ἐὰν μὲν ὡς αἴτιον τὸν Πατέρα, etc.

(9) Καὶ ἐκ. Sic Regg. hm, hu, Coisl. 1, et Or. 1. Deest καὶ in ed.

(10) Ἀνδός δὲ ὑπερβαθείσης, etc. « Binario autem superato. » Per « binarium » intelligit Gregorius « materiam et formam » quibus corpora constant. Unde in naturis corporeis perfectio sita videtur in hoc binario, ut patet in creatione primorum parentum, qui perfecti creati sunt.

tur. Illud enim parvum ac jejunum, hoc confusum; illud Judaicum prorsus, hoc ethnicum, ac multorum deorum cultum redolens.

Θ. Σκοπῶ δὲ κάκιστον, καὶ ἱσως οὐκ ἀπαιδεύτως, A οὐδὲ ἀμαθῶς, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐπισκευμένως, ὅτι σοὶ μὲν κίνδυνος οὐδὲ εἰς γεννητὸν εἰσάγοντι τὸν Υἱόν. Οὐ γὰρ μὴ πάθῃ τι γεννῶν ὁ ἀγέννητος τῶν σωματικῶν τε καὶ ὕλικῶν, ὅτι μὴδὲ σῶμα, καὶ τοῦτο αἱ κοιναὶ περὶ Θεοῦ παραχωροῦσιν ὑπολήψεις. Ὡστε τί φοβούμεθα φόβον οὐ μὴ ἔστι φόβος, καὶ ἀσεβοῦμεν διακενῆς, ὃ δὲ λέγεται; Ἐμοὶ δὲ κίνδυνος ζημιωθῆναι θεότητα, εἰ τὸ κτίσμα παραδεχομένην. Οὐ γὰρ Θεὸς τὸ κτιζόμενον, οὐδὲ δεσποτικὸν τὸ ὁμόδουλον, καὶ τὰ πρῶτα φέρηται δουλείας καὶ κτίσεως, καὶ τοῦτο μόνον φιλανθρωπεύεται ὑβρίζμενον. Ὁ γὰρ τῆς ὀφειλομένης ἀποστερῶν τιμῆς, οὐ μᾶλλον τιμᾷ τῷ δίδομένῳ, ἢ ἀτιμάζει τῷ ἀφαιρουμένῳ (11), καὶ προσποιεῖται ἔχῃ (12) τιμῆς τὸ γινόμενον (13).

I. Καὶ εἰ σοὶ πλάττεται πάθῃ περὶ τὴν γέννησιν, B κάμοι περὶ τὴν κτίσιν· οὐδὲ γὰρ τὸ κτιζόμενον (14) ἀπαθῶς οἶδα κτιζόμενον. Εἰ δὲ μὴ γεγέννηται κατὰ σέ (15), μὴδὲ ἔκτισται κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον (16), δέξει τοῦ λόγου σοὶ τὸ λειπόμενον, ὁ μικρὸν τὸ ἴσον λέγειν τολμῶν διὰ τῆς προσηγορίας τοῦ κτίσματος (17). Σοὶ μὲν οὖν οὐδὲν ἀνεπιχείρητον, οὐδὲ ἀτόλμητον τῷ κακῷ βραδευνῇ καὶ διαιτητῇ τῆς θεότητος· οὐ γὰρ εἶχες ἄλλως εὐδοκιμεῖν, ἢ μακρὰν ἐκδόλλων Θεὸν δεσποτείας, ὥσπερ ἐνταῦθα οἱ τυραννικοὶ τὸν τρόπον, καὶ πλεονεκτικοὶ τοὺς ἀσθενεστέρους. Ἐγὼ δὲ μίαν φωνήν, τὴν αὐτὴν καὶ σύντομον φθέγγομαι. Τριάς ὡς ἀληθῶς ἡ Τριάς, ἀδελφοί. Τριάς δὲ, οὐ πραγμάτων ἀνίστων (18) ἀπαριθμησίς (ἢ τί κωλύει, καὶ δεκάδα, καὶ ἑκατοντάδα. καὶ μυριάδα ὀνομάζειν μετὰ τοσούτων συντιθεμένῃν; πολλὰ γὰρ τὰ ἀριθμούμενα (19), καὶ πλείω τούτων), ἀλλ' ἴσων καὶ ὁμοτίμων σύλληψις, ἐνούσης τῆς προσηγορίας τὰ ἡνωμένα ἐκ φύσεως, καὶ οὐκ ἐώσης σχεδασθῆναι ἀριθμῷ λυομένῳ τὰ μὴ λυόμενα.

merum cadunt); sed æqualium et honore parium unita sunt, connectat, nec, quæ solutionem nesciunt, defluente numero dissipari sinat.

ΙΑ. Οὕτω φρονούμεν, καὶ οὕτως ἔχομεν, ὥστε ὅπως μὲν ἔχει (20) ταῦτα πρὸς ἄλληλα σχέσεώς τε καὶ τάξεως, αὐτῇ μόνῃ τῇ Τριάδι συγχωρεῖν εἰδέναι, καὶ οἷς ἂν ἡ Τριάς ἀποκαλύψῃ κεκαθαρμένους, ἢ νῦν, ἢ ὑστερον· αὐτοὶ δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εἰδέναι φύσιν θεότητος, ἀνάγκη, καὶ γεννήσει, καὶ προόδῳ γνωριζομένην, ὡς νῦν τῷ ἐν ἡμῖν, καὶ λόγῳ, καὶ πνεύματι

IX. Quin hoc quoque, nec inscite fortasse atque imperite, sed perquam etiam prudenter et circumspecte mecum reputo, tibi quidem nihil periculi ex eo imminere, si Filium genitum asserueris. Non enim verendum est, ne ingenuis aliquid eorum, quæ corporibus ac materiæ convenient, in 431 gignendo patiat, cum ne corpus quidem sit, idque vel communes ipsæ de Deo notiones facile concedunt. Quare, quid nobis timore fingimus, ubi non est timor, ac sine causa, ut vulgo dici solet, impii sumus? At vero mihi periculum est, ne deitatis jacturam faciam, si creaturam admisero. Nec enim, qui creatur, Deus est; nec qui conservus, Dominus, quamlibet alioqui primas inter servos et res creatas ferat, atque hac una re in contumelia humanius aliquanto tractetur. Nam qui eum debito honore fraudat, non magis ipsum, per id quod tribuit, honore afficit, quam per id, quod eripit, ignominiam ei inurit, utcumque res ea honoris speciem et obtentum habeat.

X. Quod si passiones circa generationem tibi fingis, ego quoque idem circa creationem mihi fingam. Nam ne id quidem, quod creatur, citra passionem creatur. Quod si nec genitus est, ut ipse sentis, nec creatus, quod veritas sentit, quod tibi reliquum est, accipe, qui per creaturæ nomen eo pene audaciæ prorumpis, ut idem dicas. Ac tu quidem, male deitatis iudex atque arbiter, nihil intentatum relinquis, nihil non audes; non enim alia ratione nomen tuum illustrare poteris, quam si, ut qui tyrannicis sunt moribus, atque ad alienas facultates eripiendas propensi, infirmiores homines, eodem tu quoque modo Deum ab imperio et dominatione procul submoveres. Ego contra, unam vocem, eamque brevem et compendiosam, habeo. C. Trinitas vere Trinitas est, fratres. Trinitas porro non inæqualium rerum enumeratio est (quid enim alioqui prohibeat, quin, et decadem, et centuriam, ac myriadem nominemus, si cum tot numeris componatur? Multa quippe, multoque his plura in numero complexio, cum scilicet nomen ea, quæ natura

XI. Sic sentimus, sic animo affecti sumus, ita tamen, ut, quam relationem atque ordinem hæc inter se habeant, Trinitati ipsi soli, ac purgata mente hominibus, quibus, vel in hac vita, vel in posterum Trinitas id patefecerit, noscendum relinquamus. Nos autem unam et eandem deitatis naturam teneamus, quæ ex principii experte, et

(11) Ἀφαιρουμένῳ. Regg. bm, hu, ὑφαιρουμένῳ.

(12) Ἐχῃ. Sic Regg. bm, hu, et Or. 1. In ed., ἔχει.

(13) Τὸ γινόμενον. Coisl. 1, τὸ διδόμενον.

(14) Οὐδὲ γὰρ τὸ κτιζόμενον. Combefisius vertit: « ne id quidem quod creat, citra passionem creat. » Cæterum id fusius in Or. xx De dogmate explicatur.

(15) Γεγέννηται κατὰ σέ. Sic codd. Ita legit ac vertit Billius. Deest κατὰ σέ in ed.

(16) Κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον. Sic Reg. hu, Coisl. 1, etc. Hæc desunt in edit., quamvis a Billio red-dita.

(17) Κτίσματος. Coisl. 1 addit, ὅτι μὴδὲ εἶδει ἐν κατασκευάζεται, « quod nec uni formæ instruat. »

(18) Ἀρίστων. Billius: « diversarum. »

(19) Τὰ ἀριθμούμενα. Sic Regg. bm, hu, et Or. 1. Deest τὰ in edit.

(20) Ἐχει. Ita Reg. hu, et Or. 1. Alii, ἔχῃ.

generatione, et processione agnoscitur, quemad-
modum id quod nobis inest, mente, sermone, ac
spiritu **432** intelligitur (quantum quidem ex sen-
sibilibus, ea, quæ animo et ratione intelliguntur,
atque ex parvis maxima conicere possumus, quan-
doquidem nulla imago veritatem assequi potest),
ipsam secum concordem, semper eandem,
semper perfectam, qualitatibus, quantitatis, tempo-
ris expertem, increatam, atque ejusmodi, ut nec
ei quidquam unquam defuerit, nec defuturum sit,
incomprehensibilem, nunquam se deserentem, nec
deserturam: vitas et vitam, luminâ et lumen, bona
et bonum, glorias et gloriam, verum et veritatem,
ac spiritum veritatis, sancta et ipsammet sanctita-
tem: Deum unumquodque, si separatim considere-
tur, mente videlicet, ea quæ separari nequeunt,
separante: Deum rursus hæc tria, si quidem simul
intelligentur, ob eundem motum et eandem natu-
ram: eam rationem habentem, ut nec supra se
quidquam reliquerit, aut aliud quidquam supera-
rit; nihil enim erat: nec rursus quidquam post se
relicta aut superata sit; nihil enim futurum
est: nec denique secum aliquid æquale admittat;
nihil enim est ex omnibus rebus creatis, et servis,
et participantibus, ac circumscriptis, quod increa-
tam illam, et dominam, et participatam, atque
infinitam naturam assequatur. Verum alia longo
prorsus ab ea intervallo distant, alia propius quodammodo ad eam accedunt, atque accessura sunt;
idque non vi naturæ, sed gratiæ, nempe cum servitus Trinitati recte præstita, supra servitutem
assurre erit: nisi tamen hoc quoque ipsum libertas et regnum est, dominationem probe agnoscere, nec
ea, quæ inter se distincta sunt, per animi abjectionem confundere ac permiscere. Porro quibus
tantum, tamque honorificum est servisse, quanta tandem horum dominatio censenda est? Et cum
cognitio ipsa beatitudo sit, quantum, quæso, illud est, quod cognoscitur?

XII. Hoc nobis magnum illud mysterium vult; hoc nostra in Patrem, et Filium, et Spiritum san-
ctum, ac commune nomen, fides et regeneratio, atheiæ abjuratio et deitatis confessio. Nam hoc
commune illud nomen est. Quocirca trium aliquid
contemnere, aut separare, confessionem ipsam
contemnere est, hoc est, regenerationem, divini-
tatem, deificationem, spem. Videte qualia Spiritus
nobis, cum Deum ipsum prædicamus, largiatur; et
quibus rebus nos mulcet, cum spernitur ac rejici-
tur. Mitto enim dicere terrorem atque **433** iram,
cujus minæ non in cultores, sed in contemptores
intenduntur. Atque hæc nobis ad vos breviter, non
disputandi, sed docendi modo; non Aristotelico,
sed piscatorio; non improbe ac veteratorie, sed
spiritualiter, non circumforanee, sed concionato-
rie et ecclesiastice; non ad ostentationem, sed uti-

(21) *Ὅποτε λείπονται*, etc. « Quæ sibi nun-
quam defuit, nec defutura est. »

(22) *Καταλείψουσιν*. Sic Reg. hu, et Or. 1. Sic
legit et expressit Billius. In ed., *καταλείπουσαν*.

(23) *Μεταληπτικῆς*. Sic plerique codd. Reg. hu,
Coisl. 2, Or. 1, *μεταληπτικῆς*. In Par. ed., *μεταλυ-
πτικῆς*, [mendose].

(24) *Τὸ δουλεύσαι*. Reg. hu; et Or. 1, *τῷ δου-
λεύσαι*.

(25) *Καὶ ἡ βασιλεία*. Sic Reg. hu. Deest ἡ in
edit.

(ὅσον εἰκάσαι τοῖς αἰσθητοῖς τὰ νοητὰ, καὶ τοῖς μι-
χροῖς τὰ μέγιστα, ἐπειδὴ μηδεμία εἰκὼν φθάνει πρὸς
τὴν ἀλήθειαν), αὐτὴν ἑαυτῇ συμβαίνουσιν, αἰετὴν
αὐτὴν, αἰετὴν τελείαν, ἀποιον, ἀποστον, ἀχρονον, ἀκτι-
στον, ἀπερίληπτον, οὐποτε λείπονσαν (21) ἑαυτῆς,
οὕτε λείψουσιν· ζωὰς καὶ ζῶην, φῶτα καὶ φῶς, ἀγα-
θὰ καὶ ἀγαθὸν, δόξας καὶ δόξαν, ἀληθινὸν καὶ ἀλή-
θειαν, καὶ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἀγία καὶ αὐτοαγί-
τητα· Θεὸν ἕκαστον, ἂν θεωρῆται μόνον, τοῦ νοῦ χω-
ρίζοντος τὰ ἀχώριστα· Θεὸν τὰ τρία, μετ' ἀλλήλων
νοούμενα τῷ ταυτῷ τῆς κινήσεως καὶ τῆς φύσεως·
οὕτε ὑπὲρ ἑαυτὴν τι καταλιπούσαν, ἢ ὑπερβάσαν ἄλ-
λο τι· οὐ γὰρ ἦν· οὕτε μετ' ἑαυτὴν τι καταλείψου-
σαν (22), ἢ ὑπερβησομένην· οὐκ ἔσται γάρ· οὕτε
μεθ' ἑαυτῆς τι πάραδεχομένην ὁμότιμον· οὐ γὰρ
ἐφικνεῖται ἰ τῶν κτιστῶν, καὶ δούλων, καὶ μετ-
εχόντων, καὶ περιγραπτῶν τῆς ἀκτίστου, καὶ δεσπο-
τικῆς, καὶ μεταληπτικῆς (23), καὶ ἀπεύρου φύσεως.
Τὰ μὲν γὰρ πάντῃ πόρρω, τὰ δὲ ποσὺς πλησιάζοντα
καὶ πλησιάζοντα· καὶ τοῦτο οὐ φύσει, ἀλλὰ μεταλη-
ψει, καὶ πηρίκα, ὅταν τὸ δουλεύσαι (24) καλῶς τῇ
Τριάδι, ὑπὲρ τὴν δουλείαν γένηται· εἴπερ μὴ καὶ
τοῦτο αὐτὸ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ βασιλεία (25), τὸ γινώ-
σκειν καλῶς δεσποτεῖαν, ἀλλὰ μὴ φύσει τὰ δεσπῶτα,
νοῦ ταπεινότητι. Οἷς δὲ τὸ δουλεύσαι τοσοῦτον, πλη-
κη τούτων ἡ δεσποτεία; καὶ εἰ τὸ γινώσκειν μακαριό-
της (26), πηλίκον τὸ γινωσκόμενον;

IB'. Τοῦτο ἡμῖν τὸ μέγα μυστήριον βούλεται· τοῦ-
το, ἡ εἰς Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ
τὸ κοινὸν ὄνομα, πίστις καὶ ἀναγέννησις, ἀφρησις
ἀθεῖας (27) καὶ ὁμολογία θεότητος. Τοῦτο γὰρ τὸ
κοινὸν ὄνομα. Ὅστε τὸ ἀτιμάζειν τι τῶν τριῶν ἢ
χωρίζειν, ἀτιμάζειν ἐστὶ τὴν ὁμολογίαν, τὸ μὲν τὴν
ἀναγέννησιν, τὸ δὲ τὴν θεότητα· τὸ μὲν τὴν θέωσιν,
τὸ δὲ τὴν ἐλπίδα. Ὅρατε οἷα χαρίζεται ἡμῖν τὸ
Πνεῦμα θεολογούμενον, καὶ οἷα ζημοῖ ἀθετούμενον.
Ἐγὼ γὰρ λέγειν τὸν φόβον, καὶ τὴν ἡμελημένην ὀρ-
γὴν, οὐ τοῖς τιμώσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀτιμάζουσιν. Ταῦτα
ὡς ἐν βραχείᾳ πεφλοσόφηται πρὸς ὑμᾶς (28) δογμα-
τικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀντιλογικῶς· ἀλιευτικῶς, ἀλλ' οὐκ
Ἀριστοτελικῶς· πνευματικῶς, ἀλλ' οὐκ κακοπραγμα-
τικῶς· ἐκκλησιαστικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀγοραῖως· ὠφελί-
μως, ἀλλ' οὐκ ἐπιδεικτικῶς· ἵνα γνῶτε τὸ αὐτὸ φρο-
νούντας ἡμᾶς, οἱ καθ' ἡμῶν δημηγοροῦντες, καὶ πα-

(26) *Εἰ τὸ γινώσκειν μακαριότης*, etc. Alludit Gre-
gorius ad hæc Joannis verba xvii, 3: « Hæc est æ-
terna vita, ut cognoscant te solum Deum ve-
rum, et quem misisti Jesum Christum, » in qua
cognitione consistit certe vera beatitudo, quæ in
æterna vita reperitur.

(27) *Ἀφρησις ἀθεῖας*. « Abjuratio atheiæ, seu,
impietatis, qua Deus tollitur. »

(28) *Πεφλοσόφηται πρὸς ὑμᾶς*. Hæc desunt in
Reg. bm, et Or. 1.

νηγυρίζοντες, καὶ τοῦτο μόνον ὁμονοῦντες, ἐν ἐμπνεομένοις, ἐν πνεύματι· καὶ μὴ, καθάπερ οἱ λιμύττοντες, σπερμολογῆτε τὰ μικρὰ ἡμῶν, εἴτε παισίσματα χρῆ λέγειν, εἴτε καὶ παύγια· ὡς ἔστι τῆς ἀκρας κακοδομίας, μὴ ἐν τοῖς ἰδίους ἰσχυροῖς τὸ ἀσφαλὲς ἔχειν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐτέρων σαδροῖς (29).

II'. Ἰδοὺ δεξιὰς δίδομεν ἀλλήλοις ἐν ταῖς ὑμετέραις ὕψεσιν. Ἰδοὺ τῆς Τριάδος τὰ ἔργα, τῆς ὁμοίως ἡμῖν δοξαζομένης τε καὶ προσκυνουμένης. Τοῦτο ὡμᾶς χρηστοτέρους ποιήσει (30) καὶ ὀρθοδοξότερους. Ὡς ὁφελὸν γε καὶ ἀκουσθῆμεν, καὶ γένοιτο τὴν ἡμέραν ταύτην, ἡμέραν γενέσθαι κλητὴν, ἁγίαν, μὴ ἀντιλογίας, ἀλλ' εὐρυχωρίας· μὴ πειρασμοῦ μνημόσυνον, ἀλλ' ἑορτὴν ἐπινίκιον· ἵνα τὸ ἡμᾶς συμφρονεῖν ἀλλήλοις, καὶ μικροῦ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ἧς τὰ μὲν ὕμῳ εἶχε, τὰ δὲ νῦν ἀπέλαβε τὴν ὑγίαιαν, τὰ δὲ ὑγιαίνειν ἔρχεται, τοῦτο καὶ ὕμῳ αἰτίον γένηται σωτηρίας, καὶ ἀναπλάσεως. Ὡ Τριάς ἁγία, καὶ προσκυνητὴ, καὶ μακρόθυμη! μακρόθυμος γὰρ ἡ ἐπὶ τοσοῦτον ἀνασχομένη τῶν σὲ τεμνόντων. Ὡ Τριάς, ἧς ἐγὼ κατηξιώθην, καὶ λᾶτρες εἶναι, καὶ κῆρυξ ἐκ πλείονος ἀνυπόκριτος! Ὡ Τριάς ἡ πᾶσι (31) ποτε γνωσθησομένη, τοῖς μὲν τῇ ἐλλάμψει, τοῖς δὲ τῇ κολάσει! Δέχοιο καὶ τούτους προσκυνητάς, τοὺς νῦν ὑβριστάς· καὶ μηδένα ζημιωθῆμεν, μηδὲν τῶν ἐλαχίστων, κἀν ἐμέ τι ζημιωθῆναι δεοί (32) τῆς χάριτος· οὐ γὰρ τολμῶ τοσοῦτον ὅσον ὁ Ἀπόστολος (33) φθελῆσθαι.

IA'. Ἀλλ' οὐ ταῦτα φίλα ὑμῖν· σπαράσσεται δὲ ἡ γλῶσσα, καὶ ὠδίνει τὴν ἀντίρρησην· Ὁφόμεθα καὶ ταύτην ποτὲ, ἢ οἷς μᾶλλον ἡμῶν σχολὴ περισσιν· γνωσόμεθα καὶ τὰ κομψὰ ὕμῶν γεννήματα, ἢ ἐξαμβλώματα, ἐπειδὴν τὰ ὡς τῶν ἀσπίδων ῥήξαντες ἢ συντρίβιντες λόγῳ σκληρῷ καὶ ἀντιτύπῳ, οὐρία (34) καὶ ἀνεμιαία ταῦτα· ἐλέγξωμεν, καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς τῆς ἀσεβείας κρυπτόμενον βασιλίσκον εἰς μέσον ἀγάγωμεν (35)· εἰ καὶ βασιλίσκον, ἀλλὰ νεκρὸν τε καὶ ἀτελῆ, καὶ ἀκίνητον, ταῖς ὥδισιν ἐναποθανόντα, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ὄντα (36), καθ' ὅμᾶς εἰπεῖν, ἵνα τι μικρὸν ὑμῖν καὶ χαρίσωμαι· οὐ μᾶλλον μισητὸν τῆς συλλήψεως, ἢ ἔλεεινὸν τῆς ἀμβλώσεως. Τοῦτο δώσει ἡμῖν, οἷδ' ὅτι, ὁ δοὺς ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθαίνειν, καὶ περιπατεῖν ἐπάνω ὕψων καὶ σκορπίων· ὅς καὶ συντρίβει τὸν Σατανᾶν ἐν τάχει ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν, εἴτε ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα διὰ τὴν παλαιὰν λαμπρότητα, εἴτε ὡς ὄφιν φεύγοντα διὰ τὴν ὑπερτον σκολιότητα, καὶ τὴν εἰς τὸ χαμερπὲς μεταποίησιν, ἵνα μικρὸν τι τῶν κακῶν

° Rom. ix, 3. ° Psal. xc, 13; Luc. x, 19. ° Luc. x, 18.

(29) Σαδροῖς. Coisl. 1, σταθμοῖς.

(30) Ποιήσει. Reg. Cypri., ποιήσει.

(31) Πᾶσι. Jes., πάντι.

(32) Δεοί. Combef., δέη.

(33) Ὅσον ὁ Ἀπόστολος. Alludit hic Gregorius ad haec Apostoli verba, Rom. ix, 3: « Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, » etc.

A liter dicta sint: ut qui adversum nos conciones habetis, et in publicis conventibus vos ipsos jactatis, atque in hoc uno concordēs estis, nos idem sentire, eodem modo inspirari, idem spirare intelligatis; nec, ut qui fame premuntur, exigua nostra, sive peccata, sive ludicia dicenda sunt, colligatis atque in vulgus spargatis. Extremæ quippe miseriae est, non propriis viribus, sed aliorum imbecillitate niti atque confidere.

XIII. En mutuas dexteras, inspectantibus vobis, jungimus. En quid Trinitas, quam nos aequē celebramus et adoramus, effecerit. Hoc vos benigniores rectiusque de religione sentientes efficiet. Utinam sane exaudiamur, atque hic dies, qui vocatur sanctus, fiat dies, non contradictionis, sed latitudinis; non tentationis monumentum, sed triumphale festum; ut mutua nostra concordia, totiusque pene terrarum orbis, qui partim jam ante sanus erat, partim sanitatem nunc recepit, partim sanus esse incipit, vobis quoque salutis atque instaurationis causa sit. O sancta, et adoranda, et longanimis Trinitas! longanimis enim es, quæ eos, a quibus scinderis, tandiu toleras. O Trinitas, cujus ego, ut cultor ac sincerus præco essem, jampridem dignus habitus sum! O Trinitas omnibus aliquando, vel per illuminationem, vel per poenam agnoscenda! Utinam hos quoque, qui nunc contumeliis te afficiunt, adoratores accipias, nec quemquam, ne ex minimis quidem amittamus, vel etiam si mihi propterea aliqua gratiæ jactura facienda sit: non enim tantum dicere audeo, quantum Apostolus.

XIV. Quid? Hæc vobis minus grata sunt, ac lingua distorquetur, et confutationem parturit? Hanc quoque aliquando videbimus, cum vobis plus otii, quam nobis, suppetat; ac lepidos et elegantes vestros fetus, imo abortus cognoscemus, cum ruptis aspidum ovīs, aut dura et solida disputatione confRACTIS, irrita ea et 434 evanida esse aperte demonstraverimus, abditumque in ipsis impietatis basiliscum in medium protulerimus; basiliscum quidem illum, cæterum mortuum, et imperfectum ac motu carentem, ipsisque partus doloribus immortuum, ac, priusquam gignatur, non existentem (libet enim verbis vestris uti, ut nonnihil gratiæ apud vos ineam), ob conceptionem non minus detestabilem, quam ob abortum miserabilem. Hoc nobis, mihi credite, daturus est ille, qui potestatem nobis dedit super aspidem et basiliscum ambulandi, et calcandi supra serpentes et scorpiones¹⁰; qui etiam Satanam, vel tanquam fulgur e cælo lapsum¹¹, ob antiquum splendorem, vel serpentis

(34) Οὐρία. Coisl. 1, οὐραία.

(35) Ἀγάγωμεν. Reg. hu, Or. 1, ἄγωμεν.

(36) Οὐκ ὄντα. Hic notat vocem, seu blasphemiam Arianorum, quæ de Filio dicebant: « Non erat priusquam gigneretur, aut nasceretur. » Quare οὐκ ὄντα videtur sic reddendum: « non existentem. » Billius reddit: « extinctum. »

inatar fugientem, ob posteriorem obliquitatem, et **A** ἀναπνεύσωμεν, ἀποδρασάσης (57) παντελῶς ὁδόν, καὶ λύπης, καὶ στεναγμοῦ, νῦν τε καὶ ὕστερον, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας, τῶν αἰώνων (58). Ἀμήν.

(57) Ἀποδρασάσης. Sic Coisl. 1. In ed., ἀποδράσης.

(58) Καὶ τὸ κράτος... τῶν αἰώνων. Hæc desunt in Regg. bm, hu, Coisl. 1, et tribus Colb

435 MONITUM IN ORATIONEM XXIV.

I. Antequam ad hujus orationis argumentum deveniamus, expendendum nobis est, quis sit ille Cyprianus, cujus laudes hic tam magnifice prosequitur Gregorius. Non mediocribus enim versatur hac de re inter eruditos controversia. Alii pro Cypriano Carthaginensi, alii pro Antiocheno militant; et perquam arduum videtur in tanta opinionum varietate inter discordes pacem constituere. Etenim si attendatur ad hæc Theologi verba (n. 6): « Hic Cyprianus, magnum quondam Carthaginensium, nunc autem totius orbis nomen, etc., » et alibi (n. 12): « Pastor creator... Neque enim Carthaginiensi tantum Ecclesiæ, nec Africæ, ab eo, et propter eum etiam nunc claræ et celebri præficitur, verum etiam, etc., » videbitur sane Theologum Cypriani Carthaginensis nomen celebrare voluisse. Verum orationis series plura exhibet, quæ huic Cypriano nullatenus congruere possint, imo quæ repugnent. Dicendumne igitur errasse Gregorium, ac duos Cyprianos confudisse? Id animadvertit Billius (39); et ut Gregorium nostrum ab errore aut memorie lapsu vindicet, geminum Cyprianum Carthagine natum fingit; nec absurdum putat duos ejusdem nominis viros, in eadem urbe natos, diverso tempore eandem sedem occupasse. Sed subinde fatetur, quod, « velut in gemellis fratribus interdum, formæ similitudine decepti, alterum pro altero accipimus; ita Gregorius in duobus ejusdem nominis viris, multarumque virtutum similitudine conjunctis, Antiocheno nonnulla tribuerit, quæ Carthaginiensi conveniebant. » Idem difficultatis nodus diu incertum tenuit eruditum Oxoniensem Cypriani Carthaginensis editorem (40); sed aliam nodi solvendi viam aggreditur. Fellus namque, pari, ac Billius, erga Gregorium nostrum veneratione ductus, ne in hac re culparetur Theologus, unicum duntaxat agnoscit Cyprianum, eumque Carthaginensem, sed quæ de Antiocheno feruntur, inter fabulas numerat. Quin etiam aperte declarat, Gregorium tam oscitanter errare non potuisse, ut episcopum Antiochenum cum Carthagineensi confunderet.

II. Verum supersunt vetustissima monumenta quibus plane demonstratur Cyprianum, Antiochiæ in Phœnicia episcopum, vere exstitisse. Constat enim apud eruditos Cypriani Antiocheni et Justinæ res gestas statim post illorum martyrium fuisse conscriptas. Exstat etiamnum opus in tres partes seu libros divisum. Prima pars mirabilem Cypriani et Justinæ conversionem complectitur. In secunda Cyprianus vite suæ ac criminum confessionem, necnon et magicarum artium seriem texit. In tertia denique utriusque martyrium describit. Hujus operis secunda pars, jam Latine in Bodleiana bibliotheca reperta, a Fello fuerat Oxoniæ excusa anno 1700. Geminas vero partes, nempe primam et tertiam, quæ nondum prodierant, in vetusto codice S. Andoeni Rothomagensis etiam Latine repertas, ediderunt in suo *Anecdotorum thesauro* (41) eruditi antiquitatis indagatores nostri domnus Edmundus 436 Martene et domnus Ursinus Durand, addita secunda parte, quæ jam ab Oxoniensi editore pervulgata fuerat. Primitivus quidem primæ et tertię partis textus desideratur. Secunda vero pars, Cypriani scilicet confessio, ad nos usque Græce integra pervenit. Hanc suppeditavit bibliotheca Colbertina. Sed postquam vetus interpretatio Latina a Fello edita, cum Græco textu fuit collata, tot tantisque nævis ac erroribus scatere visa est, ut necesse fuerit novam hujus operis interpretationem Latine edere. Hunc laborem suscepit D. Prudentius Maran; et Cypriani Antiocheni confessionem a se Latine redditam vulgavit cum Græco textu anno 1727, ad calcem novæ editionis Operum sancti Cypriani Carthaginensis.

III. Præterea Eudocia Augusta, Theodosii junioris uxor, heroico carmine, teste Photio (42), tribus itidem libris, et eodem ordine quem modo retulimus, Cypriani et Justinæ Acta, non ad artis licentiam, sed ad historiæ fidem, conscripsit. Gregorius ipse citat Cypriani confessionem, et eadem, ac Eudocia, de illo commemorat. « Quis ergo, » inquit D. Prudentius Maran (43), « eum nunquam exstitisse sibi persuadeat, de quo exstant monumenta illius temporis, quo vixisse dicitur, pene æqualia? Fabulæ in remotis ætatibus

(39) Argum. in hanc orat.

(40) Fell. Oxon. Cypr. ed., t. II, p. 196, *Monit.*

(41) T. III, p. 1618.

(42) Cod. CLXXXIV, p. 416.

(43) *Vita Cypr.*, in nova ed. p. xxxviii.

latebras quærent; nec quisquam tam inepte mentitur, ut quæ nemo vidisse se aut audisse meminit, ea nuper in clarissima luce et omnium oculis evenisse fingat. » Sed dum fâletur vir eruditus, negari non posse exstitisse Cyprianum Antiochenum, detinetur tamen quominus assentiatur, tum Gregorio, tum Tillemontio et aliis, qui confessionem istam ab ipso martyre scriptam existimarunt. Plura refert, quæ profecto sententiam suam confirmare videntur. Nam confessio ista, præter quosdam magicæ artis effectus fabulam redolentes, complectitur etiam longam magicarum artium descriptionem, et exquisitas ac frigidas de singulis vitiorum formis ambages, quæ curiosum magis animum quam peccati dolore affectum indicant. Sed quamvis dubitet utrum id opus sit vere genuinus Cypriani fetus, putat tamen illius conversionem fabulis non esse ascribendam, nec, si quis egregium istud martyris factum elegerit, in quo ornando et amplificando elaboraret, idcirco historiæ summam in suspicionem vocandam; cum præsertim scriptor ille uti potuerit antiquioribus monumentis, quæ « Cypriani et Justinæ Acta, » ut legitur sub finem libelli de utriusque passione, « ab initio usque in finem scripta continebant. »

IV. His igitur monumentis cuique constare debet vere exstitisse Cyprianum Antiochenum. Tanta et tam perspicua hac de re supersunt testimonia, ut ea vir prudens nullo modo rejicere possit. Unde eruditi, ac præcipue Tillemontius (44) et D. Prudentius Maran (45), censent duos distinguendos esse Cyprianos, alterum Carthaginensem, Antiochenum alterum; quorum primus quidem martyrium Carthagine subiit, anno 258, decimo octavo Kalendas Octobris sub Valeriano et Gallieno principibus; alter vero Nicomediam, sexto Nonas Octobris anni 304, sub Diocletiano et Maximiano imperatoribus, ut testatur Eudocia, cui hac in re, ut observat Tillemontius, major debetur fides, quam Gregorio nostro, qui « sub Decio » Cyprianum exulasse scribit (n. 14). Insuper Antiochenum, utpote qui esset Orientalibus notior, et Gregorii temporibus vicinior, in hac oratione laudatum existimamus; 437 atque cum Tillemontio et D. Prudentio Maran modeste fatemur hic errasse Gregorium, qui plura Antiocheno, quæ ad Carthaginensem spectabant, ita retulerit, ut ex duobus Cyprianis unum efformasse videatur. Quo autem pacto in hunc errorem inciderit, mira res est; nisi forte, ut ait D. Prudentius Maran (46), « hæc nobis illius excusandi ratio verisimilior videatur, nempe cum ei recens admodum cum iis quos alloquitur intercederet consuetudo, et post aliquot dierum secessum attemperate ad ipsum diem festum rediisset, ut ipse testatur, satis proclive fuit in tam angustiis ad res accurate ediscendas spaliis labi et errare. »

V. Cæterum hic error nihil de istius orationis laude detrahit. In ea viget illa ingenii vis et facundia, quæ in cæteris orationibus suspicitur. Cypriani ac Justinæ res gestas mirum in modum exhibet ac prosequitur orator; et auditorum mentes ad illorum simul admirationem et imitationem provocat. Notanda quoque est illa præclara Justinæ, in ipso tentationis discrimine, ad Deiparam Virginem invocatio (n. 11), qua, « ut Virgo periclitanti virgini opem ferret, » orabat. Nullibi enim, quarto scilicet sæculo, tam diserte tamque perspicue quam in ista oratione, beatæ virginis Mariæ auxilium ac protectio commendatur. Fatentes adversarios habemus. Clericus ipse, qui sæpe Gregorium rhetoricæ plus æquo indulsisse conquestus est, ad solitum non ausus confugere diverticulum, ait (47): « Nulla hic in verbis Gregorii, ubi Cyprianum invocatur, et Justinæ in Maria invocanda studium exprimit, nulla, inquam, rhetoricæ figura, nulla fictio est, contra ac putavit unus e nostris, Caveus' nomine. » Quo autem anno, quoque in loco habita fuerit hæc oratio, facile, tum ex diversis titulis, tum ex orationis serie colligere est. Mirum sane videtur Nicetam Nazianzi dictam existimasse. Constat enim Gregorium « brevem ac recentem » cum iis, quos alloquitur, « consuetudinem » habuisse, *πραγμα συνήθεια*, ut ipse loquitur (n. 2), ac proinde Nazianzenis nullatenus convenire posse. Id vero Constantinopolitanis apprime congruit. Deinde Theologus hanc orationem vocat (n. 19) « sermonum suorum primitias, » ut significet a se tunc primum sanctum martyrem laudari. Concludendum igitur Constantinopoli habitam fuisse, et, quantum ex dictis conjicere possumus, mense Octobri anni 379.

(44) T. V, p. 329 et 719.

(46) Vita Cypriani, p. xxxviii.

(45) In nova ed. Cypr. Carth. p. xxxvii et cxxxii.

(47) Bibl. univ. t. XVIII, p. 121.

ΛΟΓΟΣ ΚΔ'.

ORATIO XXIV^a.

Εἰς τὸν ἄγιον (48) ἱερομάρτυρα Κυπριανόν, ἐξ Ἀ In laudem S. martyris Cypriani, cum postridie illius
ἀγροῦ μετὰ μίαν τῆς μυσίας ἡμέραν ἐπαν-
ήκοτος. solemnns memoriæ rure rediisset Gregorius.

Α'. Μικροῦ Κυπριανῶς διέφυγεν ἡμᾶς· ὁ τῆς ζή-

1. Cyprianus fere nos effugit: o ingens damnum!

(48) Εἰς τὸν ἄγιον, etc. Varius in variis codicibus legitur hujus orationis titulus. In Reg. a: Εἰς τὸν ἄγιον Κυπριανόν, ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοον. Reg. d: Εἰς μάρτυρα Κυπριανόν. Reg. ph: Εἰς Κυπριανόν

τὸν μάρτυρα, ἐξ ἀγροῦ ἐπιστὰς μετὰ τὴν ἡμέραν τῆς μυσίας. Alter Reg. 2502: Λόγος ἐπιστάτης καὶ ἐπ' ἄλλας XVIII. Quæ autem 24 erat, nunc 34, — Habita mense Octobri anni 379.

idque vos passi estis, qui cum omnium maxime A
suspiciatis, annisque honoribus ac publicis con-
ventibus celebratis. 438 Cyprianus, inquam, cu-
jus, vel etiamsi alioqui oblivionis vitio laboraremus,
meminisse tamen necesse fuerat; siquidem optima
potissimum viri memoria colendi sunt, iique, quo-
rum meminisse non modo pium est, sed etiam utile
ac fructuosum. Verum hoc debitum cum fenore
dissolvamus; si tamen pares rei facultates habemus,
ac non rerum omnium egestate et penuria
conflictamur. Quod si etiam admodum pauperes
inveniamur, non dubito, quin vir ille, ut in omni-
bus rebus animi magnitudine ac modestia prae-
ditus, tum nostrae morae, tum inopiae, facile sit ve-
niam daturus; modo hoc nomine gratias Deo agamus,
quod memoria ipsius ex animis nostris haud-
quaquam effugerit. Vere gratias Deo agamus: id
enim æquum est; atque ut hinc initium ducamus,
quam commode, pulchrisque Dei mensuris, qui
omnia cum pondere et mensura constituit ac moderatur B
ad vos rediimus, a silentio et solitudine
ad sermonem, a martyrum studiosa ad martyres, a corporea relaxatione ad spirituales epulas!

II. Desiderabamus vos, o filii, et pari desiderii
affectu a vobis expetebamur; id enim mihi persuadeo.
Videte paterni animi candorem; nam et quod
meum est narro, et vestro erga me affectui testi-
monium præbeo, atque hactenus inter nos disjuncti,
ut desiderium nostrum utrinque agnoscere, ac
ipsa locorum distantia et intervallo, quemadmodum
pictores tabulas, explorare possemus, rursus convenimus.
Quam magnus memoriae fomes est, vel
brevis amicorum familiaritas et consuetudo, iis
utique qui moribus sunt ad amandum propensi,
quique Dei genus humanum amore imitantur!
Quidni autem, cum Christi, qui propter nos ad
formam usque servilem seipsum exinanivit, et a
coelestibus alienos et peregrinos ad se collegit, discipulos
nos profiteamur, quidni, inquam, mutuo
amoris complexu inter nos haereremus, spiritusque
tarum mysterium, seu caput est, servaremus?

III. Jam igitur hoc unum et primum beneficium
habemus, quod ipsi quam celerrime ad mutuos
amplexus accurrimus. Neque enim zelus moram
patitur; totiusque vitae instar est unius dieculæ D

11 Sap. xi, 21. 12 Ephes. iv, 3.

χωμαστικὸς εἰς τοὺς ἁγίους Κυπριανὸν καὶ Ἰουστίνον τοὺς φιλοσόφους καὶ μάρτυρας. « Oratio funebris et panegyrica in sanctos Cyprianum et Justinum philosophos et martyres. » Par.: Εἰς τὸν ἅγιον Κυπριανόν. Nicetas in Comment.: Μετὰ τοῦν μίαν ἡμέραν τῆς τοῦ μάρτυρος μνήμης παραγενόμενος, τὸ παρὸν εἰς αὐτὸν ἐγκώμιον ἐξεφώνησε. « Postridie illius diei, quo martyris commemoratio celebrari solebat, rure reversus, hanc in ipsius laudem orationem habuit. »

(49) Κυπριανός. Sic Reg. ph, Coisl. 2, etc. In ed., Κυπριανόν.

(50) Εὐπορούντες. Sic Regg. bm, ph, Coisl. 4 et 2, Bas. Ita etiam videtur legisse Billius. In ed. εὐφρονούντες.

(51) Σπερμηγρος. « Procrastinationis. »

μίας! καὶ ὑμεῖς ἡρέσχετε, οἱ πάντων μᾶλλον τὸν ἄνδρα θαυμάζοντες, καὶ ταῖς δι' ἑτοῦς τιμῶντες· ἐκεῖνον τιμαῖς τε καὶ πανηγύρεσι· Κυπριανός (49), οὐ, καὶ τοῖς τᾶλλα ἐπιλήμοσι, μεμνησθαι τῶν ἀναγκαίων· εἴτερ τῶν ἀρίστων μάλιστα μνημονεύεον, καὶ ὧν τὸ μεμνησθαι ὁσιόν τε ὁμοῦ καὶ ὠφέλιμον. Ἄλλ' ἀποδῶμεν σὺν τόκῳ τὸ χρέος, ἂν ἄρα τοσοῦτον εὐπορούντες (50) φανώμεν, ἀλλὰ μὴ πάντα ὧμεν ἐνδεεῖς τε καὶ πένητες. Ἄν δὲ καὶ λίαν πένητες, οἷδ' ὅτι συγγνώσεται ἡμῖν καὶ τῆς ὑπερμερίας (51), καὶ τῆς πενίας, ἐπεὶ καὶ πάντα μεγαλόφυχος ὁ ἄνθρωπος καὶ φιλόσοφος· μόνον ἂν, ὅτι μὴ διέφυγεν ἡμᾶς, εὐχαριστήσωμεν. Εὐχαριστήσωμεν (52) δέ· καὶ γὰρ ἄξιον. Ἀρκτέον δὲ οὕτως, ὥς εἰς καλὸν ὑμῖν ἐπαυχόμεν, καὶ καλοῖς μέτροις Θεοῦ, τοῦ πάντα ἐν σταθμῷ καὶ μέτρῳ διορίζοντος τε καὶ διευθύνοντος, ἐκ τῆς ἡσυχίας ἐπὶ τὸν λόγον, ἐκ τῆς φιλομάρτυρος (53) ἐπὶ μάρτυρας, ἐκ τῆς σωματικῆς ἀνέσεως ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ἐστίασιν.

B. Ἐποθοῦμεν ὑμᾶς, ὡ τέκνα, καὶ ἀντεποθοῦμεθα τοῖς ἰσοῖς μέτροις (54)· πείθομαι γάρ. Ὁσάτε πατὴρ εὐγνωμοσύνην· καὶ τὸ ἑαυτοῦ λέγω, καὶ τὸ ὑμέτερον μαρτυρῶ, καὶ τοσοῦτον διαzeugθέντες ἀλλήλων, ὅσον τὸν πόθον γνωρίσαι καὶ δοκιμάσαι τῇ ἀποστάσει, καθάπερ οἱ ζωγράφοι (55) τοὺς πίνακας, πάλιν συνήλθομεν. Ὡς μέγα μνήμης ἐμπόρευμα (56), καὶ βραχεία συνήθεια φίλων (57), τοῖς τε ἀγαπητικοῖς τὸν τρόπον, καὶ Θεοῦ μιμουμένοις φιλανθρωπίαν! Πῶς δὲ οὐκ ἐμέλλομεν, οἱ Χριστοῦ μαθηταί, τοῦ κενοθέντος δι' ἡμᾶς μέχρι δοῦλου μορφῆς, καὶ ξένους ὄντας τῶν οὐρανίων πρὸς ἑαυτὸν συναγαγόντος, ἀνθ' ἐξεσθαι τε καὶ περιέξεσθαι ἀλλήλων, καὶ τηρήσιν τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδεσμῷ τῆς εἰρήνης, ἡ νόμου καὶ προφητῶν ἐστὶ μυστήριον, εἰ· οὖν (58) κεφάλαιον;

unitatem in vinculo pacis 12, quæ legis et prophe-

Γ. Ἐν μὲν δὴ τοῦτο τῆς εὐεργεσίας καὶ πρώτον, τὸ ὡς τάχιστα προσδραμεῖν ἀλλήλοις καὶ περιπτύξασθαι. Οὐδὲ γὰρ φέρει τὴν ἀναβολὴν ὁ ζῆλος· καὶ βίος ὅλος ἡμέρα μία τοῖς πόθῳ κάμνουσιν. Δεύτερον δὲ, δ

(52) Εὐχαριστήσωμεν. Deest in pluribus codd.

(53) Φιλομάρτυρος. Piam quamdam matronam intelligere videtur Gregorius.

(54) Τοῖς ἰσοῖς μέτροις. Hæc desunt in Regg. bm, ph, Par., cæterisque melioris notæ codd.

(55) Καθάπερ οἱ ζωγράφοι. « Ut pictores, inquit Nicetas, ex intervallo tabulas melius perspiciunt, atque expendunt, quam si propius intueantur: sic mutuos amor sejunctione melius, quam perpetua vitæ consuetudine exploratur. »

(56) Ἐμπόρευμα. Regius Cypr., ἐμπόρευμα, « negotiatio. »

(57) Συνήθεια φίλων. Sic Reg. a. Deest φίλων in ed.

(58) Μυστήριον, εἰτ' οὖν. Hæc desunt in Regg. a, c, d, bm, Coisl. 2, Or. 4, Par., Oxon., etc.

καὶ μέγιστον, τὸ μὴ κατόπιν (59) ὁρτῆς δραμεῖν, μηδὲ μαρτύρων μυσταγωγίας ἀπολειφθῆναι, καὶ τῆς ἐν-
 τεῦθεν ἐγγινομένης ἡμῖν τρυφῆς τε καὶ ἀναψύξεως.
 Ἐγὼ γὰρ τὰλλα μὲν ὁμολογῶ παντὸς εἶναι νωθέστε-
 ρος· καὶ πάντα πόθον ἀπεσιεάμην, ἀφ' οὗ Χριστῷ
 συνεταξάμην, καὶ οὐδὲν αἰρεῖ με τῶν ὅσα τερπνὰ
 τοῖς ἄλλοις καὶ περισπούδαστα· οὐ πλοῦτος ὁ κάτω
 συρόμενος καὶ περιτρεπόμενος, οὐ γαστρὸς ἡδοναί,
 καὶ κόρος πατρὸς ὕβρεως, οὐκ ἐσθῆς μαλακίη τε καὶ
 περιβρέουσα, οὐ λίθων διαύγειαι καὶ χάριτες, οὐκ
 ἀκοή γοητεύουσα, οὐκ ὁσφρητὶς ἐκθηλύνουσα, οὐ κρό-
 τοι δῆμων καὶ θεάτρων ἐκμαίνοντες, ὧν πάλαι τοῖς
 βουλομένοις παρεχωρήσαμεν· οὐχ ὅσα τῆς πρώτης
 γεύσεως (60) ἡμῶν, ἐξ ἧς ἀπολώλαμεν, ἔκγονα· ἄλ-
 λὰ καὶ πολλὴν εὐθθειαν καταγιγνώσκω τῶν κρατείσθαι
 τοῦτοις ἀνεχομένων, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς δια-
 φθεῖραιν τῇ περὶ ταῦτα μικροπραπειᾷ, καὶ ὡς ἐσῶσι
 προστιθεμένων τοῖς φεύγουσιν. Ἐκείνου δὲ λίαν
 ἀπλήστως ἔχω καὶ περιέχομαι, καὶ τοῦ πάθους ἔμψυ-
 τὴν ἀποδέχομαι· μαρτύρων τιμαῖς ἐπιτέρομαι, καὶ
 ἀθλητῶν αἱμασὶν ἐπαγάλλομαι· καὶ ἄλλων μὲν οἱ
 ἄθλοι καὶ τὸ κρατεῖν, ἐμοὶ δὲ οἱ στέφανοι. Τοσοῦτον
 προαρπάζω τὴν εὐκοσμίαν (61), καὶ οὕτως οἰκτιροῦ-
 μαι τὰ κατορθώματα!

Hunc vero rei inextplebili quadam aviditate teneor, nec ab ea unquam divelli possum, mihiq[ue] etiam hunc affectum inesse facile patior; martyrum honoribus oblector, pugilum cruoribus exsulto; atque aliorum quidem certamina et victoriæ sunt, coronæ autem meæ. Usque eo gloriam hanc præripio, et eorum egregia facinora mea esse duco!

Δ'. Πᾶσι μὲν δὴ μάρτυσι πανηγυριστέον, καὶ πᾶσιν ἀνοιχτέον ἐτοίμωις καὶ γλώσσαις, καὶ ἀκοῇ, καὶ διὰ νοίαν, καὶ λέγοντάς τι προθύμως περὶ αὐτῶν καὶ ἀκούοντας, καὶ πάντα ἐλάττω νομιζόντας τῆς ἐκείνων ἀθλήσεως. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει, πολλῶν ὄντων ἡμῖν εἰς ὁδηγίαν τοῦ κρείττονος (62), καὶ πολλῶν τῶν πρὸς ἀρετὴν παιδευμάτων, λόγου (63), νόμου, προφητῶν, ἀποστόλων, αὐτῶν τῶν Χριστοῦ παθημάτων, τοῦ πρώτου μάρτυρος ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀνελθόντος, καὶ συναγαγόντος, ἵνα προηγήσῃ τὴν ἡμῶν ἁμαρτίαν, καὶ τὸν θῶρον θριαμβεύσῃ, καὶ τὸ ξύλον ἀγιάσῃ, καὶ τὴν ἡδονὴν νικήσῃ, καὶ τὸν Ἀδάμ ἀνασώσῃ, καὶ τὴν εἰκόνα πεσοῦσαν ἀνακαλέσῃται· τοσοῦτων ὄντων ἡμῖν καὶ τοιούτων, οὐδὲν ἑλαττον ἡμῖν εἰς παιδαγωγίαν (64) οἱ μάρτυρες, ὁλοκαυτώματα λογικὰ, θύματα τέλεια, προσφορὰ δεκταί, τῆς ἀληθείας κηρύγματα, τοῦ ψεύδους στήλητεύματα, νόμου συμπλήρωσις, τοῦ γε πνευματικῶς νοουμένου, πλάνης κατάλυσις, κακίας διωγμὸς, ἁμαρτίας κατακλυσμὸς, κόσμου καθάρσιον.

Ε'. Σὺ δέ μοι, Κυπριανέ, τὸ τιμωτάτον μοι καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, πλεόν ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους μάρτυρας (φθόνος γὰρ οὐδεὶς παρὰ μαρτύρων μάρτυσιν).

(59) Τὸ μὴ κατόπιν, etc. Hoc proverbio notantur, qui serius ad rem aliquam occurrunt.

(60) Γεύσεως. Colb. 1, βύσεως, «prima fluxione»; nimirum peccato originali, ex quo tot mala fluxere, terrisque incubuere.

(61) Εὐκοσμίαν. Regg. a, c, d, bm, duodecim Colb., Or. 1, etc., εὐδοσίαν.

A spatium desiderio laborantibus. Alterum est, idque maximum, quod non post festum accessimus, **439** seriusque, quam ut martyrum sacris interesse queamus, eoq[ue] oblectamento animiq[ue] jucunditate frui, quæ hinc nobis comparatur. Nam cæteris quidem in rebus me quovis homine segniorem esse non inficio; omnem enim cupiditatem abjeci, ex quo Christo nomen dedi, neque ex omnibus rebus, quæ aliis jucundæ atq[ue] expelendæ videri solent, ulla teneor; non opibus quæ fluxæ et caducæ sunt, ac sursum deorsumq[ue] voluntur, non ventris voluptatibus, non saturitate, quæ libidinem parit, non veste molli et diffuente, non gemmarum splendore et gratia, non auditu præstigiis offundente, non olfactu animum effeminante, non vulgi ac theatri B plausibus, qui furorem excitant, quos jampridem iis, qui ejus rei desiderio afficiuntur, haud gravatim reliquimus, non denique his omnibus quæ ex primo illo gustu, qui nobis interitum attulit, originem traxerunt: quin potius magna eos in stoliditate versari existimo, qui ab hujusmodi rebus sese vinci patiuntur, ac vili et sordido circa eas studio nobilitatem animæ inficiunt, fluxisque et fugacibus, quasi certis et stabilibus, totos se addicunt. Hujus

IV. Omnium quidem martyrum memoria celebranda est, omnibusq[ue], et linguæ, et aures, et mentes prompte aperiendæ, ut de eorum laudibus libenter aliquid dicamus et audiamus, omniaq[ue] alia eorum certaminibus inferiora esse censeamus. Nam cum multa nos ad melioris vitæ studium ducant, atq[ue] ad virtutem erudiant, ratio, lex, prophetæ, apostoli, Christi cruciatus, Christi, inquam, primi martyris, qui crucem conscendit, meque secum duxit, ut peccatum meum affigeret, et de serpente triumpharet, et sanctitatem ligno afferret, et voluptatem vinceret, et Adamum primæ incolumitati restitueret, ac prolapsam imaginem erigeret atq[ue] instauraret: cum tot, inquam, tantaq[ue] habeamus, non minus tamen ad vitam recte instituen- D dam nobis utilitatis afferunt martyres, hæc holocausta ratione prædita, victimæ perfectæ, oblationes Deo gratæ et acceptæ, veritatis præconia, mendacii **440** proscissiones, legis, quæ spirituali modo intelligitur, expletio, erroris oppressio, vitii insectatio, peccati diluvium, mundi lustratio.

V. Tum tu mihi, Cypriane, et re et nomine charissime, supra cæteros martyres celebrandus occurris (nec enim verendum est, ne martyres mar-

(62) Εἰς ὁδηγίαν τοῦ κρείττονος. «Quæ nos ad Deum vitamq[ue] meliorem ducant.» Utrumq[ue] sonat vox ὁδηγία.

(63) Λόγου. Deest in Oxon.

(64) Παιδαγωγία. «Ad institutionem,» scilicet tam fidei quam morum.

tyribus invadeant), atque et virtute tua maiorem in modum afficior, et memoria recreor, ac prae gaudio quasi lymphatus feror, et quodammodo in eodem tecum martyrio versor, dimicationisque socius et particeps sum, ac totus ad te transeo: sive me tibi doctrina et eloquentia conciliet, qua tu tanto reliquos mortales anteibas, quanto ratione praedita brotis animantibus praestant (sit enim, nescio quo pacto, ut, non minus inter eos, qui studii cuiusdam atque instituti nomine inter se conjuncti, quam qui affinitatis et consanguinitatis vinculo inter se devincti sunt, amor coalescat); sive id repentinae et admirabili mutationi tuae, quae vini omnem orationis excedit, omnique exemplo praestantior est, assignari debeat. Nam sol etiam post nubem, quae prius obducebatur, jucundior illucescit; et ver post hiemis tristitiam dulcius est; suavior etiam apparet ridens tranquillitas, et expansum ac pacatum mare, cum, post ventorum tumultum, et tumescentes fluctus, littoribus alludit.

VI. Hic Cyprianus, o viri (ut et qui nostis, ex ipsa commemoratione maiorem voluptatem capitis, et qui ignoratis, historiam omnium nostrarum pulcherrimam, commune Christianorum decus, atque ornamentum discatis), hic, inquam, Cyprianus, magnum quondam Carthaginiensium, nunc autem totius orbis nomen, opibus conspicuus, potentia illustis, genere clarus (siquidem maximum nobilitatis argumentum est, senatorem esse, primariamque in eo ordine sedem obtinere), flos juventutis, elaboratum naturae opus, doctrinae principatus, tam philosophica, quam cuiusvis alterius generis disciplinae, idque quacunque parte eas spectare volueris; adeo ut in eo, et variarum artium cognitio mirabilior esset, quam singularum exacta et perfecta scientia, et rursus singularum exquisita et modis omnibus absoluta perceptio plus admirationis vel, ut apteriori distinctione haec explicem, alios utraque laude, omnes autem omnino superaret.

441 VII. Ac eruditionem quidem libri ipsi testantur, quos ille complures et luculentos pro nobis conscripsit, posteaquam Dei, qui omnia facit, et mutat⁶⁵, benignitate, doctrinam suam in melius transtulit, atque soliditatem rationi subiecit. Quenam autem hinc mihi jam dicenti ratio tenenda sit, et quo me vertam, plane incertus sum. Vereor enim, ne nimis longum ac prorsus intempestivum sermonem habeam, si Cypriani omnia commemoranda suscepero; et rursus, ne maximo eos, qui adsunt, detrimento multem, si quid praeteriero. Ut igitur medium quemdam, inter temporis brevi-

⁶⁵ Amos v, 8.

(65) Ὅλος. In nonnullis, ὅλος.

(66) Ὁ κρείττωρ. Sic Regg. a, c, d, ph, etc. In ed., κρείττων.

(67) Ὁδωρτα. Interpres videtur legisse, οὐδαινοντα.

(68) Γέννησθε. Savil., γένουσθε.

(69) Τῆς φύσεως ἀγαλμα. Vernacula lingua dicimus: « Chef-d'œuvre de la nature. »

(70) Πολυμαθίας. Sic plures codd. In Regg. c, d, bm, ph, πολυμαθίας. In ed., φιλομαθίας.

A καὶ σοῦ διαφερόντως ἡττημαὶ τε τῆς ἀρετῆς, καὶ τῇ μνήμῃ κομφίζομαι, καὶ ὥσπερ ἐνθους ὕψ' ἡδονῆς γίνομαι, καὶ τινα τρόπον συνέμιμι τε τῇ μαρτυρίᾳ, καὶ κοινωνῶ τῆς ἀθλήσεως, καὶ ὅλος (65) πρὸς σὲ μετανίσταμαι· τάχα μὲν διὰ τὴν τῶν λόγων οἰκείωσιν, οἷς τοσοῦτον τῶν ἄλλων ἐκράτεις, ὅσον τὰ λογικὰ τῆς ἀλόγου φύσεως (συνεισέρχεται γὰρ, οὐκ οἶδ' ὅπως, φίλτρον τοῖς κατὰ τι συναπτομένοις, οὐχ ἥττον τοῖς λοιποῖς πράγμασιν, ἢ τοῖς περὶ ἀγγιστεῖαν αἵματος). τάχα δὲ διὰ τὸ τῆς μεταβολῆς ἀθρόον τε καὶ παράδοξον, ὃ κρείττον (66) λόγου καὶ παραδείγματος. Ἐπεὶ γλυκὺ μὲν ἦλπις μετὰ νέφος, ὃ τέως συνεκαλύπτετο· γλυκίον δὲ τὸ ἔαρ, ὅτι μετὰ χειμῶνος καταΐκειαν· ἡδὼν δὲ μειδιώσα γαλήνη, καὶ θάλασσα ἡπλωμένη, καὶ ταῖς ἀκταῖς προσπαίζουσα μετὰ πνευμάτων στάσιν, καὶ ὠδίνοντα (67) κύματα.

B

Γ'. Οὗτος Κυπριανός, ὃ ἄνδρες (ἵνα οἱ μὲν εἰδότες, ἡδῖους γέννησθε (68) τῇ ὑπομνήσει, οἱ δὲ ἀγνοοῦντες, μάθῃτε τὸ κάλλιστον τῶν ἡμετέρων διηγημάτων, καὶ τὴν κοινὴν Χριστιανῶν φιλοτιμίαν), οὗτος ἐκεῖνος, τὸ μέγα ποτὲ Καρχηδονίων ὄνομα, νῦν δὲ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, ὃ πλοῦτον περιφανῆς, καὶ δυναστεία περιβλεπτός, καὶ γένει γνῶριμος (εἰ γε μέγιστον εἰς εὐγενείας ἀπόδειξιν, συγκλήτου βουλῆς μετουσία καὶ προεδρία), τὸ τῆς νεότητος ἄνθος, τὸ τῆς φύσεως ἀγαλμα (69), τὸ τῶν λόγων κράτος, τῶν τε κατὰ φιλοσοφίαν, καὶ ὅσοι τῆς ἄλλης παιδεύσεως, καὶ τούτων ὃ βούλει μέρος· ὡς μᾶλλον μὲν τὸ ποικίλον ἢ τὸ ἄκρον ἐν ἐκάστῳ θαυμάζεσθαι, μᾶλλον δὲ τὸ εὐδόκιμον ἐν ἐκάστῳ τῆς περὶ πάντα πολυμαθίας (70)· ἢ, ἵνα διέλω σαφέστερον, τῶν μὲν τῷ ποικίλῳ, τῶν δὲ τῷ ἄκρῳ, ἔστι· δὲ ὧν ἀμφοτέροις, πᾶσι δὲ πάντων ἐκράτει· haberet, quam variarum artium collecta scientia: multiplici, alios profunda rerum cognitione, alios

Z. Τῶν μὲν οὖν λόγων καὶ οἱ λόγοι μαρτυρεῖς, οὓς πολλοὺς καὶ λαμπροὺς ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν καταβάλετο, ἐπειδὴ γε μετήνεγκε Θεοῦ φιλανθρωπία τῇ παιδεύσειν, τοῦ ποιούντος τὰ πάντα καὶ μετασκευάζοντος, πρὸς τὸ βέλτιον (71), καὶ τῷ λόγῳ τὴν ἀλογίαν ὑπέκλινεν· τὸ δὲ ἐντεῦθεν, οὐκ οἶδ' ὅπως χρῆσθαι (72), τῷ λόγῳ καὶ τίς γένομαι· πῶς μὲν μὴ μακρὸν ἀποτελεῖν λόγον, καὶ παντελῶς ἔξω τοῦ καιροῦ, πάντων τῶν Κυπριανοῦ μεμνημένος· πῶς δὲ μὴ τὰ μέγιστα ζημιῶσω τοὺς παρόντας τοῖς συνωπυμένοις. Ἴν' οὖν μέτρη βεβίωω τοῦ καιροῦ, καὶ τοῦ πόθου τῶν ἀκούοντων, οὕτω μοι δοκεῖ ποιητέον εἶναι·

« discendi cupiditas. »

(71) Πρὸς τὸ βέλτιον. « Doctrinam in melius transtulit. » Sic vertendum existimamus. Hæc enim verba referimus ad μετήνεγκε, quod superius legitur. Billius autem ea refert ad μετασκευάζοντος, quamvis in prophetâ Amos non occurrant, et reddit, « atque in melius commutat. »

(72) Χρῆσθαι. Regg. d, ph, et Or. 1, χρῆσμαι.

τὰ μὲν ἄλλα παρῆναι τοῖς εἰδόσιν, ἐκδιδάσκειν τοὺς ἀγνοούντας, εἴπερ εἰσὶ τινες, ἐν ἀμφοτέροις εὐεργετῶνται ὁμοίως, καὶ οἱ διδάσκοντες τὰ ἑαυτοῦ, καὶ οἱ μαθάνοντες (ἐπειδὴ καὶ τὸ μεμνησθαι τοῦ ἀνθρώπου, ἀγίασμός, καὶ μέγιστον εἰς παράκλησιν ἀρετῆς ὁ λόγος)· ἔνός δὲ ἡ δύο τῶν ἑαυτοῦ διὰ βραχείων ἐπιμνησθῆναι, καὶ τούτων ὅσα ὑπὲρ βουλομένη παρ-
ελθεῖν δυνατόν.

tutis studium habet oratio); ego vero ex illius etiam huius generis sunt, ut ea, ne si maxime quidem

Η'. Μνησθήσομαι δὲ τοῦ προτέρου βίου, καὶ ἥτις αὐτῷ γέγονε σωτηρίας ὁδός, καὶ τίς ἡ κλήσις, καὶ ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον μεταθέσις. Ἐκεῖνο μὲν γε λίαν ἀγεννὲς καὶ μικρόψυχον, εἴσεσθαι καθυβρίζεσθαι τὸν ἀθλητὴν τῇ μνήμῃ τῶν σκαιωτέρων. Ἐπεὶ οὕτω καὶ Παῦλος ἡμῖν οὐκ ἐπαινετὸς ὁ μέγας, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης ἐν τοῖς κακίοις, καὶ Κυπριανὸς αὐτός· ὁ μὲν τῶν προτέρων ἑαυτοῦ διωγμῶν μεμνημένος, καὶ τῆς τοῦ ζήλου μεταθέσεως, ἐν' ἐκ τοῦ παραλλήλου (75) μέλλον δοξάζει τὸν εὐεργέτην· ὁ δὲ τὸν *Τελώνην* ἑαυτῷ προστιθεὶς ἐν τῇ τῶν μαθητῶν ἀπαριθμῆσαι, ὥσπερ ἄλλο τι τῶν τιμίων ἐπίσημον· ὁ δὲ καὶ μακρῷ λόγῳ στηλιτεύων τὴν προτέραν ἑαυτοῦ κακίαν, ἵνα καὶ τοῦτο θεῷ καρποφορήσῃ, τὴν ἐξαγόρευσιν, καὶ πολλοῖς ὁδὸς γένηται· τῆς χρηστοτέρας ἐλπίδος τῶν ἀπὸ κακίας ἐπιστρεφόντων. Τίς οὖν ἡ κακία, καὶ σκοπεῖτε, ὅση καὶ ἥλιξη τὸ μέγεθος· Δαιμόνων ἦν θεραπευτής, ὁ Χριστοῦ μαθητὴς ὤστερον· καὶ διώκτης πικρότατος, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας ἀγωνιστής· καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ τάρασσεν τὴν ἡμετέραν ὁδόν, διὰ τὸ ἐν ἀμφοτέροις κράτος. ὁ κράτιστος ἀμφοτέρα μετὰ τούτου Χριστιανός. Ὅσον κακὸν καὶ γοητεία τούτους προστιθεμένη, τῶν ἑαυτοῦ (74) τὸ γνωριμώτατον! ὅσῳ δεινότερον καὶ ἀπληστία σώματος, ἣ καὶ τοὺς τὰλλα σοφοὺς ἐκμαίνειν δύναται, καὶ χεῖρον φρονεῖν βιάζεται, καθάπερ ὕβριστής πῦλος, τὴν λογισμὸν συναρπάζουσα! *stianis operam dedit. Jam quantum ex arte magica, a huic malo cumulus accedebat! quantum item hæc crimina exaggerabat corporis intemperantia et libido, quæ tantam vim habet, ut quandoque sapientes etiam viros furore afficiat, deteriusque sentire cogat, equulei petulantis et indomiti more, rationem secum arripiens!*

Θ'. Ἦκει δὲ ἡμῖν ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ὁ λόγος. Καὶ μὴ πρὸς τὰ πρῶτά τις ὁρῶν Κυπριανοῦ, ταῖς ἡδοναῖς ἐπιέτω· τοῖς δὲ τελευταίοις σωφρονίζεσθω. Παρθένος τις ἦν (75) τῶν εὐπατρίδων, καὶ κοσμίων.

¹¹ I Tim. i, 13. ¹² Matth. i, 3.

(75) *Παραλλήλου*. Sic Kegg. bm, ph. In ed. divi-
sim, παρ' ἀλλήλου.

(74) *Τὸν ἑαυτοῦ*, etc. Combessius sic vertit : « Ars magica, quæ maxime in notitiis hominum venerat, quanto in ejus malis hæc primas tenebat? » Improbatur interpretationem Billii, qui ὅσῳ δεινότερον jungit cum his verbis quæ sequuntur, καὶ ἀπληστία σώματος. Si admittatur Combessii interpretatio, sic his interpunctionibus distinguenda erit phrasis : Τῶν ἑαυτοῦ τὸ γνωριμώτατον, ὅσῳ δεινότερον; ἣ ἀπληστία, etc. : « Qua arte et notior, et quanto ad scelus immanior? Ad hæc libido insatiabilis, » etc.

(75) *Παρθένος τις ἦν*, etc. In Coisl. 4 et Hervag. ed. sic additur : Κάλλει περίδραστον, τῶν εὐπατρί-

tatem et auditorum cupiditatem, cursum teneam, hæc mihi ineunda ratio videtur : cætera quidem scientibus relinquam, ut iis, qui ea ignorant, si qui iam tales sunt, exponant, atque ex ea re utrique parem utilitatem capiant, tum qui illius virtutes docent, tum qui addiscunt (quandoquidem huius quoque viri vel sola recordatio sanctitate animam imbuunt, maximumque pondus ad excitandum virtutis studium habet oratio); ego vero ex illius rebus unum aut alterum breviter exponam, quæ velim, præterire queam.

VIII. Dicam porro, quæ prioris ipsius vitæ ratio fuerit, quæ salutis via, quæ vocatio, quæ in meliorem vitæ statum mutatio. Equidem eos admodum ignavi atque abjecti animi esse existimo, qui mar-
tyri, rerum minus laudabilium commemoratione, contumeliam inferri arbitrantur. Hæc enim ratione nec magnus ipse Paulus laudem mereatur, et Mat-
thæus publicanus in sceleratissimorum hominum numero habendus fuerit, ac noster etiam Cyprianus. Ille quidem pristinorum suarum persecutio-
num, et mutati zeli mentionem facit ¹¹, ut videlicet ex utriusque collatione Dei beneficentiam magis concelebre : alter vero in discipulorum enuneratione sibi ipsi *Publicani* cognomentum, perinde atque aliud quoddam nobilitatis insigne et orna-
mentum, adjungit ¹²; hic denique superioris vitæ turpitudinem longa oratione proscindit, ut ipsam quoque scelerum confessionem Deo muneris loco offerat, ac multis eorum, qui ab improba et flagi-
tiosa vivendi ratione animum revocant, ad melius sperandum via existat. Quæ igitur illius improbitas fuerit, quamque magna et gravis, expendite : Da-
monum cultor erat, qui Christi postea discipulus fuit : et persecutor acerbissimus, qui postea **442** magnus veritatis propugnator existit; et verbo et opere, utpote in utroque pollens, viam nostram turbabat, qui postea utrique re peregriniam Chri-
stianis operam dedit. Jam quantum ex arte magica, a qua potissimum ad hominum famam pervenerat, huic malo cumulus accedebat! quantum item hæc crimina exaggerabat corporis intemperantia et libido, quæ tantam vim habet, ut quandoque sapientes etiam viros furore afficiat, deteriusque sentire cogat, equulei petulantis et indomiti more, rationem secum arripiens!

IX. Ad ipsum autem jam mali caput se confert oratio. Nec vero quisquam primas vitæ Cypriani partes intuens, voluptatibus indulgeat; verum ultimis ad pudicitiam revocetur. Virgo quædam erat

δων καὶ κοσμίων, εὐπρεπὴς μὲν τὴν ὥραν τοῦ σώματος, ζηλωτὴ δὲ τὸν τρόπον· τὴν γὰρ μορφήν ἀξίεραστός ἦν, καὶ ψυχῆς ἀρετὴν ἀξιάγαστος. Ταῦτα γὰρ ἡ φήμη διήγγελλε, καὶ τὸν νεανίαν ἐξέπληττεν, ὁρῶντα μὲν κάλλος ἐξαιτίον, ἀκούοντα δὲ τρόπον ἐφάμιλλον. Ἀκούετε, παρθένοι, etc. : « Virgo quædam erat pulchritudine et genere insignis, ingenua, præstanti corporis forma, ob morum excellentiam imitatione digna. Forma namque erat amabilis, animi autem virtute longe admirabilior. Hæc fama nuntiabat. Confestim juvenem sauciavit, qui formam nulli parem conspiciebat; verum cum paribus conjunctam moribus audiebat. Audite, virginis, » etc.

patricio genere nata, honestisque moribus prædita. Audite, virgines, ac simul exsultate, imo etiam quæcunque pudicitiam in matrimonio, et pudicitie amantes colitis: nam utrisque communi ornamento est ista narratio. Virgo hæc forma erat perquam liberali et egregia. Accinat huic nobiscum David: *Omnis gloria filie regis ab intus* ¹⁷, vera Christi sponsa, pulchritudo recondita, viva statua, donarium sacrilegas manus non metuens, sanum inaccessum, hortus conclusus, fons signatus ¹⁸ (ut Salomon quoque aliquid ipsi accinat), soli Christo servata. Magnus Cyprianus, unde, et quo modo, haud scio, hujus virginis omni ex parte tutæ, ac morum gravitate præditæ amore captus est. Nam procaces et avidi oculi, ea etiam, quæ attingere nefas est, attingunt, organum nempe omnium promptissimum atque avidissimum. Nec tantum captus est, sed ejus quoque pudicitiam tentabat. O singularem stultitiam, si quidem futurum sperabat, ut eam diriperet, vel potius, o ingentem illius impudentiam, qui res hujusmodi audebat, atque ad audendum impellebat! Ille etiam in paradum adversus eum, qui primus effictus est, ab initio irrepsit ¹⁹: et medius inter angelos stat, Jobum ad cruciatum deposcens ²⁰: ac postremo Dominum ipsum, qui eum oppressurus et morte affecturus erat, adoriri non dubitat, eique, qui nulli tentationi, obnoxius est, tentationem admovet ²¹ (quoniam alterum, in externa Dei facie, **443** Adamum videbat), quasi ipsum quoque superaturus. Nesciebat enim fore ut humanitatem aggressus, in divinitatem incideret. Quid igitur mirum, si ipse etiam per Cyprianum sanctam animam, atque intactum corpus aggreditur?

X. Caterum ipse quidem eam sollicitabat, ac pro lenone, non vetula quadam muliercula ad hujusmodi res idonea, sed dæmone quodam, corporum ac voluptatis amante, utitur. Rebelles siquidem et invidiæ potestates ad obeunda hujus generis ministeria celeres esse solent, multos nimirum ruinæ suæ socios quærentes. Hujus porro lenocinii merces, victimæ et libamina erant, affinitasque ea, quæ per sanguinem et sacrificiorum nidorem cum eo contrahitur. Talem enim iis mercedem pendi oportebat, qui hujusmodi beneficia contulissent. At puella simul atque malum pensavit, et insidias intellexit (puræ etenim ac divinæ animæ diaboli technas celerrime deprehendunt, quamlibet alioqui versipellis ille sit, atque in conatibus suis varius ac multiplex), quid facit, et quid adversus vitii opificem molitur? Desperatis omnibus aliis remediis, ad Deum confugit, atque adversus detestabilem amorem sponsum suum patronum ac defensorem assu-

A Ἀκούετε, παρθένοι, καὶ συναγάλλεσθε, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν ὑπὸ ζυγὸν ὄσαι σὺφρονεῖς τε καὶ φιλοσώφρονες (76)· κοινὸν γὰρ ἀμφοτέραις καλλώπισμα τὸ διήγημα. Καὶ ἡ παρθένος καλὴ τῷ εἶδει· σφόδρα προσφδέτω ταύτῃ μεθ' ἡμῶν ὁ θεὸς Δαδὶδ, Πᾶσα ἡ δόξα, λέγων, τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν, νόμφη Χριστοῦ γνησία, κάλλος ἀπόθετον, ἄγαλμα ἐμψυχον, ἀνάθημα ἄσυλον, τέμενος ἀνεπίδατον, κῆπος κεκλεισμένος, πηγὴ ἐσφραγισμένη (προσφδέτω γάρ τι καὶ Σολομὼν), μόνῃ Χριστῷ τηρουμένη. Ταύτης ὁ μέγας ἦλω Κυπριανὸς, οὐκ οἶδ' ὅθεν καὶ ὅπως, τῆς πάντα ἀσφαλούς καὶ κοσμίας (77). Ψάουσι γὰρ ὀφθαλμοὶ λίγχοι καὶ τῶν ἀφ' αὐτῶν, τὸ προχειρότατον ὀργάνων (78) καὶ ἀπληστότατον. Καὶ οὐχ ἦλω μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπαίρα. Ὡς τῆς εὐθειας, εἰ ταύτην συλῆσειν ἤλπιζε, μᾶλλον δὲ τῆς ἀναισχυντίας τοῦ τὰ τοιαῦτα τολμῶντός τε καὶ τολμῶν πείθοντος! Ἐκεῖνος καὶ εἰς τὸν παράδεισον ἀπ' ἀρχῆς παρέδω (79) κατὰ τοῦ πρώτου πλάσματος· καὶ μέσος ἀγγέλων ἵσταται τὸν Ἰὼδ ἐξαίτησεν· καὶ τὸ τελευταῖον, κατ' αὐτοῦ τολμῆ τοῦ Ἀεσπύτου, τοῦ καταλύοντος (80) αὐτὸν καὶ θανατώσαντος, καὶ παῖραν προσάγει τῷ ἀπαράτῳ (ἐπειδὴ δεύτερον Ἀδὰμ εἶδε τοῦ θεοῦ τὸ φαινόμενον), ὥς καὶ τοῦτον καταπαλαῖσεν. Ἡγνῶει γὰρ, ὅτι περιπεσείται θεότητι, προσδραμὼν ἀνθρωπότητι. Τί οὖν θαυμαστόν, εἰ καὶ διὰ Κυπριανοῦ πειράδει τῆς ἁγίας (81) ψυχῆς, καὶ τοῦ ἀνεπάφου σώματος;

C P. Πλὴν ὁ μὲν ἐπαίρα, καὶ προαγῶγῃ χρῆται, οὗ γυναικὶ τινὲ παλαιῷ τῶν πρὸς ταῦτα ἐπιτηδεύων, ἀλλὰ δαιμόνων τινὲ τῶν φιλοσωμάτων καὶ φιληθῶνων· ἐπειδὴ ταχεῖαι πρὸς τὴν τῶν τοιούτων ὕπηρεσίαν αἱ ἀποστατικαὶ δυνάμεις καὶ φθονεραὶ, πολλοὺς κοινωνοὺς ζητοῦσαι τοῦ πτώματος. Καὶ ὁ μισθὸς τῆς προαγωγίας, θυσίαι τε καὶ (82) σπονδαί, καὶ ἡ δι' αἱμάτων καὶ κνίσσης οἰκείωσις· τοιοῦτους γὰρ εἶδει μισθοὺς εἶναι τοῖς τὰ τοιαῦτα χαρίζομένοις. Ἡ δὲ ὥς ἦσθετο τοῦ κακοῦ, καὶ τὴν ἐπιβουλὴν ἔγνω (ταχύτρεται γὰρ αἱ καθαφαὶ ψυχαὶ καὶ θεοσιδεῖς πρὸς θῆραν τοῦ ἐνεργούντος, κἂν ὅτι μάλιστα σοφιστικῶς ἢ καὶ ποικίλως τὴν ἐπιχείρησιν), τί ποιεῖ, καὶ τί ἀντιτεχνῶνται τῷ δημιουργῷ τῆς κακίας; Πάντων ἀπογνοῦσα τῶν ἄλλων, ἐπὶ τὸν θεὸν καταφεύγει, καὶ προστάτην ποιεῖται κατὰ τοῦ μιστοῦ πόθου (83) τὸν ἑαυτῆς νομφίον, ὃς καὶ Σωσάνναν ἐβρύσατο. καὶ θέκλαν διέσωσεν· τὴν μὲν ἀπὸ πικρῶν πρεσβυτέρων (84), τὴν δὲ ἀπὸ τυράννου μνηστήρος, καὶ τυ-

¹⁷ Psal. xlv, 14. ¹⁸ Cant. iv, 12. ¹⁹ Gen. iii, 4. ²⁰ Job i, 6 sqq. ²¹ Matth. iv, 1 sqq.

(76) *Τε καὶ φιλοσώφρονες*. Hæc desunt in Reg. d.

(77) *Κοσμία*. Reg. d, ταμία.

(78) *Ὀργάνων*. Reg. c, τῶν ὀργάνων. Par., ὄργανον.

(79) *Παρέδω*. Reg. c, εἰσέδω.

(80) *Τοῦ καταλύοντος*. Sic Reg. bm, et Or. 1. Deest τοῦ in edit.

(81) *Ἁγίας*. Reg. c addit, ἐκείνης.

(82) *Θυσίαι τε καὶ*, etc. Regg. a, d, θυσίαι σπονδαί δι' αἱμάτων καὶ κνίσσης, «qua crueribus, et sacrificiorum nidore fit conciliatio.»

(83) *Πόθου*. Sic Regg. a, c, d, bm, ph, Jes., Combel., etc. In ed., πόθον.

(84) *Ἀπὸ πικρῶν πρεσβυτέρων*. Bill. : «a sævis

παννικωτέρας μητρός (83). Τίνα τούτον; Χριστόν, ὃς καὶ πνεύματι ἐπιτιμᾷ, καὶ κομφίζει βαπτιζομένων, καὶ πεζεύει πύλας, καὶ λεγεῶνα πνευμάτων τῷ βουθῷ δίδωσι· καὶ ῥύεται μὲν ἐκ λάκκου δίκαιον λέουσι προτεθέντα βορὰν, καὶ χειρῶν ἐκτάσει (86) τοὺς θήρας νικῆσαντα· ῥύεται δὲ ὑπὸ κήτους καταποθέντα φυγάδα προφήτην, κἀν τοῖς σπλάγχνοις τὴν πίστιν διασωσάμενον· σώζει δὲ Ἀσσυρίους (87) ἐν φλογὶ παῖδας, ἀγγέλω τὴν πυρὰν καταψύξας, καὶ τοῖς τριῶν παραζεύξας τὸν τέταρτον.

in ipsisque visceribus fidem integram servantem, liberat⁸⁶, et in Assyria pueros inter flammam incolumes servat, flamma nimirum per angelum refrigerata, ac quarto tribus illis adjuncto⁸⁷.
 ΙΑ'. Ταῦτα καὶ πλεον τοῦτων ἐπισημαίνουσα, καὶ τὴν Παρθένον Μαρίαν (88) ἐκτεύουσα βοηθῆσαι παρθένῳ κινδυνεύουσῃ, τὸ τῆς νηστείας καὶ χαμηνίας προβάλλεται φάρμακον· ὁμοῦ μὲν τὸ κάλλος μαραινουσα ὡς ἐπίβουλον, ἐν ὑποσπᾷ τῆς φλογὸς τὴν ὕλην, καὶ ἀπανήσῃ τὸ τῶν παθῶν ὑπέκκαυμα· ὁμοῦ δὲ τὸν Θεὸν ἱλασμένην διὰ τῆς πίστεως καὶ (89) διὰ τῆς ταπεινώσεως· οὐδὲν γὰρ οὕτω τῶν πάντων, ὡς κακοπαθεῖα, θεραπεύεται Θεός (90), καὶ δάκρυσι τὸ φιλόπρωτον ἀντιδίδωται. Ποθεῖτε τὰ ἐξῆς, οἷδ' ἔτι, τοῦ διηγῆματος. Ἀγωνιάτε γὰρ ὑπὲρ τῆς παρθένου, καὶ τοῦ ἑραστοῦ δὲ οὐχ ἤττον, μὴ εἰς κακὸν ἀμφοτέρους ὁ πόθος ἔλθῃ. Ἀλλὰ θαρσεῖτε. Πίστει γὰρ ὁ πόθος πρόξενος γίνεται· καὶ παρθένον ἑαυτῷ μνηστύων ὁ ἑραστής, ὑπὸ Χριστοῦ μνηστεύεται· καὶ ἡ μὲν τῶν πόθων (91) φλὺξ ἀποσβέννεται, ἡ δὲ τῆς ἀληθείας ἀνάπτεται. Πῶς καὶ τίνα τρόπον; Ἐνταῦθα μοι τὸ τοῦ (92) διηγῆματος ἤδιον. Νύξῃ ἡ παρθένος, νυκτὰ ὁ δαίμων. Ὁ πειραστὴς πρόσκειται τῷ ἑραστῇ, καταμηνύει τὴν ἡτταν· περιφρονεῖται. Αὐτοχραίνει τῆς ὑπεροφίας· ἀμύνεται τὸν ὑπερόπτην. Ἡ ἀμυνα δὲ τίς; Εἰς αὐτὸν εἰσποικίζεται (93) τὸν τίως θεραπευτὴν, ἵνα κακῷ τὸ κακὸν ἐκκρουσθῇ, καὶ λύσσα λύσσης ἱαμα γένηται. Τῆς παρθένου μὲν ἀποκρούεται, καθάπερ τι μηχανήμα τείχους ὄχυροῦ καὶ γενναίου, λόγου φυγὰς καὶ δεήσεως· τῷ πέμψαντι δὲ προσπαλαίει, (ὦ τοῦ θαύματος!) πρὸς τὸν βαλόντα πάλιν ἀναστραφεῖς, καὶ συμπνίγων, ὥσπερ τινὰ Σαοὺλ δεύτερον.

nimirum et precibus fugatus; cum eo autem, a quo missus fuerat, collectatur. O rem miram et inauditam! Ad eum, a quo teli ejusdam instar jactus fuerat, rediit, ipsumque, velut alterum Saulem, præfocabat⁸⁸.

IB'. Τί οὖν ὁ ἄφρων ἑραστής καὶ σώφρων ἐπιληπτός; Ζητεῖ τοῦ κακοῦ τὴν λύσιν, εὐρίσκει· εὐμή-
⁸⁸ Math. xvii, 17; Luc. viii, 24. ⁸⁹ Matth. xiv, 25. ⁹⁰ Marc. v, 13. ⁹¹ Dan. xiv, 50. ⁹² Jon. ii, 2 sqq. ⁹³ Dan. iii, 33 sqq. ⁹⁴ I Reg. xvi, 14.

presbyteris. Minus quidem recte, cum Daniel ipse D

xiii, 41, eos, non « presbyteros, » sed « senes » appel-

lelle.

(85) Καὶ τυραννικωτέρας μητρός. Sic Reg. a, tres Collb., Hervag., Oxon. apud Montac. Quæ lectio optima videtur, omnesque nodos expendit. Neque enim a « patre, » sed a « matre » vexatam fuisse Theclam narratur. In ed., καὶ τυραννικωτέρου πατρός, « et patre magis tyrannico. »

(86) Χειρῶν ἐκτάσει. Reg. Cyp., θηρῶν ἐκτάσει, « belluarum stupore. » Hæc lectio, licet nova et singularis, melior videri potest. Daniel enim dicendus est vicisse leones, non « manuum extensione, » cujus nulla sit mentio, sed « incussa leonibus reverentia. »

A mit, qui et Susannam mortis periculo liberavit, et Theclam servavit; illam a sevis senioribus, hanc a tyranno ipsius proco, et a matre adhuc crudeliori. Quem tandem hunc sponsum? Christum, qui et spiritus increpat, et eos, qui merguntur, sublevat⁸⁶, et pedibus mare peragrat⁸⁷, et spirituum legionem in profundum mittit⁸⁸, quique et justum virum e lacu eripit, leonibus in escam objectum⁸⁹, ac per manuum extensionem victoriam de feris consecutum, et fugitivum prophetam a celo voratum, et in Assyria pueros inter flammam incolumes servat, flamma nimirum per angelum refrigerata, ac quarto tribus illis adjuncto⁹⁰.

XI. Hæc, atque his plura commemorans, Virginemque Mariam supplex obsecrans, ut periclitanti virgini opem ferret, jejunii et chamennia pharmacosese communit; tum quidem, ut formæ venustatem tanquam insidiosam obscuraret, sicque flammæ materiam subtraheret, ac libidini fomitem absumeret; tum vero ut per fidem et humilitatem propitium sibi Deum redderet. Neque enim Deus ulla re perinde, atque voluntaria corporis amictatione, conciliatur, lacrymisque misericordia vicissim rependi solet. Non est apud me dubium, quin reliquam hujus historię partem avide expectetis. Trepidatis namque, et anxii estis pro virgine, nec minus pro ipsius amante, ne utrisque malum tandem et funestum finem hic amor habuerit. Verum bono animo estote. Fidem enim hic amor conciliat: ac dum prociis virginis nuptias ambit, a Christo ipse despondetur, atque, extincta libidinis flamma, veritatis ardor excitatur. Quo pacto id acciderit, queritis? Hic jam in jucundissima narrationis parte versor. Virgo superat, dæmon superatur. Tentator ad amantem accedit, seque succubuisse indicat. Itaque ab eo contemnitur. Quam rem indigne ferens, contemptorem ulciscitur. Quænam autem hæc ultio est? In eum ipsum, a quo ante colebatur, immigrat, ut malum malo extruderetur, ac furori furor medicinam asserret. A virgine quidem, non secus ac bellica quædam machina a firmo et valido muro, repellitur, sermone

XII. Quid hic igitur demens ille amator, et prudens arreptitius? Mali depulsionem querit, et inv-

(87) Ἀσσυρίους. Legendum potius, Ἑβραίους. Hi etenim pueri vere in Assyria a flamma liberati sunt; sed Hebræi erant.

(88) Μαγὰρ. Vide monitum n. 5.

(89) Διὰ τῆς πίστεως καὶ. Sic Collb. eodd. Hæc desunt in ed.

(90) Κακοπαθεῖα θεραπεύεται Θεός. Regg. a, bm, ph, κακοπαθεῖα. Et Regg. a, c, d, Θεός θεραπεύεται.

(91) Πόθων. In nonnullis, παθῶν.

(92) Τὸ τοῦ. Sic Regg. c, d, bm, Or. 1, etc. Deest τὸ, in ed.

(93) Αὐτὸν εἰσποικίζεται. Sic Regg. c, d, ph, Or. 1. In ed., αὐτὸν εἰσποικίζεται.

nit. Ingeniosus enim ac solers esse solet, quisquis premittitur. Quoniam autem depellendi mali ratio fuit? Ad Justinæ Deum, quemadmodum, Saul ad Davidis citharam fidiumque pulsus⁹⁴, confugit: ad bujus Pastorem se confert; atque, ut amore per acceptam plagam, ita malo spiritu per fidem in Christum purgatur, amoremque commutat. Diu tamen episcopus ipsi fidem abrogavit, eumque repulit. Incredibile enim, ac miraculi simile ei videbatur, Cyprianum aliquando inter Christianos ascribendum esse, etiamsi omnes homines ad fidem pervenirent. At revera mutatus erat, et perspicuum mutationis argumentum edit. Magicos enim libros publice proponit, ac de pravi thesauri imbecillitate triumphum agit: amentiam prædicat, ingentem ex illis flammam excitat, et diurnam imposturam, quæ ne uni quidem carnis flammæ opem **445** afferre potuerat, igne absumit: a demonibus secedit, Deo adjungitur. O mirificam gratiæ potentiam! Per improbum amorem ac spiritum, Deum invenit, et sacra sacri gregis ovis efficitur, atque etiam, quemadmodum a quodam accepi, æditus, idque multis quoque præcibus ab eo adhibitis, ut ad prioris arrogantis purgationem humilitatem exerceeret. Pastor deinde creatur, ac pastorum optimus et probatissimus. Neque enim Carthaginensi tantum Ecclesiæ, nec Africæ, ab eo, et propter eum etiam nunc claræ et celebri, præficitur, verum etiam occiduis omnibus regionibus, ac prope etiam oræ, quocunque illius fama et admiratio pervagata

XIII. Hæc signorum et prodigiorum Deus facit: C hæc, inquam, ille, qui Josephum, iniquo fratrum scelere venditum, in Ægyptum duxit⁹⁵, et in femina exploravit⁹⁶, et in frumenti largitione nobilitavit, et in somniorum scientia erudit, ut in extera regione fidem et auctoritatem obtineret, atque a Pharaone honore afficeretur, paterque maximarum illarum copiarum fieret⁹⁷, propter quas Ægyptus cruciatur⁹⁸, mare scinditur⁹⁹, panis, instar pluvie, funditur¹⁰⁰, solis cursus inhibetur¹⁰¹, promissa terra per sortem distribuitur¹⁰². Divina enim sapientia magnarum rerum fundamenta multo ante jacere, ac contraria per contraria procurare novit, ut majorem sui admirationem mortalibus

⁹⁴ I Reg. xvi, 23. ⁹⁵ Gen. xxxvii, 28 sqq. ⁹⁶ Gen. xxxix, 7 sqq. ⁹⁷ Gen. xli, 40 sqq. ⁹⁸ Exod. vii, 17 sqq. ⁹⁹ Exod. xiv, 21 sqq. ¹⁰⁰ Exod. xvi, 14 sqq. ¹⁰¹ Jos. x, 12 sqq. ¹⁰² Jos. xiii, 1 seqq.

(94) Κιθάρ. « Citharam. » Sic omnes codd. In ed., κιθάραν.

(95) Κρούσματα. Regg. a, d, Coisl. 1, Par., etc., κρούματα.

(96) Ποιμήν. « Pastori, » nimirum « Anthimo Antiochenæ Ecclesiæ episcopo. »

(97) Καί. Deest in Regg. a, bm, ph. At in Or. 1, καί ἡ.

(98) Νεωκόρος. « Minister templum everrens ac repurgans. »

(99) Ὁ κρᾶτιστός τε, etc. Regg. bm, ph, Coisl. 2, Or. 1, Par., ὁ τι κρᾶτιστόν τε καὶ δοκιμώτατον.

(1) Μέχρι νῦν. Reg. d, μέχρι τοῦ νῦν.

(2) Ἐφ᾽ αὐ. Reg. bm, ζω.

(3) Νοτίου. Regg. bm, ph, νοτίου.

A χανον γὰρ ἅπαν τὸ πισζόμενον. Τίς ἡ λύσις; Ἐπὶ τὸν τῆς παρθένου καταφεύγει Θεόν, ὡς περ Σαούλ ἐπὶ τὴν κινύραν (94) τοῦ Δαβὶδ καὶ τὰ χροῦσματα (95) πρόσκειται τῷ ταύτης Ποιμένι (96)· καθίσταται, ὡς περ τοῦ πόθου διὰ τῆς πληγῆς, οὕτω τοῦ πονηροῦ πνεύματος διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως· μετατίθεται τὸν πόθον· ἐπὶ πολὺ μὲν ἀπιστοῦμενος καὶ ἀποπεμπόμενος· καὶ γὰρ ἐδόκει τὸ πρᾶγμα τῶν ἀπίστων εἶναι καὶ θαυμασίων, Κυπριανὸν ἐν Χριστιανοῖς ἀριθμηθῆναι ποτε, εἰ καὶ πάντες ἄνθρωποι· μετατίθεται δ' οὖν, καὶ (97) ἀπόδειξις τῆς μεταβολῆς ἐναργῆς· Προτίθῃσι δημοσίᾳ τὰς γοητικὰς βίβλους· θριαμβεύει τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τὴν ἀσθένειαν· κηρύσσει τὴν ἀνοιαν, λαμπρὰν ἐξ αὐτῶν αἶρει τὴν φλόγα, πυρὶ δαπανᾷ τὴν μακρὰν ἀπάτην, ἣ μὴ φλογὶ σαρκὸς οὐκ ἐπήμυνεν· ἀφίσταται τῶν δαιμόνων, οἰκισιοῦται Θεῷ. Ὡς τῆς χάριτος! Ὡς Θεὸν εὐρίσκει πονηρῷ πόθῳ καὶ πνεύματι, πρὸ βατον ἱερὸν τῆς ἱερᾶς γίνεται ποίμνης, ὡς δὲ ἐγὼ τινος ἤκουσα, καὶ νεωκόρος (98), πολλὰ δεηθεὶς, ἵνα φιλοσοφήσῃ τὸ ταπεινὸν εἰς κάθαρσιν τῆς προτέρας ἀλαζονείας. Εἶτα ποιμήν, καὶ ποιμὲν ὁ κρᾶτιστός τε (99) καὶ δοκιμώτατος. Οὐ γὰρ τῆς Καρχηδονίων προκαθίσταται μόνον Ἐκκλησίας, οὐδὲ τῆς ἐξ ἐκείνου καὶ δι' ἐκείνον περιβολῆς τοῦ μέχρι νῦν (1) Ἀφρικῆς, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἐσπερίου, σχεδὸν δὲ καὶ τῆς ἑσῆας (2) αὐτῆς, νοτίου (3) τε καὶ βορείου λήξεως, ἐφ' ὅσα ἐκείνος ἦλθε τῷ θαύματι. Οὕτω (4) Κυπριανὸς ἡμέτερος γίνεται.

orientali omni, atque australi et septentrionali est. Sic Cyprianus noster efficitur.

II. Ταῦτα ὁ τῶν σημείων καὶ τῶν (5) τεράτων Θεός· ταῦτα, ὁ τὸν Ἰωσήφ ἀγαγὼν εἰς Ἀίγυπτον ὄντων διὰ ἀδελφῶν ἐπηρείας, καὶ ἐν γυναικὶ δοκιμάσας, καὶ ἐν σιτοδοσίᾳ (6) δοξάσας, καὶ ἐν ἐνυπνίῳ σοφίσας (7), ἐν' ἐπὶ ξένῃς πιστευθῆναι, καὶ ὑπὸ Φαραὼ τιμηθῆναι, καὶ πατὴρ γέννηται πολλῶν μυριάδων, δι' ἃς Ἀίγυπτος βασανίζεται, θάλασσα τέμνεται, ἄρτος ἔσται, ἥλιος ἱσταται, γῆ τῆς ἐπαγγελίας κληροδοτεῖται. Οἶδε γὰρ πόρρωθεν καταβάλλεσθαι τῶν μεγάλων πραγμάτων ἡ σοφία τὰς ὑποθέσεις, καὶ διὰ τῶν ἐναντίων (8) τὰ ἐναντία οἰκονομεῖσθαι, ἵνα καὶ μᾶλλον θαυμάζηται. Ἀπόχρη (9) καὶ ταῦτα τῶν του (10) Κυπριανοῦ καλῶν εἰς μέτρον εὐφημίας τελειωτάτης. Νῦν δὲ τοσαῦτά ἐστι τὰ λειπόμενα καὶ τοιαῦτα,

(4) Οὕτω. In ima unius Colb. pagina legitur: Οὕτω πρὸς Χριστὸν μετατίθεται· « Sic ad Christum transfertur; » seu sit varia lectio, seu glossema.

(5) Καὶ τῶν. Sic Regg. bm, ph et Or. 1. Deest τῶν in ed.

(6) Σιτοδοσία. Reg. a et Jes., σιτοδεία, « penuria. »

(7) Ἐν ἐνυπνίοις σοφίσας. Billius: « per insomnia. » Non recte. Hic siquidem agitur de somniorum scientia, qua Joseph edoctus est, ut somnia sua intelligeret, et aliorum interpretaretur.

(8) Διὰ τῶν ἐναντίων, etc. « Per contraria, » etc. Sic Joseph per servitutem et ignominiam ad gloriam pervenit.

(9) Ἀπόχρη. Gloss., ἀρκεῖ.

(10) Τῶν τοῦ. Sic Coisl. 1. Deest τῶν in ed.

ὥστε εἰ καὶ μηδὲν αὐτῷ τῶν προσηρημένων ὑπῆρχεν εἰς ἐπαινον, ἐξαρκεῖν τοῖς ἐξῆς νικᾶν ἅπαντας. Ἰνα γὰρ τὰ ἐν μέσῳ συντέμω, τὴν τῶν χρημάτων περιφρόνησιν, τὴν τοῦ τύφου κατάλυσιν, τὴν τοῦ σώματος παιδαγωγίαν καὶ καθαρότητα τῶν προτέρων ὁρμῶν ἀντίπαλον, τὸ περὶ τὴν ἐσθῆτα φιλόσοφον (11), τὸ περὶ τὰς ἐντεύξεις ὑψηλὸν τε ὁμοῦ καὶ φιλόανθρωπον, ὡς Ἰσον (12) ἀπέγειν εὐτελείας καὶ αὐθαδείας· τὰς χαμευνίας, τὰς ἀγρυπνίας, ὅς (13), καίτοι τῶν τοιούτων ὀφθαλμῶν ὢν, κατὰ πολὺ τῶν προσηρηθέντων ἐκράτει· τὴν περὶ λόγους φιλοτιμίαν, ἐξ ὧν ἦθος ἅπαν ἐπαίδευσεν, καὶ δογματῶν ἀπαιδευσίαν ἐκάθηρε, καὶ ἀνδρῶν βίους ἐκόσμησε, καὶ τῆς ἀρχικῆς καὶ βασιλικῆς Τριάδος τὴν θεότητα τευμονήν, ἐστὶ δὲ ὑφ' ὧν καὶ συναλειφομένην. εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐπανήγαγεν, ἐν ὅροις μέινας εὐσεβοῦς ἐνώσεώς τε καὶ συναριθμήσεως· ἵνα ταῦτα συνέλω διὰ τὴν ἀμετρίαν, τῇ τοῦ βίου καταλύσει συγκαταλύσω τὸν λόγον.

Ἐκορνᾶν, et principis ac regiae Trinitatis divinitatem, quam nonnulli scindebant, nonnulli rursum contrahébant, ad veterem statum reduxit, piæ videlicet unionis et connumerationis finibus sese continens : ut hæc, inquam, omnia, ne modum oratio excedat, contraham, una cum vitæ ipsius sine, dicendi finem faciam.

1Δ'. Ἐμαίνετο καθ' ἡμῶν Δέκιος (14), καὶ πάσας ἰδέας κολάσειον ἐπενόει, καὶ τὰ μὲν ἥδη παρῆν τῶν δεινῶν, τὰ δὲ ἐμελλεν· Ἰσον δὲ ἀγώνισμα ποιεῖται, καὶ Χριστιανούς ἐλεῖν, καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ διώκτας ὑπερβαλεῖν, μᾶλλον δὲ, ἢ Χριστιανούς πάντας, ἢ Κυπριανὸν μόνον ἐλεῖν τε καὶ παραστήσασθαι. Ὅσῳ γὰρ εὐσεβεῖα τε καὶ δόξη διαφέρειν τὸν ἄνδρα ἐγίνωσκε, τοσοῦτω (15) καὶ τὴν νίκην ἑαυτῷ περιφανέστεραν ἔωρα καὶ λαμπροτέραν, εἰ τοῦτου κρατήσεν. Ἐκεῖνος (16) μὲν γὰρ Χριστιανῶν μόνον (17) ὑπάρχειν κρατεῖν, οὕτω δὲ καὶ φιλοσοφίας αὐτῆς, καὶ λόγων. Καὶ τὴν γλώσσαν περιελεῖν πρότερον, εἴτα ἀφώνους ἀπαγαγεῖν (18) καὶ ἀλόγους τοὺς ὑπ' ἐκείνης ἐρεῖδομένους, ἀρίστης εἶναι στρατηγίας ἐνόμιζεν· οὐκ ὁρθῶς μὲν, οὐδὲ εὐσεβῶς ταῦτα διανοούμενος, οὐ μὴν παντάπασιν ἀλογίστως, πρὸς γὰρ τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν καὶ ἐπιχειρήσιν· Ἰδεῖτε δὲ τὸ ἔργον. Ἐπειδὴ γὰρ ἅπασαν προσβολὴν τε καὶ πείραν ἀνδρικῶς τε καὶ γενναίως ἀποσεισάμενος, ὥσπερ τις πέτρα παράλιος (19) κυμάτων ἐπιδρομᾶς, τέλος ἐξορίαν ὑπ' αὐτοῦ κατακρίνεται· οὐ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἔστεργεν ὁ γεννάδας, οὐδὲ ἡγάπα σωζόμενος· οὐδὲ ἀσφάλειαν τῷ σώματι μᾶλλον τὴν ἀτιμίαν ἐνόμιζεν, ἢ ψυχῆς κίνδυνον τὴν ἡσυχίαν, καὶ τὸ περιορᾶν τοὺς ἄλλους τῷ καιρῷ (20) κινδυνεύοντας, οὐκ ἐντος τοῦ παιδοτριβοῦντος, καὶ πρὸς τὸν ἀγῶνα θαρρύνοντος. Οὐ γὰρ μικρὸν δύνασθαι καὶ λόγον εἰς ἀνδρείας προσθήκην τοῖς ἀποδοιμένοις πρὸς τὸ τῆς ἀρετῆς στάδιον.

A excitet. Sufficiunt quidem hæc quoque Cypriani decora ad omnes perfectissimæ laudationis numeros explendos. Nunc autem tot tantaque mihi dicenda supersunt ut etiam si nihil eorum, quæ prius commemorata sunt, ipsi ad laudem snppeteret, his tamen, quæ sequuntur, omnes superare posset. Nam, ut media incidam, pecuniarum contemptum, fastus compressionem, corporis frenationem et puritatem cum prioribus cupiditatibus pugnantem, in vestitu philosophiam, in congressibus gravitatem cum humanitate conjunctam, pari intervallo a villitate atque arrogantia remotam, chamænnias et vigiliis, quibus homo, licet hujusmodi rerum studium sero ingressus, eos tamen, qui priores hoc vitæ genus amplexi fuerant, multum facileque 446 superabat; ut etiam doctrinæ copiam et ubertatem sileam, qua et omnium mores instruxit, et dogmatum inscitiam sustulit, et clarorum hominum vitam

XIV. Furebat adversus nos Decius, omniaque tormentorum genera conquirebat, ac gravissima quæque supplicia partim jam inferebat, partim intentabat; pari etiam contentione in utrumque horum incumbabat, ut et Christianos opprimeret, et priores omnes persecutores crudelitate superaret, imo potius, ut vel Christianos omnes, vel Cyprianum unum vinceret, atque in potestatem redigeret. Nam quanto illum pietate et gloria reliquis præstare intelligebat, tanto quoque clariorem et illustriorem sibi victoriam fore perspiciebat, si eum devicisset. Illo enim modo putabat se perficere posse, ut Christianos vinceret; hæc autem ratione, ut philosophiam quoque ipsam et doctrinam exstingeret. Porro linguam prius amputare, atque ita multos et elingues eos, qui ab ea fulciebantur, abducere, præstantissimæ ejusdem militaris astutiæ esse censebat; non recte quidem ille nec pie hæc cogitans, non tamen omnino temere et inconsulte, quantum quidem ad ipsius consilium et conatum attinebat, quemadmodum res ipsa declaravit. Nam cum, ut scopolus quidam incursantes fluctus, sic ille impetus omnes et assultus magno strenuoque animo propulsasset, ac tandem ab eo in exsilium actus esset, haudquaquam in privata salute sua vir egregius acquiescebat, aut præclare secum agi putabat, quod vita ipsi erepta non fuisset, nec securitatem corporis potius hanc ignominiam, quam animæ periculum interpretabatur, si otio et silentio indul-

(11) Φιλόσοφος. Coisl. 1, φιλότιμον.

(12) Ὡς Ἰσον. Sic duo Coisl. In ed., ὡς Ἰσων.

(13) Ὅς. Fortasse legendum sit, αἷς, nempe χαμευνίας καὶ ἀγρυπνίας. Edit.

(14) Δέκιος. Non sub Decio, sed sub Diocletiano et Maximiano passus est Cyprianus, anno 304. Vide *Monitum*, n. 4.

(15) Τοσοῦτω. Reg. ph et Coisl. 1, τοσοῦτο.

(16) Ἐκείνος. Sic Regg. a, c, d, bm, ph, decem Coll., Coisl. 1, Par., etc. In ed., ἐκεῖνος.

(17) Μόνον. Regg. a, c et Or. 1, μόνον.

(18) Ἀπαγαγεῖν. Sic fere omnes codd. In ed., ἐπαναγαγεῖν.

(19) Παράλιος. Reg. c addit, πολλάς.

(20) Καιρῷ. « Tempore persecutionis, » cum seiscet in Christianos saviret imperator.

geret, eorumque salutem negligeret, qui gravissimo tempore periclitabantur, ut qui neminem haberent, qui ipsos ad certamen erudiret, animisque obfirmaret. Nec enim, ad augendum animi robur, leve momentum iis affert oratio, qui ad virtutis stadium accinguntur.

XV. Proinde quamvis corpore abesset, spiritu A IE'. Διὰ τοῦτο τῷ σώματι μὲν ἀπῆν, τῷ πνεύματι δὲ παρῆν, καὶ τοῖς ἀθλοῦσι συνηγωνίζετο· καὶ τῇ γλώσσῃ μὲν βοηθεῖν οὐκ εἶχεν, βοηθεῖ δὲ τῷ γράμματι. Πῶς (21); 'Αλειπτὸς ὑπερόριος γίνεται, τοὺς προτρεπτικοὺς συγγραῶν, καὶ λογογραῶν τὴν εὐσέβειαν, καὶ πλείους ἐκείνους (22) σχεδὸν ἐξ ἐπιστολῶν ποιεῖται (23) μάρτυρας μόνος, ἢ πάντες δι' ἑαυτῶν οἱ παρόντες τοῖς τότε κάμνουσι. Πείθει γάρ, μὴ πατρίδα, μὴ γένος, μὴ περιουσίαν, μὴ δυναστείαν, μὴ ἄλλο τι τῶν χαμαὶ κειμένων, ἐμπροσθεν ἀγεῖν τῆς ἀληθείας (24), καὶ τῶν ἐκείθεν ἀποκειμένων ἁθλῶν τῆς ἀρετῆς, τοῖς ὑπὲρ τοῦ καλοῦ κινδυνεύουσι. Καὶ ταύτην εἶναι πραγματευῶν τὴν ἀρίστην (25), αἵματος ὀλίγου βασιλείαν οὐρανῶν ὠνήσασθαι, καὶ δόξης ἀδιότρητα τῶν προσκαίρων ἀντιλαβεῖν ἀγαθῶν. Μίαν μὲν γὰρ εἶναι πατρίδα τοῖς ὕψιλοις, τὴν νοουμένην Ἱερουσαλήμ, οὐ τὰς μικροὺς ὁρίους ἐνταῦθα διελημμένας, καὶ πολλοὺς ἀμειβούσας οἰκήτορας· μίαν δὲ γένους λαμπρότητα, τὴν τῆς εἰκόνος τέρησιν, καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐξομοίωσιν, ὅσον ἐφικτὸν τοῖς σαρκὸς δεσμοῖς, καὶ βραχείαν ἀποβόην τοῦ καλοῦ δέχεσθαι δυνάμενους· μίαν δὲ δυναστείαν, τὸ κατὰ τοῦ πονηροῦ κράτος, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἀνάλωτον καὶ ἀήττητον ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας (26) ἀγῶσιν, ἥνικα κακία πρὸς ἀρετὴν ἀγωνίζεται (27), καὶ κόσμος πρὸς κόσμον, ὁ λυόμενος πρὸς τὸν ἐστῶτα (28), καὶ πικρὸς ἀγωνοθέτης πρὸς γενναίους ἀγωνιστάς, καὶ Βελίαρ πρὸς Χριστὸν παρατάσσεται (29). Διὰ ταῦτα καταφρονεῖν μὲν ξιφῶν ἀνέπειθε, ψυχρὸν δὲ νομίζειν τὸ πῦρ, ἡμέρους δὲ ολεσθαι· θηρῶν τοὺς ἀγριωτάτους, λιμὸν δὲ ὑπολαμβάνειν τὴν ἀνωτάτω τρυφῇ, δάκρυα δὲ τῶν (30) οἰκείων, καὶ θρήνους, καὶ οἰμωγὰς παρατρέχειν, ὡς τοῦ πονηροῦ δολιέσματα, καὶ κυλόμενα τῆς θείας ὁδοπορίας. Ταῦτα γὰρ εἶναι ἀνδρικῶν ψυχῶν καὶ γενναίων, καὶ λογισμοῦ σώφρονος. Καὶ τὸ παρὰδειγμα ἐγγύθεν αὐτὸς ὁ ταῦτα λέγων καὶ γράφων, πάντα ἡγησάμενος σκύδαλα, ἵνα Χριστὸν κερδήσῃ.

ad Deum ferentis impedimenta, præterire suadebat. prudentis consilii esse ducebat. Harum autem rerum propinquum exemplum ille ipse erat, qui hæc dicebat ac scribebat, utpote qui omnia pro

XVI. Hoc animo præditus Cyprianus, atque huiusmodi sermonibus Christianos ad certamen armans, permultos ad mortem pro Christi nomine

²¹ Philipp. iii, 8.

(21) Πῶς; ε Quomodo? ε A Billio omissum.

(22) Ἐξείροσ. Deest in Reg. Cyp.

(23) Ποιεῖται. Or. 1, ποιεῖ.

(24) Τῆς ἀληθείας. Sic Regg. a, c, bm, ph. Deest τῆς in ed.

(25) Τῆς ἀρίστην. Sic Reg. d, et Comb. Deest τῆς in ed.

(26) Εὐσεβείας. Sic Regg. bm, ph, Coisl. 2 et Or. 1. Prave in ed.. ἀσεβείας, ε impietatis.

D IG'. Οὕτω διανοούμενος Κυπριανὸς, καὶ οὕτως ὀπλίζων τοῖς λόγοις πρὸς τὸν ἀγῶνα, πολλοὺς ἀθλητὰς ἀπειργάζετο (31). Καὶ τίνα μισθὸν τούτων κο-

(27) Ἀγωνίζεται. Sic Regg. a, c, d et Or. 1. In ed., ἀγωνίζεται.

(28) Ἐστῶτα. Reg. d, ἐνεστῶτα.

(29) Παρατάσσεται. Sic Regg. a, bm, ph, et Or. 1. in ed., παρατάσσεται.

(30) Τῶν. Sic codd. Prave in ed., τόν.

(31) Ἀπειργάζετο. In quibusdam, ἀπεργάζεται. In aliis, ἀπειργάζατο.

μίζεται; Ὡς θαυλὴ καὶ φιλότιμον! Μάρτυς ἐπὶ πᾶσιν οἷς προέτιμψε γίνεται, ἔλπει τὴν κεφαλὴν τμηθεὶς (32) καὶ ταῖς πολλαῖς βασάνοις ταύτην ἐπιτίθῃσι τὴν (33) κορωνίδα. Οὕτω, Χριστῷ προσάγεται, οὕτω πρὸς Χριστὸν μετατίθεται, ὁ πολὺς ἐν ἀσεβείᾳ, καὶ πλείων ἐν εὐσεβείᾳ Κυπριανός, ὁ μέγας καὶ διώκτης καὶ στεφανίτης, ὁ τὴν μεταβολὴν οὐχ ἤτεον ἢ τὴν ἀρετὴν θαυμάσιος. Οὐ γὰρ οὕτω μέγα τύπον ἀγαθοῦ διασώσασθαι, ὥς τὸ καινοτομηταί θεοσέβειαν. Τὸ μὲν γὰρ τῆς συνηθείας (34), τὸ δὲ τῆς εὐδουλίας καὶ τὸ μὲν τῶν πολλοῖς ὑπαρχόντων, τοῦ δὲ ὀλίγα τὰ παραδείγματα (35). contulisse. Illud enim consuetudinis est, hoc probi hoc rari omnino exempli.

IZ. Ἄλλ' οἷον δὴ κάκεινο τῶν ἐκείνου θαυμάτων; Μικρόν (36) ἐστὶ τῷ λόγῳ προσκαρτερήσωμεν, ἵνα τῷ ἀθλητῇ χαρισώμεθα. Τοιαύτη μὲν ἡ τοῦ ἀνδρὸς πολιτεία, τοιοῦτος δὲ ὁ τῆς ἀθλήσεως τρόπος. Ἐπεὶ δὲ καταλύει τὸν βίον (εἰ θέμις τοῦτο εἰπεῖν, ἀλλὰ μὴ πρὸς Θεὸν ἐκδημιαν ὀνομάσαι τὸ ἐκείνου πρᾶγμα, ἢ πόθου πλήρωσιν, ἢ δεσμῶν λύσιν, ἢ βάρους διάλυσιν), θαυματουργεῖται τι κἀνταῦθα τῶν προειληφόντων ἄξιον· τὸ μὲν ὄνομα πολὺ παρά πᾶσι Κυπριανοῦ, καὶ οὐ Χριστιανοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς τὴν ἐναντίαν (37) ἡμῖν τεταγμένοις (πᾶσι γὰρ ὁμοίως (38) τὸ καλὸν αἰδέσμιον)· τὸ σῶμα δὲ ἀφανὲς ἦν (39), καὶ ὁ θησαυρὸς παρά τινι γυναίκῃ τῶν θερμῶν εἰς εὐσέβειαν, καὶ τοῦτο ἐπὶ μακρόν· οὐκ οἶδ' (40) εἴτε τιμῶντος τοῦ Θεοῦ τὴν φιλόθεον (41), καὶ διὰ τοῦτο περιεχομένην (42) τοῦ μάρτυρος, εἴτε τὸν πόθον ἡμῶν γυμνάζοντος, εἰ μὴ φέρομεν ζημιούμενοι, καὶ τῶν ἀγίων λειψάνων ἀποστερούμενοι. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἠνέσχετο τὸ πάντων ἀγαθὸν ἴδιον ποιῆσαι τινος ὁ τῶν μαρτύρων Θεός, οὐδὲ τὸ κοινὸν ζημιῶσαι τῇ πρὸς ἐκείνην χάριτι, δημοσιεύει τὸ σῶμα δι' ἀποκαλύψεως, καὶ ταύτην γυναίκα τινὴ (43) τῶν ἀγίων τὴν τιμὴν καταθέμενος· ἴν' ἁγιασθῶσι καὶ γυναῖκες, ὥσπερ τὸν Χριστὸν καὶ τεκοῦσαι (44) πρότερον, καὶ τοῖς μαθηταῖς ἀπαγγεῖλαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, οὕτω καὶ νῦν Κυπριανόν, ἢ μὲν παραδείξασα, ἢ δὲ παραδοῦσα τὸ κοινὸν ὄφελος. Τοῦτο τῶν ἐκείνου καλῶν τὸ τελευταῖον. Οὕτως εἰς μέσον ἔρχεται ὁ τοῦ μὴ λαθεῖν (45) ἄξιος, καὶ οὐ συγχωρεῖται φιλοσοφῆσαι τὴν αὐτοῦ κλοπὴν, ἐπειδὴ καὶ τῶν ἐπὶ τοῖς σώμασι τιμῶν κρείστων (46) ἐκείνου καὶ ὑψηλότερος.

³⁹ Luc. xxiv. 9.

(32) Τμηθεὶς. Coisl. 2, ἀποτμηθεὶς.

(33) Τῇ. Deest in quinque Regg.

(34) Τὸ μὲν γὰρ τῆς συνηθείας. « Huiusmodi enim virtutis habius longa consuetudine acquiritur, » vel, « id commune est, non rarum et insuetum. » Sic Græcus interpres.

(35) Τὰ παραδείγματα. Sic Regg. a, c, d, bm et undecim Collb. In ed. deest τὰ.

(36) Μικρόν. Sic plures Regg., Coisl. 1, Or. 1, Par. In ed., μακρόν, « multum. »

(37) Καὶ τοῖς τῇ ἐναντίαν. Coisl. 2, καὶ τοῖς ἐναντίοις.

(38) Ὀμοίως. Deest in pluribus.

(39) Ἀφανὲς ἦν. Bill. : « obscurum erat. »

A oppetendam impellebat. Quodnam autem huius rei premium 448 tulit? Quam copiosum atque profusum! Post eos enim omnes, quos præniserat, capitis obtruncatione martyrii palmam adipiscitur, multisque tormentis hanc coronidem imponit. Sic Christo offertur, sic ad Christum migrat ille magnus in impietate, maior autem in pietate Cyprianus; ille, inquam, magnus tum persecutor, tum victor; non minus ob vitæ mutationem, quam ob virtutem admirandus. Neque enim tam amplum ac præclarum est boni formam incolumem servasse, quam mutata vitæ ratione animum ad pietatis studium et prudentis consilii; illud frequens ac vulgare,

B XVII. Jam quale illud quoque ipsius miraculum est? Parum enim adhuc in hac oratione immorabimur, ut a martyre gratiam ineamus. Hæc fuit ipsius vitæ ratio, hic dimicationis modus. Cum autem extremum vitæ diem egisset (si tamen hoc verbo uti fas est, ac non potius res ea, vel discensus ad Deum, vel desiderii cumulus, vel vinculorum solutio, vel oneris excussio appellanda est), hic quoque dignum vitæ sanctissime transactæ miraculum designatur. Nam quanquam Cypriani nomen apud omnes, non modo Christianos, verum etiam eos, qui adversæ classis erant, clarissimum ac celeberrimum esset (virtus enim omnibus similiter venerationi est): corpus tamen latebat, atque hic thesaurus apud mulierem quamdam pietate fervidam occultabatur, idque per diuturno tempore; sive quod Deus hac ratione piam matronam honore affici vellet, ac propterea illa martyrem complexu suo teneret; sive etiam ut desiderium nostrum exerceret, num scilicet hoc damno angeremur, acerbique ferremus nos sacrosanctis reliquiis privari. At vero posteaquam ille martyrnam Deus commune omnium bonum alicui privatim concedere, ac singulari erga illam gratia, publicis commodis detrimentum asserre minime sustinuit, per revelationem corpus in lucem edii, atque hunc rursus honorem probæ cuidam mulieri confert; ut mulieres quoque ex eo sanctificentur, quod quemadmodum Christum ante pepererunt, resurrectionisque ipsius nuntium discipulis attulerunt, ita nunc etiam Cyprianum, hoc est publicum orbis bonum, altera quidem indicavit, altera vero tradidit. Hæc laudem illius ostrema est. Sic in me-

(40) Οὐκ οἶδ'. « Haud scio. » Hæc desunt in pluribus Regg.

(41) Φιλόθεον. In quibusdam, φιλόχριστον.

(42) Περιεχομένην. In nonnullis, περιεχομένην.

(43) Γυναίκα τινι. Sic Regg. a, c, d, bm et Or. Deest τινι in ed. Cæterum « Rufinam » dicunt hanc mulierem atque e Claudii imperatoris genere.

(44) Τεκοῦσαι. Forte, τρέφουσαι, vel, εὐρῶσαι, « quæ priores ad Christum cucurrerunt, » vel, « Christum invenerunt. »

(45) Λαθεῖν. « Quem dignum non erat in obscuro latere. » Mendose in ed. παθεῖν.

(46) Κρείστων. Reg. c addit μὲν.

dium prodit, **449** qui indignus erat, ut in obscuro jaceret, nec sui furtum tolerare sinitur, quando quidem his honoribus, quibus corpora affici solent, ipse præstantior ac sublimior erat.

XVIII. Hæc sunt, quæ dicenda habuimus, atque A
haud scio an plura dicere opus sit. Neque enim, etiam si orationem in longum produxerimus, quidquam tamen asserere queamus, quod illius virtutibus et existimationi, quam de eo unusquisque concepit, ulla ex parte respondeat. Atque hæc etiam eo disseruimus, ut debitum illi honoris tributum utcumque persolveremus. Vestrum est jam ea quæ supersunt a vobismetipsis adjungere, ut nonnullum ipsi quoque martyri munus offeratis, demonum nimirum oppressionem, morborum depulsionem, futurarum rerum prænotionem; quæ quidem omnia vel ipsi cineres Cypriani, modo adsit fides, efficiunt, quemadmodum norunt, qui hujus rei periculum fecerunt, ac miraculum ad nos usque transmisservant, ejusdemque memoriam posteris quoque B
tradituri sunt. Imo vero his majora offerite, qualiaque eos offerre par est, qui eum vere ac sincere colunt; corporis scilicet macerationem, animæ progressionem, vitii fugam, virtutis incrementum; virginis carnis maciem, uxores virtutis potius quam corporis concinnitatem et elegantiam, juvenes in comprimendis animi perturbationibus fortitudinem, senes consilium et prudentiam, proceres in constituendis legibus æquitatem, rei militaris duces mansuetudinem, doctrinæ atque eloquentiæ studiosi aptam et rationi consentaneam orationem; atque, ut de rebus nostris aliquid dicam, sacerdotes rerum sacrarum disciplinam, plebs obedientiam, qui in mœnore estis consolationem, qui in florenti rerum statu timorem, divites largitionem, pauperes gratiarum actionem; omnes denique, muneris ejusdem instar, dimicationem adversus pravam illum et sævum persecutorem offerant, ut nec aperte nos vulneret, nec occulte sagittis impetiat, nec ut caligo bellum inferat, nec ut lucis angelus fallat, furtimque ad sempiterni exitiū barathrum ræcipites agat.

XIX. Grave ac periculosum est per oculos capi, C
per linguam sauciari, per aures inescari, per ebullientem iram inflammari, per gustum deijci, per tactum emolliri, atque arma salutis in mortis arma convertere; **450** cum oporteat econtra, ut fidei clypeo communiti⁴⁰, adversus diaboli astutias in procinctu stemus, victoriamque cum Christo assecuti, et pari ac martyres certamine perfuncti, magnam illam vocem audiamus: Venite, benedicti Patris mei, regnum vobis promissum hæreditate percipite⁴¹, in quo lætantium omnium choreamque sempiternam agentium habitatio est⁴²: in quo so-

⁴⁰ Ephes. vi, 16. ⁴¹ Matth. xxv, 34. ⁴² Psal. lxxvi, 7.

(47) *Αετ.* Deest in Reg. a.

(48) *Ἀποτείνωμεν.* In nonnullis, ἀποτείνωμεν.

(49) *Ἀνάστασις.* Reg. Cypr. et pl, ἀνατίωσιν, et animæ resurrectionem. Billius: et animæ ascensionem.

(50) *τῆς ἀσκαρίας.* et Carnis maciem, id est, et angelicam vitæ rationem, et carnis pene expertem.

(51) *Σώματος.* Reg. d, τοῦ σώματος.

(52) *Ἀρδρίαι.* Regg. c, bm, pl et Or. 1, ἀνδρίαι.

IH'. Τὰ μὲν οὖν παρ' ἡμῶν τοσαῦτα, καὶ οὐκ οἶδ',
ὅτι δεῖ (47) πλεονα λέγειν. Οὐδὲ γάρ, εἰ μακρὸν
ἀποτείνωμεν (48) λόγον, εἰποιμεν ἂν τι τῶν ἐκείνῳ
προσόντων ἄξιον, καὶ ὧν ἕκαστος περὶ τοῦ ἀνδρὸς
ὑπελήφεν. Καὶ ταῦτα, ὅσον ἀποσιώσασθαι τὴν ὀφει-
λομένην ἐκείνῳ τιμὴν, διήλθομεν· τὰ δὲ λοιπὰ παρ'
ὑμῶν αὐτῶν προσθετέον, ἵνα τι καὶ αὐτοὶ τῷ μάρτυ-
ρι προσενέγκητε, τὴν τῶν δαιμόνων καθαίρεσιν, τὴν
τῶν νόσων κατάλυσιν, τὴν τοῦ μέλλοντος πρόγνωσιν·
ἃ πάντα δύναται Κυπριανοῦ καὶ ἡ κόνις μετὰ τῆς
πίστεως, ὡς ἴσασι οἱ πεπειραμένοι, καὶ τὸ θαῦμα
μέχρις ἡμῶν παραπέμψαντες, καὶ τῷ μέλλοντι πα-
ραδώσοντες χρόνῳ. Μᾶλλον δὲ τὰ μέζω τούτων προ-
εισενέγκατε, καὶ οἷα τοὺς ἐκείνῳ γνησίως τιμῶντας
εἰκὸς, σώματος κένωσιν, ψυχῆς ἀνάστασιν (49), κακίας
B ἀποφυγὴν, ἀρετῆς ἐπιθώσιν· αἱ παρθένοι τὴν ἀσπα-
κίαν (50), αἱ γυναῖκες τὴν εὐκοσμίαν ἀρετῆς μᾶλλον
ἢ σώματος (51), οἱ νέοι τὴν κατὰ τῶν παθῶν ἀν-
δρίαν (52), οἱ πρεσβύτεροι τὴν εὐδουλίαν, οἱ ἐν θυ-
ναστεία τὴν εὐνομίαν, οἱ ἐν στρατηγίᾳ (53) τὴν ἡμε-
τέρων, οἱ ἱερεῖς τὴν μυσταγωγίαν (54), οἱ τοῦ λαοῦ
τὴν εὐπειθειαν, οἱ ἐν πνεύματι τὴν παράκλησιν, οἱ ἐν
εὐημερίᾳ τὸν φόβον, οἱ πλοῦσοι τὴν μετάδοσιν, οἱ
πένητες τὴν εὐχαριστίαν· πάντες τὴν κατὰ τοῦ πο-
νηροῦ καὶ πικροῦ διώκτου παράταξιν, ἵνα μὴ φαινό-
μενος βλάβη, μὴ τοξεύη κρυπτόμενος, μὴ ὡς σκότος
πολεμῇ, μὴ ὡς ἄγγελος φωτὸς παύσῃ, καὶ κλέπτῃ
πρὸς τὸ τῆς ἀπωλείας βάραθρον.

169. Δεινὸν ὀφθαλμοῖς ἄλυναι, καὶ γλώσσει τρωθῆ-
ναι, καὶ ἀκοῇ δολασθῆναι, καὶ διὰ θυμοῦ ζέσαντος
ἐμπρησθῆναι, καὶ γεύσει κατενεχθῆναι, καὶ ἀφῆ μα-
λακισθῆναι, καὶ τοῖς ὅπλοις τῆς σωτηρίας, ὅπλοις
θανάτου χρῆσασθαι· δέον τῷ θυρεῷ φραξαμένους τῆς
πίστεως, στήναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ Πόνηρου·
καὶ μετὰ Χριστοῦ νικήσαντας, καὶ μετὰ τῶν μαρτύ-
ρων (55) ἀλλήσαντας, τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀκοῦσαι
φωνῆς· Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κλη-
ρονομήσατε τὴν ἐπαγγελμένην (56) ὑμῖν βασιλείαν,
ἐνθα εὐφραينوμένων πάντων ἡ κατοικία, καὶ χορευόν-
των χορεῖαν τὴν ἀκατάλυτον· ἐνθα ἤχος ἑορταζόν-

D (53) *Οἱ ἐν στρατηγίᾳ.* Regg. a, c, d et pl, erasa
priori scriptura, οἱ ἐν στρατείᾳ. Coisl. 3 et Par.,
στρατῖς. et Homines militares, tum duces, tum mi-
lites, quibus pariter commendanda est lenitas.

(54) *Μυσταγωγίαν.* Nicetas exponit, δικαιοσύ-
νην, et justitiam.

(55) *Καὶ μετὰ τῶν μαρτύρων.* Bill. : et simulque
cum martyribus collectati. Deest τῶν in pluribus
Regg. et in Or. 1.

(56) *Ἐπαγγελμένην.* Coisl. 1 et Or. 1, ἡτοιμα-
σμένην, et paratum.

των, καὶ φωνὴ ἀγαλλιάσεως, καὶ θεότητος Ἑλλαμψίς A τελεοντέρα καὶ καθωτέρα, ἥς νῦν ἐν αἰνίγμασι καὶ σκιαῖς ἡ ἀπόλαυσις. Τοῦτοις Κυπριανὸς χαίρει μάλ-
λον τιμώμενος, ἢ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις· ταῦτα καὶ
παρὼν ἐφιλοσόφει τῷ βίῳ (57), καὶ ἀπὼν πᾶσι δια-
καλεῖται διὰ τῆς ἡμετέρας φωνῆς· ἦν μηδαμῶς ἀτι-
μάσσετε, εἴπερ τι μέλει τῆς ἐκείνου καρτερίας ὁμῶν,
καὶ τῶν ἐκείνου περὶ τῆς ἀληθείας ἀγωνισμάτων,
καὶ τοῦ ταῦτα προσθεύοντος (58). Αὐταὶ σοὶ τῶν
ἐμῶν λόγων αἱ ἀπαρχαὶ (59), ὧς θεῖα καὶ ἱερὰ κεφαλὴ·
τοῦτό σοι καὶ τῶν λόγων γέρας καὶ τῆς ἀθλήσεως·
οὐ κότινος Ὀλυμπιακός, οὔτε μῆλα Δελφικὰ παιγνία,
οὔδὲ Ἰσθμικὴ πίτις, οὔδὲ Νεμαίας (60) σέλινα, δι'
ὧν Ἐφηβοὶ δυστυχεῖς ἐτιμήθησαν· ἀλλὰ λόγος, τὸ
πάντων εἰκελίστατον τοῖς Λόγῳ θεραπευταῖς· εἰ δὲ
καὶ τῶν σὼν ἄθλων καὶ λόγων ἄξιον, τοῦ Λόγου τὸ
δῶρον. Σὺ δὲ ἡμᾶς ἐποπτεύσεις ἀνωθεν ὤψεως, καὶ τὸν
ἡμέτερον διεξάγεις λόγον καὶ βίον, καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ-
το ποίμνιον ποιμαίνεις, ἢ συμποιμαίνεις (61), τὰ τε
ἄλλα εὐθύμων ὡς οἶόν τε πρὸς τὸ βέλτιστον (62), καὶ
τοὺς βαρεῖς λύκους ἀποπεμπόμενος, τοὺς θηρευτὰς
τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν λέξεων (63)· καὶ τὴν τῆς ἀγίας
Τριάδος Ἑλλαμψίν, ἥς σὺ νῦν παραστάτης, τελεωτέ-
ραν τε καὶ λαμπροτέραν ἡμῖν χαρίζομενος, ἦν προσ-
κυνοῦμεν, ἦν δοξάζομεν, ἢ συμπολιτευόμεθα (64),
προσκυνοῦντες Πατέρα ἐν Υἱῷ, Υἱὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύ-
ματι, ἢ καὶ παρασταίημεν ὑστερον εἰλικρινεῖς καὶ
ἀπρόσκοποι, ἥς καὶ μεταλάβομεν τέλειοι τελείως, ἐν
αὐτῷ Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ πᾶσα δόξα (65),
τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
'Αμήν.

puri, et ab omni offendiculo liberi, astemus, eaque perfecti perfecte fruamur, in ipso Christo Domino nostro, cui omnis gloria, honor et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

⁴³ Psal. xli, 5.

(57) Τῷ βίῳ. Coisl. 1, τῷ λόγῳ ἅμα δὲ καὶ τῷ D Theologus.

(58) Προσθεύοντος. Sic Reg. Chrys., Or. 1, Jes., Pat., etc. In ed., προσθεύοντες.

(59) Ἀπαρχαί. Hanc orationem « primitias » appellat Gregorius; quo nomine Cyprianum tunc primum a se laudari significat. Billius aliter exponit. « Veteres, » inquit in notis, « mortuis sacrificia peragebant, eaque primitias appellabant; ac præterea varia certaminum genera instituebant, in quibus victores præmia referebant, » ut describit

(60) Νεμαίας. Or. 1, Νεμαίας. Jes., Νεμαία.

(61) Ποιμαίνεις, ἢ συμποιμαίνεις. « Pascas, aut pascentem adjuves. » Sic Bill. in prima editione.

(62) Βέλτιστον. Reg. a, βέλτιον.

(63) Λέξεων. Sic Regg. a, c, d, Coisl. 2, etc. In ed., συλλέξεων.

(64) Συμπολιτευόμεθα. Billius, « cui munere nostro fungimur. »

(65) Ὡς πᾶσα δόξα, etc. In quibusdam, ᾧ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

451 MONITUM IN ORATIONEM XXV.

I. Elsi constet hic Maximum a Gregorio fuisse celebratum, istius tamen orationis titulum non immutamus. Omnes enim, quos saltem vidimus, codices, nullo excepto, nullo etiam reclamante scholiasta aut interprete, inscriptum, non « Maximi, » sed « Heronis » nomen exhibent. Idcirco receptam inscriptionis lectionem religiose retinendam arbitramur. Quænam autem fuerit de hac inscriptione eruditorum mens, investigare operæ pretium est. Hieronymus asserit (66), Gregorium in hac oratione Maximi philosophi laudes decantasse, et aperte declarat « falso Heronis nomen a quodam fuisse superscriptum; » idque contigisse, « quod alius esset liber ejusdem Maximi vituperationem continens,

(66) Scrip. eccl. Basil. ed., p. 149.

PATROL. GR. XXXV.

quasi, » addit sanctus Doctor, « non licuerit eundem et laudare et vituperare pro tempore. » Billius vero (67), quamvis non diffiteatur Maximi laudes hac oratione comprehendere, censet tamen, non ab alio quodam, sed ab ipso Gregorio Maximi nomen consulto mutatum fuisse, « ne, » inquit, « ingratis hominis nomen in suis monumentis exstaret; » illudque ab Elia non observatum miratur. Verum debile prorsus ac infirmum videtur istud argumenti genus; praesertim, cum Gregorius ipse, ut alia omittamus, alibi « se Maximum laudasse » non inficietur (68). Coniiciunt alii, inter quos Tillemontius, philosophum istum binominem fuisse, ac apud Aegyptios, unde oriundus erat, Heronis, et Constantinopoli, ubi nimis clarus evasit, Maximi nomine nuncupatum. Verisimilior forsitan videri posset hæc doctissimorum virorum conjectura; sed nos tam expresse consignata Hieronymi sententia suspensos adhuc detinet. Nam, si binominis revera fuisset Maximus, quis credat, ut observat ipse Tillemontius (68*), Hieronymum, qui cum Gregorio Constantinopoli tam familiariter versabatur, id ignorasse?

II. Cyrillus Scythopolitanus, in *Vita sancti Euthymii et sancti Sabæ*, inter chronologos, post Hippolytum et Epiphanium, collocat « Heronem » quemdam « philosophum et confessorem. » Hinc Cotelerius sic coniiciendo adnotat (69): « Neque pudet me nescire, quod a viris longe doctissimis fuit ignoratum; neque tacebo conjecturam meam, aut si velis, hariolationem, num Hero iste philosophus et confessor sit Maximus Cynicus, quem iis sub nominibus laudat oratione Gregorius Theologus; quique scripsit, teste Hieronymo, insignem librum *adversus Arianos*, et forte alia reliquit ingenii sui monumenta, atque alicubi operum inseruit nonnihil chronologicum, ob quod ab auctore nostro una cum Hippolyto et Epiphanio citetur. » Verum huic conjecturae ultro ascribendum non putamus, cum nihil apud Hieronymum, de hac Maximi seu Heronis chronologia reperiatur. Prius quippe probandum esset, Heronem, qui a Cyrillo inter chronologos citatur, ipsum revera fuisse Maximum 452 Cynicum; quod probatu certe nobis perquam difficile, ne dicamus impossibile, videtur. Mirum quidem non esset, quosdam Maximos, seu Herones philosophos et confessores, iisdem fere temporibus exstitisse; sed quod maxime mirandum est, Gregorium, qui in aliis, tum Athanasii, tum Cypriani encomiis, eos saepius proprio nomine compellat, ne semel quidem in hac oratione, vel Maximum, vel Heronem nominasse. Forsan igitur satius esset, Hieronymi sententiae simpliciter adherere, quam conjecturis jugiter inhiare.

III. Objici etiam potest, utrum Maximus a Gregorio laudatus, idem sit ac ille ad quem honorificæ Athanasii et Basilii exstant epistolæ. Quod ad Athanasium attinet, non omnino assentimur nostris, qui novam sancti Doctoris Operum editionem adornarunt. Illi siquidem hac de re sic admonent (70): « Hic Maximus philosophus, ad quem epistolam mittit sanctus Athanasius, non alius profecto videtur esse, quam Alexandrinus ille, cujus laudes oratione celebrat Gregorius, cujus nomine postea suppresso, falsum Heronis nomen superscriptum fuisse narrat Hieronymus. » Verum, si attente perpendantur, tum ipsamet Athanasii epistola, tum temporis et rerum circumstantiæ, plura occurrent quæ illorum sententiæ minime faveant. Ac primo quidem nullum est dubium, quin iste Maximus, in libro quem ad Athanasium misit, plurima, non tantum adversus Arianos, sed etiam adversus gentiles, Judæos, Manichæos aliosque hæreticos, docuerit. Id ex ipsa Athanasii responsione colligitur. Fatetur enim sanctus Doctor, se, responsum dictando, ex ipso libro mutuari quæcunque de Christi divinitate pertractat. Maximi quoque scripto nihil addendum arbitratur. « Satis sunt, » inquit (71), « quæ ipse scripsisti. Tu autem infideles, ἀπίστοις, rite perdoce. Forte enim futurum est, ut, relicta inscitia, ad veritatis cognitionem perveniant. » Laudat insuper Maximi pietatem, doctrinam et ardens pro veritate studium; quæ profecto ad Cynicum nostrum referri non possunt. Deinde Athanasius ad Maximum suum scribebat, ut nostris visum est, anno 371, et e vivis excessit anno 373. Nondum autem tunc temporis pietatis larvam induerat Maximus Cynicus, cum nonnisi anno 379, ab exilio redux, Constantinopoli a Gregorio exceptus fuerit. Non igitur ad Maximum Cynicum scripsit Athanasius, ut falso putarunt ipsius editores.

IV. Multo minus difficultatis occurrit circa Maximum illum ad quem scripsit sanctus Basilus. Ut penitus solvatur nodus, satis erit utriusque Maximi mores et indolem aperire. Basilii Maximus fuit quidem philosophus, non Cynicus, vel e Porticu, sed Christianus. « Ex aliena radice, » inquit Basilus (71*), « ex ampla familia et illustri genere, ad evangelicam translatus vitam » (id est in ora sanctorum Patrum, ad monasticam vitam), « ratione juventutem refrenabat, carnis libidinem rationis imperio subiciebat, et consentaneam Christiano humilitatem amplexabatur. » Tanta ipsi inerat pietas, tantum virtutis ac religionis studium, ut Basilus ipse, ni fuisset senio et infirmitate gravatus, variisque Ecclesiæ curis impeditus, ad eum visendi desiderio se contulisset. En Basilii Maximus. Quantum autem ab illo discrepat Maximus 453 alter, seu Hero, quem celebravit Gregorius! Iste enim, genere Aegyptius, patria Alexandrinus, nulla sanguinis nobilitate clarus, licet parentes habuerit, non solum Christianos, sed etiam, si scelesto filio fides addenda

(67) In orationis argumento.

(68) *Carm. de vita sua*, vers. 965.

(68*) *Art. LIX*, p. 445 et 712.

(69) *Monum. Eccl. Græc.*, t. II, in not., p. 640.

(70) *Nova Athan. ed.*, admon. in *Epist. ad Max. phil.*, tom. I, n. 2, p. 917.

(71) *Id.*, *ibid.*, p. 920.

(71*) *Opp. t. III*, epist. 277, p. 421.

est, Christi martyres, fuit professione philosophus, non profecto Christianus, sed Cynicus. Nihil enim dicemus de ipsius inverecundis moribus, edacitate, ingluvie et ignorantia, de quibus Gregorius, *Carminē de vita sua* (72), fuisse recitando pertractat. Ille quidem, ob turpia quædam facinora, virgis cæsus circa annum 374, in Oasim insulam postea deportatus est; unde post quadriennium elapsus, ac multum vagatus, ubique sceleurum suorum vestigia relinquens, Constantinopolim tandem appulit anno 379. Pietatis ac religionis simulacro oblectus, Gregorium adit, fingitque se pro Christi nomine virgas et exsilium subisse. Ipsius dolis ac simulationibus deceptus Theologus, eum amanter exceptum, in familiarium numero ascripsit, atque istam subinde orationem in illius laudem habuit.

V. Mirum sane cuique videri debet, quantum Gregorius fuerit a Maximo delusus. Nam, si nulla alia exstarent de isto Cynico contraria monumenta, præclare quidem de illo sentiendum foret. Sic enim exorditur orator: « Philosophum laudabo, » et, philosophiæ commodis atque utilitate breviter expositis, præsentem Maximum compellans, prosequitur (n. 2): « Huc ades, o philosophorum, imo et veritatis martyrum præstantissime... Huc ades, adulterinæ sapientiæ confutator... Huc ades, qui in alieno habitu nostra profiteris... Huc ades, et ad mensam mysticam propius accede... Huc ades, te coronis nostris devinciam, ac clara voce, non in media Olympia, nec in exiguo Græciæ theatro, sed coram Deo, et angelis, et universo Ecclesiæ cœtu victorem proclamabo. » Quis, talia audiendo, Maximum, ut veritatis athletam, fidei clypeum, Ecclesiæ columnen, acerrimum erroris hostem, et firmissimum divinitatis propugnaculum non admiretur? Deinde Theologus (n. 3), non « sanguinis, » sed « pietatis illius ac morum nobilitatem » extollit; et percurrens quascunque pro Christo subisse dicitur hypocrita afflictiones et exsilia, eum, ut Christi martyrem, et virtutum omnium exemplar auditoribus repræsentat. Verum ignoscendus profecto Gregorii error, in quem eo facilius lapsus est, quo ipse esset candidior. Etenim viri probi bonum facile credunt; ad suspicandum vero aliquid mali, segnes sunt et tardiores. Ignoscendus, inquam, error, cuius sic Gregorium pœnituit, ut, non solum laudes, quibus Maximum celebrarat, recantaverit, verum etiam « linguam præcidendam obtulerit (73), » seque ipse silentio damnaverit, si ipsi venia denegaretur. Cæterum in hac oratione plura interserit orator de Ecclesiæ persecutione sub Arianis principibus, digniora certe, quam quæ de Cynico celebravit. Constantinopoli dictam exeunte anno 379 cum eruditis existimamus.

(72) Vers. 750 et seq.

(73) *Carm. de vita sua*, vers. 994 et seq.

ΛΟΓΟΣ ΚΕ'.

Εἰς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον (74).

A. Τὸν φιλόσοφον ἐπαινέσομαι, καὶ εἰ κάμνω (75) τῷ σώματι· φιλόσοφον γὰρ ἐπαινέσομαι δὲ καὶ λῖαν εἰκότως. Ὁ μὲν γὰρ φιλόσοφος, ἐγὼ δὲ σοφίας θεραπευτής· ὥστε μοι καὶ πρὸς λόγον ὁ ἔπαινος, ἐν, εἰ μὴ τι ἄλλο, τοῦτο γε φιλοσοφῆσαι, τὸ θαυμάζειν φιλόσοφον. Ἡ γὰρ φιλοσοφία, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, ἡ τιμητέον φιλοσοφίαν, ἐπεὶ μὴ μέλλοιμεν παντελῶς ἔξω τοῦ καλοῦ πίπτειν, μηδὲ ἀλογίαν κατακριθῆσθαι λογικοὶ γεγόνητες, καὶ διὰ λόγου πρὸς Δέγον σπεύδοντες. Φιλοσοφεῖτω δὲ ἡμῖν ὡς ἐν τῶν ἄλλων ὁ ἀνὴρ, τὸ ἐπαινέσθαι, καὶ καρτερεῖται τὴν εὐφημίαν. Οὐ γὰρ ἵνα χαρισώμεθα ἐπαινεσώμεθα (ἴσμεν τοῦ φιλοσόφου τὸ ἀφιλότιμον, καὶ πρὸς γε οὐδὲν ἂν ὁ λόγος προσθεῖη τοῖς πράγμασιν (76), ὅτι μὴ καὶ τῆς ἀξίας ἐλαττώσῃ (77) διὰ τῆς ἀσθενείας τῆς ἑαυτοῦ), ἀλλ' ἐν ἡμῶς αὐτοῖς ὠφελήσωμεν. Τοῦτο γὰρ οὐκ

* Alias xxxiii: quæ autem 25 erat, nunc 33.— Habita Constantinopoli, exeunte anno 379.

(74) *Εἰς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον*. Sic plerique codices. Reg. hu addit: Ἀλεξανδρία, ἐξορισθέντα διὰ τὴν πίστιν, καὶ ἐπανελθόντα μετὰ τριετὴ χρόνον. Ἐρρέθη ἐν Κωνσταντινουπόλει· « In laudem Heronis philosophi Alexandrini, ob fidem in exsilium missi, ac post triennium reversi. Dicta Constantinopoli. » Sic Billius vertit, quamvis in editis legatur tantum:

ORATIO XXV'.

454 In laudem Heronis philosophi.

A. I. Philosophum laudabo, tametsi corpore æger: id enim philosophicum est: laudabo autem admodum merito. Ille enim philosophus est, ego vero sapientiæ cultor. Ac proinde non incongrue hoc laudis munus suscipio, ut, si nihil aliud, hoc certe nomine philosophi, quod philosophum laudem atque admirer. Aut enim philosophiæ operam dare oportet, ut ego censeo, aut philosophiam honore complecti; ne alioqui a recto atque honesto prorsus excidamus, ac brutæ cujusdam recordiæ damnemur, qui rationis participes creati sumus, ac per rationem ad Verbum properamus. Philosophice quoque, ut alia, vir hic ferat se laudari, ac virtutum suarum prædicationem æquo animo accipiat. Non enim ut ab ipso gratiam ineamus, eum laudabimus (neque nos fugit, quam ab honoris cupiditate philosophi

Εἰς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἐπανελθόντα· « In laudem Heronis philosophi ab exilio reversi. » Cæterum in monito probavimus, non Heronem, sed Maximum philosophum Cynicum in hac oratione a Gregorio fuisse laudatum.

(75) Κάμνω. Coisl. 1, κάμνω.

(76) Πράγμασι. Coisl. 1 et alii, θαύμασι, « miris rebus. »

(77) Ἐλαττώσῃ. Forte, ἐλαττώσει. Edit.

hujus animus abhorreat, ac præterea ne cumulum A quidem ullum rebus oratio afferret, imo etiam, ob imbecillitatem suam aliquid de dignitate detrahet; verum ut nobis ipsis prosimus. Hoc enim philosophia non jam contemnet, ac pro nihilo putabit, quippe cujus hoc munus et studium sit, ut de vita humana præclare mereatur. Prima porro bene merendi ratio est, rerum honestarum commendatio. Laus enim zelum parit: zelus autem virtutem: virtus porro beatitudinem: hæc vero rerum expendendarum culmen est, ad quod omnis probi viri agitatio tendit.

II. Adesdum igitur, philosophorum, addam etiam, veritatis martyrum, optime ac præstantissime. Adesdum, confutator adulterinæ illius sapientiæ, quæ in verbis sita est, ac per linguæ lenocinia velut præstigias offundit, supra hoc autem attolli nec vult nec potest. Adesdum, virtute dexter, tam quæ in contemplatione, quam quæ in actione versatur, qui in alieno habitu nostra prouideris; ac ne in alieno quidem fortasse, siquidem angelicum est, vestitus candor et splendor, cum corporea forma 455 pinguntur; ad designandam, ni fallor, naturalem ipsorum puritatem. Adesdum, philosophe et sapiens: quousque enim ille sapientiæ amor jactabitur, si nusquam sit sapientia? Adesdum, canis, non impudentia, sed oris libertate; non ingluvie, sed quia in diem vivis; non latratu, sed boni custodia, ac vigiliis pro animarum salute susceptis, atque etiam, quia virtutis quidem familiares ac domesticos mulces, alienis autem oblatras. Adesdum, ad sacra hæc, et mensam hanc mysticam, atque ad me, qui per hæc sacrum deificationis munus obo, propius C accede, ad quæ sermo, et vita, et purgatio ea, quæ per cruciatus comparatur, te adducunt. Adesdum, te coronis nostris devinciam, ac clara voce, non in media Olympia, nec in exiguæ Græciæ theatro, sed coram Deo, et angelis, et universo Ecclesiæ cœtu victorem proclamabo; ut qui, non pancratio, aut cestu, aut cursu, aut alio quodam parvo, atque ob parva præmia inito, certaminis genere dimicaris, nec ad heroum cuiuspiam aut demonum honorem, quibus calamitates tantum et fabulæ nominis celebratam pepererunt (hujusmodi enim sunt, quæ de illis honorifice prædicantur, posteaquam in stultitiæ

B. Δεῦρο δὲ οὖν, ὡς φιλοσόφων ἀριστε καὶ τελειώ-
τατε· προσθήσω δὲ, ὅτι καὶ μαρτύρων τῆς ἀληθείας.
Δεῦρό μοι τῆς νόσου σοφίας ἐλεγχε, τῆς ἐν λόγῳ
καίμενης, καὶ δι' εὐγλωττίας (79) γοητευούσης, ὑπὲρ
δὲ τοῦτο μὴδὲν διαρθῆναι, μῆτε δυναμένης, μὴτε θε-
λοῦσης· ὁ περιδέξιος τὴν ἀρετὴν, ὅση τε θεωρίας,
καὶ ὅση πράξεως· ὁ τὰ ἡμέτερα φιλοσοφῶν ἐν ἄλλο-
τρίῳ τῷ σχήματι· τάχα δὲ οὐδὲ ἄλλοτρίῳ, εἴπερ ἀγ-
γελικὸν (80), ἡ λαμπροφροῖα, καὶ ἡ φαειρότης (81),
ὅταν τυπῶνται σωματικῶς· σύμβολον, οἶμαι, τοῦτο
τῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν καθαρότητος. Δεῦρό μοι,
φιλόσοφε, καὶ σοφὲ, (μέχρι γὰρ τίνος τὸ φιλεῖν σο-
φίαν, εἰ μὴδαμὸς σοφία;) καὶ κύων (82), οὐ τὴν ἀν-
αισχυντίαν, ἀλλὰ τὴν παρρησίαν· οὐδὲ τὸ γαστρι-
μαργόν, ἀλλὰ τὸ ἐφήμερον· οὐδὲ τὴν ὀλακίην, ἀλλὰ
τὴν φυλακίην τοῦ καλοῦ, καὶ τὸ ὑπὲρ τῶν ψυχῶν
ἀγρυπνον, καὶ τὸ σάειναι μὲν ὅσον κατ' ἀρετὴν ὀλ-
κεῖον, ὀλακτεῖν δὲ ὅσον ἄλλοτρίον. Δεῦρό μοι στήθι
τῶν ἱερῶν (83) πλησίον, καὶ τῆς μυστικῆς ταύτης
τραπέζης, κάμῳ τοῦ διὰ τούτων μυσταγωγούντος
τὴν θέωσιν, οἷς σε προσάγει λόγος καὶ βίος, καὶ ἡ διὰ
τοῦ παθεῖν κάθαρσις. Δεῦρό σε ἀναδῆσω τοῖς ἡμετέ-
ροις στεφάνοις, καὶ ἀνακηρύξω λαμπρᾷ τῇ φωνῇ,
οὐκ ἐν Ὀλυμπίᾳ μέσῃ, οὐδὲ ἐν θεάτρῳ μικρῷ τῆς
Ἑλλάδος, οὐδὲ ἡγωνισμένον παγκράτιον, ἢ πυγμῇ,
ἢ δαυλον, ἢ τι τῶν μικρῶν ἀγωνισμάτων, καὶ ἐπὶ
μικροῖς τοῖς ἀθλοῖς, οὐδὲ εἰς τιμὴν ἡρώων τινὸς (84)
ἢ δαιμόνων, συμφορᾷ καὶ μύθῳ τετιμημένων (τοιαῦ-
τα γὰρ ἐκείνων τὰ σεμνὰ τε καὶ τίμια, χρόνον προ-
λαβόντα (85) τῆς ἀνοίας ἐπίκουρον, καὶ συνήθειαν
ἐννομον)· ἀλλ' ἐναντίον Θεοῦ, καὶ ἀγγέλων, καὶ παν-
τὸς τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματος· καὶ νενικηκότα
ψευδὸς αἰρέσεων, εἰς τιμὴν Θεοῦ ζώντος, καὶ τὸ πα-

(78) Ζήλον γάρ, etc. « Laus enim parit zelum. » Schol.: Κατὰ ταύτην τὴν ἐννοίαν, καὶ ἐν τῷ ἐπιτα-
φίῳ τοῦ μεγάλου Βασιλείου φησὶν· Ὁν γὰρ τοὺς ἐπαί-
νονος οἶδα, τούτων σαφῶς καὶ τὰς ἐπιδοσεις· « Juxta
eamdem sententiam, in funebri quoque Basilii Magni
oratione ait: Quorum enim novi laudes, horum
quodque palam incrementa explorata habeo. » Hæc
ultima scholii verba reperiuntur Or. 43, n. 1.

(79) Δι' εὐγλωττίας. « Per linguæ lenocinia, » id
est, « per sermonis elegantiam et illecebras. » Bill.,
« per linguæ facundiam. »

(80) Εἴπερ ἀγγελικόν, etc. Reg. hu. Coisl. 1, Pass., etc., habent: Εἴπερ Ναζιραίων μὲν ἡ κόμη,
καὶ ἡ τῆς κεφαλῆς καθιέρωσις, ὡν οἰσθηρὸν ἀπήγα-
γεν, ὡς περ καὶ θουσιαστρίων, ὁ νόμος. Ἀγγελικὴ δὲ
ἡ λαμπροφροῖα, καί, etc.: « Siquidem coma et ca-
pitis consecratio Nazæarum est, a quibus, velut ab
altari, lex ferrum amovebat, » etc. Maximus, tamet-
si Christianam religionem profiteretur, philosophi-
cum tamen habitum non exuerat.

(81) Φαειρότης. In quibusdam, λαμπρότης.

(82) Κύων. Reg. a, κύων. « O canis. » Philosophi
cynici sic vocabantur, quod canum voracitatem,
ingluviem et oblatrandi libidinem, etc., æmularen-
tur. Cum Maximus esset cynicus, ac cynico habitu
indueretur, utpote qui et comam aleret, et vestem
albam gereret, opponit hic Gregorius cynicorum
vitiis veri philosophi notas. Unde Maximus « can-
is » appellatur, inquit Elias, « non ob impudentiam,
ut canes, sed ob libertatem; non ob ingluviem, sed
quod in diem vivat, » etc.

(83) Στήθι τῶν ἱερῶν, etc. Videtur Theologus
his verbis Cynicum hortari ad sacerdotium, cui,
tam vita, tum doctrina eum esse idoneum arbitra-
batur.

(84) Τινός. Coisl. 1, et Pass., τινῶν.

(85) Χρόνον προλαβόντα, etc. Billius, « Postea-
quam temporibus ac legitimæ consuetudinis auxi-
lium assumpserunt. » Rectius quidem in prima edi-
tione reddiderat: « Posteaquam temporis antiqui-
tas, vimque legis obtinens consuetudo, stultitiæ
opem tulit. »

θεῖν τοῖς οἰκείοις πάθειν ἐκδιδάσκοντος, καὶ ὧν ἄλλον, οὐρανῶν βασιλεία, καὶ θεὸν γενέσθαι τοῦ παθεῖν ὑψηλότερον.

per suos cruciatus ad subeundos cruciatus erudit, quorum etiam certaminum præmium, cæli regnum est, ac Deum effici, omni doloris sensu sublimiorem.

Γ. Ἀλλὰ τίς ἡ ἀνάβησις; Εἰ μὲν τὴν συντομωτέραν ποθεῖτε καὶ γνωριμωτέραν· Οὗτος τῆς ἀληθείας ἀγωνιστὴς ἀφευδέστατος, καὶ τῆς Τριάδος ὑπέρμαχος ἀχρὶς αἵματος, καὶ τῶν διωκόντων τῷ ποιεῖν κακῶς, τῷ πάσχειν προθύμως διώκτης· οὐδὲν γὰρ οὕτω νικᾷ τὸν διώκοντα, ὥς προθυμία τοῦ πάσχοντος. Εἰ δὲ τὴν τελευωτέραν (86) καὶ πλουσιωτέραν· Οὗτος ἀριστος μὲν ἐξ ἀρίστων, καὶ ἐξ εὐγενῶν εὐγενέστατος. Εὐγένειαν δὲ λέγω, οὐχ ἦν οἱ πολλοὶ νομίζουσιν· ἀπαγῆ! Οὐ πρὸς ἡμῶν οὕτω θαυμάζειν (87), οὐδὲ φιλόσοφον, τὴν ἐκ μύθων καὶ τάφων ἐρχομένην καὶ πάλαι σεσηπυῖα ὀφρῦος· οὐδὲ τὴν ἐξ αἱμάτων καὶ γραμμμάτων (88) προσγυνομένην, ἣν νύκτες (89) χαρίζονται, καὶ βασιλέων ἰσως οὐδὲ εὐγενῶν χεῖρες, προστασσόντων, ὥσπερ ἄλλο τι, τὴν εὐγένειαν· ἀλλ' ἦν εὐσέβεια χαρκτηρίζει καὶ τρόπος, καὶ ἡ πρὸς τὸ πρῶτον ἀγαθὸν ἀνοδος, ὅθεν γεγόναμεν. Ταύτης ἀπόδειξις μία τῆς εὐγενείας. Οὐ γὰρ ἀθλητὴς μόνον ἡμῖν ὁ γεννάδας, ἀλλὰ καὶ ἐκ μαρτύρων· ὥστε οἴκοθεν αὐτῷ τὸ τῆς ἀρετῆς παράδειγμα. Πολίτης δὲ, σοφὴ μὲν, τῆς οἰκουμένης ἀπάσης (οὐδὲ γὰρ ἀνέχεται μικροὶ ὄροις Κυνικὴ περιγράφεσθαι)· σώματι δὲ, τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως, τῆς σὺν ὁμῖν (90), ἥ μεθ' ὁμᾶς (91) εὐθέως ἀριθμουμένης· ἥς πᾶσι πάντων κρατούσης, θερμότης τὸ ἰδιότατον (92), καὶ ταύτης τὸ κάλλιστον, Χριστιανισμὸς, καὶ ἡ περὶ τοῦτο (93) διάθεσις, ἐκ προαιρέσεως μὲν ἀρχομένη, τῇ δὲ φύσει βεβαιουμένη. Τῇ γὰρ εὐσεβεῖα τὸ θερμὸν προσχωρήσαν, ζῆλος ἐγένετο· ζῆλος δὲ, ἀσφάλεια πίστεως.

in eo præclarissimum est, acerrimum erga Christianam religionem studium, a voluntate quidem atque animi proposito principium ducens, cæterum a natura postea confirmatum. Animi enim fervor, cum ad pietatem accesserit, zelum parit: zelus autem fidei præsidium est.

Δ. Τραφεῖς δὲ οὕτω καὶ παιδευθεῖς, ὥς εἰκὸς τὸν ἐκ τοιοῦτων γεγονότα καὶ τοιοῦτον ἐσόμενον, ἐπειδὴ βίῳ (94) αἰρέσεως καιρὸς ἐδόκει (ἦν κρηπίδα τοῦ πράττειν εὖ ἢ κακῶς ἐγὼ τίθεμαι), εἶδ' (95) τι μέγα, καὶ νεανικὸν, καὶ τῶν πολλῶν ὑψηλότερον. Τρυφὴν μὲν ἀτιμάζει καὶ περιουσίαν, καὶ δυνάστεϊαν πλεον, ἢ τοὺς ἄλλους οἱ ταῦτα προέχοντες· καὶ τὴν μὲν ὥς πρῶτην κακοπάθειαν, τὴν δὲ ὥς ἐσχάτην πενίαν, τὴν δὲ ὥς ἀσθένειαν τὴν ἀνωτάτω, διαπτύει καὶ ἀποπέμπεται. Οὐδὲν γὰρ ἀγαθὸν εἶναι, ὃ μῆτε βελτίους ποιεῖ τοὺς κεκτημένους, ἀλλὰ καὶ χεῖρους ὥς τὰ πολλὰ· μῆτε διὰ τέλους παραμένει τοῖς ἔχουσι. Φιλοσοφίαν δὲ προστάται· τὴν δὲ σπουδὴν τῶν παθῶν καὶ τῷ καλῷ προσβαίνει νεανικῶς, καὶ ἀπὸ τῆς ὕλης τέ-

A patrociniū, tempus, et pro re legitima consuetudinem assumpserunt; verum hæresum mendacium deviceris, in honorem Dei viventis, qui nos quoque

quorum etiam certaminum præmium, cæli regnum

III. Quodnam autem hoc præconium est? Siquidem brevius et notius quaeritis, erit huiusmodi: Hic est veritatis athleta verissimus, et Trinitatis ad sanguinem usque propugnator, atque eorum, qui ipsum, iniuriæ inferendæ causa, persequerentur, per patiendi alacritatem persecutor. Nihil enim persecutorem ita superat, ut patientis alacritas. Si vero perfectius et latius postulatis, tale erit: Hic ex optimis optimus, et ex nobilibus nobilissimus.

B Nobilitatem autem dico, non 456 quam plerique existimant: absit! Non enim nostrum est, nec philosophicum, eam admirari, quæ a fabulis et sepulcris, ac supercilio jampridem putrefacto manat: nec eam, quæ ex sanguinibus et litteris oritur, quam noctes largiuntur, ac regum ignobilium quoque fortasse manus, nobilitatem, velut quiddam aliud, jubentium: sed quam pietas et mores notant atque indicant, et ad primum illud bonum, ex quo originem traximus, ascensus. Hujus nobilitatis hoc unum argumentum est. Etenim non tantum martyr ipse generosus exstitit, sed etiam ex martyribus. Itaque virtutis exemplum ipse domi habuit. Jam, quod ad civitatem attinet, si quidem sapientiæ ratio habeatur, totius orbis terrarum est civis: nec enim cynicismus exiguis finibus circumscribi sustinet; si vero corpus spectemus, Alexandria ortus est, ex ea nimirum civitate, quæ vel cum vestra, vel certe statim post eam numeratur: quæ, cum omnibus rebus urbes omnes antecellat, nihil tamen tam proprium habet, quam animorum fervorem, et, quod

IV. Enimvero cum ita, ut eum decebat, qui talibus ortus, ac talis futurus erat, educatus institutusque fuisset, jamque tempus postulare videretur, ut certum sibi vitæ genus constitueret (quod ego tanti momenti esse duco, ut totius vitæ, vel recte, vel male traducendæ fundamentum in eo positum esse putem), majus quiddam atque excelsius, quam vulgus soleat, animo agitare cœpit. Delicias enim, et opes, et potentiam magis aspernatur, quam alios aspernari solent ii, qui his rebus excellunt. Ac delicias quidem, ut primam ærumnam et afflictionem, opes autem, ut extremam paupertatem, potentiam vero, ut summam imbecillitatem despiciat, atque amolitur. Neque enim quidquam boni nomen obti-

(86) Τελευωτέραν. In nonnullis, τελευωτέρην τε.

(87) Θαυμάζειν. Coisl. 1, φιλοσοφεῖν.

(88) Γραμμμάτων. «Litteris.» Hic observare juvat, inter varias nobilitatis species, eam a Gregorio numerari, quæ principum favore et diplomati-bus comparatur.

(89) Νύκτες. Schol.: Νυκτερινὰ σωμάτων συνου-sia.

(90) Ὑμῖν. Sic Reg. bm, Coisl. 1, Elias et Com-bef. Ita legit Billius. In ed., ἡμῖν.

(91) Μεθ' ὁμᾶς. Sic Reg. bm, et Coisl. 1. Ir

ἡμᾶς.

(92) Ἰδιότατον. Coisl. 1, ἰδιότατον.

(93) Τοῦτο. Coisl. 1, τούτου.

(94) Βίον. Forte, βίου. Edit.

(95) Εἶδ'ε. Reg. Cypr., ὦς, «vide,» etc.

nere posse statuebat, quod dominos suos haudquaquam meliores, imo etiam persæpe deteriores efficeret, nec constanter cum his, a quibus possidetur, maneret. Philosophiam autem perturbationum animi dominam sibi præficit, strenueque ad virtutem contendit, atque, antequam a corporis mole disjungatur, a corporis mole sese abscindit, ac supra ea, quæ oculis cernuntur, **457** assurgit, totum sese, indolis magnitudine, ac voluntatis generositate, rebus firmis et stabilibus addicens. Posteaquam ita animo constituit, id ne quidem in deliberationem admisit, utram potius philosophiam sequeretur, externamque ac profanam, atque in philosophiæ habitu et obtentu veritatis umbras assimulantem, an vero nostram, humilem illam quidem in specie et abjectam, cæterum in occulto sublimem, atque ad Deum ducentem; verum nostram omnibus, ut ita dicam, suffragiis statim eligit, nequaquam passus mentem suam ad deteriora transversam agi, aut compæ rationis elegantia distrahi, ob quam ii, qui gentilium placita profitentur, animos attollunt.

Hoc autem primum philosophatur, ut, ex duobus nostris vitæ generibus, utrum præstantius sit, atque, et sibi, et omnibus Christianis fructuosius, intelligat. Etenim perfectissimi ac sapientissimi animi esse iudicabat, privatæ utilitatis cum publicis commodis conjunctam habere rationem. Neque enim quemquam nostrum sibi soli natum esse, sed omnibus etiam, qui ejusdem naturæ participes sunt, atque ab eodem, et ad eadem procreati sunt.

V. Cum autem privatam vitam et solitariam, atque a vulgi commercio semotam et alienam, magnam quidem et præclaram, atque humanis rebus sublimiorem esse videret, cæterum intra eos, qui hoc vitæ genere cum laude fungerentur, delixam esse, atque charitatis communionem et humanitatem repudiare, quam in præstantissimarum virtutum numero esse sciebat; idque præterea incommodi habere, quod eorum virtus, qui sic viverent, explorari non posset, quippe quæ nec in rebus gerendis exerceretur, nec cum aliis in comparisonem veniret: eam contra, quæ hominum societate et frequentia gaudet, præterquam quod multa quotidie occurrunt, in quibus virtutis suæ periculum facere queat, ad multorum utilitatem etiam esse diffusam, atque ad divinam dispensationem prope accedere, quæ universam rerum molem condidit, amicitiaque vinculis constrinxit, genusque nostrum propter vitii accessum a bono deturbatum atque dejectum, per familiaritatem illam vitæque consuetudinem, quam nobiscum habuit, ad pristinam dignitatem revocavit: hæc, inquam, cum animo volveret ac perpenderet, simulque Græcorum, qui

Α μνεται, πρὶν διαζευχθῆναι (96) τῆς ὕλης· καὶ τῶν ὁρωμένων κατεξανίσταται, μεγέθει φύσεως καὶ προαιρέσεως εὐγενεῖα, τοῖς ἐσώσι προσθέμενός. Ἐπειδὴ οὕτω διενεσθῆθαι, τοῦτο μὲν οὐδὲ βουλῆς ἤξισσε, ποτέραν δὲ τῶν φιλοσοφῶν ἐλέσθαι μᾶλλον, τὴν ἔξω καὶ παίζουσαν τὰς τῆς ἀληθείας σκιάς ἐν τῷ τῆς φιλοσοφίας σχήματι καὶ προβλήματι, ἢ τὴν (97) ἡμετέραν καὶ ταπεινὴν μὲν τῷ φαινόμενῳ, ὤψλην δὲ τῷ χρυσομένῳ, καὶ πρὸς Θεὸν ἀγρουσάν· ἀλλὰ πάσαις ψήφοις αἰρεῖται τὴν ἡμετέραν, μὴδὲ ὅλως ἐπὶ τὰ χεῖρω παρατραπείας τὴν διάνοιαν, μὴδὲ ὑπὸ τῆς τῶν λόγων κομψείας παρασυρεῖς, ἢ μέγα φρονούσιν (98) οἱ τὰ Ἑλλήνων φιλοσοφοῦντες. Ἐκεῖνο δὲ πρῶτον φιλοσοφεῖ, γινῶναι τῶν ἡμετέρων (99) ὁδὸν τὴν αἰρετωτέραν τε καὶ λυσιτελεστέραν ἐπίσης αὐτῷ τε καὶ πᾶσι Χριστιανοῖς. Πανταχοῦ γὰρ τῷ καθ' ἑαυτὸν καὶ τὸν κοινὸν συλλαμβάνειν, ψυχῆς εἶναι τελειωτάτης τε καὶ φιλοσοφωτάτης ἐνόμιζεν. Οὐδὲ γὰρ ἑαυτῷ γεγενῆσθαι (1) μόνον ἕκαστον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν, ὅσοι τῆς αὐτῆς μετέχουσι φύσεως, καὶ παρὰ τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς γεγόναντιν.

Ε'. Ὅρων δὲ τὸν μὲν ἐρημικὸν βίον καὶ ἰδιάζοντα, καὶ τῶν πολλῶν ἔκφυλον καὶ ἀλλότριον, μέγαν μὲν καὶ ὤψλην, καὶ ὑπὲρ τὰ ἀνθρώπινα, μέχρις αὐτῶν δὲ μόνων τῶν κατορθοῦντων ἱστάμενον, καὶ τὸ τῆς ἀγάπης κοινωνικὸν (2) καὶ φιλάνθρωπον ἀπαρνούμενον, ἦν ἐν πρώτοις εἶναι· τῶν ἐπαينوμένων ἐγίνωσκε· πρὸς δὲ καὶ ἀδοκίμαστον, ὥς οὔτε ἐν τοῖς πράγμασι γυμναζόμενον, οὔτε ἄλλοις παραμετρούμενον· τὸ δὲ κοινωνικὸν καὶ ἐπίμικτον, πρὸς τῇ βασάνῳ τῆς ἀρετῆς, ἔτι καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς διατείνειν, καὶ θείας οἰκονομίας ἐγγὺς (3), ἢ καὶ πεποίηκε τὸ πᾶν, καὶ φίλῃ (4) συνέδρασε, καὶ τὸ ἡμέτερον γένος ἐκπύον τοῦ καλοῦ διὰ τὴν ἐπιστελοῦσαν κακίαν, ἐκ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐπιμιξίας καὶ ὁμιλίας πάλιν ἀνεκαλέσασθαι ταῦτα διανοηθεὶς τε καὶ διελόμενος (5), καὶ ἅμα τὸν Ἑλληνικὸν τύπον κολάσαι τῶν καλῶν εἶναι νομίσας, οἱ τῷ τρίβωνι καὶ τῇ ὀπήγῃ τὸ σεμνὸν ὑποδύονται (6)· τί ποιεῖ, καὶ πῶς τὴν φιλοσοφίαν μεταχειρίζεται; Μέσσην τινὰ χωρεῖ τῆς τε ἐκεῖνων ἀλαζονείας, καὶ τῆς ἡμετέρας σοφίας, καὶ τῶν μὲν τὸ σχῆμα καὶ τὴν σκητὴν, ἡμῶν δὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ὕψος φιλοσοφεῖ.

operæ promissa barba, gravitatis speciem præ se ferunt, fastum atque insolentiam reprimere **458** operæ pretium esse censeret: quidnam facit, et

(96) *Πρὶν διαζευχθῆναι*. Ita Reg., et Colb. plures, Coisl. 1 et 2, Or. 1, Par., Pass. « A terrenis se abscindit ante disjunctionem a corpore. » Deest *πρὶν* in edit.

(97) *Ἡ τῇ*. Sic tres Reg., duo Coisl., et Or. 1. Deest *ἦ* in edit.

(98) *Ἡ μέγα φρονούσιν*. Sic Or. 2, et Pass. Deest *μέγα* in edit.

(99) *Τῶν ἡμετέρων*. Sic Reg. a, bn, Or. 1, Pass. Deest *τῶν* in edit.

(1) *Ἐγγενησθαι*. Duo Reg., γεγεννησθαι.

(2) *Κοινωνικόν*. Reg. Cyp. addit, καὶ ἐπίμικτον, « mistamque charitatis societatem. »

(3) *Ἐγγύς*. Pass. addit, ἤκον.

(4) *Φιλία*. Or. 1, φιλάνθρωπία, « humanitate. »

(5) *Καὶ διελόμενος*. Sic quatuor Colb., duo Coisl., Or. 1, Pass., Hervag., etc. In ed., καὶ ἀνελόμενος.

(6) *ὑποδύονται*. Pass., ἀποδύονται.

q onam pacto philosophiam tractat? Medius quodammodo inter illorum vanitatem, et nostram sapientiam incedit, atque illorum quidem habitum et larvam, nostrorum autem veritatem et sublimitatem proficitur.

Γ. Διὰ τοῦτο Περιπάτους μὲν, καὶ Ἀκαδημίας, A VI. Quamodrem Peripateticorum scholas, et Aca-
καὶ τὴν σεμνὴν Στοᾶν, καὶ τὸ αὐτόματον Ἐπικούρου demias, et venerandam Stoam, et Epicuri casum
μετὰ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ἡδονῆς, ἐρίῃ στέφας (7), ac temeritatem una cum atomis et voluptate, co-
ὡς τις ἐκείνων τὸν ποιητὴν (8), ὡς πορρωτάτῳ πέμ- rona lanea cingens (quemadmodum quidam ipsorum
πει καὶ ἀποκρούεται. Κυνικῆς δὲ, τὸ μὲν ἄθεον δια- poetam ornavit), quam longissime ablegat et repellit.
πύσας, τὸ δὲ ἀπέρριτον ἐπαινέσας, τοῦτο ἐστὶν ὁ νῦν Cynicæ autem sectæ, impietatem quidem et numi-
ὄρατε (9), κύων κατὰ τῶν ὄντως κυνῶν, καὶ φιλόσο- nis contemptum execratur, frugalitatem autem
φος κατὰ τῶν ἀσώφων, καὶ Χριστιανὸς ὑπὲρ πάν- laudibus prosecutus, hoc est quod cernitis, canis
των, καὶ νικῶν τὴν μὲν ἐκείνων αὐθάδειαν τῇ τοῦ adversus veros canes, et philosophus adversus in-
σχήματος ὁμοιότητι, τῶν δὲ παρ' ἡμῖν ἐστὶν ὧν τὴν sipientes, et Christianus ad bene de omnibus me-
ἀπειροκαλίαν τῇ καινότῃ τοῦ ἐνδύματος, δεικνύς, rendum paratus, atque illorum quidem arrogantiam
ὅτι μὴ ἐν μικροῖς τὸ εὐσεβές, μηδὲ ἐν τῷ κατηφεῖ τὸ φιλόσοφον, ἀλλ' ἐν ψυχῆς στενρότῃ καὶ διανοίας in animi firmitate ac mentis puritate, sinceraque
καθαρότῃ, καὶ γνησίᾳ τῇ πρὸς τὸ καλὸν νεύσει, ad bonum propensione consistere: nihil referre,
ὅπως ἂν τοῦ σχήματος ἔχωμεν, καὶ οἷστοισιν ἂν ὁμι- quo habitu simus, et cum quibus consuetudinem
λώμεν, εἴτε ἡμῖν αὐτοῖς μόνοις συστέλλοντες τὸν νοῦν B habeamus, modo nos ita comparemus, ut sive soli
ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, εἴτε τοῖς (10) πολλοῖς τε καὶ simus, mentem a sensibus contrahamus, sive cum
ὁμοφύλοις ἰδιάζοντες ἐν τῷ κοινῷ, καὶ φιλοσοφούντες aliis versemur, in communi hominum cœlu tan-
ἐν οὐ φιλοσοφῶσιν (ὡς ἡ Νῦε κλειωτὴς ἐκείνη, ἐν κα- quam in secreto vivamus, atque inter eos qui minime
τακλυσμῷ κατακλυσμοῦ (11) κουφοτέρα· καὶ ἡ τοῦ philosophantur, philosophiæ studia colamus. Et
ὄρους βάτος, ἣν καίον τὸ πῦρ οὐ κατέκαιε, τὸ μέγα quemadmodum arca illa Noe ⁴⁴, quæ in diluvio vim
Μωϋσέως ὄραμα (12)), οὔτε αὐτοὶ τι (13) πάσχοντες diluvii evasit; atque ingens illud Moysis spectacu-
τοῖς πολλοῖς, οὐ μᾶλλον γε ἢ ἄδάμας τοῖς παῖουσιν, lum, hæc est, ille montis rubus ⁴⁵, quem ignis urens
καὶ δι' ἐαυτῶν τοὺς ἄλλους βελτίους ποιοῦντες εἰς δύ- non perurebat, eodem modo nos quoque, nec ex
ναμιν. Ταύτης καρπὸς τῆς φιλοσοφίας, οὐ λόγῳ (14) C meliores efficiantur. Hujus philosophiæ fructus, non
πλαττόμεναι πόλεις (σκινδαφοὶ τινες, ὡς αὐτοὶ φασι, sermone fictæ civitates (scindapsi quidam, ut ipsi
καὶ τραγέλαφοι (15), ἃ γλώσσα μόνῃ συντίθησιν)· aiunt, et tragelaphi, quæ lingua sola construit), nec
οὐδὲ κατηγορεῖται τινὲς, καὶ ἀναλύσεις, καὶ μίξεις· categoriæ quædam et analyses, ac misiones, nec
οὐδὲ συμβάματα (16) καὶ παρασυμβάματα, καὶ ἡ τε- symbamata et parasybammata, et argutatrix sapien-
χνολογομένη σοφία· οὐδὲ γραμματικὴ οὐδαμῶς καί- tiam, nec siderum nexus, et figura ⁴⁵⁹ adversus Dei provi-
μεναι, οὐδὲ ἀστέρων πλοκαὶ καὶ σχήματα κατὰ τῆς dentiam excogitatæ. Hæc enim ille secundo loco semper habuit, obiterque ac velut per ludum atti-
Προνοίας ἐπινοούμενα. Ταῦτα μὲν γὰρ αὐτῷ δευτέ- git, hactenusque duntaxat, ne ab illis, qui se earum rerum scientiam tenere profitentur, illudi atue
ρου λόγου καὶ πάρεργα, καὶ τοσοῦτον παιζόμενα (17), exagitari posset.

⁴⁴ Gen. vi, 14. ⁴⁵ Exou. ii, ...

(7) Στέφας. Or. 1, et Pass., στεφανώσας. Addi posset, καὶ μύρῳ ἀλείψας, « et unguento ungens. » Utriusque enim coronæ, et « impositionis et unctionis » meminit Plato, lib. iii De republ.

(8) Ὡς τις ἐκείνων τὸν ποιητὴν. « Ut quidam ipsorum poetam ornavit. » Plato ipse est, qui Homerum, ne juvenibus noxius et exitiosus esset, lana coronari et dimitti statuit. Hac similitudine usitur Gregorius, ut sublimem Maximi philosophiam extollat, qui, scholas Peripateticorum, Academicorum, Stoicorum et Epicuri corona lanea cingens, quam longissime ablegat et repellit.

(9) Ὁράτε. Or. 1, ὁράται.

(10) Εἴτε τοῖς. In nonnullis, εἴτε σὺν τοῖς.

(11) Κατακλυσμῷ κατακλυσμοῦ. Sic Regii et Colbertini plures, Coisl. 1 et 2, etc. In ed. deest κατακλυσμοῦ.

(12) Ὁράμα. Coisl. 1, θέαμα.

(13) Αὐτοὶ τι. Sic quatuor Colb., duo Coisl., Pass., etc. Sic etiam habet Hervag., ad cuius marginem scripsit Billius: forte αὐτὸν τι.

(14) Οὐ λόγῳ, etc. Illic Platonem carpit, qui lib. ii De rep. sermone civitatem construxit.

(15) Σκινδαφοὶ ... τραγέλαφοι. Apollonii interpres tradit scindapsum esse plantæ genus, quod apud Nyssum in India nascitur. Cum autem hæc planta nusquam alibi reperitur, putat Gregorius, hanc vocem inanem esse, et nihil significare. Tragelaphus vero, est animal ex hircio et cervo conflatum, quod etiam a multis nunquam existisse creditur. De tragelapho tamen mentio est in Deuter. xiv, 5; et in libro Job, juxta Septuaginta, xxxix, 1.

(16) Συμβάματα, etc. Propositiones, quæ sensum integrum efficiunt, « symbamata » vocantur; quæ vero sensum integrum non efficiunt, « parasybammata. » Alludit Gregorius ad Chrysippum, quem, inter alios, Lucianus in dialogo De autione philosophorum irridet, et stulta ipsorum dogmata, atque in verbis novandis curiositatem deriderdam propinat.

(17) Παίζοντα. Or., παίζοντα.

VII. Quodnam autem fuit primarium et anti-
quissimum ipsius studium? Pro jure et æquo cum
præsidibus expostulare, apud reges sermonis li-
bertatem adhibere, quemadmodum eximius ille
David, qui loquebatur in conspectu regum, et non
confundebatur¹⁸, popularis turbæ fluctuum instar
agitata stoliditatem compescere, ferocientium,
procerum licentiam, domorum inter se dissiden-
tium morbum, indoctorum rusticitatem, doctorum
arrogantiam, divitias insolenter sese efferentes,
saturitatem petulanter et contumeliose se geren-
tem, pauperatē ad maleficia proclivem, iracun-
diam præcipitem, ac rationem secum efferentem,
voluptatem modum excedentem, risum petulantem,
horroris anxietatem coercere, juventutis inconstan-
tiam, senectutis ignaviam, animique imbecillitatem,
viduitatis solitudinem, orbitatis desperationem com-
primere. Hæc vero nonne syllogismis, et lineis, et
hiantis in stellis obtutui multum anteponeat, quisquis
mente sana fuerit? Illud secum reputans, quod
ad syllogismorum conclusionem; vel ad geometriam,
aut astronomiam, omnes studium suum atque ope-
ram contulerint, nihil ea res vitæ humanæ profu-
tura sit, quin potius omnia dissolvi ac labefactari
necesse erit: contra si ea officia, quæ a me com-
memorata sunt, de medio sublata fuerint, summa
omnium rerum perturbatio et confusio sit. Hæc
quanto Antisthenis vanitate, et Diogenis ingluvie,
et communi Cratetis matrimonio, sublimiora et
nominis eorum reverentiam his quoque parcamus,
philosophia capiant. Nos autem, ut media incidamus,
pudicitiam nempe, continentiam, modestiam,
morum suavitatem, affabilitatem, humanitatem,
cæterasque virtutes, quibus ipse mortales omnes
superat, ad id, quod ordine quidem prostremum,
dignitate autem et facultate principem locum ob-
tinet, orationem convertamus.

VIII. Fuit quondam illud tempus, cum ab hære-
sum procellis tranquilla omnia habebamus, cum
videlicet Simones, et Marcones, 460 et Valenti-
niani, et Basilidæ, et Cerdones, Cerinthi etiam, et
Carpocrates, atque omnes illorum nugæ ac præ-
stigiæ, posteaquam rerum omnium Deum per-
diuturno tempore secuissent, bellumque pro Bono
adversus Creatorem gessissent, suomet tandem, ut
æquum erat, profundo absorptæ, ac silentio traditæ
fuerunt. Nam Montani quoque malus spiritus, et
Manis tenebræ, et Novati temeritas, aut puritas, et
Sabellii mala monarchiæ assertio, cesserant, sese-
que subduxerant, altera nimirum in contrariam

¹⁸ Psal. cxviii, 46.

(18) Βασιλεῖς. Pass., βασιλέας.
(19) Τὸν λογισμὸν. Coisl. 1, et Or. 1, τῶν λογι-
σμῶν.

(20) Φειδόμεθα. Or. 1, et Combef., φειδόμεθα.
Ita legit Billius.

(21) Ira. Deest in Reg. hm.

(22) Τρεφόμεθα. Combef., τρεφόμενα.

(23) Ἦν. « Fuit. » Sic Combef. in ed., ἦν.

(24) Ἐπὶ πλείστον. Reg. a, καὶ ἐπὶ πλείστον.

(25) Βυθῷ καὶ τῇ σιγῇ. « Profundo ac silentio. »
Sic enim Latine sonant hæc voces. Plures hæretici,
ac præcipue Valentinus, « Bytho » et « Sigæ » inter
Æonas suos, primas tribuebant. Unde Tertullianus

Z'. Τί δὲ τὸ πρῶτον καὶ σπουδαζόμενον; Ἡ πρὸς
ἀρχοντας δικαιολογία, ἡ πρὸς βασιλεῖς (18) παρρη-
σία, κατὰ τὸν θεῖον Δαβὶδ λαλοῦντα ἐναντὶον βασι-
λέων καὶ μὴ αἰσχυρόμενον, δῆμων ἀλογίαν συστεῖλαι
κυμαινομένων, δυναστῶν ἐξουσίαν ἀγριαινόντων, οί-
κων ἀρρώστιαν στασιαζόντων, ἀπαιδεύτων ἀγροικίαν,
πεπαιδευμένων ἀλαζονείαν, πλοῦτον ἐπαίρόμενον,
κόρον ὀδρίζοντα, πένιν κακουργοῦσαν, θυμὸν ἐκ-
φερόμενον καὶ τὸν λογισμὸν (19) ἐκφέροντα, ἡδονῆς
ἀμετρίαν, γέλωτος ἀκрасίαν, λύπης ἀδημονίαν παύ-
σαι, νεότητος ἀνωμαλίαν, γῆρως μικροψυλίαν,
χρηρεῖας ἐρημίαν, ὀρφανίας ἀπόγνωσιν. Ταῦτα
τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν γραμμῶν, καὶ τοῦ κε-
χηνέαι πρὸς τοὺς ἀστέρας, ἀρ' οὐ μακρῷ προ-
τιμήσει τις εὖ φρονῶν; ἐκεῖνο ἐνθυμηθεῖς, ὅτι
B συναγόντων μὲν πάντων, ἡ γεωμετροῦντων, ἡ ἀστρο-
νομούντων, οὐδὲν ἂν ὁ βίος ἡμῶν παρὰ τοῦτο ὠφελη-
θεῖη, ὅτι μὴ καὶ τὰ πάντα λυθῇσεται· τούτων δὲ ὡν
εἶπον ἀναίρουμένων, ἀταξία τὸ πᾶν καὶ σύγχυσις.
Ταῦτα τῆς Ἀντισθέους ἀλαζονείας, καὶ τῆς Διογέ-
νους ὀφθαλμίας, καὶ τῆς Κράτητος κοινογαμίας, τί
χρὴ λέγειν ὅσην χρεῖται καὶ ὠφελότερα; Πλὴν φειδό-
μεθα (20) κακέων αἰδοί τῆς προσγορίας, ἵνα τι τοῦ
ἀνδρός ἀπολαύσωσιν. Ἡμεῖς δὲ, ἵνα (21) τὰ ἐν μέσῳ
συνέλμεν, τὸ σῶφρον, τὸ ἐγκρατὲς, τὸ ἀτυφον, τὸ
ἐπίχαρι, τὸ κοινωνικόν, τὸ φιλόφρον, τὰλλα οἷς
ὑπὲρ ἅπαντας ὁ ἀνὴρ, ἐπὶ τὸ τελευταῖον μὲν τῇ τάξει,
πρῶτον δὲ τῇ δυνάμει τρεφόμεθα (22).

præstantiora sint, quid dicere attinet? Verum ob
ut nonnullum ipsi quoque fructum ex hujus viri
philosophia capiant. Nos autem, ut media incidamus,
pudicitiam nempe, continentiam, modestiam,
morum suavitatem, affabilitatem, humanitatem,
cæterasque virtutes, quibus ipse mortales omnes
superat, ad id, quod ordine quidem prostremum,
dignitate autem et facultate principem locum ob-
tinet, orationem convertamus.

C H'. Ἦν (23) ὅτε γαλήνην εἰχομεν ἀπὸ τῶν αἰρέ-
σεων, ἡνίκα Σίμωνες μὲν, καὶ Μαρκιῶνες, Οὐαλεν-
τινοὶ τε τινες, καὶ Βασιλειδαί, καὶ Κέρδωνες, Κήριν-
θοὶ τε καὶ Καρποκράταις, καὶ πᾶσα ἡ περὶ ἐκείνους
φλυαρία τε καὶ τερατεία, ἐπὶ πλείστον (24) τὸν τῶν
ὧν θεὸν τεμόντες, καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀγαθοῦ τῷ Δη-
μιουργῷ πολέμησαντες, ἔπειτα κατεπόθησαν τῷ
ἐαυτῶν βυθῷ καὶ τῇ σιγῇ (25) παραδοθέντες, ὥστε
ἦν ἄξιον. Μοντανῷ δὲ τὸ πονηρὸν πνεῦμα, καὶ τὸ
Μανοῦ σκότος, καὶ ἡ Ναυατοῦ θρασυτής, ἡ καθαρό-
της, Σαβέλλου τε ἡ κακὴ συνηγορία τῆς μοναρχίας
εἶξε, καὶ ὑπεχώρησεν, ἡ μὲν εἰς ἀντίπαλον (26) μοί-
ραν ἀποκριθεῖσα, ἡ δὲ καὶ πάντῃ περιφρονηθεῖσα

D Valentinus stuporem notat, quod « Byti » nomen de-
disset illi, quem in sublimi loco sedere diceret.
Gregorius etiam, ad illorum nomina festive allu-
dens, ait, hæc errorum monstra « profundo et si-
lentio » tradita fuisse.

(26) Εἰς ἀντίπαλον, etc. Schol. : Τὴν Νοβατοῦ,
οἶμαι, λέγει αἵρεσιν, ὥστε καὶ ἡ πεῖρα ἕως τοῦ
νῦν δέχονται· « Novati hæresim, ut opinor, signifi-
cat, quemadmodum huc usque experientia probat. »
Quid Gregorius et Scholiastes velint, liquidum non
patet. Num intelligunt, contrariam in partem, ac
in mitiorem disciplinam mutatam fuisse Novati se-
veritatem? Supererat enim tunc temporis Constan-

καὶ παραρβριεῖσα διὰ τὸ ἀσθενές· ἄλλο δὲ οὐδὲν παρελύπει τὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ γὰρ διωγμοὶ καὶ λαμπροτέραν αὐτὴν ἐποιοῦν τοῖς πάθεσιν. Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καὶ δευτέρα ζάλη κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐγείρεται, ὁ τυφὼν τῆς ἀδικίας, τὸ πλήρωμα τῆς ἀσεβείας, ὁ λεγεὼν τῶν πνευμάτων, ἡ ἀντίχριστος γλῶσσα, ὁ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλήσας νοῦς, ἡ κατατομή τῆς θεότητος· οὐ δεινὴ μὲν ἡ ἐγγείρησις, δεινότερα δὲ ἡ τελευτῇ, καὶ τῆς (27) Ἰουδα προδοσίας ἀξία, ἣν ἐκεῖνος κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐτόλμησεν, Ἄρειος, ὁ καλῶς μετὰ τῆς μανίας ὀνομαζόμενος. Οὗτος ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείης ἀρξάμενος πόλεως, κάκει τὸ δεινὸν ἐκμελετήσας (28), ἔπειτα, ὥσπερ τις ἀγρία φῶδξ, ἀπὸ μικροῦ τοῦ σπινθῆρος τὸ πολὺ τῆς οἰκουμένης ἐπιδραμὼν, ὑπὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν καταλύεται, καὶ τοῦ εὐσεβοῦς ἀριθμοῦ τοῦ τότε καταλαβόντος τὴν Νίκαιαν, καὶ εἰς αὐτὴν περιγραφτῶν ὄρων τε καὶ ῥημάτων τὴν θεολογίαν στήσαντος.

ab exigua scintilla magnam orbis terrarum partem percussisset, tandem a Patribus nostris, pique illo numero, qui tum Nicæam se contulit, certisque finibus ac verbis divinitatis doctrinam circum-

scripsit, oppressus et extinctus est.
Θ. Πάλιν πονηρὰ βασιλεία (29), καὶ πάλιν ἀναζῇ (30) τὸ κακὸν, καὶ ὥσπερ τὰ ὑποὺλα τῶν τραυμάτων ἀναστομοῦται καὶ ἀναρρήγνυται. Καὶ λύκοι βαρεῖς, ἄλλος ἄλλοθεν διαλαβόντες ἡμᾶς, τὴν Ἐκκλησίαν σπαράττουσιν. Ἰερεῖς τε κατὰ ἱερέων ἐξοπλισθέντες, καὶ ὅμοιοι δῆμοις ἐπιμανέντες· καὶ βασιλεὺς ἀσεβεῖα διδοὺς παρρησίαν, καὶ κατὰ τῆς ὀρθῆς δόξης νομοθετῶν (31)· καὶ οἱ μὴτε ἄνδρες, μὴτε γυναῖκες, πᾶρ' αὐτῷ δουραστεύοντες. Τίς ἂν τὰ τότε κακὰ πρὸς ἀξίαν ἐκτραγῶδῃσαι; τὰς φυγὰς, τὰς δημεύσεις, τὰς ἀτιμίας, τὰς ἐπὶ τῆς ἐρημίας συνάξεις, μυριάδων ὄλων καὶ πόλεων ὑπαίθριων ταιλαιπωρουμένων, καὶ ὑποτῶν καὶ χειμῶσι πιεζομένων; τὰς ἐντεῦθεν ἐπαναστάσεις (οὐδὲ γὰρ τὴν ἐρημίαν εἶχον ἀκίνδυνον); τὰ ἐπὶ τούτων χαλεπώτερα, τοὺς αἰκισμοὺς, τοὺς θανάτους, τὰς θριαμβεύσεις ἐπισκόπων, φιλοσόφων, ἀνδρῶν, γυναικῶν, νέων, γεγηραχότων; τοὺς ἐπινοοῦντας τὰ δεινὰ, τοὺς προσεπιννοοῦντας (32), τοὺς ὑπηρετομένους τῇ ἀσεβεῖα δυνάστας, οἷς τοῦτο μόνον (33) πολλὰκις εἰς εὐδοκίμῃσιν ἤρκεσε, τὸ μικροτέρους φανῆναι τῆς τοῦ κρατοῦντος βουλῆσεως;

t tormenta excogitabant, modo in ea, quæ excogitata fuerant, acerbitalis aliquid addebant, seseque impietatis administros præbebant, quibus hoc unum plerumque ad gloriam nominisque splendorem abunde fuit, quod imperatoris voluntatem sua crudelitate superassent?

Ι. Ἄρτι μὲν ὁ λαμπρὸς διωγμὸς εἶχε πέρας, καὶ

X. Sed jam interim splendida persecutio finem

⁴⁹ Luc. viii, 30. ⁴⁸ Psal. lxxii, 8.

inopoli Novati erroris reliquiæ; sed quia Verbi D consubstantialitatem agnoscebant, mitius, quam alii hæretici, habitū sunt.

(27) Τῆς. Sic Or. 1. in ed., τοῦ.

(28) Ἐκμελετήσας. «Meditatus esset, in se concepisset.» Non ab alio quidem pestiferum dogma didicerat Arius; auctor enim ipse fuit. Male igitur in editis «didicisset.» Nec tamen culpandus est Billius, cum in prima editione legatur, «meditatus esset.»

(29) Πονηρὰ βασιλεία. Schol.: Οἶμαι τὴν Κωνσταντινου λέγειν αὐτόν· ἐπιφέρει γὰρ τὴν ἐξῆς Ἰουλιανοῦ καὶ Οὐάλεντος. Σκοπὴ οὖν τινὶ ἐν τοῖς κατὰ

A partem secreta, altera prorsus etiam ob ipsius imbecillitatem contempta atque projecta. Nec vero quidquam aliud Ecclesiæ molestiam exhibebat. Nam persecutiones illustriorem quoque ipsam splendidioremque per supplicia reddebant. Non multum autem temporis intercessit, cum altera tempestas adversus Ecclesiam excitatur, id est, ille injustitiæ turbo, illud impietatis complementum, illa spirituum legio ⁴⁹, illa Christi adversaria lingua, illa iniquitatem in excelsum locuta mens ⁴⁸, ille divinitatis sector, cujus gravis quidem et horrendus conatus, gravior autem magisque horrenda mors, et Judæ proditiōe digna, quam ille adversus nostræ salutis auctorem moliri ac perpetrare non dubitavit, Arius, inquam, a furore pulchre nomen habens. Hic cum ab Alexandrina civitate initium duxisset, illicque pestiferum dogma in se concepisset, ac

B deinde, immitis ejusdam et rapidæ flammæ instar, percurrisset, tandem a Patribus nostris, pique

IX. Rursus malum imperium, et rursus malum reviviscit, ac velut subputridum maleque obductum vulnus aperitur, et erumpit; gravesque lupi, alii aliunde nos intercipientes, Ecclesiam discerpunt. Armantur sacerdotes adversus sacerdotes, plebs adversus plebem furibundo impetu fertur; imperator ipse impietati auctoritatem præbet, **461** atque adversus orthodoxam doctrinam leges instituit; ii- que præterea, qui nec in virorum nec in mulierum numero censendi sunt, quorum magna erat apud eum potentia. Quis vero temporis illius mala pro dignitate deplorare queat? Exsilia, bonorum proseriptiones, ignominia notas, infinitam hominum multitudinem, atque adeo integras civitates, quæ in desertis locis conventus habebant, et sub dio ærumnis premebantur, ac pluvii et frigore conflictabantur, atque etiam illinc pedem efferre cogebantur? Nam ne solitudo quidem eos a periculi metu vindicabat. Quis, ut graviora proferam, cruciatus, mortes, actos de episcopis, monachis, viris, mulieribus, adolescentibus, ac senibus triumphos? Nam quid de proceribus illis dicam, qui modo nova

Ἰουλιανοῦ ἐπαινεῖ Κωνσταντίον· «Puto eum de Constantii imperio loqui; nam in sequentibus addit Juliani et Valentis imperium. Certo itaque consilio, in Orationibus adversus Julianum, Constantium laudat.»

(30) Ἀναζῇ. Tres Regg., et Or. 1, ἀναζεῖ.

(31) Νομοθετῶν. Constantius impiam legem sanxit, qua vocὶ ὁμοουσίῳ, vocem ὁμοούσιον subrogavit.

(32) Τὰ δεινὰ, τοὺς προσεπιννοοῦντας. Hæc desunt in Reg. bm.

(33) Μόνον. Deest in Pass.

accepit, recteque Persia causam nostram disceplavit, oppresso nimirum et extincto impio illo et exsecrando, ac multorum sanguinum pœnis ab uno sanguine repetitis. Nunc autem turpis et indecora persecutio cooritur, quæ, Christianorum patrocinium ad defensionem impietatis suæ prætexens, veros Christianos aggreditur : hoc utique nomine superiore persecutione acerbior, quod tum quidem minime dubia et obscura erat martyrum decertatio, nunc vero res eo rediit, ut cruciatus quoque ipsi laude careant, saltem apud iniquos cruciatuum iudices. Vultis omnibus qui adsunt, atque huic etiam fortasse, quamlibet insigni animi robore ac tolerantia prædito, perturbationibusque animi sublimiori, unius dumtaxat ex his, quæ tum perpetrata sunt, narratione, lacrymas extindam? Testes autem hujus sermonis permultos habeo. Nam ad multos hujus supplicii tragœdia dimanavit : illiusque etiam temporis historiam, nisi me opinio fallit, omnium sæculorum posteritas exceptura est. Navis, presbyterum unum portans, eumque non sceleris ullius, sed fidei causa periclitantem, mari committitur, non ut vectorem servet, sed ut perdat. Atque is quidem qui vehebatur, utpote vir pietate præstans, animo erat prompto et alacri. Comes autem illi ignis adjungitur : ac novitate pœnæ **462** majorem in modum lætatur persecutor. Proh spectaculum grave! Proh gravem tragœdiam! Navis mari fertur : spectantium multitudo ad litus effunditur; alii quidem lætantur, alii autem lugent. Quonam pacto rem tantam paucis exprimam atque in aspectu colloca- bo? Ignis accenditur, navis una cum onere suo absumitur, ignis aquæ miscetur, resque inter se contrariæ ad pii viri supplicium concurrunt, duque elementa corpus unum partiuntur, et novo atque inaudito more fax super mare attollitur : ad quam, ut benignam et humanam, fortasse quispiam accessit; propior autem factus, miserandum atque

incredibile spectaculum reperit, navigationem sine gubernatore, naufragium sine tempestate. Sic presbyter cinis efficitur, imo ne cinis quidem, utpote in aquis sparsus. Nec vero sacerdotii dignitas tanti fuit, ut honestiorem saltem mortem consequeretur; aut si non mortem, ac certe sepulturam, quæ impiis etiam et sacrilegis hominibus debetur. Hæc impii hominis marina expeditio fuit : hic pii viri finis. Nec usquam de cælo descendit sacer ignis, nec ab eo, qui hujusmodi faciem navigantibus præferebat, pœnas sumpsit!

XI. Sed quid externa colligo? Ad dimicationem D tuam jam accedendum est, atque ad tua pietatis causa tolerata certamina, quæ pristinis tuis virtutibus, tanquam præclarum quoddam sigillum, imposuisti. Vigebat hæresis malum in tua civitate, a

A Περσὶς καλῶς ἡμῖν ἔδωκε τὸν ἀλιτῆριον καταλύσα-
σα, καὶ πολλῶν αἱμάτων εἰσπραξαμένη δίχην δι'
ἐνὸς αἵματος· ἄρι δὲ ὁ ἀπρεπὴς ἀργεται, καὶ τὸ ἀμύ-
νειν Χριστιανοὺς πρόσχημα ἔχων τῆς ἀσεβείας, τοῖς
ἀληθῶς Χριστιανοῖς ἐπιφέρεται· καὶ τοσοῦτον ἐκείνου
χαλεπώτερος γίνεται, ὅσῳ τότε μὲν ἡ ἀθλήσις περι-
φανεστέρα καὶ λαμπροτέρα, νῦν δὲ καὶ τὸ παθεῖν
ἀφιλότιμον, παρὰ γε τοῖς οὐ δικαίοις τῶν παθῶν λο-
γισταῖς. Βούλεσθε δάκρυα τῷ θεάτρῳ κινήσω (34),
καὶ αὐτῷ γε ἰσως τῷ καρτερικωτάτῳ, καὶ τῶν πα-
θῶν κρίσεις, ἐνὸς τῶν τότε γενομένων ἐπιμνησθεῖς;
Μάρτυρες δὲ πολλοὶ τοῦ λόγου· καὶ (35) γὰρ καὶ εἰς
πολλοὺς ἦλθεν ἡ τραγῳδία τοῦ πάθους· οἶμαι δὲ καὶ
ὁ μέλλων ὑπολήφεται χρόνος τοῦ καιροῦ τὸ διήγημα.
B Ναὺς φόρτον ἔχουσα τῶν πρεσβυτέρων ἔνα (36), καὶ
τοῦτον οὐδὲ ὑπὲρ κακοῦ τινος, ἀλλ' ὑπὲρ πίστεως
κινδυνεύοντα, κατὰ πελάγους ἀφίεται (37), οὐχ ἵνα
σώσῃ τὸν ἐπιβάτην, ἀλλ' ἵνα ἀπολέσῃ. Καὶ ὁ φόρτος
πρόθυμος· εὐσεβὴς γάρ. Καὶ πῦρ τῷ φόρτῳ συνέμ-
πορον· καὶ τρυφᾷ τὸ καινὸν (38) τῆς κολάσεως ὁ
διώκτης. Φεῦ τοῦ θεάματος! Φεῦ τοῦ δράματος! Ἡ
ναὺς πελάγιος· τὸ θεάτρον ἐπὶ ταῖς ἀχταῖς, τῶν μὲν
ἐξηδομένων, τῶν δὲ ὀδυρομένων. Πῶς ἂν ἐν ἄλλῳ τὸ
πολὺ παραστήσαιμι; ἀνάπτεται τὸ πῦρ, δαπανᾷται
ἡ ναὺς, συνδαπανᾷται ὁ φόρτος, πῦρ ὕδατι μίγνυται,
καὶ συντρέχει τὰ ἐναντία εἰς εὐσεβοὺς κλάσιν, καὶ
δύο στοιχεῖα ἐν σώμα μερίζεται, καὶ πυρρὸς ὑπὲρ
θαλάσσης αἵρεται ξένος. Ὡς προσῆλθε μὲν τάχα τις,
ὥς ἡμέρῳ καὶ φιλοανθρώπῳ· προσελθὼν δὲ, εὗρε θέα-
μα ἐλεεινὸν τε καὶ ἀπιστον, ἀνευ κυβερνήτου πλοῦν,
ἀνευ χειμῶνος ναυάγιον· καὶ ὁ πρεσβύτερος κόνις,
καὶ οὐδὲ κόνις, σπαρεῖς ἐν τοῖς ὕδασι. Καὶ οὐδὲ το-
σοῦτον ἡ ἱερωσύνη (39), ὅσον τελευτῆς γοῦν εὐσχη-
μονεστεράς τυχεῖν· εἰ δὲ μὴ τελευτῆς, ἀλλὰ ταφῆς
γε πάντως, ἣ καὶ τοῖς ἀσεβέσι ἐφείλεται. Τοιοῦτος
ὁ τοῦ ἀσεβοῦς στόλος· τοιοῦτον τοῦ εὐσεβοῦς τὸ τέ-
λος· καὶ οὐδαμῶς πῦρ (40) ἀνθεν εὐαγέστερον, οὐδὲ
κολαστικὸν τοῦ τοιαῦτα πυρρῶντος.

IA'. Ἀλλὰ τί μοι τῶν ἐξωθεν; Ἐπ' αὐτὴν ἤδη
βαδιστέον τὴν σὴν ἀθλήσιν, καὶ τοὺς σοὺς ὑπὲρ εὐ-
σεβείας (41) ἀγῶνας, οὓς πᾶσι τοῖς προλαβοῦσιν,
ὥσπερ τινὰ σφραγίδα καλὴν, ἐπέθηκας. Ἦκμαζε μὲν
ἐν τῇ σῇ πόλει τὸ τῆς αἰρέσεως ταύτης κακόν, ὅθεν

(34) Κινήσω. Sic plures Regg., Coisl. 1, Or. 1, Par., etc. In edit., νικήσω.

(35) Καὶ. Deest in Or. 1, et Pass.

(36) Τῶν πρεσβυτέρων ἔνα. Schol. Colb. : Οἱ καίντες ἐν τῷ πλοίῳ, Ἡλιόδωρος πρεσβύτερος περι-
οδεύτης, καὶ Θεόδουλος πρεσβύτερος. Ἀπετμήθησαν
δὲ ἄλλοι β' ἀναγνώσται καὶ ψάλται· « Qui in navi com-
busti sunt, fure Heliodorus presbyter circumtor, »
id est, inspector, visitator, « et Theodulus presby-
ter. Cæsi sunt etiam, abscissis capitibus, alii duo
lectores et cantores. »

(37) Κατὰ πελάγους ἀφίεται. Bill. : « in mare demittitur. »

(38) Τὸ καινόν. Nonnulli codd., τῷ καινῷ.

(39) Ἱερωσύνη. Sic plures codd. In ed., ἱερο-
σύνη.

(40) Καὶ οὐδαμῶς πῦρ, etc. Elias : « Nec desuper
usquam ignis sanctus ac justus, et vindex ejus, qui
ad hunc modum navigantibus illucebat. » Sic etiam
Billius.

(41) Εὐσεβείας. Pass., τῆς εὐσεβείας.

καὶ ἤρατο. Ἐπεὶ δὲ τὸν μὲν ἀγνώτατον τῆς οἰκου-
μένης ὀφθαλμὸν, καὶ ἀρχιερέα τῶν ἱερῶν, τὸν τῆς
σῆς ὁμολογίας καθηγγητὴν καὶ διδάσκαλον τοῖς ἑαυτοῦ
περὶ τῆς εὐσεβείας ἀγῶσι, τὴν μεγάλην φωνὴν, τὸ
τῆς πίστεως ἔρεισμα, τὸν δευτερον Χριστοῦ λύχνον
καὶ πρόδρομον, εἰ θέμις τοῦτο εἰπεῖν, ἐν γῆρᾳ καλῶ
κοιμηθέντα, καὶ πλήρη τῶν κατὰ Θεὸν ἡμερῶν, μετὰ
τάς συκοφαντίας, μετὰ τοὺς ἀθλοὺς, μετὰ τὴν περι-
βόητον χεῖρα (42), μετὰ τοὺς ζῶντας νεκροὺς, ἡ
Τριάς πρὸς ἑαυτὴν μετατίθουσιν, ἥ συνέζησε, καὶ
ὑπὲρ ἧς ἐκινδύνευσεν (Ἀθανάσιον οἶδ' ὅτι πάντες ἐν
τοῖς λόγοις ἀνέγνωτε)· δευτέρα δὲ τις Αἰγύπτου
πληγὴ καὶ μάστιξ (43) ἑαυτὸν ἐπεισάγει τῇ Ἐκκλη-
σίᾳ ὁ τῆς ἀληθείας προδότης, ὁ τῶν λύκων ποιμὴν, ὁ
διὰ τῆς αὐλῆς ὑπερβαίνειν ληστής, ὁ δευτερός Ἀρειος,
ἡ θολερὰ καὶ ἀποτος (44) ἀνατροπὴ, ὁ τῆς ἀθέου πη-
γῆς δαψιλέστερος ποταμός· ὁκνῶ μὲν τὰς τότε παρα-
νομίας εἰπεῖν καὶ μαιφονίας, μεθ' ὧν τὸν ἅγιον κα-
ταλαμβάνει θρόνον ὁ θῆρ, καὶ τῆς πονηρᾶς εἰσόδου
τὰ προτελέσματα· ὀδύρομαι δ' ὅμως ὀλίγα ἐκ πολ-
λῶν (ἃ καὶ ὑμεῖς ὀδύρεσθε) (45) τε καὶ πρωδύρα-
σθε, τῷ θεῷ Δαυὶδ συγχρησάμενος (46)· Ὁ Θεός,
ἡλθουσαν ἔθνη εἰς τὴν κληρονομίαν σου, ἐμίαναν
τὸν ναὸν τὸν ἁγίον σου, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις· Ἔθεν-
το τὰ θνησιμαῖα (47) τῶν δούλων σου, πετεινῶν
βρώματα, καὶ θηρίων σπαράγματα. Προσθήσω δὲ
παρ' αὐτοῦ κακείνα ἐξ ἄλλων θρήνων καὶ ἐτέρας
ψῆδς· Ὅσα ἐπονηρεύετο ὁ ἐχθρὸς ἐν τῷ ἁγίῳ
σου, καὶ ἐνεκαυχήσαντο οἱ μισοῦντές σε ἐν μέ-
σῳ τῆς ἐορτῆς σου. Πῶς γὰρ οὐκ ἐνεκαυχήσαντο;
πῶς δὲ οὐκ ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἁγίον σου (48)
συμποραῖς πολυτρόποις καὶ παντοίοις κακοῖς;

solennitatibus tuæ⁴⁹. Quid enim? An non gloriati sunt? Quid autem? Annon sanctum templum

tuum variis calamitatibus, atque omni malorum genere contaminarunt?

IB'. Ἐστρατήγει μὲν ἀνὴρ ἄθεος (49) καὶ παρά-
νομος, οὐδὲ ὄνομα Χριστιανοῦ (50) περικεῖμενος
(τοῦτο γὰρ τῆς ὕβρεως τὸ δεινότατον), ἀλλ' ἐκ τῶν
εἰδῶλων ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ναὸν ἐπειγόμενος, ἐκ τῶν
ἀκαθάρτων αἱμάτων ἐπὶ τὰ μυστοτέρα τε καὶ βῆ-
λυκτότερα, καὶ τοῦτο ἱεροῦργον ἴσως τὴν καθ' ἡμῶν
ὑβριν τοῖς δαίμοσι· παρατάσσειτο δὲ δύναμις θυμῷ
ζέουσα, στρατὸς ἀλλόκοτος (51) καὶ ἀνήμερος κατὰ
τῶν ἀόπτων καὶ ἀπολέμων. Ἐξωθεῖτο (52) μὲν ὁ τοῦ
ἁγίου διάδοχος ἱερεὺς, ὁ νόμῳ καὶ τάξει Πνεύματος
κεχρισμένος (53), καὶ πολιᾷ καὶ φρονήσει τετιμημέ-
νος (54)· ἐβασίλευε δὲ Ταβεῖλ (55), ὁ κληρονόμος

⁴⁹ Psal. LXXVIII, 1, 2. ⁵⁰ Psal. LXXIII, 3, 4.

(42) Μετὰ τὴν περιβόητον χεῖρα, etc. Significat hic Gregorius suppositam Arsenii manum, quam falso ab Athanasio amputatam dicebant Arianī.

(43) Καὶ μάστιξ. «Et flagellum.» Schol.: Λούκιον, οἶμα, λέγειν, τὸν ἐπὶ Πέτρου μετὰ τὸν Ἀθανάσιον εἰσελθόντα· «Lucium, opinor, intelligit, qui Petri successoris Athanasii sedem occupavit.»

(44) Ἀποτος. Sic Reg. Cypr., Par., Pass., Com-
bief. Sic ipse Billius videtur legisse. In edit. ἀπο-
τος.

(45) Ὀδύρεσθε. Reg. Cypr., προδύρεσθε, «prio-
res ipsi deploratis.»

(46) Συγχρησάμενος. Coisl. 1, συγχρησάμενοι.

(47) Θνησιμαῖα. Sic LXX. In ed., θνησιμαῖα.

(48) Ἀγίον σου. Sic Reg. bni. Deest σου in ed.

A qua etiam ortum duxerat. Postquam autem san-
ctissimum illum orbis oculum, et sacerdotum anti-
stitem, illum tuæ confessionis, per ea pericula, quæ
pro fidei orthodoxæ defensione suscepit, ducem et
magistrum, illam sublimem vocem, illud fidei colum-
men, secundam illam Christi lucernam et præcur-
sorem, si ita loqui fas est, in bona senectute mor-
tuum, ac dierum eorum, qui secundum Deum sunt,
plenum, post calumnias, post certamina, post illam
omnium ore celebratam manum, post viventes
mortuos, Trinitas, quam per omne vitæ tempus
coluerat, et pro qua periculis sese objecerat, ad
se transtulit (non est apud me dubium, quin
ex his verbis Athanasium agnoscat); tum
secunda quædam Ægypti plaga et flagellum, ille,
inquam, veritatis proditor, ille luporum pastor, ille
per caulam transcendens latro, secundus ille Arius,
turbida illa et amara eversio, ille impio fonte ube-
rior fluviis, seipsum in Ecclesiam introduxit. Pi-
get equidem flagitia ea, quæ tunc designata sunt,
et 463 nefarias cædes, cum quibus fera illa sacro-
sanctum solum invasit, ac pestiferi ingressus prælu-
dia referre: ex multis tamen pauca deploro, quæ
vos quoque mecum deploratis, et jam ante deplora-
stis, divini Davidis verbis utens⁴⁹: Deus, ve-
nerunt gentes in hæreditatem tuam: polluerunt tem-
plum sanctum tuum; et quæ sequuntur: Posuerunt
morticinia servorum tuorum escam volatilibus, et
feris in lacerationem. Quin illud insuper adjiciam,
quod idem propheta in altera lamentatione alioque
psalmo cecinit: Quanta malignatus est inimicus in

C sancto tuo, et gloriati sunt qui oderunt te, in medio
solennitatibus tuæ⁵⁰. Quid autem? Annon sanctum templum
tuum variis calamitatibus, atque omni malorum genere contaminarunt?

XII. Ducis munere fungebatur vir impius et
consceleratus, ne Christiani quidem nomen gerens
(hoc enim totius contumeliæ indignissimum est).
verum ab idolis ad Dei templum, ab impuris cruo-
ribus ad execrabiliores et detestabiliores prope-
rans; ac fortasse hujusmodi adversus nos contu-
melia, quasi victima quadam, demonibus litans.
Prodebant in aciem copiarum, furore ardentibus, imma-
nis et ferus exercitus adversus inermes homines,
ac rei bellicæ ignaros. Expellebatur sacerdos, viri
sancti successor, legitime, atque, ut Spiritus ordo
postulabat, inunctus, ac canitie et prudentia orna-

(49) Ἀνὴρ ἄθεος. Sic designatur Palladius qui-
dam, vir impius et gentilis, qui, ut ab imperatore
et ab Arianis gratiam iniret, adversus Orthodoxos
crudeliter sæviebat.

(50) Χριστιανού. Coisl. 1, Χριστιανισμῷ.

(51) Ἀλλόκοτος. Reg., Cypr. et Or. 1, ἀλλοκώ-
τατος.

(52) Ἐξωθεῖτο. Hic intelligitur Petrus Alexan-
drinus Athanasii successor, qui e sede a Lucio ex-
pulsus est. Tota hæc tragedia ab ipso Petro depicta
legitur apud Niceph., lib. ix, c. 28.

(53) Κεχρισμένος. Sic plures Reg., et Collb.,
Coisl. 1, Or. 1, etc. In ed., χειρισμένος.

(54) Τετιμημένος. Pass., κεκοσμένος.

(55) Ἐβασίλευε δὲ Ταβεῖλ. Lucius hic designa-

tus. Regnabat autem Tabeel; alienæ sedis hæres. A Adversus sanctos arma, adversus res eas, quas diripi nefas erat, impuræ manus, adversus psalmos tubarum clangor. Jam quæ sequuntur considera, cadentes viros in locis sanctis, pedibus protritas mulieres, nonnullas etiam cum naturæ onere, præmaturus partus, vel, ut aptius dicam, non partus; virgines miserabilem in modum distractas, fœdius etiam cruciatas (nam et ob feminas, et ob viros, pudore impediatur, quominus crudelitatis modum exponam, atque occulta dedecoris sermone denudem, utpote ob quas etiam tum denudatas erubescam); alias in interiores templi puteos sese **464** dejicientes, alias ex editiore loco se in præceps dantes, propter earum rerum, quas cernebant, indignitatem, alias denique super eas, quæ B jacebant, acervatim collabentes; adde cædes cædibus, casus casibus succedentes, sancta profanis pedibus calcata, altaria probro habita per obscenos vestitus et impudicas cantiones, atque, ut audio, (hocce lingua audax proferet?) super ea saltationes et tripudia; adde blasphemias linguas in sacrosanctis thronis concionantes, mysteria sugillata, psalmodias silentio compressas, gemitus in earum locum excitatos, fluentes sanguinis rivos, lacrymarum fontes, sacerdotes per vim obductos, monachos laceratos, expressam denique incursionis illius imaginem, qua quondam Assyrii sanctam Hierosolimam populati sunt¹; quam nec oratio, ut dignum est, exprimere, nec auris capere potest; ita ut alter Jeremias ad eam calamitatem pro dignitate complorandam adhibendus sit; qui etiam lacrymarum fontes exposcit, atque ex urbis moenibus ob easdem calamitates ad luctum homines nullos, a quibus festa celebrentur, adducant².

XIII. Hanc tragœdiam Oriens quidem vidit, at C Occidens quoque deflevit, cui immanitatis hujusce signa fugitivus antistes publice spectanda proposuit. Quo pacto? Pro cadaveribus cruentas vestes Ecclesiæ Romanæ protulit, ac per tacitam accusationem omnibus lacrymas movit, ut calamitatis magnitudinem in oculis et aspectu defigeret, atque auxilium nancisceretur, quemadmodum etiam nactum esse scimus. Fit enim fere, ut qui opibus ac potentia præcellit, ad infirmi afflictique miseriam sublevandam maxime insectatur, ac spontaneo benevolentiae affectu, ad eum, qui dignitate imminutus est, se adjungat. Hoc quidem omnes pii viri gravissime tulerunt; tu vero, tanto magis commotus es, quanto et dicendi facultate atque doctrina, et zeli fervore cæteris antecellebas. Quocirca ut pro Verbo bellum geris, ita etiam ab impietate bellum

¹ Jer. ix, 4. ² Thren. i, 1 sqq.

tur. Alludit enim Gregorius ad hæc Isaïæ verba, vii, 6: *Ascendamus ad Judam, et suscitemus eum, et avellamus eum ad nos, et ponamus regem in medio ejus filium Tabeel.*

(56) Ὑπερφωρ. « E superioribus locis, » et quasi coenaculis, unde Sacris intererant; vel, e cancellis per quos audiebant.

(57) Ὁ θυγάς Ιερύς. Schol.: Πέτρος ὁ μετ' Ἀθανάσιον. « Petrus Athanasii successor, » qui e

τῶν ἀλλοτρίων. Κατὰ τῶν ἁγίων ὅπλα, κατὰ τῶν ἀσύλων μιαραὶ χεῖρες, κατὰ τῶν ὁδῶν σάλπιγγες. Σκόπει μοι τὰ τούτοις ἐπόμενα, πίπτοντας ἄνδρας ἐν τοῖς ἁγίοις, συμπατουμένας γυναῖκας, ἔστιν ὡς καὶ μετὰ τοῦ φόβου τῆς φύσεως, τοὺς προῦρους τόκους καὶ ἀτόκους, εἰπεῖν οἰκειώτερον· διελκομένας παρθένους οἰκτρῶς, αἰκίζομένας αἰσχροτέρον (αἰσχύνομαι καὶ γυναῖκας καὶ ἄνδρας εἰπεῖν τὸν τρόπον, καὶ γυνῶσαι τῷ λόγῳ τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, οἷς καὶ τότε γυμνωθεῖσιν αἰσχύνομαι), τὰς μὲν κατὰ φρεάτων φερομένας τῶν ἐνδον τοῦ ἱεροῦ, τὰς δὲ ἐκ τῶν ὑπερέκων (56) χρημνιζομένας ἐπὶ τῇ ἀτοπίᾳ τῶν ὀρωμένων, τὰς δὲ ταῖς κειμέναις ἐπισωρευομένας· τοὺς ἐπὶ τοῖς φόνοις φόνους, τὰ ἐπὶ τοῖς πτώμασι πτώματα, πατούμενα βεβήλοις ποσὶ τὰ ἅγια, θυσιαστήρια καθυβριζόμενα σχήμασιν ἀσελγέσι καὶ ἄσχημασιν, ὡς δὲ ἀκούω, (τί τοῦτο ἢ τοιμηρὰ γλώσσα φθέγγεται;) καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν ὀρχήμασι καὶ λυγίσμασι· δημηγορούσας ἐπὶ τῶν ἱερῶν θρόνων γλώσσας βλασφημίας, μυστήρια κωμωδοῦμενα, σιωπώμενας ψαλμωδίας, οἰμωγὰς ἀντεγειρομένας, αἱμάτων ὀχετοὺς, δακρύων πηγὰς, ἱερεῖς ἀγομένους, μονοτρόπους σπαρασσομένους, πᾶσαν τῆς Ἀσσυρίων καταδρομῆς τὴν εἰκόνα, ἣν ποτε τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ κατέδραμον· ἣν μὴτε λόγος ἀξίως παραστήσῃ, μὴτε ἀκοὴ χωρῆσαι δύναται, μόνῃς δὲ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ ψυχῆς καὶ φωνῆς πρὸς ἀξίαν δούρασθαι· ὅς καὶ πηγὰς δακρύων ἐπιζητεῖ, καὶ ἐκ τειχῶν προκαλεῖται θρήνον ἐπὶ τοιοῦτοις πάθεσι, καὶ ὁδοῖς Σιών ἐπιβάλλει πένθος, οὐκ ἀγούσας τοὺς ἑορτάζοντας.

lacrymarum fontes exposcit, atque ex urbis moenibus hortatur, viisque Sion luctum indicit, eo quod

II'. Τοῦτο τὸ δρᾶμα εἶδε μὲν ἐν ᾧ λῆξις, ἐθρήνησε δὲ καὶ ἐσπέριος, ἥ τὰ σύμβολα τῆς ἀπονοίας ὁ θυγάς Ιερύς (57) ἐθροιάβευσεν. Τίνα τρόπον; Προβῆκε τῇ Ἐκκλησίᾳ Ῥωμαίων, ἀντὶ τῶν νεκρῶν, τὴν ἡμαγμένην ἐσθῆτα, καὶ κινεῖ πάνθημα δάκρυα διὰ τῆς σιωπῆς κατηγορίας, ἵνα καὶ παραστήσῃ τὸ πάθος, καὶ τῶν δεινῶν ἐπίκουρον (58) λάβῃ, ὥστε οὐ καὶ εἰληφὸς ἐγνωμέν· ἐπειδὴ φιλεῖ μάλιστα κάμπεσθαι τὸ πρόχον πρὸς τὸ ἀσθενεῖς, καὶ δι' εὐνοίας ἐκουσίῳ τῷ ἐλαττωμένῳ προστίθεσθαι. Τοῦτο ἤνεγκε μὲν οὐδὲ τῶν ἄλλων εὐσεβῶν οὐδὲ εἰς· σὲ δὲ κινεῖ καὶ πλέον, ὅσῳ καὶ τὸν λόγον τελειώτερος, καὶ τὸν ζῆλον θερμότερος. Διὰ τοῦτο πολεμεῖς μὲν ὑπὲρ τοῦ Λόγου, πολεμῇ δὲ ὑπὸ τῆς ἀσεβείας (59)· καὶ πρὸς πολλοῖς ἄλλοις, οἷς ὑπὲρ τοῦ καλοῦ πράττων καὶ λέγων ἠγωνίσαι, διδάσκων, νοουθετῶν, ἐξαιρούμενος, ἐλέγχων, ἐπιτιμῶν, συγ-

sede ejectus, Romam petit; unde post Valentis mortem, Alexandriam reversus est, non sine Damasi litteris ad Alexandrinum.

(58) Ὡς δεινὸν ἐπίκουρον. Damasus Romæ pontifex hic designatur, qui Petrum benigne excepit.

(59) Ὑπὸ τῆς ἀσεβείας. In nonnullis, ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας, « pietatis causa impugnavit. »

χρών, ἰδιώτας, ἀρχοντας, ἰδίᾳ, δημοσίᾳ, κατὰ πάντα καὶ χρόνῳ καὶ τόπον· τέλος, μανίᾳ συναρπασθεὶς δυσσεβοὺς ἐξουσίας, (ὡς τῆς εὐγενοῦς (60) συμφορᾶς! ὡς τῶν ἱερῶν σου τραυμάτων!) ξαίνει μὲν τὸ καλὸν σῶμα ταῖς μάστιξιν, ὥσπερ δὲ (61) ἄλλου θεατῆς πάσχοντος· καὶ κάμπτει μὲν τὸ ὀρώμενον, οὐ καταβάλλει δὲ τὸ νοούμενον· στηλιτεύεις (62) τὴν ἀνδρείαν ἐν ταῖς ἀπάντων ὕψει· γίνῃ δὲ καὶ σιγῶν τῆς καρτερίας διδάσκαλος, ἐπειδὴ γὰρ ἡ γλῶσσα παρῆκε τὸ φθέγγεσθαι.

percipitur, haudquaquam deiceris : quin potius fortitudinem ob omnium oculos tanquam in columna sculpis; atque etiam tacens, (neque enim munus jam suum exsequi lingua poterat,) constantiae magistrum te praebes.

ΙΑ'. Εἴτα τί; Τῆς πατρίδος ὑπερροφίῃ, ὁ μηδεμίαν (63) εἰδὼς οἰκειάν καὶ ἄλλοτρίαν, ἐμοὶ δοκεῖν, ἵνα καὶ ἄλλοι παιδευθῶσι διὰ σοῦ τὴν εὐσέβειαν· Ὅσας σοι (64) τὸ φυγαδευτήριον, ἡ ἀπάνθρωπος ἐρημία, τὸ διὰ σὲ λοιπὸν εὐαγὲς (65) χωρίον. Μετάδος ἡμῖν καὶ τῶν τῆς ὑπερροφίας σου καλῶν, ἐπειδὴ γὰρ τῶν τῆς ἐπινόου μετέδωκας. Πόισον ἡμῖν θέατρον τὴν ἐπάνοδον. Τίνας ἔχει φιλοσοφεῖν ἐδιδάξας; τίνας ἐκάθηρας τῶν ἀσεδῶν ὑπολήψεις; τίνας τῇ εὐσεβείᾳ προσήγαγες; Ὅρῃ μοι δοκῶ τὸ ἔχει παιδευτήριον, τὴν περὶ σὲ τελευτήν (66) καὶ πανήγυριν. Εἰπέ καὶ τοῦτο· Εἰχὲς τίνα παραμυθία τοῖς λειψάνοις τοῦ σώματος; ἢ καὶ τὴν (67) πένιν ἐφιλοσώφεις; Εἰχὲς τίνας κοινωνοὺς τῆς ἀθλήσεως; ἢ καὶ τοῦτο πενόμενος ἤνεγκας; Ἐπόθεις τὰς ἀδελφὰς, τὰς κοινωνοὺς σοι καὶ τῆς ἀγγελίας, καὶ τῆς καρτερίας; ἢ καὶ τῆς τούτων συνηθείας ἥς ὑψηλότερος; Ἐκαμπτεῖ σε γηραιὰς μητρός ἐρημία; ἢ καὶ λίαν ἐθάρρεις, ὥς μέγιστον εἰς ἀσφάλειαν καταλιπὼν αὐταῖς τὴν εὐσέβειαν; Ἄλλ' ἐπειδὴ γὰρ καλῶς ποιῶν ἐπανάγκαις ἡμῖν, καὶ σε τοῖς ποδοῦσι ποθοῦντα πάλιν ἀπέδωκεν ὁ δοξάζων τοὺς δοξάζοντας αὐτὸν, καὶ παραζηλῶν τοὺς παραζηλοῦντας, ὁ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιῶν, καὶ τοῖς νεκροῖς ἐμπνέων ἀνάστασιν· ὁ Λάχαρον μὲν τετραήμερον, σὲ δὲ τετραετὴ ζωοποιῶν παρ' ἐλπίδας, καὶ συνάγων ὅσα πρὸς ὅσα, καὶ ἀρμονίαν πρὸς ἀρμονίαν, τὴν Ἰεζεχιήλ ὕψιν, τοῦ προφητῶν θαυμασιωτάτου καὶ ὑψηλοτάτου· ἔχου μοι πάλιν τῆς αὐτῆς ἐργασίας, καὶ παρῆρας, ἵνα μὴ δόξης ἐγκεκρόσθαι τοῖς πάθεσι, μηδὲ προδιδῶναι δειλίᾳ (68) τὴν φιλοσοφίαν.

omnium maxime admirabilis et excelsi, visionem, ossa cum ossibus, et compagem cum compage connectit⁶⁷, desiderantibus nobis desiderantem te reddidit : fac in iisdem vitae studiis, et eadem oris libertate perseveres, ne aliqui calamitatibus fractus ac debilitatus esse, ac philosophiam ob ignaviam prodidisse videaris.

⁶⁰ I Reg. II, 30. ⁶¹ Dent. XXXII, 21. ⁶² Psal. CXLIV, 19. ⁶³ Joan. XI, 39. ⁶⁴ Ezech. XXXVII, 4.

(60) Εὐγενοῦς. Reg. hm, συγγενοῦς, « consanguineam ».

(61) Ὅσπερ δέ. Sic tres Regg., Or. 1, Combef. Beest dē in edit.

(62) Στηλιτεύεις. Sic Reg. a, Or. 1, Pass., Combef., Bas. In edit., στηλιτεύσεις.

(63) Ὁ μηδεμίαν, etc. Pulchre Augustinus tom. V, pag. 1247, hac de re in natali Cypriani sic loquitur : « Si quaeris exsilium, quo Christianus iubeatur ire : prius, si potes, inveni unde Christus

tibi infertur : ac praeter alia multa certamina, quae honesti causa, opere et sermone subiisti, dum privatus et principes, privatim et publice, quovis denique tempore et loco doces, admones, arguis, increpas, confundis; ad extremum impiæ potestatis furore comprehensus (o nobilem calamitatem ! o sacra tua vulnera !), virgis quidem eleganti⁴⁶⁵ ac decò corpore laceraris, sed ita, ac si vapulantem alterum spectares : et quanquam ea tui parte, quæ in aspectum cadit, inflectaris, ea tamen, quæ mente

B XIV. Quid postea? E patriæ sinibus exterminaris, qui nec propriam ullam, nec alienam agnoscis, ut alii, mea quidem sententia, per te ad pietatis studium erudiantur. Oasis, inhumana, inquam, illa solitudo, sed jam propter te sancta sedes, ad exsulandum tibi decernitur. Age igitur, quando reditus tui bona erogasti, fac exsilii quoque in bona nobis impertiari. Reditu tuum in theatrum nobis converte. Quosnam illic philosophari docuisti? Quosnam ab impiis opinionibus repurgasti? Quosnam ad pietatem adduxisti? Videre mihi equidem videor scholam illam, et caeremoniam, maximamque circa te hominum frequentiam. Illud etiam dicas mihi velim : Præstare tibi erant, qui corporis tui reliquiis solatii aliquid afferrent? An etiam paupertatem colebas? Utrum certaminis socios habebas? An huius quoque rei penuriam æquo animo ferebas? Utrum sororum, quas, et castitatis et fortitudinis atque constantiæ socias habebas, desiderio tenebaris? An contra sublimiore animo eras, quam ut earum consuetudinem atque convictum requireres? Utrum te matris ætate confectæ solitudo flectebat? An potius firmum ac præfidentem animum gerebas, ut qui pietatem, tanquam maximum vitæ præsidium, illi reliquisses? Enimvero, quando te, ut par erat, ad nos recepisti, atque ille, qui glorificantes se glorificat⁶², et irritantes se irritat⁶⁴; et, voluntatem timentium se facit⁶⁵, et mortuis rursus vitam inspirat; qui, ut Lazarum, quatrinduo postquam e vita migraverat⁶⁶, sic te post quadriennium præter omnium spem ad vitam revocavit, qui, juxta Ezechielis, prophetarum

cogatur exire. De patria sua in alienam te arbitraris excludere hominem Dei, in Christo nusquam exsulem, in carne ubique peregrinum.

(64) Σοι. Coisl. 1 et Pass. addunt ἦν.

(65) Εὐαγές. Or. 1 et Pass., εὐγενές, et ad marg., εὐαγές.

(66) Τελευτήν. Sic duo Regg., Coisl. 1, Or. 1, Pass., et Combef. In edit., τελευτήν.

(67) Καὶ τῇ. In quibusdam, χάκει τῇ.

(68) Δειλίᾳ. Pass. addit τινί.

466 XV. Gentilium superstitionem, et eorum A qui plures deos colunt, impietatem, ut prius, confuta; et veteres ac novos deos, et obscenas fabulas, et obsceniora sacrificia eorum qui luto lutum purgant, ut ex quodam illorum audiui, brutorum instar animantium corporibus corpora sua purgantium, et veneranda signa, et indecoras præstigas; quibus, si divinitatem definiunt, o miseros et perditos homines! si autem eam designant, o infelicitatis cumulum! si autem indicant, o singularem stultitiam! Doceant enim, quæ ratio, quod turpitudinis illius, qua in huiusmodi rebus utuntur, arcanum? Debent enim ipsæ quoque rerum honestarum significationes et species turpitudine vacare. Quod si aliud quiddam præterea esse contendunt, quid hoc sit probent, quibusque ex libris et theologis hauserint, ostendant? Jam insurgentium etiam hæresum impetus frange, idque eo etiam acrius, quod jam antehac in cruciatibus versatus es. Philosophicus enim animus ex eo, quod passus sit, generosior redditur, atque, ut candens ferrum aqua frigida, ita periculis obdurescit. Quin pietatis nostræ doctrinam præscribe, sic nos instituens, ut Deum unum ingentium agnoscamus, hoc est, Patrem: unum item genitum Dominum, Filium videlicet, qui Deus quidem appellatur, cum de eo separatim sermo est, Dominus autem, quando cum Patre nominatur; illud propter naturam, hoc propter unicum divinitatis principatum: unum denique Spiritum sanctum, a Patre procedentem aut etiam prodeuntem, Deum quoque ipsum, apud eos, qui ea, quæ propinqua sunt, apprime intelligunt, cum ab impiis quidem etiam oppugnatur, ab iis autem, qui supra eos assurgunt, animo et mente concipitur, ab iis vero, qui magis spiritales sunt, etiam prædicatur. Illud item præscribe, ut nec Patri principium tribuamus, ne quid primo prius inducamus, ex quo etiam id, quod primum est, perire necesse sit; nec Filium et Spiritum sanctum principii expertes esse astruamus, ne Patri, id quod ipsi proprium est, adimamus. Illi quippe et principio minime carent, et quodam modo carent: quod sane dictum mirum est. Non enim, quantum ad causam, non post ipsum, quemadmodum ex sole lumen: sed quantum ad tempus, principii sunt expertes. Nec enim tempori subjecti sunt, ne quod fluxum est, iis quæ stabilia sunt, et quod non est, iis quæ sunt, prius atque antiquius sit.

XVI. Nec item tria principia constituamus, ne

(69) *Τίτος*. Heraclitum intelligit.

(70) *Πλάσματα*. Reg. a, παλαιόματα.

(71) *Εἰ μὲν τὸ Θεῖον*, etc. Hic obiter Gregorius perstringit absurdissimam gentilium theologiam, qui sub fabularum involucro Deitatem adumbrabant.

(72) *Τοῖς νοητοῖς*, etc. « Qui solerti ingenio, mentis acumine ea intelligunt, quæ conjuncta sunt et coherant, » Deitatis scilicet personas, sic nobis una serie propositas; ex quibus passim Gregorius, sicut et Basilus probant, Filium et Spiritum sanctum Deum pariter esse, sicuti Pater.

(73) *Ἐκ τῆς ἀρχῆς*, etc. « Ne Patrem principio subesse statuamus. »

(74) *Τὴν πρώτην*. Hic πρώτην idem sonat ac πρότερον, quod Græcis familiare est. Mox, εἰσαγάγωμεν, duo Regg. et Pass., εἰσαγάγωμεν.

(75) *Ἐξ οὗ καὶ τὸ εἶναι*, etc. : « ex quo id,

IE. Σύγχει μὲν καὶ τὴν Ἑλλήνων δεισιδαιμονίαν, ὡς πρότερον, καὶ τὴν πολυθεον αὐτῶν ἀθεΐαν, καὶ τοὺς παλαιούς θεοὺς καὶ τοὺς νέους, καὶ τοὺς αἰσχροὺς μύθους, καὶ τὰς αἰσχροτέρας θυσίας πληρῶς πληθὺν καθαιρόντων, ὡς αὐτῶν τινος (69) λέγοντος ἤκουσα, λέγω δὴ σώμασι σώματα τοῖς τῶν ἀλόγων ζώων τὰ ἑαυτῶν, καὶ τὰ σεμνὰ πλάσματα (70), καὶ τὰ ἀσχημονα τερατεύματα. ὅς εἰ μὲν τὸ Θεῖον (71) ὀρίζονται, τῆς κακοδαιμονίας. εἰ δὲ παραδεικνύουσι, τῆς εὐηθείας. Διδασκέτωσαν γὰρ, τίς ὁ λόγος, καὶ τί τὸ τῆς ἀσχημοσύνης τῆς περὶ ταῦτα μυστήριον; δεῖ γὰρ μὴδὲ τὰς ἐμφάσεις τῶν καλῶν, τὸ αἰσχρὸν ἔχειν. Εἰ δὲ ἄλλο τι παρὰ ταῦτα εἶναι φασί, τί τοῦτο, περὶ θέτωσαν, καὶ ἐκ ποίων λόγων, ἢ θεολόγων. Σύγχει δὲ καὶ τὰς τῶν αἰρέσεων ἐπαναστάσεις, καὶ τοσοῦτον θερμότερον, ὅσῳ προτέπονθας. Γενναϊότερον γὰρ ἐκ τοῦ παθεῖν τὸ φιλόσοφον, ὥσπερ ψυχρῶ σίδηρος ξυμπυρός, οὕτω τοῖς κινδύνοις στομούμενον. Ὅριζου δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν εὐσέθειαν, διδάσκων ἕνα μὲν εἰδέναι Θεὸν ἀγέννητον, τὸν Πατέρα. ἕνα δὲ γεννητὸν Κύριον, τὸν Υἱόν. Θεὸν μὲν, ὅταν καθ' ἑαυτὸν λέγῃται, προσαγορευόμενον. Κύριον δὲ, ὅταν μετὰ Πατρός ὀνομάζῃται. τὸ μὲν διὰ τὴν φύσιν, τὸ δὲ διὰ τὴν μοναρχίαν. Ἐν δὲ Πνεῦμα ἅγιον, προσελθὼν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἢ καὶ προῖόν. Θεὸν, τοῖς νοητοῖς (72) νοοῦσι τὰ παρακείμενα. τοῖς μὲν ἀσεβέσι καὶ πολεμούμενον, τοῖς δὲ ὑπὲρ τούτους νοοῦμενον, τοῖς πνευματικωτέροις δὲ καὶ λεγόμενον. Μῆτε ὑπὸ ἀρχὴν (73) ποιεῖν τὸν Πατέρα, ἵνα μὴ τοῦ πρώτου τι πρῶτον (74) εἰσαγάγωμεν, ἐξ οὗ καὶ τὸ εἶναι (75) πρῶτον περιτραπήσεται. μῆτε ἀναρχὸν τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵνα μὴ τὸ Πατρός (76) ὄνιον περιέλωμεν. Οὐκ ἀναρχα γὰρ, καὶ ἀναρχά πως. ὁ καὶ παράδοξον. Οὐκ ἀναρχα μὲν γὰρ τῷ αἰτίῳ (77). ἐκ Θεοῦ γὰρ, εἰ καὶ μὴ μετ' αὐτὸν, ὡς ἐξ ἡλίου φῶς. ἀναρχα δὲ τῷ χρόνῳ. Οὐ γὰρ ὑπὸ χρόνον, ἵνα μὴ τὸ ῥέον ἢ τῶν ἐστῶτων πρεσβύτερον, καὶ τῶν οὐσιῶν τὸ ἀνοῦσιον.

467 principio carent: ex Deo enim sunt, licet

IG. Μῆτε ἀρχὰς τρεῖς, ἵνα μὴ Ἑλληνικὸν, ἢ τὸ

D quod primum est, originem traxisse necesse sit. »

(76) *Τὸ Πατρός*. Reg. hu, Or. 1, Pass., τὸ τοῦ Πατρὸς.

(77) *Τῷ αἰτίῳ*. « Quantum ad causam. » Licet ab hac voce abstineant Latini, nihil tamen est dissidii, quoad rem et sensum, inter Græcos et Latinos. Quod enim Græci « causæ et causati » nomine intelligunt, nos idem « principii et principiatii » nomine intelligimus. Unde sanctus Thomas opusc. contra errores Græcorum c. 1, ait: « Apud Latinos non est consuetum, quod Pater dicatur causa Filii, vel Spiritus sancti, sed solum principium, vel auctor... Græci, qui causæ et causati nomine utuntur in divinis personis, non intendunt diversitatem naturæ inducere, aut Filium esse creaturam; sed per hoc volunt ostendere solum originem personarum, sicut nos nomine principii. »

πολύθεον· μήτε μίαν μὲν, Ἰουδαϊκὴν δὲ στενὴν τινα, καὶ φθονερὰν, καὶ ἀδύνατον· ἢ τῷ ἀναλίσκειν εἰς ταυτὴν θεότητα, ὃ τοῖς προάγουσι μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, εἰς αὐτὸν δὲ πάλιν ἀναλύουσιν ἤρεσεν· ἢ τῷ κακαβάλλειν τὰς φύσεις, καὶ ἀλλοτριῶν θεότητος, ὃ τοῖς νῦν ἀρέσκει σοφοῖς, ὥσπερ δεδοικυῖαν μὴ ἀντεξάγωνται (78), ἢ μὴδὲν δυναμένην ὑπὲρ τὰ κτίσματα. Μῆτε ἀγέννητον τὸν Υἱόν, εἰς γὰρ ὁ Πατὴρ· μῆτε Υἱὸν τὸ Πνεῦμα, εἰς γὰρ ὁ Μονογενὴς· ἵνα καὶ τοῦτο θεῖκον ἔχωσι τὸ μοναδικόν, ὃ μὲν τῆς υἰότητος, τὸ δὲ τῆς προόδου, καὶ οὐχ υἰότητος. Ἀληθῶς πατέρα τὸν Πατέρα, καὶ πολὺ γε τῶν παρ' ἡμῖν ἀληθέστερον, ὅτι μόνος, ἰδιότροπος γὰρ, καὶ οὐχ ὡς τὰ σώματα· καὶ μόνος, οὐ γὰρ μετὰ συζυγίας· καὶ μόνος, Μονογενοῦς γὰρ· καὶ μόνος, οὐ γὰρ Υἱὸς πρότερον· καὶ ὅλον Πατέρα, καὶ ὅλου, τὸ γὰρ ἡμέτερον ἀδελφόν· καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὐ γὰρ ὕστερον. Ἀληθῶς υἱὸν τὸν Υἱόν, ὅτι μόνος, καὶ μόνος, καὶ μόνος, καὶ μόνος· οὐ γὰρ καὶ Πατέρα, καὶ ὅλου Υἱός, καὶ ὅλου, καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὐποτε τοῦ εἶναι Υἱὸς ἡργμένος· οὐ γὰρ ἐκ μεταμελείας ἡ θεότης, οὐδὲ ἐκ προκοπῆς ἡ θείους, ἵνα λείπη ποτὲ, τῷ μὲν τὸ εἶναι (79) Πατρί, τῷ δὲ τὸ εἶναι Υἱῷ. Ἀληθῶς ἅγιον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οὐ γὰρ καὶ ἄλλο τοιοῦτον (80), οὐδὲ οὕτως, οὐδὲ ἐκ προσθήκης ὁ ἁγιασμός, ἀλλ' αὐτοαγιάτης· οὐδὲ μᾶλλον καὶ ἥττον, οὐδὲ ἀρξάμενον χρονικῶς ἢ παυσόμενον. Κοινὸν γὰρ Πατρί μὲν καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ μὴ γεγενῆσθαι, καὶ ἡ θεότης· Υἱῷ δὲ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἰδιὸν δὲ Πατρὸς μὲν, ἡ ἀγγεννησία· Υἱοῦ δὲ, ἡ γέννησις· Πνεύματος δὲ, ἡ ἐκτεμψις (81). Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητῆς, τί καταλείψεις τοῖς μόνους γινώσκειν ἄλληλα, καὶ γινώσκεισθαι ὑπ' ἄλληλων μαρτυρομένοις (82), ἢ καὶ ἡμῶν τοῖς ἐκείθεν ἐλλαμψομένοις ὕστερον;

unquam habuit, nec finem habiturus est. Hoc enim Patri et Filio et Spiritui sancto commune est, quod minime creati sunt, atque ipsa divinitas. Hoc autem Filio et Spiritui sancto, quod uterque eorum ex Patre est. At vero Patris proprietas hæc est, quod ingenitus sit: Filii, quod genitus: Spiritus sancti, quod procedat. Quod si modum quæris, quid iis relicturus es, quos solos mutuo se

12. Γενοῦ τι τῶν εἰρημένων (83) πρότερον, ἢ τοιοῦτος, καὶ τότε γινώσκει τοιοῦτον, ὅσον (84) ὑπ' ἄλληλων γινώσκεισθαι (85). Νῦν δὲ διδύσκει τοιοῦτον εἶδέναι μόνον, μονάδα ἐν Τριάδι, καὶ Τριάδα ἐν μονάδῃ προσκυνουμένην, παράδοξον ἔχουσαν καὶ τὴν εἰρήσιν καὶ τὴν ἑνωσιν. Μὴ φοβηθῇς τὰ πάθη, γέννησιν ὁμολογῶν. Ἀπαθὲς γὰρ τὸ Θεῖον, καὶ εἰ γεγέννηκεν. Ἐγὼ σοι τοῦτου ἐγγυητὴς, ὅτι θεϊκῶς, ἀλλ' οὐκ ἀνθρωπικῶς. Οὐδὲ γὰρ τὸ εἶναι αὐτῷ ἀνθρώπινον. Φοβήθητι δὲ (86) χρόνον καὶ κτίσιν. Οὐ γὰρ

A in gentilem deorum multitudinem incidamus: nec rursus unum quidem, sed Judaicum quoddam, et angustum, atque invidum et imbecillum; nempe vel deitatem in seipsam absumendo, quemadmodum iis placuit, qui Filium quidem ex Patre producunt, eundem autem rursus in Patrem resolvunt; vel naturas dejiciendo, atque a divinitate alienando, ut sapientibus hujus temporis videtur, perinde atque ipsa hoc metuat, ne ipsæ adversum se insurgant, aut supra res conditas nihil possit. Nec rursus ingenitum Filium, unus enim Pater ingenitus: nec Spiritum sanctum Filium, unus enim est Unigenitus; ut hoc quoque divinum habeant, singularitatem nimirum, ille filiationis, hic processions, non autem filiationis. Patrem vere patrem, ac multo quidem verius quam qui apud nos id nomen obtinent, tum quia proprio et singulari modo pater est, non autem sicut corpora; tum quia solus, non enim ex conjunctione; tum quia solius, nempe Unigeniti; tum quia solum, nec enim ipse priusquam pater esset, Filius fuit; tum quia in totum et totius Pater, quod de nobis certe affirmari nequit; tum quia ab initio, nec enim posterius Pater esse cepit. Filium vere filium, quod et solus sit, et solius, ac singulari modo, et solum; non enim Pater quoque simul est, et in totum Filius, et totius, et a principio, hanc scilicet rationem habens, ut nunquam Filius esse cœperit; non enim ex consilii mutatione est deitas, neque ex progressu deificatio, ut ille aliquando Pater, hic aliquando Filius esse designat. Spiritum sanctum vere sanctum: neque enim alius talis est, nec eodem modo, neque ex accessione sanctitatem habet, sed est ipsamet sanctitas, nec magis et minus, nec, quoad tempus, originem

C 463 cognoscere", atque a se mutuo cognosci Scriptura testatur", aut iis etiam nostrum, qui postea divinitus illuminabuntur?

XVII. Fac sis prius quiddam eorum, quæ commemoravimus, aut certe talis: ac tum tantum cognosces, quantum hæc mutuo a seipsis cognoscuntur. Nunc vero doce, ut hoc duntaxat sciamus, nempe Trinitatem in unitate et unitatem in Trinitate adorandam, cujus et divisio et conjunctio plane admirabilis sit. Ne passionem metuas, dum generationem confiteris. Deus enim ab omni passione liber est, etiamsi genuit. Hoc tibi spondeo, eum divino, non autem humano modo genuisse:

" Joan. xvii, 25. " I Cor. xiii, 12.

(78) Ἀντεξάγωνται. Schol.: Μὴ στασιάζουσιν αἱ ὑποστάσεις Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· « Ne Filii et Spiritus personæ contra se insurgant. »

(79) Τὸ εἶναι. Sic Regg. bm, hu, Coisl. f et Or. 1. Deest tō in edit.

(80) Τοιοῦτον. Coisl. 1, τοιοῦτο.

(81) Ἐκτεμψις. « Emissio. » Hic idem sonat ac ἐκπόρευσις, « processio. »

(82) Μαρτυρομένοις. Reg. bm, μαρτυρουμένοις.

(83) Εἰρημένον. Reg. bm, προεἰρημένον.

(84) Ὅσον. Sio tres Regg., Coisl. 3, Par., Combef. In edit., ὅσων.

(85) Γινώσκεισθαι. Tres Regg., Par., Combef., γινώσκειται. Pass., γινώσκονται.

(86) Φοβήθητι δέ. Sic duo Regg., Pass., Combef. Deest δέ in edit.

nec mirum, cum etiam ipsius esse minime humanum sit. Verum illud demum metue, ne tempus illi tribuas, eumque creatum contendas. Non enim profecto Deus erit, si creatus fuerit, ac ne Dei patrociniū incassum suscipiens, Deum tollas, conservum tuum eum faciens, qui simul Deus est, et qui te quoque ex servitute in libertatem vindicat, si modo vere et sincere dominium confitearis. Processionem ne timeas : nec enim Deo necesse est non producere, aut simili ratione producere, utpote qui in omnibus dives est ; verum alienationem non qui Spiritum sanctum Deum esse profitentur,

XVIII. Cave, ne unius imperium male colas, divinitatem contrahens aut circumcidens ; nec tritheie crimen tibi pudorem moveat, quandiu alius quoque eadem ratione in ditheie periculo versatur. Aut enim cum illo crimen objectum dilues : aut cum illo hærebis : aut ille quidem simul cum rationibus suis divinitatis naufragium faciet, tibi vero incolumis divinitas permanebit. Ac si ratio ipsa imbecillitate laborarit, satius est in rationibus laborare, dum Spiritum ducem sequamur, quam impiis dogmatibus facile assentiri, dum otio nostro et desidiæ consulimus. Instantias et oppositiones, novamque pietatem, et jejunam ac minutam sapientiam contemne, et quidem magis, quam araneorum telas, quæ muscas quidem retinent, a vespis autem perrumpuntur, ne dicam a digitis, aut

469 alio quopiam graviore corpore. Hoc unum nos timere doce, nimirum ne in argutiis et captionibus fidem solvamus. Sermone victum esse minime grave atque acerbum est, non enim omnium est sermo : at vero grave et acerbum est deitatis jacturam fecisse, omnium enim est spes. Verum hæc ipse per te, sat scio, promptius et perfectius philosophaberis ; id mihi vulnera tua spondent, corpusque istud, quod pro pietate permultos labores exantlavit ; nosque etiam una tecum pro virili nostra philosophabimur.

XIX. At tu, cum egregiam peregrinationem obieris, Trinitatis, in tabernaculis habitantis, si tamen Deus omnino in manufactis habitat, memor esto, messisque hujus exiguæ, non ex parvis quidem pietatis seminibus, parvæ tamen adhuc et exilis, et quæ paulatim colligatur. Facti enim sumus sicut qui stipulam in messe colligunt, ut cum Propheta opportune loquar, et racemulos in vindemia, cum

A Θεός, εἰ γέγονε, μὴ Θεῶν συνηγορῶν διακενῆς, Θεὸν ἀνέλκῃς, ὁμόδουλον ποιῶν τὸ ὁμόθεον, ὃ καὶ σὲ τῆς δουλείας ἐλευθεροῖ, ἂν γνησίως (87) ὁμολογῇς θεσποτεῖαν. Μὴ φοβηθῇς τὴν πρόδον· οὐ γὰρ ἀνάγκη (88) ἔχει Θεός, ἢ μὴ προβάλλειν, ἢ προβάλλειν ὁμοίως, ὃ πάντα πλούσιος· φοβήθητι δὲ τὴν ἀλλοτριώσιν, καὶ τὴν καίμενὴν ἀπειλὴν, οὐ τοῖς θεολογοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς βλασφημοῦσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

non producere, aut simili ratione producere, utpote qui in omnibus dives est ; verum alienationem metue, ac comminationem eam quæ eos manet, sed qui eum contumeliis afficiunt.

117. Μήτε τὴν μοναρχίαν κακῶς τιμῆσης, συναϊρῶν ἢ περικόπτων θεότητα· μήτε τὸ τῆς τριθείας (89) ἔγκλημα αἰσχυνοῦνης, ἕως ἂν καὶ ἄλλος (90) κινδυνεύῃ τὴν διθεῖαν. Ἡ γὰρ συνέλυσας, ἢ συνηπόρησας, ἢ ὁ μὲν ἐναυάγησε μετὰ τῶν λογισμῶν καὶ θεότητα, σὺ δὲ παρέμεινέ θεότης. Καὶ εἰ ὁ λόγος ἠσθένησε, κρείσσον καμῆν (91) ἐν τοῖς λογισμοῖς μετὰ τῆς ὁδηγίας τοῦ Πνεύματος, ἢ προχειρῶς ἀσεθεῖσαι τὴν βροτῶν διώκοντα. Διάπτει μοι τὰς ἐνστάσεις, καὶ τὰς ἀντιθέσεις, καὶ τὴν νέαν (92) εὐσείδειαν, καὶ τὴν μικρολόγον σοφίαν· καὶ διάπτει πλέον ἢ τὰ τῶν ἀραχνίων νήματα, μύλας μὲν κρατοῦντα, σφῆξι δὲ ῥηγνύμενα, οὕτω λέγω δακτύλοις, οὐδὲ ἄλλῳ τινι τῶν βαρυτέρων σωμάτων. Ἐν δίδασκε φοβεῖσθαι μόνον, τὸ λύειν τὴν πίστιν ἐν τοῖς σοφίσμασιν. Οὐ δεινὸν ἡττηθῆναι λόγῳ, οὐ γὰρ πάντων ὁ λόγος· δεινὸν δὲ ζημιωθῆναι θεότητα, πάντων γὰρ ἡ ἐλπίς. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ κατὰ σεαυτὸν φιλοσοφῆσιν, οἷδ' ὅτι, C προθυμότερόν τε (93) καὶ τελειότερον· ἐγγυᾶται μοι (94) τὰ σὰ τραύματα, καὶ τὸ σὸν σῶμα ὑπὲρ εὐσεβείας πεπονηκός· καὶ ἡμεῖς δὲ συμφιλοσοφῆσομεν, ὅση (95) δύναμις.

edit, corpusque istud, quod pro pietate permultos labores exantlavit ; nosque etiam una tecum pro virili nostra philosophabimur.

118. Σὺ δὲ ὅταν (96) ἐκδημήσης τὴν καλὴν ἐκδημίαν, μέμνησέ μοι τῆς Τριάδος ἐν σκηναῖς κατοικοῦσης (97), εἴπερ ὅλως ἐν χειροποίητοις οἰκεῖ (98) Θεός, καὶ τοῦ μικροῦ τούτου θέρους, οὐκ ἐκ μικρῶν μὲν τῶν τῆς εὐσεβείας σπερμάτων, πλὴν ἔτι μικροῦ τε καὶ πενιχροῦ, καὶ κατ' ὀλίγον συναγομένου. Ἐγενήθημεν (99) γὰρ ὡς συνάγοντες καλὰ μὲν ἐν ἀμῆτῳ, εἰ δὲ τὸ τοῦ Προφῆτου εἰπεῖν ἐν καιρῷ, καὶ ὡς ἐπι-

edit, καμῆν.

(92) Καὶ τὴν νέαν. Sic tres Regg., Or. 1, Pass. Deest καὶ in edit.

(93) Προθυμότερόν τε. Sic tres Regg. et Pass. In ed., προθυμότερόν τι.

(94) Ἐγγυᾶται μοι. In quibusdam, ἐγγυᾶ τέ μοι.

(95) Ὅση. Pass., ὡς ἡ.

(96) Σὺ δὲ ὅταν, etc. Maximum hic compellat Gregorius, atque eum rogat, ut, cum Alexandriam, confessionis gloria decoratus, reversus fuerit, illic sibi suoque gregi faveat apud Alexandrinum antistitem, cujus magna erat in Constantinopolitana Ecclesia auctoritas. Sed sua Gregorius spes fefellit, ut mox videbimus.

(97) Ἐν σκηναῖς κατοικοῦσης. Hic significare videtur Gregorius, Ecclesias adhuc esse in hæreticorum potestate.

(98) Οἰκεῖ. Pass., κατοικεῖ.

(99) Ἐγενήθημεν. Pass., ἐγενόμεθα.

(87) Ἄν γνησίως. Sic plerique codd. In editis, mendose, ἀγνησίως.

(88) Οὐ γὰρ ἀνάγκη, etc. Billius : « Nec enim Deo vel producere vel non producere necesse est, utpote in omnibus diviti. » Sic etiam Nicetas. Verum non videntur Gregorii mentem assecuti. Hæc enim dicta sunt de Spiritus sancti processione, quæ tunc a pluribus impugnabatur. Unde Gregorius ait : « Ne timeas processionem : nec enim Deo necesse est, non producere, aut simili modo producere, » quasi unicuique in Deo esset producendi genus, scilicet per generationem, ita ut Spiritus sanctus, cum ex Deo sit, deberet quoque esse genitus, sicut Filius ; quod quidem est contra Deitatis divitias.

(89) Τριθεῖας. Pass., Τριάδος. Hæc Macedoniorum cavillatio, qui Filium quidem Deum dicebant, non vero Spiritum sanctum.

(90) Καὶ ἄλλος. Or. 1, καὶ ἄλλῳ.

(91) Καμῆν. Coisl. 1, et Pass., κάμειν. Male in

φυλλίδα ἐν τρυφῇ, οὐχ ὑπάρχοντος βότρου. Ὅρᾳς ἂν nulli sint botri ⁴². Vides quanta sit hæc collectio : ac proinde in eam curam incumbere, ut area nobis copiosior fiat, toreularque plenius. Narra, tum vocacionem nostram, tum incredibilem nostram peregrinationem, quam, non ut luxuriam et deliciarum, sed ut ærumnarum socii essemus, inivimus; ut periculorum et acerbitatum participes facti, in gloriæ quoque partem aliquando veniamus. Hanc plebem habes votis faventem, hanc peregrinationis comitem; hunc, inquam, gregem, numero quidem angustum, at pietate nequaquam angustum: cuius ipse angustiam magis, quam aliorum amplitudinem et latitudinem, revereor. Hæc dicit Spiritus sanctus: cum hoc, et ignem pertransibis ⁴¹, et ferarum rabiem conspicias, et procures mites ac mansuetos reddes ⁴². Ita excede, ita naviga, atque ad nos rursus redi, eximie dives, secundo laureatus, ac nobiscum triumphale carmen cantaturus, et nunc, et in posterum in Christo Jesu, Domino nostro, cui gloria in sæcula. Amen.

⁴⁰ Mich. vii, 1. ⁴¹ Psal. lxxv, 12. ⁴² Luc. x, 19.

(1) Ὅση. Reg. hn, ὅση; cum interrogationis nota: « Vides quanta sit? »

(2) Ποιεῖν ἑμῖν. Sic tres Regg., Or. 1, Pass. Dæst ἑμῖν in edit.

(3) Τοῦτόν σοι. Reg. a, τοῦτον οὖν.

(4) Αἰώνας. Duo Regg. addunt, αἰώνων, « sæculorum. »

470 MONITUM IN ORATIONEM XXVI.

I. Prava Maximi, quem in præcedenti oratione a Gregorio publice laudatum vidimus, non diu latuere consilia. Brevi e cineribus erupit ignis, et « Ægyptium illud spectrum, » ut loquitur Gregorius (5), cito nimis venenatum « aspidis fetum produxit. » Invidia namque et ambitione flagrans, eo impietatis et audaciæ adductus est, ut sedis Constantinopolitanæ dignitatem, legitimo pastore de throno exturbato, ad se transferret. Idcirco primum sibi flagitiorum consortem asciscit unum e Gregorii sacerdotibus, qui secum pariter Theologi domus, mensæ ac intimæ familiaritatis particeps erat. Ingrati ambo ac factiosi homines ex Ægypto accersunt, vel potius, pecunia emunt seditiosos et ad quodlibet facinus expeditos viros, quorum subinde opera, missis insuper ab ipso Petro Alexandrino episcopis, qui clam Maximum consecrarent, noctu ecclesiam invadunt. Horrenda hæc, quamvis ad lucem usque producta, nondum perfecta erant, cum ad cleri notitiam venere. Ubi primum hæc pervulgata sunt, tota infremuit civitas. Ad ecclesiam advolant magistratus, cives, exteri, ac ipsi etiam hæretici. Omnes unanimi indignatione permoti, summo cum dedecore et ignominia consecratum et consecratos extrudunt; nec tali opprobrio sapientiores evasere. In nequissimo enim proposito obstinate perseverantes, libicinis ejusdæ domum ingressi, infandum opus peragunt.

II. Interea Gregorius, non in suburbano, ut putarunt Billius (6) et Baronius (7), sed Constantinopoli, quemadmodum e *Carminibus de vita sua* colligitur, morbo laborabat. Cum autem tot tantorumque facinorum seriem audivil, subito ac intimo animi dolore percussus, fugam cogitat; et sacrum Anastasiæ templum, quasi universæ Christianæ plebi extremum vale dicturus, ingreditur. Sed assiduus totius gregis precibus et lacrymis permotus, se tandem non discessurum promittit. Ut autem debilitas corporis et animi vires instauraret, in proximam villam aliquantulum concessit; unde non multo post redux hanc orationem habuit. Illam Baronius, perperam certe, « *Invectivam in Maximum* » vocat. Conjicit etiam vir doctus, hanc ipsam esse « *vituperationum librum* » cuius meminit Hieronymus. Verum huic sententiæ adversantur tum inscriptio ipsa, tum oratoris scopus. Neque enim hæc oratio liber ille esse potest, in qua ne Maximum quidem nominatur. Non negamus tamen pluribus in locis Maximum ac ipsius sectatores obiter lectisque verbis hic a Gregorio designari et perstringi; sed non inde sequitur hanc esse in Maximum *Invectivam*. Et certe si liber de quo loquitur Hieronymus (8), differt ab iis quæ Gregorius *Carminibus de vita sua* adversus Maximum scripsit, hunc jam non exstare affirmare licet, cum nullibi supersit istius libri vestigium.

(5) *Carm. de vita sua*, vers. 751 et 822.

(6) Bill. or. arg.

(7) Baron. *Annal.* t. V, edit. Lucæ, fol. 1759, p.

485, n. 51.

(8) Hier., *Script. eccl.*, Basil. edit. p. 449.

III. Constantinopoli dictam hanc orationem circa medium annum 380 conieciunt eruditi. Mirus in ea statim ab exordio se prodit pastoris erga **471** oves amor. « Desiderabam vos, inquit (n. 1), filii, et pari a vobis desiderio expelebar.... Quorum enim communis est spiritus, horum quoque communis est affectus.... Quamobrem a vobis diutius abesse minime sustinui. » Nec vero sola mutuae dilectionis ratio Gregorium ad celerem reditum impulit. Metuebat etiam adhuc (n. 3) pro dilecto grege, et « luporum » voracitatem, et « latronum » insidias, et « canum » rabiem, qui jam, irritato licet impetu, in pastores irruperant, atque oves diripere, mactare aut dispergere tentaverant. Tum fidei ac doctrinae rationem a grege exigit (n. 5); neque « mutuum » duntaxat exposcit, sed etiam « fenus; » nec « talentum » solum, sed et « talenti quæstum; » ne forte quis, talento in terra defosso et occultato, creditorem, « ut durum et asperum, » falso criminetur. Hinc fidem sine operibus mortuam esse ostendit, et ab auditoribus postulat, num sedulo bonis operibus studuerint; atque dilucida pertractatis variis vitæ Christianæ officiis, ipse quoque rationem reddit de omnibus, quæ absens secum philosophatus est. Quod ut assequatur, amplum et magnificum veri philosophi exemplar eo loci ob oculos ponit, et eadem quæ Chrysostomus postmodum in oratione, « Nemo læditur nisi a se ipso (9), » tractavit, ipse verbis et exemplis egregie demonstrat.

(9) Chrysost., t. III, p. 444.

ORATIO XXVI^a.

ΛΟΓΟΣ ΚΓ'.

In seipsum, cum rure rediisset, post ea quæ a Maximo perpetrata fuerant.

Εἰς ἑαυτὸν (10), ἐξ ἀγροῦ ἐπαρήμενος (11) μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον.

I. Desiderabam vos, filii, et pari a vobis desiderio expelebar. Persuasum enim id habeo; ac si ad eam rem iurandum interponendum est, Juro, fratres, per vestram gloriationem, quam habeo in Christo Jesu Domino nostro^a. Hanc enim iurandi formam mihi condidit Spiritus sanctus, cujus numine atque afflatu ad vos venimus, ut Domino populum eximium et peculiarem comparemus^b. Ac fidei magnitudinem, quæso, perspicite. Nam et animi mei affectum vobis persuasum reddo, et de vestro erga me animo affirmo et assevero. Nec id sane mirum videri debet. Quorum enim communis est Spiritus, horum affectus quoque communis: quibus autem idem affectus est, idem etiam ad credendum æque propensi sunt. Nam quod in seipso aliquis minime sensit, is nec alteri id de se affirmanti unquam crediderit: qui autem ita aliquando se affectum sensit, is profecto ad assentiendum faciliorem se præbebit, utpote invisibilis affectionis invisibilis testis, formæque alienæ proprium speculum. Quamobrem a vobis **472** diutius abesse minime sustinui, quanquam alioqui res hæcæ agre ac molesto animo ferens; non solum quas civitates ferunt (popularem scilicet multitudinem, tumultus, forum, spectacula, saturitates, contume-

^a I Cor. xv, 31. ^b Dent. vii, 6.

(^a) Alias 28, quæ autem 26 erat, nunc 52. — C Habita circa medium annum 380.

(10) Εἰς ἑαυτὸν. « In seipsum. » Addunt nonnulli, καὶ τὸν λαόν, καὶ τοὺς ποιμένας, « et populum et pastores. »

(11) Ἐπαρήμενος. Plures codices habent, ἐπιστάνα. Nonnulli, ἐπιστάς.

(12) Νῆ τῇρ ὑμετέρῃ. « Per vestram. » Sic Vulgata, sic pene omnes codices, sic Patrum pars maxima, quibus posthabitis, mirum est Billium Complutense exemplar secutum, vertisse, « per nostram. »

(13) Ἀδελφοί. Deest in Reg. bm.

(14) Τό. Deest in tribus Regg. et quatuor Colb.

A Α'. Ἐνθόθεν ὑμᾶς, ὡ τέκνα, καὶ ἀντεποδοῦμην τοῖς ἰσοῖς μέτροις. Πείθομαι γάρ, εἰ δεῖ καὶ πίστιν προσθεῖναι τῷ λόγῳ, καὶ τῇ τῇρ ὑμετέρῃ (12) καύχησιν, ἀδελφοί (13), ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Τοῦτον γάρ μοι πεποίηκε τὸν ὄρκον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ᾧ πρὸς ὑμᾶς κακινήμεθα, ἵνα κατασκευάσωμεν Κυρίῳ λαὸν περιούσιον. Σκοπεῖτε τὴν πίστιν ὅση· καὶ τὸ ἑαυτοῦ πείθω, καὶ τὸ (14) ὑπὲρ ὑμῶν (15) διατείνωμαι. Καὶ θαυμαστὸν οὐδέν. Ὅν γὰρ κοινὸν τὸ Πνεῦμα, κοινὸν καὶ τὸ πάθος· οἷς δὲ τὸ πάσχειν ἴσον, ἴσον καὶ τὸ πιστεύειν. Ὁ γὰρ μὴ τις πέπονθεν, οὐδ' ἂν ἐτέρῳ πιστεύσειεν (16)· ὁ δὲ παθὼν, εἰς συγκατάθεσιν ἐτοιμάζεται, μάρτυς ἀόρατος ἀοράτου πάθους, μορφῆς ἀλλοτρίας οικεῖον ἔσοπτον. Διὰ τοῦτο οὐδὲ ἡνεσχόμεν ἀποφοιτῆσαι ὑμῶν μακρότερα, καίτοιγε ἱκανῶς τοῖς ἐνταῦθα δυσχεραίνων τε καὶ ἀχθόμενος· οὐχ οἷς αἱ πόλεις φέρουσι (17) μόνον (δημοίς, θορύβοις, ἀγοραῖς, θεάτροις, πλησμοναῖς, ὕδρεσιν, ἀγροῦσι καὶ ἀγομένοις, ζημιούσι καὶ ζημιουμένοις, πενθοῦσι καὶ πενθουμένοις, κλαίουσιν, χαίρουσιν, γαμοῦσι, θάπτουσιν, εὐφημουμένοις, βλασφημουμένοις, ὕλη κακίας, κόσμου βράσματι, ταῖς ἀγχιστράφοις μεταβολαῖς, ὥσπερ ἐν Εὐρίπῳ καὶ πνεύμασιν), ἀλλὰ καὶ τούτοις ἦδη τοῖς σεμνοτέροις καὶ τιμωτέροις, τοῖς περὶ τὸ βῆμα (18)

(15) Ὑμῶν. Reg. bm et Savil., ἡμῶν.

(16) Πιστεύσειεν. Comb., πιστεύουσιν.

(17) Φέρουσι. Nonnulli codd., χαίρουσι.

(18) Τοῖς περὶ τὸ βῆμα, εἰν. « Sacrarium et

sacram mensam. » Hæc enim sunt « venerabiliora et præstantiora » illa, quæ sibi displicere ait Gregorius, non vero ii, « qui sacrarium et sacram mensam cingunt, » ut vertit Billius, contra Theologi mentem, qui fidelem plebem deliniebat, et mutuum ei amorem gratulabatur. Ipsi displicebant, tum quæ jam a Maximo in sacrario perpetrata fuerant, tum onus, quod fere invito susceperat, tum dignitas, quæ tot tantasque curas afferebat, et plurimorum invidiam conciliabat.

οὗτο λέγω, καὶ τὴν ἀγίαν τράπεζαν· ὧν ἡμεῖς τὸ
κράτος ἔχειν δοκοῦντες, καὶ τῶν ἐγγιζόντων ὄντες
Θεῷ, δέδοικα μὴ κακῶς ἐγγιζωμεν, καὶ, ὡς καλὰ μὴ
πυρ, πῦρ οὐ φέροντες.

hanc, inquam, vili silvam, munī fervorem, subitas et repentinas, velut in Euripo et ventorum agi-
tatione, mulationes), verum etiam venerabiliora hæc et præstantiora, sacrarium nempe et sacram
mensam; quorum cum ipsi principatum tenere videamur, et in eorum, qui ad Deum appropinquant,
numero simus, vereor ne male appropinquemus, et, tanquam stipula ad ignem, ignis vim ferre nequea-
mus.

B. Πλὴν ἐπανῆλθον ὑμῖν, βίᾳ μὲν ἀποδραμῶν, οὐ
βίᾳ δὲ προσδραμῶν, ὁλλὰ καὶ μάλα προθύμως, καὶ
αὐτομάτοις ποσὶ, τὸ τοῦ λόγου, τοῦ Πνεύματος οὕτως
ἀγοντος, καθάπερ τι ρεύμα, πρὸς μὲν τὸ ἄναντες (19)
βιαζόμενον, εἰς δὲ τὸ πρᾶνές (20) ἐπειγόμενον. "Ὅν-
τως ἡμέρα μία, βίος ὅλος ἀνθρώπου, τοῖς πόθῳ κάμ-
νουσιν. Τὸ γὰρ τοῦ Ἰακώβ ἐτέρως (21) ἔχειν μοι
φαίνεται· ὅς ἐτι δεκατέσσαρα δουλεύων τῷ Σύρῳ
Λάβαν ὑπὲρ τῶν δύο παρθένων οὐκ ἔκαμνε· Ἦσαν
γὰρ αὐτῷ, φησὶν, αἱ πᾶσαι ἡμέραι, ὡς ἡμέρα μία,
διὰ τὸ ἀγαπᾶν αὐτάς. Ἰσως ὅτι ἐν ὕψειν ἦν τὸ
ποθοῦμενον, ἢ ὅτι κοῦφον τὸ κάμνειν ἔρωτι, καὶ ἡ
ἀναβολὴ τὸ λυπηρὸν ἔχη (22). Οὕτως τὸ ἔτοιμον (23)
εἰς ἐξουσίαν, ἀργὸν εἰς ἐπιθυμίαν, ὡς τις ἐφη τῶν
πρὸ ἡμῶν. Ἐγὼ γοῦν ἦνίκα μὲν παρήμην, ἐλάχιστα
τοῦ πάθους ἐπαισθανόμενος, ἦνίκα δὲ (24) ἐχωρίσθην,
ἔγνων τὸν πόθον τὸν γλυκὺν τύραννον· καὶ νῦν (25)
δὲ οὐδέν. Εἰ γὰρ τοσοῦτον ὀδύρεται καὶ βουκόλος μό-
σχον τῆς ἀγέλης ἀποφοιτήσαντα, καὶ ποιμὴν πρόβα-
τον ἄλλειψαν δεκάδι, καὶ ὄρνεον νοστίαν, ἣν πρὸς
ὀλίγον ἀπέλιπεν (26), ὥστε οἱ μὲν τὰς σύρτγας λα-
θόντες, ἐπὶ τινα σκοπιὰν ἀνελθόντες, πληροῦσι τῆς
ἀθυμίας τοὺς δόνακας, καὶ ἀνακαλοῦνται, ὡς λογικά,
τὰ πλανώμενα· καὶ ὑπακούουσι, χαίρουσι μᾶλλον
ἢ πᾶσιν ὁμοῦ τις ἄλλοις, ὧν οὐκ ἐφρόντισαν· τὸ δὲ
τρυζὸν ἐπὶ τὴν καλὴν ἵεται, καὶ τρυζοῦσι προσπίπτει
τοῖς νεοσσοῖς, καὶ περιέπει ταῖς πτέρυξι· πηλίκον
ἂν εἴη δεξιῷ ποιμένι λογικὰ θρέμματα, καὶ ὧν τι
προεκινδύνευσεν, ἐπεὶ καὶ τοῦτο τῷ φιλήτρῳ (27) προσ-
τίθεται;

ac si paruerint, maiorem ex illis, quam ex reliquis universis de quibus solliciti non fuerant, delectatio-
nem percipiant; hæc vero stridens ad nidum convolet, pullisque stridentibus allabatur, eosque pen-
nis foveat: quanto tandem chariores esse par est apud bonum ac pervigilem pastorem oves ratione
præditas, et pro quarum salute nonnihil periculi subiit, cum hoc quoque acriores amoris flammæ
excitet?

Γ. Ὡς ἐγὼ δέδοικα μὲν τοὺς βαρεῖς λύκους, μὴ δὲ
τὴν σκοτόμαιναν (28) ἡμῶν τήρησαντες, τὴν ποίμνην
σπαράξωσι λόγους συναπακτικοὺς τε (29) καὶ βίαιοις·

²⁸ Gen. xxvii, 26.

(19) Ἀνᾶντες. Sic plerique codd. Prave in edit.,
ἄνακτος.

(20) Πρᾶνές. Sic tres Regg., Coisl. 1, et Combef.
In ed., πρᾶνές.

(21) Ἐτέρως. Coisl. 1, οὐκ ἐτέρως. Sic etiam
legit Rufinus.

(22) Ἡ ὅτι... λυπηρὸν ἔχη. Hæc desunt in
pluribus codd. Nec tamen a Gregorio nostro aliena.
Augustinus enim lib. De bono viduitatis, tom. VI,
pag. 384, eandem fere sententiam habet: « Nullo
modo, inquit, sunt onerosi labores amantium...
Nam in eo quod amatur, aut non laboratur, aut et
labor amatur. »

A. Ias, eos qui ducunt, et qui ducuntur, eos qui dam-
num inferunt, et qui patiuntur, eos qui lugent, et
qui lugentur, eos qui plorant, gaudent, matrimo-
nium ineunt, sepeliunt, laudantur, vituperantur,
hanc, inquam, vili silvam, munī fervorem, subitas et repentinas, velut in Euripo et ventorum agi-
tatione, mulationes), verum etiam venerabiliora hæc et præstantiora, sacrarium nempe et sacram
mensam; quorum cum ipsi principatum tenere videamur, et in eorum, qui ad Deum appropinquant,
numero simus, vereor ne male appropinquemus, et, tanquam stipula ad ignem, ignis vim ferre nequea-
mus.

II. Cæterum ad vos redii, et qui a vobis invitus
discesseram, idem non invitus, sed animo perquam
alacri, spontaneisque, ut dici solet, pedibus ac-
curri, Spiritu scilicet me, fluvii cujusdam in mo-
dum, agente, qui per acclivia quidem non nisi co-
actus fertur, per prona autem et declivia celerrime
labitur. Ac profecto vel unicus dies totius vitæ hu-
manæ instar est desiderio laborantibus. Nam illud
patriarchæ Jacob mihi alio modo se habere vide-
tur, qui pro duabus virginibus quatuordecim annis
Laban Syro serviens, haudquaquam labore frange-
batur. Erant enim, inquit, omnes illi dies quasi dies
unus, quod earum amore flagraret²⁵. Cujus rei hæc
fortasse causa erat, quia rei expetitæ conspectu
fruebatur: vel etiam, quia levis est amoris labor,
tametsi dilatio ipsa molestiam afferat. Sic videlicet
natura comparatum est, ut ea segnius appellamus,
quibus facile libereque frui licet, quemadmodum
veterum quidam affirmavit. Equidem ipse, qui, cum
adessem, vim hujus affectus parum admodum sen-
tiebam, posteaquam a vobis disjunctus sum, cu-
piditatem amoremque, dulcem tyrannum, agnoscere
cœpi; quod quidem non est cur novum videatur.
Etenim si vel bubulcus ob vitulum unum ab ar-
mento aberrantem, vel pastor ob pecudem ex de-
nario numero deficientem, vel avis ob nidulum,
quem ad breve tempus reliquit, usque adeo discer-
ciari solent, ut et illi, arreptis fistulis, 473 in spe-
culam quamdam evecti, mæstos inflent calamos, et
palantia animalia, quasi ratione prædita, evocent;

III. Equidem ipse graves et atroces lupos timeo,
ne, caligine nostra observata, rapaci ac violentia
doctrina gregem dilacerent. Intempestam enim no-

(23) Οὕτως το ἔτοιμον, etc. Plinius epist. 20,
lib. viii, ait: « Omnium rerum cupido languescit,
cum facilis occasio est. »

(24) Ἦνίκα μὲν... ἦνίκα δὲ. Sic plures codd.
In ed. desunt μὲν et δὲ.

(25) Καὶ νῦν. Reg. bm, καὶ καὶ νῦν.

(26) Ἀπέλιπεν. Reg. bm, κατέλιπεν.

(27) Τῷ φιλήτρῳ. Sic Reg. bm, Or. 1 et Comb.
Deest τῷ in edit.

(28) Σκοτόμαιναν. Leuv. vertit, « interlunium. »

(29) Συναπακτικοὺς τε. Reg. bm, σπαρᾶκτι-
κοὺς. Deest τε in duobus Regg.

ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐμὴ πύρωσις, ἢ φροντίς (39); Οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς. Καί· Ἐγενόμην συγκαλούμενος (40) τῷ καύσωνι τῆς ἡμέρας, καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτὸς πιεζόμενος· πατριάρχου φωνὴ ποιμένος, οὗ τὰ ἐπίσημα πρόβατα, καὶ ταῖς ἐκείθεν ληνοῖς ἐγκισσᾶν μελετήσαντα. Οὕτω μὲν οὖν, καὶ διὰ ταῦτα ἐπέστην ὑμῖν, καὶ οὕτως ἔχουσιν. Ἐπεὶ δὲ ἐπέστην, δῶμεν λόγον ἀλλήλοις, ὧν μεταξὺ κατωρθώσαμεν. Ἐπειδὴ καλὸν μὴ ῥήματος μόνον καὶ πράξεως, ἀλλὰ καὶ καιροῦ παντός, καὶ ὥρας αὐτῆς τοῦ ἀχαριαίου καὶ λεπτοτάτου οἶσθαι λόγον ἀπαιτεῖσθαι ἡμᾶς. Ὑμεῖς μὲν (41) ἀπαγγεῖλατέ μοι τὴν ἐργασίαν τὴν ὑμετέραν· ἐγὼ δὲ εἰς μέσον θήσω, ἃ καθ' ἡσυχίαν ἐμαυτῷ συγγενόμενος ἐφιλοσόφησα.

Ε'. Τίνα μὲν θεωρίαν τῶν ὑψηλῶν, ἢ παρ' ἐμοῦ λαβόντες ἐφιλοσώτε, ἢ παρ' ὑμῶν αὐτῶν εἰσηνέγκατε, ἢ περὶ θεολογίας, ἢ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων, ἃ πολλὰ καὶ πολλὰκις ὑμῖν παρεθέμην; Ζητῶ γὰρ οὐ τὸ δάνειον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν τόκον· οὐ τὸ τάλαντον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐργασίαν· μή τις κατακρύψας καὶ καταχώσας τὸ πιστεῦσθαι, ἐτι καὶ καταψεύδεται τοῦ πιστεῦσαντος, ὡς σκληροῦ τε καὶ τῶν ἀλλοτριῶν ἐπιθυμοῦντος. Τίνα δὲ πρᾶξιν τῶν ἐπαινουμένων, ἢ μηδὲ τῆς ἀριστερᾶς γινωσκούσης, ἐκαρποφρήσεται, ἢ ὥστε λάμπειν τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ἐν' ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον δευθήσῃ, καὶ διὰ τῶν μαθητῶν ὁ διδάσκαλος (42) γνωρισθῇ, καὶ εἴπῃ τις τῶν ἐποπτευόντων τὰ ἡμέτερα (πολλοὶ δὲ εἰσιν, οἳ μὲν δι' εὐδοκίαν, οἳ δὲ καὶ περιέργως), ὅτι θνῶς ὁ Θεὸς ἐν ὑμῖν (43) ἔστιν, οὐ κηρύσσόμενος ὑγιῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ λατρευόμενος; Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι χωρὶς πίστεως πρᾶξις ἔγκριτος (ἐπειδὴ καὶ δόξης ἕνεκεν οἱ πολλοὶ τὸ καλὸν ἐπιτηδεύουσι, καὶ φύσεως οὕτως ἔχοντες)· οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά. Καὶ μή τις ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις τῶν πάντα συγχωροῦντων ἐτοίμως, ὑπὲρ ἐνδὸς τοῦ ἀσεβεῖν ἐν τοῖς δόγμασι, καὶ φαῦλον καταβαλλόντων μισθὸν φαύλου πράγματος. Δεῖξάτε οὖν ἐκ τῶν ἔργων τὴν πίστιν, τῆς χώρας ὑμῶν τὸ γόνιμον, εἰ μὴ εἰς κενὸν ἐσπεύραμεν, εἰ δράγμα τι ἐν ὑμῖν, τοῦ ποιῆσαι ἄλευρα ἰσχύον ἔχον, καὶ ἀποθηκῶν ἄξιον, ἵνα καὶ προθυμότερον ὑμᾶς γεωργήσωμεν. Τίς εἰς ἑκατὸν καρποτοκεῖ, τίς εἰς ἐξήκοντα, τίς τὸ τελευταῖον κἄν εἰς τριάκοντα· ἢ τίς ἐμπλῖν ἀπὸ τοῦ τριάκοντα εἰς τὸν ἐξήκοντα προσελθὼν (ἔχομεν γὰρ καὶ ταύτην ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὴν τάξιν), εἰς τὸν ἑκατὸν ἐτελεύτησεν· ἵνα προβαίνων, ὡς ὁ Ἰσαὰκ, μέγας γένηται, πορευόμενος ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν, καὶ τὰς ῥόδας τῶν Ἀναβαθμῶν (44) ᾄδων, καὶ ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ τιθέμενος;

³⁹ II Cor. xi, 29. ⁴⁰ II Cor. xii, 14. ⁴¹ Gen. xxxi, 40. ⁴² Gen. xxx, 32, et seq. ⁴³ Matth. xxv, 18, et seq. ⁴⁴ Matth. vi, 3. ⁴⁵ Matth. v, 16. ⁴⁶ Matth. vii, 16. ⁴⁷ I Cor. xiv, 25. ⁴⁸ Jac. ii, 20.

(39) Πύρωσις, ἢ φροντίς. Sic Reg. d. In edit., πύρωσις ἢ φροντίς.

(40) Συγκαλούμενος. Reg. hm et quinque Colb., συμφλεγόμενος.

(41) Ὑμεῖς μέν, etc. « Vos igitur negotiationem vestram exponite, meam ego vicissim in medium

proferam. »

⁴² Διδάσκαλος. Or. 4 addit, ὑμῶν.
⁴³ Ὑμῖν. Reg. a, ἡμῖν.
⁴⁴ Τὰς ῥόδας τῶν Ἀναβαθμῶν. « Graduum cantica. Sic dicuntur, inquit Elias, Psalmi numero quindecim, pares gradibus illis qui erant in templo

V. Ecquam rerum sublimium contemplationem, aut a me acceptam animis vestris retinistis, aut a vobis ipsis contulistis, vel de divinitatis doctrina, vel de aliis fidei capitibus, quæ ego permulta et persæpe vobis apposui? Neque enim tantum duntaxat quæro, verum etiam fenus; nec talentum solum, sed et talenti questum ⁴⁵: ne quis forte, cum in terra id, quod ipsi commissum est, occultarit, et defoderit, creditorem insuper falso, ut durum et æcbum, atque alienarum rerum cupiditate ⁴⁷ flagrantem criminetur. Quam honestam et laudabilem actionem protulistis, vel ita occulte, ut ne sinistra quidem manus sciat ⁴⁷, vel etiam aperte, ut lux vestra coram hominibus luceat ⁴⁸, et æthor ex fructu agnoscat ⁴⁹, et magister per discipulos innotescat, ac dicat quispiam eorum, qui vitæ nostræ rationes inspectant (id quod multi faciunt, alii benigna voluntate ducti, alii curiositate impulsii), quod vere Deus in vobis sit ⁵⁰, non modo sane ac sincere prædicatus, sed etiam cultus et adoratus? Illi enim actio sine fide non est accepta (quandoquidem multi gloriæ studio, atque etiam a natura ita informati, virtutem colunt), ita fides sine operibus mortua est ⁵¹. Ac videte, ne quis eorum vos inanibus verbis decipiat, qui omnia omnibus hac una de causa facile concedunt, ut impia dogmata homines complexentur, malamque rei malæ mercedem persolvunt. Ex operibus ergo fidem, terræque vestræ fecunditatem ostendite, ut perspicuum fiat, an frustra sementem fecerimus, an manipulus quidam in vobis reperiatur, ex quo confici farina queat, dignusque qui in horreum inferatur, quo alacrioribus animis vos in posterum excolamus. Quis centesimum fructum edit? Quis sexagesimum? Quis postremo tri-

proferam. »

(42) Διδάσκαλος. Or. 4 addit, ὑμῶν.

(43) Ὑμῖν. Reg. a, ἡμῖν.

(44) Τὰς ῥόδας τῶν Ἀναβαθμῶν. « Graduum cantica. Sic dicuntur, inquit Elias, Psalmi numero quindecim, pares gradibus illis qui erant in templo

cesimum⁸²? Aut converso ordine, quis a tricesimo ad sexagesimum progressus (hunc quoque in Evangelii ordinem habemus), in centesimum desiit, ut novos subinde progressus faciens, velut Isaac⁸³, magnus tandem fiat, de virtute in virtutem ambulans⁸⁴, et cantica Graduum canens, atque ascensiones in corde suo ponens⁸⁵?

VI. Quæro enim fructum abundantem in rationem vestram. Vestrum enim lucrum est, non meum: quanquam meum quoque, quoniam vestrum, cum utilitas a vobis ad nos, ut in radiorum solarium reflexione accidere videmus, sese reflectat. Num pauperes aluistis? Num hospitio excepistis? Num sanctorum pedes abluistis⁸⁶? Num ventris, qui destruitur⁸⁷, voluptatibus indulgentes (detur hoc enim), id etiam egistis, ut in mandatis divinis delicias positas haberetis? Nam profecto nec delicie ullæ his meliores sunt, nec diuturniores et stabilliores iis qui in deliciis vitam transigere volunt. Num quosdam ex his, qui altari ministrant, et pulchre inopes sunt (liceat enim mihi hoc dicere), pro viribus recreastis, ut, animis minus distractis, altari magis **476** assideant, ac bonorum vestrorum participes facti, sua quoque vicissim vobis conferant? Turpe sane est, hæc et nos exposcere et vos non elargiri. Nec vero ideo hanc admonitionem habui, ut ita in me fiat (melius enim est mihi mori, quam ut gloriatio mea evacuetur⁸⁸, ac mihi prædicati Evangelii merces pereat, si hic laborum messem fecero. Evangelii enim prædicatio necessitatis est; munificentia autem et laus in eo sita est, ut gratis hoc munus obemus⁸⁹); verum eo hæc oratio spectat, ut de Christo bene mereri discatis: quod quidem vobis continget, si vel in unum ex parvis⁹⁰ et abjectis hominibus benignitatis aliquid conferatis. Quemadmodum enim ille salutis meæ causa, omnia, quæcunque sum ego, peccato excepto, factus est, ita vel minima mea officia in se recipit; sive tecto pauperem donaveris, sive in vincula conjectum inviseris, sive ægrotantem adieris, sive denique, quod vilissimum est, hominis siti oppressi linguam solo frigidæ poculo refrigeraveris, quod a paupere Lazaro exposcebat dives ille, qui in flamma torquebatur, ac pro huius vitæ voluptatibus, et deliciis, Lazarique esurientis et ulcerosi contemptu, hanc mercedem referebat, ut illic Lazarum rogaret, nec tamen ejus opem impetraret⁹¹.

VII. Hæc quidem sunt, quæ a vobis exigimus; ac pro certo habeo, minime id vobis pudori esse, quod vitæ rationes a vobis reposcamus, nec etiam fore, cum eas extremo illo die referendas habebitis, ad

A Γ'. Ζητώ τὸν καρπὸν πλεονάζοντα (45) εἰς λόγον ὑμῶν. Ὑμέτερον γάρ, οὐκ ἐμὸν, τὸ κέρδος· εἰ δὲ καὶ ἡμέτερον, ὅτι ὑμέτερον, ἀντιστραφεύσης τῆς ὠφελείας ἀφ' ὑμῶν εἰς ἡμᾶς, ὥσπερ ἐν ταῖς αὐγαῖς τῶν ἀντανακλάσεων. Εἰ ἐπιωχοτροφήσατε, εἰ ἐξενόδοχῆσατε, εἰ ἀγίων πόδας ἐνίψατε, εἰ τρυφῶντες τῇ καταργουμένῃ γαστρὶ (δεδόσθω γάρ), καὶ διὰ τῶν ἐντολῶν ἐτρυφήσατε; ὥς οὐκ ἔστι ταύτης τρυφῆ τις ἀμείνων, οὐδὲ μονιμωτέρα τοῖς τρυφῶν ἐθέλουσιν. Εἰ τινὰς (46) τῶν λειτουργούντων τῷ θυσιαστηρίῳ, καὶ καλῶς πενομένων (δοτε γάρ μοι καὶ τοῦτο εἰπεῖν), εἰς δύναμιν ἀνεπαύσατε, ἵν' ἀπερισπάτως (47) μάλλον τῷ θυσιαστηρίῳ παρεδρεύωσι (48), καὶ μεταλαμβάνοντες τῶν ὑμετέρων, τὰ παρ' ἐαυτῶν ἀντιστρέψωσιν; ὥς αἰσχροὺς ταῦτα καὶ ἡμᾶς ἀπαιτεῖν, καὶ B μὴ παρέχειν ὑμᾶς. Οὐκ ἐνουθέτησα δὲ ταῦτα, ἵνα οὕτως ἐν ἐμοὶ γένηται (καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ κενωθῆναι μου τὸ καύχημα, καὶ ἀμισθὸν μοι γενέσθαι τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ταῦθα καρπωσαμένων. Τὸ μὲν γὰρ εὐαγγελισασθαι (49), τῆς ἀνάγκης· ἡ φιλοτιμία δὲ, τὸ ἀδάπανον)· ἀλλ' ἵν' ὑμεῖς μάθητε Χριστὸν εὖ ποιεῖν, διὰ τοῦ καὶ τῶν μικρῶν τινα εὖ ποιεῖν. Ἐπειδὴ, ὥς πάντα ὅσα ἐγὼ, πλὴν ἀμαρτίας, ἐγένετο δι' ἐμέ· οὕτω καὶ τὰ ἐλάχιστα τῶν ἐμῶν εἰς ἐαυτὸν ἀναδέχεται· κἂν στέγης (50) μεταδῷς, κἂν ἐνδύματος, κἂν ἐν φυλακῇ ἐπισκέψῃ, κἂν ἀρρώστούντα ἰῇς· τὸ φαυλότατον, κἂν ποτηρίῳ ψυχροῦ μόνῳ καταλύξης γλώσσαν πειζομένου (51), ὥσπερ ἔδειτο Λαζάρου τοῦ πένητος ὁ κἄμινον ἐν τῇ φλογὶ πλούσιος, καὶ τὶ (52) τῆς ἐνταῦθα τρυφῆς ἀντιλαβὼν, καὶ τοῦ περιορῶν Λάζαρον πεινῶντα καὶ ἡλκωμένον, τὸ ἐκείθεν δεῖσθαι (53) Λαζάρου, καὶ μὴ τυγχάνειν.

Z'. Ἄ μὲν οὖν ὑμᾶς ἀπαιτοῦμεν, ταῦτά ἐστι· καὶ οἷδ', ὅτι οὐκ αἰσχύνεσθε, ὅτε παρ' ἡμῶν (54) ἀπαιτούμενοι λόγον, οὔτε παρὰ (55) τῆς τελευταίας ἡμέρας, εἰς ἣν πάντα συνάγεται τὰ ἡμέτερα, κατὰ

⁸² Matth. xiii, 8. ⁸³ Gen. xxvi, 15. ⁸⁴ Psal. lxxxiii, 6, 8. ⁸⁵ ibid. 8. ⁸⁶ I Tim. v, 10. ⁸⁷ I Cor. vi, 15. ⁸⁸ I Cor. ix, 15. ⁸⁹ I Cor. ix, 18. ⁹⁰ Matth. xxv, 40. ⁹¹ Luc. xvi, 24 sqq.

Jerolymitano, in quos ascendentes illi, qui ad cantandos hymnos erant ordinati, hæc ipsa cantica concinebant. Hæc autem cantica tractant de ascensu et reditu Judæorum e Babylone in Jerusalem. Unde mystico sensu ii dicuntur Graduum cantica concinere, qui virtute proficiunt.)

(45) Πλεονάζοντα. Or. 1, πλείον.

(46) Τινὰς. Duo Regg., τινα.

(47) Ἀπερισπάτως. Or. 1, ἀπερισπάτως [prave].

(48) Παρεδρεύωσι. Duo Regg. et Or. 1, προσδρεύωσι.

(49) Εὐαγγελισασθαι. Duo Colb., εὐαγγελίσσασθαι.

D (50) Στέγης. Coisl. 1 addit, τινί: «sive tecto aliquem exceperis, sive vestimento donaveris.»

(51) Πειζομένου. Coisl. 1 et Sav., πειζομένην, «arentem siti linguam refrigeraveris.»

(52) Καὶ τι. Sic quinque Colb., Coisl. 1 et Comb. In ed., καὶ τις.

(53) Ἐκείθεν δεῖσθαι, etc. Bill.: «ut illic Lazaro opus haberet.»

(54) Ἡμῶν. Sic Reg. bm et quinque Colb. In edit., ὑμῶν.

(55) Οὔτε παρὰ. Sic septem Regg. In edit., οὐ παρὰ.

τὸ εἰρημένον· Κατὰ ἔργου καὶ τὰ βουλευματα καὶ τὰς πράξεις ὑμῶν συναγαγεῖν· καὶ, Ἰδοὺ ἄνθρωπος (56), καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Τὰ δὲ ἡμέτερα, καὶ ἂ παρὰ τῆς ἐρημίας ὑμῖν κομίζομεν. Ἐπειδὴ καὶ Ἡλίας ἡδέως ἐνεφιλοσόφει τῷ Καρμῆλῳ, καὶ Ἰωάννης τῇ ἐρήμῳ, καὶ Ἰησοῦς αὐτὸς, τὰς μὲν πράξεις τοῖς ἑκτοῖς, τὰς εὐχὰς δὲ τῇ σχολῇ καὶ ταῖς ἐρημίαις, ὡς τὰ πολλὰ, προσένεμεν. Τί νομοθετῶν; Ὡς οἶμαι, τὸ χρῆναι τι καὶ ἡσυχάζειν, ὥστε ἀβολώτως προσομιλεῖν τῷ Θεῷ, καὶ μικρὸν ἐπαναγεῖν τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν πλανωμένων. Οὐ γὰρ αὐτὸς ἰδεῖτο ἀναχωρήσεως (οὐδὲ γὰρ εἶχεν εἰς ὃ τι συσταλῇ, Θεὸς ὢν, καὶ πάντα πληρῶν), ἀλλ' ἐν' ἡμεῖς μάθωμεν καὶ πράξεως καιρὸν, καὶ ἀσχολίας ὑψηλοτέρας. Τίνα οὖν τὰ τῆς ἐμῆς (57) ἐρημίας; Βούλομαι γάρ, ὡς ἀγαθὸς ἔμπορος καὶ πανταχόθεν κερδαίνων, κἀντεῦθεν τι προσενεγκεῖν ὑμῖν ἀγώγιμον.

fructus exstitit? Libet enim, instar boni negotiatoris et vobis nonnihil mercium offeram.

Η'. Ἐδάδιζον οὕτω κατ' ἐμαυτὸν, ἥδη κλειούσης ἡμέρας. Ἀκτὴ δὲ ἦν ὁ περίπατος· καὶ γὰρ πως εἰσθα τοὺς πόνους ἀεὶ ταῖς τοιαύταις διαλύειν ἀνέσσειν· ἐπεὶ μὴδὲ νευρὰ φέρεῖ τὸ σύντονον ἀεὶ τεινομένη, καὶ δεῖται τι μικρὸν τῶν γλυσιδίων (58) ἐκλύεσθαι, εἰ μέλλοι ταθῆσθαι πάλιν, καὶ μὴ ἀχρηστος ἔσεσθαι τῷ τοξότη, μὴδὲ ἀνόνητος ἐν καιρῷ χρήσεως. Ἐδάδιζον οὖν, καὶ οἱ μὲν πόδες ἐφέροντο, ἡ δὲ ὄψις εἶχε τὴν θάλασσαν. Ἡ δὲ ἦν θέαμα οὐχ ἡδύ, καίτοιγε ἄλλως ἥδιστον οὖσα, ὅταν γαλήνη πορφύρηται, καὶ προσπαίξῃ ταῖς ἀκταῖς ἡδύ τι καὶ ἡμερον. Ἀλλὰ τί τότε (φθέγγομαι (59) γὰρ ἡδέως καὶ (60) τὰ ῥήματα τῆς Γραφῆς); Ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγεῖρατό τε καὶ ἐπωρύετο· τῶν δὲ κυμάτων, ὃ φιλεῖ συμβαίνειν ἐν τοῖς τοιοῦτοις κινήμασι (61), τὰ μὲν πόρρωθεν ἀνιστάμενα, καὶ κατὰ μικρὸν κορυφούμενα, εἰς ἐλαττούμενα, πρὸς ταῖς ἀκταῖς ἐλύετο (62)· τὰ δὲ ταῖς γείτοσι πέτραις προσπίπτοντα καὶ ἀποκρουόμενα, εἰς ἄκρην ἀφρώδη καὶ ψιλὴν (63) ἐσχορπίετο. Ἐνθα κάλῃχας μὲν, καὶ φυκία, καὶ κήρυκες, καὶ τῶν ὀστρέων τὰ ἐλαφρότατα ἐξωθεῖτο καὶ ἀπεπτύετο· ἔστι δὲ ἂ καὶ ἡρπάετο πάλιν, ἀναχωροῦντος τοῦ κύματος. Αἱ δὲ ἦσαν ἄσειστοι καὶ ἀτίνακτοι, οὐδὲν γε ἦττον ἢ διοχλοῦντος οὐδενὸς, πλην ὅσον τοῖς κύμασι βάλλεσθαι.

Θ'. Ἐντεῦθεν οἶδ' αὖ τι πρὸς φιλοσοφίαν ὠφελῆθεις, καὶ (οἷός ἐγὼ πάντα συντείνων (64) πρὸς ἐμαυτὸν, καὶ μάλιστα εἰ τύχοιμι πρὸς τι τῶν συμβαινόντων

⁵⁶ Isa. LXVI, 18. ⁵⁷ Isa. XL, 10. ⁵⁸ III Reg. XVIII, 19. ⁵⁹ Luc. I, 80. ⁶⁰ Luc. V, 16. ⁶¹ Joan. VI, 18.

(56) Ἀνθρωπος. Sacer textus, Κύριος; Vulgata,

« Dominus. »

(57) Ἐμῆς. Deest in duobus Regg., quatuor Colb.

et Or. I.

(58) Γλυσιδίων. « Arcus cornua, » id est, « crenas, » seu « incisuras » in extrema arcus parte, quibus nervus inseritur.

(59) Φθέγγομαι. Reg. bm, φθέγγομαι.

A quem omnia nostra colliguntur, quemadmodum his verbis Scriptura testatur: *Et ego venio, ut consilia vestra et actiones congregem* ⁵⁶. Et, *Ecce homo, et opus ejus, et merces ejus cum eo* ⁵⁷. Jam nostra exponamus, atque ea, quæ a solitudine vobis afferimus. Nam et Elias libenter in Carmelo philosophatur ⁵⁸ et Joannes in deserto ⁵⁹, et Jesus ipse ⁶⁰, ut actiones multitudini hominumque frequentiae, ita preces quieti locisque ab hominum commercio semotis fere tribuebat. Quid hinc, velut lata lege, statuit? Nempe nobis quoque, ut opinor, nonnihil quiescendum esse, ut animo minime turbido cum Deo versemur, mentemque ab erroneis hisce rebus paululum reducamus. Neque enim ipsi secessionem opus erat (non enim habebat quo se contraheret, cum Deus esset, et omnia impleret); verum ut et actionis, et sublimioris occupationis tempus esse disceremus. Quis ergo solitudinis nostræ ⁶¹

quæstum undecunque facitantis, ut hinc quoque

VIII. Inambulabam ego solus, vergente jam in occasum sole. Locus porro in quo spatiabar, maris ripa erat. Semper enim soleo hujusmodi oblectamenti labores dissolvere et relaxare; quandoquidem nec perpetuam contentionem nervus ferre potest, sed laxari nonnunquam arcus cornua oportet, si quidem rursus intendendus sit, ac non sagittario inutilis tum futurus, cum eo utendum erit. Inambulabam igitur, atque ita pedibus ferebar, ut oculi maris aspectu fruerentur. Nec vero spectaculum illud lætum ac jucundum erat, quanquam aliqui jucundissimum esse soleat, cum tranquillitate purpurescit, ac litoribus blandum quiddam et suave alludit. Sed quid tum? Mare (libenter enim utor Scripturæ verbis), vento magno flante, excitabatur et infremebat ⁶²; fluctus autem, ut in talibus rebus fieri consuevit, modo procul exsurgentes, seseque paulatim in summam altitudinem efferentes, ac postea decrescentes ad ripam solvebantur; modo in propinquas petras incidentes, atque inde repulsi, in spumosas ac tenuem asperginem dilabebantur. Hic et lapilli, et algæ, et murices, et levissima ostrea extrudebantur et quasi exspuebantur; nonnulla etiam unda recedente rursus abripiiebantur. Petræ autem interim non minus immotæ et inconcussæ remanebant, quam si nulla omnino vis ipsis admo-veretur, nisi quod fluctuum ictibus verberabantur.

IX. Ex hoc spectaculo nonnihil utilitatis ad philosophiam percepiisse me sensi, et (ut omnia ad me ipsum referre atque dirigere soleo, ac potissimum

(60) Καλ. Deest in Reg. a.

(61) Κινήμασι. Deest in pluribus Regg. et Or. 1.

Nec Billius agnoscit.

(62) Ἐλύετο. In quibusdam, διαλύετο.

(63) Ψιλήν. Sic plerique codd. et Bas. Mendose

in ed., ὀψήλην.

(64) Συντείνων. Or. 1 cum alijs pluribus, συν-

si ad aliquem rerum eventum animus meus aestuet, A et tanquam vertigine afficiatur, ut mihi nunc accidit non obiter et negligenter id, quod oculis observabatur, accepi; et in doctrinam mihi hoc spectaculum cessit. Annon enim, inquebam, mare, vita hæc nostra est, et res humanæ? Nam hic quoque multum est amaritudinis et instabilitatis. Annon venti, tentationes ingruentes, et inopinati rerum eventus? Quod mihi animadvertisse videtur David, cum diceret: *Salvum me fac, Domine, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam* 478 *meam*⁶⁵. Et, *Libera me, de profundis aquarum*⁶⁶. Et rursus, *Veni in altitudinem maris, et tempestas demersit me*⁶⁷. Porro eorum, qui tentantur, alii mihi, velut levissima quædam corpora et spiritus expertia, abripi distrahique videbantur, ac ne tantillum quidem adversarum rerum impetum sustinere; nec enim robur et firmitatem habent, neque pondus prudentis et cordatæ rationis, quæ fortuitis casibus oblectetur; alii autem petrae instar esse, ac petra illa⁶⁸, supra quam stamus, et quam colimus, digni, quicunque nimirum philosophica ratione utuntur, ac supra vulgi humilitatem erecti, humana omnia immoto et firmo animo ferunt, atque eos quidem, qui talibus rebus quatuntur, irrideant, vel miserantur (illud ob philosophici animi generositatem, hoc propter humanitatem et commiserationem); ipsi autem turpe esse statuunt, res graves et acerbæ, cum absunt, contemnere, ac ne graves quidem illas existimare, cum autem adsunt, succumbere, perinde scilicet atque ex non fluxæ, sed firmæ ac stabiles sint; atque extra tempus quidem philosophari, quemadmodum si quis athletarum omnium præstantissimum se esse censeret, ne in arenam quidem descendens; aut probum et nobilem gubernatorem, in tranquillitate quidem artem suam magnifice jactans, coorta autem tempestate gubernacula de manibus ponens.

X. Quoniam porro in hos sermones semel incidi, alteram mihi quoque imaginem, præsentibus rebus admodum congruentem, proposui. Forsan me velut delirantem senem ac fabulatorem habebitis, si hanc etiam vobis exposuero; exponam tamen, quando quidem et Scriptura plerumque ad res dilucidius explicandas huiusmodi exemplis uti consuevit. Est quædam in fabulis arbor, quæ cum cæditur viret, et adversus ferrum certat; ac, si de re nova novo more loquendum est, morte vivit, et sectione pul-

Διγγιάσας, ὃ καὶ νῦν πέπονθα) οὐ παρέργως ἐδεξά-
μην τὸ ὁρώμενον· καὶ μοι τὸ θέαμα παιδεύμα γίνε-
ται. Ἡ γὰρ οὐκ, ἔφη ἐγὼ, θάλασσα μὲν ὁ ἡμέτερος
βίος καὶ τὰ ἀνθρώπινα (πολὺ γὰρ κἀν τούτῳ τὸ ἄλμυ-
ρον καὶ ἀστατον), πνεύματα δὲ οἱ προσπίπτοντες
πειρασμοὶ καὶ ὅσα τῶν ἀδοκῆτων; Ὁ μοι δοκεῖ καὶ
ὁ θαυμασιώτατος Δαβὶδ κατανοήσας, Σῶσόν με, Κύ-
ριε, λέγειν, ὅτι εἰσῆλθοσαν ὕδατα ἕως ψυχῆς μου·
καὶ, Ῥῦσαι με ἐκ τῶν βαθύων τῶν ὑδάτων· Ἡλ-
θοῦν δὲ εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, καὶ καταιγὶς
κατεπόρτισέ με. Τῶν δὲ πειραζομένων οἱ μὲν ἐδό-
κουν μοι ὡς τὰ κουφότατα καὶ ἄπνοα παρασύρεσθαι,
καὶ οὐδὲ μικρὸν ἀντέχειν πρὸς τὰς ἐπηρείας· οὐδὲ
γὰρ ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς στερέωτά, καὶ βάρος λογισμοῦ
σώφρονος, καὶ τοῖς προσπίπτουσιν ἀντιβαίνοντες· οἱ
δὲ εἶναι πέτρα, τῆς πέτρας ἐκείνης ἄξιοι, ἐφ' ἧς
βεβήκαμεν, καὶ ἡ λατρεύμεν, ὅσοι φιλοσόφῳ χρώ-
μενοι λόγῳ, καὶ ὑπεραναβεβηκότες τὴν τῶν πολλῶν
ταπεινότητα, πάντα φέρουσιν ἀσίτῳ καὶ ἀτινά-
κτως, καὶ διαγελῶσι μὲν (65), ἣ ἐλευσοὶ τοὺς σενομέ-
νους (τὸ μὲν ὑπὸ φιλοσοφίας, τὸ δὲ ὑπὸ φιλάνθρω-
πίας)· αὐτοὶ δὲ τῶν αἰσχυρῶν τίθενται, ἀπόντα μὲν
τὰ δεινὰ περιφρονεῖν, μᾶλλον δὲ μὴδὲ δεινὰ οἶσθαι,
παρόντων δὲ ἡττάσθαι, καὶ ταῦτα, τίνων; τῶν πα-
ερχομένων, ὡς ἱσταμένων (66)· καὶ τοῦ καιροῦ μὲν
ἔξω φιλοσοφεῖν, ἐν δὲ ταῖς χρείαις ἀφιλοσόφους φαί-
νεσθαι· ὥσπερ ἂν εἰ τις ἄριστον ἑαυτὸν νομίζῃ (67)
τῶν ἀθλητῶν, μὴδὲ καταβαίνειν εἰς στάδιον (68)· ἣ
κυβερνήτην τῶν εὐδοκίμων, ἐν μὲν ταῖς εὐδαίαις τῇ
τέχνῃ μέγα φρονοῦντα (69), ἐν δὲ ταῖς ζήλαις μεθ-
ιέντα τοὺς οἰακας.

cum autem opus est, philosophiæ expertes appa-
re: quemadmodum si quis athletarum omnium præstantissimum se esse censeret, ne in arenam
quidem descendens; aut probum et nobilem gubernatorem, in tranquillitate quidem artem suam

P. Ἐπεὶ δὲ ἅπας εἰς τούτους κατέστην τοὺς λό-
γους (70), καὶ πρὸς ἑτέραν ἦλθον εἰκόνα, σφόδρα
τοῖς παροῦσι συμβαίνουσαν. Τάχα με γέροντα καὶ
μυθολόγον νομίζετε, ἂν (71) καὶ ὁμῖν ταύτην γνω-
ρίσω (72)· γνωριστέον δ' οὖν, ὅτι καὶ τὴν Γραφὴν
οἶδα πολλάκις τοιούτοις χρωμένην εἰς σαφεστέραν
διήγησιν (73). Ἔστι τι μῦθος (74) φυτὸν, ὃ θάλλει
τεμνόμενον, καὶ πρὸς τὸν σίδηρον ἀγωνίζεται· καὶ εἰ
δεῖ παραδόξως εἰπεῖν περὶ παραδόξου πράγματος,
θανάτῳ ζῇ, καὶ τομῇ φύεται, καὶ αὐξεται δαπανώ-

⁶⁵ Psal. LXXVIII, 2. ⁶⁶ ibid. 13. ⁶⁷ ibid. 3. ⁶⁸ 1 Cor. x, 4.

(65) Διαγελῶσι μὲν; Reg. a et Or. 1, διαγελῶσι
μᾶλλον.

(66) Τῶν παρερχομένων, ὡς ἱσταμένων. Elias:
«tanquam durabilibus, cum transeant, nec in eod-
em statu permaneant.» Leuv. «Præsertim quæ
transeant, ac minime fixæ sint.»

(67) Νομίζοι. Coisl. 1, ὁπολαμβάνοι.

(68) Εἰς στάδιον. In nonnullis, εἰς τὸ στά-
διον.

(69) Μέγα φρονοῦντα. Reg. b, Coisl. 1 et Or. 1,
μεγαλοφρονούντα.

(70) Λόγους. Ruf., λογισμούς.

(71) Νομίζετε, ἂν. Sic tres Regg., tres Colb.,
Or. 1, etc. In Coisl. 1, νομίζετε· ἂν. In ed., νομίζαν-

τες ἂν.

(72) Ταύτην γνωρίσω. In quibusdam, ταῦτα γνω-
ρίζω.

(73) Διήγησιν. Duo Regg., Coisl. 1, Or. 1, δι-
λωσιν. Alludit hic ad parabolas, quæ in sacris Scri-
pturis reperiuntur.

(74) Ἔστι τι μῦθος. Reg. hm, Ἔστι τι παρὰ
μῦθος. Huc referri potest quod de illice Iloratus lib.
iv, ode 4, scripsit:

Duris ut ilex tonsa bipennibus,
Nigra seraci frondis in Algido,
Per damna, per cardes, ab ipso
Ducit opes animumque ferro.

μενον. Ταῦτα μὲν οὖν (75) ὁ μῦθος, καὶ ἡ αὐτονομία τοῦ πλάσματος (76)· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ σαφῶς (77) τοιοῦτον εἶναι τι ὁ φιλόσοφος. Εὐδοκίμει (78) τοῖς πάθεσι, καὶ ὕλην ἀρετῆς ποιεῖται τὰ λυπηρὰ, καὶ τοῖς ἐναντίοις ἐγκαλλωπίζεται· μήτε τοῖς δεξιῶς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης αἰρόμενος, μήτε τοῖς ἀριστεροῖς χαμπτόμενος· ἀλλ' ὁ αὐτὸς οὐκ ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ διαμένων, ἢ καὶ δοκιμώτερος, ὥσπερ ἐν χαμίνῃ χρυσὸς, εὐρισκόμενος. Σκοπῶμεν δὲ οὕτως· Εὐπατρίδης ἐστίν; ἀντεπιδείξεται (79) τὴν εὐτροπίαν τῷ αἵματι· ὥστε διχόθεν εὐδοκιμεῖν, καὶ γενεαλογούμενος (80), καὶ ὀρώμενος. Δυσγενὴς τὸν ἀνδριάντα καὶ τὸν πηλὸν (εἴπερ τι μέγα πηλὸς πηλοῦ διαφέρει); ἀντιστοιχεῖ τὴν νοσημένην εὐγένειαν, καὶ ἣν ἑκαστὸς ἐαυτὸν διαπλάττει πρὸς τὸ χεῖρον ἢ βέλτιον (81)· τὴν δὲ ἄλλην παραγράφεται, ὅση σπείρεται· ἡ γράφεται, ὥς οὐδενὸς ἀξίαν καὶ κίβδηλον. Ἔστι γάρ τι γένος τρισσόν· τὸ μὲν ἄνωθεν ἡρμένον, ὃ πάντες ἐσμὲν εὐγενεῖς ἐπ' ἰσῆς (82), ἐπεὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν· τὸ δὲ ἀπὸ σαρκὸς ἐρχόμενον (83), οὐκ οἶδ' εἰ τίς εὐγενής, τοῦτο φθορᾷ συνιστάμενον· τὸ δὲ ἀπὸ κακίας ἢ ἀρετῆς γινωριζόμενον, οὐ μᾶλλον καὶ ἥττον μεταλαμβάνομεν, ὅσον ἂν, οἶμαι, ἡ τηρήσωμεν τὴν εἰκόνα, ἢ διαφθείρωμεν. Ταύτην ἀγαπήσει (84) τὴν εὐγένειαν ὅγε ἀληθῶς σοφὸς καὶ φιλόσοφος. Τὸ γὰρ τέταρτον γένος, τότε ἀξιώσω λόγου, τὸ ἐν γράμμασι καὶ προτάγμασι, ὅταν καὶ κάλλος (85) ἀποδέξωμαι τὸ ἐν χρώμασι, καὶ πίθηκον αἰδεσθῶ λέοντα εἶναι κεκαλευμένον.

cujus vel uberius vel exilius participes efficimur, prout, opinor, divinam imaginem vel integram servaverimus, vel corruperimus. Atque hanc demum nobilitatem amplectetur, quisquis vere sapiens ac philosophus fuerit. Nam quantum illud nobilitatis genus, quod in principum diplomatibus et edictis consistit, tum ullo loco ac pretio habeo, cum sitam in coloribus pulchritudinem amplexus fuero simiamque ob id venerari cœpero, quod leo esse jussa sit.

IA'. Νέος ἐστί; Κατὰ τῶν παθῶν ἀνδριστεῖται, καὶ τοῦτο ἀπολαύσει τῆς νεότητος, τὸ μὴ τὰ νέων παθεῖν, ἀλλὰ δεῖξαι πρεσβυτικὴν φρόνησιν ἐν ἀκαμῶ τῷ σώματι· καὶ χαίρησι τῇ νίκῃ πλέον ἢ οἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ στεφανούμενοι· νικήσει γὰρ ἐν κοινῷ θεάτρῳ τῇ οἰκουμένῃ, καὶ νίκην ἀπρατον. Νεύει πρὸς γῆρας; Ἀλλ' οὐχὶ γηράσει καὶ τὴν ψυχὴν· δέξεται τὴν διάλυσιν, ὥς προθεσμίαν ἀναγκαίας ἐλευθερίας· ἡδέως (86) πρὸς τὰ ἐξῆς μεταβήσεται, ἐνθα οὐκ ἐστὶν ἄωρος, οὐδὲ πρεσβύτης, ἀλλὰ πάντες τὴν πνευματικὴν ἡλικίαν τέλειοι. Ὁρας ἔλαχεν; Ἀντιστρίψει τὸ κάλλος τῷ κάλλει, τὸ τῆς ψυχῆς τῷ τοῦ σώματος. Παρήλθε τὸ ἄνθος ἀνεπηρέαστον; νεύει πρὸς ἐαυτὸν, οὐδὲ οἶδεν ὀρώμενος. Αἰσχρὸς (87) τὸ φαινόμε-

³ Gen. i, 27.

(75) Ταῦτα μὲν οὖν. Hæc desunt in Or. 1.

(76) Ἡ αὐτονομία τοῦ πλάσματος. Sic. Or. 1. In ed., αὐτονομία πλάσματος.

(77) Σαφῶς. Sic plures Regg. et Colb. In ed., σαφές. Deest in Reg. bin.

(78) Εὐδοκίμει. Duo Regg., Coisl. 1 et Comb., ἐνευδοκίμει.

(79) Ἀντεπιδείξεται, etc. « Probitatem morum ex adverso generis claritati respondentem ostendit. »

(80) Γενεαλογούμενος, etc. « Tum majorum, tum per se et propria virtute conspicuus. »

(81) Βέλτιον. Plures Regg. et Or. 1 addunt : Ταύ-

lulat, atque, cum assumitur, crescit. Habetis fabulam, jure suo quidvis libere confluentem. Mihi vero hujusmodi quiddam plane esse vir philosophus videtur. Floret enim inter cruciatus, ac 479 vitæ molestias velut virtutis segetem existimat, atque in adversis gesiit et gloriatur; nec ob dextra justitiæ arma effertur, nec ob sinistra inflectitur; sed in diversis rebus idem semper sui que similis permanset, atque adeo probator, tanquam aurum in fornace, reperitur. Quod ut perspicuum fiat, ita rem expendamus. Nobili loco natus est? Probitatem morum generis splendori opponet, atque ex adverso spectandam producet. Ita duplici nomine clarus erit; nempe et majorum imaginibus, et propria virtute inspectus. Obscuro et ignobili genere B ortus est, quantum ad statum et lutum attinet? (Si quid tamen magni inter lutum ac lutum interest.) At spiritualem nobilitatem illius loco afferet, et quam sibi quisque, vel in melius, vel in deterius effingit: reliquas autem nobilitates, quæ vel feruntur, vel principum diplomatibus comparantur, ut viles et adulterinas, nulloque in pretio habendas, procul submovebit. Est enim triplex genus. Unum, quod superne originem traxit, quod quidem si consideremus, omnes peræque nobiles sumus, quippe ad imaginem Dei creati³. Alterum, quod a sanguine proficiscitur, ejus ratione haud quidem scio, an quisquam nobilis dici possit, cum corruptione constet. Tertium a virtute aut vitio agnoscitur,

prout, opinor, divinam imaginem vel integram servaverimus, vel corruperimus. Atque hanc demum nobilitatem amplectetur, quisquis vere sapiens ac philosophus fuerit. Nam quantum illud nobilitatis genus, quod in principum diplomatibus et edictis consistit, tum ullo loco ac pretio habeo, cum sitam in coloribus pulchritudinem amplexus fuero simiamque ob id venerari cœpero, quod leo esse jussa sit.

XI. Juvenis est? Adversus vitiosos animi motus viriliter se geret, atque hoc commodi ex juvenili ætate percipiet, ut iis affectibus, quibus hæc ætas obnoxia est, non indulget, sed in vigenti corpore senilem prudentiam exhibeat, majoremque ex hac victoria voluptatis sensum capiet, quam qui coronam in Olympiis adipiscuntur. Victoriæ enim feret in communi orbis terræ theatro, et quidem victoriæ minime venalem. Ad senectutem vergit? At non animo quoque senescet; dissolutionem, ut præstitutum necessariæ libertatis tempus, accipiet: libens ad ea, quæ hanc vitam sequuntur, migrabit, ubi nemo est immaturus, 480 nemo senex, sed omnes in spiritali ætate perfecti. Pulcher est? Id

τὴν ἀγαπήσει τὴν εὐγένειαν ὅγε ἀληθῶς σοφὸς καὶ φιλόσοφος. « Illam nobilitatem diligit ille vere sapiens et philosophus. »

(82) Ἐπ' ἰσῆς. Or. 1 conjunctim, ἐπίσῆς.

(83) Ἐρχόμενον. Or. 1, ἀρχόμενον.

(84) Ταύτην ἀγαπήσει, etc. Hæc usque ad τὸ γὰρ, desunt in quibusdam Regg. et Or. 1.

(85) Κάλλος, etc. Bill. « cum pictam quoque pulchritudinem laudandam duxero. »

(86) Ἠδέως. Regg. a, b et Coisl. 1, ἡδέως.

(87) Αἰσχρὸς. In quibusdam additur ἐστὶ.

aget, ut pulchritudo animæ corporis pulchritudini
ex adverso refulgeat. Inoffensus flos præterit? In
seipsum vergit, ac ne spectari quidem se novit. De-
formis est quantum ad id quod in aspectum cadit?
At ea parte formosus et elegans, quæ oculorum
aciem fugit; rosæ non absimilis, quæ in bacca nec
florida, nec odore grata, florida tamen ipsa est sua-
vissimumque odorem efflat. *Speciosus forma præ filiis
hominum*? Ne spatium quidem, id, quod externum
est, aspiciendi concedit, quippe qui spectatorem ad
internum hominem convertit. Proba valetudine est?
Ad optima quæque sanitate utetur; admonet, in-
crepabit, verborum aculeis punget, insomnes noctes
ducet, in nuda humo dormiet, corporis molem exte-
nuabit, terrena et cælestia speculabitur, summo
studio moriem meditabitur. Morbo laborat? Pugna-
bit. Quod si victus fuerit, vincet, hoc scilicet asse-
cutus, ut non jam amplius pugnet. Dives est? Id
studio habebit, ut opibus minuatur: pauperem bo-
norum suorum participem faciet, tanquam alienorum
dispensator, ut et ille hac perceptione juvetur,
et ipse ad Deum colligatur, nihil præter crucem et
bebit, et divites irridebit, ut qui, licet facultates
quia pluribus indigent, bibuntque, ut majori siti

XII. Famine vexatur? Cum avibus aletur, quibus
viciis satiationis et arationis expers est: cum Elia
apud Sarephthanam vivet: *Lecythus olei non defi-
ciat, et hydria farinae non minuetur*. Ille, fontis
instar, semper scaturiet; hæc fructum copiose pro-
feret, ut vidua hospitum studiosa honoretur, ac nu-
trix nutriat. Siti angitur? Fontes ei et flumina
potum suppeditant, et quidem potum non in-
ebriantem, nec dimensum. Quod si omnia propter
nimiam siccitatem deficiant, torrentis aqua fortasse
siti sedabit. Algebit? Idem quoque Paulo accidit⁶;
sed quando? Est et quoddam petrae indumentum;
fidem tibi Job faciat, his verbis utens: *Eo quod
veste careret, petra induti sum*⁷. Jam, quæ perfe-
ctiora sunt, considera. Maledictis lacerabitur? Vin-
cet non regerendo maledicta. Persecutionem patie-
tur? Sustinebit. Blasphemabitur? Obsecrabit. Cal-
lumniis premetur? **481** Orabit. Percutietur in
dextram maxillam? Præbebit et alteram; tertiam
etiam, si haberet, objecturus, quo magis ad lenita-
tem percussorem erudiat, opere docens, quæ ser-
mone non potest. Probris impetetur? Et Christus
quoque: afflictionis societate ornabitur. Quamvis
etiam Samaritanus vocetur⁸, quamvis ei obijciatur,
quod dæmonium habeat⁹, cum Deo omnia suscipiet.
Et licet multa toleraverit, multa adhuc ipsi super-

meum; ἀλλ' εὐφρῆς τὸ κρυπτόμενον, ὥσπερ ἐν κά-
λυκι ῥόδον ἀνθηρὸν οὐκ ἀνθηρεῖ καὶ ἀνόδμῳ τὸ
εὐωδέστατον. Ὁραῖος κάλλιε παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν
ἀνθρώπων; οὐδὲ καιρὸν δίδωσι τὸ ἐκτὸς καθορᾶσθαι,
μεταστρέφων τὸν θεατὴν πρὸς τὸν ἐντὸς (88) ἀνθρω-
πον. Εὐεκεῖ; Χρησεται τῇ ὑγιειᾷ πρὸς τὸ βέλτιστον
νουθετήσῃ, πληξεί, λόγῳ παρήσiasεται, ἀγρυπνή-
σει, χαμευνήσει, νηστεύσει, κενώσει τὴν ὕλην,
θειωρήσῃ τὰ ἐπίγεια καὶ τὰ οὐράνια, κατὰ πᾶσαν
σπουδὴν μελετήσῃ τὸν θάνατον. Ἀβρωστήσει; Μα-
χήσεται· ἂν δὲ ἡττηθῇ, νικήσῃ λαβὼν τὸ μηκέτι
μάχεσθαι. Πλούσιός ἐστι; Φιλοσοφῇ τὸ ἀποπλου-
τεῖν, μεταδώσει τῷ δεομένῳ τῶν ὄντων, ὡς οἰκονό-
μος τῶν ἀλλοτρίων· ἴν' ἐκαίνος τε εὐ πάθῃ τῇ μετα-
λήψει, καὶ αὐτὸς πρὸς Θεὸν συναχθῇ, μηδὲν ἔχων
πλὴν τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ σώματος. Πένεται; Πλου-
τήσῃ Θεόν, καὶ τὸ καταγελᾶν τῶν ἐχόντων, ὡς αἰ
μὲν κτωμένων, αἰεὶ δὲ πενομένων, τῷ δεῖσθαι τοῦ
πλείονος, καὶ πινόντων ἵνα πλεόν (89) διψήσωσιν.

IB. Πεινᾷ; Μετὰ τῶν ὀρνέων (90) τραφῆσεται,
οἷς ὁ βίος ἀσπορος καὶ ἀνήροτος· μετὰ Ἑλλίου ζήσε-
ται παρὰ τῇ Σαραφθίᾳ· Ὁ καμψάκης τοῦ ἐλαίου
οὐκ ἐκλείψει, καὶ ἡ ὕδρις τοῦ ἀλευροῦ οὐκ ἐλα-
τορήσει· ὁ μὲν αἰ πηγάζει, ἡ δὲ γεωργήσει πλου-
σίως, ἵνα τιμηθῇ χήρα φιλόθεος, καὶ τρέφῃ τὸν
τρέφοντα (91). Διψήσει; Κρῆναι τούτῳ καὶ ποταμοὶ
τὸ ποτὶν, ποτὶν οὐ μεθύσκον, οὐδὲ μετρούμενον· ἂν
πάντα ἐπιλήπῃ (92) δι' ἀνομβρίαν, χειμάρρῳ τυχόν
ποτισθῆσεται. ῥιγώσει; Τοῦτο καὶ Παῦλος, ἀλλ' ἐπὶ
πόσον (93); Ἔστι τι καὶ πέτρας ἐνδυμα· πειθέτω σε
ὁ Ἰωβ λέγων· Παρὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς (94) σκέ-
πην, πέτραν περιεβάλλοντο. Σκόπει μοι καὶ τὰ τε-
λεώτερα. Λοιδορηθήσεται; νικήσῃ τῷ μὴ ἀντιλοι-
δορεῖσθαι. Διωθήσεται; ἀνέξεται. Βλασφημηθήσε-
ται; παρακαλέσει. Διαβληθήσεται; προσεύξεται.
τὴν δεξιὰν βαπισθήσεται σιαγόνα (95); παρήξει καὶ
τὴν ἐτέραν (96)· εἰ τρίτην εἶχε, καὶ ταύτην ἂν προ-
εβάλετο, ἵνα μάλλον διδάξῃ μακροθυμεῖν τὸν παλόντα,
ἔργῳ παιδεύων, ἢ μὴ λόγῳ δυνατὸς ἦν. Ὁνειδισθῇ-
σεται; τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς· τιμηθήσεται τῇ κοινω-
νίᾳ τοῦ πάθους. Κἂν Σαμαρεῖτης ἀκούσῃ, κἂν δαι-
μονῶν ἐγκληθῇ, μετὰ Θεοῦ πάντα δέξεται. Πολλὰ ἐπι-
λείψει, κἂν πολλὰ πάθῃ, ὄσος, χολή, στέφανος ἀκάν-
θινος, σκῆπτρον καλᾶμινον, γλαμὺς κοκκίνη, σταυ-
ρὸς, ἧλοι, ληστὰς συσταυρούμενοι, παριόντες ὕδρι-

⁶ Psal. XLIV, 3. ⁷ III Reg. XVII, 9, 14. ⁸ II Cor. XI, 27. ⁹ Job XXIV, 8. ¹⁰ Joan. VIII, 48. ¹¹ ibid.

(88) Ἐρτός. Sic Reg. bm, quinque Colb., Coisl.
f., etc. Male in ed., ἐκτός.

(89) Ἠλέω. In nonnullis, πλεόν.

(90) Μετὰ τῶν ὀρνέων, etc. Alludit Gregorius ad
verba Matth. VI, 26. « Respicite volatilia cæli, quo-
niam non serunt, neque metunt, neque congregant
in horrea. »

(91) Καὶ τρέφῃ τὸν τρέφοντα. « Nutrientem nu-
triat, » nempe, « Eliam prophetam. »

(92) Ἐπιλήπῃ. Reg. bm et Combef., ἐπι-
λείπῃ.

(93) Ἀλλ' ἐπὶ πόσον. Legendum sine interro-
gatione censet Combef.: ἀλλ' ἐπὶ πόσον, sed algebit
aliquandiu. Ita etiam legit Leuv.

(94) Αὐτοῦς. Deest in Reg. a.

(95) Σιαγόνα. Deest in pluribus codd.

(96) Ἐτέραν. In nonnullis, ἀριστεράν, « sini-
stram. »

ζοντες. Δεῖ γάρ (97) πλέον ἔχειν Θεόν, ἐν τῷ πλέον A erunt, quæ perferat, acetum nempe, fel, corona spinea, sceptrum arundineum, chlamys coccinea, crux, clavi, latrones simul cruci affixi, prætereuntium contumeliæ¹⁰. Primas enim Deum habere par est, quod plus ignominie pertulerit.

II*. Οὐδὲν ἀναλωτότερον φιλοσοφίας, οὐδὲν ἀληπτότερον. Πάντα ἐνδύσει πρότερον, ἢ φιλόσοφος. "Ὅρος ἐστὶν ἀγριος ἐν ἐρήμῳ, φησὶν ὁ Ἰωβ, ἀνετος καὶ ἐλεύθερος, καταγελῶν πολυχίλας πόλεως, μέμψιν φορολόγου μὴ ἀκούων. Μονόκερως ἐστὶ, ζωὴν αὐτόνομον. Εἰ βουλήσεται σοὶ δουλεύσαι; εἰ δῆσεις αὐτὸν ἐπὶ φάτνης; εἰ ἐπὶ ζυγὸν ἀχθήσεται (98); "Ὅταν πάντων ἐξείργηται τῶν ἐπὶ γῆς, κατεσκευάσται αὐτῷ πτέρυγες ὥσπερ ἀετοῦ, ἐπιστρέψει εἰς τὸν οἶκον τοῦ προσεστηκότος (99) αὐτοῦ, πρὸς Θεὸν ἀναπήσεται. Εἰπω τι κεφάλαιον· Δύο ταῦτα δυσκράτητα, Θεὸς καὶ ἄγγελος· καὶ τὸ τρίτον φιλόσοφος, ἄλλος ἐν ὕλῃ, ἐν σώματι ἀπερίγραπτος, ἐπὶ γῆς οὐράνιος, ἐν πάθειν ἀπαθής, πάντα ἡττώμενος πλὴν φρονήματος, νικῶν τῷ νικᾶσθαι τοὺς κρατεῖν νομίζοντας. Ἐπεὶ δὲ τὸν φιλόσοφον ἡμεῖς ὁ λόγος ἔγραψεν, ὅθεν εἶπον, ἀρξάμενος. φέρε, παρὰ τοῦτον τὰ ἡμέτερα θεωρήσωμεν (δοκῶ γὰρ καὶ γῶ (1) Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν, καὶ εἰ τινι τούτων τρωτὸς ἐγὼ καὶ ἀλώσιμος). Ἐν εἰ μὲν ἡττώμενον εὐρίσκειεν οἱ μισοῦντες καὶ πολεμοῦντες, συγγινώσκοντο γοῦν τῆς ἐγχειρήσεως, εἰ καὶ μὴ τῆς προαιρέσεως· εἰ δὲ κρείττονα τῶν πολεμούντων καὶ ὑψηλότερον, ἢ τῆς κακίας ἀπαλλαγείν, ἢ καινότεραν ὁδὸν τῆς ἀδικίας ἐπινοήσαιεν, ὥς τῆς παρούσης καταφρονουμένης, καὶ μὴ πρὸς τῇ κακίᾳ καὶ ἀνοίαν ἐγκαλοῖντο, ὥς ἀνομοῦντες διακρινῆς, καὶ οὐδὲ εἰδότες (2) ἀδικεῖν ὁ σπουδάζουσιν.

excogitent, ne alioqui præter improbitatem, amentie quidam frustra perpetrantes, 482 ac ne injuriam incumbant.

ΙΑ'. Τί γάρ (3) δὴ καὶ λυπήσουσιν ἐπὶ πάντα ἔλθοντες; Ἰδόμεν ὅσα ἂν ἀδικηθεῖ παρὰ ἀνθρώπων ἄνθρωπος. Ἀπαίδευτον ὀνομάσουσιν; Μίαν σοφίαν οἶδα, τὸ φοβεῖσθαι Θεόν (Ἀρχὴ τε γὰρ σοφίας, τέλος Κυρίου· καὶ τέλος λόγον, τὸ πᾶν ἄκουε, τὸν Θεὸν φοβεῖ. Ταῦτα Σολομὼν ὁ σοφώτατος. Δειξάτωσαν οὖν ἄφοβον, καὶ νικησάτωσαν (4)). τῆς δὲ ἄλλης σοφίας, τὴν μὲν παρέδραμον, τὴν δὲ προσλαβεῖν εὐχομαι καὶ ἐλπίζω, θαρρῶν τῷ Πνεύματι. Πενίαν ἐγκαλέσουσι, τὴν ἐμὴν περιουσίαν; εἴθε γάρ (5) ἀποδυσάμην καὶ τὰ ῥάκια ταῦτα, ἵνα γυμνὸς διαδράμω τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου· εἴθε καὶ τὸν βαρὺν (6)

¹⁰ Matth. xxvi; xxvii, passim. ¹¹ Job xxxix, 5 seq.

(97) Δεῖ γάρ, etc. Billius: « Superiora enim Deum habere oportet, eo nomine in contemptum venientem, quod plures cruciatus ferat. »

(98) Εἰ βουλήσεται... ἀχθήσεται. Totus hic locus in Billii et Leuvenklai interpretatione depravatus legitur. Sic verit. Bill.: « Si tibi servire animum induxerit, videbis eum in præsepī: si sub jugum ducatur: si » etc.

(99) Τοῦ προσεστηκότος. Sic duo Regg. et Or. 1. Deest τοῦ in ed.

(1) Καὶ γῶ. Deest in Or. 1.

(2) Εἰδότες. Reg. a addit, ἐγκαλεῖν καλ.

XIII. Nihil philosophia fortius est, inexpugnabilis nihil. Omnia prius cedent, quam ut manus det philosophus. Onager est in deserto, ut cum Job loquar¹¹, solutus et liber, urbis tumultus videns, exactoris clamorem non audiens. Unicornis est, animal suis legibus vivens. Num tibi servire vellei? Num ligabis eum ad præsepē? Num sub jugum ducetur? Si omnibus terræ commodis prohibeatur, paratæ sunt ipsi alic sicut aquilæ; ad patroni sui domum se conferet; ad Deum convolabit. Ut in summa dicam: Duo hæc superari nequeunt, Deus et angelus; tertium est philosophus, in materia materiæ expert, in corpore incircumscrip-tus, in terra celestis, in passionibus impatibilis, omnibus rebus vinci se facile ferens, præterquam animi magnitudine, eo ipso quod vinci se patitur, devincens eos, qui superiores sibi esse videntur. Quoniam autem philosophum nobis depinxit oratio, unde dixi, exorsa, age, jam ad ejus normam res nostras expendamus (nam ipse quoque Spiritum Dei habere videor¹², etsi me cupiam eorum, quæ dixi, ad vulnus patere, ab eoque superari non diffitear); ut si me quidem inferiorem inveniant, qui mihi infesti sunt, ac bellum inferunt, etsi non pravæ voluntatis, ac certe conatus sui veniam consequantur: sin autem iis, qui me bello lacerandum duxerunt, præstantiorem ac sublimiorem; aut ab improbitate sua discedant, aut novam certe (nam præsentem contemnimus) lædendi viam etiam et stoliditatis notam subeant, velut ini-quidem inferre scientes, cum in id summo studio

XIV. Quid enim me, obsecro, lædere queant, cum omnia tentarint? Singula, in quibus homo ab hominibus injuriæ accipere potest, inspicimus. Indoctum nominabunt? Unam hanc sapientiam scio, quæ in timore Dei sita est. (Nam et principium sapientie, timor Domini¹³; et finis sermonis, omnia audi, Deum time¹⁴. Hæc sapientissimi illius Salomonis verba sunt. Proben-t me timoris expertem esse, et vicerint.) Reliquam autem sapientiam atque doctrinam, partim præteritii, partim assumere opto, atque etiam, Spiritus sancti ope fretus, in spe habeo. Paupertatem objicient, meas scilicet opes, et

¹² I Cor. vii, 40. ¹³ Prov. i, 7. ¹⁴ Eccle. xii, 15.

(3) Τί γάρ, etc. « Ecqua enim nos in parte læsuri sunt videamus, singula percurrentes, in quibus homo ab hominibus lædi potest. »

(4) Νικησάτωσαν. In nonnullis, νικᾶτωσαν.

(5) Εἴθε γάρ. Quinque Colb., Or. 1, alique et γάρ.

(6) Εἴθε καὶ τὸν βαρύν, etc. Reg. hm, Coisl. 1, Or. 1, alique optima notæ codd., εἰ γάρ καὶ τὸν βαρύν ἀπεθέμην χιτῶνα, « si enim esset possibile, grave corporis istius indumentum citius deponerem. » In ed., εἴτε καὶ τὸν βραχύν, « sive hanc etiam brevem, exiguam tunicam, » etc.

copias? Atque utinam et pannos hosce exuere possim, ut hujus vitæ spinas nudus pascuerem: utinam et gravem hanc tunicam quam celerrime abjicerem, vel leviorē acciperem. Exsulem vocabunt? Quam demisse de nobis sentiunt homines vere contumeliosi, et peregrinorum inimici! Estne enim mihi, o viri, circumscrip̃ta patria, cui et omnis terra, et nulla terra patria est? Tu vero annon hospes es, et advena? Equidem habitationem tuam haud laudo, si ita animo afficeris, ne a vera patria excidas, ad quam omnis vitæ conversatio referenda est. Nonne senectutem et valetudinis infirmitatem mihi ut probum objicies? Ut autem arcanorum meorum quidpiam intelligas, non est hoc totum carneæ ejus molis et naturæ opus; quiddam etiam ratio absumpsit, libet enim paululum aliquid gloriari. Ne tu quidem mihi jucundum spectaculum præbes, ita vegetus et corpulentus. Atque utinam tibi quoque canitiei et palloris quidpiam affusum esset, ut fidem saltem et existimationem prudentiæ ac philosophiæ colligeres.

XV. Quid præterea? Episcopatum abrogabunt, ac B thronis deficient? Et quos tandem, aut nunc, aut antea, prompto atque hilari animo consendi? An vero eos, qui ascendunt, beatos prædicare soleo? Tunc mihi eos suaves et jucundos reddis, ita indigne consendens? Quid? Ne hæc quidem quæ nuper acciderunt, animi mei sententiam vobis declararunt? An illa quoque deliciæ quædam et jocus erant, atque vestri erga me amoris et desiderii exploratio? Vastri homines facile adducuntur, ut vitia sua de aliis, partim suspicentur, 483 partim loquantur. Quid vero illa oppressio? Quid illæ imprecationes, quas adversus nos ipsos publice concepimus? Quid illæ lacrymæ, quæ vos etiam ad misericordiam moverunt, quamvis alioqui propter oblationem odio penessemus? Primariæ sedis dignitatem nobis eripit? Quis unquam mente præditus hanc admiratus est? Nunc autem etiam, ut mihi quidem videtur, prudentissimus est, quisquis eam fugit. Propter hanc enim, res omnes nostræ jactantur ac concutiuntur; propter hanc, fines orbis terræ suspicione et bello flagrant, eoque obscuro et ignobili; propter hanc, periculum est, ne, qui a Deo creati sumus, hominibus subjiciamur, ac magnum illud, et novum nomen amittamus. Utinam potius ne ullus quidem sedis principatus esset, nec ulla loci prælatio, et tyrannica prærogativa! ut ex sola virtute cognosceremur. Nunc autem dextrum hoc, et sinistrum, ac medium latus, et sublimior atque inferior gradus, et præcedere, et simul incedere, multas nobis collisiones incassum pepererunt, ac regionem abduxerunt, non plebeiorum tantum, sed hæc ignoraverunt.

¶ XVI. Quid postea? Ab altaribus arcebunt? At altare aliud scio, cujus figuræ sunt ea, quæ nunc oculis cernimus: super quod nec ascia, nec manus ascendit, nec ferrum, nec ullum artificum instru-

A χιτῶνα τοῦτον ὡς τάχιστα, ἵνα λάβω κουφότερον. Φυγόπατριν ἀποκαλέσουσιν; ὡς μικρὰ φρονοῦσι περὶ ἡμῶν ὄντως ὕβρισταί καὶ μισόβηνοι! Ἔστι γάρ μοι πατρίς, ὧ οὔτοι, περιγραφτὸς, ᾧ πᾶσα πατρίς, καὶ οὐδεμία; Σὺ δὲ οὐ ξένος καὶ παρεπίδημος; Οὐκ ἐπαινῶ σου τὴν κατοικίαν, ἀν οὕτως ἔχης, μὴ τῆς ἀληθινῆς πατρίδος ἐκπέσης, εἰς ἣν ἀποτίθεσθαι χρὴ τὸ πολίτευμα. Γῆρας (7) δὲ οὐκ ὀνειδίσαις ἡμῖν καὶ τὸ νοσῶδες; οὐχ ἔλον τοῦτο τῆς ὕλης καὶ τῆς φύσεως, ἵνα εἰδῆς τι τῶν ἡμῶν ἀπορρήτων· ἔστιν δὲ καὶ ὁ λογισμὸς ἐδαπάνησεν, ἵνα μικρόν τι καυχῆσμαι. Οὐδὲ σὺ (8) σφριγῶν μοι καὶ σαρκτοροφῶν, ἡδὲ θέαμα (9). Εἴθε τι καὶ πολιὰς ἐπὶ τὴν σὺν καὶ ὠχρότητος, ἵνα πιστευθῆς γοῦν εἶναι συνετὸς καὶ φιλόσοφος.

IE. Τί ἐστι; Θρόνον καθάρησουσιν; Τίνων ἀρῶν ἡδέως ἐπέβην, ἥ νῦν, ἥ πρότερον; μακαρίζω δὲ τοὺς ἐπιβαίνοντας; Σὺ δὲ μοι τούτους ἡδεῖς (10) ποιεῖς, οὕτως ἐπιβαίνων ἀναξίως; Οὐδὲ τὰ πρῶτην συμβάνατα τὴν ἐμὴν γνώμην ὑμῖν ἐδῆλωσεν; ἡ κακείνα θρύψις τις ἦν, καὶ τοῦ πόθου δοκιμασία; Πάντα ἀν οἱ τεχνικοὶ περὶ ἄλλων, τὰ ἑαυτῶν, τὰ μὲν ὑπονοήσαιεν, τὰ δὲ εἰποιεν. Τί δα! ἡ συντριβὴ (11); τί δα! αἱ ἀραί, ἃς δημοσίᾳ καθ' ἡμῶν αὐτῶν πεποιημένα; τί δα! τὰ δάκρυα, καὶ τὸ ἐλεεινὸς γενέσθαι ὑμῖν μικροῦ, καὶ μισουμένου διὰ τὴν ἔνστασιν; Προεδρία; ἀποστερήσουσιν; ἦν πότε καὶ τίς τῶν εὖ φρονούντων ἐθαύμασε; νῦν δὲ καὶ τὸ φεύγειν ὡς γοῦν ἐμοὶ δοκεῖ, πρῶτον συνέσεως· δι' ἣν πάντα δυνεῖται καὶ στέλται τὰ ἡμέτερα· δι' ἣν τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης ἐν ὑποψίᾳ, καὶ πολέμῳ κωφῶντι καὶ οὐδὲ ὄνομα ἔχοντι· δι' ἣν κινδυνεύομεν ἀνθρώπων εἶναι, παρὰ Θεοῦ γεγονότες, καὶ τὸ μέγα καὶ καινὸν ἀποβαλεῖν ὄνομα. Ὡς ὕψελόν γε μὴδὲ ἦν προεδρία, μὴδὲ τις τόπου προτίμησις, καὶ τυραννικὴ προνομία! Ἰν' ἐξ ἀρετῆς μόνης ἐγνωσκόμεθα (12). Νῦν δὲ τὸ δεξιὸν τοῦτο, καὶ τὸ ἀριστερόν, καὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ ὑψηλότερον, καὶ τὸ χθαμαλότερον, καὶ τὸ προβαδίζειν ἢ συμβαδίζειν, πολλὰ πεποίηκε τὰ συντρίμματα ἡμῶν διακενῆς, καὶ πολλοὺς εἰς βόθρον ὥς τε, καὶ εἰς τὴν τῶν ἐρίφων χώραν ἀπήγαγεν· οὐ τῶν κάτω μόνον, ἀλλ' ἡδὲ καὶ τῶν ποιμένων, οἱ διδάσκαλοι τοῦ Ἰσραὴλ ὄντες· ταῦτα ἠγνόησαν.

D IG. Θυσιαστηρίων εἰρξουσιν; Ἀλλ' οἶδα καὶ ἄλλο (13) θυσιαστήριον, οὗ τύποι τὰ νῦν ὀρώμενα· ἐφ' ᾧ λαξευτήριον οὐκ ἀναβέβηκεν, οὐδὲ χεῖρ, οὐδὲ ἡκούσθη σιδήρος, ἥ τι (14-15) τῶν τεχνιτῶν καὶ

¹³ Joan. iii, 10.

(7) Γῆρας. Plerique collid.. τὸ γῆρας.

(8) Οὐδὲ σὺ. Reg. a, σὺ δὲ οὐ.

(9) Ἡδὲ θέαμα. In nonnullis, μέγα θέαμα.

(10) Ἡδεῖς. Plures Regg. et Colb., etc., ἡδεῖς.

(11) Ἡ συντριβὴ. Colb. i, αἱ συντριβαί.

(12) Ἐγνωσκόμεθα. Savil., ἐπιγνωσκόμεθα.

(13) Καὶ ἄλλο. Deest καὶ in Reg. biii.

(14-15) Ἡ τι. Plures Regg. et Colb., οὔτε τι.

ποικίλων, ἀλλ' ὅλον (16) τοῦ νοῦ τὸ ἔργον, καὶ διὰ τὴν θεωρίαν ἢ ἀνάβασιν (17). Τούτῳ παραστήσομαι, τούτῳ θύσω δεκτὰ, θυσίαν, καὶ προσφορὰν, καὶ ὁλοκαυτώματα, κρείττονα τῶν νῦν προσαγομένων, ὅσων κρείττον σιὰς ἀλήθεια· περὶ οὗ μοι δοκεῖ καὶ Δαβὶδ ὁ μέγας φιλοσοφεῖν, λέγων· *Καὶ εἰσαλεύσομαι πρὸς τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ, τοῦ εὐφραίνοντος τὴν πνευματικὴν μου νεότητα*. Τούτου μὲν οὐκ ἀπάξει με τοῦ θυσιαστηρίου πᾶς ὁ βούλόμενος. Πόλειος ἀπελάσουσιν· ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῆς ἄνω καιμένης. Τοῦτο δυνήθησαν οἱ μισούντες ἡμᾶς, καὶ ὄντως πεπολεμήκασιν· ἔως δ' ἂν μὴ τοῦτο (18) δύνωνται, βαλῆναι βάλλουσιν, ἢ αὐραῖς παύουσιν, ἢ παίζουσιν ἐνύπνια· οὕτως αὐτῶν ἐγὼ βλέπω τὸν πόλεμον. Χρημάτων περιαιρήσουσιν· τίνων· Εἰ μὲν τῶν ἐμῶν, καὶ τῶν περὶ γῶν περικοπέτωσαν, ὧν οὐκ ἐπιβέβηκα· εἰ δὲ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, τοῦτο ἐστὶν ὑπὲρ οὗ πᾶς ὁ πόλεμος· δι' ἃ ζήλοισι (19) τὸ γλωσσόκομον ὁ κλέπτης, καὶ τὸν θεὸν προδίδωσι τριάκοντα ἀργυρίων, τὸ δεινότατον. Τοσούτου (20) γὰρ, οὐχ ὁ προδιδόμενος, ἀλλ' ὁ προδίδους ἄξιος.

ΙΖ'. Οἰκίας ἀποκλείουσιν· Τρυφᾶς (21) περικόψουσιν· Φίλων ἀλλοτριώσουσι· Πάνυ γὰρ, ὡς ὀρεῖς, πλείστον (22) κατεναρχήσαμεν, καίτοιγε προκαλουμένων (23) (οὗ γὰρ ἀχαριστήσομεν)· εἰ δὲ καὶ κατεναρχήσαμεν, τῷ φεῖδυσθαι μᾶλλον ἢ τῷ προσέσθαι. Τὸ ἐξ αἵτιον, οἰκὸς τις ἀνέπαυσεν ἡμᾶς εὐσεβῆς καὶ φιλόθεος, καὶ οἶος τὸν Ἐλισσαῖον ὁ τῆς Σουναμίτιδος, συγγενῶν τὸ σῶμα, συγγενῶν τὸ πνεῦμα, πάντα φιλότιμος· παρ' οἷς καὶ ὁ λαὸς οὕτως ἐπάτη, κλέπτων ἐτι τὴν διωχομένην εὐσέβειαν, οὐκ ἀδεῶς, οὐδὲ ἀκινδύνως. Ἀντιμετρήσαι αὐτῷ Κύριος ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως! Τρυφῇ δὲ εἰ διώκομεν (24), τρυφήσαιεν καθ' ἡμῶν οἱ μισούντες ἡμᾶς· οὐ γὰρ ἄλλο τι μεῖζον ἑμαυτῶν καταράσσομαι. Φίλων δὲ, οἱ μὲν οὐδὲ πάσχοντες κακῶς, εὖ οἶδα, φεύγονται ἡμᾶς (τὸ γὰρ συναδικεῖσθαι, καὶ συναλγεῖν πεποίηκε)· τῶν δὲ ἥδη γεγυμνάσμεθα καὶ ὑπερρωμέμενοι φέρειν τὴν ὑπεροφίαν. Τῶν γὰρ φίλων καὶ τῶν πλησίων (25), οἱ μὲν καὶ φανερώς ἐξ ἐναντίας (26) ἡγγισαν καὶ ἔστησαν· οἱ δὲ, τὸ φιλανθρωπώτατον, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν, καὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ πάντες ἐσκανδαλίσθησαν. Μικροῦ καὶ Πέτρος (27) ἠρνήσατό με· καὶ τυχὸν οὐδὲ κλαίει πικρῶς, ἵνα θεραπεύσῃ τὴν ἀμαρτίαν.

*quaverunt, et steterunt*¹¹: alii, et quidem ii, qui

mentum auditum est¹², sed mentis totum hoc opus est, eoque per contemplationem subvehimur. Huic astabo, super illud grata immolabo, sacrificium nempe, et oblationem, et holocausta, tanto iis, quæ nunc offeruntur, excellentiora, quanto veritas umbræ antecellit. De quo mihi quoque David philosophari videtur, cum ait: *Et introibo ad altare Dei, qui spiritualem meam juventutem latificat*¹³. Ab hoc altari me non abstrahet, quisquis volet. E civitate ejicient? Verum non ita ex ea, quæ in cælo sita est. Hoc si efficere possent ii, qui nos invisos habent, vere bellum inferrent. Quandiu autem minime potuerint, guttulis aquæ me petunt, aut ventis feriunt, aut in somnis ludunt. Sic enim eorum bellum interpretor. Pecunias eripient? Quas tandem? Si meas quidem, ipsi eadem opera pennas etiam, quibus minime indutus sum, abscindant. Si autem Ecclesiæ, illud quippe est, pro quo bellum omne geritur. Ob pecuniis fur ille zelotypia erga crumenam æstuat¹⁴, ac Deum prodit, et, quod gravissimum est, triginta argenteis vendit¹⁵. **484** Hoc enim pretio dignus erat, non qui probebatur, sed qui probebat.

XVII. At domo excludent? Delicias resecabunt? Amicorum animos a nobis avertent? Permultos videlicet gravavimus, quamvis ab ipsis invitati (non enim ingrati animi vitio laboravimus). Quod si gravavimus, id parcendo potius, quam accipiendo fuit. Hujus rei si causam quæritis, domus quædam pia Deique amore flagrans, non secus atque Eliseum Sunamitidis domus¹⁶, nos refocillavit, domus, inquam, hominum, qui tum corporis, tum spiritus cognatione mecum conjuncti sunt, ac singulari liberalitate præditi, apud quos hic quoque populus compactus est, cum exagitatum et vexatam fidei pietatem adhuc surriperet, nequaquam libere, nec sine periculo. Rependat illi Dominus in die retributionis! Delicias autem si conectamur, efferantur adversus nos, qui nobis inimicitias indixerunt; nec enim gravius aliud quidquam imprecabor. Quod autem ad amicos attinet, alii, sat scio, ne læsi quidem, nos fugient (nam ii demum doloris socios se præbent, qui injuria simul afficiuntur): aliorum autem arrogantiam nostrique contemptum æquo animo ferre diuturno jam usu didicimus. Ex amicis enim et proximis meis, alii haud obscure *adversum me appropinquaverunt*, et *steterunt*¹⁷: alii, et quidem ii, qui

¹⁶ III Reg. vi, 7. ¹⁷ Psal. xlii, 4. ¹⁸ Joan. xii, 6. ¹⁹ Matth. xxvi, 15. ²⁰ IV Reg. iv, 8. ²¹ Psal. xxxvii, 12. ²² ibid. 13.

(16) Ὁλον. Sic Reg. bm et Or. 1. In ed., ὅλον.

(17) Ἡ ἀνάβασις. Deest in Or. 1. Ed., ἡ ἀνάβασις.

(18) Μὴ τοῦτο. Sic Reg. bm. Deest τοῦτο in ed.

(19) Ζηλοτυπεῖ. Hic Maximum designare videtur.

(20) Τοσούτου. Sic Reg. bm et Coisl. 1. In ed., τοσούτου.

(21) Τρυφᾶς. Coisl. 1, τροφᾶς, « alimenta ».

(22) Πλείστον. Reg. 3, πλείστον.

(23) Προκαλουμένων. In nonnullis, προκαλουμένων.

(24) Εἰ διώκομεν. Reg. bm, εἰ ἐδιώκομεν.

(25) Φίλων καὶ τῶν πλησίων. Duo Regg. et Or. 1, φίλων μου καὶ τῶν πλησίων.

(26) Ἐξ ἐναντίας. Reg. a addit, μου.

(27) Πέτρος. Alludit forsan ad Petrum Alexandrum præsulem, qui aliquandiu Maximo favere visus est. Elias id refert ad quemdam e discipulis sibi familiarissimum.

in nocte hæc omnes scandalum passi sunt³². Nihil propius factum est, quam ut Petrus etiam me abjureret³³: ac nequaquam fortasse flet amare, ut peccato medeatur.

XVIII. Unus ego audax, ut apparet, ac temerita-
tis plenus, unus in rebus horrendis spe bona sub-
nixus, unus constanter adversa tolerans, et publice
propositus, et privatim contemptus, et ex bellis,
quæ mihi inferuntur, Orienti et Occidenti notus. O
insignem audaciam! Si consistant adversum me ca-
stra, non timebit cor meum. Si exsurgat adversum
me prælium, in hoc ego sperabo³⁴. Ac tantum abest,
ut quidquam humanarum et præsentium rerum
acerbum et formidolosum existimem, ut meipsum
missum faciens, eos lugeam, qui mihi molestiam
exhibuerunt. O membra olim Christi, membra mihi
chara, etsi nunc corrupta, 485 membra hujus gregis,
quem prius etiam fere, quam collecti essetis,
prodidistis. Quomodo distracti estis, ac distraxistis,
quasi tenelli boves vinculis soluti? quomodo altare
adversus altare erexistis? quomodo repente in de-
solationem ac vastitatem facti estis³⁵? quomodo, e
ipsi per hanc sectionem morte affecti estis, et nobis
dolorem inussistis? quomodo pastorum simplicitate
ad gregis dissolutionem et exitium abusi estis? Non
enim eos ob imperitiam reprehendam, sed vestram
improbritatem accusabo. *Corruptelæ tuæ, Israel, quis
succurret*³⁶? Quod medicamentum nanciscar, cica-
triciis obducendæ vim habens? qua fascia vulnus
lacræ, quibus precibus huic calamitati medebor? an hoc fortasse modo?

XIX. Trinitas sancta, et adoranda, et perfecta,
et quæ recte a nobis conjungeris atque religiose
coleris, tuum hoc opus est, tua conficiendi hujus
negotii laus. Utinam tu hos nobis restituas, hactenus
a nobis diremptos, ut per ipsam disjunctionem ad
concordiam et pacis studium erudiantur: ac nobis
pro hujus vitæ laboribus et ærumnis cælestia bona,
et ab omni dissidio immunia, rependas. Horum au-
tem primarium illud est, et maximum, ut purius
pleniusque a te illuminati, sciamus, quomodo eadem,
et unitas intelligeris, et Trinitas reperiris; quomodo
ingenitus, genitus, et procedens, una sit natura,
tres proprietates, *Unus Deus, qui es super omnia, et
per omnia, et in omnibus*³⁷: qui nec superiori nec
inferiori gradu collocaris, nec decrescis, nec sectio-
nem admittis; ac partim quidem jam comprehende-
ris, partim inquireris, aliquando autem fortasse,
quantus es, percipieris, nimirum ab iis, qui per vitæ
probitatem et contemplationem te in hoc sæculo
recte quæsierint: cui omnis gloria, honor et impe-

III. Μόνος τολμηρὸς ἐγὼ, καὶ θράσους γέμων,
ὥς ἔοικε· μόνος εὐέλπης ἐν τοῖς φοβεροῖς, μόνος καρ-
τερικὸς, καὶ δημοσίᾳ προτιθέμενος, καὶ ἰδίᾳ κατα-
φρονούμενος, καὶ Ἀνατολῇ καὶ Δύσει τῇ πολεμεῖσθαι
γνωρίζομενος. Τῆς ἀπονοίας! Ἐὰν παρατάξῃται
ἐπ' ἐμὲ παρεμβολή, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία
μου· ἐὰν ἐκαραστήῃ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, ἐν ταύτῃ
ἐγὼ ἐλπίζω. Τοσούτον ἀπέχω τοῦ φοβερὸν ἡγεῖσθαι
τῶν παρόντων, ὥστε τὸ κατ' ἐμαυτὸν ἀρεῖς, θρηνῶ
τοὺς λυπήσαντας. Μέλη Χριστοῦ (28) ποτε, μέλη
τίμια ἐμοί, εἰ καὶ (29) νῦν διεφθαρμένα, μέλη τῆς
ποιμνῆς ταύτης, ἣν προεδώκατε μικροῦ, καὶ πρὶν
συναχθῆναι. Πῶς διεσπάσθητε καὶ διεσπάσατε, ὡς
βοῦδια (30) ἐκ δεσμῶν ἀνείμμενα; πῶς θυσιαστηρίῳ
θυσιαστήριον ἀντηγείρατε; πῶς ἐγένεσθε εἰς ἐρή-
μωσιν ἐξάπινα; πῶς καὶ αὐτοὶ νενέκρωσθε τῇ τομῇ,
καὶ ἡμᾶς ἀλγεῖν πεποιήκατε; πῶς ἀπλότῃ ποιμέ-
νων (31) εἰς ποιμνῆς διάλυσιν κατεχρήσασθε; Οὐδὲ
γὰρ ἐκείνους μέμφομαι τῆς ἀπειρίας, ἀλλ' ὑμᾶς αἰ-
τιάσομαι τῆς κακίας. Τῇ διαφθορῇ σου, Ἰσραὴλ,
τίς βοηθήσει; Τί φάρμακον εὕρωμαι (32) συνουλώ-
τικόν; ποῖον ἐπίδεσμον; πῶς συνάψω τὰ διεστώτα;
τίσι δάκρυσι, τίσι λόγοις, τίσιν εὐχαῖς θεραπεύσω τὸ
σύντριμμα; ἢ τάχα τὸν τοῦτον τρόπον;

obligabo? quomodo disjuncta connectam? quibus

10. Τριάς ἁγία, καὶ προσκυνητὴ, καὶ τελεία,
καὶ καλῶς ὑφ' ἡμῶν συναγομένη τε καὶ σεβομένη,
ὅν τὸ ἔργον, ὅν τὸ κατέρθωμα. Σὺ τούτους τε πάλιν
ἀποκαταστήσῃς ἡμῖν, τοσούτον διαστάντας, ὅσον
παιδευθῆναι τῇ χωρισμῷ πρὸς ὁμόνοιαν· καὶ ἡμῖν
τῶν ἐντεῦθεν μόθων ἀντιδόλης τὰ ἐπουράνια τε καὶ
ἀσπασίστα. Τῶν δὲ ἐστὶ τὸ πρῶτον (33) καὶ μέ-
γιστον, ἐλλαμφοῦναι σοι τελεώτερόν τε (34) καὶ κα-
θαρώτερον, πῶς ἡ αὐτὴ, καὶ μόνος νοῦ, καὶ Τριάς
εὕρισκῃ· πῶς τὸ ἀγέννητον, καὶ τὸ γεννητὸν, καὶ τὸ
πρῶτον, μία φύσις, τρεῖς ἰδιότητες, Εἰς Θεός, ὁ ἐπὶ
πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν· οὐτε
ὑπερτιθέμενος (35), οὐτε μετατιθέμενος, οὐτε μειού-
μενος, οὐτε τεμνόμενος· τὸ μὲν ἄρτι καταλαμβανόμε-
νος, τὸ δὲ ζητούμενος, ποτὲ δὲ, ὅσον εἰ, τυχὸν κα-
ταληφθὴσόμενος τοῖς ἐνταῦθα καλῶς ζητήσας (36)
διὰ βίου καὶ θεωρίας· ὃ πᾶσα δόξα, τιμὴ, κράτος
εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

recte quæsierint: cui omnis gloria, honor et impe-

³² Matth. xxvi, 31. ³³ ibid. 69-75. ³⁴ Psal. xxvi, 3. ³⁵ Psal. lxxii, 19. ³⁶ Ose. xiii, 9. ³⁷ Ephes. iv, 6.

(28) Μέλη Χριστοῦ. «Membra Christi.» Hic designat eos, qui cum ab eo nihil læsi fuissent, partes Maximi secuti erant, atque cum pontificem creaverant, altari adversus altare erecto.

(29) Εἰ καὶ. Sic Reg. bm. In ed., καὶ εἰ.

(30) Βοῦδια. «Buculi.»

(31) Πῶς ἀπλότῃ ποιμένων. Si Eliæ fides, Gregorius hic de se plurali numero loquitur. Verum hæc interpretatio cum sequentibus minime

congruit.

(32) Εὕρωμαι. Reg. b, εὕρωμαι.

(33) Τὸ πρῶτον. Deest τὸ in Or. 1.

(34) Τελεώτερόν τε. Sic duo Regg. et tres Colb. Deest τε in ed.

(35) Οὐτε ὑπερτιθέμενος, etc. Bill.: «qui nec superponeris, nec transponeris.»

(36) Ζητήσας. Reg. a, ἐκζητήσας.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. GREGORIUS THEOLOGUS, ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS.

PRÆFATIO GENERALIS.

PARS PRIMA.

§ I. — De variis S. Gregorii operum editionibus. 9
§ II. — Quid nostri in hac editione operum Gregorii
adornanda præstiterint exponitur. 25

§ III. — Notitia veterum codicum, ad quos Gregorii ora-
tiones emendavimus. 26

PARS SECUNDA. — Defensio Gregoriana.

§ I. — Defensio Gregorii adversus Tollium. 34
§ II. — Perpetua Gregorii virginitas contra Beveregium
et Muratorium assertitur. 46

§ III. — De vita monastica quam professus est Grego-
rius. 54

§ IV. — Cujusnam Ecclesiæ episcopus habendus dicen-
dusque sit Gregorius, qui vulgo Nazianzenus appellatur,
investigatur. 66

§ V. — De Amphilochio, cum patre, tum filio, episcopo
Iconiensi, totaque Gregorii materna cognatione ad quam
pertinere Amphilochius demonstratur. 82

PARS TERTIA. — De variis Gregorianæ doctrinæ capituli- bus.

De Deo. 94
De Trinitate. 97
De Patre. 101
De Filio. 102
De Spiritu sancto. 103
De Incarnatione. 107
De angelis. 109
De anima ejusque immortalitate et origine. 110
Peccatum originale. 111
De baptismo et confirmatione. 112
De eucharistia. 115
De penitentia. 118
De ordinis sacramento. 119
De sacramento matrimonii. 122
De gratia. 124
De fide. 130
De lectione librorum ethnicorum. 131
De potestate temporali et ecclesiastica. 132
De hierarchia et cælibatu presbyterorum. 133
De causis ecclesiasticis. 134
De virginibus et monachis. 136
Observationes circa Ecclesiæ disciplinam ex Gregorii
scriptis. 138

Circa morum regulas.

VITA S. GREGORII ex ipsius potissimum scriptis ador-
nata. 147

I. — Gregorii patria : an Nazianzum, an Arianzus pagus. 147
II. — Mala veterum de Cappadociæ incolis opinio. 148

III. — Parentes Gregorii. 150

IV. — Hæresis Hypsistariorum. 150

V. — Mores Gregorii patris. 151

VI, VII. — Gregorius pater baptismum suscipit ab epi-
scopo Nazianzeno. — Patriam fugere cogitur ab irata ma-
tre. 151

VIII. — Episcopus creatur. 152

IX. — Nonna, mater Gregorii, e radice sancta prodit. 152

X. — Quo anno natus sit Gregorius. 153

XI-XIII. — Bollandi sententia de anno, quo natus est
Gregorius. — Quot annis Gregorius Athenis eloquentiæ
operam dedit. — Refellitur opinio Bollandi. 153

XIV. — Imberbis Gregorius rediit Athenis. 153

XV. — Objecta Bollandi. 156

XVI. — In sententia Tillemontii gravissima est difficul-
tas. 157

XVII. — Contrariæ opinionis incommoda. 157

XVIII. — Baronii sententia. 158

XIX. — Quælibet opinio suis laborat difficultatibus. Mi-
noribus urgetur quæ statuit Gregorium patre Christiano,
sed nondum episcopo natum. 159

XX. — Alia verborum Gregorii patris interpretatio ex
Memor. Trev. 1707. 159

XXI. — Gregorii verbis mendacii nota non debet inuri. 160

XXII. — Patre nondum episcopo natus est Gregorius. 160

XXIII. — Gregorius nascitur. Prima educatio in domo
paterna. 161

XXIV. — Ardor servandæ pudicitiae. 161

XXV. — Visum nocturnum quo castitatis amore accen-
ditur. 162

XXVI. — Piorum virorum consuetudinem expetit. 162

XXVII. — Gregorii studia extra limen proferuntur. 162

XXVIII. — Cæsaream Cappadociæ proficiscitur. 163

XXIX. — In Cappadocia primum amicitiam cum Basilio
junxit Gregorius. 163

XXX. — Cæsarea Cappadociæ litteris fuit insignis. 164

XXXI. — Litterarum amore in Palestinam se confert. 163

XXXII. — Alexandriam petit. 163

XXXIII, XXXIV. — Athenas navigat et gravi tempestate
jactatur. — Validitas baptismi per laicos collati non satis
nota Græcis. 163

XXXV, XXXVI. — Promittit Gregorius se Deo victurum
si sospes evadat. — Parentum se precibus servatum agno-
scit. 166

XXXVII. — Athenas advenit circa annum 350. 167

XXXVIII-XL. — Stolidi ritui subducit Basilium Gre-
gorius. — Opem fert contra Armenios. — Arcissima Ba-
silium inter et Gregorium necessitudo. 168

XLI, XLII. — Crescit amicitia inter Gregorium et Basi-
lium. Una utrique anima esse videbatur. Unum utrique
studium erat virtus. 169

XLIII, XLV. — In sacris domibus assidui, Christiani et esse et nominari volunt. Pestiferæ aliis Athenæ, nihil illis nocent, sed ad fidem confirmant. 169

XLVI. — Præceptores quibus usus est Athenis. 170

XLVII. — De Juliano Gregorii augurium. 170

XLVIII. — Reditum in patriam meditatur. 170

XLIX. — Ad parentes cum fratre Casario simul redit. 171

L, LI. — Rogatus a parentibus et civibus, mundo aliquantulum temporis impendit. Pietas erga parentes domi retinet Gregorium, ibique monasticam vitam agit. 171

LII. — Vitam monasticam se amplecturum, etiam voto se astrinxerat. 172

LIII. — Baptisma suscipit. Quo tempore, non constat. 173

LIV. — Nunquam jurandi legem sibi indicit et servat. 173

LV. — Non affectu tantum, sed reipsa se exiit Gregorius. 174

LVI, LVII. — Omnia, litteras quoque, Christo dimisit. Alia vana, alia est utilis eloquentia, famula verbi. Hanc sibi et amicis exoptat Gregorius. Hanc solam complectitur: hac quam maxime delectatur. 174

LVIII. — Fidem datam Deo non fefellit Gregorius: quomodo datam Basilio fefellit? 175

LIX. — Vitam quoque solitariam egisse Gregorium, in Tiberina, in qua situm erat Arianorum, credibile est. 175

LX-LXII. — Nihil minus esse videbatur Gregorius in domo paterna, quam quod reipsa erat. Molestias parit Gregorio rei familiaris cura. Basilium invitat ut ad se veniat, ut omnia sint communia. 176

LXIII. — Basilium, exstructo monasterio, Gregorium allicere conatur. 177

LXIV. — In solitudinem ad Basilium se confert: ambo vitam asceticam agunt. Vitæ austeritas, rerum inopia, manuum labor, etc. 177

LXV. — Studio sacrarum litterarum incumbit, eoque studio mirifice delectatur Gregorius. 178

LXVI. — Philocalia et Regulæ monasticæ sunt fructus studiorum Basilii et Gregorii. 178

LXVII. — Voti compos fit Gregorius, mediam carpens viam inter anachoretas et mygades. 179

LXVIII. — Gregorium ab eremi deliciis in domum paternam revocat pietas erga parentes. 179

LXIX. — Gregorium revocare conatur Basilius. 179

LXX, LXXI. — Presbyter creatur, et fugit in Pontum. Revertitur ad diem festum Paschæ, primamque habet orationem. In longiori postea, fugæ et reditus rationem reddidit. 180

LXXII. — Bis e solitudine avulsus Gregorius. 180

LXXIII-LXXV. — Turbas Ariani excitant. Fraus Arianorum. Multos in fraudem impellunt. 181

LXXVI. — Formulæ Ariminensi post medium annum 362 subscripsit Theologi pater. 182

LXXVII, LXXVIII. — Schisma monachorum ob subscriptionem Gregorii patris non contigit sub Constantio. Brevis fuit hæc discordia. 182

LXXIX. — Sub Juliani finem subscripsit impiæ formulæ, sed illæsum cor servavit. 184

LXXX. — Theologus loquitur perinde ac si reus ipse foret, quod pietati erga patrem tribuendum est. 184

LXXXI. — Præclara Gregorii in hanc rem sententia. 185

LXXXII. — Nascenti in Ecclesia Cæsariensi discordiæ mederi satagit Gregorius, et orationes in Julianum elaborat. 185

LXXXIII. — Ad spiritualem conventum sive ad diem festum ab Eusebio invitatur Gregorius. 187

LXXXIV. — Inter Eusebium et Basilium pacem componit Gregorius. 187

LXXXV. — Ætas et morbi parentum abesse Gregorium non sinunt. 188

LXXXVI. — Ingentem Gregorio dolorem parit Cæsarii fratris mors; et post ejus obitum molestissimis est obrutus negotiis. 189

LXXXVII. — Gregorius Basilium minus caute electioni Cæsariensis episcopi provideutem reprehendit. 189

LXXXVIII, LXXXIX. — Gregorius uterque operam navat, ut Basilium Ecclesiæ Cæsariensi præficiatur. Nihil ab iis prætermisum ut res prospere cederet. 190

XC. — Eusebium Samosatensem accersunt ab Oriente. 191

XCI. — Basilius electus est Cæsariensis episcopus Gregorii utriusque opera. 191

XCII. — Gregorius nec electioni Basilii interfuit, nec eum post electionem invisit; Basilio querenti se neglectum respondit. 192

XCIII. — De Valente adversus Ecclesiam Nazianzenam impetum faciente, una cum patre victoriam reportat. 193

XCIV. — Adversus eundem Valentem certanti Basilio socius est Gregorius. 193

XCV. — In aliis Basilii præliis partes suas agit Gregorius. 194

XCVI. — Operam suam offert Basilio adversus Anthimum Tyanensem. 196

XCVII. — Gregorius Cæsaream venit, Basilio addit se socium, et interest pugnae prope Sasima contra Anthimum. 196

XCVIII. — Gregorius Sasimorum episcopus consecratur Nazianzi, non Cæsareæ, anno 372. 197

XCIX. — Invisitur a Gregorio Nysseno, quem misit Basilius. 197

C. — Querelæ Basilii contra Gregorium, et Gregorii contra Basilium. 198

CI, CII. — Queritur Gregorius fraudem sibi factam. A pluribus culpatur Basilius. 198

CIII. — Gregorius de solitudine revocatus a patre, Basilio instante, coram utroque habet orationem. 200

CIV. — Gregorius in oratione sua mutatum se profiteatur. Anthimus in suas partes Gregorium pertrahere frustra conatur. 200

CV. — Novas Basilii querelas aliis Gregorius querelis repellit. 201

CVI. — Abiectis Sasimis Gregorius repetit solitudinem. 202

CVII. — Sasimorum descriptio. 202

CVIII. — Gregorius Nazianzenæ Ecclesiæ regimen suscipit, jubente patre, ea conditione ut eo mortuo liber sit abire quo velit. 203

CIX. — Gregorius Basilium defendit, a quodam monacho accusatum, quod Spiritum sanctum Deum non appellasset. 205

CX, CXI. — Gregorius Basilio controversiam ejus causa susceptam significat, rogans ut ipse doceat quousque liceat uti œconomia, ut contradicentes possit repellere. Epistolam Gregorii pejorem in partem accipit Basilius. 204

CXII. — Gregorius Basilio scribit eum immerito litteris suis offensum. 205

CXIII. — Quis ille sit hostis, contra quem rogat Gregorium Basilius, ut veniat auxilium laturus. 206

CXIV. — Ille hostis, non Valens. 206

CXV. — Eustathius Sebastenus intelligendus est Basilii infensus. 206

CXVI. — Episcopum tunc fuisse Gregorium constat. 207

CXVII. — In epistola 26 Gregorii fit mentio orationis 12 quo constat post orationem scriptam esse epistolam. 208

CXVIII. — Mors Gregorii senioris et Nonnæ ejus conjugis. 208

CXIX. — Parentibus orbatus Seleuciam se confert Gregorius. 209

CXX. — Basilii morte cumulus accedit ad Gregorii calamitates. 210

CXXI. — Gregorius proficiscitur Constantinopolim, abs Thraciæ episcopis et orthodoxis accersitus. 210

CXXII. — Deploratur Constantinopolitanæ Ecclesiæ status. 212

CXXIII. — Ariani late dominantur in urbe: templa occupant: alia commutata in sepulcra. 212

CXXIV. — Variæ hæreses Constantinopoli grassabantur præter Arianam. 213

CXXV. — Quibus armis pugnaturus contra hæreticos instructus venit Gregorius. 213

CXXVI. — A cognatis hospitio exceptus. Pia erat domus, in quam conveniebant orthodoxi. 213

CXXVII. — Exiguus ille locus, ob restitutam fidem dictus postea Anastasia. 214

CXXVIII. — Ita crescit Anastasia, ut brevi omnes Constantinopolitanae amplitudine et magnificentia superet ecclesias. In hac nova Bethlehem omnes hæreticos oppugnat fugatque Gregorius. 214

CXXIX. — Fidei causam egregie defendit Gregorius. Tali defensore tempus egebat. 215

CXXX. CXXXI. — Qua ratione res divinas tractat Gregorius. Gregorii ratio disputandi contra hæreticos: placido animo disputat, mira urbanitate demulcet. Nihil de veritate deterit, leniter disputando. 215

CXXXII. — Accurritur ab universis Catholicis, hæreticis, infidelibus, ad ejus sermones. 216

CXXXIII. — Non tantum fidei dogmata confirmat, et errores refellit Gregorius, sed morum quoque præcepta tradit. 216

CXXXIV. CXXXV. — Ad verba oratoris accedente exemplo, et ad orationes vitæ sanctitate, miros habet fructus; hos se fructus habiturum speraverat, ipsis Deus forsitan ostenderat. 217

CXXXVI. — Hi fructus non eloquentiæ, quæ tamen maxima erat, sed oratoris pietati et patientiæ tribuendi. Tales fructus unus justus persecutione vexati precibus aliquando Deus concedit. 217

CXXXVII. — Permotus Gregorii fama Hieronymus, e Syria Constantinopolim venit, ut ejus fiat discipulus. 218

CXXXVIII. — Orti inter orthodoxos dissidii occasione, hæretici ipsi insultandi ansam arripiunt, quos Gregorius refellit. 219

CXXXIX. — Maximus philosophus Constantinopolim venit. Quis et qualis Maximus. Benignissime excipitur a Gregorio, quem dolis et mendaciis ita decipit, ut in ejus laudem habuerit orationem. 219

CXL. CXL I. — Gregorium e sua sede deturbare eamque invadere tentat Maximus. Cum suum scelus perficeret Maximus, operique incumberet, deprehensus, ejectus est civitate. 220

CXLII. — Percussus dolore Gregorius, solabatur spe discedendi copiam se consecuturum. 221

CXLIII-CXLV. — Theodosius Constantinopolim venit. Honorifice Gregorium excipit: Demophilum eicit: ecclesias Catholicis restituit. Majorem basilicam ingreditur Gregorius una cum Theodosio: cælum quod antea nubilum erat, serenatur ad ingressum Gregorii in templum. 221

CXLVI. CXLVII. — Episcopale solium ut conscenderet, quamvis omnes peterent, cogi non potest. In sede Constantinopolitana Gregorius collocatur. 222

CXLVIII. — Summo consensu Gregorius in sede Constantinopolitana collocatus, nullius pene suffragium defuit. 222

CXLIX. — Gemens et clamans, non tamen plane repugnans, collocatur Gregorius. 222

CL. — Gregoriana gesta in urbe Constantinopolitana. 223

CL I. — Concilium generale convocat Theodosius anno 381. 223

CLII. — In eo concilio Maximi irrita ordinatio declaratur. Maximus ab Ecclesia ejectus. Electio Gregorii confirmata. Præfuit concilio, saltem post Meletii mortem. Mors Meletii. 223

CLIII-CLV. — Gregorius in hac erat sententia, ut Meletio successor non ordinaretur. Sed adeo non persuasit, ut omnium pene odia in se concitaverit. Vincit juniorum factio episcoporum, qui etiam seniores in suam pertrahunt sententiam: et Flavianus presbyter Antiochenus Meletii successor electus est. Orientales et Occidentales episcopi, variis de causis, Gregorio sedem suam relinquere volenti, non adversantur. 226

CLVI-CLVIII. — Gregorius abdicat se episcopatu. Facultatem discedendi a Theodosio facilius obtinet Gregorius. Non sine lacrymis quisquam legerit extremum vale, quod gregi suo lacrymis perfuso dixit Gregorius in oratione coram episcopis, nunc 42. 227

CLIX-CLX. — Anno 381, habente mense Julio, Constantinopolim reliquit. Fuere episcopi qui id ægre tulerunt, auresque obstruxerunt, et effugerunt ne alium in throno Gregorii sedentem cererent. 228

CLXI. — Testamentum condidit Gregorius. 228

CLXII. — Nazianzum revertitur Gregorius. 229

CLXIII. — Episcopum Nazianzi constituere frustra conatur. 229

CLXIV. — Arianzum se recipit, et inde Cæsaream se confert. 230

CLXV. — Quid in solitudine ageret. 230

CLXVI. — Calamitates quibus tunc temporis afflictabatur Ecclesia. 231

CLXVII. — Ecclesiæ Nazianzenæ curam gerit. 232

CLXVIII. — Patriam ab ingenti periculo liberat Gregorius. 233

CLXIX. — Eulalium Nazianzi episcopum præfeci curat. 233

CLXX. — Vita Gregorii in solitudine. 234

CLXXI. — Nectario scribit adversus Apollinaristas. 235

CLXXII. — Scribendis epistolis et condendis versibus occupatur. 235

CLXXIII. — Moritur Gregorius. 236

CLXXIV. CLXXV. — Qua statura corporis fuerit Gregorius. Dies festus Gregorii. 237

CLXXVI. — Quanta apud omnes Gregorii existimatio. 237

CLXXVII. — Translatio. 238

CLXXVIII. — Altera translatio corporis Gregorii CP. Romam. 238

CLXXIX. — Translatio corporis Gregorii facta a Gregorio XIII summo pontifice. 239

CLXXX. — Sanctorum Basilii et Gregorii characteres adumbrantur. 239

Monitum in Vitam sequentem. 241

Vita S. Gregorii a Gregorio presbytero Græce conscripta. 243

Selecta veterum et recentiorum testimonia in laudem S. Gregorii. 303

Præfationes Jacobi Billii. 313

Præfatio Joannis Leuvenklaii. 343

Proœmia Fed. Morelli: 360

Præfatio Montacitii. 367

Epistola Gilberti Genebrardi dedicatoria. 369

Elogium Jacobi Billii. 373

Similia ex operibus Gregorii collecta. 387

ORATIONES S. GREGORII.

Monitum in primam orationem. 393

Oratio I. — In sanctum Pascha et in tarditatem. 393

Monitum in orationem II. 401

Oratio II. — Apologetica, in qua causas exponit, ob quas, post sibi impositam sacerdotii dignitatem, in Pontum fugerit, ac rursum Nazianzum redierit, et quæ sit sacerdotis professio. 407

Monitum in orationem III. 513

Oratio III. — Ad eos qui ipsum acciverant, nec occurrerant. 518

Monitum in orationem IV et V. 523

Oratio IV. — Adversus Julianum imperatorem prior Invectiva. 531

Oratio V. — Secunda in Julianum imperatorem Invectiva. 663

Monitum in orationem VI. 719

Oratio VI. — Prima de pace, ob monachorum reconciliationem, post silentium, præsentem patre. 722

Monitum in orationem VII. 751

Oratio VII. — Funebris in laudem Cæsarii fratris, superstitibus adhuc parentibus. 753

Monitum in orationem VIII. 787

Oratio VIII. — Funebris in laudem sororis suæ Gorgoniæ. 789

Monitum in orationes IX, X et XI. 817

Oratio IX. — Apologeticus ad patrem suum Gregorium, præsentem Basilio Magno, cum episcopus Sasimorum creatus est. 891

Oratio X. — In seipsum, ad patrem et Basillum Magnum, post reditum e fuga. 827

Oratio XI. — Ad Gregorium Nyssenum, Basilii Magni fratrem, qui post illius consecrationem advenerat. 851

Monitum in orationem XII. 841

Oratio XII. — Ad patrem, cum ei Nazianzenæ Ecclesiæ curam commisisset. 843

Monitum in orationem XIII. 851

Oratio XIII. — In consecratione Eulalii Doarensium episcopi. 852

Monitum in orationem XIV. 833

Oratio XIV. — De pauperum amore. 838

Monitum in orationem XV. 911

Oratio XV. — In Machabæorum laudem. 911

Monitum in orationem XVI. 933

Oratio XVI. — In patrem tacentem propter plagam grandinis. 934

Monitum in orationem XVII. 963

Oratio XVII. — Ad cives Nazianzenos gravi timore percussos, et præfectum irascentem. 963

Monitum in orationem XVIII. 981

Oratio XVIII. — Funebris in patrem, præsentem Basilio. 986

Monitum in orationem XIX. 1043

Oratio XIX. — De suis sermonibus, et ad Julianum tributorem exæquatorem. 1044

Monitum in orationem XX. 1063

Oratio XX. — De dogmate et constitutione episcoporum. 1063

Monitum in orationem XXI. 1081

Oratio XXI. — In laudem magni Athanasii episcopi Alexandrini. 1082

Monitum in orationes XXII et XXIII. 1127

Oratio XXII. — De pace II. 1131

Oratio XXIII. — De pace III. 1131

Monitum in orationem XXIV. 1 67

Oratio XXIV. 1169

Monitum in orationem XXV. 1193

Oratio XXV. — In laudem Heronis philosophi. 1198

Monitum in orationem XXVI. 1223

Oratio XXVI. — In seipsum. 1227

FINIS TOMI TRIGESIMI QUINTI.

